ULUSLARARASI ŞIRNAK VE ÇEVRESİ SEMPOZYUMU
(14–16 Mayıs 2010)

INTERNATIONAL ŞIRNAK AND ITS VICINITY
SYMPOSIUM
(14–16 May 2010)

SEMPOZYUM BİLDİRİLERİ

SYMPOSIUM PAPERS

EDİTÖR
Yrd. Doç. Dr. M. Nesim DORU

ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ
ULUSLARARASI ŞIRNAK VE ÇEVRESİ SEMPOZYUMU
1

ISBN : 978-605-88496-0-0

www.sirnak.edu.tr
e-posta: sempozyum@sirnak.edu.tr

Redaksiyon : Harun Takçı

Yapım - Baskı :
MRK Baskı ve Tanıtım Hizmetleri Ltd. Şti. Örnek Oto Sanayi Sitesi 1254. Sokak No:2
OSTİM / ANKARA Tel : 0312 354 54 57 Faks : 0312 385 79 05

Birinci Baskı :
2000 Adet

Basım Yeri – Tarihi :
Ankara – 2010

Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri: Editör M. Nesim Doru
Şırnak Üniversitesi Yayınları 2010 / 1246 Sayfa
Dizin ve kaynakça var.

ISBN : 978-605-88496-0-0

Kitabın içindeki makalelerden makale sahipleri sorumludur. Kullanım hakları Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu yetkili organlarına aittir. İzinsiz alıntı yapılamaz.

SEMPOZYUM BİLDİRİLERİ

SYMPOSIUM PAPERS

Editör

Yrd. Doç. Dr. M. Nesim DORU

Şırnak-2010

SEMPOZYUM ONUR KURULU
Ali YERLİKAYA (Şırnak Valisi)
Prof. Dr. Ali AKMAZ (Şırnak Üniversitesi Rektörü)

SEMPOZYUM DÜZENLEME KURULU
Başkan
Yrd. Doç. Dr. M. Nesim DORU (Şırnak Üniversitesi)
Üyeler
Yrd. Doç. Dr. Abdullah DURMUŞ (Şırnak Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Bünyamin AÇIKALIN (Şırnak Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. İbrahim Halil SUGÖZÜ (Şırnak Üniversitesi)
Mahmut KAŞIKÇI (Şırnak Valiliği)
Osman GELİŞ (Şırnak Ticaret ve Sanayi Odası)
Selim DURAN (Dicle Kalkınma Ajansı)
Arş. Gör. Dilek ÇOŞKUN (Şırnak Üniversitesi)

DANIŞMA KURULU
Prof. Dr. Abdusselam ULUÇAM (Batman Üniversitesi)
Prof. Dr. Ayhan DEMİRBAŞ (Şırnak Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ALTUNDAĞ (Şırnak Üniversitesi)
Doç. Dr. Tahsin SÖĞÜT (Dicle Üniversitesi)

BİLİM KURULU
Prof. Dr. Abdulhakim YÜCE (Iğdır Üniversitesi)
Prof. Dr. Adem ESEN (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdurrahman ACAR (Dicle Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdülaziz HATİP (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet ÖNKAL (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Ayhan DEMİRBAŞ (Şırnak Üniversitesi)
Prof. Dr. Aytül KASAPOĞLU (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Birol AKGÜN (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Cem ZORLU (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Emine KILAVUZ (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Hayriye ATİK (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Herman TEULE (Radboud Üniversitesi)
Prof. Dr. İrfan AYCAN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. İzzet DUYAR (Gaziantep Üniversitesi)
Prof. Dr. M. Emin KÖKTAŞ (19 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet BULUT (Başkent Üniversitesi)
Prof. Dr. M. Sait ÖZERVARLI (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet BAYRAKDAR (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ALTUNDAĞ (Şırnak Üniversitesi)
Prof. Dr. Osman OKKA (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Şaban ÇALIŞ (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Şinasi GÜNDÜZ (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Ziya KAZICI (Marmara Üniversitesi)

SEKRETERYA
Öğr. Gör. Mustafa AKDEMİR (Şırnak Üniversitesi)
Öğr. Gör. Vedat SÖNMEZ (Şırnak Üniversitesi)
Okt. Murat YILDIZ (Şırnak Üniversitesi)
Arş. Gör. Melike ATAY (Şırnak Üniversitesi)
Arş. Gör. Musa ÖZTÜRK (Şırnak Üniversitesi)
Arş. Gör. Zeynep Sevgi BALIK (Şırnak Üniversitesi)
Uzm. Ayzıt GÖRÜCÜ (Şırnak Üniversitesi)
Uzm. Bekir GÜNDOĞMUŞ (Şırnak Üniversitesi)

ULUSLAR ARASI ŞIRNAK VE ÇEVRESİ SEMPOZYUMU

14-16 Mayıs 2010

Şırnak Üniversitesi'nin Şırnak Valiliği, Şırnak Ticaret ve Sanayi Odası ve Dicle Kalkınma Ajansı ile birlikte düzenlediği "Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu", birçok açıdan önem arz etmektedir. Her şeyden önce, bilim dünyasında bugüne kadar Şırnak ile ilgili olarak bu çapta büyük bir organizasyon gerçekleşmemiştir. Bu sebeple Üniversitemiz bu önemli organizasyonun öncüsü olmanın haklı gururunu taşımaktadır. Bu çapta büyük bir organizasyon, Şırnak için olduğu kadar, Şırnak Üniversitesi için de bir ilktir. 2008 yılında kurulan Üniversitemiz, bilim insanlarına, bulunduğu kente ve bölgeye, ülkemizin ve kentimizin jeo-stratejik önemine kayıtsız kalmamış ve bu sempozyumu organize etmiştir.

Sempozyum sonucunda elinizdeki eserde de görüleceği gibi tarihi yapıdan sosyo-kültüre yapıya; iktisadi hayattan yörenin önemli simalarına kadar büyük bir envanter çalışması yapılmış olup, bilim insanlarının dikkatine ve ilgisine sunulmuştur. Bilim dünyasına kazandırılan bu çalışma, aynı zamanda henüz yeni olan üniversitemizde yeni birimlerin kurulmasına da büyük katkı sunacaktır. Kentimizin ihtiyaçlarına göre ivedilikle kurulması planlanan bu yeni birimler (Araştırma Merkezleri, Meslek Yüksek Okulları vs.) kentimize ve bölgemize büyük katkı sağlayacaktır.

Şırnak ilimizin iki ülkeye sınırı olan bir kent olması, Nuh'un Gemisi, Dicle Nehri, Cudi Dağı gibi önemli bir tarihsel, kültürel ve turistik mirasa ev sahipliği yapıyor olması, bilim dünyasında birçok önemli sima yetiştirmesi, içinde sosyolojik açıdan araştırılması gereken bir çok etnik, dini ve sosyal grubu barındırması hasebiyle, Mezopotamya coğrafyasının diğer önemli bölgeleri gibi çok önem arz etmektedir. Elinizdeki eserde bu başlıklarla ilgili bilimsel yaklaşımları ve sonuçları bulabileceksiniz. Bu envanterin bir araya gelmesine katkıda bulunan, sempozyuma yurtiçinden ve yurtdışından katılan değerli akademisyenlere ve bilim insanlarına öncelikle teşekkür ediyorum.

Böylesine büyük bir organizasyonu gerçekleştirdiğimiz için çok mutluyuz. Elinizdeki bu çalışma, mutluluğumuzu fazlasıyla arttırmıştır. Kuşkusuz, bu organizasyonun gerçekleşmesinde en büyük pay sayın rektörümüz Prof. Dr. Ali AKMAZ'a aittir. Kendilerine ne kadar teşekkür etsek azdır. Başında bulunduğu kurumu kentle, yerel dinamiklerle, bölgeyle ve komşu ülkelerle bütünleştirip kaynaştırması, takdir edilmesi gereken tarihi bir misyondur. Şırnak Valiliği, Şırnak ve Cizre'mizin Ticaret ve Sanayi Odaları, Şırnak, Cizre ve Silopi Belediyeleri, Cizre Kaymakamlığı ve Şırnak Yeşeren Gençlik Derneği, bu sütrece katkıda bulunan kurumlarımızdır. Kendilerine de özellikle teşekkür ediyorum.

Henüz bir proje iken beraber olgunlaştırıp icra ettiğimiz bu sempozyumun gerçekleşmesinde en büyük paylardan biri de kuşkusuz Şırnak Üniversitesinin akademik ve idari personeline aittir. Özellikle beraber çalıştığım arkadaşlarım Öğretim Üyeleri Bünyamin AÇIKALIN, İbrahim Halil SUGÖZÜ, Abdullah DURMUŞ ve Arş. Görevlisi Dilek COŞKUN'a; Sempozyum Danışma Kurulu'nda ve sekreteryasında yer alarak bizlere katkıda bulunan tüm arkadaşlarıma ve sempozyum boyunca görev yapan tüm akademik ve idari personelimize teşekkür ediyorum. Ekip çalışmasının en güzel örneklerinden biri olmayı başaran, ismini andığım ve anmaya fırsat bulamadığım herkese bu büyük ve tarihi olaya katıldıklarından ötürü, ne kadar büyük bir iş yaptıklarının zamanla anlaşılacağını hatırlatır, teşekkürlerimi sunarım.

M.Nesim DORU
Editör

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 15

TAKDİM 17

BİLGİ AÇILIMI, AÇILABİLMEK VEYA NUH'UN GEMİSİNE BİNMEK 19

ŞIRNAK'IN EKONOMİK POTANSİYELİ VE KALKINMA İRADESİ 21

TARİH

KUR'AN VE ARKEOLOJİ IŞIĞINDA NUH TUFANI
Ekrem SARIKÇIOĞLU 25

TEFSİR LİTERATÜRÜNDE NÛH (A.S.) KISSASI
Bünyamin AÇIKALIN 35

TUFAN EFSANELERİNE SEMBOLİK BİR BAKIŞ:
KÜLTÜREL DÜNYANIN YIKIMI ve YENİDEN KURULUŞU
Elif KANCA 41

CUDİ DAĞI VE NUH TUFANI
Abdullah YAŞIN 47

SHIRNAK IN THE PERIOD OF SASSANIDES
Ferheng CIHANBAHŞ 53

EYYÛBÎLER DÖNEMİNDE CİZRE VE ÇEVRESİ
Ahmet DEMİR 71

İSLAM COĞRAFYACILARINA GÖRE ŞIRNAK VE ÇEVRESİ
Abdurrahman ACAR 79

OSMANLI ARŞİV BELGELERİNDE ŞIRNAK VE ÇEVRESİ
Kemal GURULKAN 87

OSMANLI İDARESİNDE CİZRE VE BEDİRHAN BEY'İN
CİZRE MÜTESELLİMLİĞİ
Hatip YILDIZ 99

KURULUŞUNDAN OSMANLI HÂKİMİYETİNE KADAR CİZRE BUHTÎ BEYLİĞİ

Yusuf BALUKEN 115

MİRAN AŞİRETİ REİSİ MUSTAFA PAŞA'NIN BÖLGEDEKİ VUKÛÂTIYLA İLGİLİ ARŞİV BELGELERİ

Muhittin ELİAÇIK 135

SOSYO-KÜLTÜREL YAPI

ŞIRNAK İLİNİN SOSYO-EKONOMİK VE KÜLTÜREL ÖZELLİKLERİ

Rüstem ERKAN-Deniz AYDIN 183

ŞIRNAK'TA GÖÇ VE KENTSEL BÜTÜNLEŞME

Uğur YILDIRIM 193

CİZRE'NİN KENTSEL GELİŞİM SÜRECİ

Mehmet Zeydin YILDIZ-Mehmet HAYKIR - Erdal ERDEM 223

DOĞU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGELERİNDE TERÖR NEDENİYLE BOŞALTILAN, YENİDEN YERLEŞİME AÇILAN KÖYLERDE YAPILAN ÇALIŞMALARLA İLGİLİ BİR DEĞERLENDİRME

Yelda SEVİM 241

MODERNLEŞME VE KIRSAL ÇÖZÜLME SÜRECİNDE AŞİRET VE AKRABALIK İLİŞKİLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Ferhat TEKİN 253

"ŞAL-ŞAPİK/ŞIRNAK ŞALI" BİR KÜLTÜR MİRASINI CANLANDIRMA PROJESİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Günay ATALAYER-Başak ÖZDEMİR 265

THE TRANS-NATIONAL JOURNEY OF A TEXTILE ART, FROM HASSANA TO MECHELEN AND ITS RETURN

Marcello MOLLİCA 279

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE ŞIRNAK VE ÇEVRESİNİN SOSYO-DEMOGRAFİK GELİŞİMİ

Mehmet Zeydin YILDIZ - Rıfkı SINDIR - Faruk ALAEDDİNOĞLU 295

ŞIRNAK VE ÇEVRESİNİN MÜZİKSEL DEĞİŞİMİ İÇİN KURUMSAL MODEL ÖNERİLERİ

Gürsel YURTSEVEN 313

KENTSEL VE MİMARİ YAPI

ŞIRNAK'TAKİ ORTAÇAĞ VE SONRASINA AİT MİMARİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME
Mehmet TOP 321

İDİL'DEKİ SÜRYANİ KİLİSELERİNDEN BİRKAÇ ÖRNEK
İrfan YILDIZ- Erkan KOÇ 343

CİZRE MEZAR TAŞLARI
Veysi İNCİ 365

CİZRE'DE BULUNAN TÜRBELER VE BU TÜRBELERİN ETRAFINDA OLUŞAN KÜLTÜREL DEĞERLER
Canser KARDAŞ 389

KÜLTÜR TARİHİMİZ AÇISINDAN ORTAÇAĞ'DA CİZRE
Emel KILIÇ 395

SİYASİ VE İDARİ YAPI

TARİHTEN GÜNÜMÜZE ŞIRNAK VE ÇEVRESİNİN DEĞİŞEN JEOPOLİTİK KONUMU VE GELECEĞİ
Birol AKGÜN - Hayati ÜNLÜ 413

KÜRESELLEŞME BAĞLAMINDA ŞIRNAK'TA KÜLTÜREL VE SOSYAL DEGİŞİKLİKLER
Orhan ALDANMAZ 431

TURKEY-NORTHERN IRAQ RELATIONS AND THE ROLE OF ŞIRNAK
Piotr ZALEWSKİ - Ekrem Eddy GÜZELDERE 454

KÜRESELLEŞME, KÜLTÜR, SİYASET ÜÇGENİNDE TÜRKİYE'DEKİ DEĞİŞİMLER VE ŞIRNAK'TAKİ İZDÜŞÜMÜ
Fırat BİLİR 465

ŞIRNAK'IN İDARİ TARİHİ
Ebubekir SOFUOĞLU 477

ŞIRNAK'IN İDARÎ TAKSİMATI VE İDARÎ ALANDA MEYDANA GELEN DEĞİŞİMLER (1845-1918)
Mehmet Rezan EKİNCİ 487

IRAKTA YEREL YÖNETİM VE DEMOKRASİ
Muzaffer M. NURİ 505

OSMANLI-İRAN ARA COĞRAFYASINDA DİN İKTİDAR İLİŞKİLERİ CİZRE HÜKÜMETİ ÖRNEĞİ (16-19. yy)
Fasih DİNÇ 515

ÖNEMLİ SİMALAR

SEKİZ YÜZYIL ÖNCE ROBOT VE SAATLERİ İCAT EDEN DOĞULU MÜHENDİS VE BİLİM ADAMI: EBU'L-İZ EL-CEZERÎ
Nihat FALAY 531

CİZRELİ EB UL İZ YAŞADIĞI ÇEVRESİ VE OTOMATİK MAKİNALARI
Abdullah UZUN 539

ARTUKLU SARAYINDA BİR MÜHENDİS: CEZERÎ
Oktay ASLANAPA - N. Peruzat ALTINAY 547

MOLLA AHMET CEZERİ'NİN VAHDET-İ VÜCUDCU ALLAH TASAVVURU VE HOŞGÖRÜCÜ KİŞİLİĞİ
İbrahim ÇOŞKUN 561

ŞEYH AHMED EL-CEZERÎ'NİN ŞEYH SAN'AN'A BAKIŞI
Cevdet KILIÇ 579

MOLLA AHMED EL-CEZERÎ'NİN FELSEFESİNDE ONTOLOJİK AŞK
M. Nesim DORU 589

MOLLA AHMED-İ CEZERÎ'NİN KELÂMİ GÖRÜŞLERİ
Hamdi GÜNDOĞAR 604

MELA AHMEDÊ CİZÎRÎ'NİN ŞİİRİNDE MİTOLOJİK UNSURLAR
Mehmet YILMAZ 615

MOLLA AHMED-İ CEZİRÎ'NİN DİVAN'INDA VAHDET-İ VÜCÛD ANLAYIŞI
Birgül BOZKURT 625

CİZRE'Lİ ŞEYH SEYDA VE TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ
Abdulhakim YÜCE 637

MUHAMMED NURULLAH SEYDA EL-CEZERÎ (1949–1985)'NİN HAYATI ŞAHSİYETİ VE TASAVVUF ANLAYIŞI
Muhammed GÖKSU *647*

MİN RAVÂİI'L-KUR'ÂN ÇERÇEVESİNDE BÛTÎ'NİN KUR'ÂN TARİHİ VE ULÛMU'L-KUR'ÂN'A YAKLAŞIMLARI İLE KUR'ÂN'I ANLAMA KONUSUNDA ÖRNEKLİ ÇALIŞMALARI
Halil ALDEMİR 663

MUHAMMED SAİD RAMAZAN EL-BÛTÎ VE EDEBİ KİŞİLİĞİ
Abdulhadi TİMURTAŞ 675

MAHMUT BİLGE VE CİN RİSALESİ
Ahmet ERKOL 689

ŞEMSÜDDİN MUHAMMED BİN YUSUF EL-CEZERİ VE Mİ'RÂCÜ'L-MİNHÂC ADLI ESERİ
Abdullah DURMUŞ 697

CUMHURİYET DÖNEMİNDE ŞIRNAK BÖLGESİNDE YAŞAYAN ÂLİMLERİN FIKIHLA İLGİLİ ESERLERİNİN DEĞERLENDİRMESİ
Recep ÖZDİREK 707

İBNÜ'L-ESÎR EL-CEZERÎ'NİN HAYATI VE TÂRİHÇİLİĞİ
Mustafa ÖZKAN 723

BEDREDDİN SANCAR VE EBDAU'L-BEYÂN ADINDAKİ TEFSİRİ
Harun ÖĞMÜŞ 729

ERKEN DÖNEM CEZÎRE BÖLGESİNİN HADİS RİVÂYETİNDEKİ YERİ
Mustafa ÖZTÜRK 745

İBNÜ'L-ESÎR EL-CEZERÎ'NİN EN-NİHÂYE FÎ GARÎBİ'L-HADÎS VE'L-ESER ADLI ESERİNİN GARÎBÜ'L- HADİS EDEBİYATI İÇİNDEKİ YERİ VE METODU
İbrahim KUTLUAY 767

CİZRELİ BİR ÂLİMDEN ÂHİRETTE KURTULUŞ REÇETELERİ; İBNÜ'L-CEZERİ VE ez-ZEHRÜ'L-FÂİH ADLI ESERİ
Osman DEMİR 781

EĞİTİM DİL VE EDEBİYAT

ŞIRNAK'IN EĞİTİM SORUNLARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ
Cem TOPSAKAL- Davut OKÇU 795

"YETENEK BİZİZ"
Metin TAYTAŞ 817

TARİHTE ŞIRNAK VE ÇEVRESİNDE FAALİYET GÖSTEREN EĞİTİM KURUMLARI
Übeydullah PİLATİN 821

ŞIRNAK VE ÇEVRESİNDE YETİŞMİŞ KÜRTÇE YAZAN ŞAİRLERE GENEL BİR BAKIŞ
Abdurrahman ADAK 827

ETNİK VE DİNİ GRUPLAR

THE EAST SYRIAN COMMUNITY OF THE REGION OF SHIRNAK
Herman TEULE 841

CHRISTIAN SETTLEMENTS AND POPULATION IN BOHTAN IN LATE OTTOMAN TIMES
David GAUNT 845

SÜRYANİ KAYNAKLARINDA İDİL (BETZABDAY-HAZAK)
Mehmet ŞİMŞEK 855

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE KARDU'DAKİ CİZRE SÜRYANİLERİ VE CİZRE EPİSKOPOSU MOR DİYOSKOROS GABRİEL (1286-1301)
H.Gabriyel AKYÜZ 863

YEZİDİLER'DE ŞEYH ADİ B. MÜSAFİR ALGISI
Metin BOZAN 877

ŞIRNAK İLİNİN KAYBOLAN DİNİ ZENGİNLİKLERİNDEN 'YEZİDİLİK'
Davut OKÇU 889

TUFAN MİTOSU ve CUDİ DAĞI'NIN YEZİDİ KİMLİĞİ İNŞASINDA OYNADIĞI ROL
Çakır Ceyhan SUVARİ 897

İKİ YAHUDİ SEYYAHIN GÖZÜNDEN [Beth Hillelli Rabbi David (1824-1832) II. Benjamin (1846-1851)] ŞIRNAK ÇEVRESİNDE YAHUDİLER
Nuh ARSLANTAŞ 905

EKONOMİK POTANSİYEL

ŞIRNAK İLİ'NİN BÖLGE İLLERİ ARASINDAKİ GÖRELİ GELİŞME DÜZEYİ
Hayriye ATİK - Melike ATAY 917

ŞIRNAK İLİNİN KALKINMA STRATEJİSİ NASIL OLMALIDIR?
Kerem KARABULUT 925

ÜÇ ŞIRNAK EKONOMİSİ: KRONOLOJİK BİR DEĞERLENDİRME
İrfan KALAYCI 937

SOSYO-EKONOMİK GÖSTERGELER IŞIĞINDA ŞIRNAK İLİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ
Hüseyin SARAÇOĞLU 959

TÜRKİYE'DE İLLERİN SOSYO-EKONOMİK GELİŞMESİ: ŞIRNAK ÖRNEKOLAYI
Hasan Hüseyin DOĞAN 973

SINIR TİCARETİ VE ŞIRNAK'TAKİ ETKİLERİ

H.Neşe ÖZGEN 1007

ŞIRNAK VE İLÇELERİ'NİN BÖLGEDEKİ YERİ: TEMEL BİLEŞENLER ANALİZİ

Selim Duran-Çiçek ŞAHİN - Alper DEMİR 1023

SINIR TİCARETİNİN BÖLGE EKONOMİSİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ KAPSAMINDA HABUR SINIR KAPISI

İbrahim Halil SUGÖZÜ - Melike ATAY 1043

DOĞAL KAYNAKLARIN KULLANILABİLİRLİĞİ: ŞIRNAK VE ÇEVRESİNİN DOĞAL ZENGİNLİK KAYNAKLARI VE BÖLGE EKONOMİSİNE ETKİSİ

İbrahim Halil SUGÖZÜ - Mehmet YİYİT 1055

ŞIRNAK İLİNDE FAALİYET GÖSTEREN KÜÇÜK VE ORTA BOY İŞLETMELER VE FİNANSAL YÖNETİM UYGULAMALARI

Bülent DARICI - Dilek COŞKUN 1067

TÜRKİYE İŞGÜCÜ PİYASASININ YAPISAL SORUNLARI VE ŞIRNAK İLİ 2009 YILI İŞGÜCÜ PİYASASI ARAŞTIRMA ANALİZİ DEĞERLENDİRMESİ

Bülent DARICI Fatih - Mehmet ÖCAL 1083

ÜRETİM YATIRIMLARININ MALİYET ANALİZLERİ

Gülnihal TORAMANLI 1099

IPA (KATILIM ÖNCESİ MALİ YARDIM ARACI) KAPSAMINDA ŞIRNAK İLİNDE KADIN İSTİHDAMI

Mete Cüneyt OKYAR 1113

SUÇ VE EKONOMİ ARASINDAKİ İLİŞKİ: ŞIRNAK İLİ ÖRNEĞİ

Sıdıka AKDENİZ - Fatih Mehmet ÖCAL 1129

ŞIRNAK'TA KARŞILAŞILAN BAŞLICA TİCARÎ FIKHÎ PROBLEMLER VE BAZI ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Abdullah DURMUŞ 1145

TURİZM

ULUSAL KAMUOYUNDAKİ ŞIRNAK ALGISI VE ŞIRNAK'IN TURİZM POTANSİYELİNİN BU ALGIYI DEĞİŞTİREBİLME OLASILIĞI

Serhat ZAMAN - Erol UZUN 1153

ŞIRNAK'TA GELİŞTİRİLEBİLİR TURİZM ÇEKİCİLİKLERİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ

Faruk ALAEDDİNOĞLU - M. Zeydin YILDIZ - Rıfkı SINDIR 1163

FLORA, TARIM VE HAYVANCILIK

ŞIRNAK'TA DOĞA HAYATI VE ÖNE ÇIKAN CANLI TÜRLERİ

Murat BİRİCİK 1179

BIODIVERSITY OF THE ŞIRNAK REGION, TURKEY

Yüksel COŞKUN 1189

ŞIRNAK YÖRESİNDEKİ SIĞIRCILIĞIN YAPISI VE İŞLETMELERDE UYGULANABİLİR BARINAK PROJELERİNİN GELİŞTİRİLMESİ

Galip BAKIR 1199

ŞIRNAK'TA TARIM SEKTÖRÜ, TARIMA DAYALI SANAYİLER

İsmail GÜVENÇ - Sadettin PAKSOY - Tuğçe YÖNTEM 1219

ŞIRNAK İLİ TOPRAK ÖZELLİKLERİ VE TARIMI

Erdal SAKİN - Mehmet Mürşit MUNİS 1233

MAYINLI ARAZİLERİN ORGANİK TARIMA KAZANDIRILMASININ ŞIRNAK İLİ EKONOMİSİ AÇISINDAN ÖNEMİ

Süreyya ECE - Tahsin SÖĞÜT 1241

ÖNSÖZ

Şırnak Üniversitesi, kurulduğu 2008 yılından bu güne kadar şehrimize sadece eğitim hizmeti vermekle yetinmemiş, aynı zamanda şehrin fiziki ve sosyal dokusuna hayat verecek projelerin içerisinde de daima en önde yer almıştır. Şırnak'ta icra edilen Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu da bunun en somut örneklerinden birisidir.

Şırnak doğal güzelliği, yer altı zenginliği ve tarihi ile ülkemizin en güzel coğrafyalarından biri olma özelliğine sahip olmasına karşın, ne yazık ki, çeşitli sorunlar nedeniyle bu potansiyelinden faydalanamamaktadır. Elbette hiçbir sorun aşılamaz değildir, ve en nihayetinde bir çözüm yolu ortaya konacaktır. Ancak, istenilen sonuca en kısa sürede ulaşılması noktasında kurumlar arası koordinasyon ve işbirliği büyük önem taşımaktadır. Bineanealeyh, kuruluş kararıyla birlikte bizlere yeni bir umut veren ve kısa sürede şehrimizde etkisini hissettiren Şırnak Üniversitesi, bu işbirliği alanlarının tespit ve takibinde önemli bir role sahiptir.

Şırnak; il merkezi ve ilçeleriyle keşfedilmeyi bekleyen bir hazine gibidir. Yaylaları, balı ve peyniriyle Beytüşşebap ile Uludere ilçeleri, kaplıcası ve doğal güzellikleriyle Güçlükonak, tarihi yapıları, kültürel zenginlikleriyle Cizre ve İdil ilçeleri, sınır ticaretinin kalbi Silopi ilçesi, yer altı ve yerüstü zenginliğiyle Cudi Dağı; 21. yüzyılda keşfedilmeyi beklemektedir.

Bu potansiyeli kinetik enerjiye çevirecek olan dinamizm Şırnak'ta mevcuttur. Üniversitemizin yapmış olduğu bu sempozyum, dinamizmin rehberi sayılacaktır. Öyle ki, katılımcıların Şırnak hakkında verdiği bilgiler, yaptıkları yerinde tespitler bizim için yol gösterici olmuştur.

Bu sempozyumun düzenlemesinde emeği geçen başta Rektörümüz Sayın Prof. Dr. Ali AKMAZ Beyefendi olmak üzere tüm üniversite personeline teşekkürlerimi sunuyor, benzeri çalışmaların bizlere her zaman güç vereceğini özellikle vurguluyorum.

Ali YERLİKAYA

Şırnak Valisi

TAKDİM

Şırnak; çeşitli sebeplerle ülkemizin geri planda kalan, buna karşın eşsiz doğal güzellikleri, yaşayan bir tarihi, kültürü barındıran bir şehrimizdir. Öyle ki, bütün ihtişamıyla şehri çepeçevre saran Cudi Dağı'na baktığınızda, hatırlanmak istenmeyen olayları da görebilirsiniz, Hazreti Nuh' u da (a.s)… Bu noktada önemli olan; olaylara hangi pencereden baktığınızdır.

Üniversitemiz, kuruluşundan bu yana Şehr-i Nuh Şırnak'ın güzelliklerini, değerlerini ortaya çıkarabilmenin gerekliliğine inanmış, aslında Şırnak'ın her ne kadar kamuoyunda farklı tanınsa da, var olandan daha iyisine layık olduğunu savunmuştur. İşte bu noktada elbette, Üniversitemize de büyük görevler düştüğünün idraki içerisindeyiz. Bir bilim yuvası olarak, aydınlık yarınlara ulaşılmasında atmamız gereken adımların ve bunların saiklerinin farkındayız. Ancak iyi bir tedavi uygulayabilmek için doğru teşhis koymanın da kaçınılmaz olduğu bir gerçektir.

Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu, işte bu doğru teşhis koyma anlayışının vücut bulduğu haldir. Üç gün süren Sempozyumumuzda Şırnak'ın sosyo – ekonomik yapısından tarihi ve kültürel yapısına, sınır ticaretinden el sanatlarına kadar tüm yönleri yurtiçinden ve yurtdışından gelen değerli bilim adamlarımızla masaya yatırıldı. İnanıyorum ki, Sempozyum neticesinde ortaya çıkan sonuçlar gerçek reçetelerin sunulmasında başat rol oynayacaktır. İki cilt halinde basılan bu kitabımız ise hem bu bilgilerin kalıcı hale gelerek gelecek nesillere aktarılmasını sağlayacak hem de bölgede ilk kez yapılan böylesi bir çalışmanın bir kez daha kamuoyunun gündemine girmesine vesile olacaktır.

Bu vesile ile, gösterdikleri üstün gayretler neticesinde Üniversitemize yakışan bir sempozyumu ortaya çıkaran tüm akademik ve idari kadromuza en içten teşekkürlerimi sunuyor, ülkemiz için yararlı olacağını düşündüğümüz benzeri başarılı çalışmaların devamını dilerim.

Prof. Dr. Ali AKMAZ

Şırnak Üniversitesi Rektörü

BİLGİ AÇILIMI, AÇILABİLMEK VEYA

NUH'UN GEMİSİNE BİNMEK

Bilgiye ihtiyaç var, bilmeye. Bileni ve bilineni onaracak, unutulanı hatırlatacak bir bilgiye ihtiyaç var. Bilgi kirlenmesi diye tabir edebileceğimiz yaşananlara karşı kendini yenileyen istikrarlı ve muhakkik bir bilgiye ihtiyaç var. İnsanların bilerek, öğrenerek, öğreterek ve paylaşarak var olduğu bir bilgi toplumuna ihtiyaç var. Bilme gücünü başka bir güce dönüştürmeyecek evrensel bir bilgi tapınağına: üniversiteye ihtiyaç var.

2008 yılında *yeni ve yenilikçi* bir üniversite, insanlığın yenilikçi babasının; Nuh'un şehrinde kuruldu. Medeniyetin beşiğinden ufkuna yüzen bu gemi ile Nuh'un gemisine binmek yeni bir anlam kazandı. Sığ aktüalitenin ters çevirip üzerinde tepindiği gemiyi ve örttüğü bir medeniyeti açığa çıkarmak oldu Nuh'un gemisine binmek.

Güneşin karanlık dehlizlere sonsuz aydınlığını sızdırması için karınca yuvası kadar bir açıklık yetiyor. Karanlıkları aydınlatmak için karıncanın minicik adımları çok şey ifade ediyor. Ne ki zihnimizi bilgiye kapayan etten ve sinirden duvarlar değil. Küçük bir açıklığa ihtiyaç var aynı ışığın bizi kuşatması için.

Mayıs ayında Şırnak - Cizre hattında yüzden fazla bilge adam iki gün boyunca Şırnak ve çevresini konuştular. Dini, tarihi, coğrafi, sosyal ve ekonomik yönlerini deşerek insanlara 'ters çevirdiğiniz bir geminin üzerinde duruyorsunuz ve o geminin örttüğü bilgiyi biz dünyanın dört bir yanında arıyoruz' dediler. Şırnak sempozyumunda yüzden fazla bilen adam bilgiyi ortaya çıkarmaya çalıştılar; kutsallaştırıp yaşamın dışına itilen veya cehaletle üstü örtülen bilgiyi.

Bu geminin onarılıp Dicle'den dünyaya taşıması gereken çok şey var. Bugüne kadar taşınamayan atıl birikim bünyelerde yosun tutmuş durumda. Dicle'de bilginin ve üretimin yolunu tıkayan yosunları el birliğiyle temizlemek için yola çıktı Dicle Kalkınma Ajansı. Bünyelerdeki yosunlara karşı bu bilgi açılımında bir meşale de biz tutabildiysek ne mutlu.

Abdullah ERİN

Dicle Kalkınma Ajansı Genel Sekreteri

ŞIRNAK'IN EKONOMİK POTANSİYELİ VE KALKINMA İRADESİ

Şırnak Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgemizin sıcakkanlı misafirperver insanlarımızın yaşadığı şirin bir ilidir. Tarihi şehirlerimiz söz konusu olduğunda insanlığın doğduğu yer olan Cudi dağı ve Hz Nuh'un gemisi akla gelen ilk yerleşim alanıdır. Kültürel zenginliği ve tarihi kimliği bilinenin çok ötesinde bir etkiye sahiptir. Rivayete göre ismini Hz Nuh Peygamberin torunu Şernem'den almaktadır.

Fizikçi ve Makine mucidi "Ebul-iz İsmail Bin Rezzez El Cezeri, Mem-u Zin türbesi, Bırca Belek, Hamidiye Kışlası, Kırmızı Medrese, ünlü şair şeyh Ahmet el Cezeri, Belkis Ana Kaplıcası gibi tarihi ve kültürel eserler, Irak ve Suriye ülkelerine uzanan İpek Yolu güzergâhı ile komşuluğu kozmopolit bir il konumuna getirmektedir.

Ekonomisi tarım, hayvancılık, kömür ve habur sınır kapısı olan ilimiz önümüzdeki süreçte Cizre ve Silopi ilçelerimizde yapılacak olan organize sanayi bölgeleri ile ekonomisini cazibe haline getirecektir.

Önceliklerimizden biride, Üniversitemiz, Dicle Kalkınma Ajansı, Sivil Tolum Örgütleri ve tüm kamu kurum ve kuruluşları ile el ele vererek ekonomik, sosyal ve kültürel değerlerimizin gün yüzüne çıkarılarak ilimizin gelişip kalkınmasındaki gerçek yerini almasını sağlamaktır.

Bu sempozyumun düzenlenmesinde ve ilimizin tarihi ve kültürel tanıtımına büyük faydalar sağlayacağına inandığımız bu kitapçığın hazırlanmasında emeği geçen herkese teşekkür ederim.

Osman GELİŞ

Şırnak Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı

TARİH

KUR'AN VE ARKEOLOJİ IŞIĞINDA NUH TUFANI

Ekrem SARIKÇIOĞLU[*]

ABSTRACT

In the Torah it is expressed that the aim of the Noah's Flood is to save the world from the oppression of semi-human-semi-angel creatures. The Qur'an gives the different aim for the Noah's Flood. Noah's Flood happened in order to punish Noah's Peaple, who rejected the doctrine of Tawhid (monotheism) from Qur'anic perspective.

According to the narration of Torah, Noah's Flood happened in universal level. The Qur'an does not regard Noah's flood as universal catastrophe but it considers it as a regional and local level. The center of Noah's Flood is Iram, which includes today's Palestinian region. According to the Torah, the center of Great Flood is not Iram, it is Mesopotamia.

Dünya tarihine baktığımızda yerkürenin pek çok bölgelerinde çeşitli zamanlarda büyük su baskınları ve tufanları olduğunu görür ve bunların efsanelerine rastlarız. Bunların en meşhurlarından biri Nuh Tufanı'dır. Tevrat ve Kur'an'da anılması, yaygınlaşmasına ve asırlar boyu canlı kalmasına sebep olmuştur. Hatta zamanla Nuh tufanı hikâyesi, dünyanın başka bölgelerindeki tufan olaylarının hikâyeleriyle de karışmış, özleştirilmiştir. Konuyu daha önce de ele almış ve bir makale olarak İslami Araştırmalar Dergisinde (9. cilt, 1996 yılı 1-4 sayılarında) yayınlamıştım. Aradan geçen zamanda kanaatimde bir değişiklik olmamakla birlikte, Tevrat anlatımında o gün gözümden kaçan veya o gün dikkatimi çekmeyen hususların olduğunu da fark ettim. Bu tebliğimde temel görüşlerimi dile getirmekle birlikte, eksik kalan bilgi ve görüşlerimi de tamamlamak istiyorum.

Konuyla ilgili sorunların başında Kutsal kitaplarda geçen Tufan olayıyla, dünyanın çeşitli kültür bölgelerinde meydana gelen büyük su baskınlarının, felaketlerinin ayırım yapmadan ele alınması veya aynı olayın tezahürleri imiş gibi bir sentezle açıklanmak istenmesi veya Nuh Tufanına irca edilmek istenmesi zihin bulanlıklarına sebep olmaktadır. Bu yöntem hem ilahiyatçıların, hem de arkeolog ve jeologların kafasını karıştırmaktadır. Örneğin bazı jeoloji araştırmacıları, Karadeniz'in oluşum teorisini[1] Nuh Tufanı ile yorumlamaya çalışmaktalar ki, meydana geliş tarihleri arasında yaklaşık 4-5 bin yıl bulunmaktadır. Yine Mezopotamya, Dicle ve Fırat havzalarında meydana gelen, jeolojik olaylar ve su baskınlarını[2] Nuh tufanıyla aynileştirmek doğru olmasa gerek. Bunları birbirinden ayırmakta yarar olduğu kanaatindeyim. Tebliğimde kutsal kitaplarda zikredilen Tufan olayı üzerinde durmak istiyorum.

---

[*] Prof. Dr. Ekrem Sarıkçıoğlu, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Isparta.

[1] Yüksel, Mustafa, "Karadeniz, Nuh Tufanıyla Oluştu", www.zaman.com.tr/haber.do?Haberno= 679389, 20.12.2009.;

[2] Özdoğan, Mustafa, "Büyük Sırrın Arkeoloik Keşfi: Nuh Tufanı", www.kesfetmekicinbak.com/arkeoloji/03844/20.12.2009, ss.1-4.

Tufan'ın Sebebi:

Kur'an ile Tevrat arasında Tufan olayının sebebi hakkında ki ilâhî irade değerlendirmelerinde görüş farklılıkları vardır. **Kur'an** Tufanın sebebini, Nûh Kavmi'nin tebliği reddetmesi ve Hz. Nûh'u da öldürmek için kavmin ileri gelenlerinin aralarında anlaşmalarına; Hz. Nuh'un inanmayan kavmin yok edilmesi için Allah'a dua etmesine bağlamaktadır[3]. Duanın kabulü Nuh kavminin helâkine sebep olmuştur.

Tevrat'a göre ise[4], Nuh öncesi dönemde semâvî varlıklar (Tevrat ifadesiyle: Tanrı Oğulları; cinler, şeytanlar) Âdem kızlarının güzelliğine hayran kalırlar, âşık olurlar ve yeryüzü kızlarıyla, yâni insanlarla evlenirler. Bunların zürriyetinden bedenlerinin üçte ikisi tanrı, üçte biri insan, devler veya çok iri vücutlu melez varlıklar; Yunan mitolojisinde de tasvir edilen yarı tanrı yarı insan varlıklar dünyaya gelir. Bu dev, şeytanî varlıklar dâima kötülük düşünürler ve yeryüzünde bozgunculuk ve zorbalık yaparlar, kan dökerler. Hatta olağanüstü güçleriyle bulundukları şehrin kralları, hükümdarları olurlar. Eski Ahid Apokriflerinden Henoch[5] (İdris) kitabına göre, gökten ateşi ve silah yapımında kullanılan mâdeni kullanmayı da öğrenirler ve yaptıkları kesici aletlerle etrafa zulüm saçarlar. Zaten cennette yasak meyveyi yemekle günahkar olan Âdem ve Havva'nın melez zürriyetinin bu hâli Tanrıyı üzer, Tanrı insanları ve diğer canlıları yarattığına pişman olur. Canlıları yok etmeğe karar verir. Sadece Nuh ailesi Tanrı katında lûtuf bulur, lânet kararının dışında kalır.[6] Yeryüzünü kaplayan Tufan felaketiyle gemi de taşınanlar dışında kalan tüm canlılar yok olur. Fakat felâket manzarasını gördükten sonra Tanrı bu defa da pişman olur ve bir daha böyle bir şey yapmamaya söz verir[7]. Gemide taşınan Nuh âilesinden ve hayvanlardan insanlık ve hayvanlar ikinci defa yeryüzünde çoğalırlar.

Kur'an bu konuda ehli kitapla tartışmayı gereksiz görerek, ayrıntıların tartışmasına girmeyi doğru bulmamış, tartışma sorunlarını istikbalin ilim adamlarının aklına ve ilmî araştırmalarına bırakmıştır. İnananlar arasında gereksiz polemiği arzu etmemiştir.

Konuya arkeoloji ve tabiat tarihi yönünden bakarsak, Tevrat'ın bu iddialarını onaylamadığı görülür. Günümüz jeoloji ve arkeoloji bilimleri dünyanın hiçbir yerinde bu insan azmanı varlıkların kalıntılarına rastlamamıştır. Günümüz insanlığının genetik yapıları yeryüzünde yaşayan tüm insanların aynı kökten geldiklerini göstermektedir. Zamanımızdan beş-on bin sene öncesi gibi yakın dönemlerde yaşamış, zürafalarla, mamutlarla, dinozorlarla boy ölçüşen insan azmanı dev varlıkların iskeletlerine; Tevrat haberlerini belgeleyen kanıtlara rastlamamıştır.

Ancak efsanenin kültürel etkilerine günümüz insanları arasında sıkça rastlıyoruz. Nitekim ülkemizdeki halk hikâyelerinde cin ve insan evliliklerinden meydana gelen çocukların varlıkları veya evlilikleri hakkında söylentiler, masallar yaygındır, ayrıca böyle evliliklerinin olduğunu iddia eden erkek ve kadınlara psikiyatri kliniklerinde de sıkça rastlanmaktadır. Yine Cin ve cin tutukluğu hikâyeleri dünyanın her tarafında olmakla birlikte, dev insan varlıklarına masal ve efsaneler dışında hiçbir yerde rastlanmamaktadır. Tufanın meydana geldiği tahmin

---

3 A'raf,64.Hud, 25-49; Nûh, 21-24.

4 Tevrat, Yaratılış-6/2 "İlahi varlıklar (Tanrı Oğulları, melekler) insan kızlarının güzelliğini görünce beğendikleriyle evlendiler….4. İlahî varlıkların insan kızlarıyla evlenip çocuk sahibi oldukları günlerde ve daha sonra yeryüzünde Nefiller (Devler, iri vücutlu insanlar) vardı. Bunlar eski çağ kahramanları, ünlü kişilerdi. Rab baktı, yeryüzünde insanın yaptığı kötülük çok, aklı fikri hep kötülükte. 6. İnsanı yarattığına pişman oldu. Yüreği sızladı. Yarattığı insanları, hayvanları, sürüngenleri, kuşları yeryüzünden silip atacağım, dedi, çünkü onları yarattığına pişman oldum. 8. ama Nuh Rab'in gözünde lütuf buldu…."

5 Asasel, http://wikipedia.org/wiki/azazel, 07.01.2010.

6 Yaratılış, VI/8.

7 Yaratılış (Tekvin), VIII/21-22.

edilen dönemlerde de, (M.Ö. 3.- 4.bin yıllar) dünyanın çeşitli yerlerinde insanların normal hayatlarını sürdürdüklerine dair tarihi ve arkeolojik belgeler de yaygın olarak bulunmaktadır.

Hz. Nuh'un Yaşadığı Bölge Ve Muhtemel Olay Yeri.

a. Kur'an'da Hz. Nuh'un dünyanın hangi bölgesinde yaşadığına, Tufan'ın nerede meydana geldiğine dair açık bir bilgiye rastlanmaz. Talmud ve Tevrat haberlerinde ise Hz. İbrahim'in Tufan sonrası Hz. Nuh'un Ur'daki çiftliğinde doğduğu, Nuh'un yanında büyüdüğü ve büyük dedesi Nuh vefat ettiğinde 15 yaşında olduğu rivayet edilir.[8] Tevrat ehli bu rivayetlere dayanarak, Tufan'ın da Mezopotamya'da olduğunu düşünmektedir. Son asırlarda gelişen Ortadoğu arkeolojisinin ortaya çıkardığı edebi tufan efsaneleri (Sumerlilerde: Ziusudra; Asurlularda: Utnapiştim; Hitit ve Ugarit versiyonları gibi) bölgesel tarihi belgeler olarak değerlendirilmek istenmektedir. Hikayenin Hz. Musa ve sonrası dönemlerinde tüm Orta Doğu'da bilindiği anlaşılmaktadır. Babil Esareti sonrası Ezra ve ekibince redakte edilen Tevrat metninde de efsanenin gölgelerine rastlanmaktadır.[9] Nitekim Ur'da yapılan kazılarda rastlanan su baskını izleri Batı Kültürlü arkeologlar tarafından hemen Tufan izleri olarak yorumlamıştır.[10] Müslüman tefsirciler de Yüzyılların geleneksel rivayetlerine ve Batılı arkeologların yorumlarına sempatiyle bakmışlardır. Hatta Sumer Kralları listesinden bahseden bir belgenin bulunması ve Sumer tarihini Tufandan önce ve Tufandan sonra diye ikiye ayırması[11], Hz. Nuh'la ilgilendirilmiştir.[12] Her ne kadar bu kitabelerin yazılış tarihleri Nuh Tufanı'ndan 1500-2000 yıl sonra da olsa.

Ancak bu rivayet ve sentezler, Kur'an ruhuna uymamaktadır. Kur'an'a göre Hz. Nuh'a karşı çıkan, muhalefet edenler kavmin ileri gelenleridir. Onu delilikle ve ölümle tehdit edenler çok tanrıcı kavmin ileri gelenleridir. Eğer bölgede herhangi bir krallık ve benzeri bir otorite olsaydı, Hz. İbrahim'de ve Musa'da olduğu gibi Hz. Nuh'a tehdit hükümdardan gelirdi, çünkü eski çağların (Mezopotamya) hükümdarları rahip krallardı. Tehdit bir hükümdardan gelmediğine göre, Hz. Nuh'un yaşadığı bölgenin de henüz krallıkların kurulmadığı, bulunmadığı bir yöre olduğu anlaşılıyor ki, bu bölgenin Mezopotamya olması mümkün değildir. Çünkü o dönemlerde Mezopotamya'da krallıklar vardı, Hatta Kral Etana bazılarını hakimiyeti altında birleştirmişti. Halbuki Hz. Nuh'un yaşadığı bölgede krallıkların bulunduğuna dair, Tevrat'ta da bir işaret yoktur. Tevrat'a göre yeryüzünde Nuh ailesi dışında kimse kalmadığına göre, Tufan sonrası, insandan boşalan bu bölgede krallıklar nasıl ortaya çıkmış olabilir? Krallıkların da olmaması gerekir! İddiacı arkeolog ve Tevrat inananlarının konuyu bu yönüyle de düşünmeleri gerektiği kanaatindeyim.

Halbuki Ansiklopedik Tarihi bilgilere göre, M.Ö. 3000 yıllarında bölgede en az 12 kent devleti bulunuyordu ve bu kent devletleri krallarla idare ediliyorlardı. Günümüze ulaşan Sümer kral listelerine göre, Tufandan önce sekiz kralın hüküm sürdüğü belirtilir. Tufandan sonra ise, çeşitli şehir hanedanları diğerleri üzerine hâkimiyet kurmuş, birleşik kent devletleri ortaya çıkmıştı. Birleştirici rol oynayan ilk kral, Kiş Hükümdarı Etana (M.Ö.2800) idi. Daha sonra da Kiş, Uruk, Ur ve Lagaş üstünlük için aralarında savaşıp durmuşlardı. Bu yüzden zayıflayan Sümer halkı, önce Elamların (M.Ö. y.2530-2450) sonra da Akadların hakimiyetleri altına girmişlerdi.[13]

---

8 Tekvin, XI,26; Talmud, 31 vd.

9 Kılıç, Muharrem, "Nuh Tufanı", www.türkdirlik.com/Bilgimece/Turkoloji/Kultur/MKilic0043.htm, 20.12.2009, ss.1-5.

10 Childe, V. Gordon, Doğu'nun Prehistoryası, Çev. Şevket A. Kansu, 2. Baskı Ankara 1971, s.113 vd., 131.

11 "Sumer", Ana Britanica, C.20, s.187.

12 Kılıç, "Nuh Tufanı", www.türkdirlik.com/Bilgimece/Turkoloji/Kultur/MKilic0043.htm, 20.12.2009, ss.1-5.

13 "Sümer", Ana Britanica, c.20, s.187.

Yâni Hz. Nuh'tan önceki ve sonraki dönemlerde Mezopotamya da krallıklar vardı; Kur'an da anlatılan Tufan olayında ise, Nuh'un yaşadığı bölgede kralların olmadığı anlaşılıyor. Tevrat'ta da kralların olduğuna dair hiçbir ize, rastlanmıyor. Bu durum Nuh Tufanı merkezinin Mezopotamya olmadığını gösteriyor. Zaten Tevrat'ın ifade ettiği gibi tufan evrensel olsaydı, tüm canlıların öleceğine göre, yüzyıllar boyu ne Mezopotamya'da ve ne de dünyanın diğer bölgelerinde insanların olmaması gerekirdi. Özellikle bölgenin Mezopotamya olduğunu düşünenlere göre, Nuh Kavminin de Sümerliler olması gerekirdi ki, teolojik ve tarihi yönden çelişkilerle dolu bir varsayımdır.

b. Kanaatimizce Kur'an'daki en kuvvetli mekân işareti, yok olan Nuh kavminin topraklarına **Âd** kavminin mirasçı[14] kaldığı ve merkezlerinin de **"İrem"** [15] olduğu haberidir. İrem'den Tevrat'ta da söz edilir.[16] İrem bölgesi Kur'an'a göre Hz. Nuh'un yaşadığı bölgenin merkezidir. Ancak İrem'in neresi olduğu hakkında Müslümanlar arasında çeşitli görüşler ortaya çıkmıştır. Sözlü rivayetlere dayanan genel kanata göre, Yemende Umman Denizi sahilindeki tarihsel şehir kalıntılarının İrem olabileceği zannı gibi, Filistin bölgesi zannı da vardır. Tamamen sözlü rivayetlere dayanan spekulasyonların konuya ışık tuttuğu kanaatinde değilim. Tevrat arkeolojisiyle ilgili günümüz araştırmaları, bu yerleşim yerinin (İram veya İrem'in) Güney Filistin'de Lût Gölü'nün güneybatısındaki "**Edom"** bölgesinde olduğunu söylüyor, yer tespitinde bilim adamları arasında ihtilaf yoktur.[17]

c. Tufan izlerine gelince: Bölgede yapılan arkeolojik araştırmaların sonuçlarına göre, M.Ö. 2700 yıllarında Batı Ürdün'ün, Şeria Nehri batısının birden bire insanlardan tamamen boşaldığı, müteakip yüzyıllarda bölgede ıssızlık hakim olduğu dikkati çekmektedir. Arkeologlar bu ıssızlığı açıklamakta güçlük çekiyorlar. Ancak bölgeye bir müddet sonra yeni göçlerin geldiği ve bunların boy-bos bakımından daha iri vücutlu, göreğimli insanlar oldukları, muhtemelen Kafkaslardan veya Balkanlardan bu kimsesiz, boş topraklara göç etmiş olabilecekleri düşünülüyor.[18] Hatta bunların kısa bir müddet sonra asimile edilip kaybolduklarını da ilave ediyorlar ki, Ad kavminin başına gelenlerin bir işareti olabilir. Bu keşifler Kur'an'ın anlattığı Nuh kavmi topraklarının mirasçısı olan Ad kavminin Kur'an'daki *"…size yaradılışta onlardan ziyade boy-bos (ve kuvvet) verdi…"*[19] özelliğine uygun düşüyor. Pazılın dağınık parçaları bir araya gelince, görüntü daha çok netleşiyor; Nuh ve Ad kavimlerinin yaşadığı bölgenin İrem merkezli Edom bölgesi olduğu kanaatini güçlendiriyor.

Tufan'ın Etki Alanı

Tevrat'a[20] ve Talmud'a[21] göre Tufan tüm yeryüzünü kaplamış, yeryüzünün tüm dağları da aylarca su altında kalmıştır. Daha sonra yavaş yavaş sular çekilmeye, sıcak rüzgârlar esmeye başlamış ve aylar sonra dünyanın en yüksek tepelerinden başlamak üzere karalar görünmüştür. Toprağın kurumasından sonra Hz. Nuh gemiden âilesini ve gemiye aldığı hayvanları dışarı çıkarmıştır.[22]

Kur'an'ı Kerim "*Onun âyetlerimizi yalanlayan kavminden biz öcünü aldık. Hakikat onlar kötü bir kavimdiler. Biz işte topunu birden boğduk*" (Enbiya, 77) buyuruyor ki, bu ifadeden Tufan'ın Tevrat'ın dediği gibi yeryüzünün tüm insanlarını ve hayvanlarını (Tekvin, VII, 17-23) değil, yalnız Nuh'a inanmayan kavmin inanmayan insanlarını yok ettiği anlaşılıyor. İsra,

---

14 Araf, 69.
15 Fecr, 7.
16 Tevrat, Tekvin, 36, 43; ı. Tarih I,54.
17 Davis, John D. , The Westminister Dictionary of the Bible, Philadelpihia 1944, s.267.
18 Vauk, Roland de, The Early History of İsrael, Londan 1978, s.45 vd.
19 Araf, 69.
20 Tekvin, VII,20-24.
21 Talmud, 26.
22 Tekvin, VIII.

15 âyeti de "*Biz elçi göndermedikçe azab edici değiliz*" prensibi ile, Tufan etkisinin yalnız Tanrı ve emirlerini yalanlayan Nuh Kavmiyle sınırlı olduğuna ışık tutmuş oluyor. Yani Nuh kavminin yerleşim bölgesi dışındaki canlılara hiç bir zarar gelmediği anlaşılıyor.

Ayrıca Kur'an, İsrail Oğullarından ve peygamberlerinden bahsederken "*Ey Nûh ile beraber taşıdığımız kişilerin soyu*" (İsra, 3), demekle onlara verdiği değeri anlatırken, diğer yönden yeryüzünde, gemide zürriyetleri taşınmayan, Tufan felaketine muhatap olmayan, Nuh'un ve kavminin soyundan olmayan milletlerin de bulunduğuna işaret etmiş oluyor. Tufan'ın bölgeselliğini açıklamış ve Tevrat'ın ilgili sözlerini tashih etmiş, düzeltmiş oluyor.

a. Gemiye Alınan İnsanlar:

Tevrat, gemiye ilâhi emir gereği sadece Hz. Nuh ve âilesinin alındığını söyler ki, bunlar Hz. Nuh ve karısı (Hz. İdris'in kızı Naamah), üç oğlu Ham, Sam, Yafes ve karıları (bunlar Hz. İdris'in oğlu Methusaleh'in üç kızıdır (Talmud, 25) toplam sekiz kişilerdir.[23] Yine Tevrat'a göre bunların dışındaki yeryüzünün tüm insanları ölmüşlerdir. Bugünkü insanlar, insanlığın Hz. Adem'den sonraki ikinci atası sayılan Nuh ve üç oğlunun soyundan türemiştir.[24]

Kur'an'ı Kerim ise Tevrat'ın açıklamasından ayrılır: *"…ve hakkında sözü geçenler hariç olmak üzere âileni ve insanları gemiye yükle"* (Hûd, 40) buyruğu gereğince Hz. Nuh âilesinden ve kavminden insanları gemiye almıştır. Hatta kendisine inanmayan oğullarından biri, su yükselirse dağlara ve yükseklere kaçabileceği düşüncesiyle gemiye binmemiş ve dalgalar içine sürüklenerek boğulmuştur.[25] Onun için dua etmek isteyen babasına da izin verilmemiştir.[26] Tevrat'ın aksine Kur'an'a göre, Nûh'un karısı da inanmayanlardan olduğu için gemiye binmemiş ve boğulanlardan olmuştur.[27]

Gemiye, çoğu toplumun aşağı sınıflarından, inanan erkek ve kadınlar binmiştir. Tufan öncesi, kavminin ileri gelenleri Nuh'tan inanan aşağı sınıfla ilişkisini kesmelerini istediklerinden, O da: "*Ben onları kovarsam Allah'tan beni kim kurtarabilir, bana kim yardım eder*"[28], diyerek inanmayanların tekliflerini reddetmiştir. Bu sebeple ilâhî emir gereği, gemiye yalnız inananları almıştı. Daha sonraları insanlığa gönderilen peygamberlerin çoğu onların neslindendir. Bu hususu Kur'an "… *peygamberliği de, kitabı da onların nesillerine verdi…*" (Hadid,26) buyruğuyla açıklıyor. Yine Hz. İbrahim ve Hz. Muhammed'in de Hz. Nuh'un soyundan olduklarına işaret ediyor.[29] Peygamberimizin hitap ettiği Hicaz halkının da, gemide taşınanların soyundan geldiği Kur'an'ın açıklamasından anlaşılıyor (İsrâ,3).

Geminin dışında kalan Nuh kavmi mensuplarının ise, hepsi boğulmuştur. Kur'an "*Onun, âyetlerimizi yalanlayan kavminden biz öcünü aldık. Hakikat onlar kötü bir kavimdiler. Biz de işte topunu birden (suda) boğduk*" (Enbiya, 77), buyuruyor. Burada gemi dışında kalan yeryüzünün tüm canlılarının boğulduğuna dair bir işaret yoktur. Ancak Hz. Nuh'un " *Yerde kâfirlerden yurt tutan hiç kimseyi bırakma*" (Nûh, 26) duası ise, onun kendi kavmi için geçerli olmuştur, nitekim " *onun âyetlerimizi yalanlayan kavminden öcünü aldık, hakikat onlar kötü bir kavimdiler, Biz de işte topunu birden (suda) boğduk*" (Enbiya,77) âyeti duanın kabul gördüğünü ve duanın muhatabının Nûh kavmi olduğunu açıkça gösteriyor.

---

23 Tekvin, VI,8; VII,7.
24 Tekvin, X. Bölüm.
25 Hûd, 42-43; Mi'minun, 27.
26 Hûd, 46-47.
27 Tahrim, 10.
28 Hûd, 27-31; Şuara, 111-114.
29 Hâkka, 211.

b. Gemiye Alınan Hayvanlar:

Tevrat gemiye yeryüzünün tüm hayvan türlerinden, aslandan file, yılandan akrebe, sivri sinekten kartala kadar, uçan, sürünen, koşan hayvanlardan belirli oranda alındığını haber veriyor.[30] Bu hususta, temiz hayvanlardan 7'şer çift, murdar hayvanlardan 2'şer çift, kuşlardan 7'şer çift olmak üzere gemiye alınan hayvanların sayıları hakkında bilgi veriyor.[31]

Kur'an'a göre ise, gemiyi yapması, tandırdan sular kaynayınca, yani Tufanın başlamasıyla beraber, her cinsten birer çift hayvanı gemiye alması tavsiye ediliyor.[32] Ancak Tufan başladıktan sonra gelen emir ışığında, dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşayan hayvanlardan birer çift aramak, onları felaketin başladığı Tufan bölgesine ve gemiye getirmek pek mâkûl görünmüyor. Zaten onları toplamaya ne zaman olur, ne de imkân. Bunun anlamı, kendine inanan insanları gemiye aldığın gibi, kendi tasarrufunda olan çiftliğinin küçük ve büyük baş hayvanlarından damızlık olmak üzere birer çift gemine al, demektir. Tevrat'ın dediği gibi olsaydı, Kur'an ona işaret ederdi. Çünkü vahşiler de dahil, sürünen, yürüyen, uçan hayvanların bir yere doldurulması, yiyeceklerinin temini vs. çok büyük mucizevi olaylardır ki, böyle olsaydı Kur'an mutlaka zikrederdi. Kendi oğlu ve karısı Nuh'un sözünü dinlememişken, nasıl olur da yılanlar, kaplanlar vs. gemiye doluşurlar? Kur'an bunu doğrulamıyor ve Tevrat'a sızan efsanevi tasavvurları nesh ediyor, düzeltiyor. Gemiye alınan hayvanlar, koyun, keçi, sığır vs. gibi evcil hayvanlar olmalıdır. Bunların da binlerce yıl öncesinden evcilleştirildiğini biliyoruz.

Tufan'ın Süresi ve Zamanı

Tevrat Tufan'ın 40 gün ve 40 gece sürdüğünü söyler.[33] Bu sürede dünya sularla dolar, en yüksek dağların üzerini aşar ve her yeri sular kaplar. 150 gün dünya denizlerden ibaret olur. Daha sonra sular alçalmaya başlar, 7. Ayda dağların tepeleri görünür ve ayın 17. gününde gemi Ağrı Dağı üzerine oturur.[34] Sular 10. aya kadar daha da çekilir. Ve 10. ayın başında diğer dağların da tepeleri görünmeye başlar. Bir yılın sonunda yer yüzündeki sular kurur ve Tufan sonrası 1. Yılın 2. Ayının 17. sinde gemidekiler dışarı çıkarlar.[35]

Kur'an ise, Tufan'ın ve geminin yüzme süresi hakkında açıklamada bulunmaz, herhangi bir takvim vermez. Bu konuda Müslüman yazarların kaynak göstermeden anlattıkları haberler tamamen Tevrat ve Talmud kaynaklılardır. İsrailiyattır.

Tufan'ın ne zaman meydana geldiği konusunda ne Tevrat'ta ne de Kur'an'da açık bir ifade vardır. Ancak dolaylı bilgilerden hareketle bazı bilinmeyenlere ulaşma teşebbüsü olmuştur. Ortadoğu Arkeolojisiyle ortaya çıkan çivi yazılı metinlerdeki Tufan hikâyelerinin yazıya geçiriliş tarihleri M.Ö. 2000 yıllarından daha öncelere gitmez.[36] Anlatılan hikâyeler Mezopotamya'da yaşanan büyük bir su baskını olayını sanatkarların efsaneleşmiş bir şekilde anlatması olabileceği gibi, Nuh Tufan'ı ile bölgesel motiflerin sanatkarlar elinde sentezlenmiş anlatımları da olması muhtemeldir. Bu yöndeki folklorik değerli çalışmaları takdirle karşılıyoruz.[37] Ancak gayemiz halk kültürü ve edebiyatı ile ilgili bir araştırma değil, fiili durumla ilgili hakikatleri bulmak olduğu için, vahye dayalı haberlere dönmek gerekir.

---

30 Tekvin, VII, 17-23.
31 Tekvin, VI, 19-22; VII, 14-16.
32 Mü'minûn, 27.
33 Tekvin, vıı, 4, 12-13.
34 Tekvin, VIII,5.
35 Tekvin, VIII, 5-16.
36 Aksoy, Bilal, Çağdaş Bilimler Işığında Nuh'un Gemisi ve Tufan, Ankara 1987, 49.
37 Aksoy, Çağdaş Bilimler Işığında. İsimle çalışmasına bakınız!

a. Tevrat Haberlerine göre, Hz. Nuhun torunu Azer'in oğlu İbrahim Tufandan 292 yıl sonra doğmuş ve büyük dedesi Nuh'un yanında büyümüştür.[38] Bu haberlerden hareketle Tufan'la ilgili bir tarih tespiti yoluna gidilmiş ve Süryani Rahip Aziz Günel, Nuh'un gemisinin M.Ö.2347 yılında Kardo (Cûdî) dağına oturduğunu hesap etmiştir.[39] Batılı ilahiyatçılar Tufan'ın M.Ö. 22. ve 21. Yüzyıllarda olabileceğini düşünmüşlerdir.[40] Bunlar Tevrat'a dayalı hesap ve yorumlardır.

b. Kur'an'a Göre (Kamer, 13) **ise,** Hz. Nuh ve inananlar "*Tahtalar ve çivilerle yapılmış gemi üzerinde*" **('alâ zâti elvâbin ve dusurîn)** taşınmışlardır. Burada **elvâb** tahtalar, **dusur** çiviler olarak tercüme edilmiştir. Elmalılı H. Yazır, âyeti "*tahtalı ve çivili bir şeye bindirdik*" şeklinde tercüme etmiştir. Yine elvâb levh kelimesinin çoğuludur. Levh, her neden olursa olsun tahta gibi yassı olan şeye denir. Dusur da, disar'ın çoğuludur. **Disâr** geminin levhalarını birbirine bağlayan bağ, kenet, perçin (çivi) veya halata denir. Zât-i elvâb ve dusûr'dan maksat gemidir…" diye açıklamıştır.[41] Kur'an'ın ifade ettiği gibi Hz. Nuh gemisinin yapımında "tahta" ve çivi" kullanmıştır (Kamer, 13). Yani gemi, tahta levha ve madensel çivi yapma teknolojisinin bulunduğu bir devirde inşa edilmiştir. Ağacın kesilebilmesi, tahta levha haline getirilebilmesi, bunları tutturacak çivinin kullanılabilmesi için, sert madenlerin, en azından bakır veya bronzun keşfedilmiş olması; gemi yapma tekniğinin ve kavramının biliniyor olması gerekir. Bunların tarihi gelişimini bilirsek, problemin çözümüne biraz daha yaklaşmış oluruz. Eski çağların süper ülkesi Mısır'da M.Ö. 4. Bin yılda ilkel gemi yapımı ve bakır-kalay alaşımı bronz yapımı biliniyordu.[42] Yine M.Ö. 3400-3100 yıllarındaki Ak Deniz'de sahil boyunca ve Nil nehrinde dolaşabilen basit gemilerin yapıldığı, ticaret ve taşımacılıkta kullanıldığı biliniyordu.[43] Bunlar Lübnan'dan Mısır'a kereste taşıyorlardı. Yapımlarında tahta ve madeni çivi kullanılıyordu.[44] Bakır işçiliğinin gelişmesine paralel, ağaç ve tahta işçiliği de gelişmişti.[45] Normal gemilere, M.Ö. 3. bin yıl başları ile 4. bin yıl sonlarından itibaren rastlanır.[46]

Bu durumda Hz. Nuh'un gemisini yapabilmesi, tahta ve çivi kullanabilmesi M.Ö. 3500 yıllarından daha öncelere gitmesi tarih ve arkeoloji ilmine göre mümkün değildir. Tahta ve çivi kullanmak o çağlar için ayrıcalıklı bir özellik olmalı ki, Kur'an bunu zikretmek ihtiyacı duymuştur. Bu gemi içinde insanları, hayvanları ve gıdalarını haftalarca veya aylarca taşıyabilecek kapasitede olmalıdır. Hele İrem şehrinin bulunduğu Filistin bölgesinin teknolojide Mısır ve Mezopotamya'dan çok daha gerilerde olduğu dikkate alınırsa, bu tarih daha da gerilere gider. Tefsirlerdeki geminin eni, boyu ve yüksekliği ile ilgili haberler, Tevrat'a dayanan İsrâiliyat haberleridir.[47] Tasavvur edilen büyüklükleri ifade için kullanılmış hayal ve anlatım özelliği olmalıdır. Kur'an'da Tevrat'taki gibi ölçü ve plân haberleri yoktur.

Arkeoloji, tahta ve çivinin kullanıldığı Bronz Çağında, (Hz. Nuh'un yaşadığı) Edom bölgesinin M.Ö. 2700'lü yıllarda insanlardan birden bire boşalıverdiğini ve daha sonra da bölgeye M.Ö. 2600'lü yıllarda boylu-boslu insanların göç edip yerleştiğini söylüyor.[48] Bu bilgiler dikkate alınırsa, Tufan'ın M.Ö. 2700'lü yıllarda olma ihtimali kuvvet kazanıyor. Kur'an'ın yer ve tarihe ışık tutan işaretleri ile, arkeolojik bilgiler birbiriyle örtüşüyor. Bilimsel şahitlerin sayısının artması, nakli ve akli bilgilerin birbirini tamamlaması

---

38 Tekvin, XI,10-32.
39 Günel, Aziz, Türkiye Süryaniler Tarihi, 29; Aksoy, 91.
40 Bucaille, Maurice ,Tevrat, İnciller ve Kur'an, ter. M.Ali Sönmez, Konya, 1979, s.61.
41 Yazırlı, Elmalılı Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, Zaman, c.VII, 348-349.
42 Childe, 53.
43 Childe, 58, 72, 80.
44 Childe, 75-79.
45 Childe, 86.
46 Childe, 93-95.
47 Tekvin, VIII,4.
48 Vaux,53.

kanaatimizi güçlendiriyor. Kanaatimizce, Tevrat tefsircilerinin hesapları da 3-4 asır farkla aynı dönemlere işaret ediyor. Bu bilgiler Ad kavminin bölgeye göçüne ve yaşadığı yıllara da ışık tutmuş oluyor.

Geminin Karaya Oturduğu Yer:

Tufan sonrası geminin karaya oturduğu yer hakkında Tevrat ve Kur'an arasında bazı ayrılıklar vardır. Tevrat bu yerin "**Ağrı**" dağı[49] veya "**Kardo**"[50] olduğunu söylerken, Kur'an **"cûdî"** diyor. Bu isimleri taşıyan dağların her ikisi de Hz. Nuh'un Tufan sonrası yerleştiği, yaşadığı rivayet edilen Mezopotamya'nın kuzeyindeki yüksek dağlardır. Biri Fırat havzasının yüksek dağlarından Ağrı, diğeri Dicle havzasının yüksek dağlarından Cûdî'dir.

Acaba Hz. Musa'ya Tevrat indiği devirlerde (M.Ö.13.yy.), yâni günümüzden 3200-3300 yıl önce Nil vadisinden Sîna'ya geçen İsrail Oğulları kendilerinden yaklaşık 2000 km. uzaktaki Kafkas dağlarının en yükseği Ağrı'yı veya Kuzey Mezopotamya'nın Cûdî'sini (Kardo'sunu) biliyor muydu? Veya bu isimler 1500 veya 3000 sene önce de aynı dağların isimleri miydi? Allah Hz. Musa'ya nerede olduğunu bilmediği bir ismi mi vahyetmişti? Niçin dünyanın en yüksek dağı Himalaya'ya değil de, Anadolu'daki iki dağa bu isimler verilmişti, bilmiyoruz.

Kur'an'ın Hûd, 44. Âyetinde "*Gemi, cûdî üzerine oturdu…*" buyruluyor. Müfessirler **cûdî'**nin neresi olduğu konusunda çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Daha çok Tevrat'taki gibi bir dağ ismi olabileceği ihtimali üzerinde durmuşlar ve Cûdî isimli bir dağ aramışlardır. Elmalılı Hamdi Yazır bu görüşleri şöyle özetlemiştir: "Cûdî, engince bir dağdır ki, Musul'da denilmiş, El-Cezire'de, Amid'de, Şam'da denilmiş… Bir de denilmiştir ki, Cûdî isimli bir dağı Hicaz, Filistin ve Kuzey Mezopotamya bölgeleri üçgeninde aramışlardır. Ancak kesin bir karar veremeyip, bazıları Hz. Nuh'a yakışır yüksek bir dağ bulmaya çalışırken, bazıları da bu kelimenin 'özel isim olmadığı', her hangi bir 'dağ' anlamında bir cins isim olduğu kanaatine varmışlardır. Günümüz ilim adamları da bu görüşleri nakletmekle kendilerinin de kesin bir kanata varamadıklarını zımnen ortaya koymaktadırlar"[51]

Kanaatimizce problemin çözümünü yine de Kur'an'ın kendi içinde aramak gerekir. Nitekim dışında arayanlar, Tevrat'tan esinlenerek özel bir "dağ" bulmaya çalışmışlar, akla uygun bir çözüme ulaşamamışlardır. Halbuki Kur'an'ın açıklamasına göre, Hz. Nuh gemisinin oturmasını istediği yer hakkında şöyle dûa eder: "*Rabbim beni bereketli bir yere indir. Sen konuk ağırlayanların en hayırlısısın"* (Müminûn, 29). Hz. Nuh'un duasını kabul eden Allah da onu **cûdî**'ye indirir. Kelimenin özel isim olduğuna dâir elimizde kesin bir delil olmayan bu kelimeyi, normal sözlük anlamında alırsak, kelimenin Arapçadaki **CVD** kökü "bereketli, münbit, iyi yer" anlamına gelir[52]. Cûdî ise, CÛD kökünden nispet sıfatı olur. O zaman "bereketli, münbit, iyi yer" anlamına gelir ki, âyetteki "**münzelen mubareken**" (Mü'minûn, 29) duasıyla örtüşür. İki ayet birbirini tamamlar. Yani Hz. Nuh'un gemisi tufan sonrası, *ziraat edilip, hayvanlarını besleyebilecekleri, bereketli ve verimli bir yere indirilmiş*, anlamı ortaya çıkar. Bu iki âyet birlikte düşünülürse, **cûdî** kelimesinin özel bir yer veya özel bir dağ ismi değil, nispet sıfatı, bereketli mümbit bir yer olduğu anlaşılır. Yâni Hz. Nuh'un gemisi Tufan sonrası bereketli bir toprak üzerine oturmuştur.

Netice: Hz. Nuh ve kavmi muhtemelen günümüz Filistin bölgesinde Lût gölünün güneybatısında Eski Ahid'de Edom olarak bilinen bölgede M.Ö. 2700'lü yıllarda, bronz devrinde yaşamış olmalıdır. Zamanın yaygın putperestliği onlar arasında da yaygındı ve

---

49 Tekvin, VIII,4.
50 Aksoy, 91, 174.
51 Konuyla ilgili çeşitli ansiklopedilerdeki maddelere bakınız!
52 Wehr, Hans, Dictionery of Modern Written Arabic, III. Baskı New York, s.146.

Mezopotamya ve Mısır'daki gibi güneşe, aya ve diğer yıldızlara ve onları temsil eden putlara tapıyorlardı. İnanç sistemleri çevredeki putperest ülkelerden pek farklı değildi. Kendilerine peygamber olarak gönderilen Hz. Nuh Allah'ın bir tek olduğunu öğretmeye çalışıyordu. Kavmi ise, onu reddetmiş ve ölümle tehdit etmişti. Allah da kendilerine gönderilen bu peygamberi ölümle tehdit eden kavmi azgınlıklarının cezası olarak ve çevre bölgelere ibret için Tufan felaketiyle yok etmişti. Ancak bu felaket Nuh kavmiyle sınırlı kalmış, dünyanın diğer bölgelerindeki insanları hikâyesi dışında etkilememiştir. Kur'an Sâmi kavimler ve aralarında çıkan peygamberlerin onunla gemide bulunup kurtulanların soyundan olduğunu haber veriyor. Konuya getirdiği bu açıklamalarla hem inanmayanlara nasihat, hem de Tevrat'ın içine sızan efsanevi tasavvurları tashih etmiş, yanlışlıklarının tartışmasına girmeden doğrularını açıklamış oluyor.

TEFSİR LİTERATÜRÜNDE NÛH (A.S.) KISSASI

Bünyamin AÇIKALIN[*]

Summary:

There are a lot of history (qıssa) in the Koran. One of them is Prophet Noah's history. Aim of the Koran histories is to show people the right guidance (hidāya), not to give them detailed historical information. There are many explanations, interpretations and knowledges about Prophet Noah's history in Tafsir literatures. They generally focused on Prophet Noah's struggle with his tribe, the great flood and resting Noah's Ark on Mount Cudi.

Semavi dinlerin yanı sıra birçok milletin tarihinde, yeryüzünün sularla kaplandığı, insanların sel sularında can verdiği "büyük tufan felaketi" ile ilgili bilgiler bulunmaktadır[1]. Semavi kitaplardan Tevrat ve Kur'an'da da konu farklı boyutlarıyla ele alınmıştır. Tevrat ve Kur'an'ın kıssayla ilgili verdiği bilgiler arasında faklılıklar bulunduğu gibi benzerlikler de vardır. Ancak konunun, Kur'an'da ayrıntılara fazla girilmeden anlatıldığı dikkat çekmektedir[2]. Diğer peygamber kıssalarında olduğu gibi Nûh (a.s.) kıssasında da, insanlara doğru yolun gösterilmesi, onların geçmişte yaşananlardan ders çıkarmaları hedeflenmektedir. Tefsir literatüründe konu değişik açılardan incelenmiş, ilgili ayetlerin açıklanmasına ve yorumlanmasına çalışılmıştır.

I- KUR'AN'DA KISSALAR VE NÛH (a.s.) KISSASININ GENEL ÖZELLİKLERİ

Yüce kitabımızda başta Hz. Muhammed (s.a.v.) olmak üzere, geçmiş peygamberler ve kavimleri arasında cereyan eden olayları anlatan kıssalara, ayrıntılı olarak tarihi-kronolojik bilgiler vermekten ziyade ahlaki ve terbiyevi amaçlarla, insanların ibret almaları için yer verilmiştir. İnsanlar yaratılışları itibariyle kuru fikirleri dinlemeye değil müşahhas kişi ve olayların bulunduğu örneklere kulak vermeye meyillidirler[3]. Bu nedenle Kur'an'da kıssaların önemli bir yer kapladığını görmekteyiz. Bu kıssaların genelinde şu gayelerin güdüldüğünü söylemek mümkündür:

1. Özellikle Kur'an vahyine muhatab olan Hz. Muhammed (s.a.v.) ve ona inananlar başta olmak üzere, hangi dönemde yaşarsa yaşasın bütün müminlere zor şartlarda teselli verip gönüllerini pekiştirmek.

2. İman esaslarını iyice yerleştirmek.

3. İnsanlık tarihi boyunca gelen tüm peygamberlerin birbirlerinin aynı veya benzeri esasları milletlerine anlattıklarını ifade ederek, İslam'ın evrenselliğini ortaya koymak.

---

[*] Yrd. Doç. Dr., Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Öğretim Üyesi, e-mail: bacikalin@hotmail.com.

[1] Bkz. Mevdûdî, Tefhîmu'l-Kur'ân, II, 371, İstanbul 1986.

[2] Bedir, Ahmet, Tevhidin Yurdu Kur'an-ı Kerim Atlası, s. 133, İstanbul 2009.

[3] Cerrahoğlu, İsmail, Tefsir Usûlü, s. 172, Ankara 1989; Turgut, Ali, Tefsir Usûlü ve Kaynakları, s. 176, İstanbul 1991.

4. Dünya ve ahirette huzur ve başarıya ulaşmak için, dua ve tevekkülün yanı sıra Allah yolunda sabırla mücadeleyi devam ettirmenin gerekliliğini belirtmek. Sonuçta dünya ve ahirette müminlerin kazançlı çıkıp mutlu olacakları; inkarcıların ise zarara uğrayıp azap görecekleri gerçeğini vurgulamak [4].

İnsanlığın ikinci babası olarak kabul edilen[5] Nûh (a.s.) da Kur'an'da kıssasına yer verilen peygamberlerden biridir. Nûh (a.s.)'ın ismine Kur'an'da 43 defa yer verilmiştir[6]. Ayrıca onun kıssasının değişik boyutlarına bazı ayet gruplarında değinildiği görülmektedir[7]. Kıssanın anlatıldığı ayet gruplarının dışında kalan yerlerde, Nûh (a.s.) diğer peygamberler veya kavimler ile birlikte zikredilmiştir. Bunların yanı sıra Nûh sûresinin tamamı Nûh (a.s.) kıssasına tahsis edilmiştir. Bu özelliği taşıyan, yani baştan sona sadece bir peygamberin kıssasına yer verilen Kur'an'daki yegâne suredir. Diğer surelerde peygamber kıssalarının arasına öğütler, nasihatler vb. girmiştir. Mesela Yûsuf suresi de bir peygamberin kıssasına munhasırdır, ancak bu surede kıssanın bölümleri arasına ve kıssanın bitiminden sonra birtakım öğütler girmiştir[8].

Kur'an'da yer alan Nûh (a.s.) kıssasının dikkat çeken bir özelliği de, kıssada insanlara üç hususta dua örneklerinin sunulmasıdır:

1. Yolculuk için vasıtaya binerken Hûd (11) Sûresi, 41. ayette yer alan "(Nûh (a.s.) dedi ki: -Binin gemiye! Onun yüzüp gitmesi de durması da Allah'ın adıyladır. Hiç şüphesiz Rabbim bağışlayan ve esirgeyendir" şeklindeki dua[9],
2. Vasıtalardan inerken okunacak Mü'minûn (23) Sûresi, 29. ayette yer alan "Ve de ki: -Ya Rabbi! Beni güvenli ve mübarek bir yere indir, sen konuklayanların en hayırlısısın" şeklindeki dua[10],
3. Nûh Sûresi (71), 10-11. ayetlerde " 'Rabbinize istiğfar edin (bağışlanma dileyin), çünkü O çok bağışlayandır' dedim. Ona istiğfar edin ki üzerinize gökten bol yağmur göndersin" buyurulduğu üzere, istiğfarda bulunulması halinde Allah'ın bol bol bereketli yağmur indireceği (a.s.) belirtilmektedir. Bu ayetten dolayı, yağmur namazında Nûh Sûresini okumanın müstehab olduğu belirtilmiştir[11].

II- NÛH (A.S.) KISSASINDA ÖNE ÇIKAN HUSUSLAR

Tefsirlerde Nûh (a.s.) kıssası ile ilgili açıklamalara, ilgili ayet gruplarının yorumlanması esnasında yer verilmektedir. Hz. Nûh'un kıssası en geniş haliyle Nûh Sûresinde ve Hûd

---

4 Şengül, İdris, "Kur'an Mesajını Ulaştırmada Kıssaların Önemi", I, 138, 1. Kur'an Sempozyumu, Bilgi Vakfı, Ankara 1994.

5 Ebu's-Suûd b. Muhammed el-'Imâdî el-Hanefî, İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mazâya'l-Kur'âni'l-Kerîm, (Tahkik: 'Abdu'l-Kâdir Ahmed Atâ), I, 466, Riyad tsz.; Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn Mahmûd el-Âlûsî, Rûhu'l-Meânî Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî, III, 131, Beyrut tsz.

6 Âl-i İmrân, 3/33; Nisâ, 4/163; En'âm, 6/84; A'râf, 7/59-69; Tevbe, 9/70; Yûnus, 10/71; Hûd, 11/25-32-36-42-45-46-48-89; İbrâhîm, 14/9; İsrâ, 17/3-17; Meryem, 19/58; Enbiyâ, 21/76; Hac, 22/42; Mü'minûn, 23/23; Furkân, 25/37; Şu'arâ, 26/105-106-116; Ankebût, 29/14; Ahzâb, 33/7; Sâffât, 37/75-79; Sâd, 38/12; Ğâfir, 40/5-31; Şûrâ, 42/13; Kâf, 50/12; Zâriyât, 51/46; Necm, 53/52; Kamer, 54/9; Hadîd, 57/26; Tahrîm, 66/10; Nûh, 71/1-21-26.

7 A'râf, 7/59-64; Yûnus, 10/71-73; Hûd, 11/25-49; Enbiyâ, 21/76-77; Mü'minûn, 23/23-30; Şu'arâ, 26/105-122; Ankebût, 29/14-15; Sâffât, 37/75-83; Kamer, 54/9-16.

8 Ateş, Süleyman, Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, X, 75, İstanbul, tsz.

9 Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer b. İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, (Tahkik: Sâmî b. Muhammed es-Selâme), IV, 322, Riyad 1999; Celâluddîn es-Suyûtî, ed-Dürru'l-Mensûr li't-Tefsîri bi'l-Me'sûr, (Tahkik: Abdullah b. Abdu'l-Muhsin et-Türkî), VIII, 66 vd, Kahire 2003.

10 Suyûtî, Dürru'l-Mensûr, X, 585.

11 İbni Kesîr, Tefsîr, VIII, 232, 233; Konyalı Mehmed Vehbi Efendi, Hülâsatu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'an, XV, 6161, İstanbul 1979.

Sûresinde anlatıldığı için genelde kıssayla ilgili ayrıntılı açıklamalar bu iki sûrenin tefsirinde yapılmıştır. Tefsir kaynaklarında kıssa ile ilgili olarak aşağıdaki hususların ön plana çıktığı görülmektedir:

1- NÛH (A.S.)'IN KAVMİNİ HAKKA DAVETİ

Yüce Allah'ın yeryüzünde görevlendirdiği ilk resul-peygamber olan Nûh (a.s.)'ın tam adı "Nûh b. Lâmek b. Metveşleh b. Ahnûh"tur. Künyede ismi geçen Ahnûh'un İdris (a.s.) olduğu belirtilmektedir[12]. Babasının adı "Lâmek" annesinin adı ise "Şemhâ binti Ânûş" olan Nûh (a.s.)[13], Âlûsî'nin ifadesine göre, yüzü ince, başı uzun yapılı, gözleri iri, pazuları kalın, baldırları etli, şişmanca, uzun boylu, cüsseli ve uzun sakallı idi[14]. Kavmi, yeryüzünde Allah'a ortak koşan ilk kavim olmasının yanında, azaba uğrayan ilk kavim olma özelliğine de sahiptir[15].

Nûh (a.s.)'ın yaşı ile ilgili farklı rivayetler bulunmaktadır. Örneğin İbni Abbâs'tan gelen bir rivayete göre 40 yaşının başlarında iken kendisine peygamberlik verilmiş, 950 yıl kavmini hakka çağırmış, tufandan sonra 60 yıl yaşamıştır. Buna göre Nûh (a.s.)'ın ömrü 1050 yıldır[16]. Konuyla ilgili farklı rivayetlerin yanı sıra, o dönemdeki zaman birimi olan yılın günümüzdeki 365 günlük güneş takvimi veya 354 günlük ay takvimini değil de, 29-30 günlük kameri ayların sayılarını gösterdiği ifade edilmektedir. Bu hesaba göre ise Nûh (a.s.)'ın ömrü yaklaşık 87 güneş yılı olmaktadır[17].

Nûh (a.s.), yaşamının büyük bir kısmını, şirke bulaşmalarına paralel olarak ahlakı bozulan, aralarında haksızlık, zulüm ve azgınlığın yaygın hale geldiği kavmini[18] doğru yola davet etmekle geçirmiş bir peygamberdir. Uzun yıllar süren mücadelesinin sonunda maalesef az sayıda insan ona inanmış, geriye kalanlar ise toplumun ileri gelenlerinin menfi telkinlerine uyarak sapkınlıklarından vazgeçmemişlerdir. Nûh (a.s.)'a kavminin kötü davrandığı, hatta öldürülenler hariç hiçbir peygamberin onun kadar kavminden eziyet görmediği rivayet edilmiştir[19].

Yeryüzündeki ilk müşrikler olarak bilinen Nûh (a.s.)'ın kavmi, salih gördükleri insanları unutmamak için, onları anacakları ibadethaneler yapmış, oralara o kişilerin resimlerini koymuşlardır. Zamanla bu resimleri heykelciklere dönüştürüp, onlara Vedd, Süvâ', Yeğûs, Yeûk ve Nesr diye isimler vermiş, bir müddet sonra da onlara tapmaya başlamışlardır[20]. Tefsirlerde Hz. Peygamber döneminde de aynı ismi taşıyan putların bulunduğu bildirilmekte, bu putların Araplara, Nûh (a.s.)'ın kavminden geçtiği rivayet edilmektedir[21].

Hz. Peygamber dönemindeki müşriklerin birçok konuda Nûh (a.s.)'ın kavmine benzedikleri görülmektedir. Örneğin, ileri gelen eşrafın, ayak takımı olarak gördükleri müminleri yanından uzaklaştırmasını istemesi üzerine Nûh (a.s.), o mü'minleri

---

12 Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, el-Keşşâf an Hakâiki't-Te'vîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl, Beyrut 2003; II, 109; İbn Kesîr, Tefsîr, III, 431; Ebu's-Suûd, İrşâd, II, 352; Âlûsî, Rûhu'l-Meânî, XXIX, 67-68; Muhammed Cemâluddîn el-Kasimî, Mehâsinu't-Te'vîl, VII, 2761, basım yeri yok, 1957.

13 Muhammed Tâhir İbni Âşûr, Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr, XXIX, 215, Tunus 1984.

14 Âlûsî, Rûhu'l-Meânî, XXIX, 68.

15 İbni Kesîr, Tefsîr, III, 431; Âlûsî, Rûhu'l-Meânî, VIII, 149; İbni Âşûr, Tefsîr, XXIX, 185.

16 Ebussuûd Efendi, İrşâd, III, 30; Âlûsî, Rûhu'l-Meânî, XII, 35.

17 Daha geniş bilgi için bkz. Dartma, Bahattin, Dinî Tarihi ve Arkeolojik Veriler Bağlamında Nûh Tufanı, s. 31, İstanbul 2005.

18 Karaman, Hayrettin; Gümüş Sadrettin; Dönmez, İbrahim Kafi; Çağrıcı, Mustafa; Kur'an Yolu Türkçe Meâl, Tefsir, II, 164, Ankara 2006.

19 İbni Kesîr, Tefsîr, III, 431.

20 İbni Kesîr, Tefsîr, III, 432.

21 Ebussuûd Efendi, İrşâd, V, 400; Âlûsî, Rûhu'l-Meânî, XXIX, 77; Ateş, Tefsir, X, 81-82.

kovamayacağını Hûd Sûresinin (11) 29. ayetinde ifade etmektedir. Benzer bir talep Peygamberimize de yapılmış olup En'âm Sûresinin (4) 52. ayetinde "sabah akşam Rablerinin hoşnutluğunu isteyerek O'na yalvaranları kovma" buyrularak Peygamberimizin bu taleplere uymaması gerektiği bildirilmektedir.

Yine Hz. Peygamberin çağrılarına karşı Fussilet Sûresinin (42), 26. ayetinde "bu Kur'an'ı dinlemeyin, gürültü yapın ki belki (işitilmesine engel olarak) galip gelirsiniz" diyerek kulak tıkayan müşrikler gibi Nûh (a.s.)'ın kavmi de, Nûh Sûresinin (71) 7. ayetinde bildirildiği üzere parmaklarıyla kulaklarını tıkamışlar, hatta daha da ileri giderek elbiseleriyle başlarını örtmüşlerdir.

Hz. Peygamberin, Arafat'taki veda hutbesinde, "-kavmim size hakkı tebliğ ettim mi?" Sorusuna -evet cevabı vermeleri üzerine üç defa: "Şahit ol Yâ Rab" dediği gibi, Nûh (a.s.) da A'râf Sûresinin (7) 62. ayetinde, benzer şekilde kavmine "ben size Rabbimin mesajlarını duyuruyorum, size öğüt veriyorum…" demiştir.

Uzun süren tebliğin ardından, kavminin büyük kısmının iman etmemesi, Nûh (a.s.)'a şiddetli muhalefete devam etmeleri üzerine Yüce Allah tufandan korunmak amacıyla bir gemi yapmasını ona vahyetmiştir. Allah'a ortak koşmaları, Nûh (a.s.)'ı yalanlamaları, ona ve müminlere eziyet etmeleri, onlara tufanı haber verip gemiyi yapmaya başladığında onunla alay etmeleri Nûh (a.s.)'ın kavmini helake sürükleyen hataların en önemlilerindendir[22].

Nûh (a.s.) kıssasıyla, peygamberimiz ve müminlere bir yandan hakkı kabul etme ve yaymada birtakım zorluklarla karşılaşmalarının üstlendikleri vazifenin bir gereği olduğu bildirilirken, diğer yandan sabır ve azim göstererek doğru bildikleri yolda sebat etmeleri halinde mutlaka başarı ve zafere ulaşacakları müjdelenmektedir.

2- TUFAN OLAYI

Kavminin inkârda inatlaşmaktan vazgeçmemeleri yüzünden Nûh (a.s.)'ın "-Ya Rabbi, ben yenik düştüm, yardım et"[23] diye dua etmesi üzerine Allah (c.c.) gemi yapmasını emretmiştir. Tefsirlerde geminin özellikleri hakkında pek çok rivayet bulunmaktadır. Örneğin İbni Kesîr, Katâde'den naklen, geminin boyunun 300 zira (1 zira=64 cm ise 300x64=19200 cm=192 m), eninin ise 50 zira (32 m) olduğunu aktarmaktadır[24]. Tefsirlerde geminin yüksekliğinin 30 zira (19.2 m) olduğu, üç kattan meydana geldiği, her katın 10 zira (6.4 m) yükseklikte olduğu ve alt tabakada vahşi ve haşerat cinsi hayvanlar, orta katta evcil ve diğer hayvanlar, üst katta ise Nûh (a.s.), ailesi ve inananlar ile birlikte 80 kişi ile onlara yetecek miktarda erzak bulunduğu belirtilmektedir[25].

Bazı müfessirlere göre Nûh (a.s.) dünyada ilk gemi yapan kişiydi. Kavmi, o gemi yapmaya başladığında bunu garip bulmuşlardı. Bunun nedeni onların ya ilk defa gemi görüyor olmaları ya da denizin bulunmadığı yerde Nûh (a.s.)'ın gemi yapmaya kalkışması idi[26]. Geminin 2 veya 4 yılda[27] bitmesinin ardından Tennur kaynamış ve tufan olayı başlamıştır. Tennur Arapçada ekmek pişirilen, tandır dediğimiz küçük fırındır. Bir görüşe göre tandırlardan birinden su fışkırmasıyla tufan başlamıştır. Bu, aynı zamanda Allah'ın Nûh (a.s.)'a önceden bildirdiği, tufanın başlangıcını gösteren bir işaretti. Tennurla ilgili dikkat çeken bir başka

---

22 İbni Âşûr, Tefsîr, XXIX, 212.
23 Kamer, 54/10.
24 İbni Kesîr, Tefsîr, 319-320.
25 İbni Kesîr, Tefsîr, 319-320; Ebussuûd Efendi, İrşâd, III, 40; Bilmen, Ömer Nasuhi, Kur'ân-ı Kerîmin Meâli Âlîsi ve Tefsiri, III, 1472, İstanbul 1964.
26 Muhammed b. Yusuf eş-Şehîr bi Ebî Hayyân el-Endelûsî, Tefsiru'-Bahri'l-Muhît, V, 222, Beyrut 1993.
27 Bilmen, Tefsir, III, 1472.

görüş ise onun gemide suyun toplandığı ve kaynatıldığı yer olduğudur. Buna göre geminin buharlı olduğu ifade edilmiştir[28].

Tufanının yeryüzünün tamamında olduğu ya da sadece Nûh (a.s.)'ın kavminin yaşadığı bölgede gerçekleştiği ifade edilmiştir. Ömer Nasuhi Bilmen, dünyada birçok dağın zirvesinde deniz hayvanlarına ait fosillerin, taş kesilmiş hayvanların bulunmasından hareketle tufanın umumi olabileceğini belirtmektedir[29]. Ancak o dönemde Nûh (a.s.)'ın kavmi dışında insanların yaşayıp yaşamadığı konusunda ihtilaf bulunduğundan, Nûh (a.s.) ve kavminin yaşadığı yerlerde tufanın gerçekleştiğinin kesin, bunun ötesinin ise zanna dayalı bilgiden ibaret olacağını belirtmek mümkündür[30].

Nûh (a.s.)'ın oğullarından Kenan, babasına inanmadığı için gemiye binmeyerek boğulmuştur. Baba merhametiyle Allah'a "Ey Rabbim oğlum benim ailemdendir. Sen ailemden olanları tufandan kurtaracağını vaad etmiştin" diyen Nûh (a.s.)'a, inkârcı olması nedeniyle bu oğlunun ailesinden sayılmayacağı ifade buyrulmuştur. Bu olayın anlatıldığı Hûd Sûresinin (11) 46. ayetinde bu oğul için "o salih (iyi) olmayan bir iştir" ifadesi yer almaktadır. Bu ifadeyi açıklama sadedinde –haşa- Kenan'ın zina mahsulü olduğunu dile getirmek, son derece çirkin ve kabul edilemez bir iddiadır. Zira Allah (c.c.) İbni Abbâs'ın ifadesiyle "peygamberlerinin eşleri hakkında çok daha kıskançtır". Bu nedenle Hz. Ayşe'ye atılan iftira olayıyla ilgili inen ayetler, bir yandan onun iffetli olduğunu ortaya koyarken, öte yandan bu iftiraya dalanların büyük bir günah işlediklerini vurgulamıştır.[31]

3- TUFAN SONRASI GEMİNİN CUDİYE OTURMASI

Tefsir kaynaklarında Nûh (a.s.)'ın kavminin Irak ve Cezire'de yaşadığı bildirilmektedir. Tufandan sonra geminin indiği yer Hûd Sûresinin (11) 44. ayetinde "CÛDÎ" şeklinde geçmektedir. Aynı zamanda Mü'minûn Sûresinin (23) 29. ayetinde Nûh (a.s.)'ın "Rabbim beni bereketli bir yere indir…" duasından ve yüce Allah'ın Hûd Sûresi (11) 48. ayetteki "Ey Nûh! Sana ve sana uyan mümin topluluklara bizden esenlik ve bereket üzere gemiden in!" buyruğundan, gemiden indiği yerin bereketli olduğu anlaşılmaktadır. Cudi kelimesi aslen "bol bol vermek, cömert olmak" anlamına gelen Arapçadaki "cûd" masdarından türemiştir. Aynı anlamların bu kökten türeyen nispet sıfatı olan "Cûdî" mefhumunda bulunması gerekir[32]. Civarında bulunduğumuz Cudi dağının bereketli olması ve Cûdî kelimesinin muhtevası da Kur'an'da belirtilen yerin Cudi Dağı olması ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Aynı şekilde Hûd Suresinin (11) yukarıda anlamını verdiğim 48. ayetinde "esenlik ve bereketle in!" buyrulması, gemiden inilen yerin, can ve mal güvenliği, barınma ve beslenme korkusundan emin olunan bir yer olmasını gerektirecektir. Bu da Ağrı Dağı'ndan ziyade Cudi Dağının fiziki-coğrafi şartlarına uygun düşmektedir[33].

Tefsirlerin büyük çoğunluğunda konuyla ilgili gerçeğin ancak Allah (c.c.) tarafından bilinebileceği belirtilmekle beraber, Cudi'nin Cezire'de bulunan Musul yakınlarında bir dağın adı olduğu, öncelikli olarak zikredilmekte, ardından Şam veya Amid olabileceği de belirtilmektedir[34]. Muhammed Esed, geminin İbni Ömer Ceziresinde bulunan Van Gölünün

---

28 Ebû Hayyân, Bahr, V, 222; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, IV, 2781, İstanbul 1936; Bilmen, Tefsir, III, 1473.

29 Bilmen, Tefsir, II, 1037.

30 Elmalılı, Hak Dini, IV, 2784.

31 İbni Kesîr, Tefsîr, IV, 326.

32 El-Huseyn b. Muhammed el-Ma'rûf bi'r-Râğıb el-Isbehânî, el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân, s. 144, İstanbul 1986; Dartma, Nûh Tufanı, s. 124.

33 Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), "Cudi" md.; Dartma, Nûh Tufanı, s. 124, 125; Bedir, Atlas, s. 132.

34 Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, Câmiu'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân (Tahkik: Abdullah b. Abdu'l-Muhsin et-Türkî), XII, 424 vd., Kahire 2001; Zemahşerî, Keşşâf, II, 383; İbni Kesîr, Tefsîr, IV, 323;

güneyindeki Cudi Dağı'nın Kur'an'da ifade edilen dağ olduğunu belirttikten sonra, Ararat (Asurca'da Urartu) kelimesi ile o dönemde Ağrı Dağından başlayıp Cudi'yi de içine alacak şekilde Van Gölü'nün güneyine kadar olan bölgenin kastedilmesinin mümkün olduğuna dikkat çekmektedir[35].

İbni Âşûr, Hûd Sûresinin (11) 44. ayetini tefsirinde, Cudi'nin Irak ve Ârmiyâ arasında "Ararat" diye bilinen dağ olduğunu ifade ettikten hemen sonra, geminin istiva edeceği dağın insanların inmesine müsait olması gerektiğini ifade etmektedir[36]. Ankebût Sûresinin (29) 14. ayetinin tefsirinde ise Ararat'ın neresi olduğu hakkında farklı görüşlerin bulunduğunu belirten İbni Âşûr, bu görüşlerin başında, Cûdi'nin civarında bulunduğumuz dağ olduğunu şu ifadelerle açıklamaktadır[37]: "… Dicle Nehri bu dağın yükseltileri arasından akar, öyleki bu dağ ile Dicle arasında yaz mevsimi dışında geçiş yapmak mümkün değildir…"

Hayrettin Karaman ve arkadaşları tarafından yazılan Kur'an Yolu tefsirinde açıkça; Güneydoğu Anadolu bölgesinde Türkiye-Irak sınırına 15 km uzaklıkta, Dicle Irmağının kıyısındaki Cizre'ye 32 km, Şırnak İl merkezine 17 km mesafede bulunan Cudi dağının Kur'an'da belirtilen Cûdî olduğu ifade edilmektedir. Gerek dağın yapısı gerekse tarihi bilgi ve rivayetlerin, bu görüşü destekler mahiyette olduğu vurgulanmaktadır[38]. Fahruddin Razi ve Elmalılı Hamdi Yazır, Cudi Dağını "münhafid" yani "engince" ve "alçak" sıfatını kullanarak açıklamaktadır[39]. Şu anda içinde bulunduğumuz Şırnak İlimizin yakınındaki Cudi Dağının bu coğrafi özelliği taşıdığı, yani geminin oturmasına müsait, avuç içine benzer bir zemine sahip olduğu görülmektedir[40].

Bilindiği üzere Tevrat'ta geminin Ararat yani Ağrı Dağı'na indiği belirtilmektedir. Süleyman Ateş, Kur'an indiği sırada Medine'de bulunan Yahudilerin Cudi'ye itiraz etmediklerinden hareketle onların ellerinde bulunan nüshalarda da geminin Cudi'ye indiğinin yazılı olduğunu belirtmektedir. Nitekim Yakut el-Hamevî, elinde bulunan Tevrat metninde "geminin Cudi'ye indiği"nin yazmakta olduğunu bildirmektedir[41].

Kamer Sûresinin (54) 15. ayetinde Yüce Allah, "biz Nûh'u ve gemi halkını kurtardık ve o gemiyi âlemlere ibret yaptık" buyurmuştur. Tefsirlerde Hz. Muhammed ümmetinin ilklerinin Cudi Dağında geminin kalıntılarına şahit oldukları belirtilmektedir[42]. Allah (c.c.), gemi kalıntılarının bir ibret kılındığını buyurarak, insanların bu kalıntıları ziyaret etmelerini teşvik buyurmaktadır. Dolayısıyla, bu kalıntıların bir an önce ortaya çıkarılıp insanların ziyaretine açılması, âyette yapılan teşvik doğrultusunda çok hayırlı bir hizmete vesile olacaktır.

Ebu's-Suûd, İrşâd, III, 49; Kasımi, Mehâsin, IX, 3441; Konyalı, Tefsîr, VI, 2349; Bilmen, Tefsir, III, 1476; Mevdûdî, Tefhîm, II, 371.

35 Muhammed Esed, Kur'an Mesajı, I, 432, İstanbul 1999. Ayrıca bkz. Bedir, Atlas, s. 132.

36 İbni Âşûr, Tefsîr, XII, 79.

37 İbni Âşûr, Tefsîr, XX, 223.

38 Karaman ve arkadaşları, Kur'an Yolu, II, 173. Ayrıca bkz. DİA, "Cudi" md.; Bedir, Atlas, s. 132.

39 Muhammed er-Razî Fahruddin ibnu'l-Allâme Diyâuddîn Umer, et-Tefsîrul-Kebîr ve Mefâtîhu'l-Ğayb, XVII, 244, Beyrut 1981; Elmalılı, Hak Dini, IV, 2784.

40 DİA, "Cudi" md.

41 Yâkût el-Hamevî, Mu'cemu'l-Buldân, II, 27; Ateş, Tefsir, IV, 310 vd.; Dartma, Nûh Tufanı, s. 113.

42 Taberî, Tefsîr, XXII, 128 vd.; İbni Kesîr, Tefsîr, VII, 477; İbni Âşûr, Tefsîr, XXVII, 186.

TUFAN EFSANELERİNE SEMBOLİK BİR BAKIŞ: KÜLTÜREL DÜNYANIN YIKIMI ve YENİDEN KURULUŞU

Elif KANCA*

Efsane, masal gibi anlatı biçimleri, toplumların kutsal anlatıları olmanın ötesinde, insanın doğa ve toplumsal dünya ile kurduğu ilişkilerin hem ifade biçimleri olarak hem de bu ilişkilerin yeniden üretimine çeşitli katkılar sunmaktadırlar. Sözlü ve yazılı kültürde, farklı anlatı tarzlarında kendini gösteren tufan efsaneleri, toplumların kutsal saydığı bir anlatı olarak evrensel bir yayılım gösterirler. Bu çalışma, farklı kültürlerin anlatılarında yer alan "tufan motifinin" gösterdiği bu çeşitliliğin nedenine odaklanmıştır. Tufan efsanesinin "yıkım, hayatta kalan ve insanlığın yeniden doğuşu" biçiminde formüle edilebilecek temel anlatı motifi ile "su ve dağ" sembolleri ile işleyen yapısını, antropolojik karşılıklar üzerinden yeniden okuması ve analizi ile bu sorunun çözümlenmesi amaçlanmaktadır. İnsanı sembolleştiren bir tür olarak ele alan sembolik antropolojik yaklaşımdan hareket edecek olan bu analiz, sosyal ilişkiler ağının gerçekleştiği coğrafi alanın/mekânın, sembolik olarak inşasıyla kültürel dünyanın yapılandırıldığı düşüncesine dayanmaktadır. Kültürel dünya ile doğal çevre arasında varolan karşılıklı ilişkinin, çatışmalı yapısının tezahürlerinden biri olarak tufan efsanesi, yıkımın ve yeniden inşanın anlatısıdır.

Toplumsal bellekte yer alan bu tip anlatılar vasıtasıyla mekân fiziksel bir uzam olmaktan çıkıp, nedenselliğe dayalı bir tür tarihsellik taşır ve toplumsallığın imkânını kuran kültürel dünyanın sürekliliğine katkıda bulunur. Sularda yok olan eski dünyanın kaotik hali karşısında, hayatta kalanın zaferi ve yeni bir dünya kurmasının hikâye edilişi olarak tufan efsaneleri, toplumların doğal ya da kültürel güçler karşısında "yok olmalarının nedenini" ve "yeniden inşanın" olanağını sunmaktadırlar. Söz konusu olanağın sağladığı toplumsal işlevin gerçekleşmesini sağlayan ve tufan anlatısını kuran "su ve dağ" sembollerinin antropolojik karşılıklarıyla gerçekleştirilecek bu analizle, efsanenin derindeki anlamı yeniden yapılandırılacak ve böylelikle tufan anlatılarının toplumsal işleyişe etkisi ve katkısı açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Tufan efsaneleri, su ve toprak sembolleri, sembolik analiz

A Symbolic View of Flood Legends: Fall of Cultural World and Reconstruction

Narration methods such as legends and tales, beyond being societies' sacred narratives, are contributing to human relations established with nature and social world. Additively, they are also promoting to relations of various subscription of reproductions to expressionism. The flood legends, that can be seen both in oral and written cultures as various narration forms, represent a universal expansion reflected as an accepted sacred figure by societies. This research has focused on reason of "flood motives" belonging to narrations of diverse cultures. By analyzing the case of flood legend through rereading and analysis of anthropological correspondence formulized on basic narration motifs between "water and mountain" symbols along with its processing structure of being "destruction, and reborn of survived humankind". The analysis, originates from symbolic anthropologic approach, which considers humankind

* Dr., Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, elifkanca@hotmail.com

as a symbolizing element. The network of social relations arousing in geographical field/area is depending on symbolic construction of cultural world's idea of structuring. Flood legend, as a conflicting structure of manifestation towards the mutual relation between cultural world and natural environment, is a narration of destruction and reconstruction.

By means of these kinds of narrations existing in social memory, the area becomes more than a physical scope and wraps into a historical point depending on causation, and contributes to social possibility of the continuity of cultural world. Flood legends storied as a new world construction and victory of the survived ones against old chaotic world destroyed under water. It represents a facility of "reconstruction" and "core destruction reason" against societies' natural and cultural factors. With this analysis which will be conducted with anthropological correspondences of water and mountain symbols building the flood narrative and which will make the societal function provided by the said possibility happen, the deep meaning of legend is going to be restructured, thus, effects and contributions of flood narrations to social function is going to be described.

Key words: Flood legends, water and earth symbols, symbolic analysis

TUFAN EFSANELERİNE SEMBOLİK BİR BAKIŞ: KÜLTÜREL DÜNYANIN YIKIMI ve YENİDEN KURULUŞU

Mitos, destan, masal gibi anlatılar, üretildikleri toplumlar için taşıdıkları değer ve anlamlar bir kenara bırakıldığında, yani içinde doğmuş oldukları yaşamdan ayrı değerlendirildiklerinde, "anlatılacak bir öykü" olmanın ötesine geçemezler. Oysa bu anlatılar yaşadıkları toplum için taşıdıkları anlamlarıyla ele alındığında "modern romanlarda anlatılan türden basit **bir kurgu değil, yaşanan bir gerçektir**, çünkü mitin altında yatan olayların uzak bir geçmişte ortaya çıktığına, dünyanın ve insanın yazgısı üzerinde etkisini sürdürdüğüne inanılır"[1]. Tam da bu nedenle anlatılar, yaşadıkları toplum için hakikati ve kutsalı kurma ve sürdürme işlevleriyle toplumsalın düzenlenmesinde önemli bir rol oynamaktadırlar. "Mit sayesinde, Dünya Kozmos olarak, yetkin bir biçimde eklemlenmiş, bütünlenmiş, anlaşılır ve anlamlı bir Kozmos olarak kavranmaya başlar"[2]. Kültürel dünyanın dayanaklarından biri olarak anlatılar, üretildikleri toplumlarda onlara atfedilen değer vasıtası ve yüklendikleri işlevlerle kategorileştirilirler. Dolayısıyla sözlü anlatıların değeri ve anlamı yaşadığı kültürde toplumsal bellekte bulundukları konum ve yüklendiği işlevle ilgidir.

Öte yandan mitoslar anlatı motifleri ve temalarıyla evrensel bir görünüm sergileyebilmektedirler. Yayılım ve nicelik bakımından geniş bir yer kapladığı düşünülen Tufan efsaneleri -Afrika'da ender bulunmakla birlikte- dünyanın hemen her yerinde görülmektedir[3]. Belirli bir topluluk için kutsalının tezahürü olan bir mitosun, aynı zamanda evrensel bir yayılım da gösteriyor olması; aynı anlatı motifinin, farklı toplumlarda benzer bir işlev yerine getiren ortak bir değer taşıması; "bir anlatının tarihsel ve toplumsal bağlamdaki sürekliliğinin nasıl açıklanabileceği sorusunu" akla getirmektedir. Bu soru Tufan efsanelerinin, toplumsal yaşamın işleyişine katkısının ne olduğunun anlaşılmasını zorunlu kılmaktadır.

Bu çalışmada Tufan efsanelerinin, sürekliliğini, evrensel yaygınlığı ve etkisini anlamak amacıyla, anlatı metinlerinden hareket ederek, "anlatılarının ardında, bu anlatıların ilettiği ve düşünme biçimlerinin maskelediği, toplumsal mantığı açığa çıkarmak"[4] amacını taşımaktadır.

---

[1] MALINOWSKİ, Bronislaw. İlkel Toplum. (çev. Hüseyin Portakal), 102, Ankara, 1998. Vurgu bana aittir.
[2] ELIADE, Mircea. Mitlerin Özellikleri (çev.Sema Rifat), 137-138, İstanbul, 1993.
[3] bkz. ELIADE, Mircea. Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi, 84, İstanbul, 2007;
HOOKE, Samuel H. Ortadoğu Mitolojisi (çev. Alaeddin Şenel), 20, Ankara, 2002.
[4] GÜNGÖREN, Ahmet. "Giriş", Din ve Büyü (C. Lévi-Strauss), 29, İstanbul, 1993: 11-34.

Bu çözümleme için, tarihsel ve coğrafi anlamda devamlılık gösteren Ortadoğu'ya ait Tufan efsaneleri çalışmanın temel veri setini oluşturacaktır. Bu amaçla söz konusu metinler, temel sembollerine ayrıştırılacak; bu semboller vasıtasıyla toplumsal-kültürel bağlamda ve antropolojik karşılıklarında yeniden yapılandırılacaktır. Böylelikle efsanenin kalıcılığının ve sürekliliğinin anlaşılması mümkün olacaktır.

Tufan efsanesinin, Sümer ve Babil versiyonlarında tanrıların neden tufana karar verdiği anlatılmaz[5]. Ancak Bottéro'ya göre, efsaneyi anlatan mitos karakteri olan Utanapişti'ye ait anlatının alındığı, *Ninova Versiyonu*'ndaki *Yücebilge* efsanesinde, "tanrılar tanrısının uyumasını engelleyen aşırı gürültücü insanların alabildiğine artması" tufanın nedeni olarak gösterilmektedir[6]. Enki/ Ea tarafından seçilen Utanapişti'ye- Sümerce'deki karşılığı Ziusudra'ya- bir duvarın arkasından tanrıların tufan kararı ve nasıl kurtulacağı açıklanır[7]. Tevrat'ın, Tekvin bölümünde geçen anlatıda "Tufanın geleceği Tanrı tarafından kendisine bildirilen Nuh, bu haberi her gittiği yerde insanlara anlatarak tövbe etmeleri ve günah işlemekten vazgeçmeleri" için çabalar.[8] Kuran-ı Kerim'de Tufan'dan Nuh'un peygamberliğini tanımayan, puta tapan günahkâr bir kavim için verilen ceza, ibret verici bir ders olarak bahsedilmektedir.[9]

Eliade'nin, "kozmik felaketlerle ilgili mitler" başlığı altında ele aldığı tufan efsaneleri –en özet haliyle- "insanların işlediği günahlar ve bir de Dünyanın çok yaşlanmış olması" nedeniyle "tanrısal bir Varlık'ın insanlığa son verme isteği"; böylece "bir çift ya da sağ kalan birkaç canlı dışında Dünyanın nasıl yok olduğunu ve insanlığın nasıl ortadan kalktığını anlatır".[10] Yukarıda ele alınmış olan her bir metinde tufan, "seçilmişler/kurtulanlar" dışında kalan dünya ve/veya insanlığın –nedenleri farklı ya da benzer olsa da- bir ceza olarak yıkımını anlatmaktadır. Hem yıkımın yaşanacağı hem de yıkımın nedeni olan dünya ve insanlık kavramları, efsane(ler)de onlara yüklenmiş olan negatif halleri ile karar verilmiş bu sonun nedenini daha rahat görmemizde ilk adımı sağlayacaktır.

Jameson, "dünya" kavramı kullanımına bakarak birbirine bağlı iki anlamına işaret etmektedir:

> "Terimin daha popüler anlamı, görece fiziksel ve coğrafi bir görünüm ya da doğa duygusu aktarır; burada dünya, daha soyut olduklarını varsayabileceğimiz iyilik ve kötülük güçleriyle bağlantılandırıldığında bile, 'belde/ülke' anlamına gelir ve terimin zahiri kullanımı, görece mecazi anlamına geldiğinde bile, duyu algısıyla olan bağlarını asla tamamıyla koparmaz.
>
> Teknik anlamıyla dünya, başlangıçta bir tür çerçeveyi ya da Geştalt'ı; kapsamı dahilinde çeşitli ampirik, dünya içi fenomenlerin algılandığı ve çeşitli dünya içi deneyimlerin meydana geldiği genel düzenleyici kategoriyi gösterir".[11]

Dolayısıyla dünya, fiziksel çevreyi nitelediği kadar, insan toplumunun ilişkilerinin düzenlendiği/gerçekleştiği kültürel kategoriye de işaret etmektedir. Öyle ki, insanların sınırlı bir coğrafi mekan içerisinde yaşadığı toplumsallıklarda, kişisel deneyimlerin aktarımında yaşanılan bu alan temel başvuru kaynağıdır.[12] Toplumların sosyal ilişkiler ağını kurduğu fiziki

---

[5] HOOKE, Ortadoğu Mitolojisi, 38
[6] BOTTÉRO, Jean. Gılgamış Destanı (çev. Orhan Suda), 189, İstanbul, 2006.
[7] BOTTÉRO, Gılgamış Destanı, 189
[8] GRAVES, Robert ve Raphael PATAI. İbrani Mitleri (çev. Uğur Akpur), 163, İstanbul, 2009.
[9] AND, Metin. Minyatürlerle Osmanlı-İslam Mitologyası, 107, İstanbul, 2007.
[10] ELIADE, Mitlerin Özellikleri, 57.
[11] JAMESON, Fredric. Modernizm İdeolojisi: Edebiyat Yazıları (çev. Kemal Atakay ve Tuncay Birkan), 180, İstanbul, 2008.

[12] LACOSTE, Yves. Coğrafya Savaşmak İçindir (çev. Ayşin Arayıcı), 27, İstanbul:, 1998.

çevre, hem sosyal ilişkilerin içerdeki örgütlenişinde hem de dışarı ile ilişkilerde önemli bir referans noktasını oluşturur. Böylesi bir anlamlandırmada "dünya" kavramı, üzerinde yükselen toplumsallık için, fiziksel düzeyden sembolik düzeye doğru genişleyen, "merkez" olma özelliği taşır. Kültür ile tanımlanmış çevre olarak merkez, bilinmeyen karşısında sınırları yaratır; bilinen dünyanın sınırları dışında kalan, "öteki" olarak doğa ve toplumlar, zamansal ve mekânsal uzaklığa da bağlı olarak, olağanüstülüklerin, garipliklerin mekânları olarak kurgulanır. "Biz" ve "öteki"nin hatlarını belirginleştiren sınır, toplumun kendini tanımlamasında önemli faktörlerden biridir. Öyle ki, "merkez" insana ve ona ait "değerler"le biçimlenmiş bir toplumsallığa, sınırın dışı "yabanıllığın" başlaması anlamına gelir.

> "İnsanlık, kabilenin, dil birliği olan topluluğun, hatta bazen kabilenin sınırlarında biter; öyle ki, ilkel diye adlandırılan büyük toplulukların çoğu, onlara göre tümüyle "kötüler", "reziller", "yer maymunları" ya da "bit yumurtaları"ndan oluşan diğer kabile, topluluk ve köylerin insanlığın –ya da doğanın- erdemlerini paylaşmadıklarını varsayarken, kendilerini "insanlar" (hatta bazen –hafifçe fısıldayalım ki- "iyiler", "mükemmeller", "kusursuzlar") anlamına gelen bir adla tanımlamışlardır. İş çok kez yabancıyı, artık en alt düzeydeki bir gerçeklikten yoksun bile bırakıp, bir "hortlak", bir "hayalet" gibi görmeye kadar vardırılır".[13]

Sonuç olarak, dünya ve insanlık kavramları üretme de karşılıklı ilişki halindedirler. Ve kavramlar bu halleriyle bir gezegeni ya da üzerinde yaşayan bir tür olan Homo sapiens'i değil; bir toplumu ve onun üzerinde yaşadığı fiziksel çevreyi; aynı zamanda bunun tamamı da olan belirli bir kültürü ifade eder. Tam da bu nedenle Mezopotamya'da tufan kanıtları arayan arkeolojik çalışmalar, bütün bir ülkenin değil, farklı kentlerde ve farklı tarihlerde, şiddet dereceleri farklı sel baskını kanıtlarına ulaşmışlardır.[14] Zira, fiziksel olarak küçük bir köy ya da görece daha büyük Mezopotamya'nın kentlerinden birinde yaşanacak olan bir felaket, o alanda yaşayan topluluk için, abartılmış bir ifade olmanın ötesinde kelimenin gerçek anlamıyla "dünya"nın yıkımıdır.

Dünyanın, "tanrı buyruğundan çıkmış/ günahkar insanlardan" arındırılması ve yeni bir insanlığın doğuşu için cezalandırma/yok etme aracının "su" olması, suyun sembolik anlamına ilişkindir. Çünkü sembolik düzeyde su ölüm ve yeniden doğuşu içermektedir: "Karşımıza hangi dinsel bütün içinde çıkarlarsa çıksınlar, Sular her zaman aynı işlevleri korumaktadırlar: biçimleri çözmekte, ilga etmekte, "günahları yıkamakta", böylece hem saflaştırıcı, hem de yeniden hayat verici olmaktadırlar".[15] Olanakların sembolü olarak Su, "gerçek hale gelmemiş mevcudiyetlerin evrensel toplamıdır" ve tam da bu nedenle dünyanın yaratılışına ilişkin mitolojilerde suyun üzerinde ortaya çıkan toprak motifi sıkça kullanılır.[16]

> "*Biçim* olan her şey Suların üzerinde ortaya çıkar ve Sulardan kopar. Buna karşılık her 'biçim', Sulardan koptuğu, hayali olmaktan çıktığı andan itibaren Zaman'ın ve Hayat'ın yasasına tabi hale gelir; sınırları olur, evrensel oluşuma katılır, tarihe maruz kalır, yozlaşır ve sonunda özü boşalır; ama sulara devrevi olarak dalarak ve 'kozmogonik' karşılığıyla birlikte 'tufan'ı tekrarlayarak kendini yenileyebilir".[17]

---

[13] LÉVI-STRAUSS, Claude. Irk, Tarih ve Kültür (çev. H. Bayrı, R. Erdem, A. Oyacıoğlu, I. Ergüden), 180, İstanbul, 1997.
[14] HOOKE, Ortadoğu Mitolojisi, 60; AND, Minyatürlerle Osmanlı-İslam Mitologyası, 107.
[15] ELIADE, Mircea. İmgeler Simgeler (çev. Mehmet Ali Kılıçbay),183, Ankara, 1992.
[16] ELIADE, Mircea. İmgeler Simgeler, 183.
[17] ELIADE, Mircea. İmgeler Simgeler, 183.

Tufanın, odak sembolü olan su, efsanelerde öncelikle günahkâr insanlığın cezalandırılması/yok edilmesi için kullanılan bir araçtır; ancak bunun da ötesinde -arındırıcı işlevi ve yeniden doğuş anlamı göz önünde bulundurulduğunda- dünyanın, en temel düzeyde toprağın, arındırıldığı araçtır. Böylelikle yaşlı/günahkâr dünya yok olur; "sulardan çıkan yeni toprak"[18] vasıtasıyla insanlığın yeniden inşası olanaklı hale gelir. İnsanların, çevreleri ile kurdukları tekno-ekonomik ve kültürel ilişkilerinde, yaşamı besleyen ve toplumsal olanın düzenlenmesinde ana kaynaklardan biri olan toprağın sular altında kalması -ister üretim ilişkileri düzeyinde, ister mitolojik düzeyde ele alınsın- kaçınılmaz olarak yaşamın da bitmesi anlamına gelir.

Toplumlarının toprakla ilişkisi birbirinden farklı ekonomik ve toplumsal düzeylerde doğrudan ya da dolaylı olarak rahatlıkla gözlemlenebilecek bir olgudur. Öyle ki, toprağın ham doğa halinden bir üretim aracına dönüştürülmesi olarak tarım faaliyetleri, toplumların siyasal organizasyonunda da önemli bir rol oynamakta, devlete geçiş aşamasında ağır basan geçim biçimi olduğu düşünülmektedir.[19] Tarımsal üretimin salt ekonomik anlamda bir faliyet değil de, "zirai ürün ve hayvan yetiştirip, hane halkı idare etme biçimi"[20] olması anlamında "köylülük" günümüzde de dünya nüfusunun hala büyük bir kesimini oluşturur.[21]

Tarımın, arkeolojik verilere göre Ortadoğu'da yaklaşık olarak MÖ 3500 civarında başladığı düşünülmektedir.[22] İnsanın toprakla ilişkisinin devrimsel bir biçimde değişmeye başladığı Neolitik dönem, toprağın insan eliyle "doğal" halden bir üretim aracına dönüştürülmesinin başlangıcı olarak kabul edilir. Söz konusu dönüşüm teknolojik gelişimleri de içerir; toprağı işleyecek uzmanlaşmış araç gereç, depolamayı sağlayan seramik teknolojisindeki gelişmeler, yerleşik yaşamdaki değişimler gibi. Bu dönem, dinsel inançlarla uygarlık tarihinin iç içe geçtiği, "Her teknolojik buluşa, her ekonomik ve toplumsal yeniliğe ikinci bir dinsel anlam ve değer katmanının eşlik ettiği" bir dönemdir.[23] Böylece, mitolojik bir sembol ve ekonomik bir faaliyetin nesnesi olarak toprak, tufan efsanesinde, su sembolü ile birlikte, yaşam kaynağı kadar, yıkım/ ölüm kaynağı olacağını da göstermektedir.

Anlatıların bundan sonraki bölümü, sular altında kalacak dünyadan, seçilmiş kişilerin kurtulmasını sağlayacak olan "Gemi"nin yapımına ilişkindir. Sümer tabletlerinde geminin yapılışının anlatıldığı bölüm kayıpken; Babil versiyonunda Ea'nın uyarısıyla inşa edilen gemi küp biçimindedir. Hooke'a göre geminin bu biçimi daha çok bir yapıya, olasılıkla bir Zigurat planına ait gözükmektedir.[24] Tevrat'ta geminin tasarımı bizzat Tanrıya aittir ve Nuh peygamber tarafından yapılır[25]. Kuran-ı Kerim'de geminin yapımı Allah'ın "gözetimi altında ve vahyiyle", Nuh peygamber tarafından gerçekleştirilir.[26]

Eski dünya yok olurken, kurulacak yeni dünya için seçilmiş olan insanlar ve hayvanlar korunmalıdır. Öte yandan, gemide olmak tufanda yok olmaktan korusa da, yaşamaın sürekliliğine hizmet etmez. Çünkü insan için yaşam, topluluğun inşa edileceği ve toplumsal ilişkilerin düzenleneceği yer/mekânı; "çocukları ve bir ocağı gerektiren, tek kelimeyle ailesel, toplumsal ve ekonomik dünyayı simgeleyen ev"i talep eder.[27] Tam da bu nedenle, Tevrat'ta

[18] ELIADE, Mircea. Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi, 84.
[19] Bkz. CLAESSEN, Henri ve Peter, SKALNİK. Erken Devlet (çev. Alaeddin Şenel), 172, Ankara, 1993.
[20] WOLF, Eric R. Köylüler (çev. Abdulkerim Sönmez), 16, Ankara, 2000.
[21] WOLF. Köylüler, 30.
[22] WOLF. Köylüler, 30.
[23] ELIADE, Mircea. Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi, 62; ROSENBERG, Donna. Dünya Mitolojisi (çev. K.Akten vd.), 19, Ankara, 1998.
[24] HOOKE, Ortadoğu Mitolojisi, 185-186.
[25] GRAVES ve PATAI, İbrani Mitleri, 164.
[26] AND, Minyatürlerle Osmanlı-İslam Mitologyası, 111.
[27] ELIADE, Mircea. Kutsal ve Dindışı (çev.Mehmet Ali Kılıçbay), 160, Ankara, 1991.

Nuh peygamber yolculuk boyunca oğulları ve eşlerini birbirinden ayırarak birlikte olmalarını yasaklar; "yaşayanlar yok olurken, yeryüzünün tekrar canlılarla doldurulmasına izin vermez".[28] Gemi, efsanede iki nedenle geçiş aşamasını temsil etmektedir: Tufandan koruyan, dolayısıyla hayatta kalmaya imkan veren, ancak yaşamın sürekliliğine hizmet etmeyen bir mekan olarak; eski ve yeni dünya arasında yolculuğun aracı olarak.

Tufanın sona ermesi ve Geminin bir dağa oturmasıyla, insanlık yeniden yeryüzüne ayak basar. Babil tabletlerinde gemi Nissir dağında karaya oturur. Ancak bu efsanede, tanrılara adak sunan Utanapişti ve karısı, Enlil tarafından kutsanır ve ölümsüz olarak yaşayacakları, "Irmakların ağzına" yerleştirilirler.[29]

Tevrat'a göre Nuh'un gemisi Ararat'ta; Kuran-ı Kerim'e Cudi dağında karaya oturur. Sembolik anlamda "ham doğa" olan dağ, yeryüzüne/yeni dünyaya bir giriş kapısıdır. Dünyanın merkezinde yer alan dağ sembolü yaygın olarak kullanılır. Kutsalla temasın doğrudan mümkün olduğu varsayılan mekanlar olduğu için dağlar, bu özellikleriyle önemli bir dünya merkezi sembolü anlamı taşımaktadırlar.[30] "Ülkenin, kentin, tapınağın veya krallık sarayının 'Dünyanın Merkezi'nde yani kozmik dağın zirvesinde yer alıyor olmalarından ötürü, buraların dünyanın en yüksek yerleri olarak kabul edilmekteydiler".[31] Hayatın yeniden başlayacağı mekan olarak dağ, bu nedenle önemli bir referans noktası olarak merkez sembol anlamını taşır.

Tufan efsaneleri, en genel haliyle, yeni bir toplumsallığı mümkün kılmak için "günahkar bir insanlığın ve dünyanın sonu"nun[32] anlatılarıdır. İnsan kültürel dünyasını doğa üzerinden inşa eder; aynı zamanda bu inşa süreci doğanın kendisinin de yeniden üretilmesi anlamına gelmektedir. Böylece doğa, ekonomik, teknolojik ve toplumsal ilişkilerin denetlemesiyle bir kültür nesnesine dönüşmektedir. Toplumsal yaşamın düzenlenmesinde en temel düzeyde doğanın temsilleri olarak "Su ve Toprak", Tufan efsaneleri metinlerinden hareketle yapılan analizlerinde de sembolik düzeyde güçlü bir anlamla karşımıza çıkmaktadır. "Su ve Toprak" hem yıkımın hem de yeniden inşanın imkânlarını barındırmaları sebebiyle kültürel dünyanın imha ve inşasında, etkili bir araç rolü oynamaktadırlar. Tufan efsanesi evrensel bir yayılım göstermesinin önemli nedenlerinden biri insan toplumları ve doğanın bu karşılıklı etkileşim sürecini yıkım üzerinden yalın bir kurgu ve güçlü semboller vasıtasıyla anlatmasındandır. Bir diğer nedeni ise, günahkâr insanlığın sonu ve seçilmiş bir insanlık hakkındaki anlatımdadır. Tufan efsaneleri, toplumsal bellekte kutsal ve hakikat düzeyinde yer aldığı koşullarda, topluluğa hem bu seçilmişlikle bağlantısını sunarak bir tür tarihsellik etkisi yaratmakta, böylece toplumsal kimliğinin inşası ve devamlılığında etkili bir rol oynamaktadır; hem de "günahkar insanlık"ı göstererek bir uyarı niteliği taşımaktadır.

[28] GRAVES ve PATAI, İbrani Mitleri, 166.
[29] BOTTÉRO, Gılgamış Destanı, 202.
[30] Bkz. ELIADE. İmgeler Simgeler, 16-20.
[31] ELIADE. İmgeler Simgeler, 22.
[32] ELIADE, Mircea. Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi, 84.

CUDİ DAĞI VE NUH TUFANI

Abdullah YAŞIN[*]

Cudi Dağı 2124 m. yüksekliğinde, Güneydoğu Anadolu Bölgesinde meşhur bir dağ olup, Şırnak ilimizin sınırları içindedir. Cudi Dağı Cizre'nin kuzeyinde bulunan Missiri (Kurtuluş) Köyü'nden başlar, bu köyden itibaren doğuya doğru Tanin Dağları ile birleşerek Irak topraklarında devam ederek Kuzey Irak'ın Gılale şehrine kadar uzanır. Batı'dan doğu'ya doğru uzanan Cudi Dağı'nın doğusundaki 2114 metre yüksekliğindeki Ziyaret Tepesi Nuh Peygamber'in (as) gemisinin durduğu bölümdür.

Kur`an-ı Kerim`in Hud suresinin 44. ayetinde şöyle buyrulmuştur: *"Yere, "Suyunu çek!" göğe, "Ey gök sen de tut!" denildi. Su çekildi, iş bitti; gemi CUDİ'ye oturdu. Haksızlık yapan millet Allah'ın rahmetinden uzak olsun" denildi.*"[1] Dolayısıyla Kuran-ı Kerim açık bir şekilde geminin Cudi Dağı üzerinde durduğunu buyurmaktadır.

Ancak bugüne kadarki İslam dışı yaygın düşünce Nuh'un gemisinin Ararat'a durduğu yönündedir. Nuh'un gemisinin Masid (Ağrı) Dağı'na oturmasına dair rivayet ancak XI. Ve XII. Asırlardan itibaren Ermeni edebiyatıyla birlikte başladı.[2] Cudi Dağı'ndan bahseden Torgun Tevrat'ının aksine Ararat'ı geminin durduğu yer olarak tavsir eden günümüz Tevrat'ı da bu düşüncenin yaygınlaşmasında etkilidir.

Orjinal Tevrat Babil Kralı II. Nabukadnezar'in MÖ. 586 yılında İsrail'in Yahuda Krallığına açtığı savaş sırasında Kudüs'teki tüm tapınakların yakılması ve yağmalanması sonucunda kaybolmuştur. Savaş sonrasında Kral Yahokin ile birlikte Yahudi halkı ve önderleri Babil'e ve tüm Mezopotamya'ya sürgüne gönderildiler. Bu sürgün süresince Yahudiler Azra önderliğinde ellerindeki kalıntı metinler ve Mezopotamya daki Sümer, Babil yazıtlarının bilgileri ışığında Tevrat'ın gövdesini oluşturduklarında birçok mitolojik ve yanlış şeyler de Tevrat'a girmiş oldu. Ararat Dağları sözü de bu ilavelerden biridir. Jonathan Kircsh bu gerçeği "Bu açıktır ki Tevrat'ı Allah Yehova yazmamıştır" [3] sözleriyle dile getirmistir.16. yy. ünlü Yahudi filozofu Spinoza'ya göre "Yahudiler Babil'e geldikten üç yüzyıl sonra Tevrat'ı yazdılar" .[4]

Torgun Tevrat'ında geminin durduğu dağ, Cudi Dağı olduğu halde, sürgündeki Yahudiler Nuhun Gemisinin hangi dağ üzerinde durduğunu tesbit edemediler. Tevratın 8. Bab'ının 4. ayeti **"Ve gemi yedinci ayda, ayın on yedinci gününde, Ararat Dağları üzerine oturdu"** olarak yazılmıştır. İbrani dili Arapça gibi sesli harfi olmayan bir dildir. İbrani gramerini iyi bilmeyenler kelimeleri doğru ve düzgün okayamazlar. Tevrat İbrani dilinden Arami diline çevrilirken ayni harflerden oluşan Urartu kelimesi Ararat olarak tercüme edilme ihtimali vardır.

---

[*] Eğitimci-Yazar

1 Kuran Hud Suresi 44

2 Islam Ansiklopedisi, MEB, Leiden, Kurtler Bolumu.

3 Jonathan Kircsh, The Harlot by The Side of The Road. R.4-14 (Mehmet Sakioğlu, Tewrat'ı Kim Yazdı?)

4 Robert Cooper, The İnquirer's Texts-Book, Being Substance of Thirteen Lectures on the Bibel, Boston, London, R.111

Ağrı Dağı'nın üzerinde veya çevresinde Nuh'un Gemisi'nden, evinden, mescidinden, Cebrail Kapısından, Şeytan Kovuğundan, kurban yerinden, tufanla ilgili yazıt ve heykellerden veya mezarından herhangi bir işaret ve emare kesin olarak bulunmamaktadır. Nuhun Gemisinin izi olarak söylenen yer bilimsel olarak şöyle ispatlanmistir. Ağrı Dağı'na bir tırmanış organize eden, Shamrock The Trinity Corparatıon firmasının başkanı McGivern, Digital Globe's Quirk Bird Uydusu'nun çektiği görüntüdeki Ağrı Dağı yakınlarında Nuh'un Gemisi'nin şekli diye beyan edilen yer için "İnsan yapımı olduğu belli oluyor"[5] demektedir.

Nitekim Tevrat'in tefsiri Talmud'ta geminin Ararat'ta değil Karda'da olduğu yazılıdır. Talmud'ta Nuh'un Gemisi şöyle geçer: "Nuh'un Gemisi'nin karaya oturduğu Kardunya'nın valisi olan Haman'ın oğlu Parshandatha"[6]. Talmut'un bir başka yerinde de şöyle geçer: "Sennakherib Asur'a döndükten sonra, bir tahta bulmuş ve ona bir put olarak tapmıştı, çünkü söz konusu tahta, Nuh'u tufandan kurtaran geminin bir parçasıydı. Sennaherib bir sonraki seferinde başarılı olması durumunda oğullarını bu puta kurban edeceğine yemin etti. Ancak bunu duyan oğulları, babalarını öldürüp KARDU'ya kaçtılar."[7] Kardunya, Van Gölü'nun güneyinden Ninova'ya kadar olan bölgedir. Kardunya'nin ana merkezi Cudi'nin Cizre, Silopi, Şırnak, ve Uludere'yi içine alan güney tarafının adı Karda'dır.[8] Gudiler savaşçı ve cengaver bir kavim olduklarından, Akadlar onlara Kardu-Gordu demiş olduklarından, dağa da Gordiyen, Kardiyen-Karduk,Karda denilmiştir. Onbinlerin Dönüşü adlı kitabında Xenephon MÖ. 401-400'de Karduklar dan bahsederek, "Karda ve Karduklar, Kentrites (Botan) Irmağının doğusunda bulunur" demektedir. Şu anda Cizre'nin ismini Karda'dan alan Bakarda köyü mevcuttur. Cizreli tarihçi İbnul-Esir "Bakarda nahiyesi, Cezire-i İbn-i Ömer'e bağlı olup, 200 köy ihtiva ediyordu ve Dicle'nin sol tarafında Bazibda karşısında bulunuyordu" demektedir. Birçok tarihçinin bahsettiği Bazibda, Bakarda, Karda, Cizre havalisidir. Bölgede yaşayan Hiristiyan Süryaniler ve tüm Türkiyede yaşayan Süryaniler Nuh'un Gemisinin Cudi'de durduğuna inanırlar. Süryani Kadim Horepiskopos'u Aziz Günel "Türk Süryanileri" adlı kitabında "Ture Kardu Cudi Dağı'dır"[9] yazmaktadır. Babilli Berassos tarih kitabinda "Nuhun Gemisi Gordiyen Dağlarında durmaktadır" demiştir.[10] İslam Ansiklopedisi "aynı ismin daima Dicle nehrinin solunda, Cudi dağı yakınındaki bölgeye verildiği ve klasik eserlerde bu ismin Korduene (Gordiyen) şeklini aldığı görülür"[11]. Bu belgeler Karda'da bulunan Cudi Dağı'nı tufanın yeri olarak işaret etmektedir.

Müslüman alimleri de Kardunya bölgesindeki Cudi Dağı'nın Kur'an'da geminin durduğu yer olarak geçen Cudi Dagi olduğu konusunda hemfikirdirler. **Feyruzi,** "Cudi Dağı Musul topraklarındaki Nusaybin Dağıdır",[12] der.

Ebu Cafer ibn i Cerir, "Cudi Dağı Cezire'de bir dağdır".[13]

Mucahid, "Cudi Dağı Cezire'de bir dağdır"[14]

İbn i Kesir, Cudi Dağı Cezire i İbn Ömer' dedir[15].

Zemahşeri "Cudi'nin Musul'a yakın bir dağ olduğunu" yazar.

---

5 Vatan Gazetesi, 28.04.2004
6 Bir El Kitabı KÜRTLER,Mehrdad R. Izady,çev,Cemal Atila,s,74-75,Doz yay.Istanbul
7 Bir El Kitabı KÜRTLER,Mehrdad R. Izady,çev,Cemal Atila,s,74-75,Doz yay.Istanbul
8 Yaşın Abdullah, Tarih Kültür ve Cizre Kuloğlu Matbaası Ankara 2007 Ankara.
9 Türk Süryanileri,Horepiskopos AZİZ GÜNEL Diyarbakır 1970 S.29
10 Berassos
11 Islam Ansiklopedisi, MEB, Leiden, Kurtler Bolumu.
12 Feyruzi.a.g.e.c.3 s.327 (Hz.Nuh ve Nubuvveti Nadim Macit Yüksek Lisans Tezi 1989 Konya)
13 Tefsirul Mucahid.Mucahid ibn Cerir.c.1 s.304 (Hz.Nuh ve Nubuvveti Nadim Macit Yüksek Lisans Tezi 1989 Konya)
14 Hz.Nuh ve Nubuvveti Nadim Macit Yüksek Lisans Tezi 1989
15 İbn i Kesir El Bidaye ven Nihaye c.1 s.22

Suyuti "Cudi El-Cezire'ye yakın, Musul dahilinde bir dağdır."

Süleyman Cemel Cudi, Cezire'de bir dağ ve Cezire'de Irak'ta bir kasaba olduğunu, İbnulcezeri'nin de buraya nisbet edildiğini beyan eder."[16]

Hazin "Cudi, El-Cezire'de Musula yakın bir dağdır".

Abdullah Yusuf Ali, "Cudi, Cezire-i ibn Ömer karşısında olan dağdır."

Elmalı "Cudi engince bir dağ ki, Musul'da, Cezire'de veya Amid'de denilmiştir".

Beyzavi "Cudi Dağı, Cezire'ye yakın, Musul dahilinde bir dağdır."

Katade "Allah Nuh'un Gemisi'ni Cezire topraklarından Cudi üzerine bir ibret ve alamet olmak üzere bıraktı ki, ümmetimin ileri gelenleri onu görsünler".

Bursalı İsmail Hakkı, Fahreddin-i Razi, Hatip Şirbini, Halepli Semin, Medarik "Cudi Cezire'dedir" demişlerdir.

Evliya Çelebi: " Nuh'un Gemisi Musul ve Nusaybin kaleleri arasında Cudi Dağı adında yüksek bir dağın tepesine oturmuştur."[17]

Yukarıda tüm bilim adamları Cudi Dağı'ndan bahsederken Cizre, Cezire, Cezire-i İbn Ömer, Nusaybin, Musul şehirlerini zikretmektedirler, ki Cizre Musul ile Nusaybin arasındadır. Dolayisiyla hepsi Cizre, Şırnak, Silopi üçgeninde bulunan Cudi Dağı'nı işaret etmektedirler.

İlkçağlardan bugüne kadar Cudi Dağı; **Novakin, Hılgırt, Gudi, Missir (Nissir) ve Cudi** adlarıyla anılmıştır. Kuzey Iraklı Prof. Dr. Arkeolog Abdullah Zehavi tarafından bir İngiliz bankasında saklanan Kürtçe dili ve çivi yazısı ile yazılmış Gudi plaketleri[18] iki yıllık süre içinde bir kısmı çözülüp 1984 yılı Ocak ayında bir dizi halinde, ``**Hz. Nuh`un Gemisinin Durduğu Dağ**``başlığı altında Mısır`ın yarı resmi gazetesi El-Ahram Gazetesinde yayınlanmıştır. Bu plakette vahiyle dağa Novakin adının verildiği yazmaktadır. Cebrail (as), Hz.Nuh`u kutladığında Hz. Nuh tufan belası ile kafirlerden kurtulduğu için gülmüş ve sevinmiştir. Plakette Novakin ``güldü, sevindi``anlamına gelir. Kürt halkı da bundan sonra "taşıdı" anlamına gelen **Hılgırt** adını beğenerek üzerinde geminin durduğu bu dağı Hılgırt Dağı (Taşıyan-Yüklenen Dağ) olarak andılar. Şu anda hala Hılgırt adı Kuzey Irak`ta bulunan Kürtler ve Gılale şehri ahalisi tarafından Cudi Dağı için kullanılmaktadır. Bu Gudi plaketinde gemi tahtadan yapılmış olup içinde Nuh, Ham, Sam, İryan, Eşer, Emne, Aişe, Tara, Raina ve Rebab adlarında beşi erkek altısı kadın olmak üzere onbir kişi bulunur.

M.Ö. 4000 ile 2100 yillari arasında egemen olan ve Akad, Babil, Elam ve Asur imparatorluklarını 100 yıl boyunca hakimiyetine alan Kürt Gudi İmparatorluğu'nun başkenti Cizre ile Silopi arasinda Giriçolyan Köyü'nün 4 km güneydoğusunda Bajari Kardu'dur. Bajarı Kardu'ya yakın mesafedeki Cudi Dağı'nın adı, Gudi İmparatorluğunun önemine binaen dağın adı halk tarafından **Çiyaye Gudi** (Gudi Dağı) olarak değiştirildi.

Ancak Gudi İmparatorluğu'nun çöküşü ve daha sonra M.Ö. 1395 yıllarında Asurlular'ın Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde hükümran olmaları ile, asimilasyon politikası gereği, Asurlular Gudi adını yasaklayıp, yerine Asurca bir kelime olan Missir (Nissir) adını kullanarak Cudi Dağı'nın adını Missir Dağı olarak değiştirdiler. **Samuel Henri Hooke** ile **Samuel Noah Kramer**'in yaptığı incelemelere göre, yer altından çıkardıkları Asur plaketlerinde şöyle denmektedir:

---

[16] Nuh (AS) ve Tufan, Cizre Müftüsü Mahmut Bilge, s,17.Şark Matbaası, Ankara

[17] Evliya Çelebi Seyahatnamesi (Sadeleştiren Temel Kuran, N.Aktaş), Üçdal Neşriyat, Cilt, III.-IV S, 463-464. İstanbul

[18] El Ahram Gazetesi 1984 Ocak Sayısı (Prof.Dr.Abdullah Zehavi Hevler Üniversitesi Arkeoloji Böl.Bşk)

"Denizin ufuklarında kara aradım,

Uzakta ta uzakta bir ada göründü.

Gemi NİSSİR DAĞI'na vardı,

Nissir Dağı'na saplandı ve çapa atmış gibi kaldı."[19]

"Gemi Missir Dağı'na oturdu. Missir Dağı gemiyi tuttu, gemi devrilmedi."[20]

Missir Dağı'nın Cudi (Gudi) Dağı olduğunu bölgede yaptığım incelememizden de anlıyoruz. Cizre İlçe Nüfus Müdürlüğü' nün Şah Köyü kayıtlarında üç tane Misir Bey'in; Silopi İlçe Nüfus Müdürlüğü'nün Hesana (KösreIi) Köyü Asuri Hiristiyan nüfusuna kayıtlı Musur KuIan'ın isimlerinin geçmesi Cudi Dağı'nın Missir Dağı olduğu gerçeğini pekiştirmektedir.

Şırnak yolu üzerinde Cizre'nin 4 km. kuzeyinde adı KurtuIuş köyü olarak değiştirilen köyün adı günlük hayatta Kürtçe'de Missirî (Nissirî) Köyü'dür. Geminin durduğu yer olarak söylenen Nisir Dağı, Asurca'da Kurtuluş Dağı anlamına geldiği söylenir. Bu Missir ismi M.S.639 yılında Cizre'nin İslamiyeti kabul etmesine kadar sürdü. Kuran Cudi'nin ilkçağ adı olan Gudi adını kullanması ile halk tekrar Cudi adını kullandı. Böylece Kur`an önceki adı Gudi olan bu kutsal dağa eski adını iade etmiş oldu. Arap alfabesinde Ç, G, J, P harfleri olmadığından, araplar bu harflerle başlayan kelimeleri kendi dillerine uydurarak söylerler. Mesela Japan`a Yaban, Çin`e Sin, Cudi`ye Gudi dedikleri gibi. Şu anda Mısır, Suudi Arabistan'inin bedevi yerleşimleri ve birçok Arap devletlerinde C harfleri G olarak okunmaktadır. Şimdi de Mısırlılar Cumhuriyet kelimesini Gumhuriyet, Cudi kelimesini Gudi olarak okurlar.

Nuh Peygamber'e tufan vahyi geldiginde şu şekilde dua etmisti: "Rabbim! Beni mübarek bir yere indir. Sen indirenlerin en iyisisin"[21] Bu ayetle Kur'an Cudi'yi mübarek ve kutsallıkla vasıflandırmıştır. Halk arasında binlerce yıldan beri Cudi Dağı; muratların Cudisi anlamında **"Cudiyê Murada**" olarak adlandırılmıştır. Cudi'nin mubarek olduğunu başka bir hadisle de oğreniyoruz. Adem (as) Kabe'yi yaparken Cebrail (as) Kabe'nin taşlarını Sina, Zeytun, Lübnan, Cudi ve Hira dağlarından getirtti.[22] Cudi Arapca'da Cud yani cömert kökünden gelir. Cudi Dağı yazlığı, kışlığı, asfaltit kömürü, mermeri, petrolü, vanedyum ve elmas madeni ile nimetlerini cömertliğini bize sunmaktadır.

Gemiye bindirilen Ortadoğu'da yaşayan her türlü hayvanın Ağrı dolaylarında bulunmaması da tufanın Cudi'de son bulduğunu destekler niteliktedir. Cudi'nin etrafinda şu hayvanların yaşadığı tespit edilmiştir: fil, kaplan, aslan, ayı, sırtlan, kurt, maymun, çakal, sansar, samur, sincap, vaşak, kirpi, oklukirpi, tilki, tavşan, domuz, ceylan, geyik, deve, dağkeçisi,yabani koyun, gelincik, timsah, susamuru, porsuk. Gemiye bindirilen filler Cudi Dağı na indirildiklerinden hala bölgede adları hem mitolojimizde hem de belgelerde bulunmaktadır. Asur Kralı I. Tiglath-Pileser (MÖ;115-1077) dönemine ait kayıtlarda Asur'daki Anu–Addad tapınağında bulunan prizmalar üzerinde Habur ile ilgili tufanı da güçlendiren bir belgeye rastlanmıştır. "Harran Ülkesinde ve Habur Irmağı bölgesinde10 güçlü erkek fil öldürdüm (ve) 4 fili de canlı olarak elime geçirdim. (Öldürdüğüm fillerin) derilerini ve dişlerini, öteki fillerle birlikte kentim Asur'a getirdim." demektedir.[23] (Luckenbill I 247) Bölgemiz kültüründe yoğun bir şekide fillerden bahsedilir. Dişi file fêl, makfil, fîlamê denilir. Erkek file, Cizre bölgesinde fil denildiği gibi, kafilenin önünde yürüyen büyük file de Fengenos veya (Filê Fengenos) adı verilir. Bu da Cizre, İdil ve Silopi'de fillerin yaşadığını

---

19 Tanrılar, Mezarlar ve Bilginler (Arkeolojinin Romanı),C.W.CERAM Remzi Kitabevi, S,228-229

20 Nuh'un Gemisi Ağrı Dağında Mı? AliGürbüz. Zafer dergisi Sayı.107.Kasım 1985

21 Kuran Muminun Suresi 29

22 İbnül-Esir El-Kamil fit Tarih cilt1 sayfa 34

23 Ozfirat, Aynur, *Eskıcag'da Harran.*

ve onları beslediklerini gösterir. İdil İlçesi'nin 12 km. kuzeybatısında Bereketli Köyü'nün halk arasındaki Kürtçe adı binlerce yıldan beri Fil (Gundê Filê) adı ile anılır. Ayrıca yine İdil İlçesinin 13 km. güneybatısına düşen Ulak Köyü hala halk arasında Kürtçe olarak Filfel olarak anılır.

Ağri Dagı zirvesinin 35 metresi devamlı buzuldur. Tufandan yeni kurtulan insanlarin hayat şartları uygun olmadığı gibi insanların beslenmesi için çok sayıda besleyici bitki bulunmamaktadır. Halbuki Cudi'de yabani armut, yabani elma, ardıç, palamut, yabani üzüm, böğürtlen, ahududu, rivaz denilen Işkın, dağdağan, hünnap, iğde, zeytin, menengiç, bıtım, yabani badem, devedikeni, yabani enginar , kenger , kelbeş, bezelye, yabani bezelye, tırşok, belgetırşoke, hardal, penirok, sivanok, titu, su teresi, tereotu, dereotu, benik, derzukaleglegi, pirqelaçik, suryaz, sirmo, lepkêguri, tilantırk, ebegümeci , çobançantası gibi bir çok hazır meyve ve sebze bulunmaktadir. Ayrica Cudi Dağı üzerindeki meşe ağaçlarının yaprakları üzerinde kudret helvası oluşur. Cudi Dağı Kudret Helvasının menbaıdır. Butun bunlar da Cudi'nin tufandan çıkan aç ve susuz insanların ihtiyaçlarını giderebilecek bir dağ olduğunu göstermektedir.

İngiliz casusu ve araştırmacısı Gertrude Bell 1908 yılında Silopi'nin Hesana Köyü'ne gelerek köyün keşişi ve bir kaç adamla Cudi'de geminin durduğu tepeye çıkarak, Gudi İmparatorluğu'nca geminin yerinin unutulmaması için etrafı duvarla örülen ve halk tarafından Sefine denilen gemi yerini fotoğraflamıştır.

Alman Devletler Araştırma Enstitüsü üyelerinden **Friedrich Bender** bir grup ile birlikte Cudi'de keşifler yapmış,Gılgamış Destanı ile Kuran-ı Kerim'den yola çıkarak kalıntılar bulmuştu. 1954 yılı Mayıs ayında Hesana Kösreli 4-5 hırıstiyanı da rehber olarak Cizre Kaymakamlığı'nca beraber Cudi'ye gönderilmişti. "Elde edilen parçalar **katran**a benzer bir madde ile yapıştırılmış **tahta parçaları** idi. Analiz sonucu katranın 50.000 yıllık, tahta parçalarının **6635 + - 280** yıllık oldukları anlaşıldı."[24] O zaman Ziraat Müdürlüğünün şöförü olan Cizre'li **Mükerrem Ünal** F. Bender'i Hesana ya götürmüş ve beraber dağa çıkmıştı.

1983 yılı Ağustosu'nda Amerikalı **Astronot James İrving** ile Almanya'nın Bavyera bölgesinden altı araştırmacı ve Süddeutschzeitung Gazetesi başmuhabiri olan **Hans Thoma** başkanlığında Ağrı Dağı'nin 5000 metresine kadar çıktılar. Ağrı Dağı'nda bir şey bulunamadığı için Astronot James İrving dağın taşlarını toplayıp geminin taşları diye halka sunmak istedi. Halbuki gemide olmasi gereken tasi degil, çivi, tahta ve zifti olmaliydi. Bu 6 araştırmacı günlerce yapılan inceleme ve araştırmalarda bir şey bulamadıklarından, Cizre'ye geldiler.

Ben de 1973 yılının yazında birkaç arkadaşımla binlerce yıldan beri yapılmakta olan Cudi Dağı Tufan Panayırına katıldım ve çeşitli incelemelerde bulundum. Bu incelemeler neticesinde geminin oturdugu yerde zift parçacıkları buldum. Dolayısıyla oradaki tarihi yerleri ve geminin durduğu yerleri tamamıyla bildiğim için kaymakamlık bu 6 kişilik heyeti bana yönlendirdi ve benim rehberliğimde Cudi'de birlikte çalışmalar yaptık. Onlara geminin durduğu yeri, Hz. Nuh'un kendisine yaptırdığı iki oda bir salon ve camiinin temellerini, eskiden beri Deriyê Cebrail ve Tor Gabriel denilen Cebrail (A.S.) Kapısını, Şeytan Kovuğu'nu gösterdim ve iki adet zift parçacıklarından karbon testine verilmek üzere onlara teslim ettim. Ayrıca daha önce Tufanla alakalı olan Asur Kralı Sanherib'in altı kabartma heykellerini görüntüledik. Otmar Reiter bu kabartma heykelin kopyasını çıkardı. Bu kabartmalarda Asur Kralı Sanherib, değişik noktalardan geminin yerini şehadet parmağıyla işaret eder. Cizre'de de Hz. Nuh'un mezarı ile Nuh'un Gemisi şeklindeki Cizre Surlarını görünce, Ağrı Dağı efsanesinin bir hayal olduğunu anladılar. 1984 yılında bu gezimiz Almanya`da Süddeutschzeitung Gazetesinde yayınlandığında "Ve Nuh Ararat Dağına

[24] Roller Timo, Noahs Berg Wodie Arche wirklich landete S.16

indi``şeklindeki İncil`in sözleri yanlış değil. Ama Kur`an daha sınırlayıcı. Bu koca dağ silsilesinde belli bir tepeyi tespit etmiş, Cudi Tepesini. Tepe, Mezopotomya üstünde ve 2114 m.yüksekliğinde bir duvar gibi duruyor" şeklindeki ifadelere yer verildi.

Geminin durduğu yer olan Cudi Dağı'nın Ziyaret Tepesi'nde binlerce yıldan beri her sene Rumi Temmuz'un birinci, ikinci ve üçüncü cumalarında "Zêva Cudi" adı altında kutlanan bir panayır yapılıyordu. Her sene çok fazla insan Cizre, Şırnak, İdil, Silopi, Uludere, Beytüşşebap ve Irak'ın Zaho, Suriye'nin Derik İlçe ve köylerinden Cudi panayırına gelirlerdi. Gece gündüz tefler çalınırdı, hep beraber zikir ediliyordu. Panayırın bütün etrafa haber verilmesi açısından **Cudi Panayırı "Nedira Cudi"** denilen gece ateşleri yakılıyordu. Bu tavafın kabulü için, Nuh'un Gemisi'nin burada durması ve Nuh Peygamber'in Cizre'ye yerleşmesi nedeniyle kurbanlar kesilirdi. 1984'e kadar süren bu binlerce yıllık gelenek Nuh Tufanının Cudi'de bittiğini göstermektedir.

Ağrı Dağında Hz.Nuh hatıraları ile ilgili hiçbir şey yoktur. Bu tezlerini kuvvetlendirmek için 1998 den itibaren bir bölgeye Cudi ismi verilmiştir. Ne Kürtçe'de, ne de devlet kaynaklarında böyle bir şey eskiden yoktu. Halbuki Cudi Dağı ve havalisinde hala Hz. Nuh ve gemisi ile ilgili hatıralarla karşılaşırız.

Sonuç olarak, geminin durduğu yer olan Sefine, Asur Kralı Sanherib kabartma heykelleri ve kitabeleri; Cizre Hz. Nuh Mescidi; Cudi Dağı'nın üzerindeki Nuh evi temelleri, camii, manastırı, kurban yeri, sarnıçları, Şeytan Kovuğu, Cebrail Kapısı; Cizre'deki Hz. Nuh'un 7000-8000 yıllık mezarı, Nuh özel Mihrap Taşı'nın Cizre`de mevcudiyeti; Cizre Suru'nun gemi şeklinde oluşu; geminin ziftleri; Karyat Semanin (Sekizler-Seksenler – Heştan Köyü); Semanin (Heştan) köyü, Cuma Köyü ve tufan ile ilgili birçok hatıranın ve Cudi panayırının hala yaşaması ve Karda, Bakarda'nın Cizre -Bazibda`nın civarında yer alması; dağda bir geçide Deryi Cebrail (Cebrail Kapısı-Tor Gabriel) demeleri; ve Cizre şehir surlarının "Nuh'un Gemisi" şeklinde yapılmış gibi yüzlerce gercek söz konusu geminin Cudi Dağı üzerinde durduğunu ve Nuh Peygamber`in de Cizre`de yattığını ispat eder.

SHIRNAK IN THE PERIOD OF SASSANIDES

Ferheng CIHANBAHŞ*

فرهنگ ساسانیان در شیرنک ترکیه و عراق (جزیره)

1. فرهنگ جغرافیایی

الف: عصر اساطیری، اوستایی

ب: از ماد تا ساسانی- اسلامی

2. فرهنگ و هنر معماری

فرهنگ جهانبخش

فرهنگ ساسانیان در شیرنگ ترکیه و عراق (جزیره)

(عصراساطیری – اوستایی) (1)

فرهنگ جهانبخش

پژوهشگر بین رشته ای اندیشه چکیده

این مقاله به اختصار به بررسی تقسیم جهان به چهار بخش و هفت کشور در نزد ساسانیان و تقسیم جهان به سه نژاد بر اساس کهن ترین کتاب ایرانیان، اوستا، می پردازد. ریشه های جغرافیای اساطیری ایرانی را در اوستا و بین النهرین (جزیره) می یابد و تقسیم جهان فریدون و نوح در اساطیر آریایی و سامی- عربی اشاره می کند.

مقاله می کوشد، کهن ترین اطلاعات را درباره ی جزیره بدست آورد لذا کهن ترین نقشه های جغرافیای جهان باستان و عصر اسلامی را نقل می کند و قدیم ترین طرح جهان را از اوستا ارائه می کند. امروزه، اهمیت نوح درشیرنک ترکیه فوق العاده است و این مقاله کهن ترین اطلاعات در این باره را در بر دارد.

کلید واژه

جزیره، ایران، ترکیه، عراق، ساسانیان، اوستا، بین النهرین، نقشه، جغرافیا

مقدمه:

«شیرنک» در منطقه ای تاریخی «جزیره» واقع شده است. «جزیره» در طول تاریخ همواره محدوده ای مرزی میان «شرق» و «غرب» به شمار می رفته است؛در تاریخ باستان، بخصوص بعد از حمله ی اسکندر به شرق و فروپاشی امپراتوری هخامنشی بود که «شرق» و «غرب» روبروی همدیگر برای هزار سال تا ظهور عرب ها، صف آرایی کردند.

* Dr., Tahran Üniversitesi

مهمترین منطقه ای مرزی میان شرق و غرب«**جزیره**» است، و بعد ارمنستان و آذربایجان تا بالکان؛ فی الواقع محل تلاقی فرهنگی جهان غرب و شرق است لذا این منطقه، مرزی و سوق الجشی می باشد. این مقاله تمام این منطقه را مورد بررسی قرار نمی دهد بلکه تنها به ولایت امروزین شیرنک و توابع آن در ترکیه ای معاصر می پردازد؛ جهت آشنایی دقیق تر خوانندگان عزیز در طی مقاله نقشه های لازم را به مطالب طرح شده، می افزایم تا امکان شناسایی جغرافیایی آن مناطق برای خوانندگان غیر بومی آسان باشد. مسلما تطبیق جغرافیای معاصر این منطقه با توجه به تاریخ درازی که دارد، و لایه ها مختلف فرهنگی **بین النهرین، هیتی، اورارتوری، گوتی، ارمنی، ایرانی، رومی، سریانی وترکی** کاری بس دشواری خواهد بود؛ بنابراین در معماری شاهد نوعی ترکیب هستیم که در عین ترکیب، می کوشد، هویت های گوناگون خود را نیز پاس دارد.این میل به ترکیب به همراه حفظ استقلال هویتی تا به امروز نیز در جامعه شناسی شهری و جامعه شناسی قومی و ایلی منطقه کاملا هویدا است. نگارنده که اغلب شهرهای این محدوده همانند شیرنک، ادیل،idil سیرت، چیزره، سیلوپهsilopl، ماردین، نصیبین، دیاربکر و بسیاری دیگر را دیده است، به چشم خود صنوف خاصی همانند ساخت زیورآلات که مختص مسیحیان بوده و دامداری و کشاورزی که اغلب بین ترکان و کردان معمول بوده، شاهد بوده است. آمیختگی فرهنگی، بقدری در این محدوده پیچیده و متنوع و مختلف و متضاد است که تاثیرات میترائیسم، زروانیسم، زرتشتگری، مسیحیت، ایزیدی ها، نسطوریان، آشوریان، سریانیان، شمنیسم ترکی، عرفان، بکتاشیه، علوی گری و اهل سنت به طوری عجیبی در کنار یکدیگر زیست می کنند که واقعا از دیدگاه **سوسیوبیولوژی تاریخی** جای مطالعه دارد.

جهت آشنایی خوانندگان با منطقه ای مورد بحث چند نقشه ای معاصر و چند نقشه از جغرافیای تاریخی محدوده قرار می دهیم و بعد به ادامه بحث خود می پردازیم.

نقشه ذیل ترسیم **امید بهرامی نیا** است که در کتابشان «**تاریخ کردان منطقه جزیره 447 تا 656ق**» ص 52 (نشر احسان 1386)

مسلما تحقیق درباره ای جغرافیای تاریخی این محدوده کار دشواری است که صلاحیت نگارنده ای این مقاله خارج است. **گای لسترنج** در کتاب معروف خود، جزیره را در دو فصل مورد بررسی قرار می دهد. سرفصل های فصل اول عبارتند از سه دیار-دیار ربیعه، موصل و نینوا و شهرهای مجاور آن –زاب بزرگ و حدیثه و اربل- زاب کوچک و سن و داقوق- خابور کوچک و حسنیه و عمادیه- جزیره ابن عمر و کوه جودی- نصبین و راس العین- ماردین و دنیسر- هرماس و خابور- عربان و ثرثار- سنجار و حضر- بلد و اذرمه (لسترنج، 1383، ص 92-108) در فصل دوم به جزیره (بقیه) می پردازد که شامل دیارمضر-رقه و رافقه، رودخانه ی بلیخ و حران، ادسا و حصن مسلمه- قرقیسا- نهر سعید و رحبه و دالیه- رصافه ی شام- عانه- بالس و جسرمنبج و سمیساط- سروج- دیاربکر-آمد و حانی و سرچشمه ی دجله- میافارقین و ارزن- حصن کیفا و تل فاقان- ساعرت. (لسترنج 1383، ص 108-135) استاد قره چانلو، در کتاب **جغرافیای تاریخی کشورهای اسلامی**، فصل سوم، **بین النهرین** mesopotamia را در دوپاره ای **عراق وجزیره** مورد بررسی قرار می دهدو می نویسد: «عربهای مسلمان **بین النهرین** را به دو ناحیه تقسیم می کردند: «**ناحیه ی سفلی**» و «**ناحیه ی علیا**»؛ ناحیه ی سفلی، سرزمینی بود با خاک رسوبی حاصلخیز که در روزگار قدیم به بابل معروف بود. **بین النهرین** سفلی را عراق نیز می نامیدند و مرز شمالی آن خطی فرضی بود که از مشرق به مغرب (از تکریت در ساحل دجله به انبار در ساحل فرات)کشیده و به فرات ختم می شد. این خط فرضی در محلی که این دو رودخانه در جلگه ی

بین النهرین به هم نزدیک می شدند، قرار داشت. در شمال ناحیه سفلی یا سرزمین رسوبی، سرزمین سخت و سنگلاخ بین النهرین علیا قرار داشت که در روزگار قدیم ان را «نینوا» می خواندند.

بین النهرین علیا را عرب های مسلمان، **جزیره** می نامیدند؛ چون دشت های پهناور آن را آب های فرات و دجله و جوی ها و نهرهایی که در جنوب آن به دو رودخانه مذکور می پیوستند، احاطه کرده بود. سرزمین جزیره از شمال تا کوههایی که آن دو رود بزرگ از آنها سرچشمه می گرفت، امتداد داشت و به سه ناحیه تقسیم می شد و هر ناحیه به نام قبیله ای که در زمان **ساسانیان** در آن جا مسکن داشتند- **بکر**، **مضر**، **ربیعه**- موسوم بود(لسترنج، 4-2، قرچانلو، 1387- ص 7-248)

عراق و ساسانیان به سختی با یکدیگر پیوند خورده اند همان گونه که تیسفون و بغداد به همدیگر نزدیک اند (شیرین بیانی، 1377، ص 18-56) چون بررسی این روابط در حیطه ای این مقاله نیست، از آن در می گذریم: مسلما سراسر منطقه ای جزیره از نظر سوق الجیشی، ژئوپولتیک سیاسی برای ساسانیان حائز اهمیت بوده است اما ریشه های اهمیت تاریخی این **محدوده از کجا و از چه زمان آغاز شد؟!**

از آن روی که **ساسانیان** خود را **وارث هخامنشیان** می دانستند و امپراتوری هخامنشی نیز چهار سوی قدرت خود را از چهار سوی قدرت **امپراتوران بین النهرین** اخذ می کرد، لذا ریشه های علاقمندی ساسانیان و جبریت ژئوپولتیک «عراق و جزیره» باز می گشت به تمدن های کهن بین النهرین همانند **سومر**، **بابل**، **آکد و آشور**.

فوستردرکتاب «**تمدن کهن عراق**» درفصل چهارم به نام «**پادشاهان چهار گوشه ی جهان**»بر آن است که سارگون برای نخستین بار این تقسیم بندی را معمول داشت(Foster,2009,p .52)

همین تقسیم بندی است که در منابع کهن ایرانی دیده می شود؛ این تقسیم بندی حتی بعدها از طریق منابع **پهلوی**، **سریانی و بابلی** وارد متون جغرافیای اسلامی نیز شد؛ با گسترش هر چه بیشتر امپراتوری ایرانیان به مناطق شرق و غربی این چهار اقلیم به هفت اقلیم گسترش یافت که بر اساس **مبدا نصف النهار گنگ** دژ است.(صفی نژاد؛ 1387،ص 221- مکاتب تاریخی تقسیمات ربع مسکون؛ مجله آئینه میراث) **مسعودی** این هفت اقلیم را به صورت:

اقلیم اول: هند، **اقلیم دوم**: حجاز و حبشه ، **اقلیم سوم**: مصر و آفریقیه، **اقلیم چهارم:** بابل و عراق، **اقلیم پنجم**: روم؛ **اقلیم ششم:** یاجوج و ماجوج؛ **اقلیم هفتم**: یوماریس یا چین می داند در پایان نقشه های جغرافیای این هفت اقلیم را که **دکتر جواد صفی نژاد** در اختیار نگارنده قرار داده است را می آوریم که به اختصار با نگرش جغرافیانویسان اسلامی آشنا شویم. اینک چهار اقلیم کهن را در متون ایران باستان مورد بررسی قرار می دهیم و بعد به طور اختصاص سراغ «**عراق و جزیره** » می رویم.

با تشکر از دکتر جواد صفی نژاد در تنظیم نقشه های ذیل با نگاهی گذرا به آنها به ریشه های این تقسیم بندی چهار اقلیمی می پردازیم.

جغرافیای «چهارسوی» از اسطوره تا تاریخ

نگاهی به گذشته

ایرانیان بعد از تشکیل دولت«**هخامنشی**» مرزهای گسترده ای را به وجود آوردند که بعد از حمله ی اسکندر و فروپاشی «**هخامنشی**» تا عرصه ی جنگ های ایران و روم و جنگ های ایرانیان در شرق، همواره کوشش آنها بر آن بوده تا مرزهای قدیم خود را بدست آورند.**دولت ساسانی** نیز در برآوردن این آرزو بود که خود را میراث دار

«**هخامنشیان**» بر می شمرد اما این آرزو به تحقق نپیوست ولی مرزهای ایران تقریبا در دوره ساسانی کمی قبل تر از دوره اشکانی مشخص گردید این دولت ها همواره در سه منطقه

یکی: محدوده ی ماوراالنهر و «توران اساطیری[1]»

دیگر: ارمنستان و آسیای صغیر تا بین النهرین

سوم: از بین النهرین تا شامات و سوریه

در حال کشمش با دولت های محلی و دولت های قدرتمند زمانه خویش بوده اند؛ **موسی خورنی** ایران را به چهار شهرستان:

1. کوست خوربران (غرب با نه استان)

2. کوست نیمروج (جنوب با نوزده استان)[2]

3. کوست خراسان (شرق با بیست شش استان)

4. کوست کپکوه (نواحی قفقاز و آذربایجان با سیزده استان)

رساله ی پهلوی «**شهرستان های ایران**»[2] از متون کهن است که درباره ی شهرهای ایران سخن گفته است که اطلاعات آن از بین سال های 136 تا 158 هجری جمع آوری و به یادگار نهاده شده است متن کهن تر از آن **بندهشن** است که **«گوید در دین که زمین سی و سه نوع است**.... هنگامی که بیشتر آن باران را ساخت که دریاها از او پدید آمدند،زمین را همه جای نم بگرفت، هفت پاره بگسست، دارای زیرو زبر و بلندی و نشیب شد. پاره ای به اندازه ی نیمه ای در میان و شش پاره ی دیگر پیرامون (آن قرار گرفت)

آن شش پاره به اندازه ی **خونیرس** است. او آنها را «**کشور**» نام نهاد، زیرا (ایشان را) مرز ببود، چنان که پاره ای را که به ناحیه ی «**خراسان**» است **کشور آرزه**؛ پاره ای را که به ناحیه **خاوران** است، **کشور سوه**؛

دو پاره را که به ناحیه ی **نیمروز** است، کشور **فرددفش و ویددفش**؛

دوپاره را که به ناحیه ی **اباختر** است، کشور **و روبرشن، وروجرشن** خوانند.

آن را که میان ایشان و به اندازه ایشان است، **خونیرس** خوانند»[2]

1-درباره توران نک:
جهانبخش، فرهنگ: **سکاها در خوارزم و ماوراء النهر**، جشن نامه استاد صفا، ص (شهاب ثاقب1377)
خوارزمی، **در مفاتیح العلوم** ص 111 (ترجمه خدیوجم ، علمی و فرهنگی 65) می نویسد: «ایرانیان را صاحب النهر می نامند، یعنی رود جیحون یا مرز توران یا آن که مرز ترک مردم خراسان، این سرزمین را مرز ایران می نامیده اند.
2- ایرانشهر؛ **برمبنای جغرافیای موسی خورانی**، پروفسوریوزف مارکوارت، ص 7-39 ترجمه: مریم میراحمدی (اطلاعات 1373)
1-ترجمه دکتر احمد تفضیلی ، ج2، **شهرهای ایران** به کوشش محمد یوسف کیانی، (تهران 1368)
2- فرنیغ دادگی: «**بندهش**» ص 70-71 ترجمه ی مهرداد بهار (توس 1369)
.3- در اوستا مکرر از هفت کشور یاد شده و از جمله در کات ها، یسنا 32 قطعه 3، «پس این چنین دیرباز از کردارتان در هفتم بوم نامبردار شدید ص 100 (پورداود، دانشگاه تهران، ص 1354)
4- یشت ها ص 431 و به بنگرید به ادامه این مقاله ویسپرد، پورداود ص 109 (دانشگاه تهران 2523)
5- بهار مهرداد؛ «جغرافیای اساطیری جهان در ادبیات پهلوی» ص 13 در
BULLETIN OF THE IRANIAN CULTURE FOUNDATION VOL 1,PART1,P.13,1969

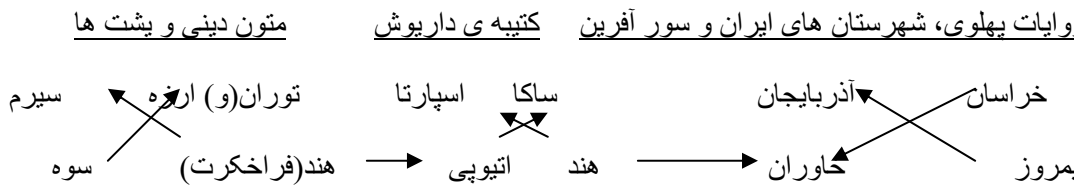
این مطالب درباره ی جغرافیای اساطیری جهان **از اوستا** به بندهشن و سپس سایر متن های پهلوی نیز راه یافته است.در**اوستا** مکرراز هفت بوم یاد شده که قدیمترین آن به بخش **کاث ها** می رسد: « پس این چنین دیر باز از کردار تان، در هفتم بوم نامبردار شدید.» [3]

و سپس مکرر در یشت ها و ویسپرد (فقره ا) وندیداد (فقره 39،کرده 10) یاد می شود.[4]

بهار[5] می نویسد:«..... چون ترکستان یا توران بنا به روایت بندهشن در خونیرث است، دریای دیگر **سیاوبن** است در سوی روم. روم نیز چنانچه پس از این خواهد آمد، در خونیرث بوده است. البته منظور از روم در ادبیات پهلوی و فارس بیشتر **آسیای صغیر** است و ایرانیان و رومیان پیوسته در حدود **آسیای صغیر و سوریه** با یکدیگر روبرو شده اند.....

بدین روی عربستان، ایران، مازندران، توران، روم، چین هند یا سند جز خونیرث است.... در ادبیات پهلوی دو رود اوستایی **رنگها** و **ونگهو** نیز بر نقشه ی جغرافیائی مفروض ما تطبیق داده شده است و **رنگها** به صورت **ارنگ روت** با **دجله و ونگهو** به صورت «**وه روت**» با رود سندتطبیق داده شده است... نک ص 21-ص 22... زیرا در واقع نیز، «**خونیرث**» نشان دهنده ی سرزمین های **شاهنشاهی هخامنشی** و بعضی سرزمین های مجاور آن از جمله هندوستان و عربستان است. درباره ی کشور «**سوه**» بخوبی می توان دید که این اقلیم تنها تاآنجا در نقشه آمده است که جزشاهنشاهی پارس بوده است.روشن تراین که «**سوه**» معرف **سرزمین مصر** است...در مقابل، هرودت خبری دائر بر شناسائی سواحل شرقی و غربی هندوستان ذکر نمی کند، در حالی که در نقشه ی مفروض ما خلیج بنگال با سواحل شرقی هندوستان و سواحل غربی شبه جزیره مالاکا مشخص است ومی رساند که هر چند به احتمال قوی، ایرانیان تسلطی بر سرزمین های آن سوی رود سند نداشته اند اما از طریق دریا تا خلیج بنگال و احیانا سواحل غربی شبه جزیره مالاکا می رفته اندو روابط تجاری دریایی با آن سرزمین ها داشته اند.»

تحقیقات انجام شده، ما را بدین نتیجه میرساند که تقسیم بندی **چهارگانه** ادبیات پهلوی، به دوران ساسانی باز می گردد؛ محتملا این تقسیم بندی در دوران قباد و بعدها خسرو اول انوشیروان اعمال شده است و این نکته از سکه های این دوران بر می آید[3]؛ اما کتیبه ای از زمان داریوش اول که از پرسپولیس یافته شده، بیان می کند که «داریوش شاه [می گوید] این شهریاری که من دارم، از سکاهایی که آن سوی سغد، از آنجا تا حبشه، از سند، از آنجا تا اسپارتا [است][2] .... بنابراین تقسیم بندی ذیل:

به دوران هخامنشی باز می گردد که بعدها به دوران ساسانی نیز انتقال یافته است و حتی در **مقدمه ی شاهنامه ابومنصوری نیز آمده:**

1- تورج دریایی (دانشگاه کالیفرنیا، لوس آنجلس): مدارک پهلوی و تقسیمات نظامی اداری ساسانیان، مجله چیستا ص 337.
2- کولسینکف؛ آ.ای: «**ایران در آستانه یورش تازیان**» ص 230 به بعد فصل مسایل تقسیمات کشوری و مرزهای دولتی؛ ترجمه م.ر. ریحیایی (آگاه 2537) درباره چهارسو در ادبیات پهلوی و فارسی بنگرید به پورفاود: «**هرمزدنامه**» ص 390 به بعد سکایا، پیگولون: **شهرهای ایران در روزگار پارتیان و ساسانیان** ص 160 ترجمه ی عنایت الله رضا (علمی و فرهنگی 1367)

«هرکجا آرامگاه مردمان بود به چهار سوی جهان از کران تا کران این زمین را بخشیدند و به هفت بهر کردند و هر بهری را یکی کشور خواندند.»

منظور از **چهار سوی جهان**، تمام دنیا و همان تقسیم بندی عصر هخامنشی است و مقصود از هفت کشور، تقسیم بندی اوستایی است به هفت کشور(= به معنی قاره ، قطعه) می باشد[4]. این تقسیم بندی **هفت اقلیمی** که محتملا مبداء آن **گنگ دژ** بوده است .(دکتر جواد صفی نژاد بررسی کرده اند.) اما اصطلاح «چهار سوی جهان» قدمت کهن تری دارد، بدین صورت که: «درزمان حکومت سارگن (2379-2334 ق.م) **شاه اکد** استفاده شد. سارگن توانست تمام میان رودان را زیر قدرت خود گیرد و امپراطوری **اکد** را بنیان نهاد به همین خاطر لقبSar Kibratim arbaim را انتخاب کرد و این نماد یا نمودار قدرت او و حکومت او بر دنیای که می شناخت بود، شاهان اکدی این لقب را پس از او نیز حفظ کردند تا این که هخامنشیان به قدرت رسیدند.زمانی که کوروش کبیرمیان رودان راتسخیرکرد، او نیز لقب را نگهبان شد، چون دیگراین قسمت از القاب **شاه میان روران** شده بود، در کتیبه های هخامنشی این لقب به چشم نمی خورد،اما بر روی بشکه ی گلی به زبان اکدی **کورش** این القاب را چنین بیان می کند:

«شاه جهان، شاه بزرگ، شاه مشرق، شاه بابل
شاه سومر و اکد، شاه چهار سوی جهان»[2]

حال با توجه به این اشاره ای که کوروش به عناوین خود دارد، معلوم می گردد که در عصر پیش از او لقب «**چهارگوشه ی جهان**» در بردارنده تمام مناطق جغرافیایی بوده که مورد شناسایی مردمان متمدن بین النهرین و ایران بوده است. این چهارگوشه ی جهان در **متون دینی ایرانیان** با گستردگی ویژه ای مورد توجه قرار گرفته و تقسیم بندی دقیق تری از آن ارائه شده است. این تقسیم بندی بامرکزیت «**خونیرس**» درمرکز و سایر زمین ها در چهار جهت مشخص شده اند ما در بررسی «**یشت ها**» که قدمت آن به همین دوران هخامنشی باز می گردد، این نکته را بیشتر شرح خواهیم داد. به نظر می رسد که تقسیم بندی جغرافیایی متون دینی در تقسیم بندی سیاسی کتیبه های هخامنشی تاثیر اندکی داشته است؛ شاید این نکته بدآن سبب باشد که هنوز در عصر هخامنشی آن ثبات و استحکام دینی پیوند آیین زرتشت و حکومت که بعدها در ایران گسترش یافت، رواج نیافته بود؛ چند پرسش دیگر در اینجا مطرح است؛ یکی آن که اگر تقسیم بندی جهان به چهار بخش از عصر هخامنشی به عصر ساسانی رسیده است پس چرا در دوران ساسانی که پیوند دین و حکومت بیشتر شد نیز **تقسیم بندی دینی بر تقسیم بندی سیاسی کتیبه ها** تاثیر نداشته است؟!

و باز چرا نام «خونیرث» به فراموشی سپرده شد و نام «ایران» رواج بیشتری یافت؟ و البته سوالات دیگری که به ذهن می رسد؛ برای دست یابی پاسخی صحیح به نظرمی آید که باید متون دینی را با توجه به کرونولوژی تاریخی تدوین آنها بررسی کرد و سپس درصدد پاسخی نسبی به پرسش ها فوق برآمد.

اگر بپذیریم که فروردین یشت از قدیم ترین یشت های اوستا است و قدمت آن به دوران هخامنشی می رسد[5]؛ در اینجا در آن تاملی چند می کنیم:

1- تورج دریایی؛ همان، ص 339/و پورداود، ابراهیم؛ یشت ها، ج 2، ص 60 پورداود ابراهیم ویسپرد ص 109 هفت کشور (دانشگاه تهران 2536 ش ش)

2- J.B.Pritchard,ed;«**The Ancient Near East**« Vol .I.An Anthology of Texts and Pictures (Princeton 1,58)p.207 به نقل از تورج دریایی، همان منبع، ص 338 مقایسه کنید با مجید زاده، یوسف؛ **تاریخ و تمدن بین النهرین** ج 1، ص 54

1-کریستن سن، آرتور: **مزداپرستی در ایران قدیم**، ص 82 به بعد. پورداود تا پیش از هخامنش و ماد هم می رساند: **یشت ها** ج 1 ص 6-5 ج 2، ص 25 **صفا** از پیش از هخامنشی تا اواسط عهد اشکانی می داند: **حماسه سرایی در ایران** ص 112(امیرکبیر138)

43- آنها (فروهرها) در میان زمین و آسمان (ستاره) ستویس را بگردش درآورند که باران بباراندو استغاثه بشنود باران بریزاند و گیاهها برویاند برای نگهداری چارپایان و انسان برای

نگهداری ممالک ایران برای نگهداری جانوران پنجگانه برای یاری مردان پاک[6].

48- آنان ممالک(اقوام) را به یک ضربت براندازند پنجاها، صدها، صدها هزارها، ده هزارها، صد هزارها، به ان طرفی که فروهرهای توانای مقدسین با همراهی **مهر و رشن** و داموئیش اوپمن و با همراهی باد پیروزمند روی آورند.

87- فروهر کیومرث پاک را می ستائیم، نخستین کسی که به گفتار و آموزش اهورامزدا گوش فرا داد، از **او خانواده ممالک آریا(اران) و نژاد آریا بوجود آمد**، رحمت و فروهر زرتشت اسپنتمان مقدس را اینک می ستائیم.

128- فروهرپاکدین **رئوچس چئشمن**[2] رامی ستاییم،فروهرپاکدین **هورچئشمن**[3] را می ستائیم، فروهر پاکدین **فرادت جوارنه**[4] ر میستائیم فروهای پاکدین **ویذت خوارنه**[5] را می ستائیم، فروهر پاکدین **و ئورونمه**[6]را می ستائیم.

فروهر پاکدین ئوروسوه را می ستائیم*، فروهر پاکدین اوخشیت ارت را می ستائیم، فروهر های پاکدین اوخشیث ئمه را می ستائیم، فروهر پاکدین استوت ارت را می ستائیم.

131- فروهرهای **پاکدین فریدون** ازخاندان آبتین را می ستائیم، از برای مقاومت کردن بر ضد جرب و تب و... و لرزه تب و... از برای مقاومت کردن بر ضد آزار مار، فروهر پاکدین **ائوسر**[7] بسیار زیرک را می ستائیم، فروهر پاکدین **او رو**[7] از خاندان توماسپ را می ستائیم. فروهر پاکدین اغریرث دلیر را می ستائیم، فروهر پاکدین منوچهر از خاندان ایرج را می ستائیم.

143- فروهرهای مردان **پاکدین ممالک ایران** را می ستاییم، فروهرهای زنان پاکدین **ممالک ایران** را می ستائیم، فروهرهای مردان پاکدین **ممالک توران** را می ستائیم، فروهرهای زنان پاکدین توران را می ستائیم، فروهرهای مردان پاکدین ممالک **سئیریم** (=روم)را می ستائیم، فروهرهای زنان پاکدین **ممالک سئیریم (روم)** را می ستائیم.

144- فروهرهای مردان پاکدین **ممالک سائینی** را می ستائیم، فروهرهای زنان پاکدین **ممالک سائینی** را می ستائیم؛ فروهرهای مردان پاکدین ممالک راهی را می ستائیم، فروهرهای زنان پاکدین **ممالک داهی** را می ستائیم.

1- **یشت ها**، فروردین یشت، 43، ص 69-70 فقره 44

* **ونوروسو**Vouru-Savah یا یعنی فراخ سود، در دادستان «**کامک سوت**» شده است؛ به قول **دادستان دینیک** در هنگام رستاخیز و برخاستن مردگان که پنجاه و هفت سال طول خواهد کشید، این شش پارسیان (1- روشن چشم، 2-خورچشم، 3- فرپرور،4- ازفربرخوردار 5- فراخ نیایش، 6- فراخ سود) جاودانی در هفت کشور روی زمین سوشیانت را یاری خواهند نمود و **با خونیرس** یعنی با کشور مرکزی محل اقامت سوشیانس در گفت و شنید خواهند بود.
روشن چشم در **ارزه** یعنی **کشور غربی** فرمانده و بزرگ خواهد بود.
خورچشم در سوه یعنی **کشور شرقی**، **فرادت فره** (فر پرور) **فردذفش** یعنی کشور **جنوب شرقی**، و **ردت فره** (از فر برخوردار) در ویدذفنش یعنی کشور جنوب غربی؛ **کامک نیایش** در وروبرشت یعنی **کشور شمال غربی**؛ **کامک سوت** در وروجرشت یعنی در **کشور شمال شرقی**؛ (نک، یشت ها ج 2، ص 100، فقره 128، و پانوشت)

7- مشاور زیرک و دانای کیکاوس بوده که زرتشت نیز از او به نیکی یاد کرده است.(یشت ها، مقاله کیانیان از پورداود) و نک مزدا پرستی در ایران قدیم، ص 106*107 و نک حماسه سرایی در ایران چاپ دوم ص 504

1- به معنی یاری کننده؛ تو**ماسب** به معنی دارنده اسب های فربه؛ که به احتمال زیاد همان زوپسر تهماسب از پهلوانان ملی است.(یشت ها، ج 2، ص 46)

. در اوستا و در شاهنامه و در اساطیر ایران، «فریدون» و«جمشید» دو شخصیت اساطیری اند که بخشی از **اساطیر مهم آریایا اند که به **اسطوره سامی – سومری** نوح (=گیل گمش) شباهت دارند احتمالا این دو اسطوره در منطقه ای جزیره و بین النهرین در هم آمیخته شده اند. امروزه در **شیرنگ ترکیه، کوه جودی، مزار نوح** مورد توجه ای مردم است؛ حتی آن را نه اسطوره ای بلکه به سبب باورهای مذهبی، واقعی می پندارند نگارنده، در **سمینار شیرنک** به اسطوره ای بودن داستان نوح اشاره کرد (نک جهانبخش، فرهنگ: آغاز ادبیات (تاثیر ادبیات سومری بر کتاب مقدس) مجله ای مهر و ناهید 1387

145- فروهرهای مردان **پاکدین همه ممالک** را می ستائیم، فروهرهای زنان پاکدین **همه ممالک** را می ستائیم، همه فروهرهای نیک توانای پاک مقدسین را می ستائیم **از کیومرث تاسوشیانت** پیروزگر**؛

بعد از فروردین یشت، «مهریشت» و «زامیاد یشت» نیز حاویی اطلاعاتی کهن پیرامون مسایل تاریخی، جغرافیایی مهاجرت آریاها و سکونت آنها در ایران هستند. کریستن سن می نویسد یشت های 19 و پنج (آبان یشت) اشارات جغرافیایی آن شامل سغدیان (سغد)، مرگیان (مرو) و خوراسمی (=خوارزم) و آریا است. یشت 19 که وقف است بر ستایش خورنه [زم یشت یعنی یشت زمین (زم= زمین)] حاوی اطلاعات دقیقی درباره ی یک کشور جنوبی یعنی سیستان است اما چنانچه آشکارا فهمیده می شود، دامنه بحث آن به مغرب کشیده نمی شود. **بنابراین می توان حدس زد که این دویشت یادگاری از دو توقفگاه قبایل ایرانی در هنگام مهاجرت آنانست**،که از شمال می آمده و به طرف جنوب پیش می رفته اند. با این حال نمی توان امارات جغرافیایی مربوط به عصر مقدم بر هخامنشیان را که حاوی نتایج دقیقی باشد، از این دو یشت بدست آورد و حتی نمی توان گفت که کاملا امکان تعلق این دویشت به عصر هخامنشی، موجود باشد. منتهی مصنفین آن از ممالک شاهنشاهی هخامنشی جز ممالک شرقی جایی را نمی شناختند و یا خود غیراز این ممالک بجایی دیگر نظر نداشتند. یشت پنجم مسمی به ارد وسوریشت (آناهیتا) یشت هم به مشرق و هم به مغرب راجع است و بنابراین اوصافی که از ربه النوع آناهیتا در آن آمده می توان دریافت که در عهد سلطنت اردشیر دوم (از 404 تا 358 پیش از میلاد) تدوین شده است.»

نکاتی تاریخی جغرافیایی مهریشت

کرده 4

12- مهر را می ستائیم (کسی) که دارای دشت های پهن است (کسی) از کلام راستین آگاه است، زبان آوری که دارای هزار گوش است...[8].

13- نخستین ایزد مینوی که پیش از خورشید فناپذیر تیز اسب در بالای کوه هرا برآید**، نخستین کسی که باز سنت های زمین آراسته از فراز (کوه) زیبا سر بدر آورد از آن جا آن (مهر) بسیار توانا تمام **منز لگاهان آریایی** را بنگرد.

14- آنجائی که شهریاران دلیر قوای بسیار مرتب سازند، آنجائی که کوههای بلند و چراگاههان بسیار برای چارپایان... موجود است. آنجایی که دریاهای عمیق و وسیع واقع است، آنجایی که رودهای پهن قابل کشتی رانی با خیل امواج خودشان به سنگ خارا و کوه خورده **بسوی مرو هرات به سوی سهند (گو) و خوارزم شتابد**.

15- به کشورارزهی وسوهی به فرد ذفشو و ویدذفشو به اروبرشتی و واروجرشتی باین کشور خونیرث درخشان آنجایی که ستوران آرام دارند وپناه گاه سالم ستوران است.مهر توانانگران است[9]

---

* آسیای صغیر(ترکیه) از مراکز **مهم مهرپرستی** از دوران مادها و هخامنشی که **فرانتس کومان** مفصلا آن را مورد بررسی قرار داده است. به نظر نگارنده، «**مهرپرستی**» تداوم خود را در مسیحیت، علوی گری، عرفان **آسیای صغیر (ترکیه)** تا به امروز ادامه داده است که بخصوص در جزیره و داستان **شیرنک ترکیه** بفور قابل مشاهده است.

** امروز در ترکیه به «مهرپرستی» می گویند: «**شمسی گری**» Shamsilik

1- خونیرث کشور مرکزی است. در پهلوی خونیرس یا خوانیرس (با و او مهدوله مثل خواهر و خواهش) در اوستا از کشور خونیرس بیشتر از کشورهای دیگر اسم برده شده است چه خونیرس شریف ترین قسمت زمین و مسکن ایرانیهاست. نک بندهشن، نقل 15- فقره 47/فقره67 مهریشت/سینا57ف فقره 31/ هادخت سنک فرگرد ا فقره 14 پورداود بر آن است که معنی آن «**گرودونهای خوب** » است. (یشت ها، حج 1 ص 431)**خونیرس** شامل تمام **ایران، عراق، آناطولی** می شده است.

133-پس از کشتن دیوها، پس از برانداختن پیمانشکنان مهر دارنده ی دشتهای پهن سواره از بالای (کشور) اززهی و سوهی بگذرد از بالای فردذقشو (و) ویدذفشو از بالای واروبرشتی و اوروجرشتی و از بالای این کشور درخشان خونیرث.

در این جا لازم به یاد آوری است، بخصوص برای خوانندگان اهل ترکیه و عراق کنونی که این مقاله را خواهند خواند، گفت این بخش از **اوستا** شاید کهن ترین **اطلاعات جغرافیایی** را درباره ای «**جزیره و آسیای صغیر و عراق**» بدست می دهد.

روم (سئیرم) و خونیرث **(ایران، عراق، ترکیه)** درجهت «**سوه=شرق**» قرارداشته اند نقشه های ارائه شده ازاین جغرافیای اوستایی کهن ترین اطلاعات جغرافیایی رادراختیار ما قرار می دهند. به همین سبب هم بوده است که نقشه های دوران اسلامی ر ساختاری دایره ای اند و شبیه به جغرافیای کهن اوستایی هستند؛ بخصوص نقشه های اصطخری، و سایر جغرافی دان های بعد از او تحت تاثیر مستقیم جغرافیای اوستایی بوده اند؛ مگر این که از قرن ششم به بعد شاهد ظهور نقشه های مشبک هستیم

نکات تاریخی، جغرافیایی زامیاد یشت

1-نخستین کوهی که از این زمین برخاست، ای پسنتمان زردتشت، هرئیتی[10] بلند است که همه ممالک غربی و شرقی را احاطه کرده است؛ دومین کوه زرذر[2] می باشد که از آن طرف مانوش[3] نیز همه ممالک غربی و شرقی را احاطه کرده است.

2- از این کوههای اوشیدم، اوشیدرن و سلسه ارزیفیه[4] سرزد و **ششمین ارزور[5]** هفتمین بومیه[6]، هشتمن رئوذیت[7]، نهمین **مزشیونت[8]**، و همین انترونگهو[9]، یازدهمین ارزشین[10]، دوازدهمین وائیتی گئس[11]

3- و آدرن[12] و بین[13] وانیشکت اوپائیری سئین[14] که پوشیده از برف است، فقط مقدار کمی از

آن آب می شود، دو سلسله کوه همنکون[15] و هشت سلسله کوه وشن[16]، هشت قله ائورونت[17]، چهار کوه ویذون [18].

4- ایزخ، میئخ، واخذریک، اسیه، توذسک، وشینوف دئوشیشونت سائیریونت، ننگهوشمنت، گگهیو[11]، انترگنگهه[2] سیچی دو، اهورن[3]، رئمن[4]، اش ستمبن[5]، اورونیو، وائذبمیذک[6]، اسنونت،[7] اوسئوم[8]، اوشت خوارنه[9]، سیامک[10] و فریه، واوروشن [11]

1-Harati یا هرا Haraو بسا هرابررئیتیHaraberezaiti یا البرز

2-zeredbaza سلسه کوههای که در مقابل البرزند و در بندهشن زریدzarid شده اند

3- منوش manusaکوهی که منوچهر در آنجا متولد شده و به قول بندهشن هما زرید است

4- Erezifyuبه معنی عقاب است و کوهی بوده که کیکاوس در بالای آن برای ناهید قربانی نموده.

5-Erezura در طرف ا**روم Arom (روم)** واقع است و مقرر دیوها بوده است.

6- Bumyaکه با ارزوم بوم با هم می آمده است که حدود **روم** بوده

7-Raodhita به معنی کوهی که از آن گیاه فراوان روید به قول دار مسستر شاید همان رویان در طبرستان باشد.

8-mazisyant درنده بزرگی احتمال دارد همان گوه میس masisباشد، **نامی که ارامنه به آرارات داده اند که به گفته تورات کشتی نوح در آن فرو نشسته** که امروزه در جزیره است.

9- Antaradaubuواقع در میان ممالک

10- Erezisaیعنی راست برافراشته

11-Vaitigaesa وانگیس نامیده شده شاید همان بادغیس باشد.

12-Adarana

13- بین Bayana

14- iskata upairi saena کوهی که در آنجا گیاه هوم می روید؛ شامل قسمت غربی هندوکش که سلسله کوه بابا باشد و کوه خارایی است که همان معنی اشکیت را می رساند. اپائیری سئن هم محتملا همان کوه کرکس (سئین= سیمرغ = عقاب = کرکس)

15-Hamankua Vasan-16 ayrvant-17 الوند کوه 18- ویذونvidhvana

درباره ای ممالکی که در یشت ها نام برده شده است، نظریات گوناگون ارائه شده است[12] که مورد بحث ما نیست اما آن چه که باید توجه داشت، این است که قسمتی از اوستا به نام **چیئردات** Gtradatکه دوازدهمین نسک اوستای ساسانی بوده و امروزه در دست نیست مختص تاریخ اساطیری و پهلونان ایران بوده است تنها راه اطلاع ما از این سنک، از طریق نوشته های **مولف دینکرد، آترفرن بغ** در کتاب هشتم فصل دوازدهم دنیکرد است. در این فصل از دینکرد نیز درباره ای «**خونیرس**» و داستان **تقسیم جهان** توسط فریدون مفصلا صحبت **شده** است. مختصری از آن را از ترجمه پورداود می آوریم:

تقسیم جهان و اولین انسان ایران

پادشاهی **منوچهر** در ایران زمین و سلسله نسب **ایرج** و ذکر پادشاهی افراسیاب پادشاه **توران** که در مملکت تور سلطنت می کرد و از **زو** پسر تهماسب پادشاه ایران زمین که از پشت منوچهر بود و در ذکر سلطنت کی قباد سلسه ای **کیانیان و ایران خدای** و در ذکر پادشاهی گرشاسب که **مملکت تور** دست یافت و در ذکر پادشاهی **کیکاوس** نوه **کیقباد** پادشاه کیانی و پادشاه هفت کشور* و در ذکر کیخسرو پسر سیاوش که **خونیرس خدای** بود و در ذکر مشروحی راجع به نژادهای **ایران و توران و مملکت** سلم (=روم) تا بعهد کی لهراسب و کی گشتاسب و پیغمبر دین مزدیسنا زردتشت اسپنتمان و ترقیات زمان از آغاز شهریاری فریدون تا ظهور زرتشت و رسالت وی ....»[12] این اطلاعات، کهن ترین اطلاعات درباره تقسیم اساطیری جهان به سه نژاد است نه سه بخش جغرافیایی؛ این تقسیم سه نژادی را در اساطیر سامی –نوح- نیز شاهدیم. اما تاثیرات این دو اسطوره از یکدیگر جای بحث مستقلی دارد.

این فصول و بخش های دینکرد که از اوستای مفقود شده نقل شده کهن ترین «شاهنامه= خدای نامه» ایرانی در تقسیم جهان است که در **شاهنامه فردوسی** منعکس است؛ **کیومرث**؛ آدم سامی، در اندیشه آریایی- ایرانی می باشد.

«بیان نژادهای آدمی از **کیومرث** نخستین بشر که چگونه اهورامزدا او را آفرید و از **مشی مشیانه**** و کیفیت خلقت آنان و تفصیل از دیاد نوع بشر در کشور **مرکزی خونیرس** و واقعه نفوذ بشر در روی **شش کشور** دیگر که در **اطراف خونیرس** واقع است و در بیان نژادهای گوناگون و عادات قبایل و در ذکر **پیشدادین** و شهریاری آنان از برای نگهداری و رهنمایی مردمان و در ذکر **هوشنگ پیشدادی** و سلسله نسب وی که نخستین پادشاه بود و طهمورث که در روی **هفت کشور**، دومین پادشاه بود و در تعداد سلسه انساب از آغاز آفرینش تا **به جمشید** و در ذکر سلسله ای **جمشید** که سومین پادشاه هفت کشور بود و در آگاهی از زمان وی و در ذکر ترقی زمان وی از آغاز آفرینش تا انجام شهریاری او در ذکر

1- مجموعه این کوهها با موقعیت جغرافیای امروز برای ما نامشخص است
2-Antara Kanha کوهی در میان گنگ؛ که شاید همان گنگ دژ باشد و شعبه ای از آن سیچی دو است
3-Ahurana کوه خدا، در نزدیکی دریاچه هامون
4- Raemana
5- Asa stembanaتکیه ساز اشا(راستی)؟
6- urunyo vaidhimidhka
7- Asnavant Asnvant اسنوند کوهی است در آذربایجان شاید سهند
8-usaoma
9-usata xvaarenah دارای فر آرزو شد
10- syamakaو فریهvafraya سیاه موی مند و دومی ورف مند (برف مند) از شعبات اپارسن شاید همان سیاه کوه افغانستان که از طرف مشرق به هرات به هری رود امتداد دارد.
11- واوروشvourusa یعنی دور کشیده
12- **یشت ها، پورداود،** ص 52 به بعد؛ توران، سلم، سائین، راهی، **یسنا**، پورداود؛ توران.
1- یشت ها، ج 1، ص 6-47
* باری، همان طور که گفتیم این تقسیم جهان به هفت کشور ریشه های دینی در جغرافیای مذهبی دارد که محتملا با مرکزیت گنگ دژ بوده است و بعید نیست که خبر از جغرافیای کهنی از میان ایرانیان آریایی می دهد که با جغرافیای «چهار سوی جهان» بین النهرین متفاوت است که بیشتر در کتیبه های سیاسی ایران منعکس شده است.
** «مشی»mashy و «مشیانه»mashyiane همان هابیل و قابیل سامی –عرب است.

پادشاه ستمگر ضحاک و نژاد وی و آگاهی از زمان روی و ترقیات عهد وی از انجام شهریاری **جم** تا انجام استیلای ضحاک و در ذکر سلسه نسب از جم تا فریدون و در ذکر سلطنت **فریدون پادشاه خونیرس** و دست یافتن وی بر **ضحاک** و کشتن وی دیوهای (بت پرستان) مازندران را و تقسیم کردن کشور **خونیرس** در میان سه پسرش **سلم و تور و ایرج...»** لذا منابع بسیار قدیمی ایرانی از هفت کشور سخن می گویند اما از مردمان آن اطلاعاتی نمی دهند و کشور مرکزی یعنی خونیرس را به سه قسمت **سلم** (روم)، **تور** (سکاهای آریایی= تور نه ترکان)[13] و ایرج ایران و عراق= ایراگ = ایرج) سنجش می کنند که کاملا با داستان سامی – عربی نوح تشابه و تفاوت های اساسی دارد.

تیر پشت

6- تشتر ستاره رایومند و فرهمند را می ستائیم که تند بسوی دریای فراخکرت تازد مانند آن تیر در هوا پران که آرش تیرانداز بهترین تیر آریایی از کوه **ائیریوخشوث**[14] به سوی کوه **خوانت** انداخت

9-آن گاه این آب راستویس به هفت کشور رساند، وقتی که او در موقع تقسیم پاداش حضور بهم رساند(آنگاه تشتر) زیبا و صلح بخش به سوی ممالک آید (تا آن که) آنها از سال خوب بهره مند شود. این چنین ممالک آریایی از سال خوش برخوردار گردد.

32- پس از آن ای اسپنتمان زرتشت تشتر رایومند فرهمند دگر باره از دریای فراخکرت برخیزد، ستویس رایومند فرهمند نیز از دریای فراخکرت بلند شود و پس از **آن مه از آن طرف هند از کوهی** که در وسط دریای فراخکرت واقع است برخیزد.[2]

47- آنگاه ای اسپنتمان زرتشت سیلان آب پاکننده و درمان بخش از دریای فرا خکرت سرازیر شود این (آب) را (تشتر) تواناترین به مملکت هایی تقسیم کند که در آنجا ها او را ستوده و معزر بدارند (وی را) خوشنود سازند و خیرمقدم گویند.»

چند نکته از این قسمت های اوستا قابل یادآوری است:

1): هفت کشور جملگی آریایی و هم نژاد ایرانیان بوده اند.

1- منابع ترکی، سکاها را ترک می دانند که البته جای بحث دارد. سکاها تورانی های شاهنامه اند که در اوستا و کتیبه های هخامنشی (داریوش کبیر) یاد شده اند که در دوره ای اشکانی (=پات= واهه = سکاها) بر اثر حملات اقوام زرد نژاد ترک آرام آرام رانده شده و به سوی ایران و اروپا(غرب) حرکت کردند. زردپوستان ترک و بقای سکاپایی با یکدیگر آمیختگی یافتند که در برخی عناصر نژادی و فرهنگی کوشانیان شاهد آن هستیم لذا معمولا این اشتباه رایج شده است که سکاها، ترک بوده اند و در کتاب های ترکی چنین رایج است. نگاه کنید به مقاله ای نگارنده درباره ای سکاها از جمله کتاب های ترک که سکاها را ترک می داند منبع ذیل است.

Bozkurt,Fuat: «Turklerin Dili« S.5-8(Ankara 2002)

1- ائیریوخشوث و خوانت؛ پورداود می نویسد: « تعیین محل این دو کوه مشکل است بنابر آنچه در مقاله تشتر از ابوریحان ذکر کرده ایم که تیر آرش از کوه **رویان** پرتاب گشته به فرغانه فرود آمد باید ائیریوخشوث همان کوه **رویان** باشد که سابق اسم ناحیه و شهری بوده است در طبرستان. احتمال دارد که کوه رئوذیت در فقره 2 از زامیاد یشت و رویشن هومند در فصل 12 در فقرات 2و27 از بندهشن همان رویان باشد، این حدس درست باشد یا نه بهیچ وجه ممدی برای تعیین **محل ائیریوخشوث** نیست فقط می توانیم بگوئیم بنا به انچه در کتب تاریخ ما از داستان جنگ منوچهر و افراسیاب سخن رفته است، **ائیریوخشوت** باید در طبرستان واقع باشد و خوانونت در خراسان هم چنین گفته ایم که به قول طبری و بلعی تیرآرش به لب جیحون (آمودریا) فرور آمد، میرخواند نیز نوشته است که از کوه دماوند پرتاب گشته بر کنار جیحون افتاد، بنابراین فراخر خوانت باید یکی از کوههای سرچشمه جیحون باشد.» یشت ها، ص 341 ج 1 نک تفع،احمد، **مقاله آرش،** دانشنامه اسلام و ایران

2- پور داود می نویسد: از این فقره بر می آید که اقیانوس فراخکرت همان دریای جنوب ایران و اقیانوس هند باشد؛ (یشت ها ص 355 ج 1) چهار بار در اوستا به اسم **هند** بر می خوریم؛ فرد گرد اول، وندیداد فقره 18؛ یسنا 57(سروش یشت سرشب) فقره 29؛ تیریشت فقره 32؛ مهر یشت فقره 104؛ در این فقرات هندوHindu آمده و در فرس هخامنشی نیز هندو می باشد، داریوش بزرگ در نقش رستم از آن جزو ممالک دیگر که در تصرف وی بوده، یاد می کند در سانسکریت سند هو sinhuو دریونانی اندوس می باشد و این اسمی است که به رود سند جای گزیده و ممالک پنجاب را بدست آورده از انجا رفته رفته به کنار رود گنگ و نقاط دیگر هند نفوذ کردند، اسم مملکت آنان نزد ایرانیان هند نامیده شده است.» (یسنا، 18، 34 به نقل از

Lebensanschaung des hindu von s. radhakrishnan ubersetzt von H.W. schomerus leipsig 1928,s.6.

2): سلسله اساطیری پیشدادی ایرانی – هند و اروپایی در هفت کشور نفوذ داشته است.

3): تقسیم جهان به سه بخش در اواخر سلسله اساطیری پیشدادی رخ می دهد و اساس جنگ های ایران بزرگ (خونیرس) با تور(=سکایی) و سلم (روم) است.

4): **ضحاک و فریدون** و وقایع اساطیری این دوران و نزدیک شدن به زمان تقسیم جهان و شکل گیری خونیرس(ایران بزرگ) به نوعی اطلاعاتی به ما می دهد از نزدیک شدن آریایی های ایرانی به مرزهای بین النهرین سامی؛ لذا هم اساطیر تقسیم جهان به سه بخش و هم جغرافیای هفت کشور و جغرافیای چهار سوی جهان و اسطوره ای حفظ حیات جمشید (=نوروز) و حفظ حیات کشتی نوح سامی یا کیل گمش (سومری، بابلی) در حال برخوردند لذا اساطیر در بی زمانی خود تغییرات زمانی پیچیده ای پیدا می کنند. این تغییرات در دوره های تاریخی هخامنشی، اشکانی و ساسانی رخ می دهند که جای بحث طولانی دارد.

ایران و ساسانیان و جزیره (عراق و ترکیه)

دولت ساسانی، در این آرزو بود که خود را میراث دار هخامنشیان به شمارد اما این آرزو به تحقق نپیوست ولی مرزهای ایران تقریبا در دوره ساسانی و کمی قبل از آن از دوره اشکانی آرام آرام مشخص گردید. البته برای مدت کوتاهی در دوره ای **خسرو پرویز** نیز ایرانیان **مصر** را فتح کردند و به قلمرو سیاسی هخامنشی نزدیک شدند.

سه منطقه برای ایرانیان همواره مورد بحث بوده و موجب رقابت آنها با دولت های منطقه بوده است.

یکی: محدوده ماوراءالنهر و «توران اساطیری»

دیگر: ارمنستان و آسیای صغیر تا بین النهرین

سوم: از بین النهرین تا شامات و سوریه و سراسر جزیره

ما بین این محدود «**دل ایرانشهر**» بوده است[15] و بدون چون و چرا «مفهوم» **اساطیری شاهنامه** یعنی سرزمین که پس از تقسیم ایران بین سه فرزند فریدون به ایرج به میراث رسید و این وجه تسمیه نیز به طور افسانه وار در نزد ایرانیان یافته شد که نام ایران از ایرج گرفته شده است.با نظری کوتاه درمنابع متاخراسلامی می توان نکات جالبی را استنباط نمود **مسعودی** می گوید: «بعدها در این کتاب خواهیم آورد که چگونه **اقلیم بابل به ایرج** تعلق یافت و جیم را بینداختند و به جای آن نون آوردند و گفتند ایران شهر و شهر به معنی «**ملک**» است. یعنی ایرج ایران شد. مسلما مقصود مسعودی از اقلیم بابل قلمرو وسیع عراق (جزیره) و ایران بزرگ می باشد؛ یعنی همان بابل بین النهرین باستان.

صاحب **نزهه القلوب** می نویسد:

«و بعضی گفته اندکه **ایران** به کیومرث منسوب است و او را **ایران** نام بوده و جمعی گویند به **هوشنگ** منسوب است و او را نیز ایران نام داشت اما اصلح آن که به ایرج بن فریدون منسوب است و **اهل عرب** گویند که **نوح پیغمبر**... جنوب را به حام داد، آن سرزمین سیاهان .... بخش میانی را **سام** را داد .... ایران از آن جمله است .....» [16]

1-در این جا منظور ما «ایران» است و نه در آن مفهومی که در کتاب وزین دکتر محمدی ملایری: « **تاریخ و فرهنگ ایران** در دوران انتقال از **عصر ساسانی به اسلامی**، ج 2، ایرانشهر» (توس 1375) مد نظر است؛ بلکه در مفهوم اوستایی خونیرس یا ایران بزرگ می باشد.

2- مسعودی؛ «مروج الذهب» ص 220 ونک ص 232.

1- مستوفی؛ حمدالله: **نزهه القلوب** ص 19 و مقایسه شود با **تاریخ گزیده** ص 84

2- حمزه اصفهانی:«**تاریخ پیامبران و شاهان**» ص 33

3- ابن خرداد به:« **المسالک و الممالک**» ص 15ف نک محمدی ملایری؛ همان منبع

حمزه اصفهانی نیز اشاره به تقسیم جهان توسط فریدون می کند و می گوید «عراق و شهرها و نیز سرزمین مغرب بلاد هند را به ایرج پسر کوچکش داد....»[2]

جغرافیانویس معروف **ابن خردادبه به** صراحت می گوید: « ایران را که نامش ایرج بود ، ایرانشهر که آن **عراق** است، پادشاهی داد.» [3] یعنی ایران و ایراگ (=عراق) یک مفهوم بوده چرا که پایتخت ساسانی تیسفون در بغداد بوده است و ایرانیان عراق تا به امروز در عراق زندگی می کنند و عرب ها بعد از اسلام به عراق می آیند.

بلعمی نیز می گوید: «... و زمین عراقین، بصره، بغداد، واسط و پارس... سند و هند، حجاز و یمن همه ایرج را داد و افریدون از همه ی فرزندان او را دوست داشتی، ولایت او را بدو باز خواندی **ایران شهر**....»[4]

درفروردین یشت اوستا ازفریدون ذکر می شودواز قلمرو فزندان اونیز مختصرا اشاره می گردد.«فروههای مردان پاکدین ممالک **ایران** را می ستائیم، فروهرهای زنان پاکدین ممالک **ایران** را می ستائیم؛ فروهرها مردان پاکدین ممالک **توران** را می ستائیم، فروهای زنان پاکدین ممالک توران را می سائیم؛ فروههای مردان پاکدین ممالک **سئیریم** را می ستائیم، فروهای زنان پاکدین ممالک سئیریم (=روم) را می ستایم»[17]

علاوه بر اوستا در متون پهلوی نیز اشاراتی به ایران و بخصوص به نام قبلی آن خنیره(=خیرس) می گردد[2]. در اینجا ما بر آن نیستیم تا درباره ای مفهوم اریان ویوچهAryana vyocah یا ائیرین واجه Airyana vaojahبحث مفصلی داشته باشیم.[3] ائیریهairya بصورت er تحول یافته و با پسوند نسبت پهلویik و یا icبشکل اریکErik در ارمنی و ایرج ericدر پهلوی و فارسی درآمده است و منسوب به ایران، ایرانی» در متن حماسی **کوش نامه** تغییر نام خنیره (خنیرس بامی = خونیرث= خونیرس) به ایران بر زمان تقسیم جهان به سه بخش توسط فریدون باز می گردد:

نه ایران بدی نام ایران زمین

خنیره همی خواندی مرد دین

به بخشش، چو ایرج به ایران فتاد

فریدون بدو نام ایران نهاد[4]

کریسنن سن این افسانه را متعلق به دوران اشکانی[5] می داند که بنده با آن موافق نیستم.

موسی خورنی ایران را به چهار شهرستان

1-کوست خوربران (غرب با نه استان)

2 -کوست نیمروج (جنوب با نوزده استان)

3-کوست خراسان (شرق بیست و شش استان)

4-کوست کپکوه (نواحی قفقاز و آذربایجان با سیزده استان)

4- بلعمی **تاریخ بلعمی** ص 149 و مقایسه شود با **فارسنامه** ابن بلخی ص 37
1- **فرودین یشت**، کرده 31ف فقره 143، ص 108 یشت ها ج 2، پورداود
2- مینوی خرد، ص 81
2-کریستن سن، **مزدا پرستی در ایران قدیم** ص 17 به بعد نگاه کنید درباره ای اریان ویچ و محدوده آن بنگرید جهانبخش فرهنگ: **پژوهش پیرامون** بلخ مجله خراسان پژوهی، سال اول، شماره اول. فره فروشی، بهرام؛ **ایرانویچ** ، ص 15-14
4-متینی، جلال: **روایتی دیگر درباره ایرج، سلم، تور...**» ایران شناسی، سال سوم شماره اول، بهار 1370(جشن نامه صفا)
5- کریستن سن؛ **فردوس و حماسه** ملی ایران ص 44

تقسیم می کند که محتملا این تقسیم بندی از دوره ای ساسانی باقی مانده بود؛ اما در این باره بحث شده است و بخصوص با توجه به رساله معروف «شهرستانهای ایران» که به زبان پهلوی است[18].

اما بعد از دوره ساسانی، اعراب ساختار سیاسی و جغرافیای منطقه ای عراق و جزیره را درهم ریختند لذا این ساختار چهار کوستی که ریشه در بین النهرین کهن داشت هم تغییر یافت که جای بحث طولانی دارد و فعلا به آن نمی پردازیم. مختصرا باید گفت که قلمرو سیاسی فرهنگی ساسانی در قلمرو سیاسی تشیع ادامه پیدا کرد؛ تشیع در سه مرحله شروع به رشد کرد در مرحله ای اول در دوره ای آغازین خود تا عصر آل بویه که ملی گرایی ایرانی و تشیع پیوند خوردند در دوره ای دوم یعنی آمدن مغولان و تاسیس ایلخانان باعث شد تا دوباره مفهوم استقلال ملی در ایران شکل بگیرد از سوی دیگر گسترش قلمرو سیاسی ایلخانان به اندازه ای وسعت کهن ایران باستان باعث تجدید خاطره عصر ساسانی گردید و استقلال دینی در عصر الجایتو (خدابنده) یعنی تشیع باعث تجدید مفهوم کلمه **ایران** شدو در عصر صفوی حکومت ملی ایران مقابل عثمانی ها سر برافراشت[2]

تحلیل کهن ترین منابع نقل شده (هفت کشور)

با توجه به این که دو منبع فروردین یشت و دین کرد و بندهشن، کهن ترین اطلاعات را به ما درباره ای هفت کشور و خونیرس می دهند، چند نکته حایز اهمیت است نخست این که در دوره ی ساسانی «**مکتب هفت کشور**» پدیدار می گردد و انعکاس آن را در اوستا هم دیدیم البته خواهیم دیدکه جغرافیای عصر هخامنشی بر اساس منابع یونانی، امروزه مورد بررسی قرار می گیرد که با داده های کتیبه ها و منابع هخامنشی سنجیده می شود. ولی از لابلای منابع فارسی، عربی و اسلامی می توانیم به جغرافیای جهان از دیدگاه ساسانیان هم پی ببریم. این اطلاعات جعرافیایی در مجموعه ای به نام «زیج» محفوظ می بود. مشهورترین **زیج کهن ایران** بنابر نوشته ابومعشربلخی «**زیج شهریار**» یا «**زیج شاه** » بود که بنابرنوشته بیرونی (440) ق در کتاب قانون مسعودی در زمان **خسرو انوشیروان ساسانی** نجوم دانان زمان، جهت تایید یا تصحیح یافته های نجومی در آن اجتماع کرده بودند[19] اما با نگاهی گذرا به **قانون مسعودی** می توانیم به منابع بسیار گسترده ای بیرونی از جغرافیای باستان پی ببریم ابوریحان از منابع یونانی به واسطه ای آشنایی اش با زبان یونانی بخوبی استفاده کرده است و از جغرافیای بطلیموس مطلع بوده است[2]. وی در ذکر اسامی ماههای ایرانی از جمله: «**اسماء ایام کل شهر فارسی**» استفاده می کند و از 29 شهر (ماه) فارسی سخن می گوید[3]. گذشته از آن که اطلاعات ذی قیمتی از سال یزدگردی می دهد، وی از سال ها و ماههای سریانی سخن می گوید و به ماهها و سال های رومی نیز می پردازد[4] سریانیان حتی امروز هم درکردستان ترکیه شمال عراق از این ماهها استفاده می کنند. وی از **کلدانیان و واقعه ای طوفان** در تاریخ آن ها یاد کرده وبه تطبیق این تواریخ باتواریخ اسکندری وبطلیموس پرداخته است. از ملوک نصرانی، **بیزانس (بیودنطیا)** و **قونطنطینیایلوس** و تواریخشان سخن می گوید. [20]. ابوریحان طول و عرض **جغرافیای جزیره** را به دقت رصد کرده است که آورده می شود[2]:

1- - محمدی؛ **دل ایرانشهر** ج 2، ص 40 به بعد [و مقاله دیگری درباره ای تقسیم بندی دوره ساسانی است که در این بین یاداشت های رساله فوق لیسانس ام است]

2-کراوولسکی :«**احیای نام ایران در عهد ایلخانان**» ص 14-1 ترجمه ی علی بهرامیان فصلنامه تاریخ روابط خارجه، سال اول، شماره 1، زمستان 1378.

1- صفی نژاد، جواد؛ «**مکاتب تاریخی تقسیمات ربع مسکونم**» ص 228 به نقل از تقی زاده

2- البیرونی؛ **قانون مسعودی**، ج 1، ص 24-37 (حیدرآباد دکن- هند 1373 ه /1954م)

3- البیرونی، **قانون مسعودی** ج1، ص 72 هم چنین از ماههای قمری و شمسی نیز یاد می کند.

4- البیرونی، **قانون مسعودی** ج 1 ص 99.

1- البیرونی، **قانون مسعودی** ج 1 ص 155-161

2- البیرونی، **قانون مسعودی**، ج 2، ص 567

باری مکاتب گوناگون جغرافیای اسلامی تحت تاثیر جغرافیای هند، ایران و یونان بودند اما از جغرافیای ایرانی، سریانی و رومی و بین النهرین نیز نباید غافل شد[3] از اطلاعات وسیعی که ابوریحان می دهد، می توان حدس زد که او به **منابع ساسانی** دست رسی داشته است. حداقل آن که می دانیم ابوریحان به واسطه ای آشنایی با اندیشه های **محمد بن زکریای رازی** با **مانویان ساسانی** و کتاب های آنها به خوبی آشنا بوده است. مسلما اطلاعات جغرافیایی عصر ساسانی تا آن زمان محفوظ مانده بوده اند که جای بحث بسیار طولانی را دارد. در این بین باید در این مقاله از مکتب جغرافیای عراقی صحبت کرد در این **مکتب دو نگرش جغرافیای** وجود دارد.

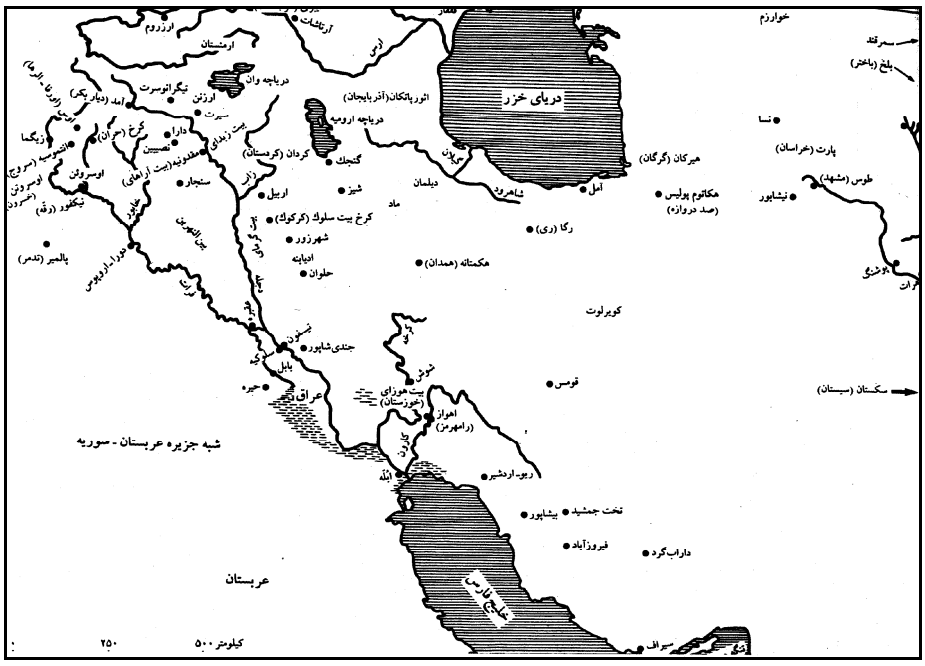
الف) تقسیم جهان به چهار جهت شمال- جنوب شرق و غرب با مرکزیت بغداد.

ب) **جغرافیای مکه مرکزی** مانند ابن رسته (م.29)

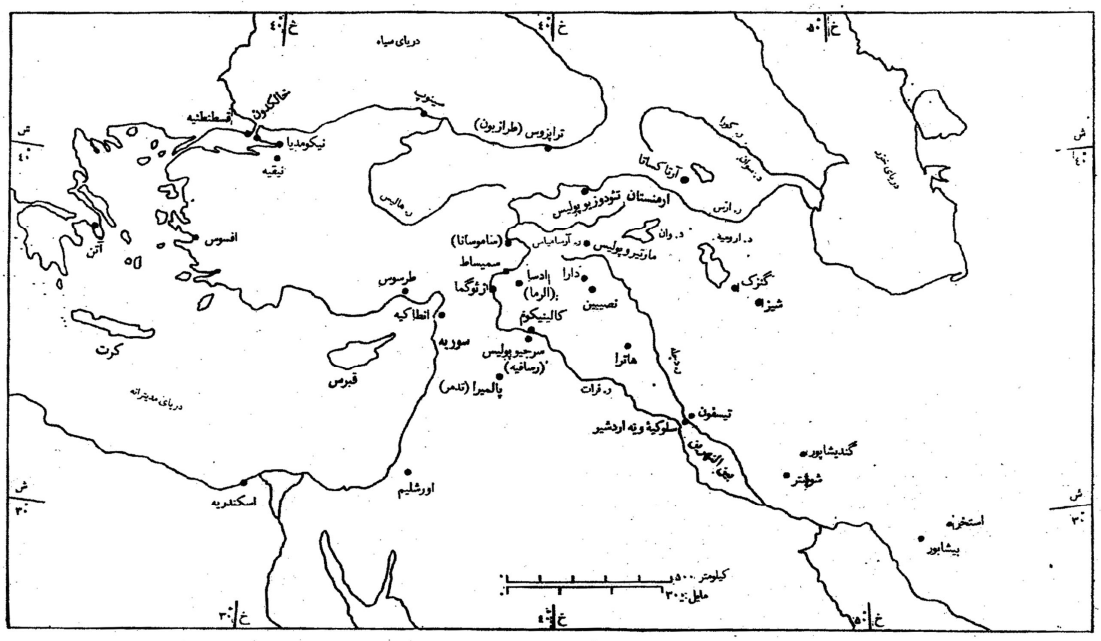
به نظر نگارنده گروه الف ریشه های کهنی در جغرافیا دارد که به این ریشه ها دراین مقاله اشاره رفت. به نظر می رسد این مکتب بومی عراق باشد و ریشه های آن به بین النهرین کهن می رسد که مورد استفاده ای **هخامنشیان** و **ساسانیان** هم بوده است چون مقصود این مقاله بررسی مکاتب جغرافیایی نیست از پرداختن به این مکتب چشم پوشیده و شما را به منابع یاد شده ارجاع می دهیم.[4] در ادامه ای این مقاله نگاه اجمالی به عراق و ساسانیان خواهیم داشت ودر پیوست از مهمترین منابع جغرافیایی دوره اسلامی نقشه های جهان را نقل می کنیم.

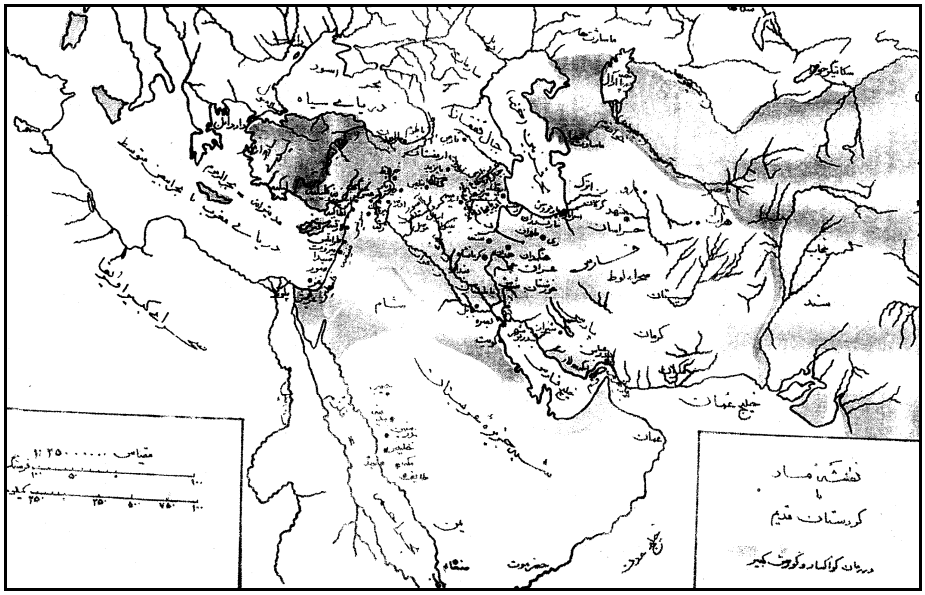
3- قرچانلو، حسین؛ «**جغرافیای تاریخی کشورهای اسلامی**» ص 15 به بعد

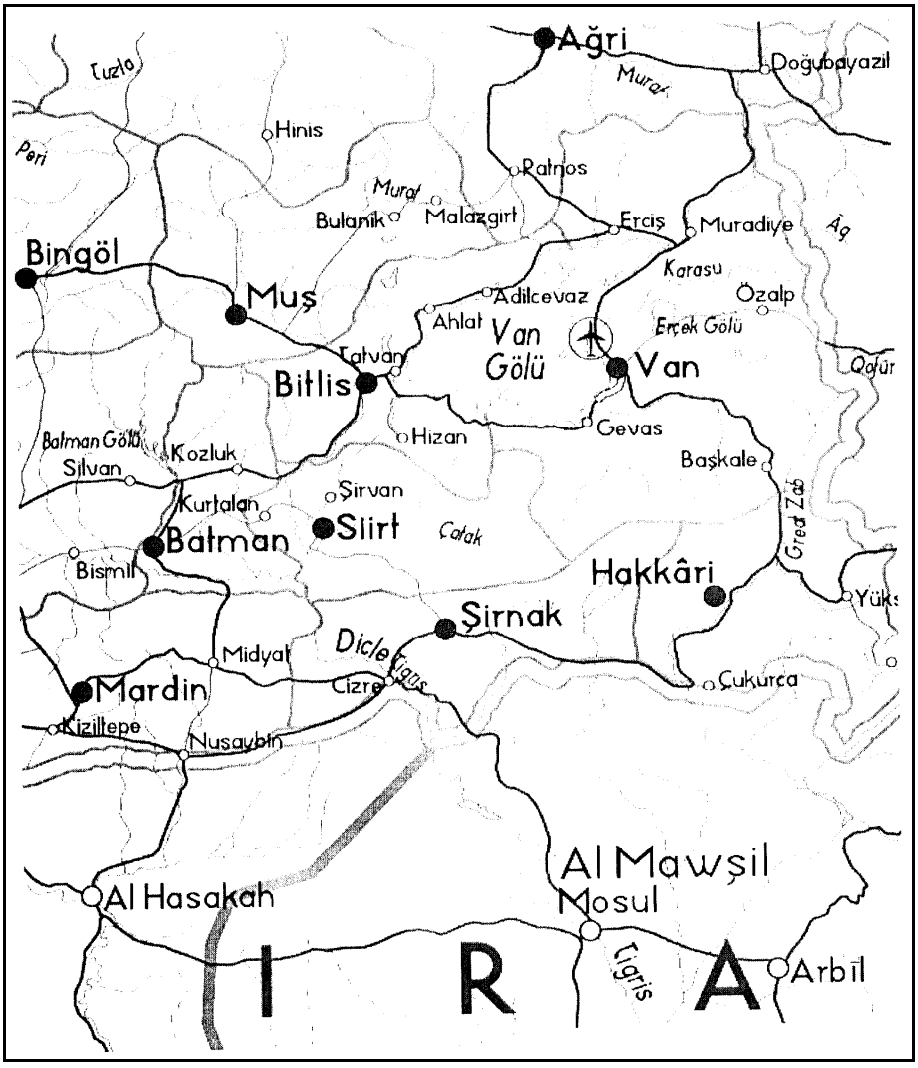
4- صفی نژاد، جواد؛ همان، ص 229. قره چانلو؛ همان، ج 1، ص 27 به بعد کراچکوفسکی؛ **تاریخ نوشته های جغرافیایی در جهان اسلام**» ص 27-215 ترجمه ابوالقاسم پاینده (علمی و فرهنگی 1384)

نقشهٔ شمارهٔ ۱۲: سرزمینهای مرزی ساسانی و بیزانس.

Ağri
Doğubayazil
Tuzlo
Hinis
Murat
Patnos
Bulanik
Malazgirt
Erciş
Muradiye
Karasu
Özalp
Bingöl
Muş
Adilcevaz
Ahlat
Van Gölü
Erçek Gölü
Tatvan
Bitlis
Van
Gevas
Hizan
Batman Gölü
Kozluk
Silvan
Başkale
Şirvan
Kurtalan
Siirt
Batman
Bismil
Hakkâri
Şirnak
Midyat
Dicle
Mardin
Cizre
Çukurca
Kiziltepe
Nusaybin
Al Hasakah
Al Mawşil
Mosul
Tigris
Arbil
I R A

EYYÛBÎLER DÖNEMİNDE CİZRE VE ÇEVRESİ

Ahmet DEMİR[*]

ABSTRACT

While Ayyubids were advancing towards Al-Jazira, Sencersah Lord Seyfeddin Gazi committed his loyality to Ayyubids in order to secure himself against Zengid Dynasty's threats. He battled against Crusaders on the Ayyubids side. This Dynasty which has repelled Seyfeddin Ebubekir's raids, conquested by Salahadin II. Last emir of the Ayyubids, let the Bedreddin Lu'lu to abolish this chieftainship and ended ruling of Zengid Dynasty

ÖZET

Eyyûbîler'in el-Cezire bölgesinin kontrolünü ele geçirmeye başladıkları dönemde, Zengi hanedanının diğer üyelerine karşı kendini güvenceye almak isteyen Cizre'deki Sencerşah b. Seyfeddin Gazi bu yeni güce bağlandı. Eyyûbî ordusu saflarında haçlılarla yapılan mücadelelere katıldı. Seyfeddin Ebubekir döneminde ortadan kaldırılmak istenen bu beylik II. Selahaddin devrine kadar varlığını sürdürdü. Eyyûbîlerin son sultanı, bu emaretin Bedreddin Lu'lu tarafından ortadan kaldırılmasına müsaade ederek Zengilerin son şubesinin de son bulmasını sağladı.

Key Words/Anahtar Kelimeler

Ayyubids, Zengid Dynasty,Saladin, Cizre, Seyfeddin Ebubekir, Sencerşah b. Seyfeddin Gazi, Bedreddin Lu'lu

GİRİŞ

Ortaçağ'da el-Cezire (Yukarı Mezopotamya) olarak adlandırılan bölgenin Diyarıbekir bölümünde yer alan Cizre şehri, ismini Ceziretüibniömer isminin kısaltılmasından elde etmiştir. Günümüzde Şırnak iline bağlı bir ilçe olup Dicle'nin sağ kıyısında yer almaktadır.[1] Bölge Hz. Ömer devrinde İyaz b. Ganim tarafından İslam hâkimiyetine alınmıştır.

XI. ve XII. yüzyılda el-Cezire bölgesindeki kalelerin çoğu yarı bağımsız emîrler tarafından yönetiliyordu; öyle ki bazen sultanlar ve/veya bölgedeki valileri bile bunlara söz geçiremeyebiliyordu. Bölgenin büyük kısmında ikta sistemi uygulanıyordu. Bölgede genel olarak idareci ve askerler Kürd ve Türkmenlerden, bürokrat ve âlimler Kürd ve Araplardan, sanatkârlar Süryani ve Yahudilerdendi. Bölgede az sayıda Ermeni ve Yezidi de vardı.[2]

---

[*] Eğitimci-Tarihçi, TRT Genel Müdürlüğü Ankara, ademir63@yahoo.com

[1] Şemseddin Sami, "Ceziretuibniömer", Kamusu'l Alam, İstanbul, 1891, III, 1806; aynı mlf: "Cizre", Kamusu'l Alam, İstanbul, 1891, III, 1802

[2] Ramazan Şeşen, "Mervanîlerden Eyyubîler Döneminin Sonuna Kadar Cizre" Hz. Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu, İstanbul, 1999, 68; Ahmet Demir, "Eyyubiler Devrinde Nusaybin", Makalelerle Mardin I Tarih-Coğrafya, İstanbul, 2007, 326.

Eyyûbîler'in bölgede birlik ve istikrar sağlamalarıyla birlikte eğitim, sağlık, ziraat, imar ve sanat faaliyetleri hızlanmıştır. Bölgede pek çok hastane, medrese, hanikah/hangah (tekke), köprü, hamam, kervansaray yapıldığı gibi, çok sayıda değerli âlim de yetişmiştir.[3]

Melikşah tarafından Musul valiliğine atanan İmadeddin Zengî, işleri rayına oturttuktan sonra Cizre üzerine yürüdü ve şehri ele geçirdi.[4] Zengi, 538/1143–11444 yılında Cizre'ye bağlı olan Tanza, Hizan, Ravk, Siirt, Maden, Fatlıs, Batasa, Zülkarneyn kalelerini kontrolü altına aldı. Zengi burasını naipleri vasıtasıyla yönetti.[5]

İmadeddin Zengi'nin el-Cezire'de bağımsızlığını kazanması, bölgede sınırlı bir istikrarın sağlanmasını netice vermişti. Haleb ile Musul birleştirilmiş; Ruha, Haçlılardan kurtarılmış ve İslam âleminde haklı bir şöhret elde edilmiştir.[6] Fakat Zengi'nin öldürülmesini[7] müteakip, bu devlet birliğini koruyamamış, Zengi'nin oğlu Seyfeddin Gazi –bunun 11492da vefaını müteakip- ve kardeşi Kutbeddin yönetiminde Musul, diğer oğlu Nureddin Mahmud'un yönetiminde Haleb olmak üzere iki kola ayrılmıştır.[8] Bir müddet sonra Sincar da ayrı bir emîrlik olarak onlardan ayrılacaktır.[9]

Bu karışık dönemde Cizre mıntıkası, Musul emîrliğine bağlıydı. Seyfeddin Gazi, burayı, büyük emîrlerinden İzzeddin Ebu Bekir ed-Dübeysî'ye ikta etti. Gazi'nin ölümünden sonra yerine geçen büyük kardeşi Mevdud devrinde de Cizre ikta olarak Dübeysi'nin elinde kaldı. 552/1158'de Ebubekir Dübeysi ölünce halk onun memluklarından Oğulbey'i başa geçirdi. Mevdud, Cizre'yi teslim almaya gittiği zaman halk Oğulbey'in etrafında toplandı. Sonunda şehir, Kevaşi, Za'feran, Ferah ve Zevzan kaleleri karşılığında Mevdud'a teslim edildi.[10]

Önce Kutbeddin'in, ardından Nureddin Mahmud'un vefatı, bölgede tam bir istikrarsızlık ve kargaşalık oluşturdu.[11] Bunun üzerine haçlılara karşı İslam birliğini oluşturmaya çalışan Mısır hâkimi Eyyûbî sultanı I. Selahaddin, Haçlıların saldırması ve ele geçirmesi muhtemel olan Şam bölgesini kontrolü altına aldı.[12]

Eyyûbîler'in Suriye ve el-Cezire'yi kontrolleri altına almaya çalışığı sırada Cizre Zengî prenslerinin elinde bulunuyordu. Cizre, o dönemde, Zengi emîrlerinden Sencerşah b. Gazi b. Mevdud b. Zengi b. Aksunkur'un yönetimindeydi.

Sultan Selahaddin, selefleri Nureddin ve onun babası Zengi gibi haçlılarla mücadele etmek ve işgalleri altında bulunan İslam topraklarını kurtarmak istiyordu. Bu bağlamda yapılması gerekenlerin başında bölgedeki dağınık İslam kuvvetlerinin tek bayrak altında toplanmaları geliyordu. İşte bu düşünceyle sultan Selahaddin Suriye ve el-Cezire bölgesindeki İslam emîrliklerini Haçlılara karşı birleşmeye, kendisine katılmaya davet ediyor, karşı çıkanlara karşı mücadele ediyordu.[13]

---

3 İbn-i Cübeyr, *Rıhle / Endülüsten Kutsal Topraklara* (Çev. İsmail Güler), İstanbul, 2003, 175–176; Şemseddin Sami, "Cizre", Kamusu'l Alam, III, 1806, 1848; Ramazan Şeşen; a.g.m., 68

4 İbnü'l Esir, *et-Tarih el-Bâhir fi'd-Devlet el-Atabekiyye*, (Tah. Abdülkadir Ahmed Tuleymat), Kahire, 1963, 31–36; İbn-i Şeddad, *el-Alak el-Hatira*, (nşr. Yahya Abbare), Dımaşk, 1978, III/I, 219–222; Muhammed Yusuf Ğandur, *Ortaçağ Cizre Tarihi*, (Çev.: Fadıl Bedirhanoğlu) Ankara, 2008, 126-128.

5 İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't -Tarih*, (Çev.: Abdülkerim Özaydın), İstanbul, 1987, XI, 91

6 İbnü'l Esir, *el-Kamil* XI, 94–96; Steven Runcıman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 205,

7 İbnü'l Esir, *el-Kamil*; XI, 104; aynı mlf., *el-Bahir*, 66, 73; Bar Hebraeus; *Gregory Abû'l Farac Tarihi*, (Çev.: Ö. Rıza Doğrul) TTK yayınları, Ankara, 1987, II, 380; İbn-i Kesir; *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, (Çev. Mehmet Keskin), İstanbul, 1994, XII, 407

8 İbnü'l Esir, *el-Kamil*, XI, 106–107; Bar Hebraeus, *Gregory Abû'l Farac Tarihi*, II, 382–383

9 İbn-i Şeddad, *el-Alak*, III/I, 172

10 İbnü'l Esir, *el-Kamil*, XI, 126-127; aynı mlf., *el-Bahir*, 92, 112-113; İbn-i Şeddad, *el-Alak*, 222-223

11 İbnü'l Esir, *el-Kamil*, XI, 286–287, 322–324

12 İbnü'l Esir, *el-Kamil*, XI, 332–338

13 İbnü'l Esir; *el Kamil*, XI, 326; A. Nasıh Ulvan; *Kudüs Fatihi Selahaddin-i Eyyûbî*, (Çev.: M. Salih Çakmaklı), İstanbul, 1992, 43.

Yaklaşık yüz yıldır İslam topraklarını işgal altında tutan Haçlılara karşı Yakın ve Orta Doğu'da İslam birliğini kurmak isteyen[14] Eyyûbîler'in kurucu sultanı I. Selahaddîn Yusuf, (1171–1193) bu amaçla el-Cezire bölgesini denetimi altına almaya çalıştığı dönemde İslam birliğine katılmama hususunda ve ona karşı Haçlılarla işbirliği kurma girişimleri şeklindeki Eyyûbîler'e düşmanlık politikasını güden Zengiler, sultanın 578/1182 yılında gerçekleşen I. Şark Seferindeki Musul muhasarasında Eyyûbîler'in bütün tekliflerini reddetmişlerdi.[15]

CİZRE'NİN EYYÛBÎ DEVLETİNE BAĞLANMASI

İşte bu sırada Cizre'nin başında Zengi ailesinden Sencerşah b. Seyfeddin Gazi bulunuyordu ve amcası Musul hükümdarı İzzeddin'le problemliydi. Sultan Selahaddin 1182'de çıktığı I. Şark Seferi sonrasında ele geçirdiği Nusaybin, Habur ve Sincar'ı, Haleb karşılığında Zengi emîrlerinden İmadeddin'e verdi.[16]

Sultan Selahaddin'in Ayntab ve Haleb'i ele geçirdiği 1183 tarihinde Musul'un Zengi hâkimi İzzeddin Mes'ud, en büyük emîrlerinden Mücahidüddin Kaymaz'ı tutuklayarak hapsetti. Bu gelişme üzerine, o zamana kadar İzzeddin Mes'ud'a bağlı olan Ceziretu İbn-i Ömer (Cizre) hâkimi Muizüddin Sencerşah b. Seyfeddin Gazi ile Erbil hâkimi Zeynüddin Yusuf b. Ali, Musul Zengilerinden ayrılarak sultan Selahaddin'in tabiiyetine geçtiler.[17]

Selahaddin'in haçlılarla yaptığı savaşlarda Sencerşah, askerleriyle birlikte Eyyûbî ordusunda yer alacak; hatta bazen Selahaddin tarafından Eyyûbî ordusunun başına askeri komutan olarak görevlendirilecektir.[18]

Eyyûbîler devleti, idari yönden federatif olarak değerlendirilebileceği gibi, bazı uygulamalara bakarak konfederatif olarak da değerlendirilebilir. Cizre beyliği de Eyyûbî devletine bu manada değerlendirilebilecek bir bağlılıkla bağlandı. Eyyûbîler'deki bu sistem, bağlı emîrlerin bazen başına buyruk hareket etmelerine yol açıyordu. Haçlıların 1190'daki meşhur Akka kuşatması sırasında Eyyûbî ordusundaki Sencerşah, savunmadaki İslam ordusundan ayrılmak istiyor. Bunun üzerine sultan ona: "*Yanımızda çevredeki hükümdarlardan Sincar ve diğer bazı şehirlerin hâkimi İmadeddin var. O senden daha büyük. Amcan İzzeddin'in oğlu var. O da senden küçük. Ayrıca daha başka emirler de var. Sen bu yolu açarsan diğerleri de sana uyar.*" dedi; fakat o sultanın sözünü dinlemedi ve dönmekte ısrar etti. Bu sırada Cezire halkından bir grup Selahaddin'in yanında bulunuyordu. Onlar Sencerşah'ın kendilerine zulmettiğini, mallarını ve mülklerini aldığını söyleyerek sultandan yardım istiyorlardı. Bu yüzden Sencerşah sultandan korkuyordu.[19]

Sencerşah'ın gitmek kararında olduğunu gören sultan kerhen: "*Biz senin gerçekten gitmeye kararlı olduğunu bilmiyorduk. Biraz daha sabret de seni geleneklere uygun olarak gönderelim. Bizim yanımızda kaldıktan sonra bu şekilde ayrılman doğru değil*" dedi, fakat o dinlemedi ve vedalaşıp ayrıldı. Sultan, yeğeni Takiyyüddin Ömer'i olaydan haberdar etti.

---

[14] İmadeddin el-İsfahani, *el-Bark el-Şami*, İstanbul, 1979, V, 8–9; Ali Muhammed Udeh el-Gamidi, "Haçlılara Karşı Selahaddin Eyyûbî'nin Cihat Stratejisi", Uluslararası Selahaddin-i Eyyûbi Sempozyumu, Diyarbakır, 1997, 214–226. A. Nasıh Ulvan, *Kudüs Fatihi Selahaddin-i Eyyûbî*, 53–56.

[15] Katip İmadeddîn el-İsfehanî, *Berkü'ş-Şami*, İstanbul, 1979, V, 62, 162-167; Fethi b. Ali el-Bündari, *Senaü'l Berkü'ş-Şami*; (Tahkik: Fethiye Nebravi), byy 1979, 88, 94-96; Şakir Mustafa, *Salahüddîn el-Farisü'l Mücahid ve'l-Melikü'l Zahid el-Müftera Aleyhi*, Darü'l Kalem, II. Baskı, Dımışk, 2003, 215; Steven Runcıman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, (Çev: Fikret Işıltan), Ankara, 1992, II, 362-363; Ramazan Şeşen, *Selahaddîn Devrinde Eyyûbîler* Devleti, İstanbul, 1983, 121-122; aynı mlf., *Salahaddîn Eyyûbî Ve Devlet*, İstanbul, 1987, 226.

[16] Ahmet Demir, "Eyyubîler Devrinde Nusaybin", Geçmişten Günümüze Nusaybin Sempozyum Bildirileri 27–28 Mayıs 2004, Ankara, 2009, 102–103

[17] Ahmet Demir, *Urfa Ve Çevresi Eyyubiler Tarihi*, İstanbul, 2008, 54.

[18] Ğandur, *Ortaçağ Cizre Tarihi*, 140

[19] İbnü'l Esir, *el-Kamil*, XII, 61

Takiyyüddin Ömer, o sırada askerleriyle Akka'ya gelmek üzere, beldesi Hama'dan yola çıkmıştı. Selahaddin, mektubunda Sencerşah'ı iyilikle veya cebren geri çevirmesini emretmişti. Kendi kafasına göre hareket eden bu Zengi emiri, Hama Eyyûbî hükümdarı Takiyyüddin Ömer tarafından Akka önlerine geri getirilir. Onun için Takiyyüddin'in şöyle dediği söylenir: "*Ben Sencerşah gibisini görmedim. Akabetu Fik'te kendisiyle karşılaşıp niçin döndüğünü sordum, demogojik cevaplar verdi. Ben de ona: Ben durumu biliyorum Sultanın teşrifi (hilat vs.) ve hediyeleri olmadan geri dönmen sana yakışmaz, böyle dönersen boşuna yorulmuş olursun" dedim ve geri dönmesini istedim; fakat sözümü dinlemedi, benimle sanki kendisinin kölesiymişim gibi konuştu. Onun böyle bir tavır takındığını görünce: "Eğer kendi isteğinle dönersen iyi edersin, yoksa ben seni zorla geri götürüm." dedim; bunun üzerine atından inip eteğime yapıştı ve: "Ben sana sığındım" diyerek ağlamağa başladı. Önce aptallığına, sonra da şahsiyetsizliğine şaştım. Sonra benimle geri döndü*."[20]

Bu yanlışlığıyla sultanın nezdindeki güvenilirliğini kaybeden Sencerşah, Selahaddin yönlendirmesiyle, –sultanın isteğini yerine getirme hususunda önce tereddüt yaşasa da- amcası İzzeddin'in kuşatmasına maruz kalacak, sultanın tekrar araya girmesiyle Cizre emîrlik topraklarının yarısının Musul'a verilmesi şartıyla barış sağlanacaktır.[21]

1193'te Selahaddin'in vefatı üzerine Eyyubi ülkesinde yaşanan geçici düzensizlikten istifade etmek isteyen Musul Zengi emiri İzzeddin, bir kere daha Cizre'yi ele geçirmek istedi; fakat Tel Mevzen (Viranşehir) civarında hastalanarak geri döndü ve öldü. Böylece Eyyûbîlerin tabii Cizre emîri Sencerşah, en büyük düşmanından kurtulmuş oldu.[22]

Zengi hanedanının taraftarı olan İbnü'l Esir tarafından bile "*kötü, zalim, gaddar, hilekâr ve müfsid*" olarak tanıtılan Sencerşah, Cizre halkına karşı baskıcı bir yönetim sergiliyordu. Öyle ki bu zulmünden çocuklarını bile istisna tutmuyordu. Bu uygulamaların dayanılmaz boyutlara varması üzerine oğlu Gazi tarafından 1208'de öldürülecek, emîrliğe Gazi'nin kardeşi Mahmud geçecektir.[23]

Sencer Şah gerek halka ve askerlerine, gerekse kendi hanımları ve çocuklarına son derece kötü davranan bir kimse idi. Bu hususta zirveye ulaşmıştır. Çocuklarından Mahmud ve Mevdud'u Zevzan bölgesinde yer alan "Ferah" adlı kaleye, diğer oğlu Gazi'yi de bulunduğu bir yerde kaleye hapsedip kapısına çıkmasını kesinlikle engelleyecek emin nöbetçiler dikmişti.

Gazi'nin hapse atıldığı eve, birçok yılan, akrep ve benzeri zararlı hayvanlar ve böcekler giriyordu. Gazi b. Sencer bir gün yılanlardan birisini yakalayıp bir mendile sararak babasına gönderdi. Fakat babası bu durumu umursamadı. Gazi sonunda tutuklu bulunduğu evden kaçtı. Hizmetlilerinden birisini görevlendirerek kendi kılığına sokmuş ve Cizre'den Musul'a göndermişti. Bu hizmetçi Gazi b. Sencer olduğunu söyleyerek Cizre'den ayrılmıştı. Bu adam Musul'a giderken Gazi'nin kaçtığını ve Musul'a gelmekte olduğunu duyan Musul emîri Nureddin Aslanşah, geçimini sağlaması için ona biraz para, elbise ve at göndererek derhal babasının yanına dönmesini emretmiş ve ona şöyle demişti: "*Baban yapmadığımız bir sürü günahlarla bizi itham edip durmakta ve sürekli kötülemektedir. Bunlara ilave olarak bir de sen gelip yanımızda ikamet edecek olursan, işte birçok felaket ve musibetlerin sebebi olarak bunu gösterecek ve aramızda sonu gelmeyecek bir mücadele ve çarpışmalar başlayacaktır*."

---

[20] İbnü'l Esir, *el-Kamil*, XII, 62

[21] İbnü'l Esir, *el-Kamil*, XII, 62–63. Sultan Selahaddin Sencerşah için şunları söylemektedir: "*Bana ne zaman birinin kötülüğünden söz edilse o insanın hakkında söylenenden daha başka olduğunu gördüm, ancak Sencerşah hariç; çünkü bana onun hakkında öyle şeyler söylenirdi ki, ben de onu gözümde büyütürdüm, fakat onu görünce hakkında söylenenler gözümde küçüldü.*" (*el-Kamil*, aynı yer)

[22] İbnü'l Esir, *el-Kamil*, XII, 90-92; aynı mlf; *Tarihü'l-Bahir*, 185; Bar Hebraeus, *Abul Farac Tarihi*, II, 466-467.; Ğandur, *Ortaçağ Cizre Tarihi*, 149

[23] İbnü'l Esir, *el-Kamil*, XII, 237–239

Nureddin'in bu sözleri üzerine Gazi b. Sencer kılığındaki adam Şam'a doğru yoluna devam etti. Bu arada Gazi b. Sencer, emirlik sarayına girerek babasının cariyeleri arasında saklanmıştı. Saraydaki görevlilerden onu görenler, babasının oluşturduğu kin ve nefretten dolayı kimseye bildirmediler. Babası da Gazi'nin Şam taraflarına gittiğini zannederek onu arama yoluna gitmemişti.[24]

Sencer Şah, geceleyin sarayda cariyelerinden birisinin yanına gitmişti. Oğlu Gazi de orada saklanmıştı. Geceleyin babası tuvalete gidince on dört bıçak darbesiyle onu öldürmüştür. Fakat Gazi, askerlerini içeri alıp yönetimi eline alacağına babasının cesedini o haliyle bırakarak, hamama gitti, hiçbir şeyden haberi yokmuş gibi cariyelerle hamamda oynaşmaya başladı. O nasıl olsa bu şehir artık bana kaldı diye düşünerek ve saltanata kendisinin kesin olarak geçeceğinden şüphesi olmayarak hamamdaki eğlencesine devam etti. Biraz sonra sarayın üstadü'd-darı olaydan haberdar olarak derhal devletin ileri gelenlerini topladı; durumu bildirdi. Hemen Gazi'nin üzerine kapıları kilitleyip Mahmud b. Sencer Şah'a itaat edeceklerine dair devlet adamlarına ve halka yemin ettirdi, onlardan biat aldı. Diğer taraftan Ferah Kalesi'nde bulunan Mahmud'a haber göndererek kardeşi Mevdud ile birlikte derhal gelmelerini istedi. Bu arada halk Mahmud'a itaat edeceğine dair yemin edince şehirde ortam sakinleşmiş, yeni yönetim benimsenmişti. Bu arada baba katili Gazi b. Sencerşah, halkın saldırısına uğrayarak linç edildi. Diğer taraftan Mahmud şehre ulaşıp yönetimi ele aldı, babasının lakabı olan "İzzüddîn" lakabını ve emirlik idaresini hâkimiyeti altına aldı. [25]

Bir müddet sonra Mahmud'un da insanlara şiddet uyguladığı görüldü. Babasının cariyelerinin büyük bir kısmını Dicle nehrinde boğdurdu. Bu konuda İbnü'l Esir diyor ki: "*Yakın arkadaşlarımdan birisi bana bu cariyelerin Dicle'ye atıldığını bizzat görmüş olduğunu anlattı. Ve bir ok atımı mesafe içinde yedi cariyeden üçünün yüzlerinin ateşte yakıldığını söyledi. Musul'da iken Sencer'in satılan bu cariyelerinden bir tanesini satın aldığımda bana bu cariye yüzlerinin yakılmasının sebebini anlatıncaya kadar bunu öğrenmemiştim. Cariyenin anlattığına göre, Mahmud başa geçtikten sonra bu cariyeleri tutup başından yakalayarak yüzünü ateşe sokuyor, yüzünü iyice yaktıktan sonra da Dicle nehrine atıyordu. Nehre atmadığı diğer cariyeleri de işte bu şekilde yüzleri yanmış olarak satmıştı. Böylece bu sarayda yaşayan birçok kimse artık oradan tamamen dağılmış bulunuyordu"* [26]

Sencer Şah, son derece kötü, zalim, gaddar, hilekâr ve müfsit bir şahsiyete sahipti. En iyi durumlarda bile son derece kötü bir bakış ile değerlendirme yapar halkına ve diğerlerine karşı en acımasız ve kötü davranışlarda bulunur, halkın mallarına mülklerine el koyar, istediği kimseyi, istediği anda öldürür, onları türlü türlü zorluklarla karşı karşıya bırakırdı. Gerçekten Sencer Şah, halkına karşı o kadar kötü bir tavır takınmıştı ki birçok kimsenin dilini, bazılarının burun ve kulaklarını kesmiş, hata masum birçok kimsenin sakallarını keserek onları bu şekilde rezil etmeye çalışmıştı. Onun bütün düşüncesi her hangi bir zulüm çeşidini bulup bunu uygulamak idi.

Yaptıkları yetmiyormuş gibi, hükümdarlığı döneminde bir sürü sefil, zalim, çarşı ve pazarda aylak aylak dolaşan adamları, hilebazları görev başlarına getirmişti. İşte bu tayin ve görevlendirmelerle memleket tamamen harabe haline dönüşmüş, etrafında akrabalarından ve adamalarından hiç kimse kalmaksızın dağılıp gitmişlerdi. Bundan dolayı önce Mahmud, ardından en yakın adamları, oğulları Gazi, Mahmud ve Mevdud kısa aralıklarla arka arkaya öldürülmüşlerdir. Velhasıl Cizre sarayı fitne ve kargaşa yuvasına dönmüştü.[27]

Mısır Eyyubi Sultanı Seyfeddin Ebubekir, 1209 tarihinde Musul hâkimi I. Nureddin Aslanşah'la Sincar hâkimi Muhammed ile Cizre hâkimi Mahmud b. Sencerşah'ın ülkesini

---

[24] İbnü'l Esir, *el-Kamil*, XII, 237
[25] İbnü'l Esir, *el-Kamil*, XII, 238
[26] İbnü'l Esir, *el-Kamil*, XII, 238–239
[27] İbnü'l Esir, *el-Kamil*, XII, 239

paylaşmak üzere anlaştı. Buna göre Mahmut'a ait Cizre ve çevresi I. Nureddin Aslanşah'a, Muhammed'in memleketleri de sultan Seyfeddin Ebubekir'e verilecekti. Seyfeddin Ebubekir, bunun için Mısır'dan Dımaşk'a geldi. Ordusuyla hemen harekete geçerek Habur önlerine geldi. Şehri kısa bir süre içerisinde ele geçirdi. Seyfeddin Ebubekir, daha sonra Nusaybin üzerine gitti. Nusaybin'de de herhangi bir direnişle karşılaşmadan şehri kontrolü altına aldı. Kısa süre içerisinde Sincar'a varan Seyfeddin Ebubekir, Muhammed'i orada kuşatma altına aldı. Bu arada I. Nureddin Aslanşah, *Seyfeddin Ebubekir vilayetimi de elimden alabilir* korkusuna kapıldı. O sıralarda sultan Seyfeddin Ebubekir'den, Muhammed'i affetmesini isteyen Erbil hâkimi Muzafferüddin Gökböri, isteği reddedilince gizlice I. Nureddin Aslanşah'la ittifak yaparak Eyyûbî sultanının aleyhine geçer. Halep Eyyûbîleri hükümdarı Melik Zahir ve Anadolu Selçuklu hükümdarı I. Gıyaseddin Keyhüsrev'den de destek alan I. Nureddin Aslanşah ile Gökböri, Abbasi halifesi en-Nasır Lidinillah'dan, Seyfeddin Ebubekir'i barış yapmaya zorlamasını istediler. Halifenin elçileri Eyyûbî sultanı Seyfeddin Ebubekir'den barış yapmasını istediklerinde sultan, onları kırmadı. Sincar'dan çekilerek Harran'a gitti. Ancak Dara ve Nusaybin doğrudan Seyfeddin Ebubekir'e bağlandı.[28]

1210'da Nureddin Aslanşah'ın ölmesi üzerine Musul'daki yönetim Nureddin'in çocuklarına rağmen Bedreddin Lu'lu'nün eline geçti.[29] Lu'lu, uyguladığı adil yönetimle bölge halkının gönlünü kazanınca, çevredeki halk, ondan Zengilerin yönetimindeki kendi kalelerini de yönetmelerini istedi. Lu'lu'nun bu bağlamdaki isteklerini başta kabul etmeyen el-Cezire Eyyubileri hükümdarı Melik Eşref, Lu'lu'nun Cizre ve Nusaybin'i ona vereceğini vaat etmesi üzerine onay verdi. Bunun üzerine Bedreddin Lu'lu, bölgedeki bütün kaleleri Eyyûbîler adına kontrol altına aldı. Cizre hâkimi Mahmud b. Sencerşah da Eyyûbîlerin bölgedeki en büyük valisi konumuna gelen Lu'lu'ye tabi olmayı kabul etti.[30]

624 yılının Şaban ayında (Haziran-Temmuz 1227) Diyarbekir tarafından gelen bir grup Kürd, Cizre emîrinin öldürüldüğü şayiasını yayarak şehre saldırıya geçtiler. Fakat yol üzerinde yer alan büyük Selkun köyü sakinleri bunların karşısına çıkıp bunlarla savaşmış ve uzun süren bu çarpışmalardan sonra onları gerisin geriye kaçırttırmışlardı. Selkun sakinleri onların mallarını yağmalayarak sağ salim köylerine dönmüşlerdi.[31]

SURİYE EYYÛBİLERİ DÖNEMİNDE CİZRE

1250'de Mahmud b. Sencerşah'ın ölümü üzerine yerine oğlu Melikü'l Mesud Şahanşah geçti. Eyyûbîlerin memluk askerleri de bu yıl, bir darbeyle Mısır'da yönetimi Eyyûbî hanedanının elinden aldılar. Bu gelişmeyle birlikte Eyyûbî hanedanının yönetim merkezi Suriye, hükümdar da II. Melikü'n-Nasır Selahaddin Yusuf oldu. Dolayısıyla el-Cezire bölgesindeki tüm emîrler bu hükümdara bağlandı.[32]

Bu arada Musul valisiyle problemleri devam eden Cizre emîri Melikü'l Mesud Şahanşah, II. Selahaddin'e haber göndererek, belli bir bedel karşılığında Cizre'yi kendisine vermek istediğini bildirdi. Fakat o sırada Mısır meselesiyle uğraşan sultan II. Selahaddin Cizre'ye gidecek durumda olmadığı için elçisi meşhur tarihçi İbnü'ş-Şeddad'ı Musul'a göndererek Bedreddin Lu'lu'dan Cizre emîrini rahat bırakmasını istedi.[33] Bedreddin, isteğinden vazgeçmeyecek fakat sultanla da karşı karşıya gelmek istemeyecektir.[34] Uzun uğraşlar

---

28 İbn-i Kesir, *el-Bidaye*, XIII, 144; İbnü'l Esir, *el-Kamil*, XII, 241-245; Bar Hebraeus, *Abul Farac Tarihi*, II, 492-493; Ernst Honigmann, "Nasibin", İA, IX, 102; Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Ankara, 1993221; M. C. Şehabeddin Tekindağ, "Melikü'z-Zahir", İ.A. VII, 683-685

29 İbnü'l Esir, *el-Kamil*, XII, 247–251

30 İbn-i Şeddad, *el-Alak*, III/I, 234; Ğandur, *Ortaçağ Cizre Tarihi*, 159–161

31 İbnü'l Esir, *el-Kamil*, XII, 436; Ğandur, *Ortaçağ Cizre Tarihi*, 161–162

32 Demir, *Eyyubiler Tarihi*, 112; Ğandur, *Ortaçağ Cizre Tarihi*, 162

33 İbn-i Şeddad, *el-Alak*, III/I, 238; Ğandur, *Ortaçağ Cizre Tarihi*, 162–163

34 İbn-i Şeddad, *el-Alak*, III/I, 239.

sonunda Bedreddin, Cizre emîrinin herhangi bir İslami kaygısının olmadığını, halka ve eşi olan kızına haksızlık ettiğini, gerekirse kendisinin Cizre karşılığında sultana 50 bin dinar verebileceğini ifade etti. Fakat sultan bu teklifi de reddetti. Bunun üzerine Lu'lu, oğlunu sultana gönderdi. İbn-i Lu'lu, sultanın divanından Kemaluddin ve Şeyh Necmeddin el-Berzai'nin desteğiyle sultandan Cizre'nin alınma onayını aldı.[35] Bedreddin Lu'lu, 1251 yılında Cizre'yi sultan adına ele geçirerek, oradaki son Zengi temsilcisi Melikü'l Mesud'u yakaladı. Musul'a götürme görüntüsü altında teslim ettiği gemicilere boğdurttu.[36] 659/1251 yılında Cizre'de yönetim Bedreddin Lu'lu'nun oğlu Melikü'l Mücahid'in elindeydi.[37]

Moğolların bölgeye gelmesi üzerine Bedreddin Lu'lu Hülagu'ya bağlılığını bildirmek zorunda kaldı.[38] Fakat bu durum Suriye Eyyûbîlerince yadırganacak, önce Lu'lu, onun ölümünden sonra da oğullarına yazdıkları mektuplarla, Moğollara karşı isyana teşvik edileceklerdir.[39] Moğollar, Bağdad'ı aldıktan sonra Musul'a geldiler ve şehri katliamlarla ele geçirdikten sonra Cizre üzerine yürüdüler. Cizre'de Seyfeddin İshak'ın ataması muhtemel olan yöneticisi Moğollar tarafından öldürülünce şehir halkı barışçıl bir yolla Moğollara bağlanmak istedi ve bu istekleri kabul edildi. Moğollar, buraya Hıristiyan bir vali atadıktan sonra oradan ayrıldılar. Böylece Cizre'deki Eyyûbî hâkimiyeti tamamen sona erdi. Moğollar daha sonra Suriye Eyyûbîleri'ni tamamen ortadan kaldıracaklardır.[40]

SONUÇ

Görüldüğü üzere Eyyûbîler, kendilerine bağlı olmak şartıyla Cizre'deki emîrliği ortadan kaldırmamışlar, düşmanlarına karşı Cizre halkının desteğini elde etmişlerdir. Bununla beraber Cizre emirlerinden Sencer Şah, III. haçlı Seferi sonrasında Haçlılarca kuşatma altına alınan Akka savunmasında İslam ordusundan ayrılmak isteyince, Sultan Selahaddin'in gözünden düşmüş, ters uygulamaları yüzünden bilahare oğlu tarafından öldürülmüştür.

Seyfeddin Ebubekir döneminde Cizre emaretinde bulunan Mahmud b. Sencerşah, az daha bölgedeki hâkimiyet mücadelesinde ülkesini elinden kaçıracaktı. Musul hâkimi Nureddin Aslanşah'la Cizre toprakları üzerinde anlaşmaya varan Mısır Eyyubileri sultanı, güçlenen muhalefet sayesinde Nusaybin ve Dara ile iktifa etmek zorunda kalmıştır.

Bunun yanında bölgedeki emîrler arasında cereyan eden üstün olma mücadeleleri, halkı sıkıntılara uğratmış, işler kontrolden çıkma emareleri gösterine Eyyûbî sultanları müdahale etmişlerdir. Bu bağlamda Bedreddin Lu'lu'nun bütün çabalarına rağmen son Eyyubî sultanı II. Selahaddin, Cizre emirliğini korumuş, fakat daha sonra devlet adamlarının da Bedreddin tarafını tutması üzerine beyliğin ortadan kaldırılmasına onay vermiştir.

Çok geçmeden Moğolların bölgeye gelmesi, önce Eyyûbîler'in doğudaki topraklarının -bu arada Cizre'nin de- elden çıkmasına yol açmış, daha sonra da merkezleri olan Suriye'nin çökmesini netice vermiştir.

---

35 İbn-i Şeddad, *el-Alak*, III/I, 240

36 İbn-i Şeddad, *el-Alak*, III/I, 243; Ğandur, *Ortaçağ Cizre Tarihi*, 162–163. Fakat İbn-i Şeddad, Bedreddin'in Zengi emirini boğdurmasından bahsetmemekte, Musul'a gönderdiğini kaydetmektedir.

37 İbni Kesir, *el-Bidaye*, XIII, 402

38 İbni Kesir, *el-Bidaye*, XIII, 380

39 Ğandur, *Ortaçağ Cizre Tarihi*, 168–170.

40 Ğandur, *Ortaçağ Cizre Tarihi*, 170–171.

Kaynakça:

Bar Hebraeus; *Gregory Abû'l Farac Tarihi*, (Çev.: Ö. Rıza Doğrul) TTK yayınları, Ankara, 1987.

Demir, Ahmet, *Eyyûbî Devletinin Kültürel Ve İktisadi Yapısı*, D.Ü.E.F. Tarih Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Lisans Bitirme Tezi), Diyarbakır, 1993.

----------, *İslam'ın Anadolu'ya Gelişi*, İstanbul, 2004 (2008'de II. Baskı)

----------, "Eyyûbîler Dönemi Urfa Tarihi", Seyir Dergisi, S.11/12, Şanlıurfa, 2005, 187–198.

----------, *Urfa Ve Çevresi Eyyûbîler Tarihi*, İstanbul, 2008

----------, "Eyyûbîler Devrinde Nusaybin", Makalelerle Mardin I, İstanbul, 2007, 325–347.

----------, "Eyyûbîler Devrinde Nusaybin", Geçmişten Günümüze Nusaybin Sempozyum Bildirileri 27–28 Mayıs 2004, Ankara, 2009, 99–114

----------, "Tatvan'ın Bağlı Bulunduğu Ahlât Ve Çevresinde Eyyûbî Hâkimiyeti", I. Uluslararası Dünden Bugüne Tatvan Ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri, İstanbul, 2008 125–202

----------, "Eyyûbîler'e Tabi Olarak Artukîler", I.Uluslararası Artuklu Sempozyumu, 25–27. 10. 2007, Mardin.

----------, "Meyyâfârkîn Eyyûbîleri (1185–1260)", Uluslararası Silvan Tarihi Sempozyumu, 25, 26, 27 Nisan 2008, Silvan/ Diyarbakır.

----------, "Eyyûbîler'in Gürcistan ve Azerbaycan'a Açılmalarında Sürmari Kalesi'nin Rolü", II. Uluslararası Ağrı Dağı Ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu, İstanbul, 2009, 63–76

----------, "Eyyûbîler Döneminde Hilvan Mıntıkası", GAP Ekseninde Gelişen / Değişen Hilvan Sempozyumu, 24–25 Mayıs 2008, Hilvan/Şanlıurfa, 296-300

----------, "Eyyûbîler Döneminde Van Gölü Havzası", IV. Uluslar arası Vangölü Havzası Sempozyumu, 17–21 Haziran 2008, Ahlât/Bitlis.

----------, "Eyyûbîler Devrinde Lice Ve Çevresi", Ulusal Lice Sempozyumu, 5–6 Eylül 2008, Diyarbakır/Lice.

Fethi b. Ali el-Bündari, *Senaü'l Berkü'ş-Şami*; (Tahkik: Fethiye Nebravi), byy 1979

el-Gamidi, Ali Muhammed Udeh, "Haçlılara Karşı Selahaddin Eyyûbî'nin Cihat Stratejisi", Uluslararası Selahaddin-i Eyyûbî Sempozyumu, Diyarbakır, 1997, 214–226.

Ğandur, Muhammed Yusuf, *Ortaçağ Cizre Tarihi*, (Çev.: Fadıl Bedirhanoğlu) Ankara, 2008

Honigmann, Ernst, "Nasibin" İA, IX

İbn-i Cübeyr, *Rıhle* / *Endülüsten Kutsal Topraklara* (Çev. İsmail Güler), İstanbul, 2003

Şemseddin Sami, "Nusaybin (Nisibis, Nisibin)", Kamusu'l Alam, İstanbul, 1889–1898, VI, 4580–4581

İbn-i Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, (Çev. Mehmet Keskin), İstanbul, 1994

İbn-i Şeddad, *el-Alak el-Hatira*, (nşr. Yahya Abbare), Dımaşk, 1978, III/I.

İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi' -Tarih*, (Çev.: Abdülkerim Özaydın), İstanbul, 1987, XI-XII

----------, *et-Tarih el-Bâhir fi'd-Devlet el-Atabekiyye*, (Tah. Abdülkadir Ahmed Tuleymat), Kahire, 1963

İmadeddin el-İsfahani, *el-Bark el-Şami*, İstanbul, 1979, V

Merçil, Erdoğan, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Ankara, 1993

Mustafa, Şakir, *Salahüddîn el-Farisü'l Mücahid ve'l-Melikü'l Zahid el-Müftera Aleyhi*, Darü'l Kalem, II. Baskı, Dımışk, 2003

Runcıman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, (Çev: Fikret Işıltan), Ankara, 1992

Şemseddin Sami, "Ceziretuibniömer", Kamusu'l Alam, İstanbul, 1891, III, 1806.

----------, "Cizre", Kamusu'l Alam, İstanbul, 1891, III, 1802

Şeşen, Ramazan, *Selahaddîn Devrinde Eyyûbîler* Devleti, İstanbul, 1983

----------, *Salahaddîn Eyyûbî Ve Devlet*, İstanbul, 1987

----------, "Mervanîlerden Eyyûbîler Döneminin Sonuna Kadar Cizre" Hz. Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu, İstanbul, 1999, 63–73

Tekindağ, M. C. Şehabeddin, "Melikü'z-Zahir" *İA*, VII, 683–685

Ulvan, A. Nasıh, *Kudüs Fatihi Selahaddin-i Eyyûbî*, (Çev.: M. Salih Çakmaklı), İstanbul, 1992

İSLAM COĞRAFYACILARINA GÖRE ŞIRNAK VE ÇEVRESİ

Abdurrahman ACAR*

GİRİŞ

Dünya tarihi ve İslam medeniyet tarihi bakımından önemli bir yere sahip olan Şırnak ve çevresi, İslam coğrafyacılarının da ilgisini çekmiştir. İslam coğrafyacıları, eserlerinde Şırnak'ın da içerisinde yer aldığı toprakların önemli bir kısmını el-Cezire (Yukarı Mezopotamya) bölgesi içerisinde göstermektedirler.

İbn Hurdazbih (ö. 912), Istahri (ö. 952'den sonra), İbnü'l-Fakih el-Hemedani (ö. thm. 976), Makdisi(ö. 983), İbn Havkal (ö. 990) gibi ilk İslam coğrafyacıları ile onları izleyen Bekri (ö. 1094), İdrisi (ö. 1165), Yakut el-Hamevi (ö. 1229), Zekeriya el-Kazvini (ö. 1283), İbn Şeddad(ö. 1285) , İbn Said el-Mağribi (ö. 1286) ve Ebu'l-Fida (ö. 1331), eserlerinde genel olarak el-Cezire bölgesinin, özellikle de Ceziretü ibn Ömer adıyla andıkları Cizre'nin coğrafyası, tarihi ve kültürel mirasına dair önemli bazı bilgilere yer vermektedirler.

Biz konuyu iki ana başlık altında ele aldık. 1) Şırnak çevresindeki dağ ve nehirler,

2) Şırnak çevresindeki köy, şehir ve kaleler.

A. ŞIRNAK ÇEVRESİNDEKİ DAĞ VE NEHİRLER

Şırnak ilinin önemli bir kısmı Arap coğrafyacılarının Dicle ile Fırat nehirleri arasında kalan bölgenin kuzey kısmına verdikleri isim olan el-Cezire (Yukarı Mezopotamya) bölgesi içerisinde yer almaktadır. Bu bölgenin adı değişik kaynaklarda Cezireu Akur veya iklim-i Akur şeklinde kaydedilmiştir. Ceziretü İbn Ömer ise Cizre'nin eski adıdır.

Yakut, Cezire bölgesinin sınırları hakkında kısa bilgiler verdikten sonra [1] İslam'dan önce burada Arap kabilelerinin buradaki ikametleri ve İranlılar karşısında kazandıkları savaştan bahsetmekte , son olarak da bölgenin İslam orduları tarafından fethine geniş yer vermektedir[2].

2. CUDİ DAĞI

Birçok İslam coğrafyacısı Tufan olayında Nuh peygamberin gemisinin üzerinde bulunduğu Cudi Dağı üzerine oturduğu bilgisine yer vermektedir. Ancak onların verdikleri bu bilgiler Tevrat ve kısmen de Kur'an menşelidir.

İbn Havkal, Cizre yakınında olduğunu ve 'Gemi el-Cudi üzerine oturdu" ayetinden ötürü Nuh'un gemisinin üzerine oturduğuna inanılan Semanin Köyünün bu dağda bulunduğunu kaydetmiştir.[3]

---

* Prof.Dr., Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

1 Yakut, II, 134

2 Yakut, II, 135

3 İbn Havkal, I, 229.

El-Cudi, Musul amalından Ceziretü İbn Ömer'e Dicle'nin doğusundan bakan dağdır. Nuh as gemisi, -tufanda-Sular çekildiğinde bu dağın üzerine oturmuştur [4]. Yakut, bundan sonra Tevrat'ta tufan ve Nuh'un gemisi ile ilgili kısmın tercümesini (s. 179) vermiştir.

El-Cudi ayrıca Tayy kabilesi yurdunun iki dağından biri olan Eca''da bir dağın adıdır. Ebu Sa'tere el-Bulani şu şiirinde bu dağı kasdetmiştir: [5]

3. ZEVEZAN MINTIKASI

Makdisi, Musul'a bağlıCizrenin 'şehirlerini' sıralarken Feyşabur, Ba'aynasa, el-Muğise ile birlikte ez-Zevezan'ı da[6] zikretmiştir.

XIII. yüzyılda yaşamış olan Yakut ise Mucemü'l-Buldan adlı coğrafi sözlüğünde açtığı ez-Zevezan maddesinde şu bilgilere yer vermektedir:

"Zevezan, Erminiye dağları ile Ahlat, Azerbaycan, Diyarbekir ve Musul arasında güzel bir bölge 'dir. Halkı çoğunlukla Ermenidir, ancak burada bazı Kürt toplulukları da yaşamaktadır. "[7].

" Kitab el-Fütuh yazarı (Belazuri), şunları söylemiştir: İyaz b. Ganm, Hicri 19 senesinde el-Cezire (Yukarı Mezopotamya) bölgesinin fethi hareketini Karda ve Bazebda'da noktaladığı zaman , Zevezan'ın Hıristiyan yöneticisi (batrik) onun yanına gelmiş ve onunla topraklarında kalması karşılığında vergi vermek suretiyle onunla sulh yapmıştır."[8]

"İbnü'l-Esir ise şunları anlatmıştır: Zevezan, Ceziretü İbn Ömer'in Dicle'nin doğusunda kalan geniş bir nahiyesidir. Sınırı, Musul tarafından iki günlük mesafeden başlar, oradan Ahlat (Hilat) sınırının başlangıcına kadar gelir ve Azerbaycan'a, Selmas'ın yakınına kadar uzanır. Zevezan'da tamamı Beşneviye ve Buhtiye Kürtlerine ait olan çok sayıda müstahkem kale bulunmaktadır. Beşnevilerin kaleleri Berke (?) ve Beşir, Buhtilerin kaleleri ise Cürzekiyl –ki burası onların en büyük kalesidir ve idare merkezleridir- Atiyl, Allus(?) , el-Herra'nın hizasında Muusl valilerinin Elkei, Erveh, (?), Bahavha, Berho, Kinkiver, Niruh ve Hevşeb bulunmaktadır. [9]

Musul'un Dicle'nin doğusunda kalan dağlık bölgeden gelen suların oluşturduğu ve Dicle'ye dökülen **Habur el-Haseniyye ırmağının** çıkış noktası ez-Zevezan toprağıdır[10].

4. HABUR NEHRİ

Habur, el-Cezire (Yukarı Mezopotamya) bölgesinde Rasü Ayn ile Fırat arasında akan bir nehrin ismidir. Bu nehir, bu geniş bir vilayet olan ve büyük beldelere sahip olan bu bölgeye ismini vermiştir. Karkisya, Maksin, el-Mecdel ve Araban bu bölgeye dahildir. Bu nehrin kaynağı Rasu Ayn'daki kaynaklardır. Sonra Nasibeyn'den geçen su olan el-Hermas suyunun artan kısmı dökülür ve uzayarak büyük bir nehir olur. Bu beldelerin topraklarını suladıktan sonra Karkisya'ya kadar uzanır ve burada Fırat'a dökülür[11].

Habuur el-Haseniyye ise, Musul'un Dicle'nin doğusunda kalan yöresidir Burası (bu) dağlık bölgeden gelen suların oluşturduğu bir ırmak olup Musul'un kuzeyindeki dağlık kesimde, köyleri olan geniş bir yöreyi kapsamaktadır. Bu yörenin büyük bir ırmağı olup,

---

4 Yakut, II, 179
5 Yakut, II, 180
6 Makdisi, 122.
7 Yakut, III, 158.
8 Yakut, III, 158.
9 Yakut, III, 158
10 Yakut, II, 335.
11 Yakut, II, 334

kendisine bağlı yerleşim birimlerini suladıktan sonra Dicle'ye dökülür. Bu nehrin çıkış noktası ez-Zevezan toprağıdır. Mesudi bu nehrin kaynağının Erminiye olduğunu ve Basurin[12] ile Musul topraklarından olan Karda bölgesindeki Fisabuur arasında Dicle'ye döküldüğünü söylemiştir"[13]

B. ŞIRNAK ÇEVRESİNDEKİ KÖY, ŞEHİR VE KALELER

1. SEMANİN KÖYÜ

Yeryüzünde kurulmuş olan ilk yerleşim alanının, Nuh'la beraber Tufan'dan kurtulan seksen kişinin yerleşmesinden dolayı Semanin adıyla anılan köy olduğunu nakletmektedirler.

Makdisi, Semanin'i Musul'a bağlı şehirlerden saymıştır[14]. Makdisi, Semanin'in , Erminiye'den akıp gelen büyük bir nehrin kenarında Cudi'nin altında olduğunu belirttikten sonra şu rivayete yer vermektedir: "… Nuh , gemiden çıkınca bir köy kurmuş ve Semanin adını vermiştir. Burası, Nuh'un Tufan'dan sonra kurduğu ilk köydür. Onunla birlikte olan seksen kişi bulunmaktaydı. Burası, el-Cezire'de inşa edilen ilk şehirdir.[15]

Yakut, buranın Cudi Dağı yakınında, Musul'un yukarısındaki Ceziretu İbn Ömer et-Tağlibi yakınında küçük bir belde olduğunu kaydetmiş ve buranın Nuh A. S. 'ın yanındaki seksen insan ile birlikte gemiden çıktıkları zaman konakladığı ilk yer olduğunu belirtmiştir. Bunlar bu yerde kendileri için evler inşa ettiler ve buraya yerleştiler. Bundan sonra burası bu seksen kişiden dolayı Semanin olarak adlandırıldı. Daha sonra bunlar vebaya yakalandılar. Nuh A. S. ve oğlu dışındaki seksen kişi öldü.Nuh A.s bütün insanlığın atasıdır[16].

Eserleri olan Ömer b. Sabit ed-Dariri es-Semanini (Ebü'l-Kasım) buralıdır. Bu -ilim adamı- İbn Cinni'nin yanında öğrenim görmüş Dımaşk'ta el-Kasım b. El-Ferec b. İbrahim en-Nasibi'den ve Mısır'da Ebu Muhammed el-Hasan b. Reşik'ten hadis dinlemiştir. Ebu Ubeydullah el-Ahvazi ve Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Şuca' el-Maliki ondan hadis rivayet etmişlerdir. Ve H. 482 de ölmüştür[17].

Semanin köyü de Cezire beldelerinden olup, Dicle'nin doğusunda en az bir günlük yol uzaklığındadır. Semanin köyü, İmadiye'nin kuzey tarafındadır.[18]

2. KARDA [19]

İbn Hurdazbih, Diyaru Rebia beldelerini sayarken Karda ve Bazebda'yı da zikretmiş ve şu şiire yer vermiştir:

> Karda ve Bazebda yazlık ve çayırlıktır.
> Selsebili andıran serin tatlı suları vardır[20].

---

12 Basurin, Musul'a bağlı bir nahiye olup Dicle'sinin doğusundadır. Hamdan'ın tarihinde buranın adı geçmektedir. (Yakut, I, 322)
13 Yakut, II, 335.
14 Makdisi, Ehsenü't-Tekasim, 122.
15 Makdisi, 123-124.
16 Yakut, II, 84
17 Yakut, II, 84
18 Ebu'l-Fida, 275.
19 İbnü'l-Fakih, 182; YAKUT, IV, 322
20 İbn Hurdazbih, el-Mesalik ve'l-Memalik, 86.

Karda ve Bazebda birlikte kullanılmıştır. İkisi, Cezire'de Cudi Dağı'na yakın iki köydür. Karda, Ceziretu İbn Ömer yakınındadır. Burada ,Nuh as ın gemisinin oturduğu Semanin Köyü vardır[21]. Yakut, bundan sonra İbn Hurdazbih'in naklettiği şiire yer vermiştir.

Ebu'l-Hasan b. Abdülkerim el-Cezeri , Allah onu korusun, şunu söylemiştir:

Bazebda, el-Cezire'nin batısında , onun karşısında, Dicle kenarında bir köydür. Buraya bağlı çok sayıda mezra vardır. Karda ise el-Cezire'nin doğusunda , buraya bağlı yerlerdendir. Burası, aralarında El-Cudi, Semanin ve diğer, 200 kadar köyün bağlı bulunduğu büyük bir vilayettir[22].

Karda'nın nahiyelerinden biri de **Firuz Saabur'**dur: Burası, içinde geniş imaretler (imarat vasia) ve eski eserler bulunan büyük bir köydür[23] .

Yevmu Karda(Karda Savaşı):Bu mevkiye yakın bir yerde Khas'am ve Benu Amir kabileleri arasında yapılan savaştır[24].

Yakut, eserinde ayrıca Bakirda maddesi açmıştır: "Bu isim kitaplarda bu şekilde geçmektedir. Buranın halkı ise Karda şeklinde söylüyorlar ve şu mısrai okuyorlar:

"Karda, (veya Bakirda) ve Bazebda'da yazlık ve çayırlıklar vardır"[25]. Ancak Yakut, Bakirda'yı daha önce -Karda maddesinde- tanıttığını söylemiş ve bu maddeyi kısa tutmuştur.

3. BAZEBDA[26]

Coğrafya kaynaklarımızda Bakirda, genellikle Bazebda ile birlikte anılmaktadır. İbn Havkal, Bakirda ve Bazebda'nın Dicle'nin doğusunda komşu iki büyük bölge (rustak) olduğunu, bu iki bölgenin önemli endüstri merkezi olduğunu ve büyük gelir getirdiklerini[27] kaydetmiştir

Yakut, : Bazebda, Ceziretü İbn Ömer'in nahiyesi olan Bakirda'nın yakınında bir köy'dür. Bazebda Dicle'nin batısında, Bakirda ise doğusundadır. Karşı karşıya iki köydür.[28].

Bazebda, Ceziretü İbn Ömer'in karşısındaki köyün ismi olup, yörenin (kure) tamamına buranın ismi verilmiştir. Bu köyün yakınında Nuh, asın gemisi kıssasında adları geçen el-Cudi Dağı ve Semanin Köyü bulunmaktadır[29].

Ebu Ali el-Müsenna b. Yahya b. İsa b. Hilal et-Temimi buralıdır ve el-**Bazebdayi** olarak bilinmektedir. Ebu Ya'la Ahmed b. Ali b. El-Müsenna'nın dedesi olan bu zat Bağdad'a yerleşmiş ve orada hadis okutmuştur. H. 223 senesinde vefat etmiştir[30].

Şairin biri bir şiirinde burayı Bağdad'dan üstün saymıştır:

Karda ve Bazebda yazlık ve çayırlıktır.
Selsebili andıran serin tatlı suları vardır,
Peki Bağdad'ın nesi var! Ya insanı bunaltan sıcak toprağı
Ya da şiddetli soğuğu var.[31]

---

21 Yakut, IV, 322
22 Yakut, IV, 322
23 Yakut, IV, 322.
24 Yakut, IV, 322
25 Yakut, I, 327
26 İbnü'l-Fakih'te (Kitabü'l-Buldan, s. 182) Bezebda şeklinde kaydedilmiştir.
27 İdrisi, II, 660
28 Yakut, I, 321
29 Yakut, I, 321
30 Yakut, I, 320

4. CEZİRETU İBN ÖMER (CİZRE)

İslam coğrafyacılarının bölge ile ilgili olarak verdikleri bilgiler arasında Cizre'nin kuruluşu, Müslümanlar tarafından fethi konuları ile buralı İslam alimlerinin isimleri de yer almaktadır.

Makdisi, Cizreyi Musul'a bağlı nahiyelerden göstermiştir. O, Cizrenin 'şehirlerini' şu şekilde sıralamıştır: Feyşabur, Ba'aynasa, el-Muğise ve ez-Zevezan.[32]. Makdisi, Cizre'nin büyük bir yerleşim yeri olduğunu Dicle'nin sularının şehri üç taraftan sardığını, Dicle'nin şehir ile Dağ (Cudi) arasında aktığını yazdıktan sonra şu bilgileri vermektedir: Cizre, güzel , temiz bir yerdir, binaları taştandır. (…)[33]

Cezire, Musul'un yukarısında , buraya 3 günlük uzaklıkta bulunan bir beldedir. Bereketli, bol gelirleri sahip köyleri vardır. Benim kanaatime göre burayı ilk olarak el-Hasan b. Ömer b. Hattab et-Tağlibi imar etmiştir (kurmuştur). Bunun Cezire'de bir hanımı vardı. Dicle, üç taraftan Cezireyi , bir hilal şeklinde kuşatmıştır. Daha sonra burada bir hendek kazılarak oraya da su getirildi ve ve böylece bu hendek sayesinde her tarafı sularla çevrilmiş oldu[34].

Burada çok sayıda ilim adamı yetişmiştir 1) fakih Ebu Tahir İbrahim b. Muhammed b. İbrahim b. Mihran el-Cezeri eş-Şafii (517-577), 2) Şafii fakihi imam Ebü'l-Kasım Ömer b. Muhammed İkrime b. Bezri el-Cezeri (ö. 560 Cizre) Bu, çok sayıda öğrenci 3) İbnü'l-Esirler: Bunlar Muhammed b. Abdülkerim el-Cezeri'nin oğullarıdır olan Mecdüddin el-Mübarek, Ziyaüddin Nasrullah ve İzzeddin Ebu'l-Hasan Ali kardeşlerdir. Bunların üçü de sahalarında imamdır. Mecdüddin ölmüş, diğer ikisi ise 626 da sağ idi.[35]

Ebu'l-Fida, Cizrenin fiziki konumuna ilişkin bilgiyi (Dicle tarafındna bir hilal gibi kuşatıldığı) Yakut'tan almıştır [36]. Ebu'l-Fida, Cizrenin Dicle'nin batı kıyısında, bostanları bol olan küçük bir şehir olduğunu kaydetmiştir.[37]

5. FİŞHABUR

Makdisi'nin Feysabur olarak kaydettiği bu beldenin adını Yakut Fişabur şeklinde kaydetmiştir. Fişabur, Musul dolaylarında Ceziretü İbn Ömer'in bir nahiyesi olan küçük bir beldedir. Onlar (?) orada bazı olaylar yaşamışlardır. [38]. Yakut, Mesudi'den nakil yaparken buranın adını Fisabur olarak nakletmiştir.[39]

6. FENEK KALESİ

Yakut, Fenek (Aynı zamanda Semerkand'a yarım fersah uzaklıkta bir köyün de ismidir) maddesinde şunları yazmaktadır: Ceziretü İbn Ömer yakınında Beşneviye Kürtlerinin elinde olan muhkem bir kaledir. Cizreye 2 fersah uzaklıktadır. Ne Cezire hakimi ne de başka bir bey buraya güç getirememektedir . Bu kale, yıllardan beri yaklaşık üçyüz yıldır bu Kürtlerin elindedir. Birbirine tutkun olan bu insanlar cömerttirler. Kendilerine sığınanları korurlar ve onlara iyilik yaparlar.[40].

---

31 Yakut, I, 321.
32 Makdisi, 122.
33 Makdisi, 124.
34 Yakut, II, 138
35 Yakut, II, 138
36 Ebul-Fida, 283
37 Ebul-Fida, 283.
38 Yakut, IV, 284
39 Yakut, II, 335.
40 Yakut, IV, 278.

Zekeriya Kazvini , Fenik'in Ceziretü İbn Ömer yakınındaki yüksek bir dağın tepesinde müstahkem bir kale olduğunu, buranın Cizreye 2 fersah uzaklıkta olduğunu, kalenin üzerinde de büyük bir kayadan yapılmış yüksek bir kule bulunduğunu[41] kaydetmiştir. Kazvini, Yakut'un bu kale hakkında verdiği diğer bilgileri eserine almıştır.

İbnü'l-Fakih, kendisinin zamanında (Hicri 600 senesinde) bu kalenin İbrahim adlı birisinin elinde olduğunu, ancak İsa adlı kardeşinin kaleyi ondan almak istediğini, ancak giriştiği mücadeleyi kaybettiğini [42] kaydetmiştir.

Ebu'l-Mecd, *Kitabü't-Temyiz*'de Fenek Kalesinin Cezirenin yukarısında müstahkem bir kale olduğunu kaydetmiştir.[43]

7. DEYR EBBUUN (EBYUN): Ebbun imlası doğrudur.

Bu manastır, Karda memleketinde , Ceziretü İbn Ömer ile Semanin Köyü arasında, Basurin yakınındadır. Burası büyük bir manastır olup içinde çok sayıda rahip vardır. Bunlar bunun ortasında, bir kayanın içinde bulunan kabrin Nuh 'a ait olduğuna inanıyorlar[44].

Buranın yanında bir Kürt kızına aşık olan birisinin , sevgilisi için söylediği şiirde (….) bu manastırın adı geçmektedir.[45]

8. BÜRZE MEHRAN

Ceziretü İbn Ömer yakınında bir yerdir.[46]. Burada Deyru Ebbun vardır. Şair, demiştir (……)[47]

9. TANZA

Diyarbekir bölgesinde, Ceziretü İbn Ömer'de bir yerdir. Bu kelime 'alay' anlamına gelen et-Tanz'ın tekilidir[48]. Ebubekir Muhamme b. Mervan İbn Abdullah el-Kadi ez-zahid et-Tanzi buralıdır. Bu Ebu Cafer es-Semnani ve başka hocalardan ilim tahsil etmiştir. Doğum tarihi 403'tür.

Yine vezir Ebu Abdillah Mervan b. Ali b. Selame İbn Mervan et-Tanzi (ö. 540) de buralıdır[49].

10. BA'AYNASA

Makdisi, buranın temiz ve güzel bir yer olduğunu, aralarında derelerin aktığı , bahçelerle dolu yirmi beş mahalleden oluştuğunu ve Irak'ta burası gibi rahat ve ucuz bir yer olmadığını [50]kaydetmiştir.

Burası Ceziretü İbn Ömer'in yukarısında şehir gibi büyük bir köydür. Buranın Dicle'ye dökülen büyük bir nehri vardır. Buranın bahçeleri boldur. Burası Dımaşk'a benzeyen en nezih yerlerdendir.

---

41 Zekeriya Kazvini, Asarü'l-Bilad, 431.
42 Zekeriya Kazvini, 432.
43 Ebu'l-Fida, 274
44 Yakut, II, 496
45 Yakut, II, 496
46 Yakut, I, 381.
47 Yakut, I, 382
48 Yakut, IV, 43
49 Yakut, IV, 44
50 Makdisi, 124.

11. EL-MECDEL

(El-Müşterek'te bu şekilde harekelenmiştir Ebul-Fida, 274): Cezire beldelerinden biri de el-Mecdel'dir. Mecdel, Cezire nahiyelerinden Habur'un en güzel şehridir.[51]

12. ŞUŞ

Musul'a bağlı bir yer olduğu gibi Ceziretu İbn Ömer'e yakın bir yerdir[52].

13. MUĞİSE

14. FİRUZ SABUR

SONUÇ:

İslam coğrafyacılarının çoğu, Tufan olayında Nuh peygamberin gemisinin üzerinde bulunduğu Cudi Dağı üzerine oturduğu bilgisine yer vermekte, yeryüzünde kurulmuş olan ilk yerleşim biriminin, Nuh'la beraber Tufan'dan kurtulan seksen kişinin yerleşmesinden dolayı Semanin adıyla anılan köy olduğunu nakletmektedirler. Yine aynı coğrafyacılar, Zevezan mıntıkasından, Dicle'nin batısında Bazebda ve doğusunda ise Bakirda (Ceziretü İbn Ömer) ve Fişabur adındaki eski yerleşim birimlerinden ve Fenek kalesinden bahsetmektedirler.

---

51 Ebu'l-Fida, 275.
52 Ebu'l-Fida, 274.

OSMANLI ARŞİV BELGELERİNDE ŞIRNAK VE ÇEVRESİ

Kemal GURULKAN[*]

ABSTRACT

According to the survey done on the documents in the Ottoman archive, the documents about the region as; Şırnak's administrative situation, Relations between tribes, Hamidiye legions according to the activities of the leader of Miran tribe Mustafa Paşa. We can see that its focused on these bases. According to the documents and secondary sources the Ottoman goverments adherence, the administration organized in the region, the perturbation composed after the administrative changes, The researches about rhe effects of the Hamidiye Legions which have been created with big hopes specially after the Russians tring to agitate the Kurdish tribes.

Key words: Şırnak, administrative structure, tribes, Hamidiye cavalier legion.

ÖZET: Osmanlı Arşiv belgeleri üzerinde yapmış olduğumuz incelemeler neticesinde bölge hakkındaki belgelerin; Şırnak'ın idari durumu, Aşiretler arası münasebetler, Miran Aşireti Reisi Mustafa Paşa'nın faaliyetleri çerçevesinde Hamidiye Alayları konularında yoğunlaştığını görmekteyiz. Bu belgeler ve ikincil kaynaklara bu konuların yansımaları çerçevesinde bölgenin Osmanlı Devleti'ne iltihakı, bölgede tesis edilen idari nizam, idari yapıda meydana gelen değişimler çerçevesinde meydana gelen huzursuzluklar, özellikle Rusya'nın bölgedeki Kürt aşiretlerini Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtma çabaları neticesinde bir kurtuluş çabası olarak düşünülüp büyük emekler neticesi kurulan Hamidiye Süvari Alaylarının bölgeye olan tesirleri incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şırnak, idari yapı, aşiretler, Hamidiye Süvari Alayları.

GİRİŞ

23 Temmuz 1914 yılında kaza olan Şırnak[1], 1990 yılında il olmuştur[2]. Kuzeyde Siirt, batıda Mardin, kuzeydoğuda Hakkâri illeri ile güneyde Irak ve Suriye devletleriyle sınırdır.

Botan Bölgesi'nde bir aşiretin adı olarak bilinen Şırnak'ın, aşiretin yaşadığı bölgeye de süreç içerisinde ismini verdiği kabul edilmektedir. Şırnak ve çevresinde, buranın idarî tarihinde etkili olan ve bazıları Osmanlı belgelerinde de yer alan belli başlı aşiretler; Şillet, Çohsor(Şohsor), Hacı Beyran ve Dehi konfederasyonlarından oluşmaktadır[3]:

Şohsor: Miran, Diduran, Elikan, Soran, Garisan.

---

[*] Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Uzman, kgurulkan@gmail.com

[1] BOA, İ.MLU, 1332. Ş/60.

[2] 18.05.1990 tarih ve 20522 tarihli Resmi Gazetede yayınlanan 16.05.1990 tarih ve 3647 sayılı yasa ile Şırnak il olmuştur.

[3] Martin van Bruinessen, Ağa, Şeyh ve Devlet, İletişim Yayınları, Ankara 2003, s. 271-272; Öğmen, Mesut, "XIX. Asrın Son Çeyreğinden Cumhuriyetin İlanına Kadar Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Aşiretlerin Demografik Yapısı", II. Bingöl Sempozyumu 25-27 Temmuz 2008, s. 3-4.

Şillet: Batuan, Kiçan, Teyyan, Herikan, Musereşan.

Hacı Beyran: Sperti, Giatayan, Haveri(Her üçü de göçer), Goyan(yarı-göçer), Şırnak (Bilgan, Caferan ve Düdan'ı kapsar.) ve Silopi bölgelerinde yaşayan aşiretsiz Kürt ve Ermeni köylüleri;

Dehi: Garisan(göçer), Dersevi, Heskeri, Eruhi, Çufi, Cilan; Tayan, Kaşurî, Sında(Sindî), Zîvikan(Zîyerkan); Cezire bölgesindeki Harunan ve Hesidan aşiretleri bu konfederasyonlara dâhil değildirler. Ancak Cizre, bugünkü Şırnak idarî sınırları içerisinde yer almaktadır[4].

Tebliğimizin ana teması çerçevesinde Osmanlı arşiv belgeleri ışığında konuyu irdelemeye geçmeden önce bölgenin tarihçesine kısaca temas edelim.

Mezopotamya'nın kuzeybatısında kalan topraklar, tarih boyunca pek çok medeniyetin geçiş yeri ve mekânı olmuştur. Asurlular, Babiller, Roma ve Perslerin istila ve mücadelelerine sahne olan bölge sürekli el değiştirmiştir. Tarih boyunca sahne olduğu mücadelelerin yanı sıra bölge halklarına büyük acı ve ıstıraplar yaşatan iki de istila hareketi yaşanmıştır. Bunlar XII. Yüzyılın ortalarında Moğol hükümdarı Hülâgu'nun, diğeri ise XV. Yüzyılda Timur'un istilasıdır[5].

İslam orduları Kürtlerle karşılaşmadan önce Kürtler, Farslarla (Persler) birlikte Zerdüştlüğe inanıyor, Doğu'da İran Sasani Devleti, Batı'da ise Bizans İmparatorluğu'nun egemenliği altında yaşıyorlardı.

İslam ordularının Urfa-Cezire bölgesine gelmesi ile birlikte İslam tarihi kaynakları Kürtlerden bahseder. 637 yılında Sa'd bin Vakkas'ın Musul seferinde, bölgedeki Kürtlerin oturdukları bazı bölgeler Müslümanların eline geçmiştir.

640 yılından Selçukluların bölgeye hakim olduğu 1071 tarihine kadar Emevî ve Abbasî yönetiminde kalan Kürt bölgelerinde zaman zaman isyanlar devam etmişse de bölge kısa zaman içinde yeniden itaat altına alınmıştır[6].

Emevîlerin politik olarak Arap ırkçılığını öne çıkaran tavırları dolayısıyla, bu ailenin rakibi olan Abbasîleri İslam'a yeni giren kavimlere yöneltmiştir.

Tarihi süreç içerisinde hem Türklerin hem de Kürtlerin Abbasî halifeliğini koruma noktasındaki çabaları bir birlikteliğe sebep olmuş, bu tarihten iki yüz elli yıl sonra ortaya çıkacak olan Safevi-Osmanlı, Şiî-Sünnî ihtilafında da benzer şekilde bir ittifak ortaya çıkmıştır.

Bölgedeki Kürt beylikleri 1200-1596 tarihleri arasında, Cizre, Şırnak, Mardin ve Siirt illerinde Cizre Kürt Beyliği; 1220-1670 tarihleri arasında Bitlis yöresinde Şeref Han Beyliği; 1450-1600 yılları arasında da Van'dan Hakkâri'ye kadar olan aşiretleri yöneten Hakkâri beylikleri yarı bağımsız karakterlerini uzun süre korudular.

Akkoyunlu hâkimiyetinin sona ermesiyle bölge Safevîler'in eline geçmiştir. 1514 tarihinde Şah İsmail'in Çaldıran'da yenilgiye uğramasıyla iki büyük devlet arasında kalan Kürtler, "Şah İsmail'e bağlılığımızı sürdürelim mi? Yoksa Osmanlı Devleti'ne iltihak mı edelim?" diye tereddüt geçiriyorlardı. Yavuz Sultan Selim Kürt Emirlerini Osmanlı Devleti saflarına celbetmek için Çaldıran seferine katılmış olan İdris-i Bitlisî'yi görevli olarak kendilerine gönderdi. İdris-i Bitlisî'nin üstün yeteneği ile kan dökülmeden istimâlet (gönüllerin fethi) suretiyle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesi safha safha Osmanlı hâkimiyetine girmiştir[7].

---

4 Öğmen, "XIX. Asrın Son Çeyreğinden...", s. 4.

5 Demir, Abdullah, "Osmanlı Kaynaklarına göre Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun ilhâkı", Güneydoğu Sorunu-Tarihi-Kaynağı-Çözümü içinde, s.21, İstanbul 2009.

6 Balcı, Ramazan, Osmanlı Kürtleri, s. 19, İzmir 2010.

7 Demir, Osmanlı Kaynaklarına göre…, s. 36.

Bölge Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra yaklaşık üç yüz sene süren bir istikrara kavuşmuş, Osmanlı Devleti de daha güneye genişlettiği toprakları sayesinde Ortadoğu ve Kuzey Afrika'ya karadan uzanan yolun kapısını açmıştır.

Bu dönemde Doğu ve Güneydoğu Anadolu başta olmak üzere Musul, Kerkük'ten itibaren Kuzey Irak, Halep dâhil Kuzey Suriye bölgelerinde yaşayan çok sayıda Arap, Türkmen ve Kürt aşiretleri Osmanlı Devleti'ne katıldı. Bunlar arasında: Bitlis Hâkimi Emir Şerefüddin, Hizan Meliki Emir Davud, Hısn-ı Keyfa Emirî Melik Halid, İmadiye Hâkimi Sultan Hüseyin, Cezire Hâkimi Şah Ali Bey, Çemişgezek Hâkimi Melik Halil, Pertek Hâkimi Kasım Bey bulunmakta idi. Ayrıca Şuran, Urmiye, Atak, Cizre, Eğil, Garzan, Palu, Siirt, Meyyafarakin, Sason, Sincar, Çermik, Malatya, Urfa, Besni, Harput bölgeleri kendi arzuları ile Osmanlı idaresine girdiler[8].

Yavuz Sultan Selim'den Sultan II. Mahmud'a kadar geçen 300 yıllık sürede Osmanlı-Kürt ilişkileri çok fazla değişiklik göstermez. Bu dönemde İran sınırında adeta süreklilik kazanan savaşlarda Kürtler Osmanlı ordusuna önemli katkılarda bulunmuşlardır.

Osmanlı Devleti, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerini hâkimiyeti altına aldıktan sonra, buralarda farklı bir idari yapılanma gerçekleştirmiştir. Bunun temel sebebi de bölgedeki aşiret yapısından[9] kaynaklanmaktadır. Osmanlı Devleti'nde klasik yurtluk-ocaklık sancakların yanında, hükümet olarak adlandırılan ve idarelerinin mahallî beylere ocaklık suretiyle tevcih edildiği sancaklar da mevcuttu. Ancak bunlar defterlere liva olarak değil hükümet olarak kaydedilmişlerdir. Hükümet sancakların kanunla belirlenmiş olan statüleri, tabii olarak Osmanlı Devleti'ne bağlılıkları ölçüsünde geçerli idi. Bu tür hükümetlerin ihdas sebebi, buralardaki mahallî beyleri devletin resmî görevlisi yaparak bir ölçüde merkezî otoriteye bağlamaktı[10].

XIX. yy'a girerken Anadolu nüfusunun bir bölümü hâlen göçebe olarak yaşamaktaydı. Konar-göçer aşiretler; kan davaları, yaşadıkları toprakların verimsizleşmesi, merkezî otoritenin zayıflaması, vergilerin ağırlaşması ve asayişsizlik gibi sebeplerle XVII. yy'ın sonlarından itibaren itaatsiz kalabalıklara dönüşmüşlerdir[11].

Rumeli valisi Mehmed Reşid Paşa, 1833 yılında Kürt aşiretlerin ıslahı ve iskânı için Anadolu'ya gönderildi. Bu dönem aynı zamanda Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın isyan ettiği süreçtir. 1836 yılında Mehmed Reşid Paşa'nın ani ölümü ve Mısır Meselesi yüzünden bölgede yürütülmeye başlanan iskân işleri yarım kalır. İkinci bir teşebbüs ise daha sonraki yıllarda, 1866 yılında Sultan Abdülaziz döneminde yapılabilecektir.

II. Mahmut dönemine gelindiğinde Osmanlı'nın temel kurumlarında biri diğerini tetikleyen bozulmalar yaşandı. Toprak sistemi, vergi sistemi, askerlik sistemi ve idarî sistem her geçen gün biraz daha kötüleşmekteydi. II. Mahmud tahta çıktığında, imparatorluk sınırları içinde yarı bağımsız statüde olan yalnız Kürt mirleri değildi[12]. Sınır bölgelerindeki kargaşa iyice artmıştı. Tanzimat'la birlikte idari yapılanmada yeni bir yapıya gidilmiş, yurtluk ve ocaklık adı verilen yapı kaldırılarak karye, nahiye, kaza, sancak, vilayet şeklinde oluşan bir idari

---

8 Balcı, Osmanlı Kürtleri, s. 36

9 *Aşiret: Üyelerini dış saldırılara karşı korumak ve eski ırksal âdet ve yaşam tarzını sürdürebilmek amacıyla cemaat ya da cemaatlerden oluşan ve bazen tek bazen de birden fazla reisten oluşan bir federasyondur*. Van Bruinessen, Martin, Ağa, Şeyh, Devlet, s. 102, İstanbul 2006.; Aşiret yapılanması ve bölgedeki aşiretler hakkında geniş bilgi için bknz. Öğmen, Mesut, "XIX. Asrın Son Çeyreğinden Cumhuriyetin İlanına Kadar Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Aşiretlerin Demografik Yapısı", II. Bingöl Sempozyumu'nda sunulan tebliğ metni, Bingöl-2008.

10 İnbaşı, Dr. Mehmet, "XVIII. Yüzyılda Bitlis Sancağı ve İdarecileri", A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi içinde,s. 243-261, Sayı 33 Erzurum 2007.

11 Balcı, Osmanlı Kürtleri, s. 71.

12 Kürt (e)mirlikleri için bknz. Van Bruinessen, Martin, Ağa, Şeyh, Devlet, s. 245.

yapılanmaya gidilmiş[13], bazı bölgelerin ise yönetimi doğrudan merkeze bağlı olmak üzere eyalet-i mümtâze şeklinde organize edilmiştir.

Sultan Abdülmecid dönemini takiben merkezîleşme uygulamaları yerleştikçe Kürt beyliklerindeki sosyal yapıda belirgin değişiklikler gözlendi. Aşiret ağaları ve Mir ailelerinin önemli gelir kaybına uğradığı, Tanzimat Fermanı'nda bulunan "Aşar vergilerinin maliye memurları, cizyenin ise patrikhaneler vasıtası ile toplatılması" kararı Kürt emirliklerini etkilemekteydi. Daha önce bu görevleri yerine getiren ve bu kararla birlikte idarî yetkileri ellerinden alınmış olan bey ve ağaların gelirlerini de azaltmıştır[14]. Yeni idarî düzenlemelerin uygulanmasında karşılaşılan güçlükleri ortadan kaldırmak ve bölge halkını ikna etmek üzere askerî, mülkî erkân ile tanınmış şeyh ve âlimlerden oluşan nasihat heyetleri görevlendirilmiştir[15].

İttihad-ı İslam düşüncesinin mimarı ve uygulayıcısı olarak tanınan Sultan II. Abdülhamid, halkın sevgisini kazanmaya çalışmıştır. Özellikle şeyhler vasıtası ile bunu sağlama yoluna gitmiş ve sonucunda Kürtler kendisi için Bave Kürdan "Kürt Babası" diyecektir[16].

Bâbıâli, Doğu Anadolu'da mahallî yöneticilerin ortadan kaldırılmasıyla meydana gelen otorite boşluğunu tam manasıyla dolduramamıştı. Doğu Anadolu'yu imparatorluktan koparmaya çalışan İngiltere ve Rusya'nın geliştirdiği politikalar üzerine bölgedeki Ermeni faaliyetleri artmış[17], rakip Kürt aşiretleri arasındaki çatışmalar tehlikeli bir hal almıştı.

Aşiretler Arası Mücadeleler

Şırnak bölgesindeki aşiretler arasındaki mücadelelere ait arşiv belgelerine özellikle 93 harbi olarak ifade edilen 1877-78 Osmanlı Rus Harbi'nden sonra bölgede yaşanan otorite zaafı neticesinde sıkça rastlamaktayız.

Şırnak nahiyesinden ve eşkıya takımından Ahmed'in Şırnak ağası ve iki kardeşini katletmesi aşiretler arası asayişsizlik için henüz erken sayılabilecek bir tarihte Kırım Savaşı'nı takip eden yıllarda cereyan etmiştir[18].

Yine Şırnak nahiyesinde sivrilen Şırnak reisi Ağa-yı Sor oğlu Mehmed Ağa ile biraderinin bir takım avanesiyle birlikte kalkıştıkları olumsuz hareketlerden dolayı kendilerine yapılan nasihatler de tesirsiz kaldığından üzerlerine asker sevk edildiği[19] ve sürgüne gönderilmeleri gerektiği hakkında yerel idarecilerin merkeze yapmış oldukları telkinler bulunmaktadır[20].

Bu tür belge grupları içerisinde yoğun olarak Cizre Göçerlerinden[21] ve Hamidiye Alaylarına mensup[22] Miran Aşireti ile Şırnak ve Batvan aşiretleri arasındaki mücadeleler ve Miran Aşireti reisi Mustafa Paşa'nın[23] yapmış olduğu taşkınlıklar[24] dikkat çekmektedir. Miran

---

13 İlber Ortaylı, Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000, s.64.

14 BOA, İ. MSM, 49/1231-2 (10 Temmuz 1845)

15 Balcı, "Osmanlı Kürtleri", s. 74.

16 Van Bruinessen, Martin, Ağa, Şeyh, Devlet, s. 286

17 XIX.yüzyılın başlarından itibaren Rusların Kürtler üzerindeki politikaları için bknz. Ünal, Fatih, "Rusların Kürt Aşiretlerini Osmanlı Devletine Karşı Kullanma Çabaları", Türk Yurdu, 7. Devre, Cilt 28 (60), Sayı 254 (615), Ekim 2008, s. 31-41. İngilizler adına yapılan propaganda için bknz. BOA, DH. KMS 53-4/4 (27 Kasım 1919).

18 BOA, A. MKT. MVL, 70/36 (5 Ocak 1855).

19 BOA, DH. MKT 1848/85 (9 Temmuz 1891).

20 BOA, DH. MKT 128/51 (9 Eylül 1893).

21 BOA, DH. MKT 1635/89 (8 Temmuz 1889).

22 BOA, BEO, 253/18968 (9 Ağustos 1893).

23 Miran Aşireti Reisi Mustafa Paşa hakkında geniş bilgi için bknz. Van Bruinessen, Martin, Ağa, Şeyh, Devlet, s. 287-290

24 BOA, DH. MKT 115/3 (15 Şubat 1895).

Aşireti'nin yaylaya gidiş-geliş güzergâhının Şırnak üzerinden olması[25], bu aşiretin yaylaya gidiş sürecini sürekli olarak sorunlu hale getirmiş ve olaysız gerçekleşmesi çoğunlukla asker sevkine bağlı olmuştur[26]. Aşiretlerin yayla yolu üzerinde bulunan derbentleri tutan[27] Şırnak aşiretlerinin, Miran aşiretine[28], arazileri üzerinden geçerken vermiş olduğu zararlar nedeni ile de Miran aşiretinin, Şırnak aşiretlerine[29] büyük zararlar verdiği ve bu zulümlerin giderilmesi ile ilgili pek çok belge hem mahalli hem de merkezî idareyi meşgul etmiştir[30]. Şırnak'ta aşiretler arası mücadeleler yalnızca Şırnak ve Batvan aşiretleri ile Miran Aşireti arasında meydana gelen olaylardan ibaret olmayıp farklı aşiretlerin[31] ve şahısların[32] çok ciddi ve zarar verici boyutlara varan[33] mücadele ve ayrılıklarının çok çeşitli nedenlerle[34] meydana getirdiği asayişsizlikler[35] dikkati çekmektedir.

Hamidiye Alayları

1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nde, Ruslara mağlup olan Osmanlı Devleti, doğuda Kars, Ardahan ve Batum'u Ruslar'a terk etmek zorunda kalmıştır. Bu mağlubiyetin ardından, devletin doğuda otoritesinin zayıflaması, yine savaşın getirdiği bir takım huzursuzluklarla isyanlar baş göstermiştir. Bunun üzerine; Rusya'nın başkenti Petersburg'da on yıl elçilik yapmış ve Kazak alaylarını inceleme fırsatı bulmuş olan Şakir Ahmed Paşa (1838-1899)'nın Kürtleri de aynı şekilde örgütlemeyi tavsiye ettiği Sultan Abdülhamid, 1891 yılında Erzincan'da bulunan 4. Ordu Komutanı Çerkez Mehmed Zeki Paşa'yı, Ermenilerin dış çevreler tarafından istismar edilmesiyle meydana gelebilecek tehlikelerin önlenmesi ve Rusya'nın muhtemel saldırısına karşı bölgenin direnç ve savunmasının güçlendirilmesi amacıyla Hamidiye Alayları'nı kurmakla görevlendirdi[36]. Hamidiye Alayları, göçebe ve yarı göçebe Sünnî Kürt aşiretlerinden atlı alaylar biçiminde, kendi aşiret reislerinin önderliğinde kuruldu. Yılın belli bir mevsiminde alay halinde toplanırlar, düzenli ordunun subayları

---

25 BOA, BEO, 248/18531 (30 Temmuz 1893).

26 BOA, BEO, 211/15818 (31 Mayıs 1893); BOA, DH. MKT 1525/99 (26 Temmuz 1886); BOA, DH. İD, 92-1/57 (29 Temmuz 1911) Kanun gereği tamamlanmak üzere olan güzergah millette şu üç seneden beri daha ziyade bir emniyet ve güvenin tecelli etmesi gerekirken aksine gidiş-gelişin böyle askerî kuvvetlerin refakatini gerektirmesiyle her halde bunu istibdad döneminde meydana gelen eşkıyalıkların geri gelişi olarak değerlendirmek gerekir

27 BOA, BEO, 213/15953 (4 Haziran 1893).

28 BOA, BEO, 248/18531 (30 Temmuz 1893).; Y. MTV, 125/109 (5 Ağustos 1895) ; BOA, DH. H, 15/56 (1 Temmuz 1913) Kumandanı Miranlı biraderim Abdülkerim Bey ve beş yüz askeri ailelerinin yanına gitmekte iken Siird'in Eruh kazası dahilinde bulunan Şırnaklı Abdurrahman Ağa iki yüz adamı akrabamızdan Mahmud Tatar'ı katl edip, Hevi Süleyman'ı yaralamış ve bin kuzulu koyunumuzu gasp etmişlerdir.

29 BOA, DH. MKT 115/3 (15 Şubat 1895).

30 BOA, Y. PRK. UM, 56/28 (27 Eylül 1901)

31 BOA, DH. MKT, 2366/13 (28 Haziran 1900) "Siirt sancağına bağlı Şırnaklılarla Guyanlılar tarafından Diyarbakır Vilayeti dâhilindeki bazı köylerin yakılıp tahrip edilmiş olduğu hakkındaki mutasarrıflıktan gönderilen yazının aksine Şırnaklıların mağduriyetini ve yakıp yıkma fiillerine Tayan ve Geçan ve Çirkan aşiretlerinin cüret ettiğini ifade eden Bitlis Vilayeti'nden bildirilmektedir.

32 BOA, DH. MKT 1298/92 (21 Eylül 1908); BOA, DH. MKT 2784/50 (3 Nisan 1909) "Şırnaklı Ali Han'ın avanesiyle birlikte Silopi nahiyesine hücum ederek ahaliyi haps ve elli lira ile kırk koyun ve kısrak ve at gasp ettikleri ifade olunmaktadır".

33 BOA, DH. İ. UM, 19-6/1-78 (30 Mayıs 1919) "Siirt Sancağı'na bağlı Behisni'de bulunan Şırnak, Eruh, Cizre ve Pervari Kürt aşiretleri birbirleriyle çatışma halinde bulunduklarından Pervari Telgraf Müdürü evinde mahsur kaldığı ve Cizre ile Şırnak arasındaki hattan otuz direk arası telleri tahrip edildiği ve Eruh hattı da tehlike altında bulunduğu, hattın selametinin sağlanmasının elzem olduğu istenmektedir".

34 BOA, DH. İD, 149-2/9 (28 Nisan 1914) "bir kız meselesi yüzünden zaten birbirlerine düşman olan aşiretlerin karşılıklı saldırıya hazırlandıkları".

35 BOA, DH. MKT, 2540/28 (6 Ekim 1901) "Tayan ve Şırnak aşiretlerinin Cizre ile Zaho arasında ve Nehrivan köyü civarında devam eden çatışmalardan dolayı Bağdat tarafına çıkarılacak Dersaadet postasının aşiretler arasından gece geçirilmesinin sakıncalı olduğu."

36 Eraslan, Cezmi, "Hamidiye Alayları", DİA, c. 15, s. 462-463.

eşliğinde eğitim görürlerdi. Vergiden muaftılar ve sadece görevde oldukları aylar için maaş alırlardı. 17-40 yaşları arasındaki aşiret erkekleri, hem evlerine yakın yerlerde askerliklerini yapmış olur, hem de imparatorluğun savunması için eğitilirlerdi[37].

Kuruluşundan kısa bir süre sonra 16-18 yaşları arasındaki aşiret gençleri İstanbul'da Harbiye Mektebi'nde üç yıl okutulup, Hamidiye Alaylarına teğmen olarak verilmeye başlanmıştır[38].

Hamidiye Alaylarının kuruluşu, eğitim ve kontrolleri ile 4. Ordu Komutanlığı; yani bu işin mimarı Müşir Zeki Paşa ilgileniyordu. Bu yüzden Zeki Paşa, kısa sürede aşiretler için tek otorite haline geldi. Hamidiye Alayları'na mensup aşiretler, Zeki Paşa'dan güç alarak mahallî hükümet memurlarını hiç dinlememeye başladı. Bu durum mülkî idarecilerle askerî makamlar arasında anlaşmazlıklara yol açtı. Nizamnâmelerde, Hamidiye Alayları'nın ve bu alaylara mensup aşiretlerin, vali, mutasarrıf, kaymakam gibi merkezî otoritenin mülkî idarede temsilcileri olan kişi ve kuruluşlar karşısında hukukî ve idarî durumlarının ne olacağı, açık ve kesin belirtilmemişti. Müşir Zeki Paşa'nın, uzaklık ve ulaşım zorluğu yüzünden, alayları kontrol etmesi ve olaylar hakkında doğru bilgi alması zordu. Bu gibi olumsuzluklar keyfî tutumları kolaylaştırdı. Mahallî idarecilerden kendisine yandaş bulmakta güçlük çekmeyen Alaylara mensup aşiretler, yöredeki diğer aşiretleri de kontrollerine almaya girişti[39]. Hamidiye Alayları'na mensup olmanın avantajını elde eden Milli Aşireti Reisi İbrahim Paşa'nın kendi mekânını terk ederek Arap Şammar Aşireti'nin ikâmetgâhı olan Cizre bölgesine yerleşmeye ve diğer bazı aşiretlerin topraklarına göz dikmeye başlaması, bölgedeki halkı, aşiretleri ve hükümeti ciddi manada endişelendirecek bir durum ortaya çıkardı. Diyarbakır Valiliği'nin tarafgirliği Şammarlıları daha da kinlendirdi. İntikam hırsıyla tutuşan Şammar Aşireti'nden altı yüz kişilik bir süvari gücü, İbrahim Paşa'ya saldırmak için hazırlıklar içine girdi. İki büyük aşiretin çatışmasının meydana getireceği zararlar bir yana, büyük ümitlerle kurulan Hamidiye Alayları'nın kaldırılması yönünde faaliyet gösteren Ermeni komitelerine de fırsat verilmiş olacaktı[40]. Buna meydan vermek istemeyen hükümet, başlaması an meselesi olan çatışmaları önlemek üzere harekete geçerek İbrahim Paşa'yı Cizre'den çıkartarak kendi bölgesine iadesi kararlaştırıldı[41].

Hamidiye Alayları'na mensup aşiretlerin yol açtığı olaylar, dikkatleri bu alayların üzerine çevirmiştir. 1896'da yürürlüğe giren Nizamnâme'de; aşiretler arasındaki ihtilaflar ve çatışmalara değinilerek ağır cezalar getirilmiştir.

Kurduğu Hamidiye alayları ile Doğu illerinde Ermeni komitelerinin faaliyetlerine engel olan ve Ruslara karşı güvenlik unsuru oluşturan, kendisine "Kürtlerin babası" dedirten Sultan Abdülhamid'in halli, Doğu illerinde endişeli bir bekleyişe sebep oldu.

Meşruti idarenin Doğu illerindeki feodal yapıyı ortadan kaldırma girişimlerinin ilki, güney doğunun en büyük aşiretlerinden biri olan Milli aşireti ve bu aşiretin uzun yıllar reisliğini yapan İbrahim Paşa'ya vurduğu darbedir. İttihat Terakki hükümeti bu toplumsal yapıyı bir anda kıramasa da yeni nüfuz odaklarının oluşmasına fırsat vermemiştir. Meşrutiyetin ilanından sonra Bedirhanlı ailesi fertlerinin Cizre merkez olmak üzere Doğu illerinde yeniden nüfuz kurarak eski Bedirhan Bey'in derebeyliğini yeniden inkişaf ettirmek için yaptıkları girişim, meşruti hükümetin en fazla uğraştığı meselelerin başında gelmiştir. Milli aşireti reisi İbrahim Paşa'dan boşalan nüfuzun Bedirhanlılar tarafından doldurulmaya çalışıldığı yönünde

---

37 Eroğlu, Nazmi, "Güneydoğu Sorunu ve Hamidiye Alaylarına dair birkaç belgede anlatılanlar", Güneydoğu Sorunu-Tarihi-Kaynağı-Çözümü içinde, s.133, İstanbul 2009.

38 Balcı, Osmanlı Kürtleri, s. 103.

39 Ünal, Fatih, "Osmanlı Devleti'nin Son Yıllarında Güneydoğu Aşiretlerinden Milli Aşireti ve İbrahim Paşa**,** Hacı Bektaş Veli Araştırmaları, 41,183-204 (2007)

40 BOA, DH. MKT 2148/96 (13 Aralık 1898) "Aşiretlerin alay mensubu diğer aşiretlerin şekavetlerinden şikâyet etmek ve alayların lağvını istemelerinin de bu tür fikirlere hizmet ettiği dile getirilmekte ve fesat olarak nitelenmektedir.

41 Ünal, "Osmanlı Devleti'nin Son Yıllarında".

mahalli idarelerden gelen uyarılar hükümet tarafından ciddiye alınarak Bedirhanlıların bölgedeki faaliyetleri ciddiyetle takip edilmiştir[42].

Meşruti hükümetin bölgenin sosyal meselelerine ciddi manada çözüm üretememesi, ilerleyen yıllarda sorunların artarak devam etmesine yol açmıştır. Halkın Meşrutiyet beklentilerine cevap verilememişti[43]. Bütün bunlar İttihat Terakki hükümetine güvensizliği daha da artırmıştı. Bu güvensizliğe günden güne artan Rus tehlikesi de eklenince halk mahalli nüfuz odaklarına yönelmeye başlamıştır. Bu şartlarda Bedirhanlılar halka yeni bir ümit kaynağı olmuştur. Cizre ve civarından başka Sincar Yezidileri ile Şırnak ve Garzan civarındaki Kürt ağalarının da güvenlerini kazanmışlardı.

Abdülhamit döneminde gerek sınır boylarının güvenliği gerekse aşiretlerin devlet kontrolüne alınması ve Doğu illerinde Ermeni örgütlerinin zararlı çalışmalarının önüne geçilmesi maksadıyla kurulmuş olan Hamidiye alayları Jöntürkler tarafından sürekli eleştiri malzemesi olmuştu. İhtilalci Ermenilerin emellerine ulaşamamasında inkâr edilemeyecek hizmetler ifa etmiş olan bu alaylar, Meşrutiyet öncesinde ve sonrasında Ermeniler tarafından da sürekli olarak hem hükümete hem de yabancı devletlere şikâyet vesilesi olmuştur. Abdülhamit'e gönülden bağlı olan bu aşiretler Meşrutiyetin ilanıyla hem İttihat Terakki hükümeti hem de Ermeni ihtilalciler tarafından bir tehdit unsuru olarak görüldüler. Bu yüzden Meşrutiyet hükümeti bu alayların tedricen ortadan kaldırılması ve yeni rejimin bölgede yapmak istediği ıslahatlara engel teşkil edemeyecek bir hale getirilmesini prensip olarak uygun gördü.

Bu amaçla harekete geçen hükümet 1910 yılına kadar Hamidiye alaylarının yeni teşkilatlanmasını tamamladı. Kurulan komisyonlar alayların kayıt defterlerini inceleyerek askerlik yaşı gelenlerin kayıtları yapılmış, atları muayene edilmiş, aşiret ileri gelenlerine yeni rütbeler verilmiş ve ismi Aşiret Alaylarına dönüştürülmüştür. Yeni sancaklar ve fermanlar verilerek meşruti hükümete sadık kalmaları sağlanmaya çalışılmıştır. Fakat bu düzenlemeler alaylar üzerindeki kötü intibaları ortadan kaldırmaya yetmedi. Tamamı 64 alaydan oluşan bu kuvvetlerin 23-24 alaya indirilmesi için çalışmalara başlandı. Ancak konu oldukça hassas idi. Zira tenkisât işlemleri sonucu dışarıda kalan ya da yeni düzenlemelerden memnun kalmayan aşiretler bölgede bir tehdit unsuru oluşturabilirdi[44].

Kadro dışında kalan aşiret alayları sahip oldukları bütün imtiyazlardan mahrum kaldılar. Çeşitli toplantılar yaparak hükümeti protesto ettiler. Bu tavrın özellikle Rus hududuna yakın olan aşiretlerden gelmiş olması hükümet yetkililerini ciddi manada endişelendirdi. Karakilise, Van, Bitlis, Erciş, Beyazıt bölgelerindeki aşiretler arasında yoğunlaşan bu tepkileri ortadan kaldırmak amacıyla hükümet mahalli ulemadan hatırı sayılır kişileri bu aşiretlere nasihat etmeleri için devreye sokmuştur[45].

İttihat Terakki vaatlerinin arkasında durarak Meşrutiyet sonrasında Hamidiye Alaylarına yeni bir düzen verdiyse de, ne alayları, ne de aşiret alaylarını kendilerine karşı bir tehdit unsuru olarak gören ve kaldırılmaları için uzun zamandır çaba sarf eden Ermenileri memnun edebildi. Alayların ıslahı meselesi Meşrutiyetin sonraki yıllarına kadar uzadı. Ermeni terör

---

42 Ünal, Fatih, " II. Meşrutiyetin Doğu Anadolu'daki Yansımaları ve Ermeni-Kürt İlişkilerine Tesiri", Ermeni Araştırmaları, Sayı 20-21, Kış 2005 - İlkbahar 2006, s. 5.

43 BOA, DH. H, 31/6 (3 Ocak 1911) "Şırnaklı Abdurrahman imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne gelen yazıda; Kaymakamımız Cemil Bey'in emriyle hiçbir suçum olmadığı halde geçen yıl sekiz ay hapsedilmiş daha sonra tahliye edilmiştim. Geçen gün yine hiçbir suçum ve bir mahkeme emri olmadığı halde otuz jandarma ile kaymakamın emriyle hücuma uğradım. Devr-i sabıkda düşman aşiretlerin saldırılarını bu devirde de kaymakam eliyle yaşıyoruz. Dahiliye Nezareti tarafından bir tahkik memuru gönderilerek can ve malımızı korumak üzere gereken önlemler alınmalı. Aksi takdirde ceza kanununun verdiği salahiyetle can ve malımızı koruyacağımızı arz ederim. Eruh Tahrir-i Nüfus komisyonu Başkanı Yüzbaşı Mustafa".

44 Eroğlu, "Güneydoğu Sorunu ve Hamidiye Alayları", s.140 ve devamında 4. Ordu Müşiri İbrahim Paşa'nın Hamidiye Alayları'na mensup aşiretlerin şikâyetlerini ve alayların kaldırılması durumunda karşı karşıya kalınacak mahzurlarla ilgili raporu bunu net bir şekilde ortaya koymaktadır.

45 Ünal, "II. Meşrutiyet, s.8.

örgütlerinin açıktan açığa İttihat Terakki'ye cephe aldığı, Doğu illerinde Rus tehdidinin günden güne çoğaldığı yıllarda, tehlikenin boyutlarını gören İttihat Terakki'nin alayların tamamen ortadan kaldırılmasına sıcak bakmadığı ve meseleyi halletmede sürüncemede bıraktığını söylemek mümkündür. Aşiret alayları Birinci Dünya Savaşı'nda da ülkenin savunmasında önemli roller üstlenmiştir[46].

Şırnak'ın idari yapısı:

Gerek aşiretler arası münasebetler, gerekse askerî ve siyasî gerekçeler Şırnak ve çevresinin idari yapısında dönem dönem değişikliklere sebep olmuştur[47]. Bu durum halk tarafından her zaman hoşnutlukla karşılanmaz, şikayet konusu olurdu. İdari yapıya ait belgelerde ortak vurgu Şırnak'ın stratejik önemi hususundadır. Üç vilayetin kesişme noktası[48], aşiretlerin yayla güzergâhı ve kadim bir yerleşim yeri olan Cizre çevresinde meydana gelen gelişmeler Şırnak'ın idari yapısını etkilemiştir[49]. Karşımıza bazen bir nahiye, bazen birinci dereceden bir kaza olarak çıkan Şırnak'ın pek çok Osmanlı haritasında yer almadığını görmek şaşırtıcıdır[50]. Bununla birlikte 1903 yılında izinsiz bir şekilde bölgede gezen ve Şırnak'ta dahil olmak üzere haritalar çıkaran İngiliz Mösyö Maheks Osmanlı idaresini telaşlandırmıştır[51]. Bir dönem kaymakamlığı da lağv edilmek suretiyle Bitlis'e bağlı Eruh'a bütçesiz olarak bağlanmış[52] olan Şırnak'ın daha geniş imkan ve idari yapı ile idare edilmesi hakkında Bitlis Valisinin imzası ile Dahiliye Nezareti'ne çekilen telgrafta bölgeyi tanımlamak üzere kullanılan ifadeler oldukça ilginç bilgiler vermektedir[53]:

Bitlis Valiliği'nden Dahiliye Nezareti'ne,

Siirt Sancağı'na bağlı Eruh kazası otuz saat genişlik ve yirmi saat derinlik ve ekseriyetle taşlık araziye sahip olduğundan hükümetin dikkati layıkıyla oraya çekilememekte ve uzak mesafesi nedeniyle kış mevsiminde yolların kapanması sebebiyle Şırnak ve Batvan gibi aşiretlerin karargahı olan mahallerin ahval ve muamelatına ait haftalarca haber alınamadığı

---

46 Ünal, "II. Meşrutiyet, s. 8.

47 BOA, DH. MKT, 1732/68 (14 Haziran 1890).

48 BOA, İ. MMS, 1332. C/23 " Bitlis Vilayeti'ne bağlı Şırnak nahiyesinin üç vilayete sınır olması sebebiyle birinci sınıf bir kazaya dönüştürülmesi mahallî asayişin temini bakımından önemlidir."

49 BOA, DH. İD 183-1/23 (25 Ekim 1913) "Cizre kazasının livaya tahviline dair yerel halk adına müftü ve belediye reisiyle din adamlarının imzalarıyla vilayet makamına gönderilen telgraf, toplantı halinde bulunan vilayet meclisine takdim edilmişti. Bir red oyuna karşı verilen kararda Cizre kazası eskiden bir şehir olduğu tarihçe sabit olup mevki olarak dahi sıra dağlarla ve geniş ovalara hakim bir noktada bulunmakla birlikte aşiretlerin geçiş güzergâhındadır. Konumunun ve bereketli arazisinin önemine binaen 1847 tarihine kadar Zaho, Eruh, Pervari, Şırnak kazaları ile birlikte ve liva olarak idare edildiği kayıtlardan sabit olduğundan ve bu kazalarla Cizre dahilinde yerleşik bulunan aşiretler bir milletten meydana gelmekte ve bir lisan ile konuşmakta, ahlak ve adetçe de bir birine benzer oldukları halde ayrı idarelere tabi oldukları cihetle aralarında bu yüzden düşmanlıklar meydana gelmiş, bölgenin gelişmeye engel, harap olmaya sebep olmakta bulunduğundan Bitlis Vilayeti dahilindeki Şırnak nahiyesinin ve Van Vilayeti'nin Çölemerik Kazası'na bağlı ve bu kazaya otuz saat mesafede bulunduğu halde Cizre'ye daha yakın olan Geliguyan nahiyelerinin bir kaza teşkiliyle Musul Vilayeti'ne bağlı Zaho ve Bitlis'e bağlı Pervari ve Eruh kazalarıyla birlikte Cizre'ye dahil edilerek Cizre'nin bir liva teşkili gerek güzel idare edilmesinin ve gerek devlet gelirlerinin artırılmasıyla milletin menfaati hususunda güzel karşılanacağı beyan edilmiş ve alınan karar genel kurulca da kabul edilmiştir."

50 Mehmed Nasrullah, Kolağası Mehmed Rüşdü, Mülazım Eşref, Osmanlı Atlası, İstanbul 1907, Yay. Haz. Rahmi Tekin,Yaşar Baş, Osav yay. İstanbul 2003.

51 BOA, Y. MTV, 248/79 (27 Temmuz 1903)

52 BOA, DH. MKT, 1399/21 (10 Şubat 1887); BOA, DH. MKT, 1388/56 (30 Aralık 1886) "Şırnak kaymakamlığının lağvedilmesi ile Bitlis Vilayeti'ne dahil edilmesi halkı zor durumda bıraktığıyla ilgili verilen dilekçede; bu şekilde idari yapılanmada liva merkezine kırk beş, vilayet merkezine altmış saat mesafede olacakları ve bir de Bedirhanpaşazadeler vakasından dolayı kendilerinin devlete sadakatla hizmet etmiş oldukları, isyana katılmış aşiretlerin kendilerine hasım oldukları, çünkü o sırada taraflar arasında karşılıklı olarak adam öldürmeler yaşanmış olduğu, şimdi ise karşı taraftakilerin intikam almaya kalkışarak aralarında mücadele eksik olmayacağından bu durumun kendilerinin olmalarına, bölge gelirlerinin de zayi olmasına sebep olacağından bu karardan vazgeçilmesi istenilmektedir".

53 BOA, DH. MUİ 27-1/25 (28 Ekim 1909).

gibi vergi tahsili ve emniyetin temini gibi işlerde de pek çok zayiat ve zorluk meydana gelmekte olduğundan bir sancak derecesinde ve genişlik ve büyüklüğe sahip olan bu kazanın daha iyi idare edilebilmesi için takdim edilen harita ve defterden anlaşılacağı, bu kaza ikiye ayrılarak Şırnak'ta ayrıca bir kaza teşkili ve bu kazaya arazisi Şırnaklıların tasarrufunda bulunmakla alakalı bulunan Diyarbakır vilayetinin Mardin Sancağı dahilinde bulunan Cizre kazasına bağlı Silopi nahiyesinin Şırnak'a civar köylerinin ve Hakkari Sancağı'na bağlı olduğu halde uzaklığından dolayı şimdiye kadar bu liva tarafından bir nizama alınıp istifade edilemeyen Geliguyan nahiyesindeki mücavir köylerin ve Eruh kazasından irtibatı kesilmesi gereken köylerin Şırnak kazasına bağlanması ve Eruh kazasına ait bazı köylerin de Siirt'e bağlanması ve her iki kazaya ait cetvelde belirtilen köylerin nahiye haline getirilmesi gerektiği Siirt İdare Meclisi'nden mazbata ile bildirilen ve bu gereklilik Vilayet idare meclisi tarafından da kabul edilmektedir. Kaldı ki on sekiz sene önce bir münasebetle gezdiğim Geliguyan nahiyesinde yaklaşık bin sekiz yüz hane bulunduğu halde arazisi ve hükümet merkezlerine mesafesinin uzaklığından hükümetin nüfuzu oralara ulaşamayarak nahiye sakinleri her türlü vergiden muaf ve ibtidai bir hayat yaşamak zorunda kalmış oldukları görülmüştü. İsmen bağlı bulundukları hükümet merkezine senelerden beri şükr ve şikayet için olsun beyanda bulunmak için müracaat etmedikleri de gözlemlerimdendi. Bu halin halen devam etmekte olduğu anlaşılmakta ve Eruh kazasının Geliguyan nahiyesine civar olan kısımları da bundan pek farklı olmamasına ve önceleri kaza iken idaresizliği yüzünden ilga ve nahiyeye dönüştürülen Beytüşşebap nahiyesi genişlik ve derinlik olarak yirmi beş saat genişliğinde büyük bir yer olup Şitak kazasıyla sınır olan kuzey kısımlarındaki otuz sekiz köyün sakinleri yaylaya çıkan göçer aşiretlerin sürekli zulümlerine karşı koyamayarak tamamen terk-i mekan etmeleriyle oraların hazin bir harabe bahçesi halinde kaldığına ve fakat **dört mevsimin hüküm sürdüğü orta ve güney kısımlarını Musul ve Van vilayetinde büyük şöhrete sahip ve terbiye gördüğü halde İskeçe havalisininkinden üstün nefis tütün yetiştiren Pirusan nahiyesiyle elli köyü ve Gevdan ve Mamhuran ve Jirki kabilelerinin kullanımında olan yerler halen** mamur olmasına ve bu kısımda korku veren ormanlar ve şelaleler ve güzel manzaralar ne kadar çok ise her tür ağaç ve meyve çok, arazi de münbit olduğundan Beytüşşebap kazasının yeniden teşkiliyle Siirt sancağı idare meclisince kaza haline getirilmesi gereken Şırnak mevkiinin bütçede karşılık bulunarak veya yeniden tahsisat verilerek liva merkezi yapılması ve Eruh ve yukarıda arz edildiği gibi Beytüşşebap ve Mardin sancağına bağlı Cizre kazalarının Şırnak livasına ilhakı mamuriyet ve refah meydana getireceğini ilave olarak belirtir ve bu nezaret tarafından da kabul edildiği takdirde Şırnak sancağının hududunu belirtir bir haritasının tanzimi emrini beklemekteyim. Arz olunur.

16 Haziran 1909

Bitlis Valisi

Mühür

Şırnak; 1855-Mardin, Eylül 1886-Bitlis'e bağlı olduğu halde, Ekim 1886-Şırnak kazası lağvedilerek Dirik'e bağlanıyor, Kasım 1888-Bitlis vilayeti Siirt Mutasarrıflığı'nda Eruh'a bağlı[54] görülüyorken pek çok müracaat neticesinde Temmuz 1914'te yeniden kaza olmuştur[55].

Şırnak'ın uzun yıllar sonra yeniden kaza olması Dahiliye Nezareti'nde belirsizliğe sebep olmuş ve Şırnak'a devredilen köylerle nüfusları içeren bir tablonun hazırlanarak gönderilmesi talep edilmiştir.

---

[54] BOA, DH. MKT, 1565/12 (17 Kasım 1888); BOA, DH. MKT, 1569/98 (13 Kasım 1888).

[55] BOA, İ.MLU, 1332. Ş/60; BOA, DH. ŞFR 426/25 (9 Mayıs 1914) "Diyarbakır Valisi Mazhar'ın Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği tahriratta Şırnak'ın kaza yapılması sebebi ile teşekkür edildikten sonra şu bilgi yer almaktadır: "Devlete karşı üç kez isyan etmiş olan bir yere dirayetli bir kaymakam tayini gerekeceğinden yeni kurulan yerlere kaymakam tayinlerini düzenleyen nizama bağlı olmaksızın bu tayinin gerçekleşmesi gerekmektedir."

Buna göre Eruh, Silopi ve Geliguyan'dan Şırnak'a devredilen köyleri içeren tablo şöyledir[56]:

Nüfus			Köy İsimleri	Değerlendirme	Nüfus			Köy İsimleri	Değerlen-dirme
Erkek	Kadın	Hâne			Erkek	Kadın	Hâne		
819	709	334	Şırnak karyesi	Eruh Kazası'ndan Şırnak Kazası'na verilen köy miktarı				Şoh	Toplam 29 adet Cizre kazasının Silopi nahiyesine aid köyler olup adı geçen kazadan ayrılarak Şırnak kazasına verilen köyler köylerin adedi
18	16	11	Deyr-i Tahtânî					Hevlev	
22	14	10	Deyr-i Fevkânî					Hesana	
21	15	9	Germge					Gire Colyan	
8	6	5	Zehm					Girce Muradiye	
0	0	0	Dare Giran	Nüfusa kayıtlı değildir.				Kutnis	
67	32	35	Şeref	Eruh Kazası'ndan Şırnak Kazası'na verilen köy miktarı				Gozay	
16	11	5	Zerune					Dader	
12	12	7	Şeyh Raş					Şîve Sur	
27	23	12	Farisan					Hurmiya	
45	34	20	Gundeki Mıtrıb					Cemaî	
35	21	18	Çenit					Girge Amu	
18	10	10	Berkefr					Tilkabin	
15	12	7	Omergan					Kabregan	
21	13	9	Bisuk					Kunsira	
8	4	5	Birgi					Şerefhan	
12	14	8	Kefr					Kedmo Beg	
4	6	2	Dergul					Zirkan	
35	36	21	Duhok					Balikan	
26	25	9	Mez Gran					Bestin	
84	80	29	Navyan					Deşt-i Cedîd	
45	43	27	Gurdilan					Deşt-i Atik	
67	66	38	Biryan					Herbur	
31	35	20	Gundik-i Vesle					Benute	
41	36	25	Nezih					Gunde Cedid	
16	7	14	Gerden	Eruh Kazası'ndan Şırnak Kazası'na verilen köy miktarı				Vahsid	
4	4	3	Begurzan					Zurava	
9	10	4	Zurovan					Derik Mustafa Bey	
37	37	21	Heştan					Neribdeva	
4	5	3	Dehlî					Deşt-i Tavan	Geliguyan nahiyesine aid köyler olup Şırnak nahi-yesine verilen köylerin miktarı 63 aded
26	30	9	Zeydinan					Altor	
8	8	2	Şirbe					Gergisva	
54	40	18	İşva-yı Yeşkir					Baziyan	
18	13	8	Durkis					Şimal	
20	20	11	Zevgan					Seygirî	
31	28	17	Şilyan					Hilal	
70	101	39	Cefane					Mişrebiye	
26	21	13	Şilerût					Zeraviye	
14	9	8	İke					Karidik	
107	109	50	Gilundur					Felpe	
31	27	17	Gundıki Remo					Delagan	
1972	**1742**	**913**	**Toplam**					Zengiyan	
1972	**1742**	**913**	**Devir**					Beycil	
31	24	17	Spindoruk	Eruh kazasından ayrılarak Şırnak kazasına verilen köylerin geri kalanı				Merceh	
75	56	24	Nevada					Darehinie	
14	16	9	Sorebıtım					Şaht	
13	12	6	Dehmendiye					Bilal	
32	25	14	Diheriye					Şubut	
232	190	82	Huzîk					Girur	
110	86	43	Mirî					Herna	
171	180	77	Nevahi Girge					Sınıh	
4	3	2	Hanciye					Deşte Şilan	
52	49	21	Fukahan					Bişi	
24	18	12	Şemr Ağa					Çeman	
95	81	45	Gezay					Kespaniş	
40	39	14	Koçbeyi					Balik	
154	129	67	Çemkari					Çeme Siyaha	
55	41	21	Ezdinan					Zerbil	
111	109	45	Şemdinan					Şigeft Raş	
10	6	7	Serdeh					Gitir	

[56] BOA, DH. SN. THR, 64/70 (23 Mayıs 1914).

53	46	20	Tekran Temr Ağa					Bihol diğer deyişle Şeklü
3248	**2852**	**1439**	**Dergul Nahiyesi'nin Toplamı**					Yer Biryan diğer deyişle Kaşûre
								Miliye
								Bitlis
								Geli Zîr
								Pîran
								Tebkâr
								Lertanis
								Tahor
								Bizar
								Dâri Mokan
								Kâr Pit
								Kohik
								Hicrî
								Faraşin
								Esirvan
								Giran
								Geliyan
								Ser Kefal
								Mabak
								Girge Haci
								Mezre
								Gani Raş
								Urek
								Solaf
								Beytüşşebap
								Pirvesa
								Elbeki
								Gunde Şeyh
								Zermezi diğer deyişle Hemeki
								Eşgan

Eruh kazasından Şırnak'a verilen 59 köy
Silopi'den Şırnak'a verilen 29 köy
Geliguyan'dan Şırnak'a verilen 63 köy
Toplam 151 köy

Uygundur
18 Haziran 1330/1Temmuz 1914
Mühür

1 Şubat 1919 tarihinde vilayetlerden istenen nüfus bilgileri hakkında Bitlis vilayeti tarafından düzenlenen belgede Şırnak'ın nüfus durumu şu şekilde ifade edilmiştir:

" Vilayetin her tarafında yüzde otuz nisbetinde sayıma girmemiş[57] nüfus hariç olduğu halde Bitlis Merkez kazası Sicill-i Nüfus'unda otuz sekiz bin sekiz yüz on yedi İslam ve on sekiz bin altı yüz kırk Ermeni ve üç yüz seksen altı Protestan ve üç yüz elli dokuz Süryani ve seksen dört Katolik kayıtlı olup İslamlardan bir kısmı Harp'ten dolayı şehid ve telef olmuş Ermeniler ise vilayet haricine sevk olunarak buralarda pek cüz'i miktarı kalmıştır.

Şırnak Kazâsı'nda altı bin dört yüz yetmiş sekiz İslam, ve doksan altı Ermeni ve altı yüz sekiz Süryani ve dört yüz yirmi bir Keldani mukayyeddir[58]."

Şırnak Kazası 1919 Nüfus

İslâm	6478
Ermeni	96
Süryâni	608
Keldâni	421
Toplam	**7603**

1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nden sonra meydana gelen otorite boşluğu bölgede ciddi bir asker kaçağı meydana getirmiştir. Lice ve Cizre taburları dairelerine bağlı Genç Sancağı ile

[57] BOA, DH. MKT 2677/93 (8 Aralık 1908) "Cizre'den Dahiliye Nezâreti'ne gönderilen yazıda Şırnak bölgesinde göçerlerin nüfus sayımına girmek istemediklerini, nüfusa yazılsalar bile tezkire-i Osmanî almayacaklarını bildirdikleri ifade olunmaktadır."

[58] BOA, DH. SN. THR, 82/55 (1 Şubat 1919).

Eruh, Şırnak kaza ve nahiyelerinde iki bin beş yüzü aşkın asker kaçağı bulunduğu, bir yılda ise sadece kırk yedi kişinin geldiği bildirilmektedir[59].

Birinci Dünya Harbi sona erdikten sonra İngilizler, Kürt aşiretlerinin kendilerine karşı mücadeleye girişmemesi için bölgede bulunan aşiretlere karşı yaptıkları propaganda faaliyetlerinde aşiretlerin İngiltere ile baş edemeyeceklerini, oysa İngilizlerle ittifak yapmaları halinde büyük menfaatler elde edecekleri[60] gibi hususların yanı sıra bağımsız Kürdistan propagandası yaptıkları görülmektedir. Musul ve Zaho merkezli bu propagandalar ise Şırnak bölgesinin önemini artırmakta ve gerekli tedbirlerin alınması hususunda devlet merkezi uyarılmaktadır[61].

İngiliz propagandalarına rağmen bölgenin Ermenilere verileceği haberleri üzerine Şırnak Aşireti Reisi Abdurrahman ve arkadaşlarının Dahiliye ve Hariciye nazırlarına çekmiş oldukları telgraflarda Osmanlı hükümetinden başka tabiiyet kabul edemeyeceklerinden bahsedilerek muhafaza-i hukuklarının yerine getirilmesi istirhamını iletmişlerdir[62].

Sonuç olarak;

Başbakanlık Osmanlı Arşivi fonlarında özellikle Tanzimat sonrası dönem belgeleri üzerinde yapmış olduğumuz incelemeler neticesinde, bölgenin Osmanlı Devleti'ne iltihakının gerçekleştiği yıllardan itibaren elde etmiş olduğu imtiyazlı konumu ile sükûn içinde geçirdiği üç yüz yıllık sürecin, Tanzimat uygulamalarının taşraya taşınması gayretleri ile meydana gelen huzursuzluk, ardından 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nin meydana getirdiği otorite boşluğunun Osmanlı idaresi tarafından Hamidiye Süvari Alayları'nın tesisi ile giderilmeye çalışılmıştır. Abdülhamid idaresi, meydana gelmesi olası Ermeni ayaklanmaları ve Rus işgalleri karşısında bölgede bulunan Müslüman Kürt aşiretlerin organize edilmesi ile yeni bir mukavemet gücü oluşturmak istemiş, ancak zamanla bunun uygulanışında da sıkıntıların yaşanmasına ve şikayetlere şahit olunmaya başlanmıştır. Meşrutiyet idaresi ile bölgenin idari ve siyasi yapısı üzerinde yeniden bir şekillendirme girişimi olmuş ve nihayet bu yapı ile I. Dünya Savaşı'na girilmiştir.

Şırnak ve çevresi hakkında dönemin belgelerine yansıyan hususların genel olarak asayiş ve idarî konulardan oluştuğu, bölgenin yıllarca nahiye düzeyinde idare edildiği, göçer aşiretlerin yaylalarının güzergâhında olması hasebi ile stratejik önemi ve verimli toprakları ile iktisadi potansiyeli dikkat çekmektedir.

---

59 BOA, DH. MKT 2041/115 (12 Ocak 1893).

60 BOA, DH. KMS 53-4/4 (27 Kasım 1919) " Şırnak Ağalarından Süleyman Tatar Ağa'ya; Selam ve hürmetlerimi arz eder, hatırınızı sorarım. Aramızdaki muhabbetle hatırınız için size rica ediyorum ki, müfsit adamlarla iştirak etmeyiniz. Bu müfsitler İngilizlere teslim olmak istemeyenlerdir. Siz teveccühe muhtaç değilsiniz. Nefsinizi harap etmeyiniz. İngilizlerle muhabere edip kendinizin emin ve sadık olduğunuzu bildirmelisiniz. Kürd evladı bu devletle muhabereye iktidarı yoktur. Bunu mağlup edemezler. Bugün Almanya gibi bir devlet İngilizlere teslim olmuşlardır. Bütün devletler bunu bilirler. Sizden istediğim nefsinize ve ailenize düşman olmamanızdır. 16 Ağustos 1919. Sadık ve muhlisiniz. Asurilerin patriki Mirşahsun Biraderi Davud."

61 BOA, DH. EUM. AV, 87/40 (28 Kasım 1919).

62 BOA, DH. EUM. AYŞ, 4/83 (13 Nisan 1919).

OSMANLI İDARESİNDE CİZRE VE BEDİRHAN BEY'İN CİZRE MÜTESELLİMLİĞİ

Hatip YILDIZ*

Summary

'Cizre Regional Ruler' was one of very important sanjak formed in the border of Diyarbekir State in Ottoman State after Çaldıran war in 1514.Cizre Landlords continued their Regional Ruler by benefitting from Ottoman Administration till 1627.But Murat the 4th penetrated the state and ensured public security in the region by finishing Cizre Regional Ruler in 1627.

From the time finishing Cizre Regional Ruler administration to the begining of 19th century Cizre Emirate and history of Cizre were not talked about so much.Historian started to talk about Cizre Emirate when Nobleman Bedirhan was appointed as an emirate.

Nobleman Bedirhan who was born in Cizre (Son of Omar) in 1217 A.H. (in 1802 or 1803 AD) became the leader of Cizre and Bothan in 1830 and continued to his duty till 1847.On the other hand we have to consider the administration of Nobleman Bedirhan in to two periods. The first period includes between 1830 and 1842 which he has good relation with Ottoman Government.Second period.includes between 1842 and 1847 which he fell from grace and lost his confidence.There were various causes that made Nobleman Bedirhan untrustworthy at point of government view.Those of them were the policy of Ottoman Government which was carried on to strenghten central authority and to form troops by Sultan Mahmud the second and Mehmet Pahsa the Governor of Musul provoked the government against Nobleman Bedirhan by envying him and independent behaviours of Nobleman Bedirhan without guessing the results.Some Statesmen ,Scholars and Sheikhs were sent him as intermediate to resign without confusion.Nevertheless a military operation under the commandership of Marshall Osman Pasha was organized against Nobleman Bedirhan who did not come to reason as a final solution.Nobleman Bedirhan who sheltered in Orak castle surrendered to Ottoman sodiers on 29th July 1847.

Keywords: Cizre, Bedirhan Bey, Diyarbekir, Osmanlı, Şırnak

A. Cizre'nin Osmanlı İdaresine Girmesi

Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu ile ilgisi XV. yüzyıla kadar uzanırsa da, bölgenin tamamen imparatorluğa dâhil edilmesi ve idarî statünün tespiti çaldıran zaferini takip eden yıllarda olmuştur. Bilindiği gibi Şah İsmail, İran'da kısa bir zamanda fevkalâde kuvvetlenen Safevi Devleti'ni kurarak Doğu'da Osmanlı Devleti için hem siyasi hem de ideolojik(dinî) tehlike teşkil eder hale gelmiştir. Bu sırada Trabzon'da sancak beyliği yapan Şehzade Selim durumu fark etmiş ve padişah olur olmaz İran'dan gelen bu tehlikeyi bertaraf etmek için hazırlıklara başlamıştır. Nihayet doğuya hareket ederek 1514 Çaldıran zaferiyle Anadolu

* Yrd. Doç. Dr., Dicle Üniversitesi Z. Gökalp Eğitim Fak. Sosyal Bilgiler Eğitimi ABD, hatipyildiz@mynet.com

üzerindeki bu kötü emellere son vermiştir.[1] Zaferin kazanılmasında tamamen Sünni olan Kürt ve Türkmen aşiretlerinin de büyük bir rol oynadığı görülmüştür.[2]

Bölgedeki aşiretlerin Osmanlı saflarında yer almasında meşhur âlim İdris-i Bitlisi'nin katkısı olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nden önce bölgeye hâkim olan devletlerin izledikleri siyasetin de büyük bir etkisi olmuştur.

Osmanlı Devleti'nden önce bölgeye hâkim olan Akkoyunlu Uzun Hasan ile Safevi hükümdarı Şah İsmail, aşiretlere karşı çok gaddar davranmış ve çıkan ayaklanmaları sert bir şekilde bastırarak yerli beylere göz açtırmamışlardır. İkisinin de temel politikası yerli yöneticileri bertaraf ederek bunların yerine kendi adamlarını atamaktır.[3] Ayrıca Şah İsmail'in Anadolu'nun diğer kısımlarında olduğu gibi bu bölgede de Şiiliği yayma politikası vardır. Şah İsmail'in bu politikaları göz önüne alındığında, aşiretlerin kendilerini Safevî egemenliğinden kurtaracak başka bir büyük güç aramaları şaşırtıcı olmayacaktır. O dönemde buna en uygun alternatif Sünni Osmanlı Devleti'dir.[4] Aşiretlere, Yavuz Sultan Selim'den yana olmayı öğütleyen de İdris-î Bitlisî'dir.[5]

Bu sebeplerden dolayı, Çaldıran savaşı esnasında ve daha sonra, büyük bir kısmı Sünnî olan bölge halkı ve mahallî beyler, Yavuz Selim'in tarafını tutmuş ve başta Diyarbekir olmak üzere birçok şehir kapılarını Osmanlılara açmıştır. Yavuz Selim daha sonra Osmanlı hâkimiyetinin bölgede, özellikle Siirt, Mardin ve Musul tarafında tam olarak tesisi için Diyarbekir Beylerbeyliğine Bıyıklı Mehmed Paşa'yı tayin etmiş ve meşhur âlim İdris-î Bitlisî'yi bu işle görevlendirmiştir. Bütün bu çabalar neticesinde bölgenin fethi kısa sürede tamamlanmıştır.[6]

Yavuz Sultan Selim, İdris-î Bitlisî'nin de yardımıyla Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun büyük bir kısmını ele geçirirken Cizre'yi de almıştır. O sırada Cizre'nin başında bulunan Ali Bey, Yavuz Selim'e bağlılık arz etmiştir.[7]

Bölgenin fethi tamamlandıktan sonra sıra idari teşkilatlanmaya gelmiştir. Osmanlı Devleti fethettiği yeni bölgelerin idari ve siyasî statülerini belirlerken o bölgelerin ekonomik, coğrafi, beşerî, ırkî ve dinî özelliklerini mutlaka dikkate almış ve buna göre idarî statülerini belirlemiştir. Osmanlı Devleti'nin temel siyaseti budur ve bu siyasetin hedefi de fethedilen bölgelerdeki insanların rahat, huzur ve refahını sağlamaktır.[8]

Osmanlı Devleti'nin yeni fethettiği Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi, umumiyetle dağlık alanlarla kaplıdır. Yerleşim merkezleri savunma amacına yönelik kurulduğundan çok defa yerleşime müsait olmayan yerlerde bulunmaktadır. Bölgede karasal bir iklim hüküm sürmektedir. Öte yandan etnik yapıda da homojenlik yoktur. Yaylak ve kışlakların çokluğu sebebiyle bölge göçebe aşiretler için oldukça elverişlidir. Bu nedenle, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun birçok yöresinde kalabalık aşiretler yer almaktadır. Bu aşiretlerin çoğu henüz

---

1 Kuran, Ercüment, Türkiye'nin Batılılaşması ve Millî Meseleler, Der: Mümtaz'er Türköne, Ankara, 1994, s. 272–274

2 Akgündüz, Ahmed, Güneydoğu Meselesi ve Çözüm Yolları, İstanbul, 1994, s. 25

3 Bruinessen, M. Van, Ağa, Şeyh ve Devlet, Çev: R. Arslan, Ankara (?), s. 173

4 Bruinessen, Ağa, Şeyh..., s. 174

5 Bruinessen, Ağa, Şeyh..., s. 176

6 Ögel, Bahaeddin – Yıldız, H.Dursun – Kırzıoğlu, M.Fahrettin – Ersöz, Mehmet – Kodaman, Bayram - Çay ,A.Halûk, Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu, Ankara, 1992, s. 29

7 Tuncel, Metin – Özaydın, Abdülkerim, "Cizre", İ.A. C. VIII, D.İ.B. Yay., s. 38; Sevgen, Nazmi, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri, Ankara, 1982, s. 55; Xemgin, Ethem, İslâmiyet'ten Osmanlılara Kadar Kürdistan Tarihi, C.II, İstanbul, 1997, s. 217

8 Ögel ve değerli, a.g.e, s. 27–28; Ünal, Mehmed Ali, "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Diyarbekir Eyaletine Tâbi Sancakların İdarî Statüleri", X.Türk Tarih Kongresine Sunulan Bildiriler(22–26 Eylül 1986), Ank. 1994, s. 2211

yerleşik hayata geçememiş, sürülerinin peşinde yaylak ve kışlaklar arasında göçebe hayatı sürdürmektedirler. Aşiretler arasında sıkı bir dayanışma vardır.[9]

Bu özelliklerinden dolayı Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da feodal bir yapı hâkimdir. Nitekim Osmanlı idaresi bölgeye teşmil edildiği zaman, aşiret otoritesine dayanan feodal hâkimler birçok yerde uzun yıllar merkezi otoriteden uzak bir nevi muhtariyet içinde siyasi varlıklarını devam ettirmekte idiler.[10]

> Osmanlılardan önce yöreye hâkim olan Safeviler, Akkoyunlular, Karakoyunlular ve onlardan daha öncekiler tam bir merkezi otorite kuramamışlardır. Feodal hayatın tabiî bir unsuru olan çeşitli kaleleri üs olarak kullanan bölge hâkimleri, Doğu ve Güneydoğu'yu ele geçiren büyük siyasi güçlerin tabiiyetini kabul ederek yüzlerce yıldan beri hayatiyetlerini devam ettirmişlerdir. Dolayısıyla, coğrafyanın sağladığı imkânları en iyi şekilde kullanan ve sosyal yapı ile bütünleşmiş feodal güçleri bölgeden bir çırpıda söküp atmak ve merkezi otoriteyi tesis etmek kolay bir iş değildir. Osmanlı idaresi de bu hususları göz önünde bulundurarak, imparatorluğun diğer kısımlarına nazaran Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da farklı bir teşkilatlanmaya gitmek ihtiyacı duymuştur.[11]

Yapılan düzenlemeler sonucunda söz konusu bölgede Diyarbekir merkez olmak üzere Musul, Bitlis, Mardin, Harput, Dersim ve Çapakçur'u da içine alan geniş bir eyalet vücuda getirilmiştir. Kanuni döneminde yeni bir düzenleme yapılarak Van'da ayrı bir eyalet teşkil edilmiştir.[12]

İdarî teşkilatın esasını ve temel birimini oluşturan sancakların teşkilinde ise üç çeşit sancak kabul edilmiştir: 1.Klasik Osmanlı sancakları, 2. Ekrâd Sancakları, 3.Hükümet sancakları.[13] Bunlar arasında da en fazla farklılık gösteren Hükümet sancaklarıdır. Bunlar tahrir işlemlerine ve tımar sistemine tabi olmadıkları için Osmanlı memurlarının salâhiyet ve nezaretleri dışındadır.[14] Ayrıca hükümet sancakları, beylerbeyinin ordusuna düzenli birlikler göndermez ve aynı zamanda merkezi hazineye yıllık vergi ödemezlerdi. Ancak gerektiğinde bu hükümet sancaklarının yöneticilerinden muharebelere katılmaları istenebilirdi.[15]

Bu şekilde Osmanlı Devleti bünyesine dâhil edilen bölge halkı, devletin siyasetine son derece bağlı kalmış ve uzun süren Osmanlı-İran savaşlarında devletin yanında yer aldığı gibi, aynı zamanda Rumeli'deki savaşlara da iştirak etmiştir.[16]

Yukarıda ifade edildiği gibi, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Osmanlı idaresi altına girence "Cizre Beyliği" de Osmanlı idari statüsü içerisinde Diyarbekir Eyaletine bağlı bir "Hükümet Sancağı" olarak varlığını devam ettirmiştir.[17] XVI. yüzyılda Osmanlı İran savaşları münasebetiyle Cizre'nin merkezi otorite ile olan bağı daha da güçlendirilmiştir.

Cizre Beyleri, Osmanlı idaresinden çok istifade etmişlerdir. Şah Ali Bey'den sonra yerine geçen oğlu II. Bedir Bey(1524–1573), Osmanlılara karşı bağlılığını korumuş ve kuvvetlendirmiştir. Onun ölümünden sonra yerine oğlu Emir Muhammed geçmiştir. Bu emir, şark serdarı Lala Kara Mustafa Paşa'nın Gürcistan ve Kafkasya seferlerine katılmış ve bu esnada şehit olmuştur. Yerine geçen oğlu Mehmed de beş sene sonra çocuksuz olarak

---

9 Ünal, M. Ali, Osmanlı Müesseseleri Tarihi, Isparta, 1999, s. 32
10 Ünal, a.g.e, s. 32
11 Ünal, a.g.e, s. 32
12 Ögel ve diğerleri, a.g.e, s. 32
13 Ögel ve diğerleri, a.g.e, s. 36: Ünal, a.g.m. s. 2212–2213
14 Ögel ve diğerleri, a.g.e, s. 39
15 Bruinessen, Ağa, Şeyh…, s. 193
16 Çakaloğlu, Cengiz, P. Averyanof'a Göre Doğu Anadolu (Y. Lisans Tezi), Erzurum, 1995, a.g.e, s. 2
17 Ünal, M.Ali, "XVI. yüzyılda Palo Hükümeti", XI. Türk Tarih Kongresi (Ank. 5–9 Eylül 1990, Kongre'ye sunulan Bildiriler), Cilt. III, Ank. 1994, s. 1075; Tuncel-Özaydın, a.g.em., s. 38

ölmüştür.[18] Bunun üzerine, Osmanlı Devleti'nin emir ve tasvibiyle sülâlenin diğer şubesinden Emir Aziz(1583–1591), Cizre beyi olmuştur. Ancak Emir Şeref ve kardeşleri, Cizre'yi ele geçirmek için Emir Aziz'e karşı mücadeleye başlamışlar. Sonuçta Emir Şeref, Emir Aziz'i öldürerek emirliği ele geçirmiştir.

1626'da ise Sultan IV. Murad tarafından Cizre beyliği, daha önce de kısa bir süre bu görevde bulunmuş olan Emir Mehmed'e verilmiştir. Fakat Emir Mehmed, Emir Şeref'in korkusundan Cezire'ye gidip beylik görevine başlamaya bir türlü cesaret edememiştir. Nihayet Osmanlı Devleti, 1627 yılında Cizre beyliğine tamamıyla son vererek bölgede devlet nüfuzunu sağlamış ve asayişi temin etmiştir. Hükümetin Cizre'deki nüfuzu daha sonraki yıllarda da artarak devam etmiştir.[19]

IV. Murad tarafından Cizre'deki yerli beylerin idaresine son verilmesinden XIX. yüzyılın başlarına kadar Cizre Emirliğinden ve Cizre'nin tarihinden pek fazla söz edilmemektedir. Ancak XIX. yüzyılda Bedirhan Bey'in Cizre mütesellimi olarak tayin edilmesiyle birlikte tarihçiler yeniden Cizre Emirliğinden söz etmeye başlamışlardır.[20]

B. Bedirhan Bey'in Cizre Yönetimini Ele Alması

1. Bedirhan Bey'in Kimliği

1217 (1802/1803) yılında Cezire-i ibn-i Ömer'de doğan Bedirhan Bey'in, Halid b. Velid'in torunlarından Diyarbekir Valisi Abdülaziz'in soyundan geldiği söylenmektedir. Bu sebeple de aileye intisap şerefi olarak "Azizî" denilmiştir.[21] "Şerefnâme"ye gönderme yapan M. Zeki[22] ve diğer bir kısım yazarlar ise "Azizan" kelimesinin hanedanlığın kurucularından biri olan Cezireli İbn. Halid'in oğlu Mir Abdülaziz'den geldiğini ileri sürmektedirler. Bu ailenin önemli temsilcilerinden biri olan Kamuran Ali Bedirhan'ın düşüncesine göre "Azizan" kelimesi, Cezire'den az uzakta yer alan küçük bir köy olan "Azizan"ın adından gelmiştir.[23]

Bedirhan Bey, Abdullah'ın oğludur. Aile sırasıyla Mustafa Han, İsmail Han, Mansur Han, Emir II. Şeref Han, Emir Muhammed Han, Emir I.Şeref Han'a ulaşmaktadır.

Cizre tarihinde "Emir Bedirhan" başlı başına bir yer tutmaktadır. Bugün dahi "Bedirhanîler" adıyla bu sülaleden gelme aile fertleri ülkemizde yaşamaktadır.

Diyarbekir Müşiri Vecihi Paşa ile Bağdat Valisi Necip Paşa'nın ortak olarak Sadarete yazdıkları 1842 tarihli yazıda Bedirhan Bey'den "Asâkir-i Redife Miralaylarından" ve "Cizre hanedanından" şeklinde bahsedilmiştir.[24] II. Mahmut döneminde Redif askeri teşkilatı kurulunca, diğer bölgelerde olduğu gibi, bu bölgede de Bedirhan Bey "Redif Miralayı"(Redif Albayı) olmuştur.[25]

Musul Valisi Mehmed Paşa'nın 1842 tarihli bir yazısında ve daha birçok belge ve eserlerde ise Bedirhan Bey'den "Cizre ve Bohtan Mütesellimi"[26] olarak bahsedilmiştir. O sırada

---

18 Sevgen, a.g.e, s. 55–56
19 Sevgen, a.g.e, s. 56–60
20 Celil, Celile, XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler, Ankara, 1992, s. 77–78
21 Sevgen, a.g.e, s. 61; Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmanî, C.II, s. 360
22 Zeki, Mehmed Emin, Kürdistan Tarihi, Ankara, 1992
23 Celil, a.g.e, s. 77–78
24 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Mesâil-i Mühimme, Nr: 1225; Sevgen, a.g.e, s. 61
25 Çadırcı, Musa, "Genel Çizgileriyle 19.Yüzyılda Diyarbakır", 1.Bütün Yönleriyle Diyarbakır Sempozyumu, 27-28 Ekim 2000, Ankara, 2001, s.145
26 Ahmed Lütfi Efendi, Tarih-i Lutfî, Cilt VIII. Nşr: Abdurrahman Şeref, Dersaadet, 1328, s. 142; Başbakanlık Osmanlı Aşrivi, Ayniyat Defteri, Nr: 609, s. 3, 8, 53

mütesellim sancak yöneticisidir. Başka bir deyişle devlet adına eyaletten sonra gelen birimi idare eden resmi görevli bir devlet memurudur.[27]

2. Bedirhan Bey'in 1830–1842 Arası Cizre ve Bohtan Mütesellimliği

Bedirhan Bey'in babası Abdullah Han'ın ölümünden sonra emaret mevkiine amcasının oğlu Emir Seyfeddin geçmiştir. Dünya işlerinden ziyade ahiret işleri ve hazırlığıyla meşgul olan Emir Seyfeddin zamanında emaretin idaresi bozulmuş ve aşiretler öteye beriye saldırmaya başlamışlardır. Bedirhan Bey, bu gibi hallere göz yummamış, müdahale ederek işlerini düzeltmek istemiştir. Emir Seyfeddin, noksanını anlayarak yerini Bedirhan Bey'in büyük kardeşi Salih Bey'e bırakmıştır. Bu da ibadetle meşgul derviş meşrep bir zattır. Kardeşinin ısrarı ile kabul ettiği emaret vazifesini yapamayacağını anlamış, o sırada Nakşî tarikatına da girmiş olduğundan bir köşeye çekilmeyi daha uygun bularak, emirliği kardeşi Bedirhan Bey'e bırakmıştır.[28] Böylece Badirhan Bey, 1830 yılında Cizre ve Bohtan mütesellimi olmuştur.[29] Bazı kaynaklara göre Bedirhan Bey 1821'de mütesellimliğe tayin edilmiştir.[30] Bedirhan Bey'in mütesellim olarak tayin edildiği Cizre, Bohtan bölgesindedir. Bohtan ise idarî bir mefhum olmayıp coğrafidir. Bohtan'a izafe edilen yerler Eruh, Cizre ve Şırnak'tan ibarettir. Bohtan, Dicle Nehri'nin kollarından bir akarsuyun adıdır. Bu isim yüzyıllar boyunca bu havalide oturan ve vaktiyle hâkim ırk vaziyetinde bulunan Bohti aşiretinden kalmıştır.[31]

Mütesellim olarak tayin edilen Bedirhan Bey, idareyi tanzim ederek Cizre vilayetinde otorite tesis etmiştir. Şeyhülislam Abdülkudsi, askerlik işlerine bakan Tahir Ağa, süvari kumandanı Hamid Ağa, hazine ve içişleri nazırı Efendi Ağa, Bedirhan Bey'e idarede muvaffak olması için yardım etmişler. Bedirhan Bey'in en önemli icraatı, dağınık ve baş kaldırmış aşiretleri birlik çemberi içine almak ve öteye beriye saldırmalarını engellemek olmuştur. Hayatının dokuz yılı bu işlerle geçmiştir.[32]

Bedirhan Bey, askeri yönden de tecrübeli ve iyi bir kumandan olduğundan dolayı düzeni sağlamak için ihtiyaç duyduğu kuvvetleri de hızla oluşturmaya başlamıştır.

Bedirhan Bey, sadece kendi halkına değil burada yaşamakta olan Ermeni, Asurî, Keldanî ve diğer azınlıklara da eşit davranmıştır. Bölgeyi gezen Ditil,[33] intibalarını şöyle anlatmıştır: "Bu bölgede gerçekleşen genel asayiş ve emniyet kural halinde gelişmiş ve Bedirhan Bey'in ülkesinde (emiri olduğu bölge kastedilmektedir) çocuk elindeki altınla gezmeye başlamıştır. Diğer yörelerde yaşayanlar buraya göç ediyor ve insan buradan ayrılmak istemiyor".[34]

Ditil, bundan sonra Bedirhan Bey'in idare tarzından, askeri yönetiminden ve toprakların işletilmesi hususundaki çalışmalarından gururlanarak bahsetmiştir.[35] Çünkü Ditil, Bedirhan Bey'in bu başarılarına hayran kalmıştır. Özellikle vergi ve adalet alanında izlediği yöntemler, Musul ve Diyarbekir eyaletlerinde bulunan aşiretleri de Bedirhan Bey'in bölgesine çekmiştir.[36]

---

27 Çadırcı, a.g..m, s.145
28 Sevgen, Nazmi, "Kürtler", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, C.I, Sayı: 11, İst., 1968, s. 49; Malmisanij, Cızira Botanlı Bedirhaniler, İstanbul 2000, s. 58
29 Tuncel-Özaydın a.g.m., s. 39
30 Celil a.g.e, s. 77-78; Bruinessen, Ağa, Şeyh..., s. 220
31 M. Streck, "Bohtan", İ.A., C.II, MEB. Yay., s.773
32 Sevgen, a.g.m, s. 49; M.Van Bruinessen, Kürdistan Üzerine Yazılar, İst., 1993, s. 130–131
33 Ditil, 19. Yüzyılın ilkyarısında Doğu bölgesini gezen yabancı bir seyyahtır.
34 Halfin, XIX.yüzyılda Kürdistan Üzerine Mücadeleler, İst., 1992, s. 49
35 Halfin, a.g.e, s. 51–52; Celil, a.g.e, s. 133–137
36 BOA, AD, Nr: 609, s. 3–4; BOA, İMM, Nr:1228

a) Osmanlı Devleti'nin 1833–1839 Doğu Harekâtı Sırasında Bedirhan Bey'in Durumu: 1833 Kütahya Antlaşmasıyla Kavalalı Mehmed Ali Paşa tehlikesini geçici de olsa ortadan kaldıran Osmanlı Devleti, ülkenin birçok yerinde ve özellikle Doğu bölgesinde sarsılan merkezi otoriteyi güçlendirmeye yönelmiştir.[37] Bu iş için de Sivas Valisi eski Sadrazam Reşid Paşa görevlendirilmiştir.[38] Reşid Paşa, Revanduz taraflarına memuriyetinde Cizre üzerine geldiği sırada, Cizre emiri olan Bedirhan Bey'in kendisine karşı herhangi bir karşı koyma hareketi olmamıştır. Sadece Bedirhan Bey'in amcasının oğlu olan Seyfeddin Bey biraz Reşid Paşa'yı uğraştırmış, fakat sonuçta kaçarak Bağdat valisine sığınmış ve validen affedilmesi için aracı olmasını istemiştir. Valinin aracı olmasıyla kendisine konak ve tayinat verilerek taltif edilmiştir.[39]

Bedirhan Bey'in ailesinin eski ve diğerlerine nispeten daha sadık olduğunu araştıran Reşid Paşa, Bedirhan Bey'i yanına çağırarak güvenlik hissi vermiş ve onu tekrar Cizre beyi olarak tayin etmiştir.[40] Seyfeddin Bey de Hafız Paşa'nın Diyarbekir müşirliği esnasında onun hizmetine girmiş, içtenlikle hizmet ederek rızasını kazanmış ve "Miralaylık"[41] rütbesini alarak nizamiye askerinin içerisine dâhil olmuştur. Bedirhan Bey ve ailesi daha sonraki yıllarda Sadullah Paşa ve Zekeriya Paşa'nın Diyarbekir valilikleri esnasında da sadakat ve bağlılıklarını devam ettirmişlerdir.[42]

Osmanlı Ordusu'nun Doğu harekâtı esnasında orduda yer alan ve 1838'de Cizre'ye gelen meşhur Alman yüzbaşısı H.Von Moltke de mektuplarında; Mehmed Paşa kumandasındaki askerlerle Cizreli Sait Bey'in üzerine yapılan harekâtta ve 1839'da Mısırlı İbrahim Paşa'nın Anadolu'ya yaptığı akınlarda Bedirhan Bey'in devlet saflarında yer aldığını belirtmiştir.[43] Bu yıllarda Bedirhan Bey, aracılığına itimat edilen bir şahıstır. Mesela, Van tarafındaki bazı kazaları idare etmekle vazifeli olan Han Mahmud, Hafız Paşa'nın Erzurum müşirliği esnasında bir takım uygunsuz hareketlerde bulunmuş ve bundan dolayı korkuya kapılmıştır. Ancak Cizre mütesellimi Bedirhan Bey tarafından güven hissi verilerek Erzurum'a gönderilmiş ve itaatini arz ederek görevine devam etmiştir.[44]

Görüldüğü gibi, 1842 yılına kadar gerek Bedirhan Bey'in ve gerekse Bedirhan Bey'in mensup olduğu "Azizan" ailesinin devlete karşı herhangi bir uygunsuz hareketi söz konusu değildir. Fakat bu tarihlerden itibaren çeşitli sebeplerden dolayı durum değişmeye başlayacaktır.

b) Cizre'nin Bazı Bölgelerinin Musul Eyaleti'ne Bağlanması: Cizre ve Cizre'ye bağlı kazaların tamamı Diyarbekir eyaletine bağlıdır. Ancak, 1842 yılına gelindiğinde, eldeki belgelerden anlaşıldığına göre çeşitli sebeplerden dolayı Cizre'nin Aşti, Bohtan ve Hacı Behram havalisi Musul eyaletine; geri kalan Cizre, Midyat ve sair yerler ise Diyarbekir eyaletine bağlanmıştır(21 Zilkade 1257 /4 Ocak 1842).[45]

Cizre'nin bazı kazalarının Musul'a bağlanması sebeplerinin başında o tarihlerde Diyarbekir eyaletinin içinde bulunduğu durum gelmektedir. Çünkü bu tarihlerde Diyarbekir'de müşir yoktur ve bazı karışıklıklar meydana gelmiştir. Ayrıca etraflı ve nüfuzlu

---

37 Çay, A.Haluk, Her Yönüyle Kürt Dosyası, Ank. 1993, s. 345
38 Zeki, a.g.e, s. 121
39 BOA, İMM, Nr: 1229
40 BOA, İMM, Nr: 1229; BOA, İMM, Nr:1225
41 Miralaylık rütbesi, bugünkü "Albay rütbesi"nin karşılığıdır.
42 BOA, İMM, Nr: 1229, Bağdat Valisi Necip Paşa'nın 9 Şevval 1259/2 Kasım 1843 tarihli yazısı.
43 H.Von Moltke, Türkiye Mektupları, Çev: Hayrullah Örs, İst. 1988, s. 182-185
44 BOA, İMM, Nr: 1225, Diyarbekir, Valisi Mehmed Vecihi Paşa'nın 3 Rebiyülevvel 1258/15 Nisan 1842 tarihli yazısı.
45 BOA, İMM, Nr: 1225/7; BOA, İMM, Nr: 1227.

bir şahsiyet olarak tanınan Bedirhan Bey'in bu idari boşluktan faydalanarak bir fesat çıkarmasından da korkulmaktadır.[46]

Bununla birlikte Musul valisinin, ortaya çıkacak herhangi bir İran tehlikesine karşı güçlü olması ve Bağdat'ın Musul caddesinin güvenli ve açık tutulması düşüncesi de bu idari statünün gerçekleşmesinde etkili olmuştur. Bu husus, Musul Valisi Mehmed Paşa'nın 21 Zilkade 1257/4 Ocak 1842 tarihli arizasında daha açık olarak ifade edilmiştir. Arizada; "Cizre Diyarbekir'e uzaktır. Civariyeti dolayısıyla Musul'a ilhak olunduğu surette ahalisi şekavete cesaret edemeyip eşkıyanın zapt edileceği, fakirlerin korunacağı, mirî malı olan zahirenin daha kolay toplanarak çürümesi ve bozulmasının engelleneceği bildirilmiştir. Ayrıca, İran'a karşı bölgede askeri kuvvetin artacağı mütalâa edilmiştir. Tedbir olarak da, zikredilen kazanın Musul'a katılması daha önce Bağdat Valisi Ali Paşa köleleri ve tarafı çakeriden niyaz ve iltimas olunmuştur. Bu tekliflerimiz kabul edilerek zikredilen kaza Musul'a bağlanmıştır"[47] denilmiştir.

c) Bedirhan Bey ve Cizre Ahalisinin Yeni İdarî Statüye Tepkileri: Yukarıda bahsedilen sebeplerden dolayı Cizre'nin bazı kazalarının Musul'a bağlanması, hem Cizre mütesellimi Bedirhan Bey'i ve hem de Cizre ahalisini çok rahatsız etmiştir. Bu sebeple Bedirhan Bey, çeşitli makamlara arizalar göndererek Cizre ve çevresinin tekrar Diyarbekir'e bağlanması ricasında bulunmuş ve bunun gerekçesini izah etmiştir.

Bedirhan Bey, 28 Zilhicce 1257/10 Şubat 1842 tarihinde Diyarbekir valisine sunduğu yazıda bu hususstaki endişesini şöyle ifade etmiştir: "...Bohtan ve Hacı Behram kazalarının arazi ve emlakleri ve ahali ve sair hususları Cizre ile karışık olduğundan başka, Bohtan kazasının 3000 kadar hanesi göçebe takımı olup yaz mevsiminde Bohtan yaylasında ve kış mevsiminde ise Cizre çölünde barınmaktadır. Cizre, Musul'da olduğu surette göçebe emniyet edemediklerinden gidemeyeceklerdir. Bilahare gitseler bile Cizre'nin Musul'a bağlanması münasebetiyle, zikredilen kazaya böyle külliyetli göçeri bırakmayacaklarından bütün bütün perişan olacaklardır. Cizre'ye Musul valisi tarafından mütesellim tayin edilmesi icab edecek ve bunların arazileri karışık olduğundan dolayı, kargaşalar eksik olmayacaktır. Bir de Musul valisi hazretleri daha önce Telafer kalesi ahalisinden bazılarına rey ve aman verip yanına çağırmış, kaleyi aldıktan sonra bunları hapsetmiş ve Zaho mütesellimi İbrahim Ağa'ya dahi rey verdikten sonra hakkında kötü muamele yapmış olduğundan hususîyle Cizre, Telafer ve Zaho'ya komşu olduğundan ve ahali Musul valisi paşa hazretlerinin kendi haklarındaki maksadını iyi bildiklerinden, Diyarbekir'e bağlanmaları için durumun yüksek makamınızca merhametli padişahımızın yüce katlarına arz edilmesini istirham etmek üzere geçenlerde bir dilekçe ile hepsi Diyarbekir'e gelmek istemişlerdir. Dilekçeleri bu kere kâtibim kulunuz eliyle sunulmuş olduğundan lütfen ve merhameten evvela devlet alacaklarının korunması, ikinci olarak da halka merhamet ederek Cizre'nin eskiden olduğu gibi Diyarbekir eyaletine bağlanması hususunda padişahımız efendimiz hazretlerinin merhametli katlarına arzını istirham ederim..."[48]

Bedirhan Bey ve Cizre ahalisinin Musul Valisi Mehmed Paşa'nın idaresinden çekinmelerinin en önemli sebeplerinden biri de Mehmed Paşa'nın kendi ahalisine uyguladığı zulüm ve baskıdır. Çünkü birçok belgede, Osmanlı hükümetinin valinin bu tutumundan dolayı kendisine nasihat ettiği ve ahalisine iyi davranmasını istediği yazılıdır. Fakat bu nasihatlere rağmen valinin tutumunda herhangi bir değişiklik meydana gelmemiştir. Bu nedenle,

[46] BOA, İMM, Nr: 1225/2
[47] BOA, İMM, Nr: 1225/7
[48] BOA, İMM, Nr: 1225

28 Rebiyülahır 1262/25 Nisan 1846 tarihli arz tezkeresinde valinin yaptığı zulümden bahsedilerek, Manisa'ya sürgün edilmesi Padişah tarafından uygun görülmüştür.[49]

3. Bedirhan Bey'in 1842–1846 Arası Cizre ve Bohtan Mütesellimliği

a) Bedirhan Bey'in Musul Valisi Mehmed Paşa ile İlişkisi: Bedirhan Bey'in Diyarbekir valileri ile arası iyi olup, Diyarbekir'e zaman zaman gidip gelmiştir.[50] Fakat Musul Valisi Mehmed Paşa ile arası eskiden beri iyi olmayıp, çeşitli sebeplerden dolayı güvenini yitirmiştir. Bu sebeplerin başında Bedirhan Bey'in Sincar hareketi gelmektedir. Bedirhan Bey daha önceleri olduğu gibi, Sadullah Paşa'nın Diyarbekir valiliğine atanması esnasında da iyi hizmetleri görüldüğü için Midyat kazasının idaresi de uhdesine verilmiştir. Mardin sancağı ise Diyarbekir'e bağlanarak Sadullah Paşa'nın idaresine bırakılmıştır. Bu sırada Mardin sancağı dâhilinde bulunan Sincar dağı sakinleri isyan halinde olduklarından, Sadullah Paşa'nın talimatıyla Bedirhan Bey, Sincar dağını vurmuştur. Ancak Musul Valisi Mehmed Paşa, bu olayı kendi idaresinde bulunan yerlere el uzatılması şeklinde yorumlamış ve Bedirhan Bey'e karşı kin ve düşmanlık beslemeye başlamıştır. Mehmed Paşa'nın bu tavrı iyice ortaya çıkınca Bedirhan Bey'in de O'na karşı olan güveni ortadan kalkmıştır.[51]

Musul valisinin Bedirhan Bey'e karşı kin ve düşmanlık gütmesinde, Bedirhan Bey'in kendi bölgesinde tesis ettiği otorite ve elde ettiği başarıların da etkisi vardır. Çünkü daha önce de ifade edildiği gibi, Bedirhan Bey'in hoşgörülü ve adaletli idaresinden dolayı Musul ve Diyarbekir eyaletlerinden çok sayıda aşiret, yerini yurdunu terk ederek Cizre bölgesine göç etmiştir.[52]

Musul Valisi Mehmed Paşa'nın bir takım nedenler öne sürerek Cizre'nin bazı kazalarının Musul'a bağlanmasını sağlaması ise Bedirhan Bey ile arasının iyice açılmasına sebep olmuştur. Cizre, Musul'a bağlandığı için Musul Valisi Mehmed Paşa birkaç defa Bedirhan Bey'i yanına istemiş, fakat Bedirhan Bey, daha önce cereyan eden hadisenin de tesiriyle kendisine emniyet etmediği için gitmemiştir. Mehmed Paşa'nın bütün ısrarlarına rağmen sonuç değişmeyince, kin ve düşmanlığı artmış ve Bedirhan Bey'in kendisine olan emniyeti tamamen kalkmıştır.[53]

Cizre'nin Musul'a bağlanması ile birlikte Bedirhan Bey'in Musul valisi ile arası iyice açıldığı için kendini muhafaza etmek gayesiyle 1842 yılında bazı tedbirlere başvurmuştur. Öncelikle etraftaki kazaları kışkırtarak kendi yanına celp etmiştir. Daha sonra yaylamak bahanesiyle Van taraflarına doğru gidip Han Mahmud ile ittifak kurmuş ve her biri bulunduğu mahalde kuvvet tedarikine başlamıştır. Ayrıca, bir müddetten beri Musul'da ikamet etmekte olan İmadiyeli İsmail Paşa'nın,[54] ailesini bırakarak Bedirhan Bey'in yanına gelmesi, Mehmed Paşa'ya, Bedirhan Bey tarafına kuvvet göndermesi için fırsat vermiştir. Mehmed Paşa, İsmail Paşa gailesini bertaraf etmek üzere Diyarbekir'den de 1000 kadar asker isteyerek İmadiye taraflarına göndermiştir. Bunun üzerine, önceden Dersaadet'e ve Erzurum'a gitmek niyetinde olan Bedirhan Bey, bundan vazgeçerek ailesini ve kendini korumak için İmadiyeli İsmail Bey'in yanında yer almış ve böylece bir kez daha Musul valisine muhalefet etmiştir.[55]

b) Babıâli'nin Bedirhan Bey'e Karşı Tutumu ve Cizre'nin Yeniden Diyarbekir'e Bağlanması: Musul Valisi Mehmed Paşa'nın haricinde bölgedeki diğer eyalet valileri ve

---

[49] BOA, İrade Dâhiliye, Nr: 6158; BOA, İMM, Nr: 1252, Musul Valisi Mehmed Es'ad Paşa'nın 10 Rebiyülâhır 1263/27 Mart 1847 tarihli yazısı.
[50] BOA, İMM, Nr:1227/2
[51] BOA, İMM, Nr:1225/2
[52] BOA, İMM, Nr:1228; BOA, AD, Nr: 609, s. 3–4
[53] BOA, İMM, Nr:1225/8
[54] İsmail Paşa, İmadiye'nin eski yöneticisi olup, son zamanlarda Babıâli nezdinde asi durumuna düşmüştür.
[55] BOA, İMM, Nr:1225

dönemin Osmanlı sadrazamları, Bedirhan Bey'in 1842 tarihlerinde giriştiği faaliyetlerine karşılık kendisine güvenlik hissi verilmesi ve bu nazik vakitte devletin başına bir gâile çıkarılmaması düşüncesindedirler. Bağdat Valisi Necip Paşa, Erzurum Valisi Halil Kâmili Paşa ve Diyarbekir Valisi Mehmed Vecihi Paşa'nın çeşitli arizalarında; Bedirhan Bey'in giriştiği ittifaklar ve yaptığı zararlı hareketlerin temelinde Musul valisine olan güvensizliğin yattığı, Bedirhan Bey'in kendini ve ailesini muhafaza etmek için bu tür hareketlere giriştiği ve bunun haricinde saltanat-ı seniyyeye herhangi bir muhalefetinin olmadığı ifade edilmiştir. Ancak, Musul Valisi Mehmed Paşa her defasında Bedirhan Bey'i İstanbul'a şikâyet ederek âdeta Osmanlı Devleti'nin başına bir gaile çıkarmak istemiştir. Mehmed Paşa, Cizre'nin Diyarbekir'e bağlı olan diğer kazaları da kendi uhdesine verilirse sözü edilen bölgede sükûnetin sağlanacağını ve Bedirhan Bey gailesinin def' olunacağını belirtmiştir.[56] Bedirhan Bey ne kadar güzel hizmet ederse etsin, Mehmed Paşa buna kail olmayarak vücuduna kast etmek istemiş ve bulunduğu idarî konumdan uzaklaştırılmasını arzulamıştır.[57]

Diğer taraftan, yukarıda ifade edildiği gibi, Diyarbekir Valisi Mehmed Vecihi Paşa ise Bedirhan Bey'e güvenlik hissi verilerek saltanat-ı seniyye tarafına celp edilmesinden yanadır. Bedirhan Bey'in bu sıralarda meydana gelen bazı hareketlerini incelemek üzere kendi dairesinden Yusuf Efendi'yi Cizre'ye göndermiş ve beraberinde de Bedirhan Bey'e bir mektup yollamıştır. Mektubunda Bedirhan Bey'e güven hissi vererek onu Diyarbekir'e çağırmıştır(7 Zilhicce 1258 / 9 Ocak 1843). Fakat Bedirhan Bey, Mehmed Paşa'dan çekindiği için kendi gelemeyip kardeşi Salih Bey ile kâtibi Ahmed Efendi'yi Diyarbekir'e göndermiştir. Gerek Salih Bey'in konuşmalarından ve gerekse bir ay kadar Bedirhan Bey'in yanında kalan Yusuf Efendi'nin yazısından anlaşıldığına göre, şimdilik Bedirhan Bey'in hükümet aleyhinde herhangi bir düşüncesi yoktur. Sadece Mehmed Paşa'ya olan güvensizliğinden dolayı bazı hareketlere teşebbüs etmiştir. Bedirhan Bey'in tek isteği Cizre'nin bir an evvel Diyarbekir'e bağlanmasıdır. Diyarbekir valisi de bu doğrultuda kendisine güvence vererek söz konusu idarî değişikliğin gerçekleşmesi için gereken yazışmaları yapacağına söz vermiştir.

Vecihi Paşa'ya göre, Cizre'nin eskisi gibi Diyarbekir'e bağlanarak Bedirhan Bey'in temin edilmesi gerekir. Eğer böyle bir yol takip edilirse muhtemel bir ayaklanmanın çıkması ve [58]birçok insanın ölmesi engellenmiş olur. Aksi halde Bedirhan Bey'in, bulunduğu bölgeden tamamen kaldırılması gerekecektir ki, bu da kolay bir iş değildir. Çünkü Bedirhan Bey, diğer kaza ve aşiretler üzerinde de söz sahibidir ve her an bunları yanına alarak büyük bir kuvvet oluşturabilir.[59] Ortada herhangi bir geçerli sebep yokken devletin başına böyle bir gailenin çıkarılması anlamsızdır. Bu sebeple birinci yol izlenerek Bedirhan Bey temin edilmeli ve kısa zamanda Cizre Diyarbekir'e bağlanmalıdır.

Erzurum Müşiri Halil Kâmili Paşa ile Bağdat Valisi Necip Paşa'ya göre, her ne kadar Bedirhan Bey güvenilir bir adam değilse de böyle nazik bir zamanda hakkında temin cihetine gidilmesi ve Cizre'nin Diyarbekir'e bağlanması en uygun seçenektir.

Diyarbekir, Bağdat ve Erzurum valileri ile ordu kumandanları ve Babıâli arasında cereyan eden birçok yazışmadan sonra, bölgenin yapısı ve Bedirhan Bey ile ailesinin daha önceki güzel hizmetleri dikkate alınarak durum Meclis-i Umumi'de görüşülmüş ve karara bağlanmıştır. Bu karar, padişah Abdülmecid tarafından da uygun görülmüştür. Buna göre, Cizre Diyarbekir'e bağlanacak ve Mehmed Paşa'ya da uygun bir cevap yazılacak, gerekirse

---

[56] BOA, İMM, Nr: 1225, Diyarbekir Valisi Mehmed Vecihi Paşa ile Bağdat Valisi Necip Paşa'nın 13 Muharrem 1258/25 Şubat 1842 tarihli ortak yazıları ve Vecihi Paşa'nın 3 Rebiyülevvel 1258/15 Nisan 1842 tarihli yazısı.

[57] BOA, İMM, Nr:1227

[58]

[59] BOA, İMM, Nr:1225/20

görevinden alınacaktır.[60] Böylece, 22 Recep 1258/29 Ağustos 1842 tarihinde Cizre eskiden olduğu gibi Diyarbekir'e bağlanmıştır.[61]

4. Bedirhan Bey'in Cizre ve Bohtan Mütesellimliğinin Sona Ermesi

a) Bedirhan Bey'in 1843 Nesturî Harekâtı ve Bab-ı Ali Nezdinde İtibarının Düşmesi: Osmanlı hükümetinin Bedirhan Bey'e karşı olan güvenini sarsan ve onu asi bir idareci konumuna iten en önemli olay, 1843 Nesturî harekâtıdır. Nesturîler idari açıdan genel olarak Erzurum paşalığına bağlıdır. Fakat Hakkâri ve Bohtan arasında bulunan Nesturîler, patrikleri Marşimun idaresinde Hakkâri Kürt emrinin iktidarını kabul etmişlerdir.[62] Ancak, Hakkâri bölgesinde yaşayan ve birkaç yüzyıldan beri tam olarak hükümete itaat etmeyen Nesturî tâifesi çeşitli sebeplerden dolayı[63] 1843 yılında yine itaatsizlik göstermiştir. Bedirhan Bey de hükümetin müsaadesini almadan bu taifenin üzerine bir askeri harekât düzenlemiş ve onlara büyük kayıplar verdirmiştir.[64]

Bedirhan Bey'in, Osmanlı hükümeti nezdinde hizmetini ve sadakatini ispat etmek gayesiyle[65] giriştiği bu hareket[66], ister samimi olsun ister olmasın, Osmanlı hükümeti tarafından yersiz, zamansız ve usulsüz bir hareket olarak görülmüş ve hükümet nezdinde kendisini şüpheli bir kişi konumuna düşürmüştür. Durumdan yabancı elçi ve konsoloslar da memnun kalmayarak, memnuniyetsizliklerini Osmanlı hükümetine bildirmişlerdir.[67] Aslında Bedirhan Bey de sonradan, yaptıklarının yanlış olduğunu bir derece kabul etmiş ve 15 Ramazan 1259/9 Ekim 1843 tarihinde Erzurum Valisi H. Kâmili Paşa'ya gönderdiği yazıda; "...Eğer kusur etmiş isem, af ve merhamet şanınızdır..." şeklinde bir ifade kullanarak affını dilemiştir.[68]

Osmanlı devlet adamlarına göre, aşiret emirlerinin hiç birisine bilinen tabiatları gereği tam olarak emniyet etmek caiz değildir. Bedirhan Bey'in izinsiz olarak gerçekleştirdiği Nesturî harekâtı ve bunun sonucunda külliyetli miktarda esir alması ve devletin başına yabancıları musallat etmesi, bu düşünceyi daha da artıracaktır.[69] Ancak Osmanlı Devleti'nin o dönemde içinde bulunduğu durum ve Bedirhan Bey'in Erzurum valisi tarafından etraflıca anlatılan ve hükümetçe de bilinen hizmetleri, sahip olduğu güç ve diğer bölge emirleri üzerindeki etkileri dikkate alınarak;[70] Diyarbekir, Erzurum, Şam ve Musul valilerine gönderilen emirlerde kendisine güvenlik hissi verilmesi ifade edilmiştir. Ayrıca bu emirlerde; Bedirhan Bey'in Nesturîlerden el çekmesi, bir daha böyle bir katliamın meydana gelmemesi, alınan esirlerin memleketlerine geri gönderilmesi ve Nesturî taifesinin himaye edilmesi gibi hususlara da yer verilmiştir.[71] Hatta durumu yerinde tahkik etmek üzere Cizre tarafına Kemal Efendi'nin tayin edilmesi uygun görülmüştür.[72] Kemal Efendi, Cizre'ye gidip gerekli incelemeleri yaptıktan

---

60 BOA, İMM, Nr:1225,22 Receb 1258/29 Ağustos 1842 tarihli arz tezkeresi
61 Kuran a.g.e., s. 277
62 Celil, a.g.e, s. 136
63 Bu olay hakkında geniş bilgi için bkz. Hatip Yıldız, " Bedirhan Bey ve Nesturîler", Süryaniler ve Süryanilik I, Haz: Ahmet Taşğın, Eyyüp Tanrıverdi, Canan Seyfeli, İstanbul, Mart 2005, s. 161-183
64 Halfin, a.g.e, s. 20–21; Sevgan "Kürtler" BTT Dergisi, C.I, S. 12, Eylül 1968, s. 46
65 BOA, İMM, Nr: 1228
66 Bedirhan Bey'e göre, uzun zamandan beri hükümete itaat etmeyen ve gittikçe de itaatsizliğini artıran Nesturî taifesinin oturdukları yerlerde top ve araba işlememektedir. Bu sebeple, ileride devletin başına bir gâile çıkarmalarını engellemek amacıyla böyle bir harekete teşebbüs ettiğini kendisi ifade etmiştir.(BOA, İMM, Nr: 1229, Bedirhan Bey'in Erzurum Valisi H. Kâmili Paşa'ya gönderdiği 15 Ramazan 1259/9 Ekim 1843 tarihli yazı).
67 BOA, İMM, Nr: 1228
68 BOA, İMM, Nr: 1229
69 BOA, İMM, Nr: 1229/8
70 BOA, İMM, Nr: 1229/2; BOA, İMM, Nr: 1228/5
71 BOA, AD, Nr: 609, s. 1–10
72 BOA, AD, Nr: 609, s. 9

sonra gözlemlerini sadarete bildirmiş ve yapacak bir işi kalmadığından İstanbul'a geri çağrılmıştır(2 Zilhicce 1260/13 Aralık 1844).[73]

Osmanlı hükümeti, Avrupa devletlerinin şikâyetlerinden dolayı özellikle esirlerin alınması hususu üzerinde çok durmuştur. Bu çabalar sonucunda, Erzurum Valisi H. Kâmili Paşa'nın 12 Şevval 1259/5 Kasım 1843 tarihli yazısında belirtildiğine göre, esirlerin hemen hemen tamamı Bedirhan Bey tarafından geri verilmiştir.[74]

Osmanlı hükümeti her ne kadar Bedirhan Bey'e güvenlik hissi verilmesi yönünde emirler verse de 1843 Nesturî olayıyla birlikte kâfi bir kuvvetle Bedirhan Bey'in işini bitirmeye karar vermiştir. Bu durum, 14 Şaban 1259/9 Eylül 1843 tarihinde padişaha sunulan tezkerede açıkça görülmektedir. Padişah tarafından uygun görülen bu tezkerede; "...Bedirhan Bey'in teşebbüs ettiği hareketler ve durumlar çirkin ve neticesi zararlı ve uygunsuz şeyler olduğundan, kendisinin zararlı hallerinin def' edilmesi gerekli ise de müşarünileyh Namık Paşa tarafından şifahen ifade edildiği üzere, Bedirhan Bey hayli kuvvetli ve etraflı bir şahıs olduğundan kolaylıkla ele geçirilmesi mümkün değildir. Ancak Musul, Erzurum ve Diyarbekir valileri birleşip ittifak yaparak, mükemmel ve seri tedbirler alarak her biri bir taraftan etrafını kuşatıp işini bitirmeye gayret etmekle mümkündür. Bu ise İran meselesi ortada iken caiz değildir. Uygun zamanını ve mevsimini beklemek icab etmektedir. Çünkü Bedirhan Bey günden güne durumunu genişletmekte ve fesat oluşturmaktadır..."[75] ifadeleri yer almıştır.

Musul Valisi Mehmed Paşa'nın Sadarete ve Dâhiliye nazırlığına gönderdiği yazılar ve Nesturî patriği Marşimun'un Babıâli'ye sunduğu 7 Cemaziyülâhır 1262/2 Haziran 1846 tarihli şikâyet dilekçesi, Babıâli'yi harekete geçirmiştir.[76] Özellikle yabancı devletlerin, 1843 Nesturî olayına karşı gösterdikleri tepki ve Bedirhan Bey'in cezalandırılması için Osmanlı hükümetine yaptıkları baskılar Babıâli'nin tedbirlerini arttırmıştır.[77] Bedirhan Bey'in zaman zaman doğuda giriştiği ittifaklar ise[78] Babıâli'yi, Bedirhan Bey gailesini tamamen ortadan kaldırmaya yöneltmiştir.

Buraya kadar zikredilen sebeplerden dolayı, 1261(1845) yılından başlamak üzere, Bedirhan Bey'e karşı bir askeri harekât yapılması hükümetçe düşünülmüş ve bazı ön hazırlıklara başlanmıştır.[79]

Musul Valisi Esad Paşa'nın 19 Zilkade 1262/9 Kasım 1846 tarihli yazısında, Bedirhan Bey'in bulunduğu yerden bir an evvel çıkarılması için gerekli tedbirlerin mütalâa edilerek yerine getirilmesi uygun görülmüştür. Esad Paşa ile Anadolu ordusu feriklerinden Ferik İsmail Paşa arasında yapılan görüşmelerde, Bedirhan Bey gailesini ortadan kaldırmak üzere Anadolu Ordusu Müşiri Osman Paşa'nın memuriyeti uygun görülmüş ve bu teklif hükümet tarafından da kabul edilerek Osman Paşa'ya gizli bir memuriyet verilmiştir.[80] Ayrıca Esad Paşa ile Ferik İsmail Paşa'nın birlikte hazırladıkları metnin birer suretlerinin Diyarbekir, Musul ve Erzurum valilerine gönderilmesi kararlaştırılarak, sözü edilen gaileyi ortadan kaldırmak için en uygun mevsimin Mart ve Nisan ayları olduğu ifade edilmiştir. Ancak o zamana kadar bu mesele hakkında etraflı düşünülerek söz konusu durumu ortadan kaldırmak için Ordu-yi Hümayun'un sayısının kâfi olup olmadığı, daha asker sevkine ihtiyaç olup

---

73 BOA, AD, Nr: 609, s. 9
74 BOA, İMM, Nr: 1229
75 BOA, İMM, Nr: 1228
76 Sevgen, a.g.e, s. 48
77 BOA, İMM, Nr: 1228/7
78 BOA; İMM, Nr: 1235, Erzurum Valisi Es'ad Paşa'nın 25 safer 1262/22 Şubat 1846 tarihli yazısı.
79 Sevgen, a.g.m, s. 47
80 BOA, İMM, Nr, 240; İMM, Nr: 1252; Musul Valisi Es'ad Paşa'nın 10 Rebiyülâhır 1263/27 Mart 1847 tarihli yazısı.

olmadığı ve kolay şeklin ne olduğu gibi hususlarda valiler tarafından Osman Paşa'ya bilgi verilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Bedirhan Bey, 1843 Nesturî harekâtı sonrasında Babıâli tarafından kendisine yapılan nasihatlere aldırmayarak 1846 yılında tekrar Nesturîler üzerine yürümüştür. Bu harekât soncunda Çal, Sinyancı ve Çobi kazaları bir savaş ve tahrip meydanı haline gelmiştir. 1846 yılındaki harekât, 1843 yılındakinden daha şiddetlidir. Nesturî taifesinden yaklaşık 20.000 erkek, kadın ve çocuk telef ve idam edilmiştir.[81] Nesturî patriği Marşimun, Urmiye'ye kaçarak güçlükle kurtulabilmiştir.[82]

Bedirhan Bey'in 1843 Nesturî harekâtına, daha şiddetli bir surette gerçekleşen ikinci bir harekâtın eklenmesi, Avrupa'da dehşet çığlıklarıyla karşılanmıştır. Özellikle Amerika, İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devleti'ne başvurarak olayı protesto etmiş ve Bedirhan'ın mutlaka cezalandırılmasını istemişlerdir.[83]

Avrupa devletlerinin müdahalesi zannedildiği gibi Nesturî cemaatinin menfaati için değildir. Avrupa ülkeleri, kendi ekonomik ve politik çıkarlarının peşindedir.[84] Bu sayede hem Osmanlı Devleti üzerindeki etkilerini güçlendirmek, hem Nesturîlerle olan ilişkilerini iyileştirmek[85] ve hem de Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışarak Doğu Anadolu Bölgesi'ne müdahale etmek için fırsat bulmuşlardır. Aynı zamanda, güçlü bir idareci olan Bedirhan Bey'den kurtulmak için de uğraşmışlardır. Çünkü bu tarihlerde Bedirhan Bey ile misyonerler arasında Doğu Anadolu'da bir güç kavgası başlamıştır.[86]

b) Babıâli'nin Bedirhan Bey'i Son Temin Gayretleri: Yukarıda ifade edildiği gibi, Osmanlı hükümeti, 1843 Nesturî olayından sonra Bedirhan Bey gailesini ortadan kaldırmaya karar vermiş ve bunun için gizlice bazı hazırlıklara girişmiştir. Buna rağmen, Sadaretten ve Dâhiliye Nazırlığından çeşitli makamlara yazılan tezkirelerde hep ilerisi düşünülerek ve acelesiz hareket edilerek, Bedirhan Bey'i gücendirmemek için dikkat tavsiye ve emredilmiştir. Bu tarzda yazılmış birçok belge vardır.[87]

Dâhiliye Nezaretinden serasker paşaya ve Musul valisine yazılan 7 Şaban 1261/ 12 Ağustos 1845 tarihli tezkirede; Cizre ve Bohtan kazalarında Bedirhan Bey muvafakat ettiği için bu sırada kendisine ilişilmesinin uygun olmayacağı, fakat geçmiş hal ve hareketleri göz önüne alındığında kendisine itimat caiz olmadığından cemiyetinin çoğalmasına meydan verilmemesi gerektiği bildirilmiştir. Bununla birlikte, kuvvetli bir ordu ile üzerine varılmadığı takdirde bazı yerlerden yardım teminine çalışması ve yüksek dağlara çekilerek öteyi beriyi ifsada cesaretle işin uzamasına neden olması düşünceden uzak değildir. Bu nedenle, bir taraftan mülkî teşkilata devam ederken, diğer taraftan ordunun teşkiline çalışılması ve bu arada hal ve hareketlerinin daima takip edilmesi gerekir. Ancak ileride kâfi bir kuvvetle gailenin söndürülmesine teşebbüs edilmesinin münasip olacağı bildirilmiştir. Bu durum, Meclis-i Vâlâ-i Ahkâm-ı Adliye(Yargıtay)'de de görüşülerek uygun görülmüştür.[88]

Babıâli, 1262(1845)'den itibaren Bedirhan Bey'i temin için her vasıta ve çareye başvurmuştur. Mesela, Diyarbekir Valisi Hayrettin Paşa, Cizre'de Nakşibendi şeyhlerinden Salih İbrahim ve Azrail Efendilere yazdığı mektupta; kendisinin Nakşibendi tarikatının Halidiye kolunun müritlerinden olduğunu ve Tosyalı Halid Nakşibendi Hazretlerinden icâzet aldığını, icâzetnamenin suretini gönderdiğini, Bedirhan Bey'in de Nakşibendi tarikatına dâhil

---

81 Lutfi, a.g.e, s. 491-492
82 Celil, a.g.e, s. 142-144
83 Bruinessen, Kürdistan Üzerine..., s. 212-213; Çay, a.g.e, s. 347, Sevgen a.g.e, s. 85-90
84 Celil, a.g.e, s. 133-137
85 Celil, a.g.e, s. 144
86 Bruinessen, Kürdistan Üzerine..., s. 130-131
87 Sevgen, a.g.m, s. 47-48; BOA, İMM; Nr: 1228; BOA, İMM, Nr: 1229
88 BOA, AD, Nr: 609, s. 9-10

bulunduğunu işittiğini ifade etmiş ve tarikat kardeşliği iktizasınca Bedirhan Bey'e nasihat ederek üzerinde tesirli olmalarını istemiştir. Hayrettin Paşa'nın mektubu şu sözlerle son bulmuştur: "Mektubuma güvenin ve Bedirhan Bey'e nasihat edin. Acizlerin ve fakirlerin kurtuluşuna sebep ve vasıta olun. Bedirhan Bey kendisinin ve yakınlarının mal ve canlarından korkuyorsa ben âmân veririm. Padişahım efendim tarafından taahhüt ederim ki, kendisi sizlerle beraber tarafımıza gelirse onu İstanbul'a gönderiririm. Büyük sultanımız kendisine hesapsız nimetler ve yüksek rütbeler ihsan eder. Eğer nasihatinizi dinlemezse kendisinden çekilin ve birlikte olmayın. İşittiğime göre muhalefet ettiği takdirde müritleri oradan ayrılıp Devlet-i Aliye tarafına geleceklerdir. O zaman Bedirhan Bey yalnız kalır ve göreceğini inşallah görür. Es-selam"[89]

Bunlara ilaveten son olarak da İstanbul'dan Nazım Efendi, Bedirhan Bey'e teminat vermek, onun fikir ve maksadını tam olarak anlamak üzere 14 Ramazan 1262/7 Eylül 1846 tarihinde Cizre'ye gönderilmiştir.[90] Nazım Efendi, Bedirhan Bey'le uzun görüşmeler yapmış ve iki taraf bazı kararlara varmışlardır. Bedirhan Bey'in uyacağını taahhüt ettiği kararlar, 5 Safer 1263/22 Ocak 1847 tarihli belgede kendi cümleleriyle şöyle ifade edilmiştir:

"Ebediyete kadar devam edecek olan Devlet-i Aliye'nin aciz kulu ve şimdiye kadar hakkında layık görülen yüksek ihsan ve iltifatın şerefini güdücü ve bu cihetle devletin devamlı olarak yüksek rızasını dileyici kulu ve kölesiyim. Bu sebeple, nail olduğum kölelik şerefine hâlel gelmemek, mal, can ve ırz cihetlerinden emniyetim hâsıl olmak şartıyla uhdemde bulunan emirlik ve Cizre mütesellimliğinin ailemden başka bir kullarına verilmesini kabul ederim. O zaman çoluk çocuğumla ve bugünkü halimle hiçbir şeye karışmayarak evimde oturup padişahımızın ömür ve afiyetine dua ederek vakit geçireceğim. Eğer sözü edilen emirlik ve mütesellimlik, devlet tarafından başka birisine verilip bu zatın kethüdalık[91] hizmetinde bulunmak üzere kullarına emir ve irade buyrulursa gönlümün rızasıyla bu hizmet kabul edilerek ifâda kusur edilmeyecek ve ilgisizlik gösterilmeyecektir.

Padişah hazretleriyle devlet erkânının belirtilen merhamet ve şefkatleri uyarınca, birinci bentte yazılı hususlar uygun görülmeyip kullarının yine aynı vazifeye devam etmesi emir ve ifade buyrulursa her bir emir ve fermanın yerine getirilmesine gücüm yettiği kadar çalışacağım. Şimdiye kadar civar kazalardan idaremde bulunan yerlere göç etmiş olanların, emir buyrulduğu anda asıl yurtlarına dönmelerine ve bundan sonra gelecek olanların da kabul olunmamasına çalışılacaktır.

Allah, padişahımız efendimiz hazretlerinin şan ve kuvvetini ve gökteki yıldızlar gibi parlak olan askerinin sayısını çoğaltsın. Yeni orduların oluşturulması için memleketin her yerinde olduğu gibi benim idaremde bulunan yerlerden de mevcut nüfusa, usûl ve nizamına göre icab eden askerin toplanması emredildiği takdirde, dakika kaybedilmeden toplanacak ve emir buyrulacak yere sevk edilecektir.

Kölelerinin idaresinde bulunan yerlerin cizye-i şer'iyyesi[92] her yıl nakit olarak toptan Musul valiliğine ödenmektedir. Ancak bölgenin genişliği ve nüfusun çokluğundan bahsedilerek toplanan verginin az olduğu zaman zaman ifade edilmektedir. Bu sebeple, irade buyrulduğu takdirde bundan sonra toptan ödeme usulünün kaldırılması ve Musul valiliğince bir hususi memur tayini, icab ettiğinde tarafımdan yardımcılar verilerek şer'-i şerif dairesinde halkın nüfusuna ve mallarının tahammülüne göre cizyelerinin insan başına tespiti ve tutarının tahsil olunması daha uygundur. Böyle yapılırsa tarafımdan müdahale olunmayıp yukarıda arz olunan düşüncenin de önüne geçilecektir.

---

89 Sevgen, a.g.m, s. 48-49

90 BOA, İMM, Nr: 1237, 14 Ramazan 1262/ 7 Eylül 1846 tarihli arz tezkiresi

91 Kethüda: Bir kimsenin maiyetinde ve onun direktifiyle çalışan, şahsına itimat edildiği için teferruatlı işlerin idaresi kendisine terk olunmuş olan kişidir.

92 Cizre-i Şer'iyye: Müslümanlardan alınan vergi anlamındadır.

Cizre kazası her ne kadar Musul'a bağlı ise de Diyarbekir ve Erzurum'a yakın olduğundan, icabında bu iki vilayet valisi Cizre'ye yakın yerlere ait işler için tarafımızdan yardım edilmesini emir ve talep etmektedirler. Bunun vazifem dışında bulunduğunu arz etmek, hakkımda kırgınlık ve güçenikliğe sebep olacaktır. Emirlerine uyulduğu zaman da birçok karışıklık ve güçlükler doğmaktadır. Kısacası her iki halin hakkımda zararı davet edeceği bilinmektedir. Dolayısıyla bundan sonra hükümet tarafından veyahut Musul valisi tarafından hususi bir emir olmadıkça idaremde bulunan yerlerin dışındaki diğer kaza ve aşiretlerden hiçbirinin işlerine karışılmayacaktır.

Nazım efendi bendeleriyle müzakere edilip karar verilen ve icrası taahhüt edilen maddeler yukarıda yazılmıştır. Bunlara göre hareket olunması yüksek hükümetimizce uygun görüldüğü takdirde harfi harfine icrasına gayret olunacaktır. Bunların dışında bir adım dahi atılmayacaktır. Eğer taahhüt olunan hususlar dışında herhangi bir hareketim işitilirse bu habere derhal inanılmayıp evvela zararsız ve adil bir araştırma yapılmasını istiyorum. Şayet hakkımda söylenenler doğru çıkarsa Şer'e ve kanuna göre icab edecek cezanın her çeşidine razı oluyor ve boyun eğiyorum."[93]

Yukarıdaki ifadelerde görüldüğü gibi, Bedirhan Bey, devlete sadık olduğunu belirterek teslimiyetini arz etmiştir. Ancak başta Sultan Abdülmecit(1839-1861) olmak üzere bütün devlet büyükleri, birçok belgelerde açıkça görüldüğü gibi, Bedirhan Bey'in her hal, hareket, ifade ve teminatlarından kuşkulanmışlardır. Buna rağmen Osmanlı hükümeti, Bedirhan Bey'den gelen itaat mektuplarına ve arizalara olumlu cevap vermiş ve yapılan hazırlıkları sezmemesi için yumuşak bir dil kullanmıştır.[94]

c) Babıâli'nin Bedirhan Bey Gailesini Ortadan Kaldırma Teşebbüsü: Babıâli, artık kesin olarak Bedirhan Bey gailesini ortadan kaldırmaya karar vermiştir. Hükümete göre; Bedirhan Bey, epey müddetten beri bütün gücünü emel ve fikirlerini, şahsî nüfuzunu kuvvetlendirmek için sarf etmektedir. İcra ettiği kendine mahsus kanunlar sayesinde bölgedeki ahali ve aşiretlerden çok sayıda kişiyi yanına çekmiştir. Nesturi taifesini ve sair bazı grupları vurdurarak, ahalisini ganimet lezzetine alıştırmıştır. Bazen Hz. Ali'nin neslinden, bazen Abbasi sülalesinden ve bazen de Halidiye tarikatının mensuplarından olduğunu ileri sürerek halkı iğfal etmektedir. Şimdiki durumundan anlaşıldığına göre, ileride bu bölgedeki gayrimüslimlerle başka mücadelelere girişmesi ve hatta Bağdat taraflarına bile musallat olması ihtimalden uzak değildir. Bundan dolayı kendisi şeriat nazarında asi olarak görüldüğünden, bekası şer'an ve hilafeten ve mülken caiz değildir. Eğer Bedirhan Bey bu durumda bırakılıp hiçbir şey yapılmazsa devletin aczi ortaya çıkar ki, bu da saltanatın şerefine uygun düşmez ve Avrupa devletlerinin politikaları açısından da zararlıdır. Bundan sonra Bedirhan Bey'i temin yoluna gitmek faydasızdır. Zaman geçtikçe uygunsuzluğu arttığından dolayı bir an evvel zararlarının def' edilmesi zaruridir. Bu iş için bundan daha uygun mevsim yoktur. Daha önce planlanan hazırlıkların hepsi tamamdır. Sevk edilecek nizamiye ve toplanan başıbozuk askeri yeterlidir. Osman Paşa da toplanan askeri yeterli görmüştür. Fakat asıl dikkat edilecek husus, lüzumlu akçe, mühimmat ve yiyecek maddesinin vaktinde yetiştirilmesi ve bu yüzden askerin sıkıntı çekmemesidir.

Bahsedilen akçe, mühimmat ve yiyecek maddesinin alınacağı yerlerden düzenli bir şekilde toplanması için bir mal memurunun tayin edilmesi gerekli görülmüştür. Bu iş için eski Yanya defterdarı Agâh Efendi tayin edilmiştir. Ayrıca Diyarbakır Valisi Hayreddin Paşa'ya haber gönderilerek, tayin edilen defterdarın oraya varıncaya kadar zaman geçirilmeden münasip yerlerden zahire toplanması istenmiştir. Toplanacak olan başıbozuk askerinin başına da Mustafa Paşa'nın tayin edilmesi uygun görülmüştür.[95] (6 Rebiyülevvel 1263 /22 Şubat 1847).

---

93 BOA, İMM, Nr: 1254, Bedirhan Bey'in 22 Ocak 1847 tarihli yazısı.
94 BOA, İMM, Nr: 1248
95 BOA, İMM, Nr: 1244, 6 Rebiyülevvel 1263/22 Şubat 1847 tarihli arz tezkiresi.

Yukarıda belirtilen son hazırlıklar tamamlandıktan sonra, Bedirhan Bey gailesini bertaraf etmek üzere daha önce görevlendirilen Anadolu Ordusu Müşiri Osman Paşa, İstanbul'dan yola çıkarak önce Samsun'a ve oradan da Sivas, Elazığ ve Diyarbakır yoluyla Cizre üzerine hareket edecektir.

d) Bedirhan Bey'in Orak Kalesine Sığınması ve Teslimi: Anadolu Ordusu Müşiri Osman Paşa'nın bölgeye gelmesi üzerine Cizre taraflarında yapılan birçok muharebe ve baskında mağlup olan Bedirhan Bey, sonuçta ailesi ve dört beş yüz kadar adamıyla birlikte Orak kalesine sığınmak zorunda kalmıştır. Bedirhan Bey'in kardeşinin oğlu olan İbrahim Bey'le diğer bazı aşiret reisleri de Orduya teslim olmuşlardır.(11 Recep 1263/25 Haziran 1847)[96]

Bedirhan Bey'in sığındığı Orak kalesi gayet metin, sarp ve etraftan üzerine varılması çok güç bir kaledir. Bundan dolayı Bedirhan Bey, mağrurane bir şekilde bu kaleye kapanmış ve kalenin üstünden ve taşlar arasından tüfek ve top atmaya başlamıştır. Bunun üzerine, Anadolu Ordusu Reis-i Erkânı Sabri Paşa sol koldan, Ferik Ömer Paşa ile Beylerbeyi Mustafa Paşa sağ koldan ve Müşir Osman Paşa orta koldan yürüyüş yaparak ve her taraftan top, havan, humbara ve tüfek attırılarak, üç gün üç gece kale kuşatılmış ve teslim olmaya zırlanmıştır. Dördüncü günde Bedirhan Bey teslim olacağını bildirmiş, kendisiyle birlikte çoluk çocuk ve taallukatına rey ve aman verilmiş olduğundan iki oğlu ve hususi tebaasıyla Ordu-yi Hümayun'a gelip teslim olmuştur(15 Şaban 1263/ 29 Temmuz 1847).[97]

SONUÇ

Osmanlı Devleti, Güneydoğu Anadolu'yu fethettikten sonra, aşiret yapısı güçlü olan yerlerin idaresini bazı kanunlar çerçevesinde yerli yöneticilere bıraktı. Bu yerli yöneticilerden biri de, kendisine 1830'da Cizre ve Bohtan mütesellimliği verilen Bedirhan Bey'di. 1843'e kadar devlete çok yararlı hizmetlerde bulunan Bedirhan Bey, bu yıldan itibaren kendi başına bazı hareketlere girişti ve devletçe hoş görülmeyen olumsuz tavırlar sergilemeye başladı. Fakat bunda Musul Valisi Mehmed Paşa'nın rolü büyüktü. Çünkü Mehmed Paşa her fırsatta onu İstanbul'a şikayet ederken, Bedirhan Bey devletin güvenini kazanma düşüncesindeydi. Ancak Bedirhan Bey'in izinsiz olarak giriştiği 1843 ve 1846 Nesturî olayları, hem Osmanlı Hükümeti'nin düşüncesini tamamen değiştirdi ve hem de yabancıları harekete geçirdi. Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti, yabancıların da tesiriyle, bir taraftan askerî hazırlıklara girişirken, diğer taraftan da Bedirhan Bey'i temin edip kolay bir şekilde yola getirmeye ve başkalarına zarar vermeden bu gaileyi ortadan kaldırmaya çalıştı.

Osmanlı Hükümeti'nin bütün temin gayretlerine rağmen Bedirhan Bey, Anadolu ordusuna teslim olmadı; çok güvenilir bir yer olarak gördüğü Orak kalesine sığındı. Kale, Osman Paşa kumandasındaki Anadolu ordusu tarafından kuşatılarak kısa sürede ele geçirildi; zor durumda kalan Bedirhan Bey teslim olmak mecburiyetinde kaldı.(15 Şaban 1263 /29 Temmuz 1847). Anadolu ordusuna teslim olan Bedirhan Bey ve ailesi İstanbul'a yollandı. Kısa bir süre İstanbul'da kaldıktan sonra ailesiyle birlikte Girit adasına gönderildi. Bedirhan Bey, bir müddet Girit'te kaldıktan sonra İstanbul'a ve oradan da Şam'a nakledildi. Bir süre Şam'da da yaşadıktan sonra 1869 yılında orada vefat etti.

KISALTMALAR

BOA : Başbakanlık Osmanlı Arşivi
İMM : İrade Mesail-i Mühime
AD : Ayniyat Defteri

---

[96] BOA, AD, Nr: 609, s. 25-26
[97] Lutfî, a.g.e, s. 143; BOA, AD, Nr: 609, s. 31, 41

KURULUŞUNDAN OSMANLI HÂKİMİYETİNE KADAR CİZRE BUHTÎ BEYLİĞİ

Yusuf BALUKEN[*]

GİRİŞ

Buhtî aşireti tarihte iz bırakmış en büyük Kürt aşiretlerinden birisidir. Bir görüşe göre Buhtîler'in soyu Babil imparatoru II. Nabukednezzar diye de bilinen Buhtu'n-Nasr'a ulaşır.[1] Buhtî Kürtleri ortaçağda çoğunlukla daha Colamerg (Hakkâri) ve Musul arasında kalan bölgede yaşamaktaydılar. Bunlar köken itibariyle Mervânî Devleti'ni kuran Humeydî Kürtleri'ne yakındırlar. Nüfusları oldukça kalabalık olup içlerinden çok sayıda tanınmış şahsiyet çıkmıştır. Fakat XIV. yüzyılın başlarında ise kendilerini idare edecek emirleri kalmamış, toplulukları da darmadağın olmuştu. Komşu aşiretlerin arasına dağılıp onlarla birlikte yaşamaya çalıştılar. Bu dönemde Buhtî emirlerinden Fahreddîn, Mardin Artuklu hükümdarının hizmetinde bir süre çalıştı. Sonra hükümdarla aralarında çıkan husumetten dolayı burayı terk etti.[2]

Buhtî Kürtleri Cizre ve civarında Abbasîler döneminden beri idarecilik yapan bir aşirettir. Buhtîler kısa bir süre içerisinde bulundukları Kuzey Mezopotamya coğrafyasının önemli siyasi aktörlerinden biri oldular. Mervânîler döneminde komşuları olan Beşnevî aşireti ile birlikte bölgenin siyasi hâkimiyetini belirleyebilecek düzeye erişmişlerdi. Nitekim 447/1055 yılında meydana gelen ve sonunda Mervâniler'in Cizre valisi Süleyman bin Nasruddevle bin Mervân öldürülmesine kadar varan şu olay bunun en önemli göstergesidir. Şöyle ki; Mervânî hükümdarı Nasruddevle Cizre ve civarını idare etmesi için oğlu Ebu Harb Süleyman'a vermişti. Süleyman cesur ve girişken bir idareciydi. Cizre'nin doğusunda bulunan birçok kaleyi elinde bulunduran Buhtî Kürtleri'nin emiri Mucellî'nin oğlu Mûsık aralarında bir düşmanlık baş gösterdi. Fakat bir süre sonra Süleyman Mûsık'a elçi göndererek aralarındaki anlaşmazlığı düzeltti. Bu arada onu, Fınık Kalesi ve civarındaki birçok kalenin de hâkimi olan emir Ebu Tahir el-Beşnevî'nin kızı ile evlendirmek için uğraşlar sarfetti. Ebu Tahir, Süleyman'ın halasının oğluydu. Bu nedenle Süleyman'ın isteğini geri çevirmedi ve kızını Mûsık ile evlendirdi. Mûsık bu evlilikle birlikte Süleyman'ın dostluğuna karşı emin olunca Cizre'ye Süleyman'ın yanına gitti. Fakat Süleyman ona ihanet etti. Mûsık'ı tutukladı ve zindana attı. Bu esnada Bizans topraklarına doğru bir sefer için bölgeye gelmiş olan Selçuklu sultanı Tuğrul Bey, Nasruddevle'ye haber göndererek Mûsık'ın salıverilmesi için aracılık yaptı. Ancak Nasruddevle Mûsık'ın öldüğünü söyledi. Bu haber Ebu Tahir el-Beşnevî'nin çok zoruna gitti ve Nasruddevle ve oğlu Süleyman'a haber göndererek onlara "Şayet onu öldürecektiniz neden benim kızımı bu iş için kullandınız ve benim için geride bir utanç bıraktınız?" diyerek yaptıkları bu çirkin işten dolayı onları kınadı. Bunun üzerine ondan

[*] Milli Eğitim Bakanlığı, Diyarbakır, yusufbaluken@gmail.com

[1] İbnu'l-Münşî el-Hısnî, Hasan bin İbrahim (ö. 822/1420'den sonra), Nüzhetu'n-Nâzır ve Râhetu'l-Hâtır, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. Mixt. 355, vr. 72a.

[2] İbn Fazlullâh el-Umerî, Ahmed bin Yahya (ö.749/1348), Mesâliku'l-Ebsâr fî Memâliki'l-Emsâr, (Thk.: Ahmed Abdülkadir Şazeli) Abu Dabi, 2003, III, 272.

korkan Süleyman, Ebu Tahir'in içeceğine zehir kattırarak onu öldürttü. Ebu Tahir'den sonra yerine oğlu Ubeydullah geçti. Süleyman onunla barış yapmak ve kendisi hakkında anlatılanları etkisiz bırakmak için Ubeydullah'a aşırı bir sevgi ve ilgi gösterdi. Bir araya gelip anlaşma yapmak için Ubeydullah, Fınık Kalesi'nden indi. Cizre'den küçük bir grup askerle kendisine doğru gelen Süleyman'ı öldürdü. Süleyman'ın ölümünü duyan ve üzülen babası Nasruddevle hemen diğer oğlu Nasr'ı, Süleyman'ın intikamını almak ve Cizre ve civarındaki yerleri kontrol altına alması için büyük bir orduyla Cizre'ye gönderdi. Bu arada Musul hâkimi Ukaylî emiri Kureyş bin Bedrân da Süleyman'ın ölümünü fırsat bilerek Cizre'ye doğru harekete geçti. Buhtî ve Beşnevî Kürtleri'ne de destek vermeleri için elçi gönderdi. Her iki Kürt aşireti de Nasr'a karşı Kureyş'in ordusuna katıldılar. İki taraf karşılaştı ve çok sayıda insanın yaşamını yitirdiği bir savaş meydana geldi. İki taraf da direniyordu. Sonunda zafer Mervânî emiri Nasr'ın oldu. Kureyş bu savaşta ağır yaralandı. Nasr'ın Cizre'deki hâkimiyeti sağlamlaştı. Buhtî ve Beşnevî aşiretlerine elçiler göndererek onlarla aralarını düzeltmek istediyse de onlar itaate yanaşmadılar.[3]

TARİHİ COĞRAFYA

Abbasiler döneminin ünlü coğrafya bilgini İbn Vâzıh el-Yakubî (ö. 292/905) Buhtîler'in en önemli merkezlerinden biri olan Cizre'yi *Cezîretu'l-Ekrâd* ismiyle anmaktadır. Yakubî'nin verdiği bu bilgiyi aktaran İzzeddîn İbn Şeddâd ise söz konusu bu şehrin Cezîretu İbni Ömer olduğunu, Kürtler'in bu şehirde yoğun bir nüfusa sahip olduklarını ve sürülerine otlak bulmak için Cizre dolaylarına geldiklerinden dolayı şehrin bu isimle isimlendirildiğini ifade eder.[4] Buhtî Kürtleri'nin hâkimiyet alanları zaman zaman Zevezân bölgesine kadar da uzanıyordu. Zevezân bölgesi Ermenistan Dağları, Ahlât, Azerbaycan, Diyarbekir ve Musul bölgesi arasında kalan güzel bir coğrafyaya sahiptir. Ortaçağ coğrafyacısı Yâkût el-Hamevî (ö.626/1129)nin kaydettiğine göre tarih boyunca Kürtler'in Ermeniler'le birlikte yaşadıkları bu coğrafyada sağlam yapıda ve ihtişamlı çok sayıda kale mevcuttu. Bunların bir kısmı Beşnevî Kürtleri'ne aitken bir kısmı da Buhtîler'e aitti. Buhtîler'e ait olanlar aynı zamanda aşiretin idare merkezi olan Curzakîl, Atîl, Allos, Bâz el-Hamrâ, Elkî, Ervah, Bahûha, Berho, Kinkiver, Nîrve ve Hevşeb/Hoşeb kaleleridir.[5]

XVI. yüzyıl tarihçisi Şerefhân-ı Bidlîsî idari olarak Cizre Buhtî beylerine bağlı olan ve idareleri altında olan yerleri Gûrgîl, Berke, Erûh/Ervah, Pîroz, Tanza, Fınık, Tûr, Heysem, Şâh, Etil, Ermişât, Kîver, Dîrde gibi kale ve şehirlerden ibaret olduğunu ifade etmektedir.[6]

İzzeddîn el-Buhtî Dönemi

Cizre hâkimleri tarihte daha çok Azizân Mirleri diye tanınmışlardır. Bunlar adlarını bu mirliğin ilk kurucusu olan Abdulazîz veya diğer bir deyimle İzzeddîn el-Buhtî'den almaktadırlar.[7]

İzzeddîn döneminde Cizre bölgesi İlhanlılar'ın elindeydi ve onların valileri tarafından idare ediliyordu. 730/1329-1330 yılında İlhanlılar'ın Cizre Nâibi Taceddîn Bedil vefat edince Cizre'de defnedildi. Ondan sonra şehrin yönetimine oğlu Beklemiş geçti. Beklemiş babasının

---

[3] İbnu'l-Esîr el-Cezerî, İzzeddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed (ö. 630/1233), el-Kâmil fi't-Târih, I-XI, (Thk.: Ömer Abdusselâm Tedmûrî) Beyrut, 2006, VIII, 123-124.

[4] İbn Şeddâd, İzzeddîn Muhammed b. Ali (ö. 684/1285), el-A'lâk el-Hatîra fî Zikri Ümerâi'ş-Şâm ve'l-Cezîre, (Thk.: Yahya Zekeriyyâ Abbâre) Dımaşk, 1978, III/1, 7.

[5] Yâkût el-Hamevî, Şihâbeddîn Yâkût b. Abdillâh (ö.626/1129), Mu'cemu'l-Buldân, I-VII, Beyrut, 1995, III,158.

[6] Şerefhân-ı Bidlîsî, Şerefnâme, (Edit.: V. Veliaminof Zernof) St. Petersbourg, 1860, I, 116-118.

[7] Şerefhân-ı Bidlîsî, a.g.e., I, 119.

taziyesi bitince Ordu şehrine bir elçi gönderdi. Elçi beraberinde hediyeler götürdü. Beklemiş Cizre yönetimini talep etti. Elçi fermanlarla beraber geri döndü.[8]

736/1335-1136 yılında Mardin Artuklu hükümdarı Melik Sâlih topladığı ordusuyla Hasankeyf'e doğru yola çıktı. Hasankeyf hükümdarı Melik Adil bunu haber alınca civar yerlerdeki aşiretlerden yardım istedi. Onun yardımına koşanlardan biri Mahalmî aşiretiydi. Daha sonra o esnada Fınık Kalesi'nde bulunan Melik İzzeddîn el-Buhtî'ye elçi gönderdi ve ondan yardım istedi. Bunun üzerine emir İzzeddîn el-Buhtî bütün Buhtî aşiretini topladı ve Hasankeyf'e geldi. Melik Adil onu görkemli bir şekilde karşıladı. Ardından hemen işe koyulup şehirde savaş için hazırlıklar başlatıldı. Daha sonra Artuklu hükümdarı ordusuyla Hasankeyf'e yakın bir yere gelip orada konakladı. Melik Adil devlet büyüklerine ve İzzeddîn el-Buhtî'yi bir araya toplayarak istişare yaptı. Artuklular'la Eyyubîler arasında Hasankeyf'te meydana gelen bu savaşta İzzeddîn el-Buhtî Eyyûbî ordusunda savaşa katıldı. Savaş sonrasında Eyyûbî ordusu başarılı oldu. Bu savaştan sonra Melik Adil, Fınık hâkimi olan İzzeddîn el-Buhtî'ye ihsanlarda bulundu. Her yıl belirli miktarda para yardımında bulunmayı vaat ederek ona bir ferman verdi. Daha sonra da onu asilzade kızı Nâlûn Hatun ile evlendirdi. İzzeddîn mutlu ve mesud bir şekilde beyliğin merkezi Curzekîl'e doğru yola çıktı. Böylece Eyyûbîler Buhtî emirinin en önemli destekçisi ve müttefiki oldular.[9]

738/1337-1338 yılında Fınık hâkimi olan İzzeddîn el-Buhtî Cizre'yi ele geçirdi ve eski hâkimi Beklemişi öldürdü. Beklemiş İlhanlı hükümdarı Ebu Saîd Bahâdır Han döneminde Cizre'nin nâibliği yapıyordu. İdari olarak Tebriz'e bağlıydı. Her yıl düzenli olarak vergi veriyordu. Ebu Saîd vefat edince yerine Sultan Süleyman Han geçti. Fakat bu görevi yürütecek yeterlilikte değildi. Bu nedenle ona bağlı olan yöneticiler itaatte gevşeklik gösterdiler. Vergi vermekten vazgeçtiler. Herkes bulunduğu yerde başına buyruk hareket etmeye başladı. Bunlardan biri de Cizre naibi beklemişti. Ona karşı koyacak kimse de yoktu. Bir süre sonra adamları halka saldırmaya başladılar. Halka çok zarar verdiler ve eziyette bulundular. Bunun üzerine Cizre halkı Beklemişe adamlarını şikâyet etti. Fakat Beklemiş onları bu tür hareketlerden alıkoymadığı gibi uyarıda da bulunmadı. Cizre'de Beytu Rıdvan adında bir aile vardı. Onlar yapılan bu zulme katlanamadılar ve Fınık hâkimi İzzeddîn el-Buhtî'ye elçi göndererek ona şehir hâkimi Beklemiş'in yaptıklarını şikâyet ettiler ve karşılaştıkları düşmanca tavır ve baskıları haber verdiler. Cizre'ye gelip şehri ele geçirmesi için ona yardım vaadinde bulundular ve onu bir an önce harekete geçmesi için teşvik ettiler. Geç kalmadan Cizre'ye gelmesini istediler. İzzeddîn el-Buhtî onların söylediklerinin doğru olduğunu öğrenince bu duruma sevindi ve hemen Hasankeyf Eyyûbî hükümdarı Melik Eşref'e haber gönderip teşebbüs etmeyi düşündüğü şeyi ona danıştı ve Cizre'nin içine düştüğü durumla ilgili onu bilgilendirdi. Sonrada ondan bu iş için izin ve destek talebinde bulundu. Bunun üzerine Melik Eşref onun bu isteğine olumlu cevap verdi. Sonra İzzeddîn el-Buhtî, Ali eş-Şâvuri'ye elçi göndererek ondan da destek talebinde bulundu. Emir Ali eş-Şâvûrî Şâvûrî aşiretini de yanına alarak Fınık Kalesi'ne geldi. İzzeddîn el-Buhtî beraberindeki orduyla birlikte Sindî Kürtleri'nin topraklarına doğru hareke edeceğini etrafa yaydı. Ardından da Sindî Kürtleri'nin ülkesine doğru harekete ettiler. Bundan maksatları dikkat çekmemekti. Bunu bir savaş taktiği olarak yaptılar. Bir süre sonra yönlerini Cizre'ye çevirdiler. Cizre'ye ulaştıklarında durumdan haberdar olmayan Beklemiş, onları hediyelerle karşıladı. Daha sonra da İzzeddîn el-Buhtî'ye bağlılık yemini etti. Ardından da onları Cizre'ye götürdü. İzzeddîn el-Buhtî'nin askerleri şehir mezarlığının yakınlarında konakladılar. Beklemiş'in sarayı ise şehrin içinde ve Dicle nehri kıyısındaydı. Bu esnada şehre bir idareci atadı ve askerler görevlendirdi. Fakat görevlendirdiği Türkmen askerleri bu konuda ihmalkârlık gösterdiler. Bu arada Beytu Rıdvân ailesi mensupları İzzeddîn el-Buhtî ile bir araya geldiler ve şehrin yeteri kadar korunmadığını söylediler. Şehrin tahıl anbarları kale kapısının yakınındaydı. Şehre gelen

[8] İbnu'l-Münşî el-Hısnî, a.g.e., vr. 37b.
[9] İbnu'l-Münşî el-Hısnî, a.g.e., vr. 46a-49b.

misafirler ve yabancılar buraya giderek ihtiyacı olan tahılları buradan alıyorlardı. İzzeddîn el-Buhtî bu durumu öğrenince askerlerine gizlice şehri ele geçirme niyetinde olduğunu söyledi. Sonra da onlara atlarına yem verme emri verildiğinde dağınık bir şekilde hareket ederek şehir kapısı önünde toplanmalarını ve orada şehir valisine ve askerlerine saldırmalarını ve sonra da onları tutuklamalarını, şayet kendilerini savunmaya kalkarlarsa onlarla savaşmalarını ve en sonunda da neticeyi kendisine bildirmelerini söyledi. Türkmen askerlerinin başına da gözcüler dikti ve uyanık olmalarını öğütledi. Buhtî askerleri İzzeddîn'in söylediklerini yaparak kale kapısının yanında yığıldılar ve sonra da şehir valisi ve askerlerinin üzerine saldırdılar. Vali ve askerleri tutukladılar ve şehre hâkim oldular. İzzeddîn el-Buhtî durumu öğrenince atına bindi ve hemen harekete geçerek kaleye çıktı. Emir Beklemiş Buhtîler'in kaleyi ele geçirdiklerini öğrenince beraberinde bulunan askerlerle harekete geçerek kaleye doğru yürüdü. Bunun üzerine emir İzzeddîn kaleden aşağı indi ve iki taraf arasında savaş meydana geldi. Savaş sonucunda Beklemiş yenilgiye uğradı ve sarayına çekildi ve sarayın damına çıkarak buradan savaşmaya devam etti. Buhtî askerlerinin evine yaklaşmasına engel oluyordu. Buhtîler evin etrafını sardılar ve her geçen an kuşatmayı şiddetlendirdiler. Kuşatma esnasında Beytu Rıdvân ailesi de Buhtîler'e destek veriyordu. Emir Beklemiş'in silahları bitince kendi canı için endişelendi ve sarayın damından inerek mutfak penceresinin korkuluğunu kırarak dışarı çıktı. Aşûrâ isimli yaşlı komşusunun evine girdi. Yaşlı kadından surdan aşağı inerek Buhtîlerin elinden kurtulmak için yardım istedi. Büyük bir cüssesi olan Beklemiş'e yaşlı kadının yardımı yeterli olmadı. Bu yaşlı kadının Yahya bin Till Fetûnî adındaki komşusu Beklemiş'in yerini öğrenince Buhtîler'e Beklemiş'in yerini haber verdi. Bunun üzerine Buhtî askerleri yaşlı kadının evine gittiler ve hemen evi kuşattılar. Beklemiş yaşlı kadının evinden çıktı. Ardından babası Bedil'in saraydaki odasına geçti Buhtîler Beklemiş'in saraya geçtiğini görünce onlar da buraya geçtiler. Buhtîler'le beraber olan ve Emir Ali eş-Şâvurî'nin hizmetkârı olan Salîba isimli bir Hristiyan emir Beklemiş'in arkasından ona doğru yaklaştı. Beklemiş ise kendisini savunmakla meşgul Salîba'dan habersizdi. Salîba elindeki mızrakla emir Beklemiş'i önce sırtından yaraladı ve sonra da öldürdü. Beklemiş öldürülünce İzzeddîn el-Buhtî şehre hâkim oldu ve Beklemiş'in sarayına girdi. Ardından şehirde ve sarayda yağmalar başladı. Buhtî ler şehirden ve saraydan yağmaladıkları mallarla zengin oldular. İzzeddîn el-Buhtî de Fınık'ta bulunan ailesini Cizre'ye getirtti ve buraya yerleştiler. Bu yaşananlar esnasında Cizre halkı Buhtî askerlerinden çok zarar gördüler. Buhtîler şehir halkına çok kötü davranınca Cizreliler Buhtîler'e yardım ettikleri için pişman oldular. Aracı olduğu için de Beytu Rıdvân ailesini suçladılar. [10]

Beytu Rıdvan ailesinin desteğiyle Buhtîler 738/1337-1338 yılında Cizre'ye hâkim oldular. Bu aile şayet Buhtîler Cizre'ye hâkim olurlarsa kendilerinin de yönetimde söz sahibi olacağı ve Buhtîler'in yönetim konusunda kendilerine yetki vereceği düşüncesiyle bu işe giriştiler. Buhtîler Cizre'yi ele geçirince vergi gelirleri azaldı. Vergileri tahsil etme konusunda bilgi ve deneyimden yoksun olan Buhtîler şehrin idaresini Beytu Rıdvan ailesine bıraktılar. İsteklerine ulaşan Beytu Rıdvan ailesi bir müddet Cizre'yi idare ettiler. Fakat çok geçmeden Buhtîler şehrin yönetimi konusunda bilgi sahibi oldular ve Beytu Rıdvan ailesine yönetimden el çektirdiler. Onların yerine kendi adamlarını tayin ettiler. Sözleri dinlenmez olan ve kıymetleri emir Beklemiş döneminden daha aşağıya düşen bu aile çok zor durumda kaldı. Halk onlar hakkında ağır sözler sarf etti. Bunun üzerine aile yaptığı toplantı sonucu Musul hâkimi Hacı Tugay'a elçi gönderip onu Cizre'ye davet etmeyi kararlaştırdılar. Cizre'yi ele geçirme konusunda da ona destek sözü verdiler. Musul'a giden elçi Hacı Tugay'a durumu bildirdi. Hacı tugay bu isteği memnuniyetle karşıladı. Çünkü o da Cizre'yi kendi topraklarına katmayı düşünüyordu. Derhal adamlarına emir verip ordusunu topladı ve Cizre'ye doğru hareket etti. Şehre baskın düzenleyerek Cizre'yi ablukaya aldı. Buhtîler hızlı davranıp şehir kapılarını kapattılar ve kuşatmaya karşı koymak için surların üzerine çıktılar. İki taraf arasında üç gün

[10] İbnu'l-Münşî el-Hısnî, a.g.e., vr. 55a-56a.

çarpışma devam etti. Savaş kızışınca hacı Tugay 500 tane süvari ile Cizre yakınlarındaki Zelâkâ denen yere gitti. Buhtîler de şehirden çıkarak Zelâkâ'ya gittiler. İki taraf arasında meydana gelen savaşta Musul askerleri yenildi. Hacı Tugay geri kalan askerleriyle Musul'a geri döndü. Bu olay bahar mevsiminin sonlarında meydana geldi. Yaz gelip sıcaklar artınca İzzeddîn el-Buhtî ve aşiretin ileri gelenleri Cizre de küçük bir grup asker bırakarak daha serin olan Şâzeh'e gittiler. Buhtîler'in Şâzeh'e gittiğini ve şehirde kimseciklerin kalmadığını gören Beytu Rıdvan ailesi Musul hâkimi Hacı Tugay'a haber göndererek durumu bildirdiler. Hacı Tugay durumu öğrenince 100 tane süvariden oluşan Türkmen askerlerini Cizre'ye gönderdi. Buhtîler'e haber ulaşmadan önce acele edip şehri ele geçirmelerini emretti. Sonra kendisi de topladığı Türkmen askerleriyle Cizre'ye doğru hareket etti. İlk gelen birlik şehrin varoşlarını ele geçirdi. Bu olay Buhtîler'e ulaşınca hemen Cizre'ye doğru yola koyuldular. Şehirde bulunan Türkmen askerlerine saldırarak bir kısmını öldürdüler, geri kalan kısmını da esir aldılar. Bu esnada Cizre'ye gelen Hacı Tugay askerlerinin başına gelenleri öğrenince Musul'a geri döndü. Dönüş yolunda Zap Nehri yakınında karşılaştığı yeğeni İbrahim Şah tarafından öldürüldü. [11]

742/1341-1342 yılında Buhtîler ile Zırkîler arasında mir savaş meydana geldi. Bu savaşta Siirt halkı Zırkîler'e destek verdi. Beytu Bâd (Mâlâ Bâdî)da meydana gelen savaşta Seyfeddîn el-Buhtî'nin de içerisinde bulunduğu on bir tane emir ve kırk altı tane Buhtî askeri öldürüldü. Yenilgiye uğrayan Buhtîler ülkelerine geri döndüler. Siirt'in ileri gelenlerinden bir grup Seyfeddîn el-Buhtî'nin kafasını koparark şehir meydanında Çevgan oynadılar. Bu olay Seyfeddîn el-Buhtî'nin oğlu İzzeddîn'e ulaşınca onun ağırına gitti. Bunun üzerine İzzeddîn komşu Kürt aşiretlerine haber gönderdiği gibi Hasankeyf hükümdarı Melik Adil'e de elçi göndererek yardım talep etti. Bu arada Mardin Artuklu hükümdarından da yardım istedi. Toplanan bu kalabalık ordu Siirt'e doğru hareket etti. Siirt yakınlarındaki Hûle' köyünde konakladılar ve üç gün boyunca burada kaldılar. Daha sonra İzzeddîn el-Buhtî Siirt'te bulunan Muâd bin Kadilla'ya haber göndererek ondan yardım istedi. Yapacağı yardıma karşılık Siirt'i alarak yönetimini ona bırakacağını vaat etti. Muâd bu isteği olumlu karşıladı. Ardından Buhtîler'in topladığı ordu Hule köyünden hareket ederek Siirt'e geldi. Siirtlilerle aralarında meydana gelen savaşı Buhtîler kazandılar. Şehre girerek yağmaladılar. Bu olay sonrasında Siirt'te büyük çapta yıkım meydana gelmiş ve şehri idare edecek kimse kalmamıştı. Emir Muâd şehir halkından bir grubu yanına alarak İzzeddîn el-Buhtî'nin yanına gitti. Ondan şehre bir vali e Kadı atamasını istedi. Bunun üzerine İzzeddîn, Ali Şirvân el-Buhtî'yi Siirt'e Ali tayin ederek adaletle adaletle hükmetmesini öğütledi ve gelen heyetle beraber onu Siirt'e gönderdi. Emir Ali Şirvân 10 ay idarecilik yaptıktan sonra Siirt'in ileri gelenleri şehirde karışıklık çıkardılar ve Buhtîler'le işbirliği yapan Muâd'ın evine saldırdılar. Bu saldırı sonunda Emir Muâd'ın oğlu Muhammed öldürüldü. Emir Muâd ve kardeşi ise gizlendikleri samanlığın Siirt'in ileri gelenleri tarafından ateşe verilmesi sonucu yanarak can verdiler. Bu olay üzerine Emir Ali Şirvân el-Buhtî adamlarını yanına alarak şehri terk etti.[12]

747/1346-1347 yılında Buhtîler Hasankeyf Eyyûbî ülkesine saldırarak zarar verdiler. Emir İzzedîn'in genç oğlu Seyfeddîn etrafına topladığı cahil ve genç olan Kürtlerle Eyyûbî ülkesine saldırdı. Halka zarar verdi. Kervanlara saldırdı. İnsanlar seyahat edemez oldu. Bunun üzerine Eyyûbî hükümdarı Melik Adil Şihâbeddîn Gâzî, Diyarbekir bölgesindeki emirlere haber göndererek Buhtîler'e karşı onlardan yardım istedi. Çok geçmeden aşiretler yardıma geldiler. Bu yılın Cemâziyye'l-Ahir ayının ortasında/Ekim 1346 Melik Adil Cizre'yi kuşatmak üzere hareket etti. 20 Cemâziyye'l-Ahir/8 Ekim 1346 de Eyyûbîler Cizre'ye girdi. Buhtîler yenilgiye uğrayınca yakınlardaki dağların zirvelerine çıktılar. Melik Adil şehre doğru hareket edince halk korkuya kapıldı. Emir Seyfeddîn'i yaptıklarından dolayı azarladılar. Melik Adil diğer Kürt aşiretlerinin gelişini beklemek için bir süre Cizre'de kaldı. Bu arada yaptığı işten

[11] İbnu'l-Münşî el-Hısnî, a.g.e., vr. 62b-63a.
[12] İbnu'l-Münşî el-Hısnî, a.g.e., vr. 67a-67b.

pişmanlık duyan Emir Seyfeddîn şehri yıkıma uğramasından endişe duydu. Diyarbekir hâkimleri gelmeden ve yıkımın boyutu büyümeden ve daha çok adam kaybetmeden Melik Adil'le görüşmeye karar verdi. Bu amaçla Melik Adil'in çadırına doğru hareket etti. Emir Seyfeddîn'in itaat etmek için geldiğini duyan Melik Adil onu en güzel şekilde karşılattı. Aralarında yapılan barış sonucunda düşmanlık ortadan kalktı ve yerini dostluğa bıraktı. Emir Seyfeddîn gördüğü ilgiden dolayı hoşnut bir şekilde Cizre'ye geri döndü.[13]

Melik Adil Diyarbekir bölgesindeki Türkmenler'i bölgeden çıkarmak için 750/1349-1350 yılında harekete geçti. Ona yardım eden emirler arasında Erzen hâkimi Melik Mansûr, Seyfeddîn el-Buhtî, Bahâeddîn es-Süleymânî, Meyyâfârikîn hâkimi İzzeddîn bin Zeydo ez-Zırkî, Bitlis hâkimi Emir Ziyâeddîn er-Rojkî, kardeşi Muş hâkimi Emir Şemseddîn, Ahlât hâkimi Bahâeddîn bin el-Ğarz, Nâsıreddîn bin Belîco ez-Zırkî vardı. [14]

752/1351-1352 yılında Melik Adil ile Buhtîler arasında bir anlaşmazlık meydana geldi. Bunun sebebi ise Melik Adil ile Erzen hâkimi arasında çıkan savaşta Seyfeddîn el-Buhtî'nin Erzen hâkimine asker yardımında bulunmasıydı. İki ordu arasında meydana gelen ilk çağrışmada Eyyûbîler'in yenildiğini gören Buhtîler Erzenliler'in safına geçtiler ve Eyyûbî topraklarına saldırdılar. Fakat daha sonra Koşâniye'de yapılan savaş sonucunda Erzen hâkimi yenilip Buhtîler'in onlara yardım ettiğini öğrenen Eyyûbîler Buhtîler'le ilişkileri kestiler. Emir İzzeddîn daha önce oğlu Seyfeddîn'i böyle bir şey yapmaması konusunda uyarmasına rağmen Seyfeddîn babasını dinlemedi ve sonunda yaptığından dolayı pişman oldu. Bu olaydan sonra Melik Adil ordusunu toplayarak Buhtîler üzerine gitti. Emir Seyfeddîn ise topladığı Kürt aşiretleri ile Eyyûbîler'e karşı harekete geçti. Emir Seyfeddîn'e yardım için Vustân (Gevaş) hâkimi İmâdeddîn ve Hakkâri Kürtleri gelmişti fakat bunlar bir süre sonra Buhtîlere yardım etmekten vazgeçtiler. Bunun üzerine Emir Seyfeddîn ordusunu alarak Tanza'ya gitti ve şehrin yakınlarında karargâh kurdu. Melik Adil ise burada bulunan Buhtîler'e karşı hareket etti. Eyyûbî ordusunun kendisine doğru harekete geçtiğini öğrenen Emir Seyfeddîn Beytu'l-Evselî ailesinin ileri gelenlerinden Melik Adil'le aralarını bulmaları için aracılık yapmalarını istedi. Bu ailenin araya girmesi ile barış yapıldı.[15]

754/1353-1354 yılında Melik Adil'e Buhtîler'in Eyyûbîler'in yönetimi altında bulunan Bâfyâ Kalesi'ni ele geçirdikleri haberi ulaştı. Bunun üzerine Melik Adil ordusunu toplayarak Bâfyâ Kalesi'ne doğru hareket etmek için çalışmalara başladı. Fakat yanındaki emirler ona bu seferi biraz ertelemesini önerdiler. Buhtîler'in tedbir amacıyla kaleye erzak ve silah yığınağı yaptıklarına surların sağlamlaştırdıktan sonra çok sayıda askeri de kaleye yerleştirdiklerini söyleyerek Melik Adil'i Bâfyâ Kalesi'ne sefer düzenlemekten vazgeçirdiler. Bahar mevsimi bitince Melik Adil Buhtîler'e karşı asker toplamak amacıyla Diyarbekir emirlerine haber gönderdi. Rojkîler, Süleymânîler ve diğer Kürt aşiretleri yardıma geldiler. Melik Adil beraberindeki aşiretlerle birlikte Cizre'ye doğru harekete geçti. Eyyûbîler'in hareketini duyan Cizre halkı yakınlardaki dağların zirvelerine sığındılar. Melik Adil Buhtî ülkesine (Botân) girince beraberindeki aşiret liderleri Cizre'yi yıkmasını ve şehri yağmalatmasını ona önerdiler. Fakat Melik Adil bunu kabul etmedi. Şehre yakın bir yerde karargâh kuran Melik Adil daha farklı bir yöntem düşündü. Bu arada aşırı yağışlar sonucu Dicle Nehri taşmış ve Cizre şehrini çepeçevre sarmıştı. Şehre sallar ve kelekler dışında ulaşılamıyordu. İki gün boyunca Dicle'nin çekilmesini bekleyen Melik Adil her geçen gün artan yağmurla Cizre'yi kuşatmaktan ümidini kesti. Ona destek için gelen Emirler Cizre'den ayrılıp Bâfyâ Kalesi'ne yürümeyi teklif edince Melik Adil ordusunu topladı ve Bâfyâ Kalesi'ne gitti. Kaleyi kuşatma altına aldı fakat askerlerinin bir kısmı kaleden atan taşlarla öldü. Bunun üzerine Melik Adilin Bâfyâ Kalesi'ni alma konusundaki isteği arttı. Şehri kılıç zoruyla almak için kuşatmayı

---

13 İbnu'l-Münşî el-Hısnî, a.g.e., vr. 72a-72b.
14 İbnu'l-Münşî el-Hısnî, a.g.e., vr. 76b.
15 İbnu'l-Münşî el-Hısnî, a.g.e., vr. 82b-83a.

uzatmaya karar verdi. Bafya kalesi oldukça korunaklı bir kaleydi. Kalenin bu sağlamlığını gören aşiret emirleri Ziyâeddîn er-Rojkî ve Celâleddîn es-Süleymânî Melik Adil'in çadırına girerek kuşatmanın sonuç vermeyeceğini, şehri almak için uzun bir süre gerektiğini, ordunun gücünün kalmadığı ve kuşatma için gerekli araç ve silahların bulunmamasını gerekçe göstererek buradan ayrılmak gerektiğini söylediler. Onların bu sözleri üzerine Melik Adil zorunlu olarak kuşatmayı kaldırdı ve ülkesine geri döndü.[16]

755/1354 yılında Emir İzzeddîn el-Buhtî Melik Adil'in kendi ülkesine yaptığı seferden sonra endişelendi ve ülkesini güvenceye almak amacıyla Hakkâri hükümdarı Melik Esed'in yanına gitti. Eyyûbî hükümdarı ile savaşmak için ondan yardım talep etti. Bunu öğrenen Eyyûbî sultanı Buhtîler'in Siirt'i ele geçirmelerinden endişelendi ve hemen ordunun toparlanması emrini verdi. Bu arada Mardin ve Diyarbekir Emirlerine de haber göndererek yardım istedi. Bir süre sonra Hakkâri hükümdarı Melik Esed'in oğlu Emir İmâdeddîn ve İzzeddîn el-Buhtî nin askerleriye birlikte Siirt'e gitmek üzere Kormâs Ovası'nda konakladıktan sonra Siirt'e doğru hareket ettikleri haberi Eyyûbîler'e ulaştı. Henüz yardımına kimse gelmemiş olan Eyyûbî hükümdarı Melik Adil yanına aldığı 400 süvari ile Siirt'e doğru hareket etti. Onun ardından Mardin hâkiminin oğlu Melik Muhammed önce Hasankeyf'e ve sonra da Siirt'e geldi. Ertesi gün Erzen hâkiminin oğlu Melik Muhammed, Ziyâeddîn er-Rojkî, Nâsıreddîn ez-Zırkî, Bahâeddîn es-Süleymânî, Şeyh İzzeddîn ez-Zırkî, Meyyâfârikîn hâkimi, Erkanîn hâkimi Şeyh Ali, Şemseddîn er-Rojkî, İzzeddîn bin Kemâl eş-Şâvûrî gibi emirlerin beraberinde gelen askerlerin katılımı ile oluşan on iki bin kişilik ordu Siird'de beklemeye başladı. Ardından Melik İmâdeddîn el-Hakkârî elçi göndererek Melik Adil'e haber göndererek aşiret mirlerinden birinin barış görüşmeleri için gönderilmesini istedi. Fakat Melik Adil Kürt aşiret mirlerinin birbirine meyledeceklerini düşünerek görüşmeler için kimi göndereceğini düşünmeye başladı. Melik Adilin niyetini anlayan Mardin hükümdarının oğlu Melik Muhammed barış görüşmeleri için işe koyuldu. Bu amaçla Melik İmâdeddîn el-Hakkârî'nin yanına gitti. Aralarında yapılan görüşmeden sonra barış yapıldı. Melik İmâdeddîn yapılan barışın ardından Siird'den ayrıldı ve ülkesine döndü. Melik Adil de kendisine yardıma gelen Diyarbekir emirlerini ülkelerine geri gönderdi.[17]

761/1359-1360 yılında Hasankeyf Eyyûbîleri ile Süleymânî aşireti arasında anlaşmazlık çıktı. Süleymânîler Eyyûbîler'e karşı komşuları olan Zırkî aşiretinden destek aldılar. Buna karşılık Melik Adil Hasankeyf'ten Cizre'ye elçi göndererek Seyfeddîn el-Buhtî'den yardım istedi. Elçi Seyfeddîn'e durumu bildirince Seyfeddîn hemen askerlerini toplayıp Hasankeyf'e geldi. Melik Adil onu iyi biri şekilde karşıladı ve sonra Süleymânîler ve Zırkîler'e karşı onunla ittifak yaptı. Ardından harekete geçtiler ve Cüdeyde Kalesi'ne geldiler. Geceyi burada geçirdikten sonra ertesi gün Tıll Benân'a gittiler. Bu esnada Bahâeddîn es-Süleymânî ve Bahâeddîn ez-Zırkî önderliğindeki ordu da Tıll Benân'a gelmişti. İki ordu arasında büyük bir savaş meydana geldi. Çok sayıda insan hayatını kaybetti. Savaş sonunda Hasankeyf ordusu yenildi. Çünkü savaş esnasında Buhtî askerlerinden öncü bir grup Süleymânîler'in safına geçti bundan dolayı güç kaybeden Hasankeyf ordusu yenildi. Melik Adil hemen Er'anz Kalesi'ne çekildi. Daha sonra ordu komutanı Muhammed'i bir grup askerle birlikte Baskend Kalesi'ne yolladı. Çünkü burası için endişelenmişti. Ardından kendisi de Seyfeddîn el-Buhtî ile beraber Hasankeyf'e geri döndü. Hasankeyf'te savaşta kendi yanında yer alan mükâfat olarak Baskend Kalesi'ni verdi.[18]

Ardından 762/1360-1361 yılında Emir Hasan el-Esmerî Baskend Kalesi'ne gidip kaleyi Seyfeddîn el-Buhtî'nin adamlarına teslim etmesini emretti. Hasankeyf'te bulunan Seyfeddîn

[16] İbnu'l-Münşî el-Hısnî, a.g.e., vr. 87a-88b.
[17] İbnu'l-Münşî el-Hısnî, a.g.e., vr. 90b-91a.
[18] İbnu'l-Münşî el-Hısnî, a.g.e., vr. 96b.

el-Buhtî, Baskend Kalesi'ni teslim almak için adamlarını gönderdikten sonra Cizre'ye doğru hareket etti.[19]

764/1362-1363 yılında ise Erzen hâkimi Melik Sâlih önce Melik Adil'e haber gönderip izin aldıktan sonra ardından Seyfeddîn el-Buhtî'ye haber gönderip Baskend Kalesi'ni satın almak istediklerini söyledi. Melik Adil izin verince iki taraf arasında elçiler gidip geldi. Sonunda kaleye fiyat değer biçildi. Seyfeddîn el-Buhtî'nin askerlerinin belirlenen parayı tahsil etmeleri için Erzen'e gönderdi. Buhtî askerleri nakit para, mal, kıyafet, at ve benzeri şeylerden oluşan bedeli alarak Baskend Kalesi'ni Erzen hâkimine teslim ettiler.[20]

Seyfeddîn İsa Dönemi

Bu olayın üzerinden çok geçmeden Cizre hâkimi İzzeddîn Ahmed el-Buhtî Safer 764/Kasım-Aralık 1362 tarihinde vefat etti ve yerine oğlu Seyfeddîn İsa el-Buhtî tek başına idareyi ele geçirdi. [21] 773/1371 yılı başlarında Süleymânî aşireti ile Zırkî aşireti arasında sorun çıktı. İki taraf arasında meydana gelen savaşta çok sayıda insan yaşamını yitirdi. Savaş uzadıkça uzadı. Bunun üzerine Cizre hâkimi Seyfeddîn el-Buhtî bu trajediyi sona erdirmek için harekete geçti. Hemen Hasankeyf'e giderek Melik Adil'den savaşan iki aşiretin arasını bulmak için yardım istedi. Bunun üzerine Melik Adil ona adamlarından bir grubu yardımcı olmaları için verdi. Seyfeddîn el-Buhtî hemen işe koyuldu ve iki taraf arasında arabuluculuk yaptı ve bir süre sonra Cemâziyye'l-Ahir 774/Kasım-Aralık1372 tarihinde barış sağlandı.[22]

783/1381 yılında Hasankeyf hükümdarı Melik Adil ile Süleymânî Kürtleri arasında anlaşmazlık çıktı. Süleymânî Kürtleri'nin hâkimi Ğarzeddîn idi. Çok sayıda askere sahipti. Melik Adil ona karşı Diyarbekir bölgesi ndeki emirlerden yardım istedi. Yardıma gelenler arasında Cizre hâkimi Seyfeddîn el-Buhtî de vardı. Ğarzeddîn'in babası Bahâeddîn ile Erzen hâkiminin araya girmesi ile sorun çözüldü. [23]

İzzeddîn Ahmed Dönemi

Receb 785/Ağustos-Eylül 1383 tarihinde Cizre hâkimi Seyfeddîn el-Buhtî vefat etti. Ondan sonra yerine kardeşi İzzeddîn Ahmed başa geçti. Tanza şehrine Seyfeddîn'in oğlu Abdullah, Fınık şehrine ise diğer oğlu Ebubekir idareci oldu. Bu arada aynı yıl içerisinde Hasankeyf Eyyûbîler'i ile Zırkî aşireti arasında savaş meydana geldi. Buhtîler'in yeni hâkimi İzzeddîn Ahmed bir grup Buhtî askerini Eyyûbîler'e yardıma gönderdi.[24]

787/1385-1386 yılında Hasankeyf Eyyûbîler'i ile Buhtîler arasında problem çıktı. Melik Adil, Abdullah el-Buhtî önderliğindeki Buhtî askerlerine saldırdı. Eyyûbîler'e yardım için Meyyâfârikîn hâkimi, Ğarzeddîn es-Süleymânî ve Erzen hâkimi gelmişti. Fakat bu birleşik ordu Buhtîler'e karşı başarılı olamadı. Abdullah el-Buhtî bütün yolları tuttu ve kervanlara baskınlar düzenledi. Bunun üzerine Melik Adil Buhtîler'e saldırdı. Bu saldırıda Buhtîler yenilince Abdullah el-Buhtî Tanza Kalesi'ne çekildi ve bir süre burada kapalı kaldı. Sonra Melik Adil de Türkmen emiri Kara Muhammed'in yardımıyla Abdullah el-Buhtî'nin

---

19 İbnu'l-Münşî el-Hısnî, a.g.e., vr. 97a.
20 İbnu'l-Münşî el-Hısnî, a.g.e., vr. 98a.
21 İbn Nâzıru'l-Ceyş, Takiyuddîn Abdurrahmân bin Muhammed (ö. 786/1384), Teskîfu't-Ta'rîf bi'l-Mustalahi'ş-Şerîf, (Thk.: Rudolf Vesely) Paris, 1987, 77.
22 İbnu'l-Münşî el-Hısnî, a.g.e., vr. 106a.
23 İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed bin Ali (ö. 852/1449), İnbâu'l-Ğumr bi Enbâi'l-Umr, (Thk. Hasan Hubşi) Kahire, 1969, I, 239.
24 İbn Hacer, a.g.e., I, 280.

bulunduğu Tanza Kalesi'nin karşısında bir kale inşa etti. Daha sonra Till Fâfân denen ve Hazreti Süleyman döneminden kaldığı söylenen kaleyi de tahrip etti. [25]

796/1393-1394 yılında Timur Mezopotamya'ya geldi ve Musul'da konakladı. Cizre hâkimi İzzeddîn Ahmed kardeşi Mecdeddîn'i beraberinde hediyelerle onu karşılamaya gnderdi. Timur onu memnuniyetle karşıladı. Timur daha sonra Mardin'e doğru hareket ederek şehre 7 fersah mesafede bulunan Çemlîk denen yerde ordugâhını kurdu. Bu esnada Cizre hâkimi Melik İzzeddîn de buraya geldi ve Timur'a bağlılık yemini etti. Ona çok miktarda hediyeler sundu. Bir süre burada kalan Timur buradan ayrılarak Mardin yakınlarındaki bir dağın eteklerinde konakladı.[26] Timur burada konakladığı esnada Mardin Artuklu hükümdarı Melik İsa'nın askerleri ile Timur'un askerleri arasında kavga başladı. Timur bundan Mardin hükümdarını sorumlu tuttuysa da ordusunun yeteri kadar yiyecekten yoksun olması ve atlarına yetecek kadar yem bulunmaması Timur'u Mardin'e saldırma fikrinden vazgeçirdi. 8 Rebîu'l-Ahir 796/ 10 Şubat 1394 tarihinde Mardin'den ayrılarak Musul'a doğru hareket etti. Bu arada Timur Çemlîk'te Cizre hâkimi Melik İzzeddîn'le birlikte huzuruna gelen ve hizmetine girmiş olan Şeyh isminde ve Buhtî Kürtleri'nden bir adamına yanında bulunan hediye ve değerli eşyaları Sultaniye şehrine götürme görevi verdi. Şeyh, Sultaniye gidiş yolunda beraberindeki mallarla birlikte Cizre'ye geldiğinde Cizre hâkimi İzzeddîn, Timur'la aralarındaki anlaşmayı bozarak Şeyh'i beraberindeki mallarla alıkoydu. Bunun üzerine Timur Şeyh'in gönderilmesi için bir elçi gönderdiyse de Melik İzzeddîn bu isteği geri çevirdi. Melik İzzeddîn Timur'a karşı Cizre Kalesi'nin sağlamlığı ve Dicle Nehri'nin Cizre'yi çepeçevre kuşatmış olmasına güveniyordu. Cizre hâkiminin böyle davrandığını gören Timur 13 Cemâziye'l-Evvel 796/ 16 Mart 1394 tarihinde ordusuna Cizre'ye doğru hareket etmeleri emrini verdi. Timur'un ordusu Dicle Nehri'ni geçtikten sonra geceleyin de yollarına devam ederek o gecenin sabahına doğru şehir muhafızları olup bitenlerden habersiz uyurlarken Timur'un askerleri şehre girdiler. Kaleyi ele geçirdikten sonra her tarafa saldırdılar ve şehir halkının mallarını yağmaladılar. Çok miktarda mal ve binek askerini ganimet olarak aldılar. Bütün bu karışıklıklar esnasında Cizre hâkimi Melik İzzeddîn Timur'un askerlerinden birinin eline esir düştü. Asker onu tanıyınca bin bir türlü işkence ve eziyet yaptı ve sonra da onu salıverdi. Bu arada Timur'un askerleri şehirde bulunan Yakubî kilisesini de yağmaladılar. Timur Cizre'yi ele geçirdikten sonra 16 Cemâziyye'l-Evvel 796/ 19 Mart 1394 tarihinde Cizre'den ayrıldı. Ele geçirdiği malları ve koyun sürülerini Muslua gönderdi ve bir süre sonra Cemâziyye'l-Ahir 796/ Nisan 1394 tarihinde Mardin'e doğru hareket etti.[27]

817/1414-1415 yılında Kürd ülkesindeki Hakkâri dağlarında bulunan Şeyh Adiy bin Musâfir el-Hakkârî'nin kabri ateşe verildi. Şeyh Adiy birçok tasavvuf büyüğüyle arkadaşlık kurdu ve daha sonra Musul'a bağlı Hakkâri'de Kürtler'in yaşadığı dağlara yerleşti. Kürtler onun için bir zaviye bina ettiler. Bu bölgede yaşayan Kürtler ona çok bağlıydılar ve onun büyük bir zat olduğuna inanıyorlardı. Onun hakkında sahip oldukları inançta aşırı gittiler. Şeyh Adiy 555/1160 yılında 90 yaşında vefat etti ve kendi zaviyesine defnedildi. Onun Adevîler diye isimlendirilen çok sayıdaki müntesipleri Şeyh Adiy'in kabrine aşırı ilgi gösterdiler. Öyle ki onun kabrini namaz kılarken yöneldikleri kıbleleri haline getirdikleri gibi Şeyh Adiy'i ise ahirette sığınacakları kimse olarak gördüler. Öyle ki Şeyh Adiy'in şöhretinin her tarafa yayılması ve müntesiplerinin çokluğu dolayısıyla kabri en önemli ziyaret mekânları arasına girdi. Müntesipleri zaviyesinde kaldılar ve Şeyh Adiy'in kabrinin başına onun usulünü şiar edindiler ve onun yolundan gittiler. İnsanlar Şeyh Adiy'e yaşarken gösterdikleri saygıyı ondan sonra da devam ettirdi. Aradan uzun bir süre geçtikten sonra müntesiplerinin onun

---

[25] İbn Hacer, a.g.e., I, 303-304.

[26] Yezdî, Şerafeddîn Ali (ö. 858/1454) Zafernâme, (Edit.: Mevlevi Muhammed İlâhdâd) Calcutta, 1887, I, 665-666; Bar Hebraeus, The Chronography of Gregory Abu'l-Faraj, (Trc.: Ernest A. Wallıs Budge) London, 1932, XXX.

[27] Yezdî, a.g.e., I, 671-676; Bar Hebraeus, a.g.e., II, XXXI.

hakkında sahip oldukları aşırı inançlar çoğaldı. Öyle ki rızıklarını Şeyh Adiy bin Müsafir'in verdiğini ileri sürdükleri gibi Şeyh Adiy'den gelmeyen rızkı kabul etmeyeceklerini söylediler. Onların inancına göre Şeyh Adiy, Allah'la birlikte oturmuş ve soğan ve ekmek yemişti. Gündüz ve gece kılınan Farz namazları kılmayı bıraktılar. Çünkü onlara göre Şeyh Adiy onların yerine bu namazları kılmıştı. Şeyh Adiy'in Hasan el-Bevvâb isminde bir hizmetkârı vardı. İddiaya göre Şeyh Adiy vefat etmeden önce ölümü yaklaşınca bu hizmetkârına sırtını kendi sırtına yaslamasını söyledi. Hasan el-Bevvâb bunu yapınca Şeyh Adiy ona benim nesebim sana geçti, dedi. Şeyh Adiy vefat edince geride bıraktığı çocuğu olmadığı için Adevîler Hasan el-Bevvâb'ın çocuklarını Şeyh Adiy'in çocukları olarak gördüler ve onlara aşırı ilgi gösterdiler. Böyle yapmakla Allah'a yaklaştıklarına inanıyorlardı. Onların bu tarz hareketlerine ve inançlarına İranlı fıkıh âlimlerinden Celâleddîn Muhammed bin İzzeddîn Yusuf el-Helvâî karşı çıktı ve onlara karşı savaş çağrısında bulundu. Onun bu çağrısına Cizre hâkimi Emir İzzeddîn el-Buhtî ve Şerânis hâkimi Emir Tevekkül el-Kurdî karşılık verdi ve Sindî Kürtleri'nden çok sayıda kimseyi topladılar. Onlara askeri desteklte bulunanlar arasında Hasankeyf hâkimi Melik Adil Süleymân ve Emir Şemseddîn Muhammed el-Curzakîlî de vardı. Toplanan bu büyük ordu Hakkâri dağlarına giderek bu tarihte Şeyh Adiy'in müntesibi olan ve Sohbeti Kürtleri olarak da isimlendirilen çok sayıda kimseyi öldürdükleri gibi bir kısmını da esir alarak onları Şeyh Adiy'in mezarının bulunduğu Şerâlık köyüne getirdiler. Mezarın üzerinde bulunan kubbeyi yıktılar. Ardından Şeyh Adiy'in mezarını açtılar ve kemiklerini dışarı çıkardılar. Esir alınan Sohbetîler'in gözlerinin önünde kemikleri yaktılar. Bütün bunları yaparken de "Bakınız inandığınız kimsenin kemiklerini nasıl yakıyoruz. Ama o bizi bunu yapmaktan alıkoyamıyor." dediler. Daha sonra çokça yağmalarda bulunarak geri döndüler. Fakat Sohbetî Kürtleri bu olaydan sonra Şeyh'in kubbesini yeniden yaptılar. Eski inanç ve geleneklerini tekrar devam ettirdiler. Fakih olduğu söylenen herkese de düşman oldular ve fırsat bulunca da öldürdüler.[28]

Rebiu'l-Ahir 824/ Nisan 1421 tarihinde Akkoyunlu hükümdarı Kara Yülük Osman ile Karakoyunlu hükümdarı İskender Mirza arasında meydana gelen savaşta İskender Mirza yenilgiye uğradı. Bunun üzerine civar yerlerdeki emirlerden yardım istedi. Bu amaçla o dönemde Cizre hâkimi olan Mecdeddîn de yardım istedi. Cizre hâkimi Mecdeddîn yanına aldığı 3000 askerle harekete ederek İskender Mirza'nın yardımına gitti.[29]

Zeyneddîn Abdullah bin Abdullah Dönemi

833/1429-1430 yılında Abdal Bey diye tanınan Zeyneddîn lakaplı Abdullah bin Abdullah Cizre ve civar yerleri ele geçirerek Buhtî Beyliğinin idaresine geçti.[30] XVII. Yüzyıl ünlü Kürt edebiyatçısı Ahmed-i Hânî Mîr Zeyneddîn Abdal bin Abdal beyi, geçmişte yaşamış ve idarecilikte üstün bir makama erişmiş, birçok milletin kendisine boyun eğip itaat ettiği, Kürtlerin Mîri, pay tahtı Cizre olan ve mutlu bir bahta sahip, şanslı ve yüce makam sahibi, Rum, Arab ve Acem'e fermanlar veren ve Bohtân Mîr'i diye nam salmış biri olarak tavsif etmektedir.[31] Abdal Bey'in kız kardeşi Zîn ile Divan kâtibinin oğlu Mem arasında yaşanan aşk 854/1450 yılında bir trajediyle sonuçlandı. Önce Mem zindanda öldü. Ardından da Zîn canına kıyarak öldü. Bu iki âşık, daha önce Abdal Bey tarafından 840/1437 yılında yaptırılmış olan Abdâliyye Medresesi'nin bitişiğinde yan yana defnedildiler. Onların bu hazin öyküsünü yukarı adı geçen ünlü Kürt alim ve edebiyatçısı Ahmed-i Hânî 1105/1693-1694 yılında Mem û Zîn adlı eserinde kaleme aldı.

---

[28] Makrîzî, Takiyuddîn Ahmed bin Ali (ö.845/1441) es-Sulûk li Marifeti Duveli'l-Mulûk, (Thk.: Said Abdulfettâh Aşûr) Kahire, 1972, IV/1, 292-294.

[29] Ebubekr-i Tihranî, Kitab-ı Diyarbekriyye (Çev.: Mürsel Öztürk) Ankara, 2001, 59.

[30] Bar Hebraeus, a.g.e., II, XXXIX.

[31] Ahmed-i Hânî, Mem û Zîn, (Yay.; Tahsin İbrahim Doskî) Duhok, 2008, 69.

Rojkî hükümdarı Şerafeddîn, Hasankeyf Eyyubî hükümdarlarından birinin kızı olan Şahım Hatun ile evliydi ve bu kadından Şemseddîn adında bir oğlu olmuştu. Fakat Şerafeddîn bu kadından boşandı ve kadın Seydî Ahmed Nasıreddîn adında biriyle evlendi. Bir süre sonra da Emir Şerafeddîn vefat etti. Oğlu Şemseddîn henüz küçük yaşta olduğu için annesi Şahım Hatun yeni eşi Seydî Ahmed ile birlikte Bidlis'in idaresini ele geçirdi. Bunun üzerine Rojkî aşiretinin ileri gelenleri bu duruma öfkelendiler ve merkezden ayrı hareket etmeye başladılar. Bir süre böyle devam ettikten sonra Şemseddîn, Baykî aşiretinden bazı kimselerle görüşerek Seydî Ahmed'i ortadan kaldırmanın planlarını yapmaya başladı. Bunu haber alan Seydî Ahmed Bidlis'ten kaçarak Buhtî aşiretinin lideri olan Mir Abdal'a sığındı. Bunun üzerine Emir Şemseddîn harekete geçerek önce annesi Şahım Hatun'u öldürdü. Ardından topladığı orduyla Buhtîler'in ülkesine doğru hareket etti. Bu olup bitenleri haber alan Buhtî hâkimi Mir Abdal da ordusunu toplayarak Rojkîler'e karşı harekete geçti. İki taraf karşı karşıya gelince Emir Şemseddîn, Mir Abdal'a elçi göndererek Seydî Ahmed'in iade edilmesini istediyse de Mir Abdal bu isteği şartlı olarak reddetti. Şart ise daha önce Buhtî emirlerinden birini katleden ve Rojkîler'e sığınmış olan Emir Hasan eş-Şîrevî'nin kendisine teslim edilmesiydi. İki taraf arasında bir süre elçiler gidip geldi. Sonunda anlaşmaya varıldı. Anlaşmaya göre Rojkî emirlerinden bir grup Emir Hasan'a karşılık rehin olarak Abdal Bey'in huzuruna gönderilecek. Buna karşılık Seydî Ahmed ise Rojkîler'e iade edilecek. Ardından Emir Hasan eş-Şîrevî Abdal Bey'e teslim edilecek ve buna karşılık da Rojkî emirleri serbest kalacaklardı. Anlaşmanın gereğini yapmak için harekete geçen Rojkî hâkimi Emir Şemseddîn, Rojkî gençlerinden kuvvetli ve yüzmeyi iyi bilen bir grup seçti ve Abdal Bey'e gönderdi. Emir Şemseddîn gönderdiği bu gruptaki adamlarına Emir Hasan'ı Buhtîler'e verme niyetinde olmadığını söyledi ve aralarında savaş başladığı zaman nehre yakın bir yerden atlarını ve silahlarını da bırakarak kaçmalarını ve yüzerek nehri geçmelerini tenbihledi. Daha sonra Rojkî gençlerinden oluşan bu grup yola çıkarak Abdal Bey'in yanına ulaştılar. Abdal Bey hemen Seydî Ahmed'i Emir Şemseddîn'e gönderdi. Seydî Ahmed Şemseddîn'in karargâhına ulaşır ulaşmaz Şemseddîn onun boynunu vurdu. Bunu haber alan Abdal Bey harekete geçti. Bu arada Buhtîler'in karargâhında rehin olarak bekleyen Rojkî gençleri de Şemseddîn'in söylediği şekilde yaparak kaçtılar. Nehri geçerek Rojkî ordusuna ulaştılar. Gün ışıyıp sabah olunca Rojkî emiri Şemseddîn ortaya çıktı ve Buhtî emiri Abdal'a şöyle seslendi: " *Ey Mir Abdal! Ben bana ihanet eden ve düşmanlık besleyen hizmetkârımı öldürdüm. Böylece sorun ortadan kalkmış oldu. Benim ile senin aramızda düşmanlık ve husumete neden olacak bir sorun yoktur. Ama buna rağmen benimle savaşmaktan yanaysan işte meydan ortaya çık!*" Bu sözleri duyan Abdal Bey atına bindi ve ileri çıkarak şöyle cevap verdi: " *Ey Emir Şemseddîn! Kuşku yok ki senin ataların olan Rojkîler eskiden beri benim dedelerim olan Buhtîler'le iyi bir dostluk kurmuşlar ve aralarındaki bu iyi ilişkiler devam etmiştir. Biz ise bu güzel geleneği bozmaktan kaçınmalıyız. İnsanlarımızın kabul etmeyeceği ve Allah'ın haram kıldığı bir tutum ve davranış içerisinde olmamalıyız. Şayet Seydî Ahmed kötü bir davranış sergilemiş ve sınırını aşmışsa zaten cezasını fazlasıyla görmüş oldu. Şimdi ise umulan ve beklenen şey ise doğru hareket etmek ve savaşa mahal vermeden iki taraf arasında sevgiyi arttıracak şeyler yaparak bu anlaşmazlığı gidermektir.*" Emir Şemseddîn Abdal Bey'in bu itidalli ve yapıcı tutumunu görünce beklentileri olumlu karşılayarak barış yaptı ve ülkesine geri döndü.[32]

840/1437 yılında Akkoyunlu Hamza ile Karakoyunlu Isfahan arasında meydana gelen savaşta daha önce Karakoyunlulara bağlı olan Cizre halkı Isfahan'ın zulmünden ve eziyetlerinden bunaldığı için Cizre hâkimi Abdal Bey bu savaşta Akkoyunlular'ın yanında yer aldı ve Sultan Hamza'nın ordusuna katıldı.[33]

---

[32] Şerefhân-ı Bidlîsî, a.g.e., I, 382-386.
[33] Ebubekr-i Tihranî, a.g.e., 89.

844/1440 yılında Karakoyunlu İsfahan Buhtî ülkesine geldi ve Nehrevân Köyü'nü yağmaladı.[34]

855/1451 yılında Akkoyunlu askerleri Cizre'ye gelip şehri yağmaladılar ve Buhtî Kürtleri'nden birçoğunu da öldürdüler.[35] 856/1452 yılında ise Uzun Hasan komutasındaki Akkoyunlu ordusu bu sefer Abdal Bey'e ait olan Siirt'e sefer düzenledi. Bu sefer esnasında Akkoyunlu askerleri Siirt şehri ve civar yerleri yağmaladılar.[36]

860/1456 yılında Cizre'de büyük bir salgın meydana geldi ve çok sayıda Hıristiyan ve Müslüman hayatını kaybetti. Bu yıl içerisinde şehir hâkimi Abdal Bey de vefat etti. Abdal Bey Akkoyunlular'a karşı en büyük zararları verenlerden biriydi. Bu nedenle aralarındaki düşmanlık Abdal Beyin ölümüne kadar devam etti. Bunun üzerine Hasankeyf Eyyubî hükümdarı Melik Halef, Cizre'ye geldi ve tüm şehri yağmaladı. Halkı esir aldı ve şehri yakıp yıktı. Dönerken Cizre köylerinden biri olan Aşimta yahut Armışat'tan 8 adet siyah taşı Hasankeyf'e götürdü.[37] 861/1457 yılında Emir Ahmed el-Buhtî Cizre hâkimi olan Emir İbrahim bin Abdullah'a karşı savaş ilan etti. Savaş sonunda Cizre'yi Emir İbrahim'den aldı ve onu şehirden çıkardı. Bunun üzerine Emir İbrahim Fınık Kalesi'ne gitti. 863/1459 yılında Fınık Kalesi'nde bulunan Emir İbrahim, Emir Ahmed el-Buhtî tarafından buradan da çıkarıldı. Emir Ahmed Cizre'den sonra Fınık Kalesi'ne de hâkim oldu. Bu arada Buhtîler'in zayıfladığını gören Hasankeyf Eyyubî hükümdarı Melik Halef bu dönemde Buhtîler'in elinde bulunan Siirt'e geldi ve şehri Buhtîler'in elinden aldı. Aynı yıl içerisinde Akkoyunlular Cizre kapılarına kadar geldiler. Bunun üzerine Cizre halkı onlara karşı direniş gösterdi. Akkoyunlular'la aralarında meydana gelen savaşta Akkoyunlular yenilgiye uğradılar ve yüzden fazla askerini kaybettiler. [38]

873/1468-1469 yılında Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Cizre'ye şehri Buhtîler'in elinden almak için geldi. Buhtîler Akkoyunlular'a karşı tekrar direndiler ve onları yendiler. Akkoyunlular geri çekilmek zorunda kaldılar. 874/1469 yılında Akkoyunlular bu sefer 5000 süvariden oluşan kalabalık bir orduyla geldiler ve Cizre'ye yakın bir yerde karargâh kurdular. Cizre'de bulunan Buhtî Kürtleri ise onlara karşı büyük bir ordu sevkettiler. İki taraf arasında meydana gelen savaşta Buhtîler ağır bir yenilgiye uğradılar ve bir kısmı hariç Buhtî askerlerinin büyük bir kısmı öldürüldü. Kalanlar da Dicle Nehri'ni geçmek isterlerken boğularak can verdiler. Akkoyunlular kendilerine direnecek kimse kalmadığı bir halde Cizre'ye girdiler. Ardından Şâh/Şâzeh Kalesi'ni ele geçirdiler. Bu dönemde Cizre hâkimi olan Bedir Bey ise Garsi Kalesi'ne sığındı. Ancak Akkoyunlular bu kaleyi de kuşattılar. Bedir Bey Akkoyunlular'a karşı direnemeyince kaleyi onlara teslim etmek zorunda kaldı.[39]

Bedreddîn bin Şerafeddîn ve Osmanlı Hâkimiyeti Dönemi

921/1515 yılında Yavuz Sultan Selim Kürt hâkimlerinden biat alması için İdris-i Bidlîsî'yi Tebrîz'den gönderdi. İdrîs-i Bidlîsî, Urmiye ve Uşni'den Amid ve Malatya'ya kadar olan Kürt şehirlerine giderek buradaki Bıradost, İmâdiyye, Sorân, Buhtân, Nemırân, Rojkân, Eyyubîler ve diğer Kürt beylerinden biat aldı. Cizre'ye geldiğinde Buhtân hâkimi Bedir Bey'den biat aldı. Bütün aşireti de bu hususta ona tabi oldular. Daha sonra Bedir Bey kendi adına bastırdığı parayı Yavuz Sultan Selim adına bastırdığı gibi kendi adına okuttuğu hutbeyi de onun adına okutmaya başladı. Bedir Bey fakirleri gözeten, âlimlere karşı iyi muamelede bulunan biriydi. Musul'daki Safevî birliklerine karşı sefer düzenledi ve onları yenilgiye uğrattı. Öte yandan

---

34 Bar Hebraeus, a.g.e., XL.
35 Bar Hebraeus, a.g.e., XLI.
36 Ebubekr-i Tihranî, a.g.e., 151.
37 Bar Hebraeus, a.g.e., XLIII.
38 Bar Hebraeus, a.g.e., XLIII.
39 Bar Hebraeus, a.g.e., XLV; Ebubekr-i Tihranî, a.g.e., 328-329.

Bedir Bey Buhtân emirlerinden Kerkük hâkimi Seydi Ahmed Bey'i de yanına alarak Safevî askerlerini Cizre yakınlarında yenilgiye uğrattılar.[40]

BUHTÎ BEYLİĞİ DÖNEMİNDE İLMİ FAALİYETLER

Buhtî beyliği döneminde ilmi faaliyetler ciddi bir ivme kazandı. Bu dönemde Cizre'de bulunan Seyfiyye, Mecdiyye ve Abdaliyye Medreseleri en önemli eğitim kurumlarıydı. Buralarda dönemin ünlü âlimleri ders verdiler. Şimdi bu âlimlerden bir kısmını şöylece sıralamak mümkündür.

İzzeddîn Yusuf bin Hasan bin Mahmud et-Tebrîzî eş-Şâfiî el-Helvâî 730/1329-1330 yılında Tebriz'de doğdu. İlk eğitimini bu şehirde aldı. Burada Fıkıh tedrisi ile uğraştı ve eserler tasnif etti. Sonra Mardin'e gitti ve burada ilmi meclisler oluşturdu. Aralarında Süreycâ el-Malatî gibi büyük âlimlerin bulunduğu kimseler bu meclislere katıldılar. Daha sonra Tîmur'un oğlu Mirza Şâhruh onu Tebrîz'e davet etti. Bir süre Tebrîz'de kaldıktan sonra buradan ayrılarak Cizre'ye geldi ve buraya yerleşti. 802/1399-1400 yılında Cizre'de vefat etti.[41]

785/1383 yılında Dımaşk'ta doğan Ebu'l-Feyz Muhammed bin Ali el-Halebî eş-Şağrî, 826/1422-1423 yılında Hacca gitti. Daha sonra 828/1424-1425 yılından 840/1436-1437 yılına kadar ilmi amaçlı geziler yaptı. Bu geziler esnasında Erbil, Musul, Cizre, Hasankeyf, Amid ve Ruha şehirlerini gezdi. Bir süre Anadolu'da Bursa şehrinde kaldı. Daha sonra Kürtler'in ülkesinde bulunan Akr ve İmâdiyye şehirlerine giderek burada kaldı ve 857/1453 yılından kısa bir süre sonra vefat etti.[42]

Bedreddîn Hüseyin bin Yusuf el-Hilâtî el-Vestânî, 795/1392-1393 yılından sonra Vestân (Gevaş)da doğdu. Burada *Kur'an-ı Kerim*, *el-Hâvî*, *et-Tevâli*, İbnu'l-Hâcib'in *el-Kâfiye*'si ve *Telhisu'l-Miftâh* gibi eserleri ezberledi. Vestân'dayken hocası Şeyh Ahmed el-Giylânî'den Fıkıh, Hadis, Nahiv, Sarf, Meâni ve Beyân ilimlerini okudu. Sonra Tebriz'e giti ve burada Şerîf Velî bin Şerafeddîn el-Hüseynî el-Erdebîlî'nin yanında farklı ilimlerde birçok kitabı okudu. Ardından Cizre'ye gitti. Burada Mecdeddîn el-Buhtî tarafından yaptırılmış Mecdiyye Medresesi'nde (Şeyh Seyda Camii) ve Seyfeddîn el-Buhtî tarafından yaptırılmış olan ve Cizre Kalesinin içerisindeki Seyfiyye Medresesi'nde müderrislik yaptı. Cizre'deki ilim adamları ondan çokça istifade ettiler. Aynı zamanda Cizre kadılığı da yapan Vestânî 843/1439-1440 yılında Kahire'ye gitti. Ardından Hacc'a gitti ve Cizre'ye geri döndü. 851/1447-1448 yılında ise Dımaşk'a gitti ve orada yerleşti. 857/1453 yılında tekrar Hacc'a gittikten sonra 858/1454 yılında vefat etti.[43]

İbnu'l-Hallâl diye de tanınan Zeyneddîn Abdurrahman bin Muhammed el-Kazvinî el-Cezîrî eş-Şâfiî, 773/1371-1372 yılında Bağdat'ta doğdu. Burada dayısı olan Nizâmeddîn Mahmud es-Südeydâi'den Fıkıh eğitim aldı. Cizre'ye gitti ve burada müderrislik yaptı. Fıkıh, Kıraat ve Tefsir alanlarında derin bilgi sahibi olan İbnu'l-Hallâl bir ara Haleb'e ardından da Kudüs'e gitti. Cizre'ye gitti ve burada müderrislik yaptı. Daha sonra Hacc'a gitti ve 834/1430-1431 yılında Mısır'a uğradı. 836/1432-1433 yılında Cizre'ye geri döndü ve 837/1433-1434 yılında 63 yaşındayken Cizre'de vefat etti. İbnu'l-Hallâl, Kıraat ilmi konusunda bir eser yazdığı gibi *et-Tevâli* isimli esere bir şerh yazdı. İbnu'l-Hallâl'ın öğrencileri arasında Anadolu'da yaşayan 835/1431-1432 yılında Kudüs'e yaptığı yolculukta kendisine eşlik eden Şihabeddîn el-Gorânî vardı. Kudüs'te Ebu'l-Lutf el-Haskefî ondan Kıraat okudu.

---

40 İdrîs-i Bidlîsî, Selim Şahnâme, (Trc.:Hicabi Kırlangıç) Ankara, 2001, 236, 243, 253-254, 273.

41 Sehâvî, Şemseddîn Ebu'l-Hayr Muhammed bin Abdurrahmân (ö.902/1497) ed-Dav'u'l-Lâmi' li Ehli'l-Karni't-Tâsi', Beyrut, 1992, X, 309-310.

42 Sehâvî, a.g.e., VIII, 193-195.

43 Sehâvî, a.g.e., III, 159.

İbnu'l-Hallâl'ın bir diğer öğrencisi Nâsıreddîn Ömer el-Mârînosî'dir. Mârînosî ilim öğrenmek için bir ara Anadolu'ya gitti. Fakat çok geçmeden hocası İbnu'l-Hallâl vefat etti. Bunun üzerine Cizre hâkimi (Abdullah bin Abdullah el-Buhtî) Mârînosî'ye haber göndererek Cizre'ye gelip hocasının yerine müderrislik yapmasını istedi. Mârînosî bu daveti kabul etti ve Cizre'ye gelerek hocasının yerine geçti.[44] Mârînosî birçok talebe yetiştirdi. Bunlardan biri olan Muhammed bin Bahâeddîn Muhammed el-Hemezânî onun yanında *el-Mesâbîh* isimli eseri okuduğu gibi *el-Hâvî*'yi de dinledi.[45]

Nâsıreddîn Ömer el-Mârînosî'nin öğrencileriden biri olan ve 818/1415-1416 yılında doğan Cemâleddîn Abdullah bin Muhammed bin Hızır el-Gorânî ilk olarak Cizre'de hocası Mârînosî'nin yanında okudu. Bir ara hocasıyla birlikte Anadolu'ya Bursa'ya giti. Fakat bir müddet sonra hocası Mârînosî Cizre'ye dönmek zorunda kaldı. Fakat öğrencisi Gorânî Bursa'da kaldı. Cemâleddîn el-Gorânî Şaban 894/Haziran-Temmuz 1489 tarihinde vefat etti.[46]

BUHTÎ BEYLERİ TARAFINDAN BASILAN SİKKELER

1. Abdullah Bin Abdullah-Cezîre/Cizre

Resim 1

Resim 1

Sol Yüz: Abdullâh bin Abdullâh Rahimehumallâh

Sağ Yüz: Lâ İlâhe İllallâh Muhammedun Resûlullâh Ebubekir, Ömer, Osman, Ali

Basım Yeri: Duribe Cezîre **Basım Tarihi:** 833/1430'dan sonra

Cinsi ve Ağırlığı: Gümüş, 4,13 gr.

Bulunduğu Yer: Stephen Album Rare Coins No: 77595

---

44 Sehâvî, a.g.e., IV, 154-155.
45 Sehâvî, a.g.e., VII, 206.
46 Sehâvî, a.g.e., V, 48-49.

Resim 2

Resim 2

Sol Yüz: Abdullâh bin Abdullâh Rahimehumallâh

Sağ Yüz: Lâ İlâhe İllallâh Muhammedun Resûlullâh, Ebubekir, Ömer, Osman, Ali

Basım Yeri: Duribe Cezîre **Basım Tarihi:** 833/1430'dan sonra

Cinsi ve Çapı: Gümüş, 26 mm.

Bu sikkenin bir örneği için bkz. Şerafettin EREL, Nadir Birkaç Sikke, İstanbul, 1963, No:38 (24 mm., 3,30 gr.)

Resim 3

Resim 3

Sol Yüz: Abdullâh bin Abdullâh Rahimehumallâh

Sağ Yüz: Lâ İlâhe İllallâh Muhammedun Resulullâh, Ebubekir, Ömer, Osman, Ali

Basım Yeri: Duribe Cezîre **Basım Tarihi:** 833/1430'dan sonra

Cinsi ve Çapı: Gümüş, 28 mm.

Michael Mitchiner, Oriental Coins and Their Values-The World of İslam, London 1977, 203, No: 1234

2. Abdullah Bin Abdullah-Siird/Siirt

Resim 4

Resim 4

Sol Yüz: El-Mueyyed bi Nasrillah Emîr Abdullâh bin Abdullâh

Sağ Yüz: Lâ İlâhe İllallâh Muhammedun Resûlullâh, Ebubekir, Ömer, Osman, Ali

Basım Yeri: Duribe Siirt **Basım Tarihi:** 854/1450'den sonra

Cinsi ve Ağırlığı: Gümüş, 3,30 gr.

Bulunduğu Yer: Stephen Album Rare Coins No: 77594

Abdâl Bey adına Siirt'te basılan bu paranın diğer örnekleri ise şunlardır: Şerafettin EREL, Nadir Birkaç Sikke, İstanbul, 1963, No:37 (22 mm., 2,70 gr.); Stephen Album Rare Coins: A-2327.3. Item No. 77597, Siird, (2.52 gr.); Stephen Album Rare Coins: A-2327.2. Item No. 83452, Siird, (2.48 gr.); American Numismatic Society: 0000.999.37480, Si`ird.

Resim 5

Resim 5

Sağ Yüz: Abdullâh bin Abdullâh Rahimehumallâh Hâkimu Siird

Sol Yüz: Lâ İlâhe İllallâh Muhammedun Resûlullâh, Ebubekir, Ömer, Osman, Ali

Basım Yeri: Duribe Siird **Basım Tarihi:** 833/1430'dan sonra

Cinsi ve Çapı: Gümüş, 22 mm.

Michael Mitchiner, Oriental Coins and Their Values-The World of İslam, London 1977, 203, No: 1232

3. Bedreddîn Bin Şerafeddîn El-Buhtî-Cezîre/Cizre

Resim 6

Resim 6

Sol Yüz: Lâ İlâhe İllallâh Muhammedun Resulullah, Ebubekir, Ömer, Osman, Ali

Sağ Yüz: Bedreddîn bin Şerafeddîn el-Buhtî

Basım Yeri: Duribe Cezîre **Basım Tarihi:** 870/1466'dan sonra

Cinsi ve Ağırlığı: Gümüş, 3,78 gr. **Bulunduğu Yer:** Tim Wilkes Coins A 2328.1

Resim 7

Resim 7

Sol Yüz: Bedreddîn bin Şerâfeddîn el-Buhtî

Sağ Yüz: Lâ İlâhe İllallâh Muhammedun Resulullâh, Ebubekir, Ömer, Osman, Ali

Basım Yeri: Duribe Cezîre **Basım Tarihi:** 870/1466'dan sonra

Cinsi, Çapı ve Ağırlığı: 22x19 mm., 3,89 gr.

Bulunduğu Yer: Stephen Album Rare Coins No: 2328.1.

Resim 8

Resim 8

Sol Yüz: Lâ İlâhe İllallâh Muhammedun Resulullâh, Ebubekir, Ömer, Osman, Ali

Sağ Yüz: Bedreddîn bin Şerafeddîn el-Buhtî **Basım Yeri:** Duribe Cezîre

Basım Tarihi: 870/1466'dan sonra **Cinsi, Çapı ve Ağırlığı:** Gümüş, 23 mm. 3,75 gr.

Bulunduğu Yer: The Fitzwilliam Museum, Coins and Medals, CM.696-2001

Bedreddîn adına Cizre'de basılan bu paranın diğer örnekleri ise şunlardır: American Numismatic Society: 1973.225.2; 0000.999.37481; 1973.225.2; 1959.165.582; 0000.999.37481; 0000.999.37482.

SONUÇ

Cizre ve civarında yüzyıllarca hüküm sürmüş olan Buhtî beyleri ortaya koydukları idari uygulamalar ve siyasi deneyimleri sayesinde dikkat çekmektedir. Sonraki yüzyıllarda bile bu aileden çıkan siyaset adamları sanatçılar ve düşünürler kendilerinden söz ettirmişlerdir. Buhtîler siyasi bağımsızlıklarını bastırdıkları sikkelerle kanıtlamışlardır. Öte yandan kurdukları eğitim kurumları ve buralardan yetişen büyük bilginler gerek Cizre ve civarını gerek Mısır, Şam ve Anadolu coğrafyasındaki ilim merkezlerini etkilemişlerdi. Buhtî beylerinin tarihini daha çok yazılı dökümanlar ve sikkelere dayalı olarak ele aldığımız bu çalışma genişleterek ve özellikle Buhtî beyleri tarafından yaptırılmış mimari eserlerin yazıtları çözülerek, planları çıkarılarak öte yandan mezar taşlarındaki yazıtlar da çözülerek Buhtî beylerinin soy kütüğü daha sağlıklı bir şekilde çıkarılmalıdır. Bu alanda daha ayrıntılı çalışmalara ihtiyaç vardır.

Kaynakça:

Bar Hebraeus, The Chronography of Gregory Abu'l-Faraj, (Trc.: Ernest A. Wallıs Budge) London, 1932.

Ebubekr-i Tihranî, Kitab-ı Diyarbekriyye (Çev.: Mürsel Öztürk) Ankara, 2001.

Erel, Şerafettin, Nadir Birkaç Sikke, İstanbul, 1963.

İbnu'l-Esîr el-Cezerî, İzzeddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed (ö. 630/1233), el-Kâmil fi't-Târih, I-XI, (Thk.: Ömer Abdusselâm Tedmûrî) Beyrut, 2006.

İbn Fazlullâh el-Umerî, Ahmed bin Yahya (ö.749/1348) Mesâliku'l-Ebsâr fî Memâliki'l-Emsâr, (Thk.: Ahmed Abdülkadir Şazeli) Abu Dabi, 2003.

İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed bin Ali (ö. 852/1449) İnbâu'l-Ğumr bi Enbâi'l-Umr, (Thk. Hasan Hubşi) Kahire, 1969.

İbnu'l-Münşî el-Hısnî, Hasan bin İbrahim (ö. 822/1420'den sonra) Nüzhetu'n-Nâzır ve Râhetu'l-Hâtır, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. Mixt. 355.

İbn Nâzıru'l-Ceyş, Takiyuddîn Abdurrahmân bin Muhammed (ö. 786/1384), Teskîfu't-Ta'rîf bi'l-Mustalahi'ş-Şerîf, (Thk.: Rudolf Vesely) Paris, 1987.

İbn Şeddâd, İzzeddîn Muhammed b. Ali (ö. 684/1285), el-A'lâk el-Hatîra fî Zikri Ümerâi'ş-Şâm ve'l-Cezîre, (Thk.: Yahya Zekeriyyâ Abbâre) Dımaşk, 1978.

İdrîs-i Bidlîsî, Selim Şahnâme, (Trc.:Hicabi Kırlangıç) Ankara, 2001.

Makrîzî, Takiyuddîn Ahmed bin Ali (ö.845/1441) es-Sulûk li Marifeti Duveli'l-Mulûk, (Thk.: Said Abdulfettâh Aşûr) Kahire, 1972.

Mitchiner, Michael, Oriental Coins and Their Values-The World of İslam, London, 1977.

Sehâvî, Şemseddîn Ebu'l-Hayr Muhammed bin Abdurrahmân (ö.902/1497) ed-Dav'u'l-Lâmi' li Ehli'l-Karni't-Tâsi', Beyrut, 1992.

Şerefhân-ı Bidlîsî, Şerefnâme, (Edit. V. Veliaminof Zernof) St. Petersbourg, 1860.

Yâkût el-Hamevî, Şihâbeddîn Yâkût b. Abdillâh, (ö.626/1129), Mu'cemu'l-Buldân, I-VII, Beyrut, 1995.

Yezdî, Şerafeddîn Ali (ö. 858/1454) Zafernâme, (Edit.: Mevlevi Muhammed İlâhdâd) Calcutta, 1887.

MİRAN AŞİRETİ REİSİ MUSTAFA PAŞA'NIN BÖLGEDEKİ VUKÛÂTIYLA İLGİLİ ARŞİV BELGELERİ

Muhittin ELİAÇIK*

ÖZET

Miran Aşireti, birçok Kürt aşiretinin yaşadığı Güneydoğu ve Kuzey Irak'ta öteden beri etkili bir aşiret olmuştur. Miraniler de denilen bu aşiretin en meşhur reisi, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde 48.Hamidiye süvari alayı komutanı da olan Mustafa Paşa'dır. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde kendisi ve aşiretiyle ilgili 1885-1902 yılları arasında çoğunluğu bölgedeki vukuatıyla ilgili yazışmaları içeren 200 civarında belge bulunmaktadır. Bu belgelerde genellikle Mustafa Paşa'nın işlediği zulüm, tecavüz, adam öldürme, yaralama, saldırı, gasp, darp, yakıp yıkma vs. şekavet olayları geçmektedir. Bu bildiride bu konudaki belgeler incelenerek paşanın şekavetine dair en dikkat çekici olanları ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Miran Aşireti, Mustafa Paşa, şekavet, Osmanlı Arşivi, Hamidiye alayları.

Miran tribal chief Mustafa Pasha's archive documents about incidents in the region

ABSTRACT

Miran tribe, many of the Kurdish tribes living beyond the Southeast and northern Iraq since the tribe has been effective. The most famous of these tribal leader's also called Miraniler was the Ottoman Empire in the last stages of 48.Hamidiye the cavalry regiment commander Mustafa Pasha. Their own prime minister in the Ottoman archives and the tribes between the years 1885 to 1902 about the majority of the correspondence related to events in the region containing the document is around 200. Mustafa Pasha in these documents often committed atrocities, rape, manslaughter, wounding, assault, extortion, beating, burning and destruction, etc.. banditry event has passed. In this paper, by examining the documents in this regard is most remarkable about Pasha's banditry ones were put forward.

Key Words: Miran tribe, Mustafa Pasha, banditry, Ottoman Archives, Hamidiye regiments.

GİRİŞ

Büyüklü küçüklü altmıştan fazla Kürt aşiretinin bulunduğu Kuzey Irak'ta Berzani ve Talebani aşiretlerinden sonra siyasî nüfuz ve etkisiyle de dikkati çeken Miranî aşireti gelmektedir. Miraniler de denilen bu aşiretin en meşhur reisi 1902'de bir çatışmada öldürülen ve o sırada 48.Hamidiye süvari alayı komutanı olan Mustafa Paşa olmuştur. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde kendisi ve aşiretiyle ilgili 1885-1902 yılları arasında ekseriyeti bölgedeki vukuatıyla ilgili yazışmaları içeren 200 civarında belge bulunmaktadır.Bu

* Doç.Dr. Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi meliacik63@yahoo.com

belgelerde bu aşiretin ve reisi Mustafa Paşa'nın Zaho kazasıyla Van vilayeti arasında gerek yaylaya gidiş dönüşte işlediği birtakım zulüm, katl, hücum, gasp, darp, yakıp yıkma vs. şekavet olayları ve gerekse Cizre ve civarında yaptığı kötü fiillere dair yazışmalarla yer almakta ve Mustafa Paşa, aşireti ve avenesiyle ilgili birçok ayrıntı verilmektedir. Önce Miran aşireti ve Mustafa Paşa ile ilgili kısaca bilgi verelim.

MİRAN AŞİRETİ REİSİ MUSTAFA PAŞA

Mustafa Paşa'nın doğum tarihi, çocukluğu ve hayatına dair yeterli bilgi yoktur. İbrahim Ağa'nın torunu, Temer Ağa'nın da oğlu olduğu bilinmektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde hakkında yüzden fazla belge bulunmasına rağmen bunlar sadece bölgedeki vukuatına dair bilgileri içermektedir. Cizre'de doğmuş ve o sırada aşiretler arasında en güçlü durumda bulunan Miran aşiretinin reisliğine ve Hamidiye 48. süvari alayı komutanlığına yükselmiştir. Kendisi Berkeley'i oymağından olup Sinika Varasali, Aliyuki, Hürika, Dukeliya adlı altı oymaktan meydana gelen Miran aşiretinin reisliğine, bu altı oymağın ve adı yazılı olmayan beş oymağın oylarıyla seçilmiştir. Cizre kaymakamı Bedirhan Bey'in Cizre'den ayrılmasından sonra Cizre yönetimine İzzeddin Şir getirilmiş, onun da ölümüyle Sultan II.Abdülhamid tarafından Hamidiye alayları 48.alay komutanı seçilen Mustafa Paşa getirilmiştir. Halk arasında kendisine MISTO-i MİRİ de denilmiştir. Sultan II.Abdülhamid, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da devlet otoritesini kurup asayişi sağlamak amacıyla bir tedbir olarak bu bölgelerde Hamidiye alaylarını kurmak istemiş ve bunun için bölgedeki aşiretleri İstanbul'a çağırmıştır.Akıllı ve zeki birisi olarak öne çıkmış olan Mustafa Paşa da padişahın bu çağrısı üzerine kendisi gibi cüsseli ve heybetli 500 adamıyla birlikte atlarla yola koyularak üç aylık bir yolculuktan sonra İstanbul'a gelmiş, padişahın doğu ve güneydoğudan gelen tüm kabileleri görmek için düzenlediği bir resmi geçite adamlarıyla birlikte katılarak padişahın dikkatini çekmiş ve birtakım ihsanlara nail olarak kendisine 48. Hamidiye alayı paşalık rütbe, berat ve nişanları takılmış, çok geniş yetkiler verilerek emrinde üç alay kurması emredilmiştir. O da bu rütbe ve yetkilerine dayanarak 1893'de kendisine bağlı 48. Hamidiye alayını Cizre'de kurmuştur. Doğrudan padişaha bağlı olup, askerî yönden de Erzincan'daki müşîrin emrindeydi. Kendisine padişah tarafından büyük yardımlar gönderilmiş, her ay asker başına bir kese altın verilmiştir. Yazın Van yaylalarına gidip kışın da mühim işler esnasında Hamidiye kışlasında bulunmaktaydı. Herhangi bir sefer gerektiğinde emrindeki üç alayı toplayıp hareket etmekteydi. İngilizlerin Osmanlıları yıkmak için faaliyet gösterdiği Irak'taki Hevler isyanını bastırmaya da gönderilmiştir. 1902 (11 Cemaziyelahir 1320)'de yayladan Cizre'ye dönerken, aşiret kavgalarının ayrılarak sulhun sağlandığı sırada nereden geldiği belli olmayan bir kurşunla ölmüş ve naaşı Cizre'ye gömülmüştür. Öldüğünde, İbrahim, Abdülkerim, Naif, Telaş, Berces adlarında beş oğlu vardı ve bunlardan İbrahim Bey çok sinirli olduğundan tüm aşiretlerin oylarıyla ikinci oğlu Abdülkerim Bey yerine seçilmiştir. Miran aşiretinin kurduğu Hamidiye alayında Fettah Ağa binbaşı, Hacı Zuraf yüzbaşı, Tayandan Şeyhmus-ı Kerevan yüzbaşı, Tahir Ağa da kaymakamdı. Mustafa Paşa'nın ordusu tam teşekküllü ve kuvvetli olup hem kendi imkanlarıyla, hem de merkezin yardımıyla besleniyordu. Cizre alayları Balkan savaşlarına katılmışlardır (www.cizre.gen.tr).

HAMİDİYE ALAYLARI

1878 Berlin Konferansı'nda Ermenistan projesinin olumlu karşılanmasıyla Osmanlı Devleti'nde terör eylemleri hızlanmış, Ermeni Hınçak ve Taşnak örgütleri düzenli ordu haline dönüşmüş ve Rusya şark vilayetlerine ait emellerini alenen söyleyerek işgal hazırlıklarına başlamıştı. Böyle bir ortamda II.Abdülhamid bölgede asayişin temini, Ermeni şakilerin tepelenmesi ve Rus işgalinin önlenmesi amacıyla milis güçler oluşturmak istermiş ve 1890 sonrasında Doğu'daki aşiretleri İstanbul'a çağırarak Hamidiye alaylarını kurmuştur. Padişahın bu alayları kurması, merkezi otoriteyi kurmak, aşiretlerden askerî güç olarak yararlanarak

Doğu Anadolu'da devleti daha etkin hale getirmek, Doğu Anadolu'yu Rusya ve İngiltere'nin saldırganlıklarından korumak gibi amaçlara dayanmıştır. Bunun için dördüncü ordu müşiri Zeki Paşa'nın girişimi ve padişahın onayıyla 1890'dan itibaren çalışmalara başlanıp bir süre sonra Hamidiye alayları olarak bilinen ve aşiretlerden müteşekkil askerî birlikler oluşturulmuş ve aşiret çocukları İstanbul'da açılan aşiret mektebi adlı askeri okullarda askeri eğitim görüp rütbeli biçimde geri gönderilerek bu birliklerde görevlendirilmiştir. Kurulan alayların 4 ile 6 bölükten oluşması, mevcutlarının 512-1152 arası bir mevcuttan oluşması, alaylara alınacakların 17-40 yaşları arasında olması, aşiret ileri gelenlerinin kaymakam, binbaşı ve teğmen rütbeleriyle bu alaylarda istihdam edilmesi ve devlete sadık aşiret reislerinin albay rütbesine terfi ettirilmeleri de karar altına alınmıştır (Kodaman, 1983:29-41). II.Meşrutiyet'in ilanından sonra Hamidiye alaylarının silahlarını ellerinden almak isteyen İttihatçılar başarılı olamamış, ancak II.Abdülhamid'in hal'inden sonra bu alaylar lağvedilerek aşiret hafif süvari alayları adıyla yeniden düzenlenmiş, 1913'te ise yeni bir şekle sokularak ihtiyat süvari alayları adını almışlardır. Hamidiye alaylarından bazılarının amacına uygun faaliyette bulunmayıp eşkiyalık yaptığı, Ermeni ve Alevi köylerine baskınlar düzenlediği görülmüştür.

MUSTAFA PAŞA'NIN BÖLGEDE ŞEKÂVETKÂRÂNE VUKÛÂTI

Devletçe kendisine çok geniş yetkiler verilerek Cizre bölgesinde üç Hamidiye alayının komutanı yapılan Mustafa Paşa önceleri yararlıklar göstermişse de bir süre sonra kendisine en sadık olanları bile isyan ettirecek derecede şekâvete başlamış, birçok katl, cerh, darp, hücum, yakıp yıkma, tecavüz fiileri işlemiş, devletin resmi belgelerine göre peygambere, padişaha, devlete açıkça ağza alınmayacak sözler sarfetmiştir. Bununla ilgili Osmanlı arşivlerinde hakkında 200'e yakın belge bulunkmaktadır. Bu belgelerin en mühimleri aşağıda verilmiştir. Uzun süre Mustafa Paşa'ya arka çıkıp onunla ilgili şikayetlere göğüs geren 4.ordu müşiri de sonunda bu desteğini çekmek zorunda kalmıştır. Mustafa Paşa hakkındaki şikayetlere dair kurumlararası birçok telgraf, arzuhal, tahrirat, tezkere vs. yazılmış ve bu yazışmalarda genellikle kendisine 4.ordu müşirinin arka çıktığı şikayet edilmiştir. Sözkonusu müşir[1] ise yazdığı bir arzında bu alayların yararlıklarını anlatmakta, Mustafa Paşa'nın gösterdiği başarılara ve sadakata dair örnekler vermekte, şikayetlerin bir iftiradan ibaret olabileceğini belirtmektedir. Bütün bunlara ait belgeler aşağıdadır. Sözkonusu müşir, yine de "eğer şikayetler iftira ise müfterilerin, değilse faillerinin tecziyesi gerekir" demektedir. Yazışmalarda paşanın padişahça ve bilhassa 4.ordu müşiriyetince himaye gördğü ve bu sebeple hakkındaki tahkikatn etkisiz hâle geldiği de belirtilmektedir. Hakkındaki şikayetlerin büyük kısmı diğer aşiretler tarafından yöneltilen zulüm, azgınlık, hücum, gasp, baskın vs. üzerinedir. Yapılan şikayetlerin adli işlemlerin yavaş yürümesi sebebiyle dikkate alınamadığı, fakat şikayetler artınca paşa hakknda 4.ordudan vaki olan himayenin de mecburen zarureten geri çekildiği görülmektedir. Mustafa Paşa'nın maktulen öldüğü tarihten birkaç ay önce de seraskerlik makamından yazılan uzun bir arz hakkındaki işlemlerin hızlandırılmasına sebep olmuş, ciddi biçimde üzerine gidilmiş, kendisi öldürülmüş, oğulları ve adamlarından bazıları Diyarbakır divan-ı harbince yargılanmışlardır. Bilhassa paşanın damatları Tahir ve Fettah ağalar olayların baş sorumlusu gösterilmişlerdir.

Mustafa Paşa hakkındaki şikâyetlerde genellikle, süvarileriyle köylere hücum ederek adam öldürüp hayvanları gaspettiği ve evleri tahrip ettiği söylenmiştir. Serasker Rıza Paşa ise yazdığı arzında Mustafa Paşa'nın onca yaptıklarına rağmen henüz hakkında hiçbir şeyin yapılmadığından yakınp, hakkında benzerlerine ibret olacak bir muamelenin yapılmasını şiddetle istemiştir. İşte bu yazıdan üç ay sonra Mustafa Paşa Ekim l902'de yayladan Cizre'ye dönerken, Cizre- Şırnak arasında bir aşiret kavgasında öldürülmüştür. Aşiret kavgası sona erip

[1] İncelenen belgelerde adı açıkça geçmemekle beraber, o tarihlerdeki yönetim şemasına bakılarak bu müşirin Zeki Paşa olduğu söylenilebilir.

bütün aşiretler dağılmış bir haldeyken kimin tarafından atıldığı belli olmayan bir kurşunla vurulmuştur.

Belgelere geçmeden önce hem Mustafa Paşa ile damatlarının aralarındaki yazışmaları hem de kendilerini himaye eden 4.ordu müşirinin sözlerini aktarmamız bunların asıl fikir ve niyetlerini ortaya koyması bakımından faydalı olacaktır.

Mustafa Paşa'nın avenesi olarak gösterilen Fettah ve Tahir Ağa'dan Fettah'ın Tahir'e yazdığı mektuptaki şu ifadelere bakalım: "*Aşağıdaki sözleri gizli biçimde okuyunuz birâderim. Müşir paşa hazretleri bizden daha çok paşanın terfiine ve kumandanın oradan ref'ine ve size de nişan getirttirilmesine cidden çalışmaktaysa da getirmiş olduğumuz hayvanlar şu işleri biraz gecikmeye düşürmekte olduğu hissediliyor; çünkü malumunuzdur ki burası ordu merkezi, bunca paşa ve ferikler ve komutanlar vardır. Hayvanların takdiminden hepsinin de malumatı olduğu tabîîdir, mutlaka aradan birkaç ay geçmesi lâzımdır. Şimdilik bir şey yapılamayacağını hissediyorum.Maamafih paşa hazretleri yine çalışmaktan ve yazmaktan geri kalmıyor; ama alenî surette değil gizlice çalışıyor. Demek isterim ki bu işlere kendisi bizden daha çok çalışıp ve dosta düşmana karşı Mustafa Paşa'nın her bir meramını icraya daima gayret etmektedir. Paşa hazretleri şimdiye kadar hiçbir kimseden ne hediye ne bir şey kabul etmemiştir.Herkes şaşırmıştır ki bu hayvanları nasıl kabul etmiştir ve kendisine şu hayvanlar başkası tarafından gönderilmiş olsa idi mutlaka reddedeceği şübhesizdi, lâkin Mustafa Paşa'ya olan ciddi sevgisinden dolayı ister istemez kabul ederek memnun oldu azîzim*"

Bu mektupta müşir paşanın hediyelerle memnun edilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Bir de Mustafa Paşa'nın, damadı Cizre Kolağası Tahir Ağa'ya bizzat kendisinin yazdığı şu ifadelere bir bakalım: "*Gelen yazınızı mutâlaa ettim; akıl ve dirâyetinize teessüf ettim.Bu zamanda hükûmetin emir ve nehyi herkesçe malum olup asker olduğunuzdan dolayı ne tard, ne teb'îd ve ne de tevkîf edebilirler. Hâl-i hâzırda hükûmetin burada yok olan gücüne karşı bu kadar korkmanıza bir mânâ veremedim. Binâenaleyh asla noksaniyeti kabul etmem. Atalarımın eskiden beri hâllerinin gasp,çalma çırpma, vurma öldürme olduğu öteden beri bilindiğine göre her hâlde bizim de öyle olacağımız bir gerekliliktir. Ben âdetimi terketmem. Hükûmetin adeta yıkılma derecesine gelen hâlini açıkça gördüğünüz hâlde korkmanızın ne kadar çirkin olduğu açıktır. Askerliğimiz başka askerliğe benzemez; çok çetin ve sağlamdır.Her ne yaparsak kat'iyyen kesemize kalacağını ve kalmakda olduğunu zannederim eski örneklerden hareketle inkâr etmezsiniz; bu sebeple kumandanlarımızla dâimâ görüşüp kendilerini memnun ettiğim gibi siz de memnun ediniz. Kumandanlarımız kendimizden sayıldıklarından kat'iyyen kimseden çekinmeyerek serbestçe gidip gelmenizi tavsiye ederim. Kaymakam İsmail Bey Cizre'ye gelirse ben de Cizre'ye gidip mutlaka kendisini iknâ ederim. Hükûmet tarafından kat'iyyen çekinmeyiniz;çünkü ehemmiyeti hiç kalmamıştır.Bir çobana bile söz anlatamayıp hükmedemedikleri için artık böyle hâl ve şânı bilinen insan çekinir mi? Bu tarafta aşiretler konusunu istediğiniz şekilde hallederim.Hendekde bir tabur asker olsa bile yine yakıp yıkacağımı muhakkak bilesiniz*"

Bu mektuptan Mustafa Paşa'nın devlete meydan okuduğu, başına buyruk olup adam elde ederek her işini hallettiği ve şekâvet, adam öldürme ve çalıp çırpmayı atalarından gelen bir meslek olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

MUSTAFA PAŞA'NIN ŞEKÂVETİNE DAİR ARŞİV BELGELERİ

Mustafa Paşa'yla ilgili Osmanlı arşivlerinde 200'den fazla belge bulunup bunların bir kısmı alaylarıyla ilgili normal yazışmalara aitse de ekseriyeti işlediği kötü işlere dairdir.Biz bu belgelerden önce bölgedeki vukuatına ait olanlarını seçip ayırdık ve karşımıza 100'den fazla belge çıktı. Bunların içinde direkt kendisiyle ilgili olmayanlar da vardı. Mesela kendisi gibi, Kiki aşiretinin şekavetiyle ilgili de yazışmalar da olmuş bu yazışmalarda kendisine birçok atıf

yapılmış, yaptığı şekavetlerden bahsedilmiştir. Böyle belgeler çalışmamıza dahil edilmemiştir. Ayrıca, vukuatıyla ilgili olmakla beraber asıl konusu mali ve idari meseleler olan belgeler de konumuzun dışında bırakılmıştır. Böylece Miran aşireti ve paşayla ilgili 200'den fazla belgeden direkt vukuatıyla ilgili olan 50 belge incelenmiştir.Bu belgeler de kendi arasında tasnif edilip çok kısa ve sadece evrakın alınıp verildiğini bildiren belgeler dışarda bırakılarak sonuçta 27 belge bizzat incelenip değerlendirilmiştir. Kaynakçada bu belgelerin listesi ve açılımları bulunmaktadır.

BELGELERİN ÖZETLERİ

BOA(*Başbakanlık Osmanlı Arşivi*)'nde incelenen belgeler aşağıda fonlarına ve kronolojik sıraya göre sadece konusu verilerek ve ayrıntıya girilmeyerek özetlenmiştir.Bu özetlerde asıl konuya giriş şeklini göstermek amacıyla genellikle ilk yazışmanın tarihi verilmiştir.

Dahiliye Nezareti'nden 15 Ağustos 305 tarihli Sadaret'e ve 4 Eylül 305 tarihli Diyarbekir Vilâyeti'ne yazılan yazılarda Cizre köprüsünden geçişlerinde üzerlerine Osmanlı askerlerince hücum edildiğinden şikayet eden Miran aşîreti reîsi Musto ve arkadaşlarının şikâyeti ele alınmıştır. Mükerrer cinâyetlerinden dolayı behemehâl derdesti Musul vilâyetinden bildirilen Musto, Cizre köprüsünden geçtiği sırada Osmanlı askerlerince yakalanmak istenilmiş; ama köprünün öte tarafında bulunan nizâmiye süvârî 23.alayı binbaşısı Zekeriyya Efendi'nin himayesiyle kaçmayı başarmıştır. Bu konuda Cizre'de nifak çıkaran mahkeme mustantıkı Ahmed Efendi hakkında muâmele icrâsı için Diyarbekir istînâf mahkemesi müddeî-i umûmîliğine teblîğât yapılmıştır. Sonuçta Musto'nun iddiaları ciddiye alınmayıp bilakis kanunun pençesine teslimi gerekli bulunmuştur. **(BOA DH.MKT, 1651/109, 1657/67)**

Bitlis vali vekili Zihni tarafından 8 Temmuz 1309'da Sadâret'e yazılan arzda Miranlı Mustafa Paşa ile bölge aşiretleri arasındaki çatışmaların ele alındığı belgelerde, Mustafa Paşa'nın, aşîretiyle birlikte Van vilâyeti dâhilindeki yaylalarına giderken Siirt sancağındaki Batuvan aşîretinin yaylasında kalıp o taraf aşiretlerine karşı hareketlerde bulunduğundan bahisle, çatışmaların önlenmesi için âcilen nizâmiye kuvveti yetiştirilmesi istenmiştir. Ayrıca, Mustafa Paşa'nın Hamidiye alayları ümerâsından olduğu belirtilerek Van ve Musul vilâyetleri aşiretlerinin yerlerine iâdeleri için bu iki vilâyete emirler verilmesi üzerinde durulmuştur. **(BEO, 242/18129)**

Dâhiliye Nezareti'nden 7 Ağustos 1309'da seraskerlik makamına yazılan tezkereyle Bitlis, Diyarbekir ve Van vilâyetlerine yazılan tahrîrâtta, Kel Mehmedzâde Kâsım ve bazı aşiret reislerince çekilen telgrafnâmeye atfen, Miran aşîreti reîsi Mustafa Paşa'nın kurduğu aşîret alayına dayanarak ahâlî ve aşiretlere karşı yaptığı mezâlim anlatılmış ve örnek olarak bu aşîretin eski reîsi Kel Mehmed Ağa ile âilesi efrâdını öldürtüğü, iffetli kadınlara kötü işler yaptığı, adam öldürme, gasp, mal tahribi, eşkiyalık vb. birçok kötü fiil işlediği ve bu işlerini örtmek için de birtakım iftiralara başvurduğu belirtilerek acilen adaletin sağlanması istenmiştir. Aha sonra merkeze ardı ardına gelen yazılarda paşa hakkında henüz kânûni bir muâmele yapılmadığından bahsedilip mezâlimini bir kat daha artırdığı ve eğer hakkında kânûni bir muâmele yapılmazsa aşiretler arasında büyük olaylar çıkacağı belirtilmiştir. Bunun üzerine kânûni takîbâtın daha da hızlandırılması için 2 Şubat 1310 tarihinde Dahiliye Nezareti'nden Sadaret'e ve Adliye Nezâreti'ne yazılar yazılmıştır. **(DH. MKT 115/3, 157/24)**

Sadâret'ten 18 Eylül 1309'da müstacel kaydıyla seraskerlik makamına yazılan yazıda, Miran aşîreti reîsi Mustafa Paşa'nın, riyâseti Batuvanlı Mehmed Ağa'ya ait olan Taban, Çezgan vs. aşiretlere müdâhale ettiğinden bahisle, paşanın idâresinden ayırılıp Batuvanlı Mehmed Ağa'nın maiyetine verilmeleri konusunda aşiret reislerinden beş imza ile Cizre merkezinden çekilen ve Mustafa Paşa'nın mezâlimine dair Batuvan ağası Mehmed imzâsıyla gelen iki telfgrafnâme üzerine tahkîkât yapılıp 4.ordu müşîriyetiyle de muhâbere olunarak gereğinin yapılması istenmiştir. Tedbir olarak ise Bitlis'den Cizre'ye kadar birlikte gelen

taburun başka tarafa hareket ettirilmeyerek bir süre daha aşiretler arasında bulundurulması istenmiştir. **(BEO, 284/21283, 337/25211, 282/21104)**

27 Kânûn-ı Evvel 1310'da Diyarbekir vali vekilince Dahiliye'ye yazılan yazıda Miran aşîreti reîsi Mustafa Paşa'nın mezâliminden şikâyet eden Şirnaklı Ağa-yı Surzâde Mehmed Ağa'nın arzuhalinden bahisle kânûni takîbâtın hızlandırılması için gerekli işlemlerin yapılması istenmiş ve bu konuda ilgili makamlar arasında yazışmalar olmuştur. **(BEO, 575/43121)**

Sadâret'ten seraskerlik makamına yazılan 29 Teşrîn-i Sânî 1313 tarihli tezkere Miran ve Hüveydî aşiretleri arasında çıkan mukâteleye dâirdir. Bu tezkerede, Miran aşîreti reîsi Mustafa Paşa'nın oğulları İbrahim ve Abdülkerim ile maiyeti efradından 300 kadar atlının Zaho ve Cizre kazaları arasında Yezîdî tâifesinden Hüveydî aşîreti üzerine hücum etmesiyle bu aşîretten 62 ölü ve 77 yaralı olduğu ve bir hayli ağnam ve mevâşî gasbedildiği bildirilmiş ve suçluların cezalandırılıp gaspedilen malların da sahiplerine teslimi istenmiştir. Musul vilâyetinin cevâbî yazısına göre bu tecâvüz Mustafa Paşa ile Şirnaklı Mehmed Ağa arasındaki eski adâvetten dolayı vuku bulmuştur.**(BEO 1051/78784, 1052/78895, 1054/79020, 1054/79020, 1059/79367)**

Sadâret'ten 9 Teşrîn-i Sânî 1314'te Dâhiliye Nezâreti'ne yazılan yazıda, geçen sene göçer Miran aşîreti reisi Mustafa Paşa ile Şirnaklı Mehmed Ağa'nın araları düzeltilip sükûn sağlanmışken Mehmed Ağa'nın bazı avenesini Cizre etrafına ve Musul vilâyeti hududuna sevkederek birçok şekâvet yaptığı, bir tarafdan da bu durumu aşiretler aleyhine yükleyip Diyarbekir vilâyetine şikâyetnâmeler yazdığı ve vâlînin de buna inanıp Hamîdiye süvârî alaylarını dağıtmak gibi yanlış bir fikre hizmet etmekte olduğu bildirildiğinden bu gibi yanlış hâllere son verilmesi istenmiştir. Konuyla ilgili Dâhiliye'den 3 Kânûn-ı Evvel 1314'te Diyarbekir vilâyetine de yazı yazılmıştır. **(BEO, 1230/92231, DH-MKT, 2348/96)**

Sadâret'ten 13 Eylül 1315'te Dâhiliye Nezâreti'ne yazılan yazıda Miran aşîreti reîsi ve Hamîdiye 48. alay kâymakamı Mustafa Paşa'nın "mülki memurların topluca aleyhlerinde hareket edip civardaki aşiretleri teşvik ederek bunlar tarafından yapılan gasplardan dolayı vukû bulan şikâyetleri dinlemekte oldukları ve taarruzlar âcilen önlenmezse aşîretlerin hep birlikte Şimr urbânına karışıp terk-i vatan edecekleri" yolundaki şikayeti üzerine gerekli işlemlerin yapılması istenmiştir. **(BEO, 1376/103170)**

Sadâret'ten 15 Mayıs 1317'te Dahiliye Nezareti'ne ve seraskerlik makamına yazılan yazıda Diyarbekir vilâyetinin yazısına atfen "Miran aşîreti reîsi Mustafa Paşa'nın ileride göstereceği mallara mahsuben mahallî mâl sandığına nakit makâmında vererek emânet şeklinde gelir kaydettirdiği senetlerin muhteviyâtını ağnâm vergisinden mahsup ettirmesiyle ilgili başına buyruk hareketi" ve bu konuda alınması gerekli tedbirler üzerinde durulmuştur. **(BEO, 1667/124983)**

Dâhiliye Nezâreti'nden seraskerlik makamına 24 Kânûn-ı Evvel 1314'te yazılan tezkerede Artuş ve Miran aşîretleri reisleri Hacı Bey'le Mustafa Paşa'nın adamlarınca Zaho kazâsının Basid köyünden gaspolunan mallların sahiplerine iade ettirilip, Dehük'ün Telzet köyünden kaçırılan adamın da kurtarılması istenmiştir. **(DH-MKT, 2156/103)**

Dâhiliye Nezâreti'nden Sadâret'e 21 Şubat 1314'te yazılan yazının konusu, Bitlis vilâyetine tâbi Şirnaklı Mehmed Ağa'nın Cizre dâhilinde Miran aşîreti reîsi Mustafa Paşa'dan istediği arazi, zahire, sürü vs. hakkında tahkikat icrası için Bitlis ve Diyarbekir vilâyetlerinden gönderilecek memurlara verilecek harcırahla ilgilidir.**(DH-MKT, 2174/98)**

Dâhiliye Nezâreti'nden seraskerlik makamına yazılan 17 Şubat 1314 tarihli tezkerede mezalimini gittikçe artıran ve bu kez de Mısır tüccarına ait keleklere saldırıp bir hayli mal ve eşya gaspeden Miran aşireti reisi Mustafa Paşa'nın bu hareketlerine son verilmesine dairdir. **(DH-TMIK-M, 66/43, TMIK, 66/43)**

Dâhiliye Nezâreti'nden Sadâret'e yazılan 4 Mayıs 1315 tarihli yazıda, Diyarbekir vilâyetine bağlı Miran aşiretinin her sene yaylaya gidiş ve dönüşte yol üzerindeki köyler ahalisinin ekinlerini tahrip edip adam öldürme, mal gaspı, ev yakma gibi büyük cinâyetlere giriştiği belirtilerek bunun itaatli ahalinin dağılmasına ve hazinenin zararına sebep olduğu belirtilmiş ve bunların yaylaya gidiş ve dönüşlerinin olay çıkmayacak şekilde kontrol altına alınması istenmiştir. Bu konuda 4 Mayıs 1315- 1 Eylül 1316 tarihleri arasında Sadaret, Dahiliye, Seraskerlik ile Bitlis ve Diyarbekir vilayetleriyle Siirt mutasarrıflığı arasında yazışmalar olmuş ve bu aşiretin yaylaya gidiş ve dönüşünün men'i, yaylaya gidiş-dönüşte yanlarına asker terfiki, güzergah değiştirilmesi, rehin uygulaması gibi birçok tedbir üzerinde durulmuştur.**(DH-TMIK, 70/16)**

Seraskerlik makamı antetli belgelerin yer aldığı "Y.Mtv. 231/3" dosyasında Mustafa Paşa, Tahir Ağa, Fettah Ağa ve diğerlerinin tecziyesi hususunda makamlar arasındaki uzun yazışmalara ait 13 belge bulunmaktadır. Zaten ele aldığımız konuda en kapsamlı bilgiler bu dosyadadır. Sadece bu dosyaya bakılarak meselenin ayrıntıları öğrenilebilmektir. Bu dosyanın ilk belgesi Mustafa Paşa'nın damadı Fettah Ağa'nın, kardeşi Tâhir Ağa'ya yazdığı 28 Şubat 1316 tarihli mahrem mektup olup bu mektupta 4.ordu müşirinin Mustafa Paşa'nın her bir isteğini yerine getirip onu himaye ettiği belli olduğu gibi başka gizli bilgiler de geçmektedir.

- Mardin mutasarrıfınca 18 Teşrîn-i Sânî 1317 tarihinde Cizre müftüsü ile meclis-i idâre ve kazâ mahkemesi üyelerine yazılan yazıda Miran aşireti reisi Mustafa Paşa'nın yüce hilafet makamı hakkında çok kötü sözler söylediğinden bahisle buna karşı ne yapıldığı sorulmuş, sözkonusu üyelerce 8 Kânûn-ı Evvel 1317'te gönderilen cevabi yazıda ise buna karşılık hiçbir yapılamadığı bildirilmiştir.

- Hamidiye 49.alay ikinci kâtibi Hakkı tarafından kumandanlığa yazılan dilekçede: "uzun süredir Hamidiye 48.alayın miralayı Mustafa Paşa'nın kitabetinde bulundumsa da sırf canımdan emin olmayıp korkuyla ve çaresizce çalışıyordum. Dolayısıyla bu güz mevsiminde Mustafa Paşa efendimiz hakkında edepsice sözler söylediğinde bu sözler damarlarıma ve sinirlerime kadar tesir ederek elimden bir şey gelmediği için intiharı düşünmüşken yakında elinden kurtulup Cizre'ye can atmış olduğumdan kötü muamelelerinden dolayı artık mükellef olmadığımdan her ne kadar yanına gitmemi sizden istemişse de emniyetim olmadığından yanına gitdemeyeceğimi arz eyledim" denilmiş ve ve bu dilekçe özel divan-ı harpçe delil sayılmıştır.

- Cizre'den Mardin mutasarrıflığına mal müdürü, polis memuru, tahrirat kâtibi, nüfus memuru, muhâbere memuru, vergi kâtibi ve telgraf müdürünün imzalarıyla çekilen telgrafnâmede 1317 Eylül ortalarında Miran reisi Mustafa Paşa'nın Cizre'de Uveyn adlı mevkide çadırında otururken etrâfındakilere çirkin bir gösteri yapmak amacıyla Peygamber'e edepsizce sözler sarfettiğinden bahisle çıkan irâde-i seniyye gereğince muhâkeme altına alınması gerektiği bildirilmiş ve bu telgrafnâme özel divan-ı harpçe delil sayılmıştır.

- Mustafa Paşa tarafından 13 Kânûn-ı Evvel 1317'de Cizre Kolağası Tahir Ağa'ya yazılan mektup şöyledir: "..gelen yazınızı mütalaa ettim ve aklınıza teessüf ettim.Bu zamanda hükûmetin emir ve nehyi herkesçe bilindiğinden asker olmanızdan dolayı size hiçbir şey yapamazlar.Hâl-i hâzırda hükûmetin burada yok olan gücüne karşı bu kadar korkmanıza bir anlam veremedim; dolayısıyla aslâ eksiklik kabul etmem. Atalarımın eskiden beri hâllerinin gasp,çalma çırpma, vurma öldürme olduğu öteden beri bilindiğine göre her hâlde bizim de öyle olacağımız bir gerekliliktir.Ben âdetimi terketmem. Hükûmetin adeta yıkılma derecesine gelen hâlini açıkça gördüğünüz hâlde korkmanızın ne kadar çirkin olduğu açıktır. Askerliğimiz başka askerliğe benzemez; çok çetin ve sağlamdır.Her ne yaparsak kat'iyyen kesemize kalacağını ve kalmakda olduğunu zannederim eski örneklerden hareketle inkâr etmezsiniz; bu sebeple kumandanlarımızla dâimâ görüşüp kendilerini memnun ettiğim gibi siz de memnun ediniz.Bu ciheti etrafıyla alay kâtibi Hasan Efendi'ye tenbih

ettim.Kumandanlarımız kendimizden sayıldıklarından kat'iyyen kimseden çekinmeyerek serbestçe gidip gelmenizi tavsiye ederim.Kaymakam İsmail Bey Cizre'ye gelirse ben de Cizre'ye gidip mutlaka kendisini ikna ederim. Hükûmet tarafından kat'iyyen çekinmeyiniz;çünkü ehemmiyeti hiç kalmamıştır.Bir çobana bile söz anlatamayıp hükmedemedikleri için artık böyle hâl ve şânı bilinen insan çekinir mi? Bu tarafta aşiretler konusunu istediğiniz şekilde hallederim.Hendekde bir tabur asker olsa bile yine yakıp yıkacağımı muhakkak bilesiniz. Bu yazı da özel divan-ı harpçe delil sayılmıştır.

- Cizre idâre meclisi ve bidâyet mahkemesi heyetlerince Diyarbekir vilâyetine çekilen telgrafnâmede divan-ı harb heyetinin mazlumların davalarının yirmide birine bile bakmayıp Mustafa Paşa gözlerinin önünde çiftliklerini tahrip ettiği hâlde men edemeyerek kazâyı hercümerc içinde bırakıp çoluk çocuklarını Tâhir ve Fettâh Ağaların pençesinde esir bıraktığı bildirilmiş ve altı aydır hâllerini yüksek makamlara arzettikleri hâlde zerre kadar sonuç alamadıklarından şikayet etmişlerdir.

- Mardin mutasarrıflığından gelen telgrafnâmede padişahın nimetiyle beslenerek birçok lütuflara ulaştığı hâlde cibilliyetindeki pislik sebebiyle tüm aşiretler içinde ve memurlarla zâbitler önünde açıkça küfürler edip pek çok mezâlime girişen, birçok devlet gelirine zarar verip bölgenin asayişini bozan Miran aşireti reisi Mustafa Paşa'yla avenesinin bu hâli siyaseten çok zararlı olduğundan bunların men'i için yapılan maruzatın iftira olduğu gerekçesiyle 4. ordu müşîrince dikkate alınmadığı bildirilip bu konuda yeni vali veya özel memurla tahkikat yaptırılıp gereğinin yapılması istenmiştir.

- 4.ordu müşiriyetinden seraskerlik makamına gelen 19 Şubat 1317 tarihli uzun tahriratta şöyle denilmektedir: "4.ordu mıntıkasında bulunan aşiretler özel hâllerinden dolayı nüfusları yazılamadığından umumi kuvvet dışında kalıp bedevice yaşadıkları için kontrol altına alınamamışlardı. Bunların kontrol altına alınarak idâri ve siyâsi yönden varlıklarından istifade edilmesi için münferit bir çâre olarak bunlardan Hamidiye süvari alayları teşkiline karâr verilmişti. Ancak bu teşkilata dahil olmayarak hâlen hükûmetin nüfuzu dışında vahşet ve bedeviyet içinde kalan aşiretler daha çok olup bunların da digerleri gibi intizam altına alınması için bir girişim olmamıştır. Bu teşkilata dahil olanların az zamânda gösterdikleri hizmetlerden devletçe çok yararlanılmış ve ermeni fesedesi de bu hâli çekemeyerek bunların intizâmlarını bozmak için fevkalâde bir gayret göstererek bazı memurların fikirlerini çelmek için entrikalar çevirmiştir. Bu alaylar asayişi sağlamak ve Rusya ve İran'dan silahlı olarak sınırı geçip Osmanlı ülkesinde karışıklık çıkaran ermeni fesedesinin def'i işinde pek çok hizmet yaptıkları gibi, Cizre, Şirnak ve Behtan havalisinde Bedirhan Paşa'nın tamamen yok olan nüfuzunu iade etmiş ve gâile çıkarmak isteyenleri de ihbar etmişlerdir. Mesela geçende Bedirhan Paşa biraderzadesi Mehmed Bey böyle bir haince teşebbüste bulunmuş ve ölü-diri derdesti için sevkedilen askeri kuvvetçe yakalamadığı hâlde Miran aşireti reisi ve Hamidiye alayları miralayı Mustafa Paşa'nın ihbarı üzerine bir köyde bastırılarak yakalanmıştır. Ancak Hamîdiye alaylarının intizam altına alınarak nizâmî bir kuvvet gibi istihdam ve istifadeye konulması işinde vuku bulan maruzatım dikkate alınarak muhtaç olduğu yardım ve kolaylıklar yüksek makamlarca esirgendiği gibi bu alayların intizamını bozma işinde her taraftan yapılan şikâyetler dikkate alındığından bunlardan beklenen faydalar yok olmakta ve bilakis birçok zarar oluşmaktadır.Gerçi bu bendeleri bu teşkilatın önemini bilerek her türlü zorluğa gögüs gerip bu teşkilatın maksadı olan faydaların gerçekleşmesi için çalışmaktaysa da tek başına istenen sonucu alamayıp hayret içinde kalmaktadır. Malumlarıdır ki Anadolu'da iki milyon kadar aşiret vardır ve bunları iyi idare edip faydalı bir hâle getirmek tüm askeri ve mülki memurların birlik ve yardımıyla olabilir. Bu havaliyi sonsuz bir gâile içinde bırakan ermeni mefsedetinin kökünün kesilmesi bölgedeki aşiret ve kabilelerin bu teşkilatla itaat altına alınıp düzenli orduya ilâvesi ve idâri ve siyâsi olarak faydalı bir hâle konulmasıyla mümkündür.

- Mardin sancağından seraskerlik makamına gelen 28 Nisan 1318 tarihli tahriratta yol kesme, gasp, adam öldürme, köy yakma, ırza tecavüz, ulema ve meşâyihi korkutma, ibadethaneleri tahrip, dinî emirleri tahkir gibi bilumum kötülükleri işleyerek Cizre kazasının asayişiyle Musul, Bağdad ve Bitlis vilayetlerinin yol emniyetini bozan Miran aşîreti reîsi Mustafa Paşa ile Cizreli Tâhir ve Fettâh Ağaların muhâkeme edilmeleri Bâb-ı Âlî'den bir tahkik heyetinin gönderilmesi istenmiştir.

- Seraskerlik makamına Sadâret'ten gelen 13 Mayıs 318 tarihli tezkerede Miran aşireti reisi Mustafa Paşa ile damadları Tahir ve Fettah Ağaların işledikleri cinâyetler sabitleştiği hâlde henüz tutuklanmadıkları, kurulan özel divan-ı harb heyetinin müsamahakâr davrandığı ve 4.ordu müşîrinin fikri dışına çıkamayacağı, bu sebeple da'vâlarının 6.orduya mensup Musul'da görülmesinin Dâhiliye Nezâreti'nden bildirildiği belirtilmiştir.

- Seraskerlik makamına Dâhiliye Nezâreti'nden gelen 16 Mayıs 1318 târîhli tezkerede Divan-ı harbte muhâkeme edilmekte olan Miran aşireti reisi Mustafa Paşa ile avenesi Cizreli Tahir ve Fettah Ağalara ait evrak arasında Mustafa Paşa'nın çirkin sözlerinin yer aldığı mektuplardan bahsedilmiş ve gereğinin hemen yapılması istenmiştir.

- Serasker Rızâ tarafından 25 Mayıs 1318'de üst makama yazılan arzda Miran aşireti reisi Mustafa Paşa ve avenesinin işlediği cinâyetler sabit olmuşken himaye görerek kânûnî cezalardan kurtulmaları kabul edilemediğinden nerede icap ederse tarafsız kişilerden oluşan bir divan-ı harb teşkiliyle adil biçimde muhâkemeleri ve şikâyetlerin iftira olduğu anlaşılırsa müfterîlerin, aksi çıkarsa suçluların tecziyesi istenmiştir. (**Y.Mtv. 231/3**)

- Siird mutasarrıflığından Bitlis Vilâyeti'ne gelen 28 Mart 1316 tarihli tahriratta özetle: "adamlarıyla berâber Silopi nâhiyesinden Şirnak'a dönen Şirnaklı Mehmed Ağa'ya gerekli nasihatlar yapılarak ara buluculuk yapılması için gönderilen liva tahrirat müdürüyle eşraftan Hâmid Ağa'nın tahkikatıyla ortaya çıkacak durumun bildirileceğini belirtmiştim. Memurlarımızın yaptığı tahkikata göre Miranlı Mustafa Paşa ile Batuvanlı Mehmed Mustafa'nın himâyelerinde olan Tayan aşîreti halkı, Şirnaklı'ya mensup Hüveydî aşîreti üzerine hücûmla katl, gasp, ihrak gibi işlere cüret etmiş ve Şirnaklı da adamlarıyla birlikte Silopi nahiyesindeki köylere geçmiş. Hâiz olduğu resmî sıfatla böyle olayların çıkmamasına gayret etmesi gereken Miranlı Mustafa Paşa'nın böyle tecavüzlere sebebiyet vermesi ve mükerreren idama mahkum olan Batuvanlı Mehmed Mustafa gibi bir haini himâye etmesi kabul edilemez.Dolayısıyla kendisinin bu gibi teşebbüslerinin önlenmesi ve aşiretlerin yaylaya hareketinden önce bir tabur askerin o havalide bulundurulması elzemdir" denilmiştir.

- Dahiliye Nezareti'den Sadâret'e 29 Haziran 1316'da yazılan tezkerede: "Miranlı Mustafa Paşa'ya bağlı aşiretlerin her sene yaylaya gidiş ve dönüşlerinde birçok hasar verdiklerinden tecâvüz ve saldırılarının önlenmesi için alınacak tedbirlerle ilgili henüz bir cevap alınamadığı ve bölge ahalisi hakkında her türlü zulmü işleyip birçok iftiralar düzmekten geri kalmayan bu aşiretin kötülüklerinin kesin biçimde men' edilmediği takdirde ileride birtakım fenalıkların çıkacağına dair olan Bitlis vilâyetinin tahriratı sunuldu. Cizre cihetinden Siird taraflarına gelen aşiretlerin kötü muamelede bulunmamaları için Miranlı Mustafa Paşa'ya kat'i tenbihat yapılıp mevcudu dolgun bir taburun da bölgeye sevki için irâde-i seniyye çıkarılarak seraskerliğe tebliğ edildiği tezkere-i sâmiyenizde bildirildiğinden bu durum Bitlis vilâyetine bildirilmiştir" denilmiştir. **(DH.TMIK-M 70/16)**

- Serasker Rızâ tarafından üst makama yazılan 7 Temmuz 1318 tarihli arzda özetle şöyle denilmiştir:

"Ulemâ ve mahalli ileri gelenlerden dokuz kişinin imzasıyla Cizre'den makamıma çekilen telgrafnâmede Miran aşîreti reîsi Mustafa Paşa ile damadı Tâhir Ağa'nın mezâlimi ve paşanın çirkin sözleri divan-ı harbçe yapılan incelemeyle sabit olduğundan bu konudaki muhakeme

evrakı 4. ordu müşiriyetine gönderilmişse de kendisinin bu müşiriyetçe himâye edilmesi sebebiyle ilgili evrakın tahrif veya iptal edileceği açık olduğundan ve bu ikisinin cezasız bırakılması da Kürdistan'ca daha sonra büyük dertler doğuracağından ilgili evrâkın celp ve tedkikiyle haklarında gerekli cezaların verilmesi istenmiştir. Mustafa Paşa ile avenesinin sabit olan gasp, katl vs. kötü hâllerine göre nerede gerekirse tarafsz kişilerden oluşan bir divan-ı harb teşkiliyle gayet adil ve himayesiz biçimde yargılanmalarını bildiren Sadâret ile Dâhiliye Nezareti'nin tezkereleri ve hafif süvari alayları teşkilatının faydalarıyla komutanlarının güzel hizmetlerinden bahseden 4.ordu müşiriyetinin tahriratı arzedilip bu konuda yapılagelen muhaberatla hakikate tam ulaşılamadığından mahallerinde gayet tarafsız ve adil bir tahkikatla şikâyetlerin iftira olup olmadığı araştırılıp eğer iftiraysa müfterîler, aksi takdirde suçlular hakkında ibretli bir muamele yapılmak üzere mülkiye ve askeriyeden mutemet ikişer kişinin o taraflara gönderilmesi yüce eşiklerinden istenmişti.Bâb-ı Âlî'den gelen tezkerede Miran aşireti reisi Mustafa Paşa ile damadı Tâhir ve onun biraderi Fettâh ağaların mezâliminden şikâyetelri havi Diyarbekir vilayetiyle 4.ordu müşîriyetinden ve Cizre ahalisi ileri gelenlerinden bazılarından gelen telgraflar özel mecliste görüşülmüştür. Diyarbekir vilayetinin yazısında Mustafa Paşa ile Tâhir ve Fettâh ağaların birkaç seneden beri Cizre ahalisinin mallarını gasp, adamlarını katl yollarını kesme gibi işlere giriştikleri, mîrî malların tahsilatını ve Diyarbekir, Bağdad, Bitlis ve Haleb vilayetlerinin ticâri gelirlerini tamamen bozdukları bildirilmektedir. Bu hâllerinden dolayı Mustafa Paşa'nın maiyetindeki subay ve fertlerin bir kısmı rencide olmuştur. Paşa, bu mezâliminden dolayı o havalide bu süvari alaylarını kuran diğer reislere kötü örnek olduğu gibi diğer alaylar hakkında da kötü düşünülmesine sebep olmuştur. Kendisi oralarda bulundukça mahalli mülki idareye zarar vermesi kaçınılmazdır. Bu sebeple Mustafa Paşa ile damadı Tâhir ve onun birâderi Fettâh ağaların uzak bir vilayete göndrilmeleri gereklidir. Her ne kadar irâde-i seniyye ile mahallinde kurulan divan-ı harbçe bu husus hakkında tahkikat yapılmaktaysa da bunların yaptığı kötü işler askerî görevlerine ait olmadığından kendilerinin yargılanmaları şart olup muhakemeleri için Adliye ve Dâhiliye nezâretlerine bilgi verilmiştir. Mustafa Paşa ile Tâhir ve Fettâh ağaların muhakeme için hemen Diyarbekir'e göndrilmeleri 4.ordu müşiriyetine bildirilerek merkez vilayete gönderilmelerinde gecikme ve müsamaha olursa mesûliyeti mucip olacağı da bu müşîriyete ihtâr edilmiştir. Tahkikat lüzumu açık olduğundan mahallinde tarafsız ve âdil tahkikat ve muhakemat yapmak ve âzâsından üçü buradan ve üst tarafı da mahallindeki ümera arasından seçilmek üzere yeniden bir divan-ı harb teşkili ve riyasetine de mutemet bir ferîkin tayini uygundur." (**Y.Mtv 232/76**)

Muhâkemât dâiresinden Mîrlivâ Rifat, Ferîk Mustafa Nuri ve Bahri ile daire reisi Müşîr Hasan Hüseyin tarafından 18 Kânûn-ı Sânî 1319'da Seraskerlik makamına yazılan yazıda "4.ordu müşîriyetinden gelip muhakemat dairesine havale edilen tahrirât üzerine özel divan-ı harbçe düzenlenen mazbatada Hamidiye 48. alayı kaymakamı ve Miran aşîreti reîsi Mustafa Paşa ile avenesi aleyhine Hüveydî aşiretinden 62 iki kişinin öldürülüp 7 kişinin yaralanmasıyla hayvan ve eşyalarının gaspı hakkında açılan davanın görülme yeri divan-ı harb olduğundan bu konudaki evrakın Diyarbekir divan-ı harbine tevdîi lüzûmu Zaho bidayet mahkemesi mustantikliğince kararlaştırılmış ve bu meselede ümeradan 48. alayın binbaşısı ile 49.alayın kaymakamı Abdülkerim Bey sanık olduğundan bu ikisinin ve dahli ortaya çıkacakların muhakeme altına alınması bildirilmiştir. Ayrıca, cinâî fiillere katıldıkları anlaşılan, maktulen vefat eden Mustafa Paşa'nın oğullarıyla 48. alayın binbaşılarından İbrahim ve 49.alayın kaymakamı Abdülkerim Beyler ile bu maddede dahilleri ortaya çıkacak diğerlerinin Diyarbekir'de kurulan divan-ı harbe çağrılarak yargılanmaları uygun görüldüğünden bu konuda gereğini yapmak emir sahibine aittir" denilmiştir. Muhâkemât dâiresinde tanzim edilen bu mazbata, gereği yapılmak üzere Serasker Rıza tarafından 29 Şubat 1319 tarihli yazıyla üst makama arzedilmiştir. (**Y.Mtv. 257/9)**

BELGELER (BOA=Başbakanlık Osmanlı Arşivi)

1. DH.MKT, Dosya no:1651 **Gömlek no**:109 (1651/109)

Tesvîdi târîhi 10 Ağustos 305. Tebyîzi târîhi selh-i Zilhicce306 (15 Ağustos 305)

Huzûr-ı Âlî-i Hazret-i Sadâret-penâhîye

Mantûk-ı emr ü iş'âr-ı sâmî-i hazret-i sadâret-penâhîleri ve melfûf-ı tezkere müeddâsı ma'lûm-ı çâkerî oldu.Bu meâlde olarak Miran aşîreti reîsi Musto ve rüfekâsı imzâlarıyla nezâret-i âcizîye dahi keşîde olunan telgrafnâme üzerine yazılan ve ahîren te'kîd olunan isti'lâm-nâmeye cevâben Diyarbekir vilâyetinden bu kerre alınan tahrîrât melfûfâtıyla ve mezkûr tezkerenin iâdesiyle berâber arz u takdîm kılındı.Mutâlaalarından karîn-i ilm-i sâmî-i vekâlet-penâhîleri buyurulacağı üzere merkûm Musto'nun şikâyet eylediği madde avenesiyle berâber Cizre köprüsünden esnâ-yı mürûrunda asâkir-i şâhâne cânibinden üzerlerine hücûm olunmuş ise de merkûm başına topladığı bir ikiyüz müsellah eşirrânın vesâtatıyla katl-i nüfûs ve gasb-ı emvâl fezâyihine mütecâsir olmuş ve hattâ Zimar kıt'asındaki arâzî-i seniyyede bulunan çiftlik-i humâyûnu ihrâk eylemiş ve bi'd-defeât derdest olunduğu hâlde kuvve-i nakdiyyesi sâyesinde kendüsini kurtarmış erbâb-ı şekâvetden olup cinâyât-ı mükerreresinden dolayı behemehâl derdesti Musul vilâyetinden iş'âr olunmasına mebnî hakkında evâmir-i lâzime i'tâ olunmasıyla o esnâda Cizre köprüsünden mürûr etdiği sırada asâkir-i şâhâne tarafından derdestine teşebbüs olunduğu hâlde köprünün beri yakasında bulunan nizâmiyye süvârî 23.alayın binbaşısı Zekeriyyâ Efendi cânibinden mazhar olduğu sahâbete binâen fırsat-yâb-ı firâr olduğu ve mûmâ-ileyh binbaşının uygunsuzluğundan nâşî keyfiyet dördüncü ordu-yı humâyûn müşîriyet-i celîlesine yazıldığı gibi ehemmiyyet-i mevkiiyyesi cihetiyle Cizre'de irâe-i evzâ-ı nifâk-perverânedede bulunan mahkeme mustantıkı Ahmed Efendi hakkında da muâmele-i lâzime icrâsıyçün Diyarbekir istînâf mahkemesi müddeî-i umûmîliğine teblîğât-ı mukteziye icrâ kılındığı gösterilmiş ve şu hâlde merkûm Musto'nun müsted'ayât-ı vâkıası nazar-ı i'tibâra alınmağa gayr-i şâyân olarak bi'l-aks kendüsinin derdestiyle pençe-i kânûna çarpılması lüzûmu derkâr bulunmuş olmağla muvâfık-ı irâde-i aliye-i hıdîvâneleri buyurulduğu hâlde vilâyete bu vechle cevâb tastîri zımnında sûy-ı âcizîye emr ü iş'âr-ı keyfiyet buyurulması bâbunda emrü fermân..

2. DH.MKT, 1657/67

Diyarbekir Vilâyet-i Aliyyesine

Tesvîdi târîhi 22 Ağustos 305. Tebyîzi târîhi 20 Muharrem 307 (4 Eylül 305)

Miran aşîreti ağası Musto ve rüfekâsı taraflarından Cizre kâim-makâm vekîli Nasrullah Bey ile Binbaşı Rızâ Efendi hakkında vukûa gelen şikâyât üzerine lede'l-isti'lâm cevâben alınan tahrîrât-ı aliyyelerinde merkûm Musto'nun şikâyet eylediği madde avenesiyle berâber Cizre köprüsünden esnâ-yı mürûrunda asâkir-i şâhâne cânibinden üzerlerine hücûm olunmuş ise de merkûm başına topladığı bir iki yüz müsellah eşirrânın vesâtatıyla katl-i nüfûs ve gasb-ı emvâl fezâyihine mütecâsir olmuş ve hatta Zimar kıt'asındaki çiftlik-i humâyûnu ihrâk eylemiş ve bi'd-defeât derdest olunduğu hâlde kuvve-i nakdiyyesi sâyesinde kendüsini kurtarmış erbâb-ı şekâvetden olup cinâyât-ı mükerreresinden dolayı behemehâl derdesti Musul vilâyetinden iş'âr olunmasına mebnî hakkında evâmir-i lâzime i'tâ olunmasıyla o esnâda Cizre köprüsünden mürûr etdiği sırada derdestine teşebbüs olunduğu hâlde köprünün beri yakasında bulunan nizâmiyye süvârî 23.alayın binbaşısı Zekeriyyâ Efendi cânibinden mazhar olduğu sahâbete binâen firâr eylediği ve mûmâ-ileyh binbaşının uygunsuzluğundan nâşî keyfiyet dördüncü ordu-yı humâyûn müşîriyet-i celîlesine bildirildiği ve teferruâtı ifâde ve dermiyân olunmuş ve şu hâlde merkûm Musto'nun müsted'ayât-ı vâkıası nazar-ı i'tibâra alınmağa gayr-i şâyân ve bi'l-aks kendüsinin derdestiyle pençe-i kânûna çarpılması lüzûmu nümâyân olarak bu sûret bi'l-istîzân nezd-i âlî-i hazret-i vekâlet-penâhîde dahi rehîn-i tensîb

olmuş olmağla ol vechle iktizâsının îfâ ve inbâsına himem-i aliyyeleri masrûf buyurulmak bâbında

3. BEO, 242/18129

Gâyet müsta'celdir

Gönderilme yeri: Bitlis.varış yeri:Dersaadet. vasıta yeri:Diyarbekir. Nr:3093. kelime 330. tarihi:Temmuz 309.

Huzûr-ı Sâmî-i Cenâb-ı Sadâret-penâhîye

Miranlı Mustafa Paşa ile bu taraf aşâyiri beynindeki infiâlât te'sîrâtıyla men'-i müsâdeme için alay beyinin me'mûr edildiği ve kendüsinden şikâyet olunan ahvâl derecâtı vilâyetden fî 20 ve 22 Mayıs sene 309 tarihli telgraflarla arz olunmuşidi.Paşa-yı mûmâ-ileyh ile alay beyi vâsıtasıyla hüsn-i sûretle ve aşîreti halkıyla berâber bu tarafdan bir gûne taarruz vukû bulmaksızın on beş gün evvel imrâr ve Van vilâyeti dâhilindeki yaylalarına îsâl edilmiş ve bu cihetle alay beyi de avdet etmişidi.Bu sûret paşa-yı mûmâ-ileyh alay beyine verdiği tahrîrâtda mezkûrdur. Mûmâ-ileyh Mustafa Paşa alay beyinin avdetinden sonra ileri gitmeyip Siird sancağı dâhilindeki Batuvan aşîretinin yaylasında kalarak ve oranın menâat-ı mevkiiyyesi hasebiyle tahassungâh ittihâz ve birtakım istihkâmât yaparak bu taraf aşâyirine karşu hareketde bulunduğu ve Van vilâyeti aşâyirinden Şerfâ ve Halîlân ve Hakkaride Kevan ve Musul vilâyetindeki Hacıyan aşîretlerini dahi nezdine cem' ü tahaşşüd etdirdiği ve aşâyir-i sâirenin de ittihâz eyleyeceği anlaşılması üzerine Eruh kazâsında bulunan Siird mutasarrıfı Saîd Paşa tarafından hemân terk-i mevki'le mahalline azîmeti Mustafa Paşa'ya tavsiye kılınmış ve ahîren icrâ-yı vasâyâ için Siird nakîbü'l-eşrâfı Seyyid Ahmed Efendi de nezdine gönderilmiş ise de te'sîr etmeyerek tezyîd-i cem'iyyetle tarafeyn mukâteleye bed' eylemiş olduğu ve tarafeyn beş altı bin kadar aşâyir-i muhtelifeden ibâret bulunduğu ve oradan yirmi sâat mesâfede bulunan mutasarrıf-ı müşârün-ileyhin yanında yalnız yirmi kadar süvârî zabtiyesi bulunduğu için men'-i mukâtele mümkin olamayacağı beyânıyla âcilen kuvve-i nizâmiyye-i kâfiye yetişdirilmesi ve çünki mûmâ-ileyh Mustafa Paşa Hamîdiye alayları ümerâsından olduğundan kendüsine merci'-i mahsûsından emr istihsâliyle orada mütehaşşid Van ve Musul vilâyetleri aşâyirinin de yerlerine iâdeleri hakkında vilâyeteyn-i mezkûreteyne evâmir-i şerî'a ve müessire tahsîli mutasarrıf-ı müşârün-ileyh tarafından şimdi alınan ve ehemmiyet-i külliyeyi câmi' bulunan iki kıt'a telgrafnâmede iş'âr ve asâkir-i şâhâne sevkinin te'hîrinden Behnan kıt'asınca bir büyük gâile hudûsına ve umûm aşâyire sirâyetine bâdî olacağı ve Siird'deki nizâmiyye taburu memlahalarda bulunarak mevcûdu olmadığının beyânıyla merkezden ve sâir cihetden kuvvet yetişdirilmesi beyân olunmuşdur.Mutasarrıf-ı müşârün-ileyhin iş'ârındaki ehemmiyyet-i külliyeye ve merkez vilâyet ve o cihetde kuvve-i nizâmiyyenin adem-i vücûdına nazaran gerek asâkir-i şâhâne yetişdirilmesi ve gerek Van ve Musul vilâyetlerine yanında tahaşşüd eden aşâyirin ve kendüsinin yerlerine ircâ'ı esbâbının istikmâli hakkında Muş'da bulunan vâlî paşa hazretlerine izbâr kılınmış ise de maslahat tesrî'ât-ı mahsûsayı müstelzim mevâdd-ı mühimmeden bulunmuş olmağla bu bâbda makâm-ı fahîmânelerinden lâzım gelenlere emr-i müessire ve âcile i'tînâ buyurulması arz u istirhâm olunur.Fermân.. Fî 8 Temmuz sene 309. Vekîl-i vâlî-i Bitlis: Zihni

**

Van ve Musul Vilâyetlerine. Şifre. 8 Temmuz 309

Miranlı Mustafa Paşa'nın Siird sancağı dâhilindeki Batuvan aşîretinin yaylasını tahassungâh ittihâz ve Van aşâyirinden Şerfâ ve Halîlân ve Hakkaride Kevan ve Musul'daki Hacıyan aşîretlerini nezdine cem ü tahaşşüd ile Bitlis aşâyiriyle mukâteleye kıyâm eylediği Bitlis vilâyetinden bildirilmiş olduğundan mûmâ-ileyhin ve başındaki aşâyirin hemân mahallerine ircâ'ı husûsunda mezkûr vilâyetlerle müttahiden ittihâz-ı tedâbîr-i âcile ve

hâkîmâne ile aşâyir beyninde mukâtele vukû'unun men'iyle berâber iâde-i âsâyiş vesâilinin istikmâline be-gâyet ihtimâm ve i'tinâ ve buraya da serî'an ma'lûmât i'tâsı matlûbdur.

4. DH. MKT, 115/3

Dâhiliye Mektûbî kalemi müsveddâtına mahsûs varakadır

Taraf-ı Vâlâ-yı Hazret-i Ser-askerîye tezkere. Bitlis, Diyarbekir, Van vilâyetlerine tahrîrât

Tesvîd târîhi 4 Ağustos 309. Târîh-i tebyîzi 6 Safer 311(7 Ağustos 309)

Miran aşîreti reîsi Mustafa Paşa'nın teşkîl eylediği aşîret alayına istinaden ahâlî-i mutî'a ve aşâyir hakkında icrâ eylediği mezâlim ve ta'adiyyât cümlesinden olmak üzere aşîret-i merkûme reîs-i sâbıkı Kel Mehmed Ağa ile âilesi efrâdını katl ü itlâf etdirdiği gibi muhadderât-ı İslâmiyye hakkında cebren fi'l-i şenî' icrâsına ve katl-i nüfûs ve gasb u tahrîb-i emvâl yolunda ahvâl-i şekâvet-kârâneye ictisâr eylediğinden ve şekâvet-i vâkı'asını setr içün kendüleri hakkında birtakım azviyât ve müftereyâta kıyâm ile üzerlerine asker sevki içün altıncı ordu-yı humâyûn müşîriyet-i celîlesiyle makâmât-ı sâireye telgrafnâmeler keşîde eylemiş olduğundan vesâireden bahisle istid'â-yı icrâ-yı ma'deleti ve aşîretlerinin mûmâ-ileyhin alayından tefrîki istirhâmını hâvî Kel Mehmedzâde Kâsım vesâir ba'zı rüesâ-yı aşâyir tarafından vârid olan telgrafnâmenin bir sûreti leffen irsâl kılınmış ve mündericâtı cidden nazar-ı dikkat mevâddan olarak bu bâbda bi'l-etrâf tahkîkât icrâsı lâzım gelen mahallere yazılmış olmağla *(vilâyet-i behiyyelerince de vilâyâta hemân tahkîkât-ı mükemmele îfâsıyla paşa-yı mûmâ-ileyhâ ahvâl-i sâbıka ve harekât-ı lâhıka ve hâzırası hakkında istihsâl olunacak netâyic-i sahîhanın ilâve-i mutâla'a ile müsâra'aten beyân ü inbâsına himmet buyurulması bâbında)* dâire-i celîle-i askeriyece de serî'an îfâ-yı muktezâsına himem-i aliyye-i sipehsâlârîleri şâyân buyurulmak bâbında..

**

Telgrafnâme. Târîhi 9 Ağustos 1309

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine

Diyarbekir Van Bitlis Hakkari vilâyetleri halklarının haklarındaki i'tisâfât-cûyânesi vesâir ahvâl-i fecî'a cinâyât-ı azîme-i müteaddidesi ve râşîlik cezâsıyla üç sene mahkûmiyeti mülkiye ve adliye mahkemelerinde mevcûd evrâk mazbatasıyla müsebbet Miran reîsi Mustafa Paşa'nın kuvve-i icbâr ve serveti sâyesiyle derme çatma olarak teşkîl eylediği bir alay-ı Hamîdiyenin nâm ve şöhretiyle ba'zı me'mûrîni tehdîd ve ba'zısını ıtmâ' ederek tebea-i mazlûme ve mutî'anın cân ve mâl ve ırzını pençe-i zulmüne geçürmesine ve şu mevsim-i bahârda Van vilâyetinin te'mînâtıyla yanına getürilmiş olan Miran reîs-i sâbıkı Kel Mehmed Ağa ile oğlu ve âilesini Timurleng-vârî mahv u i'dâmla sülâlesini kökden kesdirmesine ve bizler gibi bin haymeden mütecâviz aşâyir rüesâsını çavuş mülâzim nihâyet yüzbaşı rütbelerinde bulundurup birtakım Cizre kasabasının ahâlî-i meskûne ve ashâb-ı nüfûsundan defâtir-i mütekaddimelerde sahte şöhret takdırup da ümerâ ve zâbitân ta'yîn etmesine ve savm salât hacc zekât kelime-i şehâdet gibi şerâit-i İslâmiyyeden ârî olmasına ve ma'âzallâhu taâlâ üvey vâlide ve kerîme ve gelinine zinâ ve istediği muhadderâta cebren fi'l-i şenî' icrâ ve bâkirelerin bikrini izâle ve her bir uğradığı mahallerde ahâlî-i mutî'a ve zürrâ'ın zirâatlarını bütün ra'y ü heder ağnâm ve eşyâlarını nehb ü gasb etmek gibi ef'âl-i fecî'a ve muzırrânesine tâb u tâkat getüremediğimizden diyânet cân u mâl ve nâmûsumuzu paşa-yı mûmâ-ileyhin pençe-i zulm ü küfründen tahlîsle kemâ-fi's-sâbık herkes kendi aşâyirine kumandan ve reîs olmak arzûsuyla kendüsinden tefrîkimizi me'vâ-yı kadîmemiz olan yaylaya hareketimiz hengâmına ta'lîk etmiş idik. Paşa-yı mûmâ-ileyh bu yoldaki fikrimizi hissetmesi üzerine bu kerre esnâ-yı râhda râstına gelen Batuvan aşîretinin Kasrükli mevkiinden Çemikari nâm mahalle kadar on beş sâatlik mesâfede ve bin lira kıymetindeki mezrû'âtı ikiyüz bin rüûsu mütecâviz bulunan ağnâm ve mevâşîlerini ra'y ü telef etdirmekle birçok âile halkını aç ve

hazîne-i celîleyi öşründen mahrûm bırakdığı gibi yaylamızın yolu üzerindeki boğazını ihâneten tutup aşîretlerimizin ağnâm ve mevâşîlerini yaylaya bırakmayup mer'âsız kaldıkları üç gün zarfında külliyyetlü telefât olmuş iken ilerü geçmek isteyen aşîretimiz üzerine üç istihkâm inşâsıyla silâh isti'mâl etdirüp otuz kadar adamlarımızdan katl ve mecrûh vukû' bulmuş ve bunun sonu i'dâmını mûcib bir mâdde olduğunu anlamış olmasından belki şu hîle ve desâyisle cürmünü setr etmek içün Bedir Paşazâdelerin ammizâdelerinden Mehmed Bey'le Şirnak ve Batuvan reîsleri Mehmed Ağalar altı bin kadar haşerât başlarına celb ü cem' ederek aşâyir ve askerin üzerine bi'l-hücûm kırkdan ziyâdesini katl ü cerh etdirdiklerinden ve bunun önü alınmazsa Bedirhan paşa familyasının ma'lûm olan hâllerine mebnî devletimize bir gâile açdırmalarından evvel te'dîbât ve ıslâhât-ı kânûniyyeleri yolunda iki tabur asâkir-i şâhânenin sevki lâzımdır diyerek ordu müşîriyetiyle makâmât-ı sâireye tasnî' telgraflar yazup ve yazdırmakdadır ve sâlifü'l-arz Cizre kasabası ahâlî-i meskûnesinden kendi fikrini tervîc maksadıyla hilâf-ı emr ve berât-ı âlî yerlerimize ta'yîn eylediği ümerâ ve zâbitânın eser-i ifsâd ve ba'zı me'mûrîni ıtmâ'-ı semeresiyle Cizre hükûmetinden olunan isti'lâmlara istedikleri bir tarzda cevâb verdikleri işidilmiş ise de paşa-yı mûmâ-ileyhin şu husûsdaki hîle ve desâyisi isti'mâliyle asker talebinden fikr-i fâsidesi bir tarafdan cürmünü setr etmek ve bir tarafdan Mehmed Ağa'yı hâcim ve müttehem ve ecnebîlere karşu ber-kemâl olan Devlet-i Aliyyemizin âsâyişini muhill göstermek ve şâyed efkâr-ı fâsidesine muvaffak olup da asker gönderilecek olursa bu kerre de anları tarz-ı âharla iğfâl veya ıtmâ' veya bizleri tehdîd ve icbârla tekrâr pençe-i zulm ü küfrüne esîr ve hazîne-i celîleyi bu gibi lüzûmsuz asker sevkindeki fuzûlî bir masrafla ihrâz veyahud yeniden aşâyir miyânına bir fesâd-ı azîm îkâ' etdirmekdir. Buralarına meydân vermeksizin paşa-yı mûmâ-ileyh hakkındaki ta'dâd eylediğimiz mesâvî-i ahvâlinin cümlesini harfiyyen isbât etmek ve bizleri tekrâr maiyyet ve refâkatine verdirmemek ve herkesin nüfûz ve aşâyirine göre merâtib-i şâhâne ihsân buyurulmak ve ashâb-ı nüfûzdan olan Cizre kasabası halkına ta'lîmât ve berât-ı âlî hâricinde verilen rütbelerin fermân ve buyurulduları verilmezden icrâ-yı îcâbıyla şu yüzden aşâyirin nefret ve rekâbetini kazandırmamak ve paşa-yı mûmâ-ileyhin nâ-kâbil-i ta'dâd mezâlim-i tâkat-fersâsından her birimiz bir gûne mutazarrır olup âteş-i zulmüyle nice bin fukarâ kullarının cigerleri kebâb ve hâneleri harâb olup kiminin de feryâdlarını işitdirmemekde olduklarından bi-eyyi hâlin hukûk ve nâmûslarının te'mîn-i muhâfazası çâresine bakılmak üzere îcâbât-ı kânûniyyenin icrâsı içün halka-i bâb-ı adâlet ve merhametlerine dü-dest-i tazarru'la yapışarak ilticâ ve istimdâd ederiz.Fermân.. fî 1 Ağustos sene 309

Keçan muhtârı Osman. Keçan reîsi Hayran. Taban reîsi Mehmed Ali Mirkâzâde Hacı. Sâbık Miran reîsi maktûl Kel Mehmedzâde Kâsım. Musa Reşan reîsi İbrahim. Diger Musa Reşan reîsi Hüseyn. Haberan muhtârı Ömer. Haberkan reîsi Arab Osman.

**

Bitlis Vilâyeti. Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine

Devletlü efendim hazretleri

Miran aşîreti reîsi Mustafa Paşa'nın teşkîl eylediği aşîret alayına istinaden ahâlî-i mutî'a ve aşâyir hakkında icrâ eylediği mezâlim ve ta'adiyyâtdan ve seyyiât-ı sâiresinden bahisle istid'â-yı ma'deleti ve aşîretlerinin mûmâ-ileyhin alayından tefrîki istirhâmını hâvî Kel Mehmedzâde Kâsım ve daha sâir rüesâ-yı aşâyir tarafından keşîde ve takdîm kılınup 7 Ağustos 309 târîh ve altmış dokuz numerosuyla şeref-vârid olan emrnâme-i âlî-i nezâret-penâhîleriyle tesyâr ve mündericâtına nazaran tahkîkât-ı mükemmele bi'l-icrâ netîce-i sahîhanın ilâve-i mutâla'a ile arz u inbâsı irâde ve iş'âr buyurulan telgrafnâme sûreti mutâla'a-güzâr-ı âcizî olmuş ve derhâl Siird mutasarrıflığıyla da ol bâbda icrâ-yı muhâbere edilmişdir. Gerek Mustafa Paşa ve gerek müsted'îler esâsen Diyarbekir vilâyetine merbût olup yalnız yayla mevsiminde Siird cihetine gelerek tekrâr avdet etmekde olduklarından ve bu def'a yine birlikde yaylaya vürûdlarında Siird cihetindeki mezrû'ât ve hayvânât itlâfı

hakkındaki istid'âları sûreti taht-ı tedkîke alındığından îcâbâtı derdest ve mukteziyyâtı dördüncü ordu-yı humâyûn müşîriyyet ve Diyarbekir vilâyet-i celîlelerine râci' idüği mezkûr mutasarrıflığın telgrafnâme-i cevâbîsinde îzâh u izbâr kılınmış olmağla arz u beyân-ı hâle cür'et ve musâra'at kılındı. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.fî 8 Rebîü'l-evvel 311 ve fî 6 Eylül 309. Vâlî-i vilâyet-i Bitlis

**

Dâhiliye Mektûbî kalemi müsveddâtına mahsûs varakadır

Diyarbekir Vilâyet-i Celîlesine

Tesvîdi târîhi 28 Eylül 309. Târîh-i tebyîzi 7 R 311 (5 Teşrîn-i Evvel 309)

Miran aşîreti reîsi Mustafa Paşa'nın teşkîl etdiği aşîret alayına istinaden ahâlî-i mutî'a ve aşâyir hakkında icrâ eylediği mezâlim ve ta'adiyyât cümlesinden olmak üzere aşîret-i merkûme reîs-i sâbıkı Kel Mehmed Ağa ile âilesi efrâdını katl ü itlâf etdirdiği gibi muhadderât hakkında cebren fi'l-i şenî' icrâsına ve katl-i nüfûs ve gasb u tahrîb-i emvâl yolunda ahvâl-i şekâvet-kârâneye ictisâr eylediğinden ve teferru'âtından bahs u şikâyetle istid'â-yı icrâ-yı ma'deleti ve aşîretlerinin mûmâ-ileyhin alayından tefrîki istirhâmını hâvî Kel Mehmedzâde Kâsım vesâir ba'zı rüesâ-yı aşâyir tarafından keşîde olunan telgrafnâmenin sûretinin irsâliyle icrâ-yı îcâbı 8 Ağustos 309 târîhinde bâ-tahrîrât savb-ı devletlerine yazıldığı gibi Bitlis vilâyetine de teblîğ-i keyfiyet edilmişidi. Bu kerre cevâben vilâyet-i müşârün-ileyhâdan vârid olan 6 Eylül 309 târîh ve yetmiş beş numerolu tahrîrâtda gerek mûmâ-ileyh Mustafa Paşa ve gerek müsted'îler esâsen vilâyet-i celîlelerine merbût olup yalnız yayla mevsiminde Siird cihetine gelerek yine avdet etmekde olduklarından ve bu def'a birlikde yaylaya vürûdlarında Siird cihetindeki mezrû'ât ve hayvânâtın itlâfı hakkındaki şikâyât nazar-ı dikkate alınarak îcâbâtı derdest-i icrâ bulunduğu ve paşa-yı mûmâ-ileyhin Cizre taraflarında iken vukû'ı beyân olunan mu'âmelât-ı fecî'a ve seyyiesiyle o cihetde teşekkül eden Hamîdiye alayları zâbitânına âid husûsâtın tedkîki dördüncü ordu-yı humâyûn müşîriyet-i celîlesiyle vilâyet-i celîlelerine râci' idüği gösterilmiş olmağla şu hâle ve iş'âr-ı sâbıka nazaran tedkîkât ve tahkîkât-ı lâzime bi'l-icrâ netîcesinin sür'at-i inbâsına himem-i aliyye-i dâverâneleri derkâr buyurulmak bâbında..

**

Dâhiliye Mektûbî kalemi müsveddâtına mahsûs varakadır

Huzûr-ı Âlî-i Hazret-i Sadâret-penâhîye

Tesvîdi târîhi 8 Kânûn-ı Evvel 309. Târîh-i tebyîzi 16 C 311(13 Kânûn-ı Evvel 309) *Takdîm*

Miran aşîreti reîsi Mustafa Paşa'nın teşkîl etdiği aşîret alayına istinaden ahâlî-i mutî'a ve aşâyir hakkında icrâ eylediği mezâlim ve ta'adiyyât cümlesinden olmak üzere aşîret-i merkûme reîs-i sâbıkı Kel Mehmed Ağa ile âilesi efrâdını katl ü itlâf etdirdiği gibi muhadderât-ı İslâmiyye hakkında cebren fi'l-i şenî' icrâsına ve katl-i nüfûs ve gasb u tahrîb-i emvâl yolunda ahvâl-i şekâvet-kârâneye ictisâr eylediğinden ve şekâvet-i vâkı'asını setr içün kendüleri hakkında birtakım azviyât ve müftereyâta kıyâm ile üzerlerine asker sevki içün altıncı ordu-yı humâyûn müşîriyet-i celîlesiyle makâmât-ı sâireye telgrafnâmeler keşîde eylemiş olduğundan vesâireden bahisle istid'â-yı icrâ-yı ma'deleti ve aşîretlerinin mûmâ-ileyhin alayından tefrîki istirhâmını hâvî Kel Mehmedzâde Kâsım vesâir ba'zı rüesâ-yı aşâyir tarafından çekilen telgrafnâme üzerine sebk eden isti'lâma cevâben Diyarbekir vilâyet-i celîlesinden alınan 9 Teşrîn-i Sânî 309 târîh ve doksan bir numerolu tahrîrât-ı vilâyetin ol bâbdaki isti'lâm-ı sâmî-i cenâb-ı sadâret-penâhîlerine cevâbı hâvî olan arîzası ve müteferri'âtıyla ma'an takdîm kılınmış olmağla iktizâsının îfâ ve inbâsı menût-ı müsâ'ade-i celîle-i fehâmet-penâhîleridir. Ol bâbda emr ü fermân.. *Battalı jurnaldedir*

Leffiyle Diyarbekir vilâyetinden isti'lâm ve mutâla'a istifsârı, fî 16 Teşrîn-i Sânî 310. Dersaâdet'de Dâhiliye Nezâret-i celîlesi cânib-i âlîsine.

**

Dâhiliye Mektûbî kalemi müsveddâtına mahsûs varakadır

Huzûr-ı Âlî-i Hazret-i Sadâret-penâhîye

Tesvîdi târîhi 29 Kânûn-ı Sânî 309. Târîh-i tebyîzi 12 Şa'bân 311(6 Şubat 309)

Miran aşîreti reîsi Mustafa Paşa'nın teşkîl etdiği aşîret alayına istinâden ahâlî-i mutî'a ve aşâyir hakkında icrâ eylediği mezâlim ve ta'adiyyâtdan ve şekâvet-i vâkı'asını setr içün kendüleri hakkında birtakım azviyât ve müftereyâta kıyâm ile üzerlerine asker sevki içün beşinci ordu-yı humâyûn müşîriyet-i celîlesiyle makâmât-ı sâireye telgrafnâmeler keşîde eylemiş olduğundan vesâireden bahs ü şikâyetle icrâ-yı ma'deleti ve aşîretlerinin mûmâ-ileyhin alayından tefrîkini müsted'î Kel Mehmedzâde Kâsım vesâir ba'zı rüesâ-yı aşâyir tarafından çekilen telgrafnâme üzerine Diyarbekir ve Van vilâyetlerinden isti'lâm-ı keyfiyet edilmiş ve ol bâbda cevâben Diyarbekir vilâyetinden alınan tahrîrât ve müteferri'âtı 13 Kânûn-ı Evvel 309 târîhli tezkere-i âcizânemle takdîm kılınmış idi.Paşa-yı mûmâ-ileyhle müştekîleri Cizre kazâsı havâlîsinde sâkin göçebe aşâyiri rüesâsından olup bunlar ra'y-i mevâşî içün beher sene mevsim-i sayfda Şatak ve Meges ve Gevaş ve Karçegan kazâları yaylaklarına gelerek yine avdet eylemekde ve ahâlî ve aşâyir-i mutî'a hakkında ba'zı gûnâ hilâf-ı marzî-i âlî ahvâl ve harekâtda bulunmakda oldukları cihetle ahvâl-i nâ-marziyyelerinin men' ü tahdîdi maksadıyla memerleri bulunan Beytüşşebâb ve Şatak kazâları yaylaklarına duhûllerinden evvel beher sene îcâbı kadar asâkir-i nizâmiyye sevk olunmakda bulunduğu gibi bu sene dahi ol sûretle sevk-i askerle fenâlıklarına meydân verilmeyeceği ifâdesini hâvî bu kerrede Van vilâyetinden cevâben tevârüd eden 29 Kânûn-ı Evvel 309 târîh ve 103 numerolu tahrîrât leffen takdîm kılınmış olmağla iktizâsının emr ü inbâsı menût-ı müsâ'ade-i aliyye-i hazret-i sadâret-penâhîleridir.Ol bâbda..

**

Diyarbekir Vilâyeti Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine

Devletlü efendim hazretleri

Miran aşîreti reîsi Mustafa Paşa'nın mezâlim ve ta'adiyyâtından şikâyeti hâvî Şirnaklı Ağa-yı Sûrzâde Mehmed Ağa tarafından takdîm kılınan varakanın leffiyle şeref-efzâ-yı dest-i ta'zîm olan 26 Teşrîn-i Sânî 310 târîhli ve 111 numerolu irâdenâme-i âlî-i nezâret-penâhîleri üzerine tahkîkât-ı lâzime lede'l-icrâ paşa-yı mûmâ-ileyh hakkında mukaddemâ vâki olan şikâyâta binâen şeref-vârid olan evâmir-i aliyye hükmine tevfîkan icrâ edilen teblîgât üzerine mahalline gönderilen bir hey'et-i mahsûsa ma'rifetiyle cereyân eden tahkîkâtı hâvî olup Mardin mutasarrıflığından bâ-tahrîrât-ı resmiyye vilâyete gönderilen evrâkın leffiyle huzûr-ı âlî-i sadâret-penâhîye yazılan arîza manzûr-ı sâmî-i âsafâneleri oldukdan sonra takdîm olunmak üzere 9 Teşrîn-i Sânî 309 târîhli ve 91 numerolu arîza ile huzûr-ı nezâret-penâhîlerine takdîm kılındığı anlaşılmış ve şeref-vâki' olan irâde-i aliyye üzerine olmalıdır ki evrâk-ı mezkûre geçende Adliye Nezâret-i celîlesinden vilâyet istînâf müdde'î-i umûmîliğine ve oradan da Mardin'e gönderilerek mu'âmelât-ı lâzime ba'de'l-icrâ merkez vilâyet hey'et-i ithâmiyyesine i'âde ve irsâl kılındığından ve ma'a-mâ-fîh bir buçuk seneye karîbdir henüz hiçbir şey yapılmadığından nâşî şikâyâtın ardı arası kesilmemekde idüğinden ta'kîbât-ı kânûniyyenin tesrî'-i îfâsı içün nezâret-i müşârün-ileyhâdan da îcâb edenlere teblîgât-ı müessire icrâ etdirilmesi muktezî bulunmuş olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir. Fî 12 Receb 312 ve fî 27 Kânûn-ı Evvel 310. Bende:Diyarbekir vâlî vekîli Mehmed Enis ibn-i Salih.

**

(Dahiliye) Huzûr-ı Âlî-i Hazret-i Sadâret-penâhîye ve Adliye Nezâret-i celîlesine

19 Şa'bân 312 (2 Şubat 310). Sadâret'e-

Miran aşîreti reîsi Mustafa Paşa'nın mezâlim ve ta'adiyyâtı hakkında aşâyir-i sâire rüesâsı tarafından vukû' bulan şikâyâta dâir icrâ etdirilen tahkîkâtı mübeyyin Diyarbekir vilâyet-i celîlesinden alınan ve ol bâbdaki isti'lâm-ı sâmî-i sadâret-penâhîlerine cevâbı hâvî bulunan tahrîrât melfûf evrâk-ı tahkîkiyye ile berâber 13 Kânûn-ı Evvel 309 târîhinde takdîm kılınmışidi. Vilâyet-i müşârün-ileyhâdan bu kerrede tevârüd idüp sûreti leffen takdîm edilen 27 Kânûn-ı Evvel 310 târîh ve 139 numerolu tahrîrâtda bu husûsa müteferri' olan evrâk Adliye Nezâret-i celîlesinden vilâyet istînâf müdde'î-i umûmîliğine ve oradan da Mardin'e gönderilerek mu'âmelât-ı lâzimesi ba'de'l-icrâ merkez vilâyet hey'et-i ithâmiyyesine tevdî' kılınmış ise de bir buçuk seneye karîb bir zamândan beri bir şey yapılmamasından dolayı mûmâ-ileyh hakkındaki şikâyât tevâlî ve te'âkub etmekde bulunduğu beyânıyla maslahatın tesrî'i zımnında nezâret-i müşârün-ileyhâdan îcâb edenlere teblîgât icrâsı lüzûmu gösterilmiş ve ol vechle keyfiyet nezâret-i müşârün-ileyhâya bildirilmiş olmağla ol bâbda…

Adliye'ye-

Miran aşîreti reîsi Mustafa Paşa'nın mezâlim ve ta'adiyyâtına dâir aşâyir-i sâire rüesâsı tarafından vukû' bulan şikâyât üzerine mahallince icrâ etdirilen tahkîkâtı hâvî olup makâm-ı sâmî-i sadâret-penâhîye takdîm kılınan evrâk nezâret-i celîlelerince vilâyet istînâf müdde'î-i umûmîliğine ve oradan da Mardin'e gönderilerek mu'âmelât-ı lâzime ba'de'l-icrâ merkez vilâyet hey'et-i ithâmiyyesine tevdî' kılınmış ise de bir buçuk seneye karîb bir zamândan beri bir şey yapılmamasından dolayı mûmâ-ileyh hakkındaki şikâyât tevâlî ve te'âkub etmekde bulunduğu beyânıyla ta'kîbât-ı kânûniyyenin tesrî'i zımnında nezâret-i celîlelerinden îcâb edenlere teblîgât-ı müessire icrâsı lüzûmu Diyarbekir vilâyet-i celîlesinden alınan 27 Kânûn-ı Evvel 310 târîhli tahrîrâtda gösterilmiş olmağla sûret-i iş'âra nazaran icrâ-yı îcâbına himem…

**

(Dahiliye) Diyarbekir Vilâyet-i Celîlesine

10 C. 312 ve 26 Teşrîn-i Sânî 310

Miran aşîreti reîsi Mustafa Paşa'nın cinâyât-ı azîmesi ve ahâlî hakkındaki mezâlim-i tâkat-fersâsı bi'd-defe'ât icrâ kılınan tahkîkât netîcesinde tebeyyün eylediği hâlde hakkında henüz mu'âmele-i kânûniyye îfâ olunmamasından dolayı ve mezâlim-i vâkı'asını bir kat daha artırmış olduğuna ve mûmâ-ileyh hakkında şu sırada da muâmele-i kânûniyye icrâ kılınmadığı hâlde beyne'l-aşâyir büyük bir vukû'ât zuhûrunu müntic olacağına ve ol bâbda ba'zı ifâdâta dâir Şirnaklı Ağa-yı Surzâde Mehmed Fâzıl mührüyle alınan varaka leffen irsâl edilmiş ve mündericâtı bi'l-vücûh şâyân-ı ehemmiyyet bulunmuş olmağla bu bâbdaki ma'lûmât-ı mahalliyyenin ve îcâb-ı maslahatın ilâve-i mutâla'a ile serî'an inbâsına himem-i aliyye-i âsafâneleri derkâr buyurulmak bâbında..

**

Dâhiliye Mektûbî kalemi müsveddâtına mahsûs varakadır

Diyarbekir Vilâyet-i Celîlesine

Tesvîdi târîhi 17 Teşrîn-i Sânî 310. Târîh-i tebyîzi 10 C 312 (26 Teşrîn-i Sânî 310)

Miran aşîreti reîsi Mustafa Paşa'nın cinâyât-ı azîmesi ve ahâlî hakkındaki mezâlim-i tâkat-fersâsı bi'd-defeât icrâ kılınan tahkîkât netîcesinde tebeyyün eylediği hâlde hakkında henüz muâmele-i kânûniyye îfâ olunmamasından dolayı harekât-ı gayr-i marziyye ve mezâlim-i vâkıasını bir kat daha artırmış olduğuna ve mûmâ-ileyh hakkında şu sırada muâmele-i kânûniyye icrâ kılınmadığı hâlde beyne'l-aşâir büyük bir vukûât zuhûrını müntic olacağına ve ol bâbda ba'zı ifâdâta dâir Şirnaklı Ağa-yı Surzâde Mehmed Fâzıl mührüyle alınan varaka

leffen irsâl edilmiş ve mündericâtı bi'l-vücûh şâyân-ı ehemmiyyet bulunmuş olmağla bu bâbdaki ma'lûmât-ı mahalliyyenin ve îcâb-ı maslahatın ilâve-i mutâla'a ile serî'an inbâsına himem-i aliyye-i âsafâneleri derkâr buyurulmak bâbında..

**

Posta ve Telgrafhâne-i Zaho

Leffiyle Diyarbekir vilâyetinden isti'lâm ve mutâla'a istifsârı. Fî 16 Teşrîn-i Sânî 310.

Dersaâdet'de Dâhiliye Nezâret-i celîlesi cânib-i âlîsine

**

Diyarbekir Vilâyeti Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine

Devletlü efendim hazretleri

Miran aşîreti reîsi Mustafa Paşa'nın mezâlim ve ta'adiyyâtdan şikâyeti hâvî Şirnaklı Ağa-yı Surzâde Mehmed Ağa tarafından takdîm kılınan varakanın leffiyle şeref-efzâ-yı dest-i ta'zîm olan 26 Teşrîn-i Sânî sene 310 târîhli ve 111 numerolu irâde-nâme-i âlî-i nezâret-penâhîleri üzerine tahkîkât-ı lâzime lede'l-icrâ paşa-yı mûmâ-ileyh hakkında mukaddemâ vâki olan şikâyâta binâen şeref-vârid olan evâmir-i aliyye hükmine tevfîkan icrâ edilen teblîgât üzerine mahalline gönderilen bir hey'et-i mahsûsa ma'rifetiyle cereyân iden tahkîkâtı hâvî olup Mardin mutasarrıflığından bâ-tahrîrât-ı resmiyye vilâyete gönderilen evrâkın leffiyle huzûr-ı âlî-i sadâret-penâhîye yazılan arîza manzûr-ı sâmî-i âsafâneleri oldukdan sonra takdîm olunmak üzere 9 Teşrîn-i Sânî sene 309 târîhli ve doksan bir numerolu arîza ile huzûr-ı nezâret-penâhîlerine takdîm kılındığı anlaşılmış ve şeref-vâki' olan irâde-i aliyye üzerine olmalıdır ki evrâk-ı mezkûre geçende Adliye Nezâret-i celîlesinden vilâyet istînâf müdde'î-i umûmîliğine ve oradan da Mardin'e gönderilerek mu'âmelât-ı lâzime ba'de'l-icrâ merkez vilâyet hey'et-i ithâmiyyesine iâde vü irsâl kılındığından ve ma'a-mâ-fîh bir buçuk seneye karîbdir henüz hîçbir şey yapılmadığından nâşî şikâyâtın ardı arası kesilmemekde idüginden ta'kîbât-ı kânûniyyenin tesrî'-i îfâsı içün nezâret-i müşârün-ileyhâdan îcâb idenlere teblîğât-ı müessire icrâ etdirilmesi muktezî bulunmuş olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.. fî 12 Receb 312 ve 27 Kânûn-ı Evvel 310. Bende Diyarbekir vâlî vekîli

**

Dâhiliye Mektûbî kalemi müsveddâtına mahsûs varakadır

Huzûr-ı Âlî-i Hazret-i Sadâret-penâhîye ve Adliye Nezâret-i Celîlesine

Tesvîdi târîhi 21 Kânûn-ı Sânî 310. Târîh-i tebyîzi 19 Şa'bân 312(2 Şubat 310)

Sadâret'e-

Miran aşîreti reîsi Mustafa Paşa'nın mezâlim ve ta'adiyyâtı hakkında aşâyir-i sâire rüesâsı tarafından vukû' bulan şikâyâta dâir etdirilen tahkîkâtı mübeyyin Diyarbekir Vilâyet-i celîlesinden alınan ve ol bâbdaki isti'lâm-ı sâmî-i sadâret-penâhîlerine cevâbı hâvî bulunan tahrîrât melfûf evrâk-ı tahkîkiyye ile berâber 13 Kânûn-ı Evvel 309 târîhinde takdîm kılınmışidi. Vilâyet-i müşârün-ileyhâdan bu kerrede tevârüd idüp sûreti leffen takdîm edilen 27 Kânûn-ı Evvel 310 târîh ve yüz otuz dokuz numerolu tahrîrâtda bu husûsa müteferri' olan evrâk Adliye Nezâret-i celîlesinden vilâyet istînâf müdde'î-i umûmîliğine ve oradan da Mardin'e gönderilerek mu'âmelât-ı lâzimesi ba'de'l-icrâ merkez vilâyet hey'et-i ithâmiyyesine tevdî' kılınmış ise de bir buçuk seneye karîb zamândan beri bir şey yapılmamasından dolayı mûmâ-ileyh hakkındaki şikâyet tevâlî ve te'âkub etmekde bulunduğu beyânıyla maslahatın tesrî'i zımnında nezâret-i müşârün-ileyhâdan îcâb edenlere teblîgât

icrâsı lüzûmu gösterilmiş ve ol vechle keyfiyet nezâret-i müşârün-ileyhâya bildirilmiş olmağla ol bâbda..

Adliye'ye-

Miran aşîreti reîsi Mustafa Paşa'nın mezâlim ve ta'adiyyâtına dâir aşâyir-i sâire rüesâsı tarafından vukû' bulan şikâyât üzerine mahallince icrâ etdirilen tahkîkâtı hâvî olup makâm-ı sâmî-i sadâret-penâhîye takdîm kılınan evrâk nezâret-icelîlelerince vilâyet istînâf müdde'î-i umûmîliğine ve oradan da Mardin'e gönderilerek mu'âmelât-ı lâzime ba'de'l-icrâ merkez vilâyet hey'et-i ithâmiyyesine tevdî' kılınmış ise de bir buçuk seneye karîb zamândan beri bir şey yapılmamasından dolayı mûmâ-ileyh hakkındaki şikâyât tevâlî ve te'âkub etmekde bulunduğu beyânıyla ta'kîbât-ı kânûniyyenin tesrî'i zımnında nezâret-i celîlelerinden îcâb edenlere teblîgât-ı müessire icrâsı lüzûmu Diyarbekir vilâyet-i celîlesinden alınan 27 Kânûn-ı Evvel 310 târîhli tahrîrâtda gösterilmiş olmağla sûret-i iş'âra nazaran icrâ-yı îcâbına himem..

5.DH-MKT- 157/24

Adliye ve Mezâhib Nezâreti Umûr-ı Cezâiyye Müdîrliği

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine

Devletlü efendim hazretleri

Miran aşîreti reîsi Mustafa Paşa'nın nüfûz ve serveti sâyesinde aşîretleri ahâlîsi hakkında ne yolda icrâ-yı zulm ve ta'addî etmekde olduğuna ve aşîret-i mezkûre reîs-i sâbıkı Kel Mehmed ile âilesini ne gibi hud'a isti'mâliyle mahv u itlâf eylediğine dâir ba'zı tafsîlâtı mutazammın Miran reîs-i sâbıkı Kel Mehmedzâde Kâsım ve yedi nefer rüfekâsı imzâlarıyla Siird'den vârid olan 1 Eylül 309 târîhli telgrafnâme aynen ve leffen savb-ı âlî-i nezâret-penâhîlerine tesyîr kılınmış olmağla câlib-i dikkat olan mündericâtına nazaran iktizâ-yı hâlin icrâsı bâbında emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.

Fî 2 Rebîü'l-âhir 311 ve fî 30 Eylül 309. *Bende* Adliye Nâzırı

**

Dâhiliye Mektûbî kalemi müsveddâtına mahsûs varakadır

Bitlis Vilâyet-i Behiyyesine

Tesvîdi târîhi 6 Teşrîn-i Evvel 309. Tebyîzi târîhi 14 R 311(12 Teşrîn-i Evvel 309)

Miran aşîreti reîsi Mustafa Paşa'nın nüfûz ve serveti sâyesinde aşîretleri ahâlîsi hakkında ne yolda icrâ-yı zulm ve ta'addî etmekde olduğuna ve aşîret-i mezkûre reîs-i sâbıkı Kel Mehmed ile âilesini ne gibi hud'a isti'mâliyle mahv u itlâf eylediğine dâir ba'zı tafsîlâtı ve istid'â-yı ma'deleti mutazammın Miran reîs-i sâbıkı Kel Mehmedzâde Kâsım ve yedi nefer rüfekâsı imzâlarıyla Siird'den çekilerek Adliye ve Mezâhib Nezâret-i celîlesinden 30 Eylül 309 târîh ve yüz otuz altı numeolu tezkere ile tevdî' olunan telgreafnâme leffen irsâl kılınmış ve mündericâtı câlib-i nazar-ı dikkat bulunmuş olmağla serî'an bi't-tahkîk muktezâsının îfâ ve netîcesinin inbâsı husûsuna himmet buyurulmak bâbında..

6. BEO, 284/21283

Mektûbî-i sadr-ı âlî kalemi müsveddâtına mahsûs varakadır. Tesvîdi:20 Râ 311, tebyîzi: 18 Eylül 309. Müsta'celdir.

Taraf-ı Vâlâ-yı Ser-askerîye

Miran aşîreti reîsi Mustafa Paşa'nın Taban ve Çezgan ve muharrerü'l-esâmî diger aşâyir ile ta'alluk ve münâsebeti olmayup bunların hakk-ı riyâseti Batuvanlı Mehmed Ağa'ya âid tutulmak lâzım geldiği hâlde paşa-yı mûmâ-ileyhin aşâyir-i merkûme halkına bi'l-müdâhale haklarında ne sûretle îkâ'-ı gadr u hasâr eylemekde olduğu beyânıyla mûmâ-ileyhin

idâresinden tefrîk edilerek Batuvanlı Mehmed Ağa'nın maiyetine verilmeleri istid'âsını mutazammın rüesâ-yı aşâyirden beş imzâ ile Cizre merkezinden çekilen ve mûmâ-ileyh Mustafa Paşa'nın mezâlim ve ta'addiyyât-ı mütevâliyesinden bahisle ba'zı ifâdât ve müsted'ayâtı hâvî Batuvan ağası Mehmed imzâsıyla gelen iki kıt'a telfgrafnâmenin leffiyle tahkîkât-ı lâzime icrâ ve dördüncü ordu-yı humâyûn müşîriyet-i celîlesiyle de muhâbere olunarak muktezâ-yı hâlin îfâsı 16 Rebîü'l-evvel sene 311 târîhinde bâ-tezkere taraf-ı vâlâ-yı ser-askerîlerine iş'âr olunmuşidi. Aşâyir halkının çoğu paşa-yı mûmâ-ileyhin hasmı olduğu ve kışlak mevsiminin hulûl eylediği cihetle bir tabur asker-i nizâmiyyenin muhâfazası tahtında olarak Cizre'ye kadar gelebilmiş ise de husamâsı da bir sâat fazla ile ta'kîb iderek çöle geçmiş olduğundan bahisle aralarında karîbü'l-vukû' olacağı anlaşılan musâdemenin men'i ile inhilâl-pezîr olmak isti'dâdını hâiz olan âsâyiş-i kazânın muhâfazası içün Bitlis'den Cizre'ye kadar birlikde gelen taburun başka tarafa hareket etdirilmeyerek bir müddet daha aşâyir-i merkûme arasında bulundurulması lüzûmunu hâvî Diyarbekir vilâyetinden bu kerre vârid olan telgrafnâme dahi leffen irsâl-i sû-yı sâmîleri kılınmış olmağla mündericâtına nazaran iktizâsının müsâra'aten îfâsına himmet buyurulması bâbında irâde efendimindir.

Bâ-işâret-i müsteşârî

7.BEO, 337/25211

Tesvîdi:23 C 311 Tebyîzi:21 Kânûn-ı Evvel 309

Şûrâ-yı Devlet Riyâseti Vekâlet-i Celîlesine

Miran aşîreti reîsi Mustafa Paşa'nın aşîret-i merkûme reîs-i sâbıkı Kel Mehmed Ağa ile âilesi efrâdını katl ü itlâf ve envâ'-i fazâyihe ictisâr etdiğinden ve şekâvet-i vâkı'asını setr içün kendüleri hakkında birtakım azviyât ve müftereyâta kıyâm eylediğinden bahisle aşîretlerinin mûmâ-ileyhin alayından tefrîki istirhâmını hâvî Kel Mehmedzâde Kâsım vesâir ba'zı rüesâ-yı aşâyir tarafından çekilen telfgrafnâme üzerine vukû' bulan isti'lâma cevâben Diyarbekir vilâyet-i celîlesinden meb'ûs tahrîrât leffiyle Dâhiliyye Nezâret-i Celîlesinden vârid olan 16 Cumâde'l-âhire sene 311 târîhli ve iki bin yedi yüz yetmiş beş numerolu tezkire ile mûmâ-ileyh Mustafa Paşa'nın leh ve aleyhinde evvel ve âhir vârid olan muharrerât ve telgrafnâmeler ve bu bâbda devâirle icrâ edilmiş olan muhâberât evrâkı birleşdirilerek takımıyla savb-ı fihâmîlerine irsâl kılınmış olmağla bunların Şûrâ-yı Devletçe tedkîk ve mutâla'asıyla netîce-i hâsılasının bâ-mazbata inbâsına himmet buyurulması siyâkında tezkere.

Bâ-işâret-i aliyye

8.BEO 282/21104

Mektûbî-i sadr-ı âlî kalemi müsveddâtına mahsûs varakadır. Tesvîdi: 13 Râ sene 311. tebyîzi: 16 Râ sene 311 (14 Eylül 309)

Taraf-ı Vâlâ-yı Ser-askerîye

Miran aşîreti reîsi Mustafa Paşa'nın Taban ve Çezgan ve muharrerü'l-esâmî diger aşâyir ile ta'alluk ve münâsebeti olmayup bunların hakk-ı riyâseti Batuvanlı Mehmed Ağa'ya âid tutulmak lâzım geldiği hâlde paşa-yı mûmâ-ileyhin aşâyir-i merkûme halkına bi'l-müdâhale haklarında ne sûretle îkâ'-ı gadr u hasâr eylemekde olduğu beyânıyla mûmâ-ileyhin idâresinden tefrîk edilerek Batuvanlı Mehmed Ağa'nın ma'iyyetine verilmeleri ve Miran reîs-i sâbıkı Kel Mehmed ile iki oğlunun mukaddemce Mustafa Paşa tarafından katl ve mâllarının gasb edilmiş olması mâddesinin tahkîki istid'âsını hâvî rüesâ-yı aşâyirden beş imzâ ile Cizre merkezinden çekilen ve bir Hamîdiye alayı teşkîliyle emsâli gibi nâil-i âtıfet edilmesi hakkındaki mürâca'atının semeresiz kaldığından ve Mustafa Paşa'nın mezâlim ve ta'addiyyât-ı mütevâliyesinden bahisle ba'zı ifâdât ve müsted'ayâtı mutazammın Batuvan ağası Mehmed imzâsıyla vârid olan iki kıt'a telgrafnâme leffen savb-ı ser-askerîlerine irsâl kılınmış olmağla

me'allerine nazaran icrâ-yı tahkîkât-ı lâzime ve dördüncü ordu-yı humâyûn müşîriyet-i celîlesiyle de muhâbere olunarak muktezâ-yı hâlin îfâsına himmet buyurulması bâbında…

Bâ-işâret-i aliyye-i müsteşârî

9. BEO, 575/43121

Bâb-ı Âlî Dâire-i Umûr-ı Dâhiliye Mektûbî Kalemi *sûretdir*

Miran aşîreti reîsi Mustafa Paşa'nın mezâlim ve ta'addiyyâtından şikâyeti hâvî Şirnaklı Ağa-yı Surzâde Mehmed Ağa tarafından takdîm kılınan varakanın leffiyle şeref-efzâ-yı dest-i ta'zîm olan 26 Teşrîn-i Sânî sene 310 târîhli ve 111 numerolu irâde-nâme-i âlî-i nezâret-penâhîleri üzerine tahkîkât-ı lâzime lede'l-icrâ paşa-yı mûmâ-ileyh hakkında mukaddemâ vâki' olan şikâyâta binâen şeref-vârid olan evâmir-i aliyye hükmine tevfîkan icrâ edilen teblîgât üzerine mahalline gönderilen bir hey'et-i mahsûsa ma'rifetiyle cereyân iden tahkîkâtı hâvî olup Mardin mutasarrıflığından bâ-tahrîrât-ı resmiyye vilâyete gönderilen evrâkın leffiyle huzûr-ı âlî-i sadâret-penâhîye yazılan arîza manzûr-ı sâmî-i âsafâneleri oldukdan sonra takdîm olunmak üzere 9 Teşrîn-i Sânî sene 309 târîhli ve doksan bir numerolu arîza ile huzûr-ı nezâret-penâhîlerine takdîm kılındığı anlaşılmış ve şeref-vâki' olan irâde-i aliyye üzerine olmalıdır ki evrâk-ı mezkûre geçende Adliye Nezâret-i celîlesinden vilâyet istînâf müdde'î-i umûmîliğine ve oradan da Mardin'e gönderilerek muâmelât-ı lâzime ba'de'l-icrâ merkez vilâyet hey'et-i ithâmiyyesine iâde vü irsâl kılındığından ve ma'a-mâ-fîh bir buçuk seneye karîbdir henüz hîçbir şey yapılmadığından nâşî şikâyâtın ardı arası kesilmemekde idüginden ta'kîbât-ı kânûniyyenin tesrî'-i îfâsı içün nezâret-i müşârün-ileyhâdan îcâb idenlere teblîğât-ı müessire icrâ etdirilmesi muktezî bulunmuş olmağla ol bâbda.. fî 27 Kânûn-ı Evvel sene 310 Diyarbekir vâlî vekîli Enîs. Aslına mutâbıkdır

**

Bâb-ı Âlî Dâire-i Umûr-ı Dâhiliye Mektûbî Kalemi

Huzûr-ı Âlî-i Hazret-i Sadâret-penâhîye

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki

Miran aşîreti reîsi Mustafa Paşa'nın mezâlim ve ta'addiyyâtı hakkında aşâyir-i sâire rüesâsı tarafından vukû' bulan şikâyete dâir icrâ etdirilen tahkîkâtı mübeyyin Diyarbekir Vilâyet-i celîlesinden alınan ve ol bâbdaki isti'lâm-ı sâmî-i sadâret-penâhîlerine cevâbı hâvî bulunan tahrîrât melfûf evrâk-ı tahkîkiyye ile berâber 12 Kânûn-ı Evvel sene 309 târîhinde takdîm kılınmışidi.Vilâyet-i müşârün-ileyhâdan bu kerrede tevârüd idüp sûreti leffen takdîm edilen 27 Kânûn-ı Evvel sene 310 târîh ve 139 numerolu tahrîrâtda bu husûsa müteferri' olan evrâk Adliye Nezâret-i celîlesinden vilâyet istînâf müdde'î-i umûmîliğine ve oradan da Mardin'e gönderilerek mu'âmelât-ı lâzimesi ba'de'l-icrâ merkez vilâyet hey'et-i ithâmiyyesine tevdî' kılınmış ise de bir buçuk seneye karîb bir zamândan beri bir şey yapılmamasından dolayı mûmâ-ileyh hakkındaki şikâyet tevâlî ve te'âkub etmekde bulunduğu beyânıyla maslahatın tesrî'i zımnında nezâret-i müşârün-ileyhâdan îcâb edenlere teblîğât icrâsı lüzûmu gösterilmiş ve ol vechle keyfiyet nezâret-i müşârün-ileyhâya bildirilmiş olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. Fî 19 Şa'bân sene 313 ve fî 2 Şubat sene 310. Nâzır-ı Umûr-ı Dâhiliye

**

Sadâret Mektûbî Kalemi. Târîh-i vürûdu:23 Ş 313. li-ecli't-tebyîz vürûdu 25 Ş 313 (8 Şubat 310)

Adliye Nezâret-i Celîlesine

Miran aşîreti reîsi Mustafa Paşa'nın mezâlim ve ta'addiyyâtından vukû' bulan şikâyet hakkında sebk iden isti'lâma cevâben Diyarbekir vilâyetinden vârid olup Şûrâ-yı Devlet'e

havâle olunan tahrîrât üzerine cereyân eden müzâkerâtı mutazammın Dâhiliye dâiresinden tanzîm ü i'tâ kılınan mazbatanın sûreti icrâ-yı îcâbı zımnında 23 Şevval sene 311 târîhinde bâ-buyuruldu savb-ı devletlerine teblîğ kılınmışidi. Bu husûsa müteferri' olan evrâk nezâret-i celîlelerinden vilâyet istiînâf müdde'î-i umûmîliğine ve oradan da Mardin'e gönderilerek mu'âmelât-ı lâzimesi ba'de'l-icrâ merkez vilâyet hey'et-i ithâmiyyesine tevdî' kılınmış ise de bir buçuk seneye karîb bir zamândan beri bir şey yapılmamasından dolayı mûmâ-ileyh hakkındaki şikâyât tevâlî ve te'âkub etmekde bulunduğu beyânıyla maslahatın tesrî'i zımnında nezâret-i celîlelerince îcâb edenlere teblîğât icrâsı lüzûmu vilâyet-i müşârün-ileyhâya bâ- tahrîrât bildirilmesi üzerine keyfiyetin savb-ı devletlerine iş'âr kılındığı Dâhiliye Nezâret-i celîlesinden bâ-tezkere ifâde edilmiş olmağla ehemmiyet-i maslahata nazaran îcâbının sür'at-i icrâsına himmet.. Merbût pusula mûcibince

**

Adliye Nezâret-i celîlesine te'kîden tezkere 23 Ş 313

Tezkere-i mütekaddimesi üzerine Şûrâ-yı Devlet'le ba'de'l-muhâbere mûmâ-ileyhin evrâkının cihet-i adliyeye tevdî'ine dâir fî 18 Nisan 310 târîhinde makâm-ı ser-askerî ile Adliye Nezâreti'ne buyuruldu-i sâmî yazılmışdır.

10. BEO, 1051/78784

Sadâret Mektûbî Kalemi. Târîh-i vürûdu: 14 Receb 315. Târîh-i tebyîzi 16 Receb 315 ve 29 Teşrîn-i Sânî 313

Miran ve Hüveydî aşâyiri arasında vukû'a gelen hücûm ve mukâteleye dâir

Taraf-ı Sâmî-i Ser-askerîye *tezkere*

Miran aşîreti reîsi Mustafa Paşa'nın oğulları İbrahim ve Abdülkerim ile ma'iyyeti efrâdından üç yüz kadar atlının Zaho ve Cizre kazâları arasında hayme-nişîn Yezîdî tâifesinden Hüveydî aşîreti üzerine hücûm ederek aşîret-i merkûmeden altmış iki maktûl ve yetmiş yedi mecrûh olduğuna ve bunlarla diger aşîret efrâdının bir haylî ağnâm ve mevâşîsi gasb edildiğine dâir Musul vilâyeti vekâletinden ve başkaca Diyarbekir vilâyetinden meb'ûs telgrafnâme sûretlerinin gönderildiğinden ve husûs-ı mezkûrdan dolayı mütecâsirlerin te'dîbi ve emvâl-i mağsûbenin bi'l-istirdâd ashâbına teslîmi ve kendülerinin süvârî alaylarına mensûbiyeti hasebiyle vukû bulacak teşebbüsâtda dördüncü ordu-yı humâyûn müşîriyet-i celîlesinden dahi mu'âvenet-i lâzimenin îfâsı muktezî olarak binâen aleyh müşîriyet-i müşârün-ileyhâ ile bi'l-muhâbere icrâ-yı îcâbının vilâyeteyn-i müşârün-ileyhimâya bildirildiğinden bahisle müşîriyet-i müşârün-ileyhâya dahi teblîgât-ı müessire îfâsı lüzûmunu müş'ir Dâhiliye Nezâret-i celîlesinin 9 Receb 315 târîhli ve 3500 numerolu tezkeresi melfûflarıyla savb-ı sâmî-i sipehdârîlerine tesyâr kılınmış olmağla mûcibince iktizâsının îfâ ve inbâsına ve evrâk-ı mezkûrenin i'âdesine himmet buyurulması bâbında..

Bâ-işâret-i aliyye-i cenâb-ı müsteşârî

**

Dâhiliye Nezâreti'nin iş'ârât-ı mütekaddimesi üzerine sebk eden isti'lâma cevâben Şâkir Paşa hazretlerinden gelüp Şûrâ-yı Devlet'e havâle buyurulan tahrîrât şûrâ-yı mezkûrdan makâm-ı ser-askerîye gönderilmişse de vukû' bulan taleb üzerine Mâbeyn-i Humâyûn'a gönderildiği makâm-ı müşârün-ileyhâdan cevâben iş'âr olunmuş ve Hamîdiye hafîf süvârî alayları intizâm ve inzibâtı hakkında ba'zı tafsîlâtı hâvî Şâkir Paşa hazretlerinden muahharen gelen telgrafnâme dahi berây-ı arz fî 23 Teşrîn-i Evvel sene 313 târîhinde taraf-ı âlî-i hazret-i âmedîye takdîm edilmişdir.

11. BEO, 1052/78895

Bâb-ı Âlî Evrâk Odası

Aşâyir münâza'âtının ref' ü izâlesi ve teferru'âtı hakkında Şûrâ-yı Devlet'den gönderilen evrâkın vukû' bulan taleb üzerine Mâbeyn-i Humâyûn'a takdîm olunduğuna dâir cevâben makâm-ı sâmî-i ser-askerîden gelen tezkere Şâkir Paşa hazretlerinden bu husûsa dâir muahharen vârid olan telgrafnâme ile birleşdirilerek berây-ı arz fî 23 Teşrîn-i Evvel 313 târîhinde âmedî-i dîvân-ı humâyûn odasına verilmişdir. *Bundan bahisle cevâb tastîri taraf-ı eşref-i hazret-i -müsteşârîden fermân buyurulmuşdur.*

**

Bâb-ı Âlî Dâire-i Nezâret-i Dâhiliye

Huzûr-ı Âlî-i Hazret-i Sadâret-penâhîye

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki

Zaho ve Cizre kazâları arasında hayme-nişîn Yezîdî tâifesinden Hüveydî aşîreti üzerine Miranlı Mustafa Paşa'nın emriyle mahdûmları taraflarından vukû' bulan tecâvüzden ittihâzı îcâb eden tedâbîrden bahs ile îfâ-yı muktezâsı 22 Teşrîn-i Sânî 313 târîhli tezkere-i âcizî ile huzûr-ı sâmî-i cenâb-ı sadâret-penâhîlerine arz u iş'âr kılınmışidi. Ol bâbda sebk eden vasâyâya cevâben bu kerre Musul vilâyeti makâmından keşîde olunan 23 Teşrîn-i Sânî 313 târîhli telgrafnâmede Hüveydî aşîreti vak'adan evvel muvakkaten Zaho cihetinde bulunmakda idiyseler de vak'ayı müte'âkib maktûl ve mecrûhlarını kaldırup yine Diyarbekir dâhilinde Cizre kazâsı merbûtâtından Silopi nâhiyesine geçdikleri ve bu vak'anın dahi mûmâ-ileyh Mustafa Paşa ile Şirnaklı Mehmed Ağa aralarındaki adâvet-i kadîmeden münba'is bulunduğu anlaşılmasına nazaran Mustafa Paşa'nın isnâdâtı tağyîr-i hakîkat edemeyeceği vilâyet-i müşârün-ileyhâya bildirildiği der-miyân olunmuşdur. Hüveydî aşîreti reîsi Bihder tarafından tazallumu ve istid'â-yı ma'deleti hâvî olup mündericâtı sezâ-vâr-ı dikkat olan ve huzûr-ı sâmî-i cenâb-ı sadâret-penâhîlerine dahi takdîm olunduğu anlaşılan telgrafnâme mündericâtından muhât-ilm-i sâmî-i hıdîv-i efhamîleri buyurulacağı vechle Miran aşîreti reîsi Mustafa Paşa'nın bu gibi tecâvüzâtı nihâyet bulmadığı ve evvel ve âhir icrâ kılınan vasâyâyı da ısgâ etmediği anlaşılıyor. Mukâtelât ve mücâdelât-ı aşâire hâtime virmek ve zıll-ı şevket ü ma'delet-i hazret-i hilâfet-penâhîde âsûde-nişîn-i emn ü emân olan ahâlînin mâl u cânını gayrın taarruzundan muhâfaza etmek zimmet-i hükûmete mütehattim vazâifin ehemm ü akdemi olarak şu maksadın hayr-ârâ-yı husûl olması münferiden ve müştereken îkâ'-ı cinâyât ve hasârât eden eşhâsı hangi sınıfdan olur ise olsun kânûn dâiresinde te'dîb yâhûd satvet-i müessire-i askeriyye ile terhîb kılınmasına vâbeste olup şu husûslarca icrâât-ı ciddiye ile irâe-i ibret olunmadıkça te'mîn-i âsâyiş ve men'-i vukû'ât u şûriş bahsinde vilâyâta her ne kadar îsâl-i vasâyâ olunsa te'sîr gösteremediği tecrübelerle sâbit ve ta'arruzât-ı aşâirden yalnız ahâlî-i mutî'a değil menâfi'-i hükûmet-i seniyyeye terettüb eden hasâr u mazârr dahi ma'lûm bulunduğundan bi'd-defe'ât arz u iş'âr kılındığı vechle Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dâiresince bi'l-etrâf teemmül olunarak ba'demâ men'-i vukû'âta sûret-i kat'iyyede bir çâre bulunması ve bir de cihet-i mülkiyye ve askeriyyeden me'mûrîn-i münâsibenin bi'l-intihâb mahalline i'zâmıyla icrâ-yı tahkîkât ve istirdâd-ı menhûbâtla berâber beyne'l-aşâir sefk-i dimâyı mûcib ve yağmagerliği müntic ahvâlin külliyen izâlesi esbâbının istihsâline mübâderet edilmesi zımnında îcâbının icrâ vü inbâsına müsâ'ade-i celîle-i cenâb-ı sadâret-penâhîlerinin şâyân buyurulması tesrî'-i muâmelât komisyonundan ifâde kılındı. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. Fî 13 Receb 315 ve fî 26 Teşrîn-i Sânî 313. Nâzır-ı Umûr-ı Dâhiliye

**

Târîh-i tesvîdi 17 Receb 315 ve 30 Teşrîn-i Sânî 313. Târîh-i tebyîzi 18 Receb 315 ve 1 Kânûn-ı Evvel 313

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine

Miranlı Mustafa Paşa'nın emriyle mahdûmları ve avenesi tarafından Hüveydî aşîreti üzerine vukû' bulan tecâvüz ve îkâ' edilen kıtâlin dahi mûmâ-ileyh Şirnaklı Mehmed Ağa aralarındaki adâvet-i kadîmeden münbais bulunduğu Musul vilâyetinin iş'âr-ı cevâbîsinden anlaşıldığından ve ifâdât-ı sâireden bahisle beyne'l-aşâir mukâtelât ve vukû'âtın men' ü izâlesi tedâbîrinin Şûrâ-yı Devletçe teemmülü lüzûmunu mutazammın 13 Receb 315 târîhli ve 3627 numerolu tezkere-i devletleri mutâla'a-güzâr-ı senâverî oldu. Aşâir münâza'âtının ref' ü izâlesi ve teferru'âtı hakkında şûrâ-yı mezkûrdan gönderilen evrâkın vukû' bulan taleb üzerine mâbeyn-i mülûkâne cânib-i âlîsine takdîm edildiği taraf-ı vâlâ-yı ser-askerîden bâ-tezkere-i cevâbiyye inbâ ve müfettiş devletlü Şâkir Paşa hazretleri tarafından bu husûsa dâir ahîren vârid olan telgrafnâme arz-ı atebe-i ulyâ kılındığı kayden anlaşılmış olmağla beyân-ı hâl siyâkında tezkere.

Merbût pusulada muharrer işâret-i aliyye-i cenâb-ı müsteşârî vechle.

12. BEO, 1054/79020

Adliye ve Mezâhib Nezâreti Umûr-ı Cezâiyye Müdîriyeti

Huzûr-ı Sâmî-i Hazret-i Sadâret-penâhîye

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki

Hamîdiye süvârî alayları kâimmakâmlarından Miranlı Mustafa Timur Paşa'nın emriyle mahdûmları kâimmakâm Abdülkerîm ve Binbaşı İbrahim Beylerin ma'iyyetlerine aldıkları birkaç yüz atlı ile üzerlerine hücûm ederek yetmiş iki kişileri katl ve altmış dördünü cerh ve birkaç bin liralık emvâl ve mevâşîlerini nehb ü gasb eylediklerinden ve ifâdât-ı sâireden bahisle istid'â-yı ma'delete dâir Huveydî reîsi Bihder imzâsıyla Zaho merkezinden çekilen telgrafnâme kopyasının ahzıyla iktizâ-yı kânûnîsinin îfâ ve sûret-i cereyân-ı muâmelenin inbâsı lüzûmuna dâir sebk eden iş'âra cevâben Musul müdde'î-i umûmî muâvinliğinden alınan 29 Teşrîn-i Sânî 313 târîhli telgrafnâmede şikâyet-i vâkı'a mukârin-i sıhhat olarak bu bâbda ta'kîbât ve muâmelât-ı mukteziyye-i kânûniyyeye teşebbüs edildiği ve maktûl ve mecrûhların cesedleri hey'et-i keşfiyyenin mahall-i cürme vusûlünden evvel kaldırılarak Silopi nâhiyesine geçürdikleri cihetle mu'âmele-i keşfiyyenin icrâsına muvaffakiyyet hâsıl olamadığı iş'âr kılınmış ve cerâim-i mezkûreden dolayı maznûnun aleyh olan eşhâs haklarında cihet-i adliyyece mu'âmelât-ı kânûniyyenin icrâsı muktezî bulunmuş ise de menhûbât u mağsûbâtın kesreti ve maktûlîn ü mecrûhînin vefreti ile berâber bu bâbda cihet-i adliyyece icrâsına ibtidâr olunan tahkîkâtın bir an evvel ikmâli ve maznûnların celb ü ihzârları gibi husûsâtda maznûnların iltizâm-ı sür'at ü dikkat olunması zımnında lâzım gelenlere emr ü iş'âr ve keyfiyyetin izbâr buyurulması bâbında emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir. fî 18 Receb 315 ve fî 1 Kânûn-ı Evvel 313 Adliye Nâzırı

13. BEO, 1054/79020

Taraf-ı Vâlâ-yı Ser-askerîye ve Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine

Târîh-i vürûdu 21 Receb 315 ve 4 Kânûn-ı Evvel 1313

Hamîdiye süvârî alayları kâimmakâmlarından Miranlı Mustafa Timur Paşa'nın emriyle mahdûmları Abdülkerîm ve Binbaşı İbrahim Beylerin birkaç yüz atlı ile üzerlerine hücûm ederek katl-i nüfûs ve gasb-ı emvâl eylediklerine dâir Huveydî reîsi Bihder imzâsıyla çekilen telgrafnâme üzerine bi'l-muhâbere bu bâbda ta'kîbât ve mu'âmelât-ı mukteziyye-i kânûniyyeye teşebbüs edildiği Musul müdde'î-i umûmî mu'âvinliğinden cevâben iş'âr kılındığından ve cerâim-i mezkûreden dolayı maznûnun aleyh olan eşhâs hakkında ahkâm-ı

kânûniyyenin icrâsı muktezî olup ancak maktûlîn ü mecrûhînin ve menhûbât u mağsûbâtın kesretiyle berâber maznûnların Hamîdiye süvârî alaylarına mensûbiyetleri cihetle bu bâbda cihet-i adliyyece icrâsına ibtidâr olunan tahkîkâtın bir an evvel ikmâli ve maznûnların celb ü ihzârları gibi husûsâtda me'mûrîn-i mülkiyye ve askeriyye-i mahalliyyenin me'mûrîn-i adliyye tarafından lüzûm gösterilen mu'âmele ve mu'âvenetin icrâsında iltizâm-ı sür'at ü dikkat eylemeleri lâzım geldiğinden bahisle îcâb edenlere teblîğât îfâsı Adliye Nezâret-i celîlesinden bâ-tezkere izbâr kılınmış ve mûcibince icrâ-yı îcâbı zımnında Dâhiliye Nezâret-i celîlesine icrâ-yı teblîğât edilmiş olmağla bâb-ı vâlâ-yı ser-askerîlerince de iktizâsının îfâsı bâbında..

Bâ-işâret-i aliyye-i cenâb-ı müsteşârî.

14. BEO, 1059/79367

Târîh-i vürûdu ve tebyîzi 2 Şa'bân 315 ve 14 Kânûn-ı Evvel 313

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine

Miran aşîreti reîsi Mustafa Paşa'nın oğulları İbrahim ve Abdülkerim ile ma'iyyeti efrâdından üç yüz kadar atlının Yezîdî tâifesinden Hüveydî aşîreti üzerine hücûm ederek aşîret-i merkûmeden birçok mecrûh ve maktûl olduğuna ve teferru'âtına dâir Musul vilâyeti vekâletinden ve başkaca Diyarbekir vilâyetinden meb'ûs telgrafnâme sûretlerinin leffiyle dördüncü ordu-yı humâyûn müşîriyet-i celîlesine teblîğât-ı lâzime icrâsını müş'ir vârid olan 9 Receb 315 târîhli ve 3500 numerolu tezkere-i devletleri üzerine taraf-ı vâlâ-yı ser-askerî ile lede'l-muhâbere ol bâbdaki teblîğâta cevâben mûmâ-ileyhimânın bu gibi ef'âl-i şenî'aya kat'iyyen cür'et edemeyeceklerini ve isnâdât-ı vâkı'a başluca Şirnaklı Mehmed Ağa'nın tahrîkât ve teşvîkâtından ilerü geldiğinden merkûm ile muhâkeme-i beynlerinin te'lîfi lüzûmunu ve ba'zı ifâdeyi mutazammın paşa-yı mûmâ-ileyhin telgrafnâme-i cevâbîsini naklen müşîriyet-i müşârün-ileyhâdan çekilen telgrafnâmenin leffiyle vârid olan 28 Receb 315 târîhli ve 2735 numerolu tezkere takımıyla savb-ı devletlerine tesyâr kılınmış olmağla meallerine nazaran iktizâsının îfâ vü inbâsına ve tezkerenin i'âdesine himmet..

Bâ-işâret-i aliyye-i cenâb-ı müsteşârî.

15. BEO, 1230/92231

Târîh-i tesvîdi 6 Receb 316 (9 Teşrîn-i Sânî 314)

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine

Geçen sene göçer Miran aşîreti reîsi Mustafa Paşa ile Şirnaklı Mehmed Ağa'nın beynleri te'lîf edilerek aşîret-i merkûme hâl-i sükûn u râhatda iken bu kerre mûmâ-ileyh Mehmed Ağa birtakım avenesini Cizre etrâfına ve Musul vilâyeti hudûduna sevk ile envâ'-i şekâvet îkâ' etdiği gibi bir tarafdan bu ahvâli aşâyir aleyhine isnâd ile Diyarbekir vilâyetine şikâyetnâmeler yazmakda ve vâlînin dahi erbâb-ı fesâdın hilâf-ı vâki' olan iştikâlarına hakîkat nazarıyla bakmakda ve Hamîdiye süvârî alaylarını dağıtmak gibi bir fikr-i nâ-hemvâra hidmet etmekde olduğundan bahs ile bu misillü ahvâl-i gayr-i marziyyeye netîce verilmesi lüzûmu leffen savb-ı devletlerine irsâl kılınan 2 Receb 313 târîhli ve 1573 numerolu tezkere-i aliyye-i seraskerîde dördüncü ordu müşîriyet-i celîlesinin iş'ârına atfen beyân olunmasına nazaran iktizâsının îfâ vü inbâsına ve melfûfunun iâdesine himmet..

Emr-i cenâb-ı müsteşârî mûcibince…

Dâhiliye Nezâret-i celîlesine tezkere yazılması emr-i âlî-i hazret-i müsteşârî iktizâsındandır. fî 5 receb 316.

16. BEO, 1376/103170

Târîh-i vürûdu 18 Cumâde'l-ûlâ 317(12 Eylül 315) Târîh-i tebyîzi 19 CA 317(13 Eylül 315)

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine

Me'mûrîn-i mülkiyye müttefikan aleyhlerinde hareket etmekde ve civârdaki aşâyiri teşvîk ü taslît idüp bunlar tarafından îkâ' edilen gasb u gâretden dolayı vukû' bulan şikâyetleri istimâ' etmekde olduklarından ve sâireden bahisle tasallutât ve ta'arruzât-ı vâkı'anın men'i esbâbı cidden ve âcilen istikmâl edilmez ise aşîretlerinin cümleten Şimr urbânına karışup terk-i vatan edecekleri Miran aşîreti reîsi ve Hamîdiye kırksekizinci alay kâim-makâmı Mustafa Paşa'nın dördüncü ordu-yı humâyûn müşîriyet-i celîlesinden sûreti menkûl ve 15 Cumâde'l-ûlâ 317 târîhli ve 1102 numerolu tezkere-i melfûfe-i sipehdârîye matvî telgrafnâmesinde beyân kılınmasına nazaran vilâyetle serî'an bi'l-muhâbere tebeyyün edecek ahvâle göre iktizâ-yı maslahatın îfâ ve inbâsı melfûfların i'âdesi husûsuna himmet buyurulması siyâkında..

Bâ-işâret-i aliyye-i cenâb-ı müsteşârî.

17. BEO, 1667/124983

Târîh-i tesvîdi 9 Safer 319 (15 Mayıs 317)

Taraf-ı Vâlâ-yı Ser-askerîye

12 Şevvâl 318 târîhli tezkereye zeyldir. Miran aşîreti reîsi Mustafa Paşa'nın ilerüde göstereceği emvâle mahsûb edilmek üzere geçen sene mahallî mâl sandığına nakd makâmında i'tâ ederek emânet sûretiyle îrâd kayd etdirmiş olduğu senedât muhteviyâtını sene-i hâliyye ağnâm rüsûmundan mahsûb etdirmiş olduğu gibi bu sene dahi yine o yolda şimdiye kadar Cizre mâl sandığına i'tâ eylediği senedât-ı mahsûsa yekûnu iki yüz on bir bin altı yüz küsûr guruşa bâliğ olarak bunu da bundan böyle sarf u i'tâ edeceği mebâliğ ile berâber Cizre mâl me'mûrlarını bi't-tazyîk gelecek sene ağnâm rüsûmundan mahsûb etdireceği bedîhî bulunduğundan ve mûmâ-ileyhin bu hâl-i hod-serânesi kat'iyyen men edilmediği sûretde sancağın nısfını teşkîl eden kazâ-yı mezbûr ağnâm vâridâtından bu sene bir şey alınamayacağından bahs ile tedâbîr-i lâzimenin ittihâzı vücûbu Diyarbekir vilâyet-i behiyyesinin 25 Muharrem 319 târîhli ve 3 numerolu melfûf tahrîrât-ı cevâbiyyesinde dermiyân olunmasına ve iş'âr-ı sâbıka nazaran îcâb edenlere teblîğât-ı ekîde îfâsıyla keyfiyetin inbâsı ve melfûfun iâdesi bâbında. *Bâ-işâret-i aliyye-i hazret-i müsteşârî…*

Dâhiliyeye de yazılması.

Evvelce taraf-ı vâlâ-yı seraskerî ile Diyarbekir vilâyetine yazılmış olduğu cihetle yine serasker-i müşârün-ileyhe yazıldığı ma'rûzdur.Fermân.

18.DH-MKT, 2348/96

Dâhiliye Mektûbî kalemi müsveddâtına mahsûs varakadır

Diyarbekir Vilâyet-i Aliyyyesine

Tesvîdi târîhi: 1 Kânûn-ı Evvel 314. Tebyîzi târîhi gurre-i Şa'bân 316(3 Kânûn-ı Evvel 314) *yazıyla*

Geçen sene göçer Miran aşîreti reîsi Mustafa Paşa ile Şirnaklı Mehmed Ağa'nın beynleri te'lîf edilerek aşîret-i merkûme hâl-i sükûn ve râhatda iken bu kerre mûmâ-ileyh Mehmed Ağa avenesini Cizre etrâfına ve Musul vilâyeti hudûduna sevk ile envâ'-i şekâvet îkâ' etdiği gibi bir tarafdan da bu ahvâli aşâyir aleyhine isnâd ile vilâyet-i aliyyelerine şikâyetnâmeler yazmakda ve taraf-ı âlîlerinden de erbâb-ı fesâdın hilâf-ı vâki' iştikâlarına hakîkat nazarıyla bakılarak Hamîdiye süvârî alaylarını dağıtmak gibi bir fikre hidmet eylemekde olduğundan

bahisle bu gibi hâlât-ı gayr-i marziyyeye netîce verilmesi lüzûmu dördüncü ordu-yı humâyûn müşîriyet-i celîlesinden bildirildiğine dâir makâm-ı vâlâ-yı seraskerîden meb'ûs tezkerenin irsâliyle evvel emrde taraf-ı âlîlerinden istifsâr-ı keyfiyyet olunarak netîcesinin inbâsı bâ-tezkere-i sâmiyye izbâr buyurulduğundan bu bâbdaki ma'lûmât ve mülâhazât-ı aliyyelerinin muvazzahen ve serî'an iş'ârına himem-i aliyyeleri masrûf buyurulmak bâbında..

19. DH-MKT, 2156/103

Dâhiliye Mektûbî kalemi müsveddâtına mahsûs varakadır

Taraf-ı Vâlâ-yı Hazret-i Ser-askerîye

Tesvîdi târîhi: 17 Kânûn-ı Evvel 314. Tebyîzi târîhi 22 Ş 316(24 Kânûn-ı Evvel 314) *yazıyla*

Artuş ve Miran aşîretleri reîsleri Hacı Bey'le Mustafa Paşa'nın adamları tarafından Zaho kazâsının Basid karyesinden gasb olunan emvâl ve ağnâmın hükûmet-i mahalliyye ma'rifetiyle ashâbına i'âde etdirilmesiyle berâber Hacı Bey'in aşîretiyle Süveydiye'ye imrârı ve Mustafa Paşa'nın dahi ba'demâ tecâvüzâtda bulunamaması zımnında tedâbîr-i müessire icrâsı dördüncü ordu-yı humâyûn müşîriyet-i celîlesine emr ü izbâr buyurulduğu 10 Kânûn-ı Evvel 314 târîh ve 316 numerolu tezkere-i aliyye-i sipehdârîlerinde iş'âr buyurulmuşdur, ancak Musul vilâyetinden bu kerrede alınan telgrafnâmede mûmâ-ileyh Hacı Bey'in Dehük kazâsına tâbi Telzet karyesine leylen göndermiş olduğu yirmi beş atlu tarafından karye-i mezbûreli Davud Bey cebren kaldırılup Hacı Bey'in aşîreti içine getirildiği iş'âr-ı mahallîden anlaşıldığı beyânıyla merkûmun tahlîsi içün Diyarbekir vilâyetine teblîğât icrâ kılındığından bu bâbda ve aşîret-i merkûmenin ve Süveydiye'ye imrârı karârının tesrî'i emrinde taraf-ı âlî-i dâverîlerinden de îcâb edenlere vesâyâ-yı müekkide îfâsı husûsuna müsâ'ade-i aliyye-i seraskerîleri sezâvâr buyurulmak bâbında..

20. DH-MKT, 2174/98

Dâhiliye Mektûbî kalemi müsveddâtına mahsûs varakadır

Huzûr-ı Âlî-i Hazret-i Sadâret-penâhîye

Tesvîdi târîhi: 17 Şubat 314. Tebyîzi târîhi 22 Şevvâl 316(21 Şubat 314) *yazıyla*

Bitlis vilâyetine tâbi Şirnaklı Mehmed Ağa'nın Cizre dâhilinde bulunan Miran aşîreti reîsi Mustafa Paşa'dan Silopi nâhiyesince iddiâ eylediği arâzî ve zahîre ve mevâşî vesâire hakkında tahkîkât icrâsı zımnında Bitlis ve Diyarbekir vilâyetlerinden erbâb-ı haysiyyetden bî-taraf me'mûrlar i'zâmı bi'l-muhâbere karârlaşdırılması üzerine Mardin'den i'zâmı tensîb edilen beledî reîsi Sırrı ve tahrîrât müdîri Abdülbâkî Efendilere masârıf-ı zâide ve zarûriyyelerine mukâbil ikişer bin guruş i'tâsına me'zûniyyet verilmesi Diyarbekir vilâyet-i aliyyesinden gelen 15 Kânûn-ı Evvel 314 târîh ve 141 numerolu tahrîrâtda iş'âr edilmesine ve harc-ı râh karârnâmesi lâyihasının mevki'-i icrâya vaz'ına kadar tahkîkât icrâsı zımnında veyahud başka bir sebeble i'zâm olunacak me'mûrlara karârnâme-i hâzır mûcibince verilmesi lâzım gelen harc-ı râhların adem-i kifâyeti tahakkuk ederek fazla harc-ı râh i'tâsı îcâb eylediği hâlde mikdârının ta'yîniyle istîzân-ı keyfiyet olunması Şûrâ-yı Devlet karârı iktizâsından bulunduğu 8 Ağustos 312 târîhli tezkere-i sadâret-penâhîlerinde izbâr buyurulmuş olmasına nazaran muhâsebe ifâdesiyle istîzân-ı mu'âmeleye ibtidâr kılındı. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir. *Evrâkı muhâsebeye verilmişdir.*

21. DH-TMIK-M, 66/43

Tesrî'-i muâmelât Komisyonunun tezkere ve tahrîrât müsveddâtına mahsûs varakadır

Taraf-ı Vâlâ-yı Hazret-i Seraskerîye

Târîh-i tesvîdi: 15 Şubat 314. Târîh-i tebyîzi: 19 Şevvâl 316(17 Şubat 314) *yazıyla*

Miran aşîreti reîsi Mustafa Paşa tasaddî ve i'tisâfâtını gitdikçe artırmakda olduğu gibi bu kerre dahi Mısır tüccârına âid keleklere ta'arruzla bir hayli emvâl ve eşyâ nehb eylediğinden ve mûmâ-ileyhin harekât-ı vâkı'asına nihâyet verilmezse daha ziyâde fenâlığa tasaddî edeceğinden bahs ile tecâvüzât-ı mütevâliyesinin men'i esbâbının istikmâli Musul vilâyetinden bâ-telgrafnâme iş'âr olunmasına mebnî keyfiyetin taraf-ı vâlâ-yı hazret-i seraskerîlerine arz u izbârı tesrî'-i muâmelât komisyonundan ifâde kılınmış ve paşa-yı mûmâ-ileyh aşîretiyle berren tecâvüzâtda bulunmakda iken şimdi de nehren yağmagerliği ele almış olması o havâlîce bu gibi hâlât-ı gayr-i marziyyeye nihâyet verilmesi vücûbunu göstermiş olmağla icrâ-yı îcâbına müsâade-i aliyye-i sipeh-dârîleri şâyân buyurulmak bâbında..

**

Musul Vilâyetine telgrafnâme

Cevâbî.13 Şubat aşîreti reîsi Mustafa Paşa'nın tevâlî eden tecâvüzâtının men'i esbâbının istikmâli taraf-ı vâlâ-yı seraskerîye yazıldığı komisyon ifâdesiyle beyân olunur.

22. DH-TMIK, 66/43

Telgrafnâme

Geldiği mahal:Musul. Tarihi:13 Şubat 1314

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine

Miran aşîreti reîsi Mustafa Paşa'nın ebnâ-yı sebîle hakkındaki ta'addî ve i'tisâfâtı gitdikçe artmakda olduğu gibi bu kerre dahi Mısır tüccârına âid Kelek'de taarruzla bir hayli eşyâyı nehb eylediği şikâyât-ı vâkı'adan anlaşılmış ve mûmâ-ileyhin harekât-ı vâkı'asına nihâyet verilmezse daha ziyâde fenâlığa tasaddî edeceği tabî'î bulunmuş olduğundan tecâvüzât-ı mütevâliyesinin men'i esbâbının istikmâli zımnında îcâb edenlere emr-i serî' i'tâsına müsâ'ade buyurulması ma'rûzdur.Fî 13 Şubat 314.

Musul vâlîsi nâmına Hamdi. *Taraf-ı vâlâ-yı hazret-i seaskerîye tezkere, vilâyete cevâb, komisyona fî 14.…*

23. DH-TMIK, 70/16

Huzûr-ı Âlî-i Hazret-i Sadâret-penâhîye

Târîh-i tesvîdi: 1 Mayıs 315. Târîh-i tebyîzi 6 Muharrem 317(4 Mayıs 315) *yazıyla*

Diyarbekir vilâyetine merbût Miran aşîretinin her sene yaylaya azîmet ve avdetlerinde rastgeldikleri kurâ ahâlîsinin mezrû'âtını tahrîb ve katl-i nüfûs ve gasb-ı emvâl ve hâneleri ihrâk gibi cinâyât-ı azîmesi ahâlî-i mutî'a ve mutavattınanın dağılmasına ve hukûk-ı hazînenin ziyâ'ına sebeb vermekde olduğundan bahs ile bunların yaylaya men'-i azîmetleri esbâbının istikmâli lüzûmuna dâir Bitlis vilâyeti meclis-i idâresinden gelen mazbata üzerine Anadolu vilâyât-ı şâhânesi müfettişi devletlü Şâkir Paşa hazretlerinden istifsâr-ı mutâla'a olunarak cevâben alınan tahrîrâtda aşîret-i mezkûrenin ahvâl-i mezkûreyi i'tiyâd etmiş oldukları kâbil-i inkâr değilse de o havâlî aşâyirinin mevâşî i'tibârıyla en servetlisi bulunan Miran aşîretinin mine'l-kadîm gitmekde oldukları yaylaya men'-i azîmetleriyle mevsim-i sayfı suyu kesilmiş ve otu kurumuş Cezîre çöllerinde geçirmeleri re'yini vermek dahi şâyân-ı teemmül bulunduğu beyânıyla hâlât-ı gayr-i marziyye-i mezkûrenin adem-i vukû'ı içün bunların yaylaya hîn-i azîmetlerinde ahâlî-i mahaliyyeye mazarratı olmayacak bir güzergâhın esnâ-yı azîmet ve avdetde bir tabur asâkir-i şâhâne ile bir müfreze jandarma muhâfazasında bulundurulması şikâyât-ı vâkı'anın ref' ü izâlesine medâr-ı kavî olacağı bildirilmekden nâşî keyfiyet vilâyet-i müşârün-ileyhâya teblîğ olunmuşidi.Müfettiş-i müşârün-ileyhin bu bâbdaki iş'ârı vehleten tabî'î gibi görünmekde ise de aşîret-i merkûmenin îkâ'ından hâlî kalmadıkları ihrâkât ve tahrîbât ve nüfûsça vukû'a getirdikleri telefât ve hasârât-ı azîmeden başka a'şâr ve rüsûm bedelinden hazîne-i celîlenin zâyi'âtı aşîret-i mezkûrenin verdikleri ağnâm resminin fevkinde

bulunduğu ve mutavattın ve gayr-i mutavattın birtakım aşîretler halkının Miran aşîretine iltihâkı yüzünden âtiyen mehâzîr ve mazarrât tevellüdü melhûz olduğu ve yanlarına asâkir-i şâhâne terfîk olunmakda ise de aşîret-i mezkûre reîsi Mustafa Paşa'nın ahlâk-ı ma'lûmesi terfîk olunan müfreze zâbitinin fevkinde hâiz-i sıfat-ı resmiyye olması hasebiyle isti'mâl-i nüfûz ederek bir semere hâsıl olmamakda olduğu cihetle bu mes'elenin külliyen hall ü tesviyesi çâresi istihsâl olmak üzere me'mûrîn-i mülkiyye ve askeriyeden mürekkeb bir hey'etin i'zâmı ve tedâbîr-i muvakkateden olmak üzere mağsûbât ve zâyi'ât-ı vâkı'anın istirdâdı ve mütecâsirlerinin mahkeme-i âidesine teslîmi aşâyirin meştâlarından hareketlerinden evvel ya Kasrükli yollarını yahud hükûmetçe tensîb olunacak diğer münâsib bir tarîki ihtiyâr etmek ve kuvve-i askeriyye kumandanı ve polis komiseri ve jandarma zâbiti tarafından irâe kılınacak merhalelerden müteferrikan geçmek ve yaylalarda bulundukları müddetçe paşa-yı mûmâ-ileyhin mahdûmuyla rüesâdan bir ikisinin ale'l-usûl ya merkez veya Siird hükûmeti nezdinde alıkonulması karârlaşdırıldığından bahisle tedâbîr-i mezkûrenin icrâsına müsâ'ade i'tâ ve komisyonun bi't-teşkîl i'zâmı hakkında Bitlis vilâyetinden alınan 21 Mart 315 târîhli ve on iki numerolu tahrîrât-ı mufassala melfûfuyla yayla mevsiminin takarrübüne mebnî iktizâsının sür'at-i inbâsını mutazammın ahîren gelen 19 Nisan 315 târîhli telgrafnâme ile ve tesrî'-i muâmelât komisyonu ifâdesiyle takdîm kılınan sûret-i iş'âra nazaran iktizâsının emr ü inbâ buyurulması ma'rûzdur.Ol bâbda..

**

Bâb-ı Âlî Dâire-i Sadâret-i Uzmâ Mektûbî Kalemi

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine

Devletlü efendim hazretleri

Diyarbekir vilâyetine merbût Miranlı aşîretinin her sene yaylaya azîmet ve avdetlerinde icrâ-yı hasârât etmekde olmalarına mebnî aşîret-i mezkûrenin i'tiyâd etmiş oldukları ahvâl-i gayr-i marziyyenin men'-i vukû'ı esbâbının istikmâli hakkında mahallince muktezî görünen tedâbîre dâir Bitlis vilâyeti tahrîrâtının leffiyle ba'zı ifâdeyi hâvî 5 Muharrem 313 târîhli ve 897 numerolu tezkere-i devletleri ve ol bâbda vilâyet-i müşârün-ileyhâdan alınan telgrafnâme takımıyla teftîş komisyonuna lede'l-havâle lâyiha-i ıslâhiyyenin yirmi yedinci maddesinde "ekrâdın yaylak ve kışlaklarına azîmet ve avdetleri esnâsında mürûr edecekleri mahaller aşâyir tarafından ahâlîye her gûne zarar ve hasâr vukû'ını men edecek sûretde evvelce ta'yîn edeceği gibi esnâ-yı azîmet ve avdetlerinde bir zâbit ma'iyyetinde mikdâr-ı kâfî kuvve-i askeriyye ile jandarmalar bulunduğu hâlde aşîrete refâkat edecek ve bir polis komiseri dahi zâbit-i mûmâ-ileyhe terfîk olunacakdır.Kürdler kışlaklarına avdetlerine değin hüsn-i hâl ve hareketde bulunacaklarını te'mînen içlerinden ba'zılarını hükûmete teslîm eyleyeceklerdir.Mürûr tezkeresi nizâmnâmesiyle silâh taşımak hakkındaki nizâmnâme ahkâmı kürdler hakkında tatbîk edilecekdir.Hayme-nişîn ve göçebe hâlinde bulunan aşâyir hükûmet-i seniyye cânibinden kendülerine terk ü i'tâ olunacak arâzîde iskâna sevk ve tergîb edilecekdir" ibâresi münderic olup işbu madde hükmünün tamâmen icrâsı lâzimeden olmakla berâber ta'yîn olunacak kuvve-i askeriyye ve jandarmanın maksad-ı inzibâta göre ta'yîni mahalline âid mevâddan olduğu ve bu bâbda vilâyetçe icrâsına lüzûm gösterilen husûsâtın îfâsı dahi Bâb-ı Âlî'nin takdîrine menût bulunduğu bâ-mazbata ifâde ve sâlifü'z-zikr tezkere-i aliyyelerinin melfûfâtı takımıyla i'âde kılınmış olmağla meallerine ve komisyonun ifâde-i meşrûhasına nazaran îcâb-ı hâlin îfâsına himmet buyurulması siyâkında tezkere-i senâverî terkîm kılındı efendim. Fî 13 Muharrem 317(12 Mayıs 315). *Sadr-ı a'zam.*

**

Huzûr-ı Âlî-i Hazret-i Sadâret-penâhîye

Târîh-i tesvîdi: 16 Mayıs 315. Târîh-i tebyîzi 24 Muharrem 317(22 Mayıs 315) *yazıyla*

Diyarbekir vilâyetine merbût Miranlı aşîretinin her sene yaylaya azîmet ve avdetlerinde icrâ-yı hasârât etmekde olmalarına mebnî aşîret-i mezkûrenin i'tiyâd etmiş oldukları ahvâl-i gayr-i marziyyenin men'-i vukû'ı esbâbının istikmâli hakkında mahallince muktezî görünen tedâbîre dâir Bitlis vilâyetinden gelen tahrîrât ve melfûfunun leffiyle sebk eden istîzâna cevâben enâmil-zîb-i ta'zîm olan 12 Mayıs 315 târîh ve 77 numerolu tezkere-i sâmiyye-i sadâret-penâhîlerinde lâyiha-i ıslâhiyyenin yirmi yedinci maddesi hükmünün tamâmen icrâsı lâzimeden olmakla berâber ta'yîn olunacak kuvve-i askeriyye164ve jandarmanın maksad-ı inzibâta göre ta'yîni mahalline âid mevâddan olduğu ve bu bâbda vilâyetçe icrâsına lüzûm gösterilen husûsâtın îfâsı dahi Bâb-ı Âlî'nin takdîrine menût bulunduğu bi'l-havâle teftîş komisyonundan ifâde kılındığı beyân-ı âlîsiyle icrâ-yı îcâbı emr ü izbâr buyurulmuş ise de komisyon-ı mezkûr lâyiha-i ıslâhiyye ahkâmının muhâfaza-i icrâsıyla berâber lâyiha hâricinde vilâyetçe dermiyân olunan tedâbîrin ittihâzı Bâb-ı Âlî'nin takdîrine menût bulunduğunu ifâde etmiş olmasına ve mûmâ-ileyh Mustafa Paşa ve aşîretinin yaylaya azîmet ve avdetlerinde yanlarına asâkir-i şâhâne terfîk olunmakda ise de mûmâ-ileyh ahlâk-ı ma'lûmesi ve terfîk olunan tabur kumandanının fevkinde hâiz-i sıfat-ı resmiyye olması hasebiyle i'mâl-i nüfûz u desâyis ile kumandan ve komiseri kendisine meclûb etdiği gibi nüfûs tahrîri ve mürûr tezkeresi ve silâh taşımak nizâmâtı ahkâmı da bunlar hakkında tatbîk olunamadığı ve mûmâ-ileyh tesvîlât u iknâ'ât ve ba'zılarının mu'âvenâtıyla birtakım aşâir ve ahâlî-i meskûneyi de dâire-i nüfûzuna idhâl ile teksîr-i cem'iyyet etdiği beyânıyla bu mes'elenin hall ü tesviyesi çâresi istihsâl olunmak üzere me'mûrîn-i mülkiyye ve askeriyyeden mürekkeb bir hey'etin i'zâmı ve Silopi nâhiyesinin Şirnak nâhiyesiyle tevhîdi ve Van havâlîsinde nüfûs-ı İslâmiyyenin bir kat daha teksîri içün lâzımu'l-icrâ teşkîlât vesâire hakkında beyân-ı ma'lûmât ve mutâla'ât olunması husûsunda o hey'ete tevdî'i mağsûbât ve zâyi'ât-ı vâkı'anın istirdâdı ve mütecâsirlerinin mahkeme-i âidesine teslîmi ve aşâyirin meştâlarından hareketlerinden evvel hükûmetçe tensîb olunacak tarîki ihtiyâra mecbûr olmak ve irâe olunacak merhalelerden takım takım ve müteferrikan geçmek ve yaylada bulunduğu müddetçe Mustafa Paşa'nın mahdûmuyla rüesâdan diğer bir ikisi ale'l-usûl ya merkez vilâyet veya Siird hükûmeti nezdinde alıkonulmak gibi vilâyetden lüzûm gösterilen ba'zı tedâbîr-i lâyiha-i ıslâhiyyeye mugâyir olmamakla berâber te'mîn-i inzıbât yolunda gösterilmiş takyîdât bulunduğuna ve mezkûr komisyonun mazbatasında bu cihetlerin takdîri Bâb-ı Âlî'ye bırakıldığına nazaran tedâbîr-i mezkûre hakkındaki emr ü irâde-i aliyye-i hazret-i sadâret-penâhîlerinin vilâyete teblîğ kılınmak üzere tesrî'-i muâmelât komisyonu ifâdesiyle istîzânına ibtidâr ve tevdî' buyurulan evrâk i'âdeten takdîm ve tesyâr kılınmışdır.Ol bâbda.. *Nâzır.*

**

Bitlis Vilâyeti Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine

Devletlü efendim hazretleri

Her sene yaylaya gelmekde bulunan Diyarbekir vilâyet-i aliyyesine merbût aşâyirden Miranlı Mustafa Paşa'ya tâbi' aşîretlerin îkâ' eylediği tahrîbât ve mugâyir-i rızâ-yı âlî harekâtdan dolayı Behtân kıt'a-i cesîmesinin dûçâr olduğu hâl-i harâbîye ve ahâlî-i mutavattınanın mezâlim ve i'tisâfât-ı vâkı'adan mütevellid şikâyâtına nihâyet verilmek ve taht-ı tehdîdde bulunan emniyet ve âsâyiş-i mahalliyyenin te'mînine kâfil olmak üzere ba'zı tedâbîr ve mutâla'âta dâir takdîm kılınan 21 Mart 315 târîh ve 12 numerolu arîzayı te'kîden keşîde kılınan 19 Nisan 315 târîhli ve şifreli telgrafnâme-i âcizânem üzerine henüz bir gûnâ emr ve iş'âr-ı âlî-i nezâret-penâhîleri şeref-zuhûr etmemişdir.Mezkûr arîza-i mufassala muhteviyâtından karîn-i ilm-i âlî buyurulmuş olacağı üzere âmâl u efkâr-ı müteferridânesi devlet ve memleketçe inbâ-i tevlîd-i gavâil isti'dâdında bulunan mûmâ-ileyh Mustafa Paşa bu sene yayladan esnâ-yı avdetinde ve andan sonra dâ'î-i fesâd ve şûriş-i ilkâât u tahrîkâtdan hâlî kalmayup Siird mutasarrıflığından bu kere alınan telgrafnâmelerde mûmâ-ileyh Batuvan ve Deyr aşîretleri beynine ilkâ-yı nifâk etmekle berâber kendüsine mensûb Çezgan ve Düdeyran ve Harunan aşâyiri rüesâsının ma'iyyetine birtakım eşirrâ ve tüfeng ve barut ve esliha vererek

Batuvanlı Mehmed Ağa'nın mu'âvenetine i'zâm ve Mehmed Ağa'nın birâderi Yusuf 'un riyâseti tahtında mütehaşşid bin beşyüze karîb eşhâs-ı müsellahayı Deyrşu nâhiyesinde Reşte ve Lale karyesine taslît ile dört kişiyi katl ve birkaç hâneyi ihrâkdan sonra gûyâ te'lîf-i zâtu'l-beyn içün meşâyıhdan Şeyh Îsâ Efendi ma'rifetiyle Deyrşu aşîreti ağası Ömer Ağa'yı Batuvan aşîreti reîsi Mehmed Mustafa'nın hânesine celb ve oradan altı nefer hidmetkâr ile berâber mahfûzen sûret-i cebriyede Cizre'ye sevk etdirüp el-yevm nezdinde zincir-bend olarak mevkûf bulunduğu ve merkûmu salıvermek içün paşa-yı mûmâ-ileyh Cizreli Osman Ağazâde Tâhir vâsıtasıyla yüz aded lira-yı Osmanî nakd ve elli lira kıymetinde bir kısrak ve otuz lira değerinde bir tay ve bir martini ve bir sürmeli tüfek ve gümüşden ma'mûl bir aded kama ve bir hançer aldığı gibi yüz lira daha istemekde olduğu ve Ömer'in ve birâderzâdesinin gâyet cesîm bulunan hânelerini tahrîb etdirdiği ve tahkîkâta nazaran Mustafa Paşa'nın maksadı o cihetlerde bulunan birtakım mahkeme firârîlerini tutup hükûmete mu'âvenet perdesi altında kendüsine cevelângâh olan o havâlî eşrâf ve müteneffizânını kırup aşîreti içün tevsî'-i dâire-i nüfûz etmek ve bugün Ömer yarın Mehmed ve Şirnaklı Ağa-yı Surzâde diğer Mehmed'i birer vesîle ile ortalıkdan kaldırmak ve bu sûretle menâfi' ü mefâhirde bulunmak olduğu ve âsâyiş-i dâhilîyi ihlâl derecede bu gibi vukû'ât ihdâsıyla birçok ehl-i İslâmın katline sebeb olacak bu hâllerin devâmı mugâyir-i rızâ-yı âlî bulunduğu beyânıyla Mustafa Paşa hakkında muhtelit bir hey'et vâsıtasıyla icrâ-yı tahkîkât ile men'-i mefâsidi çâresinin istihsâli ehemmiyetle iş'âr olunmuş ve hâlât-ı ma'rûza işbu iki aşîret arasında mine'l-kadîm devâm edegeldiği hâlde bir seneden beri kesb-i sükûn etmiş olan mübâyenet ve husûmeti tecdîd ü teşdîd ile beyne'l-aşâyir ahvâl ve harekât-ı nâ-marziyye vukû'ına mahal vereceği melhûz bulunmasından tedâbîr-i îcâbiyyenin ittihâzı cevâben mezkûr mutasarrıflığa ve Ömer'in istihlâsıyla Siird hükûmetine îsâl ve teslîmi esbâbının istikmâli de dördüncü ordu-yı humâyûn müşîriyet ve Diyarbekir vilâyet-i celîlelerine yazılmış olmağla ahvâlin şâyân olduğu dikkat ve ehemmiyete ve arz-ı sâbık-ı çâkerânemdeki îzâhât ve tafsîlâta nazaran îcâbının sür'at-i icrâ ve vilâyete de devletçe ittihâz buyurulacak tedbîr ve karârdan ma'lûmât i'tâsına müsâ'ade-i celîle-i nezâret-penâhîleri kemâl-i ehemmiyetle müsted'âdır. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir. Fî 17 Cemâziyelâhir 317 ve 12 Teşrîn-i Evvel 315. Bende:Vâlî-i vilâyet-i Bitlis

**

Bitlis Vilâyeti- *Siird mutasarrıflığının 19 Teşrîn-i Evvel 315 târîhli telgrafnâmesi sûretidir*

Bu aralık Eruh ve Cizre'den gelüp giden aklı başında yolcularla bi'l-münâsebe konuşuluyor;cümlesi Miran reîsi Mustafa Paşa'nın rüesâ-yı İslâmiyyeye karşu son dereceye varmış olan teferrüd dâ'iyesini söylüyorlar. Ba'zı muhâberât-ı resmirye dahi bunu müeyyiddir.Behtan'ın vekâyi'-i târîhiyyesi âcizleriyle zât-ı âlî-i hıdîvânelerinden ziyâde velî-ni'met-i bî-minnetimiz velî-ni'met-i akdesimiz efendimiz hazretlerince ma'lûm olduğuna şübhe yokdur.Münâsib bir lisânla paşa-yı mûmâ-ileyhin fikr-i teferrüdü arz edilse fenâ olmaz zannındayım.Ma'a-mâ-fîh çâkerlerinden ziyâde mu'âmelât-ı devlete vâkıf bulunduğunuz cihetle mutâla'a-i kemterînin isâbet ve sakâmeti takdîr-i âlî-i âsafânelerine mevdû'dur. Yalnız mutâla'a-i hakîrî sırf sadâkat ve milliyetimden münbais bulunmağla fermân…

**

Bitlis Vilâyeti- Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine

Devletlü efendim hazretleri

Miranlı Mustafa Paşa ile tevâbi'i aşâyirin bu vilâyet dâhilinde îkâ' eyledikleri tahrîbât ve mugâyir-i rızâ-yı bârî ve âlî halâtdan dolayı dûçâr-ı hâl-i harâbî olan Behtân kıt'a-i cesîmesi ahâlî-i mutavattınasının mezâlim ve i'tisâfât-ı vâkı'adan tahlîsi ve taht-ı tehdîdde bulunan emniyet ve âsâyiş-i mahallînin te'mînini kâfil olmak üzere devletçe ittihâzı derece-i vücûbda görülen tedâbîr-i âcilenin tesrî'-i îfâsı ehemmiyeti evvel ve âhir arz ve 12 Teşrîn-i Evvel 315

târîh ve 118 numerolu arîza ile de tekrâr kılınmış idi. Teferrüd dâ'iyesinde bulunan paşa-yı mûmâ-ileyh hakkında bu kerrede Siird mutasarrıflığından alınan ve muhteviyâtı câlib-i nazar-ı dikkat görülen telgrafnâmenin bir sûreti manzûr-ı âlî-i cenâb-ı nezâret-penâhîleri buyurulmak üzere leffen takdîm kılınmış olduğundan me'âline ve ma'rûzât-ı sâbıkaya nazaran îcâbının îfâ ve inbâ buyurulması bâbında emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir. fî 30 Cemâziyelâhir 317 ve 25 Teşrîn-i Evvel 315. Bende:Vâlî-i vilâyet-i Bitlis

**

Tesrî'-i Mu'âmelât Komisyonunun tezkere ve tahrîrât müsveddâtına mahsûs varakadır

Huzûr-ı Âlî-i Hazret-i Sadâret-penâhîye

Tesvîdi târîhi: 14 Teşrîn-i Sânî 315. Târîh-i tebyîzi: 29 Receb 317(20 Teşrîn-i Sânî 315) *Yazıyla*

8 Teşrîn-i Sânî 315 târîhli tezkere-i âcizîye zeyldir. Teferrüd dâ'iyesinde bulunan Miranlı Mustafa Paşa Siird mutasarrıflığından gelen telgrafnâme sûretinin gönderildiğine dâir Bitlis vilâyetinden bu kerre alınan 25 Teşrîn-i Evvel 315 târîhli ve 125 numerolu tahrîrât ve melfûfunun sûretleri dahi tesrî'-i mu'âmelât komisyonu ifâdesiyle leffen huzûr-ı âlî-i fahîmânelerine takdîm kılınmasına ve iş'ârât-ı sâbıkaya nazaran iktizâsının emr ü inbâsı menût-ı re'y-i âlî-i sadâret-penâhîleridir.Ol bâbda..

**

Bitlis Vilâyeti- Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine

Devletlü efendim hazretleri

Her sene mevsim-i sayfda yaylalarına gitmek içün vilâyetin ba'zı mahallerine uğrayarak geçmekde ve güzergâhlarında bulunan ahâlî ve aşâyir-i meskûne haklarında envâ'-i mezâlim ve ta'addiyât îkâ'ıyla birçok mezâri ve mahsûlâtı mahv ve mevâşî ve hayvânâtdan ellerine her ne geçerse gasb u gârâtla hem hazîne-i celîleye ve hem de zürrâ' ve aşâyir-i mutî'aya külliyetle îrâs-ı mazârr u hasâr edegelmekde ve uğradıkları mahalli tahrîb ile savuşmakda bulunan Miran aşîretiyle sâir göçer aşîretlerin men'-i tecâvüzât ve ta'addiyâtlarını te'mîn edecek bir tedbîr-i âcilin ittihâzına dâir makâm-ı vilâyetden yazılan ve mündericâtı hâiz-i ehemmiyet olup 125 numerolu 25 Teşrîn-i Evvel 315 târîhli arîza ile de te'kîd edilen 118 numerolu 12 Teşrîn-i Evvel 315 târîhli arîza-i mufassala cevâbı henüz şeref-vürûd etmemiş ve aşâyir-i merkûmenin yaylaya azîmetleri zamânı hulûl etmekde bulunmuş olmağla bunlar hakkında îcâb eden mu'âmelenin leffen sür'at-i emr ü inbâsı istirhâm olunur.Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir. fî 29 Şevvâl 317 ve 17 Şubat 315. Bende:Mirlivâ Bitlis vâlî vekîli

**

Tesrî'-i Muâmelât Komisyonunun tezkere ve tahrîrât müsveddâtına mahsûs varakadır

Huzûr-ı Âlî-i Hazret-i Sadâret-penâhîye

Tesvîdi târîhi: 25 Mart 316. Târîh-i tebyîzi: 14 Zilhicce 317(1 Eylül 316) *Yazıyla*

20 Teşrîn-i Sânî 315 târîhli tezkere-i âcizîye zeyldir.

Her sene mevsim-i sayfda yaylalarına gitmek içün vilâyetin ba'zı mahallerine uğrayarak geçmekde ve güzergâhlarında bulunan ahâlî ve aşâyir-i meskûne hakkında envâ'-i ta'addiyât îcrâ etmekde bulunan Miran aşîretiyle sâir göçer aşîretlerin yaylaya azîmetleri zamânı hulûl etmekde bulunduğundan bahisle bunlar hakkında îcâb eden mu'âmelenin sür'at-i inbâsı lüzûmuna dâir Bitlis vilâyeti vekâletinden bu kerre alınan tahrîrâtın sûreti dahi tesrî'-i mu'âmelât komisyonu ifâdesiyle leffen huzûr-ı âlî-i sadâret-penâhîlerine takdîm kılınmasına

ve iş’ârât-ı sâbıkaya nazaran iktizâsının bir an evvel îfâ buyurulması menût-ı müsâ’ade-i aliyye-i fahîmâneleridir.Ol bâbda..

24. DH.TMIK-M 70/16

Tesrî’-i Mu’âmelât Komisyonunun tezkere ve tahrîrât müsveddâtına mahsûs varakadır

Huzûr-ı Âlî-i Hazret-i Sadâret-penâhîye

Tesvîdi târîhi: 10 Haziran 316. Târîh-i tebyîzi: 15 Rebîü’l-evvel 318(29 Haziran 316) *Yazıyla*

10 Mayıs 316 târîhli tezkere-i âcizîye zeyldir.

Miranlı Mustafa Paşa’ya tâbi aşîretlerin her sene yaylaya azîmet ve avdetlerinde icrâ-yı hasâr etmekde olmalarına mebnî bunların men’-i tecâvüz ve ta’addîlerini te’mîn edecek tedâbîrin ittihâz ve icrâsı hakkında vukû’ bulan iş’ârâta henüz bir cevâb alınamadığından ve bu taraf ahâlîsi hakkında isnâd-ı kusûr maksadıyla gûyâ Şirnaklı Mehmed Ağa tarafından çiftliği dâhilinde bulunan Hestan karyesiyle Esirti ve Zubekan aşîretlerinin tahmînen altı bin re’s ağnâmının ta’dâdı men’ olunarak Şirnak’a aşırılmış olduğu ve li-ecli’t-ta’dâd mahalline iâdesi lüzûmu beyân ve sebk eden teblîğ üzerine Siird mutasarrıflığından gelen cevâbda bunun aslı olmayup Mehmed Ağa’nın mahdûmu Abdurrahman’ın birkaç adamlarıyla Silopi’deki anbarları üzerinde bulunarak oradan zahîre sevk etmekde olduğu Diyarbekir vilâyet-i aliyyesinden dermiyân olunduğu ve Siird kumandanlığı vâsıtasıyla başkaca icrâ kılınan muhâbere netâyici de bu sûreti müeyyid olup bu cihet ahâlîsi hakkında her dürlü tasallut ve ta’addî îkâ’ ve envâ’-ı müftereyât îcâd ve ihtirâ’ından hâlî kalmayan aşîret-i mezkûre ile tevâbi’inin isâet-i mütevâliye ve mükerreresi kat’iyyen men’ olunmadığı takdîrde âtiyen birtakım fenâlığın zuhûrunu tevlîd edeceği beyânıyla icrâ-yı îcâbına dâir Bitlis vilâyet-i aliyyesinden bu kerre alınan tahrîrât ile melfûfâtının sûretleri tesrî’-i mu’âmelât komisyonu ifâdesiyle takdîm kılındı.Cizre cihetinden Siird taraflarına gelen aşâyirin mugâyir-i marzî-i âlî mu’âmelede bulunmamaları içün Miranlı Mustafa Paşa’ya tenbîhât-ı kat’iyye icrâsıyla berâber mevcûdu dolgun bir taburun dahi sevkine ve teferru’âtına irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî şeref-müte’allik buyurularak taraf-ı vâlâ-yı seraskerîye teblîğ-i keyfiyet edilmiş olduğu şeref-tevârüd eden 4 Haziran 316 târîhli ve bin doksan numerolu tezkere-i sâmiye-i-i sadâret-penâhîlerinde izbâr buyurulmasıyla keyfiyet Bitlis vilâyetine iş’âr kılınmış olup aşîret-i mezkûrenin men’-i ta’addiyâtı hakkında vilâyetden evvel ve âhir gelüp huzûr-ı âlî-i sadâret-penâhîlerine takdîm kılınan muharrerât mündericâtına nazaran iktizâsının îfâ ve emr ü inbâsı menût-ı re’y-i âlî-i fahîmâneleridir. Ol bâbda..

**

Bitlis Vilâyeti

Siird mutasarrıflığının 28 numerolu 28 Mart 316 târîhli tahrîrâtı sûretidir

Şirnaklı Mehmed Ağa’nın vukû’ bulan teblîgât üzerine adamlarıyla berâber Silopi nâhiyesinden Şirnak’a avdet eylediği ve ol bâbdaki emr-i devletleri vechile ağa-yı mûmâ-ileyhe nasâyih-i lâzime icrâsıyla te’lîf-i beyne âid îcâbâtın îfâsı zımnında me’mûren o cihete i’zâm kılınan livâ tahrîrât müdîriyle eşrâfdan Hâmid Ağa’nın icrâ edecekleri tahkîkâtla tezâhür eyleyecek hakîkatin bildirileceği 1 Mart 316 târîh ve yedi numerolu arîza-i çâkerânemde izbâr olunmuşidi. Diyarbekir vilâyet-i celîlesinden bu madde içün me’mûr i’zâm olunmadığı cihetle bizim me’mûrlarımız Şirnak’dan öteye geçmeyüp bu tarafça icrâ eyledikleri tahkîkâta dâir yazmış oldukları tahrîrâtla melfûf bulunan Şirnaklı’nın arabiyyü’l-ibâre mektûbu mündericâtına nazaran Miranlı Mustafa Paşa ile Batuvanlı Mehmed Mustafa’nın sahâbetlerinde ve el-hâletü hâzihi Silopi nâhiyesinde bulunan ve oralarca öteden beri birtakım yolsuzlukların hudûsuna sebebiyet vermekde olan Tayan aşîreti halkının Şirnaklı’ya mensûb Hüveydî aşîreti üzerine geçenlerde hücûm ile katl ü gasb ve ihrâk gibi

fâciaya cür'etleri ağa-yı mûmâ-ileyhin birtakım adamlarıyla berâber Silopi nâhiyesindeki köylerine geçmesine bâdî olduğu ve Besnili Hesen nâm şahsın katliyle emvâlinin gasbı maddesi hakkında maktûlün hemşîresi tarafından Cizre mahkemesine bâ-arzuhâl mürâca'at olunmasına ve zâten mahall-i vukû'ât Cizre kazâsı dâhilinde bulunmasına mebnî muktezî keşfiyyât ve tahkîkât-ı kânûniyyenin mezkûr mahkemece icrâ kılınmakda olduğu ve mezkûr Silopi nâhiyesine ağa ta'yîni mes'elesinden vesâireden dolayı mûmâ-ileyh Mehmed Ağa ile Mustafa Paşa aralarında ihtilâf ber-devâm olup merkûm Mehmed Mustafa dahi paşa-yı mûmâ-ileyh tarafdârı bulunduğu anlaşılmış ve hâricen vâki' olan istihbârâta göre mûmâ-ileyh Mustafa Paşa'nın tevâbii aşâyirle berâber bu sene yaylaya azîmetinde Şirnak üzerine hücûm ile Mehmed Ağa'yı mahv etmek tasavvurunda ve i'dâm cezâsıyla mahkûm bulunan merkûm Mehmed Mustafa dahi böyle bir sıradan bi'l-istifâde paşa-yı mûmâ-ileyhin müzâheretiyle ağavâtı kendisine bend ile damadı ve Şirnaklı Mehmed Ağa'nın birâderi Ağa-yı Sûr'ı Şirnak'a ağa ta'yîn itdirüp Eruh Pervari kazâlarının her tarafında icrâ-yı nüfûza muvaffak olmak hulyâ-yı hâmıyla teferrüd dâ'iyesinde bulunduğu ve Pervari kazâsının Karsan nâhiyesi ağavâtından Pirazdin nâm şakîyi birtakım avenesiyle altı mâhdan beri aşîreti içine getirip beslediği gibi merkûm Pirazdin'in hasmı bulunan Karsanlı Mustafa Ağa'yı da kendisine dehâlete mecbûr idüp Şirnaklı tarafdârı bulunan Eruh nâhiyesi ağavâtından Mehmed Ağa'nın da gelüp kendisine dehâlet ve akd-i ittifâk eylemesiyçün merkûm Mustafa Ağa'yı bu kerre Eruhlu Mehmed Ağa'ya göndermiş Keveşilli Mehmed Resûl'ün de bu günlerde Mustafa Paşa'ya uğradıkdan sonra merkûm Mehmed Mustafa'nın nezdine gelüp ittifâklarına bi'z-zarûr duhûl ile hil'at alarak karyesine avdet etmiş olduğu ve bunların Şirnaklı aleyhine bu sûretle tecâvüz ve tegallübleri vukû'ında Van vilâyeti dâhilinde bulunan Geravi aşîreti ağası Şâkir Ağa dahi o cihet aşâyiriyle ve Hakkari cihetinden ba'zı aşâyir dahi bir cemm-i gafîrle ahz-ı sâr içün yayla mevki'inde paşa-yı mûmâ-ileyh aleyhine hücûm ve Pervari ahâlîsinin bir kısmı da merkûm Şâkir Ağa'ya te'âvüne hâzırlanmakda oldukları ve ahvâl ve harekât-ı hâzıraları da rivâyât-ı ma'rûzayı müeyyid göründüğü cihetle ilerüde Hudâ ne-kerde azîm bir gâile hudûsuna mahal kalmamak üzere hâiz olduğu sıfat-ı resmiyyeye nazaran bu gibi vâkı'aların adem-i vukû'ına gayret etmesi lâzım gelen Miranlı Mustafa Paşa'nın böyle tecâvüzâta sebebiyet vermesi ve îkâ' eylediği cinâyât-ı fâcia sebebiyle mükerreren i'dâmla mahkûm olan Batuvanlı Mehmed Mustafa gibi bir hâini himâye ile bir iki livânın âsâyişini ihlâl eylemesi tecvîz olunur mevâddan olmadığından mûmâ-ileyhin bu gibi teşebbüsâtının men'i esbâbının istikmâli ve aşâyirin yaylaya hareketinden evvel ahvâli mücerreb muktedir bir büyük zâbit ma'iyyetiyle bir tabur asâkir-i şâhânenin o havâlîde mevcûd bulundurulması ehemm ü elzem idüğinin arz u beyânına müsâra'at ve Mehmed Ağa'nın gönderdiği arabiyyü'l-ibâre mektûbun bir kıt'a tercemesi manzûr-ı sâmîleri buyurulmak üzere leffen arz u takdîm kılınmağla icrâ-yı îcâbı mütevakkıf-ı irâde-i vilâyet-penâhîleri bulunmağın ol bâbda..

25. Y.Mtv. 231/3.

Makâm-ı Seraskerî Birâder-i azîzim Tâhir Ağa'ya

Azîzim

Mahsûs gözlerinizden öperim.Lehü'l-hamd vücûdum âfiyetde ve gönlüm sizleri görmekdedir.İnşâallah karîben mülâkî oluruz.Gözüm nûru ve gönlüm şem'ası Nâif ve Bercis ağaların gözlerinden öperim. Saâdetlü Mustafa Paşa hazretlerine hitâben yazılan tahrîrât leffen gönderilmişdir.Mutâla'a etdikden sonra takdîm ediniz. Âtîdeki sözleri sûret-i mahremânede okuyunuz birâderim.

Müşîr Paşa hazretleri bizden daha ziyâde paşanın terfî'ine ve kumandanın oradan ref'ine ve size de nişân getirtdirilmesine cidden çalışmakda ise de getirmiş olduğumuz hayvânlar şu işleri biraz teahhurâta düşürmekde olduğu istişmâm olunuyor; çünki ma'lûmunuzdur ki burası ordu merkezi, bunca paşa ve ferîkler ve ümerâ-yı askerî vardır. Hayvânların takdîminden cümlesinin de ma'lûmâtı olduğu tabî'îdir, mutlakâ aradan birkaç mâh mürûr etmek

lâzımdır.Şimdilik bir şey yapılamayacağını hissediyorum.Ma'a-mâ-fîh müşârün-ileyh hazretleri ise yine çalışmakdan ve yazmadan geri kalmıyor; ammâ alenî bir sûretde değil hafiyyen çalışıyor demek isterim ki bu işlere kendisi bizden ziyâde çalışıp ve yâr u ağyâra karşı Mustafa Paşa'nın her bir merâmını icrâya dâimâ ikdâm eylemekdedir. Bîhûde yere burada kalıp dolaşmakdayız; zîrâ bizim burada olup olmamamız birdir ve şimdiye kadar da kendisi bize eşki yüz göstermemişdir(Allah içün demeli).Her ne kadar huzûruna vardığımda mazhar-ı iltifât olunarak avdet ediyorum, lâkin şu beyân eylediğim cihetleri ben kendi aklımla söylüyorum, ya'nî bir şey kendisinden veyâhûd gayrisinden işitmemişimdir.Artık burada kalıp ve kalmamamız paşa hazretlerinin elindedir ve zâten bayramı inşâallah burada edeceğimize şübhe yokdur, andan sonra da Hudâ kerîmdir.Bizim Mehmed Adu'nun ve Tursun Efendi'nin ve Selîm ve Reşîd'in gözlerini öperim. Lehü'l-hamd vücûdum ber-kemâl ve âfiyetim yerindedir.Fazîletlü müftî efendinin ellerini öperim.Bizim kâimmakâm Hacı Ahmed Bey ve Hacı Mehmed Ali ve Şâkir Beylere selâm ederim ve hacıların cümlesine selâm ederim.Hâsılı bizi suâl edenlerin kâffesine ve Abdullah Ağa'nın mahdûmlarına selâm ederim. Fî 28 Şubat 316 Birâderiniz Binbaşı Abdülfettâh bin Abdî

-Zîrâ müşârün-ileyh hazretleri şimdiye kadar hiçbir kimseden ne hediye ne bir şey kabûl etmemişdir.Herkes taaccüb kalmışdır ki bu hayvânları nasıl kabûl etmişdir ve kendisine şu hayvânlar başkası tarafından gönderilmiş olsa idi mutlakâ redd ve i'âde edeceği şübhesiz idi,lâkin Mustafa Paşa'ya min-tarafillah olan mahabbet-i ciddiyyesi hasebiyle çâr-nâ-çâr kabûl ederek memnûn ve mübâhî oldu azîzim. Zuraf Ağa ile Ârif köleleri ellerinizi öperler. Zuraf Ağa'dan memnûnum siz de oraca birâderi Süleyman'ın hîn-i mürâca'atında işinin teshîline emrediniz, tahrîrâtınızı yazarken posta geldi, kağıdınızı aldım, lehü'l-hamd cümleten sıhhatda olduğunuz haber-i meserret-eserinden memnûn oldum;fakat doktor isteyişiniz beni merâkda bırakdı.Allah encâmını hayr eylesin,kendi kendinize bîhûde yere merâk ve vesvese ediyorsunuz;aslâ merâk etmeyiniz, Allahu taâlâ hazretleri güzel eyler. Ta'rîfiniz gibi hâzık bir doktorun her bir masârıfâtını der-uhde ederek inşâallah yâ berâberce getirip veyâhûd burada kalmamız çok sürerse yalnız kendüsini ol tarafa gönderirim. Müşîr paşa efendimizin maksadı bu senenin ağnâm rüsûmundan mahsûbu icrâ edilmek üzere para gönderilmek idi,yoksa bizim yapağılar zâten bu fabrikada işletilmez ve kendülerine yaramaz, her nasılsa taleb edildi;fakat paşa hazretlerine cevâb veriniz, bu senenin ağnâm rüsûmundan bir akçe bile müşîr paşa efendimizin emri olmadıkça ne vilâyete ve ne de Mardin sancağına göndermesin;böylece arz-ı ma'lûmât ediniz.Geçen seneden kalma sandıkda olan matlûbunu kat' eyledikden sonra kusûr mebâliği müşîr paşa efendimizin emriyle buraya gönderse şu yüzden müşîr paşa gâyet kendisinden memnûn olacakdır. Birâderiniz Abdülfettâh bin Abdî.

İşbu sûret dîvân-ı harbe alınan aslına mutâbık olduğu tasdîk olunur. Fî 9 Nisan 318 Dîvân-ı harb-i mahsûs reîsi ferîk Mehmed Emîn bin İsmail

**

Makâm-ı Seraskerî

Dâhiliye Nezâret-i celîlesinden vârid olan 16 Mayıs 318 târîhli ve 16 numerolu tezkerenin sûretidir

Dîvân-ı harbce derdest-i muhâkeme olan Miran aşîreti reîsi Mustafa Paşa ile avenesi Cizreli Tâhir ve Fettâh Ağalara âid olup asılları dîvân-ı harbe tevdî edilmiş olan evrâkın dîvân-ı harb-i mezkûr riyâsetinden musaddak sûretleri bu kerre celb edilerek bi'l-hâssa manzûr-ı sâmî-i seraskerîleri buyurulmak üzere Mardin mutasarrıflığından ahîren gelen telgrafnâme ve tahrîrât ve Cizre kâimmakâm-ı sâbıkı tarafından verilen rapor sûretleriyle ve tesrî'-i muâmelât komisyonu ifâdesiyle matviyyen takdîm kılındı.Evrâk-ı merkûme miyânında 1,2,3,4 rakamları konulan ve mûmâ-ileyh Mustafa Paşa'nın sıfat-ı ubûdiyyet ve tâbi'iyetle aslen kâbil-i tevfîk olmayan tefevvühât-ı leîmânesini mübeyyin mektûblar fevka'l-'âde nazar-ı ehemmiyeti câlib ve Diyarbekir vâlî-i sâbıkının evvelce vâki' olan iş'ârına göre

bunlar şu türrehât ve envâ'-ı mezâlim ve fecâyi' ve ta'addiyât ile berâber orada cihet-i askeriyece müstashab bulunduğu gibi Mardin mutasarrıflığının sâlifü'z-zikr telgrafnâmesi ve tahrîrâtı mündericâtı bu iş'ârı müeyyid ve başkaca beyânât-ı mühimmeyi mutazammın ve evrâk-ı mezkûre miyânında 5 rakamı vaz' edilen mektûb sûreti dahi sahâbeti mu'lin olduğuna nazaran muktezâ-yı maslahatın hemân îfâ ve inbâsına müsâade-i aliyye-i sipehdârîleri sezâvâr buyurulmak bâbında.

**

Makâm-ı Seraskerî

Cizre müftîsi ile meclis-i idâre ve mahkeme-i kazâ a'zâlarına

Miran aşîreti reîsi Mustafa Paşa'nın hilâf-ı ubûdiyyet ve sadâkat olarak zât-ı akdes-i hazret-i hilâfet-penâhî hakk-ı âlîsinde alenen tefevvühât-ı hâinânede bulunduğu Cizre kâimmakâmı İhsân Efendi'den gelen bir kıt'a telgrafnâmede bildirilmiş ve zât-ı akdes-i tâcdâr-ı a'zamî ise halîfe-i Resûl-i Rabbü'l-âlemîn ve zıllullah-i fi'l-arz olarak cümlenin velî-ni'met-i bî-minnet-i a'zamı bulunmuş olup mahabbet ü ubûdiyyet ü itâ'at ferâiz-i dîniyyeden olduğu hâlde böyle bir hâle cür'et pek büyük bir denâet ve anı işidüp de haber vermeyenler de dünyevî uhrevî dûçâr-ı ukûbet olacakları şübhesiz bulunmuş olduğundan mûmâ-ileyhin bu bâbdaki habâseti vâki olmuş ise de nerede ve ne yolda vâki' idüğinin sûret-i mahremânede zeylen beyânına himmet olunması mütemennâdır. Fî 30 Şa'bân 319 ve fî 18 Teşrîn-i Sânî 317 Mardin mutasarrıfı Gâzî Mihalzâde Mehmed Nüzhet.

Paşa-yı mûmâ-ileyhin kendi çadırında ve umûm ekrâd ve aşâyir müvâcehesinde zât-ı şevket-simât-ı hazret-i tâcdârîye ve devlet-i aliyyelerine tefevvühât-ı hâinâne-i lisâniyyede bulunduklarına defe'âtla tesâdüf edilmiş ve mûmâ-ileyhin zât-ı akdes-i hazret-i pâdişâhî ve devlet-i aliyyeleri hakkında böyle mu'âmele-i hâinânede bulunması hasbe's-sadâka cümlemizi dâğdâr-ı teessür etmiş ise de paşa-yı mûmâ-ileyhle damadı Tâhir Ağa ve rüfekâsının Cizre'de nüfûz-ı hükûmeti ref' ile kendileri icrâ-yı nüfûz ve mezâlim-i i'tisâfiyye-i hûn-rîzânede devâm eylemekde olduklarından dolayı ne paşa-yı mûmâ-ileyhe mukâbeleye ve ne de şu ahvâl-i sadâkat-şikenânelerini bir tarafa arz u ihbâra iktidârımız olmadığı nezd-i sâmîlerince de ma'lûm bulunmuş olduğunun arzına mücâseret kılındı, ol bâbda fî 8 Kânûn-ı Evvel 317

Cizre Belediye Reîsi Abdülaziz Fehmi. Cizre Mal müdîri Ahmed Hamdi. İdâre a'zâsından Abdülahad İskender. İdâre a'zâsından Abdurrahman Sabri. Ed-dâ'î Cizre müftîsi Ahmed Hilmi. Mahkeme a'zâsı Mansur. Mahkeme a'zâsı Hasan Hilmi.

İşbu sûret dîvân-ı harbe alınan aslına mutâbık olduğu tasdîk olunur. fî 9 Nisan 318 Dîvân-ı harb-i mahsûs reîsi Ferîk Mehmed Emîn bin İsmail

**

Makâm-ı Seraskerî

Mardin sancağından vârid olan 28 Nisan 318 târîhli ve elli yedi numerolu tahrîrât sûretidir

Kat'-ı tarîk nehb ü gârât katl-i nüfûs ihrâk-ı kurâ ırz-ı muhadderâta tasallut ulemâ ve meşâyıhı ihâne mesâcid ü me'âbidi tahrîb şe'âir-i dîniyyeyi tahkîr hâsılı bi'l-umûm menhiyyât-ı şer'iyye ve memnûât-ı kânûniyyeyi irtikâb ile Cizre kazâsının âsâyişini ihlâl ve Musul ve Bağdad ve Bitlis vilâyetlerinin nehrî ve berrî olan her iki tarîk müvâredâtının emniyetini selb ile umûr-ı inzibât ve idâreyi işkâl ve birkaç seneden beri livâ ve vilâyeti muhâberât ve şikâyât-ı mütevâliye ile âdetâ işgâl eden Miran aşîreti reîsi Mustafa Paşa ile avene-i mezâlimi ve âlet-i şerr ü mefâsidi olan Cizreli Tâhir ve Fettâh Ağaların gitdikçe tevessü' eden dâire-i cür'et ve tecâvüzlerini ahâlî hakkındaki bunca mezâlim ve i'tisâfât-ı tahammül-fersâları derecesinde dahi bırakmayup me'mûrîn-i mülkiyye ve askeriyyeye

tecebbürle hazîne-i celîlenin hukûk u vâridâtına taarruz ve kazâ merkezinin hükûmet ve mahkeme kapularını sedd ile çadır ve hânelerini merci' ve melce-gâh yapmak ve bu sûretle yalnız halka değil hükûmet-i seniyyeye karşı bile i'lân-ı müteneffiz eylemek mertebelerine îsâl eyledikleri gerek çâkerlerinin ve gerek eslâf-ı âcizânemin vilâyet-i celîleye ve vilâyet-i celîlenin dahi nezâret-i celîle-i âsafânelerine mukaddem ma'rûzât-ı adîdesiyle ma'lûm olmuş bir hakîkatdir. Aşîrete değil âdetâ erbâb-ı şekâvete riyâset etmekde olan paşa-yı mûmâ-ileyhin gerek şu ahvâl-i ma'rûzasından ve gerek cür'et-i bed-hâhânenin derece-i kusvâsı olan zât-ı akdes-i hazret-i hilâfet-penâhî hakkındaki tefevvühât-ı leîmâne ve hâinânesinden dolayı Fettâh ve Tâhir Ağalarla ma'an taht-ı muhâkemeye ahzına irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî şeref-müte'allik buyurulmasıyla mesâvî-i ahvâl ve harekât-ı şekâvet-kârânelerinin binde biri nisbetinde olmak üzere ashâb-ı hukûk ve mağsûbâtın ve devâir-i müte'allika-i emîriyyenin mürâca'atları üzerine kazâ ve livâca tutulup mevcûd olan evrâk-ı tahkîkiyyenin müte'addid takımlarıyla tefevvühât-ı leîmâneye cür'etine müte'allik olarak elde edilen evrâk-ı sübûtiyyenin ve diğer ba'zı muhâberâtın asılları vilâyet-i celîle vâsıtasıyla Diyarbekir'ce teşekkül etmiş ve el-ân merkezi Cizre'ye tahvîl edilmiş olan dîvân-ı harb hey'etine tevdî olunmuş ve bunlardan tefevvühât-ı leîmâneye dâir olan evrâkın musaddak sûretleri nezâret-i celîlelerine arz u takdîm edilmek üzere makâm-ı vilâyete gönderilmiş ise de makâm-ı müşârün-ileyhden takdîm olunup olunmadığı çâkerlerince meşkûk kalmasından nâşî evrâk-ı mezkûrenin nezd-i çâkerânemde mahfûz olan musaddak nüshaları manzûr-ı âlî buyurulmak üzere leffen takdîm-i huzûr-ı fahîmâneleri kılınmışdır. Mûmâ-ileyh Mustafa Paşa ile avenesinin fihrist-i icmâli kabîlinden olarak arz olunan ahvâl ve harekât-ı bed-hâhâneleri enzâr-ı bedâhet önünde güneş gibi parlamakda ve dîvân-ı harb hey'eti tahkîkât ve muhâkemât ile uğraşup durduğu bir zamânda bile bunlar umûma hayret ve belki dehşet verecek bir sûret-i aleniyyede îkâ'-ı cerâim ve fezâyih-i cinâiyyeden geri kalmamakda oldukları hâlde her vilâyet ve livâ ve kazâ ve nâhiye dâirelerinde zuhûr edecek küllî ve cüz'î her dürlü vukû'ât ve hâdisâtı günü gününe derece ve sûret-i vukû'ı gibi merâci'-i müte'allika ve makâmât-ı âide-i âliyesine arz u iş'ârı hakkında Bâb-ı Âlî'ce ittihâz ve teblîğ buyurulan usûle ittibâ'en bunların ardı arkası kesilmemek sûretiyle îkâ'ına mütecâsir olageldikleri fezâyih ve fecâyi'-i elîme-i âsâyiş-şikenâneleri livâ ve vilâyetden Bâb-ı Âlî'ye ve makâmât-ı âidesine arz u iş'âr ve ahâlî-i mazlûme tarafından dahi avâtıf u merâhim-i seniyyeyi isti'tâfen feryâd ve şikâyât-ı müstemiddâne tevâlî ve tekrâr edildikçe dördüncü ordu-yı humâyûn müşîri devletlü paşa hazretleri Mustafa Paşa'yı her mesâvî ve cerâimden ma'sûm göstermek iş'ârât ve şikâyât-ı vâkı'ayı livâ ve vilâyetin ağrâz ve müftereyâtına atf u isnâd ile devletin en sâdık bendelerinin emn-i ismet ve haysiyyetini lekedâr ve hükûmet-i seniyyenin en bed-hâhı olan Mustafa Paşa gibi eşkıyâ havenesini himâye ve teşvîk ile idâre ve âsâyişi envâ'-ı müşkilâta giriftâr etmekde olduğu ma'a't-teessüf işidilmekde ve muhâberât-ı cârîyyeden dahi istidlâl olunmakdadır. Cerâim-i meşhûde ve aleniyye sûretinde vâki' olagelen hâdisât ve vukû'ât-ı mezkûrenin meydânda bulunan âsâr-ı mâddiyyesine ve enzâr-ı âliyye ve umûmiyyedeki bedâhetine karşı müşîriyyet-i müşârün-ileyhânın bu bâbdaki iş'ârât ve te'vîlât-ı müdâfa'a-kârânesi hakâyıkı tağyîr edemeyeceğine şübhe yoksa da dîvân-ı harbin müşîriyyet-i celîlenin nüfûz-ı askerîsi tahtında cereyân edeceği tabî'î olan tahkîkât ve muhâkemâtı dil-hâh-ı ma'delet-iktinâh-ı âlî dâiresinde işi muhıkk bir netîceye rabt u îsâl edememesi melhûz idüğinden ve ehemmiyyet ve nüfûzu yine müşîriyyet-i müşârün-ileyhânın sahâbetiyle kâim olan bir iki şakînin adem-i terbiyesi yüzünden nezâket ve ehemmiyet-i mevki'iyyesi müsellem olan Kürdistân mevki'inde saltanat-ı seniyyenin bed-hâhı olan ba'zı ecânibe ser-rişte-i i'tirâz verecek o misillü ahvâl-i müessifenin devâmına rızâ-yı mehâsin-irtizâ-yı hazret-i hilâfet-penâhî kâil olamayacağından muvâfık-ı irâde-i celîle-i hazret-i nezâret-penâhîleri buyurulduğu takdîrde evvel ve âhir vâki olan ma'rûzât ve iş'ârât-ı resmiyye ile vekâyi'-i cârîyyenin derece ve mâhiyyetini bi-hakkin tahkîk ile hakâyık-ı ahvâli meydâna çıkarmak içün cânib-i Bâb-ı Âlîden bir hey'et-i tahkîkiyyenin i'zâmıyla bu ahvâlin önünü alacak tedâbîr-i âcile ittihâzına

bezl-i müsâ'ade ve inâyet buyurulması saltanat-ı seniyyeye olan ubûdiyyet ve sadâkat sâikasıyla arz u istirhâm olunur, ol bâbda..

**

Makâm-ı Seraskerî

Bâb-ı Âlîden vârid olan fî 17 Safer 320(13 Mayıs 318) târîhli tezkere-i sâmiyye sûretidir

Miran aşîreti reîsi Mustafa Paşa ile damadları Tâhir ve Fettâh Ağaların mürtekib oldukları ef'âl-i cinâiyye derece-i sübûta vardığı hâlde henüz taht-ı tevkîfe alınmadıklarından ve teşekkül eden dîvân-ı harb-i mahsûs hey'etince maznûnlar ile ihtilâtda ve ifâde veren müdde'î ve şâhidlerin îzâhâtına karşı müsâmaha-kârâne mu'âmelâtda bulunulduğu gibi üç yüzü mütecâviz evrâk-ı cinâiyyeden mahkeme-i bidâyetçe mu'âmelesi ikmâl olunanların takdîmi kabûl edilmediğine ve paşa-yı mûmâ-ileyhin mührü tahtındaki evrâk-ı muzmere mevki-i tahkîke konulmadığına nazaran hey'et-i mezkûrenin dördüncü ordu-yı humâyûn müşîri devletlü paşa hazretlerinin fikr ü maksadını tervîcden başka bir şey yapamayacağı ve binâen-aleyh muhâfaza-i hukûkları kâbil olamayacağı anlaşıldığından bahisle da'vâlarının altıncı ordu-yı humâyûna mensûb Musul'a nakliyle dîvân-ı harb hey'etinin dahi mezkûr ordu erkânından teşkîli milel-i muhtelife mu'teberânından müteaddid imzâ ile Cizre merkezinden keşîde olunan telgrafnâmede beyân ü istid'â kılınmış ve paşa-yı mûmâ-ileyh ile avenesi Diyarbekir'e celb edilerek dîvân-ı harbe teslîm ve evrâk-ı tahkîkiyye tevdî' olunduğu hâlde mürâcaat-ı vâkı'a üzerine Cizre'ye nakl-i mahkemeleri hakkında müşîr-i müşârün-ileyh tarafından emr verilmesiyle kendüleri Cizre'ye avdet ederek dîvân-ı harb hey'etinin dahi oraya gitmek üzere bulunduğu vilâyetin iş'ârına atfen Dâhiliye Nezâret-i celîlesinden bildirilmişdir. Paşa-yı mûmâ-ileyh ile rüfekâsının mezâlim ve ta'adiyyâtından dolayı bir haylî zamândan beri şikâyât tevâlî etmekde olduğu ve iş'ârât-ı mahalliyyeye nazaran bunların yüzünden o havâlînin âsâyişi muhtell bulunduğu cihetle mûmâ-ileyhimin sûret-i âdilâne ve bî-tarafânede icrâ-yı muhâkemeleriyle haklarında terettüb edecek mu'âmele-i kânûniyyenin îfâsı lâzım geldiği hâlde bu kerre Dersaâdet'e avdet etmiş olan Diyarbekir vâlî-i sâbıkı atûfetlü Hâlid Beyefendi hazretleri mûmâ-ileyh ile rüfekâsı dîvân-ı harb hey'etince sahâbet edilmekde olmaları cihetiyle bunların berâetine hükm verileceği agleb-i ihtimâlât olup bu da müşîr paşa hazretlerinin icrâ-yı nüfûz etmesinden neş'et etmekde olduğunu ifâde ve bâlâda münderic müsted'ayâtı te'yîd edecek daha ba'zı ma'lûmât ve îzâhât dermiyân etmiş olduğundan ve katl-i nüfûs ve nehb-i emvâl gibi bi'l-vücûh mücâzât-ı şedîdeye lâyık ef'âl ve harekât-ı gayr-i marziyye mütecâsirlerinin mazhar-ı sahâbet olarak mücâzât-ı kânûniyyeden tahlîs-i girîbân etmeleri kâbil-i tecvîz ahvâlden görülemediğinden kâ'ideten ve maslahaten nerede îcâb eder ise bî-garaz ve bî-taraf zevâtdan mürekkeb bir dîvân-ı harb teşkîliyle gâyet âdilâne ve nüfûz-ı sahâbet-kârâne te'sîrâtından vâreste bir sûretde icrâ-yı muhâkemeleri esbâbının istikmâline himmet buyurulması bâbında..

**

Makâm-ı Seraskerî

Hafîf süvârî alayları teşkîlâtının ta'dâd ve tezkîr-i fevâid ü muhassenâtıyla meşhûd olan intizâm ve hüsn-i hidmetleri hakkında ba'zı ifâdât ve mutâla'âtı hâvî dördüncü ordu-yı humâyûn müşîriyet-i celîlesinden mevrûd tahrîrât ile dîvân-ı harbçe derdest-i muhâkeme olan Miran aşîreti reîsi Mustafa Paşa ve avenesine âid evrâkın dîvân-ı harb-i mezkûr riyâsetinden musaddak sûretlerinin leffiyle Dâhiliye Nezâret-i celîlesinden vârid olan tezkirenin ve metninde numeroları gösterilen ve fevka'l-'âde nazar-ı ehemmiyeti câlib idüğinden bahs edilen mektûbların ve paşa-yı mûmâ-ileyh ile avenesinin mürtekib oldukları ef'âl-i cinâiyye derece-i sübûta varmış iken sahâbet edilmekde olduklarına dâir Cizre merkezinden keşîde olunan telgrafnâme me'âlinden ve Diyarbekir vilâyetinin bu bâbdaki iş'ârına atfen nezâret-i müşârün-ileyhânın vukû' bulan iş'ârından ve vilâyet-i müşârün-ileyhâ vâlî-i sâbıkının iş'ârât-ı

mahalliyyeyi tasdîk ve te'yîden ifâde ve dermiyân eylediği ba'zı ma'lûmât ve îzâhâtdan bahisle katl-i nüfûs ve nehb-i emvâl gibi bi'l-vücûh mücâzât-ı şedîdeye lâyık ef'âl ve harekât-ı gayr-i marziyye mütecâsirlerinin mazhar-ı sahâbet olarak mücâzât-ı kânûniyyeden tahlîs-i girîbân etmeleri kâbil-i tecvîz ahvâlden görülemediğinden kâideten ve maslahaten nerede îcâb eder ise bî-garaz ve bî-taraf zevâtdan mürekkeb bir dîvân-ı harb teşkîliyle gâyet âdilâne ve nüfûz-ı sahâbet-kârâne te'sîrâtından vâreste bir sûretde icrâ-yı muhâkemeleri esbâbının istikmâlini mutazammın makâm-ı sadâret-penâhîden vürûd eden tezkere-i sâmiyyenin suver-i muhrecesi meşmûl-i nigâh-ı hikmet-iktinâh-ı âlî buyurulmak üzere leffen arz u takdîm kılındı.Mutâla'alarından muhât-ilm-i irfân-penâh-ı âlî buyurulacağı üzere Dâhiliye Nezâret-i celîlesinin tezkeresine melfûf sâlifü'l-arz evrâk-ı musaddaka mündericâtı ve tezkere-i sâmiyyenin dahi muhteviyâtı şâyeste-i nazar-ı dikkat olarak tezkereteyn-i mezkûreteyn evrâk-ı matviyyesiyle berâber muhâkemât dâiresine tevdî' kılınmış olup ma'a-mâ-fîh mezkûr hafîf süvârî alayları ümerâsının ve husûsiyle Miran aşîreti reîsi miralay Mustafa Paşa ile müte'allikâtının hilâf-ı marzî-i âlî mezâlim ve ta'addiyyâtı hakkında evvel ve âhir me'mûrîn-i mülkiyye cânibinden vukû' bulan iştikâât üzerine müşîriyet-i müşârün-ileyhâ ile cereyân eden muhâberât netâyici bunların isnâdât-ı vâkı'adan berâet ve ma'sûmiyyetlerini ve cihet-i mülkiyyeden vukû' bulan iş'ârât ise bi'l-'aks bunların mugâyir-i ma'delet-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî sû'-i hareketlerini müş'ir olarak işbu iş'ârât-ı mütebâyine ve mütehâlife hasebiyle hakâyık-ı ahvâle husûl ü ıttılâ kâbil ü mümkin olamamakda ve binâen-eleyh bu bâbda bir şey yapılamayarak şikâyât ve iş'ârât tetâbu' u tevâlî etmekde bulunduğuna binâen mahallerinde her dürlü âmâl-i garaz-kârâne ve nüfûz-ı sahâbet-perverâne te'sîrâtından külliyen ârî ve gâyet âdilâne icrâ-yı tahkîkât ile şikâyât ve iş'ârât-ı mütevâliyenin azviyyât ve müftereyâtdan ibâret olduğu tahakkuk eylediği takdîrde müfterî ve müştekîler ve aksi hâlde hilâf-ı marzî-i âlî ef'âl-i cinâiyyeye mücâseretleri sâbit olanlar haklarında mu'âmele-i intibâhiyye icrâsıyla şu iş'ârât-ı mütenâkısaya nihâyet verilmek üzere cihet-i mülkiyye ve askeriyyeden mazhar-ı vüsûk ve i'timâd-ı âlî ikişer zâtın o taraflara ta'yîn ü i'zâmları münâsib gibi mütebâdir-i hâtır-ı kâsır-ı âcizânem olmakda ise de ol bâbda emr ü fermân-ı humâyûn-ı cenâb-ı mülûkâne her ne merkezde sâniha-pîrâ-yı sudûr buyurulur ise isâbet ü kerâmet anda olacağının arzıyla istîzân-ı emr ü fermân-ı humâyûn-ı mülûkâneye ibtidâr kılındı.Ol bâbda emr ü irâde efendim hazretlerinindir.fî gurre-i Rebîü'l-evvel 320 ve fî 25 Mayıs 318 *Serasker Rızâ*

**

Makâm-ı Seraskerî

Diyarbekir vilâyetinin 8 Mayıs 318 târîhli telgrafnâmesi sûretidir

C.16 Mayıs 318. Mustafa Paşa ile damadı Tâhir ve Fettâh Ağalar hakkında vilâyete de mütevâliyen şikâyet vukû' bulmakda olup hattâ Cizre meclis-i idâresiyle bidâyet mahkemesi hey'etlerinden alınup 17 Mayıs 318 târîhli telgrafnâme-i âcizânemin bâlâsına aynen arz olunan telgrafnâme mündericâtı dahi hâiz-i ehemmiyet olduğuna ve mûmâ-ileyhim sıfat-ı askeriyyeyi hâiz bulunduklarına nazaran icrâ-yı îcâbı menût-ı müsâ'ade-i celîle-i cenâb-ı nezâret-penâhîleridir.

**

Makâm-ı Seraskerî.

Cizre meclis-i idâresiyle bidâyet mahkemesi hey'etleri tarafından Diyarbekir vilâyetine keşîde olunan telgrafnâmenin sûretidir

Dîvân-ı harb hey'eti her ne fikre mebnî ise de'âvî-i mazlûmînin yirmide birisine ana da sathî sûretle bakarak Mustafa Paşa gözlerinin önünde çiftliklerimizi tahrîb eylediği hâlde men'ine bile bakmayarak kazâmızı herc ü merc içinde kasabamızı evlâd u ıyâlimizi mûmâ-ileyhle Tâhir ve Fettâh Ağaların pençe-i tehlikelerinde esîr bırakarak bu gece hareket

edeceklerdir.Altı mâhdır hâlimizi makâmât-ı âliyeye arz ediyoruz.Şimdiye kadar zerre kadar semere görmedik.Hükûmet-i seniyye muhâfazamıza mecbûrdur. Selâmetimize âid tedâbîr-i âcilenin sür'at-i icrâsını şer'an ve kânûnen taleb ve son emrinize intizâr ve bunda da tesâmüh vukû bulursa mûmâ-ileyhle yekdigerimize karşı silâh be-dest olarak durduğumuzdan muhâfazamız içün etrâfımızdaki aşâyirden istimdâd edeceğimizden tevellüd edecek vukû'ât-ı azîmenin mes'ûliyyeti müsebbibine âid olmak üzere arz ediyoruz.El-amân.

**

Makâm-ı Seraskerî

Mardin mutasarrıflığından gelen telgrafnâmenin sûretidir

Velî-ni'met-i bî-minnetimiz pâdişâhımız efendimiz nân-ı ni'metiyle perverde olarak birçok avâtıf-ı seniyyeye nâil olduğu hâlde cibilliyetinde merkûz olan habâset ve hıyânet hasebiyle umûm ekrâd ve aşâyir içinde ve me'mûrîn ve zâbitân huzûrunda alenen tefevvühât-ı leîmâneye ve pek çok mezâlim îkâ'ına ve a'şâr ve ağnâm vesâir vâridât-ı devleti mahva ve buralarının âsâyişini ihlâle cür'et eden Miran aşîreti reîsi Mustafa Paşa'nın mugâyir-i marzî-i âlî olan ahvâli hasbe'l-vazîfe gerek çâkerleri ve gerek eslâf-ı bendegânem taraflarından makâmât-ı âidesine evvel ve âhir arz u iş'âr olunmuşdur. Bunların tevâlî edegelmekde olan ahvâl-i ma'rûzaları mülken ve maskahaten envâ'-ı mehâzîri dâ'î olmakda bulunduğu gibi şu ahvâli Cizre ve Mardin'de bulunan Cuzuvitlerle misyonerler her-bâr memleketlerine iş'âr u ihbâr eylemekdedirler.Bu cümleden olarak birkaç gün mukaddem Amerika devleti tebe'asından Mister Eşil ve Labori nâmında iki misyoner Van ve Bitlis cihetlerini dolaşarak Cizre'ye gelüp o gün ahâlînin bir kısmı Protestan olan Mansûrî karyesine bir gün sonra da Mustafa Paşa tarafından evvelce dûçâr-ı tecâvüz olan kurâya uğrayarak Zaho ve Ammâriyye'ye gitdikleri kâimmakâm vekâletinden bildirilmiş idi.Bu misillü ecnebîlerin oralarda dolaşmaları ve evvelce de Fransa ve Amerika ve İngiltere konsoloslarının birer bahâne ile defe'âtla buraya gelerek kürd ve Hıristiyan köylerini gezmeleri nazar-ı dikkati câlib bulunduğundan paşa ile avenesinin siyâseten pek muzır olan ahvâl-i ma'rûzalarının men'i lüzûmuna dâir olan ma'rûzât-ı sadâkat ve ubûdiyyet-kârâne her neden ise dördüncü ordu müşîri paşa hazretlerinin bunları ma'sûm göstermek istediğinden şikâyât-ı vâkı'anın me'mûrînin garazına atf ile şikâyât-ı müfteriyânede bulunduğu istihbâr kılındı.Tafsîlâtı bu posta ile arz olunduğu vechle vilâyet vekâletinde bulunan Erzincan mutasarrıfının müşîr-i müşârün-ileyhin şikâyât ve iş'ârâtını te'yîd sûretinde vukû'ı tabî'î olan ma'rûzâtı hakîkatin külliyen hilâfı olacağından bu bâbda yâ vâlî-i cedîd vâsıtasıyla veyâhûd me'mûr-ı mahsûs ma'rifetiyle tahkîkât-ı lâzime îfâ etdirilerek îcâbının icrâsı vâbeste-i emr ü irâde-i nezâret-penâhîleri olduğu ma'rûzdur.

**

Makâm-ı Seraskerî

Dördüncü ordu-yı humâyûn müşîriyet-i celîlesinden vârid olan 19 Şubat 317 târîhli tahrîrâtın sûretidir

Müstağnî-i arz u îzâh bulunduğu üzere dördüncü ordu-yı humâyûn mıntakası dâhilinde bulunan aşâyir ve kabâil-i ekrâd ve urbânın ahvâl-i husûsiyyelerinden dolayı nüfûsları tahrîr olunamadığı cihetle kuvve-i umûmiyye hâricinde kalmış ve hâl-i bedeviyetde bulundukları içün hükûmetlerce bunlar dâire-i nüfûz-ı hükûmete de idhâl olunamamış idi.Gerek bunların tahrîr-i nüfûslarıyla nüfûs-ı mevcûdelerinin bir zabt u rabt ve gerek kendilerinin ref'-i âsâr-ı vahşet ve bedeviyetleriyle bir nizâm u intizâm altına ve kuvve-i umûmiyye dâhiline alınmaları bu sûretle idâreten ve siyâseten vücûdlarından istifâde edilmesi içün bir çâre-i münferid olmak üzere bunlardan Hamîdiye süvârî alayları teşkîline devletçe karâr verilmiş ve işte teşkîlât-ı müteyemmine esâsen bu nokta-i nazardan sâha-ârâ-yı vücûd olmuşdur. Ancak teşkîlât-ı müteyemmineye dâhil olmayarak el-hâletü hâzihi hükûmetlerin nüfûzı hâricinde ve

kemâ fi’s-sâbık sâhibsiz ve kendi kendilerine dâire-i vahşet ve bedeviyet içinde kalmış olan aşâyir ve kabâil de teşkîlât-ı müteyemmineye dâhil olanlardan daha ziyâde olup bunların da digerleri misillü tahrîr-i nüfûsları ve nüfûs ve idârelerinin bir taht-ı inzibât ve intizâm altına alınması emrinde henüz bir gûne teşebbüsât ve icrâât vukû’a gelmemişdir.Teşkîlât-ı müteyemmineye dâhil olanların az zamân içinde sâye-i muvaffakıyyet-vâye-i hazret-i hilâfet-penâhîde iktisâb-ı intizâm ve terakkî için gösterdikleri âsâr-ı isti’dâd ve kâbiliyyeti ve hidmetlerinden devletçe husûle gelmekde olan menfaati fi’len göstermekde oldukları için ermeni fesedesi bu hâli çekemeyerek bunların ihlâl-i nizâm u intizâmlarına fevka’l-gâye bir sa’y ü gayret ile çalışmakda ve bu bâbda ba’zı me’mûrîn-i hükûmetin efkârını dahi çalmak derecelerinde entrikalar çevirmekde oldukları ma’a’t-teessüf görülmekdedir. Bununla berâber bu alaylara nizâmiyyeden nasb u ta’yîn kılınan ümerâ ve zâbitânın hiçbir sûretle bir tarafa nakl ü tahvîl olunmamaları şeref-telakkî olunan irâdât-ı seniyye-i hazret-i mülûkâne mutezâ-yı âlîsinden bulunduğu hâlde her nasılsa bu alaylara ta’yîn kılınan ümerâ ve zâbitân kısmen birer sûretle yolunu bularak diger ordulara nakl idüp yerleri münhal kaldığı gibi bu münhallâta da evsâf-ı matlûbeyi hâiz ümerâ ve zâbitân ta’yîn kılınmayarak mevkûf tutulmakda bulunmuşdur.Bu alaylar hıfz-ı âsâyiş ve inzibât ve Rusya ve İran cihetlerinden müsellahen ve müctemi’an hudûd-ı hâkânîyi tecâvüzle memâlik-i şâhânede îkâ’-ı şûriş ü hasâra cür’et eden ermeni fesedesinin def’ ü tenkîli emrinde pek çok hidemât-ı hasene ve fedâkârânede bulundukları ve ermeni fesedesinin tasmîmât ve teşebbüsât-ı muzırra ve hâinânelerinden dahi haberler alarak ordu-yı humâyûna ihtâr u i’lâm eyledikleri gibi Cizre ve Şirnak ve Behtan havâlîsinde Bedirhan Paşa’nın bi’l-külliyye mahv u muntafî olan nüfûzını i’âde ve bu sûretle ihdâs-ı gâile fikr-i hâinânesinde bulunanları dahi ihbâr etmekde bulunmuşlardır.Ez-cümle geçende Bedirhan Paşa birâderzâdesi Mehmed Bey böyle bir fikr ve teşebbüs-i hâinâne ve bâğiyânede bulunmuş ve hayyen ve meyyiten derdesti için bâ-irâde-i seniyye sevk olunan kuvve-i askeriyenin taharrî ve ta’kîbi sûretiyle elde edilememiş oldukları hâlde Miran aşîreti reîsi ve Hamîdiye alayları miralayı Mustafa Paşa’nın tahkîk ü ihbârı üzerine bir karyede basdırılarak derdest olunmuş ve sâye-i şâhânede âsâyiş ü inzibât i’âde ve takrîr kılınmış ve bundan başka hâl-i vahşet ve bedeviyetde kalmış ve kesret-i nüfûsla berâber sefk-i dimâya olan fart-ı meyl ve inhimâkları hasebiyle birçok ufak tefek aşâyire tagallüb etmiş olan Şimr aşîreti geçen sene bir kuvve-i külliyye ile Milli aşîretinin bulunduğu mıntaka dâhiline hücûm ve icrâ-yı mezâlim ve tahrîbâta mütesaddî oldukları cihetle gerçi bir mikdâr asâkir-i nizâmiyye de gönderilmiş ise de Milli aşîretinin iktisâb eylediği intizâm-ı askerîye bir nümûne olmak üzere emr-i tenkîlde en ziyâde Milli aşîretinin yararlığı görülmüşdür.İşte Hamîdiye alaylarının sûret-i teşkîl ve intizâmından devletçe ma’nen ve mâddeten kâide-i külliye husûle geldiği şu ma’rûzât-ı çâkerânem delâletiyle rehîn-i mertebe-i vuzûh u sübût olduğu gibi sâhibsiz ve hâl-i bedeviyetde ve kuvve-i umûmiyyeden hâric kalmış olan urbân ve ekrâd-ı aşâyir ve kabâil-i külliye dahi teşkîlât-ı müteyemmineye dâhil olan aşâyir misillü bir zabt u rabt ve intizâm u inzıbât altına alınacak olur ise idâreten ve siyâseten daha ziyâde fâide ve mazbûtiyyet hâsıl olacağı gibi bu kadar bir kuvve-i cesîme arasında ermeni fesedesi de icrâ-yı menviyyât-ı muzırralarına meydân bulamayup hâib ü hâsir kalacakları umûr-ı bedîhiyyedendir.Ancak teşkîlât-ı müteyemminenin icrâsından şimdiye kadar Hamîdiye alaylarının taht-ı intizâma alınarak bir kuvve-i nizâmiyye gibi îcâbında istihdâm ve istifâdeye sâlih bir hâle konulması emrinde vukû’ bulan ma’rûzât ve iş’ârât-ı âcizânem nazar-ı i’tibâr ve teemmüle alınarak muhtâc olduğu mu’âvenât ve teshîlât makâmât-ı âliyece dirîğ buyurulduğu gibi bu alayların ihlâl-i şîrâze-i intizâmları emrinde her tarafdan mütevâliyen icrâ olunmakda olan şikâyât ve ikdâmât nazar-ı i’tibâra alınmakda olduğu cihetle bunlardan muntazır olan fevâid makâmât-ı âliye içün bir meşgale-i mütemâdiyye teşkîl eden şu hâlin te’sîrâtı altında mahv olmakda ve bi’l-‘aks muzırrât-ı adîde husûle gelmekdedir.Gerçi çâkerleri bu teşkîlâtın nezd-i âlîde kemâ-yelîku derkâr olan ehemmiyet ve husûsiyyetini takdîren her dürlü dağdağa ve müşkilâta gögüs gererek ve isticlâb-ı rızâ-yı âlî içün terk-i hâb u râhat ederek teşkîlât-ı ma’rûzadan maksad olan fevâid ü muhassenâtın mevki’-i fi’l ü icrâya vaz’ına çalışmakda

isem de nefs-i âcizâneme munhasır kalan şu mesâ'îden bi't-tab' semere-i matlûbe iktitâf olunamamakda ve hayret içinde kalınmakdadır. Ma'lûm-ı sâmî-i sipeh-dârîleridir ki Anadolu-i şâhânede iki milyon kadar aşâyir vardır. Bu aşâyiri hüsn-i idâre etmek ve teşkîlât-ı müteyemmineyi hâvî olan kuvve-i cesîmeyi hâlen ve siyâseten nâfi' bir hâle getirmek umûm me'mûrîn-i askeriye ve mülkiyenin ittihâd dâiresinde mu'âvenet ve gayretiyle husûle gelebilip yoksa âcizleri gibi bir iki me'mûrun uhde-i iktidâr ve havsala-i tahammülü hâricindedir. Bu havâlîyi dağdağalı ve lâ-yetenâhî bir gâile içinde bırakan mes'ele ermeni mefsedeti olup bu mefsedetin ve bu mes'elenin esâsından ve menfaat ve siyâset-i devlet nokta-i nazarından kal' u imhâsı mücerred nüfûsça ve kuvvetçe ermenilere fâik ve yalnız cehâlet ve bedeviyet sûretiyle hakk-ı tefevvuklarını muhâfazaya gayr-i muktedir olan aşâyir ve kabâilin bakiyyesi de teşkîlât-ı müteyemmine gibi bir vesîle ve sûretle taht-ı itâat ve temeddün ve intizâma alınmasıyla ve böyle cesîm bir kuvvetin fi'len ve cidden kuvve-i nizâmiyyeye ilâvesiyle idâreten ve siyâseten nâfi' ve mukayyed bir hâle konulmasından başka bir çâre ve tedbîr vârid-i hâtır olamamakda idüğinin vahâmet-i âtiyyeden ihtirâzen arzıyla îcâbı vâbeste-i re'y ü fermân-ı isâbet-beyân-ı âlîdir.Ol bâbda..

**

Makâm-ı Seraskerî. *Sûret*

Mardin Mutasarrifiyet-i Aliyyesine

317 senesi şehr-i eylülün evâsıtında Miran reîsi Mustafa Paşa Cizre pîşgâhındaUveyn nâm mevki'de çadırında oturduğu hâlde etrâfındaki haşerât-ı mütevahhişeye ve pençe-i esâretine aldığı me'mûrîn-i hükûmet ve nizâmiyyeden mansûb ümerâ ve zâbitâna ve ahâlî-i mazlûmîne bir nümâyiş-i habâset-kârâne irâe etmek fikr-i hâinânesiyle metbû'-ı mufahham ve muazzam halîfe-i Resûl-i Ekrem veliyyü'n-ni'met-i bî-minnetimiz veliyyü'n-ni'met-i âlem efendimiz hazretleri hakkında tefevvühât-ı bî-edebâne ve hâinânede bulunduğu cümlemizin mesmû'ı olarak intihâr-ı nefs edecek derecede müteessir olduksa da gaddâr-ı mûmâ-ileyhin mezâlim-i Haccâcâne ve diyânet-i ber-endâzânesinden cidden bi'l-ihâfe ihtiyâr-ı sükûta kemâl-i zarûretle mecbûr olduğumuzu sâye-i hazret-i pâdişâhîde bu kerre işbu tefevvühât-ı habîsâne vesâir ef'âl-i hâinânesinden dolayı taht-ı muhâkemeye alınmalarına irâde-i seniyye-i hazret-i zıllullahî şeref-sudûr u müte'allik buyurulduğu cihetle i'âde-i emniyet ve hürriyet eylediğimizden izhâr-ı şehâdete cesâret-yâb olduğumuzdan hakkında mücâzât-ı şedîdenin icrâsı müsted'âdır.

Mâl müdîri refîki Ali. Polis Ahmed. Tahrîrât kâtibi İbrahim. Nüfûs me'mûru Arif. Muhâbere me'mûru Tâhir. Mâl müdîri nâmına vergi kâtibi İbrahim. Cizre telgraf müdîri Şükri.

İşbu sûret dîvân-ı harbe alınan aslına mutâbık olduğu tasdîk olunur. Fî 9Nisan 318. Dîvân-ı harb-i mahsûs reîsi Ferîk Mehmed Emîn bin İsmail

**

Makâm-ı Seraskerî. *Sûret*

Huzûr-ı Âlî-i Kumandan-ı Ekremîye

Vakt-i hâzırda kâr u kesbimizle meşgûl bulunacağımız Hamîdiye kânûnnâme-i humâyûnu ahkâmı iktizâsından bulunduğu hâlde kaç seneden beri Hamîdiye kırk sekizinci alayın miralayı Mustafa Paşa'nın kitâbetinde bulundum ise de mahzâ cânımdan emîn olmayup icbâr-ı gaddârânesine adîmü'l-iktidâr bulunduğum içün cebren ve kerhen istihdâm ediyor idi. Binâen-aleyh bu güz mevsiminde paşa-yı mûmâ-ileyh sebeb-i hayâtımız ve bâ'is-i rif'at ü refâhımız velî-ni'met-i bî-minnetimiz şevket-meâb efendimiz hazretlerinin hakkında tefevvühât-ı bî-edebânede bulunduğu ve bunu işitdikçe urûk ve a'sâb-ı çâkerâneme kadar te'sîr ederek elimden bir şey gelmediği içün intihârı kasd etmişiken ber-takrîb elinden tahlîs-i

girîbân Cizre'ye cân atmış olduğumdan mu'âmele-i redîe-i mezkûre ile ahvâl-i nâ-hemvâre-i sâiresinden dolayı artık ve evvel ve âhir bir gûnâ mükellef olmadığımdan nâşî her çend nezdine celbimi zât-ı âlî-i kumandanîlerine iş'âr etmiş ise de yanına gitmeklikde kat'iyyen ma'zûr ve münselibü'lemniyye olduğumu arz eyledim. Ol bâbda. Fî 22 Kânûn-ı Sânî 317. Hamidiye 49.alay kâtib-i sânî Hakkı *İşbu sûret dîvân-ı harbe alınan aslına mutâbık olduğu tasdîk olunur. olunur*. Fî 9Nisan 318. Dîvân-ı harb-i mahsûs reîsi Ferîk Mehmed Emîn bin İsmail

**

Makâm-ı Seraskerî. Cizre Kolağası Tahir Ağa'ya

Rif'atlü efendim

Bu kerre gelen tahrîrâtınızı mutâla'a etdim. Akl u dirâyetinize teessüf etdim.Bu zamânda hükûmetin emr ü nehyi herkesçe ma'lûm olup asker bulunduğunuz hasebiyle ne tard ne teb'îd ve ne de tevkîf edebilirler. Hâl-i hâzırda hükûmetin burada mefkûd u merfû' olan satvetine karşu bu derece havf u dehşetinize bir ma'nâ verilemedi. Binâen-aleyh senâverleri kat'iyyen noksâniyyeti kabûl etmem. Âbâ ve ecdâdımın mine'l-kadîm hâl ü etvârı gasb u gârât kıtâl ü cidâl olduğu öteden beri ma'lûm olduğu cihetle her hâlde âcizleri de o mesleğe sülûk etmekliğim vücûbî ve âdât-ı aşâyir iktizâsındandır.Ben âdetimi bu sûretle terk etmem. Hükûmetin âdetâ inkırâz derecesine gelen hâlini re'yü'l-ayn gördüğünüz hâlde havf u telâş etmekliğiniz ne derecelerde çirkin ve 'âr olduğu müstağnî-i beyândır. Askerliğimiz başka askerliğe benzemez; çok metîn ve muhkemdir.Her ne yapar isek kat'iyyen kîsemize kalacağı ve kalmakda bulunduğunu zannederim emsâl-i mesbûkuyla derece-i sübûtda olduğunu inkâr etmezsiniz; binâ-berîn vusûl-i şukkada kumandanlarımızla dâimâ istişâre idüp kendilerini memnûn etdiğim gibi siz de memnûniyetlerine himmet ediniz.Bu ciheti etrâfıyla alay kâtibi Hasan Efendi'ye tavsiye ve tenbîh etdim.Kumandanlarımız nefsimizden ma'dûd oldukları cihetle kat'iyyen kimseden fütûr etmeyerek serbestâne gidüp gelmenizi tavsiye ve tenbîh ederim.Kâim-makâm İsmail Bey Cizre'ye gelür ise âcizleri de Cizre'ye gelüp her hâlde kendisini iknâ' ederim. Hükûmet tarafından kat'iyyen fütûr etmeyiniz;çünki ehemmiyeti hiç kalmamışdır.Bir çobana bile söz anladamayup hükm edemedikleri içün artık böyle hâl ü şânı ma'lûm olan şeyden insân fütûr eder mi? Bu tarafda aşâyir husûsâtını matlûbunuz dâiresinde mutî' ederim.Hendekde bir tabur asker olsa bile yine ihrâk ve târumâr edeceğimi muhakkak ma'lûmunuz olsun. Fî 13 Kânûn-ı Evvel 317. Hamidiye alay 48 Miralay Mustafa bin Timur. *İşbu sûret dîvân-ı harbe alınan aslına mutâbık olduğu tasdîk olunur* fî 9 Nisan 318 *Dîvân-ı harb-i mahs*ûs reîsi ferîk Mehmed Emîn bin İsmail

26. Y.Mtv 232/76

Makâm-ı Seraskerî

Atûfetlü efendim hazretleri

Ulemâ ve eşrâf-ı mahalliyyeden dokuz zâtın imzâsını hâvî Cizre mevki'inden bu def'a makâm-ı âcizâneme çekilen telgrafnâmede Miran aşîreti reîsi Mustafa Paşa ile damadı Tâhir Ağa'nın mezâlim ve ta'addiyât-ı vâkı'aları ve paşa-yı mûmâ-ileyhin tefevvühât-ı habîsânesiyle ahvâl-i sâire-i ubûdiyyet-şikenâneleri dîvân-ı harbce icrâ edilen tedkîkât ile vâsıl-ı mertebe-i sübût olmasıyla ol bâbdaki evrâk-ı muhâkeme dördüncü ordu-yı humâyûn müşîriyet-i celîlesine irsâl kılınmış ise de kendüsi müşîriyet-i müşârün-ileyhâca sahâbet ve himâye edilmekde olması cihetle evrâk-ı merkûmenin tahrîf veyahud ibtâl edileceği derkâr olarak hâlbuki mûmâ-ileyhimânın cezâsız bırağılmaları Kürdistânca bi'l-âhire gavâil-i azîme intâc edeceğine mebnî evrâk-ı merkûmenin celb ü tedkîkiyle haklarında mücâzât-ı lâzime-i nizâmiyyenin icrâsı istid'â edilmiş olup mûmâ-ileyh Mustafa Paşa ile avenesinin gasb-ı emvâl ve katl-i nüfûs vesâire gibi derece-i sübûta varan seyyiât-ı ahvâllerine nazaran kâ'ideten ve maslahaten nerede îcâb ederse bî-garaz ve bî-taraf zevâtdan mürekkeb bir dîvân-ı harb

teşkîliyle gâyet âdilâne ve nüfûz-ı sahâbet-kârâne te'sîrâtından vâreste bir sûretle icrâ-yı muhâkemeleri esbâbının istikmâli lüzûmunu mutazammın makâm-ı sadâret-penâhî ile Dâhiliye Nezâret-i celîlesinden vürûd eden tezâkir ve melfûfâtının ve hafîf süvârî alayları teşkîlâtının fevâid ü muhassenâtıyla ümerâ ve zâbitânın meşhûd olan hüsn-i hidmetleri hakkında dördüncü ordu-yı humâyûn müşîriyet-i celîlesinden mevrûd tahrîrât sûretlerinin arz u takdîmiyle bu bâbda icrâ edilegelen muhâberât ile hakâyık-ı ahvâle husûl-i ıttılâ' kâbil olamadığından mahallerinde her dürlü âmâl-i garazkârâneden ve nüfûz-ı sahâbet-perverâne te'sîrâtından külliyen ârî ve gâyet âdilâne icrâyı tahkîkât ile şikâyât ve iş'ârât-ı mütevâliyenin azviyyât ve müftereyâtdan ibâret olduğu tahkîk edildiği takdîrde müfterî ve müştekîler ve aksi hâlde hilâf-ı marzî-i âlî ef'âl-i cinâiyyeye mücâseretleri sâbit olanlar haklarında muâmele-i intibâhiyye icrâ edilmek üzere cihet-i mülkiyye ve askeriyyeden mazhar-ı vüsûk ve i'timâd-ı âlî ikişer zâtın o taraflara ta'yîn ve i'zâmları gurre-i Rebîü'l-evvel 320 târîhli tezkere-i husûsiyye-i âcizânemle atebe-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhîden istîzân olunmuş idi.Bâb-ı Âlîden bu kerrede vârid olan tezkere-i sâmiyyede Miran aşîreti reîsi mûmâ-ileyh Mustafa Paşa ile damadı Tâhir ve anın birâderi Fettâh ağaların mezâlim ve ta'adiyât-ı vâkı'alarından şikâyâtı ve ba'zı ifâdâtı hâvî Diyarbekir vilâyetiyle müşîriyet-i müşârün-ileyhâdan ve Cizre kazâsı ahâlî-i müslime ve gayr-i müslimesi mütehayyizânından ba'zıları tarafından gelen telgraflar meclis-i mahsûsda lede'l-mutâla'a vilâyet-i müşârün-ileyhânın hulâsa-i iş'ârâtı mûmâ-ileyhim Mustafa Paşa ile Tâhir ve Fettâh ağaların çend seneden beri Cizre kazâsı ahâlîsi haklarında gasb-ı emvâl ve katl-i nüfûs ve kat'-ı tarîk misillü envâ'-ı cinâyât ve ta'addiyâta ictisâr ve emvâl-i emîriyye tahsîlâtını ve Diyarbekir Bağdad Bitlis Haleb vilâyetleri müvâredât-ı ticâriyyesini külliyyen sektedâr eyledikleri ve bu hâllerden dolayı paşa-yı mûmâ-ileyhin ma'iyyetindeki zâbitân ve efrâdın bir kısmı rencîde olmağla berâber mezâlim-i vâkı'asından nâşî o havâlîce işbu süvârî alaylarını teşkîl eyleyen rüesâ-yı sâireye sû'-i misâl olmak ve diğer alaylar hakkında da hüsn-i zannı selb eylemek gibi mazarratları bi'l-vücûh şâyân-ı dikkat ve kendisi oralarda bulundukça idâre-i mülkiyye-i mahaliyyece hasârât ve mazarrâtını def'e kâfî tedâbîr-i inzibât-kârî ittihâzı gayr-i kâbil olduğu cihetle mûmâ-ileyh Mustafa Paşa ile damadı Tâhir ve anın birâderi Fettâh ağaların uzak bir vilâyete i'zâmları lüzûmunu mübeyyin olup egerçi bâ-irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî mahallince teşekkül eden dîvân-ı harbçe bu husûs hakkında icrâ-yı tahkîkât olunmakda idüği anlaşılıyor ise de mûmâ-ileyhimin ictisâr eyledikleri ef'âl-i cinâyetkârâne ve âsâyiş-şikenâne vazîfe-i askeriyelerine taalluk ve irtibâtı olmamasından dolayı kendilerinin mehâkim-i nizâmiyyece taht-ı muhâkemeye alınmalarını müstelzim mevâddan olduğundan bunların ol sûretle icrâ-yı muhâkemeleri zımnında muâmele-i lâzimenin icrâsı bi't-tezekkür Adliye ve Dâhiliye nezâret-i celîlelerine ma'lûmât verilmiş olduğu beyânıyla mûmâ-ileyh Mustafa Paşa ile Tâhir ve Fettâh ağaların li-ecli'l-muhâkeme hemân tahte'Diyarbekir'e i'zâm olunmalarının müşîriyet-i müşârün-ileyhâya iş'ârıyla berâber merkez vilâyete irsâllerinde şâyed te'ahhur ve müsâmaha ihtiyâr olunur ise mes'ûliyyeti mûcib olacağının dahi müşîriyet-i müşârün-ileyhâya ihtârı izbâr olunmuş ve sâlifü'l-arz süvârî alaylarına mensûb zâbitândan ba'zılarının birtakım ahvâl-i nâ-becâdan dolayı muhâkemeye alınmaları arz u istîzân edilmekde olup ancak zâbitân-ı mûmâ-ileyhim silk-i askerîye mensûb oldukları ve diğer tarafdan aşâyir rüesâsından bulunan mûmâ-ileyhimin me'yûs edilmeleri câiz olamayacağı cihetle Hamîdiye süvârî alayları zâbitânının haklarında şikâyet vukû' bulacak olanlarının işlerine dîvân-ı harblerce bakılmak lâzım geleceğinden ba'demâ o sûretle muâmele îfâsı sâniha-pîrâ-yı sudûr buyurulan emr ü fermân-ı humâyûn-ı hazret-i hilâfet-penâhî iktizâ-yı âlîsinden olduğu vârid-i cây-ı ibcâl olan 18 Safer 317 târîhli tezkere-i husûsiyye-i atûfîlerinin bir fıkra-i münîfesinde teblîğ buyurulmuş olmasına mebnî ber-mantûk-ı emr ü fermân-ı humâyûn îfâ-yı muktezâsı zımnında keyfiyetin muhâkemât dâiresine tevdî' olunduğu bâ-tezkere-i âcizî cevâben Bâb-ı Âlî'ye iş'âr kılınmışdır.Ancak paşa-yı mûmâ-ileyh ile avenesinin irtikâb ve ictisâr etmekde oldukları ahvâl-i iğtisâb-kârâne ve ef'âl-i cinâiyyeden şikâyât tevâlî ve te'âkub eylemekde olarak ber-vech-i ma'rûz bu bâbda iş'ârât ve muhâberât ile hakîkate vusûl müyesser

olamadığı cihetle bi’z-zarûre bir şey yapılamamakda olup ahvâl ve ef’âl-i ma’rûza makrûn-ı hakîkat olup da mütecâsirleri hakkında emsâline mûcib-i intibâh u ibret olacak sûretle muâmele-i kânûniyye îfâ olunmadığı takdîrde bu sûret kendülerinin tezyîd-i cür’et ve şekâvetlerini ve diğerlerinin dahi mugâyir-i marzî-i âlî aynı ahvâl-i i’tisâf-kârâneye cesâretlerini mûcib olacağı ve bunun da tezkere-i sâmiyye-i mezkûrede muharrer olduğu üzere idâre-i mülkiyye-i mahalliyyece hasârât ve mazarrâtı istilzâm eyleyeceği ve bu cihetle iş’ârât ve şikâyât-ı vâkı’a hakkında icrâ-yı tahkîkât lüzûmu bedîdâr olduğundan sâye-i adâlet-vâye-i cenâb-ı mülûkânede mahallinde bî-tarafâne bî-garazâne gâyet âdilâne icrâ-yı tahkîkât ve muhâkemât etmek ve a’zâsından üç neferi buradan ve üst tarafı mahallindeki ümerâ miyânından evsâf-ı lâzimeyi hâiz olanlardan intihâb edilmek üzere yeniden bir dîvân-ı harb teşkîli ve riyâsetine dahi mazhar-ı vüsûk ve i’timâd-ı âlî ferîkândan buraca birinin ta’yîn ü i’zâmı münâsib gibi mütebâdir-i hâtır-ı kâsır-ı âcizânem olmakda ise de sûret-i ma’rûzaya nazaran ol bâbda emr ü irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî her ne merkezde şeref-efzâ-yı sünûh u sudûr buyurulur ise hikmet ü isâbet anda olarak mantûk-ı celîli infâz olunacağı derkâr olmağla istîzân-ı emr ü fermân-ı hikmet-beyân-ı cenâb-ı zıllullahîye ibtidâr kılındı.Ol bâbda emr ü irâde efendim hazretlerinindir. fî 14 Rebîü’l-âhir 320 ve fî 7 Temmuz 318. *Serasker Rızâ*

27. Y.Mtv. 257/9

Makâm-ı Seraskerî

Dördüncü ordu-yı humâyûn müşîriyyet-i celîlesinden vârid olup muhâkemât dâiresine havâle buyurulan tahrîrâta melfûf evrâk üzerine icrâ kılınan tedkîkâtı şâmil dîvân-ı harb-i mahsûsdan tanzîm olunan mazbatada Hamîdiye kırksekizinci alayı kâimmakâmı ve Miran aşîreti reîsi Mustafa Paşa ile rüfekâsı aleyhine Hüveydî aşîretinden altmış iki neferin katl ve yedi neferinin cerhiyle hayvânât ve eşyâlarının nehbi hakkında ikâme olunan da’vânın merc-i rü’yeti dîvân-ı harb olduğundan ol bâbdaki evrâkın Diyarbekir dîvân-ı harbine tevdî’i lüzûmuna Zaho kazâsı bidâyet mahkemesi mustantikliğinden karâr verildiği ve bu mes’elede ümerâdan kırk sekizinci alayın binbaşısı ile kırk dokuzuncu alayın kâimmakâmı Abdülkerîm Bey maznûnun aleyh bulunduğu cihetle mûmâ-ileyhimânın ve inde’l-muhâkeme müşâreketleri tebeyyün edeceklerin taht-ı muhâkemeye alınması bast u beyân olunmuş ve ef’âl-i muharrere-i cinâiyyede zî-medhal oldukları gösterilen ve maktûlen vefât eden mûmâ-ileyh Mustafa Paşa’nın mahdûmlarıyla kırk sekizinci alayın binbaşılarından İbrahim ve kırk dokuzuncu alayın kâimmakâmı Abdülkerîm Beyler ile bu mâddede medhaliyetleri tebeyyün edecek sâir ümerâ ve zâbitânın Diyarbekir’de müteşekkil dîvân-ı harbe celb olunarak icrâ-yı muhâkemeleri muktezâ-yı maslahata muvâfık görünmüş olduğundan bu bâbdaki evrâk ba’dehu iâde olunmak ve ana ibtinâen icrâ-yı tedkîkât edilmek üzere mûmâ-ileyhimin vesâir iktizâ edenlerin dîvân-ı harb-i mezkûrda muhâkemelerinin icrâsı husûsunun atebe-i ulyâ-yı cenâb-ı hilâfet-penâhîye arz ile istîzânı bâbında emr ü fermân hazret-i men-lehü’l-emrindir. fî 13 Zilkade 321 ve fî 18 Kânûn-ı Sânî 319.

Dâire-i mezkûre a’zâsından Mîrlivâ Rif’at. Dâire-i mezkûreye me’mûr ferîk Mustafa Nuri ve Bahri. Muhâkemât dâiresi reîsi Müşîr Hasan Hüseyin

**

Makâm-ı Seraskerî

Devletlü efendim hazretleri

Dördüncü ordu-yı humâyûn müşîriyyet-i celîlesinden vârid olan tahrîrâta melfûf evrâk üzerine icrâ kılınan tedkîkâtı şâmil dîvân-ı harb-i mahsûsdan tanzîm olunan mazbatada Hamîdiye kırksekizinci alayı kâim-makâmı ve Miran aşîreti reîsi Mustafa Paşa ile rüfekâsı aleyhine Hüveydî aşîretinden altmış iki neferin katl ve yedi neferinin cerhiyle hayvânât ve eşyâlarının nehbi hakkında ikâme olunan da’vânın merc-i rü’yeti dîvân-ı harb olduğundan ol

bâbdaki evrâkın Diyarbekir dîvân-ı harbine tevdîi lüzûmuna Zaho kazâsı bidâyet mahkemesi mustantikliğinden karâr verildiği ve bu mes'elede ümerâdan kırk sekizinci alayın binbaşısı ile kırk dokuzuncu alayın kâim-makâmı Abdülkerîm Bey maznûnun aleyh bulunduğu cihetle mûmâ-ileyhimânın ve inde'l-muhâkeme müşâreketleri tebeyyün edeceklerin taht-ı muhâkemeye alınması bast u beyân olunmuş ve ef'âl-i muharrere-i cinâiyyede zî-medhal oldukları gösterilen ve maktûlen vefât eden mûmâ-ileyh Mustafa Paşa'nın mahdûmlarıyla kırk sekizinci alayın binbaşılarından İbrahim ve kırk dokuzuncu alayın kâimmakâmı Abdülkerîm Beyler ile bu mâddede medhalleri tebeyyün edecek sâir ümerâ ve zâbitânın Diyarbekir'de müteşekkil dîvân-ı harbe celb olunarak icrâ-yı muhâkemeleri muktezâ-yı maslahata muvâfık görünmüş olduğundan bu bâbdaki evrâk ba'dehu iâde olunmak ve ana ibtinâen icrâ-yı tedkîkât edilmek üzere mûmâ-ileyhimin vesâir iktizâ edenlerin dîvân-ı harb-i mezkûrda muhâkemelerinin icrâsı husûsunun atebe-i ulyâ-yı cenâb-ı cihân-bânîye arzıyla istîzânına dâir muhâkemât dâiresinde tanzîm olunan mazbata leffen arz u takdîm kılınmış olmağla ol bâbda emr ü fermân-ı humâyûn-ı hazret-i hilâfet-penâhî her ne merkezde sâniha-pîrâ-yı sudûr buyurulur ise iktizâ-yı âlîsi îfâ ve infâz olunacağı beyânıyla istîzânına ibtidâr kılındı.Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir. fî 25 Zilhicce 321 ve fî 29 Şubat 319. *Serasker Rızâ*

Kaynakça:

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Belgeleri:
DH.MKT, 1651/109 (Dahiliye Mektûbî Kalemi. Dosya nr.1651, gömlek nr.109)
DH.MKT, 1657/67
DH. MKT, 115/3
DH-MKT- 157/24
DH-MKT, 2348/96
DH-MKT, 2156/103
DH-MKT, 2174/98
DH-TMIK-M, 66/43 (Dâhiliye Nezâreti Mektûbî Kalemi Tesrî-i Muâmelât ve Islâhât Komisyonu)
DH-TMIK, 66/43
DH-TMIK, 70/16
DH.TMIK-M 70/16
BEO, 242/18129 (Bâb-ı Âlî Evrak Odası)
BEO, 284/21283
BEO, 337/25211
BEO 282/21104
BEO, 575/43121
BEO, 1051/78784
BEO, 1052/78895
BEO, 1054/79020
BEO, 1054/79020
BEO, 1059/79367
BEO, 1230/92231
BEO, 1376/103170
BEO, 1667/124983
Y.Mtv. 231/3 (Yıldız Mütevvi Ma'rûzât)
Y.Mtv 232/76
Y.Mtv. 257/9
Kodaman, Bayram; Şark Meselesi Işığı Altında Sultan II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası, Orkun Yay., İstanbul, 1983.
http://www.cizre.gen.tr/default.asp?goster=97&Sayfa=222 03 Haziran 2010
http://tr.wikipedia.org/wiki/Hamidiye_Alaylar%C4% B1 25 May 2010
http://www.saidnursi.de/tr2/index.php/PORTRELER/Miran-Asiret-Reisi-Mustafa-Pasa-1902.html 03 Haziran 2010

SOSYO-KÜLTÜREL YAPI

ŞIRNAK İLİNİN SOSYO-EKONOMİK VE KÜLTÜREL ÖZELLİKLERİ

Rüstem ERKAN[*]

Deniz AYDIN[**]

GİRİŞ

Bölgelerarası sosyo-ekonomik gelişmişlik farklılıkları, her ülkede olduğu gibi Türkiye'de de görülmektedir. Fakat Türkiye özellikle Avrupa'nın gelişmiş ülkeleriyle kıyaslandığında, bölgeler arası gelişmişlik farkının Türkiye'de çok daha fazla olduğu görülmektedir.

Türkiye'nin batısında bulunan Marmara, Ege, İç Anadolu ve Akdeniz Bölgeleri'ni göreli olarak gelişmiş bölgeler olarak tanımlayabiliriz. Diğer yandan, özellikle Doğu Anadolu, Karadeniz'in dağlık bölgeleri ve Güneydoğu Anadolu'nun bazı yöreleri; gelir istihdam ve genel olarak refah bakımından, Türkiye ortalamalarının oldukça altında kalmaktadır. Yoğun girişimlere rağmen, gelişmişlik farklılıklarının sürmesinin başlıca nedenleri arasında; coğrafi yapı, iklim özellikleri, talep düzeyi yüksek iç ve dış pazarlara uzaklık, kırsal yerleşim birimlerinin çokluğu ve dağınıklığı bulunmaktadır.

Türkiye'de Güneydoğu Anadolu Bölgesi, gelişmişlik sıralamasında yedi bölge içerisinde altıncı sıradadır. Bölge içerisindeki iller arasında da önemli gelişmişlik farkları bulunmaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin dokuz ili içerisinde en az gelişmiş ili Şırnak'tır. Türkiye'de 81 il içerisinde DPT'nin 2003 verilerine göre Şırnak, gelişmişlikte 78. sıradadır. Bölge illerinden Gaziantep'in 20. sırada olduğu düşünülürse, bölge içerisindeki farklılıklar daha iyi anlaşılabilir.

Türkiye'de bölgeler arasında görülen ekonomik eşitsizlik ciddi bir sorundur ve sadece ekonomi ile sınırlı kalmamaktadır. Türkiye'de bölgesel geri kalmışlık sorunundan Doğu Anadolu Bölgesi'nden sonra en çok etkilenen bölge Güneydoğu Anadolu Bölgesi'dir. Bölge içerisinde de en çok etkilenen il Şırnak'tır.

Şırnak'ta Nüfus Yapısı

Şırnak ili, 16 Mayıs 1990 tarih ve 3647 sayılı kanunla Siirt, Hakkari ve Mardin illerinden ayrılarak kurulmuştur. İl olduktan sonra ilk sayım olan 1990 yılı nüfus sayımında Şırnak ilinin nüfusu 262.006 olarak tespit edilmiş ve bu il nüfus büyüklüğü açısından Türkiye'de 62. sırada yer almıştır. Şırnak ilinin yüzölçümü 7152 km^2'dir. Km^2'ye düşen kişi sayısı, 1990 yılında 37, 2000 yılında 49, 2008 yılında ise 60 kişidir. Şırnak'ın nüfusu 2000 yılında 353.197'ye yükselmiş, 1990-2000 döneminde ilin nüfus artış hızı binde 29 olmuştur. 2009 yılında ise nüfus 430.424 olarak tespit edilmiştir (DİE ve TÜİK verileri).

[*] Doç. Dr., Dicle Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü
[**] Arş. Gör., Dicle Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

Tablo 1. Şırnak İli Nüfusunun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı (2009)

Yaş Grubu	Erkek	Kadın	TOPLAM	ORAN (yüzde)
0-24	125.843	105.257	288.088	66.93
25-64	63.598	60.194	96.099	22.33
65+	5.173	6.936	12.109	2.81

Kaynak: TUİK verilerinden derlenmiştir

2009 ADNKS sonuçlarına göre Şırnak nüfusunun yaş dağılımına bakıldığında Türkiye'de en genç nüfusa sahip il olduğu görülmektedir. Nüfusun yaklaşık yüzde 67'si 0-24 yaşları arasındadır. Şırnak ilinde 1990 yılında erkek nüfusun yarısı 15.2, kadın nüfusun yarısı ise 14.8 yaşından daha küçüktür. 2000 yılında medyan yaş erkek nüfus için 17.5'e kadın nüfus için 15.3'e yükselmiştir. 2008 yılında Türkiye'de medyan yaş 28.47 iken Şırnak'ta 17.4'tür. Şırnak nüfusunda dikkat çeken diğer bir yan ise, erkek nüfusun kadın nüfusundan fazla olmasıdır. 2000 yılında her 100 kadına karşılık 121 erkek bulunmaktadır (DİE, 2002:28). 2009 yılında ise yaklaşık 102 kadına karşılık 112 erkek bulunmaktadır. Türkiye'de kadın erkek nüfusu birbirine yakın olmasına rağmen Şirnak'ta erkek nüfusun Türkiye ortalamasına göre daha yüksek olması bu ilde geleneksel toplum yapısının devam etmesiyle açıklanabilir. Bilindiği gibi geleneksel toplumlarda erkek çocuğa atfedilen önem daha fazladır.

Tablo 2. Güneydoğu Anadolu Bölgesi İllerinde Yıllık Nüfus Artış Hızı (2008)

	Yıllık Nüfus Artış Hızı (binde)	Türkiye Sıralaması
Adıyaman	3.95	53
Batman	27.41	13
Diyarbakır	21.75	18
Gaziantep	32.91	7
Mardin	6.57	45
Kilis	21.17	19
Siirt	28.04	11
Şanlıurfa	33.02	6
Şırnak	31.44	9
TÜRKİYE	**13.1**	-

Kaynak: TUİK verilerinden derlenmiştir

20008 ADNKS verilerine göre Güneydoğu Anadolu Bölgesi illerinde yıllık nüfus artış hızına bakıldığında bölge illerinin çoğunda yıllık nüfus artış hızının, Türkiye geneli nüfus artış hızında çok yüksek olduğu görülmektedir. Türkiye'de yıllık nüfus artış hızı binde 13.1 iken Şanlıurfa'da 33.02, Gaziantep'te 32.91, Şırnak'ta ise 31.44'tür. Şırnak'ın göç veren bir olduğu düşünüldüğünde nüfus artış hızı, il düzeyindeki yüksek doğurganlığı da göstermektedir. Şırnak nüfus artış hızı bakımından Türkiye'de 9. sıradadır (TÜİK:2010).

Tablo 3. Hane Halkı Büyüklüğü (2000)

	Ortalama Hane Halkı Büyüklüğü
Adıyaman	6,3
Diyarbakır	6,8
Gaziantep	4,9
Mardin	7,7

Siirt	7,5
Şanlıurfa	6,9
Batman	7,6
Şırnak	8,3
Kilis	5,1
Bölge	**6,8**
TÜRKİYE	**4,8**

Kaynak: (DİE,2002)

Görüldüğü gibi bölgede ortalama hane halkı büyüklüğü 6,8'dir. Ortalama hane halkının en büyük olduğu iller 8,3 ile Şırnak, 7,7 ile Mardin, 7,5 ile Siirt'tir. Türkiye'de hane halkı büyüklüğünün 4,5 olduğu düşünüldüğünde Şırnak'ta ortalama hane halkı büyüklüğü Türkiye ortalamasının yaklaşık iki katıdır. Şırnak'ın Güçlükonak ilçesinde ise bu rakam 9,8'dir.

Tablo 4. Toplam Doğurganlık Hızı

	Toplam Doğurganlık Hızı (binde)
Türkiye	2.5
Bölge	6.1
Adıyaman	3.6
Batman	7.5
Diyarbakır	6.9
Gaziantep	5.3
Kilis	3.5
Mardin	7.0
Siirt	7.4
Şanlıurfa	6.3
Şırnak	7.6

Kaynak: (Erkan, 2005, DİE verilerinden derlenmiştir)

2000 yılı toplam doğurganlık hızına bakıldığında Türkiye genelinde 2.5 olan doğurganlık hızının Bölgede 4.2, Şırnak'ta ve Siirt'te 5.7, Mardin'de ise 5.1 olduğu görülmektedir. Bu üç ildeki doğurganlık hızı Türkiye ortalamasının iki katından yüksektir.

Şırnak'ta Göç Olgusu

Göç olayı, toplumsal değişmenin göstergelerinden biri olarak kabul edilir. Bu bakımdan göç, özellikle toplumbilimciler tarafından toplumdaki değişmelere bağlı olarak nüfusun mekanda yeniden dağıtılmasını sağlayan bir süreç olarak da tanımlanır. Ancak herhangi bir mekan değişikliğinin göç olarak tanımlanabilmesi için bu mekan değişikliğinin etki yaratabilecek kadar anlamlı bir uzaklık ve süreklilik içinde olması gerekmektedir. Göç olayı ister siyasal ya da benzeri nedenlerle zorunlu, ister ekonomik ve toplumsal nedenlere bağlı olarak yapılsın, önemli toplumsal sonuçlar doğurmaktadır. Bütün göç hareketleri değişimin habercisidir (Erder, 2006:23-24).

Türkiye 20. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte hızlı bir ulusal ve uluslararası göç olgusuyla karşılaşmıştır. Bu durumu açıklarken, sosyolojinin "itici" ve "çekici" oalrak tanımladığı faktörleri açık bir biçimde görürüz. Gerek endüstrileşme yönündeki çabalar ve tarımda mekanizasyon, gerek kent yaşamının sağlık, eğitim gibi olanaklarının nicelik ve nitelik olarak üstünlüğü gibi birçok neden ulusal düzeyde ortaya çıkan göçlerin Türkiye'deki temel niteliklerinden bazıları olarak sıralanabilir. 1980'lerin ortalarından 1990'ların sonlarına dek yaşanan ve ağırlıklı olarak Doğu ve Güneydoğu Bölgesi'ndeki nüfusu etkileyen iç göç sürecinin arkasında, sosyolojinin klasikleşmiş "itici" ve "çekici" faktörlerinin dışında da öğeler yatmaktadır. Burada karşımıza çıkan şey aslında son dönemlerde kullanılmaya

başlanmış bir olgu olan "ülke içinde yerinden edilme" olgusudur. Bu tarz göçün yaşandığı her ülke ve bölge için birçok sorunla karşılaşılmaktadır (Kaya, 2009:3-4).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde terör ve şiddet olaylarından en çok etkilenen illerin başında Şırnak gelmektedir. Çoğunlukla 1990-1996 yılları arasında güvenlik nedeniyle köy boşaltma uygulamasında Şırnak kent merkezi ve özellikle Cizre ilçesi önemli ölçüde göç almıştır. Bu göç türü literatürde zorunlu göç ya da "ülke içinde yerinden edilme" olarak adlandırılmaktadır.

T.C. İçişleri Bakanlığı'nın verilerine göre 2005 yılı Ocak ayı sonu itibariyle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Batman, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Hakkari, Mardin, Muş, Siirt, Şırnak, Tunceli, Van illerinde şiddet, çatışma, terör ve terörle mücadele nedeniyle yaklaşık 357.000 kişi yer değiştirmek zorunda kalmıştır (Kaya, 2009:69). Sivil toplum örgütleri ise zorunlu göçten etkilenenlerin sayısını 3 milyon olarak tahmin etmektedir.

Aşağıdaki tabloda da görüleceği gibi Şırnak kent merkezi göç almakla birlikte dışarıya da önemli ölçüde göç vermektedir.

Tablo 5. 2009 Yılı İtibariyle Şırnak İli Doğumlu Olup Diğer İllerde İkamet Edenlerin Sayısı

İl	Sayı	İl	Sayı
Adana	16462	Konya	911
Adıyaman	209	Kütahya	178
Afyonkarahisar	131	Malatya	202
Ağrı	149	Manisa	2642
Amasya	49	Kahramanmaraş	124
Ankara	2912	Mardin	18189
Antalya	5671	Muğla	1046
Artvin	23	Muş	108
Aydın	999	Nevşehir	91
Balıkesir	244	Niğde	132
Bilecik	145	Ordu	20
Bingöl	88	Rize	12
Bitlis	276	Sakarya	179
Bolu	89	Samsun	123
Burdur	44	Siirt	5098
Bursa	1965	Sinop	11
Çanakkale	132	Sivas	126
Çankırı	38	Tekirdağ	470
Çorum	18	Tokat	72
Denizli	1794	Trabzon	43
Diyarbakır	2547	Tunceli	128
Edirne	112	Şanlıurfa	597
Elazığ	138	Uşak	65
Erzincan	94	Van	10599
Erzurum	132	Yozgat	38
Eskişehir	415	Zonguldak	79
Gaziantep	7337	Aksaray	61

Giresun	28	Bayburt	25
Gümüşhane	15	Karaman	23
Hakkari	2546	Kırıkkale	32
Hatay	1269	Batman	3586
Isparta	194	Bartın	17
Mersin	18582	Ardahan	32
İstanbul	25893	Iğdır	55
İzmir	4059	Yalova	74
Kars	115	Karabük	37
Kastamonu	37	Kilis	49
Kayseri	866	Osmaniye	186
Kırklareli	96	Düzce	44
Kırşehir	34		
Kocaeli	1542	**TOPLAM**	**142.993**

Kaynak: TUİK verilerinden derlenmiştir

Şırnak ilinin en çok göç verdiği üç il sırasıyla 25.893 kişi ile İstanbul, 18.582 kişi ile Mersin, 18.189 kişi ile Mardin'dir. Şırnak doğumlu olup diğer illerde yaşayanların toplam sayısı ise 142.993'tür. Bu rakamın nispeten düşük olması, Şırnak'ın 1990 yılında il olmasıyla açıklanabilir.

Şırnak'ta Kentleşme

Tablo 6. Şırnak İli Nüfus Dağılımı (2008)

	Şehir nüfusu	**Belde ve Köy nüfusu**
1990	48	52
2000	60	40
2008	63	37

Kaynak: TUİK verilerinden derlenmiştir

Şırnak, Türkiye'nin sosyo-ekonomik olarak az gelişmiş bir ili olmasına rağmen, kentleşme oranına baktığımızda yüzde 63 gibi yüksek bir orana ulaşmıştır. Türkiye'de toplam nüfusun % 75,5'i il ve ilçe merkezlerinde ikamet ederken, % 24,5'i belde ve köylerde ikamet etmektedir. Görüldüğü gibi Şırnak'ta kentleşme oranı Türkiye ortalamasından yüzde 12 daha düşüktür. 1990 nüfus sayımında % 48 olan kentleşme düzeyinin 2008'de yüzde 63'e ulaşması Şırnak'taki kentleşme hızının Türkiye'deki kentleşme hızından çok yüksek olduğunu göstermektedir. Bu durum daha önce değinildiği gibi kırsal kesimde 1990'dan sonra güvenlik nedeniyle boşaltılan köylerin, kent ve ilçe merkezlerine göç etmesiyle açıklanabilir. Başka bir deyişle gerek Şırnak merkezde, gerekse de ilçe merkezlerindeki ekonomik gelişmeye bağlı bir kentleşme hareketi değildir.

Şırnak'ta Ekonomi

DPT'nin en son 2003 yılında yayınlamış olduğu Türkiye'deki illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasına bakıldığında, Şırnak'ın 81 il içerisinde 78. sırada olduğu görülmektedir.

Tablo 7. Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Sıralaması (2003)

İller	**Sıra**	**İller**	**Sıra**
ADANA	8	KONYA	26
ADIYAMAN	65	KÜTAHYA	40
AFYON	44	MALATYA	41
AĞRI	80	MANİSA	25
AMASYA	39	K.MARAŞ	48
ANKARA	2	MARDİN	72
ANTALYA	10	MUĞLA	13
ARTVİN	43	MUŞ	81
AYDIN	22	NEVŞEHİR	34
BALIKESİR	15	NİĞDE	49
BİLECİK	18	ORDU	62
BİNGÖL	76	RİZE	37
BİTLİS	79	SAKARYA	23
BOLU	14	SAMSUN	32
BURDUR	31	SİİRT	73
BURSA	5	SİNOP	57
ÇANAKKALE	24	SİVAS	53
ÇANKIRI	59	TEKİRDAĞ	7
ÇORUM	46	TOKAT	61
DENİZLİ	12	TRABZON	38
DİYARBAKIR	63	TUNCELİ	52
EDİRNE	16	ŞANLIURFA	68
ELAZIĞ	36	UŞAK	30
ERZİNCAN	58	VAN	75
ERZURUM	60	YOZGAT	64
ESKİŞEHİR	6	ZONGULDAK	21
GAZİANTEP	20	AKSARAY	56
GİRESUN	50	BAYBURT	66
GÜMÜŞHANE	71	KARAMAN	35
HAKKARİ	77	KIRIKKALE	33
HATAY	29	BATMAN	70
ISPARTA	28	ŞIRNAK	78
MERSİN	17	BARTIN	55
İSTANBUL	1	ARDAHAN	74
İZMİR	3	IĞDIR	69
KARS	67	YALOVA	9

KASTAMONU	51	KARABÜK	27
KAYSERİ	19	KİLİS	54
KIRKLARELİ	11	OSMANİYE	47
KIRŞEHİR	42	DÜZCE	45
KOCAELİ	4		

Kaynak: DPT verilerinden derlenmiştir.

Tablo 8. 2005-2009 Yılları Arasında Şırnak İli Kamu Yatırımlarının Sektörel Dağılımı

	Sıra	Tarım	Maden-cilik	İma-lat	Enerji	Ulaştırma Haberleşme	Turizm	Konut	Eğitim	Sağlık	Diğer	Toplam
2005	50	-	1.061	-	-	6.637	-	2.050	11.233	18.300	6.458	**45.739**
2006	57	54	1.301	-	-	9.941	-	735	10.792	13.480	3.405	**39.708**
2007	55	1.524	3.690	-	-	6.541	-	1.849	11.902	16.790	3.604	**45.900**
2008	56	443	3.682	-	-	3.677	-	7.113	7.465	30.075	7.663	**60.118**
2009	38	483	26.041	-	-	40.223	-	2.885	11.998	-	20.160	**101.790**

Kaynak: DPT verilerinden derlenmiştir

Şırnak'ın, kamu yatırımlarından aldığı payın 2005 yılından başlayarak giderek arttığı görülmektedir. 2005 yılında 50. sırada iken 2009 yılında 38. sıraya yükselmiştir. 2009 yılında yapılan yatırım, 2005 yılı miktarının iki katından fazladır. Fakat Şırnak'ın Türkiye'nin diğer illeriyle arasındaki gelişmişlik farkının azalması için bu yatırım oranının diğer sektörlerde de artması gerekmektedir. Tabloda da görüldüğü gibi 2005-2009 arasında imalat sektöründe Şırnak'ta kamu yatırımı yapılmamıştır. Yatırımlardaki en önemli artış, madencilik alanında görülmektedir. İşsizliğin en yüksek olduğu bu ilde özel sektördeki sermaye birikiminin de yetersiz olduğu düşünüldüğünde, ilde imalat alanında da kamu yatırımlarına ihtiyaç olduğu olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tablo 9. Güneydoğu Anadolu Bölgesi İllerinin

GSYH (Gayri Safi Yurtiçi Hasıla) Karşılaştırması (2001)

	GSYH (Gayri Safi Yurtiçi Hasıla) A.B.D. Doları	**Türkiye Sıralaması**
Adıyaman	918	70
Batman	1.216	56
Diyarbakır	1.313	54
Gaziantep	1.593	39
Mardin	983	68
Kilis	1.817	30
Siirt	1.111	61
Şanlıurfa	1.008	67
Şırnak	638	79
TÜRKİYE	**2.146**	-

Kaynak: TUİK verilerinden derlenmiştir

En son 2001 yılında hesaplanmış olan il bazında hesaplanmış olan Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) değerleri tabloda sıralanmıştır. Sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında 78. sırada olan Şırnak, GSYH sıralamasında da ülke içinde 79. sıradadır. Daha sonraki yıllarda Türkiye'deki GSYH'de dolayısıyla milli gelirde ciddi artışlar yaşanmıştır. Kişi başına milli gelir, 2003'te 4 bin 531, 2004'te 5 bin 779, 2005'te 7 bin 27, 2006'da 7 bin 609 ve 2007'de ise 9 bin 191 dolar düzeyinde iken 2008'de 10 bin 436 dolar olarak hesaplanmıştır. Fakat daha sonraki yıllar için il bazında hesaplamalar yayınlanmadığı için Şırnak'ın Türkiye'deki güncel sıralaması hakkında bilgi bulunmamaktadır. Şüphesiz milli gelirdeki bu artıştan Şırnak'da göreli olarak bir pay almıştır. Fakat işsizlik rakamlarına baktğımızda Türkiye'de işsizliğin en yüksek olduğu il olması nedeniyle sıralamasının fazla değişmediği düşünülebilir.

Tablo 10. Güneydoğu Anadolu Bölgesi İllerinin İşsizlik Oranı Karşılaştırması

	İşsizlik Oranı	**Türkiye Sıralaması**
Adıyaman	16.5	9
Batman	14.3	14
Diyarbakır	15.7	11
Gaziantep	16.8	8
Mardin	17.0	7
Kilis	10.9	35
Siirt	17.9	4
Şanlıurfa	12.8	20
Şırnak	22.1	1

Kaynak: TUİK verilerinden derlenmiştir

Şırnak ilinde işsizlik oranı 2008 yılı itibariyle yüzde 22.1'dir. Bu oranla Şırnak Türkiye'de işsizlik oranının en yüksek olduğu ildir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi içerisinde sadece Kilis 10.9 ile 35. sıradadır. Diğer illerde de işsizlik oranı yüksektir.

Şırnak, bölge illeri içerisinde Güneydoğu Anadolu Projesi'nden en az yararlanan il konumundadır. Şanlıurfa, Gaziantep ve Diyarbakır projeden en çok yararlanan iller olarak öne çıkmaktadır. Şırnak'ın coğrafi konumu da bunda etkili olmuştur. Dolayısıyla Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile Türkiye'nin gelişmiş bölgeleri arasında önemli bir gelişmişlik farkı bulunmakla birlikte, bölge içerisindeki iller arasında da önemli ölçüde gelişmişlik farkı bulunmaktadır. Bölge içerisindeki ekonomik eşitsizlikten en olumsuz etkilenen il Şırnak'tır.

Gerek işsizlik oranı, gerekse de gelir oranı Şırnak ilindeki ciddi bir yoksulluğun göstergesidir. Yoksulluğa ilişkin birçok kavram ve bunlara bağlı olarak birçok değişik tanım bulunmaktadır. “Yoksulluk tanımı ve ölçümünde en baştan üzerinde durulması gereken bir nokta, yoksulluk göstergesi olarak salt ekonomik kıstasların mı, yoksa bunların ötesinde ve bunlara ek olarak sosyal ve hatta siyasal kıstasların mı dikkate alınacağı sorusuyla ilgilidir” (Şenses,2001:62). Yoksulluk sözlük anlamıyla "rahat yaşayabilmek için gereken paradan ve diğer araçlardan yoksun olma durumu" olarak "yoksunluk" kavramı üzerinden tanımlanmaktadır. Şırnak'taki bu yoksullukla mücadele için sosyal harcamaların arttırılması gerekmektedir. Sosyal harcamaların başlıca işlevleri bireyin kişilik gelişimi için gerekli ekonomik, sosyal ve kültürel haklar olan sosyal gereksinimleri karşılamak, yoksulluk ve işsizlik gibi sosyal sorunlara çözüm getirmek, gelir dağılımını iyileştirmek ve ayrımcılığı ortadan kaldırarak dezavantajlı kesimleri korumak olarak sıralanabilir (Erdoğdu ve Yenigün, 2008:21-25)

Yoksullukla mücadelede kent yoksulları ile kırsal yoksullara yönelik özel programların hazırlanması ve başta zorunlu göç mağdurları olmak üzere bölgedeki yoksul nüfusun üretimle

bağının yeniden kurulması gerekmektedir. Bu konuda hazırlanmış olan TESEV raporunda yoksulluk problemi ilgili olarak yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları ile işbirliği içinde bölgedeki toplum merkezleri, çocuk ve gençlik merkezlerinin yaygınlaştırılması ve bölgedeki işsiz gençlerin, halk eğitim merkezleri kanalıyla alacakları eğitimlerle istihdam edilmeleri önerilmektedir (TESEV, 2008:33).

Tablo 11. Şırnak Nüfusunun Eğitim Durumu (2008)

	Eğitim Düzeyi	**Oran (yüzde)**
Okuma yazma bilmeyen	63.889	18.25
Okuma yazma bilen	138.523	39.57
İlkokul mezunu	32.653	9.33
İlköğretim mezunu	49.533	14.15
Ortaokul ya da dengi okul mezunu	3.039	0.87
Lise ya da dengi okul mezunu	31.099	8.88
Yüksekokul ya da fakülte mezunu	8.250	2.36
Yüksek Lisans mezunu	539	0.15
Doktora mezunu	65	0.02
Bilinmeyen	22.460	6.42
TOPLAM	**350.050**	**100**

Kaynak: TUİK verilerinden derlenmiştir

Şırnak ilinin eğitim durumuna baktığımızda okuma-yazma bilmeyenlerin oranının yüzde 18 gibi yüksek bir rakam olduğunu görmekteyiz. Lise düzeyinde ya da denk düzeyde eğitim görenler il nüfusunun yaklaşık yüzde 9'unu oluşturmaktadır. Yüksekokul ya da fakülte mezunları ise yüzde 2.3 oranındadır. Bu tablo il eğitim düzeyinin arttırılabilmesı için, 2005 yılından bu yana sabit düzeyde olan eğitim alanı kamu yatırımlarının arttırılması gerektiğine işaret etmektedir.

Şırnak'ta aile yapısına baktığımızda, ailelerin yaklaşık yüzde 61'inin çekirdek aile, yüzde 35'inin geniş aile, yüzde 4'ünün ise parçalanmış aile olduğu görülmektedir. Eşlerin akrabalık durumuna bakıldığında, akraba evliliği oranının yüksek olduğu görülmektedir. Evliliklerin %43'ünün akraba evliliği olduğu, bunun da yaklaşık yüzde 27'sinin 1. dereceden akraba ile evlilik olduğu tespit edilmiştir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki 9 ilin ortalaması ise yaklaşık yüzde 40'tır. Şırnak'ta evlilik biçimine baktığımızda yaklaşık yüzde 69'unun görücü usulü ya da büyüklerin kararı ile evlenmiş olduğunu görmekteyiz. Sadece yüzde 21'lik kesim anlaşarak evlenmiştir. Berdel ilde yüzde 6.5, kaçırma ise 2.7 oranında çıkmıştır. Şırnak'ta çok eşle evliliğin ise yüzde 5.7 oranında olduğu tespit edilmiştir (Erkan, 2005:119,121,123,127).

Şırnak'ta yaşayanlara bir aşirete üye olup olmadıkları sorulduğunda yüzde 24.7'si kendini aşiret üyesi olarak ifade etmiştir. Yine herhangi bir kişiyle kan davası olup olmadığı sorulduğunda ise yaklaşık yüzde 5'i kan davası sorunu yaşadığını belirtmiştir (Erkan, 2005:252,256).

Kaynakça:

DİE (2002), 2000 Genel Nüfus Sayımı, Şırnak İli, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara

ERDER, Sema (2006), Refah Toplumunda Getto, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul

ERDOĞDU, M. Mustafa, YENİGÜN, Ethem (2008) Türkiye'de Sosyal Bütçe, Ed:Ahmet BULDAM, TESEV Yayınları, İstanbul

ERKAN, Rüstem (2005), Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Sosyal Yapısı ve Değişme Eğilimleri, Kalan Yayınları, Ankara

İÇDUYGU Ahmet, SİRKECİ İbrahim, AYDINGÜN İsmail (1998), "Türkiye'de İçgöç ve İçgöçün İşçi Hareketlerine Etkisi", iç., Türkiye'de İçgöç, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul

KAYA, Ayhan (2009), Türkiye'de İç Göçler Bütünleşme mi Geri Dönüş mü ?, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul

ŞENSES, Fikret (2001), Küreselleşmenin Öteki Yüzü, İletişim Yayınları, İstanbul

TESEV (2008), Kürt Sorununun Çözümüne Dair Bir Yol Haritası: Bölgeden Hükümete Öneriler, TESEV Yayınları, İstanbul

UNDP (2001), United Nations Development Programme Annual Report

www.dpt.gov.tr

www.tuik.gov.tr

ŞIRNAK'TA GÖÇ VE KENTSEL BÜTÜNLEŞME

Uğur YILDIRIM*

Özet

Çalışmanın Konusu; Şırnak iline göçle gelenlerin kentle bütünleşme süreçlerinde kendi kültürel yapılarını -kırsala ait özelliklerini- hangi düzeyde koruyabildikleri ve kent kültürü ile nasıl bir bütünleşme sürecine girdiklerini belirlemektir.

Çalışmanın Önemi; Gelişmekte olan ülkelerde toplumların karşı karşıya kaldıkları sorunların başında düzensiz kentleşme, göç, gecekondu, çevre sorunları vb gelmektedir. Ülkemizde de bu süreç oldukça hızlı ve sorunludur. Özelliklede GAP bölgesi ve illeri – özelliklede Şırnak- bu süreçten etkilenen illerin başında gelmektedir. 1980 sonrası yaşanan terör nedeniyle bölgede istem dışı göçler yaşanmış, bu durum, bölge dışındaki illeri de etkilemiştir.

Şırnak ili özelinde kırdan kente göçün sosyo-kültürel ve ekonomik anlamdaki sonuçlarını anlamak, önem arz etmektedir. Şırnak il merkezine kırsaldan gelen vatandaşların sorunlarının çözümünde kentle uyumuna dair bilgiler de önemlidir.

Çalışmanın Amacı; Bu çalışma, GAP illerinden Şırnak'ta göçe maruz kalan vatandaşların, gecekondu bölgelerinde/mahallelerinde yaşadıkları sosyo-kültürel durumları ile karşılaştıkları sorunları incelemeyi amaçlamaktadır.

Çalışmada İzlenen Yöntem; Konuya ilişkin yerli ve yabancı literatür ışığında, kuramsal olarak yapılacak olan çalışma, ayrıca göç eden ailelerin kentle bütünleşmelerini değerlendirmeye yönelik olarak 2006'da uygulanan bir anketin sonuçlarının analizine dayanmaktadır.

Çalışmanın Sınırlılıkları; Bu çalışmada anket çalışmasının sonuçları analiz edilecek ve bulgular ışığında çözüm önerileri sunulacaktır.

Çalışmaya İlişkin Genel Bulgu, Olası Sonuçlar ve Tartışma; Tüm sorunların kaynağını göç olarak varsaymayan bu çalışmada, eğitim ve refah düzeyi düşük, göç eden vatandaşların kentle –ekonomik anlamda- kolayca bütünleşemedikleri görülmüş, bunun yanı sıra toplumsal ağlarda yeterince kurumsallaşma olmadığı için barınma, iş bulma vb konularda toplumsal ağların yerini akraba, hemşeri, komşu dayanışması almaktadır. Bir yandan kente göç edenler kente ve kent kültürüne uyum sağlamaya çalışırken, kendi kültürlerini de kentin bir parçası haline getirdikleri görülmektedir.

Çalışma anket bulgularından elde edilen sonuçların yorumlanması ve politika önerileri ile tamamlanmaktadır. Burada çözüm önerileri içinde merkezi yönetim, yerel yönetimler, bireyler, STK'lar önem arz etmektedir.

* Doç. Dr., KSÜ – İİBF Kamu Yönetimi Bölümü Başkanı uyildirim@ksu.edu.tr

Summary

General theme of the study: This study concentrate on those people who come to Şırnak through migration, investigates how these people integrate with the city and evaluate to what extent they maintain their rural and cultural characteristics during their integration process with the city.

The importance of the study: The fundamental problems that developing countries face are immigration, unstructured urbanization, slum houses, and environmental problems. These problems are readily available in our countries. Particularly, GAP region and related cities- especially Şırnak- is highly affected from this process. Terror activities taken place in Şırkan after 1980 has resulted in unwanted immigration and this situation has also affected the cities outside of this region. Understanding immigration from rural area to urban area along with its socio-cultural and economic outcomes is very important. Besides, information regarding how to adapt to the city will help to resolve to problems of the immigrant people in Şırnak.

The objectives of the study: This study aim to investigate problems and socio-cultural position of the immigrant people coming from GAP region to Şırnak

The methods of the study: The study will be conducted through an extensive literature review with variety of local and international resources. The study will also analyze and evaluate the survey result done in 2006 with respect to how immigrant people integrate with the city.

The result and discussions: This study doe not assume that all problems related to immigration do not only derive from immigration but also from lack of institutionalized social network in the city. Lack of institutionalized social network is substituted with relatives, neighborhood cooperation. These new network are used to solve housing and unemployment problems. The study also shows that immigrant people are less likely to integrate with city life and conditions in various aspects. While the immigrant people try to integrate with the city, they tend to incorporate their cultural characteristics into city life. The study finished with discussions of the survey results and recommendations. Central and Local authorities, individuals and non-governmental organization are important to turn the recommendation made for the solving the problem into the reality.

1. Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve*

1.1. Göç

Göç, ulusal sınırlar içerisinde olabileceği gibi ulusal sınırların ötesine, hatta kıtalar ötesine de, taşabilmektedir.[1]

Göç, coğrafi mekân değiştirme sürecinin sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi boyutlarıyla toplum yapısını değiştiren nüfus hareketleridir.[2]

Göç, farklı cümlelerle anlatabilme olanağı olsa da, temelde, ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma olarak tanımlanabilir.[3]

---

* Bu çalışmanın teorik yapısı geniş ölçüde Danışmanlığını yürüttüğüm; ÖZCAN, F., 2006, **Kahramanmaraş Gecekondu Önleme Bölgelerinde Hane Halkının Sosyo-Ekonomik, Sosyo-Kültürel Ve Siyasal Yapısı,** Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi · Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, s.195 yararlanılarak hazırlanmıştır.

1 http://www.gocsempozyumu.org/kirsaldankente.htm, erişim tarihi: 27.03.2010

2 ÖZER, İnan, 2004. **Kentleşme Kentlileşme ve Kentsel Değişme**, Ekin Kitabevi, Bursa, s.11

Göçün nedenleri farklı göç tanımlarına yol açsa da, sözlük anlamına bakıldığında genel olarak göç, kişinin yeni koşullara daha iyi uyum sağlayabilmek amacıyla ya da doğal, ekonomik, siyasal v.b. zorunluluklar sonucunda yaşadığı toplumu değiştirmesi olayına verilen genel addır.[4] Diğer bir göç tanımı ise, göçün temelinde yatan etmenin insanların daha iyi ekonomik ve sosyal olanaklara sahip olmak olduğunu vurgulamakta ve göçü, daha uygun yerlerde iş bulmak amaçlı bir idari sınırı geçerek oturma yerini devamlı ya da uzun süreli değiştirme olarak tanımlamaktadır.[5] Bir başka tanımlamada ise göç, bir sosyal sistem içindeki kişilerin, belirlenmiş bir zaman dilimi içinde kendilerine ilişkin mekânsal düzenlemelerinin sayısal gösterimi olarak adlandırılmaktadır.[6]

Göç; genel anlamıyla birey olarak insanın ve insan topluluklarının bulundukları bölgelerden, geçici veya sürekli olmak üzere başka bölgelere gitmeleri ve yerleşmeleri sureti ile meydana gelen yerleşme hareketidir.[7]

Karpat'a[8] göre göç, asıl yerinden, ulaşılmak istenen yere harekettir. Bir başka tanıma göre göç; genel olarak kalıcı ya da yarı kalıcı yer değiştirmeler olarak tanımlamıştır. Benzer bir şekilde Kearney'e[9] göre göç, insanların bir coğrafya üzerinde yer değiştirmeleridir. Aynı yaklaşımla göç, bireylerin ya da toplumsal kümelerin bir yerden başka bir yere gitmeleri şeklinde ele alınabilir. Bu tanım, göçün bireyler dışında ayrıca toplumsal gruplarca da yapıldığını belirtmesi nedeniyle diğer tanımlardan ayrılmaktadır.[10]

Genel olarak göç eylemini 3 temel değişken çerçevesinde incelemek olanaklıdır: 1- göç veren yerleşim birimi, 2- göç eden kişiler ve 3- göç alan birim. Bu çerçevede, göç veren birim: Kır, kent, büyük kent, ülke; göç eden aktör: Birey, hane, cemaat, bütün yerleşim, toplumsal grup ve göç alan birim: Kır, kent, büyük kent, ülke olabilir.[11]

Kentin nüfus sınırı konusunda devlet kurumları arasında bir uzlaşma yoktur. Örneğin, Devlet Planlama Teşkilatı 20.000 kişinin yaşadığı yerleri kent kabul ederken, İmar İskân Bakanlığı 10.000 sınırını kabul etmektedir. İstatistik Enstitüsü ise, il ve ilçe merkezlerinin belediye sınırlan arasında kalan alanı kent olarak tanımlamaktadır.[12]

Türkiye'deki göç hareketlerinin daha çok kırdan kente ve batı-kıyı doğrultusunda gerçekleşmesi, netice olarak nüfus yoğunluğunun da bu bölgelerde toplanmasına sebep olmuştur. Her ne kadar sanayi, kentlerde gelişmiş olsa da istihdam sahalarının kapasitesi de göçlerle birlikte dolmuştur. Göçlerin istihdama etkisi kadar yerleşim alanlarına da etkisi büyük olmuştur. Dar gelirli göçmenlerin kentlerde barınma sorunları ortaya çıkmış, yerel yönetimlerin günlük politikaları, bugünkü çarpık kentleşmeyi de beraberinde getirmiştir. İşte birbirini tetikleyen bu temel iki sorun beraberlerinde yüzlerce farklı sorunu ortaya çıkarmıştır.[13]

---

3 TDK, Büyük Türkçe Sözlük, http://tdk.org.tr, erişim tarihi: 27.03.2010

4 ANA BRİTANİCA, 1986. Genel Kültür Ansiklopedisi, cilt 9, 543 s.

5 TÜMERTEKİN, E., ve ÖZGÜÇ, N., 1998. **Beşeri Coğrafya**, İstanbul, 576 s.

6 IRMAK, Ö., 1996. "*Göç ve Kent İşsizliği*", II. Ulusal Sosyoloji Kongresi Toplum ve Göç, Sosyoloji Derneği Yayını No:5, D.İ.E. Matbaası, Ankara.

7 SAYDAM A., 1997. **Kırım ve Kafkasya Göçleri**, 1856 -1876, Ankara, s. 1.

8 KARPAT, Kemal H., 2003. **Osmanlı Nüfusu (1830-1914): Demografik ve Sosyal Özellikleri**, Çev.: Bahar Tırnakçı, Türkiye Ekonomik ve Tarih Vakfı yayını, İstanbul, 338 s.

9 KEARNEY, M., 1996. "*From the Invisible Hand to Visible Feet: Anthropological Studies of Migration and Development*", Theories of Migration, ed. Robin Cohen, Edward Elgar Publishing Limited, England.

10 YALÇIN, C., 2004. Göç Sosyolojisi, Anı Yayıncılık, Ankara, 192 s.

11 ERSOY, M. ve ŞENGÜL, T., 2002. **Kente Göç ve Yoksulluk**, Diyarbakır Örneği, ODTÜ Yayınları, Ankara, 428 s.

12 BAL, H., 1999. **Kent Sosyolojisi**, Turhan Kitabevi,. Ankara.

13 KULA U., "Kişisel Güvenlik Bağlamında Türkiye'de Göç Sorunu ve Getirdikleri", http://www.umut.org.tr/HukukunGencleri/TamMetinlerSunular/UfukKula.pdf, erişim tarihi:28.03.2010

Ersoy ve Şengül'ün (2002) çalışmasında ise karmaşık bir olgu olan göçü oluşturan yapısal elemanları ayrıştırarak bir çeşit kategorileştirmeye gidilmiştir. Mekân üzerine yapılan sınıflandırmalar göç alan ve göç veren birimler bakımından tanımlanır. Zaman üzerine yapılan sınıflandırmalar yer değiştirmenin süresine göre uzun dönem, kalıcı, geçici, mevsimlik, düzensiz gibi sınıflara ayrılır. Hacim üzerine yapılan sınıflandırmalar ise göç eden kesimin ya da göç hareketinin kendisinin büyüklüğüne göre tanımlanır. Şekil üzerine yapılmış sınıflandırmalar birey, aile ya da bir topluluk olarak göç eden aktöre göre tanımlanır. Bu kapsamlar dışında beyin göçü, mülteci göçü, zorunlu göç (kaç hareketi, mübadele vs...), gönüllü göç, işgücü göçü gibi tanımlamalar da yapılmaktadır.[14]

Göç her şeyden önce bir mekân değiştirme durumudur. Kişiler muhtelif sebeplerle bulundukları bölgeden bir başka bölgeye gitmektedirler.[15] Mekân üzerine olan sınıflandırmalar göç alan ve göç veren birimlere göre kendi içinde iki gruba ayrılmaktadır: İç göç ve dış göç. İç göçler, bir ülke içindeki yerleşim birimleri arasında gerçekleşen nüfus hareketleri olup "belli bir zaman dilimi içinde belli bir yerleşme alanında yaşayanlardan, kendi iradeleriyle yaşam yerlerini yaşadıkları yerleşme alanının dışına taşıyanların miktarı" olarak tanımlanmaktadır.[16] Dış göçler ise, uzun süre kalmak, çalışmak ve/veya yerleşmek için bir ülkeden diğerine yapılan nüfus hareketleridir.

1.2. Göç Kuramları

Bireyci ve yapısalcı olmak üzere farklı ölçeklere vurgu yapan iki temel göç kuramından söz edilebilir: Göç eden bireyi temel alan neo-klasik denge kuramları ve bireyin içinde bulunduğu ve göç sürecinin gerçekleştiği makro bağlama vurgu yapan yapısalcı kuramlar.[17]

Neo-klasik denge kuramları, mikro ve makro ölçekli yorumlarında küçük farklılıklar gösterseler de; göçün, bölgelerin emek piyasası arasındaki dengesizlikten kaynaklandığını savunmuşlardır. Öte yandan yapısalcı kuramlar, göçün küresel kapitalizmin bir sonucu olduğunu ileri sürmektedirler. Ancak, ne yapısalcı ne de neo-klasik göç kuramları, insanların göç kararını hangi toplumsal bağlamda aldıklarını aydınlatabilmişlerdir. Bu nedenle son dönem çalışmaları, çoğunlukla 'hane' olarak düşünülen, yapısal güçler tarafından sınırlandırılan, ancak belirlenmeyen bir biçimde hareket eden, göç kararını alan aktörler üzerinde durmuşlardır.[18]

Göçü farklı neden ve sonuçlarıyla açıklayan bu yaklaşımların yanı sıra, göç eden kişinin karar verme sürecine göre ortaya çıkan farklı varsayımlar da vardır. Buna göre kişi, göç kararını gideceği yerdeki duruma, çevre koşullarına ve kazanç olanaklarına ilişkin beklentilerine göre verir. Göç kararının alınmasında beklentilerin önemi oldukça fazladır. Göç çözümlemelerinde kişilerin ya akılcı ya da razı olucu karar modeline göre davrandıkları varsayılmaktadır. Akılcı karar verme sürecinde göç kararını veren kişinin kendi yeteneklerine uygun olan tüm alternatifleri ve fırsatları bildiği ve buna göre kendisi için en uygun olanı seçerken fayda-maliyet karşılaştırması yaptığı düşünülmektedir. Göç eden kişi kendisi için en iyi işe giremezse daha önceden yaptığı karşılaştırmalar sonucunda ikinci en iyi işe girecektir. Akılcı karar verme yaklaşımını benimseyen ekonomistler, salt göç eden kişinin değil işverenin de bu yaklaşımda olması nedeniyle toplumda emeğin etkin dağılımının

---

[14] ERSOY ve ŞENGÜL, age., s.3-4

[15] SAĞLAM, S., 2006. "*Türkiye'de İç Göç Olgusu ve Kentleşme*", Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erman Artun Özel Kitaplığı, sayı:5, http://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/serdar_saglam_turkiyede_ic_goc_olgusu_kentlesme.pdf, erişim tarihi: 28.03.2010

[16] TEKELİ, İ., 1997. "*Türkiye'de İç Göç Sorunsalı Yeniden Tanımlanma Aşamasına Geldi*", Konferans Türkiye'de İç Göç Bolu-Gerede, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 7–21.

[17] ERSOY, M., 2003. **Göç ve Kentsel Bütünleşme**, O.D.T.Ü. Yayınları, Ankara, 217 s.

[18] ERSOY, s.4

sağlanacağını varsaymaktadırlar. Razı olucu karar verme sürecine göre ise, kişinin bir beklenti düzeyinin olduğu ve buna uyanları aradığı varsayılmaktadır. Kişi bu arama sürecinde beklediğinden fazla alternatif ve fırsatlarla karşılaşırsa zaten beklenti düzeyi yükselecek ve akılcı bir seçim yapacaktır. Ancak, farklı fırsatlarla karşılaşmama ve ilk beklenti düzeyine koşut bir iş bulabilme olasılığı da mevcuttur.[19]

Bu kuramsal çerçeveler ışığında göç nedenlerine bakıldığında karşımıza birçok neden çıkmaktadır, ancak bu nedenler birlikte düşünüldüğünde ya da birbirleriyle ilişkilendirildiğinde daha dar bir çerçeveye oturtulabilmektedir. Nüfus sorunları, ekonomik nedenler, siyasi nedenler, savaşlar, güvenlik nedenleri, doğal ve çevresel nedenler olarak sıralayabileceğimiz göç gerekçeleri temel anlamda ekonomik ve siyasi nedenlere dayandırılabilmektedir. Diğer bir deyişle, gelir dağılımındaki dengesizlikler, işsizlik ve yoksulluk gibi nedenlerden dolayı sürekli bir yer değiştirme ve göç yaşanmaktadır.[20]

Göç araştırmalarında, en genel göç nedeni olarak, göç veren birimin iticiliği ve göç alan birimin çekiciliğine vurgu yapılmaktadır. Bu ikiliğin sonucunda, nüfusu kente iten etkenler olarak; kırsal alanda hızla artan nüfus, yetersiz toprak, düşük verimlilik, doğal afetler, toprağın miras yoluyla parçalanması ve belli ellerde yoğunlaşması, tarımda makineleşme sonucu ortaya çıkan açık işsizlik, toplumsal ve siyasi çatışmalardan dolayı ortaya çıkan can güvenliği gibi sorunlar sıralanmaktadır. Diğer yandan, nüfusu kente çeken etkenlere örnek olarak, kır-kent gelir farklılığı, daha iyi eğitim ve sağlık sistemi, kentin çekiciliği, ulaşım ve iletişim olanakları, iş bulma ümidi, daha yüksek yaşam standardı, kentlerdeki toplumsal ve kültürel olanaklardan yararlanma beklentileri verilmektedir.[21]

1.3. Kentle Bütünleşme

"Kentle bütünleşme" toplumda farklı konumdaki grupların aralarındaki ilişki biçimlerini geliştiren ve yenilenen bir toplumsal yapıya yönelten iletişim örgüsünün kurulması sürecidir, şeklinde tanımlanabilir.[22]

“Bütünleşme”, kentle bir olma kavramı, birçok yazar tarafından kullanılır. Böylece, “kentleşme” salt toplumun tümünün daha az “tarımsal” olması ile ortaya çıkan bir şey olmayıp, aynı zamanda ve oldukça farklı bir anlamda yeni ve büyük kentlere göç eden kişilerde olan bir şey olarak ifade edilir. Kuşkusuz, kırsal yerleşmelerden kentlere göç eden insanların kent yaşamı ile nasıl baş edebildikleri ona nasıl uyum sağladıkları, yanıtı önemli olan anlamlı bir sorudur.[23]

Biz, bütünleşme sözcüğünü bu anlamda kullanıyoruz. Ancak, sözcüğün ima ettiği iki yanılsamayı: a) kentlerin oldukça tekdüze türdeş bir yapıya sahip oldukları, b)bu yapı ile “bütünleşme” denilen sürecin oldukça tekdüze ve tekyönlü bir ilişki olduğunu tümüyle yadsıyoruz. Bu karmaşık değişim süreçleri hakkında belirtilebilecek en önemli saptama anılan süreçlerin türdeşlik değil farklı oluşlar ürettiğidir. Farklı bireyler kentsel yaşamla bütünleşmek, onunla baş edebilmek için farklı yollar izleyebilirler ve sonuçta hepsi de aynı biçimde başarılı olabilirler. Her yerde geçerli genel bir kent kültüründen söz edilemeyeceği için göçmenlerin kent kültürü ile yoğrulması, onun içinde erimesi, onunla bütünleşmesi de pek anlam taşımamaktadır. Ancak, yine biliyoruz ki kentlerin okulları, yönetimleri, ulaşım sistemleri, karmaşık pazarlama sistemleri, küçük ve büyük sanayileri vb. vardır ve bunlarla

---

19 ERSOY, s.4-5
20 ERSOY, s.5
21 ERSOY, s.5
22 ERDER, S., 1982. “*Açık Oturum ve Sonuçlar*”, Kentsel Bütünleşme, Türk Sosyal Bilimler Derneği & Türkiye Gelişme Araştırmaları Vakfı Ortak Semineri, s.207, 227, 229, 230, Ankara.
23 ERSOY, M., 1985. **Göç ve Kentsel Bütünleşme**, Türkiye Gelişme Araştırmaları Vakfı Yayını No: 2, Basın Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara, s. 89

bütünleşmek onların içinde yer almaktan söz etmek anlamsız değildir. Bütünleşmenin böylesi bir bağlamda alınması, diğer bir deyişle bir bütünün diğerine benzemesi, onunla aynılaşmasından çok karşılıklı ilişkilerle oluşan yeni bileşimin niteliğinin araştırılması daha sonra söz edeceğimiz "eklemlenme" kavramına daha yakındır.[24]

1.4. Kentsel Bütünleşme

Yukarıda "Kentle bütünleşme" toplumda farklı konumdaki grupların aralarındaki ilişki biçimlerini geliştiren ve yenilenen bir toplumsal yapıya yönelten iletişim örgüsünün kurulması sürecidir şeklinde tanımlanabilir demiştik. Kentsel topluluktaki farklı grupların bütünleşme sürecindeki sorunlarının alanı, farklı sosyo-ekonomilerdeki kentleşmenin biçim ve hızına göre değişkenlik göstermektedir. Burada bütünleşme kavramını uyum anlayışından ayırmak önemlidir. Aynı görüşlerin paylaşılması anlamını verecek olan uyum terimi, bütünleşmeden daha farklı bir olguyu anlatır.[25]

Farklı toplumsal grupların bu anlamda uyumu söz konusu olunca ortaya çıkacak süreçten hareket beklenemez. Kentsel bütünleşme kavramı içinde devamlı olarak farklı konumdaki gruplar farklı mekânlarda bulunacaklardır. Ancak karşılıklı bağımlılık içinde daha hareketli bir yapıya yönelen birleşme süreci içinde, bir arada bulunmalarından çok, grupların etkileşimleri ile ortaya çıkacak daha dinamik bir süreç içindeki toplumsal olgudur. Bu yaklaşımla kentsel yapıya ilişkin planlama çalışmalarında kamu politikaları, yönetim ve hizmetlere kadar bütünleşme olgusu, yol gösterici normatif bir çerçeve kazanmaktadır.[26]

Bütünleşmenin tanımlanmasına ilişkin farklı disiplinlerin farklı yaklaşımları olmaktadır. Araştırmanın bu noktasında önceki bölümlerde incelenen ve kentsel değişim süreçlerinin kavramsal gelişimi ile bağlantılı olarak, bütünleşme olgusu bakımından kavramsal yaklaşımlar ve farklı sosyo-ekonomilerde mekânsal yapıların açıklamalarına geçilecektir. Öncelikle bütünleşme kavramının açıklanması farklı eğilimler düzeyinde ele alınarak değerlendirilecektir.

1.5. Kentsel Bütünleşme İle İlgili Kuramsal Çerçeve

Kentsel bütünleşme kavramı ile ilgili yaklaşımlar şöyledir; modernleşme okulu, bağımlılık okulu ve eklemlenme yaklaşımıdır.

1.5.1. Modernleşme Okulu

Modernleşme Okulu temelde yapısal-işlevselci kurama dayanır. Kuramın en temel varsayımı toplumların evrimsel bir gelişim süreci içinde oldukları ve gelenekselden moderne doğru dönüştükleridir. Bu temel varsayım çerçevesinde kırsal alanlardan göç edenler kentin kültürünü ve değerlerini benimseyecek ve bütünleşme sürecine gireceklerdir. Modern yapısal-fonksiyonalist görüş temel görüşlerini; Comte, Spencer, Durkheim gibi klasik sosyologlardan alır.[27]

Modernleşme Okulu "bütünleşme" kavramı üzerinde durur. Bütünleşme, "modernleşme" olarak adlandırılan bir evrim sürecinin alt evrelerinde bulunan göçmen nüfusun, kentte bir dönüşüm geçirerek modernleşme sürecinin üst evrelerine ulaşmış kentsoylu kesime

---

[24] ERSOY, M., 1985. **Göç ve Kentsel Bütünleşme**, s.89
[25] ERDER, age. s.207.
[26] ERDER, age. s.207.
[27] RITZER, G., 1988. **Sociological Theory**, Published by Alfred A. Knopf., New York, ss. 68-98.

benzemesidir. Bütünleşmenin asimilasyon (aynılaşma, birleşme) biçiminde gerçekleşmesi rahatsız edecek bir durum olarak görülmez.[28]

Alman sosyolog Toennies toplumları cemaat ve cemiyet kavramları çerçevesinde ele almıştır. Ona göre, cemaatler, ırk, etnik menşe ve kültür bakımından farklılaşmamış fertlerden meydana gelen ve fertler arasındaki şahsi, sıcak, samimi veya içli dışlı bağlantılar üzerine kurulmuş olan küçük homojen ve mahrem topluluklardır. Cemiyetler ise, ırk, etnik menşe, sosyo-ekonomik statü ve kültür sistemleri bakımından farklılaşmış, geniş ve heterojen topluluklardır; cemaatlere karşıt olarak gayri şahsi, soğuk, menfaatlerle ilgili ve çoğu zaman hür iradeye bağlı ilişkiler üzerine kurulmuşlardır ve büyük ölçüde fonksiyonel uzmanlaşma ile belirlenmişlerdir. Bu süreç içerisinde kır, birinci tipten, kent ise ikinci tipten birer sosyal grup olarak ortaya çıkmaktadır.[29]

Durkheim ise toplumları dayanışma biçimine göre inceler; mekanik ve organik dayanışma. Mekanik dayanışma, onun deyimiyle bir benzeşme dayanışmasıdır. Bu dayanışma biçimi bir toplumda egemen olduğu zaman bireyler birbirlerinden pek az farklıdırlar. Aynı topluluğun üyeleri aynı duyguları hissettikleri, aynı değerlere katıldıkları, aynı kutsala inandıkları için birbirlerine benzerler. Bireyler henüz farklılaşmadığı için toplum tutarlıdır. Organik denilen karşıt dayanışma biçimi, düşünce birliğinin yani topluluğun tutarlı birliğinin farklılaşması ile doğduğu ya da anlatım bulduğu dayanışma biçimidir. Bireyler artık benzer değil, farklıdırlar ve bir bakıma da farklı oldukları için oybirliği gerçekleşir.[30] Durkheim'e göre mekanik dayanışma giderek yerini organik dayanışmaya bırakmıştır ve bu tarihsel bir zorunluluktur. Dayanışmanın iki farklı tipine denk gelen iki sosyal tip olmak zorundadır.[31] Mekanik dayanışma kırsal yaşamı, organik dayanışma ise kentsel yaşamı ifade etmektedir.

Weber ekonomik anlamda kenti her toplumsal grup veya topluluk gibi, ancak kendisini meydana getiren kurumların belli bir denge içine girmesi ve bir düzen teşkil etmesi sonucunda ortaya çıkabileceğini ileri sürmektedir. Tek tek kurumları temel alarak yapılmış olan kent tanımlarının bir sentezine ulaşacak şekilde, kenti bir kurumlar bütünü olarak tanımlamaya çalışmaktadır. Ona göre gerçek bir kent topluluğunun ortaya çıkabilmesi, ticari ilişkilerin ön plana geçmesiyle birlikte, bir bütün olarak topluluğun (1)Bir kale, (2)Pazaryeri, (3)Özerk bir hukuk sistemi, (4)belli bir birlik, bir konfederasyon şekli, (5)bağımsızlığını koruma gibi özelliklere sahip olmasını gerektirmektedir.[32] Weber'in ekonomik temelli kent anlayışının özünde Batı kentleri ve tarihsel gelişme vardır. Bu bakımdan Weber'in kent incelemelerinin temel odağını Batı kentleri oluşturur.

Ancak gelişmiş ülkelerdeki kentleşme süreci ile gelişmemiş ya da azgelişmiş ülkelerdeki bu süreç farklı şekillerde yaşanmıştır. Bu nedenle Modernleşmeciler gelişmiş olanların özelliklerine sahip olmayan ülkeleri, azgelişmiş olarak değil de gelişmekte olan ülkeler olarak tanımlamayı tercih etmişlerdir, özellikle 1960'lı yıllarda Modernleşmeci yaklaşım azgelişmiş ülkelere olan bakışını değiştirmiştir.[33]

Azgelişmiş yapı ya da öğeler modernleşme sürecinde ortadan kalkacak ve bu oluşumlar zamanla içeriğini günümüz Batı toplumlarında var olan yapıların oluşturduğu modern aşamaya ulaşacaklardır. Bu sürecin ilk aşamalarını yaşayan günümüz gelişmekte olan

---

[28] ERSOY, M., "Göç ve Kentle Eklemlenme Sorunları", http://www.tepav.org.tr/tur/admin/dosyabul/upload/Melih_Ersoy.pdf, Erişim tarihi: 30.03.2010.

[29] YÖRÜKAN, T., 1968. **Kent Sosyolojisinin Teorik Temelleri**, İmar ve İskân Bak. Yayınları, Ankara, 278 s.

[30] ARON, R., 1986. **Sosyolojik Düşüncenin Evreleri**, Çev. Korkmaz Alemdar, Doğuş Matbaası, Ankara, 460 s.

[31] DURKHEİM, E., 1972. **Selected Writing**, Çev. Anthony Giddens, Chambridge University Press, Londra, 269 s.

[32] WEBER, M., 1966. **The City**, The Free Press, U.S.A, 242 s.

[33] EINSTANDT, S., 1966. **Modernization; Protest of Change**, New Jersey: Englewood Cliff. Prentice Hall., ss. 307-340, Londra.

ülkeleri, ilerici, dinamik, gelişmeye açık bir modern kesimle, tutucu durağan bir geleneksel kesimi birlikte barındıran ikili bir toplumsal modeli benimserler. Bu iki yapı büyük ölçüde birbirinden oldukça farklı ve bağımsız olup, bu durum geçicidir. Süreç içinde ya modern kesim büyüyecek, geleneksel kesimi ortadan kaldıracak ya da modern kesimden bilgi, beceri, teknoloji ve sermaye aktarımı yollarıyla geleneksel kesim dönüştürülecektir.[34]

Daniel Lerner ise gelişmekte olan ülkelerdeki bu geçiş sürecini hızlı kentleşme sendromuyla birlikte inceler. Yaygın işsizliği ve kent yoksullarının durumunu geçiş öğeleri olarak ele alır.[35] Bu durumun nedeni kentsel gelişme sürecinde yaşanan nüfus hareketlerinin hızıdır. Diğer bir deyişle kırsal alanlardan kentsel alanlara gelen kitle kentsel işgücü piyasası tarafından emilememekte ve yeni yapılanmalar ortaya çıkmaktadır. Modernleşmecilere göre göç, bölgesel ya da nüfus dengesizliğini gideren olumlu bir öğedir. Modernleşmeci Okul içinde yer alan Todaro, göçün nedenlerini dört ana başlıkta saptamaktadır:[36]

1. Göç, göreli yararlar ve ekonomik olarak göreli gerçekçi ekonomik beklentiler tarafından başlatılır, ekonomik olduğu kadar psikolojiktir de.
2. Göç kararını vermek beklentilerden ziyade var olan kırsal-kentsel fiyat artışlarının bir sonucudur.
3. Kentte iş bulma olasılığı kent işgücü pazarının durumuna bağlıdır.
4. Göç hızı, kentin oluşturduğu işgücü olanaklarının artışından daha fazladır.

Genel olarak modernleşmeciler piyasa mekanizmasının müdahalesiz çalışması için gerekli ortamın sağlandığı sistemlerde, göç mekanizmasının, emek gücünün bölgeler veya daha genel olarak mekânsal birimler arasında dengenin oluşmasına katkıda bulunduğunu belirtirler. Büyüme hızının görece düşük olduğu yörelerden daha gelişmiş yörelere yapılan göç, hem emek gücü gereksinimi az olan birinci bölgedeki istihdam baskısını, toprak/emek oranını ve dolayısı ile verimliliği olumlu yönde etkilemekte, hem de ikinci bölgenin gereksinim duyduğu işgücünü sağlamaktadır. Zaman içinde, gelişmiş kentsel yöreye yerleşen yeni nüfusun oluşturacağı yeni istem, azgelişmiş kırsal yörede üretim artışı ve iş gücü talebi doğuracak ve böylelikle göç oranı düşecektir. Kırsal kesimde nüfus fazlasının ortaya çıkışı ile bu süreç yeniden başlayarak, uzun dönemde bölgeler arası nüfus dengesi sağlanmış olacaktır. Bu denge kuramına göre, piyasa mekanizmasının çalışmasına dışarıdan bir müdahalenin yapılmadığı durumlarda bölgeler arasında sözü edilen nüfus dengesi sağlanmış olacaktır. Göç, bu çerçevede, dengesizlikleri giderici olumlu bir mekanizma olarak değerlendirilmektedir.[37]

1.5.2. Bağımlılık Okulu

Bağımlılık Okulu, Batı kapitalizminin Batı dışı mazlum toplumlarda ortaya çıkardığı tahribatları, sorunları ve yoksullaşmayı ilgi odağı olarak seçen, oralardaki geri kalmışlığı dinsel ve kültürel nedenlere değil, öncelikle Batılı toplumlarla olan bağımlılık ilişkilerine bağlayan bir ekoldür. Buna göre 16. yüzyıldan sonra yeryüzünde çevre ülkeleri merkez ülkelere bağımlı kılan uluslararası bir dünya sistemi oluşmuştur.[38]

---

[34] ERSOY, M., 1985. "*Kentsel Sanayi Kesimi Bağlamında Modernleşme ve Bağımlılık Okullarına Bir Eleştiri*", Toplumsal Araştırmalar Dergisi, X, Nisan-Mayıs, ss. 51–67, Ankara, s.5

[35] LERNER, D., 1967. "*Comparative Analysis of Processes of Modernization*", H.Miner (Ed.), The City in Modern Africa, Londra, ss. 21–38.

[36] TODARO, M. P., 1989. **Economic Development in The Third World**, Longman Inc., New York & London.

[37] ERSOY, 1985, Göç ve Kentsel Bütünleşme, s.8

[38] KONGAR, E., 1999. **Devrim Tarihi Açısından ve Toplumbilim Açısından Atatürk**, İstanbul, Remzi Kitabevi, s.73 ; TOPSES, M.D., "*Baykan Sezer'in Modernleşme Kuramlarına Yaklaşımı ve Max Weber Eleştirisi*", http://www.sdergi.hacettepe.edu.tr/devrimtopses.pdf, erişim tarihi: 29.03.2010

Bağımlılık Okulu'na göre göçün kaynağı gelişmiş metropollerin kırsal alanla olan ve sürekli kendi lehine işleyen eşitsiz değişim ilişkilerinin oluşturduğu sömürü zinciridir. Kapitalizm bölgeler arasında dengesizlik oluşturan bir işleyişe sahiptir. Devlet politikalarıyla müdahale edilmemesi durumunda bölgeler arası dengesizlik zaman içinde dayanılmaz boyutlara ulaşacaktır.[39]

1960'lı yıllardan itibaren Modernleşme Okulunun modern ve geleneksel ayrımının ve bunların dönüşüm sürecinin etnosantrik yönü yoğun eleştiriler almıştır. Ersoy'a göre emek sermaye hareketinin ülkeler ve bölgeler arasındaki gelir dengesizliğini azaltacağı modernleşmeciler tarafından ileri sürülürken, gerçekte bu süreç tersi bir yönde yaşanmıştır, özellikle kır ve kent arasındaki göç ve emek-sermaye aktarımı açısından mevcut dengesizlik daha da artmıştır. Bu durum ise Bağımlılık Okulunun gelişmesine yol açmıştır.[40] Bağımlılık okulu mensuplarının en önemli ortak noktaları, geri kalmışlığın nedenlerini geri kalmış ülkeler dışında kabul ediyor olmalarıdır.[41]

Bağımlılık Okulu, Modernleşme Okulu'nun piyasa sisteminin olumluluğu görüşüne karşı bir tez ileri sürer. Buna göre ülkeler ve bölgeler arası dengesizlik, eğer hiçbir müdahale yapılmazsa artacak hatta dayanılmaz boyutlara ulaşacaktır. Bu model çerçevesinde kentle bütünleşme sürecinde göç edenlerin emek sürecini kentsel piyasa içinde değerlendiren Bağımlılık Okulu göçün yöneldiği sömüren ve emeği çeken anakentler arasında tek yönlü ve sürekli bir ilişkinin olduğunu ve çevrenin belirli bir süre sonra tüm etkinliğini kaybederek var oluş koşullarını yitireceğini söyler.[42]

Günümüzde hammadde, işgücü ve pazar olarak çevre ülkelerden merkeze sürekli kaynak aktarmak yerine merkezden gelen sermayeyle çevre ülkelerin sanayileşmesinde yeni eğilimler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunun sonucunda ise son zamanlarda ülke içerisinde az gelişmiş yerlerden olan göçün yöneldiği merkezlerden birisi de yabancı sermaye ile kurulan tesislerin yoğunlaştığı bu yeni sanayi odaklarıdır.[43]

Azgelişmişliğin, gelişmiş kapitalist ülkelerle girilen ekonomik ilişkiler sayesinde geliştiği görüşünden hareket eden Bağımlılık Okulu ise, azgelişmiş ülkelerin gelişmesinin 'bağımsız gelişme' ile gerçekleşebileceğini öngörür. Devletin bağımsız bir ekonomik kalkınmada, sermaye mallarının ülke içinde üretimini sağlayabilecek ekonomik yapıyı oluşturması gerekir. Devletin ülkenin ekonomiye müdahalesi konusunda bir diğer yaklaşım Kalkınmacı devlet yaklaşımıdır.[44]

Gerek Wallerstein, gerek Frank, gerekse diğer Bağımlılık Okulu temsilcileri üç temel varsayım üzerinde durur:

---

39 ERSOY, "Göç ve Kentle Eklemlenme Sorunları"

40 ERTÜRK, Y., 1980. **Social Change in Southeastern Anatolia**, Cornell University, Muputurth Ed. Ph.D., USA, s.15

41 BRİEN Philip J. O., 1992. "*Latin Amerikan Bağımlılık Kuramlarına Bir Eleştiri*", Çev. ve Der: M. Ersoy, Emperyalizm Gelişme ve Bağımlılık Üzerine, Verso Yayınları, Ankara; YAVİLİOĞLU, C., 2002. "*Geri Kalmışlık Olgusu ve Ekonomistik Kalkınma Teorileri (Eleştirel Bir Yaklaşım)*", Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt:3, Sayı:2, s.62

42 ERSOY, 1985. Göç ve Kentsel Bütünleşme, s.113

43 ÇAĞLAYAN, Ş. 2006. "*Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi*", Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE), Sayı: 17, s.80-82; YAKAR, M. ve YAZICI Hakkı, 2009. "*Emirdağ İlçesinde Göçlerin Tarım Alanlarına Etkileri*", Coğrafi Bilimler Dergisi, CBD 7(2), ss. 163 – 176, s. 165-166

44 AMSDEN, A. H. 1989. **Asia's Next Giant: South Korea and Late İndustrialization**, New York: Oxford University Pres.; HAGGARD, S. ve MOON, C. 1990. "*Institutions and Economic Policy*", World Politics, Vol:42, Sayı 2, January 1990, s: 210-237; ÖNİŞ, Z. 1998. **State and Market: The Political Economy of Turkey in Comparative Perspective**, İstanbul: Boğaziçi Ünv. Yayınları, ss: 197-216; AKAY, S. "*Bilgi Toplumu ve Türkiye'nin Gelişme Sürecine Olası Etkileri*", http://iibf.ogu.edu.tr/kongre/bildiriler/01-04.pdf, erişim tarihi: 28.03.2010

1. Merkez ülke ya da bölgelerin çevreyle kurdukları ilişki bağımlılık ve sömürü ilişkisidir.
2. Toplumun farklı tabakaları arasındaki eşitsiz ilişki, çevrenin marjinalleşmesine neden olacaktır.
3. Toplumsal evrim, bütünleşme yönünde değil marjinalleşme yönündedir.

Üç temel varsayımdan da anlaşıldığı gibi Bağımlılık Okulu, Modernleşme Okulu'nun ulusal düzeyde yapılan çalışmalara öncelik vermesine karşın, iç dinamikleri göz ardı ederek uluslar arası düzeydeki ilişkileri temel almaktadır. Ersoy'a göre bu tek yanlı abartılmış önem, zaman zaman iç dinamikleri, var olan sınıfsal yapı ve ilişkileri, dış dinamiklerin türevi olarak kavranmasına yol açmıştır. Ersoy'un da belirttiği Bağımlılık Okulu merkez-çevre ilişkilerini dünya merkezleri, uluslararası sistemin bir parçası olarak sorunları analiz ederken, iç dinamikleri ve bu iç dinamiklerin geliştirdiği olguları ve süreçleri (kent yoksullarının yerleşim yerleri ve bunların kentle olan ilişkileri gibi) göz ardı edilmiştir.

1.5.3. Eklemlenme Yaklaşımı

1970'lerden itibaren Bağımlılık Okulu, analizlerini sadece uluslararası düzeyde yapması nedeniyle yoğun eleştiriler almış, yeni bir yaklaşımın doğmasına yol açmıştır.[45] Son yıllarda yapılan çalışmalarda çevre oluşumların yapıları ve bu yapılanmanın tarihi incelenirken iç ve dış dinamiklerin birbirlerini nasıl karşılıklı etkiledikleri ayrıntılı biçimde ele alınmaktadır. Bu çerçevede vurgulanan ilişki farklı üretim tarzlarının birbirleriyle eklemlenme biçimi ve bunun sonuçları olmaktadır. Böylece göç olgusu bireysel davranış modelleri olarak değil, farklı üretim tarzlarının kırsal yörelerdeki eklemlenme evre ve biçiminin insanlar üzerindeki sonuçları çerçevesinde değerlendirilmektedir.

Kısacası, kapitalizm öncesi tarzlarda emek gücünün özgürlüğü bir dizi ideolojik, kültürel ve politik araçla engellendiği için çevre ve toplumsal oluşumlarda kapitalist ve kapitalizm öncesi tarzların eklemlenmesinin ilk evrelerinde (merkantil evre) iki farklı tarz göçe gerek olmadan bir arada yaşamak durumunda kalmışlardır.[46]

Ancak bilindiği gibi emek gücünün bir meta olarak özgürce satılıp alınması kapitalizmin vazgeçilmez önkoşuludur. Bu nedenle de kapitalizme geçiş aşamasında ve kapitalizmin çevre oluşumlarda başat tarz olarak yerleşmek üzere yayıldığı ikincil evrede (sömürgeci evre) özgür emeğin ve dolayısı ile göçün can alıcı bir işlevi vardır. Kapitalist üretim ilişkilerinin yerleşmesi için emek gücünün gereken zamanda, gerektiği miktarda ve gereken yerde bulunabilmesi gerekir. Merkezde bu evrim kırda feodal üretim tarzının çözülmesi ile sağlanırken çevre oluşumlarda kırsal yörelerdeki emek gücü zorla yerinden edilerek kentlere göçe ve fabrikalarda, maden ocaklarında çalışmaya zorlanmıştır.[47] Ancak bazı örneklerde eklemlenmenin özgül biçiminin bu oluşumlarda göçün kırsal kesimdeki kapitalizm öncesi tarzların çözülüp dönüşmelerini kolaylaştırmaktan çok bu tarzların yaşamlarını yapay biçimde de olsa sürdürüp güçlendirmelerinin maddi temellerini sağladığına da tanık oluyoruz.[48]

Bugün ulaşılan evrede ise artık kapitalizmin egemen üretim tarzı olması nedeni ile kırsal kesimin üretim araçlarından yoksun kesimi kırdaki iş olanaklarının sınırlılığı nedeni ile emek gücünü daha rahat satabileceği kentlere göç etmektedir. Kısacası, kırdan kente göç kapitalist üretim tarzının ulusal ölçekte yaygınlaşmasına ve önem kazanmasına önemli ölçüde katkıda

---

45 ERSOY, "Kentsel Sanayi Kesimi Bağlamında Modernleşme ve Bağımlılık Okullarına Bir Eleştiri", s.56

46 ARRIGHI, G., 1970. "Labor Supplies in Historical Perspective : A Study of the Proletarianization of the African Peasantry in Rhodesia" , Journal of Development Studies, V.6, ss.492 s.197-234

47 ARRIGHI, s.197-234

48 STANDING, G., 1981. "Migration and Modes of Explanation : Social Origins of Immobility and Mobility", Journal of Peasant Studies, v.8. ss. 173–211.

bulunan bir olgu olarak incelenmelidir.[49] Eklemlenme olarak adlandırılan bu yaklaşım henüz gelişmekte olan bir yaklaşımdır ve iki temel varsayımı vardır;[50]

1. Kentsel bütünleşme, kapitalist ve kapitalist öncesi ilişkilerin kendi özgül koşulları içinde bir eklemlenme sürecini içerir.
2. Eklemlenmenin biçimi, özgül ve yerel koşullar içinde gerçekleşecektir.

Eklemlenmeci yaklaşımın dünyadaki temsilcileri olarak Foster-Carter, Wolpe, Laclau, Taylor ve Mouzelis sayılabilir. Türkiye'de ise yaklaşımın temel savunucusu Melih Ersoy'dur.[51]

Eklemlenme perspektifi, toptancı varsayımlar yerine, göçmenlerin kentlilerle birlikte oluşturacakları yeni bileşimin yapısının araştırılması gereğine değinir. Bu karşılıklı etkileşimde her iki kesim de diğerini dönüştürmeye çalışacaktır. Yeni bileşimde, daha güçlü ve yerleşik olan kent kültürü, ideolojisi ve ekonomisinin başat unsurlar olmasına karşılık, göçmenlerin kırdan taşıdıkları, beraberlerinde getirdikleri kültürel, ideolojik ve ekonomik öğeler de varlığını sürdürmeye çalışacak ve böylelikle birbirini karşılıklı etkileyen yepyeni bir eklemlenmiş kentsel yapı ortaya çıkacaktır.[52]

Böylelikle, örneğin eklemlenmenin günümüzde hala varlığını sürdüren emperyalist aşamasında kapitalist üretim tarzı -genişletilmiş anlamında- çevresel toplumsal oluşumlarda başat tarz olarak sistemin hareket yasalarını ve yeniden üretim mekanizmalarını belirlerken, kapitalizm-öncesi tarzlar -sınırlanmış anlamında- üretim birimleri düzeyinde varlıklarını sürdürürler. Kavramları tanımlamak gerekirse, genişletilmiş anlamıyla üretim tarzı, üretim ilişkileri ve üretici güçler ile onlardan kaynaklanan hareket yasaları veya yeniden üretim mekanizmalarıyla birlikte tanımlanır. Dar anlamda üretim tarzı kavramı ise üretim ilişkileri ve üretici güçler gibi sınırlı sayıda öğe tarafından belirlenmektedir.[53]

Kentle bütünleşme kavramına yüklenen farklı içerikler açısından incelendiğinde, Modernleşme Okulu kentlilerin -açıkça belirtilmemesine karşın küçük kent soylu kesimin ulaştığı ideolojik, politik ve ekonomik yaşam biçimlerini kentten kıra göç edenlerin ileride ulaşacakları bir ideal durum olarak görmektedir. Diğer bir anlatımla, kentle bütünleşmelerinin düzeyi, göçmenlerin ne denli benzer bir yapı oluşturabildikleri veya anılan yaşam tarzı ve ilişkiler ağına hangi ölçüde girebildiklerinin ölçülmesiyle gerçekleşecektir. Ersoy, bütünleşmenin "Modernleşme" diye adlandırılan bir evrim sürecinin alt evrelerinde bulunan bir nüfus grubunun (göçmenler) dönüşüm geçirerek bu sürecin üst evrelerine ulaşmış kent soylu kesime benzemesi, onunla birleşmesi, aynılaşması olgusu olduğunu belirtir.[54]

Eklemlenme ise bütünleşme kavramına farklı bir anlam yükler. Bütünleşme birbirinde farklı, nitelik bakımından ayrışmış iki kesimden birisinin diğerine dönüşmesi, ona benzemesi, onunla aynılaşması inceleme konusu olurken, eklemlenme bu olgu ya da öğelerin birlikte oluşturdukları sentezin yapısının araştırılması, ön plana çıkarılmasını içerir. Ersoy, yeni bileşimde kent kültürü ideolojisi ve ekonomisinin başat unsurlar olmasına karşılık göçmenlerin kırdan taşıdıkları, beraberinde getirdikleri kültürel, ideolojik ve ekonomik öğelerde varlığını sürdürebildiğini belirtir.[55]

---

[49] ERSOY, Göç ve Kentsel Bütünleşme, s.16
[50] ERSOY, 1985. “Kentsel Sanayi Kesimi Bağlamında Modernleşme ve Bağımlılık Okullarına Bir Eleştiri”, s.56
[51] ERSOY, s.56
[52] ERSOY, “Göç ve Kentle Eklemlenme Sorunları”
[53] WOLPE, H., 1984. **Üretim Tarzlarının Eklemlenmesine Giriş**, Çağatay Keskinok ve Melih Ersoy (Ed.), Üretim Tarzlarının Eklemlenmesi Üzerine, Birey ve Toplum Yayınları, No:18, Ankara, s: 23-57.
[54] ERSOY, 1985. Göç ve Kentsel Bütünleşme, s.16
[55] ERSOY, s.19

Bu yaklaşım kırsal ve kentsel olanın birbirine dönüştürülmesini değil, karşılıklı olarak birbirini etkileyen yeni eklemlenmiş bir kentsel yapıyı ele alır ve analiz eder. Dolayısıyla bu çalışmada da eklemlenme yaklaşımı benimsenmiştir.

2. BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

2.1. Sorunun Tanımlanması

Bu çalışmada Şırnak'a göç edenlerin sosyo-ekonomik ve kültürel yapıları kentle bütünleşme sürecinde, kendi kültürel yapılarını hangi düzeylerde koruyabildikleri ve kent kültürüyle nasıl bir eklemlenme sürecine girdikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda araştırmanın temel sorunu, Şırnak'a göç eden ailelerin kentle bütünleşme düzeylerinin belirlenmesidir. Bu çalışmada temel alınmış olan alt sorunlar, sorular şeklinde düzenlenmiş olup aşağıda belirtilmiştir:

1. Kent ekonomisinin kente uyum sürecinde etkisi nedir?
2. Göçmen ailelerin kentsel ortama girmelerinde hemşeri ve akrabaları ile olan bağları yardımcı olmakta mıdır?
3. Mahalledeki komşu ve hemşerilerle kurdukları yardımlaşma ağı beraber yerleştikleri alanı düzenlemede ve konut ihtiyacını karşılamada yararlı olmakta mıdır?
4. Göç eden ailelerde, kentsel yaşamla bütünleşme sürecinde, kırsal alışkanlık ve değerlerin yeri nedir?
5. Kırdan kente göç etmiş ailelerde; kırsal alışkanlıklar, gelenek ve görenekler sosyal açıdan onları kent toplumundan tümüyle ayıran şekilde etkili olmakta mıdır?
6. Kente göç eden aileler ekonomik ve sosyal güvenceye ulaştıktan sonra kırla olan ilişkileri ne şekilde değişmektedir?
7. Hemşeri ve akraba ilişkilerinin yerini alacak kurumsallaşmış kentsel örgütlerin geliştiği aşamalarda, kendi yararlarına olduğu vakit, ilişkiler bu örgütlere katılım şeklinde midir?
8. Kentle bütünleşme süreci sonucu kentsel örgütlere katılım ne yönde olmaktadır?
9. Gelir düzeyi ile politik varlık gösterme arasında bir ilişki var mıdır? Varsa bu ilişki politik radikalizm veya düzeni değiştirme boyutlarına varmakta mıdır?
10. Mahalledeki merkezi ve yerel yönetim otoriteleri tarafından sağlanması gereken altyapı tesisleri ve hizmetler ne durumdadır? Bu kentsel hizmetlerin (sağlık, eğitim vb.) göçmenler tarafından kullanım durumu nedir?
11. Tüketim kalıplarının kentle bütünleşmedeki rolü nedir?
12. Göçmenlerin kentsel uyum ve başarıda etkili olan faktörlerden eğitim, gelir, meslek tipi ve statünün etkisi konusundaki görüşleri nelerdir?

Araştırma, temel sorunu ve onu açıklayıcı on altı alt sorun altında konuyu tartışma ve örneklem çerçevesinde karşılaştırmalar yapma amacını taşımaktadır.

2.2. Araştırma Varsayımları

Araştırma, göç edenlerin kentle olan bütünleşmelerini göz önüne alınarak, bazı varsayımlar üzerine kurulmuştur.

1. Kent ekonomisi dönemsel olarak farklı miktar ve nitelikte istihdam sağlar. Bu istihdam olanakları göçenlerin elde edecekleri iş ve ekonomik koşulları direkt etkileyeceğinden, göçenlerin kente uyumu sürecini artırıp azaltmaktadır.
2. Göçmen ailelerin kentsel ortama girmelerinde hemşeri ve akrabaları ile olan bağları yardımcı olmaktadır.
3. Mahalledeki komşu ve hemşerilerle kurdukları yardımlaşma ağı beraber yerleştikleri alanı düzenlemede ve konut ihtiyacını karşılamada yararlı olmaktadır.
4. Göç eden ailelerde, kentsel yaşamla bütünleşme sürecinde, kırsal alışkanlık ve değerler kaybolmaktadır.
5. Kırdan kente göç etmiş aileler, onları sosyal açıdan kent toplumundan tümüyle ayıracak kadar, kırsal alışkanlıklarına, gelenek ve göreneklerine bağlı değillerdir.
6. Kente göç eden kişi, kendisinin ve ailesinin, ekonomik ve sosyal güvencesini garanti altına aldıktan sonra kırla olan ilişkisini en aza indirme eğilimindedir.
7. Hemşeri ve akraba ilişkilerinin yerini alacak kurumsallaşmış kentsel örgütlerin geliştiği aşamalarda, kendi yararlarına olduğu vakit, ilişkiler bu örgütlere katılım şeklindedir.
8. Kentle bütünleşme süreci sonucu kentsel örgütlere katılım artmaktadır.
9. Kente yerleşme süresi arttıkça göçenler iş ve konut sorunlarını çözdükten sonra; yerleştikleri mahallenin altyapı sorunlarının giderilmesi ve mahallenin güzelleştirilmesi konularında daha ilgili olmaktadır.
10. Gecekondularda yaşayan dar gelirli aileler sistem içindeki ufak olanakları en üst seviyede kullanmaktadır ancak politik varlık göstermedikleri görülür. Göçenler ne politik radikalizm göstermekte ne de eylemle düzeni değiştirmek fikrini benimsemektedirler.
11. Mahalledeki merkezi ve yerel yönetim otoriteleri tarafından sağlanması gereken altyapı tesisleri ve hizmetler öncelikle düşük seviyelerdedir. Çünkü bölgenin imar boyutunun yasallaşması sonucu bu tesisler ve hizmetler yatırımları artmaya başlar, zaman içerisinde olgunlaşma gösterir. Bunun da nedeni yönetimlerin politika üretme eksikliğidir. İncelenen diğer kentsel uyum göstergelerinde olduğu gibi ekonomik sorunlarını çözenin sosyal uyumu daha kolaylaşmaktadır. Yine de bu kentsel hizmetlerin (sağlık, eğitim vb.) ve kentsel kuruluşların göçmenler tarafından kullanılması sadece yüksek gelire bağımlı değildir.
12. Göç eden ailelerin kentle bütünleşme sürecinde, kırsal tüketim kalıplarından uzaklaşarak kentsel tüketim kalıplarına uyum gösterdikleri görülür.
13. Göçmenlerin kentsel uyum ve başarıda etkili olan faktörlerden eğitimin etkisinin en fazladır. Diğer en önemli etkenlerden biri de gelirdir. Kentsel uyum ve başarıda diğer önemli etkenler meslek tipi ve statünün etkisi oldukça yüksektir.

Burada Şırnak'a yerleşen göçmen ailelerle ilgili verilen cevaplar, ilk bölümde bahsettiğimiz sorunlar ve varsayımlar doğrultusunda incelenecektir. 2006 Yılında 41 aile reisi ile yapılan anket çalışması[56] sonucu elde edilen veriler çizelgeler halinde sunulacak ve bu çizelgelerle ilgili yorumlar yapılacaktır.

[56] ÇİFTÇİ, Ç, 2006, **Şırnak'a Göç ve Kentsel Bütünleşme**, KSÜ-İİBF- Kamu Yönetimi Bölümü Bitirme Tezi, Kahramanmaraş-, s. 108-168

2.2.1. Anket Yapılanların Demografik Özellikleri

Şırnak'a göç edilen tarihlere bakıldığında en yoğun göçün 1980-1990 tarihleri arasında olduğu görülmektedir. 1990 sonrasında 1980'li yıllara göre göç oranında düşüş gözlenmektedir.

Çizelge 2.2.1.1. Anket Uygulanan Kişi

	Seçenekler	Adet	Yüzde
Anket Uygulanan Kişi	Koca	25	60.0
	Eşi	16	40,0
Toplam		41	100,0

Çizelgeyi incelediğimizde; anket uygulanan kişilerin aile reisi olarak varsaydığımız koca olmasına özen gösterilmiştir. Anket uygulananların %60,0'ı koca olup, geri kalan %40,0'lık kısmı ise eşleridir.

Çizelge 2.2.1.2.Kaç Yıl Önce Şırnak'a Yerleştikleri

Seçenekler	Adet	Yüzde
5-9 sene	1	2,4
10-14 sene	18	43,9
15-19 sene	17	41,5
20-24 sene	4	9,8
25-29 sene	1	2,4
Toplam	41	100,0

Çizelge incelendiğinde, anket yapılan göçmen ailelerin %2,4'ü 1997-2001 , %43,9'u 1992-1996, %41,5'i 1987-1991 döneminde, %9,8'i 1982-1986 döneminde, %2,4'ü 1977-1981 yılında ve önceki senelerde Şırnak'a göç etmişlerdir. Genellikle Şırnak'ın merkez köylerinden terör nedeni ile Şırnak merkeze göç ettikleri görülmektedir.

Çizelge 2.2.1.3. Şırnak'a Kesin Göç Kararını Nasıl Aldıkları

Seçenekler	Adet	Yüzde
Ailece	27	73.0
Kendi Başına	3	8.1
Ebeveynlerinin Sayesinde	6	16,2
Görev Nedeni İle	1	2,7
Toplam	37	100,0
Katılmayan	4	
Toplam	41	

Şırnak'a göçen ailelerin göç kararını nasıl aldıkları sorulduğunda; %73,3 oranında ailece, %8,1 oranında aile reisinin kendi başına, % 16,2 oranında ebeveynlerin tavsiyesi, %2,7 oranında görev nedeni ile kesin göç kararı aldıkları görülmektedir.

Çizelge 2.2.1.4. Ailelerin Şırnak'a Göç Nedenleri

Seçenekler	Adet	Yüzde
Şehrin Sosyal Kurumlarından Yararlanabilmek İçin	1	2.4
İş Bulabilmek İçin	16	39,0
Kendisi Veya Yakınlarının Eğitimi İçin	2	4,9
Akraba Ve Tanıdıkları Burada Yaşadığı İçin	2	4,9
Daha İyi Geçinme İmkânları Olduğu İçin	1	2.4
Ailevi Nedenler Nedeni İle	3	7.3
Sosyal Güvenliğe Sahip Olmak İçin	1	2,4
Tayin Nedeni İle	1	2,4
Terör Nedeni İle	14	34,1
Toplam	41	100.0

Ankete katılanların Şırnak'a göç etme nedenlerine bakıldığında, ekonomik beklentilere ilişkin cevapların öne çıkması yine göçün gelir düzeyini ve karşılaşılacak fırsatları artırmakla olan doğrudan ilişkisini açıklamaktadır. Anket sonuçlarına göre; göçmenlerin %39,0'u iş bulabilmek için, %2,4'ü şehrin sosyal kurumlarından yararlanabilmek için, %4,9'u eğitim için, %4,9'u akrabaları bulunduğu için, %2,4'ü geçinme imkânı için, %7,3'ü ailevi nedenler, 2,4'ü sosyal güvenlik için, %2,4'ü tayin nedeni, %34,1'i terör nedeninden dolayı Şırnak'a göç etmiştir.

Çizelge 2.2.1.5. Aile Reisinin Şırnak'a Kimlerle Geldikleri

Seçenekler	Adet	Yüzde
Annem Babamla Birlikte Geldim	18	43,9
Bekâr Olarak Geldim	1	2,4
Eşim Ve Çocuklarımla Geldim	22	53.7
Toplam	41	100.0

Çizelge'de görüldüğü üzere; göçmen ailelerin reislerine kimlerle birlikte geldikleri sorulduğunda; %53,7 oranında eşi ve çocukları ile beraber, %43,9 oranında anne ve babası ile birlikte, %2,4'ünün bekâr olarak Şırnak'a gelmişlerdir. İş bulma olasılığının önceki dönemlere göre yükseldiği 1980 sonrası dönemde anne-babası veya kendi ailesi ile beraber göç etmenin artış gösterdiği gözlenmektedir.

Yaptığımız araştırmanın sonucunda; Şırnak'tan önce başka uğrak yerleri olmadığını belirtenlerin %92,7 oranında olduğunu görmekteyiz. Çoğunlukla köy ve kasabalar ile ilçelerden göçenlerin başka yere göçmemiş olması ve daha önce göçmüş olan akraba ve hemşerilerinin yanına göçmeleri ilişki ağlarının kullanılması açısından normaldir. Bu toplumsal ilişki ağlarını kullanarak iş ve konut sorununu çözmeleri gerçekleşmektedir. Başka bir yere göç ettiğini söyleyen %39,0 oranındaki 16 görüşmecinin büyük bir çoğunluğunu iş bulabilmek için Şırnak'a göç ettiğini belirten aileler oluşturmaktadır. Buna ek olarak, ekonomik nedenlerden dolayı Şırnak'a göç ettiğini belirten görüşmeciler arasında daha önce Şırnak'tan başka bir yere göç edenlerin oranı oldukça düşüktür.

2.2.2. İç Göç ve Ekonomik Faaliyetler

Memleketten Şırnak kent merkezine çeşitli nedenlerle çeşitli zamanlarda göç eden nüfusun kentle bütünleşmelerini, memleketleriyle olan ilişkilerini ekonomik faaliyetler bağlamında inceleyen bu çalışmada göç süreci temel olarak göçmenlerin hangi yerleşim birimlerinden göç ettiği, 1980'e göre göç dönemi, eğitim durumu gibi temel değişkenlere göre yorumlanmıştır. Deneklerin gelir gruplarına göre dağılımı oldukça düzenlidir. Bulgulara göre, genellikle kentte kalış süresi arttıkça deneklerin gelir durumu yükselmekte, niteliği daha yüksek işler bulmakta ve düzenli işler bulmaya başlamaktadırlar. Göç etmeden önce yaşanan yere göre denekler değerlendirildiğinde, diğer iller ve ilçelerden göç etmiş olanların gerek iş geçmişleri, gerekse gelir durumu bakımından köyden göç etmiş olanlara kıyasla daha iyi durumda oldukları ortaya çıkmıştır. Kentte kalış süresine göre de böyle bir iyileşmeden söz etmek olanaklıdır. Ancak işsiz kalma oranlarına bakıldığında 1980 sonrası göç edenlerin kentte daha uzun süredir kalanlara kıyasla işsiz kalma oranlarının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte, göçmen aile reislerinin %78.14 oranında bir dönemde olsa işsiz kaldıklarını ve geri kalan %21,86'sı ise hiç işsiz kalmadıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca aile reislerinin ilk olarak çalıştıkları işe bakıldığında ankete katılan aile halkı reislerinin serbest meslek grubu %54,5 payla Şırnak ortalamasından yüksek olduğu görülmüştür. Bu durum Türkiye'nin 1980 sonrası içinde bulunduğu yapısal ekonomik koşullardan ayrı düşünülmemelidir.

Çalışmanın bu kısmında, Şırnak'a göç eden 41 aile reisiyle yapılan alan araştırmasının ekonomik anlamdaki bulguları incelenecektir. Kent yaşamının ekonomik anlamda sunduğu

bazı olanakların göç edenler tarafından ne derece kullanıldığı ekonomik anlamda kentle bütünleşmeyi değerlendirmek için kullanılabilir. Örneğin; ailenin aylık gelirini oluşturan kalemler, ailenin aylık harcama miktarları bu anlamda önemli göstergeler olabilir.

Çizelge 2.2.2.1. Kentte Yerleşildiğinde Karşılaşılan En Büyük Sorun

Seçenekler	Adet	Yüzde
Konut	17	41,5
Sağlık	1	2,4
Eğitim	4	9,8
İşsizlik	17	41,5
Yalnızlık-Yabancılık	2	4,9
Toplam	41	100,0

Çizelge incelendiğinde; %41,5 ile işsizlik ve konut birinci sırada, ikinci sırada %9,8 eğitim sorunu, ardından %4,9 ile yalnızlık-yabancılık, %2,4 ile sağlık sorunu gelmektedir. Çünkü öncelikle belirli bir eğitim yaşını geçmiş askerlik ve benzeri şartları tamamlamış göçmen erkek nüfusu her şeyden önce iş bulmak ve konut sorununu halletmek amacındadır. Bu sorunları da hemşeri ve akraba ilişkilerini kullanarak çözmeye çalışmaktadır. Bu esnada herkes bu ilişkileri kullanabilecek kadar şanslı olamamaktadır. Bazı göçmenler için bu ilişkilerin şartlarının oluşmamış olması hissedilen yalnızlık-yabancılık sorununu ortaya çıkarmaktadır. Bu temel sorunların sonrasında ise sağlık ve eğitim en alt düzeylere düşmektedir.

Çizelge 2.2.2.2. Aile Reisinin İş Arayacak Olsa Kime/Nereye Başvuracağı

Seçenekler	Adet	Yüzde
Komşulara Başvururum	5	12,8
Akrabalara Başvururum	14	35,9
Hemşeri-Arkadaşlara Başvururum	5	12,8
Hemşeri Olmayan-Arkadaşlara Başvururum	1	2,6
Hiç Birine Başvurmam	12	30,8
Toplam	37	100.0
Katılmayan	4	
Toplam	41	

Çizelge'de görüldüğü üzere; aile reisleri iş arayacak olsalar öncelikle %30,8 oranında kimseye başvurmadan kendileri iş arayacaklarını, %12,8 komşulara başvurduğunu, %35,9'u akrabalara başvurduğunu, %12,8 hemşeri arkadaşlara, %2,6 hemşeri olmayan arkadaşlara başvurduğunu ifade etmişlerdir. Kentin koşul ve olanakları hakkında neredeyse yok denecek kadar az bilgisi olan bu insanların iş bulmalarında sınama-yanılma yöntemine başvurdukları gözlemlenmiştir. İş ve işçi bulma konusuyla ilgili kurumsallaşmanın eksik olması göç eden ailelerin iş bulana kadar bir tür bocalama dönemi yaşadığını ortaya koymaktadır.

Çizelge 2.2.2.3. Neden Bu Mahallenin Seçildiği

Seçenekler	Adet	Yüzde
Akrabalarım Burada Oturuyor	17	41.5
Hemşerilerim Burada Oturuyor	2	4,9
Konut Satın Alma/Kiralama Ucuz	21	51,2
Merkeze Yakın Olduğu İçin	1	2,4
Toplam	41	100,0

Çizelge'de neden yerleşmek için bu mahallenin seçildiği soruldu. Ankete katılanların; %41,5 akrabalarının burada oturduğu için. %51,2 ise konut satın alma / kiralamanın bu mahallede ucuz olduğu, %2,4 ise işine yakın olduğu için, %4,9 ise hemşerileri bu mahallede oturdukları için bu mahalleyi seçtiklerini belirtmişlerdir. Aile reislerine oturdukları mahallede

başka hemşerilerinin olup/olmadığı sorulduğunda %92,7'i var olduğunu, %7,3'ü olmadığını belirtmişlerdir.

Çizelge 2.2.2.4. Şırnak'ta En Sık Görüşülen Ailelerin Yakınlığı

Seçenekler	Adet	Yüzde
Komşulara	24	58.5
Akrabalara	14	34.1
Hemşeri-Arkadaşlara	3	7.3
Toplam	41	100,0

Göçmen ailelerin Şırnak'ta en sık görüştükleri ailelerin yakınlığı sorulduğunda, göçmenlerin %34,1 oranında akrabalar, %58,5 oranında komşular, %7,3 oranında hemşeri-arkadaşlar, %0,9 oranında hemşeri-olmayan arkadaşlar oldukları görülmektedir.

2.2.3. Göç Edilen Yerle Sürdürülen İlişkiler ve Alt Yapı Durumu

Göçmen aileler, Şırnak ilinin küçük bir yerleşim olmasıyla da ilişkili olarak yardımlaşmanın çok az olduğunu belirtmektedirler. Ancak özellikle köyden göç edenlerin artık memlekette kimsesi olmadığını belirtmesi, Şırnak'ın köylerinin boşalmakta olduğuna işaret etmektedir. Bu oran 1980 öncesinde köyden göç etmiş olanlarda daha yüksek çıkmaktadır. Memlekette daha çok yardımlaşma olduğunu söyleyenler ise genelde bunu akrabalarının memlekette olmasına bağlamaktadırlar. Bir başka deyişle, göç edilen yerde akraba olma durumu yardımlaşma olanağına işaret etmektedir. Çizelgede dikkat çeken bir konu da, kentte kalış süresi arttıkça küçük oranda da olsa artış gösteren "geleneksel yaşam nedeniyle" daha çok yardımlaşma olduğunu söyleyenlerdir.

Çizelge 2.2.3.1. Memlekete Gitme Nedenleri

Seçenekler	Adet	Yüzde
Hiç Gidilmez	7	17,5
Hasat İçin	15	37,5
Tatil İçin	2	5.0
Ailevi Nedenlerle	12	30,0
Hasat İçin, Tatil İçin	2	5,0
Hasat İçin, Ailevi Nedenlerle	2	5,0
Toplam	40	100,0
Katılmayan	1	2,4
Toplam	41	100,0

Göçmen ailelerin Çizelge incelendiğinde; %30,0 oranında ailevi nedenlerle, %5,0 oranında ise tatil için, %37,5 oranında hasat için memlekete gittiklerini belirtirken; % 17,5 bir bölüm ise hiç gitmediklerini belirtmiştir. Ailevi nedenlerden kastedilenin ise deneklere sorulduğunda doğum, ölüm (cenaze), evlilik (düğün) gibi çok önemli ve gidilmezse olmaz nedenler yüzünden ziyaret yapıldığıdır.

Bunun yanı sıra maddi durumu düşük olan ailelerde ise; tatil için tercih edildiği görülmektedir. Hiç gidilmez diyen deneklerin büyük bir oranının aile büyüğü memlekette kalmamış ve uzun süredir kentte oturan grup olduğu görülmektedir.

Çizelge 2.2.3.2. Memleketlerinden Neler Geldiği

Seçenekler	Adet	Yüzde
Hiç Bir Şey Gelmez	21	51,2
Yiyecek Gelir	18	43,9
Yakacak Gelir	1	2.4
Satmak İçin Öteberi Gelir	1	2,4
Toplam	41	100.0

Çizelge incelendiğinde; anket yapılanların %51,2 gibi büyük bir bölümü memleketinden hiçbir şey gelmediğini belirtmiştir. Özel olarak bunun nedenini sorduğumuzda ise artık her tür ürünün özellikle de köyden gelebilecek yiyecek ürünlerinin kentte de uygun fiyatlara bulunabildiği belirtilmiştir. İkinci olarak %43,9 oranında yiyecek yardımı aldığını belirten ailelerin ise ileriki çizelgelerimizde görüleceği üzere; çoğunluğunun köyden son dönemde göç etmiş daha kente tutunma mücadelesi veren aileler olduğu anlaşılacaktır. Üçüncü olarak %2,4 yakacak geliri, dördüncü olarak %2,4'ü ise satmak için öteberi geliri elde etiklerini ifade etmişlerdir.

Çizelge2.2.3.3. Memleketlerine Neler Gönderdikleri

	Seçenekler	**Adet**	**Yüzde**
	Hiçbir Şey Göndermem	27	65,9
	Yakınlarıma Para Gönderirim	7	17,1
	Yakınlarıma Yiyecek Gönderirim	4	9,8
	Yakınlarıma İlaç Gönderirim	1	2,4
	Yakınlarıma Hediyelik Bazı Şeyler Gönderirim	2	4,9
Toplam		41	100,0

Ankete katılanlara memlekete neler gönderdikleri sorulduğunda; %65,9 memleketine hiçbir şey göndermediğini, %9,8 yiyecek, %4,9 hediyelik eşya, %17,1 para, %2,4 ilaç götürdüklerini belirtmişlerdir.

Çizelge 2.2.3.4. Oturulan Konutun Türü

	Seçenekler	**Adet**	**Yüzde**
	Müstakil Ev (1 Katlı)	33	80,5
	Müstakil Ev (2 Katlı)	6	14,6
	Gecekondu (1 Katlı)	2	4,9
Toplam		41	100,0

Göçmen ailelerin şu anda oturdukları konutun türüne bakıldığında; ailelerin %80,5 oranında müstakil ev, %4.9 oranında gecekondu, %14,6 oranında ise 2 katlı müstakil evde oturdukları görülmektedir. Buradan da görüldüğü üzere gecekondu veya müstakil ev şeklinde üretilen konutlar için Şırnak örneğinde en tercih edilen konut üretim şekli olduğu görülmektedir. Öte yandan, aile reislerine gelecekte çocuklarının nasıl bir konutta oturmalarını istedikleri sorulduğunda; %58,5 müstakil evde oturmalarını istedikleri, cevabını vermişlerdir.

Genel olarak Şırnak'a göç edenlerin konut sahipliğine bakıldığında mevcut konutlarda %55,88 kendine ve eşine ait olma durumu %8,50 oranı da eklenince, toplam %64,33 oranında ailenin kendine ait olduğu görülmektedir. Bulgularımıza göre ise, Şırnak'a yerleşen göçmen ailelerin ortalama konut sahipliği oranı %64,33'dür. Ancak bu durum görüldüğü gibi zamanla artış göstermiştir ve Şırnak geneli oranını geçmiştir.

2.2.4. Gelir Kira İlişkisi ve Altyapı Durumu

Çizelge 2.2.4.1. Evde Kullandıkları Suyu Nereden Sağladıkları

Seçenekler	**Adet**	**Yüzde**
Şebeke suyu	41	100,0

Anket yapılan konutların % 100,0 oranında evde kullandıkları suyu şebeke suyundan sağladıkları görülmüştür.

Çizelge 2.2.4.2. Pis Suları Nereye Akıttıkları

Seçenekler	Adet	Yüzde
Şehir Kanalizasyonuna	37	90,2
Sokağa	2	4,9
Bahçe Yada Avluya	1	2,4
Özel Bir Kanal İle Dereye	1	2,4
Toplam	41	100,0

Konutların %90,2 oranda pis sularını kent kanalizasyonuna akıttıkları görülmektedir. Altyapının gelmediği veya yetersiz olduğu bölgelerde; pis sularını %4,9 sokağa,%2,4 bahçe yada avluya %2,4'ü özel bir kanal ile dereye kanallara akıtıldığı görülmektedir.

Çizelge 2.2.4.3. Çöplerini Nereye Attıkları

Seçenekler	Adet	Yüzde
Çöp Bidonuna	36	87,8
Sokağa	2	4,9
Bahçeye	3	7,3
Toplam	41	100,0

Çöplerini nereye attıkları sorulduğunda ise; %87,8 bölgede çöp bidonu hizmeti belediye tarafından verilmektedir. Ancak diğerleri ise bu hizmetin olmamasından dolayı; %4,9 oranında sokaklara ve %7,3 oranında bahçelerine çöp bıraktıklarını söylemişlerdir.

Çizelge 2.2.4.4. Mahallenize Belediyenin Katkısı (Altyapı, Konut, Planlama)

Seçenekler	Adet	Yüzde
Belediyenin Katkısı Orta Düzeydedir	17	42,5
Belediyenin Katkısı Alt Düzeydedir	19	47,5
Bilgim Yok	4	10,0
Toplam	40	97,6
Katılmayan	1	2,4
Toplam	41	100.0

Anket yapılan göçmen ailelere, belediyenin mahallelerine hizmet yönünden katkısı sorulduğunda ise %47,5 oranında alt düzeyde olduğunu belirtmişlerdir. %42,5 ise temel hizmetleri yaptığını ve orta düzeyde olduğunu belirtmişlerdir. Az da olsa %7,6 oranında bir kesim yüksek düzeyde belediyenin hizmet verdiğini %2,4'ü ise katılmamıştır.

Çizelge 2.2.4.5. Belediyenin Getirdiği Hangi Hizmetlerde Sorunların Olduğu Mahallenizde Hangi Sorunlarla Karşılaştıkları

Sorunlar	Evet	Var	Hayır yok	
	Adet	Yüzde	Adet	Yüzde
Altyapı Yetersizliği (İçme Suyu, Kanalizasyon Vb. Gibi	19	48,7	22	51,3
Ulaşım Yetersizliği	12	30,8	29	69.2
Alışveriş Mekânlarının Yetersizliği	22	53,7	19	46,3
Sağlık Kuruluşlarının Yetersizliği	38	92,7	3	7,3
Açık Ve Yeşil Alanların Yetersizliği	31	75.6	10	24,4
Otoparkların Yetersizliği	32	82,1	9	17,9
Eğitim Kurumu Yetersizliği	39	97,5	2	2,5
Toplam	41	100,0	0	0,00

Mahallenin karşılaştığı sorunlar sorulduğunda ise oranlara bakacak olursak; otopark olmaması %82,1 açık ve yeşil alan olmaması %75,6 eğitim kurumları yetersizliği %97,5 sağlık kuruluşlarının yetersizliği %92,7 alışveriş mekânlarının yetersizliği %53,7 altyapı yetersizliği %48,7 ulaşım yetersizliği ise %30,8 oranında belirtilmiştir.

Çizelge 2.2.4.6. Belediyenin Hangi Hizmetleri Getirdiği

Hizmetler	Var			
	Evet		Hayır	
	Adet	Yüzde	Adet	Yüzde
Su	40	97,6	1	2,4
Ulaşım	36	87,8	5	12,2
Çöp	37	90,2	4	9,8
Kaldırım	27	71,1	14	28,9
Park-Bahçe	7	21,9	34	78,1
Pazaryeri	8	25,8	33	74,2

Yaşanılan mahallenin en temel sorunları bağlamında, en çok şikâyet edilen konu başta %74,2 oran ile Pazaryeri, %28,9 oran ile kaldırım, %78,1 oran ile park-bahçe gelmektedir. Bunları ise % 12,2 oran ile ulaşım izlemektedir. Bu sorunların nasıl aşılacağına ilişkin ise büyük oranda belediyenin hizmetlerinin iyi olduğu ancak belediyenin daha etkin çalışması gerektiği savunulmuştur.

2.2.5. Siyasal İlişkiler ve Siyasal Davranışlar

Göç olgusuna siyasi açıdan baktığımızda kişilerin göç sürecide daha çok örgütlenme sürecine gittiklerini, sendika ya da partilere üye olduklarını bazılarının ise siyasetten uzak kaldıklarını ve geçimleriyle uğraştıklarını görmekteyiz. Siyasete katılımda kişinin bulunduğu çevreden hoşnut olması, yaşamını refah içinde devam ettirmesi sağ ve sol partilere olan eğilimlerde oldukça etkilidir. Muhafazakâr kesim sağ partileri tercih ederken ilerici ve çağdaş kesimin sol partilere yöneldikleri görülmektedir. Parti seçimlerinde kişinin aldığı eğitimin ve ekonomik durumunun belirleyici etkisi olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra göç eden kişiler aidiyet duygusu oluşturmak ve kendilerini topluma kabul ettirmek için örgütlere katılmaktadırlar.

Yapılan araştırma sonuçlarına göre; aile reislerinin %94,7 oranında herhangi bir kuruluşa üye olmadıkları görülmüştür.%2,6 1 kişi ise zararlı olacağını düşünmüştür. 1 kişi ise derneklerin yararına inanmadığını belirtmiştir. Kent ortamında kentle bütünleşme bağlamında bu belki bir düşük gösterge olarak algılanabilir ancak Şırnak genelinde kurumsallaşmış kentsel örgütlerin çok az aktif olduğu düşünüldüğünde, bu durumun normal karşılanması gerekir.

Ankete katılanlardan herhangi bir kuruluşa üye olan 34 kişilik grubun hangi kuruluşlara üye oldukları soruluğunda; %66,7 gibi bir oran ile memur derneği, %33,3 gibi bir oranı ise siyasi parti ve siyasi partiye üyelik söz konusudur.

Son yerel seçimde oylarının %32,5 oranında AKP'ye, %7,5 oranında DYP'ye, %7,5 oranında MHP'ye, %12,5 DSP ve FP'ye oy verdikleri %7,5 SHP,%20,0 DEHAP'a oy verdikleri görülmektedir.

Son genel seçimde oylarının %35,0 oranında AKP'ye, %7,5 oranında SHP ve %7,5 MHP'ye, %12,5 oranında FP'ye, %5 oranlarında ise, DSP CHP oy verdikleri, %20,0 DEHAP'a verdikleri ,%5 oranında ise oy kullanmadıkları görülmektedir.

Aile reislerine kadın kocasının oy verdiği partiye oy vermelimi sorusuna; %80,5 oranında katıldığı, %4,9 oranında karşı olduğu ve %14,6 oranında ise kararsız oldukları görülmüştür.

2.2.6. Göç ve Eğitim İlişkisi

Göçmenlerin %64'ten fazlasının asgari ücrete yakın gelire sahip olan, vasıfsız işçi, seyyar satıcı vb. kalifiye olmayan eleman olarak çalıştıkları düşünülürse; çocuklarının okumasını neden bu kadar fazla istedikleri anlaşılacaktır. Ayrıca toplum genelinde olduğu gibi

göçmenlerde de okuma ve iyi eğitim alma sonucu toplumdaki üst gelir grubuna geçilebileceği inancı had safhadadır.

Araştırma sonuçlarına göre; eğitim düzeyi arttıkça göç eden kişiler daha bilinçli seçimler yapmakta, kente uyum sağlamaları kolaylaşmaktadır. Kente alışma sonucu, önceki aidiyet duygularını bırakarak kendilerini kente daha yakın hissederek kenti benimsemektedirler. Köydeki görenek ve geleneklerine eskisi kadar sıkı bağlı kalmamakta bunların yerini yeni göç ettikleri toplumun alışkanlık ve yaşam biçimine uyumlu davranışlara girmektedirler. Köy ile bağları eskiye göre kopmaktadır. Hemşeri, akraba ve arkadaş ilişkileri yoğun olarak kendini göstermekte kente uyum aşamasında yardımlaşma büyük önem kazanmaktadır.

Çizelge 2.2.6.1. Sizce Bir Aile En Çok Kaç Çocuğa Sahip Olmalı

Seçenekler	Adet	Yüzde
Hiç Çocuk Olmamalı	3	1,21
2	7	19.5
3	12	31,7
4	4	9,8
5 Ve Üstü	15	39,0
Toplam	41	100,0

Çizelge'de görüldüğü gibi, göçmen ailelere bir ailenin en çok kaç çocuğa sahip olmalı sorusu sorulduğunda; %1,21 hiç çocuk olmamalı cevabı verirken, %19,5 2 çocuk, %31,7 3 çocuk, %9,8 4 çocuk, %39,0 ise 5 ve üzeri sayıda çocuk olmalı cevabını vermişlerdir.

Çizelge 2.2.6.2. Sizce Çocuklar Ne Kadar Tahsil Yapmalı (Erkek)

Seçenekler	Adet	Yüzde
Liseyi Bitirmeli	2	4,9
Üniversiteyi Bitirmeli	39	95,1
Toplam	41	100,0

Çizelge'den anlaşılacağı üzere, aile reislerine erkek çocuklar ne kadar tahsil yapmalıdır diye sorulduğunda; %95,1 erkek çocukların üniversiteyi bitirmeleri gerektiği cevabını vermişlerdir. Ayrıca erkekler için, %4,9 liseyi, bitirmeli cevabını vermişlerdir.

Çizelge 2.2.6.3. Sizce Çocuklar Ne Kadar Tahsil Yapmalı (Kız)

Seçenekler	Adet	Yüzde
İlköğretimi Bitirmeli	3	7,9
Liseyi Bitirmeli	3	7,9
Üniversiteyi Bitirmeli	32	84,2
Katılmayan	3	
Toplam	41	100,0

Çizelge'den anlaşılacağı üzere, aile reislerine kız çocuklar ne kadar tahsil yapmalıdır diye sorulduğunda; %84,2 ise kız çocukların üniversiteyi bitirmeleri gerektiği cevabını vermişlerdir. Ayrıca %7,9 ilköğretimi, %7,9 liseyi, bitirmeli cevabını vermişlerdir.

Çizelge 2.2.6.4. Çocukların Eğitimi Sizce En Çok Ne İçin Gereklidir?

	Seçenekler	Adet	Yüzde
	Meslek Edinmek	2	4,9
	Bilgili İnsan Olmak	1	2,4
	İyi Kazanç Sağlamak, Meslek Edinmek, Bilgili İnsan Olmak	14	34,1
	İlerde İyi Kazanç Sağlamak, Bilgili İnsan Olmak, Manevi ve ahlaki değerleri öğrenmek	1	2,4
	İlerde İyi Kazanç Sağlamak, Bilgili İnsan Olmak, Kolaylıkla İş Bulmak	2	4,9
	İlerde İyi Kazanç Sağlamak, Vatandaş Vazifelerini Öğrenmek, Manevi ve ahlaki değerleri öğrenmek	3	7,3

	İlerde İyi Kazanç Sağlamak, Manevi ve ahlaki değerleri öğrenmek, Diploma sahibi olmak	1	2,4
	İlerde İyi Kazanç Sağlamak, Manevi ve ahlaki değerleri öğrenmek, Kolaylıkla İş Bulmak	1	2,4
	Meslek Edinmek, Bilgili İnsan Olmak, Vatandaş Vazifelerini Öğrenmek	5	12,2
	Meslek Edinmek, Bilgili İnsan Olmak, Manevi ve ahlaki değerleri öğrenmek	2	4,9
	Meslek Edinmek, Bilgili İnsan Olmak, Kolaylıkla İş Bulmak	3	7,3
	Meslek Edinmek, Vatandaş Vazifelerini Öğrenmek, Kolaylıkla İş Bulmak	1	2,4
	Meslek Edinmek, Vatandaş Vazifelerini Öğrenmek, Manevi ve ahlaki değerleri öğrenmek	2	4,9
	Vatandaş Vazifelerini Öğrenmek, Manevi ve ahlaki değerleri öğrenmek, Çevre İtibarını Sağlamak	1	2,4
	Vatandaş Vazifelerini Öğrenmek, Manevi ve ahlaki değerleri öğrenmek, Kolaylıkla İş Bulmak	1	2,4
	Çevre İtibarını Sağlamak, Diploma sahibi olmak, Kolaylıkla İş Bulmak	1	2,4
Toplam		41	100,0

Aile reislerine çocukların eğitimi sizce en çok ne için gereklidir diye sorulmuştur. Ankete katılanların %2,4 bilgili insan olmak, %2,4 ileride iyi kazanç sağlamak, %34,1 meslek edinmek, %7,3 manevi ve ahlaki değerleri öğrenmek, %7,3 vatandaşlık vazifesini öğrenmek, %2,4 ise kolaylıkla iş bulmak için eğitimin gerekli olduğu cevabını vermişlerdir.

Aile reislerinin çocuklarının hangi tip liseye gitmelerini istedikleri incelendiğinde; deneklerin %25 oranlarda İmam Hatip Lisesi ve Anadolu Liselerine göndermek istedikleri görülmektedir. Ayrıca, deneklerin çocuklarını %67,7 oranında Fen Lisesi ve yine %12,15 oranında da Genel Liseye eğitim almaları için göndermek istedikleri görülmektedir.

Aile reislerinin neredeyse tamamı, %97,6 oranda, çocuklarının dini inançlarını öğrenmesi için eğitim almalarını istemektedir. Bu eğitimin nerede verileceği sorusuna; %60,0 oranında camideki kurslarda, %32,7 oranında okulda, %7,3 oranında ailede din eğitiminin verilmesi gerektiği cevabını vermişlerdir.

2.2.7. Göç ve Aile

Çizelge 2.2.7.1. Koca, Para Kazanmak Amacı ile Karısının Bir İşte Çalışmasına İzin Vermeli mi?

Seçenekler	Adet	Yüzde
Evet	5	12,5
Hayır	31	77,5
Kararsız	4	10,0
Toplam	40	100,0
Katılmayan	1	
Toplam	41	

Çizelge'de görüleceği üzere aile reislerine karısının bir işte çalışmasına izin vermelimi diye sorulduğunda; %77,5 hayır, %12,5 evet cevabı verirken, %10,0 ise kararsız olduğunu belirtmiştir. Ayrıca karısının bir işte çalışmasına izin veren aile reislerine kadın sadece kadına uygun mesleklerde mi çalışmalı diye sorulduğunda; %50,0 oranında katıldıkları, %28,6 oranında karasız oldukları, %21,4 oranında da karşı oldukları görülmüştür.

Çizelge 2.2.7.2. Hangi Konuda Karınızın Fikrini Alırsınız?

Seçenekler	Adet	Yüzde
Fikrini Almam	1	2.5
Önemli Konularda	14	35,0
Kendisi İle İlgili Konularda	23	57,5
Basit/Önemsiz Konularda	2	5,0
Katılmayan	1	
Toplam	41	100.0

Aile reislerine hangi konuda eşlerinin fikrini aldıkları sorulduğunda %35,0 oranında önemli konularda, %2,5 oranında fikrini almadığını, %57,5 oranında kendisi ile ilgili konularda, %5,0 oranında basit önemsiz konularda fikrini aldıkları görülmektedir.

Çizelge 2.2.7.3. Hanımınız Kararlarınıza Katılmadığı Zaman Ne Yaparsınız?

	Seçenekler	Adet	Yüzde
	Saygı Duyarım	36	92.3
	Konuşmasına İzin Vermem	1	2,6
	Kendi Bildiğimi Yaparım	1	2,6
	Dövüyorum	1	
	Toplam	39	100,0
	Katılmayan	2	
Toplam		41	

Çizelge''de görüldüğü üzere, aile reislerine hanımlarının kararlarına katılmadığı zaman ne yaptıkları sorulduğunda; %92,3 saygı duyacağını, %2,6 konuşmasına izin vermeyeceğini belirtmiştir. Geri kalan %2,6 kendi bildiğimi yaparım %5,1 ise bu sorumuzu diğer diye cevaplandırmıştır.

Çizelge 2.2.7.4. Ailenizle İlgili Kararları Nasıl Alırsınız

	Seçenekler	Adet	Yüzde
	Kendim Alırım	3	7.3
	Eşimle Birlikte Alırız	3	7.3
	Eşimin Ve Çocuklarımın Görüşüne Başvurarak Alırım	1	40,0
	Ailece Ortak Karar Alırız	7	17,1
	Kendim Alırım, Ailece Ortak Karar Alırız	1	2,4
	Aile Büyüklerine Danışarak Alırız, Eşimle Birlikte Alırız	2	4,9
	Aile Büyüklerine Danışarak Alırız, Eşimin Ve Çocuklarımın Görüşüne Başvurarak Alırım	4	9,8
	Aile Büyüklerine Danışarak Alırız, Ailece Ortak Karar Alırız	2	4,9
	Eşimle Birlikte Alırız, Eşimin Ve Çocuklarımın Görüşüne Başvurarak Alırım	11	26,8
	Eşimle Birlikte Alırız, Ailece Ortak Karar Alırız	4	9,8
	Eşimin Ve Çocuklarımın Görüşüne Başvurarak Alırım, Ailece Ortak Karar Alırız	3	7,3
Toplam		41	100,0

Çizelge'de aileleri ile ilgili kararları nasıl aldıkları sorulduğunda; %7,3 oranında eşleri ile birlikte, %17,1 oranında ailece, %7,3 oranında kendi, %40 oranında eşi ve çocuklarının görüşlerini alarak, %4,9 oranında aile büyüklerine danışarak, %26 oranında diğer şekillerde karar aldıklarını belirtmişlerdir.

Çizelge 2.2.7.5. Çocuklarınızın Geleceği ile İlgili Kararları Alırken Çocuklarınızın İstek ve Düşüncelerini Dikkate Alır mısınız?

Seçenekler	Adet	Yüzde
Evet	35	85,4
Hayır	1	2,4
Bazen	5	12,2
Toplam	41	100,0

Çizelgeye göre %85,4 oranında çocuklarının geleceği ile ilgili kararları alırken onların istek ve düşüncelerini dikkate aldıkları % 12,2 bazen dikkate aldıkları, %2,4 oranında ise dikkate almadıkları görülmektedir.

Bunlarla birlikte, aile reislerine erkek çocukları ile kız çocuklarının gelecekte hangi mesleği seçmesini istedikleri sorulduğunda; erkek çocuklar için %46,3 oranında doktor,

%24,4 oranında öğretmen, %17,1 oranında mühendis, %12,2 oranında memur, belirttikleri görülmekte iken kız çocuklarında ise %28,0 oranında doktor, %44,0 oranında öğretmen %4,0 oranında mühendis, %24,0 oranında memur, belirttikleri görülmektedir.

Çizelge 2.2.7.6. Ailenizin Yaşlılarına Kim Bakıyor?

Seçenekler	Adet	Yüzde
Yaşlı Kimse Yok	5	12,2
Ailedeki En Büyük Erkek Evlat	7	17,1
Ailedeki Erkek Evlatlardan Biri	28	68,3
Akrabalarla Birlikte	1	2,4
Toplam	41	100,0

Çizelge'de görüldüğü üzere; %12,2 oranında yaşlı kimse olmadığı, %17,1 oranında ise ailedeki en büyük erkek evlatlardan birinin, %68,3 oranında ailedeki erkek evlatlardan biri baktığı, %2,4 oranında akrabalarla birlikte kaldığı görülmektedir. Ailelerinden biri hastalandığı takdirde ise, %61,0 oranında hastaneye, %14,6 oranında sağlık ocağına, %24,4 oranında özel doktora götürdüklerini ifade etmişlerdir.

2.2.8. Kentle Bütünleşme ve Toplumsal İlişkiler

Göç etmeden önce yaşanan yere göre deneklerin oldukça önemli farklılaşmalar gösterdiği gözlemlenmektedir. Diğer iller ve İlçelerden gelenler kentle bütünleşme sürecini daha hızlı yaşamakta, hemşerilik ve akrabalık ilişkilerinden başka ilişkiler geliştirme yolunda köyden göç edenlere kıyasla daha hızlı gelişmeler göstermektedir. Kentte kalış süresine göre, hemen tüm deneklerde toplumsal dayanışma ağlarında akrabalık ve hemşerilik ilişkilerinin önemli yer tuttuğu, ancak kentte uzun süre kalanlarda bu ilişkilerin yerini yeni toplumsal ilişkilere bıraktığı gözlemlenmektedir. Bu duruma istisna olarak 1980 sonrasında Şırnak'ın köylerinden göç etmiş olanlar gösterilebilir. Bu göçmen kategorisi gerek gelir durumu, gerek kentle bütünleşme gerekse yeni toplumsal çevreler edinme bakımından diğer iller ve ilçelerden gelenlere ve kentte uzun süredir kalanlar oranla daha güç durumda kalmaktadırlar. Eğitim durumuna ve gelir durumuna göre göçmen denekler karşılaştırıldığında, eğitim durumu ve gelir düzeyi arttıkça toplumsal dayanışma ağlarının yerini kentsel toplumsal ve kurumsal ilişkilere bıraktığı ancak bunun önemli oranda gerçekleşmediği görülmektedir.

Bölge dışına en fazla göç veren iller arasında yer alan Şırnak, bölgenin görece en yoksul kentidir. DİE'nin 2004'teki İl göstergeleri incelendiğinde, GAP bölgesindeki illerin okuryazarlık oranına bakıldığında- Okuma-yazma oranlarının dünya ortalamasının % 78.8 olduğu dikkate alındığında- Şırnak, % 65 ile en düşük düzeye sahiptir.[57]

Çizelge 2.2.8.1. Gezmek, Dinlenmek ve Eğlenmek İçin Başka Yerlere, Başka Şehirlere Gidilip/Gidilmediği

Seçenekler	Adet	Yüzde
Evet	8	19,5
Hayır	33	80,5
Toplam	41	100,0

Anket yaptığımız aile reislerine gezmek, dinlenmek ve eğlenmek için başka yerlere, başka şehirlere gidilip/gidilmediği sorulduğunda; %19,5 gittiklerini, %80,5 gibi geri kalanı ise bir yere gitmediklerini belirtmişlerdir.

Sosyal yaşamla ilgili olarak; aile reislerine gazete okuyup/okumadıkları sorulduğunda; %51,2 okuduklarını, %48,8 ise gazete okumadıkları cevabını vermişlerdir. Gazete okuduğu

[57] YILDIZ, Ö., 2008. "*GAP İllerinde Sosyal Ve Ekonomik Dönüşüm*", Ege Akademik Bakış/Ege Academic Review 8 (1) ss.287- 300.

cevabını veren 21 kişiye ne sıklıkta okudukları sorulduğunda; %26,1 devamlı, geri kalan %73,9 ise ara sıra gazete okuduklarını belirtmişlerdir.

Deneklere sorulan aile halkının okuduğu kitap türü sorusu sonucunda; %26,8 oranında dini ve ahlaki yayınların, %34,1 oranında roman ve hikâye, %7,3 oranında ansiklopedi ve tarih kitaplarının okunduğu belirtilmiştir. Ayrıca %31,7 oranında ise hiç kitap okunmadığı belirtilmiştir.

Deneklere ailede okunan dergi varsa ne türde olduğu sorulduğunda kitap okuma oranının bu kadar az olduğu ve maddi durumlarının kısıtlı olduğu göç önünde bulundurulursa; deneklerin %84,2 oranında dergi alınmadığını belirtmeleri oldukça normaldir.

Aile reislerine son bir yıl içinde sinemaya, tiyatroya gidilip gidilmediği sorulduğunda; %82,5 hiçbirine gitmedikleri, %17,5 en az birine gittikleri görülmektedir.

Çizelge 2.2.8.2. Şehirde Başarılı Olanların Bunu Neye Borçlu Oldukları

Seçenekler	Adet	Yüzde
İyi Bir İşi Olmasına	25	61,0
Çalışkan Olmasına	2	4,9
Bilgili/Tahsilli Olmasına	7	17.1
Miras Kalmasına	1	2,4
Zengin Olmasına	1	2,4
Torpilli Olmasına	5	12,2
Toplam	41	100,0

Aile reislerine şehirde başarılı olanların bunu neye borçlu oldukları sorulduğunda; şehirde başarılı olanların %4,9 çalışkan olmaya, %17,1 bilgili / tahsilli olmaya, %2,4 zengin olmaya, %12,2 torpilli olmaya, %2,4 kendisine miras kalmasına, %61,0 ise iyi bir işi olmasına borçlu olduklarını belirtmişlerdir.

Bir başka çizelge'de ankete katılan göçmen ailelerin yaklaşık yarısına yakınının (%80,5) kentte kendilerini başarılı olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Geri kalan %19,5 ise kendilerini başarılı görmedikleri anlaşılmaktadır.

Çizelge 2.2.8.3. Neden Kendini Başarılı Görmüyor?

Seçenekler	Adet	Yüzde
İşim Yok	2	25,0
Bilgili/Tahsilli Değilim	3	37,5
İmkânlarım Sınırlı	2	25,0
Torpilli Değilim	1	12,5
Toplam	8	100,0
Katılmayan	33	
Toplam	41	100,0

Aile reislerinden kendilerini kentte başarılı görmeyen 8 kişiye başarısız olmasının nedeni sorulduğunda; %25,0 işi olmamasını, %37,5 bilgili / tahsilli olmamasını, %25,0 imkânlarının sınırlı olmasını,%12,5 ise çeşitli nedenlerden dolayı başarısız olduklarını ifade etmişlerdir.

Çizelge 2.2.8.4. Hangi İmkânlar Sağlansa Memlekete Geri Dönecekleri

Seçenekler	Adet	Yüzde
Dönmek İstemem	12	29.3
İş İmkânı Sağlansa İsterim	10	24,4
Sosyal Güvenlik Sağlansa İsterim	8	19,5
Eğitim Ve Sağlık Gibi Sosyal İmkânlar Sağlansa İsterim	2	4,9
Güvenliğim Sağlanırsa	9	22.0
Toplam	41	100,0

Hangi imkânlar sağlansa memlekete geri dönecekleri sorulduğunda; ankete katılanların %29,3 memlekete dönmek istemeyeceğini, %24,4 iş imkânı sağlansa, %19,5 sosyal imkânlar sağlansa, %4,9 eğitim ve sağlık gibi imkânlar sağlansa %22,0 güvenliğim sağlanırsa giderim.

Çizelge 2.2.8.5. Sizce Şehirle Köy Arasındaki Fark Nedir?

Seçenekler	Adet	Yüzde
Şehirde Geçinmek Daha Zor	5	12,2
Şehirde Hizmetler Daha Çok	25	61,0
Şehirde Daha Çok İş Alanı Var	11	26,8
Toplam	41	100,0

Anket yaptığımız göçmen aile reislerine şehirle köy arasındaki farkın ne olduğu sorulduğunda alınan cevaplar Çizelge'de görülmektedir. Anket uyguladığımız aile reislerinin %12,2 şehirde geçinmek daha zor olmasını, %61,0 şehirde hizmetlerin daha çok olmasını, %26,8 şehirde daha çok iş alanı olmasını, şehir ile köy arasındaki fark olarak göstermişlerdir.

SONUÇ

Ülke düzeyinde kırsal alan ve kent olmak üzere ayrımlaşan yerleşim yerleri çerçevesinde gerek demografik, gerek toplumsal ve gerekse ekonomik yönlerden göze çarpan ikili yapı sorunu kendini göstermektedir. Alınan ve alınmakta olan önlemlere karşı denetlenemeyen nüfus artışı ve sosyo-ekonomik yapı değişimleri sonucunda kırsal alanlardan kentlere yönelen göçlerin bozucu etkileri sonucu kentleşme ve gecekondulaşma olguları önemli sorunlar olarak ortaya çıkmaktadır.[58]

Köyle bağın tamamen kopması ve köyün kente entegrasyon sürecinde sağlayacağı destekten yoksun olunması; ailenin genç, yaşlı, kadın, erkek topluca göç etmesi; kitlesel bir göç olması; göç kararının çok kısa bir sürede ve dışsal etmenlerin dayatmasıyla alınması nedeniyle psikolojik ve maddi anlamda hazırlıksız bir göç olması; göç eden kesimin kırsal yaşam deneyimli olması nedeniyle kentte kullanabileceği bir bilgi ve beceriden mahrum olmasıdır.

Şırnak'ta, tarımsal ve hayvansal ürünlerden elde edilen katma değerin düşük olması, ayrıca sanayileşmenin gerçekleşmemesi, milli gelirden alınan payın çok az olması ve birçok köyün (61 köy) güvenlik nedeni ile boşaltılması sonucu, özellikle kırsal kesimden ilçe merkezlerine ve diğer illere göç söz konusudur.

Şırnak'ın il olması ve yoğun göç alması sonucu artan nüfus ile birlikte altyapı yatırımları yetersiz kalmaktadır. İl genelinde planlı bir kentsel gelişme gözlenmemektedir. Bir başka ifade ile hızlı göçler ile nüfus artışının getirdiği kentleşme karşısında kentimizde planlı bir mimari yapılaşma bulunmamaktadır. İlde eski kent dokusunun yenilenmesine yönelik, yenileme imar planları bulunmamaktadır. Kent içinde yer alan tarihi, kültürel, arkeolojik ve turizm açısından değerli olan yerlerle ilgili de yapılan restorasyon ve yenileme çalışmaları bulunmamaktadır.

İlde gecekondulaşma gözlenmemektedir. Ancak kaçak yapının yoğun olduğu bilinmektedir. Şırnak ilinde genelde kırsal kesimden göç ile oluşan nüfus artışı ile birlikte görülen sağlıksız kentleşme ve sanayileşme, altyapısız ve plansız yapılaşmayı doğurmakta, bu durum çarpık kentleşme ile beraberinde istenmeyen, ancak giderek boyutları büyüyen su, toprak, hava ve katı atık(çöp) kirliliği gibi çevre sorunlarını meydana getirerek doğal dengelerin bozulmasına yol açmaktadır.

[58] ERSOY, 2003, Göç ve Kentsel Bütünleşme, s.185

İklim koşulları ve dağlık arazi nedeniyle, yerleşim birimleri oldukça dağınık ve son derece elverişsiz bir durumdadır. 1990' lı yıllarda yaşanan terör olayları nedeniyle yöre halkı küçük yerleşim birimlerini terk etmek zorunda kalmıştır. Şu an geri dönüş tamamlanmak üzeredir. Bu sağlandığında, verimli tarım toprakları ile doğal ve fiziksel çevreyi plan otoritesi ile mutlaka korumak ve geliştirmek lazımdır. Bu kapsamda inşaat izni verilirken, inşaatların doğal ve fiziksel çevre ile uyumlu olmasına da dikkat edilmeli ve çevreyi koruyan bir kentleşme anlayışı benimsenmelidir.

1985'lerden sonra yoğunlaşan kaçak yapılaşmanın göçü teşvik ettiği bir gerçektir. Talan özgürlüğünü ortadan kaldırmak için çözümler üretilmeli, bölgesel desantralizasyona gidilmeli, göçle gelenlerin dağılımları düzenlenmeli ve yeşil alan biçiminde metropoliten boşluklar bırakılarak dengeli kentlileşmeye gidilmelidir. Yerel yönetim ve merkezi yönetim beraber hareket etmelidir. İstihdam olanağı, eğitim olanağı, toplumsal, ekonomik ve kültürel gereksinmelerin karşılanma olanağı sağlanmalı, can güvenliği ve sağlık sorunlarının öncelikli olarak çözüme kavuşturulması gerekmektedir.[59]

Bayındırlık ve İskân Bakanlığı tarafından düzenlenen, Kentleşme Şûrası (2009) kararlarına göre; Kentsel planlama yapılırken kırsal planlamanın da yapılmasının gerekli olduğu, Kentsel yoksulluk, dışlanma, mekânsal ayrışma ve kentle bütünleşememe sorunlarının çözümü için toplumsal bütünleşmeyi sağlayabilecek sosyal politikaların uygulanması ve sosyal risklerin tam olarak tanımlanması, Devletin, Mahalli İdarelerin ve STK'ların sosyal politikalardaki rolünün dikkate alınması gerekmektedir.

Sonuç olarak; gerek uygulanmakta olan önlemlerin sürdürülmesi, gerek bu önlemlere ek olarak başka önlemlerin geliştirilmesiyle ve ciddi bir program dâhilinde hareket edilerek göç ve buna bağlı olarak gecekondulaşma sorunlarına çözüm getirilmesi ve göç olgusunun karşılıklı etkileşim içinde bulunduğu bölgeler arası sosyo-ekonomik gelişmişlik farklarının azaltılması önemli ölçüde gerçekleşecektir. Tüm bunların yanı sıra göç eden kişilerin kent yaşamına alışma döneminde yaşadıkları zorluklar ve uyuşmazlıklar gerekli önlemler alınarak çözüme kavuşturulmalı, alınan önlemlerle adaptasyon süreci en başarılı şekilde geçirilmelidir. Göç eden kişilerin sorunları uygulanan politikalarla ve alınan önlemlerle minimuma indirgenmelidir.[60]

[59] ERSOY, s. 185-186
[60] ERSOY, s. 186

Kaynakça:

AKAY, S., "Bilgi Toplumu ve Türkiye'nin Gelişme Sürecine Olası Etkileri", http://iibf.ogu.edu.tr/kongre/bildiriler/01-04.pdf, erişim tarihi: 28.03.2010

AMSDEN, A. H. 1989. Asia's Next Giant: South Korea and Late İndustrialization, New York: Oxford University Pres.

ANA BRİTANİCA, 1986. Genel Kültür Ansiklopedisi, cilt 9, 543 s.

ARRIGHI, G., 1970. "Labor Supplies in Historical Perspective : A Study of the Proletarianization of the African Peasantry in Rhodesia" , Journal of Development Studies, V.6, 492 s.

ARON, R., 1986. Sosyolojik Düşüncenin Evreleri, Çev. Korkmaz Alemdar, Doğuş Matbaası, Ankara, 460 s.

BAL, Hüseyin, 1999. *Kent Sosyolojisi,* Turhan Kitabevi,. Ankara.

BRİEN Philip J. O., 1992. "Latin Amerikan Bağımlılık Kuramlarına Bir Eleştiri", Çev. ve Der: M. Ersoy, *Emperyalizm Gelişme ve Bağımlılık Üzerine*, Verso Yayınları, Ankara.

BÜYÜK TÜRKÇE SÖZLÜK,TDK, http://tdk.org.tr, erişim tarihi: 27.03.2010.

ÇAĞLAYAN, Ş. 2006. "Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi", Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE), Sa: 17, s. 67-91.

ÇİFTÇİ, Ç., 2006, *Şırnak'a Göç ve Kentsel Bütünleşme*, KSÜ-İİBF- Kamu Yönetimi Bölümü Bitirme Tezi, Kahramanmaraş, s.1-191

DURKHEİM, E., 1972. Selected Writing, Çev. Anthony Giddens, Chambridge University Press, Londra, 269 s.

EINSTANDT, S., 1966. Modernization; Protest of Change, New Jersey: Englewood Cliff. Prentice Hall., ss. 307-340, Londra.

ERDER, S., 1982. "Açık Oturum ve Sonuçlar", Kentsel Bütünleşme, Türk Sosyal Bilimler Derneği & Türkiye Gelişme Araştırmaları Vakfı Ortak Semineri, s.207, 227, 229, 230, Ankara.

ERSOY, M., 1985b. Göç ve Kentsel Bütünleşme, Türkiye Gelişme Araştırmaları Vakfı Yayını No: 2, Basın Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara, 199 s.

ERSOY, M. ve ŞENGÜL, T., 2002. Kente Göç ve Yoksulluk, Diyarbakır Örneği, ODTÜ Yayınları, Ankara, 428 s.

ERSOY, M., 2003. Göç ve Kentsel Bütünleşme, O.D.T.Ü. Yayınları, Ankara, 217 s.

ERSOY, M., "Göç ve Kentle Eklemlenme Sorunları", http://www.tepav.org.tr/tur/admin/dosyabul/upload/Melih_Ersoy.pdf, Erişim tarihi: 30.03.2010.

ERTÜRK, Y., 1980. Social Change in Southeastern Anatolia, Cornell University, Muputurth Ed. Ph. D., USA, 274 s.

HAGGARD, S. ve MOON, C. 1990. "Institutions and Economic Policy", World Politics, Vol:42, Sayı 2, January 1990, s: 210-237.

IRMAK, Ö., 1996. "Göç ve Kent İşsizliği", II. Ulusal Sosyoloji Kongresi Toplum ve Göç, Sosyoloji Derneği Yayını No:5, D.İ.E. Matbaası, Ankara.

KARPAT, Kemal H., 2003. Osmanlı Nüfusu (1830-1914): Demografik ve Sosyal Özellikleri, Çev.: Bahar Tırnakçı, Türkiye Ekonomik ve Tarih Vakfı yayını, İstanbul, 338 s.

KEARNEY, M., 1996. "From the Invisible Hand to Visible Feet: Anthropological Studies of Migration and Development", Theories of Migration, ed. Robin Cohen, Edward Elgar Publishing Limited, England.

KONGAR, Emre, 1999. Devrim Tarihi Aç›s›ndan ve Toplumbilim Açısından Atatürk, İstanbul, Remzi Kitabevi.

KULA Ufuk, "Kişisel Güvenlik Bağlamında Türkiye'de Göç Sorunu ve Getirdikleri",

http://www.umut.org.tr/HukukunGencleri/TamMetinlerSunular/UfukKula.pdf, erişim tarihi:28.03.2010

LERNER, D., 1967. "Comparative Analysis of Processes of Modernization", H.Miner (Ed.), The City in Modern Africa, Londra, ss. 21–38.

ÖNİŞ, Z. 1998. State and Market: The Political Economy of Turkey in Comparative Perspective, İstanbul: Boğaziçi
Ünv. Yayınları.

ÖZCAN, F., 2006, *Kahramanmaraş Gecekondu Önleme Bölgelerinde Hane Halkının Sosyo-Ekonomik, Sosyo-Kültürel Ve Siyasal Yapısı,* Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi · Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, s.195

ÖZER, İnan, 2004. Kentleşme Kentlileşme ve Kentsel Değişme, Ekin Kitabevi, Bursa.

RITZER, G., 1988. Sociological Theory, Published by Alfred A. Knopf., New York, ss. 68-98.

SAĞLAM S., 2006. "Türkiye'de İç Göç Olgusu ve Kentleşme", Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erman Artun Özel Kitaplığı, sayı:5,

http://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/serdar_saglam_turkiyede_ic_goc_olgusu_kentlesme.pdf, erişim tarihi: 28.03.2010

SAYDAM A., Kırım ve Kafkasya Göçleri, 1856 -1876, Ankara, 1997.s. 1.

STANDING, G., 1981. "Migration and Modes of Explanation : Social Origins of Immobility and Mobility", Journal of Peasant Studies, v.8. ss. 173–211.

TEKELİ, İ., 1997. "Türkiye'de İç Göç Sorunsalı Yeniden Tanımlanma Aşamasına Geldi" s. 7–21, Konferans Türkiye'de İç Göç Bolu-Gerede, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

TODARO, M.P., 1989. Economic Development in The Third World, Longman Inc., New York & London.

TOPSES, M. D., "Baykan Sezer'in Modernleşme Kuramlarına Yaklaşımı ve Max Weber Eleştirisi", http://www.sdergi.hacettepe.edu.tr/devrimtopses.pdf, erişim tarihi: 29.03.2010

TÜMERTEKİN, E., ve ÖZGÜÇ, N., 1998. Beşeri Coğrafya, İstanbul, 576 s.

WEBER, M., 1966. The City, The Free Press, U.S.A, 242 s.

WOLPE, H., 1984. "Üretim Tarzlarının Eklemlenmesine Giriş", Çağatay Keskinok ve Melih Ersoy (Ed.), Üretim Tarzlarının Eklemlenmesi Üzerine, Birey ve Toplum Yayınları, No:18, Ankara, s: 23-57.

YAKAR, M. ve YAZICI H., 2009. "Emirdağ İlçesinde Göçlerin Tarım Alanlarına Etkileri", Coğrafi Bilimler Dergisi, CBD 7(2), ss. 163 – 176.

YALÇIN, C., 2004. Göç Sosyolojisi, Anı Yayıncılık, Ankara, 192 s.

YILDIZ, Ö., 2008. "GAP İllerinde Sosyal Ve Ekonomik Dönüşüm", Ege Akademik Bakış/Ege Academic Review 8 (1) ss.287- 300.

YÖRÜKAN, T., 1968. Kent Sosyolojisinin Teorik Temelleri, İmar ve İskân Bak. Yayınları, Ankara, 278 s.

http://www.gocsempozyumu.org/kirsaldankente.htm, erişim tarihi: 27.03.2010

CİZRE'NİN KENTSEL GELİŞİM SÜRECİ

Mehmet Zeydin YILDIZ*

Mehmet HAYKIR- Erdal ERDEM***

Özet: Yukarı Mezopotamya bölgesinin kadim kentlerinden biri olan Cizre, M.Ö. 4000'li yıllardan itibaren yazılı kaynaklarda adına çokça rastlanılan yerleşmelerden birisidir. Tarihi kaynaklarda "Gazarta", "Bezabde" gibi çeşitli isimlerle anılan kent, Anadolu ile Aşağı Mezopotamya arasındaki yolların önemli kavşak noktalarından birinin üzerinde yer almasından dolayı, hem stratejik hem de ekonomik bakımdan merkez olma özelliği kazanmıştır. Cizre, Hasan bin Ömer Tağlibi döneminde büyük gelişmeler yaşadığı için, bu döneme ait kaynaklarda, kentten "Cezire-i İbn-i Ömer" olarak bahsedilir. Cezire "ada" anlamına gelmektedir ve kentin çekirdeğini meydana getiren kalenin, Dicle nehri tarafından bir menderes şeklinde çevrelenmesi sebebiyle bu adı almıştır. Mervani ve Eyyubi devletleri döneminde oldukça parlak günler geçiren kent, 13. yüzyıldan itibaren otonom Kürt emirliklerinin merkezi haline gelmiştir. Kentin idari, askeri ve ekonomik açıdan yüklendiği merkezi özellik, kültürel açıdan da büyük önem kazanmasına yol açmıştır. Bu konuda, ortaçağın büyük tarihçisi İbn-i Esir ve Kürt edebiyatının önemli isimlerinden Melayi Ciziri, kentin yetiştirdiği önemli şahsiyetlere örnek verilebilir. Osmanlı egemenliği boyunca çoğunlukla "hükümet" olarak ifade edilen otonom bir yönetim yapısına sahip olan Cizre, çok çeşitli etnik ve dinsel topluluğun bir arada yaşadığı bir kent olmuştur. 19. yüzyıl ortalarından Cumhuriyet dönemine kadar geçen süre içerisinde, bölgede meydana gelen karışıklık ve savaş gibi çeşitli nedenlerle, kent büyük miktarda nüfus kaybına uğramıştır. 1950'li yıllardan itibaren Türkiye'nin komşularıyla ekonomik ilişkilerinin gelişmeye başlaması ve transit ticaretin güzergâhında bulunması, kentin yeniden eski parlak günlerine kavuşmasına ve hızla nüfuslanmasına yol açmıştır. 1990'lı yıllardan itibaren zorunlu göç dalgası ile karşılaşan kent, nüfus akımının yol açtığı sorunlarla boğuşmaya başlamıştır. Günümüzde 100 bine yaklaşan nüfusuyla Cizre, bölgenin önemli kentlerinden biri olmayı sürdürmektedir.

Bu bildiride, yukarıda ana çerçevesi verilen tarihsel evrelerden hareketle, Cizre kentinin gelişim süreci, idari, demografik ve mekânsal olmak üzere başlıca üç boyut üzerinden incelenecek; bu gelişim üzerinde etkili olan siyasi, toplumsal, kültürel ve ekonomik etkenler ile kentin gelişim evreleri arasında bağlantılar kurularak kentsel yapıda meydana gelen değişimler açıklanmaya çalışılacaktır.

URBAN DEVELOPMENT OF CIZRE

Abstract: Cizre, which is one of the ancient cities of Upper Mesopotamia region, is one of the settlements the names of which can be most frequently seen in written sources since B.C. 4000. The city, which has been referred with various names in historical sources such as "Gazarta", and "Bezabde", has gained the qualities of a central city in economical and strategic terms since it is founded on one of the crossroads points of the roads between Anatolia and Lower Mesopotamia. Since Cizre has had many development during the reign of

* Yrd. Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
** Milli Eğitim Müdürlüğü, Cizre-Şırnak.

Hasan bin Ömer Tağlibi, the city is referred to as “Cezire-i İbn-i Ömer” in the historical sources regarding this period. Cezire means “island” and it has taken that name since the castle that provides the core of the city is surrounded by the Dicle River as a meander. The city which has had very brilliant times during the reign of Mervani and Eyyubi states, has become the centre of autonomous Kurdish emirates beginning from 13th century. The quality of being the centre in administrative, military and economical terms has made the city gain a big importance in cultural terms. Regarding this subject, a famous historian of the Middle Age, İbn-i Esir and one of the important names of Kurdish literature Melayi Ciziri may be given as examples to important people who were raised in this city. Cizre, the city which has mostly had an autonomous administrative structure expressed as “government” during Ottoman reign, has become a city in which many ethnical and religious communities have lived together. The city has had a big population loss because of disorder and war that raised in the area within the period that elapsed from the middle of 19th century to Republican period. Turkey’s economical relations with its neighbors starting to develop in 1950s and the fact that the city is on the transit trade have made the city to go back to its brilliant days in older times and gain population. The city, which has encountered a forced migration which began in 1990s, has started to struggle against the problems resulting from population flow. Today, with its population of approximately 100 thousand people, Cizre carries on to be one of the important cities of the region.

In this declaration, development process of Cizre city will be studied in three major dimensions as administrative, demographic and spatial, by taking into consideration the historical phases, the main framework of which is given above; and developments that occurred in the urban structure of the city will be tried to be explained by making connections between development stages of the city and political, social, cultural and economical factors that affected the development.

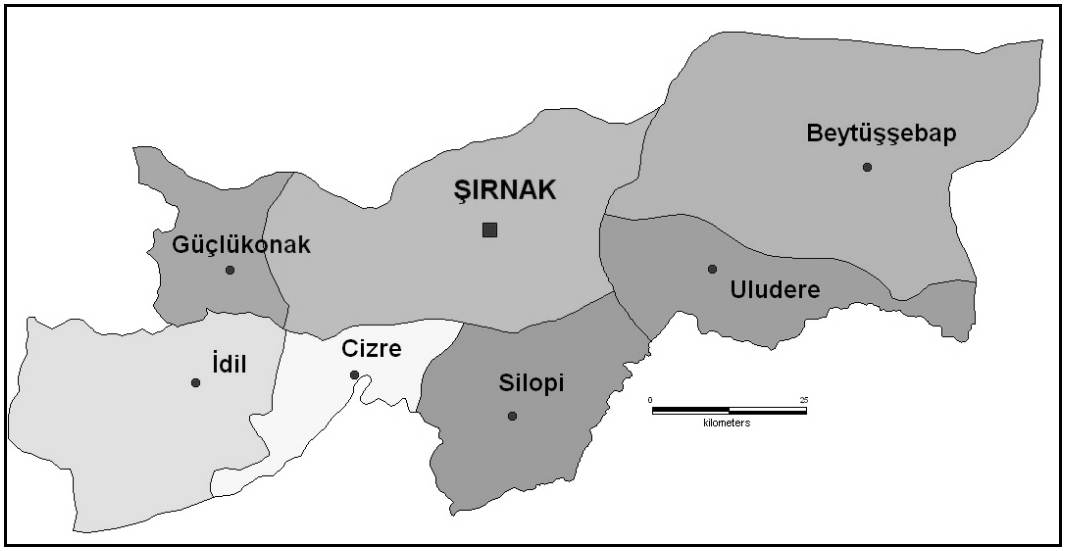
1. Giriş

Güneydoğu Anadolu bölgesinde Şırnak ilinin en büyük ilçesi olan Cizre, Dicle nehrinin batı kıyısında kurulmuştur. Doğusunda Silopi, batısında İdil, kuzeyinde Şırnak ve kuzeybatısında Eruh ile sınırlanan Cizre’nin güneyinde Suriye bulunmaktadır.

Cizre, 6 bin yıllık uzun bir tarihi geçmişe sahip bir kent olarak Yukarı Mezopotamya bölgesinin en önemli yerleşimlerinden birisidir. Guti İmparatorluğu’nun önemli merkezlerinden olan Cizre, Asur, Pers, Roma, Sasani, Mervani, Eyyubi ve Osmanlı dönemlerinde de bölgenin merkezi kentlerinden biri olmayı sürdürmüştür. Anadolu ile Mezopotamya arasındaki önemli bir geçiş alanında kurulan Cizre, tarih boyunca idari, askeri, kültürel ve ticari bakımdan merkez olmuştur. Bu merkeziyet, Cizre’nin hem ticaret yollarını kontrol eden stratejik bir konumda bulunmasına, hem de sahip olduğu zengin kültürel birikim ve potansiyel, önemli şahsiyetlerin bu kentten çıkmasına neden olmuştur. Osmanlı devleti zamanında beylikler ve otonom halinde bir idari yapıya sahip olan Cizre, 19. yüzyılın ortalarından itibaren merkezi idareye bağlanmıştır.

Tarihi boyunca çok çeşitli etnik ve dinsel yapıdaki toplulukların barış içerisinde yaşadıkları bir ada olan Cizre, son 150 yıllık süreçte bölgede meydana gelen karışıklıklar nedeniyle büyük bir potansiyel ve nüfus kaybına uğramıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında küçük bir kasaba özelliği gösteren kent, 1950’li yıllardan sonra Habur sınır kapısı yoluyla yapılan uluslararası ticaretin düğüm noktalarından biri haline gelmiş ve hızla nüfuslanmaya başlamıştır. Transit yolların üzerinde bulunması ve geniş kırsal hinterlandı, Cizre’nin günümüzde nüfusu 100 bine erişen bir kente dönüşmesini sağlamıştır.

Cizre ilçe merkezine bağlı 29 adet köy yerleşmesi bulunmaktadır. Geçmişte ilçenin nüfuz sahası çok daha geniş bir alanı kapsadığı halde, idari yapıda meydana değişiklikler sonucunda bugün 460 km²'lik yüzölçümüyle Şırnak ilin alansal bakımdan en küçük ilçelerinden biri haline gelmiştir. Transit ulaşım ve buna bağlı ticaret faaliyetlerinin gelişmiş olduğu ilçede, kırsal çevrenin temel ekonomik faaliyeti tarım olarak belirginlik kazanmıştır. Gerek kırsal çevresinden, gerekse komşu ilçelerden göç almayı sürdüren Cizre, bölgenin büyük kentlerinden biri olma yolunda büyük bir ivme kazanmıştır.

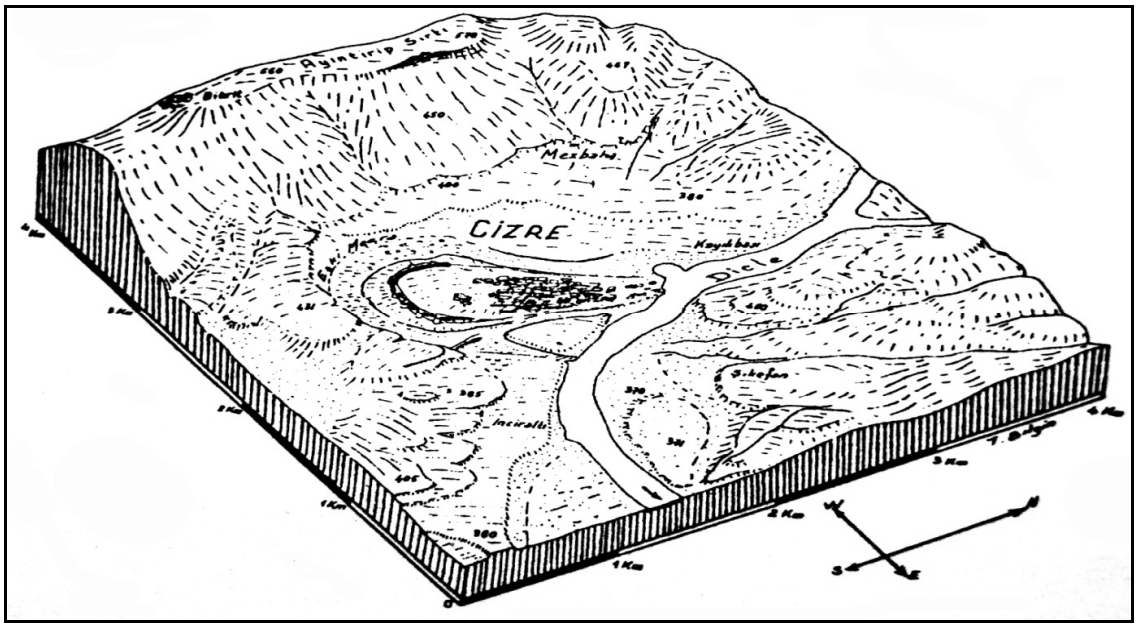
Şekil 1. Cizre İlçesi

1. Cizre Adının Kaynağı

Cizre'nin adının kökenine ilişkin çeşitli açıklamalar bulunmaktadır. Kentin şimdi bulunduğu en eski yerleşme yerinin tarihi Bazabde ya da Bazibde olduğu tahmin edilmektedir. Arap kaynaklarında oldukça fazla zikredilen bu isme, Pers ve Roma dönemine ait kaynaklarda da rastlanılmaktadır. Hartmann, Arap fethinden önce bölgenin Zabdicene olarak adlandırıldığını ve Bazabda'nın da bölgenin en önemli kalesi olduğunu ifade etmektedir.[1] Tarihçi Bilge Umar, Bazabde kelimesinin Arami dilindeki "Zabda'nın Yurdu" anlamına gelen "Bet Zabdai"den türediğinin ve yöre halkına da "Zabda Halkı" anlamına gelen "Zabdiceni" dendiğini belirtir.[2] Bununla birlikte tarihi kaynaklarda bölgenin Bakarda (Karday), Korduh gibi farklı şekillerde adlandırıldığını görmek mümkündür. Yakut'a göre, Bakarda Dicle'nin sol tarafında Bazabda karşısında bulunmaktaydı ve 200 köyü ihtiva eden bir nahiye merkeziydi. Minorsky, Aramilerin bölgeye Bes Kardu (Bet Kardu), Cizre kentine de Kardu Gazarta'sı demekteydiler.[3] M. Ö. 401 yılında bölgeden Xenephon, Cizre ile Bitlis arasındaki bölgeyi "Kardukh'ların Yurdu" olarak tanımlamaktadır.[4] 1818 yılında bölgeyi gezen M. J. Saint-Martin, kentin Gozarta Zabdita, Bakerda, Bazabda gibi isimlerle adlandırıldığını, Süryanilerin ise, kente "Kürtlerin Adası" anlamına gelen "Gozarta di Kerdu" dediğini ifade eder.[5] Bu açıklamalar, Kardu, Kardukh, Bakarda, Karday gibi sözcüklerinin kökeninin aynı olduğuna işaret etmektedir.

---

1 Hartmann, M., "Cezîre-i İbn Ömer", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 3. Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, Ankara, 1997, s. 153.
2 Umar, B., *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 165.
3 Minorsky, V., "Kürtler", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 6. Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, Ankara, 1997, s. 1089.
4 Umar, B., *İlkçağda Türkiye Halkı*, İnkılap Kitabevi, 1999, İstanbul, s. 204.
5 Korkusuz, M. Ş., *Seyahatnamelerde Diyarbekir*, Kent Yayınları, İstanbul, 2003. s. 81.

Şekil 2. Cizre'nin kuruluş Yeri ve Dicle'nin kenti Ada halinde Kuşatması (Tuncel, 1999)

Arap coğrafyacıları, kenti Dicle nehrinin suni bir kanalla kesilmiş büklümü içerisinde tarif ederler, ancak kentin doğusundan geçen nehir yatağının nehir büklümünün (menderesin) nehir suları tarafından aşındırılıp koparılması sonucunda meydana geldiği kuvvetli bir ihtimal dahilindedir. Hatta surların çevresini kuşatan eski mecra, bugün rahatlıkla gözlenebilmektedir. Ancak, Tuncel'in de ifade ettiği gibi, doğal olarak meydana gelen sürecin insan müdahalesi ile hızlandırılmış olması da mümkündür.[6] Katip Çelebi, nehrin kabarması sırasında suların ikiye ayrılıp kenti kuşattığını, suların kaleye zarar vermemesi için taş setler yapıldığını ve halkın kente giriş-çıkışının köprüler vasıtası ile gerçekleştirildiğini kaydetmektedir.[7] IX. yüzyıldaki Arap fetihleri döneminde, Dicle nehrinin kenti kuşatarak bir adaya çevirmesinden dolayı "ada" anlamına gelen "Cezire" olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Arap kaynaklarında, Hasan bin Ömer bin Hattab et-Teğlibi'nin kentteki imar faaliyetlerinden dolayı "Ömer Oğlu'nun Adası" anlamına gelen "Cezire-i İbn Ömer" uzun yıllar boyunca kullanılmaya devam edilmiştir. 1260 yılında kurulan Cizre Azizan beyliğinden itibaren "Cizira Botan" adlandırması da halk arasında halen yoğun bir şekilde kullanılmaktadır.[8]

2. Cizre Kentinin İdari ve Tarihi Gelişimi

Tarihi-arkeolojik araştırmalar, Neolitik dönem sonu ile Kalkolitik dönem başına tekabül eden M.Ö. 6000 yıllarından itibaren Cizre ve çevresinin yerleşmeye sahne olduğunu göstermektedir. Cezire bölgesinde yapılan çeşitli kazılar, bu döneme ait çeşitli buluntuları gün yüzüne çıkarmıştır. Bu dönemde Mezopotamya'da egemen olan Hassuna, Samarra ve Halaf kültürlerinin izlerinin bulunduğu bölgede, esas olarak M.Ö. 4000'li yıllarda başlayan Uruk kültürünü yansıtan bulgulara daha yoğunlukla rastlanılmaktadır.[9]

M.Ö. üçüncü binden başlayarak Gutilerin egemenlik sahasına giren Cizre ve çevresi, en parlak yıllarını yaşamıştır. Bu tarihten itibaren bölge M.Ö. 2 bininci yıllara kadar Gutiler,

---

6 Tuncel, M., "Adını Kuruluş Yerinden Alan Şehirlere Örnek: Cizre", *Hz. Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu*, Cizre Kaymakamlığı, İstanbul, 1999, s. 48.

7 Hartmann, M., "Cezîre-i İbn Ömer", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 3. Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, Ankara, 1997, s. 153; Tuncel, M., "Adını Kuruluş Yerinden Alan Şehirlere Örnek: Cizre", s. 48.

8 Yaşın, A., *Tarih Kültür ve Cizre*, Kuloğlu Matbaacılık, Ankara, 2007, s. 17.

9 Aydın, S. ve diğerleri, *Mardin: Aşiret-Cemaat-Devlet*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 2001, s. 22,27.

Sümerler ve Akadlar arasında çok kez el değiştirir.[10] M. Ö. 1894 yılında Babil İmparatorluğunun eline geçen Cizre ve çevresi, daha sonra Asurluların egemenliğine geçmiş; Asurlular bölgeyi eyalet sistemiyle yönetmiştir. Aramilerin bölgeye yerleşmeleri, M.Ö. 11. yüzyıldan itibaren gerçekleşmiştir. M.Ö. 9. yüzyıl Asur eyalet sisteminde, Cizre ve çevresi Katmuhi/ Kadmuhu eyaleti içerisinde bulunmaktadır.[11]

M.Ö. 6. yüzyıldan itibaren bölgedeki Pers yayılması, Yukarı Mezopotamya bölgesini de içine alacak şekilde genişlemiştir. Persler egemenlikleri altındaki bölgeleri "satraplık" olarak ifade edilen eyalete benzer bir sistemle yönetiyorlardı. M.Ö. 612 yılında Cizre ve çevresi Medlerin egemenliğine girmiş, ancak 550 yılında tekrar Perslerin hâkimiyeti altına girmiştir.[12] M.Ö. 331 yılında Makedonya kralı Büyük İskender, Pers kralı III. Daryus'u yenerek bütün bölgeyi fethetmiş, İskender'in M.Ö. 323'te ölümüyle beraber Cizre ve çevresindeki bölgeye Selevkoslar egemen olmuştur.[13] Günümüzde Cizre'nin 45 km batısında Selevkon isimli bir köy mevcuttur.[14] Selevkoslar, bölgeyi uzun bir süre Part saldırılarına karşı korumuşlar, ancak M.Ö. 129 yılında Partlar bölgede kesin hâkimiyet kurmaya başlamışlardır. Partların bölgede uzun yıllar süren hâkimiyeti, 226 yılında Sasaniler tarafından sona erdirilmiştir. İbn-i Esir, Sasanilerin ilk hükümdarı Ardeshir Babakan'ın Kürt olduğunu kaydetmektedir. Ardeshir, Cizre ve çevresinde imar faaliyetlerine büyük önem vermiş ve yıkılan surları yeniden yaptırmıştır.[15] Hıristiyan Arami kültürünün de bölgede yayılmaya başladığı bu yıllar, aynı zamanda Roma- Sasani çekişmesinin de dorukta bulunduğu bir döneme tekabül etmektedir. Kuzey Mezopotamya bölgesi, hem Sasanilerin hem de Romalıların egemenliğinde bulunduğu dönemlerde, bu devletlerin önemli eyaletlerinden biri olmayı sürdürmüştür. 297 yılında yapılan anlaşma, Dicle nehrini Sasanilerle Romalılar arasındaki doğal sınır olarak öngörmektedir. Bu tarihte Bazabde kenti de Roma'nın önemli müstahkem mevkilerindendir ve bölge "Korduene", hemen güneyindeki bölge de "Zabdikene" olarak adlandırılmıştır. 359 yılında Korduene bölgesi tümüyle İranlıların eline geçmiş ve 360'ta Bazabde ele geçirilmiştir. II. Şahpur, batıdaki Nusaybin'e kadar fethedilen bu bölgede "Arbayestan" eyaletini oluşturmuştur.[16] 5. yüzyıl Sasani idari taksimatında Arbayestan bölgesi, Maridin, Tur Abdin ve Res Ayn vilayetlerine bölünmüş; 6. yüzyılda bu vilayetler, "Hvarvaran (Batı Bölgesi)" adı altında birleştirilmiştir.[17] Bu dönem, aynı zamanda Arap kabilelerinin de bölgeye yöneldiği tarihlere denk düşmektedir.

Cizre ve çevresinin de dahil olduğu Yukarı Mezopotamya bölgesi, 639 yılında Halife Ömer döneminde İyad bin Ganem komutasında fethedilmiştir. Belazuri, buradaki kentlerin çoklukla antlaşma yoluyla ele geçirildiğini kaydeder ve fethedilen yerler arasında Kardeva Bazebda'yı da sayar.[18] Yukarı Mezopotamya bölgesi Emeviler döneminde El-Cezire olarak adlandırılır. Örneğin, 892 yılında ölen Belazuri, Cezire bölgesi içerisinde Rakka, Harran, Ruha, Samsat, Nusaybin, Sincar, Meyyafarikin, Karkisiya, Tuır-Abdin, Mardin, Dara Kalesi, Ez-Zevezan (Zozan), Re'sul Ayn, Bazebda gibi yerleri sayar.[19] Emevi idari yapılanmasında Mezopotamya bölgesi bir eyalet şeklinde Halifenin görevlendirdiği valiler tarafından idare edilmiştir. Abbasiler döneminde Cizre'nin büyük önem kazandığını ve bölgenin stratejik merkezlerinden biri haline geldiğini anlıyoruz. Halife Me'mun döneminde Cizre kentinin yönetimi Hasan bin Ömer bin Hattab Teğlibi'ye verilmiş ve bu kişinin kentteki geniş boyutlu

---

10 Yaşın, A., *Tarih Kültür ve Cizre*, s. 19-20.
11 Aydın, S. ve diğerleri, *Mardin: Aşiret-Cemaat-Devlet*, s. 43.
12 Yaşın, A., *Tarih Kültür ve Cizre*, s. 25.
13 Aydın, S. ve diğerleri, *Mardin: Aşiret-Cemaat-Devlet*, s. 46.
14 Yaşın, A., *Tarih Kültür ve Cizre*, s. 26.
15 Yaşın, A., *Tarih Kültür ve Cizre*, s. 28.
16 Aydın, S. ve diğerleri, *Mardin: Aşiret-Cemaat-Devlet*, s. 60-61.
17 Aydın, S. ve diğerleri, *Mardin: Aşiret-Cemaat-Devlet*, s. 62.
18 Belâzuri, *Fütûhu'l-Büldân* (Çev. M. Fayda), Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 2002, s. 252.
19 Belâzuri, *Fütûhu'l-Büldân*, s. 246-252.

imar faaliyetlerinden ötürü, kent "Ceziret-i İbn Ömer" olarak isimlendirilmiştir. Yine bu döneme ait kaynaklarda, Cezire bölgesi 3 büyük alt idari bölgeden meydana gelmekte idi. 13. yüzyıl Arap coğrafyacısı İbn Şaddad'ın verdiği bilgilere göre, Diyar-ı Bekr, merkezi Amid olmak üzere Cezire'nin kuzeyini; Diyar-ı Rabia, merkezi Nusaybin olmak üzere Cizre'nin de içinde bulunduğu Cezire'nin doğusunu; Diyar-ı Mudar ise, merkezinde Harran olan Cezire batısını oluşturuyordu.[20] İstahri ise, Cezire'yi Diyar-ı Mudar ve Rabia'dan ibaret görür ve Amid'i de Cezire mıntıkası içerisinde sayar.[21] Makdisi, Ceziret-i İbn Ömer bölgesinde bulunan bazı şehirleri şu şekilde saymaktadır: Fişabur, Bainata, Muğise, Zozan.[22] İbn Esir'e göre ise, Şuş kalesi, Akime, Tanze gibi yerler Ceziret-i İbn Ömer'in nahiye ve şehirleridir; Finik kalesi ise ona komşudur.[23] Coğrafyacı İbn Havkal ise, Karda olarak bilinen yerin Ceziret-i İbn Ömer olduğunu, sınırlarının Bainasa ve Tanza'ya kadar uzandığını, Semanin, Basurin ve Fişabur dağlarıyla bitişik olduğunu ve bu dağların da Cudi'yi teşkil ettiğini ifade eder.[24]

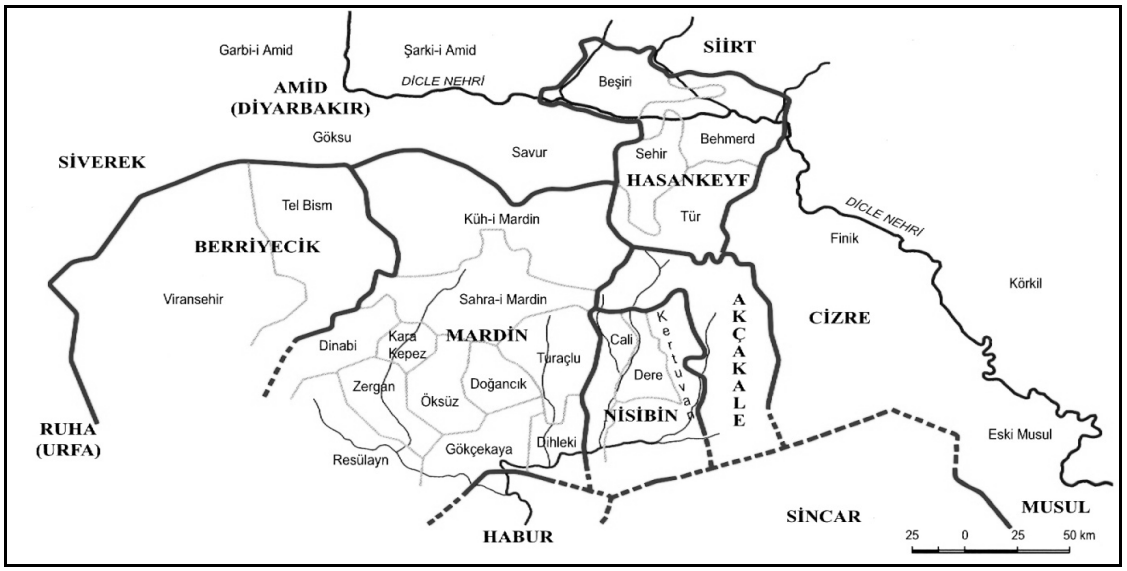
Cizre ve çevresi, 906-983 yılları arasında Arap kökenli Hamdani emirliğinin idaresi altında bulunmuştur. Hamdanilere bağlı şehirler arasında Bazabde ve Karda (Bakarda) isimleri de geçmektedir. Bu iki şehir, aslında Dicle nehrinin iki kıyısında karşı karşıya bulunan Ceziret-i İbn Ömer kentine bağlı yerleşim yerleriydi.[25] Hamdani iktidarının son dönemlerinde Cizre ve çevresi Büveyhilerin egemenliğine geçmiş, ancak 983 yılında Humeydiye Kürtlerinden Baz, önce Diyarbakır ve Silvan'ı, ardından Cizre ve çevresini ele geçirmiş ve 990 yılında Araplarla yapılan bir savaşta ölene kadar bölgeyi yönetmiştir. Bu tarihte, Baz'ın yeğeni Ebu Ali bin Mervan, dayısının tüm egemenlik alanlarını ele geçirerek Mervani Devleti'nin temellerini atmıştır. Mervaniler döneminde Cizre, Nusaybin ve Mardin bölgesinde yoğun imar faaliyetleri gerçekleşmiş ve bu kentler Cezire bölgesinin en önemli merkezleri haline gelmişlerdir. Mervani hükümdarları adlarına para bastırmış ve hutbe okutmuştur. Mervani iktidarı, Cizre'nin 1084 yılında bölgenin Artuklu emirlerinden Fahruddevle'ye bağlı güçler tarafından ele geçirilmesi sonucu ortadan kalkmış; bölgedeki Artuklu iktidarı da 1127 yılında Zengi Atabeylerinin bölgeyi istila etmesiyle son bulmuştur.[26] Cizre ve çevresi genellikle Musul atabeyliğine bağlı kalmış, ancak iktidar kavgaları ve Salahaddin Eyyubi'nin bölgede giderek artan gücü ile birlikte, 1188 yılında Haçlılara karşı girişilen savaştan sonra Eyyubilerin güdümünde hükümranlıklarını sürdürmüşlerdir. 1251 yılında Bedreddin Lu'lu'nun hâkimiyetine giren Cizre ve çevresinde yerel beyler hüküm sürmeye başlamıştır. 1270 yılından 1517 yılına kadar, çoğunlukla hiçbir kesintiye uğramadan Cizre ve çevresinde Kürt Azizan beyleri otonom bir şekilde hüküm sürmüşlerdir. Cizre Azizan beyliğine bağlı 14 kale ve nahiyeleri bulunmaktaydı. Bunlar, Finik, Şah, Der, Tanzeh, Tor, Hitim, Eruh, Bikre, Badan, Piruz, Nişitil, Ermişat, Kiver ve Kurkil adlı kalelerdi.[27] Cizre ve çevresinde 1262 yılından 1335 yılına kadar Moğolların egemenliği altında kalmış ve Cizre'de büyük ölçüde gerilemeler meydana gelmiştir. 1340'lı yıllarda kaleme alınan İlhanlı devlet adamı Hamdullah Mustavfi'nin "Nuzhet-ıl Kulub" isimli eserinde, Cizre'den İlhanlı devlet teşkilatı içerisinde, Cezire olarak da adlandırılan Diyar-bekr ve Rabia'nın şehirlerinden biri olarak bahsedilmektedir.[28] İlhanlılar döneminde doğu Anadolu, esas olarak iki eyalete ayrılmıştı. Bunlardan birincisi, Musul, Mardin ve Diyarbakır bölgelerini içine alan ve merkezi Musul

---

20 Aydın, S. ve diğerleri, *Mardin: Aşiret-Cemaat-Devlet*, s. 5.
21 İstahri, *Mesalik el Memalik*, E. J. Brill, Leiden, 1927, s. 75.
22 Ğandur, M. Y., *Ortaçağ Cizre Tarihi* (Çev. F. Bedirhanoğlu), Beşir Ant Yayınları, Anakara, 2008, s. 77.
23 Ğandur, M. Y., *Ortaçağ Cizre Tarihi*, s. 77.
24 İbn Havkal, *Kitab-i Suret-ul Arz*, Cilt: I, Biblitheca Geographorum Arabicorum, E.J. Brill, Leiden, 1938, s. 219, 225.
25 Ğandur, M. Y., *Ortaçağ Cizre Tarihi*, s. 81.
26 Aydın, S. ve diğerleri, *Mardin: Aşiret-Cemaat-Devlet*, s. 86.
27 Yaşın, A., *Tarih Kültür ve Cizre*, s. 43-44.
28 Baykara, T., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş-I: Anadolu'nu İdari Taksimatı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 2000, s. 68.

olan eyalet; ikincisi ise, merkezi Ahlat olan Van bölgesi eyaleti idi. Bu dönemde özellikle iki güçlü emirlik bulunmaktadır. Biri Mardin'in Artuklu emiri, diğeri ise, Cezire'nin Kürt emiridir.[29] 1393 yılında Timurleng bölgede büyük bir talan hareketi başlatır ve uzun bir süre bölgeyi egemenliğinde tutar. Timur'un 1404 yılında ölmesinde sonra devleti de dağılır ve bu defa Cizre ve çevresinde Akkoyunlu ve Karakoyunluların çekişmesi baş gösterir ve bölge çok defa el değiştirir. 1488 yılında Safeviler bölgenin büyük bir bölümünü ele geçirdiler. 1517 yılında bölge tamamen Osmanlı egemenliğine geçmiş ve Cizre 19. yüzyılın ortalarına kadar " hükümet" statüsünde özerk bir şekilde Kürt beyleri tarafından yönetilmiştir.

Arşiv belgelerine göre, Cizre, Bitlis, Hasankeyf, Siverek, Çemişgezek, İmadiye, Sason, Palu, Çapakçur, Eğil gibi kimi yerler fethedildikten sonra, yerel beylerin yönetiminde 1527 yılında oluşturulan "Vilayet-i Kürdistan" adı altında yurtluk, ocaklık, hükümet gibi çeşitli adlarla otonom bir yönetim yapısına sahip olmuşlardır.[30] 1578-1588 idari düzenlemesinde ise, bu yerler Diyarbakır Beylerbeyliği'ne bağlı görülmektedir. Bu döneme ait belgelerde Cizre'den idari anlamında zaman zaman "Eyalet-i Cizre", "Liva-yı Cizre" gibi çeşitli şekillerde ifade edilmiştir. Ancak, adı her ne olursa olsun, Cizre 19. yüzyıl ortalarına kadar, zaamet ve tımar gibi vergilerden muaf olan, iç yönetiminde serbest beylik şeklindeki bir yapı ile yönetilmeye devam edilmiştir.[31] 1578, 1609, 1626-1637 tarihli belgelerde, Cizre, hükümet statüsünde Diyarbakır'a bağlı görülmesine rağmen, 1653 idari taksimatında Diyarbekir'e bağlı yerler arasında görülmemektedir.[32] 1655 yılında bölgeyi ziyaret eden Evliya Çelebi, Amid eyaletindeki hükümetleri Cezire, Eğil, Genç, Palu ve Hazo şeklinde sıraladıktan sonra, bu beş hükümetin "serbest mirmiranlık" payesiyle hakimlerine verildiğini anlatır.[33] Evliya Çelebi, Diyarbekir eyaletinin hakimlerini hiyerarşik biçimde şu şekilde sıralamaktadır: "1- Hepsinin idarecisi, serdar-ı muazzam Diyarbekir veziridir. 2- Vezirin kethüdası, 3- Cezire hakimi, 4- Eğil hakimi, 5- Genç hakimi, 6- Palu hakimi, 7- Hazo hakimi…."[34]

Şekil 3. 16. Yüzyılda Başlıca Yerleşim Yerleri (Aydın ve diğ, 2001)

Genel olarak Diyarbekir eyaletine bağlı bağımsız sancak konumunda olan Cizre'nin idari yapısında zaman zaman birtakım istikrarsızlıklar da görülebilmektedir. Cizre bazen doğrudan

---

29 Aydın, S. ve diğerleri, *Mardin: Aşiret-Cemaat-Devlet*, s. 103.

30 Demir, A., "Osmanlı Döneminden Bir Kesit: XIV. Yüzyıl Sonlarında Cizre", *Hz. Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu*, Cizre Kaymakamlığı, İstanbul, 1999, s. 73.

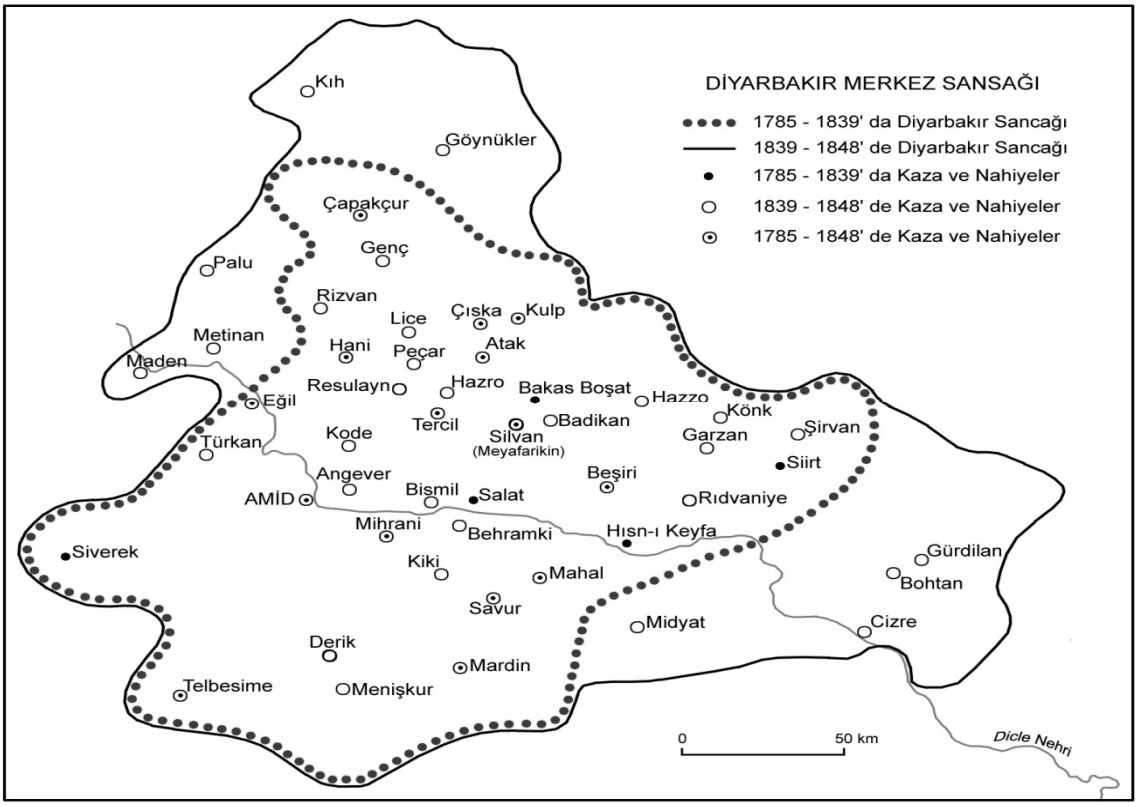
31 Demir, A., "Osmanlı Döneminden Bir Kesit: XIV. Yüzyıl Sonlarında Cizre", s. 74-75.

32 Yılmazçelik, İ., *XIX. Yüzyılın İlk yarısında Diyarbakır (1740-1840)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, ankara, 1995, s. 125.

33 Evliya Çelebi, *Tam Metin Seyahatname*, Cilt:IV, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1986, s. 437.

34 Evliya Çelebi, *Tam Metin Seyahatname*, s. 437.

merkezi yönetime bağlı sancak, çoğunlukla da Diyarbekir eyaleti içerisinde görülmektedir. Örneğin, 1739, 1747 ve 1785 tarihlerindeki çeşitli şer'iyye sicillerinde eyalet listesinde görülmeyen Cizre, 1821 tarihinde Diyarbekir eyaletinin hükümet sancağı durumunda bulunmaktadır.[35] 1821 tarihi, Cizre ve çevresinde çeşitli isyan hareketlerinin görüldüğü bir döneme denk düşmektedir. Bu tarihte Cizre'yi Mir Bedirhan yönetmektedir. Bedirhan yönetimindeki Cizre, önce kaza durumuna düşürülür, ardından 1841 yılında Musul vilayetine bağlanır.[36] 1847 yılında Cizre'deki beylik yapısına son verilir. Aralık 1847 tarihinde, merkezi Amid olan Diyarbekir, Van, Muş ve Hakkari sancakları ile Cizre, Bohtan ve Mardin kazalarından oluşan "Kürdistan eyaleti" oluşturulmuş, ancak bu eyalet yapısı da 1864-67 ıslahatı ile ortadan kaldırılmıştır. [37] 1851 yılında Zaho'ya bağlı bir müdürlük olarak idari konumu oldukça küçültülen Cizre, 1854 yılında Mardin'e bağlı bir kaymakamlık merkezi haline getirilmiştir.[38] 1864-67 Islahatı ile Diyarbekir, Mardin, Siird ve Malatya sancaklarından oluşan Diyarbekir vilayeti meydana getirilmiş, Cizre de Mardin sancağının bir kazası durumuna getirilmiştir[39] ve bu durum cumhuriyet dönemine kadar da sürmüştür.

Şekil 4. 18 ve 19. Yüzyıllarda Cizre'nin İdari Durumu (Yılmazçelik, 1995)

1869 yılında ilk defa yayımlanan Diyarbekir salnamesine göre, Cizre kendisine bağlı Hacı Behram nahiyesi ile birlikte Mardin livasının 3 kazasından biri haline getirilmiştir.[40] 1890'lı yıllarda bölgeyi ziyaret eden Vital Cuinet, Diyarbekir vilayetine bağlı Mardin sancağının Nusaybin, Cizre, Midyat ve Avine olmak üzere 4 kazadan meydana geldiğini ifade eder. Cuinet'ye göre, Cizre 9 nahiye ve 210 köy yerleşmeine sahip 4699 km² genişliğinde büyük bir

35 Yılmazçelik, İ., *XIX. Yüzyılın İlk yarısında Diyarbakır (1740-1840)*, s. 133-134.
36 Yaşın, A., *Tarih Kültür ve Cizre*, s. 71.
37 Yılmazçelik, İ., *XIX. Yüzyılın İlk yarısında Diyarbakır (1740-1840)*, s. 138-141; Baykara, T., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş-I: Anadolu'nu İdari Taksimatı*, s. 113.
38 Özcoşar, İ., *Bir Yüzyıl Bir Sancak Bir Cemaat: 19. Yüzyılda Mardin Süryanileri*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2008, s. 199.
39 Baykara, T., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş-I: Anadolu'nu İdari Taksimatı*, s. 123.
40 Aydın, S. ve diğerleri, *Mardin: Aşiret-Cemaat-Devlet*, s. 217.

kazadır.[41] 1891 yılında Silopi ve 1898 yılında da Hazak (İdil) nahiyeleri Cizre'ye bağlanmıştır.[42] Osmanlı devletinin son nüfus sayımı olan 1914 sayımında da Cizre, Diyarbekir vilayeti Mardin sancağının 5 kazasından biri olarak görülmektedir.[43]

Cumhuriyetin ilanı ile Mardin vilayetinin idari yapısında bir değişiklik meydana gelmemiştir ve Cizre, Osmanlı'nın son dönemlerinde olduğu gibi, Hazak ve Silopi nahiyeleriyle birlikte bu vilayetin kazalarından biri durumundadır. 1937'de Hazak Nahiyesi İdil adıyla ilçe haline getirilmiş, 1960'ta ise, Silopi nahiyesi ilçe haline getirilmiş ve böylelikle Cizre'nin idari yapısında da bir daralma meydana gelmiştir. 1990 yılında Hakkâri'nin Beytüşşebap ve Uludere, Siirt'in Şırnak ilçesi ile Eruh'a bağlı Güçlükonak nahiyesi Mardin ilinin Cizre, Silopi ve İdil ilçelerinden meydana gelen Şırnak ili kurulmuştur. Cizre'nin günümüzde 29 adet köyü bulunmakta ve bölgenin nüfusu hızla artan illeri arasında bulunmaktadır.[44]

3. Cizre Kentinim Demografik ve Mekânsal Gelişimi

Cizre kentinin ilk kuruluş yeri ile bilgiler çelişkilidir. Bu çelişki, bir yandan antik dönemlerden bu yana meydana büyük değişimlerle, diğer taraftan bugünkü Cizre'nin temellerini oluşturan Ceziret-i İbn Ömer'in göreli konumunda (situasyonunda) bazılarına göre doğal, bazılarına göre yapay bir yoldan meydana getirilen değişikliklerle alakalıdır. Kesin olarak bilinen şudur ki, bugünkü Cizre'nin bulunduğu yerde Bazabda (Bet Zabda) ve Bakarda (Bet Kardu) adında iki farklı bölgenin bulunduğu ve bu iki mıntıkanın Dicle nehrinin karşılıklı kıyılarında bulunduğudur. Şehrin ilk kuruluş yerinin bu iki alandan hangisinde gerçekleştiği tartışmalıdır. Bu konuda en sağlam bilgi veren kaynaklar kuşkusuz ortaçağ Süryani ve Arap kaynaklarıdır. Genel olarak kabul gören görüş, Dicle nehrinin doğusundaki sahanın Bakarda, batısındakinin de Bazabda olduğudur.

İbn Hardazbe, Bakarda ve Bazabda'nın Ceziret-i İbn Ömer adında bir kasabası olduğunu[45] belirtmekle aslında bu iki bölgenin Cizre şehri bağlamında bütünlük kazandığını ortaya koymaktadır. İbn Esir, Bazabda'yı Dicle'nin batısında bir köy olarak ifade etmektedir.[46] İbn Havkal da benzer şekilde, Cizre'yi Karda bölgesinde saymakta ve Bazabda'yı cezire sınırında bir bölge olarak tarif etmektedir. [47] Dineveri de, Bazabda'yı batıda, Bakarda'yı da doğuda kabul etmektedir.[48] Dr. Fiey, Dicle nehrinin batı yakasının sağ tartafının Bazabdayı temsil ettiğini ve o günkü Bazabda'nın şimdi mevcut olmadığını; nehrin doğu yakasının sol tarafında ise Kürtlerin ülkesi olarak bilinen Kardu bölgesinin bulunduğunu ve bu bölgenin kuzeyden Botan ve güneyden Habur nehrine kadar uzandığını ifade etmektedir. Dr. Fiey, Cizre kentinin enkazı üzerinde kurulduğu köyün adının da "Kastra Dicle" olduğunu belirtir.[49] Bu ve benzeri bilgilerden hareketle, Cizre'nin ilk kuruluş yerinin Bakarda bölgesindeki şimdiki içkalenin bulunduğu yerde gerçekleştiğini, Dicle nehrinin kenti bir yay şeklinde çevirdiğini ve nehrin karşı tarafında ise, Bazabda'nın bulunduğunu söylemek mümkündür. 864 yılında Ceziret-i İbn Ömer isminin kendisine nisbet edildiği Hasan bin Ömer Tağlibi döneminde kentin doğusunda doğal süreçlerin işlemesi ve insanların hendek kazarak süreci ilerletmeleri sonucu nehir büklümünün kesilmesi sonucunda kent ada durumuna geçmiştir. Zamanla kaleyi çevreleyen

---

41 Cuinet, V., *La Turquie d'Asie*, Cilt: II, Paris, 1891, s. 512.
42 Aydın, S. ve diğerleri, *Mardin: Aşiret-Cemaat-Devlet*, s. 217.
43 Sakin, O., *Osmanlı'da Etnik Yapı: 1914 Nüfusu*, Ekim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 194.
44 Yıldız, M. Z., *Mardin'in Cumhuriyet Dönemi Demografik Gelişimi*, Makalelerle Mardin Cilt:II, Mardin Kütüphanesi İhtisas Kütüphanesi Yayını, İstanbul, 2007, s. 150.
45 Ğandur, M. Y., *Ortaçağ Cizre Tarihi*, s. 73.
46 Hartmann, M., "Cezîre-i İbn Ömer", s. 153.
47 İbn Havkal, *Kitab-i Suret-ul Arz*,s. 219.
48 Ğandur, M. Y., *Ortaçağ Cizre Tarihi*, s. 73.
49 Ğandur, M. Y., *Ortaçağ Cizre Tarihi*, s. 75.

nehrin batı mecrasının kuruması sonucunda kentin Bazabda bölgesine geçmiş bulunduğu[50] kabul edilmektedir, ancak çeşitli kaynaklarda Bazabda ile Cizre birbirinin yerine de kullanılabilmektedir. Dolayısıyla modern Cizre'nin tarihsel kökenlerinin iki parçalı bir temele dayandığını söylemek mümkündür.

Cizre'nin de içinde bulunduğu Yukarı Dicle bölgesi, geçmiş kaynaklarda Kardukh, Kardu, Gordienne, Cyrti gibi çeşitli isimlerle anılmıştır. Bütün bu adlandırmalara konu olan topluluğun günümüz Kürtlerinin atası olduğu da birçok araştırmacı tarafından kabul görmektedir.[51] Burada bizi ilgilendiren husus, bu adlandırmaların eski tarihi Cizre için kullanılan Bakarda, Bet Karda, Kardu, Karduene ile ilişkisidir. Burada doğrudan bir ilgi olduğu kuşkusuzdur. Bu nedenle, Cizre kentinin tarihsel kökenlerinin en az 6000 yıl öncesine dayandığını ve bölgede çeşitli Arî toplulukların ilk yerleşmelerin temellerini attığını söyleyebiliriz. Bugünkü Cizre kalesinin temellerinin de Gutiler tarafından atıldığı ve kalenin daha sonra birçok kez yıkılıp yeniden imar gördüğü de kabul edilir. Bölgenin tarihinin M. Ö. 12 yüzyıldan itibaren Aramî toplulukların akınına uğradığı bilinmektedir. Cizre ve çevresindeki birçok yerleşme ve kale de, Asur ve Roma döneminde önemli askeri ve ticari merkezler konumunda olmuştur. Anadolu ve Mezopotamya'daki çeşitli imparatorlukların çekişme alanı olmasından dolayı da Cizre, birçok kez el değiştirmiştir. Cizre kalesi, Asurlular zamanında onarım görmüş, M.Ö. 241–226 yılları arasında Sasani hükümdarı İmparator I. Erdeşir (Ardeşir) Babekan zamanında da surun yıkılan birçok yeri yapılmış ve onarılmıştır. Sarayburnu Aslanlı Kapı bunlardandır.[52]

Romalılar döneminde Anadolu ile Mezopotamya'nın bağlantısını kuran üç ana yol güzergahından birisi de Bazabda'dan geçmekteydi ve Bazabda Romanın en önemli kalelerinden birini meydana getirmekteydi. Örneğin, Romalıların kuzey hattını oluşturan ana yol güzergahı, Urfa'dan Nisibis'e inmekte; burada ikiye ayrılarak yollardan biri Bazabda üzerinden Erbil ve Musul bağlantısını oluşturmakta, diğeri de Dicle nehrinin batı yakasını izleyerek güneydoğu istikametinde Musul'a varmakta idi.[53] Bu iki yol güzergahı 18. ve 19. yüzyıl batılı seyyahların da en temel güzergahıdır. Algaze, Bazabda kalesi yıkıntılarının aslında önemli Roma kalesi Fenik kalesi (Strabo buraya Pinaka demektedir) olduğunu iddia etmektedir.[54] Yine Dicle'nin karşılıklı iki kıyısında bulunan kale-kentlerin bağlantısını sağlamak için köprüler inşa edilmiştir. Örnek olarak, Sasaniler döneminde inşa edilen Yafes mahallesindeki Ceziret-i İbn Ömer köprüsü verilebilir.[55]

Cezire bölgesinin Müslümanlar tarafından fethinden sonra Cizre kenti, büyük bir önem kazanmıştır. Zira Anadolu ile Mezopotamya'nın ana bağlantı noktalarından birini meydana getiren Cizre, sahip olduğu stratejik öneme binaen, bölgede hüküm süren çeşitli güçler tarafından kritik bir nokta olarak göz önünde bulundurulmuştur. Bununla birlikte, geçmişten beri, Cizre kentinin yol güzergâhları üzerinde bulunması, kervan ticareti başta olmak üzere ekonomik faaliyetler açısından da önem kazanmasına yol açmıştır. Bu durum, kentin zenginleşmesine ve kentte kültürel-bilimsel hayatın da oldukça gelişmesine olanak tanımıştır. Kuşkusuz, Cizre'de İbn-i Esir gibi büyük bir tarihçinin, Ebu'l İzz İbn İsmail Cezeri gibi çeşitli mekanik düzenleriyle meşhur bir bilginin, Kürt Divan edebiyatının önemli isimlerinden Melayi Ciziri gibi şairlerin, muhtelif astronomi ve dil bilginlerinin yetişmesi, kentin zengin birikiminin ve buradaki gelişmiş toplumsal yaşamın bir sonucudur. Nitekim Yakut Hamevi de

---

50 Ğandur, M. Y., *Ortaçağ Cizre Tarihi*, s. 76.

51 Umar, B., *İlkçağda Türkiye Halkı*, s. 204.

52 Ertekin, Z., *Cizre'deki Mimari Eserler*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van, 2005, s. 42.

53 Aydın, S. ve diğerleri, *Mardin: Aşiret-Cemaat-Devlet*, s. 49.

54 Aydın, S. ve diğerleri, *Mardin: Aşiret-Cemaat-Devlet*, s. 57.

55 Aksu, H., "Cezire-i İbn Ömer Köprüsü", *Hz. Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu*, Cizre Kaymakamlığı, İstanbul, 1999, s. 156.

"Mu'cem-ul Buldan" isimli eserinde Cezîret-i İbn Ömer'e nisbet edilen birçok bilginin adını zikretmektedir.[56] Ticari ve idari açıdan taşıdığı önem dolayısıyla, Cizre kenti birçok yönetim zamanında devlete darphane görevi de görmüştür.

Ortaçağ İslam coğrafyacıları Cizre'den övgüyle bahsederler. 10. yüzyıl coğrafyacılarından Mukaddasi, Cizre'yi ahalisi çok olan, iyi inşa edilmiş bir şehir olarak tarif eder. Mukaddasi'ye göre, çevresi verimli topraklarla çevrili olan şehirden, Dicle üzerinden kayıklarla Musul'a bal, tereyağı, ceviz, badem, şam fıstığı vb ihraç edildiğini ve bu haliyle kentin bir liman özelliği gösterdiğini kaydeder.[57] Cizre, aynı zamanda canlı bir pazar merkezi idi. İbn Havkal'ın anlatımlarına göre, Ermenistan'ın peynir ve balı özellikle pazarların en gösterişli mallarındandı.[58] Verimli topraklar üzerinde bulunmasından ve kanallarla sulamalı tarımın yapılmasından dolayı, kırsal çevrede yetiştirilen birçok ürününde satıldığı canlı bir ticaret merkezi olan Cizre, geniş meraların varlığı nedeniyle, hayvansal servetin de büyük olduğu bir kent idi. İşlemecilik, oymacılık ve süslemecilik sanatlarının geliştiği Cizre'de, yüncülük ve ipekçilik de yapılmaktaydı. Ayakkabıcılık, marangozluk ve demircilik, Cizre'de en fazla bilinen zanaatlardı.[59]

1262 yılında Cizre'nin durumunu tasvir eden İbn Şeddad'a göre, kenti çevreleyen surların Babülcebel, Babülcedid ve Babülma adlarında 3 adet kapısı, kentin içinde ve çevresinde ise 8 adet kale bulunmaktaydı. Kentte 2 cami, 4 medrese, 1 hastane, 15 hamam, surların dibindeyse 30 kadar bostan vardı. Kent, mahalleler ayrılmıştı ve mahallerin içine kadar giden sokaklar, kışın çamurlu bir hal almakta idi. İbn Şeddad, Cizre'nin yörenin en güzel kenti ve halkının varlıklı, kentin de güvenli olduğunu ifade etmektedir.[60]

Cizre'nin Musul'a açılan en önemli kapı olmasından dolayı, 12. ve 13. yüzyıllarda ticaret faaliyetlerinin doruğa ulaştığını söylemek mümkündür. Bu haliyle Cizre, doğunun anahtarı ve kuzeye açılmak için bir hareket merkezi konumunda olduğunu söylemek mümkündür.[61] Cizre'nin içinde ve çevresinde komşu kentlerle bağlantısını sağlayan yollar mevcuttu. Nehir ulaşımı da oldukça gelişmişti ve birçok ürün Dicle nehri üzerinden Musul'a gönderilmekte idi.

Cizre kenti, Hamdaniler, Mervaniler, Zengiler ve Azizan beyleri döneminde oldukça parlak günler geçirmiştir. Kentte camiler, medreseler, kervansaray ve hanlar, köprüler gibi birçok imar faaliyetinin yanında, kentin surları ve kalesinde de onarımlar yapılmıştır. Cizre bilinen tarihinde iki büyük yıkım ve talan görmüştür. Bunlardan birincisi, 1262 yılında Moğolların saldırısı sonrası kelimenin tam anlamıyla talan edilmiş, kent adeta boşalmıştır.[62] İkincisi ise, 1394 yılında Timur'un ordularının bölgeyi ele geçirmesinden sonra yaşanan talan ve bunun sonucu kentten yaşanan kaçışlardır. Kuşkusuz, bu yıkımlar kentin sahip olduğu kültürel, sanatsal birikimin de yok olmasına yol açmıştır. El Mukrizi, Cizre kentinde bulunan halkın kenti tamamen boşalttıklarını belirtmektedir.[63] Birinci yıkım sonrası, 14. yüzyılın ikinci çeyreğinde, bölgeyi ziyaret eden İbn Batuta, nehirle çevrili ve büyükçe bir kent olduğunu söylediği Cizre'nin büyük bir kısmının harabe halinde olduğunu belirtir, ancak yine de kentin

---

56 Yakut Hamevi, *Mu'cem-ul Buldan*, Cilt: II, Beyrut, tarihsiz, s. 496.
57 Hartmann, M., "Cezîre-i İbn Ömer", s. 153.
58 İbn Havkal, *Kitab-i Suret-ul Arz*, Cilt: I, s. 225; Le Strange, G., *The Lands Of The Eastern Calıphate: Mesopotamia, Persia, and Central Asia From The Moslem Conquest to The Time of Timur*, Barnes and Noble Inc., New York, 1901, s. 93.
59 Ğandur, M. Y., *Ortaçağ Cizre Tarihi*, s. 210-211.
60 Ğandur, M. Y., *Ortaçağ Cizre Tarihi*, s. 76; Şeşen, R., "Mervaniler'den Eyyubiler Döneminin Sonuna Kadar Cizre", *Hz. Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu*, Cizre Kaymakamlığı, İstanbul, 1999, s. 71.
61 Ğandur, M. Y., *Ortaçağ Cizre Tarihi*, s. 212.
62 Ğandur, M. Y., *Ortaçağ Cizre Tarihi*, s. 180.
63 Ğandur, M. Y., *Ortaçağ Cizre Tarihi*, s. 77.

güzelliklerinden bahsetmekten kendini alıkoyamaz. İbn Batuta, kentin güzel bir çarşısı ile taştan yapılma bir camisinin bulunduğunu, kentin duvarlarının da taştan yapıldığını ve Cizre halkının da erdemli, yardımsever kişiler olduklarını belirtmektedir.[64]

15. yüzyıldan itibaren Cizre hala bölgenin önemli kentlerinden birisi olmakla beraber, eski ihtişamlı günlerini artık kaybetmiştir. 1630'lu yıllarda bölgede seyahat eden Jean-Baptiste Tavernier, Cizre'nin küçük bir kent olduğunu ve kente teknelerle gidildiğinden bahsetmektedir. Tavernier, Kürtlerin yaşadığı bölgeden mazı ve tütün almaya giden tüccarlarla Halep'e gitmek için aynı bölgeden gelen tüccarların kentte buluştuğunu ve kentin yönetiminin bir beyin elinde olduğunu anlatmaktadır.[65] 1813-14 yıllarında bölgeye bir gezi yapan Kinneir, kentin güney kapısında büyük bir kervansaray olduğundan bahseder.[66] 1820'li yıllara kadar merkeze bağlı otonom bir yapı olarak çevresindeki nahiye ve köylerle birlikte nispeten sakin bir seyir geçiren Cizre, 1821 yılında Diyarbekir'e bağlı bir kaza haline getirilmesi, 1842'de başlayan Nasturi ayaklanması ve sonrasında gelişen olaylar, hükümet statüsündeki kentin sıradan bir kaza durumuna indirgenmesine neden olmuştur. Bu durum, bir yandan kentin cazibesini yitirip ekonomik kaynaklarının zayıflamasına, diğer taraftan Moğol ve Timur saldırıları döneminde olduğu gibi kentin boşalmasına yol açmıştır. Ainsworth, 1880'li yıllarda yaptığı gezide, yörede egemen olan kaostan ve kitlesel kaçışlardan bahsetmektedir.[67]

1871 Diyarbekir vilayet salnamesine göre, Cizre kazasında toplam 417 köy ve 8674 hane bulunmaktaydı. Cizre kazasının nüfusu ise, köyler dahil 17905'i Müslüman olmak üzere 21000 erkekti.[68] 3 mahalleden meydana gelen kaza merkezinin nüfusu ise 238'i gayrimüslim (% 24,4) olmak üzere 972 erkekti. Buradan yaklaşık olarak 4000-5000 arası toplam kent nüfusu tahmininde bulunmak mümkündür. 1876 yılı salnamesine göre ise, 328'i gayrimüslim (% 22,8) olmak üzere toplam 1441 erkek nüfus yaşamaktadır.[69] Kadın nüfusun da sayıldığı 1881-82/93 sayımında Cizre kazasının nüfusu 6035'i Müslüman (% 75,2) 8022 kişidir. Gayrimüslimler içerisinde en önemli grubu, 1581 kişilik Katolik Ermeniler oluşturmaktadır ki, genel olarak bölgede sayıca fazlaca olmayan bu cemaatin Cizre'de yoğunlaşmış olmaları bakımından ilginçtir. Cizre'de 197 kişi de Süryanidir.[70] Aşağıdaki tabloda da görülebileceği gibi, nüfus miktarları arasında büyük farklılıklar bulunmaktadır. Bu durumun birkaç nedeni bulunmaktadır. Her şeyden önce idari yapı stabil değildir. Kaza, nahiye ya da köy idari yapılandırmasında sürekli değişikler olduğu gibi, bağlı kaza, nahiye ve köyler de sürekli olarak değiştirilebilmektedir. Diğer bir neden de, nüfus miktarının kaza merkezini mi, tüm kazayı mı temsil ettiği bazen belirsiz olabilmektedir. Bu da değerlendirme yapılmasını zorlaştırmaktadır. Ancak son tahlilde Cizre kentinin büyük bir fonksiyon kaybına uğratıldığı muhakkaktır. Bu kaybın arkasındaki temel neden de, kuşkusuz siyasal gelişmeler ve merkezden yürütülen politikalardır.

---

64 İbn Batuta, *İbn Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler* (Haz. İ. Parmaksızoğlu), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 147-148.

65 Tavernier, J.B., *Tavernier Seyahatnamesi* (Çev. T. Tunçdoğan), Kitap yayınevi, İstanbul, 2006, s. 296.

66 Kinneir, J. M., *Journey Through Asia Minor, Armenia and Koordistan in The Years 1813 and 1814*, John Murray, London, 1818, s. 450.

67 Ainsworth, W. F., *A Personal Narrative of The Euphrates Expedition*, Cilt:II, London, 1888, s. 430.

68 Komisyon, *Yurt Ansiklopedisi Mardin Maddesi*, Cilt: VIII, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1982, s. 5767.

69 Özcoşar, İ., *Bir Yüzyıl Bir Sancak Bir Cemaat: 19. Yüzyılda Mardin Süryanileri*, s. 199-200.

70 Karpat, K. H., *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Tarih Vakfı yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 174-175.

Tablo 1. Osmanlı Kayıtlarına Göre Cizre'nin Çeşitli Tarihlerdeki Nüfusu

	Yerleşim Yeri	Köy Sayısı	Hane Sayısı	Gayrimüslim	Müslüman	Toplam
1871 (Erkek Nüfus)	Cizre Kasabası	-	475	238	734	972
	Etrafı Şehir Nahiyesi	3	11	-	22	22
	Diğer Köyler	414	8188	2857	18149	20006
	Toplam	417	8674	3095	18905	21000
1876 (Erkek Nüfus)	Cizre Kasabası			1113	328	1441
1881-93	Cizre Kazası			6035	1987	8022
1895	Cizre Kazası			10438	2405	12843
1914	Cizre Kazası			17022	7516	24538

Kaynak: Özcoşar, 2008; Karpat, 2003; Komisyon, 1982; Sakin, 2008; Aydın, 2001.

1890'lı yılların başında bölgeyi en detaylı inceleyen isimlerin başında, kuşkusuz Fransız gümrük memuru Vital Cuinet gelir. Cuinet'nin Cizre'ye ilişkin verdiği bilgiler hem mekânsal hem de demografik yapıyı anlamamızı kolaylaştırmaktadır. Cuinet'nin verdiği bilgiler, Osmanlı nüfus rakamları ile önemli ölçüde çelişmektedir. Cuinet'ye göre, Cizre kazasının toplam nüfusu 10000'i gayrimüslim (% 28,6) olmak üzere 35000 kişidir. Ancak kaza merkezinde gayrimüslim nüfus çoğunluktadır. Kaza merkezinde 9560 kişilik nüfusun 5100 kişisi (% 53,3) gayrimüslimdir. Gayrimüslim nüfus içerisinde de Ermeniler en önemli grubu oluşturmaktadır. Bugün halk arasında eski Yahudi mezarlığı olarak bilinen bir yer bulunmasına karşılık, ne Cuinet ne de diğer kaynaklarda kentte Yahudi nüfusun sayısına ilişkin bir bilgiye rastlayamadık. Cuinet'nin verdiği bilgiler içerisinde en önemlisi kentsel yapıya ilişkin olanlarıdır. O tarihlerde Cizre kent merkezinde, 1 hükümet konağı, 1 askeri hastane, 5 cami, 14 mescid, 1 Keldani okulu, 1 Süryani okulu, 5 türbe, 5 han, 8 hamam, 10 kahve, 30 genel çeşme bulunmaktadır. Esas çarpıcı olan da, 100 kadar dükkân ve neredeyse boş denilebilecek eski bir çarşının varlığıdır.[71] Bu da Cizre'nin uğradığı yıkımın başka bir göstergesi olmaktadır. Cizre kent merkezinin gerilemesi sonraki yıllarda da sürmüştür. 19. yüzyılın son yıllarına ilişkin bilgiler veren Müler-Simonis, kaza merkezinde 120'si Hıristiyan olmak üzere 800 ev bulunduğunu ve çoğunlukla Kürtçe konuşulduğunu; Sachau ise, 600-800 arasında hanenin bulunduğunu belirmektedir.[72]

Tablo 2. Cuinet'ye Göre 1890 Yılında Cizre Kentinin Nüfusu

Müslüman	Gayrimüslim							Genel Toplam
	Ermeni Gregoryen	Ermeni Katolik	Ermeni Protestan	Keldani	Asurî	Süryani	Toplam	
4460	2500	1250	1000	250	-	100	5100	9560

Kaynak: Cuinet, 1891.

Cizre'nin kentsel gerileme süreci, Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Cumhuriyetin ilk nüfus sayımı olan 1927 sayımında kaza merkezinin nüfusu, 5348 kişidir. Aradan 37 yıl geçmesine rağmen, 1890'daki nüfusun yarısına bile erişememesi, üzerinde durulmaya değer bir konudur. Kentin 1840'larda başlayan gerileme sürecinin hızlanarak devam etmesinde başka faktörler de katkı yapmıştır. I. Dünya Savaşı, gayrimüslimlerin ülke dışına çıkmaları ve tehcir, büyük savaş sonrası bölgenin çalkantılı durumu gibi birçok faktör kentin adeta boşalmasına neden olmuştur. Diğer taraftan Cumhuriyetin ilk yıllarındaki ekonomik ve siyasal problemler, II. Dünya savaşının başlaması ve genel seferberlik hali gibi

[71] Cuinet, V., *La Turquie d'Asie*, s. 513-514.
[72] Hartmann, M., "Cezîre-i İbn Ömer", s. 153.

kaotik koşulların varlığı, sonraki yıllardaki muhtemel gelişmeleri de engellemiştir.[73] 1890'daki nüfusa ancak 1970 yılında erişilmesi, kaybın süresi ve şiddetini gözler önüne sermektedir.

Tablo 3. Cizre Kentinin Cumhuriyet Dönemi Nüfus Gelişimi

Yıl	Kent Nüfusu	Köy Nüfusu	Toplam Nüfus	Kentsel Nüfus Artış Hızı (%)
1927	5348	21682	27030	-
1935	5485	23478	28963	0,3
1940	5575	15588	21163	0,3
1945	4419	12856	17275	-4,1
1950	5425	14163	19588	4,6
1955	5646	19570	25216	0,8
1960	6473	9618	16091	2,9
1965	8662	10705	19367	6,8
1970	11137	11447	22584	5,7
1975	15557	12549	28106	7,9
1980	20003	12630	32633	5,7
1985	29496	15236	44372	9,5
1990	50023	13603	63626	13,9
2000	69591	12451	82041	3,9
2009	96452	16589	113041	4,3

Kaynak: DİE ve TÜİK Verileri

Yukarıda da ifade edildiği gibi, Cizre kentinin esas gelişimi 1960 sonrasına rastlamaktadır. 1950 sonrasında genel olarak ülke çapında ekonomik yaşamın daha iyileşmiş olması, haberleşme ve iletişim olanaklarındaki artışın mekânsal hareketliliği ya da göç hareketlerini hızlandırmasının yanında; E-24 transit yolunun en önemli kavşaklarından birinin Cizre olması, Habur sınır kapısındaki ulaşım faaliyetlerinin hızlanması ve dolayısıyla Cizre'nin uluslararası tır taşımacılığının bölgedeki en önemli noktası olması gibi gelişmeler nüfusun sürekli artmasına ve kırsal çevreden yoğun göçlerin oluşmasına yol açmıştır. Bundan başka, ilçede linyit yataklarının işletilmeye başlanması da ekonomik gelişmenin nedenlerinden birisi olmuştur.

Tablo 4. Cizre'nin 1990 Sonrası Kentsel Gelişimi

Mahallenin Adı	Alanı (ha)	1990		2000		2009	
		Konut Sayısı	Nüfusu	Konut Sayısı	Nüfusu	Konut Sayısı	Nüfusu
Alibey	15.68	308	2431	718	2866	1216	3803
Cudi	165.00	2092	16740	4029	23237	4745	33298
Dağkapı	33.13	640	5765	1187	6366	1570	6831
Dicle	17.22	208	1875	575	2708	1316	3635
Kale	14.55	146	1864	476	2247	657	2458
Konak	66.71	180	1442	752	2100	1476	4740
Nur	116.44	1204	9637	2413	15323	3271	21851
Sur	49.18	464	4413	1062	6458	1555	8681
Şah	21.59	281	2813	916	3398	1557	4970
Yafes	46.21	202	3043	817	4210	1003	6185
Toplam	**512.63**	**5725**	**50023**	**12945**	**68913**	**18366**	**96452**

Kaynak: TÜİK ve çeşitli resmi kurumların verilerinden derlenmiştir.

1980 sonrası İran-Irak savaşına bağlı olarak Irak'a başta gıda olmak üzere uluslararası mal ticaretinin yoğunlaşması, taşımacılığa bağlı olarak kentin önemli bir ticaret merkezi olmasına

[73] Yıldız, M. Z., "Mardin'in Cumhuriyet Dönemi Demografik Gelişimi", s. 165.

yol açmıştır. 1994 yılında motorin ithalatına izin verilmesi de, bu bağlamda sayılabilecek diğer etkenlerdendir. 1987 sonrasında bölgede başlayan çatışmalı ortam, koruculuk sistemi ve köy boşaltmalarının yoğunlaşması, kenti yeniden olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Çünkü her ne kadar kentin nüfusu sürekli olarak büyümüş olsa da, kente yığılan herhangi bir iş formasyonundan yoksun binlerce insan, bu defa kentsel yoksulluğun aktörleri haline gelmişlerdir.

Cizre kentinin mekânsal gelişimi, demografik gelişmesi ile büyük paralellik göstermektedir. Kentin Cumhuriyet öncesi sınırları, kent mezarlığı da dahil olmak üzere, surlarla çevrili alandan müteşekkil olmasına rağmen, bu alanın dolması ancak 1950'li yılları bulmuştur ve bu tarihlere kadar, sadece kentin en eski mahalleleri olan Alibey, Kale ve Dağkapı mahalleleri mevcuttur. 1950'li yıllardan sonra görülen canlanmayla beraber, kent giderek göç almaya başlamış ve kuzey, kuzeybatı yönünde büyük bir kentsel gelişme görülmeye başlanmıştır. 1970'li yıllarda bugünkü Yafes Bulvarı ile Nusaybin caddesinin oluşturduğu yay, kentin dış sınırlarını meydana getirmekte idi. Yukarıda sözü edilen 3 tarihi mahalleye ek olarak, 1980'li yıllarda bugünkü Dicle, Şah ve Yafes mahalleleri meydana gelmiştir. 1980 yılından itibaren, yukarıda sayılan nedenlerden dolayı, kentin özellikle batı ve kuzey kesimleri olmak üzere büyük bir kentsel genişleme meydana gelmiş ve denilebilir ki, Cizre kentsel alanının üçte ikisi bu tarihten sonra meydana gelmiştir. Nur, Cudi, Sur ve doğudaki Konak mahalleri 1990 yılından sonra oluşturulan mahallelerdir ve bu mahalleler aynı zamanda kentsel yoksulluğun ve zorunlu göçün koşullarını da derin bir şekilde yansıtmaktadır. Cizre kentinin gelecekteki muhtemel gelişme istikametleri de, daha çok batı ve kuzey istikametlerinde gerçekleşecektir.

Kentin eski mahalleri, günümüzde iş ve ticaret alanının yoğunlaştığı merkezi mahalleridir. Bu mahallelerdeki dar cadde ve sokak sistemleri, geçmişin kültürel ve mekânsal izlerini de günümüze taşımaktadır. İş ve ticaret alanları, kentin ana aksları olan Nusaybin ve Mardin caddeleri üzerinde bir yoğunlaşma göstermektedir ve bu caddeler üzerinde ikametgâh konutu yok denecek kadar azdır. Hükümet konağı başta olmak üzere birçok resmi kuruluş binaları Mardin Caddesi üzerinde toplanırken; tarihi Belediye caddesi, daha çok el sanatları ve hizmet işyerlerinin yoğunlaşma alanıdır. Yafes bulvarı ve İdil Caddesi ise, kentin ana akslarından olup, daha çok gıda ağırlıklı perakende ticaret ve konut alanlarını meydana getirmektedir.

Şekil 5. Cizre Kentinin Mekânsal Gelişim Aşamaları

5. Sonuç

Cizre, tarihi devirlerden günümüze, bölgenin önemli bir ticaret, kültür ve yönetim merkezi olmuştur. Cizre'nin bu özelliği, bölgeye seyahat eden yabancı gezginler tarafından da sürekli olarak vurgulanmış ve Cizre'nin stratejik önemi üzerinde özellikle durulmuştur. Kentlerin kuruluş ve gelişmelerinde siyasi ve ekonomik faktörlerin belirleyici etkisi bulunmakta; bu etkenler, yerleşmenin gerilemesine yol açabildikleri gibi, gelişmelerine de neden olabilmektedir. Bu durumu Cizre kentinin gelişim seyrinde de rahatlıkla görmekteyiz. Çeşitli

dönemlerde Cizre'nin uğradığı işgal, talan ve yıkımlar, kentsel ekonominin zayıflamasına ve kentin adeta harabeyi andıracak şekilde boşalmasına neden olurken; sükûnetin egemen olduğu yıllarda Cizre sürekli olarak büyüyen, canlı bir kent görüntüsü çizmiştir. Günümüzde 100 bine yaklaşan nüfusuyla bölgenin önemli kentlerinden biri olmaya aday olan Cizre, geçmişte sahip olduğu kültürel ve ticari atmosfere yeniden kavuşabilmesi, mevcut sorunların kökten çözümünü içeren yapısal birtakım reformların hayata geçirilmesine bağlıdır.

Kaynakça:

Ainsworth, W. F., A Personal Narrative of The Euphrates Expedition, Cilt:II, London, 1888.

Aksu, H., "Cezire-i İbn Ömer Köprüsü", *Hz. Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu*, Cizre Kaymakamlığı, İstanbul, 1999.

Aydın, S. ve diğerleri, *Mardin: Aşiret-Cemaat-Devlet*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 2001.

Baykara, T., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş-I: Anadolu'nu İdari Taksimatı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 2000.

Belâzuri, *Fütûhu'l-Büldân* (Çev. M. Fayda), Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 2002.

Cuinet, V., *La Turquie d'Asie*, Cilt: II, Paris, 1891.

Demir, A., "Osmanlı Döneminden Bir Kesit: XIV. Yüzyıl Sonlarında Cizre", *Hz. Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu*, Cizre Kaymakamlığı, İstanbul, 1999.

Ertekin, Z., *Cizre'deki Mimari Eserler*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van, 2005.

Evliya Çelebi, *Tam Metin Seyahatname*, Cilt:IV, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1986.

Ğandur, M. Y., *Ortaçağ Cizre Tarihi* (Çev. F. Bedirhanoğlu), Beşir Ant Yayınları, Ankara, 2008.

Hartmann, M., "Cezîre-i İbn Ömer", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 3, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, Ankara, 1997.

Hartmann, M., "Cezîre-i İbn Ömer", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 3. Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, Ankara, 1997.

İbn Batuta, *İbn Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler* (Haz. İ. Parmaksızoğlu), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

İbn Havkal, *Kitab-i Suret-ul Arz*, Cilt: I, Biblitheca Geographorum Arabicorum, E.J. Brill, Leiden, 1938.

İstahri, *Mesalik el Memalik*, E. J. Brill, Leiden, 1927.

Karpat, K. H., *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Tarih Vakfı yurt Yayınları, İstanbul, 2003.

Kinneir, J. M., *Journey Through Asia Minor, Armenia and Koordistan in The Years 1813 and 1814*, John Murray, London, 1818.

Komisyon, *Yurt Ansiklopedisi Mardin Maddesi*, Cilt: VIII, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1982.

Korkusuz, M. Ş., *Seyahatnamelerde Diyarbekir*, Kent Yayınları, İstanbul, 2003.

Le Strange, G., *The Lands Of The Eastern Calıphate: Mesopotamia, Persia, and Central Asia From The Moslem Conquest to The Time of Timur*, Barnes and Noble Inc., New York, 1901.

Minorsky, V., "Kürtler", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 6. Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, Ankara, 1997.

Özcoşar, İ., *Bir Yüzyıl Bir Sancak Bir Cemaat: 19. Yüzyılda Mardin Süryanileri*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2008.

Sakin, O., *Osmanlı'da Etnik Yapı: 1914 Nüfusu*, Ekim Yayınları, İstanbul, 2008.

Şeşen, R., "Mervaniler'den Eyyubiler Döneminin Sonuna Kadar Cizre", *Hz. Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu*, Cizre Kaymakamlığı, İstanbul, 1999.

Tavernier, J.B., *Tavernier Seyahatnamesi* (Çev. T. Tunçdoğan), Kitap yayınevi, İstanbul, 2006.

Tuncel, M., "Adını Kuruluş Yerinden Alan Şehirlere Örnek: Cizre", *Hz. Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu*, Cizre Kaymakamlığı, İstanbul, 1999.

Umar, B., *İlkçağda Türkiye Halkı*, İnkılap Kitabevi, 1999, İstanbul,

Umar, B., *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1993.

Yakut Hamevi, *Mu'cem-ul Buldan*, Cilt: II, Beyrut, tarihsiz.

Yaşın, A., *Tarih Kültür ve Cizre*, Kuloğlu Matbaacılık, Ankara, 2007.

Yıldız, M. Z., *Mardin'in Cumhuriyet Dönemi Demografik Gelişimi*, Makalelerle Mardin Cilt:II, Mardin Kütüphanesi İhtisas Kütüphanesi Yayını, İstanbul, 2007.

Yılmazçelik, İ., *XIX. Yüzyılın İlk yarısında Diyarbakır (1740-1840)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

DOĞU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGELERİNDE TERÖR NEDENİYLE BOŞALTILAN, YENİDEN YERLEŞİME AÇILAN KÖYLERDE YAPILAN ÇALIŞMALARLA İLGİLİ BİR DEĞERLENDİRME

Yelda SEVİM[*]

ÖZET

Çalışmanın konusu terörden kaynaklanan nedenlerle, yoğun bir hareketliliğin yaşandığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde, bu mobilitenin objesi olan, göç etmek zorunda kalan ailelerin, geriye dönme eğilimleri, istekleri ve bu konudaki çözüm yollarının tespiti amacıyla yapılan araştırmaları değerlendirmektir.

Terörün doğurduğu zorunlu göç ve sonuçları uygulamalı araştırmalar ışığında bu çalışmada aydınlatılmaya çalışılmıştır. Şırnak'ta terör nedeniyle boşaltılıp tekrar yeniden yerleşime açılan köylerle de ilgili genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Terör, Geriye göç, Zorunlu Göç, Yerinden Edilmişlik.

ABSTRACT

An Evaluatıon About the Studıes Conducted ın Vıllages that Evacuated and Reopened for Habıtatıon Because of Terrorısm ın East and Southeast Anatolıa

Study's subject is to evaluate the studies conducted in the families' tendencies about going back, their requests and the solutions of the problems who obligated to migrate and then to remigrate their villages and the problems post-migration in East and Southeast Anatolia regions which have an intensive mobility inflicted terrorism.

In accordance with the research's aim, this study's subject is to examine forced emigration caused by terror acts and its results. Also a general assessment was made about villages in Şırnak that evacuated and reopened for habitation because of terrorism.

Key Words: Terror, Migrate back (remigration), Forced migration, Displacement.

GİRİŞ

Türkiye'de kırsal kesimden kente yönelik bilinen nedenlerle olan göçlere, 1980 yılı sonrası (özellikle 1984 yılından itibaren) Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde yaşayan insanlarımızın can ve mal emniyetini tehdit eden bölücü örgütün teröründen kaynaklanan göçler eklenmiştir.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde oldukça önemli sayıda insan terör olayları nedeniyle özellikle, kırsal yerleşim yerlerini toplu olarak terk etmek zorunda kalmışlardır. Top yekun, köyün, mezranın boşaltılması şeklinde cereyan eden bu göçlerle ailelerin sosyal ve ekonomik düzenlerinin temeli olan topraklarıyla, iş ve üretim kaynaklarıyla temasları

[*] Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi , Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi,Elazığ. ysevim@firat.edu.tr

büyük ölçüde kesilmiştir. Bu insanların önemli bir bölümü de, yaşam koşularına tamamen yabancı oldukları, güvenlik yönünden emin olan kentlere yerleşmişlerdir. Çoğunlukla toplu olarak, ani ve hızlı gerçekleşen bu göç sürecinde terk edilen sadece yerleşim yeri ve konutlar olmamış, insanlar aynı zamanda toplumsal yaşamlarını ve geçim kaynaklarını da terk etmek durumunda kalmışlardır.

Kitleler halinde kentlere göç eden bu insanlar, kentte iş bulabilecek yetenek ve becerileri taşımadığından, ayrıca iş imkanlarının kısıtlı olmasından dolayı geçimlerini sağlayabilecek düzenli gelir getiren işler bulamamışlardır. Maddi sıkıntılara bağlı olarak ortaya çıkan konut sorunu da göç edenlerin en önemli problemlerindendir. Sosyolojik ve psikolojik sıkıntıların, yeni çevreye uyum sorunlarının da eklenmesiyle göç edenlerden eski yerleşim birimlerine geri dönmek isteyenlerin sayısı artmıştır. Bu insanların eski yaşam birimlerine geri dönebilmeleri için bir takım tedbirlerin alınması gereklidir. Bunların başında can güvenliği gelmektedir. Eski yerleşim birimlerinin iyileştirilmesi, konutların oturulabilir hale getirilmesi, yeni iş olanaklarının sağlanması acilen çözümlenmesi gereken sorunlardır. Kentte uyum sorunu yaşayan bu insanlar geriye göç ettikleri takdirde kentleşme sorununun çözümlenmesine ve böylece o çevrede toplumsal barış ve istikrarın sağlanmasına büyük katkı yapacaktır. Ancak bu sürecin sağlıklı gerçekleşebilmesi için gerekli koşulların sağlanması ve bu konuda yapılacak proje ve alan araştırmalarına ihtiyaç duyulmaktadır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. TERÖR KAVRAMI

Bir Almanca sosyoloji sözlüğünde, terörün şu tanımını görüyoruz: “Terör, iktidar gücünü ele geçirmek amacıyla, bir grubun, kendi grubunda ya da başka gruplara karşı uyguladığı fiziki veya psikolojik baskıdan, fiziki yok edişe (ortadan kaldırışa) kadar uzanan, korku yaratma yöntemidir”. [1]

Terör; sosyolojik açıdan incelendiğinde sosyal şiddet kavramının bir unsurunu teşkil eder. İnsanların var olduğu her yerde, şiddet de var olmuştur. Baskı, korkutma, eziyet, sindirme, öldürme, cezalandırma ve bunların yanı sıra başkaldırı, her toplumda derece derece ama sürekli bir biçimde, günlük yaşamın bir parçası olma özelliğini korumaktadır.

Terör kavramını, sosyolojik açıdan analiz ederken, öncelikle terörün bir sosyal olgu olduğunu belirtmek gerekir. Bir sosyal olgu olarak terör, toplumda bireysel veya belirli bireyler arasında ortaya çıkan ve bireysel bilincin yarattığı bir olay özelliği taşımaz. Birey, kendi psikolojik bunalımını dindirmek amacıyla teröre başvurmaz. Başvurduğu haller ise, ferdi kalır veya sosyal sayılmaz veya öncelikle sosyal değildir. Doğaldır ki, terör olayları içinde, aktif bir biçimde eylemde bulunan kimselerin, psikolojik durumlarının da önemli bir yeri vardır. Terörün sosyal olma özelliği, onun sürekli, yaygın bir olay olmasıyla bağlantılıdır denilebilir. Başka bir ifadeyle, terör, toplum katında, bir sosyal sorun olarak doğmaktadır. Bunun yanında, sosyal grup faaliyeti olarak, işbirliği ve dayanışmayı gerektirmektedir. Bireysel açıdan yaklaşıldığında, terör ve tedhişçilik, doğuştan olmaktan çok, sonradan ortaya çıkan bir özelliktir.

Terörün amaçları konusunda, ülkeden ülkeye farklılıklara rastlanması doğaldır. Terör, uzun dönemde siyasal düzeni yıkmaya yönelik bir araç olduğuna göre, onun kısa dönem içinde bazı amaçlarının bulunması doğaldır. Birbiriyle sıkı sıksıya ilintili olan bu kısa dönemin amaçlarını, üç başlık altında toplamak mümkündür: a) hedef alınan ulusun, moral gücünü yıkmak ve onu oluşturan grubu parçalamak; b) otoriteyi, onun koruyucularını, görevlilerini ve

---

[1] Fuchs ,Werner v.d.,lexikon zur Soziologie, s.684. Westdeutscher Verlag, Oplden., 1973.

onun önemli kişilerini kamuoyunda küçültmek. c) halk içinde, kurulu düzen yanlısı herhangi bir kendiliğinden girişimi önlemek için yığınları etkisizleştirmek ve herkesi, " kendi başının çaresine bakmayı" arar duruma düşürmek. [2]

1.2. GÖÇ KAVRAMI

Araştırmamız açısından önemli olan bir diğer kavram da, "göç" tür. Toplumsal ve ekonomik değişim süreçlerinin, hem bir sonucu hem de bir nedeni olarak da değerlendirebileceğimiz göç, her şeyden önce, kendi özgüllüğü olan bir süreçtir. Bu sürecin en önemli unsurları şunlardır: Göçün kaynaklandığı yerleşim, göç eden kişiler, göçün ulaştığı yerleşim ve bütün bunları içine alan göç süreci. Göçle ilgili araştırmalarda, göç sürecinin, bu çeşitli unsurları arasındaki bağı kurmak, ilişkilendirmeyi sağlamak oldukça önemlidir. Göçü veren, göçü alan, göç eden ve bu üç alanı da kapsayan geniş anlamdaki göç süreci, söz konusu araştırmalar için, konunun bütün yönleriyle kavranabilmesini sağlayan, geniş bir yaklaşımın ortaya çıkmasına neden olabilir.

Bu çerçevede göç olgusunun daha iyi anlaşılabilmesi için gönüllü göç- zorunlu göç ayrımının yapılması gerekmektedir. Çünkü bu iki göç türü nedenleri ve sonuçları bakımından birbirinden temelde ayrılmaktadır. Zorunlu göç dediğimizde, bireylerin özgün yaşam alanlarından kendi istekleri dışında, zorunlu olarak ve elinde olmayan nedenlerle kopmak durumunda bırakılması anlaşılmaktadır[3].Başka bir tanımlamaya göre ise, zorunlu göç, bireylerin iradesi dışında çeşitli kuvvetlerin etkisi ve zorlaması sonucunda gerçekleşmektedir. Örneğin devletin çeşitli sosyal, ekonomik, güvenlik ve benzeri konularda aldığı kararların yerine getirilmesi esnasında nüfusta meydana gelen hareketlilik zorunlu göçü oluşturmaktadır[4].Bu konuyla ilgili yapılan ülkemizdeki , doktora düzeyindeki ilk çalışmada Sevim'in hazırlamış olduğu :"Terör Nedeniyle Elazığ'a Göç Edenlerin Sorunları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma" isimli çalışmadır.[5]

Bu çalışmada terör nedeniyle boşaltılan, sonrada yeniden yerleşime açılan köylerle ilgili yapılan alan araştırmalarının, bulgularının değerlendirilesi yapılmıştır. Geriye göç konusu irdelenmiştir.

2. DOĞU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGELERİNDE TERÖR NEDENİYLE BOŞALTILIP, YENİDEN YERLEŞİME AÇILAN KÖYLERDE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Türk Terörle Mücadele Kanununda ise, " Terör, baskı, cebir ve şiddet, korkutma, yıldırma, sindirme veya tehdit yöntemlerinden biriyle Anayasa'da belirtilen cumhuriyetin niteliklerini, siyasi, hukuki, sosyal, laik, ekonomik düzenini değiştirmek, devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünü bozmak, Türk devletinin ve cumhuriyetinin varlığını tehlikeye düşürmek, devlet otoritesini zaafa uğratmak veya yıkmak veya ele geçirmek, temel hak ve hürriyetleri yok etmek, devletin iç ve dış güvenliğini, kamu düzenini ve genel sağlığı bozmak amacıyla bir örgüte mensup kişi veya kişiler tarafından girişilecek her türlü eylemlerdir" şeklinde detaylı bir biçimde tanımlanmıştır (Terörle Mücadele Kanunu, Madde1).

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinden başta güvenlik olmak üzere çeşitli nedenlerle köylerinden ayrılmak zorunda kalanlardan gönüllü olarak köylerine geri dönmek isteyenleri yerleşik bir hayata geçirmek ve yaşamlarını sürdürebilecekleri faaliyetlerle destekleyerek ülke

---

2 Keleş, R., Ünsal, A., "Kent ve Siyasal Siddet" Cogito , s.96. , Kış-Bahar Der. 1996.

3 Gürel,S. ,Türkiye'de Göç ve Bütünleşme Sorunsalı.21. Yüzyılın Karşısında Kent ve İnsan. s:141,Yayına Hazırlayan: Firdevs Gümüşçüoğlu. İstanbul:Bağlam Yayınları. 2001.

4 Akkayan,T. ,Göç ve Değişme, s:23,İstanbul:İstanbul Üniversitesi,Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları. .1979.

5 Sevim Özgen,Yelda, "Terör Nedeniyle Elazığ'a Göç Edenlerin Sorunları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma", Fırat Üniversitesi,Sosyal Bilimler Enstitüsü,Yayınlanmamış Doktora Tezi,Elazığ,2000.

ve bölge ekonomisine katkı sağlamak amacıyla "Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi (KDRP)" uygulamaya konulmuştur. Bu Proje kapsamında oluşturulacak merkez köylerde güvenlik, sağlık, eğitim ve diğer alt yapı imkanlarının Devlet tarafından sağlanması, geri dönüşün bu merkez köylere yapılmasının teşvik edilmesi hedeflenmiştir. Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından 1994-1999 yılları arasında yürütülmüş olan bu proje daha kapsamlı ve pratik uygulanabilmesi amacıyla daha sonra T.C. İçişleri Bakanlığı ve T.C. Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı tarafından yürütülmüştür. Aynı zamanda GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı da 1999-2005 yılları arasında GAP Bölgesi kapsamındaki illerde (Batman, Diyarbakır, Siirt, Mardin, Şırnak) "Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Alt Bölge Gelişme Planı Hazırlama" projelerini yatırım programına almıştır.

İçişleri Bakanlığı'nın verilerine göre, 2006 yılı başı itibariyle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki 14 ilde (Adıyaman, Ağrı, Batman, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Hakkari, Mardin, Muş, Şırnak, Siirt, Tunceli ve Van), 358.335 kişi köylerinden ayrılmış ve KDRP 'den yararlanmak suretiyle bunların 137.636 'sı geri dönmüştür.[6]

Köye dönüş Projesi kapsamında örnek uygulamalara Tunceli, Erzincan ve Van illerinde başlanmıştır. Bunlardan Tunceli'nin Çemişgezek ilçesinin Ulukale köyünde 91 konut yaptırılmış, sahiplerine teslim edilmiştir. Yine aynı ilin Pertek ilçesine bağlı Sağmanlar köyünde ise, 51 konut inşaa edilmiştir.[7]

Sevim tarafından yapılan bir alan araştırmasında, sırasıyla çalışmaya dahil edilen Ulukale ve Sağman halkının terör nedeniyle oluşan maddi kayıp durumları hakkındaki görüşlerine ilişkin değerlendirmelere, Ulukale ve Sağman halkının kentte kalmayı tercih etmemelerinde etkili olan sebepler hakkındaki görüşlerine, terör olaylarından sonraki genel durumlarına, geleceğe ait beklentilerine ve yaşadıkları psikolojik sorunlara ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Bu veriler dokuz yıl aradan sonra(2000-2009),neler değiştiğini ortaya koymak amacıyla tekrar sınanmıştır.

Bu araştırmada, terör nedeniyle boşaltılmış ve yeniden yerleşime açılan Tunceli'nin Pertek ilçesine bağlı Sağman köyü halkı ile Çemişgezek ilçesine bağlı Ulukale köyü halkının geriye göç konusuna ilişkin görüşlerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, veri toplama aracı olarak görüşme cetveli uygulanmıştır.

Bu araştırmanın evrenini Ulukale ve Sağman köylerininde ikamet edenler oluşturmaktadır. Bu araştırmanın ilk aşamasında evrenin tamamı örneklem olarak seçilmiştir. Araştırmanın örneklemini Ulukale köyünde ikamet eden 78, Sağman köyünde ikamet eden 42 kişi oluşturmaktadır. Araştırmanın ilk ayağı 2000 yılının Mayıs ,Haziran ve Temmuz aylarını kapsayan süreçte köylerde kalınarak gerçekleştirilmiştir.Dokuz yıl sonraki durum hakkında da köy muhtarlarıyla ve kış aylarında Elazığ şehrinde ikamet eden Sağman ve Ulukale köylüleri ile görüşme yapılmıştır.[8]

Bu günkü duruma baktığımızda, terör olayları büyük ölçüde kontrol altına alınmıştır. Geri dönüşün sağlanması ile, bu insanların geçim problemlerinin çözümlenmesi , köylerdeki doğal kaynakların yeniden işlenebilmesi, bölge kentlerinde yaşanan düzensiz kentleşme sorununun çözümlenmesine ve de toplumda barışın, istikrarın sağlanmasına büyük katkı sağlanmıştır.

Göçün ilk yıllarındaki konut,güvenlik,altyapı,su,ulaşım gibi problemler hemen hemen çözümlenmiştir.Eğitim ve sağlık , işsizlik sorunları çözüm beklemektedir.Eğitim ve sağlık

---

6 Kurban,D.,Yükseker,D.,Çelik,A.B.,Ünalan,T.,Aker,A.T.(2006),"Zorunlu Göç " ile Yüzleşmek:Türkiye'de Yerinden Edilme ve Sonrası Vatandaşlığın İnşası,İstanbul:TESEV Yayınları.Sayfa 72.

7 Akşam Gazetesi,11 Haziran,Sayfa: 5,2000.

8 Yelda Sevim'e ait, bu çalışmayla ilgili veriler, Polis Akademisi'nce, 13-15 Kasım 2009 tarihleri arasında Antalya'da düzenlenen "I.Uluslararası Terörizm ve Sınırı Aşan Suçlar Sempozyumu"nda sunulmuştur.Yayına hazırlık aşamasındadır.

sorunları da giderildiğinde köylerde kış aylarında kalanların sayısında artış olabilir.Köy halkına krediler verilip,küçük çaplı da olsa iş kurabilmelerine yardımcı olunabilir.

Yerinden olmuş kişilerle ilgili sorunlardan birisi olan yetersiz veriye bu kişilerin sayıları hakkında öne sürülen farklı görüşlerin netliğe kavuşması ve yerinden olmuş kişilere yönelik olarak uygulanacak politikalara zemin oluşturmak amacıyla Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde 1984 sonrası yaşanan göç olaylarını, nedenlerini, bölgedeki nüfus hareketlerini, göçün yöneldiği yerler açısından göç edenlerin tercihlerini, yeni yerleşim yerlerinde karşılaşılan sorunları ve beklentileri ortaya koyacak kapsamlı bir çalışmaya duyulan ihtiyaç çerçevesinde "Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması (TGYONA)" planlanmış ve uygulanmıştır.

TGYONA hane halkı verileri,14 ilden(Bu iller Adıyaman, Ağrı, Batman, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Hakkari, Mardin, Muş, Siirt, Şırnak, Tunceli ve Van'dır.)güvenlik nedenleriyle göç etmiş nüfusun toplam olarak 112.000-124.000'inin dönmüş olduğunu göstermektedir. Geri dönüşlerin, önemli bir çoğunluğu (yaklaşık yüzde 82) 14 ilin kırsal alanlarından göç etmiş olanlardır. Geri dönenlerin yaklaşık yüzde 92'si çıkış noktasına; sadece yüzde 8'i ise çıkış noktasının yakınındaki başka bir yerleşim yerine dönüş yapmıştır. Geri dönenlerin sadece yüzde 11'i geri dönüş için resmi kurumlardan yardım aldığını beyan etmiştir. Yardımların oldukça önemli bir bölümü, valilik ve/veya kaymakamlıklardan sağlanmıştır. Geri dönüş yapanların yüzde 66'sı geri dönüş yaptıkları için memnun olduklarını; yüzde 16'sı ise kısmen memnun olduklarını belirtmişlerdir. Geri dönüşten memnun olmayanların oranı sadece yüzde 18'dir. Ancak, geri dönüş yapanların sadece yüzde 6'sı geri dönüş ile ilgili beklentilerinin karşılandığını beyan etmiştir. Karşılanmayan beklentiler arasında, zararın tazmininin yeterli olmaması, ev yapma/onarmada ayni ve nakdi yardımların yetersiz olması, iş imkanlarının ve maddi imkansızlıkların devam etmesi ve hayat standardının düşük olması gibi nedenler ifade edilmiştir.[9]

Geriye göçle ilgili bir diğer çalışmada TESEV (Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı) tarafından 2005-2006 yıllarında yaptırılan -Zorunlu Göç " ile Yüzleşmek: Türkiye'de Yerinden Edilme ve Sonrası Vatandaşlığın İnşası- isimli çalışmadır. Bu çalışmanın alan araştırmaları Diyarbakır, İstanbul, Batman ve Hakkari illerinde gerçekleştirilmiştir. Geriye göçle ilgili çalışmayı Ayşe Betül Çelik, Batman'ın Sason ilçesine bağlı iki köyde gerçekleştirmiştir. Köye dönüşün gerçekleştiği köylerde yaşayan halk, evi, bahçesi, tarlası, hayvanı, olmadığı için ciddi ekonomik güçlükler yaşamaktadır. Bir kısmı yıkık evlerde, sağlıksız koşullarda yaşamaktadır. Genelde mevsimlik işçi olarak geçimlerini sağlamaktadırlar. Ailenin tüm üyelerinin köyde kalması durumunda geçimlerini sağlayamamaktadırlar. Su sıkıntısı nedeniyle tarla sahipleri tarım yapamamaktadır. KDRP yardımları daha çok evlerin yapımına yetmiştir. [10]

Bir başka çalışma da UYD (ULAŞILABİLİR YAŞAM DERNEĞİ) tarafından desteklenen, 2006 yılında Betül Çelik, Bülent Gülçubuk ve Ahmet Tamer Aker'in yapmış olduğu , **Ovacık Ve Hozat İlçelerinde Geriye Göç Sürecine İlişkin Araştırma "Alana İlişkin Temel Demokrafik Göstergeler Ve Göç Süreçlerinde Yaşanan Tarımsal Değişimler"** isimli araştırmadır.

Geri dönüş sürecinde temel sorun alanları, temel gereksinimler, değerlendirmeler ve çözüm yaklaşımları konusunda birtakım görüşler ileri sürülmüştür. Geri dönüş sürecinde hanelerin-bireylerin beklentileri öncelikle temel insani ve bunlar arasında da öncelikle ekonomik sorunların çözülmesidir. Hareket noktasının bu olması, sorunların daha bütüncül ve sonuç alıcı bir biçimde çözülmesi sürecini beraberinde getirebilir. Bundan hareketle hanelerin-bireylerin köylerine-evlerine geri dönüş sürecindeki temel gereksinimleri araştırma

---

[9] Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması Raporu. s: 109.Basım Yeri İsmat Matbaacılık Yayıncılık,Ankara,2006.

[10] Kurban,D.,Yükseker,D.,Çelik,A.B.,Ünalan,T.,Aker,A.T., Zorunlu Göç ile Yüzleşmek:Türkiye'de Yerinden Edilme ve Sonrası Vatandaşlığın İnşası, s: 176.

bulgularına bağlı olarak şu biçimde özetlenebilir: Yolların yapımı ve bakımı. Evlerin bakımı, onarımı veya yeniden yapımı. Haberleşme altyapısının asgari koşullarda yerine getirilmesi. Yaylalara yeniden çıkabilme koşullarının yaratılması Köprülerin yapımı-onarımı. Gençler için yeni üretim alanları . Kadınların gündelik yaşamını kolaylaştırıcı gereksinimlerin karşılanması (ortak çamaşır yıkama evleri, sosyal evler, fırın yapımı vb.). İçme suyu sorunlarının çözümü . Güvenlik sorununun çözülmesi vb.

Göçmenlerin var olan sağlık sorunları daha da artmıştır. Ruhsal sorunlarında da artış vardır. Yaşadıkları travmalarla ilişkili olabilecek sorunları da artmıştır. Daha fazla tedavi arayışları var. Sağlık gereksinimleri artmış olmasına rağmen, bu gereksinimi karşılayacak kaynaklar kısıtlıdır .Dil sorunu, sosyal güvencenin olmaması, ekonomik güçlükler sağlık hizmetlerinin alınmasını güçleştirebilmektedir. Bölgedeki sonucu bir çeşit afet gibi kabul ederek topluma yayılabilen, kalıcı ve sürdürülebilir psiko sosyal programların geliştirilmesi gerekmektedir. Araştırma alanında daha önce de belirtildiği gibi, hayvancılık en önemli gelir ve uğraşı alanı olarak ön plana çıkmaktadır. Atılacak bütün adımlarda hayvancılık öncelikle ele alınma durumundadır. Bunun için de konu sadece yetiştiricilik anlamında değil ırk, besleme ve hayvansal ürünlerin işlenmesi temelinde yani entegre bir yaklaşımla ele alınmalıdır görüşleri ileri sürülmüştür.[11]

Türkiye' de yerinden edilme sorunu hakkında ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşların yaptıkları diğer çalışmalarda şunlardır:2004' de Avrupa Konseyinin bu konuyla ilgili bir raporu mevcuttur. Bu raporda yerinden edilmiş kişilerin en kısa zamanda evlerine dönmelerinin, tazminat almalarının veya mülklerine kavuşmalarının gerekliliği vurgulanmıştır.2004 yılında Avrupa Komisyonu'nun İlerleme Raporu'nda zorunlu göçün yarattığı sorunların giderilmesi, geri dönüşün önündeki engellerin kaldırılması ve Güneydoğu Anadolu'nun kalkındırılması konularına değinilmiştir. Kasım 2002 de BM Özel Temsilcisinin sunmuş olduğu bir rapor mevcuttur. BM çözüm önerilerini geriye göçün yanında, kentte kalmayı tercih edenlerin sorunlarını da dikkate alarak yapmıştır.

Bu çalışmaların dışında STK 'ların yapmış oldukları incelemeler bulunmaktadır. Yine aynı konuda , Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu'nun,Göç-Der'in Raporu da mevcuttur.

3.ŞIRNAK İLİNDE TERÖR NEDENİYLE GÖÇ

Terör olaylarından en çok etkilen illerden biri de Şırnak ilimizdir. Şırnak valiliğinden alınan bilgilere göre Şırnak ilinde, terör nedeniyle toplam 91 köy boşaltılmıştır. Bunların 32 si merkez köydür. Geriye kalanları da ilçe köyleridir. Tablo 1'de bu köylerin ilçelere göre dağılımını görmekteyiz.

Tablo 1:Şırnak İlinde,İlçelere Göre, Terör Nedeniyle Boşalan Köy Sayıları

İLÇELERİN BOŞALAN KÖY SAYILARI		
Sıra No		**VERİLER**
1	**MERKEZ**	**32 KÖY**
2	**SİLOPİ İLÇESİ**	**17 KÖY**
3	**CİZRE İLÇESİ**	**7 KÖY**
4	**ULUDERE İLÇESİ**	**7 KÖY**
5	**BEYTÜŞŞEBAP**	**6 KÖY**
6	**GÜÇLÜKONAK**	**14 KÖY**
7	**İDİL İLÇESİ**	**8 KÖY**
TOPLAM		**91 KÖY**

Kaynak:Şırnak Valiliği

[11] http://research.sabanciuniv.edu./9033/1/uyd_raporwebpdf

Bu köylerin isimleri ilçelere göre dağılımlarıyla, Tablo 2' de verilmiştir. Bu tabloya göre toplam boşalan hane sayısı 5947 iken, göç eden toplam nüfus 12991 kişidir.

Tablo 2: Şırnak İlinde Terör Nedeniyle Boşalan Köy Hane ve Nüfus Sayıları

BOŞALAN KÖY HANE VE NÜFUS SAYILARINA AİT BİLGİ FORMU					
İL : ŞIRNAK					
	KÖY	**TAMAMEN**	**KISMEN**	**HANE SAYISI**	**NÜFUS SAYISI**
MERKEZ	Araköy	x		44	218
	Altkemer	x		294	1470
	Anılmış	x		89	443
	Atbaşı	x		31	156
	Bağpınar	x		32	159
	Başağaç		x	71	650
	Boyunyakan	x		1	1
	Cevizdüzü	x		105	527
	Çadırlı	x		111	554
	Çakırsöğüt	x		63	314
	Dağkonak	x		28	350
	Dereler	x		389	1946
	Görmeç	x		82	410
	Güleçli	x		79	395
	Güneyce	x		34	328
	Güneyçam	x		200	500
	Güneydoğmuş	x		166	834
	Kapanlı	x		48	238
	Karageçit	x		164	823
	Kayaboyu	x		155	774
	Kemerli	x		76	380
	Kırkkuyu	x		155	774
	Koçağlı	x		140	699
	Koçbeyi	x		131	655
	Kuşkonar	x		65	326
	Seslice	x		53	255
	Tekçınar	x		57	283
	Toptepe	x		32	307
	Üçkiraz	x		106	493
	yeniaslanbaşar	x		224	1379
	Yoğurtçular	x		9	35
	TOPLAM			**3234**	**16676**

BEYTÜŞŞEBAP	Akarsu	x		19	150
	Beşağaç	x		38	350
	Cevizağaç			6	38
	Gökçe			65	437
	Söğütçe			13	70
	Yeşilöz			75	800
	TOPLAM			**216**	**1845**
CİZRE	Aşağıdere			89	443
	Bağlarbaşı			15	78
	Güçlü			11	770
	Kaya			35	225
	Kuştepe			9	27
	Tepeönü			22	373
	Ulaş			17	236
	TOPLAM			**198**	**3997**
GÜÇLÜKONAK	Ağaçyurdu			30	160
	Bulmuşlar			48	185
	Çetinkaya			41	172
	Dağyeli			38	160
	Demirboğaz			25	105
	Erdurdu			31	145
	Eskiyapı			18	86
	Kırkağaç			29	135
	Ormaniçi			33	77
	Özbaşoğlu			26	115
	Taşkonak			15	80
	Yatağankaya			27	122
	Yenidemir			23	99
	Yağızoymak			11	59
	TOPLAM			**395**	**1700**
İDİL	Ozan			32	160
	Yayla			30	125
	Başak			25	145
	Çukurlu			7	38
	Peçenek			8	100
	Kayı			26	217
	Işık			8	77
	Yalaz			10	57
	TOPLAM			**146**	**919**

SİLOPİ	Aksu	x		197	760
	Ballıkaya	x		196	780
	Başak	x		32	200
	Damlaca		x	70	350
	Dedeler		x	7	84
	Derebaşı	x		28	92
	Düzalan	x		32	160
	Esenli	x		30	300
	Karaca	x		85	800
	Koyunören	x		71	380
	Kösrali	x		110	1000
	Selçik	x		197	750
	Uyanık	x		78	745
	Üçağaç		x	40	400
	Yazı	x		50	350
	Yeniköy		x	75	480
	Yolağzı	x		21	125
	TOPLAM			**1319**	**7756**
ULUDERE	Akduman			45	175
	Doğan			32	146
	Bağlı			14	85
	Hilal			144	1011
	İnceler			50	350
	Yenitaşdelen			126	750
	Yeniışıkveren			28	99
	TOPLAM			**439**	**2616**
GENEL TOPLAM				**5947**	**12991**

Kaynak:Şırnak Valiliği

Terör nedeniyle boşaltılan köylerden yeniden yerleşime açılan köy sayısı 38 dir.Bu köylere ait bilgiler Tablo 3'de verilmiştir.Geri dönüş yapan hane sayısı 1652 dir.Köylerine geri dönenlerde 11691 kişidir.

Tablo 3: Geri Dönüş Yapılan Köy Hane Ve Nüfus Sayılarına Ait Bilgiler

GERİ DÖNÜŞ YAPILAN KÖY HANE VE NÜFUS SAYILARINA AİT BİLGİ FORMU			
İL : ŞIRNAK			
MERKEZ	**KÖY ADI**	**HANE SAYISI**	**NÜFUS SAYISI**
	Başağaç	71	650
	Dağkonak	28	350
	Güneyce	34	328
	Güneyçam	200	500
	Toptepe	32	307

	Yeniaslanbaşar	224	1379
	Yoğurtçular	9	35
	TOPLAM	**598**	**3549**
BEYTÜŞŞEBAP	Akarsu	19	150
	Beşağaç	38	350
	Cevizağaç	6	38
	Gökçe	65	437
	Söğütçe	13	70
	Yeşilöz	75	800
	TOPLAM	**216**	**1845**
CİZRE	Bağlarbaşı	15	78
	Güçlü	11	770
	Kaya	35	225
	Koçtepe	9	27
	Tepeönü	22	373
	Ulaş	17	236
	TOPLAM	**109**	**1709**
GÜÇLÜKONAK	Dağyeli	38	161
	Ormaniçi	33	77
	Yatağankaya	9	48
	Yağızoymak	11	59
	TOPLAM	**91**	**345**
İDİL	Başak	25	145
	Çukurlu	7	38
	Işık	8	77
	Kayı	26	217
	Peçenek	8	100
	Yalaz	10	57
	TOPLAM	**84**	**634**
SİLOPİ	Damlaca	70	350
	Dedeler	7	84
	Üçağaç	40	400
	Yeniköy	75	480
	TOPLAM	**192**	**1314**
ULUDERE	Bağlı	14	85
	Hilal	144	1011
	İnceler	50	350
	Yeniışıkveren	28	99
	Yenitaşdelen	126	750
	TOPLAM	**362**	**2295**
GENEL TOPLAM		**1652**	**11691**

Kaynak:Şırnak Valiliği

Yeniden yerleşime açılan köylerde, köy ve ilçe merkezleri arasındaki ulaşım sorunları, alt yapı sorunu, elektrik, okul ve sağlık ocağı gibi sorunların mevcut olduğu Şırnak valiliği tarafından ifade edilmiştir. Fakat bu sorunlarla ilgili gerekli çalışmalar yapılmaktadır.

Köye Dönüş Projesi kapsamında Şırnak'ta kurulan Başağaç Merkez Köyü ,28 Eylül 2000'de yeniden yerleşime açılmıştır.İlk etapta, Köy- Kent'teki 106 konuttan 13'üne aileler yerleştirilmiştir.Başlangıçta, Köy-Kent'te yaklaşık 700 kişinin barınması hedeflenmiştir. Valilikten elde edilen bilgilere göre köyde hane sayısı 71 haneye,toplam nüfus ise 650'ye ulaşmıştır.

Şırnak ilinde yeniden yerleşime açılan köylerle ilgili herhangi bir bilimsel çalışma olmadığı valilik yetkililerince ifade edilmiştir.Bu konuyla ilgili literatür taramalarında, Şırnak'ta geriye göçle ilgili bir çalışmaya rastlanamamıştır. Şırnak'ta terör nedeniyle boşalan köylerde yaşayanlar, genellikle Şırnak merkezine, ilçelerine ve Adana, İstanbul, Mersin , İzmir gibi büyük şehirlere göç etmişlerdir. Yeniden yerleşime açılan köylerde altyapı sorunları, sağlık, eğitim , güvenlik vs. gibi nedenlerden ve köylülerin maddi imkansızlıklarından dolayı yeterli düzeyde geriye dönüş gerçekleşememiştir.Geriye dönüş yapan vatandaşlarımızın bir kısmı sadece yaz aylarında ,bir kısmı da sürekli olarak köylerinde ikamet etmektedirler.

Terör nedeniyle boşaltılan ve yeniden yerleşime açılan Şırnak'ın köylerinin sorunları , Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki diğer illerin, köylerindeki sorunlar ile hemen hemen benzerlik göstermektedir.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Geri dönüş kavramıyla güvenlik nedenleriyle bulundukları yerlerden ayrılanların çıkış noktalarına ya da yakın bir yerleşim yerine geri dönmesi anlatılmaktadır. Ancak geri dönüşün farklı biçimlerde kavramsallaştırıldığına da rastlanılmaktadır. Kalıcı geri dönüşten farklı olarak, geri dönüşün ekonomik dönüş, toprağa dönüş olarak görülmesinin, geri dönenlerin sahip oldukları toprakların işlenmesi ve ürünün kaldırılması için, geçici bir süre çıkış noktasına dönüş yapmalarından bahsedilmektedir. Sosyo-Kültürel geri dönüş kavramsallaştırılması ile de,Kişilerin düğün,cenaze,taziye gibi sosyo-kültürel olayları yerine getirebilmek için yine geçici bir süre için yapılan geri dönüşlere vurgu yapılmaktadır.

Yapılan çalışmalarda geriye dönüşün önündeki en önemli engeller, dönülecek yerleşim yerindeki iş imkanlarının kısıtlı olması, geçinmeyi, yaşamayı sağlayacak üretim aracı/konut gibi gereksinimlerin olmaması ve güvenlik sorunlarının bulunmasıdır.Göç masrafları ve göç sonrası yaşamın yeniden inşası için gerekli olan imkanların sağlanması gerekmektedir.Geri dönüş yapılan yerleşimlerde konut,yol,su,elektrik gibi fiziki koşulların ve sağlık,eğitim gibi sosyal koşulların yetersiz olması yaşamı zorlaştırmaktadır.Geri dönüş alanlarındaki geçim olanaklarının ortadan kalkmış olması bazı ekonomik faaliyetlerin ise çökmesine neden olmuştur.Bu sebeplerden ötürü ,bölgedeki yerel ekonominin canlandırılması için gerekli olan teşvik mekanizmalarının devreye sokulması,alternatif üretim alanlarının yaratılması ve istihdam imkanlarının arttırılması önemlidir. Ürün çeşitliliğinin arttırılması gerekmektedir.

Bu günkü duruma baktığımızda, terör olayları büyük ölçüde kontrol altına alınmıştır. Geri dönüşün sağlanması ile, bu insanların geçim problemlerinin çözümlenmesi, köylerdeki doğal kaynakların yeniden işlenebilmesi, bölge kentlerinde yaşanan düzensiz kentleşme sorununun çözümlenmesine ve de toplumda barışın, istikrarın sağlanmasına büyük katkı sağlanmıştır.

Köylere yeniden yerleşim süreci kolay olmamıştır. Acıların, kayıpların, geçmişteki olumsuz izlerin silinmesi uzun bir süreç istemektedir. Göçün ilk yıllarındaki konut, güvenlik, altyapı, su, ulaşım gibi problemler hemen hemen çözümlenmiştir. Eğitim ve sağlık, işsizlik sorunları çözüm beklemektedir. Eğitim ve sağlık sorunları da giderildiğinde köylerde kış aylarında kalanların sayısında artış olabilir. Köy halkına krediler verilip, küçük çaplı da olsa iş kurabilmelerine yardımcı olunabilir.

Bölgenin ekonomik olarak gelişimini sağlamak için hayvancılık ve tarım teşvik edilmeli, seracılık, arıcılık gibi köylünün geçimini sağlayabileceği alternatif geçim kaynakları çoğaltılmalıdır. Çünkü işsizlik ülkemiz için olduğu kadar araştırma yapılan köyler içinde başlıca bir sorundur. Bu amaçla yerinden edilmiş kişilere yönelik istihdam artırıcı ve toplumsal hayata uyumu kolaylaştırıcı projeler geliştirilmelidir. Özellikle kadınların ve çocukların yaygın ve örgün eğitime ulaşabilmelerini sağlanmalıdır. Sosyal yardım projeleri geliştirilmeli ve uygulanmalıdır.

Terör nedeniyle boşaltılan ve yeniden yerleşime açılan Şırnak'ın köylerinin sorunları, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki diğer illerin, köylerindeki sorunlar ile hemen hemen benzerlik göstermektedir

Terör nedeniyle göç eden bireylerin en önemli sorunu güvenli bir ortamın sağlanmış olmasıdır. Bu çalışmada da güvenlik sorununun, araştırma yapılan köyler açısından kalktığı ifade edilmiştir. Konut sorunu da büyük ölçüde çözülmüştür. Artık önemli olan bu insanları köylerinde kalıcı kılabilecek alternatifler üretmektir. Yeniden yerleşime açılan köylerle ilgili çalışmalara da ihtiyaç vardır. Bu konuyla ilgili yapılan çalışmaların sınırlı olması, hala bu köylerin bazılarında güvenlik nedeniyle çalışma yapmanın zorluklarının devam etmesinden kaynaklanabilir. Çalışmalar özellikle, boşaltılan köylerden şehirlere yerleşenler üzerinedir.

Kaynakça:

1. Akkayan,T. Göç ve Değişme,İstanbul:İstanbul Üniversitesi,Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları. .1979.
2. Akşam Gazetesi,11 Haziran,2000.
3. Fuchs ,Werner v.d.,lexikon zur Soziologie, Westdeutscher Verlag, Oplden., 1973.
4. Gürel,S. ,Türkiye'de Göç ve Bütünleşme Sorunsalı.21. Yüzyılın Karşısında Kent ve İnsan, Yayına Hazırlayan: Firdevs Gümüşçüoğlu. İstanbul: Bağlam Yayınları. 2001.
5. Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması Raporu. s: 109.Basım Yeri İsmat Matbaacılık Yayıncılık, Ankara,2006.
6. Keleş, R., Ünsal, A., "Kent ve Siyasal Siddet" Cogito , Kış-Bahar Der. 1996.
7. Kurban,D., Yükseker,D., Çelik,A.B., Ünalan,T., Aker,A.T., Zorunlu Göç ile Yüzleşmek:Türkiye'de Yerinden Edilme ve Sonrası Vatandaşlığın İnşası, İstanbul:TESEV Yayınları. 2006.
8. Sevim Özgen,Yelda, "Terör Nedeniyle Elazığ'a Göç Edenlerin Sorunları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma", Fırat Üniversitesi,Sosyal Bilimler Enstitüsü,Yayınlanmamış Doktora Tezi,Elazığ,2000.
9. http://research.sabanciuniv.edu./9033/1/uyd_raporwebpdf
10. Şırnak Valiliği.

MODERNLEŞME VE KIRSAL ÇÖZÜLME SÜRECİNDE AŞİRET VE AKRABALIK İLİŞKİLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME[*]

Ferhat TEKİN[**]

Giriş

Modern öncesi topluluklar günümüzde modernizmin hemen her şeyi dönüştüren etkisiyle kendilerine has özelliklerini kaybederek, hızla modernleşme çarkının içine girmektedirler. Bu durumu ülkemizin doğu ve güneydoğusunun toplumsal yapısında önemli bir yer edinmiş olan aşiret yapılarında da görmek mümkündür. Bölgenin son 25 yılda hızlı ve ani bir şekilde modernleşme ve kırsal çözülme (zorunlu göçlerle) sürecine girmesiyle birlikte, sözkonusu sosyal yapılar ciddi bir çözülme süreciyle karşı karşıya kalmışlardır. Bu çözülme sürecinde şehirleşmenin bu tür sosyolojik varlıkların homojenliğini zayıflatmasıyla birlikte toplumsal ilişkiler aşiret ve akrabalık örüntülerinin kapalı ve dar kalıplarını aşarak sosyal, siyasal, ekonomik vb. açılardan yeni biçimler almıştır. Bu dönüşümün daha iyi anlaşılabilmesi için öncelikle aşiretli toplumun temel özelliklerine değinmek gerekir.

Aşiret Birimlerinin Tanımlanması

Türkiye'de aşiret konusunda ilk sosyolojik araştırma Ziya Gökalp tarafından yapılmıştır. Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler* adlı kitabında, aşiretleri genel olarak beşe ayırır. Gökalp'e göre eğer bir aşiretin ağırlık noktası semiyede (klan) ise, semiyevi aşiret, ağırlık noktası batında (soy ya da kuşak) ise Batıni aşiret, ağırlık noktası amarede (konfederasyon) ise amarevi aşiret, ağırlık noktası kabilede ise, kabilevi aşiret olur, eğer ağırlık noktası şa'b'da ise il (aşiret mahiyetinde değil, küçük bir millet tabiatındadır) ortaya çıkar. Arap ve Kürt aşiretleri kabilevi tipe girerken, Türk illeri son tipe girer (Gökalp,1992: 21).

Aşiret konusunda yapılan araştırmalarda aşiret analizinde birbirinden farklı tanımlama ve kriterler kullanılmıştır. Beşikçi'ye göre, aşiret yapısındaki başlıca kademeler çadır, zoma, kabile ve aşirettir (1992a: 504). Yalçın-Heckmann ise *mal* (sülale), ve kabile tabirlerini analizi için temel alırken (a.g.e.: 133), Özer aşireti meydana getiren birimleri, aile, çadır, zom, oba, *tayfa* ve kabile olarak sıralar (Özer, 2003: 27). Taşdelen ise aşireti oluşturan alt birimleri sırasıyla aile, zom, oba ve kabile olarak ele almıştır (1997: 23).

Leach'e göre aşiret, her biri bir klan olan "*taifa"*dan oluşur, *taifa* da kendi içinde "*tira"* denilen alt bölümlere ayrılır. Leach'e göre aşiret, *taifa* ve *tira* terimleri genel antropolojik sınıflandırmada kabile, klan ve soy terimlerine denk düşerler (a.g.e.: 34-35). Barth'a göre ise aşiret "*tire*"lere bölünür, "*tire* terimi bir kol veya aşiretin alt bölümüne işaret eder ve

---

[*] Tekrar gözden geçirerek bazı ekleme ve çıkarmalarda bulunduğum bu çalışma, 2005 yılında Selçuk Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne sunduğum "Hakkari Örneğinde Aşiret, Cemaat ve Akrabalık Örüntülerinin Kırsal Çözülme ve Modernleşme Sürecindeki Siyasal ve Toplumsal Sonuçları" adlı yüksek lisans tezime dayanmaktadır.

[**] Selçuk Üniversitesi SBE Sosyoloji ABD Doktora Öğrencisi.

maksimum büyüklükteki bir sülale grubuna yaklaşır". *Tire*ler genellikle birbirinden ayrı *"xel"* denilen birçok çadır kampa bölünür. Her bir *xel* de her biri ayrı bir çadırda yaşayan bazı hanelerden meydana gelir (a.g.e. : 46-49). Martin van Bruinessen aşiretin alt birimleri ile ilgili bu terimlerin çoğunun belirli bir bölgeyi incelemede kullanıldığını, fakat başka bir bölgede yapılan araştırmada bunlardan farklı terimlerin tercih edildiğine dikkati çekmiştir. Aşiret sistemini açıklamada kullanılan terimlerin çoğunun ya Arapça'dan ya Türkçe'den ya da Farsça'dan alınmış olup, muhtemelen bu dillerde yaptıkları çağrışımları da birlikte getirdiklerini belirtir. Ayrıca *"hoz", "bavik"* ve *"mal"* gibi alt birimler için kullanılan terimlerin dışındaki diğer tüm terimlerin Kürtçe olmayıp yabancı dillerden alınmış olabileceğine dikkati çeker (Bruinessen, 2003: 99).

Bruinessen'in da vurguladığı gibi kabile, klan ve sülale gibi terimler Kürt aşiretlerinin toplumsal gerçekliğini açıklamakta yetersiz kalmaktadırlar (2003: 98). Örneğin Hakkari, Şırnak ve Van gibi illerimizin yerel (aşiret) terminolojisinde esas olan *"mal"* ve *"babik"* gibi terimlerin Batı merkezli antropolojide tam bir karşılıkları yoktur. Bu eksiklerine[1] rağmen çalışmamızda genel bir fikir vermesi açısından yine de antropolojinin sözkonusu terimlerini kullanacağız.

Aşiret ve Aşiret İdeolojisi

Kürtlerde sosyal yaşamın temeli, aşiret sistemine dayanmaktadır. Thomas Bois'e göre Kürt aşireti, üyelerinin dış saldırılara karşı korunması, eski töre ve yaşam tarzının devam ettirilmesi amacıyla oluşmuş bir topluluk veya topluluklar bütünüdür (2004:135). Bois, Kürtler'in sosyo-politik örgütlenmesiyle (aşiret) yaşadıkları bölge arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir. Bois'e göre Kürtlerin yaşadığı dağlık bölge Kürtler'de kendi içine kapanık toplulukların oluşmasına ve gelişmesine neden olmuştur. Dolayısıyla bu topluluklara aşiretin kökeni olarak bakmak mümkündür (a.g.e.: 136). Burkay'a[2] göre ise aşiret, devletin henüz bulunmadığı, ya da devlet gücünün ulaşamadığı zamanda ve mekanda oluşmuş bir sosyal organizasyon olup üretim, paylaşım, topluluğun savunmasını ve devamını sağlamak gibi fonksiyonları yerine getirir (Aladağ, 1976: 155).

Bruinessen'a göre de aşiret, gerçek ya da gerçek olduğu varsayılan ortak bir ataya dayanan, babasoyluluk temelinde örgütlenmiş ve genellikle toprak bütünlüğü de olan kendine has bir iç düzene sahip olan sosyo- politik bir oluşumdur (2003: 82). Kabilelerin bir araya gelmesiyle oluşan aşirette temel ilke ortak bir soy ideolojisinin var olmasıdır. Aşiret sisteminde soy ve şecere olmazsa olmaz sosyal statü faktörleridir. Şan, şeref ve şecerenin uzunluğu bir övünç kaynağıdır. Bu açıdan aşiretlilere göre bir kimsenin soyunu bilmemesi bir toplumsal ayıp ve hor görülme nedenidir. Aynı baba soyundan gelenler birbirlerine sıkı bağlarla bağlanarak aşiret ideolojisini kurarlar. Bu ideoloji aşiret içinde güçlü "biz" duygusu ve sıkı dayanışmayı öngörür. Bu da aşiretin dışarıya karşı kapalı bir birlik olmasına ve diğer aşiretlere karşı bir tutum benimsemesine neden olur. Hatta Lewis Coser'ın (aktaran Polama, 1993: 99) grup kimliği için söylediklerini aşiret için söyleyecek olursak: herhangi bir aşiretin diğeri ya da diğerleri ile arasında çıkan anlaşmazlıklar çoğu zaman aşiret kimliğinin yeniden benimsenip güçlendirilmesine katkıda bulunur. Böylece aşiretler arasındaki anlaşmazlık ve çatışmalar bir yandan bütünleşmelerini önlerken diğer yandan herbirindeki "biz" düşüncesini güçlendirir.

Beşikçi'nin belirttiği gibi aşiret içindeki sosyal dayanışma, özellikle dış faktörlere karşı güçlüdür. Aşirete dışarıdan yapılacak bir saldırı ya da tehdit başgösterdiği zaman aşiret bunları ortadan kaldırmak için "anca beraber kanca beraber" düşüncesiyle kollektif olarak

---

[1] Batılı antropolojik terimler yerel aşiret terminolojisine tekabül etmediği gerekçesiyle tezimizin orijinal halinde yerel terminoloji kullanılmıştır.

[2] Kemal Burkay, *Milli Mesele ve Doğu'da Feodalite-Aşiret* adlı eserini C. Aladağ takma adıyla yayınlamıştır.

hareket eder (Beşikçi, 1992b: 190). Ancak bu aşiret içinde hiçbir anlaşmazlığın olmadığı sorunsuz bir sosyal birlik olduğu anlamına gelmez.

Bir aşirete mensup olmak üyelere herhangi bir maddi kazanç sağlamaz. Aşiretin kendisinin sosyal bir destek olması ve bir korunma alanı oluşturması dışında, aynı aşiretten olmak her zaman aynı maddi ilişkiler zinciri içinde olmak anlamına gelmez (Özgen, 1998: 16). Dolayısıyla bir aşirete mensup olmak daha çok üyelerin psiko-sosyal güdülerini (üstünlük, prestij, korunma v.s.) tatmin eder ve düşman bellediği "öteki"ne karşı bir güvenlik duygusu verir.

Her aşiret kendisine mensup olan aileler aracılığıyla üyelerine aşiret ideolojisini aktarır. Çocuklara sosyalleşme sürecinden itibaren sosyal ilişkilere, soy ideolojisi perspektifinden bakmaları öğretilir. Bu süreçte çocuklara baba tarafından atalarının ve akrabalarının kimler olduğu ve hangi aşirete mensup olduğu öğretilir. Böylece aşiret üyeleri daha çocukluk dönemlerinden itibaren bir sosyal kimlik edinmiş olurlar.

Aşiretli toplumda yaşam sözlü kültüre dayanır. Dolayısıyla gelenek ve töreler önemli bir etkiye sahiptir. Sosyal ilişkiler yazılı yasalarla değil bu gelenek ve törelerle düzenlenir (Aladağ, a.g.e., 157). Aşireti ilgilendiren sosyal, siyasal ekonomik vb. meselelerde ak sakallı (rıh spi) denilen aşiretin önde gelenleri kararların alınmasında ve uygulanmasında önemli bir role sahiptir.

Bir aşiret içinde akrabalık bağlarının kuvveti aşiretin en alt biriminden en üst birimine doğru gittikçe azalır. Yani bir sülale (*mal*) içindeki akrabalık bağları bir kabile (*babik*) içindekine göre daha kuvvetlidir. Yine aynı şekilde bir kabile içindeki bağlar, aşiret içindeki bağlara göre daha kuvvetlidir. Ancak aşiretin bir saldırı ya da çatışma ile karşı karşıya kaldığı durumlarda, aşiretin en alt biriminde görülen bağların kuvvetini, aşiretin en üst düzeyinde de görmek mümkündür.

Bir aşirete mensup olan bireylerde aileye, akrabalığa ve aşirete bağlılık oldukça güçlüdür. Bu bağlılık çoğu zaman diğer pek çok şeye tercih edilir. Gökalp, aileye ve aşirete olan bağlılığın bireyin en güçlü ihtirası olan aşkına bile üstün geldiğini şu örnekle gösterir:

> "Gönlüm sana düşmüş ona söz anlatmak kabil değildir, kaçmanın adı fena değildir" diyor delikanlı.
>
> Kız ise şu cevabı veriyor:
>
> "Kaçmanın adı çok fenadır, babamın burnunu alçaltmak istemem. Büyük bir ada maliktir, adı küçültülemez. Amcazadelerim çoktur kavgasız olmaz. Aşiretim razı olmaz" (Gökalp, a.g.e.: 40).

Aşiret örgütlenmesinde, aşiret ağalarından ya da reislerinden en sıradan aşiretliye kadar uzanan hiyerarşik bir yapılanma söz konusudur. Akrabalık ilişkilerinin çok sıkı olması ile hiyerarşik yapının işler olması aşireti disipline eder. Aşiret ideolojisine göre, aşiret mensuplarının hiyerarşik düzeni kabul etmeleri ve ona saygı duymaları gerekir. Çünkü ancak hiyerarşik düzenin benimsenmesiyle, aşireti ilgilendiren herhangi bir konuda alınan kararlar uygulamaya geçirilebilir. Aşiretle ilgili kararlar, aşiret reisinin, aşiretin önde gelenleriyle yaptığı istişare sonucu alınır.

Kan bağı temelinde örgütlenmiş olan aşiret, sosyal olduğu kadar siyasi bir birliktir de (Beşikçi, 1992c: 25). Siyasi özelliği, onun bir yandan kendisiyle diğerleri (aşiretler ve diğer topluluklar) arasında yapmış olduğu "biz" ve "onlar" ayırımına, diğer yandan da "onlar"la sosyal, siyasal ve ekonomik yönlerden sıklıkla karşı karşıya gelmesinden kaynaklanıyor.

Böylece kan bağı esasında oluşan "biz" düşüncesi, "öteki"ne karşı ortak çıkarları koruma ve sürdürme düşüncesiyle birleşince tam da siyasi bir yapı ortaya çıkmış oluyor.

Aşiretin kendi içinde bir sosyal tabakalaşmadan söz etmek mümkün değildir.[3] Çünkü aşiretli toplumda tabakalaşma kan bağı esasına göre belirlenir. Bu açıdan aşiret içindeki herkes aynı soydan geldiği için aynı sosyal tabakada bulunur. Şan, şeref, maddi üstünlük ve sosyal prestij gibi faktör ise sadece bir adım daha önde olmayı sağlayan yardımcı faktörlerdir. Bu nedenlerden dolayı aşiretlerin hâkim olduğu bir toplumda bir sosyal tabakalaşmadan söz edilecekse bu aşiretli kesimle aşiretsiz kesim arasında olabilir. Aşiretli (yerel terminolojide *eşir*) olmak yakın zamana kadar sosyal tabakalaşmayı belirleyen temel faktör konumundaydı. Soy ideolojisinin toplumsal ilişkilere hâkim olması dolayısıyla aşiretliler aşiretsizleri hor görmektedirler. Hatta aşiretliler, aşiretsizleri çoğu zaman soy şeceresine (*eşir)* sahip olmadıkları için küçümserler. Aşiretsiz kesimden biri toplum içinde tasvip görmeyen bir davranışta bulunduğunda bu davranışı hemen onun *"kurmanç"* (aşiretsiz) olmasına bağlanır. Diğer taraftan aşiretli biri takdir edilecek bir davranışta bulunduğunda da bu davranışı, aşiretliler tarafından onun "eşir" yani asil, soylu olmasına bağlanır.

Aslında, bu iki kesimin tutum ve davranışları arasında olduğu söylenen farkı, onların soylu olma ya da olmamalarıyla açıklamak doğru bir yaklaşım olmaz.[4] Bu durum daha çok aşiretli Kürtlerin belli bir kamu düzenine sahip olmalarıyla ilgilidir. Aşiretlilerdeki katı disiplin, onların davranışlarını büyük ölçüde etkiler. Bazil Nikitin, aşiret disiplininin, Kürtler'de gurur ve davranış ayrıcalığını meydana getirdiğine dikkati çekmiştir (a.g.e.: 131). Oysa aynı disiplin aşiretli olmayanlarda bu kadar belirgin değildir.

Aşiretli kimliğinin yeniden kurulup güçlendirilmesinde iki faktöre sıkça başvurulur. Bunlardan birincisi daha önce de ifade ettiğimiz gibi aralarında anlaşmazlık ya da çatışma olan birbirlerine düşman aşiretlerin olması; ikincisi de aşiretliliğin (eşir) ötekisi ya da negatifi olan aşiretsiz kesim (kurmanç) üzerinden aşiretli kimliğinin yeniden kurularak pekiştirilmesi.

Merkezileşme Politikalarının Aşiret Yapısı Üzerindeki Etkisi

20. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti tarih sahnesinden çekilerek yerini ulus temelinde inşa edilen Türkiye Cumhuriyeti'ne bıraktı. Bu durum yeni sınırların çizilmesini beraberinde getirdi. Türkiye, Irak ve Suriye'nin yeni sınırları bu devletlerin kesişme noktasında yaşayan göçer Kürt aşiretlerinin yaşamını derinden etkiledi. Zira bu ülkelerin sınırları aşiret arazilerinin ortasından geçiyordu. Böylece birçok göçer aşiretin yazlık otlakları sınırın bir tarafında kışlık otlakları da diğer tarafta kalmıştı (Bruinessen, 2003: 293). Örneğin Hakkâri ve Şırnak gibi sınırlara yakın bölgelerdeki aşiretlerin kışlık otlakları Irak ve Suriye sınırları içinde kalmışken, yazlık otlakları da Türkiye'de kalmıştı. Bunun yanısıra harici idari mekanizmalar eski aşiretsel kaleleri etkisiz hale getirmiş olmakla kalmayıp söz konusu ülkelerin sınırları boyunca meydana gelen nüfus hareketlerini de ya tamamen durdurmuş ya

---

[3] Aşiret konusunda araştırma yapan birçok sosyal bilimci ve yazara göre (Bruinessen, Nikitin, Menteşaşvili, Beşikçi, Özer vb.) aşiret feodalitenin bir üst kurumudur. Oysa sözkonusu düşünürlerin görmezden geldiği ya da ideolojik perspektiflerinin görmelerini engellediği şey şudur: bir aşirete mensup olanlar aynı soydan gelirler dolayısıyla aşiret reisi de diğer aşiret mensupları gibi aynı soya bağlıdır bu nedenle aşiret reisi aşiretine mensup olanları sömüremez ve onlara bir efendi gibi davranmaz. Ayrıca aşiret ağalığı (reisliği) toprak ağalığından da farklıdır. Halbuki feodal bey ile serfler arasında ne bir kanbağı ne de onları sömürmelerine engel olabilecek bir mekanizma yoktur. C. Aladağ (Kemal Burkay) da bu tesbiti yapmıştır fakat o da aşiret ideolojisinin dini, törsel ve feodal bir bileşim olduğu sonucuna varmıştır (1976: 159). Aslında sözkonusu yazarlar tarihi düz ilerlemeci bir şekilde ele aldıklarından modern öncesi bütün oluşumları modern zihniyetin ürünü olan belli şablonlar içine sokarak negatif olarak tanımlamaktadırlar. Bu da Batı merkezci düşünceyle Batı dışı toplumları anlama ve açıklama gayretlerinin bir sonucudur.

[4] Zira çok yönlü olan sosyal ilişkileri böylesine özcü yaklaşımlarla açıklamak doğru değildir. Ancak bu gibi ilişkilerde bazı faktörlerin diğerlerinden daha baskın olabildiği söylenebilir.

da engellemiştir (Barth, a.g.e.: 179). Bu da onları tamamen olmasa da yerleşik düzene geçirmeye zorlamıştı.

Cumhuriyet'in kurulmasından hemen sonra aşiret, cemaat, tebaa kimliklerinin yerine, aile ve vatandaş kimlikleri geçirilmeye çalışıldı (Akşit,1998: 32). Bundan sonraki yıllarda devlet Kürt aşiretleri üzerindeki denetimini arttırdı. Özellikle ayaklanmalarda yer almış olan aşiretler şiddetli yaptırımlarla karşılaştılar. Birçok ağa ve şeyh idam edildi ya da sürgüne gönderildi. Aşiret mensupları da, kitleler halinde ülkenin başka bölgelerine göç ettirildi. Hükümet bütün dolaylı yönetim biçimlerini ortadan kaldırdı. Böylece aşiret ağalarının aracılık konumunu büyük ölçüde ortadan kaldırılmış oldu.[5](Bruinessen, 2003: 295).

Cumhuriyet rejimi 1930'lu yıllardan başlayarak merkezîleşme politikalarını daha da arttırdı. Bu yeni rejim merkeziyetçi ve milliyetçi toplumsal bütünleşme projesine direnç gösteren Kürt aşiretlerinin direncini kırmak ve çözülmelerini başlatmak için zorunlu bir iskân kanunu çıkarıldı. Bu kanunun onuncu maddesine göre:

> "Kanun aşirete hükmü şahsiyet tanımaz. Bu hususta herhangi bir hüküm ve vesika ile ilama müstenid de olsa, tanınmış haklar kaldırılmıştır. Aşiret reisliği, beyliği, ağalığı ve bunların herhangi bir vesikaya veya görgü ve göreneğe müstenid her türlü teşkilat ve taazzuvları kaldırılmıştır (*Resmi Gazete*, No:2733, 21 Haziran 1934)" (aktaran, Yeğen, a.g.e.: 139).

Yeni rejimin giderek artan merkezileştirme politikaları, büyük aşiret ağalıkları ortadan kaldırılıncaya kadar devam etti. Her ne kadar hala birkaç aşiret ya da bir konfederasyon tarafından tanınan bir üst reis olsa da, bu reis kan davalarında arabulucu rolünü oynamak dışında herhangi bir etki ve işleve sahip değildir.

> Büyük aşiretler, işbirliği halinde hareket eden birimler olmaktan çıktı; bunların yerine işbirliği, tipik bir yönetim birimi olan köyde ve *bavik*te bazen görülebiliyor. Siyasal etkinlik gösterenlerin başında da köy ağası ve *bavik*in mezini (yaşlı) geliyor (Bruinessen, 2003: 298-300).

Bruinessen bu tespitleri 1970'li yılların sonunda yapmıştır. Günümüzde ise işbirliği babik (kabile) bir yana sülalede (*mal*) bile çok nadir olarak görülüyor. Siyasal etkinliğe gelince, bunda da aynı sülale içinden birçok kişi etkinlikte bulunabiliyor artık.

Modern Kurum ve Değerlerin Aşiret Yapısı Üzerindeki Etkileri

Modernleşme süreci genel olarak, sanayileşme, kentleşme, sekülerleşme, demokratikleşme, üretimde yeni araç ve tekniklerin kullanılması, ulus devletlerin ortaya çıkması (ve milliyetçilik akımları), toplumsal düzeyde yeni sınıfsal oluşumların varlığı, kapitalizme dayanan ekonomi sistemi, kitle iletişim araçlarındaki yaygınlaşma vb. gelişmelerle tanımlanabilir. Bir başka ifadeyle "modernleşme, geleneksel yapıların aşılması temel yargısına dayanır"(Aydın, 2009: 155). Kuşkusuz modernizm bu açıdan geleneksel dünyaya ait birçok toplumsal yapı ve kurumu yerinden etmiş ve bunların yerine yeni ve daha karmaşık olanlarını yerleştirmiştir.

Geleneksel bir örgütlenme biçimi olan aşiret de modern süreçten en çok etkilenen söz konusu yapılardan biridir. Pakistanlı ünlü düşünür Akbar S. Ahmed'e göre aşiret sisteminin çözülmesinde hiçbir şey ilk dikilen elektrik direği ya da ilk kurulan devlet okulu kadar etkili

---

[5] Türkiye'dekine benzer bir durum da 1930'lu yıllarda İran'da uygulanmıştır. Rıza Şah yürürlüğe koyduğu aşiret politikasıyla bir yandan Han ve Bey gibi ünvanları kaldırdı diğer yandan da göçebe aşiretleri yerleşik düzene geçirmeye çalıştı (Tapper, 2004: 458-63).

olmamıştır (Ahmed, 1995: 157). Bunlara ulaşımı da eklemek gerekir zira ulaşım modern ulus devletin denetimi dışındaki toplulukları denetim altına almasını sağlayan en önemli araçlardan biridir. Gerçekten de aşiretin kapalı ve denetim altına alınamayan yapısını çözen ulaşım ve iletişim ağları olmuştur. Bu ağlar sayesinde modern devletin kurum ve değerleri, aşiret yaşamını etkisi altına alarak çözülmeyi başlatmıştır.

Ancak ülkemizin Doğu ve Güneydoğu'sunda aşiret örgütlenmesinin modern kurum ve değerlerin etkisine girerek hızlı bir şekilde çözülmeye başlaması, esasen 1990'ların başından ortalarına kadar çok hızlı ve ani bir şekilde gerçekleşen zorunlu göçler sonucunda olmuştur. Çünkü bu döneme kadar birçok aşiret hala yarı göçebe bir şekilde yaşamını sürdürmüş ve kendilerine has yapılarını -tamamen olmasa da- korumuş oldukları için modern ulus devletin ve onun kurumlarının denetiminden kısmen de olsa uzak kalabilmişlerdir.

Birçok araştırmacı, aşiret yapısında çözülmelerin başlamasını ekonomiye, bir başka ifadeyle kapitalist girişimlere bağlar. Bu, bir toplumsal sistemin üst yapısında meydana gelen (sosyal, kültürel, siyasal v.s.) değişmelerin o toplumsal sistemin alt yapısında meydana gelen (ekonomik) değişmelere bağlı olduğunu öne süren klasik determinist görüştür. Özer'e göre "herhangi bir bölgede kapitalist hamleler yoğunlaşırken aşiret örgütlerini ayakta tutmanın hiçbir olanağı yoktur"(1998: 382). "Toplumsal ve ekonomik anlamda aşiret toplumunun ortadan kalkması üretim ilişkilerinde de köklü bir değişikliği gerektirir. Kapitalist ilişkilerin hızlanmasıyla birlikte köyden şehre göç, endüstrileşme ve kentleşme olayları artacaktır. Dolayısıyla ancak bu oluşumların giderek toplumsal ve siyasal bir organizasyon olan aşiret sistemini tamamen yıkması beklenebilir" (Özer, 1998: 383). Ancak bugün aşiret yapısında meydana gelen çözülmelerde daha çok ekonomi-dışı faktörler etkili olmaktadır. Zaten günümüzde toplumsal yapı ve ilişkileri bu gibi indirgemeci ve özcü yaklaşımlarla açıklamak da artık geçerli bir yol değildir. Ayrıca başta Hakkâri olmak üzere Güneydoğu'daki birçok yer için bunu test etme imkânı bulunmamaktadır. Çünkü bu yerlerde herhangi bir kapitalist hamleden bahsetmek mümkün değildir. Bruinessen'in vurguladığı gibi ekonomik değişim, mevcut bağlılık ilişkilerinde gerilime neden olabilir, ancak bu, mutlak bir çözülmeye yol açacağı anlamına gelmez. Ayrıca herhangi verili bir durumda ekonomik etmen tek başına hangi bağlılık biçiminin (birincil, sınıfsal ya da milli) süreceğini belirleyemez (2003: 461). Dolayısıyla aşiret yapısının çözülme sürecine girmesinde ekonomik faktörden çok, kırsal çözülme ve dolayısıyla şehirlileşme, modern değer ve kurumlarla temas, etnik milliyetçilik ve kitle iletişim araçlarının yaygınlığı gibi faktörlerin etkisi olmaktadır.

Genelde Güneydoğu'da özelde Hakkâri'de aşiret örgütlenmesinde çözücü etki yaratan en önemli faktör bölgedeki şiddet ortamı sonucunda kırdan kente gerçekleşen "zorunlu göçler" ve buna bağlı olarak ortaya çıkan değişimler olduğu söylenebilir. Gerek Osmanlı'nın son dönemlerindeki gerekse Cumhuriyet dönemindeki merkezileşme ve modernleşme politikaları, aşiret sistemi üzerinde, bu şiddet olaylarına bağlı olarak son yirmi yılda meydana gelen göçler kadar çözücü bir etki oluşturmamıştır. Aktay, bu olayların yarattığı güvensiz ortamın ardından meydana gelen ânî, planlamasız göçün modernleştirici potansiyeline şu şekilde dikkat çekmektedir:

> Bu potansiyeli ise, bizzat bu bölgenin modernlik öncesi karakterinin yoğunluğu dolayısıyla, yaşanan değişimin keskinliğinden kaynaklanmaktadır. Daha önce merkezî devletin bütün kurumlarıyla ilişkileri asgari düzeyde olan büyük bir nüfusun ânîden devletin bütün kurumlarıyla temasa geçmesi söz konusu olmaktadır. Başka bölgelere kıyasla bu temas ne kadar düşük düzeyde olsa da bu bölgenin dönemsel karşılaştırması açısından açık bir biçimde yüksektir(1999b: 17).

Bölgedeki şiddet ortamı ve buna bağlı olarak gerçekleşen zorunlu göçler, kırsal kesimden gelen insanların şehirde birçok modern kurum ve değerle etkileşime girmelerine yol açmıştır.

Fakat bölge insanının bu kurum (hastane, okul, banka, askeri kurumlar ve diğerleri) ve değerlerle tanışması çok ani ve hızlı olmuştur. “Bunun bir başka adı da "hızlı modernleşme" dir. Hızlı kentleşme, hızlı sanayileşme çok alışıldık tabirlerdir, ama muhtemelen hızlı modernleşme aynı ölçüde alışıldık gelmiyordur. Oysa Güneydoğu'da şu veya bu şekilde yaşanan, bir hızlı modernleşmedir, en önemli nedeni de kırsal kesimin terör yüzünden yerinden yurdundan âniden koparak ve şehir hayatına düşerek "nüfus"a dâhil olmasıdır” (Aktay, 1999b: 23). Söz konusu “hızlı modernleşme”yle, çoğunluğu aşiretli olan bu insanların üzerinde bir taraftan modern kurumlar aracılığıyla devletin denetimi artmıştır. Diğer taraftan da özellikle kent ortamında birbirinden farklı aşiret ve gruplara mensup insanlar birbirleriyle etkileşime geçerek daha önce olmadığı kadar iç içe geçmişlerdir.

Bunların yanı sıra kitle iletişim araçları da kırdan kopan bu insanları farklı yaşam tarzlarıyla tanıştırmıştır. Küresel kültürün en önemli taşıyıcılarından olan kitle iletişim araçları –özellikle televizyon ve gittikçe yaygınlaşan internet- bu insanlara geleneksel değerlerinden farklı bir modern değerler sistemi sunmuş/sunmakta bu yolla eski değer yargıları yıpratılarak yerine popüler kültürün öğeleri geçirilmektedir. Böylece “onur, kahramanlık, soyluluk gibi en temel değerleri –aşiret yasasının özü- video ve televizyonun saldırısı altındadır. Yeni düşünceler ve değerler yuvalarına doluşmakta ve atalarından gelen mirasa meydan okumaktadır” (Ahmed, a.g.e.: 156).

Şehir hayatında popüler figürler ve farklı yaşam tarzlarıyla tanışan genç kuşak, bunları eski gelenekleriyle kıyaslama yoluna gitmekte ve bu kıyaslama sonucunda yeni seçenekler ve yeni ilişki biçimleri kendilerine daha çekici gelebilmektedir (Bağcı, 2001: 31). Bu da aşiret yaşam tarzının dayandığı gelenek ve göreneklerin erozyonunu beraberinde getirmektedir.

Kent ortamının karmaşık, çoğulcu ve bireyselleştirici etkisi genç kesimin hayatıyla ilgili verdikleri kararlarda kendini açıkça gösterir. Kentin modern değerleriyle etkileşime giren bu genç kuşağın aile ve evlilik kurumlarına bakış açılarında ciddi değişimler olmuştur. Artık, genç kuşağın önemli bir kısmı aşiret ideolojisine aykırı olsa da evlilik kriterlerini kendileri belirlemektedir. Mesela eş seçiminde, duygusal yakınlık (sevgi, aşk gibi), eğitim ve sosyo-ekonomik durum, ailenin aşiret içindeki statüsünden daha öncelikli ve önemli hale gelmiştir. Bu da aşiret sisteminin endogamik niteliğini büyük ölçüde kaybetmesine yol açmaktadır.

Yalçın-Heckmann’ın yaklaşık 30 yıl önce Hakkari’nin bir köyünde (Sisin) yaptığı araştırmaya göre birinci dereceden amca kızı evliliği 65’te 10 yani yaklaşık olarak % 15 idi (a.g.e.:316). Günümüzde ise bu oran oldukça düşmüştür.[6] Hakkari’deki Gravi aşiretinin bir kabilesinde (*babik*) son 20 yıl içinde yapılan evlilikleri dikkate alarak elde ettiğimiz verilere göre amca kızı evliliği 80’de 4 yani % 5’tir. Ayrıca grup içi yani aşiret içinden -amca kızı evlilikleri dahil - birbirleriyle evlenenlerin sayısı 80’de 20 yani % 25’tir. Geriye kalan % 75’lik gibi yüksek bir oran aşiret dışı evliliklerden oluşmaktadır. Dolayısıyla soy ideolojisinin temel dayanaklarından biri olan grup içi evlilikler oldukça azalmış durumdadır.

Geleneksel Liderler Tiplerine Bağlılığın Zayıflaması

Bruinessen, modern dönemde, uzun vadede aşiretlilerin ve köylülerin ağa ve şeyhlere olan bağlılıklarını temelden sarsacak iki sürecin işlediğinden bahseder:

> Birincisi, ilişkilerin daha açık bir sömürüye izin verir hale gelmesi ve bu sömürünün etkisini azaltacak maddi olmayan unsurların giderek azalması doğrultusunda bir eğilimin varlığıdır. Hatta bu eğilim mevcut ilişkileri sürdürmenin yararını sorgulayabilme noktasına varır. Üstelik uygulamada taleplerinin meşruiyetini tehlikeye atmayı göze alarak,

[6] İsmail Beşikçi de, 1960’lı yıllarda Alikan Aşireti üzerine yaptığı araştırmada aşiret dışından evliliklerin çok az olduğunu belirtmiştir(1992b:199).

> geleneksel ilişkilerin öngördüğü çeşitli toplumsal mecburiyetlerden kurtulmayı ve bu çok yönlü ilişkiyi tamamen ekonomik bir kontrata dönüştürmeyi isteyen çoğunlukla köylüler değil ağalardır. İkinci süreç ise, bu önderlerin konumlarını destekleyen aşiretsel ve dini ideolojilerin hemen hemen her yerde saldırıya uğramasıdır. Modern eğitim sistemi ve radyo yayınları geleneksel toplumunkinden hayli farklı değer yargılarını yaygınlaştırmaktadır. Özellikle Türkiye'de öğretmen kuşakları ve okul kitapları sürekli olarak ağaları ve şeyhleri alaya almış, gerici ve anti-demokratik olarak lanetlemiştir. Değişik nedenlerden olsa da birçok Kürt milliyetçisi de aynı tonda konuşmuştur (2003: 452).

Bruinessen'in sözünü ettiği süreçlerin ağa ve şeyhlere olan bağlılığı zayıflattığı doğrudur. Ancak Bruinessen, sözkonusu birinci süreçte aşiret ağasıyla toprak ağası arasında ayırım yapmadan ikisini aynı kefeye koymuştur. Oysa aşiret ağasıyla aşiretliler arasında sömürüye dayalı bir ilişkinin olmadığı ve onlara bir efendi gibi davranmadığını daha önce belirtilmiştik. Ancak toprak ağasıyla aralarında kan bağı olmayan köylüler için aynı durumdan söz etmek mümkün değildir. Dolayısıyla birinci süreçteki eğilimin aşiret ağalarından çok toprak ağalarıyla ilgili olduğu söylenebilir. Ancak sözkonusu ikinci süreçten geleneksel otoritelerin tümünün etkilendiğini söylemek gerekir. Çünkü modern değerlerin saldırısına en çok maruz kalan fenomenlerden biri de geleneksel otoriteler olmuştur. Modern eğitim sisteminde yetişen insanlar daha önce otoriteleri sorgulanmamış bu geleneksel önderleri ve onlara bağlılığı sorgular oldular. Kuşkusuz bu eğilimde kitle iletişim araçları da en az modern eğitim sistemi kadar etkili oldu ve de olmaktadır. Türkiye'de özellikle bir dönemin sineması, ağaları ve şeyhleri alaya alan filmleri konu edinmişti. Şüphesiz bu, Türkiye'nin modernleşme ya da çağdaşlaşma projesi çerçevesinde medya ve iletişim araçlarına yüklenen misyonun beyaz perdeye yansıyan bir yönüydü.

Bölgede geleneksel önderlere bağlılığı zayıflatan bir diğer faktör de 1980'li yıllardan beri bölgede etkili olan Kürt sorunu ve buna bağlı gelişen Kürt milliyetçiliğidir. Bu oluşumun etkisiyle aşiretsel ve cemaatsel aidiyet ve kimlikler büyük oranda çözülürken, bunların yerine etnik temelli bağlılık ve kimlikler geçmektedir. Böylece aşiret liderleri ve şeyhler gibi geleneksel otoritelere bağlılık önemli ölçüde zayıflarken, geleneksel formlar olan aşiretçilik ve ümmetçilik yerine de milliyetçilik geçmektedir. Bu faktör bölge insanının geleneksel bağlılıklarını bütünüyle olmasa da önemli ölçüde zayıflatmış görünmektedir. Bunun en açık göstergesi bölgede 1990'dan beri yapılan seçimlerde Kürt sorunu temelinde siyaset yapan partilerin başarısıdır. Dolayısıyla özelde Hakkâri'de genelde de Doğu ve Güneydoğu'da bu sonuçlar göz önüne alındığında halkın çoğunun aşiretçilikten milliyetçiliğe doğru kayan bir siyasal tavır sergilemiş oldukları açıkça görülür.

Şehirleşmenin Sosyal İlişkiler Üzerindeki Etkisi

Son 20 yıldaki kırsal çözülme bir taraftan aşiret ve akrabalık ilişkilerinin önemini ortaya koyarken, bir taraftan da onları zayıflatmıştır. Sözkonu ilişkilerinin öneminin şu şekilde ortaya çıktığı gözlemlenmiştir; şehre göç etmek zorunda kalan insanların çoğu şehirde karşılaştıkları problemleri akrabaları sayesinde atlatmışlardır. Yörede özellikle aynı aşiretten ya da akrabalık grubundan olanlar arasındaki dayanışma ve yardımlaşma fenomenlerinin bu süreçte işlevselliklerinin arttığı gözlemlenmiştir. Bu fenomenlerin, Aktay'ın *Umut ve Kaygı Arasında* adlı çalışmasında vurguladığı, bölgede son 20 yılda meydana gelen şiddet ve göç olaylarının toplumsal bir patlamaya dönüşmesini engelleyen "telafi mekanizmaları"nın en önemlilerinden biri olduğu söylenebilir (1999a: 16).

Anthony Giddens da, geleneksel topluluklarda akrabalığın, istikrar sağlayıcı ve güven verici özelliklerine dikkati çekmiştir (Giddens, 1998: 101). Modernleşme ve kırsal çözülmeyle birlikte çözülen aşiret yapısına rağmen akrabalık olgusu önemini hala

korumaktadır. Kırdan kente göç etmiş insanları yalnızlık psikolojisine girmekten ve kent sorunları karşısında yalnız kalmaktan kurtaran akrabalık bağlarıdır. Aktay'ın belirttiği gibi, bu ilişkiler ağı içinde olan birey, modern dünyaya özgü "kopukluğun", diasporik şartların ve baş döndürücü değişimin meydana getirdiği bunalıma daha az yakalanır (Aktay, 2000: 40).

Şehirlileşen aşiret mensuplarının aşiretlerine olan bağlılıklarının kırsal kesimdekine göre önemli ölçüde azaldığı söylenebilir. Bu durum, şehirdeki ve kırsaldaki yaşam koşullarının birbirinden farklı özelliklere sahip olmalarıyla da ilgili olabilir. Kırsal alandaki insanların ekonomik ve sosyal (hayvancılık ve dolayısıyla yarı-göçebelik) şartlara bağlı olan yaşantıları, soy ideolojisinin kollektif düşünme ve eyleme biçiminde organize olmuş bu insanların birbirlerine olan bağlılıklarını daha da güçlendirmiştir. Oysa şehirdeki yaşam koşullarının, aynı aşirete mensup olanları bu denli birbirine bağlı kıldığı söylenemez.

Şehirdeki yaşam koşullarının kırsaldaki kadar kolektif dayanışma gerektirmemesi buradaki insanların daha özerk ve bireysel davranmalarına neden olmuştur. Bunun yanı sıra şehirlileşme olgusuyla birlikte aynı aşiretten veya akrabalık grubundan olanların kolektif davranma örüntülerinde ciddi bir azalma olduğu gözlemlenmiştir. Nitekim kendileriyle görüştüğümüz kişilerin çoğu kırsala göre şehirde daha özerk ve bireysel bir yaşam sürdürdüklerini belirttiler.

Kırsal çözülme süreciyle, aşiretin dışa kapalı yapısında önemli kırılmalar meydana gelmiştir. Kırdan şehre göç eden farklı aşiretlere ve gruplara mensup insanların şehirde birbirleriyle etkileşime girmeleriyle kısmen de olsa toplumsal bir bütünleşme sağlanmıştır. Bu bütünleşme sonucunda farklı aşiretlerden ve gruplardan insanlar arasında kız alıp-verme olgusunda önemli bir artışın olduğu gözlenmiştir.

Aşiret-Siyaset İlişkisinin Dönüşümü

Günümüzde, Hakkâri'de aşiretler kısmen de olsa varlıklarını sürdürdükleri için geleneksel otoriteler Hakkâri liderliğinde hala söz sahibidirler. Özellikle kan davaları ve aşiretler arası çatışma durumlarında arabulucu olarak rol oynamaktadırlar. Bu da, onların halk tarafından, geleneksel yerel liderler olarak hala kabul gördüklerine işaret eder. Ancak geleneksel yerel liderler olarak bundan başka bir etkinlikleri kalmayan aşiret ağaları, modern süreçte kaybettikleri güç ve nüfuzlarını yine modern değerlerle ilişkiye geçerek geri kazanmaktadırlar. Özgen'in belirttiği gibi günümüzde aşiret liderleri, liderlik özelliklerini sürdürebilmek için aşiret dışı güçlerle yakın ilişki içine girmektedirler. "Bu durum aşiret liderlerinin güç ilişkilerini zamanla yeniden ve modern sayılabilecek öğelerle de (parti mensubiyeti, parti liderliği veya siyasilerle ilişkiler v.b.) desteklemesini ve değişen koşullarda esnek davranabilmesini sağlar" (a.g.m.: 21).

Günümüzde eğitimli olmak ve prestijli bir mesleğe sahip olmak güç ve itibarın önemli değer ölçekleri arasında yer aldığı için lider aileler bu özelliklere sahip olmak için herkesten önce davranmışlardır. Bu durum lider ailelerin konjonktürel değişimleri yakından takip ettiklerinin açık bir işaretidir.

Özer, aşiretsel yapıda, politikaya "gladyatör faaliyetçi" olarak fiilen katılanların yalnızca aşiret ağalığı kurumunun ve bu kurumun çevresinde oluşan aşiret ağasının yardımcı ve danışmanları olduklarını belirtir (1998: 313). Bu kişiler genellikle *babik* ve malların ileri gelenleridir. Aşiretin geri kalan çoğunluğu ise seçim dönemlerinde oy verme, maddi ve manevi destek sağlama şeklinde politikaya katılırlar. Aşiret ideolojisi kan bağı üzerine kurulduğundan aşiretli kesimin politikaya katılması politikaya olan ilgisinden çok aşiretin güç ve prestiji ile aşireti temsil eden aşiret ağasının şanı ve hatırı içindir. Bundan dolayı, aşiretçilik, seçim dönemlerinde diğer zamanlara nazaran kendini daha çok gösterir.

Seçim dönemleri, aşiretlerin birbirleriyle kıyasıya yarıştıkları zamanlar olduğundan aşiretliler için destekleyecekleri kişinin hangi partiden aday olduğu önemli değildir. Önemli olan aşiretin adayıdır. Aday partiden çok daha önceliklidir. Hatta partinin bu hususta hiçbir önemi yok denilebilir. Dolayısıyla Hakkâri, Şırnak, Van vb. yerlerde aynı kişilerin farklı seçim dönemlerinde farklı partilerden aday oldukları görülmüştür.

Seçim dönemlerinde, kan bağları, akrabalık dürtüleri, biz duygusu, birliktelik, güç, şan ve prestij gibi faktörler aşiret mensuplarının yönlendirilmesinde önemli rol oynar. Aşiretin adayı bu durumu bildiği için bu faktörleri kendi lehine en iyi bir şekilde işletip kullanır. Aşiretler için seçimleri kazanmak güç, şeref ve itibar meselesi olduğundan halk bu dönemlerde epeyce politize olur dolayısıyla katılım da hat safhada olur. Bundan dolayı seçimler aşiretler arası bir rekabete dönüşür. Bu çekişme çoğu zaman kanlı kavgalarla sonuçlanır. Beşikçi, eskiden aşiretler arasında varolan çatışmaların, modern devlet ve demokrasilerin ürünü olan siyasi partiler kanalıyla yeniden şekillendiğine dikkati çekmiştir (a.g.e.: 509). Hatta rafa kalkmış bazı anlaşmazlıklar seçim dönemlerinde tekrar canlanır, böylece geleneksel rekabet yeni boyutlar kazanır (Bruinessen, 2003: 297).[7]

Bir aşiret içinde ağa ailesinden olmayanların bu aileye rakip olması, bu kişilerin eğitim ve sosyal statüleriyle yakından ilgilidir. Belli bir düzeyde eğitim almış olmak (örneğin üniversite mezunu olmak), saygın bir mesleğe sahip olmak ve aşiret içinde sosyal statüsü yüksek bir aileden geliyor olmak günümüzde ağa ailelerine siyaset alanında rakip olmayı mümkün kılıyor. Kuşkusuz bu durum aşiretlerin modern süreçten etkilenmiş olmalarının bir sonucudur. Zira modern dönemin değerlerini benimsemiş olan aşiretli toplumun bireyleri bu değerler perspektifinden hayatı değerlendirmeye başlamışlardır. Özellikle yerel ve genel seçim dönemlerinde herhangi bir aşiretten birkaç adayın çıkması, aşiret reisinin ya da birinci dereceden bir yakınının "kayıtsız şartsız tek aday" olmasına ciddi bir meydan okuma teşkil eder. Bu da aşiret liderinin tabiri caizse "büyüsünün bozulmasına" neden olmuştur.

Günümüzde, aşiret reislerinin seçimlerde eskisi gibi başarılı olamamalarının bir başka nedeni de bölgedeki etnik meseledir. Kürt milliyetçiliğinin, Kürt siyasetinin aristokratik olan özelliğini büyük ölçüde yıktığı söylenebilir. Şöyle ki; bu partilerden (HEP, HADEP, DEHAP, DTP) milletvekilliği ya da belediye başkanlığı için aday olanlar arasında aşiretsiz kesimden ya da aşiretli olup reis aileler dışındaki kesimlerdendir. Ayrıca bölgedeki sözkonusu politik oluşumların geleneksel liderler (aşiret ağaları, şeyhler vb.) aleyhindeki söylemleri de Kürt siyasetinin bu aristokratik niteliğini önemli ölçüde zayıflatmıştır.

Adayları aşiretli kesimden olsa da bu partileri destekleyenler için önemli olan aday değil partidir. Oysa 1980lerin sonuna kadar neredeyse tüm aşiretler için önemli olan parti değil o aşiretin adayı idi. Birbiriyle çelişen bu iki farklı siyaset anlayışından biri siyasette soy ideolojisini esas alırken, diğeri bunun çok daha ötesine geçer. Kan bağını aşan bir siyaset anlayışı, özellikle aşiret eksenli siyaset yapan aşiret liderlerinin durumunu olumsuz yönde etkilemiştir. Çünkü artık birçok aşiret mensubu kendi aşiretinden (çoğunlukla ağa ailesinden) olan adayı eskisi gibi desteklememektedir.

Aşiret-siyaset ilişkisindeki bu dönüşüm, aşiretli yapıyı etkilemekte ve aşiret örgütlenmesinin çözülmesine neden olmaktadır. Ancak Hakkâri'de diğer bazı yerlerde modern değerlere eklemlenerek de olsa aşiret eksenli siyaset yapan bazı aşiret liderleri seçimlerde hala başarılı olabilmektedirler. Bunun nedeni, aşiret ağalarının, günümüzde aşireti temsil, koruma ve savunma rollerinden daha da önemli hale gelmiş olan aşireti ile devlet arasında aracı olma ve hitap ettiği kitleye istihdam imkânı sağlamaktır.

---

[7] Mesela Hakkâri'deki Ertuşi ve Pinyanişi aşiret konfederasyonları arasındaki geleneksel rekabetin hemen her seçim dönemlerinde tekrar günyüzüne çıktığı görülmektedir.

Sonuç

Günümüzde Kürt aşiretlerinin ciddi bir çözülme sürecinin içine girmiş olduğu görülmektedir. Devletin, yaklaşık bir asırdan beridir uyguladığı hiçbir aşiret politikası, bölgede son 20-25 yıldır etkili olan şiddet ortamı nedeniyle gerçekleşen "zorunlu göçler" kadar aşirete dayalı sosyal yapıyı çözememiştir. Daha önce herbiri kırsalda kendi mıntıkasında dışarıya kapalı bir tarzda yaşayan fakat 90'ların başında şehir merkezlerine akın etmek zorunda kalan değişik aşiretlere mensup insanlar şehir ortamında birbirleriyle etkileşime geçti. Böylece sosyal, siyasal, dini (cemaatsel) ve ticari vesilelerle kurulan ilişkiler sonucunda kısmen de olsa bir sosyal bütünleşme sürecine girilmiş oldu. Kentteki sosyal yaşam boyutlarının çeşitliliği nedeniyle kan bağı ilişkilerinin yerini modern ideolojik birliktelik, iş arkadaşlığı ve dostlukların alması, akraba ve aşiret gruplaşmalarının temellerini önemli ölçüde zayıflatmıştır.

Bütün bu nedenlerden dolayı aşiret ve akrabalık bağlarının zayıfladığı yönünde güçlü bir eğilim vardır. Fakat tüm bu çözülme saiklerine rağmen soy temelindeki birlikteliklerin şehir ortamında da varlık gösterdikleri inkar edilemez. Bruinessen'in de vurguladığı gibi (2003:461), bu gibi topuluklarda kan bağı ya da asabiyete dayalı bağlılıklar birçok durumda diğer bağlılık türlerine (sınıf, milliyet vb.) göre bazen daha dominant olabiliyorlar. Zira "doğal olarak, insanın ait olduğu grup gibi düşünmesi ve davranması kolayına gelir" (Ahmed, a.g.e.: 155). Bir başka deyişle kan bağına dayalı aidiyetlerin varlığını sürdürmesi, Bourdieu'nun ifadesini kullanarak söylersek, sözkonusu bağlılıkların bu bireylerin yaşamında bir *habitus* olarak yer etmiş olmasından kaynaklanıyor diyebiliriz.

Kaynaklaça:

Ahmed, Akbar S.,1995, *Postmodernizm ve İslam*, çev. O.Ç.Deniztekin, İstanbul, Cep Kitapları.

Akşit, Bahattin, 1998, İçgöçlerin Nesnel ve Öznel Toplumsal Tarihi Üzerine Gözlemler: Köy Tarafından bir Bakış, *Türkiye'de İç Göç, Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri Konferansı Bolu-Gerede, 6-8 Haziran 1997*, (Haz. Ahmet İçduyu, İbrahim Sirkeci, İsmail Aydıngün) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Aktay, *Yasin, 1999a, Umut ve Kaygı Arasında, Güneydoğu'da Lise Gençliğinin Yaşam Dünyaları Üzerine, Batman ve Siirt'teki Lise Öğrencileri Örneği*, Yayımlanmamış Araştırma Raporu.

Aktay, Yasin, 1999b, *Güneydoğu'da Zorunlu Göç Yolunda Modernleşme ve Kadın: Siirt'te Toplumsal Kalkınma Projesi (TOKAP) örneği*, Yayımlanmamış Araştırma Raporu.

Aktay, Yasin, 2000, Güneydoğu'da İntihar: Kalan Sağlar Kimindir? *Tezkire, Küreselleşme ve Direniş*, sayı:18.

Aladağ, C., 1976, Milli Mesele ve Doğu'da Feodalite-Aşiret, Ankara, Özgürlük Yolu Yayınları.

Aydın, Mustafa, 2009, Moderniteye Dışarıdan Bakmak, İstanbul, Açılım Kitap

Bağcı, Cahit, 2001, *Van Kırsalında Yapısal Çözülmeler: Aşiret Yapıları, Koruculuk ve Kadın Üzerine Sosyolojik Değerlendirmeler*, Yayımlanmamış Araştırma Raporu.

Barth, Fredrik, 2001, *Kürdistan'da Toplumsal Örgütlenmenin İlkeleri*, çev. Serap Rûken Şengül, Hişyar Özsoy, İstanbul: Avesta Yayınları.

Beşikçi, İsmail, 1992a, *Doğu Anadolu'nun Düzeni, Sosyo-Ekonomik ve Etnik Temeller II*, Ankara: Yurt Kitap-Yayın.

Beşikçi, ismail, 1992b, Doğu'da Değişim ve Yapısal Sorunlar (Göçebe Alikan Aşireti), Ankara: Yurt Kitap-Yayın.

Beşikçi, ismail, 1992c, Doğu Anadolu'da Göçebe Kürt Aşiretleri, Ankara: Yurt Kitap-Yayın.

Bois, Thomas, 2004, Kürtlerde Toplumsal Yaşam, *Kürtler ve Kürdistan* içinde, çev. K. Fıratlı, İstanbul: Doz Yayınları.

Bruinessen, Martin v., 2003, *Ağa, Şeyh, Devlet,* çev. Banu Yalkut, İstanbul: İletişim Yayınları

Bruinessen, Martin v., 1995, Kürt Aşiretleri ve İran Devleti: Simko Ayaklanması, *Kürdistan Üzerine Yazılar* içinde, çev. Selda Somuncuoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları.

Giddens, Anthony, 1998, *Modernliğin Sonuçları,* çev.Ersin Kuşdil, İstanbul:Ayrıntı Yayınları

Gökalp, Ziya, 1992, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler,* haz. Şevket Beysanoğlu, İstanbul: Sosyal Yayınları.

Hakkari İl Yıllığı,1994.

Leach, Edmund R., 2001, *Rewanduz Kürtleri; Toplumsal ve İktisadi Örgütlenme,* çev. Sinan Birwan, Hişyar Özsoy, Serap Rûken Şengül, İstanbul: Aram Yayınları.

Menteşaşvili, A.M., 2004, *Dünden Bugüne Kürtler*, çev. Ayşe Hacıhasanoğlu, İstanbul: Evrensel Basım Yayın.

Minorsky, Viladimir, 2003, Tarih, *Kürtler ve Kürdistan* içinde, çev. Kamuran Fıratlı, İstanbul: Doz Yayınları.

Nikitin, Bazil, 2002, *Kürtler; Sosyolojik ve Tarihi İnceleme*, çev. Hüseyin Demirhan, Cemal Süreyya, İstanbul: Deng Yayınları.

Özer, Ahmet, 1998, *Modernleşme ve Güneydoğu,* Ankara: İmge Kitabevi.

Özer, Ahmet, 2003, *Doğu'da Aşiret Düzeni ve Brukanlar,* Ankara: Elips Kitap.

Özgen, H. Neşe, 1998, Yerelin Otoritesi, Merkezin Demokrasisi: Şırnak-İdil'de Kalkınma Projesi Örneği, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi,* cilt:1 sayı:1-2.

Polama, Margaret M., 1993, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları,* çev. H. Erbaş, Ankara: Gündoğan Yayınları.

Tapper, Richard, 2004, İran'ın Sınır Boylarında Göçebeler: Şahsevenlerin Toplumsal ve Politik Tarihi, Çev. F. D. Özdemir, Ankara, İmge Kitabevi.

Yalçın-Heckmann, Lale, 2002, *Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri,* çev. Gülhan Erkaya, İstanbul: İletişim Yayınları.

Yeğen, Mesut, 1999, *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu,* İstanbul: İletişim Yayınları.

“ŞAL-ŞAPİK/ŞIRNAK ŞALI” BİR KÜLTÜR MİRASINI CANLANDIRMA PROJESİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Günay ATALAYER[*]
Başak ÖZDEMİR[**]

Anahtar Kelimeler: -Anadoluda Dokumacılık-Tiftik-Şal Şapik-Şırnak Şalı--Gej-

ÖZET:

Bir kültür mozaiği olarak tanımlanan Anadolu'da, bu kültürel birikiminin en önemli göstergesi köklü bir dokumacılık geleneğidir. Bugün yaygın olarak köy ve kasabalarda, bazen il merkezlerinde yaşamını sürdüren el dokuma kumaş çeşitlerinin üretimi köklü dokumacılık geleneğinin izleri olarak görülmektedir. Bu üretim günümüzde bazı kuruluşların desteği ile kültür projeleri kapsamında yeniden canlandırılma çalışmaları ile de gündeme gelmektedir.

Geleneksel üretimin dışında, 2004 -2006 yılları arasında Uluslararası bir proje kapsamında canlandırma çalışmalarına konu olan şal-şapik dokumacılığının örnekleri olan dokumalar; Kültür Bakanlığının açmış olduğu “Geleneksel El Sanatları Festivalleri” kapsamında gözlenmiş, tarafımdan saptanmıştır. İlk örnek 1984 tarihli olmak üzere, bu etkinliklerde ilk kez 1993 sırasıyla 1997-1998 -2000- 2005 -2007 yıllarında şenlik-festival-sergiler kapsamında diğer başka dokuma örnekler içinden şal-şapik dokumacıları ve ürünleri seçilmiş, değerlendirilmiştir. Dokuma tasarımı uzman-danışmanı olarak Kültür Bakanlığı tarafından davetli ve görevli olarak katıldığım etkinliklerde, üreticilerle görüşmeler yapılmış, sorunlar, çalışmaların devamı ve gelişmeleri izlenmiş, sonuç rapor olarak iletilmiştir. Ayrıca, teknik ve üretim sorunlarına ilişkin destek olacak öneriler seminerde üreticilere sunulmuştur.

Öte yandan, 28 /08/ 2009 tarihli, tanıtım bilgisinde, 2004-2006 yılları arasında bir proje çerçevesinde üretim ve istihdam çalışması yapıldığı ve şal-şapik üretimi ile ilgili olarak; maddi desteğe ihtiyaçları olduğu belirtilmektedir. Bu durumda yeniden üretim projelerinin sürdürülebilirlik anlamında sorunları olduğu anlaşılmaktadır. Bu tür geleneksel sanatları canlandırma projelerinin olmazsa olmazlarının neler olacağı; daha açık bir deyişle, projedeki temel problemin ne olduğu konusunun önemi ortaya çıkmıştır. Açıkça görülmektedir ki; genel olarak üretim alanının oluşturulması, mesleğin tanıtımı, yeni üreticilerin kazanılması, bir ölçüde kalite ve çeşitlilik, bu tür canlandırma projeleri ile sağlanabilmiştir. Ancak canlandırmanın ikinci ayağı diyebileceğimiz bölümün düşünülmediği yada henüz başlanmadığı görülmektedir. Projenin, başlangıcında sürekliliği sağlayacak öngörülerle yapılmış olması tercih edilen durum olmakla beraber, bu aşamada da konuya yaklaşmak mümkündür. Bu konuşma bu amaçla ele alınmıştır.

Bildiri; Geleneksel sanatlar alanında yeniden üretim projelerinin temeli olan; hammadde sorunu ile çağdaş üretim için ana ilke olan yakın çevrenin katkıları, bunun için de üniversite

[*] Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi

[**] Arş. Gör., Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Tekstil Sanatları Bölümü Dokuma Sanat Dalı gunayatalayer@hotmail.com, basakozdemir@gmail.com

desteği ve öncülüğünün nasıl olması gerektiği, konularını da kapsayan bir öngörüler dizgesi olacaktır.

Kısaca kültür ürününün, doğru saptandığı bir katalog oluşumu, eski örnek ürünlerin teknik analizi, bu verilerin yer aldığı çizelgeler, ön şart olarak hazırlanmalıdır. Kültürel kimlikli üretim nesnesi, coğrafi işaretler bağlamında saptanarak, patent hakkı alınmalı ürünün yozlaşması önlenerek, çağdaş yeniliklerin uyarlanabileceği bir nitelik kazandırılmalıdır.

Başka bir deyişle; müzede örnek üretim, hediyelik eşya üretimi, il dışı pazarlama ve hammadde için üniversite ile ortak proje yapmak ve üniversitede ar-ge birimi oluşturmak, üniversitede kalite geliştirme, çeşit oluşturma, yeni ürün, yeni alanlar, yeni kullanım eşyası için tasarım projeleri oluşturmak şeklinde özetlenebilir.

GİRİŞ:

Görsel anlatım gücü yüksek bir biçimlendirme ile anlatılmış olan Kahramanmaraş mezar stellerinin üzerindeki iğ tutan kadın figürü; Anadolu sanatçılarının varlığının ve Anadolu dokumacılık kültürünün kanıtlarından birisi olmuştur.[1]

Yaşayan dokumacılık örnekleri olarak adlandırdığımız geleneksel dokuma kumaşlar zaman zaman kültür etkinlikleri kapsamında yurt içi ve yurt dışında sunulmaktadır. Dokunduğu yerin adını taşıyan Bükülü Bezler, Kutnular, Peştemal, Çember, İhram, Feretiko, Gürün şalı, Şırnak şalı (Şal Şapik) çok sayıda örneğin bir kısmını oluşturmaktadır.[2], [3]

Öte yandan, bu zengin birikime karşın dokuma müzemiz yoktur ve dokuma haritamız henüz yapılmamıştır. Bu çalışma, 35 yıldır bu alanda sürdürülen çok sayıda araştırmanın, ortak bir alanda toplanması ile bir veri tabanı oluşturulması isteğine dayanmaktadır. Yazı, bu anlamda dokuma haritası oluşturma çalışmasının bir ürünüdür.

Anadolu'da yapılan kazılar, dokumacılığın çok eski bir tarihi olduğunu ve geniş bir coğrafyaya yayıldığını göstermektedir. Hattuşaş'ta bulunan tabletler, Mersin/ Yumuktepe, Denizli Beycesultan'daki tezgah izleri ve ağırşaklar, Çatalhöyük'te bulunan M.Ö. 6000'e tarihlendirilmiş dokuma parçaları, Diyarbakır Çayönü'nde bulunmuş 6500'e tarihlendirilmiş keten dokuma kalıntısı, Anadolu dokumacılığının izlerini oluşturmaktadır.[4]

Anadolu'da yün, pamuk, keten ve ipek dokumacılığının izleri bugünde görülmektedir. Her kentin, her dokumacılık yerleşiminde, yerin adı ile anılan bir bezi vardır. Örneğin; Nazilli, Sinop, Urfa, Keles, Üzümlü, Nikfer, Manisa bezleri birçok yöresel dokuma kumaş çeşidinin küçük bir bölümünü oluşturmaktadır.[5]

1- KÜLTÜREL ÜRÜN "ŞAL-ŞAPİK"

Geleneksel dokumaları belirli özelliklerine göre incelemek, hammaddeleri, kumaşların ağırlıkları, desenlendirme yöntemleri, desen özellikleri, işlemeleri, günün özelliklerine uyum gösterip göstermediği, özel bitim işlemlerine sahip olup olmadığı gibi niteliklerle sınıflandırmak mümkündür.

---

1 Darga,Muhibbe,Geç Hitit çağı, S/322-resim 308, ist, 1992

2 Atalayer,Günay – "Dünya Kültür Mirası 'BULDAN'DA DOKUMACILIK" , Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, Pamukkale Üniversitesi, S/455-463, 2006, Denizli,

3 Atalayer, Günay,"Dünden Bugüne Anadolu'da Kumaş Dokuma Sanatı" Türk Kültüründe Sanat ve Mimari-s/41-72, ist,1993

4 Atalayer, Günay,"Dünden Bugüne Anadolu'da Kumaş Dokuma Sanatı" Türk Kültüründe Sanat ve Mimari-s/41-72, ist,1993

5 Atalayer,Günay,."anadoluda geleneksel dokumacılık" ,10-11 eylül 2007 ist, ipek yolunda dostluk ve barış etkinliği kapsamında "gelenekten çağdaşa tekstilde sentez sempozyumu"bildirisi, S/64-75, Marmara üniversitesi GSF, uluslar arası sempozyum. kitapcığı, ist, 2008

Bu çerçevede ele aldığımızda, "Şalşapik" hem hammaddesi, hem de özel bitim işlemleri ile önemli bir kültür ürünü olarak değerlendirilebilir.[6], [7]

1997 yılında İtkib "halk tekstileri" projesi çalışmaları kapsamında tüm iller ile yaptığı yazışmalar sonucunda geleneksel ve yöresel değeri olan dokuma ürünleri üzerine bilgilere ulaşılmıştır.[8] Şırnak Şalı'nın(Şal-Şapik), Eruh başta olmak üzere birçok ilçe ve köyde yöresel karekterli giysi olduğunu, çal denilen tezgahta dokunduğunu, tiftik ipliğinden dokunmuş-şale dihyani denilen -elbise olduğunu belirtmektedir. Burada önemli 4 konunun altı çizilmiştir. 1- Tiftiği kadınlar eğirmektedir. 2- Kök boya ile boyanmaktadır. 3- Düz,çizgili, kareli kumaşlar çal denilen tezgahta dokunmaktadır. 4- Cepken, yelek, bol paçalı pantalon olarak giysinin, yörede giyildiği de ayrıca belirtilmektedir.

18/12/1997 tarihli Şırnak Valiliği, geleneksel dokuma ürünleri konulu yazısı ile; yöreye has özellikli ve desenli mahalli erkek kıyafeti olduğu, 1993'te ilk kurs yapılarak, giyimin yaygınlaşması, yaşatılmasına çalışıldığı ve ev ekonomisine katkı sağlandığı belirtmektedir.

Bu kursların 1993-1997 arasında olduğunu, istenilen hedefe ulaşılamadığını, ancak birçok sergi ve fuara katılarak tanıtım yapılabildiği rapor edilmiştir.[9]

Güneydoğu Anadolu'dan seçilmiş örnekler üzerine öneriler adlı bildiride, bölgede 12 il üzerinde daha önce yapılmış araştırmalar ve kişisel gözlemlerin ve analizlerin derlenmesinden oluşan çizelgede Mardin (şal- şapik), Adıyaman'da (şal- şapik), Siirt (şal -şapik) (şale - dihyani), Şırnak'da (şal -şapik), Bitlis'de (gej) (şal -şapik)olarak yer aldığı saptanmıştır.[10]

Genel olarak,yerel dokumaların ayırıcı özellikleri olgusunu 3 başlıkta irdeleyebiliriz.

1- Her dokumacılık beldesinin, beldenin adı ile anılan bir dokuması vardır. Bunların büyük çoğunluğu düz, bükülü, çizgili, kareli, kendinden atkı yada çözgü motiflidir.

2- Bu dokumaların, bölgeye özel elyaf, boya, desen özelliği ile birlikte farklı bir kalite oluşturdukları görülmektedir.

3- Birçok özelliği aynı olmakla birlikte yalnızca kullanım özellikleri ile farklılıkları öne çıkan ve bölgeye ait başka özelliklere de sahip olan dokumaların varlığı bilinmektedir. (Kapatmalı Çözgü boyama/taraklı (ikat), muare v.b)

Bu yazının konusu olan şal- şapik nedeniyle, hammadde özgünlüğüne örnek olarak Ankara keçisi/Anadolu tiftiği örnek verilebilir. Bu lifin önemi ve özelliği, Ankara tiftik keçisi yetiştirme, tiftik işlenişi, hayvancılık teşvik edilmesi, pilot bölge üretimi, konuları ile bağlantılı görülmektedir.

2- YÖRESEL HAMMADDE "TİFTİK"

Dünyada yetiştirildiği bütün ülkelere Anadolu'dan götürüldüğü bilinen Tiftik, dünyada bu adla anılmaktadır.[11].

---

6 Atalayer,Günay – "Dünya Kültür mirası 'BULDAN'DA DOKUMACILIK" , Uluslararası Denizli ve çevresi Tarih ve kültür Sempozyumu, Pamukkale üniversitesi, S/455-463, 2006, Denizli

7 Atalayer,Günay, "Anadoluda Dokumacılığın dünü bügünü", MODA ,TEKSTİL ve HAZIR GİYİM KONFERANS ve SERGİSİ, Türkiye giyim sanayiciler derneği,S/ 198-201,ist,2008

8 itkib halk tekstilleri araştırması yazışmalar,9/12/1997 9899 sayılıbelge, 15/01/1998 Siirt valilik yazısı, 8/01/1998 itkib yazısı

9 Itkib Halk Tekstilleri Araştırması Yazışmalar,9/12/1997 9899 sayılıbelge, 15/01/1998 siirt valilik yazısı, 8/01/1998 itkib yazısı

10 Atalayer,Günay,"Güney Doğu Anadolu'dan Seçilmiş Dokumalar üzerine öneriler,s/6-16.GapÇerçevesinde Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri,Ankara 2002.

11 Erman,Tamur,"Ankara Keçisi ve Ankara Tiftik Dokumacılığı", Ato yayıları,Ankara,2004,s.48

M.Ö.3-4 bin yıl önce, Sümer Medeniyeti Yukarı Mezopotamya'da, Ankara keçisi yetiştirmiştir. İst.arkeoloji müzesinde şark eserleri bölümünde bulunan ilk tunç çağına ait bir levha üzerindeki tiftik keçileri görüntüleri ile kanıtlanmaktadır.[12]

Orta Asya, Afganistan, Çin'de yaşamış olan keçilerin, Orta ve Doğu Anadolu'da (Siirt-Mardin) civarında yayıldığı, 13.yy sonra Ankara yöresinde gelişmiş olduğu bilgisine ulaşıyoruz.[13] Tiftik keçisinin İç Anadolu'da Ankara, Çankırı, Konya, Kastamonu, Zonguldak, Bolu, Bilecik, Eskişehir, Kütahya, Afyon, Niğde, Kırşehir, Nevşehir, Yozgat, Çorum illerini kapsayan geniş bir bölgede yetiştirildiği, İç Anadolu'daki düzeyde olmamakla birlikte, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da, Sivas, Erzurum, Bingöl, Bitlis, Siirt, Mardin, Van illerinde de Ankara Keçisi yetiştirildiği bilinmektedir.[14] Ankara keçisi ve tiftik dokumacılığı adlı eserde, Ankara'da tiftiğin saf olarak kullanıldığı, Brüksel'de ise başka ipliklerle karıştırıldığına dair bilgiye de yer verilmektedir.[15]

Amsterdam Ulusal Müzesi'nde Ankara manzarası adlı bir resim bulunduğu, resmin Hollanda'lı bir ressam tarafından yapılmış olabileceği, resimde tipik Ankara keçileri resimlendiği ileri sürülmektedir.(Resim envanter kayıt numarası A2055 olup, müzenin deposunda bulunduğu bilgisinin müze görevlilerinden sağlandığı belirtilmektedir.)[16]

3- BİR KARŞILAŞTIRMA "ŞAL-ŞAPİK , SOF"

Tüm bu bilgilere ek olarak, tiftikten elde edilen iplikle dokunan geleneksel bir ürünün eski örneği bulunmuş analiz edilmiştir. Sadberk Hanım Müzesi'nde SOF adı ile yeralan bu kumaşın iki ayrı zamanda ve farklı yerlerden yapılan ölçümlerde farklı sonuçlar elde edilmiştir. 24- 29 arasında değişen çözgü sıklığı, 11-14 arasında değişen atkı sıklığından söz edebiliriz.

Bir çok araştırmada Sof Kumaş'tan söz edildiğinde bezayağı örgü belirtilmesine karşın, biraz derinliğine ve kumaşın üzerinde yapılan bu çalışma, bu konuda da farklı bir sonuç ortaya çıkarmıştır. Eğer, Sadberk Hanım Müzesi'nde sof olarak kaydedilmiş bu kumaşın; tarihte sof olarak bilinen kumaş olduğu doğru ise; analiz sonucu; ikili çözgü ripsi olduğu ve atkının da aynı ağızlıkta 4 iplik olarak kullanıldığı görülmektedir.

Çözgünün yolları takip edilerek katlama ipliğin aynı gücüde kullanılıp kullanılmadığı gözlenmiş, ancak kendiliğinden bir sarma olmadığı ve iki ipliğin yanyana devam ettiği saptanmıştır. Bu durumda iki ayrı gücüye taharlanmış çözgü, aynı ağızlıkta 4 iplik olan atkı ile bir çözgü ripsi olduğu ortaya çıkmıştır. [17]

Müze görevlilerince, 08/11/2002 tarihinde yapılan başka bir araştırmadan söz edildiğinde o kumaşın aynı kumaş olduğu ve sonuçların birbirini tutuğu görülmüştür. O tarihte yaptırılan iplik numarası tayininde atkı -çözgü 45 numara metrik olduğu ve bükümün ise, 550 T/m olarak bulunduğu kaydedilmiştir. Bu ölçümler sonucu kumaşın bir çok alanında ölçüm yapılması ve çözgüyü kumaş eni boyunca sayarak ortalama alınması daha doğru görülmektedir. Öte yandan, *Tıpkı Üretim* yapılacaksa toplam çözgü telinin sayılması tercih edilmelidir.

Ankara tiftik kumaşlarının da dokumadan sonra uygulanan işlemlerle üstün özelliklerini kazandığı, Muhayyer adından söz edildiği ve Tosya'nın muhayyerlerinin Ankara'nınkinden

---

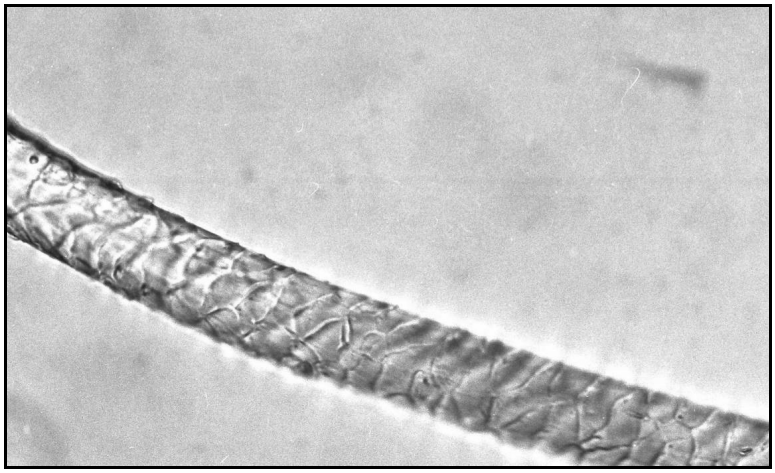
12 Semra Gür, Yüzey değerlendirme yöntemi olarak keçe,yayınlanmamış y.l.tezi,ist,2007, S32
13 İmer, Zahide ,Tiftik Kongresi 1993,S40,s85
14 Erman,Tamur,"Ankara Keçisi ve Ankara Tiftik Dokumacılığı", Ato yayıları,Ankara,2004,s47
15 a.g.k s.38
16 a.g.k s.39
17 G.Atalayer-Başak Özkendirci, Sadberk Hanım Müzesi Sof Analizi ,8/11/2002 , 9/04/2010

daha iyi olmadığı belirtilmektedir.[18] Burada söz edilen belgelerde, muhayyer- mevceli, Ankara sofu - Ankara şalisi arasındaki farkı ortaya koyan bir belgenin olmadığına da yer verilmiştir. [19]

Batı dillerinde tiftik karşılığı olarak kullanılan mohair-moher sözünün muhayyerin değişime uğramış hali olduğu görüşü ileri sürülmekte, angora ve mohar adlarını tekstil terminolojisine Ankara'nın kazandırdığı kabul görmektedir.[20]

1673 tarihli belgede, cendereli cenderesiz soflardan söz edilmekle,[21] cendereden çıktığında renklerin donuk olduğundan,söz edilmekteyse de,belgede "sonuk" gibi bir ifadeye rastlanmaktadır. Bunun anlamın boyanın has olmadığı ve cendere sırasında aktığı ve dolayısı ile parlak renk elde edilemediği şeklinde olduğudur . Ya da suyun kireçli olmasının önemli olduğu düşünülebilir.[22] Cendereleme ve perdahtan söz edilmektedir.[23]

1643 tarihli belgelerde de yer alan çizelgede cendere-perdah konusunu, germe-sıkıştırma-sürtme işlemi olarak açıklayabiliriz.[24]

Resim 1. Tiftik elyafının mikroskobik görünümü. (Yetişkin tiftik)[25]

Birçok kaynakta bu kumaşı değerli kılanın tiftik ipliği olduğu yer almaktadır.[26]

Tosya'dan getirilen sofların koyun yapağısı ile karışık olduğu anlaşılınca yakıldığına dair bir belge-(Polonyalı gezgin Simeon Madonna de Loret kentinde tanık olduğu bir olayı anlatmıştır.) ve Ankara şeriye mahkeme sicillerinde 1614 tarihli belgede elyafın karışımları konusunda da yasaklar duyurular olduğuna yer verilmektedir.[27]

Başka bir araştırmada ise; sofun esas özelliğini boyama ve perdahla kazandığını belirtmektedir.1589 tarihli, sofçu tezgah fiyatından sözedildiği belirtilen bir belge, Ankara tiftiğinin varlığı ve tarihin eskiliği üstünde fikir edinmemizi sağlamaktadır.

Tüm bunlar göz önüne alındığında; bu hammadde, bu kumaşı oluşturmak için ön koşuldur diyebiliriz. Öte yandan, günümüzün tekstil ve moda anlayışı göz önüne alındığında; sadece tiftik ile dokunmuş olması bir kumaşı özellikli yapacakmıdır? İşte bu anlamda, tasarım açısından baktığımızda, kumaşın özelliği; dokuma sonrası yapılan işlemlerle kazandığı

---

18 Erman,Tamur,"Ankara Keçisi ve Ankara Tiftik Dokumacılığı", Ato yayıları,Ankara,2004,S70
19 Erman,Tamur,"Ankara Keçisi ve Ankara Tiftik Dokumacılığı", Ato yayıları,Ankara,2004,S71
20 A.g.k s72
21 Erman,Tamur,"Ankara Keçisi ve Ankara Tiftik Dokumacılığı", Ato yayıları,Ankara,2004, S83
22 Prof.Dr.Rrecep Karadağ,sözlü görüşme,6/04/2010
23 Erman,Tamur,"Ankara Keçisi ve Ankara Tiftik Dokumacılığı", Ato yayıları,Ankara,2004, S86,
24 A.g.k s87, 89
25 Foto: Semra Gür, %400 büyütme.
26 İmer, Zahide ,Tiftik Kongresi 1993,S87-88
27 Erman,Tamur,"Ankara Keçisi ve Ankara Tiftik Dokumacılığı", Ato yayıları,Ankara,2004,S 33, 73,75.

görselliktir diyebiliriz. Kumaş bu iki özelliğiyle, hem hammadde, hem de dokuma sonrası işlemleri nedeniyle önemlidir.

Bu bağlamda; Şırnak- Şalı / Şal -Şapik için de aynı açıdan baktığımızda tiftiğin önemli olduğu ve yetiştirilmesi gerektiği, öte yandan mutlaka bitim işlemleri üzerinde durulmasının zorunluluğu görülmektedir.

Aynı hammaddeden kaynakla elde edilen ve tarihsel olarak eski olan bu kumaşların benzerlik ve ayrılıklarının üzerinde durulması gereklidir. Bugün her ikiside kültürel ürün kimliğinde olup; Şırnak- Şalı henüz kullanım özelliğini yitirmemiştir. Ayrıca da Halk dansları oyuncularının giyimi olarak kültürel tanıtıcılık sürmektedir. Yine bazı kaynaklarda hükümdarlar için şal ve sof dokunurdu denilmekte, Ankara Sofu'nun kadın giyiminde kullanılmasına karşın, şırnak şalı erkek giyiminde kullanılmaktadır.[28]

SOF*	Günay Atalayer					Başak Özkendirci	
İnceleme	**1.**	**2.**	**3.**	**4.**	**5.**	6.	7.
Çözgü Sıklığı	24	24	26	27	28	24	25
Atkı Sıklığı	13	13	11	13	13	12	12
Açıklama: Kumaşta yanyana (aynı hareketi yapan)kullanılan çözgü iplikleri, takip edildiğinde birbiriyle bağlantı oluşturmadığı birbiri etrafında dönmediği, kumaş kenarında birbirinden ayrıldığı gözlenmiştir. Çözgü iplikleri 24-28 arasında sayılmış, iki iplikten oluşmaktadır. Atkılar kumaştan çıkarıldığında açıkça 4 iplik olarak sayılabilmektedir. Örgü 4 dolu 4 boş rips'tir.							

Tablo 1

Anadolu'dan götürülerek uzun süre yetiştirmek için çaba sarfedilen tiftik lifi, günümüzde başka ülkelerde 23-31 cm, ülkemizde ise 20-25 cm olarak mikroskobik görüntüleri saptanmış, bir araştırmada diğer keçeleştirme çalışmaları denemeleri ile birlikte şal-şapik kumaşında keçeleştirme işlemleri denenmiş, sonuçta görüntü olarak kumaş yüzeyinin değişmediği saptanmıştır.[29]

Kırmızı örnekte; 9 nolu çözgü 22 sıklık vermekte,11 nolu atkı ise 9 sıklıkta kullanılmaktadır.gramaj ise: 325,9 , Siyah örnekte ; 11 numaralı çözgü 24 sıklık 13 numaralı atkı 10 sıklık vermekte gramaj ise: 303,7, Mavi beyaz örnekte: Çözgü 9-11 sıklık 20 atkı:12 numara ve 10 sıklık gözükmekte gramaj ise 287,7 olmaktadır.*

Bu durumda ipliğin inceliği nedeniyle sıklığı artırmak ve gramajı sabitlemek düşünülebilirse de burada daha çok kendiliğinden bir sapma olduğu düşünülmelidir.

287-300 arasındaki birim ağırlık kabul edilebilirsede, 325 olması kalitede önemli bir farklılık olacağını göstermektedir. Bunlardan hangisinin gerçeğe yakın olduğunun saptanması gerekmektedir.

2001 yılında yapılmış analizler sonucunda ise; Bitlis sergisinden alınmış kumaşlarla yapılan incelemede iplik numaraları 20 Nm. bulunmuştur. Gramaj ise en az 203 en çok 344 olarak bulunmuştur. Bu durum da kabul edilebilir aralıktan uzaktır. Kumaşın sadece tiftikle dokunmuş olması bir tür özelliği göstermesi anlamına gelmemektedir. Bunun için dokuma değişkenlerinin kabuledilebilir aralıklarda olması gerekmektedir.**

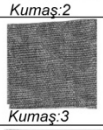
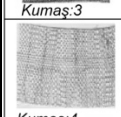
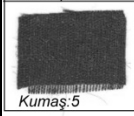
[28] Erman,Tamur,"Ankara Keçisi ve Ankara Tiftik Dokumacılığı", Ato yayıları,Ankara,2004,S96

[29] Semra Gür, Yüzey değerlendirme yöntemi olarak keçe,yayınlanmamış y.l.tezi,ist,2007, S35

* SOF: Sadberk Hanım Müzesi, 09/04/2010

* bkz. 2010 analizi.

** bkz. 2001 analizi.

	Gramaj:	Çözgü İplik No:	Atkı İplik No:
 Kumaş:1	297 g/m2	20 Nm	20 Nm
 Kumaş:2	267 g/m2	20 Nm	20 Nm
 Kumaş:3	344 g/m2	20 Nm	20 Nm
 Kumaş:4	269 g/m2	20 Nm	30 Nm
 Kumaş:5	203 g/m2	20 Nm	20 Nm

Tablo 2: 2001 analizi

4- YAPISAL DEĞERLENDİRME "ÇİZELGE ÖRNEKLERİ"

Bir Analiz Sistem Önerisi için,

İnceleme -Saptama Çizelgesi

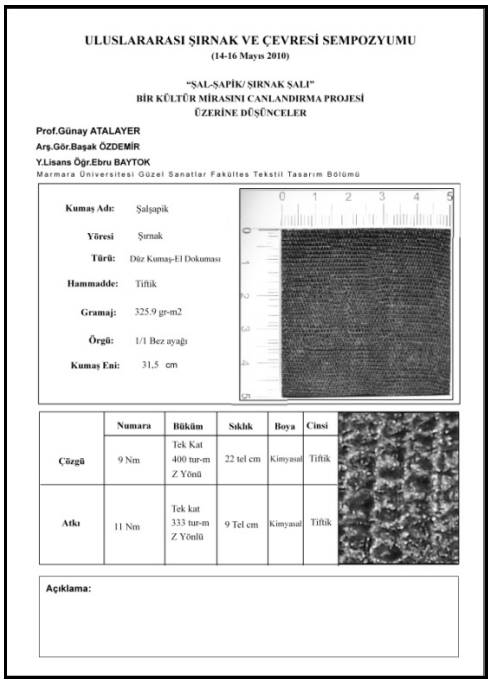
2010 Analizi – 1

ULUSLARARASI ŞIRNAK VE ÇEVRESİ SEMPOZYUMU
(14-16 Mayıs 2010)

"ŞAL-ŞAPİK/ ŞIRNAK ŞALI"
BİR KÜLTÜR MİRASINI CANLANDIRMA PROJESİ
ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Prof.Günay ATALAYER
Arş.Gör. Başak ÖZDEMİR
Y. Lisanas Öğr. Ebru Baytok

2010 Analizi - 2

ULUSLARARASI ŞIRNAK VE ÇEVRESİ SEMPOZYUMU
(14-16 Mayıs 2010)

"ŞAL-ŞAPİK/ ŞIRNAK ŞALI"
BİR KÜLTÜR MİRASINI CANLANDIRMA PROJESİ
ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

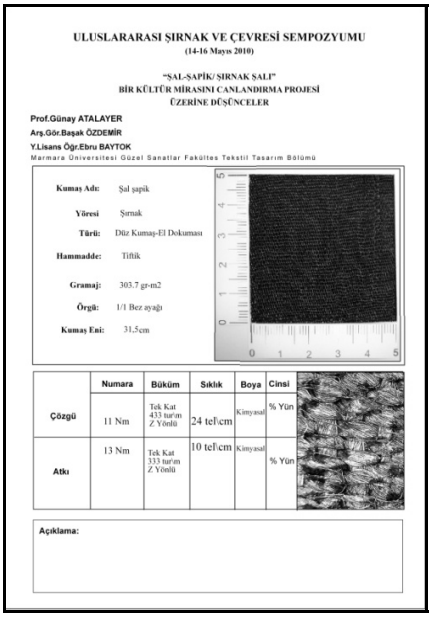
Prof.Günay ATALAYER
Arş.Gör.Başak ÖZDEMİR
Y.Lisans Öğr.Ebru BAYTOK
Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültes Tekstil Tasarım Bölümü

Kumaş Adı:	Şalşapik
Yöresi	Şırnak
Türü:	Düz Kumaş-El Dokuması
Hammadde:	Tiftik
Gramaj:	325.9 gr-m2
Örgü:	1/1 Bez ayağı
Kumaş Eni:	31,5 cm

	Numara	Büküm	Sıklık	Boya	Cinsi
Çözgü	9 Nm	Tek Kat 400 tur-m Z Yönü	22 tel cm	Kimyasal	Tiftik
Atkı	11 Nm	Tek kat 333 tur-m Z Yönlü	9 Tel cm	Kimyasal	Tiftik

Açıklama:

2010 Analizi – 3

ULUSLARARASI ŞIRNAK VE ÇEVRESİ SEMPOZYUMU
(14-16 Mayıs 2010)

"ŞAL-ŞAPİK/ ŞIRNAK ŞALI"
BİR KÜLTÜR MİRASINI CANLANDIRMA PROJESİ
ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

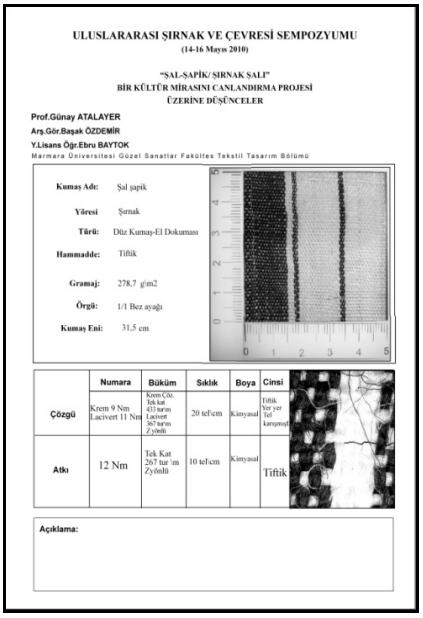
Prof.Günay ATALAYER
Arş.Gör.Başak ÖZDEMİR
Y.Lisans Öğr.Ebru BAYTOK
Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Tekstil Tasarım Bölümü

Kumaş Adı: Şal şapik
Yöresi: Şırnak
Türü: Düz Kumaş-El Dokuması
Hammadde: Tiftik
Gramaj: 303.7 gr-m2
Örgü: 1/1 Bez ayağı
Kumaş Eni: 31,5cm

	Numara	Büküm	Sıklık	Boya	Cinsi
Çözgü	11 Nm	Tek Kat 433 tur/m Z Yönlü	24 tel\cm	Kimyasal	% Yün
Atkı	13 Nm	Tek Kat 333 tur/m Z Yönlü	10 tel\cm	Kimyasal	% Yün

Açıklama:

2010 Analizi - 4

ULUSLARARASI ŞIRNAK VE ÇEVRESİ SEMPOZYUMU
(14-16 Mayıs 2010)

"ŞAL-ŞAPİK/ ŞIRNAK ŞALI"
BİR KÜLTÜR MİRASINI CANLANDIRMA PROJESİ
ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Prof.Günay ATALAYER
Arş.Gör.Başak ÖZDEMİR
Y.Lisans Öğr.Ebru BAYTOK
Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Tekstil Tasarım Bölümü

Kumaş Adı: Şal şapik
Yöresi: Şırnak
Türü: Düz Kumaş-El Dokuması
Hammadde: Tiftik
Gramaj: 278,7 g/m2
Örgü: 1/1 Bez ayağı
Kumaş Eni: 31,5 cm

	Numara	Büküm	Sıklık	Boya	Cinsi
Çözgü	Krem 9 Nm Lacivert 11 Nm	Krem Çöz. Tek kat 433 tur/m Lacivert 367 tur/m Z yönlü	20 tel\cm	Kimyasal	Tiftik Yer yer Tel karışmıştır
Atkı	12 Nm	Tek Kat 267 tur /m Z yönlü	10 tel\cm	Kimyasal	Tiftik

Açıklama:

5- KUMAŞ KALİTESİ "KÜLTÜREL KİMLİKLİ ÜRÜN"

Geleneği canlandırma ve koruma kavramı ilişkisi

Tiftikle dokunan Ankara sofları için, bir araştırmada bezayağı örgü olduğu, çözgü ve atkı ipliklerinin 2,3,4, katlanarak kullanıldığı belirtilirken, başka yayınlarda yalnızca bezayağı denilmekte, böylece ağızlıkta birkaç kat iplik olması yada aynı hareketi yapan 2 iplik oluşu göz ardı edilmektedir. Bu nedenle bükümlü tiftik iplikle bezayağı örgü kullanarak yeni üretim çalışmalarında "sof" kalitesini bulmak mümkün olmamaktadır.

Ankara keçisi ve tiftik kongresinde, soflara benzerliği nedeniyle, şal şapik le ilgili bilgilerinde yer aldığı bir karşılaştırma tablosuna yer verilmiştir. Bu tabloda, softa 2 çözgü olmasına karşın şal şapikte tek çözgü olduğu, dokuma sonrası işlemlerde de farklılık olduğu, işlem basamaklarının anlatım dilinde de farklılık bulunduğu görülmektedir. Örneğin, katlı iplik, çift katlı bükümlü iplik gibi kaydetmiş, çözgünün ayrı gücülerden mi, yoksa aynı gücüde çift mi geçirildiği konusunda irdeleme yapılıp yapılmadığından söz edilmemiştir.[30]

Bu nedenle 3 şalşapik örneğinden yapısal analizler yapılarak hem örneğin kumaş kimliği hem karşılaştırma hemde türün gerçek kimliği ürerinde yorumlar geliştirilerek çizelgeler yapılmıştır.[31]

Birinci çizelge genel karşılaştırma niteliğini taşımakta farklılıkların görülmesini amaçlamaktadır.

1-Genel karşılaştırma

Şalşapik	Çözgü Numara	Atkı Numara	Çözgü Sıklık	Atkı Sıklık	Gramaj
Kırmızı	9	11	22	9	325,9
Siyah	11	13	24	10	303,7
Lacivert-Beyaz	9-11	12	20	10	287,7
Açıklama: Çözgülerin farklılık gösterirken, atkı sıklıklarının yaklaşık olduğu, iplik numaralarının ise değişik olduğu, ağırlık değerlerinin kabul edilebilir sınırların dışında olduğu görülmektedir.					

Tablo 3

[30] İmer, Zahide ,Tiftik Kongresi 1993,S42

[31] 2004-örneklerin alınışı - analizler 2010 - G.Atalayer-Ebru Baytok-Başak Özdemir- iplik analizleri-M.Ü. Teknik Eğitim laboratuarlarında yapılmıştır.

6- COĞRAFİ İŞARETLER

Dokuma türünün özelliği olan değerlerin değişmesi, o kumaşın aranma gereğini ortadan kaldıracağı gibi, kumaşın özelliğini yitirmesinede neden olmaktadır. İşte coğrafi işaretler olgusu bu durumda gündeme gelmektedir. Bunun için ne yapmalı?

Birçok araştırmada dokuma ve ürünü oluşturmanın işlem basamakları anlatılmaktadır. Bu tür üretimlerde işlemin anlatılması sorun oluşturabilmektedir. İfadeler işlem hakkında yanlış anlamalara yol açabilir. Doğru resimler olması, işlemi bilen uygulayıcı kişi tarafından anlatılması gerekmektedir. Bu da yeterli olmamakta çağın teknolojisi ile doğru saptamalar yapılması önem kazanmaktadır. Yazılı anlatımda mesleğin doğru kavram ve sözcükleri seçilmelidir. Aksi durumda konunun yanlış değerlendirilmesine yol açan ifadeler ortaya çıkabilmektedir. Coğrafi işaretler bu bağlamda önemli olmaktadır.

1-Hammaddenin önemi—hammadde kaynağı önemi,2-Dokumanın ana malzemesinin önemi-ipliğin özelliği,3-Tasarımın önemi (dokuma kumaşın yapısal özelliği)

Bunların saptanabilmesi için; İzlenmesini önerdiğimiz bir yöntemden söz edeceğiz. Bu çalışma yönteminin izlenmesi önerilirken, çalışmanın bölgenin üniversite birimleri öncülüğünde uzman ekiplerce yapılması önkoşul olarak gözükmektedir. Burada önerilen analiz yöntemi, tarihsel örneğin doğru saptanmasını ve elde edilecek kumaş değişkenleri ile kumaş kimliği verilerini oluşturmak, tıpkı üretimlerin doğru yapılmasını sağlamak içindir.[32]

İkinci aşama ise yeni tipleri geliştirmek için çeşitleme, seçenek oluşturma ve deneysel çalışmalardır. Burada ar-ge birimi gerekli görülmektedir. Kısa süreli ve sistemsiz, uygulamaların, olumsuz gelişmeleri ve istenmeyen sonuçları ortaya çıkarabildiği gözlenmiştir.[33]

7- ŞAL-ŞAPİK PROJELERİ ÜZERİNE

Şal şapikle ilgili teknik bilgileri düzenli bir şekilde Gap bölge kalkınma idaresi başkanlığının raporlarında görebiliyoruz. Suriye, Irak, kuveyt, Suudi Arabistan ve Ürdün'e ihraç edildiği söylenirse de, bu konuda belge verilmemiştir.[34]

Bu rapordan alınan bilgiler tanıtım sayfalarında kullanılmıştır. Bu bilgiler içinde türün doğru kimliğini oluşturan bir dizgeden sözedemiyoruz. Şal- şapik konusunda kaydedilmiş bilgilerin karşılaştırması ve irdelenmesi gerekli görülmektedir. Örneğin bir araştırmada "çiriş" olarak söz edilirken ,diğerinde "bir nevi kolalı suya" batırılır denilmektedir.[35]

Tahar-tarak-çözgü germeden söz edilmezken, "desene göre tezgaha sarılır" gibi bir ifadeye rastlamaktayız. Kumaşın sarıldığı tahtalarada farklı adlar verilmektedir. Yazar bu farklılığa dikkat çekmektedir.[36]

Kalıp, kaynatma, tuzlu suda kaynatma, tahtaya sarılma, kalıpta bekletme önemine işaret edilmekte, kumaş özgün görünüş ve parlaklığın böyle elde edildiğinin altı çizilmiştir.

Ortak olarak kabul gören bir bilgi ise, alaca, çözgüden çizgili(ince ve kalın), Desenli (3 mekikli ve 5 mekikli), siyah-beyaz olarak tanımlanan şalşapik çeşitleri vardır,şeklindeki açıklamalardır.[37]

---

[32] Atalayer,Günay,"korumacılık kapsamında nikfer bezinin karşılaştırmalı analizi ve coğrafi işaretler",10. El sanatları sempozyumu,dokuz eylül üniversitesi,2009,izmir

[33] İnternet Verileri

[34] Erkan, Şala, Başbakanlık, GAP bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Şal-Şapik dokuması ve Giysi Raporu, Şanlıurfa, 2000,S/3-12

[35] İmer, Zahide ,Tiftik Kongresi 1993,S40

[36] A.g.k.

1997 Yıldız Sarayı El Sanatları Festivali'nde aldığım , düz, çizgili, doğal renkli ve boyalı örneklerin analizleri yapılmıştır.[38]

Bitlis'de dokunduğu bildirilen bu örneklerin iplik numaraları 4 örnekte çözgü atkı 20 Nm, boyasız düz bir örnekte atkı 30 Nm bulunmuş, örnekler çok küçük olduğu için büküm sayılamamıştır.

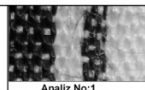
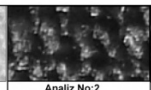
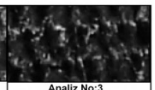
Gap, Şal şapik raporunda, ölçülere, fiyat konusunada yer verilmiştir. Sonuç olarak mesleğin geçim kaynağı haline gelmesi isteği ve kumaşın tanıtılma gereği üzerinde durulmuştur.

2001 yılı Gaziantep Halk Kültürleri Sempozyumu'nda Kültür Bakanlığı, halk kültürlerini araştırma ve geliştirme genel müdür yardımcısı tarafından tanıtılan şal şapik-gej dokuması olarak sunulmuş, can çekişen geleneksel dokuma türü olarak tanıtılmıştır. Kıl ve ipe gej denildiği belirtilmiştir. Bitlis beyi, Şeref Hanın şal şapik dokuması yapılmış elbiseli görüntüsünün 15.yy'da kumaşın varlığını gösterdiğini ve Bitlis, Muş, Siirt, Şırnak, Hakkari, Batman, Van üretilip kullanıldığını belirtmiştir. Daha sonra İstanbul Taksim-Sultan Ahmet-Harbiye elsanatları fuarlarında tanıtılan dokumacı, Faris şad-Felemez Şad kardeşlerin üretimlerinden söz etmiştir.[39]

ULUSLARARASI ŞIRNAK VE ÇEVRESİ SEMPOZYUMU
(14-16 Mayıs 2010)

"ŞAL-ŞAPİK/ ŞIRNAK ŞALI"
BİR KÜLTÜR MİRASINI CANLANDIRMA PROJESİ
ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Prof.Günay ATALAYER
Arş.Gör.Başak ÖZDEMİR
Y.Lisans Öğr.Ebru BAYTOK

	 Analiz No:1	 Analiz No:2	 Analiz No:3
Kumaş adı:	Şal Şapik	Şal Şapik	Şal Şapik
Yöresi :	Şırnak	Şırnak	Şırnak
Türü :	Düz Kumaş-El Dokuması	Düz Kumaş-El Dokuması	Düz Kumaş-El Dokuması
Örgüsü :	1/1 Bez ayağı	1/1 Bez ayağı	1/1 Bez ayağı
Hammadde:	Tiftik	Tiftik	Tiftik
Kumaş Eni :	29,5 cm	31,5 cm	31,5 cm
Gramaj:	278,7 g\m2	325,9 g\m2	303,7 g\m2
Çözgü Numarası:	Krem 9 Nm Lacivert 11 Nm	9 Nm	11 Nm
Atkı Numarası:	12 Nm	11 Nm	13 Nm
Çözgü Cinsi:	Tiftik	Tiftik	Tiftik
Atkı Cinsi:	Tiftik	Tiftik	Tiftik
Çözgü Sıklık:	20 tel\cm	22 tel\cm	24 tel\cm
Atkı Sıklık:	10 tel\cm	9 tel\cm	10 tel\cm
Çözgü Büküm:	Krem Çöz.Tek kat 433 tur\m Lacivert 367 tur\m Z yönlü	Tek Kat 400 tur\m Z Yönlü	Tek Kat 433 tur\m Z Yönlü
Atkı Büküm:	Tek Kat 267 tur \m Zyönlü	Tek Kat 333 tur\m Z Yönlü	Tek Kat 333 tur\m Z Yönlü
Çözgü Boya:	Kimyasal	Kimyasal	Kimyasal
Atkı Boya:	Kimyasal	Kimyasal	Kimyasal

● Kumaş analizleri Marmara Üniversitesi Teknik Eğitim fakültesi Tekstil Bölümü tarafından yapılmıştır.

*(çözgü atkı sıklıkları ve örgü saptama ve karşılaştırmalar-değerlendirmeler, G.Atalayer, Başak Özkendirci, Ebru Baytok, Başak Özdemir'den oluşan bir ekip çalışması ile yapılmıştır.)

---

37 Erkan Şala, Başbakanlık, GAP bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Şal-Şapik dokuması ve Giysi Raporu, Şanlıurfa, 2000,S/3-12

38 Atalayer,Günay,"Güney Doğu Anadolu'dan Seçilmiş Dokumalar üzerine öneriler,s/6-16.GapÇerçevesinde Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri,Ankara 2002.

39 İnternet Verileri

8- YENİ TİP GELİŞTİRME: doğru saptama yöntemi-karşılaştırma-ekip çalışması

Dikkat edilecek konuların başında; nitelikli üretim yapabilen üreticiler ve tasarım eğitimi almış uygulamacılar ile danışmanların yer aldığı bir ekip çalışması gelmektedir.

İkinci adım Tasarımsal ozelliklerin varlığının saptanmasıdır. Bunlar; türün çesitlemesi, türün bilinen yapısal özelliklerinin yeni teknolojilerle iyileştirilmesi, örneğin kesime, dikişe uygunluk, ya da boyama, özel apreler gibi özelliklerdir.

Üçüncü ve en son adım ise; türün özelliginin ne olduğunun saptanmasıdır. Bu kumaş türünün belirleyici özelliğinin ne olabileceği iyi irdelenmelidir. Tasarımsal açıdan bakıldığında; bunun pişirme-germe, perdah işlemi ile sağlandığı görüşündeyiz. Bu nedenle hammaddenin temel özellikleri yanında başka doğal elyaflarla karıştırılması düşünülebilirse de, ezilme, yüzey parlaklığı, muare görüntüsü korunmalıdır. Çünkü şal şapik sadece tiftikten dokunmuş bir düz kumaş değildir. Önemle altı çizilmesi gereken budur. Hammadde temel özelliği olup; belirleyici özelliğin dokuma sonrası işlem olduğunu söyleyebiliriz.

Tıpkı Üretim- Yeniden Üretim

"Tıpkı üretim"le geleneksel bir üründen ,"yeniden üretimle" yeni bir ürün geliştirmekten söz etmekteyiz. Kısaca "tip geliştirme" diyoruz. "Yeni alanlar-yeni teknolojilerle bulusma-iyilestirme" ise, türü, günün teknolojilerine uyarlama anlamını taşımaktadır.

Burada sunulan çizelgeler analiz yapmanın gerekliliğini göstermektedir. Hangi örneğin doğru olduğu daha çok örnek üzerinde yapılacak analizlerin sonuçlarını karşılaştırarak saptanabilecektir. Bu çalışma teknik Ar-ge gerektirmektedir. Teknik arge varsa Tasarım ar-ge den söz etmek mümkündür. Estetik ve yaratıcılık bunun üzerine geliştirilebilecektir. Kültürel kimlikli ürün geliştirmek böylece mümkün olacaktır.

Tıpkı üretim; doğru ürünü dokuyabilecek dokumacıların yetiştirilmesi - eğitilmesi ve doğru üretimi kapsamaktadır. Bu konuda bir dizi çalışma yapıldığı yol alındığı söylenebilir.

Ancak üretilen kumaşın söz ettiğimiz ar-ge çalışmasından geçmeden sürdürüldüğünü görmekteyiz. Nitekim analizlerin sonucunda türün yerel özelliklerinin, türün kimliğinin saptandığını söyleyemeyiz. Bu durumda patent almak ve coğrafi işaretleri oluşturmaktan sözedilememektedir.

Estetik ceşitlilik-yaratıcı çalışmalar -KÜLTÜR BAKANLIĞI'nın açtığı yarışmalar ile desteklenmektedir. Yarışma kataloğunun tanıtım ve teşvik anlamında önemli katkı yaptığı söylenebilir. Bölgedeki dokumacılar arasında yerel yarışmalardan söz edebiliriz. Ayrıca teknik özellikleri doğru saptanmış ürünün yeni bir tasarıma dönüşmesi yeni kullanım eşyalarının tasarlanması konusunda yarışmaların yapılmasıda önerilmektedir. Bunun sonucunda ortaya çıkan kültürel ürünler kültür bakanlığının belli merkezlerdeki ve turizm merkezlerinde sergilenebilir, satışa sunulabilir.[40]

Buraya kadar yapılmış ve yapılacaklar tüm çalışmaları destekleyici, olmazsa olmaz AR-GE biriminin varlığıdır. Kesinlikle araştırma-geliştirme birimi oluşturulmalıdır.

9- ARAŞTIRMA-GELİŞTİRME BİRİMİ:

Teknik ar-ge / Tasarım ar-ge

Gerek teknik araştırma geliştirme, gerekse tasarım araştırma geliştirme birimleri birbirini destekleyen oluşumlar olup; üniversite ve yerel üretim birimleri ile ortak projeler yapan, üretim, pazarlama ve hammadde konularına çözüm üreten çalışmalar yapan yetkin

[40] Atalayer,Günay, "Anadoluda Dokumacılığın dünü bügünü", MODA ,TEKSTİL ve HAZIR GİYİM KONFERANS ve SERGİSİ, Türkiye giyim sanayiciler derneği,S/ 198-201,ist,2008

kuruluşlardır. Hammadde konusunda kalıcı çözümler için, ar-ge birimlerinde proje geliştirilmesi gerekmektedir. Çünkü bugüne dek bazı projelerde hammadde konusunda gerekli özen gösterilmediği üretim ve eğitime önem verildiği sonuçta üretim yapan eğitimli elemanların hammadde temini konusunda sorun yaşadığı görülmüştür.[41]

Şal- şapik; hammaddesi özel olan bir ürün olduğu için öncelikle hammaddenin sağlanması konusunda yani tiftik keçisi üretiminin desteklenmesi konusunda projeler gerekli gözükmektedir.[42]

Bu konuda çevrenin deneyimli olduğu düşünüldüğünde sadece planlı bir teşvik gerektiği görülmektedir.

10- KÜLTÜREL KİMLİKLİ ÜRÜNLER İÇİN

Bir kültür ürünü, ya da kültürel kimlikli ürün tasarım kapsamında paylaşımlı bir çalışma planı öngörüldüğünde birbiri ile ilişkili ve kalıcılık, yerel ve çağdaş üretimle bağlantılı olma çerçevesinde aşağıdaki öneriler önem kazanacaktır. Daha önce bu konuda kültür bakanlığına vermiş olduğumuz, birbirine bağlı, birbirini destekleyen, geliştiren ve kalıcılık özellikleri olan 6 projeye burada kısaca yer vereceğiz.

1-Müzede Bir gün Bir usta::

Tüm Kültür Bakanligi'na bağli Kent Müzelerine önerilmistir.Ustalarin tanınması-Özendirilmesi-Değerbilirlik-insana emeğe değer verilmesi amacını taşıyor.

Burada doğrudan Şırnak il müzesine öneriyoruz. Müzede ayda bir, hergün bir baska ustaya yer veren atölye calışması denenmelidir.

2-Yeni Ustalar-Yeni öneriler: Burada amaç, yeni ustalar yetiştirmek özellikle gençleri özendirmek ve istihdam sağlamaktır. Yaratıcı fikirleri ve yeni üretimleri ortaya çıkaran yarışmalar bu özendirmeyi sağlayabilecektir.

3-Kimlik Belgeli Ürün:Üreticileri ürünlerini "ürün kimlik belgeleri" ile oluşturmaya teşvik etmek ve bu belgede; hammaddesi, kullanım, yıkama özellikleri.v.b. nitelikler yer almalı, ürünün hikayesinin tanıtım ve satış için önemli olduğu unutulmamalıdır.

4-Sürekli Üretici Eğitimi : İster il, ister merkezdeki müzeler olsun yerel sanatçılara ve kendini geliştirmek isteyenlere üretici eğitimi verecek bir program önerilmektedir. Amaç üreticiyi yeni ürünler geliştirecek bir yaratıcılık ve beceri düzeyine getirmektir.

5-Yaz Okulu Uygulaması: İlin Üniversitesinde yaz okulu kapsamında "kültürel mirasın tanıtımı, üretimi, ustaların deneyimlerini" bilimsel olarak saptaması için atölye (üretim)çalışmaları yapılması ve çevrenin yöresel ürün hakkında kapsamlı bilgi edinmesini sağlaması önerilmektedir. Burada önerinin düzenli egitim/uygulama programı olduğu unutulmamalıdır.

6-Kültürel Taşıyıcılık-Katma Değerli Ürün-İstihdam : Yerel çalışmaları çağdaş bir anlayışla günümüze uyarlamış akademisyenler-sanat formasyonu olan usta sanatçılar/tasarımcılar ile yeni ürün geliştirmek için Atölye çalışmaları yaparak , üniversite öğrencilerinin çevre duyarlığını artırmak.

---

41 İnternet Verileri

42 Erman,Tamur,"Ankara Keçisi ve Ankara Tiftik Dokumacılığı", Ato yayıları,Ankara,2004,

SONUÇ:

Şal şapik konusuna; yaratıcılık, kaynak oluşturma anlayışı ile 3amaçla yaklaşılmıştır.

1- Yeniden üretiminin doğru verilerle yapılması. (coğrafi işaretlerin saptanması)

2- Dokuma müzesinde ilin temsil edilmesi (Anadolu'da öngörülen dokumalar müzesinde yer alacak bölgenin özellikli ürünü olarak doğru örneklerin yer alması için bilimsel saptama önemlidir.)

3- Anadolu dokumacılık haritasının çıkarılmasına katkı(.kültürel özellikler ve dokumacılık araştırmalarına kaynak)

Çağdaş üretim ve yeni tasarım projeleri için ar-ge birimlerinin bu temelde başlaması gereklidir.Tasarım ar-ge çalışmaları bu temelde hızlı ve estetik yaratıcılığı geliştiren bir süreklilik ve kalıcılıkta oluşacaktır. Bölgede, teknik arge birimi, ürünün teknik iyileştirme çalışmalarını yapacak, bölgede tasarım arge çalışmaları ile de ürünün yeni tasarım nesneleri oluşturmak için yeniden yeni kullanım alanları ve yeni biçimlerle yeni nesnelere dönüştürülmesi, yaratılması hedeflenmektedir.

Üniversitenin ilgili birimleri ile pazarlama projeleri yapılarak ürün tüketiciye ulaştırılacaktır.

Başlangıç için geleneksel ürün ile tasarım eğitimi almış, konusunda estetik birikimi olan tasarımcılara açık olan (Güzel Sanatlar, Tekstil Sanatları-Tasarım Bölümleri mezunu) bir yarışma düzenlenerek yeni ürünlerin ortaya çıkması sağlanabilir. Projenin tanıtımı ve kamuoyuna ait olması sağlanacaktır. Birkaç alanda yarışma düzenlemek destekleyecek kurum ve kişileri konuya katacaktır.Ortaya çıkan ürünleri üretmek isteyecek yatırımcılar bu ürünleri bölgede ürettirecektir.

Geleneksel ürün kullanılarak tasarlanacak yeni ürünler, çok sayıda üretilmeyecek, az sayıda ve konuya duyarlı alıcılara hitap edecektir. Kültürel nitelikli özel ürün hedeflenmektedir.

Amaç ilin marka olan bir ürüne sahip çıkması,başka bir ifade ile ilin önemli bir kültürel değerle markalaşmasıdır.

Öncelikle Anadolu tiftiğinin özendirilmesi, dünyanın Ankara keçisi diye bildiği ve en iyilerinin artık dışardan getirilen tiftiğin üretim yerinde elde edilmesinin gerekli olduğunun kavranması öngörülmektedir. Kanımızca dışardan hammadde katkısı yapılabilirsede belli bir kısmının yurt içinden sağlanmasınında gerekli olduğudur.

Kültürel kimlikli ürün projesi örneği olarak Şal-Şapik Şırnak'ın turizm algısında önemli katkı yapacaktır. Şal-Şapik, bir kültür mirası, bir üretim projesi, bir kültürel kimlikli ürün olarak yer tutacaktır. Bugün şal-şapik yalnızca bir kullanım eşyası değildir. Bölgenin algılanmasında önemli bir rol üstlenmektedir. Üretim-istihdam-pazarlama-turizm-tanıtma-iletişim konularıyla bağları bulunmaktadır.

Kaynakça:

1) Atalayer,Günay – "Dünya Kültür mirası 'Buldan'da Dokumacilik" , Uluslararası Denizli ve çevresi Tarih ve kültür Sempozyumu, Pamukkale üniversitesi, S/455-463, 2006, Denizli,
2) Atalayer,Günay,"Güney Doğu Anadolu'dan Seçilmiş Dokumalar üzerine öneriler,s/6-16.GapÇerçevesinde Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri,Ankara 2002.
3) Atalayer,Günay,."anadoluda geleneksel dokumacılık" ,10-11 eylül 2007 ist, ipek yolunda dostluk ve barış etkinliği kapsamında "gelenekten çağdaşa tekstilde sentez sempozyumu"bildirisi, S/64-75, Marmara üniversitesi GSF, uluslar arası sempozyum. kitapcığı, ist, 2008
4) Atalayer,Günay, "Anadoluda Dokumacılığın dünü bügünü", MODA ,TEKSTİL ve HAZIR GİYİM KONFERANS ve SERGİSİ, Türkiye giyim sanayiciler derneği,S/ 198-201,ist,2008
5) Atalayer, Günay,"Dünden Bugüne Anadolu da Kumaş Dokuma Sanatı" Türk Kültüründe Sanat ve Mimari- s/41-72, ist,1993
6) Atalayer,Günay,"korumacılık kapsamında nikfer bezinin karşılaştırmalı analizi ve coğrafi işaretler",10. El sanatları sempozyumu,dokuz eylül üniversitesi,2009,izmir.
7) Darga,Muhibbe," Hitit Sanatı"s/321,ist,1992
8) Erman,Tamur,"Ankara Keçisi ve Ankara Tiftik Dokumacılığı", Ato yayıları,Ankara,2004,
9) İnternet verileri
   www.sirnakkulturturizm.gov.tr / www.nethaber.com / http://hurdesa.net / www.diyarbakirsoz.com / www.halkoyunlarim.com / www.anayurtgazetesi.com / www.satdoom.com
10) Semra Gür, Yüzey değerlendirme yöntemi olarak keçe,yayınlanmamış y.l.tezi,ist,2007
11) İtkib halk tekstilleri araştırması yazışmalar,9/12/1997 9899 sayılıbelge, 15/01/1998 siirt valilik yazısı, 8/01/1998 itkib yazısı
12) İmer, Zahide ,Tiftik Kongresi, "Ankara Sofları" 1993,S40
13) Sadberk Hanım Müzesi sof analizi,8/11/2002, 9/04/2010
14) Prof.Dr.Rrecep Karadağ,sözlü görüşme,6/04/2010
15) ErkanŞala,Başbakanlık,GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı ,Şal-Şapik dokuması ve Giysi Raporu, Şanlıurfa,2000,S/3-12

THE TRANS-NATIONAL JOURNEY OF A TEXTILE ART, FROM HASSANA TO MECHELEN AND ITS RETURN

Marcello MOLLİCA*

Abstract

A huge wave of migration followed the widespread violence that affected south-eastern Turkey in the 1990s. Syrian Christians, of various religious denominations, were one of the most representative groups migrating to European countries. Security-related issues were the major reasons for their decision to leave their homeland. All Catholic Chaldean families from Hassana village (district of Silopi, within Şırnak city-region) migrated to Mechelen (within the Belgium Flemish region of Flanders). The villagers belonged to one of the few Eastern Anatolian Christian group's masters of a traditional hand-made textile. The weaving of the so-called şal şapik was widely known and appreciated well beyond the district of Silopi. It represented their main economic resource. Once in Belgium, they worked hard to keep their mastery alive, but in vain. In the meantime, the mastery disappeared even in their homeland, and the village of Hassana was abandoned, completely deserted.

In early 2008, however, some villagers began speaking of a return to Hassana. Through their trans-national networks and the support of their religious authorities, they are presently engaged in projects to rebuild their homes and revive their old mastery. Based on interviews and participant observation conducted in Belgium and Turkey from March 2009 to March 2010, this article aims to explore the attitudes of Christian communities toward security-related issues in the South Eastern Anatolian peninsula scenario and, specifically, to evaluate changes in Chaldean migratory patterns by reference to safety and reliability in a changing environment.

Key words: Şal Şapik, Şırnak, Silopi, Hassana, Catholic Chaldean, Mechelen, Migration

Introduction

When I started this field research I knew it would require a multi-location ethnography, and that presented a great challenge. The problems came about when I realized that I was articulating my entire discourse on a return migration pattern whose final destination was unknown, i.e., invisible. What follows is a discussion of this challenge and the ways I attempted to cope with vital missing data - the very locus of my research. This does not imply that the main research site does not exist, because it surely does exist. The point is that I could not visit it, for reasons that will become clear later on. Also, I share this lack of knowledge with the people whom I interviewed, but with one major difference: they have been there in the past, in fact, spent most of their lives there. Although re-entering the village is forbidden, some of them are even speaking of an effective return.

Effective migrant return policy has recently become extremely important for maintaining productive bilateral relations between countries of origin, transit and destination. Assisted

* Dr Marcello Mollica, Chair of Social Anthropology, University of Fribourg, Switzerland – marcello.mollica@unifr.ch

voluntary return is seen as the best return option[1]. However, an empirically-based research on return migration should have been based on hard data to be collected in a few loci – even if the idea would be to the research within the boundaries of an explanatory study. But how could I measure what is and was the scale of return of these people if the same area of return was deserted? I could qualitatively look at the preparedness of some potential returnees, and probably even at their socio-economic profile. But I was looking for something else. Why were they coming back, and for how long? And could they seriously go back to a village that was not only deserted but also where it was dangerous to even walk?

But effective return must occur only when enough resources, both economic and social, have been collected. Even more, the gathered information must be perceived first as reliable and then as favourable. The aim of this paper is to test a strand of data gathered from potential returnees and to explore the circumstances that motivated them to consider such an initiative. But this raises a methodological caveat proper to the wider research topic, since return migration has not been studied thoroughly because of lack of data[2]. Furthermore, most of our knowledge on South East Anatolia comes from the huge body of literature covering the conflict between the Kurdistan Workers' Party (PKK) and the Turkish Army, which is often seen as the defining criterion for the ongoing tension in the area[3]. Most of the studies conducted on Christian migrants from Eastern Turkey concentrate on the Syrian Orthodox[4].

That being said, I should add that for me the main challenge in data collection was on the same village, a village that I have never seen. Of course it was fascinating, as it was the dynamics of my involvement in it. But what was a personal problem for the interviewed became an academic problem for me in term of data collection. Up to when I realized that this was the strength of the paper, and the instability of data brought me to re-define the paper, since I first had to assess environmental problems, then the variable of visibility, then the reliability of the data, then the very challenge of it.

Christian Villagers at the feet of Djudi Mountain

A south-eastern Turkish tradition reports that Noah's Ark ran aground on the top of Mount Dyudi [Cudi Dağı, in Turkish; *Qardu, in Aramaic]*[5]. This version is mentioned in the Koran (Houd 11: 44) and in some Jewish Aramaic sources; the Bible (Genesis 8, 4-5) identifies the

---

1 Today, there are many Assisted Voluntary Return programmes operating in several European countries (Return Migration: Policies and Practices in Europe, Migration Management Services Department, International Organization for Migration, Research and Publications Division, 2004, Geneva)

2 Zakharenko, R, Return Migration: an Empirical Investigation, Munich Personal RePec Archive, Paper No. 13755, 2008, Munich - http://mpra.ub.uni-muenchen.de/13755/

3 Olson, R , 'The Kurdish Question and Geopolitic and Geostrategic Changes in the Middle East After the Gulf War' in Journal of South Asia & Middle Eastern Studies, Vol. 18, No. 4, 44-67, 1994; Dunn, MC, 'The Kurdish Question: Is There an Answer? An Historical Overview', in Middle East Policy, Vol. 4, No. 1-2, 72-86, 1995; Gunter, M, The Kurds and the Future of Turkey, St. Martin's Press, 1997 New York; Beriker, N, 'The Kurdish Conflict in Turkey: Issues, Parties and Prospects' in Security Dialogue, Vol. 28, No. 4, 439-452, 1997; Barkey, H and Fuller, EG, Turkey's Kurdish Question, Rowman & Littlefield, 1998, Lanham; Kirişci, K, 'The Kurdish Question and Turkish Foreign Policy' in Private View, Vol. 2, No. 6, 72-77, 1998; Cizre, U, Turkey's Kurdish Problem: A Critical Analysis of Boundaries, Identity and Hegemony in Lustick, I, O'Leary, B and Callaghy, T (eds.) Rightsizing the State: The Politics of Moving Borders, OUP, 222-252, 2002, Oxford; Somer, M, 'Failures of the Discourse of Ethnicity: Turkey, Kurds, and the Emerging Iraq' in Security Dialogue, Vol. 36, No. 1, 109-128, 2005; Çelik, AB and Kantowitz, R, Trauma & Forgiveness: Comparing Experiences from Turkey and Guatemala, 2008 - https://research.sabanciuniv.edu/9034/1/celik&kantowitz_formatted.8.15.doc.

4 Starting with Bjorklund, U, North to Another Country, The Formation of a Suryoyo Community in Sweden, Swedish Commission on Immigration Research, 1981, Stockholm

5 See for instace, Campanile, G, Histoire du Kurdistan, Fondation-Institut Kurde de Paris, 18-19, [1818] 2004, Paris

location much further north at Mount Ararat[6]. Here popular tradition meets literary sources[7]. Several informants I interviewed in my fieldwork were as sure about this tradition as they were about the fertile fields at the foot of the great mountain.

But "economically, the South East is one of Turkey's poorest regions. The area has long suffered economic neglect while schemes for industrialization have been concerned on urban regions in the West. As a result, the 1960s witnessed the beginning of a polarized process of economic development in Turkey, with industry, infrastructure, skilled labour and markets for manufactured products emerging primarily in the West. During subsequent periods this created a push factor for the local population to leave the eastern provinces for economic advancement in Turkey's industrial towns or abroad. The Turkish state also supported emigration from its 'backward' provinces to curtail uneven development"[8].

Aside from the aforementioned structural problems, major traumatic experiences affected minority groups in the area, and the immediate consequence was mass migration. For example, significant emigration to Europe took place in the 1970s. An important factor that brought Turkish migrant workers to Western Europe was global migration dynamics; another was the conflict between Turkish and Greeks in Cyprus[9]. Christians became trapped in a war that turned religious and involved them beyond their Turkish citizenship. The same pattern followed later on, when Christians were concerned about potential personal repercussions for them at each regional crisis.

Until 1983, the inhabitants of Christian villages were accustomed to visiting nearby Sunni Kurdish villages and selling their merchandise. Relations with their neighbours were relatively good. There were some problems, however, mostly concerned with land and property, cases of local girls being courted by Muslims boys (and sometimes even kidnapped[10]), and cultural problems concerning behaviours and especially religious differences.

In 1984 problems arose between the Turkish Army and the PKK. The entire region was militarized. Martial law was declared and whole villages were cleared by the military. Apparently Christian villagers living at the foot of the Djudi Mountain were visited by PKK members during the night, and by Turkish officers during the day. When the pressure on the Christians became intolerable, some of them decided to move. This was the beginning of the exodus. Taşgın, analysing the Tur Abdin diaspora in Sweden, argues that "with the beginning of the military conflict between the PKK and the Turkish armed forces, the out-migration of the Syrian Orthodox communities reached its peak"[11]. Sélis defines this phase of the Syrian (mostly Syrian Orthodox) migration from Turkey as 'politically motivated', with attacks, robberies, kidnappings and acts of destruction occurring during the period from 1979 to 1985.

---

6 Lanser, RD, An Armenian Perspective on the Search for Noah's Ark, Annual Meeting of the Near East Archaeological Society, 14-16/11/2007, San Diego

7 See a list in http://www.shlama.be/shlama/content/view/21/84/ (Bell, G, Amurath to Amurath, 1911, London; Wigram, WA, The Cradle of Mankind, 1922, London; Badger, GP, The Nestorians and their Rituals, 1852, London; Sanders, JCJ, Assyro-Chaldese Christenen in Oost-Turkije en Iran, 1997, Brediusstichting)

8 Centre for Turkish Studies, 1993: 9-10 quoted in Al-Ali, N and Koser, K (eds.), New Approaches to Migration? Transnational communities and the transformation of home, Preface, Routledge, 2002, London

9 (ed.) Brock, SP, The Hidden Pearl. At the Turn of the Third Millennium; the Syrian Orthodox Witness (Vol. III), Trans World Film Italia, 66, 2001, Rome; Sélis, C, Les Syriens orthodoxes et catholiques, Editions Brepols, 39-43, 1988, Turnhout

10 In 1983 a Christian from a village in the Silopi area was forced to sell all his belongings and escape with his family to Istanbul (http://www.shlama.be/shlama/content/view/20/24/). Apparently the abduction of Christian girls by Kurds, as reported by some refugees in diaspora., was common in the Tur Abdin area.

11 Taşgın, A (2008), The Eastern Church in Sweden: The Transfer of Syrian Orthodox Rituals from Turkey to Europe, paper presented at Ritual Dynamics and the Science of Ritual Conference, University of Heidelberg, 29/09-02/10/2008

Thus most Syrians from the Tur Abdin migrated first to Istanbul and then to Western Europe[12].

Spiritual life in the Tur Abdin area (as well as the Silopi district) was not very good. Some decades earlier, the then Syrian Orthodox Archbishop of Mardin had asked a local priest to look after the villagers living at the base of the Djudi Mountain. At that time the area was part of the Syrian Orthodox Diocese of Mardin, not the Syrian Orthodox Diocese of Mydiat as it is today. Although the priest was originally Chaldean, he was by religious education Syrian Orthodox. The people living at the foot of the Djudi Mountain were not Syrian Orthodox, however, but Catholic Chaldean. Thus part of one of the so-called eastern Christian Churches, that like other Eastern Catholic Churches, was in full communion with Rome since the 16th century when following a long missionary activity a permanent Catholic community was formed[13]. As we shall see later, it did not make much difference.

Today the largest concentration of Chaldeans is found in Baghdad[14]. They still use the Aramaic language[15] and the so-called Chaldean liturgy with the addition of some Latin customs. Despite some doctrinal and liturgical differences they share a common heritage with other churches of Syriac tradition. As we shall see later, it is not easy to differentiate between ethnicity and religious affiliation[16]. The two components overlap both in homeland and diaspora, the latter being very complex with respect to the representation of authority, but also given the topographical amalgamation of various Syriac diasporic communities and speaking the largest Eastern group of Modern Aramaic dialects, common in the Tur Abdin and known as Turoyo [Torani], 'the mountain language' [17].

Refugees from the Mountain

The last century witnessed large-scale emigration of Christians from the Middle East. Relying mostly on data collected on the Syrian Orthodox community, by far the larger community in the Tur Abdin, and given cultural and geographical analogies between the various Syriac Churches[18], I extend the analysis to the Catholic Chaldeans. Having said that, emigration in the first half of the century was mainly to the Americas, while in the second half it was mostly to Western Europe. Beginning in the mid 1950s a huge number of Syrians migrated from the Tur Abdin, increasing dramatically from the 1960s onwards[19].

The first to migrate were workers at the beginning of the 1960s (following an agreement in 1961 between Turkey and West Germany). The migratory wave increased substantially at the beginning of the 1970s, but stopped in 1973, when migrants were no longer being accepted. From then on, only those who claimed 'refugee status' could be admitted. In the 1980s, the situation in Tur Abdin turned dangerous and the Christians were trapped in the conflict. Villages were evacuated and even blown up. Even worse, from 1991, Christians were targeted

---

12 Sélis, C, op. cit., 39-43, 1988

13 Robertson, RG, The Eastern Christian Churches. A Brief Survey, Pont. Institutum Studiorum Orientalium, vii-xi and 86-88, 1990, Rome

14 Where their Patriarch, Cardinal Mar Emmanuel III Delly of Babylon of the Chaldeans, is resident

15 Religious texts, however, are written in Late Aramaic. See (ed.) Brock, SP, The Hidden Pearl. The Syrian Orthodox Church and Its Ancient Aramaic Heritage (Vol. I), Trans World Film Italia, 14-16, 2001, Rome; (ed.) Brock, SP, op. Cit. Vol. III, 6-7, 2001, Rome

16 Robertson, RG, op. cit., 86-88, 1990, Rome; (ed.) Brock, SP, op. cit. Vol. III, 13-14, 2001, Rome

17 Also known as 'Neo-Syriac' in academic circles, see (ed.) Brock, SP, op. cit. Vol. I, 14-16, 2001, Rome

18 For an historical account on the tension between the Syrian Churches up to the Rome joint declaration of 23/06/1984 between Patriarch Ignace Zakka I and Pope Jean Paul II see Ducay, A, Il Concilio di Calcedonia 1550 anni dopo, Libreria Editrice Vaticana, 2003, Vatican City.

19 (ed.) Brock, SP, op. cit. Vol. III, 69-72, 2001, Rome

by Islamic extremists[20]. As for the Chaldean refugees arriving from Eastern Turkey, most of them migrated to France (Sarcelles north of Paris) and to Belgium[21].

According to the United Nations Convention Relating to the Status of Refugees, a 'refugee' is a person who "owing to well-founded fear of being persecuted for reasons of race, religion, nationality, membership of a particular social group or political opinion, is outside the country of his nationality and is unable or, owing to such fear, is unwilling to avail himself of the protection of that country"[22]. This definition has global uniformity, and thus applies to everyone everywhere. It gives the Convention universal value[23].

The migration wave we are considering was caused by many factors (including urbanisation, economical conditions and intolerance towards minorities)[24]. Above all, it was caused by the conflict that involved the Turkish military and the PKK from 1984 to 1999. As Al-Ali and Koser argue, however, "the distinction between labour migrants and refugees" has been "sharp, as labour migrants have been conceived as representing the economic aspect of international migration, and refugees the political aspect". But "many migrants as well as refugees describe a feeling of living in limbo. The sense of being 'neither here nor there'"[25].

The latter point is developed by Armbruster, who interviewed Syrian Christians in Germany and Turkey regarding the links between 'home', 'belonging' and 'identity'. In her survey, it was 'suffering' that impacted the concept of 'home' since it was dictated by a tragic topographical memory. 'Home' was in the Tur Abdin and in Germany, but even 'on the tension that links the two'. However, many migrants were asylum-seekers; consequently, they were forbidden to make return visits to Turkey. Thus the formation of the community 'took place at a crossroads of labour migration and refugee migration'. In addition, they kept their 'minority status' in both the host country and the home country, although homeland was also associated with both 'insecurity and loss'. Finally, home became a site of 'contestation' in 'intergenerational relationships'[26].

Hassana before the Migration

<<Hassana was the most beautiful village in the world, at the feet of Djudi. It was a tourist place. People from everywhere came to visit. We had water, archaeological ruins and a good land>>[27].

Benyamin Begtas departed Hassana [Hassena, Kösralı] for Istanbul in 1986. He stayed in Istanbul for one month. Then, on Christmas night 1986, he arrived at the Frankfurt am Main Airport in Germany. During the next three months he travelled to various German towns: Schwalbach am Taunus, Limburg, Karlsrue, Sweilingen, Will am Rain. In July 1987 he went to Brussels and stayed five months. He then went to Geel, where his wife gave birth to a baby. He remained in Geel for two years, and finally moved to Mechelen in the Flanders in September 1989.

---

20 (ed.) Brock, SP, op. cit. Vol. III, 72-89, 2001, Rome

21 For the Chaldean migratory pattern up to 1995 see Yacoub, J, Les Assyro-Chaldéens originaires de Turquie: Une communauté en situation migratoire, in Les Annales de l'Autre Islam, No. 3, 451-466, 1995, Paris

22 United Nations Convention Relating to the Status of Refugees, article 1.2, 1951

23 Ferrari, G, La Convenzione sullo Status dei Rifugiati. Aspetti storici, paper presented at the University of Rome 'La Sapienza', 16/01/2004 - www.unhcr.it/news/.../117/.../la-convenzione-sullo-status-dei-rifugiati.html

24 Taşgın, A, op. cit., 2008

25 Al-Ali, N and Koser, K (eds.), op. cit, ix-xv, 2002, London

26 Armbruster, H, Homes in crisis. Syrian Orthodox Christians in Turkey and Germany in Al-Ali, N and Koser, K (eds.), op. cit, 17-33, 2002, London

27 Benyamin Begtas, November 2009, Mechelen

All Hassana refugees in Belgium have gathered in Mechelen. There were only ten families in the beginning. Eventually all of them moved there. Some found jobs almost immediately, mainly in the agricultural industry. Eventually everyone found a job, and being that Mechelen is a small town, everyone lived in houses that were at a walking distance from one another, and not far from the city centre. Many found accommodations with the help of local priests and nuns, and began attending Catholic Church celebrations, even without understanding the local language, Flemish.

<<It was in 1992 that the last 20 people still living in Hassana were given 24 hours to leave the village. They were the last to leave. Then Hassana was deserted. From 1993 it would have become impossible to leave Turkey as political refugees>>[28].

From the time of the early 1980s the Turkish army has constructed new barracks at the entrance of Hassana. Later they set up a military camp on a hill south of the village from where they could launch helicopter strikes against the hiding-places of the PKK on the Djudi Mountain. Meantime village guards were deployed all over south-east Turkey, including Hassana. The guards patrolled at night and reported on PKK activities. The PKK retaliated. One summer evening in 1989 they launched an attack against the Turkish base in Hassana. One soldier was killed and others were injured. After the assault half the population left the village. More villagers left during the first Gulf War in 1991. By this time Hassana was semi-deserted, with only 30 families (200 persons) remaining, apparently too poor to escape. Finally, in November 1993, they were evacuated by the Turkish authorities. They left behind everything they had. The local priest, Abuna Tuma Begtas, accompanied them. He moved to Mor Gabriel Monastery, Mardin, where a list of all the refugees was made, and later used to support the requests of those seeking asylum[29].

During the 1960s the village of Hassana had only a Protestant church. Then Abuna Tuma arrived there, having completed his theological education in the Syrian-Orthodox Monastery of Mardin. He rebuilt an old Nestorian church and began celebrating. In the early 1980s another priest arrived, Abuna Sliwa, and built a church[30]. Some minor liturgical problems followed, but these were insignificant compared to the drama the Christians were about to face. As Mor Saliba Özmen, *Syriac Orthodox Archbishop of Mardin* explains: <<Even the majority of the Kurdish left, but they went to the neighbouring areas or within Turkey; meanwhile the Christians, after a short-internal migration, left completely>>[31].

Hassana had seven extended families and a population of some 2,500 people in 1984. The village got drinking-water in 1981 and electric power in 1985[32]. It had three churches: a Protestant Church, the Church of the Cross, and the Church of Saint Mary. There were three priests and one Protestant minister. The Protestant population was the minority. The office of mayor rotated every four years between the most important families. The village was completely surrounded by Sunni Kurdish villages.

According to local legend, the village was founded by Seven (Syrian Christians) Fathers, who asked to settle down on the land of the once Lord Hassan Bey. When permission was granted they decided to call the village Hassana [Hassan's place][33]. It is situated in the district of Silopi, within the city region of Şırnak, bordering on Syria and Iraq. The Tigris flows to the west and the Djudi rises to the north.

---

28 Benyamin Begtas, November 2009, Mechelen

29 See http://www.shlama.be/shlama/content/view/22/26/

30 See http://www.shlama.be/shlama/content/view/22/26/

31 Mor Füliksinos Saliba Özmen, Syriac Orthodox Archbishop of Mardin and Diyarbakır, March 2010, The Saffron Monastery, Mardin

32 http://www.shlama.be/shlama/content/view/22/26/

33 http://www.shlama.be/shlama/content/view/21/84/

The şal şapik

<<The village was famous for its şal şapik. Hassana textiles were sold to all surrounding villages and everywhere in Eastern Turkey and Iraq. However people were also involved in agriculture>>[34].

Benyamin Begtas speaks about a particular artisan craft made by the Christians in the Silopi region, the şal şapik. It is a traditional woven cloth worn by Muslim and Christian men on special occasions, but the making of which was regarded as unsuitable for Muslims[35]. This craft was the main source of income for the village, and the villagers worked at it until the day before they were evacuated. Besides Hassana, only two other Christian villages in the Tur Abdin area produced the traditional cloth: Harbul [Herbul, Aksu] and Bespin [Görümlü].

The wool came from Kashmir goats and was usually bought from Kurdish goatherds. Walnut shells were used to colour the şal şapik, whose name changed according to colour variations. Both men and women were involved in the production process. Several houses in the village had a weaving workshop, producing pieces of cloth 70 cm long and 30 cm wide. Many of the weavers were also tailors. The traditional şal şapik costume consisted of three parts: a pair of trousers (şal, Aramaic şela), a waistcoat without buttons (şapik, in Aramaic şapikka) and a jacket with broad sleeves (y*elek*, in Aramaic hêlekê). Apparently a simple, one-coloured şal şapik could be finished in a week. More sophisticated costumes took longer and could be very expensive[36].

Sadly, the production of şal şapik almost completely ceased following the disappearance of its makers. The last weaving company, Geliş El Sanatları, closed a few years ago[37]. The main reason for the disappearance was that the industry was exclusively Christians. The weaving of the şal şapik was a Christian job, and never associated historically with non-Christians. This cultural determinant was a major impediment to the survival of the weaving technique. Moreover, attempts by local Muslim entrepreneurs to revive the industry have been rejected by other Muslims.

The gathering of the Refugees: Mechelen

<<The first Christian from Hassana came to Belgium in 1984. His wife was already there. He was 'called' by his wife. She came from another village and was already settled with her family. A few months later, other people from Hassana followed. Between them, there were some of my family members. In 9 years hundreds of families left Hassana, most of them moved to Belgium. They were first accepted in a political refugees' centre called the 'petit chateau' [the small castle], in Brussels. People could stay there from three months to some years. Then they usually moved to other places in Belgium. I was the first to move to the Flanders. Most of the others stayed in Brussels. I stayed in the 'petit chateau' for five months. Then I moved to the village of Geel and, finally, in 1989, I moved to Mechelen. By then, all people from Hassana had moved to Mechelen. They still held the status of 'political refugees'>>[38].

The first permanent Chaldean priest arrived in Mechelen in 2007. His name was Abuna Sulayman. He has lived in Mechelen ever since. Prior to that, the community was visited by the last Syrian Orthodox priest from Hassana, Abuna Tuma, from the Diocese of Mardin. He

---

34 Benyamin Begtas, November 2009, Mechelen

35 http://www.shlama.be/shlama/content/view/42/52/

36 Rüdiger Benninghaus, Production, Usage and Diffusion of the sal u sapik Men's Costume in Turkish Kurdistan (http://www.rbenninghaus.de/sal-sapik.htm); http://www.shlama.be/shlama/content/view/22/26/

37 Rüdiger Benninghaus, cit.

38 Benyamin Begtas, November 2009, Mechelen

came to Europe every few years and spent a few months visiting Mechelen and other communities in Belgium and Germany. He was in Mechelen in 1994, 1996, and 2004. He died in 2005. He is now a venerated figure within Mechelen's Syrian community. As for the present-day Protestant community, they do not have a minister of their own and attend celebration in the local Protestant buildings.

From 2007 the Chaldean community in Mechelen has been using the Catholic Church of Saint Catherine, with the permission of the local Catholic Church. However, from 1990 to 2007 they used another church, Saint Mary of the Dele. This followed the Vatican's response to requests coming from eastern Christians who had migrated to Europe, as well as a need to adopt an ecumenical approach for the eastern migrants. Meanwhile, regarding Catholic migrants (through the Codex Iuris Canonici and the Code of Canons of the Eastern Churches) a specific pastoral was required, dictated by the need to respect diversity above all when representing 'large' and 'homogeneous' groups of migrants[39]. Today in Mechelen there are almost 2,000 Syrians from the Tur Abdin[40,] the vast majority coming from Hassana[41.] They have a representative member involved in local politics, to which they direct their votes. Many people are retired; the rest are either working (at all types of jobs) or studying. Some have reached good positions.

The first Hassana club was created in Mechelen in 2003. It was called Hammurabi [after the Babylonian king]. It became a meeting place for children and youngsters, where they performed traditional dances and took traditional cooking and Aramaic language classes. However, the club closed a few years later. Today in Mechelen there are a few Syrian cafes, but no Syrian cultural clubs. The Chaldeans usually meet in private homes. The new priest, Abuna Sulayman, is working to re-start the Aramaic language courses[42].

Whether or not Mechelen was an intentional migratory choice is not clear. It happens to be residence of the Catholic Cardinal of Belgium. Some have argued that Catholic Belgium appeared very hospitable to oriental Christians[43,] and especially the city of Mechelen, being the very heart of Catholic Belgium. In fact, despite ongoing tension between the two native communities, Flemish and Walloons, and a resurgence of xenophobia in the Flanders, the Chaldeans have never encountered any serious problems. The Flanders (the Flemish part of Belgium) still embraces the idea of multiculturalism[44].

Regarding settlement patterns, the results of a recent survey conducted by Taşgın on the Syrian Orthodox in Sweden can be extended to the Turkish Christians who migrated to Mechelen. The analogies are evident: common migratory patterns; similar roles of the Church in appointing native priests; use of local Christian denominational churches; language and religious teaching; debates over terminology pertaining to status ("guest workers", "asylum seekers", etc.) or ethnic identification (Turks, Chaldeans, Suryoyo, etc.); organizational structure; maintenance of customs; and attitudes toward evolving youth behaviours. As Taşgın argues the church in diaspora acted as 'traditional reference on those who were born in their motherland and moved to Sweden after a certain age. Conversely, it did not pay attention

---

39 La carità di Cristo verso i migranti, Pontificio Consiglio della Pastorale per Migranti e Itineranti, 2004 - http://host.uniroma3.it/progetti/cedir/cedir/Eventi/Erga_mig.pdf

40 Based on local statistics from 2000 as reported in http://www.shlama.be/shlama/content/view/20/24/

41 200 families from Hassana, 60 families from Herbul, 10 families from Bespin, 10 families from Geznakh [Cevizagacı], and 20 families coming from Syria and Iraq (http://www.shlama.be/shlama/content/view/20/24/)

42 Benyamin Begtas, November 2009, Mechelen; http://www.shlama.be/shlama/content/view/20/24/

43 http://www.shlama.be/shlama/content/view/20/24/

44 Jacobs, D, Alive and Kicking? Multiculturalism in Flanders, in International Journal on Multicultural Societies, Vol. 6, No. 2, 280 – 299, 2004

to the modern secular references of the new generation who were born and educated in Sweden'. Thus the church had to adapt to the changing youth needs[45].

Hassana's specificity made it unique. Consider for instance the issue of remittances, 'absolutely important as a form of transnational exchange'[46], and often seen as preceding a return. In our case, remittances made no sense for the very reason that the villagers had abandoned the village. No-one, not even a single relative, was left behind to receive money to migrate or even repair a damaged house. On the other hand, the so-called 'desire to go back', investigated by Al-Rasheed in a refugee community of Iraqi Syrian Christians, could not be articulated as a 'natural' factor because the very land of return was missing, especially since, for Al-Rasheed, 'return' was dependant on 'past' memories and links to the homeland[47].

One of the few good things to happen to the people from Hassana was that, given the opportunity to choose where to live, the majority chose to live in 'a new Hassana, in Mechelen on the Tigris'[48]. Other things were slowly lost, however, beginning with their native language. Maintaining the language was easy for the refugees, but much harder for the newer generations. The manufacture of the şal şapik followed a similar trajectory, *despite efforts to save the traditional weaving technique. In fact, a* şal şapik workshop was set up in the centre of Antwerp, as part of a state-sponsored project aimed at reintegrating the refugees, and a short-term strategy to help the community become self-supporting. The weaving house, called Betet Skara, began to produce şal şapik, although it used 'Egyptian cotton instead of the original angora wool'[49]. However, the project did not survive the rules of the market and Betet Skara went bankrupt in 2006. It became clear that the masters could only work in the Tur Abdin, and only a return to the homeland could resurrect the old art.

Attempting Return

'Return' is "the act of going back from a country of presence … to the country of origin". It suggests a number of 'sub-categories', such as voluntary-, forced-, and assisted-return. 'Voluntary return' refers to a 'decision freely taken' and to means of 'assistance' to the returnees. Return migration has recently become a 'critical element of many governments' migration policy'[50]. For example, the European Migration Network aims at reaching a greater understanding of the phenomenon in order "to provide policy makers with more detailed and up-to-date knowledge about return policies". The study addresses both Voluntary and Forced migration, although there seems to be 'no clear boundary' between the two (and some NGOs contest the very concept of Voluntary Return). The results show that Voluntary Return is the preferred option; further that Information Campaigns are vital to its success, "particularly if it includes re-integration support in the country of return"[51]. Voluntary Return is also regarded as the best option by the Holy See[52].

---

45 Taşgın, A, op. Cit., 2008

46 Van Hear, N, Sustaining societies under strain. Remittances as transnational exchange in Sri Lanka and Ghana in Al-Ali, N and Koser, K (eds.), op. cit, 202-223, 2002, London

47 Al-Rasheed, M, 'The Myth of Return: Iraqi Arab and Assyrian Refugees in London' in Journal of Refugee Studies, Vol. 7, No. 2-3, 199-219, 1994

48 This is the title of a book published in 2002, which does not touch, however, the issue of return migration, see Thiry, A Mechelen aan de Tigris, Cimic, 2002, Antwerpen

49 http://www.shlama.be/shlama/content/view/22/26/

50 Return Migration: Policies and Practices in Europe, op. cit., 2004, Geneva

51 Return Migration, European Migration Network, 2007 - http://www.european-migration-network.org

52 I rifugiati: una sfida alla solidarietà, Pontificio Consiglio 'Cor Unum' Pastorale per Migranti e Itineranti, 1992 - http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/corunum/documents/rc_pc_corunum_doc_25061992_refugees_it.html

Academic debate on return migration has proliferated since the 1980s[53]. However, changes in the typology of the returnees have moved authors such as Cassarino to consider some newly emerged components: 1. "return migration […] should not only refer to labour migrants […] but also to migrant students, asylum seekers and refugees"; 2. "reforms in many migrant-sending countries have created the basis for increased business activities [also] for returnees"; 3. "cross-border mobility has been sustained by cheaper transport costs"; 4. "technological means of communication have favoured the development of flows of information […] allowing migrants to better prepare their return". However, Cassarino argues that "the propensity of migrants to become actors of change … at home depends on the extent to which they have provided for the preparation of their return". Return migration "requires time, resources and willingness" as well as "resource mobilisation" that he classifies in "tangible [financial capital] and intangible [contacts, skills] resources that have been mobilised during the migration experience abroad". Meanwhile "preparedness pertains not only to the willingness of migrants to return home, but also to their readiness to return. Thus "a voluntary act … must be supported by the gathering of sufficient ... information about post-return conditions at home". Return should be understood "as a proof of readiness", depending "on the migrant's experience and on the perception that significant institutional, economic and political changes have occurred at home"[54].

Recent investigations in the Pacific area have linked the decision to return to "family and lifestyle reasons", rather than to the income opportunities in different countries[55]. While looking at the propensity of US immigrants to return, the defining variable proved to be the degree of assimilation in the host country and the distance from home country[56]. A more geographical proxy survey looked at policies that facilitated the reintegration of Armenians returning from Russia. The migrants "that chose to permanently reside abroad are younger than those who decided to return to Armenia"; however "the level of education does not seem to influence the migrants' decisions to return". The 2002-2007 survey shows that "none of the respondents had returned only because seeing a better outlook for their living in Armenia". However, return is conditioned by "push factors, i.e. difficulties that had arisen abroad" or circumstances such as "growing intolerance towards foreigners". In terms of expectations, labour migrants' attitudes were twofold: those who followed events in the home country; and those who were unaware of them. The first group was much better prepared to come back and their expectations "were more realistic"[57].

Taşgın argues that from year 2000, Syrian Christians started "re-visiting their villages, acting to regain rights over their property" and rebuilding their villages[58]. In 2004 the prospect of Turkey entering the European Union was seen by Brock as the means to have "peaceful

---

53 Cassarino identifies the following theories on return migration: Neoclassical Economics, return is a consequence of "failed experiences abroad" or "human capital was not rewarded as expected"; New Economics of Labour, return is "the natural outcome of a successful experience abroad during which migrants met their goals"; Structural Approach, return is "analysed with reference to the individual experience and to social/institutional factors in countries of origin"; Transnationalism, return is part "of a circular system of socio-economic […] exchanges facilitating the reintegration of migrants; Social Network Theory, returnees are "migrants who maintain strong linkages with their former places of settlement in other countries" (Cassarino, JP, Theorising Return Migration: The Conceptual Approach to Return Migrants Revisited, in International Journal on Multicultural Societies, Vol. 6, No. 2, 253-279, 2004)

54 Cassarino, JP, op. cit., 253-279, 2004

55 Gibson, J and McKenzie, D, The Microeconomic Determinants of Emigration and Return Migration of the Best and Brightest: Evidence from the Pacific, Centre for Global Development, Working Paper 173, 2009, Washington

56 Zakharenko, R, op. cit., 2008

57 Minasyan, A et al., Return Migration to Armenia in 2002-2008: A Study, 2008, Yerevan - http://www.osce.org/yerevan/item_11_35901.html

58 Taşgın, A, op. cit., 2008

existence for the Syrian Orthodox" and by implication "remain in south east Turkey"[59]. More recently, Samur offered a similar explanation after interviewing a number of Syrians who "have begun to return to their former lands". He cited the additional component of increasing security in south-eastern Turkey[60].

Most Syrians in diaspora believe they will never return to the Tur Abdin[61.] Even if they could, most (but not all) of them would likely spend part of their holiday in a monastery[62]. For instance in Kafro, near Midyat, some villagers have begun to return on a seasonal basis to begin to build new houses (which today number more than 20). A similar situation exists in Harbol, not far from Hassana, where some 20 families have come back. However, it is a different story for the village at the foot of the Djudi Mountain.

Benyamin Begtas has been living in diaspora for decades but has dramatic memories of his life in Hassana. Although the leader of those in Mechelen who are willing to go back, he is the first to acknowledge the problems. Foremost is security: <<Today it is worse than before. I believe Moderate Turkish and Kurdish want democracy. But the extremists are very dangerous>>[63]

Benyamin's historical narratives about places and events in the homeland are coloured by suffering, which in his case took the form of a forced eviction and the loss of all his belongings.

Not dissimilar is his perspective on economy: <<It is not better than before. Above all since our economy depended on Eastern Anatolia (including Iraq) and today it is almost impossible to commerce>>[64]

In addition to problems arising from internal conflict, the region itself has destabilized. Since their economy was heavily dependent on people living on either side of the border, the course of recent events has made things ever worse.

He also has thoughts about human rights: <<The European Union is always talking of doing something, but in reality it is very difficult>>[65]

<<But why – I asked Benyamin – do you want to return, since nothing, as you say, improved?>>.

He replied: <<In the USA, within the European Union, they want to do something for our area. They often talk of reconstruction, even in Hassana. And we want to contribute, because we are from there. We belong to there, much more than anyone else willing to help. It is our duty; we can not just be thankful and do nothing. This is above all the land of my parents, of my ancestors. I want to reconstruct. I want to work again our land; I want again my house, my garden. Of course, I know that the Church on her own can not do much. My referring point is the Turkish State but also the Church of Mardin. However, if the ongoing problem with the PKK is not solved I will not go back to Hassana>>[66].

What was striking for me was that Benyamin Begtas knew he could not return right now, but was so deeply involved in the project that he was ready to go back that same evening. He

---

59 (ed.) Brock, SP, op. cit. Vol. III, 91-96, 2001, Rome

60 Samur, H, 'Turkey's Europeanization Process and The Return of the Syriacs' in Turkish Studies, Vol. 10, Is. 3, 327-340, 2009

61 Armbruster, H, op. cit, 17-33, 2002, London

62 "Where they will donate in order to purify their consciences against feelings of guilt" (Letter to Isa Bakir from Hakan Aytekin, 31/05/2001, in Aytekin, H, The Longing Wind, 31, 2006, Istanbul.

63 Benyamin Begtas, November 2009, Mechelen

64 Benyamin Begtas, November 2009, Mechelen

65 Benyamin Begtas, November 2009, Mechelen

66 Benyamin Begtas, November 2009, Mechelen

added that some 20 people in Mechelen would join him immediately and many more would follow.

In planning a return to Hassana, Benyamin Begtas would first contact the Syrian Orthodox Diocese of Mardin. Although Hassana is presently under the ecclesiastical jurisdiction of Mydiat, it would be the natural choice to contact also Mardin because the diocese shares a common past and strong association with Hassana. The Church of Mardin has actually sponsored the idea. Supporting the re-establishment of the şal şapik in Hassana and the re-settlement of the Christians would match a long-term project for the entire Tur Abdin area. The Church of Mardin believes in changing the environment and the mentality. It is working to overcome resistance from the congregation in diaspora, and believes that the decision of citizens to return will be respected and supported by the secular authorities in the homeland. But a return does not mean the end of migration. Various factors impact on the final decision of whether or not to return. As emphasized in a recent report by the International Organization for Migration, return "may be of a permanent or temporary nature, keeping open the possibility of renewed outmigration"[67].

Hassana Today

<<Hassane is one of the most important of our villages. It links the area with the Tur Abdin that in Aramaic means 'mountain of the servants of God'. It runs from Mardin to Silopi [spanning from Mardin Province to Şırnak Province]. It gives territorial continuity. This village links Tur Abdin with that area. It is a bridge>>[68].

For Mor Saliba Özmen, Archbishop of Mardin, Hassana meant religious and cultural continuum. This continuity was based on a solid historical pillar that recent changes in demographic trends could not weaken.

<<In the last 6-7 years, many things have become better and better, in terms of security, the EU, and so on. And this time, we have great movement of coming back and many families have restored their homes. It brought us some morale. It will help us not to lose our identity>>[69].

Return is not just a potential idea. It has materialized. It is reported that last year alone, some 20 families have come back from Switzerland. A major consequence was the 'revitalization' of those living in the area. Even the Archbishop gave a religious imprimatur when he said: <<In 2004, our Patriarch [Mor Ignatius Zakka I Iwas, Patriarch of Antioch and all the East] addressing his congregation in Mardin, said that 'the Tur Abdin is for us like Jerusalem for the Jewish'>>[70].

He also took an ecumenical stance, given the diverse religious dimensions of the area: <<We have to do our best to establish good relations with the others, Turks, Kurds, Arabs, etc. We have good relations with all people that want to improve the region, with anyone sharing this idea>>[71].

---

67 International Dialogue on Migration, Return Migration: Challenges and Opportunities, MC/INF/293, 96th session, IOM, 2008

68 Mor Füliksinos Saliba Özmen, Syriac Orthodox Archbishop of Mardin and Diyarbakır, March 2010, The Saffron Monastery, Mardin

69 Mor Füliksinos Saliba Özmen, Syriac Orthodox Archbishop of Mardin and Diyarbakır, March 2010, The Saffron Monastery, Mardin

70 Mor Füliksinos Saliba Özmen, Syriac Orthodox Archbishop of Mardin and Diyarbakır, March 2010, The Saffron Monastery, Mardin

71 Mor Füliksinos Saliba Özmen, Syriac Orthodox Archbishop of Mardin and Diyarbakır, March 2010, The Saffron Monastery, Mardin

But Hassana is also a beginning, a bridge for all Christians, united beyond religious denominations, ritual differences and borders: <<Hassane is important to re-gain the vital role we had. We will be happy to have them to look after these places. It will be a vital focus, a good bridge also for Northern Iraq>>[72].

As for the typology of those willing to come back, the Archbishop pointed out that in places like Kafro the returnees were not just retired people. As for re-establishing the traditional weaving technique, the Archbishop and Benyamin Begtas were each convinced that the people would know immediately how to make it again once they returned. There was much more hope in Mardin than previously. However, all agreed that if the Christians returned, everyone must help each other.

<<But no development in the area, cultural or archaeological, can do without the Christians. So help should come from the Government and from Europe. However, if the old conditions do not change they will not come back. Our strategy is to have the Christian people come back, at the moment even as tourists to visit monuments, monastery, Hassane itself. Their roots are here and they have a right to come back. And when the Christians come as tourists it is good for everyone, even for the Muslims>>[73].

As of today, however, only a few thousand Syrians remain in the area. In fact, they are struggling to preserve their culture and to live under the constant fear of pressure from their neighbours to leave their homes and land. A different reply came from Mor Timotheus Samuel Aktas, Archbishop of Tur Abdin, in Midyat, less than one hour's driving distance from Mardin: <<The area is not sure. I do not know if they can return. We are here, but we expected bad days to come. It depends on the neighbours >>[74].

Mor Samuel Aktas's reply came at the time of some tense negotiations over a recent land issue in the area. Apart from local, inter-ethnic tribal tension, the overall situation is improving at present. However, the infrastructure in the area remains poor, and Hassana is totally deserted and in ruins.

Benyamin Begtas finally returned to Hassana in 2005, during a cease-fire between the PKK and the Army. After receiving permission, he entered the village with an escort of soldiers. He followed a sure walking path, but the soldiers did not accompany him the whole way, and eventually departed. The area was strewn with unexploded land-mines. His house was destroyed. (Later that year, there was a resurgence of the conflict in the area, and it is once again forbidden to enter Hassana.)

There are no weavers left in Hassana today. There are no people or goats. There are only ruins and unexploded land-mines. So why would anyone from western, affluent Mechelen want to return to this place and face an uncertain future? Why would they take the risk? And what is certain about their return? Do they not hear the stories about Christians being beaten up in the very centre of Mydiat? They are not moving back to a place like Kafro where there are houses and people already living. They are returning to a deserted land. Then where do they belong in terms of a theoretical returnee potential framework?

Cassarino argues that we "need to know who returns, when, and why; and why some returnees appear as actors of change, in specific social and institutional circumstances at home, whereas others do not". Regarding return migration, he says that its "magnitude and configuration are scarcely measurable and comparable, owing to the lack of reliable large-

---

[72] Mor Füliksinos Saliba Özmen, Syriac Orthodox Archbishop of Mardin and Diyarbakır, March 2010, The Saffron Monastery, Mardin

[73] Mor Füliksinos Saliba Özmen, Syriac Orthodox Archbishop of Mardin and Diyarbakır, March 2010, The Saffron Monastery, Mardin

[74] Mor Timotheus Samuel Aktas, Archibishop of Tur Abdin, March 2010, Monastery of Mor Gabriel, Mydiat

scale quantitative data"[75]. On top of that, the International Organization on Migration suggests that "a holistic approach to managing return migration starts with the provision of accurate information", above all the rights and obligations in the area of return[76].

In the case of Hassana a holistic approach is simply impossible. I recently inquired through official channels about ways to enter Hassana, but for security reasons, I was prevented from doing so. So in terms of ethnographic fieldwork I have no access to the very locus of my research. I can gather information regarding returnees, diaspora, religious authorities and the like, but no first-hand information about the place itself. There is something fascinating about this situation, but also something very sad. We are told that we must keep ourselves detached when we conduct research, above all when dealing with sensitive issues. However, I have never done research on a place that I have never seen. However, Benyamin Begtas's action, if successful, may re-shape the cultural topography of the entire area. It will likely produce minor demographic changes. At the same time, it may have deep symbolic significance in the regional economy, and by implication, re-vitalize the entire community. But I can only suppose this. I do not even know whether Benyamin will ever receive permission to re-enter Hassana, or whether the Archbishop of Mardin can pursue his project without people. Paradoxically, the only quantitatively-certain datum we have on Hassana is that no-one is there.

In his article on Italian returnees from the United States, Cerase identifies four different types of return: 1. 'Return of failure' (those who could not integrate in the host countries); 2. 'Return of conservatism' (those who before emigrating had planned to return); 3. 'Return of retirement' (those who decide to return to their home countries to live out their old age); 4. 'Return of innovation' (those who intend to use the skills acquired abroad toward achieving goals in their origin countries)[77]. To what category does Benyamin Begtas belong? Return of retirement or innovation? Do the people of Hassana fall somewhere in between the two? If the economic enterprise of weaving is to succeed, specific requirements are necessary - in this case, goats, wool, artisans, and the means to sell and export the product. But how is this possible in the current environment, when the natives cannot even obtain reliable information about their own properties from the local authorities? What about issues of security? What is reasonable to expect when the average age of the willing returnee is 50-60 years old (mostly retired people)?

It was a mixture of international and national factors (both at home and in diaspora) that made Benyamin recently change his mind. Factors that went beyond an attempted return migration of retired people motivated him to consider starting some kind of business that involved young people who would return. The Archbishop of Mardin shed some light on this, since he realized that it was an 'idea' and it was just a 'number' of them, however the returnees 'just needed time'. On a parallel level, the changing attitude of Europe towards migrants had an impact to the extent that they thought of changing their easy life in Europe with an unstable environment in the Tur Abdin. But many questions remained unanswered. First of all, if he returns to Hassana, he will probably live because he made enough money in Europe, but how can he guarantee jobs for the younger generation if they come back? Secondly, the Archbishop of Mardin is his religious representative authority, but this is not enough, unless the State intervenes.

Furthermore, it is not enough just to go back; the point is for one to stay. As the survey on Armenian refugees proved, migrants unable to find 'permanent employment said they will

---

75 Cassarino, JP, op. cit., 253-279, 2004

76 International Dialogue on Migration, op. cit., 2008

77 Cerase, FP, 'Expectations and Reality: A Case Study of Return Migration from the United States to Southern Italy' in International Migration review Vol. 8, No. 2, 245-262, 1974

probably re-emigrate'. In the Armenian case, however, the returnees were largely motivated by 'push factors' rather than 'pull factors', and the majority never intended to leave Armenia permanently anyway. A more striking point is that problems related to reintegration of Armenian returnees were 'conditioned by the mismatch between their expectations and the reality they find back in Armenia'[78]. Thus making an honest portrayal of ongoing events is the most important component in any return migration attempt.

Conclusion

We must be very careful when approaching the subject of return migration because so many variables are at work, even leaving aside the hotly-debated subject of the invisible border between voluntary and forced return migration. As Cassarino argues, the level of preparedness is vital for the success of the attempt.

In the specific case of Hassana, in which the location is uncertain and the sites are inaccessible, ‘preparedness’ means having resources such as adequate financing and social networks capable of guaranteeing security and accountability in the homeland, for both the Turkish government and the religious authorities, in order to prevent a potential re-emigration.

Before return migration can realistically occur, the context and environment must be prepared to receive the returnees when they come back home. Therefore, the de-minding of Hassana must precede any discussion of establishing economic frameworks, social networks, and sustainable levels of good relations with neighbours. When immediate security is established, other areas will require attention, such as development, trade, and meeting the basic needs of the people. Here comes the role of the State to rule over its citizens as the sole authority and use force as a legitimate means to providing its citizens with a perceived feeling of security (both on a subjective and objective level). If return migration is ever to materialize, migrants must perceive permanent security and the State must act accordingly to make them believe it is present. But then comes the role of the Church. The Church cannot simply be their representative in diaspora. It must maintain this role once they return to the homeland (especially for the older generation who wanted to go back) and their role must be acknowledged by everyone. Finally, the şal şapik industry must be re-established by the Christians, since the weaving technique was historically and culturally understood as belonging exclusively to them.

[78] Minasyan, A et al., op. cit., 2008, Yerevan

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE ŞIRNAK VE ÇEVRESİNİN SOSYO-DEMOGRAFİK GELİŞİMİ

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Zeydin YILDIZ[*] - Yrd. Doç. Dr. Rıfkı SINDIR[*] - Yrd. Doç. Dr. Faruk ALAEDDİNOĞLU[*]

Özet: Yerleşmeler tarihsel süreç içerisinde edindikleri birtakım işlevlere göre önem kazanmaktadırlar. Kasaba ve kentlerin büyüme süreci içine girmeleri ya da tersine küçülmeleri, tarihsel seyirde ortaya çıkan siyasal, ekonomik ve demografik gelişmelere doğrudan bağlı bulunmaktadır. Şırnak ili ve il sınırları içerisinde yer alan ilçelerin gelişiminde de bu faktörlerin etkisini büyük ölçüde gözlemleyebilmekteyiz. Şırnak bölgesinin gelişiminde, her şeyden önce konumunun büyük etkisi vardır. Yukarı Mezopotamya'nın Anadolu'ya geçiş alanında bulunan Şırnak, siyasal bağlamda taşıdığı öneme ek olarak, bölgenin hem ticari hem de kültürel karşılaşma ve kavşak alanlarından birini meydana getirmektedir. Bunun sonucu olarak oluşan etnik ve dinsel çok kültürlü yapı, çağlar boyunca yaşama olanağı bulmuştur. Mardin, Siirt ve Hakkâri illerine bağlı ilçelerin bir araya getirilmesiyle teşkil edilen ilin merkezini oluşturan Şırnak, idari anlamda kazandığı işlevler sayesinde gelişme sürecine girerken; önceleri küçük bir kasaba olan Silopi'nin gelişmesinde, Habur gümrük kapısı ve Türkiye ile Irak arasındaki ekonomik ilişkiler büyük rol oynamıştır. Buna karşılık bölgenin en eski yerleşmelerinden olan Cizre, tarihsel süreçteki rolü, kültürel dokusu ve aktif ulaşım güzergâhları üzerinde bulunması dolayısıyla önemini sürekli muhafaza eden kentlerdendir. Bugünkü Şırnak il sınırlarının ötesinde geniş bir bölgenin merkezi olan Cizre, içerisinde çok çeşitli kültürlerin birlikte yaşadığı bir barış "adası" özelliğini yüzyıllar boyunca korumuştur. Kürt, Arap, Türk, Ermeni, Süryani gibi farklı ulusların yanı sıra, Müslüman, Hıristiyan, Yezidi, Yahudi gibi çeşitli dinsel unsurlar bölgenin ekonomik ve sosyal yapısının temelini oluşturmuşlardır.

Bu bildiride, Şırnak ve çevresinin gerek Cumhuriyet öncesi, gerekse Cumhuriyet dönemindeki gelişiminde etkili olan siyasal, idari, ekonomik, kültürel ve demografik faktörler ele alınacak; bu bağlamda Şırnak bölgesinin sosyo-demografik gelişimi çeşitli salnameler, seyahatname ve istatistiksel çalışmaların yanı sıra, Cumhuriyet dönemine ait veriler ışığında aydınlatılmaya çalışılacaktır.

SOCIO-DEMOGRAPHIC DEVELOPMENT OF ŞIRNAK AND THE SURROUNDING AREA FROM PAST TO PRESENT

Abstract: Settlements gain importance according to some functions they had during historical process. Growth or downsizing of the cities and towns are directly related to the political, economical and demographic developments that occurred during historical course. We can observe the profound effect of these factors also in the development of Şırnak province and the counties within the boundaries of the province. Before anything else the location has had a profound effect on the development of Şırnak region. In addition to the importance it has in political terms, Şırnak, which is a city on the transition area form Upper Mesopotamia to Anatolia, provides one of the encounter areas and crossroads of the region in

[*] Yrd. Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Van.

commercial and cultural terms. As a result of this, ethnical and religiously multi-cultural structure that is present in the city has had a chance to survive for ages. Şırnak, which is formed as the city centre by gathering the counties affiliated to Mardin, Siirt and Hakkâri provinces, has entered the development process thanks to functions it gained in administrative terms; while Habur customs gate and economical relations between Turkey and Iraq have played an important role in the development of Silopi, which has formerly been a small town. On the contrary, Cizre, which is one of the oldest settlements in the area, is one of the cities that has continuously kept its importance thanks to its role in the historical process, cultural structure and the fact that it is on active access routes. Cizre, which is the centre of a large area beyond the current Şırnak province boundaries, has kept its quality of being a "peace" island in which many cultures have lived for centuries. In addition to various nationalities such as Kurdish, Arab, Turkish, Armenian and Assyrian people, various religious elements such as Muslims, Christians, Yezidis and Jews have provided the basis for social and economical structure of the area.

In this declaration, political, administrative, economical, cultural and demographical factors that have been effective on the development of Şırnak and the surrounding area both before and during the Republican period will be discussed; and socio-demographic development of Şırnak area will be tried to be enlightened under the light of data belonging to Republican period as well as various yearbooks, travel books and statistical works.

1. Giriş

Şırnak, güneydoğu Anadolu bölgesinde yer alan yeni illerden birisidir. Şırnak, yeni bir il olmasına rağmen, ili oluşturan ilçeler oldukça eski bir tarihi geçmişe sahiptirler. 7172 km² yüzölçümüne sahip olan ilin kuzeyinde Siirt, batısında Mardin, doğusunda Hakkâri ve kuzeydoğusunda Van illeri ile güneyinde Irak ve Suriye devletleri bulunmaktadır. Daha önce Siirt iline bağlı bir ilçe merkezi iken 1990 yılında il merkezi haline getirilen Şırnak'ın merkez ilçe dışında Beytüşşebap, Cizre, Güçlükonak, İdil, Silopi ve Uludere adlarında 6 ilçesi bulunmaktadır. 2009 yılı verilerine göre 430424 kişilik bir nüfusa sahip olan ilin 191 köyü vardır ve ilin en fazla köy yerleşmesine sahip olan ilçesi İdil; en az köy yerleşmesine sahip ilçeleri ise, merkez ilçe ile Uludere ilçeleridir.

Genellikle dağlık bir topografyaya sahip olan Şırnak ilinin düzlük kesimlerini, Cizre, Silopi ve İdil ilçe merkezlerinin kurulduğu ova tabanları oluşturur. Irak ve Suriye sınır kesiminde dağlık alanların bulunduğu ilin en önemli dağlık kütlelerini güneydoğu Torosların uzantısı olan Cudi, Gabar, Namaz ve Altın dağları oluşturmaktadır. İlin en önemli dağlık kitlesini oluşturan ve aynı zamanda tarihi-kültürel bir öneme de sahip olan Cudi, Silopi ilçesinin kuzeyinde bulunmaktadır. İlin en önemli akarsuyu Dicle nehridir. Bu nehri besleyen Hezil, Habur ve Kızılsu akarsuları ilin diğer önemli su kaynaklarını meydana getirir. Karasal bir iklimin görüldüğü il, bitki örtüsü de genel olarak karasal bir karakter göstermektedir. İlde ormanlık alanların yoğunlaştığı yerler, meşe ağırlıklı olmak üzere merkez ilçe ile Beytüşşebap ilçeleridir.

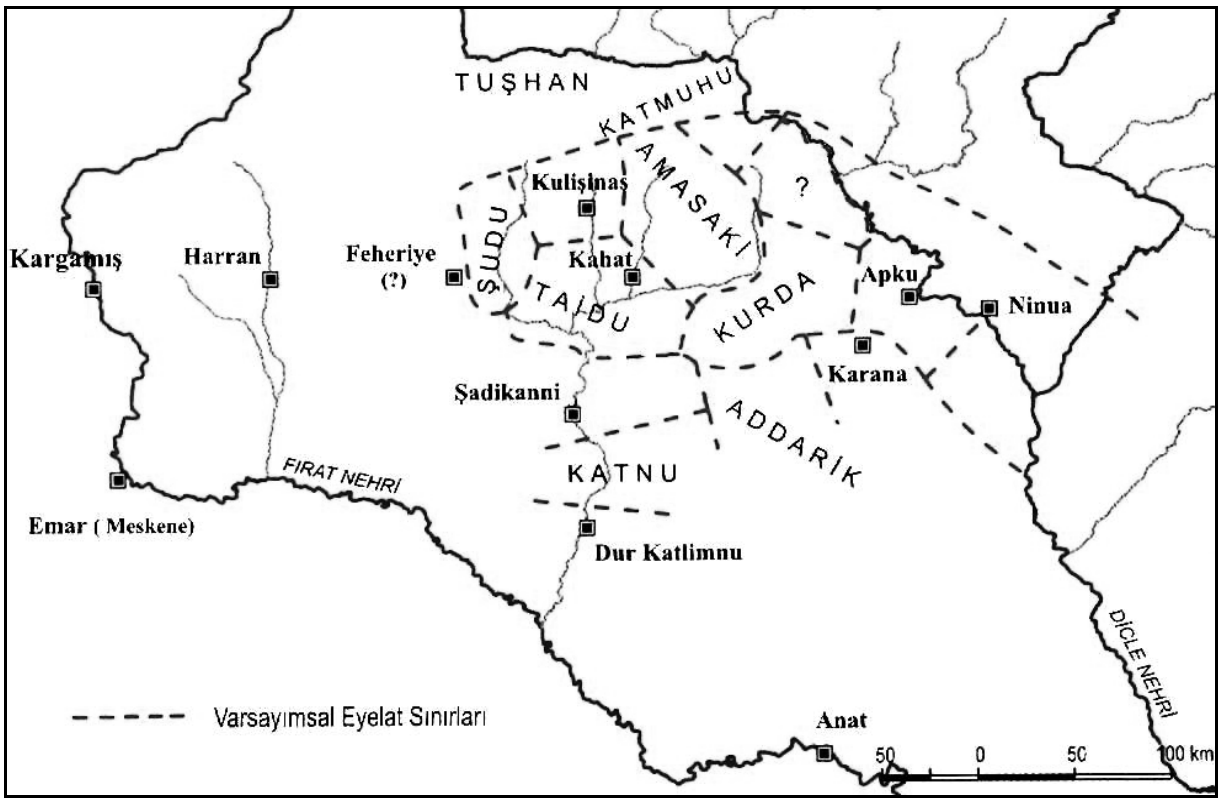
1990 tarihinden il olmasından sonra Şırnak ili, hızla nüfuslanmaya başlamıştır. 1990 yılında il olduğunda 262006 nüfusa sahip iken 19 yıl içerisinde nüfusu % 60,9 oranında artarak 430424 kişiye ulaşmıştır.

2. Ana Hatlarıyla İdari ve Tarihi Gelişim

Şırnak ilini oluşturan ilçeler, geçmişte başka illere bağlı olduklarından ortak bir idari-tarihi gelişim gösterdiklerini söyleyemeyiz. Ancak bölge genelinde meydana gelen gelişmeler,

Şırnak ve ilçelerini de benzer şekillerde etkilediklerinden ana hatlar itibariyle bir ortaklığın olduğunu da söylemek mümkündür.

Şırnak ve çevresinin tarihi M.Ö. 4000'li yıllara götürülmektedir. Bölgede egemen olan en eski topluluğun Gutiler olduğu kabul edilir. Cudi dağının adının da Guti kelimesinden türediği iddia edilmektedir.[1] M.Ö. 2000'nci yıllara kadar uzunca bir süre Hurrilerin denetiminde kalan ve Sümerler ve Akadlar arasında el değiştiren yöreye, M.Ö. 1894 yılından itibaren Babilliler egemen olmaya başlamış; daha sonra Asurluların egemenliğine geçmiş ve Asurlular bölgeyi eyalet sistemiyle yönetmiştir. Aramilerin bölgeye yerleşmeleri, M.Ö. 11. yüzyıldan itibaren gerçekleşmiştir. M.Ö. 12. yüzyıl Asur eyalet sisteminde, Şırnak bölgesi Katmuhi/ Kadmuhu eyaleti içerisinde bulunmaktadır.[2]

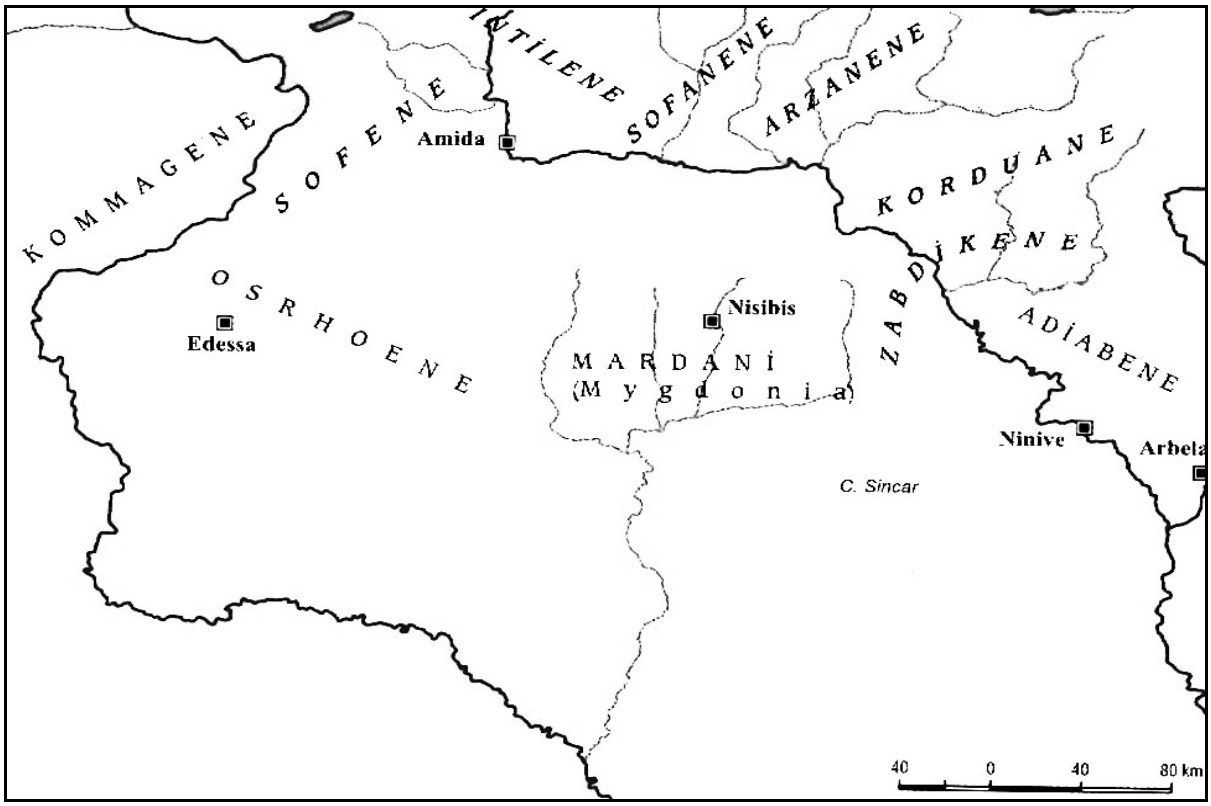

Şekil 1. M.Ö. 12-13 Yüzyıllarda Asur Eyaletleri (Aydın, 2001)

M.Ö. 6. yüzyıldan itibaren bölge, Persler tarafında satraplık olarak adlandırılan eyalet sistemiyle yönetilmeye başlanmıştır. Perslerle Medler arasında çok kez el değiştiren bölgeye M.Ö. 4. Yüzyılda Makedonyalılar egemen olmuş, ancak bu egemenlik fazla sürmemiştir. Kısa süreli Part egemenliğinden sonra Sasaniler yörenin uzun yıllar hakimi olmuşlardır. Uzun yıllar Sasani egemenliğinde kalan bölge, Sasanilerle Romalılar arsasındaki savaşlarda sürekli olarak el değiştirmiştir. 297 yılında yapılan anlaşma, Dicle nehrini Sasanilerle Romalılar arasındaki doğal sınır olarak öngörmektedir ve Şırnak bölgesinin önemli bir kesimi Roma sahası içerisinde kalmaktadır. Bu tarihte Cizre kuzeyindeki Finik Kalesi, Roma'nın önemli müstahkem mevkilerindendir ve Şırnak bölgesinin kuzey kesimi "Korduene", hemen güneyindeki bölge de "Zabdikene" olarak adlandırılmıştır (Şekil 2). 359 yılında Korduene bölgesi tümüyle İranlıların eline geçmiş ve 360'ta Bazabde ele geçirilmiştir. II. Şahpur, batıdaki Nusaybin'e kadar fethedilen bu bölgede "Arbayestan" eyaletini oluşturmuştur.[3] 5. yüzyıl Sasani idari taksimatında Arbayestan bölgesi, Maridin, Tur Abdin ve Res Ayn

1 Yaşın, A., *Tarih Kültür ve Cizre*, Kuloğlu Matbaacılık, Ankara, 2007, s. 18.
2 Aydın, S. ve diğerleri, *Mardin: Aşiret-Cemaat-Devlet*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 2001, s. 43.
3 Aydın, S. ve diğerleri, *Mardin: Aşiret-Cemaat-Devlet*, s. 60-61.

vilayetlerine bölünmüş; 6. yüzyılda bu vilayetler, "Hvarvaran (Batı Bölgesi)" adı altında birleştirilmiştir.[4]

Şekil 2. IV. Yüzyılda Bölgenin İdari Taksimatı (Aydın, 2001)

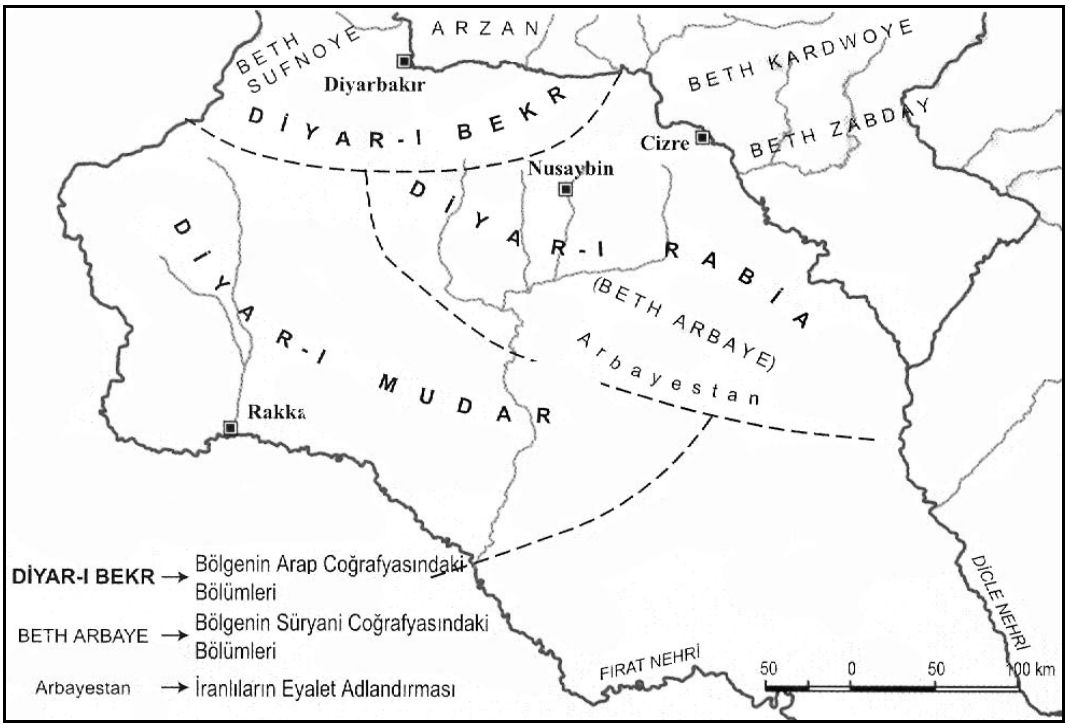
Şırnak ve çevresi, 639 yılında Halife Ömer döneminde İslam topraklarına katılır. Emeviler döneminde bölge "Cezire" olarak adlandırılmıştır. Cezire bölgesi, yukarı Mezopotamya bölgesinin tümünü kapsamakta idi. Emeviler ve daha sonra Abbasiler döneminde Cezire bölgesi 3 ayrı eyalete bölünmüştür. Cizre, Amid, Nusaybin, Mardin gibi yerlerin dahil olduğu kesim, "Diyar-i Rabia" olarak nitelendirilmiş ve bölge genellikle merkezden atanan valiler tarafından yönetilmeye başlanmıştır[5] (Şekil 3). 10 yüzyıl başlarında Hamdanilerin, yüzyılın sonlarına doğru Mervani devletinin denetimine geçen bölge, 1127 yılında Musul atabeyleri olan Zengilerin eline geçer. 13. yüzyıldan itibaren bölgedeki yerel Kürt emirlikleri tarafından yönetilen bölge, 1162 yılında Moğol istilasına uğrar ve bölgede İlhanlı egemenliği başlar. Bölgeyi yerel beylerin kontrolünde yöneten İlhanlılar, Şırnak ve çevresini merkezi Musul olan eyalete bağlamışlardır. 1393 yılında Timur ordularının saldırısına uğrayan bölge, Akkoyunlu ve Karakoyunlu beylikleri arasında birkaç kez el değiştirdikten sonra 1488 yılında Safevilerin egemenliğine geçmiştir. 1517 yılında Osmanlıların bölgeyi ele geçirmesinden sonra, Şırnak yöresi, merkezi Cizre olan sancağa bağlanmış ve yerel otonom emirlikler tarafından yönetilmeye devam edilmiştir.[6]

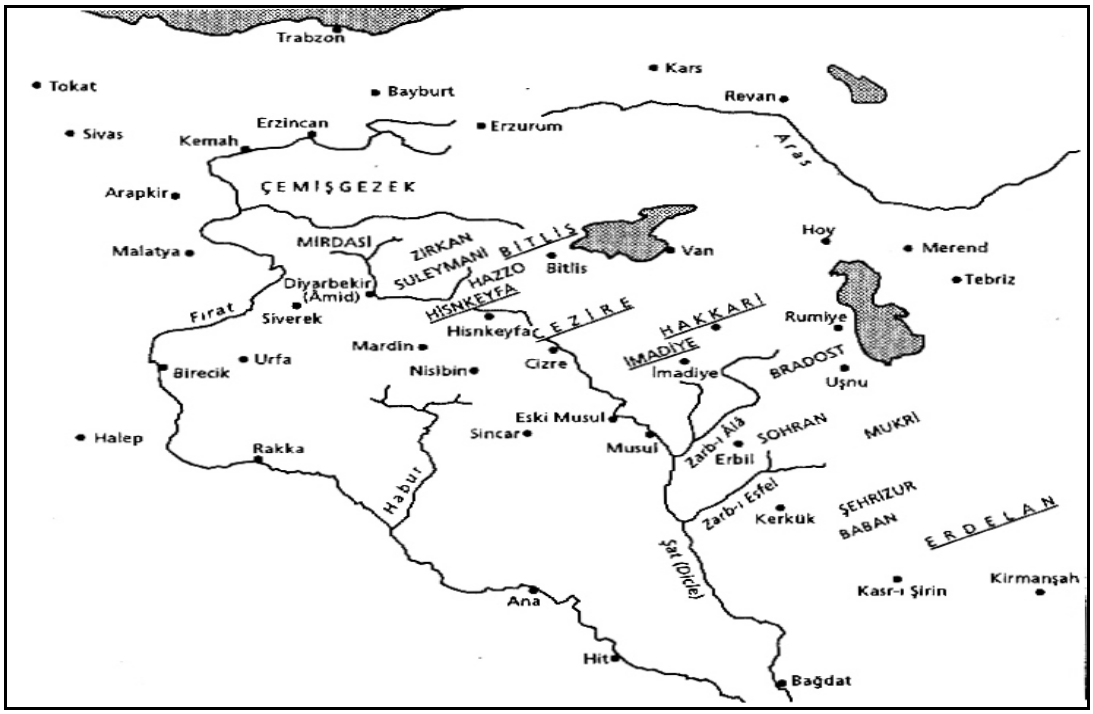
4 Aydın, S. ve diğerleri, *Mardin: Aşiret-Cemaat-Devlet*, s. 62.

5 Aydın, S. ve diğerleri, *Mardin: Aşiret-Cemaat-Devlet*, s. 5.

6 Ğandur, M. Y., *Ortaçağ Cizre Tarihi* (Çev. F. Bedirhanoğlu), Beşir Ant Yayınları, Anakara, 2008, s. 81; Aydın, S. ve diğerleri, *Mardin: Aşiret-Cemaat-Devlet*, s. 103.

Şekil 3. Cezire Bölgesi

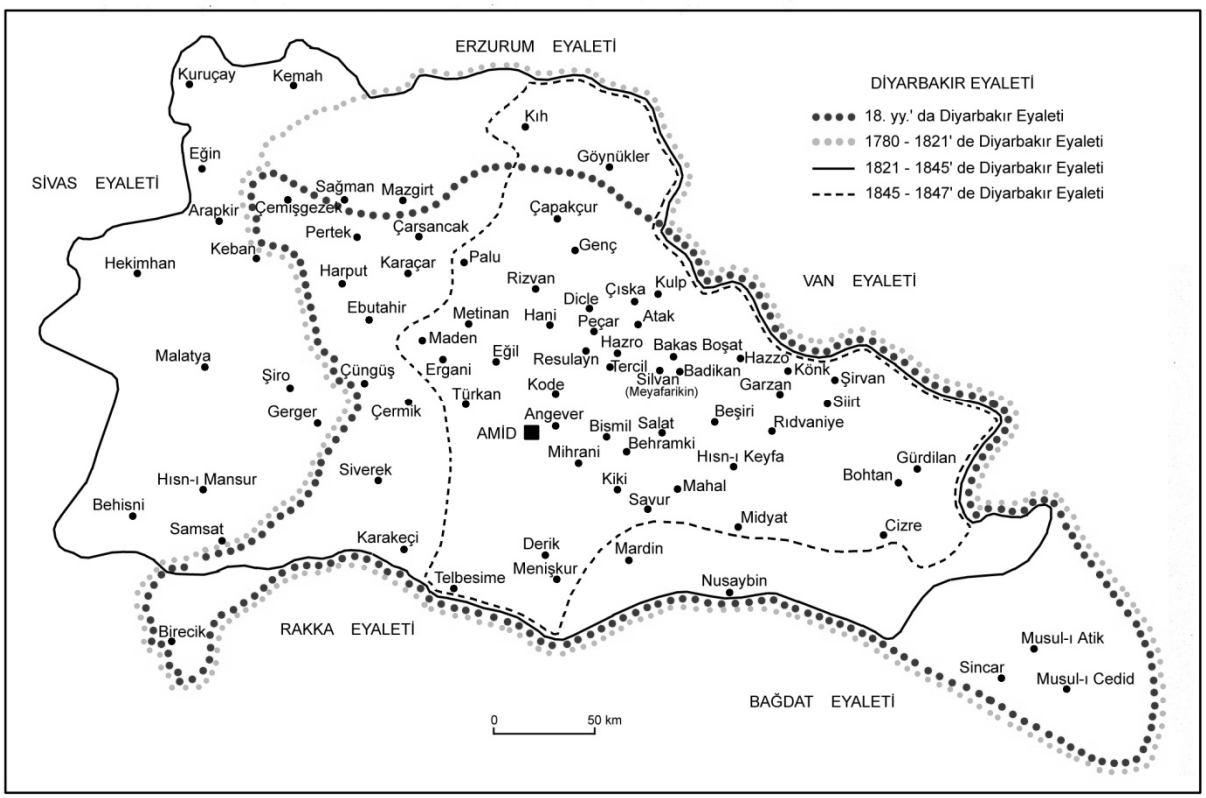

Şekil 4. Şerefname'ye Göre, 16. Yüzyılda Bölgedeki Emirlikler (Bruinessen, 2003)

Bölgenin Osmanlı egemenliğine geçmesinden 19. yüzyılın ortalarına kadar, Şırnak ve çevresi, büyük oranda "hükümet" statüsündeki Cizre sancağı sınırları içerisinde bulunmaktadır. Ancak 1876 tarihli Diyarbekir vilayet salnamesinde, Mardin sancağına bağlı bir kaza merkezi olarak görünen Şırnak'ın Dirkol ve Koban adlı iki nahiyesi bulunmaktadır.[7] 1877'de ise bu defa daha önce Cizre kazasına bağlı olan Hacıbehram nahiyesinin Şırnak'a

[7] Komisyon, *Diyarbakır Salnameleri*, Cilt: II, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 311-312

bağlı olduğu görülür.[8] 1882 yılında Şırnak, Began ve Hacialiyan nahiyelerinden oluşan Şırnak kazasının 86 köyü bulunmaktadır. Cizre kazasının köy sayısının 286'ya düşmesinden, bu köylerin daha önce bu kazaya bağlı olduklarını anlıyoruz.[9] 1883-84 yılında Mardin merkez kazasına bağlı bir nahiye merkezi, 1884-85'te kaza merkezi olarak görülen Şırnak'tan, bu tarihten sonraki salnamelerde rastlanmamaktadır.[10] Öte yandan bugünkü Beytüşşebap ilçesi Hakkâri sancağına bağlıydı. Eski adı Kılaban olan Uludere ilçesi de, ilçe merkezi haline getirilene kadar Beytüşşebap'ın bir nahiyesi olmayı sürdürmüştür. Silopi ve Hazak (İdil) ilçeleri, genellikle Cizre sancağının nahiyeleri durumundadır. Cizre'nin kaza statüsüne düşürülmesinden sonra bir aralar Diyarbekir merkez sancağına bağlı bir kaza haline getirilen Şırnak, Osmanlı devletinin son dönemlerinde Siirt sancağına bağlanmıştır. Eskiden Fındık nahiyesine bağlı bir küçük bir köy olan Güçlükonak ise, çoğunlukla Siirt merkez sancağı içerisinde yer almıştır.

Şekil 5. XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Diyarbakır Eyaleti

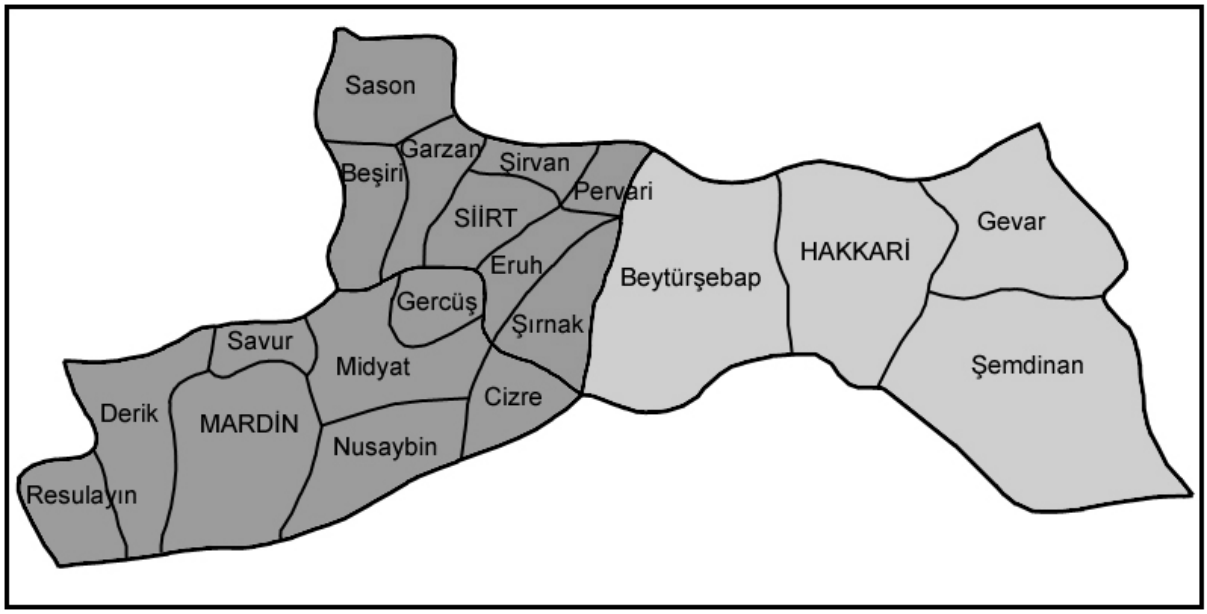
Cumhuriyet dönemine geçişle birlikte Mardin, Siirt ve Hakkâri vilayetleri meydana getirilmiş ve bugünkü ilçeler, sözü edilen vilayetler arasında bölünmüştür. Beytüşşebap kazası Hakkâri vilayetine idari bağlılığını sürdürmekte, Uludere de, Goyan nahiyesi adıyla Beytüşşebap kazasına bağlı bulunmaktadır. Goyan nahiyesinin merkezi bugünkü ilçe merkezini teşkil eden Kılaban köyüdür. Cumhuriyetin ilanından önce Siirt iline bağlı kaza merkezi haline getirilen Şırnak, cumhuriyetle birlikte bu konumunu muhafaza etmiştir. Bugünkü Güçlükonak ilçesi ise, bu tarihlerde Basani Ferho adıyla Eruh kazası Fındık nahiyesine bağlı bir köy yerleşmesidir. Bugünkü İdil ilçesi Hazak adıyla, Silopi ilçesi de Girike Amo adıyla Cizre kazasına bağlı nahiyelerdir.

---

8 Komisyon, *Diyarbakır Salnameleri*, Cilt: III, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 58.

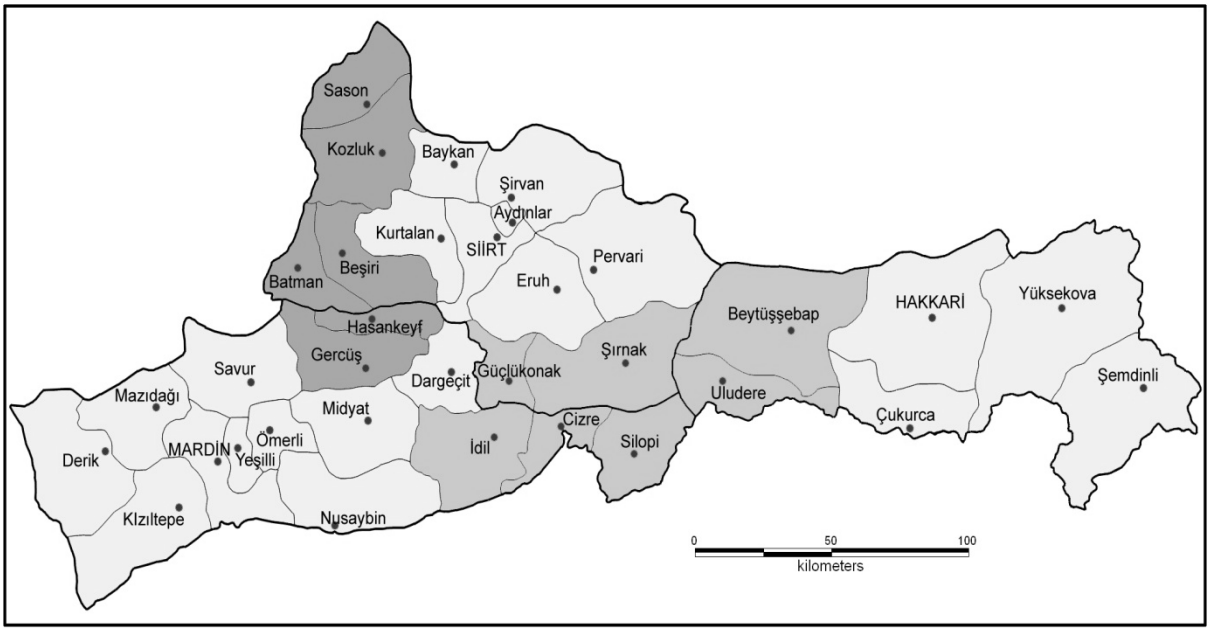
9 Komisyon, *Diyarbakır Salnameleri*, Cilt: III, s. 171.

10 Komisyon, *Diyarbakır Salnameleri*, Cilt: III, s. 161,229.

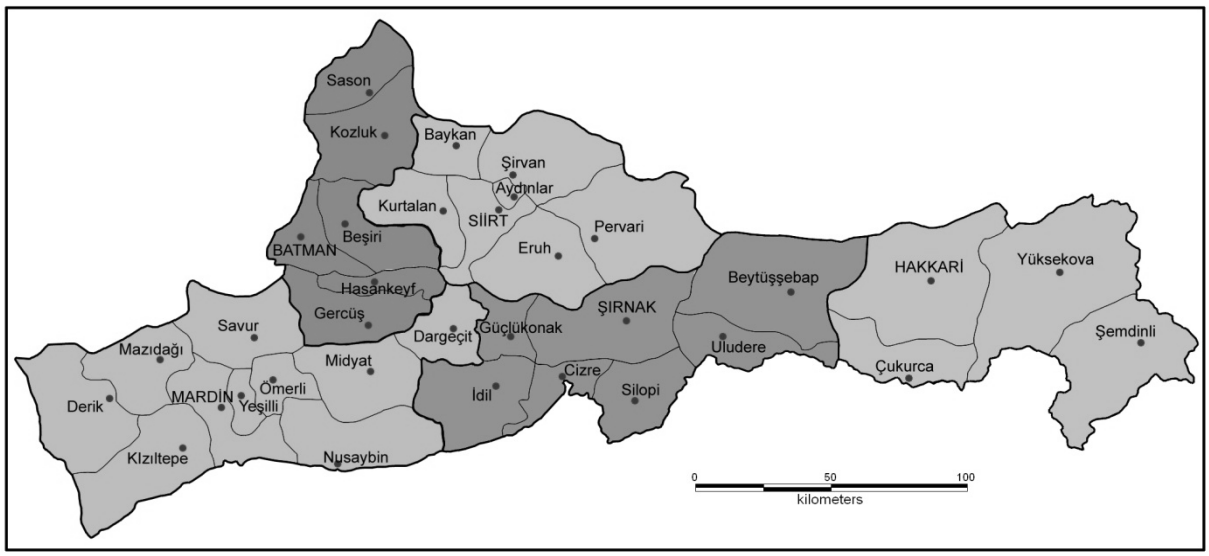
Şekil 6. 1927 Yılındaki İdari Yapı

Hakkâri vilayetinin 1933 yılında Van vilayetine bağlanmasından sonra, Beytüşşebap kazası ve Uludere nahiyesi Siirt vilayetine bağlanırlarsa da, 1936 yılında Hakkâri'nin yeniden vilayet merkezi yapılmasıyla yeniden sözü edilen vilayete bağlanırlar. 1940'ta Hazak nahiyesi İdil adıyla Mardin vilayetinin kazası haline getirilir. 1960 yılında ise, Goyan nahiyesinin merkezini oluşturan Kılaban köyü "Uludere" adıyla Hakkâri'ye, Silopi bucağı da Mardin'e bağlı ilçe merkezleri haline getirilmiştir. Bu idari yapı 1990 yılına kadar devam etmiştir.

Şekil 7. 1960 Yılındaki İdari Yapı

1990 yılında Şırnak kazası il merkezi haline getirilerek Hakkâri'nin Beytüşşebap ve Uludere ilçeleri ile Mardin'in Cizre, Silopi ve İdil ilçeleri yeni kurulan vilayete bağlanır. Öte yandan, daha önce Siirt'in Eruh ilçesi Fındık bucağına bağlı bir köy olan Basanifarha köyü, Güçlükonak adıyla ilçe merkezi haline getirilerek Şırnak'a ve Fındık Bucağı da, Güçlükonak'a bağlanmıştır.

Şekil 8. Günümüzdeki İdari Yapı

3. Sosyo-Demografik Gelişim

Şırnak ilinin cumhuriyet öncesi demografik yapısına ilişkin elimizdeki bilgiler Cizre ve Beytüşşebap ilçeleri ile sınırlıdır. Ancak her iki ilçe geçmişte, bugünkü il sınırlarının büyük bir kısmını teşkil etmekteydi. Özellikle Cizre ilçesi, Şırnak ilinin sosyal tarihini açıklamak bakımından önem taşımaktadır.

Her ne kadar bugünkü ilçelerin büyük bir kısmı yeni ilçeler olsa da, gerek tarihsel döneme ilişkin kayıtlar ve gerekse gezgin notlarından ilin oldukça heterojen bir nüfus ve sosyal yapıya sahip olduğu sonucunu çıkarmaktayız. Anadolu ile Mezopotamya'nın en önemli geçiş alanında bulunan bölge, çeşitli kültürlerin karşılaşma, kaynaşma ve etkileşim alanını oluşturmuştur. Binlerce yıllık çok çeşitli kültürlerin harmanlanmasıyla oluşan kültürel doku, bölgenin zengin toplumsal altyapısını meydana getirmiştir. Çok tanrılı dinlerden semavi dinlere kadar farklı inançların bir arada bulunma ve yan yana yaşama koşullarının mevcudiyeti, oldukça renkli bir mozaiğin de varlık nedenini oluşturmaktadır. Müslümanlık, Hıristiyanlık, Yahudilik ve Yezidilik gibi çeşitli inançların yüzyıllarca bölgede hayat bulması, sözü edilen barışçıl koşulların bir sonucudur. Çevresindeki diğer illerden farklı olarak Şırnak ilindeki dinsel çeşitlilik çok daha ileri boyutlardadır. Örneğin, doğu Hıristiyanlığının en büyük temsilcisi olan Süryanilerin ve Ermenilerin farklı mezheplerinin Şırnak ilinde varlılıklarını görmek mümkündür. Süryani Ortodoks, Katolik Keldani, Nasturi gibi çeşitli topluluklar, yakın dönemlere kadar da bölgede varlıklarını sürdürmüşlerdir. 1840'lardaki olumsuz gelişmelere kadar, Nasturilerin en büyük yaşama alanı Cizre ve Hakkâri bölgeleriydi. Bunun gibi, Katolik Ermenilerin güneydoğu Anadolu bölgesinde en yoğun bulundukları yerlerden birisi de Cizre yöresidir. Bu zengin mozaik, ne yazık ki korunamamış ve yaşanan talihsiz olayların sonucu olarak, bu inanç mensupları bir erime sürecine girmiş ya da binlerce yıllık yaşama alanlarını değiştirmek zorunda kalmışlardır. Dinsel yapıdaki zenginliğin bir benzerini de etnik yapıda görebiliriz. Kürt, Arap, Türk, Ermeni, Süryani, Yahudi gibi çeşitli etnik aidiyetleri olan insanlar, yüzyıllarca özgün kültür ve inançlarıyla barış içerisinde, bir arada yaşama olanağı bulmuşlardır. Günümüzde her ne kadar yukarıda sözü edilen kültürlerin temsilcileri bölge genelinde azalmış ise de, bu kültür mensuplarının mekânsal düzlemde bıraktıkları eserler, geçmişteki sosyal dokunun izlerini bugüne taşımışlardır ve bölge, her adım atıldığında farklı bir kültürel geçmişe götürecek sayısız miras ile doludur.

Şırnak ilinin cumhuriyet öncesi nüfus yapısına ilişkin en önemli bilgiler, 19. yüzyılın son çeyreğine aittir. Diyarbekir vilayetine ait salnamelerde, Şırnak'ın nüfus bilgilerine pek yer

verilmemiştir. 1882 tarihli salnamede, 3 nahiye ve 86 köyden oluşan 6221 kişilik bir kaza nüfusunun tümünün Müslümanlardan oluştuğu belirtilmektedir. Şırnak merkez nahiyesi ve bağlı 74 köyde toplam 1370 hane ve 4358 Müslüman nüfus yaşamaktadır.[11] Bu döneme ait en önemli kaynaklardan birisi de, Vital Cuinet'nin verdiği bilgilerdir. Cuinet'ye göre, Cizre kazasının 35000 kişilik nüfusunun % 71,4'ünü (25000 kişi) Müslümanlar meydana getirmekteydi. Eski adı Elki olan Beytüşşebap'ın nüfusu ise, 12000'i Müslüman (% 64,2) olmak üzere 18700 kişi idi.[12]

Tablo 1. Vital Cuinet'ye Göre, 1890 Yılında Şırnak Nüfusu

Yerleşmenin Adı	Müslüman Nüfus	Oranı (%)	Gayrimüslim Nüfus	Oranı (%)	Toplam
Cizre Kazası	25000	71,4	10000	28,65	35000
Beytüşşebap Kazası	12000	64,2	6700	35,8	18700

Kaynak: Cuinet, 1891.

Hıristiyan nüfus içerisinde Cizre ve Beytüşşebap kazaları bağlamında çeşitli farklılaşmalar görülmektedir. Cizre kazasında Hıristiyan nüfus içerisinde, Katolik, Gregoryen ve Protestan Ermenilerin yanı sıra; Katolik Keldani, Asuri ve Süryanilerin varlığını görmekteyiz. Beytüşşebap kazasında ise, Hıristiyanlar Keldani ve Nasturilerden oluşmaktadır. 5000 kişilik nüfusuyla Nasturiler, kazadaki Hıristiyan nüfusun % 74,6'sını meydana getirmektedir. Hatta Cuinet, 600 nüfusluk kaza yönetim merkezi Elki'nin tümüyle Nasturilerden meydana geldiğini belirtmektedir.[13] 1897 yılındaki Van vilayet Salnamesine göre ise, bu tarihte Beytüşşebap kazasında 28527'si Müslüman (% 75,4) olmak üzere 37664 kişi yaşamaktadır ve Beytüşşebap Hakkâri sancağının nüfus bakımından en büyük kazasıdır.[14]

Cumhuriyet dönemine geçişle birlikte, Şırnak ilini oluşturan ilçe merkezlerinin nüfuslarında giderek bir takım artışlar görülmektedir. Genel olarak, kırsal kesimde sürekli olarak artan nüfus, ilçe merkezlerinde 1950'li yıllardan artış sürecine girmiştir. 1927-50 arası devrede, savaşların izinin henüz tam olarak ortadan kaldırılamamış olması, ekonomik ve siyasal sıkıntılar, gayrimüslim nüfusun yurtdışına göçünün devam etmesi, ağır vergiler ve nihayet II. Dünya Savaşının yarattığı olumsuz psikolojik iklim ve genel seferberlik hali gibi nedenler ilçe merkezlerinde nüfusun istikrarsız bir hal almasına neden olmuştur. Nitekim 1940-50 döneminde, Türkiye'nin birçok yerinde olduğu gibi, bölgedeki il ve ilçe merkezlerinin nüfuslarında da büyük düşüşler yaşanmıştır.

11 Komisyon, *Diyarbakır Salnameleri*, Cilt: III, s. 171.
12 Cuinet, V., *La Turquie d'Asie*, Cilt: II, Paris, 1891, s. 512, 705.
13 Cuinet, V., *La Turquie d'Asie*, Cilt: II, Paris, 1891, s. 512, 705.
14 Komisyon, *Yurt Ansiklopedisi Hakkari Maddesi*, Cilt: V, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1982, s. 3312.

Tablo 2. Şırnak İli ve İlçelerinin Nüfus Gelişimi (1927-2009)

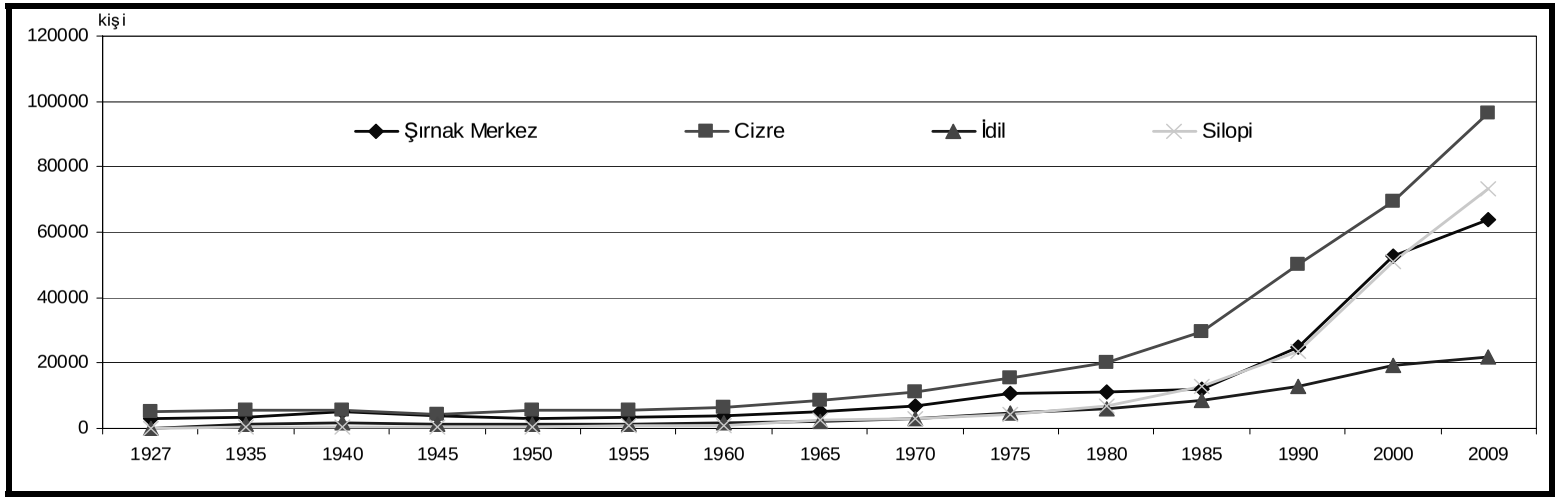
İlçe Adı	1927			1935			1940		
	Kent	Kır	Toplam	Kent	Kır	Toplam	Kent	Kır	Toplam
Şırnak Mer.	2962	7555	10517	3594	6878	10472	5033	9827	14860
Beytüşşebap	359	12524	12883	902	13956	14858	814	15320	16134
Cizre	5348	20402	25750	5485	23478	28963	5575	15588	21163
Güçlükonak									
İdil							1657	11916	13573
Silopi									
Uludere									
Toplam	8669	40481	49150	9981	44312	54293	13079	52651	65730
İlçe Adı	1945			1950			1955		
	Kent	Kır	Toplam	Kent	Kır	Toplam	Kent	Kır	Toplam
Şırnak Mer.	3730	7957	11705	3204	8425	11629	3278	10619	13897
Beytüşşebap	746	12118	12864	1882	15121	17003	1374	17600	18974
Cizre	4419	12856	17275	5425	14163	19588	5646	19570	25216
Güçlükonak									
İdil	1344	10925	12269	1081	11763	12844	1176	13137	14313
Silopi									
Uludere									
Toplam	10239	43856	54113	11592	49472	61064	11474	60926	72400
İlçe Adı	1960			1965			1970		
	Kent	Kır	Toplam	Kent	Kır	Toplam	Kent	Kır	Toplam
Şırnak Mer.	4058	13322	17380	4936	14559	19495	7025	18082	25107
Beytüşşebap	1598	9681	11279	1697	11363	13060	2239	12481	14720
Cizre	6473	9618	16091	8662	10705	19367	11137	11447	22584
Güçlükonak									
İdil	1694	19265	20959	2109	23067	25176	2883	25123	28006
Silopi	957	12394	13351	2645	15765	18410	2923	17835	20758
Uludere	937	9535	10472	1281	10917	12198	1506	12171	13677
Toplam	15717	73815	89532	21330	86376	107706	27713	97139	124852
İlçe Adı	1975			1980			1985		
	Kent	Kır	Toplam	Kent	Kır	Toplam	Kent	Kır	Toplam
Şırnak Mer.	10587	20654	31241	10997	23680	34677	12141	25226	37367
Beytüşşebap	2766	15643	18409	2962	16071	19033	3993	17551	21544
Cizre	15557	12549	28106	20003	12630	32633	29496	15236	44732
Güçlükonak									
İdil	4862	27287	32149	6202	30072	36274	8465	31398	39863
Silopi	4460	22650	27110	6811	21828	28639	13071	24366	37437
Uludere	4050	11659	15709	4793	14183	18976	5046	15410	20456
Toplam	42282	110442	152724	51768	118464	170232	72212	129187	201399
İlçe Adı	1990			2000			2009		
	Kent	Kır	Toplam	Kent	Kır	Toplam	Kent	Kır	Toplam
Şırnak Mer.	25059	22095	47154	52743	17110	69853	63664	23336	87000
Beytüşşebap	4253	18156	22409	6633	14026	20659	5302	12491	17793
Cizre	50023	13603	63626	69591	12451	82042	96452	16589	113041
Güçlükonak	3305	9573	12878	4111	6189	10300	3319	6282	9601
İdil	12905	31159	44064	19123	40870	59993	21919	46080	67999
Silopi	23430	23516	46946	51199	23993	75192	73400	27241	100641
Uludere	6289	18640	24929	7928	27230	35158	7380	26969	34349
Toplam	125264	136742	262006	211328	141869	353197	271436	158988	430424

Kaynak: DİE ve TÜİK GNS Sonuçları (Muhtelif Yıllar)

Tablo 3. Şırnak İlini Oluşturan İlçe Merkezlerinin Yıllık Nüfus Artış Hızları (1927-2009)

İlçe Merkezi	1927	1935	1940	1945	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	2000	2009
Şırnak Mer.	2962	3594	5033	3730	3204	3278	4058	4936	7025	10587	10997	12141	25059	52743	63664
Yıllık Artış (%)	-	2,67	8,01	-5,18	-2,82	0,46	4,76	4,33	8,46	10,14	0,77	2,08	21,28	11,05	2,30
Beytüşşebap	359	902	814	746	1882	1374	1598	1697	2239	2766	2962	3993	4253	6633	5302
Yıllık Artış (%)	-	18,91	-1,95	-1,67	30,46	-5,40	3,26	1,24	6,39	4,71	1,42	6,96	1,30	6,22	-2,01
Cizre	5348	5485	5575	4419	5425	5646	6473	8662	11137	15557	20003	29496	50023	69591	96452
Yıllık Artış (%)	-	0,32	0,33	-4,15	4,55	0,81	2,93	6,76	5,71	7,94	5,72	9,49	13,92	3,91	4,29
Güçlükonak	-	518	259	381	644	791	875	918	690	643	750	1045	3305	4111	3319
Yıllık Artış (%)	-	-	-10,00	9,42	13,81	4,57	2,12	0,98	-4,97	-1,36	3,33	7,87	43,25	2,44	-2,14
İdil	-	1364	1657	1344	1081	1176	1694	2109	2883	4862	6202	8465	12905	19123	21919
Yıllık Artış (%)	-	-	4,30	-3,78	-3,91	1,76	8,81	4,90	7,34	13,73	5,51	7,30	10,49	4,82	1,62
Silopi	-	479	616	513	541	778	957	2645	2923	4460	6811	13071	23430	51199	73400
Yıllık Artış (%)	-	-	5,72	-3,34	1,09	8,76	4,60	35,28	2,10	10,52	10,54	18,38	15,85	11,85	4,82
Uludere	-	441	572	358	510	332	937	1281	1506	4050	4793	5046	6289	7928	7380
Yıllık Artış (%)	-	-	5,94	-7,48	8,49	-6,98	36,45	7,34	3,51	33,78	3,67	1,06	4,93	2,61	-0,77

Kaynak: DİE ve TÜİK GNS sonuçlarından hesaplanmıştır.

Şekil 9. Şırnak İlindeki Başlıca Kent Merkezlerinin Gelişimi (1927-2009)

1960’lı yıllardan sonra Şırnak ve ilçelerinde belirgin bir şekilde görülmeye başlanan nüfus artışları, siyasal ve ekonomik bir takım gelişmelerle yakından bağlantılıdır. Yerleşme yerlerinin idari statülerinde meydana getirilen değişikliklerin yerleşmenin gelişim ve nüfuslanma seyri üzerinde önemli etkilerinin olduğu açıktır. Örneğin, Uludere ilçe merkezinin 1955-60 devresindeki yıllık % 36,4’lük nüfus artış hızı, Uludere bucağının 1957 yılında ilçe merkezi haline getirilmesiyle ilgilidir. İl ya da ilçe durumuna getirilen yerleşmeler, kazandıkların idari fonksiyonların yanında, bu fonksiyonlarla bağlantılı birçok istihdamın oluşmasına yol açtıkları için nüfuslanmaktadırlar. Bunun dışında, sözü edilen işlevsel değişimlerin özellikle kırsal çevreden göç dalgalarına da yol açacağı muhakkaktır. 1965 ve 70’li yıllarla birlikte, bölgede ekonomik bir canlanma ortaya çıkmıştır. Her şeyden önce, Habur sınır kapısı yolu ile Türkiye ile Ortadoğu ülkelerinin ticaretinin gelişmesi, transit yollar üzerinde yer alan Cizre ve Silopi ilçe merkezlerinin hızla nüfuslanmalarına yol açmıştır. Gaziantep-Kızıltepe-Cizre-Silopi-Irak ana güzergahından oluşan E-24 karayolu, adı geçen ilçe merkezlerinin ulaşım fonksiyonuna bağlı olarak hızla gelişmelerine yol açmıştır. Diyarbakır-Mardin ve Siirt-Şırnak hattının da Cizre’de E-24 ile birleşmesi, bu kentin ticaret ve ulaşım açısından önemini arttırmıştır. Bu nedenle, her iki ilçe merkezinin 1965-70 ve 1970-75 devrelerindeki nüfus artış hızlarının oldukça yüksek olduğunu görmekteyiz. Şırnak ilçe merkezinin aynı devrelerdeki yüksek nüfus artış hızlarının arkasında yatan esas neden ise, 1960’lı yıllardan hız kazanan Cizre-Şırnak-Silopi üçgenindeki linyit arama çalışmalarıdır. Bu araştırmaların sonucu olarak, 1965 yılında Şırnak’ta linyit üretimine geçilmiştir. Sonraki yıllarda, Cizre ve Silopi’deki yataklarda işletilmeye başlanmış ve bu durum, istihdam yaratma boyutunun yanında kırsal alandan göç hareketlerine de yol açmıştır. 1980’li yıllarla beraber, başta Irak olmak üzere, Ortadoğu ülkeleriyle ticari ilişkilerde büyük ivme yakalanmıştır. İran-Irak savaşı dolayısıyla, bu ülkelere başta gıda olmak üzere ihracatın yoğunlaşması bölgeyi uluslararası transit merkezi haline getirmiştir. 1990 yılında Şırnak ilçesinin il merkezi haline getirilmesi, il merkezinin nüfuslanmasında en önemli devrenin yaşanmasına neden olmuştur. Nitekim 1985–90 devresinde il merkezinin nüfusu iki katından daha fazla artmıştır. Bu yıllarda ortaya çıkan diğer bir gelişme de, bölgede önceleri düşük yoğunlukta başlayan ve 90’lı yıllarla birlikte hızlanan çatışmalı ortam ve güvenlik problemleridir. Şırnak’ın il haline getirilmesinin en büyük nedenlerinden de biri olan bu gelişme, aynı zamanda büyük bir asker kitlenin Şırnak’a yerleşmesine yol açtığı için, ayrıca nüfusun artmasına yol açmıştır. Sözü edilen nedenlerle, çoğu sınır kesiminde olmak üzere, 1985-90 döneminde 25 köy yerleşmesi boşaltılmıştır. Boşaltılan 25 köyde meydana gelen toplam nüfus kaybı ise, 8447 kişidir. Ancak köy yerleşmelerinin sistematik olarak boşaltılması, 1990 sonrasına denk düşmektedir. Sadece TÜİK kayıtlarından izleyebildiğimiz kadarıyla, 1990-2000 devresinde Şırnak ilinde 85 adet köy yerleşmesi güvenlik nedeniyle boşaltılmıştır.

Tablo 4. 1990-2000 Devresinde Şırnak İlinde Boşaltılan Köyler ve Nüfusları

Yerleşim Yeri	1990 Yılı Köy Nüfusu	1990 Yılı Köy Sayısı	1990 Sonrası Boşaltılan Köy Sayısı	Oranı (%)	1990 Sonrası Boşaltılan Köy Nüfusu	Oranı (%)	Geri Dönen Köy Sayısı	Geri Dönen Nüfus Miktarı
Şırnak Mer.	22095	39	27	69,2	11474	51,9	6	1769
Beytüşşebap	18156	29	12	41,4	6203	34,2	5	1050
Cizre	13603	27	5	18,5	3134	23,0	4	781
Güçlükonak	9573	27	13	48,1	4107	42,9	4	215
İdil	31159	67	8	11,9	1309	4,2	5	521
Silopi	23516	35	15	42,9	7018	29,8	4	631
Uludere	18640	19	5	26,3	2644	14,2	2	281
Toplam	**136742**	**243**	**85**	**35,0**	**35889**	**26,2**	**30**	**5248**

Kaynak: TÜİK Kayıtlarından derlenmiştir.

3 ve 4 numaralı tablolar karşılaştırıldığında, kırsal alanların boşaltılmasının yarattığı göç dalgasının daha çok büyük ilçe merkezlerine yöneldiği görülür. 1990-2000 döneminde, Şırnak, Silopi, Güçlükonak ve Cizre ilçe merkezlerinin nüfuslarındaki olağanüstü yüksek artış hızlarının temel nedeni de budur. Şırnak ilçesinin kırsal alanının yarısından fazlası, güvenlik nedeniyle boşalmıştır. Göçlerin sonucu olarak, adı geçen kentlerin ekonomik yapılarında büyük kırılmalar ve artan derecede yoksullaşma meydana gelmiştir. Kırsaldan göç eden insanların, kentlerin kenar kesimlerinde altyapısız ve sağlıksız koşullarda barınmaya çalışmaları toplumsal problemleri de beraberinde getirmiştir. Başta psikolojik travmalar olmak üzere çok çeşitli sağlık sorunlarının ortaya çıkması ve gittikçe artan işsizlik, zorunlu göç gerçeğinin başka bir trajik boyutunu meydana getirmektedir.

2000 yılı sonrası normalleşen koşullar, birtakım geri dönüşleri beraberinde getirmiş ise de, geri dönüşler çeşitli nedenlerle yeterli düzeyde meydana gelmemiştir. Köyü boşaltılanların kırsalda konutlarının yıkılması, tarla, hayvan gibi ekonomik varlıklarını kaybetmeleri ve en önemlisi güvenlik sorununun tümüyle ortadan kalkmamış olması, geri dönüşleri sınırlamaktadır. Bu yüzdendir ki, 2000 sonrasında, boşaltılan köylerden sadece 35'ine geri dönüşler olmuş; ancak sayısal olarak bakıldığında bu dönüşler, göç edenlerin sadece % 14,2'sini meydana getirmektedir.

4. Sosyo-Ekonomik Nitelikler ve Gelişmişlik Düzeyi

Şırnak ilinde eğitim, aile büyüklüğü, yaş ve cinsiyet yapısı ile ekonomik faaliyetler, kırsal çevre ile ilçe merkezleri arasında önemli değişiklikler göstermektedir. İl genelinde % 65,7 olan okuma-yazma oranları hem cinsiyetler arasında, hem de kır-kent bağlamında büyük miktarda değişmektedir. Erkek nüfusta % 82,5 olan okuma yazma oranı, kadınlarda % 44,8 gibi oldukça düşük bir seviyeye gerilemektedir. Öte taraftan, il ve ilçe merkezlerinde % 69,2 olan okuma-yazma oranı, kırsal alanda % 60,4'e gerilemektedir. İl ve ilçe merkezlerindeki kadınların % 49,2'si okuma-yazma bilirken, bu oran kırsaldaki kadınlar arasında sadece % 38,1'dir.[1]

Tablo 5. Şırnak İlinde Okuma-Yazma Durumu

Yerleşim Yeri	6 Yaş Üzeri Toplam Nüfus	Okuma-Yazma Bilen	Oran (%)	Okuma-Yazma Bilmeyen	Oran (%)
Şırnak İl Merkezi	43239	33202	76,8	10032	23,2
Beytüşşebap İlçe Merkezi	5523	4324	78,3	1199	21,7
Cizre İlçe Merkezi	53705	34563	64,4	19136	35,6
Güçlükonak İlçe Merkezi	3448	2395	69,5	1052	30,5
İdil İlçe Merkezi	15246	10373	68,0	4873	32,0
Silopi İlçe Merkezi	39599	26371	66,6	13220	33,4
Uludere İlçe Merkezi	6383	4419	69,2	1959	30,7
Bucak ve Köyler	108739	65737	60,5	43001	39,5
TOPLAM	**275882**	**181384**	**65,7**	**94472**	**34,2**

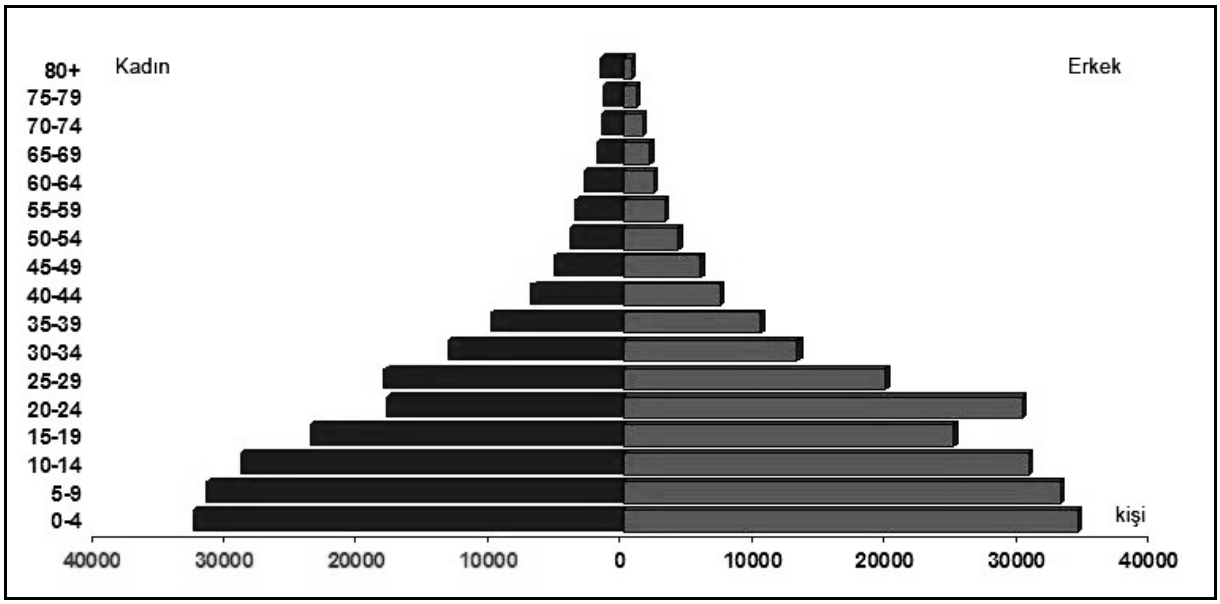
Kaynak: DİE, 2002.

Şırnak ilçesinde aile büyüklükleri de büyük oranda kırsal özellikler göstermektedir. İl genelinde 8,2 gibi oldukça yüksek düzeyde ve olan ve tümüyle kırsal yapıya ait özellikler gösteren aile büyüklükleri, il-ilçe merkezleri ile köyler bağlamında bazı değişiklikler gösterebilmektedir. İlçe merkezlerinde 8,1 olan aile büyüklükleri, kırsal alanda 8,6'ya yükselmektedir. Genel olarak, göç veren yerlerde aile büyüklüğü düşerken, kırsal göç alan yerlerde ise yükselir. Şırnak ilinde de bu durum açıkça görülebilmektedir. Göç veren Beytüşşebap ve Uludere ilçe merkezlerinde aile büyüklükleri sırasıyla 6,6 ve 6,9 olarak gerçekleşirken; kırsal çevreden yüksek düzeyde göç alan ve zorunlu göçe uğrayan ilçe

[1] DİE, *2000 GNS Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri: Şırnak*, DİE Yayını, Ankara, 2002, s. 77-86.

merkezlerinden Güçlükonak'ta bu oran 9,8, Cizre'de 8,6, Silopi'de 8,4 ve Şırnak'ta 7,1'dir. Kırsal bir özellik gösteren ve ilde en fazla köy yerleşmesine sahip olan İdil ilçe merkezindeyse, bu oran 8,3 olarak gerçekleşmiştir.

Aile büyüklükleri gibi, nüfusun yaş ve cinsiyet yapısında da birtakım farklılaşmalar ortaya çıkmaktadır. 50'li yaşlara kadar erkek fazlalığının görüldüğü ilde, bu yaştan sonra kadınlar erkek nüfusa göre fazlalaşmaya başlamaktadır. İlin toplam nüfusu içerisinde erkekler %52,3 gibi yüksek bir orana sahiptirler. Örneğin, 20-24 yaş grubunda 17901 (% 37,2) kadına karşılık 30234 erkek (% 62,8) bulunmaktadır. Erkek fazlalığının olduğu diğer hiç bir yaş grubunda fark bu kadar açılmamaktadır. Erkek nüfusun fazlalığının temel nedenlerinden birisi, yüksek miktardaki askeri kitlenin varlığıdır. Bu yaş grubundaki erkekler, kadınların neredeyse iki katıdır. Zaten erkeklerin kadın nüfustan en fazla oldukları yaş grubu, 20-24 ve 25-29 yaş gruplarıdır. Bu yaş grupları da er ve subay askeri kesimi meydana getirmektedir.

Şekil 10. Şırnak'ın Nüfus Piramidi (2009)

Şırnak ilinde nüfusun % 44,4'ü (191285 kişi) 0-14 yaş grubu çocuklardan oluşmaktadır. Bu da bize ilde doğurganlık oranının yüksek olduğunu göstermektedir. 15-64 yaş grubunu meydana getiren yetişkin nüfus ise % 52,7 (227030 kişi) olup, bu aynı zamanda ildeki *faal nüfus* miktarını da göstermektedir. Faal nüfusun yüksek olması, iş olanaklarının kısıtlı olması ve son yıllarda göçle birlikte meydana gelen yığılma, doğal olarak bağımlılık oranlarını da yükseltmektedir. 2009 yılı nüfus verileri adrese dayalı nüfus kaydı (ADNKS) sistemine dayandığından, bu yıla ilişkin ekonomik veriler elimizde bulunmamaktadır. Bu nedenle, nüfusun ekonomik özelliklerini 2000 verilerine göre değerlendireceğiz. 2000 yılında faal nüfusun yaklaşık olarak % 58'i işgücünde bulunmaktadır. İşgücünde bulunmayan nüfusun büyük bir kısmını ev kadınları ve öğrenciler meydana getirmektedir. İşgücüne katılım oranı, erkeklerde % 74,6 olarak gerçekleşirken, bu oran kadınlarda sadece % 36,6'dır. İşgücü dahilindeki nüfusun da % 89,3'ü istihdam edilmiş, % 10,7'si ise işsiz nüfustan meydana gelmektedir. Kuşkusuz bu rakamların, günümüzde, ekonomik krizin etkisiyle çok daha artmış olduğu muhakkaktır. Bunun dışında bu rakamlar kentsel ve kırsal bağlamda büyük değişiklikler göstermektedir. Örneğin, ilçe merkezlerinde % 25,1 işsizlik oranı, köylerde % 0,4 düzeyindedir. Kırsal alanda işsizliğin düşük çıkmasında herkesin tarım faaliyetlerinde çalışıyor gibi görünmesidir. Bu da doğal olarak kırsal alanlarda gizli işsizliğin aşırı derecede artmasına neden olmaktadır. İstihdamın ekonomik sektörlere dağılımına baktığımızda, 46,6'sının tarım sektöründe olduğu görülmektedir. Ancak kırsal kesimde yaşayanların ezici

bir kısmının tarım kesiminde olduğu düşünülürse, değerlendirmeyi ilçe merkezleri bağlamında yapmak daha sağlıklı olacaktır.

Tablo 6. İlçe Merkezlerinde İstihdamın Ekonomik Faaliyet Kollarına Dağılımı (2000)

Ekonomik Faaliyet Kolu	**Sayı**	**Oran (%)**
1. Ziraat, avcılık, ormancılık ve balıkçılık	1431	3,7
2. Madencilik ve taş ocakçılığı	505	1,3
3. İmalat Sanayii	945	2,5
4. Elektrik, gaz ve su	186	0,5
5. İnşaat	2817	7,3
6. Toptan ve perakende ticaret, lokanta ve oteller	3560	9,3
7. Ulaştırma, haberleşme ve depolama	3944	10,3
8. Mali kurumlar, taşınmaz mallara ait işler ve kurumları, yardımcı iş hizmetleri	547	1,4
9. Toplum hizmetleri, sosyal ve kişisel hizmetler	24209	63,1
10. İyi tanımlanmamış Faaliyetler	198	0,5
TOPLAM	**38342**	**100**

Kaynak: TÜİK, 2002.

Yukarıdaki tablodan, ilçe merkezlerinde hizmet sektörünün ağırlıklı faaliyet olduğu anlaşılmaktadır. Hizmet sektöründeki en büyük yoğunlaşmada toplum hizmetleri kesiminde meydana gelmektedir. Ancak, buradaki hizmetlerin eğitim, sağlık vb gibi etkin toplumsal hizmetlerin yanında savunma hizmetlerini de kapsadığını unutmamak gerekir. Nitekim tüm ilde toplam 42416 kişi olan "toplum hizmetleri, sosyal ve kişisel hizmetler" grubunun 38214'nün (% 90,1) emniyet ve askeri faaliyetler gibi kamu idaresi ve savunma hizmetlerinden meydana gelmektedir ki, bu durum güvenlik güçlerinin ilin toplam nüfusu içerisinde büyük bir oran teşkil ettiğini göstermektedir. DPT'nin 2003 yılında 58 farklı değişken üzerinden yaptığı illerin Sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi araştırmasında, Şırnak ili 81 il içerisinde 78. sırada yer almaktadır.[2] 1990 sonrası yıllarda yoğun bir şekilde göç alan ve ekonomik yapısı giderek bozulan Şırnak'ın Sosyo-ekonomik gelişmemişliği, sahip olduğu kaynak potansiyelinin etkin kullanımı önünde engel teşkil etmektedir. DPT'nin ilçeler bazında yapmış olduğu araştırmada da 872 ilçe merkezi üzerinden aynı değişkenler kullanılarak bir araştırma yapılmıştır. Bu araştırmada da, Şırnak, Cizre ve Silopi ilçeleri hariç diğer yerleşmeler en alt sıraları paylaşmaktadır (Uludere 763, Beytüşşebap 811, Güçlükonak 821 ve İdil 847. sırada). Şırnak ilçesi 872 ilçe arasında 314, Cizre 360 ve Silopi 399. sırada bulunmaktadır.[3]

TÜİK'in 2008 yılında yaptığı bölgesel temelli araştırmada da değişen pek bir şey yoktur. Bu araştırmada da birçok Sosyo-ekonomik gösterge açısından Şırnak ili en alt sıraları paylaşmaktadır. Sağlıktan eğitime, ulaştırmaya, gelir ve beslenmeye kadar birçok konuda Türkiye ortalamalarının oldukça altında değerler görülürken, Türkiye'deki aile büyüklükleri, doğum oranları, bağımlılık oranı gibi göstergeler açısından da en üst değerleri ortaya koymaktadır.

---

2 Dincer, B. Ve diğ., *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması,* DPT Yayınları, Ankara, s. 55.

3 Dincer, B. Ve Özaslan, M., *İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması*, 2004, DPT Yayını, Ankara.

Tablo 7. Seçilmiş Bazı Sosyo-Ekonomik Göstergeler Açısından Şırnak İli (2008)

Sosyo-Ekonomik Değişken	**Değeri**	**81 İl İçerisindeki Sıralama**
Kent nüfusunun toplam nüfustaki oranı (%)	63,1	36
Toplam yaş bağımlılık oranı (%)	87,6	1
Yıllık nüfus artış hızı (%)	3,14	9
100 bin kişiye düşen hastane yatak sayısı	75	81
Kişi başına düşen toplam elektrik tüketimi (KWh)	562	75
Bin kişiye düşen özel otomobil sayısı	7	81
Kişi başına düşen GSYH ($)	638	79
Kişi başına bitkisel üretim değeri (YTL)	281	75
Kişi başına hayvansal ürünler değeri (YTL)	118	77

Kaynak: TÜİK, 2009.

5. Sonuç

Tarih öncesi dönemlerden beri yerleşmeye açık olan ve geçmişte bölgede önemli fonksiyonlar üstlenmiş olan Şırnak ili, tarihsel süreç içerisinde çok çeşitli etnik ve dinsel yapıları içinde barındırmasıyla, kültürel ve düşünsel üretimin kaynak alanlarından birini meydana getirmiştir. Şırnak ilinin bu bağlamda en büyük temsilcisi sayılan Cizre kentinin geçmişte icra ettiği işlevler ve bu kentteki bilimsel, kültürel ve ticari üretim ve potansiyel bunun göstergesidir. Çokkültürlülüğün bölgedeki yaşam alanlarından olan Şırnak ili, stratejik bir konuma da sahip olduğundan, çok kez saldırıya uğramış, yağmalanmış ve tahribata uğramıştır. Her saldırı, bölgenin potansiyelini hızla eritmiş, enerjisini tüketmiş ve gittikçe kendi içine kapanan, dünyaya kapalı bir coğrafya meydana getirmiştir.

Bütün bunlara rağmen, Şırnak ilinde hala değerlendirilebilecek yüksek bir potansiyel mevcuttur. Bir yandan geçmişte sahip olduğu kültürel doku ve onun bugüne getirdiği birikim ve izler, dünya turizmine açılmayı bekleyen doğal, tarihsel ve kültürel değerleri; diğer yandan Türkiye'nin Suriye ve Irak başta olmak üzere Ortadoğu ülkelerine açılan en büyük çıkışı olması dolayısıyla sahip olduğu ticari potansiyel, Şırnak ilini yeniden eski günlerine taşıyacak anahtar durumundadır. Bu nedenle, başta zorunlu göçler olmak üzere ilin ekonomik tabanını zayıflatan sorunların çözümlenmesi, bölgeyi dünya turizmine açacak stratejilerin oluşturulması ve uygulanması ve bölgesel ticareti geliştirecek faaliyetlerin gerçekleştirilmesi gibi birtakım politikalar, bölgelerarası dengesizliğin örneklerinden olan Şırnak'ın kalkınmasını da beraberinde getirecektir.

Kaynakça:

Aydın, S. ve diğerleri, *Mardin: Aşiret-Cemaat-Devlet*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 2001.

Bruinessen, M.V. ve Boeschoten, H., *Evliya Çelebi Diyarbekir'de* (Çev. T. Gündey), İletişim yayınları, İstanbul, 2003.

Cuinet, V., *La Turquie d'Asie*, Cilt: II, Paris, 1891, s. 512, 705.

DİE ve TÜİK GNS Sonuçları (Muhtelif Yıllar)

DİE, *2000 GNS Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri: Şırnak*, DİE Yayını, Ankara, 2002.

Dincer, B. Ve diğ., *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması*, DPT Yayınları, Ankara.

Dincer, B. Ve Özaslan, M., *İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması*, 2004, DPT Yayını, Ankara.

Ğandur, M. Y., *Ortaçağ Cizre Tarihi* (Çev. F. Bedirhanoğlu), Beşir Ant Yayınları, Anakara, 2008.

Komisyon, *Diyarbakır Salnameleri*, Cilt: II, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 1999.

Komisyon, *Diyarbakır Salnameleri*, Cilt: III, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 1999.

Komisyon, *Yurt Ansiklopedisi Hakkâri Maddesi*, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1982.

Komisyon, *Yurt Ansiklopedisi Mardin Maddesi*, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1982.

Komisyon, *Yurt Ansiklopedisi Siirt Maddesi*, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1982.

TÜİK, *Bölgesel Göstergeler TRC3: Mardin, Batman, Şırnak, Siirt*, TÜİK Yayını, Ankara, 2009.

Yaşın, A., *Tarih Kültür ve Cizre*, Kuloğlu Matbaacılık, Ankara, 2007.

Yılmazçelik, İ., *XIX. Yüzyılın İlk yarısında Diyarbakır (1740-1840)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

ŞIRNAK VE ÇEVRESİNİN MÜZİKSEL DEĞİŞİMİ İÇİN KURUMSAL MODEL ÖNERİLERİ

Gürsel YURTSEVEN[*]

Abstract

Proposals on Institutional Models for the Musical Transformation of Şırnak and Its Surroundings

In this text, a series of musical institutionalization proposals are offered for a cultural change in the province of Şırnak. These proposals are meant to supplement the activities run under the leadership of the university, which has been spending a lot of effort for a cultural change in the province despite the fact that it has been founded only two years ago. The text underlines that a faculty of fine arts to be founded within the university and a high school specializing in fine arts, which would provide the infrastructure for the department, would be the driving force behind the cultural change and development in the province.

The text also details, besides these institutions which would provide a formal education, the benefits of a unit under the president's office which would work in cooperation with other public bodies in the province and would organize public art activities. Art institutionalization in the province is examined under two headings and appropriate institutional solutions are proposed under each heading. The institutions proposed are primarily educational institutions, which are examined under two headings:

- Formal Education
- Non-formal Education

Formal education comprises educational activities performed within a classroom. Non-formal education, on the other hand, comprises all art education activities performed outside the schools and open to the public. Presentation of the products of art made in both institutions to the public would take the change from the formal to the informal level, and make it embraced by all classes and groups in the society. This is the only way to achieve a real transformation.

Şırnak ve Çevresinin Müziksel Değişimi İçin Kurumsal Model Önerileri

Program kitapçığında sempozyumda sunulacak bildirilerin birçoğunun Şırnak ve çevresinin geçmişini konu aldığı görülüyor. Bu bildiriyle ise geçmiş üzerine söyleyebilmesi muhtemel birçok şeyin saygıdeğer diğer konuşmacılar tarafından da dile getirileceği görülüyor olması nedeniyle geçmişe değil geleceğe dair bir şeyler söylemeye gayret edeceğim. Söyleyeceklerim genel olarak bu ilde üniversite yapılaşmasıyla başlayan ve ilin gelişimine katkıları olabilecek bir dizi gelişmeye kendi disiplinim penceresinden neler katabileceğim noktasına odaklaşacak. Bu vesileyle küçük bir düzeltme yapmak durumundayım. Bildirimim sempozyum kitapçığında görünen başlığını yukarıdaki şekilde

[*] Arş. Gör., Yıldız Teknik Üniversitesi

değiştirmem gerekti. Çünkü bu çalışmada önceki başlığın ifade ettiği şekliyle Şırnak ve çevresinin müzik kültürleri inceleme konusu olarak ele alınmadı. Yukarıda da belirtildiği üzere güncel kültürel ve kurumsal perspektifler değerlendirilerek gelecekte gerçekleştirilecek kurum modellerinin ilin gelişimine sağlayacağı katkılara değinildi ve muhtemel kurumlaşma modellerine dair bir çerçeve çizildi. Bu çerçevede belirtmem gerekir ki bölgenin yerel müzik kültürleri hakkında yeterli bilgilere sahip olmamam önemli bir eksikliktir. Bu bildiri ve sempozyum vesilesiyle burada geçecek beş günün bu konudaki eksiğimi kapatmam için bir başlangıç olmasını temenni ediyorum.

Bu bildiri üzerinde çalışırken Yükseköğretime Geçiş Sınavı sonuçları açıklandı ve bu sınavda en başarısız il olarak üç tane isim verildi. Ardahan ve Hakkâri'iyle birlikte Şırnak da bu kategorideki üç isim arasında anıldı. İlin talihsizliğine değinen bu tür haberden daha öncesinden de bilgi sahibiydim. Fakat bu seferki haberi daha dikkatli dinlemek durumunda kaldım. İlin adının olumsuz haberlerle gündeme gelmesi arzu edilmeyen bir durumdur. Gelecekte ilin adının güzel haberlerle birlikte duyulmasına bir katkı olması anlamında sempozyumun çerçeve metniyle uyumlu olduğuna inandığım mesleki tecrübelerimi bu çerçeve içinde sunmaya karar verdim. Başlangıçta öngördüğüm başlık 'Şırnak ve Çevresindeki Müzikal Kültürün Şırnak'ın Değişimindeki Rolü ve Kurumsal Model Önerileri'ydi. Şırnak'ı ve müzikal kültürünü yeterince tanımadığımı bir kez daha vurgulamakta yarar görüyorum. Bir şehrin sadece müzikal kültürünü değil genel olarak da kültürünü anlayabilmek için orada yaşamak gerekliliği asgari bir koşuldur bence. Sempozyum sonrasında gözden geçirilmiş bu metinde bu gerekliliğe vurgu yapmanın isabetliliğini de test etmiş olduk. Bu süre içinde edindiğim izlenim ve deneyimlerin de daha sonraki süreçte Şırnak için yararlı olmasını umuyorum. Kitaplardan öğrenilebilecek kültür yaşantılarla pekiştirilmedikçe eksik kalmaya mahkûmdur. Şırnak'ta geçirdiğim süre içinde tanışma fırsatı bulduğum ve sohbet edebildiğim birkaç kişinin bölgenin gelişimiyle ilgili ümit dolu yaklaşımlarından memnuniyetimi ifade etmek isterim.

Müziksel kurumlaşma üzerinde yapmış olduğum doktora tezim nedeniyle cumhuriyetimizin kuruluşuyla birlikte müzik alanında elde edilen kazanımların daha küçük ölçekte diğer illerimiz için olduğu gibi Şırnak için de uygulanabilir olduğuna inanıyorum. Genel olarak gelişmişlikleriyle tanınan illerimizin diğer sanat alanlarında olduğu gibi müzik alanında da asgari birtakım müziksel kurumlaşmalara sahip olduğu aşikardır. Bu kurumlaşmaların rasyonel bir düzeyde burada da gerçekleşebilmesi için üniversitenin kuruluşunun bir adım olduğuna inanıyorum.

Bu metin bağlamında kurumlaşma kavramını süreklilik ve örgütlülük anlamlarıyla çerçevenin içinde düşünerek mevcut olanakların en akılcı şekilde kullanılarak maksimum faydanın sağlanması olarak alıyorum. Çok daha yalın bir ifade biçimiyle ve kendimizi mesleki jargondan kurtararak anlatmak istersek helva yapmak üzerinden bir örnek verebiliriz. Un, şeker ve yağ varsa helva yapılabilir. Fakat bunlardan biri eksik ise sonuca ulaşılamaz. Eğer helva yapmayı süreklilik haline getirip bir helvacı dükkanı açarsak kurumlaştırmış oluruz bunu. Burada, Şırnak'ta bu mümkün müdür? Evet. Çünkü gerekenlerin hepsi mevcuttur.

Sempozyum duyurusu elime geçtiğinde saydığım bu üç unsurun bulup bulunmadığı bilgisine ulaşmak istedim öncelikle. Örneğin il sınırları içinde kaç müzik öğretmeni olduğunu, okul başına kaç öğretmen düştüğünü bilmeye ihtiyacım vardı. İlgili kurumlarla yaptığım yirmiye yakın telefon görüşmesinden sonra çok kısmi bilgilere ulaşabildim. Henüz bu yöne doğru hareket etmeden önce yaşamış olduğum bu zorluk can sıkıcı olsa da eldeki bu sınırlı bilgiden yararlanmak durumundayız.

Müzik eğitiminin kurumlaştırılması için gerekecek en önemli unsur bu eğitim süreçleri içinde bulunacak insanların varlığıdır. Gelişmiş illerin en çarpıcı göstergelerinden biri nüfustur. Şırnak hâlihazırda yüksek bir nüfusa sahip olmasa da nüfus artış oranı bakımından

Türkiye ortalamasının üzerinde olması nedeniyle giderek güçlenen bir nüfusa sahip olacaktır. Nüfus artışındaki hız aynı zamanda genç nüfusun da büyüklüğüne işaret etmektedir. Bu durum eğitim olgusunun önemini bir kat daha arttırmaktadır. İkinci unsur ise eğitim için gereken kadro yani eğitim gücüdür. Üniversitenin kuruluşuyla birlikte cazibesi önceki koşullara göre iyileşen ilde bu unsurun da güçlenmeye devam edeceği açıktır. Yakın geçmişte birçok ilimizde açılan üniversitelerin çokluğu bu anlamda bir olumsuzluk gibi görünüyor olabilir. Çünkü avantajlı iller cazibe merkezi olarak öne geçip diğerlerine kayabilecek ilgiyi üzerlerine çekebilirler. Türkiye'nin büyüyen genç nüfusunun üniversitesi olan illeri diğerlerinden daha öne geçirebilecek bir özellik olmasının yanı sıra komşu iki ülkeye kara sınırı olması bakımından Şırnak ayrı bir önem taşımaktadır. Kazandığı önem bu olumsuzluğun dengelenmesine yardımcı olabilir. Üçüncü olarak ise her türlü gerekli malzeme, mekân ve parasal olanaklardır. Halkın gelir düzeyinin düşüklüğü nedeniyle bu noktada en önemli dayanağın kurumsal olanaklar olduğu söylenebilir. Kamu yüklerini giderek özelleştirmelerle sırtından atan devletin sağlık ve eğitime giderek artan miktarda kaynak ayırması ileriki yıllarda daha olanaklı olacaktır. Yeni kaynakların gelişmekte olan illere öncelikli aktarılması konusunda ildeki kurumsal görevlilerin özellikle de üniversitenin kurumsal kimliğiyle öncülük görevini üstlenmesi gerekir.

Müzik öğretiminin esas olarak iki kademede ele alınması ve yürütülmesi söz konusudur. Bunlar:

- Örgün eğitim
- Yaygın eğitim

Birinci kategori ilköğretimden üniversiteye kadar uzanan formal eğitimi kapsar. Bu yapı içinde tüm illerimizde olduğu gibi burada da kısmen bir oluşum gerçekleşmiştir. Milli Eğitim Bakanlığı ve Şırnak İl Milli Eğitim Müdürlüğü yetkililerinden aldığım bilgilere göre altı tanesi il merkezinde diğerleri ise ilçelerdeki ilköğretim ve liselerde olmak üzere toplam 35 müzik öğretmeni çalışmaktadır. Fakat ne yazık ki yine Şırnak İl Milli Eğitim Müdürlüğü yetkililerinden verdiği bilgilere göre öğretmenler zorunlu hizmet sürelerini tamamladıktan sonra Şırnak'ı yerleşim için tercih etmeyip buradan ayrılıyorlar. Bu süre ortalama olarak iki yıl gibi görünmektedir. Zorunlu atama sebepleriyle ilk yıl ayrılanlar olduğu gibi üç yıl kadar çalışanların da bulunduğu belirtilmektedir. Yerleşik nüfusa dayalı bir müzik kurumlaşması oluşturulması en önemli noktayı oluşturmaktadır. Bunun için de eğitimlerini bu ilde almış insanlar önem taşımaktadır. Bir şehrin yaşantısına aşina insanların orada sürekli bir yaşam kurmaları daha olasıdır.

Görevleri gereği çalışanların yer değiştirmeleri kanuni bir haktır ve bunun önüne geçmek olanaksızdır. Fakat kişiler değişse de eğitimde sürekliliğin sağlanmasıyla yerleşik bir müzik kültürünün oluşturulması olanaksız değildir. Bu anlamda en önemli ödevlerden birinin de üniversiteye düştüğü kuşkusuzdur. Üniversite bu öncü rolü eğitim basamağının en sorumlu noktasında bulunuyor olması nedeniyle taşımaktadır. Bu sempozyumu düzenlemekle üniversitenin bu sorumluluğunu yerine getirme konusunda bir kararlı bir adım attığı söylenebilir.

Yukarıda belirtildiği üzere örgün ve yaygın eğitim kademelerinde ayrı ayrı olmak üzere çalışmalar yapılması gerektiği açıktır. Bugün sadece bu ilde değil en gelişmiş olanlar da dahil olmak üzere örgün eğitim kademesinde genel müzik eğitiminin tatmin edici olduğunu söylemek olanaksızdır. Bunun en çok bilinen nedenleri öğrenci başına düşen derslik ve öğretmen sayılarıyla araç gereç yetersizliğidir. Bu olumsuzlukların burada daha da yoğun yaşandığı hepimizce malumdur. İşte bu olumsuzlukları tümüyle ortadan kaldırmak ne kadar zor olsa da azaltmanın bazı yollarının olduğu da o kadar açıktır.

Kurumlaşmaya dair önerilere dönecek olursak: müzik kurumlaşmasına ilişkin uygulamalar diğer sanat alanlarından asla koparılmadan ve birleşik olarak tasarlanmalıdır. Sanat alanları birbiriyle bir arada gelişebilir ve yaşayabilir. Sanat dallarının birçoğunun hiç gelişmediği buna karşın sadece bir tanesinin olağanüstü gelişebildiği bir örneğin varlığına rastlanabileceğini düşünmüyorum. Bu nedenle farklı sanat disiplinlerinin bir arada ele alınabileceği kurumsal modellerin daha başarılı olacağı kuşkusuzdur. Bu anlamda tüm illerimizde ve ilçelerimizde olduğu gibi burada da bulunan Halk Eğitim Merkezleri çok önemli kurumsal bir sorumluluk ve işlev taşımaktadır. Bu merkezlerde istihdam ve mekânlar bakanlıkça sağlandığından sanatsal kurumlaşmaya dair çok önemli bazı zorluklar zaten aşılmıştır. Mevcut kurumsal olanakların değerlendirilmesi bakımından üniversitenin Halk Eğitim Merkezleri ile yakın bir işbirliği oluşturmasında büyük fayda vardır.

Aşağıda ele alınacak kurumsal çalışmaların planlanması ve koordinasyonu için ilk yapılması gereken işlerden biri rektörlüğe bağlı bir birim oluşturularak bu birim bünyesinde görevlendirilecek öğretim elemanlarının farklı sanat alanlarındaki etkinliklerin ve işgücünün planlamalarını yapmalarıdır. Bu planlamalar eğitimin ve bu eğitim sonucunda ortaya çıkarılan ürünün sunulmasından oluşmaktadır. En önemli nokta kültürel-sanatsal sürekliliğin sağlanmasıdır. Tıpkı “taşı delen suyun kuvveti değil damlaların sürekliliğidir” özdeyişinde olduğu gibi devamlılık en önemli noktadır.

Eğitim planlaması içinde yer alacak kurumlara gelince. Bu kurumlar şöylece sıralanabilir:

- Kurslar

İlköğretim düzeyinde il ve ilçe merkezlerinde (diğer sanat alanlarıyla birlikte) ücretsiz müzik kursları açılmalıdır. Bu kurslar için eğitici olarak ilçelerdeki sanat dal öğretmenleri görevlendirilmelidir. Çalışma mekanları öncelikli olarak Halk Eğitim Merkezleri olmalıdır. Bunun olamadığı durumlarda ise okul mekanları kullanılabilir.

- Şırnak Güzel Sanatlar ve Spor Lisesi

Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde eğitim veren bu kurumların açılmasıyla 4 yıl sonra verilecek ilk mezunlarla bir anlamda üniversitede açılacak paralel kurumların altyapısı sağlanmış olacaktır. Bu insan gücü aynı zamanda gelecekte ilin yerleşik sanatsal nüfusunu da oluşturacaktır. Müzik ve resim bölümlerinden oluşan bu kurumun açılması ildeki sanatsal altyapının en sağlam temelini oluşturacaktır. Bu kurumlar halihazırda yıllık 30 kontenjana sahiptir. O halde ilk yıl için müzik ve resim bölümlerine toplam 60 öğrencinin alınmasıyla ilk sanatsal hareketlilik adımı atılmış olacaktır. Dört yıllık eğitim süresi içinde bu okulun resim ve müzik bölümlerindeki toplam öğrenci sayısının 240’a ulaşmasıyla önemli bir kitlenin müzik ve resim alanlarıyla buluşması sağlanabilecektir. Bakanlıkça bir model projeye uygun olarak ve yatılı statüde açılan bu kurum şehre bir eğitim kurumunun yanı sıra bu okulların mimari projesi içinde bulunan etkinlik mekanlarıyla birçok insanın yararlanabileceği bir sanat alanı da kazandırmış olacaktır. Ayrıca bu proje spor eğitimi için de yaratacağı diğer olanaklarla birlikte düşünüldüğünde ildeki sanat ve sporun kurumlaşmasının en temel dayanağını oluşturacaktır. En öncelikli çalışma olarak ele alınması gereken bu okul için rektörlük Milli Eğitim Bakanlığı’ndan talepte bulunmalıdır. Bu yıl içinde harekete geçilmesi durumunda 2012-2013 eğitim öğretim döneminde binanın tamamlanarak ilk öğrencilerin alınıp eğitime başlanılması mümkün olabilir.

- Güzel Sanatlar Fakültesi

Üniversite bünyesindeki Güzel Sanatlar Fakültesi kurumlaşmasıyla sadece müzik alanı değil diğer sanat alanları da yükseköğretim düzeyinde kurumsal çatıya kavuşturulmuş olacaktır. Bu kurumsal oluşumların birbiriyle koordinasyonunun kurulacak Güzel Sanatlar Fakültesi Dekanlığında yürütülmesi isabetli olacaktır.

Şırnak Üniversitesi bünyesinde müzik öğretim elemanı istihdamı Milli Eğitim Müdürlüğü bünyesindeki personele göre daha kalıcı bir kadro olacağından belirlenen ihtiyaç kadar müzik öğretmeni hem üniversite bünyesindeki derslerde görevlendirilmek üzere hem de burada çerçevesi çizilen kültür programlarını yürütmek üzere istihdam edilmelidir.

Yukarıda da değinildiği üzere bu yol uzun ve zahmetli bir yoldur. Bu nedenle bir an önce erken yola çıkılmasında fayda vardır. Sonuca ulaşılabilmesi için devlet kurumlarının iyi bir işbirliği sergilemesi gerekir. Fakat sonuca asıl götürecek olan bu sorumluluğun üniversite tarafından kararlılıkla üstlenilmesidir.

- Kültürel etkinlikler

Yukarıda sıralanan örgün öğretime ilişkin kurumlaşmaların her biri çok kapsamlı planlamaları gerektirmekteyken kültürel etkinliklerin başlatılması için mevcut olanaklar mikro düzeyde atılacak adımlar için fazlasıyla yeterlidir. Bu amaçla diğer tüm paydaş kurumların olanakları kolaylıkla seferber edilebilir. Başta da değinildiği üzere tekrar helva örneğine dönecek olursak: gereken her türlü malzeme elimizin altında bulunmaktadır. Bu helvayı yapacak kurumsal kimlik ise kuşkusuz ki Şırnak Üniversitesi'dir.

- Sosyal sorumluluk projeleri

Üniversite bünyesinde düzenlenecek kültürel etkinliklerin sosyal sorumluluk projeleriyle desteklenerek üniversitenin farklı illerden gelen öğrencilerinin özellikle ilköğretim ve lise düzeyindeki öğrencilere yönelik olarak düzenleyecekleri etkinlikler uzun vadede büyük kazanımları olacak çalışmalardır. Bu etkinliklere geniş katılımın sağlanması bakımından bazı noktaların göz önünde tutulmasında yarar vardır. Bunlar birçok başka alana ilişkin geniş çerçeveli etkinlikler olarak tasarlanabileceği gibi olanak sağlanması durumunda sırf müzik etkinliği olarak da düzenlenebilir. Geniş katılımın sağlanması en önde tutulması gereken amaç olmalıdır. Çünkü halkın sanatsal ve kültürel etkinliklerle tanışması köklü bir ilginin oluşabilmesinin öncelikli adımıdır. Bu anlamda düzenlenecek konserlerde genel kabul görmüş güncel sanat uygulayıcılarının bu etkinlikler için gönüllü olarak gelmelerinin sağlanması yararlı olacaktır.

Sonuç olarak: Müziksel kurumlaşmanın Şırnak'a getireceği muhtemel kazanımlardan sözettik. Böylesi bir kurumlaşmanın en önemli dayanağını oluşturacak Güzel Sanatlar ve Spor Lisesi'nin hem idari hem bölgesel yapı nedeniyle her üç merkezden de ulaşımın kolaylıkla sağlanabileceği Şırnak, Cizre, Silopi üçgenini ortasında ve yatılı olarak açılmasında büyük yarar vardır. Bu yapı üniversite bünyesindeki paralel kurumlaşmayla da pekiştirildiğinde kurumsal düzeyde bir hareketliliğin sağlam temelleri atılmış olacaktır.

KENTSEL VE MİMARİ YAPI

ŞIRNAK'TAKİ ORTAÇAĞ VE SONRASINA AİT MİMARİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Mehmet TOP[*]

Abstract

Each part of Anatolia attracts attention with its natural beauties and cultural heritages. In spite of being a new Province, cultural heritages of Şırnak belong to Middle Age and later periods. Geographical fundament of the region is the main factor of the architecture and city planning.

Şırnak is important with its district Cizre. It was an important center in middle ages of Cezire Region. We gained these data with the surveys from 2004 in this region. Scarcity of the publications about the architecture of this region, security problem and difficulty of arrival are the main troubles. Lacking of a museum is another problem in this city.

With the surveys in Şırnak Center, Cizre, Güçlükonak, İdil, Silopi and Uludere districts by special permission of Ministry of Culture and Tourism we detected and registered 75 architectural monuments belong to middle Ages and Ottoman Era. This architectural tissue consists of military, religious, commercial buildings and, bridges. These buildings, castles, mosques, madrassas, churches, monasteries, tombs, dervish lodges, inns, public buildings, chalets, houses, bridges and fountains belong to different cultures and civilizations.

1.Giriş

Anadolu coğrafyasının her bir köşesi doğal güzellikleri yanında kültürel zenginlikleri ile dikkat çekmektedir. Bu coğrafyanın güneydoğusunda yer alan Şırnak'ın yeni il olmasına rağmen; üzerinde barındırdığı zengin kültürel dokunun büyük bir kısmı ortaçağ ve sonrasına aittir. Bölgenin dağlık ve engebeli coğrafyalarından birini teşkil etmesi mimari ve kent dokusunu etkileyen bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun dışında Şırnak'ın geçmişte merkez olma özelliği göstermemesi il merkezinden ziyade çevresi ve Cizre ile kazandığı bir değer söz konusudur. Çünkü Cizre, geçmişte Cezire bölgesinin yönetim merkezi olduğundan kültür ve medeniyet açısından daha önemli, bu nedenle ortaçağ ve sonrasında parlak bir şehir durumundadır.

Cizre yörede İslam kültürünü temsil eden yerlerin başında gelmektedir. Botan Bölgesi'nin merkezi durumundadır. Mardin Musul ticaret yolu üzerinde bulunması Cizre'nin önemini arttırmaktadır. Bu durum mimari eserlere de yansımıştır. Selçukludan Osmanlı'ya uzanan **Cizre Kalesi, Ulu Cami, Kırmızı Medrese, Abdaliye Medresesi, Hamidiye Kışlası**, **Belediye Binası, Deşt Körüsü** ve **Yafes Köprüsü** ile bazı sivil mimarlık örnekleri bunu göstermektedir. Cizre'nin de son yıllarda aşırı ve kontrolsüz büyümesi bu yapılara büyük

[*] Yrd. Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü VAN, hosap1643@gmail.com

zarar vermiştir. Ulu Cami, Kırmızı Medrese, Abdaliye Cami ve Medresesi ile bunun içindeki Memo Zin Türbesi'nin restorasyonları Bitlis Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilmiştir.

Şırnak'ın ilçelerinden İdil ve çevresi **Tur Abdin** bölgesi içinde kalmaktadır. Kültürel olarak Mardin ve Midyat'ın bir uzantısı konumundadır. Burada ve çevresinde daha çok Süryani Ortodoks mimarisi görülmektedir. Mimari olarak bunlara ait kiliseler çoğunluktadır. Değişik plan tipleri ve mimari özellikleri ile dikkat çeken kiliselerin bazıları faal durumdadır.

Beytüşşebab ve Uludere ise, coğrafi ve kültürel özellikler nedeniyle Hakkari ve özellikle Çukurca'nın uzantısı durumundadır. Geçmişte burada Hıristiyan Nesturilerin yaşadığını günümüze ulaşan kiliseler ortaya koymaktadır. Aynı kültüre ait Hıristiyan yerleşmeleri Dicle Nehri'nin doğusunda kalan Cudi dağı eteklerinde de görülmektedir. Uludere'ye bağlı Andaç ve Yarma Mahallesinde bulunan iki kilise ile Silopi'de bunu belgeleyen kiliseler ve yerleşme Hıristiyan yerleşmeleri bunu göstermektedir.

Şırnak ili ve ilçelerinde 2004 yılından beri sürdürülen yüzey araştırması ile kültür varlıkları ile ilgili birçok veriye ulaşılmıştır. Bunun yanında, Şırnak'ta kültür varlığı ve mimari doku üzerinde araştırmaların yetersizliği ile güvenlik ve ulaşım sorunları ilk akla gelen olumsuzluklar gibi gözükmektedir. Buna bir de Şırnak ilinde resmi bir müzenin olmamasını eklemek gerekmektedir. Şırnak Merkez, Cizre, Güçlükonak, İdil, Silopi ve Uludere ilçelerinde gerçekleştirilen Kültür ve Turizm Bakanlığının izinleri ile yürütülen Yüzey Araştırmaları ile Ortaçağ ve Osmanlı dönemlerine ait 75 adet mimari tespit edilmiş ve bunların birçoğunun tescillenmesi sağlanmıştır. Bu mimari dokuyu askeri, dini, eğitim, ticari, sivil ve su yapıları oluşturmaktadır. Bunlar farklı kültürlere ve medeniyetlere ait, başta kaleler olmak üzere, camiler, medreseler, kilise ve manastırlar, türbe ve zaviyeler, hanlar, Kamu yapıları, kasır ve evler ile su yapılarından meydana gelmektedir.

2.Tarihi Çevre

Şırnak ili topraklarının bir kısmı Güneydoğu Anadolu, diğer kısmı ise Doğu Anadolu coğrafyasında yer almaktadır. Namaz Dağı'nın yamaçlarına kurulan il merkezinin geçmişi ve merkez olma özelliği çok eskiye inmemektedir. Çünkü 1990 yılında il olmuştur. Önceleri Siirt iline bağlı bir ilçe iken, il olunca Siirt, Mardin ve Hakkâri'den alınan topraklarla oluşturulmuştur. İlçelerinden Cizre, İdil ve Silopi Mardin'den; Merkez ilçe ve Güçlükonak Siirt'ten Beytüşşebap ve Uludere Hakkâri'den dâhil edilmiştir. Bu şekilde ilin sınırları belirginleşmiştir.

Şırnak toprakları geçmişte birçok medeniyeti üzerinde barındırmakla beraber, bunlar bir bütünsellik teşkil etmemektedir. Tarih öncesi dönemlerden itibaren gerek Mezopotamya, gerek İran ve gerekse Anadolu'da kurulan devletlerin egemenliğinde kalmıştır. Bunlar sırasıyla Asur, Babil, Hitit, Pers, Büyük İskender, Roma, Bizans, Sasani devletleri olup, bölge Hz Ömer döneminde İslam topraklarına katılmıştır. Bundan sonra Emevi, Abbasi, Büyük Selçuklu, Artuklu, Musul Atabekleri ve Eyyübi hâkimiyetinde kalmıştır. Bir ara Akkoyunlu idaresine geçen yöre, XVI. yüzyıl başlarından itibaren Cizre merkezli Cizre (Botan) Beyleri'nin idaresine geçmiş ve Osmanlı Devletine döneminde de, bu beyliğin yönetimi devam etmiştir. Osmanlı Devleti 1627 yılında Cizre Beyleri'nin yönetimine son vererek kendi hâkimiyetini tesis etmiştir. Osmanlı son döneminde (1875–1885 yılları arasında) Şırnak, Diyarbakır Eyaleti, Mardin Livasına bağlı kaza olarak geçmektedir. Cumhuriyet devrinde Siirt iline bağlı ilçe iken, 1990 yılında il olmuş ve halen ilin merkezi konumundadır.

3.Mimari Doku

3.1.Cizre Kalesi

Cizre şehir merkezinde Dicle Nehri kenarında kurulmuş olan kale, dış kale ve iç kaleden oluşmaktadır. Kalıntılardan Roma ve Bizans döneminden itibaren yapım süreci takip edilebilen kale, XII. yüzyıldan XVI. yüzyıla kadar olan dönem yani Musul Atabekleri ve Cizre Beyleri döneminde aldığı şekliyle günümüze gelebilmiştir.

Dış kale surları, iç kaleden başlayarak bunun güney tarafında şehri tamamen kuşatmasına rağmen, sadece mezarlık kenarındaki güney kesimi izlenebilmektedir. Doğu taraftaki Deşt Kapısı'ndan itibaren batıdaki Abdaliye Medresesine kadar kavisli bir şekilde devam etmektedir. Burası 800 m.'lik bir sur duvarına tekabül etmektedir. Üzerinde dört adet yarım daire planlı burç yer almaktadır. Bu surlar doğudan ve batıdan iç kaleye kadar uzandığı kalan izlerden anlaşılmaktadır. Ancak bunun batı tarafında kalan Kırmızı Medrese kesiminde de sur kalıntıları görülebilmektedir. Ayrıca doğu tarafında iç kaleden itibaren Öğretmen Evi'nin bulunduğu yere kadar dış kale surları izlenebilmektedir.

İç kale, Dicle Nehri kenarına kurulmuş olup askeri bölge içerisinde kalmaktadır. Hudut Tabur Komutanlığı'nın kullanımındadır. Burada doğu batı doğrultusunda birbirine paralel iki sur duvarları uzanmaktadır. Kuzeyde kalan ilk duvar nehre yakın olup, doğudan dış surlarla birleşmektedir. Aslanlı kapı ve iki katlı karargâh binasının alt katı korunmaktadır. Batı ucunda Burcu Belek bulunmaktadır. Doğu ucu Dicle nehri kenarından güneye doğru dönerek devam etmektedir. Burası dış kale surlarına bağlanmaktadır. Duvarda birçok kaplama taşı sökülmüştür. Kalan izlerden bazalt taşı ile yapıldığı anlaşılmaktadır.

İç Kaledeki ikinci sur duvarı ortaya yakın bir yerde daire planlı bir burçla son bulmaktadır. Üzerinde bir mihrap nişi tespit edilmiştir. Duvarın kuzey tarafına açılmıştır. Muhtemelen kale mescidine aittir. Ayrıca duvarın güney batısında bugün askeri yemekhane olarak kullanılan tek katlı bina vardır. Güney cephenin ortasından bir kapı ile girilmekte ve içerisi boydan boya iki bölümden oluşmaktadır. Bunun dışında batı tarafta kuzey güney yönünde dikdörtgen planlı ve beş bölümlü yıkık vaziyette kalıntılar mevcuttur. Genelde bazalt taşı kullanılmıştır. Burada kufi yazılı Arapça kitabe yazılıdır. Uzun yıllar askeri alan içerisinde kalan iç kalenin I. Derece arkeolojik sit alanı içerisine alınması sağlanmış olup, turizme kazandırılması gerekmektedir.

3.2.Güçlükonak Finik Kalesi

Güçlükonak ilçesine bağlı bugünkü Damlarca köyü sınırları içerisinde bulunan kale iç kale ve dış kaleden oluşmaktadır. Cizre-Şırnak yol ayrımından 12 km uzaklıkta bulunan Dicle nehrinin kuzey tarafında bugünkü Güçlükonak ilçesine giden karayolunun üst kesiminde yer almaktadır. Dış kalede sur kalıntıları kuzey güney istikametinde uzanmaktadır.

İç kaleye Faki Tayran camisinin karşı yamacından tırmanarak çıkılmaktadır. Üst kesimde kaleye çıkış sağlayan taş döşeme yola rastlanılmıştır. Bu yol takip edilerek kaleye ulaşılmaktadır. İç kale daha üst kesimde kayalık topoğrafik araziye uydurulmuş üç parçadan oluşmaktadır. Geniş bir alana yayılmış kaya yerleşmesinin içerisinde mescit, sarnıç, ahır gibi birimler bulunmaktadır. Doğu, güney ve kuzey tarafı derin vadilerle çevrili olup, buralara kale duvarları yapılmıştır. En üst kesim yapı kalıntılarının bulunduğu, etrafı dikdörtgen şekilde yüksek kale duvarları çevrili alandır. Doğudan merdivenle yukarıya çıkış sağlanmaktadır. Merdivenin kuzey tarafında iki bölümlü bir mekân tespit edilmiştir. Batısı kayaya yaslanan üzerleri çapraz tonoz örtülü bu mekânlara güneyden girilmektedir. Doğu tarafına birer pencere açılmıştır. Muhtemelen muhafız odaları olmalıdır. Üst kesimde toprak altında kalmış birçok yapı kalıntısı mevcuttur. Bunlardan birinin beşik tonoz örtülü olduğu tespit edilebilmektedir.

Finik kalesinin her tarafı gezilmiş çevrede seramik parçalarına da rastlanmıştır. Bunlar ve kaledeki sur ve yapı kalıntıları ile birçok kaya mekânı ortaçağ ve sonrasına ait muhtemelen XII. -XVI. yüzyıllara ait olabileceğini ortaya koymaktadır.

3.3.Cizre Ulu Camii

Cizre şehir merkezinde, Dağ Kapı Mahallesi'nde bulunan yapı, değişik zamanlarda yapılan ilave ve onarımlarla günümüze gelebilmiştir. Yapının üzerindeki 8 adet kitabe bulunmaktadır. Bu kitabelere göre, caminin Musul Atabekleri döneminde H. 550 -555/ M.1155-1160 yıllarında inşa edildiği, 1203 ve 1284 yıllarında ise tamir edildiği anlaşılmaktadır. En son onarım 2007 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce yapılmıştır. Bugün İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesinde bulunan metal kapısı ve bunun üzerindeki ejder figürlü kapı tokmakları yapının özelliğini arttıran unsurların başında gelmektedir.

Yapı düzgün olmayan dörtgene oturmaktadır. Doğudan 55.00m. batıdan 47.48m. kuzeyden 54.00m. güneyden ise, 45.41m.'dir. Cami doğu-batı doğrultusunda uzanan enine dikdörtgen planlı ve mihrap önü kubbelidir. Kuzeyinde avlu ve buna bağlı medrese kalıntıları ile minare yer almaktadır. Avluya ikisi kuzeyde, birisi doğuda diğeri batıda olmak üzere dört giriş kapısından ulaşılmaktadır.

Caminin dört cephesi de düzgün kesme taş malzemeden yapılmış olup, cephelerdeki hareketliliği pencere ve kapılar sağlamaktadır. Bunlardan en hareketlisi giriş kapılarının bulunduğu kuzey cephedir. Caminin doğu ve batı cephelerinde dikdörtgen açıklıklı dört pencere yer almaktadır. Güney cephesinde ise sekiz pencereye yer verilmiştir Saçakta bir sıra süsleme bulunur. Kubbe sekizgen kasnağa oturmaktadır. Kubbeye geçiş unsuru olan tromplar dışarıya yansıtılmıştır. Kasnakta da dört pencereye yer verilmiştir. Cephenin kesme taş kaplamaları 1984'deki onarıma aittir.

Kuzey cephede, avluya açılan yedi kapı bulunmaktadır. Ortada ana kapı ve bunun iki yanında üçer kapı yer almaktadır. Bunlardan ortadaki ana giriş kapısı sivri kemerli bir girinti içerisinde dikdörtgen açıklıklı olarak düzenlenmiştir. Kapı lentosu üzerinde geometrik ve bitkisel süslemeler yer almaktadır. Bunun da üstünde bir sıra kufi hatlı kitabe uzanmaktadır. Ana giriş kapısının sağında ve solunda kalan diğer kapılar yuvarlak kemerli bir girinti içerisinde dikdörtgen açıklıklıdır. Alınlık kısımlarına birer kitabe yerleştirilmiştir. Kaynaklardan ve eski resimlerden kuzey cephenin önünde bugün mevcut olmayan bir revağın varlığı belirlenebilmektedir.

İç mekân enine dikdörtgen planlı ve doğudan 18.70m. batıdan 19.21m. kuzeyden 47.06m. güneyden ise, 42.82m. ölçülerindedir. Mihraba paralel dört sahın, köşeleri pahlı kare kaidelere oturan silindirik payelerle birbirinden ayrılmıştır. Kemerlerle birbirine bağlanan toplam 31 adet paye bulunmaktadır. Bunlar aslında halka şeklinde bazalt taşları ile yapılmış olmasına rağmen 1984 onarımında betonla yenilenmiştir. Üst örtüde bölümlerin üzeri çapraz tonozlarla örtülmüştür. Mihrap önünde ise, tromp geçişli kubbe vardır.

Mihrap önü kubbesi, 9.05X 8.50 m. ölçülerindeki bir kare alana oturmaktadır. Güneyden beden duvarına, doğu-batı ve kuzeyden birbirine bitişik ikişer payeye, kuzeybatı ve kuzeydoğudan ise, birbirine bitişik üçer payeye oturmaktadır. Trompların dış köşelerinde beş sıra mukarnas dizisi bulunmaktadır. Mihrap, enlemesine planlı caminin kıble duvarı ortasında ve giriş ekseninde yer alır. Duvarın dış yüzeyinde çıkıntı yapmamaktadır. Hücrenin derinliği duvar kalınlığı içinde kalır. Sıva ve boyalarla mihrap asli özelliklerini yitirmiştir.

Caminin kuzeyinde düzgün bir dikdörtgene oturmayan avlu yer almaktadır. Avlu kuzeyden 35.43 m., güneyden 31.61 m., doğudan 20.64 m. ve batıdan 21.10 m. ölçülerindedir. Avlunun ortasında bir şadırvan ve baldaken bir yapı görülmektedir. Avluyu "U" biçiminde doğu-batı ve kuzey yönlerden mekan ve revaklar kuşatmaktadır. Oldukça

harap durumda olan bu revaklar, 2007 onarımında yeniden inşa edilmiştir. Kuzey kanatta iki katlı kısım ve üzerindeki minare ile doğusundaki tek katlı kısımlar gelebilmiştir.

Minaresi avlunun kuzey batısında yer almaktadır. Minare tuğladan kare kaide üzerinde silindirik gövdeli olarak yapılmıştır. Kaidesi yerden 6.40 m.ye kadar kare prizma olup, dört yüzeyinde çini süslemeli panolara yer verilmiştir. Gövdesi yükseldikçe incelen silindirik bir yapı özelliği göstermektedir. Şerefe için bir çıkıntı yapılmamıştır. Peteğin çapı ufak tutularak gezinti yeri meydana getirilmiştir. Petek, üstten basit ve sonradan sıvandığı anlaşılan konik bir külahla sonlanmaktadır.

3.4. Güçlükonak Faki Tayran Camisi

Güçlükonak Damlarca Köyü sınırları içerisinde yer alan cami, halk arasında **Faki Teyran Medresesi** olarak bilinmektedir

Eski yerleşmeler geniş bir alanında yer olan cami, hemen ilerisindeki kayalıklardan çıkan derenin batı tarafında kurulmuştur. Derenin batı tarafına istinat duvarları ile düz bir alan oluşturulmuştur. Bu alan caminin kuzey tarafında kalmaktadır. Ayrıca her iki yamaçta çeşitli kalıntılar ve mağaralar bulunmaktadır. Günümüzde cami, Güçlükonak karayolu kenarında kalmaktadır.

Harap vaziyetteki cami, dıştan 6,30x10,65 m ölçülerinde doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlıdır. Caminin dış cephe duvarlarında bazı kısımlar yıkılmakla birlikte büyük çoğunluğu ayaktadır. Buna göre caminin doğu ve batı duvarları sağırdır. Kuzey cephe duvarı çoğunlu yıkıktır. Yola bakan güney cephe, kaba yonu taşlarla örülmüş bir duvarla oluşturulmuştur. Duvarın doğu köşesi yıkıktır. Bunun hemen yanında 1.10 m genişliğinde bir kapı açılmıştır. Mihrabın bulunduğu kısım sivri kemerli girinti şeklinde dıştan da vurgulanmış ve niş kısmının duvarı yıkılmış burada bir delik meydana gelmiştir.

Camiye giriş güney cephedeki kapıyla sağlanmaktadır. Kuzey cephe duvarı çoğunlukla yıkıldığı için buradaki kapı belirlenememiştir. İç mekân 4.80x8.90m ölçülerinde tek mekân şeklinde düzenlenmiştir. Buranın üst örtüsü tamamıyla yıkık vaziyettedir. Caminin batı duvarı ortasında dikdörtgen girinti yapan bir niş, güney duvarında da mihrap bulunmaktadır. Mihrap, sivri kemerli bir girinti içinde yarım daire planlı ve içerisi yıkık durumdadır. Harap ve sahipsiz olan cami, kültür varlığı olarak tescil edilmiştir.

3.5.Silopi Nuh Nebi Cami ve Medresesi

Silopi merkeze 2 km uzaklıkta, Birlik (Cuma) köyünde bulunan ve halk arasında Nuh Nebi olarak adlandırılan cami ve medrese köyün güney batısında mezarlık içerisinde yer almaktadır. Yapı dıştan 23.22x24.79m ölçülerinde olup doğu batı istikametinde uzanmaktadır. Ortadaki avlunun güneyinde cami, kuzeyinde medrese ile doğuda dışa doğru taşıntılı iki katlı olan bir eyvanlı bölüm ile batısındaki mekândan oluşmaktadır. Camiye avludan giriş sağlanmakta olup doğu-batı yönünde dikdörtgen planlı ve iki sahınlıdır. Ayrıca sahınların doğu tarafında birer oda yer almaktadır. Üç sivri kemerli açıklık sahınları ayırmaktadır. Mihrap kıble duvarına iki kademeli şekilde girintili olup dışa taşıntılıdır.

Avlunun kuzeyinde medrese yer almaktadır. Medresenin güneybatı köşesindeki bir oda ile kuzeydoğudaki oda ayakta kalmış olup diğer odalar yıkık bir vaziyetedir. Üzerinde herhangi bir kitabe yoktur. Bu nedenle kesin tarihi belli değildir. Yörenin tarihsel seyrine ve caminin plan ve mimari özelliklerine bakarak yapıyı, Selçuklu Dönemine yani XIII . yüzyıl başlarına tarihlendirmek uygun düşmektedir. Oldukça harap olan cami ve medrese kalıntısı kültür varlığı olarak tescillenmiş olup rölöve restitüsyon ve restorasyon projelerinin hazırlanıp, restore edilmesi gerekmektedir.

3.6.Silopi Şerif Camii

Silopi merkeze bağlı Birlik (Cuma-Cem'a) köyüne köye 1 km uzaklıkta meskûn mahal dışında, dere kenarında bulunan ve halk arasında **Şerif Camii** olarak adlandırılan yapı, doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlıdır. Dıştan 6,34x10,70m ölçülerindedir. Cami tek sahınlı ve aynı yönde beşik tonoz örtülüdür. Güney duvarı ortasında basit niş şeklinde mihrabı bulunmaktadır. Kuzey cephede toprak dolgunun altında kalmış girişi vardır. Doğu ve batı duvarları tamamen yıkılmış olup sadece güney cephe belirgindir. Tamamıyla taş malzeme kullanılmıştır. Yıkık durumda olan cami kültür varlığı olarak tescillenmiş ve koruma altına alınmıştır.

3.7.İdil Öğündük Mor Yakup Kilisesi

İdil –Midyat karayolundan ayrılan bir km'lik asfalt yol ile ulaşılan Öğündük eski adı Midin olan günümüzdeki Süryani köylerinden birisidir. Kilise köyün içerisinde bir manastır kompleksi olarak yapılmıştır. Kilise faal ve bakımlıdır. Ortadaki avlunun kuzeyinde kilise, batısında iki katlı dershane ile doğusunda katakomp yer almaktadır. Avluya güneyden anıtsal bir kapı ile girilmektedir.

Kilise doğu batı yönünde dikdörtgen planlı, 21.84x26.24m ölçülerinde beş bölümden meydana gelmiştir. Parokial tipteki Süryani kilise planları grubundadır. Güneyde avluya açılan, kemerli ve üzerleri çapraz tonoz örtülü üç gözlü revak yer almaktadır. Buradan iki kapı ile geçilen narteks ikinci kısmı oluşturmaktadır. Doğu batı yönünde uzanan beşik tonozlu bir mekandır. Bundan sonra asıl ibadet mekanı olan naos gelmektedir.

Naos dikdörtgen planlı ve 5.05x 17.55m ölçülerinde yapılmıştır. Narteksden iki kapı ile girilmektedir. Kapılar dikdörtgen açıklıklı silmelerle çerçevelenmiştir. Bunun doğusunda mezbah yer almaktadır. Burası iki bölüm halinde düzenlenmiştir. Biri güneydeki enine bir mekan olup üzeri tuğladan beşik tonozlarla örtülüdür. Batı ve doğu duvarlarına karşılıklı üçer niş yerleştirilmiştir. Diğeri merkezi planlı, doğusunda yarım daire apsisi bulunan kısımdır. İçerisine kduşkudşin yerleştirilmiş, kubbe ile örtülü mekan dört yöne kemerli olarak açılmaktadır. Kduşkudşin üstten yuvarlak kemerle sonlanan dikdörtgen görünüşlü ve mukarnas kavsaralıdır. Üzerinde bir takım süslemeler yer almaktadır. Kilisenin kuzeyinde bir mekan daha bulunmaktadır. Burası doğu batı ekseninde beşik tonoz örtülüdür. Yan duvarları nişlerle hareketlendirilmiştir. Mahzen ya da depo olarak kullanılmaktadır.

Kilisenin dış cephelerinden sadece batı cephe dikkat çekicidir. Cephe yer yer iki renkli taşlarla örülmüş duvarla oluşturulmuştur. Naos kısmına denk gelen üst pencereler ayrıca burayı hareketlendirmektedir. Yapıda çoğunlukla taş malzeme kullanılmıştır. Tuğlaya kemer ve üst örtüde yer verilmiştir. Kilise tescilli olup, ibadet ve ziyarete açıktır.

3.8.İdil Meryem Ana Kilisesi

Kilise, İdil ilçe merkezinde eski yerleşim yerinde bulunmaktadır Avlunun kuzey batısına yerleştirilmiş olan kilise, doğu –batı ekseninde dikdörtgen planlı bir yapıdır. Süryani Ortodoks cemaatine ait kilise faal durumdadır. Dıştan 9.85x20.40m ölçülerinde, bazilikal planlı ve iki neflidir. Doğusunda iki bölümlü mezbah(sunak) bulunmaktadır.

Güneyden basit bir kapıyla iç mekana girilmektedir. Ortada iki serbest ayakla ayrılan nefler, dört bölüm halinde çapraz tonozlarla örtülmüştür. Kuzey nef daha dar yapılmıştır. Mezbah, naostan yüksekte ve iki çapraz tonoz örtülüdür. Birinci nefe bakan kduşkudşin dikdörtgen görünüşlü ve planlı bir niş şeklindedir. Yüzeyinde ikonografik, bitkisel ve geometrik bezemeler vardır. Ayrıca tüm iç mekan sıvalı ve boyalıdır.

Dış cepheler sağır tutulmuş, kaba yonu taşlarla örülmüştür. Sonradan bir çan kulesi eklenmiştir. Tescilli olan kilise sağlam ve bakımlıdır

3.10.İdil Basak Mor Aday Kilisesi

Kilise Öğündük köyüne bağlı Basak mezrasında bulunmaktadır. Eski bir Süryani yerleşimi olan köy, 19.yy sonlarında terk edilmiştir. Bu terkten sonra bir ara ev olarak kullanılan kilise, günümüzde kendi haline bırakılmıştır. Kiliseden sonra eve dönüştürüldüğünde bazı ilave ve değişiklikler yapılmıştır. Dış köşelerine silindirik kuleler eklenmiş, iç mekan da yeniden düzenlenmiştir. İki katlı bir yapıdır.

Kilise, bölgede en yaygın şekilde uygulanan parokial plan tipindedir. Doğu batı yönünde dikdörtgen planlı ve 13.26x20.20m ölçülerinde narteks, naos ve mezbah bölümlerinden oluşmaktadır. Güneyde doğu –batı ekseninde uzunlamasına beşik tonoz örtülü narteks yer almaktadır. Buraya güneyden iki kapı ile girilmektedir. Yine iki kapı ile naosa bir kapıyla doğusundaki mezbaha girilmektedir. Ayrıca güney doğusunda üst kata çıkan merdivenler vardır. Asıl ibadet mekanı olan naos, doğu–batı yönünde dikdörtgen planlı, 5.10x 12.67m ölçülerindedir. Üzeri aynı yönde beşik tonozla örtülüdür. Günümüzde üst örtü yıkıktır. İç mekan son dönemde ikiye ayrılmıştır. Yanlardan duvarlarla daraltılmış daha küçük beşik tonozla örtülmüş ve önden iki sivri kemerle bölünmüştür. Asıl iç mekanda yan duvarlar, karşılıklı peş peşe sıralanan dörder girintiyle hareketlendirilmiştir.

Doğu ucundaki apsis, naostan daha yüksek ve yarım daire planlıdır. Önü yarım duvarla kapatılmıştır. Güneyindeki mezbah kuzey güney yönünde beşik tonoz örtülüdür. Doğu ve batı duvarlara karşılıklı ikişer girinti açılmıştır.

İkinci kat üç mekânla oluşturulmuştur. Güneyde boydan boya uzanan mekânın batısı üç kollu bir düzenleme göstermektedir. Doğuda da iki oda sıralanmaktadır. Üzerleri çapraz ve beşik tonoz örtülü olup üst örtü büyük ölçüde yıkılmış vaziyettedir.

Kilisenin güney batısına iki mekan daha eklenmiştir. Birincisi iki katlı, ikincisi tek katlıdır. Üzerleri beşik tonoz örtülü küçük ölçekli mekanlardır. Ayrıca kuzeydoğu, kuzeybatı, güneybatı ve kuzey cephe ortasına eklenen silindirik kuleler yapının görünüşünü etkilemiştir. Bu kuleler aşağıdan yukarıya doğru daralmaktadır. Dış cepheler taş örgülü ve düzgün yapıdadır. Tescilli olan kilise üzerinde çalışmalar devam etmektedir.

3.11.Uludere Andaç Köyü Geramon Kilisesi

Andaç köyüne bağlı Yarma Mahallesi eski bir Nasturi yerleşmesi olup, asıl adı Geramon'dur. Irak sınırına çok yakın Hakkâri –Şırnak karayolunun 3 km içerisinde bulunan Andaç'dan bir km uzaklıktadır. Kuzeyden güneye eğimli bir arazi üzerine kurulmuş olan kilisenin güneyinde meydan, kuzey ve batı taraflarında bahçe, doğusunda yol bulunmaktadır.

Kareye yakın dikdörtgen planlı ve dış ölçüleri kuzeyden güneye 17.00m doğudan batıya 19.00m olup üç bölümlüdür. Güneydeki birinci bölüm, dışa açılan giriş kapısının olduğu mekân doğu-batı yönünde dikdörtgen planlı ve 3.85x15.40m ölçülerindedir. Üzeri beşik tonoz örtülüdür. Doğu kısmı iki katlıdır. Alt kısmı 6.00m derinliğinde eyvan şeklindedir. Üst kata geçilememektedir.

Ana sahna geçişten önce ikinci mekâna geçilmektedir. Burası doğu-batı eksenli 3.40x9.00m ölçülerinde dikdörtgen planlı ve beşik tonoz örtülüdür. Kuzey duvarına peş peşe sıralanan sivri kemerli üç girinti yerleştirilmiştir. Bunlar 0.75m derinlik ve 1.95m genişlikte tutulmuş ve ortadakine ana sahna giriş kapısı açılmıştır.

Ana sahın, 5.40x10.50m ölçülerinde doğu batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Üzeri beşik tonoz örtülüdür. Güney duvarın ortasından içten kemerli dıştan düz bir kapı açıklığıyla girilmektedir. Batı duvarına üç mazgal pencere açılmıştır. Güney duvarın doğu köşesinde servis kapısı ile yan bölüme geçilmektedir. Doğu duvarı ortasına ise, tören kapısı bırakılmıştır. Ayrıca sahnın kuzey duvarına diğer kiliselerde olmayan ekmek pişirmek için tandır bırakılmıştır.

Sahnın doğusundaki kanki üç mekândan ibarettir. Her üçü de farklı ölçülerde ve biçimdedir. Kuzeyde ana sahna denk gelen mekân 3.50x3.70m ölçülerinde kuzey güney doğrultusundadır. Üzeri aynı yönde beşik tonozla örtülmüştür. Kuzey duvarına iki, doğu duvarına ise bir niş açılmıştır. Ortadaki mekân dar tutulmuş olup, doğu batı doğrultusunda uzanmaktadır. Burası ayrıca batı tarafında iki yana açılan kapılarla bir geçiş bölümüdür. Bunun güneyindeki üçüncü mekâna sahından geçilmektedir. Bu oda 3.00x5.25m ölçülerinde dikdörtgen planlı ve beşik tonoz örtülüdür. Doğu duvarı ortasına bir niş açılmıştır**.**

Kilisenin tamamında taş malzeme kullanılmıştır. Harçla tutturulmuş, moloz veya kaba yonu taşlarla kilisenin duvarları örülmüştür. Üzeri dıştan düz toprak damla örtülmüştür. Kilisenin güney cephesi sivri kemerli kapı açıklığı ve bunun batısındaki eyvan şeklindeki girinti ve üzerindeki kemer ile hareketlendirilmiştir. Günümüzde kendi haline terkedilmiş olan kilise sağlam ve bakımsız kalmıştır. Sade, süslemesiz bir yapı olup, üzerinde tarihlemeye yarayacak kitabe yoktur**.**

3.12.Kavuncu Köyü Kilisesi

Kilisenin bulunduğu eski adı **Naniv** olan Kavuncu Köyü, Şırnak Merkeze bağlı olup, Şırnak-Cizre karayolundan 6 km mesafede bulunmaktadır. Köyün içerisinde bahçeler arasında kalan kilise günümüze çok fazla tahrip olmadan gelebilmiştir. Köy günümüzde boş durumda olup yerleşimin bulunmamaktadır. Kilisenin çevresi günümüzde büyük kısmı yıkılmış olan yapılara ait harabelerle kuşatılmış vaziyettedir.

Nasturilere ait olan kilise, doğu batı yönünde dikdörtgen planlıdır. Asıl kilise sahın ve bunun doğusundaki kanki bölümlerinden oluşmaktadır. Güneyindeki giriş kısmı doğu-batı yönünde yamuk planlı bir mekân olup, batıya doğru gittikçe daralmaktadır. Buraya doğu taraftan küçük bir kapı açıklığı ile girilmektedir. Giriş bölümünün kuzey duvarındaki dikdörtgen bir kapı ile kilisenin sahın bölümüne geçilmektedir. Kapı içten sivri kemerli bir girinti oluşturmaktadır.

Sahın içten 3.70 x 6.30 m ölçülerinde, doğu-batı yönünde dikdörtgen planlı olup, üzeri aynı yönde beşik tonoz örtülüdür. Bunun batısındaki ikinci bölüme sahından yükseltilmiş sivri kemerli bir açıklıkla geçilmektedir. Burası 4.17 x 4.60 m ölçülerinde batıya doğru daralarak yamuk bir alan oluşturmakta olup, üzeri beşik tonoz örtülüdür.

Sahnın doğusundaki kanki bölümü ise, büyük oranda yıkılmış vaziyettedir. Kalan izlerden kuzey- güney istikametinde dikdörtgen planlı ve içten 2.80 x 5.10 m ölçülerinde olduğu tahmin edilmektedir. Üzeri aynı yönde beşik tonoz örtülüdür. Üst örtü büyük ölçüde yıkılmıştır. Buraya sahından iki kapı ile geçilmektedir. Ortadaki töreh kapısı sivri kemer açıklıklıdır. Bunun güneyindeki servis kapısı ise daha basit ve dikdörtgen açıklıklıdır.

Kilisenin doğusunda bulunan teras şeklinde oluşturulmuş alanda ölçüleri 1.00-2.30 m arasında değişen yaklaşık 12 kadar kayaya oyulmuş kuyu şeklinde oyuklar yer almaktadır. Bu oyukların buğday deposu olarak kullanıldığı tahmin edilmektedir. Bu kilisenin turizme kazandırılması inanç turizmi açısından önemlidir. İçerisinde definecilerin yaptığı küçük çaplı hasar ve tahribat dışında sağlam kalmış bir yapıdır

3.13.Cizre Abdaliye Medresesi

Cizre'nin güneyinde Dağkapı Mahallesi'nde, mezarlık içerisinde yer almaktadır. Medrese 840/1437 yılında Emir Abdal (Abdullah) ibn Abdillah Seyfettin Bohti tarafından yaptırılmıştır. Yapıdan günümüze mescit, türbe, bir medrese hücresi, avluya geçişi sağlayan giriş ünitesi ve bir eyvan gelebilmiştir. Medresenin doğu ve batı kanadındaki hücrelerin sadece temel kalıntıları günümüze ulaşabilmiştir. Kuzey kanadında hücre olup, olmadığı belli değildir. Günümüzde bu tarafa sonradan namazgâh, cami ve şadırvan eklenmiştir.

Medresenin, Nusaybin Caddesi ve Emir Abdal Sokak yönünden iki girişi bulunmaktadır. Esas girişi Nusaybin Caddesi üzerindedir. Ön bahçe ile yapıların oturduğu düzlem arasında yaklaşık olarak 2.60 m.lik bir kot farkı bulunmaktadır. Türbede düzgün kesme taş görülürken mescit kısmında kırma ve moloz taş kullanılmıştır. Medresenin batı cephesi şehir surları üzerine oturmaktadır. Tamamı bazalt taşından örülmüş olan cepheler, 1930'larda yıkıldıktan sonra moloz taşlarla onarılmıştır. Moloz taşlarla kaplı olan kuzey cephesinin kapı sövesinde mermer, pencere sövelerinde ise cas kullanılmıştır. Medrese hücrelerinin cephesi, mescidin cephesinden daha geride olup, bazalt taşı ile örülüdür.

Avlunun doğusunda yer alan giriş ünitesi medresenin doğu beden duvarıyla bağlantılı olup, oldukça harap bir haldedir. Mezarlığa açılan giriş ünitesi, doğu-batı yönünde dikdörtgen planlı ve aynı yönde beşik tonozlu bir eyvan ile bunun arkasında yer alan kare planlı ve tromp geçişli kubbeli bir mekandan oluşmaktadır. Günümüzde yapılan ilavelerle avlunun asli şeklini tespit etmek oldukça zordur. Ancak avlu, kalan izlerden anlaşıldığı kadarıyla kuzey-güney yönünde dikdörtgen bir plana sahip olmalıdır. Avlunun güney batısında mescit bulunmaktadır. Yapı doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planı olup bölümden oluşmaktadır. Cepheler genelde sade olup, kapı ve pencerelerle hareketlendirilmiştir. Mescide kuzey cephenin ortasındaki profilli kaval ve oluk silmeli birer konsolla taşınan düz lentolu bir kapıyla girilmektedir. Kapı, mermerden yapılmış olup her iki yanında geometrik bezemeli birer bordür yer almaktadır. Kapının her iki yanında düz silmeli birer pencere bulunmaktadır. Batı taraftaki pencere dıştan dikdörtgen bir niş içine alınmıştır.

İç mekan, mihraba paralel olarak üç mekandan oluşmaktadır. Mekanlar birbirine yuvarlak kemerlerle bağlanmaktadır. Her bir mekan kuzey-güney doğrultusunda uzanan beşik tonozla örtülüdür. Mihrabın olduğu duvar sağır tutulmuştur. Giriş kapısı ekseninde, kıble duvarındaki mihrap, taş malzeme ile iç içe düzenlenmiş iki nişten ibarettir. Dıştaki niş, üç sıra mukarnas başlıklı ve kare kaideli iki sütunceye oturan sivri kemerlidir. İçteki niş duvara oturan sivri kemerle kuşatılmıştır. Mihrap yarım daire planlı olup iç duvar yüzeyi dokuz tane yivle hareketlendirilmiştir. Yivler sivri kemer biçiminde sonlanmış olup kemer içlerinde yelpaze biçiminde bezeme görülmektedir. Kavsara, altı sıra mukarnastan oluşmaktadır. Mukarnas dizilerinin içinde yelpaze biçiminde yivler, palmet, kıvrık dal ve rumilerden oluşan süslemeler dikkati çekmektedir. Mihrabın yüzeyi, taştaki kırılmalar ve kirlenmeler nedeniyle tahrip olmuştur.

Medrese odaları ile mescit arasında yer alan eyvan, her iki birimi birbirine bağlamaktadır. Eyvanın batısında mescit, doğusunda ise, medrese hücresi bulunmaktadır. Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı olup, üzeri yine aynı doğrultuda sivri beşik tonozla örtülüdür.. Eyvanın doğu duvarındaki iki sıra mukarnaslı konsolla taşınan düz lentolu bir kapı açıklığıyla medrese hücresine girilmektedir.

Medrese odalarından günümüze sadece mescidin güneydoğusunda ve ona bitişik eyvanla bağlantılı bir hücre gelebilmiştir. Eyvanın doğu duvarındaki kapı vasıtasıyla hücreye geçilmektedir Oda doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı olup, iç içe iki mekandan meydana gelmektedir. Her iki bölümün üzerleri aynı doğrultuda beşik tonozla örtülüdür. Hücrenin kuzey duvarında iki, güney duvarında ise bir tane düz lentolu pencere açılmıştır. Doğu duvarında yuvarlak kemerli bir niş bulunmaktadır. Eyvan ve hücrenin birleştiği kısmın güney cephesinde hafif dışa taşıntılı bir payanda yer almaktadır.

Bu hücrelerin altında girişi avludan sağlanan Mem-u Zin Türbesi bulunmaktadır. Türbeye avludan dokuz basamakla türbeye inilmektedir. Türbe, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı olup, üzeri aynı doğrultuda uzanan sivri beşik tonozlu örtülüdür. İçerisi kuzeyinde yer alan bir pencere açıklığı ile aydınlatılmıştır.

Türbenin içinde üç tane mezar vardır. Bunlar Mem (Memo), Zin (Zinet) ve Bekir (beko)'ya aittir. Mezar taşlarının birinin üzerinde "ölümü 854'te Allah onu ve tüm

müslümanlara rahmet etsin" ibaresi bulunmaktadır. Günümüzde avlunun kuzeyine yapılmış olan betonarme cami, namazgâh, şadırvan ve helalar kötü bir görüntü sergilemektedir. İnanç turizmi açısından önemli olan yapı harap ve bakımsızdır. Özellikle Mem-u Zin Türbesi yörede önemli bir aşk efsanesini canlı tutmaktadır.

3.14.Cizre Kırmızı Medrese

Dağ Kapı Mahallesi'nde, şehrin batısındaki sur kalıntılarının üzerine inşa edilmiştir. Kuzey-güney doğrultusunda düzgün dikdörtgen bir planlı ve 28.00x 38.00 m. ölçülerinde tutulmuştur. Medresenin güney cephesinin ortasında, beş kenarlı taşıntı yapan Şeyh Ahmed El-Cezeri'nin türbesi bulunmaktadır.

Yapının inşa kitabesi ve vakfiyesi bulunmaması sebebiyle kesin yapım tarihi belli değildir. Orhan Cezmi Tuncer yapıyı XIV. yy.'ın ilk çeyreğine tarihlendirmektedir. Medrese, mescit ve türbeden oluşan Medereset'ü'l- Hamra Külliyesini Cizre Emiri II. Şeref Han tarafından Cizre'yi alıp, Akkoyunlu egemenliğine son verdikten sonra yaptırdığı söylenmektedir. Bu da yapının 1508'den sonra yapılmış olduğunu göstermektedir.

Medrese avlulu, iki eyvanlı ve tek katlıdır. Avlu 15.16x 18.95m ölçülerinde, kuzey-güney yönünde dikdörtgen planlı ve dört yönden revak ve medrese hücreleri ile kuşatılmıştır. Doğu, batı ve kuzeyde medrese hücreleri sıralanmaktadır. Günümüze kuzey ve kuzeydoğudaki revak ve hücreler temel seviyesine kadar yıkıktır. Avluya doğu kanadın ortasındaki sokağa eyvan biçiminde açılan bir kapıyla girilmektedir. Güney kanadı mescit olarak değerlendirilmiş iki köşesine birer oda bırakılmıştır. Sonradan doğudaki mescide, batıdaki türbeye dönüştürülmüştür.

Doğu kanat, ortada dışa açılan giriş eyvanı ve bunun iki yanında ikişer medrese odası yer almaktadır. Odalardan kuzey doğudakiler yıkıktır. Buraya sonradan hela yerleştirilmiştir.

Medresenin batı kanadı simetrik düzende, ortada üzeri beşik tonozla örtülü bir eyvan ile bunun her iki yanında yer alan ikişer hücreden oluşmaktadır. Bu kanat, dıştan yarım daire şeklindeki üç kuleyle desteklenmiştir. Eyvanın güney batısındaki bir kapıyla bu payandalardan ortadakinin içine geçilmektedir Diğer kulelere de hücrelerin iki yanındaki küçük mekânlardan girilmektedir. Hücrelerin ve yan mekânların önünde sivri kemerli revak şeklinde açıklıklar yer almaktadır. Bu mekânlarda üst örtü olarak beşik tonoz kullanılmıştır. Ayrıca hücrelerin içlerine ocak ve dolap nişleri açılmıştır.

Kuzey kanat tamamen yıkık olup, sadece kalan temel izlerinden mekânlar belirlenebilmektedir. Bunlar avluya eyvan şeklinde açılan ön kısımları olan dört hücredir. Köşelerde doğudaki dikine, batıdaki enine dikdörtgen iki mekân daha yer almaktadır.

Güney kanadın ortası üç bölümlü ve enine mekanlı mescit olarak düzenlenmiştir.. Önünde üç bölümlü eyvan şeklinde revak sıralanmaktadır. Ortadaki büyük olan enine dikdörtgen, diğerleri de yaklaşık kareye yakındır. Birbirlerine sivri kemerli açıklıklarla bağlanmıştır. Bunlardan ortadakine açılan bir kapıdan mescide girilmektedir. Mescit 4.65x 14.48m ölçülerinde enine mekânlı ve üzeri üç kubbe ile örtülmüştür. Kıble duvarının ortasında taş mihrap yer almaktadır. Mihrabın sağında dolap nişi, solunda türbe üst katına geçiş kapısı vardır. Örtü sonradan yapılan onarımlar sonucu bingileri tahrip olmuş ortadaki daha büyük üç basık kubbe şeklindedir

Ortadaki büyük kubbeli mekânın güney duvarının tam ortasında yer alan mihrap, tamamen taş malzemeden yapılmıştır. Dikdörtgen görünüşlü dıştan mukarnas çerçevelidir. İç içe iki sütuncenin sınırlandırdığı niş, yarım daire planlıdır. Üstten bu sütuncelerin taşıdığı içteki sade dıştaki yivli iki sivri kemerle kuşatılmıştır. Mescidin içerisi sıvalı ve boyalıdır. Duvarlara yer yer dolap nişleri ve pencereler açılmıştır. İbadete açıktır.

Bunun doğusundaki mekân gerisinde yer alan bölümle birlikte sonradan mescide çevrilmiştir. Birbirine büyük bir sivri kemerle bağlanan iki kare mekândan ibarettir. Mekânların üzeri beşik tonozla örtülüdür. İlk mekânın güney duvarında yarım daire planlı ve sade bir mihrap nişi, doğusunda bir pencere batısında da mescitle bağlantılı bir kapı yer almaktadır. İkinci mekânın kuzeyine iki tane niş, batısına bir kapı, doğu duvarına da bir pencere açılmıştır.

Mescidin batısındaki medrese dershane odası, Şeyh İbrahim Sori'nin ölümünden sonra türbeye çevrilmiştir. Kare planlı ve kubbeli olan mekân, tamamen tuğla malzemeden yapılmıştır. Buraya kare planlı ve çapraz tonoz örtülü küçük mekân aracılığı ile geçilmektedir. Üzeri kaburgalı ve basık bir kubbe ile örtülmüştür. Batısındaki bir pencere iç mekânı aydınlatmaktadır. Doğu duvarı ortasındaki mescide açılan kapı sonradan kapatılmıştır. Medresenin güney cephe ortasındaki türbe Ahmet el-Cezeriye aittir. Dıştan beş kenarlı, içten sekizgen planlı düzenleme gösteren iki katlı bir yapıdır. Alt kat gömü odası olup, doğudan bir kapıyla girilmektedir. Üzeri basık ve kaburgalı bir kubbeyle örtülüdür. İçerisinde 7 adet şahideli sandukalı mezar bulunmaktadır.

Üst katın içerisi de sekizgen planlı düzenlemeye sahiptir. Her bir yüzeyi fazla derin olmayan sivri kemerli nişlerle hareketlendirilmiştir. Sonradan yüzeyleri sıvanmış ve boyanmıştır. Üzeri kubbe ile örtülüdür. Medresede ağırlıklı olarak tuğla malzeme kullanılmıştır. Dış cephelerin alt kesimlerinde düzgün kesme taş, yapının muhtelif yerlerinde moloz taş görülmektedir.

Yapının mescit ve türbe bölümleri sağlam, medrese kısmı harap vaziyette iken 2007 yılında restorasyonu gerçekleştirilmiştir. Günümüzde mescit kısmı ile bağlantılı cami olarak kullanılmaktadır. Türbe de ziyarete açıktır. Etrafı binalarla dolmuş vaziyettedir. Restore edilmiş ve çevresi kısmen açılıştır.

3.15.Yafes Köprüsü

Şırnak'a bağlı Cizre'de bulunmakla birlikte nehrin yatağı değiştiğinden bugün Suriye sınırlan içinde kalmaktadır. Cizre'nin doğusunda yer alan köprü, kaynaklarda İbn Ömer Köprüsü veya yakınındaki Yafes köyünden dolayı Yafes Köprüsü adlarıyla, halk arasında ise Bafid Köprüsü olarak anılmaktadır.

Bugün yalnız büyük kemeriyle bazı ayaklan sağlam kalmış bir harabe durumunda bulunan Yafes Köprüsü'nün XII. yüzyılda yapıldığı bilinmekte, Selçuklu döneminde Musul Atabeğleri tarafından yaptırılmıştır. Mükemmel bir taş işçiliği gösteren köprünün yapımında dolgu malzemesi olarak kireç harçlı moloz, kaplama malzemesi olarak da iri bazalt kesme taşlar kullanılmıştır. Ortadaki büyük, yanlardakiler daha küçük olmak üzere beş sivri kemerlidir.

Köprünün en önemli yanını biri halen mevcut batı ayağında sekiz adet astrolojik tasvir oluşturmaktadır. Tasvirler sekiz yüzlü kaidenin külaha geçiş kısmında, bazalt kaplama taşları arasına üst üste yerleştirilmiş 0.20 x 1.00 m. ebadındaki ikişer parça halinde panolar şeklinde üzerine yüksek kabartma tekniğiyle işlenmişlerdir. Yedi gezegen ile sekiz burcu gösteren bu tasvirler bağdaş kurmuş insan figürleriyle gezegenleri, figürlerin ellerinde tuttukları alâmetlerle de burçları sembolize etmektedirler. Ayrıca tasvirlerin yanlarında ancak bir kısmı okunabilen yıldız isimleriyle Ashâb-ı Kehf ten bazılarının adları bulunmaktadır.

3.16.Deşt Köprüsü,

Cizre şehir surlarının dışında, Deşt Kapısı'nın yakınına kurulmuştur. Günümüzde Yafes mahallesinde kalmaktadır. Çevresinde yoğun bir gecekondu yapılaşması vardır. Üzerinde bulunduğu dere tamamen toprakla dolduğundan altından sadece küçük bir atık su kanalı geçmektedir

Köprünün her iki selyaranında bugün mevcut olmayan iki tane kitabesi olduğu eski bilgilerden anlaşılmaktadır. Ancak yapıyı yerinde görenler kitabenin varlığından bahsetmekle birlikte kitabe metni hakkında bilgi vermemektedirler.

Mareşal Fevzi Çakmak'ın talimatıyla onarılmış haliyle günümüzde mevcut olan köprü sağlam durumdadır. Kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan köprü yolunun eğimli olduğu çok gözlü köprüler grubuna girmektedir. Betonarme babalı, demir korkulukludur. Yapı üzerindeki eski doku ile yeni doku taşların renginden açıkça belli olmaktadır. Düzgün kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Bu nedenle ne köprünün ayakları ne de gözleri belirgin değildir. Eski resimlerde görülen ayaklar günümüzde toprak altında kalmıştır.

Köprü, 8.40 m genişliğinde, 141 m uzunluğunda eğimli bir yola sahiptir. Ortadaki büyük, bunun her iki yanında, toplam beş gözden oluşmaktadır. Prizmatik üçgen biçiminde iki selyaran günümüzde mevcut değildir. Selyaranların önemi üzerindeki kabartma figürleridir. Bunlar yere çökmüş vaziyette, kafası cepheden verilmiş, kuyruğu başına doğru uzanmış bir aslan kabartması tasviridir.

3.17.Dağyeli Köyü Hanı

Tespit edilen han, bugünkü Güçlükonak-Siirt karayolu üzerinde, günümüzde meskun olmayan köy içerisinde kalmaktadır. Eski Siirt-Cizre kervan yolu üzerinde kalan bir yapı olmalıdır. Hanın adı bilinmemektedir. Bugünkü Dağyeli köyü ile anılmaktadır. Mevcut karayolun hemen batısında, kuzey ve doğu taraftan duvarla çevrilmiş avlunun güney ve güneybatısında yer alan kapalı mekânlardan oluşmaktadır. Avlunun güney tarafında yan yana sıralanmış dört oda bulunmaktadır. Bu odalardan batıdan birincisi giriş holüdür. Tamamı kuzey güney istikametinde dikdörtgen planlıdır. Üzerleri aynı yönde beşik tonoz örtülüdür. Bunun batı tarafında kuzey güney istikametinde uzanan ahır bölümü, dıştan dikdörtgen planlı olup, iki sahından oluşmaktadır. Sahınların üzeri ortada serbest ayaklara oturan boydan boya beşik tonoz örtülüdür. Dış ve içyapıda tamamen taş malzeme kullanılmıştır. Batı cepheyi oluşturan düzgün kesme taş duvarlar dikkat çekmektedir. Han tescilli değildir. Ilısu baraj alanı içerisinde kalacaktır.

3.18.Yıkık Han(Hanı Ĝrabe)

Şırnak Merkeze bağlı Şırnak ilinden Cizre ilçesine giderken 30.km.de ana yolun hemen solunda bulunmaktadır. Hanı Ĝrabe mevkiinde bulunmaktadır. Kızılsu beldesi sınırları içerisinde bulunmaktadır. Han kuzey- güney yönünde dikdörtgen planlı ve tek bölümden oluşmaktadır. Hanın iç ölçüleri yaklaşık olarak 10.65 x 4.00 m. ebatlarında tonoz örtülüdür. Kuzey ve güney duvarlarının bir kısmı yıkılmış olup giriş bölümü mevcut izlerden kuzey duvarda olduğu tahmin edilmektedir. Duvar kalınlığı 80-90 cm. arasında değişmektedir.

3.19.Kavuncu Köyü Hanı

Şırnak Merkeze bağlı Kavuncu Köyü sınırlarında bulunmaktadır. Kızılsu deresinden ana yola 2 km mesafede bulunmaktadır. Han kuzey- güney yönünde dikdörtgen planlı ve iki bölümden oluşmaktadır. Hanın doğudaki bölümün iç ölçüleri yaklaşık olarak 10.70 x 2.87 m. ebatlarında kuzey-güney yönünde tonoz örtülüdür. Batı duvarının ortasında 84 cm derinliğinde bir niş doğu duvarında ise bir pencere yer almaktadır. Hanın batıdaki bölümün iç ölçüleri yaklaşık olarak 10.25 x 3.00 m. ebatlarında kuzey-güney yönünde tonoz örtülüdür. Batı duvarında iki adet mazgal pencere bulunmaktadır. Giriş mekânın olduğu kuzey ana duvarlarının önemli bir kısmı yıkılmıştır.

3.20.Birlik Köyü Han Kalıntısı

Silopi merkeze bağlı Birlik(Cuma-Cem'a) köyü Serdeşt mevkiinde bulunan handan günümüze sadece dört köşesinde kulesinin kalıntıları gelebilmiştir. Yaklaşık 15.00x15,70 m ölçülerinde olup kare planlıdır. Temel seviyesinde köşe kulelerini birbirine bağlayan duvar

izleri mevcuttur. Han ve bunun aşağısındaki köprü burada bir kervan yolunun olabileceğini ortaya koymaktadır. Bu ileride araştırılacak uzantıları tespit edilmeye çalışılacaktır. Oldukça harap olan han tescilsiz olup, kültür varlığı olarak kayıt altına alınması gerekmektedir.

4.Sonuç

Şırnak ili dahilinde ortaçağ ve sonrasında mimari dokuyu belirleyen iki önemli unsur göze çarpmaktadır. Bunlar İslam ve Hıristiyanlıktır.

İslam kültür ve medeniyetleri çerçevesindeki mimari Selçuklu ve Osmanlı Devletleri ile Cizre ve bazı yerel beyler tarafından gerçekleştirilmiştir Bu süreç, XII. yüzyıldan XIX. yüzyıl sonlarına kadar devam etmektedir. Mimari çeşitlilik askeri, dini ve sivil yapılarla su mimarisinden oluşmaktadır. Şırnak merkez, Cizre, Güçlükonak ve Silopi bu eserlerin görüldüğü başlıca merkezlerdir.

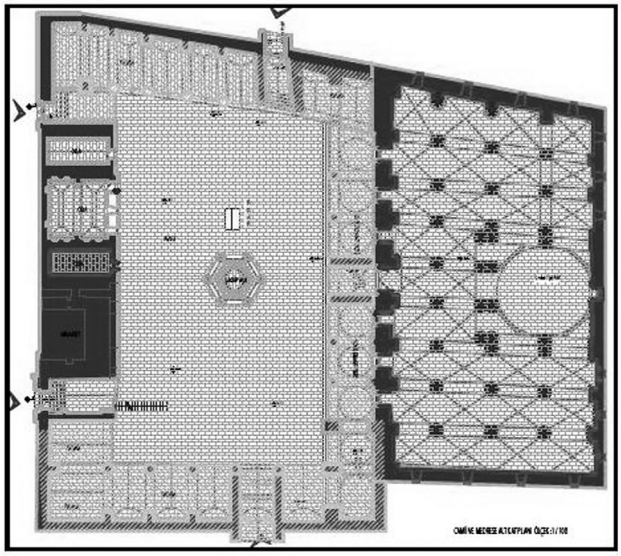
Hıristiyan mimarisini Süryani, Nesturi ve Keldaniler teşkil etmektedir.İdil ve çevresinde Süryani Kilise ve Manastırları görülmekle birlikte Dicle Nehrinin doğu tarafında Şırnak Merkez, Cizre, Silopi ve Uludere'de Nasturi ve Keldaniler yer almaktadır.

Bu kapsamda hem İslam hem de Hıristiyan kültürüne ait mimari doku kısmında bazılarının tanıtıldığı dini, askeri, sivil ve su mimarisi örneklerinden; kaleler 6 adet, camiler 5 adet, zaviyeler bir adet, medreseler 2adet, hanlar 4 adet, kiliseler 17 adet, tarihi mezarlık ve türbeler 6 adet, kamu binaları 2adet, kasır ve evler 11adet, köprüler 10 adet, çeşme ve su sarnıçları 3 adet değirmenler 7 adet, ve kaplıcalar 2 adet olmak üzere toplam 74 eser karşımıza çıkmaktadır.

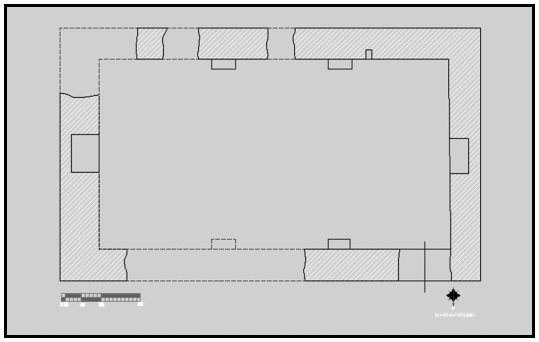
Şırnak'taki merkez ve kırsal alanlara dağılmış olan mimari eserlerin birçoğu kendi kaderlerine terk edilmiş vaziyettedir. Bunların restore edilerek kültür ve inanç turizmine kazandırılması gerekmektedir.

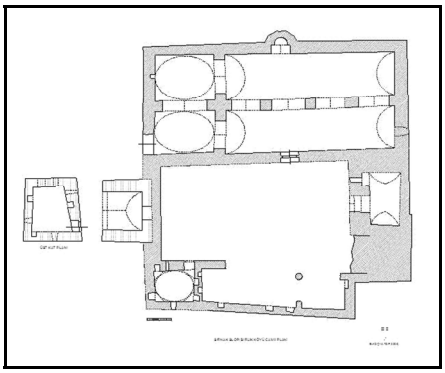
Çizim-1.Cizre Kalesi

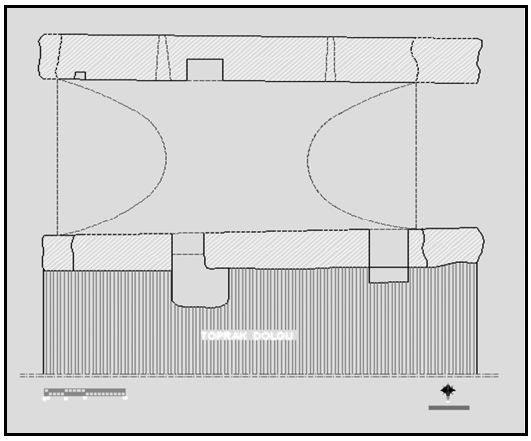
Çizim-2.Cizre Ulu Cami Planı

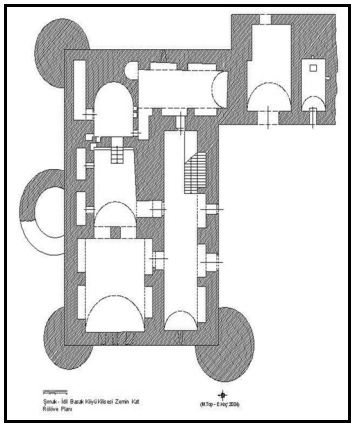
Çizim-3.Güçlükonak Faki Tayran Cami Planı

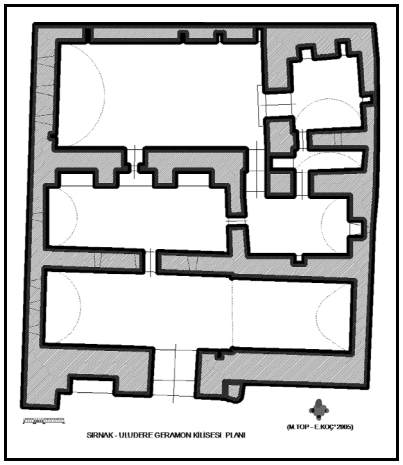
Çizim-4.Silopi Cami Planı

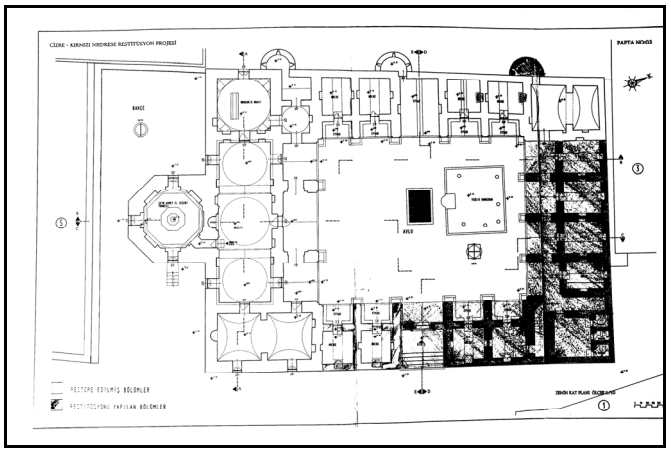
Çizim-5 Silopi Şerif Cami Planı

Çizim-6 İdil Basak Mar Aday Kilisesi Alt Kat planı

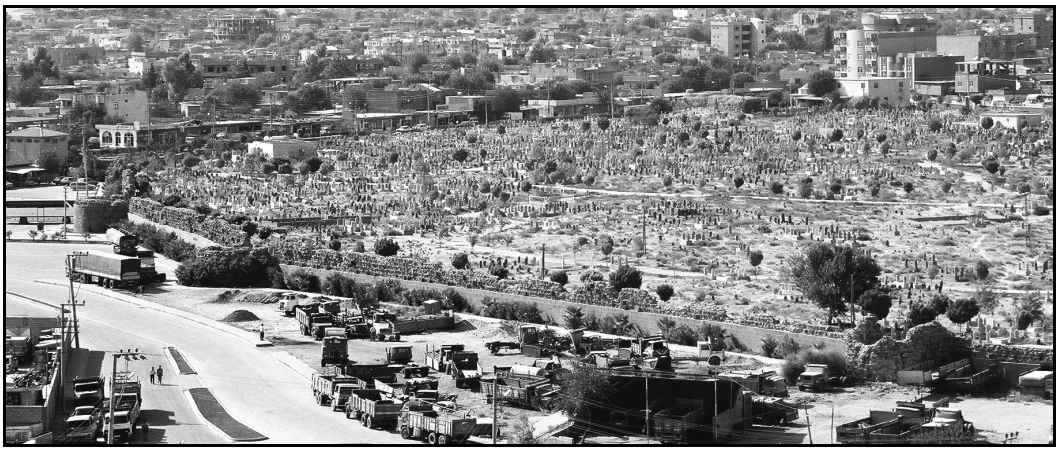
Çizim-7. Uludere Geromon Kilisesi Planı

Çizim-8. Cizre Kırmızı Medrese Planı

TÜRÜ	MERKEZ	CİZRE	BEYTÜŞŞEBAB	GÜÇLÜKONAK	İDİL	SİLOPİ	ULUDERE
KALELER	1	2	-	2	-	-	1
CAMİLER	-	1	-	1	-	3	-
ZAVİYELER	-	-	-	1	-	-	-
KİLİSELER	-	1	-	-	12	2	2
HANLAR	2	-	-	1		1	-
MEDRESELER	-	2	-	-	-	-	-
TARİHİ MEZARLIK VE TÜRBELER	1	4	-	1	-	-	-
KAMU BİNALARI	-	2	-		-	-	-
KASIRLAR VE EVLER	6	2	-		1	2	-
KÖPRÜLER	1	4	-	1		2	2
ÇEŞME VESU SARNIÇLARI	2	1	-	-		-	
DEĞİRMENLER	4	1	-	2		-	
KAPLICALAR	-	-	1	1		-	
TOPLAM	17	18	1	10	13	10	5

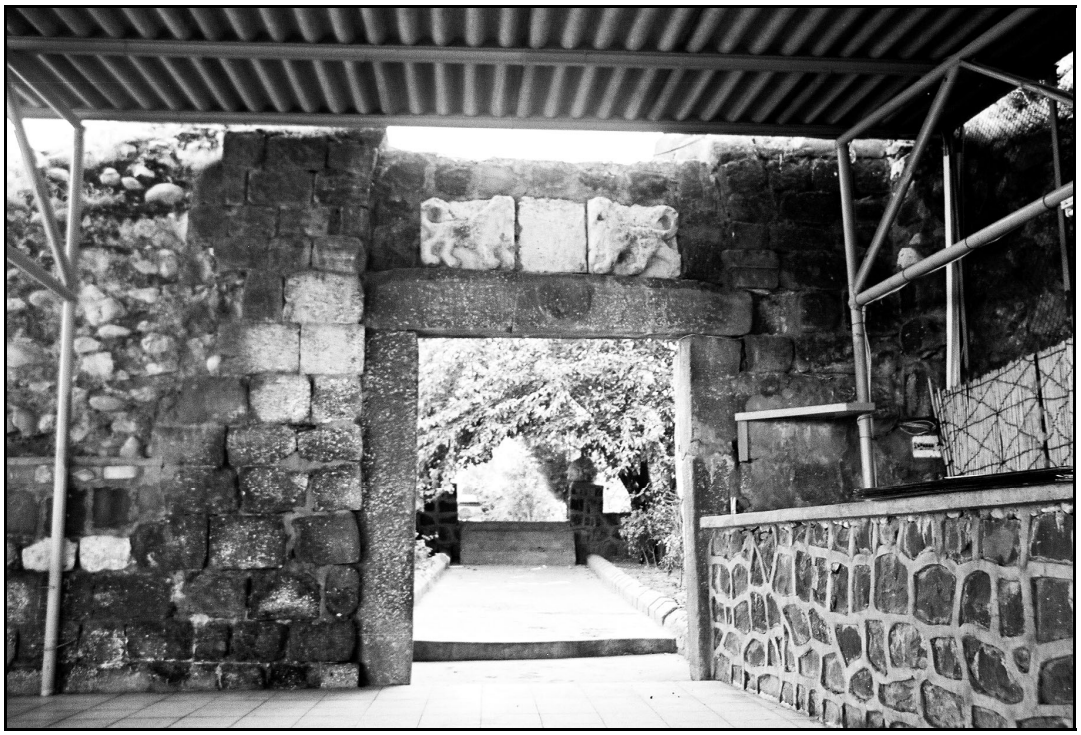
Tablo-1.Yapıların Merkezlere Göre Dağılımı

Resim-1.Cizre Dış Kale

Resim-2.Cizre iç kale

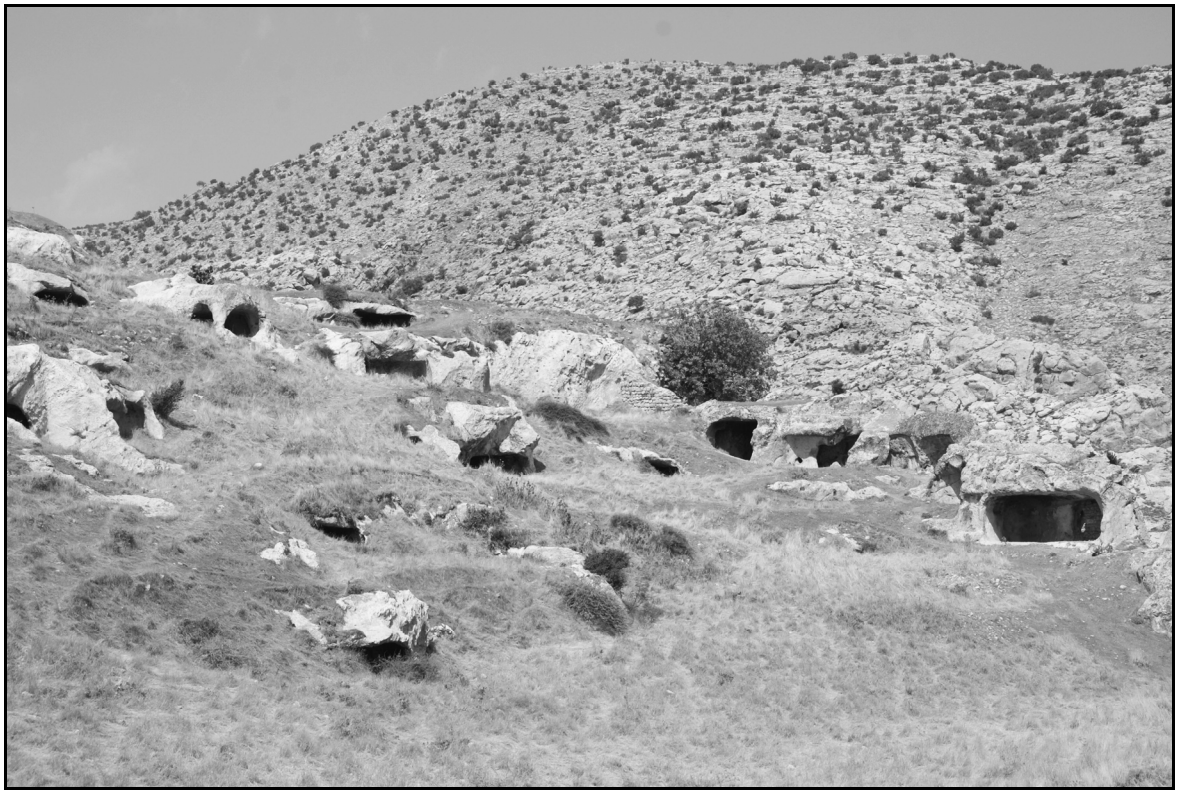
Resim-3.Cizre iç kale Aslanlı Kapı

Resim-4.Cizre iç kale Burcu Belek

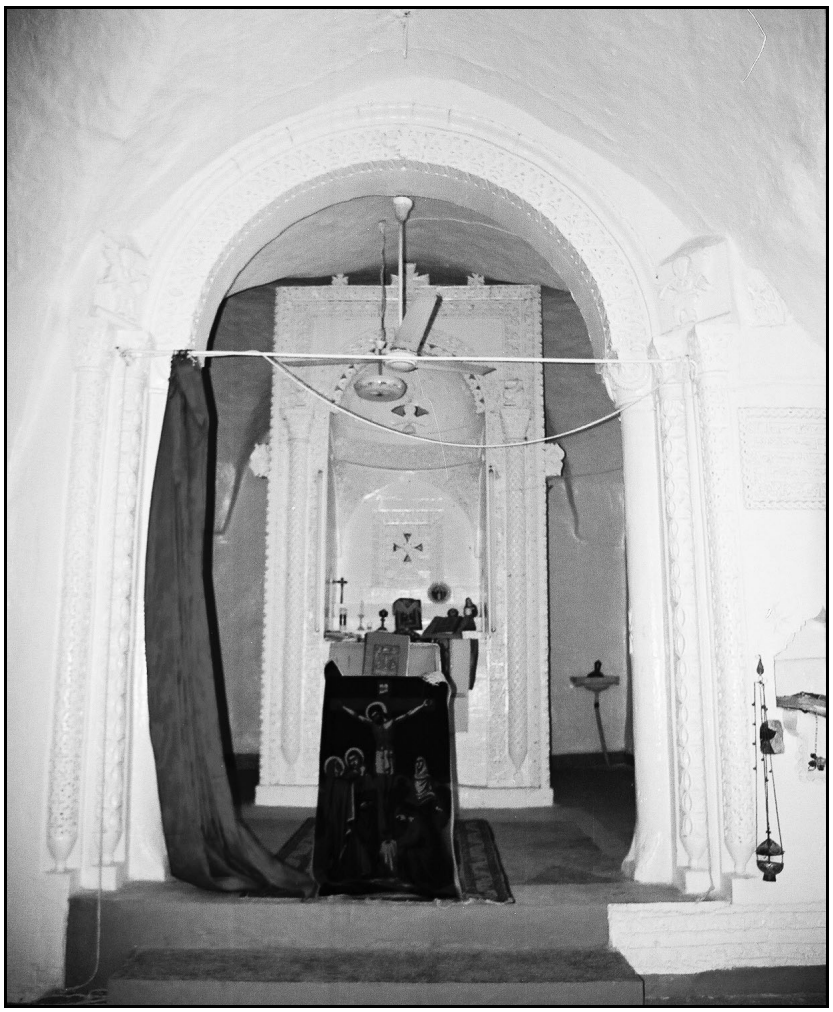
Resim-5. Finik Kalesi

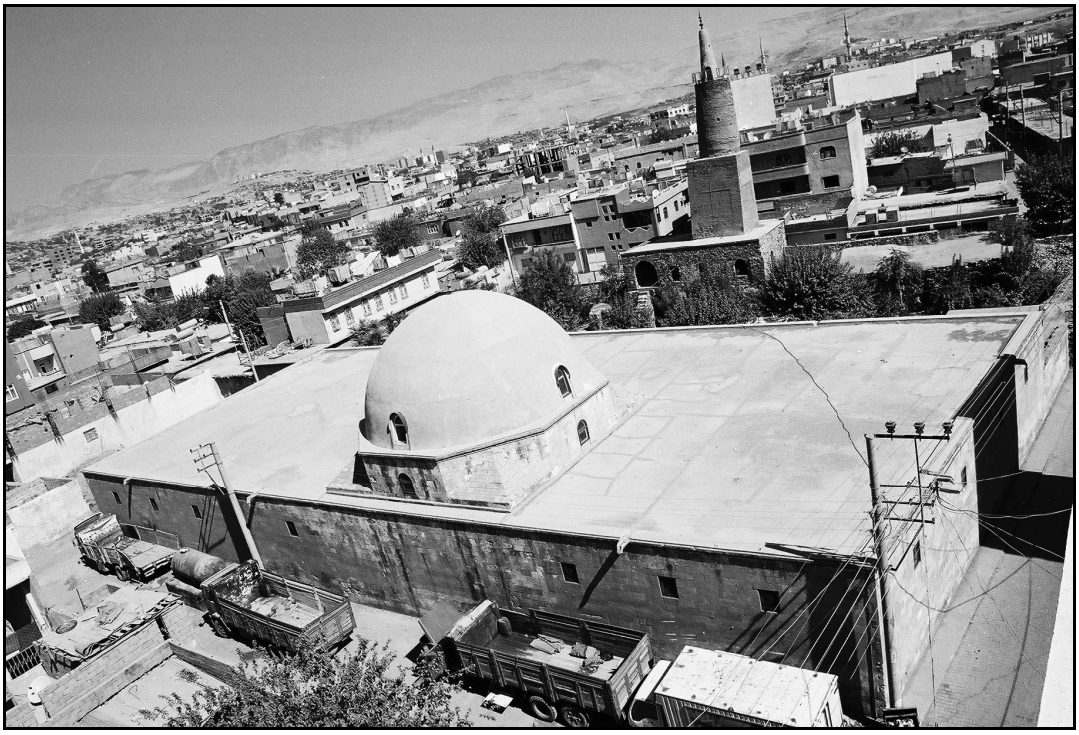
Resim-6. Finik Kalesi Kaya Yerleşmeleri

Resim-7. Finik Kalesi Kaya Yerleşmeleri

Resim-8. İdil Meryem Ana Kilisesi İç Mekan

Resim-9. Cizre Ulu Cami Genel

Resim-10. Cizre Ulu Cami Avlu

Resim-11. Cizre Ulu Cami Harim

5.Kaynakça

Aksu, Hüsamettin "Cezire İbn Ömer Köprüsü" ***Hz. Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu,*** İstanbul, 1999, s.155-164,

Bakırer, Ömür; *XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları*, Ankara, 1976.

Cahen, C; "XIII. Asır Ortalarında Cezire (İzzeddin B. Şeddada Göre)", (Çev: N. Çağatay), ***İlahiyat Fakültesi Dergisi,*** S. 2, Ankara, 1953, S. 93-106.

Çaycı, Ahmet; ***Anadolu Selçuklu Sanatı'nda Gezegen Ve Burç Tasvirleri,*** Ankara, 2002.

Çulpan, Cevdet; ***Türk Taş Köprüleri,*** Ankara, 1975.

Demir, Aydoğan; "Osmanlı Döneminden Bir Kesit: XVI. Yüzyıl Sonlarında Cizre", ***Hz. Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu,*** İstanbul, 1999, S.73-86.

Diyarbakır Salnameleri, C.II, İstanbul, 1999.

Ertekin, Zahir; ***Cizre'deki Mimari Eserler,*** (Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Van,2006

Ertuğrul, Özkan; "Cizre Köprüsü" **D.İ.A**., C. VIII, s.40.

Gandur, Muhammet Yusuf; ***Tarihu Ceziretu İbn Ömer,*** Beyrut, 1990.

Hartmann, M. " Cezire-i İbn Ömer" Mad., ***İslam Ansiklopedisi,*** C.III, s.153.

Heybet, Mümin; "6000 Yıllık Uygarlık Merkezi Nuh Peygamber Şehri; Cizre", ***Sanatsal Mozaik Dergisi,*** S. 30, İstanbul 1998, s.54-57.

İlter, Figen; ***Osmanlılara Kadar Anadolu Türk Köprüleri,*** Ankara, 1978.

İnci, Veysi; ***Cizre Mezar Taşları (18.-19. YY),*** (Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Van,2008

Özaydın, Abdülkerim; "Cizre", ***D.İ.A.,*** C. VIII, s.37-39.

Sevgen, Nazmi; ***Doğu Ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri,*** Ankara, 1982.

Şeşen, Ramazan; "Mervarilerden Eyyubiler Döneminin Sonuna Kadar Cizre", ***Hz. Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu,*** İstanbul, 1999, s.63-73.

Şırnak Kültür Envanteri, Ankara.2010

Top, Mehmet - Koç, Erkan – İslamoğlu, Hatice; **"**Hakkâri ve Şırnak İlleri ve İlçeleri

Yüzey Araştırması, 2004" ***253 Araştırma Sonuçları Toplantısı,*** 2. Cilt, Ankara, 2006, s.225-238

Top, Mehmet-Özkurt, Kemal; "Hakkâri ve Şırnak İlleri ve İlçeleri Yüzey Araştırması 2006" ***25. Araştırma Sonuçları Toplantısı,*** 3. Cilt, Ankara, 2008, s.469-488

Top,Mehmet; "Şırnak İli ve İlçelerinde Kültür Varlıkları -I" ***IX. Ortaçağ Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu,*** Erzurum, 2006, s.439-446

Tuncel, Metin; "Adını Kuruluş Yerinden Alan Şehir: Cizre", ***Hz. Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu,*** İstanbul 1999, s.53-63.

Tunç, Gülgin, ***Taş Köprülerimiz,*** İstanbul, 1979.

Tunçer, Orhan Cezmi;; "Cizre Ulu Camii ve Medresesi", ***Yıllık Araştırmalar Dergisi,*** **III,** Ankara.1981, s.95-136.

Tuncer, Orhan Cezmi; " Mardin-Cizre Kırmızı Medresesi" ***Vakıflar Dergisi,*** S.X, Ankara, 1982, 425-434

Uluçam, Abdüsselam; "Irak Selçukluları ve Atabegler Döneminden Kalan Tuğla Minareler", ***Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, I,*** Ankara, 1971, s.1-65.

Yaşın, ***Abdullah, Bütün Yönleriyle Cizre,*** Ankara, 1983.

Yetkin, Ş; "Anadolu Selçuklu Devrinden Bir Madeni Eser", ***Sanat Tarihi Yıllığı,*** VI, İstanbul. 1976, s. 207-214.

İDİL'DEKİ SÜRYANİ KİLİSELERİNDEN BİRKAÇ ÖRNEK

İrfan YILDIZ[*]

Erkan KOÇ[**]

Özet:

Anadolu'nun güneydoğusunda bulunan İdil, günümüzde Şırnak iline bağlı bir ilçedir. 1937 yılında ilçe statüsüne kavuşan İdil Mardin iline bağlanmıştır. 1990 yılında Şırnak'ın il olmasıyla birlikte İdil İlçesi'de Şırnak iline bağlanmıştır. Köklü bir geçmişe sahip olan ilçede birçok tarihi eser bulunmaktadır. İdil İlçesi'nde günümüze ulaşan tarihi eserler arasında Süryani kiliseleri ağırlıktadır. Süryaniler Hıristiyanlığı kabul etmeleriyle beraber yeni ibadet mekânı ihtiyacından dolayı bölgede pek çok kilise inşa etmişlerdir. Bu kiliselerden bir kısmını bu tebliğimiz kapsamında sunacağız. Bu kiliseler; **Sare Köyü Mor Melke Kilisesi, Öğündük Köyü Mor Yakup Kilisesi, Haberli Köyü'ndeki, Mor Dodo Kilisesi, Mor Eseyo Kilisesi**, **Mor Kavmi Kilisesi Mar Şalito Kilisesi, Mor Tuma Kilisesi ve Mor Barsavmo Manastır Kilisesi**'dir. Süryani kiliselerinin mimari özelliklerini gösteren bu yapılar, moloz taş malzemeden inşa edilmiş olup süsleme bakımından fakirdir.

Anahtar Kelimeler: Kilise, apsis, naos, nef, ikona.

Abstract:

Located in southeastern Anatolia, Idil is today a district of Sirnak province. In 1937 the gaining the status of the district, Idil was connected to Mardin province. In 1990, district of Idil was connected to Sirnak province after Şırnak became a province. There are many historical monuments in the district which has a long history. In the district of Idil, Syrian churches are dominant among the surviving historical monuments. Having adopted Christianity, Assyrians built many churches in the region due to the need of new worship space. We will provide some of these churches in the context of this paper. These churches; Mor Melke Church in the Village of Sare, Mor Jacob Church in the Village of Ogunduk, Mor Dodo Church, Mor Eseyo Church, Mor Kavmi Church, Mor Şalito Church, Mor Tuma Church, Mor Barsavmo Monastery Church in the Village of Haberli, and. These buildings show architectural features of the Syrian churches, built of broken stones and are poor in terms of decorative materials.

Keywords: Church, abscissa, the naos, nave, icon.

[*] Yrd. Doç. Dr., Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Öğretim Üyesi. irfanyildiz21@mynet.com

[**] Van Kültür Ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu, Sanat Tarihi Uzmanı, erkankoc65@yahoo.com

1. Giriş

İdil, Mardin iline bağlı bir ilçe iken 1990 yılında Şırnak'ın il olması ile birlikte Şırnak'a bağlanmıştır. Günümüzde Şırnak ilinin altı ilçesinden biridir. İlçe Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Dicle bölümünde yer almaktadır. Doğudan Cizre, batıdan Mardin ilinin Midyat İlçesi, güneyden Suriye ve Mardin ilinin Nusaybin ilçesi, kuzeyden ise Güçlükonak ilçesi ile sınırlanmaktadır (Çizim:1). 550 km² yüzölçümüne sahip olan ilçenin rakımı 950 m'dir.[1]

Kaynaklarda İdil ilçesinin tarihi ile ilgili yeterli bilgi mevcut değildir. İlçenin İ.Ö. 300 yıllarında kurulduğu ve ilk adının "Zarih"olduğu kaynaklardan anlaşılmaktadır. Zarih Arapça bir kelime olup ekici anlamına gelmektedir. Persler döneminde ilçeye "Hazak" adı verilmiştir. Hazak Farsça bir kelime olup mert, cesur anlamına gelmektedir.[2]

İlçenin tarihsel gelişimini incelediğimizde ilk kez Asurlular'ın buraya hâkim olduklarını görüyoruz. Daha sonra Persler, Partlar, Sasaniler, Romalılar ve Bizanslıların egemenliği görülmektedir.

Ortaçağ'da Süryanilerin yoğun olarak yaşadıkları Tur Abdin bölgesi içinde yer alan İdil önemli merkezlerden biri olmuştur. Erken İslam döneminde feth edilen ilçeye sırasıyla Emeviler, Abbasiler, Selçuklular, Eyyubiler ve Osmanlılar hâkim olmuşlardır. Cumhuriyet döneminde 1924 yılında Cizre'ye bağlı bir bucak olan Hazak, 1937 yılında ilçe statüsüne kavuşmuş ve İdil adını almıştır.

Özellikle Ortaçağda İdil merkez ve köylerinde birçok Süryani kilisesi inşa edilmiştir. Bu yapıların çoğu Süryanilerin yaşadığı Haberli (Sorino, Basabrin), Sarıköy (Sare) ve Öğündük (Midin) köylerinde bulunmaktadır. Bu tebliğ kapsamında bu kiliselerden bir kaçını sunacağız.

2. Yapı Tanıtımı

2.1. Mor[3] Melke Kilisesi

Yapı, İdil'in Sarıköy (Sare) Köyü'nde bulunmaktadır. Sarıköy Köyü İdil-Midyat karayolu üzerinde yola yaklaşık 1 km mesafededir.

Yapının üzerinde kitabesi olmadığından kilisenin kesin inşa tarihini vermek zorlaşmaktadır. Bölgedeki Hıristiyan yapılaşması ve eserin plan, mimari ve teknik özellikleri göz önüne alındığından VIII. yüzyılda inşa edildiği tahmin edilmektedir.

Kilise köyün güney tarafındaki yamaca kurulmuştur (Fotoğraf:2). Yapı, dıştan 8.75 X 15.46 m. ölçülerinde doğu- batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır.[4] Kilise, iki nefli naos ve mezbah bölümünden ibarettir.

Kuzeyden güneye eğimli arazide yer alan kiliseye batı tarafta yer alan yuvarlak kemerli bir kapıdan geçilmektedir. Kapıdan naos bölümüne girilir naos bölümü ortada iki bağımsız payeye, yanlarda duvarlara oturan üç kemerle iki bölüme ayrılmıştır (Fotoğraf:3). Naosun birinci bölümü 3.85 x 6.40 m. ölçülerinde, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır ve iki çapraz tonozla örtülüdür (Çizim:2). Bu bölümün kuzey ve batı duvarları kör sivri kemerlerle hareketlendirilmiştir. Batı duvarında üç mazgal pencere açılmıştır. Bu

---

1 Anonim, 1996 Yılında Şırnak, Ankara, 1996, s. 56-58.

2 Anonim, 1967 Yılı Mardin İl Yıllığı, Ankara, 1967, s. 23.

3 Süryanicedeki Mor, Türkçedeki Aziz sözcüğünün karşılığıdır. Aynı zamanda metropolitler için bir saygı unvanı olarak da kullanılır. Bkz., Hans Hollerweger, Canlı Kültür Mirası Turabdin, Linz, 1999, s. 19.

4 Top, Mehmet, Şırnak Kültür Envanteri, Ankara, 2009, s. 322; Top Mehmet-Özkurt Kemal, "Hakkari ve Şırnak İlleri ve İlçeleri Yüzey Araştırması 2006", 25. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 3. Cilt, Ankara, 2008, s.469-488.

pencerelerden biri daha yukarıda bulunmaktadır. Bu üçlü pencere baba, oğul ve kutsal ruhu simgelemektedir.

Naosun ikinci bölümü 4.45 x 7.45 m. ölçülerinde, kuzey-güney yönünde dikdörtgen planlıdır ve aynı yönde beşik tonozla örtülüdür. Bu bölümün kuzey ve güney duvarları iki kör kemerle hareketlendirilmiştir. Güney duvarı üç mazgal pencereyle dışarı açılmaktadır. Güneydoğu köşede vaftiz teknesi bulunmaktadır.

Doğu tarafta bulunan mezbah bölümü 2.80 x 6.81 m. ölçülerinde kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır ve aynı doğrultuda beşik tonozla örtülüdür. Naos bölümünden üç kemerli bir açıkla ayrılmaktadır (Fotoğraf:4). Mezbahın doğu, kuzey ve güney duvarlarında dikdörtgen formlu nişler açılmıştır. Doğu duvarı üç pencere ile dışarı açılmaktadır. Mezbah bölümünün ortasında kduşkudşin (mihrap) bulunmaktadır.

Yapının dış beden duvarları kaba yonu taş örgülüdür. Sağlam olan kilise günümüzde kullanılmaktadır.

2.2. Mor Yakup Kilisesi

İdil –Midyat karayolundan 1 km içerde olan Öğündük (Midin) Köyü, günümüzde İdil'in Süryani köylerinden biridir. Kilise köyün içerisinde bir manastır kompleksi olarak yapılmıştır (Fotoğraf:5). Ortadaki avlunun kuzeyinde kilise, batısında iki katlı dershane ile doğusunda katakomp yer almaktadır. Avluya güneyden anıtsal bir kapı ile girilmektedir.[5]

Bölgedeki manastırların inşası, eserin plan, mimari ve teknik özellikleri göz önüne alındığından V-VI. yüzyılda inşa edildiği tahmin edilmektedir.

Yapı, 1172 yılında Mor Kuryakos ve Ziyufyo adıyla tanınan Abul Faraj'ın oğlunun çabalarıyla onarılmıştır.[6]

Kilise, 21.84 x 26.24 m. ölçülerinde doğu batı yönünde dikdörtgen planlıdır. Parokial tipteki Süryani kilise planları grubundadır. Revak, narteks, naos, mezbah ve gnizo bölümlerinden oluşmaktadır (Çizim:3). Güneyde avluya açılan, kemerli ve üzeri çapraz tonoz örtülü üç gözlü revak yer almaktadır. Buradan iki kapı ile geçilen narteks 2.90 x 17.35 m. ölçülerinde doğu-batı yönünde dikdörtgen planlıdır. Üzeri doğu batı yönünde beşik tonozla örtülüdür. Narteksin güney duvarı yuvarlak kemer formlu altı girintiyle hareketlendirilmiştir. Batı duvarı bir pencereyle dışarı açılmaktadır. Doğu duvarında, doğudaki gnizo bölümüne açılan düz atkı taşlı, dikdörtgen formlu kapı bulunmaktadır (Fotoğraf:6). Kuzey duvarında asıl ibadet mekânı olan naosa geçişi sağlayan iki kapı bulunmaktadır. Kapılar dikdörtgen açıklıklı olup silmelerle çerçevelenmiştir.

Naos, 5.05 x 17.55 m. ölçülerinde dikdörtgen planlıdır. Üzeri beşik tonozla örtülüdür. Naosun güney duvarı yuvarlak kemer formlu beş nişle hareketlendirilmiştir. Batı duvarı üç mazgal pencereyle dışarı açılmaktadır. Kuzey duvarında, kuzeydeki bölüme açılan düz atkı taşlı kapı bulunmaktadır.

Naosun doğusunda mezbah yer almaktadır. Naos bölümü mezbaha yuvarlak kemerle açılmaktadır. Yuvarlak kemer iki yandan ikişer sütuna oturmaktadır. Kemer silmelerle hareketlendirilmiştir. Mezbah iki bölüm halinde düzenlenmiştir. Birincisi kuzey tarafta bulunan dikdörtgen planlı, beşik tonoz örtülü bölümdür. Bu bölümün doğu duvarında pencere, güneydoğu köşede bir niş açılmıştır. İkinci bölüme yuvarlak kemerle açılmaktadır. İkinci bölüm merkezi planlı, doğusunda yarım daire apsisi bulunan kısımdır. İçerisine kduşkudşin

---

5 Top, a.g.e., s. 326; Top-Özkurt, a.g.m., s.469-88.

6 Bet-Barşawmo, Mor İğnatiyos I. Afrem, Türkiye Mezopotamyası'ndan Tur Abdin Tarihi, (Çeviren: Vahap Kelat), Nsibin (Nusaybin), 1996, s.46.

yerleştirilmiş, kubbe ile örtülü mekân dört yöne kemerle açılmaktadır (Fotoğraf:7). Kduşkudşin üstten yuvarlak kemerle sonlanan dikdörtgen görünüşlü ve mukarnas kavsaralıdır. Kavsara beş dilimli kemerle kuşatılmıştır. Üzerinde çeşitli süslemeler mevcuttur. Geç dönemlerde yapıldığı anlaşılan kduşkudşindeki mukarnas kavsara uygulaması İslam sanatının etkisidir. Dilimli kemer ise güney sanatının özeliğidir.

Mezbahın güneyinde yer alan gnizo 4.10 x 8.30 m. ölçülerinde enine dikdörtgen planlıdır. Üzeri tuğladan beşik tonozlarla örtülüdür. Batı ve doğu duvarlarına karşılıklı üçer niş yerleştirilmiştir. Kuzeydeki nişlerin içine yerleştiren kapılardan biri naosa, diğeri ise nartekse açılmaktadır. Bu kapılar din adamlarının kullandığı kapılardır. Gnizonun güney duvarı iki mazgal pencereyle dışarı açılmaktadır.

Kilisenin kuzeyinde bir mekân daha bulunmaktadır. Burası 3.55 x 15.75 m. ölçülerinde dikdörtgen planlıdır ve doğu batı ekseninde beşik tonozla örtülüdür. Kuzey duvarları nişlerle hareketlendirilmiştir. Doğu duvarında dikdörtgen formlu bir niş ile pencere açılmıştır.

Kilisenin dış cephelerinden, batı cephe dikkat çekicidir. Cephede yer yer iki renkli taş malzeme kullanılmıştır. Naos kısmına denk gelen üst pencereler ayrıca burayı hareketlendirmektedir.

Yapıda çoğunlukla taş malzeme kullanılmıştır. Tuğlaya kemer ve üst örtüde yer verilmiştir. Kilise sağlam olup, ibadete açıktır.

2.3. Mor Dodo Kilisesi

Eser, Haberli Köyü'nde köyün kuzeybatısında, köye hâkim bir tepede bulunmaktadır. Parokial[7] plan şemasına sahip olan kilisenin kesin yapım tarihi bilinmemektedir. Parokial plan şeması Midyat Mor İzozoel (700), Midyat Mor Kuryakos (794)[8] ve Savur Mor Yuhanna (VIII. yy)[9] kiliselerinde uygulanmıştır. Bu benzerliklerden hareketle Mor Dodo Kilisesi'ni VIII. yy. tarihlendirebiliriz.

Yapıya 749 yılında ve 1100-1200 yıllarında eklemeler yapılmış, 1674 yılındaki depremden zarar gören yapı onarılmıştır.[10]

Kilise iç mekânda bulunan kitabeye göre 1936 yılında Patrik I. Efrem Kadmoyo döneminde onarılmıştır.

Yüksek duvarlı büyük bir avlunun kuzey doğusunda yer alan kilise, dıştan 11.43 x 22.78 m. ölçülerinde, doğu batı doğrultusunda dikdörtgen planlı ve iki bölümlüdür.[11] İçten beşik tonoz, dıştan düz damla örtülüdür. Avluya açılan iki kapıdan narteks bölümüne geçilmektedir (Fotoğraf:8). Narteks, 3.06 x 16.56 m. ölçülerinde doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır ve aynı yönde beşik tonozla örtülüdür (Çizim:4). Narteksin güney duvarı yuvarlak kemerli beş nişle hareketlendirilmiştir. Batı ve güney duvarları birer mazgal pencereyle dışarı

---

7 Parokial tip kiliseler, mahalle ve köy kiliselerinde rastlanan doğu – batı aksında uzanan ve doğu ucunda apsisi olan kiliselerdir. Geniş bilgi için bkz., Keser, Elif , Tur Abdin Süryani Ortodoks Dini Mimarisi, İstanbul, 2002, s. 9; Andrey Palmer göre ise parokial tip (bu tip plan, Pagnon Parokial diye adlandırılmıştır) (uzunlamasına nef), tipik bir mahalle kilisesi planıdır ve ekmek ve şarabın kutsanıp İsa'nın ızdırabı ve ölümünün anıldığı dini törene (Eucharist) göre düzenlenmiştir. Uzunlamasına bir nef dikkati apsisteki mezbaha yönlendirir. Mezbah, birkaç basamakla yükseltilmiştir ve önündeki perde, kutsal insanlarla cemaati sembolik olarak ayırır. Geniş bilgi için bakınız, Palmer, Andrey, Monk and Mason On The Tigrisfrontier: The Early History of Tur Abdin, Cambridge, 1990, s. 211; Keser, a.g.m., s. 279.

8 Keser, Elif , "Tur Abdin'deki Süryani Ortodoks Dini Mimarisi", Süryaniler ve Süryanilik III., İstanbul, 2005, s. 275-88; Keser, a.g.e., s. 70-72.

9 Yıldız, İrfan, Savur'daki Tarihi Eserler, İstanbul, 2010, s.83.

10 Bet-Barşawmo, a.g.e., s.44, 48.

11 Top, a.g.e., s.318-19.

açılmaktadır. Narteksten üç kapıyla naos bölümüne geçilmektedir. Bu üç kapıdan ortadaki erkekler, batıdaki kadınlar doğudaki ise din adamları içindir.

5.53 x 15.72 m. ölçülerinde olan naos doğu batı yönünde dikdörtgen planlı aynı yönde beşik tonozla örtülüdür. Naosun kuzey ve güney duvarlarına karşılıklı kemer dizisi yerleştirilmiştir. Batı duvarı üç mazgal pencereyle dışarı açılmaktadır. Üçlü pencere sistemi baba, oğul ve kutsal ruhu simgelemektedir.

Naosun doğusunda mezbah bölümü bulunmaktadır. Mezbah yuvarlak kemerle naosa açılmaktadır. Yuvarlak kemer dişçik süslemeleri ve silmelerle hareketlendirilmiştir (Fotoğraf:9). Mezbah 4.24 x 5.10 m. ölçülerinde kuzey-güney doğrultusunda kareye yakın dikdörtgen planlıdır ve doğu-batı yönünde beşik tonozla örtülüdür. Kuzey-güney ve doğu duvarında dikdörtgen formlu nişler açılmıştır.

Mezbahın içerisinde kduşkudşin[12] (mihrap) yer almaktadır. Burası yapının en süslü bölümüdür. Dikdörtgen görünüşlü kduşkudşinin niş kısmı yarım daire planlı olup yarım kubbe ile örtülüdür. Niş ters U şeklinde bir bordürle sınırlandırılmıştır. Bordür asma yaprakları ve üzüm salkımlarıyla bezenmiştir. Süryanilerde şarap Hz. İsa'nın kanını temsil ettiğinden kutsaldır ve ayinlerde kullanılmaktadır. Bu nedenle Süryani kiliselerinin süslemelerinde şarabın ham maddesi olan üzüm salkımı süslemesi çokça kullanılmıştır. Nişi örten yarım kubbe gökyüzünü simgelemektedir. Yarım kubbenin içi yıldız süslemeleri ile bezenmiştir. Yıldızlar gökyüzündeki yıldızları sembolize etmektedir. Yıldızların arasında bulunan güvercin motifi ise kutsal ruhu simgelemektedir. Nişin iki yanında birer sütunçeye yer verilmiştir. Sütunçelerin gövdesi düğüm motifleriyle başlıklar ise bitkisel karakterli motiflerle bezenmiştir. Sütunçelerin başlıkları üzerine resm edilen güvercinler kutsal ruhu sembolize etmektedir. Alınlık kısmında haç motiflerine yer verilmiştir. Kduşkudşin en dıştan ters "S" ve bitkisel süslemelerden oluşan bir bordürle çerçevelenmiştir (Fotoğraf:10).

Mezbahın güney duvarında açılan yuvarlak kemerli bir açıklıktan Gnizo bölümüne geçilmektedir. Gnizo 3.00 x 3.80 m. ölçülerinde doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır ve aynı yönden beşik tonozla örtülüdür. Doğu duvarı mazgal pencereyle dışarı, güney duvarı ise yuvarlak kemerle nartekse açılmaktadır. Gnizo bölümünün ortasında sunak masası bulunmaktadır.

Yapı tamamen moloz taş malzemeden inşa edilmiş olup sağlamdır ve ibadete açıktır.

2.4. Mor Eseyo Kilisesi

Haberli Köyü'nde bulunan eser, Mor Dodo Kilisesi'ne bitişik olup, kilisenin güney tarafında yer almaktadır. Önündeki avluya bir kapıyla açılmaktadır. Kaynaklarda Mor Dodo Kilisesi'ne 749 yılında eklemeler yapıldığı yazılıdır.[13] Yanındaki Mor Dodo Kilisesi zamanla cemaatin ihtiyacını karşılayamayınca bu kilisenin inşa edildiği anlaşılmaktadır. Yapı muhtemelen 749 yılında inşa edilmiştir. 1167 tarihinde kilisenin etrafı duvarlarla çevrilmiştir.[14]

Kilise dıştan 7.59 x 24. 04 m. ölçülerinde doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. İçten beşik tonoz, dıştan düz damla örtülüdür. Yapı naos bölümü ile gerisindeki mezbah bölümünden ibarettir (Çizim:4).

Kilisenin batı cephesinde kuzeybatı tarafta düz atkı taşlı, dikdörtgen formu giriş kapısı yer almaktadır. Kapının güneyinde yarım daire planlı, yuvarlak kemerli apsis bulunmaktadır (Fotoğraf:11). Apsisin yuvarlak kemeri içten dışa doğru kademelenme yapan silmelerle

[12] Kduşkudşin kutsalların kutsalı anlamına gelmektedir.
[13] Bet-Barşawmo, a.g.e., s.48.
[14] Bet-Barşawmo, a.g.e., s.44.

hareketlendirilmiştir. Yuvarlak kemer iki yanda birer sütuna oturmaktadır. Sütunların başlık kısmı süslemelidir. Apsisin doğu duvarına bir haç motifi işlenmiştir. Kuzey duvarında dikdörtgen formlu bir niş mevcuttur. Bu apsis yaz mevsiminde ayinin yapıldığı yer olarak kullanılmaktadır. Yine cenaze törenleri bu apsiste yapılmaktadır. Apsisin güneyinde yuvarlak kemerli büyük bir niş vardır.

Kuzeybatı taraftaki giriş kapısından giriş holüne geçilmektedir. Giriş holü 1.50 x 1.70 m. ölçülerinde doğu-batı doğrultusunda kareye yakın dikdörtgen planlıdır ve beşik tonozla örtülüdür.

Giriş holünden naosa geçilmektedir. Naos 5.49 x 11.74 m. ölçülerinde olup doğu-batı yönünde dikdörtgen planlıdır ve aynı yönde beşik tonozla örtülüdür (Fotoğraf:12). Naosun doğu duvarında bulunan kapıdan mezbah bölümüne girilmektedir. Mezbah bölümü 4.90 x 6.15 m. ölçülerinde doğu-batı yönünde dikdörtgen planlıdır ve beşik tonozla örtülüdür. Mezbahın kuzey ve güney duvarları yuvarlak kemerli üçer nişle hareketlendirilmiştir. Mezbahın doğusundaki apsis yuvarlak kemerli olup yarım daire planlıdır ve yarım kubbe ile örtülüdür (Fotoğraf:13). Kuzeydoğu köşede dikdörtgen planlı Gnizo odası bulunmaktadır. Gnizo bölümü yuvarlak kemerle mezbaha açılmaktadır ve çapraz tonozla örtülüdür.

Moloz taş malzemeden inşa edilen yapı günümüzde metruktur.

2.5. Mor Kavmi Kilisesi

Yapı Haberli Köyü'nde köyün üst kısmında bulunmaktadır. Kilise, plan, mimari özellikleri ve inşa tekniği bakımında IV. – V. yüzyıl yapılarının özelliklerini göstermektedir. Eserin IV. – V. yüzyılda inşa edildiği tahmin edilmektedir.

Kilise, dıştan 8.60 x 9.96 m. ölçülerinde doğu-batı doğrultusunda kareye yakın dikdörtgen planlıdır. İç mekân iki bölümlü olup, girişte naos bölümü ile bunun doğusundaki mezbahtan oluşmaktadır. İçten beşik tonoz, dıştan kırma çatıyla örtülüdür (Fotoğraf:14).

Kilisenin batı tarafında bir avlu bulunmaktadır. Avluya açılan batı cephenin ortasındaki düz atkı taşlı bir kapıdan kiliseye girilmektedir. Giriş kapısından naosa geçilmektedir. Naos, 4.04 x 6.70 m. ölçülerinde, kuzey-güney doğrultusunda enine dikdörtgen planlıdır ve aynı yönde beşik tonozla örtülüdür (Çizim:5). Naosun batı duvarı iki kör sivri kemerle hareketlendirilmiştir. Kuzey ve güney duvarlarında mazgal pencere açılmıştır (Fotoğraf:15). Naosun doğu duvarı, düz lentolu üç kapıyla mezbaha açılmaktadır. Kapılar arasında dikdörtgen formlu birer niş bulunmaktadır.

Mezbah bölümü, enine dikdörtgen planlı olup 2.05 x 6.60 m. ölçülerindedir ve üzeri kuzey-güney doğrultusunda beşik tonozla örtülüdür. Mezbahın doğu ve kuzey duvarında dikdörtgen formlu nişler bulunmaktadır. Güney ve doğu duvarları birer mazgal pencereyle dışarı açılmaktadır.

Kilisenin sıvalı olan duvarlarına kırmızı ağırlıklı kök boya ile çizikleme figür ve süslemeler yapılmıştır. Moloz taş malzemeden inşa edilen eser, günümüzde metruktur.

2.6. Mor Tuma Kilisesi

Haberli Köyü'ndedir. İnşa tarihi hakkında kaynaklarda bilgi bulunmayan yapı planı itibariyle Haberli Köyü'ndeki Mor Dodo Kilisesiyle (VIII. yy) benzerlik göstermektedir. Kilisenin VIII. yüzyılda inşa edildiği tahmin edilmektedir. Kilise 1167 tarihinde onarılmıştır.[15]

[15] Bet-Barşawmo, a.g.e., s.44.

Yapı, dıştan 5.70 x 11.00 m. ölçülerinde ve doğu batı yönünde dikdörtgen planlıdır. İç mekân tek nefli naos ile bunun doğusundaki mezbah (sunak) bölümünden oluşmaktadır. İçten beşik tonoz, dıştan kırma çatıyla örtülüdür (Fotoğraf:16). Naosla mezbah bir bütün olup yukarıya kadar çıkmayan ince bir duvarla ayrılmıştır.[16]

Kilisenin güney tarafına bir avlu yapılmıştır. Avluya açılan dışa taşıntılı sivri kemerli bir girinti içindeki kapıdan kiliseye girilmektedir. Naos, doğu batı yönünde dikdörtgen planlı ve 3.35 x 7.80 m. ölçülerindedir. Üzeri aynı yönde beşik tonozla örtülüdür (Çizim:6). Naosun güney duvarına eşit ölçülerde üç adet kemerli girinti açılmıştır (Fotoğraf:17). Batı duvarında altta dikdörtgen formlu üç niş, üstte mazgal pencere bulunmaktadır. Kuzey duvarında kuzeydoğu köşede, kuzeydeki depoya açılan kapı mevcuttur.

Mezbah bölümüne ince perde duvarın ortasına açılmış kapıdan girilmektedir. Mezbah 1.96 x 3.15 m. ölçülerinde yapılmış olup enine dikdörtgen planlıdır. Üzeri doğu-batı doğrultusunda uzanan beşik tonozla örtülüdür. Kuzey, güney ve doğu duvarlarına muhtelif nişler ve güneydoğu köşesine pencere açılmıştır. Ortasında taştan bir sunak masası bulunmaktadır. İbadete açık olan yapıda tümüyle moloz taş malzeme kullanılmıştır.

2.7. Mor Şalito Kilisesi

Haberli Köyü'nde bulunan kilise, güneydoğuya doğru eğimli olan bir araziye inşa edilmiştir. Kilise, plan, mimari özellikleri ve inşa tekniği bakımında VIII.. yüzyıl yapılarının özelliklerini göstermektedir. Eserin VIII. yüzyılda inşa edildiği tahmin edilmektedir. 1167 yılında kilisenin etrafı duvarla çevrilmiştir.[17]

Kduşkudşin, üzerindeki kitabeye göre 1915 tarihinde yapılmıştır. Kitabede şu bilgiler yazılıdır: bu kutsalların kutsalı, Patrik Mor İğnatiyus ve Episkopos Mor İvvenis döneminde yapılmıştır. Bu müminin gayretiyle 1915 yılında usta Şabo bin Brahim Melek İsa için dua edin.[18]

Yapı, dıştan 6.15 x 15. 55 m. ölçülerinde doğu-batı yönünde dikdörtgen planlı ve tek neflidir (Çizim:7). Doğu tarafta mezbah, batı tarafta ise naos bulunmaktadır. Üzeri doğu-batı yönünde beşik tonozla örtülüdür.

Kilisenin güneyinde taş duvarla çevrelenmiş olan avlu bulunmaktadır. Avlunun güneyinde bulunan kiliseye kuzey batı köşede bulunan ve dışa taşıntı yapan eyvan şeklindeki kapıdan girilmektedir. Kapı taşıntısı aynı zamanda dama çıkışı sağlayan merdiven olarak da kullanılmıştır (Fotoğraf:18).

Giriş kapısından geçilen naos doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı ve 4.40 x 8.90 m. ölçülerindedir. Üzeri aynı yönde beşik tonozla örtülüdür. Batı duvarı bir mazgal pencereyle dışarı açılmaktadır. Kuzey ve güney duvarlarında birer niş bulunmaktadır. Naosun doğu taraftan yuvarlak kemerli açıklıkla mezbaha açılmaktadır.

Mezbah bölümü, naostan birkaç basamak yüksekte yapılmıştır. 4.10 x 4.40 m. ölçülerinde kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Üzeri doğu-batı doğrultusunda beşik tonozla örtülüdür (Fotoğraf:19). Mezbahın kuzey ve güney duvarlarında dikdörtgen formlu birer niş açılmıştır. Mezbahın ortasında kduşkudşin (mihrap) bulunmaktadır. Kesme taş malzemeden yapılan kduşkudşin dikdörtgen görünüşlüdür. Batı yüzeyi cepheyi oluşturmaktadır. Dıştan iki bordürle sınırlandırılmış yüzeyin ortasına yarım daire planlı bir niş yerleştirilmiştir. Nişin alt ortasındaki yüzeyde sekiz satırlık Süryanice bir kitabe bulunmaktadır.

Moloz taş malzemeden inşa edilen yapı günümüzde sağlamdır ve ibadete açıktır.

---

[16] Top, a.g.e., s. 326; Top-Özkurt, a.g.m., s.469-88.
[17] Bet-Barşawmo, a.g.e., s.44.
[18] Süryanice kitabeyi okuyan Gabriyel Akyüz'e teşekkür ederim.

2. 8. Mor Barsavmo Manastır Kilisesi

Manastır, Haberli Köyü'nde, köyün güney doğusunda meskûn mahal dışında yer almaktadır. Badem ağaçları arasında yüksek bir yere kurulmuştur. Köyden patika bir yol ile gidilmektedir.[19] Bölgedeki manastırların inşa tarihi göz önüne alındığında bu manastırın da VI.- VII. yüzyılda inşa edildiğini söyleyebiliriz.

Kuzeybatı köşeden bir kapı ile avluya girilmektedir. Dıştan taş duvar ile çevrelenmiş avlu içerisinde kilise, anıt mezar, çan kulesi, manastır odaları ve su kuyusu bulunmaktadır (Fotoğraf:20).

Avlunun doğusundaki kilise, dıştan 6.63 x 17.70 m. ölçülerinde olup dikdörtgen bir alana oturmaktadır. Yapı, iki bölümlü naos ile doğusundaki mezbah bölümünden oluşmaktadır. Üzerleri içten doğu batı doğrultusunda beşik tonozla, dıştan düz damla örtülüdür. Kuzeybatı köşede açılan kapıdan naosun birinci bölümüne geçilmektedir. Bu bölüm 4.20 x 5.45 m. ebatlarında doğu-batı yönünde dikdörtgen planlıdır ve beşik tonozla örtülüdür (Çizim:8). Batı duvarında dikdörtgen formlu bir niş ile iki pencere, güney duvarında dikdörtgen formu niş bulunmaktadır. Doğu duvarı yuvarlak kemerli bir açıklıkla ikinci bölüme açılmaktadır. Kemerin üst kısmında sivri kemer açıklıklı üç pencere açılmıştır (Fotoğraf:21).

Güney cepheden yer alan bir kapıdan ikinci bölüme geçilmektedir. Bu bölüm doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı olup aynı önde beşik tonozla örtülüdür. Kuzey duvarında yarım daire planlı niş, güney duvarında mazgal pencere açılmıştır. Doğu duvarının ortasında mezbaha açılan düz atkı taşlı, dikdörtgen formlu kapı ile kapının iki yanında yine mezbah bölümüne açılan yuvarlak kemerli birer açıklık mevcuttur.

Naosun doğusunda bulunan mezbah bölümü bir basamakla yükseltilmiş ve araya örülen duvarla naos bölümünden ayrılmıştır. Mezbah bölümü kareye yakın dikdörtgen planlı olup üzeri doğu-batı yönünde beşik tonozla örtülüdür. Bu bölümün doğu ve güney duvarlarında birer pencere, kuzey duvarında ise bir kapı açılmıştır. Ortada sunak masası bulunmaktadır. Moloz taş malzemeden inşa edilen yapı, günümüzde metruktur.

3. Değerlendirme ve Sonuç

Süryani kiliseleri, genellikle içinde hatırası bulunan bir Azizin adıyla anılmaktadır. Tebliğimizdeki kiliselerin tamamında bu uygulama görülmektedir.

İdil'in köylerindeki kiliseler, yalnızca ibadet mekânında oluşan yapılar değillerdir. Bunlar, avlu etrafında toplanan çeşitli işlevlere hizmet eden mekânların oluşturduğu yapı gruplarıdır. Bu yapı gruplarını, misafir odaları, dershane, medrese, papaz veya kiliseden sorumlu kişi ve ailesinin evi gibi mekânlar oluşturur. Papaz ve ailesi kilisenin bakımından ve korunmasından sorumlu olan kişilerdir. İncelediğimiz kiliselerden, Mor Barsavmo Manastır Kilisesi'nde, Mor Dodo Kilisesi'nde, Mor Estoyo Kilisesi'nde ve Mor Yakup Kilisesi'nde bu özellikler görülmektedir.

Ele aldığımız kiliselerde en çok görülen plan şeması parokial plan şemasıdır. Parokial plan şeması, tipik bir köy kilisesi planıdır. Ekmek ve şarabın kutsanıp İsa'nın ızdırabı ve ölümünün anıldığı dini törene göre düzenlenmiştir. Uzunlamasına bir nef dikkati apsisteki mezbaha yönlendirir. Mezbah, birkaç basamakla yükseltilmiştir ve önündeki perde, kutsal insanlarla cemaati sembolik olarak ayırır. Haberli'deki Mor Dodo, Mor Eseyo, Mor Tuma, Mor Barsavmo Manastır kilisesi ile Öğündük'teki Mor Yakup Kilisesi parokial plan şemasına sahiptir. Benzer plan şeması, Midyat Mor İzozoel, Midyat Mor Kuryakos, Savur Mor Yuhanna kiliselerinde de görülmektedir.

---

[19] Top, a.g.e., s. 316.

Haberli Köyü'deki Mor Dodo ile Öğündük Köyü'ndeki Mor Yakup kiliseleri sahip oldukları mezbah, naos, narteks ve gnizo bölümleri bakımından benzerlik göstermektedir.

Mor Yakup Kilisesi gnizo bölümünü örten tuğladan yapılan çapraz tonoz örtüsüyle, Midyat Mor Yakup Manastırı (M.S. 420) narteks örtüsü, Midyat Mor Gabriel Anastasya Kilisesi (V. yy) tonozu, Savur Mor Yuhanna Kilisesi (VIII. yy) gnizo bölümü tonozu ve Mardin Deyrul Zafaran Meryem Ana Kilisesi (V. yy) sunak tonozuyla benzerdir.

Sıcak bölgelerdeki kiliselerde yaygın bir şekilde görülen revak uygulaması, çalıştığımız kiliselerde sadece Mor Yakup Kilisesi'nde görülmektedir.

Parokial tip kiliselerin batı duvarında üçlü veya dörtlü pencere düzeni gelenek haline gelmiştir. Üçlü pencere, baba, oğul, kutsal ruhun sembolik ifadesidir. Bu pencere uygulaması incelediğimiz bütün kiliselerde görülmektedir.

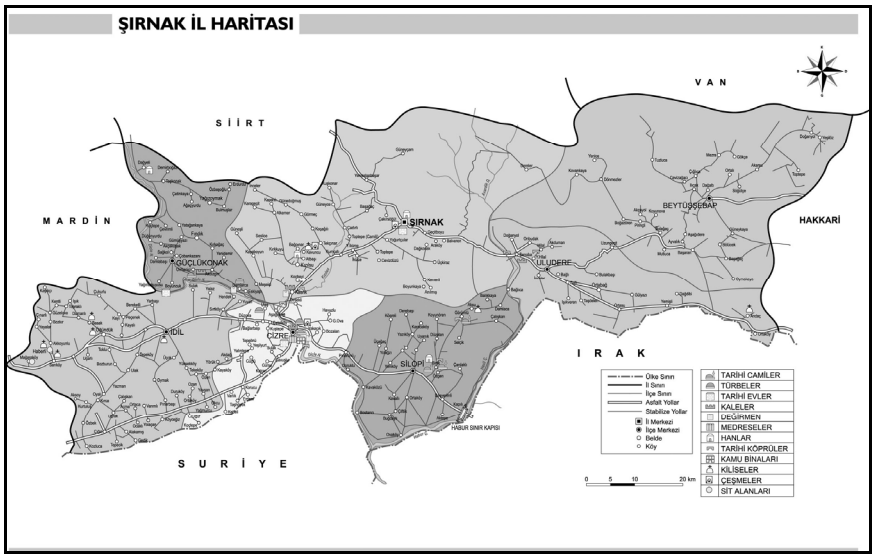
Yapıların cephelerinde, içeriye dönük, kapalı bir karakter hâkimdir. Bölgedeki karışıklıklar ve kiliselerdeki değerli eşyaların çalınma endişesi bu yapıların koruma amaçlı inşa edilmelerine yol açmış olabilir.

Süryani kiliselerin giriş kapıları genelde güney cephesinde açılır ve bu cephede iki veya üç kapı bulunmaktadır. Bu kapılardan biri erkekler, diğeri kadınlar için açılmış kapılardır. Mezbaha veya gnizoya açılan üçüncü kapı ise papazlar ve rahipler için açılmıştır. Mor Barsavmo Manastır Kilisesi ile Mor Dodo ve Mor Yakup kiliselerinde bu uygulama görülmektedir.

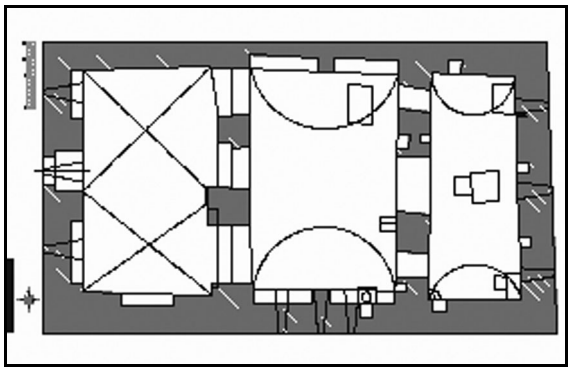
İdil'deki kiliseler moloz taş malzemeden inşa edilmiş olup sade yapılardır. Süslemeye çok az yer verilmiştir. Süslemeler, bitkisel, geometrik ve figür kaynaklı olup apsis kemerlerinde, kduşkudşinlerde toplanmıştır. En çok kullanılan motifler, üzüm salkımı ve asma yaprakları, düğüm, yıldız, haç ve güvercin motifleridir.

Süryani kiliselerini süsleyen ikonalar, diğer Ortodoks kiliseleri gibi doğrudan duvarın üstüne değil, kâğıt veya bez üzerine resm edilmiştir.

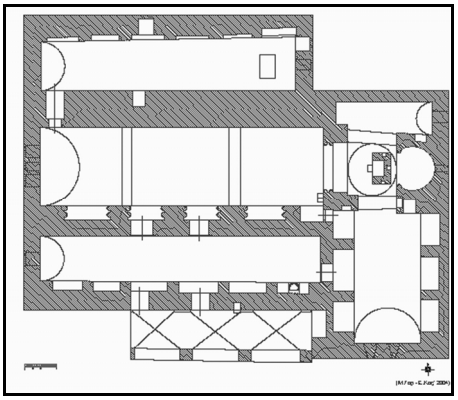
İnşa edildikleri dönemin sosyo-ekonomik, inanç ve kültür yapısı hakkında bilgi veren bu tarihi kiliselere sahip çıkıp onları gelecek nesillere bırakmak temel görevlerimizden biri olmalıdır.

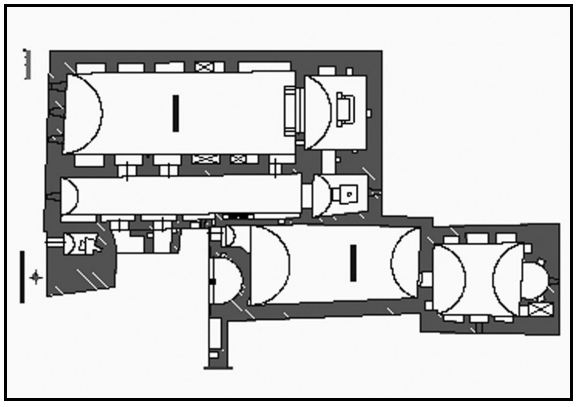
Çizim-1. Şırnak Haritası

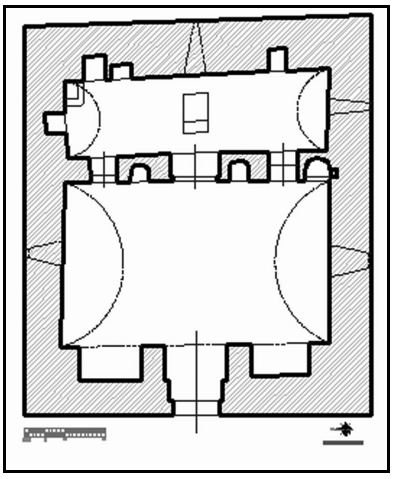
Çizim-2. Mor Melke Kilisesi

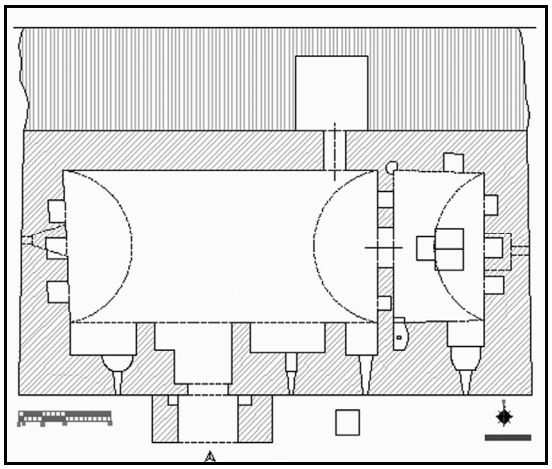
Çizim-3. Mor Yakup Kilisesi

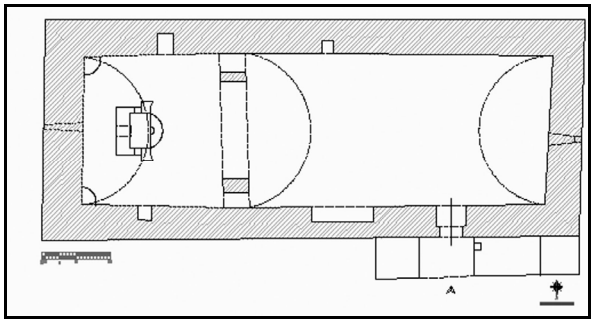
Çizim-4. Mor Dodo ve Mor Eseyo Kiliseleri

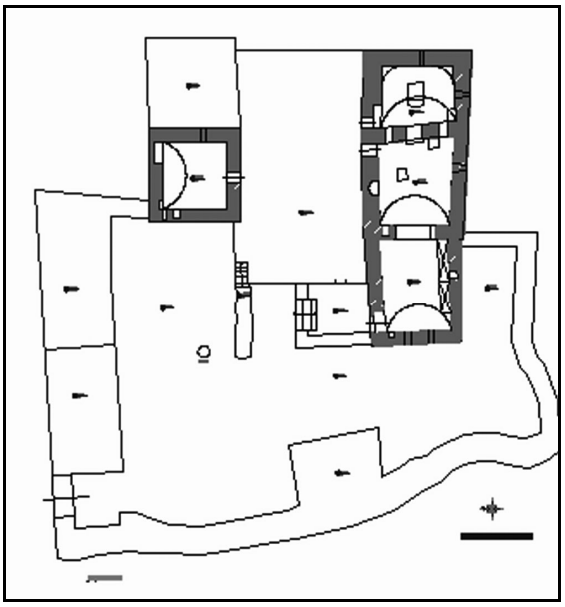
Çizim-5. Mor Kavmi Kilisesi

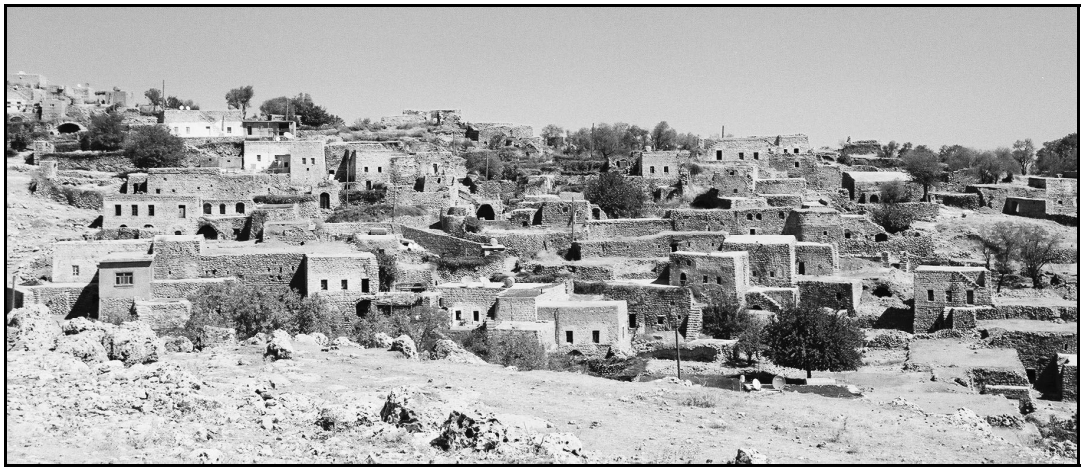
Çizim-6. Mor Tuma Kilisesi

Çizim-7. Mor Şalito Kilisesi

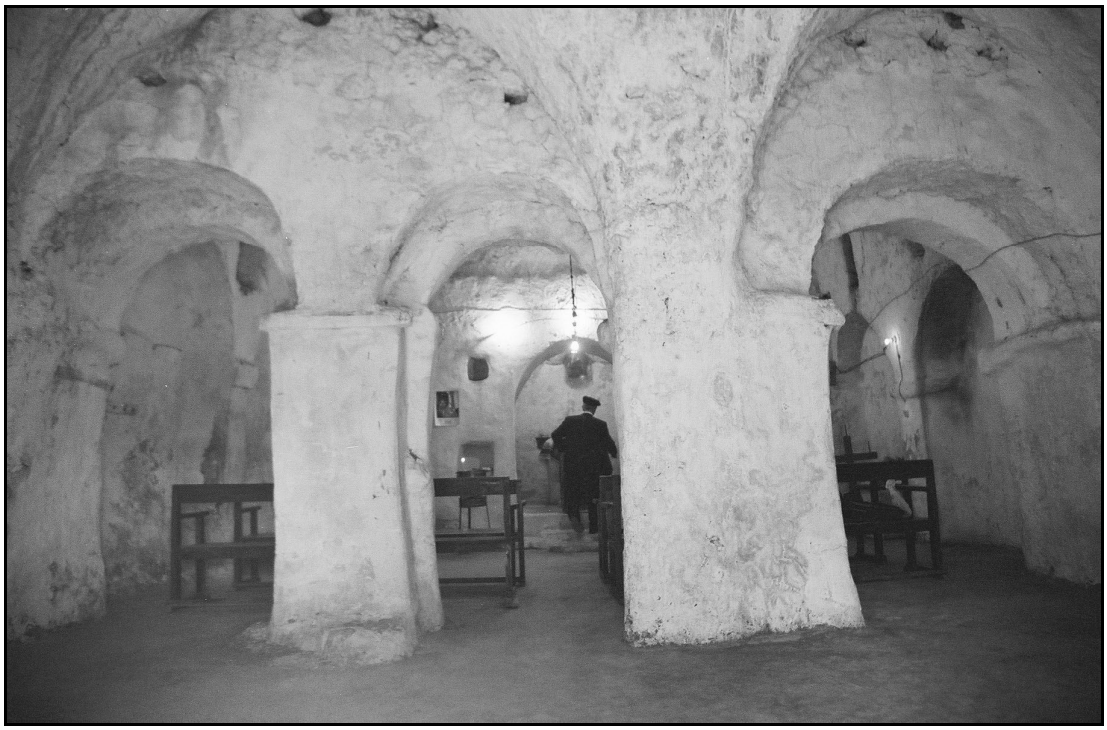
Çizim-8. Mor Barsavmo Kilisesi

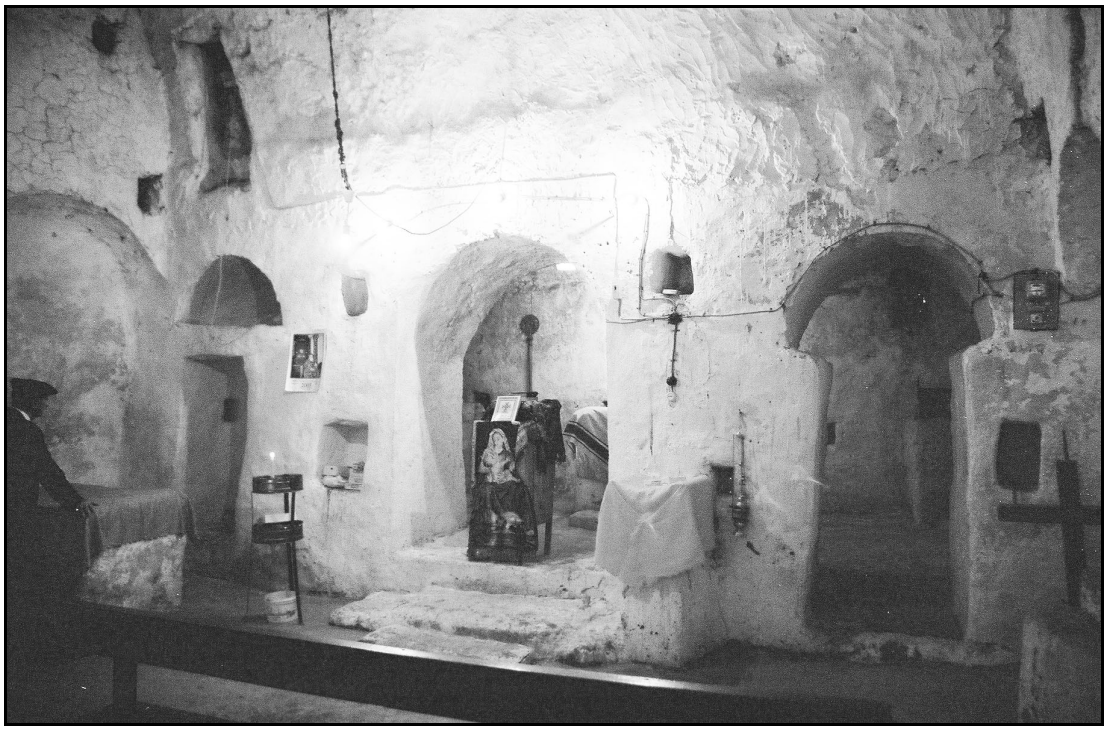
Fotoğraf-1. Haberli Köyü'nün Genel Görünüşü.

Fotoğraf-2. Mor Melke Kilisesi'nin Genel Görünüşü

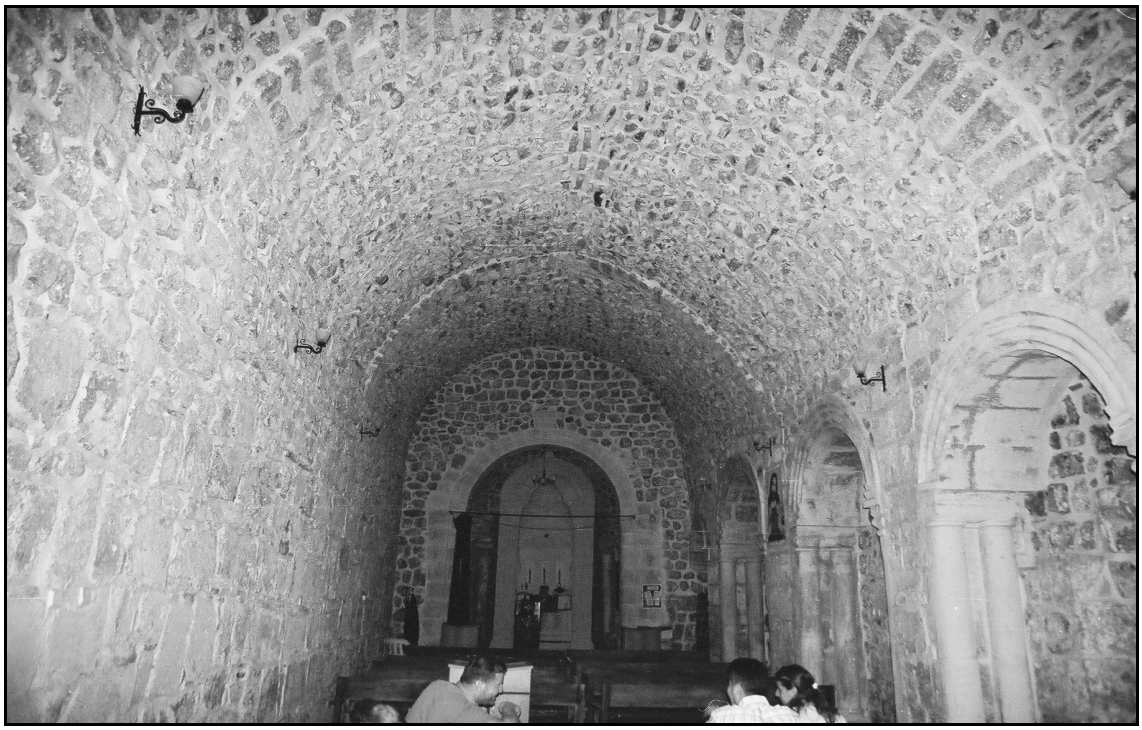
Fotoğraf-3. Mor Melke Kilisesi'nin İç Mekanı

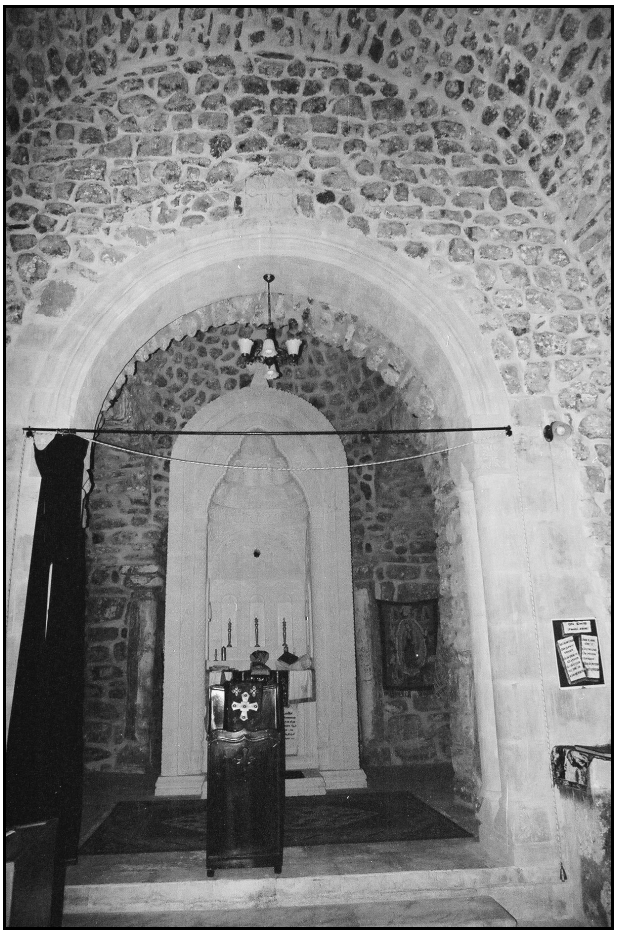
Fotoğraf-4. Mor Melke Kilisesi'nin Mezbah Bölümü

Fotoğraf-5. Mor Yakup Kilisesi'nin Genel Görünüşü

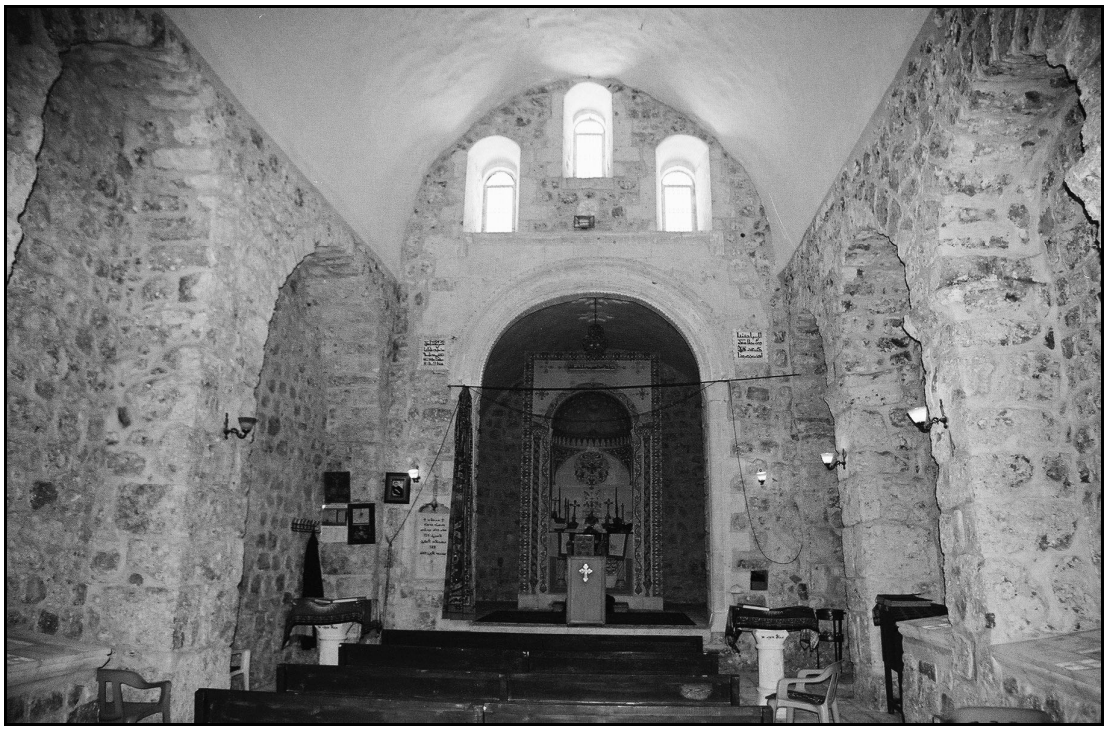
Fotoğraf-6. Mor Yakup Kilisesi'nin Naos Bölümü.

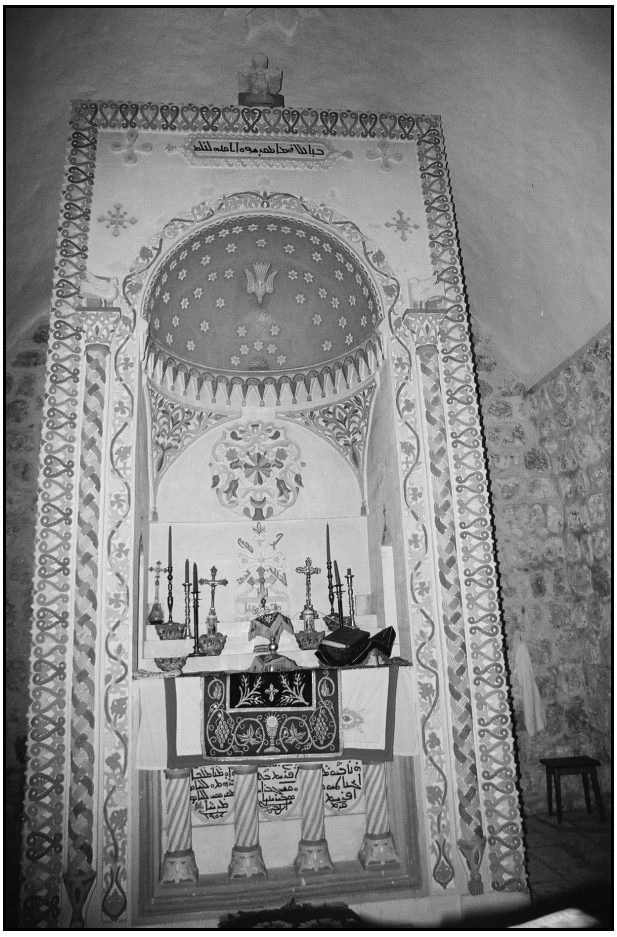
Fotoğraf-7. Mor Yakup Kilisesi'nin Mezbah Bölümü ve Kduşkudşini

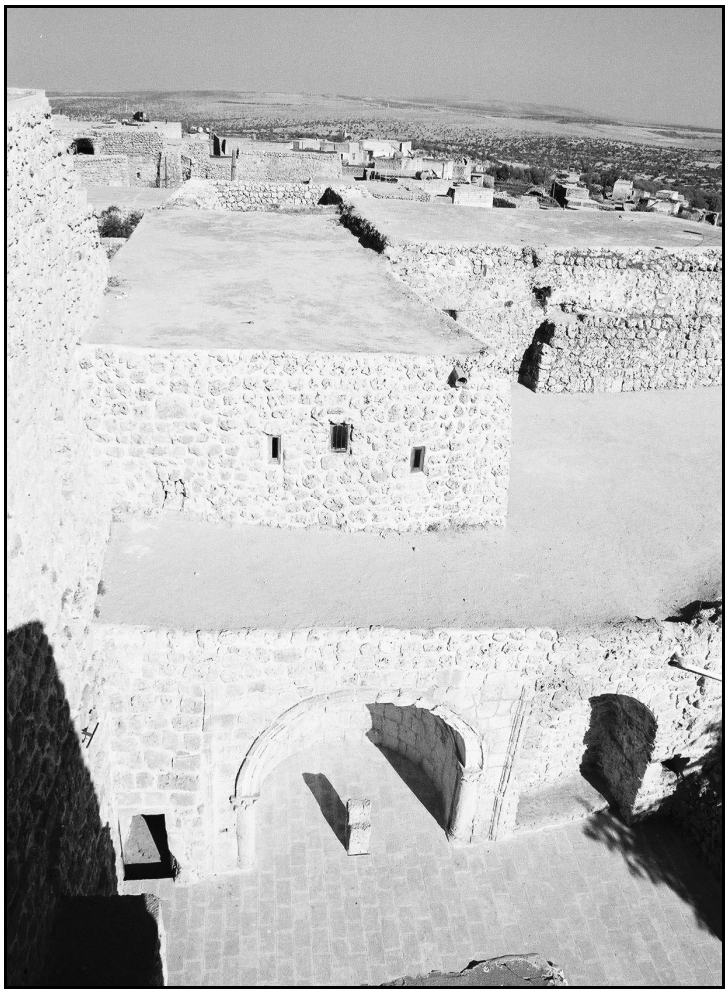
Fotoğraf-8. Mor Dodo Kilisesi'nin Genel Görünüşü

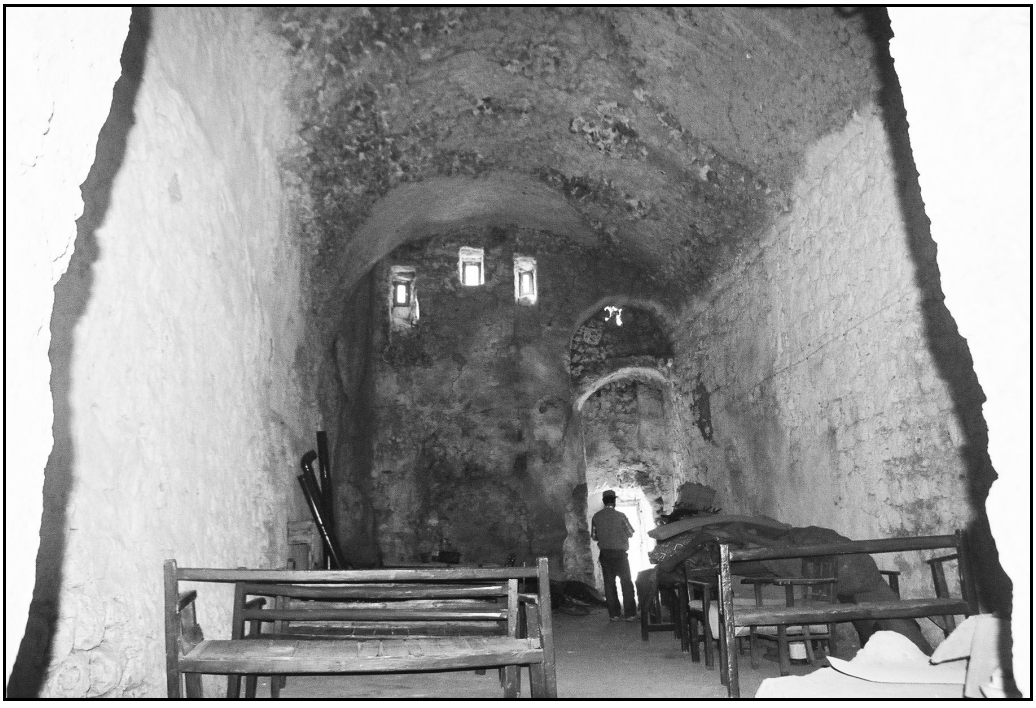
Fotoğraf-9. Mor Dodo Kilisesi'nin Naosu

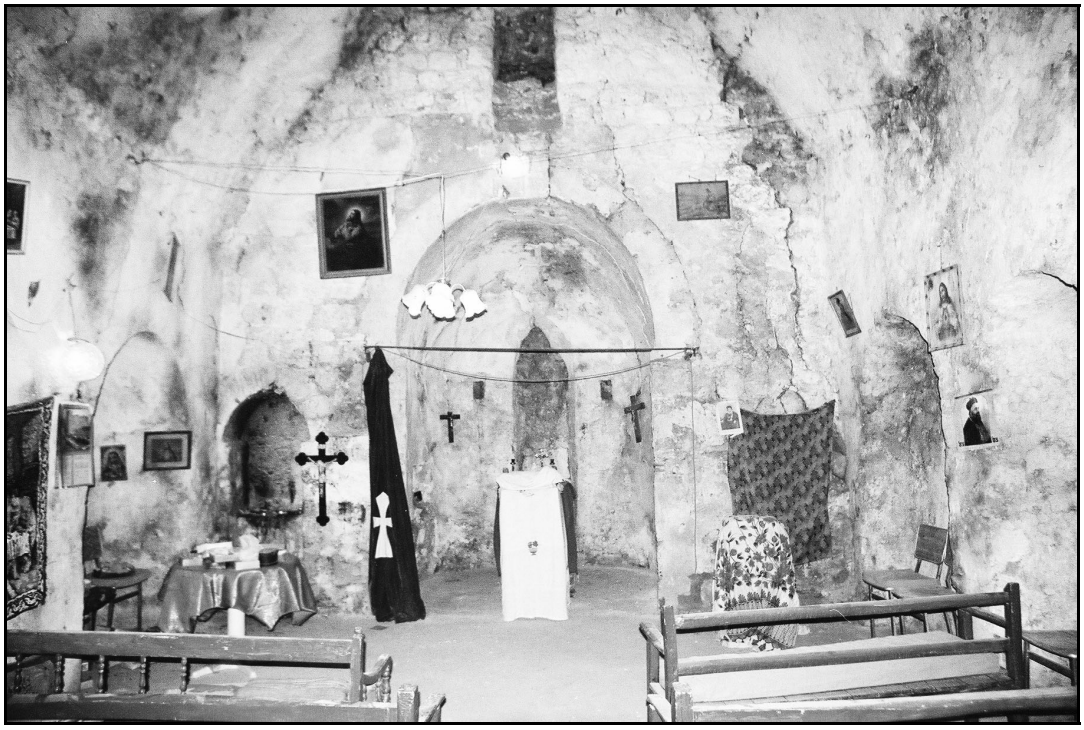
Fotoğraf-10. Mor Dodo Kilisesi'nin Kdşkudşini

Fotoğraf-11. Mor Eseyo Kilisesi'nin Genel Görünüşü

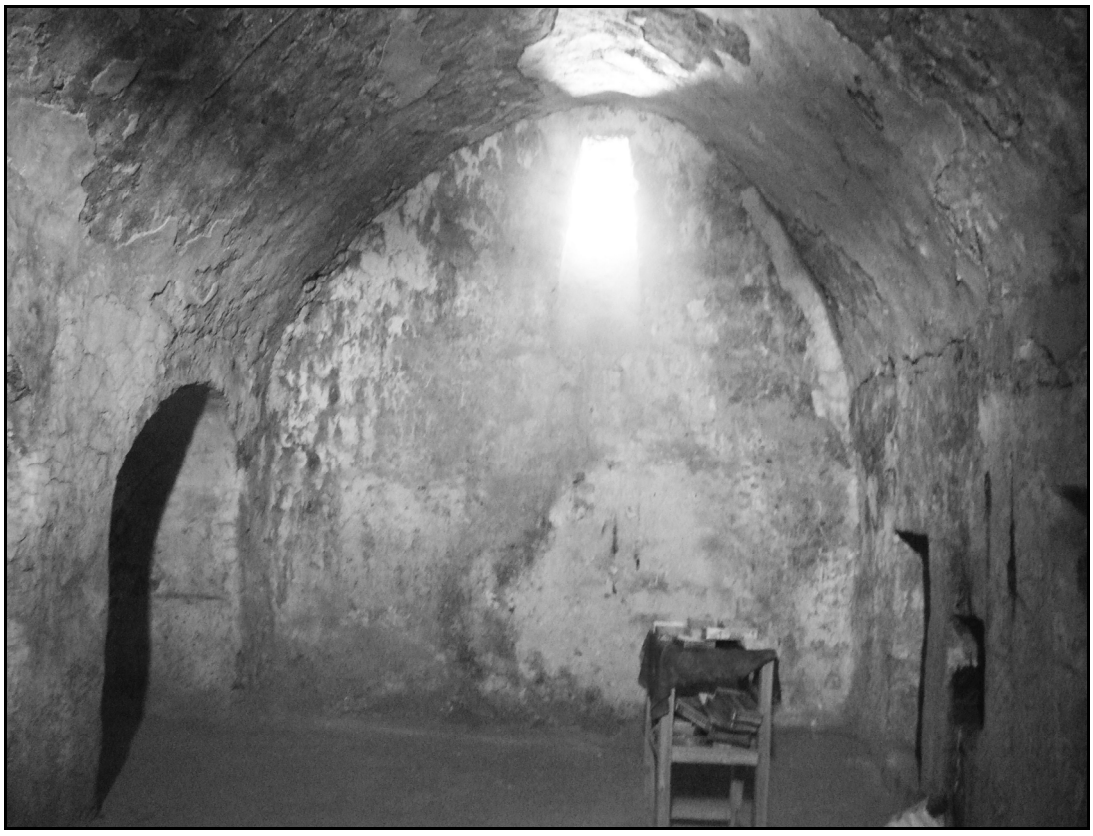
Fotoğraf-12. Mor Eseyo Kilisesi'nin Naos Bölümü

Fotoğraf-13. Mor Eseyo Kilisesi'nin Mezbah Bölümü

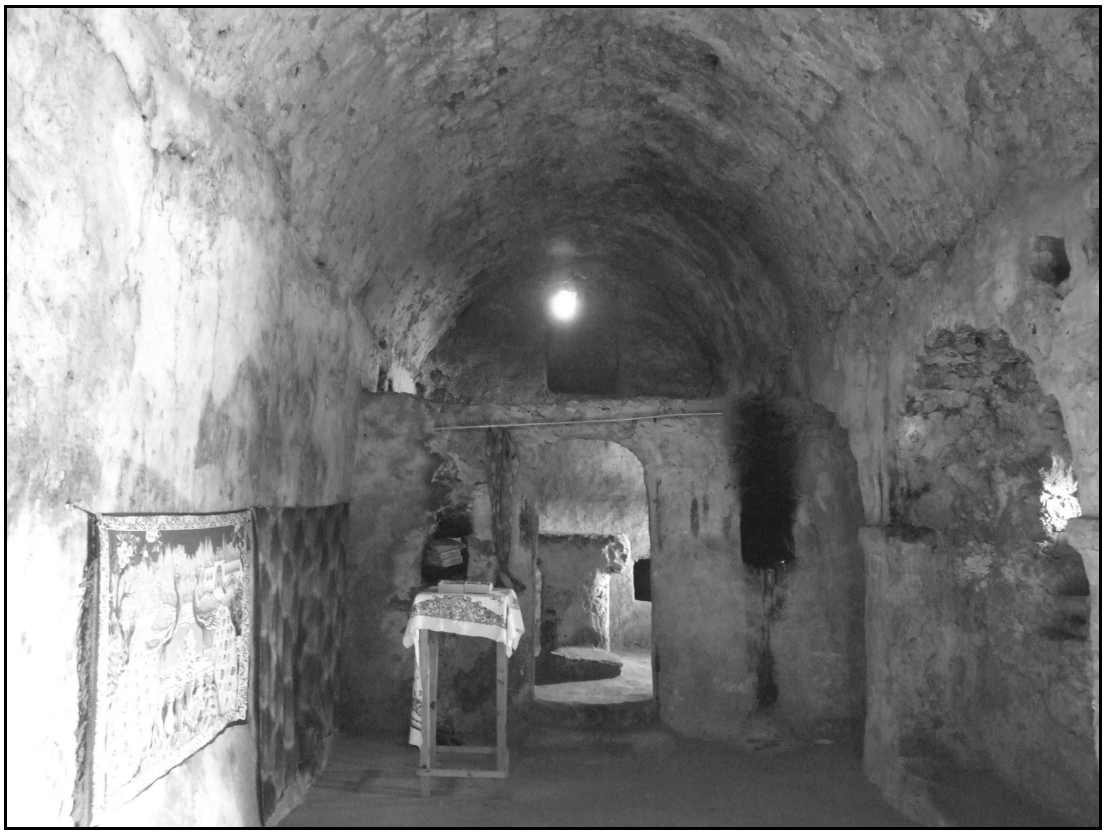
Fotoğraf-14. Mor Kavmi Kilisesinin Genel Görünüşü

Fotoğraf-15. Mor Kavmi Kilisesi'nin İç Mekanı

Fotoğraf-16. Mor Tuma Kilisesi'nin Genel Görünüşü.

Fotoğraf-17. Mor Tuma Kilisesi'nin İç Mekanı.

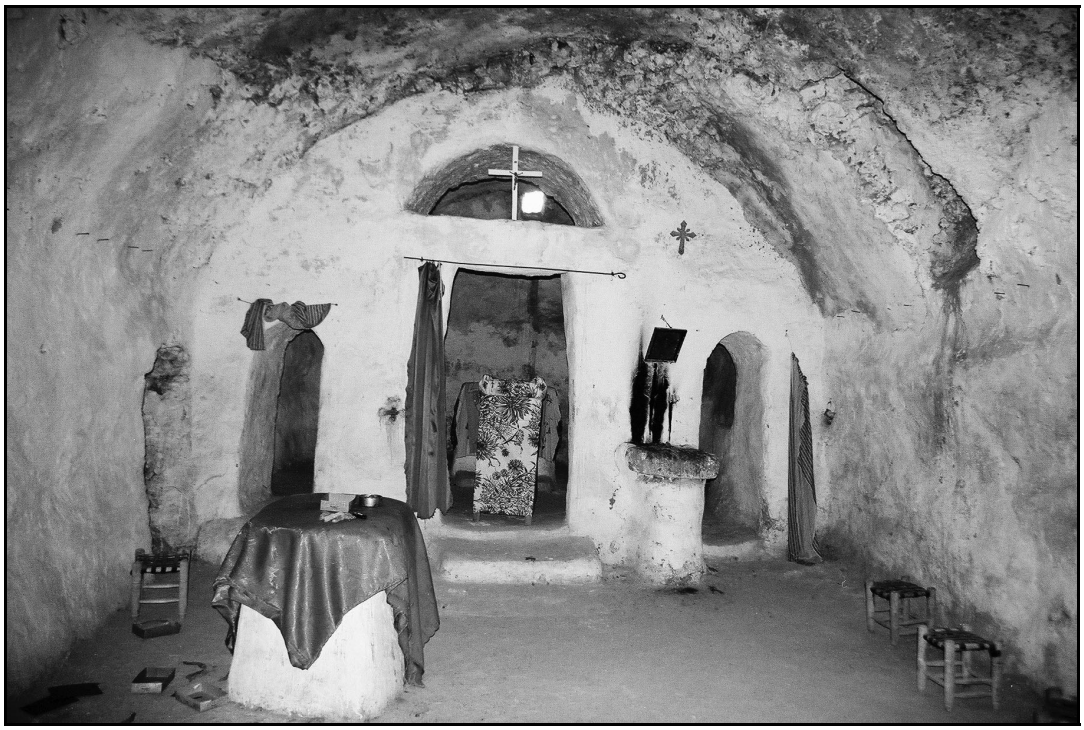
Fotoğraf-18. Mor Şalito Kilisesi'nin Genel Görünüşü

Fotoğraf-19. Mor Şalito Kilisesi'nin Naosu

Fotoğraf-20. Mor Barsavmo Manastır Kilisesinin Genel Görünüşü

Fotoğraf-21. Mor Barsavmo Manastır Kilisesinin İç Mekanı

CİZRE MEZAR TAŞLARI

Veysi İNCİ*

Cizre Nuh (a.s) ve oğulları tarafından kurulmuştur. İslami fetihler öncesinde geçtiği gibi, Cizre bölgesinin batı kısmı Bizans, doğu kısmı ise İran Sasani egemenliği altında bulunuyordu. Belazuri, bölge fetihlerinin H. 18 yılında başladığını, Cizre'nin kurulacağı muhitte Karda ve Bazabda'nın ise H. 19. yılda fethedildiğini zikreder.[1]

Cizre, Dicle nehrinin kenarında Anadolu ve Mezopotamya'nın arasında bir noktada bulunan eski yerleşim yeridir. Bu yerleşim yeri, tarihin her döneminde önemini yitirmemiştir. Cizre, bulunduğu konum itibariyle tarihi boyunca birçok medeniyet ve kültüre ev sahipliği yapmıştır. Zengin bir kültürel tarihe sahip olan Cizre ulaşım noktasında önemli bir yer sahip olması sürekli yönetimlerin el değiştirmesine neden olmuştur.

Hayatın son noktası demek olan ölüm gerçeği ile yüz yüze gelen insan belki de unutulmamak amacıyla sosyal statüsüne ve isteğine göre bazen görkemli müstakil mezar anıtlarına gömülmüş, bazen de mezarlıklar içinde kendine ayrılan yere taş diktirmiş, sandukalar koydurmuştur. Böylece ilk insandan günümüze kadar devam eden bir mezarlık geleneği doğmuştur.

Mezar taşlarının incelenmesiyle bir kültürün yerleştiği coğrafya ve özelikleri hakkında bir yargıya ulaşmak mümkündür. Mezar mimarisi ve süsleme unsurları ile birlikte incelendiğinde hangi döneme ait olduğu hakkında önemli bir belge niteliğindedir. Mezar taşı kitabeleri bizlere siyasi, iktisadi ve kültürel tarihi, savaşlar, salgınlar hakkında bilgi vermektedir. Mezar taşları hakkında yeterli bilgi ve birikime sahip olanlar mezar taşının yapıldığı dönem hakkında birçok önemli bilgiye ulaşabilirler.

CİZRE MEZAR TAŞLARI ÖRNEKLERİ

Eser Adı **:** Aziziye Fesli Mezarı

Tanımı **:** Mezar baş ve ayak şâhidelerinden oluşmakta ve mezarlığın doğusunda yer almaktadır. Kitabesinde 1301h. /1883 tarihine yer verilmiştir. Şâhideler üzerinde bitkisel motifler, geometrik süslemeler bulunmaktadır (Foto 1).

Baş şahide, kumtaşından dikdörtgen gövdeli, üst kısımda kısa tutulan bir omuzluktan sonra aziziye kalıplı fes ile sonlandırılmıştır. Baş şâhide 0.52 m. boyunda, 0.32 m. eninde, 0.14 m. kalınlıkta ölçülere sahiptir. Şâhidenin ön yüzeyinde alınlık kısmı ile gövde kısmı bir bütün olarak değerlendirilmiştir. Şâhide üzerinde geometrik süslemeler bulunmaktadır. Şâhidenin arka yüzeyinde gövde kısmında üç satır kitabe yer almaktadır. Her satır yazı kartuş içinde yer verilmiştir. Kitabe üzerinde sadece tarih okunabilmiştir.

Şâhidenin arka yüzey kısmında, fes'in altında küçük bir tüfek bulunmaktadır. Şâhidenin gövdesinde dairesel rozet altılı düğüm yapan kapalı geçmeler oluşturulmuş, ortada gülbezek

* Milli Eğtim Müdürlüğü, VAN

1 Fütuhu'l-Büldan (nşr. Abdullah Enis et-Tabba Ömer Enis-Et-Tabba), 1987, s.237–242

bulunmaktadır. Alt kısımda ise dikdörtgen bir alan içinde tarihe yer verilmiştir. Kenarlarda bitkisel motifler bulunmaktadır.

Ayak şâhidesi kumtaşından dikdörtgen gövdeli, üst kısmı iki yandan yukarıya doğru üç kademeli profillenme yapıp üstten kemerli şekilde sonlanmaktadır. Ayak şâhide 0.52 m. boyunda, 0.32 m. eninde, 0.14 m. kalınlıkta ölçülere sahiptir. Şâhidenin alınlık kısmı ile gövde kısmı bir bütün olarak değerlendirilmiştir. Şâhidenin üzerinde geometrik süsleme yer almaktadır.

Şâhidenin ön yüzeyinde gövde kısmında daire içine alınmış bir gülbezek yer almakta, gül bezeğin yaprakları arasında geometrik şekillere yer verilmiştir. Şâhidenin arka yüzeyinde gövde kısmında on iki yapraklı bir çiçek motifi yer almaktadır.

Eser Adı **:** İbrahim Bin Ömer'in Mezarı

Kitabe Metni **:** Baş ve ayak şâhidelerinden meydana gelen mezarın baş ve ayak şahidelerinin iç yüzeylerinde yer almaktadır.

1- Baş şahidesinin ön yüzey kitabesi:

1	يا غفار	***1.***	*Yâ Gaffâr*
2	الموت كأس	***2.***	*El-Mevtü ke'sün*
3	وكل الناس	***3.***	*Ve Küllün nâsin*
4	شاربوها والقبر	***4.***	*Şaribuha vel kabru*
5	باب و كل الناس	***5.***	*Babun ve Küllün nâsin*
6	داخلها	***6.***	*Dâhiluhâ*

Yâ Gaffâr, Ölüm bir kâsedir. Tüm insanlar ondan içer. Ve mezar bir kapıdır. Ve tüm insanlar o kapıya girer.

2- Ayak şâhidesinin ön yüzey kitabesi:

1	يا مونسي	***1.***	*Yâ Mûnisî*
2	هذا قبر المرحوم	***2.***	*Hâzâ kabrul merhûm*
3	ابراهيم بن	***3.***	*İbrahim Bin*
4	عمر تؤفي في شهر	***4.***	*Ömer tûvuffiye fî şehr-i*
5	جمازي الأول	***5.***	*Cemaziyi evvel*
6	في سنة ١٣٠٢	**6.**	*Fî seneti 1302*

Yâ Musâvi, ey kendisine sığındığım Allah! Bu kabir, İbrahim Bin Ömer'indir. Cemaziyi evvel ayında 1302 senesinde vefat etmiştir.

Tanımı **:** İki kademeli bir platform üzerine oturan bu mezar, baş ve ayak şahideden oluşmaktadır. Mezar kuzeybatı kısımda yer almaktadır. Kitabede mezarın İbrahim bin Ömer'e ait olduğu belirtilmiş, 1302h./1884 tarihine yer verilmiştir. Şahideler üzerinde tüfek, kılıç, fişeklik, hilal ve geometrik süslemelere yer verilmiştir. (Foto 6).

Baş şahide, kumtaşından dikdörtgen gövdeli, üst kısmı yukarıya doğru üç kademeli bir profillenme yaparak üstten sivri kemer şeklinde sonlanmaktadır. Baş şahide 1.08 m. boyunda, 0.36 m. eninde, 0.13 m. kalınlığında ölçülere sahiptir. Şahidenin ön yüzeyinde alınlık

kısmında damla içinde ‘‘Yâ Mûnisî’’ lafzı yer almaktadır. Gövde kısmında yazılar kartuşlar içinde beş satır halinde kabartılarak verilmiştir.

Şahidenin arka yüzeyinde alınlık kısmında palmet bulunmaktadır. Gövdeyi çapraz bölen büyük bir tüfek, hemen sol tarafta kılıç ve aralarındaki kalan alanda bir tabancaya yer verilmiştir. Tüfeğin ve kılıç’ın yanlarında ve boşluklarında kalan alanlarda puanlar yer almaktadır. Gövdenin sağ tarafında tüfeğin ayırdığı üçgen alanda kılıç ve yan yatırılmış bir fişeklik bulunmaktadır. Gövdenin iç tarafı yanlardan yarım daireler ile hareketlendirilmiştir.

Ayak şahide, kumtaşından dikdörtgen gövdeli, üst kısmı yukarıya doğru üç kademeli bir profillenme yaparak üstten sivri kemer şeklinde sonlanmaktadır. Ayak şahidesi 1.06 m. boyunda, 0.35 m. eninde, 0.13 m. kalınlığında m. ölçülerine sahiptir. Şahidenin ön yüzeyinde alınlık kısmında damla içinde ‘‘*Ya Gaffar*’’ lafzına yer verilmiştir. Gövde kısmında kartuş içinde beş satır yazı ile doldurulmuştur.

Şahidenin arka yüzeyinde alınlık kısmında çarkıfelek vardır. Yanların birinde Osmanlı arması, diğer tarafında çarkıfelek yer almıştır. Gövdenin tam ortasında etrafı çevrelenmiş mühr-i Süleyman ile gülbezeğin ortasında yanlarında kalan yerlerde farklı şekillerde birer çarkıfelek bulunmaktadır. En alt kısımda enine ters yerleştirilmiş bir fişeklik bulunmaktadır.

Eser Adı **:** Şemsi Binti Hâcî Selim’in Mezarı

Kitabe Metni **:** Baş ve ayak şahidelerinden oluşan mezarın, baş ve ayak şahidelerinin arka yüzeylerinde kitabelere yer verilmiştir.

1- Baş şâhidesinin arka yüzey kitabesi.

1	يا غفار	***1.*** *Yâ Gaffâr*
2	هذا المرحومت المغفورت	***2.*** *Hâzâ el merhûmeti el mağfûreti*
3	شمس بنت حاجي سليم	***3.*** *Şemsi Binti Hâcî Selim*
4	روحيها الفاتحة	***4.*** *Ruhiha El-Fâtiha*
5	في سنة ١٣٠٢	***5.*** *Fî seneti 1302*

Yâ Gaffâr, Çokça affeden, Bu merhume Meğfure Şemsi Binti Hâcî Selim 1302 tarihinde vefat etti.

Ayak şâhidesinin arka yüzey kitabesi.

1	يا قهار	***1.*** *Yâ Kahhâr*
2	الموت كأس و كل الناس	***2.*** *El mevtu kesun ve Küllün nâsin*
3	شاربها و القبر باب	**3.** *Şâribüha vel kabru babun*
4	و كل ناس داخلها	***4.*** *Ve Küllün nâsin dâhiluhâ*
5	فلم يبقي سوي الباقي هوا	***5.*** *Felem yebkâ sivel Bâki huvel*
6	الباقي هوا الحي	**6.** *Bâki huvel hayyun*

Ya Kahhar, Ey kahreden, Ölüm bir kâsedir. Tüm insanlar ondan içer. Bâki Allah’tır, arkasında kimse Bâki kalmaz. Bâki olan odur. O daima canlıdır.

Tanımı **:** Mezar baş ve ayak şâhidelerinden oluşmaktadır. Mezarlığın kuzey doğusunda yer almaktadır. Kitabesinde 1302h./1884 tarihine yer verilmiştir. Kitabede mezarın

Şemsi Binti Hâcî Selim' e ait olduğu belirtilmiştir. Şâhidenin üzerinde bitkisel motifler, yazı süslemeler ve geometrik şekillere yer verilmiştir.

Baş şahide, kumtaşından dikdörtgen gövdeli, üst kısmı iki yandan yukarıya doğru üç kademeli profillenme yapıp üstten kemerli şekilde sonlanmaktadır. Baş şâhide 1. 42 m. boyunda, 0. 39 m. eninde, 0. 14 m. kalınlık ölçülerine sahiptir. Şâhidenin ön yüzeyinde daire içine alınmış on iki yapraklı bir çiçek motifi bulunmaktadır. (Foto 12). Şâhidenin arka yüzeyinde alınlık kısmında yaprak formu içinde "*Yâ Gaffâr*" lafzı yer almaktadır. Şâhidenin gövde yazılar kartuşlar içinde üç satır halinde kabartılarak verilmiştir. En alt kısımda kâse biçimindeki formun altında, bir hilal ile çevrelenmiştir.

Ayak şâhide, kumtaşından dikdörtgen gövdeli üst kısmı iki yandan yukarıya doğru üç kademeli profillenme yapıp üstten kemerli şekilde sonlanmaktadır. Ayak şâhide 1.42 m. boyunda, 0.39 m. eninde, 0.14 m. kalınlığındaki ölçülere sahiptir.

Şâhidenin ön yüzeyinde alınlık kısmı ile gövde kısmı bir bütün olarak değerlendirilmiştir. Gövde kısmında dairesel rozet altılı düğüm yapan kapalı geçmelerle oluşturulan bir geometrik form ve ortasında küçük bir gülbezek bulunmaktadır. Şâhidenin arka yüzeyinde alınlık kısmında "*Ya Kahhâr*" lafzı yer almaktadır. Gövde kısmı bir bütün olarak değerlendirilmiştir. Gövde kısmında yazılar kartuşlar içinde beş satır halinde kabartılarak verilmiştir. Kenarlarda herhangi bir süsleme yoktur.

Eser Adı **:** Fatime Binti …. . . . 'nin Mezarı

Kitabe Metni **:** Baş ve ayak şahidelerinden oluşan mezarın, baş şahidesinin arka yüzeyi ile ayak şahidesinin ön yüzeyinde kitabe yer almaktadır.

Baş şahidesinin arka yüzey kitabesi.

1	الفاتحة	***1.*** *El-Fâtiha*
2	. . . . .	***2.*** …….
3	. . . . .	***3.*** …….
4	.....	***4.*** ……...
5	.....	***5.*** …….
6	قد تؤفي المغفرت	***6.*** *Kad tevefiya el mağfûreti*
7	فاطمة بنت . . .	***7.*** *Fatime Binti…….*
8	في سنة ١٣١٠	***8.*** *Fî seneti 1310*

El-Fâtiha,..Bağışlanmış..Fatime..Binti…şüphesiz 1310 yılında vefat etmiştir.

2- Ayak şâhidesinin ön yüzey kitabesi.

1	……. يا مساوي	***1.*** *Yâ Mûnisî……*
2	…….	***2.*** ……

Ya Munisi Ey ünsiyet veren,..

Tanımı **:** Mezar baş ve ayak şâhidelerinden oluşmaktadır. Mezarlığın güneydoğusunda yer almaktadır. Kitabesinde 1310h./1892 tarihine yer verilmiştir. Kitabede mezarın Fatime

binti ……. ’ a ait olduğu belirtilmiştir. Şâhide üzerinde takılar ve bitkisel süslemeler yer almaktadır.

Baş Şâhide, Şâhidenin formu dikdörtgen gövdeli, üst kısmı iki yandan yukarıya doğru iki kademeli profillenme yapıp, üstten kemerli şekilde sonlanmaktadır. Ayak şâhide 0. 81 m. boyunda, 0. 32 m. eninde, 0. 11 m. kalınlık ölçülerine sahiptir. Şâhidenin ön yüzeyinde alınlık kısmında başlayıp gövdeye doğru uzanan bir gerdanlık bulunmakta ve buna bağlı nazarlık (muska) bulunmaktadır. En alt kısımda büyük bir çarkıfelek ile hareketlendirilmiştir .(Foto 16). Şâhidenin arka yüzeyinde alınlık kısmında damla içinde ‘‘*Ya Munisi*’’ lafzına yer verilmiştir. Gövde kısmı kırılarak ikiye ayrılmış ve yazılar kartuşlar içinde altı satır halinde kabartılarak verilmiştir. Şâhidenin yeri mezarlık içinde değiştirilmiştir.

Ayak şâhide, kumtaşından dikdörtgen gövdeli üst kısmı iki yandan yukarıya doğru iki kademeli profillenme yapıp üstten kemerli şekilde sonlanmaktadır. Baş şâhide 0. 85 m. boyunda, 0. 36 m. eninde, 0. 12 m. kalınlık ölçülerine sahiptir. Şâhidenin ön yüzeyinde alınlık kısmında damla içinde ibareye yer verilmiştir. Gövde kısmında yazılar kartuşlar içinde dört satır halinde kabartılarak verilmiştir. Alt kısımda üçgen alan içinde kitabe yer almaktadır. Şâhidenin arka yüzeyi alınlık kısmı ile gövde kısmı bir bütün olarak değerlendirilmiştir. Üst kısımda etrafı çevrelenmiş bir testi bulunmaktadır. Aşağı kısımda daire içine alınmış mührü Süleyman ortasında küçük bir çarkıfelek ile hareketlendirilmiştir.

Eser Adı **:** Abdu’l-Gaffâr ibn-i Hasan Haydar’ın Mezarı

Kitabe **:**Mezarın baş şahidesinin arka yüzeyinde kitabe bulunmaktadır.

1-Baş şahidesinin arka yüzeyinde kitabe bulunmaktadır.

1	يا غفار	*1. Ya Gaffâr*
2	قدتوفي المغفور	*2. Kad tuvuffiye’l-mağfûr*
3	المرحوم	*3. El Merhûm*
4	عبدالغفور	*4. Abdu’l-gafûr*
5	ابن حسن حيدر	*5. İbn-i Hasan Haydar*
6	تؤفي	*6. Tuvuffiye*
7	في سنة نيسان ١٣١٠	*7. Fî seneti Nisân 1310*

Ya Gaffâr, şüphesiz affedilmiş Abdulgafur İbn-i Hasan Haydar vefat etmiştir. Rahmetli Nisân ayında 1321h./1894 senesinde vefat etmiştir.

Tanımı: Mezar baş ve ayak şâhidesinden oluşmakta olup ayak şâhidesi alt kısımdan kırılarak tahrip olmuştur. Mezarlığın güneydoğu kısmında yer alan baş şâhide üzerindeki sülüs hatla Arapça yazılmış kitabesine göre, Abdulgafur İbn-i Hasan Haydar’a ait olduğu ve 1310/1894’de vefat ettiği anlaşılmaktadır.

Baş şâhidesi, kum taşından dikdörtgen gövdeli, üst kısmı yukarıya doğru üç kademeli bir profillenme yaparak üstten sivri kemer şeklinde bir tepelikle sonlanmaktadır. Şahide 1.39 m. boyunda, 0.34 m. eninde, 0.13 m. kalınlıkta ölçülere sahiptir. Şâhidenin ön yüzeyinde alınlık ve gövde kısmı bir bütün olarak değerlendirilmiştir. Alınlık kısmında Osmanlı armasına yer verilmiştir. Hilalin altında sağda ve solda birer tane küçük rozet bulunmaktadır. Gövdede bulunan hilale zincirler ile tutturulan kandil ve yanlarda kalan alanlar da soyut karakterli bitkisel dal ve yapraklar ile doldurulmuştur. Alt kısımda daire içine alınmış bir gülbezek yer

almaktadır (Foto 21). Şâhidenin arka yüzeyi alınlık ve gövde kısmı olarak ikiye ayrılmıştır. Alınlık kısmı içerisinde palmet aşağıda yarım daire içinde tek satırlık kitabeye yer verilmiştir. Alt kısmı dairesel biçimde başlayıp geniş olan kısım ortada yukarı doğru daralan damla motifi içerisine beş satırlık kitabe ile doldurulmuş. Bu damla ,motifinin dik üçgen şeklinde iki yan yüzeyi ritmik soyut karakterli bitkisel dal ve yapraklar ile doldurulmuştur. Kenarlarda bitkisel süslemelere yer verilmiştir.

Eser Adı **:** Cevâhir Binti Abdulcelil'in Mezarı

Kitabe Metni **:** Baş ve ayak şahidelerinden oluşan mezarın, baş ve ayak şahidelerinin arka yüzeylerinde kitabelere yer verilmiştir.

1- Baş Şahidesinin arka yüzey kitabesi.

1	يا عزيز	***1.*** *Yâ Aziz*
2	خرجت من الدنيا	***2.*** *Hareçtu min-d-dünyâ*
3	وقد اصبحت.	***3.*** *Ve Kad esbehet…… .*
4	. . . . .	**4.** …….
5	. . . . .	**5.** …….

Ya Aziz, Galip, Dünyadan göçtüm. Şüphesiz kapına geldim.

2- Ayak şâhidesinin arka yüzey kitabesi.

1	يا مونسي	***1.*** *Yâ mu'nisi*
2	هذا قبر المرحومت	***2.*** *Hâzâ kabrul merhûmeti*
3	المغفرت جواحر بنت عبد الجليل	***3.*** *El mağfûreti Cevâhir binti Abdulcelil*
4	تؤفت شهر	***4.*** *Tüvüffet şehr-i*
5	صفر في سنة ١٣١٤	***5.*** *Safer fî seneti 1314*

Yâ Mu'nisi, Bu merhumenin kabridir. Bağışlanmış Cevâhir binti Abdulcelil Sefer ayında 1314 senesinde vefat etmiştir.

Tanımı **:** Mezar baş ve ayak şâhidelerinden oluşmaktadır. Kitabesine göre 1314h./1896 tarihinde vefat eden Cevâhir binti Abdulcelil' e ait olduğu belirtilmiştir. Mezarlığın güneydoğusunda yer almaktadır. Şâhidenin yüzeyinde geometrik şekiller, bitkisel süslemelere yer verilmiştir.

Baş şâhide, kumtaşından dikdörtgen gövdeli, üst kısmı iki yandan yukarıya doğru üç kademeli profillenme yapıp üstten kemerli şekilde sonlanmaktadır. Baş şâhide 1.25 m. boyunda 0.36 m. eninde 0.14 m. kalınlık ölçülerine sahiptir. Şâhidenin ön yüzeyinin alınlık kısmı ile gövde kısmı bir bütün olarak değerlendirilmiştir. Alınlık kısmında üstte soyut yaprak ve aşağıdan buna tutturulmuş ve şâhidenin aşağı kısmına doğru sonlandırılan bir kandil bulunmaktadır. Kandilin alt kısmında kalan köşelerde birer soyut yaprak bulunmaktadır. Kandilin aşağısında kalan yerde etrafı daire ile çevrelenmiş gülbezek ile yaprakları arasında daireler bulunmaktadır. Dairelerin içi oyulmuş vaziyettedir. Gülbezeğin yaprakları içinde aynı olay tekrarlanmıştır. Dairenin yüzeyinde salkım formunda bir şekle yer verilmiş ve yukarıdaki soyut yaprağa zincir ile bağlanmıştır (Foto 24).

Şâhidenin arka yüzeyinde alınlık kısmında "*Yâ Gaffâr* " lafzı yer almaktadır. Gövde kısmında yazılar kartuşlar içinde beş satır halinde kabartılarak verilmiştir. (Foto 25). Kenarlarda sekiz sıra kare içine çapraz yerleştirilen çubuklarla hareketlendirilmiştir (Foto 26).

Ayak şâhide, kumtaşından dikdörtgen gövdeli üst kısmı iki yandan yukarıya doğru üç kademeli profillenme yapıp üstten kemerli şekilde sonlanmaktadır. Ayak şâhide 1.25 m. boyunda, 0.36 eninde, 0.14 m. kalınlık ölçülerine sahiptir. Şâhidenin ön yüzeyinin alınlık kısmı ile gövde kısmı bir bütün olarak değerlendirilmiştir. Alınlık kısmında üstte soyut yaprağa yer verilmiş ve buna bağlı olarak kandil aşağı doğru hareketlendirilmiştir. Kandilin üstte tekrar soyut yaprak ve aşağı doğru indirilen bir ip ile yanlara açılmış sarmaşık formda bitkisel motiflerle hareketlendirilmiştir. Ortada aşağı doğru sarkan bir stilize edilmiş lale bulunmaktadır.

Şâhidenin arka yüzeyinin alınlık kısmında, etrafı yaprak şeklinde bir form ile çevrelenmiş "*Ya Mu'nisi''* lafzı yer almaktadır. Gövde kısmında yazılar kartuşlar içinde altı satır halinde kabartılarak verilmiştir.

Eser Adı **:** Halime binti Hâcî Muhammed el-Cizrevi'nin Mezarı

Kitabe Metni **:** Baş şâhidesinin ön yüzeyinde yer almaktadır.

1. *Rabbî Gulfil* ……
2. ……. .

Kitabe Metni **:** Ayak şâhidesinin ön yüzeyinde yedi satırlık kitabe yer almaktadır.

1	قد اصقلت الهي الشهدا	***1.*** *Kad eskelet ilahi eşşüheda*
2	رديض غفرانك المنفد راعية	***2.*** *Radyeza ğufraneke el menfeda raiyyeten*
3	موكل بسم مردتع نبي	***3.*** *Müvakkelen bi ismi murdieten nebi*
4	بحرمت	***4.*** *Bi hurmeti*
5	. . . . .	***5.*** ……. .
6	١٣١٨ئولوم تاريخي	***6.*** *1318 ölüm tarihi*
7	١٣٢١يا بيم تاريخي	***7.*** *1321 yapım tarihi*

İlahi şehitliğin yükü ağırdır. Senin mağfiretini diler. Razı olduğun peygamberini bana vekil kıl, Hürmetine 1318 ölüm tarihi, 1321 yapım tarihi

Tanımı **:** Kitabesinde 1321h./1903 tarihinde vefat eden Halime binti Hâcî Muhammed el-Cizrevi' ye ait olduğu belirtilmiştir. Mezar baş ve ayak şâhidelerinden oluşmaktadır. Mezarlığın güneydoğusunda yer almaktadır. Kitabesinde iki farklı tarih bulunmaktadır. Birinci tarih ölüm 1318/1900 ikinci tarih ise şâhidenin inşa tarihini 1321/1903 vermektedir. Kitabede mezarın Şâhidenin ön ve arka yüzeylerinde yazı ve bitkisel süslemelere yer verilmiştir.

Baş şahide, kumtaşından dikdörtgen gövdeli, üst kısmı iki yandan yukarıya doğru üç kademeli profillenme yapıp üstten kemerli şekilde sonlanmaktadır. Mezarın ölçüleri baş şâhide 1.23 m. boyunda, 0.36 m. eninde, 0.14 m. kalınlık ölçülerine sahiptir. Şâhidenin ön yüzeyinde alınlık kısmı ile gövde kısmı bir bütün olarak değerlendirilmiştir. Şâhidenin alınlık kısmında üç dallı bir çiçek motifi ve yaprakları yer almaktadır. Gövde kısmında kenarlarda birer soyut yapraklar yer almaktadır. Gövdenin orta kısmında birbirine simetrik iki çiçek

kenarlara yatay şekilde yerleştirilmiştir. Alt kısımda başlayan gövdenin orta kısmında bir çiçek motifi ve yaprakları bulunmaktadır. (Foto 30). Şâhidenin arka yüzeyinde yarım daire içinde ibare yer almaktadır. Gövde kısmında yazılar, kartuşlar içinde sekiz satır halinde kabartılarak verilmiştir. Kenarlarda simetrik üçgenler yer almaktadır.

Ayak şâhide, kumtaşından dikdörtgen gövdeli, üst kısmı iki yandan yukarıya doğru üç kademeli profillenme yapıp üstten kemerli şekilde sonlanmaktadır. Ayak şâhide 1.23 m. boyunda, 0.34 m. eninde, 0.14 m. kalınlık ölçülerine sahiptir. Şâhidenin ön yüzeyinde alınlık kısmında soyut yaprak ve bitkisel süslemeler yer almaktadır. Gövde kısmında aşağı doğru bir şerit üzerinde üç yarım daire bulunmakta birbiriyle simetrik gibi bağlanmış çiçek motifleri yer almaktadır. Aynı zamanda kenarlarda üst gibi yarım daireler ile hareketlendirilmiştir. Altta bir gülbezek motifi yer almaktadır. Şâhidenin gövdesinin tam ortasında gövdeyi kaplayan aşağı doğru yapılmış bir hilal yer almakta; hilalin altında birbirine simetrik sarmaşık şeklinde çiçek motifleri yer almaktadır. En alt kısımda etrafı çevrelenmiş bir gülbezek, gülbezek yine ortadan daire ile bölünmüş ve içte kalan kısımlarda içi boşaltılarak tasarlanmıştır.

Şâhidenin arka yüzeyinde alınlık kısmında en üstte palmet bulunmaktadır. Hemen altında yazıya yer verilmiştir. Gövde kısmında dört sıra yazıya yer verilmiştir. En alt kısımda, alt kısmı dairesel biçimde başlayıp yukarı doğru daralan damla motifi içerisinde beş satırlık kitabeye ile doldurulmuştur. En alt kısımda kartuş içinde mezarın tarihleri yazılmıştır.

Eser Adı **:** Celile Binti İsmâîl Ahmet'in Mezarı

Kitabe Metni **:** Baş ve ayak şâhidelerinden meydana gelen mezarın, ayak şahidesinin ön ve arka yüzeylerinde kitabelere yer verilmiştir.

1- Ayak şahidesinin ön yüzey kitabesi.

1	الفاتحة	***1.*** *El-Fâtiha*
2	انتقل الا رحمت	***2.*** *İntekale illâ rahmeti*
3	الهي تعالي المرحومت	***3.*** *llahi Teâlâ el merhûmeti*
4	المغفورت جليل	***4.*** *el mağfûreti celil*
5	بنت اسماعيل احمد	***5.*** *binti İsmâîl Ahmet*
6	في شهر محرم	***6.*** *fî şehr-i muharrem*
7	في سنة ١٣٢١	***7.*** *fî seneti 1321*

El-Fâtiha, Yüce Allah'ın rahmetine intikal etmiştir. Merhume ve affedilmiş İsmâîl Ahmet'in kızı Celile Muharrem ayında 1321 senesinde vefat etmiştir.

2- Ayak şâhidesinin arka yüzey kitabesi.

1	يا غفار	***1.*** *Yâ Gaffâr*
2	ربي قائد الحقائق يسرلي شكرك	***2.*** *Rabbî kaid'ül hakaik yessirli şükrek*
3	غبتم اهل ودالت اليبت	***3.*** *Ğıbtimun ehli vedalet ülyebt*
4	ثم خلت ثاوياً في مرقد	***4.*** *Sümme hiltu saviyen fi merkad*
5	فيه انجاب البلايه حيرت	***5.*** *Fihi encabül belaihi hayreti*
6	.....	***6.*** …….
7	غربت ان اهل وطني و ولدي	***7.*** *Gerebtu en ehli vatani ve veledi*

Yâ Gaffâr, Ya Rabbî sen hakikatleri bilensin, Şükrünü bana kolaylaştır. Ailemden geldim gurbetîm uzadı. Sonra kabre dâhil oldum. Orada beni hayrete düşürecek çeşitli belalar vardır. Ehlimden vatanımdan ve çocuklarımdan ayrı düştüm.

Tanımı : Mezar, baş ve ayak şâhidelerinden oluşmaktadır. Mezarlığın güneydoğusunda yer almaktadır. Kitabesinde 1321h./1903 tarihine yer verilmiştir. Sülüs hatla yazılmış kitabede mezarın Celile Binti İsmâîl Ahmet' e ait olduğu belirtilmiştir. Şâhide üzerinde takılar ve bitkisel süslemeler yer almaktadır.

Baş şahide, kumtaşından dikdörtgen gövdeli, üst kısmı iki yandan yukarıya doğru üç kademeli profillenme yapıp üstten kemerli şekilde sonlanmaktadır. Baş şâhide 1.42 m. boyunda, 0.39 m. eninde, 0.14 m. kalınlık ölçülerine sahiptir. Şâhidenin ön yüzeyinde alınlık kısmında soyut yaprak ve yanlarda dairelere yer verilmiştir. Bu motifin çevrelediği stilize edilmiş bir bayan yüzü yer almaktadır. Hemen altında sıra gerdanlık bulunmaktadır. Ayrıca alınlık kısmının yanlarında birer tane küpeye yer verilmiştir. Gövdenin ortasında bordür içine alınmış yatay simetrik yapraklara yer verilmiştir. Hemen altta tartı aletini tasvir eden ortadan birleştirilen yarım daireler altında üçgen ve çubuklar bulunmakta, bu şeklin bir simetrisi de altta bulunmaktadır (Foto 35).

Şâhidenin arka yüzeyinde alınlık kısmı ile gövde kısmı bir bütün olarak değerlendirilmiştir. Alınlık kısmında bitkisel motifler yer almakta alınlığa iliştirilmiş, saç şeritlere yer verilmiş, yanlarda kalan alanlarda ise bitkisel motiflere yer verilmiş olup etrafı bir bordürle çevrelenmiştir. Kenarlarda yan çevrilmiş üçgenler ile hareketlendirilmiştir.

Ayak şâhide, kumtaşından dikdörtgen gövdeli üst kısmı iki yandan yukarıya doğru üç kademeli profillenme yapıp üstten kemerli şekilde sonlanmaktadır. Ayak şâhidesi ise 1.39 m. boyunda, 0.42 eninde, 0.14 m. kalınlık ölçülerine sahiptir. Şâhidenin ön yüzeyinde alınlık kısmında bitkisel süslemeler içinde "*Yâ Gaffâr*" lafzına yer verilmiştir. Gövde kısmında yazılar kartuşlar içinde beş satır halinde kabartılarak verilmiştir. Şâhidenin arka yüzeyinde alınlık kısmı ile gövde kısmı bir bütün olarak değerlendirilmiştir. Alınlık kısmında bitkisel motif içinde "El-Fâtiha" lafzı yer almaktadır. Gövde kısmında yazılar kartuşlar içinde beş satır halinde kabartılarak verilmiştir. Yanlarda içi oyulmuş üst üste baklava dilimleriyle hareketlendirilmiştir.

Eser Adı : Ahmet Kari'nin Mezarı

Kitabe Metni : Baş ve ayak şahidelerinden meydana gelen mezarın baş ve ayak şâhidelerinin ön yüzeylerinde kitabeye yer verilmiştir.

Baş şahidesinin ön yüzey kitabesi.

1	يا ستار	***1.*** *Ya Settâr*
2	انتقل الي رحمة الله تعالي	***2.*** *İntegele illâ rahimetillâhi Teâlâ*
3	المرحوم المغفور	***3.*** *El merhûmul mağfûr*
4	احمد كري توفي في شهر	***4.*** *Ahmet Kari Tûvuffî fî şehr-i….*
5	عاش الأ روحه الفاتحة	***5.*** *Aşe illâ ruhihi El-Fâtiha*

Ya Settâr! Ey günahları örten! Allah'ın rahmetine kavuştu. Merhum bağışlanmış Ahmet Kari… ayında vefat etti. Ruhuna El-Fâtiha

1- Ayak şâhidesinin ön yüzey kitabesi.

1	يا غفار	***1.*** *Yâ Gaffâr*
2	ارجوك يا ربي	***2.*** *Ercuke ya Rabbî*
3	في دارين ترحمون	***3.*** *Fi dareyni terhemuna*
4	نجأ من في يديه سبح	***4.*** *Neca men fi yedeyhi sebeha*
5	ذالحجة ١٣٢٢	**5.** *Zilhicce 1322*

Yâ Gaffâr çokça affeden, Ya Rabbî senden ricam, bize iki dünyada da rahmet et, elinde zikir olan kurtulmuştur. Zilhicce 1322

Tanımı **:** İki kademeli bir platform üzerine oturan bu mezar, baş ve ayak şahideden oluşmaktadır. Mezarlığın kuzeybatı kısımda yer almaktadır. Sülüs hatla yazılmış kitabede mezarın Ahmet Kari'a ait olduğu belirtilmiş, 1322h./1904 tarihine yer verilmiştir. Şahideler üzerinde kılıç, tabanca, barutluk, hayat ağacı ve geometrik süslemelere yer verilmiştir.

Baş şahide, kumtaşından dikdörtgen gövdeli, üst kısmı yukarıya doğru üç kademeli bir profillenme yaparak üstten sivri kemer şeklinde sonlanmaktadır. Baş şahide 0.86 m. boyunda 0.34 m. eninde 0.13 m. kalınlığında ölçülere sahiptir. Şahidenin ön yüzeyinde alınlık kısmında ‘‘*Ya Settar*’’ lafzı bulunmaktadır. Gövde kısmında yazılar, kartuşlar içinde altı satır halinde kabartılarak verilmiştir.

Şahidenin arka yüzeyinde alınlık kısmı ile gövde kısmı bir bütün olarak değerlendirilmiştir. Alınlık kısmında stilize yaprak hemen altında geometrik şekil ve alt kısmında yan yana yerleştirilmiş iki farklı formda kılıç vardır. Geometrik şeklin altında kalan yerde, barutluğa yer verilmiştir. Barutluğun hemen altında tekrar bir stilize yaprak ve dallara yer verilmiştir. En alt kısımda üst üste biri büyük, diğeri küçük olmak üzere iki tabancaya da yer verilmiştir (Foto 43).

Ayak şahide, kumtaşından dikdörtgen gövdeli, üst kısmı yukarıya doğru üç kademeli bir profillenme yaparak üstten sivri kemer şeklinde sonlanmaktadır. Ayak şahidesinin ölçüleri 1.05 m. boyunda, 0.35 m. eninde, 0.13 m. kalınlığında m. ölçülerine sahiptir. Şahidenin ön yüzeyinde alınlık kısmında ‘‘*Ya Gaffar*’’ lafzı yer almaktadır. Gövde kısmında yazılar kartuşlar içinde dört satır halinde mail kesim (*eğik yazı*) şekilde kabartılarak verilmiştir. En altta kalan düz alanda palmet ve bitkisel süslemeler yer almaktadır.

Şahidenin arka yüzeyinde alınlık kısmı ile gövde kısmı bir bütün olarak değerlendirilmiştir. Şahidenin tüm çevresi, yarım daireler ile hareketlendirilmiştir. Orta kısmında, daire içine alınmış köşeli on ikili yıldız tam ortasında bir çarkıfeleğe yer verilmiş olup alınlık kısmı ile daire arasında aşağıda başlayıp daire ile ayrılan hayat ağacıyla devam ettirilmiştir. Kenarlarda, üstte daire içine alınmış gülbezek; alt kısım da, yan yana dizilmiş simetrik üçgenler ile hareketlendirilmiştir.

Eser Adı **:** Muhammed Bin İsmâîl'in Mezarı

Kitabe Metni **:** Baş ve ayak şahidelerinden oluşan, mezarın baş ve ayak şahidelerinin arka yüzeylerinde kitabelere yer verilmiştir.

Baş şahidesinin arka yüzey kitabesi.

1	يا غفار	***1.*** *Yâ Gaffâr*
2	الموت كأس	***2.*** *El-Mevtü ke'sün*
3	وقدر الناس.	***3.*** *Ve kadere-n-nas…*
4	……..	***4.*** ……..
5	……..	***5.*** ……..

Yâ Gaffâr, Çokça affeden, Ölüm hikâyedir. Kesin bir kaderdir.

1- Ayak şâhidesinin arka yüzey kitabesi.

1	يا رحيم	***1.***	*Yâ Râhîm*
2	انتقل الي ري	***2.***	*İntekale illâ ra*
3	حمّة الله	***3.***	*Himmetullah*
4	تعالي محمد	***4.***	*Teâlâ Muhammed*
5	بن اسماعيل	***5.***	*Bin İsmâîl*
6	من. . .	***6.***	*Min……. .*
7	قد تؤفي في سنة ١٣٢٩	***7.***	*Kad Tüvüffi fî seneti 1329*

Yâ Râhîm, Yüce Muhammed Bin İsmâîl ,Allah'ın rahmetine intikal etti, 1329 yılında vefat etmiştir.

Tanımı: Mezar baş ve ayak şâhidelerinden oluşmaktadır. Mezarlığın güneydoğu paftasında yer almaktadır. Kitabesinde 1329h./1911 tarihine yer verilmiştir. Kitabede mezarın Muhammed Bin İsmâîl' e ait olduğu belirtilmiştir. Şâhidede at figürü, tüfek, kılıç, kama ve puanlara yer verilmiştir.

Baş şahide, kumtaşından dikdörtgen gövdeli, üst kısmı yukarıya doğru üç kademeli bir profillenme yaparak üstten sivri kemer şeklinde sonlanmaktadır. Baş şâhide 1.37 m. boyunda, 0.40 m. eninde, 0.16 m. kalınlık ölçülerine sahiptir. Şâhidenin ön yüzeyinde alınlık kısmında damla, hemen altında çarkıfelek ve yanlarında tekrar damla yer almaktadır. Gövde kısmında yanlardan yarım daireler ile hareketlendirilmiş. Gövde kısmında aşağı doğru tüfek, kılıç, kama ve geometrik şekiller bulunmaktadır. Alt kısımda ters çevrilmiş bir fişeklik, altında bir at ve bir mızrak yerleştirilmiştir (Foto 48). Şâhidenin arka yüzeyinin alınlık kısmında damla içinde '*Yâ Gaffâr* ' lafzı bulunmaktadır. Gövde kısmında yazılar, kartuşlar içinde altı satır halinde kabartılarak işlenmiştir. Şâhidenin yanlarında karşılıklı üçgenler oluşturularak hareketlendirilmiştir.

Ayak şahidesi, kumtaşından dikdörtgen gövdeli, üst kısmı yukarıya doğru üç kademeli bir profillenme yaparak üstten sivri kemer şeklinde sonlanmaktadır. Ayak şâhidesi ise 1.37 m. boyunda, 0.40 m. eninde, 0.14 m. kalınlık ölçülerine sahiptir. Şâhidenin ön yüzeyinde alınlık kısmında daire içine alınmış gülbezek ve yanlarında palmetler yer almaktadır. Şâhidenin gövde kısmı alınlıktan cetvel ile ayrılmış; köşelerde küçük nevruz çiçekleri ve aşağıda hilal ve ona bağlı üç damla figürü, hemen altta gülbezek ve aralarda puanlar bulunmaktadır. Gülbezeği çevreleyen daire alttan üçgenlerle hareketlendirilmiş, alt kısımda iki sıra fişeklik ve aşağısında daire içine alınmış gülbezek yer almaktadır. Şâhidenin arka yüzeyinin alınlık kısmında damla içinde ''*Yâ Râhim*'' lafzı yer almaktadır. Gövde kısmında yazılar, kartuşlar içinde altı satır halinde kabartılarak işlenmiştir.

Eser Adı **:** Abdu'l-Kerîm Bin Abdurrahman'nın Mezarı

Kitabe Metni **:** Baş ve ayak şâhidelerinden oluşan mezarın baş şahidesinin ön yüzeyi ile ayak şahidesinin ön ve arka yüzeylerinde kitabeler yer almaktadır.

Baş şahidesinin ön yüzey kitabesi.

1	قد تؤفي المرحوم المغفور	3	في شهر ١٣٣٢
2	عبدالكريم بن عبدالرحمن		

1. *Kad Tuvuff'îl merhûmul mağfûr* ***3.*** *Fî şehr-i……..…… 1332*

2. *Abdu'l-kerîm Bin abdurrahman*

Şüphesiz, bu merhum Meğfur Abdu'l-kerîm Bin Abdurrahman 1332 tarihinde vefat etti.

2- Ayak şâhidesinin ön yüzeyinde kitabesi.

1	يا غفار	***1.*** *Yâ Gaffâr*
2	كل من عليها	***2.*** *Kullu men aleyha*
3	فنم ويبقي وجه	***3.*** *Fenum ve yebga vechu*
4	ربك ذالجلال والاكرام	***4.*** *Rabbîke zülcelali vel ikrâm*

Yâ Gaffâr Çokça affeden, Dünya da olan herkes fanidir. Azamet ve ikrâm sahibi,Rabbin yüzü Bâki kalacaktır.

3- Ayak şâhidenin arka yüzeyinde kitabesi.

1	الفاتحة	
2		***1.*** *El-Fâtiha*
3	فلو كانت دنيا	***2.*** *Felev kânetu dünyâ*
4	تدوم لواحدين	***3.*** *Tedumu li vâhidîn*
5	لو كان رسول الله	***4.*** *Levkane resulillâhi*
6	فيها مغلد	***5.*** *Fihâ muğellede*

Eğer dünya bir kişi için devam etseydi, Resulullah (s.a.s) orada ebedi kalacaktı.

Tanımı : Mezar baş ve ayak şâhidelerinden oluşmaktadır. Mezarlığın doğusunda yer almaktadır. Kitabesinde 1332h. /1914 tarihine yer verilmiştir. Sülüs hatla yazılmış kitabesinde mezarın Abdu'l-Kerîm Bin Abdurrahman'a ait olduğu belirtilmiştir. Şahide üzerinde insan ve at figürü, hayat ağacı, kılıç, hilal, gülbezek, geometrik ve bitkisel süslemeler yer almaktadır.

Baş şâhide, kumtaşından dikdörtgen gövdeli, üst kısmı iki yandan yukarıya doğru üç kademeli profillenme yapıp üstten kemerli şekilde sonlanmaktadır. Baş şâhide 0.77 m. boyunda, 0.33 m. eninde ,0.13 m. kalınlıkta ölçülere sahiptir.

Şâhidenin ön yüzeyinde alınlık kısmında daire içine alınmış bir gülbezek; hemen altında bir hilal, tam ortasında gülbezek aşağı kısımda hayat ağacı ve iki kılıç tabanca vardır. Gövdede kademeli kısmın sol yanında bir nişan'a yer verilmiştir. Aşağı kısım bir fişeklik ile ayrılmış en alt kısımda bir at üstünde dizginlerden tutan insan figürü ve aşağıda bu atlı figürün önünde yine elinde bir palmet tutan insan figürü bulunmaktadır. Atın üstündeki figürün elinde bir palmet ve bunun yanında bir daire bulunmaktadır. Yanlar üstte hilal, altta daire içine alınmış gülbezek ile hareketlendirilmiştir. Şâhidenin arka yüzeyinde alınlık kısmında müsenna bulunmaktadır. Gövde kısmında bir satır yazı kartuş içinde yer almaktadır. Alt kısmı dairesel biçimde başlayıp yukarı doğru daralan damla motifi içerisinde kartuşlarda dört satırlık kitabe ile doldurulmuş, yanlarda kalan dik üçgenler içinde yazı ve bitkisel motifler yer almaktadır. (Foto 54).

Ayak şâhide, kumtaşından dikdörtgen gövdeli, üst kısmı iki yandan yukarıya doğru üç kademeli profillenme yapıp üstten kemerli şekilde sonlanmaktadır. Ayak şâhide 0.76 m. boyunda 0.32 m. eninde 0.12 m. kalınlıkta ölçülere sahiptir. Şâhidenin ön yüzeyinde damla

içinde *'El-Fâtiha'*yazısı yer almaktadır. Gövde kısmında yazılar, kartuşlar içinde dört satır halinde kabartılarak verilmiştir.

Şâhidenin arka yüzeyinde damla içinde *''Yâ Gaffâr''* lafzı yer almaktadır. Gövde kısmında yazılar, kartuşlar içinde dört satır halinde kabartılarak verilmiştir. Burada Rahman suresinden ayetlere yer verilmiştir.[2]

DEĞERLENDİRME:

Mezarlıkta bulunan mezar taşlarının tamamı şahideli olup tarihi, süsleme ve tipolojik olarak XVIII-XIX. y.y.' a aittir. İncelediğimiz Mezar taşlarının tamamı kum taşından yapılmıştır. Mezar taşlarındaki kitabelerde ayet, dua, şiir ve kimlik bilgileri bulunmaktadır. Şahideler üzerinde kitabelerde bulunan dua, ayet ve kime ait oldukları hakkında belli bir yer ayrılmamış ve herhangi bir kalıp bulunmamaktadır. Bazı mezar taşlarında ayak taşının arka yüzünde kime ait olduğu yer alırken bazı mezarlarda da baş şahidelerinin ön yüzeyinde yer almaktadır.

Mezar taşlarının büyük kısmında, alt kısımdan dairesel başlayıp yukarı doğru daralan damla motifi içinde isim ve tarih yer almaktadır. Bazı mezar taşlarında sadece kitabe yer alırken, bazılarında geometrik süslemeler ve bitkisel süslemelerin birlikte olduğu eserler de görülmüştür. Şahidelerin bir kısmında kitabe, bitkisel ve geometrik motiflerle beraber bulunmaktadır.

Erkek mezarlarında yoğun olarak kılıç, kama, tüfek, tabanca gibi cesareti, gücü simgeleyen malzemeler bulunmaktadır. Ayrıca erkek mezarlarında kitabe, insan, at, avcı kuş figürlerinin yanında kandil, sürahi gibi nesnelerde yer almaktadır.

Kadın mezarlarında çoğunlukla takı, bitkisel ve geometrik süslemeler, kitabeler, stilize yüzler, beşik gibi motifler yer almaktadır. Mezarlarda bitkisel ve geometrik süslemeler yer almaktadır.

Çocuk mezarlarında yoğun olarak kitabe, insan ve at figürü, bitkisel ve geometrik motifler bulunmaktadır. Mezar taşlarındaki süslemeler köşelerde tamamında pano şeklindedir. Gövde kısmında yer alan süslemeler damla motifinin yanlarında kalan dik üçgenler içinde soyut yapraklar yer almakla beraber pano tarzındadır.

Şahidelerin arka yüzeylerinde kandillerin bulunduğu yerlerde bitkisel süslemeler çevreleyici niteliktedir. Erkek ve kadın mezarlarında ön yüzler figürlü olan mezar taşları pano tarzında yerleştirilmiştir. Mezar taşları üzerinde bulunan geometrik, bitkisel süslemeler ve figürlerde orantı, şekil ve hatlarda özen gösterilmemiştir.

Cizre şehir surlarının güneyden çevrelediği mezarlık, şehir merkezinde yer alan diğer tarihi eserlere oranla daha fazla tahrip olmuştur.

Sonuç olarak; Osmanlı devletinin son dönemlerine şahitlik eden ve birer belge niteliği taşıyan Cizre mezar taşları, bölgenin diğer mezar taşları içerisinde değerlendirildiğinde, yörede hakim olan adet, gelenek, inanç ve estetik değerleri ile örtüştükleri görülmektedir.

[2] Kur'an-ı Kerim Rahman suresi.27.ayet.

Kaynakça:

ARSEVEN; Celal Esat, Türk Sanat Tarihi, Menşeinden Bugüne Kadar Mimari, Heykel, Resim, Süsleme ve Tezyini Sanatlar, İstanbul, 1954, s.453.

_____*Sanat Ansiklopedisi, V,* İstanbul, 1994.

BARIŞTA H. Örcün, "Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Türk Mezar Taşlarından Bazı Takı Tasvirleri", *XIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler,* Ankara, 1999, s.1309-1321

BORAN Ali, Abdülhamit Tüfekçioğlu, Zeki Erdal, İrfan Yıldız, Siirt ve Çevresi 2003 Yılı Yüzey Araştırması ''Kozluk'taki Mezartaşları'', *22.Araştırma Sonuçları Toplantısı, I.C,* Konya, 2004, s.241–253.

ÇORUHLU Yaşar, "Orta Asya'dan Anadolu'ya Lahit veya Taş Sandukalarda Görülen Hançer, Bıçak, Tasvirlerinin Sembolizmi*", Eyüp Sultan Sempozyumu,* İstanbul, s.61-68

DEMİR, Aydoğan "Osmanlı Döneminden Bir Kesit: XVI. Yüzyıl Sonlarında Cizre*", Hz. Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu,* İstanbul 1999, s.73-86.

ERTEKİN, M. Zahir, *Cizre'deki Mimari Eserler,* (Y.Y.Ü. Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi), Van,2005, s.1.

Fütuhu'l-Büldan (nşr. Abdullah Enis et-Tabba Ömer Enis-Et-Tabba), 1987, s.237-242.

ĞANDUR Muhammed Yusuf, *Tarihu Cezireti İbn Ömer,* 1900, s. 1

KARAMAĞARALI Beyhan, "Kültür Tarihimiz Bakımından Mezar Taşlarının Önemi ve İkonografisi",*Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu,* İstanbul, 1998, 35-43.

KOZBE Gülriz, "Şırnak İli Cizre-Silopi Ovası Yüzey Araştırması", *24.Araştırma Sonuçları Toplantısı,* I.Cilt, 2006, s.312-315.

MUTLU Mehmet, *Siirt Mezar Taşları,* (Y.Y.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Çalışması) Van, 2006.

ÖZKURT Kemal ''Van Gölü Çevresi Mezartaşlarında Kandil Motifi'', *II. Van Gölü Havzası Sempozyomu,* Bitlis, 2006

PEKTAŞ, Kadir, *Bitlis Tarihi Mezar Taşları,* Ankara, 2001.

TOP Mehmet, ''Hakkarideki Osmanlı Mezar Taşları" *XIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildirler,* Ankara, 1999, s. 1291-1308.

_____Diyarbakır'da Osmanlı Dönemine Ait Mezartaşlarıdan Örnekler, ''*VIII. Orta Çağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyomu*'', Sakarya 2004, s.407–420

_____"Hakkari'deki Osmanlı Devri Mezartaşları" *XIII.Türk Tarihi Kongresi,* Ankara, 1999, s.1291-1308.

TUNCEL Metin, "Adını Kuruluş Yerinden Alan Şehirlere Örnek: Cizre *", Hz. Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu.* 1999, s.53-63.

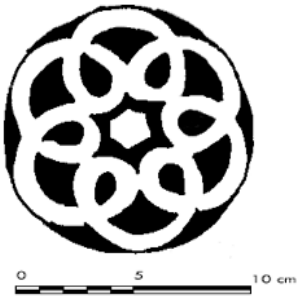
TÜFEKÇİOĞLU Abdülhamid, Edincik'te Türk Devri Mimarisi ve Mezar Taşları, Bursa, 2005.

_____"Siirt-Eruh Yöresinde Tespit Edilen Türbeler ve Mezartaşları", *VIII. Orta Çağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyomu*'', Sakarya, 2004, s.420–437

YAŞİN Abdulah, "Nuh'un Gemisi, Cudi ve Cizre", *Hz. Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu,* İstanbul 1999, s.40-45

YEĞİN, Abdullah, *İslami-İlmi-Edebi-Felsefi Yeni Lugat*, Hizmet Vakfı, İstanbul, 2004

ÇİZİM VE FOTOĞRAFLAR

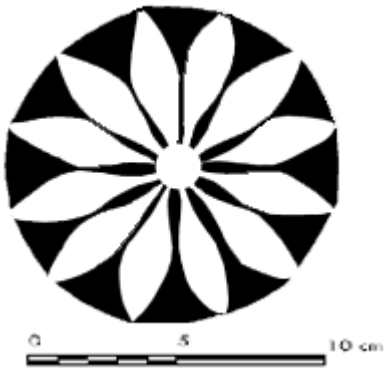
Çizim 1: Aziziye Fesli Çocuk Mezarı'nın Baş Şahidesinin Arka Yüz Görünüşünden Detay

Foto 1: Aziziye Fesli Çocuk Mezarı'nın Genel Görüntüsü

Foto 2: İbrahim Bini Ömer'in Mezarının Genel Görüntüsü

Çizim 2: Şemsi Binti Hacı Selim'in Baş Şahidesinin Ön Yüz Görünüşünden Detay

Foto 3: Şemsi Binti Hacı Selim'in Baş Şahidesinin Ön Yüz Görünüşü

Foto 4: Fatime Binti…….'in Baş Şahidesinin Ön Yüz Görünüşü

Çizim 3: Abdulgafur İbn-i Hasan Haydar'ın Baş Şahidesinin Ön Yüz Görünüşünün Çizimi.

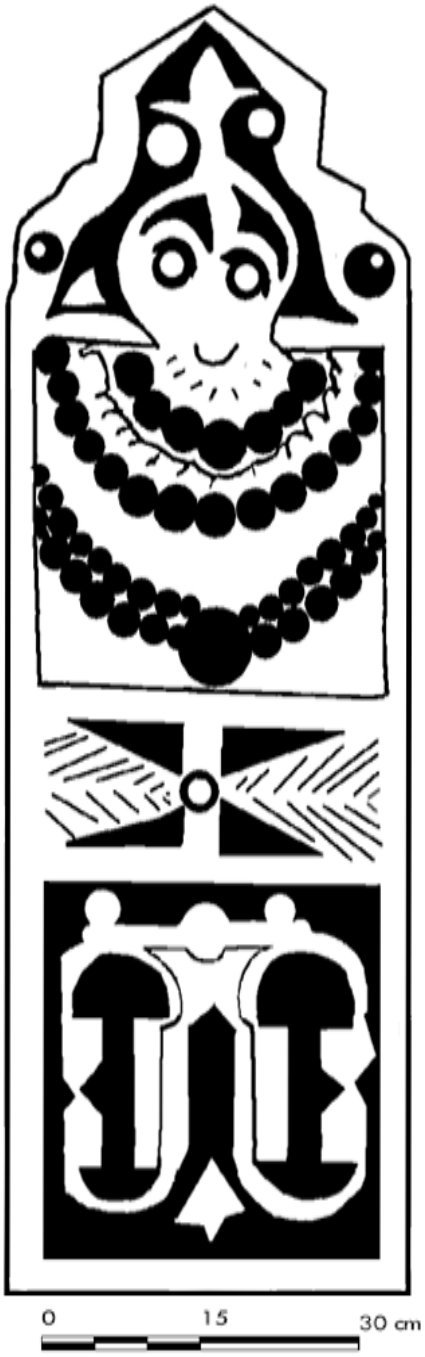
Foto 5: Abdulgafur İbn-i Hasan Haydar'ın Baş Şahidesinin Ön Yüz Görünüşü

Foto 6: Cevahir Binti Abdulcelil'in Mezarının Genel Görüntüsü

Foto 7: Halime binti Hacı Muhammed El Cizrevi'nin Baş Şahidesinin Ön Yüz Görünüşü

Çizim 4: Celile Binti İsmail Ahmet'in Baş Şahidesinin Ön Yüz Görünüşünün Çizimi

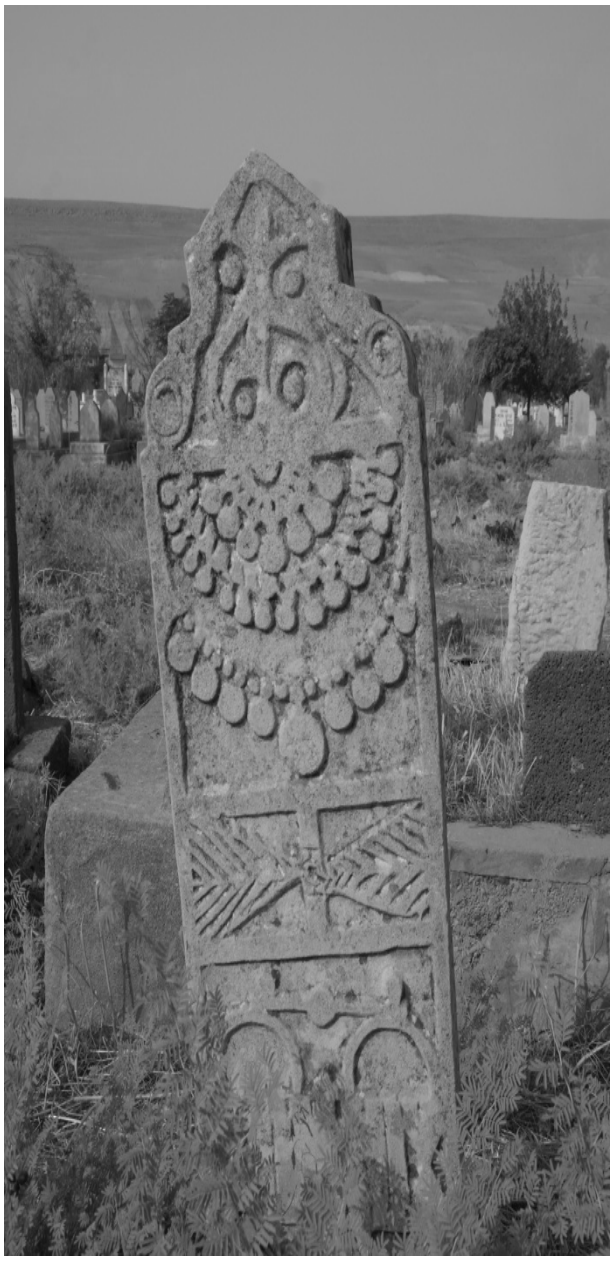
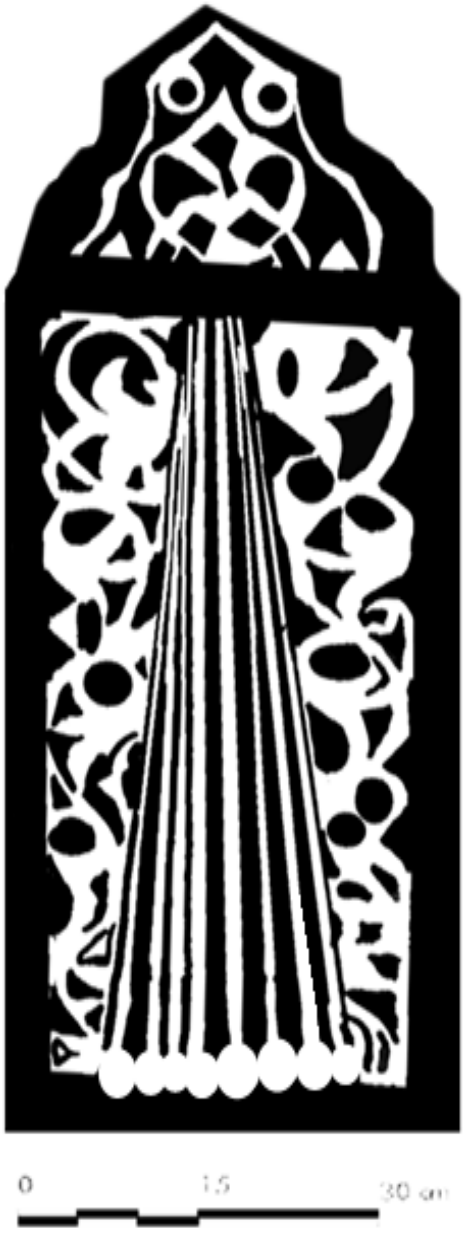

Foto 8: Celile Binti İsmail Ahmet'in Baş Şahidesinin Ön Yüz Görünüşü

Çizim 5: Ahmet Kari'nin Ayak Şahidesinin Arka Yüz Görünüşünün Detayı

Çizim 6: Celile Binti İsmail Ahmet'in Baş Şahidesinin Arka Yüz Görünüşünün Çizimi

Çizim 7: Ahmet Kari'nin Baş Şahidesinin Arka Yüz Görünüşünün Çizimi

Foto 9: Ahmet Kari'nin Baş Şahidesinin ArkaYüz Görünüşü

Çizim 10: Muhammed Bin İsmail'nin Baş Şahidesinin Ön Yüz Görünüşünün Çizimi

Foto 10: Muhammed Bin İsmail'nin Baş Şahidesinin Ön Yüz Görünüş

Foto 11: Abdulkerim Bini Abdurrahman'ın Baş Şahidesinin Arka Yüz Görünüşü

CİZRE'DE BULUNAN TÜRBELER VE BU TÜRBELERİN ETRAFINDA OLUŞAN KÜLTÜREL DEĞERLER

Canser KARDAŞ[*]

Özet

Halkbiliminin önemli konularından biri olan, türbeler etrafındaki geleneksel uygulamalar, temel olarak halk inanışları başlığı altında incelenmektedir. Bu türbelerde manevi üstünlüklere sahip insanların yattığına inanılmaktadır. Anadolu coğrafyasının her yerinde manevi değere sahip türbelere saygı gösterilip bu türbeler, belli dönemlerde ziyaret edilmektedir.

Bu çerçevede Cizre'de bulunan Nuh Peygamber Türbesi, Mem u Zin Türbeleri, Kesik Baş Türbesi, Caferi Sadık Türbesi, Şeyh Abdurrahman-ı Veli Türbesi, Hahin Türbesi, Muhammed Ğevas Türbesi, Şeyh Ahmed El Cezeri (Melaye Ciziri) Türbesi, Ebul İz Türbesi ve Cizre'de bulunan diğer türbeler ele alınmıştır. Türbelerin yerleri, ziyaret dönemleri, türbelere ile ilgili oluşan efsane ve hikâyeler, hangi amaçlarla ziyaret edildiği ve bunların etrafında oluşan geleneksel uygulamalar açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Türbe, Cizre, Halk İnançları, Ziyaret, Adak

THE TOMBS İN CİZRE AND THE CULTURAL VALUES GROWN OUT OF THİS TOMBS

Summary

The traditional applications around the tombs which is one of the important subjects of folklore are considered basically under the headline of the folk beliefs. It's believed that in or under these turbehs lie spiritually excellent and venerable people. Everywhere in Anatolian geography are spiritually valuable turbehs being respected and, in the certain periods have visited to them.

In this frame, the tomb of Prophet Noah in Cizre, the turbes of Mem u Zin, Turbeh Kesik Baş, Turbeh of Muhammed Ğevas, Tombs of Sheikh Ahmed El Cezeri (Melaye Ciziri) and Ebul Iz and other turbehs which are located in Cizre are handled. The locations of turbehs, the periods of visiting, the legends and stories related to them, the point of attending them and the traditional applications about them will be striven to be explained.

Keywords: Turbe, Cizre, folk beliefs, vow

[*] Okutman, Şırnak Üniversitesi, kardascanser@gmail.com

Cizre'de Bulunan Türbeler ve Bu Türbeler Etrafında Oluşan Kültürel Değerler

Giriş

Türbenin sözcük anlamı, mezar[ünlü kimse için yaptırılan], mezar üzerine yapılan yapıdır (Develioğlu 1998: 1115). Genellikle türbe, ziyaret, yatır, mezar gibi adlarla anılan bu mekânlar, veli, şeyh, gazi, şehit, seyit, abdal gibi adlar verilerek manevi güç ve meziyetlerine inanılan kişilerin yattığı yerlerdir.

Anadolu insanı, yurt edindiği yerleri ve burada kalan insanların mekânlarına kutsiyet vererek vefa borçlarını ödemeye çalışmışlardır. Bu da Anadolu'da birçok din ve inanç sisteminin kaynaşmasını sağlamış ve yeni kültürler oluşturmuştur (Artun 2005: 292). Günümüzde ziyaret edilen bu mekânların bir kısmı eski inanç ve kültürlerden izler taşımasına rağmen onların maneviyatı konusunda herhangi bir değişikliğe uğramamıştır.

Mezopotamya ve Anadolu'nun kesiştiği noktada yer alan Cizre, tarihi ipek yolunun üzerinde olması dolayısıyla önemini hiçbir zaman yitirmemiştir. Bu coğrafi konumu sayesinde sürekli olarak bir kültür, bilim ve siyaset merkezi olmuştur. Cizre, Tarih boyunca farklı medeniyetlere beşiklik etmiş ve sık sık el değiştirmiştir. İnsanlık tarihini ilgilendiren büyük buluşlar yapan bilim adamlarına ve dini önderlere mekân olmuştur.

Cizre ve çevresi türbeler bakımından çok zengindir. Cizre ve çevresinde çeşitli dilek ve niyetler için ziyaret edilen türbe, ziyaret ve makamlar bulunmaktadır. Peygamber, veli, sahabe ve seyit gibi kişilere ait bu kutsal mekânlara gelen ziyaretçiler, kurban kesmek, adak adamak, dilek tutmak, bez bağlamak gibi çeşitli pratik ve uygulamalar icra etmektedirler.

Bazı türbelerle ilgili bilgilere yazılı kaynaklarda, bazılarına dair ise sadece efsane şeklinde, tarihi bilgilere sahibiz.

Tebliğimizde, türbelerin tarihi ile ilgili bilgi veya türbelerin mimarilerine hiç değinilmedi. Daha çok halk kültürünü ilgilendiren türbelerin yerleri, ziyaret dönemleri, türbelerle ilgili oluşan efsane ve hikâyeler, hangi amaçlarla ziyaret edildiği ve bunların etrafında oluşan geleneksel uygulamalar açıklanmaya çalışılacaktır.

1 Şeyh Abdurrahman-ı Veli Türbesi

Türbe, Cizre Kalesi [Bırca Belek] içerisinde, kendi adıyla anılan camide yer alır. Ancak caminin çökmesi sonucu yeni türbe yaptırılmıştır. Şeyh Abdurrahman-ı Veli'nin yaşadığı dönem tam olarak bilinmemektedir. Şeyh Abdurrahman-ı Veli Cizre beyi ve yöre halkı önünde bir yarışma sonucu Dicle nehri üzerinde batmadan yürüme kerametini göstermiştir (Yaşın 2005: 48).

Kadınlar tarafından ziyaret edilir. Perşembe günleri izdiham olacak kadar kalabalık olur. Kızların bahtının açılması, muratlarına ermesi ve hastalıklardan kurtulması için ziyaret edilir. Ziyarete gelenler dileklerini tutuktan sonra üç veya altı taş Dicle nehrine atarlar. Bu türbe 7 Perşembe ziyaret edilir. 7. Perşembe de ziyarettekilere tatlı dağıtır. Adağı gerçekleşmişse mutlaka yerine getirilir.

Bu türbenin başka bir işlevi de bulunmaktadır. Toplumun kapalı bir yapısı olması sebebiyle gençlerin dışarıda birbirlerini göremedikleri için kadınlar tarafından kız görme/bakma yeri olarak da kullanılmaktadır.

2 Nuh Peygamber Türbesi

İnsanlığın ikinci babası olarak kabul edilen Nuh Peygamber'in Türbesi olduğu kabul edilir. Yılın her döneminde ziyaret edilir.

3 Şeyh Ahmed El Cezeri Türbesi [Mellayê Ciziri]

Dağkapı mahallesinde bulunan kırmızı medresenin bodrum katında yer alır. Yılın her döneminde ziyaretçisi bulunur. Halk arasında Mellaye Ciziri olarak bilinir. Halk arasındaki inanışa göre kırk bir gün üst üste kimseyle konuşmadan gidip dua edildiğinde duaları kabul ediliyormuş.

Diğer bir inanca göre de anlama sorunu olan kişilerin akşamdan türbenin bir yerine kuru üzüm bırakıp sonraki gün o kuru üzümü yiyerek bu sorunun gidereceğine inanılmasıdır.

4 Mem u Zin Türbeleri

Tarihi Cizre mezarlığında bulunan Abdaliye Medresesi'nin bodrum katında yer alır. Ahmedi Xani'nin meşhur Mem u Zin adlı tasavvufi aşk hikâyesinin kahramanlarının türbeleridir.

Âşık çiftler tarafından ve kavuşması zor olan âşıklar tarafından ziyaret edilir. Perşembe günleri olay çok tazeymiş gibi kadınlar ağlayarak ziyaret ederler.

5 Hahin Türbesi

Sulak köyünün mezarlığında bulunmaktadır. Özelikle ilkbahar ve yaz mevsimlerinde perşembe ve cuma günleri ziyaret edilir. Yöre halkı tarafından romatizmaya iyi geldiğine inanılmaktadır. Mezarlıkta bulunan kaynak suyuyla yıkanıp, daha sonra vücutlarına çamur sürüp bir süre beklerler. Daha sonra tekrar o kaynak suyuyla yıkanıp Hahin türbesinin başında iki rekât namaz kılıp şifa dilerler. Ayrılmadan önce de çevredekilere ikramlarda bulunulur.

6 Cafer-i Sadık Makamı

Türbe olarak kabul edilen bir makamdır. Cudi mahallesinde bulunmaktadır. Türbenin ismi her ne kadar Cafer-i Sadık da olsa Cafer-i Sadık Türbesi değildir. Ancak duyulan saygıdan dolayı onun makamı kabul edilmiştir.

7 Şeyh İbrahim Türbesi

Şeceresinin Cafer-i Sadık'a kadar ulaştığına inanılan Şeyh İbrahim'in türbesi aynı yerde bulunmaktadır. Buranın yılda bir kez ziyaret günü vardır.

Psikolojik sorunları/ruhsal hastalıkları bulunan hastaların bir gece makamda yatmaları sonucunda iyileştiklerine inanılmaktadır.

8 Şeyh Muhammed Kesik Baş

Dağkapı mahallesi Hz. Nuh Peygamber Cami'nin önünde ve yolun ortasında yer alır. Çevrede Şeyh Muhammed Be Seri olarak tanınır. Kültürümüzde çok yoğun olarak işlenen kesik baş motifi orta Asya'dan Balkanlara kadar yaygın olup Anadolu'da daha yoğun olduğu, bunların özelikle XV. yüzyıldan sonra kaleme alındığını belirtilmiştir (Ocak 1989: 7). Rivayete göre, savaş esnasında başı kesilmesine rağmen uzun süre kellesi koltuğunda savaşmıştır.

Başka bir rivayete göre de savaşta kafası kopmasına rağmen 7 gün boyunca savaşmıştır. Veli'nin bu halini gören bir kadın hayretler içinde kalarak nasıl savaşabiliyor der demez Şeyh Muhammed hayatını kaybeder.

Belli bir ziyaret günü yoktur. Herkes tarafından ziyaret edilir. Manevi dilekler dilemek için ziyaret edilir.

9 Şeyh Seyda Türbesi

Asıl adı Muhammed Said olup halk arasında Şeyh Seyda olarak tanınmaktadır. Mutasavvıf biri olan Şeyh Seyda yüzlerce mürit yetiştirmiştir. O, zamanın ünlü âlimlerindendi.

Günümüzde birçok ziyaretçisi olmaktadır. Ağırlıklı olarak bir dilek dışında şeyhten feyz almak ve vefadan dolayı ağırlıklı olarak ziyaret edilir.

10 Şeyh İbrahim Sori Türbesi

Kırmızı medresenin güneybatısında, bir hücrenin içinde yer almaktadır. Bu türbenin yapılış tarihi hakkında kesin bilgilere ulaşılamamıştır. Türbe içinde yatan kişinin ise Medrese içerisinde yer alan mescidin imamı olduğu söylenmektedir. Sadece türbede bulunan kişinin İbrahim Sori adında bir şeyh olduğu şeklinde kabul edilir.

11 Sultan Şeyh Beklemiş

Alibey mahallesi meydan başı sokağı, dar bir arada yer alır. Dik dörtken biçiminde eski sur kalıntıları üzerinde yer alır. Tam ortasında ise bir incir ağacı bulunmaktadır. Makamda yatanın kimliği hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak çevrede yaşayan insanlar tarafından bu makamın çok eski olduğu belirtilmektedir. Ayrıca makam sahibi çevredeki insanların rüyasına asker olarak girermiş.

Sürekli ağlayan ve farklı sebeplerle sancısı olan çocukları bu ziyarete götürürlermiş. Çocukları ziyarete en az üç kere götürmek gerekir. Ayrıca bu türbe murat için ziyaret edilir. Çocuğun iyileşmesi durumunda ekmek, kuru üzüm veya şeker dağıtılır.

Şeyh Zirav Türbesi

Cizre ile İdil ilçe sınırında bulunmaktadır. Çoğunlukla bayanlar tarafından ziyaret edilir. Yeni doğan sarılık geçiren ve sürekli ağlayan bebeklerin oraya götürülmesinde iyileştirici özelliği olduğuna inanılır.

12 Şeyh Kasım Bave Mırad [Muratların Babası]

Şeyh Kasım adında bir veliye ait olduğu kabul edilmektedir. Rivayete göre İslam orduları ilk defa buralara geldiklerinde bir savaşta yaralanır. Onun yarasının iyileşmesi için Allah (C.C.) ona bir bıttım ağacının yanına gitmesini emreder. Bu emri duyan tüm ağaçlar birden Şeyh Kasım'a yönelirler. En erken yetişen meşe ağacı olur ancak meyvesinin tadından dolayı yara iyileşmez ve Şeyh Kasım orda vefat eder. Meşe ağacı emri yerine getirdiği için Tanrı ona tekrar türbenin etrafını sarmasını ve mezarın başucunda büyük bir ağaç olmasını daha sonra da tek ağaçtan üç çeşit meyve vermesini emreder. Bu emir sonucunda birinci dalda palamut, ikinci dalda ekşi elma, üçüncü dalda ise bıttım olur. Ayrıca üç çeşit toprağında varlığı kabul edilir.

Çevredekilerin rüyalarına girerek dileklerinin dilemeleri halinde yerine geleceğini anlatmış. Ziyaretler perşembe günleri yapılır. Çocuğu olmayan veya erkek çocukları olmayan kişiler ziyaret eder. Ziyaret öncesi mutlaka kurban kesilir. Bebek isteyenler orada bulunan beşiği sallayarak dua eder. Türbeden toprak alınarak yıkanılır. Dileği yerine gelenler 7 yıla kadar her yıl bir kurban keser. Farklı dilekler için orda bulunan ağaç veya taşlara bez bağlanır.

13 Şeyh Muhammed Nuri Türbesi

Şeyh Muhammed Nuri Camisinin bitişiğindedir. Mutasavvıf ve tarikat şeyhi olması münasebetiyle yoğun ziyaretçi akınına uğramaktadır. Ziyaretçilerin büyük bölümü dini duygularını güçlendirmenin yanında, hastalılara şifa, çocuk isteme, askere gidecek çocuğuna selamet dileme, gibi dileklerle ziyaret etmektedirler.

Türbe, Bayram sabahları başta olmak üzere haftanın her günü ziyaret edilmektedir.

14 Şeyh Yahya Türbesi

Türbe, Cudi Dağının eteğinde Çağlayan[Şah] Köyü ile Ziyaret Mezrası'nın arasında yer alır. Şeyh Yahya son yüzyılda yaşamış Cizre'nin âlim ve mutasavvıflarındandır. Şeyh,

yaşamında güvenilir bir hakem olarak kabul edilmiş ölümünden sonra da türbe yöre halkı tarafından bu rolüyle kabul etmiştir.

Özelikle mal alışverişi, hırsızlık gibi anlaşmazlıklarda bu türbede yemin edilerek kişiler arasında bir uzlaşı sağlanmıştır. Türbenin ikinci bir fonksiyonu da bir emanet yeri olarak kabul edilmesidir. Türbeye bırakılan eşyalar türbenin çarpacağı korkusu ve çevrede duyulan saygıdan dolayı eşyaların sahibi onu almayana kadar kimse dokunmamıştır.

15 Seyit Kadri Türbesi

Nuh peygamber camiinde bulunmaktadır. Yoğun ziyaretçi akımına uğramaktadır. Rivayete göre gömüldüğü sırada sadece onun türbesine yağmur yağmıştır.

16 Şeyh Said-i Merhum

Dağkapı mahallesinde bulunmaktadır. Kerametleri olduğuna inanılan şahıslardandır. Bu kerametlerden birinin geleceği görmesi diğeri de her akşam Cafer-i Sadık ve Abdulkadir Geylani ile cihada gittiği inancıdır. Her akşamın dönüşünde ise elbiseleri kan içinde kalıyormuş.

17 Şeyh Muhammed Ğevas

Cizre Mezarlığı içerisinde kendi adıyla anılan caminin içinde yer alır. Cuma günleri ziyaret edilir. Yaramaz ve sinirli çocuklara iyi geldiğine inanılmaktadır. Caminin içerisinde bulunan kuyunun suyuyla çocukların yüzleri yıkanır ve bu suyun iyi geldiğine inanılır.

Ayrıca olumsuz yanlarıyla ön plana çıkan ve halk arasında kötü benzetmeler için kullanılan ve olumsuzluklarıyla efsaneleşen Mem u Zin türbelerinin yanı başında yer alan “Beko”nun türbesi ve tarihi Cizre mezarlığı içinde bulunan Hamidiye Alayları komutanı Mustafa Paşa[1] türbeleri de genelde ziyaret edilen yerler arasında sayılabilir.[2]

Ayrıca Şeyh Nurullah, Seyd Ali Fındıkî, Şeyh Suar ziyaret edilen türbeler arasında sayılabilir.

Bu türbeler dışında ziyaret özelliği olan ve adak adanan yerler olarak sırt ağrılarına iyi geldiğine inanılan kuça bırka taşı, Cizre girişinde bulunan mıla kuba tepesi ile çocuğu olmayan bayanların üç cuma üst üste Sitti Nefis evinde bulunan havuzda yıkanıp çocuk sahibi olacaklarına inanılan yer de sayılabilir.

Sonuç:

Cizre de bulunan türbeleri ziyaret edenlerin dilek ve beklentileri şu şekilde sıralanabilir.

1. Kısmet açtırmak
2. Çocuk sahibi olmak, çocukları ıslah etmek
3. Erkek çocuk sahibi olmak, ölmelerini engellemek
4. Zengin olmak
5. Çeşitli hastalıklardan kurtulmak
6. Sevdiğine kavuşmak
7. Felçli hastaların iyileşmesi

---

[1] Cizre Halkı maneviyata çok önem veren bir halktır. Bunun en güzel örneği şehir içinde bulunan türbeler ve tarihi mezarlıkta bulunan mezarlara sürekli bakım yapılmasıdır. Ancak Mustafa Paşa hayattayken yaptığı haksızlık ve zulümlerden dolayı halkın nefretine uğramış aradan yüz yılı aşkın süre geçmesine rağmen unutulmamış ve anıt mezar olan türbesi harabe haline gelmiştir.

8. Sınav kazanmak, başarılı olmak, sınıf geçmek

Cizre ve çevresindeki yatırları ziyaret eden insanlar sadece dileklerinin Allah tarafından kabul edilmesi için değil aynı zamanda çeşitli hastalıklardan kurtulmak ve belli dilekler için de ziyaret edildikleri anlaşılmaktadır.

Türbelerde süren pratik ve uygulamalar kurban kesmek; ağaç, mezar taşı ve çalılara bez bağlamak; kutsal suyla yıkanmak, çamur sürmek; türbede gece uyumak, belli hastalıkları sağalttığına türbelerde şifa dilemek olarak sayılabilir.

Ziyaretçilerin büyük bir kısmı bayanlardan oluşmaktadır.

Genel olarak türbelerin her gün ziyaretçileri olmalarına rağmen ziyaretler perşembe-cuma günleri ve dini bayramlarda ağırlık kazanmaktadır.

Türbelerde yatan kişiler sadece dini şahsiyetler değil, bilim adamı, toplum tarafından sevilmiş ya da savaşlarda belli kahramanlıklar yapmış kişiler de olabilmektedir. Çoğunluk şeyh olarak tabir edilir ancak veli, sultan, seyit gibi isimlendirilenler de vardır.

Farklı sebeplerle hastalanan kişiler günümüzde bu keramet sahibi şeyh/seyitlerin torunları tarafından ziyaret edildiği tespit edilmiştir.

Bunlara bakıldığında veli kültünün ön planda yer aldığı görülmektedir. Veli kültü ve türbesinin etrafında oluşan inanma ve pratikler pagan kültürüyle ilgisinden dolayı İslamiyet tarafından yasaklanmıştır. Buna rağmen varlığını sürdürerek günümüze kadar bir mezarlık kültürü oluşturup devam ettirmiştir (Erginer 1997: 211).

Ziyaret edilen türbeler çok tarihi olabildikleri gibi yakın bir tarihte vefat eden ve toplum tarafından saygı duyulan bir kişinin türbesi de olabilmektedir.

Sonuç olarak kültürümüz açısından çok önemli bir yere sahip olan bu türbeler çok eski yerleşik bir hayatın olduğunu göstermesinin yanında yurtlaştırmada da önemli bir işleve sahiptir. Manevi doyum sağlayan bu türbelere bağlı olarak anlatılan efsane ve hikâyeler gelecek kuşaklara belek aktarma işlevini de yapmaktadırlar.

Kaynakça:

Artun, Erman, Türk Halkbilimi, Kitabevi yayınları, 2005 İstanbul

Develioğlu, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi, 15. Baskı, 1998 Ankara

Erginer, Gürbüz, Kurbanın Kökenleri ve Anadolu'da Kanlı Kurban Ritüelleri, Yapı kredi yayınları, Ankara

Ocak, Ahmet Yaşar, "Türk Folklorunda Kesik Baş", Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları no:95, Seri:IV, S. 26, s.7 Ankara

Ölmez, Filiz Nurhan ve Şirin Gökmen, *Isparta İl Merkezinde Bulunan Türbeler*, Bilig, güz 2005, S: 35, s.71-103

Yaşın, Abdullah, Tarih Kültür ve Cizre, 2007 Ankara

Kaynak Kişiler: (10-20.05.2010 tarihleri arasında yaptığımız görüşmeler)

Kaynak kişi 1 **Burhanettin MONİS** yaş 60, eğitimci

Kaynak kişi 2 **Hatice Bayracı**, yaş 55, ev hanımı, okuma yazma yok

Kaynak kişi 3 **Emine Özkalay**, yaş 53, ev hanımı

Kaynak Kişi 4 **Nimet ÖZKALAY**, yaş 60, ev hanımı

Kaynak Kişi 5 **Cevahir AKSEVEN**, yaş 70, okuma yazma yok

İsimlerinin yazılmasını istemeyen beş bayan (İsimleri bizde mahfuzdur)

KÜLTÜR TARİHİMİZ AÇISINDAN ORTAÇAĞ'DA CİZRE

Emel KILIÇ[*]

Özet:

Cizre, kuzey, doğu ve güneyden Dicle ile çevrili olduğu için İslam fethinden sonra, Arapça ada anlamındaki Ceziretu İbn Ömer adını almıştır. Zengin bir kültürel geçmişe sahip olan *Cizre*, coğrafi ve tarihi konumu sayesinde, önemli bir merkez olma özelliğini yüzyıllarca korumuştur. Ortaçağ boyunca Cizre'de Sasaniler, Bizans, Emeviler, Abbasiler, Hamdanîler, Mervaniler, Selçuklular, Musul Atabeyliği, Zengiler, Eyyubiler, Artuklular, Moğollar, Timurlular, Ak-koyunlular, Kara-Koyunlular ve Safeviler hâkimiyet kurmuşlardır. Bu dönemde Türkmen, Arap, Fars kültürlerinin; Yezidi, Keldânî, Süryâni, Orta Asya Türk dini anlayış biçimlerinin ve İslamiyet'in etkilileri olmuştur. Bu çalışma, Ortaçağ'da Cizre'nin kültürel hayatını, bilim tarihi içindeki yerini, çevre kültürler ile etkileşimini ve halkın ortak kültürel miraslarını, tarihi kaynakların imkân verdiği ölçüde ele almayı amaçlamaktadır. Bildiride Ortaçağ'da Cizre'de bilim ve düşünce, mimari, sanat, dil ve edebiyat, gelenek ve görenek konularına yer verilecektir.

Anahtar kelimeler: Cezîretu İbn Ömer, kültür tarihi, bilim, mimari, edebiyat

CIZRE IN THE MIDDLE AGE IN TERMS OF OUR CULTURAL HISTORY

Abstract:

Cizre is surrouneded by Tigris from the North, East and South, after the Islamic conquest thus gaining names *Jazīrat Ibn Omar*, which means island in Arabic. Due to its geographical and historical position, Cizre, which has a rich cultural past, has protected its characteristic to be an important centre for centuries.Throughout the Middle Age Sassanids,Byzantines,Umayyads, Abbasids,Hamdanid,Marwanid, *Saljukid*, Mosul Atabeg, Zengi's, Ayyubid dynasty, Artuqids, Mongols, The Timurids, Aq-Qoyunlu,Qara-Qoyunlu and Safawids governed in Cizre. In this period, there were cultural effects of Turcoman,Arab,Persia *and* following religious ways like:Yazidi,Chaldean, Assyrian, central Asian Turkic religion and Islam in this context. The study aims to deal with the cultural life of Cizre in the Middle Age, its position in the scientific history, its interaction with the surrounding cultures and common cultural heritages of community as possible as can be derived from the historical resources. Reported in the science and philosophy in the Middle Ages Cizre, architecture, art, language and literature, custom and usage (folk culture) issues will be given in this paper.

Keywords: Cezîretu İbn Ömer, cultural history, science, architecture,literature

Cizre, tarih boyunca birçok medeniyete mesken olmuş ve çeşitli unsurlardan zengin bir kültürel miras devralmış köklü bir yerleşim birimidir. Ortaçağ kültür tarihinde Cizre'nin

[*] Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür ve Turizm Uzmanı -Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi- E-posta: emel.kilic@kulturturizm.gov.tr

yerini saptamak, günümüz Cizresi'nin kültürel dokusunu anlamlandırabilmek bakımından da büyük önem taşımaktadır. Kültür ve onun tarihi yüzlerce tanımı yapılabilecek çok bileşenli bir kavramdır. Bildiride kültür tarihinin temel öğeleri olan bilim tarihi, mimari, sanat, edebiyat, gelenek ve görenekler bakımından genel bir değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır.

1.Tarih Kaynaklarına Göre Ortaçağ'da Cezîretu İbn Ömer ve Coğrafî Sınırları

Tarihi kaynaklarında, Cizre hakkındaki ilk bilgiler Nuh Tufanı ile başlamaktadır. Bu dönem hakkında tarihçilerin isimlerini verdikleri merkezlerden ikisi Bâzebda ve Bakarda'dır. Kaynaklar, İslam fetihleri sırasında Dicle Nehri'nin batı yakasında Cizre'nin bulunduğu yörede bir kale ve bu kale yakınında bir köprünün varlığından bahsetmektedir. Şehrin kuzeyinde kalan ve Sasaniler zamanında yapıldığı tahmin edilen bu köprünün kalıntıları eski yerleşim alanının buraya yakın olduğuna işaret etmektedir. Anadolu'yu Kuzey Mezopotamya'ya bağlayan stratejik önemdeki Bâzebda Kalesi ve civarı tarih boyunca çeşitli imparatorlukların hâkimiyeti altında kalmıştır.

Şehrin sakinleri, çeşitli su baskınları, deprem ve savaşlar nedeniyle eski Cizre'de, Nuh'un mezarının bulunduğu tepecik etrafında toplanmışlardır. Dicle nehrinden bir kol alıp Dicle'yi, şehri çepeçevre su ile çevirecek şekilde akıtmışlar ve böylece, Dicle bir hilal şeklinde kavis çizerek, Cizre'yi bir ada haline getirmiştir. Bu nedenle kente, Arapça'da ada anlamına gelen Cezire ismi verilmiştir[1]. İslam tarihi kaynaklarında Cezîretu İbn Ömer[2] adıyla anılan Cizre öyle anlaşılıyor ki aslında Bakarda'daki eski bir beldenin enkazı üzerinde kurulmuş, daha sonra Dicle Nehri'nin mecrası değiştiği için Bâzebda Bölgesi'nde kalmıştır. Yakut'a göre Bâzebda, Cezîretu İbn Ömer'in karşısında bulunan bir köydür[3]. Ortaçağ İslam tarihçileri Cizre'nin, Cezîretu İbn Ömer şeklinde adlandırılması ve bu isimlendirmenin el-Hasan bin Ömer bin el-Hattab et-Teğlibî'ye nispetle yapıldığı yönünde büyük oranda görüş birliğine varmış görünmektedir. Abu'l Farac ise Cizre'nin göçebe Araplar'ın bir taifesi olan Ömeroğulları tarafından kurulması nedeniyle bu adı aldığını yazmıştır[4].

El-Makdısî ve İbn Şeddad, Mezopotamya Bölgesi'nin (el Cezîretu'l-Fıratiyye) Arap kabileleri arasında paylaşıldığı, bölgenin üç yöreye ayrıldığı ve birkaç göbeğe dağıtıldığı bilgisini vermektedir[5]. Birincisi Irak tarafına düşen "Diyâr-ı Rebîa", diğeri "Diyâr-ı Mudâr" ve üçüncüsü dört nahiyeden ibaret olan "Diyâr-ı Bekr"dir. Diyâr-ı Rebîa'daki en önemli bölge Ceziratu'l İbn Ömer'dir ve çevresinde Semânîn, Karda ve Bâzebda, Burzemehran, Bâsûrîn, el-Hasaniyye, Feyşhâbur, Ma'lasâyâ, Bâ'aynâsâ, Zellâka, el-'Akîme, Tell Musa-Kerâsâ, Tanza, Selkun ve Ebra köyleri bulunmaktadır[6].

Yakud eserinde Cizre'nin Musul'un yukarısında, oraya üç günlük mesafede bulunan bir şehir olduğunu belirtir ve çevresinin doğal kaynaklar ve zenginlikleriyle dikkati çektiğine işaret eder[7]. İbn Havkal'e göre Cizre Bâsûrîn, Feyşhâbur ve Semânîn dağına bitişik, içinde Cudi Dağı'nın da bulunduğu geniş bir dağlık alanda kurulmuştur[8]. Ebu'l Fida'nın belirttiğine

---

1 Yakut el-Hamevî, Mu'cemu'l-Buldan, Beyrut, 1955-57, C:II, s:138.

2 İslam kaynaklarındaki bu adlandırma çeşitli tetkiklerde Cezire-i İbn Ömer, Ceziret İbn Ömer vb. şekillerde karşımıza çıkmaktadır.

3 Yakut el-Hamevî, Mu'cemu'l-Buldan, C:I, s: 321.

4 Abu'l-Farac, Abûl Farac Tarihi, Çev: Ömer Rıza Doğrul C: II, Ankara, 1999, s: 559.

5 El Makdisî, Şemseddin Ebu Abdullah Muhammed, Ahsenu't-Tekâsim Ahsenü't-Tekâsim fî Ma'rîfeti'l-Ekâlîm, yayınlayan: M.J.De Goeje,Leiden,1906,s: 137 ve İzeddin İbn Şeddâd, el-A'laku'l- Hatira fî Zikrî Ümera Mülûki'ş-Şam ve'l-Cezire, C:III, kısım: I-II, yayınlayan Yahya Abbare, Dımaşk 1978, C: III, s: 5.

6 El Makdisî, Ahsenu't-Tekâsim, s: 136-137. Siyasal dengeler değiştikçe bu yerleşim bölgelerinin sınırlarında, şehirlerin içinde yer aldıkları coğrafi alanlarda da birtakım değişimler yaşanmıştır. Ceziretu İbn Ömer de başlangıçta Diyar-ı Rebîa sınırları içinde yer alırken daha sonra Diyar-ı Mudâr'a geçmiştir.

7 Yakud, Mucemu'l Buldan, C:2, s:138.

8 İbn Havkal, Kitabû Sûretu'l-Arz, yayınlayan: J.H.Kramers, C: II, kısım: I-II, Leiden 1938, s: 202-203.

göre Hizan, Sakin, Nusaybin, ed-Daliye şehirlerinden oluşan Cezîretu İbn Ömer Mezopotamya'nın dördüncü bölgesindedir[9]. El-Ömerî de Mesâliku'l-Ebsar adlı eserinde, şehirler ve mamur adalardan dördüncü bölgede konumlandırılanların Musul'un çevresinde meşhur bir adanın varlığından söz eder. Mesâliku'l- Ebsar'da ismi belirtilmese de sözü edilen bu ada Cizre olmalıdır[10].

2. Ortaçağ'da Cizre'nin Siyasi Tarihine Genel Bir Bakış

Cizre tarihi boyunca birçok medeniyet tarafından el değiştirmiştir. İslam fethinden önce bölgede sırasıyla Asurlar, Babiller, Hititler, Persler, Büyük İskender, Romalılar, Bizanslılar ve Sasaniler hüküm sürmüşlerdir. Cizre Bölgesi, İslam öncesi dönemde özellikle Sasaniler ve Bizanslılar arasında çetin mücadelelere sahne olmuştur. Bu iki siyasi güç arasında birkaç kez el değiştiren Cizre de bu iki imparatorluk arasında yapılan savaşlardan büyük zarar görmüştür. Bu mücadeleler sonucunda Cizre Bölgesi, iki imparatorluk arasında paylaşılmıştır. İslam fetihleri başladığında Cizre yöresindeki Bâzebda ve Bakarda kaleleri Sasani hâkimiyeti altındadır.

İslam tarihi kaynaklarından el-Belâzurî, Cizre'nin de içinde yer aldığı bölgenin Hz. Ömer döneminde İyaz bin Ganem tarafından fethedildiğini bildirmektedir[11]. İslamiyet'in bölgeye gelmesi ile beraber yöre Emevî ve Abbasi hâkimiyetlerini tanımıştır. Emevi idaresinde bölge sık sık Harici İsyanlarına sahne olmuştur. Haricilerin bölgedeki isyanları Abbasi hükümdarlarından Mansur, Harun Reşid, Me'mun ve Mu'tasım dönemlerinde şiddetle sürerken Cizre ve çevresinde yaşayan halk için de büyük sıkıntılara neden olmuştur.

Cizre'de büyük yatırım ve hizmetlerde bulunan Abbasi valilerinden el-Hasan bin Ömer bin el-Hattab et-Teğlibî'nin Cizre şehrini yeniden kurmuş olduğu anlaşılmaktadır. Emeviler'den beri büyük bir özenle devam ettirilen Anadolu gazalarında, Türkistan'dan getirilerek Abbasi ordusuna alınan Türkler'in görevlendirilmesi Selçuklular'dan önce Türklerin Anadolu'ya girmelerini sağlamıştır. Mutasım ile birlikte el-Cezire bölgesini genelde Türk valileri yönetmeye başlamıştır.

Abbasi halifesi Muktefi, 906 yılında Musul valiliğine Hamdani Hanedanı'ndan Abdullah b. Hamdan'ı atamış, Hamdaniler Abbasi Devleti'nin yönetim zafiyeti nedeniyle kısa sürede güçlenerek bölgede egemenlik kurmuşlardır. Cizre ve yöresinde 983 yılına kadar aralıklarla hâkim olan Hamdaniler döneminde uygulanan ağır ekonomik politikalar halkın üzerinde ağır bir baskı oluşturmuştur. Hamdaniler'den sonra Cizre'nin içinde bulunduğu yöre 993 yılında Mervaniler denetimine geçmiştir. Mervaniler zamanında bölgede istikrar sağlanmıştır. Bu dönemde Cizre, Diyar-ı Rebîa ve Musul'a bağlı kalmıştır.

XI. yüzyılın ortalarından itibaren Anadolu'ya yapılan Selçuklu akınları Selçuklu komutanları ile devam etmiş, Güneydoğu Anadolu üs seçilerek Anadolu ve Suriye bölgelerinin fethi gerçekleştirilmiştir. 1040 yılında Aslan Yabgu komutasında Oğuzlar'ın, Hakkâri üzerinden Diyar-ı Bekir ve Musul taraflarına akınlar yaptıkları ve yörede bulunan Mervanîler ile mücadele ettikleri bilinmektedir. Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın veziri ve Selçuklu komutanlarından olan Fahrüddevle tarafından Diyarbakır ve Cizre bölgesinin ele geçirildiği 1085 yılından sonra Cizre, Selçuklu İmparatorluğu'na tâbidir ve merkezi Meyyafarikin olan eyaletin sınırları içinde yer almıştır. 1096 yılında son Mervani hükümdarı Mansur'un da ölümünden sonra Cizre'de Mervani dönemi tamamen sona ermiştir.

---

[9] Ebu'l Fidâ, Takvîmu'l-Buldân, Yayınlayan. Par M. Reinaud ve Mac Guckın De Slane, Paris,1840 , s:282-283.

[10] El-Ömerî, İbn Fazlullah el-Ömerî, Mesâliku'l-Ebsâr fî Memâliki'l-Emsâr, Tıpkı basım. Fuat Sezgin, Frankfurt 1988, s:2-6.

[11] El-Belâzurî, Fütuhu'l-Büldan (Ülkelerin Fetihleri), çev: Mustafa Fayda, Kültür Bakanlığı Yayınları, Kültür Eserleri Dizisi, Ankara, 1987, s:252.

1127 yılında Büyük Selçuklu Sultanı Melikşâh'ın kumandanı, Aksungur'un oğlu İmâdeddîn Zengî tarafından Zengiler atabeyliği kurulmuş, Cizre de Musul Zengi Devleti'nin hâkimiyet sahası içine alınmıştır. Cizre'ye bağlı Tanza, Hizân, Ravk, Siirt, Maden, Fatlıs, Batasa, Zülkarneyn kaleleri ise 1143-1144 yıllarında Zengi egemenliğine geçmiştir[12]. 1146 yılında Caber Kalesi'ni kuşatan İmaddedin Zengi öldürülünce, atabeyliğin toprakları oğulları arasında paylaşılmış, bu paylaşımda Seyfeddin Gazi, Cizre bölgesini idaresi altına alarak Musul'u başkent yapmıştır. Seyfeddin Gazi'den sonra yerine kardeşi Kutbeddin Mevdud geçmiş ve 1270 yılında vefat edene kadar Cizre'yi nâibleri aracılığıyla yönetmiştir.

Cizre,1183 yılında Selahaddin Eyyubî'nin el-Cezire seferi sonucunda Eyyubî yönetimine girmiştir. Selahaddin'den sonra devleti oğlu ve yeğenleri tarafından parçalanmış, el-Cezire ve Fırat havzası sultanın yeğeni Melik Adil'in hissesi olmuştur[13].Cizre, Mardin Artuklu hükümdarı I. Necmeddin Gazi tarafından 1242 yılında Eyyübiler'den geri alınmıştır.

Cizre Mervaniler, Selçuklular, Zengiler, Eyyûbiler zamanlarında Musul Atabeklerine ve Diyarbekir emirlerine bağlı kalmış ve onların nâibleri tarafından yönetilmiştir[14].Siyasal iktidarlar arasında el değiştirdiği dönemde Cizre'yi 1200 yılından itibaren Cizre beyleri adı verilen birtakım mahalli idareciler yönetmiştir. Cizre Beyleri, yöreden geçen önemli ticaret yollarının güvenliğini sağlamak, vergi vermek ve merkezi otoriteye tâbi kalmak kaydıyla yörede varlıklarını devam ettirmişlerdir. Cizre, bazen kuvvetli bir emir veya prenslerden birine iktâ olarak da verilmiş, önemli kalelerinin çoğu yarı müstakil beyler tarafından idare edilmiştir.

XIII yy. ikinci çeyreğinde ise yörede Harzemşahlar ve Moğollar gibi yeni güçler ortaya çıkmıştır. 1261 yılında Moğol komutanı Cizre'yi ele geçirmiştir.1393 yılında Timur'un bölgeye gelişi üzerine Cizre Beyi İzzeddin Timur'a da bağlılığını bildirmiş ve Cizre Timur hâkimiyetine girmiştir. Timur'un ölümünden kısa süre sonra devleti dağılma sürecine girmiş, Türkmen kabileler bu süreci iyi değerlendirerek hâkimiyet sahalarını geliştirmeye uğraşmışlardır. 1400'lü yılların başlarından itibaren yöreye hâkim olma çabası içerisinde bulunan Ak-Koyunlular ile Kara-Koyunlular arasında çatışmalar yaşanmış, Cizre bu iki güç arasında el değiştirmiştir. 1508'de Ak-Koyunluların yöredeki varlığına son veren Emir II. Şeref Cizre Beyliği'ni yeniden kurmuştur. Safevîler Emir Ali Bey döneminde Cizre'nin tamamında hâkimiyet sağlamışlardır. Cizre Yavuz Sultan Selim tarafından 1515 yılında Osmanlı sınırlarına katılmıştır. Bu dönemde Cizre beyleri Diyarbakır Sancak Beyliği'ne bağlı olarak Cizre'yi yönetmişlerdir.

3.Ortaçağ'da Cizre'de Demografik Yapı ve Sosyal Gruplar

Ortaçağ'da Cizre'deki sosyal yapı farklı katmanlardan oluşmuştu. Çeşitli kültür dairelerinin ve dinlerin arasında diyalog sayesinde kültürel çeşitlilik dikkati çekmekteydi. Ortaçağ Cizre'sinde bu sosyal katmanlar ile Türk, İran ve Arap milletleri ve bu milletlerin yarattığı kültür ve inanç sistemlerinin varlığından söz edilebilir.

Cizre'nin Ortaçağ'daki demografik yapısını kesin rakamlarla ifade edebilmek mümkün olmasa da farklı kültür çevrelerinin bileşiminden bir sentez yapmayı başarmış önemli bir Ortaçağ yerleşimi olduğu bilinmektedir. Şeşen'e göre, Ortaçağ'da Cizre'de Araplar,

---

[12] Şeşen Ramazan, "Mervânîler'den Eyyûbîler Döneminin Sonuna Kadar Cizre", Hz. Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu, (8-10 Mayıs 1998 Cizre), Yayına Hazırlayan: M.Sait Özvarlı, İstanbul 1999, s: 67.

[13] Erdem İlhan, XIII. Asrın İlk Yarısında Anadolu'nun Doğusunda Yaşanan Hâkimiyet Mücadeleleri", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi Cilt: 19 Sayı: 30, s: 61.

[14] Şeşen, agm. , s: 63.

Türkmenler, Kürtler[15],Yezidiler, Keldaniler, Süryaniler, Ermeniler, Yahudiler ve az sayıda Latin ve Protestan yaşamışlardır. Cizre'de idarî sınıf Türk ve Kürtler'den, bürokratların ve ûlemânın çoğu Arap milletine mensup kişilerden, sanatkârların büyük kısmı Süryanîler, Yahudiler ve az bir kısmı da Ermeniler'den oluşuyordu. Kentte az sayıda Yezidi nüfus da mevcuttu[16].

İslam fetihleri ile Arap hâkimiyeti Fırat Nehri'nin yukarısına kadar taşınmış olduğu için Cizre'de çok sayıda Arap nüfusun varlığı bilinmektedir. Cizre aynı zamanda, Anadolu'daki en eski Türk yerleşim merkezlerinden biri olmuştur. XI. Yüzyılda, Selçuklu fetihleri ile yeni bir döneme girilirken Cizre'de Türk nüfus sayısı da artmış, Cizre Güneydoğu Anadolu'da Türk kültürünü, sanat ve mimarisini temsil eden yerlerinin başında gelmiştir. XII. Yüzyıl Arap coğrafyacısı Yakut'a göre Cezîretu İbn Ömer sınırları içinde Kürt kabileleri ez-Zevezân, el-Hakkâriyye ve Şehrezûr'da dağlık bölgelerde dağınık halde yaşamışlardır[17].

Ortaçağ Cizresi, coğrafyacı İbn Havkal tarafından büyük bir ticaret merkezi olarak nitelendirilmiştir[18]. Cizre'de bulunan Latinler daha çok ticaret amacıyla kente gelip giden tüccarlar olup çok az bir kısmı burada yerleşip kalma amacını taşımıştır. Ortaçağ'da Cizre'de az sayıda olmakla beraber Yahudiler de yaşamıştır. Yahudiler' in özellikle ticaret amacıyla Cizre'ye gelip gittikleri ve sarraflık yaptıkları anlaşılmaktadır. Ancak Cizre'de Yahudiler' in, hiçbir zaman kayda değer bir nüfus teşkil etmedikleri ve şehir içinde önemli roller oynamadıkları bilinmektedir.

4. Ortaçağ Cizre'de Bilim, Düşünce ve Din

Cizre, dünyanın en eski ilim yuvalarının kurulduğu yerlerden biridir. Selçuklu sultanı Melikşah'ın veziri Nizāmü'l-Mülk zamanında ilk medrese kurumları inşa edilmeye başlandığında Cizre'de de medrese yapılmıştır. Cizre'de özellikle Eyyûbîler ve Zengi atabeyleri döneminde bilim adamlarından topluluklar dikkati çekmektedir. Cizre, bu parlak dönemde bilimsel ve düşünsel bakımdan klasik devresini yaşamış, birçok ilmi faaliyete sahne olmuştur. Bu hanedanlar zamanındaki hükümdarlar, âlimlere, fakihlere ve şairlere yakınlık göstermiş, bilim adamlarına saygın bir konum vermiş, bazı durumlarda onlara belli yerler tahsis etmişlerdir. Selçuklular ile başlamak üzere Eyyûbîler ve Zengiler zamanında da devam eden bir geleneğe göre devlet adamları bazı medreselerin yapımına bizzat katılmışlardır. Medreselerin vakıf vb. şekillerde ekonomik kaynakların sağlanması ve müderrislerin tayininde titizlikle hareket edilmiştir.

Cizre'de çeşitli bilim dallarında yetişmiş âlimler bulunmakla beraber ağırlık noktasının dinî ilimler olduğu dikkati çeker. Cizre'deki medreselerde de ağırlıklı olarak din bilimleri ve özellikle de Şafii mezhebi öğretilmiştir. İbn Şeddad, bu duruma işaret ederek kendi dönemi olan XIII. Yüzyılda, Cizre'de bulunan dört medresenin de İmam Şafii mezhebi dışında hiçbir mezhebi öğretmediklerini ifade etmişse de esasen Cizre medreselerinde de Belh, Nişabur, Basra ve Musul'daki diğer medreselerde olduğu gibi dört mezhep de okutulmakla beraber

---

[15] Yakut, Mu'cemu'l-Buldan, III, s:375-376. Kürtler, gelenek ve görenekleri, âdetleri, efsaneleri, folklorik ve sosyolojik unsurları bakımından Türk kültürü ile ortak özellikler göstermektedir.

[16] Şeşen, a.g.m., s:63.

[17] Kürtler, Orta Asya Türk devlet anlayışının özelliklerini Anadolu'da devam ettirmişlerdir. Türk devlet geleneğinde devlet hanedanın ortak malıdır ilkesini, saray âdetlerini askeri anlamda ise ordunun kademelerini ve rütbe sistemlerini uygulamışlardır. Osmanlı ordusunda bulunan Kürt Beylerbeyleri bu bakımdan örnekler sunmaktadır (bkz: Aydın Taneri, Kürtler, Kürtlerin Kökeni-Siyasi, Sosyal ve Kültürel Hayatları, İbnü'l Erzak ve Şeref Han Tarihlerinin Değerlendirilmesi, Ankara 1976, s:114; Ürekli Tülay, "Zengiler Döneminde Musul ve Çevresi", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2009, s:134.

[18] İbn Havkal, Siretu'l-Arz, s:225. Cizre nehir taşımacılığının ilk ayağını oluşturuyordu.

Şafii mezhebine ağırlık verilmiştir[19]. Selçuklu döneminde medreselerin kuruluş amaçları arasında Sünni mezhebini yayarak Şii mezhebi ile mücadele edilmesi için din âlimleri yetiştirmek de bulunmaktadır. Sünni Selçuklu Devleti ve Şii Büveyhiler arasındaki mezhep farklılıkları siyasal mücadelenin bir parçası olarak görülmüş ve medreseler aracılığıyla salt inanç sistemleri bağlamında değil politik bakımdan da mücadele edilmiştir. Musul ve Cizre hâkimi Bedreddin Lu'lu döneminde ise medreselerde Şia mezhebinin okutularak insanlar arasında yaygınlaştırılması, Şia ilkelerine bağlı kalınması için uğraşılmıştır.

Cizre'de, Zengiler döneminde şehrin içinde dört medrese bulunmaktaydı. Bunlar, Nizāmu'l-Mulk tarafından yaptırılan Radeviyye, kadı Cemaluddin Abdurrahim tarafından yaptırılan Kaymaz el-Atabey ve İbnu'l-Bezerî tarafından yaptırılan medrese ve şehir dışında kurulan Şemseddin Sertegin Medresesi'dir[20].

Dönemin tarihi kaynakları XIV. Yüzyılda da birtakım müderrislerden, kadı ve âlimlerden söz eder, yörede yüzlerce yıla dayanan medrese eğitimi, Şeyh Ahmed zamanında çok canlıdır. Ancak XVI. Yüzyılda Cizre'de, bilimsel ve düşünsel faaliyetler büyük ölçüde zayıflamaya başlamıştır[21]. Bu bilimsel gerileyişte dini ilimler ile pozitif bilimler arasında denge kurulamamış olmasının etkisi büyüktür.

Hz. Ömer döneminde İslam'ın yayılması ve kitlelere ulaşması için gerek eski ve gerekse Cizre, Kufe, Basra, Fustat, Musul gibi yeni kurulan yerleşme merkezlerine Kur'an ve sünneti iyi bilen İslam fıkhına vakıf âlimler gönderilmiş ve İslam'ı insanlara öğretmeleri emredilmiştir[22]. Bu siyasetin de etkisiyle Cizre, Fıkıh, Hadis, Hitabet, Tedris ve benzeri konularda Ortaçağ bilim dünyasında haklı bir üne kavuşmuştur[23]. Ortaçağ'da Cizre'de özellikle Hadis ilmi dikkate değer bir gelişme kaydetmiştir. Mevdud es-Süllemî el-Cezerî, (d.834) Hadis âlimi, hafız ve tarihçidir. El-Münteka adlı tabakat kitabı ve Tarihu'l Cezireteyn isimli tarih kaynağı onun eserleridir. Abdulkerim bin Abdulvahid el-Cezerî (d.1160) Cizre'de doğmuş, bir süre Cizre'de yaşadıktan sonra Musul ve Halep'te hadis rivayetlerinde bulunmuş, tanınmış bir muhaddistir. Muhammed bin Abdulkerim el-Cezerî (ö.1209) Musul Atabeyleri'nin hizmetinde bulunmuş, çok sayıda eser vermiş bir muhaddistir. Tefsiru'l-Kur'ani'l Kerim, Camiu'l Usul fi Ahadisi'r-Resul, en-Nihaye fi Garibil'l- Hadis, Kitabu'l-Ed'iyeti ve'l-Ezkar onun eserleri arasındadır. Ebu'l-Abbas el-Mihranî el-Adevî(1277) El-Meliku'z-Zahir Baybars'ın şeyhlerindendir. İsmail bin İbrahim bin Ebubekir el-Cezerî de Cizreli bir muhaddistir ve vezirlik yapan bir aileden gelmektedir. El-Melik Bedreddin Lu'lu Cizre'yi fethedince onu da beraberinde Cizre'ye getirmiştir.

---

19 Cizre'de dört mezhebin de varlığını XVII. Yüzyıl kaynağı Evliya Çelebi'den de öğrenmek mümkündür. Cizre, Diyarbekir'de kendi müftüsü (her mezhep için bir tane olmak üzere dört tane) ve nakibu'l-eşrafı bulunan tek hükümettir (Evliya Çelebi Diyarbekir'de, Derleyenler: Martin Van Bruınessen, Hendrik Boeschoten, çeviren: Tansel Güney, İstanbul, 2003, s:59)

20 İbn Şeddâd, el-A'lâku'l-Hatîra fî Zikri Ümera el-Şam ve'l-Cezîra, C. III/I-II, Yayınlayan ve tahkik eden. Yahya Abbâre, Dımaşk 1978,C:III, kısım 1, s:214-215. Zengiler döneminde Cizre hakkında ayrıca bkz: Tülay Ürekli, a.g.t. s:96-106.

21 Ğandur bu gerileyişe gerekçe olarak Osmanlı hâkimiyetini göstermekte ve "işgal" olarak nitelendirdiği bu dönemde İslam'ın değişik bölgeleri üzerinde zulüm ve cehaletten söz etmektedir. (Gandur Muhammed Yusuf, Ortaçağ Cizre Tarihi MS. 815- 1515, Abbasiler Döneminden Osmanlı İşgaline Kadar Ceziretu İbnu Ömer (Cizre) Tarihi, 815-1515, çev: Fadıl Bedirhanoğlu, Ankara, 2008, s:301).Ancak bu görüşün hiçbir bilimsel dayanağı bulunmamaktadır. Osmanlı Medreseleri hakkında bkz: **Cahit Baltacı, :** XV-XVI. Asırlarda **Osmanlı Medreseleri,** İrfan Matbaası, Ankara 1974.

22 Koyuncu Mevlüt, "İlk İslâm Fetihleri Döneminde el-Cezire Bölgesi ve İslamlaşma Süreci", Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi, 2008 V.10, S:1, s: 137.

23 Ortaçağ'da Cizre'ye nispet edilen çok sayıda âlim bulunmakla beraber, bir kısmı Cizre'de hiç yaşamamıştır. Özellikle Cezireli muhaddisler ve fıkıh âlimleri Halep, Musul, Şam, Bağdat ve Kahire ile irtibat içinde olmuşlar, bir kısmı bu şehirlere gidip yerleşmişlerdir. Ğandur, Cizre'ye nispet edilen âlimler konusunda çok sayıda isimden söz etmektedir. Bkz: Ğandur, age., s:277- 297.

El-Cezerî İbnu Saykal Muhammed bin Ali bin Galib el-Cezerî ed-Dımaşkî, el-Makamatu'l-Cezeriyye adlı eserin müellifidir. Muhammed bin Yusuf bin Abdullah el-Cezerî eş-Şafii(ö.1311)Cizre'de doğmuş, Ahmed bin Tolun Camisi'nde imam ve hatiplik yapmıştır. Kitabu'l-Mıs'adi'l-Ahmed isimli eserin sahibidir. Birçok ilimde ilerleme sağladığı için ona kadılık teklif edilmiş ancak el-Cezerî eş-Şafii bu teklifi kabul etmemiştir.

Ortaçağ'da Cizre'de Fıkıh ilmi de oldukça ilerlemiştir. Ebu'l-Kasım Ömer bin İkrime el-Cezerî (İbnu'l-Bizrî el-Cezerî) Şafii mezhebinin fıkıhçılarındandır. Cizre'nin imamı, fakihi ve müftüsü olarak Cizre'de yaşadıktan sonra Bağdat'a giderek el-Kisa el-Harisî ve Hüccetu'l-İslam Ebu Hamid el-Gazalî'nin yanında okumuş, Eş-Şaşî ve başka birçok âlim ile bağlantı kurmuştur. Bu Bağdat birikiminin ardından Cizre'ye geri dönerek burada dersler vermiştir. İbrahim bin Muhammed bin Mihran el-Cezerî (ö.1181) de Şafii mezhebinin Fıkıh âlimidir. Cizre'de Ömer bin Muhammed el-Bezerî'nin yanında Fıkıh ilmini öğrenmiş ve ardından Bağdat'a gitmiştir. Bağdat'ta Hadis ilmi okuduktan sonra Cizre'ye geri dönerek ders ve fetva vermeye başlamıştır. Ziyauddin İsa el-Hakkarî, Cizre'de Ebu'l-Kasım bin el-Bizrî'nin yanında fıkıh ilmini okumuş, onun yandaşlarından birisi olmuştur. Onun, Selahaddin Eyyûbi nezdinde de büyük itibar kazanmış olduğu bilinmektedir. Ebu'l-Kasım Abdulkahır bin Eş-Şeyh Ebu Tahir el-Cezerî eş-Şafii(ö.1212) Bağdat'ta Şafii mezhebinin fıkhını öğrenip mezhebin usul ve ihtilaflı konularında iyi bir birikime sahip olduktan sonra memleketi Cizre'de Hadis dersleri vermiş bir âlimdir. Eş-Şeyh Ebu Bekir bin Said İbnu'n-Nedî ise Musul'da uzun süre Fıkıh dersleri verdikten sonra Cizre'ye gelmiş, burada dersler vermiş, Cizre hükümdarı Mahmud Sancarşah'a vezirlik yapmıştır. Said bin Ahmed bin Amr bin Mansur el-Cezerî, 1099 yılında Cizre'de görevlendirilmiş ve burada Kıraat dersleri vermiştir. Cizreli Vehban bin Halife, Cizre'de Ebu'l-Kasım el-Hüzelî'den Kıraat dersleri almış, kendisi de Muhammed bin İsmet ve Ahmed bin İbrahim el-Müeddib'e Kıraat dersleri vermiştir.

Ebû'l-'İzz İsma'il b. er-Razzâz El-Cezerî, Cizreli bilim adamları arasında bilim dünyasında en çok tanınanıdır. Artuklular'ın saray mühendisi ve Sibernetik biliminin öncüsüdür. 1181'den başlamak üzere yirmi beş yıl, Amid hâkimi Sökmen bin Artuk'un (1200-1222), daha önce de babasının ve kardeşinin hizmetinde bulunmuştur. El-Câmi'Beyne'l-'İlm ve'l-'Amel en-Nâfi' Fi Es-Sınaâ'ti'l-Hiyel isimli eserinde otomatik makinelerinden, su saatleri, su pompaları, su terazileri ve musiki aletlerinden ayrıntılı tasvirleriyle bahsetmektedir. Cezerî, kitabında 50 aracın tasarımını vermiştir. Bu araçların 6'sı su saati, 4'ü mumlu saat, 1'i kayık su saati, 6'sı ibrik, 7'si eğlence amaçlı kullanılan çeşitli otomatlar, 3'ü abdest almak için kullanılan otomat, 4'ü kan alma teknesi, 6'sı fıskiye, 4'ü kendinden ses çıkaran araç, 5'i suyu yukarı çıkartan araç, 2'si kilit, 1'i açıölçer, ve Amid kentinin kapısıdır. Ebu'l İzz, bilim dünyasına bugün bile örnek olacak nitelikte çalışmalar gerçekleştirmiştir[24].

Cizre'nin ilmî hayatında ön plana çıkan İbnu'l-Esir kardeşler, tahsillerine Cizre'de başlamış Musul'da devam etmişlerdir[25]. Kardeşlerden Mecduddin İbnü'l-Esir (544-606/1149-1210) Cizrelidir ancak ilmî hayatının çoğunu Musul'da geçirmiştir. 17 eser veren Mecduddin'in En-Nihaye ve Camiu'l-Usûl gibi değerli çalışmaları mevcuttur. Muhaddis olmasının yanında, Tefsir, Fıkıh, Usûl, Edebiyat, Hesap, Nahiv, Lügat gibi alanlarda önemli eserler vermiştir.

İzzeddin İbnu'l-Esir (1160-1234) dünyaca ünlü Tarih, Fıkıh ve Hadis âlimidir. Cizre'de doğmuş ve orada yetişmiştir. Araplar'ın neseplerini ve başlarından geçen olayları çok iyi bilen ve aktaran İbnu'l-Esir El-Kâmil fî't-Tarih adlı eserinde, dünyanın başlangıcından 1230 yılına

---

[24] Cezerî, El-Câmi Beyne'l-İlm ve'l-Amel en-Nâfi Fî Sınaâti'l-Hiyel, Hazırlayanlar: Sevim Tekeli, Melek Dosay ve Yavuz Unat, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2002.

[25] İbnu'l-Esir kardeşler hakkında daha detaylı bilgi için bkz: Kemal Sandıkçı, "Cizre'nin Yetiştirdiği Önemli İlim Adamları: İzeddin ve Mecdüddin İbnü'l-Esir kardeşler", Hz. Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu, s:89-104.

kadar olan tarihi olayları anlatmıştır. Bu eser Ortaçağın en önemli tarih kaynaklarından biridir. İbnu'l-Esir,"İhtisaru Kitabi'l-Ensab li's-Sem'anî ve Ahbaru's-Sahabe isimli kitapların da müellifidir. İmâdeddîn Zengî'nin babası Aksungur'un valiliğinden, Sultan İkinci İzzeddîn Mes'ûd zamanına kadar geçen süre içinde Zengî hanedanının tarihini anlatan Târih-üd-Devlet-il-Atabekiyye isimli eseri Zengîler tarihinin ana kaynağıdır ve İmâdeddîn Zengî'nin hayatı hakkında çok geniş ve kıymetli bilgiler vermektedir. El-Lübâb fî Tehzîb-il-Ensâb adlı eseri Abdülkerîm Sem'ânî'nin Ensâb kitabının kısaltılmış ve düzeltilmiş şeklidir. El-Câmi-ül-kebîr fî İlm-il-Beyân, Âdâb-üs-Siyâde, Tuhfet-ül-Acâib ve Tarfet-ül-Garâib, Kitâb-ül-Cihâd, Târih-ül-Musul da onun eserleri arasındadır. Üsüd-ül-Gâbe fî Ma'rifet-is-Sahâbe isimli beş cilt olan eserde müellif, 7500 sahabenin hâl tercümesini bildirmektedir. "En-Nihaye fi Garib'il-Hadisi ve'l-Eser" de İbnu'l-Esir'e ait bir kaynaktır.

Molla ve Nişânî gibi adlarla da bilinen Şeyh Ahmed el-Cezerî (Cüzeyrî) de Cizre'nin Ortaçağ'da yetiştirdiği ünlü bir mutasavvıftır. Doğum ve ölüm tarihleri tam olarak bilinmemekle birlikte 1404-1479 yılları arasında yetmiş beş yıl yaşadığı kabul edilmektedir. Vahdet-i vücud felsefesine bağlı olan Cezerî'nin bu görüşleri Divanına da yansımıştır[26]. Şeyh Ahmed kasidelerinde Allah aşkını, peygamber sevgisini, Kur'an ve hadis konularını işlemiştir[27]. Kırmızı Medresede müderrislik yapan Şeyh Ahmed vefat edince bu medreseye defnedilmiştir.

Cizreli âlimler arasında Bağdat'a tahsil amacıyla gidenler olmuştur. Bağdat Ortaçağ'da, özellikle IX. ve X. yüzyıllarda İslâm dünyasının en önemli ilim, kültür ve medeniyet merkezidir[28].

Ortaçağ'da Cizre'yi etkileyen bir diğer kültür çevresi ise yalnızca 30 fersah (yaklaşık 180 km) uzaklığındaki Musul'dur. Bilime önem veren ve çeşitli yollarla bilimi destekleyen Zengi iktidarı burada medreseler inşa ettirmişlerdir. Suriye ve Irak çevresinde Zengîler döneminde yetişen din âlimleri çoktur. Tarihçiler bakımından da Zengîler'in dönemi en zengin devrelerden biridir. Ortaçağın meşhur tarihçilerinden el-Azimî, Usâme bin Munkız, İbn Şeddâd ve Cizreli İbnu'l-Esîr bu dönemde yetişmişlerdir. Cizre'nin bilim tarihinde ön plana çıkan İbnu'l-Esir kardeşlerin diğer ikisi de bilim hayatına Cizre'de başlamış Musul'da devam etmişlerdir.

Ortaçağ'da Cizre'deki Süryanilerin etkileşim içinde bulundukları Süryani akademileri de birçok bilimin okutulduğu, Yunan ve Helenistik düşünce sistemine Arap-İslam düşüncesinin eklemlendiği kurumlardır. Bununla beraber Felsefe ekolleri daha baskın oranda din merkezlidir[29].

Cizre'de manastırlarda da bilimsel faaliyetler ve Arapça çeviriler yapılmıştır. Cizre'nin Ortaçağ kültür tarihinden söz ederken Hıristiyan unsurların bilim tarihine katkılarından da bahsedilmelidir. Örneğin, Nasturi piskoposlarından Henan İşu bir kimyagerdir. Hülagü önderliğindeki Moğollar, Cizre'yi uzun süre kuşattıklarında onlara kimya bilgisini anlatmış ve istedikleri kadar altın yapabileceğini belirterek kentini kuşatmadan kurtarmıştır[30]. Er-Rahip Diyoskors Cebrail el-Bertıllili 1280 yılında Cizre'ye gelen meşhur bir mühendis ve yazardır.

---

[26] Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz: M. Sait Özvarlı, "Molla Cezerî", TDV. İslam Ansiklopedisi, C:30

[27] Şeyh Ahmed el-Cezerî'nin edebiyatçı kimliğine "dil ve edebiyat" kısmında ayrıca değinilmiştir.

[28] Bağdat'ta, Abbasi hükümdarlarının desteğiyle kurulan Beytü'l-Hikme'nin en önemli görevi, dönemin ünlü astronomlarını, matematikçilerini ve hekimlerini bir araya getirmek ve bilimin çeşitli alanlarındaki belli başlı yapıtları çeşitli dillerden Arapça' ya çevirerek bilimin gelişmesine katkı sağlamaktı. Beytü'l-Hikme'de Batı eserlerinin dışında Rumca, Hintçe, Süryanice ve Farsça yazılmış Doğu kitapları da bulunmaktaydı. Bu bilim merkezi tercüme, kitap çoğaltma, kitap yazma ve eğitim ile ilgilenen kişilerin de buluşma yeri durumundaydı.

[29] Doru Nesim, "Süryanilerde Felsefe Akademileri", Haz: Ahmet Taşgın, Eyüp Tanrıverdi, Canan Seyfeli, Ankara 2005, s:63-88. 3-88.

[30] Abu'l-Farac, Abu'l Farac Tarihi, C:2, s: 583.

Papa ed-Dominikî Fansanet Rifodinabli tıp ile uğraşan bir âlimdir. İtyan Bar Hebravis, İbnu'l İberi'nin yazdığı "el-Kronografi" adlı eseri "Tarihu'l-Ezmine" adıyla Arapça'ya çevirmiştir.

Ortaçağ'da Cizre dini anlayış çeşitlilikleri bakımından da dikkat çekmektedir. İslam fethinden itibaren Cizre'de Müslüman nüfus çoğalmaya başlamıştır. İbnu'l Esir'in verdiği bilgiye göre, Cizre'deki Müslümanlar dini vecibelerini Sünniler'in Şafii ve Hanefî mezheplerine göre yapıyorlardı. Bu iki mezhep Selçuklular döneminden başlayarak, hükümdarlığın atabeylere geçişine kadar yayılmıştır. Bu durum Şafii ve Hanefî fıkhının öğretilmesi için, Selçuklu ve atabeylerin oluşturdukları ve her iki mezhebin âlimlerine vakfettiği medreseler aracılığıyla devam etmiştir[31]. El Makdisî de Mezopotamya coğrafyasında mezheplerin genellikle Sünni ekole bağlı olduklarını belirtmektedir[32]. İbnu'l-Kesir'den öğrendiğimize göre, Cizre'de Bedruddin Lu'lu döneminde ise Şii mezhebinin halk arasında yaygınlaştırılmasına ve Cizre'nin Şii mezhebin yönetim merkezi haline getirilmesine çalışılmıştır[33]. Bu Şii politikasının uzun süreli etkili olamadığı, Bedruddin Lu'lu ve oğullarının vefatından sonra Şii mezhebinin etkisinin de kırıldığı anlaşılmaktadır.

Cizre'de Hıristiyanlığın tarihi çok eskilere gitmektedir. Hıristiyanlık diğer Mezopotamya şehirlerinde olduğu gibi Cizre'de de kiliseleri ilmî ve dinî eğitim merkezleri ile uzun süre yaşamıştır. Ortaçağ'da Cizre'de Nasturiler'e ait birtakım piskoposluklar ve manastırlar bulunmaktaydı. İbn Fazlullah el-Ömerî eserinde Musul, Cizre ve Erbil civarındaki bu manastırlardan da söz etmiştir[34]. Ortaçağ'da Cizre'de yaşayan bir diğer Hıristiyan topluluk ise Yakubi Süryanileridir.

Cizre'de, Orta Asya Türk inanç sistemlerinin etkilerini en sadık biçimde sürdüren unsur Yezidîler'dir. Yezidiler' de görülen güneş, ay ve yıldızlara kutsiyet verilmesi, ölülerin kutsal törenler ile anılması geleneği Orta Asya dinsel etkileridir. Yezidiler'de köçek adı verilen kişiler dinsel bir görev üstlenirler. Bellerinde sarı bakır tokalı bir kemer (kuşak) ile gezerler. Felaket anlarında, Baba Şeyh, kendilerini toplayıp dua etmelerini, Tanrı'ya yakarmalarını ister. Böylece, topluma musallat olan salgın hastalık ve benzeri musibetlerin gerçek sebebini keşfettiklerine inanırlar. Gayb âleminde ölülerin ruhlarıyla temas kurup nereye gittiklerini, ne yaptıklarını, ne istediklerini anlayıp yaşayanlara bildirmek ve haberler vermek durumundaki köçekler, bu davranışlarıyla, Eski Orta Asya Türk toplumlarındaki kam, şaman, büyücü rolüne benzer bir işlev görürler[35]. XIII ve XIV. yüzyıllarda, Moğolların bölgede yarattığı otorite boşluğunun da etkisiyle Yezidilik faaliyetleri, Cizre'nin yanı sıra Musul, Hakkâri, Botan Çayı yöresi, Nusaybin, Mardin, Van ve Urmiye'deki aşiretler arasında kök salmıştır[36].

Yezidiler için tavus kuşu kutsal bir simgedir. Yezidiler, güneş ve aydınlığın efendisi yüce Tanrı Melek Tavus'a dua ederler. Yezidiler arasında Nuh'un Gemisi'nin de Melek tavusun gemisi olduğuna yönelik bir mitos vardır[37]. Yezidi sanatında da tavus figürlerine yer verilmiştir. Tavus kuşu figürü çeşitli biçimlerde İslam dünyasında da karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, Cizreli Ebu'l İzz de tavus kuşlu su saati yapmıştır ancak İslam düşüncesinde, tavus kuşunun, Yezidiler için taşıdığı simgesel anlam ve içeriğinin devam etmediği anlaşılmaktadır.

---

31 İbnu'l Esir, et-Tarihu'l-Bahir, s: 93 ve 189.

32 El-Makdısî, Ahsenu't-Tekasim, s:143.

33 İbnu'l Kesir, el-Bidaye ve'n-Nihaye, C:3, s: 214.

34 İbn Fazlullah el-Ömerî Mesâliku'l-Ebsâr fî Memâliki'l-Emsâr, C: I-XXVII, Frankfurt, 1988,

35 Karşılaştırarak bkz: Kalafat Yaşar, Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, Guest, John S., **Yezidilerin** Tarihi, çev. İbrahim Bingöl, İstanbul 2001.

36 Yezidilik birçok inanç sisteminin etkisinde kalmış ve çeşitli inanç sistemlerinin ve anlayış biçimlerinin sentezi olarak değerlendirilebilecek bir dindir. Yezidiliğin ortaya çıkışı ve öğretilerine ilişkin görüşler hakkında bkz: Deniz Aydın, Tarihsel Süreç İçerisinde Yezidiler ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Yezidilerinin Günümüzdeki Sosyal Konumu",Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Bölümü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007,s:51.

37 Aydın Deniz, agt., s:90.

5. Ortaçağ'da Cizre'de Dil ve Edebiyat

Ortaçağ'da Cizre'de konuşulan diller ve mevcut edebiyat ürünleri bu konuda kesin hükümlerde bulunma imkânı vermemekle birlikte birtakım bilgilere ulaşılabilmektedir. Cizre'de, İslamiyet'in ortaya çıkış dönemlerinde konuşulan dil Arami diliydi[38]. Bölgede İslam fetihleriyle beraber Arap dilinin de etkinliğinin arttığı ve Arapçanın uzun süre korunduğu anlaşılmaktadır. Cizre'nin İslam fetihleri ile kazandığı ve neredeyse Ortaçağ boyunca koruduğu "Ceziratu İbn Ömer" adı bile Araplardan miras kalmıştır. Bu dil egemenliğinde Arapların özel bir çabasının olup olmadığı tartışmaya açık bir görüştür ancak Araplar böyle bir politika gütmemiş olsalar bile İslam dünyasının genelinde olduğu gibi çok uzun süre bilim dili olarak da Arapça tercih edilmiştir. Ortaçağ'da Cizreli âlimlerin de kullandığı başlıca dil Arapça olmuştur. Edebî metinlerde ise yazar ve şairlerin sıklıkla Farsça kullandığı bilinmektedir.

Ortaçağ'da, Cizreli şair ve edipler arasında varlığından haberdar olabildiğimiz birkaç isim saymak mümkündür. Bunlardan biri olan Et-Tahir (ez-Zahir) İbnu'l-Adim el-Cezerî, Seyfu'd-Devle el-Hamdanî ve Adudu'd-Devle el-Büveyhî'yi metheden şiirler yazmıştır. Abdurrahim el-Bağdadî el-Vezir de Cizre'de yaşamış ve burada vefat etmiş bir şairdir. Şairler hakkında bir kitap yazmıştır. Kendisi de nitelikli bir şairdir. Matematik biliminde ilerlemiş, hadis dersleri de almıştır. 1028 yılında Melik Celaluddevle bin Bahauddevle'nin vezirliğini yapmıştır. Mishabu'z-Zemani fi'l-Edeb adlı bir divanı da bulunan Ahmed bin Abdullah el-Cezerî (ö.1052) de Ortaçağ'ın Cizreli bir şairidir. El-Fesih Ebubekir Muhammed (ö.1239) de dönemin ünlü edebiyatçıları arasındadır. Çok sayıda hikâye ve şiir yazmış, emirleri ve belli başlı kişileri övmüştür.

Cizre'nin edebî bakımdan gelişiminde İbnu'l-Esir kardeşlerden Ziyâeddin İbnü'l-Esir (558-637/1163-1239)'in payı büyüktür. Belagat, Edebiyat âlimi ve eleştirmen olan Ziyâeddin, eserlerini Arapça yazmış ve Arap edebiyatına önemli katkılarda bulunmuştur. El-Meselü's-Sair fi edebi'l-Katib ve'ş-Şair, El-Veşyü'l-Merkûm fi Halli'l-Manzûm el-Meseli's-Sâir,El-Câmi'ul-Kebir fi Sınâaeti'l-Manzûm mine'l-Kelâm ve'l- Mensûr, El-Burhân fî İlmi'l-Beyân, Risâletü'l-Ezhâr, Resâilü ibnu'l-Esir ve Kifâyetü't-tâlib fî Nakdî Kelâmi's-Sâir ve'l Kâtib gibi eserlerinde Fesahat, Belagat, Kitabet, Şiir, Beyan vb. Edebiyata yönelik bilgiler ve değerlendirmelere yer vermiştir[39].

Cizre'nin edebiyat değerlerinden biri de Şeyh Ahmed Cezerî (Cüzeyrî)'dir. Cizre'yi Akkoyunlular'dan aldıktan sonra, Şâh İsmâil'in gönderdiği orduya karşı da Cizre'yi savunup muzaffer olan Cizre emiri II. Şeref için medhedici bir kasîde yazmıştır. Ahmed Cezerî, II. Şeref'in oğlu Emir İmâdeddîn ile de dostça ilişkiler kurmuş, onların birbirlerine karşılıklı yazıp gönderdikleri şiirler; "Molla dedi, Emir dedi" anlamına gelen Goften Molla Goften Emir adlı kitapta toplanmıştır. Ahmed Cezerî'nin diğer bir eseri olan "Molla dedi, Fakîh dedi" anlamındaki Goften Molla Goften Faka'dan ve dîvânından başka kitaplarının da olduğu rivâyet edilmektedir. Fâtih Sultan Mehmed Han'ın İstanbul'u fethi üzerine; "Ey Şehinşâh-ı muazzam"diye başlayan bir kasîde yazmıştır. Şeyh Ahmed'in edebiyat çevrelerince tanınmasını sağlayan eseri ise Cezerî Divanı'dır. 114 şiir, 2000 beyitten oluşan Divanda şiirlerin çoğu gazel, bir kısmı da kaside şeklinde yazılmıştır. Divanındaki bu şiirlerde felsefi estetik, ilahi aşk, sevgi ve tasavvuf ön plandadır. Şiirlerin metafizik boyutu ve derin içeriği, yoğun benzetme, temsil, kinaye ve istiareleri dolayısıyla eserin dili ağır, ancak vermek istediği fikirler anlaşılır ve açıktır.

---

[38] Ğandur Yusuf, Ortaçağ Cizre Tarihi, s:235.

[39] Kılıç Hulûsi, "Ziyâeddin İbnü'l-Esîr ve Arap Edebiyatındaki Yeri", Hz. Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu, s: 105-110.

6.Ortaçağ'da Cizre'de Şehircilik, Mimari ve Sanat

Cizre'nin, ticaret ve kültür açısından doğu ile batıyı birbirine bağlayan yolların bir kavşak noktasında olması bölgede şehirciliğin süratle gelişmesini, medeniyetin ileri bir seviyeye ulaşmasını sağlamıştır. Cizre'de bulunan kale, cami, medrese, türbe, köprü gibi önemli mimarlık ürünleri, kentte hâkim olmuş farklı kültürlerin izlerini taşımaktadır. Cizre'de Erken tarihli bazı mimari yapılarda Sasani ve Roma dönemi kalıntılarının üzerine İslami formalar eklemlenmiştir. Köprülerin inşasında Artuklu sanatının izleri, renkli taş işçiliği ve mimaride figürlerin kullanılmasında Zengi ve Artuklu sanatlarının tipik özellikleri dikkati çekmektedir.

Cizre şehir kuruluşu ile dikkati çekmektedir. İbn Şeddad'ın anlattığına göre Dicle Nehri, şehri bir hilal gibi kuşatmıştır ve kent surlarla çevrilidir. Zengiler döneminde Cizre'de gerçekleştirilen imar faaliyetleri de İbn Şeddad'ın eserinde anlatılmıştır. Şeddad'ın kayıtlarına göre bu dönemde Cizre'de seksen mescid, iki cami, bir hastane, on dört hamam ve üç bahçe bulunmaktadır[40]. Hamdullah Müstevfî de Cizre'ye bağlı onlarca kasabadan bahsetmiştir. İbn Havkal, el-Makdisî, el-Kazvinî, İbn Şeddad, Cizre'nin doğal güzelliklerini, burada yaşayanların inşa ettikleri güzel binaları, süslü sarayları, heykelleri, kaleleri anlatmışlardır[41]. Meşhur seyyah İbn Battuta'ya göre (1368-9) Ceziratu İbn Ömer çok güzel, gösterişli ve şirin bir şehirdir. Büyük bir bölümü harap ama zengin bir çarşısı, gayet sanatkârane, taştan yapılmış eski bir mabedi vardır. Şehrin surları da taştan örülmüştür[42].

Cizre ve çevresi, I. Derecede deprem kuşağı üzerinde yer almaktadır. Bu nedenle Ortaçağ boyunca Cizre'de hafif ve şiddetli çeşitli depremler yaşanmıştır. Doğal güçlerin tahribatına, ticaret yollarının üzerinde bulunması nedeniyle sürekli saldırı ve yıkımlara maruz kalması ve siyasal mücadele arenası olma özelliği de eklenince Cizre'nin şehir dokusu birkaç kez değişmiş ve kent yeniden imar edilmiştir. Cizre'de günümüze kadar gelebilen az sayıdaki mimari eserlerin bir kısmı çeşitli dönemlerde tamirler geçirmiş, bazı yapılar ise bakımsızlık nedeniyle yıkılma tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır.

Cizre kent merkezinde, Dicle kenarında kurulmuş olan kalenin ilk inşası milattan önceye dayanır. Lestrange, Cizre'nin tam karşısında Dicle Nehri'nin batısında Bazebda Bölgesi'nde Roma kalelerini andıran ve bölgenin yapısal özelliklerinden ayrı nitelikte kalelerden söz etmektedir[43]. İbn Şeddad'ın verdiği bilgiye göre, İslam fetihlerini takiben, Hasan İbn Ömer et-Tağlibi tarafından 816 yılından sonra şehrin yanına bir hendek kazdırılmış, etrafı bir surla çevrelenmiş ve bir kale yapılmıştır[44]. Birçok kez onarım geçiren bu kalenin Babu'l-Cebel (Dağ Kapı), Babu'l-Cedid (Yeni Kapı), Babu'l-ma (Su Kapısı) ve Bab-ı Büveye adlarında dört kapısı vardı[45]. İbnu'l-Esir, Büveye adlı küçük kale kapısının Selçuklu kuvvetlerinin kenti kuşatması sırasında Cizre'nin ileri gelen ailelerinden biri olan Benû Vehban ailesi tarafından yıkıldığı bilgisini vermektedir[46]. Cizre Kalesi'nin, bugünkü haliyle Ortaçağ mimarlık ürünü olduğu belirlenmiştir. İç ve dış kale olmak üzere iki bölümü bulunan yapı üç yüz altmış oda ve üç katlı olarak inşa edilmiştir. İç kale siyah bazalt taşından ve Diyarbakır surlarıyla aynı özellikte yapılmıştır. Kalenin Aslanlı Kapısı (Sarayburnu Kapısı), Mem u Zin Zindanı ve Cizre Beyi Şeref Bin Muhammed Bin Han Abdal'ın 1596 yılında kalenin kuzeybatısına bir sıra siyah bir sıra beyaz taştan ve dikdörtgen şeklinde yaptırdığı Belek Burcu zamanımıza ulaşabilmiş yapılardır. Cizre iç kalesinde Aslanlı Kapı üzerinde karşılıklı iki aslan figürü

---

40 İbn Şeddad, el-A'lâku'l-Hatîra., C:III, kısım 2, s:830-31.

41 Cizre çevresindeki köy ve kasabalarda bulunan yapılar hakkında bkz: Tülay Ürekli, agt. , s:99-105.

42 Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî,, İbn Battûta Seyahatnâmesi, Çev: A.Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, s: 230. İbn Battûta'nın döneminde Cizre, Moğol İlhanlı Devleti'ne bağlı bir vali tarafından yönetiliyordu.

43 Lestrange, The Land of the Eastern Caliphate, s:93.

44 İbn Şeddad, el-A'lâku'l-Hatîra, C:III, kısım 1, s:213.

45 İbn Şeddad, el-A'lâku'l-Hatîra., C:III, kısım 1, s:214.

46 İbnu'l-Esir, el-Kâmil fi't-Tarih, C:X, s:133.

bulunmaktadır. Türkiye Selçuklu mimarisinde sıklıkla yer verilen aslan figürü kuvveti, kudreti temsil etmektedir.

Cizre Ulu Camisi, kent merkezinde inşa edilmiş ve değişik zamanlarda yapılan onarım ve ilavelerle zamanımıza ulaşmıştır. Caminin ilk haline ilişkin kesin bilgiler bulunmamakla beraber esere ait sekiz adet Arapça kitabede 1155-60 yıllarında Cizre Zengi Atabeyi Ebu'l-Kasım Mahmud Sencer Şah tarafından yaptırıldığı, 1203 ve 1284 yıllarında tamir gördüğü belirtilmiştir. Cami doğu-batı doğrultusunda dörtgen planlı olup, kuzeyinde bugün yıkık durumdaki medrese, avlu ve avlunun kuzeyinde minare yer almaktadır. Birçok kez onarım geçiren caminin, avlusunda üç giriş kapısı bulunmakta ve bu kapılar avluya eyvan biçiminde açılmaktadır. Tuğla, kesme taş ve moloz malzeme ile inşa edilen Cizre Ulu Camisi, mimari özellikleri bakımından Suriye ve Memlûk etkileri taşımaktadır[47].Caminin ahşap kapı kanatları ve üzerinde bulunan ejder motifli kapı tokmakları **Selçuklu ejder figürlerinin tipik bir örneğidir. Başları sağ ve sola dönük, ön ayakları ile birbirine bağlı iki ejderlerin vücutlarının orta kısımlarında birer düğüm, kuyruklarında da doğan veya kartala benzer başlar dikkati çekmektedir. Ejderlerin ağızları açık tutulmuş ve gövdeyi ısırır gibi betimlenmiştir, kulakları sivri, gövdeleri balıksırtı motiflidir[48]. XI.-XIII. yüzyıl Selçuklu sanatında buna benzer hayvan tasvirleri, ejder ve yılan figürleri sıklıkla kullanılmıştır. Ejderler yapıyı her türlü kötülükten koruyacağına inanılan bir muhafız olarak düşünülmüştür. Bu motifin kaynağı Orta Asya Çin sanatı olup, buradan Sasani, İskit, Hun sanatına girmiş, on iki hayvanlı Türk takviminde de yer almıştır. Cizre** ejder figürlerinin bir örneği de XII. yüzyılda kazıma tekniği ile Cizreli Ebû'l-'İzz İsma'il b. er-Razzâz El-Cezerî tarafından yapılmıştır.

XI-XII. Yüzyıllardan itibaren Anadolu'ya yerleşen Türkler ekonomik gelişmeye önem vermiş ve bu nedenle çok sayıda köprü inşa etmişlerdir. Dicle Nehri, kentin ulaşımında köprülerin önemini arttırmıştır. Ceziretu İbn Ömer Köprüsü, Selçuklular döneminde inşa edildiğinde Türkiye topraklarında iken günümüzde Suriye sınırlarında kalmıştır. 1164 yılında Zengiler'in veziri Cemaleddin İsfahanî tarafından ikinci kez onarılan köprünün burç ve gezegen tasvirlerini içeren taş figürlü kabartmaları ünlüdür. Köprünün üzerinde bulunan gezegen motifleri, Selçuklu sanatlarında sıklıkla kullanılmıştır. Ortaçağ'da yaşamla ilgili önemli olaylarda Astrolojiye danışılmakta, gezegenlerin durumuna göre geleceğe ilişkin tahminlerde bulunulmaktaydı. Ortaçağ'da bazı burçların faydalı ve etkin bazılarının ise zararlı veya etkisiz olduklarına inanılmaktaydı. Köprü üzerindeki panolara sülüs yazı ile yazılan "el-mizan şerrefe zuhal" (terazi burcu Satürn'ü şereflendirir) "es-seratanü şerref'el-müşteri"(yengeç jüpiteri şereflendirir),"el-kahr şerref'el-Cüda" (Mars gezegeni oğlak burcunu şereflendirir),"ez-zehra şerrefehâ" (Venüs, onu şereflendirir)" el-kamer şerrefehâ's-Sevr"(ay, boğa burcunu şereflendirir) gibi ifadelerde de bu anlayışının izlerini görebilmek mümkündür[49].

Telkabin (Küçük) Köprüsü, Cizre şehir surlarının dışında Deşt Kapısı'nın yakınında yer alır, eser İmadeddin Zengi tarafından XII. Yüzyılda yaptırılmıştır.

Abdaliye Medresesi, 1437 yılında Emir Abdal (Abdullah) İbn Abdillah Seyfettin Boti tarafından, Cizre Mezarlığının kuzeybatı köşesine, surlarla bitişik olarak inşa ettirilmiş olan yapıdan geriye mescit, türbe, bir medrese hücresi, avluya geçişi sağlayan bir giriş ünitesi ve bir eyvan kalabilmiştir. Mescidin doğu tarafında Mem ve Zin'in mezarları bulunmaktadır.

---

[47] Ertekin Zahir M., Cizre'deki Mimari Eserler, Yüzüncü Yıl Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2005, s: 121.

[48] Bu konuda ayrıca bkz: Bilici Z.Kenan, "Cizre Ulu Camisi Kapı Tokmaklarının İkonografik ve Kronolojik Değeri Üzerine Bir Etüd", Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar, Ankara.1993, s.,73-86.

[49] Ertekin Zahir M.,agt. s:62-63.

Kırmızı Medrese (Medresetu'l-Hamra)'nin inşa tarihine ilişkin farklı görüşler bulunmakla beraber 1508'de Cizre Emiri II. Şerefhan tarafından yaptırıldığı kabul edilmiştir. Avlulu, iki eyvanlı ve tek katlı medresede doğu, batı ve kuzey yönde dershane, yemekhane ve öğretmenlerin kullanımı için tahsis edilmiş mekânlar bulunmaktadır. Eserin güney kanadı mescit olarak değerlendirilmiş ve iki köşesine birer oda yapılmıştır. Medresenin güney cephesinin ortasında Şeyh Ahmed el-Cezerî'nin türbesi inşa edilmiştir.

7.Ortaçağ'da Cizre'de Gelenek ve Göreneklere Genel Bir Bakış

Özellikle X.yüzyılda Cizre kent merkezi çeşitli kültürlerin buluşma merkezi haline gelmiştir. Cizre'de yaşayan çeşitli unsurlardan Müslümanlar' a ait bayramlar Ramazan ve Kurban Bayramlarıdır. Yezidiler' in de cuma gününü kutlu saydıkları, Ramazan ve Kurban Bayramlarını kutladıkları bilinmektedir. Hıristiyanlar Cizre ve çevresinde bulunan manastırlarının bazılarında görkemli bayram kutlamaları düzenlemişlerdir. Bu kutlamalarda kurbanlar kesilir, şiirler ve şarkılar okunur, şaraplar içilir ve çeşitli eğlenceler tertip edilirdi. Bu manastır eğlencelerine bazen Müslüman halk da katılırdı. Cizre civarında Zernûk ve buraya yakın Küçük Zernûk bu manastırlara örnek verilebilir[50].Sefine (Gemi) Bayramı da Cizre halkının topluca kutladıkları bayramlardan biridir. Kökeni Nuh'un Gemisi'nin karaya oturmasına dayanan bu bayramda her yıl haziran ve temmuz aylarında Müslümanlar ve Hıristiyanlar birlikte Cudi Dağı'na tırmanıyor, mağfiret ve bereket duaları ediyor ve hastalarına şifa diliyorlardı[51].

Sözlü kültürel miras kategorisi içinde değerlendirilebilecek olan bir diğer grup kutsallık atfedilmiş törenler, dinî bakımdan önemli görülen gün ve gecelerdir. Hacdan dönenlere yönelik karşılama törenleri, kandil geceleri, Mevlit törenleri de önemli gelenekler olarak Ortaçağ'dan beri gerçekleştirilmektedir. Cizre'de mevcudiyetlerini bildiğimiz Yezidiler de Kadir gecelerini kutlarlardı ancak Kadir gecelerinde kılınacak namazların Şeyh Adiy'in mezarının bulunduğu kümbette olmasını şart koşuyorlardı[52].

Ortaçağ'dan günümüze kadar Cizre'de de kutlanan Nevruz, farklı coğrafyalarda ortak kültürel değer ve kültür mirası olarak ortak inanmalar ve heyecanlarla yüzyıllardır devam etmektedir[53].Nevruz, bu geleneğinin yaşandığı tüm milletlerin ortak kültür ürünüdür[54]. Hıdır İlyas Bayramı da Cizre'de Müslümanlar gibi Yezidilerin de önem verildikleri bir bayramdır.

Ortaçağ'da Cizre halkının bireysel ve toplumsal olarak gerçekleştirdikleri bazı oyun ve eğlenceleri de bulunmaktaydı. At yarışı, Savlecan (Cirit) oyunu vb. bu eğlencelere örnek verilebilir[55]. Yaygın olan avcılık geleneğinde beyin katılımı ile gerçekleşen toplu av partileri yapılırdı. Saf kan Arap atlarıyla katılım sağlanan avda şahin, kartal, tazı, yabani hayvanlar ve

---

50 Yakud, Mu'cemu'l-Buldan, C:2, s:511.

51 Yaşın Abdullah, "Nuh'un Gemisi, Cudi, Cizre", s:43.

52 Ğandur Muhammed Yusuf, Ortaçağ Cizre Tarihi MS. 815- 1515, Abbasiler Döneminden Osmanlı İşgaline Kadar Ceziretu İbnu Ömer (Cizre) Tarihi, 815-1515, çev: Fadıl Bedirhanoğlu, Ankara, 2008, S:270.

53 Baharı ve bereketi, yeni yılın başlangıcını ifade eden Nevruzun sadece Anadolu'da değil Anadolu dışındaki Türk Dünyası'nda Kazakistan'da, Kırgızistan'da, Özbekistan'da, Azerbaycan'da, Doğu ve Batı Türkistan'da, Kırım'da, Yakutlar'da, Balkan Türkleri'nde, Yugoslavya Türkleri'nde Kıbrıs Türkleri' nde Bulgar Türkleri'nde ve ayrıca İran'da da kutlandığı bilinmektedir. Nevruz şenlikleri, geniş bir coğrafyaya yayılmış, çeşitli kültürlerde yer almıştır. Bazı toplumlarda mitolojik kaynağa, bazı toplumlarda dini kaynağa oturtulmağa çalışılan nevruz, çeşitli toplumlarda kendi kültürünün derinliklerindeki bir olayı kaynak göstererek kültür değerleriyle özdeşleştirip sembolleştirerek bayram niteliğinde kutlanılan bir gündür.

54 Turan Mustafa, "Tarihi Kaynaklar Işığında Nevruz'un Menşei Meselesi", Milli Folklor, Ankara, 1998, s: 90-104.

55 Şerefhan Bitlisî, Şerefnâme, s:554-555'ten nakil ve değerlendirme için bkz: Aydın Taneri, Kütler, s:85.

özellikle tavşan, ceylan, ahu, kaz, turna, keklik ve çil yavruları avlarlar, av sonunda canlı yakalananları beyler, vurulup kesilenleri halk alıp Cizre'ye dönerdi[56].

Cizre'de sözlü kültür aktarımında "dengbêj" adı verilen şarkı söyleyen, hikâye anlatan gezgin, halk ozanlarının da etkisi olmuştur. Halk dengbêjleri, halkın içinde dolaşarak efsaneleri, mitolojik olayları, tarihsel olayları, gelenek görenekleri alıp derlemiş ve yine halk arasında dile getirmişlerdir. Anlattıkları hikâyelerin içeriği masallar, fantastik düşünceler, savaşlar, kahramanlıklar vb. çeşitli biçimlerde olabilmektedir. Dengbêjlik geleneğinin tarihsel serüveni hakkında detaylı bilgilere sahip değiliz ancak Ortaçağ'da da sözlü kültür aktarımında görev almış oldukları anlaşılmaktadır. Muhtemelen onlar Cizre kültürüne dair Alanlı Mem hikâyesinin 1450-1451 yıllarından XVII. yüzyıl sonlarına taşınmasında da etkin rol oynamışlardır. Cizre'de Alanlı Mem adlı bu halk söylencesi Cizre hükümdarlarından biri olan Emir Abdal (Abdullah)'ın oğlu Emir Zeyneddin zamanında yaşanan bir aşk hikâyesidir. Bu söylenceden hareketle Mem ve Zin'in hikâyesini kaleme alan Ahmed-i Hâni, Ortaçağ Cizresi'nin XVII. sonlarındaki anlatımını yaparken, Cizre'de zamanın yaşantısını, sosyal durumunu ve kültürünü de işlemiştir. Cizre'deki birçok gelenek ve âdeti ayrıntılı olarak tasvir etmiştir. Eserden öğrendiğimize göre Cizre düğünlerinde kullanılan çalgılar, keman, ud, rebab, tambur, davul zurna, santur ve nakurdan oluşmaktadır. Ahmed-i Hânî, Dicle Nehri'nin geçtiği Cizre'de sayfiye yerleri kabul edilen bölgelerin adlarını da saymıştır. Buna göre, Vestanî, Nergizî, Saklan, Dervâze, Ömerî ve Meydan Dicle kıyısında bulunan sayfiye yerleri arasındadır[57].

Sonuç:

Cizre, tarih boyunca çeşitli kültürlere ev sahipliği yapmış önemli bir Ortaçağ kentidir. Yörenin, Müslümanlar tarafından fethedilmesi İslâm medeniyet ve biliminin gelişmesi bakımından önemli bir dönüm noktasıdır.

Bilim adamlarının geride bıraktıkları çalışmaların da açıkça ortaya koyduğu üzere, Ortaçağ'da Cizre'nin bilim tarihi içerisinde çok önemli bir yeri vardır. Cizreli bilim adamları, gerçekleştirdikleri bilimsel çalışmalar ve Bağdat, Musul gibi merkezlere düzenledikleri bilimsel seyahatlerle diğer kültür çevrelerini de etkilemişlerdir. Cizre'ye gelen bilim adamları ve sanatçıların da bu etkileşime katkıda bulundukları ve Cizre'de bilimsel hayata kendi tecrübelerini eklemledikleri anlaşılmaktadır.

Cizre'nin ticaret ve kültür açısından doğu ile batıyı birbirine bağlayan yolların kavşak noktasında olması şehirciliğin süratli bir şekilde gelişmesine yardımcı olarak medeniyetin ileri bir seviyeye ulaşmasını sağlamıştır. Ancak Cizre, stratejik önemi nedeniyle sürekli saldırılara ve yıkımlara maruz kalmış; birçok kez yeniden imar edilmiştir. Özellikle mimarlık ürünleri bu mücadele ortamından kendini koruyamamıştır. Ortaçağ'da Cizre'de inşa edilen mimarî yapıların bir kısmı da deprem, sel vb. doğal afetlerin etkisiyle zamana direnememiştir. Ancak zamanımıza ulaşabilen az sayıdaki mimarlık tarihi eserleri ve sanatsal üretimleri bile zengin bir kültür tarihine işaret etmektedir.

Gerek Ortaçağ ve gerekse devam eden tarihî süreçlerde ortaya koyulan değerleri ile Cizre kültür sentezi ülkemizin ortak mirasıdır. Cizre'nin kültürel zenginliği farklı unsurların miras çeşitliliğine ve uyumuna dayanmaktadır. Cizre'nin kültürel gelişiminde, Ortaçağ boyunca hiçbir kültürün diğerini "öteki" veya "yok" saymamış olmasının, büyük bir payı vardır. Cizre, Ortaçağın kültür tarihinden devraldığı mirasını ancak bu hoşgörüsü ile koruyabilecek, geliştirebilecek ve geleceğe taşıyabilecektir.

---

[56] Özvarlı M. Sait, "Hânî'nin Tasvirlerine Göre XVII. Yüzyılda Cizre", Hz. Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu, s:163.

[57] Özvarlı M.Sait, agm., s:163. Bunların bazıları, bugün de Cizrelilerin "seyrana gitme" dedikleri kıra çıkma geleneğinin başlıca yerleridir.

Kaynakça:

Abu'l-Farac, Abûl Farac Tarihi, Çev: Ömer Rıza Doğrul C: II, Ankara, 1999.

Aydın Deniz, Tarihsel Süreç İçerisinde Yezidiler ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Yezidilerinin Günümüzdeki Sosyal Konumu", Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Bölümü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır, 2007.

Bilici Z.Kenan, "Cizre Ulu Camisi Kapı Tokmaklarının İkonografik ve Kronolojik Değeri Üzerine Bir Etüd", Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar, Ankara.1993, s.,73-86.

Belâzurî, Fütuhu'l-Büldân, (trc., M.Fayda), Kültür Bakanlığı yay, Ankara 1987.

Cezerî, El-Câmi Beyne'l-İlm ve'l-Amel en-Nâfi Fî Sınaâti'l-Hiyel, Hazırlayanlar: Sevim Tekeli, Melek Dosay ve Yavuz Unat, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2002.

Doru Nesim, "Süryanilerde Felsefe Akademileri", Haz: Ahmet Taşgın, Eyüp Tanrıverdi, Canan Seyfeli, Ankara 2005, s:63-88.

Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî,, İbn Battûta Seyahatnâmesi, Çev: A.Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005.

Ebu'l Fidâ, Takvîmu'l-Buldân, Yayınlayan. Par M. Reinaud ve Mac Guckın De Slane, Paris 1840

El Makdisî Şemseddin Ebu Abdullah Muhammed, Ahsenü't-Tekâsim fî Ma'rîfeti'l-Ekâlîm, yayınlayan: M.J.De Goeje, Leiden, 1906.

Erdem İlhan, "XIII. Asrın İlk Yarısında Anadolu'nun Doğusunda Yaşanan Hâkimiyet Mücadeleleri", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi Cilt: 19 Sayı: 30, s: 57-69.

Ertekin M. Zahir, "Cizre'deki Mimari Eserler", Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2005.

Evliya Çelebi Diyarbekir'de, Derleyenler: Martin Van Bruınessen, Hendrik Boeschoten, çeviren: Tansel Güney, İstanbul, 2003.

Gandur Muhammed Yusuf, Ortaçağ Cizre Tarihi MS. 815- 1515, Abbasiler Döneminden Osmanlı İşgaline Kadar Ceziretu İbnu Ömer (Cizre) Tarihi, 815-1515, çev: Fadıl Bedirhanoğlu, Ankara, 2008.

Guest, John S., **Yezidilerin** Tarihi, çev. İbrahim Bingöl, İstanbul 2001.

Kalafat Yaşar, Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, Ankara, 1990.

Kılıç Hulûsi, "Ziyâeddin İbnü'l-Esîr ve Arap Edebiyatındaki Yeri", Hz. Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu, (8-10 Mayıs 1998 Cizre), Yayına Hazırlayan: M. Sait Özvarlı, İstanbul 1999, s: 105-110.

Koyuncu Mevlüt, "İlk İslâm Fetihleri Döneminde el-Cezire Bölgesi ve İslamlaşma Süreci", Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi, 2008 V.10, S:1, s: 131-140.

İbn Havkal, Kitabû Sûretu'l-Arz, yayınlayan: J.H.Kramers, C: II, kısım: I-II, Leiden 1938.

İzeddin İbn Şeddâd, el-A'laku'l- Hatira fî Zikrî Ümera Mülûki'ş-Şam ve'l-Cezire, C:III, kısım: I-II, yayınlayan Yahya Abbare, Dımaşk 1978.

İbnu'l-Esir, el-Kâmil fi't-Tarih, Türkçe tercüme: İslam Tarihi el-Kâmil fî't-Tarih Tercümesi, çev: Abdülkerim Özaydın-Ahmet Ağırakça, C: I-II, İstanbul, 1987.

İbnu'l Esîr, el-Kâmil fî't-Târih, C. I-XIV, yayınlayan. C. J. Tornberg, Leyden 1866-1876.

İbnu'l Esîr, et-Tarihu'l-Bâhir fi'd-Devleti'l-Atabekiyye bi'l-Musul, Tahkik. Abdulkadir Tuleymat, Kahire 1963.

Lestrange Guy, The Land of the Eastern Caliphate, Cambridge 1905.

Özvarlı M. Sait, "Hânî'nin Tasvirlerine Göre XVII. Yüzyılda Cizre", Hz. Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu, (8-10 Mayıs 1998 Cizre), Yayına Hazırlayan: M.Sait Özvarlı, İstanbul 1999, s:161-164.

Özvarlı, M. Sait, "Molla Cezerî", TDV. İslam Ansiklopedisi, C:30

Sandıkçı Kemal, "Cizre'nin Yetiştirdiği Önemli İlim Adamları: İzzeddin ve Mecdüddin İbnü'l-Esir kardeşler", Hz. Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu, (8-10 Mayıs 1998 Cizre), Yayına Hazırlayan: M.Sait Özvarlı, İstanbul 1999, s:89-104.

Şeşen Ramazan, "Mervânîler'den Eyyûbîler Döneminin Sonuna Kadar Cizre", Hz. Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu, (8-10 Mayıs 1998 Cizre), Yayına Hazırlayan: M. Sait Özvarlı, İstanbul 1999, s: 63-71.

Şırnak Kültür Envanteri 2010, Şırnak Valiliği, Şırnak 2009.

Taneri Aydın, Kürtler, Kürtlerin Kökeni-Siyasi, Sosyal ve Kültürel Hayatları, İbnü'l Erzak ve Şeref Han Tarihlerinin Değerlendirilmesi, Ankara 1976.

Turan Mustafa, "Tarihi Kaynaklar Işığında Nevruz'un Menşei Meselesi", Milli Folklor, C: V, S: 37, Ankara, 1998, s:90-104.

Ürekli Tülay, "Zengiler Döneminde Musul ve Çevresi", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2009.

Yakut el-Hamevî, Mu'cemu'l-Buldan, C:I-V, Beyrut, 1955-57.

Yaşın Abdullah, "Nuh'un Gemisi, Cudi, Cizre", Hz. Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu, (8-10 Mayıs 1998 Cizre), Yayına Hazırlayan: M.Sait Özvarlı, İstanbul 1999, s: 37-43.

SİYASİ VE İDARİ YAPI

TARİHTEN GÜNÜMÜZE ŞIRNAK VE ÇEVRESİNİN DEĞİŞEN JEOPOLİTİK KONUMU VE GELECEĞİ

Birol AKGÜN*

Hayati ÜNLÜ**

Özet

Jeopolitik kısaca bir ülkenin yeryüzünde işgal ettiği siyasi coğrafyasının o ülkenin dış politikasındaki etkisini anlatır. Bu anlamda jeopolitik coğrafyanın yani mekânın siyasallaşmasıdır. Terim daha çok uluslar arası ekonomi-politik analizlerde ülkelerin konumlarını, gelişme-güçlenme potansiyellerini anlatmak veya uluslararası sistemdeki farklı aktörler arasındaki güç dengelerini analiz etmek için kullanılır. Ancak küreselleşme trendinin hız kazandığı son yıllarda jeopolitik, yalnızca ülkeler için değil ulus-altı bölgelerin veya şehirlerin ülke içindeki konumlarını ve gelişme imkânlarını anlamak için de kullanılmaktadır. Ayrıca uluslar arası sistemdeki köklü değişiklikler de bir ülke içindeki belli coğrafi bölgenin stratejik değerini önemli ölçüde değişime uğratabilmektedir. Bu çerçevede önerilen tebliğde, genel anlamda Şırnak ve çevresinin Türkiye içindeki yeri ve jeopolitik konumu gözden geçirilecek ve bu konumun uluslararası konjönktürdeki köklü değişimler ve jeopolitik teorilerin değişen yüzü ile bölgenin ve ülkenin gücüne ne gibi etki yaptığı incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Jeopolitik, İnsani Güvenlik, Şırnak ve Geleceği

Changing Geopolitical Place of Şırnak and Its Environment in a Historical Perspective

Abstract

Geopolitics briefly describes the impact in foreign policy of political geography invaded on the earth of a country. In this sense, geopolitics is the politicization of the space. This term is generally used to describe the positions of countries in international political-economic analysis and their potential of development-resurgence or to analyze the balances of power between different actors in the international system. But geopolitics in recent year, when the trend of globalisation has accelerated, is used not only for nation-states but also for sub-nation regions and cities to understand their positions within the country and development opportunities. Moreover, radical changes in the international system are able to undergo significant changes in the strategic value of the certain geographic region within a country. In this context, the place and geopolitical position of Şırnak in Turkey and its environs will be reviewed in the proposed notification and what kind of impact of this situation will be examined to the power of the country and the region with the changing face of the geopolitic theories and the radical changes in the international plane.

Key Words: Geopolitics, Human Security, Şırnak and Its Future

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
** Arş. Gör., Şırnak Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

A-) Giriş

1648 Westphalia Antlaşması sonrası dönemde en önemli siyasi aktörler olan ulus-devletlerin ortaya çıkmasıyla 'alan' ve 'mekan' kavramları siyaset biliminin çok önemli bir parçası haline gelmiş ve ulus-devletlerin coğrafi unsurlarının tüm özelliklerinin dış politikada kullanılması kaçınılmaz olmuştur. Bu da *jeopolitik* biliminin doğmasına neden olmuştur. Jeopolitik ile ilgilenen herkes 'devlet', 'politika' ve 'coğrafya' terimlerini muhakkak kullanmışlardır. Bu kapsamda bir ülkenin coğrafi alan içerisinde çeşitli artılara sahip olması o ülke ve üzerinde yaşayan insan topluluğu için potansiyel bir gücü teşkil etmekteyken, bunun yanında da bu artıları kullanabilcek ve bunlardan yararlanabilcek siyasi ve ekonomik yeteneğe ve kapasiteye sahip olmaması durumunda da bir sömürge ülkesi haline dönüşmesine yol açabilecek dezavantajı da ortaya çıkarabilmektedir.[1] İşte Uluslararası İlişkilerde jeopolitik çalışmalar, ülkelerin avantajlarını ve dezavantajlarını masaya yatırarak bu farkındalığı sağladıkları için önem arz etmektedirler. Yani kısacası bir ülkede coğrafyanın başlıca faktörleri olan doğal kaynaklar, iklim, kara ve deniz sınırları, bitki örtüsü vb. unsurlar, o ülke üzerinde kurulmuş olan devletin uluslararası ilişkilerdeki rolünü ve değerini yadsınamaz derecede etkilemekte olduğu bir gerçektir.

Tarihsel açıdan baktığımızda, Platon'dan İbn-i Haldun'a, Thucydides'ten Machiavelli'e kadar birçok siyaset düşünürü mekan, çevre ve alan terimlerinin bireyler ve toplumlar üzerindeki etkilerini açıklamaya ve siyasi aktör ve güçleri bu konuda ikna etmeye çalışmışlardır. Yine on birinci yüzyılın büyük devlet adamı Nizmülmülk, "Siyasetname" adli eserinde coğrafyayı temel referans noktası olarak kullanmıştır.[2] On yedinci yüzyılın ortalarından başlayarak, Avrupa modern devlet sisteminin ortaya çıkmaya başlamasıyla beraber, ulus-devletler kendi egemenliklerini kontrol altında tuttukları mekanla sınırlandırmışlar, kendilerini bu mekan içerisinde tek ve mutlak otorite olarak tanıtmışlardır. Yirminci yüzyılın başlarına damgasını vuran iki dünya savaşı ve ardından ortaya çıkan Soğuk Savaş dönemi de, jeopolitik yaklaşımlara olan ilgiyi arttırmıştır. Yine Soğuk Savaş Döneminin tamamen sona ermesi ile başlayan Soğuk Savaş sonrası döneme damgasını vuran küreselleşme süreci de, coğrafi alanın ve mekan-siyaset arasındaki ilişkiyi ve etkileşimi yeniden tamamlamıştır.

Bu kapsamda görüleceği üzere jeopolitik teoriler, modern dönemin en başından beri etkili olmuşlardır. Ancak jeopolitik çalışmalar, uluslararası ilişkilerde zamana bağlı olarak jeopolitik yazarlarının farklı kimlik, milliyet ve düşünce yapılarından dolayı aynı coğrafya üzerinde farklı değerlendirmeler yapmalarına sahne olmuştur. Örneğin Birinci Dünya Savaşı'nın akabinde dünya hakimiyeti kurmak ve hayat alanı bulmak için yayılmak niyetiyle jeopolitik çalışmalar ortya çıkmışken; İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyetlerin yayılmalarını önlemek amacıyla farklı teoriler önerilmekteydi. Jeopolitik teorilerin sürekli değişen bu dinamik yapısının teorik olarak daha iyi kavranabilmesi için genel olarak bu teorileri "Klasik" ve "Çağdaş" jeopolitik teoriler olarak ikiye ayırmak yerinde olmuştur. Klasik jeopolitik teoriler, 19. yüzyılın bilimsel düşüncesini temsil eden modernizm ve onun siyasal yaşama yansıması olan Realizm ile aynı soydan gelmektedir. Soğuk Savaş öncesi ve Soğuk Savaş döneminde hakim olan Klasik Jeopolitik teoriler realizmin askeri güvenlik, sınır güvenliği vb. kavramlarından etkilenerek, coğrafyanın da daha çok coğrafi konum, sınırlar ve coğrafi bütünlük, saha genişliği ve sahip olunan stratejik kaynaklar ve coğrafi özellikler gibi fiziki unsurları ile ilgilenmişlerdir. Jeopolitiğin yalnızca bir gücü, sadece bir unsurunu dikkate alarak gelişen bu ortodoks jeopolitik anlayışı pratik ve uygulamada başarılı olamamıştır ve zamanla coğrafyada önem arz eden herbir unsurun jeopolitik içerisinde yer alarak

---

1 İsmail Hakkı İşcan, *"Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler Ve Çağdaş Yansımaları"*, Uluslararası İlişkiler Dergisi,……..

2 Tarık Zafer Tunaya, *"Kamu Hukuku ve Jeopolitik"*, **Jeopolitik**, Sayı:3, Yıl:1, İstanbul, Yaz 2002.

değerlendirilmesi, geliştirilmesi ve kullanılması gerekli görülmüştür. Daha geniş ölçekli bir ihtiyacın ortaya çıkması ve bu ihtiyacın karşılanması için ise yeni bir jeopolitik anlayış geliştirilmiştir. Soğuk Savaş sonrasında bu ihtiyacı karşılamayı öngörerek gelişen çağdaş jeopolitik teoriler, hem postmodernizm ve konstrüktüvizmin ortaya çıkması hem de küreselleşme süreci ile birlikte iletişim ve teknolojideki hızlı gelişme sayesinde jeopolitiğin değişen yüzünü teşkil etmişlerdir. Çağdaş jeopolitik teoriler ile coğrafya, dünyanın değişen konjönktürü ve yenilenen değerleri ile çok yönlü ve çok boyutlu bir şekilde ele alınmaya başlanmıştır. Bu da fiziki coğrafyanın yanında beşeri ve ekonomik coğrafyanın da jeopolitiğin içerisine dahil edilmesi sonucunu doğurmuştur. Soğuk Savaş dönemi ve onun öncesinde stratejiler sadece coğrafi konum ve askeri seçenekler ile alakalı iken, Soğuk Savaş sonrası dönemde bu eski seçeneklere ek olarak uluslararası ilişkilerin komplike yapısına uygun olarak değişken beşeri unsurları temsilen ekonomiden siyasete, toplumsal alandan kültürel alana hemen her saç ayağını stratejik tahlillere dahil etme gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu stratejik gereklilikler ülkelerin sahip olduğu mevcut fiziki, beşeri ve ekonomik unsurlar ile birbirlerini etkileyerek ve bir bütünlük içinde ülkelerin bölgesel ve milli stratejilerini oluşturmuşlardır.[3]

Bütün bu tahliller sonucunda jeopolitiğin bir genel tanımı yapılacak olursa: "Jeopolitik, strateji ve politika belirlenmesi amacıyla, bir ülkenin veya bir uluslararası topluluğun veya bölgenin jeopolitiğinin değişmeyen (fiziki) ve değişen (beşeri) unsurlarını dikkate alarak güç değerlendirmesini yapan, etkisi altında kaldığı o günkü dünya güç merkezlerini, bölgedeki güçleri inceleyen, değerlendiren bir bilimdir.[4] Bu doğrultuda bakıldığında jeopolitik, değişmeyen değerleri ile ulusların ve bölgelerin güçlerini ifade edebiliyorken, değişen değerleri ile de bu güçleri yeniden tanımlanabilir hale getirmektedir. Bu şekilde değişen değerler ile ve ülkeler arası belirlenen stratejiler ve yapılan ittifaklar ile bir ülkenin veya bir bölgenin jeopolitiğinin sabit olmadığı ve yeniden değer kazanabileceği ortaya çıkmıştır.

Bu kapsamda makalede ilk olarak jeopolitiği genel tanımına yardımcı olacak bilgiler verilmeye çalışılacak, daha sonra ise kavramın geçmişten bugüne uluslararası ilişkiler alanına nasıl yansıdığı ele alınacaktır. Tüm bu yapılan bilgilendirmeler sonucunda ise Şırnak ilinin jeopolitik öneminin ne olduğu tartışılmaya çalışılacak ve alternatif önerilerin üretilmesi için çaba sarfedilecektir.

B-) Uluslararası İlişkiler Çalışmalarına Yansıyan Jeopolitik Analizler

Jeopolitik teriminin bazen kapalı bazen tutarsız yan anlamları içeren bir sürü anlamları vardır. Çoğu zeminde ise genellikle devletlerin politikaları, diğer devletlerle ilişkileri ve coğrafi bağlam üzerinde temellenmektedir. Jeopolitiğe teorik açıdan bakıldığı zaman ise genellikle Realist yaklaşımlarla ilgili olduğu görülürken, son zamanlarda eleştirel yaklaşımların yanında, postmodernizm ve kontrüktivizmin de etki ettiği görülmektedir. Ancak ilk önce kavramın nasıl ve kimler tarafından ortaya atıldığının bilinmesi önem arz etmektedir.

1. Soğuk Savaş ve Öncesi Jeopolitik

Soğuk Savaş öncesi jeopolitik teorilere baktığımızda tanımlamalarda devletlerin kendi sınırlarını işgalcilerden korumanın tek yolu olarak görülen askeri gücün geliştirilme hayati rol oynamaktadır. Askeri açıdan güçlü bir devlet hem askeri üstünlüğü ile kendi sınırlarını korurken hem de silahlı güçlerini stratejik sınırlarda konuşlandırarak önemli etki alanlarının kontrol edebilme yeteneğine sahip olur. Bu dönemde çalışılan tüm jeopolitik eserlere bakıldığında Realist yaklaşımın üç temel unsuru ile yakından ilgili olduğu görülmektedir. İlk olarak sınırsal bütünlüğü temsil eden "devlet", uluslar arası sistemin egemen aktörüdür.

---

[3] Phil Kelly, "*A Critigue Of Critical Geopolitics*" , **Geopolitics**, 2006, s. 24-28.
[4] Suat İlhan, Jeopolitik Duyarlılık, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1989, s.13.

Realistlere göre çıkar grupları, sınıflar, çok uluslu şirketler ve uluslararası organizasyonların davranışlarını analiz etmekten ziyade, devletler arası davranışların ve etkileşimlerin analizine odaklanarak uluslararası ilişkileri analamak daha mümkündür. Jeopolitik açıdan bakacak olursak realistlere göre sınırlar ve bu sınırlar üzerindeki devletin bağımsızlığı bizim çatışma anlayışımıza eleştirel yaklaşmaktadır ve hatta devler tek ve bağımsız bir bütün olarak bireysel çıkarlar toplamından ayrılmaktadır. Başka bir deyişle devletin kandine has bir kimliği vardır ve davlet kendi çıkarlarının peşine düşmeye eğilimli olacaktır. İkinci olarak ise, devletler çatışmaya yol açan bir üstün otoriteye sahip olmasından dolayı anarşik olarak tanımlanabilecek bir uluslar arası çevrede birbirlerini etkilemektedir. Anarşik bir çevreye sahip olan sistemde devletlerinin güvenliklerinin hiçbir garantisi yoktur ve her an bir baskı ile karşı karşıya kalınabilinmektedir. bu sebeple devletler sürekli hayatta kalma konusunda bir korku ve endişeye sahiptirler. Bu bağlamda jeopolitik açıdan devlet kendi sınırları içerisinde yer alan toprakları güvenli hale getirebilecek yolları bulmak zorundadır. Üçüncü olarak ise, ikinci unsurla ilişkili olarak devletlerin hem kendi gücünü maksimize etmek için hem de sistemdeki mevcut pozisyonunu sürdürmek için öncelikli amacı her zaman kendi güçlerini ve kapasitelerini arttırmak olmalıdır. Kısaca Soğuk Savaş öncesi uluslararası ilişkilerdeki jeopolitik analizler jeostratejik etmenler tarafından şekillendirilmiştir.[5]

1.1. Ratzel, Kjellen ve Haushofer

Alman coğrafyacı Friedrich Ratzel (1844-1904) jeopolitik alanının öncüsü sayılmaktadır. Hegel'in çalışmalarından ve Darwin'in teorisinden etkilenen Ratzel, devletin bir sınır ve onu güçlendiren ve haklara sahip olan nufüs ile birlikte, bir alan kontrol etme kabiliyeti olması gerektiğini öngören mekan düşüncesini önermiştir. Onun teorisine göre, yaşayan canlı bir organizma gibi olan devlet, sürekli büyümektedir ve bu nedenledir ki esnek sınırlara sahiptir. Bu doğrultuda, devlet ömrü boyunca zayıf ülkelere karşı gücü arttıkça sınırlarını genişletmek zorundadır.[6]

İsveçli siyaset bilimci ve parlamanter Rudolf Kjellen (1864-1922) ise Ratzel'in teorisini daha ileriye götürerek jeopolitiğin yeni mantığını ortaya atmaya çalışmıştır. Kjellen hem devletin gücünün evrimini hem de bu sürecin devletlerarası ilişkileri nasıl şekillendirdiğini araştıran analitik bir çerçeve geliştirmiştir. Kjellen insan, mekan, çevre, tarih gibi çoklu bileşenlerden oluşan ulusal topluluğu göz önünde bulundurarak jeopolitiğin tanımlamasını yapmaya çalışmış ve ahlaki ve ruhsal güce yatırım yapmıştır. Kjellen ulus ve devleti birleştirmekten ziyade, ikisi arasında bir ayrım yapmış ve devletin kendi bileşenlerinden farklı olarak bir kimliğe sahip olduğunu belirtmiştir.[7]

Mackinder ve Mahan'a yol açmış olan Alman General Karl Haushofer (1869-1946) ise "panizm" kavramını tanıştırarak, pan-Türkizm ve pan-Slavizm gibi coğrafi ve etnik kimliğin medeniyet yaklaşımını ortaya atarak Kjellen'in çalışmalarının üzerine inşa etmiştir. Bu düşünce ise Nazi demogojisinin kapısını aralamıştır ve onun Avrupa'ya karşı yayılmacı hırsının meşru zemine oturmasını sağlamıştı.[8]

1.2. Mahan ve Deniz Hakimiyet Teorisi

Amerikan Deniz Kuvvetlerinin başarılı bir komutanı olan Alfred Thayer Mahan, sahip olduğu bu ünü deniz kuvvetleri ve uluslararası ilişkiler alanlarını etkileyen denizcilik

---

5 Jean-François Gagne, "*Geopolitics In A Post-Cold War Context*", The Raoul Dandurant Strategic And Diplomatic Studies, 2007.

6 Peter Slowe, **Geography and Political Power**, Published by Routledge, London, 1990, s.21.

7 Kathleen Braden and Fred M. Shelley, Engaging Geopolitics, Published by Pearson Education Ltd., England, 2000, s.15.

8 Karl Haushofer, " *Defence of German Geopolitics*", Gearoid O. Tuathail, (der.) Paul Routledge and Simon Dalby, **The Geopolitics Reader** içinde, London: Routledge , 1998, s.41.

stratejilerine borçludur. Mahan'ın düşüncelerinin temelini kavramaya çalışırsak ilk saç ayağı olarak deniz ticaretine verdiği önem görülmektedir. Mahan'a göre bir ülke büyük bir güç olmak istiyorsa ekonomik olarak da en büyük güç olmalıydı. Bu da ancak ve ancak deniz ticaretini elinde tutarak mümkün olabilecek bir şeydi. İkinci olarak ise sahip olunan bu ticaret gücünü sürekli elde tutmanın ve başka ülkelere karşı korumanın en iyi yolu ise savaş kabiliyetini arttırmaktır. Bunu sağlamanın yolu ise tam donanımlı savaş kapasitesine sahip bir deniz filosuna sahip olmaktan geçmektedir. Çünkü üçüncü saç ayağında görüleceği üzere bir ulus askeri anlamda üstünlüğe sahip olan başka bir ulusu ancak deniz gücü üstünlüğü ile yenebilirdi. Mahan'a göre birbiriyle ilişkili, dengede ve eşdeğer olarak görülmesi gereken tüm bu argümanlar dünya siyasal düzeninde üstünlük sahibi olabilmek için ön koşul olarak görülmelidir.[9]

Mahan'ın deniz gücü hakkındaki güç, ekonomi ve coğrafya ile ilgili olan bu görüşleri, onun çalışmalarını doğal olarak jeopolitik konusuna yönlendirmektedir. Nitekim Mahan'ın Deniz Gücü Doktrini'nde jeopolitiğin merkezi değerlerine de atıf yapılmaktadır. Mahan denizin rolünün ve onun ulusal refahla ilişkisinin tarihsel veri analizini yaparak ortaya jeopolitik açıdan deniz gücünün önemini çıkarmıştır. Mahan denizdeki gücü etkileyen etmenleri incelemenin yanında, bu güce etki yapan ve jeopolitik içinde önemli bir yere sahip olan diğer bileşenleri de incelemiştir. Bunlar arasında da coğrafi pozisyon, fiziksel uyum, sınır genişliği, nüfus yapısı ve sayısı, insanların ve hükümetlerin karakterleri gibi jeopolitik unsurlar yer almaktadır.

"Denizciliğin Clausewitz"i olarak ünlenen Mahan, ülkesi ABD'nin bir dünya gücü olması ve dünya hakimiyetini ele geçirmesini amaçladığı çalışmalarında inşa etmiş olduğu teorik temelin ardından ABD için dört önemli prensip çizmektedir[10]:

-Sürekli ve güçlü bir şekilde okyanusları ve okyanuslara bağlantılı olan denizleri kontrol altında tutmak;

-Kıta ötesinde bulunan geniş karalarla çevrili olan Sovyet Rusya'yı, Kuzeyde Kuzey kutbundan Güneyde Asya içlerindeki çöllere kadar, Batıda Doğu Avrupadan Doğuda Japonya'ya kadar çevrelemek;

-Avrupa'nın deniz güçlerini ve Güney ve Doğu Asya'nın deniz sınırlarını baskı altında tutmak;

-Dar görüşlü ülkeler olarak gördüğü Büyük Britanya ve Japonya'yı Avrasya anakarasından uzak tutarak bağlantısını kesmek.

Bütün bu prensipler Mahan'ın uluslararası siyaset arenasında uygulanmasını gerekli gördüğü önkoşullardır. Sonuç olarak Mahan, ABD'nin büyük bir deniz gücü olmasının dünya hakimiyeti için temel dayanak noktası olması gerektiğini söylemiş ve düşünceleriyle ABD'ye bir bakıma akıl vererek rehberlik etmeye çalışmıştır.

1.3. Mackinder ve Kara Hakimiyet Teorisi

Biyoloji ve hukuk eğitimi gördükten sonra coğrafya eğitimi alan ve birara coğrafya öğretmenliği yapan Halford Mackinder'in 1904'te yayınladığı "Tarihin Coğrafi Ekseni" (The Geographical Pivot of History); 1919'da yayınladığı "Demokratik İdealler ve Gerçek" (Democratic Ideals and Reality) çalışmaları, onun stratejik düşüncesini ortaya koyan eserleridir. Mackinder'in amacı ortaya koymuş olduğu Heartland Teorisinin orjinini, gelişimini ve önemini anlatmaktır.

---

[9] John Sumida,"*Alfred Thayer Mahan, Geopolitician*", **Journal of Strategic Studies**, Published by Routledge, s.40-43.
[10] A.g.e., s.42.

Mackinder her şeyden önce coğrafya ve uluslararası ilişkiler arasındaki ilişki üzerinde durmuş ve bunu açıklamaya çalışmıştır. Uluslararası ilişkilerde coğrafya, izlenen politikanın yani stratejinin amacı olarak görülür. Örneğin bu konuda iki veya daha fazla devlet arasında yapılan savaşlarda ele geçirilmiş topraklar ödül olarak görüldüğü gibi, ülkeler dış saldılara karşı kendi topraklarını daima savunma tasarrufu içinde bulunmuşlardır. Yani aslında coğrafya çatışmaya neden olan askeri münasebetlerin esas nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca coğrafyadaki sınır kavramı dolayısıyla çevre ile münasebetler de gelişmektedir. Bu perspektiften bakılınca hem doğal hem de tarihsel sonuçlar ortaya çıkmaktayken, arazinin ve iklimin insani değerleri etkilediği gibi tarihsel etkileşim ile insanlığın gelişimi için büyük fırsatların da su yüzüne çıktığı görülmektedir.

"Tarihin Coğrafi Ekseni" tezinde Mackinder, "Heartland" olarak tanımlanan "mihver bölge" kavramını ortaya atmış, coğrafya ve askeri güç arasındaki karşılıklı etkileşimi ve bu karşılıklı etkileşimin siyasi ve stratejik sonuçlarını çıkış noktası olarak belirlemişti. Askeri güç kara ve deniz gücünden oluşmaktaydı ve ikisi arasındaki ilişki ve etkileşim de uluslararası politikanın temel taşını oluşturmaktaydı. Ancak Mackinder'e göre 1500 ve 1900'lü yıllar arası Kolombiyan Dönem (Columbian Epoch) olarak isimlendirilen peryod artık bitmişti. Post-Columbian dönemde uluslararası politika radikal bazı değişiklikler yaşamış ve farklı niteliklere bürünmüştü. Mackinder'in buradaki amacı dünya tarihinin bugüne kadar bir parçası olan insanlık tarihini açıklamaktı. Mackinder coğrafya ve politika kararlarının yani stratejilerin arasındaki ince ilişkinin de farkındaydı. Ayrıca Mackinder siyasal gücün kullanımındaki coğrafi konum ve şekillerin önemini de kavramıştı. Bir devletin coğrafi konumunun değişen siyasal gücü ve etkisinin altını çizmiş ve bu değişimde ulaşım ve silah teknolojisinde ortaya çıkan ilerlemeden dolayı ortaya çıktığını belirtmiştir.[11]

"Demokratik İdealler ve Gerçek" isimli çalışması ise Mackinder'in kariyeri için bir dönüm noktası teşkil etmekteydi. Bu çalışmasında Mackinder, mihver bölgenin sınırlarını biraz daha genişletmişti. Buna göre Batıda, Baltık Denizi ile Karadeniz'e uzanan; Kuzeyde Kuzey Buz Denizi sınırına dayanan; Güneyde Himalayaların çevrelediği; Doğuda ise Sibirya'nın tamamını içine alacak şekilde "Heratland" yeniden belirlenmişti. Ancak buradaki temel nokta Heratland, deniz gücünün reddedileceği modern koşulların altında olan bir bölgeyi teşkil etmekteydi. Bu nedenle kara gücü stratejik fırsatları kaçırmamak adına deniz gücünün yerine alternatif bir manaya gelmekteydi. Ancal Mackinder'in ilk çalışması ve ikinci çalışması arasındaki gerçek farklılık kara ve deniz gücü arasındaki olası bir çatışmada güç dengesinin gelecek dayanak noktası olarak Orta Avrupa'ya odaklanılmıştır. Bu yaklaşım Heartland teorisinin ikinci versiyonu olarak büyük bir etki yaratmıştı. Çünkü Mackinder'in buradaki amacı İngiliz egemenliğine karşı olası bir Rus-Alman işbirliği konusunda uyarı yapmaktı. Bu nedenle dünya hakimiyetine giden yol olarak gördüğü Doğu Avrupa'nın kontrolü Almanya'ya verilmemeliydi. Bu doğrultuda meşhur söylemi kullanmıştı.[12]

Doğu Avrupayı yöneten Heartland'ı yönetir,

Heartland'ı yöneten Dünya Adası Avrasya'yı yönetir,

Dünya Adası'nı yöneten Dünya'yı yönetir.

İngiltere'de Lord Curzon'un Dış İşleri Bakanlığına getirilmesiyle Mackinder'e Güney Rusya'da İngiliz Yüksek Komisyonu üyeliğini teklif edilmiş ve Bolşeviklere karşı Beyaz Rus kuvvetlerini yöneten General Denikin'e yardım etme önerisi getirilmiştir. Bu görev kısa sürmüş olsa da Mackinder'in orada yayınlamış olduğu rapor Heartland teorisinin üçüncü versiyonu için önem arz etmektedir. Raporda Mackider, Doğu Avrupa'nın ve Kafkasya'nın

---

11 Geoffrey Sloan, "*Sir Halford J. Mackinder: The Heartland Theory Then and Now*", **Journal of Strategic Studies,** Published by Routledge, s.15-20.

12 Geoffrey Sloan, a.g.e., s.27.

kuzeyden güneye bir dizi devlete bölünmesini öngörüyordu. Bu tampon bölge içerisinde ise Beyaz Rusya, Ukrayna, Güney Rusya, Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan ve Dağistan yer alacaktı. Ayrıca rapor sonrasında İngiliz Kabinesi ile yaptığı toplantıda raporun ayrıntılarını takdim eden Mackinder, burada heartland bölgesi içerisinde "çok yönlü politika" düşüncesi üzerinde durarak bu politikanın uygulanmasında ısrarcı oldu. Fakat Mackinder'in bu raporda sunduğu öneriler tüm Avrupa'nın savaştan bıkmış olması ve Bolşeviklerle en iyi mücadele yolunun onları uluslararası toplumdan dışlayarak gerçekleşeceği düşünülmesi nedeniyle İngiltere tarafından kabul edilmemiştir.[13]

1.4. Spykman ve Kenar Kuşak Teorisi

Mackinder'in Heartland teorisi iki savaş arası dönemde Almanlar tarafından pratiğe dökülmüş ve Hitler'in 1941 Haziran'da Heartland ve Avrasya'nın kontrolünü elde etmek için SSCB'ye saldırısının çıkış noktasını oluşturmuştu. Hitlerin jeo-stratejik planı kolonyal deniz güçlerine karşı tarihi Alman jeostratejisinin 7B bağlantısını (Berlin, Budapeşte, Bükreş, Belgrad, Bosphorus, Bağdat, Bombay) ele geçirilmasini kapsıyordu.[14] Aynı jeopolitik gerçeklikler, ideolojik farklılıklar tarafından savunulan iki kutuplu bir uluslararası sistem yaratmıştı. Bu sistemde Heartland tezine karşı bir alternatif olarak en etkili jeopolitik teori Nicholas Spykman'den gelmiş ve bu teori Soğuk Savaş döneminde Amerikan Dış Politikası'nın temel kuramsal arka planını teşkil etmiştir. Spykman'a göre Avrasya'nın potansiyel gerçek gücü Mackinder'in söylediği gibi Heartland değil, iç (inner) ve dış (marginal) hilal olarak tanımlanan bölgelerdir. Spykman bu potansiyel güç alanını Rimland olarak tanımladı ve kendi formülünü şu şekilde üretti: *"Kim Rimland'ı kontrol ederse Avrasya'yı kontrol eder ve kim Avrasya'yı kontrol ederse Dünya'nın kaderini kontrol eder."*[15]

ABD'nin çevreleme politikasını teşkil eden bu temel formül SSCB kontrolü altındaki Heartland'ın gücünü etkisiz hale getirecek bu Rimland'ın kontrolünü amaçlıyordu. Bu politika bir dizi ittifak serisini de beraberinde getirmişti. Norveç'ten Türkiye'ye kadar olan alanı NATO; Türkiye'den Pakistan'a kadar olan alanı CENTO; Pakistan'dan doğuda Pilipinlere ve güneyde Yeni Zellanda'ya kadar uzanan alanı kontrol etmek için ise SEATO kurulmuştu. ABD'nin bu çevrelem politikası girişimleri ve SSCB'nin ABD'nin Rimland'ı ele geçirmesini önleme girişimleri Soğuk Savaş döneminde birçok devletler içi ve devletler arası çatışmaların doğmasına neden olmuştu.

1.5. Hava Hakimiyet Teorisi (Hakumat al Tayarrat)

Dikey (vertical) ve teknolojik jeopoltik fikri jeopolitik teorisi içerisinde oldukça yeni olarak görülebilecek bir gelişmedir. Özellikle son dönemlerde her iki kavram da hava gücünün kullanımına ilişkin olarak ön plan çıkmıştır. Graham Soğuk Savaş çatışmalarının özellikle jeopolitik mekanlar üzerindeki yatay (horizontal) doğası üzerinde dururken, bunların özellikle Güney ülkelerinin kentsel alanlarında gerçekleşen çatışmanın doğal dikeyliğini yok saydığını belirtmiştir. Bunun üzerine Graham jeopolitik yazarlarının güç anlayışları içerisinde dikeyliğe daha fazla yer vermeleri gerektiğini iddia etmiştir. Bu doğrultuda jeopolitikte son dönem yazılan hava gücüne önem veren eserler, jeopolitiğin dikey bileşenlerinden oluşan eleştirel analizlerin yeni bir kavramsal çerçeve oluşturacağını iddia etmişlerdir.[16]

---

13 A.g.e., s.30-35.

14 Ahmet Davutoğlu, *"The Clash of Interests: An Explanation of The World (Dis)Order"*, **Perceptions Journal of International Affairs**, December 1997-February 1998, http://www.sam.gov.tr/perceptions/Volume2/December1997-February1998/davutoglu.PDF, (15.03.2010 10:00).

15 Nicholas J. Spykman, **America's Strategy in World Politics**, Transaction Publishers, New Jersey, 2008.

16 Alison Williams, "*Hakumat al Tayarrat: The Role of Air Power in the Enforcement of Iraq's Boundaries*", **Geopolitics**, s.506.

Taşımacılığı ve savaşı hava yoluyla yapılmasını öngören hava hakimiyet teorisinin önemli isimlerine bakacak olursak Alexander P. De Seversky, Giulio Douhet, William Mitchell ve Hausy Scitaklian gibi isimler öne çıkmaktadır. Douhet 1920'lerde uçakların eskiden ulaşımın çok zor olduğu mekanlara gidilmesini çok kolaylaştırdığını ve bu teknolojiye sahip ülkelerin çok önemli avantajlar elde edeceklerini belirtmiştir.[17] Seversky Soğuk Savaş döneminde Amerikan hava gücüne karşı yeterli derecede ilgi gösterilmemesine karşı büyük üzüntü duyduğunu ve zaferin kazanılması için yeni bir strateji ile hava gücünden muhakkak yararlanılması gerektiğini iddia etmiştir.[18] Soğuk Savaş boyunca hava gücü denince akla yalnızca kıtalararası uçabilen uçakları ve nükleer silahları akla getiriyordu ve hava gücünün karada yer alan güçten bağımsız olarak bir savaşa etki etmesi düşünülmüyor, sadece kara kuvvetlerine destek veren bir güç olarak algılanıyordu. Ancak bu görüş 1991'de Körfez Savaşı sırasında Irak'a düzenlenen harekatta değişmeye başlamıştı. "Çöl Fırtınası Harekatı"nda henüz harekatın ilk gecesinde müttefiklerin Irak üzerindeki kontrolü çok çabuk bir şekilde ele geçirmesinden sonra ve hava gücünün buradaki büyük katkısından sonra savaşlardaki hava gücünün savaşı etkileyen en önemli unsur olmaya başladığı kabul görmeye başlamıştı. Yine İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra nükleer silahların kullanılmaya başlanması da hava gücünün önemini etkilemişti. Scitaklian'ın öncülüğünü ettiği bu düşüncede bu sefer hava gücü "uzak hakimiyeti" olarak dönüşmeye başlamıştı ve "astropolitik" olarak adlandırılan bu gelişme uzayı ele geçirenin dünyayı ele geçireceği formülüyle ifade edilmeye başlanmıştı.

2-) Soğuk Savaş Sonrası Jeopolitik

Soğuk Savaş'ın Sovyetler Birliği'nin beklenmedik şekilde yıkılmasıyla ve ABD'nin tek başına en büyük güç olarak ortaya çıkmasından sonra Soğuk Savaş dönemine ait jeopolitik düşünce ve haritaların hepsi de tarihe karışmıştı. ABD'nin liderliğini "Yeni Dünya Düzeni" söylemiyle ilan ettiği yeni dönemde barışın nasıl sağlanacağı en büyük merak konusuydu. Bu çerçevede jeopolitik ve anti-jeopolitik düşünceler arası bir ayrım ortaya çıkmıştı. Soğuk Savaş sonrası 10 yıllık süreye dönüp baktığımızda Amerikan seçmenlerinin daha kolay ve daha ucuza mal olacak anti-jeopolitik düşüncelerin radikal yaklaşımlarına oy verdiği görülmektedir. Bu çerçevede ABD'de Clinton hükümeti de anti-jeopoltik düşüncelere yakın bir tavır sergilemiş ve dünya küreselleşme fenomeni ile tanımlanmaya başlanmıştı. Küreselleşme ile birlikte de devletin kendi gücünü ve konumunu korumak için imal kapasitesini arttırması gerektiği söyleniyordu. Yani devlet etki alanı altındaki bölgeye hakim olup bir bütün halinde tutabilmek için ekonomik gücünü kullanmalıydı. Kapitalist ekonomilerdeki bu yapısal değişimin ve gücün en dinamik kaynağı ise inovasyondu. Bu doğrultuda görülmekteydi ki geleneksel siyasal realizmin analitik araçlarının hiçbiri Soğuk Savaş sonrası döneme hitap etmiyor ve bu dönemi açıklayamıyordu. Çağdaş anlayıştaki bu temel farklılık ulusal çıkarların sistematik olarak birleştirildiği agresif uluslararası ekonomi politikaları benimseyen devlet anlayışına oturmaktaydı. Bu kapsamda 20. yüzyılda askeri çatışma yoluna başvurma mümkünatı azalmış devletler bağımsızlık ve egemenliklerine karşı belirleyici faktör olarak ekonomik gücü görmeye başlamışlardı. Bu yeni gerçeklik ile devletler stratejik olduğunu düşündükleri sektörlerde karşılıklı avantaj elde etmek için endüstriyel ve ticari politikalar geliştirmeye başlamışlardı. Bu politikalar sadece diplomatik yöntemlere etki etmekle kalmamış, *jeo-stratejik silahlar* olarak anılmaya başlamıştı.[19] Bu ise liberal kapitalismin geri dönülemez bir zaferini teşkil ediyorken demokrasiyi dünyanın her yerine yaymak temel slogan haline gelmişti. Bu durum Francis Fukuyama'nın belirttiği gibi "tarihin sonu" olarak ifade edilmişti ve bu teze alternatif olarak hiçbir tez öne sürülemiyordu.

---

17 John Morrow, "Giulio Douhet: The Command of the Air", Tecnology and Culture, Vol:27, No:1, Jan.1986, s.174-177.
18 Martin Ira Glassner, **Political Geography**, Published by John Wiley and Sons Inc., Second Edition, USA, 1996, s.329.
19 Edward Luttwak, **The Endangered American Dream**, New York, Simon and Schuster, 1993, s. 307-326.

Fukuyama'nın tezine baktığımız zaman dünyanın geleceği konusunda çok iyimser ama anti-jeopolitik anlayışa yakın olarak jeopolitikten uzak bir düşünceye sahip olunduğu görülmektedir. Buna rağmen "tarihin sonu" yine de jeopolitik yanlılarının düşüncelerini meşrulaştırmak için kullandıkları bir aracı haline gelmişti. Fukuyama son zaferi kazananın liberal demokrasiler olduğunu, insanlığın ideolojik evriminin de son aşamasını oluşturan tarihin sonuna gelindiğini iddia etmiştir. Bu teoride Batı'nın egemen ahlaki değerlerini teşkil eden liberal ve demokratik değerlerin evrensel bir nitelik kazanacağı, bu sebepten dolayı da tüm toplumların bu değerleri benimseyerek Batı medeniyetinden başka medeniyet yer yüzünde kalmayacağı iddia edilmektedir.[20]

Fukuyama'nın burada yaptığı şey yeni dünya düzeninin sınırlarını çizmekten başka bir şey değildir. Fukuyama dönemin jeoekonomik gelişmelerine uygun olarak tarihin sonuna gelen toplumların bundan sonraki dönemde siyaset ve strateji gibi konulardan ziyade ekonomik konularla ilgileneceğini vurgulamıştır. Bu doğrultuda milletler arasında çıkan uzlaşmazlıklar ideolojik olmayacaktı ve askeri yöntemlerle çözüme ulaşmaktan uzaklaşılacaktı.

Fukuyama'nın bu neo-idealist olarak isimlendirilebilecek teorisi Bosna Krizi'ne kadar Soğuk Savaş sonrası dünyayı şekillendirmiş, ancak Bosna Krizi sonrasında referans noktası olarak duyulan yeni ihtiyacı Samuel Hungtington'un "Medeniyetler Çatışması" tezi karşılamıştır. Zaten Hungtington da "tarihin sonu" tezinin ortaya çıkan bu yeni dönemin şartlarına uymadığını belirterek, bundan sonra çatışmanın ne Soğuk Savaş dönemindeki gibi ideolojik ne de Soğuk Savaş sonrasın küreselleşmeyle birlikte ortaya çıkan ekonomik savaşlar olarak ortaya çıkmayacağını ifade ediyordu. Ona göre bundan sonraki çatışmalar kültürel olacaktı ve bu çatışmanın alanı ise medeniyetler arasındaki kırık fay hatlarında yaşanacaktı. Soğuk Savaş sonrası ulus-devletlerin hala en önemli aktör olarak kalacaklarını, ancak küreselleşmenin etkisiyle egemenliklerinde zayıflama olcağını ve insanların en üst kültürel gruplanış ve yığın (agglomeration) olarak medeniyet kimliğine sarılacaklarını iddia etmiştir. Farklı değerlere sahip medeniyetlerin bu değerlerin uyuşmamasından dolayı ya da akraba-ülke sendromu gibi kendilerine yakın gördüklerinin yanında olma gibi davranışlarından dolayı ya da Batı'ya bir karşılık olarak birleşmelerinden dolayı çatışacaklarını savunmaktadır. Bu kapsamda Batı kendine has değerleri olan demokrasi, bireycilik, liberalizm, insan hakları, hukuk devleti gibi değerlerine sahip çıkarak üstünlüğüne devam etmesi gerektiği tavsiyesinde bulunmuştur.[21]

Hungtington'un kültür ve medeniyet temelli tezi aslında çatışmaların coğrafi ve mekan temelli anlayışının tahtını sallamaktadır. Bu da dünya siyasetinde coğrafyaya çok önem vermeyen anti-jeopolitik anlayışlara çok yakın görünmektedir. Hungtington'un tezini anti-jeopolitik tez olarak değerlendirmenin yanında, onun ayrıntılı perspektifinde coğrafya esas ve asıl öğeyi temsil etmektedir. Çünkü tüm yazısında siyasal coğrafyaya önem vermiş ve coğrafyayı çeşitli yollar ile ilişkilendirmiştir. Hungtington'un tezine jeopolitik açıdan bakacak olursak, onun aktör olarak gördüğü medeniyetler bu noktada önemli rol oynamaktadır. Burada medeniyet iki anlamlı değerlemdirilmekte ve ilk anlamı kültür ile eş anlamlı kullanılmaktadır. İkinci ve daha önemli anlam olarak medeniyet somut coğrafi bir mevcudiyet olarak bir toplum yığınını temsil etmektedir. Bu mekansal anlamda medeniyet daha açık bir şekilde kültürel kimliğin en yüksek seviyesi olarak kültürel yakınlığın en yüksek coğrafi çeşidi olarak tanımlanır. Bu anlamdaki medeniyet aynı zamanda en büyük "biz" anlayışının yanında en geniş "onlar" anlayışını ortaya koymaktayken siyasal coğrafya olarak medeniyet blokları da ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda Hungtington çalışmalarında küresel siyasal ilişkiler içerisine yeni bir model olarak "medeniyet" paradigmasını sokmayı hedeflemiştir. Bu

---

[20] Francis Fukuyama, Tarihin Sonu ve Son İnsan, Çev. Zülfü Dicleli, Simavi Yayınları, İstanbul, 1993, s.9-10.

[21] Samuel Hungtington, "The Clash of Civilization?", Foreign Affairs, Summer 1993.

da uluslararası ilişkilerdeki devlet temelli realist perspektife bir alternatif paradigma niteliği taşıyarak önem arz ediyordu.[22]

3-) Eleştirel Jeopolitik

Jeopolitik siyasal coğrafya içerisinde yarışan anlamlara sahiptir ve kimilerine göre de bu yaklaşım *klasik* ve *eleştirel* olarak ikiye bölünmektedir. Klasik yaklaşım jeopolitiği tek bir ülke, mutlak doğrular, doğal gerçekler ve evrensel hukuk olarak tasavvur etmektedir. Ancak son yirmi yılda bu ortodoks görüşe kısmen bir reaksiyon olarak eleştirel jeopolitik gelişmiştir. Eleştirel yaklaşım jeopolitik çalışmaların her zaman politize edildiğini söyler ve jeopolitiğin temsili yapımların daha iyi bir şekilde incelendiği söylemsel uygulamalar olarak kavramsallaştırılması gerektiğini ifade eder.

Gearoid Tuathail'e göre günümüzdeki jeopolitik durum biz/onlar, iç/dış, yerli/yabancı, dahil/hariç ikilileri ile ilişkili olan jeopolitik söylem içerisindeki kalpgah/kenar kuşak, Doğu/Batı, kara gücü/ deniz gücü gibi ikililerine dayanan "ya-ya da" mantığını aşarak küreselleşme ve postmodernizm'in etkisiyle de "hem-hem de" mantığına daha yakın görünmektedir. Bu kapsamda eleştirel jeopolitik ortodoks jeopolitikten farklı olarak sorunlara daha derin bir anlayışla ve daha büyük bir idrak yeteneği ile yaklaşmaktadır.[22]

Eleştirel jeopolitikte her şeyden önce bir eleştirel boyut mevcuttur. Klasik jeopolitik siyasi olaylar hakkındaki çalışmalarında iddialı bir şekilde yansız bir tutum benimsemiştir; ahlak ve erdem gibi unsurlar çok fazla önemli düşünülmemektedirler. Eleştirel jeopolitikte ise ahlaka ve erdeme büyük önem atfedilir ve çalışmalar hep daha iyi ve daha adaletli bir dünya için gerçekleştirilir. Moral değerler, neyin iyi neyin kötü olduğu insan hayatının doğal yönünü teşkil eder ve zaten Karl Marx, Adam Smith, John Locke, Michel Foucault gibi birçok isim siyasal görüşleri ne olursa olsun çalışmalarının merkezine ahlaki değerleri yerleştirmektedirler.[23]

İkinci olarak eleştirel jeopolitikte söylemlerin ve maddi özellikler / politik ekonominin önemi klasik jeopolitiğe göre farklılık göstermektedir. Jeopolitikte bir uçta söylemleri ve simgeleri aşırı vurgulayan jeopolitisyenler varken, diğer uçta maddi objeler ve politik ekonomik koşullara ilgisini sınırlayan ve ideoloji, norm ve kültürel inançlar arası tartışmayı yok sayan jeopolitisyenler bulunmaktadır. Klasik jeopoltikçiler daha çok ikinci uçta yer almaktayken, eleştirel jeopolitikçilerim bazı kesimi politik ekonomiyle ilgili olmakla beraber, söylem analizini desteklemeye de eğilimlidirler.[24]

Bu konu en iyi şekilde teorik olarak ontolojik kontrüktivizm ve ontolojik realizm açısından ele alınabilecektir. Ontolojik realizm doğal kaynaklar ve ülkenin coğrafi konumu gibi maddi objeleri göz önünde bulundururken, böyle bir yaklaşım kültür ve normların gücünü de yok saymaktadır. Ontolojik kontrüktivizm ise dünyayı ve siyasi olayları, hem askeri güç, siyasal ekonomik faktörler gibi maddi kaynakları hem de normlar, anlamlar ve söylemleri kapsayan insan varlığının etkileşiminin bir sonucu olarak görmektedir. Yani ontolojik konstrüktivizm dünyadaki fikirlerin ve aktüel objelerin iki farklı şey olduklarına inanırlar ve sadece ikisinden birini göz önünde bulundurmak analitik olarak verimli olmamaktadır.[25]

Üçüncü olarak ise farklılığı teşkil eden siyasal hayattaki bilginin nasıl keşfedileceği yani epistemolojik konunun kısmiliği veya evrenselliği iddiasıdır. Bu aşırı iki duruş ise

---

22 Mark Bassin, "*Civilisations and Their Discontents: Political Geography and Geopolitics in the Hungtington Thesis*", Geopolitics, 2007, s.353-370.

22 Gearoid O. Tuathail, "Eleştirel Jeopolitiği Anlamak: Jeopolitik ve Risk Toplumu", **Jeopolitik, Strateji ve Coğrafya**, ed.Colin S. Gray ve Geoffrey Sloan, çev. Tuğrul Karabacak, ASAM Yayınları, Ankara, 2003, 144.

23 Phil Kelly, "*A Critigue of Critical Geopolitics*", **Geopolitics**, 2006, s. 28-30.

24 Julien Mercille, "Critical Geopolitics and The 1950s Bomber Gap", **Geopolitics**, 2008, s.498.

25 A.g.m., s.500.

epistemolojik konstrüktivizm ve epistemolojik realizm ile ilişkilidir. Realizm kültür, norm ve dil gibi faktörlerin aracılığı olmadan gerçek dünyaya ulaşılabileceğini iddia etmektedir ve bu daha çok klasik jeopolitik ile alakalıdır. Konstrüktivistlere göre ise analizler her zaman kültürel geçmiş, değerler ve dil ile bağlantılı olduğu için gerçek dünyaya ulaşmak imkânsızdır. Bunun aksine dünya ancak otoritenin söylem ve metinlerinden anlaşılabilmektedir. Yani bilgi evrensel ve tek değil, kısmi ve yerleşik vaziyettedir. Bu kapsamda medeniyetlere kontrüktivistler açısından yaklaşacak olursak Batı medeniyetinin yegane medeniyet olma durumu imkansızdır. Dünyada Batı medeniyetinden başka kültür, değer ve normlara sahip birçok toplum vardır ve bu medeniyetler yok sayılamamaktadırlar.[26]

Eleştirel jeopolitiğin bu Ortodoks jeopolitiğin aksine postpozitivist yaklaşımlar olan eleştirel yaklaşım, postmodernizm ve konstrüktivizm gibi yaklaşımlardan etkilenmesi, sosyal, ekonomik, politik ve kültürel değerler gibi coğrafyanın sadece fiziki unsurlarının değil, aynı zamanda beşeri unsurlarının da dikkate alınmasını gerekli kılmıştır. Böylece coğrafya, siyaset ve ekonomik etkileri bir çatı altında birleştiren çok disiplinli anlayışta jeopolitik, jeo-stratejik ve jeo-ekonomik kavramlar gelişerek jeo-polinomik bir sistem ortaya çıkmıştır.

C-) Şırnak'ın Jeopolitik Konumu ve Önemi

1-) Fiziki ve Beşeri Coğrafya Bakımından Şırnak'ın Konumu

Şırnak ili topraklarının batı kesimi, Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Dicle bölümünde yer alır. Öteki yarısı da Doğu Anadolu Bölgesi sınırları içinde kalan ilin, toplam alanı 7.172 km2'dir. İl batıda Mardin, kuzeyde Siirt, kuzey doğuda Hakkari illeri, güneyde de Irak ve Suriye ile çevrilidir. Şırnak Merkez İlçe dışında 6 ilçe, 5 bucak, 243 köyü bulunmaktadır. Eskiden Siirt iline bağlı ilçe iken, 16 mayıs 1990 tarihli 3647 sayılı yasa uyarınca Türkiye'nin 73. İli olmuştur. İlçe topraklarının büyük kısmı akarsu vâdileriyle parçalanmış dağlık ve engebeli alanlardan meydana gelir. Güney yönünde Suriye ve Irak topraklarıyla sınırlanan ilin doğu ve kuzey doğusunu dağlar (Cudi,Namaz,Gabar), batı ve güney batısını düzlükler kaplar. Namaz dağının yamaçlarına kurulan ilin denizden yüksekliği 1350 metredir. Kuzey ve doğusunu, Güneydoğu Toroslara bağlı dağlar engebelendirir. Doğusunda Altın Dağları, Musa Dağı (3232 m), Tanintanin Dağı (3055 m), Terme Dağı (3275 m), İncebel Dağı (3099 m), orta kesiminde ise Cudi Dağı (2114 m) yer alır. İlin en yüksek noktası Altın Dağlarıdır (3358 m).

İlin suları Dicle ırmağında toplanır. İl topraklarını kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda kesen Dicle, Cizre'yi geçtikten sonra bir sürede Türkiye-Suriye sınırını çizer. Dicle'nin bir kolu olan Habur Çayı ise Irak ile Şırnak ili (aynı zamanda Türkiye) arasında sınır oluşturur. İlin sularını toplayan Dicle ırmağının başlıca kolları Habur ve Kızılsudur. Habur çayının kolu olan Hezil çayı Irak ve Suriye sınırını çizer. İl topraklarından ve bu sulardan daha fazla yararlanmak amacıyla GAP projesine dahil olmak üzere baraj yapılmasına karar verilmiştir.

Şırnak genelinde km2'ye 45 kişi düşmektedir. İlin nüfusunun büyük kısmını Kürt nüfusu oluşturmaktadır. Az sayıda İdil ilçesinde Süryani nüfus bulunmaktadır. Iklim koşulları ve dağlık arazi nedeniyle, yerleşim birimleri oldukça dağınık ve son derece elverişsiz bir durumdadır. 1990'lı yıllarda yaşanan terör olayları nedeniyle yöre halkı küçük yerleşim birimlerini terk etmek zorunda kalmışsa da, günümüzde geri dönüş tamamlanmak üzeredir. İlin geçim kaynakları ise madencilik, sınır ticareti, küçük esnaflık ve kısmen de olsa hayvancılıktır.

---

[26] A.g.m., s.502.

2-) Jeopolitik Açıdan Şırnak ve Stratejik Önemi

Jeopolitik ülkelerin dış politikaları için bazen bir doktrin boyutu taşımaktayken Türk Dış Politikası için de önemli bir yer işgal etmektedir. Türkiye'nin günümüze kadar gelen mevcut bütün tehditleri de jeopolitik tehditler (Musul Sorunu, Boğazlar Sorunu, Hatay Sorunu, Kıbrıs Sorunu, Su Sorunu, Ermeni Sorunu, Kuzey Irak Sorunu, Enerji Sorunu vb.) olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle jeopolitik tartışmalar Tükiye'de de eskiden beri var olmuş ve günümüzde de tartışılmaya devam edilmektedir. Soğuk Savaş dönemi boyunca tampon ülke olarak adlandırılan Türkiye, Soğuk Savaş sonrası dönemde özellikle Türk Dış Politika yöneticilerinin katkılarıyla *köprü* ülke olarak adlandırılmıştır.[27] Doğu-Batı arasında köprü görevi üstlenebileceği iddia edilen Türkiye, özellikle 2005 Karikatür Krizi sonrasında bir medeniyet söylemi ve tasavvuru içerisinde İslam ve Batı arasında diyalog kurucu bir vazife de üstlenebileceğini açıkça izlemiş olduğu politikalarla göstermiştir. Son dönemlerde ise jeopolitik, jeo-ekonomik ve jeo-stratejik tüm avantajlarının tarihsel ve kültürel derinliği ile birleştirilerek ortaya çıkartılan coğrafi kuşatıcılık yaklaşımları Türkiye'nin bir köprü ülkeden ziyade bir merkez ülke olduğunu ileri sürmektedir. Bu ülkesel yaklaşımların yanında küreselleşme trendinin hız kazandığı son yıllarda jeopolitik, postmodern değerlerin de etkisiyle yalnızca ülkeler için değil ulus-altı bölgelerin veya şehirlerin ülke içindeki konumlarını ve gelişme imkânlarını anlamak için de kullanılmaktadır. Zira iletişim ve ulaşım teknolojilerinin gelişmesiyle şehirlerin veya belli bölgelerin ülke içindeki önemi artmakta veya azalmaktadır. Ayrıca uluslar arası sistemdeki köklü değişiklikler ve ülke dış politikalarının yeni stratejileri de bir ülke içindeki belli coğrafi bölgenin stratejik değerini önemli ölçüde değişime uğratabilmektedir. Bu yeni jeopolitik analizler, politika üretmede coğrafi alan ile mekansal teoriyi birleştirerek bölgesel ve gelişimsel bir yaklaşımı ortaya çıkarmaya başlamışlardır. Bu yaklaşımlar dünyayı jeostratejik alandan jeopolitik bölgeye, ulus-devlete ve ulus-altı bölgelere doğru hiyerarşik olarak gelişen bir sistem olarak görmektedir. Buradaki hiyerarşi mekrodan mesoya, mesodan mikroya mekansal anlamda kullanılmaktadır. Meso anlamda bir ulus-devlet üzerinde bulunduğu coğrafi bir alan üzerinde egemenlik kurabilirken, merkezi olamayan bir ulus-devlette bir metropolitan bölge ve il ulusal politikalara şekil veren ve jeopolitik alanın kaderini belirleyen itici bir güç olabilmektedir.[28]

Bu kapsamda jeopolitik çalışmaların değişimi ile birlikte şu çok açıktır ki bir ülkenin veya bir bölgenin coğrafi konumunu küresel ve bölgesel güç yapıları açısından değerlendiren jeopolitik, ülkenin veya bölgenin coğrafi konumundan daha çok seyi ifade etmektedir. Coğrafi konum, ülkenin fiziki coğrafyasına göre bulunduğu yer iken; jeopolitik konum ise, bu coğrafi konumun diğer bölge ve tüm dünya nezdindeki değerine karşılık gelmektedir. Bu kapsamda coğrafi konum sürekli aynı olduğu için *statik*; jeopolitik konum ise *dinamik* bir niteliğe sahiptir. Nitekim Soğuk Savaş sonrası dönemde dünyada coğrafi konumlar aynı kalmışken, kimi coğrafyaları jeopolitik değerleri artmıştır. Bu değişikliğe neden olan şey ise ülke güçlerinin değişmesi, uluslararası birlikler ve anlaşmalardır. Bu meydana gelen değişiklikler ile söz konusu coğrafyanın jeopolitik ve stratejik değeri de değişerek gelişmiştir.[29]

Başka bir deyişle jeopolitik konumu etkileyen unsurlar sadece coğrafi konumdan oluşmamaktadır. Coğrafi konum jeopolitiği etkileyen en önemli unsur iken, ona ek olarak askeri güç, politik yapılanma ve dış politikadaki davranışlar ile ekonomik güç ve kültürel özellikler de jeopolitiğin değerlenmesine katkıda bulunmaktadırlar. Özellikle son dönemde postmodern ve liberal değerlerin etkisiyle ortaya çıkan bu çok boyutlu jeopolitik, coğrafyanın

---

[27] Lerna K. Yanık, "*The Metamorphosis of Metaphors of Vision: "Bridging" Turkey's Location, Role and Identity After The End of Cold War*", **Geopolitics**, 2009, s.531-532.

[28] S.B. Cohen, "*Geopolitical Realities and The United States Foreign Policy*", **Political Geography**, 2003, s.3.

[29] İsmail Hakkı İşcan, a.g.d., s.50-51.

tek boyutlu bir etkisinin aksine diğer ekonomik, sosyal, askeri ve kültürel değerleri hesaba katarak yeni bir anlayış geliştirmektedir.

Kısaca bir ülkenin veya bir bölgenin ülke dış politikasındaki yeri ve önemi; ilgili ülkenin tarihine, uluslar arası konumuna, dış politika sorunlarına ve uluslararası konjonktüre bakılarak analiz edilebilir. Ülkeler açısından jeopolitik faktörlerin etkileri zaman içerisinde değişkenlik gösterebilir. Bu doğrultuda Şırnak'a bakacak olursak, ulus-devlet döneminde Şırnak'ın jeopolitik öneminin ikinci plana itildiğini görebilmekteyiz. Bu dönemde Türkiye geleneksel politikası olarak isimlendirilen dış politikasını, Osmanlı'nın son dönemi ile Kurtuluş Savaşı'nın acı tecrübelerine dayanan ve Atatürk milliyetçiliği ve pragmatizminden ilham alan *realist* bir perspektife dayandırmaktadır. Bu kapsamda bu bölgeye hep şüpheyle yaklaşılmış ve bölgede öncelikle askeri seçenekler ile ilgili olan sınır güvenliği, toprak bütünlüğü, ulusal çıkarların sağlanması hedef olarak görülmüştür. Özellikle 1980'li yıllarda ortaya çıkan PKK sorunu ile birlikte bölgede bu realist yaklaşımlar daha da arttırılmış ve bölgede her şeyden önce güvenliğin sağlanması, bunun da ancak askeri yöntemlerler başarılabileceği zannedilmiştir. Bu durum ise tüm toplumda kutuplaşma ve ayrışmanın oluşmasına katkıda bulunarak bir *güvenlik ikilemi* ortaya çıkarmıştır.

Bölgenin içine düşmüş olduğu bu çıkmaz durumun yanında, PKK sorunu bölgeyi Türkiye'nin gündemine yeniden getirmesi nedeniyle farklı bir nitelik de taşımaktadır. Çünkü her şeyden devlet merkezli bir güvenlik anlayışı, toplumların sorunlarını çözmede ve karşılaştıkları tehditlerle mücadelede yetersiz kalmakta, insani yönlere hiç hitab etmemekteydi. Bu devlet merkezli güvenlik anlayışına ise alternatif bir anlayış olarak ise tüm dünyada da yükselişe geçen *"insani güvenlik"* yaklaşımı ortaya çıkmıştı.

Güvenlik konseptinin yıllarca ülke sınırları ile eşit görülmesi, güvenliği sadece silahlı kuvvetler aracılığıyla sağlanabileceğini düşündürmüştür. Ancak son dönemlerde yaşanan dünya afetlerinden günlük yaşamda insanların karşılaştıkları sıkıntılara kadar ortaya çıkan tüm tehditler güvensizlik ortamını arttırmıştır. Bu kapsamda iş güvenliği, gelir güvenliği, sağlık güvenliği, çevre güvenliği ve suça karşı güvenlik gibi yeni kavramlar insani güvenlik kapsamında güvenlik çalışmalarının içerisine yerleşmeye başlamıştır. İnsani güvenlik ile aşırı devletçi yaklaşıma karşı, sorunların insan hakları temelinde çözümüne doğru gelişen bir anlayışa kayma başlamıştır ve çatışmaların bu şekilde yumuşak ve kucaklayıcı bir güç ile çözüleceğine olan inanç artmaya başlamıştır. Yani insani güvenlikte, güvenliğin merkezinde devletten bireye doğru özellikle de kadın ve çocuklar gibi bireysel gruplara doğru bir değişme vardır.[30] Bu kapsamda jeopolitik teoriler açısından da önemli olan insan ihtiyaçlarına uygun olarak değiştirilebilecek çevresel faktörlerin derecesinin ne olacağı sorusudur.

İşte son dönemde bölgenin jeopolitik öneminin yeniden artmasına yol açan temel neden de bölgedeki çatışmaların insani yöntemlerle çözüleceğine olan inancın artmasıdır. Ayrıca uluslar arası sistemdeki köklü değişiklikler ile genel konjönktürün değişmesi ve Türkiye'de mevcut yönetimin bu çerçevede çok aktif bir tutum sergileyerek önemli adımlar atması ile bölgenin jeopolitik ve stratejik değeri tavan yapmaya başlamıştır. Bu çerçevede gelişen olaylara baktığımızda örneğin 1 Mart tezkeresi sonrası Türkiye'nin bağımsız, çok yönlü, çok boyutlu ve karakterli bir politika anlayışına dönmesi ve bunun günümüzdeki yansımaları olan Suriye ve Irak açılımları ile bölge yeniden güç ve önem kazanmıştır. Gerek Suriye ile gerek Irak ile olan ilişkilere bakıldığında Soğuk Savaş döneminde olanın tam aksine günümüzde

---

[30] Anara Tabyshalieva, *"Promoting Human Security: Ethical, Normative and Educational Frameworks in Central Asia"*, UNESCO, 2006, http://www.unesco.org/securipax (10/03/2010 09:00).

"model ilişki" haline gelmiştir. ABD 'nin Irak İşgali döneminde 1 Mart tezkeresinin reddi ile bozulan Türk-Amerikan ilişkilerine karşılık, Suriye'nin de şer ekseninin (axis of evel) bir parçası olarak nitelendirilmesi Türkiye-Suriye ilişkilerinin bugüne gelmesinin temelini teşkil etmektedir. Bu kapsamda Hatay Sorunu, Su Sorunu ve PKK'ya destek vermesi nedenleriyle geçmişte "tehdit ülke" olarak görülen Suriye, "Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Yapılan Ülke" konumu haline gelmiştir. Irak eksenine döndüğümüz zaman ise, günümüze kadar Türkiye'nin Irak politikası dendiğinde terörle mücadele politikası akla gelmekteydi. Ancak özellikle 2009 yılında ABD'nin askeri gücünü kademeli olarak Irak'tan çekme kararı alması ve bu konuda Irak hükümeti ile uzlaşması akabinde Türkiye-Irak ilişkileri de yeni bir döneme girmiştir. Bu doğrultuda Irak merkezi yönetimi ilişkiler geliştirilerek, ilişkilerin "Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği" seviyesine yükselmesi ve müşterek Bakanlar Kurulu toplantısının yapılması gibi olumlu adımlar atılmıştır.

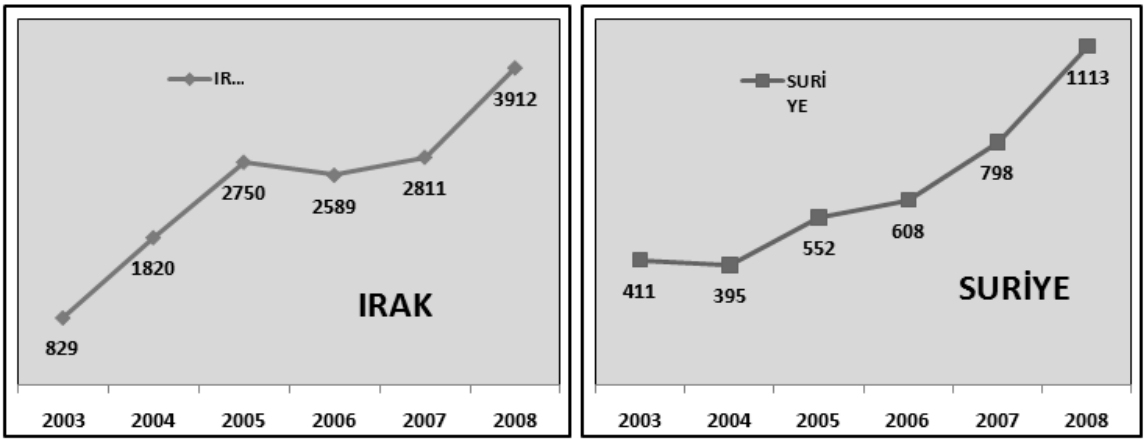
Bütün bu gelişmelerin Şırnak ilinin jeopolitiğine yansımasına geldiğimizde ise Şırnak'ın hem Irak hem de Suriye topraklarına sınır teşkil etmesi ve Ortadoğu'ya açılan kapılardan biri olması hem ekonomik hem de kültürel açıdan büyük önem arz etmektedir. Ulus-devlet çağında sınırlar, ülkelerin iletişim fırsatlarının önündeki engeller olarak görülürlerdi. Özellikle Ortadoğu bölgesindeki sınırlar çoğunlukla önceki çatışmanın bir ürünü olarak görüldükleri ve genellikle kabul edilmediğinden dolayı, bazen devlet için yeni imkanlar anlamına gelmekteyken, bazen de dış politikada sınırlamalara yol açmaktaydılar. Soğuk Savaş sonrası dönemde ise toplumların iç parametreleri, etkileşimde bulundukları bölgeler ve genel uluslararası konjonktür arasında bir bağımlılık ilişkisi ortaya çıkmıştır. Bu noktada sınırlar status quo dönemlerinde belirleyici iken, dinamik dönemlerde ise diğer faktörlerce belirlenmeye başlamışlar ve yeni bir anlamlılık çerçevesi oluşana kadar kaçınılmaz bir esneme yaşamışlardır.[31] Dinamik dönem izleri taşıyan günümüzde sınırların oynayacağı rol de diğer coğrafi faktörler gibi durağan olmayıp, dinamik özellik taşımaktadır ve zamana göre değişmiş olduğu gözlenmektedir. Nitekim bugün sınırlara eskisinden farklı olarak ekonomik açıdan bir *kapı* veya kültürel açıdan bir *köprü* gözüyle bakılmaktadır.

Şırnak'a ekonomik açıdan yaklaşıp bir *kapı* olarak değerlendirdiğimizde özellikle son dönem Suriye ve Irak açılımlarından sonra ticaretin artması ve ekonomiyi etkilemesiyle bölgenin Türkiye için önemi bir kez daha ortaya çıkmış, bölge bir çekim merkezi haline gelmeye başlamıştır. Özellikle 2008 yılında dünyada yaşanan son ekonomik kriz sonrası alternatif pazarların değeri Türkiye için daha iyi anlaşılmış ve bu bölgeden yapılan ihracat daha fazla önem arz etmeye başlamıştır.[32] Aşağıda görüldüğü üzere Türkiye ihracatının küresel kriz nedeniyle daralmaya başladığı dönemde bile Irak ve Suriye ile yapılan ihracat miktarında artma görülmktedir. Irak ve Suriye de Türkiye gibi krizden AB ülkelerine göre daha az etkilendikleri için ihracat değerlerinde bir düşüş yaşanmamıştır. Bu kapsamda görülmektedir ki Şırnak başta olmak üzere Güneydoğu Anadolu bölgesi krizden en az etkilenen bölge konumuna yükselmiş ve bu kapsamda Türkiye için bölgenin önemi hayli artmıştır. Çünkü sınır ticaretini arttırmak güvenliği arttırdığı gibi, bu hızlı büyüme iki tarafın da sınır illerinin ekonomilerinin büyümelerine ve insanların zenginleşmelerine aracı olmaktadır.

---

31 Ahmet Davutoğlu, "Stratejik Derinlik", 2023 Dergisi, Sayı:11, Ankara, 15 Mart 2002, s.42.

32 DİKA TRC3 (Mardin, Batman, Siirt, Şırnak) 2010 Ön Bölgesel Gelişme Planı, s.33-34

Kaynak: DİKA Ön Bölgesel Gelişme Planı

Şırnak'a kültürel açıdan yaklaşıp bir *köprü* olarak değerlendirdiğimiz zaman ise, son dönem Türkiye'nin dış politikası içerisinde jeopolitik açıdan ne kadar öneme haiz olduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü yeni jeopolitik söylemde temel focus ulus-devletin mekansal sınırlarıyla ilgili olmaktan ziyade daha çok sınırlar ötesindeki bölge güvenliği ile ilgilidir. Demokrasi, özgürlük ve güvenlik gibi fikirleri kapsayan yeni *ortak değerler* jeopolitiğin yeni formu içerisinde yer almaktadır.[33] Küreselleşme ile birlikte tehditlerin de küresel bir nitelik kazandığı anlayışı çerçevesinde, bütün toplumlar ortodoks yaklaşımın sınır güvenliği anlayışından ziyade, mevcut tehditlerle karşı tarafın sınırları dahilinde ilgilenmeye yönelmekte ve bunu da ortak değerlere sahip çıkarak gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar.

Devletlerin bu uygulamalarına rağmen bugünde sınırlarını korumakta zorlandıkları ortadadır. Küreselleşme birinci sebep iken özellikle Güney ülkelerinden gelen başarısız devletlerin varlığı da ikinci sıradadır. Özellikle self-determinasyon anlayışının ortaya çıkmasıyla parçalanma riski içerisine giren çok kültürlü devletler için, postmodernizm ile yeni bir dönem başlamıştır. Postmodern değerler olan çoğulculuk, çeşitlilik ve heterojenlik kavramları devlet sınırları konusunu bağımsızlık, kimlik ve demokrasi gibi kavramlarla yeniden düşündürmeye başlatmıştır. Westphalian modern devleti tekdüzeliğin ve homojenliğin mücadelesini vermekteyken, günümüzdeki postmodern devlet çoklu kimlikleri ve alt bağlılıkları tolere etmeye çalışmaktadır. Ülkeler toplumlarının tüm bölümlerinin kültürel ve etnik kimliklerinin çoğulculuğuna duyulan saygıyı arttırmaya çalışmaktayken, bu durum self-determinasyon hakkı için alternatif bir çözüm niteliği taşımaktadır.[34] Bu kapsamda Şırnak bi geçiş bölgesi olmasından dolayı, son dönem ortaya çıkan demokratik açılım, vizelerin kalkması, kültürel değişim programları aracılığıyla da Türkiye'nin yumuşak güç özelliğine ve diyalog kurucu vasfına da büyük katkı yapacaktır.

D-) Sonuç

Son dönemlerde gerek 1 Mart tezkeresi sonrası gerekse de Irak ve Suriye açılımları sonrası tartışılması gereken nokta Şırnak'ın bu yeni gelişen ticaret ağından nasıl faydalanabileceği ve bu kazancı tabanına nasıl yayabileceğidir. Çünkü gelişmeden bahsedebilmek için sadece ekonomik gelişme yeterli olmamakta, ekonomik gelişmenin de sosyal ve siyasal gelişim ile desteklenmesi gerekmektedir. Bölge bu gelişen ticaret ağına rağmen ülkenin hala en yoksul bölgelerinden biridir. Gelir ve tüketim harcamalarının dağılımı ortalama gelir ile birlikte, ülke ve bölgedeki toplumsal adalet, gelişmişlik ve yoksulluk düzeyleri hakkında önemli ip uçları sunmaktadır. Yine bölgenin kendi için en zengin ile en fakir arasındaki gelir farkı diğer

---

33 Mikko Jakonen, Paul-Erik Corvela, "*Geopolitics of the Cosmopolis*", **Geopolitics**, 2009, s.707.

34 Abdelhamid El Ouali, "*The Flexibility of Territoriality From Early States to Globalisation: Making State Survive Through Territorial Autonomy*", **Geopolitics**, 2010, s. 82-83.

bölgelere göre daha düşük olmasına rağmen, bölgenin diğer bölgelerle karşılaştırıldığında bölgeler arası bir eşitsizliğin varlığı da net bir şekilde görülmektedir.

Bu doğrultuda atılabilecek hamleler konusunda ilk etapta beşeri ve sosyal sermaye olan insan potansiyelinin kullanılması ve sivil toplum kuruluşları gibi yerel güçlerin faaliyete geçirilmesi en ön sırada yer almak zorundadır. *Sosyal sermaye* insanların kendi bireysel ve topluluk hedeflerini gerçekleştirmeyi sağlayan ve toplumsal ilişkilere, yapılara ve kurumsal düzenlemelere içkin olan kural, norm, görev, karşılıklılık ve güven olarak tanımlanabilmekteyken, kişiselleştirilmiş sorumluluk anlayışına dayanan ağ bağlantıları içerisinde, bu ağ bağlantılarının karşılıklı faydaya dayalı geliştireceği ilişkiler olarak da görülebilmektedir. Bu kapsamda bir güven yaratan ilişkilerin geliştirilmesi sosyal sermaye için hayati önemdedir. Bu güven ilişkilerinin oluşturulması Fukuyama'ya göre bireylerin kendilerini, üyeleri olarak hissedebilecekleri, tümüyle gönüllülük üzerine kurulan topluluk cemaat ilişkilerinin birbirleriyle ilişkileri üzerinden doğmaktadır. Bu sebeple bireyler kimliklerini millet, ideoloji gibi referanslardan değil, üyeleri bulundukları cemaatten alırlar. Başka bir deyişle kültür ve medeniyet temelli bir kimlik edinme süreci sosyal sermaye içerisinde önemli bir yerde durmaktadır.

Küreselleşme sürecinin etkisi ile ortaya çıkan bilgi toplumunun ürünü olan *beşeri sermaye* kavramı ise insanın sahip olduğu ve sonradan geliştirdiği bütün beceri ve kabiliyetlerini işgücü piyasasında etkin hale getirmesi anlamına gelmektedir. Bu açıdan bakıldığında ise *eğitim* oldukça önemli bir hale gelmekte ve eğitim yoluyla kendi beceri ve yeteneklerini geliştiren bireylerin liberal piyasalar için daha verimli hale dönüşmektedir. Bu kapsamda yeni liberal ekonomik politikalar sürecinde temel varsayım "İnsan sermayesi"nin; büyüme, teknolojik gelişme, gelir dağılımında etkinlik, uluslararası rekabet edebilirlik düzeyinin yükseltilmesi, hukuki, kurumsal ve politik alanda iyileşmeler gibi kalkınmanın önemli amaçlarının gerçekleştirilmesinde rol oynamasıdır.

Hem sosyal sermayenin hem de beşeri sermayenin gelişmesini destekleyen bir diğer faktörde sivil toplumun yaratılması ve yerel güçlerin güçlendirilmesidir. Sivil toplum geleneksel iktidarı kısıtlayıcı bir mekanizma olarak piyasa ilişkilerinin yaşama alanını temsil etmektedir. Bireysel özgürlükle donatılmış birey aynı zamanda kendi kendisini yöneten konumuna yükselmektedir. Böylece bireyler heterojen toplulukların (cemaatlerin) üyesi olarak özgürlük içerisinden yönetilmektedir. Sonuç olarak Şırnak'ın gelişmesi insani değerlere atıf yapılarak daha sağlam temeller üzerine kurulabilecektir. Uluslararası konjönktürün ve Türkiye'deki iktidarın izlemiş olduğu politikaların da insani değerlere önem vermesi yeni dönemde Şırnak ve çevresi için önemli bir avantaj olarak görülmelidir.

Kaynakça:

Kitaplar

Braden, Kathleen; Shelley, Fred M.; Engaging Geopolitics, Published by Pearson Education Ltd., England, 2000.

Fukuyama, Francis; Tarihin Sonu ve Son İnsan, Çev. Zülfü Dicleli, Simavi Yayınları, İstanbul, 1993.

Glassner, Martin Ira; Political Geography, Published by John Wiley and Sons Inc., Second Edition, USA, 1996.

İlhan, Suat; Jeopolitik Duyarlılık, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1989.

Luttwak, Edward; The Endangered American Dream, New York, Simon and Schuster, 1993.

Makaleler:

Bassin, Mark; "Civilisations and Their Discontents: Political Geography and Geopolitics in the Hungtington Thesis", Geopolitics, 2007.

Cohen, S.B.; "Geopolitical Realities and The United States Foreign Policy", Political Geography, 2003.

Davutoğlu, Ahmet; "Stratejik Derinlik", 2023 Dergisi, Sayı:11, Ankara, 15 Mart 2002.

Davutoğlu, Ahmet; "The Clash of Interests: An Explanation of The World (Dis)Order", Perceptions Journal of International Affairs, December 1997-February 1998.

DİKA TRC3 (Mardin, Batman, Siirt, Şırnak) 2010 Ön Bölgesel Gelişme Plan.

El Ouali, Abdelhamid; "The Flexibility of Territoriality From Early States to Globalisation: Making State Survive Through Territorial Autonomy", Geopolitics, 2010.

Gagne, Jean-François;"Geopolitics In A Post-Cold War Context", The Raoul Dandurant Strategic And Diplomatic Studies, 2007.

Haushofer, Karl; " Defence of German Geopolitics", Gearoid O. Tuathail, (der.) Paul Routledge and Simon Dalby, The Geopolitics Reader içinde, London: Routledge , 1998.

Hungtington, Samuel; "The Clash of Civilization?", Foreign Affairs, Summer 1993.

İşcan, İsmail Hakkı; "Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler Ve Çağdaş Yansımaları", Uluslararası İlişkiler Dergisi

Jakonen, Mikko; Corvela, Paul-Erik; "Geopolitics of the Cosmopolis", Geopolitics, 2009..

Kelly, Phil; "A Critigue Of Critical Geopolitics" , Geopolitics, 2006.

Mercille, Julien; "Critical Geopolitics and The 1950s Bomber Gap", Geopolitics, 2008.

Morrow, John; "Giulio Douhet: The Command of the Air", Tecnology and Culture, Vol:27, No:1, Jan.1986.

Sloan, Geoffrey; "Sir Halford J. Mackinder: The Heartland Theory Then and Now", Journal of Strategic Studies, Published by Routledge.

Slowe, Peter; Geography and Political Power, Published by Routledge, London, 1990.

Spykman, Nicholas J.; America's Strategy in World Politics, Transaction Publishers, New Jersey, 2008.

Sumida, John;"Alfred Thayer Mahan, Geopolitician", Journal of Strategic Studies, Published by Routledge.

Tabyshalieva, Anara; "Promoting Human Security: Ethical, Normative and Educational Frameworks in Central Asia", UNESCO, 2006.

Tuathail, Gearoid O.; “Eleştirel Jeopolitiği Anlamak: Jeopolitik ve Risk Toplumu”, Jeopolitik, Strateji ve Coğrafya, ed.Colin S. Gray ve Geoffrey Sloan, çev. Tuğrul Karabacak, ASAM Yayınları, Ankara, 2003.

Tunaya, Tarık Zafer; “Kamu Hukuku ve Jeopolitik”, Jeopolitik, Sayı:3, Yıl:1, İstanbul, Yaz 2002.

Williams, Alison;“Hakumat al Tayarrat: The Role of Air Power in the Enforcement of Iraq’s Boundaries”, Geopolitics.

Yanık, Lerna K.; “The Metamorphosis of Metaphors of Vision: “Bridging” Turkey’s Location, Role and Identity After The End of Cold War”, Geopolitics, 2009.

KÜRESELLEŞME BAĞLAMINDA ŞIRNAK'TA KÜLTÜREL VE SOSYAL DEGİŞİKLİKLER

Orhan ALDANMAZ*

Özet:

Bu çalışmada ilk etapta küreselleşme kavramı üzerinde durulduktan sonra, gerekli tanımlamalar veriliyor. Küreselleşmenin ortaya çıkış sebepleri, amacı ve dünyadaki sosyal, siyasal, kültürel ve hatta biyolojik yaşam sistemleri üzerindeki etkileri açıklanacaktır. Çalışma özellikle kimlik sorunu üzerinde yoğunlaştığından, burada değişik ve çok zengin anlamlarıyla kimlik çeşitleri üzerinde durulacak ve elde edilen genel ilkeler ve veriler Şırnak ve çevresi bağlamında değerlendirilecektir.

Çıkış noktası birey olmasına karşın, burada toplumsal birimler ve dinsel ya da metafiziğe dayanan farklı alanlardaki insan anlayışları, felsefi, sosyolojik ve dinsel teoriler ışığında derinlemesine irdeleniyor. Her ne kadar bütün toplumlarda kolektif kimlik anlayışları farklı derecelerde egemenliğini sürdürüyorsa da, bildiri ile vurgulanmak istenen esasında evrendeki bütün birimlerin bir üst birimden bağımsızlaşma ve özgünleşme eğilimidir. İnsanoğlu burada adeta kendisini doğadan ve topraktan özgürleştirmek için çabalayan bir meta kişilik olarak akla sıçramaktadır. Söz konusu çırpınışa paralel olarak yaşamla özgünleşen birey, bir alt biyolojik sistem olarak üst toplumsal sistemlere karşı baş kaldırmaktadır ve bağımsız olmak hevesindedir. Ama kaçınılmaz olarak aslında o sayısız sistemler ve kümeler içerisinde tutsak olduğunu ve varlığını ve bağımsızlık sanısını yine bu sistemler ağına borçlu olduğunu görecektir. Şırnak burada aslında bir somut örnek olarak soyut teoriyi anlamada bir rota rolünü üstlenmektedir. Bu çalışma bir yandan Şırnak toplumunu tanımlamayı ve sorunların teşhisini sağlarken; Şırnak toplumunun kendisine has bir içtimai müessesse olması da onun alışılagelmiş klasik teorilere sıkıştırılmasını zorlaştırmaktadır. Böylece bu sosyal yapı, aynı zamanda mevcut sosyal ve siyasal hatta felsefi teorilerin gözden geçirilmesini zorunlu kılmakta ve alternatif teorilerin oluşumunda kuvvetli güç kaynağı sunmaktadır.

Elbette bu bildiride sadece soyut analizler yapılıp felsefi bulgular sunulmayacaktır. Özellikle somut ve aktüel toplumsal ve siyasal olaylar, genel ilkeler ışığında derinden incelenecektir. Hukuki sorunlar ve statüler de kaçınılmaz olarak gündeme gelecektir. Bu yörenin bütün boyutları ile anlaşılması ve kültürel anlamda kendisi ile barışıklığını sağlaması için her konunun gün ışığında mercek altına alınması gerekiyor. Bireyin kendisini tanıması, kendisini olduğu gibi görebilmesi, onun başka bireylerle büyük benlikler oluşturmasını sağlayacaktır, çünkü tanımak aynı zamanda sınırın farkına varmaktır, kendini aşmaktır. Toplumsal birimlerin kendilerini tanıması, kendilerinin sınırlarının farkına varmaları ve başka sosyal sistemlerle ilişkiye geçip kendilerini bunlarla bütünleşerek aşmaları anlamına geliyor. Mikro birimlerin kendileri ile barışık olmaları başka sistemlerle barışma ve bütünleşip büyüme ön koşuludur.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, siyaset, değişim-Şırnak, sosyal, kültür.

* Yrd. Doç. Dr., Şırnak Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi orhanaldanmaz@sirnak.edu.tr

CULTURAL AND SOCİAL CHANGES IN ŞIRNAK REGARDING THE GLOBALISATION

Abstract:

In this work, after dealing with the term of globalisation, the necessaary definitions are given. The reasons for the eruption of the globalisation, its aim and its effect on the social, political and cultural and even biological life-systems are explained. Due to concentrating of this work especially on the problem of identity, here, many kinds of identity with different and very rich means are handled and the obtained general principles in relation to Şırnak and its environments are evaluated.

Although the starting point is individual, here are social units, religious or metaphysic-based understandings of humanbeing in different branches in the light of philisophical, sosyological or religious theories deeply analysed. Even though searches for collective identity dominates in all societies in variable degrees, what is emphasized here is that all units in the universe tend to be independent and to be free from the bigger unit. The human being springs here in the mind, so to speak, as a meta-identity who strives to free himself from the nature and earth. Paralel to this striving for freedom, the individual which became a unique person after coming into life is rebelling against the bigger and higher social systems, and he is willing to be independent. But he will see unavoidably that he is a prisoner in uncountable systems and groups and that he is indepted his existence and his sense of being independent to these uncounable networks of the same systems. Şırnak, in fact, takes here, as a concret example, the role of a road mape for understanding the abstract theory. On the one hand, this work makes a definition of the population in Şırnak possible, but being a unique social institution makes it difficult to squeeze the Şırnak's population in traditional classic theories. So, this social structure obliges us, at the same time, to reconsider the existing social and political, even philosophical theories and provides us with the needed power for constructing alternative theories.

Of course, in this paper not only general and abstract analysis will be made and not just philosophical findings presented but also especially, concret and actual social and political events will be analyzed in the light of general principles. Legal issues and state of affairs will inevitably come into question, too. To understand this region with all its dimensions and to ensure its being in peace with itself in terms of culture, everything should be taken into considiration. The individual self-recognition and being or seeing himself as he is, enable the single individual to establish bigger identity with other persons; because self-reconizing or knowing himself means, at the same time, to become aware of one's own border and finally to transcend himself. Self-recognition in respect of social units means their awereness of their own borders and opening relations with other social systems, and to integrate themselves with them and eventually to transcend them. Self-contentment or self-satisfaction of the micro units is a precondition for the reconciliation with other systems and their growing together.

Keywords: Globalisation, politics, changes in Şırnak, social, cultur.

I. Giriş

Küreselleşme kavramı, küçük bir köye dönüşen dünyada kendisi artık küresel düzeyde kullanılır duruma geldi. Fakat bu kelimenin ne ifade ettiğine ilişkin kesin bir tanımlama yapılamadığı gibi; onun ortaya çıkış sebepleri, hedefleri, etkileri ve sonuçları konusunda evrensel bir fikir birliğin mevcut değildir. Küreselleşmenin kültür üzerindeki etkileri ise daha çok yozlaşma, asimilasyon ve sömürü gibi kelimelerle oldukça ümitsiz bir tarzda açıklanmaktadır. Bununla ilintili olarak özellikle kültürel benliğin yok edilmesi ya da

zedelenmesi endişeleri dile gelmektedir. Buna karşı ileri sürülen tezlerde ise bir olumlu bakış açısından yola çıkılmaktadır. Küreselleşme böylece sadece olumsuz etkileri olan bir sürç olarak değil de, bireysel ve de milli benliği besleyen ve destekleyen bir hadise olarak da görülebilir.[1]

Buna paralel bir düşünceye göre küreselleşme ile farklı kültürlerden insanları bir araya getirecek ortak bir paydaya doğru gidiş başlamıştır. Bu da aslında halk kültürü için bir tehlike olarak görülmektedir.[2] Her halükarda bireysel ve toplumsal yaşam ve insan dünyası, bir biriyle çelişen ve çatışan değişik küreselleşme ve bunun sonucu olarak da kişilik eğilimleri tarafından şekillendirilmektedir. Bireylerin ve toplumun kendi benliğini, kimliğini ve böylece doğasını koruma ve kontrol etme çabası da bunun bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.[3]

Günümüzün birey ve birey topluluklarının artık sınırlı bir coğrafik alanda değil de dünya çapında iletişim içinde bulunması, onların kültürel yapısını beli şablonlara sıkıştırmayı zorlaştırmaktadır. Örneğin, bir tanıma göre kültür, tarihsel ve toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünüdür. Başka bir tanıma göre kültür, bir toplumu ya da halkı düşünüş, yaşayış bakımından öbürlerinden ayıran ve gerek özdeksel gerekse tinsel alanda oluşturulan ürünlerin tümüdür.[4] Bir milleti oluşturan kültürel faktörler incelendiğinde genelde ortak dil, din, gelenekler, ortak tarihi bilinç v.b. unsurlar sayılmaktadır.[5] Ama küreselleşme artık toplumların yüzleşmek zorunda olduğu bir realite olmasının yanında, o aynı zamanda insanların ve gurupların konuştuğu dili, dini inanışlarını ve geleneklerini etkileyip dönüştürmekte ve onların ortak tarih bilincini de olumlu veya olumsuz biçimde değiştirmektedir.

Sosyolog ve antropologlar ise 19. yüzyıl antropologlarından Taylor'un fikirlerini esas alıyor. Bu anlayışa göre kültür "insanın, toplumun bir üyesi olarak edindiği bilgi, inanç, sanat, ahlaki değerler, yasa, gelenek ve başka beceri ve alışkanlıkları içine alan karmaşık bütündür.[6] Kültürün çok değişik öğeleri içinde barındırmasından dolayı, onları ayrıca anmak yerine kısaca kültürün, tarihsel süreçler boyunca biçimlenmiş yaşam tasarımları olduğunu söyleyebiliriz.[7] Mathew Arnold gibi 19. yüzyılın bazı sosyoloji kuramcıları, toplumsal uyum mekanizmaları yaratmak için insanın düşünsel ve kültürel kusursuzluğun uyumlu gelişmesini sağlama çabasındaydılar. Kültür sözü edilen bakış açısı doğrultusunda "kusursuzluğun incelenmesi" biçiminde formüle edildi. Böyle olunca, kültür, yüce değerleri, insanlığın gücünün yettiği en iyi değerleri temsil ettiği kabul edildi ve onun geliştirilmesi ve yayılması belirli bir sınıfa, seçkinlere bırakıldı. Böyle kuramların kaçınılmaz sonucu ise toplum ve kültür arasındaki kaçınılmaz ayırımın ortaya çıkmasıdır. Kültür toplumu yansıtır, onu aşar ve giderek toplumu etkilemeye başlar. Son açıklanan anlamıyla kültür, bireysel kişilikte özümsenip işleniyor ve toplumsal yaşamı bireysel tasarımlara göre biçimlendirmeye yöneliyor.[8]

---

1 John Tomlinson, Globalization and Cultural Identitiy, P.(269-277.) 271, (http://www.bing.com/search?q=TGT2eC23&FORM=MSNH89&mkt=tr-t),(Erişim tarihi: 27.01.2010).

2 Erman Artun-Küreselleşen Dünyada Güney Anadolu Halk Kültürünün Geleceği. http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/16.php (Erişim tarihi: 27.01.2010).

3 Bkz. Manuel Castells (1997) The Power of Idetity, vol. II of the Information Age: Economy, society and Culture, Oxfod: Balckwell, P. 2.

4 BSTS Eğitim terimleri sözlüğü ve http://tdkterim.gov.tr. (Erişim tarihi 20.01.2010)

5 Andrew Heywood, (1999) Political Theory, (Macmillan Pess LTD), London, P.98.

6 E.B Taylor ve B. Rosenberg (edl.), Sosyological Theory (Londra: Macmillar, 1964) içinde, S. 18.

7 Rosomund Billigton,Sheelagh Srawbridge, Lenore Greesides, Annette Fitzsimons, Kültürü Tanımlamak, Anthony Giddens (Editör), Sosyoloji: Başlangıç okumaları, Çeviren Günseli Altaylar, 1. Baskı 2009, İstanbul içinde, s. 4.

8 A.g.e, S. 38, 39.

Toplum, en banal anlamı ile aynı coğrafik alanı işgal eden insanlar topluluğu olarak tanımlanabilir.[9]Toplumun oluşması için bir çeşit sosyal yapıyı çağrıştırabilecek, düzenli devam eden uyumlu davranış ve diyalog örneği gerekiyor. Bundan başka toplum aynı zamanda karşılıklı bir birinin farkında olmayı ya da aynı topluma mensup olma bilincini ve belli ölçüde sosyal dayanışmayı şart koşar. Camia denilen bir sosyal yapı içinde ise bireyler duygusal olarak birbirine daha yakındır, sosyal dayanışma veya kişinin kendisini toplumla özdeştirmesi ön plandadır. Özdeştirme ise kendisini etkileyen sosyal faktörler gibi olmak için bireysel arzular tarafından sosyal etkiye karşı verilen bir karşılıktır. [10]

Toplumsal yapı ile kültür ve kolektif bilinç arasında çok yakın bir ilişki vardır. Çünkü toplumsal kurumlar, hem bireyin ve toplumun kültürel oluşumu üzerinde büyük bir etkisi olan ve hem de bireysel ya da toplumsal hafızanın canlı tutulup gelecek kuşaklara geçmiş deneyimlere dayanan dünya tasarımları dediğimiz kültürü aktarma işlevine sahip öğelerdir. Ürettiği fikirleri ve geliştirdiği yaşam ilkelerini saklamayı becermeyen[11] bir halk, her gün yeniden düşünüp karar verme yükü altına girecektir. İstisnai bireyler bakımından bu yeni rota çizmek için heyecanlı gözükebilir, ama toplumlar, istikrarlı yaşam stillerine muhtaçtırlar. Düzen teorilerinin iddiasına göre bir toplum bireyler arasındaki ilişkileri düzenleyen kurallar demeti olmadan ayakta duramaz. Düzeni kurmak ve devam ettirmek için, sosyal düzen kuralları bireyler arasında barışçı ve karşılıklı işbirliği ve toplumsal dayanışmaya dayanan sosyal ilişkileri garanti etmek zorundadır.[12]

II. Küreselleşme Olayı

Küreselleşme R.Robertson tarafından, dünyanın sıkıştırılması ve dünya bilincinin bir bütün olarak yoğunlaştırılması olarak tanımlandı.[13]Her şeyden önce küreselleşme aniden gündeme alınıp yürürlüğe konulan bir plan değildir. Büyük devletlerin bunu kendi siyasal ve ekonomik amaçları için kullandığı ve küreselleşmeyi hızlandırdığı inkâr edilmemekle beraber, küreselleşme bir daimi süreçtir. Bir görüşe göre küreselleşme, pazarların, milli devletlerin, teknolojilerin ve hatta kültürlerin daha önce hiç görülmemiş bir derecede birleşip bütünleşmesidir. Bu olgu; bireylerin, firmaların ve milli devletlerin dünyanın her tarafında daha uzaklara, daha hızlı, daha derinlere ve daha ucuz önceden görülmedik biçimde ulaşmasını sağlıyor. Küreselleşmenin kaçınılmaz olmadığını savunanlara göre bu bütünleşme süreci, bilinçli ve iradi olarak başlatılıp yönlendiriliyor. Sözü edilen algılama ışığında küreselleşme devletleri ve bireyleri daha yoğun pazar güçlerinin etkisine sokan ekonomik liberalizmin bir projesidir.[14]

Belli bir coğrafik alanda yaşamanın anlamı ve oranın nasıl düzenlenmesi ve şekillendirilmesi gerektiği sorunu artık dünya sorunu olarak görülüyor. Farklı dünya görüşlerinin bu bağlamda karşı karşıya gelmesi, küreselleşmenin esasında farklı yaşam tarzlarının karşılaştırmalı diyalogu ile ilintili olduğu anlamına gelmektedir.[15] Ekonomik anlamı ile ele alındığında ise bu kavram üretimin ve pazarın bir birilerine bağımlı olduğu bir süreç olarak anlaşılmaktadır. Haber ajansları, gazeteler, radyolar, televizyonlar ve her şeyden

---

9 A. Heywood, a.g.e, S. 40.

10 Bkz. Elliot Aronson, Social Animal, eighth edition (Worth Publishers) 1999 New York, P. 35.

11 Frederic James, Marksizm ve Biçim. (Çeviren: Mehmet H. Doğan) Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, 2006, İstanbul S. 85.

12 Armin von Bogdandy & Sergio Dellevalle, Universalism Renewed: Habermas' Theoryo of İnternational Orderin Light of Kompeting paradigms, German Law Journal, Vol. 10 No 1, (2009) ,evailable at http//www.germanlawjournal.com/article.php?id=224 (erişme tarihi: 04. 02.2010), P. 6.

13 Roland Roberson, Social Theory and Global Culture, London:Sage, P. 8.

14 Ayrıntılı bilgi için bkz.http://www.sociology.emory.edu/globalization/debates.html (Erişim tarihi:04.02. 2010)

15 R. Robertson, age, P. 27. Burada Robertson, "Comparative interaction of different forms of life" deyimini kullanmaktadır.

önce evrensel düzeydeki internet ağları dünyayı, bir Kanadalı iletişim bilimcisinin (Marshall McLuhan) söylediği gibi, bir köye dönüştürdü. Bu küçük köyün her tarafında artık insanlar iyisi ve kötüsü ile dünyanın her tarafında olup bitenleri anında duyabiliyor; bilimsel gelişmeleri ve buluşları takip edip öğrenebiliyor.[16]

Kendi kabuğuna çekilmiş ve büyük anlatılar denilen çeşitli doktrinlerle kendisini avutup mutlu olmayı beceren çeşitli yapılardaki toplumsal birimler; günümüzün ekonomik, düşünsel ve teknolojik rekabet ortamında artık eskisi gibi son sözün söylendiğine ve ebedi hakikatin ortaya çıktığına rahat inandırılamıyor. Realite ile yüzleşmek kişilerin kristalleşmiş benliğinin yeniden gözden geçirilmesini buyurmakta, yeni benliklerin oluşması ise her zamankinden çok daha zor olmaktadır. Düşünce dünyası da bu realiteye uyum sağlamak durumundadır. Felsefi ve sosyal- teorik öğretilerde artık dünya tek açıdan incelenmiyor. Çok yönlü bakış açılarından her anlatı ve yaşam modeli günlük yeniden değerlendiriliyor; bireysel yaşam felsefesi ve dünyayı algılama biçimi sürekli başkası ile karşılaştırmalı olarak yeniden yapılandırılıyor.[17]

Evrensel değerler ve ebedi hakikatler rüyası sona doğru yaklaşırken, toplumun büyük kesimi aslında biraz da hedefsiz ve anlamsız kalma endişesi ile kendi öğretilerine ve yerleşmiş yaşam modellerine daha bir hevesle sarılmaya başladı. Bu olay aslında küreselleşme ile yeni bir dönemin doğum sancılarıdır. Evrensel değerler, doktrinleri yerini rölativizm ya da göreceliğe bırakıyor. Geçmişte uzun bir süre milliyetçilik ve milli birlik ve beraberlik sloganları ile devlet vatandaşları devletlerin emrinde şekillenir ve onların topluma karşı ödevleri vurgulanırdı. Bir ülkede yaşayan bireylerin topluma ait olması bu zihniyete göre toplumun milli birlik ve beraberliği için en önemli faktördür. Böyle bir fikir ister istemez insanlardan dayanışma beklemenin ve aynı zamanda insanları bir millete ait görme ve onlar diğer milletlerden ayırma ya da ayrı görmenin dayanağı oluyordu.[18] Milli devletler mutlak bağımsızlık teorisi ilkelerine göre yönetiliyordu. Onlar kendi vatanları ve vatandaşları üzerinde sınırsız söz sahibi idiler ve insanları zorla askere götürüp emirle insan öldürmeye ve yıllarca silâhaltında tutulup savaşa hazırlanmaya zorlanabiliyordu. Avrupa Birliği, Birleşmiş Milletler, Avrupa konseyi ve daha birçok bunun gibi örgütlenmeler, devletlerin dış bağımsızlığını kısıtlıyor. İnsan hakları öğretisi[19], hukukun temel ilkeleri ve vatandaşların bireysel ya da kolektif olarak kendi kaderlerini tayin hakkı ise, devletlerin kendi egemenliği altındaki halklara karşı hâkimiyetini sınırlıyor. Sanatta, siyasette ve kültürde modern sonrası bir çağ başlarken, eskiden farklı devletlerin baskıları altında yaşayan, ezilip kimlikleri inkâr edilen yerel toplumsal guruplar, küreselleşme ile yerelselleşmeyi aynı anda dile getirmeye başladılar; halkların kendi kaderini tayin hakkını öne çıktı.

Zaten insanlığın ortaya çıkışına baktığımızda, ister dinsel anlatılar ölçü alınsın, isterse "bilimsel kesin bulgular" söylemi ya da felsefi mantık yürütmeler esas alınsın, insanoğlu bütünden kendisini özgünleştirip koparma yoluyla insan olmuştur, diyebiliriz. Balçıktan yapılan âdeme ya kutsal ruh üflenmiştir; ya da cevherinde mevcut olan dirimsel enerji ile birey kendisini bu topraktan arındırmak, böylece temizlenip özgürleşmek için sonsuz bir mücadele içindedir. Kendisinin varlık sebebi olan bu bütün doğaya karşı bireyin isyanı, hiç de hoş karşılanmaz. Hatta nankörlük olarak görülür. Nitekim dinlerde bu en büyük suç olarak gözükür ve böyle bir eylemin aktörleri Cehennem ateşine layık görülür. Gel gör ki,

---

[16] Bkz. Wolfgang Bergsdorf, Antworten auf die Globalisierung, (Die Politische Meinung, Sankt Augustin 1. Jan. 2005, Nr. 422), S, (32-35) 33, 34.

[17] Bkz. Oliver Kozlarek, Narrative Aneignung des Universalen als Aufgabe der globalen Moderne, http://them.polylog.org/6/ako-de.htm 2. paragraf (Erişim tarihi:03.02. 2010)

[18] Armin von Bogdandy & Sergio Dellevalle, a.g.e., P. 8.

[19] Bkz. Avrupa İnsan Hakları sözleşmesi, Roma, 4.XI 1950, R.G. 19 Mart 1954-8662,.Türkiye'de yürürlüğe giriş tarihi 1 Kasım 1998. Bu sözleşmede Yaşama hakkı,(Mad. 2) işkence yasağı (mad. 3), kölelik ve zorla çalıştırma yasağı (Mad. 4), özgürlük ve güvenlik hakkı (Mad. 5), düşünce, din ve vicdan özgürlüğü ve daha bir dizi insan hakkı garanti altına alınmıştır. Özellikle 14. Maddede yer alan ayırımcılık yasağı kayda değer burada.

özgürlüğün ışığını gören birey bakımından böylesi tehditler caydırıcı değildir. Çünkü o bütün varlığın en derinlerinde ve en yücelerindedir; varlığın varlık sebebi olma iddiasındadır. Buna benzer bir ileri atılım her zaman başarılı olamaz ve özgünleşen özne kaçınılmaz olarak koptuğu bütüne ayrıldığı hızla geri çarpacaktır. İnsanlar geçmiş doktrinlerin sis perdelerinin dağılmasından ve kendileriyle baş başa kaldıktan sonra kimlik arayışına girmektedirler, bu arayışta onlar aynada unuttukları yüzlerini görecektir. Onlar her zaman geri planda bekleyen etnik kimliği yeniden keşif edeceklerdir. Kültürel kimlik insanların çoğu için önemli değerdir ve kimliği sembolize eden ne varsa onlara göre korunmak zorundadır. Kültürel benliğin korunması ve devamının sağlanması için ise düşman kaçınılmaz olarak görülüyor, bu durumda gerekirse yapay düşmanlıklar da yaratılabiliyor. Büyük düşmanlıkların ileride büyük kültürler arasında olabileceğinin iddia edildiği, herkesin bildiği bir olgudur bugün.[20]

İnsanın var oluş ve özgürleşme serüveni sanıldığı gibi anne karnından dışarı çıkışı ile başlamaz. Daha babasından koparken annesine yönelir o, bir zaman kendisini orda avutabilir; o cennette mutlu olma sanısındadır. Biyolojik olarak geliştikçe artık anne dünyası ona dar gelecektir. Doğmak bireyi bir hapishaneden kurtarırken, onu biraz daha büyük bir kafese koyacaktır, nitekim aile kurumu. Buraya kadar gelinen yolda birey, biyolojik olarak geçmişinin damgasını alnında taşıyacaktır. Ailede ise insan olmaya aday bu varlık, ailenin toplumsal değerlerden çıkardığı normlar ve yasaklamalarla karşı karşıya kalacaktır. Kendisi toplumsal normlara yenilmiş ve onları içselleştirmek zorunda kalan aile kurumu, bu kuralları, kendi soyunu korumak ve yapay bir güven ya da mutluluk ortamı yaratmak için alt soyuna dayatacaktır. Birey büyüyüp aileyi terk ettiğinde bu kez dinsel, kültürel, sosyal kurumlar içerisinde kendisini bulur. Bilinç düzeyi geliştikçe o, kendine has bir kişilik sahibi olduğunu, ama bütün geçmişinin ve sosyal çevrenin bu kişiliğin gelişimini engellediğini algılamaya başlayacaktır. Sadece bir guruba değil aynı anda yüzlerce kategoriye ait olduğunu ve her toplumsal yapının onu farklı derece ve şekillerde kendilerine doğru çektiğini görür. Nietzsche'nin süper men diye adlandırdığı bu özgürlük tutkunu, gelinen bu aşamada bir yol ayırımındadır. Ya donuklaşmış ve yapay bir yetinme veya mutluluk sanısı veren bu toplumsal normlara boyun eğecektir; ya da yeni bir bireysel isyan için özgürlük ateşi yakacaktır. Küreselleşme getirdiği evrensel düzeydeki iletişim ve hareketlilik sayesinde bireye daimi bir karşılaştırma ve seçme imkânı sağlıyor. Seçme ve değerlendirme yeteneği olmayalar için, kültürel kafeslerden çıkış ve kendi kendine karar verip tercihte bulunma yani bireysel yaşamı özgün bir biçimde şekillendirme zorunluluğu bir endişe kaynağı olacaktır.

İdeolojinin tanımına baktığımızda bireyin bazen rahatlık için yani seçmek zorluğundan kaçmak için onları tercih ettiği ortaya çıkar. İdeoloji "siyasi veya toplumsal bir öğreti oluşturan ve bireysel veya kolektif hareketlere yön veren düşünce ve görüşler sistemi, bir topluluğa, döneme özgü bir toplumsal durumu yansıtan düşünceler bütünüdür."[21] Onlar siyasi ya da toplumsal doktrindir ve partilerin, sosyal sınıfların, etnik grupların[22] hatta bazen ırkların hareketlerine yön veren düşünce ve görüşler sistemidir. Atatürk şöyle diyor:"İnsan her şeyden evvel mensup olduğu milletin varlığı ve mutluluğu için çalışmalı, fakat başka milletlerin de huzur ve refahını düşünmelidir."[23] Mevcut genel bakış açılarının da böyle oluşu, olaya farklı yaklaşanlar bakımından büyük zorluklar getirmektedir. Zira meseleye farklı ve daha geniş çerçevede bakanlar için bu, genel akıma karşı yüzmek anlamına geliyor. Özeli düşünenlerden ayrılıp daha genel sosyal kurumlara yönelmek ve insanlığı, hatta bütün doğayı yaşayan canlı bir bütün olarak görmek, ilk etapta acı verici olacaktır. Bu anlamda toplumun

---

[20] Bkz Samuel Huntigton, The Clash of Civilisations and the Remaking of the Word Order, in: http://www.stetson.edu/artsci/polsci/media/clash.pdf

[21] TDK, Türkçe Sözlük, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998, S. 1047.

[22] Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedisi, Meydan Yayınevi 1986, S. 213; Bkz. Tulga Uyar, Terörle Mali ve Hukuki Mücadele, Adalet Yayınevi, Ankara 2008, S. 9.

[23] Utkan Kocatürk, İkinci Atatürk sempozyumu 9-11 Eylül 1991, Ankara, Cilt 1 Ankara 1996, S. XIX.

genel kanısı olan "fazla bilmek iyi değildir" veya "aydın insan mutlu olamaz;" şeklindeki söylemler doğrulanmış olacaktır. Çünkü yığınların yüzyıllardan beri katılaşmış değerlerinden ayrılıp onların şablonlarının dışına çıkmak, kolektif bilinci ve benliği tehdit eder. Bununla kalmaz, kitle yolundan ayrılmanın sakıncaları. Özgün süje de bu kez kendi normlarını kendisi bulmak ve kendi yazgısını kendisi belirlemek durumunda kalacaktır. Bu anlamda Atatürk de aslında mutsuz olmak durumunda kalmıştır. Çünkü ona göre bütün insanlığın varlığını kendi şahıslarında gören liderler mutsuzdu. Mutluluk ise sözü edilen felsefeye göre, gelecek kuşakların şerefi, varlığı ve huzuru için çalışmakla mümkündür. Milletleri idare edenlerin görevi, hayatı mutlu kılmak için milletlere yol göstermektir.[24]

Küreselleşmenin sonuçlarından biri de toplumları kategorileştirme ve sınırlarını belirleme zorluğudur. Sosyal katmanlar arsındaki sınırlar belirsizleşti ve değişik ülkede yaşayan insanlar coğrafik sınırların ötesinde etkin olabiliyorlar ve etkileniyorlar. Kısacası bireylerin yol göstericileri tek merkezden hareket edemiyorlar artık. Uluslararası hukukta artık birey devlet otoritelerini aşarak hak talebinde bulunma imkânına sahiptir. Bunun anlamı, artık birey devletlerin üzerinde istediği gibi tasarruf edebildiği bir tebaa ya da mal değildir, bilakis, uluslararası hukuk camiasında bir hak öznesidir.[25] Küreselleşme, bireyi devletlerin mutlak kontrolünden çıkarıp, onu güçlendirici bir etki de yapmış oluyor böylece. Devletler, çağın iletişim teknolojisi ile donanmış bireylerin neyi öğrenip neyi öğrenemeyeceklerine tek taraflı olarak karar veremiyor artık. Bu gerçek sadece bireyin kendi haklarını öğrenme imkânını vermiyor, aynı zamanda değişik devletlere mensup insan topluluklarının dayanışma içerisinde birlikte hareket etme olanağını sağlıyor. Uluslararası dayanışma kavramı doğuyor böylece. Devletlerin birer egemen otoriteden yalnızca yerel idareci konumuna indirgenmesi, sosyal guruplara hangi kategoriye dâhil olduklarına ilişkin kararı, kendi kendilerine verme fırsatı veriyor. Egemen siyasal güçler, bireylerin kolektif tanımını özgürce yapamıyor ve onları tanımlanan kategorinin normlarına göre keyfice yönetemiyor. Bireyler, kendilerini tanımaya çaba harcarken yola çıktıkları nokta kendileri olması gerekirken, bu her zaman basit değildir. İnsanın kendisini tanıyabilmesi için kendi dışına çıkıp kendisine bakabilmeyi becermesi gerekiyor. Kısaca kendi benliğinin sınırlarını tanımalıdır, kendilerinin ne olmadıklarını bilmelidirler. İnsanoğlu gerçekten de günümüzde adeta kendi karşıtlarını tanıyarak kendilerini tanımlayabiliyor. Huntigton bunu kısaca şöyle formüle ediyor: We know who we are only when we know who we are not and often only when we know whom we are against.[26]

III. Küreselleşmenin Şırnak'ın Sosyal ve Kültürel Yapısı Üzerindeki Etkisi

A. Şırnak Nedir?

Şırnak tıpkı Anadolu ve Mezopotamya'da olduğu gibi milattan önce bin yıllara varan bir tarihe geri bakmaktadır. Guti, Babil, Med, Asur, Pers, Sasani İslam İmparatorluğu, Emevi, Abbasi dönemlerinde bu yerleşim yeri Cizre'ye bağlı iken cumhuriyet döneminde Siirt'e bağlı bir ilçe haline gelmiştir ve bir birilerine karışmış sayısız kültürlerin kesişme noktasında yer almaktadır. Ve günümüzde de birçok devletin ekonomik, siyasal, kültürel ve tarihi gelişim süreçlerini paylaşmaktadır. Güneyinde Suriye, doğusunda İran ve Irak olmak üzere diğer komşu Arap ülkeleri ve İsrail-Filistin'de olup bitenler bu bölgeyi de değişik derece ve şekillerde etkilemektedir.

Çalışmanın konusu olan kent, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin kesişme noktalarında yer almaktadır. Şehrin Merkez, Beytüşşebap ve Uludere ilçeleri Doğu Anadolu Bölgesi'nde, İdil, Cizre ve Silopi ilçeleri ise Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer

---

[24] Bkz. U. Kocatürk, a.g.e., S. XIX.
[25] Bkz. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, R.G 19 Mart 1954-8662, Kişisel başvurular, Madde 34.
[26] S. Huntigton, http://www.stetson.edu/artsci/polsci/media/clash.pdf (Erişim tarihi:20.01.2010)

almaktadır. Mardin'i Hakkâri'ye bağlayan yol ile Siirt'i Hakkâri'ye bağlayan yolun kesiştiği yerde eğilimli bir yerde kurulan kent, Namaz dağı (1900 m.) denilen ve Güneydoğu Toroslar'a dâhil bir dağın güney-batıya bakan yamaçlarında 1 350 metre yükseklikte kurulmuş bir şehirdir. Her ne kadar ilin doğu ve kuzey-doğusunu dağlar çevirse de, batı ve güney-batısını düzlükler kaplar. İlin yüksek dağları arasında doğu kesiminde Altındağ 3358 m. yükseklikte iken, kuzey-doğu kesimindeki Karacadağ 3 275 m yüksektir. İddiaya göre şehrin ismi "Şehr-i Nuh" (Nuh'un kenti) deyiminden gelmektedir, çünkü Nuh Tufanından sonra Nuh'un gemisi Cudi Dağı'na konmuştur ve şehir de buranın yakınında kurulmuştur.[27] Bundan olsa gerek, Cudi dağının Şırnaklılar için özel bir yeri ve önemi vardır. Bu dağ yaklaşık 2 114 m yüksekliğe kadar doruklara sahiptir. Ve işte bu doruklardan birinde "Nuh peygamber ziyareti" yer alır. Kente Sonraları 'Şernah' denirken zamanla bu isim 'Şırnak'a dönüşmüştür. Şırnak isminin nerden geldiğine ilişkin görüşler bundan ibaret değil şüphesiz. Bu adın Kürtçede kullanılan 'şer', yani kavga sözcüğünden geldiğini ve savaşılması zor anlamında 'Şer-nexeş' sözcüğünün zamanla 'Şernex' şeklini aldığını söyleyenler de var. Nitekim iddiaya göre, ilin coğrafyası dağlık ve sarp kayalıklardan oluştuğundan, insanlar sert doğa koşulları karşısında savaşkan özellik kazanmıştır, böylece bu sav mantıksız gözükmüyor. Bu anlama tam zıt olarak şehrin isminin aslında 'Şer-nexest' sözcüklerinde geldiği ileri sürülmektedir. Bu bileşik kelimenin anlamı savaşı istememektir. Bir başka görüş ise MÖ 4000 yıllarında Şırnak yöresinde hüküm süren Guti kralı 'Şerlek' isminden yola çıkıyor. Bu kral zamanının büyük kısmını imparatorluk sınırları içerisinde yer alan Şırnak'ta geçirdiğinden ötürü kralın ismi bu bölgeye verilmiştir.[28] Sadece kelimeden yola çıkıldığında Şırnak kelimesinin 'Ser' sözcüğü ile de bağlantısını bulmak mümkündür. Bu kelime ise baş anlamına gelmektedir ve Kürtçede genelde dağlık veya tepelik bölgelerin doruk noktaları için kullanılır. 'nex' ekini ise Avrupa dillerinde kullanılan "nord" veya "north" kelimesi ile ya da sivri anlamında da kullanılan "mıx" ile açıklamak mümkündür. Nord kelimesi ise kuzey anlamına gelmektedir. Bu durumunda Şırnak kelimesi "ser-é nord"dan 'şehrnex'e dönüşmüş oluyor. Bunu kuzey doruğu veya kuzey tepesi olarak algılamak mümkündür. Nitekim Kürtçede bazı yer isimleri "nordigan" olarak bilinmektedir. Bu da kuzeysel biçiminde çevrilebilir. "Ser ê mıx ise doruk olarak çevrilebilir. Hatta anlam bakımından daha da yakın olan bir kelime, "nîk" sivri anlamında tığ ya da olta için kullanılmaktadır. Bu da "Şırnak" kelimesinin "ser ê nîk" yani sivri uç, böylece doruk anlamına geldiğine ilişkin tezi desteklemektedir. Bu nedenle sadece belli savlara odaklanmak yerine ciddi tarihi araştırma yapmak gerekmektedir.

Şırnak'ın komşu illeri olarak batıda Mardin, kuzeyde Siirt ve Van, doğuda ise Hakkâri bulunmaktadır.[29] Yüzölçümü 7.172 km² olan[30] İlin Beytüşşebap, Cizre, Güçlükonak, Silopi, Uludere ve İdil olmak üzere altı ilçesi vardır. İlde 7 belde, 241 ve 300 mezra toplam 555 yerleşim yeri bulunuyordu. 105 Köy sorunlu göç veya diğer sebeplerle boşalmışken, köye dönüş projeleri kapsamında bazı köylere dönüş sağlanmaya çalışılmaktadır.[31] 2007-2008 döneminde Şırnak'tan 15.877 kişi başta İstanbul, Amasya ve Adana olmak üzere çok sayıda şehirlere göç etmiştir. Bu olay göç alan veya veren kentler bakımından sosyal problemlere neden olmaktadır ve göç edenleri de olumsuz etkilemektedir.

Cizre ilçe olmasına karşın, tarihi önemi olan yerleşim yerlerinden biridir ve ismini Arapça olan cezire kelimsinden almaktadır ki bu da yarımada anlamına gelmektedir. 2007 rakamlarına göre İlçede toplam 105 kişi yaşarken, merkezde bu rakam 90 477dir. Cizre halk

---

27 Büyük Lorousse, Sözlük ve anseklopedi, 21. Cilt, Sovyet Sor- Tark, İnterpress Basın ve Yayıncılık, Adana-İstanbul, S. 11072.

28 Bkz.M.Balta, Kültürler Kavşağında Şırnak, Elma Yayınları, birinci baskı Temmuz 2003 İstanbul, S. 44.

29 Grolier, İntrnational Americane Encyclopedia, Cilt 12, Medya Holding, Darburg, Connecticut-İstanbul 1993, S. 201

30 ŞİRGEV (Şırnak İlini ve İlçelerini Geliştirme Vakfı), Cumhuriyetimizin 75. Yılında Şırnak 1998, S.15

31 ŞİRGEV, a.g.e., S.17 ve 14.

arasında çok yaygın olan Mem û Zin destanının kahramanlarına da ev sahipliği yapmaktadır. Dicle nehri kenarında yer alan ilçede Mir Abdal Camisinin güneyinde Mem û Zin ve onların aşkını engelleyen Bekir'in türbesi yer almaktadır. Beytüşşebap da çok eski yerleşim birimlerinden biridir. Buraya Huriler, Mittaniler, Asurlular, Urartular egemen olmuştur. Selçuklular ve Osmanlıların egemenliğinde kalmış ve 1887 yılında ilçe olmuştur. Silopi MÖ bugün Musul olarak bilinen Ninova'ya bağlı bir yerleşim birimiydi. İlçenin kuzeyi kuzey-batısı ve kuzey-doğusu dağlıktır, ama kuzeyden güneye doğru inildikçe düz alanlar ortaya çıkmaya başlar. Cudi dağı 2.114 m ye kadar yükselip ovaya egemen konumdadır. Silopi'nın toplam nüfusu 2007de 96. 690 civarında iken merkezde 70.670 insan yaşamaktaydı. Silopi'ye tarihi değeri veren önemli özelliklerinden biri burada Guti veya Gudi İmparatorluğunun başkenti 'Bajarkard'ın bu ilçe topraklarının içinde bulunmasıdır. Şırnak'ın diğer ilçeleri de az çok şehrin genel kültürüne, coğrafik yapısına ve tarihi gelişim sürecine benzemektedir. Bu nedenle ilçeler hakkında ayrı bilgi vermektense bu sınırlı çalışmada bölgenin geneli hakkında açıklamada bulunmak gerekir.

Şırnak sözü edilen sarp kayalıklar ve dağların arasında yer almasına karşın, doğa şartlarına meydan okurcasına hızla büyüyen bir yerleşim birimidir. Bitki örtüsü bakımından ve aldığı yağışlar bakımından fakir olmasına aldırmadan insan neslini devam ettirmede bereketli bir yerdir. Cumhuriyet döneminin 1927deki ilk nüfus sayımında 2 962 olan Şırnak nüfusu 1940'ta 5 033 olmuş, 1955'te 3 278'e düşmüş ama 1975'te 10 000'i aşmıştır. 1990'da 3647 sayılı yasa ile il yapılan kent, o yılın sonunda yapılan nüfus sayımında nüfusu 25 059 çıktığı tespit edilmiştir. Bugünkü rakamlara bakıldığında 2009'da toplam 430.424 insan yaşamaktadır ki, bu insanların büyük bir bölümü gençler ve çocuklardan oluşmaktadır.[32] Hem güvenlik ve köy boşaltmaları sebebiyle, hem de şehrin il olmasından sonra sosyal ve ekonomik alt yapısının düzelmesiyle şehir, merkezine göç almıştır. Geçmişte özellikle 1990-2000 yılları arasındaki nüfus artışı, Habur sınır kapısından yapılan sınır ticaretine bağlanmaktadır. 1970 yıllarından itibaren Şırnak'ın güneyindeki asfaltit kömür yataklarının işletilmeye açılması da şüphesiz şehir ekonomisini canlandırmıştır.[33]

Şırnak ekonomik olarak sözü edilen sınır ticareti ve kömür işletmeciliğinden başka, tarım ve hayvancılığa dayanır. Tarımda, tahıl türlerinden buğday ve arpa ön planda iken, baklagillerden mercimek önde gelmektedir. Cizre ve Silopi'de bölgenin fazla yüksek olmamasından ötürü, sanayi bitkilerinden pamuk ve zeytine ek olarak yüksek kaliteli nar ve üzüm yetişir. Yabani fıstığın aşılanıp geliştirilmesiyle elde edilen 'Siirt' fıstığı burada ilgi görmektedir. Geçmişte göçerler hayvancılık yaparken kışın alçak kesimlerde, yazın ise yaylalarda yaşardı. Kıl keçisi, koyun ve yöreye özgü kahverengi tüylü tiftik keçisi en önemli küçükbaş hayvanlardı.[34] Hayvancılık bakımından iyi olmasına karşın ve diğer şehirlere ve dış ülkelere et ihraç ederken zorunlu köy boşaltmalar ve yanlış tarım ve zirai politikalar sonucu bu eğilim tersine döndü. Bugün Şırnak dışarıdan et ve süt ürünleri ithal etmek zorundadır. Şırnak ilçe iken bir milyon hayvana sahipken bugün bu rakam 285'e kadar düşmüştür. Bu nedenle çiftçiye destek verilmeli, tarım ve hayvancılık desteklenmeli ve köye dönüş projelerine, sadece insani sebeplerle değil, aynı zamanda ekonomik ve sosyal politikalar gereği hız verilmelidir.[35] Şırnak nüfusu geçmişte yapılan sayımlara göre nüfusun % 60'ı şehirde yaşarken % 40'ı köylerde yaşamaktadır. Bu olgu şehrin sosyal ve kültürel problemlerini arttırmaktadır. Özellikle eğitim bakımından Güney ve Güneydoğu bölgelerinde

---

32 Bkz., Türkiye İstatistik Kurumu, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi, 2009.
33 Bkz M. Balta, a.g.e., S.37.
34 Grolier (1993), a.g.e., S. 202.
35 Bkz. Şırnak Ziraat Odası Başkanı Cengizhan Tatar'ın bulgularına, Şırnak Olay Gazetesi 04.11. 2008

genel olarak göze çarpan bir geri kalmışlık vardır. Şırnak eğitim alanında hatta en sonuncu sırada yer almaktadır.[36]

Ulaşım ve coğrafik şartlar yanında ilin hayat şartlarını zorlaştıran önemli etkenlerden biri de iklimdir. İki bölge arasında kalmasından ötürü buranın Doğu Anadolu Bölgesinde kalan kısımlarında sert kış yaşanır ve kar yanında sis de görülür. Buralar yazın serin geçer. Güneydoğu Anadolu Bölgesi içinde kalan kısımlar ise kışları ılık, yazları ise aşırı sıcak geçer; hatta Akdeniz iklimini andırır. Gerçekten de Pamuk, Zeytin ve Zakkum buralarda görmek mümkündür.[37] Bölgenin genel görünümüne bakıldığında yağışlar sadece ilkbaharda düşmekte ve yeşil alanlar pek fazla yoktur. Ormanlık alan olarak şehrin % 36,12 gösterilmesine karşın, nitelik olarak pek yeşil ormanlar görülmemektedir.

Kültür varlıkları söz konusu olduğunda, Guti İmparatorluğu zamanında yapılan Cizre surları, Babil devletinden kalan ve Kebeli köyünde bulunan Babil Suru, Finik Suru, MÖ 4000 yıllarında Gutiler tarafından yapılan Cizre Kalesi, Medreseler, Camiler, Kiliseler ve Köprüler akla gelebilir. Bu kısaca sadece ismi verilen tarihi eserler şehrin geçmişle bugününün bağlantısını sağlamaktadır.[38] Cizre ve Silopi üzerinden geçen İpek ve baharat Yolu (Bu gün de E-24 Karayolu İpek Yolu olarak işlev görmektedir ve öyle adlandırılmaktadır.) farklı kültürlerin geçiş güzergâhı olarak işlev görürken Cizre'den geçen Dicle nehri de farklı coğrafyaları bir birine bağlamaktaydı. Mukaddesi adında bir tarihçi X. Yüzyılda yazılan eserinde, Dicle üzerinde işleyen kayıklarla Musul'a Şırnak yöresinden bal, tereyağı, ceviz, badem, şamfıstığı, mazı hububat gibi şeyleri ihraç ettiğini yazmaktadır.[39]

B. Küreselleşmenin Şırnak'ın Sosyal Yapısı Üzerindeki Etkisi

Daha önce bir köyken de farklı kültürlere ev sahipliği yapan kent, cumhuriyetten sonra daha farklı etkilere maruz kalmıştır. Osmanlı döneminde 1882- 1883'te yapılan nüfus sayımına göre Cizre'de 6.035 kişi Müslüman varken, Katolik sayısı 1.581 ve Yahudilerinki ise 149'du. Böylece kazada %75 Müslüman, % 20 Katolik ve % 2 Yahudi, % 2 Monofizit ve % 1 de Protestan yaşardı.[40] Zaten bin yıllardan beri farklı doğu ve batı medeniyetlerinin etkisinde kaldığından Şırnak kültürel bakımdan bayağı zengin bir yapıya sahiptir. Birinci Dünya Savaşından sonra ise Türkiye'nin siyasal, dinsel, geleneksel ve kültürel yapısında, kısacası bütün yaşam felsefesinde bir değişme baş gösterdi. Bölgede yaşayan farklı yapıdaki dinsel azınlıklar ve etnik guruplar ya savaşlar sonucunda ya da siyasal ve ekonomik nedenlerle göç ettiler ve bu gün Şırnak'ın % 90'dan daha fazlası Müslüman ve Şafii mezhebinden olduğu kabul edilmektedir. Osmanlı döneminde az çok komşu illerle ilişkide bulunan bu yöre Cumhuriyetin ilanından sonra bir sınır Şehri olmaya başlamıştır. Şırnak bölgesinin Irak ve Suriye sınırları yeniden kesin olarak belirlenmiş ve Şırnak adeta dünyadan kopmuştur. İlin ve çevresindeki yerleşim birimlerinin uzun süre ulaşım ağından da mahrum kalması nedeniyle, buralarda hayat adeta durmuştur. Tarihte kriz ve savaş dönemlerinde olduğu gibi, yöre halkı kabuğuna ve dağlarına çekilmiştir.

1970 yıllarından sonra sınır ticaretinin başlamasıyla ve E-90 karayolundaki canlılık nüfusun sınıra yakın bölgelere kaymasına vesile olmuştur. Cizre ve Silopi ilçeleri, nüfusun en yoğun olduğu ilçelerdir. Türkiye küreselleşme sonucu dünya ile bağlantı kurmak zorunda kalınca, ülkenin her tarafında sosyal yaşantı bir dönüşüme uğradı. Bu ise insanların sosyal yaşam şartlarında dönüşüme yol aşmaktan geri kalmadı. Bu ülke çapındaki etki, Şırnak'ta da

---

36 http://iibf.erciyes.edu.tr/dergi/sayi24/aiozdemir.pdf, S. 103; Bkz. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Şırnak İl Müdürlüğü, Şırnak Tarım Master Planı, Şırnak 2003, S. 36.

37 Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Şırnak İl Müdürlüğü, Şırnak Tarım Master Planı, Şırnak 2003, S. 26.

38 Ayrıntılı bilgi için bkz. ŞIRGEV 1998 a.g.e., S.24.

39 Bkz. M. Balta, a.g.e., S. 102.

40 Bkz. M. Balta, a.g.e., S.69.

gecikmeli de olsa kendisini gösterdi. Eskiden çoğunlukla kırsal kesimde ve tarım veya hayvancılıkla uğraşarak yaşamını sürdüren yöre sakinleri, artık şehirlerle iletişim içerisindedir. Televizyon sayesinde değişik yaşam modellerinin olduğunun öğrenen genç nüfus, şehirlerde yaşamak hayallerine girmeye başladı. Büyük anakentler başta olmak üzere batı kentlerine iş sebebiyle ya da diğer sebeplerle göç başladı. Köyde dar bir alanda belli yaşam şekline alışmış bu insanların milyonluk kentlere göçü ve kendi şehirleriyle bağlantılarını devam ettirmesi, kırsal kesimin onlar aracılığı ile dönüşümünü sağlamıştır. Ekonomik olarak durumları iyileştikçe Şırnak'ta da şehrin çehresi değişmeye başlamıştır. Diğer kentlerle karşılaştırıldığında, bu bölgede evler bir veya iki katlı yapılırdı ve evlerin üzerinde pek çatı bulunmazdı. Şırnak eskiden dağın eteğinde doğa ile baş başa ve doğal malzemelerle yapılmış konutları ile bir tatil köyü andırırdı. Petrol ticareti, kömür işletmesi ve binlerce ye varan askeri personel veya memurların ekonomik katkısıyla Şırnak'ta klasik yapıdaki evler dev apartmanların gölgesinde kalmaktadır. Geçmişte ataları dağlarda ve tarlalarda hayvancılık ve tarımla uğraşan bugünkü kuşak, artık hizmet sektörüne veya ticarete yönelmeye başladı. Odun ve soba ile ısıtılan evler gittikçe azalmakta ve şehrin apartmanlarında kalorifer sistemi işlemektedir. Çevre sorunu, artık Şırnaklıları da ilgilendirmektedir. İl merkezinde olsun, ilçelerde olsun caddelerde plastik, metal veya kimyasal attıklar, yaşamın buralarda eskisi gibi kalmayacağının habercileridir.

Yüzlerce köy içme suyu projeleri[41] ile artık içme suyuna kavuşturulmaktadır. İnsanların evdeki yaşam tarzı da değişiyor. Klasik köy odalarında toplanıp sohbet etme, 'dengbej' veya 'çirok' (masal) dinleme yerine, gençler internet ve çanaklı televizyonlar vasıtasıyla bütün dünya ile iletişim halindedir. Şehirde olsun köyde olsun insanların nasıl yaşamasına ilişkin kararları Şırnak'ta artık ne köy ağası, ne sadece baba ve nede köy öğretmeni ya da hoca verebilmektedir. Sayılanlara ek olarak cep telefonu gibi modern iletişim araçları sayesinde devamlı genişleyen iletişim alanlarıyla 'karşı konulmaz bir çoğulculuk'[42] bu dönemde çalışma konusu bölgeyi de etkisi altına almaktadır. Bu nedenle bireylerin yaşamında hüküm sürmüş olan toplu yaşam ve yoğun derecedeki yerel ilişkiler, gelecek dönemlerde yerini daha çok bir birinden yabancılaşmış aynı mekânda yaşayıp yerel ilişkilerini en aza indiren bireylerin hareket tarzına bırakabilir. İnternet ve televizyon genç kuşağın zamanının büyük kısmını işgal etmektedir. Merkezi bir yönlendirme ve eşgüdüm öznesinin olmaması veya bu çağda devre dışı bırakılması nedeniyle, insanların gerçekliği anlaması zamanımızda çok farklı imajlardan, yorumlardan, hayat tarzlarının yeniden yapılandırılmalarından oluşmaktadır. Bütün bu unsurlar, belli bir merkezi otoritenin denetim ve kontrolünde olmadan medyada daha fazla egemenlik için yarışmaktadır. Bunun sonucu olarak Şırnaklı bir insan, sadece kendi yaşadığı sosyal çevrenin etkisinde şekillenmekten öte, o artık kendine özgü bir dünya köyünün bireyi olarak kendine has bir kimlik kazanmak yolundadır.

Firmaların uluslararası ilişkilerini geliştirmesi, Türkiye'nin diğer üçüncü dünya ülkeleri gibi dünya ticaret sistemi ile bütünleşmesi, Türkiye'nin genel ekonomik gelişimini olumlu yönde etkilemiştir. Ülkenin genel refahı, teorik olarak bireylerin ve bölgelerin de refahı olması gerekirken, bu, Şırnak bakımından öyle bir etkiyi tam olarak yapmamaktadır. Bunun böyle olması bir paradoks gibi gözükebilir, ama bu realite küreselleşmenin genel sonuçları bağlantılıdır. Mesela, bir iddiaya göre ticaretin serbestleşmesi, ülke içindeki niteliksiz emeğin aleyhine gelişti. Uluslararasında sadece malların değil, aynı zamanda iş gücünün pazara sokulması yerli niteliksiz iş gücünü devre dışı bırakıyor. Şırnak'ta eğitilmiş iş gücünün az olduğu da gözetildiğinde, küreselleşme işsizliğe yol açacaktır. Sınır ticareti genel bir ekonomik refah sağlasa da, bütün toplum eşit olanaklarda ticaret yapamadığından, Şırnak'ta çok zenginlerle çok fakirler arasındaki sosyal yaşam kalitesindeki fark giderek artış göstermiştir. Zenginler sınıfının ekonomik olarak aşırı tırmanışı, daha önce yaşamından

---

41 Bkz. ŞİRGEV, a.g.e., S. 31.

42 David Lyon, Postmodernity, second edition, University of Minnesota Press, Minneapolis 1999, P. 61.

memnun olan kesimin kendisini fakir hissetmesine yol açabilir. Bu sınıflar arası ekonomik farkın etkilerini arttıran etmenlerden başta geleni ise, toplumun tümden pazarların hegemonyasına terk edilişidir. Şırnaklı da dâhil olmak üzere insanlar, neyi ne zaman satın alacağına kendileri özgürce karar veremiyor. Bu bölge, içeceğinden giyinişine kadar, bindiği araçtan baktığı televizyon ya da buzdolabına kadar neyi alması gerektiğine medya ve başka faktörler vasıtasıyla yaratılan imajların etkisiyle karar veriyor. Kısacası Şırnak da, Avrupa ve Türk büyük kentlerinde çok önceleri başladığı gibi, bir tüketim toplumu oluyor. Baudrillard'a göre günümüzde tüketim, doğal ihtiyaçların mal ya da hizmet aracılığı ile tatmin edilmesi olarak değil, kodlar ve kurallarla düzenlenmiş global ve tutarlı bir göstergeler sistemi olarak yorumlanmalıdır. Bu sistemde ihtiyaç ve hazların olumlu dünyasının yerini, yani doğal ve biyolojik düzenin yerini, bir toplumsal değerler ve sınıflandırmalar düzeni almıştır. Birey gerçek ihtiyaçları ile sahte ihtiyaçları arasındaki ayırımı yapamayacak durumdadır. Birey tüketim mallarını satın almanın ve bunları sergilemenin toplumsal bir ayrıcalık ve prestij getirdiğine inanır. İnsanlar kaliteli ve farklı şeyler tüketerek farklılaşacağına ve yüceleceğine inanır.[43] Bu da aslında çelişik gibi gözükse de, toplumla bütünleşme ihtiyacından kaynaklanıyor. Şırnaklı da bu mantık devam ettirildiğinde gelecekte daha fazla ve farklı şeyleri veya yığınların aldığı şeyleri tüketerek, tüketim toplumu ile bütünleşeceğine inanacaktır. Ama dış dünya tarafından oluşturulan bu inanç ve arzu ekonomik durumu iyi olmayanlar için tatmin edilmesi zordur. Böylece birey kendi sahte ihtiyaçlarının gerçekleşememesini, ya yeteneksizliğine ve eksikliğine bağlayıp kendisine saldıracaktır, ya da sebebi dışarıda arayıp suni düşmanlar yaratacaktır. Sonuç olarak küreselleşmenin sonucu olan tüketim toplumu, Şırnaklıların sosyal düzenini bozma etkisi yapacaktır.

Küçük bir kent olması ve marketler zincirlerinin ya da markalı malların bölgeye geç gelmesi sebebiyle, hâlen az veya çok devam etmekte olan büyük aile bağları küreselleşme ile zamanla kopma noktasına gelecektir. Genel olarak kapitalizm, zaten insanların bireyselleşmesinden yana olup her tür kolektif yaşama taraftar değildir. Zira atomlaşıp bireysel yaşayan insanlar, daha fazla tüketir ve psikolojik olarak rahatlıkla etki altına alınabilir. Öte yandan ekonomik bağımsızlığını kazanmış birey, farklı imajlar yolu ile farklı kimlik kazandığından dolayı, artık büyük veya çekirdek ailenin içerisinde kendisini mutlu hissetmez. Bu gerçeğin sonucu olarak insanlar kendine has özgür yaşam sürdürmek ve serbestçe başka insanlarla ilişki geliştirmek için aşiret bağlarından da kopmak kopma arzusuna girebilirler. Gel gör ki, konutlaşma bakımından Şırnak böyle gelişmelere hazır değildir. Sosyal yapılanmanın eksikliği bir tarafa, Şırnak'ta coğrafik ortamın da etkisi ile ciddi konut problemi vardır. Mevcut konutlar da bireysel ve bağımsız yaşam sürdürmeden çok, kolektif olarak hayat sürdürmeye elverişlidir. Geleceğin ihtiyaçlarına yanıt verebilecek konutlar, bireye özerklik verebilecek şekilde yapılandırılmalıdır. Sanayileşme, modernleşme ve derken küreselleşme ile beraber anılan modern sonrası anlamındaki 'post-modernizm,' herkesin aynı formatta olduğu sosyal yapıyı değiştirmektedir. Tüm dünya insanı gibi, Şırnak da buna hazır olmak, hazırlanmak zorundadır. Değişen dünyada aynı toplumsal ilişkilerde diretmek ve bireyin özlemlerini göz ardı etmek, insanların sağlığını bozacaktır ve sonuç olarak onları mutsuz edecektir. Oysaki Atatürk'e göre "Her ulusun çocuklarının sıhhatli ve gürbüz yetişmesi için, yaşadıkları bölgenin sıhhi şartlarını temin etmek, devlet halinde bulunan siyasi teşekküllerin en birinci görevidir.[44] Sağlıklı bir sosyal çevre, savaştan çok barışı anımsatacak siyasal ve idari yapı, derken modern bir kentleşme Şırnak'ta sağlıklı hayatın ön koşullarıdır.

---

[43] Ayrıntılı bilgi için bkz. Jean Baudrillard, Tüketim Toplumu, (çeviren:Ferda Keskin), Ayrıntı Yayınları İstanbul 1997; ayrıca bkz. http://kitap.antoloji.com/tuketim-toplumu-kitabi/

[44] Sabahat Kot, Atatürk ve Sağlık (Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Cilt I, Ankara 1996, S. (77-85), 84.

Bu anlamda küreselleşme sadece bireylerin değil, halkların da bir birilerinden öğrenmesini mümkün kılmaktadır. Bunun bir örneği de sosyal güvenlik sistemidir. İnsanlara insan haysiyetine yaraşır bir hayatı garanti edecek ve kendi kusurları olmadan zor duruma düşen insanlara yardım edebilecek Sosyal Güvenlik sistemi alanında da iktibaslar yapıldı. Şırnak'ta devletin varlığını eskiden sadece güvenlik kuvvetleri vasıtası ile hissetmek mümkün iken, son yıllarda, yeşil kart, sosyal yardımlar ve çocuk paraları ile devlet artık sosyal devlet olduğunu hissettirmeye başladı. Ama sosyal devletin buralara tam olarak geldiği söylenemez. Nüfusun büyük çoğunluğunun genç olması ve işsizliğin had safhada olmasından dolayı, sosyal kurumların ve önlemlerin hızla yaygınlaştırılması gerekmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu rakamlarına göre, işsizlik Türkiye genelinde 2008 sonu itibarı ile % 11 olurken, % 22 ile en yüksek işsizlik Şırnak'ta gerçekleşti. İş gücünün önemli bir göstergesi olan işgücüne katılma oranı da Türkiye genelinde 2008 yılında % 46 iken, Şırnak'ta bu oran % 29'da kalmaktadır. İstihdam oranları da pek iç açıcı değil, nitekim Türkiye genelinde % 41,7 Şırnak'ta ise diğer illerin en gerisinde olmak üzere % 23,2 olarak gerçekleşti. Şırnak bir tarım toplumu iken ve küreselleşme etkisini göstermeden önce, insanlar yerel ekonomik faaliyetlerle kendi yağında kavruluyordu. Küreselleşme böylece insanların toplumsal yapısı üzerinde olumsuz etkilerde de bulundu ve mevcut insan ilişkilerini azımsanamayacak derecede değiştirdi. Binlerce insanın göçlerle yurtlarını terk ettiği de hatırlanırsa, burada sosyal bir kriz söz konusudur denebilir. Bu toplumda yetişen nitelikli eleman burada durmamakta ve dışarıdan gelenler de yine sosyal altyapı eksikliği ve güvenlik gerekçeleri ile burada kalmamaktadır. Sadece kalitesiz iş gücü değil, aynı zamanda sermaye ve beyin göçü söz konusudur. Çünkü küreselleşme, malların ve iş gücünün dünya çapında pazarlanmasını mümkün kılmaktadır. Küreselleşmenin olumsuz etkilerini en aza indirecek önlemler, ancak resmi kurumlar eliyle alınabilir veya özel sektör faaliyetleri, devlet eliyle koordine edilebilir. Aksi halde buradan göç eden insanlar, metropollerin problem unsurları olacaklardır. Yurdundan ayrılamayanlar ise kalan toplum kesimleri için sorun yaratacaklardır.

C. Küreselleşmenin Şırnak'ın Kültürel Yapısı Üzerindeki Etkisi

Kültür genel olarak dünyadaki doğal gelişmelerden ayrı olarak veya aykırı olarak insanlar tarafından mevcut olanı değiştirerek ortaya çıkarılan eserler olarak anlaşılabilir. Kültür bu anlamıyla çok geniş kapsamlıdır; doğal olmayan her türlü yaratıcılığı kapsayabilir. Konumuzda ise daha çok bu kavram insanların, kuşaktan kuşağa aktardığı maddi veya manevi ürünlerin bütünü anlamında kullanılmaktadır. Söz konusu olan burada belli sosyal ilişkiler bağlamında ortaya çıkarılan eserlerin tümüdür. Antropolojinin kurucularından olan Edward Burnett Taylor, kültürü daha belirgin ve somut olarak şöyle tanımlıyor: Kültür, ona göre " bilgilerden, inançtan, sanattan, ahlaktan ve insanın toplumda yaşayan bir varlık olması nedeni ile edindiği bütün yetenekler ve alışkanlıklarından oluşan karmaşık bir bütündür."[45] Kültür ne zihindeki düşüncelerden ne de sadece öğrenilmiş davranışlardan oluşur. Kültürün insanın gelişim süreciyle yakından bağlantı olduğu ise inkâr edilemez. Aristoteles'e göre insan sosyal bir varlık [46]Benjamin Franklin'e göre ise o "alet yapan bir hayvan"dır. Kültürün bununla ne ilişkisi var diye itiraz edilebilirse de, anımsanmalıdır ki alet yapmayı bilmeyen bir varlık doğayı değiştiremez, değiştirmeden de kültür ortaya çıkamaz. Çünkü araç veya alet yapmak ve onu kendi tasarımlarına göre kullanmak, insanın, problemleri çözmek için aklını kullanmasının en birinci delilidir.[47]

---

[45] Bkz.,Ahmet Cevizci, Felsefe Sözlüğü, Paradigma Yayınları, 2002 İstanbul, ve Ana Britanica Ansiklopedisi, 2000, İstanbul, ayrıca bkz. http://www.turkiyeforum.com/kultur-nedir-vt10978.html (Erişim tarihi: 10.02.2010).

[46] Bkz. Elliot Aronson, Social Animal, P. 1.

[47] T. Walter Wallbank, Alastair M. Taylor, Nels M. Bailkey, Western Civilization, People and Progress, Scott, Foresman and company Glenview, İllinois 1977, P. 13.

Şırnak'a kültürel değişiklikler deyince, insanoğlunun kültürel geçmişinin başlangıç yeri olan bir coğrafyanın kültüründen, Mezopotamya'dan söz edilmektedir. Bir insan topluluğunun kültürü deyince günlük dilde onun somut olarak, önce dili, dini, gelenek ve görenekleri, hukuki yapısı, örf ve adetleri, ahlak, bilgi ve sanat gibi kavramlar akla gelmektedir. Bütün bu değişik öğelerin bileşkesinden ya da bunlardan bazılarının daha ön plana çıkması ile de, bir halkın kimliği oluşur. Bu nedenle Şırnak halkının bu sayılan özelliklerinden söz etmek kaçınılmaz gözükmektedir.

Şırnaklıların bu diline genel olarak Kürtçe denir. Burada konuşulan lehçeye Kurmanci lehçesi denir. Kurmanciden başka bu dilin Sorani ve Kelhuri lehçeleri vardır ve Türkiye'de genelde Bingöl, Dyarbakır'ın bazı ilçeleri, Elazığ Palu ve Maden ilçeleri, Tunceli ve çevrelerinde kullanılan Kurmanci lehçesinin alt lehçesi olan Zazaki vardır. Kürtçe geniş Hint-Avrupa dil ailesinin Hint İranî kolunun kuzeybatı irani gurubuna girer ve Türkiye'nin doğu ve güney doğusu, Suriye'nin kuzeyi, Irak'ın kuzeyi ve doğusu ve İran'ın batısında konuşulmaktadır.[48] Kürtçe Ortadoğu'da konuşulan Arapça, Türkçe ve Farsçadan sonra en çok konuşulan dördüncü dildir. Kurmanci lehçesi Türkiye, Suriye ve Irak, Ermenistan ve İran'da toplam 8-10 milyon kişi tarafından konuşulmaktadır. Şırnak'ta konuşulan Kürtçeyi değerli kılan şey ise burada saf Kürtçenin halk tarafından günlük yaşamda çok iyi derecede kullanılmasıdır. Savaşlar ve siyasal değişimler ve milliyetçilik hareketleri Şırnakların dillerini de daha yoğun olarak etkilemeye başladı. Bu sebeplerden dolayı bölge insanı aslında içerisinde çifte kişilik barındırmak durumunda kalıyor. Medya ve okullarda ve memurlarla Türkçe konuşurken, kendi aralarında ise Kürtçe konuşmaktadırlar. Küreselleşme Şırnak dilini çifte yönlü etkiliyor. Bir taraftan farklı dilden konuşan insanlarla ortak bir pazarda etkin olması, onun Türkçe ve Arapça başta olmak üzere yabancı dilleri öğrenmesini gerekli kılıyor; diğer taraftan uluslararası iletişim ağları ile buradaki insan kendi anadilini konuşan çok uzaktaki insanlarla konuşabiliyor. Şırnak aslında bu anlamı ile kimlik krizi yaşıyor. Anadilin resmi olarak kullanılamaması ve geliştirilememesi, o dili konuşan insanlarda bir kez psikolojik bir yadsınmışlık duygusu uyandıracaktır. Kuşaklar arasında da bir duvar örülmesi burada kaçınılmaz gözüküyor. Küreselleşme ile bütün dünya bir eylem alanı ve düşünme, düşündüğünü paylaşama alanı olmuştur. İnsan haklarının gelişimi, anadilde eğitim hakkı, dünya halklarının kendi kaderini tayın hakkı gibi gelişmeler Şırnaklının gözünden kaçmamaktadır. Küreselleşme böylece bu bölge halkı üzerinde eğitici rol oynamakta, kendi kaderini paylaşan diğer milyonlarca etnik ve dilsel benzerlerini tanımasını sağlamaktadır. Böylece demokratik bir kavram olan dayanışma, beraberce sorunların üstesinden gelme fikri ortaya çıkmaktadır. Burada görülüyor ki, küreselleşme hem egemen büyük dil guruplarının küçük dilleri asimile etkisi yapabilir; hem de küçük ya da bastırılıp yasaklanan dillerin gelişimini ve özgürleşmesini sağlayabilir.

Şırnaklıların kimliğini oluşturan yapı taşlarından biri de her Ortadoğu halkı gibi, onların dinidir. Küreselleşmeyi tanıtırken, insanların değişen, yoğunlaşan ilişkiler çerçevesinde, kürselleşmenin gittikçe artan etkisi ile fikir oluşturma atmosferi ya da çevresinin de değiştiğini belirtmiştik. Burada söz konusu olan şey, gittikçe artan ve yoğunluk kazanan sosyal ilişkilerin ve evrensel zamanın ve evrensel eylem alanının bilincinde olmaktır.[49] Şırnak, dünyadan kopuk kendi yerel değerleri ve iletişim alanıyla ve dönemine denk ilişkileri ile yaşarken, yüzyıllar boyunca edindiği dünyayı anlama, yorumlama tarzına ve oluşturduğu veya daha önce dayatılan normlara göre fazla sorgulamadan mutluca yaşayabilirdi. Din, bin

---

[48] http://tr.wikipedia.org/wiki/K%C3%BCrt%C3%A7e

[49] Manfred B. Steger, Globalization and Social İmaginaries: The Changing İdeoligical Landscape of The Twenty-First Century: İn Journal of Critical Globalization Studies, Issue I, 2009, P. (9-30), 10; ayrıca bkz. http://www.criticalglobalisation.com; bkz. Ayrıca küreselleşmenin çeşitli tanımları için: Steger, M.B., Globalization: A Very short İntruduction, second Edition, Oxford University Press, 2009 Oxford and New York.

yıllardan beri insanların kendisini tanımlamada ve sosyal ilişkileri düzenlemede önemli rol oynardı. Bu din Şırnaklılar için İslam dinidir şu anda. Küreselleşme, sadece yabancı ekonomik unsurların karşılaşmasını ifade etmiyor. Birey dinsel anlatılar bakımından da daha önce hiç hayal edemediği bu dünya ve öbür dünyaya ilişkin farklı yorumlamalarla karşılaşmaktadır. Akılı bir varlık olmanın getirdiği sorumluluk bilinci ile o, ister istemez dünyaya ve doğaüstü güçlere ilişkin ilişkilerini yapılandırırken, bu yeni öğretilerden etkilenecektir. Kabul etmese dahi onları nasıl ve hangi tezlerle yadsıyacağına karar verecektir. Küreselleşmenin etkisi bu şekli ile batı kültürünün, materyalizmin yaşamın her alanına sirayeti ile dinsel duyguların erozyonunu olabilir. Öte yandan, birey kendi kimliği, kişiliğini oluşturan çekirdek alanın incinmesi ile karşı karşıya kalınca da, kendi özüne daha sıkı sarılma ihtiyacı hissedecektir. Şırnak'ın bu dinsel kültüre sarılışının bir nedeni küreselleşme ve yabancı dinlerle karşılaşıp kendi dinsel kimliğini tanıması ise, diğer nedeni de bu dinsel duyguların politik güçler tarafından kendi aleyhine kötüye kullanılmasıdır. Çünkü bir halkın kimliğini din yanında onun etnik kimliği oluşturmaktadır. Şiddet olayları ile bu bölgenin binlerce evladını yitirmesi, yapılan söylemlerin ve dinsel vurgulamaların aslında etnik kültürün bastırılması çabası olduğu fikrini ortaya çıkaracaktır. Bu noktada Şırnak, tıpkı dil konusunda olduğu gibi bir kolektif kişilik bölünmesi ve parçalanması ile karşı karşıyadır. 29. Mart 2009 Belediye başkanlığı seçim sonuçları da biraz buna işaret ediyor. Her ne kadar DTP 68.985 oy alarak belediye başkanlığı aldıysa da, dini kimliğin de aslında rol oynadığını görmekteyiz. AK Parti 33 770 oy almıştır. Burada da aslında kuşaklar arasında farkın olduğu tahmin edilmektedir. Genç kuşak etnik kimliğini tanımasının ve dinsel söylemlere fazla itibar etmemesinin sonucu olarak DTP' ye yöneldiği sanılıyor. Gençlerin tüm dünyada dinsel öğretilere itibar etmemesinin nedeni, onların bireysel yaşam hikâyelerinin sonucunda farklı dünya tasarımları oluşturmaları ve bu dünyayı kendi tasavvurlarına göre şekillendirme arzusundan kaynaklanmaktadır. Şırnaklı insanlarda da bu bireysel olarak dünyayı kavrayıp, onu atalarından farklı olarak yorumlama ve şekillendirme süreci başlamıştır. Küreselleşme ile farklı akımların girdabına giren Şırnaklı birey, kendisinin bağımsız ve anlamlı toplumsal bir birim olduğunu görüyor, kendi şahsında kendine has bir kimliğinin olduğu bilincine varıyor. Birey derken burada, onun bir toplumsal gurubun basit bir üyesi olarak değil de, kişisel tercihlerine göre seçim yapabilen özerk varlık olarak davrandığını anlamak gerekir. Küreselleşme sonucunda oluşan insan sadece bağımsız değil, aynı zamanda kendine özgü ve farklıdır.[50]

Büyük kültürlerin gittikçe daha fazla ölçüde ve yoğunlukta karşılaşması ile burada da yüzyıllar sürecinde oluşmuş geleneklerin gözden geçirilmesini beraberinde getirmektedir. Ekonomik ilişkilerin veya sosyal altyapının değişimi, kırsal yaşamdan şehirleşmeye doğru yönelim aile bağlarına kadar tüm geleneksel ilişkileri etkisi altına almaktadır. İnsanlar artık belli bir mekânda aylarca duramıyor ve durağan istikrarlı bir ilişkiyi ne geliştirebiliyor ne de olan ilişkileri devam ettirebiliyor. Buna karşın kırsal kesimde geleneklerin egemenliği hala yer devam etmektedir. Evlilik, taziye komşuluk gibi gelenekler yanında ağalık ve aşiret yapıları da varlığını devam ettirmektedir.[51] Diğer çevre kentlerle karşılaştırıldığında Şırnak, kadın ve erkek ilişkilerinde daha özgürlükçüdür. Özellikle marketlerin ve büyük işletmelerin iş alanlarının genişlemesi ile genç kadınların özellikle hizmet sektöründe çalışma eğiliminin devam etmesi mümkündür. Bunun belirgin sonucu olarak cinsler arası diyaloglar için ortam yaratılmış olacak, gençlerin evlilik ilişkilerinde kendi tercihlerini daha özgürce yapmaları sağlanmış olacaktır.

Şırnak'a yaşlı ve orta yaşlı erkekler şalvar ve ceket ya da buranın geleneksel giysisi olan "şal-şepık" giyerler. Bu bakımdan da şehirle kırsal kesim arasında farklılıklar vardır. Köylerde gelenek giysileri kullanma daha yaygındır. Bu çok ince tiftik ipliğinden Şırnak ve

---

50 Birey kavramı için bkz. A. Heywood, Political Theory, (1994) P.27.

51 M. Balta, a.g.e., S.142.

çevresindeki ustalarca dokunan ve özenle dikilen giyecek, Şal-şepık, yelek ve şelema diye dört parçadan oluşuyor. Bunun altına ise fanila yerine geçen 'kıras' ve bunun kol ucuna iliştirilmiş 'levendi' giyilmektedir. Şal geniş bol paşalıdır, pantolon görevi görüyor. Gömleğin üstüne 'şapık' adındaki parça giyilir ve bele de 'şeleme' denilen geniş ve kalın kuşak bağlanır. Sonra yelek giyilir, kırasın kol ucuna 'levendi' bağlanır ve bilek üzerine sarılır. Başa ise bir şapka (kefi) giyilir.[52] Kısaca tasvir edilmeye çalışılan bu giyecek türü, genç erkeklerde küreselleşme ve yeni edinilen medyasal imajların etkisiyle ve tekstil pazarının evrenselleşmesi ile artık yerini daha sportif kot, mont, tişört ve sportif ayakkabılara bırakmaktadır. Biraz da bireyselleşmenin etkisi genç erkekler ve çocuklar, erken yaşta bedenlerinin başkalarını etkileme aracı olduğunu ve onu modaya uygun kuşatmanın kendilerine sosyal ve duygusal ilişkilerinde avantajlar getirebileceğinin farkına varmaktadır. Onların bunun farkına varmaları ve kendi bedenlerini adeta birer sanat eseri gibi süslemeleri, yaşlı kuşakta veya geleneksel imajları içinde taşıyan gençlerde endişe sebebi olmaktadır. Küreselleşme burada günah keçisi olacaktır. Aşağıda bir ilahiyatçının yakınışı adeta buna izafetten yazılmış gibi ve bütün değişim ve dönüşümü dünyada durdurma, dondurma özlemini dile getiriyor:

"*Sanayileşme, kentleşme, eğitim, telekomünikasyon, sosyo-ekonomik gelişmenin meydana getirdiği 'bireyleşme' sürecindeki günümüz insanı, her zamankinden daha hızlı dünyevileşmekte, moral, manevî ve sosyo-kültürel değerlerden uzaklaşmakta ve yaşadığı hayatı anlamlandırma zorluğuyla karşılaşmaktadır. Pozitivist eğitim sisteminin yetiştirdiği bireylerin oluşturdukları toplumsal guruplar, çerçevesi çizilmemiş hürriyet adına akla hayale gelmedik çılgınlıklar sergilemekte, kendilerinin ve insanlığın geleceğini tehlikeye sokmaktadırlar. Hak, adalet, insan olmada eşitlik ilkesi rafa kaldırılmış bulunmaktadır*.[53]

Bu yakarış geleneklerin erozyona uğradığı her toplum gibi Şırnak halkında da gözlenmektedir. Kadınların şehir içinde geleneksel giysilerindeki değişimi bunun şiddetini arttırmaktadır, zira değişim kadınlarda dilde olduğu gibi, giyinişte de daha yavaş işlemektedir. Şırnak kadınları geleneklerden gelen ve 'çemçem' adında sırma ve pullarla işlenen kumaştan yapılan uzun fistan giyerler. Kolların başlarına takılan 'levendi' burada da söz konusudur. Bellere ise kemer yerine desensiz renkli, ince 'Muzelin' adında bir eşarp takarlar. Başa gelince, buraya da renkli püsküller ve süslenmelerle bezenmiş 'puşi' adlı başlık ya da kadınlarda 'kıtan' denen tülbent takılır.[54] Bu geleneksel giyecekler halen yaşlı kuşak tarafında kullanılmasına karşın, bunlar da yerini daha farklı sportif takım elbise ya da pantolon ve tişörtlere bırakmaktadır. Televizyonlardaki modeller, okulda farklı giyinen insanlarla karşılaşma ve daha özgür davranabilme imkânı veya büyük şehirlerle olan ilişkilerin artması ile genç kızlar artık alışılagelmiş kadın tipini içine sindiremez konuma gelmiştir. Burada okullarda ve resmi söylemlerde çizilen modern kadın portresinin etkisi teslim edilmelidir. Her ne kadar dinsel olarak değerler bağlı gözükse de Şırnak halkı, ideolojileştirilmiş dini akımların etkisine diğer illere nazaran az girdiği için, kıyafet konusunda daha bağımsız ve liberal bir yapı sergilemektedir. Gençlerde türban fazla yaygın değildir ve okullara rahatlıkla başı açık gidebiliyorlar, karşı cinsle diyaloglarında daha çok öz güvene sahipler.

Dünya çapında değişim ve bütünleşmenin bölge kültürü üzerindeki etkisini işlerken, müzik boyutu göz ardı edilmemelidir. Eskiden yerel sanatçıların ve 'dengbejlerin' çabaları ile ayakta kalan geleneksel müzik, yasaklama ve cezalandırmaların etkisi ile fazla serbest dinlenip, yaygınlaştırılamıyordu. Bugün tüm yöre halkının sanatı ve müziği üzerindeki baskılar, küreselleşme etkisi ile anlamsız kılınmaktadır.

---

52 Bkz. Halkın Sesi Dergisi, Yıl: 3, sayı:7, 2009 Şırnak, S. 22.

53 Selim Özarslan, İyilik Kavramı Üzerine Düşünceler, I. Ulusal İyilik Sempozyumu, Bildiri Kitabı 20-21 Haziran 2009, Elazığ Milli Eğitim Müdürlüğü Yayınları No: 1, 2009 Elazığ, Bölüm VII Felsefe, S. (427-433), 427 .

54 M. Balta, a.g.e, S.150.

Genel olarak dünyada ve özelde ise Şırnak'ta globalleşmenin kompakt, her şeyi derli toplu düzenleyen, hayatın her alanını kavrayıcı modern dönemdeki ideolojileri, dinleri ve gelenekleri etkisi altına alıp parçaladığını, anlamsızlaştırdığını görüyoruz.[55] Bu sayılan doktrinler toplumun etik, kültürel, siyasal, duygusal, sanatsal boyutlarını belli, her şeyi kapsayıcı şablonlara sıkıştırmayı hedeflemekte idi.[56] Küreselleşme milliyetçilik, din ve ideolojilerin sis perdesini toplumların üzerinden kaldırdı ve bireylerin kendilerinin ne olduğuna ve ne olmadığına ilişkin kararlarını kendileri verme olanağını yarattı. Tıpkı tüm bölgede olduğu gibi Şırnak'ta da gençlik kendini çağın koşullarına uygun olarak tanımlamaktadır ve ona uygun olarak hayatını şekillendirmektedir. Bu olgu karşısında gençliğin karşılaştığı en önemli sorun ise, önlerinde belli bir yol haritasının olmamasıdır. Hazır programlara göre yaşamak kolaydır, çünkü düşünmek ve yeniden karar vermek yükü burada toplumsal önderlere bırakılmıştır. İlişkilerin karmaşıklaştığı ve adeta değerlerin göreceleştiği rotasız toplumsal sistemlerde, bireye yol gösterecek hazır reçeteler olmadığından, bireyin aldığı kararları sürekli düzeltecek bir makam yoktur. Adeta her şey doğru ve caizdir. Bu ise birey kişiliğinde ve toplumsal ilişkilerde sorunlara yol açar. Böyle ortamlarda insanların karşılıklı ilişkileri derine inemez ve insanlar bir birlerinin dilinden anlamadığından dolayı yabancılaşma baş gösterecektir. Aynı mekânda yaşayıp sosyal bağların en aza indiği durumlar ortaya çıkabilir.

D. Küreselleşmenin Şırnak'taki Siyasal Yankıları

Evrende varlığın bütününden ayrılıp veya farklılaşıp kendi başına ayrı bir birim olarak organize olan ve ayrı özel yasalara göre işlemeye başlayan birimler, doğanın evrensel dizgesinden farklı bir sistem oluştururlar. Bu, oluşan yeni yaşam parçasının bir çeşit kendi başına, genel kuralların dışında otonom davranması anlamına geliyor. Meseleye böyle bakıldığında, evrende esasında bir ayrışma, bağımsızlaşıp özgünleşme ve bir birinden uzaklaşma ya da dağılma eğilimi vardır. Varlığı oluşturan cevherin aynı olması, organize olan ayrı kategorilerin işleyiş yasalarında ve özlerinde yatan devamlık eğilimindeki benzerlikler ise ayrışmayı engelleyen ve süreci tersine döndüren etkiye sahiptirler. Burada tüm kâinatın adeta bir araya toplanıp tek noktada sıkışma özlemi vardır. Bu anlamda Alman atasözünde haklılık payı vardır denebilir. 'Benzer şeyler severek bir araya gelirler.' Fizik yasalarında ise aynı kutuplar bir birini iterler. Varlık âlemi bir bütün olarak incelenip genel ilkeler çıkarılmaya çalışıldığında, karmaşık sistemlerin bir biriyle karmaşık ilişkiler içerisinde bulunduğu tespit edilecektir. Bu olgu, cansızlar âlemindeki fiziki olaylarda, bitkiler ve hayvanlar dünyasında biyolojik alanda ve insanoğlunun oluşturduğu sosyal ilişkiler ağında gözlenebilir. Bu nedenle sayılan üç varoluş şekillerinde felsefecilerin ya da sosyologların ortak yasaları bulmaya çalışmaları mutlak başarıya ulaşamayacaktır. Bulunan ilkelere temel olarak devamlı bir geçicilik ve evrimsel özellik eşlik edecektir. Kaldı ki, bu alanlarda bir tasarım oluşturmaya çalışan düşünen öznede de daimi bir dönüşüm söz konusudur. O yeni veya zor fikir ya da kavramlarla karşılaşınca, yeni veriler elde ettikçe, daha önce kesin gözüken prensipleri gözden geçirmek durumunda kalacaktır. Açıklanan düşünüş tarzı yeterince ileriye götürüldüğünde basit, düzenli ve mükemmel yasalarla işleyen bir dünya tasarımından çok, aslında evrenin karmaşık ilişkilerden oluşan dizgeler kümesi olduğu düşünülebilir.

Sürekli yeniden değerlendirme, alternatif bakış açılarından dünyaya bakma, bütün varlıkları algılama ve anlama yöntemini etkileyip değiştirecektir. Bundan olsa gerek, günümüzde ebedi kanunlara göre işleyen varlıklar âleminden çok, karmaşık teoriler ön plandadır. Böyle teorilerde dünya basite indirgenmiş bağlantılardan öte, karmaşık bir biri içine geçmiş ilişkiler bütünü olarak kavranıyor. Karmaşıklık burada bir yöntemden veya bir

---

55 Manfred B. Steger, a.g.e., S. 11 .
56 Manfred B. Steger, a.g.e., S. 11.

dizi araçtan çok, kavramsal çerçeve, dünyayı düşünme ve dünyayı görme şekli olarak anlaşılmalıdır.[57] Karmaşık sistemler demekten çok karmaşık davranış şekilleri deyimi kullanmak esasında daha mantıklı gözükmektedir. Karmaşık davranışların araştırılması farklı sistem guruplarının belirli ortak özelliklerini ortaya çıkarabilir. Böylece sözü edilen karmaşıklığın daha doğru şekilde anlaşılması mümkün olabilmektedir. Karmaşık davranışlar, karşılıklı ilişki ve eylemlerden, gurup elemanlarının dizge içi ilişkilerinden, farklı sistemler arası ilişkilerden ve onun çevresi ile olan bağlarından meydana gelmektedir.[58] İnsan ilişkileri bağlamında karşılıklı ilişkiler ve bir birine bağımlı olma olgusu düşünüldüğünde, bu bireylerin aldığı tüm kararların ve yaptığı tüm hareketlerin onunla ilişkili olan tüm diğer bireyleri ve sistemleri etkilemesi anlamına geliyor. Toplumsal yaşamda sosyal, kültürel, teknik, ekonomik ve küresel boyutlar ya da faktörler bir birlerinin üzerine geçmekte bir birilerini etkilemektedirler.

Küreselleşmenin yaygınlaşmasından önce Devletler din savaşlarının sonucunda ve derebeylerin ya da ağaların sürtüşmeleri sonucunda ortaya çıkan milliyetçilik öğretileri çerçevesinde idare ediliyordu. İnsan hakları, kamu hakları, idarenin işleyiş şekli ve halkların kendi kaderini tayin hakkı devletleri iç işleri olarak görülüyordu. Egemenlik kutsal ve hem içte kendi vatandaşlarına karşı hem de dışarıda diğer devletlere karşı sınırsızdı. Bu anlayışa göre her milletin kendine özgü diğer halklardan ayrı kültürü vardır, o ülkede yaşayan her kes bu kültürel şablonların içine yerleştirilmelidir. Bu kategorilere uyum sağlayamayanlar sindirilmeli, gerekirse kovulmalı ya da imha edilmelidir. Abartılı gözüken bu sözler geçmişte nerdeyse tüm milli devletlerin zihniyetini ve uygulamasını yansıtıyordu. Böylece dini, dilsel, etnik, ırksal vb. insanlar, sadece sayısal anlamda azınlık oluşturduklarından dolayı ötekileştirilmiş, eşit ve onurlu yaşam hakkından yoksun bırakılmışlardır. Günümüzde ileri sürülen tezlerde hâlâ bu anlayışın izleri görülebilir. Bir iddiaya göre her devlet, bir bireysel kültür evi ya da yuvasıdır, bu özellik ona zihinsel görünüş vermektedir ve onu diğer devletlerden bu sayede ayrı kılmaktadır. Bu fikre göre devletlerin farklı ve çok oluşu, halkların çok sayıda farklı milli kültürlerinin olmasıyla açıklanabilir. Buraya kadar masum gözüken ve coğrafyası belirtilmeyen bu sözler, onların bir hukukçu tarafından ve Alman devleti açısından söylendiği açıklanınca, anlam değiştirecektir. Çünkü söz burada bitmiyor. Her devlet buna göre kültürle karşılıklı ilişki içinde yaşar ve anayasaların ona verdiği yetkiler çerçevesinde kültür üzerinde etkide bulunmaya çalışır. Bu da her devletin aslında, Türkiye'de "üst kültür" diye bilinen, Almancada "Leitkultur" olarak aynı dönemlerde tartışılan egemen kültürünün olduğunu savunmak için kullanılmaktadır.[59] Küreselleşme ve uluslararası hukuk camiasının oluşması ve siyasal sistemlerin biri birilerine yaklaşmaları ve bütünleşmeleri, devletlerin bu sınırsız gücünü kırdı, küreselleşme ile yerel halkların yönetimdeki söz hakları arttı. Türkiye bakımından bu siyasal dönüşümler daha kapsamlı, daha çok yoğun ve hızlı yaşanıyor. Türkiye'nin güney ve güney doğusunda on yıllar süren siyasal sorunlar, büyük oranda küreselleşmenin ve dış etkilerin sonucunda devreye sokulan demokratikleşme, sivilleşme ve derken daha çok medenileşip çağdaşlaşma çabalarıyla giderilmeye çalışılmaktadır. Siyasal reformlar ve açılımlar devreye sokulmaktadır. İnsanlara farklı bir gözle bakma eğilimi ve farklılıkların zenginlik olduğu fikri Türkiye'nin siyasetini etkilemekte ve Şırnak halkı da az da olsa dünya halkları arasında eşit ve layık olduğu yerini alabilme

---

[57] Bkz. Eve Mitleton Kelly, Complex Systems and Evolutionary Perspectives on Organizations, The Aplication of Complexity Theory to Organizations, Elsevier Science Ltd.2003 The Boulevard, Langford Lane Kidlington, Oxford, UK, P. 26, ayrıca bkz. http://www.google.com/books?hl=tr&lr=&id=CpAtrshZiHoC&oi=fnd&pg=PA23&dq=%22Mitleton-Kelly%22+%22Ten+principles+of+complexity+%26+enabling+infrastructures%22+&ots=7pdHyeofhK&sig=vdgeOwwqeHGSezrSpTxDFmK9bjE#v=onepage&q=&f=false , P. 26 (Erişim tarihi: 18.02. 2010).

[58] G. Nicolis &I. Prigogine, Exploring Complexity: W.H Freeman; ayrıca E. M. Kelly, a.g.e., P.26.

[59] Josef İssense,Plaedoyer für eine Kultur der Gemeinschaft, Die Politische Meinung, Nr. 440, Juli 2006, S. (1-14),S. 1.

umuduna kapılmaktadır. Türkiye'nin Avrupa Birliğine girmek için başlattığı reformlar bu umudu kuvvetlendirmektedir.

Şırnak'ı da ilgilendiren siyasal reformlar, sadece basit yasalar düzeyindeki değişiklikler değildir. Anayasada yapılan bir dizi değişiklik ve düzenlemeler, toplumun tüm siyasal, kültürel ve sosyolojik yapısını dönüştürmektedir.

17 Ekim 2001 tarihinde, 24556 mükerrer sayılı Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren 3 Ekim 2001 gün ve 4607 sayılı "Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun" Türkiye'deki siyasal değişiklikler ve bunların Şırnak ve çevresinde uygulanan politikalar hakkında önemli normlar ve bilgiler içermektedir. Daha Anayasanın girişinde eskiden milli çıkarların, Türk varlığının, bölünmez bütünlüğünün, Türklüğün, tarihi ve manevi değerlerin, Atatürk milliyetçiliği, ilke ve inkılâpları, medeniyetçiliği gibi değerlerin korunması amacıyla, bunları zedeleyebilecek hiçbir "düşünce ve mülahaza"da bulunulamazken; bu ibare "hiçbir eylem" şeklinde değiştirilmiştir. Şırnak ve çevresinde sadece fikir açıklamalarından ötürü sayısız insanların ceza evlerinde işkenceye maruz kaldığı düşünüldüğünde bu değişikliğin sadece basit sözden ibaret olmadığı ortaya çıkacaktır. Anayasanın, 13, 14 ve 31 maddelerindeki temel hak ve özgürlükler üzerindeki kısıtlamalar Avrupa İnsan Hakları sözleşmesindeki nedenlerle uyumlu hale getirilmiştir. Bu noktada önemli reformlardan birisi 4 Kasım 1950 tarihli Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin, 10 Aralık 1954'te Türkiye tarafından onaylanmasına rağmen, bireysel başvuru hakkı 28 Ocak 1987, İnsan Hakları Mahkemesinin yargı yetkisi ise 22 Ocak 1990'da kabul edilmesidir. 19. Maddedeki kişi hürriyeti ve güvenliği güçlendirilmiş, hâkim önüne çıkarma süresi bakımından gözaltı süresi 48 saat olarak belirlenip üst sınır 4 günle sınırlandırılmıştır.

Küreselleşme sürecinde tüm dünyada sorunlara yol açan konulardan biri de, soğuk savaşın sona ermesinden sonra, dünyanın iki kutupluluktan çok kutuplu bir yapıya dönüşmesidir. 1989 yıllarından önce küçük halklar büyük bloklar halinde egemen birkaç devletin himayesinde birleştirilmişlerdi. Bu halklar mutlak özgürlüklerinden ve bağımsızlıklarından yoksundular, ama en azından güvenlik içerisinde ve siyasal ve askeri çatışmaların olmadığı ortamda yaşıyorlardı. Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra, öncelikle Rusların egemenliği altındaki halklar ve Balkan halkları bağımsızlık ilan ettiler ve bu hareketler batı devletlerince desteklendi. Bu süreçte uluslararası hukukta da eskiden hep tartışma konusu olan azınlık hakları yeniden devletlerin gündemine girdi. Batı devletleri biraz da onları kendi tarafına çekebilmek ve sömürebilmek için halkların kendi kaderini tayin hakkını politik bir araç olarak kullandı. Bu olgu karşısında bütün devletler az veya çok kendi ülkelerinde yaşayan etnik ve dilsel azınlıkların hak talepleri ile yüzleşmek durumunda kaldı. Tıpkı sanayi devriminden sonraki milliyetçilik hareketleri ve diğer ideolojik hareketler gibi, modern sonrası bölgeselleşme ve milliyetçiliğin yeniden doğuşu kaynağını batıdan almaktadır. Fakat bu gerçek, halkların kendi kaderini tayin hakkı ve hazınlık haklarını göz ardı etmeyi haklı kılmaz.

Şırnak da bu anlamda bu dünyadaki siyasal dalgalanmadan az veya çok etkilendi. Şırnak'ı etkileyen olaylardan biri de on yıllardan beri süren körfez savaşları. Irak'taki iktidarı devirebilmek için Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'nin yaptığı savaşlar, tüm bölge ülkelerini sadece ekonomik olarak değil, siyasi olarak da etkiledi. Kuzey Irak'ta yaşayan halkın etnik olarak Şırnaklarla akraba olması ve en yakın komşuları oluşu, orda yaşanan her türlü siyasal olayın, Şırnaklılarında ilgi alanına girmektedir. Zaten birinci körfez savaşında 'Peşmerge' diye bilinen binlerce Kürt Şırnak ve çevre illere, özellikle Diyarbakır'a göç etmek durumunda kaldı. Irak'taki Halepçe katliamın sebep olduğu travma, Şırnak'ta yaşayan halkı "biz kimiz ve neden öldürülüyoruz" sorusunu sormaya itti. Burada etnik bakımından aynı olan insan guruplarının bir siyasal çalkantı ve şok sonucu kendi etnik kimliğini tanıma olayı vukuu bulmaktaydı aslında. 1992 yılı bu anlamda Şırnaklılar için acı bir yıldır. Çünkü bu yılın Nevruz olaylarında ve 18 Ağustos olaylarında Şırnak'ta onlarca kişi yaşamını yitirdi.

Bütün bu çalkantılı dönemlerin sonucunda yapılan seçim sonuçlarına bakıldığında, Kürt sorunlarını öne çıkaran partilerin oylarının sürekli arttığı gözlenebilir. 1995 yılı Milletvekili Genel seçimlerinde, HADEP %25.88 oranında oy alırken, DYP % 29.31 oranında oy almıştı. 1999 yılı seçimlerinde HADEP % 24 oy oranı ile birinci parti oldu. 2002'ye gelindiğinde DEHAP % 45 oranlarına çıktı ve seçim sistemleri nedeni ile sıfır milletvekili çıkardı.[60] 2009 yılında yapılan mahalli seçimlerde kullanılan geçerli oy sayısı 112336 iken, bunun 68985 tanesini DTP alarak % 50'in üzerine çıktı ve AK Partinin aldığı oylar 33770'lerde kaldı.[61] Halktaki bu tercih değişikliği, dünyada ve bölgede yaşanan siyasal çalkantılar ve yerselleşme, kendi özüne dönme eğilimi ile paralel gitmektedir.

Türkiye'nin güney ve güney doğusunda yaşayan insanlar, kendi etnik ve kültürel kimliklerini yasal olarak tanıtmak için, demokratik yollarla seslerini duyurmaya çalıştılar. Bu biraz da Türkiye'nin Avrupa Birliğine girebilmek için başlattığı demokratikleşme ve medenileşme reformları ile bağlantılı düşünülmelidir. Ön plana çıkan taleplerden genel olanı azınlık hakları, anadili ile eğitim hakkı ve siyasal örgütlenmelerin serbest bırakılması ve en çok da seçimlerde % 10 olan barajın kaldırılmasıydı. Türkiye'de Kürt kimliğini vurgulayan 20'nin üzerinde Partilerin kapatılmasından ötürü, partilerin kapatılmasının durdurulması talebi de önem arz etmekteydi. Şırnak için bu talepler önemli idi, çünkü tüm ilde oy çokluğuyla seçtikleri milletvekillerini parlamentoya gönderemiyorlardı. Türkiye'nin demokratik bir hukuk devleti olduğuna ilişkin söylemler, fiili uygulamalarla çelişiyordu ve onların demokrasiye olan inancını zedeliyordu.

Şırnak ve çevresindeki halk, günlük yaşamlarını idame edebilmek ve kendilerini dilleri ile ifade edebilmek için çaba harcarken, devlet nezdinde ve siyasal alanda teorik tartışmalar sürmektedir. Acaba bölge halkı Türk müdür, "şımarık" azınlık mıdır, millet midir, kardeş midir, düşman mıdır tartışmaları sürüp gidiyor. Azınlık denince de hukuki ve sosyolojik ayırım yapılıyor. Sosyolojik bakımından azınlıklar, bir toplulukta sayısal bakımından azınlık oluşturan, başat olmayan ve çoğunluktan farklı niteliklere sahip olan gurup şeklinde tanımlanıyor.[62] Hukuki olarak azınlık olarak tanınabilmek için ayrıca, ülkenin vatandaşı olma, ezilmişlik duygusu, devlete sadakat gibi unsurların yanında etnik ya da dilsel grupların azınlık bilincine sahip olmaları gerekiyor. Ortak ayırıcı özellikleri olan ve sayıca azınlıkta olan insan grupları, ancak bu özelliklerini korumak ve sürdürmek isteğine sahipse azınlık olabilir. Ayrıca çoğunluğun da onları azınlık olarak görüp onlara öyle davranmaları gerekir.[63] Azınlık yerine kullanılan etniklik terimi ise, bir devletin içindeki diğer guruplarla özellikleri itibarı ile örtüşmeyen duygu, düşünce ve hareketlerdeki farklılıklar biçimimde anlaşılıyor. Etnik gurup tarihsel ve kültürel bir topluluğun mirasçıları olarak yaşayan ve kültürel olarak bu mirası sürdürme isteğini paylaşan, siyasal olarak örgütlenmemiş topluluk olarak tanımlanabilir. Başka bir tanıma göre etnik gurup, içinde yaşadığı toplum ile bütünleşememiş, ayrı bir kimlik sahibi olmayı sürdüren, farklı bir soydan olan topluluktur.[64] Bir etnik guruptan söz edebilmek için buna göre, temel kültür bakımından dilde, dinde, örf ve adetlerde, edebiyatta, mimaride, musikide, sosyal hayatın her alanında farklılık olmalıdır.[65] Devletler kendi varlıklarını sürdürebilmek için etnik ve azınlıklar konusunda tanımlar üzerinde anlaşamamaktadırlar. Bu nedenle bağlayıcı tanım yapmak mümkün gözükmemektedir. 18 Eylül ve 47/135 sayılı Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun Kararında[66] azınlıklar "etnik, dini ya da anadil bakımından ulusal çoğunluktan farklı olan topluluktur." biçiminde tanımlamıştır.

---

60 Ayrıntılı seçim sonuçları için bkz. M. Balta, a.g.e., S. 77, 78 vd.

61 Türkiye İstatistik Kurumu Mahalli Seçim Sonuçları Veritabanı, 7 Haziren 2009 seçim sonuçları, Şırnak

62 Baskın Oran, Küreselleşme ve Azınlıklar (Ders Notları), AÜSBF Yayını, Ankara 1998, S. 30.

63 Bkz. Gürsel Özkan, http://www.akader.info/KHUKA/index.htm.

64 Bkz. Nevzat Kösoğlu, Türkiye ve siyaset, Sayı: 3, Temmuz/Ağustos 2001, S.45.

65 Mustafa E. Erkal, Etniklik ve Etnik Gurup Kavramı Üzerine, Türkiye ve Siyaset, Sayı: 3 Temmuz/Ağustos 2001, S. 33.

66 Ayrıntılı bilgi için Bkz. http//www.un.Org (Erişim Tarihi:20.02.2010)

Ulus ise daha geniş kapsamlı ve siyasal örgütlenmeyi ifade eder ve içinde farklı azınlıkları barındırabilir. Böyle olunca azınlık hakları ön plana çıkmaktadır. Çünkü azınlıklar, farklı anadilleriyle özgürce eğitim yapabilme, öğrenme ve geliştirme, böylece gelecek kuşaklara kültürlerini, gelenek-göreneklerini aktarmak isterler. Kendi kaderlerini kendileri tayin etmek isterler. İnsan hakları öğretileri gereği sadece bireyin hakları değil, aynı zamanda birey guruplarının kolektif hakları da vardır. Bireyler toplanıp dayanışma içinde haklarını aramadan, bireysel haklar da anlamsızlaşıyor.

Bütün anlatılan ve verilen teorik tanımlar, Şırnak halkına uyarlandığında, onların da aslında ister azınlık, ister etnik gurup ve isterse ulusun parçası olarak tanımlansınlar, küresel çapta yaşanan siyasal çalkantılardan etkilendikleri aşikârdır. Onların da ayrı dili, kültürü ve gelenekleri vardır ve siyasal olarak oluşmuş ayrı iradeleri mevcuttur. Yapılan son seçimlere bakıldığında bölgedeki siyasal tablonun ülke genelinden görünür şekilde ayrı olduğu görülecektir. Bu nedenle küresel siyasal etkilerle Türkiye'de vukuu bulan reformları yakından incelemek gerekir. Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan 2009 Yılı Türkiye İlerleme Raporuna bakıldığında, Türkiye'nin azınlık haklarına yaklaşımının sınırlı olduğu ortaya çıkacaktır. Rapora göre, Türkiye, BM Medeni ve Siyasi Haklara ilişkin Uluslararası sözleşmeye taraf olmakla birlikte, Türkiye'nin azınlık hakları ile ilgili çekinceleri ve BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Sözleşme kapsamındaki eğitim hakkı ile ilgili çekinceleri endişeye neden olmaktadır. Türkiye, Ulusal Azınlıkların Korunması İçin Avrupa Konseyi Çerçeve sözleşmesini ve Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartını imzalamamıştır.[67] Son dönemlerde Şırnak bakımından önemli olabilecek gelişme, TRT'nin Ocak 2009'dan itibaren 24 saat Kürtçe yayın yapan TRT-6 kanalının yayına başlamasıdır. Sözü edilen İlerleme Raporunda buna işaret edilmekte ve Yüksek Öğretim kurumunun izni ile Mardin'deki Artuklu Üniversitesinde Kürtçe ve ülkede konuşulan diğer dillerde lisansüstü eğitim verecek "Yaşayan Diller Enstitüsü"nün kurulmasına işaret edilmektedir. Böylece resmi düzeyde Şırnaklıların anadili üniversitede okutulabilecektir.

Ama küreselleşmenin yol açtığı kültürel ve dilsel erozyonların had sahaya ulaşmasından dolayı, tanınan bu haklar tatmin edici olamamaktadır. Çünkü anadil ile eğitim sınırsız olmadığı sürece ve tüm eğitim birimlerinde anadil olarak okutulmadığı sürece, söz konusu dil asimile olmaya mahkûmdur. Ortadan kalkan dil ile beraber, yerel bütün kültürel zenginlikler de elden gidecektir. Bunun önlenebilmesi için ciddi anayasal reformlar yanında dünyadaki çok kültürlülük ve yerelleşme gerçeğini felsefi olarak içe sindirmek gerekiyor. Anayasanın 3. Maddesinde, Türkiye Devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür ve Dili Türkçedir, demektedir. Bu, Türkiye'de yaşayan insanların anadilleri farklı bile olsa resmi dilleri Türkçedir, anlamına geliyor. Söz konusu anayasal norm Anayasanın 4. maddesine göre değiştirilemez, değiştirilmesi teklif de edilemez. Bu durumda demokratik çoğunluğu elinde bulunduran siyasal iktidarın yapabileceği bir şey yoktur. Ama anayasada dil ile ilgili bir hüküm daha var, bu değiştirilmesi hukuken mümkün olan bir normdur. 42. maddeye göre, Türkçeden başka hiçbir dil, eğitim ve öğretim kurumlarında Türk vatandaşlarına ana dilleri olarak okutulamaz ve öğretilemez. Uygulamaya bakıldığında yabancı diller, aynı maddede yer alan hüküm gereği, kanunla düzenlemeler ışığında okutulup öğretilebiliyor. Ama Şırnak halkının da ana dili olan Kürtçenin ana dil olarak da, yabancı dil olarak da okutulması mümkün değildir. Oysaki 5.11.1992 tarihli Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı'nda eğitim, kamu idaresi, mahkemeler ve medyada azınlık dillerinin kullanılmasının yaygınlaştırılması ve teşviki konularında çok geniş kapsamlı alternatif kurallar getirilmiştir.

---

[67] Bkz. Avrupa Komisyonunca Hazırlanan 2009 Yılı Türkiye İlerleme Raporu, Ankara 2009, S. 28.

Sonuç

Küreselleşmenin tanımı üzerinde sürdürülen tartışmalar, aslında bu hadisenin karşı konulmaz bir güçle vukuu bulduğunun belirtileridir. İçinde bulunduğumuz çağda biyolojik, tabii ve sosyal tüm gelişmeler dünya çapındaki farklı faktörlerin karşılıklı etkileşimi sonucu meydana gelmektedir. Kültürel, sosyal, siyasal, ekonomik ve bunun gibi insan ilişkilerinin ürünü olan kavramlar da, yersellik boyutundan çıkıp evrensel düzeyde dönüşmeye, anlam değiştirmeye başladı. Bunların maddi olarak, içerik olarak dünyadaki görünüm şekilleri de değişti. Toplumun belli çağda ve coğrafyada yaşayan insanlar arasındaki yakın ilişkiler olarak tanımlanması mümkün ise de, küreselleşme ile bütün toplumsal yapılar başkalaşıp, daha önce tasavvur edilemeyecek karmaşık ilişkilere büründü. Küreselleşmenin daimi bir süreç olmasından ötürü de bu gelişmenin ileride nasıl bir yol izleyeceği önceden tam olarak kestirilemez. Ama şu kesin olarak söylenebilir ki, geçmişte yerel olarak oluşturulmuş bireysel ve kolektif benlikler, kendilerini yeniden gözden geçirmek ve yeniden tanımlamak durumunda kalacaklardır. Mutlak olarak kabul edilen dinsel, ideolojik ve felsefi öğretiler ışığında oluşturulan değerler demeti, yerini rölativizm, görecelik ve hatta kaos teorilerine bırakıyor. Yerel bağlamda birbirine bağlanmış birey ve toplumsal guruplar, kendilerini bütünden bağımsızlaştırma eğilimine girmektedirler. Bunu yaparken de özgürleşmenin ve rehbersiz kalmanın korkusu ile eski benliklerine hevesle sarılma duygusuna kapılıyorlar.

Şırnak ve çevresinde küreselleşme öncelikle kentleşme etkisi yapmış ve çevredeki yerleşim birimlerinden merkeze ve hatta diğer şehirlere doğru göçe neden olmuştur. Tarihi ta Guti, Medler ve Babillere kadar uzanan kent, sürekli farklı kültürlerin kesişme noktasında bulunmasına karşın, binyıllardır kendi yerel gelenek ve göreneklerini, kültürünü ve anadilini korumayı başarmış bir topluluktur. Son on yıllarda dünya bilincinin yoğunlaşması; dünyanın küçülmesi; ekonomik, siyasal ve kültürel iç içe geçişler; Şırnak halkının da yaşam stilini değiştirmeye başlamış bulunmaktadır. Bu değişimler şehrin sosyal yapısı üzerinde aile bağlarını, giyiniş, davranış, yapı ve kentleşme, dünyayı algılama biçimini, ekonomik yapı ve tüketim tarzını etkileyerek değiştirmiştir. Zorunlu veya ekonomik göçlerle bilinçli veya bilinçsiz olarak toplumun demografik yapısı değişime maruz kalmaktadır. Kırsal kesimde tarım ve hayvancılıkla yaşamını sürdüren halk şehirleşme olgusu ile tanışmaktadır. Köyler de uluslararası ekonomik dalgalanmaların ve tüketim toplumunun etkisi altına girmektedir.

Kültürel olarak küreselleşme burada halkın düşünüş tarzından giyiniş, dil, dini yapı ve diğer bütün toplumsal değerlere kadar her şeyin değişmesine yol açmıştır. Bu olgu aynı zamanda hukuki yapı, örf ve adetler, bilgilenme kaynakları ve bilgi içeriğini ve egemen sanatı etkilemiş ve halkın kendini daha yakından tanımasını sağlamış ve ona soyut düşünme yeteneğini kazandırmıştır. Diğer taraftan bu özgün değerler, küresel etmenlerin etkisine girerek yozlaşma denebilecek belirsiz karmaşık şekillere bürünmüştür.

Küreselleşme sadece siyasal ve kültürel olarak Şırnak halkının kaderini tayin etmiyor. Dünyada meydana gelen çok merkezli farklı siyasal gelişmeler sonucunda, Türkiye'nin karşılaştığı evrensel düzeydeki siyasal olaylar, Şırnak'ı da etkisi altına almaktadır. Siyasal ve hukuksal olarak yerel yönetimler güçlenirken, Şırnak demokratikleşme ile daha fazla söz sahibi olabilmektedir ya da olmalıdır. İnsan haklarının evrensel değer olarak kabul edilmeye başlanması, Şırnaklıların sadece kültürel olarak değil, aynı zamanda siyasal olarak kimliklerinin ön plana çıkmasını sağlayacaktır. Bireyin uluslar arası hukuk camiasında artık devlet sınırlarını aşacak şekilde bir hak öznesi olarak tanınması, insanların kolektif ve bireysel haklarını güçlendirmektedir. Devletler artık kendi vatandaşları üzerinde istediği gibi tasarruf edemeyince, bireyler kendilerini siyasi olarak demokratik ortamlarda örgütleme ve siyasal eğitim imkânı kazanmaktadırlar.

Kaynakça:

Ana Britanica Ansiklopedisi, 2000, İstanbul.

Aronson Elliot : Social Animal, eighth edition (Worth Publishers) 1999 New York.

Artun, Erman: Küreselleşen Dünyada Güney Anadolu Halk Kültürünün Geleceği. http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/16.php (Erişim tarihi: 27.01.2010).

Avrupa İnsan Hakları sözleşmesi, Roma, 4.XI 1950, R.G. 19 Mart 1954-8662

Avrupa Komisyonunca Hazırlanan 2009 Yılı Türkiye İlerleme Raporu, Ankara 2009

Baudrillard Jean: Tüketim Toplumu, (çeviren:Ferda Keskin), Ayrıntı Yayınları İstanbul 1997; ayrıca bkz. http://kitap.antoloji.com/tuketim-toplumu-kitabi/

Baudrillard, Rosomund: Sheelagh Srawbridge, Lenore Greesides, Annette Fitzsimons, Kültürü Tanımlamak, Anthony Giddens (Editör), Sosyoloji: Başlangıç okumaları, Çeviren Günseli Altaylar, 1. Baskı 2009, İstanbul içinde.

Bergsdorf Wolfgang: Antworten auf die Globalisierung, (Die Politische Meinung, Sankt Augustin 1. Jan. 2005, Nr. 422), S, (32-35)

Büyük Lorousse, Sözlük ve anseklopedi, 21. Cilt, Sovyet Sor- Tark, İnterpress Basın ve Yayıncılık, Adana-İstanbul.

BSTS Eğitim terimleri sözlüğü ve http://tdkterim.gov.tr. (Erişim tarihi 20.01.2010)

Castells, Manuel: (1997) The Power of Idetity, vol. II of the Information Age: Economy, society and Culture, Oxfod: Balckwell.

Cevizci, Ahmet: Felsefe Sözlüğü, Paradigma Yayınları, 2002 İstanbul.

Dönmezer, Sulhi: Atatürk Liderliğinin sosyopsikolojik Analizi, Uluslararası ikinci Atatürk Sempozyumu, Cilt 1, Ankara 1996.

Erkal, Mustafa E.: Etniklik ve Etnik Gurup Kavramı Üzerine, Türkiye ve Siyaset, Sayı: 3 Temmuz/Ağustos 2001.

Grolier, İntrnational Americane Encyclopedia, Cilt 12, Medya Holding, Darburg, Connecticut-İstanbul 1993.

Halkın Sesi Dergisi, Yıl: 3, sayı:7, 2009 Şırnak.

Heywood, Andrew: (1999) Political Theory, (Macmillan Pess LTD), London.

Huntigton, Samuel: The Clash of Civilisations and the Remaking of the Word Order, in: http://www.stetson.edu/artsci/polsci/media/clash.pdf (Erişim tarihi:21.01.2010).

İssense, Josef: Plaedoyer für eine Kultur der Gemeinschaft, Die Politische Meinung, Nr. 440, Juli 2006, S. (1-14).

James, Frederic: Marksizm ve Biçim. (Çeviren: Mehmet H. Doğan) Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, 2006, İstanbul.

Kelly, Eve Mitleton: Complex Systems and Evolutionary Perspectives on Organizations, The Aplication of Complexity Theory to Organizations, Elsevier Science Ltd.2003 The Boulevard, Langford Lane Kidlington, Oxford, UK.

Kocatürk, Utkan: İkinci Atatürk sempozyumu 9-11 Eylül 1991, Ankara, Cilt 1 Ankara 1996.

Kot, Sabahat: Atatürk ve Sağlık (Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu, 9-11 Eylül 1991-Ankara, Cilt I, Ankara 1996, S. (77-85).

Kozlarek, Oliver: Narrative Aneignung des Universalen als Aufgabe der globalen Moderne, http://them.polylog.org/6/ako-de.htm 2. paragraf (Erişim tarihi:03.02. 2010).

Kösoğlu, Nevzat: Türkiye ve siyaset, Sayı: 3, Temmuz/Ağustos 2001.

Lyon, David: Postmodernity, second edition, University of Minnesota Press, Minneapolis 1999.

Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedisi, Meydan Yayınevi 1986.

Oran, Baskın: Küreselleşme ve Azınlıklar (Ders Notları), AÜSBF Yayını, Ankara 1998.

Özarslan, Selim: İyilik Kavramı Üzerine Düşünceler, I. Ulusal İyilik Sempozyumu, Bildiri Kitabı 20-21 Haziran 2009, Elazığ Milli Eğitim Müdürlüğü Yayınları No: 1, 2009 Elazığ, Bölüm VII Felsefe, S. (427-433).

Steger, Manfred B.: Globalization and Social İmaginaries: The Changing İdeoligical Landscape of The Twenty-First Century: İn Journal of Critical Globalization Studies, Issue I, 2009, P. (9-30)

Uyar,Tulga: Terörle Mali ve Hukuki Mücadele, Adalet Yayınevi, Ankara 2008.

Roberson, Roland: Social Theory and Global Culture, London:Sage.

ŞİRGEV (Şırnak İlini ve İlçelerini Geliştirme Vakfı), Cumhuriyetimizin 75. Yılında Şırnak 1998

Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Şırnak İl Müdürlüğü, Şırnak Tarım Master Planı, Şırnak 2003

Taylor E.B . ve Rosenberg (edi.) B.: Sosyological Theory (Londra: Macmillar, 1964) içinde, S. 18.

TDK, Türkçe Sözlük, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998.

Türkiye İstatistik Kurumu, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi, 2009.

Tomlinson, John Globalization and Cultural Identitiy, P.(269-277.) (http://www.bing.com/search?q=TGT2eC23&FORM=MSNH89&mkt=tr-t), (Erişim tarihi: 27.01.2010).

Von Bogdandy Armin & Dellevalle Sergio: Universalism Renewed: Habermas' Theoryo of İnternational Orderin Light of Kompeting paradigms, German Law Journal, Vol. 10 No 1, (2009) ,evailable at http//www.germanlawjournal.com/article.php?id=224 (erişme tarihi: 04. 02.2010).

Wallbank, T. Walter, Alastair M. Taylor, Nels M. Bailkey, Western Civilization, People and Progress, Scott, Foresman and company Glenview, İllinois 1977.

TURKEY-NORTHERN IRAQ RELATIONS AND THE ROLE OF ŞIRNAK

Piotr ZALEWSKİ

Ekrem Eddy GÜZELDERE*

Introduction

Turkey's foreign policy has become a major interest for scholars in Turkey and abroad. Around the catchy terms "Strategic Depth" and "zero problems with the neighbours" numerous articles have been written to explain changes to Turkey's foreign policy after the end of the Cold War and what this means for the Turkey-EU and transatlantic relations, but also for the relations with the neighbouring countries in the Balkans, the Caucasus and the Middle East. Whereas the focus has been for a long time on the Turkey-EU relations and Turkey's Western orientation, the relations to the Southern neighbours have only recently improved especially during the AKP government and since then also caught the academic interest.

In our paper we want to both present an outline of Turkey's changing foreign policy towards Iraq and especially the Kurdistan Regional Government in Northern Iraq and what these changes mean for the Şırnak province where the only border gate between Turkey and Iraq, Habur, is located. What does the priority shift in Turkey's foreign policy from hard security concerns and fight against terrorism to soft power and growing economic interests with ever growing trade relations mean for Şırnak and how important are these relations with Northern Iraq for Şırnak to develop and diversify its local economy profiting from export possibilities to Iraq, employment possibilities across the border and the development of new sources of income and employment such as tourism.

Turkey, the Middle East, and Iraq: a foreign policy revolution

On 11 December 1999, during a remarkable summit in Helsinki, Finland, fifteen European heads of state granted Turkey the status of candidate for accession to the European Union. Ten years to the day, hardly anyone in Ankara or Brussels has much reason to celebrate, however. Thanks to opposition to Turkish EU membership in Europe, stagnant support for accession in Turkey, as well as the lack of a solution to the Cyprus issue, the EU process has slowed down. The arithmetic is straightforward. Turkey opened membership talks with the EU in October 2005, exactly at the same time as Croatia. Since then Croatia has closed 17 of 35 negotiation chapters. Turkey has closed one.

This is not to say that the Turkish government has lost its appetite for change. A number of experts have begun to claim that a new reform era is under way. The promise of EU membership, however, is no longer the main impetus behind such changes. Increasingly convinced that the EU will never open its doors to a large Muslim country like theirs, Turks

* Both authors are researchers with the European Stability Initiative, Istanbul.

have tired of reforming "for Europe's sake". Several years ago, Recep Tayyip Erdogan's conservative Islamic government jumped through hoops, passing one groundbreaking democratic reform after another to meet the EU's criteria for opening accession talks. Back then, it was fashionable to speak of the EU as an "anchor" for Turkey. Tellingly, the word used today by most experts to describe Turkey's geopolitical orientation is "drift".

To the extent that EU membership has ceased to be an overriding national interest – becoming one of many foreign policy alternatives – Turkey may have indeed drifted from the West. No matter, policymakers in Ankara will tell you. Under the rule of Erdogan's Justice and Development Party (AKP), Turkey has rediscovered the Middle East.

Early in 2002, months before a massive electoral victory was to sweep it into power, the AKP's strategists produced a compact pamphlet setting out their Party's political agenda. The document, promising an era of democratization, economic reform and EU membership, also contained a chapter on foreign policy. "The dynamic circumstances brought about by the post Cold War period," it read, "have created a suitable environment for developing a foreign policy with several alternatives." The wording belied what was to become, a tectonic shift in Turkish politics. For nearly eighty years, Turks had been told by their secularist leaders that their country's sole point of reference – culturally and geopolitically – was, is, and should be, Europe. By insisting that Turkey was just as European as it was Middle Eastern, Balkan, Caucasian and Central Asian, the AKP had launched a foreign policy revolution.

Ahmet Davutoglu and the AKP's zero problems approach

Under the watch of Ahmet Davutoglu, a former academic turned foreign minister in May 2009, Turkey's new foreign policy – dubbed the "zero problems" approach – has delivered impressive results. Relations with neighboring countries are better than at any time since the founding of the Turkish Republic in 1923. Ten years ago, when Syria refused to hand over Abdullah Ocalan, head of the terrorist Kurdistan Workers' Party (PKK) and Turkey's number one public enemy, Ankara and Damascus were on the verge of war. Last October, they signed a deal lifting mutual visa requirements. (Since then, Turkey has inked similar deals with Libya, Jordan and Lebanon.)

"Economic interdependence" being the lynchpin of Turkey's new foreign policy, commercial links have gone hand in hand with diplomatic overtures. Between 2002 and 2008, the share of exports to neighboring countries (as a share of total exports) has leapt from 11.0% to 20.4%. The share of imports from the region has grown from 15.5% to 27.6 %. These days, EU expert Kemal Kirisci writes in "Rise of the Trading State", a recent article, the success of a Turkish ambassador "is often judged on the basis of the increase of Turkish exports to the country during his term of tenure."

Placing a premium on engagement over confrontation, seeing opportunities where previous Turkish governments saw only risks, Erdogan's Turkey has won enough credibility in its near abroad to emerge as a regional broker. Turkish diplomats have mediated talks between Lebanese factions; between Iraqi and its neighbors; between India and Pakistan; between Pakistan and Afghanistan; between Syria and Israel; and between Fatah and Hamas.

For all its accomplishments, serious doubts remain as to whether Turkey's "trading state" foreign policy leaves any room for values like human rights and democracy promotion, especially when it comes to the Middle East. When Mahmoud Ahmadinejad stole the June 2009 presidential elections in Iran, the Turkish president and prime minister were among the first foreign leaders to congratulate him over the phone. Over the next few days, as the Iranian authorities sent riot police to beat and shoot at protesters on the streets of Tehran, the Turkish Foreign Ministry buried its head in the sand. When it finally spoke, in the person of Ahmet

Davutoglu, the only statement it could muster was that “the election disputes”, as the foreign minister called them, were “an internal matter of Iran.”

Although there is no hard evidence to this effect, it could be argued that there is a "hidden" democracy-building and human rights component to Turkey's foreign policy. There is a significant body of literature that argues that free markets are often a prelude to free politics (although, admittedly, China's case is proof enough that the two sometimes do not go hand in hand). As minister Davutoglu himself has argued, Turkey's "zero problems with neighbors" approach – like Europe's neighborhood policy – aims to produce a zone of security and stability in the Middle East. Imaginably, therefore, Turkey's greater economic engagement in a region that suffers from bad government, lack of democracy, extremist movements, lack of civil society, civil and ethnic strife can produce improvements in all of these areas.

“We’re certainly not going to promote human rights and democracy the way the American neocons have,” explains Suat Kiniklioglu. “If the aim is to produce results, we find it more effective to speak face to face. We prefer to talk to them behind closed doors than criticizing them through media outlets.” Asked whether Turkish diplomats actually raise human rights issues with their interlocutors in countries like Syria or Iran, Kiniklioglu answers in the affirmative. “To be honest,” he immediately qualifies, “it’s not atop our agenda.”

Despite Davutoglu’s protestations to the contrary – he has repeatedly distanced himself from those who label his policies “neo-Ottoman”, aware that the term would not appeal to the Empire’s former subjects – there is no denying that the AKP government retains a large soft spot for its Muslim and Arab allies. This is, to a large extent, a product of the new political elite’s cultural background. Unlike their Istanbulite predecessors in government, AKP leaders, most of them religious conservatives from the Anatolian heartland, feel far more comfortable in Damascus or Tehran than they do in Brussels or Washington.

As Kiniklioglu recently wrote, “The Europeans still have a hard time making the mental shift concerning Turkey. […] They do not seem to have fully accepted that Turkey has changed and that Turkey’s reentry into the Middle East is permanent.” Permanent – and welcome. Thanks in no small part to its highly publicized spats with Israel, Turkey’s image ratings across the entire Arab Middle East have been skyrocketing. According to a November 2009 poll conducted by Istanbul based think tank TESEV, in Iraq, Syria, Egypt, Jordan, Lebanon, Saudi Arabia and the Palestinian Territories, 75 percent of people in the region hold a ‘very positive’ or ‘positive’ view of Turkey. 79 percent believe Turkey has the influence to bring peace to the Arab world.

Turkey’s allies in Europe and the US are right to worry that Ankara’s new foreign policy is leading it to dally with Holocaust deniers like Ahmadinejad and indicted war criminals like Sudanese President Omar al Bashir. They are also entitled to point out that the sort of inflammatory rhetoric used by the AKP government during the war in Gaza, be it for emotional appeal or political ends, threatens to release a wave of pent-up anti-Semitism in Turkey. And they are certainly well within their rights to claim that Turkey’s position on the genocide in Sudan is at odds with the moral high ground it claims on other international issues. None of it is to say, however, as the Turkish government's opponents in Ankara and Washington tend to do, that just because it has rediscovered the East Turkey has parted ways with the West. The last ten years tell a more nuanced story: namely, that the myth of Turkey as a “bridge” between East and West has finally outlived its usefulness. Turkey is not in the business of promoting America's or Europe’s interests in the Middle East, nor is it playing by their rules. Instead, it is setting its own.

Turkey – Iraq : from risks to opportunities

Where previous Turkish governments saw only risks, Erdogan's Turkey sees opportunities. Nowhere is this more evident than in Turkey's relationship with Iraq's Kurds. Turkey's soft power, propelled by the rapid growth of trade volume, might now produce its greatest success yet in a part of the world that Turkish strategists are accustomed to seeing as the biggest threat to their country's security. Ever since the end of the first Gulf War and the extension of the American no-fly zone over northern Iraq, Turkey's greatest fear has been that an independent Kurdish state should emerge across from its southern border – and that such a state, prosperous, oil-rich and relatively secure, should become a magnet for Turkey's Kurdish population. This fear grew even further after the 2003 American invasion of Iraq, which Turkey refused to back, and which left the Turks – formerly free to launch attacks against PKK bases in Iraq – on the outside looking in.

Over the past one or two years, however, relations between Turkey and northern Iraq have vastly improved. Cross-border trade has blossomed, as have Turkish investments in Northern Iraq, followed by high level political contacts. It is now Turkey – prosperous, secure, and at last ready to address the grievances of its own Kurdish minority – that has become a magnet for the Kurds of Iraq.

In July 1991, four years after Turkey applied for EU membership and just days before the beginning of the Gulf War, then Turkish president Turgut Ozal treated foreign correspondents to a great photo-op. In the midst of a visit to a Turkish army base near the Iraqi border, Ozal – an enthusiastic supporter of the war and an eager American ally – climbed atop a tank, pointed towards Iraq and claimed, "We are taking a our shortcut to the EU".

Ozal's thinking was emblematic both of Turkey's obsession with "hard power" and its attitude vis-à-vis the European Union. He and others were confident that Turkey's strategic value alone – its role as a Western ally and a NATO outpost – would be enough to convince the Europeans to accept it into the EU. Obviously, this was a fundamental misreading of what the EU was about and the direction in which it was evolving (i.e. in the direction of a greater focus on democracy, human rights, Copenhagen criteria).

Of course, the belief that Turkey belongs in the EU on the strength of its strategic value alone has not gone away (see Erdogan's and Davutoglu's quotes on Nabucco, energy, Middle East, etc). However, it has partially given way to an understanding that in order to deliver the greatest dividends – including stability, greater trade, people-to-people contacts – *and* to appeal to European policymakers and public opinion, Turkish foreign policy must place a premium on engagement, not confrontation.

Our working hypothesis is that no area of Turkish foreign policy illustrates its recent evolution (or revolution) better than northern Iraq. The budding economic and political relations between Turkey and the Kurdish administration of northern Iraq showcase all elements of Turkey's new foreign policy: the civilianization of decision making, new checks on the power of the military, the building of economic interdependence through the rapid growth of trade volume, greater rights for the Kurdish minority, a change in risk perception (seeing opportunities in place of threats), democratization ("Turkey's greatest asset is its democracy"), a sense of greater security, cultural influence and energy politics.

There are a few missing ingredients, however – one of them, and a very significant one, is the persistently bad socio-economic situation in regions bordering northern Iraq and their continuing underdevelopment, particularly in comparison with the rest of Turkey.

Şırnak – Socio-economic situation – the role of Northern Iraq

Turkey's South Eastern provinces have been suffering especially in the 1990s from the military confrontations between the Turkish Armed Forces and the PKK and were for a long time ruled under martial law as part of a state of emergency, which made a normal political and economic life impossible.

This has fortunately changed, since 2002 the state of emergency is lifted and normality is slowly returning. Official figures show that within three years after the lifting of the state of emergency, more than a hundred factories and about 4000 small and medium sized enterprises opened and 100,000 people found employment. In the same three years, exports from the region climbed from $812 million to $2539 million.[1] Also in the South East, Anatolian tigers emerged and cities like Sanliurfa and Gaziantep are now mentioned together with Kayseri and Denizli as success stories of industrial transformation.

In the whole region the number of businesses increased, in 2008 there were roughly 17500 companies registered in Şırnak (by TUIK numbers).

Number of enterprises according to business registers in 2008:

Hakkari	5388
Gaziantep	68.413
Şanlıurfa	51.711
Diyarbakır	38.470
Mardin	23.160
Şırnak	17.571[2]

However this positive political and economic development have not changed the overall poor socio-economic situation in the south east and within that poor region, Şırnak is still among the poorest. Out of 81 provinces, Şırnak in 2008 ranked only 78th.

The Geographic, Demographic and Socio-economic Outlook of the South-Eastern Anatolian Region

Province	*Population*	*Population Density*	*Land Area*	*Socio-economic development index**	*Socio-economic development ranking* **
Adıyaman	582,762	83	7,606	-0,78	65
Batman	182,131	88	4,659	-0,90	70
Diyarbakır	1,460,714	97	15,204	-0,67	63
Gaziantep	1,560,023	229	6,844	0,47	20
Kilis	118,457	83	1,427	-0,40	54
Mardin	745,778	85	8,806	-0,99	72
Siirt	291,528	53	5,473	-1	73
Şanlıurfa	1,523,099	81	19,336	-0,85	68
Şırnak	416,001	58	7,151	-1,15	78
Total	6,880.493	95.2	76,506	-	-
Turkey	70,586,000	92	814,578	-	-

[1] Zaman Daily, "OHAL kalkınca 100 fabrika açıldı, binlerce kişi iş buldu (State of Emergency was lifted, 100, Factory were Opened," 16 April 2006, 4.

[2] http://tuikapp.tuik.gov.tr/Bolgesel/degiskenlerUzerindenSorgula.do

*This index was calculated based on 58 different indicators, including demographics, employment, education, health, industry, agriculture, construction, finance, infrastructure, et cetera.
** among 81 provinces[3]

Other figures underline the under-development of the south-east compared with Turkey's average. In these 9 provinces one out of every four inhabitants in the region is illiterate (26.8 per cent), and this rate reaches as high as 40 per cent among women.[4] And when looking at the numbers of registered NGOs, the 10 provinces with the least number of registered NGOs (April 2010) are exclusively in South-eastern Turkey: Whereas the total number of NGOs in April 2010 was 84210, in Şırnak there were 107 (%0,12).[5]

Ağrı	186	%0,22
Siirt	172	%0,20
Bingöl	161	%0,19
Hakkari	155	%0,18
Muş	154	%0,18
Bayburt	145	%0,17
Tunceli	108	%0,12
Kilis	107	%0,12
Şırnak	107	%0,12
Ardahan	86	%0,10

Even if the unemployment figures are not very trustworthy in general in Turkey with a high degree of hidden unemployment especially in rural areas, Şırnak shows up at the bottom of the statistics with an unemployment rate about twice the Turkey average with above 20%. According to numbers by Iskur, in 2009 around 3000 persons applied for a job in Şırnak, but only 120 could find one. Because of the difficult situation on the job market 39 million TL of aid were distributed in Şırnak, however, it is not known to how many people.

Therefore also the labour force participation is significantly below the average.

Labour force participation rate (%) – Turkey average: 47 %

Hakkari	33,4
Şanlıurfa	36,1
Mardin	30,9
Şırnak	29,8

These overall poor economic indicators are usually also part of the EU Progress Reports since 1998. In 2007 the report included a separate paragraph on to the economic situation in the region:

> "However, the overall socio-economic situation in the south-east remains difficult. No steps have been taken to develop a comprehensive strategy to achieve economic and social development in the region and to create the conditions required for the Kurdish population to enjoy full rights and freedoms."[6]

---

3 Hakan Samur, The europeanization of upper mesopotamia: Current status of its societal structure, CEU Political Science Journal. Vol. 5, No. 1, p. 107.

4 Turkish Industrialists' and Businessmens' Association, Eğitim ve Sürdürülebilir Büyüme-Türkiye Deneyimi, Riskler ve Fırsatlar Raporu (Report: Education and Sustainable Development-Turkish Experience, Risks and Opportunities) (Istanbul: TUSIAD, 2006), 75.

5 http://dernekler.icisleri.gov.tr/Dernekler/Kurum/IllereGoreDernekSayisi.aspx

6 http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2007/nov/turkey_progress_reports_en.pdf, p. 23.

The following progress reports in 2008 and 2009 do only mention the plans to finish GAP as a possible positive contribution to the region's development.

There was indeed much talk especially in 2008 about GAP and how and when to finish it, but especially the irrigation part of GAP is far from being finished. The government committed itself to finalize GAP until 2012, allocating a total of 27 billion YTL to create 3.8 million jobs and increase the GDP per capita by 209 percent. However, scrutinizing documents and statements as well as the actions taken, doubts arise whether these goals can be met, especially in this tight time-frame.

However, recent years also saw an unknown level of economic growth, rising trade relations, a booming export industry and growing welfare. Exports and economic relations with the rest of the world, the EU, but also the neighbouring countries have been becoming more and more important.

Whereas in 1980 Turkey exported 2.9 billion USD, this number jumped to 13 in 1990, 27.8 in 2000 and then increased dramatically until the economic crisis of 2008 with a climax of 132 billion USD.

Foreign trade by years (Exports) Value 000 $

2000…….	27 774 906
2001…….	31 334 216
2002…….	36 059 089
2003…….	47 252 836
2004…….	63 167 153
2005…….	73 476 408
2006…….	85 534 676
2007…….	107 271 750
2008…….	132 027 196
2009…….	102 128 702

And there is a clear trend concerning exports to the Southern neighbours, which become for Turkey and especially for the South East ever more important. In 1996 only 11.2 percent of the export was done with Middle and Near Eastern countries. In 2005 this was almost 14 percent, in 2008 it was 19.3 percent, in 2009 it was 18.8 percent (19.2 billion USD) and in the two first months of 2010 18.2 percent (almost 3 billion).

Mustafa Akal,[7] showed in his study both the increase of trade between Turkey and Iraq between 1980 and 2005, but also the change in good being exported and imported to and from Iraq during this period. Whereas for Iraq the number one export good was and is oil, for Turkey this picture changed fundamentally. Whereas in 1980 agricultural goods were most important with a share of 67 percent, this was reduced in 2005 to merely 16 percent. In 2005 20 percent of the exports were related to fuels and candles, 9 percent to electronic machines and equipment, 6 percent for iron and steel.

The important position of Northern Iraq was confirmed by the Southeast Anatolia Exporters Unions (Güneydoğu Anadolu İhracatçı Birlikleri). In 2009 of a total of 4 billion USD exports more than a third was done with Iraq.[8]

And for Şırnak the bilateral trade with Iraq is especially significant. In 2009 according to figures by the Southeast Anatolia Exporters Unions there was a total of 484.103.619 USD in exports from Şırnak, out of which 99.18 percent were done to Iraq and the remaining less than 1 percent to 21 different countries. 91.6 percent of these exported goods were industrial and 8

7 Mustafa Akal, Ortadogu Sinir Ülkerleriyle Dis Ticaret Yogunlasmasi ve Yapisal Degisim (2008).
8 Information received from Bülent Kayali (GAIB), sent by mail on 9 April 2009.

% agricultural. The single biggest position with 46.5 percent of the exports were iron and steel products followed by cement with 37 percent,[9] which shows how important the construction sector in Northern Iraq has become also for Şırnak based companies.

The TÜIK figures of the past years confirm the enormous increase in exports from the South-Eastern provinces. In 2002 there were 21.2 million exports from Şırnak, in 2005 this number stood at 250 million, in 2008 at 383 million and in the first two months of 2010 already reached 78 million USD, indicating an overall estimated exported in 2010 of roughly 500 million.

But it is not only trade and economic relations with the Southern neighbours that has becoming more important. Also tourism plays an important role, but has the potential to grow even more. Tourism in Turkey in general has developed a lot in the past 10 years from 10.5 million foreign tourists in 2000 to 27 million in 2009 and this overall increase is also reflected in an increase from tourists from the Southern neighbouring countries.

Giriş Yapan Yabancı ve Vatandaşlar.							
Arriving foreigners and citizens.							
Year	2000	2003	2005	2006	2007	2008	2009
İran	380 819	494 977	957 245	865 942	1 058 206	1 134 965	1 383 261
Irak	20 776	24 689	107 968	123 118	180 217	250 130	285 229
Suriye	122 417	154 823	288 626	277 779	332 840	406 935	509 679

More important for the region so far have been domestic tourists from other parts of Turkey. Both factors have led to an increase in tourist numbers also in South-Eastern provinces, however, the share of tourists is very different from province to province, two successful examples are Mardin and Batman where Hasankeyf is located. Whereas in 2000 merely 60.000 tourists visited Mardin, this number jumped by 2006 to 400.000[10] and stood at 700.000 in 2009.[11] For Batman the statistics by the Tourism Directorate for 2009 are that 1 million visitors came to the province, for 2010 even 1.5 million are estimated. In Batman foreign visitors (Japanese and Koreans being on top) also play an important role, who mostly visit the city of Hasankeyf at the Tigris river. [12]

This effect is also measurable in the biggest city of the region, Diyarbakir, but on a lot lower level. Whereas in 2006 127,000 tourists came to Diyarbakir, this increased to 154,000 in 2007, unimaginable figures in the 1990s.[13] And in 2008 the figure rose to 171,729 tourists out of which 12,700 were foreigners.

However, for Şırnak this effect has not yet started to be observable. According to information by the Tourism Directorate in Şırnak made by a telephone call on 14 April 2010 there are no tourists at all coming to Şırnak![14] However, on the websites of both the Governorship[15] and the Şırnak Municipality[16] there are sections about tourism listing the archaeological and cultural sites, museums and recreation possibilities.

---

9 Mail on 14 April 2010 by Bülen Kayali , Güneydoğu Anadolu İhracatçı Birlikleri.

10 http://www.tumgazeteler.com/?a=2484797

11 http://www.mardin.gov.tr/haber/mardinvaliligi.asp?id=6615&kategori=BASINDA%20MARDIN

12 http://batmanhaber.wordpress.com/2010/03/30/hasankeyf%C2%B4te-hedef-1-5-milyon-turist/

13 Diyarbakır Chamber of Commerce, Diyarbakır in Graphics, (Diyarbakır: Tasarım, 2009), 17.

14 Sirnak İl Kültür Müdürlüğü, Tel: (486) 216 20 89, http://www.sirnakkulturturizm.gov.tr/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFFD52DD97CAAFACAC8A086F46B52C5904F

15 http://www.sirnak.gov.tr/default_B0.aspx?content=1005.

16 http://www.sirnak.bel.tr/index.php?p=icerik&id=142

There are so far several factors that prevent the development of tourism. Şırnak province does not have an airport, the nearest airports are Diyarbakir and Mardin (both around 250km away). According to the municipal site Şırnak is the only province without inter-city bus terminal (sehirlerarasi otogar). Its construction though has started and it is expected to be finished in 2010.

More important though is the security situation, violent clashes and regular road check by the Gendarmerie and mining along the border, coupled with an image of insecurity that prevents most local tourists from moving on from Mardin or Hasankeyf to visit archaeological sites from Babylonian or Phonetian times or the graveyard of the prophet Noah in the Şırnak province. The security situation is affecting tourism, but also the economic development in other sectors, investments are rather done in safer provinces. And public spending is affected by the security situation. In the years 2007 to 2009 around 15 percent of the overall spendings in Şırnak went to defence (savunma), for 2009 the figures are, an overall budget of 803.000 TL of which 122.000 went to defence spendings. In comparison to this, the spendings of the local municipality is little with 0.46 percent in 2009.[17]

That's why the development of Şırnak's economy will depend on the demilitarization of the region, an end to military clashes between the Armed Forces or village guards and the PKK accompanied by a demining and clearing of the border regions, so that inhabitants and visitors don't have anymore the feeling of living in an "open air prison", as the Hakkari mayor called it. With an improved security environment, more investment can be attracted, tourism projects developed for cultural and mountain tourism, which will be an alternative to agriculture for many living in rural areas. But Şırnak's development will also depend on the improving political and increasing trade relations with Northern Iraq. Therefore also the modernization of Habur, reducing the waiting time for trucks at the border and the opening of 2 or 3 more border gates would definitely have an impact on trade volumes and employment and should therefore be realized in the coming months as declared by the government. That Şırnak will be able to use its potential, it will be necessary that these two anchors develop positively in the coming years.

[17] , 8 Mart 2010.

KÜRESELLEŞME, KÜLTÜR, SİYASET ÜÇGENİNDE TÜRKİYE'DEKİ DEĞİŞİMLER VE ŞIRNAK'TAKİ İZDÜŞÜMÜ

Fırat BİLİR[*]

GİRİŞ

Soğuk Savaş'ın bitimiyle beraber küreselleşmenin ivme kazanması ve buna bağlı olarak bireysel hak ve özgürlüklere olan ihtiyacın daha fazla dillendirilmesi, iki kutuplu sistemde varolan siyasi meselelerin de ötesinde yeni ve uzun soluklu tartışmaların açığa çıkmasına sebep olmuştur. Bu yeni tartışmalardan belki de en önde geleni 'kültürel haklar' meselesidir. Kimi zaman dine, kimi zaman da etnisiteye dayalı olan kültürel haklar meselesi, özellikle de Doğu Avrupa, Balkanlar ve Ortadoğu ülkelerinde sıkça gördüğümüz birtakım değişim/dönüşümlere neden olmuştur. İki kutuplu sistemin bitmesinin ardından kendi iç meseleleri ile başbaşa kalan birçok ülke, aslında ezelden beridir iç siyasi dengelerinde varettiği bu sorunları çözüme kavuşturmada zorlanmaktadır. Aynı zamanda Soğuk Savaş Dönemi'nin aksine bugün dünya ülkelerinin demokratikleşme ve bireysel hak ve özgürlüklere verdiği önemin gittikçe arttığı sonucuna varılabilir. Bu anlamda ülkemizin de 1980 Askeri Darbesi ile demokratikleşme sürecinden uzaklaşması sonrası gelinen noktada din ve etnisite konulu sorunlarla mücadele etmede geciktiğini söylemek mümkün. Kültürel hakların iki temel taşı olan din ve etnisite konuları, ülkemizin bazı iktidarları tarafından dile getirilmişse de genel olarak hep uzak kalınmış başlıklardır. Bugün ise Cumhuriyet tarihi boyunca hiç olmadığı kadar tartışılan kültürel haklar meselesinin, Türkiye'yi ciddi bir değişim sürecine soktuğu düşünülebilir.

Kısaca demokratikleşme çabası olarak da tanımlanabilecek olan bu sürecin Türkiye'deki yansımalarını değerlendirmek ve özelde de Şırnak'a olan etkilerinden bahsetmek, sürece doğru bir katkı sunmamızı sağlayabilir. Şırnak'ın Soğuk Savaş'ın bitiminin ardından il olmasının basit bir tesadüf olmadığı, dönemin bitimiyle daha da yoğunlaşan ve etnisiteye dayanan kültürel hak tartışmalarının çözümsüzlüğünün doğurduğu şiddet ortamında yaşananların sonuçlarına da değinmek yerinde olacaktır. Bu anlamda Şırnak'ın bu süreçte yaşananlardan bağımsız olmadığı, aksine sosyo-ekonomik olarak gelişmemiş olmasının da etkisiyle süreci oldukça zor geçirdiği düşünülebilir.

Sonuç itibariyle Soğuk Savaş'ın bitmesi ve küreselleşmenin tetiklemesi ile bireysel hak ve özgürlüklerin, kültürel haklar çerçevesinde bütünleştiği, Türkiye'nin bu değişimde zorlandığı ve fakat Şırnak gibi az gelişmiş bölgelerin de bunu farklı sancılarla geçirdiği görüşü, somut bazı örneklerle ifade edilmeye çalışılacaktır.

Öncelikle küreselleşme, kültür ve siyaset kavramlarının tanımlamaları üzerinde kısaca durularak, sunumun altyapısı hazırlanacaktır. Bununla birlikte küreselleşme denilen olgunun kültür ve siyaset üzerindeki etkisi ve bu etkinin yarattığı sonuçlar ortaya konulmaya

[*] Selçuk Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Mezunu

çalışılacaktır. Türkiye'deki siyasal ve sosyal değişim sürecinin bu üç kavramla olan ilişkisine değinilerek yaşanan değişimin ne olduğu, sonuçları ve özelde Şırnak'ta görünen/görünmeyen yüzü irdelemeye çalışılacaktır.

1. Kavramsal İnceleme

Küreselleşmenin ne olduğuna ve ne zaman ortaya çıktığına ilişkin bir mutabakat olmadığı gibi, böyle bir olgunun var olup olmadığı da tartışmalıdır. Bu itibarla söz konusu olguya dair net bir söylem ortaya koymak zorlaşmaktadır. Birçoğu belli bir iktidar odağına hizmet etme kaygısıyla üretildiği için, çok sayıda küreselleşme söylemi mevcuttur. Bu, ister istemez kavramın "farklı anlamlarda, farklı amaçlar için kullanılması" sonucunu doğurmaktadır (Keyman, 2000: 18). Daha çok ekonomi odaklı bir kavram gibi görünse de küreselleşmenin, adı gibi farklı ancak birbirine bağlı birçok alana temas ettiği ve her biri içinde farklı tanımlamalara ihtiyaç duyduğu düşünülebilir. Ekonomik, sosyal, politik ve kültürel konuların içinde yerini almış görünen küreselleşmeyle ilgili bir tanım yapmak için, son beş yüzyıllık sürece bakmakla işe başlanabilir.

Avrupa'nın feodaliteden çıkıp kapitalizme geçişini sağlayan süreç (16-18. yüzyıllar arası) ayrı tutulduğunda ilkin, sermayenin (ya da kapitallerin) ulusal çapta faaliyet gösterdiği 19. yüzyılın tamamını kapsayan dönem; ikinci olarak 20. yüzyılın başından başlayıp 2. Dünya Savaşı'nın sonunda hız kazanan ve yüzyılın son çeyreğine kadar olan ve büyük şirketlerle tekellerin ortaya çıkıp ulusal kapitallerin dünya ölçeğinde yarıştığı dönem; son olarak da 1989'da Soğuk Savaş'ın bitimiyle çokuluslu şirketlerin büyük bir güce ve etkinliğe ulaştığı dönem, küreselleşme denen kavramın gelişim sürecini anlatmaktadır (Başkaya, 1999: 9). Eric Habsbawm'ın dörtlemesinde de küreselleşmenin gelişimi görülebilir. Buna göre Hobsbawm, 1789 Fransız Devrimi ile başlayıp 1840'lara kadar tamamlanan Sanayi Devrimi'nin ardından 1848'de gerçekleşen Avrupa'nın birçok ülkesindeki Komünist ayaklanmalara kadar olan dönemi Devrim Çağı olarak nitelemektedir (Hobsbawm, 1998a). Sermaye Çağı olarak adlandırdığı ve kapitallerin hızla büyüyerek uluslararası düzeye ulaştığı, endüstrileşmenin ve kentleşmenin ciddi anlamda geliştiği ve ulus-devlet inşasının tamamlandığı dönem 1948 Devimleri sonrası ile 1875'teki üretim patlamasının düşüşü arasındadır (Hobsbawm, 1998b). 1875'teki bu düşüşün ardından 1. Dünya Savaşı'nın patlak verdiği 1914'e kadar olan dönemi ise devrimlerle varolan burjuvazinin değişim gösterdiği ve 20. yüzyıl boyunca yaşanan savaşların temel sebeplerinin (ekonomik, politik ya da ideolojik) ortaya çıktığı İmparatorluklar Çağı olarak adlandırmaktadır (Hobsbawm, 1999a). Son olarak Aşırılıklar Çağı olarak nitelediği, iki dünya savaşı, birçok bölgesel savaş ve ekonomik buhranların yaşandığı, kaotik bir dünyanın altyapısının hazırlandığı dönem de 1914 ile Soğuk Savaş'ın tamamen sona erdiği ve Berlin Duvarı'nın yıkıldığı 1991'e kadar olan süreci kapsamaktadır (Hobsbawm, 1999b).

Böylesine dönemlemeler özellikle de tüm sosyal bilim literatüründe yerini almış olan kavramların ortaya çıkışına ya da onların tanımlamalarına yönelik olan tarihsel kaynakların daha iyi okunmasına da vesile olmaktadır. Buradan hareketle küreselleşme kavramıyla ilgili olarak ortaya atılan temel görüşleri belirtmek yerinde olacaktır.

Küreselleşme kavramının en çarpıcı özelliklerinden biri, olası etkilerinin çok sayıda ve çeşitli olduğu izlenimini vermesidir. Küreselleşme, yalın toplumsal gerçekleri oldukça aşan spekülasyonlar, varsayımlar, güçlü toplumsal imgeler ve metaforlar üretme kapasitesiyle olağanüstü doğurgan bir kavramdır. Hatta, bir çok düşünürün de belirttiği gibi bu kavramın çok boyutluluğu onu, sınırlarını çizme uğraşını bile zora sokmaktadır. Bu anlamda küreselleşme, sosyal bilimlerin her dalında yaygın kullanılan bir kavram olmakla beraber, genellikle bir durumdan çok bir akımı veya bir zihniyeti ima eder hale getirilmiştir. Küreselleşme sadece sosyolojinin konusu değildir fakat sosyolojik açıdan toplumsal alandaki

bir değişimi ifade etmektedir. Değişimi anlamak açısından Robertson, aralarında farklılık gösteren birçok tanıma sahip olmasına rağmen küreselleşme diye adlandırılan şeyi anlamanın en iyi yolunun, dünyanın "birleşik" hale geldiği, ama kesinlikle safdil işlevselci tarzda bütünleşmediği, "biçim sorunu" üzerinde yoğunlaşmak olduğunu düşünmektedir (Robertson, 1999: 18). Robertson'un karşı çıktığı konu itibariyle de ilk akla gelen tanımlama küreselleşmenin ekonomik, sosyal, teknolojik, kültürel, politik ve ekolojik denge açılarından küresel bütünleşmenin, entegrasyon ve dayanışmanın artması anlamı ortaya çıkmaktadır. Fakat Anthony Giddens ise küreselleşmeyi tek bir süreç olarak değil, karmaşık süreçlerin biraraya geldiği bir olgular kümesi olarak betimleyerek çelişkili ya da birbirine zıt etkenlerin devreye girdiği bir süreç şeklinde savunmaktadır. Ona göre küreselleşme, çoğu insanın gözünde gücün ya da etkinin yerel toplulukların elinden alınıp küresel arenaya aktarılmasından ibarettir (Giddens, 2000: 21).

Bu sürecin toplumsal yaşama yönelik etkisine bakıldığında Giddens, modernliğin sonucu olarak değerlendirdiği küreselleşmeyi, uzak yerleşimlerin birbiri ile ilişkilendirildiği yerel oluşumların millerce ötedeki olaylarla biçimlendirildiği dünya çapındaki toplumsal ilişkilerin yoğunlaşması olarak tanımlamaktadır. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, bu çok boyutlu kavram, etki ettiği toplumsal gerçeklik türüne göre bireylerin kafasında da çeşitli anlamlar oluşturmaktadır. Bu anlamda küreselleşme bazıları için kapitalizmin gücünü temsil ederken bazıları için dünyanın batılılaşmasını ifade etmektedir. Bazıları küreselleşmenin yoğunluk ve artan melezleşmeyle birlikte heterojenlik yarattığını düşünürken, bir diğer grup homojenliği artırdığını düşünmektedir. Küreselleşmenin moderniteyle ilişkisi bağlamında Robertson, Giddens'ın "küreselleşme modernitenin devamıdır" şeklindeki iddiasına itiraz etmektedir. Ona göre, zamansal olarak moderniteden sonra olmakla birlikte küreselleşme bir sonuç değildir. Küreselleşme bir dönüşüm, dünyanın mekansal anlamda küçülmesi olarak algılanmalıdır (Aktaran; Balcı, 2006: 26).

Son olarak, Marshall McLuhan "küresel köy" kavramsallaştırması, Ohmae de "sınır aşan medeniyet" tanımlamasıyla küresel bir kültürün oluştuğuna işaret etmektedir. Buna mukabil Anthony Smith "küresel kültür" kavramının sorunlu olduğunu ifade ederek kültür kavramının çoğul bir olguya tekabül ettiğini ve küresel kültür diye bir kavramlaştırmanın olamayacağını savunmaktadır (Aktaran; Balcı, 2006: 26-27).

Tam da bu noktada, küreselleşmeye ilişkin analizlerde kültüre verilen önem, verili hegemonya yerine farklılığa hizmet etmekte, belli bir hegemonyanın varlığını meşrulaştırmaktan ziyade farklılığa küreselleşme sürecinde önemli bir yer vererek küresel bir hegemonyanın önüne geçmektedir. Böylesine bir söylem iktidara değil insana ilişkindir ve küreselleşme sürecinde farklılıkların sürdürülebilirliği bağlamında küresel hegemonyanın bütünleştirici yapısına meydan okur. Kültürün görece özerkliği farklılıkların sürdürülmesinin önemli ön şartı olması dolayısıyla küreselleşmeyi kültürden bağımsız analiz etmek farklılıkların mevcudiyetini tehlikeye atacağından, Robertson'un kültür merkezli analizleri hayli önem taşımaktadır. Bu anlamda kültür kavramının da açıklanmasında fayda olacaktır.

Kültür farklı anlamları olan bir terimdir. İnsana ilişkin bir kavram olarak kültür, tarih içerisinde yaratılan bir anlam ve önem sistemidir. Bir grup insanın bireysel ve toplu yaşamlarını anlamada, düzenlemede ve yapılandırmada kullandıkları bir inançlar ve adetler sistemidir (Parekh, 2002: 9). Kültür (ekin, eski dilde hars) kavramının sözlük tanımı şu şekildedir:

> Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü (Türk Dil Kurumu, 2010).

Sosyolojik olarak kültür bizi saran, insanlardan öğrendiğimiz toplumsal mirastır. Kültürün oluşmasında ikili bir süreç vardır; birinci süreçte insan pasif ve alıcı konumdadır. Belli bir coğrafi çevrede yaşıyor, beslenme ve barınma ihtiyaçlarını orada gideriyordur. Doğayla kurulan bu öncül ilişki, yani ihtiyaçları doğrultusunda edindiği bilgi, dil, davranışlar ve maddi üretim ve tüketim aletleri kültürün yaratılmasında birinci aşama olarak karşımıza çıkmaktadır. İkinci aşamada ise insan alıcı konumdan çıkarak üretmeye başlamakta; yani yaşadığı çevreye etkin ve aktif bir güç olarak katılmaktadır. Bu süreç ilk aletlerin yaratılmasıyla sınırlı olarak başlayıp Neolitik Çağ ile birlikte hız kazanmıştır. Kültür birikimle birlikte ivmesi artan bir toplumsal yapı bileşenidir. Giderek her nesil miras aldığı kültüre maddi ve manevi bir katkı yapar ve onu kendinden sonrakilere miras bırakır.

18. yüzyılın ikinci yarısı ve 19. yüzyılın tamamında, Batı Avrupa'daki tikel toplumları birbirinden ayırt eden tinsel özellikleri, gelenekleri, tarz ve anlayışlar gibi unsurları belirtmek üzere kullanılmıştır. Antropolojik anlamda ise kültür tanımı ilk olarak E. B. Tylor tarafından dillendirilmiştir. Buna göre kültür ya da uygarlık geniş etnografik anlamda insanın bir toplum üyesi olarak edindiği bilgi, inanç, sanat, ahlak, yasa, adetler ve diğer yeti ve alışkanlıkları, içinde barındıran karmaşık bir bütündür. Bu şekilde bir toplumun üyelerinin birbirleriyle ilişkileri sonucu edindikleri ve kuşaktan kuşağa aktardıkları ortak inanç, değer, adet, davranış ve maddi nesneler sistemine gönderme yapılmaktadır. Bu anlamda kültür biyolojik ya da kalıtsal ve içgüdüsel olmaktan çok, sonradan öğrenilmiş olan her tür davranış biçimidir. Ancak bunun dışındaki bazı antropolojik tanımlamalar kültürü, insanın fiziksel, biyolojik ve toplumsal çevresine uyarlanma süreci olarak değerlendirerek kültürün bilişsel veya zihinsel yönlerini de önplana çıkarmaktadır. Bu, kültürün simgesel ve anlam örüntüleri oluşturan özellikleri olduğunu ortaya koymaktadır. Buradan yola çıkan Talcott Parsons kültürü kolektif simgesel söylem olarak niteleyerek anlam, değer ve öznellikler oluşturan bir dizi maddi pratik olarak tanımlamaktadır (Özbudun, 2005: 319-321).

Kültürün tanımlamaları yapılırken gözden kaçırılmaması gereken unsur insan(lar)dır. Çünkü insan, yaşayan bir varlık olarak kültürü oluşturan tüm gereçlerin ve değerlerin taşıyıcıdır. Şu halde insan varlığını göz ardı eden tanımlamalar yerine oturmayacaktır. Kültürün oluşturucusu, taşıyıcısı ve aktarıcısı olan insanlar yaşamlarını devam ettirebilmek için topluca üretip, ürettiklerini koşullara göre yarıştırmakta ve böylece birbirleriyle geçim (ya da bölüşüm) ilişkisi kurmaktadırlar. Bu da insanların bir toplum içinde genel olarak eşitsiz güç ilişkileriyle farklı toplumsal konum ve sınıfları oluşturmalarına sebep olmaktadır. Bir başka deyişle iktidar ya da güçle ilgili olarak konumları farklılaşmış insan grupları üretim kaynaklarına ulaşma konusunda çatışma halinde olmaktadırlar. Bu da kaynakları elinde tutan kesimlerin (iktidarların) diğerlerinin bu kaynaklara erişimini engelleme ya da sınırlandırma mücadelesi vermektedirler. Bunun sonucunda da iktidar, onu oluşturan unsurlar sayesinde (konum ve para gibi) iradesini ötekine dayatabilme yetkisine sahiptir. Bu yetki, toplumun örgütleniş biçiminden zihinsel arkaplanın tanımlanmasına ve yorumlanmasına kadar hemen birçok alanda iktidara avantaj sağlamaktadır. Tüm bunlar biraraya getirildiğinde kültür tanımlamalarında dikkate değer birkaç eşik dile getirilmelidir: a) insan topluluklarının maddi pratikleri, geçim faaliyetleri ile toplulukların iç ve aralarındaki üretim ve bölüşüm ilişkileri, b) insan pratik, kurum ve tahayyüllerinin tarihselliği, birikimsel niteliği ve bu niteliğin her birine kazandırdığı göreli özerklik, c) kültürün muhteviyatının oluşturulması, taşınması ve aktarımındaki insan aracılığı veya ekinliği, d) kültür oluşturucusu, taşıyıcısı ve aktarıcısı olarak insanların aralarındaki eşitsiz iktidar ilişkileri ve iktidar konumlarının sahiplerine kültürel muhtevanın yorumlanması veya yeniden üretilmesinde sağladığı avantajlar (Özbudun, 2005: 322-323).

Küresel kapitalizmin yeryüzü kültürlerini tek bir dünya pazarı çerçevesinde ele alarak geçmişte yerel olarak öğrenilen/edinilen tüm unsurların artık yerel düzlemde çözümlemenin mümkün olmadığı, medya araçlarının (televizyon, internet vb.) taşıyıcısı olduğu kültür

emperyalizminin tüketimci standartlarını hızla tüm insan topluluklarına nüfuz ettirdiği, katı olan herşeyin buharlaştığı çağımızda iktidar ilişkilerini sorgulayan dinamik ve etkileşimsel bir kültür kavrayışına gereksinim duyulmaktadır (Özbudun, 2005: 324).

Yukarıda sıralanan kavramlaştırma ve tanımlama gayretlerine rağmen bugün, kültürün özerklik halinin küreselleşmeyle birlikte boyut değiştirmeye başladığı ve kültürü oluşturan özelliklerin (dil, din, inanç, değer, gelenek, üretim biçimleri vb.) küreselleşen iktidarların tekeline mahkum edilmeye başladığı görülmektedir. Örneğin internet aracılığıyla birçok bilgiye ulaşılmasının yanında kültüre ait öznel gerçeklerle de karşılaşmak mümkündür. Ancak küreselleşmenin dayattığı tek dünya ya da bütünleşme amacı dünyada varolan toplumsal kültürlerin ve bunun taşıyıcısı olan insanların giderek güç kaybetmesine yol açmaktadır. Tam da bu noktada küreselleşmenin bu dayatmasına karşılık kültürün korunması ya da gelecek kuşaklara sağlıklı aktarımını dile getiren politik manevralar veya siyasi söylemler ortaya çıkmakta ve çeşitli siyasal sistem yaklaşımları sergilenmektedir.

Genel sistem kavramının toplumların siyasal yapıları açısından ele alınışı olarak kabul edilen siyasal sistem toplumların ortak amaçlarını belirlemek, oluşturmak ve gerçekleştirmek üzere geliştirdikleri ve aralarından çeşitli düzey ve biçimlerde bağlantılar bulunan bir örgütler bütünü olarak tanımlanabilir. Siyasal sistem, sosyal hayatın tüm yönlerini kapsaması ve toplumu etkilemesi, kararlarının emredici nitelikte olması, toplumun tümünü bağlayıcılık altına alması ve diğer toplumların siyasal sistemlerinin oluşturduğu bir uluslararası çevrede yaşaması ve bu çevreden etkilenip onu etkileyebilmesi (Arıboğan, vd., 2000: 620-621) açısından küreselleşme ve kültür arasında yaşanan ilişkinin içine dahil olmaktadır.

Burada hareketle küreselleşmenin, özellikle Soğuk Savaş'ın bitiminden sonraki hızı ve kültür üzerindeki etkisi göz önüne alındığında gerek küreselleşme yanlıları gerekse karşıtlarının siyasal alandaki pratiklerinin de önem kazandığı sonucuna varılabilir. Dolayısıyla konumuz itibariyle küreselleşme, kültür ve siyaset arasında kaçınılmaz olarak hayat bulan bir ilişki bulunmaktadır. Bu ilişki biçimi, küresel düzlemden yerele kadar, dünyanın en gelişmiş kentlerinden en geri kalmış yerleşim alanlarına dek bir çatışma içerisindedir. Öyle ki bu üç kavramın oluşturduğu yaşam biçimlerinin birbirinden bağımsız olamayışı da buradan ileri gelmektedir.

2. Küreselleşme-Kültür-Siyaset İlişkisi

Soğuk savaş sonrasında dünyadaki tüm ülkelerin birbirleri ile diyalog kurmaları, birbirleri ile iyi ilişkiler içine girerek, bir daha savaş ortamının oluşmamasını sağlamak maksadıyla attıkları büyük bir adımdır. Daha önceleri savaşlarla yitirilen kaynaklar bilim, teknoloji ve insanlığın refahı için harcanmaya başlamıştır. Ancak bu tabloya bakılarak büyük güçlerin diğerleri üzerindeki egemenlik haklarından vazgeçtiği sonucu çıkarılmamalıdır. Yeni dünyada artık bir ülkeyi fethetmek için fiziki ayak basma ve işgal etme gerekli görülmemektedir. Ekonomik olarak zayıf güçleri egemenlik altına almak ve buna bağlı olarak istediği siyasal kararları aldırabilmek ve uygulatabilmek, çıkarlarına hizmet edecek şekilde uluslarüstü seviyede örgütler ve birlikler kurarak ilgisi kapsamında olan ülkeleri bunlara üye yapmak, böylece dolaylı yollardan zayıf güçleri kendine bağlamak yeni dünya düzeninde gelişmiş ülkelerin küresel stratejisi durumuna gelmiştir (Çıtır, 1999).

Soğuk Savaş'ın bitimi ve liberal sistemin ekonomik ve siyasal alana temas etmesiyle Batılı ülkeler tarafından üretilen mal ve hizmetler ile bunlara ait bilgiler dünyada sınır tanımaksızın serbest olarak dolaşmaktadır. Bu durum alıcı ülkelerin pazar nitelikleri, siyasal yapıları ve yönetim biçimleriyle direkt ilgili olduğu için o ülkelerin mevcut siyasi yapılarının değişmesi küreselleşmenin bir gereği olarak ortaya çıkmakta, bu noktada da küreselleşme olgusunun en büyük kozu demokrasi veya özgür siyasal rejimler olarak gündeme gelmektedir. Demokratik sistemlerin zayıf ve düzenli olmadığı ülkelerde sınırlamaların ve yasaların varlığı ortaya

istikrarsız pazarlar çıkarmakta dolayısıyla siyasal boyutta küreselleşme ülke yönetimlerini nihai hedefte tam demokrasiye ulaşma mecburiyetiyle karşı karşıya bırakmaktadır. Demokrasinin ve demokratik hakların gündeme getirilmesi, azınlık haklarını, farklı kimliklerin kendilerini ifade edebilmelerini ve kültürlerini koruma isteklerini, muhatap ülkelerin siyasal sorunlarının arasına sokmaktadır (Çıtır, 1999).

Fakat bu durum küreselleşmenin dünyayı bütünleştirme amacı güderken, iyi niyetli olarak hedeflediği bir anlayışı ortaya koymamaktadır. Bu, küreselleşmenin dünyada yarattığı etkilerin bir sonucudur. Örneğin küreselleşme ile birlikte büyük ve çokuluslu şirketlerin dünya siyasal sistemini etkileyebilecek oranda güç kazanması, emeği ucuz hale getirmiş, yerel şartların durumuna göre hareket edilmesine sebep olmuş ve çevreyi tahrip ederek sömürülmesine meydan vermiştir. Aynı zamanda küresel anlamda zenginleşme artmış fakat bu zenginlik dünyanın % 2'lik kesiminde kalmıştır. Gelişmekte olan ülkeler küreselleşmenin motoru olan güçlü ülkelere bağlı kalarak ekonomik, siyasal ve hatta sosyal açıdan özgünlüklerini kaybetmeye başlamıştır. Kültürel anlamda da adetler, inançlar, yerel ve ulusal algılamalar da erozyona uğramıştır. Sonuçları itibariyle küreselleşme olumlu gibi görünse de özellikle de yerel toplumların, farklı kültürel yapıda olanların ve kapitalizmin acımasız araçları karşısında direnen toplulukların karşı çıkışına engel olamamaktadır.

Küreselleşme ile birlikte dünya tek bir mekana küçülmüştür. Fakat bu küresel teklik yani "tek bir mekana küçülme" yalın olduğu anlamına gelmemektedir. Bu, insanların farklı yaşam düzeylerinin birbirleriyle konuşur hale geldiği karmaşık bir toplumsal ve fenomonolojik durumdur. Bir başka ifade ile küresel insanlık durumudur (Tomlinson, 2004: 24; Robertson, 1999: 19). Tek mekanda farklılıkların kendiliklerini koruyarak bir arada bulunabilmesi küreselleşen dünyada yaşanan bilinç yükselişiyle mümkün olmuştur. Postmodern dönemle birlikte toplumlar, ulusal ve uluslararası hareketler/örgütlenmeler, alt toplumlar ile etnik guruplar, toplum içi guruplar ve bireyler kültürel anlamda daha fazla baskı altına alınmaktadır. Fakat bunun ötesinde postmodernizm toplumsal ve kültürel bir sistem halini almıştır (Robertson, 1999: 103).

Küreselleşmeye ekonomi merkezli bakanların temel yanılgısı çağdaş piyasada kültür ile ekonominin giderek artan bir biçimde iç içe geçmekte olduğunu fark edememeleridir. Zira çağdaş kapitalizmin yarattığı tüketicilerin ürünlerin özelleşen bölgesel, toplumsal, etnik sınıf ile toplumsal cinsiyet pazarlarına uyumlu hale getirilmesini giderek daha fazla talep etmesi ekonomiyi yerel kültürleri dikkate almak, diğer bir ifadeyle yerelleşmek zorunda bırakmaktadır (Robertson, 1999: 167, 280). Küreselleşmenin, modernitenin gezegen ölçeğine taşınması ve dünyanın aynılaştırılması olarak kabul eden Giddens'a karşılık Robertson, küreselleşmenin aynılaştırıcı bir işlev görmediğini, aksine küreselleşme ile birlikte uygarlık, toplum, ırk, din ve birey düzeyinde bir bilinç yükselişi olduğunu savunmaktadır (Aktaran: Balcı, 2006: 32).

Küreselleşmenin ne olduğundan çok ne gibi sonuçlara yol açtığı göz önüne alındığında yukarıdaki savunmaların her biri (belki daha fazlası) dikkate alınabilir değerdedir. Fakat herkesin mutabık olduğu konu küreselleşmenin tüm dünyada kaçınılmaz bir etki yarattığı ve bu etkiyle birtakım değişimlerin (isteyerek ya da istemeyerek) yaşandığı gerçeği ise değişimin tüm dünyada aynı biçimde olmadığı kanısı da ortaya çıkmaktadır. Öyle ki Robertson'un savunduğu gibi küreselleşmeyle –konumuz itibariyle- kültürlerin kendilerini daha da sağlamlaştırdığı iddiası doğru bir önermedir. Fakat istenenin bu olduğu konusunda şüpheler uyandırmaktadır. Zira kültürün en önemli özelliklerinden bir olan "kendini koruma/yaşatma" bizzat onun taşıyıcısı olan insan tarafından gerçekleştirilmektedir. Değişim denilen şeyin yerel ve ulusal kültürleri de etkileyeceği göz önüne alındığında değişime direnme ve küreselleşmenin tektipleştirici özelliğine toplulukların karşı çıkışı da Robertson'un savunduğu sonucu yaratmış olabilir. Bu nedenle küreselleşmenin kültür ve onu küreselleşme karşısında

savunan her türlü siyasal hareket, bir anlamda kendi varlığını da korumaya çalışması anlamına gelmektedir.

Küreselleşmenin Türkiye'deki etkileri de dünyada olup bitenlerden bağımsız değildir. Örneğin 2007 yılında Arjantin'de yaşanan ekonomik kriz başta az gelişmiş ülkeler olmak üzere tüm dünyada ve tabi ki Türkiye ekonomisinde iniş çıkışların yaşanmasına neden olmuştur. Bu bağlamda bu ve benzeri etkiler yaratan küreselleşmenin Türkiye özelinde genel olarak yarattığı değişimleri anlatmak gerekmektedir.

3. Küreselleşme ve Türkiye: Değişen Ne?

Ulus-devlet, ulusal kimlik, ulusal çıkarlar gibi ulusallığın farklı boyutları, kuramsal ve pratik yansımaları ile küreselleşme süreci, başka ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de tartışılmaktadır. Siyasal küreselleşme tartışmaları içerisinde değerlendirilebilecek yukarıdaki kavramların ve bu bağlamda ileri sürülen kimi tezlerin, Türkiye'de siyasetin öncelikli ve belirleyici konumu nedeniyle, temel siyasa yapıcı organ olan TBMM üyelerince nasıl değerlendirildiği araştırılmaktadır. Ulus-devletin geleceği, küreselleşmenin Türkiye için ifade ettiği anlam, insan hakları, inanç özgürlüğü, bireylerin devletler karşısında daha da güçlenmesi, küreselleşme sürecinde Türkiye'de demokrasi standardının yükselmekte olduğu gibi alanlarda verilen tepkilerin ve yaklaşımların homojen olmadığı, milletvekillerinin partilerine ve kimliklerine göre değiştiği söylenebilir (Bülbül, 2006: 23).

Türkiye bir yanı ile teknoloji, yeterli mal ve hizmet üreterek küreselleşme olgusuna ciddi katkıda bulunmayan bir ülkedir. Buna karşılık 70 milyon civarındaki nüfusu ile pazar olma yönünden cazip bir ülkedir. Bu durum Türkiye'nin, ilk bakışta küreselleşme olgusunun da ikinci ülkeler safında imiş gibi görünmesine işaret etmektedir. Türkiye'nin bulunduğu coğrafyadaki potansiyel zenginlikler (yer altı ve yerüstü kaynakları, ticaret yolları, turizm potansiyeli vb.) iyi değerlendirildiğinde, küreselleşmenin başat aktörleri arasına geçebilecek konumda olduğu düşünülmektedir (Çıtır, 1999).

Küreselleşme Türkiye'de bugün, özellikle de Soğuk Savaş'ın bitimi sonrasında AB ve ABD ile ilişkileri ve bundan ileri gelen karşılıklı anlaşma ve bağımlılıklarla kendisini göstermektedir. ABD ile genel olarak Ortadoğu ve Asya üzerindeki politikalarının uzantıları ve AB ile üyelik üzerinde yoğunlaşan ilişkileri bunun çıktılarını oluşturan temel etmenlerdir. Örneğin ABD'nin yeni yüzyılın başında Irak'a yapacağı askeri operasyon için Türkiye'den üs ve lojistik destek talep etmesi, AB'nin de Birliğe katılım sürecinde Türkiye'nin demokratikleşme, dinamik ve güçlü bir Pazar ekonomisi ile bunların müktesebata uygunluğunun gerçekleştirilmesine yönelik üyelik süreci talepleri Türkiye'nin küreselleşen dünyadaki rol ve politikalarını da belirlemektedir. Bunun en önemli belirleyicilerinden biri Türkiye'nin jeopolitik olarak istikrasız olan Ortadoğu (kısmen Orta Asya ve Kafkaslar) ve çevresine geçiş/sınır bölgesinde yer almasıdır. Bu anlamda Türkiye gerek ekonomik gerekse politik açıdan dünyanın önemli güçlerinin etkisi altına girmektedir. Türkiye bu ülkeler için büyük bir ekonomik Pazar, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kredi kurumları için müşteri, çevresindeki endüstriyel kaynaklar (petrol ve doğalgaz) için liman, 11 Eylül sonrası radikal İslami örgütlerle anti-demokratik Ortadoğu rejimlerine müdahale için üs niteliğinde gözükmektedir. Bunların sonucunda da güçlü ülkelerden tam bağımsız olarak dış politikalar geliştiremezken, içeride de varolan sosyal, çevresel, politik, kültürel ve ekonomik sorunlarının da gün geçtikçe farklı boyut kazanmasına engel olamamaktadır.

Türkiye'nin tarım, enerji, savunma, endüstriyel üretim, bilim ve teknoloji, madencilik ve hayvancılık gibi alanlardaki dışa bağımlılığı (Özer, 2004) da bunu kanıtlar niteliktedir. Örneğin, yerel doğal kaynakları (örneğin, bor ve petrol) kendi özyönetimiyle kullanamaması küreselleşmenin bir sonucudur. Son yıllardaki işsizlik oranındaki artış, gizli işsizlik ve kayıtdışı ekonominin artması, ucuz işgücüne yönelim, istihdam olanaklarının azalması

(TÜİK, 2008; 2010), ABD'de patlak veren emlak krizinin tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de hissedilmesinin bir bedeli olmakla birlikte küreselleşmenin karşılıklı bağımlılığı artıran mekanizmasının da bir sonucudur.

Küreselleşmenin Türkiye'ye olan etkilerinin kültürel boyutu her geçen gün daha da yaygınlaşan küresel kitle iletişim araçlarının (internet, uydu yayınları, televizyon ve cep telefonları vb.), dünyanın herhangi bir noktasında olup biten olayları anında gözler önüne serebilmesiyle değerlendirilebilir. Bu, küreselleşmenin temel amacı olan tek dünya (dolayısıyla tektip insan) olgusuna hizmet edecek ürünlerin –ki bunun adı küresel kültür ürünleridir- paylaşımını sağlamaktadır. Böylelikle dünyanın ulusal ve yerel kültürlerinin her geçen gün "küresel kültür" bombardımanına maruz kalması söz konusudur. Bombardımanın etkisiyle kültürler küreselleşme karşısında birtakım değişimlere maruz kalmakta ve dil, inanç, değer, gelenek ve üretim biçimleri de mutasyona uğramaktadır.

Sonuç olarak küreselleşme sürecinde Türkiye'de değişenin aslında küreselleşmenin istediği yönde olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Zira sosyal alandan kültüre, ekonomiden politikaya kadar birçok unsurun değişime tabi olması/zorlanması elbette ki bu unsurların da karşı zorlamaya/direnişe yönelmesine sebep olmaktadır. Yukarıda da kavramsal olarak tartışıldığı gibi küreselleşme, istenildiği gibi tanımlanabilecek esnek ve etkili bir "şey"dir. Fakat dünyadaki değişim ve dönüşümden çok yerel etkisi gözönüne alındığında "tek dünya" ya da "küresel kültür" gibi olguların gerçekleşmesi ancak kültürün taşıyıcısı olan dünya insanlarının, taşıdıkları kültürlerden feragat etmeleri ya da vazgeçmeleri ile esas olabilecektir. Bu nedenle de küreselleşmenin yerel boyuttaki örneklerinden biri olarak Şırnak izdüşümünü değerlendirmek yerinde olacaktır.

4. Küreselleşme ve Şırnak'taki İzdüşümü

Küreselleşmenin etkileri bakımından Şırnak'taki görünümü ele almak için öncelikle birkaç istatistik bilgi verilmesinde fayda vardır. Şırnak 1990'da dönemin hükümeti tarafından il statüsüne yükseltilmiştir. İlin toplam nüfusu 430 bin dolayında olup bunların yaklaşık % 63'ü şehirlerde % 37'si de kırsal alanda yaşamaktadır. İlin en önemli gelir kaynaklarını Habur Gümrük Kapısı üzerinden Irak ile yapılan ticaret, tarım ve hayvancılık oluşturmaktadır. Bununla birlikte ilin toplam alanının % 70'ini kapsayan asfaltit rezervleri (87 milyon ton) dikkat çekmektedir (TÜİK, 2008: XI). Sosyal gelişim, kentleşme, istihdam ve gelir düzeyi, öğrenim, sanayileşme, tarım ve hayvancılık gibi sosyo-ekonomik alanların tamamında son sıralarda yer alan ve çoğunda ülke ortalamalarının da altında kalan Şırnak (TÜİK, 2008), kendi kendine yetebilen bir konumda değildir.

Sosyal ve ekonomik alandaki kötü durumun aksine kültürel anlamda ise dil, inanç, değerler, gelenek ve yapılarını geçmişten bugüne dek koruyarak getirebilmiştir. Küreselleşen dünyanın yerel kültürler üzerindeki baskısı ve yıkıcılığı gözönüne alındığında Şırnak'ın kültürüyle olan ilişkisinin tarihsel anlamda sağlam temellere oturduğunu söylemek mümkündür. Bunun en temel belirleyicilerinden biri de siyasal alanda yaşanan gelişmelerdir.

Şırnak'ın il oluşundan sonra bölgede yaşanan çatışmalı ortamın etkisiyle kırsal alandan elen göçler yukarıda sıralanan olumsuz tablonun sebeplerinden biri olabilir. Ancak tek başına yeterli değildir. Küreselleşmenin tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de yarattığı etkilerden biri olan farklı kültür ve ulusal azınlıkların hak arayışları, bugün adına Kürt Sorunu denilen ve siyasi literatüre girmiş bulunana durumun bir sonucu olarak Şırnak'ta da oldukça ciddi sonuçlar doğurmuştur. Tam da bu noktada Şırnak, küreselleşen dünyada (ve Türkiye'de) sosyo-ekonomik bunalımlardan çok kültürel anlamda yaşadığı sorunlarla daha çok ilgilidir. Bireyleri ve toplumları varedenin kendi kültürleri olduğu tanımlamasından yola çıkılacak olursa Şırnak'taki izdüşümün kültürel boyutta yaşandığını gösterecektir.

Bu anlamda küreselleşme eğer, konuların, olguların yeryüzü boyutunda ele alınması, değerlendirilmesi ve uygulamaya konması olarak betimlenirse bu alana girecek il konu insan haklarıdır. Zira insan yerkürenin her yerinde insan olarak tanımlanır. İnsanlar her yerde özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğar. Önce yerel ve ulusal düzeyde birtakım kazanımlarla gündeme gelmiş olan insan hakları, Birleşmiş Milletler'in kurulması ve Evrensel Beyanname'nin kabul edilmesiyle evrensel niteliğe ulaşmıştır. Dolayısıyla küreselleşmenin karşısında yer alan ilk konu budur. Yeryüzünde sınırların kalkmasını ve tek dünya oluşumunu savunan küreselleşme karşısında insan haklarının ve buna bağlı tüm unsurların savunuculuğunu yapmak da küreselleşme karşısında değişime zorlanan insanlara kalmaktadır. Ancak dünyada hiçbir topluluğun (azınlığın, ulusun) sermaye sahipleri kadar güçlü olmadığı onlar kadar olanakları gelişmiş ve en önemlisi onlar kadar acımasız ve çıkara dayalı düşünce tiplerine sahip olmadıkları da ortadadır (Helvacı, 2005). Bu anlamda küreselleşmenin Şırnak'taki izdüşümünü de bu çerçevede ele almak gerekmektedir. Bireylerin sosyal ya da ekonomik olarak gelişmiş olmaları ile kültürel olarak sömürüye ya da asimilasyona tabi olmaları arasında önemli bir fark vardır. Kültürlerin birer taşıyıcısı olarak insanların sömürü ve asimilasyonu kabul etmemeleri ile başlayan süreç elbette ki onların küreselleşeme karşısındaki konumlarını da belirlemektedir. Bu meyanda Türkiye de –Şırnak özelinde- küreselleşmenin dayatmaları ve zorunlulukları karşısında farklı kültürlerin kendilerini tanımlamalarına yönelik duyarsız kalabilmiştir. Bununla birlikte yerel olanakların, kaynakların ve her türlü zenginliklerin küreselleşmenin çizgisi doğrultusunda kullanıma tabi tutması, bugün gelinen noktada Şırnak'ın hemen her konuda geride kalmasına sebep olmuştur.

Küreselleşme öncelikle, serbest piyasanın yapısında bulunan bazı ilkelerin ve özellikle de bir değer taşıdığı öne sürülen yatırımların serbestliği (hür teşebbüs) ilkesinin, hukuk belirlemede evrensel geçerliği olması anlamına gelmektedir. Bu anlamda küreselleşme, hukukun insan haklarıyla belirlenmesine rakip bir ilkeler bütününü ifade etmekte ve insan haklarının gerçekleşmesine engel teşkil eden hukuksal düzenleme ve pratiklerin dayatılmasını da kapsamaktadır (TİHV, 1998). Ayrıca günümüzde, ulusal ve uluslararası düzenlerde mevcut bulunan iktisadi ve toplumsal süreçlerin, özellikle de küreselleşmenin, temel hakları tehdit ettiği; ülkeler arasında ve toplumsal sınıflar arasında yaşam standartları, eğitim hakkı, sağlık hakkı, barınma hakkı ve çalışma hakkı bakımından uçurumlar oluştuğu ve bunların giderek derinleştiği saptanmıştır (TİHV, 1998). Aynı zamanda globalleşme ve devletin küçültülmesi operasyonlarında, sosyal devlet ve hukuk devletinin geri çekilmesiyle birlikte, devletlerin düzenlerinde ve uluslararası alanda mafyanın ve güvenlik devleti anlayışıyla birlikte paramiliter örgütlerin rolünün artmasına dikkat çekilmektedir (TİHV, 1998).

Şırnak örneği üzerinden bakıldığında da yukarıda sıralanan koşullar ve konular üzerinden, Türkiye'nin geri kalan bölgelerine oranla oldukça kötü bir manzara ile karşılaşılmaktadır. Dolayısıyla küreselleşme, sonuçları itibariyle Şırnak'ta da sosyo-ekonomik, siyasi ve kültürel etkilerde bulunmakta ve fakat insan hakları ve/veya kültürel haklar kapsamında geliştirilen talepler karşısında oluşturulan bir dirençle karşılaşmaktadır.

5. Sonuç

21. yüzyıl toplumsal dinamikler açısından büyük bir değişimi de beraberinde getirmektedir. Küreselleşme yaşanan bu toplumsal değişim ve dönüşümlerin bir simgesi olarak kullanılmakta, bir yandan olumlu bir yandan da olumsuz değerlendirmeler yapılmaktadır. Küreselleşmenin toplumsal ilişkilerde yarattığı karmaşık ve çok boyutlu etkiler yoğun bir biçimde tartışılmaktadır. Küreselleşmenin kültürel boyutu da bu anlamda güncelliğini koruyan bir alandır. Günümüzdeki hızlı toplumsal değişim kültürler arasında da yoğun bir etkileşim yaratmaktadır. Küresel gücün batı çıkışlı olması nedeniyle kültürel etkinin homojenleşme yönünde ortaya çıktığı ya da küresel gücün batı dışına kayması, göç, iletişim

vb. olanakların artması nedeniyle kültürel etkinin heterojenleşme yönünde olduğu tartışmaları yoğun bir biçimde devam etmektedir (İçli, 2001: 170). Dünya hükümetleri ile uluslararası sermaye arasında, serbest piyasanın ve hür teşebbüsün kontrolsüz, ekonomik çıkarlardan başka hiçbir kaygı tarafından sınırlanmaksızın işlemesi yönünde bir ortak anlayışın hakimiyet kazandığı görülmektedir (TİHV, 1998).

Bugünün küreselleşen, ekonomik ve politik olarak bütünleşen dünyasında, kültür giderek daha fazla kişi için bir seçim meselesi haline gelmektedir (Tok, 2003: 87).Bireylerin yaşamları onların gelir elde etmelerine bağlı olsa da bu maddi çıkarları tercih etmek için her geçen gün kültürel kimliklerinden uzaklaşmaları talep edilmektedir. Bu bireyleri dolayısıyla toplumları belli bir paradoks içine sürüklemektedir. Küreselleşmenin yarattığı yeni yaşam ve üretim biçimleri ile dayattığı ekonomik ve politik bütünleşme olgusu kültür üzerinde kaçınılma olarak bazı standartlaştırıcı etkilerde bulunmaktadır (Tok, 2003: 87-88). Bu da yaşanan paradoks içinde insanların kendini tanımlama, ifade etme ve gerçekleştirme açısından en önemli unsurlardan biri olan kültür karşısında sorumlu hale getirmektedir.

Küreselleşme konusunda hemfikir olunan hadise, devletlerin ekonomik, teknolojik ve daha birçok yönden birbirlerine olan bağımlılıklarının artmasıdır. Bu aynı zamanda ülkelerin tam bağımsız olarak uluslararası sistem içinde varolmalarını da engellemekte, devletlerin bazı egemenlik haklarından vazgeçmelerine sebep olmaktadır (Tok, 2003: 297). Aynı durumun yerel topluluklar için de geçerli olduğu görülmektedir. Ancak aradaki fark yerel ya da ulusal azınlıkların, farklı kültürel toplulukların ve etnisitelerin bunu kabul etmeyişleri ve küreselleşmenin devletlere dayattığı değişimlere karşı direnmeleridir. Bunun en temel sebebi de insanların, toplumların ve farklılıkların varlıklarını kendilerini tanımlayabilmelerinde yatmaktadır.

Sonuç olarak da küreselleşme dünyanın herhangi bir yerinde olduğu gibi Şırnak'ta da etkileri göstermektedir. Küreselleşmenin ne önemli ayağı olan güçlü kapitallerin ve kapitalleri yönlendiren ulusal ve uluslararası politikalar (bunları uygulayanların), aslında dünyayı tektipleştirirken, devletleri de yerel toplulukları da dönüşüme zorlamakta ancak toplumlar buna tepki vererek farklılıklarını ortaya çıkarmakta ve bunların korunmasının gelir, zenginlik ve benzeri ekonomik tanımlamalardan daha öncelikli olduğunu ortaya koymaktadır.

6. Kaynakça:

Balcı, Ali (2006). Roland Robertson, Küreselleşme ve Kültür. *Bilgi Dergisi,* 12 (1), 25-36.

Başkaya, Fikret (1999), Küreselleşme veya Kapitalizmin Müzminleşen Krizi. (Editör: Fikret Başkaya). *Küreselleşme mi Emperyalizm mi?: Piyasacı Efsanenin Çöküşü*. Ankara: Ütopya.

Bülbül, Kudret (2006). Ulus-Devlet, Ulusallığın Dönüşümü ve Türkiye. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi,* 35, 23-47.

Giddens, Anthony (2000). *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*. (Çeviren: Osman Akınhay), İstanbul: Alfa.

Hobsbawm, Eric (1998a), *Devrim Çağı: 1879-1848*, Ankara: Dost.

Hobsbawm, Eric (1998b), *Sermaye Çağı: 1848-1875*, Ankara: Dost.

Hobsbawm, Eric (1999a), *İmparatorluk Çağı: 1875-1914*, Ankara: Dost.

Hobsbawm, Eric (1999b), *Aşırılıklar Çağı: 1914-1991*, Ankara: Dost.

Helvacı, Nevzat (2005). *Küreselleşme ve İnsan Hakları*. http://www.tihak.gov.tr/nhelvaci05.html, Erişim tarihi: 21.03.2010.

İçli, Gönül (2001). Küreselleşme ve Kültür. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (25), 163-172.

Keyman, E. Fuat (2000), Globalleşme Söylemleri ve Kimlik Talepleri: Türban Sorununu Anlamak, (Editör: E. F. Keyman ve A. Y. Sarıbay), *Global Yerel Eksende Türkiye*. İstanbul: Alfa.

Özbudun, Sibel (2005). Kültür. (Editör: Fikret Başkaya). *Kavram Sözlüğü: Söylem ve Gerçek*. Ankara: Maki.

Özer, Mustafa (2004). *Türkiye Ekonomisi*. (Editör: Mustafa Özer). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Parekh, Bhikhu (2002). *Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek*. (Çeviren: Bilge Tanrıseven). Ankara: Phoenix.

Robertson, Roland (1999). *Küreselleşme Toplum Kuramı ve Küresel Kültür*. (Çeviren: Ümit Yolsal). Ankara: Bilim ve Sanat.

Tok, Nafiz (2003). *Kültür, Kimlik ve Siyaset*. İstanbul: Ayrıntı.

Tomlinson, John (2004). *Küreselleşme ve Kültür*. (Çeviren: Arzu Eker), İstanbul: Ayrıntı.

Türk Dil Kurumu (2010). Kültür. *Güncel Türkçe Sözlük*. www.tdk.gov.tr, Erişim tarihi: 22.04.2010.

TÜİK (2008). *Bölgesel Göstergeler TRC3: Mardin, Batman, Şırnak, Siirt*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.

TİHV (1998). Nihai Rapor ve Sonuç Bildirgesi. Türkiye İnsan Hakları Vakfı Konferansı, (28-29 Kasım 1998). *Evrensel Bildirgenin 50. Yılında*. http://www.tuerkeiforum.net/trw/index.php/Evrensel_Bildirgenin_50.Y%C4%B1l%C4%B1nda, Erişim tarihi: 18.04.2010.

ŞIRNAK'IN İDARİ TARİHİ

Ebubekir SOFUOĞLU*

Dünya tarihinin, 624 yıl ile en uzun yaşamış birkaç devletinden biri olan Osmanlı Devleti'nin, bu özelliğini, kurmuş olduğu düzenine borçlu olduğu söylenebilir. Onu uzun yaşatan bu düzeninin temelinde de "adalet" ilkesi vardı. Adalet ilkesinin, Osmanlı'nın uzun yaşamasının en önemli etkeni olduğunu söylemek mümkündür. Adalet ilkesinin yanı sıra, uzun yaşamasında önemli bir olan bir diğer etken de Osmanlı'nın idare etmedeki becerisi idi. Adalet ilkesine olan riayeti gibi, yönetmedeki becerisi de onun uzun yaşamasını sağlamıştı. Hem adalet hem de idare etme ilkelerine riayet anlamında Osmanlı, yönetiminin anlayışında tebaasının memnuniyetine dikkat ederdi. Bu dikkat, gerek adalet anlayışına olan inancından ya da gerekse idare ettiği bölgelerde herhangi bir mesele çıkmaması arzusundan olsun, sonuç olarak tebaanın menfaatine bir durumdu. Tebaa memnuniyetini, merkeze alarak idari anlayışını bu şekilde tesis eden Osmanlı'nın bu tercihi, idare tarihi misalleriyle de örneklendirilebilir. Bu anlamda bir Eyaleti, bir Vilayeti, bir sancağı, bir kazayı bir nahiyeyi de tebaa memnuniyetine göre tesis edip idare etmeye çalışıyordu. Bu çerçevede tarihi süreç içerisindeki bölgelerdeki idari değişiklikler, kimi yerlerin Vilayete, kimi yerlerin Eyalete, kimi yerlerin Sancağa, kazaya, nahiyeye dönüştürülmesi yine bu anlayışın sonuçlarıdır.

Tebaa memnuniyetine olan hassasiyete dikkat çekerken, tebaanın taleplerinin yanı sıra, bölgelerdeki asayiş meseleleri, bölgelerin birbirlerine göre gelişmişlik oranları, aynı idari birimde yaşamak istememe gibi tebaa tercihleri, idari birimlere karşılıklı olarak yapılan ulaşım şartları, herhangi bir saldırı ihtimaline karşı güvenliklerinin sağlanmaya çalışılması gibi unsurlar, Osmanlı'nın idari yapılanması ve daha sonra gündeme alacağı idari değişikliklerinin önemli yapıtaşlarıydı. Bu çerçevede yine Osmanlı toprakları içinde yer alan Şırnak'ın idari yapısında tarihi süreç içerisinde karşılaşılan idari değişiklikler de bu anlayışın sonucu olan düzenlemelerdir.

Yukarıda bahsedildiği veçhile Şırnak halkının taleplerinin yanı sıra, bölgedeki asayiş meseleleri, bölgenin birbirlerine göre gelişmişlik oranları, aynı idari birimde yaşamak istememe gibi Şırnak halkının ya da bölgeye bağlanması düşünülen idari birimin tercihleri, yine birbirlerine bağlanması düşünülen idari birimlere karşılıklı olarak yapılan ulaşım şartları, herhangi bir saldırı ihtimaline karşı yol güvenliği gibi unsurlar, Osmanlı Devleti'nin Şırnak'taki idari yapılanması ve daha sonra gündeme alacağı idari değişikliklerinin önemli yapıtaşlarıydı.

ŞIRNAK KAZASININ NAHİYE'YE DÖNÜŞTÜRLÜLEREK ERUH KAZASINA BAĞLANMASI

Bu manada Şırnak'taki idari değişiklikler Osmanlı Devleti idare anlayışına göre şekilleniyordu. Bu anlayış çerçevesinde Şırnak'ın idari tarihiyle ele geçirilen ilk belgeye göre,

* Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Tarih Bölümü, sofuoglu@sakarya.edu.tr

Deyr-i Gül nahiyesinin Bitlis vilayetine, Güyan nahiyesiyle Sened-i Güllü'nün Bitlis vilayetine ve Şırnak nahiyesinin Eruh kazasına bağlanması gündeme alınıyordu[1].

Buna göre Mardin sancağının Şırnak kazasından Deyr-i Gül nahiyesi Bitlis ve Güyan ve Senedi Güllü cihetleri dahi Hâkkari vilayetlerine rabt edilmesi nedeniyle çıkan sorunların izale edilebilmesi için, Deyr-i Gül nahiyesinin Bitlis vilayeti Eruh kazasına bağlı eski haline döndürülmesine, Güyan nahiyesinin Şırnak'a iadesine ve Şırnak kazasının da, Şura kararı ve irade-i seniyye gereği tahsisatının sağlanmasına karar veriliyordu. Bundan başka ayrıca selvili namıyla bir müdürlük teşkiliyle mezkur Güyan nahiyesinin Diyarbakır Vilayetine bağlılığı kalmadığından, Deyr-i Gül ve Güyan nahiyelerinin bağlı bulundukları Hâkkari ve Bitlis'e bağlanmasına, Şırnak'ın yakınlığı ve ilişkileri yoğunluğu nedeniyle de Bitlis'in Eruh kazasına bağlanmasında fayda mülahaza edildiği belirtiliyordu[2].

Şırnak'la ilgili bu idari düzenlemelerin yapılmasıyla ilgili bu belgeden bir ay sonra kaleme alınan belgeye göre de Şırnak kazasının lağvedilmesi ele alınıyordu. Buna göre Şırnak'ın lağvedilmesiyle, açığa çıkacak adli memurların Diyarbakır dahilinde dört nahiyenin birleştirilerek teşkil olunan Dirik kazasına nakl ve tahvili ve Şırnak naibinin Dirik niyabetine tayini ele alınarak Meşihat makamına gönderildiği bildiriliyordu. Ayrıca, oluşturulan yeni kazanın maliye, adliye gibi memurların özlük haklarının Diyarbakır vilayeti tahriratıyla yürütülmesine de karar veriliyordu[3]

Daha sonra, teşkil edilen bu yeni Dirik kazasının ihtiyaçlarının da giderilmeye çalışıldığı anlaşılıyor, bu nedenle de kaza için gerekli olan mürur ve nüfus muamelatı için bir adet memur isteniyor, ancak Şırnak Kazasının lağvedilerek Dirik Kazasına tahvil edildiğinden dolayı, nüfus idaresinin de Dirik kazasına nakledilmesi ya da Şırnak'a yeni bir nüfus memuru tayin edilip edilmemesi tartışmaları göze çarpıyordu. Sonuç itibariyle de nüfus idaresinin Dirik kazasına nakledilmesi üzerine Şırnak için yapılan mührün iptaline karar veriliyordu[4].

Bu tarihten yaklaşık 2 ay sonra ele alınan belgeye göre de Şırnak kaymakamlığının hangi vilayete bağlanacağı tevsik ediliyordu. Bu belgeye göre Şırnak kaymakamlığının lağvedilerek Bitlis Vilayeti'ne bağlanması konusu gündemde iken, bu ilhakın ne türlü bir mahzurlar doğuracağı değerlendiriliyordu. Bu değerlendirme bir yandan yapılırken öte yandan, Şırnak'ın, eskiden olduğu gibi, kaymakamlığın yeniden teşkil edilerek Bitlis, Van, Hakkari vilayetlerinden birine bağlanması Cizre merkezden çekilen telgrafla talep ediliyordu. Bu talep yapılırken buranın merkez livaya 45, vilayete 60 saat mesafede olduğu ve bir de Bedirhan paşazadeler vakasında, bazı kabilelerin devlete hizmet etmelerinden dolayı, aileler arasında husumet olduğu ve bundan dolayı çok kan kaybedildiği gerekçe gösterilerek güvensizlik ortamına dikkat çekiliyordu. Bütün bunların üzerine de buralarda mücadele eksik olmadığından dolayı güvesizlik ortamının doğurduğu muhtemel mahzurlar için gerekli tahkikatın yapılarak neticesinin bildirilmesi talimatı gönderiliyordu[5].

Mardin sancağına bağlı iken kaymakamlığın lağvıyle Bitlis Vilayetine ilhak edilip Kaymakamlıktan nahiyeye dönüştürülen Şırnak'ın tekrar kaymakamlık haline çevrilmesi için bu kez bölge ahalisi tarafından telgraf çekiliyor, bunun üzerine de varılan karara göre, mahalli idare heyetince tahkik ve tedkik edilmeden Şırnak'ın eski haline döndürülemeyeceği,

---

1 BOA,DH.MKT Dosya No:1367, Gömlek No:25, Tarih: 23/Z /1303 (Hicrî), 21.09.1886 Salı, Önemli Not: Yer isimleri, özel isim olduğu ve bazen kelime okuma kurallarına bağlı olmadığı için, yer isimlerini yanlış okumak mümkün olmaktadır. Bunları hatasız okumak için yer isimlerini asli haliyle bilmek gerekmektedir. Bu yanlış okumalardan dolayı mazur görülmeyi ümit ederiz.

2 BOA,DH.MKT Dosya No:1367, Gömlek No:25,

3 DH.MKT, Dosya No:1372, Gömlek No:75, Tarih: 17/M /1304 (Hicrî), 15.10.1886 Cuma

4 DH.MKT, Dosya No:1372, Gömlek No:75

5 DH.MKT. Dosya No:1388, Gömlek No:56, Tarih: 03/R /1304 (Hicrî) 28.12.1886 Salı,

Mardin'den Bitlis'in Eruh kaymakamlığına bağlanan Şırnak'ın bu statüsünün devam edeceği bildiriliyordu[6].

Şırnak'taki bu statü değişikliği bu kez başka bir meseleyi de beraberinde getiriyordu. Eruh kazasına bağlı Şırnak nahiyesi ağalarından Mehmed ve Osman tarafından, nahiyelerinin başka vilayete ilhakından bahisle vergilerini ödemek istemedikleri, nahiyenin eskiden olduğu gibi Eruh kazasına bağlı kalması ve ahalinin tazyik olunmaması için gerekli tedbirlerin alınması merkezden taleb ediliyordu[7].

Mehmet ve Osman ağalar bu taleplerine devamla Şırnak'ın, yakınlığı sebebiyle Diyarbakır Vilayetine bağlanacağı kararı üzerine Bitlis valisinin Dahiliye Nezaretine gönderdiği belgeye göre, bu durumun hem emniyet tedbirlerinin layıkıyla alınamayabileceği hem de vergilerin toplanmasında sıkıntılara yol açabileceği düşüncesiyle, Şırnak'ın eskiden olduğu gibi Eruh'a bağlı halinin devam ettirilmesinin faydalı olacağını bildiriyorlardı. Ayrıca Mehmet ve Osman ağalar, bu taleplerinin gündeme alınabilmesi için ahali adına merkezden talepte bulunduklarını iddia ediyorlardı[8].

Yine bu statü değişiklikleri çerçevesinde ortaya çıkan bir başka mesele olarak Eruh kazasına bağlı Şırnak nahiyesi yakında başka bir vilayete ilhak olacağı düşüncesiyle, Mehmet ve Osman Ağaların zimmet-i emiriyeyi vermekte muhalefet ettikleri, Siirt mutasarrıflığından bildiriliyordu. Şırnak Nahiyesi ağaları, statü değişikliği kararına bir de Diyarbakır ve Mardin'deki bazı aşiretlerin yaylaklarına tecavüz ederek onları rahatsız etmeleri sebebiyle karşı çıkıyorlardı. Öte yandan Van valisi de yakın olması sebebiyle Şırnak'ın Diyarbakır'a bağlanmasının yanlış olacağını merkeze ifade ediyordu[9].

ŞIRNAK'IN YENİDEN KAZA HALİNE DÖNÜŞTÜRÜLMESİ

Osmanlı'nın yukarıda bahsedilen, adalet ve tebaa memnuniyetini temine dayalı idari anlayışı Şırnak'ın idari statüsündeki değişikliğinde kendini gösteriyordu. Osmanlı idaresi, Şırnak'ın statüsündeki değişikliği kabullenemeyen ve bu konuda merkezi uyaran halkın taleplerine karşı kayıtsız kalmıyor ve Bitlis vilayetinin Eruh kazasına bağlı Şırnak nahiyesinin Diyarbakır veya Van vilayetine bağlanması hususunda, Şırnak nahiyesi halkının talepleri üzerine, Bitlis vilayetinin görüşlerini bildirmesini istiyordu[10]. Bundan sonra da karşılaşılan bir belgeye göre de

Şırnak nahiyesinin Bitlis vilayetinde bırakılmasına karar veriliyordu[11].

Bu kararın verildiği belgede yazılı olduğuna göre, Bitlis ve Diyarbakır Valiliklerine yazı gönderilerek, Bitlis Vilayeti dahilinde Siirt sancağı Eruh kazasına bağlı Şırnak nahiyesinin Diyarbakır veya Van vilayetlerine bağlanması hususunda Şırnak'tan gönderilen arzuhal ele alınıyordu. Buna göre teşkilatlanmadan önce, lağvedilmiş olan Hacı Behram kazasına bağlı Güyan, Gürgil, Tepetgür ve Silvan adlı 4 nahiye, Mardin sancağı Cizre kazasına bağlı iken, bu kazanın lağvedilmesiyle, Bitlis vilayeti dahilinde Deyr-i Gül nahiyesi ile birlikte olarak kaza heyetinde ve Şırnak kaymakamlığına tabi doğrudan doğruya Liva merkezinden idare olunmakta idi. Şırnak kaymakamlığının lağvıyla Güyan ve Gürgil nahiyeleri Hâkkari'ye, Deyr-i Gül nahiyesiyle Tepetgür ve nam-ı diğerle Şırnak diye isimlendirilen nahiye'ye ilhak olunmuş ve bu sebeble Silvan nahiyesi müdürlük şeklinde Cizre idaresinde kalmıştı. Halbuki Şırnak ahalisinin meraları Silvan nahiyesinde, diğer metali-i şahsiyeleri Cizre nahiyesinde

---

6 DH.MKT. Dosya No:1399, Gömlek No:21, Tarih: 17/Ca/1304 (Hicrî), 10.02.1887 Perşembe
7 DH.MKT. Dosya No:1565, Gömlek No:12, Tarih: 13/Ra/1306 (Hicrî), 17.11.1888 Cumartesi
8 DH.MKT. Dosya No:1565, Gömlek No:12
9 DH.MKT.Tarih: Dosya No:1569, Gömlek No:98, 27/Ra/1306 (Hicrî), 01.12.1888 Cumartesi
10 DH.MKT. Dosya No:1579, Gömlek No:72, Tarih: 25/R /1306 (Hicrî), 29.12.1888 Cumartesi
11 DH.MKT. Dosya No:1732, Gömlek No:68, Tarih: 27/L /1307 (Hicrî), 15.06.1890 Pazar

olmakla, Şırnak nahiyesinin civarında bulunan Silvan müdürlüğüne ilhakan Cizre kazasına iade-i irtibatı lüzumu beyan ve Bitlis Vilayetinden gelen mazbatada, bu nahiye daha önce Diyarbakır Vilayetine bağlı iken, daha sonra Bitlis Vilayetine bağlı Eruh kazasına ilhak olunmuş ve bu ilhak makul görülmeyerek, Şırnak nahiyesinin Bitlis vilayeti, Siirt Sancağına yakınlığı ve ahalinin bu bağlanmayı istememesi sebebiyle, Şırnak nahiyesinin Siirt sancağına bağlı olan halinin devamına karar verilmesi isteniyordu[12].

Şırnak'ın idari yapısındaki değişiklik bu kez güvenlik meselelerinden kaynaklanan mahzurlar nedeniyle ele alınıyordu. Eskiden kaymakamlık merkezi olan ve merkez olarak bin haneye yakın ve bağlı köylerle onbini geçen nüfusuna rağmen bazı aşiretler arasındaki çatışmalardan dolayı çok can ve mal kaybı olduğundan bahsedilerek, birçok halkın buraları terk ettiği ve bu nedenle aynı zamanda devlet gelir kaybına da uğradığı ifade ediliyordu. Öte yandan can ve mal güvenliği için silaha sarılan halkın, zirai faaliyetleri bırakarak gelir ve iaşe sıkıntısının doğmasına yol açmak durumunda kaldığı, bunlardan dolayı da hazinenin yüklü miktarlarda zarara uğradığı ilave ediliyordu. Bunların bir sonucu olarak, yaylaya gidip gelen halkın güvenliği sağlanamazsa Şırnak'ın iyice boşalacağı, devletin gelir kaybının artmasıyla birlikte buraların eşkıya yatağı haline döneceği uyarısı yapılıyordu. Bu nedenlerle buralara, güvenliği sağlama amacıyla polis ve asker desteği sağlanırsa, giden halkın geri dönmesiyle harap olan 100 köyün yeniden canlanacağı ve burada cemiyet hayatı ve ticari canlılığın yeniden sağlanacağı ve bundan da hem halkın hem de devletin kazançlı çıkacağı öne sürülüyordu. Yaşadığı bu tür meseleler nedeniyle Diyarbakır'ın Şırnak köyünün bu önemlerinden dolayı nahiyeye tahvili, Şırnak Reisi Mehmed Ağa Suverzade Abdurrahman tarafından Adliye, Maliye Nezaretlerine çekilen telgrafla taleb edildiğinden, konunun Diyarbakır Meclis İdaresi'nce tetkik olunması, merkezden Diyarbakır Valiliğine gönderilen bir talimatla isteniyordu. Maliye ve Adliye nazırları da bu konu hakkında İçişleri bakanıyla görüş alışverişinde bulunuyorlardı[13]. Buradan da Şırnak'ın zaman içinde tekrar Diyarbakır'a bağlandığı ve güvenlik meselelerinden dolayı çok sıkıntı çekmiş olduğu anlaşılıyordu.

Bu arada, Osmanlı İçişler Nezaretini başka bir olay meşgul ediyordu. Buna göre, Şırnak Aşireti reislerinden bazılarından çok zulüm gördükleri iddiasıyla, aşiretin bulunduğu nahiyenin kazaya dönüştürülerek kendi nahiyelerinin de buraya ilhakını haber olan Silindiri nahiyesinden İslam Vekili ve rüfekası, başka bir kazaya hicret etmek istediklerini merkeze bildirmeleri üzerine, Osmanlı idaresi de adaleti önemseyen idari anlayışı gereği, buna yol açan sebepler için gerekli tahkikatın yapılması talimatını veriyordu[14]. Bu konuda bir başka telgraf da Cizre'den Meclisi Mebusan riyasetine çekiliyor ve Meclisi Mebusan Reisi de, Dahiyle Nazırına bu konudaki durumu bildiriyordu. Böylece belki de küçük bir kaza ya da nahiyeye ait mesele ihmal edilmeyerek Meclis-i Mebusan, İçişleri bakanlığı gibi en üst düzeydeki idari makamlarca gündeme alınıyor, çözülmeye çalışılıyordu. Meclisi Mebusan'a çekilen telgrafta bahsedilen bu belgeye göre de, Şırnak Aşireti reislerinden çok zulüm gördükleri halde aşiretin bulunduğu nahiyenin kazaya dönüştürülerek kendi nahiyelerinin de buraya ilhakını haber olan Silindiri nahiyesinden İslam Vekili ve rüfekası, başka bir kazaya hicret etmek istediklerinden gerekli tahkikatın yapılması şeklindeki taleplerini yetkililere ulaştırmış oluyorlardı[15].

Öte yandan, Şırnak nahiyesinin kaza haline getirilmesi ile ilgili bir çok kanaate rağmen, Şırnak nahiyesinin kaza yapılmasının güvenliğinin layıkıyla sağlanamayacağı endişesi ile askeri makamlarca da münasip görülmediği de ifade edilen kanaatlerden biriydi. Fakat öte yandan, Bitlis valisi, Dahiliye nezaretine yazdığı bir belgede Siirt sancağına bağlı Eruh kazası 30 saat uzunlukta, 20 saat genişlikte ve genellikle taşlık bir arazi olan, kışın ulaşımının güç

---

12 DH.MKT. Dosya No:1732, Gömlek No:68,

13 DH.TMIK.S, Dosya No:74, Gömlek No:60,Tarih: 21/Ş /1326 (Hicrî) 17.09.1908 Perşembe,

14 DH.MKT.,Dosya No:2837, Gömlek No:49,Tarih: 20/Ca/1327 (Hicrî), 09.06.1909 Çarşamba

15 DH.MKT.,Dosya No:2837, Gömlek No:49

olması, eşkıyaya sığınak halinde olması, devlet malının zarar görmesi, bir sancak derecesinde büyüklük ve genişliğe sahip olan Eruh kazasının, ikiye ayrılarak Şırnak'ta ayrıca bir kaza teşkil edilmesini tavsiye ediyordu. Teşkil edilecek bu kazaya da Diyarbakır vilayeti Mardin sancağı Cizre kazasına bağlı Silopi nahiyesinin, Şırnak civarı köylerinin ve Hâkkari sancağına bağlı olduğu halde şimdiye kadar layıkı vechile bir düzene koyulamayan Güligüvan nahiyesi civarındaki köylerin, Eruh kazasından ayrılarak Şırnak kazasına bağlanmasını ve Eruh kazasına bağlı bazı köylerin de Siirt'e bağlanarak ve her iki cetvelde gösterilen kazayla alakalı köylerin de nahiye haline getirilerek bu şekilde idari bir değişikliğe gidilmesi, aynı zamanda Siirt meclisince de alınan ve Vilayet meclisince de kabul edilen bir karara göre Dahiliye nezaretinden talep ediyordu[16].

Hatta Bitlis valisi 18 sene önce bir ziyareti sırasında Güligüvan nahiyesinde, takriben 1,800 hane olduğu ve arazisi ve hükümet merkezlerine uzaklığı neticesi, hükümet idaresinin burada layıkı vechile kurulamadığını belirtiyordu. Valilinin ifade ettiğine göre de aslında Eruh kazasının Güligüvan nahiyesine yakın olan kısımlarında da hükümetin idari eksikliği hissediliyordu. Daha önce kaza olup daha sonra arazisi nedeniyle nahiye haline dönüştürülen Beytüşşebap, uzunluk ve genişlik bakımında 25 saatlik büyük bir miktara sahip olduğu halde, eşkıya mezalimine maruz kalıyordu. Bu vesilelerle Hem Şırnak'ın, hem de arazisi münbit ve mahsuldar Beytüşşebap'ın kaza haline getirilmesi faydalı olacaktır şeklinde Bitlis valisi Dahiliye nezaretine kanaatlerini bildiriyordu[17].

Bu arada bir başka mesele olarak da Savaşın yol açtığı problemlerin ele alındığı görülüyordu. Savaştan dolayı eski kayıtların zarar görmesi sebebiyle, Bitlis Merkez, Garzan, Sason ve Şırnak Kazalarının 300 ve Ahlat, Muş, Malazgirt, Marto (Varto) Kazalarının 300 ve 321 seneleri tahrir neticelerinin var ise ya da eski salnamelerde yahut ara sıra bazı dairelerce nüfus idarelerince istatistik alınmasından dolayı var ise onlardan faydalanarak, köylerden yararlanılamıyorsa millet üzerinden toplamının gönderilmesi ve Hizan Kazası cetvelinin hangi tahrire ait olduğunun bilinmesi için tarihinin belirtilmesi, Genç ve Merkez Kazasının 300, 321 seneleri tahririnin yapılıp yapılmadığının bildirilmesi Bitlis Nüfus Müdüriyeti'nden isteniyordu[18].

Yine idari meseleler çerçevesinde Bitlis valiliği tarafından Dahiliye Nezaretine yazılan belgede:

1- Miranlar Aşireti'nin yaylaya güvenli bir şekilde geçmelerinin temin olunduğu.

2- Eruh Kazası Hükümet Merkezi'nin Şırnak'a nakledildiği.

3- Lödi Nahiyesi Merkez Müdüriyeti'nin o günlerde merkez kaza olan Deh kazasına, Deyr-i Gül Nahiye Merkezi'nin Dirşo kasabasına nakl edildiği[19] ile iligi üç mesele ele alınıyordu.

Şırnak'la iligili bu tartışmalar devam ederken Hükümetin Şırnak'ın birinci sınıf bir kazaya tahvili ile ilgili kararı, Şırnak'ın kaza olma sürecini artık kesin hâle getirecek bir adım haline geliyordu. Bu belgeye göre, Bitlis'e bağlı Şırnak nahiyesinin, üç vilayete sınır olan mevkii önemine binaen birinci sınıf kaza haline getirilmesi ve bunun için gerekli 46,800 kuruşun 8.kaza tahsisatı faslındaki mevkuvattan tedarik edilmesi tespitinden ve Meclisi Vükela'da da kabul edildikten sonra, kanun haline gelmesi için Meclisi Umumiye sevk ediliyor[20] ve Bitlis

---

16 DH.MUİ , Dosya No:27/-1, Gömlek No:25,,Tarih: 13/L /1327 (Hicrî), 28.10.1909 Perşembe
17 DH.MUİ , Dosya No:27/-1, Gömlek No:25,
18 DH.SN..THR., Dosya No:2, Gömlek No:4, Tarih: 10/Ra/1328 (Hicrî) 22.03.1910 Salı,
19 DH.İD. Dosya No:92/-1, Gömlek No:57, Tarih: 27/Ş /1329 (Hicrî), 22.08.1911 Salı
20 MV., Dosya.No:235, Gömlek No:7,Tarih: 07/C /1332 (Hicrî), 03.05.1914 Pazar

vilayetine bağlı Şırnak nahiyesini birinci sınıftan bir kazaya tahviline ait kanun teklifi Meclis-i Umumiye sunuluyodu[21].

Şırnak'ın kazaya tahvili süreci bakanlar kurulunda ele alındıktan sonra meclise sevkedilmek üzere, Bahriye, Adliye, Dahiliye, Hariciye, Şeyhulislam ve Evkafı Hümayun, Posta ve Telgraf ve Telefon, Maarif, Ticaret ve Ziraat, Maliye Nazırları, Şura-i Devlet Reisi ve belgeden o an, aynı zamanda Dışıişleri bakanı olduğu anlaşılan Sadrazam'ın ortak kararıyla Şırnak'ın birinci sınıf bir kazaya tahvili kanunu Meclise sevk ediliyordu[22].

Öte yandan Şırnak'ın birinci sınıf bir kazaya tahvili nedenlerinin ele alındığı ve Sadarete hitaben Dahiliye Nazırlığınca kaleme alınan belgeye göre, Şırnak'ın üç vilayete sınır olması, birinci sınıf bir kazaya irtifa ettirilmesinin, kazanın güvenliğini sağlayıcı emniyet tedbirleri açısından da faydalı olacağı ilave edildikten sonra, Van ve Bitlis valilerinin de ortak olarak gönderdikleri telgrafla kanaatlerini bildirmeleri ve Şırnak'ın kaza olabilmesi için gerekli olan senelik 46,800 kuruşun bütçenin 8.kaza kısmındaki mevkufattan tedarik edileceğinin Dahiliye Nazırınca bildirilmesiyle Şırnak, I. Sınıf bir kaza haline terfi ettiriliyordu[23].

Daha sonra, Bitlis Vilayetine hitaben yazılan belgeden anlaşıldığı üzere ve Padişahın onayıyla Şırnak nahiyesinin birinci sınıf bir kazaya tahvili gerçekleşmiş oluyordu[24].

Meclisin oturumuna kabul olunmak üzere sunulan ve Sadrazam ve Dahiliye Nazırının ortak imzaladığı kararname ile kazaya tahvil olan Birinci Sınıftan Şırnak Kazası Kaymakamlığı'na[25] Preşova Kazası Kaymakamı İsmail Hakkı Bey'in tayini gerçekleştirilmiş oluyordu[26].

Sonuç olarak resmi bütün aşamaları tamamladıktan sonra, Sadrazam ve Dahiliye Nazırının imzaları ile Hükümetçe Meclisi Mebusana yapılan teklifle ve Meclisi Mebusanın kabülündan sonra Meclisi Ayana gönderilen ve Meclisi Ayan Resinin Sadarete göndermiş olduğu cevabi belgeye göre, hazırlanan kararnameyle Bitlis Vilayetine bağlı Şırnak kazasının I. Sınıf bir kazaya yükseltilmesine karar veriliyordu. Bu kanun tasarısı kabul dilmeden önce mülkiye ve maliye memurlarının da değerlendirmeleri alındıktan ve resmi gazetede yayınlandıktan sonra kabul ediliyordu.[27].

Şırnak kazasının teşkilinden sonra da Mermend, Orak, Zekreş, Darahini isimli 4 nahiyeden başka, Şırnak kazası dahilindeki aşiret ve kabilelerin bulunduğu Dirsu isimli köylerden mürekkeb olmak üzere bir nahiyenin de Dirsu'da kurulmasına müsaade buyurulmasına dair Bitlis Vilayeti'den İçişleri Bakanlığına telgraf çekilerek, yeni bir nahiyenin tesisi isteniyordu[28].

BEYTÜŞŞEBAP'IN KAZA HALİNE DÖNÜŞTÜRÜLMESİ

Şırnak'ın bu şekilde bir kazaya tahvil edilmesi çözülmesi beklenen tek idari mesele değildi. Zaten kazaya tahvil edilmesi talebi, var olan meselelere çözüm ümidi taşıdığı için isteniyordu. Bu vesile ile Şırnak ve bu anlamda Beytüşşebap bölgesine ait meselelerin çözüm yoluna girmiş olması bekleniyordu. 1914 yılında ele alınan belgede de bu meselelerin başlıcaları sıralanıyordu. Bu belgeye göre de :

---

21 DH.UMVM, Dosya No:127, Gömlek No:6,Tarih: 08/C /1332 (Hicrî) 04.05.1914 Pazartesi,

22 İ..MMS Dosya No:184, Gömlek No:1332/C-23,Tarih: 08/C /1332 (Hicrî), 04.05.1914 Pazartesi.

23 İ..MMS Dosya No:184, Gömlek No:1332/C-23,

24 DH.İD. Dosya No:149/-2, Gömlek No:9, DH.EUM.LVZ, Dosya No:20, Gömlek No:92, Tarih: 18/C /1332 (Hicrî), 14.05.1914 Perşembe

25 DH.EUM.MEM.,Dosya No:48, Gömlek No:23,Tarih: 20/C /1332 (Hicrî), 16.05.1914 Cumartesi

26 İ..DH. Dosya No:1509, Gömlek No:1332/Ş-16,Tarih: 11/Ş /1332 (Hicrî), 05.07.1914 Pazar.

27 İ..MLU, Dosya No:7, Gömlek No:1332/Ş-60, Tarih: 30/Ş /1332 (Hicrî), 24.07.1914 Cuma

28 DH.İ.UM.EK. Dosya No:71, Gömlek No:70,Tarih: 23/N /1332 (Hicrî), 16.08.1914 Pazar, DH.İ.UM.EK. Dosya No:71, Gömlek No:70, Tarih: 23/N /1332 (Hicrî), 18.08.1914 Salı

1- Güli-güban ve Hilal Aşiretleri üzerine yapılan askeri harekâtın başarılı olarak şakilerin dağıtıldıkları.

2- Öncelikle üç vilayete hudut olmaları hasebiyle, Bitlis ve Van Valilerinin Dahiliye Nezaretine ortak imzalı olarak gönderdikleri belgeye göre, Asayiş ve emniyetin sağlanması ve aşiretlerin itaat altına alınabilmeleri için Sadrazam ve Dahiliye Nazırı'nın da ortaklaşa olarak sunduğu Meclis-i Vükela kararıyla Meclis-i Umumiye sunulmak üzere Van vilayeti, Hakkari Sancağı, Çölemerik kazasına bağlı Beytüşşebap nahiyesi ile Bitlis'in Şırnak nahiyelerinin kaza haline, ve Hilal'in de nahiye haline getirilerek gerekli teşkilatın bir an evvel tesisinin ehemmiyetine dikkat çekiliyordu.

Aslında, Van Vilayetinin Beytüşşebap mahallesi, kaza halinde idare edilirken 3 sene evvel nahiye haline dönüştürülmüş, bu şekilde idare olunamayacağı anlaşıldığından dolayı da aynı vilayete bağlı kalmak üzere yeniden kaza haline iade edilmişti. Şırnak tarafında ise Deyr-i Gül nahiyesinin halkının da rızasının alınarak ve Siirt'e bağlanarak kaza haline getirilmesi ve buraya da Eruh kazasının münasip köylerinin ve Van ilindeki 26 köyden müteşekkil yerlerin de ilhakıyla ve Deyr-i Gül nahiyesi müdürlüğünün helal köyüne nakli ve Gül-i Güyan köylerinin Musul vilayetinin Zaho kazasından daha yakın olması nedeniyle buraların Şırnak'a bağlanması belgede ele alınan husulardı[29].

Bu arada Hilal ve Gülgüban köylerinin Zaho'ya 18-20 saat mesafede olmaları ve yeni kaza olacak Beytüşşebap'a daha yakın olmaları nedeniyle Beytüşşebap'a bağlanmalarının Osmanlı'nın idari ve adli anlayışı gereği, asayiş, maliye, mülkiye hizmetlerinin daha kolay verileceği nedeniyle de daha iyi olacakları düşünülüyordu. Bu kazaların oluşturulması aşamasında gerekli mali kaynak için de Beytüşşebap ilçesi masrafları için hicri 1330 senesi bütçesine para eklendiği, Şırnak için 46.800 kuruş eklendiği ve bu paraların 8. kaza tahsisatı kısmındaki mevkûfattan tedarik edileceği bildiriliyordu. Bu arada yeni kazaların nüfus memurlarının masraflarının nasıl giderileceğinin de düşünüldüğü Beytüşşebap İlçesi İlmiye hizmetleri masrafları için de Meşihat makamından gerekli paranın tedarik edildiği bildiriliyordu. Öte yandan Birinci sınıf bir kaza olması için yapılacak 101,600 kuruş masrafın nasıl tedarik edileceği de ayrıca belirtiliyordu. Bu tahsisat tedarik etme süreçlerinde Dahiliye Nezaretinden, ihtiyaç olarak istenen rakamların tedarik edildiği cevapları da veriliyordu. Daha sonra ilave edilen bir cetvelle 34,440 kuruş Dahiliye, 39,570 kuruş İlmiye, 49,100 kuruş genel emniyet hizmetleri için maliye bakanlığınca ilave ediliyor ve sene ortası olduğundan dolayı, maliye değiştirilerek mal sandığı kurulamayacağı için ve bunun için de para gerekmeyeceği bildiriyor, nüfus memurları için lazım olacak para da Umum nüfus müdürlüğünden talep ediliyordu. Ayrıca Beytüşşebap'ın kazaya tahvil sürecinin hızlandırılması içim İçişleri bakanlığına bu manada telgraflar da çekiliyordu[30].

Bu arada kaza tesisi amacıyla gerekli emniyet tedbirlerinin alınabilmesi, yeni bir zabıta teşkilatının kurulabilmesi için de ihtiyaç hissedilen masraflar merkezden isteniyordu. Ve yine bir kaza tesisi sürecinde diğer masraf kalemleri olan maaşlar, kaymakam için aylık 2,500 kuruş, tahrirat memuru için 500 kuruş, Nüfus memuru için 500 kuruş, Nüfus katibi için 500, odacı için de 100 kuruş maaş düşünülüyordu. Bu durumda aylık 3,900, yıllık 46,800 kuruş masraf bekleniyordu[31].

NAHİYELERİN KAZAYA DÖNÜŞTÜRÜLME NEDENLERİ

Giriş kısmında bahsedildiği gibi, nahiyelerin kazaya dönüştürülme süreçlerinde, bölge halklarının taleplerinin dikkate alınmasının yanı sıra, bölgedeki asayiş meseleleri, bölgenin

[29] DH.İD. Dosya No:149/-2, Gömlek No:9
[30] DH.İD. Dosya No:149/-2, Gömlek No:9
[31] DH.İD. Dosya No:149/-2, Gömlek No:9

birbirlerine göre gelişmişlik oranları, aynı idari birimde yaşamak istememe gibi birbirlerine bağlanacak halkların tercihleri, biribirlerine bağlanması düşünülen idari birimlerin karşılıklı olarak birbirlerine olan ulaşım şartları, herhangi bir saldırı ihtimaline karşı yol güvenliği gibi unsurlar, Osmanlı'nın idari yapılanması ve daha sonra gündeme alacağı idari değişikliklerinin önemli unsurlarıydı.

Şırnak ve Beytüşşebap şeklinde iki kaza tesisi gerçekleştirilirken bu noktalar önem taşıyordu ve Osmanlı, idari birim belirlemesini bu hususlara göre yapıyordu. Bu şekildeki Osmanlı İdari anlayışı bir örnek olarak da, Emniyetinin daha güvenli bir şekilde sağlanacağı ümidiyle Şırnak'ın bir an evvel kaza haline getirilmesinin, ahali adına Şırnak'lı Abdurrahman ağa tarafından bir telgraf yazılmak suretiyle istenmesi Osmanlı için önem arz ediyordu. Dahiliye Nezaretine yazılan bir başka belgede de Şırnak kazasına, Cizre kazasının Silopi Nahiyesinin bağlanması talebine karşılık, Silopi'nin hem Dicle nehrinin sol tarafındaki köylerin Şırnak'a uzaklığı hem de Şırnak'taki bazı ağaların mümbit verimli arazileri olan Silopi köylerine saldırıları nedeniyle, Silopi'nin Şırnak'a bağlanmasının doğru bir karar olamayacağından bahsediliyor ancak 11 Köyün Şırnak'a yakınlığı nedeniyle Şırnak'a bağlanmasının mantıklı olabileceğinden ifade ediliyordu[32].

Öte yandan yine güvenliğin daha iyi sağlanabilmesi anlamında, Şırnak ve Cizre havalisinde, onlara yeni vergiler salmak, koyun ve keçilerini gasp etmek (hatta diğer bir belgede, jandarmanın, halkın 650 koyun ve keçisinden 486 koyun ve keçiyi gasp edenlerden geri aldıkları diğerlerini de geri almak için takibata devam ettikleri bildiriliyordu) gibi fillerle halka zulmeden zümrelerin tedip edilmesinden sonra, bunların yeniden aynı fillere kalkışmaması ve devletin idaresinin burada zaafa uğramaması için süratlice, bu bölgelerde Beytüşşebap kazası kurulması tavsiye ediliyordu. Devamla, eğer burada emniyet tedbirleri artırılıp güvenlik tam olarak sağlanırsa, buralardan güvenlik eksikliği nedeniyle kaçmış olan halkın yeniden buralara dönmesiyle devletin 30-40 bin kuruş vergi elde edeceği, hatta yalnız ağnam vergisi olarak 5-6 bin lira civarında vergi alınabileceğinden bahsediliyordu. Bu çerçevede kazaya tahvil sürecinde Betüşşebap'ın Çölemerik kazasıyla telgraf irtibatının sağlanması güvenlik için bir karakol inşası ve iki bölük asker nakli ve adli hizmetler için de Şer'iye mahkemeleri tesisinin de gereğine dikkat çekiliyordu[33].

Bunlardan başka, Diyarbakır Vilayetinde kaleme alınan bir belgeye göre Eruh kazasına bağlı Pervari kazasının Hasanca köyündeki iki kabile arasındaki düşmanlığın büyük boyutlara vardığı, aralarında yaptıkları çatışma zamanlarında birbirlerinden gasp ettikleri hayvanları bile mal olarak değerlendirmeyip parça parça ettikten sonra tarlalara atacak derecede düşmanlıklarının şiddetinin arttığı ifade ediliyordu. Ve buralardaki emniyet tedbirlerinin, bu köyün kaza ve liva merkezlerine 20-25 saat mesafelerde olması sebebiyle layıkıyla alınamamakta olduğu bildiriliyordu[34].

Yine Osmanlı'nın idari belirlemelerde dikkate aldığı benzer durum olarak, Bitlis vilayeti kurulurken Pervari'deki bu durum dikkatle Eruh kazasının "Kilis" ve "Garzan" nahiyeleriyle bir müdür idaresinde olarak Eruh kazasına bağlı kısmında şimdiki Pervari kazası kurulmuştu. O sırada Şirvan kazasına bağlı İspayran da Pervari kazasına bağlanmış ise de coğrafi ve idari bazı zorunluluklardan dolayı İspayran nahiyesi Pervari'den ayrılarak Hizan kazasına bağlanmıştı. Pervari'de bir kaza teşkil edilmesi, kaza haline getirildikten sonra emniyetin halledilmesi ile daha iyi anlaşılmıştı. Bu arada Osman ve Hüseyin Beylerin isyanı da devleti uğraştırmıştı ki kazanın, bu, idaresi zor durumu devam etmekteydi ve ayrıca etrafında irtibat tesis edilecek derecede yakında idari birim yoktu. Aşiret kavgalarından dolayı günden güne harap olan Pervari'de daha mükemmel bir idare tesisi son derece gerekli olduğu açıktı. Bu

[32] DH.İD. Dosya No:149/-2, Gömlek No:9
[33] DH.İD. Dosya No:149/-2, Gömlek No:9
[34] DH.İD. Dosya No:149/-2, Gömlek No:9

durumlar üzerine öte yandan Şırnak'ta bir kaza teşkili ne kadar faydalı ise, Pervari'nin lağvedilmesi ile ortaya çıkan mahzurların mukayesesinin yapılması gereği de o derecede önemli idi[35].

Diyarbakır Valiliğin'ce ele alınan bir belgeye göre de, Güligüvan nahiyesinin Şırnak'a bağlanması aradaki mesafe ve buraların meskun mahal olmaması ve bu nedenle iki bölge arasında geçişin güç olması nedeniyle uygun değildi. Başlangıçta Çölemerik livasının umumi livaya hiç münasebeti olmayan bir yere taşınması ve Beytüşşebap kazasının lağvıyla buradaki aşiretlerin kendi hallerine bırakılması ile ortada hükümet ağırlığı kalmamış ve bu yüzden her sene büyük miktarları bulan masraflara yol açan hadiseler vuku bulmuş ve buralara yakın 4 vilayetin bile emniyeti tehlikeye düşmüştü. Bunlara çare olarak Güligüvan nahiyesinin Şırnak teşkilatına bağlanması, Çölemerik livasının teşkiline zarar verecek gibi görünmekte olduğu ifade edilmekteydi[36].

KAYMAKAM TAYİNLERİ

Bundan sonraki süreçlerde kazalara yapılan kaymakam tayinlerinden Şırnak'ın hangi kazalarla eş statüde bir kazaya tahvil edildiği anlaşılmaktadır. Bu anlamda, Dahiliye Nazırı imzasıyla ortaya konulan belgeye göre, Ünye Kaymakamlığı'na Üçüncü sınıf maaşla Köyceğiz Kaymakamı Halil Rıfat, Adalar Kaymakamlığı'na Karaman Kaymakamı İkinci sınıf maaşla Ecved, Şırnak Kaymakamlığı'na Buldan kaymakamlığından mufassal Üçüncü sınıf maaşla Nureddin ve Garzan Kaymakamlığı'na da Üçüncü sınıf maaşla Peravişte eski kaymakamı Ali Sabri Beylerin tayinleri gerçekleşmiş oluyordu[37].

Bu çerçevede Şırnak kazasına kaymakam tayininden başka, kaymakam becayişi de yapıldığı görülüyor, bu amaçla, Şırnak Kaymakamı Niyazi Bey'in, Sincar Kaymakamlığına, Sincar Kaymakamı Hayri Bey'in de Şırnak kaymakamlığına becayişen tayinleri gerçekleştiriliyordu[38].

Bu çerçevede yine tayin ilgili, daha sonraki vakitlerde irade-i Seniyye ile yeni kaymaklar belirleniyor buna göre; Ali Rıza Bey, Harput Kaymakamlığına, Şükrü Bey, Nazımiye Kaymakamlığına, Rüstem Bey Pötürge Kaymakamlığına, Hasan Hayri Bey de Şırnak Kaymakamlığına tayin ediliyordu[39]

Ele alınan bir başka belgeye göre de Pervari Kaymakamı Osman Memduh'un Şırnak'a, Siirt Müdde-i Umumi Muavini Abdulkadir'in de Pervari kaymakamlıklarına tayini gerçekleştirilmiş oluyordu[40].

Bu irade-i Seniyyeden sonra, kaymakam tayinlerinden başka naklen atama taleplerinin de yapıldığı, bunlara da çözümler arandığı da görülüyordu. Buna göre Garzan Kaymakamlığı'na Mamure Kaymakamı Halit Efendi'nin, Arabgir'e Şırnak Kaymakamı Niyazi Bey'in nakillerinin istendiği ve bu konudaki kararın Diyarbakır Vilayet meclisi ve tabip kontrolünden sonra verileceğinden bu kararın daha sonra bildirileceği ve bu arada Şırnak Kaymakamlığı'nın bir müddet daha vekâleten yürütülmesine dair Memurîn Kalemi Müdüriyeti'nden, gereğini yerine getirmek üzere Bitlis Vilayetine çekilen cevabî telgrafla talimat iletiliyordu[41].

Bir başka tayin meselesi de Şırnak kazasının lağvıyla ortaya çıkmıştı. Kaymakamı bulunduğu Şırnak kazasının lağv edilmesiyle açıkta kalan ve dersaadete gelmesi müsait

---

35 DH.İD. Dosya No:149/-2, Gömlek No:9
36 DH.İD. Dosya No:149/-2, Gömlek No:9
37 İ..DH. Dosya No:1514, Gömlek No:1333/B-24,Tarih: 17/B /1333 (Hicrî) 31.05.1915 Pazartesi
38 İ..DUİT, Dosya No:44, Gömlek No:97,Tarih: 05/M /1335 (Hicrî) 02.11.1916 Perşembe
39 İ..DUİT, Dosya No:44, Gömlek No:35 Tarih: 06/Ş /1334 (Hicrî) 07.06.1916 Çarşamba
40 DH.İD. Dosya No:149/-2, Gömlek No:9,Tarih: 11/C /1332 (Hicrî), 07.05.1914 Perşembe.
41 DH.ŞFR. Dosya No:84, Gömlek No:88,Tarih: 07/Ca/1336 (Hicrî), 19.02.1918 Salı

olmayan ve mağdur olmaması için, kendi sınıfı olan 3. sınıftan bir kaymakamlığa tayin edilmesi için, kendi isteğiyle Ali Ata Efendi'nin Diyarbakır vilayetinde haline uygun bir kaymakamlığa tayini kabul ediliyordu[42].

Yine başka bir tayin olayı olarak da Şırnak kazasının lağvı ile yerine teşkil olunan Derik kazası nüfus memuriyetine 250 kuruş maaşla Abdulbaki Efendi'nin, kitabetine de 125 kuruş maaşla Bekir Sıdkı Efendi'nin tayini gerçekleştirilmiş oluyordu[43].

KAZA HALİNE GETİRİLDİKTEN SONRA ORTAYA ÇIKAN MESELELER

Şırnak'ın kaza haline çevrilmesiyle doğal olarak bütün meseleler çözülmdiği gibi, bu tahvil sürecinden sonra yeni sorunlar da baş gösteriyordu. Bu çerçevede, kaza haline tahvil edilen Şırnak nahiyesine bağlı köyler ile Cizre ve Çölemerik kazalarından irtibatları kesilerek Şırnak'a bağlanan köylerin yerli yabancı olarak nüfusunu gösteren cetvel içişleri bakanlığınca Bitlis vilayetinden isteniyordu[44].

Daha sonra ele alınan belgeye göre de istenen nüfus cetvellerinin gönderilmemesi üzerine, yeni teşkil olduğu anlaşılan Şırnak kazasının hangi kazadan tefrik olunduğunun bildirilmesi; Müslim, gayr-ı müslim,yerli-yabancı nüfusu gösterir bir pusulanın daha önce de yapılan iş'ara rağmen hala gönderilmediği hatırlatılarak cetvellerin gönderilmesi, Bitlis Vilayeti Nüfus Müdüriyeti'nden isteniyordu[45].

Yine kaza olduktan sonra ortaya bir de Hükümet konağı meselesi çıktığı görülüyordu. Şırnak Kazası'nda Hükümet Konağı olarak kullanılacak bina bulunuyor ancak, bu konuda harcanacak paranın tedarikinin nasıl olacağı çözülmesi gereken mesele olarak ortaya çıkıyordu. Bunun için de bulunan bir çözümle, Şırnak'ta hükümet konağı haline getirilecek olan bina masrafının dahiliyeye ait kısmı ayrılarak, binanın aylık 150 kuruşluk kira bedeliyle ve bu Hükümet Konağı'nın tefrişi için şimdilik gerekli olan 1000 kuruşluk havalenamenin gönderilmesi Siirt mutasarrıflığından isteniyor, bu vesile ile bu miktar Bitlis Valiliği tarafından da İçişleri bakanlığından talep ediliyordu[46].

Fakat buna karşılık, daha sonra satın alınmak istenen hükümet konağı olarak düşünülen binanın parası için, Senelik Bütçe'de karşılığı olmadığından, talep edilen paranın, Maliye bakanlığınca yazılan cevapta, gönderilemeyeceği belirtiliyordu[47].

Daha sonra Hükümet konağı yapılmak üzere oldukça elverişli bir binanın bulunması, binanın 45 lira olması, böyle bir binaya ciddi ihtiyaç olması hasebiyle, kaymakamlık Siirt valiliğine, Valilik İçişleri bakanlığına, İçişleri bakanlığı da Maliye Bakanlığına yazarak bu paranın tedarik edilmesini istemesiyle ve Sonuç itibariyle bu binanın satın alınması izni Maliye Bakanlığınca veriliyordu[48].

---

42 DH.MKT. Dosya No:1402, Gömlek No:23, Tarih: 05/C /1304 (Hicrî), 28.02.1887 Pazartesi
43 DH.MKT , Dosya No:1414, Gömlek No:40,, Tarih: 26/B /1304 (Hicrî), 20.04.1887 Çarşamba
44 DH.SN..THR, Dosya No:64, Gömlek No:70. Tarih: 19/Za/1333 (Hicrî) 30.09.1915 Perşembe,
45 DH.SN..THR., Dosya No:85, Gömlek No:56,,Tarih: 15/B /1338 (Hicrî) 05.04.1920 Pazartesi,
46 DH.MB..HPS., Dosya No:29,Gömlek No:53Tarih: 28/S /1334 (Hicrî), 05.01.1916 Çarşamba
47 DH.MB..HPS., Dosya No:24, Gömlek No:24,Tarih: 15/L /1334 (Hicrî) 15.08.1916 Salı,.
48 DH.MB..HPS.,Dosya No:24, Gömlek No:24

ŞIRNAK'IN İDARÎ TAKSİMATI VE İDARÎ ALANDA MEYDANA GELEN DEĞİŞİMLER (1845-1918)

Mehmet Rezan EKİNCİ*

ABSTRACT

Administrative Divisions of Shernakh and Changes in Administrative Area (1845-1918)

Tanzimat (Reforms), basically in the framework of centralisation policy, put forward some regulations in the administration beside in different areas. The policy of administrative centralization of Tanzimat were tried to apply in Şırnak, too. However; the eastern territories, which have a much more autonomous administration of *yurtluk-ocaklık* (family seat) and *hükümet* (government) status for a long time, resisted rigorously to reforms. The tribal structure in this region and administration model applied for centuries made difficult to adapt to Tanzimat.

Since mid-19th century, in the administrative construction of the Ottoman Empire, Shernakh had experienced unsteady status between *kaza* (township) and *nahiye* (sub-district) and had shifting borders between Bedlis, Diyarbekir and Mosul. The most prominent reason of this condition was that the local administrations in this region were not accustomed to be governed by a central administration and the inaccordant attitudes of this tribal formation to central administration.

Key-words: Shernakh, administrative history of Shernakh, tribes in Shernakh, Tribes, *kaza* (township), *nahiye* (sub-district).

ÖZET

Tanzimat'ın idarî alanda getirdiği yenilikler, vergi ve asker toplama gibi idarenin merkeziyetçiliği arttırıcı uygulamalar olarak ortaya çıkmıştır. Ancak oldukça uzun bir zaman *yurtluk-ocaklık ve hükümet* statüsündeki daha özerk bir yönetime sahip olan doğudaki topraklar, Tanzimat'ın bu merkeziyetçi uygulamaları karşısında sert tepki gösterildiği bir coğrafya olmuştur. Bu coğrafyadaki aşiret yapısı ve yüzyıllarca uygulanan yönetim şekli Tanzimat'a uyumu güçleştirmiştir.

19. yy.ın ortalarından itibaren Tanzimat uygulamalarındaki idarî düzenlemeler, aşiret yapısındaki Şırnak'ta da uygulanmıştır. Şırnak da birçok doğu kentinde olduğu gibi bu düzenlemelere kolay uyum sağlayamamıştır. Şırnak, idarî yapılanma sürecinde bazen nahiye bazen kaza statüsü ile Bitlis Diyarbekir ve Musul sınırları arasında gidiş-gelişler yaşamıştır. Bu durumun altında yatan en önemli sebep de aşiret yapısının merkezî idareye uyumsuzluğu ile uzun yıllar bura yönetimlerinin merkeziyetçi bir idare şeklinde idareye alışkın olmamalarından kaynaklanmaktadır.

* Arş. Gör., Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, merekinci@hotmail.com

Anahtar Kelimeler: Şırnak, Şırnak'ın İdarî Tarihi, Şırnak aşiretleri, aşiretler, kaza, nahiye.

Şırnak tarihi kendisine bağlı olan Cizre, Silopi ve Beytüşşebap ilçelerinden bağımsız değildir. Bu ilçeler bazı yönleriyle, tarihe ışık tutmak bakımından Şırnak'tan daha elverişli konumdadırlar. Bu nedenlerle Şırnak tarihi, sadece Şırnak merkezinin değil, Beytüşşebap, Cizre ve Silopi'nin tarihlerini de içermektedir. Aynı zamanda sınırları ve çevresindeki aşiret yapılarının da, Şırnak tarihine etkisi oldukça fazladır. Osmanlı Devleti içerisinde bu yapıların sosyal ve ekonomik durumları göz önünde tutulmuş, bazı hukukî mevzuatlar yumuşatılarak bu tür yapılara farklı yönetim modelleri uygulamıştır. Merkezî idare anlayışına zıt bu uygulamalarla fethedilen ülkeler ve buradaki halklar Osmanlı idaresine ısındırılmak istenmiştir[1].

Şırnak'ın Adı ve Sınırları

Şırnak, Botan bölgesinde bir aşiretin adı olarak bilinmektedir. Aşiretin yaşadığı bölgeye, süreç içerisinde adını verdiği kabul edilebilir. Şırnak'ın Cizre'deki Hz. Nuh(a.s.)'a nisbetle "Şehr-i Nuh"[2] olabileceği, bununla birlikte Asurca ve Kürtçede "Şernekh[3]" *alınması zor, savaşı zor olan yer* anlamında "Şernekheş", *savaş istemeyen barışçılar diyarı* "Şernekhaz"[4] olduğu da ileri sürülmektedir.

Şırnak idaresi, tarihi sırasıyla Gutî, Babil, Med, Asur, Pers, Sasanî, Emevî, Abbasî, Mervanî, Artuklu, Selçuklu, Safevî[5] ve Osmanlı egemenliğinde şekillenmiştir[6].

Şırnak sınırları göz önüne alındığında, kapsadığı alan itibariyle ilk zamanlar Dergul[7] ve Hacı Behram[8] dahilinde yer almıştır[9]. Hicrî 1271(1854) tarihine ait bir belgede yer alan

---

1 Yılmazçelik, İbrahim, "XVI. yy ile XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır Eyaletinin İdari Yapısı ve İdari Teşkilatlanması" **Haçlı Seferlerinin 900.Yıldönümünde Uluslar arası Selâhaddin-i Eyyubî Sempozyumu, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi**, Diyarbakır 1997, s. 165.

2 ŞIRGEV, **1996 Yılında Şırnak**, Şırnak İli ve İlçelerini Geliştirme Vakfı yay., Ankara 1996, s.47.

3 "Kh" sesiyle burada "hırıltılı h" sesini kastediyoruz. Bundan böyle bu sesi yeri geldiğinde bazı aşiret adlarında kullanacağız. "Beğdili ve civarındaki Türkmenler'in dili Türkmen lehçesidir. "K"ları "kh" gibi telffuz ederler." "Kh" sesi ve kullanımıyla ilgili bkz. Gökalp, Ziya, **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler**, Kaynak yayınları, İstanbul 2009, s .97.

4 İdil(eski adı Herzeh veya Hezeh) ve Şırnak(Şerneh) sondaki "-zeh" takısının Asurca olduğu hakkında bkz. Abdullah Yaşın, Tarih Kültür ve Cizre, Kuloğlu Matb., Ankara 2007, s. 12; Hakkari Sancağı'na bağlı *Zirneh* adlı bir madene ait Maliye Nezareti Mesarifat defterinde geçen Zirneh ibaresinin Şırnak'ı çağrıştırması ve burada da bir madenin bulunması benzerliklerine rağmen Zirneh'in Şırnak olmadığını düşünmekteyiz. BOA(Başbakanlık Osmanlı Arşivi), **MNM**, (Maliye Nezareti Mesarifat), Defter No: 14170 ve 14169 belgeleri Tarih 13.4.1277(1862), bkz. Bu ve bundan sonraki tüm tarih çevirmeler için, Türk Tarih Kurumu Resmî İnternet Sitesi, Tarih Çevirme Klavuzu, **http://www.ttk.gov.tr**, Erişim Tarihi: 29.04.2010.

5 Abdullah Demir, "Osmanlı Kaynaklarına Göre Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun İlhakı" **Güneydoğu Sorunu Tarihi-Kaynağı-Çözümü**, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul 2009, s. 21,22.

6 Yaşın, **a.g.e.**, s. 18-77.

7 Dergul, 16 Haziran 1890 tarihli belgede nahiye olarak Bitlis Vilayeti'ne bağlıdır. **DH. MKT.** Dosya No. 1732 Gömlek No. 68, 1307. L. 27(16 Haziran 1890) Dergul, şu an Şırnak'a bağlı bir köydür.

8 Hacı Behram, Mardin Sancağı'na bağlı bir nahiye olarak yer almıştır. **DH. MKT.** Dosya No. 1732 Gömlek No. 68, 1307. L. 27(16 Haziran 1890). Ve burada bir kömür madeni mevcuttur. bkz. **Diyarbakır Salnameleri, 1286-1323(1869-1905),** C.5, Yayın Yönetmeni: Ömer Tellioğlu, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yay.,No.14, İstanbul 1999, s. 88. Hacı Behram, Hacı Bayram ve Hacı Beyra olarak da anılır. Hacı Beyra adı bölgede yaşamış ilk emirlerden biri olan Hacı Bedr'den almaktadır. Şırnak ağaları, Hacı Beyra aşiretine tabi olarak hareket eden aşiret konfederasyonunun parçasıdırlar. Bkz. Martin van Bruinessen, **Ağa, Şeyh ve Devlet**, İletişim Yayınları, Ankara 2003, s. 271-272. Hacı Behram, ilk defa 1785 Diyarbekir Eyaleti İdarî Taksîmatına dahil edilen Behramki sancağıyla karıştırılmamalıdır. Behramki sancağı, 1820-25 yılları Diyarbekir İdarî taksimatında yer almamıştır. bkz. Yılmazçelik, **a.g.m.**, Diyarbakır 1997, s. 167, 170; Behramki, halen Diyarbekir'in Bismil kazasının(şimdi ilçe) bir bucağıdır. Bkz. Nejat Göyünç, **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s.61.

"…Mardin Sancağı'na tabi Hacı Behram kazası dahilinde kain Şırnak Nahiyesi ahalisinden.." ifadesi bunu göstermektedir[10]. Şırnak, 23 Temmuz 1914 yılında kaza olmuştur[11]. Bu konumu 1990 yılında il oluncaya değin devam etmiştir[12].

Şırnak'a bağlı altı ilçe bulunmaktadır. Bu ilçeler: Beytüşşebap[13], Cizre[14], Güçlükonak, İdil, Silopi[15] ve Uludere'dir. Bunlardan Beytüşşebap ve Uludere, Hakkâri'den; Şırnak ve Güçlükonak, Siirt'ten; Cizre, İdil ve Silopi de Mardin'den Şırnak'a bağlanmışlardır.[16] Kuzeyde Siirt, batıda Mardin, kuzeydoğuda Hakkâri illeri ile güneyde Irak ve Suriye devletleriyle sınırdır[17].

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Osmanlı Devleti'ne İltihakı ve İdarî Yapılanma

Şırnak'ın Osmanlı İdarî taksimatındaki yerinin anlaşılması için, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Osmanlı Devleti'ne iltihakına ve burada oluşturulan idarî yapılanmaya bakılmalıdır. Şırnak'ın içinde bulunduğu saha, Osmanlı-Safevî çekişmesinin yaşandığı bir sahadır.

Osmanlı Devleti ile Safevîlerin genel olarak Doğu sahasındaki egemenlik mücadelesi, XVI. yüzyılın ilk çeyreğine rastlar. 1514 Çaldıran Savaşı'ndan 1517 Haziran'ına varıncaya değin Safevî – Osmanlı mücadelesi Safevîlerin kesin yenilgisi ve Anadolu'dan tedricen çekilmesi sonucunu vermiştir[18]. Bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti'nin Anadolu'nun doğu ve güneydoğusuna dair idarî yapılanma faaliyetleri zaman zaman yapılan değişikliklerle Osmanlı Devleti'nin sonlarına kadar devam etmiştir.

---

9 **DH. SN. THR**. Dosya No.64 Gömlek No. 70. Gömlek içindeki 3. belgede: "… kaza haline tahvil edilen Şırnak Nahiyesi Eruh Kazası dahilinde Dergul Nahiyesi merbutatından olup…" demiş, idarî taksimatta Şırnak'ı Dergul nahiyesine ait yine bir nahiye olarak kabul etmiştir. bkz. BOA, **DH. MKT**. Dosya No. 2632 Gömlek No. 9, Hicrî 19 Şaban 1326(1908) 5. belgede: " … Eruh kazası dahilinde… Dergul nahiyesinde… sekenesinin aşâ'ir ve kabâ'ilden ibaret bulunmasına mebni… idaresi kabil olamayacağından merkezi Şırnak olmak üzere…"bir nahiye müdürlüğünün kurulması teklif edilmesi de Şırnak'ta dağınık aşiret yapısına işaret etmektedir.

10 **İ. MVL.** Dosya No. 321, Gömlek No. 13643, Hicrî 1271(1854).

11 29 Şa'ban 1332 (23 Temmuz 1914) tarihinde yeniden kazaya tahvil edilen Şırnak, Şırgev, **a.g.e.**, s.205'te ve *Valiliğin internet sitesinde kaza oluş tarihi 1913 olarak yanlış gösterilmektedir. Bu tarih yanlışlığı ortaya koyduğumuz belgeyle beraber düzeltilmelidir.* Bkz. **http://www.sirnak.gov.tr/default_B0.aspx?id=17**, Erişim Tarihi: 29.04.2010 Belgenin orijinali ve transkripsiyonu için bkz. Ek-1, **İ.MLU**(1310 Sonrası İrade Meclis-i Umumî). Orjinal 1332. Ş. 30 Kayıt No.60.

12 18.05.1990 tarih ve **20522 tarihli Resmi Gazete**de yayınlanan 16.05.1990 tarih ve 3647 sayılı yasa ile Şırnak il olmuştur.

13 Beytüşşebap, "Van ilinin Hakkâri Sancağı'na bağlı bir ilçe olup, Gelî, Sınde(Sindî), Gevran, Goyan(Gûyan), Mamhuran, Zikre, Bırusan adlı 7 nahiye ve 46 köyü kapsar." bkz. Şemseddin Sami, **Kamusu'l-A'lâm**, Mihran matb., İstanbul 1889-1898., C. 2, s. 1425.

14 Cizre, "Ceziretu ibni ömer'in kısaltılmışıdır. Diyarbekir iline bağlı Mardin Sancağı'nı oluşturan 5 ilçeden biri olup sancağın doğu bölümünün bitiminde yer alır ve kuzeydoğu tarafından Van, güneydoğudan da Musul illeriyle sınırlıdır. 219 köyden oluşup hemen hemen 35.000 kadar nüfusu vardır." bkz. Şemseddin Sami, **a.g.e.**, C. 3, s. 1802, 1806.

15 Silopi ve çevresi, 1518'de Diyarbakır Eyaleti'ne bağlı 12 livadan biri olan Mardin'e bağlanmıştır. O dönem için Silopi topraklarının kuzey ve orta bölümü Cizre'ye bağlıdır. 1526 tarihli idarî düzenlemede de Silopi topraklarının güney kesimi Musul Eyaleti'nde yer almıştır. Bkz. Mithat Atabay, **Dünden Bugüne Silopi**(Coğrafyası-Tarihi ve Sosyolojisi), Ankara 2001, s.25-26.

16 ŞIRGEV, **a.g.e.**, s. 91.

17 bkz. Şırnak Valiliği Resmî İnternet Sitesi**, http://www.sirnak.gov.tr/default_B0.aspx?id=17**, Erişim Tarihi: 29.04.2010.

18 Nejat Göyünç, "Diyarbekir Beylerbeyliğinin İlk İdârî Taksimatı", **Tarih Dergisi** Sayı 23'den ayrı basım, İstanbul Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1969, s. 23-25.

4 Kasım 1515'te İdris-i Bitlisî'nin tavsiyesiyle, Bıyıklı Mehmet Paşa'nın Diyarbekir Beylerbeyliği'ne tayiniyle birlikte burada, Osmanlı idaresi ilk defa tesis edilmiştir[19]. Ardından bölgedeki 37 şehir idarî taksimata dahil edilmiştir[20]. İlk idarî taksimatta dikkati çeken husus, Safevî etkisiyle Doğu Anadolu'nun da Diyarbakır Eyaleti idaresinde teşkilatlandırılmasıdır. Daha sonra Erzurum, Van ve Rakka eyaletlerinin kurulmasıyla Diyarbakır Eyaleti'nin üzerindeki idarî yükümlülük yeni eyaletlere dağıtılmak suretiyle hafifletilmiştir[21].

Vilayet-i Diyarbekir'in İlk İdarî Taksimatı (1515)[22]

1	Liva-i Amid(Kara Hamid)	9	Liva-i Kiğı	17	Liva-i Çermuk	25	Liva-i Cezîre(Cizre)(H)	33	Liva-i Poşâdı
2	Liva-i Kemâh	10	Liva-i Çemişgezek(Y)	18	Liva-i Hısn-ı Keyfa	26	Liva-i Hizan	34	Liva-i Hâcuk
3	Liva-i Harput	11	Liva-i Hazo(H)	19	Liva-i Cere	27	Liva-i Siverek	35	Liva-i Sincar
4	Liva-i Ruhâ	12	Liva-i Atak(Y)	20	Liva-i Çapakçur(Y)	28	Liva-i Berdinç	36	Liva-i Aşiret ve ulus
5	Liva-i Arabgîr	13	Liva-i Palu(H)	21	Liva-i Fusûl	29	Liva-i Haytan	37	Liva-i Genc
6	Liva-i Ergani	14	Liva-i Süleymaniyan	22	Liva-i Hilvan	30	Liva-i Zerîkî		
7	Liva-i İspîr	15	Liva-i Birecik	23	Liva-i Bidlis	31	Liva-i Musul		
8	Liva-i Bayburd	16	Liva-i Eğil	24	Liva-i Sason	32	Liva-i Çüngüş		

Y: Yurtluk-Ocaklık H: Hükümet

Osmanlı Devleti, bölgede hâkimiyeti ele geçirdikten sonra bunun kalıcılığını sağlamaya yönelik bir siyaset ve idare tarzı benimsemiştir. Bölgede yüzyıllardır sürmüş olan aşiretlerden oluşan gevşek tarzdaki konfederasyon yönetimini eriterek merkeziyetçi yapısına eklemleyecek bir ara yönetim modeli uygulamıştır. Bu idarî modelde *Yurtluk-ocaklık sancağı* ve *hükümet sancağı* diye adlandırılan iki tarz vardı.[23] *Yurtluk-Ocaklık* sancakları, hizmetlerinden ötürü sancak mülkiyeti, sancak beyliğinin sülalesinde bırakılmış tahririn yapılmadığı, timar ve zeametin var olduğu sancaklardır. *Hükümet* sancakları ise hizmetleri dolayısıyla mülkiyeti tasarruf etmek üzere kendilerine verilen ancak tahririn yapılmadığı, dolayısıyla timar ve zeametin uygulanmadığı sancaklardır. *Hükümet* sancağı idarecisi sefere çağrıldığında kendisine bağlı aşiret güçleri ile beraber beylerbeyine katılırdı[24].

---

19 Sultan batıya dönmek üzere Tebriz'den ayrıldığında, mirler kendi toprakları üzerindeki veraset haklarının tanınması talebiyle İdris'i ona yolladılar ve belli bir önderlik altında Kara Han'ın üzerine yürüyüp, onu Kürdistan'dan kovabilmeleri için, içlerinden birini beylerbeyi atamasını rica ettiler. Padişah, İdris'e böyle önemli bir göreve hangi mirin lâyık olduğunu sordu. Bunun üzerine bilge İdris, şu tavsiyede bulundu: "Onların hepsi de hemen hemen eşittir ve hiç biri diğerinin önünde eğilmek istemez. Kızılbaşlara karşı birlikte ve etkili bir mücadele için, eşgüdüm yetkisini bütün mirlerin itaat edeceği bir saray hizmetkârına vermek gerekir." Nitekim böyle yapıldı ve Bıyıklı Mehmed Kürdistan beylerbeyi olarak doğu bölgesinde kaldı. Bkz. Şerefnâme'den alıntılayan (Şerefnâme II/1:296-7). van Bruinessen, **a.g.e.**, s. 216.

20 Göyünç, **a.g.m.**, s. 26-29.

21 Yılmazçelik, **a.g.m.**, Diyarbakır 1997, s. 163.

22 Göyünç, **a.g.m.**, s. 26-29. 1515 taksimatında verilmemiş olan bu tablodaki *Hükümet*(H) ve *Yurtluk-Ocaklık(Y)* bilgisi 1578-88, 1609, 1653 taksimatlarında belirtilmiş oldukları şekilde alınarak 1515 Taksimatına uyarlanmıştır. Bkz. Yılmazçelik, a.g.m., Diyarbakır 1997, s. 164-165; Ayrıca 1518'de Siirt de müstakil bir kaza olarak Diyarbekir Vilayeti'ne bağlanmıştır. bkz. Göyünç, **a.g.m.**, s. 33., Siirt kazası, 1530 yılı Diyarbekir tahririnde de yer almıştır. Bkz. **998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-i Bekr ve 'Arab ve Zü'lkâdiriyye Defteri**(937/1530) I (Tıpkıbasım), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yay no.39, Ankara 1998, s. 6,12,31,32.

23 Özcoşar, İbrahim, **Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kenti Mardin** (1800-1900), Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, Mardin 2009, s. 58-59.

24 Yılmazçelik, **a.g.m.**, Diyarbakır 1997, s. 176.

Şırnak ve Çevresi'nde Tanzimat Uygulamaları

Tanzimat'ın idarî ve kamusal alanlarda getirmesi beklenen yenilikler, genel olarak eyalet idaresinin ıslahı, gelirlerin arttırılması, askerliğin düzene bağlanması, can ve mal güvenliğinin sağlanması ve tutarlı bir idarenin yerleştirilmesidir. Bu tür bir idare tarzının teşekkülü ile merkezî hükümet, taşradaki egemen gruplar, aşiretler vb. üzerinde otoritesini de kurabilecekti.[25] O halde temelde bu düzenlemeler, merkezî otoritenin taşrada egemenliğini tesis etmek amacı gütmekteydi. Sadece bu açıdan düşünüldüğünde, bunların sağlanması için öncelikle mal-mülk ve nüfus sayımı yapılmalıydı. Uygulamaların sağlıklı bir şekilde tatbiki için eyalet sınırlarında değişiklikler yapılması gerekmiştir[26].

Tanzimat'ın, gelirleri arttırmaya yönelik devlette merkeziyetçi idareyi tesis eden yeniliklerden biri de, vergi toplamayı yöneticileri elinden alan, taşraya vali derecesinde yetkili sayılabilecek *muhassıllık* kurumunu oluşturması oldu[27]. Akabinde Osmanlı klasik taşra idarî birimi olan ve bugünkü iller büyüklüğündeki sancakların üzerinde *eyaletler* oluşturuldu. Bu eyaletlere de v*ilayet* adı verildi. *Sancaklar,* liva adını alarak vilayetin alt birimi şeklinde örgütlendi. Kazalar da *liva*lara bağlıydı. Özetle, 1864 ve 1871'de yapılan Vilayet Nizamnamelerinin getirdiği değişiklikler sonucunda idarî yapı büyükten küçüğe kapsar şekilde, *vali* idaresinde *vilayet – mutasarrıf* idaresinde *sancak(liva) – kaymakam* idaresinde *kaza - muhtar* idaresinde *karye(köy)ve* şehirlerde de *mahalle* olarak örgütlenmiştir[28].

Birkaç köyün birleşmesiyle oluşan kazalara bağlı yerleşimler olan *nahiye*ler de tesis edilmek istendi. Nahiyeyi, kaza kadısının atadığı bir naib, nahiye müdürü olarak kadı namına yönetirdi. Nahiye idaresi, doğudaki aşiretleri kontrol altına almak amacıyla da uygulanmak istendi. Özellikle Doğu Anadolu'da aşiret reislerine nahiye müdürü statüsü verilerek aşiret teşkilatı, nahiyeye dönüştürüldü. Böylece hem nizamname ile hem de mahalli idareyle ilgisiz bir uygulamaya geçilmiş oldu[29].

Köy ve mahalle muhtarlıkları uygulaması Tanzimat öncesinden başlamıştı. Ancak Nahiye idaresi, yaygın bir biçimde uygulanamadığı gibi bu durumdan olumlu bir sonuç da alınamadı[30]. Nahiyeler yaygın bir biçimde kurulamadıkları gibi kurulmuş olanları da tam örgütlü değildi. Birçok nahiye, *Vilayet Nizamnamesi*'nin koşullarına uygun değildi. Bütün eksikliklerine rağmen aşiretlere tanınan nahiye statüsüyle ayaklanmaları önlemek, vergi toplamak, göçebelerin köylere verdikleri zararı azami derecede azaltmak amaçlanmıştır. Var olan feodal düzeni yasal bir zemine taşımaktan öte bu uygulama başarılı olamamış, ancak nahiye idaresine ilginç boyutlar katmıştır. Örneğin Beytüşşebap, Hakkâri'ye bağlı bir nahiye olarak bir müdüre sahipti ve tam olarak örgütlü değildi. Aynı zamanda aynı sınırlar içerisinde bir konargöçer olan Hertuş aşireti de nahiye statüsündeydi. Böylece tek merkezde ve aynı sınırlar içerisinde iki nahiyeli iki nahiye müdürlü ilginç bir idarî yapı doğmuş oldu. Bu örnek, Şırnak'ta yerleşik ve göçebe düzeninin idarî yönden kontrol altına alma çabaları ve Tanzimat idaresinin tatbiki açısından ilginç bir örnek arz eder[31].

Tanzimat, Diyarbakır ve Erzurum'da 1845 Mart'ından itibaren uygulanmaya başladı. Düzenlemelere en büyük tepki bölgedeki *yurtluk-ocaklık* ve *hükümet* şeklindeki toprak

---

25 Özcoşar, **a.g.e.**, s. 54-55; İlber Ortaylı, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, Cedit Neşriyat, Ankara 2007, s. 427.

26 Musa Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997, s. 190-192.

27 İlber Ortaylı, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000, s.32.

28 Ortaylı, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri**, s. 64.

29 Ortaylı, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, s. 432-433.

30 Çadırcı**, a.g.e.**, s. 252-253; Ortaylı, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri**, s.98,99.

31 Ortaylı, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri**, s. 104-105.

tasarrufu sahiplerinin olduğu yerlerden özellikle de Cizre ve Hakkâri yöresinden gelmiştir. Cizre mütesellimi Bedirhan Bey'in isyanının Osmanlı Devleti tarafından bastırılmasından sonra, bu bölge idarî açıdan yeniden teşkilatlandırılmıştır.[32].

Aralık 1849'da Hakkâri Sancağı, eyalete dönüştürülerek, Tanzimat buralarda da tatbik edilmeye çalışılmıştır. Tanzimat uygulamalarının tatbikinde özellikle konargöçer aşiretlerin yaylak-kışlak yaşam tarzları, buraları idare etmeyi zorlaştıran nedenlerdendir. Bu durum, idareyi tesis etmek için sürekli bir biçimde taksimatta düzenlemeye gitme sonucunu vermiştir. Örneğin, 1854 Şubat'ında Zaho kaymakamlığı feshedilmiş; Cizre, Zaho ve Mardin bir kaymakamlıkta toplanmıştır. Alınan önlemlere rağmen bölgenin sahip olduğu sosyo-ekonomik yapı, dönemin yönetim anlayışı vd. nedenlerle, Tanzimat'la öngörülen düzenlemeler bölgede tam anlamıyla gerçekleştirilememiştir[33].

Şırnak Aşiretleri ve Şırnak'ın İdarî Yapılanması

Şırnak ve çevresinde, bir şekilde buranın idare tarihinde etkisi bulunan ve bazıları Osmanlı belgelerinde de yer alan belli başlı aşiretler vardır. Bunlar Şilet, Çokhsor ve Hacı Beyra konfederasyonlarından oluşmaktadır[34]: Çokhsor konfederasyonu: Miran, Dideran, Elikan, Soran, Garisan aşiretlerinden oluşmuştur. Şilit konfederasyonu: Batuyan, Kiçan, Tayan, Herikan, Musereşan aşiretlerini kapsar; Hacı Beyra konfederasyonu ise: Sperti, Giteyan, Heveri(Her üçü de göçer), Goyan(yarı-göçer), Şırnak[35] (Bilgan, Caferan ve Düdan'ı kapsar.) kapsamaktadır. Bunların haricinde Silopi bölgelerinde yaşayan aşiretsiz Kürt ve Ermeni köylüleri de mevcuttur ki bunlar da, Dihi: Garisan(göçer), Dersevi, Heskeri, Eruhî, Çufî, Cilan; Kaşurî, Sindî, Zîvikan(Zîyerkan) aşiretlerinden oluşmaktadır; Cezire bölgesindeki Harunan ve Hesidan aşiretleri ise bu konfederasyonlara dahil değildirler ve ayrıca Cizre merkezde göçebe olmayan yerleşik halk da mevcuttur.

Şırnak'ın Osmanlı idarî yapılanmasına kendi adıyla dahil olması, XIX. yy.ın ortalarına rastlamaktadır. Şırnak adıyla bugünkü il sınırları düşünüldüğünde, idarî yönden dönem dönem

---

[32] Tanzimattan önce Cizre mütesellimliğini icra eden Bedirhan Bey, Tanzimat uygulamasına geçilmesiyle Cizre ve Midyat'ın Musul'a bağlanmasını isteyen Musul Valisi Mehmed Paşa ile bu değişikliği istemeyen Bedirhan Bey arasındaki tartışma, Cizre'nin 1842'de idarî yönden Musul'a bağlanmasıyla sonuçlandı. Tanzimat düzenlemelerinin bölgedeki etkileri ve Bedirhan Bey hadisesine ayrıntılı olarak bkz. Özcoşar, İbrahim, a.g.e., s. 55-84; Çadırcı, **a.g.e.**, s. 193-195. Cizre, XVI. yy. idarî taksimatlarında bazen Diyarbekir bazen de Kürdistan eyaleti içinde gösterilir. 1864–67 idarî taksimatında Kürdistan tabiri yerine yeniden "Diyarbekir Vilayeti" kullanılmaya başlanmıştır. 1908'den sonra "Vilâyât-ı Şarkiyye(Doğu Vilayetleri)" olarak daha sonra da Doğu Anadolu Bölgesi olarak adlandırılmıştır. Bkz. Yılmazçelik, İbrahim, "Tarihi Dönemler İçerisinde Kürt Tarihinin Gelişimi Üzerine Bazı Tespitler", **TÜRKLER** , C.:10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.406-412; Kunt, İ. Metin, Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi, Boğaziçi Üniversitesi yay., İstanbul 1978, s. 163,191; Baykara, Tuncer, **Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdarî Taksimatı**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1988, s. 129.

[33] Özcoşar, İbrahim, "19. Yüzyılda Mardin'in İdari Yapısı" Hazırlayan: İbrahim Özcoşar, **Makalelerle Mardin I Tarih- Coğrafya**, Mardin İhtisas Kütüphanesi Yayın No.7, İstanbul 2007, s. 446-453; Çadırcı, **a.g.e.**, s. 196-197.

[34] van Bruinessen, **a.g.e.**, s. 271-272; **Aşiretler Raporu**, Analiz Basım Yay., İstanbul 2003; Mesut Öğmen, "XIX. Asrın Son Çeyreğinden Cumhuriyetin İlanına Kadar Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Aşiretlerin Demografik Yapısı", **II. Bingöl Sempozyumu 25-27 Temmuz 2008**, s. 3-4. Aşiret adlarının telaffuzlarında kitaplardaki kullanımdan çok Şırnak'ta alan araştırmasında tespit edilen halkın kullanımı esas alınmıştır.

[35] Izady, Şırnak ve Tayan(Tiyan)'ı Botan Konfederasyonuna bağlı gösterir. Silopi, Sindi, Miran ve Goyan'ı Konfederasyon haricinde gösterir. Bkz. Izady, Mehrdad R., **Bir El Kitabı Kürtler**, Çev: Cemal Atila, Doz Yay., İstanbul 2004, s. 172-173.

Diyarbekir ve Van eyaletlerinde, Bitlis, Cizre, Hakkâri, Silopi ve Siirt sınırları içerisinde yer almıştır[36]. Şırnak'ın idarî yapılanması sürecinde bu durum dikkate alınmalıdır.

Şırnak'ın idarî yapılanmasına yönelik olarak, belgelerde en erken yer aldığı tarihlerden 1854'te Mardin Sancağı'na bağlı bir nahiye statüsünde görünmektedir[37]. 1869'dan başlayarak bugün Şırnak'ın ilçesi Cizre ve Siirt'in ilçesi olan Eruh'un idarî değişimleri salnamelerden izlenebilmektedir. (H.1275)1875'te Şırnak'ın kaza[38] olarak teşkiline değin Eruh kazası, Siirt livasına bağlı ve Dergul nahiyesini de içine almaktadır. Cizre kazası da aynı tarihe kadar Mardin livasına bağlı ve Hacı Behram da nahiye olarak Cizre'ye bağlı bulunmaktadır[39]. Şırnak kaza olduktan bir yıl sonra Siirt livası, Bitlis'e bağlanarak Diyarbekir Vilayeti'nden ayrılmıştır[40]. Goyan ve önceden Eruh'a bağlı olan Dergul nahiyeleri de Şırnak kazasına bağlanmıştır[41]. Bu durum Şırnak idaresinin sınırlarının zaman zaman Eruh'a dolayısıyla Siirt'e taşmış olduğunu göstermektedir.

Tanzimat çerçevesinde yapılan idarî düzenlemelerin ve vergi gelirlerinin arttırılmasına yönelik bir dizi faaliyetin yerini bulması için nüfus sayımları yapılmıştır. Nüfus sayımının taşraya geç bir tarihte yansımış olması düzenlemelerin taşraya geç yansıtılabilmiş olmasıyla ilişkilidir[42]. Burada bölgenin ve Şırnak'ın aşiret düzeni ve özelde konar-göçerlerin *yaylak-kışlak yaşam tarzları* nedeniyle uygulamalarda ortaya çıkan sıkıntıların bu paydaki rolü göz ardı edilmemelidir. Bu meyanda Şırnak nahiyesinde ancak H. 1300(1882- 1883) tarihinde yapılabilmiş bir nüfus sayımı Salname'de yer almıştır. Bu nüfus sayımı kuvvetle muhtemel Şırnak'a ait ilk nüfus sayımıdır[43].

Göçebe aşiretlerin nüfuslarının yazımına ilişkin bir kayıt da mevcuttur. Cizre'den Dahiliye Nezareti Nüfus Yazım Komisyonu Başkanlığı'na çekilen bir telgrafta nüfus memurları, Şırnak ve şimdiye kadar(2 Aralık 1908) kayıt altına alınamayan göçerlerin nüfuslarını yazdırmadıklarını, yazmak mümkün olsa bile asla nüfus tezkiresi almayacaklarını bildirdiklerini ifade etmektedirler.[44] Bu aşiretlerin devletin oluşturmak istediği yeni düzene aşiretlerin yanaşmadıklarına ilişkin ilginç bir örnektir.

---

36 XVI. ve XVII. yy Diyarbekir Musul ve Van Eyaletleri İdarî Taksimatları için bkz. Kunt, **Sancaktan Eyalete**, s. 129,130,142-144,162-164,172,173,191,192,194, ve XVII. yy (1609)Diyarbekir, Bitlis, Musul ve Van İdari Taksimatlarına dair bkz. Ayn-ı Ali Efendi, **Kavânîn-i Âl-i Osman Der Hülâsa-i Mezamîn-i Defter-i Dîvan**, İstanbul 1280, s. 29-31,32-35.,ve **Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi**, Haz: Midhat Sertoğlu, Marmara Üniversitesi yay., İstanbul 1992, s. 32, 37. ve XVII., XVIII. yy Diyarbekir, Musul ve Van İdarî Taksimatları için bkz. Kılıç, Orhan, **18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı-Eyalet ve Sancak Taksimatı**, Ceren Matb., Elazığ 1997, s. 62-69-73., ve XVIII. yy. Diyarbekir, Musul ve Van İdarî Taksimatları için bkz. Başar, Fahameddin, **Osmanlı Eyâlet Tevcihâtı**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997, s. 20,21,23,24. ayrıca bkz. 105-112. ve XIX. yy. Diyarbekir, Hakkâri(Beytüşşebab burada), Mardin(Bohtan, Hacı Behram burada), Muş(Bitlis bu kez Muş Livası'nda), Siird veya İs'ird(Dir-Göl ya da Dergul burada) Van, İdarî taksimatları için bkz. Baykara, **a.g.e.**, s. 117,118,125,252-255. Ve detaylı bir Diyarbakır idarî taksimatı için bkz. Yılmazçelik, İbrahim, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır**, (1790-1840),(Fizikî, İdarî, ve Sosyo-Ekonomik Yapı), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995, 131-142.

37 **İ. MVL**. Dosya No. 321, Gömlek No. 13643. 21 Ramazan 1271(1854).

38 Şırnak'ta kaza idaresinin teşkiline dair bkz. **Diyarbakır Salnameleri**, C. 2, s. 158.

39 Bkz. **Diyarbakır Salnameleri**, C. 1, s. 53, 55, 115, 117, 176, 178, 258, 260, 321, 323; C.2, s. 43, 45.

40 Bkz. **Diyarbakır Salnameleri**, C. 2, s. 310; Siirt'in Bitlis'e bağlı olduğu hakkında bkz. **Salname-i Vilayet-i Bitlis** Birinci def'a, Vilayet Matbaası, Bitlis Hicri 1310(1892), s. 133.

41 Goyan adı Koban; Dergul adı da Dirkol olarak okunmuştur. Bkz. **Diyarbakır Salnameleri**, C. 3, s. 58.

42 Yılmazçelik, İbrahim, **a.g.e.**, s.100-109, Ayrıca bkz. Özcoşar, İbrahim, **Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kenti Mardin** (1800-1900), s. 50-52; Çadırcı, **a.g.e.**, s. 190-192.

43 Müslim nüfusunda toplam nüfus 6241 verilmiş. Rakamlar yanlış verilmemişse doğru toplam 6223 olacak. Nüfus tablosu için bkz. **Diyarbakır Salnameleri**, C. 3, s. 171.

44 "…Eruh kazasında yazılmamış olarak kalan ikinci kolun yazılması için heyetle on gündür buralardayız..." diye devam eden belge için bkz. **DH. MKT** Dosya No:2677 Gömlek No:93 (8 Aralık 1908).

H. 1300(1882-1883)'de Şırnak Nüfusu

Esami-i Liva ve Kaza ve Nevahi	Aded-i Mahallat ve Kura	Mikdar-ı Hane	Gayr-ı Müslim Nüfus	Müslim Nüfus	İcmal-i Nüfus
Şırnak Nahiyesi	74	1370	-	4358	4358
Began Nahiyesi	9	321	-	962	962
Hacı Aliyan Nahiyesi	3	351	-	901	901
Yekûn	86	2042	-	6223	6221

6 Mart 1884'te Şırnak, Diyarbekir Vilayeti Mardin Sancağı'na bağlı kaza statüsündedir[45]. 11 Şubat 1887'de ise kaymakamlık statüsünden nahiyeye düşürülerek Bitlis Vilayeti Eruh kaymakamlığına bağlanması kararlaştırılmıştır. Ahalinin bu değişim konusundaki itirazları devlet tarafından gözetilmemiştir[46].

1 Aralık 1888'de Şırnak bu kez Bitlis Vilayeti Siird Sancağı, Eruh kazasına bağlı bir nahiye iken tekrar Diyarbekir Vilayeti'ne bağlanması isteği karşısında ahalinin Ağa-yı Sor oğlu Mehmed etrafında birleşerek yazdıkları itiraz dilekçesi vesilesiyle geçmektedir. Bunun üzerine Şırnak'ın Siirt'e yakınlığı dolayısıyla yapılan itiraz haklı görülerek yine nahiye olarak Bitlis Vilayeti'ne bağlı statüsünün devam etmesine karar verilmiştir[47].

Şırnak'ın bazı zaman dilimlerinde idarî taksimattaki konumunu takip etmek güçleşmektedir. 1897 yılında yayınlanmış olan Osmanlı Devleti'nin ilk İstatistik yıllığında ve 1900'lerde o dönemde liselerde okutulmak üzere hazırlanmış olan *Osmanlı Atlası* adındaki eserde verilen haritalarda Şırnak adı geçmemektedir[48]. Bununla birlikte *Mark Sykes* adındaki bir yüzbaşı 1902'de Beyrut'tan başladığı Osmanlı sınırları içerisindeki Doğu ve Ortadoğu gezisinde Şırnak'a da uğramıştır. "*Daru'l-İslam*" adıyla 1904'te bastırdığı kitabında yer verdiği haritada[49] Şırnak'ı göstermekte ve Şırnak'a dair bilgiler vermektedir. Bölgeye dair gündelik hayata ilişkin yorumları, kimi zaman tipik bir oryantalist bakışı andırırken zaman zaman doğudaki misafirperverliğe ve eşitliğe Avrupa'nın hiçbir zaman ulaşamayacağını vurguladığı gözlemleri ilginçtir.

Sykes, Şırnak'ı ziyaretinde iki büyük kale gördüğünü bu kalelerin[50] birbirlerine karşı aşiret liderliği için iktidar mücadelesi veren adlarına değinmediği hasım amca ve yeğene ait olduklarını belirtir[51]. Şırnak'ı ve Şırnaklı aşiretleri anlatırken *Sykes*, Mervan Hamidiye komutanı olarak Miranlı Mustafa Paşa'dan bahsetmektedir. Mustafa Paşa, Şırnak bölgesinde(Cizre merkezli) Şilet ve Çohsor aşiret konfederasyonlarının komutasında

---

45 **Y. PRK. AZJ**.(Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Arzuhal ve Jurnaller) Dosya No. 9, Gömlek No. 30, 1301 Ca 8(6 Mart 1884).

46 **DH. MKT.** (Dahiliye Mektubî Kalemi)Dosya No. 1399 Gömlek No. 21, 1304.Ca.17(11 Şubat 1887).

47 **DH. MKT.** Dosya No. 1569 Gömlek No. 98, 1306.Ra.27(1 Aralık 1888).

48 **Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı 1897**, Tarihi İstatistikler Dizisi C.5, Haz. Tevfik Gürcan, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü matb., Ankara 1997, s.3,4,13; **Osmanlı Atlası**, Haz. Mehmed Nasrullah, Kolağası Mehmed Rüşdü, Mülazım Eşref, İstanbul 1907, Yay. Haz. Rahmi Tekin, Yaşar Baş, Osav yay., İstanbul 2003.

49 Adı geçen harita için bkz. Ek-2, Sykes, **Dar-ul-İslam A Record of A Journey Through Ten of The Asitaic Provinces of Turkey**, London Bickers and Son, Printed By Spottiswoode and Co. Ltd., London 1904, s. 8 ve bu haritayı yaklaşık on yıl sonraki Osmanlı Haritası ile karşılaştırmak için bkz. Ek-3, Şırnak Kazası'nı gösterir Osmanlı İdari ve Yolları Haritası Hicri 1331(1912) **HRT.1709**.

50 Gerçekten de kale görünümündeki bu kasırlar halen Şırnak'ta mevcuttur. Abdurrahman Ağa Kasrı,19. yy da inşa edilmiş ve 360 odalı bir kasırdır. Ağaye Sor Kasrı, 100 odalıdır. Sykes'ın büyük ihtimalle bu iki kasrı gördüğü kuvvetle muhtemeldir. Ancak görmemiş de olabilir; çünkü bu iki kasrın dışında 20. yy. da inşa edildiği belirtilen Yusuf Ağa Kasrı ve Süleyman Ağa Kasrı (200 odalı) Osman Ağa Kasrı(60-70 odalı) da mevcuttur. ŞIRGEV, **1996 Yılında Şırnak**, Şırnak İli ve İlçelerini Geliştirme Vakfı yay., Ankara 1996, s. 114; van Bruinessen, Şırnak ve çevresinde politik yönden sırayla Mele Agit, Mele Abdurrahman Ağa, Mele Sor Ağa ve Mele Osman Ağa'nın güçlü olduklarını not eder. Bkz. van Bruinessen, **a.g.e.**, s. 455. Gerçekten de Kasırların fiziki varlığıyla(ör: oda sayısı) otorite arasında bir ilişki kurulabilir.

51 Sykes, Mark, **a.g.e.**, s. 234.

birleştikleri Hamidiye Alaylarında görev almış "acımasız bir komutandır". Bölgede halka karşı acımasızlığı ve komutasındaki alayların disiplinsiz ve halkı inciten hareketleri dolayısıyla Molla Said-i Nursî'nin de birkaç kez karşı karşıya geldiği Mustafa Paşa'nın, Şırnaklı aşiretlerle aralarındaki çatışmada öldüğüne değinmiştir[52].

Tanzimat uygulamalarının tatbikinin bölgede sıkıntı oluşturduğu bir gerçektir. Bu bağlamda Şırnak'ta idarî anlamda yapılan düzenlemelerin oldukça sıkıntılı olduğu görülmektedir. Şırnak ahalisinin düzenlemelerle gelen değişimi hazmedemeyişlerinin altında idarî alandaki hızlı değişime bir anlam verememelerinden kaynaklanmaktadır. Örnek olarak Şırnak bir kaymakamlık olarak doğrudan liva merkezînden idare edilirken birden nahiye statüsüne düşürülerek Bitlis'ten idare edilmeye başlaması sıkıntı doğurmuştur. Ahalinin idareye yönelik ihtiyaçlarını bulundukları merkezden yapmaya alışmışken birdenbire daha uzak bir mekâna gitmeye alışamadıkları ve hatta vergilerini vermemekle merkezî tehdit ettikleri ya da talepleri dolayısıyla şikayet telgrafları çektikleri görülmektedir. Bu belge, nahiyeye düşürülmüş olan Şırnak'ın 19. yüzyılın son çeyreğinde bu statüsünün hala devam ettiğini belirtmektedir. [53].

Şırnak'ın bu idarî dalgalanışları, bölgedeki aşiret yapısının birbirleriyle olan geçimsizliğinin dışavurumuyla da yakından ilgilidir. Dahiliye Nezareti'ne gelen bu yöndeki şikâyetler bu durumu kanıtlar niteliktedir[54].

İdarî bölümlenmede nahiye olarak görünmeye başladığı statüsünde zaman zaman kaza olan Şırnak, üç vilayet sınırında önemli bir konumda olduğu, Van ve Bitlis valilerin ortaklaşa çekilen telgrafnamede, mahallin asayişi bakımından Şırnak'ın birinci sınıftan bir kazaya yükseltilmesinin kesin olarak gerekli olduğu ifade edilmiştir. Buna binaen Şırnak, 11 Temmuz'da Meclis-i Umumiye ve sırasıyla Meclis-i A'yân tarafından kabul olunan kanun layihası, Sultan Mehmet Reşat, Sadrazam Mehmet Sait ve Dahiliye Nazırı Talat Paşa tarafından da imzalanarak 23 Temmuz 1914'te yeniden kazaya yükseltilmiştir[55].

Şırnak bir nahiye olarak Bitlis'e bağlı iken birinci sınıftan kazaya yükseltildiği ifade edildikten sonra ancak şaşırtıcı biçimde Şırnak'ın nahiye olarak kaydına rastlanamadığına dolayısıyla hangi köylerden oluştuğuna dair 9 Temmuz 1914'te[56] Dahiliye Nezareti tarafından bir araştırma talep edilmiştir. Bu araştırma sonucunda eksiklikleriyle beraber bir nüfus tablosu hazırlanmıştır[57]. Bununla beraber Şırnak kazasının hangi kazadan ayrıldığının ve nüfus

---

52 Sykes'ın bahsettiği Mustafa Paşa'nın Molla Said(Bediüzzaman)le de karşılaştığını ve halka olan zulmünden dolayı Molla Said'in Miranlı Hamidiye komutanı Mustafa Paşa'yı birkaç kez bizzat öldürmeye teşebbüs edip bundan vazgeçtiğini tespit ettik. Miranlı Mustafa Paşa için bkz. Risale-i Nur Müellifi Bediüzzaman Said Nursî, **Tarihçe-i Hayatı**, Zehra yay. İstanbul 2004, s.43-46,51-52; Sykes, **a.g.e.**, s. 151-153; van Bruinessen, **a.g.e.,** s. 287-289.

53 **DH. MKT**. Dosya No. 1732 Gömlek No. 68, 1307. L. 27(16 Haziran 1890).

54 **DH. MKT**. Dosya No. 2837, Gömlek No. 49, 1327. Ca. 20(9 Haziran 1909).

55 Bkz. Ek-1, **İ. MLU**.(1310 Sonrası İrade Meclis-i Umûmi) Orijinal Kayıt No. 60., 1332. Ş. 29 (23 Temmuz 1914).

56 23 Temmuz ile 9 Temmuz tarihlerinin çelişiyor görünmesi olasıdır. Ancak bu nüfus belirleme durumunu, Şırnak'ın nahiyeden kazaya yükseltilmesine dair kararın hükümetçe önceden alındığını ancak kanun oluşumuna ilişkin aşamaların tamamlanmasına kadar nüfus bilgisinin de hazırlanıp bu genel idarî yapılanma sürecine yetiştirilmesine çalışıldığı şeklinde okumak mümkündür.

57 " 40 numara ve 10 Mayıs 330 tarihli emirname-i 'utûfilerinin 'ariza'i cevabiyesidir. Kaza haline tahvil edilen Şırnak nahiyesi Eruh kazası dahilinde Dergul nahiyesi merbûtâtından olub kaza-yı mezkure Eruh kazasından ilhak edilen kura esamisiyle mikdâr-ı nüfus ve Mardin sancağına tabi Cizre ve Hakkari sancağına mülhak Colemerik kazalarından alınan kurânın da *nüfus-ı gayr-ı ma'lum* olmasından dolayı yalnız kurâ esamîsini mübeyyin olup mahallinde celb edilen bir kıt'a cedvellü kerre leffen 'arz ve takdim kılınmış olunmağın olbabda ve her-halde emr-i ferman hazret-i mine'l-emrindir. Fi 26 Haziran 330(9 Temmuz 1914) Bitlis Nüfus Müdürü Mehmed." Bunun üzerine de aynı gömlek içinde Nüfus Müdürlüğünce eksiklikleriyle beraber aşağıda verdiğimiz köy-nüfus tablosu hazırlanmıştır. Bkz. Tablonun orijinali EK-4 ve transkripsiyonu için EK-5, **DH. SN-THR** Dosya No.64 Gömlek No.70 Orijinal Kayıt No. 5878 2 ve 3. belgeler.

cetvelinin gönderilmesi isteğinin tekrarlanarak acele edilmesi gerektiğinden bahisle aynı sorunun 1920 yılında halen devam etmekte olduğu görülmektedir[58]. Her iki tarihe dikkatle bakıldığında tahriri istenen dönemlerde -biri I. Dünya savaşı diğeri Kurtuluş savaşı- olmak üzere iki büyük savaş hengâmesini yaşayan devletin bürokrasideki insan eksikliği ve talep edilen bu ihtiyacın neden 6 yıl boyunca giderilemediği tahmin edilebilmektedir.

SONUÇ

Tanzimat, merkezîleşme çabaları çerçevesinde birçok alanda olduğu gibi idarî alanda da birtakım düzenlemeler getirmiştir. Tanzimat'ın bu merkeziyetçi değişim çabaları Şırnak'ta da uygulanmaya çalışılmıştır. Ancak oldukça uzun bir zaman *yurtluk-ocaklık* ve *hükümet* statülerinde daha özerk bir idarede olan doğudaki topraklar, bu değişime direnmişlerdir. Bu coğrafyadaki aşiret yapısı ve yüzyıllarca uygulanan yönetim şekli Tanzimat'a uyumu güçleştirmiştir.

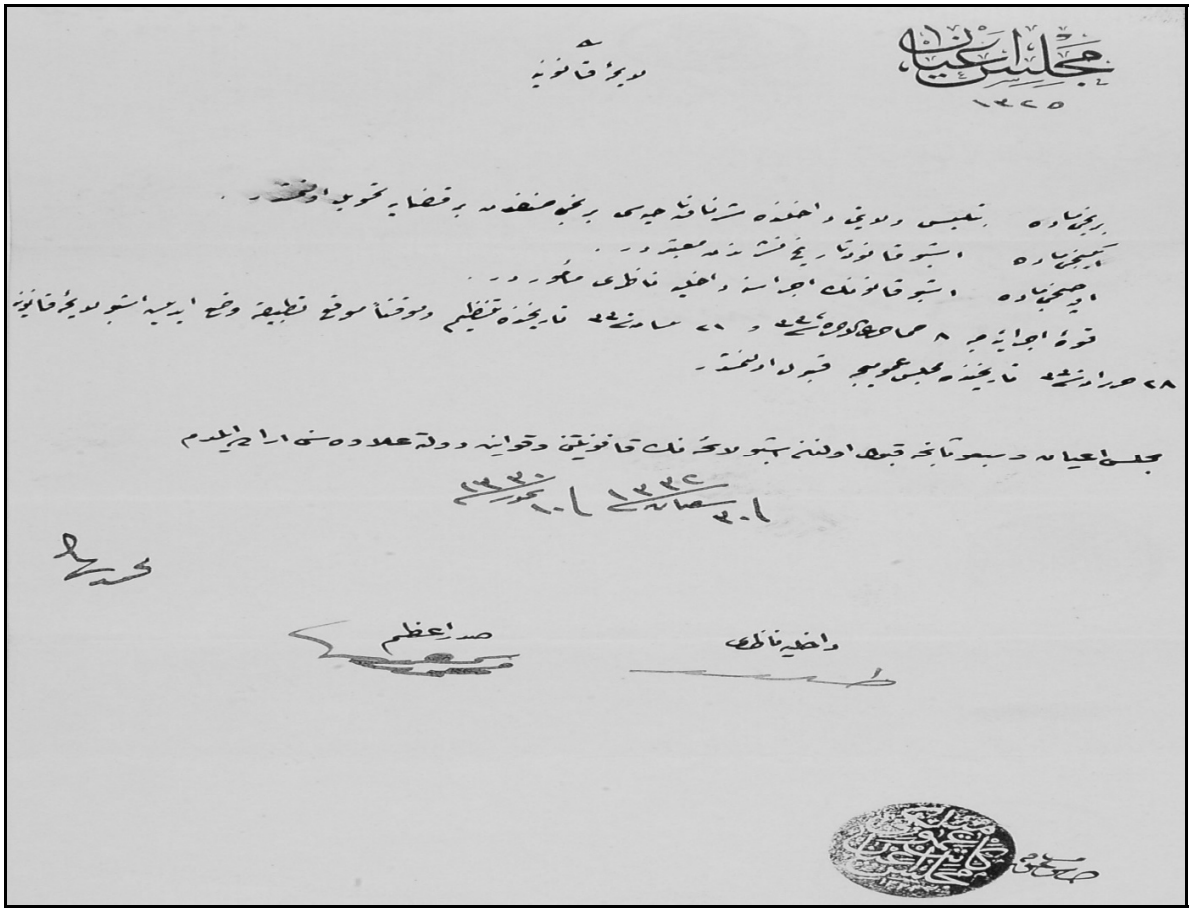
Şırnak, XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı idarî yapılanmasında bazen nahiye bazen de kaza statüsü ile Bitlis, Diyarbakır ve Musul sınırları arasında gidip-gelen sürekli değişimler yaşamıştır. Osmanlı Devleti bu değişikliklerle hareketli göçebe aşiretlerin yerleşmesini sağlayarak buralarda merkezî bir otoriteyi tesis etmek istemiştir. Böylece idarede ve vergide istenen düzen oluşturularak, asayiş ve askere alım konularında da Tanzimatla beklenen hedef gerçekleşmiş olacaktır.

Tanzimat'ın Doğu bölgelerinde ve Şırnak'ta başarısız olmasında yatan en önemli sebep, uzun yıllar buradaki yönetimlerin merkeziyetçi bir idare şeklinde yönetilmeye alışkın olmamalarından ve aşiret yapısının merkezî idareye uyumsuz tutumlarından kaynaklanmıştır. Bu uyumsuzluktan kastedilen de genel olarak aşiretlerin vergiye tabi tutulma ve askerlik görevine alınma konusundaki isteksizlikleridir.

[58] Hicri 15 Receb 1338(4 Nisan 1920)**DH. SN. THR**. Dosya No.85 Gömlek No.56 Orijinal Kayıt No.9549.

EKLER

EK-1 Şırnak'ın Kaza'ya Tahvîlini Gösteren Kanun Lâyihası ve Transkripsiyonu

Meclis-i A'yân
1325

Lâyiha-i Kanûniye

Birinci Madde: Bitlis Vilâyeti dahilinde Şırnak nahiyesi birinci sınıfdan bir kazaya tahvîl olunmuşdur.
İkinci Madde: İşbu kanûn tarih-i neşrinden muteberdir.
Üçüncü Madde: İşbu kanûnun icrasına Dahiliye Nezareti memurdur.

Kuvve-i İcraiyyece 8 Cemaziye'l-ahir sene 332 ve 21 Nisan 330 tarihinde tanzîm ve muvakkaten mevki'i tatbike vaz' edilmiş
işbu layiha-i kanûniye 28 Haziran 330 tarihinde Meclis-i 'Umûmiyece kabul olunmuştur.

Meclîs-i A'yân ve Meb'usanca kabul olunan işbu lâyihanın kanûniyetini ve kavânîn-i devlete ilavesini irade eyledim.

Fi 30 Şaban 1332[*]/10 Temmuz 1330

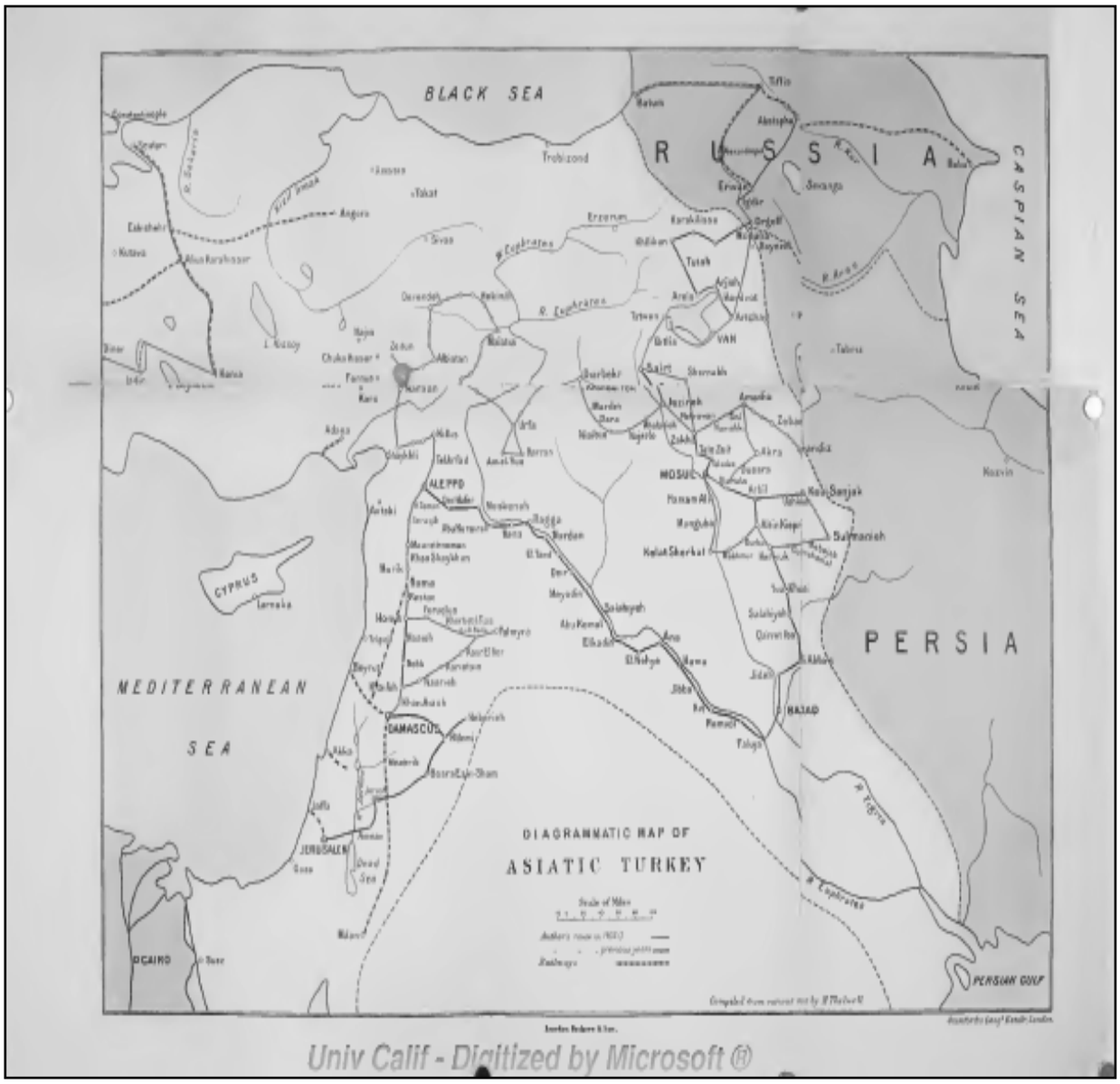
Mehmed Reşad

Dâhiliye Nazırı
Talat

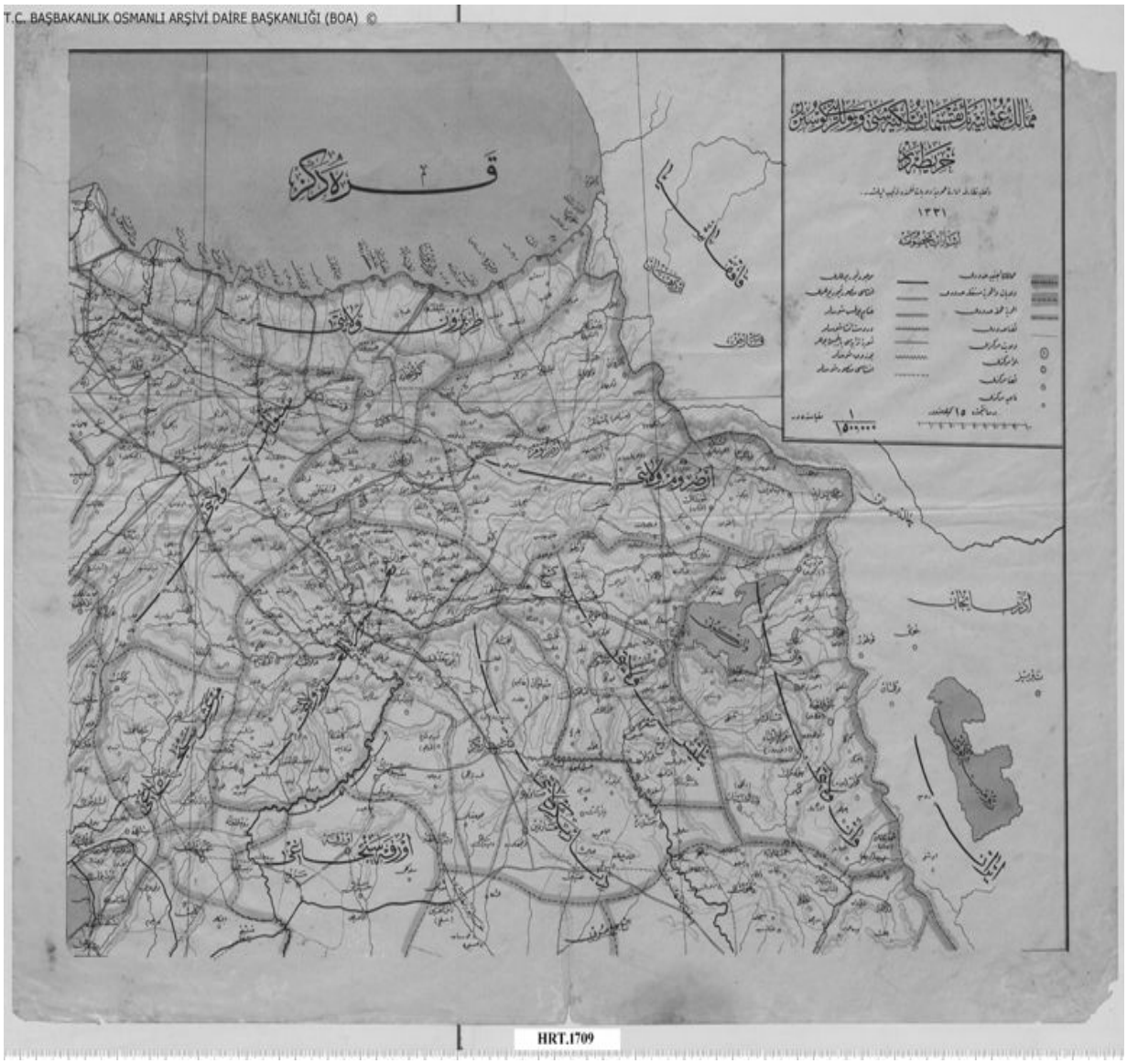
Sadrazam
Mehmed Said
Mühür
Meclis-i A'yân 'Umûr-ı Mülkiye Kâtibi

[*] Tarih yanlış verilmiştir. 30 Şaban 1332 tarihi itibariyle Şaban ayı 30 çekmemektedir. 10 Temmuz 1330 tarihi 29 Şaban 1332'yi yani 23 Temmuz 1914'ü göstermektedir. Bkz. ttp://193.255.138.2/takvim.asp?takvim=3&gun=10&ay=5&yil=1330, Erişim Tarihi: 29.04.2010.

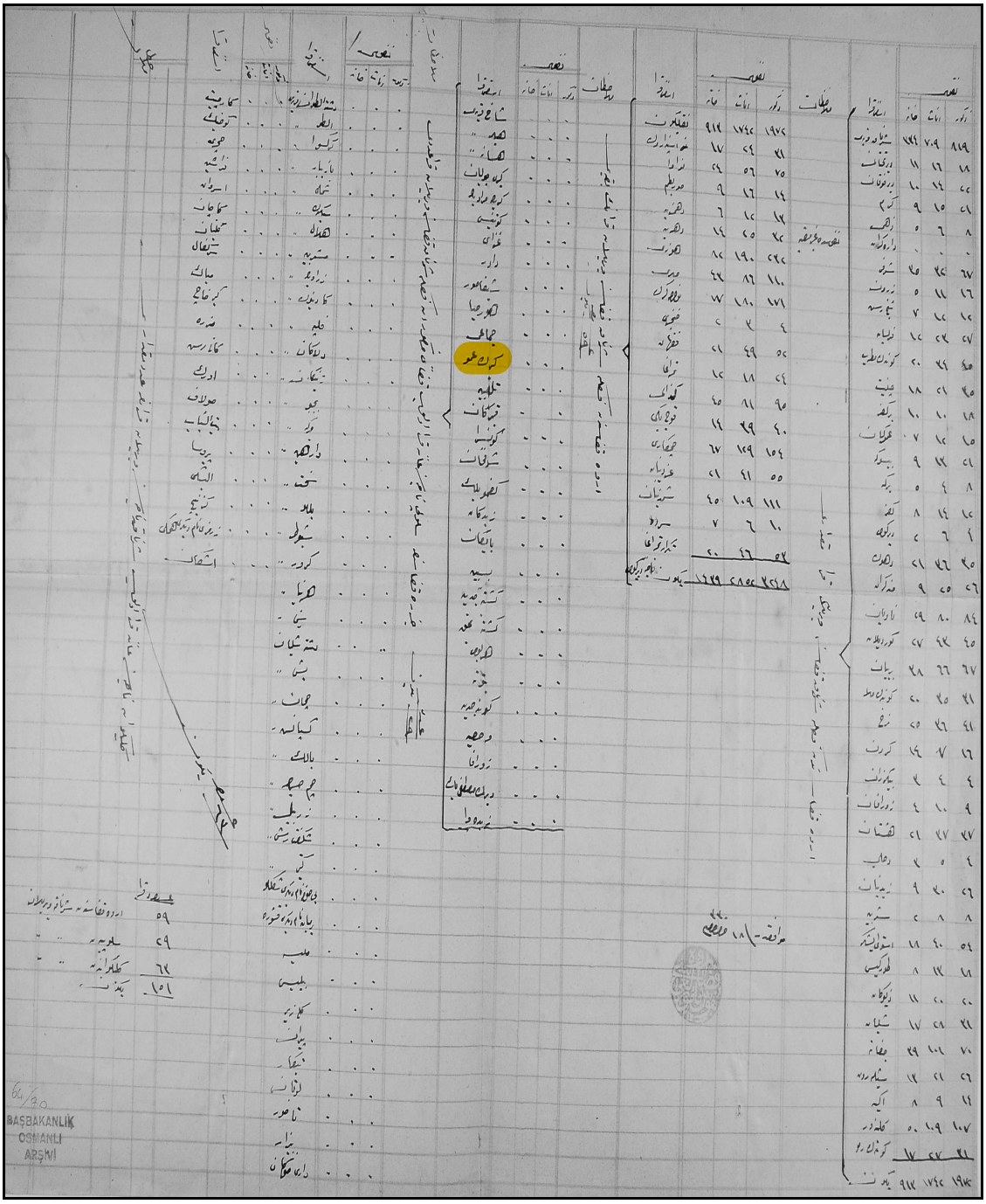
EK-2 Mark Sykes'ın (1902-1904) Gezisini Gösteren Şırnak'ın da Yer Aldığı Harita (1904)

EK-3 Şırnak Kazası'nı Gösteren Osmanlı İdarî ve Yolları Haritası Hicrî 1331(1912) HRT.1709

EK-4 Şırnak Nahiyesi'nin Sınırlarına Dahil Edilen Köy ve Nüfus Orijinal Listesi

Ek-5 Kaza'ya Tahvil Edilen Bitlis Vilayeti'ne Bağlı Şırnak Nahiyesi'nin Sınırlarına Dahil Edilen Köy ve Nüfus(Erkek-Kadın-Hane) Listesi H.1330(M.1914) *

İsm-i Kura	Nüfus			Mülahâzat
	Zükur	İnas	Hane	
Şırnak karyesi	819	709	334	Nüfusta gayr-ı bakiye Eruh Kazasından fekkle Şırnak Kazasına verilen Kura Miktarı
Deyr Tahtanî	18	16	11	
Deyr Fevkanî	22	14	10	
Germ	21	15	9	
Zehm	8	6	5	
Dare Giran	-	-	-	
Şeref	67	32	35	
Zerune	16	11	5	
Şeykhe Reş	12	12	7	
Farisan	27	23	12	
Gundike Mıtrıb	45	34	20	
Çenit	35	21	18	
Berkefr	18	10	10	
Omergan	15	12	7	
Bisuk	21	13	9	
Birgi	8	4	5	
Kefr	12	14	8	
Dêrgul	4	6	2	
Duhok	35	36	21	
Mez Gran	26	25	9	
Navyan	84	80	29	
Gurdilan	45	43	27	
Beryan	67	66	38	
Gundeki Vesle	31	35	20	
Nezih	41	36	25	
Gerden	16	7	14	
Begurzan	4	4	3	
Zorafan	9	10	4	
Heştan	37	37	21	
Dehli	4	5	3	
Zeydinan	26	30	9	
Şirbe	8	8	2	
İşva-yı Yeşkir	54	40	18	
Turkis	18	13	8	
Zevkan	20	20	11	
Şilyan	31	28	17	
Cıfane	70	101	39	
Şilerût	26	21	13	
İke	14	9	8	
Gilundur	107	109	50	
Gundike Remo	31	27	17	
YEKUN	**1972**	**1742**	**913**	

İsm-i Kura	Nüfus			Mülâhazat
	Zükur	İnas	Hane	
Nakl-i yekûn	1972	1742	913	Eruh Kazasından fekkle Şırnak Kazasına verilen Kura Bakiyesi Yekun 59
Spindara	31	24	17	
Nevada	75	56	24	
Sorebıtım	14	16	9	
Dehmendiye	13	12	6	
Diheriye	32	25	14	
Huzîk	232	190	82	
Mirî	110	86	43	
Nevahi Girge	171	180	77	
Hanciye	4	3	2	
Fukahan	52	49	21	
Şemr Ağa	24	18	12	
Gezay	95	81	45	
Koçbeyi	40	39	14	
Çemkari	154	129	67	
Ezdiyan	55	41	21	
Şemdinan	111	109	45	
Serdeh	10	6	7	
Tekran Temr Ağa	53	46	20	
Nahiye-i Dergul				
YEKÛN	**3248**	**2852**	**1439**	

* Sayısal verilerin sağlaması yapılmıştır. Şırnak ve çevresine vâkıf olan ve kendilerine şükran borçlu olduğumuz Başbakanlık Arşivi Uzmanı Mesut Öğmen Beyefendi'nin pek kıymetli katkılarıyla veriler(hem aşiret adları, nitelikleri hem de adların tashîhi) çalışmamız daha sıhhatli hale gelmiştir. Yine de köy adlarının okunmasında yanılma payını göz önünde tutmak gerekir. Cizre Kazası Silopi ve Geliguyan nahiyelerine ait nüfuslar bilinmemektedir. Bu yüzden tablo aynen aktarılmıştır. "…Kaza haline tahvil edilen Şırnak nahiyesi Eruh Kazası dahilinde Dergul nahiyesi merbutatından olub kaza-yı mezkura Eruh kazasından ilhak edilen kura esamisiyle mikdar-ı nüfus ve Mardin sancağına tabi Cizre ve Hakkari sancağına mülhak Colemerik kazalarından alınan kuranın da nüfus-ı gayr-ı ma'lum olmasından dolayı yalnız kura esamisini mübeyyin olup mahallinden celb edilen bir kıt'a cedvellü kere leffen arz ve takdim kılınmış olmağla ol-babda ve her halde emr ü ferman hazret-i mine'l-emrindir. Rumî 26 Haziran 1330(9 Temmuz 1914) Bitlis Nüfus Müdürü.(Mühür) bkz. **DH. SN-THR** Dosya No.64 Gömlek No.70 Orijinal Kayıt No.5878.

İsm-i Kura	Nüfus			Mülâhazat	İsm-i Kura	Nüfus		
	Zükur	İnas	Hane			Zükur	İnas	Hane
Şakh karyesi	-	-	-	Cizre Kazasında Silopi Nahiyesine ait Kura olup Kaza-i Mezkuran fekkle Şırnak Kazasına Verilen Kur Adedi 29	Deşt-i Tavan karyesi	-	-	-
Hebler karyesi	-	-	-		Altor	-	-	-
Hesana karyesi	-	-	-		Gergisva	-	-	-
Gire Çolyan	-	-	-		Baziyan	-	-	-
Girce Muradiye	-	-	-		Şimal	-	-	-
Kutnis	-	-	-		Seygirî	-	-	-
Gozay	-	-	-		Hilal	-	-	-
Dader	-	-	-		Mişrebiye	-	-	-
Şîve Sor	-	-	-		Zeraviye	-	-	-
Hurmiya	-	-	-		Karidik	-	-	-
Cemaî	-	-	-		Felpe	-	-	-
Girike Emo	-	-	-		Delagan	-	-	-
Tilkabin	-	-	-		Zengiyan	-	-	-
Kabregan	-	-	-		Beycil	-	-	-
Kunsira	-	-	-		Merceh	-	-	-
Şerefhan	-	-	-		Darahêni	-	-	-
Kedmo Beg	-	-	-		Şaht	-	-	-
Zirkan	-	-	-		Bilal	-	-	-
Balikan	-	-	-		Şubut	-	-	-
Bespin	-	-	-		Girur	-	-	-
Keşti Cedid	-	-	-		Herna	-	-	-
Keşti Atik	-	-	-		Sineh	-	-	-
Herbur	-	-	-		Deşte Şilan	-	-	-
Benute	-	-	-		Bişi	-	-	-
Gunde Cedid	-	-	-		Çeman	-	-	-
Vahsid	-	-	-		Kespaniş	-	-	-
Kurava	-	-	-		Balik	-	-	-
Derik Mustafa Bey	-	-	-		Çeme Siyaha	-	-	-
Neribdeva	-	-	-		Zerbil	-	-	-
					Şikefta Reş	-	-	-
					Gitir	-	-	-
					Bihol Nam-ı Diğeri Şeklu	-	-	-
					Yer Biryan Diğeri Kaşûr	-	-	-
					Miliye	-	-	-
					Bilis	-	-	-
					Geli Zîr	-	-	-
					Pîran	-	-	-
					Tebkâr	-	-	-
					Lertanis	-	-	-
					Tahor	-	-	-
					Bizar	-	-	-
					Dari Mokan	-	-	-

İsm-i Kura	**Nüfus**			**Mülâhazat**
	Zükur	**İnas**	**Hane**	
Kâr Pit	-	-	-	Geliguyan Nahiyesine Aid Kura olup Şırnak Nahiyesine verilen kuranın adet miktarıdır.
Kokhik	-	-	-	
Hicrî	-	-	-	
Faraşin	-	-	-	
Esirvan	-	-	-	
Kâçan	-	-	-	
Geliyan	-	-	-	
Ser Kefal	-	-	-	
Mabak	-	-	-	
Gire Haci	-	-	-	
Mezra	-	-	-	
Kanî Reş	-	-	-	
Urek	-	-	-	
Solav	-	-	-	
Beytüşşebap	-	-	-	
Pirvesa	-	-	-	
Elbeki	-	-	-	
Gunde Şeyh	-	-	-	
Zermezi nam-ı diğer Hemeki	-	-	-	
Eşgan	-	-	-	

	Aded-i Kura
Eruh Kazasından Şırnak'a Verilen	59
Silopi'den Şırnak'a Verilen	29
Geliguyan'dan Şırnak' a Verilen	63
YEKÛN	**151**

Muvafıktır. Fi (Rumî)18 Haziran 1330/1Temmuz 1914

Mühür

IRAKTA YEREL YÖNETİM VE DEMOKRASİ

Muzaffer M. NURİ*

Giriş

Demokrasi tartışmalarında Yerel Yönetim demokrasi için ideal bir okul ve uygulamadaki birincil yeri, temeli ve demokrasinin beşiği olarak görülmektedir. Gerçekten de Yerel Yönetimin varoluşunun siyasal gerekçesinin özünde demokrasinin yattığı düşüncesi genel olarak paylaşılmaktadır.Yerel idarelerin, tarihsel gelişim süreci içinde, merkezi idareden özerk bir sekilde kendisini yönetme birimleri olarak ortaya çıkışları; karar organlarının seçimle işbaşına gelmesi ve halkın gündelik yaşamını etkileyen işleri yürütüp, bunlara ilişkin kararlar almaları bu düşüncenin temel dayanak noktasını oluşturmaktadır. Irak'ta yerel idarenin gelişme düzeyi; büyük çapta merkezi yönetimin istediği ve izin verdiği ölçülerde oluşmuştur. Demokrasinin güçlenmesi, demokratik kanalların tabana yaygınlaştırılması aynı zamanda, genel demokrasinin derinlik kazanması için besin kaynağıdır.(1)

Unutmamalıyız ki, mahalli şartlarda gerçekleştirilebilecek güçlü ve sağlam bir demokratik yönetim ve kurumlaşma aynı şartlarda ülkede demokrasinin gelişmesine de yardımcı olacaktır. Irak'ta yeni yasalara göre valiler, kaymakamlar ve emniyet müdürleri de belediye başkanları gibi seçimle işbaşına gelmektedir. Görevden alınmaları da halkın oyuyla, ya da yargı yolu ile olur. Irak'ta 22/7/2008 tarihli iller meclisi kanunu ile illerimiz de birer mahalli parlamento şeklinde il meclisleri kurulmuştur. Yerel Yönetim ile demokrasi arasında oldukça güçlü bir ilişki kurmak bu kanunla gerçekleşmiştir. Bilindiği gibi demokrasi, gerçek anlamıyla, aynı çıkarı olan topluluklardan doğmuş ve yaşamını sürdürmüştür.(2)

Müşterek niteliklere sahip olan yerel toplulukların bölgelerini doğrudan demokrasi ile yönettiği ve yerel toplulukların ihtiyaçlarını, yerel halk organlarınca yerine getirildiği doğrudan demokrasi birimleri olmuştur. Böylece topluluklar, özgürlüklerin temellerini atmışlardır. Böylece Demokrasi tarihini ve geleneğini büyük ölçüde şekillendirmişlerdir.

Demokrasi

Demokrasi gibi birçok anlama gelen tek bir sözcük bulmak oldukça zordur.

1- Buna karşın, demokrasi kavramından ne anlaşılması gerektiği konusunda da bir ölçüde bir uzlaşmaya varmak zor olmayacaktır. Demokrasi, halkın kendi kendisini yönetmesi anlamında idealize edilmiş bir kavramdır. *Demokrasi* kavramı, Eski Yunanca *Demokratia* kavramından gelmekte ve *demos* ve *kratia ya da cratos* kavramlarından türetilmiştir.

2- *Demos* kavramı, eski Yunancada *deme* (mahalle) sözcüğünden türetilmiş olup "mahallede yaşayan halk" anlamına gelmekteydi.

3- Eski Yunancada *kratia* ya da *cratos* sözcüğü ise İngilizcede *government* sözcüğü ile eş anlamlı olup "yönetim" anlamına gelmektedir.

4- Bu biçimiyle demokrasi, halkın kendi kendisini yönetmesi anlamına gelmektedir.

---

* Dr., Duhok Üniversitesi, İdare ve Ekonomi Fakültesi, İdari Bilimler Bölümü.

Eski Yunan'da nüfusun en çok % 20'sini oluşturan bir azınlığın kendi kendini yönetmesi anlamında bir doğrudan demokrasi deneyimi yaşanmıştır. Köleci toplum içindeki böylesi bir yönetim biçimine de halkın kendi kendini yönetmesi anlamında gerçek bir demokrasi denemezdi. Çünkü, köleler, kadınlar ve yabancılar, bu yönetim biçiminde söz sahibi olamamışlardır.

*Demokras*i kavramı, 19. yüzyıla gelinceye kadar ideal bir söylemden öteye geçememiştir. Köleci toplum sonrasında Avrupa'da uzun yıllar egemen olan feodal sistem, yeni bir sınıfın gelişmesi ve güçlenmesiyle sarsılmaya başlamıştır. Bu sarsılma sürecinde yeni kentsoylu sınıf, pazar güvenliği ve Pazar sistemini düzenleyen ve sık sık değişmeyen tekdüze kurallar ile yaşama hakkı, mülkiyet hakkı ve özgürlüklerini güvenceye almak için mutlak krallıkları desteklemiş ve Avrupa siyasal tarihinde mutlak monarşi döneminin ilk tohumları atılmıştır. Mutlak monarşilerin yengisiyle sonuçlanan bu süreçte feodal sistem tasfiye edilmiş, ancak kentsoylu sınıfın istekleri ve özlemleri tükenmemiştir. Güçlenen kentsoylu sınıf, çıkarlarını, mutlak monarklar aracılığıyla yönetilen bir düzen yerine, kendi temsilcileri eliyle yönetileceği parlamenter bir sistem ile sağlamlaştırma yollarını aramaya başlamıştır. Bu süreçte kentsoylular, krala karşı parlamenter mücadeleyi desteklemişler ve parlamenter demokrasinin, Avrupa'daki temellerini atmışlardır. Parlamenter demokrasi, niteliği gereği, temsili bir demokrasi modelidir. Günümüz toplumlarında en çok uygulanan yönetim biçimi olarak temsili demokrasi, halkın, kendi kendini seçtiği temsilciler aracılığıyla yönetmesi modelidir.5

Temsili demokraside seçimler ve siyasal partiler, demokrasinin vazgeçilmez kurumlarıdır. Halk, partiler aracılığıyla örgütlenip seçimlere katılmakta ve seçilen temsilciler, kendilerine verilen süre içinde halktan aldıkları yetkiyle sınırlı bir süre yönetim erkini kullanmaktadırlar. Bu durum, halkın halk tarafından seçilen temsilciler eliyle yönetildiği bir model olduğu için temsili demokrasi olarak isimlendirilmektedir.

Temsili demokrasinin iki temel ilkesi, halkın kendi seçtiği temsilciler eliyle yönetilmesi ve yönetim erkinin bazı konularda sınırlandırılmış olmasıdır. Bu sınırlandırmalar, halkın bazı temel hak ve özgürlüklerinin anayasal güvenceye alınmasını ifade eder. Halkın seçilmiş temsilcileri, bu hak ve özgürlüklere dokunmaksızın ya da belirlenmiş koşullarda ve sınırlarda bunları ihlal edecek biçimde sınırlandırılmışlardır. Temsili demokrasi, halkın yönetime katılması konusunda yaşadığı sıkıntıyı aşmak için bazıları sembolik olmak üzere bir takım yönetime katılma mekanizmaları geliştirmek durumunda kalmıştır. Bunlardan en önemlisi, yerel yönetimlerdir.

Demokrasinin Beşiği Yerel Yönetim

Yerel yönetimler ile demokrasi arasında bilindiği ölçüde bir yakınlık olup olmadığı, bu iki kavramın iç içe geçirilip geçirilemeyeceği ve yerel yönetimlerin demokrasinin eşiği olup olmadığı konusundaki tartışmanın, yerel yönetimlerin kökeni ve demokrasinin tarihi ortaya konulmadan anlaşılması zordur. Bu çalışma ile, böylesi bir çabanın içine girmeye çalışacağız.

Yerel Yönetimler ve demokrasi arasında oldukça güçlü bir ilişki vardır. Yerel Yönetim demokrasi için ideal bir okul ve uygulamadaki birincil yeri sayılır. Demokrasinin beşiği olarak görülmektedir. Gerçekten de "yerel yönetimlerin varoluşunun siyasal gerekçesinin özünde demokrasinin yattığı düşüncesi genel olarak paylaşılmaktadır".(3)

Yerel Yönetimlerin, tarihsel gelişim süreci içinde, merkezi idareden , yerel yönetim birimleri olarak ortaya çıkışları; karar organlarının seçimle işbaşına gelmesi ve halkın gündelik yaşamını etkileyen işleri yürütüp, onlar ile ilgili kararlar alması bu düşüncenin temel dayanağını oluşturmuştur. Irak'ta Yerel Yönetimin gelişme düzeyi büyük çapta merkezi yönetimin isteği ve izin verdiği ölçülerde oluşmuştur . Demokrasinin güçlenmesi, demokratik yolların tabana yaygınlaştırılması aynı zamanda, genel demokrasinin derinlik kazanması için

besin kaynağıdır. Unutmamalıyız ki, mahalli düzeyde gerçekleştirilecek sağlam bir demokratik yönetim aynı ölçüde ülkede demokrasinin gelişmesine de yardımcı olacaktır. Irak'ta yeni yasalara göre Yerel Yönetimler birer yerel parlamento kurulu gibi çalışmaktadırlar. (4)

Irak ölçülerine(şartlarına) göre yerel yönetim sorunu nasıl ele alınmalıdır?

Komün şeklindeki Aşiretler ve Yerel yönetimlerin doğuşu ve yeni bir sınıf olarak kent soylularının yükselişi arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Yerel yönetimlerle ilgili çalışmaların hukuksal ve pratiğe ilişkin konularla sınırlı tutulması, yerel yönetimler ve yerel halkın geleneği arasındaki ilişkinin anlaşılması açısından ciddi zorluklar yaşanmasına neden olmaktadır. Bu çalışma, yerel yönetim geleneği ile Aşiret geleneği arasındaki farklılıkları açığa çıkarmayı amaçlamakta ve yerel yönetimlerin, demokrasinin yenilgisi olarak sembolik yönetime katılma mekanizmalarına dönüştürülmesinin kısa geçmişini irdelemektedir. (5)

Yerel yönetim, Yönetim Bilimi'nde "adem-i merkeziyet" olarak bilinen bir kavramdır. Adem-i merkeziyetin başlıca iki türü bulunmaktadır. İlk tür adem-i merkeziyet, belli işlevleri yerine getirmelerine yetecek oranda yetkiyi, kendi organlarınca kullanmak üzerine devretmeleri anlamına gelen "yetki genişliği"dir. İkinci tür adem-merkeziyetçilik ise, yasalar uyarınca oluşturulmuş yönetim organlarının yasaların belirlediği tüzel, siyasal bazı yetkilerle donatılmalarını içeren gerçek anlamda "yerel yönetim"dir. Yerinden yönetim ile federal devlet yapılarındaki federal birimlerin (örneğin, Almanya'daki Landers ya da Amerika'daki eyaletlerin) konumu arasında ciddi farklılıklar bulunmaktadır. Federal birimler, iktidarın bir kısım yetkisini, ondan bağımsız olarak kullanan ya da paylaşan birimlerdir. Yerel yönetimler ise yetkilerini merkezi yönetimden alan ve yasalarla sınırlanmış biçimde kullanan birimlerdir. Bu anlamda yerel yönetimler, merkezi yönetime bağımlı ve onun tarafından denetlenen zayıf yönetim birimleridir.(6)

Aşiretler ve devlet ilişkilerinde aşiretlerin güç yitirmesi, yerel yönetimlerin ortaya çıkışının altyapısını oluşturmuştur. Eski Irak malikane ekonomisinin ya da kendine yeterli birimlerde dönen ekonominin hızla gelişen süreçte geniş ölçekli ticaret ve endüstrileşme ile çöküş sürecine girdiğini görüyoruz. Bu süreçte para ekonomisiyle güçlenen yeni sınıf olarak kent soyluları geniş bir pazar, değişmeyen kurallara dayalı bir pazar ekonomisi düzeni, özgür ulaşım hakkı, özel vergilerden bağışıklık gibi talepler peşindeydi.

Yerel yönetim sistemi ve özellikle İl meclisleri, bir yerel geleneğinin taşıyıcısıdırlar. Irak'ta temel olarak yerel yönetim geleneğinin yalnızca köylerde olduğu söylenebilir. XIX. yüzyıla kadar mülki amir olan kadı, imamlar ile birlikte mahalleleri yönetirdi. Irak'ın yakın geçmişine baktıkmız zaman karşımızda bir yerel yönetim sistemi değil, taşra yönetimi sistemi görecegiz. Kadı ve imam, bağlı oldukları Vali tarafından atanıyordu. Bu durumda, bir özgürlükçü gelenek olarak yerel köy ocaklarından söz edilemezdi. Ancak köyler, II Mahmut döneminden başlayarak muhtarlık kurumu ile yönetilmeye başlandı. Zaman içinde taşra örgütlenmesinin temsilcisi konumundan beldenin yöneticisi konumuna yükselen muhtar, Irak'a özgü bir yerel yönetim geleneği olarak günümüze kadar varlığını sürdürebilmiştir. Ancak, muhtarlık kurumunun etkililiği ve işlerliği tartışmaya açıktır.(7) Irak'ta kasaba ve kentler ise statüleri köy yönetiminden farklı olan ve "yerel il meclisleri" ve benzeri bir organ tarafından yönetilmektedir. Irak'ta yerel yönetimler konusunda soruna sınıfsal açıdan yaklaşımlar belli bir şekilde görülmektedir. ABD'ye özenme tartışmaları ve uyum yasaları sürecinde her şey kişisel haklar bağlamında ele alınıyor. Yerel yönetin modeli konusundaki vurgular ya üniter yapı ya da yerellik üzerinden yapılıyor.

Feodal soylulukla burjuvazi arasındaki ilişki , her il kendi özgünlük anlayışı içerisinde farklı biçimlere bürünmüştür. Ve aynı zamanda burjuva demokratik devrimlerin Irak'ta farklı niteliklerini de ortaya koymuştur. Özetle, feodalizmden ve sermayedar geçiş süreciyle birlikte

devlet bir yandan bürokratik, parlamenter bir nitelik kazanmış, diğer yandan kendisine yasal bir biçim veren hukuksal bir nitelik de ortaya koymuştur.

Sermayadar anlayışı ile Irak toplumunda hukuksal ve siyasal haklar ve demokrasi sorumluların bürokratik niteliğinden dolayı her zaman eksik ve sınırlı bir şekilde kalmamalıdır. Ekonomik sömürüden kaynaklanan eşitsizliklerin varlığı hukuksal düzenlemede ortaya çıkmamalıdır. Tüm haklar ve özgürlükleri biçimsel bir niteliğe büründürmüş, demokrasinin olmazsa olmazı olan eşit ve özgür ilişkiler biçiminde uygulanmalıdır.(8)

Yeni Irak düşüncesine sahip olan devletin bürokratik merkeziyetçi karakterine karşın, demokratik devrimini yapmış Irak'ta; her biri belirli bir devlet biçimine tekabül eden yerel oluşumlar gerçekleşmiştir. İller kanunu ile Demokrasi uygulamalarına başlanmıştır. Tüm kamu görevlilerinin seçimle belirlenmisine İller Meclisi kanunu ile izin verilmiştir .

Irak'ta, milyonlarca insanın yaşamını ilgilendiren ekonomik, sosyal ve siyasal tüm kararlar yerel yönetim Meclisleri tarafından alınmaya başlanmıştır. Halkın katılımını saglamaya calişan merkezi yönetim mekanizmasının bir benzeri de yerel yönetimler tarafından benimsenmiştir. Merkezden yerele Yönetime taşınan bu yönetim anlayışında; işçiler, emekçiler, , kadınlar ve gençlerin katkısı saglanmaya calışılmıştır. Bu sistemin uygulanması ile, yeni Irak'ta demokrasinin gelişmesine gerçekleşmesine destek sağlamıştır-.(9)

Soygun, ve baskıların yoğunlaşarak sürdüğü yeni Irak'ta iktidarda olsun, muhalefette olsun düzen partileri demokrasiyi gerçek anlamı ile uygulamalıdır.Halkın katılım ve denetimine kapalı bir yönetim anlayışı ile Partiler sermayedar şirketi haline getirilmemelidir.

Irak'ta en çok kullanılan kavram demokrasidir. Irak hiçbir zaman, burjuva anlamda bir demokrasiyi tanımamıştır., Irak'ta demokrasi çoğulcu sistem devrimleri , geniş halk kitlelerinin aşağıdan yukarıya doğru mücadeleleri ile kurulmalıdır.

Irak'ta demokrasi, tıkanmış olan sistemin önünü açma ve sistemin kendini yeniden üretme amacına dönük olmalıdır. Yerel halkların barış ve kardeşliğini sağlamak, üretmenin ve yaratmanın sağlam temellerine oturmuş bir uygarlığın yükselişini güvenceye almak için uğraşılmalıdır. Demokrasi, halkın kendi kendini yönetmesi, kendi sorunlarına sahip çıkması, yöneten-yönetilen yabancılaşmasının kaldırılması, demokratik bir kültürün geliştirilmesi için çaba harcanmalıdır . Iraklıların eşit ve özgür olmaları, her türlü bilgi, belge ve kaynaklara özgürce erişebilmeleri ve özgür bir tartışma sürecinin başlamasi ve yaşanması için uğraşılmalıdır .(10)

Bugün Irak'ın içinde bulunduğu karanlık tablo, Iraklılar adına birilerinin politika yapmasının sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Irak halkı bugüne kadar, yalnızca 'hizmet bekler' durumunda olmuştur. Günümüzde toplum "sadaka toplumu" olmaktan kurtarılmalıdır. Sorunların çözümünü sadece kendisinin bulacağını varsayan klasik siyaset, toplumun örgütlenmesine izin vermemelidir. Ülkenin bu koşullarında en çok ihtiyaç duyulan; halkın söz, yetki, karar sahibi olduğu bir demokrasi anlayışının yaşama geçirilmesi ve örgütlenme yeteneğine sahip politik bir Yerel Yönetim ve onu anlayacak ve destekleyecek bir toplumun oluşturulması sağlanmalıdır.(Yerel Meclisler Kanunu Uygulanmalıdır).

Yeni Irak yönetimi ilke olarak özgürlük, eşitlik, kardeşlik anlayışını insanlığın önüne başlıca amaç olarak sermelidir.(11)

Sağlıklı Bir çevrede yaşamak için Yerel Yönetim ve Demokrasi:

Irak'ta olganüstü durumdan dolayı işsizlik ,açlık, yoksulluk, barınma, eğitim, sağlık ve ulaşım en temel çevre sorunları olarak öne çıkarken zorunlu göçler, bölgeler arası

dengesizlikler, narenci, hurma ve tüm tarla ve bostanlarının yok edilmesi, içme suyu kaynaklarının azalması, atmosferdeki değişimler, hava-toprak-su kirliliği, -radyoaktif atıklar artık günlük yaşamamızın bir parçası haline gelmiş ve ekolojik yok oluş sürecine girilmiştir.

Yaşadığımız bu olumsuzluklar, yıllardır sürdürülen plansız bir hayat tarzı ve kentleşmeyi kalkınma modeli olarak benimseyen, insanları ve kenti sermaye birikimi için ucuz işgücü ve ucuz altyapı aracı olarak ele alan, bunların sosyal ve kültürel boyutunu görmemezlikten gelerek , daha fazla para ve vurgun peşinde olan bir sistemin kaçınılmaz sonuçlarıdır.

Sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının sağlanması amacıyla, yeni konut ve çalışma alanlarının oluşturulması için insanlığın kollektif aklını ve bilinçli etkinliğini temsil eden planlamayı toplumsal yaşama sokacak bir süreç başlatılmalıdır.Hizmetlerin öncelikle yoksul ve emekçi kesimlere ulaştırılması sağlanmalıdır.

Irak'ın risk ve tehlikeli bölgelerinde, yerleşim alanlarının envanteri çıkarılarak, mevcut yapı stokları bilimsel olarak elden geçirilmeli, can güvenliğini tehdit eden, yıkılması gereken yapılar yıkılmalıdır, kentsel dönüşüm projeleri modern bir anlayışla yaşama geçirilmelidir.

Irak'ın savaş gören bölgelerinde insanların ekonomik, sosyal, ruhsal, fiziksel iyileştirilmesine dönük çalışmaları etkin bir şekilde yapacak ve insanları bu çalışmanın içine katacak bir yerel yönetim anlayışı temel alınmalıdır.

Ortak yaşam ve dayanışma bilincinin gerektirdiği yeni kentsel yapılar (toplu konut, okullar, kütüphaneler, sağlık ocakları, ibadethaneler) geliştirilmelidir.

Ulaşım ticari bir işletme olarak değil, kamusal bir hizmet olarak ele alınmalı, ekolojik döngüyü kirleten otoyol ve kara taşımacılığına karşı, toplu ulaşım sistemleri geliştirilmelidir.

Barınma hakkı temel bir insanlık hakkı olarak ele alınmalı ve bu hakkın kullanımına dönük sosyal konutlar vergilendirme dışında bırakılmalıdır.

Ulaşım, temiz su, alt yapı, ısınma, çöplerin toplanması vs. hizmetlerin halka doğrudan, ucuz ve sürekli ulaştırılması için projeler üretilmelidir. Doğal kaynakların yok edilmesi engellenmelidir.(12).

Kentlerin tarihi ve kültürel kimliklerinin korunması ve geliştirilmesi için yerel yönetim:

Bölge yapıları, meydanları, parkları ve tüm sosyal mekanlarıyla insanlık tarihinin ve yaratıcılığının; kentsel tasarım ve yapım sürecinin bir ürünüdürler. Günümüzde tarihi ve kültürel kentsel doku tahrip edilmesine ve kentlerin kimliksizleştirilmesine izin verilmemelidir.

Bölgelerdeki tüm ekonomik, kültürel ve tarihsel değerler, Irak yörelerinin tarihi ve kültürel mirasının korunması ve geliştirilmesini amaçlayan merkezi bir politikanın bilgisi ile yerel topluluğun koruma ve kullanımına devredilmesi gereklidir.

Bölgesel çevrenin, tarihi ve kültürel değerlerinin yağmasına, karşı ödünsüz bir tavır alınmalıdır.

Bölgelerdeki ve yörelerdeki görüntü kirliliğinin önlenmesi ve estetiğin kentsel görünümdeki öneminin vurgulanması amacıyla halkın bilgilendirilmesine, tarihi ve kültürel çevreyi korumada inisiyatif almasını sağlayacak politikalar geliştirilmelidir.

Bölge meydanları, tarihsel anlamına uygun olarak, yöre halkının toplandığı alanlar haline getirilmelidir.(13)

Kadınların yerel yönetim çalışmalarına katılmasını sağlamak için Yerel Yönetim:

Kadınlara pozitif ayrımcılık uygulanmalı ve yerel meclislere katılımı sağlanmalıdır. Kadınlar ve çocuklar üzerinde uygulanan şiddet ortamı kaldırılmalı. Yerel hizmetlerin üretim ve dağıtımında (İstihdam, Yararlanma, tüketim) kadınlara yönelik pozitif ayrımcılık ilkesi yaşama geçirilmelidir.Her mahalle de konu ile ilgili bütün finansmanının ve organizasyonunun yerel yönetimler tarafından karşılandığı, Kadın ve çocukların ihtiyaçlarını karşılayacak , spor tesisleri yapılmalı ve onların bir araya gelebileceği,kadın kültür evi gibi kamusal yerler oluşturulmalıdır.(14)

Çocukların, gençlerin ve yaşlıların kenti için yerel Yönetim:

Yerel Yönetimler çocukların ve gençliğin sportif, kültürel, sanatsal yeteneklerini geliştirecekleri ortamları ve yerleri yaratmakla görevli olmalıdır.Çocukların, yaşlıların yararlanacakları ortamlar ve gerekli yerler sağlanmalıdır(15).

Yerel Yönetimler Ve Eğitim

Irak genel olarak hızlı bir değişim ve dönüşüm içindedir. Malessef yaşanan değişim ve dönüşüm tabiri caizse kabuksal bir değişim olmaktadır. Taklitçilikten öteye gitmeyen bir değişim Irak'ı Irak yapan değerlerin ortadan kaybolması demektir. Irak'ın kendi kültür ve değerlerini bir kompleks unsuru olarak görmeyen bir neslin yetiştirilmesi için eğitime hak ettiği değerin verilmesi gerekmektedir.

Yaşanmış acıların tekrar etmemesi ve yaşanmakta olan acıların son bulması için birlikte yaşama kültürünün oluşturulması, halkların birbirlerini kabullenmesi ve mezhep taassubunun son bulması gerekmektedir. Bu bilince de ancak demokratik bir eğitim ile ulaşılabilecektir.(16) .

Sonuç

Yerel yönetimlerin demokrasinin kalitesini ve katılımcı demokrasinin niteliğini güçlendireceğine ilişkin büyük bir inanç bulunmaktadır. Bu inanç, uygulamalara bakıldığında, hiç de haksız sayılmamalıdır Abdurrazak Şeyhlinin kaynaklardan aktararak klasik yerel demokrasi savunusunda ileri sürdüğü; (16) yurttaşlığın geliştirilmesinde, siyasal süreçlere katılma olanaklarının sağlanmasında, değişik siyasal, etnik ve dinsel kesimlerin yönetime katılması ve temsilinin sağlanmasında yerel yönetimlerin birey ve topluluk adına özgürleştirici tesirinin daha çok hayata

geçirilebildiği Batı ülkelerinde, bugün açık ve demokratik yönetsel sistemlerin hakim olduğu bilinmektedir. Söz konusu ülkelerde yerel yönetimler, fiili olarak temsili demokrasinin sınırlılıklarından kaynaklanan katılım sorunlarını, ölçek ve kaynak dağılımı gibi teknik sorunları tartışmaktadır. Yerel yönetimlerin, katılımcı demokrasinin en önemli araçlarından birisi olarak kullanılabileceği açıktır. Ne var ki, bu gerçeklik, yerel yönetimlerin, Yerel toplulukların geleneğinin parçası olduğu ve doğrudan demokrasinin en ideal biçimleri olma niteliklerinin ortadan kaldırılmasıyla merkezi yönetime bağlanıp kısırlaştırıldıkları, özerklikleri ve bağımsızlıklarını yitirdikleri ve yerel topluluğun demokratik yönetim biçimi olma özeliklerini bütünüyle kaybettiklerini görmemize ve bilmemize engel olmamalıdır.

Yerel yönetimler, temsili demokrasinin niteliğinin geliştirilmesi için uygun bir araç olarak kullanılabilir. Ancak, bu durum, gerçek anlamda demokratik birimler olan yerel toplulukların yıkılarak ve işlevsiz birimlere dönüştürülerek yerel yönetimlerin yaratıldığı gerçeğini değiştirmemektedir.

Öneriler

Yaşadığımız bögelerde, insanı temel alan, kültür ve sanata karşı saygılı, demokrasiyi ve katılımcılığı içine sindirmiş, yeni Irak değerlerine sahip çıkan, Yerel yönetimleri gericiliğin ve tutuculugun oyun alanı olmaktan çıkaracak il yönetimlerinin işbaşına gelmesi için, güclerimizi birleştirmek ve bu konuda toplumu bilinclendirmek tüm aydınların ortak sorumlululuğu olmalıdır.

Yerel bölgelermizin hızlı bir değişim ve dönüşüm içerisindedir, ancak gelişmeleri belirleyen temel siyasetleri bölgelerin gerçek sahipleri yerine, küresel sermaye belirlememeli, yerel toprakları kamu ve toplum yararı unutularak tacavuzlara maruz bırakılmamalıdır .

Küresel siyasetlerin Dunyanın her yerinde uygulanmaya başlaması ile birlikte, yerel siyasetlerin odağındaki yurttaş kavramının yerini müşteri kavramı tutmuştur . mahalli yönetimlerin görevleri yurttaşlarına, eksiksiz, güvenli hayat alanları açmak olmalı, , sosyal siyasetlerden uzaklaşmamalıdır. Bu uygulamalar sonucunda, siyasal iktidar bölge_yönetimler eliyle politik tarafdarlarını güçlendirmekte, kendi cıkarları dogrultusunda şekillendirmektedir, diğer yandanda toplumu kendi ideolojik yaklaşımı doğrultusunda şekillendirmeye çalışmaktadır.

Yapılmayan genel nüfus sayımında, tahminimiz genel nüfusun çoğuluğun İllerdelerde yaşadıgı yönündedir ve bu sayının giderek artacağı sosyal araştırmacılar tarafından vurgulanmaktadır.Ekonomik, sosyal vs nedenler ile büyük şehirlere göç artmaktadır. Şehirlerde güvenceli bir şekilde barınma, çalışma ve sosyal ihtiyaçlarının karşılanması, ögrenim , saglık, kültür vs sorunlara dönük tedbirlerin şimdiden planlanmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Bölge bilincinin geliştirilmesi için yapılacak çalışmaların örgütlenmesi, sakat ve engelli yurttaşların bölge ve yerel yönetimine katılımlarının sağlanması, kadınların kent ve çalışma hayatına katılmaları için sosyal projelerin geliştirilmesi, yerel Yönetim Meclisinin gerekli görevleri arasında yer almalıdır.

Dipnotlar:

Irak anayasasından faydalanılarak hazırlanmıştır.

(1) Yerel yönetim kanunu 22*7*2008-

نص قانون إنتخابات مجالس المحافظات

(2) Adnan El-Salihi; Irak Yerel Meclisleri Başarı ile Başarsızlık arasında, El-Nur Araştırma merkezi, 177 Elkraat ,13-4-2008

مجالس المحافظات في العراق بين النجاح والإخفاق إعداد وتحليل: عدنان الصالحي

(3)Analiz ve Gözetleme Bölumu imam Sirazi araştırma Merkezi 11/7/2007

مركز الإمام الشيرازي للبحوث والدراسات قسم الرصد والتحليل شبكة النبأ المعلوماتية- الاربعاء 11 تموز/2007 -26/جماد الاخرى/1428

(4) Abdülgaffar .M.Selim;1977, Irakta Demokrasinin uyğulanması;Master tezı, yayınlanmamış, Bağdat Ünversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fafültesi.

عبد الغفار ، محمد سليم (1977) ، تطبيقات الادارة الديمقراطية فى العراق ، رسالة) ماجستير غير منشور (بغداد ، جامعة بغداد ، كلية الادارة والاقتصاد

(5) Dr .Rafi şıbr ;Yüreler ile ilgili Yerel Meclisler Kanununun karşılıştırmalı olarakdüzeltilmesi.dersnotları ;Bağdat Üniversitesi, Hukuk Fak,2010

مقارنة لأهم التعديلات المهمة التي اقرت في (قانون المحافظات غير المنتظمة في اقليم) محاضرات في القانون الدستوري / سحب رونيو / د رافع شبر2010 جامعة بغداد كلية الحقوق

(6) Abdulmecit ,Huda (1974Yerel Yönetim , Araştırma Ürdün Amme Enıstitüsü tarafından yayınlar dizisi)Amman

عبد المجيد ، هدى (1974) ، الادارة المحلية ، بحث منشور فى سلسلة بحوث نعهد الادارة العامة بالاردن ، عمان.

(7) Assaf ,Mahmut, (1967) , İdari Demokrasi ve karar alma yetkisi, İktisadi ve İdari Bşlimler ,sayı 164 ,Eylül Ayı.

عساف، محمود ،(1967)، اتخاذ القرارات وديمقراطية الادارة ، مجلة الاقتصاد ، العدد 164، ايلول

(8)Dr Rafi Şibir , Anayasa. Ders notları

(9) Adnan El*Salihi 2/21/2010 Başarlı ve Başarsız yanları ile Yerel yönetim

محاضرات في القانون الدستوري / سحب رونيو / د رافع شبر

(10) El-Nur Araştırma merkezi, 177 Elkraat ,13-4-2008

مركز النور للدراسات 177 القراءات،غازى الجبورى 2008/4/13 (177)

(11) Kadın hakkı ile ilgili kanunun düzeltilmesi için sunulan tasarı 2009/1/16

لجنة المراة بالبرلمان: تعديلات على قانون الانتخابات لضمان حق المراة16 /2009/1

(12) Irak Anayasası 2005

دستور جمهورية العراق الدائم 2005

(13) Yerel Hükümet yetkileri ile ielgili itilaf Devletinin yasanın 71 . madesinin düzeltilmesi karari.

السلطات الحكومية المحلية أمر سلطة الائتلاف المؤقتة رقم 71 لسنة 2004 وتعديلاته

(14) Bölgelerin oluşturulması ile ilgili karar sayı 13 2008

قانون الإجراءات التنفيذية الخاصة بتكوين الأقاليم رقم 13 لسنة 2008

(15) Dr. Hanan .m. Elkaysi;Yerel Meclisler Yasasına bir bakış,El-mustakbel ,dergisi;Sayı 15, Irak Araştırma Merkezi;2008Bağdat

*مجلة المستقبل العراقي العدد 15 الصادر في أيلول 2008 تصدر عن مركز العراق للأبحاث / نظرات في مجالس المحافظات في العراق دراسة قانونية / د حنان محمد القيسي

(16) 23 Abdurrazzak El Şeyhli, Yerinden Yönetim , Bağdat Ünıve, Cem , 2005,s. 71.

(17) Başkanlık Meclısı Mad 61*73*122 2008 Irak Anayasası

البند (أولاً) من المادة (61) والبند ثالثا من المادة (73) والبند رابعا من المادة (122) من الدستور قرر مجلس الرئاسة بجلسته المنعقدة بتاريخ / / 2008

(18) ROSKIN, Michael G., CORD, Robert L. MEDERIS, James A. ve Jones,

Walter S., Political Science : An Introduction, New Jersey, Printice Hall, 2003, s. 73.

(19) ÖZTEKİN, Ali, Siyaset Bilimine Giriş, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2001, s. 64.

Review of Social, Economic & Business Studies, Vol.2, 204-215

(20) ŞENEL, Alaeddin, Çağdaş Siyasal Akımlar, İmaj Yayıncılık, No: 14, Ankara,1995.

OSMANLI-İRAN 'ARA COĞRAFYA'SINDA DİN İKTİDAR İLİŞKİLERİ CİZRE HÜKÜMETİ ÖRNEĞİ (16-19. yy)

Fasih DİNÇ[*]

ABSTRACT

Authority-Religion Relations in the Sub-region of Ottoman-Iran Example of Cizre Government (16-19th centuries)

The periods in which the elements of Eastern and Western axial great powers were not away from each other geographically, the Mesopotamian basin was an area of intersection of these power groups. This intersection was turning the region into a battlefield of the powers in question. The battles had taken place both militarily and ideologically. This condition, beside leading Eastern and Western powers to fail to establish their corps fully to this region, would allow the traditional structure of the region to come to the forefront as a balancing factor as well. Cizre Government, forming the subject of our study, emerged in a geography where major powers like the Ottoman and Safavid empires had intersected. The military and ideological struggle of these two great powers ensured the survival of the region's unique socio-cultural existence and led to the recognition of the power factor, which the region belonged to, by the Ottoman Empire. In this study, unique practices of Cizre Governmental administration and reasons for the emergence of these practices are discussed in the context of political and religious aspects of the sub-region where it emerged as a result of the conflict between Ottoman and Safavid.

Key Words: Cizre, Government, Shiite, Sunni, Amir, Sayyid, Sheikh, Sub-region.

ÖZET

Doğu ve Batı eksenli büyük güç unsurlarının coğrafi olarak birbirinden uzaklaşmadığı dönemlerde Mezopotamya havzası bu güç odaklarının kesiştiği bir bölgeydi. Bu kesişme bölgeyi söz konusu güçlerin mücadele alanı haline getiriyordu. Bu mücadeleler askeri ve ideolojik olarak cereyan ediyordu. Bu durum, Doğulu ve Batılı güçlerin bölgeye kendi teşkilatlarını tam olarak ihdas edememelerinin yanı sıra bölgenin kendine ait geleneksel yapısının bir denge unsuru olarak ön plana çıkmasına olanak tanıyordu. Çalışmamızın konusunu oluşturan Cizre Hükümeti, Osmanlı-Safevî gibi büyük güçlerin kesiştiği coğrafyada ortaya çıkmıştır. Bu iki büyük gücün askeri ve ideolojik mücadelesinde bölgenin kendine özgü sosyo-kültürel yapısı varlığını sürdürmüş ve bağlı olduğu güç unsuru-Osmanlı Devleti-tarafından tanınmıştır. Bu çalışmada Osmanlı ve Safevî çatışmasının bir neticesi olarak Cizre Hükümet idaresinin ortaya çıktığı ara coğrafyanın siyasi ve dini özellikleri bağlamında kendine özgü uygulamaları ve bu uygulamaların ortaya çıkış nedenleri irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cizre, Hükümet, Şii, Sünni, Emir, Seyyid, Şeyh, Ara-coğrafya

[*] Öğr. Gör., Mardin Artuklu Üniversitesi, fasihdinc@mynet.com

Osmanlı İdari teşkilatında Hükümetler

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun içinde bulunduğu coğrafya fethedilene değin, Osmanlılar imparatorluk inşa etme konusunda yüzyılların deneyimini biriktirmişlerdi. Bu deneyim onları, yeni fethettikleri toprakları, iki yoldan birini seçerek bir parçaları haline getirmeye yöneltiyordu: Bu bölgeleri ya doğrudan kendi eyalet yönetimlerine dâhil ediyorlar ya da fetihten önceki mevcut yöresel siyasi seçkinlerin eline bırakıyorlardı[1].

Fetihler sırasında karşı gelmeyip hem hizmet hem de itaatleri karşılığında bu aşiretlerin başlarında bulunanlara, yani beylerine bulundukları topraklar Osmanlı idari teşkilatı bünyesinde çeşitli statülerde mülk olarak veriliyordu. Bu mülkler arasında Osmanlı idari statüsü itibariyle en fazla farklılık gösteren "*hükümet*"lerdir. Bunların gelirleri devlete değil, tamamen yerel seçkinlere aitti. En önemli özellikleri, "mefruzı'l-kalem" ve "maktu'ul-kadem" olduklarından bu yerlerde ne Osmanlı memurları tahrir yapmakta ne de Osmanlı askeri bulunmaktaydı. Bütün bunlar kendilerine ait olup ahitnamelerine, yani devletle olan anlaşmaya ve bu suretle sahip oldukları imtiyazlara göre azl ve nasbı kabul etmezlerdi. Ne bulundukları durumdan uzaklaştırılabilirler ne de başka veya benzeri bir göreve atanabilirlerdi. Bununla beraber hepsi padişahın, yani devletin emir ve fermanlarına tabiydiler ve öbür sancak beyleri gibi hangi eyalete bağlı iseler onun beylerbeyinin emrinde savaşa giderlerdi[2]. Hükümetin idari birimlerinin başında bulunan idarecilerin ölümü veya ihaneti halinde yerlerine evlat veya akrabalarından biri tayin edilmek şartıyla değiştirilebilmekteydi. Bu konu "*Kadimden olageldiği veçhiyle kanunlaştırılmıştır*." Ancak hükümet idaresinde bulunan ailenin soyu tükenirse, bu yerlere ümeradan bir kişi devlet tarafından idareci olarak tayin edilebilirdi. Soyları tükenmedikçe hariçten bir kimse tayin edilemezdi. Örneğin bu statüde olan Palu Hükümetinin emiri Yusuf Bey'in ölümü üzerine onun yerine "ümera"dan Ahmet Bey'in tayin edilmesi Beylerbeyi tarafından gerçekleştirilmişse de Divan-ı Hümayun, bu teklifi, beyliğin kadimden beri mutasarrıf olanların oğullarına verilmediği gerekçesiyle reddetmiştir[3].

Hükümetlerin sayısı kaynaklara ve dönemlere göre değişmekle birlikte 1653 tarihini taşıyan Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesine göre bu dönemde hükümet statüsünde 9 idari birimin adı geçmektedir. Bunlar; Hükümet-i Cizre, Hükümet-i Eğil, Hükümet-i Genç, Hükümet-i Palu, Hükümet-i Darru, Hükümet-i Ekrad, Hükümet-i Mihrivana, Hükümet-i Uşti, Hükümet-i İmadiye'dir. Bu idari ünitelerin bağlı oldukları eyaletler ise şöyleydi: Hükümet-i Cizre, Hükümet-i Eğil, Hükümet-i Genç, Hükümet-i Palu, Hükümet-i Hazo[4], Hükümet-i Ekrad, Diyarbekir eyaletine; Hükümet-i İmadiye, Bağdat, Hükümet-i Mihrivana ve Hükümet-i Uşti ise Şehrizur eyaletine bağlıydı[5].

Bütün bunlar merkezin göz yumduğu yerelcilik temeli üzerinde ortaya çıkıyordu; çünkü Osmanlı toplumsal yöneticiliği, başa çıkılmaz örgütlenme işleriyle karşı karşıya kalmıştı. İmparatorluk genişledikçe Osmanlılar, karşılaştıkları yeni toplumsal kurumlarla, yerel törelere

---

1 Edhem Eldem, Daniel Goffman, Bruce Masters, **Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul,** Çeviri: Sermet Yalçın, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s. 25; Mesut Yeğen, **Devlet Söyleminde Kürt Sorunu**, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 58.

2 Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi, Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Tasarruf Sisteminin hukuki ve mali müeyyede ve mükellefiyetleri, Hazırlayan: Midhat Sertoğlu, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi yayınları, İstanbul 1992, s. 19–20.

3 Şakir Epözdemir, **1514 Amasya Antlaşması Kürt-Osmanlı İttifakı ve Mevlana İdris-i Bitlisi**, Peri Yayınları, İstanbul 2005, s. 63.

4 Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesini yayınlayan Mithat Sertoğlu, Hazo'yu Darru olarak okumuştur. Ancak Hem bölgede bu adla bir yer olmaması hem de diğer kaynaklarda yaptığımız mukayesede ismin Darru değil Hazo olarak geçtiğini tespit ettik. Bkz. **Evliya Çelebi seyahatnamesi,** hazırlayanlar: Yücel Dağlı- Seyyid Ali Kahraman, Yapı Kredi yayınları, İstanbul 2001, c. III, s.139.

5 Sofyalı Ali Çavuş, a.g.e, s. 19–20.

yasallık tanıyarak etnik, dinsel ve bölgesel özelliklere yönelik merkezsel olmayan bir uzlaşma sistemini pekiştirmek suretiyle başa çıktılar. Bu aşamada gevşek bağların işe yaradığını gördüklerinde daha kapsamlı bir bütünleştirmeye de girişmediler[6].

Ara Coğrafya'nın Teşkilatlanması

Osmanlı coğrafyasında hükümet olarak adlandırılan idari ünitelerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yoğunlaşmasının sebebi, bölgenin geleneksel idari yapısıyla birlikte uzun süren Osmanlı-İran savaşlarıydı[7]. Osmanlı Devleti, devamlı surette kendisine yönelik İran taarruzuna karşı bu bölgede bir ara coğrafya teşkil etmek mecburiyetinde kalmıştır[8]. Osmanlı ile İran arasında oluşturulan ara coğrafyanın sınırlarını, bir bakıma hükümet idari birimlerinin sınır ve sayıları tayin etmiştir. Bu ara coğrafyanın oluşturulabilmesi de kimi faktörlerin devreye girmesi ile mümkün olmuştur. Bu faktörlerin ilki, bölgede süregelen siyasi ve sosyal yapının Osmanlı Devleti'nin imparatorluk yapısına eklemlenmesidir. Birbirine yakın bölgelerde bulunan aşiretlerin bir araya gelerek oluşturdukları emirlikler, Safevîlerin bölgeye gelmesiyle can çekişir hale gelmişlerdi. Ayrıca emirliklerin sosyal örgütlenmelerinin üzerine bina edildiği Sünni İslam anlayışı da Safevî Şiiliğinin baskılarına maruz kalmıştı. Safevîlerin bölgeye gelişinden itibaren kendi varlıkları için çatışan bu emirlikler, Osmanlı'nın bölgede güçlü bir hami olarak ortaya çıkıp Safevî tehlikesine karşı ortak bir mücadele davetini bir fırsat olarak gördüler.

Çaldıran savaşı akabinde Tebriz'den dönen Yavuz Sultan Selim, Amasya'da İdris-i Bidlisi'yi Urmi, Uşni, Amid ve Malatya'ya kadar Kürt melik ve hâkimlerinin desteğini almak üzere görevlendirdi. İdris-i Bidlisi, bu desteği sağlama konusunda muvaffak olacağı beklentisini Kürtler'in ve hâkimlerinin mümin bir taife olup mülk, millet ve ehl-i sünnet mezhebi bakımından Kızılbaşların düşmanı olmasına bağlıyordu[9]. İdris-i Bidlisi, Kürt beylerini birer birer dolaşarak onların Safevîlere karşı Osmanlı Devleti'nin yanında yer almalarını sağladı. Bidlisi, Kürt emirlerinin Yavuz Sultan Selim'e bağlılıklarını, "itikad içerisinde kabul ettiler" şeklinde ifade eder. Bu itikadın, eserinde de sürekli vurguladığı gibi ehl-i Sünnet ve'l Cemaat dâhilinde olduğunu ve bütün idarecilerin Kızılbaşların bölgede özellikle yerel hâkimiyetlerini ortadan kaldırmaları veya var olanlara düşmanca bir tavır içinde olmalarından dolayı buna zaten meyilli olduklarını belirtir[10].

Ara coğrafyanın teşkilatlanması, askeri ve ideolojik olmak üzere vazgeçilmez iki sacayağı üzerine inşa edilmişti. Osmanlı Devleti, İran gibi "inatçı" bir rakibinin olduğunun farkındaydı. Bu yüzden İran'ın söz konusu inatçı yapısından kaynaklanan zararların önlenmesine yönelik bir yapı oluşturması gerekiyordu. Bu amaçla Osmanlı Devleti, öncelikle askeri saldırıları

---

6 Şerif Mardin, **Türkiye'de Toplum ve Siyaset**, Makaleler I, Derleyenler: Mümtazer Türköne-Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 40.

7 Orhan Kılıç, "Osmanlı Devleti Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu Nasıl Yönetti?", **Tarih Bilinci**, İstanbul 2008, Sayı 3, s. 23.

8 Stephen Hemsley Longrıgg, **Four Centuries of Modern Iraq**, Oxford 1925, s. 20.

9 İdrîs-i Bidlîsî, **Selim Şah-nâme**, Hazırlayan: Hicabi Kırlangıç, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 237.

10 Bidlîsî, a.g.e., s. 240-46; Şehrizor Beyi Osmanlı Devleti safevilere karşı sefer düzenlemeden önce kendi durumunu şöyle belirtir: "*Takdir-i rabbanî ve kaza-i nagehanî ile ta Şah İsmail ibni Şeyh Hayder-şûm-mahter'i surh-ser,,bed-mezheb ü bed-âyin ve tark-i delalete tabi'-i div-i lâin ve ef'al-i muhalif-i şer'-i mutahhar olduğu cümle aleme günden azhar ve Bige Beğ bendeleri istima' idicek rîza-i fâsidlerine ittibâ ve imtisâl itmeduğu için beg beğ'ün kal'ü kamına ve vilayetin ahz ü fethine vükelasından Çayan Han ve ümerasından on iki sultan asâkir-i ferevân ile irsâl idub, şehr-i zol'e kadem-i şumları ile vasıl olduklarında, sahrasında vaki olan kurâyı harb ve üç pare kal'ayı yebap edip kıleli cibalde olan hasn-ı hasinin fethine kadir olmayup bir yıldan ziyade bekleyup âhirul-emr meksûr ve mahzûl firâr-i hacalet ve hasalet ile makkar-i şekavet müstekarlarına avdet idüp, mâ-beynde mesâfât olmadığı bâisten dayîmü'l-evkât mukatelâtve muhârebâttan hâlî olmayup, dest_i te'addiyi vilâyetten kûtâh itmezler idi*". İsmet Parmaksızoğlu, "Kuzey Irak'ta Osmanlı Hâkimiyetinin Kuruluşu ve Memun Beyin Hatıraları", **Belleten**, c. XXXVII, s. 199.

önlemek için yerel güç unsurlarının geleneksel örgütlenmelerini destekledi. Bölgede bulunan ancak Safevîler tarafından varlıkları kabul edilmeyen bütün emirleri İmparatorluk yapısı içinde hukuki bir statüye oturtarak bölgede doğal bir güvenlik duvarı oluşturdu[11]. Nitekim Kanuni Sultan Süleyman'a isnat edilen ve sözlü tarih ürünü olduğu anlaşılan bir rivayete göre Kanuni Doğu seferinden dönüyor. Validesi "oğlum" diyor: "Sen bunca ülke, bunca toprak fethettin; kimleri oraya koydun nasıl ve hangi ordularla orayı koruyacaksın" der. Kanuni "Bir sur ördüm, öyle bir sur ki hiçbir kuvvet onu aşamaz. Anne Sultan hayretler içinde "ne çabuk ördün, nasıl?" diye sorunca, Kanuni, "Kürtlerle anne, Kürtlerle, hem de etten ördüm bu surları" demiştir[12].

IV. Murad'ın divan Kâtipliği ile muhasipliği görevlerinde bulunan Aziz Efendi[13], bölgedeki emirliklerin Osmanlı İran mücadeleleri münasebetiyle sağladıkları katkıyı Yavuz Sultan Selim, Kanuni ve IV. Murat dönemlerinden somut örnekler vererek izah eder. Buna göre, Yavuz Sultan Selim'in Doğu seferine on iki bin askerle iştirak ettiklerini, bölgedeki bütün şehir ve kaleleri Kızılbaş taifesinin elinden aldıklarını ve bu mücadele esnasında olağanüstü bir kahramanlık örneği gösterdiklerini belirtir. Kanuni döneminde düzenlenen Irakeyn seferinde ise Osmanlı ordusunun kışa yakalandığını, kışın şiddetinden askerlerin at ve sair davarlarının telef olduğunu, baş gösteren erzak sıkıntısı nedeniyle ordunun ileriye gidecek mecali olmadığını, tam bu esnada Kürdistan Beylerinin yardıma koştuklarını yazar. Ardından bütün bu beylerin kendilerine ait "*zad ve zevade koyun ve sığır ve at ve davar ile*" orduya ve padişaha yardım ettikleri ve bu sebeple Bağdat'ın suhulet ile fethedildiğini belirtir[14]. Bu sefer esnasında gönderilen raporlara göre, Kürdistan ümerasının sadakatle devlete merbut oldukları yazılmakta, bu taraflardan "*istimâ olunan ihbara nihayet yoktur ama dergâhı alempenaha gelen fetihler ve haberler olmayınca… arz olunmaz*." denmekte, Kürdistan beylerinin işten anlar adamlarının en yeni haberler almak üzere İran içlerine doğru gittiği bildirilmektedir[15]. IV. Murat döneminde İran'a yönelik düzenlenen seferde de Aziz Efendi Kürt Emirlerin yardımlarını şöyle aktarır:

> "Acem seferlerinde Kürdistan Beylerinin kuvvet ve kudreti sebebiyle vezir-i azam ve Rumeli beylerbeyisi ve Yeniçeri ağası varmağa ihtiyaç olmayup sair vüzera kullarından birisi Rumelinde dört beş sancak beyi ve yeniçeri kethudası üç dört bin yeniçeri ile varıp az müddete ne kadar futuhat-i cemile vucuda geldiği, mestur-i sahife-i eyyam ve meşhur-i elsine-i hass-u avamdır[16]"

Ara coğrafyanın oluşmasında Osmanlı devleti açısından belirleyici olan diğer bir husus da ideolojik gerekliliklerdi. 16. yüzyılın ilk yıllarından itibaren Safevîlerle başlayan siyasal ve ideolojik mücadeleler, Osmanlı resmi ideolojisinin tarihindeki en büyük dönüşümlerden

---

[11] Suraiya, Faroqhi, **Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya**, Çeviri Ayşe Berktay, Kitap yayınevi, İstanbul 2007, s. 117.

[12] Epözdemir, **a.g.e**., s. 45.

[13] Coşkun Yılmaz, "Osmanlı Siyaset Düşüncesi Kaynakları ile İlgili Yeni Bir Kavramsallaştırma: Islahatnameler" **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt I, Sayı II, 2003, s. 311.

[14] Aziz Efendi, a.g.e., s. 35; Şehrizor Beylerinden Memun Bey hatıralarında Kanuni'nin bu seferde duçar olduğu sıkıntıyı ve bu sıkıntıda kendi babası Bige Bey'in yardımlarını anlatır. Kanuni Sultan Süleyman'ın Irakeyn Seferinde Karagan dağlarını aşıp Hamedan ve Dinever üzerinde Irakı Arap'a yönelerek Mahideşt yakınlarındaki gedikte kışın şiddetinden ve yiyecek azlığından mahiyetinde bulunan yaya bir çok askerin öldüğü arabaları çeken hayvanların telef olması üzerine beraberindeki topların İranlıların eline geçebileceğinden endişe duyan Sultan Süleyman danışmanlarına buraya yakın vilayet kimin vilayetidir sorması üzerine yayındakiler: "*Şehri zol vilayetidir. Hâkimine Bege Beğ dirler. Ehlisünnet ve cemaattendir ve Kızılbaş ile müdam adavet üzerine idi*" demeleri üzerine kendisini çağırıp topları kendisinden Bağdat'a kadar ulaştırılmasını ister. Parmaksızoğlu, a.g.m., s. 200.

[15] M. Tayyib Gökbilgin, "Arz ve Raporlarına Göre İbrahim Paşa'nın Irakeyn Seferindeki İlk Tedbirleri ve Fütuhatı", **Belleten** XXI/83 Ankara 1957, s. 452.

[16] Aziz efendi, a.g.e., s. 35.

birine yol açtı. Devletin kuruluş ve imparatorluğun kurumlaşmasına değin geçen devrede Sünni-Şii farkı netleşmemişti[17]. Ancak Safevîler ile birlikte Şii mezhebi siyaset dili olarak kullanılmaya başladı. Bu teşebbüs, Anadolu'da yaşayan kesimler üzerinde egemen kılınmaya başlanınca Safevîlere ve Şii mezhebi mensuplarına yönelik farklı bir yaklaşım ortaya çıktı. Osmanlı padişahlarının özellikle Yavuz ve Kanuni Sultan Süleyman'ın kendilerini "hak dini" Sünniliğin savunucuları olarak meşrulaştırmış olması şaşırtıcı değildir. Sünnilik konusundaki bu ısrar son derece yeni bir şeydi[18].

Militan bir Şii ideoloji propagandasıyla[19] Osmanlı topraklarında taraftar kazanmaya başlayan Safevîleri ideolojik olarak da bertaraf etmek isteyen Osmanlı yönetimi, Sünniliğin İmparatorluğun her tarafına yayılması için bazı baskıcı metotlara başvurdu[20]. Yavuz Sultan Selim döneminde İran'la yapılan ilk ideolojik savaşta bu baskıcı metotlar daha da belirgindi. Ancak Kanuni döneminde, İran siyaset ideolojisinin temelini oluşturan Şii yayılmasına karşı Yavuz Sultan Selim dönemine göre daha kurumsal bir yapı oluşturulmuştur. Bölgede mevcut Sünni düşünce Kanuni döneminde devletin siyasi hâkimiyetinin aracı rolü olmasındaki nedenlerin artmasıyla desteklenerek başlangıçtaki popüler mistik karakterini özellikle İran sınır bölgesinde artırmaya dayalı kuvvetli bir ideolojik örgütlenme oluşturmuştur. Bu bölgelerde artık hem meşruluğun hem de Osmanlı düşünce sistemine bağlılığın en belirgin yolu Sünni inancını savunmaktı[21]. Kanuni döneminde Bige Bek ile kardeşi Sohrab Bey arasında iktidar mücadelelerinden kaynaklanan çekişmelerde Kanuni'nin desteklediği Bige Bey'e karşın Safevî Şahı, Sohrab Bey'i kendi safına çağırır. Sohrab: "*Şâh benim mezhebime dahlitmezse ve sahabiye şetmitmeği teklif buyurmazsa sizin ile giderim.*" diyerek Safevi elçisinin yemin etmesi üzerine Kazvin'e gitti. Sohrab'a Şah tarafından hil'atler ve hediyeler verilerek kardeşi Bige Bey üzerine güçlü bir ordu ile gönderildi. Bu durum, yeğeni Memun Bey tarafından "*Söhrab-ı mezbur ecdadının tarikinden şaşdı ve küfr-ü dalalet deryasına düşdü. Dini dünyaya tebdil ve devlet-i ukbayı dû-rûze-i fenâ ile tağyir etti*"[22]şeklinde hatıralarına not düşer. Sohrab beyin Sünni mezhebi konusunda göstermiş olduğu hassasiyetlere rağmen yeğeni hâkimiyet mücadelesinden kaynaklı olsa bile siyaseten İran'ın saflarına geçmeyi Sohrab'ın dini dünyaya değiştirmekle suçlamasına ve bundan kaynaklı mücadelesini de küfür olarak nitelendirmesine neden olmuştur. Böyle bir refleks, Osmanlı Devletinin İran'ın ideolojik müdahalelerine yönelik bölgede oluşturduğu yapının işleyişini kolaylaştırmıştır.

Osmanlı padişahlarını Kanuni Sultan Süleyman'dan itibaren şer'î hukukun sıkıca uygulanmasına daha fazla sevk eden saik, bir yanda Kızılbaş mezhebine karşı yürütülen

---

17 Taha Akyol, **Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet**, Milliyet yayınları, İstanbul 1999, s. 28.

18 Suraiya Faroqhi, a.g.e., s. 59–60.

19 Safevîler döneminde İran'daki Şii potansiyeli şiddet eksenli bir yapıya dönüşüyor. Safevîler'in ilk dönemlerinde İran'daki Sünni camileri kirletip, Sünni büyüklerine ait türbeleri yakarak Şii mezhebine geçme konusunda uyguladıkları zora dayalı yöntemleri vardı. Şiiliğin yaygınlaştırılmasında Safevîler tarafından kullanılan şiddet, İran'ın Sünni komşuları arasında şok edici ve korku uyandırıcı bir reaksiyona neden olmuştur. Şiddetin başlangıç aşamasında öncül olması Şiiliğe karşı genel bir tavır ortaya çıkarmıştır. Osmanlılar tarafından çıkarılan fetvalarda Şiiler camileri tahrip eden âlimlere zulmeden, mezar taşlarını yıkan güruh olarak nitelendiriliyor. Bu nitelendirmeler daha çok Şah İsmail referansıyla doğrulanabilir. Hatta çağdaş yaklaşımlar da Safevî anılarıyla renklendirilmiştir. İran'da militan bir Şii ideolojisine dayalı bir devletin ortaya çıkması, İslam dünyasındaki Doğu-Batı arasında yekpare bir coğrafyanın oluşmasına engel olduğu gibi Osmanlı'nın Doğu'yla (Hindistan, Afganistan, Orta Asya) olan bağlantısını da sekteye uğratmıştır. Hamid Algar, "Some Observations on Religion in Safavid Persia" **İranıan Studies,** Vol. 7, No. 1/2, Studies on İsfahan: Proceedings of the Isfahan Colloquium, Part I (Winter-Spring, 1974), s. 290–91.

20 Ahmet Yaşar Ocak, **Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15 ve 17. Yüzyıllar),** Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s. 94.

21 Dına Rızık Khoury, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Taşra Toplumu Musul, 1540–1834**, Çeviri: Ülkü Tansel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 10.

22 Parmaksızoğlu, a.g.m., s. 220–21.

tehlikeli mücadele, diğer yandan ise Osmanlıların hilafet politikalarıydı[23]. Hudutsuz dünyalık iktidarlarına, halifeliği de elde ederek yeryüzünde peygamberin vekili haline gelmelerine ruhani nüfuz ve salahiyetleri de ilave eden Osmanlı padişahları[24] kutsiyetin temel merkezi konumundaydılar. Bu merkez olma özelliğinden hareketle Osmanlılar kendilerine muhalif bir zemin oluşturacak her türlü soy ve kutsiyete karşıydılar ve böyle bir durumla karşı karşıya kaldıklarında tedrici bir siyasetle bunu ortadan kaldırmaya çalışmışlardır[25]. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Fatih Sultan Mehmet dönemine kadar geçen süreçte merkez ve merkezkaç kuvvetler arasındaki çatışma şeklinde kendini göstermiştir. Fatih Sultan Mehmet dönemi bu mücadelelerden galibiyetle çıkılan dönemdir[26]. Ancak Osmanlı Devleti, İranlıların Osmanlı coğrafyasına dönük Şii mezhebine dayalı ideolojik müdahalelerini engellemek zorundaydı. Çünkü Kanuni döneminde devlete yönelik çıkarılan isyanlar Şii ideoloji referansıyla çıkarılmıştı[27]. Bu tür hadiselerin engellenmesi için bölgedeki Sünni İslami yapıyı Şii İran'ın aşırı mistik taarruzlarına karşı koyabilecek bir hale getirilerek karşı koyma yoluna gitti. Devlet, İran'ın Şii yayılmasını fitne olarak görüyor ve bunun durdurulması için kendi merkezi yapısına engel teşkil edecek kimi idari uygulamaları seferber etmekten geri durmuyordu. Bu yüzden bölgede bulunan emirlerin yerel iktidarlarının halk üzerindeki meşrulaştırma gücünü artıran kutsal asabiyetlere olan vurgularını görmezden gelebiliyordu.

Diğer yandan Emirlikler de Safevîler gibi güçlü dini yapılanma karşısında ayakta kalmak, çıkarlarını korumak için gerek idari ve gerek mistik nüfuzlarını artırmaya yönelik yöntemler geliştirmişlerdi. Bölge tarihin ilk dönemlerinden beri çeşitli dini hareketlerin aşırı mistik yapılanmalarına ev sahipliği yapmıştı. Bu farklı dini hareketler, tarihsel süreç içinde birbirini etkileyerek güçlü bir mistik miras bırakmıştır[28]. Osmanlı Devleti de bölgenin mistisizmini İran Şiiliğine karşı bir set şeklinde kullanmak istediğinden, 19. yüzyılın ortalarına değin emirliklerin kutsiyetini hazmedememekle beraber ona herhangi bir müdahalede bulunmamıştır. Emirliklerin kendi siyasi ve dini nüfuzlarına yönelik ilk tedbirleri, kendilerini kutsal bir soya dayandırmak şeklinde gerçekleşmişti. Kutsal soya mensup olmaları sebebiyle kendi iktidar alanları içinde dikkate değer bir itibara sahip oldular. Sözünü ettiğimiz bu itibar zaman zaman siyasi amaçlar için kullanıldı. Öyle ki halkın desteğini almak, meşruiyetlerini ispat etmek için pek çok hanedan seyyid olduğunu iddia etmiş ve Abbasi, Halidi veya Eyyubi ve benzeri aidiyeti gösterecek terimler kullanmışlardır[29]. İddiaların çoğu sonradan düzenlenmiş ve şüpheli olmakla beraber incelemeye değerdir. Bunlar İran kaynaklı Şii

---

[23] Halil İnalcık, "Osmanlı İmparatorluğunda İslam", **Osmanlı'da Din Devlet İlişkileri,** Hazırlayan: Vecdi Akyüz, Ayışığı Yayınları, s. 98.

[24] Ömer Lütfi Barkan, "Türkiye'de Din ve Devlet İşlerinin Tarihsel Gelişimi", **Osmanlı'da Din Devlet İlişkileri**, Hazırlayan: Vecdi Akyüz, Ayışığı Yayınları, s. 14.

[25] Faruqhi, bu konuyla ilgili Halil İnalcık'ın Osmanlı fetih yöntemlerini konu alan makalesinden hareketle Osmanlı Devletinin tarihsel süreç içersinde bu soylu yönetici sınıfını nasıl bağımlılaştırdığı örneklerle açıklamaktadır. Faruqhi, **a.g.e.,** s. 112-142.

[26] Mehmet Ali Kılıçbay, **Feodalite ve Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı**, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını No: 8, Ankara 1982, s. 318–319.

[27] Donald Edgar, Pıtcher, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası**, Çeviren: Bahar Tırnakçı, YKY, İstanbul 2007, s. 165.

[28] Serdar Bedii Omay, Fasih Dinç, "Mardin Tasavvuf Geleneğinin Birlikte yaşama Kültürüne Katkıları" **Türkiye'de Birlikte Yaşama Kültürü ve Mardin Örneği**, TC Mardin valiliği, İstanbul 2010, s.76.

[29] Osmanlı öncesinde kurulan ve Osmanlı döneminde de varlıklarını devam ettiren emirliklerin yönetici konumundaki ailelerin kendileri mistik açıdan dayandırdıkları nesepler şunlardır: Hasankeyf'te kurulan Kürt emirliğinin miri kendi soyunu Selahattin Eyyubi'ye; Şehrizor bölgesinde kurulan emirliğin beyi, Hz Abbas'a ve Ubeyde bin Cerraha; "Bige Beğ bendeleri 'Aşere-i mübeşşereden nesebleri Ebu Ubeyde-i Cerrâh'a ve Emrü'l-mü'minin Abbas'a tarafeynden vasıl olur.",bizim makalemizin konusunu teşkil eden Cizre emirliğinin beyleri de kendilerini Halid bin Velid'e, Soran melikleri Hz Peygamber'e, Giravi beyleri Hz Ömer'e dayandırmışlardır. Bkz. Şerefhan, **Şerefname**, Çeviren: M. Emin Bozarslan, Hasat Yayınları, İstanbul 1990, s. 135, 174, İdrîs-i Bidlîsî, **a.g.e.,** s.238, Parmaksızoğlu, a.g.m., s. 199.

ideolojinin kendi iktidarlarının meşruiyetini tehlikeye düşürmesine karşı geliştirilmiş argümanlardan biriydi. Bunun yanında emirlerin kendi idari bölgelerinde adlarına hutbe okumaları, ayrıca din-iktidar ilişkilerinde çok önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kürt emirliklerinin Osmanlı Devleti ile yaptıkları ittifak onlara sadece siyasi bir ayrıcalık tanımamış, aynı zamanda dini bir iktidarın imtiyazını da vermiştir. Bu imtiyaz gereği emirlikler, kendi coğrafyalarında yaşayan göçebe ve yerleşik halk üzerinde sağlıklı bir idarenin tesisi ve dışarıdan gelebilecek her türlü aykırı fikir hareketlerine tarikat hiyerarşisine dayalı bir şeyhler sınıfı teşekkül etmişlerdi. Şeyh, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Araplar arasında olduğu gibi bir aşiretin lideri veya ağası olma özelliği taşımaz. Neslinin kutsal bir kökene dayanması ya da örnek dindar yaşamından dolayı kutsal sayılan ve sonsuz bir saygı gören kişidir[30]. Ama her şeyden önce halkın bağlılık duyduğu kutsal bir kişidir şeyh. Mistik tarikatların önderi, mürşididir. Bu şeyhler aracılığıyla emirler kendi idari gerekliliklerinin uygulanmasında, halkın onlara hürmet etmesinde çok önemli avantajlar elde ediyorlardı. Şeyh, bölgede İran'a karşı oluşturulan kurumsal yapının önemli ideolojik aktörlerindendi.

Ara coğrafyada oluşturulan kurumsal yapının ideolojik boyutunun diğer bir aktörü de seyyidlerdi. Seyyidler her zaman kendilerine hürmet edilen bir sosyal sınıftı. Bu sınıfa yönelik teveccühten birçok İslam devleti faydalanmıştır[31]. Bölgedeki emirlikler de bu sınıfın sosyal prestijinden faydalanmışlardır. Osmanlı coğrafyasında bu sınıf Osmanlı merkez gücünü meşrulaştırmaya dönük hizmet verirken, emirlik idarelerinde emirin iktidarını meşrulaştırmaya yönelik hizmet vermekteydiler[32]. Sahip oldukları kutsiyet münasebetiyle Osmanlı Devleti tarafından bu sınıfa İran'ın ideolojik yayılımına karşı bölgede önemli görevler yüklenmiştir. Nitekim Osmanlılar, Şii ve Sünni kesimin çatışma alanı olan Irak'ın değişik bölgelerine ve Musul'a 16. yüzyılın ikinci yarısında kimi seyyid ailelerini Mekke ve Medine'den getirip yerleştirmişti[33]. Devlet, seyyid sınıfını İran'ın aşırı mistik propagandalarına karşı genişletmeye çalışmıştır. Bu durum, devletin Sünni ideolojiyi bölgede desteklemek amacıyla yaptığı bir faaliyetti. Ancak Osmanlı yönetimi bu politikanın bir parçası olarak ehl-i sünnet anlayışının dışında kalan seyyidlere hiçbir şekil müsamaha göstermemiştir. Örneğin 1570'te "rafz" ve "ilhad", yani küfür ve dinsizlik suçlamasıyla Musul'dan Filibe'ye sürgün edilen seyyidler, İstanbul'a götürülürken ehl-i sünnetten oldukları anlaşılınca affedilerek yerlerine dönmelerine izin verilir. 1574 tarihli benzer bir kayıtta Musul'dan Filibe'ye sürülmelerine karar verilen seyyidlerin İstanbul'da tövbe etmeleri üzerine Hasankeyf'te oturmalarına, ancak bir daha aşure toplantıları düzenlememelerine karar verilir. Fakat seyyidlerin karara aykırı olarak Musul'a dönüp eski faaliyetlerine devam ettikleri anlaşılınca, Musul kadısı, bunların Hasankeyf'e gönderilerek aşure cemiyeti

---

30 William Rupert Hay, **Kürdistan'da İki Yıl**, İngilizceden Çeviren: Fahriye Adsay, Avesta yayınları, İstanbul 2005, s.48.

31 Nizamülmülk, Melikşah'a kimi devlet işlerinde seyyidlerin görevlendirilmesinin şerefleri ve soyları dolayısıyla faydalı olacağını bu kişiler devlet adına görev icra ederken onlara yönelik müdahalelerden insanların kaçınacağını öğütlemektedir. Nizamülmülk, **Siyasetname**, Hazırlayan: Sadık Yalsızuçanlar, Antik Şark Klasikleri, İstanbul 2007, s.128. Osmanlı Devleti'nin kurulup gelişmesinde gazi, âlim ve sufi seyyidler önemli roller üstlenmişlerdir. Özellikle Anadolu'nun Türkleşmesinde ve İslamlaşmasında katkıları bugün Anadolu'nun Muhtelif bölgelerinde günümüze kadar ulaşan Seyyidgazi (Eskişehir), Seydişehri (Konya), Seydiköy (İzmir), Seydiler (Afyon Karahisar ve Antalya) Seyyid Ahmedli (Ankara), Seyyidler (Kayseri) gibi seyyid kelimesi ile yapılmış yer isimlerinin varlığı seyyidlerin daha başlangıçtan itibaren Anadolu'nun iskânında bizzat aracı rol oynadıklarının işareti olarak yorumlanmaktadır. Rüya Kılıç, **Osmanlı'da Seyyidler ve Şerifler**, Kitapyayınevi İstanbul 2005, s. 92–93.

32 Cizre emirliğinde 17. yüzyılda kurumsal bazda nakibüleşraftan bahsedilmektedir. Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zılli, **a.g.e.**, c. IV, s. 322.

33 Hana Batatu, **The Old Social Classes and revolutionary Movements of Iraq**: A study of Irak's Old Landed and Commercial Classes and of its Communits, Bathists, and Free Officers, (Princeton, NJ: Princeton University Pres, 1978, s. 156–57.

düzenlemelerinin engellenmesi ile görevlendirilir[34]. İran savaşlarının şiddetinin 17. ve 18. yüzyıllar itibariyle arttığı dönemde bu sınıfın doğal olmayan yöntemlerle bir hayli genişlediği aşikârdır. Bu dönemde Osmanlı coğrafyasında baş gösteren idari yozlaşmanın etkisi olmakla beraber bu sınıfa yönelik devletin bir tolerans geliştirdiği de görülmektedir. 17. yüzyılın aydınlarından olan Aziz Efendi, bu sınıfın doğal olmayan yöntemlerle sürekli genişlediğini "*reayanın eşırrası bile sevda-i siyadete düşmüştür*" sözleriyle IV. Murad'a şikâyetlerini arz etmiştir[35]. 1659 tarihinde "*gerçek sadat*" kendilerine ilk beraatı veren ilk Nakibü'l-eşraf'ın adıyla birlikte kaydedilmişti. Müfettişler Anadolu'da ilerleyerek Maraş'a doğru geldikçe, giderek daha az "*gerçek sadat*"ın elinde bu tür beratların olduğu ortaya çıkmıştır[36]. Yine 18. yüzyılın ortalarında Mardin'e ait bir Şer'iye sicil defterinde seyyid iddiasıyla mahkemeye intikal etmiş beş farklı davada mahkeme seyyid olduklarını kimi zaman nakibüleşrafın itirazlarına rağmen kabul etmiştir[37]. Seyyidlerin bölgede niceliksel olarak genişlemesi bölgedeki emirlerin ideolojik örgütlemelerine olumlu katkı sağladıkları açıktır. Özellikle bu sınıfın İstanbul'dan ziyade emirlerin idari nüfuzu altında olmaları, emirliklerin dinsel imtiyazlarına yönelik söz konusu yaklaşımı kuvvetlendirmektedir. Osmanlı yöneticileri de böylesi bir dinsel imtiyazın kendilerine yararlı olacağının farkındaydılar.

Osmanlı ve yerel emirliklerin ittifakıyla İran'a karşı geliştirilen bu kurumsal yapı, İran'ın hem askeri hem de ideolojik müdahalelerine karşı bir set oluşturmuştu. Bu setin oluşturulmasıyla İran'ın mezhep yayılımı Doğu Anadolu'dan Musul'a kadar olan bölgede imkânsız hale gelmiş, bu bölgede Safevîlerden kalan Şiilerin Safevîler ve daha sonra İran'da egemen olan diğer hanedanlıklarla iletişimleri kesilmiştir[38]. Yirminci yüzyılın başlarında Cizre'den geçen Soane, burada yaptığı bir alışveriş esnasında kendisinin İranlı olduğunu söyleyince esnafın bağırarak burada bir İranlı var diyerek tepki göstermesi, Soane'yi şaşırtmış ve Cizre'de bir İranlının bir Yunanlıdan daha yabancı olduğunu söylemiştir[39]. Ancak İran'ın bölge üzerindeki etkilerinin önlenmesi ile ilgili olarak Aziz Efendi'nin aktarımları konunun izahına daha çok hizmet edecek bir mahiyettedir:

> "Hak subhanehu ve te'âlâ sedd-i Ye'cûc bina etmeği İskender-i zu'l-karneyne müyesser ettiği gibi memaliki mahrusemden fitene-i Ye'cûc-i Acem def'ine Kürdistanı bir sedd-i sedîd ve hisâr-ı hedîd eylemiştir. Hezâr şükr u sipas ol hâlik-i cin u nâs hazretlerinin bârgah-i Kibriyâlarına olsun. Ümiddir ki evladımız, gaflet u ihmal ile sedd-i ser-rişte-i inkıyad-ı ümera-i Ekrad-ı elden, ve bu taifeyi iltifaddan koymayalar[40]"

Osmanlı-İran mücadelesinde, İranlılar savaşta kendilerini Osmanlı Devleti'ne meydan okuyacak kadar güçlü hissettiklerinde kritik bir hal alırdı. 17. yüzyılın ilk yarısında Şah Abbas'ın hükümdarlığı boyunca ve yine 18. yüzyılın ortalarına doğru Nadir Şah'ın

---

34 Kılıç, a.g.e., s. 94-95.

35 Aziz Efendi, a.g.e., s. 38.

36 Hülya, Canbakal, **17. Yüzyılda Ayntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset**, Çeviren: Zeynep Yelçe, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 103.

37 Kenan Ziya Taş, İbrahim Özcoşar, Hüseyin Haşimi Güneş, Veysel Gürha**n, 195 Nolu Mardin Şer'iye Sicili Belge Özetleri ve Mardin**, Editör: Ahmet Kankal, Kenan Ziya Taş, İstanbul 2006, s.21–22–23.

38 Osmanlı Devleti'nin Kürt emirlikler aracılığıyla oluşturduğu bu yapı, bölgede daha sonraları geleneksel bir hal alarak emirliklerin dağıtılmasından sonrada İran'ın mezhep yayılımına karşı koruyucu bir işlev görmüştür. Nitekim bu bölgelerde bir şey yapamayacağına anlayan İran, ilgisini Basra ve körfeze kaydırmıştır. Abdulhamid dönemine gelinceye kadar İran'ın Basra'da çok önemli bir miktarda nüfusu Şiileştirdiği görülmüştür. Osmanlı Devleti, bu durumu önlemek için oraya müderris ve vaizler göndermiş ancak gönderilenler İranlıların âlimlerine kıyasla zayıf ve özellikle Arapça bilgisinden yoksun olduklarından herhangi bir netice alamamışlardır. Bu konu ile ilgili olarak; bkz. BOA Y.PRK. MŞ,58/68, 3 Ra 1312; Gökhan Çetinsaya, **Otoman Administration of Iraq,** 1890–1908, London: Routledge 2006, s. 99–127.

39 E.B. Soane, **Mezopotamya ve Kürdistan'a Gizli Yolculuk**, **Kürdistan'ın Kürt Aşiretleri ve Keldanilerine İlişkin Tarihsel Notlar**, Çeviren: Fahriye Adsay, Avesta Yayınları, İstanbul 2007, s. 105.

40 Aziz Efendi, a.g.e., s. 33–38.

hükümdarlığı döneminde meydana gelen savaşlarda söz konusu kritik durum daha da belirgin bir hal almıştır[41]. Her iki gücün birbirleriyle mücadelelerinde Kürt emirliklerinin stratejik ve ideolojik yönleri daha da önem arz ediyordu ve bu dönemlerde yerel iktidarlarını kuvvetlendirmeye yönelik taleplerini de artırıyorlardı.

Cizre Hükümeti: Din - İktidar İlişkileri

Cizre emirliği, öteden beri Cezire-i ibn-i Ömer adıyla anılan Cizre ve havalisinde 1200 yılında kurulmuştur. 1627'de IV. Murad döneminde emirlerin idaresine son verilmişse de daha sonra tekrar idareyi ellerine almışlardır[42]. Cizre beyleri, Cizre ve Finik olmak üzere iki şubeye ayrılmıştır. Cizre kolundan 11, Finik şubesinden 19 bey gelmiştir[43]. Osmanlılar dönemine gelinceye değin geçen süreçte bölgedeki siyasi dalgalanmalara bağlı olarak Cizre emirliği de kimi dönemde güç yitirmiş, kimi dönemde de bölgede siyasi bir aktör olarak varlık gösterebilmiştir. Özellikle Safevîler döneminde Cizre emirliği büyük güç kaybına uğramış ve siyasi birliği tehlikeye düşmüştür. Bu dönemde Cizre emirliği yerine daha çok Botan Beyleri ifadesi kullanılır. İdris-i Bidlisi, Botan Beylerinin Kızılbaş olarak nitelendirilen Şii-Safevî kuvvetlerine karşı kendi bölgelerini korumak için 1514 yılına kadar tam on dört yıl boyunca bir mücadele içinde olduklarını, Osmanlı Devleti'nin safına geçmelerinin akabinde kendi varlıklarını tehdit eden Safevî kuvvetlerine karşı başarı gösterdiklerini ve kendi bölgelerini kurtardıklarını aktarır[44]. Cizre emirliği, Osmanlı idaresine geçmesiyle Osmanlı idari statüsü içerisinde Diyarbakır eyaletine bağlı bir "Hükümet sancağı" olarak varlığını devam ettirmiştir[45].

Cizre emirliği yüzyıllar boyunca Halid bin Velid soyundan geldiği ileri sürülen bir aile tarafından yönetiliyordu. Bunların atalarından ve babalarından Cizre hükümdarlığını elde eden ilk kişi Süleyman bin Halid olarak bilinir. Şerefhan, Cizre emirleriyle ilgili bu bilgiyi aktarmakla beraber başlangıçta bu ailenin Yezidilik inancı üzerinde olduklarını, sonra yüce Allah'ın onları doğru yol olan ehl-i sünnet ve'l cemaat mezhebine dönmeye muvaffak ettiğini ve Müslümanlığa geçmeleriyle beraber bu inancı sağlam temellere dayandırmak için camiler ve medreseler inşa edip bunlara mamur köyler ve verimli tarım alanları vakfettiğini belirtir[46]. Şerefhan'ın aktardığı bu veriler, Cizre emirlerinin kendilerini kutsal bir soya dayandırma gayretlerinin farkında olduğunu dolaylı bir şekilde izah etmeye yöneliktir. Emirlerin dinin en önemli iki sosyal kurumu olan cami ve medrese inşa etmeleri ve bu mekânlarda yürütülecek faaliyetlerin giderlerini karşılayacak vakıflar kurmaları, zaman içinde iktidar anlayışlarının kurumsal bir hüviyete bürünmesini sağlamıştır. 17. yüzyılda Cizre'yi ziyaret eden Evliya Çelebi, emirlerin altı adet medrese inşa ettiklerini ve bu medreselerin bayındır bir durumda olduklarını belirtirken bunlara ait vakıflardan övgüyle bahseder. Medreselere ek olarak şehirde ne kadar mahalle mescidi varsa bunların hepsinde medrese usulü eğitim hizmeti verdiklerini aktardıktan sonra "*zira bu Cizre şehrinde Talib-i ilm-i ulemâ-yı Ekrad ziyadesiyle çoktur ve bu şehirde daru'l-hadis ve daru'l-Kur'an Kurra-yı mahsus yokdur. Cümle medreselerde cem'i ulum ü fünun görülmektedir"* diyerek bu durumu kendine özgü üslûbuyla ifade etmektedir. Ayrıca bölgenin, birçok yerden gelmiş sufileri ağırladığı tekkelere ve sayısız ulemaya sahip olduğunu belirtir. Şeyhülislamı, kadısı ve nakibüleşrafının olması ise bir devlet

---

41 Kemal S. Salibi, "Middle Eastern Parallels: Syria-Iraq-Arabia in Otoman Times". **Middle Eastern .Studies,** Vol. 15, No. 1 (Jan.,1979), s. 73.

42 İbrahim Özcoşar, **Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kenti Mardin (1800–1900),** Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, Ocak 2009, s. 61.

43 Nazmi Sevgen, **Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri Osmanlı Belgeleriyle Türk Kürtleri Tarihi**, Ed. S. K. Şerefoğlu, H. K. Türkönü, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1982, s.52–3.

44 Bidlîsî, **a.g.e.,** s. 238.

45 M. Ali Ünal, "XVI. Yüzyılda Palu Hükümeti", **XI. Tarih Kongresi** (Ankara 5–9 Eylül 1990, Kongreye sunulan Bildiriler), cilt. III, Ankara 1994, s. 1075.

46 Şerefname, s. 135.

kurumlaşmasına benzer dinsel kurumların varlığını göstermektedir[47]. Cizre'ye hükmeden beyler arasında tasavvuf ve tarikata meyilli kişilerin azımsanmayacak derecede yetişmesi iktidarın beslendiği bu sosyal kurumların saikıyladır. Bu beylerden olan emir Bedreddin, tasavvufa eğilimli inanç sahiplerinden ve muttakilerden olan keşif ve keramet adamlarıyla birlikte bulunmaya çalışmıştır[48]. Kanuni döneminde Cizre Emirliği yapan Bedir Bey de âlimlere, şeyhlere, akıl erbabına çok yakın durmuş, onların en iyilerini divanında toplamakla övünmüştür[49]. Yine medresenin amacı, Sünni inancın öğretilerinin yaygınlaştırılması ve Şii mezhebinin bölgedeki tesirlerine karşı duracak aydınlar yetiştirmek ve bu aydınlar aracılığıyla halk nezdinde iktidarlarına yönelik bir saygınlık ve hürmet yaratmaktır.

Cizre emirliğinde, iktidar din bağlamında birbirinden beslenen kurumsal yapıların varlığı dikkat çekmektedir. Seyyid sınıfını temsilen nakibüleşrafın zikredilmesi, bu sınıfın buralarda güçlü olduğunu göstermektedir. Bu sınıfın yanında Evliya Çelebi'nin "erbab-ı dervişan" olarak kayda geçirdiği tekke mensubu bir sufi sınıfın var olduğu anlaşılmaktadır. Bunların yanında emirlerin açtıkları medreselerden yetişmiş ve emirlerin iktidarını manevi bir bağla halka uygulayan güçlü bir şeyh sınıfının olduğu görülmektedir. Seyyid, derviş ve şeyh sınıflarına mensup olanların bu üç sınıfa aidiyetleri olabileceği gibi birbirinden bağımsız olarak sadece kendi sınıfına özgü bir mensubiyetleri de olabiliyordu. Yani bir kişi hem seyyid, hem derviş ve hem de şeyh özelliklerini kendinde taşıyabiliyordu. Örneğin Nakşibendî tarikatı temsilcileri bu kabildendiler. Ancak Cizre bölgesinde 8 Mayıs 1836 tarihli bir belge kaydında seyyid ve şeyh sınıfının birbirinden ayrı olduğu belirtilmektedir. Özellikle şeyhlerin çok etkili ve güçlü oldukları bunların herhangi bir tarikat mensubiyetlerini belirtmekten ziyade doğrudan Cizre Beyine bağlı oldukları kaydedilmiştir[50].

Cizre emirliğinde mistik öğelerin yoğunluğu sosyal yaşamın yoğun manevi bir atmosferle iç içe olduğunu, maneviyatı besleyen dinamiklere büyük saygı atfedildiğini göstermektedir. Bu maneviyatın temel aktörleri olan şeyhler, özellikle sosyal hayatta gerek saygınlıkları, gerekse hareketlilikleriyle çok önemli bir yer tutmaktadırlar. Cizre emirliğinde özellikle dağlık alanda aşiret yapılı yoğun bir göçebe nüfus bulunuyordu[51]. Bu göçebe nüfus oradaki sosyo-ekonomik şartlarından dolayı aralarında vukua gelen anlaşmazlık ve çatışmalardan kaynaklanan güvenlik bunalımının izalesinde çok önemli misyon sahibiydiler. Bu şeyhler, kendi ibadethanelerinde münzevi bir hayat yaşayarak insanların kendilerine sorunlarını getirmelerini beklemiyorlardı. Dağlarda yaşayan aşiret bölgelerini sürekli ziyaret ederek kırsalın dezavantajlarından olan cehaleti gidermeye ve bölgenin siyasi ve sosyal hassasiyetlerine zarar verebilecek herhangi aykırı bir fikre kapılmalarına karşın Sünni itikadı dâhilinde eğitim vermeye çalışıyorlardı. Çünkü göçebe nüfus "itikaden zayıf" oldukları ve sürekli yer değiştirdiklerinden, gittikleri yerlerde kimi aykırı fikirlere kapılabilir veya İran'ın göçebe aşiretler arasına gönderebilecekleri ulemanın tesiri altında kalabilirlerdi. Nitekim İran'ın Kerbela ve Necef'te yetiştirdikleri talebeler, göçebe aşiretler arasına gönderilerek Şiilik doğrultusunda yaptıkları vaazlar sonucu zayıf itikatlı ve cahil aşiretler üzerinde bir hayli etkili olup Şiileştirilmişlerdi. Göçebe aşiretler üzerinde Şii ulemanın yaptığı telkinler sonucu Basra'da 19. yüzyıla gelinceye dek büyük bir potansiyelin Şii mezhebine geçmişti. Sünni nüfusun Şiileşmesini dönemin yöneticileri bu aşiretlerin zayıf bir itikada sahip olmasına bağlamışlardır[52].

Osmanlı Devleti'nde İslam, halk kesiminde tarikatlar aracılığıyla temsil ediliyordu. Bundan dolayı Osmanlı merkezi yönetimi daha başlangıçtan itibaren tarikatların bu nüfuzunu

---

47 Evliya Çelebi, **a.g.e**., s. 322-325.
48 Şerefhan**, a.g.e**., s. 140-41.
49 Şerefhan, **a.g.e**., s. 149.
50 BOA. **HAT.**288/17298-G
51 BOA. **İMM**. 1225/7
52 BOA. **Y.PRK. SRN.** 3/22. 2

tanımış ve bu çevrelerin temsilcileriyle sürekli iyi ilişkiler kurmaya büyük önem vermiştir.[53] Tarikatlar, klasik dönem halk zümrelerinin aykırılıklarına ve sosyal denetimlerine karşı pragmatik bir yer teşkil ediyorlardı. Cizre emirliği de sosyal ve siyasal ihtiyaçları doğrultusunda kendi hâkimiyet alanı ve yakın çevrelerinde etkin olan bir nevi tarikat yapılanmasına sahip, ancak tarikatın bütün getirilerinin emirliğin idarecisine odaklandığı bir cemiyet oluşturmuşlardı. Tarikatlar, zaman içerisinde doğdukları coğrafya ve toplumu aşarak değişik coğrafya ve toplumlara da sirayet eden mistik örgütlenmeler olmasına karşın ilgili dönem Cizresinde emirlik ailesinin orijininde kurulan cemiyet, emirliğin hâkimiyet bölgelerinde etkin olan bir mistik örgütlenmeydi. Cizre emirliği, kendi siyasi ve sosyal yapısını muhafaza edecek çok güçlü bir dinsel cemiyet oluşturmuştur. Bu cemiyet, bir nevi tarikat hiyerarşine sahip olup manevi dayanağını peygamberin sahabelerinden Halid bin Velid soyuna mensup oldukları varsayılan Mir/Bey ailesinden alıyordu. Bu cemiyetin faaliyetlerini yürüten güçlü bir şeyh grubu bulunuyordu[54]. Şeyhler, cemiyet hiyerarşisinde muhtemelen mir ailesinden sonra en yüksek mertebede bulunuyorlardı. Cemiyetin en üstünde emirliğin yöneticisi olan "Bey" bulunuyordu. Şeyhler, bu beyin referansıyla saygı görüyorlardı ve gittiği yerlerde kendilerine iltifat ediliyordu. Giydikleri özel beyaz elbiselerle dağlarda dolaşıyor, ziyaret ettikleri aşiretlerin kadınları ve erkekleri büyük bir saygı ve hürmet ile koşup onların eteklerine sarılarak ellerini öpüyorlardı. Şeyhler, bireysel sorunlar bir yana özellikle aşiretler arasındaki çatışmaların izalesinde çok önemli rol oynuyorlardı. Bölgenin güçlü iki aşireti arasında "tüfenk kaynariken" bu şeyhlerin çatışma mahallinde görülmesiyle birlikte çatışma hemen kesilir ve herkes kendi yerine dönerdi[55].

Şeyhler, kutsiyetlerini emir ailesinin kutsal soyundan alırken diğer taraftan bu kutsal soya iltifatı artıran bir görev de icra ediyorlardı. Şeyhlerin her faaliyeti, Cizre emirlik ailesinin iktidarına yönelik saygınlığı artırıyordu. Söz konusu saygınlık, zamanla Cizre hâkimiyet bölgesini aşmış ve Revanduz bölgesine dek yayılma alanı bulmuştur. Nitekim 1836 tarihli belgede Cuma hutbelerinde hem Cizre emirliğinin hâkimiyet bölgelerinde hem de Revanduz bölgesinde Seyfeddin Bey'in ismi anılıyordu. Cizre emirlerine bu derecelerde tabiiyet gösterilmesi, beylerin Halid bin Velid soyuna mensup olmalarına dair olan inançtan kaynaklanıyordu[56].

Seyfeddin Bey, anlaşıldığı kadarıyla, çok dindar kişiliğe sahip bir emirdir. Bu dindarlığı münasebetiyle emirlik ailesine ait cemiyetin bütün dini referanslarına kaynaklık etmektedir. Cizre emirliğinin son temsilcisi Bedirhan Bey'in babası olan Abdullah Han'ın ölümünden sonra emir olmuştu. Kendisinin bu aşırı dindarlığı ve dünya işlerine karşı ilgisizliği yüzünden Cizre emirliğinin idaresi bozulmuş, aşiretler arasında çatışmalar baş göstermiştir. Seyfeddin Bey, idari konulardaki yetersizliğini anlamış ve emirliğin yönetimini Bedirhan Bey'in büyük kardeşi Salih Bey'e bırakmıştır[57]. Bu ailede dünya işlerinden uzaklaşıp uhrevi hayata yönelik ibadetlere teslim olmak ilk defa yaşanan bir olay değildir. Seyfeddin Bey'in dervişmeşreb kişiliğinden dolayı Cizre emirlik idaresini bıraktığı Salih Bey de tasavvufa eğilimli bir zat idi. Nakşibendî tarikatına girmiş ve bir köşeye çekilmeyi uygun bulduğundan emirliği kardeşi Bedirhan Bey'e bırakmıştır[58].

Nakşibendî tarikatı bölgede en etkili tarikatlardan birisidir. Cizre ve havalisinde de önemli şeyh temsilcileri bulunuyordu. Cizre beylerinin kutsal soyları orijininde kurulan cemiyetin Nakşibendî tarikatının disiplinine sahip olduğu muhtemeldir. Çünkü yukarıda da bahsedildiği üzere Salih Bey'in idari işlerden uzaklaşarak Nakşibendî tarikatına girmesi ve Bedirhan

---

53 Ocak,**a.g.e**., s. 96.
54 BOA. **HAT.**288/17298-G
55 **a.g.b**.(adı geçen belge)
56 **a.g.b.**
57 Sevgen, **a.g.e.,** s. 61.
58 Sevgen, **a.g.e**., s. 62.

Bey'in isyanı sırasında Diyarbekir valisine ait bir mektupta Bedirhan Bey'in de Nakşibendî tarikatına mensup olduğunu duyduğunu belirtmesi[59] bu ihtimali desteklemektedir. Ancak böyle bir ihtimal cemiyetin emir ailesine ait olma durumunu ortadan kaldırmaz.

II. Mahmud'la başlayan merkezi otoriteyi imparatorluğun her bölgesine yayma politikası, Balkanlardan sonra Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde bulunan Kürt emirliklerine de ulaşmıştır. 1830'lardan sonra Kürt emirlik ve beylikleri askeri kuvvet yoluyla birer birer zaptedilerek merkezden atanan yöneticilerin idaresine alınmaya başlanmıştır. Emirliklerin ortadan kalkması ve merkezi idarenin otoritesini hemen tesis edememesi, bölgeyi sürekli bir karışıklık haline sokmuştur. Böylece aşiretlerin meskûn olduğu bir coğrafyada aşiretler arası ve aşiretler içi uzlaşmazlıkları çözüme bağlayacak otoritelere ihtiyaç doğmuştur. Emir ve beylerden doğan bu boşluğu bölgede yaygın ve etkili olan Kadirî ve Nakşibendî tarikatlarına mensup Şeyh aileleri doldurmuşlardır[60].

Cizre emirliğinin son beyi olan Bedirhan Bey, bu sürece özgü politikalarla üzerine gidilerek yönetimden uzaklaştırılmış ve 1200'lü yıllardan beri gelen idari yapı yerini imparatorluğun atadığı memurlara bırakmıştır. Ancak Cizre emirliğinin yöneticilerinin kontrolünde olan cemiyetin de bu ailenin kontrolünden çıkarılması gerekirdi. Devlet Bu görevi Nakşibendî tarikatından icazet almış olan Diyarbekir valisi Hayrettin Paşa'ya tevdi etmiştir. Hayrettin Paşa bu amaçla Cizre'de Nakşibendî Şeylerinden Salih, İbrahim ve Azrail efendilere bir mektup göndererek bu konuda Bedirhan Bey ve gailesine gerekli nasihatlerin yapılması istemiştir[61]. Emir ailesinin kutsal soyları orijininde yüzyıllardır Cizre'de sosyal hayatın hemen her yönüyle alakalı hizmetler yürüten "Cemiyet", Bedirhan Bey'in sürülmesinin akabinde Cizre ve havalisi üzerindeki etkisinin yok edilmesine yönelik olarak, Kürt aşiretlerin bulunduğu yerlerde güçlü bir etkiye sahip olan Nakşibendî'ye tarikatının Halidi koluna ihale edilmiştir. Bu doğrultuda 2 Haziran 1847 tarihli belge suretinde Bedirhan Bey'e müridan olan kesimin Nakşibendî şeyhlerinin nasihatleriyle dağıtılmasına yönelik çabaların fayda sağladığı Diyarbekir valisine bildirilmiştir[62]. Böylece bölge mistisizmi, Cizre emirlerinin kontrolünden çıkarak Nakşibendî tarikatının etkisi altına girmiştir.

Sonuç

Osmanlı- Safevî imparatorluklarının birbirleriyle mücadelesinin bir sonucu olarak kuruluş tarihi 1200'lere kadar giden Cizre emirliği, 16. yüzyılda Osmanlı devlet teşkilatı bünyesinde farklı bir idari statü ile siyasi varlığını sürdürme imkânı elde etmiştir. Bölgenin kendine ait geleneksel yapısı Osmanlı Devleti tarafından "Hükümet" olarak adlandırılan idari bir statüde tanınmıştır.

Hükümetler aşiretler[63]olarak tanımlansa da idari teşkilatlanmaları bir aşiret yapılanmasının ötesinde bir durum arz etmektedir. Osmanlı devleti Ortadoğu'daki güçlü rakibi olan İran'a karşı kendi hâkimiyet bölgelerini askeri ve ideolojik müdahalelerden korumak amacıyla bir ara coğrafya kurma yoluna gitmiştir. Bu ara coğrafyada kurulan kurumsal yapı ile bölgede yerel güç unsurlarının geleneksel siyasi ve ideolojik yapıları desteklenmiştir. Bu güç unsurlarının en önemlileri hükümetlerdi. Hükümetler ara coğrafyanın en önemli ve imtiyazlı idari yapılanmalardır. Cizre emirliği de bu imtiyazlı idari yapılanmalar arasında yer almıştır. Emirliğin imtiyazları arasında iktidarın sembolleri arasında yer alan bayrak, hutbe, kutsal bir

---

59 Sevgen, "Kürtler" **BTT Dergisi**, C.I, S. 12, (Eylül 1968), s. 46.

60 Çetinsaya, "Tarikat, Aşiret ve Siyaset. II Abdülhamid Döneminde Musul Vilayeti", **Irak Dosyası I**, Yay. Haz: Ali Ahmetbeyoğlu-Hayrullah Cengiz-Yahya Başkan, İstanbul 2003, s. 275.

61 Sevgen, a.g.m., s48-49.

62 BOA. **A.MKT. MUM**. 2/61.

63 "...ve zikrolunan hükümetler de oymak itibar olunmuştur ki aşiret demek olur". Sofyalı Ali Çavuş, **a.g.e**., s.19.

soy aidiyeti, kadı, nakibüleşraf ile bağlı bir reayanın yanında ordusu ve vergi sistemi yer alıyordu. Bu imtiyazların kurumsal bir yapı ile teşkilatlanmış şekilde hayata geçirilmesi, hükümetleri aşiret yapılanmasının ötesinde bir idari yapılanma olarak karşımıza çıkarmaktadır.

Emirlik idari, sosyal ve dini hayatı tanzim edecek bir teşkilata sahipti. Bu teşkilat münasebetiyle kuruluşu olan 1200'lerden farklı statüler de dahi olsa 1847'ye kadar varlığını sürdürebilmiştir. İran'ın Osmanlı için bir tehlike olmaktan çıkması ve II. Mahmut'la başlayan merkezileşme politikaları bu imtiyazlı idari ünitelerin ortadan kalkmasına yol açmıştır. Cizre emirliğinin son beyi Bedirhan Bey'in hâkimiyetine son verilmesiyle beraber kendisine müridan olan cemiyetinin de bölgede, özellikle emirliklerin ortadan kaldırılmasıyla güçlenen Nakşibendî tarikatına mensup Halidî şeyhlerin faaliyetleriyle dağıtıldığı görülmektedir.

ÖNEMLİ SİMALAR

SEKİZ YÜZYIL ÖNCE ROBOT VE SAATLERİ İCAT EDEN DOĞULU MÜHENDİS VE BİLİM ADAMI: EBU'L-İZ EL-CEZERÎ

Nihat FALAY*

SUMMARY:

In Eastern Anatolia, el-Cezerî who has served to Sultan of Artukoğulları (who are reigned in the neighborhood of Hasankeyf, Diyarbakır, Mardin) Mahmut Kara Aslan's father and his brother, has written a book about extraordinary mechanical tools upon the Sultan's request. In the book, there were an entry, 50 figures, 6 chapters, and drawings and working systems of automatons were introduced. In terms of cybernetic history, this automaton book of el-Cezerî is a worldwide work, and water power and pressure have been basically used in the machine working. 11 manuscripts about el- Cezerî's work is located in the various libraries of the world, the most important of these manuscripts was in the Topkapi Palace Museum and is dated Hijri 602 (Gregorian 1206).

GİRİŞ:

İnsanlık tarihi gözden geçirildiğinde temel olarak kıtalar, toplumlar ve uygarlıklar arasında kültür intikali ve aktarımı süreçlerinin olduğu gözlenir. Bu intikal Doğu ve Batı düşün dünyasında karşılıklı olarak gerçekleşmiştir. Bunun sonucunda kültür, bilim, teknik ve yaşam tarzı bakımından her iki dünyada olumlu etkiler yaratılmış ve görülmüştür.

Bu kültür ve benzeri akım süreçlerini üç büyük grupta toplayabiliriz (Karlığa, Bekir, *İslam Düşüncesi'nin Batı Düşüncesi'ne Etkileri*, 205, İstanbul, Litera Yayıncılık, 2004): Birincisi; M.Ö.6-4. yüzyıllar arasında Batı Asya (Ortadoğu ve Anadolu) kıyıları ile Ege Denizi adalarında ortaya çıkmıştır. Pythagoras'tan Platon'a kadar çok sayıda Grek düşünürü Antik Mısır, Mezopotamya, Hind ve İran uygarlığı düşünürlerinin görüş ve fikirlerini yakından tanımak olanağını bulmuşlardır. Bu görüş ve fikirleri kendi ülkelerine taşımışlar ve yine kendilerine özgü yeni bir Grek düşünce dünyasını oluşturmuşlardır. Bu anlamda Grek düşünce dünyasının antik dünya düşüncelerinin bir bileşimi olduğu tezi genel kabul görmektedir.

İkincisi; özellikle M.S.8. yüzyılın başlarından itibaren, adı geçen Antik düşüncelerden kalan materyel ve belgeler ile Grek düşünce dünyasının temel ürünlerinin hemen hemen tümünün tekrar Arapça'ya çevrilmesiyle gerçekleşmiş olan bir kültür ve düşün akımı ve intikalidir. Bu süreçte müslüman olan ve olmayan pekçok insan görev almış ve bunun sonucunda kendine özgü bir Doğu ve islam düşüncesi ortaya çıkmıştır.

Üçüncüsü; M.S.11. yüzyıldan başlayarak 13. yüzyılın sonlarına kadar süregelen ve Arapça'dan özellikle Latince'ye olmak üzere Batı dillerine yapılan çevirilerle gerçekleşmiş olan kültür akımı sürecidir. Bunun uzantısı olarak Batı dünyası kendi Rönesans'ını

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, nfalay@istanbul.edu.tr

yaratmıştır. Günümüzde Rönesans'ın sonucu olarak tüm dünyada bilim-teknik-kültür etkileşimleri ve devrimleri hâlâ sürmektedir.

Zaten H.Z.Ülken'in deyişiyle, insanlığın ortak ürünü olan düşünce ve kültürlerin bağlantısını kuran ve tarih boyunca süren "tefekkürü" sağlayan unsur "tercüme"dir (Ülken, Hilmi Ziya, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, İstanbul, 1935).

Yalnız, karşılıklı olarak bilimsel çevirilerin yapıldığı Doğu ve Batı dünyaları gözden geçirilirse, klasik Yunan uygarlığının oluştuğu coğrafyanın, genelde Doğu ve özelde Mısır, Ganj, İndüs ve Mezopotamya uygarlıklarının oluştuğu coğrafyaya kıyasla daha avantajsız olduğu söylenebilir. Çünkü Nil, Ganj ve İndüs nehirlerinin geçtiği topraklardaki uygarlıklar gibi, Dicle ve Fırat'ı içeren Mezopotamya ve Anadolu uygarlıkları "depolanabilir bir artık-ürüne" sahip olabilecek olanakları sağlamaktaydı. Oysa Batı ve özellikle Antik Yunan'da yaşayan toplumların böyle bir olanağı yoktu, onlar ise denizcilikteki gelişmeler sonucu aslen Akdeniz'de yakaladıkları olanakları daha sonra da Karadeniz'de kullanmışlardır (Eroğlu, Nazmi, "Eski Yunan medeniyeti, doğu ve batı", *Köprü Dergisi*, 79, No.8, Kış 2003).

BİLİM VE ÇEVİRİ:

6.yüzyılda başlayan ve 15.yüzyıla kadar süren bin yıllık Ortaçağ'da, bilindiği kadarıyla Avrupa'da okuyup yazma bilmek sadece kilise görevlileri ve asillere özgü bir ayrıcalık niteliğinde idi. Eski Roma okulları kapanmış, halkın çeşitli grupları ya kendi anadili ile veya Latince'nin bozulmuş bir türü olan Romance kökenli değişik ve bozuk dilleriyle konuşuyor idi. Resmî yazışmalarda ve kiliselerde ise çoğunlukla halkın pek anlayamadığı edebî Latince kullanılıyordu.

Doğaldır ki bu durum o dönemde Batı Avrupa'da cehâletin oluşmasında önemli bir faktör olmuştur. Nitekim 9. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'nın en zengin kütüphanesine sahip manastırı olan Saint Gall Manastırı'nda ise ancak 900 adet civarında kitap bulunduğu bilinmektedir (Bréhier, Emile, *Histoire de la Philosophie*, 549, Vol.I, Paris, 1926). Bu da Avrupa'da o dönemde düşünsel ufkun ne kadar dar olduğunu göstermektedir (Gimpel, Jean, *Ortaçağda Endüstri Devrimi*, Çev: N. Özüaydın, s.170-171, Ankara, TÜBİTAK, 1997).

Avrupa'da bu gelişimin daha sonraki yüzyıllardaki uzantısını ve serüvenini yakından izlersek şöyle bir süreçe tanık olunur: Avrupa'nın bu yapısına karşılık, 10. yüzyıldaki Batı İslam dünyasında kütüphaneler zengin idi. Yani, bu ülkelerde okuma-yazma oranı oldukça yüksek ve öyle ki müslüman İspanya'da ilköğretim hemen hemen zorunlu idi. Ogünlerde kitap yazımı, kopyalanması (istinsâh), toplanması ve dolaşımı Avrupa'nın diğer ülkeleriyle kıyaslanamayacak düzeyde gelişmiş ve yaygınlaşmıştı. Zaten birçok kaynağın da belirttiği üzere, Endülüs Emevi Hükümdarı *II. Hakem*'in Kurtuba'da bulunan Alkazar Sarayı'nın hemen yanında yaptırmış olduğu kütüphanesinde 400 bin cilt civarında kitap vardı (Anawati, Georges Chate, "İslam et Christionisme; La rencontre des deux cultures en Occident au Moyen Âge", *Melanges de L'Institut Dominicain d'Etudes Orientales du Caire*, 242, Vol. XX, 199l). Bilindiği üzere o dönemde Bağdat ve Kurtuba dünya zenginliklerinin aktığı ve çeşitli bilim ve sanatların geliştiği şehirler idi (Kazıcı, Ziya, "İslam medeniyeti", *Köprü Dergisi*, 57, No.8, Kış 2003).

10. yüzyıl sonu ve 11. yüzyıl başında Batı Avrupa'nın bu olumsuz farklılığını değiştirmek üzere *Papa II. Sylvéstre* bu konuda ilk adımları atar ve Batı dünyasının önüne islam ve bilim ve düşüncesinin kapılarını açmak ister. Bu amaçla Arapça'dan yerel dillere (Romance) çevirileri yapılmış bulunan astronomi, matematik ve tıp bilimine ait eserleri okur ve bunlardan yararlanmaya başlar. Daha sonra da Endülüs'e geçerek Kurtuba'daki kaynaklardan islam bilim ve düşüncesini daha yakından tanıma fırsatı bulur ve bu düşünce dünyasını Avrupa'da yaygınlaştırmak üzere harekete geçer. Bu bağlamda, çeşitli Avrupa kentlerinde kurulan çeviri

komisyonları aracılığıyla, sözkonusu eserlerin büyük bir bölümü Batı dünyasının ortak bilim ve kültür dili olan Latince'ye çevirilir (Kazıcı, "İslam medeniyeti", 60).

1085 den sonra başlayan ve 14. yüzyılın sonlarına kadar büyük bir hızla devam eden çeviri hareketi; önce çoğunluğu yahudi olan çevirmenler tarafından yerel dillere, daha sonra da Arapça'yı iyi bilen müslümanların yardımıyla ve papazlar tarafından Latince'ye çevrilmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Bu da bu metinlerin kısa zamanda Paris ve Londra gibi Avrupa'nın entellektüel çevrelerine ulaşması sonucunu vermiştir. Zaten daha sonraki yıllarda bu eserlerden, daha iyi yararlanmak üzere Arapça eğitim veren kurumlar oluşturulmaya başlanmıştır (Karlığa, *İslam Düşüncesi'nin Batı Düşüncesi'ne Etkileri*, 54-55).

13. yüzyılda İtalya'da, özellikle Sicilya müslümanların elinden geri alındıktan sonra, oradaki müslümanların da katkılarıyla İslam bilim ve düşüncesine ait eserler Latince'ye çevrilmiştir. Özellikle İmparator *II. Friedrich* döneminde pekçok eser bu dile kazandırılmıştır. Bu nedenle İtalya'da yaşayan hristiyanlar arasında Arapça'ya ilgi ve merak artmıştır (Gabrieli, Francesco, "Friedrich II ve müslüman kültürü", Çev. İ.Y., 310-319, *Cogito*, Bahar 1995).

Ne var ki öte yandan, Avrupa Kilisesi aynı yüzyılda Batı düşüncesinde yayılma meyli gösteren İslam bilim, düşünce ve akımlarını denetim altına almak amacıyla da bir dizi önleme başvurmuş, fakat sözkonusu yayılmayı önleyememiştir. Buna karşılık Kilisenin aldığı önlem, bu bilim ve düşünceyi daha yakından tanıyarak ve bir yönüyle de şarkiyatçılık (oryantalizm) yaklaşımıyla bu âlemi kendi inanç ve fikirleriyle yorumlayıp yönlendirmeye çalışmak olmuştur.

Batı dünyasında bu süreçler oluşurken, Doğu dünyasında islamın yayılmasını hemen izleyen dönemde pozitif (müsbet) bilimlerin bir kıymetinin olmadığı, bilimle kimsenin uğraşmadığı, hatta ona karşı korkuyla karışık bir çekinme duygusunun bulunduğu bilinmektedir. Bu nedenle 8. yüzyıl başlangıcında islam bilimi denilebilecek bir şeye rastlanmamaktadır. Sadece *Muaviye*'nin torunu *Halid-ül Hakim*'in kimya bilimine merak saldığı ve Yunanca'dan Arapça'ya bilim eserlerinin çevrilmesine İskenderiye'deki Yunanlıları özendirdiği ve bu çevirilerin Arapça'ya kazandırılan ilk eserler olduğu sanılmaktadır (Adıvar, A. Adnan, *Tarih Boyunca İlim ve Din*, 104, İstanbul, Remzi Kitabevi, l969 ve Şeşen, Ramazan, "Seyyahların gözünden Doğu dünyasını keşfetmek", *Bilim ve Ütopya*, 6, sayı l58, Ağustos 2007).

Emeviler döneminde de bilimsel ve felsefik merak açısından büyük bir hareketin bulunduğu söylenemez. Buna karşın, Abbasiler döneminde 8. yüzyılın ortasından itibaren ve başlıcası tıb bilimine yönelik olmak üzere Yunanca eserlerin okunmasına ve incelenmesine başlanmıştır. Gerçekten de *Halife Memûn*, Bağdat'ta Beyt-ül Hikme'yi kurarak tüm Yunan bilimsel eserleri için orada çeviri, inceleme ve araştırma faaliyetlerinde bulunulmasını emretmiştir. Bunun uzantısı olarak bu yüzyılın ortalarında Doğu'da, özellikle İran'da Yunan ilmi ve felsefesi yeniden ilgi çekmiş ve Abbasiler zamanında oradan getirilen aileler aracılığıyla (özellikle *Bahti Yesu* ailesi) halifelerini tedavi ettirmek gibi somut bir girişimde bulunulmuştur. Bağdat ve Samarra'da eski eserlerin çevrilmesine başlanmış ve daha sonra *Harun Reşit* ve *Halife Memûn* zamanında bilimsel çeviri, inceleme ve yorum hızla gelişme göstermiştir.

9. yüzyılın ilk yarısındaki *Halife Memûn* zamanında Doğu'nun matematik alanında en önemli dönemi *el-Harezmî* ile açılmıştır. Bu yüzyılın son yarısına da *Razî* büyük bir filozof-hekim olarak damgasını vurmuştur (Adıvar, *Tarih Boyunca İlim ve Din*, 105, 107-l09).

10. yüzyıla gelindiğinde, bu yüzyılın ilk yarısında yetişen *Farabî*, tarihçilere göre 5. yüzyılda yazılmış olan ilahiyat bilimi kaynaklarından yararlanarak *Aristo* felsefesini temel almış ve onu islam inanışıyla uzlaştırmaya çalışmıştır. Bundan dolayıdır ki, *Aristo*'nun

Doğu'daki adı "hace-i evvel" (ilk öğretmen) olarak, *Farabî*'nin adı da "hace-i sanî" (ikinci öğretmen) olarak anılmaktadır. Yine 10. yüzyılın ikinci yarısında *Ebülvefa* astronomide ve matematik bilim dalında ve özellikle küresel trigonometride "sinüs" kavramının temellerini irdelemiş ve bu alanda teknik kavramları geliştirmiştir. Carra de Vaux'nın da belirttiği üzere müslüman dünyası "aritmetik geometrinin temellerini attı…düzlem ve uzay trigonometrinin kurucusu oldu" (Kazıcı, "İslam medeniyeti", 58).

10. ve 11. yüzyılda da, bilim tarihinde İslam –Hint felsefelerinden yararlanarak rakkamları ve sayı yazmayı geliştiren ve tartışan *el-Birunî* ile karşılaşırız (Tamer, Deniz Eriş, "Bin yılın ünlü fizikçileri", *Bilim ve Ütopya*, 65, sayı 73, Temmuz 2000). Bunun yanında, *Aristo* felsefesi ve neoplatonik felsefenin teoloji (ilahiyat) ile alaşımını (halitasını) sağlayan *İbnî Sina* hem Doğu'da hem de Batı'da önem kazanmış, "Kanun" adlı eseri yıllarca ders kitabı olarak okutulmuştur. Latince'de "*Avicenna*" olarak anılır (Adıvar, *Tarih Boyunca İlim ve Din*, 111-112 ve Tamer, 2000, 65-66). *İbnî Sina* Tıb Kanunu adlı eserinde *Galenos*, *Hipokrat* ve *Aristo* öğretilerini birleştirmiştir (Tez, Zeki, *Doğu Karşısında Pratik ve Teknik Uğraşı*, 64, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1995).

12. yüzyıl, bu çalışmanın asıl konusu olan *el-Cezerî*'yi Doğu'nun ilk mühendisi ve teknik bilim adamı olarak, robotları ve su ve denge konularını irdeleyen kişi olarak karşımıza çıkarmaktadır.

13. yüzyılda Batı'da ençok tanınan İspanya'lı Arap filozofu *İbn-ür Rüşd*'dür ve fizyoloji ve psikolojide Aristo'nun peşinden giden bir bilgin olarak tanınmıştır. Bu yüzyılda ayrıca, gökbilimci *İbn-i Yunus*, matematik ve felsefeci *El-Heysem*, tıb ve fizikçi *İbn-i Bacce* (Avenbace) vb. bir dizi Doğu'lu bilim insanından bahsedilebilir.

14. yüzyılda Arapça basılan tıb bilimi kitaplarına sihir ve batıl inançların girmeye başlamış olması Doğu bilim dünyasında bir duraklama ve hatta gerileme olduğunun göstergesi olarak kabul edilir.

Bu genel gelişmeler ve çalışmalar bize göstermektedir ki, tüm din dışı Antik Yunanca kitaplar 8. yüzyıl ortalarından başlayarak 11. yüzyıla kadar Arapça'ya kazandırılmıştır. Bu nedenledir ki, klasik çağ sonrası ve özellikle Ortaçağ'da, dinsel olmayan Yunanca eserler konusundaki çok yönlü bilimsel araştırmaların çevirileri olmaksızın bilimsel ilerlemenin pek zor olacağı savı bile ileri sürülebilir. Hatta Arapça bu bağlamda Latince'nin önüne geçmekte ve sözkonusu yüzyıllarda bir anlamda ikinci klasik dil konumuna gelmektedir. Çünkü Abbasiler döneminde başlayan ve temelde Bağdat'ta gerçekleşen bu geniş çaplı, sürekli ve ısrarlı çeviri hareketi, Yunan ve Arap filoloji, felsefe ve bilim tarihi açısından "öylesine sarsıcı başarılar elde etmiş ve toplumsal bir fenomen" (Gutas, Dimitri, *Yunanca Düşünce Arapça Kültür*. Bağdat'ta Yunanca-Arapça çeviri hareketi ve erken Abbasi toplumu, Çev. L. Şimşek, 16, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2003) olmuştur.

Bu büyük hareketin arkasındaki temel faktörler; bu çevirilerin iki yüzyıldan fazla bir süre devam etmesi, zamanın halife, emir, devlet memuru, komutan, tüccar, banker, müderris ve bilim adamı gibi toplumun bütün seçkin kesimlerinden destek görmesi, kamusal ve özel fonlarla desteklenmesi ve nihayet özenli akademik yönteme sahip sürekli bir program olarak kuşaklar boyunca devam etmesidir (Gutas, *Yunanca Düşünce Arapça Kültür*, 16). Hemen söylenebilir ki, bilim tarihinde bu yüzyıl1ardaki ile karşılaştırılabilir ölçüde bir başka çeviri hareketi olmamıştır (Tez, *Doğu Karşısında Pratik ve Teknik Uğraşı*, 30).

DOĞU DÜNYASININ İLK ROBOT YAPAN BİLİM İNSANI: EL-CEZERÎ

Kuşkusuz Klasik Çağ'da dünyanın her bölgesinde çeşitli araç ve düzenekler vardı, ama bu malzemeler bugünkü gözle bakıldığında birer basit ve ilkel araç veya tezgâhlar idi.

Ortaçağ'da ise daha önceki çağlarda görülmeyen bir oranda makineleşmeye tanık olunmuştur. Bu çağda "makine gerçek anlamda işe konulmuş, birçok işkolunda insan gücünün yerini almıştı." (Gimpel, *Ortaçağda Endüstri Devrimi*, 1). Ortaçağ insanının en yaygın şekilde kullandığı makinelerin, su gücünü işgücüne dönüştürülebilen çarklı düzenekler ve değirmenler olduğu görülmüştür. Bunlar aracılığıyla Ortaçağ insanları tahıl öğütme, bitkisel yağ çıkarma, kumaş dokuma, deri işleme ve kağıt elde etme gibi işleri yerine getiriyorlardı. Bekleneceği üzere, bu işlerin yapıldığı yerler aynı zamanda birer sosyal buluşma ve iletişim merkezleri idi. Ayrıca bu tür yerler Ortaçağ'ın bugünkü anlamda fabrikaları niteliğinde idi (Gimpel, *Ortaçağda Endüstri Devrimi*, 1).

Ortaçağ Avrupası'nı bilime yönlendiren ilk insanın, daha sonra *II. Sylvéstre* adıyla Papa seçilen Aurillac'lı *Gerbert* olduğu söylenir (Gimpel, *Ortaçağda Endüstri Devrimi*, 167). Bu kişi, daha önce 10. yüzyılda Batı dünyasının önüne İslam-Doğu bilim ve düşüncesinin kapılarını açmak için Arapça'dan yerel dillere ve özellikle Latince'ye çevirilerin yapılmasını sağlayacak ortamı oluşturmak için çaba gösteren kişidir.

Hemen belirtmek gerekir ki, 10.-13. yüzyıllarda meydana gelen ve oluşturulan alet ve düzenekler açısından Batı toplumlarının teknik bilgi düzeyinin Doğu toplumlarına kıyasla daha geride olduğu daha önce belirtilmiş idi. Bu açıdan 13. yüzyılda Çin'e bir seyahat yapan İtalyan gezgin *Marco Polo*'nun bu toplumda kendisini bir barbar gibi hissettiği ve Batı'da, Doğu'daki teknikler açısından yazılan eserler ayarında kendine özgü Avrupa tekniklerinin bulunmadığı belirtilir (Türkcan, Ergun, *Teknolojinin Ekonomi Politiği*, 19, Ankara, Ankara İTİA yayını, l98l).

Batı Ortaçağı'na ışık tutan Doğulu bilim adamlarından biri de Hasankeyf, Artuklu başkenti iken, Artuklu sarayına intisap etmiş ve Şırnak-Cizre'li olan *Ebû'l-İzz İsmail ibn er-Razzâz el-Cezerî*'dir. *Cezerî* 12. yüzyılda Diyarbakır'da yaşamış bir mekanik bilimcisidir. Adını, Dicle Nehri'nin taştığı zaman bir ada (cezîre) gibi çevrelediği Cizre'den, yani Ortaçağın uygarlık, tarih ve kültür merkezi olan El Cezire'den almıştır. El Cezire, Yukarı Mezopotamya ile özdeşleşmiş bir bölge olup, bu bölge islam tarihinin Hz. Muhammed ve Dört Halife devrinden sonra anılan Emevi egemenliği döneminde önemini hep korumuştur (Seçkin, Bekir Sami, *Başlangıçtan Günümüze Siirt Tarihi*, 7, İstanbul, Siirtliler Derneği, 2005). Hatta, El Cezire valilerinin üstün niteliklere sahip kişiler arasından seçilmesi, çoğunun hanedana mensup olması bölgenin önemini daha belirgin şekilde ortaya koyar (Seçkin, 2005, 57).

Cezerî'nin hayatı hakkında çok ayrıntılı bilgiler mevcut değildir. Yalnız, onun *Makine Yapımında Yararlı Bilgiler ve Uygulamalar*[1] adlı eserinin önsözünde belirttiğine göre; bir pirinç tacirinin oğlu olduğu, döneminde Diyarbakır'da egemenlik kurmuş olan Artuklular'ın sarayında başmühendis olarak hizmette bulunduğu ve bu göreve 1174 yılında getirildiği ve sözkonusu eserini 16.Ocak.1206'da[2] bitirdiği anlaşılmaktadır (Mahsereci, Nalân, "12. yüzyılda yaşamış otomasyonun ve robotun atası Türk bilgini", *Bilim ve Ütopya*, 6, sayı 9l, Ocak 2002). Artuklu hanedanına 1174-1206 tarihleri arasında toplam 32 yıl hizmet verdiği belirtilmektedir. *Cezerî*'nin doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber 1136-1206 yılları arasında yaşadığı genel kabul görmektedir (Koçin, Abdülhakim, "800 yıllık otomatik makineler", *Bilim ve Teknik*, sayı 314, l994 ve Ökten, Sadettin, "Cezerî, İsmail b. Rezzâz", *İslam Ansiklopedisi*, cilt 7, İstanbul, l993).

---

[1] Bu eserin orijinal adı el-Câmi'Beyne'l-İlim vel-Ameli'n-Nafî fî Sın'ati'l-Hiyel'dir.

[2] Eserin Topkapı Sarayı'nda bulunan kopyasında ise bu tarihin 10.Nisan.1206 olduğu bilgisi yeralmaktadır.

Cezerî su ile işleyen çok sayıda robot, saat, pompa, ibrik, müzik aleti vb. makinalar yapmış, en son Artukoğlu Meliki *Nasireddin Mahmut*'un isteği üzerine yaptıklarını ve projesini geliştirdiği âletleri belirten bir kitap haline getirmiştir. Halen bu kitabın bilinen 11 kopyası vardır ve bu kopyalardan 5 tanesi ülkemizde bulunmaktadır (Çeçen, Kâzım, "12. asırda Diyarbakır'da büyük bir Türk mühendisi: El-Cezerî", *İnsan ve Kâinat*, 48, Eylül 1986 ve Özdemir, Kemal, "Sekiz yüz yıl öncesinin robotları: Cezerî'nin otomatları", *Skylife*, 50, Ekim 1999).

Cezerî'nin kendisi ve bilimsel kişiliği hakkında ilginç bilgiler verdiği kitabının önsözü şöyle başlar (Mahsereci, "12. yüzyılda yaşamış otomasyonun ve robotun atası Türk bilgini", 6-7 ve Çeçen, "12. asırda Diyarbakır'da büyük bir Türk mühendisi: El-Cezerî", 49-50):

> "Benden çok önce gelen âlimlerin kitaplarını ve onların izinden gidenlerin çalışmalarını inceledim...mekanik hareketlerin nedenlerini, su ile çalışan düzenleri, saat türlerini ve cisimlerin nasıl hareket ettirildiğini konu edinen kitapları okudum. Yer ve gökle ilgili problemleri konu edinen yazılar üzerine düşündüm...Bir müddet sonra...başkalarının yaptığından sıyrıldım ve problemlere kendi gözümle bakabildim...kendi bilgisi ile hareket eden bir kimsenin gittiği yolu takip ettim...Bilimlerin çeşitli yönlerini keşfetmek için bana yardım kolları uzandı. Zamanın hükümdar ve filozoflarından yardım gördüm...Böylece...bu yönde elimden gelen her şeyi yapmaya çalıştım...Uygulamaya dönüştürülemeyen her teknik bilimin doğru ve yanlış arasında kaldığını gördüm. Benden önce gelenlerin dağınık bir şekilde anlattıklarını sınıflandırdım ve gerçekleştirdiklerini esaslara bağladım...Eğitmek istediklerimin talepleriyle de, içimde yaptıklarımın yayılması arzusu doğdu ve arkamdan bir eser bırakmayı istedim. Sonra sözü geçen bir tenkitçinin yanlışlarımı bulacağından korktum ve kararımdan vazgeçtim...Artukoğulları'ndan Diyarbekir Meliki *Ebü'l-Feth Mahmud b. Karaaslan*'a yaptıklarımı ilettim. Bana bakarak…yaptıklarımın kıymetini anlayarak 'Eşi olmayan planlar yaptın, onları gerçekleştirdin. Kendini bu kadar yorduğun ve temelini attığın şeyleri kaybetme. Senin fikirlerini, çizimlerini ve projelerini kapsayan bir kitap yazmanı istiyorum' dedi...bütün gayretimle bu kitabı yazdım.
>
> "Bu kitap yamanan bazı yırtıkları, tasnif edilen bazı usulleri ve keşfedilecek bazı şekilleri (planları) ihtiva etmektedir. Bu yönde başka bir eserin bulunduğunu zannetmiyorum. Bu hususu ilim ehlinden esere vâkıf olacakların insafına bırakıyorum.
>
> "Kitapta bir giriş ve elli şekil (düzen) bulunmaktadır. Bunları altı fasılda topladım...Benden önce gelenlerin kullandığı yabancı terimleri açık1adığım şekilde kullandım…Bundan başka gerektiğinde yeni terimler kullandım. Çünkü her çağın kendine göre bir dili vardır...Her bir şekle bir örnek çizdim. Kolayca anlaşılması için onları harflerle belirttim ve bu harflere de karşı gelen diğer işaretleri açıkladım."

Cezerî'nin eserinin başlıca fasılları (bölümleri ve konuları) şunlardır (Unat, Yavuz, "Cezerî'nin yapıtı", *Bilim ve Ütopya*, 19-20, sayı 91, Ocak 2002):

l- Eşit saatlerin ve Güneş saatlerinin geçişlerinin belirtildiği saatlerin yapımı,

2- İçitlerin (mayi) tarifleri için uygun kap ve figürlerin yapımı,

3- İbriklerin, kan alma teknelerinin ve aptes alma leğenlerinin yapımı,

4- Şekillerini değiştiren fıskiyeler ve sürekli çalan flüt için araç yapımı,

5- Derin olmayan göllerden ve ırmaklardan suyu yukarı çıkaran araçların yapımı,

6- Değişik (dökme pirinçten kap, küre üzerindeki üç noktanın merkez noktası, sandık kilidi, dört sürgülü kilit, eşit saatleri gösteren kayık vb.) şeylerin yapımı.

Görüleceği üzere, hava ve atmosfer ile suya ilişkin kuramsal bilgiler sayesinde mekanik araçların yapılmasında hava ve boşluk yanında denge de temel ilke ve faktör olarak alınmıştır.

Bölüm başlıklarından anlaşılacağı gibi "Cezerî'nin otomat kitabı dünya çapında bir eserdir" (Özdemir, "Sekiz yüz yıl öncesinin robotları: Cezerî'nin otomatları", 50).

"İlk sibernetik Türk bilgini" (Akman, Toygar, "İlk Türk sibernetik bilgini Ebül İz", *Bilim ve Teknik*, 1976, l-4) diye de adlandırılan *Cezerî*'nin makine parçalarının bir kısmı yüzyıllar sonra da Batı mühendislik bilimi, teknolojisi ve terminolojisine girdiği bir gerçektir (Mahsereci, "12. yüzyılda yaşamış otomasyonun ve robotun atası Türk bilgini", 9). Ne var ki, bu önemli eserin 19. yüzyıla kadar Latince'ye çevrildiğine dair bir bilgiye pek rastlanmamaktadır.

Cezerî'nin eseri 20. yüzyılın başından itibaren Batı'da ilgi çekmiş ve *Prof. Wiedemann* bu eseri Almancaya çevirmiştir. Wiedemann bu eser için "19. yüzyıla kadar yazılan teknik eserler arasında, astronomiye ait olanlar hesaba katılmaz ise, Cezerî'nin bu kitabı en önemli ve en büyük seviyelidir" (Çeçen, "12. asırda Diyarbakır'da büyük bir Türk mühendisi: El-Cezerî", 51) demektedir.

Öte yandan *Cezerî*'nin kitabının İngilizce çevirisine bir önsöz yazan *Prof. White, Jr.* da eserdeki birçok tertibatın, *Leonardo da Vinci* ve diğerlerinden çok önce *Cezerî* tarafından düşünülmüş ve yapılmış olduğunu, 1360'larda *G. Dondi*'nin astronomi saati ve 1500'lerdeki *F. Giorgio*'nun bilimsel mühendislik alanındaki eserlerinden çok daha önce ele alındığını ifade etmiştir (Çeçen, "12. asırda Diyarbakır'da büyük bir Türk mühendisi: El-Cezerî", 51).

Ne yazık ki bu eserin Türkçeye tam bir çevirisi de yapılmamış olup, ancak l990 yılında Kültür Bakanlığı'nca eserin sadece tıpkı basımı sağlanmıştır (el Cezerî, Bedi üz-Zaman Ebû'1-İz İsmail b.ar-Razzaz, *Olağanüstü Mekanik Araçların Bilgisi Hakkında Kitap*, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1990).

Cezerî'nin ürettiği bazı aletler, üzerinde çalışma yapan bilim insanlarınca da modellenmiş ve yeniden yapılmıştır: Bunlardan birini *Donald Hill* önderliğindeki bir grup bilim insanı gerçek boyutları ile somutlaştırmış ve l976'daki Londra İslam Festivali süresince Science Museum'da çalışır halde sergilenmiştir (Bir, Atilla, "Ebul İz El-Cezeri'nin otomatlar kitabı", *Bilim ve Teknik*, 1-3, sayı 110, 1977). Öte yandan *Prof. Dr. Fuat Sezgin* tarafından *Cezerî*'nin yeryüzü ve küre üzerinde açı ölçmek için icat ettiği alet, nehirden akan suyun pompalı bir mekanizma ile yükseğe çıkarılmasını öngören iki düzenek, hacamat makinesi modellenmiş ve Frankfurt'taki İslam Bilimleri Tarihi Enstitüsü için yaptırılmıştır.

SONUÇ:

Cezerî'nin eseri tüm olarak değerlendirilirse; eserin giriş bölümü, aynı zamanda tüm bilimsel çalışmalardaki yöntem anlayışına ilişkin evrensel yaklaşımı yansıtmaktadır. Şöyle ki, bilimsel bilginin oluşması, diğer bilgilerle kıyaslanması ve ilişkisinin kurulması ve sınanmasını da içerir. Eserdeki yaklaşıma bu açıdan bakılırsa, çağdaş bilgi teorisi ile örtüşmektedir. Bu örtüşmenin gösterdiği şey, *Cezerî*'nin yüksek bir bilimsel ve felsefî düzeye ulaştığıdır. Özellikle, hiçkimsenin faydalı olabilecek bilimsel bilgileri başkalarından esirgenmemesi gerektiği yönündeki ifadeleri, bilginin paylaşılması konusundaki objektif bilimsel tutumu sergilemektedir. Ayrıca, kendi çalınmalarının mekanik bilimine yaptığı katkıların bilincinde olduğu anlaşılmaktadır. Kendisi her ne kadar eserinde kuramsal konulara girmese de, kendinden önceki Antik Yunan ve Ortaçağ Doğu uygarlığının mühendislik alanındaki geleneğin izleyicisi ve takipçisi olduğu anlaşılmaktadır (Ökten, "Cezerî, İsmail b. Rezzâz", 505-506).

Kaynakça:

Adıvar, A. Adnan: *Tarih Boyunca İlim ve Din*, İstanbul, Remzi Kitabevi, l969.

Akman, Toygar: "İlk Türk sibernetik bilgini Ebül İz", *Bilim ve Teknik*, sayı 103, Haziran 1976.

Anawati, Georges Chate: "İslam et Christionisme; La rencontre des deux cultures en Occident au Moyen Âge", *Melanges de L'Institut Dominicain d'Etudes Orientales du Caire*, Vol. XX, 199l.

Bir, Atilla: "Ebul İz El-Cezeri'nin otomatlar kitabı", *Bilim ve Teknik*, sayı 110, Ocak 1977.

Bréhier, Emile: *Histoire de la Philosophie*, Vol.I, Paris, 1926.

el Cezerî, Bedi üz-Zaman Ebû'1-İz İsmail b.ar-Razzaz: *Olağanüstü Mekanik Araçların Bilgisi Hakkında Kitap*, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1990.

Çeçen, Kâzım: "12. asırda Diyarbakır'da büyük bir Türk mühendisi: El-Cezerî", *İnsan ve Kâinat*, Eylül 1986.

Eroğlu, Nazmi: "Eski Yunan medeniyeti, doğu ve batı", *Köprü Dergisi*, No.8, Kış 2003.

Gabrieli, Francesco: "Friedrich II ve müslüman kültürü", Çev. İ.Y., *Cogito*, Bahar 1995.

Gimpel, Jean: *Ortaçağda Endüstri Devrimi*, Çev. N. Özüaydın, Ankara, TÜBİTAK, 1997.

Gutas, Dimitri: *Yunanca Düşünce Arapça Kültür* (Bağdat'ta Yunanca-Arapça çeviri hareketi ve erken Abbasi toplumu), Çev. L. Şimşek, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2003.

Karlığa, Bekir: *İslam Düşüncesi'nin Batı Düşüncesi'ne Etkileri*, İstanbul, Litera Yayıncılık, 2004.

Kazıcı, Ziya: "İslam medeniyeti", *Köprü Dergisi*, No.8, Kış 2003.

Koçin, Abdülhakim: "800 yıllık otomatik makineler", *Bilim ve Teknik*, sayı 314, Ocak l994.

Mahsereci, Nalân: "12. yüzyılda yaşamış otomasyonun ve robotun atası Türk bilgini", *Bilim ve Ütopya*, sayı 9l, Ocak 2002.

Ökten, Sadettin: "Cezerî, İsmail b. Rezzâz", *İslam Ansiklopedisi*, cilt 7, İstanbul, l993.

Özdemir, Kemal: "Sekiz yüz yıl öncesinin robotları: Cezerî'nin otomatları", *Skylife*, Ekim 1999.

Seçkin, Bekir Sami: *Başlangıçtan Günümüze Siirt Tarihi*, İstanbul, Siirtliler Derneği, 2005.

Şeşen, Ramazan: "Seyyahların gözünden Doğu dünyasını keşfetmek", *Bilim ve Ütopya*, sayı l58, Ağustos 2007.

Tamer, Deniz Eriş: "Bin yılın ünlü fizikçileri", *Bilim ve Ütopya*, sayı 73, Temmuz 2000.

Tez, Zeki: *Doğu Karşısında Pratik ve Teknik Uğraşı*, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1995.

Türkcan, Ergun: *Teknolojinin Ekonomi Politiği*, Ankara, Ankara İTİA yayını, l98l.

Unat, Yavuz: "Cezerî'nin yapıtı", *Bilim ve Ütopya*, sayı 91, Ocak 2002.

Ülken, Hilmi Ziya: *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, İstanbul, 1935.

CİZRELİ EB UL İZ YAŞADIĞI ÇEVRESİ VE OTOMATİK MAKİNALARI

Abdullah UZUN[*]

Özet

Eb-Ul-İz 12. yüzyılda Cizre de doğduğu varsayılan Artuklu döneminde yaşamış bir baş mühendis ve yazardır. Diyarbakır'da hüküm süren Artuklu Selçukluları sarayında hükümdara hizmet eden Eb-Ul-İz İsmail El Cezeri adlı bilim adamı, suyun az olduğu bölgede suyla ve havayla (hidrolik-pnömatik) çalışan otomatlar yaparak birçok ilke imza atmıştır. O dönemde içten yanmalı motorlar ya da elektrik gibi güç sistemleri olmadığından hava ve su gücü ile çalışan makinalar yapılabilmekteydi. Yapmış ve icat etmiş olduğu otomatik makineler, krank mili, su saatleri, insan ve hayvan şekilli robotlar, çeşitli fıskiyeler, tulumba görevi gören su çıkarma otomatları yanı sıra hidromekanik etkilerle "denge" konumundaki otomatlarla, çeşitli dişli, palanga ve şamandıraları kullanarak "üstün denge" durumunda makinalardır. Kitab-ül Hiyel isimli kitabında 60 civarında bu makine ve otomatlar anlatılmış ve şekillendirilmiştir.

Bu araştırmada Eb-Ul-İz, kitabı ve yaşadığı yerler hakkında bilgilerin yanı sıra yapmış olduğu su ile çalışan otomatik sistemlerle ilgili çalışma prensipleri incelenecektir.

Abstract

Ismail Al-Jazari was a 12th Century Artuks Turkish Scientist, Engineer and writer. His full name was Badi Al-Zaman AbulI-Izz Ibn Ismail Ibn Al-Razzaz Al-Jazari. He lived in Diyarbakir region in Turkey (1206 AD). As his town name is Cizre, the modern Turkish scripting of Jizra , his last name is known as Jazari. Badi Al Zaman means "prodigy of the Age" and was applied to other well-known men.[1]

He served the Artuks a Seljuks dynasty in Diyarbakir, as a chief engineer - as did his father before him. He invented the crankshaft and some of the first mechanical clocks, driven by water and weights- used water power. He authored and drawed 60 inventions in his book "Al-Jami Bain Al-Ilm Wal-Amal Al-Nafi Fi Sinat'at Al-Hiyal" (The Book of Knowledge of Ingenious Mechanical Devices). Kitab al-Hiyal is an interesting work on automatic control mechanism, fountains, devices, pipes, valves and siphons. The importance and originality of Kitab al-Hiyal is due to its being an earlier example of the automatic control studies in the history. There are a number of manuscripts of Jazari's work in Oxford, Leiden, Paris, Dublin and Istanbul. Equally cranks may have first been documented by Al Jazari - 300 years before western engineers achieved this (Francesco di Giorgio Martini and Leonardo Da Vinci). He used some kind of symbols for understanding of his drawings like using of electronic circuits. We found that his machine drawings and manufacturings quite qualified understanding .

The aim of this study is to review and examine Al Jazari's place, machines, drawings and then, to compare and examine with the new technology period .

---

[*] Yrd. Doç. Dr., Sakarya Universitesi, Sakarya Meslek Yüksekokulu, email: auzun@sakarya.edu.tr

[1] Sarton, G., "Introduction to the History of Science", Vol. I, Baltimore 1927,Vol II, London 1931

1. Giriş

Eb Ul İz İsmail El Cezeri'nin bilime yaptığı katkılarını ifade eden Türkçe ve yabancı dilde birçok eser yazılmıştır. Yazılan bu eserler, Cezeri'nin dönemindeki bilim ve teknoloji ile uygulama alanlarını bizlere anlatmaktadır. Cezeri, yaşadığı dönemi, tüm dünya ve Türkiye'de ilgi çeken kitabı ile ilgili araştırma ve yayınlar yeterli seviyede değildir ve devam etmektedir. Bunlar arasındaki en önemli çalışma Donald R. Hill'in 1974 yılında yayınlanan "The book of knowledge of ingenious Mechanical Devices" adlı eseridir. Bu eser, otomatların orijinal çizilmiş resimlerinin nasıl çalıştığı ile ilgili açıklamalarıyla beraber günümüz teknik resmine de aktarılmış olması açısından da değerlidir. Lynn White'ın deyimi ile " Cezeri İslâm ve batı arasındaki mühendislik ilişkilerinin anlaşılması açısından büyük önem arzetmektedir".[2] Bazı otomatları Londra ve İstanbul 'da yapılmış, izleyenleri hayrete düşürecek mekanizmaları ortaya koyan bir teknik adam olduğu müşahede edilmektedir. Cezeri'nin çalışmalarını günümüze yansıtan tek eseri olan kitabında zekâsının, gayretlerinin, çevresinin, yaşadığı ortamın, tarihsel sürecin ve içinde bulunduğu kültürün izlerini görmek mümkündür. Yaşadığı ortamın teknolojik birikimiyle birlikte, kültür ve sanat anlayışını da kısmen yansıtan bu eseri Türkçeye çok yeni kazandırılmıştır.

Artuk bin Eksük adlı kayı kabilesinden gelen Selçuklu kumandanının Sökmen adlı kolunun hakim olduğu Diyarbakır'da Artuklu sarayında yaşamış olan Eb Ul İz'in tam adı **Bedî'û-Zaman Ebû'l-İzz İsmail b. El-Razzâz El-Cezerî** dir. 1136 yılında eski ismi Kara Âmid ya da Diyar-ı Bekr olarak bilinen günümüzdeki Diyarbakır'da doğduğu tahmin edilmektedir. Zamanının üzerinde, çağının harikası anlamında lakap alan ve yaşadığı bölgeye Dicle ve Fırat nehirleri arasındaki bölgeye (Mezopotamya) Cezîre denildiği için Cezerî şeklinde isimlendirilen Eb Ul İz, Ibn El Razzaz (Razzaz oğlu) şeklindeki isminde bulunan ifadenin "Ruzz" (pirinç) kelimesinden türetilmiş pirinç tüccarının oğlu şeklinde ifade edilmiştir.[3] Kısaca "Kitabul Hiyel" olarak bilinen ve tam ismi **''Kitabü'l-Cami Beyn'el-İlmi ve'l-Amel en Nafi fi Sınaati'l-Hiyel** şeklinde adlandırılan kitabından öğrendiğimize göre Sultan Nâsîrûddîn Ebul Feth Muhammed bin Karaaslan'ın hizmetinde bulunmuştur. Daha önce bu Sultanın babası ve kardeşinin de H. 577 (M.1181) den başlayarak toplam 25 yıl hizmet ettiğini öğrenmekteyiz. Eserini 1206 yılında tamamladığını kitabının önsözünden öğrenmekteyiz. Bugün İstanbul Topkapı Sarayı III. Ahmed Kütüphanesi'nde bulunan A 3472 kayıtlı yazma, özgün eserin bir ikinci el kopyasıdır. Altı kısımdan oluşan eserde 50 farklı düzen anlatılmaktadır.

Yaşamış olduğu yerin kurak ve suyu az bir bölge olmasına rağmen, çalışmalarının büyük kısmının su ve hava yardımıyla çalışması ilgi çeken konuların başında gelmektedir. O dönemde suyun bol olduğu günümüz gelişmiş ülkeleri, suyun bu şekilde güce dönüştürülmesinden habersizdirler Yapmış olduğu makinaların çalışma sistemleri , suyun kinetik ve potansiyel enerjisinden faydalanarak ve buna bağlı olarak çeşitli ağırlıkların etkileşimi ile gerçekleşmektedir. Bu güç sayesinde basit aygıtlarda basit hareketler sağlanabilirdi, ancak bir otomasyon sistemi kurmak çok zor bir işti. Eb Ul İz ' in yaşamış olduğu çağda buhar makinası , elektrik , içten yanmalı motorlar gibi güç kaynakları mevcut değildi.[4]

Cezerî kendiden önceki çalışmaları incelemiş ve geliştirerek yeni çalışmalar yapmıştır. Arşimet'in yaptıklarını ve yapamadıklarını incelediğini kitabında söylemektedir. El Cezeri' yi bir kitap yazmaya Artuklu Meliki Nasireddin Mahmud Bin Muhammed bin Karaaslan bin

---

[2] Tekeli, S., Dosay, M., Unat, Y., "El Cami Beynel İlm vel amel Ennafi Fi Eşşınaatil Hiyel" Türk Tarih Kurumu , Ankara, 2002

[3] Hill , D. R., "The Book Knowledge of Ingenious Mechanical Devices, Reidel Publishing Holland, U.S.A., 1974

[4] AKMAN, T. ,"Sibernetik Yaratıcılık", Bilgi Yayınevi, Ocak 1984

Davud bin Sökmen bin Artuk teşvik etmiştir. Bu şecereye göre Nasireddin Mahmud H.619 senesinde yani El Cezeri' den 17 sene sonra vefat etmiştir. El Cezeri' nin yazdığı kitabın orijinali maalesef mevcut değildir. Fakat 5 kopyası Türkiye' de olmak üzere Dünyada bugün bilinen 15 kopyası bulunmaktadır. Ülkemizdekilerin 4' ü Topkapı sarayında, 1 tanesi ise Süleymaniye kitaplığındadır. Mevcut kopyanın en eskisi ve güzeli Topkapı sarayındaki 3472 numaralı olanıdır. El Cezeri tarafından yazılan kitabın Topkapı müzesindeki 3472 numaralı olanının ismi "El-Ca'mi Beyn El-ilm vel-Amel en-Nafi Fi Sinaat El Hiyel" dir. Kitaptaki insan resimleri ve giysileri o dönem Selçuklu kültürünün bütün özelliklerini taşımaktadır. İçindekiler aynı olmakla beraber bazı nüshaların adı kısmen değişiktir. El Cezeri' nin kitabı çeşitli araştırıcılar tarafından incelenmiştir. Bunların başında Wiedemann gelir ve Wiedemann 1908' den itibaren çok sayıda makaleler halinde El Cezeri'nin yaptıklarını Oxford nüshasından alarak esaslı bir etüd konusu yapmıştır. El Cezeri'nin kitabı Oxford nüshasından D. Hill İngilizceye eseri Arapça olarak aynen yayınlanmış, çeşitli kriterlerle konuya açıklık getirmiş, İngilizce özet vermiştir. Ahmet El Hasan'ın hazırladığı kitap, 3472 numaralı Topkapı Sarayı nüshası esas alınarak yazılmıştır. Ülkemizde ilk olarak İbrahim Hakkı Konyalı, 1 ocak 1951 tarihli "Tarih Hazinesi" adlı dergideki "8 Asır evvel Türk sarayları Makineleşmişti" adlı makalesinde heyecanla Türkiye'ye duyurduğu El Cezeri ve eseriyle ilgili şunları yazmıştır. "*Yedi, sekiz asır evvel.. Evet tam yedi yüz, sekiz yüz yıl evvel Amerika vahşetin koyu karanlığında kabuslu uykusunu uyurken, Avrupa Endülüs'den sızan İslam medeniyeti ışığı ile aydınlanmaya çalışırken Amid'de (Diyarbekir'de) Artukoğullarının sarayları makineleşmişti. Makine insan bile yapılmıştı….*"

1951 yılında Tarih Hazinesi'nde çıkan bu yazı ve 1969 yılında Diyarbakır' da çıkan "Kara Amid" adlı dergilerde Merhum İbrahim Hakkı Konyalı'nın makaleleriyle tanınmaya başlanan Eb Ul İz hakkında, Dr. Toygar Akman'ın Bilim ve Teknik ve Bilgisayar dergilerinde makaleleri çıkmıştır. Son yıllarda bu konu ile ilgili bilimsel dergilerde birçok makalelerde yayınlanmıştır. [5]

2. Eb Ul İz' in Otomasyon Tarihindeki Önemli Yeri ve Otomasyon Sistemleri

El Cezeri tarafından yazılan kitabın Topkapı müzesindeki 3472 numaralı olanının ismi "El-Ca'mi Beyn El-ilm vel-Amel en-Nafi Fi Sinaat El Hiyel" dir. Kitaptaki insan resimleri ve giysileri o dönem Asya'da yaşayan Türklerin giysi ve tavırlarını yansıtmakta, Selçukluların bütün özelliklerini taşımaktadır.

Kitabın anlatım diline bakılacak olursa El Cezeri ifadelerinde kendinden emin bir tarz kullanmıştır. Çünkü anlatmakta olduğu her sistem ve otomasyonu bizzat kendisi yapmış ve sonuçlandırmıştır. Kitabının diğer dillere çevirisinde bazı zorluklarla karşılaşılmıştır. Mesela orijinal Arapça nüshadan Türkçe'ye "kazık" olarak çevrilebilen bir kelimenin karşılığının, şekillerin ve anlatımın yardımıyla dişli çarkın "dişi" olduğu anlaşılmaktadır. İfadelerde dönemin dolaylı ifade tarzının ve bazı bölümlerde (saatler) dini literatürün hakim olduğu görülmektedir. Bu ifadelerden de yazarın kişisel özelliklerinden bir kısmını anlamaktayız.

Kitabın önsözü El Cezeri'nin kişiliğini ve bilimsel düşüncelerini yansıtması bakımından çok enteresandır. El Cezeri kitabında bir ilim adamına yakışan tevazu ve doğruluğu göstermiş, neyi yapıp neyi başkasından aldığını belirtmiştir.

El Cezeri'nin kitabının giriş bölümünde kendisinin açıkça ifade ettiği bir gerçek vardır. Yaptığı tüm çalışmaları Artuklu Sultanının himayesinde yapmış onun beğenisi sayesinde kitap yazmış ve aldığı destekle makinalarını yapabilmiştir. Ortaya çıkardığı eserler şaşırtıcı buluşlar olmasına rağmen yaşadığı çağda bilim adamı ve sanatçıları himaye eden

[5] UZUN, A., "Cizreli Eb-Ül-İz ve Otomatik Makinaları" , Esra Yayınları, Konya , 1997

hükümdarların ilgi alanları, zevkleri ve bilgi birikimleri yapılan çalışmalara yön vermiştir. O dönemde destek olmadan yapılan bağımsız çalışmalara çok az rastlanmaktadır.

Eb Ul İz'in kitabına yazdığı ve imal ettiği otomatik makinalarında en önemli unsur kendi kendini dengeleyen ve geri beslemesi olan sistemler olmasıdır. "Otomasyon" kelimesi, Sibernetik biliminden sonra ortaya çıkmış olan yeni bir kelimedir. Yalnızca, kendi kendine çalışmayı kapsamıyor, bundan çok daha ötede, yepyeni bir durum gösteriyor. Çünkü otomasyon kendi kendine çalışırken, kendi kendine dengeler kuran, ayarlamalar yapan anlamına geliyor. Kısaca kendi kendine çok işlemde bulunabilme durumunu anlatıyor. Sibernetik biliminde en önemli konu, "Otomatik sistemler arasında çeşitli dengelerin kurulabilmesidir."Bugünkü teknik imkanlar; "Elektronların hızlı bilgi alışverişleri, üstün denge durumlu "otomatik sistemlerin kurulabilmesini sağlayabilmektedir. [6]

Eb-Ül-İz şamandıralar, palangalar, dişli çarklarla (yalnızca suyun itme gücünden faydalanarak) öylesine sistemler kurarak, karşılıklı olarak birbirlerini etkiliyorlar ve sonuçta da (tam bir otomasyonu andıran) birbirinden ilginç "otomatik makinalar" ve "robot adamlar" yapıyordu. Artukoğulları sarayında görev yapan İbn Rezzaz El Cezeri, hiç kuşku yok ki, kendisinden yüzyıllar önce Bizanslı bilgin Philon'un "su gücünden yararlanarak" kurduğu "otomatik sistemleri" ve İskenderiyeli Heron'un "Hava basıncı ve su buharından yararlanarak" kurduğu, "otomatik aygıtları" incelemiştir. Eb-Ül-İz' in, otomasyon evrim tarihindeki yeri, kendisinden öncekiler yalnızca " kendiliğinden çalışan otomatik sistemler" kurduğu halde, onun "kendi kendine çalışırken, kendi kendine dengeler kuran ve ayarlamalar yapan sistemler" kurabilmiş olması idi.

Kendisi Leonardo da Vinci'den 300 sene evvel dişli çarklar ve esaslarından bahsetmiş, Leonardo da Vinci'ye ait birçok temel kaideleri kitabına yazarak tatbik etmiştir. 1780 yılında James Watt'ın geliştirdiği watt guvernörüne benzer bir ayarlama sistemini kitabının 171. sahifesinde, James Watt' dan 500 sene önce ve başka bir biçimde, bir kuşun hareketi ile ayarlanan düzenle temin ettiğini hayretle görmekteyiz. Günümüzde bütün motorlu vasıtalarda bulunan "Krank Milini" ilk defa Cezeri kullanmıştır. En önemli hususlardan biride, Eb-Ul-İz' in, makinalarının çalışma prensiplerini anlatırken, tıpkı elektronik makinalarla iletilen bilgilerin bazı sembollerle ifade edilmesi gibi, kendi bulduğu sembolleri kullanmasıdır.

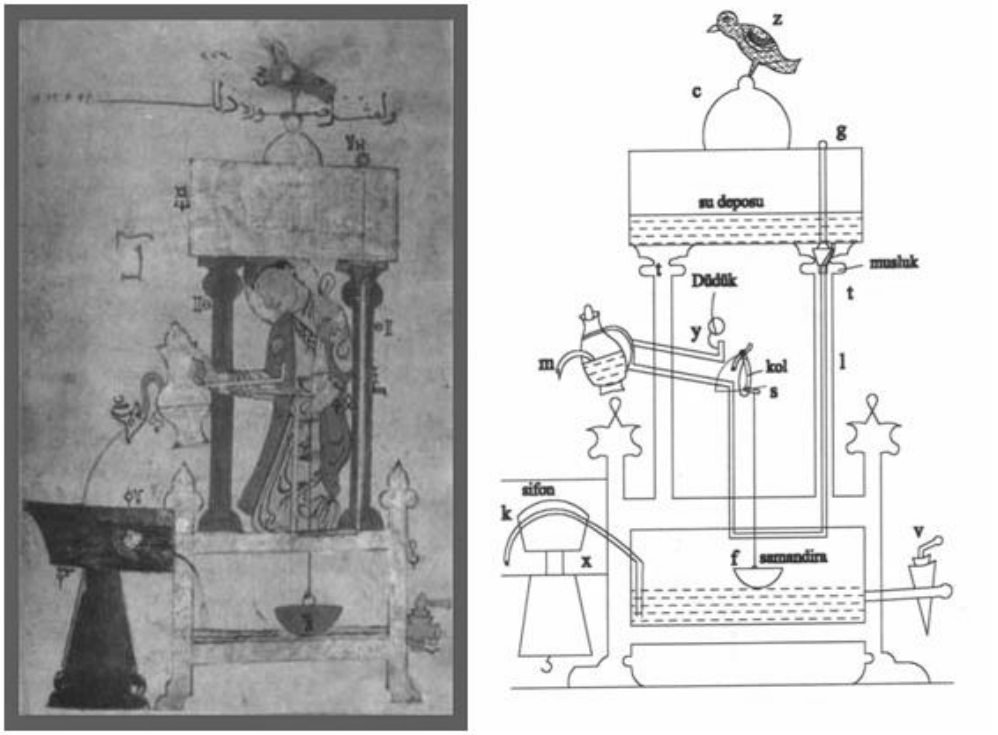
Eb-Ül-İz, "otomatik sistemler arasında, kendiliğinden çalışarak dengeler kurabilen sistemler" meydana getirebilmiş bir bilim adamı idi. Büyük alim, bir yandan "suyun itme gücü", bir yandan "havanın basıncı" diğer bir yandan da "mumun eriyerek ağırlığını kaybetmesi sonucu meydana gelen itme gücüdür"... vb. güçlerden yaralanarak, "karşılıklı ayarlama sistemleri" kurabilmiş ve "sistemler arasında da kendiliğinden işlemde bulunmak" durumunu sağlayabilmiştir. Ama "Çağın harika bilgini Cizreli Eb Ul İz (Arapça deyişle Bedi-ül Zaman Abdülaziz İbn-i el- Rezzaz El Cezeri)' in, bu bilgiç "otomatik makinalar kitabını" Türkçeye çevirememişiz. Kitabın tamamı dilimize çevrildiği zaman sistemlerin işleyişi daha ayrıntılı olarak anlaşılacak, 800 yıl önceki kısıtlı imkanlarla "Üstün denge durumlarını" kurabilmiş olduğu kesinlikle kavranılacaktır. [7]

Aşağıda Cezeri'nin Artuklu Sultanı'nın isteği üzerine yapmış olduğu otomatik abdest alma makinasının orijinal kitap resmi ve çalışma şeması vardır. Bu otomatik sitemde hidrolik ve pnömatik unsurlar kullanılmış, suyun tamamı bitene kadar abdest alma işlemi, kurulanma ve saçı tarama işlemleri peş peşe yapılacak şekilde tasarlanmıştır. Sistem hem işlevsel olarak hem estetik olarak tasarlanmış , Sultan'ın beğenisini kazanmış ve diğer sistemlerinin tasarımı ve imalatıyla beraber kitap haline getirilmiştir. (Şekil.1)

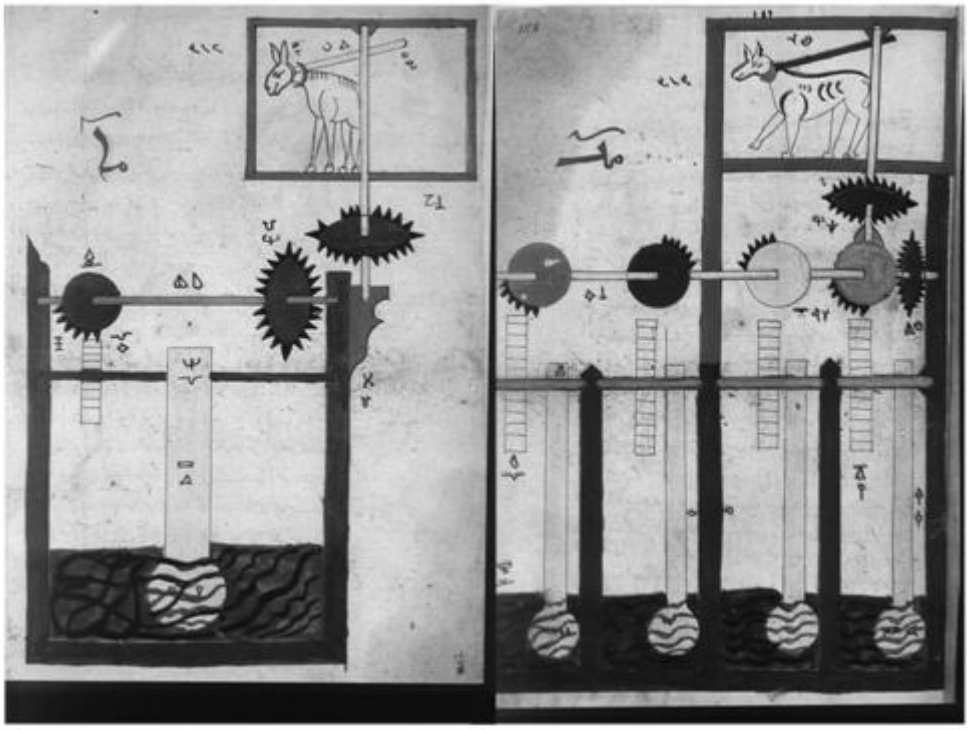
[6] UZUN, A., " Cizreli Eb-Ül-İz ve Otomasyon Sistemleri", UMTS 2003, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2003

[7] KONYALI, İ.H.,"8 Asır evvel Türk sarayları makinalaşmıştı", Türk Hazinesi Dergisi Yılı 1, Sayı 4, 1 Ocak 1951

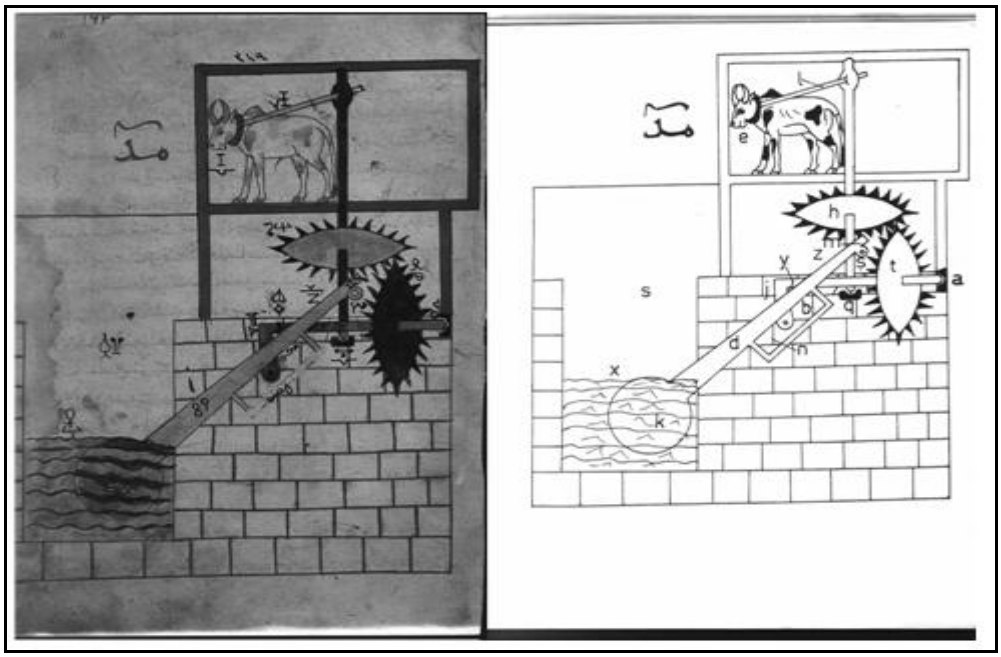
Şekil 1. Otomatik abdest alma makinası

Günümüzdeki içten yanmalı motorlarda kullanılan 4 zamanlı motor çalışma prensibi ilk defa Cizreli tarafından uygulandığını kitabındaki çizimlerden anlamaktayız(şekil2).

Şekil 2. Derin kuyu ve ırmaklardan su çıkaran tekli ve dörtlü mekanizma

Cezeri günümüz motorlarında kullanılan krank biyel sistemini bularak uygulamasını gerçekleştirmiştir (şekil 3). Derin bir su kuyusundan suyu dişli çarklar yardımıyla fazla enerji harcamadan çıkaracak sistemi tasarlayarak uygulamıştır.

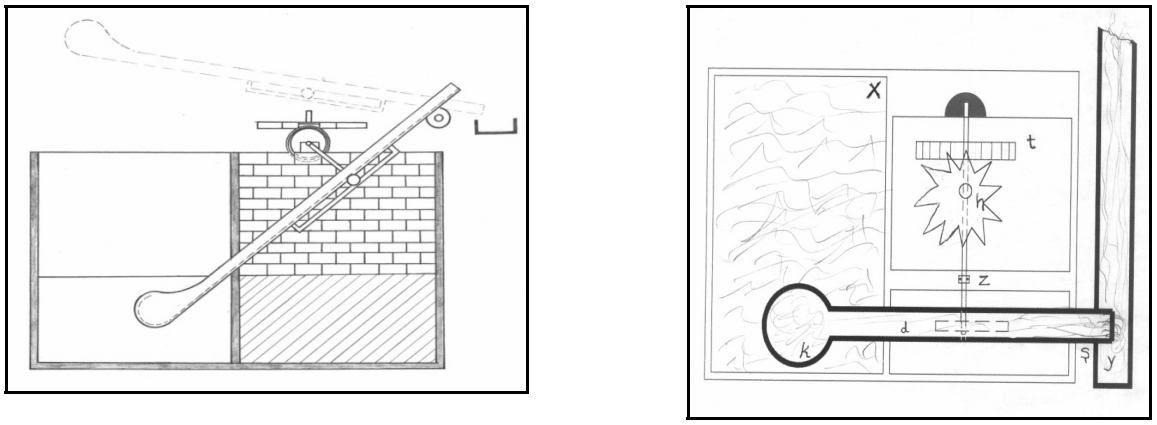

Şekil 3. Derin kuyu ve ırmaklardan su çıkaran krank-biyel mekanizması

3. Kanalı Kepçe İle Havuzdan Suyu Yükseğe Çıkaran Makina:

O bir kenarı yataklanmış bir kuyudur. Kuyudaki su yüzeyinden kuyunun en tepesine doğru bir hat çizildiğinde 500 cm. yüksekliğindedir. Ben bu makinanın resmini şöyle gösterdim. Kuyu "s", su yüzeyi "x" yataklanmış kepçeli kolun uzun kenarı "d"dir. Sonra yataklanmış kepçeli kolun tepesine 150 cm. çapında "t" dişli çarkı yerleştirilmiştir. Onun milinin uçları "a" ve "y" diye işaretlenmiştir. "y" ucunda dik açı yapacak şekilde bükük "j" tahrik "krank" kolu vardır. Bu tahrik kolunun ucunda bir ağaç karşı pimi (b) vardır. Milin "a" ucu sabit mesnet üzerine ayarlanmıştır. "y" ucu (ki o büküktür) dik açılıdır, bu ucu yatak içinde dönen uç değildir. Fakat sabit mesnetli olacağı yerde, "z" köşesindedir ve bu köşenin sabitleyici, tutucu halkası vardır, bu halka milin yerinden kalkmasını önler. Sonra 50 rıtl (1 rıtl=150 gr.) kapasiteli ahşap su kepçesi yapılmıştır, "d" ile gösterilen sapının içi kanallıdır. Yatağın üzerine doğru bu kepçe su yüzeyinden böylece uzanır. Sapının ucu "m" ile ve kepçesi "k" ile işaretlidir. "m" ucunda "ş" mil taşıyıcı delik vardır, milin uçları yatakların içinde döner ve bu yatakların içinden çıkamazlar (yerleri sabittir). Kepçenin sapına (ağaç pimin gireceği kızak) "n" uzun boşluğu yapılmıştır, "j" tahrik (krank) kolunun iki uzunluğu kadardır. Bu boşluk (kızak) içerisinde, tahrik kolu ucundaki ağaç pim serbestçe hareket edebilir. Ağaç pimin (safiha) flanşı (kenarı) vardır. Pim "n" boşluğunun önünde flanş arkasındadır. Yukarısına 75 cm. çapında "t" çarkı ve "h" dişli çarkı yerleştirilmiştir. (Daha aşağısında) yerde "q" sabit yatağının içinde dönen milin uçları vardır. Dönen milin üst ucunda enine bir "l" döndürücü kol, bu kola bağlanmış bir boyun halkası, bu boyun halkasına "e" hayvanı boynundan bağlanmış ve "l" koluyla birlikte döner (hareket eder) (Şekil3).

Bu sistem çok açıktır, şöyle ki: "e" hayvanı tur atmaya başlayınca "l" dördüncü kolu, "h" çarkı döndürülür, böylece "t" çarkı, "a,y" mili ve "j" tahrik-krank kolu döner, "b" pimi, "n" boşluğunda aşağıdaki pozisyondadır. Kepçe "k", suyuna dalmış vaziyettedir. "j" krank kolunun yarım dönüşlük pozisyonunda saplı kepçe kalkar. Kepçesi yatayı geçer ve su gövdesinin içinden sulama kanalının içine boşalarak istenilen yöne doğru akarak uzaklaşır, "j" kolu dikey yükselir ve sonra kepçe suyun içine tamamen dalıncaya kadar mil tam yarım döner, kepçe iner (şekil4).

Şekil.4 Krank mili çalışma prensipli su çıkarma makinasının yandan ve üstten görünüşü

Buradan anlaşılmış olmalıdır ki; krank kolu ve pimi, en aşağı (yere doğru) durumunda pim boşluğun ortasındadır ve boşluk milin altındadır. Kepçeli kol kalkarken mil çeyrek tur yapar, o zaman pim uzun boşluğun "d" ucuna doğru hareket eder. Yarım dönüş sonunda pim en yüksek (çizdiği dairenin üst bölümü) noktasına gelir, boşluğun merkezinde olur ve boşluk milin üstünde kalır. Kol boşluğun sonunda (b' de) krank kolu ve pimi 3 çeyrek turunu bitirmiştir ve kol suya tekrar batar. Tam bir tur sonunda pim boşluğun merkezine geri dönmüş, kuyunun dibine inmiş ve kepçe suya dalmış olur. Benim açıkça anlatmak istediğim budur.

NOT: Kanallı sap veya (şadüf) basit kepçelerin geliştirilmiş hali olarak burada kullanılmıştır ve çok uzun tarihlerden beri özellikle Hindistan'da kullanılmaktadır.

4. Sonuç

Gelişmiş ülkelerin bugünkü teknolojik seviyeye gelmesinin en önemli sebebi araştırma ve geliştirme faaliyetlerine ağırlık vermesiyle, devamlı yenilik yapması, bunu yaparken de mevcut bilgi birikimini değerlendirerek harekete geçmesidir denilebilir.

Günümüzde, Leonardo da Vinci, James Watt ve diğer adı bilinen ve bilinmeyen birçok bilim adamının teknolojiye olan katkıları konusunda bilgi sahibiyiz ama El Cezeri için aynı şeyleri söyleyememekteyiz. Elimizde El Cezeri'nin yaşadığı yüzyıldan günümüze kadar gelmiş el yazması eserinden başka bilgi bulunmamaktadır. Yapmış olduğu otomasyon sistemlerinden günümüze gelen hiçbir eseri yoktur. Bugün El Cezeri'nin yaptıkları ve kitabı istenen seviyede olmasa bile tanınmaktadır. Ama çok geniş İslam coğrafyasında ve yaşadığı gün ile günümüze kadar ki uzun zaman aralığında yaptıklarından ve düşüncelerinden etkilenerek yeni buluş ve kullanışlı sistemleri geliştiren kimse çıkmamıştır. Bunun arkasında bir takım tarihi ve sosyal sebepler bulunmaktadır.

Yazmış olduğu otomasyon sistemlerinden Avrupalı bilim adamları da habersizdirler. Leonardo da Vinci , James Watt gibi bilim adamları El Cezeri'nin yapmış olduğu sistemleri yüzyıllar sonra yeniden keşfetmişlerdir. Su seviyesini otomatik olarak ayarlayan şamandıra 18. yy da İngiltere'de önceki yapılanlardan habersizce yeniden keşfedilmiştir. Gerçek anlamda, ağırlık merkezi değişimi hassasiyetli kovalarla mükemmel çalışabilen su saatleri, El Cezeri tarafından kendisinden önceki basit tasarımlardan daha ustaca yapılmıştır. Bütün bunların yanı sıra El Cezeri'nin kendisinden evvelkilerden (Muhtemelen Benu Musa kardeşler ve bilindiği gibi Arşimet'ten) etkilendiği gibi, kendisinden sonra gelenler El Cezeri'den etkilenmemiştir.

Diğer taraftan El Cezeri'nin kitabının giriş bölümünde kendisinin açıkça ifade ettiği bir gerçek vardır. Yaptığı tüm çalışmaları Artuklu Sultanının himayesinde yapmış, onun beğenisi

sayesinde kitap yazmış ve aldığı destekle makinalarını yapabilmiştir. Ortaya çıkardığı eserler şaşırtıcı buluşlar olmasına rağmen yaşadığı çağda bilim adamı ve sanatçıları himaye eden hükümdarların ilgi alanları, zevkleri ve bilgi birikimleri yapılan çalışmalara yön vermiştir. O dönemde bağımsız çalışmalara çok az rastlanmaktadır.

ARTUKLU SARAYINDA BİR MÜHENDİS: CEZERÎ

Oktay ASLANAPA[*]

N. Peruzat ALTINAY[**]

SUMMARY

Ameer Nâsırüddîn Mahmoud from Artuqid Dynasty, thinking: "I am indebted to the servants who pour water to my feet, during ablution before prayer." shares his inconvenience with the chief engineer, 800 years ago, in Amîd (Diyarbakır). He requests him to seek for a solution. A while later, chief engineer, invented a robot for pouring water for ablution and presented to his amer. Robot could pour water by moving its hands and arms so that the ameer could perform ablution from the pot that it holds. Amer remains astonished in front of such an unprecedented design. The inventor of the work was noone else but Bedîüzzaman Ebu'l-İzz İsmâil b. Er_Rezzâz el-Cezerî. Ameer Nâsırüddin Mahmoud gives great support to the studies of Cezerî. Cezerî responses to the support of his ameer with robot elephants, lady robots that pours sherbet, and stops by themselves after the cups are filled, peacocks that warble by themselves and similar inventions. He has completed his book named Kitâb fî marifeti'l-hiyeli'l-hendesiyye (el-Cami, beyne'l-ilmî ve'l-'amelîn-nâfi' fî sınâ'ati'l-hiyel), with the directive and support of Amer Mahmoud. In the introduction of the book, he tells that he has lived under the auspices of Artuqid Dynasty between the years 1181-1206. From his sobriquet, it's understood that he is from Cizre. According to the concept of modesty of the period, other than the short evaluation that he has given about himself, no information as found except that he has lived between the years 1153-1233. He has valuable ideas which takes place in the preface of the book: "I have reviewed the scientists' books and the works that follow them. Finally I got rid of the transfers. I have scraped from the things that were produced by others and could look to the problems with my own aspect. I have seen that in each technique that couldn't be transformed to application, the science remained undecided between right and wrong. Cezerî, is the genious who has conveyed the engineering tradition, which continued from the Hellenistic era to XIII. Century, to summit, in the World of Islam. He has published his studies in a book. The book consists of six chapters. First four chapters consist of ten, the other two parts consist of five sections each. These sections are on: water clocks and lamp clocks, pots and jugs used for banquets, pots used for washing hands and for phlebotomy, fountains and (automatic) musical instruments that work with mechanical systems, machines which pump water and miscellaneous instruments. Each device has been pictured using coloured fountain pens and the style of working has been described in detail in the book. Some parts in the schemes have been pointed with arabic letters, explanations are simplified by referring to these letters inside the text. In the text, information on each piece is given according to its manufacturing order and installation method is described after the general explanation of the device. Information is given on the operation of the device in the last step. Cezerî doesn't stake his claim on the works that he has perfected. For example; he

[*] Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü ve Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk-İslâm Sanatları Bilim Dalı

[**] İstanbul Üniversitesi, İstanbul Araştırmaları Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye, neyperaltinay@gmail.com

tells that the monumental water clock takes its origin from the water clock that was made by Pseudo-Archimedes. In the fourth part of his book, he mentions about Benu Musa brothers and the work that Byzantian Apollonius has written on automatic musical instruments. He also refers to the instruments with unknown inventors. El-Jazari has declared that he is an engineer, not an inventor and that his aim was to try to perfect the devices of the preceding scientists. It is accepted that theory and practice was equal in his studies. In some of his studies, it was perceived that informations and rules that were based on practice outweighed in the perfection of the devices. El-Jazari has expressed that the emphasis in his studies was to provide benefit in practical life. Conical valves, brass and copper casting in closed sand boxes, balance of the wheels, use of timber templates, preparation of paper mock-ups before the manufacture of the devices, adjustment of sluiceways, use of the woods in layers to decrease the beat, suction pipes, gearwheels that are included in circle sector and pots that pour their water content with certain time intervals are the most important studies that El-Jazari has performed on the machine components which later have entered the European engineering terminology.

Keywords: Islamic mechanics, ancient engineering, fountains, first robots, cybernetics

GİRİŞ:

Güneydoğu Anadolu Bölgemizin doğusunda geniş bir kültürel mozaiği bünyesinde barındıran eski bir yerleşim merkezi olan Şırnak, Osmanlı Devleti'nin kararıyla 1913 yılında ilçe statüsü kazanmıştır. 16 Mayıs 1990 tarihinde, 3644 S. Kanun gereği Siirt'in Şırnak ve Güçlükonak; Mardin'in İdil, Cizre ve Silopi; Hakkâri'nin Uludere ve Beytüşşebap yerleşim merkezleri birleştirilerek Şırnak'ın 73. ilimiz olduğu kabul edilmiştir.

Kuruluşunun 20. yılını kutladığımız günlerde organize edilen sempozyumumuzun su gibi akıp geçerek derin izler bırakmasını, Şırnak halkına ve Türkiye Cumhuriyeti'ne her konuda artan başarı, sağlık, huzur, bolluk, iyilik ve yenilikler getirmesini temenni ederiz. Başta Sayın Valiliğimiz ve Şırnak Üniversitemizin saygın ekibi olmak üzere sempozyumumuzu destekleyenlere şükranlarımızı arz eder, erişilmez gayretlerinin devamını dileriz. Sempozyumun amacına ulaşması için geceli gündüzlü çalıştığına, gelen iletilerin saatleri dolayısıyla şahit olduğumuz Yrd. Doç. Dr. Nesim Doru Hocamıza ayrıca teşekkür ederiz. Emek ve zaman sarfederek katılanları saygıyla selâmlarız. Şehrimizin nice 20'li yıllara ümit ve sevinçle ulaşmasını, bütün yorgunluklarının sevinçle neticelenmesini dileriz.

Burada sunmakta olduğumuz görseller için El-Cezerî'nin "El-Câmi‘ Beyne'l-İlm ve'l-‘Amel En-Nâfi‘ fî es-Sınaâ‘ti'l-Hiyel" adlı kitabını sadece sizlerin değerlendirmesine arz edilmek üzere, bizim için ivedilikle CD ye aktarılmasına karar veren İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nın Müdür Yardımcısı Ramazan Elmas'a, İstanbul Bilim ve Teknoloji Müzesi'nde çektiğimiz fotoğraflar için Prof. Dr. Fuat Sezgin ve müzenin değerli mensuplarına, 1973 İl Yıllıkları'ndan CD ye aktarılan bölümler ve yardımları için başta Müdür Vekilimiz Süheyla Şentürk olmak üzere Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nin değerli personeline teşekkür ederiz.

Kur'ân-ı Kerîm'in Hud süresinin 44. âyetindeki [(Nihayet) "Ey yer suyunu yut! Ve ey gök (suyunu) tut!" denildi. Su çekildi. İş bitirildi, (gemi de) Cudi (dağının) üzerine yerleşti. Ve: "O zalimlar topluluğu cehenneme." denildi.][1] cümleleri, Hz. Nuh'un gemisinin Cudi Dağı'nda durduğuna delil kabul edilir.

Şırnak ilimizin tarihi, Kâtip Çelebi'nin XVII. yüzyılda kaleme almış olduğu "Seyahatname" sine göre de, Nuh Tufanı öncesine dayanmaktadır.

---

[1] XI (Sûretü'l-Hûd), 44 "Ve kıyle yâ ard beleiy mâeki ve yâ semâun ekleiy ve ğıydal mâu ve kudiyyel emru ves tevet alel Cudiyyi ve kıyle bu'den lil kavmi'z-zalimîyn."

Nuh Tufanı sonunda Cudi Dağı'nda bulunan çivi ve tahta parçalarının Hz. Nuh'un gemisinin kalıntıları olduğu söylenmektedir. Tufan olayının Şırnak ili sınırlarında bulunan Cudi Dağı'nda noktalandığına inanıldığı için, atalarımızın ikinci beşiği Şırnak ve Cizre olmalıdır. Hz. Nuh'un türbesinin Cizre'de oluşu, Cizre Surlarının gemi şeklinde olması diğer işaretlerdir. Hz. Nuh (AS) tarafından Tufan öncesi kurulduğu söylenen Cizre, ikinci kez Nuh ve oğulları tarafından inşa edilirken Şırnak yaylak (yazlık) olarak inşa edilmiştir. Bazı tarihçilere göre Şırnak şehrinin Cudi Dağı'ın kuzeyinde Şehr-i Nuh adıyla kurulduğu, ismin zamanla söyleniş kolaylığı dolayısıyla Şerhan'a dönüştüğü ve ilerleyen yıllarda Şırnak adını aldığı rivayet edilmektedir.

Zaman içinde Bâbil, Asur, Roma, Bizans imparatorluklarının yönetiminde kalan Şırnak'ın bir Müslüman beldesi haline gelmesi 639 yılında Halife Hz. Ömer zamanında İslâm ordusunun Cizre'ye kan dökmeden girişiyle başlamıştır. Hz. Ömer döneminde Cizre'de bir üniversite açılmış ve bu üniversiteden yüzyıllar boyunca şair, yazar, mutasavvıf, mucit yetişmiştir.

Müslümanlar, tarih sahnesine çıkışlarının ilk yüzyılında korkusuz, tereddütsüz ve giderilmek tanımayan bir bilme, öğrenme susaması ile diğer kültür dünyalarının bilim mirasını almaya başladılar. [2] Dokuzuncu yüzyılın ortalarında ilim ve tekniğin hemen hemen her alanında alma ve özümleme evrelerini geride bırakarak yaratıcılığa geçtiler. Onlar devraldıklarını çok yüksek bir düzeye ulaştırmaktan başka, bir çok yeni bilimi ortaya koydular, diğer bir kısmını başlangıç yollarına soktular. İbn-i Haldun bir devletin ortalama ömrünün 120 yıl civarında olduğunu söylemiştir. Bütün uygarlıklarda olduğu gibi, onların da kısa veya uzun bir süreden sonra yıpranmaları, aşınmaları, yaşlanmaları, yerlerini, bir veya birkaç ardıla bırakmaları kaçınılmazdı. Onlar bu kaderi 711 yılında İspanya'ya ayak basmakla çizdiler. Onuncu yüzyıldan beri kitaplarının Latinceye tercüme edilmeye başlamasıyla, ardıllarının temelleri atılmıştı.

1153-1233 yılları arası yaşayan 60 makine mucidi, saat, robot, su makineleri, termos, musluk ve benzerlerinin yapımcısı Bedî'û̂z-Zamân Ebû'l-'İzz İsma'il b. er-Razzâz el-Cezerî önemlidir. 1404-1479 yılları arasında yaşayan Şeyh Ahmed El-Cezerî divânıyla ün salmıştır.[3]

Bilim ve teknoloji tarihinin bütün insanlığın ortak mirası olduğu inancı içinde, Arap-İslâm kültür dünyasının bu ortak mirastaki payını gösterme gayreti, elbette Müslümanların bu bilgilerin yorumlanmasına sıfırdan başlamadıkları gerçeğini yadsımaya yönelik değildir.. Evvelâ geçmiş kültür dünyalarından, öncelikle Yunanlılardan ve İslâm öncesi Bizans'ından aldıklarını geliştirdikleri izahtan vârestedir.

2. ARTUKLULAR VE CEZERÎ'NİN GÖREV MAHALLİ

2.1 ARTUKOĞULLARI VE ARTUKLU DEVLETİ

İslâm dünyasında Müslüman olan Oğuzlara, diğer soydaşlarından ayırt etmek Müslüman Türk anlamında "Türkmen" denmiştir. [4] Zaman içinde Türkmen adı yaygınlaşarak Oğuz adının yerini almıştır.

---

[2] Acun, Kemal, 1996 Yılında Şırnak "13.6.1995 Tarihinde Ankara'da nca Düzenlenen "*Şırnak'ın Dünü, Bugünü ve Geleceği" İsimli Sempozyumda Sunulan Bildiriler"*, Şırnak İli ve İlçelerini Geliştirme Vakfı (Şırgev) Yayın No:1, Dumat Ofset, s.205, Ankara, 1996.

[3] Acun, 1996 Yılında Şırnak "13.6.1995 Tarihinde Ankara'da nca Düzenlenen "*Şırnak'ın Dünü, Bugünü ve Geleceği" İsimli Sempozyumda Sunulan Bildiriler"*, s. 205.

[4] Mendi, Galip, Eski Önasya Uygarlıklarından Günümüze Anadolu'da Türk Varlığı, Genelkurmay Basımevi, s.5, Ankara, 2008.

Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Mezopotamya (El-Cezîre)'de Ortaçağ Türk Dünyasının önemli olaylarına damgasını vuran Artuklular, bilim ve kültür alanlarında da söz sahibi olmuşlardır. [5] Oğuzların Töger (Döger) boyuna mensup Eksük oğlu Artuk (Artuk b. Eksük) adlı bir Türkmen emîrinin soyundan geldikleri için Artukîler veya Artukoğulları veya Artuklular nâmıyla anılan, Amîd (Diyarbakır) ve Hasankeyf (Hısn Keyfa) (1101-1231), Mardin (1108-1408) ve Harput (Hısn-ı Ziyâd)'da (1185-1233) hüküm süren Türk sülâlesi ve devleti takriben 300 yıllık bir siyasî tarihe sahiptir. [6]

Artukoğulları eski Türk geleneğine göre, devleti, hanedan mensuplarının ortak malı kabul ettiklerinden merkezi bir hükümet kurup tek ve güçlü bir iktidar haline gelememiş, daha ziyade kudretli hükümdarlara tâbi olarak yarı bağımsız bir tarzda siyasi varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Hoşgörüleri sayesinde değişik etnik grupları bir arada tutmayı başaran Artuklular, Fırat'ın kolları arasındaki yerleşik alanlarıyla El-Cezire bölgesinde kalabalık bir nüfusun iskânına olanak vermişlerdir. Zengî ve Eyyûbîlerin halktan ağır vergi alırken Artukluların bu vergileri alırken Artukluların ticaret yollarını ellerinde tuttukları gibi halktan düşük vergi alarak ülkelerini cazip bir iskân merkezi haline getirmiştir. Her üç Artuklu kolu da nehirler üzerine devâsâ köprüler yaptırarak, kalelerin imarını ikmal etmişlerdir. Kentleri, külliye, cami, han, hamam ve medreselerle donatarak halkın hayatını kolaylaştırmışlardır.

Artukluların Hasankeyf (Hısn-ı Keyfa)'te kurdukları darphanelerde para bastıkları, medreseler inşa ettikleri, kaleye su getirdikleri, köprüyü ve büyük bir sarayı inşa ettikleri kaynaklardan anlaşılmaktadır.

Eksük ya da Eksik adlı Türkmen beyinin oğlu olan Artuk'un 1063 yılından itibaren Sultan Alpaslan'ın Anadolu'nun fethi esnasında görev alıp Yeşilırmak vadisini ele geçirdiği bilinir. Daha sonra Süleyman Şah tarafından Sultan Melîkşah'a şikâyet edilip fethettiği yerler de Danişmend Gazi'ye verilerek Danişmendli Ülkesi olmuştur. Artuk Bey, bunun üzerine Sultan Melîkşah'ın maiyetinden ayrılıp Suriye Melîki Tutuş'un maiyetine geçmiştir.

Hasankeyf (Hısn-ı Keyfa Artukluları (1101-1231): Melikşah zamanından beri Selçuklu ordusunda önemli hizmetlerde bulunan ve 1084'de Amîd kuşatmasına katılan Artuk b. Eksük, 1086'da Suriye Selçuklu Hükümdarı Tutuş tarafından alınan Kudüs'e vali olarak atanmış ve 1091 yılına kadar bu görevde kalmıştır. Umman'ı fethetmiştir. [7]

Artuk b. Eksük'ün ölümünden sonra oğulları Muinüddevle Sökmen (Hısn Keyfa kolunda) ve Necmeddin İlgazi (Mardin kolunda) ona halef olmuşlardır (1091). Kudüs 1098 yılında el-Efdal b. Bedr el-Cemalî tarafından alınarak Fâtımîlerin hükümranlığına intikal edince Sökmen kendisine tahsis edilmiş Ruha (Urfa) havalisine çekilmiş, bir süre sonra Hısn Keyfa da Sökmen'ın hakimiyeti altına girmiştir. 1104 sonunda Sökmen Mardin'i de topraklarına dâhil etmiştir.

Harput (Hısn-ı Ziyâd) , Hasankeyf (Hısn-ı Keyfa) gibi şehirler ve kasabalar, başlangıçta birer kale-kent olarak kurulmuş ve içine askerî koruma yerleştirilmiş yerlerdi. Türkler, askerî garnizon olarak kurulmuş bu yerleri, bazen yarı Türkçe "karahisar", bazen de tamamen

---

5 Uluçam, Abdüsselam, *"Artuklular Döneminde Güneydoğu Anadolu'da Türk Kültürü"*, 1996 Yılında Şırnak "13.6.1995 Tarihinde Ankara'da nca Düzenlenen *"Şırnak'ın Dünü, Bugünü ve Geleceği" İsimli Sempozyumda Sunulan Bildiriler"*, s. 213; Ankara,1996.

6 Türk Ansiklopedisi (İnönü Ansiklopedisi), Artukoğulları Md., s.416, C. III, C. I-XXX, MEB Basımevi, Ankara, 1949.

7 Altun, Ara, Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisi'nin Gelişmesi, Kültür Bakanlığı Yayınları:264, Türk Sanat Eserleri Serisi:3, s. 3, İstanbul, 1978.

Arapça "hısn" (kale, korunan yer)" sözüyle anmışlardır. Kara sözünün Türk kültüründe "güç ve kuvvet" ten başka, kuzeye kara (karayel gibi), mezara karayer demişlerdir.[8]

Türkler de, diğer Müslümanlar gibi Harput'a Hısn-ı Ziyâd, Hasankeyf'e Hısn-ı Keyfa, Adıyaman'a Hısn-ı Mansur (Mansur Kalesi) demişlerdir. [9]

Sökmen Doğuya doğru ilerleyen Haçlı ordusuna karşı birleşmek üzere, kendisine bağlı Türkmen beylerine birer ok göndererek kuvvetleriyle birlikte Harran civarında yenmiştir. Sökmen'den sonra oğlu İbrahim Hısn Keyfa'da beylik mertebesine gelmiştir. Bu dönemde Mardin, İbrahim'in amcası Necmeddin İlgazi'nin eline geçmiştir (1108). [10]1117-1118 arasında Halep Emîri Lu'lu'nun ölümü üzerine, Halep halkının da arzusuyla şehri de idaresi altına alıp oğlu Timurtaş'ı Halep'in idaresine memur etmiştir.[11] İlgazi'nin ölümü üzerine 1122 de oğlu Süleyman Silvan'da, yeğeni Bedrüddevle Süleyman Halep'te, oğlu Timurtaş Mardin'de egemen olmuştur. İlgazi'nin Haçlılara karşı mücadelesini yeğeni Belek b. Behram adındaki yeğeni sürdürdü. 1103 de Suruç'a karşılık Ani ve Hadisa'yı alan Belek, 1121 de Urfa Kontu Joscelin de Courtenay ile kardeşi Galeran'ı esir alıp, Harput (Hısn-ı Ziyâd) kalesine kapattıktan sonra, Gerger civarında Kral Baudouin'i de esir ederek Harran'a götürdü.

İbrahim'den sonra Rükneddin Davud b. Sökmen, onun ölümünden sonra da oğlu Fahreddin Kara Arslan hükümrân olmuş (1148 öncesi) Hısn Keyfa'ya ilâveten Diyarbakır bölgesinin büyük bir kısmı da Fahreddin Kara Arslan'a tâbi olmuştur. Artuklu hükümdarlarından Rükneddin Davut b. Sökmen (1112-1144) ile yerine geçen oğlu Fahreddin Kara Arslan (1144-1167) döneminde Hasankeyf (Hısn-ı Keyfa) 'in mamur bir şehir haline geldiği günümüze ulaşan eserlerden anlaşılmaktadır. Bu emîrler çok hareketli oldukları, bölgedeki mücadelelere aktif olarak katıldıkları gibi, şehri imar etmeyi de ihmal etmemişlerdir.

Fahreddin Kara Arslan'ın (1112-1144) yerine geçen Nureddin Muhammed, Selâhaddin Eyyûbî Diyarbakır'a geldiği zaman (1182), ona tâbi olarak Musul harbinde yardım etmiş, bu hizmetine mükâfat olarak Amîd ona bağışlanmıştır (1183).

Diyarbakır (Amid)'in 1183'de Selahaddin Eyyûbî tarafından alınarak Hasankeyf (Hısn-ı Keyfa)'in Artuklularına bağlanmasıyla Artuklular Diyarbakır'a yerleşmişler ve bu tarihten itibaren devletin yıkılışına kadar (1232) Hasankeyf (Hısn-ı Keyfa)'i buradan idare etmişlerdir.

Nureddin Muhammed'in ölümüyle yerine oğlu Kutbüddin Sökmen II, kardeşi Melikü's-Salih Nâsırüddin Mahmûd'a güvenmediği için veliahd olarak Ayas adlı kölesini tayin etmiştir. Nureddin Muhammed'in ansızın vefatından sonra devletin ileri gelenleri Ayas'ı tanımayarak sünnî teb'a tarafından râfizîlikle suçlanan Melikü's-Salihîn Nâsırüddin Mahmûd'a biat etmişlerdir. Yeni emîr, dönemin askerî ve siyasî durumunu göz önüne alarak Eyyûbileri, sonra Anadolu Selçuklu Devleti'ni metbû olarak tanımıştır. Amîd'de tahta çıkarılan Nâsırüddin Mahmûd, Diyarbakır'daki 1208 tarihli bir kitâbeye göre: "Diyarbekir Rûm ve Ermen Sultanı" unvanını almıştır. [12]

1222'de Emîr Mahmûd da ölünce, oğlu Melîkü'l-Mes'ud-ı Mevdûd hükümrân olmuştur. Emîr Mes'ud-ı Mevdûd'un dönemi sıkıntılar içinde geçerken, Hısn Keyfa bir süre Mardin Artuklularının hâkimiyetine geçmiştir. 1231'de Eyyûbî hükümdârı Melîkü'l-Kâmil, Hısn Keyfa'yı işgal etmiş, bu dönemde Amîd de, Emîr Mevdûd'un hâkimiyetinden çıkmıştır. Emîr

---

8 Mendi, , Galip, Eski Önasya Uygarlıklarından Günümüze Anadolu'da Türk Varlığı, s.16.

9 Mendi, Galip, Eski Önasya Uygarlıklarından Günümüze Anadolu'da Türk Varlığı, s.15.

10 Türk Ansiklopedisi (İnönü Ansiklopedisi), Artukoğulları Md., s.417.

11 Altun, Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisi'nin Gelişmesi, Kültür Bakanlığı Yayınları:264, Türk Sanat Eserleri Serisi:3, s. 5.

12 Altun, Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisi'nin Gelişmesi, Kültür Bakanlığı Yayınları:264, Türk Sanat Eserleri Serisi:3, s. 4.

Mevdûd tekrar Hısn Keyfa'yı geri aldıysa da, bir süre sonra yeniden Eyyûbî hükümdarı Melîkü'l-Kâmil tarafından işgal edilmiştir. Emîr Mevdûd, Melîkü'l-Kâmil 1237 yılında ölene kadar hapsedilmiştir. Emîr Mevdud daha sonra Hama'ya kaçmış ve Moğol istilâsında ölmüştür. Emîr Mevdûd'un vefatıyla Artukluların Hısn Keyfa kolu hükmünü tamamlamıştır.

Fetihler esnasında Türklerin yerli halka karşı hiç değişmeyen bir tutumları vardı.[13]Türk fetih anlayışına göre, kuşatılan şehir ve kalelerin halkına teslim olma çağrısında bulunmak, Türk hükümdarlarının ve komutanlarının hiçbir zaman ihmal etmedikleri bir davranıştı. Kuşatılanlar, bu öneriyi kabul etsinler ya da etmesinler, fetihten sonra hayatları bağışlanır, malları müsadere edilmez, kültür ve inançlarına dokunulmazdı. Meskûn oldukları yerde kalmaları veya göç etmeleri kendi tercihlerine bırakılırdı. Hürriyet ve faaliyetleri kısıtlanmaz, onlara esir veya köle muamelesi yapılmazdı. Şehir halkı ve malları zimmet altına alınmış gibi korunurdu. Şehirde fethin sembolü olarak kilise camiye çevrilir, ancak teslim şartlarında, halka İslâm dinini kabul ettirmek gibi bir hüküm yer almazdı.

Bu sadece Türklere özgü bir davranıştı. Başka milletlerde bu davranışın benzerini gösteren bir millet bilmiyoruz.

Artuklular siyaset sahnesinde oldukları süre için de iktidar hırsından ziyade, ilim, sanat ve hoşgörüyü benimseyerek çok sayıda sağlam ve sanat değeri yüksek kültür mirası bırakan müstesna bir Türk devletidir.

2.2 ARTUKLULARDA MİMARLIK VE SANAT

"Bir iklimin (ülke) manzarası, mimarisi ve halkı arasında halis ve tam bir âhenk mevcutsa, orada gözlere bir vatan tablosu görünür." Yahya Kemal Beyatlı[14]

Cemaatle namaz kılmaya en elverişli planı, enine genişletilmiş mihrab önü kubbeli geniş avlulu camiler, kesme taş malzeme, iki renkli taş işçiliği, dilimli kemer, açık avlulu, eyvanlı medreseler, külliye veya medrese içinde yer alan türbeler, geometrik süslemeler hâkimdir.

Tek kemer gözlü devâsâ köprüler yaptırılmıştır. Artuklular, sivil mimarîde çift başlı kartal ve çift ejder motiflerini hükümdarlık ve şehir arması olarak kullanmışlardır. Ortaasya kökenli insan ve hayvan motiflerine yer vermişlerdir. Artukiye'nin günümüzde de anılan meşhur mimarlar ve eserleri:

- İsa Ebu Dirhem (Zinciriye Medresesi mimarı)
- Halepli Cafer b. Mahmûd (Mesudiye Medresesi ve Deve Geçidi Köprüsü mimarı)
- Osman b. Takak (Ambarçayı Köprüsü mimarı)
- İbrahim b. Cafer (Diyarbakır Surları, Ulubeden Burcu'nun mimarı)
- Yahya b. İbrahim es-Safari (Diyarbakır Surları, Yedikardeş Burcu'nun mimarı)[15]

Madeni eserlerde insan ve hayvan figürlerinin yanı sıra çift ejder, sifenks, siren gibi efsanevî yaratıklara da rastlanmaktadır. Artuklular bakır, tunç, bronz, pirinç ve gümüşten süs ve takılar, sofra eşyası, kapı ve pencere şebekeleri, alemler, kılıç, kalkan, miğfer benzeri silahlar imal etmişlerdir. Artuklu sikkeleri dünyanın ünlü müzelerinde de yerini almıştır.

---

13 Mendi, , Galip, Eski Önasya Uygarlıklarından Günümüze Anadolu'da Türk Varlığı, s.19.

14 Mendi, Galip, Eski Önasya Uygarlıklarından Günümüze Anadolu'da Türk Varlığı, s.15.

15 Uluçam, Abdüsselam, *"Artuklular Döneminde Güneydoğu Anadolu'da Türk Kültürü"*, 1996 Yılında Şırnak "13.6.1995 Tarihinde Ankara'da nca Düzenlenen *"Şırnak'ın Dünü, Bugünü ve Geleceği" İsimli Sempozyumda Sunulan Bildiriler"*, s. 214.

2.3. DİYARBAKIR VE İÇKALE

Mezopotamya'nın bereketli toprakları, pek çok kavmin gelip geçtiği ve uygarlık ürettiği bir coğrafyadır. Kentin ilk sakinleri Hurrilerdir. Akkad imparatoru Lugal Zagizi (MÖ 2750-2725) bölgeyi ele geçirmiştir. Akkadlı Naram-sin MÖ 2260 lı yıllarda Pir Hüseyin Köyü yakınlarındaki bazalt kayalara kendi resmini ve yanında çivi yazısı ile bazı metinler kazdırtmıştır. Bunlar Anadolu'nun en eski yazılı belgeleridir. Daha sonra bölgenin egemeni Asurlulardır. Diyarbakır'ın bilinen ilk adı, Asur metinlerinde "Amidi" olarak karşımıza çıkar.

Müteakip yüzyıllarda; Mitanniler, Urartular, Persler, Romalılar, Selevkoslar, Partlar, Büyük Tigranlar, Araplar, Emeviler, Abbasiler, Şeyhoğulları, Mervaniler, İnaloğulları, Nisanoğulları, Selçuklular, Artuklular, Eyyûbîler, İlhanlılar, Diyarbakır tarihine izler bırakmışlardır.

Yazılı kaynaklar Hurrilerin Mezopotamya ile Hititler ve diğer komşuları arasında yazı, dil, din ve edebiyat alanında arabuluculuk yaptıklarını ortaya koymaktadır.[16]

Argişti saltanatının 4. yılında Melitea (Malatya) ve Anadolu'nun güneydoğusunda yer alan Hatti ülkelerine seferler yapmıştır.[17] 5. yılında Urartu'nun kuzey bölgelerindeki hâkimiyetini pekiştirmek için Erivan yakınındaki Arinberd diye bilinen yerde Erebuni şehrini kurmuştur. (Günümüzdeki Erivan isminin Erebuni'den geldiği dikkate alınırsa, Van ve –van ile sonlanan Tatvan, Hilvan, Silvan gibi yer adlarının da Urartuca olduğundan şüphe edilmemelidir.) Erebuni Urartu devletinin Transkafkasya'daki askerî ve idari merkezi konumundaydı.

Argişti saltanatı süresince Urartu'nun sarsılan otoritesini yeniden kurmanın çabası içinde olmuştur.[18] Bir kaynakta Urartu ordusunun olduğu sanılan Harda şehrine kadar geldiğinden söz edilmektedir.

Anadolu'daki en önemli mimari eserlerden biri de, Diyarbakır'ın iç ve dış kalelerden oluşan kalesidir. Kuzeyde Dağ veya Harput (Hısn-ı Ziyâd) Kapısı, güneyde Mardin veya Tel Kapısı, doğuda Yenikapı, Sur veya Dicle Kapısı, batıda Urfa ya da Dicle Kapısı ile dışarı açılan duvarların köşelerindeki Ulu (Evli) beden ve Yedikardeşler burçları (XIII. yy.) taş işçilikleri, yazıtları ve kabartmalarıyla Türk mimarisinin en güzel örneklerindendir.

İçkalenin Hurriler döneminde kurulduğu sanılmaktadır. Amîd'in kuruluş tarihi tam olarak bilinmese de büyük bir ihtimalle ilk yerleşme bölgesi Diyarbakır'daki İçkale'nin bulunduğu alan olmalıdır. Roma imparatoru Constantinus II döneminde şehir surlarla çevrilmiş ve İçkale onarılmıştır.[19] 1700x1330 m lik alanı çevreleyen surların uzunluğu takriben 5 km kadardır. Kale köşelerindeki Ulu (Evli) beden ve Yedikardeşler burçları (XIII. yüzyıl) taş işçilikleri, yazıtları ve kabartmalarıyla Türk mimarlığının en güzel örnekleridir.

1524/1526 yılları arasında İçkale, Kanunî Sultan Süleyman'ın emriyle, surlarla çevrilerek tamir edilip genişletilmiştir. Burçlar ve kapılar ilâve edilmiştir. Fetih ve Oğrun kapıları dışarıya, Saray ve Küpeli kapıları içeriye, şehre açılırlar. Sur içinde kubbeli bir bazilika, Kale Camisi , Sahâbeler Türbesi, Artuklu Sarayı kalıntıları, kilise, Virankale ve sarnıç bulunur.

Farklı kültür ve devletler, hayret edilecek şekilde kentin temel yerleşme doğruları konusunda uzlaşmışlardır. İçkale'den günümüze ulaşan kanıtlara ve konumuna bakılarak

---

[16] Günbattı, Cahit, Sumerler, Gotlar, Hattiler, Huriler, Urartular Kökenleri, Tarihleri, Dilleri ve Kültürleri, Genelkurmay Basımevi, s.39, Ankara, 2007.

[17] Günbattı, Cahit, Sumerler, Gotlar, Hattiler, Huriler, Urartular Kökenleri, Tarihleri, Dilleri ve Kültürleri, s.45-46.

[18] Günbattı, Cahit, Sumerler, Gotlar, Hattiler, Huriler, Urartular Kökenleri, Tarihleri, Dilleri ve Kültürleri, s. 52.

[19] Benk, Adnan, Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, Copyright:İnterpress Yayıncılık, C.I-XXIV, C.VII, s.3247, İstanbul, 1994.

burasının son yıllara kadar, kentin "yönetim merkezi" olarak sürekli bir işlev gördüğü anlaşılıyor.

Günümüzde, İçkale'deki tarihi binalar da, dünya standartlarında Arkeoloji Müzesi, Taş Eserler Müzesi, Müze-Kafeterya, Kilise, Sanat Galerisi, Cezaevi Binası, Kongre Merkezi olarak işlevlendirilmiştir.

2.4. ARTUKLU SARAYI

Artuklu Sarayı, Diyarbakır surlarının kuzeydoğu kesiminde yer alan ve yöre halkı tarafından Toptepe diye anılan İçkale'nin batıya doğru ortasında, Diyarbakır surları kalkan balığına benzetildiğinde baş kısmındaki yığma tepenin üzerindedir. 1961 ve 1962 de Virantepe Höyüğü'nde yapılan kazılarda XIII. yy. başlarına tarihlenen Artukoğulları Sarayı'nın kalan kısımları ortaya çıkarılmıştır.

Kalıntıların en dikkate diğer bölümü, etrafı haçvâri yüksek eyvanlarla çevrili süslü bir havuzdur. Güney eyvanında bunu havuza bağlayan kanallar ve kesme duvarlarla taş döşeli zemin meydana çıkarılıp temizlenmiştir. Havuz ve selsebilzengin renkli taş mozaik ve çini süslemelerle çok gösterişlidir.[20] Şam'da Nureddîn Zengî'nin 567 yılında yapılmış büyük medresesindeki havuz ve selsebil ile Muristanındaki (1154) renkli taş kakmalar, bunların öncüsü olarak görünmektedir. Renkli taş ve cam küplerden mozaik süslemeler, Türk mimarisinde ilk defa burada görünmektedir. Bunlar geometrik örnekler olup aralarında karşılıklı balık ve ördek figürleri vardır. Firuze sır altına siyah olarak iki başlı kartal arması ile yine kare biçimine çiniler bulunmuştur. Bu arma motifi Artuklu sikkelerinde de vardır. Teknik bakımdan çiniler, tamamiyle Selçuklu olup bir yenilik yoktur. Mavi, yeşil, lacivert, mor ve beyaz renkte çinilerden parçalar, renkli sır tekniğinde kazılma bir tavuskuşu figürü ile diğer bir çini bulunmuştur. Saray Artuklulardan Melîk Nâsırüddîn Mahmud zamanında (1201-1222) yapılmışsa da hangi yılda tamamlandığı kesinlikle bilinmiyor.

Suyun hem sesinden, hem de serinliğinden yararlanmak için yapılan "selsebil"çözümü, aynı dönem yapısı olan Gazi Köşkü'nde hâlâ yaşar.Yakın dönemlere kadar yönetim merkezi olan İçkale'de, bazıları yeni işlevler için boşaltılmış olan önemli yapılar yer alır.

2.4.CEZERÎ YAPITLARINDAN BİR ÖRNEK "ARTUKLU SARAYI'NIN KAPISI"

Diyarbakır'daki Artuklu Sarayı'nın kapısı 18 karış, takrîben 4 metre yüksekliğinde ve 6 karış,takrîben 1.5 metre eninde pirinçten yapılmış iki kanatlı bir kapıdır. [21] Kapının orta kısmı altıgen ve sekizgen yıldız motiflerinden oluşan kafes biçimindedir. Bu kafes birbirine sarılmış yapraklarla süslenmiş Kûfî yazısıyla sabitlenmiştir.

"MÜLK TEK OLAN VE KADİR-İ MUTLAK OLAN ALLAH'INDIR."

Bu yazı biri kırmızı, diğeri sarı iki yaprakla süslenmiş pirinç bir bordürle çevrilmiştir. Kanadın üst kısmında pirinç bir levha ve onun üzerinde de dökme pirinçten sağlam bir yağmurluk vardır. Üzerinde mükemmel bir işçilik vardır. Kapının bütün çevresi süslü bir pirinç şeritle çevrilmiştir. Cezerî, kafesin dolgularının, kırmızı bakır ve pirinç yapraklarla süslü bordürün, burnun diğer bir deyişle kapama kısmının, kapı tokmaklarının yapılışını ayrıntılı olarak tarif etmiştir.

---

[20] Aslanapa, Oktay, Anadolu'da İlk Türk Mimarisi Başlangıcı ve Gelişmesi, s.143, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu , Atatürk Kültür Merkezi Yayını-Sayı:43, Ankara, 1991.

[21] Tekeli, Sevim, Dosay Melek, Unat Yavuz, "El-Câmi' Beyne'l-İlm ve'l-'Amel En-Nâfi' fî es-Sınaâ'ti'l-Hiyel" Çeviri, İnceleme ve Teknik Açıklamalar, , s. 328-329 .

Cezerî kapının her parçasının detayını vermediğini, kalan kısımları ileride bu tarifi kullancak sanatkârların el becerisine bıraktığını belirtmiştir.

Modern dökme yönteminde kalıbın oynamaması ve maden eriyiğinin homojen olması, içinde gaz kabarcıklarının kalmaması için, kalıbın üstü kumla kaplanır, maden eriyiği bir kanaldan kalıbın içine dökülür. Diğer uç açık bırakılmak suretiyle gazların çıkması sağlanır. Kapama sisteminin dökümünde El-Cezerî'nin bu tekniği kullandığı ve dökme sanayinin bu dönemde çok gelişmiş olduğu görülür. Lynn White bu sistemin Batı'da XV. yy.dan önce kullanılmamış olduğunu beyan eder.

3. ARTUKLULARA KADAR BİLİM VE TEKNİK

"George Sarton'un beş ciltlik İlim Tarihi kitabında belirtildiği gibi bilim ve felsefe tarihi açısından MÖ 450 ile 400 yılları arasındaki çağ, Eflâtun Çağı olarak isimlendirilmiştir. [22]

Daha sonra el değiştiren bu meşale MS 600-700 yılları arasında Çin'e geçmiş ve bu dönem de "Çin Çağı" olarak tarihteki yerini almıştır.

İlerleyen zaman içinde Suriye ve Mısır kültür merkezleri önce Romalıların, daha sonra Bizanslıların hâkimiyeti altına girmişti. İslâmiyetin kabulünden itibaren, ilk 20 yıl zarfında Müslümanlar önce bu kültür merkezlerine girince Yunan bilimlerinin ilk kapıları açılmış oldu. Takip eden 10 yılda gemilerle Kıbrıs'a ve Rodos'a açıldılar. Sonra Sicilya sahillerine ulaştılar. Bu durum her şeyden önce onların, yeni vatandaşlarına, yeni dini ister kabul etsinler, ister etmesinler, hürmet ve hoşgörü ile yaklaşmış olmalarının ve çok iyi muamele etmelerinin neticesinde oluşan kültürel paylaşımın ürünüydü. Müslümanların diğer din mensuplarına tanıdıkları serbestî, inşa ettikleri medeniyetin birleştirici düsturlarından biriydi.

İslâmiyetin kabulü üzerinden yüzyıl geçmeden Kadîm Yunan, Süryânî ve Farsça kaynaklardan ilk tercümeler yapıldı. Bu çalışmaları yapanlar eski medeniyet merkezlerinin, Emevî halifeler tarafından desteklenen mensuplarıydı.

Câbir b. Hayyân, Harizmî, Râzi, Mes'udî, Ebu'l-Vefa Buzcânî, İdrîsî, Bîrûnî, İbn-i Sînâ, İbnü'l-Heysem, Ömer Hayyam, Nasîreddîn Tûsî gibi Müslüman ilim adamları ,MS 750 den itibaren, MS 1100 e kadar, 350 yıllık zaman diliminde, bilim ve teknikteki her gelişmeye İslâm âlimleri damgalarını basmışlardır.[23] Sibeveyhî'nin "El-Kitâb" olarak şöhret kazanmış geniş hacimli sistematik gramer kitabının benzerini bilmemekteyiz.

4. ARTUKLU DÖNEMİNDE BİLİM VE TEKNİK

Dicle'nin kollarıyla birlikte taşıp etraftaki alçak mahalli doldurduğunda ortaya çıkan yüksek bölgeye ada anlamında, Arapça karşılığından mülhem Cezîre denmiştir. Bedî'ûz-Zamân Ebû'l-İzz İsmâ'îl b. Er-Rezzâz El-Cezerî 'nin genellikle Cezerî veya El-Cezerî olarak anılması dolayısıyla, bu topraklarda yetişip Cezerî nispesini alan Ortaçağ âlimlerinden kısaca söz etmek, her âlimin ilim ve teknoloji tarihindeki yerini belirlemeyi ve tefriki kolaylaştıracaktır. Erişebildiğimiz kaynaklar doğrultusunda doğum tarihlerine göre sıraladığımızda ismi günümüze ulaşan beş âlim tesbit edebiliriz.

1-İbnü'l-Esîr Mecdü'd-dîn El- Cezerî (Cizre 1149-Musul 1210):

Kısaca Sarf-Nahiv olarak adlandırdığımız Arap dilbilgisi ve hadis ilminde ünlüdür.

"Camiü'l-Usûl fi'l-Hevadisü'l-Resûl" ve "En-Nihâye" adlı eserleri çok meşhurdur.

---

[22] Yılmaz, İrfan - Furat, Ahmet Suphi, Yitik Hazinenin Kâşifi Prof. Dr. Fuat Sezgin, s.7, İstanbul Büyükşehir Belediyesi,(Genel Yayın Yönetmeni:Nevzat Bayhan) İstanbul, 2010.

[23] Yılmaz, İrfan - Furat, Ahmet Suphi, Yitik Hazinenin Kâşifi Prof. Dr. Fuat Sezgin, s.20.

2-İbnü'l-Esîr İzzü'd-dîn El- Cezerî (Cizre 1160-Musul 1234):

Muhaddis, âlim, edip ve tarihçidir. Diplomasi alanında da iştihar etmiştir.

"El-Kâmil fi't-Târih" hz. Âdem'den kendi zamanına kadar olan dünya tarihini yazmış olduğu 12 ciltlik Arapça bir eseri vardır. "Usdu'l-Gabe fi'l-Marifeti's-Sahâbe" adlı Hz. Muhammed'in sahâbelerinden söz eden bir lugat yazmıştır. "El-Lubâb" adlı bir eseri daha vardır. Musul Atabeyleri Tarihi, Kitâbü's-Sahâbe diğer eserlerindendir.

3-İbnü'l-Esîr Ziyâü''d-dîn El- Cezerî (Cizre 1163-Bağdat 1239):

Şair ve ediptir. Özgün üslûbu ile kendisini edebiyat dünyasında kabul ettirmiştir.

"El-Meselü's-Sâir fi Âdâbi'l-Kâtib ve'ş-Şâir" adlı eseri çok değerlidir.

Selâhaddîn Eyyûbî ile tanıştırılmış, hizmetine girmiş, Selâhaddîn Eyyûbî'den sonra oğlu Melîk el Âfdal'ın vezîri olmuştur. Bağdat seferi esnasında vefat etmiştir.

4-Bedî'ûz-Zamân Ebû'l-İzz İsmâ'îl b. Er-Rezzâz el Cezerî (Cizre 1153-Hz. Nuh Türbesi 1233):

Dünyaca ünlü fen ve teknik âlimi, çeşitli robot, saat ve 60 makine mucididir. Ünü İslâm âlemini aşmış, Batı'ya örnek olmuştur. Kendisine izzetin babası anlamına "Ebu'l-İzz" denmiştir. Esas adı İsmâil, babasının adı Rezzâz , Avrupa'daki lâkabı "Zamanın Dâhisi" anlamına gelen "Prodigy of the Age" dir. 800 yıl önce yaşamış olan Cezerî sibernetik biliminin ve otomasyonun ilk kurucularından biridir. Bugünkü bilgisayarların temelini Cezerî'nin yapıtlarında aramak yerinde olur.

Artuklu sarayındaki görevi esnasında icatlarını yazıya dökmesinin talep edilmesi üzerine "El-Câmi' Beyne'l-İlm ve'l-'Amel En-Nâfi' fî es-Sınaâ'ti'l-Hiyel" adlı eserini kaleme alarak tariflerini renkli olarak resmetmiştir. Arapça yazmış olduğu eserdeki planların Latince şifreleri bugün hala tamamen çözülememiştir.

5- Şeyh Ahmed El- Cezerî (Cizre 1404-Musul 1479):

Aile kurmayı bile ikinci plana iterek kendisini ilme ve ilmini paylaşmaya adayarak yıllarca Kırmızı Medrese'de hocalık yapmıştır. Vefat edince Kırmızı Medrese'nin güneyinde bulunan Şeyh Ahmed El-Cezerî kubbesine gömülmüştür.

İran ve Türk Cumhuriyetlerindeki ders kitaplarında 2000 beyitlik divânından örnekler yer almaktadır. Divânda: Yüce Allah ve Resullullah aşkı, iyilik, yardımseverlik, çirkinin, günahkârın uğrayacağı cezalar anlatılmaktadır. Bu konulardaki öğretiler de işlenmektedir.

Arap harflerinin sistemine göre tasnif ettiği divânında dinî nasîhatlere de yer vermiştir.

"Goften Mela" ve Goften Emîr" adlı şiir antolojileri vardır.

5. ARTUKLU SARAYINDA BİR MÜHENDİS: Bedî'ûz-Zamân Ebû'l-İzz İsmâ'îl b. Er-Rezzâz El- CEZERÎ

5. 1. EL- CEZERÎ'NİN HAYATI

Bedî'ûz-Zamân Ebû'l-İzz İsmâ'îl b. Er-Rezzâz el Cezerî'nin kitabının önsözünde yazılanların dışında hayatı hakkında herhangi bir bilgiye henüz ulaşılmamıştır. Diyarbakır

Sultanı Nâsırüddîn Ebu'l-Feth Mahmûd'un ondan önce de babasının ve kardeşinin hizmetinde bulunmuştur. Bu saltanata hizmet süresinin 1181 den itibaren 25 yıl sürdüğünü belirtir.

Cezerî bu kitabı kaleme alış nedenini de şöyle ifade eder: "Birgün onun huzurundaydım ve yapmamı istediği şeyi götürmüştüm.[24] Ne düşündüğümü sezdi ve gizlediğimi açığa vurdu ve bana şöyle dedi: "Eşsiz araçlar yapmış ve onları gücünle işler duruma getirmişsin. Seni yoran ve kusursuz biçimde inşa ettiğin bu şeyler kaybolup gitmesin. Benim için icat ettiğin bu araçları bir araya toplayan ve her birinden ve resimlerinden seçmeleri kapsayan bir kitap yazmanı istiyorum. " "Onun bana sunduğu modeli uyguladım ve önerilerini kabul ettim. Zaten boyun eğmekten başka yapacağım bir şey yoktu. Gerekli çalışmayı yapmak üzere gücümü topladım ve bu kitabı kaleme aldım." Kitabı 1205 yılında ikmal ettiği yazılıdır.

Kitabın mukaddimesinde, Cezerî: "Benden çok evvel gelen âlimlerin kitaplarını ve onları takip edenlerin çalışmalarını gözden geçirdim.[25] ..Nihayet nakillerden kurtuldum, başkalarının yaptıklarından sıyrıldım ve problemlere kendi gözümle bakabildim. Uygulamaya dönüştürülemeyen her ilmin doğru ile yanlış arasında muallakta kaldığını gördüm."

Cezerî, kendi bilgi ve tekniğinin Helenistik çağdan XIII. yüzyıla kadar uzanan bir mühendislik geleneğinin İslâm dünyasında Mûsaoğulları ile devamının sonucu olduğunu bilir.

Kendi yaptığı âbidevî su saatinin Pseudo-Archimedes'in yaptığı su saatine dayandığını söyler.

Kitabın dördüncü kısmında çeşmeler üzerine çalışmaları sırasında Mûsaoğullarından ve ayrıca Bizanslı Apollonios'un otomatik müzik aletleri üzerine yazdığı eserden de bahseder. Cezerî kimin tarafından yapıldığı bilinmeyen âletleri de zikretmiştir. Cezerî esas itibariyle bir mühendistir ve görevinin kendinden öncekilerin yapmış oldukları âletleri mükemmelleştirmek olduğu kanaatindedir. Bu nokta nazar-ı dikkate alındığında, Cezerî'nin yapıtlarında pratik ve ve teorinin eşit olarak değerlendirildiği hissedilir. Cezerî çalışmalarının pratik hayatta kullanılmak üzere hazırlandığını belirtir.

Su ve kandil saatleri, Cezerî'nin gücünü ifade eden detaylı cihazlardır. Su terfi makineleri de ekonomik yönden değerli buluşlar ve karmaşık âletlerdir. Metal döküm tekniğine dair tarifler de Cezerî'nin üstün hendese bilgisinin kanıtlarıdır.

Cezerî'nin âletleri yer çekimi kuvvetiyle çalışır. Bu kuvvet, düşürülen bir ağırlık, boşalan bir kaptaki şamandıra veya batan bir cisimle elde edilir. Cezerî kullandığı makine parçalarını ve imal usullerini de en ince ayrıntılarına kadar tamamlamıştır.

Cezerî'nin, büyük bir kısmı Avrupa'da mühendislik terminolojisine girmiş çalışmalarından konik vanalar, ilk defa Leonardo da Vinci tarafından bahis konusu edilmiştir.

Kapalı kum kutularında pirinç ve bakır döküm, tekerleklerin balansı, âletlerin kâğıttan maketlerinin yapılması, su akıtan savakların ayarlanması, çarpma gücünü asgarîye indirmek için ahşabın tabakalar halinde kullanılması, emme borusunun kullanılması, suyu belli zaman aralığıyla boşaltan kaplar ve daire sektörü dişliler yine Avrupa'da mühendislik alanında değerlendirilmiş çalışmalardandır.

Su çarkıyla işleyen tulumbanın modern mühendisliğe doğrudan katkısı olduğu bilinir.

---

[24] Tekeli, Sevim, Dosay Melek, Unat Yavuz, "El-Câmi' Beyne'l-İlm ve'l-'Amel En-Nâfi' fî es-Sınaâ'ti'l-Hiyel" Çeviri, İnceleme ve Teknik Açıklamalar, Atatürk kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, III. Dizi, Sayı 26, s. XVI, Türk Ta'ninrih Kurumu, Ankara, 2002 .

[25] Ökten, Sadettin, Cezerî, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. VII., Güzel Sanatlar Matbaası A.Ş., İstanbul, 1993.

5.2. CEZERÎ 'NİN "El-Câmi' Beyne'l-İlm ve'l-'Amel En-Nâfi' fî es-Sınaâ'ti'l-Hiyel" ADLI KİTABININ BÖLÜMLERİ

Bedîü'z-Zamân Ebû'l-İzz İsmâ'îl b. Er-Rezzâz el Cezerî'nin , "El-Câmi' Beyne'l-İlm ve'l-'Amel En-Nâfi' fî es-Sınaâ'ti'l-Hiyel" adlı eseri dünya teknoloji tarihinin temel taşlarına ışık tutmuştur. Eser adı Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde 3472 [26]numarayla kayıtlı nüshası "Olağanüstü Araç Yapımı Üzerine Bilim ve Teknik Arasında Yararlı Bir Telif" olarak, Prof. Lynn White'nin İngilizce tercümesinde "Olağanüstü Mekanik Araçları Bilgisi Hakkında Kitap"[27] olarak karşılık bulmuştur. Bu tercüme, Cezerî'nin XII.-XIII. çalışmalarının Batılı gözüyle nasıl değerlendirildiğini görmemiz açısından önemlidir.

---

[26] Tekeli, Sevim, Dosay Melek, Unat Yavuz, "El-Câmi' Beyne'l-İlm ve'l-'Amel En-Nâfi' fî es-Sınaâ'ti'l-Hiyel" Çeviri, İnceleme ve Teknik Açıklamalar, s. XIV, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2002 .

[27] Tekeli, Sevim, Dosay Melek, Unat Yavuz, "El-Câmi' Beyne'l-İlm ve'l-'Amel En-Nâfi' fî es-Sınaâ'ti'l-Hiyel" Çeviri, İnceleme ve Teknik Açıklamalar, s. XV.
"El-Câmi' Beyne'l-İlm ve'l-'Amel En-Nâfi' fî es-Sınaâ'ti'l-Hiyel" altı makaleden ibârettir. İlk dört makale benzer işlevleri yerine getiren onar âletin imâl ve tarifine, beşinci ve altıncı makaleler beşer âletin imâl ve düzeneğine yöneliktir:

1. Makale, 1. Kısım: Güneş saatlerinin geçişini bildiren su saati,
1. Makale, 2. Kısım: Güneş saatlerinin geçişini bildiren davulcu su saati,
1. Makale, 3. Kısım: Kayık su saati,
1. Makale, 4. Kısım: Eşit saatlerin geçişini bildiren fil su saati,
1. Makale, 5. Kısım: Eşit saatlerin geçişi ve onların bölümlerinin öğrenilebildiği bardak su saati
1. Makale, 6. Kısım: Eşit saatlerinin geçişinin öğrenilebildiği tavuskuşlu su saati
1. Makale, 7. Kısım: Eşit saatlerinin geçişinin öğrenilebildiği kılıçlı adamın mumlu saati
1. Makale, 8. Kısım: Eşit saatlerinin geçişinin bilinmesi ve bir mum aracılığıyla saatlerin bölünmesi.
1. Makale, 9. Kısım: Eşit saatlerin geçişinin öğrenilebildiği mum saati.
1. Makale, 10. Kısım: Eşit saatlerin geçişinin öğrenilebildiği kapılı mum saati.
2. Makale, 1. Kısım: Mey meclislerinde kime mey sunulacağına karar veren bir kadeh
2. Makale, 2. Kısım: Meclislerde kime mey sunulacağına karar veren bir kadeh
2. Makale, 3. Kısım: Mecliste kimin mey içeceğine karar veren bir araç
2. Makale, 4. Kısım: Mey meclisi boyunca bir havuz üzerinde yüzen kayık biçimindeki kap
2. Makale, 5. Kısım: İçine su ve farklı renkte mey konan, mey partilerinde kullanılan ibrik
2. Makale, 6. Kısım: Emîrin kadehinin dibinde bıraktığı artık mey içen soytarı
2. Makale, 7. Kısım: Bir balık ve emîre mey sunacağı bir kadehi tutmuş, ayakta duran sâki
2. Makale, 8. Kısım: Bir kadeh ve şişe tutan bir adam
2. Makale, 9. Kısım: Birbirinin kadehine mey doldurup içen iki şeyh
2. Makale, 10.Kısım: Fasılalarla dolaptan çıkan ve kadehiyle mey sunan bir cariye
3. Makale, 1. Kısım: Sıcak, soğuk ve ılık su akıtan bir ibrik
3. Makale, 2. Kısım: Hizmetkârın hükümdârın önündeki güzel bir kaide üstüne yerleştirilmiş leğenin yanına koyduğu bir ibrik
3. Makale, 3. Kısım: Abdest almak isteyen efendinin eline su döken çocuk
3. Makale, 4. Kısım: Abdest almak isteyen zat için gagasından su akıtan tavuskuşu
3. Makale, 5. Kısım: İçine akan kanın miktarını öğrenildiği keşişli tekne
3. Makale, 6. Kısım: İçindeki kan mikarının belirlenebildiği ve iki kâtibin yer aldığı tekne
3. Makale, 7. Kısım: Toplanan kan miktarının belirlenebildiği muhasip teknesi
3. Makale, 8. Kısım: Toplanan kan miktarının belirlenebildiği hisarlı tekne
3. Makale, 9. Kısım: El yıkamak için kullanılan tavuskuşlu leğen
3. Makale, 10. Kısım: Çocuklu leğen
4. Makale, 1. Kısım: İki kefeli fıskiye
4. Makale, 2. Kısım: İki kefesi ve dört çıkış kefeli borusu olan iki fıskiye
4. Makale, 3. Kısım: İki şamandıralı değişken fıskiye
4. Makale, 4. Kısım: İki şamandıralı fıskiye
4. Makale, 5. Kısım: Belirli aralıklarla şekil değiştiren tarcaharlı fıskiye
4. Makale, 6. Kısım: Belirli aralıklarla değişen iki kefeli fıskiye
4. Makale, 7. Kısım: İki küreli, sürekli çalan bir flüt, biri durduğunda diğeri borusunu iki borazancı için araç
4. Makale, 8. Kısım: İki kefeli sürekli flüt için bir araç
4. Makale, 9. Kısım: Sürekli çalan bir flüt için terazili araç

SONUÇ:

Önceki medeniyetlerde de bilindiği karîneyle anlaşılsa da, bilim ve teknoloji tarihinin bütün insanlığın ortak mirası olduğu gerçeğinden yola çıkarak, Cezerî'nin teorik bilgilerini pratikte kullanıp eserlerinin yapılışını da kâğıda dökerek insanlık âlemine yaptığı değerli katkılardır.

Türk ve İslâm kültür dünyasının bu ortak mirastaki payını izhar etmek için, Bedî'ûz-Zamân Ebû'l-İzz İsmâ'îl b. Er-Rezzâz el Cezerî'nin , "El-Câmi' Beyne'l-İlm ve'l-'Amel En-Nâfi' fî es-Sınaâ'ti'l-Hiyel" adlı eseri incelendiğinde, evvelâ geçmiş kültürlerden, özellikle Kadîm Yunan ve İslâm öncesi Bizanslıların telif ve tercümelerinden okuduklarını kendi bilgisi, mantığı ve becerisi ile pratiğe dökerek döneminde bilinmeyen ve yapılabileceği düşünülemeyen âletlerin icat edildiği görülmektedir.

Bütün, toplamından fazlasını ifade ettiği ahvalde değerlidir. Bu doğrultuda ülkemiz üzerinde yaşayıp öldüğümüz topraklar değildir. Ülkemiz, üzerinde yaşayıp geçmişten kalan mirası ziyadeleştirerek gelecek nesillere emanet etmeyi ülkü haline getirdiğimiz topraklarımızdır. Anadolu Türk Sanatı kazıları fikri de, geçmişten kalan mirası araştırarak gelecek nesillere aktarma fikrinden doğmuştur.

---

4. Makale, 10. Kısım: Sürekli çalan bir flüt için iki şamandıralı araç
5. Makale, 1. Kısım: Kolu döndüren bir hayvan yardımıyla bir gölden su çeken araç
5. Makale, 2. Kısım: Bir gölden veya kuyudan suyu yukarı çeken araç
5. Makale, 3. Kısım: Merkezinde delik sütun bulunan bir kuyu
5. Makale, 4. Kısım: Bir gölden suyu yukarı çıkaran bir araç
5. Makale, 5. Kısım: Bir tekerlek aracılığıyla akan bir sudan suyu 20 zira' kaldıran bir araç
6. Makale, 1. Kısım: Amid şehrinde emîrin sarayı için pirinçten yapılmış dökme bir kapı noktası bu araç yardımıyla dakik olarak saptanabilir; düzlem üzerinde bulunup aynı doğru üzerinde bulunmamak koşuluyla, kullanılan dar, geniş ve diğer açılar onunla ölçülebilir.
6. Makale, 3. Kısım: Alfabedeki harflerin on ikisinin yardımıyla bir sandığı kilitlemek için düzenlenmiş bir kilit
6. Makale, 4. Kısım: Dört sürgüden oluşan kilit
6. Makale, 5. Kısım: Birer saatlik eşit sürelerde uyaran güzel bir kayık
6. Makale,2. Kısım: Küre üzerinde bulunan, konumları bilinmeyen üç noktanın merkez noktası bu araç yardımıyla dakik olarak saptanabilir; düzlem üzerinde bulunup aynı doğru üzerinde bulunmamak koşuluyla, kullanılan dar, geniş ve diğer açılar onunla ölçülebilir.
6. Makale, 3. Kısım: Alfabedeki harflerin on ikisinin yardımıyla bir sandığı kilitlemek için düzenlenmiş bir kilit
6. Makale, 4. Kısım: Dört sürgüden oluşan kilit
6. Makale, 5. Kısım: Birer saatlik eşit sürelerde uyaran güzel bir kayık noktası bu araç yardımıyla dakik olarak saptanabilir; düzlem üzerinde bulunup aynı doğru üzerinde bulunmamak koşuluyla, kullanılan dar, geniş ve diğer açılar onunla ölçülebilir.

Kaynakça:

- Kur'ân-ı Kerîm, XI. Sûre, 44. Âyet.
- Acun, Kemal, 1996 Yılında Şırnak "13.6.1995 Tarihinde Ankara'da Düzenlenen "*Şırnak'ın Dünü, Bugünü ve Geleceği" İsimli Sempozyumda Sunulan Bildiriler"*, Şırnak İli ve İlçelerini Geliştirme Vakfı (Şırgev) Yayın No:1, Dumat Ofset, s.205, Ankara, 1996.
- Altun, Ara, Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisi'nin Gelişmesi, Kültür Bakanlığı Yayınları:264, Türk Sanat Eserleri Serisi:3, s. 3-5, İstanbul, 1978.
- Aslanapa, Oktay, Anadolu'da İlk Türk Mimarisi Başlangıcı ve Gelişmesi, s.143, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını-Sayı:43, Ankara, 1991.
- Benk, Adnan, Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, Copyright:İnterpress Yayıncılık, C.I-XXIV, C.VII, s.3247, İstanbul, 1994.
- Günbattı, Cahit, Sumerler, Gotlar, Hattiler, Huriler, Urartular Kökenleri, Tarihleri, Dilleri ve Kültürleri, Genelkurmay Basımevi, s.39, s.45-46, s.52, Ankara, 2007.
- Mendi, Galip, Eski Önasya Uygarlıklarından Günümüze Anadolu'da Türk Varlığı, Genelkurmay Basımevi, s.5, s.15-16, s.19, Ankara, 2008.
- Ökten, Sadettin, Cezerî, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. VII., Güzel Sanatlar Matbaası A.Ş., İstanbul, 1993.
- Tekeli, Sevim, Dosay Melek, Unat Yavuz, "El-Câmi' Beyne'l-İlm ve'l-'Amel En-Nâfi' fî es-Sınaâ'ti'l-Hiyel" Çeviri, İnceleme ve Teknik Açıklamalar, Atatürk kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, III. Dizi, Sayı 26, s. XIV, s.XV, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2002 .
- Türk Ansiklopedisi (İnönü Ansiklopedisi), Artukoğulları Md., s.416, s.417, C. III, C. I-XXX, MEB Basımevi, Ankara, 1949.
- Uluçam, Abdüsselam, "Artuklular Döneminde Güneydoğu Anadolu'da Türk Kültürü", 1996 Yılında Şırnak "13.6.1995 Tarihinde Ankara'da nca Düzenlenen "Şırnak'ın Dünü, Bugünü ve Geleceği" İsimli Sempozyumda Sunulan Bildiriler", s. 213-214; Ankara,1996. - - Yılmaz, İrfan - Furat, Ahmet Suphi, Yitik Hazinenin Kâşifi Prof. Dr. Fuat Sezgin, s.7, s.20, İstanbul Büyükşehir Belediyesi,(Genel Yayın Yönetmeni:Nevzat Bayhan) İstanbul, 2010.

MOLLA AHMET CEZERİ'NİN VAHDET-İ VÜCUDCU ALLAH TASAVVURU VE HOŞGÖRÜCÜ KİŞİLİĞİ

MULLAH AHMET CEZERI'S CONCEPTION OF GOD WHICH ILLSUTRATES THE UNICITY OF THE BODY AND HIS TOLERANT PERSONALITY

İbrahim ÇOŞKUN*

Özet:

Mutasavvıfların/mistiklerin en bariz özelliklerinden biri hoş görücü bir kişiliğe sahip olmalarıdır. Onlar günahkârlara, farklı mezhep ve din mensuplarına kısaca bütün insanlara karşı müsamaha ile yaklaşabilmektedirler. Molla Ahmet el-Cezerî XV. yüzyılda yaşamış önemli mutasavvıflardan biridir. Onda da aynı hoşgörücü kişiliği görmekteyiz. Bütün dindarlarda veya farklı dini kesimlerde aynı derecede müsamahacı bir kişiliğin ortaya çıkmadığı bilinen bir gerçektir. Kanaatimizce Mevlana, Muhyiddin İbn Arabi, Yunus Emre ve Molla Ahmet Cezeri gibi kişilerin hoşgörücü kişilikleriyle sahip oldukları vahdet-i vücutçu Allah tasavvurları arasında sıkı bir irtibat vardır. Çünkü kişilerin Allah tasavvurları ile kişiliklerinin oluşumu arasında ilişkinin olduğu bilinmektedir.

Pozitivist, materyalist düşünceleri hala dünyanın pek çok bölgesinde etkisini sürdürmektedir. İnsani ve ahlaki değerlerin köreldiği duyarsızlığın, hoşgörüsüzlüğün ve şiddetin yaygınlaştığı böyle bir dönemde tıpkı Mevlana'da, Hacı Bektaşı Veli'de ve Molla Ahmet Cezeri'de görüldüğü gibi toleransı, hoşgörüyü, sevgiyi ve kardeşliği önceleyen din yorumlarına şiddetle ihtiyaç ihtiyacımız var.

Anahtar Kelimeler: *Tasavvuf, vahdet-i vücut, Allah, Allah tasavvuru, Molla Ahmed el-Cezeri, Hoşgörü*

Absract:

One of the obvious features of Mystics is to have tolerant personality. They can approach the people who have a lot of sins and the people are members of different religions and sects tolerantly. Mullah Ahmet el-Cezeri is a magnificent sufi who lived in 15th century. We can notice the same tolerant personality on him. That is the fact that tolerant personality is not in the same degree over every pious person or various religious section. To us, there is a strong relevancy between the tolerant characters of the people such as Mevlana, Muhyiddin-I Arabi, Yunus Emre, Mullah Ahmet Cezeri etc. and their conceptions of God indicating the Unicity of the Body because it is known that there is a relationship between people's God idea and the formation of their personalities.

Positivist and materialist thoughts are still viable in many regions across the world. In such an era when humanitarian and ethical values became blunt, and insensitivity, intolerance and fervency is getting more and more prevailing, we need religious interpretations underscoring tolerance, love and friendship like Mevlana, Haci Bektasi Veli and Mullah Ahmet Cezeri did.

The Key Words: *Sufism, The Unicity of the body, God, The Conception of God, Mullah Ahmet al- Cazerî, Tolerance*

* Prof. Dr., Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalı

GİRİŞ

Allah inancı ve Allah tasavvuru farklı iki kavramdır. Allah inancı itikadî bir esastır. Allah tasavvuru ise bütünüyle inanç olmayıp söz konusu inanç üzerine yapılmış yorumlardır. Çünkü psikolojik, sosyolojik, kültürel ve yerel unsurlar bu tasavvurun doğuşunda, oluşmasında ve sistemleşmesinde büyük rol oynar. Toplumsal ihtiyaçlar, psikolojik beklentiler ve kültürel şartlar büyük oranda bu tasavvurun çerçevesini belirler. Allah inancının, insan fıtratında var olan en köklü fenomen olduğu bilinen bir gerçektir. Fakat onun tevhid akaidine göre şekillendirilmesi insana bırakılmıştır.[1] Kul olarak insanın en büyük imtihanı bu alanda gerçekleşmektedir. İnsan, ancak tabiatında var olan bu inancı nefsinden ve çevresinden gelebilecek olumsuz düşünce ve inançları bertaraf ederek tevhid akaidine ulaşabilir. Bunun tek başına akılla gerçekleştirilebilmesi mümkün değildir. Akıl, insanı Allah inancına götürürse de onu tevhid akidesine göre yapılandırabilmesi için vahiy bilgisine ihtiyaç duyar. Bunun içindir ki, Allah Teala, peygamberler vasıtasıyla isimlerini ve sıfatlarını bildirmiş, bazı ayet ve hadislerde insan zihnine yaklaştıracak ifadelerle kendisini tanıtmıştır.

Önceki dinlerde olduğu gibi İslam düşüce tarihinde de bu konuda faklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bunları üç gurupta toplamak mümkündür. Birincisi: Allah'ı insana veya cisme benzeten Müşebbihe fırkasıdır. İkincisi: Tenzihte aşırıya kaçan Mutezile ve İslam filozoflarıdır. Üçüncüsü: Tenzih ve teşbihteki aşırılıklardan uzak duran Ehl-i sünnettir.[2]

Dünyevileşmenin yaygın dünya görüşü haline geldiği toplumlarda mutasavvuflar insanlardaki manevi boşluğun doldurulması, her an Allahın huzurunda olduklarına dair bir bilincin oluşması hususunda özel çabalar sarf etmektedirler. Bu amaçla oluşturulan dini söylemde özellikle de Allah tasavvurunda -aşkınlığı göz ardı edilmeksizin- Allah'ın içkinliğine vurdu yapmaktadırlar. Bu yönüyle Mutasavvıfların Allah tasavvurları ilk bakışta müşebbiheye benzer. Fakat tevhid akidesinin farkında olan hiçbir mutasavvıf bu hataya düşmez. İbn Arabi'nin futuhat-ı mekkiye adlı meşhur eserini yazmaya başlamadan önce buna dikkat çekmiş Ehl-i sünnet akidesi üzere olduğunu belirttikten sonra gönülsen inandığı İslam'ın inanç esaslarını özet olarak sunmuştur. Aynı durum Molla Ahmet el-Cezerî için de söz konusudur. Onun da Ehl-i sünnet itikadına bağlı ne söylediğinin farkında olan samimi bir mümin olduğunu biliyoruz. Tabi ki mutasavvıflar edebi sanatları en iyi şekilde kullanarak sembolik bir dil ihdas etmişler bu dil ile Allah-insan ve Allah-kâinat ilişkisini anlatmaya çalışmışlardır. Kullanılan kavramların ve sembollerin ne anlamda kullanıldığını bilmeyen kimi İslam âlimleri zaman zaman onları eleştirmişler bir kısmı da tekfir etmiştir.

Biz bu tebliğimizde Molla Ahmet el-Cezerî'nin Divan'ını esas alarak vahdet-i vücut -anlayışını sunduktan sonra onun bu düşüncesinin hoşgörücü kişiliğindeki yansımalarını belirleyeceğiz. Bu çerçevede onun başta din kardeşlerine olmak üzere, Ehl-i Kitaba ve diğer din mensuplarına karşı nasıl müsamahakâr olunması gerektiğine dair düşüncelerini izah etmeye çalışcağız.

I- VAHDET-İ VÜCUT KAVRAMI

Arapça bir kelime olan vahdet birlik anlamına gelmektedir. Vahdet-i vücut ise varlığın birliği inancına dayanan düşünce sistemi demektir. Buna göre hakikat, varlığın birliğindedir. Her şey Allah'ın birliğinden ibarettir. Allah'ın sonsuz ve üniversal varlığı dışında hiçbir varlık yoktur. Hakiki varlık yalnız sonsuz imkanlar sahası, batın ve ğayb alemi olan Allah'ın

---

[1] Muhammed Abdulkerim eş- Şehristanî, *Nihayetu'l-Ikdam fi- İlmi'l-Kelam*, Tahkik ve neşr, A. Guillauuame , Londra, s. 124.

[2] Geniş bilgi için bkz. Abdulkahir el-Bağdadî, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, Daru'l-Marife, İkinci Baskı, Beyrut, 1997, s. 211-276; Şerafeddin Gölcük-Süleyman Toprak, *Kelam*, Tekin Dağıtım, 4.Baskı, Konya, 1998, s. 195 vd; Metin Yurdagür, *Ayet ve Hadislerde Esma-i Hüsna Allah'ın İsimleri*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1996, s. 34-38; Mevlüt Özler, *İslâm Düşüncesinde Tevhid*, Nun Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 137-141.

varlığından ibarettir. Evren O'nun zuhuru ve tecellîsidir. Bu suretle bütün görünen ve düşünülen âlemlerin kökü olan gizli varlık ne duyularla ne de akılla kavranabilir. Evren hakiki varlığın geçici bir gölgesidir.

Vahdet-i vücut Muhyiddin İbn el-Arabi (1162-1240) tarafından geliştirilen bir sistemdir. İbn Arabî, Allah ile alem arasında hiçbir şekilde hülûl olduğunu savunmamıştır. Onun düşüncesinin panteizm ile de alakası yoktur. İslam tasavvufunda ilk kez "*Ben Hakkım*" diyen Hallac da hulul veya panteizm taraftarı değildi.[3]

İbn Arabî'den sonra gelen mutasavvıfların kahır ekseriyeti, vahdet-i vücut sistemini kabullenerek onun izinden gitmişlerdir. Mesela: Mevlana Celalettin Rûmî, Sadru'd-Din Konevi, Cami bunlardan birkaçıdır. Cami bir beytinde şöyle der:

كـــل مـــا فـــى الكـــون وهـــم أو خيـــال
أو عكـــــوس فـــــى المرايـــــا أو ظـــــلال

"*Evrendeki her şey vehim veya hayaldir,*

Veya aynalardaki yansimâlar veya gölgelerdir." [4]

İbnu'l-Arabi'ye göre Allah, bu dünyaları, isimlerini meydana çıkarmak için yaratmıştır. Zira makdursuz kadir; verme olmadan cömertlik; rızka muhtaç olmadan rızık vermek; yardım edilen bir şey olmadan yardım edicilik, rahmet edilen biri olmadan rahmet edicilik etkisiz kavramlardır.[5] Ona göre kainat, Allah'tan çıkmış, fakat Allah ile aynı mahiyette değildir. Mümkün varlıklar, önce yok iken sonradan Allah'ın emriyle var olmuşlardır. Nakşibendi tarikatının kurucusu Bahauddin Nakşibend, vahdet-i vücud konusunda yazdığı risalede İbnu'l-Arabî'nin düşüncelerini benimsemiş görünmektedir.[6] Beyazid'in "*kendimi tesbih ederim.*", İbnu'l-Farıd'ın "*Ben O'yum*" gibi sözler panteizmin anlamında yorumlanamaz. Bununla birlikte İbnu'l-Arabî'nin ve diğer mutasavvıfların vahdet-i vücud sistemini İslam akaidine uygun bulanlar olduğu gibi doğru bulmayanlar da olmuştur. Hatta İbn Teymiye, Aliyyu'l-Kari gibi kimi İslam âlimler vahdet-i vücud fikrini savunanları tekfir etmişlerdir. İmam Rabbanî (971-1034/1563-1624) de vahdet-i vücud sistemini eleştirir, fakat İbnu'l-Arabî'yi tekfir etmez. Rabbanî, vahdet-i vücud yerine, vahdet-i şühud fikrini savunur.[7]

Vahdet-i vücud düşüncesi, ilk mutasavvıflarda mevcut değildi. Maruf-i Kerhî, Cüneyd-i Bağdadî, Şeyh Şiblî, Sülemî, Kuşeyrî gibi tasavvuf erbabında böyle bir düşünce görülmemiştir.[8] Ancak İsmail Fennî; Beyazid-i Bistamî, Cüneyd-i Bağdadî, Abdulkadir Geylanî gibi mutasavvıfları vahdet-i vücud erbabından sayar.[9] İlk mutasavvıflardaki fenafillah (Allah'ta yok olma) düşüncesi gelişe gelişe, vahdet-i vücud şeklini almış ve bu düşünce İslam tasavvufuna hakim olmuştur.[10]

---

[3] Hilmi Ziya Ülken, *İslam Felsefesi*, Selçuk Yayınları, İstanbul, ts, s. l243-244 vd.; Uludağ, Süleyman , *İbn Arabî* , Ankara 1995, s. 183; Erdem, Hüsamettin, *Bir Allah-Alem Münasebeti Olarak Panteizm ve Vahdet-i Vücud*, Ankara 1999, s. 93; Ferit Kam, *Vahdet-i Vücûd*, Sad. E.Cebecioğlu, DİA., Ankara1994, s. 55.

[4] Molla Sadra-Esfâr-1/47.

[5] Muhyiddin İbnu'l-Arabi, *el-Futuhatu'l-Mekkiye*, I, 155, Mısır, 1923

[6] Bkz. Bahauddin Nakşbendi, *Risale fi vahdet-i'l-Vücud*, No: 55, varak 60a, Süleymaniye, Daru'l-Mesnevi

[7] İmam Rabbani, Mektubat, I, 40-44

[8] Süleyman Ateş, *İşari Tefsir Okulu*, Ank. Ünv. Basımevi, 1974, s. 278.

[9] Bkz. İsmail Fennî Ertuğrul, *Maddiyun Mezhebinin İzmihlali*, Orhaniye Matbaası, ts., s. 292.

[10] Ateş, age, s. 278

III-EL-CEZERÎ'NİN VAHDET-İ VÜCUD ANLAYIŞI

وحدت صرفه مه مشرب ته چه إكسير وجود

أم لبالب چه لبالب بخوه هم جامه لبالب

Wehdetê sırf e me meşreb te çi iksîrê wucûd
Em lebaleb çi lebaleb bi xwe hem came lebaleb[11]

Tercüme
"Katıksız ve arı vahdet, meşrebimizdir ve vücudumuz için ne enteresan bir iksirdir
Biz onunla ne kadar doluyuz. Hatta bizatihi elbisemiz ağzına kadar bu vahdetle doludur."

Cezerî'ye göre bu vahdet, vücut için acaip bir iksirdir. Onu cismani kaba ve karanlık bir vücuttan, ruhanî, latif ve ışık saçan bir vücut haline getirmiştir. Biz bu arı vahdet inancıyla ne kadar doluyuz! Yani bu vahdet inancı bütün duyularımızı ve hayal gücümüzü istila etmiştir. Hatta vücudumuzu örten, ona yakın bulunan elbisemiz bile, yakınlık ve sirayet sebebiyle bu inançla sanki ağzına kadar doludur ve onu dile getirmektedir.

Molla Ahmed Cezerî yukarıdaki beyitte vahdet-i vücutçü Allah tasavvurunu benimsediğini açık bir şekilde ifade ettikten sonra aşağıdaki beyitlerde görüldüğü üzere Kur'an'da Allah'ın zatı hakkında verilen bilgileri, isim ve sıfatları değerlendirerek Yüce Yaratıcıyı taaddüt/çokluk şüphesinden tenzih etme zaruretine inanmaktadır. Tabiatiyle realite, reddedilen manaların tayin edildiği genel çerçevelere ihtiyaç duymaktadır. O mutlak birlik ilkesini kabul etmesine rağmen, Allah'ın birliğini ve ebedilğini tasdik etme dairesinden asla dışarı çıkmaz.

سر وحدت ژ أزل گرتيه حتى بأبد

واحد و فرده بذاتى خوه وي نينن چو عدد

Sirrê wehdet ji ezel girtiye hetta bi ebed
Vahid û ferde bi zatê xwe wi ninîn çu 'eded[12]

Tercüme
"Allah'ın vahdet (birlik) sırrı ezelden ebede dek her şeyi kapsamış
O, zatı ile birdir tektir, onun için sayı (birden fazla oluş) söz konusu değildir."

ظاهر أوه مظهر أوه عاشق أوه دلبر أوه

دهر شاهدك دردانه دا روح و بدن گوهر أوه

'Aşiq ewe dilber ewe Zahir ewe mezher ewe
Ruhû beden gewher ewe Diher şahidek durdane da[13]

Tercüme
Âşık odur dilber(mâşuk) odur Zahir odur mazhar odur
Her dür-dane sevgilinin Ruh ve bedeninin cevheri odur.

---

[11] Şeyh Ahmed el-Cezerî, *Dîvân*, (*el-İkdü'l-Cevherî fî Şerhi Dîvâni'ş-Şeyh el-Cezerî* isimli şerhi ile birlikte, Şârih: Molla Muhammed-i Zivingî), Kāmışlo: 1959, 1/67.
[12] Cezerî, *Divan (a.g.Şerh ile birlikte),* I/226.
[13] Cezerî, *Divan (a.g.Şerh ile birlikte),* II/850.

واحد ژ أصل و مصدران　　أعراض و عين و جوهران

صد رنگك حرف و صيغه دا　　تأثير بخشى مظهران

‘Erad û ‘eyn û cewheran Wahid ji esl û mesderan
Te’siri bexşê mezheran Sed rengê herf û sixe da[14]

Tercüme
Ârazlar zat ve cevherler, Asıl ve kaynak yönüyle birdirler
Mezâhirde tesir eden odur, Çünkü onlara yüzlerce renk, harf ve şekil veren odur.

Molla Cezerî, yukarıdaki beyitlerde görüldüğü gibi vahdet-i vücut düşüncesini temellendirirken önce bazen enfüse/insana bazen de afaka/aleme bakıyor. O insanın yaratılış şeklini, idari nizam bakımından varlığın yaratılışına benzetiyor. Ona göre insan, iç organlarıyla bunların eylemleri arasında uyum sağlayan bir düzene, iradesiz fiillerini tanzim eden bir nizama ve iradesine bağlı fiillerini tanzim eden bir akla sahip olduğu gibi; varlığı da hareketlendiren, hareketlerini ve değişikliklerini düzenleyen bir düzeni, bu düzenin devamını sağlayan bir ruhu vardır. Bunları gören varlığın birliğini anlar.

Peygamberlerin tevhid mücadelesine baktığımızda Hz. İbrahim gibi kimi peygamberlerin enfüsî delillerle başlayıp sonra afakî delillere yöneldiklerini, Hz. Musa gibi kimi peygamberlerin ise önce afakî delillere yöneldiklerini görüyoruz. Burada belirleyici olan inkârcıların durumlarıdır. Eğer inkârcılar sapkın bir yaşam tarzından dolayı inkâra yönelmişlerse öncelikle onların kendi nefisleri üzerinde düşünmesini sağlayacak delillere dikkat çekilmiştir. Eğer kâinatı mekanik bir bakış açısıyla değerlendirip onda Allahın azametini ve kudretini göremedikleri için inkara yönelmişlerse onlara da öncelikle arz ve semadaki deliller sunulmuştur.

د قدمدا أزل و عين أبد هردو يكن

سرمديت وه د خوازت نه أزل بت نه أبد

Di qidemda ezel û ‘eynê ebed her du yekin
Sermediyyet weh dixwazit ne ezel bit ne ebed[15]

Tercüme
“Kıdem’de ezel ile ebed her ikisi birdir
Mutlak devamlılık, ezel ve ebed’in olmamasını gerektirir.”

فرقه واحد ژ أحد لى د مقامى صمدي

بحقيقت كو يكن هردو چه واحد چه أحد

Ferqe wahid ji ehed lê di meqamê semedi
Bi heqiqet ku yekin herdu çi wahid çi ehed[16]

Tercüme
Asıl mana itibariyle vahid ehad’tan ayrıdır.
Fakat Samed makamında ve hakikatte bu ikisi birdir.

[14] Cezerî, *Divan (a.g.Şerh ile birlikte)*, II/860.
[15] Cezerî, Divan (a.g.Şerh ile birlikte), I/216.
[16] Cezerî, Divan (a.g.Şerh ile birlikte), I/217.

Cezerî yukarıdaki beyitlerde Allah'ın kıdem ve beka gibi sıfatlarını değerlendirirken ezel ve ebed kavramlarının kullanılmasına bile gerek olmadığını ifade etmeye çalışıyor. Ona göre kadim olan Allah'a göre ezel ve ebed bir olup aralarında fark yoktur. Zira kadim olan Allah'ın mademki başlangıcı yoktur, o halde sonu da yoktur. Böylece ebed ezelin içindedir ve elbette ki birdirler. Çünkü sarmediyyet ve mutlak devamlılık bunun böyle olmasını gerektirir. Başlangıcı ve sonu olmayan, kesintisiz mutlak devam iktiza eder. Cezeri aynı düşüncesini sürdürerek Allah'ın iki ismi olan *vahid* ile *ehad*ı değerlendiriyor. Ona göre vahid sıfatlarıyla bir olandır. Ehad ise zatı itibariyle bir olandır. Fakat Samed olan Allah'a kıyasla ve O'nun hakkında zikredilmeleri yönüyle vahid ile ehad arasında fark yoktur. Çünkü Allah her iki sıfatı da camidir. O, sıfatlarıyla bir olduğu gibi, zatı itibariyle de birdir. Dolayısıyla Allah'a nispetle her iki sıfat yani vahid ile ehad birleşmektedir.

یکه دریا تو بزان قنج چه موج و چه حباب

دأصل دا کو حمی آڤه چه آڤ و چه جمد

Yeke derya tu bizan qenci çi mewc û çi hebab
Di esılda ku hemi ave çi av û çi cemed[17]

Tercüme
İyi bil ki, deniz birdir. İster dalga olsun ister kabarcık fark etmez
Aslında bunların tümü sudur. Bu su, donmuş veya donmamış olabilir. Fakat aslında sudur.

آفتاب أحدیت د خوه دا گرتیه کون

نه کو عورك هیه لی گرتیه چهڤین مه رمد

Afitabê ehediyyet di xwe da girtiye kewn
Ne ku 'ewrek heye lê girtiye çehvîn me remed[18]

Tercüme
Allah'ın ehadiyyet güneşi bütün kainatı içine almış kuşatmıştır. Görmemize mani olan bir bulut (engel) yoktur. Lakin gözlerimiz hasta oldukları için o güneşi göremiyor. Kusur ehadiyyet (birlik) güneşinde değil, bizim gözlerimizdedir.

Cezerî'ye göre Allah Teâlanın ehadiyyet (birlik) güneşi bütün evreni kapsamış, onu içine almıştır. Öyle ki bu âlemde Allah'ın yüce zatından başka hiçbir şey görünmemektedir. Zahir odur, batın odur; evvel odur, ahir odur. Bütün hüviyetlerde müşâhede edilen odur. Bu husus bedihidir. Hiçbir delile ihtiyaç duymaz. Bu güneşin müşâhede edilmesini engelleyen bir şey yoktur. Biz onu göremiyorsak; bu gözlerimizdeki hastalıktan ötürüdür. Öyleyse kusur güneşte değil, bizim gözlerimizdedir. Celalüddin Devvanî (v. 918/1512), bu gerçeği şöyle ifade eder: "*Ey nur'un nuru, Ey zuhurunun şiddetinden ötürü görünmeyen Allahım!*"[19]

Molla Ahmed el-Cezerî, güçlü bir söz ustası olduğundan ibareleri oldukça narin, tabirleri derin ve sözleri tatlıdır. Bu özelliği, şiirlerini okuyan kimseleri hayran bırakmakta, birçok inceliklerini, engin manalarını ve geniş ufuklarını dikkatten kaçırmalarına neden olmaktadır. Mesela o nokta ile de vahdet-i vücud görüşünü temsilî olarak anlatmaktadır. Ona göre nokta, ruh mesabesindedir. Şayet nokta olmasaydı, harfler ölü cesetler olurlardı. Öyleyse kastedilen mananın anlaşılması ve tercih edilmesi bakımından nokta kavramının şiirleri dikkatle

[17]Cezerî, Divan (a.g.Şerh ile birlikte), I/217.
[18] Cezerî, Divan (a.g.Şerh ile birlikte), I/218.
[19] Bkz., Devvanî, Kutbuddin Razî'nin "*Tahiru'l-Kavai'di'l-Mantikiyye fi şerhi'r-Risaleti'ş-Şemsiyye*" adlı eserine yazdığı haşiyenin önsözü.

incelemek gerekir. Çünkü bu konunun dikkatsizliğe ve duyarsızlığa tahammülü yoktur. Özellikle de varlık alanında:

نسخهٔ عالم همی عنوانکه

نقطه يك نابت د عنواني غلط

Nusxe i ‘alem hemi ‘unwaneke
Nuqte yek nabit di ‘unwanê xelet[20]

Tercüme
Kainat kitabının tümü bir ünvandır
Bu ünvanda hata olmaz hatta tek bir noktasında bile.

Cizreli üstadın başka bir beyitinde geçen “*varlık bir noktadır ve ben o noktanın manasıyım*” tarzındaki sözünü de dikkate alırsak, manayı, mutlak birlik siyakına dahil ettiğini, meseleyi bu bağlamda ele aldığını anlarız. İşte bunun için Mela o sözü söylemeyi uygun görüyor ve onu fenafillah makamında ifade ediyor. Fakat ne olursa olsun, onun doktrininde nokta, yaratıkların suretinde tecellî eden Allah Teâlanın yüce zatına işarettir. Bu nokta dışında ve onsuz varlığın hiçbir anlamı ve mevcudiyeti söz konusu olamaz.

نقطهٔ علم و سواد حرف و نقش عالمی

سر ددن معنا يكي أصل سوادی نقطه بو

Nuqteê ‘ilm û sewadê herf û neqşê ‘alemê
Ser didin me’na yeki eslê sewadê nuqte bû[21]

Tercüme
“İlmin noktası harflerin öğrenilmesi ve alemin nakşı sureti
Bir manaya doğru gider ve orada son bulurlar.
Bir mana şudur: Öğrenmenin aslı bir noktadır.”

Nokta, varlık dairesinin merkezidir. İlmin oluşması için gerekli olan harf, kelime ve ibarelerin tümünün manası haddizatında merkezi noktaya döner. Bu nokta Allah’ın zatıdır. Hallac noktayı başlangıcın esası olarak kabul eder. Yani yoklukta varlığın uzamasının ve yayılmasının bidayeti olarak kabul eder. Cizreli üstat ise noktayı evrenin merkezi olarak düşünür ve varlık dairesinin bir merkez çevresinde döndüğüne inanır. Onun bu düşüncesi aşağıdaki rubaisinden net bir şekilde anlaşılmaktadır:

لاهوت بناسوتی ڤشار سلطان ژ بالا هاته خوار

دورا عروجی گروه دا پیوسته بو نقطا مدار

Sultan ji bala hate xwar Lahut bi nasutê veşar
Peyweste bu nuqta medar Dewra ‘urucê ger weda[22]

Tercüme
İnsan yüce bir mertebeden aşağıya indi, Lahut Nasut’ta gizlendi
Nokta sürekli insana eksen oldu, İnsan yüce mertebeye dönmek yükselmek istediğinde.

Yaratıkların en şereflisi ve sultanı mesabesinde olan insan, yüce mertebeden indi. Yani mücerret ruhtan hadis dünya mertebesine indi. Bu, onun ceset kalıbına girip ruh ve cesetten

[20] Cezerî, Divan (a.g.Şerh ile birlikte), I/333.
[21] Cezerî, Divan (a.g.Şerh ile birlikte), II/621.
[22] Cezerî, Divan (a.g.Şerh ile birlikte), II/883.

oluşan bir varlık haline geldiğinde gerçekleşmiştir. Ruhanî ve ilâhî (lahuti) tabiat, insani (nasuti) tabiat içinde gizlendi ve bu, onunla uluhiyyet mertebesi arasında bir hicap gibi oldu. Bunun için insan yüce mertebeye yükselmek istediğinde, eksen yani nokta onun için zorunlu oldu. İşte bu, Nakşibendî tarikat erbabının usulü, yöntemi ve tasavvuftaki tavır ve davranışlarıdır.[23] Onların felsefesine göre insan on parçadan oluşur. Bunların beşi emr aleminden,[24] beşi de halk alemindendir.[25] Emir aleminden olan beş parça şunlardır: Kalp, Ruh, Sır, Hafi/Gizli ve Ahfa/En Gizli. Halk aleminden olan beş parça da şunlardır. Anasır-ı erba'a (su, hava, toprak, ateş) ve nefs. Bundan sonra mücahede sıfatlarda ve isimlerde Allah'a doğru seyirde devam eder. Ta ki sâlik zatta nihayet bulur ve o beş parçanın her birinin latifesinde (zihinde parlayan, kelimelere sığmayan derin ve ince manalı işaret) Allah telaya seyir, Allah'ta seyir, Allah ile Allah'ta seyir, eşyada seyir, Allah'ta yok olma (fena) ve Allah ile baki kalma hasıl olur. Cizreli üstat, bu kutsal seyr konusunda şöyle der:

دم دم دلبس أنفسي سرا كلام أقدسي

نه بگفت و گوی قصه دا تیتن تنزل بی حسي

Sirra kelamê eqdesi Dem dem di lebsê enfesi
Titin tenezzul bê hisi Ne bıguft û goyê qisse da[26]

Tercüme

"En mukaddes sırrı, En değerli kıyafet içinde
İner fakat sen bilincinde olmazsın, Çünkü o, konuşma veya hikaye anlatma yolu ile olmuyor."

Yani kelamın en kutsal sırrı peş peşe hasıl olan hallerde iner. Fakat sen onun farkına varamazsın. Zira o, konuşma, telaffuz veya hikaye anlatma yoluyla olmuyor. Bilakis o, kalbin içinde oluşan manevi bir haldir, zevkle ilgili bir husustur.

صنما سر ژ صمد شوق ژ حق دایه وجودی

گر عزازیل بدیتا نه دبر غیر سجودی

Senema sur ji semed şewqê ji heq daye wucudê
Ger 'ezazil bidita ne dibir xeyrê sucudê[27]

Tercüme

"Eğer Azazil (şeytan)[28] güzellik ve çekciliği Samed[29] olan Allah tarafından yaratılan, nuru gerçekten bütün kainatı aydınlatan o sanem[30]i yani sevgiliyi görmüş olsaydı, Hz. Adem'e secde etmekten başka bir şey yapmazdı."

Şayet 'Azazil, benim, sevgilide gördüğümü Hz. Adem'de görseydi, hemen ona secde ederdi. Zira Adem'e secde etmenin Allah'a secde etmek olduğunu yakinen bilmiş olacaktı.[31]

(ملا) هر وی ببین هر وی أگر هر وی د ناس تو

(هو المعبود هو المشهود بل لا غیر فی الدارین)

---

[23] Duskî, Muhammed Emin, Felsefetu'l-'İşki'l-İlahî fi Şi'ri'l-Cizirî, Muracaa ve takdim: Dr. Muhammed Bekr, Duhok, 2000, I/92 .
[24] Emr alemi: melekût ve gayb alemidir.
[25] Halk alemi: Mülk ve şahadet alemidir.
[26] Cezerî, Divan (a.g.Şerh ile birlikte), II/855.
[27] Cezerî, Divan (a.g.Şerh ile birlikte), II/779.
[28] 'Azazil: İblis'in Allah'ın rahmetinden kovulmadan önceki ismidir.
[29] Samed: "Tam, eksiği olmayan, her şey kendisine muhtaç olduğu halde, kendisi hiçbir şeye muhtaç olmayan" demektir.
[30] Sanem (Put): Divan edebiyatında sevgiliye İstiâre yoluyla büt (put) ve sanem denilir.
[31] Duskî, age, II/542.

Mela! Her wî bıbin her wî eger her wî di nasî tu,
Huwel-M'abud huwel Meşhudu bel lâ ğeyre fi'd-Dareyn.[32]

Tercümesi

"Ey Mela! Daima O'nu gör! Eğer hep O'nu tanıyorsan,
O, her zaman ma'buddur, her şeyde müşâhede edilendir. Hatta dünya ve ahirette ondan başka hiçbir şey mevcut değildir."

ژ سرا لا مكان واجب تنزل كر د إمكانى

(فاين العلم أين العين و أين الأين إذ لا أين)

Ji sirra lâ mekân vacib Tenezzul kir di imkanê
Fe eynel 'ilmu eyne'l 'ayn ve ynel eynu iz la eyn[33]

Tercüme

Allah, lâ mekanda gizli hikmetinden sıfatlarıyla mümkinata tenezzül etti.
İlim nerede, eyn nerede? Zira eyn yok ki."

Yani Allah, sıfatlarının eserlerini açığa çıkarmak için mümkinatı yarattı. Böylece zenginleştirmek, fakirleştirmek, merhamet etmek, diriltmek ve öldürmek gibi hususlar, o müteaddit sıfatlarının tecellîsi ve muktezası oldu. Yoksa bu mümkinatı ve eserleri bilmek nerede? Eğer bu eserler olmasaydı; zatın aynı (Allah) nasıl bilinecekti? Hadiste geçtiği gibi: "Ben gizli bir hazine idim, mahlukatı, tanıyayım diye yarattım." Ve yoksa eyniyetin (bir mekanda bulunma) kendisi nerede kalırdı? Zira "eyn" yoktur. Yani Allah için keyfiyet söz konusu olmadığı gibi, zaman da söz konusu değildir. Çünkü O, zaman, mekan ve keyfiyetten münezzehtir.

وحدت مطلق (ملا) نوره د قلبان جلا

زور دڤى مسئلى أهل دلان شبه ما

Vahdetê mutleq (Mela) nure di qelban cela
Zorê di vê mes'elê ehlê dilan şubhe ma[34]

Tercüme

"Ey Mela! Mutlak vahdet kalplerde parlayan bir nurdur
Bu meselede gönül ehlinin birçoğu şüphede kaldı."

Mutlak vahdet kalplerde bir nurdur. Bu nur kalpleri aydınlatır, onları manevi hastalıklardan temizler. Yani kişi, evreni ve alemi yok mesabesinde gördüğü ve Allah'ın zatından başka bir varlığı görmediği zaman kalbi temiz olur ve mâsivadan ilgisini keser. Bu makama ulaşmayan birçok gönül ehli ve velayet erbabı bu meselede (vahdet-i vücud) şüpheye düşüp hayretler içinde kaldılar. Girift bir mesele olduğu için hakikatına vakıf olamadılar. Veya şüpheye düştüler. Ve bu meseleyi izah edemediler. Tahkik sahiline ulaşamadılar. Bu meselenin gerektirdiği marifet etrafında bir türlü dolaşamadılar.

حرف ژ يك بونه فصل گر ببرى وان بأصل

حرف دبت يك خطك خط كو نما نقطه ما

"Harfê ji yek bûne fesl ger bibirî wan bi esl
Harf dıbıt yek xatek xat ku nema nuqte ma.[35]

---

[32] Cezerî, Divan (a.g.Şerh ile birlikte), II/445.
[33] Cezerî, Divan (a.g.Şerh ile birlikte), II/443.
[34] Cezerî, Divan (a.g.Şerh ile birlikte), I/25.

Tercüme

Harfler birbirinden ayrıldı, asıllarına döndürürsen eğer,

Harfler bir çizgi olur, o da dönerse sadece bir nokta kalır.

Kâinattaki harf, cins ve türler; var olduktan sonra birbirinden ayrıldılar. Hal bu ki daha önce hakikatte tek bir şeydiler, yani birleşiktiler. Eğer bunları, var olmadan önceki asıllarına döndürmek istersen, harfler, parçaları birbirinden ayrılmamış olan bir çizgiye dönüşür, çizgi de bu halde kalmaz, o da aslına irca edilirse tek bir noktaya dönüşür. Yani sadece bir nokta kalır ve bütün kâinat, o hakikî varlık noktasında eriyip kaybolur ve başka bir şey kalmaz.

چه زمان و چه مکان و چه و چه جهات و چه حدود

چه مقادیرو تفاصیل و حسابن چه عدد

Çi zemanu çi mekanu çi cihatu çe hudud
Çi Mekadiru Tefasîlu hisabin çi ‘eded[36]

Tercüme
Zaman nedir mekan nedir cihetler (yönler) nedir, sınırlar nedir?
Miktarlar, detaylar ve hesaplar nedir, sayılar nedir?

Allah’ın zatına kıyasla zaman, mekan, cihetler, sınırlar, miktarlar, detaylar, hesaplar ve sayılar nedir? Tüm bunlar sonradan meydana gelen yaratıkların özellikleridir. Allah zatı ve sıfatlarıyla kadimdir. Onunla sonradan olmayı gerektiren bu hususlar arasında bir münasebet yoktur. man zaman Hallac- Mansur’a işaret eder. Bu husus Mela’nın Hallac hakkındaki olumlu görüşünü yansıtır:

ژ أناالحق بلبین لعل خبردار بویین

بگلابا سر زلفا خوه ته منصور کرین

Ji enel-Hakk bilebin l’alê xeberdari buyîn
Bê gulaba serê zulfa xwe te Mensuri kirin[37]

Tercüme
“Sevgili! Senin kırmızı dudakların sayesinde “Ene’l-Hak” makamından habermiz oldu,
Zülfünün ucuna sinen gülsuyu vasıtasıyla bizi Mansur (Hallac) yaptın.”

Cezerî bu beyitte fena[38] makamından bahsetmektedir. Bu makama ulaşanlar: “ene’l-Hakk” ve “enellah” (Ben hakkım, ben Allah’ım) gibi sözler söylerler. Ancak biz bu makama daha tam ulaşmış değiliz, yolun ortasında durmaktayız dedikten sonra, Sevgilim! Zülfünün ucuna sürdüğü gül suyunu kokladık ve sarhoş olduk. Bundan dolayı sen bizi o makama ulaştırıp bu makama evvelce ulaşan arif billah Mansur Hallac gibi yaptın demektedir.

---

[35] Cezerî, Divan (a.g.Şerh ile birlikte) , I/25.

[36] Cezerî, Divan (a.g.Şerh ile birlikte), I/220.

[37] Cezerî, Divan (a.g.Şerh ile birlikte), II/421.

[38] Fenâ, iki kısımdır; bunlardan birincisi riyazetla kazanılır, bununla kötü vasıfların ortadan kaldırılır. İkincisi ise Allah’ın azametine gark olma ve Hakkı müşâhede etmekle elde edilir. Buna makama erenler, mülk (şehadet alemi) ve Melekût (mukaddes ruhlara mahsus alem) alemlerini algılarlar. (Bkz. Seyyid Şerif Cürcani, *et-Tarifat*, Dar’l-Fikr, Beyrut,1419/1997, s. 120

باري ژ (وعلم) كو خبردار كرين

إيرو تو بزان آدمى أسمايم أز

Barî ji (ve ‘ellem) ku xeberdari kırın
‘İro tu bizan Ademê esmayim ez.[39]

Tercüme
Yaratıcı bizi “Ve Allah, Adem’e bütün isimleri öğretti.” Ayetinden haberdar edince;
Bugün bil ki ben isimlerin Ademiyim.

إنشاء علوم لدني چونكه مه زاني

زاني بحقيقت كو چه إنشايم أز

İnşai ‘ulumê ledunî çunki mî zanî
Zanî bi heqiqet ku çi inşayim ez.[40]

Tercüme
Ledünnî[41] ilimlerin inşasını bilmiş olmam sebebiyle
Ne büyük bir inşa olduğumu gerçekten anladın.

Cezerî yukarıdaki beyitlerde *fenafillah* makamına ulaşmanın sırlarına işaret etmektedir: Allah Teala “*…Ve Allah Adem’e bütün isimleri öğretti…*”[42] ayetinin sırlarını bana bildirince; bu gün ben Adem gibi bütün varlıkların isim ve hakikatlerini bilen, kainatın bütün esrarına muttali olan biri oldum. Ben ledünni ilimlerin inşa şekli ile ilgili olarak bir marifet gücünün tezahür ettiği bir mertebeye ulaşınca ve bu ilimlerin esrarının hakikati ve girift ibareleri konusunda tam bir bilgi sahibi olunca; bu mertebeye ulaşmam hakkında kesin bir bilgiye sen de sahip oldun arkadaş! Ve benim inşa ilminde, gerek nesir ve gerekse şiir yazan belağat erbabını aciz bırakan, dinleyenleri dehşete sürükleyen güzel ibareler ve harika ifadeler ortaya koymada nasıl bir yüce mertebeye ve ulvi bir makama ulaştığımı çok iyi bilirsin.

Cezerî aşağıdaki beyitlerde gerçek alem ile dünya hayatını kıyaslıyor:

عالم چه يه إعراب و حروف كلماتن

أو نقطه د نفسا خوه و معنايم أز

“’Alem çıh ye ‘irab-u huruf-u kelimatin
Ew nuqte di nefsa xwe û me’nayim ez[43]

Tercüme
“Alem nedir? O, ‘irab (üç hareke: zamme, fetha, kesre), harfler ve kelimelerdir. Alem haddi zatında bir noktadır ve ben de o noktanın manasıyım.”

Müşâhede ettiğimiz alem hakikatte hiçbir şey değil. Zira o zatı ile kaim olan ve varlığında başka bir şeye muhtaç olmayan bir şey değil. Bilakis irab, harfler ve kelimeler gibidir. Bunlar tek bir noktadan meydana gelen değişik şekillerdir. Alem de tıpkı bunlar gibi tek bir noktadan kaynaklanır. Ve o noktanın manasıyım ben. Yani cansızıyla hayvanıyla, bitkisiyle felekleriyle tüm alem Allah’ın nurundan oluşmuştur. Buna göre noktanın anlamı Allahu Tealanın zatıdır.[44] Noktadan maksat, Hz. Peygamber de olabilir.[45]

---

[39] Cezerî, Divan (a.g.Şerh ile birlikte), I/256.
[40] Cezerî, Divan (a.g.Şerh ile birlikte), 1/257.
[41] Ledünnî ilim: Kulun, melek ve peygamber olmaksızın müşafehe (şifahen) ve müşâhede ile Allahtan öğrendiği ilimdir. Tasavvufta Allah’ın sırlarını ve işlerin içyüzünü bilme ilmidir. (Mu’cemu’l-Mustalahati’s-Sûfîyye, 128)
[42] Bakara, 2/30-33)
[43] Cezerî, Divan (a.g.Şerh ile birlikte), I/258.
[44] Duskî, İkdu’l-Cevheri, I, 256

قصد سرچشمۀ حیوان حقیقت گه (نشانی)

بجهانی مبه مغرور کو جهان عین سرابه

Qesdê-ser çeşme-ê hayvanê heqiqet ke (Nişanî)
Bi cehanê mebe maxrur ku cehan êynê serabe[46]

Tercüme
"Ey Nişanî (Mela)! Gerçek ab-ı hayat çeşmesinin kaynağına yönel!
Cihana (dünyaya) aldanma! Çünkü o serabın ta kendisidir."

Ey Nişanî! Hayat suyunun kaynağına; ebedi hayatın sebebi olan aşk hakikatine yönel! Bu dünyaya ve onun geçici arzularına aldanma! Çünkü bunların bir hakikati yoktur. Bilakis bunlar uzaktan görünen ve su zannedilen, haddi zatında vehim ve hayalden ibaret olan serap gibidir.[47]

سحری خضر عنایت کو برین چشمۀ دل

بجهانی مه نظر دا کو جهان عین سراب

Seherê xudri 'inayet ku birin çeşme ê dil
Bi cehanê me nezerda ku cehan 'eynê serab[48]

Tercüme
"İlahi inayet Hızır'ı seher vaktinde bizi gönül çeşmesine götürünce
Cihan'a bir baktık ve gördük ki o, serabın ta kendisidir."

Gayeye ulaştırmakta Hızır'a benzeyen Rabbani inayet, seher vaktinde bizi alıp kalp çeşmesine kalbin hakikatine götürünce; gözlerimizi açıp bu dünyaya baktık ve gördük ki o, serabın ta kendisidir. Yani hiçbir hakikati yoktur. Veya mürşidin inayeti bizi kalp çeşmesine götürünce, yani kalbimizi beşeri pisliklerden temizleyince dünyaya baktık ve gördük ki o, serabın ta kendisidir.[49]

Şarih Zivingî, yukarıda sunduğumuz bilgilerden sonra şunu ilave ediyor ve şöyle diyor:

"İrşad ve hidayet konusunda Hızır aleyhisselam konumunda olan mürşid, seher vakti bizi kalbin hakikatine yani "Fena" fillah makamına götürünce, mâsiva'ya (Allah'tan başka tüm varlıklar) baktık, onların serabın ta kendisi olduklarını müşâhede ettik. Çünkü bütün varlıklar o makamda yok olur. O makama ulaşan sâlik, Allah'tan başka bir şey görmez. Biz bu makama muttali olmadık, lakin buraya ulaşan erbabından duyduk bunları. Şüphe yok ki, şeyh Ahmed el-Cezerî (Mela) bu makama ulaşanlardandır."[50]

Aşağıdaki beyitlerde ise Molla Ahmet Cezerî, ilahi aşkın kendisni nasıl bir halet-i ruhiye içerisine soktuğunu beyan ediyor:

ظاهر تو پریشاني حال مه نه بین

مجموع د ذات خوه وظغرایم أز

---

[45] Mela'nın şiirlerindeki noktanın anlamı ve delaleti hakkında fazla bilgi için bkz. Muhammed Emin Duskî, Felsefetu'l-'İşki'l-İlahî fi Şerhi'l-Cezerî, 89-98.
[46] Cezerî, Divan (a.g.Şerh ile birlikte), II /521.
[47] Duskî, el-'İkdu'l-Cevheri, II/521.
[48] Cezerî, Divan (a.g.Şerh ile birlikte), I/62.
[49] Duskî, el-'İkdu'l-Cevheri, I/ 62.
[50] Duskî, el-'İkdu'l-Cevheri, I/ 62

Zahir tu perişanîyê halê me ne bin
Mecmui di zatê xwe we tuxrayim ez.[51]

Tercüme
Dış görünüşteki dağınık halime bakma sen
Haddi zatında dağınık değilim, sultanın mührüyüm ben.

Açıklama: Sen görünürdeki halimin perişanlığına, gönlümün dağınıklığına bakma ve bunu gerçek sayma. Çünkü halim ve gönlüm her ne kadar dıştan böyle görünüyorlarsa da; gerçekte böyle değildirler. Ve ben, dış görünüşte harfleri birbirine girmiş ve fakat gerçekte harfleri birbirinden ayrı olan sultanın turası gibiyim. Yani sen düşüncelerimin zahiri karışıklığına, hayallerimin dağınıklığına bakma! Zira bu dış görünüşe göredir. Ama hakikatte ve içte ise; gönlüm sevgili ile beraberdir, daima onu tasavvur eder, onu hatırlar. Çünkü benim halvetim[52] celvetimde[53], cem'im[54] tefrikamda[55]dır. Çünkü ben beraberim, ayrıyım ve yakınım uzağım. Nakşî büyüklerinin meşrebinde olduğu gibi… Şüphesiz ki Mela onlardandır.[56]

صد نیل وه تین و ددرین قلبی مه

پی ناحسهین قلزم و دریایم أز

Sed nili weh tîn û diderîn qelbê me
Pê nahisihîn qolzem û deryayim ez[57]

Tercüme
Kalbimize Nil nehri gibi yüzlerce nehir gelip girer
Biz bunu hissetmeyiz. Çünkü kalbimiz deryadır, okyanustur.

Cizreli Üstat, gerçek sevgilisinin her an kalbinde olduğunu şu mısralarla ifade eder:

تو دزانی بخدی من تو خیالی شب و روز

بخیالا خوه مدام من تو لبالی شب و روز

Tu dizani bi xudê min tu xiyali şeb û roz
Bi xiyala xwe medam min tu li bali şeb û roz[58]

Tercüme
Allah'a yemin ederim ki, gece gündüz hayalimde olduğunu bilirsin,

Gece gündüz daima kalbimde bulunduğunu çok iyi bilirim.

Allah'a yemin ederim ki ey gerçek sevgili! Senin her an hayalimde düşünce ve tasavvurumda olduğunu sen çok iyi bilirsin. Bir an seni unutmam mümkün değil. Sen her an yanımda ve gönlümdesin. Seni müşâhede etmediğim bir lahza dahi söz konusu değildir.

---

[51] Cezerî, Divan (a.g.Şerh ile birlikte), I/257.
[52] Halvet: Hiç kimsenin, hiçbir meleğin bulunmadığında Hakk ile sırrı konuşmaktır; uzlettir veya aralarında olduğu halde insanlarla ihtilat etmemektir.
[53] Celvet: Kulun, ilahi sıfatlarla halvetten çıkışıdır.
[54] Cem': Hakk'ı halksız müşâhede etmektir.
[55] Tefrika: Kainata, halka işaret edenin işaretidir. Cem' ile tefrika yek diğerinden müstağni olmayan iki temeldir. Tefrikasız cem' zındıklıktır; cem'siz tefrika ta'tildir, cem' ve tefrikin bir arada olması ise tevhittir.
[56] Zivingî, age, I/258
[57] Cezerî, Divan (a.g.Şerh ile birlikte), I/259.
[58] Cezerî, Divan (a.g.Şerh ile birlikte), I/276.

گوته مه دردانه یی أم ژ ته و تو ژمه یی

لو بحقیقت یکین مسئله بی شبه ما

Gote me durdane yî em ji te û tu ji me yî
Lew bi heqîqet yekin mes'ele bê şubhe ma[59]

Tercüme
Beyazlık ve güzellikte inci tanelerine benzeyen sevgili bize şöyle dedi:
"Biz sendeniz, sen bizdensin. Onun için biz hakikatte biriz. O halde problem çözüldü ve şüphe kalmadı."

باده مه نوشی ژ دست چومه ژ خو ما مه مست

قطره به بحری گها بحر بعین خوما

Bade mi neş+i ji dest çûme ji xwo mame mest
Qitre bi behrê giha behrî bi 'eynê xwo ma[60]

Tercüme
Badeyi sevgilinin elinden içtim mest olup kendimden geçtim,
Damla denize ulaştı, deniz ne azaldı, ne çoğaldı.

Sevgilinin elinden şarap içtim. Bu içme sebebiyle kendimden geçip akıl ve şuurumu kaybettim. Sarhoşluk ve kendinden geçme halinde kaldım. Varlığımın damlası vahdet denizine ulaştı. Fakat deniz ilk durumdaki hali üzere kalarak suyunda artma veya azalma nedeniyle değişiklik göstermedi. Mela bu beyitte "fenâfillah (Allah'ın zatında yokolma)" makamına ulaştığını ifade etmektedir.

IV- EL-CEZERİ'NİN HOŞGÖRÜCÜ KİŞİLİĞİ

Mevlânâ'ya göre her insan potansiyel Müslüman olduğundan ona asla hor bakmamalıdır. Mevlana'nın bu anlayışı elbette Nebevî telakkîye uygundu. Nitekim Tâif'te kendisini taşlayan müşriklerin helâk edilmeleri için dağlar meleğinin emir beklediğini söyleyen Cebrâil'e Allah Rasûlü de şöyle buyurmuştu: "*–Hayır ben onların helâk olmasını değil, onların soyundan inanan bir neslin gelmesini arzu ederim.*"[61]

Aynı hoşgörüyü Molla Ahmed el-Cezeri'de de görmekteyiz. O diğer mutasavvıflarda görüldüğü gibi diğer din mensuplarına karşı hoşgörülüdür. Ona göre Hıristiyanlık ve Yahudilik tahrif olmuş ilahi dinler olduğu için zaten İslam yakın dinlerdir. Ona göre ateşperestler ve diğer putperestler dahi ilahi aşka ulaşma adına bir gayrettir. Ancak onlar ilahi aşkı ararken sırada varlıklara takılıp kalmışlardır. Bu bakış açısıyla diğer din mensuplarını değerlendirirken Cezerî, gerçek ilahi aşkın farkında olan kimselerin o insanlara yakın durmalarını ve onların sevgilerini Allah'a yöneltmeleri için yardımcı olmalarını istemektedir. Bu sebeple o öncelikle kilise ve havaraya değil de Laleş'e gitmek istediğini söylüyor:

دل گشته من ژ ديري ناچم كنيشتهٔ قط

محراب وی بمن ور دا بچینه لالش

[59] Cezerî, Divan (a.g.Şerh ile birlikte), I/23.
[60] Cezerî, Divan (a.g.Şerh ile birlikte), I/24.
[61] Ali Hikmet Berki-Osman Keskioğlu, *Hatemu'l-Enbiya Hazreti Muhammed ve Hayatı*,Ankara, 1991, s. 140.

Dil geşte min ji dêrê naçım kenişte ê qet
Mihrabê wê bimin ra wer da biçin e Laleş[62]

Tercüme
Gönlüm Kilise'den vazgeçti. Havra'ya hiç gitmem
Sevgilinin mihrabı (kaşları) benimledir, gel Laleş'e gidelim.

Açıklama: Gönlüm Hıristiyanların mabedi Kilise'ye gitmekten, onlarla birlikte ibadet etmekten vazgeçti. Yahudilerin mabedi Havra'ya (sinagog'a) gitmeyi Yahudilerle beraber orada ayine katılmayı asla istemem. Arkadaş! Sevgilinin mihrabı andıran kavisli kaşları benimle beraberdir, gözlerimin önündedir. Öyleyse gel "Laleş"[63] denilen yere gidip orada Yezidilerle beraber ayin yapalım. Çünkü mademki gönlümüzün kıblesi sevgilinin kaşlarıdır, o halde hangi mabede gitsek ve hangi dini ayine katılsak yanlış yapmış olmayız. Bu ayin şeytana tapan Yezidilerin ayini olsa bile…[64]

بمیی صافی بدین خرقۂ زرق

بخرابات مغان أربرسین

Bi meyê safi bidin xerqei zerq
Bi xerabatê muxan er biresîn

Tercüme
"Eğer biz ateşe tapanların meyhanesine ulaşırsak,
Hile ve riya hırkasını verir, karşılığında saf şarap alırız."

Yani Mecusilerin meyhanesine ulaşırsak; dış görünüşü itibariyle zühd ve ibadetin simgesi olan; hakikatte ise riya, hile ve sahte tavır takınma için giyilen hırkayı satar, onunla saf şarap satın alırız. Çünkü bu şarap, riya ve hile cüppesini giymekten çok daha iyi ve daha erdemlidir.

Yukarıdaki beyitte geçen ifadeler başta söylediğimiz gerekçeden dolayı, yani ateşperestlere gerçek aşkı gösterme niyetini ifade ediyor olmasının yanında tasavvuf edebiyatının bir anlatım biçimi olarak ateşperestlerin meyanesi gerçek aşk olan ilahi aşka ulaşma ifadesi de olabilir.

عین عشقین و ددل آتش طور

ژ سنا برق جمالی قبسین

'Eynê 'işqîn û ateşî Tur
Ji sena berqê cemalê qebesîn[65]

Tercüme
Biz aşkın ta kendisiyiz ve gönülde Tur'un ateşi var
Biz cemâlinin şimşeğinin parıltısından bir şûleyiz.

---

[62] Cezerî, Divan (a.g.Şerh ile birlikte), I/293.

[63] Laleş: Kuzey Irak'ta Duhok şehrnin doğusunda, idari bakımdan Nineva'ya bağlı "şeyhan" diye adlandırılan mıntıkada bulunan derin bir vadidir. Yezidi kürtler burayı kutsal sayar ve yılın belirli mevsimlerinde burada toplanıp dini ayinlerini yaparlar. Burada 'Adî b. Müsafir'in kabri bulunmaktadır.[63] Bu zat anılan yerde bir tekke inşa etmiş ve buraya inzvaya çekilmişti. Vefatından sonra burası, 'Adevî tarikatının mensupları için bir merkez haline gelmişti. Fakat bu tarikat, şeyh 'Adî'nin vefatından sonra muhtelif sebeplerden ötürü Yezidilik diye bilinen müstakil bir dine dönüşmüştür. Laleş kelimesinin Kürtçe olduğu, lâl (dilsiz) sözcüğü ile sus anlamına gelen (هش) ten muharref olan "ش " harfinden oluşmuştur. Bu, şundan ileri gelmektedir: mekanın kutsallığından ötürü burada gürültü yapmak ve yüksek sesle konuşmak tasvip edilmiyordu. Yezidiler hala bu mekanı ziyaret etmektedirler. Burada Arafat dağı, zemzem suyunun kaynağı ve "el-Âynu'l-beyza" (beyaz pınar) bulunmaktadır. (Fazla bilgi için bkz. Azad Said, *el-Yezidiyye min Hilali Nususiha el-Mukaddese*, 1. Basım, el-Mektebu'l-İslamî, Beyrut 1422/2001, s.153,

[64] Zivingî, age, I, 293

[65] Cezerî, Divan (a.g.Şerh ile birlikte), 1/473

Biz aşk ve muhabbetin hakikatinde fani olmuşuz. Öyle ki artık aşkın aynısıyız. Ve gönlümüzde Tûr-i Sinâ ateşinden bir şûle parladı. Hz. Mûsa'ya parladığı gibi. Onun Tur etrafında gözüne ilişen, Rabbanî bir nur olan; normal bir dünya ateşi olmayan o ateşten aydınlanmak ve yararlanmak istediği gibi; bizim de aydınlanmamız ve hatta yanmamız, sevgilnin, Tur dağındaki ateş gibi parlayan güzelliğinin şimşeğinden parlayan o ateştendir.

مي نه نوشي شيخ صنعاني غلط

أو نه چو نيڤ أرمنستاني غلط

مثل موسى وي تجلايا ته دي

إى تو دي كاني خطا هاني غلط

Mey ne noşi şeyxê Sen'anî xelet, Ew ne çu niv Ermenistani xelet
Mislê Mûsa wi tecella ya te di, 'E tu di kani xeta hani xelet[66]

Tercüme
Şeyh-i San'anî yanlışlıkla şarap içmedi. O, Ermenistan'a yanlışlıkla gitmedi
Mûsa gibi tecellîni gördü. Seni görenin hatası yanlışı nerde?

Kimi Şarihler bu beyiti şerh ederken Cezerî'nin, Şeyh-i San'anî'nin Hıristiyanlığı kabul etmesini, içki içmesini yadırgamadığını ve bunu doğru hareket olarak değerlendirdiğini Şeyh-i San'anî'nin Hakkın, güzel ermeni kızının güzelliğinde tecellî ettiğini gördüğünü ve o güzellikteki ilâhî tecellîye taptığını söyleseler de burada da mecazi ifadeler söz konusu olabilir.

بزنارا د ديريدا لهنداڤا چليپايى

بمحرابى مه بر سجده بلى أما خيال أبرو

Bi zunnara di dêrêda li hindava çilipayê
Bi mihrabê me bir secde belê emma xiyal ebrû[67]

Tercüme
Kilisedeki zünnarla haç hizasında bulunan
Mihrapta secdeye vardık ama düşüncemiz kaşlardı.

Zivingi bu beyiti şöyle açıklar: Biz kilisedeki zünnarı belimize bağladık ve haç hizasında bulunan mihrapta secdeye vardık. Amma secde halindeyken, düşünce ve kalbi kasdımız, hakiki sevgilinin cemalinin tecellî ettiği kavisli kaşlardı. Mademki hakiki gaye birdir, o halde bütün mekanlar birdir. Aralarında hiçbir fark yoktur. Mekan, ister Müslümanların mescidi, ister Hıristiyanların kilisesi, ister Yahudilerin havrası olsun, fark etmez. Çünkü kendisine ibadet edilen Birdir ki O, her yerde mevcuttur.[68]

هردو برهين ته نه محراب چه إيمان و چه كفر

بود و نابود كو يكن أڤ چه ثواب و چه عقاب

Her du birhîn te ne mihrabi çi iman û çi kufur
Bûdû nabûd ku yekin ev çi sewab û çi 'iqab[69]

---

[66] Cezerî, Divan (a.g.Şerh ile birlikte), I/327.
[67] Cezerî, Divan (a.g.Şerh ile birlikte), II/595.
[68] Zivingî, II, 595; Duskî, age, 74-76
[69] Cezerî, Divan (a.g.Şerh ile birlikte), 1/64.

Tercüme
Senin her iki kaşın ibadet mihrabıdır, hem iman ve hem de küfür halinde,
Varlık ve yokluk bakımından iman ile küfür müsavi olunca bu mükafat ve ceza nedir?

Sevgilim! Hakikatte ve gizli olan batın itibariyle senin iki kaşın ibadetin mihrabı ve kıblesidir. Bu yöneliş ve kıbleye dönüş, ister sana iman etme durumunda, ister küfür durumunda olsun. Yani her iki durumda da hakikatte kendisine yönelinen sensin. Bu husus inkar eden kafire göre görünürde (zahiren) değişiklik gösterse de… Buna göre imanın varlığı ve yokluğu hakikate ve batına göre eşittir. Göz önünde bulundurulmayan zahirde değişik olsalar da(imanın varoluşu ve yok oluşu). Durum böyle olunca; iman ve tasdike nispetle bu sevap nedir? Keza küfür ve inkara nispetle bu ceza nedir? Yani bu tahsisi ve ayırımı gerektiren bir şey yoktur.

Anlaşılan odur ki, Cizreli üstat, bunu "fena" makamında söylemiştir. Bu makamda bulunan sâlik (halktan Hakk'a giden yola giren kişi), cansızların, bitkilerin, hayvanların tümünün Allah'ın zatına yöneldiklerini müşâhede eder. Ve mümin, kâfir bütün akıllı varlıkların, Allah'ın iradesine boyun eğdiklerin, sultanına (hükmüne) riayet ettiklerini görür. Bu makamda olan sâlik, hayret içinde olup her varlığın ister istemez Allah'ın azametine boyun eğdiğini seyreder durur. Böylece onun nazarında mümin ile kafir ve sevap ile ceza mucibi arasında hiçbir fark kalmaz. Bilakis hepsi ondandır ve O'nadır. Her yerde gaye edinilen, her dilde anılan ve her zaman ibadet edilen O'dur.[70]

İslam akaidi açısından değerlendirildiğinde yukarıda ifade edilenler, sekr veya şatahat halinde söylendiğinde normal sayılsa da kişilerin bilinçli oldukları durumlarda kabul edilmesi mümkün değildir.

SONUÇ

Bütün sünnî mutasavvıflarda görüldüğü gibi el-Cezerî'nin de Allah inancıyla ilgili genel düşüncesi ve kullandığı mefhumlar, genel hatlarıyla Ehl-i sünnet inancına uygundur. el-Cezerî'nin *Vahdet-i Vücûd* düşüncesinin başlangıç noktası *Logos* (kelime) nazariyesidir. Ona göre her peygamber, O'nun Logos dediği ve tek ilahi vücudun görünüşü olan hakikate tekabül eder. Adem ile başlayan ve Hz. Muhammed ile son bulan bu kelimelerde ilahi tecelli yahut peygamberi tecelliler olmasaydı, Vücud-ı Hakk'ın mahiyeti ebedi olarak gizli kalırdı. Her varlığın kaynağı olan bu vücud esasen bölünmez ezeli ve değişmezdir. Onun sisteminin temelinde, bütün hikmetlerde olduğu gibi bilinemez, saf bir özün sırrı yatmaktadır. Bu saf öz el-Cezerî'ye göre Allah'ın sıfatları vasıtasıyla çoğalır, yayılır. Zatı (özü) itibariyle bakıldığında O Hakk'tır, mümkün varlıklarda tecelli eden sıfatları açısından bakıldığında O halk/yaratılmış varlıklardır.

el-Cezerî'ye göre, Allah her varlıkta tecelli eder. Ancak, bir varlık ne kadar yüksek ve mükemmel olursa onun tecellisini o ölçüde yüksek derecede ve mükemmel biçimde yansıtır. Ona göre Allah maddede, bitkide, hayvanlarda ve insanda farklı şekillerde tecelli eder. Bu, onun düşüncesine göre aynı zamanda insanın yaratılış nedenidir. İnsanın dışındaki bütün varlıklar insanın hizmeti için yaratılır ve en son halka olarak insan, kendinden önceki tüm halkaları toplar ve dengeler. İnsan sadece biyolojik unsurlardan oluşmuş değildir. Allah insanoğlunu kendi suretinde yaratmıştır. Bunun anlamı ise, insan bütün ilahi isimlerin suretinde yaratılmıştır. İnsan, ilahi yönlerin veya yüzlerin sonsuz çeşitliliğini sergiler.

[70] Zivingî, age, I/64-65

El-Cezerî'nin vahdet-i vücud düşüncesinde *insan-ı kamil* kavramı önemli bir anlam içerir. O'na göre Allah'ın en yetkin ve mükemmel tezahürü insan-ı kamildir. Her insan buna layık değildir. el-Cezerî'nin insan-ı kamil olarak nitelendirdiği insan, bilinç düzeyi gelişmiş insandır. el-Cezerî, evreni ilahi isimlerin etkilerinin ve sıfatlarının özeti olarak nitelendirmektedir. İnsan dışındaki, her şeyle birlikte evren sadece mutlak gerçekliğin suretinde yaratılmıştır. Evren ve mutlak gerçeklik birbirinin aynasıdır. Bütün evren ve mutlak gerçeklik arasındaki fark ise, mutlak gerçekliğin zatı ile var olması ve evrene ihtiyacının bulunmamasıdır. Fakat, evrenin kendi zatında bir varlığı söz konusu değildir ve her an mutlak gerçekliğe muhtaç durumdadır. Bu sistem bu yönüyle materyalist panteizmden ayrılır.

Görüldüğü gibi el-Cezerî, insanı merkeze alan bir dünya görüşüne, İslam dininin prensiplerini ve bakış açısını çok iyi bir şekilde yoğurup, kendi tecrübesiyle anlamlandırmaya çalışmıştır. O, insan davranış ve eylemlerine son derece önem vermektedir. Daha önce değindiğimiz gibi el-Cezerî, yetkin insan ve biyolojik insan ayrımını yapmakta ve yetkin insanı bireysel, tarihi varoluşunu kendi imkan ve yetenekleri sayesinde anlamak, kökenine doğru, kendi içinde bir yolculuğa çıkmak suretiyle sürekli bir olgunlaşma ve Sûfîlerin deyimiyle, yolda olan insandır. Biyolojik insan ise, gerekçesi ve sebebi ne olursa olsun, yolun herhangi bir aşamasında takılıp kalmış insandır.

Anlaşıldığı üzere, el-Cezerî, insanın dışında, herhangi bir amaç, ilke, fikir ya da inançtan, hareket eden anlayışı kabul etmemektedir. O, kendisine kadar ulaşan –özellikle de Muhyiddin İbn Arabi'nin- vahdet-i vücud anlayışını şiir diliyle en güzel şekilde ifade etmiştir.

Molla Ahmet el-Cezerî gibi vahdet-i vücud sistemini hayat felsefei haline getiren mutasavvıflar varlığı ve olayları izah ederlerken daha çok Allah'ın tekvini iradesini ön plana çıkarmaktadırlar. Öyle olunca Cizreli üstadın da aralarında yer aldığı birçok sûfî dinlerde birlik sistemini benimsemişlerdir. Onların bu düşünceleri farklı din ve mezhep mensuplarına karşı derin bir hoş görü kültürünü doğurmuştur. Ancak bu konudaki söz ve düşüncelerinden bazıları eleştirilirken bazıları da ihtiyatla karşılanmıştır.

ŞEYH AHMED EL-CEZERÎ'NİN ŞEYH SAN'AN'A BAKIŞI

Cevdet KILIÇ*

Giriş

Şeyh Ahmed el-Cezerî dünya edebiyatında en büyük şair ve mutasavvıflarından biri olarak tanınmaktadır. Doğum ve vefât târihleri kesin olarak bilinmemektedir. 1567–1640 seneleri arasında yetmiş beş yıl yaşadığı tahmin edilmektedir. Daha önce yaşadığı rivâyeti de vardır. Hayatı hakkında yazılı kaynakların fazla olmaması, daha ziyade menkıbevî kişiliğini ön plana çıkarmış, şahsiyeti hakkında mistik bir atmosfer oluşturmuştur.[1]

Şeyh Ahmed el-Cezerî ilim tahsiline, âlim ve fâzıl bir zât olan babası Muhammed Efendi'den ders alarak başlamıştır. Arapça ve Farsça'yı mükemmel bir şekilde öğrendikten sonra Diyarbakır, İmâdiye ve Hakkârî başta olmak üzere dönemin önemli ilim merkezlerinde ilim tahsîl etmiştir. Ubeydullah-ı Ahrâr hazretlerinin talebelerinden feyz alarak tasavvufta Ahrâriyye yolunda kemâle ermiştir. Şeyh Ahmed el-Cezerî hiç evlenmemiştir. Kabri, Şırnak'a bağlı Cizre'de Kırmızı Medresededir.

Şeyh Ahmed el-Cezerî, Kürtçe'nin bütün lehçelerinin yanı sıra, Arapça, Farsça ve Türkçe'ye de vakıftır. Bilinen tek eseri Divan'dır. Bunun yanı sıra, Cezerî'nin Cizre Emiri II. Şerif'in oğlu, Emir İmadeddin ile dost olduğu ve birbirlerine karşılıklı şiirler yazdıkları, bu şiirleri de "Guften-i Molla, Guften-i Emir" (Molla dedi, Şeyh dedi) isimli bir eserde toplanmıştır.[2] Divan, yaklaşık iki bin beyitten müteşekkildir.[3] Divanda, Kürtçe tasavvufi şiirin en güzel örneklerini görmek mümkündür. Şeyh Ahmed el-Cezerî divanında iki mahlas kullanmıştır. Biri Molla, Kürtçe *Mela* mahlasıdır. Bu mahlas içinde yaşadığı yöresel kültürün bir yansımasıdır. Diğer mahlası ise *Nişânî*'dir. Nişânî birkaç anlama gelir. Nişan, ok veya tüfeğin atılacak hedef yeridir. Veya kaza ve kaderin nişan tahtası anlamındadır. Buna göre Şeyh Ahmet el-Cezerî, sevgilinin oklarına ve sitemlerine hedef olan kimse anlamında bela ve musibetlerin hedefidir. Halk dilinde vücuttaki benlere de Nişânî denir. Dolayısıyla nişanlı, benli, belirli kişi, yani ilâhi aşkın nişanını üzerinde taşıyan kişi anlamına gelir.[4]

1. Şeyh Ahmed el-Cezerî'nin Divanı

Şeyh Ahmet el-Cezerî, henüz talebelik yıllarında yaşadığı bir hal münasebetiyle ilâhi aşk ateşine tutulur. Divân isimli eseri işte bu ateşin, yanık ve derin söyleyişle kaleme aldığı ince manalı şiirler ve kasidelerden oluşmuştur. Eserde genelde tasavvuf felsefesi, ilahi aşk ve sevgi gibi konular ön plandadır. Sade bir dil, anlatmak istediğini gayet veciz bir ifade tarzıyla, kısa cümlelerle ve beyitlerle çoşkulu bir şekilde ele almıştır. Divanında her bölümün beyitleri alfabetik sıraya göre aynı harfle bitmektedir. Şiirlerinde aşk ve sevgi oklarının hedefi anlamındaki "Nişânî" mahlasını kullanmıştır.

---

* Doç. Dr., Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Felsefesi Öğretim Üyesi. e-posta: ckilic@firat.edu.tr

1 Yaşin, Abdullah, *Tarih Kültür ve Cizre*, Ankara 2007, s. 339; Tunç, Osman, Mela Ahmede Cizîrî'nin Divan'ına yazdığı , "Molla Ahmed-i Cezirî ve Divanı" isimli girişinden, s.17.

2 Evliyâlar Ansiklopedisi, İstanbul trsz., I-XII, C. II, s. 146.

3 Yaşin, *a.g.e.*, s. 339, Tunç, *a.g.yazı*, s. 21.

4 Yaşin, *a.g.e.*, s. 339; Tunç, *a.g.yazı*, s. 17.

Şeyh Ahmed el-Cezerî Divanını anlamak ve ondaki derin manalara vakıf olabilmek için, Kürtçeyi bilmek yetmez. Çünkü geniş ve derin bir ilim, keskin bir marifet, zengin ve coşkun bir aşk ile yazılmış eser, tarih, felsefe, estetik, tasavvuf, belagat, nahiv, fıkıh, astronomi, gibi konuları içermektedir. Şiirleri, aşk, kahramanlık, vatanseverlik, yaratılış felsefesi gibi konuların yanı sıra, ahlaki ve sosyal pek çok konuya yer verdiği de görülmektedir.[5] Onun şiirinin derinliğini anlamak için tasavvufun kendine ait tazammunlarını ve kavramlarını iyi bilmeyi gerektirir. Cezerî'ye göre, marifete ulaşmanın yolu aşktan geçer. Bu makama akıl yolu ile ulaşmak mümkün değildir. Çünkü akıl, ilahi sırları anlamada acizdir.[6] Bu yüzden bu makama ulaşmak için aşk yolunda, adeta fena fi'l-aşk olmayı göze alarak her türlü maddî ve nefsânî dürtülerden ve bağlantılardan kurtulmak gerektiğine işaret eder. İşte bizim tebliğimizin ana konusunu teşkil eden ve Cezerî'nin eserinde yer verdiği Şeyh San'an'ın yaşadığı seyrü sülûk serüveni, akıl yoluyla marifete ulaşmanın zorluğu, buna karşılık aşk yoluyla insanın başına ne gibi eza ve cefaların gelebileceğini anlatan çok güzel örneklerden biridir. Bu yüzden Şeyh Ahmed el-Cezerî de Şeyh San'an'ın başına gelenlerin aslında farklı bir bakış açısıyla yorumlanması gerektiğini, zahire takılıp kalarak bu olaylar zincirinin anlaşılmasının mümkün olmadığını hatırlatmaktadır.

2. Şeyh Ahmed el-Cezerî'nin Divanında Şeyh San'an

Şeyh Ahmed el-Cezerî, "Tı" maddesinde yer alan şiirinde Şeyh-i San'an'ın içtiği aşk şarabını yanlışlıkla içmediğini ve yanlışlıkla Ermenistan'a gitmediğinden bahseder.[7] O'nun Hıristiyan Ermeni bir kıza âşık olmasının temelinde yatan gerçeğin, tıpkı Hz. Musa'nın Tur-i Sina'daki Allah'ın tecellisini görmesindeki gerçeğe benzer olduğunu belirtir. İşte Molla Cezerî, bu aşkı elde etmedeki yaşanan çilelerin, geçirilen zorlu evrelerin temelinde, Allah aşkının bulunduğunu belirtmektedir. Şeyh San'an ile Leyla ve Mecnun'un aşk olayında olduğu gibi Allah dışındaki varlıklara duyulan aşkta, aslında Allah'ın güzelliğinin o varlıklardaki birer tecellisine âşık olmak olduğunu gözler önüne sermektedir. Şeyh Ahmed el-Cezerî, Allah'a ulaşmada kullanılan metotların başında aşk yolunun geldiğini, bu aşk sayesinde mesafelerin kısaldığını belirtmekte ve hikmet ehlini eleştirmektedir. Çünkü hikmet ehli, Allah'ın tecellisinde O'nun varlığını görmeyip, sadece Allah'ın varlığının gerekliliğini görmüş ve onu ispatlamada hatalı yollara sapmıştır.

2.a. Şeyh San'an kimdir?

Şeyh-i San'an, aşık olduğu Hristiyan kızın peşine düşerek dininden vaz geçen ve bu uğurda pek çok aşağılanma ve eziyetlere katlanan bir zat olduğu rivayet edilmektedir. Asıl adı Ebu Bekir Abdurrezzak b. Hamâm b. Nâfî es-Sânânî el-Himyerî adıyla da bilinmektedir. Kendisinin alim, fakîh ve muhaddislerin meşhurlarından bir mutasavvıf olduğu rivayet edilmektedir.[8] Abdulkadir Geylanî (öl. M.1165) zamanında yaşadığı ve hatta kendisinin talebesi olduğu, aralarında geçen şeyh-mürid ilişkisindeki bir itaatsizlik nedeniyle böyle hallerin başına geldiği de rivayetler arasında yer almaktadır.[9] Şeyh San'an hakkında daha pek çok rivayet mevcuttur. Onun hayatı ve yaşadıkları hakkında pek çok değişik rivayetin kaynaklarda yer

---

5 Çiçek, Halil, "Yakın Dönemde Cizre Yöresi Medreseleri", Hz. Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu, yayına haz. Said Özervarlı, İstanbul 1999, ss. 125-134, s. 127; Tunç, *a.g.yazı*, s.20.

6 Mela Ahmede Cizîrî, *Divan*, çev.: Osman Tunç, İstanbul 2009, s. 87.

7 Şeyh San'an hikayesini anlatan eserler onun Rum diyarına gittiğinden söz ederler. Aslında o dönemde Rum diyarı denen coğrafyanın bir bölümünü de Ermenistan yer aldığı için Şeyh Ahmed el-Cezerî'nin temas ettiği Ermenistan ile diğer yazarların bahsettiği Rum diyarı birbiriyle örtüştüğünü söylememiz mümkündür.

8 Akyüz, Ali, *"Abdurrezzak es-San'anî"*, DİA, İstanbul 1988, C. I., s. 298; İslam Alimleri Ansiklopedisi, I-XVIII, C. III, s. 68-69.

9 Gölpınarlı, Abdülbaki, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, İstanbul 1992, s. 151.

alması, yaşadığı aşk macerasının önemini daha da artırmakta ve menkıbevî kişiliği üzerinde dikkatleri çekmektedir.

Şeyh San'an'ın başından geçen aşk macerası, ilk olarak Fars Edebiyatında İranlı Mutasavvıf, Feridüddîn Attar (M.1191-1193)'ın *Mantıku't-Tayr* isimli eserinde rastlanmaktadır.[10] Türk Edebiyatında ise, Gülşehri (M. 1317)'nin *Mantıku't-Tayr'*ındaki Şeyh Abuddezzak isimli hikâyesidir. Bundan başka *Ali Şir Nevaî* (M.1441-1501)'nin *Lisanu't-Tayr*'ında, Mostarlı Hasan Ziyâî (öl. H. 992)'nin müstakil eser olarak kaleme aldığı *Kıssa-i Şeyh Abdürrezzâk* isimli eserlerinde Şeyh San'an hikâyeleri anlatılmaktadır.[11]

Şeyh San'an hikâyesini, bu hikâyeyi ilk ele alan Attar'dan dinleyelim.

Şeyh San'an zamanın piriydi. Yüceliğinin dengi yoktu. Haremde kemal sahibi dört yüz dervişiyle tam elli yıl şeyhlik etmişti.

Dervişleri de aynen kendisi gibiydi: gece gündüz riyazette bulunurlar, bir an bile dinlenmezler, istirahat etmezlerdi.

Hem ameli vardı, hem ilmi. Meydandaki şeyhleri de bilirdi, gizlileri de keşfederdi, sırlara da mahremdi. Elliye yakın haccı vardı. Bütün ömrünce umre eder dururdu. Namazının orucunun haddi hesabı yoktu. Hiç bir sünneti terk etmezdi.

Huzuruna gelen yol kılavuzu erler, kendilerinden geçerler de öyle gelirlerdi. O mana eri, kılı kırk yarardı. Kerametlerde de kuvvetliydi, rütbe ve makamlarda da. Kim hastalanır, gevşekliğe düşerse nefesiyle iyileşir, kuvvetlenirdi. Hülasa neşe çağında da, gam zamanında da halka rehberdi. Âlemde bayrak gibi yücelmiş, şöhret bulmuştu.

2.b. Şeyhin Rüyası

Şeyh, kendisini, kendisiyle sohbet edenlerin ulusu görmekle birlikte, birkaç gece biteviye bir rüya görüyordu. Rüyasında, haremden göçmüş, Rum ülkesinde yurt tutmuş, durmadan bir puta secde ediyor.[12]

O âlemin uyanık eri, bu rüyayı görünce eyvahlar olsun, dedi, şimdi tevfik Yusuf'u kuyuya düştü, yolumuz aşılması güç bir belaya çattı! Bilmem bu dertten canımı kurtarabilecek miyim? İmanımı kurtarsam canımı terk ederim. Dünyada bir tek adam yoktur ki, yolda böyle sarp bir geçide rastlamasın! Yoldaki bu sarp geçidi aşarsa, yolu aydınlanacak, gideceği yeri görebilecekti. Fakat o geçidin ardında kalırsa belâlara uğrayacak, yolu uzayıp duracaktı.

Nihayet o bilgi sahibi üstat, dervişlerine dedi ki: "*Bir işim düştü, Rum ülkesine hemencecik gitmem gerek, gideyim ki, şu rüyanın tabiri nedir, meydana çıksın.*"

Böylece itibar sahibi dört yüz dervişi de ona uydu, beraberce yola düştüler. Kâbe'den Rum ülkesinin bir ucuna kadar vardılar. Bütün Rum ülkesini baştan aşağı dönüp dolaştılar.[13] Günün birinde bir yüce yapının önünden geçiyorlardı. Üst kattaki bir pencerenin önünde bir kız oturmuştu. Bu ruhânî sıfatlı, bir gâvur kızıydı. Ruhullah yolunda yüzlerce bilgiye sahip olmuştu.

---

[10] Feridedin-i Atar, *Mantık al-Tayr*, Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul 1990, s. 97-127.

[11] Gürgendereli, Müberra, *Mostarlı Ziyâ'î Şeyh San'an Mesnevîsi*, İstanbul 2007 s. 3 vd.

[12] Bazı rivayetlerde Ermenistan kralının kızı geçmekte ve gördüğü rüyada puta değil Ermeni Kralının kızına secde ettiği rivayet edilmektedir.

[13] Muhtemelen bahsedilen Rum ülkesi Şeyh Ahmed el-Cezerî'nin bahsettiği Ermenistan olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü Rum diyarının ülkelerinden biri de o dönemde Ermenistan'dır.

2.c. Ermeni Kızının Güzelliği

O, güzellik göğünün en yücesine varmış bir güneşti. Zevali olmayan bir güneş. Güneş, onun yüzünün aksini görüp kıskanmış da sararıp kalmıştı. O dilberin zülfüne gönül veren o zülfün havasıyla zünnar bağlardı. Velhasıl o güzelliğin teferruatını anlatmak uzun sürer. Yüzünde güneş parlaklığı vardı. Siyah saçlarını bu parlak yüze peçe yapmıştı. Peçe altından yüzünü gösterince, Şeyh kemiklerine, iliklerine kadar ateşlere yandı, gönlü sevda ateşiyle dumanlar içinde kaldı.

2.d. Şeyhin Aşkı

Ermeni kızının güzelliği Şeyhi elden ayaktan çıkardı, ele avuca gelmez oldu. Kızın sevgisi can ülkesini yağmalamış, zülfünden imana küfürler yağdırmıştı! Şeyh imanını verdi, Hıristiyanlığı kabul etti. Takvayı sattı, rezilliği satın aldı. Dervişler onu böyle perişan görünce işi anladılar, öğüt verdiler, ama fayda etmedi. Çünkü derdinin dermanı yoktu. Perişan âşık nasıl olur da söz dinler? Dermanı bile yakıp yandıran dert, nasıl olur da dermanı kabul eder? O uzun günde, Şeyh, akşama kadar ağzı açık hayran bir halde gözlerini pencereye dikti, öylece bakıp kaldı. O gece sevgisi birken yüz oldu, tamamıyla kendinden geçip gitti. Kendinden de geçti, âlemden de. Başına topraklar saçtı, feryat ve figana koyuldu. Ne uykusu kaldı, ne kararı. Sevgiden kıvranmakta, ağlayıp inlemekteydi. *"Yarabbi, bu gecenin gündüzü yok mu?* Yoksa feleğin ışığı olan güneşin ziyası mı kalmadı*? "Aşk sevdasıyla yanmaktayım, sevginin hücumuna karşı durmaya takatim yok!"* diye dövünüyordu. Ömür nerde, sabır nerde, baht nerde, akıl nerde, el nerde, ayak nerde, sevgili nerde, gün nerde bilemez oldu.

Bir dostu: "*Ey ulların şeyhi, kalk, bu vesveseden yıkan, arın*!" dedi.

Şeyh ona: "*Bu gece ciğer kanıyla yüzlerce defa yıkanıp arımdım a bihaber!*" diye cevap verdi.

Bir başkası: "*Tövbe et!*" dedi. Şeyh de ona: "*Namustan, halden tövbe ettim; şeyhlikten, olmayacak şeylerden tövbe ettim*." diye cevap verdi. Bir başkası: "*Tesbihin nerde? İşin tesbihsiz nasıl düzelir?*" dedi.

O da: "*Belime zünnar bağlayabilmek için elimden tesbihi attım*." cevabını verdi.

Namazı hatırlatana: "*O sevgilinin mihrap olan yüzü nerde ki? Onun yüzünü görmedikçe namazım ne işe yarar?*" dedi.

"Pişman olmayacak mısın?" diye sorana da: "*Bundan fazla pişmanlık mı olur, neden daha önce âşık olmamışım ki? Yolumuzu vurup kesen şeytan ne de güzel vurup kesmekte, bizi ne de güzel azdırmakta, söyle vursun, durmasın*!" dedi.

Kendisine öğüt verenlerin her birine bir cevap yetiştirdi, dedi ki: "*Ben addan, sandan çoktan geçtim, ar, namus şişesini çoktan taşa çaldım. Gâvur kızının rızasından başkasını istemem, ondan başkasının incinmesine aldırmam. Kâbe olmazsa, kilise hazır; ben Kâbe'nin akıllısı, kilisenin delisiyim. Cehennem yoldaşım olsa yedi cehennem bile bir âhımdan yanıp kül olur. Yüzü cennete benzeyen sevgili olduktan sonra, bana cennet lâzım olsa, sevgilinin yüzü yeter!*"

Ona Tanrı'dan utanmasını söyleyene de: *"Beni bu ateşe Tanrı attı, kendimi nasıl kurtarabilirim?"* dedi. Dervişler ona söz geçiremeyeceklerini anladılar. Şeyh halvete çekildi, sevgilinin civarına yerleşti, o mahallenin köpekleriyle arkadaş oldu. Bir aya yakın oralarda kaldı. Sevgilinin kapısının eşiği ona yastık olmuştu.

Kız, şeyhin kendisine âşık olduğunu anladı. Feryatlar içinde ona aşkını ilân etti. Kız da ona: *"A kocamış kişi, utan, sen kendine gayri kâfur ve kefen tedarikine bak!"* dedi. Fakat kız da ona laf anlatamayacağını anladı ve şeyhe: *"Eğer sen bu işin eriysen dört şeyden birini*

yapmalısın: ya puta secde edersin, ya Kur'an'ı yakarsın, ya şarap içersin yahut da imandan geçersin." dedi.

Şeyh: "*Şarap içmeyi kabul ettim, öbürleriyle işim yok benim. Güzelliğini seyrede ede şarap içerim*" dedi.

2.e. Şeyh Şarap İçiyor

Şeyh, şarap içmeyi kabul edince, sevgilisi ona: "*Sevgilisiyle aynı renge boyanmayanın sevgisi, renkten, kokudan başka bir şey değildir, dedi, eğer gerçekten âşıksan Müslümanlıktan el yumalısın!*" Şeyh sevgilisinin elinden şarap kadehini aldı, içti. İçtiği anda da, hıfzındaki Kur'an hafızasından silindi, geriye ondan kuru harflerden ve kelimelerden başka bir şey kalmadı. Sarhoş oldu. Sevgilisini de elinde kadehiyle sarhoş görünce onun boynuna sarılmak istedi.

Kız: "*Takva ile aşk uyuşmaz, aşkın sonu kâfirliktir, bunu unutma! Benim gibi kâfir olursan kolunu boynuma dolar, beni kucaklarsın*." dedi.

Şeyh kimseden perva etmedi, Hıristiyanlığı kabul etti. Şeyhi kiliseye götürüp zünnar kuşandırdılar. Şeyh kıza: "Daha ne kaldı?" diye sordu.

Kız: "*Ey tutsak ihtiyar, dedi, benim mehrim ağırdır, sense yoksulsun*." *Şeyh, kıza: "Yalnız cennete gitmektense seninle cehenneme gitmek daha hoş*." dedi.

Kız: "*Henüz istediğim gibi pişmeyen âşık, öyleyse mehir işini de bitirelim. Benim mehrim tam bir yıl durup dinlenmeden benim domuzlarımı gütmektir. Yıl bitti mi sana varırım*." dedi. Şeyh itiraz etmedi.

Kâbe pîri, ulların şeyhi tam bir yıl domuz çobanlığı yaptı. Herkesin içinde yüzlerce domuz vardır, biliyorsun. Ya domuzu yakıp yandırmalı, ya zünnarı kuşanıp kuru davadan vazgeçmeli. İçindeki domuzdan haberin yoksa mazursun, ama yol eri değilsin. Aşk ovasında domuzu öldür, putu yak! Bunları yapmazsan şeyh gibi aşka düş, rüsvay ol!

2.f. Hikâyenin Sonu

Şeyh Hıristiyanlığı kabul edince Rum ülkesinde bir gürültüdür koptu. Dostları onu terkedip Kâbe'ye dönmeye karar verdiler. Kâbe'de onun dirayetli bir müridi ve dostu vardı.

Şeyhten yüz çevirenlerin halini görünce onlara dedi ki: "*Mademki şeyh eline zünnar aldı, hepinizin zünnar kuşanması gerekti, yaptığınız münafıklıktan başka bir şey değil. Dost dostunun dini üzere olması gerekmez miydi? Aşkta mezhep ve din aranır mı aşığın dini de imanı da aşkı değil midir? Aşk, zaten kötü ad-san üstüne kurulmuş bir yapıdır. Kim bu yolda baş çekerse bu çekilişi, hamlıktandır. Hadi şeyhinizden çekindiniz, Rabbinize niyazdan niçin çekindiniz?*" Böylece hepsi feryada koyuldu, kırk gün kırk gece ne uyudular, ne dinlendiler, ne yediler, ne içtiler. Dua ettiler. Hatta rivayet olunur ki Mekkede'ki müridi olan dostu, Abdülkadir Geylânî'den şeyhinin zünnarını çözüp tekrar İslam dinine dönmesi için dua etmesini talep etmiştir.

Kırk birinci gün o temiz derviş rüyasında ay gibi Hz. Muhammed Mustafa(as.s)'yı gördü. Mustafa(a.s.) dedi ki: *"Ey himmeti yüce derviş yürü, var.. Şeyhini bağdan kurtardım, himmetin tesir etti, şeyhini affettirdi."* Dervişler ağlaya ağlaya koşup domuz çobanı olan Şeyh'in bulunduğu yere vardılar. Şeyh, uzaktan dervişleri görünce kendisini onların yanında nursuz, pirsiz gördü, utancından elbisesini yırttı, başına toprak saçtı. Tövbe etti. Tanrı tövbe ateşini parlattı mı, o ateş neyi bulursa yakar, arındırır. Şeyh gusletti, hikmet, esrar, Kur'an ve Hadis bilgileri hafızasında yeniden canlandı. Dervişlerle beraber Hicaz'a doğru yola düştüler.

Şeyh bundan sonra o Hıristiyan kızın, rüyasında, güneşin kucağına düştüğünü gördü. Güneş dile gelip: *"Hemen Şeyhin ardından koş, onun dinine gir, ey onu kirleten, yürü, onun yüzünden temizlen!"* dedi. Şeyhe, kızın Hıristiyanlıktan vazgeçtiği âyan oldu. Dönüp kıza ulaştılar. Gördüler ki, kızın yüzü altın gibi sararmış, saçları yolun tozlarına bulanmış, ölü gibi yeryüzüne serilmiş.

Kız Şeyhi görünce: "*Senden utanıyorum. Artık perde ardında yanamam. Perdeyi attım. Bana Müslümanlığı telkin et de yola gireyim.*" dedi. Kızın hâli perişandı. Müslüman olup dedi ki: "*Şeyhim, takatim kalmadı. Kederle dolu olan bu topraktan gidiyorum. Acizim. Beni affet, bana darılma*."

Elveda! O ay yüzlü bu sözleri söyleyip candan el çekti, zaten yarı canı kalmıştı, onu da canana teslim etti. O, mecaz denizinden bir katreydi, gene geldiği hakikat denizine gitti. Aşk yolunda bunun gibi neler olur, neler; bunu aşkı bilen bilir.[14]

3. Şeyh-i San'an'ın Hikâyesinin Tahlili ve Cezerî'nin Bakış Açısı

Şeyh Ahmet el-Cezerî'nin Divanında *"Tı"* maddesindeki[15] aşk temasını işlediği şiirinde, sadece Şeyh San'an'ın yaşadığı aşk hali anlatılmamakta, Hz. Musa'nın Tûr-i Sînâ'daki yaşadığı haller, Aşktan habersiz hikmet ehlinin Allah'ın varlığını algılayış şekli, Leylâ ve Mecnûn'un aşk hikâyesi ve Hızır(a.s.)'ın içtiği ab-ı hayatın neticesi üzerinde de durulmaktadır.

Şeyh Ahmet el-Cezerî şiirinde şöyle der:

San'an şeyhi mey içmedi yanlışlıkla

Ermenistan içlerine gitmedi yanlışlıkla

San'an Şeyhi yanlışlıkla içki içmemiştir. Belki o, isteyerek ve ciddi bir zorlamayla aşk sarhoşluğundan dolayı içkiye yönelmiştir. Aynı şekilde o, başını alıp Ermenistan ortalarına yanlışlıkla gitmemiştir. Belki o, onu sarhoş eden, aklını alan manevi bir aşk ve sevgiden ötürü oraya kadar gitmiştir. Çünkü o, rüyasında bir sevgiliyi görmüştü ve içten ona, onun sevgisine bağlı kalıp onun memleketine sevgiliye kavuşmak için gitmiştir.

Tıpkı Musa gibi tecellini gördü senin

Gördüyse eğer seni gören, nerde hata nerde yanlışlık.

San'an Şeyhi, kalbinin derinliklerinde senin tecellini gördü ve anladı. Ermeni kızın vasıtasıyla iç dünyasına temerküz etti. Şeyh'in bu durumu tıpkı Hz. Musa'nın Tur dağında uzaktan gördüğü ateşi dünyevi olarak ondan faydalanmak isterken ateşin yanına yaklaştığında, o ateşin aslında Allah'ın nuru olduğu ve onu peygamberliğe yükselttiği bir nur olduğunu görmüştür. Dolayısıyla zahiri olarak San'an Şeyhi'nin Ermenistan karlının kızını rüyada görüp ve zahiri âlemde onu maksad edinip oraya gitmesi hata gibi görülse de aslında bu, onun maneviyatını artırmış ve Yüce Allah ile olan bağlantısını pekiştirmiştir.

Görmediği halde kıyas yoluyla anlamaya çalışan seni

Kaybetti asıl hikmeti yanlış gösterdi kanıtı.

Allah'ın, kalbinde tecelli etmediği insan Allah'ın esma ve sıfatlarının tecellisini müşahede edemez. Ancak kıyas yoluyla Allah'ın varlığına ulaşır. Bu kıyasları da gaybî delillendirmelerle yaparak Allah'ın varlığına ulaşır. Ancak buna mantıkta burhânî galat denir ki bu delilin yanlış olduğu bilinmektedir. Çünkü görülen bir şey, işitilen bir haber gibi değildir.

---

[14] Attar, Mantıku't-Tayr'ın ilgili bölümünden özetlenmiştir.

[15] Şeyh Ahmed el-Cezerî, *Divan*, (ez-Zvingi şerhi, baskı yeri ve tarihi yok), C. I. ss. 327-339).

Leylâ'nın aşk gücüdür helâk eden Mecnun'u

Yoksa hiç düşer miydi çöllere yanlışlıkla.

Leyla'ya olan sevgisi Mecnun'u zorda bırakıp mağlup etmiştir. Yoksa Mecnun başını alıp çöllere düşmezdi. Aklını kaybetmiştir. Yoksa Mecnun boşu boşuna normal insanların yapmadığı, gece gündüz Leyla'nın aşkıyla yanıp tutuşmazdı.[16]

Suretle nişanını gördü tıpkı Nişanî gibi

Nişanını gösterdi nerde yanlışlığı.

Nasıl ki Mecnun'un Leyla'ya olan aşkının soncunda Seni gördü ise, Nişanî de Senin nakşını ve nişanını görmüştür. Mecnun Seni başlangıçta Leyla'da görmüştü bu bir hata idi. Manevi aşk manevi alaka yaşanılır alakalardan ayrı bir şeydir. Dünyayı bilen, bazı bilgilere sahip olabilir ancak manevi âlemi yorumlaması mümkün değildir. Dünyevi boyutuyla aslında Hz. Musa'nın Medyen'den Mısır'a dönerken Tur dağı üzerinde geceleyin gördüğü ateşe benziyor. O ateş onu Peygamberliğe götürmüştür.[17] Ayakkabılarını çıkar mukaddes Tuva'dasın.[18] Yani dünyanı da ahiretini de terk et öyle gel.

Şeyh Ahmed el-Cezerî, burada Leyla ve Mecnun aşkını kendisinin yaşadığı aşkın hallerine benzeterek kendisinde var olan aşkın daha üstün bir konumda olduğunu işaret etmiştir. Çünkü benzetilen kendisine benzetilenden daha alt konumdadır.

Hakikatte ulaştım ab-ı hayata gizlice

Hızır ise ters yöne gitti yanlışlıkla.[19]

Ben ab-i hayata ulaşmışımdır. Bu ulaştığım nokta herkesten gizli bir şekilde olmuştur. Hızır (a.s.) da ab-ı hayata ulaşmıştır. O ab-ı hayatı içtiği için dünyada uzun ömürlü yaşamış/yaşamaktadır. Benim içtiğim ab-ı hayat ise beni manevi hayatta uzun ömürlü kılmıştır. Benim içtiğim ab-ı hayat ile Hızır (a.s.)'ın içtiği ab-ı hayat arasında çok büyük fark vardır. Çünkü benim ab-ı hayatım beni manevi yönden uzun ömürlü olmama, Hızır (a.s.)'ın içtiği ab-i hayat ise onun maddi hayatta uzun ömürlü olmasına sebebiyet vermiştir. Tabiî ki benim içtiğim ab-ı hayatın kaynağı Ledünnî ilmin sultanı Hz. Peygamber'in Sünnetidir.

Buraya kadar biz ilgili şiirin ilk altı beytini ele almış olduk. Görüldüğü üzere ilk beyitte bizim üzerinde durduğumuz San'an'lı Şeyh'in hikâyesine atıf vardır.

San'anlı Şeyh hikâyesi, baştan sona zengin istiarelerle yüklüdür. Tasavvuf edebiyatında tasavvufun kendi iç ıstılahlarını bilmeden bu metinleri okumak şüphesiz yanlış anlamalara ve hatta ağır ithamların yapılmasına sebep olur. Mesela mutasavvıfların şiirlerinde kullandıkları pek çok kavram arasında geçen meyhanenin gönül, sakinin insan-ı kâmil, pir-i harabatın mürşid-i kâmil, putun sevgili, sema'ın vecdi, zülüfün gaybi hüviyeti, lâ'lin dervişin gönlünü, firakın vahdetten uzaklaşmayı, çevganın Allah'ın takdirini, içipte sarhoş olduğu şarabın, bezmi elestte verilen sözün ve bu sözün dünyaya geldikten sonra arkasında durmak olduğunu bilmek gerekir.[20]

Bu itibarla Şeyh San'an hikâyesinde geçen kavramları da bu çerçevede değerlendirmek gerekmektedir. İtibarlı bir Müslüman şeyhin (üstelik yaşlı) elli yıllık şeyhlik hizmeti bulunan bir kimsenin bir Ermeni kızına âşık olması; kızın teklifiyle şarap içme, Kur'an'ı yakma, puta secde etme ve sonunda imandan geçme günahlarını ve küfrünü irtikâp etmek suretiyle sevgiliye ulaşma umudunun serüveni aktarılıyor. Şeyh dörtyüz müridi olan, güngörmüş ge-

---

16 Özcan, Nusret, *Leyla ile Mecnun*, İstanbul 2008, s. 245.
17 Köksal, M. Asım, *Peygamberler Tarihi, I-II*, Ankara 2004, C. II, s. 29.
18 Taha 20/12-21
19 Cezerî, *a.g.e.*, s. 87-91.
20 Tunç, a.g.yazı, s. 20.

çirmiş biridir. Elli yıllık şeyhlik hizmetinden sonra gördüğü bir rüyanın ardına düşmesi ve rüyada görüp taptığı putun neyin nesi olduğunu anlamak üzere Rum diyarına doğru yolculuğa çıkması, bu hikâyenin temel gövdesini oluşturmaktadır. Şimdi de hikâyede yer alan istiareleri çözmeye çalışalım:

1. Şeyhin rüyada put görmesi: Hemen bütün klasik aşk hikâyelerinin değişmez motiflerinden biri olan sevgiliyi rüyada görmek ve gerçek hayatta rüyada görülen sevgiliyi aramak bu hikâyede de yer almaktadır. Ancak bu hikâyenin kahramanı olan Şeyh, rüyasında doğrudan bir kız görmüyor, onun yerine bir put görüyor ve o puta tapındığını görüyor. Ne var ki, rüyasının sırrını çözmek üzere Rum ülkesine seyahate çıktığında, Ermeni kızını pencerede görür görmez ona âşık olduğunu anlıyor. Rüyada tapındığı putun bu Ermeni kızı olduğu anlaşılıyor. Sevgilinin put/mabut olarak görülmesi ve gerçek hayatta onun bir kıza dönüşmesi ve Şeyh'in bu kıza tapınır hale gelmesi durumu, müstakil bir istiaredir. Tanrı'nın yaşadığımız dünyadaki izdüşümünün sevgili olarak tecelli ettiği sonucu tasavvuf düşüncesindeki önemli istiarelerden biridir.

2. Sevgili ile mabudun yer değiştirmesi de diyebileceğimiz, bu ikisinin özdeşleştiği sonucuna varabileceğimiz bu sonucu şu durumdan çıkartabiliriz. Sevgili (Ermeni kızı), Şeyh'e âdeta yeni bir din teklifinde bulunmaktadır. Ona, şarap içmesini veya puta tapmasını, Kur'an'ı yakmasını ve nihayet imanını reddetmesini teklif etmesi, Şeyh açısından bakıldığında, yeni bir "mabud"un yeni şeriatı (şartları) olarak telakki edilebilir. Şeyh bu tekliflerden öncelikle şarap içmeyi kabul etmekte, ötekilerle işi olmadığını bildirmektedir. Ama içtiği aşk şarabıdır. Şarabı içince, kızın öteki tekliflerini kabul etmemesi anlamsız kalmaktadır. Şeyh Hıristiyan olup zünnar kuşanınca, yani artık yeni bir dinin saliki olunca, kıza (sevgiliye): *"Daha ne kaldı?"* diye sorunca, kız da ona mehri için bir yıl domuz çobanlığı yapması gerektiğini bildirmektedir. Şeyh, bunu da kabul eder. Bu bir şeyh için, belki kabulü en zor şartlardan biridir. Bu durum ise düşülen zilletin dip noktasıdır artık.

3. Şeyh'in İslâm'ı terk edip yeni bir dine girmesi acaba bu hikâyede ne anlam taşımaktadır? Burada kullanılan "İslâm" motifi bir istiare olarak insanların önyargıları anlamına yorulabileceği gibi, onların sahip oldukları "ata dini" anlamına da gelebilir. Salikin, sevgiliye (Tanrıya) ulaşabilmesi için atalarının dinini terk edip teklif edilen yeni dine girmeleri öngörülmektedir. Ama durum, elbette babayiğitlik gerektiren bir durumdur. Bu sıradan insanın ve her babayiğidin üstesinden gelebileceği bir iş, bir sınav değildir. Hikâye kahramanımız olan Şeyh'in durumu daha farklı değildir: o da mensup olduğu dini reddedip yeni bir dine intisap ediyor. Şerefini, itibarını, kendini sevenleri. Bütün bunları bir kenara atıp "sevgili"nin emrine koşuyor!

4. Sevgili'nin bu olmayacak teklifleri, aslında sevenin sevgisini sınamak için öne sürülmektedir. Acaba seven, sevgili uğruna hangi noktaya kadar gidebilecektir? Zahiren zillet gibi duran, insanın şerefini, itibarını sarsacak, onu bir paralık hale getirebilecek olan bu şartlara, o, nereye kadar mukavemet ve tahammül gösterebilecektir? San'an Şeyhi, bütün bu mâniaları çekilmez çileler çekerek, zillete, meşakkate katlanarak aşmaktadır. Artık aşılacak bir mânia kalmadığı noktada hikâye bitmektedir. Ve orada Şeyh'in sevgiliye kavuşup kavuşmadığı da müphem bırakılmaktadır.

5. Ama yazar, okuyucuya bir teselli vermek istediği için olacak ki, bu noktadan sonra hikâyeyi biraz uzatarak, Mekke'deki dostlarının ve müritlerin duasıyla Şeyh'in yeniden tövbe ettiği, üstelik Ermeni kızının da neticede Müslüman olduğu anlatılmaktadır. Ancak ilgi çekici olan husus şu ki, Ermeni kızı, Şeyh marifetiyle Müslüman olduktan sonra bütün bu olup bitenlere takat getiremez ve ölür. Demek ki kız, mecazî aşkı hiç yaşamamış, mecazî aşkı tatmadan San’an’lı Şeyh vasıtasıyla doğrudan ilahi aşka yakalanınca, buna takat yetiremeyerek ruhunu Hakk’a teslim etmiştir. Yani mecazî anlamda San’an’lı Şeyhle vuslat vaki olmaz.

San'an'lı Şeyh'in Ermeni kızında gördüğü güzellik, aslında Cenâb-ı Hakk'ın Cemal sıfatının bir tecellisidir. Ve şeyh o güzellik karşısında bir müddet kendinden geçerek cezbe hali yaşamıştır. Kendisine geldiği zaman da Mekke'den gelen müritleriyle yüz yüze gelmiş ve yaşadığı cezbe hali müridleri tarafından kendisine anlatılınca tevbe ve istiğfarda bulunmuştur. Bundan dolayı da Şeyh Ahmed el-Cezerî bu manada San'an'lı Şeyh'in yaşadığı aşk serüveni nedeniyle şiirinde kendisini mazur görmüştür.

Sonuç Yerine

Sonucu Şeyh Ahmed el-Cezerî'nin şiirinden altıncı beyitten sonraki beyitlerle bağlamış olalım.

Güzel sevgililerin oturduğu sarayları elden kaçırmayın sakın
Ta ki bu dünya hanında başka şeye takılmasın gönül yanlışlıkla

Allah'ım, ne harikadır biteviye dönüp duran bu dünya çarkı
Devranında şaşmıyor bir nokta bile yanlışlıkla

Gece gündüz seyrine gelir daim didarının
Bu seyr ü devranı yapmazlar yanlışlıkla

Demeyin meşşatenin, sevgiliyi bir gelin gibi süslediğini gizlice
Benlerle nişanları bir arada koymamıştır yanlışlıkla

Cömert ol ruhlarımıza karşı ey sevgili,
Kapatma ne olur yakandaki düğmeleri yanlışlıkla

Eğmezsen eğer başını, siyah zülüflerinin önünde sevgilinin
Akıbet, korkarım yitip gitmesinden imanın yanlışlıkla

Bu sonsuz feza, bu dönüp duran evren çarkı
Bir hayaldir aslında irfan ehli nazarında

Tümüyle birdir ünvanı bu kâinat kitabının
Bulunmaz onda bir tek hata bile yanlışlıkla

Deryada esen muhalif rüzgarlar pek çoktur
Sakın kırayım deme dümeni yanlışlıkla

Şunu bil ki, sen tıpkı bir ip cambazısın
Allah aşkına, kıl kadar olsun bozma dengeyi yanlışlıkla

Çiğ taneleriyle dolu bir gül var elimde benim
Yazık ki bülbül gülistana gitmiştir yanlışlıkla

Kalem hatasıdır şimdiye dek olan tüm hatalar
Yoksa koymadım bu yanlışlıkları divanıma yanlışlıkla

Endamın içindir güneş etrafındaki nur hâlesi
Konmamıştır yoksa oraya yanlışlıkla

Her türlü tatları zevk eden hikmet üstadının
Görmedi kimse kadehe mey döktüğünü yanlışlıkla

Bir küllî kanun geçerli bu dünyada baştanbaşa
Sapmalar, eğrilikler, perişanlıklar yok yanlışlıkla

Tertemiz bir fıtrat, dengeli bir güç gerektir kuşkusuz
Tâ ki aşk sanatı üretmesin yanlışı yanlışlıkla

Mela'nın gözbebekleri sevgilinin gözlerinde gördü kendi aksini
Nîşanî gibi sevgilinin siyah benlerinde kaldı yanlışlıkla.

MOLLA AHMED EL-CEZERÎ'NİN FELSEFESİNDE ONTOLOJİK AŞK

M. Nesim DORU[*]

ÖZET

Aşk, felsefi ve mistik sistemlerin birçoğunda ontolojik anlamıyla ele alınmıştır. Bu makale, Molla Ahmed el-Cezerî (Melayé Cızirî)'nin düşüncesinde ontolojik aşk konusunu ele almaktadır. Bu konu, onun felsefesinde önemli ve merkezi bir konudur. Onun düşüncesinde aşk konusunun aydınlatılması halinde, varlık ile ilgili görüşleri de büyük ölçüde aydınlanmış olacak, böylece onun düşünce serüveni ve felsefi sistemlerdeki yeri de tespit edilmiş olacaktır. Öte yandan Cezerî'nin düşünce sistemi birçok felsefi ve mistik düşünürde olduğu gibi çoğu zaman kapalı ve zor görünmektedir. Ancak onun düşüncelerinin anahtar kavramları ve kodları aydınlatılırsa, bu güçlüklerin üstesinden gelinebilecektir. Aşk, onun felsefesinde anahtar bir kavram olması bakımından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Aşk, Felsefe, Ontoloji, Tasavvuf, Molla Ahmed el-Cezerî, Mela.

ABSTRACT

In a lot of mystical systems, love or passion is taken up in ontological terms. This paper deals with the issue of ontologic love in thinking of Molla el-Cezerî (Melayê Cızirî). This topic is a important and central point of his philosophy. Once the issue of love in his opinion is illluminated, the adventure of his ideas about the existence or being and his place in philosophical systems also will be cleared up to a great degree. On the other hand, the Cezerî's reasoning system often seems, like those of a lot of philosophic and mystic thinkers, to be closed and difficult. But, if the key conceps and ciphers of his resoning were illuminated this difficulties could be overcome. Love, on account of being a key term in his phylosophy, is very importent.

Key Words: Passion, Philosophy, Ontology, Sufism, Molla Ahmed el Cezerî, Mela

1. GİRİŞ

Düşünce tarihinin hemen hemen hiçbir evresinde ve bu süreçlerde ortaya çıkan sistemlerde aşk konusuna kayıtsız kalınmamıştır. Aşk, düşünce sistemlerinin hem varlık bilimi ile ilgili konularında hem bilgi kuramlarında hem de etik ile ilgili meselelerinde tartışılagelmiş bir konudur. Bu tartışmaların sonucu olarak aşk, ontolojik ve varoluşsal bir konu olarak işlenegelmiştir.

[*] Yrd. Doç. Dr., Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Felsefesi A.B.D., mndoru@sirnak.edu.tr

Düşüncenin ilk defa sistemler halini aldığı Antik Yunan düşüncesinde aşk, özellikle ontolojik bir konu olarak işlenmiştir. İlk defa Empedokles (M.Ö. 492–432) tarafından ontolojik anlamları ile ele alınan aşk, oluş ve bozuluşun bir ilkesi olarak görülmüştür. Buna göre oluş denilen olay, dört unsur olan hava, su, toprak ve ateşin bir araya gelip karışması iken, yokoluş da bu unsurların birbirinden ayrılmasıdır. Sevgi ve nefret, maddelerde bitimsiz ve döngüsel hareketi meydana getirmekte, ayrılığın ve birleşmenin sebebi olmaktadır. Ayrıca sevgi ve nefret arasında her biri ayrı bir kozmolojik döneme tekabül eden düalist bir ilişki vardır. Empedokles, sadece sevginin hüküm sürdüğü, nefretin evrene girmeye başladığı ve sevgi ile beraber olduğu, sevginin evrenin dışında kaldığı ve son olarak sevginin evrene tekrar girdiği dört kozmolojik dönemden bahsetmiştir.[1]

Platon (M.Ö. 427–347), metafizik düşüncelerini Empedokles düalizmine benzer şekilde birbiri ile bağlantılı iki âlem üzerine kurmuştur. Buna göre bu dünyada güzel dediğimiz şey, idealar dünyasındaki *"mutlak güzellik"* fikridir. O halde sevgi, idealar dünyasındaki güzelliği takdir etmektir. Duyusal dünyadan idealar dünyasına yükseliş metaforu Platon'un sevgiyi de ontolojik olarak ele almasına sebep olmuştur. Buna göre sevgi, duyusal dünyadan idealara doğru üç aşamalı bir düzen içinde olmalıdır. Sevginin birinci aşaması bir insanın diğer bir insana duyduğu sevgidir ki, bunun en bariz örneklerini kadın ve erkeğin birbirine duyduğu sevgide bulmak mümkündür. Sevginin ikinci aşaması ise, bir insana duyulan sevginin yerini bütün insanlara duyulan sevgiye bıraktığı dönemdir. Sevginin üçüncü aşaması da idealara ve formlara duyulan sevgidir. Gerçek sevgi bu dönemde gerçekleşir. Çünkü bu dönemde geçici ve değişen şeylere değil, mutlak ve ezeli olana duyulan sevgi gerçekleşmiştir.[2]

Antik Yunan düşüncesindeki kozmolojik ve ontolojik açıklamaları ile sevgi ve nefret, Hristiyan düşüncesinde daha çok teolojik ve ahlaki bağlamı ile ele alınmıştır. Teslis ve enkarnasyon meseleleri ele alınırken sevgi ve nefret dualizmini kullanmanın nasıl fideizm ve agnostisizm ile sonuçlandığının çarpıcı ve ilginç bir örneğini Aziz Anselmus'un (1033–1109) felsefesinde bulabiliriz. Anselmus'a göre, teslis fertleri arasında sevgiyi Kutsal Ruh sağlar. Kutsal Ruh, Baba'nın Oğul'a, Oğul'un da Baba'ya olan sevgisidir. Sevgi, hem kendini hem de başkalarını sevmektir. Baba, doğuran *(begetter*) ama doğmayan (*unbegotten*) dır. Oğul, sevginin çocuğu olarak doğan *(begotten),* Kutsal Ruh da ne doğan *(begotten)* ne de doğuran *(unbegotten)* dır. Bu, bir üçlü değildir, aksine her biri bağımsız bir fert olan bir bileşimdir. Baba, Oğul ve Ruh aynı şekilde bir diğeridir de. Hiçbiri; anlamak, bilmek ve sevmek için bir diğerine muhtaç değildir. Bununla beraber burada bir üçlü yapı yoktur. Bir baba, bir oğul ve bir Ruh'un üç ferdi de vardır. Anselmus'a göre bunun rasyonel açıklanması söz konusu değildir. Buna ancak inanılabilir.[3]

İslam düşüncesine gelince, felsefe tarihinde sevgi ve sevginin felsefesi ile ilgili en geniş literatüre bu düşünce sahiptir dersek, abartmış olmayız. İslam düşüncesi literatürüne *"aşk"* olarak yerleşen sevgi hakkında pek çok filozof eser yazmıştır. Yunan düşünürlerinin aşka dair görüşleri İslam felsefesinin ilk döneminden itibaren tartışılmaya başlanmıştır. İlk İslam filozofu olarak kabul edilen Kindî (800 – 873)'nin *"Fi Haberi İctima'i'l-Felasife ala'r-Rumuzi'l-Aşkiyye"* adlı bir eser yazdığı İbn Nedim tarafından nakledilmiştir.[4] Fârâbî (870 – 950), Tanrıda akıl, akleden ve akledilenin birliğinde olduğu gibi, aşk, âşık ve maşuk birliğinden de bahsedilebileceğini söylemiştir. Ona göre bizdeki âşık-maşuk ikilemi Tanrı için söz konusu değildir. Tanrı, sevilsin-sevilmesin, ilk sevgilidir ve âşık olunsun-olunmasın, ilk maşuktur.[5] İhvan-ı Safa felsefesinde ise, aşkın bir tür ruh hastalığı olarak görülmesine ve

---

1 W.K.C. Guthrie, *A History of Greek Philosophy*, 2nd vol., Cambridge, 1968, pp.167-178.

2 Platon, *Şölen*, çev: Sabahattin Eyüpoğlu-Azra Erhat, Türkiye İş Bankası Yay.,, İst., 2006, 210b-d, 211a-c

3 Anselm, *Basic Writings, -Monoligion-*, fr. 52–61, ed&translated: Thomas Williams, Hackett Publishing Company, 2007, pp.5–6.

4 İbn Nedim, *el-Fihrist*, Daru'l-Marife, Beyrut, 1994, s.320.

5 Farâbi, *Kitabu Arai Ehli Medineti'l-Fazıla*, Daru'l-Meşrik, Beyrut, 1986, s. 45.

sevgide aşırılık olarak yorumlamasına iştirak edilmediği görülür. Kozmolojik hiyerarşide olduğu gibi sevgide de bir tür hiyerarşi kabul edilerek en yüce sevginin entelektüel ruhtan (nefs-i natıka) kaynaklanan; ancak seçkin kimselerin sahip olduğu tanrısal sevgi olduğunun altı çizilmiştir.[6] Ebu Bekir er-Razî (864 – 930) ise, Aristoteles'in etkisinde kalarak âşık kimsenin halini, düşünen aklın düşmanı olan şehvet duygusuna esir düşmüş, hayvanlardan bile aşağı bir düzeyde görmüştür.[7] Ebu Hayyan et-Tevhidî'nin (öl.1023) anlattığına göre Empedokles'in sevgi ve nefret düalizmi ile ilgili açıklamaları Ebu Süleyman Sicistanî (öl. 1001) tarafından da tartışılmıştır.[8] İslam düşüncesinde şimdiye kadar zikrettiğimiz filozoflar sevgiyi ya psikolojik ve ahlaki olarak ele almışlardır ya da geliştirdikleri düşünceler sistemli bir doktrin halini alamamıştır. İslam düşüncesinde sevginin sistemli bir biçimde ontolojik bir konu olarak İbn Sina (981 – 1037) tarafından ele alındığı söylenebilir.

İbn Sina'ya göre, âlemde var olan her şey, bir varoluşa doğru yönelir. O, bu yönelişe *teşavvuk* adını verir. Ona göre, var olan her şeyde tabii bir yöneliş ve kendinden bir aşk vardır. Aşk, bu varlıkların varoluşlarının sebebidir. Yani varlık, varlığını muhafaza etmek ya da varlığını yetkinleştirmek, başka bir ifade ile, kuvveden fiile geçmek için Tanrı'ya doğru bir yöneliş içindedir ki, bu yönelişe *aşk* denir.[9] Bu yöneliş varlığın nötr bir gerçeklik değil, aksine bir değer ifade etmesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü bütün varlıklar varlıklarını *salt iyilik* olan Tanrı'nın feyzinden almaktadır. Salt iyilik olana duyulan aşk sayesinde bütün varlıklar, varlıklarını sürdürürler.[10] Salt iyilik olan Tanrı da hem varlıklar kendisine âşık olduğu için hem de kendisi salt iyilik olan zatına âşık olduğu için maşuktur. Ama bizde (insanlarda) olduğu gibi onda maşuk onun dışında değildir. O hem âşık, hem maşuk, hem de aşktır.[11] İbn Sina, sevgiyi sadece varlığı açıklayan bir kavram olarak değil bizzat varlığın kendisi olarak kullanmaktadır. Ona göre her şeyin özü, mahiyeti ve hüviyeti aşktır. Varlığı iyilik olarak gören filozofumuz buna aşk derken, yokluğa da kötülük demiştir.

İslam düşüncesinde aşk konusu en çok Tasavvuf felsefesinde ve özellikle İbn Arabî (1165–1239)'nin düşüncelerinde önemsenmiştir. O, tüm ontolojik açıklamalarında ve epistemolojik görüşlerinde aşka dayalı izahlar getirmiştir. Aşkın felsefi ve mistik açıklamalarının bir sistem haline gelmesini büyük ölçüde İbn Arabî'ye borçluyuz. İbn Arabî'ye göre aşkın konusu her durumda Tanrı'dır. Zira Tanrı, kendini bildi böylece kendinde âlemi bildi ve âlemi karşısında bir ayna olarak kendi suretinde var etti.[12] O'nun aynası ve suretini yansıttığı için âlemde sözkonusu olan her türlü varoluşsal aşk, aslında Tanrısal aşkla ilintilidir. Onun düşüncelerinin ayrıntılarına bu makalede ele alacağımız Molla Ahmed el-Cezerî'nin(1567–1640)[13] felsefesini ele alırken sıkça başvuracağız.

---

6 İhvan-ı Safa, *Resail*, Daru'l-İslamiyye, Beyrut, 1992, c.3, ss.277–281

7 Muhammed b. Zekeriya Ebu Bekir er-Razi, *et-Tıbbu'r-Ruhani*, Daru'l-Hikme, Dımaşk/Beyrut, 1986, s.64.

8 Ebu Hayyan et-Tevhidî, *el-Mukabesat*, el-Matbaatu'r-Rahmaniyya, Kahire, 1929, s.283.

9 İbn Sina, "Risale fi'l-Işk" (*İslamic Philosophy*, ed: Fuad Sezgin, V.35, Frankfurt am Main, 1999, içinde), s.2.

10 İbn Sina, *a.g.e.*, s.3.

11 İbn Sina, *a.g.e.*, s.23.

12 İbn Arabî, *İlâhî Aşk*, çev: Mahmut Kanık, İnsan Yay., İst, 2006, s.35

13 Tam adı Molla Ahmed İbn Molla Muhammed el-Bûti el-Cezerî'dir. Cizre'nin Bohti aşiretine mensup olup, şiirlerinde Ahmed ismini de kullanmakla beraber çoğunlukla "Mela" ve "Nişani" mahlaslarını kullanır. Daha çok Mela-i Cizirî (Cizreli Molla) olarak meşhur olmuştur. Bir çok doğulu şair ve alim gibi doğum ve ölüm tarihi tam olarak tespit edilememiştir. Öyle ki yaşadığı dönem ile ilgili bilgiler dörtyüz yılı kapsayan geniş bir tarih aralığına işaret etmektedir. Ancak, şiirlerinde bahsettiği tarihi kişilikler ve Feqé Teyran (1590-1660)'ın onun ölümü üzerine yazdığı bir beyitinin ebced hesabına göre ölüm tarihi 1640 olarak tespit edilmiştir. Cezerî, mutasavvıf, şair ve âşık kimliği ile meşhur olmuş bir düşünür olmakla beraber, Divan'ından geniş bir tarih, felsefe, belagat, estetik, astronomi, fizik ve metafizik bilgisine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Diğer birçok sûfî şair gibi düşüncelerini şiir yolu ile ifade etmiş olan Cezerî, şiirlerinde sembolik bir dil kullanmıştır. Cezerî'nin yaşadığı dönem, Osmanlı divan şiirinin de zirvede olduğu bir dönemdir. Cezerî'nin Osmanlı şiirinden etkilemiş olması kuvvetle muhtemeldir. Diğer taraftan eserlerinde kullanılan dil, üslup ve imajlardan onun İbn Farid (1181–1235), Hafız Şirazi (1315–1390), Mola Camî (1414–1492), Mevlana

Molla Ahmed el-Cezerî,[14] her şeyden önce bir sûfîdir. Onun divanını anlamak için sadece Kürt dilini bilmek yeterli değildir. İslam düşüncesinde eşyaya farklı bir bakış açısı geliştiren tasavvuf felsefesini anlamadan, Mela'nın düşüncelerini anlamak mümkün değildir. İslam toplumlarında konuşulan dil ne olursa olsun oluşturulan edebiyatların ortak anlam havuzu ve üst dili tasavvuftur.[15] Dolayısıyla tasavvufu bilmeden divan şairlerinin şiirlerini anlamanın mümkün olmadığının altını çizmekte fayda mülahaza ediyoruz.[16] Tasavvuf felsefesinin en önemli konusu aşktır. Tasavvuf'ta aşk, bütün konuların dönüp dolaştığı merkezi bir prensiptir. İkinci olarak Mela, bir şairdir. Tasavvufi aşkı en güzel biçimde dile getirmenin yolu kuşkusuz şiirden geçer. Zira nesir sınırlayıcı olduğu için şiirdeki ahenk ve ritmi yakalaması zordur. Öte yandan aşk, tecrübe edilen ve tadılan bir şey olduğu için akli çıkarımlardan daha çok şiire uygundur.[17] Bu ritim sayesinde sûfî-şair, aşkın bir dillendiricisi olur.

Mela'nın düşüncelerini anlamak ve yorumlamak için aşk konusunu seçtik. Çünkü tüm sûfî şairlerin felsefesinin anahtar kavramı, kanımızca aşk kavramıdır. Sûfînin yolu büyük ölçüde aşk kavramı sayesinde felsefe ile çakışmaktadır. Özellikle ontolojik ve kozmolojik yorumların bir açıklayıcı kavramı olmasından ötürü aşk ve felsefe arasında güçlü bir bağ vardır. Bu kavramın analizinden ve Mela'nın felsefesindeki ağırlıklı konumundan onun Tasavvuf düşüncesi ile beraber Yunan ve İslam felsefesi ile ilgili geniş bir birikime de sahip olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla onun düşüncelerini anlamak için ayrıca felsefi bir birikime de ihtiyaç duyulmaktadır.

Mela'nın düşüncelerini ortaya koyarken yazdığı Divan'ından[18] yararlandık. Onun görüşlerini mümkün oldukça Felsefe ve Tasavvuf geleneği içinde değerlendirerek düşüncelerinin ilgili olduğu filozof ve mutasavvıflara göndermede bulunduk. Ayrıca Mela'nın divanını şerh eden şarihlerden de yararlandığımızı ifade ettikten sonra Mela'da aşk konusuna geçebiliriz.

2. MELA VE AŞK

Sûfîler birçok konuda birbirlerine muhalif görüşler ortaya koysalar da, aşk konusunda hemen hemen ittifak halindedir denilebilir.[19] Tasavvuf geleneğinde aşk, evrensel bir prensiptir

---

Celalettin Rûmî (1207–1273) ve Yunus Emre (1240–1321) gibi önemli İslam filozof ve mutasavvıfların etkisinde kaldığı anlaşılmaktadır. Onun divanı Kürt edebiyatının şaheseri olarak kabul edilmektedir. Bkz: Bkz: Ahmed İbn Molla Muhammed ez-Zıvıngi, "Mukaddime" (*el-Ikdu'l-Cevheri fi Şerhi Divani'ş-Şeyhi'l-Cezeri*, Kamışli, B.t.y., içinde); Molla Abdusselam Nacî, *Şerhu'd-Divani'ş-Şeyh el Cezeri*, Spirez Yay., Duhok, 2004, c.1, ss.9-14; Celalettin Yöyler, *Şîroveya Dîwana Melayé Cızîrî*, İstanbul Kürt Enstitüsü Yay., İstanbul, 2006, ss.9-20; Muhammed Emin Doski, *Şirovekırna Divana Melay-i Ceziri*, Spirez Yay., Duhok, 2008, c.1, ss.13-4; Osman Tunç, "Molla Ahmed-i Cezirî ve Divanı", (Mela Ahmedé Cizîrî, *Dîwan*, çev: Osman Tunç, Nûbihar Yay., İst., 2009 içinde), ss.17-23

[14] Gerek şiirlerinde çok sık kullandığı bir mahlas olması gerekse halk arasında bilinen ismi olması hasebiyle çalışmamızın bundan sonraki kısımlarında "Mela" ismini kullanacağız.

[15] Mahmut Erol Kılıç, *Sûfi ve Şiir*, İnsan Yay., İst., 2009, s.29

[16] Mahmut Erol Kılıç, *a.g.e.*, s.34

[17] William Chittick, *Tasavvuf*, çev: Turan Koç, İz Yay., 3. Bas., İst., 2006, s.160

[18] Mela'nın Divan ilk defa, Martin Hartman tarafından Berlin'de 1904 yılında basıldı. İkinci baskısı ise İstanbul'da 1914'te Muhammed Şefik Arvasî tarafından basıldı. Üçüncü olarak 1941–1943 tarihleri arasında Hawar dergisinde (35. sayıdan–57. sayıya kadar) Qedri Cemil Paşa tarafından ilk defa latin harfleri ile Şam'da basıldı. Divan, 1959 yılında Molla Ahmed Zivingi tarafından "el-Ikdu'l-Cevherî fi Şerhi Divan-ı Cezeri" adı ile iki cilt halinde şerh edilerek Şam'da tekrar basıldı. Bundan başka bir çok basımı daha gerçekleştirilen Divan, Zeyneddin Zinar tarafından 1986 yılında Latin harfleri ile İstanbul'da basıldı. Osman Tunç tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Divan'ın basımları için bkz: Lokman Mahmud, "el-Cezerî Müessisen li Şi'ri'l-Kurdi el-Klasiki", *Serdem el-Arabî*, sayı:23, 2009, ss.99–100

[19] William Chittick, *a.g.e.*, s.141

ve "bir-olan"a ulaşmanın yegâne şartıdır. Buna bağlı olarak estetikte de hedef daima "kesrette vahdet/birlik" olup aşk, bunu sağlayan bir cevherdir.[20]

Aşkın tanımı konusunda da sûfî düşünürlerin görüş birliği vardır diyebiliriz. Bu görüş birliği aşka bir tanım elbisesi giydirmenin mümkün olmadığı şeklindedir. İbn Arabî'ye göre aşkın bilinmesini mümkün kılacak bir tanımı yapılamaz. Ancak tasvir ve açıklama yolu ile kendisinden bahsedilebilir. Bunu da ancak âşık kişi yapabilir. Âşık da tam olarak aşkı tarif edemez ama onu inkâr da edemez.[21] Yunus Emre de, aşk'ı tanımlanan değil tanımlayan, anlam değil anlamlandıran olarak nitelemiştir. Buna göre Aşk, varlığın mahiyeti olmaktadır.[22] Sûfî geleneğin sıkı bir takipçisi olduğu tartışmasız olan Mela'nın düşüncesinde de aşk, tanımı yapılamayan yüce bir sır olarak görülmüştür.

Wesfên evîn û 'işqehê husn û cemala wê şehê

Nayêne şerh û medehê ehsen ji neqşê beşerê

Aşkın ve sevginin vasıfları ve ol prensesin güzelliği

Anlatmaya sığmaz övgüsü, beşer nakşı değil çünkü[23]

Mela'ya göre aşk, ilahi bir sırdır. Bu sırrın ancak fenomenleri ve etkileri üzerinden bir tasvir yapılabilir. Mantık kavramları ile ifade edecek olursak; aşk, tecrübenin doğrudan doğruya verilerinden olduğu için tanımlanamaz. Çünkü mantıkta ancak gerçeklik dünyasında var olan ve bilinen şeyler için tanım söz konusu edilebilir. Bu, gerçek tanımdır. Gerçeklik dünyasında olmayan veya var olduğu halde bilinmeyen şeylerin ancak adsal bir tanımı yapılabilir.[24] Mela'ya göre de aşkın doğrudan tanımı yapılamaz, ancak onu tecrübe eden kişi, tasvirini yapmak suretiyle ondan bahsedebilir. Aşkın sırrı ancak marifet ilmi ile yani kalp gözü ile çözülebilir. Marifet ilmine ulaşmış kişi için aşk, bir sır olmaktan çıkar. Mela bunun için aşıkın temiz bir fıtratının olmasını şart koşar. Mela'ya göre kirden ve pastan arındırılmış ruh, ilahi zatın bir aynası olur ve güzellikleri idrak ederek aşkın sırrını çözer.

Pakîteb' û quwwetek mewzûn divét

Da nedit sen'et bi îdmané xelet

Tertemiz bir fıtrat, dengeli bir güç gerektir kuşkusuz

Sapmalar, eğrilikler, perişanlıklar yok yanlışlıkla[25]

Mela'nın felsefesinde kalp temizliği, aşkı ruhen idrak etmemizi sağlayan bir güç olarak tasvir edilir. Bu sayede ruh, aşkın parıldadığı bir yer olur.

Me'nayê 'işqê bêm çi ye lew min bi çeşmê dil dîye

'Eksa cemalek safî ye lami' di mir'ata me da

Söyleyeyim mi nedir, kalb gözüyle gördüğüm aşkın manasını

Saf güzelliğin ruh aynamızda yansıyan parıltısıdır aşk[26]

Aşkın bu şekildeki tasvirinden sonra Mela, aşkın sırlarını çözebileceğini iddia eder. Çünkü ona göre aşk, felsefi bir konu olarak çözülmesi zor bir problem olmakla felsefe ilmine vakıf olunduğunda bu problemin üstesinden gelebilmek mümkün hale gelir.

---

[20] Beşir Ayvazoğlu, *Aşk Estetiği*, Ötüken Yay., 3.Bas. İst., 1995, s.20
[21] İbn Arabî, *a.g.e.*, s.30
[22] Mehmet Bayrakdar, *Yunus Emre ve Aşk Felsefesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ank, 1994, s.23
[23] Mela Ahmedé Cizîrî, *Dîwan*, s.146–7
[24] Necati Öner, *Klasik Mantık*, Vadi Yay., Ankara, 2009, s.51-3
[25] Mela Ahmedé Cizîrî, *a.g.e.*, s.90–1
[26] Mela Ahmedé Cizîrî, *a.g.e.*, s.28–9

Feyza u'lûmê felsefe pur kifş e lê sitr û xef e

Min dî di camek qerqef e fincan bi can min cur'e da

Pek zahir olsa da felsefe ilminin feyzi örtülerle gizlidir aslında

Karkaf bardakta gördüm onu, o fincandan aldım bir yudum[27]

Özetle; Mela'nın düşüncesinde aşk, tanımı yapılamayan bir sırdır. Bu sırrı ancak marifet ve felsefe ilmine ulaşmış âşık kişi çözebilir. Aşk, ilimlerin sadece zahirinde mahir olan kişinin çözebileceği bir mesele değildir. Hem marifet hem de felsefe ilimlerine dalmış biri olduğunu söyleyen Mela, aşk sırrını sırrı ifşa edebileceğini iddia etmektedir.

Tu j'Melayî her bipirs esraré 'ışqé hel dikit

Vé mu'emmayé çi zanin sed mela û muste'id

Mela'ya sor aşkın sırlarını ki, halletsin sana

Çözemez yoksa bu muammayı yüz molla ile yüz müstaid[28]

Sûfîler, zahir ilimlerde ilerlemiş ancak aşktan mahrum olan kimselere "sofu" veya "zahid" ismini verirler.[29] Mela'nın molla ve müstaidden (molla yardımcısı) kastı bu kimselerdir. Bunlar, ilmin zahiri ile ilgilendikleri için, hakikat bilgisini elde edemezler ve onlardan aşk dilini anlamaları beklenmemelidir.

Mela, kendisinin aşkta ikinci öğretmen olduğunu iddia etmektedir. Felsefede Aristoteles'in birinci öğretmen (Muallimu'l-Evvel) Fârâbî'nin de ikinci öğretmen (Mullimu's-Sanî) olarak nitelendirildiği bilinmektedir. Bu isimlendirmelerden ilham almış olduğunu düşündüğümüz Mela da kendisini aşkta ikinci üstat olarak takdim etmiştir.

Di 'işqê şeyxê sanî me bi dil behrê me'anî me

Li zî hicrin we zî qelbin şifaun fî işaratî

Şeyh-i Saniyim aşk sanatında, gönülde ise bir mana deniziyim

Akl-ı selim ve gönlü hüşyar olanlar için şifa var işaretlerimde[30]

Mela'nın aşk sanatında birinci üstat olarak gördüğü kişinin Şeyh-i San'an[31] olduğu ifade edilmiştir.[32] Doğrusu Tasavvufta Şeyh-i San'an'ın aşkta birinci üstat olduğuna dair bir bilgiye

---

27 Mela Ahmedé Cizîrî, *a.g.e.*, s.46–7

28 Mela Ahmedé Cizîrî, *a.g.e.*, s.284–5

29 Mahmut Erol Kılıç, *a.g.e.*, s.118

30 Mela Ahmedé Cizîrî, *a.g.e.*, s.144-5

31 Şeyh-i San'an hakkında Mela'nın çağdaşı ve arkadaşı (öğrencisi) olan Feqê Teyran'ın *Şêx Sen'an* isimli manzum bir eseri vardır. Ayrıca daha önce Feriduddin Attar'ın *Mantıku't-Tayr* adlı eserinde Şeyh-i San'an hakkında bir hikâye anlatılmıştır. Metaforik anlamlarla dolu bu hikâyeye göre Şeyh-i San'an, gördüğü bir rüya üzerine müritleriyle beraber gittiği Rum ülkesinde bir Hristiyan kıza âşık olur. Hristiyan kız, şeyhin aşkına öne sürdüğü dört şarttan birini yerine getirmesi şartıyla karşılık vereceğini söyler. Bu şartlar; ya şarap içmek, ya puta secde etmek, ya Kur'an'ı yakmak ya da imandan vazgeçmektir. Şeyh sadece şarap içeceğini söyler ve şarabı içtikten sonra sarhoş olur Kur'an'ı unutur, Hristiyan olur ve imandan çıkar. Kız bundan sonra mehir olarak şeyhin domuz çiftliğinde bir sene çobanlık yapmasını ister. Şeyh, bu şartı da yerine getirir. Bu arada müritleri şeyhi terk ederek Hicaz'a dönmüşlerdi. Şeyhin bu durumunu duyan müritler kırk gün kırk gece dua ettiler. Duaları kabul edilen müritler şeyhlerini almak üzere tekrar Rum ülkesine gelirler. Müritlerini gören şeyh pişman olur ve tövbe eder. Bu durumdan etkilenen kız da Müslüman olur. Feridüdin Atar, *Mantık Al-Tayr*, çev: Abdulbaki Gölpınarlı, M.E.B. Yay., İstanbul, 2001, ss.97-127; Feqê Teyran, *Şêx Sen'an*, ed: Memo Yetkin, Roja Nû Yay., Stockhlom, 1986, ss.53-111. Mela da bu olayla ilgili bir kasidesinde şöyle der: Mey nenoşî Şeyxê Sen'ânê xelet/Ew neçû nêv Ermenistanê xelet/Mislê Mûsa wî tecellaya te dî/Ê tu dî kanî xeta hanê xelet (*Sanân şeyhi mey içmedi yanlışlıkla/Ermenistan içlerine gitmedi yanlışlıkla/Tıpkı Musa gibi tecellini gördü senin/ gördüyse eğer seni gören, nerde hata nerde yanlışlık*), Mela Ahmedé Cizîrî, *a.g.e.*, s.144-5.

sahip değiliz. Bir başka görüşe göre ise Mela, İslam filozofu İbn Sina'yı aşkta birinci üstat olarak görmektedir. Bu yoruma göre İbn Sina'nın "Şeyhu'r-Reis (Büyük Üstat)" olduğu bilinmektedir ve Mela beyitte "şifa var işaretlerimde" derken İbn Sina'nın *Şifa Külliyatı* ve *el-İşarat ve't-Tenbihat* adlı eserlerine göndermede bulunmuştur.[33] Doğrusu beyit tahlilinden ikinci yorum akla pek yatkın görünmekle ve Mela'nın yazdığı Divan'ın değişik yerlerinde İbn Sina'ya göndermelerde bulunduğu[34] bilinmekle beraber onun İbn Sinayı aşk sanatında birinci üstat olarak gördüğüne ve aşk felsefesine dair görüşlerini İbn Sina'nın açtığı yolda devam ettirdiğine, dahası İbn Sina felsefesinden doğrudan etkilendiğine yönelik açık kanıtlara rastlamış değiliz. Bizim kanaatimizce Mela'nın düşünceleri daha çok tasavvuf felsefesi açısından bir malzemedir. Gerek aşk ontolojisinde gerek varoluşsal aşk bahsinde daha çok İbn Arabî'den etkilendiği için kendisini onun takipçisi olarak görmesi akla daha yatkın görünmektedir. Bilindiği gibi İslam tasavvuf düşüncesinde İbn Arabî "Şeyhü'l-Ekber (En büyük üstat)" olarak bilinmektedir. Mela, ihtimal ki, kendisini İbn Arabî'den sonra aşk sanatının en büyük üstadı olarak görmektedir.

Mela'nın buraya kadar bahsettiği ve bir sır olarak nitelediği aşk, ontolojik aşk türüdür. Aşkın bu türü felsefi ve entelektüel bir birikim ile anlaşılabilir. Mela'nın tasvir ettiği aşkın bir diğer türü de varoluşsal aşktır. Mela'nın felsefesinde aşkın bu türü, meşakkatli bir yol, dermansız bir dert ve bela olarak tasvir edilmiştir. Aşk yolculuğunda âşık, türlü türlü hallere girer. Aşk ile beraber ruhta kapanmaz yaralar açılır, bedeni bir titreyiş alır, zaman zaman cezbe ve sıtma gibi haller peyda olur.[35] Bu haller vuslat gerçekleşene kadar devam eder.

Muhbetê mihnet di zor in hub dibêm bêşek bela ye

Umr û jî xweş pé dibûrin sotin û derd û cefa ye

Mihneti çoktur aşkın şüphesiz bir beladır aşk

Hoş geçer onunla ömür derd u cefa ile yanmaktır aşk[36]

'Işqi derdek bétebibe lê mufa wesla hebîb e

Kuştime cewra reqîb e pur le'inê rûsîya ye

Tabibi olmayan bir derttir aşk, ilacı vuslattır onun

Pek lanetli, kara yüzlü rakibin zulmüdür öldüren beni [37]

Sûfîlere göre gerçek aşk, benliği yok saymaktan geçer. İkisi bir arada bulunmaz. Onun için fena fi'l-aşk olmak yani aşkta yok olmak gerekir.[38] İnsan Tanrı'ya yönelmekle bedeninin içkinliğine yabancılaşıp, bedensel duyguları terk eder. Diğer yandan ise hem kendi kendisiyle hem de Tanrı ile bütünleşerek kendini gerçekleştirir.[39] Mela da vuslat yolunda aşıkın kendi benliğini yok sayması gerektiğini söyler.

'Aşiq û me'şûqi da wasil bi yek bin bê hicab
Mehwî bû bi'zzati 'aşiq lew di 'işqê perde bû
Âşık ile maşuk vuslata ersin diye perdesiz

Mahvedip kaldırdı benliğini, çünkü varlığı en büyük engel idi[40]

---

32 Ahmed İbn Molla Muhammed ez-Zıvıngi, *a.g.e.,* c.2, s.706; Molla Abdusselam Nacî, *a.g.e.,* c.2, s.436; Celalettin Yöyler, *a.g.e.*, s.836
33 Muhammed Emin Doski, *a.g.e.,* c.3, s.1204
34 Mela Ahmedé Cizîrî, *a.g.e.,* s.106–7,
35 Mela Ahmedé Cizîrî, *a.g.e.*, s.116–7
36 Mela Ahmedé Cizîrî, *a.g.e.*,, s.116–7
37 Mela Ahmedé Cizîrî, *a.g.e.,* s.116–7
38 Mehmet Bayrakdar, *a.g.e.,* s.46
39 Mehmet Bayrakdar, *a.g.e.,* s.48-9
40 Mela Ahmedé Cizîrî, *a.g.e.,* s.416–7

Ji mabeynê bi zatî çit ku wasil bit bi mehbûbî

Ne tenha dê sifatî çit eger dil mestê metlûbî

Sevgiliye ulaşınca âşık unutmalı zatını

Mest olmuşsa gönül matlubuna, sıfatlarını da bırakmalı[41]

Mela'ya göre aşk, kişiyi ebedi kılar. Çünkü âşık kişi, vuslatı gerçekleştirdiğinde ölümsüzleşir. Bir başka ifade ile aşk, ölümsüzlüktür. Sûfilere göre biri maddi diğeri manevi olmak üzere iki çeşit ölüm vardır. Maddi ölüm, ruhun cesetten ayrılmasıdır. Manevi ölüm ise, bu dünya hayatında nefsin isteklerini öldürmektir. Nefsin bu dünyada öldürülmesi, insanı Tanrısal aşka ulaştırır. Böylece kişi, ölümsüzlüğü elde eder. Bu durumda artık cismen ölüm olsa bile, manen yoktur. Bu sebeple aşk sayesinde dünya ve ahiret ayırımı da ortadan kalkmaktadır.[42] Mela'nın şu beyiti bu gerçeği dillendirir:

Ê birî 'eynê beqayê badenoşê 'işqê bû

Ê bûyî mehwê fenayê 'aşiqê bêçare bû

Ebedilik makamına erişti aşk şarabından içen kişi

Fenada mahvolan kimse de âşık-ı biçare idi[43]

Yunus Emre de Mela'nın ifade ettiği hakikati şu beyiti ile bir başka şekilde ifade etmiştir:

"*Âşık öldü diye selâ verirler/Ölen hayvan olur âşıklar ölmez*"[44]

Mela, Tasavvufta fena makamı da denilen vuslat mertebesinde artık dünyanın ve maddi şeylerin ehemmiyetinin olmadığını söyler. Mela, gerçek aşk peşindedir ve bu yolda dünyanın hiçbir zevkinin onu bu yoldan alıkoymaya yetmeyeceğini açık bir dille ifade eder.

Mîrî û padişahî mûyek li nik Melayî

Nadim bi mulkê 'âlem yek zerreyek 'înayet

Beylikle padişahlığın bir kıl kadar yok değeri yanında Mela'nın

Mülk-ü cihana değişmem, sevgiliden gelirse bir zerre inayet[45]

Buraya kadar Mela'nın aşk meselesine nasıl baktığını genel hatları ile ortaya koymaya çalıştık. Tasavvûf geleneğinde aşk, daha çok ontolojik anlamları ile öne çıkar. Aşkın bu şekilde izah edilmesinden birçoğu birbirinden mülhem birçok varlık teorileri ortaya çıkmıştır. Bunlardan en önemli ve en çok bilineni ise "vahdet-i vücut" teorisidir. Mela'nın felsefesinde de vahdet-i vücut teorisi benzer bir şekilde yer almıştır. Ancak o buna "vahdet-i mutlak" adını verir. Vahdet-i mutlak düşüncesi Mela'da aşk kavramı yolu ile sadece ontolojik bir kuram olarak değil aynı zamanda estetik bir teori olarak da önemi haizdir. Şimdi de Mela'da aşk ontolojisinin ayrıntılarını ele alacağız.

3. MELA'DA AŞK ONTOLOJİSİ

Tasavvuf felsefesinin diğer düşünürlerinde olduğu gibi Mela'da da varlığın meydana gelmesi, meşhur *"Ben Gizli hazineydim, bilinmek (sevilmek) istedim ve eşyayı yarattım"* mealindeki kutsi hadise[46] dayandırılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Bu açıklamaların hemen

---

41 Mela Ahmedé Cizîrî, *a.g.e.*, s.484–5

42 Mehmet Bayrakdar, *a.g.e.*, s.77

43 Mela Ahmedé Cizîrî, *a.g.e.*, s.416–7

44 Abdülbâki Gölpınarlı, *Yunus Emre Hayatı ve Bütün Şiirleri*, Türkiye İş Bankası Yay., İst., 2009, s.225

45 Mela Ahmedé Cizîrî, *a.g.e.*, s.246-7

46 İbn Hacer el-Askalanî, İbn Teymiyye, Zerkeşi ve Suyutî gibi birçok selef âlimine göre bu haber, senedi sahih olmayıp uydurulmuştur. Aliyyu'l-Kari'ye göre ise, senedi sahih olmamakla beraber "Ben insanları ve cinleri

hemen hepsinde aşk, ontolojik bir varlık olarak hesaba katılmış ve âlemin varoluş aşamalarında merkezi bir kavram olarak görülmüştür. Buna göre, âlem Tanrı'nın isimlerinin *tecelli/zuhur* ettiği bir ayna olarak henüz ortada yokken ve varlık Tanrının zatında gizli iken, aşk, kadim bir varlık olarak vardı. Mela'nın konu ile ilgili beyitlerine bakıldığında varlığın kozmolojik bir vetiresinin olduğu görülür:

Hé di ber qalûbelayé belku ev 'âlem nebû

Çerx u dewran dewré gerdûn gunbedé mina nebû

Bu âlem kalu bela'dan önce henüz yoktu

Zaman çarhı, dönen felek, mavi gök kubbe henüz yoktu

Érş û kursî héj di mexfî bûn di kenza qudreté

Husné Heq bû istiwaé lami'a 'işqé hebû

Arş ve kürsî kudretin hazinesinde gizli iken henüz

Kemalde iken cemalullah, mevcut idi aşkın nuru

Nehtibûn hukmé sifatan ew ji zaté lem yezel

'Aşiq û me'şuqi yek bûn şem'û hem perwane bû

Bilinmez iken zat-ı lemyezelin sıfatları henüz

Âşık ile maşuk, hem pervane ile mum var idi[47]

Mela, yukarıdaki beyitlerde varlık kozmolojisinde henüz hiçbir şeyin varoluş âlemine çıkmadığı bir durumdan, başka bir ifade ile varlığın salt bilinmez bir halinden bahsetmektedir. Bu mertebe, Mela'nın düşüncesinde salt Zat mertebesidir ki orada kayıtsız ve şartsız sadece Zat vardır. Bir başka beyitte daha açık ifadelerle şöyle der:

Zaté mukaddes bû wucûd coşiş nedabû behré cûd

Wesf û îdafat û quyûd yek jî tecellayé neda

Coşup taşmadan henüz cömertlik denizi, zat-ı mukaddes var idi

İzafet, kayıt ve nitelikleriyle tek bir varlık dahi ortada yok idi[48]

Mela, varlık kozmolojisinde aşk hazretine[49] Zat ile aynı mertebede yer verir. Başka bir ifade ile aşk ve Zat mertebesi aynıdır. Yani aşk, Zat'ın kendisidir. Konuyu açacak olursak; Zat Mertebesinde Zat'ın güzelliği kemâlât derecesindedir. Bu güzellik sevilmek isteyince aşk hazreti devreye girerek zatın güzelliğine âşık olmuştur. Zattan başka bir varlık olmadığına göre, sevgi de güzellik de aynı olup biri âşık biri maşuk olarak isimlendirilir. Ama ikisi de Zat'a nispetle birdir yani Zat'ın kendisidir. Hak Teâlâ kendi zatına âşık olmakla seven, zatı da maşuk olmakla sevilendir. Bu seven-sevilen ilişkisi, taşmak suretiyle varlığı meydana getirmiştir. Başka bir ifade ile aşk sayesinde Zat'ın varlık âlemine peyderpey açılması yani tecellisi gerçekleşmiştir. Mela, Zat mertebesinde seven sevilen birlikteliğini şu şekilde iade eder:

---

ancak bana kulluk etsinler diye yarattım" (Zariyat 51/56) ayetine mana bakımından uygundur. Aclûnî, *Keşfu'l-Hafa*, Beyrut, 1985, 2. cilt, s.132

47 Mela Ahmedé Cizîrî, *a.g.e.*, s.414–5

48 Mela Ahmedé Cizîrî, *a.g.e.*, s.26–7

49 Hazret, tasavvuf felsefesinde varlığın ontolojik düzeyini ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Özellikle İbn 'Arabî'nin eserlerinde bu kavram sıkça kullanılmıştır. Bkz: Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yay., İst., 2005, s.164

Husn û mehebbet her hebû Heq ‘aşiqé zaté xwe bû

Muhtacé husnek dî nebû neql û rîwayet pé we da

Güzellik ve sevgi var idi ezelde, Hak Teâlâ âşık idi kendi zatına

İhtiyacı yoktu başka güzelliğe, rivayetler böyle ulaştı bize[50]

Mela’nın düşüncesine göre, âşık maşuk ilişkisinde “birlik” esastır. Bu sebeple varlığın bu ilk mertebesine *Ahadiyet Mertebesi* de denilmiştir. Bu birlik düşüncesi Mela’nın felsefesinde ağırlıklı olarak işlenen konuların başında gelir. Zat’a nispetle her şey bir ayna olduğu için esasında her şey Zat’ın özüne indirgenmiştir. Bu mertebede Zat hazretinden başka isim, sıfat ve fiiller henüz olmadıkları için kesret vehmi de sözkonusu değildir. Bu mertebede âşık, maşuk, güzellik, zahir, mazhar (zuhur yeri) kısaca her şey O’dur.

Husn û mehebbet zatek in me’şuq û ‘aşiq latek in

Lé sûret û mir’atek in her yek di me’nayé xwe da

Güzellikle sevgi aynı şey, âşıkla maşuk aynı lat

Kendi manasında her biri suretle aynadır bizzat[51]

Em ték hewîyat în yeqîn ism în ji mesder muşteq în

Mewhûm û laşey’ mutleq în ‘eks în di név ayîne da

Tek gerçek, tek hüviyetiz, aynı mastardan türemiş isimleriz

Mutlak olarak mevhum şeyleriz, aynadaki akisleriz[52]

Mela’nın felsefesinde dikkatlerden kaçmayan bir konu da aşk ve güzellik arasındaki zorunlu ontolojik bağdır. Güzellik ve aşk, varlığı harekete geçiren güçlerdir. Çünkü Mela, güzelliğin zorunlu olarak *taayyünsüz*[53] olamayacağını düşünür. Güzellik bilinmek, takdir edilmek ister. Güzelliğin gizli olmaktan çıkması ve sübut bulması için aşka ihtiyacı vardır. Aşk, güzelliği perde arkasından çıkararak bilinmesini sağlar. Yokluktan varlığa geçiş veya gizlilikten açıklığa başka bir ifade ile batından zahire intikal Mela’ya göre bir nevi zorunludur, çünkü güzellik, tabiatı gereği mutlaka ortaya çıkmak ister. Mela, bu gerçeği şöyle dillendirir:

Husn û cemal û ‘ışqe ye aram di perdé da neye

Mehbûbé lew hetta heye nabit di perde’w xilwe da

Aşk, hüsün ve cemal oldukça rahat yok yokluk perdesinde

Güzellik oldukça sevgilide, gizleyemez kendini perde gerisinde[54]

Aşk sayesinde varlık *la taayyün* veya *lâ mekân* yani Zat mertebesinden varoluş âlemine çıkar yani *taayyün* eder. Mela, bu olaya “varlık/cömertlik denizinin taşması” adını verir. Böyle bir isimlendirmenin bir kaygı neticesi olduğunu ifade etmeliyiz. Kanaatimizce Mela, yukarıda bahsettiğimiz güzelliğin zorunlu olarak ortaya çıkması olayındaki katı zorunluluk anlamını kaldırarak bu olayı daha yumuşak ve estetik bir ontolojik olay olarak açıklamak istemiştir. Cömertlik ve varlık (klasik ifadelerle *cûd* ve *vücûd*) arasında kurulan bu ontolojik bağ, daha önce Fârâbî ve İbn Sina gibi İslam filozofları tarafından da ortaya konmuştur. İslam filozofları südûr olayının taşıdığı zorunluluk halini sevgi, aşk ve cömertlik gibi ontolojik

---

50 Mela Ahmedé Cizîrî, *a.g.e.*, s.26–7

51 Mela Ahmedé Cizîrî, *a.g.e.*, s.28–9

52 Mela Ahmedé Cizîrî, *a.g.e.*, s.28–9

53 Taayyün, bir şeyin başkasıyla ortak olmaması ile sahip olduğu ayırıcı özellik olarak tanımlanmıştır. (S.Ş.Cürcani, *Ta’rifat,* Taayyün mad., Şirket-i Sahifeyi Osmaniye, B.t.y., s.43). Mesela taayyün Tanrı için sözkonusu edildiğinde, bu kavramdan Tanrı’nın ontolojik olarak gerçekliği kastedilir.

54 Mela Ahmedé Cizîrî, *a.g.e.*, s.30–1

anlamlara büründürdükleri kavramlar yoluyla yumuşatma yoluna gitmişlerdir. Onlara göre varlığı zorunlu olan Tanrı, sadece kendine ait varlığın sebebi değil, kendi dışındaki her şeyin sebebidir. O, salt iyilik olduğu için dışındaki varlıklar ondan taşmıştır yani feyezan etmiştir. O halde "varlık neden vardır?" sorusunun cevabı, "Tanrı'nın iyiliği, aşkı ve cömertliğinden dolayı" olmalıdır.[55] Mela da bu geleneğe uyarak varlığın bir taşma veya cömertlik eseri olduğunun altını şöyle diyerek çizer:

Behra wucûdé coşi hat nûrek tenezzul bû ji zat

Hatin te'eyyun ték sifat eşya zuhûr 'ilmîyye da

Coşunca varlık denizi, bir nur indi zat-ı mutlaktan

Taayyün etti cümle sıfatlar, göründü eşya ilmiyyede[56]

Mela, yukarıdaki beyitte de görüldüğü gibi varlık mertebelerinden ikincisi olan *Taayyün Mertebesi* denilen bir mertebeden bahsetmektedir. Bu mertebede her şey, henüz bilgi düzeyindedir. Bu aşamada, âlemdeki eşyaların prototipi başka bir ifade ile suretleri tecelli etmiştir. Bu mertebeye sûfî geleneğinde *İlk Taayyün* veya *Hakikat-i Muhammediyye* gibi isimler verilmiştir. Sûfîlere göre Tanrı, kendi aşkı sebebiyle öncelikle kendi zatında henüz bilgi düzeyinde olan Muhammedî Nur'u yaratır. Bu nurda tüm varlığın prototipi vardı. Tanrı bu nura karşı bir dostluk besler ve böylece bu dostluktan bir varoluş başlar. Tüm varlık âlemi Tanrı'nın "ol" emriyle Muhammedi Nur'un açılımı (tecelli) neticesinde oluşmuştur.[57] Sûfîlerin bahsettiği bu mertebe Mela'nın düşüncesinde de benzer bir biçimde yer almıştır. Ona göre bir önceki mertebede gizli olan isimler, ikinci mertebede taayyün etmiştir.

Esma tekamul rast kirin bala fewa'il rast kirin

Cih cih qewabil rast kirin jé 'illetek sûrîyye da

Kemale erdi böylece isimler, yerli yerine oturdu fiiller

Yer yer yerleşti varlık grupları sûrî illetler göstererek[58]

Mela'ya göre Muhammedi Nur, varoluş âleminin kaynağıdır. Eğer o olmasaydı varoluş âlemi olmazdı. Sûfîlerin sıkça kullandığı ve "levlake" adını verdikleri *"Eğer sen olmasaydın âlemi yaratmazdım"* kutsi hadisinin[59] kaynağı sûfîlerin bu düşüncesinde aranmalıdır. Mela, bir beyitinde Zat ve Taayyün mertebeleri arasındaki ilişkiyi şu şekilde betimlemiştir:

Ger xeberdar î ji sirra kuntu kenzen guh bidêr

Da bi sed tewrî beyan kit me'nayê lewlakê ruh

Eğer haberdar isen "küntü kenzen" sırrından, iyice kulak ver;

Ki, açıklasın sana ruh, yüz cihetle "Levlâke" nin manasını[60]

Ona göre Muhammedi Nur, ilk mertebe olan Zat mertebesinin başka bir ifade ile söylemek gerekirse -sadece Zat'ın varlığı olduğu için- *Ahâdiyet Mertebesi*'nin bir aynasıdır.[61] Mela'ya göre Muhammedi Nur, Zat mertebesinin taayyün ettiği bir hazrettir. Eğer o olmasaydı; Zat, tecelli etmeyecek yani varoluş olmayacaktı.

---

55 Krş: Farâbi, *Kitabu Arai Ehli Medineti'l-Fazıla*, s.50; İbn Sina, *el-İşarat ve't-Tenbihat*, Bostan-ı Ketab, Kum, 1381, s. 296

56 Mela Ahmedé Cizîrî, *a.g.e.*, s.30–1

57 Mehmet Bayrakdar, *a.g.e.*, s.26

58 Mela Ahmedé Cizîrî, *a.g.e.*, s.34–5

59 Aclûnî, bu haberin uydurma olduğunu söylese de doğru bir mana taşıdığını da ifade etmektedir. Aclûnî, *a.g.e.*, c.2, s. 164

60 Mela Ahmedé Cizîrî, *a.g.e.*, s.256–7

61 Mela Ahmedé Cizîrî, *a.g.e.*, s.50–1

Nûré ji nûra Ahmedî sirra sifatén sermedî

D'ayîneya zaté xwe di keşfa kemalaté xwe da

Nur-i Ahmediden çıkan nur, sermedi sıfatların sırrıdır

Zatının aynasında görüp açığa vurdu kemalatının sırlarını[62]

Mela'ya göre Muhammedî Nur'un eşsiz güzelliği iki şekilde tecelli eder. Başka bir ifade ile Muhammedi Nur mertebesinden iki hazret çıkar. Bu mertebeden çıkan birinci hazret, akıl olup üçüncü kozmolojik evreye, ikinci hazret ise küllî nefis olup dördüncü kozmolojik evreye tekabül etmektedir.

Yek 'eql û rûhé e'zem e misbah û nûra 'âlem e

Hewwa û neqşé Âdem e bémuddet û bemadde da

É dî ku nefsa kullî ye husnek mukaddes âlî ye

Ew jî bi rûh ra eslî ye wan herdu hev ra saye da

Bir kısmı akıl ve ruhu azamdır; âlemin lambası ve nurudur

Havva ile Âdem'in nakşıdır zamansız ve maddesiz görünen

Diğeri yüce ve mukaddes bir güzellik olan küllî nefistir

O da ruhla beraberdir, gölgelemiş her biri diğerini bir gölgede[63]

Mela, Muhammedi Nur için Felsefe ve Tasavvuf literatürüne girmiş ifadelere göndermede bulunarak *kalem* ve *akıl* isimlerini de kullanır. Ona göre eşya arasındaki bağları ve ölçüleri koyan bu mertebedeki varlıktır.[64] Bu şekildeki güzellik -yani Muhammedi Nur- Mela'nın ifadesi ile *"latif bir endamla"* görünür. Görünme de iki şekilde olur: birincisi akıl ve ruh şeklinde olup, ikincisi ise külli nefis şeklindedir. Akıl ve ruh, âlemin lambası ve nuru mesabesinde olup, zaman ve mekândan münezzeh ve maddesizdir. Mela'nın bahsettiği ve tasvirini yaptığı bu mertebeye sûfîlerin literatüründe *İkinci Taayyün Mertebesi* ya da *Hayal Âlemi* de denir. Bu mertebede ruhlar, Zat'ın isimlerinden feyz alıp değişik şekillerde görünürler. Bu mertebenin nuru cisimleri aydınlatmak suretiyle onları varoluş âlemine intikal ettirmeye başlar. Ruhlar mertebesinde eşya sübut bulmuştur ancak henüz vücut bulmamıştır.

Mela'nın kozmolojik evrelerinden dördüncüsü olarak külli nefis bulunur. Külli nefis de yüce bir güzellik ve ruhla beraber zatın aynası olup, onunla mükemmel bir birlik içindedir. Mela, bu mertebenin nurunu şöyle açıklar:

Her yek ji feyza ismekî tén sûreta tilismekî

Lew me'neya her cismekî pertew ji nûré léveda

Ayrı bir isimden feyz alıp tılsım şeklinde görünür bize her biri

O nurdan çıkan parıltılar aydınlatır her bir cismin manasını[65]

Mela, kozmolojik evreleri maddi âlemle bitirir. Madde âlemindeki varlıkların özü "Anasır-ı Erba'a" denilen dört unsura dayanır. Bu unsurlar su, toprak, ateş ve havadır. Unsurların ayrıca dört niteliği de vardır ki bunlar, sıcaklık, soğukluk, kuru ve yaş olma durumlarıdır. Maddi varlık, bu unsurların bir araya gelmesiyle oluşur. Unsurların bir araya gelmesini sağlayan güç de aralarındaki aşk ve iltifattır. Bu güç, Mela'nın felsefesinde beşinci unsur

---

62 Mela Ahmedé Cizîrî, *a.g.e.*, s.36–7
63 Mela Ahmedé Cizîrî, *a.g.e.*, s.38–9
64 Mela Ahmedé Cizîrî, *a.g.e.*, s.36–7
65 Mela Ahmedé Cizîrî, *a.g.e.*, s.40–1

olarak karşımıza çıkmaktadır.[66] Mela, imkân âlemi de dediği madde âleminin unsurlarını âlemdeki eşyanın farklılığının sebebi olarak görmektedir.

Çar ‘unsur in çar teb’et in vékra i mîzan vék ketin

B’hev ra muxalifsîret in der sûreté şexsîyye da

Dört unsur ve dört nitelik bir araya gelmiş bir ölçü içinde

Farklıdırlar birbirilerinden şekilce ve suretçe[67]

Çar ummehat in sé benat her béqerar in bétebat

Pur ‘işq û meyl in îltîfat d’vé taze deyré kuhneda

Analar dörttür, kızlar üç, durmazlar hiçbir karar ve sükûnda

Aşk ve iltifat var aralarında hadis olan bu köhne dünyada[68]

Mela, yukarıdaki son beytinde bir mecaz kullanarak dört unsur için *ümmehat/analar*; bu unsurların bir araya gelmesi ile meydana gelen varlıklar için de *benat/kızlar* ifadelerini kullanmıştır. Bu varlıklar da hayvanlar, bitkiler ve cansız varlıklardır.[69] İnsan ise, Mela’ya göre âlemin merkezinde ve tabiatı gereği süflî âlemden yüksektedir. Böylelikle insan, tabiatı gereği ilahi bir varlık olmaktadır. İlahi bir varlık olmakla insan, ilahi isimler, sıfatlar ve fiillerin de en çok tecelli ettiği bir varlık olması bakımından Mela’nın düşüncesinde önemlidir. İnsan onun düşüncesinde âlemlerin en üstün varlığıdır. Onun bu konu hakkındaki tespitleri, Kur’an ayetlerinin insan hakkındaki “onu en güzel biçimde yarattık”[70] ifadelerinin tefsiri mesabesindedir.

Insan ber e ‘âlem durext sultan ji xelwet hate text

Pé zayyinîn îqbal û bext dewlet ji bala tale da

Âlem ağaç, insan onun meyvesi, gelip oturmuş sultan tahtına

Onunla süslenmiş ikbal, onunla bulmuş mutluluğu devlet[71]

Cewheré ‘alî ye ‘unsur me Mela

Bilheqîqet ne ji xwar ustuqus în

Çok yüce unsurdandır varlık cevherimiz Mela

Doğrusu, süfli ve aşağı bir unsur değiliz biz[72]

Özetleyecek olursak; Mela’nın düşüncesinde Zat, özünü açmak ve değişik varlık mertebelerinden geçmek suretiyle maddi varlık âlemine inmiştir. Söz konusu varlık mertebelerini isimlendirecek olursak bunlar;

1. Zat Mertebesi (La Taayyün-La Mekân-Ahadiyet mertebesi)
2. Taayyün Mertebesi (Hakikat-i Muhammediyye mertebesi)
3. Akıl ve Ruh Mertebesi
4. Külli Nefis Mertebesi

---

66 Mela Ahmedé Cizîrî, *a.g.e.*, s.402–3
67 Mela Ahmedé Cizîrî, *a.g.e.*, s.44–5
68 Mela Ahmedé Cizîrî, *a.g.e.*, s.44–5
69 Ahmed İbn Molla Muhammed ez-Zıvıngi, *a.g.e.*,c.2., s.880; Muhammed Emin Doski, *a.g.e.*, c.4., s.1687;Celalettin Yöyler *a.g.e.*, s.1022
70 Tin 95/4
71 Mela Ahmedé Cizîrî, *a.g.e.*, s.46–7
72 Mela Ahmedé Cizîrî, *a.g.e.*, s.98–9

5. İmkân Mertebesi (Madde Mertebesi)'dir.

Mela'nın bahsettiği Zat'ın açılımı fikri, felsefi düşüncede Plotinos'tan ödünç alınarak Fârâbî ve İbn Sina'nın elinde İslami kavramlarla açıklanan "Südûr Teorisi"nin ve İbn Arabî (1164–1240) tarafından Tasavvuf felsefesine mal edilen "Zuhûr Teorisi"nin bir yorumudur. İslam filozofları varlıkların temel ilkelerini İlk sebep'ten başlamak suretiyle hiyerarşik bir düzen içinde yorumlamışlardır. Buna göre varlıkların ilki, İlk Sebep'tir *(es-Sebebu'l-Evvel*). İlk sebep, varlığı zorunlu olan varlıktır (*Vacibu'l-Vücud*). Varlığı, özü gereği kendindendir. Evvel'in en önemli özelliği düşünmesidir. O'nun düşünmesi ile yaratması aynıdır. İlk varlık, ezelden beri kendini düşünür. Sonra kendinden südûr eden âlemi düşünür. Burada akla konu olan şey de ezelidir. O akletmeseydi, kendi varlığının başka varlıklara taşması mümkün olmayacaktı. Kısaca Allah vardı ve yarattı.[73] İlk varlıktan südûr eden I. Akıl'dır. I. Akıl, Vacibu'l-Vücud'un akletmesinden meydana gelmiştir. I. Akıl, bünyesinde çokluğu barındırır ve iki işlevi vardır: a) İlk Sebep gibi kendini düşünme b) Evvel'i düşünme.

I. Aklın Evvel'i düşünmesi ikinci Aklı meydana getirir. I. Aklın kendini düşünmesi de semavi gök cisimlerin nefsini ve gök cisimlerinin maddesini meydana getirir. Bu südûr vetiresi, birbiri ardınca dördüncü, beşinci… dokuzuncu ve onuncu akıllar ve ona tekabül eden küreler meydana gelinceye kadar devam eder. Onuncu Akıl, maddi âlem ile ayüstü âlem arasında aracı olan Faal Akıldır. Onun altında nefis, suret ve maddenin olduğu ayaltı âlem bulunur.[74] Görüldüğü gibi Mela'nın varlık görüşlerinin südûr teorisinden bağımsız geliştiğini söylemek güçtür. Ancak Mela'ın teorisinin südûr teorisi ile büsbütün aynı olduğunu söylemek de bir başka güçlüktür. Mela'nın düşünceleri südûr teorisinden etkilenmekle beraber daha çok İbn Arabî'nin varlık yorumuna yakındır.

Aşk'ın ontolojik açıklamalarını bir sistem haline getiren İbn Arabî'ye göre, "Gizli Hazine" hadisinde ifade edilen değişik varlık mertebeleri vardır. Birinci mertebeye "Zat", "La Taayyün" "Ahadiyet" gibi isimler vermiştir. Bu mertebe salt gizli olan bir mertebe olup onu kimse bilemez. İkinci mertebe, "ilk taayyün" mertebesi olup, filozoflar buna *heyûla* ya da *boşluk* adını verirler. Bu mertebeye Tasavvuf literatüründe Hakikat-i Muhammediye adı da verilmekte olup o mertebede varoluş âleminin bütün nüveleri bulunmaktaydı. Bu mertebe, aşk hazretinin mertebesi olup Hz. Peygamberin şahsı ile ifade edilmiştir. Aynı zamanda bu mertebe, Tanrı'nın bize olan sevgisinin de başlangıcıdır. Üçüncü mertebe, ikinci taayyün adını verdiği eşyanın henüz vücut bulmadığı ama sübut bulduğu ruhlar mertebesidir. Bu mertebede Allah, ruhlara "Ben sizin rabbiniz değil miyim?" diye hitap etmiştir. Dördüncü mertebede ise varlığın hafifçe kıpırdanmaya başladığı *Misal Mertebesi* yer alır. Bu mertebede madde âleminde olan her şeyin bir örneği bulunur. Bundan dolayı bu mertebeye *Hayal Âlem* adı da verilmiştir. Son mertebede ise varlık, zaman ve mekân kayıtları ile artık duyu organları tarafından idrak edilebilir bir mertebeye inmiştir. Bu mertebeye *Şehadet Mertebesi* denir. Böylelikle *ma'kul* varlık *ayni* varlığa intikal etmiştir. İşte bu intikal, İbn Arabî'ye göre, Tanrı'ya duyduğumuz sevginin de başlangıcıdır.[75] İbn Arabî, varlığın bu beş mertebesine *Hazerat- Hamse* ya da *Tenezzülat- Hamse* adını verir.[76]

Görüldüğü gibi Mela, İslam filozoflarının südûr teorisinden etkilenerek bunu Tasavvuf felsefesinin varlık yorumu haline getiren İbn Arabî'nin düşüncelerinin etkisi altındadır. Ancak Mela, İbn Arâbî'nin varlık mertebelerinde geçen Misal mertebesi yerine Akıl mertebesini koymuştur. Ayrıca Ruhlar mertebesinden önce bu mertebeye yer vermesi de Mela'nın felsefi düşüncesinde bir farklılık yaratmıştır denilebilir. Mela, İbn 'Arabî'nin *Hazerat-ı Hamse/Beş*

---

[73] Farabi, *Siyasetu'l-Medeniyye (Mebadiu'l-Mevcudat*), çev: M.Aydın- A. Şener- M.R. Ayas, Kültür Bakanlığı Yay., İst., 1980, s.4

[74] Farabi, *Kitabu Arai Ehli Medineti'l-Fazıla*, ss.61–2

[75] İbn Arabî, *a.g.e.*, s.54; Süleyman Uludağ, *İbn Arabî*, T.D.V., Yay., Ankara, 1995, ss.122-3

[76] Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s.119

Hazret ya da *Tenezzülat-ı Hamse/Beş Tenezzül* adını verdiği bu mertebelere *Külliyat-ı Hamse/Beş Küllî* adını vermiştir.

Katib di çerxé cedwelé xweş neqşek avété welé

Kir haşîya heft heykelé név kullîyaté xemse da

Güzel bir nakış yapmış kâtib-i kudret felek çarhına

Yedi semaya zinet yapmış külliyat-ı hamse arasında[77]

Mela'nın Divan'ını yorumlayan şarihler, beş külliden maksadın cins, tür, ayırım, nitelik ve ilinek olduğunu söylemişlerdir.[78] Mantık ilminde kullanılan beş tümel (İslam mantıkçıları tarafından *Esvat-ı Hamse* ya da *Külliyat-ı Hamse* olarak isimlendirilir), kavramlar arası ilişkide kullanılan ve kavramların kaplamı dikkate alınarak yapılan bir sınıflandırmaya dayanır.[79] Oysa Mela'nın yukarıda söz konusu ettiğimiz varlığın kozmolojik mertebelerini ele aldığı kasidenin sonlarında yer alan bu beyit, kanaatimizce varlık mertebelerini ifade eden ve İbn Arabî'nin beş hazret dediği kozmolojik evreleri (Zat, Muhammedî Nur, Akıl, Ruh, Madde) anlatmak için kullandığı ve özel bir anlam verdiği bir ifadedir.

4. SONUÇ

Aşk, birçok anlamları olmakla beraber, felsefede özellikle ontolojik anlamıyla ön plana çıkmış bir kavramdır. Filozoflar, varlık ile ilgili görüşlerinde aşka dayalı açıklamalar yapmış ve aşk kavramını psikolojik ve varoluşsal anlamlarından ayrı ontolojik bir kavram olarak varlık ile ilgili teorilerde belirleyici ve etkileyici bir kavram haline getirmişlerdir. Büyük ölçüde felsefi sistemler üzerine kurulu tasavvuf felsefesinde de varlığın meydana gelmesi aşk ile açıklanmıştır. Özellikle tasavvuf felsefesinin kurucusu kabul edilen İbn Arabî'nin düşünceleri kendisinden sonraki düşünce sistemleri üzerinde etkili olmuştur.

Aşk konusu, felsefe ve tasavvuf sistemlerinde önemli bir kavram olduğu kadar Mela'nın düşüncesinde de anahtar bir kavramdır. Çünkü Mela, çalışmamızda görüldüğü gibi geniş bir felsefi ve tasavvufi birikime sahiptir. Mela, aşk kavramının taşıdığı ontolojik anlamları felsefi ve sûfî bakış açısıyla ele alıp irdelemiştir. Onun felsefesine göre, varlığın meydana gelmesi sürecinin her safhasında aşk hazretinin etkileri vardır. Varlığın meydana gelmesini belli süreçlerde taayyün eden evreler yardımıyla açıklayan Mela'ya göre aşk, bu evrelerin hepsinde bir nur, bir ışık ve yaratıcı bir güçtür. Zat mertebesinden en aşağı mertebe olan imkân mertebesine kadar varlığın peyderpey açılımı, Mela'ya göre aşk sayesinde olmaktadır. Buna göre aşk varlığın itki gücü ve bizzat kendisi olmaktadır. Çünkü varlık, zatın açılımı sürecinin adı olup bu açılımı sağlayan güç de ona göre aşktır.

Mela, kozmolojik evreleri açıklarken daha çok İbn Arabî'nin düşüncelerine bağlı kalmakla beraber vahdet-i vücûd meselesinde ondan ayrılarak İbn Seb'in'in düşüncelerini paylaşmış ve vahdet-i mutlak düşüncesini benimsemiştir. Yaşadığı çağ ve çevre itibariyle Mela'nın öyle bir düşünceyi benimsemiş olması, felsefi düşüncesinin ve ufkunun genişliğini göstermesi bakımından önemlidir. Bu durum, Mela'ya bir ayrıcalık kazandırmış olmalı ki, divanının birçok yerinde görüldüğü gibi ona 'aşırı' bir güven sağlamıştır.

Mela ile ilgili ele alınacak konu ne olursa olsun, kanaatimizce aşk meselesinden ayrı ele alınamaz. Mela, kelimenin taşıdığı tüm anlamları göz önünde bulundurarak ifade etmeliyim ki, bir sûfi ve bir filozof olmakla beraber gerçekte bir âşık'tır. Son olarak ifade etmeliyim ki, Mela'nın aşkı, aşkın tanrısal aşktır ki, bütün varlığın özüdür.

---

77 Mela Ahmedé Cizîrî, *a.g.e.*, s.44–5

78 Ahmed İbn Molla Muhammed ez-Zıvıngi, *a.g.e.*, c.2, s. 879; Muhammed Emin Doski, *a.g.e.*, c.4, s.1684; Celalettin Yöyler *a.g.e.*, s.1020

79 İsmail Köz, *Mantık Felsefesi*, elis Yay., Ankara, 2003, s.112

Kaynakça:

ACLÛNÎ, *Keşfu'l-Hafa*, Beyrut, 1985.

ANSELM, Saint *Basic Writings, -Monoligion-*, ed&translated: Thomas Williams, Hackett Publishing Company, 2007.

ATTAR, Feridüddin *Mantık Al-Tayr*, çev: Abdulbaki Gölpınarlı, M.E.B. Yay., İstanbul, 2001.

AYVAZOĞLU, Beşir *Aşk Estetiği*, Ötüken Yay., 3.Bas. İst., 1995.

BAYRAKDAR, Mehmet *Yunus Emre ve Aşk Felsefesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ank, 1994.

CHİTTİCK, William *Tasavvuf*, çev: Turan Koç, İz Yay., 3. Bas., İst., 2006.

CİZÎRÎ, Mela Ahmedé *Dîwan*, çev: Osman Tunç, Nûbihar Yay., İst., 2009.

CIZÎRÎ, Melayé, *Dîwan*, Yay., Zeyneddin Zinar, Fırat Yay., İst., 1986.

DOSKİ, Muhammed Emin *Şirovekırna Divana Melay-i Ceziri*, Spirez Yay., Duhok, 2008.

CÜRCANÎ, Seyyid Şerif *Ta'rifat*, Şirket-i Sahifeyi Osmaniye, İst., B.t.y.

EL-CEZERÎ, Şeyh Ahmet, *Divan*, nşr: Muhammed Nuri, Daru'l-Kitabi'l-Arabi, Mısır, B.t.y.

ER-RAZİ, Ebu Bekir Zekeriya *et-Tıbbu'r-Ruhanî*, Daru'l-Hikme, Dımaşk/Beyrut, 1986.

ET-TEVHİDÎ, Ebu Hayyan *el-Mukabesat*, el-Matbaatu'r-Rahmaniyya, Kahire, 1929.

FARABÎ, Ebu Nasr, *Siyasetü'l-Medeniyye (Mebadiü'l-Mevcudat*), çev: M. Aydın- A. Şener- M. R. Ayas, Kültür Bakanlığı Yay., İst., 1980.

----------, *Kitabu Arai Ehli Medineti'l-Fazıla*, Daru'l-Meşrik, Beyrut, 1986.

GÖLPINARLI, Abdülbâki *Yunus Emre Hayatı ve Bütün Şiirleri*, Türkiye İş Bankası Yay., İst., 2009.

GUTHRİE, W.K.C., *A History of Greek Philosophy*, Cambridge, 1968.

İBN ARABÎ, Muhyiddin *İlâhî Aşk*, çev: Mahmut Kanık, İnsan Yay., İst, 2006.

İBN NEDİM, *el-Fihrist*, Daru'l-Marife, Beyrut, 1994.

İBN SİNA, Ebu Ali, "Risale fi'l-Işk" *İslamic Philosophy*, ed: Fuad Sezgin, v.35, Frankfurt am Main, 1999.

----------, *el-İşarat ve't-Tenbihat*, Bostan-ı Ketab, Kum, 1381.

İHVAN-I SAFA, *Resail*, Daru'l-İslamiyye, Beyrut, 1992.

KILIÇ, Mahmut Erol *Sûfi ve Şiir*, İnsan Yay., İst., 2009.

KÖZ, İsmail *Mantık Felsefesi*, elis Yay., Ankara, 2003.

QEDRİ CEMİL PAŞA "Divana Melé", *Hawar*, (35–56. sayılar), Şam, 1941–1943.

MAHMUD, Lokman "el-Cezerî Müessisen li Şi'ri'l-Kurdi el-Klasiki", *Serdem el-Arabî*, sayı:23, 2009.

NACÎ, Molla Abdusselam *Şerhu'd-Divani'ş-Şeyh el-Cezeri*, Spirez Yay., Duhok, 2004.

ÖNER, Necati *Klasik Mantık*, Vadi Yay., Ankara, 2009.

PLATON, *Şölen*, çev: Sabahattin Eyüpoğlu-Azra Erhat, Türkiye İş Bankası Yay.,, İst., 2006.

ULUDAĞ, Süleyman *İbn Arabî*, T.D.V., Yay., Ankara, 1995.

----------, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yay., İst., 2005.

TEYRAN, Feqê *Şêx Sen'an*, ed: Memo Yetkin, Roja Nû Yay., Stockhlom, 1986.

YÖYLER, Celalettin *Şîroveya Dîwana Melayé Cızîrî*, İstanbul Kürt Enstitüsü Yay., İstanbul, 2006.

ZIVINGÎ, Molla Ahmed *el-Ikdu'l-Cevheri fi Şerhi Divani'ş-Şeyhi'l-Cezerî*, Kamışli, B.t.y.

MOLLA AHMED-İ CEZERÎ'NİN KELÂMİ GÖRÜŞLERİ

Hamdi GÜNDOĞAR*

Özet

Molla Ahmed Cezerî, Cizre'de 1567/1640 yılları arasında yaşamış büyük bir İslam alimi ve mutasavvıfıdır. Şiirlerini oluşturan Divan'ı, tasavvuf edebiyatının şaheserlerinden birisidir. Zamanının birçok ilim merkezinde tahsil gören Cezerî, Tarih, Felsefe, Kelâm, Tasavvuf, ve Astronomi gibi fizik ve metafizik konularda ilim sahibidir. Cezerî Tasavvufta vahdet-i vücud felsefesini benimserken, Kelam ve Akaid'de Ehl-i sünnetin görüşleriyle örtüşen düşünceler ortaya koymuştur. Cezerî, Felsefe, Tasavvuf ve Kelâmi fikirlerini coşkulu bir şiir diliyle anlatır. Ancak o, bütün bunları varılması ve ulaşılması gereken bir noktaya doğru yöneltir ki o asıl nokta ilahi aşktır ve onun divan'nın ana temasını oluşturur.

Anahtar kelimeler: Molla Ahmed Cezerî, Tasavvuf, Tevhid, Kader, İlahi aşk,

Abstract

Mullah Ahmad Cezerî, was a famous İslamic scholar an sufi that lived at Cizre betwen 1567-1640. His poetry book Diwan is a masterpiece of literature of Sufism. He has been different places for studying İslamic sciences. He studied Philosphy, Theology, History, Sufizm and Astronomy. He appropriated vahdat al-vucud in his sufizm. However, his theological opinions are coherent to Ahl al-sunna. Ahmad al Cezerî, has been expressed his thoughts of different themes a lyric style in his Diwan. But his main aim arrive to divinity love and this constitues of his Diwan's main theme.

Key words: Mullah Ahmed Cezerî, Sufizm, Tawhid, Pedestination, Divinity love

Giriş

Araştırmacıların genel kanaatine göre Molla Ahmed Cezerî, 1567/1640 yılları arasında Cizre'de yaşamıştır.[1] İlk öğrenimini babasından alan Cezerî daha sonra medreselerde geleneksel tertip üzere okutulan kitapları bitirip icazet almak üzere, Diyarbakır, Hakkari, ve İmadiye gibi dönemin ilim merkezlerinde tahsiline devam etmiştir. İlmi icazetini Diyarbakır'a bağlı Sterabas köyünde Molla Taha adındaki alimden almıştır.[2] Lakabı Nişanî olup, kabri, Şırnak'a bağlı Cizre ilçesinde, Kırmızı Medrese'dedir.

Daha ziyade bir mutasavvıf olarak tanınan Molla Ahmed Cezerî, Kürt Edebiyatının en önemli eserlerinden biri olan Divanı'nda Tarih, Felsefe, Tasavvuf, ve Astronomi gibi fizik ve metafizik konular iç içe girmiştir. Hikmetülayn, Şerhu'l-Lübab gibi fıkıh kaynaklarına gönderme yapması; Maruf-u Kerhi, Şiblî, Mansur ve Alaî gibi tasavvuf büyüklerini zikretmesi, Şeyh San'an gibi bir seyri sülûk serüvenini şiirine konu edinmesi onun Fıkıh, Kelâm ve Tasavvuf'ta zengin bir birikime sahip olduğuna işaret eder. Ancak o, bütün bunları varılması ve ulaşılması gereken bir noktaya doğru yönelterek, asıl maksuduna ve matlubuna

* Yrd. Doç. Dr., Şırnak Üniersitesi İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalı

1 Mela Ahmede Cezerî, *Diwan*, Çev, Osman Tunç, İstanbul, 2009, s. 17

2 Cezerî, *Diwan*, s. 18

hizmet yolunda ustalıkla kullanır. Onun şiirinde kullandığı tüm argümanlar ilahi aşkın remizleri olarak anlaşılmalıdır.[3]

Molla Ahmed Cezerî'nin Divan'ında tasavvufi konulara dair beyitlerindeki ifadelerinde, vahdet-i vucud felsefesine yakın olduğu görülmekle beraber[4] aynı zaman da onun Kelâm alanında da söz sahibi olduğunu ve görüşlerini şiir diliyle dile getirdiğini görmekteyiz. Molla Ahmet Cezerî, divanının faklı yerlerinde Allah'ın sıfatları ve tevhidi, el-esmau'l-hüsna'yı, kaza ve kaderi, hidayet ve dalaleti, rü'yetullah vb. konuları Kur'an ayetleri ışığında coşkun bir şiir diliyle terennüm etmiştir. Cezerî, Allah'ın kâinata koyduğu muhteşem düzen karşısında hayranlığını dile getirmiş, insan aklının kainatı anlamakta sınırlı ve aciz olduğunu ifade etmiştir.

1- Allah'ın Sıfatları ve Tevhidi

Ahmed Cezerî divanında Allah'a olan sevgisi ve aşkını büyük bir coşkuyla dile getirmiş, Allah'ın ezeliyyet, ebediyet ve kayyumiyyetini "sırf vahdet," "mutlak vahdet" anlayışıyla ifade etmiştir. Bunun yanında Ahmed-i Cezerî, Hz. Peygamber'e duyduğu derin sevgisini de dizelerinde dile getirmiştir.

Molla Ahmed Cezerî Allah'ın kıdem ve beka sıfatlarını ve hiçbir şey yok iken var olan Allah Tealâ'yı şiirinde şöyle dile getirir;

> Ezel ve ebed aynı şeydir kıdemiyette
> Çünkü ezel ve ebed farkı yok sermediyette[5]
>
> Coşup taşmadan henüz cömertlik denizi, zat-ı mukaddes var idi
> İzafet, kayıt ve nitelikleriyle tek bir varlık dahi ortada yok idi [6]
>
> Bu alem kalu bela'dan önce henüz yoktu
> Zaman çarhı, dönen felek mavi gök kubbe henüz yoktu[7]

Burada Cezerî ezel ve ebedin Allah'ın kıdemiyeti içinde aynı olduğunu, Allah'ın kıdemiyeti içinde bunların beraber olduğunu, çünkü bütün bunların Allah'ın uluhiyet ve rububiyyetinin gereği olduklarını ifade etmiştir.

Ahmed Cezerî dizelerinde; Hz. Peygamber (s.a.v) in hadisi şerifinde bildirdiği gibi hiçbir varlık yok iken Allah'ın var olduğunu belirtmektedir. Bu hususla ilgili olarak rivayette; Yemen halkından bir grup Hz. Peygamber'e gelerek "Ey Allah'ın resulü dinin hükümlerini öğrenmeye ve alemin ilk yaratılışının nasıl olduğunu sormaya geldik" demişlerdi. Hz. Peygamber (s.a.v.)' de "Allah vardı ve O'ndan önce hiçbir şey yoktu…"[8] buyurmuştur.

Allah vardı ve ondan başka hiçbir şey yoktu. Çünkü ezeli olan tek varlık, varlığı vacibul-vücud olan Allah'tır. O'nun dışındaki bütün varlıklar mümkün ve fani varlıklardır. Fahreddin Razi bu hadisle ilgili şöyle diyor. Bu hadis şuna delalet eder: Ezelde sadece Allah vardı. Bu, cisimlerin, arazların, akılların ve nefislerin sonradan olduğunu gösterir. Bununla ilgili olarak yön, cihet, hacim hiçbir şey yoktu.[9]

---

3 Cezerî, *Diwan*, s. 18
4 Bkz. Cezerî, *Diwan*, s. 22
5 Cezerî, *Diwan*, s. 279
6 Cezeri, *Diwan*, s. 27
7 Cezerî, *Diwan*, s. 415
8 Buhârî, "Tevhid", 22
9 Fahreddin er-Razi, Metalibu'l-aliye mine'l ilmi'l-ilahi, Beyrut, 1320/1999, IX/152

Molla Ahmed Cezerî'ye göre Allah'ın alemleri var etmesi onun lütfû, keremi ve cömertliğidir. Allah'nın alemleri mükemmel bir şekilde var etmesi insanlar için bir rahmet ve lütûftur. Allah Teala varlıklar alemini bütün nitelik ve sıfatlarıyla var etmiştir ve bütün varlıklar orada Allah'ın sayısız nimet ve lütufları ile hayatiyetlerini sürdürmektedirler.

Ahmed Cezerî dizelerinde Allah'ın sıfatlarını ifade etmeye şöyle devam ediyor:

Evvel odur, ahir odur, zahir odur, batın odur
Mabud odur, meşhud odur bütün hüviyetimde[10]

O Allah ki, ilk O'dur, son O'dur. "Zahir" olan O'dur, "batın" olan O'dur. Önce ve sonra olan, açık ve gizli olan O'dur.

Allah Tealâ Hadid suresi üçüncü ayetinde: "O evveldir, âhirdir..." buyurmaktadır. Allah'ın sıfatı olarak "evvel" ve "âhir", ilk varlık ve varlığı devam edecek olan son varlık, öncesi ve sonrası bulunmayan demektir. Allah'ın zatî sıfatlarından kıdem ve bekâ, evvel ve âhir ismine râcidir. Evvel ve âhir, kadîm ve bâkî, ezelî ve ebedî demektir.

"*Yeryüzünde bulunan her şey yok olacaktır. Yalnız celal ve ikram sahibi Rabbi'nin zatı bâkî kalacaktır.*"[11] âyetleri Allah'ın âhir olduğunu; "*Allah, her şeyin yaratıcısıdır...*"[12] "*Allah'tan başka yaratıcı mı var?...*"[13] âyetleri de Allah'ın evvel olduğunu ifade eder. Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurur: "*Allah'ım! Sen evvelsin. Senden önce hiçbir şey yoktur. Sen, âhirsin, Senden sonra da hiçbir şey olmayacaktır...*" [14]

Yaratıkların bir öncesi, bir de sonu vardır. Kainat yok iken vâr edilmiştir, bir gün bunların varlığı son bulacaktır. Allah'ın varlığının ise öncesi ve sonrası yoktur, yani O'nun yok olduğu bir zaman mevcut olmadığı gibi hiçbir zaman da yok olmayacaktır. Varlıkları ve zamanı var eden de Allah'tır. Allah Tealâ ayette *"..O'nun zatından başka her şey helâk olacaktır..."* [15] buyurmaktadır. Bu âlemde yaratılan her varlığın bir evveli vardır. Zira, her mahlûk hâdistir, yâni sonradan ihdas edilmiş, yaratılmıştır. Ve yine her varlığın bir âhiri vardır. Zira her mahlûk fânidir. Öyle ise, bütün evvel ve âhir âlemlerini düşündüğümüzde, şu âlemin bu iki ismin tecellileriyle adeta kaynaştığını söylemek mümkündür.

Cezerî, Allah'ın hayy ve kayyum olduğunu dizelerinde şöyle dillendirir:

Laşeyi ve madumiyetten öğrendik Allah'ın kayyumiyet sırrını
Mahviyet ve fena toprağında secde en yüksek makamdır bana[16]

Hayy ve kayyum olan tek varlık Allah'tır. Bütün varlıklar Allah'ın hayy ve kayyumiyyetine bağlı olarak hayatiyetlerini sürdürürler.

Allah Hayy ve Kayyûm'dur. Yani bizâtihî kâim, dâim ve bâkî olan, varlığı hiçbir şeye dayanmayan ve kendinden olan, herşeyi düzenleyen, herşeyi bizzat ayakta tutan, herşeyin kendisine dayandığı ve kendisi ile kâim olduğu, kendisi ile devam ettiği, vücutta kaldığı ve bekâ bulduğu; başlangıç, son ve yeniden oluş gibi hallerden münezzeh olan tek varlık Allah Teala'dır.

---

10 Cezerî, *Diwan*, s. 145
11 Rahmân, 55/26-27
12 ez-Zümer, 39/62
13 Fâtır, 35/3
14 Müslim, Zikir, 60; İbn Mâce, Dua, 2
15 el-Kasas, 28/88
16 Cezerî, *Diwan*, s. 145

Kur'an-ı Kerim'de Allah Tealâ kayyum olduğunu şöyle bildirir: *"Allah öyle bir ilahtır ki O'ndan başka tanrı yoktur, O diridir, kayyumdur."*[17] Sonsuz olan kâinatın yaratılması, yönetilmesi, ayakta durması ancak Allah'ın ilim, kudret ve iradesiyle mümkündür.

Varlıklar bütün halleriyle Allah'ın ilmi ve kudretiyle ayaktadır. Var olmaları Allah'ın ilim, kudret ve iradesine bağlı olduğu gibi, var olduktan sonra da varlıklarını devam etmeleri için de bu sıfatlara ihtiyaçları vardır. Allah'ın kayyumiyet sıfatı olmadan varlıkların mevcudiyetlerini devam ettirmeleri mümkün değildir.

Ahmed Cezerî beyitlerinde ezelden ebede tevhidin olduğu, Allah'ın varlığında ve sıfatlarında tek olduğunu dile getirir.

> Vahdet sırrıdır kuşatan ezelden ta ebede
> Zatında tekdir ve birdir o, taaddüt nerede?[18]

Kelime-i tevhid, Allah'tan başka hak mabut olmadığı anlamına gelmekle birlikte, bu kelamda geçen Allah ismi, bütün İlâhî isimleri de içine aldığından, "Allah'tan başka yaratıcı ve yaşatan yoktur, Allah'tan başka Malik yoktur." gibi manaları da içermektedir.

Tevhid ile ilgili olarak Allah Teala Kur'an ayetlerinde şöyle buyurur:

"*Biz senden evvel hiçbir peygamber göndermedik ki, ona şöyle vahyetmiş olmayalım. Benden başka ilah yoktur. Öyleyse bana ibadet edin.*[19] "*Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını, (günahları) dilediği kimse için bağışlar. Allah'a ortak koşan kimse büyük bir günah (ile) iftira etmiş olur*" [20]

İslam alimleri, tevhidi, "ilmî" ve "amelî" olmak üzere ikiye ayırır. Bu sınıflandırmaya göre, Allah'ın bir olduğunu ve kâinattaki bütün herşeyin O'nun birliğini gösterdiğini bilmek ilmî tevhiddir. Amelî tevhid ise, bu tevhid inancının insanın bütün amellerinde tezahür etmesidir.

Ahmed Cezerî, dizelerinde Allah'ın tevhidini O'nun farklı isim ve sıfatlarıyla şiirleştirir. Cezerî'nin buna örnek bir beyiti şöyledir:

> Gerçi sözlüklerde farklıdır "vahid" ile "ehad"
> Lakin gerçekte yoktur farkları birleştirir onları "samed"[21]

Allah Tealâ Kur'an'ın bir çok ayetinde uluhiyetteki tevhidini bizlere bildirmektedir. "*De ki: O, Allah birdir.*" [22] "*Şüphesiz sizin, ilâhınız bir tek ilahtır.*"[23] "*O ancak bir tek Allah'tır.*" [24] "*Tek ve kahhâr olan Allah'tan başka bir ilah yoktur.*"[25] "*İlâhınız bir tek Allah'tır. O'ndan başka ilâh yoktur.*" [26]

Allah bir ve tektir. Bütün varlıkları idare eden ve işleri yürüten yalnız O'dur. Allah Tealâ, "vâhid" sıfatı ile nitelendirilmiş bir ilâhtır ki, ilâhlıkta tektir. O'ndan başka hak olan hiçbir ilâh yoktur. O'ndan başka ilâh tutulanların hiç biri ilâhlığa layık değildir. Gerçek ilâh ancak o tek olan Allah'tır.

---

17 el-Bakara, 2/255
18 Cezerî, *Diwan*, s. 279
19 el-Enbiya, 21/25
20 en-Nisa, 4/ 48
21 Cezerî, *Diwan*, s. 279
22 el-İhlas, 112/1
23 es-Saffat, 37/4
24 el-Enam, 6/ 19
25 el-Sad, 38/65
26 el-Bakara, 2/ 163

"Benzeri olmayan "tek" anlamına gelen "el-vahid" ismi Kur'an'da 21 defa tekrarlanmıştır. "*Eğer göklerde ve yerde Allah'dan başka ilahlar olsaydı ikisinin de düzeni bozulurdu."*[27]*"Sizin ilahınız bir tektir O Rahman ve Rahimden başka ilah yoktur."*[28] "el-Ehad", bütün noksan sıfatlardan münezzeh olan yegâne zât olan, şeriki olmayan demektir. Nitekim Kur'an'da şöyle buyurulur. "Sizin ilâhınız tek bir ilâhtır; O'ndan başka ilâh yoktur." [29]

Allah Tealâ "vahid" dir, sıfatları bütün mahlukatı kuşatmıştır. Nihayetsiz kudret, sonsuz ilim, mutlak irade ancak "vahid" olan Allah'a mahsustur. Allah, "ehad"dir, mahlukatın zâtlarındaki bütün noksanlıklardan, sıfatlarındaki bütün eksikliklerden münezzehtir. Varlıkların hiçbirine benzemeyen yegâne "bir" ve benzersiz olan ancak O'dur.

Allah Tealâ "samed"dir, hiçbir şeye ihtiyacı yoktur. Bütün varlıkların O'na ihtiyacı vardır. İhtiyaç ve dileklerde kendisine müracaat edilen tek merci odur.

2- Kader ve İnsan Fiilleri

Molla Ahmed Cezerî, Allah'ın alem ve insanlar için bir takdirinin olduğunu şiirleştirirken, diğer taraftan insanların fiillerinde hürriyet sahibi oldukları anlamına gelen dizelere de divanında yer vermiştir. Cezeri'nin şiirlerinde kader konusunda Ehl-i sünnetin görüşleriyle örtüşen ifadeler kullandığı söylenebilir. Bunun yanında Ahmed Cezerî'nin kader görüşünde İbn Arabi'nin etkilerini görmek de mümkündür.

Ahmed Cezerî, Allah Tealâ'nın alemi ve içindekilerle beraber insanı en güzel bir şekilde yarattığını dizelerinde şöyle dile getirir.

Ezel kitabetinin nakkaşı baştanbaşa onurlu harflerle
Süsledi onlarla adem levhasını birbiriyle ahenk içinde

Bu şekil ve suretlerin aslı tezyin edilmiş yüce bir makamda
Onlara nispetle birer gölgeyiz biz, Allah'ın takdir ve tertibinde[30]

Ahmed Cezerî bu beyitlerinde alemde var olanların daha önceden ilahi makamda asıllarının yaratıldığını bu alemde olanların ilahi alemde olanların bir yansıması olduğunu söylemektedir. Burada Ahmed Cezerî'nin Muhyiddîn İbn Arabî'nin alem ile ilgili görüşlerini benimsediğini görmekteyiz.[31]

Feyzini alıp ism-i Nur'dan göründü eşya ilim aynasında
Yedi sıfatın hükmü içinde intizama girdi kusursuzca

Düzene girdi alem, kendi fiilini istedi her bir isim
Eline verdi tasarrufunu, kabzasında tuttu tüm alemi[32]

Bu beyitlerde görüldüğü üzere Ahmed Cezerî, Allah'ın kainatın düzenini tasarrufunda bulundurduğunu, onu bir düzen içerisinde var ettiğini ve varlığını sürdürdüğünü söylemektedir. Bu düşüncesi Ahmed Cezerî'yi kaza ve kader inancına götürmüştür ki bu kader anlayışı, Ehl-i sünnet kelam okulları olan Eş'ariye ve Matüridiyye'nin ortaya koydukları anlayışlarla örtüşmektedir. Şöyle diyor dizelerinde Ahmed Cezerî;

---

27 **el-Enbiya, 21/ 22**
28 **el-Bakara, 2/ 163**
29 el-Bakara, 2/16
30 Cezerî, *Diwan*, s. 29
31 Bkz, Ülken, Hilmi Ziya, *İslam Felsefesi*, İstanbul, 2004, s. 218,219
32 Cezerî, *Diwan*, s. 33

Allah'ın Mela hakkında cari kıldığı takdiri
Değiştirmeye güç yetirecek kimse var mı ki [33]

Salına salına ötüp gelince o hacel kekliği tuzak yerine
Kaza ve kader şahini ansızın aldı onu kendine[34]

Burada Cezerî'nin kendisi ve varlıklar hakkında Allah'ın bir takdirinin olduğunu ve kimsenin onu değiştiremeyeceğini ifade ettiğini görüyoruz. Ehl-i sünneti temsil eden kelam ekolleri, Allah'ın ezeli ilmi ve iradesiyle varlıklar hakkında bir takdirinin olduğunu, meydana gelen fiil ve olayların Allah'ın ilim ve iradesi dahilinde gerçekleştiğini izah etmişlerdir. Ehl-i Sünnet ekolleri olan Eş'arîlik ve Matürîdiyye, Allah'ın kaza ve kaderi çerçevesinde insan fiillerinin kesb yönüyle insana, yaratma yönüyle Allah'a ait olduğunu ifade etmişlerdir. Eş'arî'ye göre Allah Teala kadîm bir kudretle fiilleri yarattığı için yaratıcı faildir. İnsan ise hadis bir kudretle işlerini yaptığı için kesbeden faildir.[35] İmam Matüridî'ye göre ise insanların fiillerinde yaratıcı Allah'tır. Bu fiillerin insana aidiyeti ise bunların insanın cüz'î irade ve kesbi ile oluşundandır. Fiil yaratma yönüyle Allah'a, kesb etme yönüyle insana aittir.[36]

Ahmed Cezerî, evreni oluşturan araz, a'yan ve cevherlerin kaynağının bir olduğunu, Allah Teala'nın alemleri ve içindekileri bu asıllardan farklı şekillerde yarattığını şiirinde şöyle dile getirir.

A'raz, a'yan ve cevherlerin kaynağı birdir aslında
Lakin yüzlerce şekil, harf ve kalıp vermiş Halik Teala onlara[37]

Araz, a'yan ve var olan her şeyin kaynağı, her şeyi yaratan, onlara şekil veren, onları idare eden, Allah Tealâ'dır. Burada da Ahmed Cezerî'nin İbn Arabî'nin alem ile ilgili görüşüne benzer bir söylem içinde olduğunu görüyoruz. İbn Arabî alem ile ilgili olarak şöyle diyor: Hakikî varlık; yalnız sonsuz imkanlar alanı, batın ve gayb âlemi olan Allah'ın varlığından ibarettir. Evren onun zuhuru ve tecellisidir. Bu suretle bütün görünen ve düşünülen alemlerin kökü olan gizli varlık ne duyularla, ne akılla kavranabilir. Evren hakiki varlığın geçici bir gölgesidir.[38]

Tümüyle birdir ünvanı bu kainat kitabının
Bulunmaz onda bir tek hata bile yanlışlıkla[39]

Bir külli kanun geçerli bu dünyada baştanbaşa
Sapmalar, eğrilikler, perişanlıklar yok yanlışlıkla[40]

diyen Ahmed Cezerî, üzerinde yaşadığımız dünya ve bütün kainatta bir külli kanunun, şaşmaz bir düzen ve ince bir hesabın olduğunu ve bu mükemmeliyetin aralıksız bir şekilde devam ettiğini dile getirmektedir. Ahmed Cezerî'nin bu dizelerinde; evrende bir sistemin yani sünnetullahın olduğu, her şeyin Allah'ın koyduğu sistem üzere devam ettiğini, diğer ifadesiyle bir kader ve takdirin olduğu anlaşılmaktadır.

Ehadiyet levhasındaki el yazısıdır Kâtib-i Samed'in yazdığı

---

33 Cezerî, *Diwan*, s. 447
34 Cezerî, *Diwan*, s. 77
35 Eş'arî, Ebu'l-Hasan, *Makalatu'l-İslamiyyin*, Tah. M. Muhyiddin Abdulhamid, Beyrut, 1995/1417 II/218
36 Bkz. Ebu Mansur el-Matüridi, *Kitabu't-Tevhid*, Ankara, Çev. Bekir Topaloğlu, Ankara, 2002, s. 366 vd.
37 Cezerî, *Diwan*, s. 35
38 Ülken, Hilmi Ziya, *İslam Felsefesi*, s. 218
39 Cezerî, *Diwan*, s. 89
40 Cezerî, *Diwan*, s. 91

Allah sayısız nakışlarla süsleyip, düzene koymuş güzelliği[41]

Kaderde "Şirin"e ulaşmak yoksa eğer
Ferhat pazusuyla Rüstem gücü ne yapsın

Her fiil ve eser bir fail ister elbette
Demirci usta yoksa eğer demirci körüğü ne yapsın[42]

İnişli çıkışlı, düz ve eğri yolları aştık birer birer
Lakin dolaşıp çıkamadığımız bir daire oldu bize yolu hudusun[43]

Rabbani hikmet bu şekilde devranını ister çarh-ı feleğin
Faal-i mutlak odur çünkü, etkisi yok sebeplerle cihazların[44]

Ahmed-i Cezerî'nin bu dizelerinde yine kuvvetli bir kader inancını dile getirdiğini görüyoruz. Cezerî, kaderde takdir edilen bir durum hakkında insanın onu değiştirebilecek bir gücünün olmadığını ifade ediyor. Ancak bu dizeler de Ahmed Cezerî'nin kader ile beraber aynı zamanda insana fiillerinde bir sorumluluk tanıdığı da görülmektedir. Cezerî'ye göre Allah Tealâ, insanları, fiillerini hür iradeleriyle yapma istidat ve kabiliyeti ile yaratmıştır. İnsanlar da bu istidat ve kabiliyetleri doğrultusunda fiillerini kendi hür iradeleriyle gerçekleştirirler ve sorumlu olurlar.

Kur'an-ı kerimde hem "kader" in varlığına delalet eden hem de insanın iradesinin varlığına delalet eden ayetler vardır. Kelam ekolleri bu ayetleri kendi görüşlerine delil olarak almışlardır. Ehl-i sünnet uleması bu her iki yöne hamledilebilecek ayetleri Allah'ın ezeli bilgisi, iradesi ve yaratmasına uygun bir şekilde ele alarak varlıklar hakkında bir takdirin olduğunu, ancak bunun yanında insanın iradesiyle fiillerini kesb ettiğini ve fiillerinden sorumlu olduğu kanaatine varmışlardır. Ahmed Cezerî'nin şiirlerinden de aynı şekilde hem Allah'ın takdirini hem de insanın kesbini ifade ettiğini görmekteyiz.

Hakim olan Allah'ın hükmü nakşetmiş kadim takvimde onu
Gösterip hattını o levh-i merkumda, aydınlatmış tüm alemi[45]

Mazi, hal ve istikbal, tümü birdir bunların aslında
Hadd-ı zatında mevcuttur sabah, akşamında hudusun[46]

Bu beyitlerde Ahmed Cezerî yine Allah'ın alemi bir ezeli kader ile takdir ettiğini, bu kader üzerine alemi düzenlediğini belirterek, Allah indinde geçmiş, şimdi ve gelecek diye bir şeyin söz konusu olmadığını belirtmiştir. Ahmed Cezerî'nin alem ve zaman hususundaki bu ifadelerinden İbn Arabi'nin "Her şey aynı zamanda vardır. Gerçek olan geçmiş ve gelecek değil, değişmeyen "an" dır" [47] görüşünü benimsediğini söylemek mümkündür.

Cedel yoluyla anlayamazsın feleklerin seyrinden alemin sırlarını
Allah'ın takdir ve hikmetidir, hikmetinden söz etme artık[48]

---

41 Cezerî, *Diwan*, s. 35
42 Cezerî, *Diwan*, s. 243
43 Cezerî, *Diwan*, s. 81
44 Cezerî, *Diwan*, s. 145
45 Cezerî, *Diwan*, s. 43
46 Cezerî, *Diwan*, s. 81
47 Ülken, Hilmi Ziya, *İslam Felsefesi*, s. 220
48 Cezerî, *Diwan*, s. 253

Zaman ve mekan, yönler ve sınırlar, nedir bunlar?
Nedir bu ölçüler, izahlar, hesaplar ve sayılar?

Nedir eşyadaki bu münafat ve lüzumat, bu kıyaslar ve misaller
Nedir bu terkipler ve tahliller, bu ruhlar ve cesetler[49]

Ahmed Cezerî, Allah'ın evrene koymuş olduğu nizam karşısında hayretini ifade ederek, bu nizamın ihtişamını ve harikuladeliğini şiirlerinde terennüm ederken, kainâta bakıldığında mükemmel bir sistemin işlemekte olduğunu, çok hassas ölçü ve hesapların olduğunu ifade eder.

Çekemez sıkletini yüksek idrakimiz tüm bunları anlamada
Yorgun düşen akıl aciz kalır kalkış için her çabada

Şaşkınlık ve çaresizliktir düşüncenin son sınırı
Nasıl anlasın kısır fehmiyle mahluk halıkını

Dil döküp durma Mela marifet vadisinde kal u kîl ile
Çünkü marifet cevherine ulaşmamıştır kimse akıl ile[50]

Bütün bu dizelerinde Cezerî, alemde muhteşem ölçü, mizan ve dengelerin olduğunu, her şeyin harikulade bir süreç içinde varlığını sürdürdüğünü, bu muhteşem sistemin akıl ile tam olarak anlaşılamayacağını, bu sistemi anlamanın insan aklına ağır geldiğini ve aklın burada aciz kaldığını belirtmektedir.

3- Hidâyet ve Dalâlet

Molla Ahmed-i Cezerî sahip olduğu kader anlayışı çerçevesinde hidayet ve dalâlete ilişkin görüşlerini ifade etmiştir. Ona göre Allah'tan bir hidayet olmazsa insanları irşad etmenin uyarmanın bir anlamı olmayacaktır.

Gönlü yakıp tutuşturan bir cezbe olmalı Hak'tan Mela!
Ezel canibinden hidayet yoksa eğer vaaz ile irşat ne yapsın[51]

İlk verdiği bize sevgilinin bir zerre bir inayet
Kadeh ve şarap imiş defterde payımıza düşen hidayet[52]

Bu dizelerde Ahmed Cezerî, hidayetin Allah'tan olduğunu, Allah'ın hidayeti olmaksızın ne vaazın ne de irşadın insana bir faydasının olmayacağını ifade etmiştir. Cezerî, Levh-i Mahfûz'da kendisi için Allah'ın inayeti olduğunu ve bundan dolayı hidayete erdiğini dile getirmektedir.

Ehl-i sünnet'e göre Allah'ın hidayete erdirmesi demek; kulun nefsinde hidayetlenmeyi yaratması demektir, dalalet ise onda doğrudan sapmayı meydana getirmesi anlamına gelir. Mutezile'ye göre Allah'ın hidayeti; insana doğru yolu göstermesi, saptırması ise kişiyi "sapık" olarak isimlendirmesi veya kişi kendi nefsinde sapıklığı yarattığı zaman onun sapıklığına hükmetmesi demektir.[53]

---

[49] Cezerî, *Diwan*, s. 281
[50] Cezerî, *Diwan*, s. 281
[51] Cezerî, *Diwan*, s. 245
[52] Cezerî, *Diwan*, s. 247
[53] Sabuni, Nureddin, el-Bidaye fi usuli'd-din, Neşr. Bekir Topaloğlu, İstanbul, 1979, s. 79

Hidayetin Allah'tan olduğunu ifade eden Ahmed Cezerî'nin hidayet ve dalâlet konusunda ki düşünceleri de yine Ehl-i sünnetin bu hususta ki düşüncelerine uygun düşmektedir.

4- Rü'yetullah

Allah Tealâ'nın ahirette görülüp görülmeyeceği kelamcılar tarafından ele alınan itikadi bir meseledir. Mu'tezile kelamcıları bazı ayetlerden yola çıkarak Allah'ın ahirette görülmesinin mümkün olmadığını iddia ederken, Eş'arî ve Matüridî alimleri de bazı Kur'an ayetleri ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hadislerinden yola çıkarak Allah Tealâ'nın ahiret aleminde insanlar tarafından açık bir şekilde görüleceğini ifade etmişlerdir.[54]

Ahmed Cezerî, şiirlerinde bu konuya değinmiş ve şöyle demiştir.

Ya Rab rü'yet-i cemalinle vasıl eyle beni sevgiliye
Yeter ki beni yaktığın ateşinle, aman ayrılığın elinden aman[55]

Musa'nın, Allah'ı görme isteğini caiz kılsam eğer aşk bahsinde
O zarif endamlının kaşlarından tecelli var üstümüzde Mela[56]

Cezerî, Şiirinde Allah'tan rü'yet-i cemalini dilemiş, ondan ayrı kalmamayı istemiştir. Diğer taraftan Hz. Musa'nın Allah'ı görme talebini hatırlatan Cezerî Ehl-i sünnet mezheplerince de kabul edildiği gibi ahirette Allah'ın görülebileceğini dile getirmiştir.

Sonuç

Molla Ahmed Cezerî, yaşadığı dönemin önemli ilim merkezlerinde ilim tahsil etmiş ve birçok farklı alanda görüşlerini dile getirmiş bir ilim adamıdır. Cezeri, aynı zamanda Allah'a olan iman ve sevgisini Divan'ında şiirleştiren büyük bir mutasavvıftır. Cezeri, Divan'ında Allah'ın tevhidini, ezeliyyet ve kıdemiyyetini, isim ve sıfatlarını coşkulu bir dille anlatır. Peygamber'e olan sevgisini dile getirir. Allah'ın fazlı ve keremini ifade eder. Cezeri'nin coşkulu bir şiir diliyle yaptığı bütün bu anlatımlar onu tek bir gayeye yönlendirir. O da ilahi aşktır.

Felsefe, Kelam, Ahlak vb. konulara dair düşüncelerini Tasavvuf edebiyatının şaheserlerinden birisi olan Divan'ında dile getiren Ahmed Cezerî, Tasavvufta vahdet-i vücud felsefesini benimsemiş, alemle ilgili düşüncelerinde İbn Arabi'den etkilenmiştir. Bunun yanında Cezerî, Allah'ın sıfatları, kader ve insan fiilleri, hidâyet ve dalâlet gibi Kelam ve Akaid ile ilgili görüşlerini de şiir diliyle ifade etmiştir. Cezeri'nin bu konulardaki düşüncelerinde Ehl-i sünnetin görüşleriyle örtüştüğünü söylemek mümkündür.

---

54 Bkz. Sabuni, Nureddin, el-Bidaye fi usuli'd-din, s. 38-42
55 Cezerî, *Diwan*, s. 155
56 Cezerî, *Diwan*, s. 405

MELA AHMEDÉ CİZÎRÎ'NİN ŞİİRİNDE MİTOLOJİK UNSURLAR

Mehmet YILMAZ*

ABSTRACT

Mythological elements in the Poetry of MELA AHMEDÊ CIZÎRÎ

According to a strong possibility in the mid 16th century (974 Hijri / Gregorian 1566) - but this date are shown in 1570 or 1589 as some sources – Melayê Cızîrî was born, previously his father after the overthrow of the famous science teacher has been charged. For a long time after, cure of Diyarbakir in the village of Sirba country has come to Cizre. Until the end of his life will remain in Cizre.

The Diwan, his recognized work. Especially in his poetry "love" theme that has operated with great success. While Poems written,he used the Middle Ages, Islamic culture due to the transfer of sovereignty to the Persian, Arab and Indian cultures and their used mazmun has plenty of. Melayê Cızîrî above the roots of culture based on our mentioned mythological elements were used in poetry consciously and skillfully.

In this paper his literary Melayê Cızîrî meanings and sources of these elements will work to promote. This occasion, the Southeastern Anatolia Region of written and oral culture, especially to investigate whether the uncovered more we will make a contribution.

Key words: Mela Ahmedê Cızîrî, His Life, Middle Age Islamic Culture, Mythological Elements, Southeastern Anatolia Region.

ÖZET

Kuvvetli bir ihtimale göre 16.yüzyılın ortalarında (Hicri 974/ Miladi 1566) – ancak bu tarih bazı kaynaklarda 1570 veya 1589 olarak da gösterilir - doğan Melayê Cızîrî, önce babasından sonra da devrin ünlü hocalarından ilim tahsil etmiştir. Uzun bir süre Diyarbakır'ın Sırba Köyü'nde imamlık yaptıktan sonra memleketi Cizre'ye gelmiştir. Hayatının sonuna kadar Cizre'de kalır.

Melayê Cızîrî'nin tanınmış eseri Divan'ıdır. Özellikle şiirlerinde "aşk" temasını büyük bir başarıyla işlemiştir. Şiirlerini kaleme alırken Orta Çağ İslam kültürüne hâkimiyetinden dolayı devrin Fars, Arap ve Hint kültürlerinden ve onların mazmunlarından bolca faydalanmıştır. Melayê Cızîrî, yukarıda andığımız kültürlere kökleri dayanan mitolojik unsurları bilinçli ve ustalıkla şiirlerinde kullanmıştır.

Bu bildiride Melayê Cızîrî'nin şiirlerinde kullandığı bu unsurları anlamları ve kaynaklarıyla tanıtmaya çalışacağız. Bu vesileyle, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin yazılı ve özellikle sözlü kültürünün araştırılıp ortaya çıkarılmasına bir katkı sağlamış oluruz.

* Yrd. Doç. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Muallim Rıfat Eğitim Fakültesi, mehmetyilmaz27@yahoo.com.tr

Anahtar Kelimeler: Mela Ahmedê Cizîrî, Hayatı, Orta Çağ İslam Kültürü, Mitolojik Unsurlar. Güneydoğu Anadolu Bölgesi.

I-Giriş

Mola Ahmedê Cizîrî'nin şiirlerinde mitolojik unsurları son derece sınırlı bilgilerle ele aldığımız bu bildiri vesilesiyle, araştırabildiğimiz kadarıyla M. A. Cizîrî'nin hayatı hakkında teferruatlı bir bilgiye sahip değiliz. Bu sebeple onun hayatı, sanatı hakkında burada vereceğimiz bilgileri çalışmamıza esas aldığımız onun tek eseri olan ve Kürtçeden Türkçeye Osman Tunç'un çevirip *Nûbihar* yayınları arasında çıkan Diwan'dan aldığımızı söylemeliyiz. Bu eser, Türkçede M. A. Cizîrî üzerine yapılmış ilk ve tek derli toplu çalışmadır. Bunun haricinde ikinci bölümde değindiğimiz Mehmet Ekmen tarafından Diwan'dan 80 kasidenin çevrildiğini biliyoruz. Fakat yazarın kendi imkânlarıyla bastırdığı bu eserde de Cizîrî'nin hayatı hakkında yeterli bir bilgi yoktur, olanlar ise son derece dağınıktır.

Üzerinde fikir birliğine varılmış olmasa da araştırmacıların genel kanaati onun 1567/1640 yılları arasında yaşamış olduğudur. Kürtçenin bütün lehçelerinin yanı sıra Arapça, Farsça ve Türkçeye de vakıftır. Şair gazel ve kasidelerinde umumiyetle isminin *Ahmed* olduğunu ifade eder, yer yer mahlas olarak da *Nişanî* kelimesini de kullanır.

Şiirlerinde derin bir tasavvufî geleneğin izleri görülür. Maruf-u Kerhi, Şiblî, Mansur ve Alaî gibi mutasavvıflardan söz etmesi, Şeyh San'an hikâyesine yer vermesi gibi özellikler buna işaret olarak gösterilebilir. Kendisinden önce yaşamış ve Klasik İslam şiirinin şekillenmesinde önemli rolleri bulunan kişileri de zaman zaman şiirlerinde anar; ayrıca bu şahsiyetlerin şair üzerindeki tesirleri de küçümsenmeyecek seviyededir. Onun şiirlerinde aşk, kahramanlık, yaratılış felsefesi gibi Orta Çağ İslam şiir geleneğinde işlenen konuların yanı sıra kendi halkı ve yaşadığı toprakları sevmekle ilgili düşünceler de vardır. O dönemdeki Osmanlı coğrafyası içinde yer alan bazı İslam dışı kutsal mekânlar (Laleş Vadisi) Cizîrî'nin şiirinde bulunmaktadır.

Diwan'ın pek çok nüshalarının bulunduğunu bu bilgileri aldığımız eserden öğreniyoruz, ancak bunların nerelerde ve künyelerinin ne olduğu hakkında bir bilgimiz yok. Sadece 1904'te Martin Hartman tarafından Berlin'de Diwan'ın bir tıpkıbasımının yapıldığını biliyoruz.

II. Şiirlerindeki Mitolojik Unsurlar

M. A. Cizîrî'nin şiirlerindeki mazmunlar, divan şairlerinin şiirlerinde kullandıklarıyla aynıdır. Yaşadığı dönem itibariyle Osmanlı Divan Şiirinin zirvede olması itibariyle onun kullandığı mitolojik unsurların tamamının diğer şairler tarafından da kullanıldığını belirtmemiz gerekir. Bu sebeple Cizîrî, mazmunları belli bir geleneksel anlayışa bağlı olarak kullanır.

1. Âb-ı Hayat: Bengisu, âb-ı hayvan, hayat kaynağı, hayat çeşmesi, dirilik suyu, âb-ı bekâ, âb-ı câvîdânî gibi çok çeşitli adlarla anılır. Bu su, neredeyse dünyanın bütün mitolojilerinde görülür.[1] İslam dünyasının farklı coğrafyalarında şekillenen folklorik anlayışlara göre, bu suyun karanlıklar ülkesinde olduğuna ve içenlere yahut içinde yıkananlara ölümsüzlük verdiğine inanılmaktadır. Özellikle Makedonyalı İskender'le (İslamî edebiyatta İskender-i Zülkarneyn: İki boynuzlu) ilişkilendirilen ve M. S. 300'lu yıllarda şekillenen çeşitli efsaneler daha sonra şairler, tarihçiler tarafından çokça işlenmiştir. İskender'in bu suyu aramasıyla alakalı rivayetler çoktur: Kimisine göre İskender ve Hızır,

[1] YILDIRIM, Prof. Dr. Nimet, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2008, s. 34 vd.

kimisine göre de sadece İskender ve ordusu bu suyu aramaya çıkar.[2] Ancak İskender hiçbir zaman ölümsüzlük suyunu içerek muradına eremez. Onun yerine Hızır ya da rivayetlerde sözü edildiği gibi aşçısı içer. Kur'an-Kerim'in Kehf suresinde Hz. Musa ve Hızır (a.s) kıssasında da "âb-ı hayat"a telmih vardır.[3] Hz. Musa ve hizmetçisi genç, Hızır'la buluşmaya giderken iki denizin birleştiği yere varırlar. Azık olarak hazırladıkları balık suya değince dirilip suya atlar. Genç, olayı Hz. Musa'ya anlattığında oranın Hızır'la buluşma yeri olduğunu Hz. Musa söyler.

Tasavvufta âb-ı hayat farklı biçimlerde kullanılmakla beraber, genellikle müridin iç dünyasında Allah'a duyduğu aşkın kaynağı olan çeşmeyi temsilen onun tadına bakmak, yokluğu görmemek ve fanilikten kurtulmaya eşdeğerdir. Bu sebeple Hızır, tasavvuf edebiyatında insan-ı kâmil(mürşit)dir.[4] Mela Ahmedê Cizîrî şiirinde âb-ı hayat kavramını bu bakış açısıyla değerlendirir.

"*Abê heywan te divê rastî binoşî şebê qedrê*

Desti ber gerdenê pîr pêçû xem an zulfê duta be

Gerçekten içmek istiyorsan âb-ı hayatı kadir gecelerinde

Eğilip bükül iki zülfün önünde, pir-i aşkın boynuna sarıl iyice" [5](Tunç: 2009, 113)

Türk edebiyatında âb-ı hayatla ilgili çok geniş bir literatür mevcut olduğundan aynı bilgileri burada tekrarlamak istemiyoruz.

2. Anka Kuşu: Zümrüd-ü Anka, Huma, Simurg, Devlet Kuşu olarak da bilinir. Çok güçlü ve bir o kadar da güzel bir kuştur. Mısır ve Yunan mitolojisindeki Phoenix'le benzer yönleri vardır.[6] Çok süslü dörder kanadı vardır. Onun tüylerinden birini üzerinde taşıyan kişiye zarar gelmez. 1700 yıl yaşar, üç yılda bir yumurtlayıp yavruları 25 yıl sonra yumurtadan çıkar.[7]Ömrünü tamamladıktan sonra kendisini ateşe atar, bütün bedeni kül olduktan sonra yeniden doğar.

Çok yüksekten uçması, büyüklüğü, insanlara görünmemesi, Kaf Dağı'nda yaşadığına inanılması gibi sebeplerle Anka, yokluk ve vahdetin sembolü olarak bilinir.[8]

Cizîrî şiirde onu ulaşılması, elde edilmesi zor bir hedef, bu uğurdaki gayretlerin ise beyhude olduğu yönünde işler.

" *'Enqa ne şikara kes e davan tu biçîn wer*

Dava kul i 'enqa tu vedî badîhewa girt

Anka kuşu kimsenin avı olmaz ki önüne tuzak kurasın

Anka'yı tutmaya uğraşanın çabası beyhude kalır"[9] (Tunç: a. g. e. s. 75)

---

2 ZAVOTÇU, Yrd. Doç. Dr. Gencay, *Divan Edebiyatı, Kişiler-Kişilikler Sözlüğü*, Aydın Kitabevi, Ankara 2006, s.255 vd.

3 Aslında Kur'an-ı Kerim'de "Hızır" adı geçmez; onun yerine "kullarımızdan bir kul" ibaresi kullanılır. Kehf suresinin 65. ayetinde o ve onun ilmiyle ilgili, "Derken (orada) kullarımızdan bir kul (olan Hızır'ı) buldular ki biz ona katımızdan bir rahmet (vahiy) vermiştik ve ona tarafımızdan bir ilim öğretmiştik." sözleri geçer. Bkz: *Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meâli*, Hasan Tahsin Feyizli, Server İletişim, İstanbul 2008, s. 314.

4 YILDIRIM: a. g. e. s.38.

5 Mela Ahmedê CİZÎRÎ, *Diwan*, Kürtçeden çeviren: Osman Tunç, Nûbihar, İstanbul 2009. Beyitlerin hem Kürtçe orijinalleri, hem de Türkçe çevirileri bu eserden alınmıştır. Yapılan alıntılarda eserin imlası korunmuştur. Ayraç içinde verilen sayfa numaraları bu esere aittir. Cizîrî'nin Diwan'ından 80 kaside, özensiz bir dil ve son derece amatörce Mehmet Ekmen tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Yazar tarafından kitaplaştırılan bu çeviriler, *" Şeyh Ahmet Cizîrî Divanı ve Tercümesi"* adıyla Gaziantep/2005'te yayımlanmıştır.

6 ÖZTÜRK, Özhan: *Folklor ve Mitoloji Sözlüğü*, Phoenix Yayınları, Ankara 2009, s.95.

7 YILDIRIM: a. g. e. s. 624.

8 ZAVOTÇU: a. g. e. s.450.

3. Arş- Âla: Yükseklik, yüksek yer gibi anlamlara gelir; ayrıca mecazen hükümdarlık, şeref, taht anlamlarında da kullanılır. Mela Ahmed'in şiirinde Allah'ın yaratma fiiliyle ilişkili olarak "yüksek, geniş ve büyük yer" gibi çeşitli anlamlara gelmektedir.

" *'Erş û cîhat lê bû heyat ew şahidê qudsîsifat*

J'bona yeqîna nûrê zat sêwan û şewa û hale da

Hayat buldu arş-ı ala ve her taraf o kudsî sıfatlı mahbubtan

Yakın olsun diye nuruna, haleler ve ışıklarla süsledi etrafını"(Tunç: a. g. e. s.34)

4. Azer: "Azerî ger bidîya hûr dikirin lât u menat", "Görseydi Azer bu tecelliyi kırıp parçalardı lat ve menatı" (Tunç: a. g. e. s.190). Azer, Hz. İbrahim'in babasıdır. Kur'an-ı Kerim'in En'am suresinin 74. ayetinde, "Hani İbrahim, babası Azer'e dedi ki: "Sen putları ilah mı ediniyorsun? Ben gerçekten gerek senin ve gerekse kavminin açık bir sapıklık içinde olduğunu görüyorum."[10]

Azer'in İbrahim'in babası mı, dedesi mi, yoksa amcası mı olduğu konusu tartışmalıdır. Asıl isminin Târah olduğu, Nemrut'un onu putlarına vekil tayin ettiği zaman Târah'ın "Azer" adını-bir putun adı-kabul ettiği de anlatılır.[11] Tasavvufî şiirde Azer, sürekli put ve puthane ile bağlantılı olarak kullanılır.

"*Hep iddia ederler: "Evladıyız İbrahim'in" diye,*

Bakarsın derin derin hepsi Azer'in çocukları!" (Nâsır-ı Hüsrev)12

"Âb-ı deryâ üzre geh İlyas-veş seyran eder,

Gâh eyler mesken İbrahim tek âzer sabâ"[13]

5. Belkıs-Saba Ülkesi: Kur'an'ın Neml suresinin 20. ve 45. ayetleri arasında anlatılan Hz. Süleyman ve Sebe melikesiyle ilgili kıssada bu isimler geçer. İslâm'ın yayıldığı bütün coğrafyalarda Hz. Süleyman ve Belkıs hakkında pek çok hikâye mevcuttur. Bu hikâyelerin çoğunda İsrâilîyat nevinden uydurma motifler çoktur. Divan edebiyatında kıssadaki kahramanların çeşitli özelliklerine (Hüdhüd: haberci, Belkıs: kadın hükümdar, Hz. Süleyman: güç ve kudretin timsali, her türden canlının dilini bilme vb.) telmihte bulunularak kullanılırlar. M. A.Cizîrî de devrin edebiyat geleneğine uyarak "Hüdhüd'ü haberci, Asef'ten de Belkıs'ın tahtını göz açıp kapama süresince Hz. Süleyman'ın huzuruna getiren kişi olarak bahseder.

"*We ye hudhud ji Seba bêt û bizanîn çi ye hal*

Kuli halê me xerîban ne sual û ne cewab

Gelir mi Hüdhüd acep Saba ülkesinden, ki bilelim ahvalin" (Tunç: a. g. e.s.228)

"*Minnet ji tali her ji bext Asif bi text û bext û rext*

Belqis ewi anî bi wext îro Suleymanî Mela

Mihnet olsun talihine ve bahta ki Asef, tahtı, bahtı eşyasıyla birlikte

Getirdi Belkıs'ı kısacık bir vakitte, bugün Süleyman'sın Mela" (Tunç: a. g.e.s.424)

6. Câm-ı Cem: Bakıldığı zaman dünyanın dört bir yanını gösteren sihirli bir alet. Câm-ı Cihannûma da denir. Yedi kat göğe benzer bir şekilde yedi madenden yapıldığı söylenir.[14]

---

[9] Diwan'dan örnek beyitleri alırken, içinde geçen mitolojik ögeler aynı anlamda kullanılmışsa bir beyite, birden fazla anlamda kullanılmışlarsa bütün beyitlerdeki anlamalara işaret ettik.

[10] KUTUB, Seyyid: *Fî Zılâl-il Kur'an*, Cilt: 4, Dünya Yayıncılık, İstanbul 1991, s.82.

[11] FEYİZLİ: a. g. e. s. 148.

[12] YILDIRIM: a. g. e. s. 121.

[13] ZAVOTÇU: a. g. e. s.43.

Cemşîd'den sonra bu sihirli nesne/kadehin Keyhüsrev'e, ondan da Dârâ'ya miras kaldığı anlatılır.

Cemşîd'e ait olduğu söylenilen bu kadehin, Şahnâme'de Cemşîd'le ilgili olaylardan söz edilirken adı geçmez.[15] Ancak Hüsrev'in anlatıldığı bölümlerde böyle bir kadehin adı geçer. Bîjen ortadan kaybolup da Gîv onun hasretinden ne yapacağını bilemez hâle gelince Hüsrev onu teselli ederek şunları söyler: "Yedi ülkeyi ve her ülkenin dört bir bucağını onun içinde görürüm. Babamın, dedelerinin ve bizim bütün yeryüzü padişahlarımızın ve iyi kimselerimizin ruhlarına dualar edince sana Bîjen'in nerede olduğunu söyleyiveririm. O kadeh bana her şeyi olduğu gibi gösterir." dedi.[16]

Divan şiirinde "câm-ı cem" çok farklı isimlerle ve çok farklı anlamlara gelecek şekilde kullanılmıştır: Şarap, zevk, eğlence, övgü vb. Cizîrî şiirlerinde hem dünyayı seyretmek hem de eğlence unsuru olarak görülür.

"*Ew reşhe da wê qulzumê mey hate tasa alemê*

Cama cehanbîn da Cemê b Eskenderî ayîne da

Bu denizdendir o reşha, ulaşmış mey âlem tasına

Ayineyi İskender'e veren Halik, Cem'e vermiş cihannüma camı" (Tunç: a. g.e.s.41)

"*Abê heywan te divêtin tu bibe hemrehê Xudr*

Câme Cem bîn û ji Dara û Skender meke behs

Hızır'la yol arkadaşı ol, ab-ı hayatı istersen eğer

Getir câm-ı Cem-i sun, Dara ile İskender'den söz etme" (Tunç: a. g.e. s.253)

7. Dârâ: Erdeşîr-i Dırâsdest'in oğlu, Akhameniş kralıdır. İran'da hükümdarlığı on dört yıl sürmüştür. İskender'e yenilmiş, daha sonra da kendi adamları tarafından suikasta kurban gitmiştir.[17]

Dârâ divan şiirinde şan, şöhret ve ululuğu temsil eder. "Kasidelerde şair, Dârâ'nın büyüklüğünü, gücünü ve yiğitliğini memdûhu ile karşılaştırır, çoğu kez memdûhunu ondan üstün gösterir.[18]

8. Ehrimen: Kötülük ve karanlıklar ülkesinin tanrısı. Şahnâme'de daha çok ifrit, dev ve şeytan gibi tasvir edilir. Olağanüstü güçleri vardır. Şahnâme'nin hemen başında Keyûmers ile yaptığı mücadele anlatılır.[19]

Mecusilikte Ehrimen kötülüğün, fenalığın, şerrin tanrısıyken, Hürmüz iyilik, doğruluk ve adaletin tanrısıdır.[20] Divan şiirinde Ehrimen bu özelliklerin tamamını çağrıştıracak şekilde kullanılır. M. Cizîrî de geleneğe uyarak Ehrimen'i ifritler sınıfından sayar.

"*Uçan bir ifrit gördüm, abanınca üstüme kaybettim kendimi*

Pençesine alarak yükseklere uçurttu kartal gibi beni,

Sonra baş aşağı çevirip attı beni karanlıklar ülkesine

Gerçekte ben uyanık mıyım, yoksa gördüğüm bir rüya mı?

---

14 TÖKEL, Dursun Ali, *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2006, s. 134.
15 FİRDEVSÎ, *Şahnâme*, Çev: Prof. Necati Lugal, Kabalcı, İstanbul 2009, s.68 vd.
16 Şahnâme, s.795 vd.
17 YILDIRIM: a. g. e. s.233.
18 ZAVOTÇU: a. g. e. s.103.
19 Şahnâme: s.58 vd.
20 TÖKEL: a. g. e. s.161 vd.

O mel'un ve münafık ki Allah yüzünü kara kılmıştır onun,

Akıbeti yukarı çekilip ölümdür onun,

Ehrimen vermişti talimatı, Ebyed'in parmağı vardı bunda

Çok istişareler yapılmıştı bu görüş ve talimat hususunda" (Tunç: a. g.e.s.63)

9. Felek-Dokuz Felek-Çarh-ı Felek: Talih, baht, devir, zaman gibi pek çok anlama gelir ve hem Divan hem de Halk edebiyatında sıklıkla kullanılır. Divan edebiyatında feleğin yâr olması halinde âşık zahmet ve sıkıntı içine girmez. Ancak âşığa göre felek ters, kahpe, dönek ve kalleştir. İşlerin bozulmasının, yolunda gitmemesinin biricik sorumlusu odur. Cefâyı âşığa, vefayı ağyâra gösterir.

Eski kozmogoni anlayışına göre felek(ler) dokuz tabakadan oluşur. Bunlardan en üstteki iki tabaka (felekü'l-eflâk, felekü'l-a'zam: dokuzuncu felek; felek-i sâmin: sekizinci felek) boştur, diğer yedi kat feleğin ise her birinde bir gezegen bulunmaktadır. Yedinci felekte Zühal (Keyvan), altıncı felekte Müşteri, beşinci felekte Merih (Mars), dördüncü felekte güneş, üçüncü felekte (Zühre, Venüs), ikinci felekte Utarid (Merkür), birinci felekte de Ay. [21]

Cizîrî'nin divanında felek veya çarh-ı felek kavramı ilahi yaratılışın sonsuz gücüyle bağlantılı olarak vurgulanır ve Orta Çağ İslâm dünyası edebiyat anlayışına sıkı sıkıya bağlıdır.

"*Her neh felek lê kaxik in dûr û diraz wek axik in*

Tê dar in ew jê şaxik in vi terhî insan mêwe da

Felekler dokuz ise de uzaklıkta ve uzunlukta bir tek menzildir

Ondaki ağaçların taze dalıdır insan meyvesini veren"

"Dolab û çerxê neh felek pêş destê kursî bûn helek

Sergeşte hatin ew gelek d'wê nuqteya mewhûme da

Dokuz çarh-ı felekle devran gelip halka olmuş kürsi önünde

Nereye gittikleri noktada hayret içindedir hepsi de" (Tunç: a. g. e.s.47)

10. Gîv ve Peşeng Savaşı: Gîv: Gûder'in oğlu, Rüstem'in damadıdır. Şahnâme'de adı, İran adına çok cesur işler başaran bir komutan ve pehlivan olarak birçok mısrada geçer.[22]

Peşeng: Şahnâme'de birkaç Peşeng'den söz edilir. Efrasiyab'ın oğlu, Feridun'un torunu, Menûçehr'in babası, Efrasiyab, Eğrîres ve Gersîvez'in babasıdır.[23]M. Cizîrî, iki kahraman arasındaki bir savaştan söz ettiğine göre, o Peşeng'i Efrasiyab'ın oğlu olarak kabul etmektedir.

Cizîrî, sevgilinin kaşlarını kudret yapısı iki yaya, kirpiklerini ise, âşığın gönlüne saplanan oklara, bu durumu da Gîv ve Peşeng arasında geçen savaşa benzetmektedir.

"*Lê ne wek waqi eya Gîv û Peşeng*

Hilbîtin xenc ji nêv ateşê ceng

Fakat bu savaş Gîv ve Peşeng'in savaşına benzemez

İyice kızışır savaş çarpışmalar ortasında" (Tunç: a. g. e. s. 201)

11. Hâtem: Menkıbelerde ve bunun paralelinde Divan şiirinde, İslamiyet öncesi Arap toplumunun cömertlik ve yiğitlik kavramlarıyla mücehhez ideal tipini oluşturan tarihi bir

---

[21] ZAVOTÇU: a. g.e. s.150 vd.
[22] Şahnâme: s.1050.
[23] A. g. e. s.1062b

şahsiyettir. Hz. Peygamber zamanına yetişmiş, ancak Hicret'ten hemen önce vefat etmiştir.[24] Mela Ahmed, klasik şiir geleneği içinde onu memdûhla kıyaslama örneği olarak kullanır.

"*Sensin derim en adil padişah Nuşirevan'dan sonra*

Dilerim yayılır ünün cihanda Hatem gibi ihsan ile ikramda" (Tunç: a. g. e.s.163)

12. Hita (Hıta) Ülkesi: Doğu Asya'da yeri ve sınırları kesin olarak bilinmeyen bir bölge. Bütün Kuzey Çin'i, Mançurya'yı, Moğolistan'ı ve Türkistan'ın doğusunu içine alıp batıda Tibet sınırından Sarı Deniz'e kadar uzanır. Aslında X.yüzyılda bu bölgeyi ele geçiren bir Moğol kabilesinin adıdır. Nakkaşlar ve sâfe denilen misk keçileriyle ünlüdür.[25] Şahnâme'de Rüstem Çin'e ve Maçin'e ilerleyip bütün Çin'i ele geçirince bu arada Hıta ve Hoten'i de fetheder, düşmanı Efrasiyab'ı aramaya başlar.[26]

Cizîrî'nin şiirinde Hita, misk ülkesine telmihen kullanılır.

"*Canê xwê me kir danê dava ku vedayî*

Ahusifet ew pe hissîya rahê Xeta girt

Canımızı dane kıldık yârin yolunda kurulmuş tuzağa

Farkına varınca ceylan gözlü, saptı hemen Hıta yoluna" (Tunç: a. g.e. s.75)

13. Hızır-İlyas: Türkiye'de Hızır-İlyas üzerine yazılmış pek çok makale ve çeşitli kaynaklarda madde, bölüm vb. isimli yazılar bulunsa da bu iki kişilik üzerine yapılmış en derli toplu çalışma Ahmet Yaşar Ocak'ın *İslam-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü* adlı eseridir.[27] Hızır-İlyas ile ilgili bilgilerin çoğunu bu eserden aldık.

Kehf suresinin 60.ayetinden başlayarak genelde Hz. Musa ve Hızır olarak kabul gören kişinin kıssası anlatılır. Kur'an-Kerim'e göre Hz. Musa ve yanındaki genç "kullardan bir kul"la görüşüp ondan batınî bilgiyi öğrenecektir. Kıssaya göre Hz. Musa, o kulun yaptığı işlerin mantıksızlığına dayanamaz ve her seferinde şikâyet edip onu ayıplar.[28] O kul, işlerin hikmetini Hz. Musa'ya anlattıktan sonra aralarındaki arkadaşlığa son verir.

Hızır-İlyas'ın kimliği, kişiliği, soyu, yaşayıp yaşamadığı vb. konularla ilgili İslam dünyasında sahih hadis kitapları, tefsirler, tarih kitapları, edebî eserler, tasavvuf kaynakları gibi pek çok alanda yazılmış eserlerde doğru ya da yanlış (İsrailiyat) olduğuna bakılmaksızın bilgiler aktarılmıştır.

Folklorda Hızır, zor durumda kalanlara, felakete uğrayanlara yardımcı olur, iyileri ödüllendirir, kötüleri ise cezalandırır.[29] Hızır karada, İlyas da denizde insanlara yardımcı olurlar. Bu ikisi yılda bir kere (6 Mayıs) bir araya gelirler. Folklora göre, her ikisi âb-ı hayatı içtiklerinden ölümsüzdürler. Yunus Emre, folklordaki bu anlayışın uzantısını bir şiirinde dile getirir.

"*Yunus Emre bu dünyada iki kişi kalur dirler*

Meger Hızır-İlyas ola âb-ı hayat içmiş gibi"[30]

M. A. Cizîrî'nin şiirinde de Yunus Emre'de gördüğümüz gibi Hızır ve İlyas halk telakkisine göre âb-ı hayatı içmiş iki önemli figür olarak görünürler.

---

[24] TÖKEL: a. g. e. s.454.
[25] Şahnâme: s.1050.
[26] Şahnâme: s. 533.
[27] OCAK, Ahmet Yaşar, *Hızır-İlyas Kültü*, Kabalcı, İstanbul 2007.
[28] OCAK: a. g. e. s.44/45. Biz, ayrıca *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, Hazırlayanlar: Prof. Dr. Hayrettin Karaman ve diğerleri, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları/86-B Ankara 2007, isimli eserden de yararlandık.
[29] OCAK: a. g. e.s.110 vd.
[30] *Yunus Emre Divanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları (Tıpkıbasım) Ankara 1991, s.207b

"*Hızır gibi inayetle elinden tutan yoksa eğer ezelde*

Ulaşmaz âb-ı hayata İlyas, iki asker de olsa yanında" (Tunç: a. g. e. s.313)

14. Hüma (Huma) Kuşu: Buna Devlet Kuşu da denir. Gölgesi kimin üzerine düşerse o hükümdar olur ya da önemli bir göreve gelir. Kaf Dağı'nda yaşadığı söylenir, kanatları zümrüt yeşili olan bu kuşu kim öldürürse kırk gün içinde o da ölürmüş. Üzerinden geçtiği kişilere zenginlik, mutluluk, uğur getirirmiş. Yalnız kemikle beslendiğinden öteki hayvanlara bir zararı yoktur. Simurg'la karıştırılmaktadır.[31]

Cizîrî şiirinde Hüma Kuşu'nu, sevgilinin yüzüne kanatlarını gölge yapması şeklinde kullanır.

15. Hüdhüd: Hz. Süleyman'ın habercisidir. Neml suresinin 15 – 40 ayetleri arasında geçen Hz. Süleyman ve Sebe Melikesi'yle ilgili kıssada Hüdhüd'den söz edilir. Hz. Süleyman kuşları teftiş ederken Hüdhüd'ü göremez, buna kızan Hz. Süleyman, Hüdhüd mazeret göstermezse ona ceza vereceğini söyler. Hüdhüd de Yemen ve Sebe kavminden bahseder.

Divan şiiri geleneğinde Hüdhüd, Kur'ân'daki kıssada geçen rolüyle ele alınır.

"*Yüzlerce tatlı haber ver sevgiliden rıdvan-ı gayb olan Hüdhüd'de*

Dirilir onunla ölmüş gönüller, kulaklarım bad-ı sabadır yollarda"(Tunç: a. g. e. s.119)

16. Hüsrev (Keyhüsrev): Siyâvuş ile Ferngis'in oğlu. Keyhüsrev, Gersîmez ile Efrasiyab'ı öldürdükten sonra İran tahtına hükümdar olmuş ve Keyâniyan hanedanının üçüncü kralı olarak altmış yıl saltanat sürmüştür.[32] Keyhüsrev'le ilgili Şahnâme'den başlayarak İran tarihi veya kadim Orta Doğu tarihinden söz eden pek çok kaynakta bilgi mevcuttur. Bu bilgileri olduğu gibi tekrarlamadan konuyla alakalı kısımları anlatacağız.

Keyhüsrev, Divan şairleri tarafından kıyas malzemesi olarak kullanılan iktidar, saltanat, kudret ve ihtişam sembolü kişilerdendir.

"*Tatlı erkek çocukları hizmetinde hazır olsun divanında senin*

Husrev ve Şahpur da olsa tuzağının bağı olurlar ancak senin" (Tunç: a. g.e.s.165)

17. İfrit: Çok kötü cinler için çeşitli isimler vardır. Bunlardan ikisi *ifrit* ve *Gûl*'dür. İki hadiste de kullanılan *ifrit* bir sıfat olduğu kadar, çok zararlı bir cin türü için kullanılmıştır.[33] Mela Ahmed'in şiirinde bu ifritlerin uçma özelliklerinin de olduğunu öğreniyoruz.

"*Uçan bir ifrit gördüm, abanınca üstüme kaybettim kendimi,*

Pençesine alarak yükseklere uçurttu kartal gibi beni" (Tunç: a. g. e.s.63)

18. İzinsiz Elma Koparma: Mitolojide elma, dairevî şekliyle bütünlüğü, tamlığı, dünyevî arzuları (Kitab-ı Mukaddes'te Havva'nın elmayı yemesinden) sembolize eder. Manevî olana karşı maddî arzuların yüceltilmesi, akıl ve bilgiye susamışlık da elma sembolizmine dâhildir.[34] Hera'nın Zeus'la evlenirken düğün hediyesi olarak aldığı bu büyülü meyveleri Batı kızlarının bahçesinde nympha'lar ve bir ejder korumaktaydı. Herakles Nereus'tan izlemesi gereken yolu öğrendikten sonra, Batı kızlarının bahçesini bulur, orda dünyayı omuzlarında taşıyan Atlas'ı bir süre bu yükünden kurtarır ve elmaları almaya gönderir. Dev altın elmaları getirir, ama

---

31 AND, Metin, *Minyatürlerle Osmanlı-İslam Mitologyası*, YKY İstanbul 2007, s.320.
32 Şahnâme: s.1057.
33 AND: a. g.e.s.291.
34 *A Dictionary of Symbols*, by J. E. CIRLOT, Translated from the Spanish by Jack SAGE, Routledge, London 1971.s.14.

dünyanın yükünü bir daha omuzlarına almayı istemez. Herakles ona aldatarak kaçar ve elmaları Athena'ya getirir.[35]

Türk anlatı geleneğinde ise elma, daha çok bolluk, bereket ve doğurganlığı sembolize eder.

M. A. Cizîrî'nin elma motifini geleneksel anlayışın biraz dışına çıkarak, daha çok Yunan mitolojisindeki anlayışa yakın kullanmasının temelinde büyük bir ihtimalle, Antik Yunan felsefesiyle ilgili okuduğu kitaplardaki bilgilerdir.

19. İrem (İrem Bahçeleri): Bir kabile, kişi, bölge ya da bir şehir adı olduğuna inanılmaktadır. Bazılarına göre İrem, Âd kabilesinin ileri gelenlerinden biriyken, bazılarına göre Âd kabilelerinden birinin ismidir; ama çoğunluğun üzerinde anlaştığı görüşe göre İrem bir şehirdir.[36]Şeddâd tarafından cennete nazire olsun diye kurulmuş bağlık, bahçelik yerler olarak da bilinir.

Kur'ân-ı Kerim'in Fecr suresinde "İrem" ismi geçer. "Görmedin mi Rabbin nasıl yaptı Âd kavmine? (Kıymetli) sütunları (yüksek bina ve köşkleri olan), şehirler arasında benzeri yaratılmamış İrem'e? Vadi(ler)de kayaları oy(up evler yap)an Semûd (kavmine). Ordu ve saltanat sahibi Firavun'a ki bunlar, ülkelerde (Allah'a ve inananlara karşı) azgınlık etmişlerdi de böylece oralarda fesadı (kötülüğü) çoğaltmışlardı).[37]

Cizîrî'nin şiirinde, Divan edebiyatı göre şekillenmiş bir anlayışla sevgilinin bulunduğu yeri güllük gülistanlık, latif bir yer olarak betimlenir.

"*Çendekê çemen xurem bû lê medam ew subhdem bû*

Min bi hiş baxê Îrem bû lê seba go min Seba ye

Ulaştığımız bahçe gerçi hurem idi, vakit onda hep sabahtı

İrem sandım bir anda, Seba diye fısıldadı bana bad-ı saba" (Tunç: a. g. s.123)

20. Kaf Dağı: Düz bir biçimde olduğu ve dünyayı çevrelediği çeşitli kaynaklarda belirtilmektedir. Dünyanın çevresinde okyanus, onun da çevresinde Kaf Dağı bulunur. Taberi'ye göre bu dağı aşmak için dört ay yol almak gerekir. Dağın kendisi yeşil zümrütten olduğu, göğün yeşil ve maviliğini bu zümrütten aldığı söylenir. Dünyadaki diğer dağlar Kaf Dağı ile birleşir.

Kaf Dağı'nda Zulmet(karanlık bölge) olduğu, âb-ı hayat suyunun da buradan çıktığı yine kaynaklarda tekrarlanan bilgiler arasındadır. İskender'in, Hz. Ali'nin, Hızır'ın bu bölgeye gittikleri de rivayetler arasındadır.[38]

Cizîrî de şiirde gönlünün sabit ve değişmezliğini kıyas yoluyla Kaf Dağı'na benzetir.

Giriş kısmında da değindiğimiz gibi bir bildirinin sınırları içinde mitolojik öğeler olarak ancak bunlar üzerinde durabildik. Cizîrî'nin şiirinde gezegenlerin genellikle Doğu mitolojisindeki anlamlarına, simgesel niteliklerine göre yer aldıklarını gördük: Merih (Mars) uğursuz, Müşteri (Jüpiter)uğurlu, Utarid (Merkür)ikiyüzlü, Zühre (Venüs, Afrodit) uğurlu gibi.

21. Nuşirevan: Adaletiyle ünlü İran hükümdarıdır. Hz. Peygamber onun devrinde dünyaya gelmiştir. Divan edebiyatında kıyas unsuru olarak adalet ve adaletli davranmayı temsil eder.

"*Sensin derim en adil padişah Nuşirevan'dan sonra*

Dilerim yayılır ünün cihanda Hatem gibi" (Tunç: a. g. e. s.163.)

---

35 ERHAT, Azra, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1989, s. 150.

36 YILDIRIM: a. g. e.s.418.

37 Fecr:6-12

38 AND: a.g .e. s.34.

22. Rüstem: Sâm oğlu Zâl'ın Kâbil şahının kızı Rûdâbe ile evliliğinden doğan ve İran ordusunun ve milli kahramanlık anlatılarının en güçlü ve en ünlü kahramanı.[39]

Rüstem, Şahnâme vasıtasıyla İslamî edebiyatın yayıldığı birçok coğrafyada bilinmiş, isminin etrafında efsaneler, hikâyeler, temsiller, kelâm-ı kibarlar vücuda getirilmiştir. Şahnâme'nin pek çok yerinde ismi özellikle ezeli düşmanı Efrasiyâb'la birlikte geçer. Doğumu, doğum öncesi ve sonrası hâlleri, doğduktan hemen sonraki olağanüstü özelliklerinin tasviri çok sayıda destan ve hikâye kahramanının tasvir edilmesine ilham kaynağı olmuştur.

Divan edebiyatında gücü, kudreti, yenilmezliği temsilen kıyas malzemesi olarak kullanılır. Cizîrî'ye göre sevgilinin okları yüzlerce Rüstem ve Efrasiyâb'ı parçalar.

"*Hesapsız okları fırlattı; parıldadı Mısır yapımı kılıçlar*

Öldürüp parçaladı cesetlerini yüzlerce Rüstem'le Efrasiyâb'ı"(Tunç: a. g.e.s.287)

23. Samiri: Kur'ân'ın A'raf 148 ve Tâhâ 88,95 ve 96. ayetlerinde Samiri'den bahsedilir. Hz. Musa, Tûr'a çıktığı zaman, Hz. Musa'nın yokluğunu ve kavminin arasına geç dönmesini fırsat bilerek bir buzağı/inek sureti yapıp İsrail oğullarının ona tapmasına önayak olmuştur. İsrail oğulları kırk gün boyunca buzağıya taptıkları için ceza olarak kırk yıl çöllerde serseri serseri dolaşmışlardı.

Klasik edebiyat geleneğinde Samiri büyücülüğü, yalancılığı, putataparlığı ve altından buzağısıyla simgelenir. Cizîrî de bu anlayışa bağlı kalarak "Toprağı altına çeviren Samiri'nin sihri gibi işve isteriz." Mısraını kullanır.

III. Sonuç

Mela Ahmedê Cizîrî'nin yaşadığı dönemde Osmanlı Divan edebiyatı zirve dönemini yaşıyordu. O, şiirlerini aruz vezniyle yazarken hem Fars hem de Osmanlı şiir geleneğinde kullanılan mazmunları tesadüfen kullanmamıştır; ortak bir medeniyetin şiir geleneğinden ve bu geleneğin arkasında yatan kültürel birikimden ustaca yararlanmıştır. Bu sebeple onun şiirinde ve şairliğinde önceki şairlerin derin tesirinin olmadığını söylemek yanlış olur. Şiirlerini anlamak için sadece Kürtçeyi değil, Arapça, Farsça ve Türkçeyi de bilmek gerekir. Çünkü kendisi de bu dillere ustalık seviyesinde hakimdir. Bildiği halde divanını bu dillerin yerine Kürtçe yazması, onun dil konusundaki derin bilgisine ve keskin bilincine işaret eder. Onun şiirleri, dil özelliklerinin ön planda tutulduğu çalışmalara ihtiyaç duymaktadır.

Doğu mitolojisini sadece doğu merkezli görmemek gerekir. Türk, İran, Kadim Mısır, Yunan, Arap, Hindistan, Çin ve bunlara ilave olarak eski toplumlara ait olduğu halde zamanla değişerek, dönüşerek, çoğu zaman da kendine yabancılaşarak başka toplumların mitolojisinde motif, kişilik vb. şekillerde yaşamaya devam eden birçok unsur Divan şiirinde kullanılan diğer mitolojik unsurlarla harmanlanmış bir biçimde yer almaktadır. Böylesine geniş bir referanslar dizgesine sahip şiir geleneği elbette M. A. Cizîrî'nin de şiirini besleyen gümrah bir damardır.

[39] Şahnâme:s.1063.

MOLLA AHMED-İ CEZİRÎ'NİN DİVAN'INDA VAHDET-İ VÜCÛD ANLAYIŞI

Birgül BOZKURT[*]

MOLLA AHMED CEZİRİ'S IDEA OF ONENESS OF BEING (WAHDAT-I WUCUD) IN HIS *DİWAN*

Abstract

In this article, Molla Ahmed Cezirî's idea of oneness of being (wahdat-i wujud) has been studied. Molla Ahmed Cezirî who is a sûfî and a poet, lived in Cizre between 1567-1640. The only known book of Cezirî is *Divan*. This book has the charecteristics of divan's poet and contains ideas about oneness of being, love to God and the other sûfî's topics. Cezirî is a sûfî who has the idea of wahdat-i wujud. To him, God is one and only. The entities are manifestation (tajalli) of God's attributes. All entities are a shade and illussion to God. Only those who have "ılm al-ladun" can understand these truths.

Keywords: Molla Ahmed Cezirî, Oneness of Being (Wahdat-i Wujud), Divan, Manifestation, Sûfî, Truth.

Vahdet sırrıdır kuşatan evreni ezelden tâ ebede
Zâtında tektir ve birdir o, taaddüt nerede?
……
Bil ki deniz aynı denizdir değişse de dalgaları, kabarcıkları
Tümünün sudur aslı, çözülse de çözülmese de buzları
Molla Ahmed-i Cezirî

Giriş

Cizreli mutasavvıf ve şair Molla Ahmed-i Cezirî'nin 1567–1640 yılları arasında Cizre'de yaşadığı tahmin edilmektedir. Cezirî, ilk öğrenimini, babasının gözetiminde almış, daha sonra medreselerde geleneksel olarak okutulan kitapları bitirip, icazet almak üzere Diyarbakır, Hakkâri ve İmadiye gibi o dönemin ilim merkezlerinde tahsiline devam etmiştir. İlmî icazetini, Diyarbakırlı Molla Taha isminde bir âlimden almıştır. 1640 yılında Cizre'de vefat eden Cezirî'nin kabri, Cizre'de ders verdiği Kırmızı Medrese'nin alt katında bulunmaktadır. Burası daha sonraları bir ziyaretgâh haline gelmiştir.[1]

Ahmed Cezirî'nin bilinen en meşhur eseri, 114 şiirden meydana gelen, Kürtçe kaleme aldığı *Divan*'ıdır. *Divan*'daki dizeler bütünüyle incelendiğinde, vahdet-i vücûd düşüncesinin, Allah aşkıyla yoğrulmuş bir şekilde, şiirin en görkemli sunumuyla verildiğini görebiliriz. Dolayısıyla, *Divan*'da temel olarak, vahdet-i vücûd ve Allah aşkı konularının ele alındığını

[*] Dr., İslam Felsefesi, bbozkurt21@hotmail.com

[1] Tunç, Osman, Giriş, Molla Ahmed-i Cezirî Divan'ı içinde, çev. Osman Tunç, Kent Yay., s.7-8, İst., 2007; Cezirî'nin *Divan*'ı, Abdulmukit Septioğlu tarafından ilk otuz beyiti içerecek şekilde kısmen şerh edilmiştir. Bkz. Septioğlu, Abdulmukit, Melaye Ciziri Divan'ının Şerhi, Nubihar Yay., İst., 2005; Cezirî hakkında ayrıca bkz. Özervarlı, M. Said, "Molla Cezeri" maddesi, TDV İslam Ansiklopedisi, c.30, s.241, İst,. 2005.

söylemek mümkündür. Biz burada Cezirî'nin vahdet-i vücûd anlayışını ve bununla ilgili bazı problemleri ele alacağız. Bunu yaparken kimi zaman İbn Arabî'nin (ö.1240) görüşleriyle de bazı karşılaştırmalarda bulunacağız.

Vahdet-i vücûd, Allah'tan başka hakiki hiçbir varlık kabul etmeyen, bütün varlıkları mutlak varlığın isim ve sıfatlarının tezahürü, tecellisi sayan tasavvufî bir anlayıştır. Bu yönüyle vahdet-i vücûd, varlığın birliği anlamında kullanılmış olan, Allah evren birliğini kurmaya çalışan bir düşünce sistemidir. Bu anlayış, dokuzuncu yüzyıldan itibaren Beyazıd Bestamî (ö.875), Cüneyd Bağdadî (ö.940), Hallac-ı Mansur (ö.858), Gazalî (ö.1111), Mevlana Celaleddin er-Rûmî (ö.1273) başta olmak üzere bir çok düşünür tarafından ifade edilse de, ilk olarak İbn Arabî tarafından sistemli bir hale getirilmiştir. İbn Arabî'nin vahdet-i vücûd sistemi, kullandığı üslup gereği, mecazlı ve sembolik olmasından dolayı anlaşılmaz ve tutarsız gibi görünse de, aslında kendi içerisinde tutarlı ve geniş bir yapıya sahiptir.[2] İbn Arabî, kendi zamanına kadar sûfîlerde derece derece görülen bazı fikirleri, varabilecekleri en ileri sonucuna götürmüştür. Varlığın, özde bir olduğunu ancak çokluk halinde tezahür ettiğini söylemiştir. Ona göre Allah, mutlak varlıktır ve varolan her şeyin tek kaynağıdır. Allah'ın iradesinin vasıtaları, O'nun ilahî isimleridir. Her şey, yaratılmadan önce Allah'ın ilminde mevcuttu, onların sûretleri, ezelde Allah'ın zâtı ile birdi. Varlığın birliğinden ve insanın Allah ile bir olmasından kastedilen budur. Bu durum Allah'ın bir insanın cismine girerek tecellisi yani hulûl anlamında değildir, çünkü bu, varlıktaki birliğe uymamaktadır.[3]

İbn Arabî'nin İslam dininin, inanç, ibadet ve ahlak prensiplerine dayanarak ileri sürdüğü bu farklı yorum ve görüşler, özellikle Osmanlı döneminde pek çok Müslüman düşünür tarafından benimsenmiştir. Bu farklı yorum ve görüşler, hem şiir hem de nesir olarak çeşitli eserlerde işlenmiştir.[4] Osmanlı dönemi düşünürlerinden biri olan Cezirî'yi de, bu grup içerisinde saymak, uzak bir ihtimali dile getirmek olmayacaktır.

Cezirî'nin *Divan*'ında Vahdeti Vücûd Anlayışı

Cezirî'nin *Divan*'ında, vahdet-i vücûd anlayışının birçok öğesini ve aynı zamanda İbn Arabî etkisini görmek mümkündür. Vahdet-i vücûdun varlıkla ilgili en temel kavramları olan Allah'ın zât ve ulûhet mertebesi, varolanların oluşumu, âyân-ı sabite, tecelli, nûr-u Muhammedî gibi kavramlar, *Divan*'da çokça yer alır. Bunun yanı sıra, bilgi anlayışını yansıtan ilham, akıl, keşf, ilm-i ledün gibi konular da sık sık tekrarlanır. Bu konuların, insan-ı kâmille olan ilişkisine değinilir. *Divan*'da, Allah aşkı, dünyanın aldatıcılığından uzak durmak ve zühd gibi konular da vahdet-i vücûd düşüncesine göre şekillenir. Cezirî, İbn Arabî'de görülen vahdet temelli bir düşünce sistemi ortaya koymaktan çok, vahdet-i vücûdun etkisiyle oluşan fikirlerini, divan şiirinin kendine özgü sembolleri, güçlü anlatımı ve derin içeriğiyle sunmak istemiştir.[5]

---

2 Coşkun, İbrahim, "Muhyiddin İbn Arabî'nin Felsefesinde Allah Mefhumu", Tasavvuf Dergisi, sy.21, s.122, Ankara, 2008; Chittick, William, Hayal Âlemleri İbn Arabî ve Dinlerin Çeşitliliği Meselesi, çev. Mehmet Demirkaya, Kaknüs Yay., s.29, İst., 2003.

3 Güngör, Erol, İslam Tasavvufunun Meseleleri, Ötüken Yay., s.73, İst. 1996.

4 Tahralı, Mustafa, "İbn Arabî'de Bir Hadis-i Kudsinin Yorumu", Nurlar Hazinesi içinde, İz yay., s.14, İst., 1994; Cezirî'den önce, Selçuklular zamanında, Sadreddin Konevî (ö.1273) ve öğrencisi Saiddin Ferganî (ö.1296), Osmanlı'nın ilk dönemlerinde ise, Davud Kayserî (ö.1350) vahdet-i vücûd düşüncesini savunan düşünürlere örnek verilebilir. Bkz. Ülken, Hilmi Ziya, Uyanış Dönemlerinde Tercümenin Rolü, Ülken yay., s.311-313, İst., 1997; Chittick, Hayal Âlemleri İbn Arabî ve Dinlerin Çeşitliliği Meselesi, s.29.

5 Divan Edebiyatı, aruz vezniyle yazılan ve havassa hitap eden manzumelere denilmektedir. Bu edebiyat tarzıyla uğraşan kişiler, şiirlerini "Divan" adı verilen bir eser altında topladıkları için de bu ad kullanılmıştır. Dolayısıyla, bu dönemlerde "Divan" adı altında bir esere sahip olmak, bu eserin, divan edebiyatına ait unsurları taşıması anlamına gelmektedir. Bunun dışında divan edebiyatına özgü sembol ve kullanımlar için bkz. Pakalın, Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, MEB Yay., c.I, s.458-462, İst., 1993.

Ahmed Cezirî'nin *Divan*'ındaki dizelere bakıldığında, kullandığı bazı kavramlardan hareketle vahdet-i mutlaka anlayışını benimsediği de düşünülebilir. Evet, Cezirî, *Divan*'ın bazı dizelerinde "vahdeti mutlak" ,"vahdet-i sırf" gibi kavramlara yer vermiştir.[6] Ancak, bu durum, onun mutlak vahdet anlayışını savunduğu anlamına gelmez. Çünkü, "vahdet-i mutlaka", İbn Seb'în (1197-1270) gibi bazı filozof-sûfîlerin sistemli bir şekilde savunduğu, gerçek anlamda tek var olanın Allah olduğu ve O'nun dışındaki her şeyin yok sayılması gerektiğini ileri süren tasavvufî bir düşüncedir.[7] Cezirî ise "vahdeti mutlak" ve "vahdeti sırf" kavramlarını her zaman Allah'ın mutlak birliğini ve varolan her şeyin, O'nun bir tecellisi olduğunu vurgulamak için kullanmıştır. Öyle ki, ona göre vahdet, varlığımızın çok garip bir iksiridir. Özümüz onunla dopdoludur.[8] Bunu anlamak gerçekten maharet isteyen bir şeydir. Yoksa Cezirî, vahdet-i mutlaka anlayışında görülen Allah'ın dışındaki tüm varlıkları yok sayma ve varlık olarak sadece Allah'ı görme fikrini tam anlamıyla benimsememiştir. Ayrıca, Cezirî'nin kullandığı ve vahdet-i vücûd anlayışının en belirgin öğesi olan "tecelli", "vahdet-i mutlaka" düşüncesinde kendisine yer bulmaz.[9] Çünkü bu anlayışta, varolanların oluşumu, üzerinde durulacak bir konu değildir. Allah'ın dışında varolan şeyler, "hiçbir şey" olarak nitelenmektedir. Âlem ve onunla ilgili şeyler, bırakın Allah'ın bir tecellisi olmayı, içindekilerle beraber ölüdür. Hakiki anlamda tek diri, Allah'tır.[10] Oysa Cezirî'nin, dizelerinde dile getirdiği düşüncelerinin büyük çoğunluğu, varlıkların, Allah'ın birer tecellisi olduğu fikrine dayanmaktadır. Hatta tecelli, Cezirî düşüncesinde çok özel bir kavramdır. Çünkü Allah'a ait güzelliklerin ifadesi, çok etkileyici bir şekilde ancak tecelli kavramıyla ifade bulmuştur.

Cezirî'nin şiirlerinde, vahdet-i vücûd düşüncesi açıkça görülür. Ancak, bu dizelerde vahdet-i vücûda ait tüm öğelerin İbn Arabî'de olduğu gibi ayrıntılarıyla işlendiğini söylemek mümkün görünmemektedir. Bunda, Cezirî'nin düşüncelerini ifade ederken kullandığı şiirsel yöntem ve üslûbun yanı sıra, vahdet-i vücûd anlayışı içerisinde öncelik ve önem verdiği öğelerin de etkisi vardır. Bu öğeler, Allah'ın birliği, görünür âlemin O'nun bir tecellisi olduğu ve Allah aşkının her şeyi sardığı fikridir. Bunun dışında kalan unsurlar ise, şiirin ölçüleri ve duygunun hâkim olduğu bir atmosfer içerisinde derinlikten uzak bir biçimde sunulmuştur.

Cezirî'nin varlık anlayışı, vahdet-i vücûd düşüncesi doğrultusunda şekillenmiştir. Onun varlık anlayışında, en üst noktada, Allah'ın varlığı ve tekliği bulunmaktadır. Bilinmektedir ki, vahdet-i vücûd anlayışında, varlık mertebelerinin zirvesinde vâcibu'l- vücûd olan Allah vardır. Bu makam, Allah'ın "zât makamı" olarak nitelendirilir ve O'nun burada hiçbir şekilde bilinemeyeceği vurgulanır.[11] Cezirî ise, *Divan*'da Allah için böyle bir makama yer vermez. Ya da bu kadar ayrıntıya girmez. O, varlığın oluşumunu, "cömertlik denizinin taşması" olarak

---

6 Bu kavramlar için sırasıyla bkz. Cezirî, Divan, çev. Osman Tunç, Kent Yay., s.134,141, İst., 2007.

7 Balyanî, Abdullah b. Mes'ud, Mutlak Birlik, çev. Ali Vasfi Kurt, İnsan Yay., s.25, İst., 2003; İbn Haldun, Mukaddime, çev. Halil Kendir, Yeni Şafak Kültür Armağanı, c.II., s.675-677, Ankara, 2004; Bozkurt (Gülmez), Birgül, İbn Seb'in'in Hayatı Eserleri Ve Felsefi Görüşleri, Yayımlanmamış Doktora Tezi, A.Ü.S.B.E., s.133-144, Ankara, 2008.

8 Cezirî, Divan, s.141.

9 Balyanî, Mutlak Birlik, s. 26.

10 İbn Seb'in, Risaletu'r-Rıdvaniyye, Resailu İbn Seb'in içinde, Tahkik: Abdurrahman Bedevî, Daru'l-Mısriyye li't-Te'lif ve't-Tercüme, s.328, Kahire 1956; Risaletu'l-Fakiriyye, Resailu İbn Seb'in içinde, s.11-12; Kitabu'l-İhata, Resailu İbn Seb'in içinde s.149.

11 Vahdeti vücûd anlayışında Allah'ın zât makamında bilinemeyeceği konusu, İbn Arabî'nin, Allah'ın mutlak birlik ve tekliğinin yanı sıra, O'nun yaratılanlar üzerindeki tecellisini ve kendisini kullarına tanıtmasını açıklamak üzere öne sürdüğü bir konudur. Allah, zât makamında gayb-ı mutlaktır, bilinemezdir. Bu durumda, O'nun hakkında bilmemiz gereken tek şey, O'nun uluhuyeti ve birliğidir. Bunun yanı sıra, Allah, ulûhet mertebesinde isim ve sıfat kabul etmiş ve bu sıfatlarla kendisini kullarına tanıtmıştır. İbn Arabî düşüncesinin en dikkat çeken konularından birisi de, işte bu birlik ve çokluk meselesidir. İbn Arabî, Fususu'l-Hikem, çev. Nuri Gençosman, Meb yay., s.97, İst., 1992; Karadaş, Cağfer, Muhyiddin İbn Arabî, Kaynak Yay., s.127-137, İzmir, 2008.

nitelendirirken, bu oluşumdan önce, yani ortada tek bir varlık dahi yok iken, sadece Allah'ın varlığının bulunduğunu belirtmesi, belki bu mertebeye işaret ettiğini gösterebilir:

> Coşup taşmadan henüz cömertlik denizi, zât-ı mukaddes var idi
> İzafet, kayıt ve nitelikleriyle tek bir varlık dahi ortada yok idi [12]

Vahdeti vücûd düşüncesinde, Allah'ın mutlak varlığı ve tekliği karşısında, varlıkların oluşunu açıklamak, felsefî olduğu kadar, mistik yönlere de dayandırılır. Örneğin, İbn Arabî'de yaratmanın temelinde, sevgi, aşk ve merhamet vardır. Allah, mutlak varlık iken, kendisini, kendi nefsi için sevmiş, bilinmek ve tezahür etmek istemiştir.[13] Cezirî bu noktada, İbn Arabî'nin tam bir takipçisi olsa da "aşk" konusunu biraz daha öne çıkartarak ondan farklılaşmıştır. Nitekim Cezirî'ye göre, güzellik ve sevgi, ezelden beri var olan şeylerdir. Çünkü Allah, öncelikle kendi zâtına âşık olarak ezelde aşk nurunu yakmış ve güzelliğe dair her şeyi, kendi zâtında göstermiştir. Bu nur, her tarafı aydınlatmış ve böylece var olanların oluşum serüveni, Allah'ın kendi zâtına duyduğu aşkla başlamıştır. Bu nedenle Cezirî, aşk konusunu *Divan*'da çok belirgin bir şekilde ele almış, coşkulu ve yoğun duygu yükü içerisinde işlemiştir. Şu dizeler bunu göstermek için örnek verilebilir:

> Ezel seherinde yaktı Allah aşk nurunu
> Kendi zâtında gösterdi ebedî güzellik nurunu
> ……
> Güzellik ve sevgi var idi ezelde, Hak Teala âşık idi kendi zâtına
> İhtiyacı yoktu başka bir güzelliğe, rivayetler böyle ulaştı bize
> ……
> Aydınlattı o nur her tarafı, göründü âlem onunla
> Rengârenk parıltılar içinde attı şimşekleri dört bir yana[14]

Bunun yanı sıra, Cezirî düşüncesinde Allah, güzelliklerle bezenmiş bir varlık olarak tanıtılmaktadır. O'nun aşk ve güzelliklerle dolu olması, kendisini gizleyememesinin ve yokluk perdesinin arkasında kalmamasının en başta gelen nedenidir:

> Aşk, hüsün ve cemal oldukça rahat yok yokluk perdesinde
> Güzellik oldukça sevgilide, gizleyemez kendisini perde gerisinde[15]

Vahdet-i vücûd düşüncesinde varlıkların meydana gelişi, "kenz hadisi" olarak bilinen, "Ben bilinmez bir hazine idim, bilinmek istedim, halkı yarattım onun ile beni bilsinler."[16] anlamındaki hadisle de izah edilmiştir. Cezirî de bu hadise göndermede bulunarak,[17] Allah'ın, âlemi, keşfolunmayı istediği için yarattığı düşüncesine yer vermiştir. Buna göre, Allah, kendisine âşık olan ve sevgi besleyen varlıkların bulunmasını ve onlar tarafından bilinmeyi istemiştir:

> Âşıkları, müştakları, gönül alan sevgilileri ister kelâm-ı akdes
> Keşfolunup bilinsin diye geniş ufuklar ister o güneş[18]

---

[12] Cezirî, Divan, s.19.
[13] İbn Arabî, Fususu'l-Hikem, s.22; Coşkun, "Muhyiddin İbn Arabî'nin Felsefesinde Allah Mefhumu", s.131-132.
[14] Cezirî, Divan, s.19.
[15] Cezirî, Divan, s.22.
[16] İsmail b. Muhammed el-Aclunî, Keşfu'l-Hafa, c.II, s.132, Beyrut, 1356; Ebu'l-Alâ Afîfî, Fususu'l-Hikem Okumaları İçin Anahtar, çev. Ekrem Demirli, İz Yay, s.74, İst., 2006.
[17] Cezirî, Divan, s.167.
[18] Cezirî, Divan, s.22.

Allah'ın bilinmeyi istemesi ve bu yüzden kendisini gizleyememesi, vahdet-i vücûd düşüncesinin en temel kavramlarından olan "âyân-ı sabite" ve "tecelli" kavramlarını karşımıza çıkarmaktadır. Bunlar, aynı zamanda, mümkün varlıkların ortaya çıkışının dayandırıldığı ana kavramlardır. Âyân-ı sabite, dış dünyadaki varlıkların Allah'ın ezelî ilminde yer alan ilk örnekleridir. Diğer bir ifadeyle bunlar, kendilerine henüz varlık verilmemiş mahiyetlerdir.[19] Bu örnekler, varlık sahasına çıkmayı kendileri talep ederler. Bu talep üzerine ortaya çıkan ilahî isimler, Allah'ın ilminde bulunan bu misallerine karşı aşk ile yönelirler ve bu yönelme, "tecelli" olarak isimlendirilir.[20] Cezirî de ise bu kavramlar, bu kadar ayrıntılı bir şekilde açıklanmamıştır. Ancak, *Divan*'daki dizelerde "tecelli" anlayışı, Cezirî tarafından çok fazla işlenen bir konudur.[21] Fakat Cezirî, âyân-ı sabite kavramına ise fazla bir açıklık getirmemiş, onu sadece "yüce vasıflı levha" olarak isimlendirmiştir.[22] Ona göre varlıkların örnekleri, bu nüsha içerisinde hapsolmamalı, varlık sahnesine çıkmalıdır. Nitekim bir heyula sûrete, ruhlar da bedene muhtaçtır. Güzelliklerin ortaya çıkması için bu gereklidir. Cezirî bu durumu şöyle dile getirir:

> Tâ ki şekillenip görünsün üstünde harfler nuranî şekilde
> Cisme ihtiyacı var o yüce vasıflı levha şeklindeki nüshanın
> Anlaşılmasını ister nokta, eşyanın tertibi mürettib ister
> Bir heyula ister sûret, ruhlar da beden ister[23]

Cezirî'nin ifade ettiği biçimde güzelliklerin ortaya çıkması, ancak "tecelli" kavramıyla ifade bulmaktadır. Bilindiği üzere vahdet-i vücûd anlayışında tecellinin gerçekleşmesi, Allah'ın sıfatlarıyla ilgili olan bir durumdur. Âyân-ı sabitede birer örnek olarak duran mahiyetler, ilahî isimlerin kendilerine yönelmesiyle varlık nuruyla buluşarak aydınlığa çıkarlar.[24] Cezirî'nin de ifade ettiği gibi Allah'ın ilk tecelli eden ismi, varlık bahşetme anlamına gelen "Vâhib" ismidir. Vâhib isminin tecellisiyle, ilk mümkün, dış dünyadaki yerini almış olur. Bu durum, Cezirî'nin kendine özgü tarzıyla, bir sayfaya güzel bir yazı yazan, noktayı, kelimeleri yerli yerinde kullanan "kâtip" sembolüyle ifade edilir ve şöyle dile getirilir:

> Kâtip yazmış harflerini, ruhla bedene vermiş nurlarını
> Vâhib ismiyle tek tek koymuş nokta, cezim ve irabını[25]

Allah'ın isimleri vasıtasıyla tecelli edişi, vahdet-i vücûd düşüncesinde "nüzul" olarak isimlendirilir.[26] Allah'ın tenezzülü ve kendisini kullarına tanıtması, çeşitli varlık mertebelerinde gerçekleşir. Bunlar sırasıyla "ilk akıl", "külli nefs", bu ikisinin birleşmesi sonucunda oluşan "tabiat" ve "heba", "cism-i küllî", maddi âlemi oluşturan "dokuz felek", bunların hareketiyle meydana gelen dünya ve içindekiler, son olarak da insandır.[27] Cezirî *Divan*'ında ise bu varlık mertebeleri, sadece kavram olarak ve yeri geldiğinde, anlatımı zenginleştirmek için kullanılır. Cezirî'nin asıl ilgilendiği konu ise Allah'ın varlıklardaki tecellisidir. Tecelli, varlık denizinin coşması ve mutlak olan Allah'tan bir nurun inmesi olarak

---

19 İbn Arabî, Fususu'l-Hikem, s.74; Afîfî, Fususu'l-Hikem Okumaları İçin Anahtar, s.379.

20 İbn Arabî, Fususu'l-Hikem, s.76; Fütuhat-ı Mekkiyye, çev. Ekrem Demirli, Litera Yay., c.3, s.28-30, İst., 2006; Bu kavramlar için ayrıca bkz. İzutsu, Toshihiko, İbn Arabî'nin Fusus'undaki Anahtar Kavramlar, çev. Ahmet Yüksel Özemre, Kaknüs Yay., s.207-262, İst., 2005.

21 Cezirî, Divan, s.241.

22 Cezirî, Divan, s.25.

23 Cezirî, Divan, s.25-26.

24 İbn Arabî, Fususu'l-Hikem, s.76; Ebu'l-Ala Affifî, Muhyiddin İbnu'l Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi, çev. Mehmet Dağ, A.Ü.İ.F.Yay., s.56-57, Ankara, 1975.

25 Cezirî, Divan, s.20.

26 Karadaş, Muhyiddin İbn Arabî, s.127.

27 İbn Arabî, Futuhat-ı Mekkiyye, c.II, s.388-390; Afifî, Fususu'l-Hikem Okumaları İçin Anahtar, s.79.

tarif edilmiştir. Burada, vahdet-i vücûd anlayışında ayrı bir öneme sahip olan "nûr" ismine ve "ümmehâtu'l-esma" olarak adlandırılan yedi sıfata özellikle vurgu yapılmıştır:[28]

> Coşunca varlık denizi, bir nur indi zât-ı mutlaktan
> Taayyün etti cümle sıfatlar, göründü eşya ilmiyyede
> Feyzini alıp ism-i Nur'dan göründü eşya ilim aynasında
> Yedi sıfatın hükmü içinde intizama girdi kusursuzca[29]

Vahdet-i vücûd anlayışında, her varlık, Allah'ın güzel isimlerinin birer yansıması, Allah için birer tecelli mahalli veya O'ndan bir görünüştür.[30] Allah'ın Vâhib ismiyle beraber tüm isimleri, "kün" (ol) emrini de yöneltmesiyle, varlıkların bütün zerrelerine nüfuz etmiştir. Cezirî bunu, diğer varlıkları değil de, kendi benliğini örnek vererek, hissettiklerini dile getirerek anlatmaktadır. Allah, evvel, âhir, zâhir ve bâtın olarak insanın bütün hüviyetinde yer almakta, bütün zerrelerine sızıp girmektedir. Cezirî, bunu, tüm benliğinde, Allah'ın yaratmayı başlatan "ol" emriyle hissettiğini, çünkü kendisi de dâhil tüm varlıkların Allah'ın tecelli yeri olduğunu şu edebî dizelerle ifade etmiştir:

> Sadece el pençe değiliz yârin önünde, "kün" emrinden haberdarız
> Aşkına tutkun olduğum sevgili, sızıp girmiş tüm zerrelerime
> Evvel odur, âhir odur, zâhir odur, bâtın odur
> Mabud odur, meşhud odur bütün hüviyetimde[31]

Tecelli kavramına açıklık getirmek ya da varlıkların Allah karşısındaki durumunu ortaya koymak amacıyla, vahdet-i vücûd anlayışında sıkça kullanılan ayna metaforuna, Cezirî'nin de yer verdiğini görmekteyiz. Vahdet-i vücûd düşüncesinde ayna, Allah karşısında mümkün âlemi sembolize etmektedir. Bir kişi aynaya baktığında, kendi yansımasını görür. Fakat bu yansıma kendisinin aynı olmayıp, sadece bir aksidir. Burada, aynaya bakan Allah'ı, aynada beliren akis ise görünür âlemdeki varlıkları temsil etmektedir. Aynaya bakan olmazsa, aynada herhangi bir yansımanın ya da görüntünün belirmesi mümkün değildir.[32] Dolayısıyla, var olan her şey, varlık konusunda Allah'a muhtaçtır, yalnız Allah sayesinde ve sırf O var olduğu için gerçeklik kazanırlar.[33] Bunun yanı sıra, görünen her şey, Allah karşısında birer gölge ve hayalden başka bir şey değildir. Cezirî, bu hususta, âyân-ı sabite kavramına gönderme yaparak, birer şekil ve sûret olarak gördüğü varlıkların aslının Allah tarafından belirlendiğini, bunlara nispetle görünür âlem ve içindekilerin Hakk'ın isimlerine birer ayna ve onların gölgesi niteliğinde olduğunu şiirin anlam derinliği içerisinde sunmaktadır:

---

[28] İbn Arabî düşüncesinde, isimler ve sıfatlar arasında nisbet ve anlam bakımından fark olmamakla birlikte, "rütbe" yani mertebe bakımından fark vardır. O, "ümmehatu'l-esma" olarak nitelendirdiği bu sıfatları, rütbe sıralamasında birinci dereceye yerleştirmiş, ancak bunların hangileri olduğunu açıklığa kavuşturmamıştır. Buna karşılık, eserleri bütünlük içerisinde incelendiğinde bu sıfatların; hay, âlim, mürid, kadir ve kail, mütekellim, semi ve basir olduğu anlaşılır. Bu konuda bkz. Karadaş, Muhyiddin İbn Arabî, s.158-170.

[29] Cezirî, Divan, s.23.

[30] İbn Arabî, Fususu'l-Hikem, s.76.

[31] Cezirî, Divan, s. 86; Cezirî, Allah'ın diğer varlıklara tecellisini şu beyitlerde de dile getirmiştir:
> Cazibe ve süsleri varsa da, mutlak güzellikten gelir
> Hak nurunun cilvesidir tümüyle, onlarda işvelendi ezelî aşk (Divan, s.21)
> ……
> O güzel ve nurdan sevgili tecelli edip görünür değişik şekillerde
> İnsan, peri, vildan ve hûrîlerde görünür türlü cilvelerle (Divan, s.27)
> ……
> Zühre yüzlü sevgiliyi vasfeden nişanlarla sultanî tuğralar
> İbarelerindeki yüceliğin tecellisinin birer ünvanlarıdırlar (Divan, s.85)

[32] İbn Arabî, Fususu'l-Hikem, s.40-41,51; Karadaş, Muhyiddin İbn Arabî, s.194.

[33] İbn Arabî, Fususu'l-Hikem, s.28-29,69.

Bu şekil ve sûretlerin aslı tezyin edilmiş yüce bir makamda
Onlara nisbetle birer gölgeyiz biz, Allah'ın takdir ve tertibinde
Bu tarz ile bütün âlem ayna oldu Hakk'ın isimlerine
Varlıkta tecelli eden nur, aksedip göründü hayal sûretinde[34]

Aslında Cezirî'nin bu tarz dizelerle ifade etmek istediği esas konu, gerçek anlamda tek varlığın Allah olduğu düşüncesidir. Bu noktadan bakıldığında, gerçekte "ben" ve "sen" diye bir şey yoktur. Her ikisi de birdir. Cezirî'nin divan şiirine özgü bir biçimde sembolize ettiği insan, hûrî, peri, vildan gibi her çeşit varlık, hakikat olmayıp, tamamıyla mecazdır. Allah dışındaki tüm varlıklar birer mecaz olunca, vahdetin son adımı, Cezirî'de "Biz sendeniz, sen bizdensin" sözüyle ifade bulmuştur. Böylece tüm varolanların Allah'ın tecellisi olması ve dolayısıyla da vahdet-i vücûdun gerçekleşmesi bu şekilde özetlenmiş olmaktadır. Onun bu hususta düşünceleri şu dizelerde geçmektedir:

Güzelliğin birer putları olan bu hûrîlerle peri yüzlüler
Gerçekte hakikat değil Mela tamamıyla mecazdır[35]
"Biz sendeniz, sen bizdensin" dedi o inci tanesi[36]
Ki gerçekte birdir her ikisi, kalmadı ortada şüphe doğrusu[37]

Cezirî vahdet düşüncesini ifade ederken bazen Hallac-ı Mansur gibi mutasavvıfların sözlerini andıran ve vahdet bilgisine sahip olmayan kişilerce yanlış anlaşılabilecek bazı cümleler (şatahat) de sarf etmiştir. O, Allah'ı, cahiliyye döneminin başta anılan putları Lât ve Uzza olarak nitelendirmekte, hatta O'nu, İbrahim peygamberin babası Azer'in taptığı putların en büyüğü olarak isimlendirmektedir. Tabiidir ki, burada Cezirî, Allah'ın, tüm varlıklardaki tecellisini ve vahdeti kastetmektedir. Bunu kavratmak için de, en farklı ve en uçtaki örnekleri tercih etmiştir. Hatta Hallac'ın "Ben Hakkım" (ene'l-hakk) sözüne vurgu yapmakla beraber, kendisini bu makama ulaşmış birisi olarak görmüş ve bu durumu şöyle dile getirmiştir:

Şeker tatlısı değilsin sadece, hayat ve ruh sende tecelli etmekte
Hem put, hem Uzza ve hem de Lat'sın aynı zamanda
Azer'in taptığı putun büyüğü sensin, tatlı bir dilbersin
Oturduğun her yer benim için kabedir âdeta[38]
"Enelhak" diyenin nazarında fena makamına ulaştı Mela
Lakin o, kapınızın eşiğinde herkesten hakir bir köledir hâlâ[39]

Cezirî'nin, şehadet âleminde görülen her şeyi, gerçekte hakikat değil, birer mecaz olarak nitelendirmesi, düşüncesinde bir çelişki olduğu izlenimini uyandırabilir. Çünkü bir yandan Allah bilinmeyi istemekte ve sıfatlarıyla tecelli ederek kendisini göstermekte, diğer yandan, duyulur âlemde görülen her şeyin bir gerçekliği olmamaktadır. Aslında bu konu, vahdet-i vücûd düşüncesinin ikili yapısından ve birlik-çokluk fikrinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla bu ikiliği, çelişkiyi çağrıştıran bir ikilik olarak değil, itibarî bir ikilik olarak

---

34 Cezirî, Divan, s.20.
35 Cezirî, Divan, s.240.
36 Cezirî "Biz sendeniz, sen bizdensin" ifadesini "inci tanesi"ne atfetmiştir. Ancak inci tanesiyle kimi kast ettiği açık değildir. Şiirin akışına bakılırsa inci tanesi Allah'tır. Ancak Kur'an'da Allah'ın böyle bir ayetiyle karşılaşmadık. Fakat Hz. Muhammed'in bu ve buna benzer sözleri çeşitli defalar sarf ettiği kaynaklarda geçmektedir. Bkz. Buharî, Sulh, 6, Fezâilu Ashâbi'n-Nebî, 17; Ahmed İbn Hanbel, I/108. Ancak O'nun bu sözleri vahdet-i vücûd bağlamında değil de çoğunlukla dostluk, sevgi, birlik ve beraberliği ifade edecek anlamda söylediği dikkat çekmektedir. Dolayısıyla Cezirî'nin vahdet bağlamında aktardığı bu sözün kime ait olduğu hususu kapalı kalmıştır.
37 Cezirî, Divan, s.133.
38 Cezirî, Divan, s.80.
39 Cezirî, Divan, s.230.

görmek gerekir. Varolanlara Hakk noktasından bakıldığında onlar, Hakk'ın tecellisinden başka bir şey değildir. Halk noktasından bakıldığında ise, varolmaları yönüyle Hakk'a muhtaçtırlar. Bu durum, konuya hangi bakış açısıyla bakıldığıyla ilgilidir.[40] İşte Cezirî'yi de böyle anlamak gerekir. O, bu ikili ifadeleri kullanarak, vahdet düşüncesinin, ezelden beri tüm evreni kuşattığını ve her şeyin aslının aynı olduğunu vurgulamak istemiştir. Allah, zâtında bir ve tek olduğuna göre, evrende çokluğun olduğunu söylemek anlamsızdır. Nitekim Cezirî, dalgalar, dalgaların üzerindeki kabarcıklar, buhar, buz vb. şeyler, görünüşte birbirlerinden farklı olsalar da, hepsinin aslında bir olduğunu şöyle dile getirmiştir:

Vahdet sırrıdır kuşatan evreni ezelden tâ ebede
Zâtında tektir ve birdir o, taaddüt nerede?
……
Bil ki deniz aynı denizdir değişse de dalgaları, kabarcıkları
Tümünün sudur aslı, çözülse de çözülmese de buzları[41]

Esasında yeryüzünde görülen zıtlıklarda bile bir birlik hali vardır. Hatta bunlar arasında herhangi bir fark da yoktur. Çünkü Allah'ın isimlerinin tecellisi tüm varlıklarda farklı farklı olmaktadır. Her varlık kendi varoluş kapasitesine göre Allah'ın isimlerini yansıtmaktadır. Daha farklı bir ifadeyle, zıtlıklar, Allah'ın farklı isimlerinin birer tecellisi olmaktadır. Cezirî'nin bu konuya dair verdiği örnekler gerçekten zıtlık açısından düşüncelerini çok iyi temsil etmektedir. Taştan yapılmış bir "put"ta bile Allah'ın tecellisini görmek ya da denizle çöl arasında herhangi bir farklılığın olmadığını kavramak, vahdet-i vücûd düşüncesine sahip olan kişiye özgü bir bakış açısı olsa gerektir:

Putlaşmış güzellikler cemalinden yansımalardır "samed"in
Akıl hayret içredir sanemdeki tecellisinden "samed"in
Denizden farkı yoktur sahranın gerçekte
Asıl sır, suyu köpüğe çeviren nitelikte[42]

Bu durum, Cezirî'yi, Allah'ın zâtındaki birliği ifade eden "ehad" sıfatı ile tekliğini ifade eden "vahid" sıfatının[43] sözcük olarak farklı olsa da, aslında bir olduğu fikrine de götürmektedir. Bu iki sıfatı, her şeyin Allah'a muhtaç olduğu fakat O'nun hiçbir şeye muhtaç olmadığı anlamına gelen "samed" ismi[44] bir araya getirmektedir. Bu konuda bile Cezirî, varolanların varlık olma noktasında Allah'a ihtiyacını göstererek evrendeki birliği ve vahdetin her şeyi kuşatmasını ispat etmeye çalışmaktadır:

Gerçi sözcüklerde farklıdır "vahid" ile "ehad"
Lakin gerçekte yoktur farkları birleştirir onları "samed"[45]

Cezirî'nin vahdet anlayışıyla ilgili olarak buraya kadar çizilen çerçeveden bakıldığında, dünya hayatına ilişkin tüm sınırlamaların, mekân, yön, ölçü vb. şeylerin anlamsız ve itibarî mefhumlar olduğu ortaya çıkmaktadır. Cezirî, bunların anlamsızlığını sorgulayıcı bir bakışla ifade etmektedir. Burada o, zaman kavramına özellikle dikkat çekmekte ve ona itibarî bir anlam yüklemektedir. Onun zamanı itibarî olarak ele alması, yaratma problemi gibi bazı ontolojik meselelerin daha farklı bir boyut kazanmasına sebep olmuştur. Çünkü burada

---

40 Afifî, Fususu'l-Hikem Okumaları İçin Anahtar, s.76.
41 Cezirî, Divan, s.173.
42 Cezirî, Divan, s.173.
43 Her iki sıfatın anlamları için sırasıyla bkz. Cebecioğlu, Ethem, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, Rehber Yay., s.241, 743, Ankara 1997.
44 Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s.617.
45 Cezirî, Divan, s.173.

zaman, bir açıdan kadim bir açıdan da hâdis olarak ele alınmıştır. Bütün varlıkların Allah'ın ezelî ilminde yer aldığı ve O'nun isimlerinin bir tecellisi olduğu düşünüldüğünde, zaman da ezelîdir. Zamana diğer varlıklar gibi var olma noktasından bakıldığında ise, hâdistir. Cezirî, dizelerinde daha çok vahdet düşüncesini temellendirme anlayışında olduğu için zaman kavramına daha çok kıdem açısından bakmıştır:

> Zaman ve mekân, yönler ve sınırlar, nedir bunlar?
> Nedir bu ölçüler, izahlar, hesaplar ve sayılar?[46]
>
> Mazi, hal ve istikbal, tümü birdir bunların aslında
> Hadd-ı zâtında mevcuttur sabah, akşamında hudûsun[47]
>
> Ezel ve ebed aynı şeydir kıdemiyette
> Çünkü ezel ve ebed farkı yok sermediyette[48]

Zaman anlayışının Cezirî düşüncesinde bu şekilde yer alması, yaratma, insanın iradesi, ödül ve ceza, dinlerin çeşitliliği konularındaki problemleri de beraberinde getirmiştir. Bunlar, aslında, vahdet-i vücûd anlayışında farklı yorumlanan konulardır ve bunlar Cezirî'de de problemleriyle beraber görülür. Fakat Cezirî, bu konuların üzerinde sadece yüzeysel bir şekilde durmuş ve onları şiirin elverdiği ölçüde ifade etmiştir. Onun bu konudaki fikirlerini anlamak için vahdet-i vücûd düşüncesinin bu en girift konuları hakkında bir ön araştırma yapmak gerekmektedir. Aksi takdirde Cezirî'nin ifade ettiklerini anlamak zorlaşacaktır.

Divan'daki dizeler incelendiğinde Cezirî'nin yoktan yaratma anlayışını çağrıştıran ifadelerine rastlamak mümkün gözükmemektedir. Çünkü o, Allah'ın yaratmasını daha çok bir feyiz ve her daim bir tecelli ve yenilenmeyi içerir bir şekilde açıklamaktadır. Dolayısıyla, Allah, her daim yaratma halindedir.[49] Bu deveran, an be an yaratma ile sürekli dönmektedir. Bu konuda Cezirî, İbn Arabî'nin dolayısıyla vahdet-i vücûd anlayışının tam bir takipçisidir. Çünkü İbn Arabî'de yaratmanın anlamı, sayısız varlıkların sûretlerinde gerçekleşen sürekli bir ilahî tecelli, her anda sûretlerdeki değişme ve ebedî bir başkalaşmadır. İbn Arabî buna bazen "halk-ı cedid" (yeniden yaratma) de demiştir.[50] Cezirî'de bu durum şöyle ifade bulur:

> Kayyumiyet ve deyyumiyete nisbetle ezel ile ebed birdir.
> Lakin an be an, vakit be vakit mukadder olur ezelî ilmin tafsilatı[51]

Yaratmanın bu şekilde izah edilmesinin ortaya çıkardığı en doğal sonuç, Allah'ın âlemdeki sebeplere herhangi bir rol vermemesidir. Bu konu aslında vahdet-i vücûd anlayışının ödül, ceza ve din kavramı konusuyla aynı doğrultuda ilerleyen katı cebriliğinin bir göstergesidir.[52] Çünkü âlem, bütünüyle Allah'a, diğer bir tabirle O'nun isimlerine muhtaçtır. İlahi isimler tecelli ederek haricî varlıklara sûretlerini vermekte, onlar, varlık sahnesine bu şekilde çıkmaktadırlar. Âlemin tamamının ilahî isimlere muhtaç olması gibi, âlemin içindeki unsurların da birbirine muhtaçlığı vardır. Çünkü âlem içerisindeki varlıklar, birbirlerine sebeplilik ilişkisiyle bağlanmışlardır. Fakat bu, vahdet-i vücûd anlayışında nisbî, itibarî, âdeta müsemması olmayan bir isimden ibaret olan anlamsız bir bağlılıktır. Mutlak anlamda fail ve illet, sadece Allah'tır.[53] Cezirî, bu konuya âdeta göndermede bulunarak, mahlûkun bir şey

---

46 Cezirî, Divan, s.174.
47 Cezirî, Divan, s.50.
48 Cezirî, Divan, s.173.
49 Cezirî, Divan, s.174.
50 Afifî, Fususu'l-Hikem Okumaları İçin Anahtar, s.76.
51 Cezirî, Divan, s.87.
52 Afifî, Fususu'l-Hikem Okumaları İçin Anahtar, s.194.
53 İbn Arabî, Fususu'l-Hikem, s.124; Afifî, Fususu'l-Hikem Okumaları İçin Anahtar, s.213-214.

üzerindeki gerçek tesirini düşünmenin aklen muhal olduğu fikrindedir. Allah, mutlak anlamda fail olduğu için bu düzenin böyle olmasını kendisi istemekte ve sebeplere bu konuda herhangi bir etki vermemektedir. Mahlûkun kuvveti olsa da, Allah'ın kudreti olmadan bunun hiçbir anlamı yoktur. Dolayısıyla, insanın iradesinin bulunup bulunmamasının çok fazla bir anlamı yoktur. Bu konunun açılımı da vahdet-i vücûd düşüncesinin kendisine özgü bakış açısıyla ifade bulmaktadır. Buna göre, insanın ya da herhangi bir varlığın fiillerinin sonucu olan övgü ve yerme, ezelde onun âyân-ı sabitesinde bellidir. Her varlıktan kendi âyân-ı sabitesine uygun fiiller ortaya çıkmaktadır. Allah, her kula, yapması ve yapmaması gerekenleri bildirmiştir. Bununla beraber, Allah, her kulun yapacağı şeyleri de bilmekte ve ancak bildiği şeyi irade etmektedir. Bu durum, fiili işleyenin tabiatının, daha doğrusu âyân-ı sabitesinin bir gereği olmaktadır.[54] Cezirî'nin insanın fiilleri konusundaki düşünceleri de, bu ayrıntılardan uzak olmakla birlikte, bunun bir özeti ve veciz hali şeklindedir. Bunu onun şu dizelerinde görebiliriz:

> Rabbanî hikmet bu şekilde devranını ister çarh-ı feleğin
> Faal-i mutlak O'dur çünkü, etkisi yok sebeplerle cihazların[55]
>
> Kudretin olmadan mahlûkunun kuvveti ne yapsın
> Aklen muhaldir mahlûkun bir şey üzerindeki gerçek tesiri[56]

Cezirî'nin vahdet anlayışı gereği insanın fiilleri konusundaki görüşlerinin belki de en can alıcı sonucu, ödül-ceza meselesi ve dinler arasında herhangi bir farklılığın olmamasıdır. Bu konu da, yine, Cezirî tarafından vahdet-i vücûd çerçevesinde şekillenen bir konudur. Nitekim vahdet-i vücûd düşüncesinde, din, zahirî ve bâtınî anlamda olmak üzere iki şekilde değerlendirilir. Zahirî anlamı, "Allah katında din, İslam'dır." sözüdür ve bu da itaat demektir.[57] Bâtınî anlamı ise, yine varlıkların daha doğrusu kulların âyân-ı sabiteleriyle ilgili bir durumdur. Bu anlamda ceza, Allah'ın fiillerine karşılık olarak kula verdiği bir bedel değildir, Allah'ın onların varlığının sûretlerindeki tecellisidir. Dolayısıyla, Allah, kullarının fiillerine bir karşılık ya da itaatine ödül, günahına ceza olarak vermez. Onların âyân-ı sabiteleri bunu gerektirdiği için verir. Bu kullar, kötülük gerektiren bir şeyle zuhur ederlerse, bu zuhur eden zât kötüdür. Tabiatı gereği kötülüğü kendisine celb etmiştir. İyi bir şekilde zuhur ederse, bu kişi iyidir ve yine tabiatı gereği bunu kendisine celb etmiştir. Bu yüzden İbn Arabî, kişinin nimeti de azabı da kendi nefsinden bulacağını söylemektedir. Buna göre, gerçek anlamıyla sevap da ceza da, varolanın tabiatına göre Hakk'ın kendisinden varlığa bahşettiği her şeydir. İbn Arabî, bunu "kader sırrı" olarak nitelendirmektedir. Bu yüzden din de, bir âdet ve alışkanlıktan başka bir şey değildir. Âdet, bir şeyin aynıyla kendi haline dönmesi yani fiilin tekrarlanmasıdır. Burada, kulların kendi âyân-ı sabitelerine uygun olan fiilleri kastedilmektedir. İbn Arabî'nin kastettiği ve anladığı, varlığın boyun eğdiği en üstün ilke olan din, budur.[58] Cezirî, ödül ve cezayı bir tarafa bırakalım, görünür âlemdeki varlıkları, varolmaları açısından "olmak ya da olmamak" şeklinde nitelendirmektedir. Gerçek anlamda tek varlık Allah olduğuna göre sevabın ya da günahın onun düşüncesinde çok fazla bir anlamı yoktur. Dolayısıyla Cezirî de dini, bâtınî anlamında anlamakta, İbn Arabî'deki gibi genel bir din anlayışına yönelmektedir. Fakat onu İbn Arabî'den bu konuda ayıran nokta, onun için asıl önemli olan şeyin Allah'a duyulan aşk olmasıdır. Bu noktada, kendisinin Hıristiyan ya da

---

54 İbn Arabî, Fususu'l-Hikem, s.111-112; Afifî, Fususu'l-Hikem Okumaları İçin Anahtar, s.198-199.
55 Cezirî, Divan, s.87.
56 Cezirî, Divan, s.281.
57 İbn Arabî, Fususu'l-Hikem, s.105-106.
58 İbn Arabî, Fususu'l-Hikem, s.109-110; Afifî, Fususu'l-Hikem Okumaları İçin Anahtar, s.193; Chittick, Hayal Âlemleri İbn Arabî ve Dinlerin Çeşitliliği Meselesi, s.173-218.

Yahudi olmasının fazla bir önemi yoktur. Hatta Hıristiyan din adamları gibi zünnar[59] bağlayıp, haç işaretini boynuna takması kendisi için yeterlidir. Çünkü bunlar, birer âdet ve tarz gereği olan şeylerdir. Cezirî, bu sınırlamayı bile kaldırarak, kendisini herhangi bir dine bağlı birisi olarak görmemektedir. Bunu da ne kiliseye ne de havraya gidenlerden olduğunu söyleyerek ifade etmektedir. Onun için önemli olan, Allah'a karşı aşk içerisinde olmak ve "meyhane kapısı" olarak sembolize ettiği, aşkın asıl kaynağına kavuşmaktır. Bu durum onun şu dizelerinde görülmektedir:

İmanda da küfürde de mihrap her iki kaşındır senin
Olmakla olmamak bir ise eğer, nedir bu sevapla bu azap![60]

Zünnar ve salib âdet ve tarz olmuş birer birer
Zünnarla salibten birini bağlayıp taşımam yeter bana

Kiliseden gelir bazıları, havraya gider kimisi
Ne onlardanım ne bunlardan bana meyhane kapısı yeter[61]

Cezirî'nin vahdet-i vücûd anlayışıyla ilgili diğer önemli bir konu da vahdet ve buna bağlı hususların bilgisine nasıl ulaşılacağı sorunudur. Ona göre vahdet ve buna bağlı meselelerin bilgisine akıl ile ulaşılamaz. Her ne kadar o, bu yaklaşımıyla felsefi yoldan ve filozoflardan ayrılsa da, aslında, düşüncelerinde güçlü bir felsefî birikimin varlığı da açıkça görülür. Bunda, almış olduğu medrese eğitiminin etkisi olabilir. Her ne kadar Osmanlılarda Tanzimat devrine kadar felsefe, medreselerde başlı başına bir ders olarak okutulmasa da, mantık ve kelam ilimleri okutulurken dolaylı bir biçimde metafizik konular da gündeme gelmiştir. Bu da, medreselerde felsefeden haberdar olunduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır.[62] Nitekim Cezirî'nin, dizelerinde, akıl, sûret, heyula, külli nefs gibi kavramları yerli yerinde kullanması,[63] Öklid, dört unsur ve dokuz felekten söz etmesi[64] buna örnek niteliğindedir. Fakat onun, bu bilgileri, vahdet konusundaki düşüncelerini ortaya koymak için ancak bir giriş niteliğinde kullandığı da dikkat çeker. Çünkü ona göre, felsefecilere ait olarak ifade edilen her şey, Allah'ın güzel isimlerinin idaresi ve hükmü altındadır. Her şey, felsefecilerin sandığı gibi aklın elinde değil, Allah'ın idaresi altındadır. O, eşyayı ya yerinde bırakır ya da kendine doğru çeker. Ya yükseltir ya da alçaltır.[65]

Cezirî'ye göre hikmete ulaşma ve onu elde etme çabasında olan felsefeciler, kıyas yoluyla hikmete ulaşmaya çalışmışlar, hatta bu yolla Allah'ı anladıklarını zannetmişlerdir. Oysa ne hikmete ulaşmışlar ne de Allah'ı anlamışlardır. Çünkü felsefe ilminin feyzi, çok açık gibi görünse de, aslında örtülerle gizlidir:

Pek zahir olsa da felsefe ilminin feyzi örtülerle gizlidir aslında
Karkaf bardakta gördüm onu, o fincandan aldım bir yudum[66]

---

[59] Zünnar, Hristiyan din adamlarının bellerine bağladıkları, ucu püsküllü kuşağa denilmektedir. Bkz. Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s.790.

[60] Cezirî, Divan, s.140.

[61] Cezirî, Divan, s.195.

[62] Bayrakdar, Mehmet, İslam Felsefesine Giriş, TDV yay., s.267., Ankara, 1998.

[63] Cezirî, Divan, s.26.

[64] Cezirî, Divan, s.29-30.

[65] Varlıkların her bir nev'i, her bir ferdi, her bir kısım ve heyeti
Allah'ın güzel isimlerinden birinin idaresi ve hükmü altındadır
Vahibin elindedir eşya ya yerinde bırakır ya çeker kendine doğru
Ya alçaltır ya nasbeder, ya yükseltir ya cezmeder. (Divan, s.30)

[66] Cezirî, Divan, s.31.

Görmediği halde kıyas yoluyla anlamaya çalışan seni
Kaybetti asıl hikmeti yanlış gösterdi kanıtı[67]

Cezirî'yi bu bakış açısına götüren ana fikir, aklın vahdet ve Allah aşkı gibi hakikatleri anlamakta aciz kalması ve idrakimizin bu ağırlığı kaldıramamasıdır. Bu nedenle o, marifet yolunda akıl ile ilerlemeye çalışan kişinin, boş bir çaba içerisinde olduğundan söz etmektedir. Bu kişinin ulaşacağı son sınır, tam bir şaşkınlık ve çaresizliktir. Cezirî, bu durumu, "kal u kil" ile uğraşmak, boş bir çaba içerisine girmek şeklinde nitelendirmekte ve bu yolla hiç kimsenin marifet cevherine ulaşamadığını şöyle ifade etmektedir:

Çekemez sıkletini yüksek idrakimiz tüm bunları anlamada
Yorgun düşen akıl aciz kalır kalkış için her çabada
Şaşkınlık ve çaresizliktir düşüncenin son sınırı
Nasıl anlasın kısır fehmiyle mahlûk Hâlıkını
Dil döküp durma Mela marifet vadisinde kal u kil ile
Çünkü marifet cevherine ulaşmamıştır kimse akıl ile[68]

Dolayısıyla Cezirî için Allah, varlıklar, oluş vb. gibi konuları tam manasıyla anlamak sadece akılla gerçekleşemez. Ona göre akıl, vahdet ilminin nuru olmasa bu hakikatleri anlama yeteneğine sahip değildir, daima şüphe ve kararsızlık içerisinde kalmaya mahkûmdur. Cezirî'nin vahdet ilmiyle kastettiği, "ilm-i ledün"dür.[69] Dolayısıyla, insanı gerçeğe ulaştıran tek ilim, budur. Cezirî, bunu, "hal ilmi" olarak da nitelendirmektedir.[70] Dolayısıyla, onun dile getirmeye çalıştığı hakikatlere ancak ledün ilmine sahip olan kişiler ulaşabilirler:

Ulaşmaz akıl tek başına yıldızların ve feleklerin remizlerine
Vahdet ilminin nuru olmasa kalır daim şek ve şüphe içinde
"Kan u kün" denizinden ilm-i ledün feyzini
Peyderpey vermiş ona söz üstadı işlenmemiş cevher gibi[71]

---

67 Cezirî, Divan, s.54.
68 Cezirî, Divan, s.174.
69 Tasavvuf literatüründe ilm-i ledün, tahsil olmadan, çaba göstermeden, Allah tarafından vasıta olmaksızın kula öğretilen ilim, ilahî bilgidir. Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s.471-472. Vahdet-i vücûd anlayışında, ilm-i ledün, keşfin çeşitleri içerisinde yer alan vehbî bilgi ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Karadaş, Muhyiddin İbn Arabî, s.107.
70 Cezirî, Divan, s.210.
71 Cezirî, Divan, s.31.

CİZRE'Lİ ŞEYH SEYDA VE TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

Abdulhakim YÜCE[*]

Kısaca Hayatı

Asıl ismi Muhammed Said olan Şeyh Seyda[1] 1889 senesinde Cizre'de doğdu. Muhammed Said henüz bir yaşındayken, babası Şeyh Ömer Ez-Zenganî hac yolculuğu sırasında 1890 senesinde Cidde'de vefat etti. Küçük yaşta yetim kalan Muhammed Said, yedi yaşına kadar konuşamadı ve yürüyemedi. Yedi yaşından sonra yavaş yavaş konuşan Muhammed Said ilim öğrenmeye başladı. 17 yaşına geldiği zaman ilim tahsilini tamamlayarak ağabeyi Şeyh Siracüddin'den icazet aldı ve müderrisliğe başladı.

Dayısı Şeyh Muhammed Nûri El-Dêrşevî'nin sohbetlerinde bulundu. Bir süre sonra dayısı onu irşad için gittiği yerlere beraberinde götürdü. 30 yaşına gelince dayısının kızıyla evlendi. Dayısı Şeyh Muhammed Nûri ölüm döşeğinde yatarken oğullarını ve halifelerini yanına çağırarak; "artık bundan sonra şeyhiniz Seyda'dır" dedi ve Muhammed Said Efendiyi yerine vazifelendirdi. Şeyh Seyda bu sırada 40 yaşında bulunuyordu.

Kendisinden icazet almış, 150'ye yakın talebesi ve 100 kadar halifesi vardı. Talebeleri ve halifelerinin çoğunu Suriye, Irak, Arabistan gibi memleketlere gönderdi. Yetiştiği bölgede şeyhlerin yaygın bir geleneği olmamasına rağmen, sayısı yediye varan irili ufaklı kitaplar kaleme aldı. Ayrıca halife ve talebelerine gönderdiği ve bir cilt halinde toplanan mektupları (Mektubât) da bulunmaktadır.

Ömrünü İslam dininin emir ve yasaklarını öğrenmeye, öğretmeye, insanlara anlatıp onların dünya ve ahirette kurtuluşa ermelerine sarf eden Şeyh Seyda'nın ömrünün sonuna doğru etrafında kendisine tabi binlerce insan bulunuyordu. 1968 (H. 1387) senesi Ramazan bayramında çok sayıda kişi ziyaretine gelip, bayramını tebrik etti. Şeyh Seyda da gelenlere sevinç, muhabbet ve tazimle mukabelede bulundu. Bayramın birinci günü camiye çıktı, öğle namazını kıldırdıktan sonra camide kaldı. Ziyaretçilerle bayramlaşıp ikindiye kadar onlarla sohbet etti. Kalabalık bir cemaate ikindi namazını kıldırdıktan sonra evine döndü. Yedi gün sonra pazar gecesi evlatlarına vasiyette bulundu. "Benden sonra şeyhiniz Nurullah'tır.[2] Çünkü

---

[*] Prof. Dr., Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı

[1] "**Tercemetu Lafzı Seydâ**" başlığıyla kaleme aldığı kısa bir yazıda 'Seydâ' kelimesini bizzat kendisi açıklamakta ve özetle şöyle demektedir: "Bil ki bana 'Seydâ' diyorlar, oysa bırakın Seydâ olmak talebe bile olamam. Seydâ kelimesi şu şekilde ortaya çıkmıştır: 'Ya Seyyidî' (Ey Efendim!) hitabının ders sırasında talebeler tarafından çok sık kullanılması neticesinde önce ortasındaki ya harflerinden birsi atılmış; ardından sonundaki mütekellim yası elife dönüşmüş, kendinden önceki harfin kesresi yerine fetha konmuş ve başındaki nida yası da atılarak en sonunda seydâ elde edilmiştir. Seydâ kelimesi ders verme seviyesinde olan müderris alimler için kullanılmaktadır. Bu kelime eğitim-öğretim ahlakı açısından talebenin hocasına olan saygısının bir göstergesidir ve bu durum hocanın hakkıdır. Ancak bu kelime, şeyhlerimden birisinin bana isim gibi konması neticesinde bu miskinin özel ismi haline geldi. Ben de bu şeyhime hürmeten itiraz etmedim. Oysa önceden babam bana Muhammed Sait adını koymuştu. Alim, fazıl ve meşhur bir gavs olan muhterem babam, hicrî 1310 senesinde hac için gittiği Arabistan'da Cidde şehrinde vefat etti ve oraya defnedildi." s. 139.

[2] 1948 yılında doğan **M. Nurullah** küçük yaştan itibaren, bölgenin alimlerinden ders okudu. Özellikle genç yaşında zeka ve üstün aklı ile hocalarının dikkatini çekti. Genç yaşına rağmen, ilim ve takvası ile pederinin yerini doldurabilecek bir seviyeye geldi. Özellikle yaşadığı toplumun ve çağın problemleriyle ilgilendi. Bugünün insanının nasıl irşad edilmesi, ona doğruların hangi metotla ulaştırılması gerektiği konusunda

onu hem zahir ve hem de batında imtihan ettim. İmtihanı başarıyla kazandı." dedi. Yanında bulunan Hacı Muhammed Bûzi'ye evine gitmesi için izin verdi. Yanında yalnızca Hacı Kasım vardı. Kıbleye karşı namaz kılıyormuş gibi oturdu. Kendisinde hiç ölüm alameti yoktu. Birdenbire ağzını açtı yumdu ve sustu. Hacı Kasım dokunduğunda Şeyh Seyda hazretlerinin vefat ettiğini anladı ve ailesine bildirdi. Ertesi sabah Molla Süleyman el-Hüseynî gasl ve tekfin işlerini yürüttü. Büyük bir kalabalığın iştirakiyle cenaze namazı kılındı ve evine defnedildi. Taziyesine yakın ve uzak yerlerden kar, tipi ve şiddetli soğuğa rağmen, halifelerinden ve talebelerinden on binlerce insan geldi.

Şeyh Seyda'nın yerine oğlu Şeyh Muhammed Nurullah geçti ve vazifesini ifa etmeye başladı. Şeyh Seyda hazretlerinin Şeyh Muhammed Nurullah'tan başka halifeleri şunlardır: Şeyh Fahreddin el-Arnasi, Muhammed Beşir el-Alkemşi, Hasan eş-Şeyh Haseni, Halil el-Bacırmani, Yûsuf el-Vezerki, Cemil ed-Danışmani, Cemil el-Antaki, Seyyid Ali el-Fındıki, İbrahim el-Karsi, Muhammed Emin ed-Diyarbekri, Abdullah el-Filfili, Mustafa ed-Doğubeyazıti, Muhammed Üveys el-Mardini, Abdurrahman es-Sarûhi.

Şeyh Seyda hazretleri Nakşibendiyye yolunun Halidiyye koluna mensuptu. Ayrıca Kadiriyye ve Rufaiyye yollarından da ders veriyordu. Tarikat silsilesi Şeyh Halid-i Cezerî yoluyla Mevlana Halid-i Bağdadi'ye ulaşmaktadır. Mevlana Halid-i Bağdadi'ye kadar olan silsilesi şöyledir: Şeyh Muhammed Said Seyda el-Cezerî, Mevlana Şeyh Muhammed Nûri ed-Dırşevî, Şeyh Muhyiddin Zekai, Şeyh Abdülhakim ed-Dırşevî, Şeyh Ömer ez-Zenganî, Şeyh Halid-i Zibarî, Şeyh Muhammed Aynî, Şeyh Salih Subkî, Şeyh Halid el-Cezerî, Mevlana Halid-i Bağdadî.

Bazı Hususiyetleri

Şeyh Seyda'dan söz eden kişiler şu özellikleri üzerinde adeta ittifak etmişlerdir:

* Medreselerde okutulan İslamî ilimlerin hemen tamamında derin bir bilgiye sahip olmasının yanında, Arap edebiyatına ve diline olan vukûfiyetiyle de meşhurdu. Talebe ve müritlerine yazdığı bazı mektuplardaki belagat, edebî sanat ve ilmî derinlik bunun açık bir delilidir. Bu özelliği vaaz ve sohbetlerine ayrı bir seviye kazandırmakta ve en muannit kişilerin bile hidayet yoluna girmelerine sebep olmaktaydı. Avam halk üzerinde derin bir etkiye sahipti. Adam öldürme, hırsızlık yapma, yol kesme vb. günahlar işleyen kişiler bile onun irşadıyla bu kötü fiillerden kaçınır hale gelir ve ibadetlerine devam ederlerdi.

* Adeta kemiksiz denecek kadar yumuşak bir vücuda sahip olmasının yanında yüzüne bakılamayacak kadar heybetli ve nurlu bir simaya da sahipti. Şeyh Seyda etrafına toplanan her seviyedeki insanın sevgisine mazhar olmuştu, öyle ki ziyaretçileri saatlerce huzurunda kaldıkları halde sıkılmaz, onu pürdikkat dinler veya sessizce otururlardı.

* Teheccüd namazı başta olmak üzere, bütün nafileleri eda etmeye dikkat ederdi. Ancak bunu bir üstünlük olarak görmez aksine bu ibadetleri Cenab-ı Hakkın kendisine verdiği ve şükrünü eda etmekten aciz olduğu birer nimet olarak görürdü. Farz namazlardan sonra saatlerce dizüstü oturarak Allah'ı zikrederdi; öyle ki etrafındakiler bir daha kalkamayacağını zannederlerdi.

* Söz ve davranışları yapıcı ve yumuşaktı. Sohbetlerinde en çok vurgu yaptığı hususların başında takva, birlik-beraberlik, kardeşlik, sıla-ı rahim gibi konular gelmekteydi.

---

gayret gösterdi. Birçok eser kaleme aldı. Bir mutasavvıf ve mürşit olarak tasavvufu Kur'an ve Sünnet ışığında süzgeçten geçiren eserleri büyük ilgi gördü. Mesela henüz 20 yaşında iken kaleme aldığı **Esraru't-Tasavvuf** isimli eseri, geniş hacimli olmamasına rağmen, öz bir tarzda tasavvuf anlayışını ortaya koyan, ifrat ve tefrit noktasındakileri insafa davet eden bir eseridir. M. Nurullah Seyda, belki en verimli cağında, 12 Mayıs 1985 tarihinde **34 yaşında** iken, geride çok sayıda seveni ve 11 eser bırakarak elim bir trafik kazasında Rabbine kavuştu.

* Sayıları yüzleri buluna talebelerine sadece ilim öğretmiyor onları manevî açıdan da eğitiyordu. İlme olan aşkı, onca zikir, irşad, mücahede ve ibadetin yanı sıra ömrünün sonuna kadar okuma ve okutma ile meşgul olmasına neden olmuştu.

* Asla ümitsizliğe kapılmaz, en azgın kişileri bile irşad etmekten çekinmezdi.

* Cömertliğiyle nam salmıştı. Çevreden gelen onlarca âma, sakat ve düşkün kişiyi barındırıyor ve geçimlerini sağlıyordu. Zayıf ve düşkünler başta olmak üzere her insana merhametli davranırdı. Bu merhametinden hayvanlar da nasibini alırdı.

* Kendisini ziyaret eden bir hamalın yük taşımak için yanında bulundurduğu ipi öpecek kadar mütevaziydi. Bu davranışıyla emeğe olan saygısını ortaya koyduğu gibi her insanın değerli olduğunu da göstermiş oluyordu. Ancak tevazuu sadece bu davranıştan ibaret değildi, sık sık etrafındakilere 'sizler benim büyüklerimsiniz bense sizin en küçüğünüzüm' der, halkın en fakiri veya en çok horlananı ile oturup yemek yer ve bunu etrafındakilere de tavsiye ederdi.

* Mümeyyiz vasıflarından birisi de **gıybete** olan nefretiydi. Aleyhinde konuşan ve hasetlerinden ötürü iftira eden kişilerin bile aleyhinde konuşmaz, hatta onlara iyilik yapmak için fırsatlar araştırır ve yanında kimsenin gıybette bulunmasına müsaade etmezdi.

* Şeyh Seyda kerametleriyle de meşhurdu.[3]

Eserleri

Bilindiği gibi tasavvufu tenkit eden kişilerin dile getirdiği konulardan birisi de tasavvuf ehlinin, başta müsbet ilimler olmak üzere, ilmin hemen her çeşidinden uzak kaldıkları, dünyadan el etek çektikleri ve kendi köşelerine çekilerek sadece ibadet ve zikirle meşgul oldukları şeklinde özetlenebilir. Tarihte bu münekkitleri haklı çıkaran örnekler az olmamakla birlikte, tersini ortaya koyan âlimlerin daha büyük bir çoğunluk oluşturduğunu, aslında gerçek tasavvufun bu olduğunu ve ilk dönemlerde böyle anlaşıldığını da belirtmek isteriz. Zira mükemmel bir tasavvufi hayat ancak,

* Kur’an ve sünnete uymakla yaşanabilir.

* Tasavvuf ehlinin dördüncü bir ilim yolu olarak kabul ettikleri **ilham**ın yine bu iki kaynağa zıt olmaması ve bunlardan şahitlerinin olması gerekir. Bunun için de *tefsir*, *hadis* vb. ilimlere ihtiyaç olacaktır.

* Aleyhte ve lehte olan dini ve dünyevi haller ise ancak **fıkıhla** düzeltilebilir.

* Bu arada hem **enfüs**te hem de **afak**ta yaratılan ilahî ayetleri temaşa etmek ve bunlardan yola çıkarak vuslata ermek de *astronomi*, *tıp*, *psikoloji* gibi müsbet ilimlerin tetebbuunu gerektirir.

* Diğer taraftan hayatın içinde kalarak onun zorluklarına katlanmak, insanlar dâhil bütün varlıkla beraber olmak ve onları Yaratan’dan ötürü sevmek daha erdiricidir.

Belirtilen bu hususlara başkalarını da eklemek mümkündür. Ancak bir noktaya daha temas etmeden geçemeyeceğim: Tasavvufun asıl gayesi **marifet**tir. Marifet bilmek, tanımak anlamına gelir ki bu da ancak ilimle olur. Hal böyle iken mutasavvıf nasıl ilmi reddeder ve ondan kaçar. Ancak, bu gün örneklerine sıkça rastlandığı gibi, şayet ilim ve bunun faaliyeti kişiyi yaratılış gayesinden ve Yaratan’ından uzaklaştıracaksa o ilimle uğraşmamak daha iyi olabilir. Kim bilir belki de geçmişte bazı mutasavvıfların ilimden kaçınmalarına böyle bir durum sebep olmuştur.

---

[3] Baştan itibaren verilen bilgiler Şeyh Seyda'nın kendi eserlerinin yanı sıra şu iki çalışmadan özetlenmiştir: Heyet, Evliyalar Ansiklopedisi, XI, 297-303; Şeyh Molla Fahreddin, Zülfikar, 7-14. Bu eserlerde çeşitli kerametleri de anlatılmaktadır.

Dinî ilimlerin yanında kimya, astronomi, tıp, güzel sanatlar, eğitim vb. ilimlerde yed-i tula sahibi olan, çok sayıda eser bırakan ve birçok bilimsel icada imza atan mutasavvıfları burada saymak istemiyorum.[4] Zaman içinde müsbet ilimler okullarda, dinî ilimler medreselerde tasavvufî ilim ve neşve de tekkelerde tahsil edilir oldu. Genel olarak durum böyle olmakla beraber, doğuda hem medreselerde tasavvufî neşve hem de tekkelerde dinî ilimler hep beraber yürüdü. Talebe okutup icazet veren şeyh efendiler olduğu gibi, tasavvufî ilimleri talebelerine aktartıp onları manevî açıdan da yetiştiren medrese seydaları az değildir. Bunlar arasında az da olsa eser kaleme alan ve birikimlerini gelecek nesillere bırakanlar da olmuştur. İşte Şeyh Seyda da bunlardan birisidir. Yetiştirmiş olduğu çok sayıda talebenin yanı sıra irili ufaklı bazı eserler de yazmıştır. Bunlardan ulaşabildiklerimizi kısaca tanıtmak istiyoruz.

ed-Dabıta fir-Rabıta

Kelime olarak iki şeyi birbirine bağlayan ip, bağ, münasebet, ilgi ve mensubiyet gibi anlamlara gelen rabıta, *terim* olarak şöyle tarif edilmiştir: İlahî ve zâtî sıfatlarla müttasıf, *şühûd* makamına ulaşmış kâmil bir şeyhe kalbi bağlayıp[5] huzûr ve gıyabında o şeyhin sûreti, sîreti ve bilhassa rûhaniyetini hayalde kendisi ile birlikte muhafaza ederek, yanında bulunduğu zamanki edebe bürünmek[6] ve rûhaniyetinden istimdad[7] dilemek[8] demektir. Başka bir müellif de müridin varabileceği makamları uzun uzadıya anlattıktan sonra rabıtayı şöyle tarif etmektedir: "Rabıta, mezkur olgunluk ve kemale erebilmek için, *müşahede makamına* ulaşmış bir mürşide teslimiyetle, onun rûhaniyetini düşünce dünyasında hayalen ve zihnen diri tutarak, düşünce, duygu ve davranışlarına çeki düzen vermesi demektir."[9]

Rabıtayı şöyle yorumlayanlar da vardır: "Bir yönüyle rabıtada sanki Allah ile insan arasına bir başka insan konmuş gibi oluyor, fakat gerçekte öyle değildir. Belki bir yerde emekleyen bir insanın, beri tarafta küheylan gibi şahlanmış veya tavus kuşu gibi göklere pervaz etmiş birinin arkasına takılması ve maksada gitme ameliyesini hızlandırması demektir. ...Dolayısıyla bir insan, bir mürşid veya mürşidin mürşidi Allah ile aramıza girmiyor, belki biz, haddimizi bilmişlik içine giriyor, aczimizi, fakrımızı idrak ediyoruz. Bir yönüyle diyoruz ki, "nefis cümleden ednâ, Allah'ım, senden bir şey isteyecek durumda değiliz, fakat şu el açmış sana yalvaran kişi bağlandığımız bir kimsedir, onun el kaldırmalarının gölgesinde biz de elimizi kaldırıyoruz. Bizi bu duruma iten bizim aczimiz ve fakrımızla onun hakkındaki hüsnü zannımızdır..."[10]

Rabıta hakkında bilgi veren kaynaklar oldukça yenidir. Rabıtayı savunmak üzere eser yazan müellifler her ne kadar bunun uygulamasını Hz. Peygamber (sas) zamanına kadar götürüyorlarsa da, buna dair yazılı kaynağa ancak 16. asır eserleri arasında rastlamak mümkün olmaktadır.

Bazı müellifler ise, rabıtanın sonradan ortaya çıktığını açıkça ifade etmektedirler. Mesela İbrahim Hilmi şöyle diyor: "... Zamanla toplum bozulduğu ve kişilerin kalpleri gereksiz

---

4 Pozitif bilimler sahasında adı geçen mutasavvıflar için bak: Mehmet Bayraktar, *Tasavvuf ve Modern Bilim*, İst. 1989.

5 *Kâmûs Tercümesi*, III, 55.

6 Gümüşhanevî, *Câmi'ul-Usûl*, 166; Mevlana Hâlid, *Rabıta Risâlesi*, (Reşahat Kenarında), 238.

7 *İstimdâd*: Arapça yardım dilemek demektir. Müridin başı dara girince, "*Meded ya şeyh!*" diye samimi bir şekilde şeyhinden yardım ister. Şâyet Allah dilerse bu yardım isteğini maneviyat üstadına duyurur. Bu muhterem zat, yardım etmesi için Allah'a elini açar, dua eder. Allah da şeyhin duasını kabul ederse o kula yardım eder. Yani darda kalmaktan kurtaran Allah'tır. Şeyh kurtardı diyen *şirk*e düşer. Şeyh, *sadece dua ile*, darda kalanın yardımına koşan bir kuldur. Dua yoluyla yardım talebinde bulunmak ise meşrûdur. Müridi böyle bir işe sevk eden saik ise, şeyhine olan hüsnü zannıdır.

8 Mevlana Hâlid, age., 38.

9 Tacuddin b. Zekeriya, *Mecmu'ay-ı Nakşibendiyye*, vr. 9^{b}

10 F.Gülen, *Rabıta ve Tevessül* (Heyet, Umran yay. İst. 1994.) adlı esere alınan bir *sohbet*inden, 379.

şeylerle meşgul olduğu için tarîkat ehli bunun yerine müritlerin kalplerini Cenab-ı Hakka bağlamak maksadıyla kamil şeyhlere rabıta etmeyi bir usul olarak benimsemişlerdir."[11]

Yapılan bu izahların yanı sıra rabıtanın bir çok tarikat arasında özellikle Nakşibendi tarikatınca daha fazla önemsenmesi de gösteriyor ki, söz konusu uygulama ictihadîdir, sürelidir, bir eğitim tekniğidir ve bir araçtır. Nitekim rabıta konusunda en geniş malumat veren müellif şeyhlerin ilklerinden sayılan Hâlid-i Bağdadî, "Bu arada unutulmamalıdır ki, maksad Yüce Mevla'ya ulaşmaktır, rabıta ise seyr ilellaha vesîle olmaktan başka bir şey değildir"[12] demektedir.

Bir noktaya daha işaret etmek gerek: Kendisine rabıta edilecek şeyh veya mürşidde bulunması gereken şartlar ve ulaşmış olması ön görülen makama bakılınca, rabıta edilecek kişilerin çok az bulunabileceği ve bu şahsı tesbit etmenin de belli bir seviye gerektirdiği anlaşılmaktadır. Çünkü mürşidinizin *müşahede makamı*nda İlahî ve zatî sıfatlarla muttasıf olduğunu tesbit etmeden ona rabıtada bulanamıyorsunuz. Dolayısıyla, *ben şeyhim*, diyen her kişiye rabıta yapılması, istenen gayeye ulaştırmayacağı gibi, hem dinî hem de psikolojik ciddi problemler de meydana getirebilir.

Rabıta ile ilgili verdiğimiz bu genel bilgilerden sonra Şeyh Seyda'nın bu konuyu işleyen risalesini tanıtmaya geçebiliriz. *ed-Dabıta fir-Rabıta* adını taşıyan 13 sayfalık risale Molla Muhammed Şerif adında bir zata yazılan uzunca bir mektup görünümündedir. Şeyh Seyda bu risalede özetle, rabıtanın bilinen bir mesele olduğunu ve hakkında müstakil eserler yazıldığını ifade ettikten sonra meşhur bazı tasavvuf erbabının eserlerden nakillerde bulunmakta, bu nakillerde rabıtaya delil gösterilen ayet ve hadislere işaret etmekte ve özellikle tasavvuf ehlinin konuyla ilgili görüşlerine yer vermektedir. Hem aklen, hem kıyas yoluyla, hem de tasavvuf ehlinin icmaıyla rabıtanın sabit ve tasavvufî eğitimde tecrübe edilen en faydalı metotlarından biri olduğunu da belirtmektedir. Elimizdeki nüshada telif ve baskı tarihi 1957 olarak verilmekte, ancak yer belirtilmemektedir.

Kitabu't-Te'lif fit-Te'lif,

1376 Hicrî tarihinde yazıldığı belirtilen 26 sayfalık bu risale Şeyh Seyda'nın içinde yaşadığı topluma nasihatlerini ihtiva etmektedir. Birlik ve beraberliği bozulan, bu yüzden de güç kaybedip düşmanlarının oyuncağı haline gelen İslam aleminin kanayan yaralarına hazık bir hekim edasıyla neşter vuran Şeyh Seyda'nın bu eserinden birkaç nasihatini zikretmek istiyoruz. Risalenin adının, "ayrılan ve birbirine düşman kamplara bölünen toplum katmanlarının kalplerini telif etmek ve kalb vahdetini sağlamak" anlamına gelmesi zaten konuyu iki kelimeyle özetler mahiyettedir.

"Başta nefsimiz olmak üzere, bütün dostlarımıza **takva**yı tavsiye ediyoruz. Zira takva, meselenin belkemiği ve her hayrın çıkış noktası olduğu gibi, Allah'ın nazarında yegane değer ölçüsü ve üstünlük mikyasıdır da. Soy sopa gelince, Peygamber bile en yakın akrabalarına 'başınızın çaresine bakın, Allah'a karşı size bir faydam olmaz' dememiş miydi? Takvanın dört esası vardır: Allah'ın koyduğu sınırları çiğnememek, var olan bütün gayretini sarf etmek, gereken her konuda vefalı olmak, mevcuda kanaat getirmek."

"Dostlarımıza birlik ve beraberlik içinde olmayı, güzel geçinmeyi ve İslam'ın gereklerinden ayrılmamayı tavsiye ederiz. Zira ancak Allah dilerse birlik ve beraberlik sağlanabilir. Hatırlayın Hz. Peygamber (sas)'in bisetinden önce Arap kabilelerinin içinde bulunduğu durumu… Şayet Allah dilemeseydi, birbirlerinin kanlarını içen o kabilelerin barış içinde yaşamaları mümkün müydü? Allah'ın kopmaz ipine sarıldılar ve kardeş oldular. Bu gün

[11] İbrahim Hilmi, *Medaricu'l-Hakika fi'r-Rabıta*, 18. İskenderiye, 1962.
[12] İbrahim Hilmî, *Medaric*, 36.

de durum aynıdır. Allah dilemese, yani hür iradenizle onun ipine sarılmasanız başka bir yolla kardeşliği sağlayamazsınız."

"Kabalık ve şiddetten uzak, yumuşak ve tatlı üslup, gerçekleri anlatmanın ve kabul ettirmenin en güzel yoludur. Siz de bu yoldan gidin ve siyasetinizi bunun üzerine kurun."

et-Tasavvuf

En hacimli çalışma olan bu eserin asıl adı 'Ma Yetealleku Bi't-Tasavvufi Mine'l- Fetava el-Haliliyye' şeklindendir. Adından da anlaşıldığı gibi eser, Küdüs müftüsü ve dönemin Şeyhu'l-İslam'ı olan Şeyh Muhammed el-Halil (h. 1147)'in el-Fetava el-Haliliyye adlı hacimli eserinde bulunan tasavvufla ilgili fetvaların bir araya getirilmesinden ibarettir. Kitaba ulaşmanın kolay olmadığı bir dönemde hacimli bir eserden ilgili konuyu bulmanın zorluğu da eklenince böyle bir çalışma takdire şayan bir hizmettir. Görev yaptığı makam gereği başta fıkıh olmak üzere, hemen bütün İslamî ilimlere vakıf bir zatın tasavvufî meseleler hakkındaki görüş ve fetvalarının, bir tarikat şeyhi tarafından derlenip halka arz edilmesi, hem ciddi bir ilmî tarafsızlığı, hem de davasına güvenini ortaya koymaktadır. Zira genel olarak fıkıh ehli tasavvufî konulara mesafeli durmuşlar ve aleyhte olmasa bile, lehinde pek konuşmamışlardır.

Manzumeler

Şeyh Seyda'nın iki şiirine ulaşabildik. Bu şiirlerin birinde, tasavvuf sistematiği içinde önemli bir yere sahip olan ve kısaca *Ricalu'l-Gayb* diye isimlendirilen, başta *kutup* olmak üzere üçler, yediler, kırklar şeklinde sıralanan manevî şahsiyetlerden söz edilmektedir. Diğerinde ise, başta az yeme, az uyuma ve az konuşma olmak üzere, manevî kemalât basamaklarını aşmak için uyulacak bazı temel prensipler ele alınmaktır. İki manzumede de belagat, dile hakimiyet ve şiir kabiliyeti açık bir şekilde kendini göstermektir.

Tenbihü'l-Müsterşidin

Bu eserin tam adı şu şekildedir: *Tenbihü'l-Müsterşidin ale'l-Menafii ve'l-Mehaliki ala Beytin min Elfiyeti İbn Malik.* Adından da anlaşılacağı gibi çalışma, meşhur dilbilimci İbn Malik'in[13] (672/1274) gramer kaidelerini veciz bir şekilde işlediği *Elfiyye* adlı manzum eserinin bir beytinin tasavvufî yorumudur. Toplam on sekiz sayfa olan eser belki de sahasının tek örneğidir. Bilindiği gibi tasavvuf ehli bir çok ayet ve hadisten tasavvufî anlamlar ve işaretler çıkarmışlar, bazen aşırı zorlamalara gittikleri için tenkit de edilmişlerdir. Şeyh Seyda ise bir nahiv kaidesini ele alan beyitten sayfalar dolusu tasavvufî anlam ve işaret çıkarmıştır. Şerhte başta İmam Gazali'nin **İhya**sı olmak üzere, bazı klasik tasavvuf eserlerinden alıntılar da yapılmaktadır. Keşke bütün Elfiyyeyi bu şekilde şerh etseydi, kim bilir ne anlam enginliğiyle karşılaşırdık?

Mektupları

Diğer bir çok alim ve mürşit gibi Şeyh Seyda da halifelerine, dostlarına, uzağa giden çocuklarına mektuplar yazmış ve bu mektupların bazılarında, ya bir soru üzerine ya da ihtiyaç hissettiği zaman bazı önemli meselelere değinmiş ve cevaplar yazmıştır. Bir nushası halifelerinden Mehmet Emin Er Hoca[14] tarafından, diğeri ise Şeyh Abdussamed el-Farkinî

---

[13] İbn Malik, Cemalüddin Muhammed b. Abdullah et-Tai, **el-Elfiyye fi'n-Nahv**, Mısır, 1310/1892.

[14] 1914'te dünyaya gelen Mehmet Emin Er bir hatırasını şöyle anlatıyor: "Isparta'da Üstad Bediuzzaman'ı ziyaret edip döndükten sonra Şeyh Seyda'ya selâm ve tebriklerini evvela mektupla, sonra Cizre'ye gittiğimde şifahen tebliğ ettim. Cemaatten birisinin suali dolayısıyla Şeyh Seyda Üstad hakkında şunları söyledi: "Bediuzzaman'ı bu asırda Allah Teâla bize göndermiştir. Daha genç yaşlarda iken Cizre'ye gelmiş, en büyük âlim ve mürşidlerinden sayılan dayılarımız ve ağabeylerimiz onun ilmini, fazlını, büyüklüğünü kabul ve itiraf

tarafından bir araya getirilen mektupları inceleme imkanını elde ettik. Bu mektuplardan birinde değindiği silsile üzerinde kısaca durmak istiyoruz.

Bilindiği gibi Tasavvuf ilminin, Hz. Peygamber (sas)'in manevî ve ruhanî otoritesinin devamı şeklinde bir özelliğe sahip olması, bu yolun rehberlerinde manevî bir silsile aranması sonucunu doğurmuştur. **Silsile**, tarikat şeyhlerinin Hz. Peygamber (sas)'e kadar uzanan üstatlar zincirine verilen addır. Aslında ilk hicrî asırlarda tefsir, hadis ve fıkıh gibi İslamî ilimlerde genel olarak bir rivayet zinciri zorunluluğu vardı. Bilhassa hadis ve tefsir ilmine dair fikir ve görüş nakledenler, bu fikir ve görüşlerini genelde ashab yoluyla Hz. Peygamber (sas)'e isnada önem verirlerdi. Ancak hicrî III. asırdan itibaren İslamî ilimler yazılıp kayda geçmeye başlayınca, silsile zorunluluğu da zaman içinde terkedildi. Hicrî VI. asırdan itibaren tefsir, hadis ve fıkıh konusunda silsile pek aranmaz oldu. Tasavvuf ehli ise ilimlerinin özelliği gereği, silsile ananesini hiç terk etmediler. Hatta ilk asırlarda şifahî olarak nakledilen silsile geleneğini zamanla yazılı hale getirdiler.

Silsilelerde, birbirleriyle görüşmesi tarihen mümkün olmayanlar da bulunabilmektedir. Bunların feyzleri 'üveysi' yolladır. **Üveysilik** cismani olarak görüşmeleri mümkün olmayan kişilerin, başta rüya yolu olmak üzere, manen görüşmeleridir. Mürid, kendi silsilesini teşkil eden zevat-ı kiramın ruhaniyetlerinden şeyhi vasıtasıyla istifade eder.

Tarikat şeyhleri ve tasavvuf mensupları zaman içerisinde, liyakati olmayan ve seyru süluk görmemiş na-ehil kişilerin şeyhlik iddiasına kalkışmasını önlemek için bir de icazet şartı getirmişlerdir. **İcazet**, şeyhlerin mürid yetiştirmek üzere ehliyetini ispatlamış ve seyr u sülûkunu tamamlamış olan mensuplarına verdikleri yazılı veya şifahi izindir. Eğer verilen irşad izni yazılı belge ise onun adı icazetnamedir.[15]

Şeyh Seyda da bir mektubunda bu konuya değinmekte ve sonra da Hz. Peygamber (sas)'e kadar ulaşan silsilesini zikretmektedir. O şöyle demektedir: "Şeyhinin mensubiyetini ve Hz. Peygamber (sas)'e kadar silsiledeki bütün şahısları bilmen gerekir. Zira sen onların ruhaniyetinden meded istediğinde onlara sahih bir intisabın varsa bu meded gerçekleşir. Silsilesi Hz. Peygamber (sas)'e ulaşmayan kişinin feyzi kopuktur ve o kişi Peygamber varisi değildir. O kişiden ne bey'at ne de icazet alınır. Büyük olan Rabb'inin fazlına muhtaç Cizreli Muhammed Said Seyda'ya gelince, ben dayım Şeyh Muhammed Nuri'den izin alma şerefine nail oldum. O da …."[16] Bundan sonra Hz. Peygamber (sas)'e kadar uzanan ve 32 kişiden oluşan silsilesini kaydetmektedir.

Kitabü Ahkami'l-Envat

Başta kağıt banknotlar olmak üzere, altın ve gümüş dışında kalan paraların zekata tabi olup olmadıkları ve onlarda faizin işleyip işlemeyeceği ile ilgili, özellikle Şafii mezhebi uleması arasında görüş ayrılıkları vardır. Şafii mezhebine mensup müminlerin ağırlıkta olduğu bir bölgede yaşayan Şeyh Seyda da bu konuda kısa bir risale kaleme almıştır. Risalenin asıl adına bakıldığında görüşünü de beyan ettiği görülecektir. Risale şu şekilde iki isme sahiptir. 1. Hulasatu Ahkami'l-Anvat Limen Yuridü'l-İttila'e Ala Ma Fihi'l-Vere'u Ve'l-İhtiyat. 2. Risaletu'n-Nut Limen Yerumu Suude Derecati'l-Vere'i La'l-Hubût. Dikkat edilirse iki isimde de ihtiyatlı olmayı, vera'a sarılmayı, aşağılara düşmemeyi tavsiye etmektedir. Zaten risalenin içeriğinde de farklı görüşleri naklederek tercihi okuyucuya bırakmaktadır.

---

etmişlerdir. O, inancı olmayanların, Firavunların Musa'sıdır. Onun vazifesi öyledir. Bizimki de böyledir. Eğer bir mani olmasa idi ziyaretine gider, elini öper, dua talep ederdim. Kitapları hakikattirler. Bizde mevcutturlar. Eğer rast gelse, mani de olmazsa, ben de medreseye gider Risaleleri dinlerdim." Necmettin Şahiner, Son Şahitler IV, 185. Şeyh Abdussamed el-Farkinî tarafından bir araya getirilen ve İbrahim Öztürk tarafından Türkçeye çevrilen Mektubât 2008 yılında İnegöl'de basılmıştır.

15 H.K. Yılmaz, Anahatlarıyla Tsavvuf ve Tarikatlar, İst. 1994, 339.

16 Şeyh Seyda'nın Mektupları, 41.

Şeyh Seyda'nın el-Mecmeu's-Sağir adlı bir eserinden de söz edilmektedir ancak onu görme şansına sahip olamadık.

Şeyh Seyda'nın Müdafaası: Zülfikar

Yukarıda da değindiğimiz gibi, Şeyh Seyda'nın çok sayıda halifesi olmuş ve bunların bazıları hem irşadları hem de eserleriyle meşhur olmuşlardır. Bu halifeler arasında Batmanlı ünlü alim ve mürşid Molla Fahrettinin[17] ayrı bir yeri bulunmaktadır. Zira Molla Fahrettin 10 civarında eser kaleme almış ve bunlardan birisini Şeyh Seyda'nın tasavvufî görüşlerinin şerh ve müdafaasına ayırmıştır. Eser "*Zülfikaru'l-Hayderi fi Nusreti eş-Şeyh Muhammed Said Seyda el-Cezerî*" (Kısaca, Şeyh Seyda'yı Savunmada Zülfikar (Hz. Ali'nin Kılıcı)) adını taşımaktadır. Kitabın girişinde verilen bilgilerden anlıyoruz ki, bu eser Şeyh Seyda'nın kaleme aldığı ve özellikle tasavvufî düşüncelerini dile getirdiği kitaplarına tenkit yazan Vehhabî düşünceye sahip bir kişinin tenkitlerine cevap veya reddiyedir. Kitapta ne tenkit eden yazarın ne de eserinin adı geçer. Müellifimizin bu bilgileri bilinçli bir şekilde gizlemiş olduğu kanaatini taşımaktayız, zira böyle yapılmakla yanlış fikirlerin yayılması bir nebze engellenmiş olmaktadır.

Yaklaşık 440 sayfa gibi bir hacme sahip olan Zülfikaru'l-Hayderî üç ana esas üzerine oturmaktadır: 1. Şeyh Seyda'nın kısa da olsa tanıtımı, 2. Vehhabi düşüncesinin reddi, 3. Bazı tasavvuf konuların savunması… Kitabın, dipnot sistemi, noktalama işaretleri vb. bazı modern teknik uygulamalar hariç, tamamıyla akademik bir hüviyetle yazıldığını belirtmek isteriz. Mesela,

* Girişte kitabın ne maksatla yazıldığı, metodu ve planı detaylı bir şekilde açıklanmaktadır.

* Kitap ana bölümler, alt başlıklar ve detay başlıklara bölünerek (fasıl-makale-mebhas şeklinde) tamamıyla modern, kolay okunur bir sıralama ile planlanmış ve kaleme alınmıştır.

* Bir reddiye[18] olmasına rağmen kitaba seviyeli bir tartışma üslubu hâkimdir.

* Karşı tarafın fikirleri detaya girilmeden kısaca zikredilmekte ve ardından edep dolu ifadelerle cevap verilmektedir.

* Müellifin fikirlerinden çok, İslam âleminde saygın olan âlimlerin düşünceleri, yazar adı ve kitap ismi, bazen sayfa numarasıyla birlikte verilmekte ve alıntının bittiği yerde buna işaret edilmektedir.

* Kullanılan eser sayısı, ciddi bir doktora tezi için başvurulan eser sayısından fazladır denilebilir. Bibliyografyası olmadığından, eseri okurken adı geçen eserlerin altını çizmeye çalıştım; sonra saydığımda 160'ın üzerinde olduğunu gördüm. Hadis külliyatı bu sayıya dâhil değildir.

* Eserin sonuna istifadeyi arttıran detaylı bir fihrist de eklenmiştir.

Tasavvufî Görüşleri

Bu başlık altında müstakil olarak Şeyh Seyda'nın tasavvufî görüşlerini ele almayı planlamıştık, ancak genel tasavvufî kültürden farklı fazla bir değerlendirmeye rastlayamadığımız için yukarıdan beri verdiğimiz öneklerle yetinmek ve bu konuyu eserlerine havale etmek istiyoruz. Zira başta rabıta, tevessül, bir şeyhe intisab, seyr u sülük, bidat vb. konular olmak üzere, klasik tasavvufî eserlerde olan hemen bir çok konuya bu eserlerde değinilmektedir. Fakat farklı bir yoruma girilmemekte, daha çok alıntılarla yetinilmektedir.

---

[17] Geniş bilgi için bkz: A. Yüce, *Ünlü Batmanlı Alim Şeyh Fahrettin'in Tasavvufî Görüşleri*, Uluslararası Batman Ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, Batman, 15-17 Nisan 2008.

[18] Zülfikar, 3.

Netice

Şeyh Seyda, Osmanlı Devletinin yıkılmaya başladığı, birinci ve ikinci Cihan Harplerinin yaşandığı, bundan dolayı başta kıtlık, tefrika ve cehalet olmak üzere, ülkemizde bir çok problemin olduğu bir dönemde, Güney Doğu Anadolu başta olmak üzere, ülkemizde ve bölge ülkelerinde geniş bir kitleye rehberlik etmiş, onlara kucak açmış ve manen ayakta kalmalarına aracı olmuştur. Yetiştirdiği halife ve talebeler ile yazdığı eserlerle de kendinden sonra uzun bir zaman etkisi devam edecek bir manevî miras bırakmıştır. Halife ve çocukları bu mirasa bihakkın sahip çıkmışlar ve rehberliklerine devam etmektedirler.

MUHAMMED NURULLAH SEYDA EL-CEZERÎ (1949–1985)'NİN HAYATI ŞAHSİYETİ VE TASAVVUF ANLAYIŞI

Muhammed GÖKSU*

a. Muhammed Nurullah Seyda el-Cezerî 'nin Hayatı ve Şahsiyeti

Muhammed Nurullah Seyda el-Cezerî, 1949/1368 yılında Sefer ayında Cizre'de dünyaya gelmiştir. 1985'te de Cizre'de vefat etmiştir. Şeceresi Hz.Ebubekir'e dayanmaktadır. Küçük yaşından itibaren zekâ, akıl, edep ve irfanın sembolü olmuştur. İlk eğitimini babasından alan el-Cezerî, onaltı yaşına gelince büyük bir ilme sahip olmuş kendini birçok alanda geliştirmiş Arapça, Farsça kısmen İngilizceyi de öğrenmiştir. Evlenmiş yedi erkek ve üç kız evladı dünyaya gelmiştir. 12 Mayıs 1985 tarihinde geçirdiği bir trafik kazasın sonucu vefat etmiş ve Cizre'de babasının mezarı yanında defnedilmiştir. Kısa ömrünün içine fıkıhtan, tefsire, hadisten kelama ve tasavvufa dair 13 eser sığdıran el-Cezerî, özellikle bir yandan medrese eğitimi ve diğer yandan tasavvuf eğitimi alanlarında pek çok talebe yetiştirmiş, onları başta Doğu, Güneydoğu Anadolu bölgesi olmak üzere Suriye ve Irak bölgelerinde de ilim irfan ve maneviyat dünyasına kazandırmıştır. Bir insanın hayatında yapabileceklerinin en iyisini ve en fazlasını yapıp insanlığa katkısını sunmuştur.

Küçüklüğünü ve ilk ilmi öğrenimini ailesinden almıştır. Daha küçüklüğünden itibaren babası onu gözden ırak tutmamıştır. Bazen kendisi bazen de bölgesinin değişik yerlerindeki mümtaz hocaları nezaretinde eğitim ve terbiyesine son derece önem vermiştir. Onun hocalarından birisi de Mela Abdurrahman Erzeni'dir. Hocası Nurullah Seyda el-Cezerî'nin yetişmesi için gayret ve ihtimamı göstermekte geri durmamıştır. Kendisi oldukça zeki ve kabiliyetli olduğundan kısa bir zaman içerisinde kendisini yetiştirdi.

Nurullah Seyda el-Cezerî'nin şahsiyetine bakıldığında onun oturuşu, kalkışı, yürüyüşü hep kontrollüydü. İnsanlarla konuşması, görüşmesi, onlara karşı ilgisi, tepkisi, latifesi ölçülüydü. Bir konuyu izah ederken insanları sıkmazdı, konuya girer ve kısa sürede mevzuda hâkim olur, sınırlarını belirler az ve öz şekilde anlatırdı. Sadece dini konularda değil, tarihi, iktisadi, beşeri münasebetler ve diğer sosyal hususlarda da tatminkâr ve doyurucu izahlar yapardı.

İlhamını, uhdesinde bütün güzellikleri barından asil kaynağından almıştı. Çünkü arazinin güzel ürün vermesi tohumun iyiliğine bağlıdır. Kader yavaş yavaş bu edip şahsiyeti aslının adabını öğrenmeye müsait hale getirmiştir. Akranlarının bir mesafe kat ettiği konularda o birkaç merhaleyi kat edecek yetenekte idi.

Kısa sürede ilmi yeteneklerini ispatlayıp ilmi icazetini babasının halifesi olan Batman'lı Şeyh Fahreddin'den aldı. Tarikat hilafetini ise babasından aldı. Babasının vefatından sonra henüz yaşı 19–20 olmasına rağmen irşad tahtına geçmiştir. Şeyh Seyda: "Benden sonra şeyhiniz Nurullah'tır. Çünkü onu hem zahiri ve hem de batında imtihan ettim. İmtihanı

* Opr. Dr., Çocuk Cerrahisi Uzmanı, İslam Felsefesi Bilim Uzmanı, Elbistan Devlet Hastanesi/Kahramanmaraş

başarıyla kazandı." İfadesiyle de işaret buyurdukları Şeyh Muhammed Nurullah Seyda hazretleri irşad tahtına oturmuş ve bu mukaddes vazifeyi ifa etmeye başlamıştır. Yaşının henüz genç olması bazı ihtilaflara yol açtıysa da daha sonra ondaki ilmi kudret ve edebi güzellik müntesipleri arasında onu her geçen gün yüceltti. O iyi bir nasihatçi, kötü ve çirkin bid'atleri kaldırıcı, münazaralarda barıştırıcı, sulük ve riyazette irşad edici, vakitlerini ilimle değerlendirici olarak seyrine devam etti. Davranışları, meziyetleri babasını aratmayacak güzellikteydi.

Onun yanında birçok canlı birer kaynak olan âlim yetişmiştir. İslâm'a hizmet ve sünneti ihya bakımından merhum babasının yolunu takip etti. İlmi icazet verdiği pek çok şahsiyetlerden bazıları şunlardır: Silopi'li Mela Abdulhamit, İdil'li Seyyid Ahmet, Midyat'lı Mela Hacı gibiler. Tasavvufi icazet verdikleri ise: Batman'lı Mela İsmet, İdil'li Şeyh Muhammed, Suruç'lu Şeyh Mustafa gibi zatlar onun yanında okuyup yetişen kıymetli şahsiyetlerden bazılarıdır.[1]

b. Eserleri

Şeyh Muhammed Nurullah (k.s.) henüz genç yaşında olmasına rağmen ilmi eserler de yazmıştır. Onun pek çok eserleri, risaleleri ve verdiği fetvaları vardır. 20 yaşında kaleme aldığı **Esraru't-Tasavvuf** (Tasavvufun Sırları) adlı eseri bu gün tercüme edilerek Müslümanların istifadesine sunulmuştur. Hacim olarak küçük ama mana ve ehemmiyet olarak oldukça güzel ve anlamlı mesajlarla ve samimi ifadelerle tasavvufi güzellikleri anlatan bu eserde özellikle mürşid ve müritlerin istifade edecekleri çok önemli nasihatleri bulunmaktadır.

Bu eserinin bir bölümünde şöyle buyuruyor: "*İslam'ın emirlerine ve Resulullah'ın (s.a.v.) sünnetine uymak, vecibelerin en kuvvetlisi ve görevlerin en önemlisidir. Zira esas odur. Dönüş O'nadır. Makbul da ancak O'dur. Bunun dışında kalan islama aykırıdır. Batıl ve atıldır. İslâm'a boyun eğmeyen, ona teslim olmayan ve onun tekâmülüne yardımcı olmayan şeyin Allah ' ın (c.c.)a ulaşması ve sevaba nail olması mümkün olmaz. Şüphe yok ki, Allahın rızası, istenilmesi ve her Müslüman tarafından gaye edinilip aranması gereken hedeftir.*"[2]

Diğer eserleri ise şunlardır:

1. Hizb-ül Hakayiki'l İrşadiye: Dua ve zikirlerle ilgilidir.
2. Es-Saihul Mütefekkir: Akide ile ilgilidir.
3. Cem-ül Cevami: Tefsir, hadis ve fıkıh usulü ile ilgilidir.
4. Hülasat-ül Telhis: Edebiyatla ilgili olup maani ve bedii ilimlerine aittir.
5. Sahifet-ül İctihad
6. Esrarüt Tasavvuf: Tasavvufla ilgilidir.
7. El-Akaid
8. El-Berahin Ala Haşril İnsan ve Vücudi Âlemin Ahar: İnsanların tekrar dirileceğine ve başka bir âlemin varlığına ait delillerle ilgilidir.
9. Ed-Delaillü-l Katı-a Ala risaleti Seyyidina Muhammed (s.a.v.) ve İcazi Kur'an: Hz. Muhammed (a.s) peygamberliği ve Kur' an'ın icazı ile ilgili kesin deliller ihtiva etmektedir.
10. Sahifet-ül marifet: Marifetle alakalıdır.

---

[1] Muhammed Nurullah Sedya El-Cezeri,Tasavvufun Sırları, çev.: İbrahim Öztürk, İstanbul 1991, s. 9; http://www.cizrelim.net/Forum.asp?forum=oku&msgid=38&yanilik=4; *www.seydayi-ciziri.com/postnisini.pdf*

[2] el-Cezeri, *a.g.e.*, s. 17.

11. Tabiat Çınlıyor: Hayat ve kâinatı ilahi bakış açısıyla izah etmiştir.

12. Divan: Arapça ve Kürtce tasavvufi, irfani ve edebi şiirlerden oluşan bir manzumeler bütünüdür. Nurullah Efendi bu eserine Divanu`n-nuri ve`l-hikmeti adını vermiştir. Bu eser basılı değildir. Orjinal elyazması Nurullah efendinin oğlu İrşad Seyda`nın yanında bulunmaktadır.

13.Çekirdekler ve Gerçekler: İnsanın manevi yapısının nasıl korunacağını felsefi ve mantıki metotla açıklamıştır.

14-El-evrak: Medreselerde okutulan meşhur Hallul-maakid adlı eserin mukaddimesinin beyan, belagat, maani, sarf ve nahiv ilimleri açısından kısa bir şerhidir.[3]

c. Muhammed Nurullah Seyda el-Cezerî 'nin Tasavvuf Anlayışı

c.1. Tasavvufa Bakışı

Nurullah Seyda el-Cezerî; tasavvuf anlayışını şöyle özetlemektedir. "Ben tasavvufu insanın manevi yönünü ıslahta, bozulan kalpleri tedavide, iksir gibi insanı hakikatleri toplayan çok faydalı ve başlı başına müstakil bir ilim olarak görüyorum" demektedir.[4]

Görüldüğü üzere Muhammed Nurullah Seyda, tasavvufu; kişinin manevi şahsiyetinin gelişmesinde kaynağını ilimden alan önemli bir müessese olarak görmektedir.

"Temeli Hadisi şerifler üzerine bina edilmiş bulunan tasavvufu, âlimler Kur'an'ın esrarından istinbat etmiş; arifler, Peygamberimiz (s.a.v.)'in nurlu yolundan almışlardır."[5]

Burada da bazılarının iddia ettiklerinin aksine tasavvufun temelinin Kur'an ve sünnete dayandığını belirtmektedir. Burada kullandığı "istinbat" kelimesi; Bir söz veya işten gizli bir mana çıkarma, zımnen açık olmayarak, dolayısıyla anlama anlamındadır. Yani Muhammed Nurullah Seyda'ya göre tasavvufun hamuru İslam'ın esasından oluşmuştur.

Yine Nurullah Seyda el-Cezerî, tasavvuftan bahsederken, tasavvufun kişinin kendi nefsiyle olan ilişkisinde lazım olan bilgiyi, diğer insanlarla münasebetlerindeki vazgeçilmez sosyal adabı, kul ile Rabbı arasındaki yakınlıkta ona fayda ve zarar veren şeyleri öğretmek suretiyle İslam'ın özünü yansıttığını bildirir.

Bu çerçeveden bakıldığında tasavvufu bir yönüyle fıkıh ilmine benzetirken bir yönüyle tıp ilmine benzetir. Zira ilahi hükümleri kalbe beyan ederken Fıkıh ilmine benzemekte; kalp hastalıklarını, Ruh bozukluklarını beyan edip lazım olan ilaçları ve vazgeçilmez en mühim tedbirleri tavsiye etmekte böylece ma'siyet perdeleriyle örtülmüş hasta nefisleri tedavi etmesi bakımından da kalbi veya nefsanî tıp diye isimlendirmeye hak kazanmaktadır. [6]

Tasavvuf tezkiye ve tasfiye anlamındadır. Bu nedenle beşeriyet fertlerinden her birinin tasavvufi hayattan bol miktarda nasip alması gerektiğini belirtmektedir.

Muhammed Nurullah Seyda tasavvufu bilmeyenlerin bilgisizliklerinden dolayı düştükleri yanlışları bakın nasıl açık bir şekilde ortaya koyuyor.

"Evet, yakın ifade eden delilleri, kesinlik kazanan tecrübeleriyle; tasavvufi hayatın, hissen ve manen kâmil bir hayat olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Zira kötü olan ahlâkı ve adi olan huyları İslâm'ın ışığı altında iyi ahlâka ve beşeri faziletlere dönüştürmede Tasavvuf, en iyi vesile ve en kesin tedbirdir. Fakat ne yazık ki, bu gerçeğin icaplarını yerine getirmedikleri

---

3 Erzen, Abdurrahman, (Tasavufun Sırları isimli eserin önsözünden s. 16); Çağlayan, Mehmet, Şark Uleması, İstanbul 1996, s. 10; *www.seydayi-ciziri.com/postnisini.pdf*

4 el-Cezerî,, *a.g.e.,* s. 17.

5 el-Cezerî,, *a.g.e.,* s. 18.

6 el-Cezerî,, *a.g.e.,* s. 22

ve tecrübelerinden istifade etmedikleri için işin iç yüzüne vakıf olamayanlar, anlamazlar. Her sufi kelimesini duyduklarında, basit bir şey tahayyül ederek, dervişlik taslayan herkese sufi deneceğini zannederler. Araştırma yapmadıklarından, tasavvuf lisanında, sufi kelimesinin insani faziletlerle donanmış kâmil insanlar hakkında kullanıldığını bilmezler. İnsanların ekserisi de, bir tek sünneti yerine getirene sufi demek suretiyle yanıla gelmişlerdir. Hâlbuki seleflerimizde sufi kelimesi, imamların en büyüklerine, insanların en kâmillerine verilen bir isimdi. Böylelikle bir cahili, ulu kişilerle bir tutuyor, cehaletlerini ortaya döküp, haddi tecavüz ediyorlar. Subhanallah, bu ne büyük bir iftiradır."[7]

Şeyh Muhammed Nurullah'a göre, tasavvuftaki gaye, deyim halindeki tasavvufu açıklığa kavuşturmaktır.

Tasavvufun insan hayatıyla ilgili konusu, içini rezaletlerden temizleyip, fazilet ve iyi huylarla süslemektir.

Gayesi ise, insan kalbinin ve ruhunun derinliklerine Allah (c.c.)'a yönelme duygusunu yerleştirmekten ibarettir.

Bundan elde edilecek netice şudur: Dinin gayesi, insan uhrevi saadete ve Allah (c.c.)'ın rızasına kavuşmaktan ibarettir.[8]

Allah (c.c.)'ın en güzel şekilde yarattığı kâinatın her zerresi, O'nu gizil ve açık yönleriyle tanımaya yardımcı olunca, zamiri dini âlimlerde zahiri amel ve hükümlerin ıslahına, güzel ahlâk ve faziletlerle donatılmasına yöneldi.

Kemal ve vuslatın, dış görünüşlerinden çok, hakiki keyfiyet ve maneviyatla ilgili olduğunu görünce, İslam'ı olgunluğa ve insani hakikatlere tasavvuf yolunda bir sufi hayatı yaşamadıkça erişilmeyeceğini açık seçik öğrendik. İnsanlar tasavvuf kitaplarını dini ve hayati birer vecibe olarak okuyup öğrenmelidirler. Çünkü bütün ilimleri okumak, insanın dinde ve hayatta mes'ud olmasına yetmez. Zira insan güzel ahlâk ile bezenip, kötü huylardan arınmadıkça gerçek manada insan olamaz. Bilakis, insan şekline bürünmüş bir hayvan veya canavar olabilir. Tıpkı insanın içine gizlenmiş bir akrep veya insan postuna bürünmüş bir kurt yahut da insan elbisesine sarınmış bir hayvan gibi… eğer, iffet sahibi olmaz da; ister kendinin olsun, ister başkalarını olsun, helal haram ayırmadan her gördüğüne iştahı kabarırsa veya mütevazi olmaz, başkasını kendine tercih etmez de her gördüğünü kendinden aşağı, küçük ve daha zayıf kabul ederse; bu hal onu zulme, haddi tecavüze, ilahi hükümleri ve insani kaideleri kabul etmemeye götürür. Böyle olunca da; vakarı, doğruluğu, cömertliği, hayâsı kalmaz. Çünkü bunların hepsine muhalefet, insan hayatında büyük bir ihtilale sebep olur. Tek bir vücut hükmünde olan insanlığın bedeninde bu müzmin hastalıklar bulundukça, uyuşması mümkün olmaz. Zira insan; hilkati ve ahlâkıyla diğer hayvan ve canavarlardan ayrılmadıkça, gerçek manada insan olmaz. Çünkü insan; bazı hayvanların karakterlerinde olduğu gibi, iffetli şahsiyet sahibi olmaz da, tamahkâr ve obur olursa; hayvanlarda olduğu gibi, öfkeli, kinli, hasetçi ve zalim olursa kâmil manada insan olamaz. Aksine, yaratılış itibarıyla hayvanlara benzemediğinden ancak insanlık değeri çok küçük bir insan olur. (yoksa Ahlâk yönüyle kâmil bir hayvandır.)[9]

"*Yoksa onların çoğunu, hakkı işitiyorlar veya hakkı anlıyorlar mı zannediyorsun? Onlar ancak hayvanlar gibidir. Doğrusu gidişçe daha sapıktırlar*."[10]

Nurullah Seyda el-Cezerî, kendi dış görünüşünü düzenlemek için yıllarını verdiğin halde, içini düzeltme yolunda birkaç ayını vermen en büyük cehalettir diyerek içini islah etmenin önemini tasavvufi açıdan şöyle dile getirmektedir.

---

7 el-Cezerî,, *a.g.e.,* s. 18 vd.
8 el-Cezerî,, *a.g.e.,* s. 31.
9 el-Cezerî,, *a.g.e.,* s. 36.
10 Furkan 25/44.

Ey irşad talebinde bulunan kardeş, kısa bir zamanda olsa içini ıslah etmen veya ıslah etme yolunu öğrenmen için bir mutasavvıf araman mutlaka gereklidir. Bu muttasıfta faziletli, âlim, beşeri, kirlerden uzak, Resulullah (s.a.v.)'in sünnetine ve edeplerine sıkı sıkıya bağlı olmalıdır. Böylece onun sohbetinde bulunur, ibadetinde, dini ve dünyevi her türlü münasebetleriyle haliyle hallenir, tüm ahlâkını hayaline nakşedersin. Ta ki, münasebet düşer de emsaliyle karşılaşır, onları hatırlayıp örnek edinirsin.

Eğer, ilim yalnız başına, insan derecesinin yükselmesine, Allah (c.c.)'ın rızasına yaklaşmasına, özünün düzelmesine ve kemalin zirvesine erişmesine yeterli olsaydı. Sahabe-i Kiram'ın (Allah (c.c.) onlardan ve onların hürmetine bizden razı olsun.) Müslümanlar arasında, hatta tüm insanlıkta bu derece üstün mevki olmalarına imkân olmazdı. Sahabe-i Kiram'ın, kendilerinden sonra gelen âlimlere nispetle fazilet ve üstünlükleri şüphe götürmez bir gerçek, münakaşa kabul etmez bir vakıadır. Her ne kadar sonradan gelenler ilimde ve fazilette ileri seviyelere ulaşmış olsalar bile. Çünkü o sahabeler nefislerini; kâinatın en büyük varlığı ve en mükemmel insanı olan birinin sohbetinde tükettiler. Bu üstünlük onların Resulullah (s.a.v.) ile olan sohbetlerinden kaynaklanmakta ve onlara "Sahabe" denmektedir. İşte onların yüceliklerindeki büyük sır ve eşsizliklerindeki erişilmezlik tılsımı budur.[11]

Resulullah (s.a.v.)'ın sohbet sünnetine ittiba, Nakşibendî yolunda mürşitle sohbeti prensip edinerek riyaziyat ve mücahedat gibi diğer ıslah yollarından daha üstündür diyen Nurullah Seyda el-Cezerî: Ey irşad talebinde buluna kardeşim, Cenab-ı Hakk seni de bizleri de hakka ve doğruya kavuştursun. Âmin! Bil ve duy ki; insan, nefsin eksiklerini ve içinin hastalıklarını çoğu zaman bilmez, tedavi yollarını ve ıslah çarelerini de bilemez. Resulullah (s.a.v.)'ın ahlâkı ile ahlâklanmış kâmil bir hekimin eğitiminden geçmedikçe nefsiyle mücadelede başarıya ulaşamaz. Durum böyle olunca insanın kâmil bir eğiticiye, mahir bir murakıba, hâkim ve dahi bir üstada muhtaç bulunduğu anlaşılıyor. Zira bu işleri bilen, hastalığı bilip tanıdıktan sonra ilacını ortaya koyan ve tedavi yollarını gösteren, ancak odur. Ayrıca irşad talebinde bulunan kimsenin nefsini ıslaha ve takvaya hazırlamayı, muhtaç bulunduğu tedavi şekline kolaylıkla kabule hazır hale getirmeyi, bazı hedefleri, zikirleri, virdleri ve benzeri ameller öğretir. Tıpkı hastanın bedenine uygun ilaçları, hastalığın şiddeti ile mütenasip bir şekilde ayarlayarak hastasını sıhhate kavuşturan ve hayatı ile ilgili işleri noksansız yürütmeye hazır hale getiren "hazık" bir doktor gibi…[12] diyerek sohbetin insan hayatı ve İslam'ı deruni boyutuyla yaşamak için ne kadar gerekli olduğunu dile getirmektedir.

c.2. Tasavvufta Mürşid-i Kamil'in Yeri

Şeyh Muhammed Nurullah'a göre mürşid-i Kâmilde bulunması gereken özellikler şunlardır.

1-Dini açıdan bilinmesi zaruri olan ilimlere vakıf olacak.

2-İtikatta, amelde ve ahlâkta İslam prensiplerine sadık olacak.

3-Resulullah (s.a.v.)'in sünnetine sımsıkı bağlı olacak.

4-Dünyaya ve dünya malına kalbini kaptırmayacak.

5- Nefsinin kemal seviyesine ulaştığı inancına varmayacak. Çünkü o da dünya sevgisinden bir parça sayılır.

6-Kamil bir mürşidin sohbetinde belli bir müddet geçirmiş ve bir arifin terbiyesi altında eğitilmiş olacak ki, maddi ve manevi sahada doymuş olsun.

7-Kendisi ile muasır olan insaflı şeyh ve âlimler, hakkında hüsn zann edecek.

---

[11] el-Cezerî,, *a.g.e.,* s. 37.
[12] el-Cezerî,, *a.g.e.,* 34.

8-Avamdan çok, akıllı ve dindar, tahsilli kimseler ona rağbet edecek.

9-İrşad talebinde bulunanları eğitir ve öğretir iken, şefkatli olacak. Onlarda gördüğü eksikliği kendi haline bırakmayacak.

10-Müridlerinin halini anlamak için uyanık ve güçlü bir feraset sahibi olacak.

11-Meclisinde oturanlar kalplerinde dünya sevgisinin azaldığını ve Allah (c.c.) sevgisinin çoğaldığını hissedecek.

12-Müridlere kendi nefsinde tatbik etmediği emir, sünnet ve mekruhları emretmeyecek. Aksi takdirde sözü tesir etmez.

13-Sözleri heva ve hevesten, şak ve malayaniden uzak olacak.

14-Kendisini ilgilendiren meselelerden müsamahakar olacak, aşırı derece ta'zim edilmesini beklemeyecek, kendisini ilgilendiren meselelerde güç yetiremeyecek teklifler yapmayacak.

15-Bıkkınlık verecek derecede amel yüklemeyecek.

16-Müridle fazla yüz-göz olmadığı gibi, uzak ve donuk da olmayacak.

17-Müridlerle beraber oturduğu zaman sükûnet ve vakarla oturacak, onlara aşırı iltifat göstermeyecek.

18-Müridlerin birisi davet eder de, davetine icabet ederse, izzet ve iffeti elden bırakmayacak.

19-Müridlerden biri uzun müddet görünmezse, sormak suretiyle görünmemesinin sebebini ve halini öğrenmeli, hasta ise yardım elini uzatmalı, ziyaretine gitmeli, ihtiyacını gidermeye çalışmalı veya cemaatle beraber ona dua etmelidir.

Tek kelimeyle olgun insan Şeyh Muhammed Nurullah'a göre Resulullah (s.a.v.)'in ashabına karşı tavrı ne idiyse, onun da müridlerine karşı böyle olması gereklidir.[13]

Şeyh Muhammed Nurullah'a göre Resulullah (s.a.v.)'a halife olacak şeyhin şartı, âlim olmasıdır. Ama her âlim halife olamaz. Bu sebeple sana şeyhin bazı alametlerini özetleyeceğim. Ta ki herkes mürşid olduğu iddiasında bulunmasın deriz ki; mürşid odur ki, dünya ve makam sevgisinden yüz çevirsin. Silsilesi Resulullah (s.a.v.)'a kadar ulaşan basiretli bir mürşide tabi olmuş olsun.

Az yemek, az konuşmak, az uyumak, çok namaz kılmak, çok sadaka vermek ve çok oruç tutmak suretiyle nefsini eğitmede maharetli olsun.

Şeyh Muhammed Nurullah'a göre basiretle bir şeyhe ittiba etmek suretiyle, güzel ahlâkı kendisine huy edinmiş olmak, sabır, namaz, şükür, tevekkül, yakin, kanaat, kalp huzuru, tevazu, hilm, ilim, doğruluk, hayâ, vefakârlık, vakar, itinalı ve tedbirli davranış gibi hasletlere de sahip olması şarttır. İşte o zaman o mürşid, uyulmaya layık Peygamber (s.a.v.)'in nurlarından bir nurdur. Her kim yukarıda bahsettiğimiz evsafta bir şeyh bulma saadetine erer ve şeyh de onu kabul ederse, gizli ve açık her hal ü karda ona hürmet etmesi gereklidir.

Şeyh Muhammed Nurullah şöyle demektedir. Ey irşad talebinde bulunan akıllı kardeşim. Allah (c.c.) seni de bizleri de mes'ud eylesin. Bilesin ki, mühlikat, münciyat, süluk ve muamelatın edeplerini öğrenmek farz-ı ayndır. Ancak ilahi cezbe, ilmi ledun fıtrattan mukaddes ve temiz nefis vasıtasıyla kalb-i selime sahip olanlar müstesnadır.

Yine bilesin ki, zahiri ilim insanı tasavvuftan müstağni kılamaz. Nitekim bu durum mütekaddimin âlimleri ile müteahhirin âlimleri tarafından da kabul edilmiştir.

[13] el-Cezerî,, *a.g.e.,* s. 47.

Bütün tahkikatları, hakiki keşifleri, kat'ı ve sadık tecrübeleriyle tasavvufi hayatın lüzumuna, kalben hasta, ruhen zayıf, mizacen bozuk olanlarca tasavvufun bilinmesine ihtiyaç duyulduğunu söylemişlerdir. Tasavvufi hayatın lüzumuna bu yüksek ruhlu, keskin zekâlı, parlak görüşlü, bilgin ve düşünür evliyaların ittifakından daha doğru kim olabilir?

Kendini beğenmiş kibir ve delalet ehlinin hepsi, beğendikleri için fikirlerinde ısrar etmişlerdir. Bu kendini beğenmişlik, sahibi tarafından cehalet değil ilim, hikmet değil ni'met, hastalık değil sıhhat biliniyorsa tedavisi çok zordur. Ne ilaç sorar ne de doktorlara kulak verir. O doktorlarda maddeten ve manen ilim ve ilahi ma'rifetle, rabbani hakikatlerle doymuş, ehl-i sünnet vel'l cemaat âlimleridir.

Manevi necasetlerden temizlenmeye, ibadetleri Allah (c.c.)'ın huzurunda imiş gibi yapmaya hadis-i şerifte geçtiği üzere ihsan demek adet olmuştur. İhsan makamına da mürşid-i kâmil olmadıkça, erişilmesi genellikle kolay olmaz. Öyle mürşid ki; manevi hastalıkları bilir, tedavi yollarını da ilim, zevk ve tecrübesiyle kavrar olmalıdır. Hatta bu hastalıklara müptela olan kimse, onlarla ilgili ciltlerle kitap ezberlese de nefs-i emmaresinin ahmaklıklarından ve gizli hilelerinden kurtulabilmek için böyle bir mürşidin terbiyesinden müstağni kalamaz. Nitekim bu hastalığa müptela olanların çoğunda bu durum müşahede edilmektedir.[14]

Şüphesiz bütün hareketleri, durmaları içleri ve dışları, peygamberlik kandilinin nurundan daha üstün aydınlatıcı nur yoktur. Sözün kısası; bir insan, başlangıçtaki kalbi Allah (c.c.)'tan başka her şeyden temizlemek isteyen ve namazda ki iftitah tekbiri mesabesinde olan Allah (c.c.)'ın zikrine kalbi gark edip, Allah (c.c.)'tan başka her şeyi yok etmek isteyen tarikat hakkında ne diyebilir?

Ey irşad talebinde bulunan kardeşim! Kendine kibir, kendini beğenme, riya, kin, haset veya nifak gibi, gizli ve ruhi hastalıklardan birisi galip gelen kimsenin arif bir üstad, hakim bir mürşid araması üzerine vacip olur. Böylece o, tehlikeli aldanıştan kurtulabilir. Eğer böyle bir mürşidi memleketinde bulamazsa bulunan yere sefer tertip edip gitmesi vacip olur.

Şeyh Muhammed Nurullah Seyda dikkat edilmesi gereken çok mühim bir not ekleyerek şöyle demektedir:

Müslümanların üstadı şeyh Muhyiddin-i Arabî (r.a.) der ki: "Bir şeyh, eğer kendisinden üstün bir şeyh görürse, nefsine nasihat etmesi suretiyle o şeyhe talebeleriyle birlikte intisab etmesi ve hizmetinde bulunması vaciptir. Bu hareket kendisi ve arkadaşları için bir hayır ve salah alametidir. Bunu yapmazsa insaflı hareket etmiş olmayacağı gibi, nefsine nasihat edici de olamaz. Himmet sahibi de addedilemez. Bilakis hizmeti düşük ve zayıf sayılır. Belki de riyaseti ve önderliği seviyordur. Bu ise büyük bir noksanlıktır." [15]

c.3. Tasavvufta Mürşid-i Kamil'e Olan İhtiyacın Önemi

Toplumsal bir varlık olan insanın devamlı surette kendisini taklit edeceği bir örnek insana ihtiyaç duymuştur. Bu fıtratın gereği bir durumudur. Şeyh Muhammed Nurullah da bunun farkında olduğu gerçeğinden hareketle bu ihtiyacın öneminin farkındadır. Şeyh Muhammed Nurullah Seyda şöyle demektedir "Ey irşad talebinde bulunan kardeşim! Bil ki; vasıfların az önce saydığım basiretli, mahir, terbiye metotlarını bilen, hâkim bir üstad bulursan, adabına sımsıkı sarılmalısın ki; O'nun bezendiği güzel ahlâka ve üstün adaba sen de bezenesin. Tabii ki Resulullah (s.a.v.)'ın ahlâkına uygun olmak şartıyla. Zira duymak hiçbir zaman görmeye benzemez. Harp sahnesini defaatla bizzat gören veya doktorun hastalıkları tedavisinde maharetini müşahede eden kimse, onların haberlerini duyan gibi değildir. Evet, duymak dahi heyecanlandırır, teşvik eder; fakat faaliyete geçirmez.

---

[14] el-Cezerî,,*a.g.e.,* s. 45 vd.
[15] el-Cezerî,, *a.g.e.,* s. 59.

Zaman müsaade verir, Allah (c.c.)'da sana rahmetiyle yönelerek irşad ve ıslah olmanı dilerse, kâmil mürşidini ağırlaman kaçınılmazdır. İçin ve dışınla O'na hürmet etmen, tasarruflarına razı olarak teslim olman, ruhunla O'na hizmet etmen gereklidir. Zira iradenin özü bu yoldan başkasıyla açığa çıkmaz. Sadakat ve ihlâsın miktarı bu ölçüden başkasıyla bilinmez. Mürşidinle bir araya gelmekten maksadın, Allah (c.c.)'tan başkası olmasın. Mal ve benzeri şeyler istemen gibi…

Müsterşid iyi bilmeli ki; irşad talebinde bulunan kimsenin mürşidini fazilette ve kemalde üstün bilmesi, muhabbetin meyvesi, fayda ve istifadenin sebebi olan münasebetin neticesidir.

Şu kadar var ki; müsterşid mürşidini, şeriatta herkesten faziletli oldukları kesinleşen kimselerden üstün tutulmamalıdır. Zira bu durum sevgide ifrattır ve zammedilmiştir. Nitekim şiirlerin bozulmaları ve sapıtmaları, Ehl-i beyt'e olan aşırı sevgilerinden doğmuştur. Hıristiyanlar da Hz. İsa'yı (Efendimize, O'na salât ve selam olsun.) aşırı muhabbetlerinden dolayı ilah kabul etmişlerdir ve ebedi hüsrana düşmüşlerdir. Bu ve benzeri hallerden Allah (c.c.)'a sığınırız.

Müsterşid hâkim üstadının hallerini kat'iyyetle araştırmamalı ve sırlarını ifşa etmemelidir. Kendinde nifak alametlerinden bir şey görüldüğü zaman, çekinmeden ve ihmal da etmeden eğiticisine açmalıdır. Tıpkı sahabenin Resulullah (s.a.v.) ile olan durumları gibi. Hâkim bir mürşid aramada doğruluk ve ihlâsı sermaye edinmelidir. Mürebbisinin huzurunda fazla konuşmamalı, sesini alçaltmalı ve dizleri üstüne oturmalıdır. Emrettiği şeyleri yerine getirmede gecikmemeli, ihmal de etmemelidir. Mürşidinin sevmediği kimselerle oturmaktan sakınmalı gerek dini, gerekse dünyevi hiçbir işi, mürşidinde danışmadan yapmamalıdır."[16]

c.4. Bir İnsanın Olgunlaşma Sürecinde Katedeceği Merhaleler

a. Tövbe

Şeyh Muhammed Nurullah, tövbenin tanımını şöyle yapmaktadır; "*Tevbe: ilim, hal ve fiil denilen üç şeyin bir araya gelmesinden oluşan bir manadan ibarettir*"[17]

Şeyh Muhammed Nurullah'a göre İlim; günahların zararını ve o günahların kul ile Rabb'ı ve tüm düşünme ve hakikatı idrak etme sevgisi arasında, insanlık ruhunun basiretini örten bir perde gibi olduğunu bilmektir. Bunu kesin olarak bilir ve inanırsa, sevdiğine erişememe üzüntüsünden kalpte bir elem hasıl olur. Zira kalp, sevdiğine erişemediğini ne kadar hissederse o kadar üzülür. Sevdiğine erişememe zira kendi kusuru ise, daha çok teesüf eder ki, bu üzüntü ve eleme "Nedamet"deniyor. Eğer bu elem kalbe galip gelirse buradan diğer bir hal husule gelir ki, buna da geçmişi, geleceği ve şu anı ilgilendiren fiillerine yönelmiş İrade ve Kasıt denir.

Tevbe ise, günahların zararını kesin olarak bilmek, geçmişe pişman olmak, geleceği ıslaha azmetmek, günahlara bir daha dönmemektir.

Ey doğru yolu arayan kişi, Allah (c.c.) seni de bizleri de hidayete kavuştursun. Amin!.. Bilesin ki insanın tabi olduğu her şehvetten kalbe bir kara leke, ruha bir kir bulaşır.

Geçmişte tabi olduğu şeyleri gelecekte terk etmek, günahları telafi için yeterli değildir. Mutlaka kalbe ve ruha işleyen o kirleri mahvetmelidir. Tıpkı buğu ve buharla manzarası siyahlaşmış aynanın parlaması için gerçekte buğu ve buharı kesmenin yetmediği gibi… Şehvet ve masiyetlerin lekeleri kalbi kapladığı gibi, yasakları terk ve emirlere itaatin nuru da kalbi parlatır. Böylece masiyetin kiri itaatin nuruyla yok olur.[18]

---

16 el-Cezerî,, *a.g.e.,* s. 60. vd.
17 el-Cezerî,, *a.g.e.,* s. 93.
18 el-Cezerî,, *a.g.e.,* s. 93.

Şeyh Muhammed Nurullah'a göre tevbenin şurtları şunlardır.

1-Tevbe eden kimse ilk anda masiyet ehlinden uzaklaşmalı.

2-Allah-u teala'ya isyan eden nefsine, zaruri ihtiyaçlarından başka bir şey vermemeli,

3-Hiçbir masiyete dönmemek üzere azmetmeli,

4-Kendisini günah işlemeye sevk edecek her türlü ameli terk etmeli.

İşte bu hususları iyice kavramak gerekir.[19]

Tasavvufa yönelmenin, ilk anda eski günahlara tevbe etmekle başlayacağı bilinmeli.

Eğer üzerinde kul hakkı var ise, önce onları ödemeye çalışmalı. Bu hususta hak sahiplerini müsamahasını istemelidir. Zira onların haklarından kurtulmadıkça ömür boyu uğraşıp didinse dahi Allah (c.c.)'a kavuşamaz. (Allah (c.c.)'ın rızasına nail olamaz.

b. Zikir

Zikrin hakikatı da hatırlatmaktan başka bir şey değildir. Ama bir şeyi sırf bilmiş olmak zikir sayılmaz. Çünkü birinci taife için de bilgi mevcuttu suçun neticesinde cezanın terettüb edeceğini de biliyordu. Lakin onu her an zihnin de hazır bulundurmuyor, ona aldırışta etmiyordu.

Şeyh Muhammed Nurullah'a göre, zikrin tarifi şöyledir. O, Allah-u Teala'nın bütün amellerini bildiği, kalbinde sakladığın şeylerin bile O'na gizli olmadığını göz önünde bulundurmandır. Böylece zikrullahın tahsili sana kolaylaşmış ve amellerin tamamlanmış olur. Zira bütün amellerimizi kuşatan şey, onu iradesiz, tefekkürsüz ve huzursuz yapmaktan başka bir şey değildir. Eğer bu murakabe kuvvetlenir ve iyi ve körleşirse, sahibinin masiyetlerinden sakınması kolaylaşmış olur. Çünkü o, her zaman için nefsinin, en küçük hareket ve kalbinde gizlediği şeylerin bile kendisine gizli kalmayacağı gibi bir murakıbın kontrol ve müşahedesi altında olduğunu bilir.

Şu da bilinen bir gerçektir ki, Allah'ı (subhanehu ve teala) zikretmek sadece lisanın zikri olmayıp, bilakis bambaşka bir şeydir. O da, zikredilen misaldeki gibi ilmi murakabe ile elde edilir. Bu murakabe ister Allah (c.c.)'ın bütün amellerimizi bildiği ve kusurlarımızı ve dolayısıyla bizi muaheze edeceği şeklinde olsun ki, murakabenin başlangıcı budur. İsterse sevgilinin (Allah c.c.) ibadetlerimizi bildiği ve kusur işlediğimiz takdirde bize gazap edeceği şeklinde olsun ki, bu da sevenlerin halidir.

Bütün bunlardan anlaşıldı ki, ruhi hastalıkları ve kalbi kötülükleri ortadan kaldırmanın çaresi, yalnız lisanla zikir değil, bilakis murakabe, tefekkür ve tezekkür olduğu bütün tasavvuf imamlarınca üzerinde ittifak edilen bir husustur. Şüphe yok ki insan, insan olduğu müddetçe, çirkin bir suç işlerken diğer bir insanın görmesinden utanır. O hâlde, Allah (c.c.)'ın kendisini her yerde gördüğü inancı kalbinde kökleşir, ruhuna işlerse, işte o zaman hadis lisanıyla "İHSAN" denilen hakiki iman tecelli eder. Bu da rabbani heybetin ve ilahi azametin tecellisiyle Allah (c.c.)'ın nimetlerini üzerine yağdırdığı sıratı müstakim üzeredir. Ekseriyetle de isyan etmez.

Lisanla zikre gelince; şüphesiz ki faydalıdır. Yapıldığından dolayı sevapta verilir. Kalbin lisana mutabakatı olmasa da o, ilahi huzurun teminine vesiledir. Tatlı ve ekşi şeylerin yalnız isimleri dahi ağzı sulandırıp iştahı kabartır ve o şeyleri arzulamaya sebep olurken, Allah (c.c.)'ın lisanla zikri huzura ve sevaba nasıl müessir olmasın?[20]

Maddi ve manevi dertleri düşünmek, çeşitli hayat hadiseleri karşısında istikbal endişesinin tesiri altında aklın özelliklerin dağıtmak gibi fikir ve vesveselerin hepsi, insanı merhametsiz

[19] el-Cezerî,, *a.g.e.,* s. 96.
[20] el-Cezerî,, *a.g.e.,* s. 103.

bir meşakkate sürükler. Böylece insanı bu hayatın gereklerini yerine getirmekten aciz bir halde bırakır. Üzüntü ve sabırsızlığın kaynağı ise, insanın bu hayat hadiseleri karşısında zayıflığını hissetmesinden başka bir şey değildir. Ama bu kâinatın tasarrufunu elinde bulunduran Allah (c.c.)'a kuvvetli bir iman ve sarsılmaz bir itimat, insanın nefsine öyle bir huzur ve kuvvet verir ki, onların yanında hayatın bütün üzüntüleri iltifata değmeyen basit ve sönük bir şey olarak görünür.

İslam'ın zikrullaha verdiği büyük ehemmiyet sebebiyledir ki, Allah-u Teala insanı Rabb'ına yaklaştıran namazı, çeşitli zikirlere şamil kılmış ve onu günde beş vakit olarak emretmiştir. Bundan fazla olarak sünnetleri istemiştir. Bunları iyice anla ki, nimetlerinden faydalanasın. İnşallah.

Ey irşad talebinde bulunan kardeşim. Cenab-ı Hakk seni de, bizleri de hakka ve doğruya kavuştursun. Amin! Bilesin ki lafzı zikre icmali bir mana yeterlidir. Dolayısıyla zikir yapana toplu bir mana tasavvur etmesi kâfidir ve bu zikir bütün Müslümanlarda mevcuttur.

Bil ki kalbi manadan gafil olan kimsenin tespih, tahmid ve benzeri zikirleri tekrar etmesi, ara sıra da olsa zihni Allah Teala'ya çevirir. Her zikrin de kalpte müşahede edilebilen tesir vardır. Kur'an okumak, namaz ve diğer ibadetleri tekrar etmek de böyledir. Bütün bunlar Allah-u Teala'yı kalpte hazır bulundurmak için birer sebeptir. İstihzarın ise kalbe, hayret verici ve müşahede edebilen eserleri vardır. Bunu içindir ki tarikat ehli olanların, müridlerine rabıtayı ve kalbi evradı emrettikleri görülür. Bütün bunlar çok tekrarla, kalpleri Allah (c.c.)'ın muhabbetine yönelterek, nefisleri ilim ve marifete hazır vaziyete getirir.

Evet; zikirler, murakabeler ve riyazetler ancak insanın manevi yönünü ıslah etmeye yarayan tedbir ve vesilelerdendir. [21]

c. Zühd

Şeyh Muhammed Nurullah'a göre Zühd, nefsi isteklerin azaltılması, zihnin sırf onun arzularıyla meşgul edilmemesidir. Öyle ki, gece ve gündüzünü güzel kumaşlar ve lezzetli yemekler ile ilgili konuşma ve tartışmalar ile geçirmemelidir. Nitekim hayvanlar da dilediğini otluyor, daimi yün giyiniyor ve bol bol uyuyor. Ne geçmişten ibret var, ne de istikbal endişesi. Bu halleriyle hayvanların hayatta mutlu olduğunu veya izzetin kemal derecesine çıktığını zanneder misin? Hayır, işte zühde ters düşen ve onunla kaynaşması mümkün olmayan budur. Ancak bu lezzetler hiçbir dikkat ve ihtimam göstermeden ve kalp meyli de hasıl olmadan ortaya çıkarsa, o zaman Allah (c.c.)'tan gelmiş nimetler kabul edilir ve şükrü gerektirir.

Dünyasız Ahiret olmaz. Ancak ne var ki dünya Ahiretin köprüsüdür. Resulullah (s.a.v.)'in

"Hayırlı mal, hayırlı kul için ne güzeldir." [22] Sözünü hayatına tatbik ederek yaşayan kişiye ne mutlu!

Nasıl ki ruhi arzular azaldıkça maddi arzular çoğalıyor. Aynı şekilde açgözlülük ve zihin aptallaşmasını, ruh ve aklın ihtiyaç duyduğu şeyleri öğrenmesini önlüyor. Evet, açgözlülüğün gayesi çeşitli yemekleri düşünmek ve basit dünya hayatına dalmaktan başka bir şey olamaz. Bu hal onu nefsini tezkiye etmekten ve noksanlarını telafi etmekten alıkoyar. Böylece insanlığından sıyrılarak hayvan gibi oluverir.[23]

d. Takva

Şeyh Muhammed Nurullah'a göre Takvadan kasıt, İnsanın Rabb'ını gazaba getirecek, nefsine veya başkalarına zarar verecek şeylerden sakınmaktır.

---

[21] el-Cezerî,, *a.g.e.,* s. 103.
[22] Keşfü'l-hafa c., 2, s. 320.
[23] el-Cezerî,, *a.g.e.,* s. 97.

Takva kelimesini asıl manası nefsi korumaktır. Bu ise korkulan şeyin durumuna göre değişir. Öyleyse takvanın esası Allah (c.c.) korkusudur. Korku, korkulanı bilmeyi gerektirir. Buradan anlaşılıyor ki, Allah (c.c.)'ı bilen basireti nispetinde Allah (c.c.)'tan korkandır. Allah (c.c.)'tan korkan, Allah (c.c.)'tan ittika eden, sakınandır. Müttakiler ise, Allah (c.c.)'ın dünya ve ahiretteki azap ve gazabından koruyan kimselerdir. Bu korunma ise, Allah (c.c.'ın tayin ettiği hudutları aşmamak, emirlerine riayet etmek, yasaklarından sakınmakla olur. O ise, insanların hayrına olan şeylerin dışında bir şey emretmez. İnsanla yüksek gayeleri arasına giren, cismin ve ruhun gelişmesine mani olan şeylerin dışında da bir şeyi yasaklamaz. Bunun içindir ki, Kur'an müttakileri faziletlerle gerçek insan olarak niteler.[24]

c.5. Seyr-i Sulûkün Kademeleri

Şeyh Muhammed Nurullah'a göre şeriatın "tarikat" ve "hakikat" diye adlandırılan dallarının ulaşmak istediği tek hedef; kâmil manada ubudiyettir. O da kulun kendi arzuların hakim olan Rabb'ının arzuları içerisinde eritmesi, külli ve cüz'i tüm amellerini Allah (c.c.)'ın emirlerine tabi kılmasıdır. Onun içindir ki, bu kurbiyet ve vuslat İslam'dan başka bir yolla gerçekleşemez. Çünkü Allah (c.c.)'ın emirleri ve O'nun razı olduğu şeylerden bilinmesi, ancak İslam dininde mevcuttur. Eğer İslam'a uymadan bir yakınlık hâsıl olursa onun misali padişahın yanına normal olmayan yollardan girip, kendini padişahın yakınlarından sayan hırsızın durumu gibi olur. Hâlbuki bu yakınlığa padişahın güler yüzü ve memnuniyeti refakat etmedikçe, beğenilen bir yakınlık sayılmaz. Kendisine Allah (c.c.)'ın rızası refakat etmeyen vuslat da aynen böyledir. İnsanı âlem-i ervahtan âlem-i ecsada nakletmenin sırrı; emirlere uymak, amel-i Salih işlemek ve çeşitli ibadetlerle Allah (c.c.)'ın emirlerine boyun eğerek rızayı ilahiye ermek için terakki etmekten başka bir şey değildir. Bükün bunlar, Allah (c.c.)'ın yüceliğini açığa çıkarmak ve rububiyet sırrını ifşa etmek içindir.

Kurbiyetin Allah (c.c.) rızası olduğunu, onun da Salih amellere bağlı bulunduğunu öğrendiğimizde, amellerin iki türlü olduğu ortaya çıkar.

1-) İnsanın kalbiyle ilgili olan ameller

2-) İnsanın kalıbıyla ilgili ameller. Başka yönden ameller yine iki kısımdır.

A-) Vehbi ameller.
B-) Kesbi ameller.

Asli muhabbet, hakiki haşyet, tabii şevk ve fıtri güzel ahlâk gibi ameller vehbidir.

Günahlardan sıyrılmak, haramlardan sakınmak veya Vehbi olan amelleri devam ettirmek ve arttırmak gibi amellerde kesbidir. Bunları arttırmanın yolu ise; riyazet, mücahede ve manevi tedavidir.

Gerçek şu ki, hakiki ameller; iktisap ve ihtiyarın yani cüz'i ihtiyar ile sonradan kazanmanın rol oynadığı amellerdir. Vehbi amellere gelince, bunlara ancak mecazi manada amel denir.

Şer'i hükümlere karşı durumumuz, aşığın maşukuna, kölenin efendisine karşı durumu gibi olmalıdır. Hikâye ederler ki, adamın biri bir köle satın almış, kölenin adını sormuş, köle: "siz ne dersiniz o" demiş. Efendi, hangi kumaşlardan elbise istediğini sormuş, köle:"siz ne layık görürseniz." Cevabını vermiş. Efendi, hangi yemekleri yemek istediğini sormuş köle: "siz ne verirseniz." Demiş işte kulluğun hakikatı da, kendi arzu ve isteklerini, hakiki seyyit olan yüce Mevla'nın arzu ve isteklerinde yok etmekte bilmelisin.[25]

---

[24] el-Cezerî,, *a.g.e.,* s. 100.
[25] el-Cezerî,, *a.g.e.,* s. 119

Böylece anladık ki, bu dünyada insanın yaradılış gayesi, işte bu ubudiyet halini elde etmektir. Yani insan bu dünyada Allah (c.c.)'ın emir ve nehiylerine uymak için gönderilmiştir. Bunu tamamladığı zaman takatiyle mütenasip bir ubudiyet derecesine nail olur. Gerçek şu ki, mesele kal meselesi değil hal meselesidir. Allah (c.c.)'ın zatı göz önünde bulundurulunca, o gözün sahibi ne kendi varlığını ne de başkasının varlığını hissedemeyen bir hükmüne girer. Mesela, bir insan hayal âlemine dalsa, diğer hayal âlemlerine iltifat etmediği gibi farkına da varamaz. Hatta kendisini çağıranların sesini bile duymaz. Bazen hayaline öyle dalar ki, biri başında durup çağırsa veya bir başkası yanı başında dursa onu fark etmez. Hatta farkına da varmaz. Böyle dalgınlık ve şaşkınlık içerisinde olan bir kimse, bütün hislerini kaybedecek derecede içerisine dalıp gark olduğu bir şey için, "falan şeyden başka bir varlık yoktur." Diyebilir. Böylece anlaşıldı ki, büyük gaye ve asıl hedef Allah (c.c.) ve resulünün (s.a.v.) emirlerine kâmil manada itaatten ibaret olan ubudiyettir. Bu unvan, tabir ve ıstılahların yüce gayesi; kul ile Rabb'ı arasındaki bu kuvvetli alakayı göstermektedir.[26]

Şeyh Muhammed Nurullah'a göre imanın ve amel-i salihin kemali üç şeye bağlıdır:

İLİM, AMEL ve HAL.

Din bu üç şeye de şamildir. İlim olmasaydı, ilahi hükümleri öğrenemeyecektin. Amel olmasaydı, ilahi hükümleri öğrenmiş olmanın faydasını göremeyecektin. Şayet amel bulunursa, ilk bakışta yeterli gibi görünüyor. Ama meseleyi görüp idrak ettikten sonra onun da fayda vermediğini görürsün. Zira amelden; ihlâs, istikamet ve halden kastedilen gaye beklenemez. Şöyle ki, bir adam başka bir adama sevdiğinden dolayı baksa, ona yemeğini yedirip suyunu içirirse, gerekli olan hizmetini yapsa, bu onun amelidir. Ama onun için acı duyup ıstırap çekse, bu onun hali olur. Dolayısıyla halden yoksun amel sebat bulup devam etmez. Ama hal bulunursa kuvvet bulup sağlamlaşır. Aynen oruç tutup, namaz kılan adam gibi. Eğer hal sahibi değilse, zamanla bu ibadetlerini kendini zorlaya zorlaya ancak yapabilecek, devamlı olarak gevşekliğiyle mücadelede bulunacaktır. Dolayısıyla her hangi bir vakitle ilgili ibadetini kaçırsa, pek önemsemeyip, teesüf etmez. Ama "hal" ve meleke sahibi bir kimse, herhangi bir amel veya ibadeti kaçırsa gam ve kederinden hayatı zehir olur.[27]

Şeyh Muhammed Nurullah'a göre Allah-u Teala ve tekaddes hazretlerinin varlığı, birliği; Hz. Muhammed (s.a.v.)'in peygamberliği ve Allah (c.c.)'tan getirdiği tüm şeyler apaçık ortadadır. Anlayış ve idrakte ezici bir afet ve manevi bir hastalık bulunmadıkça bunları ispat için düşünmeye ve delil serdetmeye hacet yoktur. Düşünme ve delil getirme ihtiyacı ancak idrakte bir afet ve hastalığın bulunduğu zamana mahsustur. Kalp ve basiretle ilgili hastalık gittikten sonra her şey bedihi bir açıklık kazanır.

Mesela sarılık hastalığına yakalananı bilmez misin? Sarılık hastalığına müptela olduğu müddetçe bal ve şekerin tatlılığı ona göre delil ve ispata muhtaçtır. Ama o hastalıktan kurtulduğu an asla delile ihtiyaç kalmaz. Hadd-i zatında illetten dolayı neş'et eden delil ihtiyacı ile hastalığın bulunması arasında bir tezat yoktur.

Evet, şaşı olan kimse, teki çift görür ve yanlış görüşüyle tekliği inkâr eder. İnkârında da maruzdur. Ama illetten doğan onun o hükmü, tek olan şeyin vahdetini bedahetten çıkarmadığı gibi, nazariye çerçevesine de sokamaz. Şurası bir gerçektir ki, istidlal sahası cidden dar ve güçtür. Delil, nazariye ve fikir yolundan yakine ermek de gayet güçtür. Nasıl ki, şekerin tatlılığına inanmak için, hastalığı gidermek, şekerin tatlılığına delil getirmekten daha çok gerekli ise, gerçek imanı elde etmek için ruh hastalığını izale etmekte aynı derecede gerekli ve zaruridir. Hem kendisinde bulunan sarılık sebebiyle şekerin acılığını tadıp dururken, tatlılığıyla ilgili delillere nasıl inansın da yakin hâsıl etsin… İşte üzerinde durduğumuz tasavvuf mevzuunun hali de aynen böyledir.

---

[26] el-Cezerî,, *a.g.e.,* s. 123.
[27] el-Cezerî,, *a.g.e.,* s. 123.

Zira nefs-i emmare bizzat şer'i hükümleri idrak eder ve bozuk tabiatının gereği olarak zıddına hükmeder. Bu açık hükümler muvacehesinde üzerine delil getirilecek şeyin peşinen inkarı varken, istidlal yoluyla yakinîni elde etmek zarureti vardır. Zira onsuz, gerekli olan yakin elde edilemez.

Tarikatın neticesi, çeşitli zikir, adab ve evrad ile çeşitli ibadetleri bir nizam altında ve bir kalıp çerçevesi içerisinde yürütmekten ibarettir. Hakikatin neticesi, eşyası, evveli ve sonu belirgin halde görmektir. İlmiyenin neticesi, ona hiçbir şüphe karışmaz ki, Allah(c.c.)'ı hatırlamak, O'nu her şeyde görmek ve tüm eşyanın onunla kaim olduğuna kesin olarak inanmak gibi. Şayet durum bu olursa her şey o'ndan gelir, O'nunla kaim olur ve ona dönerse, biz de her şeyin üzerinde kudret mührünü görür, kapısında saltanat tuğrasını okursak, yapacağımız her şeyi yapmamız, sevmemiz gereken her şeyi sevmemiz, kormamız gereken her şeyden korkmamız, Allah (c.c.) için, Allah (c.c.)'ın emriyle, Allah (c.c.) yolunda alıp vermemiz kaçınılmazdır. Zaten bu, ihsanın özü ve esasıdır hayatı zehir olur.

a. Şeriat, Tarikat, Hakikat ve Marifet

Şeyh Muhammed Nurullah'a göre, Şeriat; Ahkâm-ı şer'iyyenin bütününe verilen isimdir. Mütekaddimine göre bu kelimeler zatın ve batın tüm amelleri muhtevidir. Nitekim İmam Ebu Hanife'nin Fıkhı;

"*Nefsin lehinde ve aleyhinde olan şeyleri bilmesidir*." [28] Şeklinde tarif ettiği rivayet edilir.

Daha sonra müteahhirin geldi ve şeriatın zahiri amelleri alakadar eden kısmına fıkıh dediler.

Batıni amelleri alakadar eden bölümüne ise Tasavvuf denilir. Batıni amellerin çeşitli yollarına ise Tarkita denilir. Daha sonra bu Batıni amellerdeki güzellik neticesinde kalpte meydana gelen safvet ve parlaklık sebebiyle kâinatın ayan ve ağrazı özellikle güzel ve çirkin amelleri zatı ve sıfatı olmak üzere ilahi hakikatler ve hassaten kul ile Allah (c.c.) arasındaki muameleri ilgilendiren bazı hakikatlerin kalbe açılanlarına Hakikat denir. Bu açılışa da Marifet adı verilir. Bu keşiflerin sahibine de Muhakkik ve Arif adı verilir. Bütün bunlar şeriatın uydularıdır. Şeriat ağacından türeyen dal ve budaklar gibidirler. Şeriatın ışığı altında bulunmayan ve Resulullah (s.a.v.)'in sünnetine uymayan tarikat ve hakikat muteber değildir. Avam arasında dolaşan şeriat sadece zahiri amellere denir. Sözü ise hiçbir âlim tarafından nakledilmemiştir.

Evet, Müslümanların üstadı İmam-ı Hakim Ebu Hamid El-Gazali (r.a.)'nin mevzu ile alakalı tahliline bak, diyor ki; "Fıkıh ilk asırda Ahiret yolunu, nefsin sinsi afetlerini,amelleri ifsad eden şeyleri, dünyayı tahkir edecek ihada gücünü,Ahiret nimetlerini elde etmenin zorluğunu ve Allah (c.c.) korkusunun kalpte yerleşmesini gösteren bir ilim dalıydı.. bu asırda ise fer'i ve garip fetvaları bilmeye, onların ince illetlerine vakıf olmaya, konuyla ilgili çok söz söylemeye ve onunla ilgili söz ve makaleleri ezberlemeye tahsis edilmiştir.[29]

b. İlim, Amel, İhlâs

Evet, şeriatın üç bölümü vardır. İlim, amel, ihlâs… Bu üç bölümün hepsi tahakkuk etmedikçe şeriat da tahakkuk etmez. Şeriat tahakkuk ettiği zaman ise dünya ve Ahiret saadetlerinin üstünde olan Allah (c.c.)'ın rızası tahakkuk etmiş olur. Allah (c.c.)'ın rızası ise her şeyden büyüktür. Böylece şeriatın dışında herhangi bir şeye ihtiyaç kalmaz.

Sufilerin, kendisiyle imtiyaz kazandıkları tarikat ve hakikat ise, şeriatın üçüncü bölümü olan ihlâsı ikmal için şeriatın hizmetçisidir.

---

[28] İbn-i Abidin c.1, s.61.
[29] el-Cezerî,, *a.g.e.,* s. 136.

Bu bölümlerin her birini elde etmekten maksat ise şeriatı elde etmekten başka bir şey değildir.

Sufilere tarikat esnasında meydana gelen haller, vecdler, ilimler ve marifetler maksatlardan sayılmazlar. Ancak tarikat çocukları onlarla eğitir. Sufînin bütün bu makamları aşarak sulûk ve cezbe makamlarının sonuncusu olan rıza makamına erişmesi gerekir.

Şüphe yok ki, tarikat ve hakikat menzillerini aşmaktan gaye RIZA makamını gerektiren ihlâsı kazanmaktan başka bir şey değildir.

Ancak aklı kıt olanlar halleri ve vecdleri maksattan sayarlar. Müşahede ve tecelliyatı da metalibden zannederler. Şüphe yok ki onlar zan ve hayal hapishanesinde kalacak ve davetimiz kendilerine ağır gelen gafiller de bu inançları sebebiyle şeriatın kemalından mahrum kalacaklardır.

Evet, ihlâs ve rıza makamların husulü, bu hal ve vecdleri aşmaya, ilim ve marifetleri gerçekleştirmeye bağlıdır. Dolayısıyla istenen bu şeyler arzu edilen şeylerin hazırlıkları ve maksadın öncüleri idi. Asıl maksat ve vicdani (kalbi) imanı elde etmek ve islami hakikatlerle aydınlanmış bir tabiata (huya) tekellüfsüz girmektir. İşte asıl olan budur, gerisi ise hayaldir. Evet, eğer sünnet-i seniyyeye (sahibine salât ve selamın en güzeli olsun) sarılmakta beraber vecdler ve keşifler de hâsıl olursa ne ala. Lazım olan şeylerin ilki ehl-i sünnet ve-l cemaatin itikadına uygun bir şekilde akideyi tashih etmektir. İkincisi ise farz, vacip, sünnet, mendup, helal, haram, mekruh ve şüpheli şeyleri öğrenmek ve bunlara göre amel etmektir. Bundan sonra da üçüncü olarak tasavvuf ilmine sıra gelir. Lakin ne yazık ki, sonradan uydurulan şeyler ve bid'atlar tarikatta o kadar revaç bulmuş ki, tarikatlara muhalif olanlar "tarikatlar bid'atleri işleyip, sünnetlerden uzaklaşma merkezleridir." Deseler haklı çıkacaklar. Zira bazıları bu temiz tarikatlarda, şeriat-ı garraya muhalif şeyler uydururlar ve sünneti teşvik edip, bid'atları kötülemeden, müridleri etraflarına toplamakla yetindiler.[30]

c. İstikametin İnsan'ın Olgunlaşmasına Katkısı

Şeyh Muhammed Nurullah'a göre, Bilesin ki, harikulade şeyler iki türlüdür. Birincisi ilimler ve maarif-i ilahiye ki, Vacibu'l-Vücud olan Cenab-ı Hakk'ın vücud (varlık) ve sıfatlarına taalluk eder. Bu, akıl hududunun gerisinde, bilinen, itiyad haline getirilenin aksinedir ve madde üstüdür. Cenab-ı Hakk has kullarını bununla imtiyaz sahibi kılmıştır. İkincisi ise mahlûkatın suretlerini keşfetmek, âlemi ilgilendiren bazı gayblardan haber vermektir. Birincisi hak sahiplerine ve marifet erbabına mahsustur. İkincisi ise hem hak hem de batıl insanlara şamildir. Çünkü bu, sapık olan istidrac sahiplerinin elinde de gerçekleşebilir.

Avamın nazarında değerli ve muteber olan da bu ikincisidir. Hatta bu hal istidrac ehlinin ehlinde de görülse, cehaletleri sebebiyle ibadet edercesine itibar ederler. Hatta bu mahrumlar, birinciyi kerametten saymazlar. Onlarca keramet, mahlûkatın suretlerini keşfetmek ve gaiblerden haber vermekten ibarettir.

İkinci gruba dâhil olan hak ve batıl sahiplerini birbirinden ayırmanın ölçüsü şudur: Eğer o şahsın şeriat üzere bir istikameti varsa, sünnet-i seniyyeye bağlıysa, huzuruna gelindiği zaman kalpte bir meyil, cezbe ve Allah (c.c.)'a bir yöneliş husule geliyorsa haktır. Aksi olursa o haktır. Aksi olursa batıldır.[31]

---

30 el-Cezerî,, *a.g.e.,* s. 140.
31 el-Cezerî,, *a.g.e.,* s. 143.

SONUÇ

Mutasavvıfımız, klasik tasavvuf geleneğine sadık kalarak, insanın olgunlaşması için yapması gerekenler üzerinde durmaktadır. Özellikle kâmil insanların toplumsal fonksiyonunun çok önemli olduğu üzerinde duran Muhammed Nurullah Seyda el-Cezerî, kâmil insanda olması gereken özellikler ve müritlerde bulunması gereken özellikler hakkında geniş bilgiler vermektedir. Ayrıca, mürit ve mürşid ilişkisini de ele almakta ve önce itikadın sonra da amelin düzeltilmesi ve sürekliliğinin öneminin kavranmasını ister. Bu manada tasavvufun önemi üzerinde durur.

Muhammed Nurullah Sedya el-Cezerî tevbenin, zikrin, zühdün ve takvanın önemi üzerinde durmaktadır. Yine el-Cezerî, şeriat, tarikat, hakikat ve marifet merhalelerinin önemi üzerinde durmuştur.

Bu düşüncelerden hareketle mutasavvıfımızın yetiştirdiği talebelerde aradığı özellikler arasında, özellikle İslâm'ın takva ve sevgi boyutunda yaşanması hususunda üzerinde titizlikle durduğu iki önemli kavramı tatbik ettirmeye çalıştığını görmekteyiz.

İnsanın yapması veya yapmaması gerekenler hususunda vahyin ışığında söylenenler insanın bu halife olma özelliğinin bir yansımasıdır. İnsanın halifeliği üzerinde vurgu yapan Şeyh Muhammed Nurullah, insanın Yaratan'ına karşı sorumluğunu yerine getirmede yapması gerekenleri hatırlatan önemli şahsiyetlerden biridir. Toplumda örnek yaşayışlarıyla insanlara manevi bir projeksiyon tutan kamil insanlar, gerek halleri ve gerekse sözleriyle insanlara örnek olmuşlardır. İnsanların toplum halinde yaşadıkları sürece böyle örnek insanlara ihtiyaç olduğu bilinen bir gerçektir. Bu insanlardan biri de Şeyh Muhammed Nurullah Seyda'dır. Gerek yetiştirdiği talebeleri ve gerekse yazdığı eserlerle etrafına vahyin nurunu saçmış önemli şahsiyetlerdendir.

MİN RAVÂİI'L-KUR'ÂN ÇERÇEVESİNDE BÛTÎ'NİN KUR'ÂN TARİHİ VE ULÛMU'L-KUR'ÂN'A YAKLAŞIMLARI İLE KUR'ÂN'I ANLAMA KONUSUNDA ÖRNEKLİ ÇALIŞMALARI

Halil ALDEMİR*

Özet

İslamiyet'in bölgede yayılması ile birlikte Şırnak ve çevresinde ilmî ve fikrî hareketler İslâmî ilimler alanında görülmeye başlamıştır. Bunun doğal sonucu olarak bu bölgede telifleri asırlar boyu araştırmacılara ışık tutan bilim adamları yetişmiştir. Hadisçi Mecduddîn İbnu'l-Esîr, tarihçi İzzuddîn İbnu'l-Esîr ve edebiyatçı Ziyâuddîn İbnu'l-Esîr bu bilim adamlarının en tanınmışlarındandır. Çağımızın en tanınmış ilim, fikir ve davet önderlerinden Said Ramazan el-Bûtî de bu bölgeye mensup âlimlerdendir.

Tebliğimizde Bûtî'nin kısa bir biyografisini, ardından da min Ravâıı'l-Kur'ân adlı eserini tanıtmaya ve bu çerçevede onun Kur'ân tarihi, Kur'ân ilimleri ve örnek tefsir çalışmalarına ilişkin görüşlerini vermeye çalıştık.

Anahtar Sözcükler: Kur'ân, Bûtî, min Ravâıı'l-Kur'ân, Tefsir, Arap Dili.

Summary

With the spread of İslam in Şırnak and surrounding areas, the region began to witness scientific and intellectual movements in the İslamic sciences. As a natural result the region has produced many scholars whose works have enlightened researchers for many centuries. Hadith scholar Mecduddin İbnu'l-Esîr, historian İzzeddin İbnu'l-Esîr and writer Ziyâuddîn İbnu'l-Esîr are among the most famous of these scholars. One of the most prominent scholar, intellectual and proponent of İslam of our time, Said Ramadan el-Bûtî, is also from this region.

This paper will give a short biography of el-Bûtî, followed by an attempt to introduce his work min Ravâıı-l-Kur'ân and in this context give his views on works on the history of the Qur'an, Qur'an sciences and example tafseer works.

Keywords: Qur'an, Bûtî, min Ravâıı'l-Kur'ân, Tafseer, Arabic.

GİRİŞ

Şırnak ve çevresi İslam öncesinde ve İslam sonrasında çeşitli devletlerin ve beyliklerin hüküm sürdüğü bir bölgedir. Bölgede yerleşimin ve buna bağlı olarak diğer faaliyetlerin ne zaman başladığını konusunda kesin bir tarih vermek mümkün olmasa da bölgenin kadim bir tarihe sahip olduğunu ifade etmek mümkündür. İnsanların bulunduğu, devletlerin kurulduğu

* Dr., İlahiyat Araştırmaları Derneği Yönetim Kurulu Başkanı

ve ticârî canlılığın yaşandığı bölgelerde genellikle ilim ve fikir hareketleri de görülür. Bunları birbirinden ayırt etmek pek mümkün değildir. Bu hakikat bu bölgede de tecelli etmiştir.

Bölgede İslam'ın yayılması ile birlikte ilmî ve fikrî hareketler İslam merkezli olmuştur. İlmî canlılık bakımından bölgede ön plana çıkan yerlerden biri olan Şırnak ilimize bağlı bulunan Cizre ilçemiz ve çevresi, Müslümanlar tarafından daha İslam'ın ilk yıllarında Hz. Ömer döneminde hicrî 17 (miladî 638) yılında fethedilmiştir.[1]

Bölge fetihten önce sahip olduğu stratejik konumunu fetihten sonra da sürdürmüştür. Cizre ve çevresi özellikle de Emevîler Dönemi'nde geniş çaplı imar faaliyetlerine sahne olmuştur. Bu dönemde yapılan medreseler bölgedeki ilmî hareketliliğe katkı sağlamıştır.[2] İslamiyet döneminde bölgede çeşitli devletler ve beylikler hüküm sürmüştür.[3] Siyasi ve ekonomi alandaki hareketlilik ilmi hayata da yansımış, bunun sonucu olarak Cizre ve çevresinde fıkıh, hadis, tarih ve edebiyat alanında meşhur âlimler yetişmiştir. Sözgelimi ünlü hadisçi Mecduddin İbnu'l-Esîr[4], tarihçi İzzeddin İbnu'l-Esîr[5] ve edebiyatçı Ziyâuddîn İbnu'l-Esîr[6] bu âlimlerin en tanınmışları arasında yer alır.[7]

Burada yetişen alimlerin telifleri İslam kültür mirasında önemli bir yere sahiptir. İlim dünyası bu bölgedeki müelliflerin İslam literatürüne katkılarını çok iyi bilmektedir. Çünkü bu bölgede yetişen âlimlerin telifleri asırlardır ilim dünyasının müracaat ettiği kaynak olma özelliğini sürdürmektedir.

Fetihten sonra Şırnak ve çevresinde görülen ilmî hareketlilik esasında İslam dini ve İslam literatüründen bağımsız olarak düşünülemez. Hakikat şu ki, ilmi faaliyetler daha İslam tarihinin ilk dönemlerinden itibaren artarak devam etmiş, çeşitli sahalarda birbirinden kıymetli eserler telif edilmiştir. Bu teliflerin önemli bir bölümü Allah Teâlâ'nın yeryüzüne gönderdiği son vahiy olan Kur'ân'ı anlama çabası veya bu çabaya yardımcı olacak türdendir.

Tarihten günümüze birçok âlim tarafından Kur'ân tarihi, ulûmu'l-Kur'ân ve tefsir konusunda sayısız eserler telif edilmiştir. Bu eserlerden biri de son yüzyılda İslam dünyasında ön plana çıkan ve eserleri ile geniş kitlelere ışık tutan Said Ramazan el-Bûtî'nin telif ettiği *min Ravâiı'l-Kur'ân* adlı eseridir.

İslam dünyasında XX. yüzyılın ikinci yarısı ile XXI. yüzyılın başlarında en tanınmış âlimlerinden, fikir ve davet önderlerinden biri olan Said Ramazan el-Bûtî de bu bölgeye mensuptur. Bir başka ifade ile o, bu bölgede yetişmiş veya bu bölgeye mensup olan ilim adamlarının son halkasında yer alır.

Bu tebliğde, Said Ramazan el-Bûtî'nin kısa biyografisi, "min Ravâiı'l-Kur'ân" adlı eseri ve bu eser çerçevesinde Kur'ân tarihine ve Kur'ân ilimlerine bakışı ile Kur'ân'ı anlama noktasında sunduğu örnekli çalışmaları ele alınacaktır.

---

1 Bu bölgenin fethi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. İbnu'l-Esir, Izzuddîn Ebu'l-Hasen, el-Kâmil fi't-târîh, Dâru Sâdır, Beyrut 1965, II, 532-525.

2 Tuncel, Metin-Özaydın, Abdulkerim, "Cizre", DİA, VIII, 37.

3 Tuncel, Metin-Özaydın, Abdulkerim, a.g.m., VIII, 38.

4 Mecduddîn Ebu'l-Berekât (ö. 603) hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman, Siyeru a'lâmi'n-nübelâ (nşr. Beşşâr Avvâd Ma'ruf Muhyi Hilal es-Serhân), Müessesetu'r-risâle, Dokuzuncu Baskı, Beyrut 1993, XXI, 488-491.

5 Izzuddîn Ebu'l-Hasen (ö. 630) hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Zehebî, Siyeru a'lâmi'n-nübelâ, XXII, 353-356.

6 Ziyauddin Ebu'l-Feth (ö. 637) hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Zehebî, Siyeru a'lâmi'n-nübelâ, XXIII, 72-73.

7 Tuncel, Metin-Özaydın, Abdulkerim, a.g.m., VIII, 39.

I. Said Ramazan el-Bûtî

Bûtî İbn Ömer adası olarak meşhur olan Botan adasında bulunan Cilika köyünde 1929 yılında doğmuştur.[8] Bu köy günümüzde Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde bulunmaktadır. Daha özel ifade ile Türkiye'nin Güneydoğusunda yer almaktadır. Şimdi Şırnak ilimizin Güçlükonak ilçesine bağlı olup Yağmurkuyusu ismi ile bilinmektedir. Yağmurkuyusu köyü ilçenin yaklaşık 6 km. güneyinde yer alır. Dicle'ye nazır bir kaya uçurumunun kenarında olup hâlâ mamurdur.[9]

Türkiye coğrafyası ve bölge kültürü hakkında yüzeysel bilgiye sahip olduğu anlaşılan oryantalist Andreas Christmann Arapça'da "ada" anlamına gelen "الجزيرة/el-Cezira" kelimesinden yola çıkarak Bûtî'nin Türkiye'nin batısında yer alan bir adaya mensup olduğunu iddia etmiştir.[10] Kanaatimize göre bu durum hem coğrafî bakımdan buraya neden "Cezîra" denildiğini bilmemekten hem de kültürel bakımdan bölgeye yapancı olmaktan kaynaklanmaktadır. Halbuki tarihte Cezerî nisbesiyle meşhur olmuş birçok âlim vardır ve onlar bu bölgeye nispet edilmiştir.

Bûtî maddî durumu iyi olmayan, çeşitli nedenlerden dolayı Türkiye'den göç etmek zorunda kalan ama İslamî hassasiyeti yüksek bir aile ortamında yetişmiştir. Asıl adı Muhammed Said'dir. Ramazan ise, Bûtî'nin eğitiminde ve hayatında son derece belirleyici rol oynayan babasının adıdır. Bûtî geleneğe uygun olarak babasının ismini kendi ismi ile birlikte zikretmektedir. Bûtî'nin annesi hakkında ise ayrıntılı bilgiye ulaşamadık. Bu konuda ulaştığımız bilgi onun Bûtî henüz on üç yaşında iken vefat ettiğidir.[11]

Ailenin Türkiye'den Suriye'ye göçü Bûtî henüz dört yaşında iken gerçekleşmiştir.[12] Küçük yaşta ilme yönelen Bûtî, âbid, zâhid ve âlim bir şahsiyet olan babasının yanı sıra Şeyh Hasan el-Habenneke ve Şeyh el-Mardinî'den Kur'ân ve Siyer dersleri almıştır.[13]

Bûtî lise tahsilini Şam'da bulunan dini bir okul olan "et-Tevcîhu'l-İslâmî" adlı enstitüde tamamladı. Üniversite hayatına ise 1953 yılında Ezher Üniversitesi Şeriat Fakültesine kayıt yaptırarak başladı. 1955 yılında bu fakülteyi bitirdi. Bundan bir sene sonra Ezher Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı Fakültesine girdi. Aynı yılın sonunda bu fakülteden "Eğitim Sertifikası" aldı.[14]

Bûtî sertifika ile birlikte Suriye'ye dönünce Eğitim Bakanlığı'nca açılan hukuk öğretmenlerini seçmeye yönelik sınava girdi. Babasının teşviki ile girdiği bu sınavdan iyi bir derece aldı. Böylece Bûtî orta dereceli bir okulda, ardından da Humus'ta "Dâru'l-muallimîn el-İbtidâiyye"de hukuk öğretmeni olarak görev yaptı.[15]

---

8 Bûtî, Said Ramazan, "es-Sîratu'z-zâtiyye", http://www.bouti.net/about.php?PHPSESSID=9dfb7221ec14ea8bae953514ed5d62ef (15.04.2010); Andreas Christmann, "Islamic Scholar and Religious leader: a portait of shaykh Muhammed Sa'id Ramadân al-Bûtî", Islam and Christian-Muslim Relations, 1998, 9/2, s. 150.

9 Bûtî, Said Ramazan, Babam Molla Ramazan el-Bûtî Hayatı Düşünceleri Mücadelesi (Çev. Abdulhadi Timurtaş), Kent Yayınları, İstanbul, s. 15. (Mütercimin Dipnotu, Dipnot no: 1).

10 Andreas Christmann, a.g.m., s. 150. Bu makale Usul dergisinin ikinci sayısında Muammer İskenderoğlu tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Çevride bu bölüm Doğu Anadolu olarak düzeltilmiştir. Kanaatimize göre bu düzeltme de yanlıştır. Çünkü bu bölge Güneydoğu Anadolu olarak bilinmektedir. bk. Andreas Christmann, "Müslüman Alim ve Dini lider: Şeyh Muhammed Said Ramazan el-Bûtî" (çev. Muammer İskenderoğlu), Yıl 2004, Sayı 2, s. 130.

11 Andreas Christmann, a.g.m., s. 131.

12 Bûtî, Said Ramazan, "es-Sîratu'z-zâtiyye", http://www.bouti.net (15.04.2010).

13 Andreas Christmann, a.g.m., s. 131.

14 Bûtî, Said Ramazan, "es-Sîratu'z-zâtiyye", http://www.bouti.net (15.04.2010).

15 Andreas Christmann, a.g.m., s. 131.

Bûtî akademik kariyerine henüz yeni açılmış olan Dımaşk Üniversitesi Şeriat Fakültesine "araştırma görevlisi" olarak 1960 yılında atanmasıyla başladı.[16] Daha sonra "Usûlu'ş-şerîa el-İslâmiye" bölümünde doktora yapmak üzere Ezher Üniversitesi Şeriat fakültesine gönderildi. 1965 yılında bu alanda doktorasını tamamladı.[17]

Said Ramazan el-Bûtî 1965 yılında Dımaşk Üniversitesi'ne hoca olarak tayin edildi. Daha sonra ise bu üniversiteye önce dekan yardımcısı ardından da dekan oldu.[18] Bu üniversitede fıkıh usulü, İslam akaidi ve siyer alanlarında dersler verdi.[19]

Bûtî üniversitedeki görevinin yanı sıra aktif olarak uluslararası birçok konferansa, sempozyuma ve kongreye de katılmıştır. İlerlemiş yaşına rağmen bu tür faaliyetleri sürdürmeye devam etmektedir. Ayrıca Ürdün'ün başkenti Ammân'da bulunan Kraliyet İslam Medeniyeti Araştırmaları Konseyi ile Oxford Üniversitesi Yüksek Kurulu'nda üye olarak görev yapmaktadır.

Kökeni Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde bulunan bir aileye mensup olması dolayısıyla Bûtî, iyi derecede Türkçe ve Kürtçe bilmektedir. Batı dillerinden de İngilizce bilmektedir.[20]

Hâlen Dımaşk Üniversitesi Şeriat Fakültesi'nde Akaid ve Dinler Tarihi bölümü başkanlığını yapmakta olan Bûtî'nin dini ilimlerin yanı sıra edebiyat, felsefe, sosyoloji vb. alanlarda kırkın üzerinde telifi mevcuttur.

Bûtî akademik çalışmaların yanı sıra davet faaliyetlerine de önem vermektedir. Kanaatimize göre bu konuda da merhum Ramazan el-Bûtî'nin etkisi Muhammed Said el-Bûtî'nin hayatında görülmektedir. Çünkü onun babası İslam'ı duygusallıktan uzak bir akıl yürütme kaynağı olarak değil, sürekli Kur'ân tilaveti, gece namazı, zikir ve vird formüllerinin yüzlerce kez tekrarı, Allah'a sürekli münacat, vera ve zühd gibi vasıtalarla ruhsal bir yetkinleşme olarak görüyordu.[21]

Bûtî Şam başta olmak üzere Suriye'nin diğer şehirlerinde camilerde haftanın belirli günlerinde ilmî konuşmalar yapmaktadır. Onun bu sohbetlerine aralarında gençlerin ve kadınların da bulunduğu binlerce insan katılmaktadır. Ayrıca kişisel internet sitesinde de onun okuduğu hutbeleri dinlemek ve bu hutbelerin metnini bulmak da mümkündür.

Bunların yanı sıra Bûtî İslâmî konularda ve yeni meseleler hakkında çeşitli gazete ve dergilerde yazılar yazmaktadır. Ayrıca kendisine yöneltilen soruları yanıtlamakta, fetvalık konularda ise fetva vermektedir. İnsanların toplumsal hayatta karşılaştıkları sorunlara İslami çözümler sunmaktadır.[22]

II. Min Ravâiı'l-Kur'ân Adlı Eseri ve Kur'ân'ı

Min Ravâiı'l-Kur'ân'ın tebliğde esas aldığımız nüshası çeşitli zamanlarda yazılmış mukaddimeler ile iki giriş, üç bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Bûtî mukaddimelerde ifade ettiği gibi belirli dönemlerde bu eseri gözden geçirmiş ve geliştirmiştir. Mesela ikinci baskının önsözünde eserin özellikle de i'câzu'l-Kur'ân bahislerini genişlettiğini ifade etmiştir.[23]

---

16 Bûtî, Said Ramazan, "es-Sîratu'z-zâtiyye", http://www.bouti.net (15.04.2010). (15.04.2010); Andreas Christmann, a.g.m., s. 132.

17 Bûtî, Said Ramazan, "es-Sîratu'z-zâtiyye", http://www.bouti.net (15.04.2010); Andreas Christmann, a.g.m., s. 132.

18 Bûtî, Said Ramazan, "es-Sîratu'z-zâtiyye", http://www.bouti.net (15.04.2010).

19 Andreas Christmann, a.g.m., s. 133.

20 Bûtî, Said Ramazan, "es-Sîratu'z-zâtiyye", http://www.bouti.net (15.04.2010).

21 Andreas Christmann, a.g.m., s. 131.

22 Bûtî, Said Ramazan, "es-Sîratu'z-zâtiyye", http://www.bouti.net (15.04.2010).

23 bk. Bûtî, min Ravâiı'l-Kur'ân, s. 6-7.

Bûtî eserin üçüncü baskısında da bazı kelime ve cümleleri gözden geçirmiş ve yeni bir bölümü daha kitaba eklemiştir. Söz konusu bölüm "Emsâlu'l-Kur'ân"dir.[24]

Mukaddimelerde Bûtî, bu eserini Arap dili ve Edebiyatı öğrencileri ile Arap Edebiyatı ile ilgilenen entelektüellere ve Kur'ânî Araştırmalar yapan kimselere sunduğunu ifade etmiştir.[25] Nitekim müellif eseri telifini ve telif amacını "Giriş"teki şu cümleleri ile özetlemiştir:

"Bu eserde anlatılanlar, Allah'ın kitabı hakkında kısa zamanda oluşturulmuş ilmî ve edebî düşüncelerdir. Bu düşünceler ile edebiyatçılar ile Arapça'ya ilgi duyan herkesin mutlaka bilmesi gereken Kur'ân'ın sahip olduğu beyân ve i'câz güzellikleri ile onun günümüzde Arap literatüründe geniş yer bulan değişik ilimlerdeki tesirini açıklamayı hedefledim."[26]

Birinci Giriş bölümünde Bûtî eserde ele alınan konular hakkında bilgi vermiştir. Bu bölümün sonunda Arap Diline yönelik bu çalışmasının Kur'ân'a hizmet etmesini temenni etmekte ve Allah Teâlâ'dan Kur'ân'ı Arap Diline hizmet edecek şekilde araştırmasına müsaade etmemesini dilemektedir.[27] Onun bu hassasiyeti Kur'ân'a yönelik bilimsel çalışmalarda bulunan her araştırmacıda görülmesi gereken bir hassasiyettir. Zira Kur'ân çeşitli bilimlere hizmet etmek için araştırma konusu yapılacak bir kitap değildir. Aksine o, anlaşılması ve pratiğe aktarılması için çeşitli ilimlerin yardımı ile araştırma konusu olacak bir kitaptır.

İkinci Giriş kısmında ise Bûtî, Arap Edebiyatı'nda Kur'ân'ın önemi üzerinde durmuştur. Ona göre şu dört nedenden dolayı Arap Edebiyatı ve Kültürü hakkında derinlemesine araştırma yapacak olan kimseler çeşitli Kur'ân ilimlerinde derinlemesine inceleme yapmaya muhtaçtır:

1- Kur'ân Arapça tarihinde ortaya çıkan ilk kitaptır.[28] Kur'ân'dan sonra yapılan tedvin ve telif çalışmaları, onun nuru ve aydınlatması altında gerçekleşmiştir. Bu tür çalışmalar onun vahyinden ve üslubundan etkilenmiştir. İşte bundan dolayı o, Arapların daha sonra yaşadığı edebî, fikrî ve aklî hayatın önemli bir göstergesidir. Dolayısıyla Kur'ân'ın Arapça, Arap Dili Bilimleri ve Edebiyatından uzak olması düşünülemez.

2- Kur'ân çağından önce Arap Dili birbirinden uzak ve farklı lehçelerin karışımından oluşmakta idi. Zaman ilerledikçe lehçelerin birbirine yabancılaşması ve birbirinden uzaklaşması artıyordu. Kur'ân ile birlikte Arap kabileleri arasında bir dil birlikteliği sağlandı ve Arap dilinin korunması ve baki olması garanti altına alınmış oldu.

3- Belgat ilmi varlığını Kur'ân'a borçludur. Kur'ân öncesinde onların ulaşmaya çalışacakları ideal bir örnekleri ve hepsinin ittifakla kabul edecekleri bir yöntemleri yoktu. Kur'ân inmeye başlayınca, edebî yönü belağatı ile herkesi büyülemeye başladı. Neticede insanlar onun üstünlüğünü kabul etmek zorunda kaldılar. Kur'ân'ın edebi yönü ile ilgili çeşitli telifler başladı. Bu çalışmalar sonunda âlimler, belağat kurallarını, beyanı değerlendirme ilkelerini ve i'câz yönlerini tek tek Kur'ân'dan yola çıkarak tespit ettiler. Bunun sonucunda Arap literatürünü zenginleştiren belağat ilimleri ortaya çıktı. Sonunda belağat müstakil bir ilim haline geldi. Kur'ân olmasaydı bu ilim bilinmez, söz konusu kural ve esaslar düzgün biçimde ortaya konamazdı. En üst ve ideal belağat örneği fasih Arapların ve şairlerin hayallerinde yok olup giderdi.

---

[24] bk. Bûtî, min Ravâiı'l-Kur'ân, s. 9.
[25] bk. Bûtî, min Ravâiı'l-Kur'ân, s. 5, 7, 14.
[26] bk. Bûtî, min Ravâiı'l-Kur'ân, s. 13.
[27] Bûtî, min Ravâiı'l-Kur'ân, s. 16.
[28] Bu kitabın içeriği Allah'ın ezelî ve kadim kelamından oluşur. Bu açıdan onun tarihte bir başlangıcı yoktur. Onun ortaya çıktığı bir dönemden veya tedvin edildiği bir zamandan söz edilemez. Ancak biz burada "Kitab" lafzı ile kelimeleri, harfleri ve bunların yazılı bulunduğu sayfaları kastediyoruz. Bunlar zamanın belli bir diliminde ortaya çıkmış ve tedvin edilmiştir. bk. min Ravâiı'l-Kur'ân, s. 17.

4- Bu dilin metni Kur'ân'dan önce tuhaf, kulağa ağır gelen ve insan tabiatına uzak kelimelerle doluydu. Söz gelimi zamanımıza kadar ulaşan nesir veya şiirleri düşünmeye koyulan herkes, bunların çoğunun tavsif edilen bu tür kelimelerle dolu olduğunu görür.

Her ne kadar müellifin sarih ifadelerinden de[29] anlaşıldığı gibi bu kitap öncelikli olarak Arap dili bölümünde okuyan öğrencilere yönelik telif edilse de Kur'ân tarihi, ulûmu'l-Kur'ân ve eserin sonunda yer alan uygulamaları örnekler bakımından tefsir bilimi ile ilgilenen herkese hitap etmekte, değerli bilgiler ve özellikle son kısmında orijinal yönler içermektedir.

Eserin birinci bölümü iki ana başlıktan oluşmaktadır. Bu başlıkların ilkinde müellif Kur'ân Tarihi'nin temel konularını incelemiştir. Söz konusu konular, müellifin birinci giriş bölümünde ifade ettiği gibi Kur'ân'ın Tarifi ve Hakikati, Müneccemen Nüzûlü, Esbâb-ı Nüzûl, Kur'ân'ın Cem'inin Niteliği, Resmu'l-Mushaf, el-Ahrufu's-Seb'a, Kıraatlar ve Kâriler konularından oluşmaktadır. Bölümün "Kur'ân İlimleri" ana başlığı altında ise Kur'ân İlimleri hakkında genel malumat ve bu tabirin ne zaman ortaya çıktığı hakkında özet ve değerli bilgiler sunulmuştur. Daha sonra ise Tefsir, tefsir ilminin gelişimi, mezhepleri ve şartları üzerinde durmuş, ardından Mekkî-Medenî, mübhem ve müteşabih, Kıraat ve Kurralar konularını ele alınmıştır.

Bûtî "Kur'ân'ın Yöntemi ve Üslubu" adını verdiği ikinci bölümde ise Kur'ân'ın üslubu, i'câzı, ana konuları, tasvir, meseller, kıssalar, eğitim yöntemi, insani eğilimler, Kur'anın evren, insan ve hayat felsefesi, Kur'ân'ın tercümesi konularını araştırmıştır.

Bûtî'nin Kur'ân Tarihi, Kur'ân İlimleri, Kur'ân'ın Yöntemi ve Üslubu başlıkları altında seçtiği konular Arap Dili ile yakından ilgili olduğu gibi, toplumun özellikle de Arap Dili ve Edebiyatı öğrenicilerinin Kur'ân'la irtibat kurmasını sağlayacak türden konular olmaları son derece dikkat çekicidir. Bu da Bûtî'nin hayatı boyu salt akademik faaliyet yerine davet ile iç içe bir akademik faaliyet yürütme prensibinin doğal bir yansımasıdır.

Min Ravâiı'l-Kur'ân'ın 1/5'inden fazlası bu konulara ayrılmıştır. Ancak müellifin de ifade ettiği gibi Kur'ân tarihi, ilimleri, yöntemi ve üslubuna ilişkin teorik bilgiler çeşitli surelerden alınmış farklı konulara ilişkin ayetler ile örneklerle ortaya konmaya gayret edilmiştir. Bûtî kitabın 4/5'nin bu gaye ile telif edildiğini ifade etmiştir.

Said Ramazan el-Bûtî *min Ravâiı'l-Kur'ân* adlı eserinde yukarıda özetlemeye çalıştığımız tarzda Kur'ân tarihi, ulûmu'l-Kur'ân, üslubu'l-Kur'ân ve menhecu'l-Kur'ân'a dair bazı konuları ele almıştır. Bilindiği gibi İslam'ın ilk asırlarından günümüze kadar bu konularda çeşitli telifler yapılmıştır. Her müellifin konuyu ele alış ve inceleme tarzı elbette farklıdır. Doğal olarak bu durum benzer çalışmalar arasında bir takım farkların meydana gelmesine vesile olur. Bûtî'nin eserinde bu doğal farkların yanı sıra iki önemli fark daha söz konusudur. Bu farklar eseri diğer telifler arasında farklı bir noktaya oturtmaktadır.

Bunlardan ilki Bûtî'nin Kur'ân ilimleri ile Arap Edebiyatı arasında sıkı bir bağ olduğunu ortaya koyması ve ardından bu bağı ortaya koyacak konuları ele almasıdır.

Bûtî, tarihte ve günümüzde bu alanda kaleme alınmış eserlerden temin edebildiklerine müracaat ederek, onların hakkını teslim etmiş, her birinin bir ihtiyacı karşıladığını, alanıyla ilgili bir boşluğu doldurduğunu ifade etmiş, ardından da bu eserlerde Arap Edebiyatı çalışmalarına yönelen kimselerin ihtiyaçlarını karşılayacak bir özellik göremediğini ifade etmiştir. Günümüzde Arap Dili ve Edebiyatı öğrencilerinin yetersizliğini ve klasik kaynaklara müracaat edecek yapıda olamamalarını ve bu sorunun boyutu ve çözümü hakkında gerekli

---

[29] Bûtî bu esirin telif amacını ifade ederken şöyle bir ifade kullanmıştır: "Bu çalışmanın amacı, bütün bu yönlerden hareketle Arap Dili ve Edebiyatı ile ilgili bölümleri ele almaktır. Bunun dışında kalan fıkıh, fıkıh usulü, tefsir ve kelam gibi ilimlerle ilgili meseleler ise bu araştırmada bizim konumuz değildir." bk. Bûtî, min Ravâiı'l-Kur'ân, s. 13.

araştırmaların yapılmamasını üzüntüyle ifade ettikten sonra böyle bir çalışmaya kendisinin mecbur kaldığını mütevazi bir dille beyan etmiştir.[30] Arap dili ve belağati konusunda söz sahibi olduğu izlenimini vererek konuşan, ancak Kur'ân ayetlerini doğru düzgün telaffuz edip okuyamayan kimselerden duyduğu rahatsızlığı açık ve iğneleyici biçimde ifade etmekten çekinmemiştir.[31] Bûtî'ye göre Kur'ân okurken ne okuduğu anlaşılmayan ve neredeyse ne dediği belli olmayan bir edebiyatçının edebiyatına itibar edilmez.[32]

Kanaatimize göre eseri, bu alandaki diğer teliflerden farklı kılan ikinci unsur ise müellifin kaleme aldığı son bölümdür. *min Ravâiı'l-Kur'ân* benzer diğer çalışmalardan bu bakımdan farklıdır. Bu bölümde el-Bûtî Kur'ân'ın anlaşılmasına yönelik bir takım örnekli model çalışmalar yapmıştır. Esasında önceki iki bölüm müellifin de ifade ettiği gibi bu son bölümün mukaddimeleri niteliğindedir.

A) Kur'ân Tarihi ve Kur'ân İlimlerine İlişkin Görüşleri

Kur'ân Tarihi konuları erken dönemlerden itibaren araştırmacıların ilgisini çekmiş ve bu alanda eserler telif edilmeye başlanmıştır. İslam literatüründen Kur'ân Tarihi konularının iki yöntemle telif konusu olduğu görülmektedir. Birinci yöntem Dânî'nin "el-Ahrufu's-seb'a"sında olduğu gibi Kur'ân Tarihi'nin bir bölümü hakkında müstakil eser telif etme[33], ikinci yöntem ise Zerkeşî'nin "el-Burhân"nında görüldüğü gibi Kur'ân ilimleri içerisinde ele alma şeklinde zuhur etmiştir.[34] Bu yöntem tarihte olduğu gibi günümüzde de devam etmektedir. Bûtî de min Ravâiı'l-Kur'ân'ı telif ederken bu ikinci yöntemi esas alan âlimlerden olmuştur.

Kur'ân Tarihi'nin konuları vahiy, vahyin mahiyeti, Hz. Peygamber'e intikali, ezberlenmesi ve yazılmasından, yedi harf, kıraatler, Kur'ân'ın cem'i, istinsahı ve Resmu'l-Mushaf'a varıncaya kadar geniş bir yelpazeye yayılır.[35] Bûtî kendisinin de eserinde ifade ettiği gibi kısa ve özlü bu çalışmasında ana hatları ile ve eserin telif gayesine uygun biçimde Kur'ân tarihi konularını ele almıştır. Bu konulara biraz önce temas etmiştik.

Bûtî Kur'ân tarihi bölümünde İslam literatüründe güvenirliği ve sağlamlığı tartışılmaz hadis kaynakları olan Buhârî ve Müslim'in yanı sıra, önemli bir yere sahip olan ve otorite olarak kabul edilen Suyûtî'nin "el-İtkân" ve İbn Hacer'in "Fethu'l-Bârî" adlı eseri gibi kaynaklardan istifade etmiştir. Modern kaynaklardan ise Subhî Sâlih'in "Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân"ından yararlandığı görülmektedir. Bûtî bu kaynaklardan istifade ederken nakilci bir çizgi yerine, aklî çıkarımlarla geleneği teyit edici bir tutum sergilemiştir. Onun bu yöntemi vahiy konusunda hadislere itimat etmenin gerekliliği konusunda söylediklerinde net olarak görünmektedir.[36] Konuları işlerken bütün rivayetleri vermek yerine rivayetin delil olan kısmını vermiş, bir rivayeti tercih ederken de olayı en iyi anlatanını tercih etmiştir. Mesela vahiy konusunda Buhârî'de geçen vahyin başlangıcını anlatan hadisin delil olacak kısmını

---

30 Bûtî, min Ravaiı'l-Kur'ân, s. 14.
31 Bûtî, min Ravaiı'l-Kur'ân, s. 237.
32 bk. Bûtî, min Ravâiı'l-Kur'ân, s. 13.
33 bk. ed-Dânî, Ebû Amr, el-Ahrafu's-seb'a li'l-Kur'ân (nşr. Abdulmüheymin Tahhân), Dâru'l-menâra, Birinci Baskı, Cidde 1997.
34 bk. ez-Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdillah, el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân (nşr. Yusuf Abdurrahman Mara'şelî, Cemâl Hamdî ez-Zehebî, İbrahim Abdullah el-Kürdî), Dâru'l-Ma'rife, Birinci Baskı, Beyrût 1990.
35 bk. Hamidullah, Muhammed, Kur'ân-ı Kerim Tarihi (Çev. Salih Tuğ), İkinci Baskı, İstanbul 2000; Demirci, Muhsin, Kur'ân Tarihi, Ensan Neşriyat, İkinci Baskı, İstanbul 2005; Zencânî, Ebû Abdillah, Târihu'l-Kur'ân (nşr. Muhammed Abdurrahim), Dâru'l-hıkme, Birinci Baskı, Beyrut 1990.
36 Bûtî, min Ravâiı'l-Kur'ân, s. 27.

vermekle yetinmiş[37], Ebu'l-Esved ed-Düelî'nin faaliyetini anlatırken de İbn Hallikân'ın vermiş olduğu rivayeti tercih etmiştir.[38]

Bûtî Kur'ân ilimleri konusuna bir giriş ile başlar. Burada bu ifade ile ne kastedildiğini, özel olarak bu terkibin ne ifade ettiğini ve bu ıstılahın ne zaman zuhur ettiğini ele alır. Bu konu da o Zerkeşî gibi Kur'ân'ın birçok ilmi içerdiğini veya ona işaret ettiği kanaatindedir. Özel anlamda ise bu kavramın Kur'ân ile yakından alakalı ilimleri içerdiğini ifade etmektedir. Bu istilahın ne zaman doğduğu konusunda ise konuyla ilgili tefsir ilminin tarihine ilişkin özlü malumatlar verdikten sonra bu konuyu bilmenin çok da önemli olmadığını eklemiştir. Kanaatimize göre Bûtî, Kur'ân'ın hep birey ile topluma bakan taraflarını önemsediği için bu tür konuları ayrıntılı olarak ele almaktan kaçınmıştır.

B) Kur'ân İlimlerine İlişkin Görüşleri

Bûtî'nin bu başlık altında işlediği Mekkî ve Medenî, Kıraatler ve Kâriler gibi konular esasında Kur'ân Tarihi'nin konuları arasında yer almaktadır. Yine Bûtî'nin bu başlık altında ele aldığı tefsir, tevil, tefsir ile tevil arasındaki farklar, Kur'ân tefsirine duyulan ihtiyaç, tefsir ekolleri, tefsir ilminin gelişmesi gibi konular da Tefsir Tarihi'nin konuları arasında yer almaktadır.

Kur'ân ilimleri arasında mutlaka olması gereken nâsih-mensûh gibi bazı ilimler ise bu bölümde araştırma konusu yapılmamıştır. Öyle anlaşılıyor ki müellif eserini telif amacı ile yakından ilişkili olan Kur'ân tarihi ve Kur'ân ilimleri ile ilgili başlıkları tespit etmiş, bu konular ile bunları tamamlayıcı olan meseleleri eserinde ele almıştır.

Bûtî'nin Kur'ân ilimleri başlığı altında işlediği konular, geleneğe uygun biçimde sağlam bir üslup ve mükemmel bir mantık örgüsü ile sunulmuştur. Bûtî bu konuları klasik kaynaklardan istifade ederek işlemiştir.

C) Kur'ân'ın Üslubu Konusundaki Görüşleri

Bûtî bu bölüme "Üslûbu'l-Kur'ân" başlığını tercih ettiği ve bu bölümde işlenecek konuların ana hatları ile özetini içeren bir giriş ile başlamıştır. Ona göre Kur'ân'ın mükemmel yönlerinin ve bütün türleri ile diğer metinlerden ayrıldığı noktaların ortaya çıkması için ana hatları ile üslubunun ele alınması gerekir.[39]

Bûtî bu konuda Kur'ân'ın beş temel özelliğinin olduğunu ifade etmiştir. Söz konusu özellikler:

1- Kur'ân'ın alışılmışın dışında mükemmel bir üsluba sahip olması.

2- Çeşitli konuların hep aynı mükemmel seviyede ele alınması.

3- Değişik dönemlerde yaşayan ve kültür bakımından birbirinden farklı herkese hitap edebilmesi.

4- Bazı lafızların ve konuların tekrar edilmesi.

5- Konuların birbirleri ile iç içe işlenmesi.

Gerçekten de bu özellikler bir yandan Kur'ân'ın aşkınlığını, diğer yandan onun Arap Edebiyatı içindeki üstün konumunu göstermesi bakımından son derece önemlidir.

---

37 Bûtî, min Ravaiı'l-Kur'ân, s. 26.
38 Bûtî, min Ravaiı'l-Kur'ân, s. 55.
39 Bûtî, min Ravaiı'l-Kur'ân, s. 111.

Bûtî son derece değerli bu bölümde bir yandan Kur'ân'ın mükemmel üslubunu verme gayretini gösterirken diğer yandan da oryantalistlerin bu konuda yönelttikleri eleştirilere temas etmekte ve bunlara sağlam ilmî ve fikrî cevaplar vermektedir.

Bu bölümün en önemli konularından biri, belki de en önde geleni i'câzu'l-Kur'ân' konusudur. İ'câzu'l-Kur'ân bir yandan Kur'ân vahyinin menşei bakımından önemli iken, diğer yandan da insanların bu vahye boyun eğip bağlanması bakımından önem arz etmektedir. Arap Dili ve Edebiyatı açısından ise bu ilmin önemi daha da başkadır.

Bûtî eserini telif ederken bu konunun layıkıyla anlaşılamamasından, iyice özümsenememesinden duyduğu endişeyi daha konunun başında ifade etmiştir. Ona göre i'câzu'l-Kur'an'ı anlamanın ilk adımı Kur'ân'ı güzel okumaktan geçer. Kur'ân'ı kekeleyerek okuyan, bazı kelimeleri telaffuz edemeyen ve güçlükle bazı lafızları telaffuz eden kimseler Kur'ân'ın i'câzını anlayamaz. Ancak onun i'câzı hakkında söylenenleri ezberleyip tekrar edebilir.[40] Bûtî'nin bu endişesi ve tespiti son derece yerindedir. Kur'ân'ın icazının anlaşılması için ilk olarak insanların onunla sıcak bir temas kurması ardından da i'câz yönlerini idrak edecek seviyede olmaları gerekir.

Kur'ân konuları başlığı altında Bûtî, bütün Kur'ân konularının bir tek konu da toplandığını o konunun da bütün insanları kendi iradeleri ile Allah'a kul olmaya davet etmek olduğunu ifade etmiştir.[41]

Bu bölüme sonradan eklenen bir bahis olan el-Emsel fi'l-Kur'ân konusu da Arap Dili ile yakından alâkalı bir konudur. Çünkü darb-ı mesellerin kelamda geçmesi ya teşbih şeklinde ya da istiare şeklinde olur.[42]

D) Uygulamalı Araştırmalar Bölümü

Tarihte ve günümüzde çeşitli açılardan Kur'ân Tarihi ve Kur'ân İlimlerini hakkında telif edilen eserlere baktığımız zaman hiçbirinin uygulamalı örnekler içerdiğine şahit olamayız. Taberî'nin "*Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*"ı ile Kurtubî'nin "*el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*"ı gibi tefsirler kaynaklarının baş tarafında Kur'ân Tarihi ve Kur'ân İlimleri hakkında son derece değerli bazı bilgiler verilmiştir. Ama Kur'ân Tarihi ve Kur'ân İlimleri kitaplarında ise kısa zamanda yaptığımız araştırmaya göre uygulamalı örneklere rastlayamadık. İşte bu bakımdan Bûtî'nin "min Ravâiı'l-Kur'ân"ı diğer eserler içerisinde farklı bir mekâna sahiptir.

Said Ramazan el-Bûtî "*Dirârât tatbîkiyye*" adını verdiği bu bölüme bir giriş ile başlar. Bu girişte şimdiye kadar anlatılan bölümlerin esasında bu bölüm için bir hazırlık olduğunu, bu bölümde değişik surelerden alınmış farklı konulardaki ayetlerin daha önceki bölümde anlatılanların açıkça görüleceği bir açıklama ile şerh edileceğini ifade etmiştir. Yine bu bölümde de konuyu Arap Dili ile irtibatlı hale getirmiş, Kur'ân ayetlerini okurken yanlış yapan ama edebiyat konusunda otorite oldukları izlenimi verenlere ağır ifadeler ile eleştiriler yöneltmiştir. Ardından da samimiyet ifadesi ile Arap Dili ve Edebiyatı alanında araştırma yapan kimselere olanca güçleri ile dil yanlışlarından kurtulmaya davet etmektedir.

Bûtî bu bölümde beş konuyu ele alıp işlemiştir. Bunlar, "el-İlâhiyât", "el-Vasf", "el-Mebâdi ve'l-İnsâniyyât", "el-Kısas" ve "el-Hıcâc ve'n-nikâş" başlıklarından meydana gelmektedir.

---

[40] Bûtî, min Ravâiı'l-Kur'ân, s. 123.
[41] Bûtî, min Ravâiı'l-Kur'ân, s. 163.
[42] Bûtî, min Ravâiı'l-Kur'ân, s. 181.

Bûtî Kur'ân metinlerini yorumlarken bağlama oldukça dikkat etmiştir. Sözgelimi İlahiyât başlığı altında yorumladığı Ra'd Suresi'nin 8-14. ayetlerini açıklarken bu ayetlerin öncesi ile irtibatını tespit etmiştir. Bu ayetleri aynı surede yer alan وَإِنْ تَعْجَبْ فَعَجَبٌ قَوْلُهُمْ أَإِذَا كُنَّا تُرَابًا أَإِنَّا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ ayeti ile irtibatlı olarak açıklamıştır.

Bûtî ayetleri açıklarken genel ilkelere de ulaşmıştır. Mesela Ra'd Suresi'nden aldığı metinleri tefsir ederken, genel olarak Allah'ın iki sıfatından söz edildiğini ve bu sıfatlarla müşriklere cevap verildiğini ifade etmiştir. Bûtî ulaştığı sonuçları da maddeler halinde vermektedir.

Bûtî ayetleri açıklarken sarf ve nahivden de istifade etmiştir. Yalnız bu tür çıkarımlar Beydâvî'nin, Nesefî'nin, Ebû Hayyan'ın tefsirlerinde görüldüğü gibi dil açıklamalarının yoğun olduğu türden olmayıp, pratik faydaları gözetilmiş çıkarımlardır. Mesela اللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ أُنْثَى ayetini yorumlarken buradaki ما edatının mevsûle ve masdariye olacağını ifade etmiştir. Ama masdariye manasına alınmasının delalet bakımından daha üstün olduğunu söylemiştir. Sarfla ilgili olarak da غاض fiilinin hem lâzimî hem de müteaddî olduğunu belirtmiş, ardından da ayetin manasını buna göre açıklamıştır.

Bûtî çok kullanılmasına rağmen Kur'ân'da geçen bazı kelimeleri açıklamaktan da geri durmamıştır. Gerçekten de bir kelimenin çok kullanılması onun layıkıyla bilindiği ve üzerinde düşünüldüğü anlamına gelmez. Bundan dolayı olsa gerek "gayb" ve "şehadet" kavramları Bûtî tarafından açıklanmış, ardından da bu tür ayrımların belirli duyuların gücü ile sınırlı olan insanlar için geçerli olduğunu, Allah için ise gayb ve şehadet diye bir ayrımın olamayacağını ifade etmiştir.

Gerek bu başlık altında gerekse diğer başlık altında seçilen metinler, teferruat türü bilgilerden, bireyin ve toplumun hayatı ile ilgili olmayan ayrıntılardan, mezhebî ve fıkhî tartışmalardan uzak, gelenekten beslenen ve güçlü ifadeler ile muasır insanların idrakine ve gönüllerine sunulmuş açıklamalardan ibarettir.

Sonuç

Bûtî oryantalist Andreas Christmann'ın ifade ettiği gibi Türkiye'nin batısında yer alan bir adaya mensup olmayıp, İslam literatüründe "Cezîratu İbn Ömer" adası olarak bilinen ve günümüzde Türkiye Cumhuriyeti'nin Şırnak iline bağlı Güçlükonak İlçesinin Yağmurkuyusu köyüne mensuptur. Güçlü kalemi, etkileyici ve samimi hitabeti, ilmi, edebî ve fikrî yönüyle İslam dünyasının önde gelen ilim, fikir ve davet önderlerinden biridir.

Bûtî Kur'ân'ın mükemmelliği ve güzelliğine paralel bir araştırma yapma duygu ve düşüncesini taşımaktadır. Kısa zamanda telif ettiği eserinin muhteşem olmasına rağmen bir kula yakışan tevâzuyu da hiçbir zaman terk etmemiştir. Bütün gayret ve çabaların Kur'ân'ın mükemmelliği ve güzelliği karşısında sönük kaldığını ve kalmaya da mahkum olacağını vurgulamak suretiyle kendi çabasını da mütevâzi bir yere konumlandırmıştır.

Eserin ana ekseni Kur'ân ile Arap Dili arasındaki ilişkidir. Arap Dili ile Kelâmullah arasında ilk vahyedilen ayetler ile başlayan kıyâmete kadar sürecek bir ilişki vardır. Gerçekten de Arap Dili ve Edebiyatı, İslamî ilimleri anlamak ve bu alanlarda ilerlemek isteyenler için vazgeçilmez bir araçtır. Tarihten bu yana bu düşünce İslamî ilimlerle meşgul olan herkes tarafından böyle kabul edilmiş ve dillendirilmiştir. Tabii bu madalyonun bir yüzüdür. Madalyonun diğer yüzü ise Arap Dili ve Edebiyatını ilgilendirmektedir. Çünkü Arap Dili ve

Edebiyatı'nı Kur'ân'sız düşünmek mümkün değildir. Zira Kur'ân Arap Dili'nin belağâtta zirvede yer alan eşsiz kaynağıdır. Bûtî bu çalışmasında Kur'ân ile Arap Dili arasında var olan ilişkiyi güçlü kalemi, sağlam ifadeleri ve ikna edici cümleleri ile Arap Dili öğrencileri, entelektüeller ve Kur'ân ilimlerine ilgi duyan herkese göstermiştir.

Günümüzde Kur'ân'ın Arap Dili ve Edebiyatı'nda gerektiği yere konmaması ile halk dilinin fasih Arapça'nın yerine ikame etme çalışmaları Bûtî'yi son derece rahatsız etmektedir. O bu tür faaliyetlerin Arap dünyasında artmasının insanları Kur'ân'dan ve dinî bağlarından uzaklaştıracağına inanmaktadır. Tarihin bu tür faaliyetleri hassas biçimde kaydettiğini düşünmektedir. Bu tür faaliyetlerin arkasında dış odakların olduğunu konusunda Gladiston örneğini zikretmesi bizde onun bu tür faaliyetlerin planlı ve hedefli büyük projelerin bir parçası olduğunu düşündüğü izlenimini uyandırmıştır.

Min Ravâiı'l-Kur'ân Arap Dili ve Edebiyatı öğrencileri ile Kur'ân ve Kur'ân ilimleri arasında güçlü bir köprü kuran, klasik kaynaklarla beslenip aklî çıkarımlarla desteklenmiş ve orijinal yönler içeren bir teliftir. Bu eser, Arap Dili ve Edebiyatı öğrencileri kadar Tefsir ve diğer İslamî ilimlerde araştırma yapan herkese hitap etmektedir.

Kaaynakça:

Kur'ân-ı Kerîm.

Andreas Christmann, "Islamic Scholar and Religious leader: a portait of shaykh Muhammed Sa'id Ramadân al-Bûtî", Islam and Christian-Muslim Relations, 1998, 9/2.

_____, "Müslüman Alim ve Dini lider: Şeyh Muhammed Said Ramazan el-Bûtî" (çev. Muammer İskenderoğlu), Yıl 2004, Sayı 2.

Bûtî, Muhammed Saîd Ramazan, min Ravâiı'l-Kur'ân, Mektebetu'l-Fârâbî, Dımaşk ts.

_____,"es-Sîratu'z-zâtiyye", http://www.bouti.net/about.php? PHPSESSID= 9dfb7221ec14ea8bae953514ed5d62ef (15.04.2010).

_____, Babam Molla Ramazan el-Bûtî Hayatı Düşünceleri Mücadelesi (Çev. Abdulhadi Timurtaş), Kent Yayınları, İstanbul ts.

ed-Dânî, Ebû Amr, el-Ahrafu's-seb'a li'l-Kur'ân (nşr. Abdulmüheymin Tahhân), Dâru'l-menâra, Birinci Baskı, Cidde 1997.

Demirci, Muhsin, Kur'ân Tarihi, Ensan Neşriyat, İkinci Baskı, İstanbul 2005.

Hamidullah, Muhammed, Kur'ân-ı Kerim Tarihi (Çev. Salih Tuğ), İkinci Baskı, İstanbul 2000.

İbnu'l-Esir, Izzuddîn Ebu'l-Hasen, el-Kâmil fi't-târîh, Dâru Sâdır, Beyrut 1965.

Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman, Siyeru a'lâmi'n-nübelâ (nşr. Beşşâr Avvâd Ma'ruf Muhyi Hilal es-Serhân), Müessesetu'r-risâle, Dokuzuncu Baskı, Beyrut 1993.

Zencânî, Ebû Abdillah, Târihu'l-Kur'ân (nşr. Muhammed Abdurrahim), Dâru'l-hıkme, Birinci Baskı, Beyrut 1990.

Tuncel, Metin-Özaydın, Abdulkerim, "Cizre", DİA, İstanbul

ez-Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdillah, el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân (nşr. Yusuf Abdurrahman Mara'şelî, Cemâl Hamdî ez-Zehebî, İbrahim Abdullah el-Kürdî), Dâru'l-Ma'rife, Birinci Baskı, Beyrût 1990.

MUHAMMED SAİD RAMAZAN EL-BÛTÎ VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

Abdulhadi TİMURTAŞ*

Özet:

İslam dünyası Bûtî'yi genelde İslamî ilimlerdeki yetkinliği ve İslam davetçisi kimliği ile bilir. Hakikaten de o bu konularda çok miktarda eser yazmış, çok önemli faaliyetlerde bulunmuş ve büyük görevler üstlenmiştir. Dolayısıyla onun konumuz olan Arap edebiyatı alanındaki çalışmaları gölgede kalmıştır. Oysa kendisi, gençliğinde edebiyatla ilgilenmiş ve Mustafa Sadık er-Rafii, Mustafa el-Manfelûtî ve Abbas Mahmud Akkad gibi dönemin edebi şahsiyetlerini örnek almaya çalışmıştır. Kimi zaman onları taklit ederek deneme yazılar yazmıştır.

Ancak daha sonra kader kendisini İslamî ilimlere yönlendirir ve o, edebi çalışmalarına ara verme durumunda kalır. Fakat Bûtî, temel İslami bilimlere dair akademik ve ilmî çalışmalarını başarıyla sürdürürken diğer taraftan edebiyatla da ilgisini sürdürür. Bu bağlamda ünlü tasavvuf âlimi Şeyh Ahmed Xanî Hazretlerinin meşhur *Mem û Zin* adlı manzum eserini roman biçiminde Arapçaya adapte eder. Yine annesinin kendisine anlattığı meşhur *Siyamend û Xecê* hikâyesini roman formatında Arapça olarak kaleme alır ve yayımlar. Bu arada muhtelif dergilerde Arapça olarak deneme yazılar yazar.

Aynı zamanda iyi bir hatip olan el-Bûtî yazdığı 60'ı aşkın eserle Arap dünyasında İslamî ilimler alanında olduğu gibi üslubuyla da bir ekol oluşturur. İşte biz de farkında olunduğu halde ancak dikkate alınmayan Bûtî'nin edebi kişiliği ve edebiyata dair kaleme aldığı çalışmalarını değerlendirmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler/ Keywords: Arap edebiyatı, roman, tasavvuf, aşk, halk hikâyeleri.

Sumary:

The Muslim World knows Bouti with his competence in Islamic sciences and as a summoner to Islam. Indeed, he has written lots of books on these subjects, engaged in important activities and taken on important tasks. Consequently, his works in Arabic Literature which are our subject are overshadowed. Yet, he interested in literature when he was young and tried to take Mustafa Sadık al-Rafii, Mustafa al-Manfaluti and Abbas Mahmod Aqqad as models, who were the literary figures of their time.

However, later predestination directs him to Islamic sciences and he had to suspend literary studies. But, while keeping on studies on essential Islamic sciences successfully, on the other hand he carries on his interest in literature, also. In this sense, he adopts eminent sufist scholar Sheikh Ahmad Khani's famous book *Mem u Zin* which is in verse to Arabic in novel form. He puts down on paper and publishes in Arabic the famous story *Siyamend u Xece* which his mother told him, also.

* Yüzüncü Yıl Üniversitesi İMYO. Öğretim Görevlisi. e-mail: atimurtas@yyu.edu.tr.

Bouti who is a good orator also, with 60 books he wrote. At the same time being a good orator Bouti, with his 60 books is school not only in Islamic sciences but in his literary style also. Here we will try to evaluate his literary style and works he has written of which existence is known but are not taken into consideration

Keywords: Arab Literature, novel, mysticism, love, folk stories.

Çocukluğu ve Eğitimi

Bu günkü idari yapılanmaya göre Şırnak'ın Güçlükonak ilçesine bağlı Yağmurkuyusu (Cêleka) köyünde 1929 yılında dünyaya geldi. Hayatının ilk dört yılını bu köyde geçirdi. Daha sonra babası, aldığı bir kararla köyden ayrılıp eşini ve çocuklarını yanına alarak 1932 yılında Suriye'nin başkenti Dımışk'a gitti ve oraya yerleşti. Bir yandan basit yollarla ticaretle uğraşıp ailesinin geçimini sağlamaya çalışırken diğer yandan yanına gelen talebelere Arap grameri, fıkıh, tefsir ve hadis gibi İslamî ilimler alanında dersler veren babası Molla Ramazan biricik yavrusuna iyi bir eğitim verdirmek için onu özel bir ilköğretim okuluna gönderdi. Bu esnada babası, yeni inşa edilen bir camide resmi imam olarak göreve başlaması sayesinde çocuğuyla daha iyi ilgilenme imkânını bularak kendisine Kur'an'ı Kerim'i, siyer, fıkıh, nahiv ve sarf derslerini vermeye başladı.[1]

İlköğretimini tamamladıktan sonra babası onu bir vesileyle tanıştığı ve çok sevip saydığı Şam'ın büyük ulemasından Şeyh Hasan Habenneke el-Meydanî'nin müderrisliğini yaptığı medreseye gönderdi. Bûtî, bu medresede yatılı olarak kalıyordu. Ancak haftada bir gün eve geliyordu. Bu günde de babasından farklı dersler alıyordu. Bûtî başlangıçta hoca seviyesinde olan Şeyh Hasan Habenneke'nin öğrencilerinden ders almaya başladı.[2] Ancak medrese sistemine göre öğrenci ilerleyince artık ilgili medrese hocasının kendisinden ders aldı. Bu bakımdan Bûtî Şeyh Hasan Habenneke'in eğitimi ve gözetimi altında yetişti.

Ardından babası onu henüz erken sayılacak bir yaşta ikinci eşinin kız kardeşiyle evlendirerek oğluyla bacanak oldular.[3] Daha sonra lisans eğitimini görmek için babası onu Mısır'a gönderdi. Bûtî burada el-Ezher Üniversitesi Şeriat Fakültesinde lisansını tamamladı ve tekrar Suriye'ye döndü.

İlk başlarda bir müddet Milli Eğitim Bakanlığına bağlı okullarda din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenliğini yaptı. Daha sonra Mustafa es-Sîbaî'nin dekanlığını yaptığı Dımışk Üniversitesi Şeriat Fakültesi'nde asistan olarak atandı. Doktorasını yapmak üzere yeniden Mısır'a el-Ezher'e gitti. Burada İslam Hukuku alanında "Davabitu'l-Maslaha fi'ş-Şeriati'l-İslamiyye" (İslam Hukukunda Maslahat) adlı tezle doktora unvanını aldı.

Dımışk'a dönerek kendi fakültesinde öğretim üyesi olarak çalışmaya devam etti. İslam İnancı ve Mezhepler Tarihi Bölüm başkanlığı ve bir dönem fakülte dekanlığı gibi idari görevler de yürüttü. Fakültede İslam Hukuku tarihi, İslam mezhepleri tarihi, karşılaştırmalı fıkıh, İslam akaidi ve siyer derslerini verdi.[4]

Meslektaşı ve kırk yıllık arkadaşı Vehbe ez-Zuhayli onunla ilgili şöyle der: Müceddit, çağdaş bir İslam âlimidir. İhlâslı ve takvalıdır. İyi niyetli ve sağlam kalplidir. Allah'ın

---

1 Bkz. Bûtî, Haza Validi, s. 60.

2 Bkz. Bûtî, M. Said Ramazan el-Bûtî, Haza Validî, eş-Şeyh Molla Ramadan el-Bûtî Min Viladetihi İla Vefatihi, Daru'l-Fikir, Dımışk, 1998 s. 60.

3 Bkz. Bûtî, Haza Validî, s. 61-62.

4 Bûtî'nin hayatı ve kişiliğine dair geniş bilgi için bkz. Christmann, Andreas, "Müslüman Alim ve Dinî Lider: Şeyh Muhammed Said Ramazan el-Bûtî", çev. Muammer İskenderoğlu, Usûl Dergisi, Temuz-Aralık, 2004, sayı: 2, s. 129-154.

şeriatına ve ümmetin ahlakına karşı hassastır. Selef-i Salih'e uyar, bidatlerden uzak durur. Ele aldığı her konuda üstün bir başarı elde etmiş Müslüman bir davetçidir.[5]

Bûtî'nin Etkilendiği Şahsiyetler

Bûtî'nin düşünce yapısını ve hayat tarzını şekillendiren, Şafii fıkhındaki derin bilgisiyle, züht ve takvasıyla ve tasavvufî yaşantısıyla bilinen babası Molla Ramazan'dır. En ufak meselede dahi babasına sormadan danışmadan ve onayını almadan hiçbir işe girişmeyen Bûtî'nin, bu âdetini babasının vefatına kadar sürdürdüğü bilinmektedir.[6]

İslam düşünce tarihinde büyük bir yere sahip olan İmam Gazalî'den, tasavvufî hayatıyla bilinen Fudayl b. İyad'tan, cihad ve İslam'a davet konularında örnek bir şahsiyet olan Abdullah b. Mubarek'ten, Mevlana Celaluddin er-Rûmi'den ve son devrin önemli İslam âlimlerinden Mustafa es-Sîbaî'den açıkça etkilendiği ve onları alanlarına göre örnek aldığı, yazdığı *Şahsiyatun İstevkafetni* (Beni Düşündüren Şahsiyetler) adlı eserinden anlaşılmaktadır.[7]

Ancak bir âlim daha var ki onun etkisini Bûtî'in düşüncesinde ve hayat tarzında, yazılarında ve üslubunda görmemek mümkün değildir. O da kendisinin nitelemesiyle Türkiye'de İslamî hareketin mucize adamı Bediüzzaman Said Nursi'dir. Nursi ve Bûtî'nin hemen hemen bütün eserlerini okuyan biri olarak aralarında çok benzerlik gördüğümü söyleyebilirim. Bu benzerliğin sebebi sadece beslendikleri kaynakların aynı olması değildir. Bunda halefin seleften etkilenmesi de söz konusudur. Zira Bûtî bu zatın kitaplarını birinci elden yani Osmanlıcasından okumuş ve hayranlığını yazdığı biyografisinde açıkça dile getirmiştir. O şöyle der:

"Arap dünyasında Bediüzzaman Said Nursî'nin hayatını yazan olmuş mudur bilemiyorum. Fakat ben onun hayatını yazmak için elime kalemi aldığımda içimi ve ruhumu saran bir sevinç hissettim. O büyük zatın hayatını yazarken içtimaî, siyasî ve ahlâkî açılardan dininde samimi Müslümanın, davasında sadık davetçinin ve amelinde ihlâslı âlimin hayatını yazdığımı hissettim.

Ancak bu büyük davetçinin hayatını yazarken duyduğum mutluluğun sebebi yalnızca bu değildir. Mutluluğumun asıl sebebi, ihlâs, cihad ve fedakârlıkla dolu hayatında ülkemizdeki âlim ve davetçilerin hayatlarında bulamadığım bir şeyi bulmamdır. Öyleyse Bediüzzaman'ın hayatını yazarken duyduğum mutluluğun, ıssız bucaksız bir çölde susuzluktan ciğerleri kurumuş bir avcının gözünün önünde tatlı bir suyun parladığı andaki sevincini geride bırakması garipsenmemelidir." [8]

Ayrıca Bûtî, Said Nursi'nin yeni dönem Türkiye'sinde dinin müceddidi olduğunu da ifade ederek şöyle demektedir: Eğer Allah'ın evrendeki kanunu gereği, dönemden döneme Allah,

---

5 Zühayli, Vehbe, "el-Ustaz ed-Doktor Muhammed Said Ramazan el-Bûtî el-Fakihu'l-Edîb ve'l-Usuliyyü'l-Erîb (Min Hilali Kutubihi Fi'l-Fikhi ve'l-Usul9" Muhammed Said Ramadan el-Bûtî: Buhusun ve Makalat Muhdatun İleyyhi, Daru'l-Fikir, Dımışk, 2002, s. 43

6 Bu konuda ilginç bir örnek vardır. Özetle, Bûtî, bir müddet Lazkıye Üniversitesi'nde haftada bir gün Kur'an belagatı dersini verirdi sonra tekrar Şam'a dönerdi. Ancak üniversite rektörü kendisini ve diğer öğretim üyelerini bir akşam yemeğine çağırdı. Bûtî, mazeret bildirdi. Fakat ısrar üzerine, "o zaman babamdan müsaade almam gerekir" dedi. Bunun üzerine rektörün odasında babasını telefonla arar ve durumu kendisine arz eder. Babası "hayır" değince Bûtî, sadece "tamam baba" değip telefonu kapatır. Rektör ve beraberindekiler sevinip "işte bu kadar" derler. Ancak Bûtî, "hayır babam bana izin vermedi" derr ve rektörün davetine katılmadan Şam'a döner. Bûtî bu sıralarda 50 yaşını aşmış profesör doktor derecesinde üniversitede öğretim üyesidir. Olayın tamamı için bkz. Saî, Ahmed Bessam, "ed-Doktor el-Bûtî: Medrese Terbeviyye Fi Luğati'l-Hitab", Muhammed Said Ramadan el-Bûtî: Buhusun ve Makalat Muhdatun İleyyhi, Daru'l-Fikir, Dımışk, 2002, s. 81-83.

7 Bkz. El-Bûtî, Şahsiyatun İstevkafetnî, Daru'l-Fikir, Dımışk, 1999.

8 Bkz. Bûtî, Mine'l-Fikri ve'l-Kalbi, Mektebetu'l-Farabi, Dımışk, 1972, s. 244-270;

Müslümanlara dinini ve şeriatını savunmak için çaba ve cihat ruhunu uyandıracak bir müceddit gönderiyorsa, Allah'ın yeni dönem Türkiye'sindeki Müslümanlara lütfettiği müceddit Bediüzzaman'dır. O, yeni döneme karşı muhalefetin sembolüdür.[9]

Burada İbn Ataaullah es-Sekendarîni'yi unutmamız mümkün değildir. Zira Bûtî belki otuz yılı aşkındır onun meşhur el-Hikem adlı hikmetli sözlerini ders olarak okutmakta ve bununla da yetinmeyip bu kitabını beş ciltlik bir kitapta şerh etmiştir. Bûtî bu çalışmasını, yaptığı hayır amellerinin en hayırlısı olarak bildiğini ifade etmektedir.[10]

İmam Nevevî'yi de burada anmadan geçmeyeceğim. İster fıkhî görüşleri olsun ister dönemin yöneticilerine yönelik tutumunda olsun Bûtî'nin genelde Nevevî'yi referans gösterdiğini görüyoruz.[11] Kaldı ki yirmi yılı aşkındır Bûtî Nevevi'nin *Riyadu's-Salihîn* adlı eserini umumi derslerinde ders kitabı olarak takip etmektedir. Bu yöndeki derslerini henüz kitaplaştırmış değildir. Ancak öyle ümit ediyoruz ki onu da İbn Ataullah'ın Hikem'i gibi kitaplaştırıp ilgililerin istifadesine sunacaktır.

Babasının yönlendirmesiyle Kuşeyr'inin *Risalesi*'ni ve İmam Rabbanî'nin *Mektubat*ını sıkça okuyup babasının vefatından sonra ondan devren Kuşeyrî'yi ders olarak okutup bu dersine binlerce kişinin katıldığı bilinmektedir.

Eserleri

Bûtî sadece bir alanla ilgili eserler veren biri değildir. Her ne kadar ihtisas alanı Fıkıh Usulü ise de onun İslamî ilimlerin hemen hemen her alanında eserler yazdığı görülmektedir. Hangi alana dair yazdığı esere bakılırsa eserdeki derinlik ve inceliğinden, ihtisas alanının bu olduğu ve bu alandan başka bir alanı bilmediği sanılacaktır. Bu yüzden biz eserlerinden bahsederken konusuna göre bir tasnif yapacağız

a-İslam Hukuku

1- Davabitü'l-Maslaha fi'ş-Şeriati'l-İslamiyye (Doktora Tezi, el-Mektebetü'l-Emeviyye, Dımışk, 1966, 466 sayfa.)

2- Mebahisu'l-Kitabi ve's-Sünne, (Dımışk Üniv. Yay. 1987, 319 sayfa.)

3- el-Cihad Fi'l-İslam Keyfe Nefhemuhu ve Keyfe Numarisuhu, (Daru'l-Fikir, Dımışk, 1993, 256 sayfa.)

4- Kadaya Fıkhiyye Muasira, (Mektebetü'l-Farabî, Dımışk, 1991, 2 cilt.)

5- Muhadarat fi'l-Fıkhi'l-Mukaren, (Daru'l-Fikir, Dımışk, 1981, 206 sayfa.)

6- el-Mezhebu'l-İktisadî Beyne'ş-Şuyuiyyeti ve'l-İslam, el-Mektebetu'l-Emeviyye, 1960, 160 sayfa.)

7- el-Mer'etu Beyne Tuğyani'n-Nizami'l-Ğerbî ve Letaifi't-Teşrii'l-İslami, (Daru'l-Fikir, Dımışk, 1996, 222 sayfa.)

8- Meseletu Tehdidi'n-Nesli Vikayeten ve İlacen, (Mektebetü'l-Farabî, Dımışk, 1976, 172 sayfa.)

9- el-Lamezhebiyyetu Ahteru Bidatin Tuheddidu'ş-Şeriati'l-İslamiyye, (Mektebetü'l-Farabî, Dımışk, 1985, 144 sayfa.)

---

[9] Bkz. Bûtî, Mine'l-Fikri ve'l-Kalbi, s. 244. Bûtî'nin tecdit ve müceddidlik anlayışı için bkz. "Abdulhadi Timurtaş'ın Bûtî ile yaptığı röportaj", Bilge Adam Dergisi, Yıl: 3, Sayı: 9-10, s. 33-38.

[10] Bkz. Bûtî, el-Hikemu'l-Ataiyye Şerhun Ve Tahlil, Daru'l-Fikir, Dımışk, 2001, II, 5.

[11] Halka açık derslerinde bu yöndeki görüşlerini defalarca açıkladığını hatırlıyorum.

b-Kur'an'a Dair

1- Min Revaii'l-Kur'an Teemmülatun İlmiyyetun ve Edebiyyetun Fi Kitabillahi Ezze ve Celle, ((Mektebetü'l-Farabî, Dımışk, 1977, 353 sayfa.)

2- La Ye'tihi'l-Batil Keşfun Li Ebatîl, (Daru'l-Fikir, Dımışk, 2007, 240 sayfa.)

3- Menhecu'l-Hadareti'l-İnsaniyye Fi'l-Kur'an, (Daru'l-Fikir, Dımışk, 1982, 215 sayfa.)

4- Menhecun Terbeviyyun Ferid fi'l-Kur'an, (Mektebetu'l-Farabî, Dımışk, ts. 100 sayfa.)

Akîde ve Kelam

1- Kubra'l-Yekînîyati'l-Kevniyye Vucüdü'l-Hâlık ve Vezifetü'l-Mahlûk, (Daru'l-Fikir, Dımışk, 1979, 392 sayfa.)

2- el-İnsanu Müseyyerun Em Muhayyerun, (Daru'l-Fikir, Dımışk, 2004, 240 sayfa.)

3- Medhal ila Fehmi'l-Cuzûr Men Ena? Ve Limaza? Ve İla Eyne? (Daru'l-Fikir, Dımışk,1991, 128 sayfa.)

4- Ed-Dîn ve'l-Felsefe Ev Beyni Ve Beyne Reîsi Kısmi'l-Felsefe, (Mektebetu'l-Farabî, Dımışk, 1990, 105 sayfa.)

5- el-İnsan ve Edaletullahi Fi'l-Erd, (Mektebetu'l-Farabî, Dımışk, ts. 105 sayfa.)

6- Men Huve Seyyidu'l-Kader Fi Heyati'l-İnsan, (Mektebetu'l-Farabî, Dımışk, 1976, 109 sayfa.)

Mezhepler ve Doktrinler

1- el-Akîdetu'l-İslamiyyetu ve'l-Fikru'l-Muasir, (Menşuratu Camiati Dımışk, 1982, 271 sayfa.)

2- es-Selefiyyetu Merheletun Zemeniyyetun Mubareketun La Mezhebun İslamiyyun, (Daru'l-Fikir, Dımışk, 1988, 270 sayfa.)

3- Nakdu'l-Evhami'l-Maddiyeti'l-Cedeliyyeti ed-Diyalektikiyye, (Daru'l-Fikir, Dımışk, 1986, 312 sayfa.)

Tasavvuf ve Eğitim

1- el-Hikemu'l-Ataiyye Şerhun ve Tahlil, (Daru'l-Fikir, Dımışk, 2003, 5 cilt.)

2- Tecrübetu't-Terbiyeti'l-İslamiyye Fi Mizani'l-Behs, (Mektebetu'l-Farabî, Dımışk, 1990, 123 sayfa.)

Biyografi

1- Şahsiyatun İstevkafetnî, (Daru'l-Fikir, Dımışk, 1999, 243 sayfa.)

2- Haza Validi eş-Şeyh Molla Ramadan el-Bûti Min Viladetihi İla Vefatihi, (Daru'l-Fikir, Dımışk, 1998, 200 sayfa.)

3- Aişe Ummu'l-Müminin, Mektebetu'l-Farabî, Dımışk, 1996, 126 sayfa.)

Siyer ve Tarih

1- Fıkhu's-Sire Maa Mûcez Li Tarihi'l-Hilafeti'r-Raşide, (Daru'l-Fikir, Dımışk, 1991, 589 sayfa.)

İslam Düşüncesi

1- El-İslamu Melazu Kulli'l-Muctemaati'l-İnsaniyye Limaza ve Keyfe, (Daru'l-Fikir, Dımışk,1984, 280 sayfa.)

2- Yuğâlitûneke İz Yekulun, (Daru'l-Farabî Li'l-Maarif ve Daru İkra, Dımışk, 2000, 360 sayfa.)

3- Hazihi Muşkilatuhum, (Daru'l-Fikir, Dımışk, 1990, 248 sayfa.)

4- Ve Hazihi Muşkilatuna, Mektebetu'l-Farabî, Dımışk, 1993, 237 sayfa.)

5- Menhecu'l-Avde İle'l-İslam Resmun Li Minhac ve hellun li Muşkilat, Müessetu'r-Risale, Beyrut, 1986, 216 sayfa.)

6- Hakeza Fe'l-Ned'u İle'l-İslam, Mektebetu'l-Farabî, Dımışk, ts. 111 sayfa.)

7- Hukmun ve Hikmetun, Mektebetu'l-Gazali, Dımışk, 1972, 100 sayfa.)

8- El-İslam ve Muşkilatu'ş-Şebab, Mektebetu'l-Farabi, Dımışk, 1973, 114 sayfa.)

9- İla Kulli Fetatin Tüminu Billah, Mektebetu'l-Farabi, Dımışk, ts, 96 sayfa.)

10- Ellahu Emi'l-İnsanu Ekderu Ala Riayeti Hukuki'l-İnsan, (Daru'l-Fikir, Dımışk, 1998, 144 sayfa.)

11- Batinu'l-İsm el-Hataru'l-Ekber Fi Hayati'l-Muslimin, Mektebetu'l-Farabi, Dımışk, ts., 98 sayfa.)

12- Hurriyetu'l-İnsan Fi Zilli Ubudiyyetihi Lillah, (Daru'l-Fikir, Dımışk, 1992, 125 sayfa.)

13- Hivarun Havle Muşkilatin Hadariyye, (eş-Şeriketu'l-Muttahide, Dımışk, 1985, 216 sayfa.)

14- Meni'l-Mesul An Tahallufi'l-Muslimin, Mektebetu'l-Farabi, Dımışk, ts., 94 sayfa.)

15- Meşveratun İctimaiyye, (Daru'l-Fikir, Dımışk, 2001, 274 sayfa.)

16- Maa'n-Nas Meşveratun ve Fetava, (Daru'l-Fikir, Dımışk, 1999, 270 sayfa.)

17- El-İslam ve'l-Asr Tahaddiyat ve Afak "Tayyib Tîzini ile birlikte" (Daru'l-Fikir, Dımışk, 1998, 244 sayfa.)

18- et-Tağyir Mefhumuhu ve Taraikuhu, "Cevdet Said ile birlikte" (Daru'l-Fikir, Dımışk, 1996, 167 sayfa.)

19- Kelimat Fi Munasebat, (Daru'l-Fikir, Dımışk, 2001, 184 sayfa.)

20- Haza Ma Kultuhu Emame Badi'r-Ruesai ve'l-Mulük, Daru İkra, Dımışk, 2001, 232 sayfa.)

21- el-Bidayat Bakuretu Amali el-Fikriyye, (Daru'l-Fikir, Dımışk, 2009, 352 sayfa.)

Edebiyat

1- Mem û Zin, Kıssatu Hubbin Nebete Fi'l-Erdi ve Eynee Fi's-Semai, (Daru'l-Fikir, Dımışk, 1982, 200 sayfa.)

2- Siyamend İbnu'l-Edğal, (Mektebetu'l-Farabi, Dımışk, 1998, 254 sayfa.)

3- Mine'l-Fikri ve'l-Kalbi, (Mektebetu'l-Farabi, Dımışk, 1972, 272 sayfa.)[12]

[12] Eserlerine dair daha detaylı bilgi için bkz. Abaza, Nizar, Muhammed Said Ramadan el-Bûtî Buhusun ve Makalat Muhdatun İleyyhi, Daru'l-Fikir, Dımışk, 2002, s. 15-36.

Edebi Kişiliği

Bûtî'nin edebiyata olan meyli, ta küçüklüğünden beri ortaya çıkmıştır. Elinin kalem tuttuğu andan itibaren hep büyük yazarlar gibi bir gün bir şeyler yazmak istemiştir. Bu konudaki duygularını kendisi şöyle dile getiriyor:

"İlmî hayatımın oluşum dönemini Şeyh Hasan Habenneke ve zaman zaman bana ders veren öğrencilerinin yanında geçirdim. Bu dönemde edebiyatın sevgisi içime doğdu ve gördüğüm İslamî ilimler alanındaki derslerden çok edebiyata ve makaleye zaman ayırıyordum. Kahire'de çıkan er-Risale dergisini kaçırmazdım. Mustafa Sadık er-Rafii'yi, Ali Tantavî'yî ve benzerlerinin yazılarını okumadan edemezdim.

Makale olarak Ahmed Hasan ez-Zayyat, Rafii, Tantavi, Akkad, ve İbrahim Abdulkadir el-Mazinî'yi özellikle seçerdim. Bu büyük yazarların seviyelerine ulaşmak için kendimi zorluyordum. Ne kadar zor ve sıkıntılı olsa da bu hedefe götürecek bütün yollara başvuruyordum. Bu hedefe ulaşmak için ilk adımımı 1949 yılında Aynanın Karşısında[13] başlığını taşıyan bir yazıyla attım. Bu yazımı, *et-Temeddunu'l-İslamî* adlı dergi yayımladı. Ardından aynı dergide üç yazım daha çıktı.

Lise eğitimimi tamamlayıp Ezher Üniversitesinde lisans eğitimimi tamamlamak için Kahire'ye gittiğimde, beni edebiyata iten bir güç bütün sıcaklığıyla oraya doğru itiyordu. Haftalık olarak Şam'da çıkan *el-Eyyam* gazetesine Haftadan Haftaya başlıklı edebî ve sosyal içerikli yazılar gönderiyordum."[14]

Bûtî, sahip olduğu edebi yeteneğine dair *Siyamend* adlı romanının giriş yazısında şöyle der: "Bakıyorum ki Allah Teala bana Arap edebiyatından sihirli bir meleke vermiştir. Buna binaen âşıkların ve hayattan küsenlerin duygularını dile getirecek edebiyat tellerinden biraz çalmak istedim. Zira bu onların üzüntülerini anlatır, gecelerin onlarla olan sohbetini ve doğanın taziyesini kendilerine bildirir.

İnsanlığın başına takılan en büyük taç, insanlara güzel emellerini ve gizli acılarını yansıtan ve o gizli duygularını ortaya çıkaran edebi nağmeden başka bir şey olamaz."[15]

Ayrıca Bûtî, şöyle der: "Allah'a şükürler olsun ki sanatı ve sanatın inceliklerini bilen biriyim, edebiyatın zevkini fark eden ve onunla hemhal olan biriyim de. Eğer bu gün kimilere göre uzmanlık alanı İslam hukuku ve dini ilimler olan bir şahsiyetten ibaret isem ben bunun ötesinde her zaman övündüğüm sağlam edebi bir temele de sahibim. Romanı, yöntem ve sanatsal öğelerini bilmeyen biri değilim. Şu an elimde bir zamanlar yazdığım uzun romanlar ve kısa hikâyeler bulunmaktadır. Eğer bunları bastırıp insanlar arasında yayılmasına müsaade edersem insanların zihninde farklı bir kişiliğim ve yeni bir uzmanlık alanım oluşacaktır.

Bunu söylüyorum ve söylemeliyim ki birileri kalkıp sen sadece bir fıkıh ve İslam âlimisin sanat ve edebiyat senin neyine diye itiraz etmesin. Bu tür durumlarda tevazu etmek mantıksızca bir durumdur."[16]

Riyad Nasan Ağa, Bütî'nin edebi kişiliği ile ilgili şunları der: "Kürt edebiyatından Arapçaya aktardığı duygusal ve bir o kadar akıcı olan *Mem û Zin* adlı destanı okuyanlar, Bûtî'nin ne kadar duyarlı bir söz ustası, gerçek bir edip, başarılı bir çevirmen, dile ve dilin

---

13 Bu yazıyı görmek için bkz. El-Bûtî, el-Bidayat Bakuretu Amali el-Fikriyye, Daru'l-Fikir, Dımışk, 2009, s. 21-27.

14 Bkz. El-Bûtî, el-Bidayat, s. 11-13.

15 Bütî, Siyamend İbnu'l-Edğal, Mektebetu'l-Farabî, Dımışk, s. 8.

16 Bûtî, Hazihi Müşkilatuhum, Daru'l-Fikir, Dımışk, 1990, s. 229-230.

belagat ve üslubuna ne kadar hâkim olan bir romancı olduğunu görecek ve onu bu yönüyle de tanıyacaktır."[17]

Bûtî'nin edebiyatı bırakıp İslamî ilimlere yönelmesiyle başarılı ve kabiliyetli bir edebiyatçıyı ve romancıyı kaybetmiş sayılmayız. Zira o, bu yöndeki yetenek ve maharetini İslamî ilimlerde yazdığı eserlere de yansıtarak yeni bir dil ortaya koymuştur.[18]

Bütî'yi ayrıca bir edebiyat eleştirmeni olarak da görüyoruz. Selman Rüşdi adındaki yazarın *Şeytan Ayetleri* adlı kitabını piyasaya çıkardığı zaman kimi edebiyatçılar henüz kitabı görmeden kalemlerini ellerine alıp edebi değeri üzerine sayfaları karaladılar, kimileri de yine henüz görmeden dini değerlerine yönelik yapılan saldırıya karşı tetikte durdular. Ancak Bûtî, kitabın eline geçmesini bekledi ve konuya dair her hangi bir değerlendirme yapmadı. Kitap eline geçip sıkılarak da olsa okuyunca edebi bir adla çıkarıldığı iddiasına binaen edebi yönden kitabı eleştiren bir makale hazırladı ve bu makaleyi *Hazihi Müşkilatuhum* (İşte Onların Problemleri) adlı eserinin ekler bölümüne ekledi. İşte bu makalenin girişinde yazdıklarının bir kısmı:

"Edebiyat, edebiyat içindir" görüşü bir zamanlar geniş çapta tartışma konusu olmuştu ve birçok ülkede edebiyatçıların gündemini meşgul etmişti.

Ardından bu görüş yavaş yavaş soldu, geriledi ve kendisini savunmaz hale geldi. Böylece ortaya çıktı ki; "dil dil içindir" demek nasıl mümkün değilse "edebiyat, edebiyat içindir" demek de aynen o şekilde mümkün değildir ve doğru da değildir.

Edebiyat tamamen dil gibidir. Aslında edebiyat üstün bir dilden öte bir şey değildir. Nasıl ki dil, taşıdığı anlam için bir kap görevini görüyorsa, edebiyat da, gerçekleri veya insanlara gerçek gibi gelen şeyleri sevdirmek için yumuşak ve nazlı akıllara sunulan güzel kokulu ve yüksek düzeyli söz diziminden ibarettir.

Şimdi soruyorum bir kabı kap olduğu için veya bir aynayı ayna olduğu için alıp bir köşeye koyan birilerini göreniniz var mı?

Eğer zenginlerin bir kap suretinde olan bir sanat eserini süs olarak kullandıklarını gördüysen, kuşkusuz söz konusu eser kap olma anlamını yitirmiş ve bir süs aracına dönüşmüştür.

Bir edebiyat türü ne olursa olsun herhangi bir fikir mesaj taşımıyorsa, dolayısıyla hayata dair herhangi bir ekol ve görüşü savunamıyorsa o, anlamı olmayan ruhsuz bir edebiyattır. Çünkü edebiyatın anlamı taşıdığı düşünce iledir. Eğer düşünceyi içinden alırsanız parlak bir hezeyana dönüşüverir.

Ayrıca edebiyat, taşıdığı düşüncenin yüceliği ve düşüklüğüne göre yücelip düşmektedir. İnsanların sahip olduğu farklı fikir ve düşüncelere göre söz konusu düşünceyi taşıyan içine alan kaba bakışları da farklılaşıyor."[19]

Bûtî'nin başka kitaplarında da edebi eleştirilerini görmek mümkündür. Örneğin, *Udebaün Velakin…/Edebiyatçıdırlar Fakat…*[20], *Tahsinu'l-Luğati'l-Arabiyye ve Adabiha/Arap Dili ve Edebiyatını Koruma*k[21], *Risaletuna ve'l-Edeb/Davamız ve Edebiyat*[22], *Luğatuna ve'l-Kur'an/Dilimiz ve Kur'an*[23] adlı makalelerine bakılır.

---

[17] Ağa, Riyad Nasan, "Tehiyyetu Hubbin ve İrfan İla Ustazi el-Bûtî" Muhammed Said Ramadan el-Bûtî Buhusun ve Makalat Muhdatun İleyyhi, Daru'l-Fikir, Dımışk, 2002,s. 72.

[18] Ağa, Riyad Nasan, a.g.m., s. 73.

[19] Bûtî, Hazihi Müşkilatuhum, s. 226-227.

[20] Bkz. Bütî, Mine'l-Fikri ve'l-Kalbi, s. 150-156.

[21] Bütî, Tecrübetü't-Terbiyeti'l-İslamiyye fi Mizani'l-Behs, Mektebetu'l-Farabi, Dımışk, 1990, s.91-108.

[22] Bûtî, el-Bidayat, s. 142-151

[23] Bûtî, el-Bidayat, s. 152-158.

Bûtî'nin edebiyata olan ilgisi onu üniversite dersliklerine ve anfilerine kadar götürmüştür. Bir müddet Dımışk ve Lazkıye üniversitelerinin Arap Dili ve Edebiyatı Bölümlerinde Kur'an'ın belagat ve edebiyatı derslerini vermiştir, sonra da verdiği derslerini kitaplaştırarak *Min Revaii'l-Kur'an* adını vermiştir. Kur'an'ın edebî yönünü teorik olarak inceledikten sonra farklı konularda örnek ayetler getirerek edebi tahlilini yapmıştır.[24]

Bûtî, sahip olduğu bu edebi yeteneğini ve Arap edebiyatına dair derin kültürünü ele aldığı İslamî konuları açıklarken de açıkça hissettiriyor. Örneğin tasavvufta vahdet-i vücut ve vahdet-i Şuhut meselesini açıklarken verdiği örnekler ve kullandığı şiirler manidardır. Şöyle der:

"Diyorum ki, sevginin kalbe hükmettiği ölçüde vahdet-i şuhud da duygu ve göze hükmeder. Mahbup (sevilen) kim ve ne olursa olsun bu durum değişmez. Vahdet-i Şuhut, mahbubun (sevilenin) kim ve ne olduğuna göre çeşitlenir.

Amiroğullarının Mecnun'u gibi bir kızın sevgisine tutulan kişi, sevgilisinin evlerinde onun şeklinden ve suretinden başka bir şey görmez. Bu durumda herkesin onu mazur gördüğünü görürsün. Zira sevgi böyledir ve sevginin kanununda böyle yazar. Bu yüzden herkes onun bu iki beytini büyük bir beğeni ve kabul ile tekrarlayıp durur:

أمرّ على الديار ديار ليلى　　أقبل ذا الجدار وذا الجدارا

وما حب الديار شغفن قلبي　　ولكن حب من سكن الديارا

Leyla'nın oturduğu evden geçerken
Şu duvarı bu duvarı öperim.
Evin sevgisi değildir kalbimi tutan
Evde oturanın sevgisidir bana bunu yaptıran.

Kalbi, kaybolan ya da gurbette olan evladının özlem ve hasretiyle tutuşan anne, evladının elbiselerini koynuna alır, koklar ve öper. Bunu yaparken evladının şeklinden başka bir şey görmez. Evladından kendisine bir mektup geldiği zaman gözlerini mektuba ve kâğıttaki yazıya diker. Ancak ne kâğıdı, ne mürekkebi ne de yazıyı görür o, mektubu sadece evladının suretini yansıtan bir ayna olarak görür.

Eğer kalp, her şeyden önce sevilmesi gereken Allah'ı sevmeye yönelirse kalp sahibi Allah'ı sevmede ve O'na özlem duymada aynı duygulara kapılır ve aynı manzarayı görür. O, çiçeği görüp kokusunu aldığında hemen Allah'ın güzel sanatını ve eşsiz yaratılışını düşünmekle o harika manzarasını ve eşsiz kokusunu unutur. Gece sükûnetinde gökte parlayan yıldızları gördüğünde yaratanın azamet ve yüce hikmetini düşünmekle o büyüleyen yıldız manzarasının farkında bile olmaz. Önüne dizilmiş yemek çeşitlerini veya etrafında fışkıran doyumsuz suyu gördüğünde ve hatta aynaya sağlıklı ve güçlü şeklini görmek için baktığında tüm bunları görmez olur ve tüm bunları büyük bir hikmet, geniş bir merhamet ve güzel bir sanatla yaratan Allah'a aşk, şevk, muhabbet ve saygıyla yönelir.

Kişiyi bu hale getiren sevgiyi kim kınayabilir?

Eğer mantığın gösterdiği cevaba göre bu soruyu yanıtlarsak deriz ki, bu tür sevgiye tutulan kişiye saygı duyulur kınanmaz. Hele hele eğer sevgi, sahibini dallara ve kanallara değil asla ve kaynağa götürüyorsa... Durum böyle iken İbnü'l-Farid'i bu hükmün genelinden çıkarmasını haklı gösteren ne farkı vardır ki bazıları onu bu tür yüce duygularını şu beyitlerle ifade ederken kınayıp dururlar:

---

[24] Bkz. Bûtî, Min Revaii'l-Kur'an, Mektebetu'l-Farabî, 5. b. Dımışk, 1977, s. 5-6.

تراه إن غاب عني، كلُّ جارحةٍ — في كل معنى لطيف رائق بهج
في نغمة العود والناي الرخيم إذا — تآلفا ضمن ألحان من الهزج
وفي مسارح غزلان الخمائل في — برد الأصائل والإصباح في البلج
وفي مساقط أنداء الغمام على — بساط نَوْرٍ من الأزهار منتسج
وفي مساحب أذيال النسيم إذا — أهدى إليَّ سُحَيْراً أطيب الأرج
وفي التثامي ثغر الكأس مرتشفاً — ريق المدامة في مستنزه فرج
لم أدر ماغربة الأوطان، فهو معي — وخاطري، أين كنا، غير منزعج

Bana görünmese de her aza(m) görür O'nu
Her ince, hoş ve pak manada;
Hezec ezgilerinde birleşirken,
Ud ve hafif neyin nağmesinde
Çalı geyiklerinin otlağında
Sabahın, akşamın ve şafağın serinliğinde
Bulut çisentisinin düştüğü
Çiçeklerden dokunmuş sergide
Seherde bana en hoş rayihayı takdim ederken,
Nesim yelinin en son estiği yerde
İç açıcı bir bahçede en iyi şarabı yudumlarken,
Kadehin ağzını öpüşümde
Bilmem (o zaman) nedir vatan gurbeti?
Nerede isek benimledir O ve aklımdadır, sıkılmak da ne!

Bu sözlerin felsefik manada vehdet-i vücudu ifade ettiği düşüncesinden hareketle İbn el-Farid kınanmış ve eleştiri oklarına maruz kalmıştır. Ancak bu, açıkça yanlış bir tasavvurdur. Arap dilinin mana ve inceliklerini anlamakta zorluk çekenler ancak böyle bir yanlış tasavvur içine girebilir. Esasında İbn el-Farid bu sözleriyle şunu demek istiyor: Bütün eşya Hak Teala tarafından yaratılmıştır, bizatihi kendisi hak değildir. Bu yüzden eşya yüce sıfatlarının ve kutsi esmasının aynası ve görüntüsüdür. Allah'a özlem duyan kişinin, eşyaya Allah'ın sıfatlarının mahalli ve vahdaniyetinin adresi olması penceresinden bakarak onunla ünsiyet bulması ve bu zaviyeden ona meyletmesi bir hakkı olsa gerek.[25]

Edebi Eserlerinin Değerlendirilmesi

Burada Bûtî'nin iki romanı ve edebi makalelerini topladığı bir kitabından söz edebiliriz. Her birini kendi içinde değerlendirecek olursak daha sağlıklı olacaktır.

1-Mem û Zîn

Mem ile Zin, bilindiği üzere ünlü Kürt bilgesi Ahmed-i Xânî'nin, mesnevi tarzında düzenlenmiş olan ölümsüz eseridir.[26] Xânî, Cizre'de gerçekleşmiş olan bu olayı, 2657 beyitle edebî alana taşıyarak, milletinin dil ve edebiyatına ölümsüz bir şaheser kazandırdığı gibi,

[25] Bkz. Bûtî, Babam Molla Ramazan el-Bûtî, Çev. Abdulhadi Timurtaş, Kent Yayınları, İstanbul, 2007.

[26] Ahmed Xani ve eseri Mem û Zin'e dair geniş bilgi için bkz. Doski, Tahsin İbrahim, el-Medhal li Diraseti'l-Edebi'l-Kurdi, Menşûratu Cemiyyeti Ulemai Kurdistan, yy. 1993, s. 170-192; Doskî Tahsin İbrahim, Cevahirü'l-Maani, fi Şerhi Divani Ahmed el-Hani, Daru Sipirez, Dihok, 2005, s.13-46; Çağmar, M. Edip, "Ahmed Hanî'nin Hayatı ve Eserleri", Büyük Alim ve Mutasavvıf Ahmed-i Hanî, (Panel Bildirileri), Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 17-41.

klâsik Kürt edebiyatının 16. yüzyıldan beri zirvesine oturma ayrıcalığına da sahip olmuştur. Eserin 361 beyitten oluşan dîbâce (giriş) kısmı, klâsik doğu edebiyatlarında olduğu gibi, Allah'a hamd, dua, yakarma, Peygamber'den şefaat dileme üzerine kuruludur. Xânî, içinde yaşadığı coğrafyayı, halkının durumunu, ilerleyen beyitler içinde ele alır. Ardından, eserini yazma amacını açık bir dille ifade eder. Bütün bunlar, mesnevi türünün ana bölümleri olan dîbâce, tevhid, münacât, na't, miracîye, medh-i Çihar-yâr-ı Güzin, eserin sunulduğu kişiye methiye, ve sebeb-i telif sırasına göre ilerler.[27]

Xanî bu eseriyle nezih bir edebiyat örneği sergilemiştir. Eserde alevlenen duyguyu, yürek parçalayan acıyı, iffeti ve vefayı açıkça görmek mümkündür. Bu duygular, bilindiği üzere insan ruhunu arındırıcı, duygularını yüceltici özelliktedir.

M. Said Ramazan el-Bütî Ahmed Xanî'nin bu eserini Arapçaya çevirmiş, sonradan roman tarzında yeniden kaleme almıştır. Bûtî, eseri roman olarak yeniden düzenlerken, orijinaline kısmî ilaveler yapmıştır, roman formatına uymadığı için eserin başındaki Allah'a övgü, Peygamber'e medhiyler, miraciye ve sebebi telif gibi başlık ve bölümleri çıkarmıştır.[28] Böylece eser, Bûtî'nin kendi beyan ve edebiyatıyla yaptığı katkılarıyla orijinal müstakil bir çalışma halini almıştır.

Anlaşıldığı kadarıyla Bûtî, bu eserini Kahire'de lisans eğitimini görürken hazırlamıştır. Bu da onun o zaman 21-22 yaşları civarında olduğunu gösterir.[29] Babasının isteği üzere böyle bir çalışmaya başladığını[30] düşündüğümüzde babasının da bu eserde hayli katkılarından da bahsedilebilinir.

Dünya edebiyatının şaheserlerinden olan *Mem ile Zin*, 1393 yılı civarında Cizre'de gerçekleşmiş dramatik bir aşkın öyküsünü anlatmaktadır. Olay örgüsü, Mem ile Zin adlı iki genç arasında yaşanan aşk üzerine kurgulanmıştır. Mem ile Zin'in, bir nevruz bayramında karşılaşması ile başlayan olay, dramatik bir şekilde, kavuşamayan âşıkların ölümü ile sonuçlanır. Mem ile Zin'in sevgisi, dünyevî, fânî bir aşk olarak başlamış, ancak gelişen olaylar, ikisini gerçek sevgiye, Allah sevgisine ulaştırmıştır.

Mem ile Zin arasında geçen aşk üzerinden temsil edilen olaylarla, fanî ve güçsüz olan insanın, Yüce yaratıcının insana bahşettiği sonsuz sevgiyi kaldıramayacağı, gerçeği dillendirilir. Aşk olayında, ruh, kendisine yakışanı yapmış ve sonsuza açılan yolun kapısını aralamıştır. Böylelikle genç yaşta yitirilen bir hayatın ötesine geçilerek daha üst bir mertebeye ulaşılmıştır. Bu üst mertebe ise, aşk-ı ilahinin ta kendisidir.

Bûtî, bu eserini armağan ederken şu ifadeleri kullanmıştır: Bu romanı, azıcık bir teselli bulması temennisiyle, aşkı zehir veya nektar olarak yudumlayan ve aşkın ateşinde yanan ama meyvesini tadamayan her kalbe ithaf ediyorum.[31]

---

[27] Kitabın içeriyi ile ilgili geniş değerlendirmeler için bkz. Yıldırım, Kadri, "Eserleri Bağlamında Ahmed-i Hanî'nin Dil ve Edebiyat Yönü", Büyük Alim ve Mutasavvıf Ahmed-i Hanî, (Panel Bildirileri), Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 42-81.

[28] Selîm Temo, çok değerli Kürt Şiiri Antolojisi adlı eserinde *Mem û Zî*n'in Arapça çevirisinde birçok bölümün Bûtî tarafından sansürlenerek çıkarıldığını iddia ediyor. (bkz. Selim Temo, Kürt Şiiri Antolojisi, Agora Kitaplığı Yayınları, İst. 2007, s. 1356.) Oysa Bûtî, kitabı nesre çevirerek romanlaştırmak istemiştir. Bu da mesnevilerde alışagelen giriş bölümlerinin çıkarılmasını gerektirir. Eğer mesele sansürlemek olsaydı Bütî kitabın giriş bölümünde Kürt edebiyatı tarihi ve Kürtlerin edebiyat ve ilme katkılarından bahs etmezdi. Ancak daha sonraki baskılarında bu giriş, dönemin devlet yetkilileri tarafından yayılmasına müsaade edilmemiştir. Konuya dair Bûtî'nin açıklaması için bkz. www.bouti.com. Burada "Risaletun Meftuhetun ile'l-Ekrad el-Partiyyin" başlıklı ayın yazısında konuya değinmiştir.

[29] Bkz. Bûtî, M. Tavfik Ramadan, "Validi: el-Müellifu'l-Bahis ed-Daiyetu'l-Mütekellim, el-Validu'l-Mürebbi", Muhammed Said Ramadan el-Bûtî Buhusun ve Makalat Muhdatun İleyyhi, s. 187.

[30] Bkz. Bûtî, Siyamend, s. 7.

[31] Bkz. Bûtî, Mem û Zîn, Çev. Abdulhadi Timurtaş, Kent Yay. İst. s. 5.

2-Siyamend

Bûtî, bu romanını daha genç iken kaleme almıştır. Henüz çocuk yaşta iken annesinin kendisine anlattığını ifade ediyor. Annesi vefat ettiğinde kendisinin henüz 13 yaşında olduğuna göre[32] Bûtî'nin, bu eserini edebiyata bağımlı olduğu 20 yaşlarında yazdığı söylenebilir. Ancak o, bu eserini 40 yılı aşkın bir zaman unutulmuş evrakları arasında bırakır. Nihayet 1998 yılında bastırarak gün yüzüne çıkarır. Bûtî bu konuda *Siyamend* adlı romanının girişinde şöyle der:

Mem ile Zin, babamın bana anlattığı hikâyedir. Babam bana bu hikâyeyi anlatmakla, yeryüzündeki fani varlıkları sevmekten başlayarak kendisinden başkasının gerçek sevgiyi hak etmeyen Yüce yaratıcının sevgisine yükselme derecesine nasıl ulaşıldığını anlatmak istiyordu.

Siyamend'in hikâyesi ise,[33] annemin yazın dolunay gecelerinde anlattığı hikâyedir. Görünürde annem bu hikâyeyi bana ve küçük kız kardeşime teselli olsun ve bizi eğlendirmek amacıyla anlatırdı ki uslu durup başını ağrıtan gürültüden vazgeçelim. Hakikatinde ise, o, bunu bize anlatmakla kendisini teselli etmeye çalışıyordu. Zira bu hikâye, ona Botan'daki doğum yerini hatırlatır, ailesinden ve vatanından uzaklaştıran gurbet hayatındaki çilesini unutturdu. Hikâye, hayallerini canlandırarak onu o yeşilim yüksek dağlarıyla nergis ve menekşe çiçekleriyle süslü tepeleri ve su şırıldamasıyla yankılanan dibinden bülbül şarkılarının yükseldiği vadilere ve gayet çekici anavatanına götürüyordu... Bu hikâyenin son bölümüne geldiği zaman o nazik diyalog... Hatice ile Siyamend arasındaki veda konuşmasını içeren o nazik ve ince diyaloga gelince Kürdistan'da yöre şarkıcıların söyledikleri musikinin aynı ritmiyle şarkı olarak söylerdi. Bu esnada o can alıcı şarkı, onu ağlamaya teslim ediyordu ki biz küçücük çocuklar olarak onun ağlamasına ağlıyorduk.

Siyamend, kötülüğün kucağında yetişen, acıların kanatları altında büyüyen, en karanlık türlerinde kıvranan, zulmün alabildiğince en sert ve en acısını tadan bir çocuğun hikâyesidir. Bu çocuk, insanların dünyalarından yabanlılaşmış ve artık vahşi hayvanların yaşadıkları orman ve inlerde ünsiyet aramaya başlamıştır...![34]

Ayrıca Bûtî, bu hikâyeyi niçin yazdığını şöyle açıklıyor: "Beni bu hikâyeyi yazmaya iten husus, bu etkili ve bir o kadar da garip hikâyeyi bize anlatması için annemizin yanında oturduğumuz dolunaylı gecelerin hatırasını ihya edip ebedileştirmektir."[35]

3-Deneme Yazıları

Deneme türü yazılarını en çok *Mine'l-Fikri ve'l-Kalbi* adlı eserinde topladığını görmekteyiz. Bu eserinde bir araya getirdiği en önemli deneme yazıları şunlardır:

1-Kırık Bir Kalbin Yakarışı

Bûtî, bu yazısında Allah ile bir yakarış içine giriyor. Kalbin derinliklerinden gelen gerçek bir yakarıştır. Esasında bu yazının oldukça anlamlı bir arka planı vardır. Bunu Bûtî'nin kendi kaleminden okuyalım:

> "Babam, zaman zaman ilim öğrenmekten gayemin ne olduğunu öğrenme gayreti içine giriyordu ve arzuladığı hakikate ulaşıp ulaşmadığımı öğrenmek istiyordu. Bu amaçla bir gün beni yanına çağırdı ve sevgi, sevginin sırları ve ona götüren yollar konusunda benden

---

[32] Bûtî, Haza Validi, s. 55.
[33] Bu hikayenin farklı varyantları için bkz. Hacî Cindi ve Emin Evdal, Folklora Kurmanca, Avesta Yay., Latinî, Tosin Reşid, İst. 2008, s. 561-578.
[34] Bkz. Bûtî, Siyamend, s. 8.
[35] Bûtî, Siyamend, s. 8.

bir kaside veya birkaç beyit yazmamı istedi. O zaman kaç yaşında olduğumu hatırlayamıyorum. Fakat yazmayı beceremediğimi veya bu konuya girmek istemediğimi belirterek özür beyan ettim. Sanırım o, benim bu mazereti öne sürmekle şimdiye kadar sarf ettiği çabalarının büyük bir kısmının boşa gittiğini düşündü. Bu yüzden o zaman çok kızdığını hatırlıyorum.

Günler, yıllar geçti. Giderek kalbim, babamın içinde etkisini aradığı sevgi duygularıyla doldu; bu duygular beni Allah'ın huzurunda ümit, sevgi ve özlem içinde durmaya itti. Sonra bu duyguları kayda aldım ve *Kırık Bir Kalbin Yakarışı* başlığı altında yazıya döktüm.

Babama dedim ki, duygularımın içerdiği sevgiyi kaleme dökmemi istediğiniz zamanı ve yapamayacağımı bildirerek özür beyan ettiğim günü hatırlıyor musunuz? "Evet" dedi. Dedim ki, bu gün istediğinizi gerçekleştirme imkânını buldum. İstediğiniz duyguları zorlayarak veya uydurarak değil yaşayarak ve doğru bir şekilde dile getirmeyi bekliyordum.

Yazdıklarımı kendisine okudum. Sevinçten yüzü parladı ve muhtemelen bir sevgi kıvılcımıyla kalbi alevlenen, mutlaka bir gün bu kıvılcım onu esas kaynağa götürecektir diye düşündüğü için sevinmişti. Zira her sevginin kaynağı kuşkusuz Allah sevgisidir."[36]

2-Düşünceler ve Endişeler

Yedi sayfalık uzun bir deneme yazısı olan bu başlıklı yazısında Bûtî, âşıkların niçin hep geceyi sayıkladıklarını sorguluyor ve konuya yanıt bulmaya çalışıyor. Konuyu ilahi aşk ve ilahi sevgiye getirip bağlıyor. Ancak bu arada sosyal birtakım sorunlara da dikkat çekip bu sorunların ortaya çıkmasına yol açanlara bir hayli yükleniyor.[37]

3-Dağ Keçisi

Bûtî bu yazısında ünlü Siyamend ile Xecê adlı Kürt destanını konu ettiği *Siyamend İbnu'l-Edğal* adlı eserinin son bölümünü almıştır. Bu yazının başına şöyle bir not düşmüştür: "Annemiz, yazın o dolunay gecelerinde bizlere bu hikâyeyi teselli olsun diye anlatırken hıçkıra hıçkıra ağlardı. Ben ise onu ibret ve o anının hatırasını canlı tutmak için anlatıyorum."[38]

Burada Bûtî hikâyeyi Arapçalaştırırken gördüğü lüzum üzerine olayın iki kahramanı olan Siyamend'i Asım ve Xecê'yi Sinem ile değiştirmiş ve olayın asıl kahramanlarının isimlerini dipnotta belirtmiştir.[39]

4-Emire: Kırk İki Ay Ruhumda Dolaşan Rüya

Ancak 42 ay birlikte yaşayabildiği merhume eşi Emire'nin ölümünden sonra mersiye olarak yazdığı 12 sayfalık uzun bir yazıdan ibarettir. Söz konusu yazıda Bûtî'nin edebi kişiliği bütün çıplaklığı ile ortaya çıkmakta ve diğer yönlerini gölgede bırakmaktadır.[40]

5-Allah Âşıklarının Aşk Dili

Dört sayfalık bir deneme yazısından ibaret olan bu yazıda Bûtî, konuyu edebi bir dil ile ele alıyor. Sevgi, aşk, kemal, cemal, coşku ve neşe gibi kavramları kullanıyor ve İbn el-Farid gibi zatlardan şiir örneklerini sunuyor.[41]

---

36 Bûtî, Mine'l-Fikri ve'l-Kalbi, s.182-186.
37 Bûtî, Mine'l-Fikri ve'l-Kalbi, s. 187-193.
38 Bûtî, Mine'l-Fikri ve'l-Kalbi, s. 194.
39 Bûtî, Mine'l-Fikri ve'l-Kalbi, s. 194-202.
40 Bûtî, Mine'l-Fikri ve'l-Kalbi, s. 187-198.
41 Bûtî, Mine'l-Fikri ve'l-Kalbi, s. 199-2002.

Bu yazıların dışında da daha nice edebi yazılar bulunmaktadır. Biz örnek olarak bunları seçtik. Merak edenler ilgili kaynağa başvurabilirler.

Sonuç

Botan ulemasından Muhammed Said Ramazan el-Bûtî İslami ilimlerdeki yetkinliği ile bilinmekte ve bu yönüyle ün salmış dini bir şahsiyettir. Edebi yönü onun ilmi yönünün gölgesinde kalmıştır. Bu çalışmada Bûtî'nin esasında kendisini okuyan ve dinleyen herkesin fark ettiği ancak önemsemediği edebi yönü üzerinde durduk ve bu yönüyle Bûtî'yi sunmaya çalıştık.

Yazdığı iki roman ve onlarca edebi yazılarıyla Arap edebiyatına azımsanmayacak bir katkıda bulunduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Eğer kader onu gençliğinde yöneldiği edebiyattan çevirip İslami ilimlere yöneltmeseydi yeni edebiyat çağında önemli bir çığır açmaya namzet olacaktı. Ancak Allah'ın takdirinde hayır vardır.

Bu vesileyle Arap edebiyatı alanına yönelenleri Bûtî'yi araştırmaya ve onun edebi dilini incelemeye davet ediyoruz. Bu konuda bir kapı açmış isek ne mutlu bize.

MAHMUT BİLGE VE CİN RİSALESİ

Ahmet ERKOL[*]

Özet

Mahmut Bilge, 1904 yılında Cizre'de doğmuş, Cizre'nin yetiştirdiği önemli isimlerinden birisidir. Erken yaşta ilim tedrisatı ile meşgul olmuş ve kısa sürede değişik alanlarda mütehassıslaşmıştır. Medrese eğitiminin yanı sıra resmi eğitim de görmüştür. Öğretmenlik, müftülük, nüfus memurluğu gibi görevlerde bulunmuştur. Pek çok konuda eser yazmıştır. Bu tebliğde onun "Cin Risalesi" ele alınacaktır.

Anahtar kelimeler: Mahmut Bilge, Cizre, Cin, İslam

Abstract

Mahmut bilge was born in 1904 in Cizre. He is one of well kown scholars of Cizre. His education life had started in an early period of his life and he had become a specialist in different fields. In addition to madrasah education he had studied in official schools. He had worked as a teacher, mufti and census taker. He had writen in a lot of fields. İn this paper his "jinnee risalah" has been studied.

Key words: Mahmut Bilge, Cizre, jinnee, Islam

Mahmut Bilge, 1904 yılında Cizre'de doğmuştur. Bölgede ilim ve kültürleriyle şöhret bulmuş meşhur Mella Abdurrahman Hoseri'nin oğludur. İslami ilimler alanındaki İlk eğitimini babasından almıştır. Bunun yanı sıra Cizre'de Rehberi Terakki ilkokulundan mezun olmuştur. Ortaokulu da bitirdikten sonra, öğretmen olmuştur. 1 Ekim 1929 yılında öğretmenlikten istifa ederek, 1930 yılında Cizre Belediye katipliği ve veznedarlığı görevlerini deruhte etmiştir. Daha sonra 1934 yılından itibaren Nusaybin, Kızıltepe, Cizre ve Mardin merkezinde nüfus memurlukları ile nüfus baş katipliğini yürütürken kendi isteği ile diyanet teşkilatına geçmiştir. Bu arada yapılan bir sınavda elde ettiği başarıyla müftü olarak görevlendirilmiş ve 31 Ekim 1948'de Cizre Müftüsü olarak bu görevine başlamıştır. 1969 yılında Birecik ve Silopi'de müftülük görevlerinde bulunan Mahmut Bilge, mesaisinin tamamını ilmi tetkiklerde bulunmak maksadıyla müftülük görevinden emekli olmuştur. 1974 yılında Czire'de vefat etmiş ve buraya defnedilmiştir.[1]

Mahmut Bilge, ailesinin sahip olduğu ilim ve kültür atmosferi içerisinde büyümüş olmanın avantajlarından yararlanabilmiş ve yaşadığı coğrafyada ilmi birikimiyle temayüz etmiştir. Mahmut Bilge'nin, geçmişte el-Cezeri künyesiyle şöhret bulmuş pek çok ilim adamının yetiştiği bir coğrafyada büyümüş olması, onu ilim ve kültür alanında derinleşmeye sevketmiş ve değişik konularda pek çok eser kaleme almıştır. Mahmut Bilge çok yönlü bir kişiliktir. Yaşadığı dönemde sadece Cizre ve çevresine değil, Mısır el-Ezher Üniversitesine kadar fetvalarıyla farklı alanlarda sosyal sorunlara çözümler üretmeye çalışmıştır. Dolayısıyla çok yönlü bir kişiliktir. İslami ilimlerin yanı sıra şiir, edebiyat, dinler tarihi, astronomi

[*] Doç Dr. Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kelam Anabilim Dalı.

[1] Abdulkadir Bingol, Kulilkên Baxê Botan, Enstiuya Kurdi ya Amedê, Diyarbakır, 2008, s, 137.

alanında da eserler telif etmiştir. Bunlardan bir kısmı matbu, bir kısmı ise mahtuttur. Müellif, meşhur el-Cezerî'nin divanı üzerinde de bazı çalışmalraın yapıldığı belirtilmektedir. Tebliğimizde eserlerinden sadece "Cin Risalesi" üzerinde durulacaktır.

ESERLERİ

1. Ay Risalesi
2. Nuh (a.s) ve Tufanı
3. Resül-ü Ekrem (Muhammed Mustafa'nın Nüfus Hüviyet Cüzdanı)[2]
4. Kıyamet Risalesi
5. Öldükten Sonra Dirilmek
6. Kur'an-ı Kerim'deki kıssalardan hisseler.
7. Yezidiler
8. Cin Risalesi
9. İslamda İtikadi fırka ve şubeler.
10. Hac Kılavuzu
11. Rüya Kitabı
12. Feraiz Kitabı
13. Kaside-i Bürde'nin Tercüme ve Şerhi
14. Münferice Kasidesinin tercüme ve şerhi
15. Banet Suat kasidesinin tercüme ve şerhi
16. Kur'an-ı Kerim'e ait muhtelif bilgiler ve tahliller
17. El cezeri'nin Tecvidi, tercüme ve şerhi
18. Cezaevinde vaazlarım

MUHTEVA AÇISINDAN "CİN RİSALESİ"

Müellifin bu eseri ilginç bir öykünün anlatımıdır. 20.09.1953 tarihinde bir Pazar günü Diyarbakır'ın Bismil ilçesinden 36-37 yaşlarında Reşit adında bir şahsın kendisine gelerek, başından geçen ilginç bazı olayların aktarılmasıdır. Müellifin anlattığına göre söz konusu şahıs cinlerden birisi ile evliymiş. Cin olan eşinin isteği üzerine Cizre'ye Şeyh Seyda'yı görmeye gitmiştir.[3]

Müellif, cinlerden birisi ile evli olduğunu söyleyen şahsın ilginç bir hikayesi olabileceğini düşünerek kendisine bazı sorular sorar o da cevaplar verir. Şahsın anlatımına göre 18-19 yaşlarında iken çobanlık yaptığı bir günde kaval çalarken çok güzel bir kızla karşılaşır, kendisine kim olduğunu sorduğunda, Çinli cinlerden bir kız olduğunu, kavalının sesini

---

[2] Müellifin bu eseri, Taşkent Matbaası, Ankara , 1965 yılında basılmıştır. Müellif, eserinin girişinde kendi yaşamı hakkında kısa bazı bilgiler vermektedir. Bu eseri yazmasının nedeni ile ilgi olarak uzun süre nüfus müdürlüğünde çalıştığını, binlerce insana nüfus cüzdanı hazırladığını, bu görevinden ayrılmadan, son olarak Hz. Peygamber için de bir nüfus cüzdanı hazırlamak istediğini ve bu düşünceden hareketle bu eseri kaleme aldığını belirtir. Müellif, bu çalışmasında alfabetik sıraya göre Hz. Peygamberin şemailini yazmıştır. Bu çalışmasında yararlandığı kaynaklar hakkında da bilgiler vermekte ve eserini, 1964 tarihinde bitirdiğini belirtmektedir.

[3] Cin Risalesi, yazma, Şarkiyat Araştırmaları Derneği Yazma Eserler bölümü, s. 1.

duyarak geldiğini ve kendisi ile evlenmek istediğini söyler. Başta çekinmesine rağmen, sonrasında bu teklifini kabul eder ve Amude'ye giderek orada bulunan Şeyh Atiye nikahlarını kıyar, şeyh Atiye cinlerin şeyhi olduğu ifade edilmektedir.[4] Anlatıma göre Reşit 18 yaşında iken evlendiği cin ise 160 yaşında imiş. Zira cinlerin 150 yaşında bülüğ çağına girdikleri belirtilir. Bu evlilikten dört çocuğunun bulunduğunu, cin olan eşinin Bağdat'ta oturduğunu, beş dakika içerisinde istediği zaman gelip gittiğini, evliliğinin ilk döneminde dört sene boyunca deli kaldığını, sonrasında açıldığını ve Bursa'ya gittiğinde, cin olan eşinin onayı ile orada da bir kadın ile evlendiğini ve bu evliliğinden de dört çocuğunun olduğunu aktarmıştır. Temas zamanında cinin tecessüm ettiğini, diğer zamanlarda ise bir gölge gibi kendisini gördüğünü ve rahat bir şekilde kendisi ile konuştuğunu belirtmektedir. Reşit, bu durumu, Diyarbakır'a o dönemde gelen Zati Sungur'la görüştüğünü ve bu konuyu kendisine aktardığını belirtmektedir.[5]

Reşit, cin olan eşinin pek çok dil bildiğini, ilim sahibi olduğunu ve Şeyh Atiye'nin yanı sıra, Şeyh Seyda'ya da mürid olarak bağlı olduğunu, dinine bağlı bir Müslüman olduğunu ifade etmiştir.

Müellif, bu konunun dikkatini çektiğini ve cin konusunda tetkiklere başladığını, klasik ve çağdaş çalışmalardan pek çok esere müracaat ettiğini ve bunun neticesi olarak bu eseri kaleme aldığını belirtmektedir.[6] Müellife göre "cin bahsi" son derece önemli bir konudur. Bunun en bariz işareti ise kur'an'dan bir sureye isim olarak verilmiş olması. Bunun yanı sıra hadislerde de bu konunun pek çok yerde zikredildiğini, sahabe, tabiin ve sonraki alimlerin eserlerinde de bu konunun detaylı bir şekilde işlenmiş olduğu dikkate alındığında, bu konunun nedenli önemli olduğunun ve Allah Teala'nın bunları bize haber vermesiyle, cinler hakkında daha detaylı bilgi sahibi olmak için çaba göstermemiz gerektiğine işarette bulunduğunu vurgulamaktadır.[7]

Müellif, bu konunun batı ülkelerinde ve Amerika'da da araştırmalara konu olduğunu, batı dünyasının ciddi bir şekilde bu konuya eğildiklerini ve ciddi neticelere ulaştığını belirtmekle, esasen konunun nedenli önemli olduğunu ve araştırılması gerektiğini bir kez daha vurgulamaktadır. Bu konuyu araştırmak üzere başta Kur'an tefsirleri olmak üzere, konuya dair 150 den fazla eseri incelediğini ve bu eserlerle ilgili bilgiler aktarmak suretiyle kaynaklarının sağlam olduğunu da belirtmektedir.[8] Müellifin incelediği eserler arasında tefsir, hadis, kelam, fıkıh, coğrafya, tarih, ulum-u evail ve diğer bütün alanları kapsamaktadır. Bu açıdan bakıldığında, müellifin, İslami ilimler alanında ciddi bir birikime ve araştırma ahlakına sahip olduğu görüldüğü gibi, çağdaş çalışmaları da takip eden araştırmacı bir kişiliğe sahip olduğu görülmektedir.

Müellif, cin konusunu yirmi beş soruda ele almış, önce soruları sıralamış, sonrasında da tek tek bunları cevaplandırmıştır. Tebliğimizin kapsamı dikkate alınarak ayrıntılara girmeden, müellifin konuya dair değerlendirmelerine yer verilecektir.

1.Tanım Olarak Cin

Müellif, önce konunun tanımını yapmaya çalışmış ve bu konuda fıkıhçıların, kelamcıların, İslam filozoflarının ve diğer ilim alanlarında yapılmış tanımlara yer vermiştir. Buna göre Filozoflar Cinleri; havadan yaratılmış türlü şekillere girebilen hayvanlar olduğunu

---

4 Cin Risalesi, s, 1.
5 A.g.e, s, 1.
6 A.g.e, s, 2.
7 A.g.e, s, 2.
8 Cin Risalesi, s, 2-3.

söylemişlerdir. Bazı bilginlerin, cinlerin cevher oldukları, araz ve cisim olarak nitelenemeyecekleri, bu cevherlerin de mahiyetlerinin farklı olduğu, iyi ve kötü olarak vasıflanabileceğini belirtmektedirler. Başka tanımlara göre ise cinlerin cisimsel varlıklar olduklarını, bunların uzunluk, genişlik ve derinliklerinin bulunduğunu, belli bir yer işgal ettiklerini, bir kısmının latif ve şeffaf olduklarını, bir kısmının ise kesif olduklarını, bunlar içerisinde ulvi ve sufli olanların bulunduğunu, latif ve havai oldukları için diğer cisimlere benzemediklerini, akıl, şuur ve bilgi sahibi olduklarını, insanların yapmaktan aciz oldukları pek çok şeyi yapabildiklerini belirtmişlerdir.[9]

Müellif farklı tanımları verdikten sonra, bu tanımlara dair bazı değerlendirmelerde bulunur ve konuyu aklileştirmeye, başka bir ifadeyle anlaşılır kılmaya çalışır. Bunun için nasıl ki elektrik varlığı bilinmesine ve her alanda kullanılmasına rağmen görülmüyorsa aynı şekilde cinlerin de her zaman için görülmemesinin normal olduğunu anlatmak istemektedir.

Müellif, kelam ilminde önemli bir eser olarak kabul edilen Şehu'l-Mevakıf'a atıflarda bulunarak konuya dair dayanaklarını da belirtir. Ehl-i Sünnet ulemasının genel yaklaşımını belirttikten sonra, bazı Mu'tezile ulemasının cinlerin ve şeytanların zalim, kurnaz ve kötü insanlar olduklarını söylemekle cinlerin varlıklarını inkar ettiklerini belirtmektedir.[10]

Cinlerin ulvi ve sufli olmaları hususunda filozofların ay üstü ve ay altı alemdeki varlık anlayışlarına benzer bir anlayışla, ulvi olanların semavi ecramı idare etmekle görevli nefislere sahip varlıklar oldukları, sufli olanların ise arz küresindeki unsurları idare etmekle görevli nefislere sahip olanlar cinsinden olduğunu ifade etmekle felsefi bir izah tarzı getirmeye çalışmaktadır.

2.Cinlerin var olup olmadıkları noktasındaki tartışmalar

Müellif, bu konu etrafında eskiden beri bazı tartışmaların mevcudiyetine işaret etmektedir. Filozofların büyük bir kısmı ile Mu'tezile'nin, cinlerin varlıklarını inkar ettiklerini, buna karşın Müslümanların büyük çoğunluğunun cinlerin varlıklarını kabul ettiklerini, ancak mahiyetleri konusunda bazı tartışmaların bulunduğunu ifade etmektedir.[11] Müellif, bu yaklaşımlarıyla Kur'an ve hadislerde serahaten belirtilen bu hususun Mu'tezile tarafından inkar edilmiş olduğunu belirtmektedir.

Müellif, Tantavi Cevheri'nin, cinlerin ancak vahiy yoluyla bilinebileceğini, akıl ile bunların idrak edilmelerinin mümkün olamayacağına işaret ettiğini zikretmektedir.[12]

Müellif, bu gün Amerika ve diğer bazı ülkelerde cinlerle alakalı ciddi çalışmaların yürütüldüğünü, bu çerçevede önemli bazı bilgilere ulaştıklarını, iletişim başta olmak üzere pek çok alanda kendilerine bazı işler gördürdüklerini ifade etmektedir. Geçmişten bu güne cinlerle irtibatın sağlanması konusunda pek çok farklı yöntemlerin kullanıldığını, bu gün de medyum denilen kişilerce bu çalışmanın sürdürüldüğünü, bazı cisimlerin kendi kendine hareket ettirildiğine şahit olunduğunu buna da (telekinez) dendiğini ve bu konuda ciddi mesafelerin alındığını belirtmektedir.[13] Müellif, psikolojide kullanılan pek çok deyimi çalışmasında kullanmakla, modern dönem çalışmalarından da haberdar olduğunu göstermektedir.

---

9 A.g.e, s, 4-5.
10 Cin Risalesi, s, 5.
11 A.g.e, s, 5.
12 A.g.e, s, 5.
13 A.g.e, s, 5.

3.Cinlerin Görünüp Görünmedikleri, Tecessüt ve Teşekkül Edip Edemedikleri konusu

Müellif, cinlerin tecessüm edip etmedikleri konusunda başta tefsir kitapları olmak üzere, hadis ve diğer kitaplara da müracaat etmektedir. İbn Hacer Heytemi'nin "Fetevay-ı Hadisiye" si, Hazin'in "Tefsir-i Hazin"i, Tntavi'nin "tefsir"i ve pek çok hadis ravisinin adını zikretmek suretiyle, cinlerin belli şekillere girebildiklerini, insan suretine girdikleri gibi, özellikle de yılan suretine girdikleri ile ilgili pek çok rivayete yer vermektedir. [14] Müslim'in sahihine dayanarak, cinlerin Hz.peygambere geldiklerini ve kendisine iman ettiklerini belirten rivayetlerini zikretmek suretiyle, onların tecessüm edebildiklerinin delili babında zikretmektedir.[15]

4.Cinlerin Türleri

Ulemadan yapılan bazı nakillere göre, Hz. Peygamber'in cinleri üç zümreye ayırdığını belirtmektedir. Bir kısmının kanatlı olup havada uçtuklarını, bir kısmının yılan ve köpek şeklinde bulunduklarını, diğer bir kısmının ise insan gibi evlerde oturup yerden yere göç ettiklerini ve toplu halde yaşadıklarını belirten rivayetleri zikretmektedir.[16]

5.Cinlerin Yaradılış Özleri

Kur'an'da "ve halakal canne min maricin min nar" ayetinde, cinlerin ateş alevinden yaratılmış olduğu belirtilmektedir. Ayrıca Hicir suresinde; "vel canne halaknahu min kablu min narissemum" aytinde de insanlardan önce cinlerin yakıcı bir ateşten yaratılmış olduklarına işaret edilmektedir. Şeytanların da cinlerin bir taifesi olduklarını, nitekim Kur'an'da şaytan için; "kane minel cinni fe fesaka an emri rebbih" o cinlerden idi ve rabbine karşı geldi şeklindeki Kur'an ayetinden hareketle gerek cinin ve gerekse şeytanların her ikisinin ateş tabiatından olduklarını, bunlardan Müslüman olanlarına cin, kafir olanlarına ise şeytan dendiğini belirtmektedir. Müellif bu değerlendirmeyi Fahruddin Razi'nin tefsirinden nakletmektedir.[17] Bunun yanı sıra Hazin Tefsiri, Keşşaf Tefsiri ve Tantavi'nin tefsirinde de benzer değerlendirmelerin yapıldığına işaret etmektedir.

Acaibu'l-Mahlukat kiabının "cin" maddesinde, cenabı Hakk'ın melekleri ateşin ışığından, cinleri alevinden, şeytanları ise dumanından yaratmış olduğunun belirtildiğini aktarmaktadır.[18]

Müellife göre cinlerin ateşten yaratılmış olmaları, insanların topraktan yaratılmış olmalarına benzemektedir. Nasıl ki insanlar pek çok kimyevi yapıyı barındıran (su, ateş, toprak, hava) topraktan yaratılmışlarsa, cinler de aynı unsur ve maddelerden yaratılmışlardır. Ancak insanlarda "toprak" unsuru fazla olduğu gibi, cinlerde de "sam" unsuru fazladır. Toprak unsurundan olan insanlar nasıl ki geziyor, yiyiyor, içiyor konuşuyor, düşünüyor, kuvvet ve kudret sahibi ise aynı şekilde cinler de alevden yaratılmış olmalarına rağmen dolaşıyor, yiyiyor, içiyor, konuşuyor, düşünüyor kuvvet ve kudret sahibidirler. Cinlerde hava unsuru fazla olduğundan görünemiyorlar, latiftirler. Müellif bu durumdan hareketle nasıl ki insan için topraktırlar denmiyorsa, cinler için de ateştirler demenin doğru olmadığını, melek, cin insan ve şeytanın hepsinin su, hava, toprak ve ateş ile bunlardaki kimyevi maddelerden

---

14 Bkz. Cin Risalesi, s, 6-8.
15 A.g.e, s, 8-14.
16 A.g.e, s, 15.
17 Cin Risalesi, s, 16.
18 a.g.e, s, 16.

yaratılmış olduklarını, ancak insanlarda toprak, meleklerde nur, cinlerde sam havası, şeytanlarda ise ateş unsurlarının daha fazla olduğunu ifade etmektedir.[19]

6.Cinlerin Yaratılış Zamanları

Müellif, cinlerin Adem'de çok uzun zaman önce yaratılmış olduklarını, dünyada değişik medeniyetler kurduklarını ve Kur'an'da meleklerin, Adem'in yaratılması konusunda dile getirdikleri; "yeryüzünde fitne yaratacak birisini mi yaratacaksın?" şeklindeki karşı çıkışlarının nedeninin de, Adem'den önce cinlerin yaşamış olduklarının bir kanıtı olarak zikretmektedir. Müellif, Kur'an'da Hz. Adem ile melekler arasında geçen muhavereden söz etmekte ve Adem'e secde etmekten kaçınan şeytanın da cinlerden Azazil isminde birisi olduğunu belirtmektedir. Bu arada, cinlerle insanlar arasındaki münasebetin bir örneği olarak Kur'an'da zikredilen Hz. Süleyman kıssasına değinmekte ve Hz. Süleyman tarafından, hayatın bütün alanlarında cinlerin çalıştırılmış olduğunu aktarmaktadır.[20] Müellif, Kur'an'ın değişik ayetlerinde cinlerle ilgili ayetleri referans göstermekle, onlar hakkında Kur'an'ın verdiği bilgilerden hareketle konuyu ortaya koymak istemiştir.

7.Cinlerin Yaşam Alanları ve Yaşam Biçimleri

Taberani, Ebu Naim'e dayanarak, cinlerin Müslüman ve Müslüman olmayanların bir gün Hz. Peygambere gelerek aralarındaki ihtilafı çözmelerini istedikleri, Hz. Peygamber'in de aralarını bulduktan sonra Müslüman cinleri köylerde ve dağlarda, müşrik cinleri de derelerde ve denizlerde yerleştirmiş olduğun aktarmaktadır.[21]

Cinlerin beslenme biçimleri ile alakalı farklı anlatımların mevcudiyetine dikkat çeken müellif, şeffaf varlıklar olduklarından yeme ve içmelerinin olmadığını söyleyenlerin yanı sıra, cinlerin de ağırlıklı olarak kemik ve diğer artıklarla beslendiklerini söyleyenlerin de bulunduğunu ifade etmektedir. Bununla alakalı olarak bazı rivayetleri de aktarmaktadır.[22]

İnsanlarla cinlerin evlenip evlenemedikleri konusunda pek çok tartışmaların mevcudiyetine dikkat çeken müellif, genel kabule göre ve yaşanan bazı hadiselerden hareketle de bu tarz bir evliliğin mümkün olabileceğini belirtmektedir. Müellif, Rahman suresinde cennet nimetlerinden bahseden ayette "orada mü'minler için öyle eşler var ki daha önce ne bir insan ne de bir cin dokunmamıştır" şeklindeki ayetin genel olarak cinlerin de insanlar gibi kendi aralarında evlendiklerinin ve cennette de onlar için cinden hurilerinin bulunabileceğinin ifadesi olduğunu belirtmektedir. Müellifin daha ziyade tartışmaya çalıştığı husus ise, cinlerle insanlar arasındaki evlilikler ve bunlardan çocuklarının olup olamayacağı çerçevesindedir. Burada ulaştığı kanaat, bu tarz bir evliliğin imkan dahilinde olduğudur.[23]

8.Cinlerde Temel İnanç Esasları ve Sorumlulukları

Müellif, cinlerin de insanlar gibi dinin muhatabı olduklarını ve cinler içerisinde pek çok farklı inanca sahip olanların bulunduğunu belirtmektedir. Kur'an'da; "O gün insan ve cinlerden hiç kimse işledikleri günahlardan dolayı sorulmazlar." Ayetinde, insanlarla birlikte cinlerin de zikredilmiş olduklarından hareketle, cinlerin de sorumlu olduklarını ifade etmektedir. Bu ve benzeri ayetlerin tefsirlerine atıfta bulunan müellif, insanlarda olduğu gibi, cinlerin de farklı din ve mezheplere mensup olduklarını belirtmekte ve neticede bunların da amellerine göre mükafat veya cezalandırılacaklarını kaydetmektedir. Cennete girip

---

19 A.g.e, s, 17.
20 Cin Risalesi, s, 17-19.
21 A.g.e, s, 19.
22 A.g.e, s, 19.
23 A.g.e, s, 19-25.

girmeyecekleri konusunda bazı ihtilafların mevcudiyetine işaret eden müellif, genel kabule göre cinlerin de cennete girebilecekleri şeklindedir.[24]

Cinlerin sorumluluklarının yanı sıra, Kur'an okuyabildikleri, kendi içlerinde bazı alimlerinin bulunduğunu zikreden müellif, değişik kaynaklarda, cinlerle insanlar arasında geçen pek çok hadiseyi de zikretmektedir.[25]

9. Cinlerde Toplumsal Yaşam

Cinlerin topluluk halinde yaşadıkları, kendi aralarında bir yönetim biçimi bulunduğu, idarecilerinin var olduğunu ifade eden müellif, nüfus olarak da insanların dokuz katı daha kalabalık olduğuna dair rivayetlerin mevcudiyetine işaret etmektedir.[26] Müellif, İslam öncesi dönemde, Arapların cinler için adak adadıkları, onların kötülüklerinden korunma amacıyla kurban kestikleri, Hz. Peygamber'in bu uygulamayı yasakladığı ve o günden sonra bunun uygulanmadığını belirtmektedir.[27]

Cinlerle ilgili detaylı bilgilerin ardından, müellif, Avrupada, özellikle de İngiltere de yapılan bazı çalışmalara atıfta bulunur, batı dünyasının bu konu üzerinde ciddiyetle durduklarını ve yakın gelecekte, konuya dair bilinmeyen pek çok şeyin de aydınlığa kavuşacağını belirtmekle, sadece, klasik İslam kaynaklarından yararlanmadığı, bunların yanı sıra, kendi döneminin, bilimsel çalışmalarından da haberdar olduğunu göstermektedir.

Müellif, çalışmasında atıfta bulunduğu isimlerle ilgili, eserinin sonunda bir bölüm açmış ve ismi geçen yüz yirmi dokuz kişi hakkında kısa bilgiler vermiştir. Bu çalışma, müellifin, düşüncelerini delillendirme noktasında ne kadar titiz davrandığının, bilimsel bir yönteme sahip olduğunun ve müdekkik bir alim olduğunun açık bir göstergesidir. Dolayısıyla, müellifimiz, sadece bir medrese hocası değil, o aynı zamanda bilimsel usul ve yöntemlere de sahip bir ilim adamıdır.

---

[24] Cin Riralesi, s, 27-29.
[25] A.g.e, s, 33-34.
[26] A.g.e, s, 34.
[27] A.g.e, s, 35.

ŞEMSÜDDİN MUHAMMED BİN YUSUF EL-CEZERİ VE Mİ'RÂCÜ'L-MİNHÂC ADLI ESERİ

Abdullah DURMUŞ[*]

Özet

Tam adı Muhammed b. Yusuf b. Abdullah b. Mahmud el-Cezerî'dir. Kendisine Şemsüddin ve Ebû Abdullah da denilen Cezerî Şâfiî mezhebine mensup fakih ve usulcüdür.

Cezerî, müellif Beydâvî ile aynı asırda yaşamış ve öğrencisi Sübkî başta olmak üzere birçok alim ondan nakillerde bulunmuşlardır. Mi'râcü'l-Minhâc, Minhâc'a yapılan ilk şerh olma özelliğini bünyesinde barındırmaktadır.

Cezerî eserinde söz konusu bu eserler arasında mukayeseler de bulunarak en doğru ifadeleri tercih etme yoluna gitmiştir. Eserde diğer deliller yanında mantıkî delillere de ayrıntılı olarak yer verilmiştir.

Abstract

Shamsaddin Muhammad b. Yusuf al-Jazari and his work Miraj al-Minhaj

His complete name is Muhammad b. Yusuf b. Abdallah b. Mahmud al-Jazari. Anyway, he is called Shamsaddin and Abu Abdullah too. He was scholar of law and jurisprudence who pertained to Shafiid school and was coeval with al-Baydavi, author of al-Minhaj. Al-Jazari was quoted by numerous scholars, among whom his successor al-Subki mainly. Doing comparison to other sources, al-Jazari tried to utilize the right expressions in his work. Besides the religion based proofs, there are found rational/logical proofs too in the work.

Anahtar kelimeler/ Keywords: Cezerî, Fıkıh Usulü, Miracü'l-Minhâc, Minhâc

I. ŞEMSÜDDİN MUHAMMED BİN YUSUF EL-CEZERİ

A. HAYATI VE İLMİ KİŞİLİĞİ

Tam adı Muhammed b. Yusuf b. Abdullah b. Mahmud el-Cezerî'dir.[1] Cezerî, Cezîretü İbn Ömer adlı bölgede sahih görülen rivayete göre h. 637 yılında doğmuştur.[2] Mısır'a gidip orada yerleşmesinden dolayı kendisi için "Mısrî" şeklinde başka bir nispet de kullanılmaktadır.[3]

Kendisine Şemsüddin ve Ebû Abdullah da denilen Cezerî, Şâfiî mezhebine mensup fakih ve usulcüdür.[4] O, nahiv, mantık, edebiyat ve matematik konusunda da alimdi.[5]

---

[*] Yrd. Doç. Dr., Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, durmusabdullah@yahoo.com

1 Safedî, el-Vâfî bi'l-vefeyât, V, 263.

2 İsnevî, *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyye*, I, 349;

3 İbnü'l-İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb,* VI, 42.

4 İbnü'l-İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb,* VI, 42.

Cezerî, güzel görünüşlü, iyi ahlaklı ve insanların kendisinden istifade ettiği bir kimseydi.[6] Cezerî'nin ibaresi çok tatlı idi. O, daima insanların ihtiyaçlarını karşılamak üzere koşturan bir ilim adamıydı.[7] İbn Tolon Camii hatipliğini üstlenmişti.[8]

İmam Cezerî ilim talebi uğrunda ailesini ve vatanını terk etmiş ve bu yolda birçok zorluklara katlanmıştır. O önce Abbâsî halifesi Mustansır billah'ın dört mezhebe ilaveten Kur'an, Hadis, Arap dili, ferâiz, matematik ve tıp gibi ilimleri de ilave ettiği geniş kapsamlı bir medrese olan Bağdad'taki Mustansıriyye medresesi[9] için rıhlette bulunmuştur. Daha sonra Şemsüddîn el-İsbehânî ve diğer birçok alimden istifade ettiği Kûs'a gitmiştir. Üçüncü yolculuğu ise Mısır'a olmuştur ki orada insanlar Cezerî'den tefsir, hadis ve fıkıh ilimleri başta olmak üzere usûl, akâid, nahiv, belâğat ve diğer ilimler konusunda çokça istifade etmişlerdir.[10] Cezerî, h. 711 yılının Zilkâde ayında Mısır'da vefat etmiştir. [11]

B. HOCALARI VE ÖĞRENCİLERİ

Cezerî'nin ilim öğrendiği önde gelen hocaları arasında Fahreddîn Râzî'ye ait Mahsûl isimli esere şerh yazan Şemsüddîn el-Isbahânî,[12] İmam el-Ebrakûhî bulunmaktadır.[13]

Kendisi birçok medresede görev yaptığı ayrıca evini de ders vermeye açmış bulunduğu için Cezerî'nin öğrencilerini tespit etmek hayli güçtür. Bununla birlikte h. 755 yılında vefat eden Takıyyüddîn es-Sübkî,[14] Cafer b. Sa'leb Kemâlüddîn Ebu'l-Fadl el-İdfevî ve İbn Reşîd başlıca öğrencileridir. Sübkî ondan kelam ilmini öğrenmiştir.[15] Cezerî'den Müslümanlar yanında birçok Yahudi ve Hıristiyan da ilim öğrenmiştir.[16]

C. BAŞLICA ESERLERİ

Cezerî, fıkıh usûlü, Arap dili, edebiyat ve fezâil gibi sahalarda çeşitli eserler kaleme almıştır. Tabakât kitaplarında isimleri sayılan kitapları şunlardır[17]:

1. Ecvibe alâ es'ile mi'ne'l-Mahsûl li Fahrüddîn er-Râzî
2. Şerhu't-Tahsîl fî Usûli'l-fıkh li'l-İmâm Sirâcüddîn el-Ermevî
3. Mi'râcü'l-Minhâc fî şerhi Minhâcü'l-vüsûl li'l-Beydâvî
4. Şerhu Elfiyetü İbn Mâlik fi'n-nahvi
5. Dîvânü Hutab
6. Dîvânü Şi'r

---

5 Celâlüddîn es-Suyûtî, *Büğyetü'l-vüât*, I, 268.
6 Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, V, 263.
7 Celâlüddîn es-Suyûtî, *Büğyetü'l-vüât*, I, 268.
8 Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, V, 263.
9 Bu medrese hakkında detaylı bilgi için bk. Nâcî Ma'rûf, *Târîhu ulemâi'l-müstansıriyye*, I, 27 vd.
10 Celâlüddîn es-Suyûtî, *Büğyetü'l-vüât*, I, 268; Şa'bân Muhammed İsmail, *Mi'râcü'l-Minhâc* adlı eser için yazdığı mukaddimede bu bilgileri vermektedir.
11 İsnevî, *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyye*, I, 349; Celâlüddîn es-Suyûtî, *Büğyetü'l-vüât*, I, 268; İbnü'l-İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb*, VI, 42.
12 İsnevî, *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyye*, I, 349; Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, V, 263; İbnü'l-İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb*, VI, 42.
13 Celâlüddîn es-Suyûtî, *Büğyetü'l-vüât*, I, 268.
14 İbnü'l-İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb*, VI, 42; Celâlüddîn es-Suyûtî, *Büğyetü'l-vüât*, I, 268.
15 İbnü'l-İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb*, VI, 42.
16 Celâlüddîn es-Suyûtî, *Büğyetü'l-vüât*, I, 268.
17 Celâlüddîn es-Suyûtî, *Büğyetü'l-vüât*, I, 268; İbnü'l-İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb*, VI, 42; İsnevî, *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyye*, I, 349.

II. Mİ'RACÜ'L-MİNHÂC

Mi'râcü'l-Minhâc, Beyzâvî'nin Minhâcü'l-Vüsûl adlı eseri üzerine yazılmış bir şerhtir. Bu sebeple söz konusu eser hakkında kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır.[18]

Beyzâvî'nin kaleme aldığı bu eserin tam adı Minhâcü'l-vusûl ilâ cem'i'l-usûl'dür. Eser mütekellimûn metoduna göre telif edilmiştir. Kitapta Urmevî'nin el-Hâsıl mine'l-Mahsûl adlı muhtasarı özetlenmiş bazı yerlerde ise bizzat Râzî'nin Mahsûl adlı eserinden de yararlanılmıştır.

Minhâcü'l-vüsûl risale tarzında yazılmış bir eser olmakla birlikte çok sayıda şerhi bulunması sebebiyle medreselerde ders kitabı olarak uzun süreler okutulmuştur. Eserdeki hadisleri tahric eden birçok çalışma yapılmıştır. Bedreddin ez-Zerkeşî'nin el-Mu'teber fî tahrici ehadîsi'l-Minhâc ve'l-Muhtasar ve Zeynüddin el-Irâkî'nin Tahricu ehâdîsi'l-Minhâc adlı eserleri bunlardan bazılarıdır.

Cezerî, şerhte yaptıklarını anlatırken Minhâc'ın, lafızlarının az ve kısa olmasına rağmen geniş bir anlamı kapsayıcı nitelikte olduğuna, Beyzâvî'nin ibaresinin kolay olduğuna, temellerinin sağlamlığına, kendisinden birçok fayda sağlanan bir düstur konumuna sahip olduğuna temas etmiştir.[19]

Kaynaklarda Minhâc üzerine otuzdan daha fazla şerh yapıldığı nakledilmiştir. Bunlardan ilki Hakâiku'l-usûl fî şerhi Minhâci'l-vusûl adıyla bizzat müellif Beyzâvî'ye aittir. Eserin diğer şerhleri şöylece sıralanabilir:

1. Mecdüddin Muhammed b. Ebû Bekir el-Eykî, *Mirâcü'l-vüşûl fî şerhi Minhâci'l-vüsul.*
2. Burhâneddin el-İbrî, Şerhu Minhâci'l-vüsûl.
3. Çârperdî, es-Sirâcü'l-vehhâc fî şerhi'l-Minhâc.
4. Mahmûd b. Abdurrahman el-İsfahânî, *Şerhu'l-Minhâc*.
5. Takıyyüddîn es-Sübkî, *el-İbhâc*
6. Cemâlüddîn Abdurrahîm el-İsnevî, *Nihâyetü's-sûl*
7. Muhammed b. Hasen el-Bedhaşî el-Hanefî, *Minhâcü'l-ukûl*
8. Yâsîn Süveylim Tâhâ, *Safvetü'l-Beyân*
9. Zeynüddin el-lrâkî, et-Tahrir limâ fî Kitâ-bi'1-Minhâc mine'î-mcf kül ve'l-men-kül.
10. Muhammed b. Hasan el-Bedahşî.Mend/ii-cü'l-'ukül fî şerhi Minhaci'1-uşûl.
11. Yâsîn Süveylim Tâhâ, Şaf-vetü'î-beyân fî şerhi Minhâci'l-vüşûl
12. Şemseddin Muhammed b. Yûsuf el-Cezerî, Mi'râcü'l-Minhâc.

Bu isim, Cezerî'nin kitaba yazdığı mukaddimede de aynen kullanılmıştır.[20] Dolayısıyla birçok kitapta olan durumun aksine kitabın adı konusunda bir tartışma söz konusu değildir.

A. Mİ'RACÜ'L-MİNHÂC'DA KONULARIN ELE ALINIŞ SİSTEMATİĞİ

Fıkıh usûlü kitaplarında genellikle iki ayrı sistematik yapı bulunmaktadır. Buna göre bazı eserler ilk olarak "hüküm" bahsini, bazıları ise "delilleri" incelemektedirler.[21] Bu tasnife göre

---

18 Koca, Ferhat, "Minhâcü'l-vüsûl", *DİA*, XXX, 113.
19 Cezerî, *Mi'râcü'l-Minhâc*, I, 32.
20 Cezerî, *Mi'râcü'l-Minhâc*, I, 34.
21 Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Köksal, A. Cüneyd, *Fıkıh usulünün mahiyeti ve gayesi*, s. 138 vd.

"Mi'râcü'l-minhâc"ın "hüküm" bahsini öne aldığı görülmektedir. Bununla birlikte ona göre fıkıh usûlü "fıkhın delilleri" olarak tasvir edilmiştir.[22]

Eserde şöyle bir sıralama takip edilmiştir:

Fıkıh usulü eserlerinin çoğunda yapıldığı üzere müellif önce usul-ü fıkhın ve fıkhın tarifini verir. Üzerinde ittifak edilen delilleri kısaca zikrettikten sonra ilk ana başlık olarak (bâb) "Hüküm" konusuna yer verir. Birinci bölüme kadar olan bu "Mukaddime" kısmında şu başlıklar incelenmiştir:

Hüküm: "Hüküm" bahsinde, birinci fasılda, hüküm teriminin tanımı ve mutezile mezhebinin bu konudaki görüşüne temas edildikten sonra ikinci fasılda hükmün taksimatına geçilir. Buna göre hükmün, vacip, mendup, haram, mekruh ve mubah olmak üzere beş kısma ayrıldığı belirtilerek her birinin ayrı ayrı tanımları yapılmıştır. Burada Hanefiler dışındaki cumhura göre vacip ile farzın eş anlamlı kelimeler olduğuna dikkat çekilmiştir.

Cezerî, fıkıh usulünün kelam ilmi ile yakın irtibatı bulunan hüsun-kubuh meselesine burada meselenin önemine göre az denilebilecek bir hacimde ve konuya Mutezile ve Ehl-i sünnetin genel yaklaşımını ortaya koyacak bir şekilde yer vermiştir. Vaz'î hükümler, edâ-iâde-kazâ kavramları ile ruhsat ve azîmet konuları hüküm bahsinin ikinci faslında kısaca incelenen diğer başlıklar arasındadır.

Yedi ayrı önemli meseleye yer verilmiş bulunan üçüncü fasılda ilk iki konu muayyen/muhayyer vacip ile müvessa'/mudayyak vacip'e ayrılmıştır. Bu başlıkta, "bir şeyin vacip kılınması, onun tamamlayıcısı durumunda olan şeyleri de vacip kılmayı gerektirir", "bir şeyi vacip kılmak zıddının haram olmasını gerektirir", "bir konudaki vaciplik hükmünün neshedilmesi halinde cevaz hükmü kalır" ve "vacibin terk edilmesi caiz değildir" gibi kaide olarak da nitelenebilecek başlıklar incelenmiştir.

Hükümle İlgili Konular: Bir önceki ana başlıkta ele alınan konuların tamamı da hükümle ilgili olmakla birlikte burada hükmün kaynağı (hâkim), hükmün muhatabı / mükellef (mahkûm aleyh) ve hükme konu olan fiiller (el-mahkûm bih) başlıkları altında birincisinde, hüküm koyucunun Allah olduğu, ikincisinde mülcî ikrahın mükellef kılmaya engel teşkil ettiği, üçüncüsünde ise Allah ve peygamberine inanmayan kişilerin de dinin fürû hükümlerinden sorumlu olduğu gibi konular vurgulanmıştır.

Buraya kadar incelenen konular iki cilt halinde basılmış eserin birinci cildinin yalnızca üçte birlik bir kısmını (150 s.) teşkil etmektedir. Klasik tasnif içinde "deliller" olarak bilinen kısım bu noktadan itibaren başlamıştır. Bu kısımdan sonra kullanılan en üst başlık "kitâb" (bölüm) olup, geri kalan bütün konular "kitab", "sünnet", "icma", "kıyas", "ihtilaflı deliller", "teâdül ve tercih", "ictihad ve iftâ'" olmak üzere yedi ayrı bölümde (kitâb) incelenmiştir.

Birinci Bölüm: Kitab (Kur'an-I Kerim): Bu bölümde "dil", "emir-nehiy", "umûm-husûs", "mücmel-mübeyyen" ve "nâsih-mensûh" olmak üzere beş ana başlık bulunmaktadır. Kitab delilinin ele alındığı bölümde ilk incelenen konunun "dil" bahisleri olması dikkat çekmektedir. Burada öncelikle öncelikle dilin vaz' edilmesi (ilm-i vaz') ilgili temel bilgiler ve ilgili görüşler delilleriyle birlikte ortaya konulmuştur. Daha sonra lafızların farklı açılardan taksîmi, iştikâk (türeme), terâdüf, lafızlarda iştirak (müşterek olma), hakikat-mecaz, lafzı anlamayı zorlaştıran bazı teâruz durumlarında nasıl davranılacağı incelenmiştir. Konuyla irtibatı hakkındaki tartışmalar nedeniyle fıkıh usulü literatüründe bütün eserlerde incelenmeyen fakat önem arz eden altı Arap harfine (vâv, fa', fî, min, bâ' ve innemâ) (hurûfü'l-meânî) burada yer verilmiştir. İlk ana başlığın son konusu lafızlarla istidlâl (el-istidlâl bi'l-elfâz) bahsi olmuştur.

---

22 Örneğin bk. Cezerî, *Mi'râcü'l-Minhâc*, I, 42.

Emir-nehiy konusunun incelendiği ikinci ana başlıkta -önemi sebebiyle olmalı ki- daha çok emir bahislerinin ele alındığı görülmektedir.[23] Umûm-husus adıyla açılan üçüncü ana başlıkta bazı genel bilgilerden sonra "muhassıs" (tahsis edici) olan şeylere daha çok yer verilmiştir. Burada "muttasıl" (bitişik) ve "munfasıl" olmak üzere iki tür muhassıstan bahsedilmiştir. Birincisinde istisna, şart, sıfat ve gaye ile tahsis; ikincisinde ise literatürde hayli tartışılmış olan, akıl, his ve sem'î delil'in hangi durum ve şartlarda âmm bir hükmü tahsis edebileceği incelenmiştir. Özellikle sem'î delil konusunda müellifin bir "mesele" olarak ele alıp incelediği ve doğurduğu neticeler itibariyle de önemli olan dokuz ayrı konu bulunmaktadır. Âmm ile hâssın teâruzu, haber-i vâhid, kıyas ve âdet ile tahsîs gibi kaynaklarda en çok zikredilen başlıklara burada da yer verilmiştir. Mücmel-mübeyyen ve nâsih-mensûh meseleleri bu bölümde incelenen son konular olarak sıralanmıştır.

İkinci Bölüm: Sünnet : Sünnetin tarifi yapıldıktan sonra konu "Hz. Peygamber'in fiilleri", "ahbâr" ve "haber-i vâhid" olmak üzere üç alt başlıkta ele alınmıştır.

Üçüncü Bölüm: İcma : Delillerden üçüncü sırada yer alan icma üç ayrı ana başlıkta incelenmiştir. İcmanın hucciyeti adlı (fî beyâni hucciyyetihî) adlı başlıkta icmanın imkansız oluşuyla ilgili bazı alimlerin görüşlerine değinildikten sonra ilgili deliller sıralanmıştır. Bu arada Medine ehlinin ve dört halifenin icma etmesi konusu ele alınmıştır. İcmanın ne ile sabit olacağı hususu yer verilen diğer bir konudur.

Dördüncü Bölüm: Kıyas : Kıyasın hucciyeti adlı birinci başlıkta bu konudaki deliller zikredildikten sonra kıyasın zannî – kat'îliği ve kıyasın geçerli olacağı konular dile getirilmiştir. İkinci başlığa kıyasın rükünleri ismi verilmiştir. Birçok fıkıh usulü eserinde olduğu gibi kıyas bahsinin en önemli ve tartışmalı meselesi olması hasebiyle burada en çok illet konusu üzerinde durulduğu görülmektedir. İllet bahsi, illet, münasebet, deveran, tard, şebeh ve tenkîhu'l-menât gibi kavramların ortaya konulmasıyla başlar. Ardından illetin batıl olmasına sebep olan sebepler sayılmıştır. İlletin kısımları adlı son başlıkta ise sadece illet türleri değil bunun yanında hikmetle, şer'î hükümle, kâsır illetle ve mürekkeb illetle talil meseleleri gündeme getirilmiştir.

Beşinci Bölüm: İhtilaflı Deliller: Bu bölümde "kabul edilenler" (makbûle) ve "kabul edilmeyenler" (merdûde) olarak iki grupta işlenir. Birinci başlıkta ıstıshab, istikrâ', ifade edilenin en azını esas almak (el-ahzü bi akalli mâ kîle), el-münâsibü'l-mürsel, iyice araştırdıktan sonra delilin bulunmamasını esas almak konuları ele alınmıştır. İlk madde ise bir delil değil, "aslolan yararlı olan şeylerde mubahlık, zararlı olanlarda ise haramlıktır" şeklinde bir kaidedir. Mi'râcü'l-minhâc'da delil sayılmayan (reddedilen) deliller başlığı altında istihsân ve sahabî kavli konusuna temas edilmiştir.

Altıncı Bölüm: Teâdül (Eşit Olma Durumu) ve Tercih : Usûl-ü fıkhın önemli bahislerinden biri de delillerin bir konuda eşit seviyede olması ve teâruz etmesi durumunda hangisine göre hüküm verileceği meselesidir. Kitapta bu konuya müstakil bir bölüm açılmıştır. Bölüm içindeki birinci alt başlıkta aynı konuda iki delilin eşit seviyede olması meselesi ele alınmıştır. Bu başlıktaki ikinci başlık ise mezhep içinde gerçekten hayli önemli bir konuya tahsis edilmiştir. Bu da bir müctehidden rivayet edilen iki ayrı görüşün birbiriyle teâruz etmesi durumuyla ilgilidir. İkinci alt başlıkta tercihte bulunma hakkındaki külli bazı hükümler üç temel mesele çerçevesinde işlenmiştir. Bunlardan birincisi kat'î olan hususlarda tercihin söz konusu olmadığı ikincisi, kuvvet ve umûmluk açısından birbiriyle eşit derecede iki nasstan daha sonra gelenin hangisi olduğu biliniyor ise onun, diğer nassı neshettiği hakkında üçüncüsü ise birden çok delil bulunması halinde tercih hakkındadır. Üçüncü alt başlık fıkıhtaki farklı hükümlerin önemli bir kısmının sebebi bulunan rivayet edilen haberler arası

---

[23] Cezerî, *Mi'râcü'l-Minhâc*, I, 295-338.

tercih konusuna ayrılmıştır. Dördüncü ve son alt başlık ise bir konuda birden çok kıyas vârid ise bunlar arasında tercih kriterleri incelenmiştir.

Yedinci Bölüm: İctihad ve İftâ': İctihad ve ifta adlı bölümde dikkat çeken husus, usulde tartışmalı bir konu olan Hz. Peygamber'in ictihad etmesinin cevazı meselesidir. Kitapta Resûlullah'ın ictihad etmesinin caiz olduğu görüşü bazı deliller ile sürülerek dile getirilmiştir. Hemen hemen bütün fıkıh usulü kitaplarında yer alan müctehid olmanın şartları sayıldıktan sonra Allah'ın her bir vâkıa için mutlaka muayyen bir hükmünün olup olmadığı, bütün ictihatların doğru sayılıp sayılamayacağı, bir müctehidin ictihadının değişmesi durumu ve son olarak da taklidin caiz olup olmadığı yerler kısa kısa yer verilen diğer konular arasında sayılabilir.[24]

B. Mİ'RÂCÜ'L-MİNHÂC'IN ÖNE ÇIKAN BAZI ÖZELLİKLERİ

Bu konuya geçmeden evvel fıkıh usulü literatüründeki fukaha, mütekellimîn ve memzuc olmak üzere başlıca üç ekol ve bunların başlıca özelliklerinden kısaca bahsetmek istiyoruz.

Hanefiyye ekolü olarak da adlandırılan Fukaha metoduna göre yazılan usul eserleri mensubu bulunulan mezhep imamının füru'a dair görüşleri esas alınarak kaleme alınmıştır. Bu nedenle kaidelerin çıkartılması sırasında çokça bu tür örnek zikredilir. Dolayısıyla bu tür eserlerde usul kaideleri füru'a tâbidir denilebilir.[25]

Minhâc ve şerhi Mi'racü'l-Minhâc, mütekellimin metoduna göre telif edilmiş fıkıh usulü eserlerindendir. Bu metodun öne çıkan özellikleri, fıkıh usulü ile kelam ilmi bahisleri arasında çok yakın irtibat kurmaları, savundukları görüşleri aklî-mantıkî delillerle yoğun bir şekilde ispatlamaya gayret etmeleri, usul kaidelerini mensubu bulundukları mezhebin görüşüne muvafık olup olmadığına bakmaksızın bizzat delillerden istikra (tümevarım) yöntemiyle çıkartmaya çalışmalarıdır.[26]

Memzûc ekole göre yazılan eserlerde ise fukaha ve mütekellimîn metodunun özellikleri toplanmıştır. Bu metodu benimseyen usul bilginleri arasında İbn'ü's-Sââtî, Tâcüddîn İbnü's-Sübkî ve İbnü'l-Hümam bulunmaktadır.[27]

Kaynaklarda "güzel" nitelemesiyle zikredilen[28] Cezerî'nin Mi'râcü'l-Minhâc adlı şerhinin öne çıkan başlıca özellikleri şöyledir:

Cezerî, eserin mukaddimesinde şerh yapmaktaki amacını, Minhâc'da kullanılan lafızları çözümlemek, müellifin maksatlarını açıklamak, içinde bulunan gizli faydaları ortaya çıkartmak şeklinde özetle ortaya koymuştur.[29] O, mutlaka gerekli olmadıkça müellife itirazlarda bulunmaktan kaçındığını,[30] müellifin sözleri maksadı karşılıyor ise düzeltme yapma yoluna gitmediğini[31] beyan etmektedir.

a) Cezerî, eserin mukaddimesinde de açıklandığı üzere zorunlu olmadıkça eleştiride bulunmamış genellikle asıl metni beyan edip Beyzâvi'nin kasdını açıklamakla yetinmiştir.[32]

---

24 Cezerî, *Mi'râcü'l-Minhâc*, II, 283-302.

25 Abdürraûf Müfdî Harâbise, *Menhecü'l-mütekellimîn fi istinbâtı'l-ahkâmi'ş-Şer'iyye*, s. 64-65. Konu hakkında geniş bilgi için Yıgın, Adem, "Fukaha metodunun genel yapısı üzerine", Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, sy. 24, 2003/I, s. 65 vd.

26 Abdürraûf Müfdî Harâbise, *Menhecü'l-mütekellimîn fi istinbâtı'l-ahkâmi'ş-Şer'iyye*, s. 56-57.

27 Şa'bân, Zekiyüddîn, *İslam hukuk ilminin esasları*, (Terc: İ. Kâfi Dönmez), s. 40.

28 İbnü'l-İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb*, VI, 42.

29 Cezerî, *Mi'râcü'l-Minhâc*, I, 32, 45.

30 Cezerî, *Mi'râcü'l-Minhâc*, I, 32.

31 Cezerî, *Mi'râcü'l-Minhâc*, I, 33.

32 Cezerî, *Mi'râcü'l-Minhâc*, I, 127.

b) Müellif, yeri geldikçe "bu konu tartışmaya açıktır" (ve fîhi nazar) diyerek ilgili konuda belirtilen görüşe katılmadığını ifade eder.[33] Bazen ise Minhâc'ın ibaresinde bazı kelimelerin eklenmesi gerektiği fikrini dile getirmiştir. Örneğin "vacib" tanımında geçen "şer'an" ifadesinin aslında diğer hüküm türlerinde de bulunması gerektiğini söylemiştir.[34] Yine onun, müellifin mutlak olarak kullandığı bazı terimlere kayıtlar getirdiği de görülmektedir. Örneğin "delil" lafzına "hâss" kelimesiyle kayıtlamıştır.[35]

c) Maksadı karşıladığı durumlarda el-Hâsıl ve el-Mahsûl adlı eserler de mukayesede bulunarak genellikle Fahreddîn Râzî'nin ifadelerini aynen almayı tercih etmiştir.[36]

d) Mütekellimîn metoduna göre telif edilmiş bir fıkıh usûlü eseri olduğu için tabii olarak Mutezile mezhebi görüşlerine çokça atıflarda bulunulmuştur. Beyzâvî, çoğu zaman detaya girmediği için Cezerî, hem karşı tarafın hem de cevap niteliğindeki görüşün delillerini yeri geldikçe uzunca ortaya koyar.[37] Çoğu durumda Mutezile ile görüş ayrılığı bulunmakla birlikte[38] az da olsa bazen ittifak noktaları da dile getirilmiştir.[39] İhtilaflar yanında bunların neticesi (semere) de açıklanmıştır.[40]

Müellifin görüş sahibini vermediği durumlarda esasında kime itiraz edildiğini açıklamıştır.[41] Eserde Kerhî, Eş'arî, Ebû Hanife, Mütekellimûn mezhebi, Şâfii ve mezhebi, Kaffâl, İbn Süreyc, İsa b. Ebân, İsfahânî sıkça atıf yapılanlar arasında bulunmaktadır.[42]

e) Cezerî karşı görüşlerle mukayeselerde bulunduktan sonra ihtilafın gerçek mi yoksa terimsel (lafzî) mi olduğunu ortaya koymakta ve eğer ikinci şık geçerli ise bunun önemli olmadığını belirtmektedir. Örneğin farz / vacip ayırımında Hanefilerin durumunu bu kapsamda değerlendirmiştir.[43]

f) Şer'î deliller yanında aklî istidlallerle konuların temellendirilmesi yoluna sıkça başvurulmuştur.[44]

g) Cezerî, müellif Beydâvî ile aynı asırda yaşamış olduğundan başka birinden nakleden konumunda değildir. Bilakis örneğin öğrencisi Sübkî gibi başkaları ondan nakillerde bulunmuşlardır. Bu açıdan Minhâc'a yapılan ilk şerh olma özelliğini bünyesinde barındırmaktadır.[45]

h) Görüşlerin ortaya konulmasında yeri geldikçe "Hatalı olduğu açık olan zanna itibar edilmez" (لا عبرة بالظن البين خطئه) gibi bazı külli kaidelerden istidlallerde bulunulmuştur.[46]

i) Karşı görüşler genellikle "şübhe" ifadeleriyle dile getirilip cevaplanmıştır.[47] Görüş ayrılıkları sadece teorik bazda ortaya konulmamış bunların hükümlere etkisi örneklerle ortaya konulmuştur.[48]

---

33 Örneğin bk. Cezerî, *Mi'râcü'l-Minhâc*, I, 399.
34 Cezerî, *Mi'râcü'l-Minhâc*, I, 54.
35 Cezerî, *Mi'râcü'l-Minhâc*, I, 69-70.
36 Şa'bân Muhammed İsmail (Eserin muhakkıki), *Mi'râcü'l-Minhâc*, I, 23.
37 Cezerî, *Mi'râcü'l-Minhâc*, I, 45, 47, 64.
38 Cezerî, *Mi'râcü'l-Minhâc*, I, 72, 134, 113, 142.
39 Cezerî, *Mi'râcü'l-Minhâc*, I, 57, 74, 83.
40 Cezerî, *Mi'râcü'l-Minhâc*, I, 146. Örneğin Mütekellimûna göre kafirlerin yaptığı iyi işler onların göreceği azabı hafifletecektir.
41 Cezerî, *Mi'râcü'l-Minhâc*, I, 52.
42 Cezerî, *Mi'râcü'l-Minhâc*, I, 85, 57, 117, 61, 278, 362, 445, 387, 429.
43 Cezerî, *Mi'râcü'l-Minhâc*, I, 53-54. Mutezile'nin bir görüşü hakkında benzer bir değerlendirmesi için bk. I, 72-73.
44 Cezerî, *Mi'râcü'l-Minhâc*, I, 113, 389.
45 Şa'bân Muhammed İsmail (Eserin muhakkıki), *Mi'râcü'l-Minhâc*, I, 19.
46 Cezerî, *Mi'râcü'l-Minhâc*, I, 67.
47 Cezerî, *Mi'râcü'l-Minhâc*, I, 77 vd., 107, 116.

j) Şerhte her bir konu ayrı başlıklar halinde ele alınmakla birlikte konular arası bağlantılar da gösterilmiştir. Yine bir başlık altında işlenen konuların orada yer almasının sebebi açıklanmıştır.[49]

k) Konunun gerekli kıldığı durumlarda dil (nahiv) bilginlerinin görüşlerine de yer verilmiştir.[50] Örneğin dil ile ilgili meselelerde bizzat İbn Ali el-Fârisî gibi lugat alimlerinden alıntılar yapılmıştır.[51]

l) Minhâc, Fahreddîn Razî'nin el-Mahsûl ve bu kitabın muhtasarları olan Tâcüddîn el-Urmevî'ye ait el-Hâsıl ile Sirâcüddîn el-Ermevî'nin et-Tahsîl adlı eserlerinin özeti olarak kaleme alınmıştır. Cezerî eserinde söz konusu eserler arasında mukayeseler de bulunarak en doğru ifadeleri tercih etme yoluna gitmiştir.[52]

m) Eserde birinci delil olan "Kitab" (Kur'an) başlıklı bölümde dil bahislerine özel bir önem verilmiş, Arap dilinin emir-nehiy vb. konulardaki kullanım durumları ayrıntılı örneklerle incelenmiştir. Örneğin sadece emir için on altı ayrı kullanım örneği verilmiştir.[53]

n) Şerhte daha çok klasik şerh yöntemi tercih edilmiştir. Şöyle ki; ana metinde geçen ifade veya ifade grupları tek tek ele alınarak dil ve usûl bakımından tahlil edilmiştir.[54]

o) Cezerî, ilgili görüşleri naklettikten sonra yeri geldikçe, müellife katılsın veya katılmasın kendi görüşlerini de ortaya koymaktan kaçınmamıştır.[55]

III. SONUÇ

Cezerî, usul literatüründe önemli bir yere sahip olan ve üzerine çok sayıda şerh yapılarak etkisi büyük bir eser olan Minhâcü'l-Vüsûl adlı fıkıh usulü eserine gerçekten güzel bir şerh yapmıştır. Şerhte gereksiz uzatmalar bulunmamaktadır.

Gerekli yerlerde ise muhalifler de dahil başka usulcülerin görüşleri delilleriyle birlikte ortaya konulmuştur.

Eserin önemli bir özelliği müellifi Beyzâvî ile aynı asırda yaşayan bir kimse olmasıdır. Bu nedenle Mi'râcü'l-Minhâc eser üzerine yapılan diğer şerhlere bir anlamda kaynaklık etmiş de denilebilir.

---

48 Cezerî, *Mi'râcü'l-Minhâc*, I, 146.
49 Cezerî, *Mi'râcü'l-Minhâc*, I, 89.
50 Cezerî, *Mi'râcü'l-Minhâc*, I, 188, 259 vd.
51 Şa'bân Muhammed İsmail (Eserin muhakkıki), *Mi'râcü'l-Minhâc*, I, 21.
52 Şa'bân Muhammed İsmail (Eserin muhakkıki), *Mi'râcü'l-Minhâc*, I, 20.
53 Cezerî, *Mi'râcü'l-Minhâc*, I, 304.
54 Cezerî, *Mi'râcü'l-Minhâc*, I, 347.
55 Cezerî, *Mi'râcü'l-Minhâc*, I, 401, 410, 432.

Kaynakça:

Köksal, A. Cüneyd, Fıkıh usûlü'nün mahiyeti ve gayesi, İstanbul 2008.

Şaban, Zekiyüddîn, *İslam hukuk ilminin esasları (Usûlü'l-fıkh)*, (Terc: İ. Kâfi Dönmez), Ankara 2008.

Cezerî, Şemsüddîn Muhammed b. Yusuf, (Thk.: Şa'bân Muhammed İsmail), *Mi'râcü'l-minhâc*, Kahire 1993.

Abdürraûf Müfdî Harâbise, Menhecü'l-mütekellimîn fi istinbâtı'l-ahkâmi'ş-Şer'iyye, Beyrut 2005.

Yıgın, Adem, "Fukahâ metodunun genel yapısı üzerine", Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy. 24, (2003/1), s. 65-105.

Celâlüddîn Abdurrahman es-Suyûtî, *Büğyetü'l-vüât*, 1979.

Ebu'l-Felah Abdülhayy İbnü'l-İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb*, Daru ihyâü't-türâs el-Arabî, Beyrut ty.

İsnevî, Tabakâtü'ş-Şâfi'iyye, Riyad 1981.

Nâcî Ma'rûf, Târîhu ulemâi'l-müstansıriyye, Bağdad ty.

Safedî, Ebü's-Safa Selahaddin Halil b. Aybek b. Abdullah , *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, y.y. 1981.

CUMHURİYET DÖNEMİNDE ŞIRNAK BÖLGESİNDE YAŞAYAN ÂLİMLERİN FIKIHLA İLGİLİ ESERLERİNİN DEĞERLENDİRMESİ

Recep ÖZDİREK[*]

ÖZET

Şırnak bölgesi, medrese eğitiminin cumhuriyet döneminde de devam ettiği önemli ilim merkezlerindendir. Bu bölgede pek çok alim yetişmiştir. Bunlardan bazıları Şafii fıkhına olan hakimiyetleri ile tebarüz etmiştir. Verdikleri fetvalarla halka yol göstermiştir. Fakihliği ile öne çıkan bu âlimlerden bazıları muhtelif konularda kitap ve risaleler kaleme almıştır. Biz bu çalışmamızda bu âlimleri ve eserlerini tanıtacak ve daha sonra da yaptıkları bu çalışmalar üzerinde tahlillerde bulunacağız.

Anahtar Kelimeler: Şırnak, Fıkıh, Alim, Botan, Cizre, Risale, Molla, Medrese

ABSTRACT

The critic of Ulema and their writings in Şırnak Region in the Republic period.

Şırnak region is one of the most important Islamic education centers where the Islamic education continued during the Republic period.. In this region a lot of Islamic scholars have been trained and lived. Some of them have been distinguished by the authority on Shafii fiqh. They have enlightened people by their fetvas. Some of these faqihs wrote books and risales on various topics according to Shafii schools. In this paper we will try to introduce these ulema and their writings.

Keywords: Şırnak, Fıkıh, Alim, Botan, Cizre, Risale, Molla, Medrese

GİRİŞ

Medrese eğitiminin cumhuriyet döneminde de devam ettiği önemli ilim merkezlerinden birisi de Şırnak bölgesidir. Bu bölgede pek çok âlim yetişmiştir. Bunlardan bazıları Şafii fıkhına olan hâkimiyetleri ile tebarüz etmiştir. Verdikleri fetvalarla halka yol göstermiştir. Fakihliği ile öne çıkan bu âlimlerden bazıları muhtelif konularda kitap ve risaleler kaleme almıştır. Biz bu çalışmamızda bu âlimleri ve eserlerini tanıtacak ve daha sonra da yaptıkları bu çalışmalar üzerinde tahlil ve değerlendirmelerde bulunacağız.

Şırnak bölgesindeki âlimler genel olarak tedris ile meşgul olmuştur. Arapça öğretimine özel önem vermişler ve bu şekilde talebelerin birinci el kaynaklara ulaşmasını temin etmiştir. Arapça eğitimi ile yoğun olarak meşgul olan âlimler de bu sahada eserler kaleme almıştır. Bazı âlimler aynı zamanda tasavvuf ile de meşgul olmuş tedrisin yanında irşad ve tebliğ faaliyetlerinde bulunmuştur. Tasavvufla meşgul olan âlimlerin genellikle mektubat, divan türü eserleri bulunmaktadır.

[*] Yrd. Doç. Dr., Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

Fıkıh konusunda tebarüz etmiş olan âlimler genellikle sözlü fetvalar yoluyla halka yol göstermiştir. Bunlardan bir kısmı ise muhtelif konularda risaleler kaleme almıştır. Biz bu çalışmamızda Şırnak ve çevresinde yetişmiş ve yaşamış âlimleri tespit etmeyi onların eserlerini ortaya koymayı ve bu yolla bölgenin fıkıh haritasını çıkarmayı hedefledik. Bu aynı zamanda bir çerçeve çalışması olup bundan sonra yapılacak çalışmalara bir yol haritası niteliği de taşımaktadır.

Çalışma sadece cumhuriyet döneminde yaşayan âlimleri ele almaktadır. Bu zatlardan sadece 2 tanesi hayattadır. Bunlarla bizzat görüşme imkânım oldu. Diğer müelliflerle ilgili bilgilerde ise yakın akrabaları, arkadaşları ve talebeleri yoluyla bilgi sahibi olmaya çalıştım. Dönemin fıkhı mirasını önemli ölçüde ortaya koyduğum kanaatindeyim. Şırnak bölgesindeki fıkıh öğretimi, bölgedeki âlimlerin fıkıh kaynakları ve değerlendirmesi ise ayrı bir çalışma konusudur. Bununla ilgili ön çalışmalarımız devam etmektedir. Bu çalışmanın kâmil olabilmesi Cumhuriyet döneminden önceki tarihi sürecin de ortaya konulmasına bağlıdır. Şırnak Üniversitesinde İslam Hukuku sahasında Yüksek Lisans çalışmalarının başlamış olması bu konuların kısa bir süre sonra gün yüzüne çıkacağı ile ilgili ümit ve kanaatlerimizi güçlendirmektedir. Daha önceki dönemlerde yaşamış âlimler ve eserleriyle ilgili ayrı bir çerçeve çalışması yapılmasına ihtiyaç vardır.

Çalışmamızda fıkıhla ilgili yazılı eseri olan 10 âlim tespit ettik. Bu âlimler tarafından 30 eser kaleme alınmıştır. Bunlardan üç tanesi orta boy geniş eserdir[1]. 21 eser Arapça, 5 eser Türkçe, 5 eser Kürtçedir. Bu eserlerden 8 tanesi matbu 22 tanesi yazma halindedir. Yazma eserlerin yoğunluğu bizim ulaşamadığımız daha başka çalışmaların olabileceği konusunda ümidimizi artırmaktadır.

Çalışmamızın sınırlarını tespit ederken bölgede doğup yetişmiş ve bölgede yaşamış olmayı esas aldık. Bu yüzden Prof.Dr. Said Ramazan el-Buti ve İkinci Muhammed Nuri Derşevî[2] bu çalışmanın çerçevesinin dışında kalmıştır. Said Ramazan el-Bûtî günümüzde Şırnak ilinin Güçlü Konak ilçesine bağlı bir köyde doğmuş ve fakat daha çok küçükken Suriye'ye taşınmıştır. Bu yüzden O'nun hem eğitimi ve hem de hayatı Suriye'de geçmiştir. Muhammed Nûrî Derşevî'nin babası Şeyh Reşid ve dedesi Muhammed Nûrî bölgenin en meşhur âlimlerindendir. Fakat aile Suriye'ye taşınmış ve Muhammed Nûrî hayatını orada devam ettirmiştir. Derşevî'nin tedris hayatı Türkiye'de geçtiyse de hem çocukluğu ve hem de ilim ve irşad hayatı Suriye'de gerçekleşmiştir. Bu yüzden bu iki âlimi bu listeye dâhil etmedik.

Çalışmamızda bölgenin bir fıkıh fotoğrafının çekilmesi öncelikli olduğundan, eserler ve müellifler hakkında kısa ve tanıtıcı bilgiler verilmiştir. Daha geniş bilgi ve eser kritiğine girilmesi durumunda makalenin sınırlarını çok aşacağımızdan bu konular daha başka çalışmalarda ele alınmak üzere tehir edilmiştir. Tebliğ vesilesiyle eserlerin büyük çoğunluğuna ulaştık ve tetkik etme imkânı bulduk, bununla birlikte eserlerin tahlil, tenkit ve ilmi değeriyle ilgili kanaatlerimiz sempozyum tebliğinin vüsatini aşacağından burada takdim edilmemiştir. Bu yönüyle çalışmamız daha derin ve geniş çalışmalar için bir zemin oluşturma ve çerçeve çizme özelliği taşımaktadır.

Şırnak bölgesinde fıkıhla ilgili eser kaleme alan âlimler tespit edebildiğimiz kadarıyla şu şekildedir:

---

1 *el-Fıkhul İslami* 2 cilt, *Şeriata Şirin* büyük boy 1 cilt, *Levamiu'l-cevahir* orta boy 3 cilt olup 3.cilt fıkıhla ilgilidir.

2 Muhammed Nûrî Derşevî'nin dedesinin adı da Muhammed Nûrî'dir. Bu yüzden bu ikisinin karışmaması için dedesine Birinci (Yekemin) Muhammed Nûrî, torununa da İkinci (Duyem) Muhammed Nûrî denilmektedir.

Muhammed Said Seyda (Şeyh Muhammed Saîd Seydâ el-Cezerî) (1893-1968)[3]

İsmi Muhammed Saîd olup Şeyh Seydâ diye meşhûr olmuştur. Babası Şeyh Ömer Zengânî, annesi Halîme Hâtundur. 1893 (H. 1308) senesinde Cizre'de doğdu. 1968 (H. 1387) senesinde Cizre'de vefât etti. Kabri oradadır.

Muhammed Saîd henüz bir yaşındayken, babası Ömer ez-Zengânî hac yolculuğu sırasında 1890 senesinde Cidde'de vefât etti. Küçük yaşta yetim kalan Muhammed Saîd, ağabeyi Şeyh Sirâceddîn Efendi'den ilim tahsil etti. 17 yaşına geldiği zaman ilim tahsilini tamamlayarak ağabeyi Şeyh Sirâcüddîn Efendiden icâzet aldı. Genç yaşta müderrisliğe başlayıp talebe okuttu. 23 yaşına geldiğinde medresenin idaresi tamamen kendisine bırakıldı.

İlim ve fazîlette emsâllerini geçip zamânın ileri gelenleri arasına girdi. Dayısı Şeyh Birinci Muhammed Nûrî Derşevî'nin sohbetlerinde bulundu. Tasavvuf yolunda ilerledi. 30 yaşına gelince dayısı ve hocası Şeyh Muhammed Nûrî'nin kızıyla evlendi. 40 yaşına geldiğinde Şeyh Muhammed Nûrî hazretleri ölüm döşeğinde yatarken oğullarını ve halîfelerini yanına çağırarak; "Artık bundan sonra Şeyhiniz Seydâ'dır" buyurarak Muhammed Saîd Efendiyi yerine vazifelendirdi. Zâhiri ve Batınî ilimlerde kendisinden icâzet almış, 150'ye yakın talebesi ve 100 kadar halîfesi vardı.

1968 (H. 1387) senesi Ramazan bayramında kendisini ziyarete gelen binlerce kişiyle görüşüp helalleşmiş yedi gün sonra pazar gecesi evlatlarına ve halifelerine kendisinden sonra manevi vazifeyi yürütme işini oğlu Muhammed Nûrullah'a verdi.

Şeyh Seydâ Nakşibendiyye tarikatının Hâlidiyye koluna mensuptu. Ayrıca Kâdiriyye ve Rufâiyye tarikatlarının derslerini de veriyordu.

ESERLERİ:

1) Kitabü Ahkâmü'l-Envât: cep boyu karton kapaklı 59 sayfa olup M. Nurullah Varol tarafından 1967 yılında İstanbul'da Ahmet Sait Matbaasında tab ettirilmiştir. Banknotun normal para sayılıp sayılmayacağı ve bununla zekat verilip verilmeyeceği Şafii mezhebinin kaynakları esas alınarak ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

2) El-Mecmau's-Sağîr: Küçük boy karton kapaklı bir eser olup 63 sayfadır. Arapçadır. 1963 tarihinde Dımaşk'ta Matbaatu't-terakkî tarafından basılmıştır. Halk arasında çok sorulan ve karşılaşılan meseleler hakkında Şâfii mezhebinin görüşlerini bir araya getirmiştir. Kaynakları rumuzlu olarak vermiştir. Özellikle tazminat meseleleri, ehliyet şartını taşımayanların tasarruflarının hukuki durumu. Sigara içmenin, köpek satımının, resim yapmanın caiz olup olmayacağı gibi muhtelif konular ele alınmıştır.

3) Ed-Dâbıta fir-Râbıta:

4) Et-Te'lif fit-Te'lif:

5) Et-Tasavvuf:

6) Manzumeler:

7) Tenbîhü'l-Müsterşidî:

---

[3] Erzen, M. Said, Dünden Bugüne Erzen Ailesi, sh: 223-225, Kilim matbaacılık, İstanbul 2007; Bingöl Abdülkadir, Kullîkêni Baxê Botan, Enstîtuya Kurdî ya Amedê, Gulan, 2008, sh: 173-175 ; Yaşın Abdullah, Tarih kültür ve Cizre, Kuloğlu Matbaacılık, Ankara 2007 sh: 404; Şeyh Muhammed Said Seyda el-Cezerî, Mektubat, sh: 40-50 (hazırlayan Şeyh Abdussamed el-Farkını, tercüme: İbrahim Öztürk) İnegöl/Bursa, 2008, http://arkasokak.net/unlu-biyografiler/23842-seyh-seyda-muhammed-said-el-Cezerî-k-s/.

Ali Erzen (Seyyid Ali Fındıkî) (1893m.1308h.-1968)[4]

Seyyid Ali Efendi, Fındık kasabasına yerleşen ve Erzen soyadını almış olan seyyidler ailesine mensup olup kendisi de bir alim olan Seyid Süleyman'ın ikinci oğludur. 1308 yılında Fındık'ta[5] dünyaya geldi. Annesinin adı Mirari Hanım'dır. İlk tahsilini babasının yanında yaptı. Daha sonra bölgenin önemli aşiretlerinden Hâruna aşireti köylerine giderek oradaki hocalardan Sarf ve Nahiv kitapları okudu. Bafa[6] köyünde ders okutan Molla İsmail'in derslerine katılarak eğitimine orada devam etmiştir. Oradan Gercüş[7] İlçesine gidip Molla Necmeddin'in yanında bir süre okumuştur. Daha sonra Beşiri[8] ilçesine bağlı Kurik köyü imamı Molla İbrahim'in derslerine katılarak eğitimine devam etmiştir. Son olarak Silvan[9] ilçesine gitmiş, 1333 tarihinden 1340 tarihine kadar kesintisiz 7 yıl orada kalmış, Silvan Müftüsü Abdülhadi Seyyid Abdurahman Efendi, Meşhur Molla Hüseyini Kıçık, Molla Yakup gibi hocalardan ders okumuştur. Behlül Bey medresesinde kaldığı bu uzun süre içinde kendisi de talebelere ders vermiştir.[10]

Hazrolu[11] Hacı Fettah'ın yanında Farsçayı okumuş kendisi de Hacı Fettah'a feraiz dersi vermiştir. Okumasını bitirdikten sonra amcası ve üstadı olan Silvan Müftüsü Seyyid Abdurahman Efendi'den ilmi icazetini almıştır.

Fındık köyüne dönen Seyid Ali Efendi, meşhur âlim ve babasının amcası Şeyh Hasan Efendinin yanında bir süre ders aldıktan sonra ondan da ikinci bir ilmî icazet almıştır. Bir süre sonra Şeyh Hasan Efendinin kızı Rahime hanım ile evlenerek onun damadı olmuştur.

Eruh[12] ilçesinde katıldığı imamlık imtihanını kazanarak Fındık'ta resmi imam olarak göreve başlamıştır. Bu süre içinde talebelere medrese usulü ders okutmuş ve Fındık'ı bir ilim irfan merkezi haline getirmiştir. Daha sonra Fındık'a 3 saat mesafede bulunan Guvinan[13] Köyü ağalarının ısrarlı taleplerine karşılık ağabeyi Seyyid Mecid ile birlikte burada bir süre imamlık yapmıştır. Köyde kaldıkları müddet içinde her iki kardeş de köyün ağalarına ve akrabalarına kur'an dersi vermiş, onlar da Ali efendinin talebelerine iaşe vererek okumalarına yardımcı olmuşlardır.

Cizreye bağlı Senati köyünde ikamet etmekte olan Şeyh Muhammed Nuri Derşevi'nin oğlu olan şeyh Abdullah Efendi hem kendisine ve hem de talebelerine ders vermesi için Seyyid Ali'yi köylerine davet eder. Ali Efendi bu daveti kabul edip bu köye yerleşir ve tedris hizmetlerini burada yürütür.

Cizreli meşhur Şeyh Said Seydâ Cezerî[14] Ali Efendi'nin Cizre merkezde ve Şeyh efendinin köyü olan Serdehl'de[15] çocuklarına ve talebelerine ders vermesini istemiş Şeyh Abdullah Efendinin de rızasını alarak Ali Efendi'yi Serdehil'e getirtmiştir. Bu sayede Ali Efendi kısa

---

4 Erzen, M. Said, Dünden Bugüne Erzen Ailesi, sh: 27-32; Yaşın Abdullah, Tarih kültür ve Cizre, sh:405-406; Mecmuatu'r-resail, Seyyid Ali Fındıki, sh: 3-8, (Tercümetu Seyyid Ali Fındıki, başlığıyla Oğlu Cizre eski Müftüsü Abdurahman Erzen tarafından yazılmış özgeçmişi), İstanbul, 2010.

5 Fındık, günümüzde Güçlü Konak ilçesine bağlı bir nahiyedir.

6 İdil'de bir köy ismidir. Feyzullah Erzen'in hocası olan Molla İbrahim de bu köydendir.

7 Gercüş, Batman'ın bir ilçesi olup 1990 yılına kadar Mardin'e bağlıydı.

8 Beşiri, Batman'ın bir ilçesi olup 1990 yılına kadar Siirt'e bağlıydı.

9 Silvan, Diyarbakır'ın bir ilçesidir.

10 Medreselerde eğitim aşamasının ileri derecelerinde olan öğrenciler yeni başlayan öğrencilere ders verirler ve böylece kendilerini tedrise hazırlarlar. Medresenin üstadı olan hoca efendi genellikle başlangıç seviyesindeki talebelere ders vermez. Bu işi yetişmiş, tedrisin ileri merhalelerine gelmiş talebeler üstlenirler.

11 Hazro, Diyarbakır'ın kuzeydoğusunda bulunan küçük bir dağ ilçesidir.

12 Eruh, Siirt'e bağlı bir ilçedir.

13 Guvinan köyünün ismi günümüzde Çetinkaya olarak değiştirilmiş olup Güçlü Konak'a bağlıdır.

14 Şeyh Seyda ve Seyyid Ali Fındıki aynı sene doğmuş ve aynı sene vefat etmiştir. Aralarında tasavvufi bağ sebebiyle yakın ve büyük bir muhabbet vardır.

15 Serdehl köyü Cizre'nin 12 km batısında yer almaktadır ve yeni adı "Bağlarbaşı" köyüdür.

süre içinde bölgede şöhret bulup çok iyi tanınmıştır. Şeyh Seyda'nın köyüne yakın mesafede bulunan Cinibir[16] köyü halkı, aralarındaki uzun yıllar devam eden husumeti kaldırmak ve köyde ilmi ve manevi terakki sağlamak amacıyla Şeyh Seyda'dan Ali Efendiyi köylerine göndermesini talep etmişler Şeyh Efendinin rızasını alarak Ali Efendiyi köylerine davet ederler. Ali Efendi köye yerleştikten kısa bir süre sonra köye huzur ve sükun gelir. Köy kısa süre içinde talebelerin akın ettiği bir ilim merkezi olur. Fakat köyün fakir olması buraya sayılı talebenin gelmesini iktiza eder[17]. Ali Efendi de bir takım maddi sıkıntılar çeker. Fakat o bu duruma sabreder ve vefatına kadar burada kalır.

Ders verirken önce konuyu talebesine anlatır onların kafasında konunun şekillenmesini sağlar sonra ders olarak takip ettikleri eserden takrir ederdi.

Edebi yönü güçlü olup 45 kasidelik bir divanı mevcut olup bu eser matbudur. Arapça'ya da aynı şekilde hakimdi. Arapça yazdığı şiir ve kasideleri de mevcuttur.

O dönem âlimleri ücret karşılığı fetva vermelerine karşın o para talep etmezdi. Verdiği fetvaların altında imzasını görenler bu konuda tekrar bir araştırma yapmaya gerek duymazdı.

Tasavvufi yönü de vardı. Şeyh Seyda'nın halifesiydi. Şeyh Seyda ona manevi icazetin yanında ilmi icazet de vermişti. Ayrıca Şeyh İbrahim Hakkı Basreti[18] tarafından da manevi icazet almıştır.

Yakın dostu ve mürşidi olan Şeyh Seyda ile Doğum ve vefat günleri ilginç bir tevafukla aynı yıla denk gelmiştir. Şeyh Seyda'nın vefatından 55 gün sonra 1 Mart 1968 Cuma günü vefat etmiş ve hemen onun yanı başına defnedilmiştir. Kabirleri halk arasında ziyaret yeri olarak kabul edilmektedir.

Seyyid Ali Efendi'nin 3 oğlu ve 2 kızı vardır. Oğullarından Abdurahman Cizre müftülüğü yapmıştır.

ESERLERİ:

1-Divan: 45 kasideden oluşan Kürtçe bir eserdir. Eserin sonunda kendi özgeçmişi de vardır. Eser Nubihar yayınları tarafından basılmıştır. Seyyid Ali'nin Divanı 51 manzumeden ibaret olup tamamı beyitler halinde kaleme alınmıştır. Bu beyitlerin 42 adedi Kaside formunda; 9 adedi ise Mesnevi nazım şeklindedir. İçinde yer alan iki adet Arapça ve bir adet Farsça manzumenin dışındaki bütün manzumeler Kürtçe kaleme alınmıştır. Divanda yer alan şiirlerden bir tanesi de Arapça bir cümleyle başlayıp Kürtçe devam etmektedir. Siirte 7-9 Eylül 2007 tarihinde düzenlenen İbrahim Hakkı ve Siirt Uleması Sempozyumu'nda Yrd.Doç.Dr. Cüneyt Gökçe, "*Seyyid Ali Findiki ve Dîvan'ı*" adlı bir makale sunmuş ve müellifin edebi yönünü ortaya koymaya çalışmıştır[19].

2-Def'uş-şübühât fi nazmi't-terehât: Vehhabilere karşı reddiye türünde yazılmış bir eserdir.

3-Havâşî alâ Tefsiri'l-Kâdî Beyzâvî: Meşhur Kadı Beyzavi tefsiri üzerine yazdığı haşiyeleridir.

4-Risâletun fî Necâti ebeveyni'n-Nebî: Peygamberimizin anne babasının âhirette cehennemde olduğuyla ilgili vehhabilerin görüşüne reddiye olmak üzere yazılmış olup

---

16 Günümüzde bu köy Yeşilyurt olarak isimlendirilmektedir.

17 O dönemde köydeki medrese talebelerinin iaşesi köy halkı tarafından imece usulüyle karşılanırdı. Köy fakir olunca ihtiyacı karşılanan talebe sayısı az oluyordu.

18 Basret Cizre'nin kuzeyinde bir köy olup yeni adı "İnceler"dir.

19 Gökçe Cüneyt, "*Seyyid Ali Findiki ve Dîvan'ı*" İbrahim Hakkı ve Siirt Uleması Sempozyumu.

Peygamberimizin anne babasının kendisine vahiy ulaşmayanlar grubunda sayılması gerektiğini savunmaktadır.

5-Zülfikârı Ali fi rakabeti münkiri'l-istimdâd mine'n-nebî evi'l-velî: Mecmuatu'r-resâil[20] içinde ilk risaledir. 9. sayfadan başlayıp 63. sayfada bitmektedir. Müellif risalenin yazımını hicri 1396 senesinde Cinibir köyünde bitirmiştir.[21] Nebi ve veli'den istimdâd istemeyi küfür veya şirk sayan vehhabilere karşı reddiye olarak yazılmıştır.

6-Risâletul-lema' fi iâdetil Cuma': Mecmûatu'r-resâil içinde ikinci risaledir. Risale 1386 tarihinde tamamlanmış olup mecmua'nın 73'üncü sayfadan başlayıp 86. sayfada bitmektedir. Şafii mezhebine göre Cuma namazından sonra cemaatle öğle namazının iadesi konusunu ele almaktadır.

7-el-İnsâf fi cevâzi'z-zekâti ile'l-eşrâf[22]: Eser Mecmûatu'r-resâil içinde üçüncü risaledir. Hicri 1385 tarihinde yazılmıştır.131. sayfadan başlayıp 160. sayfada son bulmaktadır. Eşraf olarak ifade edilen seyyid ve şeriflere zekat verilip verilemeyeceğini ele almaktadır. İslam tarihinde Seyyid ve Şeriflerin beytü'l-mâlde belli bir ödenekleri bulunmaktaydı. İslam devletinin ortadan kalkmasıyla birlikte bu gelirden mahrum kalan ve muhtaç duruma düşenlerin zekat almasının caiz olduğu ifade edilmektedir.

8-Havâşi alâ Divânı Cezerî:

Abdurrahman Gündüz (Şeyh Abdurahmân Şâvirî) (1899-1974)[23]

Şeyh Abdurrahman Efendi 1899 yılında Siirt'in Eruh ilçesine bağlı eski adıyla Şâvırân, bu günkü adıyla Kuşdalı köyünde dünyaya geldi. Ailesi bulundukları yerde İslami eğitim faaliyetlerini yürütmekte idi. İlk öğrenimini müderris ve şeyh olan babası Şeyh Muhyiddin'den aldı. Fakat eğitimini tamamlayıp icazetini alamadan babası vefat eder. Ailenin geçimini temin etme işi kendisine kaldığı gibi eğitimi de yarım kalmış olur. Buna rağmen talebelere başlangıç dersleri verir. Fakat bazı konularda takılıp ders veremeyince eğitimini tamamlamaya karar verir. Hanımına ilim tahsili için köyü terk edeceğini ve uzun bir müddet dönemeyeceğini söyler. Eşi buna razı olmaz. O da eşinin talebi üzerine eğitimi uğruna onu boşar.

Şeyh boşanmanın ardından eğitimini sürdürmek üzere o dönemin medrese eğitiminin verildiği Eruh ilçesine bağlı Nivila, Tillo ile Silvan ve Cizre merkezlerinde uzun bir süre ilim tahsil eder. Son olarak dönemin meşhur âlimi ve mutasavvıfı Şeyh İbrahim Hakkı'nın yanına Cizre'ye gider ve orada eğitimini tamamlar, ilim icazetini de bu zattan alır. Aynı zamanda tasavvufî eğitimini de İbrahim Hakkı'nın yanında tamamlar ve tasavvufî icazetini de O'ndan alır.

---

[20] Mecmuatu'r-resâil, Seyyid Ali Fındıkî'nin 3 risalesi ve Cuma günü öğle namazının iadesiyle ilgili risaleden sonra 4 farklı risaleden oluşmaktadır. Orta boy karton kapaklı olup 160 sayfadır. Eseri Seyid Muhammed Said Erzen Nisan 2010 tarihinde İstanbul'da neşretmiştir. Cuma risalesinin hemen akabinde Seyyid Ali Fındıki'nin oğlu olan Cizre Eski Müftüsü Abdurahman Erzen 1986 yılında bu konuda bilgi almak isteyenlere risaleyi gönderdiğine dair bir hatıra nakletmektedir. Ali Efendi risaleyi bitirdikten sonra değerlendirme ve katkılarını almak üzere muhtelif kişilere risaleyi göndermiştir. Bunlardan 3 tanesi bu esere alınmıştır. 89-105. sayfalarda Cizre eski Müftüsü Mahmud Bilge'nin, 106-111. sayfalarda yine Cizre eski müftüsü Mahmud Celal'in ve112-129. sayfalarda Fahreddin Arnasi'nin cevabî yazısı bulunmaktadır.

[21] Eserin matbu nüshasına birincisi 11 Şubat 1952 tarihinde Cizre Müftüsü Mahmud Celal tarafından, ikincisi Muhammed Saîd Seydâ tarafından ve üçüncüsü de müellifin oğlu Cizre eski Müftüsü Abdurahman Erzen tarafından 3 takriz yazılmıştır.

[22] Seyyid Ali efendinin hayatını yazan oğlu Müftü Abdurahman Erzen bu eserin adını "Risâletun fi cevâzi def'iz-zekât ilâ beni Hâşim ve'l-Muttalib" olarak vermektedir.

[23] Ahmet Erkol, Uluslar arası Siirt Sempozyumu**,** *"Şeyh Abdurrahman eş-Şavıri ve Akadidu'l-İman İsimli Eseri,"* Birleşik Matbaa, İzmir, 2007, sh: 448-458**;** Bingöl Abdülkadir, Kullîkêni Baxê Botan, sh:121.

Öğrenimini tamamladıktan sonra çeşitli yerlerde imam-hatiplik ve müderrislik görevlerinde bulunur. 1925–1930 yılları arasında Eruh ilçesine bağlı Reşine köyü, 1930-1933 yıllarında Torik, 1933-1940 yıllarında Binırve köylerinde hem imamlık hem de müderrislik yapar. Bunların yanı sıra Kanikan, Tarham, Mergi ve Şavıran köylerinde müderrislik yapar. Tedrisat hayatının en uzun sürdüğü yer kendi köyü olan Şavıran'dır. Abdurahman Efendi vefatına kadar burada tedrisat faaliyeti yürütmüştür. Dört defa evlenmiş ve bu evliliklerden dört erkek on kız çocuğu olmuştur. Yaşamı boyunca tedrisat ve irşad faaliyetleri ile meşgul olmuş, binlerce öğrencisi olmuştur. 4 mart 1974 tarihinde Şavıran köyünde hakkın rahmetine kavuşmuştur.

Şeyh Abdurahman Şavıri'nin yaşadığı dönemde Botan denilen bölgede büyük etkiye ve şöhrete sahip 3 alimden söz edilmektedir. Bunlar Şeyh Abdurrahman Şavıri, Molla Muhammed ez-Zıvıngi ve Silopili Seyyid Hasan Bilen. Bölgede ilim tahsil eden öğrencilerin hemen tamamı bu önemli zatlardan veya onların talebelerinden ders almıştır[24].

Abdurahman Efendi muhtelif alanlarda eserler telif etmiştir. Arapça ve Kürtçe şiir yazabilecek kadar edebi yönü güçlüdür. Bu yüzden hem manzum ve hem mensur eserler kaleme almıştır.

ESERLERİ:

1- Şifâu'l-ekbâd fi ferâizi'l-ibâd: Feraiz yani miras hukuku konularını ele alan bir eserdir. Eserin dili Kürtçe olup daha sonra manzum şekilde yine Kürtçe olarak özetlenmiş ve *muhtasar* ismi verilmiştir. Elimizde bulunan el yazması nüshanın fotokopisi 46 varak:92 sayfa olup şerhi ile birliktedir. Sayfanın başında eserin muhtasarı şiir şeklinde verilmiş daha sonra sayfa çizgi ile ayrılmış ve çizginin altında Şifâu'l-ekbâd isimli eser yazılmıştır. Bölgedeki pek çok alimin bu eserden istifade etmekte olduğu ve hatta bazen de ders kitabı olarak okuttuğu ifade edilmektedir.

2- Muhtasaru Şifâi'l-ekbâd: Yukarıda tanıtılan Şifau'l-Ekbad isimli feraiz kitabının muhtasarıdır. Müellif eseri ihtisar ederken hem edebi maharetini kullanmış ve hem de konuya olan hâkimiyetini ortaya koymuştur. Biz örnek olarak avl meselesini başka eserlerle mukayese ettik. Muhsatar eserlerde en az 3 sayfa olan bu konu tek bir sayfada etrafını cami ağyarını mani bir şekilde ifade edilmiştir[25]. Eserde edebi bir üslup da kullanıldığı için hem okunması ve hem de ezberlenmesi kolay bir metindir.

3- Nehcu'n-necâh muhtasaru nuri's-sabbâh fî ahkâmi'n-nikâh: Eser Şafii mezhebine göre nikah bahsini ele almakta olup Arapça'dır. Eser Şeyh Abdullah es-Siirti'nin Nuri's-sabâh fî ahkami'n-nikâh isimli eserinin muhtasarıdır. Müellif bu eseri okuyunca ondan çok istifade etmiş ve bunu ihtisar etmeyi düşünmüş ve eseri kaleme almıştır. Müellifin torunu Ömer Gündüz beyin bana gönderdiği risale 26 varak: 52 sayfadır. 48 sayfa olan risalenin 3 sayfalık fihristi vardır. Risalenin 52. sayfasında Müellife ait Şifâu'l-ekbâd isimli esere Molla Muhammed isimli bir alim tarafından şiir şeklinde yazılmış olan Takriz bulunmaktadır.

Eserin başında nikahın fazileti ve hikmetleri ele alınmış konuyla ilgili ayet ve hadisler verilmiştir. Daha sonra nikahın rükunları sıralanmıştır. 1. rükun siyga, 2. rükun zevce, 3.

---

[24] Doç.Dr. Ahmet Erkol Abdurahman Şavıri ve Molla Muhammed Zıvingi'yi bölgenin en önemli iki alimi olarak saymaktadır. Başta Şırnak Müftüsü Abdullah Kaplan ve Ömer Nas olmak üzere bölgedeki pek çok alim o dönemin en etkili alimlerini sayarken listeye Silopi'li Seyyid Hasan efendiyi de ekleyerek sayıyı üç olarak vermektedirler. Gerçekten de bölgede yetişen âlimlerin tedris hayatını gözden geçirdiğimde yüzlerce kişinin Seyyid Hasan efendiden ders aldığını tespit ettim.

[25] Eserin yazma nüshasının fotokopisini Ömer Nas hocaefendi'den temin ettim. Hocaefendi tüm yoğunluğuna rağmen zaman ayırıp bize eseri tanıttı. Eserin farklı bölümlerinden örnekler vererek eseri daha iyi tanımamıza yardımcı oldu.

rükun zevc, 4.rükun iki şahit, 5. rükun veli. Daha sonra denklik kefaet konusuna bir fasıl ayrılmıştır.

4- el-Me'fuvvat fi nahvi's-salat: Şafii mezhebine göre helal-haram: hazar-ibaha konularını ele almaktadır. Abdurahman Efendinin bu konularla ilgili fetva ve tercihleri bulunmaktadır. Eser daha sonra manzum bir şekilde Kürtçe'ye de tercüme edilmiştir. Müellifin torunu Ömer Gündüz bey'in bana ulaştırdığı risale10 varak 20 sayfa olup yarım A4 ebadındadır. Eser 16 sayfadır. 17. sayfada mulahaza başlığı altında: Bu risaleden daha fazla istifade etmek isteyenlerin "kitabu fethi'l-celil alâ me'fuvvâti molla Halil" isimli esere başvursunlar çünkü o eser bu manzumenin şerhidir deniliyor. 18 ve 19. sayfada ise eserin fihristi vardır.

5- Zübdetu't-Tecvid: Müellif bu eserinde genel hatlarıyla tecvid konularını işlemekte olup eserin dili Kürtçedir. Özellikle doğu medreselerinde tecvid ilminin yeterince okutulmadığı düşünülürse eserin bu konuda önemli bir eksikliği doldurma niyetiyle kaleme alındığı kolaylıkla anlaşılır.

5- Muhtasaru'z-Zübde: Yukarıdaki eserin bir özeti mahiyetindedir. Tecvid konularının daha rahat anlaşılmasını sağlamak amacıyla eser manzum olarak kaleme alınmıştır. Eserin dili Kürtçedir.

6- Tekmiletu Tasrifi'z-Zencâni: Müellif sarf ilmiyle ilgili daha önce Zencani tarafından kaleme alınan ancak bitirilemeyen eseri bitirmiştir. Bu nedenle eserin ismini tekmile şeklinde belirlemiştir.

7- el-Mûcizu'n-Nazîf: Müellif bu eserinde sarf konularını özet bir şekilde ele almıştır. Sarf konularının Kolayca ezberlenmesini sağlamak amacıyla eserini manzum olarak yazmıştır.

8- Mir'âtu'l-İ'râb: Eserde nahiv konuları detaylı bir şekilde işlenmektedir.

9- Livâu'l-İ'râb: Eser manzum olarak kaleme alınmıştır. Bir önceki eserin özeti mahiyetindedir.

10- Cevheru'l-Beyân: Arap edebiyatıyla ilgili yazılan bu eser özellikle beyan, istiare ve adap konuları işlenmektedir.

11- Tuhfetu'l-Ahbâb: Müellif bu eserinde Arap dili ve edebiyatının sanat yönünü işlemektedir.

12- el-Akâid: Temel akaid konularını ele alan bir çalışmadır[26].

Müftü Mahmud Bilge[27] 1904-1974

Cizre'de 1320 (1904m.) yılında doğmuştur. Ünlü âlim Molla Abdurrahman Hoserî'nin[28] oğludur. Cizre'de Rehberi Terakki ilkokulundan mezun olur. Arapçayı babasından okur. Ortaokulu da bitirdikten sonra, 1920 de vekil öğretmenliğe başlar. Daha sonra gerekli sınavlardan sonra öğretmen olur. 1 Ekim 1929 yılında öğretmenlikten istifa ederek, 1930 yılında Cizre Belediyesi kâtipliği ve veznedarlığına getirilir. Daha sonra 1934 yılından itibaren Nusaybin, Kızıltepe, Cizre ve Mardin merkezinde Nüfus Memurlukları ile Başkâtipliğini yürütürken, kendi arzusu ile Diyanet görevini almak ister. İmamlar imtihan kurulu tarafından Müftü olarak seçilir. 31 Ekim 1948'de Cizre Müftüsü olarak göreve başlar.

---

[26] 20 Eylül 2006 tarihinde Uluslar arası Siirt sempozyumunda Doç. Dr. Ahmet ERKOL "Siirtli Alim Şeyh Abdurrahman eş-Şaviri ve Akaidül- İman Adlı Eseri" adıyla bir tebliğ sunmuştur.

[27] Bingöl Abdülkadir, Kullîkêni Baxê Botan, sh:137-138; Yaşın Abdullah, Tarih kültür ve Cizre, sh: 406-408.; http://site.mynet.com/eminbingol/unluler/id9.htm

[28] Hoser köyünün ismi Düzova olarak değiştirilmiştir.

1969 yılında Birecik ve Silopi Müftülüklerinde bulunan Mahmut Bilge, kendi arzusu ile emekliye ayrılır.

İyi bir âlim, hatip, belağat sahibi, şair ve yazar olan Mahmut Bilge, tüm çevrece ün saldığı gibi, yurt içi ve yurt dışında da tanınmaktadır.

ESERLERİ:

1-Ay Risalesi: 1963 yılında, basılmıştır. Bilimsel konulara olan merakı ve dünyadaki bilimsel gelişmeleri yakinen takip ettiğini gösteren önemli bir çalışmadır. Amerika Ay'a gitmeden 6 yıl evvel, insanların Ay'a ve diğer yıldızlara gidebileceklerini İslami kaynaklarla isbat etmiştir. Aya gidilmesinin mümkün olmadığı görüşünde olan bölgedeki diğer âlimlerin tenkit ve eleştirisine maruz kalmış uzun bir dönem gündem oluşturmuştur. Amerika'nın aya gitmesiyle birlikte maruz kaldığı tenkitler bir anda prestij haline gelmiş ve bölgede büyük bir saygınlık kazanmasına vesile olmuştur.

2-Hz. Nuh (a.s) ve Tufan: Bilimsel konulara olan merakı sebebiyle gerek tarihi ve gerekse arkeolojik prensiplere dayanarak yazdığı bir eserdir. Nuh tufanı konusunda yazılan eserlere kaynaklık eden önemli bir çalışmadır.

3-Resul-ü Ekrem Muhammed Mustafa'nın Nüfus ve Hüviyet Cüzdanı: İçerik olarak Peygamberimizin siyeri ile muhtelif konularda peygamberimizin hadislerinin bir araya getirilmesiyle oluşmuştur.

4-Yezidiler:

Basılmamış Eserleri:

5-Kıyamet Risalesi.

6-Öldükten Sonra Dirilmek.

7-Kur'an-ı Kerim'deki Kıssalardan Hisseler.

8-Cin Risâlesi: Uluslar arası Şırnak Sempozyumunda özel bir tebliğ bu eseri tanıtmıştır.

9-İslamlıkta İtikadi Fıkra ve Şubeler.

10-Hac Kılavuzu: Müellifin hacılar için tuttuğu seminer notları olduğu tahmin edilmektedir.

11-Rüya Kitabı.

12-Ferâiz Kitabı: Miras hukukuyla ilgili yazılmış bir risaledir.

13- Münferice kasidesinin tercüme ve şerhi.

14- Kasîde-i Bürde Tercüme ve Şerhi: İmam Bûsirî'nin yazdığı Peygamberimizi metheden meşhur bir kasidedir. Felç olan İmam Bûsirî rüyasında Peygamberimizi görür ve Peygamberimiz onun üzerine hırkasını örter. İmam Bûsirî uyanınca sıhhatına kavuştuğunu görür ve bu kasideyi kaleme alır.

15-Banet Suâdî Kasidesinin Tercüme ve Şerhi: Ka'b b. Züheyr tarafından Peygamberimizi metheden meşhur bir kasidedir. Züheyr Peygamberimize bu kasideyi okumuş peygamberimiz de memnun olmuş ve ona hırkasını (bürde) etmiştir. Bu yüzden kaside-i bürde diye de meşhurdur.

16-Kur'an-ı Kerim'e ait Muhtelif Bilgiler ve Tahliller.

17-El-Cezerî'nin Tecvidi, Tercüme ve Şerhi.

18-Cezaevinde Vaazlarım.

Yusuf DELEN (Molla Yusuf Zıvingî) (1908-2002)[29]

Yusuf efendi, hacı Hasan Efendinin oğlu olup 1909 yılında Zıvıngahacıalyan (Ağaçyurdu) köyünde dünyaya gelmiştir. Masekan kabilesine mensup olup köyün zengin ailelerindendir. Zıvıng köyü, Gabar Dağları içerisinde yer alıp Şırnak'a bağlıdır.

Yusuf Efendi ilk tahsini Zıvıng köyünde imamlık yapan Huser köyünden Molla Süleyman'dan almıştır. Yusuf Efendi daha sonra Fındıklı Molla Süleyman'ın oğlu Molla Yahya ile birlikte Suriye'nin Amud ilçesine giderek Bitlisli Molla Ubeydullah Efendi'nin medresesine yerleşerek okumalarına devam etmiştir.

Molla Ubeydullah Efendi büyük bir âlim olup medresesinde 40'ın üzerinde talebesi vardı. Bunlardan bir kısmı daha sonra bölgenin en büyük âlimleri olarak tebarüz etmiştir.

Molla Yusuf ve Molla Yahya tekrar Türkiye'ye dönerek bir müddet Mardin'in Ahmediye köyünde Şeyh Kemal Efendi'nin[30] medresesine yerleşerek okumalarına burada devam ederler.

Yusuf Efendi Netaicü'l-efkar isimli eseri Bekentli Molla Hüseyin'den, Suyuti kitabını ise Basretli Şeyh Hüseyin'in oğlu Şeyh İbrahim Hakkı'dan okumuştur. Kafi, İsağuci ve Usameddin adlı kitapları Şam'da ikamet eden Molla Ramazan Buti'den[31] okumuştur. Bunlara ilave olarak Botan bölgesinin meşhur köyleri olan Zıvıngahacıalyan ve Zıvıngaşakikan köylerinde Molla Ahmed ve Molla Muhammed'in yanında okumuştur.

Molla Yusuf, Fındık'ta Şeyh Hasan'ın oğlu Molla Ahmed efendiden de ders aldıktan sonra en son Fındık'lı meşhur alim Seyid Ali Fındıkî'nin derslerine katılmıştır. Ferâiz ilmini ise Fındık'lı Şeyh Muhammed Zıvıngî'den almış daha sonra Molla Muhammed'in kızı Hanife hanımla evlenmiş ve Erzen ailesine damat olmuştur.

Eğitimini tamamlayan Molla Yusuf önce kendi köyünde, sonra Haruna Aşiretinin köyleri olan Hıtma ve Celekân köylerinde fahri imamlık yapmıştır. Bir taraftan da talebelere ders vererek ilme hizmet etmiştir. Daha sonra Van'a giderek Çatak ilçesine bağlı Gurandeşt köyünde 1961 yılından 1979 yılına kadar kadrolu imam olarak görev yapmış ve buradan emekli olmuştur. Emekli olduktan sonra vefat ettiği 24.02.2002 tarihine kadar Mardin'in Nusaybin ilçesinde ikamet etmiştir. Kabri buradadır.

Molla Yusuf ilmi ve edebi zevki, kuvvetli hafızası ile tebarüz etmiştir. Hayatında yeme, içme gibi konularda sünnete riayeti sebebiyle sağlıklı bir hayat geçirmiş ve neredeyse hiç hastalanmamıştır.

ESERLERİ:

1- El-fıkhü'l-İslâmî: Orta boy iki ciltlik bir eser olup ciltleri farklı zamanlarda tab edilmiştir. 1. Cilt 1994 tarihinde Bağdatta Matbaatu Şefik tarafından basılmış olup 368 sayfadır.[32] Eserin ikinci cildinin çıktığı ve bölgedeki bazı kişilerde de bulunduğu bilgisi bana ulaşmakla birlikte yakın çevremdeki dostlarımdan herhangi birinde eseri görmedim. Muhtevası klasik fıkıh kitaplarındaki konulardan oluşmakta olup hemen hemen aynı sistematik sırayı da takip etmiştir. Eserde konular kısaca ele alındıktan sonra mutlaka temel eserlerden birisi kaynak olarak verilmiştir. Eserin orijinal olan yönlerinden birisi Hanefi fıkıh

---

[29] Erzen, M. Said, Dünden Bugüne Erzen Ailesi, sh: 229-232; Bingöl Abdülkadir, Kullîkêni Baxê Botan, sh:178.

[30] Şeyh Kemal Efendi Meşhur Darai Molla Hamid'in ailesindendir. Molla Hamid ise Mevlana Halid'in halifesi olan Şeyh Halid-i Cezerî'nin sülalesindendir. Erzen, 230.

[31] Molla Ramazan Bûtî, meşhur alim Said Ramazan el-Bûtî'nin babasıdır.

[32] Bu birinci cildi Vehhac Varol hocaefendinin şahsi kütüphanesinden alıp tetkik ettim.

kitaplarında bu konuda bildirilen görüşler de yine kaynağı da belirtilerek alınmıştır. Bu yönüyle mukayeseli bir çalışmadır.

2- el-Fevâidu'l-Mâsekiye:

3- el-Akâid: Gurandeşt köyünde yazılmış olup mahtuttur.

4- Dîdâr Mâsekî:

5- Keşkul: Günlük fıkhî meselelerde genelde halk arasında çok soru sorulan konular hakkında yazılmış bir eser olduğu bildirilmiş olup mahtuttur.

6- Divan: Yusuf Efendinin Türkçe, Kürtçe ve Arapça Şiirlerinden oluşan Divanıdır. Eser mahtuttur.

Muhammed Şirin Keskin (Molla Muhammed Şirin) (1920-2009)[33]

Molla Yahya Hazin'in oğludur. 1920 tarihinde doğmuştur. Siirt'in Eruh ilçesine bağlı Nıvela isimli bir dağ köyünde doğmuştur. Muhtelif hocalardan dersler almıştır ki bunlar, Torikli Molla Abdurahman, Şeyh Mahmud Zokaydînin oğlu Şeyh Fudayli, Molla Resul'un oğlu Muhammed Zokaydî, Molla Ali Zokaydî, Molla İsmail MilhatÎ, Siirtli Molla Said, Muhammed Sıddık Teylânî, Madlinalı Molla Abdullah, Şeyh Takiyuddin Nurşînî, Tendurekli Molla Zâhir, Şeyh Muhammed Bâki Nurşînî. En son dayısı olan Şeyh Abdurahman Şâvirî'de okuyup icazetini ondan almıştır. Ayrıca Babası Molla Yahya'dan da icazet almıştır. 4 çocuk babasıdır. 2009 yılında vefat etmiştir.

ESERLERİ:

1- Şerîatâ Şirîn tercümâ minhâcü't-tâlibîn: Minhâcü't-tâlibîn adlı eserin Kürtçeye tercümesidir. Eser büyük boy olup baskı yeri ve tarihi belirtilmemiştir.[34] Eserin üst kısmında Arapça metin bulunmakta altında da Kürtçe tercümesi bulunmaktadır. Tercüme ile metin bir çizgi ile ayrılmıştır. Metin ayrıca harekelenmiştir. Kalın bir cilt halinde basılmıştır. Eserin kağıt ve baskı kalitesi çok düşüktür. Muhtasar eserler kategorisindeki Minhacu't-tâlibîn fıkhın hemen bütün konularını ana hatlarıyla içermektedir.

2-Tefsîru Şirin: Bu eser Mektebetu Seyda yayınevi tarafından Diyarbakırda 2008 tarihinde iki cilt halinde basılmıştır. 1.cilt 524 sayfa 2. cilt 580 sayfadır. Kürtçe yazılmış bir tefsir kitabıdır. Eserin baskı ve kağıt kalitesi çok güzeldir. Sayfanın üst kısmında kur'an yer almakta, sayfa bir çizgi ile ikiye ayrılmakta ve alt kısmında da tefsir kısmı yer almaktadır. Müellif bu eseri yazmaya 1980 yılında 60 yaşındayken başlamış ve 1988 yılında tamamlamıştır. Bölgede en çok tanınan eserlerden birisidir. Eserin ilmi ve edebi yönünün müstakil çalışmalarla ilim âlemine tanıtılmasına ihtiyaç vardır.

3-Şerhu Şi'rân: Arapça öğretiminde medreselerde ders kitabı olarak kullanılan nahiv, belağat, beyan, bedi ve mecaz ile ilgili eserlerde bulunan şiirlerin anlamı ve irabını yapmaktadır. Bu eseri oluşturmaya 30 yaşında başlamış ve 60 yaşında tamamlamıştır.

Feyzullah Erzen (Molla Feyzullah) (1932-2002)[35]

1932 yılında Siirt'in Eruh ilçesine bağlı Fındık[36] nâhiyesinde doğdu. Şeyh Muhammed Efendi'nin üçüncü oğlu olup annesi Rahime hanımdır. İlkokulu Fındık'ta okudu. Bu esnada

---

33 Bingöl Abdülkadir, Kullîkêni Baxê Botan, 2008, sh:148,

34 Bu eseri Ömer Nas hocaefendinin şahsi kütüphanesinden alıp istifade ettim.

35 Erzen, M. Said, Dünden Bugüne Erzen Ailesi, sh: 109-112; Bingöl Abdülkadir, Kullîkêni Baxê Botan, sh: 126-127.

36 Fındık günümüzde Güçlü Konak ilçesine bağlı bir kasabadır.

Kur'an eğitimini babasından aldı. Okul bitince Arapça tahsiline başladı. Kısa bir süre Ziving köyünde okudu. Daha sonra Cizre'de Şeyh Seydâ'nın medresesinde tahsiline devam etti. Burada Karslı Molla İbrahim'den ders okudu[37]. Kısa sürede derslerinde başarı gösterdi bir taraftan ders alırken bir taraftan da yeni başlayan talebelere ders vermeye başladı. Bu esnada Molla İbrahim derslerini bitirip icazetini aldı ve memleketi olan Iğdır'a döndü. Feyzullah Efendi de hocasının ardından Iğdır'a gitti ve eğitimine orada devam etti. Orada iki yıl okuduktan sonra geri Cizre'ye döndü. Cizre'ye bağlı Cınıbır (yeşilyurt) köyünde medresesi bulunan amcası Molla Ahmed'in oğlu Seyid Ali Fındıkî'nin yanına gidip ondan ders almaya başladı. Cınıbır halkı fakir olduğu için talebelerin maişetini temin edemeyince[38] Cizre'ye geri döndü.

Cizre Müftüsü Mahmud Bilge'nin talebelerine dâhil oldu ve bir süre ders aldı. Resmi işi ve daha başka meşgaleleri sebebiyle Müftü efendinin talebelere yeterli vakit ayıramaması üzerine eğitimine ara vermek zorunda kaldı. İlme olan merakı sebebiyle başka imkânlar araştırmaya başladı.

Suriye'nin Derik ilçesine giderek Molla Ahmed Bafevi'den[39] ders almaya başladı. Orada iki yıl kaldı ve eğitimini tamamlayıp icazetini aldı ve geri Türkiye'ye döndü.

Askerlik çağına geldiği için hemen askere alındı. İstanbul'da iki yıl askerlik yaptı. Terhis olduktan sonra Şırnak'a bağlı Kasrik köyünde ikamet eden Şeyh Abdullah'ın kızı Şükriye Hanım ile evlendi. Birkaç sene sonra Cizreli Abdullah Yavuz'un kızı Hatice Hanım ile ikinci bir evlilik daha yapmıştır. Her iki eşinden 9 erkek 2 kız olmak üzere 11 çocuğu vardır.

Şırnak Merkez köyü Destalelan köyüne fahri imam oldu. Üç dört sene sürekli talebelere ders okuttu. Daha sonra Van'da ikamet eden kardeşlerinin ısrarlı teklifleri üzerine Van'a giderek Özalp ilçesinin bir köyünde iki yıl imamlık yaptı. Fakat eski köylüleri daha fazla ısrar edince Feyzullah Efendi Destalelan köyüne geri döndü. Bir müddet sonra Cizre'de kadrolu imamlar için açılan imtihana girip başarılı oldu ve Amerin köyüne imam oldu.

Feyzullah Efendi uzun yıllar burada kaldı. Yeni bir cami yaptırdı, imam evini yeniledi, çok sayıda talebeye ders vererek burayı bir ilim merkezi haline getirdi. Emekli olmasına kısa bir süre kala Silopi ilçesine bağlı Gundhadid köylüleri eskiye dayanan tanışmalarından dolayı köylerine imam olmasını istediler.

Feyzullah efendi onların bu isteklerine müspet cevap vererek naklini oraya aldı. Kalan görev süresini tamamladıktan sonra emekliye ayrıldı ve Silopi ilçesine yerleşti. İkinci defa Van'daki kardeşlerinin isteği üzerine Van'a yerleşti. Orada kendisine ev aldı. Emekli olup serbest kalınca âlimler arasında tartışmalı olan konular üzerinde çalışmalar yaptı ve risaleler hazırladı. 4-5 yıl Van'da kaldıktan sonra ailesinin isteği üzerine Silopi'ye geri döndü.

Yazmış olduğu eserlerini bir külliye halinde yayınlamak istediği bir sırada 2002 yılında ani bir kalp krizi ile vefat etti. Erzen ailesi cenazelerini Fındık köyündeki mezarlığa defnederler. Silopi'liler Feyzullah efendinin çocuklarından hoca efendiyi Silopi'ye defnetmelerini rica ettiler. Aile de Silopililerin bu ricasını kırmadı, bu sebeple üstadın mezarı Silopi'dedir. Mezar üzerine bir de türbe inşa edilmiştir. Feyzullah efendinin dokuz oğlu 2 kızı vardır. Evlatlarından Abdülkadir[40] babasının ilmî mirasını devam ettirmektedir.

---

[37] Molla İbrahim Şeyh Seydânın medresesinde ilmini tamamlayıp icazet almak üzere olan ileri seviyedeki talebelerdendi. Nitekim 1 sene sonra icazetini alıp memleketi olan Iğdır'a geri dönmüştür.

[38] Bölgede medrese talebelerinin iaşeleri köylü tarafından imece usulüyle karşılanmaktaydı. Ekonomik durumu iyi olan köylerde bulunan medreseler daha fazla talebe kabul edebilmekteydi.

[39] Bafa İdil'e bağlı bir köydür. Feyzullah Efendinin oğlu Abdülkadir Erzen beyin verdiği bilgiye göre Molla Ahmet efendi de aslen Türkiye'li olup Haruni aşiretine mensuptur. Suriye'ye daha sonra yerleşmiştir.

[40] Erzen, M. Said, Dünden Bugüne Erzen Ailesi, sh: 109-112.

ESERLERİ[41]:

1- Levâmiu'l-cevâhir fi isnâ aşere ilmen yücâhir: Eser 3 cilt olup muhtelif konularla ilgilidir. Müellif uzun yıllar süren tedris ve irşad faaliyeti sırasında karşılaştığı konuları mümkün mertebe konu esasına göre tasnif etmiş ve bu eseri oluşturmuştur. Eserin ele aldığı konular kendi içinde bir bütünlük arz etmekle birlikte eserin tamamında bu şekilde bir bütünlük tarafımızdan tespit edilememiştir. Kitapta ele alınan konuların farklılığı ve genişliği müellifin ilmi ve fikri birikimini göstermesi bakımından özel bir önem taşımaktadır.

Eser mebhasler halindedir. 1. ciltte kainatın yaratılışı, kelam ilmi, ruh-ceset ilişkisi, sihir, tılsım, makro alem, bazı hadisler üzerine mülahazalar, cin ve şeytanla ilgili bilgiler, tasavvufi bazı incelikler, bazı ayetlerin tefsiri bölümlerinden oluşmaktadır.

2.cilt felsefe nedir ile başlamakta ve uzun bir felsefe tarihi özeti vermekte, İslam felsefecileri de dahil edilerek bir perspektif çizilmektedir. Bazı tarihi kıssalar, yemek ve adabı, rüya, ilham, keramet gibi konular, tasavvufi bazı meseleler ile peygamberler tarihinden ilginç bazı olaylar ele alınmaktadır.

3.ciltte fıkhi konulara tahsis edilmiştir. Güncel meselelerin ele alındığı bu ciltte ele alınan konulardan bazılarını başlıkları şu şekildedir; kolonya, organ nakli, azil, meşru müdafa, teflik, av, ehli kitabın kestiklerinin yenmesi, tesettür, evlilik...

2-Ârâu'l-urâ fî imtinâ'iz-zuhri ba'de'l-cumuati fi'l-kurâ:[42] Yarım A4 ebadında el yazması olan eser 1974 yılında tamamlanmış olup 76 sayfadır. Eserin başında Seyyid Hasan, Cizre eski Müftüsü Abdurahman Erzen, Abdülaziz Bafevî, Molla Ahmed Fındıkî, Molla Mahmud Diyarbekirî'nin takrizleri bulunmaktadır. Köylerde Cuma namazından sonra ayrıca öğle namazı da kaza edilmektedir. Bu konuyla ilgili Şafii mezhebinin görüşleri ele alınmıştır.

3-Keşfu'l-evrâk an ahkâmi'l-fulûsi ve'l-evrâk: Yarım A4 ebadında 52 sayfa olup 1997 yılında basılmış olup baskı yeri ve matbaası belirtilmemiştir. Müellif daha sonra bu eserle ilgili gelen tenkit ve tavsiyeler doğrultusunda eseri genişletmiş bir takım ilave çıkarmalar yapmıştır. Bu son şekli mahtut halindedir.

4-Zekâtu'l-mâl tehillu li'l-âl: Yarım A4 ebadında el yazması 16 varak: 32 sayfa olup eserin hatimesinde 1996 tarihinde bitirildiği belirtilmekle birlikte hem fihristin sonunda ve hem de eserin başlığında1998 tarihinde bitirildiği ifade edilmiştir. Kendisi de Seyyid olan müellif günümüzde ehli beyte zekat verilmesini yasaklayan fıkhı hükümlerin gerekçelerini ele almakta ve bu gerekçelerin günümüzde mevcut olmadığını bu yüzden de fakir ve ihtiyaç sahibi olan seyyidlere zekat verilebileceği görüşünü ifade etmektedir.[43]

5-en-Nuktatu fî tahareti'l-unt (kolonya): Yarım A4 ebadında el yazması 37 varak: 74 sayfadır. 1998 tarihinde yazılmıştır. Şafii alimleri kolonyanın necis olduğunu bu yüzden kullanılmasını caiz olmadığını veya kendisine kolonya ikram edilen kişinin ellerini yıkamadan namaz kılması durumunda vücuduna sürülmüş necaset bulunduğu için namazını iade etmesi gerektiği ifade edilmektedir. Feyzullah Efendi bu konuda bölge alimlerinden farklı düşünmekte ve kolonyanın necis olmadığı görüşünü delilleriyle ifade etmektedir.

---

41 Feyzullah Efendinin bütün çalışmaları büyük oğlu aynı zamanda icazetli talebesi olan Abdülkadir Erzen hocaefendi tarafından bir araya getirilmiştir. Kendisini ziyaret ettiğimizde bütün eserlerin birer fotokopisini verme nezaketini gösterdiler ve eserler hakkında tanıtıcı malumatlar verdiler. Eserlerin basımı konusunda hazırlıklar neredeyse sona gelmiş durumdadır. Kısa bir süre sonra tab edilmesini ümit etmekteyiz.

42 Bölgede Cuma namazından sonra cemaatle öğle namazı da kaza edilmektedir. Bu konuda bölge alimleri arasında bitmek bilmeyen tartışmalar bulunmaktadır. Bu konuda yazılmış pek çok risale olduğu, bunlardan bir kısmının da matbu olduğu bilinmektedir. Meselenin muhtelif yönleriyle ele alınacağı akademik bir çalışma yapılmasına ihtiyaç vardır.

43 Konuyla ilgili Seyyid Ali Fındıki'nin de benzer bir risalesi vardı. Bu iki risale bu yönüyle benzerlik arzetmektedir.

6-İkdu'l-leâli fi hidmeti ani'l-Gazalî: Yarım A4 ebadında el yazması 6 varak: 12 sayfa el yazması olup 1995 tarihinde yazılmıştır. Molla Hasan Siirtî İmam Gazali'nin İhyau Uulumiddin isimli eserinde Hristiyanların ve Yahudilerin Allah'a evlat isnat ettikleriyle ilgili bir ifadenin bulunduğunu bunun nasıl anlaşılması gerektiğini sormuş Feyzullah efendi de ona cevap mahiyetinde bu risaleyi kaleme almıştır.

7-Kavlu'n-nahî ani'l-âlâti'l-melâhî: Yarım A4 ebadında el yazması 32 varak: 64sayfa el yazması olup 1998 tarihinde yazılmıştır. Müzik aletlerini alıp satmanın ve kullanmanın caiz olup olmayacağı konusunu ele almaktadır.

8-Ahle'l-ekvât fî'l-kıraati ale'l-emvât: Yarım A4 ebadında el yazması 64 varak: 128 sayfa olup 2000 tarihinde yazılmıştır. 117-120. sayfasında el-müellif fi sutur: başlığıyla müellifin özgeçmişi verilmiştir.121-125.sayfalar fihrist olup 126. sayfada bu eserde istifade edilen kaynakların isimleri bulunmaktadır. Bölgede varlığını hissettiren Vehhabi düşünce ile birlikte cenazelere kuran okumanın caiz olup olmayacağı tartışmaları yer yer alevlenmektedir. Feyzullah Efendi bu konularla ilgili Şafi mezhebinin ve kendi görüşlerini gerekçeleriyle takdim etmektedir.

9-Îcâzü'l-cevâb fi zebîhati ehli'l-kitab: Yarım A4 ebadında el yazması olup 2000 tarihinde yazılmıştır. Müellif, Abdullah b. Zeyd âli Mahmud'a ait "faslu'l-hitab fi ibâhati zebâihi ehli'l-kitâb" isimli eseri görmüş ve bu konuda Şafii mezhebinin görüşünü bir araya getirmeye karar vermiş ve bu risaleyi kaleme almıştır.

10-er-Rudûdü'l-dâmiğa fi'r-reddi ale'l-mevlidi'l-kurmânci: Yarım A4 ebadında el yazması olup 2000 tarihinde yazılmıştır. 13 varak: 26 sayfadır. 25. sayfasında müellifin yarım sayfalık kısa özgeçmişi ve 12 eserinin listesi vardır. 26. sayfası fihristtir. Halk arasında yaygın olarak okunan Kürtçe mevlitte bulunan bir takım yanlış bilgiler tashih edilmekte eserde itikadi olarak problemli kabul edilebilecek hususlar ortaya konulmaktadır.

11-Mevlid: Hate sefadı Mevlidi Mustafa: Müellifin Kürtçe mevlide yaptığı tenkitler üzerine kendisinden bir mevlit yazması istenmiş ve bu eser ortaya çıkmıştır.

12-Mevlid: Gule narenci mevlide Kurmanci: Mevlit tarzında yazdığı ikinci ve farklı bir eserdir.

13-Vakıf (Şafii Mezhebine göre vakıf): Dönemin Silopi Müftüsü olan Abdullah Kaplan tarafından Şafii mezhebine göre vakıf konusunun yazılması görevi verilmiş müellif de Türkçe olarak bu risaleyi yazmıştır. Daha sonra müftü bey bazı öneriler yapmış ve eser buna göre geliştirilmiştir. Geliştirilen bu son şekli maalesef kaybolmuştur. Müellifin oğlu Abdülkadir Erzen beyin elinde hazırlanan ilk şekli bulunmaktadır.

14-Âyetun Kerîme: Yarım A4 ebadında el yazması olup 5 varak ve 9 sayfadır. Zuhruf Suresinin 77. Ayetinindeki "yâ mâliku" ifadesinin terhimli olarak okunması durumunda anlamının nasıl olacağı konusunu ele almaktadır.

15-fi Fazli savmi Receb: Yarım A4 ebadında el yazması 5 varak:10 sayfadır. 1997 tarihinde Van'da yazılmıştır. Üç aylardan biri olan Receb ayında oruç tutmanın fazileti konusunda yazılmış bir eserdir.

Nureddin Ciro (Molla Nureddin Bespınî) (1946-hayatta)[44]

1946 yılında Silopi'nin Bespın köyünde doğmuştur. Diyarbakır, Ağrı, Van, Siirt, Silopi'de muhtelif alimlerden dersler almıştır. Bölgenin en meşhur alimi olan ve yüzlerce talebe yetiştiren Seyyid Hasan Bilen Hocaefendi'den 1971 yılında icazetini almıştır. Bespın'de fahri imamlık yapmış, bir taraftan da talebe okutmuştur. Medresesinde her zaman 10-15 talebesi

[44] Bingöl Abdülkadir, Kullîkêni Baxê Botan, sh:162.

olmuştur. 1979 yılında eski adı Gite olan Çalışkan köyünde resmi göreve başlamıştır. Daha sonra Silopi'deki Hz. Ali camiine imam olarak tayin edilmiştir. 2002 tarihinde buradan emekli olmuştur. Halen Silopide ikamet etmektedir.[45]

ESERLERİ:[46]

1- er-Resâil fi akvâli'l ulemâ fî erbai mesâil: Eserin orijinali Arapça ve 100 sayfa olup bir ajandaya yazılmıştır. Bu eserde -adından da anlaşılacağı üzere- 4 mesele ele alınmıştır. 1-Tasavvufun hakikati, menşei, savunan ve karşı çıkanların görüşleri ve değerlendirmesi. 2-Mevlid kutlamaları, kabul eden ve karşı çıkanların görüşlerinin değerlendirilmesi. 3-Cuma namazından sonra cemaatle öğle namazının iade edilmesi meselesi. 4-Ölüler ve kabirler üzerine Kur'an okunması meselesi.

2- ed-Durre fî esrâri'l-hacci ve'l-umre: Eserin orijinali Arapça ve 302 sayfa olup bir ajandaya yazılmıştır. Hacca gitmek isteyenlerin dikkat edeceği hususlar sıralanmakta hac ile ilişkisi bulunan namazların cemi, kısaltılması ele alınmaktadır. Daha sonra da haccın fazileti ve hikmetleri ele alınmaktadır. Haccın hükümleri ise rükunları, vacipleri, sünnetleri, adabı şeklinde tasnif edilerek ele alınmaktadır.

3- el-Yâkutu'n-nefîse fi acâibi'l-mesâili'l-garîbe: Eserin orijinali Arapça ve 300 sayfa olup bir ajandaya yazılmıştır.

İnsanlara ilginç gelen ve halk arasında sorulan bazı meselelerin hakikatini ele alan bir çalışmadır. Allahın varlığına iman, varlığının ilmi delilleri, cin ve meleklerin yaratılışı, şeytanın yaratılış hikmetleri, insanlarla cinler irtibat kurabilir mi, kutsal kitaplara bakış, peygamberlere iman ve peygamberlerin kısa tanıtımı, peygamberimizin siyerinin kısa bir tanıtımı, hulefai raşidin, ibadet ahkamı, taharet bölümü, gusül ve teyemmüm, oruç ve ahkamı, Zekat ve ahkamı, Hac ile ilgili bazı sorular ve cevapları, Muamelat konuları, sarf, simsarlık, taksitli satış, banka kredisi, vadeli satış ve vade farkı. Zevac ve ahkamı, Talak, Helal ve Haram konuları.

Muhammed Nurullah Seyda (Şeyh Muhammed Nûrullah Seydâ el-Cezerî) (1949-1985)[47]

Miladî 1948 hicrî 1368 hicri safer ayında Cizre'de dünyaya geldi. Şeyh Seyda Ceziri'nin oğludur. Babasının yanında eğitime başlamıştır. Cizre Eski müftüsü Abdurahman Erzen'in ve şeyh Fahreddin Alihi'nin (Batmânî) yanında okumaya devam etmiştir.

İcazetini Şeyh Fahreddin Batmani'den almıştır. Tarikat hilafetini babasından almıştır. Bu sırada kaleme aldığı esraru't-tasavvuf adlı eseriyle ilmi ve manevi yeterliliğini ispat etmiştir. Henüz 20 yaşında olmasın rağmen bilgisi, kabiliyeti ve karizmatik yapısıyla dikkatleri çekmiştir. Babası tarafından da tasavvufî ve ilmî icazet verilmiş ve vefatından sonra ilmî ve manevî hizmetleri yürütmüştür.

1968 tarihinde babası Şeyh Seydâ vefat etmiş, O da babasından sonra 19 sene irşad görevini yerine getirmiştir. Kıvrak zekası, karizmatik kişiliği, muhabbet dolu şahsiyetiyle kısa zamanda insanların gönlünde taht kurmuştur. İlmi ve manevi hizmetleri birlikte yürütmüştür. Pek çok öğrenci yetiştirmiş Cizre'yi ilim ve irfanla doldurmuştur. 12 Mayıs 985 tarihinde 34

---

45 Sağlık sorunları sebebiyle kendisiyle görüşemediğimiz muhterem hocaefendiye acil şifalar diliyorum.

46 Molla Nureddin'in eserlerinin fihristlerini fotokopi edip bize kadar ulaştıran Abdülkadir Erzen hocaefendiye bu lütufkar hizmetlerinden dolayı müteşekkirim.

47 Bingöl Abdülkadir, Kullîkêni Baxê Botan, sh: 145-146; Şeyh Muhammed Said Seyda el-Cezerî, Mektubat, sh: 63-67.

yaşında Nusaybin ile Kuser köyü arasında geçirdiği elim bir trafik kazasında hayatını kaybetmiştir. Kabri Cizre'dedir.

ESERLERİ:

1. Sahife: Hizb-ül hikâyiki'l-irşâdiye : Dua ve zikirlerle ilgilidir, basılmıştır.
2. Sahife: es-Sâihü'l-mütefekkir : Akide ile ilgilidir, basılmıştır.
3. Sahife: Cemü'l-cevâmi' : Tefsir, hadis ve fıkıh usulü ile ilgilidir, matbudur.
4. Sahife: Hülasatü'l-Telhis : Edebiyatla ilgili olup maani ve bedii ilimlerine aittir, matbudur.
5. Sahife: Sahifetü'l-ictihad: Fıkıhla ilgili olduğu anlaşılan esere ulaşılamamıştır.
6. Sahife: Esrarü't-Tasavvuf : Tasavvufla ilgilidir, Türkçeye tercüme edilip basılmıştır.
7. Sahife: El Akaid :
8. Sahife: el-Berâhin alâ haşri'l-insân ve vücudi âlemin âhar : İnsanların tekrar dirileceğine ve başka bir alemin varlığına ait delillerle ilgilidir.
9. Sahife : ed-Delaillü'l-kâtıa alâ Risâleti Seyyidinâ Muhammed (s.a.v.) ve İcazi'l-Kur'an : Hz. Muhammed (a.s) peygamberliği ve Kur'anın icazı ile ilgili kesin deliller ihtiva etmektedir.
10. Sahife: Sahifet-ül marifet : Marifetle alakalıdır
11. Sahife: Tabiat Çınlıyor: Arapça ve Türkçe basılmıştır.

Müftü Abdullah Kaplan[48] (1951-hayatta)

1951 yılında Silopi'de doğdu. İlkokulu Silopi ilçesine bağlı Verimli köyünde okudu. İlkokuldan sonra iki yıl çeşitli hocalardan Arapça ve dini bilgiler konularında dersler aldı. 1965 yılında Mardin İmam Hatip Okuluna kaydoldu. 1912 yılında Adana İmam Hatip Okulundan mezun oldu. 31.08.1972 yılında Bozöyük ilçesine İmam Hatip olarak atandı. 1975-1976 yıllarında askerlik görevini ifa etti. 1977 yılında Konya Yüksek İslam Enstitüsü'ne kayıt oldu. 1981 yılında Ensitü'den mezun oldu. Aynı yıl Diyanet işleri başkanlığınca yapılan vaizlik imtihanını kazanarak 15.12.1981 tarihinde Silopi ilçesine müftü olarak atandı. 1991 yılında Şırnak müftülüğüne tayin edildi. 1992 yılında kendi isteğiyle tekrar Silopi ilçe müftülüğüne atandı. 2002-2005 yılları arasında Cizre ilçe müftülüğü görevini yürüttü. 2006 tarihinde yeniden Şırnak İl Müftülüğüne atanmış olup halen bu görevi yürütmektedir. Evli olan Abdullah Kaplan Arapça ve Farsça bilmektedir.

ESERLERİ:

1- Şafii Mezhebinde Hac ve umre: Cep boyu olan eser 1997 tarihinde Diyarbakır'da basılmıştır. 78 sayfa olup 48-78 sayfalar arası hacda okunacak Duaların Arapçalarına ayrılmıştır. Uzun yıllar Müftü olarak hizmet veren müellif, hac ve umre seminer notlarını bir araya getirmek suretiyle bu eser meydana gelmiştir. Eser 4 bölümden oluşmaktadır: 1. bölümde Hac yolculuğunun adabı, 2. bölümde Haccın menâsiki, 3.bölümde hacda vacip olan ceza ve kefaretler, 4. bölümde ise dualar yer almaktadır.

Temel Dini Bilgiler: Diyanet işleri başkanı müelliften yaz kurslarında okutulmakta olan "temel dini bilgiler" isimli eserin Hanefi mezhebine göre olan hükümlerini Şafii mezhebine uyarlamasını talep etmiş ve bunu tab etmek istediğini belirtmiştir. Bunun üzerine müellif yaz kurslarında ders kitabı olarak okutulabilecek şekilde bu eseri hazırlamıştır. Eseri Diyanet işleri başkanlığına göndermiş ve fakat eserin basımı henüz gerçekleşmemiştir.

---

[48] Diyanet işleri başkanlığında bulunan resmi özlük dosyasındaki özgeçmişi.

İBNÜ'L-ESÎR EL-CEZERÎ'NİN HAYATI VE TÂRİHÇİLİĞİ

Mustafa ÖZKAN[*]

Tebliğimde, Cizre'de doğmuş, milâdî 1160-1233 yılları arasında yaşamış ve İslâm Târihi alanında bir otorite kabul edilen İbnü'l-Esîr el-Cezerî'nin hayatı ve târihçiliğini ele almaya çalışacağım. Sunumumda ana hatlarıyla şu yöntemi takip edeceğim: Öncelikle İbnü'l-Esîr'in kimlik bilgileri, ilmî faaliyetleri ve hayatının diğer alanlarından bahsedeceğim. Akabinde, onu meşhûr kılan **el-Kâmil fi't-Târih** isimli eserinin içeriği, daha sonra ise, İbnü'l-Esîr'in târih ilmine yüklediği anlam ve geliştirmeye çalıştığı târih metodolojisi üzerinde durmaya çalışacağım.

İsmi, Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî olarak geçen İbnü'l-Esîr, hicrî 555/milâdî 1160 yılında Cezîre-i İbn Ömer, yani bu günkü Cizre'de doğmuştur. İbnü'l-Esîr, Cizreli olduğu için Cezerî nisbesiyle, babasının "Esîruddin" lakabını taşıdığı için de İbnü'l-Esîr künyesi ile anılmaktadır.[1]

İbnü'l-Esîr'in babası Ebu'l-Kerem Muhammed, çocuklarının daha iyi bir öğrenim görmeleri için, 579/1183 yılında, o günün önemli bir ilim-irfan merkezi olan Musul'a taşınmıştır.[2] Musul'a yerleşen İbnü'l-Esîr; Hatîb Ebu'l-Feth et-Tûsî (ö. 578/1182), Yahyâ b. Mahmud es-Sekafî (ö. 584/1196) ve Ebû Mansur Müslim es-Sîhî (ö. 595/1199) gibi tanınmış çok sayıdaki âlimden ders almıştır.[3]

İbnü'l-Esîr'in ilim merkezlerini gezmesi ve oralardaki âlimlerden ders alması, onun gençlik döneminden itibaren başlamıştır. O, henüz 21 yaşında iken Hicâz'a gitmiş, orada çok sayıda âlimle tanışmış ve onlardan hadis öğrenmiştir. Hicâz dönüşünden sonra bir süre Bağdat'ta kalan İbnü'l-Esîr, Şâfiî fakihi olan Şeyh Ebu'l Kâsım Yaîş'ten ise Şâfiî fıkhını öğrenmiştir.[4]

İbnü'l-Esîr'in tahsil hayatı, şüphesiz Musul'la sınırlı kalmamıştır. O, bazen ilim öğrenmek için bazen de resmî görevi icabı Bağdat, Şam, Kudüs ve Halep gibi ilim merkezi olan birçok şehre gitmiş ve mezkûr şehirlerde, önde gelen âlimlerle ilim alış verişinde bulunmuştur.[5]

İbnü'l-Esîr, sadece ilim öğrenen ve öğrendiklerini hafızasına mahkûm eden bir ilim adamı değildi. O, aynı zamanda birçok talebe ya da âlimin kendisinden bilgi aldığı, bu anlamda faydalı olmaya çalışan bir âlim olmuştur.[6]

---

[*] Yrd. Doç. Dr., Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, b.ozkan02@gmail.com

1 Bkz. İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemsuddin Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr (ö. 681/1282), Vefeyâtu'l A'yân Enbâ-i Ebnâi'z-Zemân, II, 165, Beyrut, 1997; Yıldız, Hakkı Dursun, İslâm Târihi el-Kâmil fi't- (Önsöz), I, XIV, İstanbul, 2008; Hizmetli, Sabri, İslâm Târihçiliği Üzerine, 138, Ankara, 1991;, Abdülkerim, "İbnü'l-Esîr", İslâm Ansiklopedisi, (TDV), XXI, 26, İstanbul, 2000.

2 İbn Hallikân, Vefeyâtu'l-A'yân, II, 165; Yıldız, el-Kâmil fi't-Târih (Önsöz), I, XIV; Hizmetli, İslâm Tarihçiliği Üzerine, 138; Özaydın, İbnü'l-Esîr, XXI, 26.

3 İbn Hallikân, Vefeyâtu'l-A'yân, II, 165; Özaydın, İbnü'l-Esîr, XXI, 26.

4 Özaydın, "İbnü'l-Esîr", XXI, 26.

5 İbn Hallikân, Vefeyâtu'l-A'yân, II, 165-166; Hizmetli, İslâm Târihçiliği Üzerine, 138; Özaydın, İbnü'l-Esîr, XXI, 26.

6 İbn Hallikân, Vefeyâtu'l-A'yân, II, 166.

Uzmanlık alanı İslâm Târihi olmakla beraber İbnü'l-Esîr; Hadis, Siyer, Fıkıh, Edebiyat, Lügat, Eyyâmu'l- Arap, Ensâb ve Rical sahasında da derin bir bilgiye sahip idi.[7] Belki de bu durum, dönemin ilim anlayışının bir gereği idi.

İbnü'l-Esîr'in Hadis ve Ensap gibi ilimlere vukûfiyeti, târihi olayların cereyan ettiği önemli mekânları gezmesi, Musul Atabekeri döneminde bir süre resmî görev üstlenmesi, [8] Selahaddîn-i Eyyûbî gibi önemli devlet adamlarıyla görüşmesi ve bazı savaşlara katılması türü faaliyetler, onun birçok alanda bilgi ve tecrübe kazanmasını beraberinde getirmiştir. Bu tecrübe ise, doğal olarak müellifin târih anlayışına ve oluşturmaya çalıştığı târih metodolojisine önemli bir katkı sağlamıştır.[9]

İbnü'l-Esîr'in dönemin siyasîleriyle de ilişkileri olmuştur. Örneğin o, bir süre devlet hizmetinde bulunmuş (Atabek Tuğrul'un (ö. 590/1182) hizmetine girmiştir) ve bu çerçevede, Musul Atabek'inin sözlü mesajlarını halîfeye iletmek üzere birkaç defa Bağdat'a gitmiştir.[10] Yine o, Atabek'in elçisi olarak Dımeşk ve Halep'e gönderilmiştir. Ayrıca İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Târih isimli eserinin mukaddimesinde, İslâm ve Müslümanlar için önemli hizmetler yaptığına inandığı dönemin yöneticileri hakkında övgü dolu sözler sarf etmiş ve onlar için dua etmiştir. Fakat tüm bunlara rağmen, İbnü'l-Esîr'in siyasete mesafeli durduğu söylenebilir. Onun, Zengiler'in ve Eyyûbîler'in teklif ettikleri makam-mevkiyi kabul etmemesi, bu bağlamda değerlendirilebilir. Çünkü İbnü'l-Esîr, geçimini sağlayabilen bir âlimin, resmî görev almamasının daha doğru olacağını düşünmüştür.[11]

Ömrünün son yıllarını Musul'da geçiren İbnü'l-Esîr, ilim adamları için önemli bir referans niteliğindeki eserlerini bu dönemde yazmıştır. Musul'da 630/1233 yılında vefat eden İbnü'l-Esîr, buraya defnedilmiştir.[12] Allah rahmet etsin.

İBNÜ'L-ESÎR'İN EL-KÂMİL Fİ'T-TÂRİH İSİMLİ ESERİ VE İÇERİĞİ

İbnü'l-Esîr, vefatıyla unutulan bir ilim adamı olmamıştır. O, ilim dünyasına paha biçilemez nitelikte eserler bırakmıştır. Onun günümüze kadar gelen eserleri şunlardır:

1- el-Kâmil fi't-Târih.

2- el-Lübâb fî Tehzîbi'l- Ensâb.

3- Târîhu'd-Devleti'l-Atâbekiyye fi'l-Mevsıl.

4- Üsdu'l-Gâbe fî Marifeti's-Sahâbe. [13]

Ayrıca ona nisbet edilen, ancak günümüze kadar ulaşmayan şu eserleri de yazdığı belirtilmektedir:

1- el-Câmiu'l-Kebîr fî İlmi'l-Beyân,

2- Adâbu's-Siyâset,

3- Kitâbu'l-Cihâd,

---

7 İbn Hallikân, Vefeyâtu'l-A'yân, II, 166; Özaydın, İbnü'l-Esîr, XXI, 26; Sandıkçı, Kemal, "Cizre'nin Yetiştirdiği Önemli İlim Adamları: İzzeddin ve Mecduddin İbnü'Esîr Kardeşler", Hz. Nuh'tan Günümüze Cizye Sempozyumu, 101, İstanbul, 1999.

8 İbn Hallikân, Vefeyâtu'l-A'yân, II, 166; Özaydın, İbnü'l-Esîr, XXI, 26; Sandıkçı, Cizre Sempozyumu, 101; Yaşın, Abdullah, Tarih Kültür ve Cizre, 366, Ankara, 2002.

9 Sandıkçı, Cizre Sempozyumu, 102.

10 İbn Hallikân, Vefeyâtu'l-A'yân, II, 165.

11 Özaydın, İbnü'l-Esîr, XXI, 26.

12 İbn Hallikân, Vefeyâtu'l-A'yân, II, 165-166; İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ (ö.746/1345), el-Bidâye ve'n-Nihâye, II, 2015, Beyrut, 2004.

13 İbn Hallikân, Vefeyâtu'l-A'yân, II, 166; Hizmetli, İslam Tarihçiliği Üzerine, 139; Özaydın, İbnü'l-Esîr, XXI, 27.

4- Târîhu'l-Musul,

4- Tuhfetu'l-Acâib ve Tarfetu'l-Garâib fi't-Târih.[14]

Şimdi ise, İbnü'l-Esîr'in dünyanın her tarafından tanınmasını sağlayan, hem cihan hem de büyük bir İslâm Târihi kitabı olan el-Kâmil fi't-Târih isimli eser üzerinde durmak istiyoruz.

El-Kâmil fi't-Târih, umûmî (genel) târih kitabıdır. Eser, hilkatten yani insanın yaratılışından hicrî 628/milâdî 1230 yılına kadar olan olayları ihtiva etmektedir.[15] Zikredilen eser, müsteşriklerden Carolus Johannes Turnberk tarafından 1851-1876 yılları arasında yayımlanmıştır. El-Kâmil fi't-Târih, daha sonra 1883'te Mısır, 1965'te ise Beyrut'ta basılmıştır.[16] Ayrıca Arapça olarak yazılan el-Kâmil fi't-Târih, Slan tarafından Fransızca'ya,[17] bir heyet tarafından ise 10 cilt halinde Türkçe'ye çevrilmiştir.

el-Kâmil fi't-Târih isimli kitabın en önemli özelliği, diğer târihî konuların yanı sıra, Kuzey Afrika, Endülüs, Gazneliler, Selçuklular ve Musul Atabekleri hakkında detaylı bilgiler içermesidir. Özellikle eserin son üç cildi, Türk Târihi hakkında önemli ve detaylı bilgiler ihtiva etmektedir.

İbnü'l-Esîr, el-Kâmil'deki konuların hilkatten hicrî 302/milâdî 915 yılına kadar olan kısmını, Taberî'nin Târîhu't-Taberî isimli eserinden almıştır.[18] Aynı zamanda Müellif, konuları kitabına alış biçimi itibariyle, büyük oranda Taberî'nin Târîhu't-Taberî isimli eserini örnek almıştır.

İbnü'l-Esîr, eserine aldığı bilgileri güvenilir bulduğu kaynaklardan almıştır. Ayrıca o, herhangi bir konudaki haberleri ayrı ayrı rivâyetler halinde aktarma yerine, bunları tek rivâyet haline getirmek sûretiyle eserine almış ve söz konusu rivâyetlerin ravîlerinin isimlerini zikretmemiştir Buradan anlıyoruz ki İbnü'l-Esîr, râvilerden daha ziyade, rivâyetlerin içeriklerinin ma'kul olup olmadığını dikkate almıştır. Bu durum ise, rivâyetçi târih anlayışının egemen olduğu bir dönemde, İbnü'l-Esîr'in târihi anlama, yorumlama ve yazmada önemli bir metodoloji geliştirmeye çalıştığı şeklinde yorumlanabilir.

İbü'l-Esîr, eserine aldığı konuları oluş sırasına göre, yani kronolojik bir sıra dâhilinde aktarmıştır. Müellifin eserini bu ûsülle yazmasında ise, târihî konuları birbirinden müstakil ama kendi içerisinde bir bütünlük oluşturacak şekilde okuyucuya sunma isteği belirleyici olmuştur diyebiliriz.

İBNÜ'L-ESÎR'İN TÂRİH ANLAYIŞI

İbnü'l-Esîr, hicrî 7. asra kadar, Taberî'den sonra, İslâm Târihi alanında en büyük otoritelerden biri olarak kabul edilmektedir. Müellifimizin târih alanında otorite kabul edilmesinde de, onun târih ilmine yüklediği anlam ve geliştirmeye çalıştığı târih metodolojisi etkili olmuştur diye düşünüyoruz. Zira İbnü'l-Esîr'e kadar -belki de dönemin târih anlayışının bir gereği olarak- târih ilminin önemi, felsefesi ya da yöntemi üzerinde fazla durulmamış; hatta târih denilince, her türlü bilgi ya da rivâyet yığınını alıp aktarmak akla gelmiştir.

Târih ilmine büyük bir önem atfeden İbnü'l-Esîr'e göre, târih bilgisine sahip olmanın şu faydaları vardır:

---

14 Bkz. Sandıkçı, Cizre Sempozyumu, 102; Yaşın, Tarih Kültür ve Cizre, 367.
15 Yıldız, el-Kâmil fi'Târih (Önsöz), I, XIV; Hizmetli, İslâm Târihçiliği Üzerine, 139.
16 Yıldız, el-Kâmil fi'Târih (Önsöz), I, XV.
17 Hizmetli, İslam Tarihçiliği Üzerine, 139.
18 Yıldız, el-Kâmil fi'Târih (Önsöz), I, XIV.

1- İbnü'l-Esîr'e göre târih ilminin amacı, kişiyi, insanlık tecrübesinden haberdar etmek sûretiyle, onun târihten ders almasını, yaşadığı dünyayı anlamlandırmasını ve târih kültürü ışığında sağlıklı bir gelecek oluşturmasını sağlamaktır.

2- Târih öğrenen kimse, geçmiş çağların insanlarıyla aynı zaman diliminde yaşamış, onları ve onların icraatlarını daha doğru bir şekilde tanıma ve yorumlama imkânına sâhip olmuş olur.

3- Târihi bilen hükümdar ve idareciler, daha önce zulüm işlemiş insanların yaptıklarının rivâyet yoluyla, nesilden nesile aktarıldığını, bu nitelikteki yöneticilerin sonraki nesiller tarafından kötü olarak anıldıklarını görür ve böylece yanlış işler yapmaktan vazgeçerler. Aynı zamanda târihe vâkıf olan yöneticiler, kendilerinden önceki idarecilerin yaptıkları iyilikleri ve söz konusu idarecilerin bu iyilikleri sayesinde hep hayırla hatırlandıklarını görür ve kendileri de, din ve toplumun menfaatine uygun işler yapma ve kalıcı eserler bırakma lüzûmunu hissederler.

4- Târih ilmi sayesinde kişi, tehlikeler ya da düşman karşısında neler yapması gerektiğini bildiği için, kendini ve kendine ait olanı muhâfaza etme imkânına sahip olur.

5- Târihçimize göre, târihî süreç içerisinde meydan gelmiş olaylar, ya birbirilerinin aynısı ya da benzeridirler. Aynı hadiselerin yaşanmaması için insanın târih bilgisi ve şuuruna sahip olması gerekir. Târih okuyan kişi, kendinden önceki insanlık tecrübesini öğrendiği için, aynı hatalara düşmez ve ileride vuku bulabilecek muhtemel gelişmeleri de tahmin edebilir. Böylece târih ilmi, insanın bilgi ve tecrübesini arttırmak sûretiye, kişinin yetenekli bir lider ya da insan olmasını sağlar.

6- Târihten haberdar olan insan; iktidar, makam ve servet gibi dünyevî şeylerin geçici olduğunu, dolayısıyla, kendisine ait olanın da fâni olduğunu fark eder; böylece bu kişi, daha iyi bir insan olmaya, bâki olanın peşinde gitmeye ve nihayetinde, cenneti kazanmaya çalışır.

7- İnsan, târih ilmi sayesinde, peygamberlerin bile ne gibi sıkıntılara mâruz kaldıklarını öğrenir, bu sayede âhlakın güzelliklerinden olan sabır ve dayanıklılığı huy haline getirir. Çünkü akıllı insan, üstün insan olan peygamberlerin dahi birçok olumsuzlukla karşılaştığını düşünür ve kendisini, muhtemel sıkıntılara karşı hazır-dayanıklı hale getirir.[19]

Kanaatimizce İbnü'l-Esîr'in târihçiliğinin en önemli özelliği, onun tenkitçi bir bakış açısına sahip olması ve bu anlayış doğrultusunda bir târih metodolojisi geliştirmeye çalışmasıdır. Zira o, târih ilminin sevilmesi ve ondan ders alınmasının yolunun, târihi uygun yöntemlerle yazmaktan/aktarmaktan geçtiğini düşünür. Bu bağlamda İbnü'l-Esîr, kendinden önceki târihçilerin, târihi parçacı bir yaklaşımla ele aldıklarına, târih ilmini okuyucuya sevdirebilecek bir üslûp geliştiremediklerine ve rivâyetleri tenkide tâbi tutmadan eserlerine aldıklarına dikkat çekmiş ve bunu bir yöntem sorunu olarak görüp eleştirmiştir. Yine ona göre, daha önceki târihçilerin bazıları, tüm rivâyetleri eserlerine alarak hacimli eserler meydana getirirken; bazıları da, hayâtî önemi haiz bilgileri ihmal edip, muhtasar eserler yazmışlardır. Bu da, bilginin araza dönüşmesi, târihin ise maksadına uygun olarak yazılmaması anlamına gelmektedir.[20]

İbnü'l-Esîr'in önemle üzerinde durduğu ve geliştirmeye çalıştığı târih metodolojisinin dayandığı temel ilkeler şunlardır:

1- Tenkide Dayalı Târih Anlayışı: İbnü'l-Esîr, öncelikle rivâyetçi târih anlayışını eleştirmiştir. O, ilke olarak, rivâyetlerin tahlil-tenkit süzgecinden geçirildikten sonra yazılması gerektiğini savunmuştur. Tenkitçi târih anlayışı ve yazımını önemseyen târihçimiz, bu konudaki düşünce ve yöntemini "Ben târihle ilgili rivâyetleri toplayıp eserime alırken,

[19] İbnü'l-Esîr, İzzuddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed (ö. 630/1232), I, 9-11, el-Kâmil fi't-Târih, Beyrut, 2006
[20] İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fi'Târih, I, 5-6.

karanlık gecelerdeki kör insanın yürüyüşü, çakıl taşlarıyla inci tanelerini bir araya toplayanın davranışı gibi hareket etmedim."[21] cümlesiyle özetlemeye çalışmıştır. Gerçekten de İbnü'l-Esîr, geleneksel târih anlayışının dayandığı her türlü haberi nakletme yerine, güvendiği kaynaklardaki rivâyetleri alma ve onları tek rivâyet haline getirdikten sonra eserine almaya yöntemini uygulamaya çalışmıştır.

2- Parçacı Yaklaşım Yerine Bütüncül Yaklaşım: Müellife göre ele alınan târihî konunun doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için, o konunun bütün yönleriyle bir bütün olarak anlatılması/yazılması gerekir. Zira konu hakkındaki yetersiz bilgi, konunun mahiyeti hakkında bize tam bir bilgi elde etme ve o mevzuda sağlıklı yorum yapma imkanını vermez.

3- Târih Yazımında Uygun Üslûp: İbnü'l-Esîr, târih ilminde konu kadar, konunun anlatım tarzının yani üslûbun da önemli olduğuna inanır. O, okuyucunun sıkılmaması için, târihçinin târih malzemesini (yani bilgiyi), uygun bir üslûpla yazması gerektiğini savunur. Örneğin kendisi, herhangi bir konuyu ele alırken, konuyu monotonluktan kurtarmak ve bu arada okuyucunun dikkatini canlı tutmak için, zaman zaman şiir, âyet ve hadislere başvurduğu gibi, ilgili kahramanların psikolojik tahlillerini de yapmak sûretiyle, anlattığı mevzûyu somut ve çekici bir hale getirmeye çalışmıştır.

4- Târih Yazımında Kronoloji: Târihçimiz, târihin doğru ve daha kolay öğrenilebilmesi için, tarihî olayların, meydana geliş sırasına göre, yani kronolojik bir sıra dâhilinde yazılması gerektiğine vurgu yapar. O, söz konusu anlayışının gereği olarak, eserindeki konuları oluş sırasına göre eserine almıştır. Aynı zamanda müellif, târihî şahsiyetlerin biyografilerini de kronolojik bir sıra hâlinde aktarmıştır.

5- Konuyu Açıklamalarla Anlaşılır Kılma: İbnü'l-Esîr, önemli tartışmalara neden olmuş ve hâlâ etkisi süren olaylara ilişkin bilgileri aktarmakla yetinmez. O, belki de ilgili konunun doğru bir şekilde anlaşılması için, mevzu hakkında zaman zaman ek açıklamalarda bulunmuştur. Örneğin o, Ziyâd b. Ebihî'nin, Muâviye'nin nesline ilhakına (ilhak: katma ya da dahil etme anlamındadır) ve bu konudaki tartışmalara dair rivâyetleri aktardıktan sonra, bu ilhakın İslâm Hukuku'na uygun olup-olmadığını şu sözleriyle açıklamaya çalışmıştır: "Ancak İslâm geldiğinde, farklı kişilerle birleşen ve çocuk doğuran kadının, çocuğunu istediği erkeğe nisbet etme şeklindeki uygulamayı kaldırmıştır. Dolayısıyla İslâm, bu tarz bir nikahı yasaklamıştır. Bundan dolayı Muâviye, "bir kadının çok sayıda erkekle birleştikten sonra doğan çocuğu herhangi birisine nisbet etme" şeklindeki cahiliye döneminin uygulaması ile İslam'daki nikah arasında bir fark gözetmemiştir. Muâviye, Ziyâd'ı kendi nesline ilhakın caiz olduğu şeklindeki düşüncesinde yanılmıştır. Sonuç olarak o (Muaviye), câhiliyenin kabul ettiği nikah ile İslâm'daki nikah arasındaki farkı dikkate almadan hareket etmiştir. Ayrıca, Müslümanların târihinde buna benzer bir ilhak asla vaki olmamıştır. Kısacası, Muâviye'nin bu işte doğru hareket ettiğine ilişkin hiçbir delili yoktur."[22] İbnü'l-Esîr, söz konusu açıklamasını temellendirmek için de, Hz. Peygamber'in "Çocuk doğduğa yatağa aittir." hadisini zikretmiştir.

İbnü'l-Esîr, gerektiğinde konuyu ek bilgilerle açıklama yöntemini, Hz. Hüseyin ile Abdullah b. Zübeyr arasındaki ilişkilerin mahiyetini aktarırken de uygulamıştır. Müellif der ki, "Hicâz için siyasî emelleri bulunan Abdullah b. Zübeyr, Hz. Hüseyin'i kendisi için bir rakip olarak görmüş ve bu sebeple onun Kûfe'ye gitmesini çok istemiştir." Böylece İbnü'l-Esîr, Abdullah b. Zübeyr'in Hz. Hüseyin'e karşı hangi duygulara sahip olduğunu ve bunun sebeplerini bir psikolog gözüyle yorumlamış ve konu hakkında okuyucuyu bilgilendirmeye çalışmıştır.

---

[21] İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fi'Târih, I, 7.
[22] İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Târih, III, 221.

6- Bilgi-Mesaj İlişkisi: Anladığımız kadarıyla İbnü'l-Esîr'in târih anlayışında bilgi, mesaj için bir araçtır. Bu sebeple İbnü'l-Esîr'e göre târih yazımında, mesajın anlaşılmasına engel teşkil edebilecek yetersiz ya da gereksiz bilgi aktarma, târih ilminin amacına uygun değildir.[23] Ayrıca müellifin, târihî bilgiyi, verilmek istenen mesaj için bir vesile olarak görmesi, onun Kur'ân'ın öngördüğü târih anlayışından etkilendiği şeklinde okuyabiliriz. Zira Kur'ân'da da, târihî bilgi olarak kabul edebileceğimiz kıssalar anlatılırken, bu kıssaların, verilmek istenen mesajı içeren asıl öğeleri zikredilmiştir.

Sonuç olarak İbnü'l-Esîr, hayatını ilme adamış ve özellikle İslâm Târihi alanında haklı bir şöhrete sahip olmuştur. İbnü'l-Esîr; kendisini meşhûr ve unutulmaz kılan, çok sayıda dile tercüme edilen, dünyanın farklı yerlerinde baskıları yapılan ve günümüzde de târihçiler için önemli bir referans niteliği taşıyan el-Kâmil fi't-Târih isimli eseri yazmıştır.

İbnü'l-Esîr, târih ilmine atfettiği önem ve bu anlayışla yazdığı eseriyle Târihin sevilmesine; geliştirdiği târih metodolojisiyle bizlere sağlıklı bir târih anlayışı, metodu ve şuurunu kazandırmaya çalışmıştır. Ayrıca İbnü'l-Esîr, târih metodolojisi bağlamında dile getirdiği ilkeler doğrultusunda eserlerini yazmaya çalışmış ve bunda da, büyük oranda başarılı olmuştur diye düşünüyoruz.

BİBLİYOGRAFYA

HİZMETLİ, Sabri, *İslâm Târihçiliği Üzerine*, Ankara, 1991.

İBNÜ'L-ESÎR, İzzuddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed (ö. 630/1232), *el-Kâmil fi't-Târih*, I- Beyrut, 2006.

İBN HALLİKÂN, Ebu'l-Abbas Şemsuddin Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr (ö. 681/1282), *Vefeyâtu'l A'yan Enbâ-i Ebnâi'z-Zemân*, I-IV, Beyrut, 1997.

İBN KESÎR, Ebu'l-Fidâ (ö. 746/1345), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-II, Beyrut, 2004.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, "İbnü'l-Esîr", *İslâm Ansiklopedisi*, (TDV), İstanbul, 2000.

SANDIKÇI, Kemal, "Cizre'nin Yetiştirdiği Önemli İlim Adamları: İzzeddin ve Mecduddin İbnü'l-Esîr Kardeşler", Hz. Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu, İstanbul,.

YAŞIN, Abdullah, *Tarih Kültür ve Cizre*, Ankara, 2007.

YILDIZ, Hakkı Dursun, *İslam Târihi el-Kamil fi'-Târih* (Önsöz), I-XI, İstanbul, 2008.

[23] İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Târih, I, 7-8.

BEDREDDİN SANCAR VE EBDAU'L-BEYÂN ADINDAKİ TEFSİRİ

Harun ÖĞMÜŞ[*]

ÖZET

Şırnak ve çevresi özellikle İslâm tarihi boyunca Ebü'l-İz el-Cezerî, İbnü'l-Cezerî, İbnü'l-Esîr'ler vb. büyük ilim ve kültür adamlarının yetiştiği bir bölge olmuştur. Bölgede, –eskisi kadar olmasa da— asırlardır oluşmuş ilim geleneği sayesinde bugün de âlimler yetişmektedir. Bunların içinde en bariz simalardan biri de Arapça telifleri olan Siirtli Bedrettin Sancar'dır (Bedreddîn b. Molla Dervîş et-Tillovî). Tebliğimizde müellifin *Ebdeu't-beyân li-cemîi âyi'l-Kur'ân* adındaki tefsirini tanıtmaya çalıştık.

Tebliğimizde öncelikle *Ebdeu't-Beyân*'ın müellifini tanıttık, eğitimi ve eğitiminde almış olduğu dersleri tespit ettik, böylece birikimiyle ortaya koyduğu eser arasında bağlantı kurmaya çalıştık. Daha sonraki bölümlerde eserin kaynaklarını araştırdık ve nihayet Kur'an yorumunda takip ettiği yöntem üzerinde durduk.

Anahtar kelimeler: Bedreddin Sancar, Ebdau'l-beyân, tefsir, Kur'an, yorum

BEDREDDIN SANCAR and his tafseer *EBDAU'L-BEYÂN*

Summary

Şırnak, and its surroundings, especially all through İslamic history, has been a region where many important scholars and intellectuals, like Ebü'l-İz el-Cezerî, İbnü'l-Cezerî, İbnü'l-Esîr and others, have been raised. Today, in the region, scholars – in smaller numbers then before - are still being trained thanks to the intellectual tradition that has formed over the centuries. Among these, a prominent figure is Siirt born Bedrettin Sancar (Bedreddîn b. Molla Dervîş et-Tillovî) who has published works in Arabic.

In this paper we have tried to present the tafseer *Ebdeu't-beyân li-cemîi âyi'l-Kur'ân* written by this author.

First a short biography of the author of *Ebdeu't-Beyân* is given. We have established his formal schooling and the courses he took therein, as to clarify the link between his education and this work. In the following sections we examined the sources of the work and finally we looked into the approach he used while interpreting the Qur'an.

Keywords: Bedreddin Sancar, Ebdau'l-beyân, tafseer, Qur'an, interpretation

GİRİŞ

Şırnak ve çevresi tarih ve özellikle de İslâm tarihi boyunca Ebü'l-İz el-Cezerîler'in, İbnü'l-Esîrler'in yetiştiği önemli bir ilim ve kültür merkezi olmuştur. Bölgede, –eskisi kadar olmasa da— asırlardır oluşmuş ilim geleneği sayesinde bugün de âlimler yetişmektedir. Bunların

[*] Yrd. Doç. Dr., Şırnak Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı. ogmusharun@yahoo.com

içinde en bâriz sîmâlardan biri de Siirtli Bedrettin Sancar'dır (Bedreddîn b. Molla Dervîş Tillovî). Siirt'teki medreselerde yetişen ve ömrü boyunca tedris faaliyetlerinde bulunarak birçok talebe yetiştiren Bedrettin Hoca, aynı zamanda Arapça telifler de vermiştir.

Tebliğimizde öncelikle *Ebdau'l-Beyân'ın* müellifini tanıtacak, eğitimi ve hocaları üzerinde duracak, böylece birikimiyle ortaya koyduğu eser arasında bağlantı kurmaya çalışacağız. Daha sonra ise eserin kaynaklarını araştıracak, eserde kullanılan dil ve üslûbu inceleyecek ve nihayet Kur'an yorumunda takip ettiği yöntem üzerinde duracağız.

I. MÜELLİF

A. Hayatı ve Tahsili

Bedreddin Sancar 1343 (1925) yılında Siirt'in Tillo (Aydınlar) ilçesinde doğdu. Abbâsî nisbesinden de anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber'in (sav) amcası Abbas b. Muttalib'in soyundan geldiği söylenen âilesi[1] içerisinde birçok âlim ve mutasavvıf bulunmaktadır.[2] Büyük dedesi olan Şeyh İsmâil Fakîrullah, İbrâhim Hakkı Erzurûmî'nin hocasıdır.[3]

Klâsik medrese eğitimi almış olan Bedreddin Sancar sarf ve nahiv gibi âlet ilimlerinin yanı sıra akîde, usûl ve fıkıh gibi İslâmî ilimleri de okumuştur.[4] Okuduğu başlıca kitapları ve önde gelen hocalarını *Lemehât* adındaki otobiyografisinde bizzat kaydetmektedir. Buna göre Molla Halil el-Fakîrî ve Molla Yahyâ en-Nîkılî'de İzzeddin ez-Zencânî'ye (ö. 655/1257) âit olan *el-İzzî fi't-Tasrîf* adındaki esere Sa'deddin et-Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) yazdığı şerhi, Molla Muhammed Dirşevî'de Çarperdî'nin (ö. 746/1346) nahve dâir *el-Muğnî* adındaki risâlesine talebesi Meylânî'nin (ö. 811/1408) yazdığı şerhi, Molla Abdülaziz el-Fakîrî'de İbn Hişâm'ın (ö. 761/1360) *Kavâidü'l-i'râb*'ının Ahmed b. Muhammed (ö. ?) tarafından yazılan *Hallü'l-maâkid Şerhu'l-Kavâid* adındaki şerhi, Molla Abdülhakîm'de İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) yine nahivle ilgili olan *el-Kâfiye* adındaki eserine Molla Câmî'nin (ö. 898/1492) *el-Fevâidü'z-Ziyâiyye* adıyla yazdığı şerhi okumuştur.[5] 1953'te tamamladığı vatanî vazifesinden sonra aynı hocada ilim tahsiline devam etmiş ve Ömer en-Nesefî'nin (ö. 537/1142) *el-Akâid*'ine Teftâzânî'nin yazdığı şerh ile Tâceddin es-Sübkî'nin (ö. 771/1370) *Cem'u'l-cevâmi'* adındaki eserini okuyarak icâzet almış ve Tillo'da dedesi Şeyh Mustafa el-Fânî'nin kurduğu medresede ders okutmaya başlamıştır.[6]

Bu arada 1959'da Siirt Ulu Câmii imam-hatipliği vazîfesini de der-uhde etmiştir.[7] 1971 muhtırası esnasında mesnetsiz bir iddia üzerine başta yakın arkadaşı Molla Burhâneddin olmak üzere bazı zevat ile birlikte bu vazifesinden alınıp başka bir yere gönderildiyse de sonradan hakikatin anlaşılması üzerine eski yerine iade edilmiştir.[8]

---

1 Bk. Çağlar, Hasan, *Bedreddin Sancar ve Ebdeu'l-beyân li-cemîi âyi'l-Kur'ân adlı tefsiri* (basılmamış yüksek lisans tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 8; müellifin tefsirine manzum bir takriz yazan Molla Müşerref el-Pervârî de bu duruma işarette bulunur. bk. Sancar, *Ebdau'l-beyân li-cemîi âyi'l-Kur'ân*, 1. Baskı, İzmir: Dârü'n-Nîl, 2007, s. 7.

2 Tam şeceresi şöyledir: Muhammed Bedreddîn b. Molla Muhammed Derviş b. Şeyh Ömer b. Molla Muhammed b. Molla Ömer b. Molla Bekir b. Şeyh Mustafa b. Şeyh Abdülkādir es-Sânî b. eş-Şeyh İsmâîl Fakîrullah et-Tillovî el-Abbâsî. Bk. Sancar, *Lemehât mine's-sîreti'z-zâtiyye li'ş-Şeyh ve'l-Âlimi'r-Râbbânî Muhammed Bedreddin et-Tillovî el-Fakîrî el-Abbâsî*, Dımeşk: Müessesüt'ş-Şâm li't-tıbâa, 2000, s. 3-4.

3 Sancar, *Lemehât*, s. 7.

4 Sancar, *Lemahât*, s. 7.

5 Sancar, *Lemehât*, s. 12-14.

6 Sancar, *Lemehât*, s. 26-27.

7 Sancar, *Lemehât*, s. 28-29.

8 Sancar, *Lemehât*, 32-33.

Daha sonraki yıllarda ecdadından Abdülazîz el-Fakîrî'nin de ders okuttuğu Fahriye Medresesi'ni ihya edip genişleterek orada ders okutmaya başlayan Bedreddin Sancar,[9] birçok talebe yetiştirdiği bu medrese tedris faaliyetlerini halen sürdürmektedir.[10]

1948'de evlendiği ilk eşinin[11] 1974'te vefat etmesi üzerine tekrar evlenen müellifin[12] her iki eşinden de çocukları vardır.[13]

B. Eserleri

Bedreddin Sancar'ın tebliğimizde tanıtacağımız tefsiri dışında da eserleri vardır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

1. *Kalâidü'l-cümân fî cîdi Ebdai'l-beyân*: Tefsirin dipnotunda basılmış bir ta'lîktir. Tebliğimizde zaman zaman bu eseri de referans göstereceğiz.

2. *Bedîu'l-beyân limâ asâ en yahfâ fi'l-Kur'ân*: Kur'an müfredâtı hakkında filolojik bir çalışmadır.

3. *Akîdetü'l-mü'mini's-sedîde*: Akidenin esaslarının tespit edildiği 108 şatrdan oluşan recez bahrinde küçük bir manzûme olup müellifin Hülâsatü't-tasrîf adındaki eseriyle birlişte Müessesetü'ş-Şâm tarafından Dımeşk'ta basılmıştır.

4. *Hülâsatü't-tasrîf:* Sarf ilmi hakkında küçük bir risâle olup yukarıda zikrettiğimiz *Akîdetü'l-mü'mini's-sedîde* ile birlikte basılmıştır.

Müellifin, tebliğimize konu olan *Ebdeu'l-beyân* adındaki tefsiri hakkında yapılmış çalışmalar da vardır. Hasan Çağlar tarafından 2010 yılında Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Bedreddin Sancar ve Ebdeu'l-beyân li-cemîi âyi'l-Kur'an adlı tefsiri" adıyla bir yüksek lisans tezi yapılmıştır. Ayrıca Dr. Ali Akpınar ve Nurettin Turgay tarafından da Uluslararası Siirt Sempozyum'unda adı geçen tefsirle ilgili birer tebliğ sunulmuştur.[14]

II. ESERİN KAYNAKLARI

Müellif, eserinin mukaddimesinde İbn Kesîr (ö. 774/1372), Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1209), Kurtubî (ö. 671/1272), Beydâvî (ö. 685/1282), Hâzin (ö. 741/1341), Nesefî (ö. 710/1310), Celâleyn ve hâşiyeleri, Ebü's-suûd (ö. 982/1574), Âlûsî (ö. 1270/) ve Sâbûnî tefsirleri gibi muteber görülen eserlerden yararlandığını, bütün şeref ve faziletin bu tefsirlerin müelliflerine ait olduğunu, kendisinin yalnızca onların görüşlerini derlediğini kaydeder.[15] Ancak lafzı müteşâbih ayetlerin ve bilhassa da kıssaların tefsirinde adı geçen eserlerden yararlanırken takdim-tehirlerde bulunduğu, yani söz konusu tefsirlerin bir sûre veya ayetin tefsirinde kaydettiği açıklamayı aynı konunun işlendiği başka bir sûre veya ayette zikretmek gibi tasarruflarda bulunduğu konusunda da okuyucuyu uyarır.[16]

Bu açıklamalarından rahatlıkla anlaşılacağı üzere müellif, klâsik eserlerin tarzını takip ederek yararlandığı kaynaklara her yerde gönderme yapmamış, mukaddimede verdiği listeyle bir anlamda bu sorumluluktan kurtulmuştur. Bununla birlikte zaman zaman bazı müellifleri

---

9 Sancar, *Lemehât*, s. 34-35.
10 Sancar, *Ebda'*, s. 1 (müellifin oğlu tarafından yazılan terceme-i hâl)
11 Sancar, *Lemehât*, s. 21.
12 Sancar, *Lemehât*, s. 37.
13 Sancar, *Lemehât*, s. 30, 38.
14 Akpınar, Ali, "Tillolu Muhammed Bedruddîn'in İki Kur'ân Çalışması", Uluslararası Siirt Sempozyumu, Birleşik Matbaa, İzmir 2007, s. 238-253; Turgay, Nurettin, "Müfessir Muhammed Bedreddin Sancar Hayatı Eserleri ve Tefsirciliği", Uluslararası Siirt Sempozyumu, Birleşik Matbaa, İzmir 2007, s. 265-274.
15 Sancar, *Ebda'*, s. 2.
16 Sancar, *Ebda'*, s. 5.

referans verdiği görülmektedir. Mesela En'âm sûresinin girişinde sûre hakkında Râzî'den nakilde bulunmaktadır.[17]

Keza besmelede yer alan "Rahman" ve "Rahîm" isimlerinin Fâtiha sûresinde tekrarlanışının besmelenin Fâtiha'dan olmadığına delil teşkil etmeyeceğini, zira bu iki ismin besmelede Allah'tan yardım istemenin ve O'nun adıyla teberrük etmenin gerekçesi olarak yer aldığını, burada ise Allah'ın hamde müstahak olduğunun gerekçesini oluşturduğunu belirtir[18] ve sonra bu açıklamayı Âlûsî'den (ö. 1270/1854) aktardığını göstermek üzere انتهى "sona erdi" anlamında kullandığı اه kısaltmasını ve Âlûsî'nin ismini zikreder.[19] *Rûhu'l-maânî*'ye müracaat ettiğimizde müellifin, Âlûsî'nin görüşünü aynen değil ama aynı anlamdaki ifadelerle aktarmış olduğunu görürüz.[20]

"Gaybı bilen O'dur. Gayba hiç kimseyi muttalî kılmaz. Ancak dilediği peygamber bunun dışındadır"[21] mealindeki ayetin tefsirinde, buradaki gaybın mutlak gayb olduğu, dolayısıyla bu ayetin peygamber dışındaki evliyanın gaybı bilmesine aykırı olmadığını Âlûsî'den naklen belirtir ve dipnotta da Ebüssuûd ve Râzî'den bu doğrultuda nakillerde bulunur.[22]

Müellif, tefsirin metninde olduğu gibi Kalâidü'l-cümân adındaki ta'lîkātında da yararlandığı kaynakları zaman zaman zikreder. Mesela Fâtiha sûresinde إياك أعبد "yalnız sana ibadet ederim" yerine إياك نعبد "yalnız sana ibadet ederiz" şeklinde çoğul kipinin kullanılışıyla ilgili olarak Âlûsî'nin "Yâ Rab! benim kulluğum noksandır, onun için diğer kulların kulluğuyla birlikte sana yakarıyorum…" şeklinde yaptığı bir izahı nakleder.[23]

Müellifin yararlandığı kaynakları açıkça zikretmediği yerlerin de küçük bir mukayeseyle kolayca tespit edilmesi mümkündür. Birkaç örnek verelim:

1. Fâtiha sûresinin tefsirinde أي: باستعانة ذاته تعالى الواجب الوجود المتفرد بالألوهية والتأثير أو متبركاً باسمه تعالى أقرأ "Ülûhiyet ve yaratma sadece kendisine ait olan varlığı zorunlu zâtın yardımıyla veya O'nun ismiyle teberrük ederek okuyorum" şeklinde kullandığı veciz bir ifadeyle besmeledeki ب harfinin istiâne veya musâhabe (beraberlik) için olduğuna işaret eder.[24] Müellifin kaynakları arasında saydığı Beydâvî ve Nesefî tefsirlerine baktığımızda bu bilginin benzer ifadelerle onlarda da yer aldığını görürüz.[25]

2. *"O ve karısı alevli bir ateşe girecektir"*[26] ayetinden, Ebû Leheb ve karısının kâfir olarak ölecekleri mânası anlaşılarak imanla mükellef kılınmalarının ve peygamber tarafından imana çağırılmalarının anlamsız olduğu itirazında bulunmanın yersiz olduğunu, zira onların isyanları

---

17 Sancar, *Ebda'*, s. 142; krş. Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, I-XXXII, 1. Baskı, Beyrut: Dâru'l-fikr, 1981, XII, 149.

18 Bilindiği üzere Şâfiîlere göre sûre başlarındaki besmeleler Kur'ân'dandır. Müellifin bu hususta Âlûsî'nin görüşüne katılması, kendisinin de bağlı olduğu Şâfiî mezhebi tarafgirliği yaptığını akla getirebilir. Ancak ileride ahkâm âyetleri üzerinde dururken de belirteceğimiz üzere müellifin — inceleyebildiğimiz kadarıyla— herhangi bir taassubunu tespit edemedik.

19 Sancar, *Ebda'*, s. 9.

20 Âlûsî, *Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-seb'ı'l-mesânî*, I-XXX, Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, I, 82; Âlûsî'den yapılan başka bir alıntı için bk. Sancar, *Ebda'* s. 588; Kurtubî ve Celâleyn'in *Cemel Hâşiyesi*'nden yapılan bir alıntı için bk. Sancar, *Ebda'*, s. 598-599.

21 el-Cinn 72/26-27.

22 Sancar, *Ebda'*, s. 634; Krş. Râzî, *Mefâtîh*, XXX, 168-169; Ebu's-suûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kur'âni'l-Kerîm*, I-V, nşr: Abdülkādir Ahmed Atâ, Riyad: Mektebetü'r-Riyâdı'l-hadîse, V, 409; Âlûsî, XXIX, 97.

23 Sancar, *Kalâidü'l-cümân fî cîdi Ebdai'l-beyân* (*Ebdeu'l-beyân li-cemîi âyi'l-Kur'ân* ile birlikte), 1. Baskı, İzmir: Dârü'n-Nîl, 1992, s. 9. krş. Âlûsî, I, 88. Müellifin bu şekildeki nakilleri için bk. Sancar, *Kalâid*, s. 296, 441, 629.

24 Sancar, *Ebda'*, s. 8.

25 Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, I-V, Beyrut: Dâru Sâdır I, 9-12; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl ve hakāiku't-te'vîl*, I-III, 1. Baskı, Beyrut: Dâru'l-kalem, 1989, I, 17; Âlûsî ise istiâne anlamını tercih eder. Âlûsî, I, 47-48.

26 Tebbet 111/3-4.

sebebiyle cehenneme girmelerinin de söz konusu olabileceğini belirtir.[27] Müellifin kaynakları arasında zikrettiği Beydâvî tefsirine baktığımızda bu problemin benzer ifadelerle çözüme kavuşturulduğunu görürüz.[28]

3. "*Ben sizin taptıklarınıza tapıcı değilim. Siz de benim kulluk ettiğime kulluk edecek değilsiniz*"[29] mealindeki ayetlerinin, daha önceki "*Sizin taptıklarınıza ben tapmam. Benim taptığıma da siz tapıcı değilsiniz*" [30] mealindeki ayetleri pekiştirdiğini veya bunlardan birincilerin hal diğerlerinin istikbal için olduğunu veya da tersinin söz konusu olduğunu belirtir.[31] Müellifin kaynakları arasında zikrettiği Beydâvî tefsirine baktığımızda bu bilgilerin büyük ölçüde orada da yer aldığını görürüz.[32]

4. وقيله kelimesinin وعنده علم الساعة cümlesindeki الساعة atıf olduğunu Âlûsî'den naklen belirtir.[33]

6. Eserin dipnotunda yer alan *Kalâidü'l-cümân* adındaki ta'lîkātında da alıntılara yer verilir. Alıntı yapılan müelliflerin zaman zaman kısa terceme-i hallerine de yer verilmektedir.[34]

III. MÜELLİFİN METODU

Müellif, eserinin mukaddimesinde güzel bir üslûpla özlü bir tefsir yazmayı plânladığını belirtir.[35] Bu sebeple eserde uzun ifadeler yerine bazı kısaltma ve remzlere yer verilmiştir.

Müellif, başvurduğu kısaltmaları "tenbîhât" başlığı altında zikretmiştir. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

Bir kelimenin yanında yan yana konulan iki nokta: Söz konusu kelime bir Kur'an kelimesiyse o kelimenin devamını ve daha önce geçmiş olan açıklamasını ifade etmektedir. Ancak müellif isimlerinden sonra yer almışsa o zaman "vb." anlamındadır.[36]

(:) İki nokta üst üste: Tefsîriyye (açıklama) için olan أي edatı anlamındadır. Arapça'da mekûlü'l-kavl denilen ve قال fiilinden sonra başka birinden aktarılan sözlerden önce de bu işaret kullanılmıştır.[37]

İhtisar amacıyla başvurulan başka bir yol da mükerrer ayetler içerisinde daha önce tefsir edilmiş olanların sûre ve ayet rakamının verilmesiyle yetinilmesi, bazen de kelimelerin açıklandığı alfabetik fihriste havale edilmesidir.[38] Gerektikçe daha sonraki ayetlere gönderme yapılması da[39] ihtisar amacıyla başvurulan bir yol olmakla birlikte aynı zamanda Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri metoduna riayet edildiğinin de açık bir delilidir.

---

27 Sancar, *Ebda'*, s. 686.
28 Beydâvî, V, 199.
29 el-Kâfirûn 109/4-5.
30 el-Kâfirûn 109/2-3.
31 Sancar, *Ebda'*, s. 684.
32 Beydâvî, V, 197.
33 Sancar, *Ebda'*, s. 523; Âlûsî'den yapılan başka bir nakil için bk. Sancar, *Ebda'*, s. 376; *Celâleyn*'in *Cemel Hâşiyesi'*nden yapılan bir alıntı için bk. Sancar, *Ebda'*, s. 51.
34 Sancar, *Kalâid*, 21-22; Hâzin'den yapılan bir alıntı için bk. *a.e.*, s. 140; *Celâleyn*'den yapılan bir alıntı için bk. *a.e.*, s. 401; *Safvetü't-tefâsîr*'den yapılan bazı alıntılar için bk. *a.e.*, s. 49, 524.
35 Sancar, *Ebda'*, s. 2.
36 Bu kısaltma için mesela bk. Sancar, *Ebda'*, s. 318, 382.
37 Sancar, *Ebda'*, s. 5, 482.
38 Sancar, *Ebda'*, s. 2; müellifin mukaddimede zikrettiği bu kısaltmalara sık sık başvurduğunu tespit ettik. Mesela bk. Sancar, *Ebda'*, s. 49, 278, 279, 368, 684.
39 Meselâ Bakara sûresindeki Âdem kıssası'nda, kıssanın işlendiği el-Kehf 18/50; el-A'râf 7/12 vd.; Tâhâ 20/117, 122 ayetlerine gönderme yapılmıştır. Bk. Sancar, *Ebda'*, s. 16; başka örnekler için bk. Sancar, *Ebda'*, s. 13-15, 49, 77, 98.

Müellif, tefsirinde takip ettiği başlıca ilkeleri şöyle sıralamıştır:

1. Açık ve özlü bir ifadenin tercih edilmesi
2. Müfessirlerin cumhurunun ittifak ettiği tefsir ve i'râb vecihlerinin zikredilmesi
3. Açıkça veya işaret yoluyla ayetlerin sebeb-i nüzûlünün belirtilmesi
4. Ayetler arasındaki irtibat ve bağlantılara (tenâsüb ve insicam) dikkat çekilmesi
5. Zamir kullanılması gerekirken açık isim kullanılan ayetlerde söz konusu durumun açıklığa kavuşturulması ve iltifat (gâib-muhâtap-mütekellim sîgaları arasındaki değişiklik) sanatına dikkat çekilmesi
6. Ayetlerden istinbât edilen hükümlere işaret edilmesi ve bunların sünnetle açıklanması
7. Bazı belâgat ve bedî' sanatlarının açıklanması[40]

Şimdi bu prensipleri birkaç örnek vererek değerlendirelim:

1. Açık ve özlü bir ifadenin tercih edilmesi: Tefsirde Celâleyn gibi gerçekten de özlü bir ifadenin tercih edildiği, bazı i'râb vecihlerinin ve edebî inceliklerin bir kelimeyle ifade edildiği görülmektedir. Mesela إنه من يشرك بالله فقد حرم الله عليه الجنة *"Çünkü Allah'a ortak koşana Allah cenneti haram kılmıştır"*[41] cümlesinin, hemen öncesindeki وقال المسيح يا بني إسرائيل اعبدوا الله ربي وربكم *"Halbuki Mesih şöyle demiştir: Ey İsrâil Oğulları! Benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk ediniz!"* ifadesi için bir gerekçe ve sebep oluşturduğunu belirtmek üzere إذ edatının zikredilmesiyle yetinilir.[42]

Keza والله هو السميع العليم *"her şeyi bilen ve her şeyi işiten ancak Allah'tır"*[43] ayetindeki هو zamîr-i faslının hasra delâlet ettiği, dolayısıyla işiten ve bilenin yalnızca Allah olduğu mânasını verdiği zamirden sonra zikredilen فقط "yalnızca" kelimesiyle ifade edilir.[44]

2. Müfessirlerin cumhurunun ittifak ettiği tefsir ve i'râb vecihlerinin zikredilmesi: Mesela "Hani Rabbin, Âdemoğulları'ndan, onların sırtlarından zürriyetlerini almış ve onları kendi nefislerine şahit tutarak 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?' (demişti. Onlar da:) 'Evet (sen bizim Rabbimizsin) buna şahit olduk' demişlerdi"[45] ayeti, biri hakikî diğeri mecazî olmak üzere iki şekilde yorumlanır, ancak "zürriyeti almak ve şahit tutmanın söz konusu olmayıp bunların Allah'ı tanımayı sağlayacak delilleri bilmek ve akletmek anlamında bir temsil olduğu" yönündeki mecazî mâna ayetin zâhirine ve konuyla ilgili hadislere aykırı görülerek tasvip edilmez.[46]

Keza Sâd sûresindeki Hz. Dâvud'un düşürüldüğü fitne[47] hakkında da birçok alternatif sıralanır ancak *"Dâvud! Biz seni ülkede hükümdar yaptık, sen de insanlar arasında adaletle*

---

40 Sancar, *Ebda'*, s. 4.
41 Mâide 5/72
42 Sancar, *Ebda'*, s. 134.
43 Mâide 5/76
44 Sancar, *Ebda'*, s. 135; Tefsir esnasında bazı Kur'an kelimelerinin Türkçe açıklamasına da rastlanmaktadır. Mesela *"İçinizden sebt günü haddi aşanları elbette bilirsiniz. Biz böyle yapanlara 'aşağılık maymun olun!' dedik"* (el-Bakara 2/65) mealindeki ayette قردة kelimesinin Türkçesinin maymun olduğu açıklanmaktadır. Bk. Sancar, *Ebda'*, s. 20.
45 el-A'râf 7/172
46 Sancar, *Ebda'*, s. 185; Müellifimizin müracaat ettiği tefsir eserlerine baktığımızda İbn Kesîr'in konuyla ilgili rivayetleri zikrettikten sonra söz konusu şahitliği insanların tevhide yatkın (fıtrat üzere) yaratılmaları olarak, Celâleyn müfessirlerinin hem ayetin zahirine göre hem de rubûbiyetin delillerinin gösterilip aklın yaratılması şeklinde yorumladıklarını görürüz. Beydâvî ve Nesefî ise insanlara akıl verilip rubûbiyetin delillerinin tanıtılmasının şahitlik yerine ikāme edildiğini belirterek ayetin temsil olduğunu ileri sürmektedir. Bk. Beydâvî, III, 33-34; Nesefî, II, 561; İbn Kesîr, İmâdüddin Ebu'l-Fidâ İsmâil, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I-IV, 1. Baskı, Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1994, II, 332; *Tefsîru'l-Celâleyn*, İstanbul: Dersaâdet, ts, s. 221.
47 Bk. Sâd 38/24.

hükmet"[48] mealindeki ayetin, söz konusu fitnenin "davalıyı dinlemeden hüküm verme" olduğu yönündeki görüşü desteklediği belirtilir.[49] Bu örnek, müellifin Kur'ân'ın Kur'an'la tefsirine riayet ettiğine de güzel bir örnektir.

Bazen her hangi bir tefsir ve tevil tercih edilmeksizin ayete verilebilecek muhtemel mânaların sıralanmasıyla yetinilir. Mesela Firavun hakkında kullanılan *"kazıklar sahibi"*[50] nitelemesiyle ilgili olarak şu açıklamalar yapılır: Firavun, yere dört tane kazık çakar ve işkence edeceği kişinin el ve ayaklarını ona bağlardı. Bu ifadeyle kastedilen onun sağlam bir saltanatı, kalabalık bir ordusu veya kazık gibi büyük binaları olmasıdır.[51]

3. Açıkça veya işaret yoluyla ayetlerin sebeb-i nüzûlünün belirtilmesi: Mesela "*Zina eden bir erkek, ancak zina eden veya müşrik olan bir kadınla evlenebilir. Zina eden bir kadın da ancak zina eden veya müşrik olan bir erkekle evlenebilir. Böyle bir evlenme müminlere haram kılınmıştır*."[52] ayetinin sebeb-i nüzûlünün, muhacirlerden fakir olanların zina eden zengin kadınlarla evlenmek istemesi olduğu kısaca belirtilir.[53]

Kezâ *"Şüphesiz o iftirada bulunanlar içinizden bir gruptur"*[54] mealindeki ayetin ve devamının Benî Mustalık Gazvesi'nde Hz. Âişe'ye atılan iftira ile ilgili olarak nazil olduğu belirtilir,[55] dipnotta ise olay daha ayrıntılı olarak verilir.[56]

4. Ayetler arasındaki irtibat ve bağlantılara (tenâsüb ve insicâm) dikkat çekilmesi: Müellif, takip ettiği metot içerisinde zikretmesine rağmen eserinde ayetler arasındaki bağlantılara çok yer vermemektedir. Yer verdiği yerlerde de tefsirin genel üslûbuna uygun bir şekilde oldukça kısa ifadeler tercih etmektedir. Mesela *"Nuh şöyle dedi: Ey Rabbim! Yeryüzünde kâfirlerden hiç kimseyi bırakma! Çünkü sen onları bırakırsan onlar kullarını saptırırlar. Yalnız ahlâksız ve nankör kimseler doğururlar"*[57] ayetinde Hz. Nûh'un kâfirlere beddua etmesinden sonra *"ey Rabbim! Beni, anamı-babamı, iman etmiş olarak evime girenleri, mümin erkek ve kadınları bağışla!"*[58] diyerek müminlere dua ettiğine dikkat çekerek bir sonraki ayetle bağlantı kurar.[59]

Keza Bakara sûresinin başında mümin, kâfir ve münafıkların zikredildiği ayetlerle[60] *"Ey insanlar! Hem sizi hem de sizden önceki insanları yaratan Rabbinize ibadet ediniz"*[61] mealindeki ayet arasında irtibat kurmak üzere şöyle der: Allah Teâlâ; mümin, kâfir ve münafıklardan oluşan üç sınıf oluşturan insanların durumlarını zikrettikten sonra onlara yalnızca kendisine kulluk etmelerini emretti ve bunu gerekli kılan delilleri açıkladı.[62]

Namaz, zekât, hac ve peygamber kıssaları yer alan Bakara sûresinin sonunda peygambere imanın zikredildiği belirtilerek sûrenin muhtevasıyla sonu arasında da irtibat kurulur.[63]

5. Zamir kullanılması gerekirken açık isim kullanılan ayetlerde söz konusu durumun açıklığa kavuşturulması ve iltifat (gâib-muhâtap-mütekellim sîgaları arasındaki değişiklik)

---

48 Sâd 38/26.
49 Sancar, *Ebda'*, s. 481.
50 Sâd 38/12.
51 Sancar, *Ebda'*, s. 480; başka bir örnek için bk. Sancar, *Ebda'*, s. 525.
52 Nûr 24/3.
53 Sancar, *Ebda'*, s. 368; sebeb-i nüzûlle ilgili rivayeti karşılaştırmak için bk. Taberî, XVII, 149-157.
54 Nûr 24/11.
55 Sancar, *Ebda'*, s. 369; sebeb-i nüzûlle ilgili rivayeti karşılaştırmak için bk. Taberî, XVII, 190 vd.; Müellifin zikrettiği sebeb-i nüzûl rivayetleriyle ilgili başka örnekler için bk. s. 14, 48, 50, 52, 684, 685.
56 Sancar, *Kalâid*, s. 369. Başka bir örnek için bk. Sancar, *Kalâid*, s. 48, 382, 684, 685.
57 Nûh 71/26-27
58 Nûh 71/28.
59 Sancar, *Ebda'*, s. 631.
60 el-Bakara 2/1-20.
61 el-Bakara 2/21.
62 Sancar, *Ebda'*, 13.
63 Sancar, *Ebda'*, s. 62.

sanatına dikkat çekilmesi: Mesela Fâtiha sûresinde أنعمت عليهم الذين *"kendilerine nimet verdiklerin"*[64] ifadesine uygun olacak şekilde غضبت عليهم غير الذين "gazap ettiklerin" yerine المغضوب عليهم *"gazap edilenler"* denilerek muhatap sîgadan gâib sîgaya geçilmesi ve böylece Allah'ı gösteren zamirin zikredilmemesi edebe riayetle gazabın Allah'a isnat edilmemesine bağlanır.[65]

Keza لقد كفر الذين قالوا إن الله ثالث ثلاثة وما من إله إلا إله واحد وإن لم ينتهوا عما يقولون ليمسن الذين كفروا منهم عذاب أليم "Andolsun ki, 'Allah üçün üçüncüsüdür' diyenler kesinlikle kâfir olmuştur. Halbuki yalnızca tek bir ilâh vardır. Eğer söylediklerinden vazgeçmezlerse and olsun ki onlardan küfürde ısrar edenlere acı verici bir azap dokunacaktır"[66] ayetinin başında söz konusu kişilerin başta kâfir oldukları söylendiği için sonunda ليمسنهم şeklinde zamirle iktifa edilmesi gerekirken الذين كفروا "kâfir olanlar" şeklinde açıktan zikredilmelerinin sebebi kâfirlikle damgalanmalarına bağlanır.[67]

İltifat sanatına işaret edilmekle yetinilmeyip genellikle bu sanatın neden yapıldığına da dikkat çekilir. Mesela muhatap sîgasıyla başlayan هو الذي يسيركم في البحر حتى إذا كنتم في الفلك *"O, sizi karada ve denizde gezdirir. Hatta siz gemide bulunduğunuzda"* ayetinin وجرين بهم بريح طيبة وفرحوا بها جاءتها ريح عاصف... *"gemi, içindekileri alıp güzel bir rüzgârla giderken ve tam onunla sevindikleri bir sırada ona şiddetli bir fırtına gelip çatar…"*[68] şeklinde gaip sîgasıyla devam etmesinin, gemidekilerin kritik durumunu göstermek (takbîh) için olduğu belirtilir. Keza yine muhatap sîgasıyla başlayan إن هي إلا أسماء سميتموها أنتم وآباؤكم ما أنزل الله بها من سلطان *"Bu (putlar) sizin ve ecdadınızın isimlendirdiği bir takım isimlerdir"* ayetinin إن يتبعون إلا الظن وما تهوى الأنفس *"Onlar ancak zanna ve nefislerinin hevâsına tabi olurlar"*[69] şeklinde gâip sîgasıyla devam etmesinin tahkîr amacı taşıdığı belirtilir.[70]

6. Ayetlerden istinbat edilen hükümlere işaret edilmesi ve bunların sünnetle açıklanması: Mesela "İçinizden birine ölüm gelip çattığında eğer bir mal bırakacak olursa anaya-babaya ve akrabalara vasiyet etmesi üzerinize farz kılınmıştır"[71] mealindeki ayetin "Allah çocuklarınız hakkında, erkeğe iki kızın payı kadar pay vermenizi emreder"[72] mealindeki ayet ve "Vârise vasiyet yoktur"[73] hadisiyle neshedildiği belirtilir.[74] Keza "Eğer borçlu darda ise bir kolaylığa erişinceye kadar mühlet verin! Eğer bilirseniz, alacağınızı tasadduk edip bağışlamak sizin için daha hayırlıdır"[75] mealindeki ayet, Câhiliye devrinde olduğu gibi ödenme vakti gelen borcun artırılması değil borcun ödenme süresi uzatılarak borçluya kolaylık sağlanması gerektiği belirtilerek açıklandıktan sonra şu hadis rivayet edilir: "Kim darda kalan bir borçluya mühlet verir veya onun borcunu silerse Allah onu kendi gölgesinden başka gölge olmayan (kıyamet) günde gölgelendirir[76].

7. Bazı belâgat ve bedî' sanatlarının açıklanması: Eserde haberin ve emir, nehiy, istifham gibi inşâ (dilek) sîgalarının asıl mânasından çıkmasına ya bir kelimeyle işaret edilmekte veya mâna verilirken bu durumlar dikkate alınmaktadır. Mesela أفمن كان على بينة من ربه ويتلوه شاهد منه

---

64 el-Fâtiha 1/7.
65 Sancar, *Ebda'*, s. 9.
66 Mâide 5/73.
67 Sancar, *Ebda'*, s. 134; başka örnekler için bk. 14, 22, 26, 48, 50, 158, 163, 479, 481.
68 Yûnus 10/22.
69 en-Necm 53/23.
70 Sancar, *Ebda'*, s. 564; iltifatla ilgili başka örnekler için bk. Sancar, *Ebda'*, s. 149-150, 163, 172.
71 el-Bakara 2/180.
72 en-Nisâ 4/11.
73 Buhârî, "el-Vesâyâ", 5.
74 Sancar, *Ebda'*, s. 39.
75 el-Bakara 2/280.
76 Müslim, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, I-XX, 3. baskı, Dâru'l-kütübi'l-Mısriyye, 1967, "ez-Zühd ve'r-Rekâik", 18; bk. Sancar, *Ebda'*, s. 61; başka bir örnek için bk. Sancar, *Ebda'*, s. 52.

ومن قبله كتاب موسى إماماً ورحمة *"Rabbinden gelen apaçık bir delile dayanan, Rabbinden gelen bir şahidin (Kur'ân'ın) izlediği, kendisinden önce bir rahmet ve önder olarak Mûsa'nın kitabı bulunan kimse (yalnız dünya hayatını isteyen inkârcı kimse) gibi midir?"*[77] ayetinin başındaki hemzenin inkâr (yadırgama) için olduğu belirtilir.[78] Keza والوالدات يرضعن أولاهن حولين كاملين *"Anneler çocuklarını tam iki yıl emzirirler"*[79] ayetindeki يرضعن "emzirirler" kelimesinin, haber sîgası olmakla birlikte asıl anlamından çıkarılarak emir anlamında kullanıldığına ليرضعن "emzirsinler" denilerek işaret edilir.[80]

Ayetlerde mecazî mânada kullanılan kelimeler açıklanır. Mesela أولئك الذين اشتروا الضلالة بالهدى *"İşte bu kimseler, hidayet karşılığında dalâleti satın almışlardır"*[81] ayetindeki اشتروا "satın aldılar" fiilinin استبدلوا "değiştirdiler" mânasında bir istiâre-i tebaıyye (fiilde gerçekleşen teşbihe dayalı mecaz) olduğu, الضلالة "dalâlet" kelimesinin اشتروا "satın aldılar" fiilinin hakikî anlamda anlaşılmasını engelleyici karine olduğu, فما ربحت تجارتهم *"Alış verişleri kârlı olmamıştır"* ifadesinin terşîh (istiârede müsteârun minh / müşebbeh bih / kendisine benzeyen ile ilgili unsur) olduğu belirtilir.[82]

Müellif, okuyucunun bilgi sahibi olduğu ön kabulüyle bu terimleri açıklama gereği duymaz. Hatta tercih ettiği veciz üslûp sebebiyle bazen mecaz olduğunu zikrettiği kelimenin mecazın hangi türüne girdiğini belirtmez. Mesela فوجدا جداراً يريد أن ينقض فأقامه *"Derken orada yıkılmak isteyen bir duvar buldular"*[83] ayetindeki يريد "ister" fiilinin, duvarın yıkılmak üzere oluşunu ifade eden bir mecaz olduğunu belirtir.[84] Halbuki buradaki mecaz, alâkası teşbih olduğu için istiâre adını alır. Söz konusu istiâre, yalnızca müsteârun minh (müşebbeh bih / kendisine benzeyen) olan "istemek" kelimesini içerip müsteârun leh (müşebbeh / benzeyen) olan "yaklaşmak" kelimesini kapsamadığı için istiâre-i musarraha (açık istiâre), ayrıca istiâre müştakk (türemiş) kelimede gerçekleştiği için tebeıyye olarak isimlendirilir.[85] Ancak müellif, veciz üslûbu gereği daha hacimli tefsirlerde açıklanmış olan bu hususların[86] tafsilâtına girmez ve okuyucunun bunları bildiği ön kabulüyle يريد "istiyor" fiiliyle mecazen يقرب "yaklaşıyor" fiilinin kastedildiğini zikretmekle yetinir.[87]

Keza إن يكن منكم عشرون صابرون يغلبوا مأتين وإن يكن منكم مأة يغلبوا ألفاً من الذين كفروا بإنهم قوم لا يفقهون "Eğer içinizde sabreden yirmi kişi bulunursa iki yüz kişiyi mağlûp eder. Ve eğer içinizde yüz kişi bulunursa bunlar da kâfirlerden bin kişiyi yenerler"[88] ayetinde ihtibâk sanatı olduğunu belirtir.[89] İhtibâk, ikinci cümlede benzeri zikredilen ifadenin birinci cümlede, birinci cümlede benzeri zikredilen ifadenin de ikinci cümlede düşürülmesidir.[90] Buna göre ayetteki birinci cümlede yirmi müslümanın sabırlı olduğu belirtilmiş, ancak ikinci cümledeki yüz

---

77 Hûd 11/17.
78 Sancar, *Ebda'*, s. 235.
79 el-Bakara 2/233.
80 Sancar, *Ebda'*, s. 51; usûl-i fıkıhla da ilgili olan bu konudaki başka örnekler için bk. Sancar, *Ebda'*, s. 61, 236, 604.
81 el-Bakara 2/16.
82 Sancar, *Ebda'*, s. 12.
83 el-Kehf 18/77.
84 Sancar, *Ebda'*, s. 317.
85 Teftâzânî, *Muhtasaru'l-meânî*, s. 343, 362.
86 Mesela bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakāiki ğavâmıdı't-Tenzîl ve 'uyûni'l-ekāvîl fî vücûhi't-te'vîl*, I-VII, 1. Baskı, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1995, II, 709; İbn Atıye, Muhammed et-Tâhir, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-tenvîr*, I-XV, ed-Dâru't-Tûnusiyye, ts., X, 432; Kurtubî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, I-XX, 3. baskı, Dâru'l-kütübi'l-Mısriyye, 1967, XI, 25; Şeyhzâde, Muslihuddin Muhammed b. Mustafa, *Hâşiye 'alâ tefsîri'l-Beydâvî*, I-III, el-Matbaatu'l-Osmâniyye, ts., II, 270; İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-tenvîr*, I-XV, ed-Dâru't-Tûnusiyye, ts., XVI, 8.
87 Başka örnekler için bk. Sancar, *Ebda'*, s. 146, 157.
88 el-Enfâl 8/65.
89 Sancar, *Ebda'*, s. 198.
90 Süyûtî, *el-İtkān fî ulûmi'l-Kur'ân*, I-II, 2. Baskı, Dımeşk: Dâru'l-ulûmi'l-insâniyye, 1993, II, 831.

müslümanın sabırlı olması hazfedilmiştir. Aynı şekilde birinci cümlede iki yüz kişinin kâfir oldukları belirtilmemiş, ikinci cümlede ise bu nitelik vurgulanmıştır. Böylece ilk cümledeki yirmi müslümanın sabırlı oluşu ikinci cümledeki yüz müslümanın da sabırlı olduğunu gösterdiği gibi ikinci cümledeki bin kişinin kâfir olması da ilk cümledeki iki yüz kişinin kâfir olduğunu göstermektedir.[91]

Müellifin, kelimelerin mecazî mânada kullanıldığını belirtmede oldukça ihtiyatlı olduğu görülmektedir. Mesela فما بكت عليهم السماء والأرض *"Gök ve yer onlara ağlamadı"*[92] ayetindeki ağlamanın mecazî olabileceği gibi hakikî de olabileceğini belirtir[93] ve haşiyede ikinci anlamı destekleyici hadisler rivayet eder.[94]

8. Tercih edilen veciz üslûp sebebiyle eserde Âsım kıraatinin Hafs rivayeti dışındaki kıraat farklılıklarına nadiren ve yapılan tefsiri teyit (el-ihticâc bi'l-kırâe) amacıyla yer verilmektedir. Meselâ الله نور السموات والأرض *"Allah göklerin ve yerin nurudur"*[95] ayetinin الله منور السموات والأرض "Allah göklerin ve yerinin aydınlatıcısıdır" anlamında olduğunu, nitekim o şekilde de okunduğunu, keza نور "nur" kelimesinin birçok kıraatçi tarafından نَوَّرَ "aydınlattı" şeklinde fiil formunda da okunduğunu belirtir.[96] Kıraat kitaplarına müracaat ettiğimizde yedi veya on kıraat imamına böyle bir okuyuş nispet edilmediğini ve bu okuyuşların şâzz olduğunu görürüz.[97] Bazen Kalâidü'l-cümân'da bu konuda bilgi verildiği görülür.[98]

Ayrıca eserde, sûre başlarında sûrenin nerede nazil olduğu, ismi ve ele aldığı başlıca konular hakkında birkaç satırlık kısa bilgi verilmektedir.[99]

IV. EBDAU'L-BEYÂN'IN FARKLI AÇILARDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

1. Fıkhî Yönü: Eserde ahkâma ve ihtilâflı fıkhî görüşlere çok fazla yer verilmez. Verildiği yerlerde de oldukça özlü ifadeler tercih edilmekte ve mezhep taassubu güdülmediği görülmektedir. Mesela *"Namuslu kadınlara zina isnadında bulunup dört şahit getiremeyen kimselere seksen değnek vurun ve onların şehadetlerini ebediyen kabul etmeyin. Onlar fasık kimselerdir. Ancak bundan sonra tevbe edenler ve hallerini düzeltenler müstesna"*[100] ayetinin tefsirinde Şâfiî'ye göre söz konusu kişilerin şahitliklerinin tevbe edene kadar, Ebû Hanîfe'ye göre ise ölene kadar kabul edilmeyeceğini; dolayısıyla Şâfiî'ye göre tevbenin hem şahitliğin reddini hem de fasıklığı giderici olduğu, Ebû Hanîfe'ye göre ise yalnızca fasıklığı giderici olduğu özlü bir ifadeyle belirtilir.[101]

Kezâ "*Eşlerine zinâ isnad edip de kendilerinden başka şahitleri olmayan kimselerin her birinin şahitliği, Allah adına dört defa yemin ederek kendisinin doğru söyleyenlerden olduğuna şahitlik etmektir. Beşinci yemini, eğer yalan söyleyenlerdense Allah'ın lanetinin kendi üzerine olmasını dilemesidir*."[102] mealindeki ayetin tefsirinde hukukî durum, bu yemini

---

91 Eserde işaret edilen başka ihtibâk örnekleri için bk. Sancar, *Ebda'*, s. 49, 441.
92 ed-Duhân 44/29.
93 Sancar, *Ebda'*, s. 526; başka bir örnek için bk. *a.e.*, s. 343.
94 Sancar, *Kalâid*, s. 526.
95 en-Nûr 24/35.
96 Sancar, *Ebda'*, s. 375.
97 Abdüllatîf el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kırâât*, I-XI, Dâru Sa'deddîn, VI, 264-265; Eserde zikredilen kıraatle ilgili bir diğer vecih için bk. Sancar, *Ebda'*, s. 148.
98 Sancar, *Kalâid*, s. 319.
99 Mesela bk. Sancar, *Ebda'*, s. 8, 10; Müellif, tefsirinde ifadelerdeki farklılık sebeplerine temas ettiğini de zikretmektedir (*a.e.*, s. 4). Ancak bu madde, zamir yerine zâhir isim getirilmesiyle bir anlamda tedâhül ettiği için ayrıca ele alınmamıştır.
100 Nûr 24/4-5.
101 Sancar, *Ebda'*, s. 368; fıkıh mezheplerine göre hükümlerin zikredildiği başka örnekler için bk. Sancar, *Ebda'*, s. 48-49, 92, 157.
102 Nûr 24/6-7.

yapan kişinin hadden kurtulacağı, kadının ebediyen kendisine haram olacağı ve doğurduğu çocuğun nesebinin ona ait olmayacağı şeklinde özetlenir.[103]

Ebdau'l-beyân müellifi, neshin an'anevî olarak bilinen üç türünü de kabul etmektedir.[104] Nitekim orucun önce ihtiyarî olarak emredilip[105] sonra bunun kesin emir ifade eden ayetle[106], kocası ölen kadınların bir yıl kocalarının evinde ikāmet etmeleri ve kendilerine vasiyette bulunulmasıyla ilgili ayetin[107] miras ayeti[108] ve Bakara sûresinin 234. ayetiyle[109], müvâlât ayetinin[110] Ahzâb sûresinin 6. ayetiyle neshedildiğini belirtir.[111] *"De ki: Ben sizin üzerinizde bir vekil değilim"*[112] gibi ayetlerin seyf ayetiyle[113] nesh edildiğini ileri sürmektedir.[114] Örneklerden anlaşıldığına göre müellif, Kur'ân'ın sünnetle neshedilmesine de prensip itibariyle olumlu bakmaktadır. Çünkü *"İçinizden birine ölüm gelip çattığında eğer bir mal bırakacak olursa anaya-babaya ve akrabalara vasiyet etmesi üzerinize farz kılınmıştır"*[115] mealindeki ayetin *"Allah çocuklarınız hakkında, erkeğe iki kızın payı kadar pay vermenizi emreder"*[116] mealindeki ayet ve *"Vârise vasiyet yoktur"*[117] hadisiyle neshedildiğini belirtmektedir.[118]

2. Filolojik Yönü: *Ebdau'l-Beyân*, bir çok yerde hemen hemen bir i'râbu'l-Kur'ân ve meâni'l-Kur'ân eseri gibidir. Çoğu zaman kelimelerin müteradifleriyle açıklanması ve cümle içindeki i'râb durumlarının verilmesiyle yetinilir. Bununla birlikte filolojik tefsirlerin temel özelliği olan nahiv ekollerinin görüş ve tartışmalarına çok girilmez.[119] Aynı şekilde şiirle istişhad metoduna da çok fazla başvurulmaz. Bunun temel sebebi, metodunu açıklarken belirttiğimiz gibi tefsirin çok özlü oluşudur. Ancak temsil ve öğüt maksadıyla Kalâidü'l-beyân'da bazı Arapça ve Farsça beyitlerin zikredildiği görülür. Mesela *"Kâfirlikleri sebebiyle buzağıya tapma sevgisi iliklerine işlemişti"*[120] mealindeki ayette şairi belirtilmeksizin aşağıdaki beyit zikredilir[121]:

إذاما القلبُ أشْرِبَ حُبَّ شَـيْئ فَلاَ تَأمَنْ لَهُ عَنْهُ انْصِرَافًا (الوافر)

"Bir şeyin sevgisi işlerse eğer bir gönle

Hiç görülmüş mü hemen vazgeçebilsin öyle"

Keza "*Halka iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz yoksa*?" ayetinin tefsirinde Hâfız-ı Şîrâzî'nin

واعظان كين جلوه در محراب ومنبر ميكنند جون بخلوت ميروند آن كار ديكر ميكنند[122]

---

[103] Sancar, *Ebda'*, s. 369.
[104] Sancar, *Ebda'*, s. 27.
[105] el-Bakara 2/84.
[106] el-Bakara 2/85; bk. Sancar, *Ebda'*, s. 39-40.
[107] el-Bakara 2/240.
[108] en-Nisâ 4/11.
[109] Sancar, *Ebda'*, s. 52.
[110] en-Nisâ 4/33.
[111] Sancar, *Ebda'*, s. 98; Başka örnekler için bk. Sancar, *Ebda'*, s. 41, 49, 92-94, 130, 192, 446, 588, 637.
[112] En'âm 6/66.
[113] et-Tevbe 9/5.
[114] Sancar, *Ebda'*, s. 149, 153, 163.
[115] el-Bakara 2/180.
[116] en-Nisâ 4/11.
[117] Buhârî, "el-Vesâyâ", 5.
[118] Sancar, *Ebda'*, s. 39; bu konuyla ilgili olarak ayrıca bk. *a.e.*, s. 637.
[119] Bu tartışmaların verildiği ender bir örnek için bk. Sancar, *Ebda'*, s. 47.
[120] Bakara 2/93.
[121] Sancar, Ebda', s. 25.
[122] Remel bahrinden bir gazelin matlaı olan beyit için bk. Hâfız, Dîvân, Îran: Cihân-ı Dâniş, ts., s. 149.

"Mescitte iken vâizi pek softa görürsün

Çok iş çevirir lâkin o, tek kalmaya görsün"[123]

beytinin de içinde bulunduğu bazı beyitler şairlerine nispet edilmeksizin zikredilmektedir.[124]

3. Kıssaların Tefsirine Yaklaşımı: Ebdau'l-Beyân'da kıssaların, genellikle kıssalar etrafında örülen rivayetler ışığında tefsir edildiği görülmektedir. Mesela başka alternatifler olmasına rağmen[125] فقال إني أحببت حب الخير عن ذكر ربي حتى توارت بالحجاب ردوها علي فطفق مسحاً بالسوق والأعناق ayetlerindeki[126] أحببت "sevdim" fiiline آثرت "tercih ettim", عن edatına ise على mânası yüklenir, bir önceki ayette العشي "akşamüzeri" kelimesinin geçmesinden hareketle de توارت "gizlendi, gözden kayboldu" fiilinin failinin güneş olduğu, مسحاً "okşama" kelimesinin ise mecazen "boğazlama" anlamına geldiği ileri sürülür. Böylece ayetler, "Süleyman, 'Ben, mal veya at sevgisini gün batana kadar Rabbimin zikrine tercih ettim, o atları bana geri getirin' dedi ve onların boyun ve bacaklarını kesmeye başladı" şeklinde tefsir edilir. Halbuki her ne kadar cumhurun görüşü böyle olsa da kelimeleri asıl mânasından çıkarıp mecaza hamletmeyi gerektirici bir durum yoktur. Ebû Hayyân'ın da belirttiği gibi *"Ben Rabbimi hatırlattıkları için hayrı severim, dedi ve onlar gözden kaboluncaya dek onları seyredip durdu. Sonra 'onları bana geri getirin!' deyip bacaklarını ve boyunlarını sıvazlamaya başladı"* şeklinde tefsir etmek peygamberlik makamına daha uygundur.[127] Ne var ki, müfessirimiz, cumhurun ve tefsirinin mukaddimesinde zikrettiği müfessirlerin görüşlerini[128] esas aldığı için kıssa etrafında örülen bu olayın da gerçek olduğu ön kabulünden hareketle ayetleri böyle tefsir etmiştir. Bununla birlikte bir sonraki ayette Hz. Süleyman'ın imtihan edilmesiyle[129] ilgili olarak birçok İsrâilî haberin anlatıldığını ve bunların gerçekliğinin olmadığını belirtmiştir.[130]

Ebdau'l-Beyân oldukça veciz bir üslûpla yazılmış bir tefsir olmakla birlikte bazı İsrâilî haberleri de ihtiva etmektedir. Mesela Bakara sûresinde anlatılan sığır kıssasında[131], İsrail Oğulları'nın kestikleri sığırın neresiyle maktûle vurdukları, kātilin kim olduğu, cinayeti neden işlediği ve neticede cezasının ne olduğu bir kısım alternatiflere de yer verilerek anlatılır.[132] Ayrıca İsrâil Oğulları'nın, özelliklerini teferruatıyla Hz. Mûsa'ya sordukları sığırı kimin yanında buldukları da dipnotta Ebu's-Suûd tefsirinden uzun uzun nakledilir.[133]

Keza İblis'in, Hz. Âdem ve eşinin cennetten çıkmasına yol açan kılavuzluğunu cennet haricinde iken yapmış olması ihtimalinden, cennete kaçak veya yılanın ağzına gizlenerek

---

[123] Beyit Türkçe'ye serbest bir şekilde aktarılmış olup tam karşılığı şöyledir: Mihrap ve minberde görünen vâizler, yalnız kaldıklarında başka işler yaparlar.

[124] Sancar, *Kalâid*, s. 17; başka örnekler için bk. a.e., 20, 37, 47, 182; Klâsik medrese tahsili gereği gramer ve belâgat yanı sıra mantık da okuyan müfessirin, tefsirinde bu terimleri de kullandığını görürüz. Mesela قل هو القادر على أن يبعث عليكم عذاباً من فوقكم أو من تحت أرجلكم *"De ki: 'Sizin üzerinize üstünüzden veya ayaklarınızın altından bir azabı göndereme sadece O'nun gücü yeter"* (el-En'âm 6/65) ayetindeki أو edatının men-i hulüvv (iki şıktan her ikisinin veya en az birinin mutlaka geçerli olması) için olduğunu belirtir (a.e., 149). Böylece azabın ya üstten ya alttan yahut da hem üstten hem alttan geleceğini veciz bir şekilde anlatmış olur.

[125] Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, I-VIII, nşr: Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvad, 1. Baskı, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1993, VII, 380.

[126] Sâd 38/32.

[127] Ebû Hayyân, VII, 380; bu konuda ayrıca bk. Râzî, *İsmetü'l-enbiyâ*, 1. Baskı, Cidde: Dâru'l-matbûâti'l-hadîs, ts s. 75-76.

[128] Mesela bu tefsirler içerisinde Beydâvî ve Nesefî, zikri geçen ayetleri müellifimiz gibi tefsir etmişlerdir. Bk. Beydâvî, V, 18-19; Nesefî, III, 1486-1487.

[129] Sâd 38/34.

[130] Sancar, *Ebda'*, s. 482.

[131] el-Bakara 2/67-73.

[132] Sancar, *Ebda'*, s. 21

[133] Sancar, *Kalâid*, s. 21.

girmiş olabileceğinden bahsedilir. Dolayısıyla Hz. Âdem, eşi ve İblis'le birlikte yılanın da ceza olmak üzere yere inmekle emr olunduğu belirtilir.[134]

Öte yandan Ehl-i kitap'la ilgili ayetlerin kâfi derecede vuzuha kavuşturulmadığı intibaı edinilmektedir. Mesela *"Andolsun ki Allah üçün üçüncüsüdür diyenler kesinlikle kâfir olmuşlardır"*[135] mealindeki âyetin tefsirinde Allah'ın dışındaki diğer iki ilâhın Hz. Îsâ ve Hz. Meryem (as) olduğu ileri sürülür.[136] Halbuki yaygın olan Hıristiyanlık'ta teslisin unsurlarının Allah-Îsâ-Meryem üçlüsünden değil, Allah-Îsâ-Rûhu'l-Kudüs üçlüsünden oluştuğu bilinmektedir. Müfessirin bu şekilde bir açıklama yapması, muhtemelen devam eden ayetlerde[137] Hz. Îsâ ve Hz. Meryem'in yemek yediklerinin belirtilmesidir. Halbuki Hz. Îsâ'nın yanı sıra Hz. Meryem'in de yemek yediğinin belirtilmesi, Hz. Îsâ gibi onun da ilâh kabul edildiğinin zorunlu bir delili olmaz. Hz. Îsâ'nın yanı sıra annesinin de yemek yediğinin belirtilmesi, yiyip içen bir insandan doğan bir kişinin ilâh olamayacağını vurgulamaya matuf olabilir. Kıyamet gününde Allah'ın Hz. Îsâ'ya *"İnsanlara beni ve annemi Allah'tan başka iki ilâh edinin, diye sen mi dedin?"*[138] şeklinde soru yöneltmesiyle ilgili olarak da söz konusu probleme tefsirde bir açıklama getirilmez. Ancak dipnotta "Hıristiyanlar Meryem'in ilâh olduğuna inanmasalar da Îsâ'nın ondan doğduğunu söylemekle zımnen onun da ilâh olduğunu ileri sürmüş olurlar" şeklinde Hâzin'den yapılan bir nakille iktifa edilir.[139] *"Yahudiler 'Üzeyir Allah'ın oğludur' dediler"*[140] mealindeki ayet de mevcut Yahudi inancı dikkate alınarak irdelenmez.[141] Bunun en büyük sebebi, müellifin tefsirini oldukça muhtasar tutmak istemesi olabilir.

4. Müteşâbih Ayetlere Yaklaşımı: Müellif, eserinin mukaddimesinde Kur'ân-ı Kerîm'i "Harf ve terkipten soyutlanmış olarak Allah'ın zatında kāim nefsî-kadîm kelâmı" olarak tarif eder.[142] Eş'arî kelâmcılarının Kur'ân anlayışıyla mutabık olan bu tarif[143], şüphesiz müellifin müteşâbih ayetlerde onların metodunu izleyeceğini akla getirir. Ancak müellif, haberî sıfatları tevilde oldukça ihtiyatlıdır. Mesela هل ينظرون إلا أن يأتيهم الله في ظلل من الغمام والملئكة وقضي الأمر *"Acaba onlar bulutlar içinde Allah'ın ve meleklerin gelmesini ve işlerinin bitirilivermesini mi bekliyorlar?"*[144] ayetindeki "Allah'ın gelmesi" ifadesini "Allah'ın emir ve azabının gelmesi" olarak tevil eder, ancak dipnotta bunun halefin görüşü olduğunu, selefe göre Allah'ın gelişi vb. ifadelerin keyfiyetinin bilinemeyeceğini belirtir.[145] Keza وجاء ربك *"Rabbin geldi"*[146] ayetinin tefsirinde de Cenâb-ı Hakkın muhasebe için hazır bulunması olup keyfiyetinin bilinemeyeceğini belirtir.[147] Yine قال يا إبليس ما منعك أن تسجد لما خلقت بيدي *"Ey İblis! İki elimle yarattığıma secde etmekten seni ne engelledi?"*[148] ayetindeki "iki el"in zat ve kudretten mecaz olduğunu söyledikten sonra hakikî anlamda olup mahiyetini Allah'tan başka kimsenin

---

134 Sancar, *Ebda'*, s. 16.
135 Mâide 5/73.
136 Sancar, *Ebda'*, s. 134.
137 el-Mâide 5/75.
138 el-Mâide 5/116.
139 Sancar, *Kalâid*, s. 140.
140 et-Tevbe 9/30.
141 Sancar, *Ebda'*, s. 204.
142 Sancar, *Ebda'*, s. 3.
143 İbn Fûrek, *Makâlâtu'ş-Şeyh Ebi'l-Hasen el-Eş'arî*, nşr. Ahmed Abdurrahîm es-Sâyih, 1. Baskı, Kāhire, Mektebetü's-Sekāfeti'd-Dîniyye, 2005, s. 64-69; Cüveynî, Ebü'l-Meâlî, *el-İrşâd ilâ Kavâtıı'l-Edille fi'l-İ'tikâd* (Ebûbekir b. Meymûn'un *Şerhu'l-İrşâd*'ı ile birlikte), nşr: Ahmed Hicâzî-Ahmed es-Sekkâ, Mısır, 1987, s. 288; ayrıca bk. *a.e.*, s. 243, 251; Güneş, Kamil, *İslâmî Düşüncenin Şekillenişinde Akıl ve Nass – Bâkıllânî ve Abdülcebbar'da Kelâmullah Meselesi Örneği—*, 1. Baskı, İst: İnsan Yayınları, 2003, s. 227.
144 el-Bakara 2/210.
145 Sancar, *Ebda'*, s. 45; a. mlf, *Kalâid*, s. 45.
146 Fecr 89/22.
147 Sancar, *Ebda'*, s. 667.
148 Sâd 38/75.

bilmemesinin de söz konusu olabileceğini belirtir.[149] Yine Necm sûresinde Hz. Peygamber'e doğru sarkıp bir-iki yay kadar yaklaşarak vahyedenin[150] önce Cibrîl olduğunu söyler, sonra ikinci bir görüş olarak da Allah olabileceğini, Hz. Peygamber'in onu keyfiyeti bilinemeyecek bir şekilde görmüş olabileceğini ekler.[151]

5. Tasavvufî Yönü: Hayatını tanıtırken de değindiğimiz üzere müellif, ilimle olduğu kadar tasavvufla da irtibatlı olan bir aileden gelmektedir. Nitekim *Kalâidü'l-cümân*'ın bir yerinde "Nakşibendî büyüklerimizin izlediği yolda, onlara bağlı olmayan kimselerin maruf olan hatmeye gelmeleri caiz görülmez" demektedir.[152] Buna istinaden müellifin, tasavvufî meşrebe sahip olduğu söylenebilir. Ancak tefsirinde ayetlere işarî yorumlar getirdiği yönünde bir veri tespit edemedik. Bununla birlikte tasavvuf erbabınca çok önemsenen ve Hızır kıssası olarak bilinen ayetlerin tefsirinde *"Derken kullarımızdan bir kul buldular. Biz ona katımızdan bir rahmet ve tarafımızdan bir ilim öğretmiştik"*[153] mealindeki ayetin ledünnî ilmin delili olduğunu dipnotta belirtmektedir.[154] Ayrıca sûfîlerin söz ve uygulamalarıyla ilgili olarak yine dipnotta özellikle Âlûsî'den bazı nakillerde bulunduğu görülmektedir.[155]

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerîm, herkesin kābiliyeti ve bilgisi ölçüsünde istifade ettiği bir deryadır. Bu itibarla tefsirler müfessirlerin müktesebatını aksettirir. Müfessirler ihtisaslaştıkları sahadan Kur'ân'a yaklaşır ve bu sahadaki maharetleri ölçüsünde yorum getirirler.

Ebdau'l-beyân müellifi Bedreddin Sancar, hayat hikâyesini hülasa ederken belirttiğimiz üzere medrese eğitimi almış, dolayısıyla Kur'ân'ı tefsir etmeye ehil olmanın zarurî şartlarından biri olan Arap dili ve belâgatıyla ilgili ilimleri çok iyi hazmetmiştir. Dolayısıyla bu sahada edinmiş olduğu birikim tefsirine bariz bir şekilde yansımış, ayrıca gramer ve belâgat nüktelerine değinmesi, zamir yerine açık isim kullanılan yerleri belirtmesi vb. ilkeleri benimsemesinde etkili olmuştur. Bununla birlikte eserinde Kur'ân'ın Kur'ân ve sünnetle tefsirini ihmal etmediği, Kur'ân'ı bütünlük içinde ve sünnet ışığında yorumlamaya özen gösterdiği görülmektedir.

Hülasa *Ebdau'l-beyân*, müfessirinin mukaddimede takip edeceğini vaat ettiği ilkeleri aksettiren, özellikle nahiv ve belâgat konularında ilim adamlarının ayetler hakkında kolaylıkla bilgi edinebileceği özlü bir tefsirdir.

---

149 Sancar, *Ebda'*, s. 485.
150 en-Necm 53/5-11.
151 Sancar, *Ebda'*, s. 563-564.
152 Sancar, *Kalâid*, s. 204.
153 el-Kehf 18/65.
154 Sancar, *Kalâid*, s. 316.
155 Mesela bk. Sancar, *Kalâid*, s. 204, 316.

Kaynakça:

Abdüllatîf el-Hatîb, *Mu'cemü'l-kırâât,* I-XI, Dâru Sa'deddîn.

Akpınar, Ali, *Tillolu Muhammed Bedruddîn'in İki Kur'ân Çalışması,* Uluslararası Siirt Sempozyumu, Birleşik Matbaa, İzmir 2007, s. 238-253.

Âlûsî, *Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-seb'ı'l-mesânî,* I-XXX, Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî.

Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl,* I-V, Beyrut: Dâru Sâdır.

Celâleyn, (Celâleddin es-Süyûtî ve Celâleddin el-Mahallî), İstanbul: Dersaâdet, ts.

Cüveynî, Ebü'l-Meâlî, *el-İrşâd ilâ Kavâtıı'l-Edille fi'l-İ'tikâd* (Ebûbekir b. Meymûn'un Şerhu'l-İrşâd'ı ile birlikte), nşr: Ahmed Hicâzî-Ahmed es-Sekkâ, Mısır, 1987.

Çağlar, Hasan, Bedreddin Sancar ve Ebdeu'l-beyân li-cemîi âyi'l-Kur'ân adlı tefsiri (basılmamış yüksek lisans tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010

Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît,* I-VIII, nşr: Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvad, 1. Baskı, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1993.

Ebu's-suûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kur'âni'l-Kerîm,* I-V, nşr: Abdülkādir Ahmed Atâ, Riyad: Mektebetü'r-Riyâdı'l-hadîse.

Güneş, Kamil, *İslâmî Düşüncenin Şekillenişinde Akıl ve Nass – Bâkıllânî ve Abdülcebbar'da Kelâmullah Meselesi Örneği—*, 1. Baskı, İst: İnsan Yayınları, 2003.

Hâfız, Dîvân, Îran: Cihân-ı Dâniş, ts.

İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-tenvîr,* I-XV, ed-Dâru't-Tûnusiyye, ts.

İbn Atıyye, Abdülhak b. Gâlib, *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz,* I-XVI, nşr: el-Meclisü'l-ilmî, Fas, 1977.

İbn Fûrek, *Makâlâtu'ş-Şeyh Ebi'l-Hasen el-Eş'arî,* nşr. Ahmed Abdurrahîm es-Sâyih, 1. Baskı, Kāhire, Mektebetü's-Sekāfeti'd-Dîniyye, 2005.

İbn Kesîr, İmâdüddin Ebu'l-Fidâ İsmâil, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, I-IV, 1. Baskı, Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1994.

Kurtubî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* I-XX, 3. baskı, Dâru'l-kütübi'l-Mısriyye, 1967.

Müslim, *Sünen,* İstanbul: Çağrı Yayınları (kontrol)

Nesefî, *Medârikü't-tenzîl ve hakāiku't-te'vîl,* I-III, 1. Baskı, Beyrut: Dâru'l-kalem, 1989.

Râzî, *İsmetü'l-Enbiyâ,* 1. Baskı, Cidde: Dâru'l-matbûâti'l-hadîs, ts.

——, *Mefâtîhu'l-gayb,* I-XXXII, 1. Baskı, Beyrut: Dâru'l-fikr, 1981.

Sancar, Bedreddin b. Molla Dervîş, *Ebdeu'l-beyân li-cemîi âyi'l-Kur'ân,* 1. Baskı, İzmir: Dârü'n-Nîl, 1992 (Karşılaştırma için 2007 baskısı da kullanılmış ve baskı tarihi yazılmıştır).

——, *Kalâidü'l-cümân fî cîdi Ebdai'l-beyân* (*Ebdeu'l-beyân li-cemîi âyi'l-Kur'ân* ile birlikte), 1. Baskı, İzmir: Dârü'n-Nîl, 1992.

——, *Lemehât mine's-sîreti'z-zâtiyye li'ş-Şeyh ve'l-Âlimi'r-Râbbânî Muhammed Bedreddin et-Tillovî el-Fakîrî el-Abbâsî,* Dımeşk: Müessesüt'ş-Şâm li't-tıbâa, 2000.

Süyûtî, *el-İtkān fî ulûmi'l-Kur'ân,* I-II, 2. Baskı, Dımeşk: Dâru'l-ulûmi'l-insâniyye, 1993.

Şeyhzâde, Muslihuddin Muhammed b. Mustafa, *Hâşiye 'alâ tefsîri'l-Beydâvî,* I-III, el-Matbaatu'l-Osmâniyye, ts.

Teftâzânî, Mes'ûd b. Ömer, Muhtasaru'l-meânî, İstanbul: Salâh Bilici Yayınevi, ts.

Turgay, Nurettin, *Müfessir Muhammed Bedreddin Sancar Hayatı Eserleri ve Tefsirciliği,* Uluslararası Siirt Sempozyumu, Birleşik Matbaa, İzmir 2007, s. 265-274.

Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakāiki ğavâmıdı't-Tenzîl ve 'uyûni'l-ekāvîl fî vücûhi't-te'vîl,* I-VII, 1. Baskı, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1995.

ERKEN DÖNEM CEZÎRE BÖLGESİNİN HADİS RİVÂYETİNDEKİ YERİ

Mustafa ÖZTÜRK[*]

Özet

Hz. Ömer devrinde fethedilen Cezîre bölgesinde, ilk dönemlerde İslamî ilimlerin revaç bulduğu merkezler olarak Ruhâ (Urfa), Harran, Rakka ve Musul şehirleri dikkati çekmektedir. Nitekim o devrin hadis bilginlerinden bir kısmı, genel olarak el-Cezerî diye anıldığı gibi, çoğunlukla da söz konusu merkezlere nispet edilmektedir. Bu çerçevede Cezîre'nin hadis rivâyetindeki yerini ortaya koymak amacıyla çalışmamızda bölgeye nispet edilen Kütüb-i sitte'ye rivâyetleri yansımış râvilerin, merkez merkez tespiti yanında, bu râviler arasında "hafız" "imâm" ve "muhaddis" unvanlarıyla temâyüz etmiş âlimlerin hadis rivayetindeki etkinlikleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cezîre, Kütüb-i sitte, ravî, hadis, hâfız.

Abstract

In the first periods of Islam, in Jazeera region which was conquested by Muslims during the second caliphate of Umar (ra), Ruhâ (Urfa), Harran, Raqqa and Mousul draw attention as the centers where Islamic sciences flowered and gained popularity. As a matter of fact, part of the hadith scientists of that period are mostly attributed to the centres in the region as well as they are generally attributed to the Jazeera region. Thus with the aim of laying down the place of Jazeera region in the narration of hadith, we found out in this article the *rawis* (narrators) attributed to the region whose narrations took place in the *Kutub al-sittah*, and tried to determine their places of origination centre by centre. Besides, I searched the rawis who were distinguished among them by the qualifications of 'hafidh', 'imam', and 'muhaddith', and particularly their activities/influences in the narration of hadiths.

Key Words: Jazeera, Kutub al-sittah, rawi (narrator), hadith.

I. Cezîre bölgesinin sınırları

Cezîre veya Cezîretü Akûr diye anılan bölge, Fırat ve Dicle nehirleri arasında yer almakta ve kuzeye doğru uzanmaktadır. Buraya Cezîre denmesi, iki nehir arasında bulunması, dolayısıyla bir ada hüviyetine sahip olması sebebiyledir. Bölgenin önde gelen şehirleri, Harran, Ruhâ (Urfa), Rakka, Re'sü'l-ayn (Ceylanpınar), Nusaybin, Cezîre-i İbn Ömer (Cizre)

[*] Yrd. Doç. D., Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı, ozturk69@hotmail.com

Mardin, Âmid (Diyarbakır) Meyyâfârikîn (Silvan) ve Musul'dur.[1] Siirt, Zap havzası ve Fırat'ın batısındaki Adıyaman bölgesinin de Cezîre'ye dahil olduğunu söyleyenler vardır.[2]

Cezîre, İslam'dan önce ve İslam tarihinin başlarında bu bölgeye yerleşen Arap kabilelerine göre "Diyârimudar", "Diyârırebîa", "Diyârıbekir", olmak üzere üç kısma ayrılmıştı.[3]

Günümüzde siyâsî şekillenmeler sonucunda Cezîre'nin, kuzey yarısının Türkiye'de, güney yarısının ise Suriye ve Irak sınırları içerisinde olduğu görülmektedir.[4]

II. Cezîre'deki ilim merkezleri ve bölgenin hadis rivâyetindeki yeri

Müslümanlarca ele geçirilmeden hemen önce Cezîre'ye Bizanslılar'ın hakim olduğu görülmektedir.[5] Müslümanlar ise bu bölgeyi Hz. Ömer döneminde 17/638 veya 18/639 yılı itibariyla feth etmişlerdir.[6] İslam'dan önce ve İslam tarihinin başlarında burada Arap kabîlelerinden başka Arâmîler de bulunmaktaydı.[7] Abbâsîler devrinden itibaren Cezîre'ye Türkler de gelmeye başlamıştır.[8]

Hicrî birinci asrın sonları ve ikinci asrın başları itibariyle bölgede İslamî ilimlerin revaç bulduğu anlaşılmaktadır. İbn Sa'd (ö. 230/844) Cezîre bölgesinde bir müddet ikamet eden sahâbîler arasında Adî b. Amîre (ö. 40/660), Vâbise b. Ma'bed (ö. ?), Velîd b. Ukbe (ö. ?) gibi isimlere yer vermekte[9] ayrıca tabiîn ve tebe-i tabiînden bölgeye nispet edilen kırk kadar şahsın az ya da çok hadis rivâyetindeki etkinliklerinden bahsetmektedir.[10] Bölgedeki İslamî ilimlerin tedris edildiği merkezler olarak Ruhâ (Urfa), Harrân, Rakka ve Musûl dikkati çekmektedir. Nitekim o devirde bölgeye nispet edilen âlimler aynı zamanda genellikle bu merkezlere nispet edilmektedirler.[11]

İşte bu çalışmada erken dönem Cezîre bölgesinin hadis rivâyetindeki yerini tetkik sadedinden ilmî birikimleriyle temâyüz ederek belirli ünvanlar almış muhaddislerin etkinliklerinin ele alınması yanında bölgeye nispet edilen râvilerin tespitini yapacağız. Burada tabiî olarak hadis bilginlerini hangi kriterlere göre belirlediğimizi ifade sadedinden şöyle bir metot izlediğimizi belirtmek isteriz: İlgili râviler hakkında İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ında kaydedilen 40 kişilik bir liste bulunsa da biz, ilk ve temel kaynaklardan olan Kütüb-i sitte'ye dâhil eserlere rivâyetleri yansıyan râvileri tespit düşüncesiyle İbn Hacer'in *Tehzîbü't-Tehzîb*'ini esas alarak listelerimizi oluşturduk. Bu tespit çerçevesinde özellikle hadis rivâyetindeki etkinlikleriyle temâyüz eden muhaddisleri belirleme maksadıyla Zehebî'nin *Tezkiretü'l-huffâz*'ında biyoğrafisine yer verilen zevatı ilim merkezlerine göre detaylı bir şekilde inceledik. Diğerlerini ise yine merkez merkez oluşturulan genel listeler içerisinde isim olarak zikretmekle yetindik.

---

1 Yakût, *Mu'cem*, II, 134; İbn Havkal, *Sûretu'l-arz*, s. 207-209.
2 Bk. Şeşen "Cezîre", *DİA*, VII, 509.
3 Yâkût, *Mu'cem*, II, 134; İbn Havkel, *Sûretü'l-arz*, s. 208. Cezîre'nin Diyârimudar kısmında Urfa, Harran, Rakka, Samsat ve Resü'l-ayn; Diyarırebîa kısmında, Musul, Nusaybin, Sincar, Dâra ve Cizre; Diyâribekr kısmında Âmid (Diyarbakır), Mardin ve Hasankeyf gibi önemli merkezler yer alır. Bk. Şeşen "Cezîre", *DİA*, VII, 509.
4 Detaylı bilgi için bk. Şeşen, "Cezîre", *DİA*, VII, 509.
5 Welhausen, *İslam'ın En Eski Tarihine Giriş*, s. 75, vd.
6 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, II, 388, 339; Belâzûrî, *Büldân*, 166-173. Bugünkü Cizre ilçesi ise yaygın kanaate göre Abbâsiler döneminde hicrî üçüncü asrın ortalarına doğru Hasan b. Ömer et-Tağlibî tarafından eski kalıntıları üzerine yeniden kurulan bir İslam şehridir. Kurucusunun adına nispetle Cezîre-i İbn Ömer adı verilmiştir. Bk. Yakût, *Mu'cem*, II, 138; Yiğit, "Kuruluşundan Mervânîler Dönemine Kadar Cizre" *Hz. Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu*, s. 57.
7 Welhausen, *İslam'ın En Eski tarihine Giriş*, s. 75.
8 Şeşen, "Cezîre", *DİA*, VII, 509.
9 Bk. İbn S'ad, *Tabakât*, VII, 476, 477.
10 Bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 476-487.
11 Bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 477-487; Sandıkçı, *İslam Coğrafyasında Hadis*, s. 301, 306.

A. Ruhâ

1. Ruhâ hakkında genel bilgiler

Grekçe Edassa, Süryânice Orhây, Ermenice Urhay, Arapça er-Ruhâ diye isimlendirilen şehir, Cezîre bölgesinin Diyârimudar kısmına düşmektedir.[12] İsimlendirilmesi hususunda kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte şehrin ilk kralının adı olduğunu belirten kayıtlar da pek tatminkâr gözükmemektedir.[13] Günümüzde ise Şanlıurfa'ya tekabul etmektedir.

Müslümanlar burayı sahâbî Iyaz b. Ganm'in Cezîre bölgesinin fethi için komutan olarak tayin edilmesinden sonra 18/639 yılında fethetmişlerdir.[14] Fetihten önce buranın önemli bir hırıstiyanlık merkezi olduğu anlaşılmaktadır. Zira söz konusu dinin maddi manevi izleri, uzun yıllar bariz bir şekilde kendini göstermiştir.[15] Diğer taraftan Müslümanlarla birlikte tabiî olarak İslam kültürü de Ruhâ'ya hâkim olmaya başlamış, burası birinci asrın sonları itibariyle İslamî ilimlerin tedris edildiği bir merkez halini almıştır. Nitekim henüz ilk dönemlerde yaşamış er-Ruhâvî diye şehre nispet edilen birçok hadis bilgini bu konuda bizlere açık bir fikir vermektedir. Bununla birlikte Ruhâ -en azından hadis rivayetinde- Cezîre bölgesindeki diğer merkezler kadar etkin olamamıştır.

2. Ruhâ'ya nispet edilen râviler ve hadis rivâyeti

İbn Hacer'in *Tehzîbü't-Tehzîb*'inde yer alan aslen Ruhâlı olan veya Ruhâ'da ikamet etmiş bulunan ravîlerin sayısı 12 kişidir. Bu râviler arasında Zehebî'nin *Tezkiretü'l-huffâz*'ında biyografisine yer verilen, muhaddisler, **Zeyd b. Ebî Üneyse (ö. 125/742)** ile **Ahmed b. Süleyman b. Abdilmelik (ö. 261/874)**'tir. Dolayısıyla biz burada ilk dönem Ruhâ'sında râvilerin hadis rivâyetindeki faaliyetlerini tespit amacıyla bu iki muhaddisin biyografilerini detaylı bir şekilde inceleyeceğiz. Diğerlerine ise toplam listemiz içerisinde zikretmekle yetineceğiz.

a) Zeyd b. Ebî Üneyse, Mevlâ Âl-i Ğanî b. A'sur, Ebû Üsâme, el-Cezerî, er-Ruhâvî (ö. 125/742)

Zeyd b. Ebî Üneyse'nin hayatına bakıldığında onun 91/709 yılında dünyaya geldiği[16] ve aslen Kûfeli olup Ruhâ'da ikamet ettiği görülmektedir.[17] Zeyd, 35 yaşlarında vefat etmesine rağmen o günün ilim geleneğine uyarak muhtelif bölgelerdeki başta tabiîn ulemâsı olmak üzere birçok âlimden hadis dinlemiştir. Bunlardan bir kısmı, Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/732), el-Hakem b. Uteybe (ö. 115/733), Zührî (ö. 124/741), Ebû İshâk es-Sebîî' (ö. 127/745)'dir. Ayrıca Ebû Hanîfe (ö. 150/767), Mis'ar b. Kidâm (ö. 155/772), Ma'kîl b. Ubeydillah (ö. 166/782), Mâlik b. Enes (ö. 179/795) ve başka birçok âlim ondan hadis almıştır.[18]

"İmâm", "hâfız", "fakîh", "Cezîre'nin âlimi" ve "kesîru'l-hadis" vasıflarıyla nitelenen Zeyd b. Ebî Üneyse,[19] cerh ve ta'dîl otoritelerince "sika", "sâlih" ve "leyse huve bi zake" gibi

12 Honigman, "Urfa" *İA*, XIII, 50.
13 Bk. Yakût, *Mu'cem*, III, 106; Honigman, "Urfa" *İA*, XIII, 50.
14 Belâzûrî, *Büldân*, 166, 167; Honigman, "Urfa" *İA*, XIII, 53.
15 Bk. Honigman, "Urfa" *İA*, XIII, 53, 54.
16 Rebeî, *Mevlidü'l-ulemâ*, I, 219.
17 İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 481; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 232.
18 Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, X, 19, vd.; Zehebî, *Siyer*, VI, 88, 89.
19 İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 481; Zehebî, *Siyer*, VI, 88; *Tezkire*, I, 139.

ifadelerle değerlendirilmiştir.[20] Bununla birlikte onun bir kısım ferd ve münker rivâyetlerinin bulunduğu belirtilmiştir.[21]

Rivâyetleri Kütüb-i sitte'de mevcuttur.[22] Kendisine bir hadis cüzü nispet edilmektedir.[23] 125/742 yılında Ruhâ'da vefat etmiştir.[24] Ölüm yılı hakkında 119/737, 124/741 ve 126/743 gibi farklı kayıtlar da vardır.[25]

b) Ahmed b. Süleyman b. Abdilmelik, Ebu'l-Hüseyn, er-Ruhâvî (ö. 261/874)

Kaynaklarda doğum yılı hakkında bir bilgi bulamadığımız Ahmed b. Süleyman, Miskin b. Bükeyr (198/813), Yahya b. Âdem (ö. 203/818), Ca'fer b. Avn (206/821), Yezîd b. Hârûn (206/821) gibi âlimlerden hadis almış, kendisinden de başta Nesâî (303/915) olmak üzere Ebû Arûbe (ö. 318/931) ve Mekhûl el-Beyrûtî (321/933) gibi muhaddisler rivayette bulunmuşlardır.[26]

Bunun yanında o, hadis otoriteleri tarafından "sadûk-sika", "sika-me'mûn" tabirleriyle değerlendirilmiş,[27] hadis bilgisini ifade etmek üzere kendisine "sahibu hadis", "muhaddisü'l-Cezîre", "imâm", "hâfız" denilmiştir.[28]

Ahmed b. Süleyman'ın rivâyetleri Kütüb-i sitte'den sadece Nesâî'nin *Sünen*'inde bulunmaktadır.[29] 261/ 874 yılında vefat etmiştir.[30]

Buna göre Ahmed b. Süleyman'ın Ruhalı birinci muhaddisimiz Zeyd b. Ebî Üneyse (ö. 125/742) ile vefat tarihleri arasındaki zaman farkı 136 yıldır. Dolayısıyla bu iki muhaddisin ilmi faaliyette bulundukları dönemler birbirinden oldukça uzaktır. Ancak aşağıda verilen 12 kişilik listede görüldüğü üzere gerek bu ara dönemde gerekse bu dönemin öncesinde Ruhâ'da otorite konumda olmasa da hadisle uğraşan -güvenilir ya da zayıf- başka hadis bilginleri de yaşamıştır. İlgili liste vefat tarihi sırasına göre şöyledir:

Kesîr b. Mürre el-Hadremî, Ebû Şecere (ö.?), Bükeyr b. Feyrûz (ö. ?), **Zeyd b. Ebî Üneyse, Ebû Üsâme, Mevlâ el-Ğanevî (ö. 125/742),** Sinan b. Yezid, Ebû Hekîm, Mevlâ Benî Tuhayme (ö. 126/743),Yahya b. Yezîd, Ebû Şeybe (ö. ?), Yahya b. Ebî Üneyse, Ebû Zeyd, Mevlâ el-Ğanevî (ö. 146/763), Yezîd b. Sinan b. Yezîd Ebû Ferve, Mevlâ et-Temîmî (ö. 155/771).

Katâde b. el-Fudayl el-Haraşî, Ebû Humeyd (ö. 200/815), Osman b. Matar eş-Şeybânî, Ebu'l-Fadl (ö.?), Saîd b. Mervân el-Ezdî, Ebû Osman (ö.?), Muhammed b. Yezîd b. Sinân, Ebû Abdillah, Mevlâ Benî Tuhayme (ö.220/835), **Ahmed b. Süleyman b. Abdilmelik, Ebu'l-Hüseyn (ö. 261/874).**

---

20 İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 481; Ahmed b. Hanbel, *Bahr*, s. 163; İclî, *Ma'rife*, I, 376; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 556; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 232, 233; Suyûtî, *İs'âf*, s. 10.

21 Ahmed b. Hanbel, *Bahr*, s. 163; Zehebî, *Mîzân*, II, 98; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 222.

22 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, X, 22.

23 Zehebî, Zeyd b. Ebî Üneyse'nin bazı rivâyetlerini içeren bir cüzün bulunduğunu belirtir ki (bk. *Siyer*, VI, 89) Fuat Sezgin de Hilal b. el-Alâ' (ö. 280/893) tarafından Zeyd'in bazı hadislerini ihtiva eden ve halen Zahiriyye kütüphanesinde bulunan bir eserine dikkat çekmektedir (bk. *Türâs*, I/1, 160). Muhtemelen bu eser, Zehebî'nin kaydettiği cüz olsa gerektir.

24 İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 481; Zehebî, *Siyer*, VI, 89.

25 Bk. Rebeî, *Mevlidü'l-ulemâ*, , I, 295; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 145.

26 Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, I, 320, 321; Zehebî, *Siyer*, XII, 475.

27 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 53; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 25.

28 Zehebî, *Siyer*, XII, 475; *Tezkire*, II, 559; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 25.

29 Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, I, 320.

30 İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 25.

B. Harran

1. Harran hakkında genel bilgiler

Harran, Cezîre bölgesinin Diyârımudar denilen kısmında Şanlı Urfa'nın 45 km kadar güney doğusunda bulunmaktadır.[31] Günümüzde Şanlı Urfa'ya bağlı bir ilçe olan Harran, bir kısım rivâyetlere göre tufandan sonra yeryüzünde kurulan ilk şehirdir.[32] İbrahim peygamber Filistine gitmeden önce burada ikamet etmiştir.[33]

İslam'ın ortaya çıktığı yıllarda Harran, Putperest Sâsânilerin elindeydi. Bu sebeple Urfa başlıca Hıristiyan merkezlerinden biri olmasına rağmen, Harran putperest helenizim kültürünün bölgedeki en önemli merkezi olarak dikkat çekmekteydi.[34] Ancak 627 yılında Herakleios Sâsânileri yenerek bölgeyi Bizans'a bağladı. Yani Müslüman fâtihler Cezîre bölgesine geldiklerinde şehir Bizans hâkimiyetinde bulunuyordu. [35]

Harran, Ruhâ gibi Hz. Ömer devrinde İyâz b. Ganm tarafından 18/639 yılı civarında fethedilmiş[36] ve şehrin putperestlere ait Sin mabedi camiye çevrilmiştir.[37] Fetihin ardından da ciddi bir İslamlaşma süreci yaşayan Harran, hicrî birinci asrın sonları itibariyle İslamî ilimlerin tedris edildiği bir merkez halini almıştır. Aşağıda tespit ve tetkik konusu edilen ilk dönem Harran'ına ait muhaddis ve râvilerin sayısı bu hususta bizleri teyit etmektedir.

2. Harran'a nispet edilen râviler ve hadis rivâyeti

İbn Hacer'in *Tehzîbü't-Tehzîb*'inde yer alan aslen Harranlı olan veya Harran'da ikamet etmiş bulunan râvîlerin sayısı, 54'tür. Bu râviler arasında Zehebî'nin *Tezkiretü'l-huffâz*'ında biyografisine yer verilen, muhaddisler ise **Abdulkerîm b. Mâlik, Mervân b. Şücâ', Muhammed b. Seleme, Ahmed b. Abdilmelik, Abdullah b. Muhammed ve Süleyman b. Seyf** olmak üzere altı kişidir. Dolayısıyla biz burada ilk dönem Harran'ındaki muhaddislerin hadis rivâyetindeki etkinliğini inceleme amacıyla bu altı muhaddisin biyografilerini ele alacağız. Diğerlerini ise toplam listemiz içinde zikretmekle yetineceğiz.

a) Abdülkerîm b. Mâlik Mevlâ Benî Ümeyye, el-Hidremî, Ebû Saîd, el-Cezerî, el-Harrânî (ö. 127/744)

Abdülkerîm b. Mâlik, aslen İstahırlıdır.[38] el-Cezerî, el-Harrânî nispeleri yanında Yemâme'deki Hidreme isimli bir köye atfen el-Hidremî nispesiyle de anılır.[39]

"İmâm", "fakîh", "hâfız", "âlimu'l-Cezîre" ve "kesîru'l-hadîs" vasıflarıyla nitelenen Abdülkerîm,[40] sahâbeden Enes b. Mâlik'i (ö. 93/711) görmüş ve Husayf b. Abdirrahman el-Cezerî (ö. 137/754), İkrime (ö. 104/722), Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 93/711), Saîd b. Cübeyr (ö. 95/713), Meymûn b. Mihrân (ö. 117/735) gibi birçok tabiînden hadis dinlemiş, kendisinden de Eyyûb es-Sehtiyânî (ö. 131/748), İbn Cüreyc (ö. 150/767), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/777), Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/813) gibi âlimler rivâyette bulunmuştur.[41]

---

31 Şeşen, "Harran", *DİA*, XVI, 237.
32 Yakût, *Mu'cem*, II, 235.
33 Şeşen, "Harran", *DİA*, XVI, 237.
34 Şeşen, "Harran", *DİA*, XVI, 237, 238.
35 Şeşen, "Harran", *DİA*, XVI, 237, 238.
36 Belâzûrî, *Büldân*, 166-168.
37 Şeşen, "Harran", *DİA*, XVI, 239, 230.
38 Zehebî, *Siyer*, VI, 80, 83. İstahr, bugünkü İranda Şîraz-İsfahanyolu üzerine düşen tarihi bir şehirdi. Halen yerinde harabeleri ve Hacıâbâd köyü bulunmaktadır. Uslu, "İstahr" *DİA*, XXIII, 202, 203.
39 İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 484.
40 Zehebî, *Siyer*, VI, 80; *Tezkire*, I, 140; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 484.
41 Hoca ve talebeleri için bk. Nevevî, *Tehzîbu'l-esmâ*, I, 286; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVIII, 253, 254.

Abdülkerîm'in nisbeleri, hoca-talebe ilişkileri ve hayatı hakkında verilen bilgiler dikkate alındığında onun, ömrünün önemli bir kısmını Hicaz'da ve Yemâme civarında geçirdiği, ilim talebi için Irak bölgesinde bulunduğu ve aynı zamanda Harrân'da ikâmet ettiği söylenebilir.[42] Cerh ve ta'dîl otoriteleri Abdülkerîm'i genelde "sika", "sika, sebt" "sika, me'mûn" tabirleriyle değerlendirmiştir.[43] Ayrıca o, Husayf el-Cezerî'nin (ö. 137/754), rivâyetleri hususunda en sağlam kimse olarak takdim edilir.[44] Bununla birlikte muhaddisimizin "sadûk" olduğu belirtilerek bazı sika râvilerin hadislerinde tek kaldığı (infirad ettiği) ifade edilmekte,[45] özellikle de Atâ b. Ebî Rebâh'tan (ö. 114/732) rivâyet ettiklerinde pek sağlam olmadığı üzerinde durulmaktadır.[46]

Rivâyetleri Kütüb-i sitte'de bulunmaktadır.[47] 127/744 yılında genç yaşta vefat etmiştir.[48]

b) Mervân b. Şücâ', Mevlâ Benî Ümeyye, Ebû Amr, el-Cezerî, el-Harrânî (ö. 184/800)

"İmâm", "muhaddis" ve "hâfız" ünvanlarıyla anılan Mervân b. Şucâ',[49] başta Husayf b. Abdirrahman olmak üzere,[50] Abdülkerîm b. Mâlik el-Cezerî (ö. 127/744), Sâlim b. Aclân el-Aftas (ö. 132/749), Muğîre b. Miksem (ö. 136/753) gibi âlimlerden hadis tahsil etmiştir. Kendisinden de Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838), Yahya b. Maîn (ö. 233/848), Süreyc b. Yûnus (ö. 235/849), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve daha birçok âlim hadis almıştır.[51]

Muhaddisimiz, Mûsa el-Hâdî'nin hilafete geçmesiyle (169/785) halîfenin oğlunun eğitimiyle ilgilenmek için Bağdât'a gitmiş ve sahip olduğu ilmi bilhassa orada yayma imkanı bulmuştur.[52] Cerh ve ta'dîl otoriteleri, Mervân hakkında "sika", "sadûk", "la be'se bih", "yüktebu hadîsühu" gibi tabirler yanında "leyse bi hucce" ifadesini de kullanmışlardır. Ayrıca onun infirad ettiği rivâyetleriyle ihticac etmenin doğru olmayacağı üzerinde durulmuştur.[53] Mervan'la ilgili müsbet ve menfi değerlendirmeleri göz önünde bulunduran Zehebî (ö. 748/1347) ise, onun hadislerinin "hasen" derecesinde olduğunu söyler.[54]

Rivâyetleri Müslim'in (ö. 261/874) *Sahîh*'i ve Nesâî'nin (ö. 303/915) *Sünen*'i dışında Kütüb-i sitte'ye dahil diğer eserlerde mevcuttur.[55] 184/800 yılında Bağdât'ta vefat etmiştir.[56]

c) Muhammed b. Seleme b. Abdillah, Mevlâ el-Bâhilî, Ebû Abdillah, el-Harrânî (ö. 191/806)

"İmâm", "muhaddis" ve "müftî" ünvanlarıyla anılan Muhammed b. Seleme, başta Cezîre bölgesindeki ulemâ olmak üzere birçok kimseden hadis dinlemiş, kendisinden de birçok hadis bilgini rivâyette bulunmuştur.[57] Hocaları arasında Husayf el-Cezerî (ö. 137/754), Halîd b.

---

42 Bk. İbn Adî, *Kâmil*, V, 341, 342; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVIII, 253, vd; Zehebî, *Siyer*, VI, 80, vd.
43 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 58, 59; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 484; Suyûtî, *İs'âf*, s. 19.
44 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 59.
45 İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 145; Zehebî, *Mîzân*, II, 645.
46 İbn Adî, *Kâmil*, V, 342; Zehebî, *Mîzân*, II, 645.
47 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVIII, 257.
48 İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 484.
49 Zehebî, *Siyer*, IX, 34; *Tezkire*, I, 296.
50 Mervân Husayf'tan çokça rivâyette bulunması sebebiyle el-Husayfî nispesiyle de anılmıştır. Bk. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 406.
51 Hoca ve talebeleri için bk. Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 147; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVII, 395, 396.
52 Bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 485; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 147, vd.; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVII, 395, 396.// 169/785 yılında Bağdât'a giden Mervân'ın ömrünün sonuna kadar orada kaldığı söylenir (İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 328). Vefat tarihi dikkate alındığında onun Bağdât'ta 15 yıl kadar ikamet ettiği anlaşılmaktadır.
53 İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 485; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 273, 274; Zehebî, *Mîzân*, IV, 91; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 406.
54 Bk. Zehebî, *Siyer*, IX, 34.
55 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVII, 396.
56 İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 485; *İbn Hacer, Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 407.
57 Zehebî, *Siyer*, IX, 49; *Tezkire*, I, 316.

Yezîd el-Harrânî (ö. 144/761), Hişâm b. Hassân (ö. 147/764), Muhammed b. İshâk (ö. 151/768), talebeleri arasında Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Amr b. Hişâm el-Cezerî (ö. 245/859), Muhammed b. Ahmed es-Saydelânî (ö. 246/860), Hâşim b. Kâsım el-Harrânî (ö. 260/873) bulunmaktadır.[58]

Cerh ve ta'dîl otoriteleri muhaddisimizi, "sika", "sadûk", "sadûk, sika inşâallah" tabirleriyle değerlendirmekte, aynı zamanda onun fazilet sahibi bir kimse olduğunu belirtmektedirler.[59]

Rivâyetleri Buhârî'nin *Sahîh*'i hariç Kütüb-i sitte'ye dahil diğer eserlerde mevcuttur.[60] 191/906 yılının son günlerinde vefat etmiştir.[61] Ayrıca onun 192/807 veya 193/808 yılında öldüğü de söylenir.[62]

d) Ahmed b. Abdilmelik b. Vâkid, Mevlâ el-Esedî, Ebû Yahya, el-Harrânî (ö. 221/835)

Ahmed b. Abdilmelik, Züheyr b. Muâviye (ö. 172/788), Hammâd b. Zeyd (ö. 179/795), Ebu'l-Melîh er-Rakkî (ö. 181/797) ve daha birçok âlimden hadis tahsil etmiş, kendisinden de Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) Buhârî (ö. 256/869) ve Nesâî (303/915)) gibi âlimler hadis almışlardır.[63]

"Hâfız", "hucce", "sâhibu sünne" ve "muhaddisu'l-Cezîre" tabirleriyle nitelenen Ahmed b. Abdilmelik,[64] güvenilir bir muhaddis olarak değerlendirilirken "hıfz ve itkân" hususunda bir başka Harranlı muhaddis olan Ebû Ca'fer en-Nüfeylî'ye (ö. 234/848) benzetilmektedir.[65] Diğer taraftan Harran halkının Ahmed b. Abdilmelik'ten pek hoşnut olmadıkları onu zemmettikleri ifade edilir. Buna sebep olarak, onun menfaat sağlama düşüncesiyle devrin vâlisine yakın olması gösterilir.[66] Nitekim İbn Nümeyr (ö. 234/848) de bu tür dedikodular sebebiyle Ahmed b. Abdilmelik'in hadisini terk ettiğini söylemektedir.[67]

Rivâyetleri Buhârî'nin *Sahîh*'i ile İbn Mâce ve Nesâî'nin *Sünen*'lerinde bulunmaktadır.[68] 221/835 yılında[69] Bağdât'ta vefat etmiştir. [70]

e) Abdullah b. Muhammed b. Ali, en-Nüfeylî, Ebû Ca'fer, el-Harrânî (ö. 234/848)

Abdullah b. Muhammed kaynaklarda daha çok "Ebû Ca'fer en-Nüfeylî" şeklinde künyesi ve nispesiyle ön plana çıkmaktadır.[71] Züheyr b. Muâviye (ö. 172/788), Mûsa b. A'yen (177/788) Mâlik b. Enes (179/795), Abdullah b. el-Mübârek (181/797), Hüşeym b. Beşîr (183/799) ve Süfyân b. Uyeyne (198/813) gibi âlimlerden hadis almış, kendisinden de Ebû Dâvüd es-Sicistânî (275/888) yoğun bir şekilde olmak üzere, Yahya b. Maîn (233/847), Ahmed b. Hanbel (241/855), ez-Zühlî (258/871), Ebû Zür'a er-Râzî (264/877) ve daha başka birçok muhaddis rivâyette bulunmuştur.[72]

---

58 Hoca ve talebeleri için bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXV, 289, 290; Zehebî, *Siyer*, IX, 49.
59 İclî, *Ma'rife*, II, 239; İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 485; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 276; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 126.
60 Zehebî, *Siyer*, IX, 49.
61 İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 485; Buhârî, *Kebîr*, I, 107.
62 İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 126.
63 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, I, 391, 392; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 39.
64 Zehebî, *Tezkire*, II, 463; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 39, 40.
65 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 62; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, I, 393.
66 Zehebî, *Tezkire*, II, 463; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 40.
67 İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 40.
68 İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 39.
69 İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 7; Zehebî, *Tezkire*, II, 463.
70 Kelâbâzî, *Ricâlu Sahîhi'l-Buhârî*, I, 40.
71 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVI, 88; Zehebî, *Tezkire*, II, 440.
72 Zehebî, *Siyer*, X, 634, 635; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 261.

"Hâfız", "imâm", "allâme" ünvanlarıyla anılan Nüfeyli,[73] cerh ve ta'dil âlimlerince "sika" "sebt" "sika, memûn, yuhteccu bihi" tabirleriyle ta'dil edilmiştir.[74] Nüfeylî'den çokça hadis rivâyet etmekle bilinen Ebû Dâvûd, hocasının hafıza gücünü anlatmak için onun gibi biriyle karşılaşmadığını, kendisini elinde kitapla rivâyet ederken hiç görmediğini belirtmiştir.[75] Ayrıca hadis hafızı ünvanını kolay kolay kimseye vermeyen Şâzekûnî'nin (ö. 234/848) bu ünvanı sadece Nüfeylî'ye lâyık gördüğü, yine Ebû Davûd tarafından dile getirilmektedir.[76] Öte yandan meşhur hadis bilgini İbn Vâre (ö. 270/883), muhaddisimizi dinin direkleri olarak nitelediği devrinin dört âlimi arasında gösterirken, "Bağdat'ta Ahmed b. Hanbel, Kûfe'de İbn Nümeyr, Mısır'da Ahmed b. Sâlih, Harran'da ise en-Nüfeylî'dir" demektedir.[77]

Nüfeylî'nin rivâyetleri Müslim'in (ö. 256/869) *Sahîh*'i hariç Kütüb-i sitte'ye dahil diğer eserlerde mevcuttur.[78] Doksan yaşlarında iken 234/263 yılında vefat etmiştir.[79]

f) Süleyman b. Seyf b. Yahya, Mevlâ et-Tâî, Ebû Dâvûd, el-Harrânî (ö. 272/885)

Süleyman b. Seyf'in hocaları arasında Yezîd b. Hârûn (ö. 206/821), Ca'fer b. Avn (ö. 206/821) ve Nüfeylî (ö. 234/848) vardır. Talebelerinden Nesâi (303/915) kendisinden oldukça istifade etmiş ve çokça hadis almıştır. Ebû Arûbe (ö. 318/931), Mekhûl el-Beyrûtî (ö. 321/933) ve daha pek çok muhaddis ondan hadis dinlemişlerdir.[80]

"Hâfız" ve "Harran'ın muhaddisi" ünvanlarıyla anılan Süleyman b. Seyf,[81] cerh ve ta'dil âlimlerince tevsik edilmiş, yani güvenilir bir râvi olarak değerlendirilmiştir.[82]

Rivâyetleri Kütüb-i sitte'den sadece Nesâî'nin Sünen'inde bulunmaktadır.[83] 272/885 yılında Harran'da vefat etmiştir.[84]

Harran'da hadis rivayetinde temâyüz ettikleri anlaşılan bu altı muhaddisimizle birlikte şehre nispet edilen -güvenilir ya da zayıf- genel ravî grubunun oluşturduğu toplam liste ise, yukarıda da atıfta bulunduğumuz gibi 54 kişiden meydana gelmektedir. İlgili liste vefat tarihi sırasına göre şöyledir:

Abdurrahman b. el-Beylemân, Mevlâ Ömer (ö.?), Ali b. Nüfeyl, en-Nehdî, Ebû Muhammed (ö. 125/742), Ziyâd b. Ebî Meryem (ö.?), Abdülkerîm b. Mâlik el-Cezerî, Mevlâ Benî Ümeyye, Ebû Saîd (ö. 127/744), Sâlim b. Aclân el-Eftas, Mevlâ el-Ümevî (ö.132/749), Ali b. Bezîme, Mevlâ Câbir b. Semüre es-Süvâî, Ebû Abdillah (ö. 136/753), Huseyf b. Abdirrahman, Mevlâ el-Ümevî, Ebû Avn (ö.137/754), Halid b. Yezîd, Mevlâ el-Ümevî, Ebû Abdirrahîm (ö. 144/761), İshâk b. Râşid, Mevlâ Benî Ümeyye, Ebû Süleyman, (ö. 150/767?).

Ma'kıl b. Ubeydillah, Mevlâ el-Absî, Ebû Abdillah (ö. 166/782), Osman b. Amr, el-Kureşî, Mevlâ Benî Ümeyye, Ebû Sâc (ö. ?), Muhammed b. Abdillah b. Ulâse el-Ukaylî, Ebu'l-Yesîr (ö. 168/784), en-Nadr b. Arabî, Mevlâ el-Bâhilî, Ebû Ravh (ö. 168/784), Hattâb b. el-Kâsım, Ebû Ömer (ö. ?), Mûsa b. A'yen, Mevlâ Benî Âmir, Ebû Saîd (ö. 177/793), Ziyâd b. Abdillah b. Ulâse, el-Ukaylî, Ebû Sehl (ö. ?), Mervân b. Şuca', Mevlâ Muhammed b. Mervân, Ebû Abdillah (ö. 184/800), Yûnus b. Râşid, Ebû İshâk (ö. ?), Attâb b. Beşîr, Mevlâ Benî Ümeyye, Ebu'l-Hasen (ö. 190/805), Muhammed b. Seleme b. Abdillah, Mevlâ el-Bâhilî,

---

73 Zehebî, *Tezkire,* II, 440.
74 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl,* V, 159; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb,* III, 261.
75 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl,* XVI, 90.
76 Zehebî, *Siyer,* X, 635.
77 İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb,* III, 261.
78 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl,* XVI, 92.
79 Zehebî, *Siyer,* X, 637.
80 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl,* XXVI, 88; Zehebî, *Siyer,* XIII, 147.
81 Zehebî, *Tezkire,* II, 593.
82 İbn Hibbân, *Sikât,* VIII, 281; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb,* II, 409
83 Bk. Zehebî, *Tezkire,* II, 593; *Siyer,* XIII, 147.
84 İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb,* II, 409.

Ebû Abdillah (ö. 191/806), Mahled b. Yezîd, el-Kureşî, Ebû Yahya (ö. 193/808), Eyyûb b. Hâlid, el-Cühenî, Ebû Osman (ö. ?), Miskîn b. Bükeyr, el-Hezzâ, Ebû Abdirrahman (ö. 198/813), Sâıd b. Ubeyd, el-Becelî, Ebû Muhammed (ö. ?).

Osman b. Abdirrahman, Mevlâ Mansûr b. Muhammed, Ebû Abdirrahman (ö. 203/818), Abdullah b. Vâkid, Mevlâ Benî Himmân, Ebû Katâde (ö. 207/822), Ahmed b. Yezîd b. İbrahim, Ebu'l-Hasen (ö. ?), Muhammed b. Süleyman b. Ebî Dâvûd, Mevlâ Mervân, Ebû Abdillah (ö. 213/828), Abdülğaffar b. el-Hakem, Mevlâ el-Ümevî, Ebû Saîd (ö. 217/832), Yahya b. Abdillah b. Dahhâk, el-Bâblütti, Mevlâ Benî Ümeyye (ö. 218/833), Hıdır b. Muhammed b. Şuca', Ebû Mervân (ö. 221/835), Ahmed b. Abdilmelik b. Vâkid, Mevlâ el-Esedî, Ebû Yahya (ö. 221/835), Muhammed b. Mûsa b. A'yen, Ebû Yahaya (ö. 223/837), Amr b. Hâlid, et-Temîmî, Ebu'l-Hasen (ö. 229/843), Müemmel b. el-Fadl, Ebû Saîd (ö. 229/843), Ahmed b. Abdillah b. Ebî Şuayb, Mevlâ el-Kuraşî, Ebu'l-Hasen (ö. 233/847), Abdullah b. Muhammed b. Ali, en-Nüfeylî, Ebû Ca'fer (ö. 234/848), Abdülaziz b. Yahya, Mevlâ el-Bekkâî, Ebu'l-Esbağ (ö. 235/849), Saîd b. Hafs b. Ömer, el-Hüzelî, Ebû Amr, (ö. 237/851), İsmail b. Ubeyd, Mevlâ el-Ümevî, Ebû Ahmed (ö. 240/854), Mahled b. Mâlik, el-Kureşî, Ebû Muhammed (ö. 242/856), Muğîre b. Abdirrahman, el-Esedî, Mevlâ Hureym, Ebû Ahmed (ö. 243/857), Muhammed b. Vehb, Ebu'l-Muâfâ (ö. 243/857), Ahmed b. Bekkâr, Mevlâ el-Ümevî, Ebû Abdirrahman (ö. 244/858), Muhammed b. Saîd, Ebû İshâk (ö. 244/858), Ahmed b. Yahya b. Muhammed b. Kesîr (ö. ?), Amr b. Hişâm, Ebû Ümeyye (ö. 245/859).

Muhammed b. M'adân b. İsâ, Ebû Abdillah (ö. 252/866), Mahled b. el-Hasan b. Ebî Zümeyl, Ebû Muhammed, (ö. ?), Abdullah b. Muharrer, el-Âmirî (ö. 255/868?), Hâşim b. el-Kâsım, Mevlâ el-Kureşî, Ebû Muhammed (ö. 260/873), Süleyman b. Abdillah Ebû Eyyûb (ö. 263/876), Muhammed b. Abdilkerîm, el-Âmirî (ö. ?), Abdülhamid b. Muhammed, Mevlâ Huzeyfe, Ebû Ömer (ö. 266/879), Muhammed b. Yahya b. Muhammed b. Kesîr, el-Külebî, Ebû Abdillah (ö. 267/880), Muhammed b. Ubeydillah, Mevlâ eş-Şeybânî, Ebû Ca'fer (ö. 268/881), Süleyman b. Seyf b. Yahya, Mevlâ et-Tâî, Ebû Dâvûd, el-Harrânî (ö. 272/885).

C. Rakka

1. Rakka hakkında genel bilgiler

Rakka, Cezîre bölgesinin Diyârimudar kısmında Suriye, Mezopotamya ve Anadolu'yu birbirine bağlayan Fırat'ın Belih suyu ile birleştiği noktaya 10 km uzaklıkta bulunan stratejik bir mekânda, M. Ö. 305-280 yılları arasında hüküm sürmüş Suriye Kralı Seleukos I. Nikator tarafından Nikephorion adıyla kurulmuş bir şehirdir.[85] Arapçada "su baskınlarına uğrayan yer" anlamındaki Rakka ismi, muhtemelen şehrin sık sık Fırat'ın yükselen suları altında kalması sebebiyle Araplar tarafından verilmiştir.[86]

17/638 yılında Iyâz b. Ganm kumandasındaki İslam ordusu tarafından barış yoluyla fethedilmiştir.[87] Ayrıca Abbâsî halifesi Mansûr Rakka'nın 200 m. kuzeybatısına yuvarlak planlı yeni bir şehir inşa ettirmiş (155/772) ve buraya Râfika adını vermişti. Daha sonraları zamanla Râfika ile Rakka birleşmiş ve Râfika adı unutulmuştur.[88] Bu sebeple ilk dönemlerde

---

85 Bezer, "Rakka" *DİA*, XXXIV, 432.
86 Bk. Yakût, *Mûcem*, III, 58.
87 Bk. Yakût, *Mûcem*, III, 59.
88 Bezer, "Rakka" XXXIV, *DİA*, 432.

İslamî ilimlerin revaç bulduğu bir şehir haline gelen Rakka'ya "er-Rakkî" diye nispet edilen hadis bilginleri yanında nadir de olsa "er-Râfikî" diye nispet edilenler de vardır.[89]

2. Rakka'ya nispet edilen râviler ve hadis rivâyeti

İbn Hacer'in *Tehzîbü't-Tehzîb*'inde yer alan aslen Rakkalı olan veya Rakka'da ikamet etmiş bulunan ravîlerin sayısı 56'dır. Bunlar arasında Zehebî'nin *Tezkiretü'l-huffâz*'ında biyografisine yer verilen, muhaddisler ise Meymûn b. Mihrân, Ca'fer b. Burkân, Ubeydullah b. Amr, Amr b. Muhammed, Saîd b. Nusayr, Abdülmelik b. Abdülhamid ve Hilâl b. el-Alâ olmak üzere yedi kişidir. Dolayısıyla biz aşağıda ilk dönem Rakka'sındaki muhaddislerin hadis rivâyetindeki etkinliğini tetkik amacıyla bu zevtın biyografilerini ele alacağız. Diğerlerini ise toplam listemiz içinde zikretmekle yetineceğiz.

a) Meymûn b. Mihrân, Mevlâ Benî Nasr b. Muâviye, Ebû Eyyûb el-Cezerî, er-Rakkî (ö. 117/735)

40/660 yılında Kûfe'de dünyaya gelen Meymûn b. Mihrân, Deyrü'l-cemâcim olayının vuku bulmasıyla (80/699-82/701) Kûfe'den ayrılarak Cezîre bölgesindeki Rakka şehrine göç etmiştir.[90] Hz. Âişe (ö. 58/677), İbn Abbâs (ö. 68/687), Ebû Hüreyre (ö. 58/677) ve Abdullah b. Ömer (ö. 73/692) gibi sahâbîlerden hadis dinlemiş olan Meymûn b. Mihrân, Zeyd b. Ebî Üneyse (ö. 125/742) Abdülkerim b. Mâlik (ö. 127/742), Eyyûb es-Sehtiyânî (ö. 131/748), A'meş, (ö. 148/765) Ca'fer b. Bürkân (ö. 154/770) gibi birçok hadis bilginine de hocalık yapmıştır.[91]

Meymûn Kûfe'de yetişmekle birlikte gerek ilmen gerek idarî açıdan asıl etkinliğini Cezîre bölgesinde göstermiştir. Dolayısıyla o, tabakat kitaplarında "imâm", "fakîh" "kudve" ve "kesîru'l-hadîs" vasıfları yanında bilhassa "Cezîre'nin âlimi ve müftüsü" olarak tanıtılmıştır.[92] Cerh ve ta'dîl otoriteleri Meymûn hakkında genelde "sika" tabirini kullanırlar.[93] Bunun yanında o, Mekhûl, (ö. 112/730) Hasan el-Basrî (ö. 110/728) ve Zührî'yle (ö. 124/741) birlikte Hişâm b. Abdülmelik dönemindeki (105/723-125/742) dört seçkin âlimden biri olarak takdim edilmektedir.[94]

Hadisleri Buhârî'nin (ö. 256/869) *Sahîh*'i hariç Kütüb-i sitte'ye dahil diğer eserlerde mevcuttur.[95] 117/735 yılında muhtemelen Rakka'da vefat etmiştir.[96]

b) Ca'fer b. Burkân, Mevlâ el-Kilâbî, Ebû Abdillah, el-Cezerî, er-Rakkî (ö. 154/770)

Rakka'da ikâmet etmiş olan Ca'fer b. Burkân'nın, ilme hizmet adına Şam ve Irak bölgelerinde de bulunduğu görülmektedir.[97] Dikkat çeken hocaları arasında Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/732), Meymûn b. Mihrân (ö. 117/735), Nâfi'(ö. 117/735), Zührî (ö. 124/741) taleberi

---

89 Mesela, Meymûn b. el-Abbâs (ö. 254/868) Muhammed b. Cebele (ö. 255/868) Muhammed b. el-Ferhân (ö. ?)'nin er-Râfikî nispeleri için bk. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 592. 60, 255.

90 İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 478. Deyru'l-cemâcim vakası hakkında ayrıca bk. İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 469-472.

91 Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIX, 211, 212; Zehebî, *Siyer*, V, 71, 72.

92 Bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 477, 478; Zehebî, *Siyer*, V, 71; *Tezkire*, I, 98; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 592. Meymûn b. Mihrân, Muhammed b. Mervân döneminde Harran'da beytü'l-mâlin idareciliğini yapmış, Ömer b. Abdilaziz zamanında Cezîre bölgesinin kadılığını ve mâlî (haraç) işlerini yürütmüştür. Bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 478.

93 İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 477; İclî, *Ma'rife*, II, 307; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 233, 234; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 593.

94 İbn Hibbân, *Sikât*, V, 418; Zehebî, *Siyer*, V, 72; Suyûtî, *Tabakât*, s. 46.

95 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIX, 226.

96 Rebeî, *Mevlidü'l-ulemâ*, , I, 25; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 593.

97 Bk. İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 136; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, V, 12, vd.

arasında ise Ma‘mer b. Râşid (ö. 153/770), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/777), Abdullah b. el-Mübârek (ö. 181/797), Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/813) gibi âlimler vardır.[98]

Bununla birlikte kaynaklarda Ca‘fer’in ümmî olduğu yani okuma yazma bilmediği belirtilmektedir.[99] Doğrusu bu bilgi esas alındığında, onun hadis rivâyetinde tamamen hâfızasına itimat ettiği anlaşılmaktadır. Ancak Ca‘fer’e ait bazı hadis nüshalarından bahsedilir ki[100] buna göre onun -ümmi olduğu kabul edilirse- söz konusu nushaları bir başkasına yazdırarak elde ettiği düşünülebilir.

“İmâm”, “muhaddis”, “hâfız” ünvanlarıyla anılan Ca‘fer,[101] cerh ve ta‘dîl otoritelerince “sika”, “sika, adl”, “sadûk” ve “la be’se bih” gibi tabirlerle değerlendirilmekte, ancak onun Zührî’nin (ö. 124/741) rivâyetleri hususunda hata yaptığı pek sağlam olmadığı ifade edilmektedir.[102]

Rivâyetleri Buhârî’nin (ö. 256/869) *Sahîh*’i hariç Kütüb-i sitte’ye dahil diğer eserlerde mevcuttur.[103] 154/770 yılında Rakkâ’da vefat etmiştir.[104] Ayrıca Kudüs’e giderken yolda vefat ettiği nakledilir.[105] Ölüm yılının 150/767 veya 151/768 olduğu da söylenir.[106]

c) Ubeydullah b. Amr b. Ebi’l-Velîd, Mevlâ el-Esedî, Ebû Vehb, el-Cezerî, er-Rakkî (ö. 180/796)

101/719 yılında dünyaya gelen Ubeydullah b. Amr,[107] başta Cezîre olmak üzere çeşitli bölgelerdeki âlimlerden hadis dinlemiş, kendisinden de birçok hadis bilgini rivâyette bulunmuştur.[108] Hocaları arasında Zeyd b. Ebî Üneyse (ö. 125/742), Eyyûb es-Sehtiyânî (ö. 131/748), A‘meş (ö. 148/765), Ma‘mer b. Râşid (ö. 153/770), talebeleri arasında Bakiyye b. Velîd (ö. 197/812), Ahmed b. Abdülmelik er-Rakkî (ö. 221/835), Hakîm b. Seyf er-Rakkî (ö. 235/849), Ali b. Hucr (ö. 244/858) gibi âlimler vardır.[109]

Ubeydullah’ın hadis rivâyeti yanında fıkhî sahada da temâyüz ettiği görülmektedir.[110] Nitekim o, devrinin Cezîre bölgesindeki fetva veren yegane âlimi olarak takdim edilmektedir.[111] “İmâm”, “hâfız”, “müftî’l-Cezîre”, “kesîru’l-hadîs” gibi vasıflarla nitelenen Ubeydullah[112] cerh ve tadîl âlimlerince de “sika” “sika, sadûk” ve “sâlihu’l-hadîs” gibi tabirlerle değerlendirilmektedir.[113] Bununla birlikte onun bazan hata yaptığı da ifade edilir.[114] Rivâyetleri Kütüb-i sitte’de mevcuttur.[115] 180/796 yılında Rakka’da vefat etmiştir.[116]

---

98 Hoca ve talebeleri için bk. Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, V, 12, vd.; Suyûtî, *Tabakât*, s. 320.
99 İbn Adî, *Kâmil*, II, 140, 141; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, I, 374.
100 İbn Adî, *Kâmil*, II, 141.
101 Zehebî, *Tezkire*, I, 171, 172.
102 İclî, *Ma‘rife*, I, 268; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta‘dîl*, II, 474, 475; İbn Adî, *Kâmil*, II, 141, 142; Zehebî, *Mîzân*, I, 403.
103 Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, V, 18.
104 İbn Sa‘d, *Tabakât*, VII, 482; İbn Hayyât, *Tabakât*, s. 320.
105 İbn Hibbân, *Meşâhîr*, s. 185.
106 İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, I, 375.
107 Zehebî, *Tezkire*, I, 241.
108 Bk. Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XIX, 137, 138; Zehebî, *Siyer*, VIII, 310, 311.
109 Hoca ve talebeleri için bk. Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XIX, 1136; Zehebî, *Siyer*, VIII, 310, 311.
110 Bk. İbn Hacer, *Takrîb*, s. 373.
111 İbn Sa‘d, *Tabakât*, VII, 484.
112 İbn Sa‘d, *Tabakât*, VII, 484; Zehebî, *Siyer*, VIII, 310; *Tezkire*, I, 241.
113 İclî, *Ma‘rife*, II, 112; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta‘dîl*, V, 329; Bâcî, *et-Ta‘dîl*, II, 892; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, IV, 30.
114 İbn Sa‘d, *Tabakât*, VII, 484; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 373.
115 Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XIX, 138.
116 İbn Sa‘d, *Tabakât*, VII, 484.

d) Amr b. Muhammed b. Bükeyr b. Sâbûr, Ebû Osman, el-Bağdâdî (ö. 232/846)

Amr b. Muhammed kaynaklarda kısaca Amr en-Nâkıd diye de zikredilir. Genelde Bağdât'a nispet edilmektedir. Ancak bir müddette Rakka'da ikamet etmiştir.[117]

Hocaları arasında Hüşeym (ö. 183/799), Vekî (ö. 197/812), İbn Uyeyne (ö. 198/813) ve Abdurrezzâk (ö. 211/826), talebeleri arasında ise Buhârî (ö. 256/869), Müslim (ö. 261/874), Ebû Zur'a (ö. 264/877), Ebû Dâvûd (ö. 275/888) gibi âlimler vardır.[118] Hadis rivâyetiyle birlikte fıkıhla da yoğun bir şekilde ilgilendiği anlaşılan Amr en-Nâkid, "el-hâfızu'l-kebîr, "sahibu hadîs" ve "fakîh" ünvanlarıyla tanıltılmaktadır.[119] Cerh ve ta'dil otoriteleri onun yalancılardan olmadığını, doğruyu araştırdığını belirterek, hakkında "sika" "sika-sebt", "sika-emîn-sadûk" gibi ta'dil lafızları kullanmaktadırlar.[120] Bunun yanında Bağdat ulemasının, Amr en-Nâkid'dan oldukça muhtevalı bir hadis kitabı (kitaben kebiren) yazdığı nakledilir.[121]

Rivâyetleri Buhârî ve Müslim'in Sahîh'i ile Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin *Sünen*'lerinde bulunmaktadır.[122] 232/846 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.[123]

e) Saîd b. Nusayr, Ebû Osman, el-Bağdâdî (ö. ?)

Kaynaklarda hangi kabileye mansup olduğuna dair bir bilgi yoktur. Bağdâdî nispesiyle anılır. Ancak bir müddet Rakka'da ikamet etmiştir.[124] Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/813), Vekî (ö. 197/812), Ca'fer b. Avn (ö. 206/821) ve daha birçok âlimden hadis dinlemiş, kendisinden de Ahmed b. İbrahim ed-Devrakî (ö. 246/860), Ebû Dâvûd (ö. 275/888) ve Nesâî (ö. 303/915) gibi âlimler hadis almışlardır. Yalnız Nesâî aldığı hadisleri Sünen'inde zikretmemiştir.[125]

"İmâm" ve "muhaddis" ünvanlarıyla anılan Saîd b. Nusayr, "sadûk" bir kimse olarak değerlendirilmiştir.[126] Rekâik konusunda musennefatı vardır. Kitâbu'l-Bekkâ ve Kitâbu'l-Avâid isimli eserleri bu musannefatındandır.[127]

Hadisleri Kütüb-i sitte'den sadece Ebû Dâvd'un Sünen'inde mevcuttur.[128] Vefatı hakkında kaynaklarda bilgi yoktur. Ancak İbn Hacer, Saîd b. Nusayr'ı Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) dönemine tekabül eden onuncu tabakadan saymaktadır.[129]

f) Abdülmelik b. Abdülhamid b. Abdülhamid b. Meymûn b. Mihrân, Ebu'l-Hasen, Mevlâ Benî Nasr b. Muâviye, el-Cezerî, er-Rakkî (ö. 274/887)

Abdülmelik b. Abdülhamid, el-Cezerî ve er-Rakkî nispeleri yanında dedelerinden yine vaktiyle Rakka'nın önde gelen bir muhaddisi olan Meymûn b. Mihrân sebebiyle el-Meymûnî diye de anılır.[130] Ayrıca onun yine bu dedesi sebebiyle[131] aslen bir mevlâ olduğunu söyleyebiliriz. Ne var ki kaynaklarda doğrudan kendi kökeniyle ilgili açık bir kayda rastlamış değiliz.

---

117 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl,* XXII, 214, 215; Zehebî, *Siyer,* XI, 147, 148.
118 İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb,* IV, 378.
119 Zehebî, *Tezkire*, II, 445, 446; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb,* IV, 378.
120 İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve't-ta'dîl,* VI, 262; Zehebî, *Siyer,* XI, 147, 148; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb,* IV, 378.
121 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl,* XXII, 217.
122 Zehebî, *Tezkire*, II, 445.
123 İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb,* IV, 378; *Takrîb,* s. 363.
124 Zehebî, *Tezkire*, II, 479; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb,* II, 340
125 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl,* XI, 87; Zehebî, *Tezkire,* II, 479.
126 Zehebî, *Tezkire,* II, 479; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 181.
127 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl,* XI, 87.
128 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl,* XI, 86.
129 İbn Hacer, *Takrîb*, s. 181.
130 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl,* XVIII, 334; Zehebî, *Siyer,* XIII, 89, 90.
131 Benî Nasr b. Muâviye'nin mevlâsı olduğuna dair bk. İbn Sa'd, *Tabakât,* VII, 478.

Muhaddisimizin en çok istifade ettiği hocası Ahmed b. Hanbel'dir. Öyle ki, 200/815 ile 227/841 yılları arasında 27 yıllık bir süre ondan hiç ayrılmamıştır. Hadis yanında fıkıh ta da temayüz ettiği anlaşılan Meymûnî'ye, hocası Ahmed b. Hanbel oldukça değer verir, başkasına yapmadığı iltifatı ona yapardı.[132] Hadis aldığı diğer hocaları arasında babası Abdülhamid (ö. ?), Ravh b. Ubâde (ö. 205/820) ve Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebî (ö. 221/835), talebeleri arasında ise Nesâî (ö. 303/915), Ebû Hâtim (ö. 277/890), Muhammed b. Saîd el-Harrâni (ö. 244/858) bulunmaktadır.[133]

"Hâfız", "fakîh", "beldesinin âlimi ve müftüsü" diye kayıtlara geçen Meymûnî,[134] cerh ve ta'dil otoritelerince de tevsik edilmiş, güvenilir bir muhaddis olarak değerlendirilmiştir.[135]

Rivâyetleri Kütüb-i sitte'den yalnızca Nesâî'nin *Sünen*'inde mevcuttur.[136] 274/887 yılında 100 yaşlarında iken vefat etmiştir.[137]

g) Hilâl b. el-Alâ b. Hilâl, Mevlâ el-Bâhilî, Ebû Ömer, er-Rakkî (ö. 280/893)

Hilâl b. el-Alâ öncelikle babası el-Alâ b. Hilâl (ö. ?) olmak üzere, Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebî (ö. 221/835), Muâfâ b. Süleymân (ö. 234/848), Ali b. el-Medînî (ö. 234/848) ve daha bir çok âlimden hadis dinlemiş, kendisinden de Nesâî (ö. 303/915), Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/890) ve Ebû Arûbe (ö. 318/931) gibi muhaddisler hadis almışlardır.[138]

"Hâfız", "muhaddisu'l-Cezîre" ve "edîb" ünvanlarıyla tanıtılan Hilâl b. el-Alâ,[139] "sadûk" ve "sâlih" "leyse bihi be's" tabirleriyle güvenilir bir muhaddis olarak değerlendirilmiştir.[140] Ayrıca hadis hafızlarının özellikle ondan ilim tahsil etmek üzere seyahat ettikleri kaydedilmektedir.[141] Bununla birlikte babasından naklettiği hadisler arasında münker rivâyetler bulunduğunu ancak bunların kendisinden mi, yoksa babasından mı kaynaklandığı konusunda bir netliğin olmadığı belirtilmiştir.[142]

Muhaddisimize biri, *el-Fevâidü'l-münteka mine'ş-şuyûh ve's-sikât*, diğeri *Tehzîbü hadîsu Zeyd b. Ebî Üneyse er-Ruhâvî* ismiyle iki eser nispet edilmektedir.[143] Rivâyetleri ise, Kütüb-i sitte'den yalnızca Nesâî'nin Sünen'inde mevcuttur.[144] 280/893 yılında yüz yaşlarında iken Rakka'da vefat etmiştir.[145]

Rakka'da hadis rivayetinde temâyüz ettikleri anlaşılan bu yedi muhaddisimizle birlikte şehre nispet edilen -güvenilir ya da zayıf- genel ravî grubunun oluşturduğu toplam liste, yukarıda da atıfta bulunduğumuz gibi 56 kişiden meydana gelmektedir. İlgili liste vefat tarihi sırasına göre şöyledir:

Meymûn b. Ebî Şebîb, er-Rib'î Ebû Nasr (ö. 83/702), Mâlik b. el-Hâris, es-Sülemî (ö. 94/712), Yezîd b. el-Asam, Ebû Avf, el-Bekkâî (ö. 103/721), Meymun b. Mihran, **Mevlâ Benî Nasr b. Muâviye,** Ebû Eyyûb (ö. 117/735), Ebû Meryem er-Rakkî (ö. ?), Eyyûb b. Halid (ö. ?), Sabit b. el-Haccâc, el-Kilâbî (ö. ?), Abdullah b. Ca'fer, Mevlâ el-Mu'tî (ö. ?), Amr b. Meymûn b. Mihrân, Ebû Abdillah (ö. 145/762), el-Velîd b. Zevrân, es-Sülemî (ö. ?).

---

132 İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 499.
133 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVIII, 334, 335; Zehebî, *Siyer*, XIII, 89, 90.
134 Zehebî, *Tezkire*, II, 603; *Siyer*, XIII, 89, 90.
135 Zehebî, *Tezkire*, II, 60; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 499; *Takrîb*, s. 304.
136 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVIII, 334.
137 İbn Hacer, *Takrîb*, s. 304.
138 İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VI, 55.
139 Zehebî, *Tezkire*, II, 612; *Siyer*, XIII, 309.
140 İbn Hibbân, *Sikât*, II, 248; İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 79; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VI, 55;
141 Zehebî, *Tezkire*, II, 612.
142 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXX, 348; Zehebî, *Siyer*, XIII, 310.
143 Sezgin, *Türâs*, I/1, 310.
144 Zehebî, *Tezkire*, II, 612.
145 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXX, 348; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 506.

Ca‘fer b. Burkân, Mevlâ el-Kilâbî, Ebû Abdillah (ö. 154/770), Halil b. Mürre, ed-Dubaî (ö. 160/776), Sâlim b. Abdillah, Mevlâ Benî Kilâb, Ebü’l-Mühâcir (ö. 161/777), Muhammed b. Ziyâd, el-Yeşkurî, (ö. ?), Muhammed b. Eyyûb (ö. ?), Muhammed b. el-Hâris, el-Leysî, Ebû Abdillah (ö.?), en-Nu‘man b. Râşid, Mevlâ Benî Ümeyye, Ebû İshâk (ö. ?), Ubeydullah b. Amr b. Ebi’l-Velîd, Mevlâ el-Esedî, Ebû Vehb (ö. 180/796), Abdullah b. Bişr, Mevlâ Benî Yerbû (ö. ?), Hasan b. Ömer, Mevlâ el-Fezârî, Ebu’l-Melîh (ö. 181/797), Dâvûd b. Kesîr (ö. ?), Ömer b. el-Müsennâ, el-Eşcaî (ö. ?), Ma‘mer b. Süleyman, en-Nehaî, Ebû Abdillah (ö. 191/806), Hâlid b. Hayyân, Mevlâ el-Kindî, Ebû Yezîd (ö. 191/806), Abdurrahman b. Sahr, el-Esedî (ö. ?), Zeyd b. Ali en-Nehaî, Ebû Üsâme (ö. ?).

Hüseyin b. Ayyâş, Mevlâ es-Sülemî, Ebû Bekir (ö. 204/819), Kesîr b. Hişâm, el-Kilâbî, Ebû Sehl (ö. 208/823), Abdullah b. Selîm Mevlâ Himyer, Ebû Abdirrahman (ö. 213/828), Ubeyd b. Yahya, Mevlâ el-Esedî, Ebû Süveyd (ö. ?), el-Âla b. Hilâl, el-Bâhilî, Ebû Muhammed (ö. 215/830), Amr b. Osman, el-Kilâbî, Mevlâ Benî’l-Vehîd, Ebû Ömer (ö. 218/833), Abdullah b. Ca‘fer, Mevlâ el-Kureşî, Ebû Abdirrahman, el-Mu‘tî (ö. 220/835), Amr b. Muhammed, Ebû Osman (ö. 232/846), Amr b. Kıst, Mevlâ es-Sülemî, Ebû Ali (ö. 233/847), Yûsuf b. Mervân, Ebu’l-Hasen, en-Nesâî (ö. ?), Saîd b. Nusayr, Ebû Osman (ö. ?), Süleyman b. Ubeydillah el-Ensârî, Ebû Eyyûb el-Hattâb (ö. ?), Ali b. Ma‘bed b. Şeddâd el-Abdî, Ebu’l-Hasen (ö. ?), Ali b. Meymûn Ebu’l-Hasen, el-Attâr (ö. 245/859), Muhammed b. Ahmed, Mevlâ el-Küreyzî, Ebû Yusuf, es-Seydelânî (ö. 246/860), Abdurrahman b. Yûnus, Ebû Muhammed er-Rakkî (ö. 246/860), Abdusselam b. Abdurrahman, el-Esedî, Ebu’l-Fadl (ö. 247/861), Eyyûb b. Muhammed b. Ziyâd, Ebû Muhammed (ö. 249/863), Ali b. Hüseyn (ö. 250/864?).

Abdurrahman b. Halid (ö. 251/865), Muhammed b. Abdullah, en-Neccâr (ö. ?), Meymûn b. el-Abbâs, Ebû Mansûr (ö. 254/868), Muhammed b. Cebele, Ebû Bekir (ö. 255/868), Muhammed b. el-Ferhân (ö. ?), Sâlih b. Ziyâd, Ebû Şuayb, es-Sûsî (ö. ?), Abdullah b. el-Heysem, el-Abdî, Ebû Muhammed (ö. 261/874), Ali b. Muhammed, Ebu’l-Medâ (ö. ?), Abdülmelik b. Abdülhamid, Ebu’l-Hasen (ö. 274/887), Hilâl b. el-Alâ, Mevlâ el-Bâhilî, Ebû Ömer (ö. 280/893), Muhammed b. Ca‘fer Mevlâ er-Rib‘î, Ebû Bekir (ö. 300/912).

D. Musul

1. Musul hakkında genel bilgiler

Cezîre bölgesinin doğu kısmını oluşturan Diyarirebia’nın bir dönem merkezi olan Musul, Dicle nehrinin batı kıyısında kurulmuş bir şehirdir.[146] Arapça vasl kökünden türetilen ve Musul’un aslı olan “kavşak” anlamındaki Mevsıl adının şehre verilmesi, kurulduğu devirde çeşitli kervan yollarının veya o kesimde Dicle ile bazı kollarının birleşmesi sebebiyle olsa gerektir.[147]

Musul’un vaktiyle Sâsânilerin idaresinde iken adının Neverdeşir olduğu da söylenir.[148] Şehrin tesis tarihi ve eski çağda mevcut olup olmadığı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşler bir tarafa Müslümanlarca fethedilmeden önce Musul’da Bizans’ın Asur piskoposluğunun merkezinin bulunduğu, dolayısıyla burada Hıristiyan kimliğinin ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. [149]

---

[146] es-Sakkâr, “Musul”, *DİA*, XXXI, 361.
[147] Bk. Yâkût, *Mûcem*, s. V, 258
[148] Bk. Yâkût, *Mûcem*, s. V, 258
[149] Bk. Darkot, “Musul”, *İA*, VIII, 739; es-Sakkâr, “Musul”, *DİA*, XXXI, 361, 362.

Kaynaklarda, Musul'un 20/641 yılında Utbe b. Farkad es-Sülemî[150] veya 16/637 yılında Rebî' b. Efkel el-Anzî tarafından fethedildiği belirtilmektedir.[151] Hz. Ömer, fatih kumandan'ı vâli tayin ettiği Musul'a, Müslüman Arapları yerleştirerek burayı bir garnizon şehir haline getirmiş ve ortasına da büyük bir cami yaptırmıştır. [152] Daha sonraki yıllarda Müslüman idareciler tarafından ayrı bir ihtimam gösterilen şehir bazı ihtilaf ve çatışmaların merkezi olmakla birlikte islamî ilimlerin revaç bulduğu bir konuma da sahip olmuştur. Nitekim henüz hicri birinci asrın sonları itibariyle başlayan süreç sonrası Mevsilî nisbesiyle anılan birçok hadis bilgininin biyografisinin kaynaklarda yer aldığını görmekteyiz.

2. Musul'a nispet edilen râviler ve hadis rivâyeti

İbn Hacer'in *Tehzîbü't-Tehzîb*'inde yer alan aslen Musullu olan veya en azından Musul'da ikamet etmiş bulunan râvilerin sayısı 30'dur. Bunlar arasında *Zehebî'nin Tezkiretü'l-huffâz*'ında biyografisine yer verilen, muhaddisler ise **Muâfâ b. İmrân, Ali b. Müshir, Kâsım b. Yezîd, Hasan b. Musa ve Muhammed b. Abdillah el-Eşyeb** olmak üzere beş kişidir. Dolayısıyla biz burada ilk dönem Musulu'ndaki muhaddislerin hadis rivâyetindeki etkinliğini tetkik amacıyla bu zevatın biyografilerini ele alacağız. Diğerlerine ise toplam listemiz içinde zikretmekle yetineceğiz.

a) el-Muâfâ b. İmrân b. Muhammed el-Ezdî el-Fehmî, Ebû Mes'ûd, el-Mevsılî (ö. 185/801)

120/738 yılından sonra dünyaya gelen el-Muâfâ,[153] hadis öğrenmek için muhtelif beldeleri seyahat edip ulema meclislerine katılmış, özellikle uzun süre Süfyân es-Sevrî (ö.161/777) ile birlikte olup onun terbiyesinde yetişmiş, hadis ve fıkıhta hocasından çokça faydalanmıştır.[154] Ayrıca Mis'ar b. Kidâm (ö. 155/772), Mâlik b. Enes (ö. 179/795), İbn Cüreyc (ö. 150/767) ve el-Evzâî (ö. 157/773) gibi birçok âlimden hadis dinlemiş, kendisinden Bakiyye b. el-Velîd (ö. 197/812), Abdullah b. el-Mübârek (ö. 181/797), Mûsâ b. A'yen, (ö.177/793) Vekî b. el-Cerrah (ö. 197/812) gibi zevat rivayette bulunmuştur.[155]

"İmâm", "kudve", "hâfız" ve "şeyhu'l-Cezîre" ünvanlarına layık görülen muhaddisimiz,[156] cerh ve ta'dil otoritelerince sika kabul edilmiştir.[157] Böyle genel değerlendirmeler yanında Muâfâ hakkında daha özel övgü dolu sözlerin kullanıldığı da görülmektedir. Hocası Süfyân es-Sevrî Muâfâ'yı "ulemanın yâkûtu (yâkûtetu'l-ulemâ)" diye isimlendirmiş ve onu takdir edenlerin sünnet ehli, kusurlu bulanların bid'at ehli olduğunu söylemiştir.[158] İmam Evzâî de, bir gün huzurunda bulunan Muâfâ, Abdullah b. el-Mübârek ve Musa b. A'yen'i göstererek "Bunlar insanların imâmıdır, fakat şu Musulluyu kimseye tercih etmem" demiştir.[159]

Hadislerle birlikte fıkha ait bazı meseleleri özellikle ezberleyen Muâfâ,[160] aynı zamanda oldukça güzel konuşurdu.[161] Varlıklı bir aileden geldiği için zengin olmasına rağmen zahidâne yaşamayı sever, malını hayır için sarf eder, dost ve arkadaşlarına yardımda bulunurdu. Hüzün

---

150 Belâzûrî, *Büldân*, s. 306.
151 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, II, 368.
152 Bk. es-Sakkâr, "Musul", *DİA*, XXXI, 362.
153 Zehebî, *Siyer*, IX, 81.
154 İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 473.
155 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVIII, 148-150.
156 Zehebî, *Tezkire*, I, 287; *Siyer*, IX, 80.
157 İclî, *Ma'rife*, II, 238; İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 400; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 529.
158 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVIII, 152, 153.
159 Zehebî, *Tezkire*, I, 287, 288.
160 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVIII, 153.
161 İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 473.

ve sürür hallerinde vakarından bir şeyin eksildiği görülmezdi. Öyle ki, Haricîler iki oğlunu Musul vakasında öldürüp malını talan ettiği zaman sarsılmayıp metanetini koruyabilmiştir.[162]

Muhaddisimiz sünen, zühd, edep ve fiten konularında kitaplar yazmıştır.[163] Hatta ilk tabakat kitabının kim tarafından yazıldığıyla ilgili tartışmalarda Muâfâ'dan da söz edilmiş, bazı tarih ve tabakât kitaplarındaki bilgilerden hareketle *Târîhu'1-Mevsıl* adlı çalışmasıyla bu sahada ilk eseri onun kaleme aldığı söylenmiştir.[164]

Rivâyetleri Kütüb-i sitte'den Buhârî'nin (ö. 256/869) *Sâhîh*'i, ile Ebû Dâvûd (ö. 275/888) ve Nesâî'nin (ö. 303/915) *Sünen*'lerinde yer almaktadır.[165] 185/801 yılında Musul'da vefat etmiştir. Ölüm yılı hakkında 184/800 ve 186/802 gibi farklı kayıtlar da vardır.[166]

b) Ali b. Müshir, Mevlâ el-Kureşî, Ebu'l-Hasen, el-Kûfî (ö. 189/804)

Ali b. el-Müshir 120/738 yılı civarında doğmuştur.[167] Onun, bizzat Kureyş'ten mi yoksa velâ yoluyla mı bu kabileye nispet edildiği hususunda farklı bilgiler mevcuttur.[168] Hayatını çoğunlukla Kûfe'de geçirdiği anlaşılan Ali b. el-Müshir, bir müddet Musul kadılığı yapmıştır.[169] Bu sebeple onu Musullu muhaddisler arasında zikretmiş bulunuyoruz. Ayrıca bir ara İrmîniye kadılığı da yapmış, hatta bu görevde iken gözlerinden rahatsızlanmış; kendisinden önce vazife yapmış kadının iğvasıyla onu tedavi eden tabip tarafından gözleri kör edilmiştir.[170]

Muhaddisimiz bilhassa Kûfelilerden çokça hadis rivâyet etmiştir. [171] Hocaları arasında Yahya b. Saîd el-Ensârî (ö. 143/760), Âsım el-Ahvel (ö. 142/759) Hişâm b. Urve (ö. 146/763) ve el-A'meş (ö. 148/765), talebeleri arasında Hâlid b. Mahled (ö. 213/828), İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), Hennâd b. es-Serî (ö. 243/857) ve Ali b. Hucr (ö. 244/858) gibi âlimler vardır.[172]

Hadis yanında fıkıh bilgisiyle de temâyüz etmiş olan Ali b. Müshir[173],"imâm", "hâfız" ve "kesîru'l-hadîs" vasıflarıyla nitelenmekte,[174] cerh ve ta'dil bilginleri tarafından "sika", "sika-sadûk", "sâlihu'l-hadîs" tabirleriyle değerlendirilmektedir.[175] Ancak yukarda zikrettiğimiz olay sebebiyle gözlerini kaybettikten sonra tabiî olarak yazdıklarını kullanamayıp ezberinden rivâyette bulunmuş, dolayısıyla bu süreçteki bazı rivâyetleri ihtiyatlı karşılanmıştır. [176] Diğer taraftan o, Abdullah b. Nümeyr'in (ö. 234/848) bildirdiğine göre söz konusu süreçte,

---

162 Zehebî, *Tezkire,* I, 288.

163 Kehhâle, *Mu'cem,* XII, 303; Muâfâ'nın, zühde dair yazdığı kitap 262 hadis içermektedir. Eser, "ez-Zühd li'l-Muâfâ b. İmrân el-Mevsılî" ismiyle Amir Hasan Sabri tahkikiyle Beyrut'ta (1420/2000) neşredilmiştir.

164 Bk. Sezgin, *Türâs,* I/2, 215. Ancak, Muâfâ'nın böyle bir çalışmasının bulunmadığını ileri sürenler ise Yezîd b. Muhammed el-Ezdî'nin *Târîhu'l-Mevsil*'inde Muâfâ'nın hayatına genişçe yer verildiği için eserin yanlışlıkla ona nispet edildiğini belirtmiştir. Hatipoğlu, "Muâfâ b. İmrân", *DİA,* XXX, 305.

165 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl,* XXVIII, 156.

166 Zehebî, *Siyer,* IX, 85.

167 Zehebî, *Siyer,* VIII, 485.

168 Ali b. Müshir, Zehebî'nin *Tezkire*'sinde (I, 290) Kureyş'in mevlâsı diye kaydedilmekte, *Siyer*'inde ise mevlâ kaydı getirilmeksizin Kureşî nisbesiyle zikredilmektedir. (VIII, 484) Bununla birlikte İclî İbn Müshir'in bizzat Kureyş'ten olduğunu belirtmiştir [el-Kureşî min enfusihim] (*Ma'rife,* II, 158).

169 Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl,* XXI, 135; Zehebî, *Tezkire,* I, 290; Ziriklî, *A'lâm,* V, 22. Ali b. Müshir'in Musul kadılığına 166/783 yılında tayin edilip 174/790 yılında azledildiği ve özellikle bu görevle meşhur olduğu da tespitler arasındadır. Bk. Çakan, "Ali b. Müshir" *DİA,* II, 422.

170 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl,* XXI, 137, 138.

171 İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb,* IV, 241.

172 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl,* XXI, 135, 136; Zehebî, *Siyer,* VIII, 485.

173 İclî, *Ma'rife,* II, 185.

174 İbn S'ad, *Tabakât,* VI, 388; Zehebî, *Tezkire,* I, 290.

175 İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve't-ta'dîl,* VI, 204; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb,* IV, 240, 241.

176 İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb,* IV, *Takrîb,* s. 344.

muhtemelen başkaları tarafından tahrif ve istismar edilmesi ihtimaline karşı, bütün kitaplarını toprağa gömmüştür.[177]

Rivâyetleri Kütüb-i sitte'de mevcuttur.[178] 189/804 yılında vefat etmiştir.[179]

c) el-Kâsım b. Yezîd, el-Cermî, Ebû Yezîd, el-Mevsılî (ö. 194/809)

Kâsım b. Yezîd, ilim tahsili için birçok memleketi seyahat etmiş, Hicaz, Basra, Kûfe, Şam ve Musullu ulemâdan hadis yazmıştır.[180] Hocaları arasında Süfyân es-Sevrî (ö.161/777), Mâlik (ö. 179/795) Ubeydullah b. Amr er-Rakkî (ö. 180/796), talebeleri arasında İbrâhim b. Mûsa er-Râzî (ö. 220/835), Bişr b. el-Hâris el-Hâfî (227/841) ve Ahmed b. Harb el-Mevsılî (ö. 263/876) vardır.[181]

Hadis ve fıkıhtaki ilmi birikimi yanında zühd ve takvasıyla da temâyüz eden muhaddisimiz, "imâm", "kudve", "hâfız lilhadis ve'l-fıkh", "âlimu'l-Mevsıl" "er-rabbânî" gibi ünvanlarla tanıtılmış,[182] cerh ve ta'dil otoritelerince de güvenilir bir râvi olarak değerlendirilmiştir.[183]

Rivâyetleri Kütüb-i sitte'den sadece Nesâî'nin *Sünen*'inde bulunmaktadır.[184] 194/809 yılında vefat etmiştir.[185]

d) Hasan b. Musa, el-Eşyeb, Ebû Ali, el-Bağdâdî (ö. 209/824)

Hasan el-Eşyeb, 130/747 yılı civarında dünyaya gelmiştir.[186] Genelde kaynaklarda Bağdâdi nispesiyle tanıtılır. Musul, Taberistân ve Humus'ta kadılık görevinde bulunmuştur.[187] Ayrıca onun Bağdat'ta ikamet ettiği ancak aslen Taberistanlı olduğu da söylenir.[188] Her halükârda bizim burada Hasan el-Eşyeb'in biyografisine yer vermemiz, Musul'da kadılık yapması sebebiyledir. Hadis aldığı hocaları arasında, Şu'be b. el-Haccâc (ö. 160/776), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/777), Hammâd b. Seleme (ö. 167/784), Hammâd b. Zeyd (ö. 179/795), kendisinden rivayette bulunan talebeleri arasında, İbrâhim b. Mûsa er-Râzî (ö. 220/835), Ahmed b. Hanbel, (ö. 241/855) Ebû Bekir b. Ebî Şeybe (ö. 235/849) ve Ahmed b. Menî' (ö. 244/858) gibi zevat vardır.[189]

"İmâm", "fakîh", "hâfız" ünvanlarıyla tanıtılan Hasan el-Eşyeb,[190] cerh ve ta'dil otoritelerince "sika" ve "sadûk" olarak değerlendirilmiş,[191] özellikle de hocası Şube'nin hadislerinde hafız olduğu ifade edilmiştir.[192] Yalnız, Alî b. el-Medînî'den (ö. 234/848) onun hakkında biri zayıf diğeri güvenilir olmak üzere iki farklı görüşü nakledilir.[193] Bunun yanında ilim deryası (evi'yetü'l-ilm) olarak takdim edilen muhaddisimizin başka bir imâmı taklit

---

177 Zehebî, *Tezkire*, I, 291.
178 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXI, 138; Ziriklî, *A'lâm*, V, 22.
179 İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, *Takrîb*, s. 344.
180 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIII, 462; Zehebî, *Siyer*, IX, 282.
181 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIII, 460, 461.
182 Zehebî, *Tezkire*, I, 352; *Siyer*, IX, 282.
183 İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 123; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 534.
184 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIII, 465.
185 Zehebî, *Tezkire*, I, 353; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 534.
186 Zehebî, *Siyer*, IX, 559.
187 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VI, 328; Zehebî, *Tezkire*, I, 369.
188 Kelâbâzî, *Ricâlu Sahîhi'l-Buhârî*, I, 164.
189 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VI, 328, 329.
190 Zehebî, *Tezkire*, I, 369; *Siyer*, IX, 559.
191 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 37, 38; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 514.
192 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VI, 330.
193 Ali b. el-Medînî, oğlu Ali'nin bildirdiğine göre Hasan el-Eşyeb zayıf bir kimsedir. İbn Ebî Hatim'in bildirdiğine göre sikadır. Bk. Bâcî, *et-Ta'dîl*, I, 480.

etmediği belirtilerek, fıkıhta da içtihad edecek derecede yeterli birikime sahip olduğu vurgulanmıştır.[194]

Rivâyetleri Kütüb-i sitte'de mevcuttur.[195] 209/824 yılında Rey'de vefat etmiştir.[196] Vefat tarihi 208/823 ve 210/825 olarak da kaydedilmektedir.[197]

e) Muhammed b. Abdillah b. Ammâr, el-Ezdî, Ebû Ca'fer, el-Bağdâdî, (ö. 242/856)

Muhammed b. Abdillah b. Ammâr, 162/778 yılında doğmuştur.[198] Dedesine nispetle İbn Ammâr diye de anılır. Aslen Bağdatlıdır. Ancak Musul'da ikamet etmiştir.[199] Hocaları arasında Muâfâ b. İmrân (ö. 185/801), Kâsım b. Yezîd el-Cermî (ö. 194/809) ve İbn Uyeyne (ö. 198/813), talabeleri arasında Ali b. Harb (ö. 265/878), Nesâî (ö. 303/915) ve Ebû Ya'lâ el-Mevsılî (ö. 307/918) gibi âlimler vardır.[200]

"Hâfız", "imâm", "hucce", "muhaddisu'l-Mevsıl", "kesîru'l-hadîs" ünvanlarına layık görülen İbn Ammâr,[201] cerh ve ta'dil âlimlerince "sika-keyyis" "sika" "la bese bih" tabirleriyle değerlendirilmiştir.[202] Aynı zamanda o, özellikle ricâl ve ilel konusunda mütehahssıs bir kimse olarak kaynaklarda yer almakta, hatta bu hususta kendisine, oldukça hacimli olduğu anlaşılan bir eser nispet edilmektedir.[203] Bu yönüyle İlel âlimi Ali b. el-Medînî'ye benzetilen muhaddisimizi,[204] ayrıca birçok kaynakta râviler hakkında görüş bildiren münekkit olarak görmekteyiz.[205]

Rivâyetleri Kütüb-i sitte'den sadece Nesâî'nin Sünen'inde bulunur.[206] 242/856 yılında vefat etmiştir.[207]

Musul'da hadis rivayetinde temâyüz ettikleri anlaşılan bu beş muhaddisimizle birlikte şehre nispet edilen -güvenilir ya da zayıf- genel ravî grubunun oluşturduğu toplam liste, yukarıda da atıfta bulunduğumuz gibi 30 kişiden meydana gelmektedir. İlgili liste vefat tarihi sırasına göre şöyledir:

Amr b. Hureys, Ebû Ya'la (ö. ?), Adî b. Adî (ö. 120/737), Yahya b. Yahya el-Gassânî, Ebû Osman (ö. 133/750), Ebû Halef, el-A'ma (ö.?), Câbir b. Yezîd el-İcli (ö. ?), Muğîre b. Ziyâd, el-Becelî, Ebû Hişâm (ö. 152/769).

Huleyd b. De'lec, es-Sedûsî, Ebû Ubeyd (ö. ?), Afîf b. Sâlim, Mevlâ el-Becile, Ebû Amr (ö.183/799), **Muâfâ b. İmrân el-Ezdî, Ebû Mes'ûd (ö. 185/801)**, Abbâs b. el-Fadl, el-Vâkıfî, Ebu'l-Fadl (ö. 186/802), **Ali b. Müshir, Mevlâ el-Kureşî, Ebu'l-Hasen (ö. 189/804)**, **el-Kâsım b. Yezîd, el-Cirmî, Ebû Yezîd (ö. 194/809)**, Zeyd b. Ebî'z-Zerkâ, Ebû Muhammed (ö.194/809), Amr b. Eyyûb, el-Abdî, Ebû Hafs (ö. ?), Şureyh b. Hâni, el-Hârisî, el-Esğar (ö. ?), **Hasan b. Musa, el-Eşyeb, Ebû Ali (ö. 209/824)**.

Muhammed b. Ali, el-Esedî, Ebû Hâşim (ö. 222/836), İshâk b. Abdilvâhid, el-Kureşî (ö. ?), Muhammed b. Eflah, Ebu's-Seffah (ö. ?), Ali b. el-Müsennâ et-Temîmî (ö. ?), Ahmed b.

---

194 Zehebî, *Siyer*, IX, 560.
195 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl,* VI, 333.
196 Zehebî, *Siyer*, IX, 560.
197 İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 514.
198 İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 173.
199 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XV, 510;
200 Zehebî, *Tezkire*, I, 494; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 172
201 Zehebî, *Tezkire*, I, 494; *Siyer*, XI, 469; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 172, 173.
202 İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 113; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 172.
203 Zehebî, *Tezkire*, I, 494, 495; *Siyer*, XI, 469; Ziriklî, *A'lâm*, VI, 221. Kendisine nispet edilen bir de *et-Târih*'i vardır. Bk. Zehebî, *Mîzân*, III, 596; Kehhâle, *Mu'cem*, X, 227.
204 Zehebî, *Tezkire*, I, 495.
205 Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 210; 322; 519; 544. Zehebî, *Siyer*, V, 247.
206 İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 172.
207 İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 172; *Takrîb*, s. 422.

İbrahim, Ebî Ali (ö. 236/850), **Muhammed b. Abdillah el-Ezdî, Ebû Ca'fer (ö. 242/856)**, Mes'ûd b. Cüveyriye, el-Mahzûmî, Ebû Saîd (ö. 248/862), Ravh b. el-Ferec, es-Sevvâk (ö. ?), Abdullah b. Abdussamed, el-Esedî, el-Mevsılî (ö. 255/868).

Ahmed b. Harb, et-Tâî, Ebû Alî (ö. 263/876), Ali b. Harb, Ebu'l-Hasen, el-Mevsılî (ö. 265/878), Saîd b. el-Muğire (ö. ?), Harun b. Zeyd, et-Tağlibî, Ebû Mûsa (ö. ?), Yûsuf b. Esbâd, Ebu'l-Kâsım (ö. ?).

E. Cezîre bölgesine nispet edilen diğer râviler

Kaynaklarımızda genel olarak el-Cezerî nispesiyle anılıp bölgedeki herhangi bir ilim merkezine nispet edilmeyen râviler de bulunmaktadır.[208] Bu râviler, İbn Hacer'in *Tehzîbü't-Tehzîb*'ine göre, 31 kişidir. Bunlar içerisinde ise Zehebî'nin *Tezkiretü'l-huffâz*'ında biyografisine yer verilen zat, **Züheyr b. Muâviye'dir**. Dolayısıyla biz burada Züheyr'in hadis rivâyetindeki etkinliğini tetkik edip diğerlerini toplam listemiz içinde zikredeceğiz.

***Züheyr b. Muâviye b. Hudeyc, el-Cu'fî, Ebû Heyseme, el-Kûfî (ö. 172/788)**

Züheyr b. Muâviye 100/718 yılında doğmuştur.[209] Aslen Kûfelidir. 164/780 yılında Cezîre bölgesine gelene kadar Kûfe'de ikamet ettiği, hadis ilmiyle daha ziyade Kûfe'de meşgul olduğu anlaşılmaktadır.[210] Buna göre onun Kûfe'de 64 yıl, Cezîre'de sekiz yıl gibi bir süre kaldığı ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan Züheyr'in Cezîre bölgesinde hangi ilim merkezinde bulunduğuna dair kaynaklarda herhangi bir kayda rastlanmamakta, genel olarak o, Cezîre'ye nispet edilmektedir. Hadis aldığı hocaları arasında Abdulkerîm el-Cezerî, (ö. 127/744), Simâk b. Harb (ö. 132/749), Âsım el-Ahvel (ö. 142/759) ve A'meş (ö. 148/765), kendisinden hadis dinleyen talebeleri arasında ise Abdurrahman b. Mehdî (ö. 198/813), Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö. 203/818), Yahya b. Adem (ö. 203/818), Amr b. Osman er-Rakkî (ö. 218/833) bulunmaktadır.[211]

"Hâfız", "hücce", "muhaddisu'l-Cezîre", "kesîru'l-hadîs" ünvanlarına layık görülen Züheyr b. Muâviye,[212] cerh ve ta'dil otoritelerince "sika", "sika memûn", meâdinu's-sıdk", "sebt" gibi tabirlerle değerlendirilmiş, özellikle hafızasının çok güçlü olduğu, Irak ulemâsının onu akranlarına tercih ettiği belirtilmiştir.[213] Ayrıca onu Süfyân es-Sevrî'nin halefi olarak görenler yanında, hadislerini -sağlamlık bakımından- Ruhâlı Zeyd b. Ebî Üneyse'nin hadislerine benzetenler de olmuştur.[214] Bununla birlikte muhaddisimizin Ebû İshâk es-Sebiî'den (129/746) aldığı hadisleri, yaşlılığında hafızası bozulduktan sonra işittiği, dolayısıyla bu hadislerinde problem olduğu kaydedilmektedir.[215] Ancak Zehebî, söz konusu hadislerle ilgili problemin Züheyr'den değil de Ebû İshak'tan kaynaklandığını söylemektedir.[216]

Rivâyetleri Kütüb-i sitte'de mevcuttur.[217] 173/788 yılında muhtemelen Cezîre bölgesinde vefat etmiştir. Vefat yılı 172/787 ve 174/789 olarak da kaydedilir.[218]

---

208 Ancak bu râvilerden üçünden ikisi er-Res'anî biri de Surûcî diye nispelenmiştir ki bunları da genel liste içerisinde zikrettik.
209 İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 207.
210 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IX, 425; Zehebî, *Siyer*, VIII, 184.
211 İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 207.
212 Zehebî, *Tezkire*, I, 233; *Siyer*, VIII, 181; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 207.
213 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 588, 589; Bâcî, *et-Ta'dîl*, II, 628-630; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IX, 424, 425.
214 İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 208.
215 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 588, 589; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 208.
216 Zehebî, *Mîzân*, II, 86.
217 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IX, 425.
218 Zehebî, *Tezkire*, I, 233; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 208.

Bölgeye nispet edilen râvilerin toplam listesi ise şu 31 kişiden meydana gelmektedir:

Adî b. Amîre, Ebû Zürâre, el-Kindî (ö. 40/661), Kays b. Hebter et-Temîmî (ö. ?), Abdurrahman b. es-Sâib, Abdullah el-Hilâlî (ö. ?), Şeddâd b. Mevlâ (ö. ?), Abdülmelik b. et-Tufeyl (ö. ?), Isâm b. Beşîr el-K'abî, Ebû Alba (ö. ?), Ali b. Ebî Talha, el-Hâşimî, Ebu'l-Hasen (ö. 143/760), Sâlih b. Mismâr (ö. ?).

Haccâc b. Temîm (ö. ?), Hamza b. Ebî Hamza, Meymûn, el-C'ufî (ö. ?), Muhriz b. Abdillah, Ebû Recâ, Mevlâ Hişam b. Abdilmelik (ö. ?), Yahya b. Vessâb (ö. ?), **Züheyr b. Muâviye el-Cu'fî, Ebû Heyseme (ö. 173/789),** Amr b. Sâlim b. Aclân, el-Eftas, Mevlâ Benî Ümeyye (ö. ?), el-Alâ b. Abdillah b. Râfi, el-Hadramî (ö. ?), Saîd b. Mesleme, el-Ümevî (ö. ?), Ziyâd b. el-Cerrâh, Mevlâ Osman (ö. ?), Süleyman b. Atâ, el-Kureşî, Ebû Ömer (ö. ?), Sâlim b. Nûh, Ebû Saîd, el-Attâr (ö. 200/815), Muhammed b. Müslim, el-Kudâî, Ebû Saîd (ö. ?), Mervân b. Sâlim, el-Ğifârî, Ebû Abdillah, Mevlâ Benî Ümeyye (ö. ?).

Yahya b. Ziyâd, Mevlâ el-Esedî, Ebû Muhammed (ö. 205/820?), Velîd b. Sâlih, en-Nehhâs, ed-Dabbî, Ebû Muhammed (ö. ?), Ali b. Sabit, Mevlâ el-Hâşimî, Ebû Ahmed (ö. ?), M'amer b. Mahled, Ebû Abdirrahman, es-Sürûcî (ö. 231/845), Muâfâ b. Süleyman, Ebû Muhammed, er-Res'anî (ö. 234/848), Amr b. el-Husayn, el-Ukaylî, el-Kilâbî, Ebû Osman (ö. ?), Muhammed b. Himyer (ö. ?), Abdurrahman b. Abdillah Ebû Muhammed (ö. ?).

Yezîd b. Muhammed, er-Res'anî (ö. ?), Amr b. İbrahim (ö. 286/899).

Sonuç

Hz. Ömer devrinde fethedilen Cezîre bölgesinde, ilk dönemlerde İslamî ilimlerin revaç bulduğu merkezler olarak Ruhâ (Urfa), Harran, Rakka ve Musul şehirleri dikkati çekmektedir. Nitekim o devrin hadis bilginlerinden bir kısmı, genel olarak el-Cezerî diye anıldığı gibi çoğunlukla da söz konusu merkezlere nispet edilmektedir.

Bu taksimat paralelinde bölgenin tamamına nispet edilen toplam râvi sayısı 171'dir. Bunlardan 61'i mevâlidendir. Genel içerisinde hâfız ve muhaddis ünvanlarıyla ön plana çıkan muhaddislerin sayısı ise 20'dir. Bunlardan da 12'si mevâli kökenlidir.

Râvi sayısı açısından yoğunluk Rakka'dadır (56 kişi/18'i mevâlidendir). İkinci sırda Harran (54 kişi/29'u mevâlidendir), üçüncü sırada Musul (30 kişi/2'si mevalidendir) ve dördüncü sırada Ruh'a (12 kişi/5'i mevalidendir) gelmektedir. Hâfız ve muhaddis ünvanlarıyla ön plana çıkmış muhaddisler açısından meseleye bakılınca yine birinci sırada Rakka (7 kişi/5'i mevalidendir), ikinci sırada Harran (6 kişi/5'i mevâlidendir), üçüncü sırada Musul (5 kişi/1'i mevâlidendir), dördüncü sırada Ruhâ (2 kişi/1'i mevalidendir) yer almaktadır. Kaynaklarımızda genel olarak el-Cezerî nispesiyle anılıp, bölgedeki herhangi bir ilim merkezine nispet edilmeyen râviler ise, 6'sı mevâliden olmak üzere toplamda 31 kişidir. Bunlar arasında hâfız ve muhaddis ünvanlarıyla temayüz etmiş muhaddis ise bir kişidir.

Cezîre'ye veya Cezîre'deki ilim merkezlerine nispet edilen râviler, aslen bu bölgeden oldukları gibi özellikle Irak ve Şam bölgelerinden de buraya gelip ikamet etmişlerdir. Ayrıca Cezîre kökenli olup o günün ilim geleneğine uyarak Irak ve Şam bölgelerine hadis tahsili için giden râviler de vardır. Buna göre Cezîre bölgesinin Ruhâ, Harran, Rakka ve Musul'u ile Irak bölgesinin Kûfe, Basra, Vâsıt ve Bağdat'ı Şam bölgesinin Dimeşk ve Haleb'i arasında karşılıklı bir ilmî alışverişin olduğu söylenebilir. Genelde bütün bu bölgelerdeki, özelde Cezire'deki ilmî faaliyetler, ilk dönem itibariyle hadisin tedvin ve tasnifine şifahî ve yazılı olarak malzeme oluşturmada önemli katkılar sağlamıştır. Yani bölgedeki muhaddisler hadisin naklinde geleneksel olarak hafızayı (ezberi) kullandıkları gibi, hafızayı teyit eden yazılı malzemeler de oluşturmuşlardır. Nitekim o devrin Cezîreli muhaddislerinden Zeyd b. Ebî Üneyse (ö. 125/742), Muâfâ b. İmrân (ö. 185/801), Amr b. Muhammed b. Bükeyr (ö.

232/846), Ali b. Müshir (ö. 189/804), Muhammed b. Abdillah b. Ammâr (ö. 242/856), Saîd b. Nusayr (ö?) ve Hilal b. el-Alâ (ö. 280/893) gibi zevâta nispet edilen kitaplar (yazılı malzemeler), bize bu hususta açık bir fikir vermektedir.

Diğer taraftan meşhur hadis musanıflarından özellikle Nesâî'nin Cezîreli âlimlerden yoğun bir şekilde istifade ettiği anlaşılmaktadır. Bunun yanında Nesâî kadar olmasa da *Müsned* sahibi Ahmed b. Hanbel ve *Sünen* sahibi Ebû Dâvûd da bölgenin âlimlerinden faydalanmışlardır. Buhâri, Müslim, Tirmizî ve İbn Mace gibi musannıflar ise Cezîre bölgesindeki muhaddislerden az sayıda hadis rivâyet etmişler pek fazla istifade etme imkânı bulmamışlardır. Ayrıca Kütüb-i sitte içerisinde bölgeye nispet edilen râvilerin rivâyetlerine en çok yer veren eserler, Nesâî ile Ebû Dâvûd'un *Sünen*'leridir.

Bununla birlikte bütün bu değerlendirmeler, Kütüb-i sitte râvilerinin tespitine ilave olarak bu râviler arasında "hâfız" "imâm" ve "muhaddis" ünvanlarıyla temayüz etmiş muhaddislerin biyoğrafilerinin tetkiki sonucunda yapılmıştır. Dolayısıyla biz bu tebliğimizin, -gerek asır gerekse râvi muhtevası bakımından- daha kapsamlı araştırmaların yapılmasına mukaddime olmasını temenni ediyoruz. Zira bu tür bölgesel çalışmalar, hadis tarihinin pratiklerini ayrıntılı bir şekilde görme açısından fevkalade ufuk açıcı bir mahiyet arzetmektedir.

Bibliyoğrafya

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Kitâbu Bahri'd-dem,* thk. Ebû Üsâme Vasiyyullah b. Muhammed, Riyâd, 1989 (Ahmed b. Hanbel, *Bahr*).

Bâcî, Ebu'l-Velîd Süleyman b. Halef el-Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh li men harrece lehu'l-Buhârî fi'l-Câmi'i's-sahîh,* thk. Ebû Lübâbe Huseyn, I-II, Riyad, 1406/1986 (Bâcî, *et-Ta'dîl*).

Belâzûrî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahya el-Belâzûrî, *el-Büldân ve fütuhuha ve ahkâmuha,* thk. Necîb el-Mâcidî, Beyrut, 1428/2008 (Belâzûrî, *Büldân*).

Bezer, Gülay Öğün, "Rakka" *DİA,* XXXIV, 432-433, İstanbul, 2007.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr,* I-IX, Haydarâbâd, 1377/1958'den ofset, Diyarbakır ts., el-Mektebetü'l-İslâmiyye (Buhârî, *Kebîr*).

Çakan, İsmail L. "Ali b. Müshir" *DİA,* II, 422, İstanbul, 1989.

Darkot, Besim, "Musul", *İA,* VIII, 739-744, İstanbul, 1979.

Hatîb, Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Hatîb el-Bağdâdî, Târîhu Bağdâd, I-XIV, Beyrût, ts., Dâru'l-kitâbi'l-Arabî.

Hatipoğlu, İbrahim, "Muâfâ b. İmrân", *DİA,* XXX, 305-306, İstanbul, 2005.

Honigman, E. "Urfa" *İA,* XIII, 50-57, İstanbul, 1986.

İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. İbn Adî el-Cürcânî, *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl,* thk. Süheyl Zekkâr, I-VIII, Beyrût, 1409/1988 (İbn Adî, *Kâmil*).

İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebî Hâtim Muhammed er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl,* I-IX, Beyrut, 1372/1953.

İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb,* thk. Âdil Mürşid, Beyrût, 1416/1996 (İbn Hacer, *Takrîb*).

_____ *Tehzîbu't-Tehzîb,* I-VI, Beyrut, 1412/1991 (İbn Hacer, *Tehzib*).

İbn Havkal, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Havkal en-Nasîbî, *Sûretü'l-arz,* Leiden, 1967.

İbn Hayyât, Ebû Amr Halife b. Hayyât *Kitâbu't-Tabakât,* thk. Ekrem Ziya el-Ömerî, Riyad, 1402/1982 (İbn Hayyât, *Tabakât*).

İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân el-Büstî, *Kitâbu's-Sikât,* thk. Şerafeddin Ahmed, I-IX, yy., 1975, Dâru'l-fikr (İbn Hibbân, *Sikât*).

_____ *Kitâbu'l-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-duafâ ve'l-metrûkîn*, thk. M. İbrahim Zayed, I-III, Haleb, 1396 (İbn Hibbân, Mecrûhîn).

_____ *Kitâbu meşâhîri ulemâi'l-emsâr ve a'lâmi fukahâi'l-aktâr, thk. Manfred Fleishhammer*, Kahire, 1379/1959 (İbn Hibbân, Meşâhîr).

İbn Sa'd, Ebû Abdillah Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, I-IX, Beyrut, 1405/1985 (İbn Sa'd, *Tabakât*).

İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasen, İzzuddîn Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Ebu'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî, I-X, Beyrut, 1407/1987.

İclî, Ebu'l-Hasan, Ahmed b. Abdillah b. Sâlih el-İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî I-II, Medîne, 1405/1985 (İclî, *Ma'rife*).

Kelâbâzî, Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed el-Buhârî el-Kelâbâzî, *Ricâlu Sahîhi'l-Buhârî (el-Hidâye ve'l-irşâd fî ma'rifeti ehli's-sika ve's-sedâd ellezîne ahrece lehum el- fî Sahîhihi)* I-II, Beyrut, 1407/1987 (Kelâbâzî, Ricâlu Sahîhi'l-Buhârî).

Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I-XV, Beyrut, ts., Dâru ihyâi't-türâsi'l-arabî (Kahhâle, *Mu'cem*).

Makdisî, Ebû Abdillah Şemsüddin Muhammed b. Ahmed el-Makdisî, *Ahsenü't-tekâsim fî ma'rifeti'l-akâlîm*, Leiden, 1967 (Makdisî, *Ahsen*).

Mizzî, Ebu'l-Haccac Cemâleddîn Yusuf b. ez-Zekî Abdirrahman el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, I-XXXV, Beyrut, 1403/1983-1413/1992 (Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*).

Nevevî, Ebû Zekeriyya Muhyiddîn b. Şeref en-Nevevî, *Tehzîbu'l-esmâ ve'l-lügât*, I-IV, Beyrut, ts., Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, (Nevevî, *Tehzîbu'l-esmâ*).

Rebeî, Muhammed b. Abdillah b. Ahmed, er-Rebeî, *Mevlidü'l-ulemâ ve vefeyâtühüm*, thk. Abdullah Ahmed Süleyman, I-II, Riyad, 1401 (Rebeî, *Mevlidü'l-ulema*).

es-Sakkar, Sâmî "Musul", *DİA*, XXXI, 361-363, İstanbul, 2006.

Sandıkçı, S. Kemal, *İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadis*, Ankara, 1991 (Sandıkçı, İslam Coğrafyasında Hadis).

Sezgin, Fuad, *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*, trc. M. Fehmî Hicâzî, I/1-VIII/2, es-Suûdiyye, 1402/1982-1408/1988 (Sezgin, *Türâs*).

Suyûtî, Ebû'l-Fadl Celâleddîn Abdurrahman b. Ebû Bekir es-Suyûtî, *İsâfu'l-mubatta' bi ricâli'l-muvatta'*, Mısır, 1389/1969 (Suyûtî, *İs'âf*).

_____ *Tabakâtü'l-huffâz*, Beyrût, 1403 (Suyûtî, Tabakât).

Şeşen, Ramazan, "Cezîre", *DİA*, VII, 509-511, İstanbul, 1993.

_____ "Harran", *DİA*, XVI, 237-240, İstanbul, 1997.

Uslu, Recep, "İstahr" *DİA*, XXIII, 202-203, İstanbul, 2001.

Welhausen, Julius, *İslam'ın En Eski Tarihine Giriş*, trc. Fikret Işıltan, İstanbul, 1960.

Yâkût, Ebû Abdillah Yâkût, b. Abdillah, el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, I-V, Beyrut, ts., Dâru sadr (Yâkût, *Mu'cem*).

Yiğit, İsmail, "Kuruluşundan Mervânîler Dönemine Kadar Cizre" *Hz. Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu*, 53-61 İstanbul, 1999.

Zehebî, Ebû Abdillah Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, I-IV, İsâ el-Bâb el-Halebî, yy., 1372/1963 (Zehebî, *Mîzân*).

_____ *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaûd ve dğr., I-XXV, Beyrut, 1404/1986-1409/1988 (Zehebî, *Siyer*).

_____ *Tezkiretü'l-huffâz*, I-IV, Beyrut, ts., Dâru ihyâi't-türâsi'l-arabî (Zehebî, *Tezkire*).

ez-Ziriklî, Hayruddîn *el-A'lâm, kâmûsu terâcim li eşheri'r-ricâli ve'n-nisâi mine'l-arabi ve'l-müsta'rabîne ve'l-müsteşrikîn*, I-VIII, Beyrût, 1990 (Ziriklî, A'lâm).

İBNÜ'L-ESÎR EL-CEZERÎ'NİN EN-NİHÂYE FÎ GARÎBİ'L-HADÎS VE'L-ESER ADLI ESERİNİN GARÎBÜ'L-HADİS EDEBİYATI İÇİNDEKİ YERİ VE METODU

İbrahim KUTLUAY[*]

ÖZET

Hadis usulünde *garîb* kelimeler üzerine Arapça olarak telif edilmiş zengin bir edebiyat mevcuttur. Tarihte *Cezîratü İbn Ömer* diye bilinen Cizre'de doğup yetişmiş olan aynı aileye mensup üç kardeşten Mecdüddin İbn Esîr el-Cezerî'nin (544-606) *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*'i, erken dönem garîbu'l-hadîs eserlerinden sonra kaleme alındığı için söz konusu edebiyat içinde, "bu edebiyatın ulaştığı seviyeyi göstermesi bakımından" çok kıymetli bir eserdir. Adından da anlaşılacağı üzere *en-Nihâye*, kendinden önceki eserlerde ihmal edilen kısımları tamamlamakta ve onlardaki bazı hataları düzeltmektedir. Bu sebeple en-*Nihâye* üzerine sonraki dönemlerde çeşitli kitaplar telif edilmiştir. Bu tebliğ, *en-Nihâye*'nin kaynakları, özellikleri, metodu ve kendisinden sonraki Hadîs edebiyatına tesirlerini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

ABSTRACT

In *Hadīth* methodology, there are a great number of books on rare words (*garîb*) in Arabic. But *al-Nihāya fī Garīb al-Hadīth wa al- asar*, the work of Majd ad-Deen Ibn Athīr al-Jazarī (d. 544-606), who grew in Jazīra region known Jazīrat Ibn Umar as one of the three brothers, is very important and valuable work on this subject because it was written later than other famous books in this subject and thoroughly shows the level of this literature attained in the third century of Hegira. As it can be easily understood from its name, *al-Nihāya* completes the points which were ignored in other books on *Garīb* and corrects some mistakes in them. In later periods, therefore, numerous books were written on *al-Nihāya* which represents the level of literature on *garīb* words. This essay, therefore, aims to examine the sources of *al-Nihāya*, its features, methods and affects on other books written later.

GİRİŞ

Hadîs usulünde, "mânası ilk anda anlaşılmayan, izaha ihtiyaç duyulan kapalı kelimeler anlamına gelen" *garîb* kelimeler üzerine Arapça olarak telif edilmiş zengin bir edebiyat mevcuttur. Ancak bunlar içinde, günümüze ulaşamamış olsa da, bu alanda ilk telif edilen eser olarak gösterilen Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ'nın (ö.210-815) *Garîbu'l-Hadîs*'i, bazı müelliflere göre[1] garîbu'l-hadîs konusunda ilk eser olarak değerlendirilen Ebû Ubeyd Kâsım b. el- Sellâm'ın (154/770- 224/838) *Şerhu garîbi'l-hadîs'i* (diğer adıyla *Garîbu`l- Hadîs*), Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî'nin (213/828-276/879) *Garîbu'l-Hadîs*'i,

[*] Yrd. Doç. Dr.,Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadîs Öğretim Üyesi: i_kutluay@yahoo.com

[1] Kettânî, *er-Risaletu'l-Mustatrafe*, İstanbul: Kahraman yay., 1986, s.154-158.

Cârullah ez-Zemahşerî diye tanınan Mahmud b. Ömer b. Muhammed'in (467-1074-538/1143) *el-Fâik fî Garîbi'l-Hadîs ve`l-eser'*i önemli bir yer tutmaktadır.

Tarihte *Cezîratü İbn Ömer* diye bilinen Cizre'de doğup yetişmiş olan aynı aileye mensup üç kardeşten Mecdüddin İbn Esîr el-Cezerî'nin (544-606) *en-Nihaye fî Garîbi'l- Hadîs ve'l-Eser'*i[2], yukarıda bahsi geçen eserlerden sonra kaleme alındığı için söz konusu edebiyat içinde, "bu edebiyatın ulaştığı seviyeyi göstermesi bakımından" çok kıymetli bir eserdir. Adından da anlaşılacağı üzere *en-Nihâye*, kendinden önceki eserlerde ihmal edilen kısımları tamamlamakta ve onlardaki bazı hataları düzeltmektedir. Bu sebeple *garîbu'l-hadîs* edebiyatının ulaştığı zirveyi temsil eden *en-Nihâye* üzerine sonraki dönemlerde çeşitli kitaplar telif edilmiştir.

Kettânî'nin de ifade ettiği gibi İbnü'l-Esîr'in sözü edilen çalışması, zamanının en meşhur ve kapsamlı eseridir.[3] Nitekim eserinin mukaddimesinde İbnü'l-Esîr, "Ebû Ubeyd el- Herevî (ö. 401/1011) ve Ebu Mûsâ el-Isfehânî'nin (ö.581/1185) *Garîbu`l-Hadîs* adlı kitaplarını incelediğini, ancak onlarda birçok kelime ve hususun eksik olduğunu ve müelliflerinin dikkatinden kaçtığını, bilhassa Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'leri ile diğer hadîs kitaplarında olan garîb kelimelerin birçoğunun bu iki eserde olmadığını belirtmektedir. Bundan dolayı o, eserini vücuda getirirken bu iki kitap dışında, hadîs musannef ve müdevvenatından ilk, orta ve son zamanlarda telif edilmiş olması itibariyle hadîs kitaplarını dikkate almıştır. Ayrıca İbnü'l-Esîr; Müsnedleri, Cami'leri, Sünenleri, eski ve yeni dönemde garîb üzerine kaleme alınan kitapları ve çeşitli sözlükleri mütalaa etmiştir.

Doğrusu İbnü'l-Esîr, önce Herevî ve Isfahânî'nin kitaplarını cem etmeyi düşünmüş, ancak bu kitaplarda birçok garîb kelimenin olmadığını görmesi üzerine bundan vazgeçmiştir. O, kitabına, önceki eserlerde eksik bırakılan kelimeleri ilave etmek ve söz konusu iki eserde tespit ettiği hataları gidermek maksadıyla tetkikleri sırasında bulduğu garîb kelimeleri *en-Nihâye*'sinde "alfabetik olarak" o kitaplardaki benzerlerinin ve emsalinin yanına ilave etmiştir.

Bu sebeple tebliğimizde, İbnü'l-Esîr el-Cezerî'nin *en-Nihâye fî Garîbu'l-Hadîs* adlı eserini ve bu eserin garîbu'l-hadîs edebiyatı içindeki yerini ve metodunu, kendinden önce telif edilmiş belli başlı eserlerle mukayese ederek inceleyeceğiz. Bunun için önce "garîbu'l-hadîs" terimi ve ilmi ile bu konudaki edebiyat üzerinde kısaca duracağız.

Böylece tarihte büyük âlimlerin yetiştiği Cizre'de doğup büyümüş olan Mecüdüddin İbnü'l-Esîr el-Cezerî'nin[4], hadîs alanında güzide bir yeri haiz *en-Nihâye'*sinin kendinden sonraki eserlere ve şerh edebiyatına ne gibi tesirlerde bulunduğunu ve katkılar sağladığını tespit etmeye çalışacağız.

I- GARÎBÜ'L-HADİS'İN TANIMI VE ÖNEMİ

Garîb sözlükte "kendi türü içinde benzeri olmayan", "uzak olan" anlamlarına gelmektedir. Terim olarak garîb, "yabancı, mânası hemen anlaşılamayan, bazı karinelerle mânası anlaşılabilen" demektir. Garîb kelimesi, hicrî ikinci (m. VIII) yüzyıldan itibaren Kur'an ve Hadîslerdeki garîbleri anlamaya yönelik eserlerde kullanılmaya başlanmıştır.[5] Bir hadîs ilmi olarak *Garîbü'l-hadîs* ise "hadîs metinlerinde geçen, az kullanıldığı için anlaşılması zor olan

---

2 Nşr: Mahmûd Muhammed et-Tanâhî (Kahîre 1383/1963) geniş bilgi için bk. Hatipoğlu, İbrahim, "en-Nihâye" DİA, XXXIII, 100-101; Kandemir, Yaşar, "en-Nihaye", *DİA*, XIII, 376-377.

3 Kettânî, *er-Risaletu'l-Mustatrafe*, s.154-158.

4 Hayatı hakkında geniş bilgi için bk. Sandıkçı, "İbnü'l-Esîr Kardeşler" *OMÜİFD*, VI, s.61-77; Koçkuzu, Ali Osman, "İbnü'l-Esîr", *DİA*, XXI, 28-29.

5 Akgül, Yusuf, *Edebi Tür Olarak Garîbu'l-Hadîs* (kaynak-metod ve muhteva analizi), Ankara: AÜSBE, 2006, (Yayımlanmamış doktora tezi**)** s.16.

veya manâsı kapalı olduğu için açıklanmayı gerektiren, anlamları ancak erbabınca bilinen garîb kelimeleri açıklamayı konu edinen ilim dalı" demektir.[6] Hadîslerde geçen garîb kelimeleri açıklamakla ilgilenen kimselere de ashâbu garîbi'l-hadîs veya ehlü'l-garîb denmektedir. Garîbü'l-hadîs, usul kitaplarında "metinleri anlamayla ilgili ilimler" arasında zikredilmiştir.

Hadislerdeki garîb kelimeler; uzun düşünme, fikrî araştırma ve zihnî çalışma sonucunda anlaşılabilmektedir. Bu kelimeler, Arapça konuşan toplumların iyi bildiği, diğerlerinin ise yadırgadığı kelimeler olup ilk başta onların manâlarını kavramak zordur.[7]

Garîb kelimelerin hadislerde yer alış sebepleri ise Hz. Peygamber'in her topluluğa kendi lehçeleriyle hitap etmesi, Resûl-i Ekrem'in seferleri ve bunların dil üzerindeki tesirleri, onun *cevâmiulkelîm* olması ve bazı kelimelere özel anlamlar vermesi, bazı kelime ve deyimleri ilk defa kullanması, İslam devletinin sınırlarının giderek genişlemesi... olarak özetlenebilir.[8]

Garîbu'l-hadîs ilminin ortaya çıkma sebeplerine gelince, bunlardan en önemlisi, İslâm coğrafyasının genişlemesine parelel olarak Arap olmayan unsurların İslâm'a girmesi ve Arap dilinde yaşanan bazı değişme ve bozulmalar sonucu, bu kimselerin hadislerde geçen bazı kelimeleri anlamada güçlük çekmeleridir. Başka bir ifadeyle "hadislerin doğru anlaşılması meselesi", garîbu'l-hadîs çalışmalarının ortaya çıkmasında müessir bir rol oynamıştır. Nitekim Suphi Sâlih, Arap dilindeki yozlaşma, hadislerin birçoklarınca anlaşılmaması sonucunda bu ilmin ortaya çıktığına işaret etmiştir.[9]

Hadislerdeki garîb kelimelerin çoğalma sebepleri arasında, ravilerin rivâyetlerindeki farklılıklar bulunmaktadır. Hadis ravilerinin birçoğunun Arap olmaması, fasih Arapça'yı iyi bilmemesi, dil hatalarının yaygın olması, manâ ile rivâyetin caiz görülmesi... garîb kelimelerin artma sebepleri olarak sayılabilir.[10]

Hadislerde geçen garîb lafızların anlamlarıyla Arap dilinin mütehassısları, adına ehlü'l-garîb denilen âlimler uğraşmışlardır.[11] Nitekim Ahmed b. Hanbel'e rivayet ettiği bir hadisteki kelimenin anlamı sorulduğunda "Ashâb-ı garîb'e sorun; zira ben Hz. Peygamber'in bir sözü hakkında tahmine dayanarak konuşup da hata etmekten hoşlanmam" demiştir.[12]

İbnü'l-Esîr'in ifade ettiği gibi hadis metinleri üzerine yürütülen çalışmalar iki amaca yöneliktir: Birincisi hadis lafızlarının bilinmesi, diğeri bu lafızların anlamlarının anlaşılmasıdır.[13]

Kur'an ve hadislerdeki garîb kelimeleri açıklamayı konu edinen **eserlerin telif sebepleri**nden biri, ilk planda Kur'an ve Hadis ile eski metinleri doğru anlama, diğeri ise Arapça'nın zengin dil hazinesini tespit etme düşüncesidir.[14]

---

6 Hâkim, el-Kifâye, s. 88; İbnü's-Salah, *Ulûmu'l-hadîs*, 272; Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, II, 184; Koçyiğit, *Hadîs Istılahları*, s.115; Uğur Müctebâ, *Ansiklopedik Hadîs Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDV Yayınları, 1992, 103; a. mlf. *Hadîs İlimleri Edebiyatı*, Ankara: TDV yayınları, 1996, s. 101-102.

7 Kannûcî, Sıddık Hasan Han, (1307/1889) *el-Hıtta fî Zikri's-Sıhah's-Sitte*, Beyrut: Dâru Kutibi'l- ilmiyye, 1405/1987.

8 Geniş bilgi için bk. Palabıyık Abdülkadir, *Garîbu'l-hadîs Nev'inin Doğuşu ve Abdulğafîr İsmail'in el-Müfhim li Şerhi Garîb-i Sahîh-i Müslim'i*, İzmir, (Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış doktora tezi) 1997.

9 Subhi es-Sâlih, *Hadîs İlimleri*, s. 90.

10 İbn Kuteybe, *Garîbu'l-Hadîs*, (Muhakkıkın mukaddimesi) s. 28.

11 Ed-Dehlevî, Şah Veliyullah, *Hüccetullahi'l- bâliğa*, (ter. Mehmet Erdoğan, İstanbul: İz Yayınları,1994), I, 3.

12 İbnü's-Salah, Ulûmu'l-Hadîs, s.272; Suyutî, Tedribu'r-Râvî, II, 185; İbn Kuteybe, *Garîbu'I-Hadîs*, s. 22.

13 İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, I, 7.

14 Kandemir, "Garîbu'l-Hadîs", *DİA*, XII, 376.

Garîbü'l-hadîs ilmininin hadîs ilimleri içindeki yeri ve önemine de kısaca değinmek gerekirse hadisle meşgul olan birinin hadisleri doğru anlayabilmesi için garîbu'l-hadîsi derinliğine bilmesi zaruridir. Kur'an'ın *garîb* lafızlarını bilmek gerektiği gibi hadislerdeki garîb lafızları da iyi bilmek gerekmektedir. Bu sebeple İbnül'l-Esîr *en-Nihâye'*nin mukaddime kısmında bu ilmin *farz-ı kifâye* olduğunu vurgulayarak bunun "lafızları bilmek" ve "mânaları bilmek" şeklinde ikiye ayrıldığını, "anlama" bunlarla gerçekleştiği için lafızları bilmenin öncelikli olduğunu belirtmiştir.[15] Ayrıca garîbu'l-hadîs çalışmaları, Arap dilinin korunması ve sözlük bilgilerinin tespit edilmesi faaliyetlerinde sözlük müelliflerine ve dilcilere yardımcı olmuş ve söz konusu çalışmalara önemli katkılar sağlamıştır.[16]

Garîbu"l-hadîs alanında ilk eser verenin kim olduğu konusunda farklı görüşler varsa da İbnü'l-Esîr'e göre bu alanda ilk eser, Ebu Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ'nın (v. 210-825) günümüze ulaşamamış olan *Garîbü'l- hadîs'*idir.[17] Hâkim en-Neysabûrî (v.405/1014) ise bu konuda ilk musannifin Nadr b. Şümeyl (v.213/818) olduğunu kesin olarak ifade eder. Ancak söz konusu eserler küçük çaplı olduğu için bazı müelliflere göre Ebû Ubeyd Kasım b. Selâm'ın (154/770-224/838) eseri bu sahadaki ilk çalışma olarak kabul edilmiştir.[18]

Garîbu'l-hadîs konusunda yapılan müstakil çalışmalar, hicrî ikinci asrın sonlarında ve üçüncü asrın başlarında başlamış, nihayet VII. asırda İbnü'l-Esîr'in *en-Nihâye'*siyle zirveye ulaşmıştır. Garîbu'l-hadîse dair kaleme alınan eserler, Garîbu'l-Kur'an'a dair çalışmalarla birlikte ilk sözlük çalışmalarıdır.

II- GARİBU'L-HADİS ESERLERİNİN GENEL METODU VE MUHTEVALARI

Hadîslerin anlaşılmasıyla ilgili çabaların mahsülü olan[19] garîbu'l-hadîs eserleri, hadîslerin daha çok kapalılık arz eden yönlerini açıklamaya, müşkil lafızlarını ele alarak onların anlamlarını, dilcilerden de istifade ederek izah etmeye çalışır.[20] Bu sebeple, Hacı Halife'nin de (1609–1657) belirttiği gibi, hadîsin anlaşılması konusunda öncelikli kaynak Arap dili kaideleridir.[21]

Garîbu'l-Hadîs eserlerinin muhtevaları, *semantik* (kelimeleri yaşadığı dönemdeki anlamlarını tespit etmeye çalışan ilim) tahliller yapmaları, dizgibilimsel (sentax) bilgilere yer vermeleri; lehçebilim, adbilim ve sesbilim imkânlarından istifade etmeleri, sarf-nahivle ilgili izahlara girişmeleri şeklinde özetlenebilir.

Ancak bu tür eserleri, yalnızca müphem kelimelerin lafzî anlamlarını açıklamaya tahsis edilmiş eserler olarak görmek yanlıştır. Özellikle ilk örnekleri, kelimelerin etimolojik

---

15 İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, I, 79.

16 Özpınar, Ömer, *Hadîs Edebiyatının Oluşumu*, Ankara: Ankara Okulu yay.2005, s.276.

17 İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, I, 9.

18 Kettânî, s. 154.

19 Bk. Ahmed Muhammed Şakir (İbn Kesîr), *el-Bâisu'l-Hasîs fî İhtisâri Ulûmi'l-Hadîs*, s. 22.

20 Bk. Canlı, Mustafa, *Hicri İlk Dört Asırda Hadîs Şerhçiliği*, (Basılmamış Doktora tezi), EÜSBE, 1998, s. 81.

21 Hacı Halife, Keşfü'z-zünûn, İstanbul 1971, I. 635; Özer, Salih, "Hadîs Metninin Anlaşılmasında Diğer Metinlere Referansların Önemi", Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, VIII (2008), s. 325. Eşarî gibi Ehl-i Sünnet âlimler, dilin tevkifî/ilahi kökenli olduğunu savunurken (Bk. er-Râzî, Fahruddin, *Mefâtihu'l-Ğayb*, Tahran ts., I. 453), İbn Cinnî (ö. 392) gibi Mutezili dilciler dilin ıstılâhî, yani insan ürünü olduğunu savunmuştur. (Bk. İbn Cinnî, Ebu"l-Feth Muhammed, *el-Hasâis*, Beyrut 1952, I. 10) Birinci yaklaşımda dilin ilahîliği dolayısıyla anlamın kelimede bulunduğu, örneğin nahivdeki âmil teorisi çerçevesinde cümlenin bir öğesinin cümlenin anlamını belirlediği anlayışı varken (Bk. Şerif, M. M., *İslam Düşünce Tarihi*, III. 238) Kûfe ekolünde, dil uylaşım ürünü kabul edilse de sözcüklerin kullanıcıya/konuşmacıya bağlı olarak anlam kazandığı kabulü dolayısıyla (Bk. el-Âmidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Hasen, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, Beyrut 1404, I. 35) anlamın doğrudan değil, daha çok kullanım çerçevesinde ortaya çıktığının savunulduğu söylenebilir. (Bk. Goldziher, Ignaz, *Klasik Arap Literatürü*, Ankara 1973, s. 74)

yapısından ve günlük kullanımından kaynaklanan anlam çerçevesini vermekle birlikte haberin içerdiği fıkhî sonuçlara da temes etmektedirler.[22]

Garîbu'l-hadîs eserlerinin metot bakımından müşterek yönleri; ihtilaflı meseleleri ihtiva eden hadîsleri açıklama, *garîb* lafızların sözlük anlamlarını, sarf ve nahivdeki yerlerini belirtme, kelimenin aslı Arapça değilse bunu ortaya koyma, kelimelerin kullanıldığı bölgelere işaret etme, hadîste benzetme varsa edebî açıdan bunu açıklama, *garîb* kelime yanlış anlaşılmaya müsaitse bunu izah etme, kelimelerin bilinen ve yaygın anlamlarının dışında onlara başka anlamlar yüklenmişse bunu açıklama, bir varlığın birçok isminin olmasından kaynaklanan eş anlamlı kelime grubununu birlikte zikretme, kelimelerin anlamlarının değişmesine sebep olan rivayet farklılıkları varsa bunlara işaret etme; darb-ı meseller, âyet, hadîs ve şiirle *istişhad* etme; Araplar arasındaki lehçe, ağız ve şive farklılıklarını dile getirme, lafızlardaki hareke ve harf değişiklikleri üzerinde durma, garip lafızların sarf ve nahiv yönüyle tahlillerini yapma şeklinde sıralanabilir.

Bahsi geçen hususlarda Ebû Ubeyd, İbn Kuteybe ve Zemahşerî'nin garîbu'l-hadîse dair kitapları metot itibariyle müşterektir.[23] İbnü'l- Esîr de aynı metodu benimsemiştir. Söz konusu üç eser, taktî ve ihtisara yer vermeleri, lafız itibariyle orijinal hadisi tespit etmeye çalışmaları ve adı geçen eserlerin müelliflerinin kendilerinden önce yaşamış ve çağdaşları olan âlimlerden ve eserlerinden yararlanmaları yönüyle de benzerlik arz etmektedir.

Bununla birlikte söz konusu eserlerin müellifleri içinde İbn Kuteybe, eserini konulara göre yazmış ve konuyla ilgili hadisleri seçmiştir. O, Ebû Ubeyde'nin bazı görüşlerini benimsemekle beraber katılmadığı noktaları da dile getirmiştir. Diğerlerinden ayrı olarak İbn Kuteybe, görüşleri değerlendiriken bunların Arap diline ve Sünnete uygun olmasına çok önem vermiştir.

Bu eserler muhteva bakımından dolaylı anlatım ifade eden lafızları izah ederler.

a) Mesela mecaz ifade eden garîb kelimelere örnek olarak "yemîn", "meşîet-i ilâhî" diye açıklanmıştır.[24]

b) Kinayeye örnek: "Elbiseyi hafiflet" ifadesinin "borcu azalt" anlamına geldiği belirtilmiştir.[25]

c) İstiare/teşbih ifade eden kelimeler tespit edilerek bunların ne anlama geldiği üzerinde durulmuştur. Mesela "Hacerü'l-esved'in Allah'ın yeryüzündeki eli olduğu"na dair rivâyette[26] geçen "yemînullah" lafzının zahiri anlamının dışında ve dilde kullanıldığından başka bir anlamda kullanıldığı vurgulanmıştır. Bu tür teşbihlerde anlatımı kolaylaştırmak için insanların bildiği ve geleneklerinde olan bir ögeden yararlanıldığı anlaşılmaktadır. Bunun için Allah Teâlâ, yeryüzündeki meliklere benzetilerek onların tebaasından beyat aldıkları gibi Allah'ın da kullarından misak ve beyat aldığına gönderme yapılmıştır.[27]

---

22 Özafşar, Mehmet Emin, Hadîsi Yendien Düşünmek, Ankara: Ankara Okulu yay., 2000, s. 249.

23 Daha geniş bilgi için bk. Akgül, *Edebi Tür Olarak Garîbu'l-Hadîs, s.*135-137.

24 Zemahşerî, II, 9.

25 İbn Kuteybe, I, 344.

26 Heysemî, *Mecmaü'z-zevâid*, III, 242; Deylemî, *el-Firdevs*, II, 159. Hadîs No: 2807; Muttakî Hindî, *Kenz*, XII, 215, (Hadîs No: 34329, 34330); s. 217, (no: 34744); Suyûti, *Câmius-sağîr*, I, 151; Aclûnî, *Keşfü'l- hafâ*, I, 348- 349. İbn Kuteybe "yeminullah" ifadesinin bir benzetme olduğunu söyler (Bk. İbn Kuteybe, *Te'vilü muhtelifu'l-hadîs*, s. 284). Elbânî ise bu hadîsin sahih olmadığını belirtir (Elbânî, *Silsiletü ehâdis'd-daîfe*, I, 257, geniş bilgi için bk. Kutluay, İbrahim, *Takdîs ve Tafdîl Meseleleri*, (MÜSBE, Yayınlanmamış doktora tezi, 2003).

27 Kutluay, İbrahim, *Mukaddes Zaman ve Mekânlar*, (İstanbul: Rağbet yay. 2005), s. 120.

III- EN-NİHÂYE'NİN ÖZELLİKLERİ, METODU VE ÖNEMİ

Yukarıda da kısmen değindiğimiz gibi, İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*'ye yazdığı mukaddimede, Herevî (v. 401/1010) ve İsfehânî'nin (v.581/1185) garîbu'l-hadîse dair kitaplarını ikmal etmeyi ve onlardan daha kapsamlı bir eser vücuda getirmeye hedeflemiş, adından da anlaşıldığı gibi eserine *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs* ismini vererek iddiasını ortaya koymuştur.[28] İbnü'l-Esîr, esas aldığı kitapların metodunu devam ettirmiştir.

Bu bağlamda İbnü'l-Esîr,

- Modern alfabetik sıralama metoduna yakın bir sistem geliştirmiştir. Bu sebeple bazı muhaddislerin medhine mazhar olmuştur.
- Garîb lafız ihtiva eden hadisin ilk ravisine yer vermekle iktifa etmiştir.
- Garîb lafızla ilgili bir âyet varsa öncelikle onu zikretmiş, başka bir deyişle âyetle istişhad etmiştir,[29] ardından hadisi delil olarak göstermiştir.
- Sahabe ve tabiûn sözlerini yeri geldikçe şahit olarak zikretmiştir.[30]
- Şairlerin şiirlerinden yararlanmayı ihmal etmemiştir.[31] O, Hassan b. Sâbit[32], Nâbiğa[33], Ferezdak[34], Lebîd[35], Ka'b b. Mürre[36], A'şa[37] ve diğerlerinin şiirlerine, *istişhad* için yer verir.
- "العرب يقول/ Arap şöyle der" diyerek halkın ilgili lafzı hangi anlamda ve bağlamda kullandığına dikkat çekmiştir.
- Kelimenin öncelikle iştikakını belirtmiştir.
- Garîb kelimeden türetilen diğer kelimeleri ve bunların kullanımlarını da vermiştir.[38]
- Sözlü açıklamalarla yetinmeyip ilmî birikimini de eserine yansıtmıştır.
- Ele aldığı kelimenin bulunduğu rivayetle ilgili meseleyi kısaca izah etmiştir. Mesela *seyyib* kelimesini açıklarken:

"...الثيب من ليس ببكر يقع علي الذكر و الانثي رجل ثيب وامراة ثيبة وقد يطلق علي المراة البالغة وان كانت بكرا مجازا واتساعا والجمع بين الجلدوالرجم منسوخ..."

Seyyib, bikr/bâkire olmayana denir. Bu lafız hem erkek hem de bayan için kullanılır; bazen bakire bile olsa mecâzen kadın için de kullanılır. Erkek için رجل ثيب "bâkir erkek", bayan için وامراة ثيبة "bâkire bayan" denir. Yüz değnek vurma ile recmin bir arada uygulanması ise mensuhtur.[39]

- İbnü'l-Esîr, bazı fıkhî ihtilaflara dair kendi görüşünü açıklayarak fukahanın kanaatlerini tartışmıştır. Mesela *sibâ* kelimesi ile ilgili olarak, bunun arslan, kurt, kaplan ve diğerlerinden olacağını ifade eder. İbnü'l-Esîr'in kaydettiğine göre "İmam Mâlik yırtıcı

---

28 İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, (Mukadime) I, 87.
29 İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, I, 15, bk. ابر md.
30 İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, I, 13-14. Bk. ابل md.
31 İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, I, 16.
32 İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, ظلماء md. I, 133.
33 İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, مذهب md. V, 178.
34 İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, اقاربه md. II, 45.
35 İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, يشغب md. III, 89; IV, 359.
36 İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, ذبحاء md. III, 154.
37 İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, بصيرا md. V, 61.
38 İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, I, 372-373, mesela حرم lafzını açıklarken bu kelimden müştak kelimeleri zikreder.
39 İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, I, 231.

pençeleriyle avlanan hayvanların derilerinin üzerinde, deri tabaklansa bile, namaz kılmayı mekruh görmüştür. İmam Mâlik, bu tür derilerin satılmasını da caiz görmez. Nitekim İbnü'l-Esîr bu konudaki hadisleri bazı âlimlerin delil olarak kullandığını, onların tabaklamanın eti yenmeyen hayvanların derileri üzerinde bir etkisinin olmadığı kanaatini taşıdıklarını belirtmiştir. Diğer bir grup âlim ise yasaklamanın tabaklamadan önceye yönelik olduğu görüşündedir. Onlara göre deri, tabaklandığında temiz hâle gelir. İmam Şafiî'nin görüşü ise tabaklamanın ancak eti yenen hayvanların derilerini şer'an temiz yapacağı; ancak bundan köpek, domuz ve bunların yavrularının istisna olduğu şeklindedir. [40]

- İbnü'l-Esîr, birbirine zıt gibi görünen hadisler arasındaki çelişkiyi de gidermeye çalışmıştır. Mesela Ömer'den (r.a.) aktarılan Ramazan ayında gece namazı ile ilgili bir rivayette "Bu ne güzel bid'attir" denilmektedir. İbnü'l-Esîr, bid'atin, "bid'at-i hüdâ" ve "bid'at-i dalâl" şeklinde ikiye ayrıldığını, Ramazanda gece namazı kılmanın Allah ve Resûlünün emrettiklerinin dışında[41] olduğunu ifade etmiştir.

- İbnü'l-Esîr, gramer tartışmalarına geniş yer vermiş, zaman zaman nahivcilere muhalif kanaatlerini beyan etmiştir.[42]

- O, kendilerinden yararlandığı eserlerde ihmal edilen garîb kelimeleri de açıklamıştır. Mesela قدس ve فضل kelimeleri, Zemahşerî'nin *el-Fâik*'inde yer almaz. Bundan başka İbnü'l-Esîr, zaman zaman söz konusu eserlerde yer alıp da kısa açıklamalarla yetinilen kelimeleri daha geniş olarak açıklar.[43]

- İbnü'l-Esîr, yabancı dillerden geçen, Arapçalaşmış kelimelere de işaret etmiştir. Mesela جهنم kelimesi ile ilgili tartışmaları zikrederek onun ateş anlamında yabancı bir kelime olduğunu, bunun Arapçalaştığını söyleyenlerin de bulunduğunu kaydederek bu kelimenin İbranice'de karşılığının كهنم olduğunu belirtmiştir.[44]

- Herevî, "Hacer-i esved'in yeryüzünde Allah'ın sağ eli olduğu"na dair rivayeti "Bu bir temsildir; bunun esası şudur: Tebaasından insanların melikin elini öptüğü gibi müminler de Hacer-i esved'i öpmek suretiyle aynı eylemi temsilen gerçekleştirmektedirler" yorumunda bulunur. İbnü'l-Esîr bunu he rumuzuyla Herevî'den alıp nakletmiştir.

IV- EN-NİHÂYE'NİN KAYNAKLARI

A- Genel kaynakları,

İbnü'l-Esîr'in genel kaynakları arasında muhaddisler, dilciler, fakihler, şairler, fasîh bedevîler, ehl-i hibre (uzmanlar), devrinin âlimleri ve belağât âlimleri sayılabilir. İbnü'l-Esîr, tabii olarak sarf ve nahiv konularında dilcilerden de (Sibeveyh, Asmâî, Ahfeş, Ebû Zeyd, el-Ezherî, Câhız, Ebû Ubeyd, Ebulfeth el-Hemedânî, İbnülarabî, Kelbî vb.) istifade etmiştir.

B-Yazılı kaynakları

İbnü'l-Esîr, garîbu'l-hadîse dair kaleme alınmış en kapsamlı eserlerden olan Ahmed b. Muhammed el-Herevî'nin *Kitâbu'l-ğarîbeyn*'ini esas almış,[45] ayrıca Ahmed b. Muhammed el-Herevî'nin eserini tamamlamak için yazılan Ebû Mûsa el-Medînî'ye ait *Mecmû'u'l- muğîs fî garîbeyni'l-Kur'an ve'l-hadîs* adlı eserden de yararlanmıştır.

---

[40] İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, II, 337.
[41] İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye* I, 106.
[42] İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye* I, 310; V, 118.
[43] Zemahşerî فطر lafzına kısaca temas etmiştir (bk. el-Fâik, III, 127).
[44] İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, I,373.
[45] Hatipoğlu, İbrahim, "en-Nihâye" DİA, XXXIII, 100-101.

Nitekim o, el-Herevî'nin *Kitâbu'l-ğarîbeyn'*inden aldığı hadîsler için "ه /he",[46] Ebû Mûsâ el-Medînî'nin eseriden (*Mecmû'u'l- muğîs fî garîbeyni'l-Kur'an ve'l-hadîs)* aldıkları için ise "س /sin" rumuzunu kullanmış,[47] kendi ilaveleri için herhangi bir işaret koymamıştır[48]. Ancak kitabın nâşirlerinden Tâhir Ahmed Zâvî ile Mahmûd Muhammed et-Tanâhî müellifin ilavelerinin başına yıldız (*) işareti koymuştur.[49]

Bunlardan başka İbnü'-Esîr, Hattâbî'nin *Garîbu'l-hadîs'*inden ve daha sık

Zemahşerî'nin *el-Fâik fî ğarîbi'l-hadîs'*inden iktibaslarda bulunmuştur.

D- En-Nihâye'den İstifade Eden Müellifler

En-Nihâye Arap dili açısından önemli bir kaynaktır. Öyle ki,

- İbn Manzûr, *Lisânül Arab*'ında,
- Nevevî, *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-lügat*'ında ve Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc*'ında,
- Ahmed b. Muhammed el-Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr fî garîbi'ş-şerhi'l-kebîr'*inde,
- Mürtaza ez-Zebîdî, *Tâcü'l-arûs'*unda *en-Nihâye'*den yararlanmıştır.

V- GARÎBU'L-HADİS EDEBİYATININ DİĞER DİNÎ İLİMLERE TESİRLERİ

A- Garîbu'l-Hadîs Musennafatın Dinî İlimlere Tesirleri

Genel olarak garîbu'l-hadîse dair musennafat, kendisinden sonra yazılmış olan eserlerin müelliflerine ya kaynaklık etmiş ya da metot ve muhteva bakımından tesir etmiştir. Zira bu edebî türün ürünleri, "ansiklopedik sözlük niteliği" taşımaktaydı. Bu sebeple garîbu'l-hadîs birçok ilme, dolaylı da olsa, kaynaklık etmiştir. Ayrıca garîbu'l-hadîs eserlerinin Arap dili ve edebiyatına tesir ve katkıları söz konusudur. Çünkü garîbu'l-hadîs müellifleri eserlerinde garîb kelimeleri incelerken dille, bilhassa sarf ve nahivle alakalı açıklamalarda bulunmuşlardır. Bu açıklamaları ise sarf ve nahiv âlimlerin ya bizzat kendilerinden ya da dil âlimlerinin eserlerinden istifade ederek yapmışlardır.

Garîbu'l-hadîs kitaplarında ele alınan garîb lafızların, garîb lafzın lugavî/sarfî bilgisi yönüyle ve garîb lafızlardan anlaşılan manânın/yorumun aktarılması şeklinde iki biçimde

---

[46] يمن (ه) فيه الإيمان يمان والحكمة يمانية إنما قال ذلك لأن الإيمان بدأ من مكة وهي من تهامة وتهامة من أرض اليمن ولهذا يقال الكعبة اليمانية وقيل إنه قال هذا القول وهو بتبوك ومكة والمدينة يومئذ بينه وبين اليمن فاشار إلى ناحية اليمن وهو يريد مكة والمدينة وقيل أراد بهذا القول الأنصار لأنهم يمانون وهم نصروا الإيمان والمؤمنين وآووهم فنسب الإيمان إليهم وفيه الحجر الأسود يمين الله في الأرض هذا الكلام تمثيل وتخييل وأصله أن الملك إذا صافح رجلا قبل الرجل يده فكأن الحجر الأسود لله بمنزلة اليمين

[47] س) ومنه الحديث الآخر وكلتا يديه يمين أي أن يديه تبارك وتعالى بصفة الكمال نقص في واحدة منها لأن الشمال تنقص عن اليمين وكل ما جاء في القرآن والحديث من إضافة اليد والأيدي واليمن وغير ذلك من أسماء الجوارح إلى الله تعالى فإنما هو على سبيل المجاز والاستعارة والله منزه عن التشبيه والتجسيم (س) وفي حديث صاحب القرآن يعطى الملك بيمينه والخلد بشماله أي يجعلان في ملكته فاستعار اليمين والشمال لأن الأخذ والقبض بهما

[48] ختل: *فيه من أشراط الساعة أن تعطل السيوف من الجهاد وأن تختل الدنيا بالين أي تطلب الدنيا بعمل الآخرة يقال ختله يختله إذا خدعه وراوغه وختل الذئب الصيد إذا تخفى له (س) ومنه حديث الحسن في طلاب العلم وصنف تعلموه للاستطالة ولختل أي الخداع

[49] خدب ه في صفة عمر خدبق من الرجالكأنه راعي غنم الخدب بكسر الخاء وفتح الدال وتشديد الباء – العظيم الجافي (س) ومنه حديث حميد بن ثور في شعره

*وبين نسعيه خدبا ملبدا

يريد سنام بعيره أو جنبه أي إنه ضخم غليظ

*ومنه حديث أم عبدالله بن الحارث بن نوفل لأنككن ببه جارية خدبه

değerlendirildiği söylenebilir. Nitekim garîbu'l-hadîse dair eser kaleme alan müellifler, garîb kelimelerin anlamlarını açıklarken aynı zamanda yeri geldikçe hadis metinlerini çeşitli yönleriyle izah ederek bir bakıma "hadis şerhi" yapmışlardır. Bu şerhlerde genel olarak Kur'an-ı Kerim'den âyetlere ve metni açıklayıcı mahiyette olan başka hadis metinlerine yer verilmiştir.[50]

Garîbu'l-hadîs edebiyatının diğer bir tesiri *şerh edebiyatı* üzerinedir.[51] Hatta garîbu'l-hadîs eserlerini, şerh edebiyatının oluşumunda "ilk örnek ve nüveler" veya "özel şerhler" olarak değerlendirmek mümkündür.[52] Bu sebeple şârihler garîbu'l-hadis eserlerinden istifade etmeyi ihmal etmemişlerdir. Mesela Nadr b. Şümeyl (v.203/818), el-Ferrâ (v. 207/838), Mamer b. Müsennâ (v. 210/825) ve Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm (v. 224/834) Buhârî'nin *Sahîh*'inde garîb kelimelerin açıklarken başvurduğu kaynaklar arasındadır. O, bahsi geçen âlimlerin açıklamalarına yer vermiş,[53] ancak İbn Hacer bunu isabetli bulurken[54] şârih Kirmânî kitabın hacmini artırdığı[55] ve kitabın konusu olmadığını ileri sürerek Buhârî'yi eleştirmiştir.[56]

Garîbü'l-hadîs müellifleri, eserlerinde kaydettiği rivayetlerden anlaşılması muhtemel anlamları da açıklamışlardır. Mesela Zemahşerî, bilhassa garîb lafzın yer aldığı metindeki muhtemel anlam yönlerine/vecihlerine işaret etmiş ve bu yorumu benimseyen kimselerin isimlerini de belirtmeyi ihmal etmemiştir.[57]

Garîbu'l-hadîs eserlerinde ele alınan bir hadisin değişik veçhelerine yer verildiğini, fıkha dair hükümlerin zikredildiğini, hadislerin izahı yapılırken Hz. Peygamber'in sözlerindeki kastının ne olduğu üzerinde durulduğunu görmekteyiz.

Ayrıca garîbu'l-hadîs müellifleri, eserlerinde sarf ve nahivle alakalı bilgilere yer vermişler, hatta bazen sarf ve nahivle ilgili ekollerin (Basra, Kufe, Hicaz ve Irak ekolü gibi) görüşlerini aktarmışlar, bu konudaki görüşlerde bir tercihte bulunuşlardır. Bunlardan bazıları Basra mektebinin, bazıları da Hicaz mektebinin görüşlerini benimsediklerini açıklayarak sarf ve nahve dair tartışmaları aktarmışlar,[58] daha önemlisi ashâbu'l-garîb, muhaddislerin rivayetlerindeki sarfla ilgili yaptıkları kelime hatalarını tashih etmişlerdir.

Ashab-ı garîbin aynı zamanda sarf ve nahiv âlimi oldukları düşünülürse eserlerinde garîb kelimelerin izahını yaparlarken sarf ve nahve dair malumatı aktarmaları gayet tabiidir. Ashab-ı garîbin umumiyetle dil âlimi olmaları, garîb olarak değerlendirilen kelimeleri izah etme konusunda kendilerine yetkinlik kazandırmış ve yukarıda belirttiğimiz gibi garîbu'l-hadîs çalışmaları daha sonra kaleme alınan sözlüklere tesir etmiştir.[59]

Aslına bakılırsa bu eserler, muhtevası itibariyle Arap dil ve edebiyatının "ilk sözlükler"i olarak da değerlendirilebilir. Nitekim garîbu'l-hadîs kitaplarında kelimeler çeşitli yönlerden açıklanmaktadır. Bu açıklamalarda, her ne kadar kelimeler rivayet malzemeleri çerçevesinde incelense de, söz konusu garîb kelimelerin yapılarına dair bilgiler verilmektedir. Mesela İbn Kuteybe, Hattâbî, Zemahşerî ve İbnu'l-Esîr gibi müellifler, garîb lafzın diğer rivayetlerde

---

50 Öte yandan şârihler de şerh ettiği hadîs kitabında yer alan rivayetlerdeki garîb kelimeleri tafsilatlı olarak açıklamışlardır. Bundan hareketle şerh kitaplarının aynı zamanda muhtevaları itibariyle müstakil olmasa da Garîbu'l-Hadîs eseri olduğu söylenebilir.

51 Şerh edebiyatı için bakınız: Canlı, Mustafa, *Hicrî İlk Dört Asırda Hadîs Şerhciliği*, (yayımlanmamış doktora tezi) Kayseri, EÜSBE, 1998, s. 1-20; Yıldırım, Enbiya, *Geleneksel Hadîs Yorumculuğu*, İstanbul: Rağbet yay., 2001, s. 13-29.

52 Yardım, Ali, *Hadîs I-II*, İstanbul: Damla yay.,1997, II, 119.

53 Geniş bilgi için bk. Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, s. 127-163.

54 İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, VI, 366

55 İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, VI, 366.

56 İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, I, 243.

57 Geniş bilgi için bk. Akgül, *Edebi Tür Olarak Garîbu'l-Hadîs*, 224.

58 Akgül, *Edebi Tür Olarak Garîbu'l-Hadîs*, 224.

59 Akgül, *Edebi Tür Olarak Garîbu'l-Hadîs*,s. 23.

geçtiği isim, fiil ve farklı biçimlerine de işaret etmişlerdir. Başka bir deyişle garîbü'l-hadîs eserleri, hadis metinlerinde aynı kökten türemiş farklı anlamlara gelen kelimeleri bir arada vermektedir.[60]

Keza şiirin garîbu'l-hadîs edebiyatında edebî bir malzeme olarak kullanılması, bilhassa ashâbu'l-garîbin hadis metinlerindeki garîb lafızları izah ederken şiire *istişhad* için yer vermeleri, yeri geldikçe şiirde geçen kelimelerin şerhini yapmaları ve şiirde ne kastedildiğini izah etmeleri gibi sebeplerle garîbu'l-hadîs edebiyatının şiir şerh edebiyatına da tesir ettiği ve katkılar sağladığı belirtilmelidir.

Bunlardan başka garîbu'l-hadîs eserleri, âyetlerin iniş sebebini açıklayan rivayetlere yer verdiklerinden *esbâb-ı nuzûl'*a dair kitaplara kaynaklık etmişlerdir.

Ayrıca garîbu'l-hadîs eserlerinin, sonraki dönemlerde yazılan tefsîr kitaplarına "rivayet edilen malzeme yönüyle" kaynaklık ettiği söylenebilir. Şöyle ki Kur'an'ın lugavî ve garîb kelimelerinin tefsiri de Hadisin bir kısmını oluşturmaktadır. Çünkü Kur'an'ın ilk müfessiri Hz. Peygamber'dir. O'nun Kur'an'ın açıklamalarına dair sözleri hadisten başka bir şey değildir. Dolayısıyla Kur'an'ın garîbinin tefsirinde yer alan açıklamalar aynı şekilde hadislerin garîbinin izahatında da yer almaktadır.[61]

Garîbu'l-hadîs edebiyatı, fıkhî hükümlerin istinbatı açısından da önemlidir; zira fıkhî hükümler, hadislerde geçen kelimelerle yakından alakalıdır. Nitekim bu eserlerde kelimelerin lugavî anlamlarından hareketle hüküm istinbatında bulunulduğuna dair örnekler yer almaktadır.

Garîbu'l-hadîs eserleri, sıklıkla fıkhî meselelere ve özellikle fıkhî ihtilaflara yol açan garîb lafızlara değinmişlerdir. Rivâyetlerdeki kelimelerin farklı bakış açılarıyla değerlendirilmesi veya aynı konuda farklı rivayetlerin bulunuşu, fıkhî ihtilafların sebepler arasında bulunmaktadır. Garîbu'l-hadîs eserlerinde fıkhî konulara dair birçok malzemenin yer alması ve bunların ilgili eserlerde değerlendirilmesi, bize garîbu'l-hadîs kitaplarının sonraki dönemlerde kaleme alınan çalışmalara belli ölçüde tesir ettiğini söyleme imkânı vermektedir.

Son olarak, garîbu'l-hadîs edebiyatı, zamanın çeşitli halk inanışlarını, insanların yaşayış tarzlarını ve geçmiş devirlerin diğer bazı önemli hususiyetlerini, muhtelif kavim ve kabilelerin farklı âdet ve geleneklerini de yansıtmaktadır. Bu sebeple, garîbu'l-hadîs'e ait malzemeler Arap filolojisi, etnolojisi ve folklörünün yanı sıra diğer disiplinler için de bir kaynak niteliğindedir. Bunların yanısıra garîbu'l-hadîs edebiyatının, tasnif devri edebî türlerine tesiri de bir vakıadır.[62]

B- En-Nihâye'nin Sözlüklere ve Şerh Edebiyatı Üzerine Tesirleri

İbnü'l-Esîr'in *en-Nihâye'*si daha sonraki dönemde yazılan sözlüklere örnek olmuş ve kaynak teşkil etmiştir. Nitekim Arapça sözlüklerin hacimce ve kapsam bakımımında büyüklerinden ve ansiklopedik bir sözlük olan İbn Manzûr'un *Lisânu'l-Arab'*ını buna örnek olarak kaydedebiliriz. Zira İbn Manzûr, bu eserini yazarken İbnu'l- Esîr'in *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs'*ini temel kaynak olarak kullanmak suretiyle tasnif ve hacim bakımından mükemmel bir sözlük yapmak istediğini, Kur'an ve Sünnetin dili olan Arapça'yı korumak için bu eseri kaleme aldığını ifade etmiştir.[63]

---

[60] Mesela "حصي" kelimesi fiil halinde *zabt etmek* anlamına gelirken bir diğer rivayette "حصاة" kelimesi isim halindeyken *ta*s anlamına geldigini farklı rivayetlerde bildirmektedir (Zemahşerî, I, 264–265).

[61] Akgül, *Edebi Tür Olarak Garîbu'l-Hadîs*, s. 242.

[62] Geniş bilgi için bk. Sezgin, M. Fuad, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Arastırmalar*, İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi, 1956, s.124-127.

[63] Bkz. İbn Manzûr, *Lisanu'l-'Arab*, Ahmed Fâris es-Sidyâk'ın mukaddimesi,I, 5-6 ; Kılıç, Hulusi, *Lisanu'l-'Arab* mad., DİA. İstanbul, 1994, XXVII, 195.

Ayrıca İbn Manzûr kitabının birçok yerinde, kelimeleri açıklarken diğer garîbu'l-hadîs müelliflerine atıfta bulunmuştur. Buna dair bir örneği غرر maddesinde görmek mümkündür. Mesela o, Hz. Ömer'e ait şu rivayeti kaydeder. ولا تطرقوا النساء ولا تغتروهن yani "*Kadınları ne (kibirlenerek) ihmal edin ne de (hiddetlenerek) dövün"* anlamındaki rivayette geçen غريرا lafzının Herevî tarafından *ayn* harfiyle عريرا şeklinde okunduğunu nakletmiştir. İbn Manzûr, bu şekilde okumanın *tashif* olduğunu söyleyenlerin bulunduğunu, diğer yandan İbnu'l-Esîr'in dediği gibi Ezherî, Cevherî, Hattâbî[64] ve Zemahşerî'nin[65] ise bu lafzı *ayn* harfiyle zikrettiklerini ve kitaplarında böyle açıkladıklarını aktarmaktadır.[66] Örnekten de anlaşılacağı üzere Hattâbî, Zemahşerî ve ardından İbnu'l-Esîr'in kaydettigi izahat İbn Manzûr tarafından aynen nakledilmektedir. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.[67]

Yukarıda da temas etiğimiz gibi, *en-Nihâye*, şerh edebiyatı üzerine tesir etmiştir. Mesela "*İman Yemenlidir, hikmet de Yemenlidir*"[68] rivayeti ile ilgili olarak İbnü'l-Esîr, Herevî'den iktibasta bulunur. Buna göre "Yemen" maddesinin devamında, Ensâr Yemen asıllı olduğu için bununla gerçekten Yemen kastedilmiş olabileceği gibi bununla iman Mekke'de başladığı, Mekke de Tihâme'den bir parça olduğu, Tihâme'nin ise Yemen topraklarından olduğu için Resûlullah'ın (s.a.v.) böyle buyurduğu, bu sebeple Kâbe-i yemeniyye tabiri kullanıldığı şeklindeki yorumlar kaydedilir. Diğer bir yorumda ise Hz. Peygamber bunu Tebük'te iken söylemiştir. Hz. Peygamber'in bu sözü söylediği yer itibariyle Mekke ve Medine, Tebük'le Yemen arasında kalmaktaydı.[69] Aynî *Umdetü'l-kârî*'de[70] aynı yorumu iktibas etmiş ve İbn Hacer *Fethü'l-Bârî*'de[71] benzer bir yorumda bulunmuştur.

C- En-Nihâye Üzerine Yazılan Eserler

En-Nihâye, garîbu'l-hadîs sahasında önemli bir eser olduğundan onun üzerine müteakip dönemlerde çeşitli kitaplar telif edilmiş olup[72] bunlardan bilinenleri şöyle sıralayabiliriz:

1-*Mecmau'l-garâib ve menbau'r-reğâib fî zevâidi'n-Nihâye l'ibni'l-Esîr*: Muhammed b. Muhammed el-Kaşgârî (ö.799/1396).[73]

2- *Zeylü'n-Nihâye fî garîbi'n-Nihâye*: Safiyyüddîn Mahmud b. Ebî Bekr el-Urmevî (723/1323)

3- *el-Kifâye fî nazmi'n-Nihâye*: İmadüddin Ebu'l-Fidâ İsmail b. Muhammed b. Bedris el-Bâ'lî (786/1384).[74]

4- *Ed-Dürrü'n-nesîr telhîsu Nihâyet'ibni Esîr*: Celâleddîn es-Suyûtî (911/1505). Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr Suyuti, 911/1505; *Nihâye*'nin telhisi olup basılmıştır.[75]

5- *et-Tezyîl ve't-teznîb alâ Nihâyeti'l-garîb*: es-Suyûtî. *en-Nihâye*'ye ziyadeleri ihtiva eden bu eser günümüze ulaşmıştır.[76]

---

64 Hattâbî, *Garîbu'l-Hadîs*, Câmiatu Ummu'l-Kura, (I-III), Mekke, 1402, II, 52.

65 Zemahşerî, *el-Fâik*, Dâru'l-Ma'rife, Lübnan, ts, II, 412.

66 İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, III, 321; İbnu'l-Cevzî, *Garîbu'l-Hadîs*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1985, II,79.

67 İbn Manzur *Lisanu'l-Arab*'da, İbnü'l-Esîr'in *en-Nihâye*'si üzerine çok sayıda atıfta bulunmuştur. Bk. İbn Manzûr, I, 27,28, 30, 34, 37, 44, 45, 50, 57, 59, 64, 72, 74, 79, 84, 86, 96, 97, 99, 102, 103, 117, 129, 131, 142, 145, 153, 156, 160, v.d. Akgül, s. 216.

68 Buhârî, "Menâkıb", 1, "Megâzî", 74, "Bed'ü'l-halk", 14; Müslim, "İman", 84; Tirmizî, "Menâkıb", 71).

69 İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, V, 299, يمن md.

70 Aynî, XVI, 72.

71 Yemen ismi zikredildi; zira o Kâbe'nin sağ tarafına düşmektedir. Şam da Kâbe'nin sol tarafına gelir. (İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, VI, 608. Geniş bilgi için bk. Kutluay, *Takdis ve Tafdil Meseleleri*, s. 185.

72 Sandıkçı, "İbnü'l-Esîr Kardeşler" Samsun: *OMÜİFD*, VI, s.67.

73 Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, II, 140.

74 Berlin, 1659 (bk. *GAL*, I, 439)

75 Beyrut'ta basılmıştır. (İ'tina bih Muhammed Nizar Temim, Heysem Nizar Temim, Beyrut: Dârü'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, [t.y.]).

6- Kutbuddîn Îsâ b. Muhammed es-Safevî (955/1548) *en-Nihâye*'nin bir ihtisarını yapmıştır.[77]

7- Ali b. Hüsâmeddîn el-Muttekî el-Hindî (975/157) *en-Nihâye*'yi ihtisar etmiştir.[78]

SONUÇ

Doğu dünyasında özellikle Arap dilcilerin, özelde *ehl-i garîb*in dilbilgisi, sesbilim, sözlük bilim ve metin açıklamaları konularında derin araştırmalara giriştikleri, yedinci yüzyıldan önce köklü bir dilbilgisi geleneğinin oluştuğu görülmektedir.

VII. yüzyılda garîb hadîsler üzerine telif edilen eserler içinde Mecdüddin İbnü'l-Esîr'in *en-Nihâye*'si ihtiva ettiği garîb lafızların çokluğu, kelimelerin kısa ve özlü bir şekilde açıklanması gibi özellikleriyle kendinden önce telif edilen garîbu'l-hadîs kitaplarının en mükemmelidir. O, kendinden önce telif edilen garîbü'l-hadîs'e dair eserlerden daha kapsamlı bir eser vücüda getirmeye hedeflemiş, adından da anlaşıldığı gibi eserine *en-Nihâye* ismin vererek iddiasını ortaya koymuştur.

En-Nihâye'de, hadîslerin "kısa şerh" niteliğinde mevcut olan *lugavî* izahlarının yanı sıra fıkhî ve manâya yönelik meselelerin tahlil, tenkit ve tahkik yapılmış ve yer yer bu konuda münakaşalara girilmiştir. Bu sebeple gerek *en-Nihâye* gerekse genel olarak garîbü'l-hadîs kitapları şerh edebiyatına da önemli katkılar sağlamıştır. Nitekim büyük rağbet gören bu eser üzerinde daha sonraki yüzyıllarda çoğu ihtisar olmak üzere muhtelif çalışmalar yapılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

Ahmed Muhammed Şakir, (İbn Kesîr), *el-Bâisu'l-Hasîs fî İhtisâri Ulûmi'l-Hadîs*,

Akgül, Yusuf, *Edebi Tür Olarak Garîbu'l-Hadîs* (kaynak-metod ve muhteva analizi), (Yayımlanmamış doktora tezi) Ankara: AÜSBE, 2006.

Âmidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Hasen, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, Beyrut 1404.

Aynî, Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Musa el-Hanefi, 855/1451. *Umdetü'l-kârî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut: İhyâu türâsi'l-Arabî, ty.Kahire:

Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn esmai'l-müellifîn ve asarü'l-musannafîn,* 1338/1920 ; trc. Kilisli Rifat Bilge; tashih İbnülemin Mahmûd Kemal İnal, Avni Aktuç, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1951.

Canlı, Mustafa, *Hicrî İlk Dört Asırda Hadîs Şerhçiliği*, (yayımlanmamış doktora tezi) EÜSBE., 1998.

Dehlevî, Şah Veliyullah, *Hüccetullahi'l- bâliğa*, (ter. Mehmet Erdoğan), İstanbul: İz Yayınları, 1994.

İbn Cinnî, Ebu"l-Feth Muhammed, *el-Hasâis*, Beyrut 1952,

Hatipoğlu, İbrahim, "en-Nihâye" İstanbul: DİA, XXXIII, 100-101.

Hattâbî, *Garîbu'l-Hadîs*, Câmiatu Ummu'l-Kura, (I-III), Mekke, 1402.

Goldziher, Ignaz, *Klasik Arap Literatürü*, Ankara, 1973.

İbnu'l-Cevzî, *Garîbu'l-hadîs*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1985.

İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî Garîbi'l-hadîs*, Nşr: Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, Kahîre,1383/1963.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şehabeddin Ahmed İbn Hacer el-Askalani, 852/1449; *Fethü'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, (tahkik Muhammed Fuad Abdülbaki, Hatîb, Beyrut: Dâru'l-marife, 1379. I-XIII.

---

[76] Berlin, 1660, Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, hadîs, 2094 (GAL, I, 1439)

[77] Hacı Halîfe, Keşfü'z-Zünûn, 1989.

[78] Hacı Halîfe, a.g.e. aynı yer.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensârî *Lisanu'l-'Arab*, (711/1311) Beyrut: Dâru Sadır, ty.

İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddin Osman b. Abdurrahman, (643/1245) *Ulûmü'l-hadîs*; thk. Nureddin Itr, 3. bs. Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1986.

Kandemir, Yaşar, "en-Nihaye", *DİA*, XIII, 376-377.

Kannûcî, Sıddık Hasan Han, (1307/1889) *el-Hıtta fî Zikri's-Sıhah's-Sitte*, Beyrut: Dâru Kutibi'l-ilmiyye, 1405/1987.

Kettânî, *er-Risaletu'l-Mustatrafe*, Istanbul: Kahraman yay., 1986.

Kılıç, Hulusi, *Lisanu'l-'Arab* mad., DİA. İstanbul,1994, XXVII, 195.

Koçkuzu, Ali Osman, "İbnü'l-Esîr", *DİA*, XXI, 28-29.

Koçyiğit, Talat, *Hadîs Istılahları*, Ankara, 1985.

Kutluay, İbrahim, *Takdîs ve Tafdîl Meseleleri*, (MÜSBE, yayınlanmamış doktora tezi, 2003).

_____, *Mukaddes Zaman ve Mekânlar*, İstanbul: Rağbet yay. 2005.

Özafşar, Mehmet Emin, Hadîsi Yendien Düşünmek, Ankara: Ankara Okulu yay., 2000.

Özer, Salih, "Hadîs Metninin Anlaşılmasında Diğer Metinlere Referansların Önemi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VIII (2008).

Özpınar, Ömer, *Hadîs Edebiyatının Oluşumu*, Ankara: Ankara Okulu yay., 2005.

Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (911/1505), *Tedrîbü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî.;* thk. Abdülvehhab Abdüllatif, Riyad, ty.

Uğur Müctebâ, *Ansiklopedik Hadîs Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDV yayınları, 1992.

_____, *Hadîs İlimleri Edebiyatı*, Ankara: TDV yayınları, 1996.

Palabıyık Abdülkadir, *Garîbu'l-hadîs Nev'inin Doğuşu ve Abdulğafîr İsmail'in el-Müfhim li Şerhi Garîb-i Sahîh-i Müslim'i*, İzmir: EÜSBE, (yayımlanmamış doktora tezi) 1997.

Râzî, Fahruddin, *Mefâtihu'l-Ğayb*, Tahran, ts.

Sezgin, M. Fuad, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Arastırmalar*, İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi, 1956.

Subhi es-Sâlih, Hadîs İlimleri, (ter. Yaşar Kandemir) Ankara, 1986.

Sandıkçı, "İbnü'l-Esîr Kardeşler" Samsun: *OMÜİFD*, VI, s.61-77.

Şerif, M. M., *İslam Düşünce Tarihi,(*ed. M. M. Şerif, Mustafa Armağan) İstanbul: İnsan Yayınları, 1990.

Yardım, Ali, *Hadîs I-II*, Istanbul: Damla yay., 1997.

Yıldırım, Enbiya, *Geleneksel Hadîs Yorumculugu*, İstanbul, Rağbet Yay., 2001.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, 538/114) *el-Fâik*, Beyrut*:* Dâru'l-Ma'rife, ty.

CİZRELİ BİR ÂLİMDEN ÂHİRETTE KURTULUŞ REÇETELERİ; İBNÜ'L-CEZERİ VE ez-ZEHRÜ'L-FÂİH ADLI ESERİ

Osman DEMİR*

Giriş:

İbnu'l-Cezerî nisbesiyle meşhur olan Ebu'l-Hayr Şemseddin b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf, kıraat ilminde zirveye ulaşan ancak bunun dışında da bir çok ilim dalında eserler veren önemli bir âlimdir. Onun başta kıraat ilmi olmak üzere hadis, tarih, tefsir, fıkıh, tasavvuf, akaid, mev'ize ve teracim türlerinde kaleme aldığı yaklaşık seksene yakın eseri vardır. İbnü'l-Cezerî'nin tebliğimize konu olan eseri ise tam olarak ez-Zehrü'l-fâih fî zikri men tenezzehe aniz'z-zünûbi ve'l-kabâih adını taşımakta olup Muhammed Abdülkâdir Atâ'nın tahkikiyle Mısır'da neşredilmiştir. Adından, "günahlardan ve kabahatlerden uzak duranı hatırlama hakkında kokulu çiçek" manasını anladığımız bu ilginç isimli eser, insanları üstün değerler edinmeye teşvik etme konusunda yazılan bir risale görünümündedir. Eser genel olarak ahirette kurtuluşa ermek için dünyada yapılması ve kaçınılması gereken davranışlar üzerinde durmaktadır. Müellif bu amaçla eserin girişinde ahiret ahvali konusunda bilgi vermekte ve burada insanı bekleyen durumlara dikkat çekmektedir. Müellifin eserine konu aldığı başlıklar genelde literatürde büyük günahlar olarak bilinen, âyet ve hadislerde kaçınılması tavsiye edilen ve her ahlak/inanç sisteminde yanlışlığı kabul edilen; anne-babaya saygısızlık, zina yapmak, gıybet ve kovuculuk, emanete hıyanet vb. davranışlardır. İbnü'l-Cezerî her başlık altında bu günahtan korunmak için neler yapılması gerektiğini de çarpıcı bir dille açıklamaktadır. O, eserin ilk bölümlerinde daha çok kendi görüşlerine yer verirken ilerleyen kısımlarda âyet ve hadisler ile salihlerin sözlerinden alıntılar yaparak konuyu aktarmayı tercih etmiştir.

"Cizreli Bir Âlimden Ahirette Kurtuluş Reçeteleri; İbnü'l-Cezerî ve *ez-Zehrü'l-fâih* Adlı Eseri", adını taşıyan tebliğimiz başlıca iki ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, İbnü'l-Cezerî'nin hayatı ve ilmî kişiliği hakkında kısaca bilgi verildikten sonra, ikinci bölümde onun mev'ize türüne örnek olarak niteleyebileceğimiz *ez-Zehrü'l-fâih* adlı eseri şekil ve muhtevâ açısından tahlil edilecektir.

A. İbnü'l-Cezerî'nin Hayatı ve İlmi Kişiliği

1. Hayatı

751/1350 yılında Dımaşk'ta doğan İbnü'l-Cezerî'nin asıl adı Ebu'l-Hayr Şemseddin b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf'tur. Ancak o daha çok bugün Şırnak ili sınırları içinde bulunan Cizre ilçesine nisbetle meşhurdur. Müellifimize nisbet edilen el-Cezerî sıfatının kendisine dedesinden intikal ettiği söylenmektedir.[1] Daha küçük yaştan itibaren, dini

* Dr., Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni. E-posta: osmaniron@hotmail.com.

1 Bk. Yüksel Ali Osman, İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-neşr, İstanbul, 1996, s. 147. dn. 574.

ilimlerin tahsiline başlayan İbnü'l-Cezerî, özellikle kıraat ilminde uzmanlaşmaya başlamıştır. Kur'an ve kıraat konularında Mısır'da ve Dımaşk'ta bulunan hocalardan istifade eden İbnü'l-Cezerî, uzun süre Dımaşk'taki Emeviye Camiinde kıraat okutmuş, bu nedenle farklı diyarlardan gelen talebelerin ilgi odağı haline gelmiştir. 793 yılında Dımaşk'ta kadılığa kadar yükselmiş,[2] 797 yılına kadar Kudüs'teki Selahiyye Medresesinde ders okutmakla görevlendirilmiştir.[3] 798 yılında Mısır'da dönemin emiriyle yaşadığı sürtüşme sonucu mallarına el konulması üzerine Antakya üzerinden Bursa'ya gelmiştir. Anadolu'ya gelişinin asıl nedeninin Yıldırım Beyazıt tarafından özel bir mektupla davet edilmesi olduğu da söylenir. Burada sultandan büyük ilgi gören İbnü'l-Cezerî'ye, büyük miktarda maaş bağlanmış, talebe yetiştirmesine imkan sağlanmıştır. Niğbolu Savaşı'ndan sonra Bursa'da meşhur eseri *en-Neşr fî kırââti'l-aşr*'ı yazan müellifimiz, *Tayyibetü'n-Neşr*[4] adıyla bilinen manzûmeyi de burada kaleme almıştır. Bu tarihten yaklaşık yedi yıl sonra gerçekleşen Ankara Savaşı'na Yıldırım Bayezid'le birlikte katılan İbnü'l-Cezerî, savaşta esir düşmüştür. Onun şöhretinden haberdar olan Timur onu yanına getirmiş ve çeşitli ikramlarda bulunmuştur. Ardından ülkesine götürüp Keş'te inşa ettirdiği bir medresede görevlendirmiştir. Timur'un vefatından sonra torunu Sultan Halil'den izin alan İbnü'l-Cezerî, 807'de Semerkant'tan ayrılmıştır. Bir süre Herât'ta kalarak burada çeşitli eserler okutan İbnü'l-Cezerî, ardından Yezd ve İsfahan üzerinden Şiraz'a ulaşmış buralarda da bir çok talebeye kıraat okutmuştur. Sultan tarafından kadı olarak tayin edilen İbnü'l-Cezerî hac yolculukları sırasında geçtiği şehirlerde de kıraat dersleri vermeye devam etmiştir. İbnü'l-Cezerî, 827 yılında Kahire'ye döndüğünde burada Sultan Barsbay tarafından saygıyla karşılanmıştır. Vefatına kadar Kahire, Dımaşk ve Şiraz arasında dolaşan İbnü'l-Cezerî 833 yılında Şirâz'a defnedilmiştir.[5]

2. İlmî Kişiliği:

İbnü'l-Cezerî'nin zirveye ulaştığı alan şüphesiz kıraat ilmidir. O küçüklüğünden itibaren bu alanla ilgisini hiç kesmemiş, çeşitli hocalardan aldığı derslerle bu ilgiyi pekiştirmeye devam etmiştir. Sadece kıraat okuduğu hocaların sayısının 40'ın üzerinde olması bu ilme tutkunluğunu gösteren önemli bir husustur. Hocalık zamanında da o kıraat ilmini hep ön planda tutmuştur.[6]

İbnü'l-Cezerî kıraat ve hadis ilmindeki önemi dolayısıyla isnad konusunu dinin bir rüknü olarak anlamış ve *en-Neşr*'ini yazarken istifade ettiği kıraat kitaplarıyla ilgili bütün senedlerini bu eserin girişinde vermiştir. O, kıraat ilminde daha çok aşere kısmı üzerinde durmuş, yazdığı eserlerle öğretim eseslarında kıraat-i seb'anın yerini aşerenin almasını sağlamaya çalışmıştır. Bu çalışmasıyla o, kıraat-i seb'a anlayışına bir alternatif ortaya koymakla kalmamış bu anlayışın yaygınlaşmasında önemli olan eserleri tekmil ederek *Tahbîrü't-Teysîr fî Kırâati'l-eimmeti'l-aşere*[7] adlı eserini meydana getirmiştir. Bu çabalar sonuç vermiş, meşhur on imam kıraati yaygınlaşarak ve zaman içinde bütünlüğünü sağlayarak günümüze kadar ulaşmıştır.[8]

Onun ilmi mesâisi içinde hadisin de önemli bir yeri vardır. Yetişkinlik döneminde, gittiği her yerde hadis dersleri vermiştir. Kendi döneminde âlî isnad ve hadislerin hıfzı ile cerh ve tadil konularında dönemin önemli âlimlerinden olmuştur. Ancak zamanının fıkıh otoritelerinden fıkıh tahsil etmesine rağmen bu ilim dalında öne çıkamamıştır. İbnü'l-

---

2 İbnü'l-Cezerî, Gâyetü'n-Nihâye fî tabaketi'l-kurrâ, Beyrut 1982, II, 249.
3 Yüksel Ali Osman, a.g.e., s. 157.
4 Bu eserin tahkikli neşir Ali Osman Yüksel tarafından yapılmıştır. Bk. İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-neşr, İstanbul, 1996.
5 Altıkulaç, Tayyar, "İbnü'l-Cezerî", DİA, XX, 551-553.
6 İbnü'l-Cezerî, Gâyetü'n-Nihâye, II, 250.
7 Bk. İbnü'l-Cezerî, Tahbîrü't-Teysîr fî Kırâati'l-eimmeti'l-aşere, Beyrut 1983.
8 Altıkulaç Tayyar, "İbnü'l-Cezerî", DİA, XX, 553-554.

Cezerî'nin çoğu kıraat alanında olmak üzere, hadis, siyer, tarih, tabakat ve terâcim alanlarında yüzü aşkın eseri vardır.[9]

B. İbnü'l-Cezerî'nin ez-Zehrü'l-Fâih Adlı Eseri

1. Eserin Kaynakları

a. Ayet ve Hadisler

İbnü'l-Cezeri konuları işlerken ilgili ayet ve hadislere işaret etmektedir. Ancak bu durum eserin bütününe şamil olmayıp daha çok ahiret hayatını ilgilendiren konulara münhasırdır.

İbnü'l-Cezerî'nin bazı yerlerde ayetleri iş'ârî/bâtınî bir metotla tefsir ettiği görülmektedir. Meselâ o, "Kıyamet gününde Allah namına yalan söyleyenlerin yüzlerini kararmış görürsün"[10], ayetinin tefsirini meşhur sûfî Zünnûn'a yaptırmaktadır. Buna göre, bu ayette geçen "yüzleri siyahlaşanlar" dan kasıt "Allah'ın muhabbetini istediği halde doğru sözlü olmayanlar"dır.[11] O buna uygun olarak bazı ayetleri farklı bağlamlara taşıyabilmektedir. Buna göre firavun ehli hakkında indiği sâbit olan "Onlar bizi bu şekilde öfkelendirince biz de onlardan intikam aldık ve hepsini suda boğduk"[12] ayetinin anlamının Allah'ın cezasından (mekr) emin olmayan müminleri içine alacak biçimde genişletilmesi gösterilebilir.[13] Din âlimleri ilke olarak Kur'ân'dan çıkarılan bâtınî ve iş'ârî manaların lafzî ve zâhirî anlamla çelişmemesi gerektiğini belirtimişlerse de zaman zaman bu çerçevenin dışına çıkan yorumların da bulunduğu görülmüştür.[14]

Bu hususa bir başka örnek "Onlar esir olup size gelirlerse bedelini verirsiniz"[15] ayetinde görünmektedir. Ona göre buradaki, "esir olup geldiklerinde" ifadesinden kasıt "şehvetler", "bedelini verirsiniz" ifadesinden kasıt ise "sizi riyazet ve mücahede ile tedavi eder" şeklindedir. Çünkü ona göre Allah Teâlâ şehvetle meşgul olan bir kalbe tecellî etmez.[16] Bir başka yerde o, "Müminler kurtuluşa ermiştir"[17] ayetini Ka'bü'l-Ahbâr'ın ağzından şöyle açıklar: "Allah, önce Âdem'i ardından Cennet'i yarattı ve ona konuşmasını emretti. Bunun üzerine Cennet; "Müminler kurtuluşa ermiştir", dedi."[18] İbnü'l-Cezerî cehennemliklerin halinden bahsederken temas ettiği ayetlerde ise bu türden yorumlardan kaçınmıştır.[19]

İbnü'l-Cezerî Kur'ân'ın 102. suresi olan Tekâsür suresinin tefsirini ise şöyle yapmaktadır:

"Çoklukla öğünmek sizi helâk etti."

Burada geçen "iksâr" tan kasıt, mal ve evlat çokluğuyla öğünmektir. Bu durum amellerin Allah'a arzolunduğu günde insanları meşgul eden bir durumdur.

"Ta ki kabirleri ziyaret ettiniz."

Ahbaplarınızdan ve dostlarınızdan ayrıldınız. Kıyamete kadar toprak tabakaları arasında rehin halinde, şaşırmış bir vaziyette kaldınız.

"Evet, kesinlikle bileceksiniz."

---

9 İbnü'l-Cezerî'nin eserlerinin tam listesi için bk. Yüksel Ali Osman, İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr, s. 201-203. Ayrıca bk. Altıkulaç Tayyar, "İbnü'l-Cezerî", DİA, XX, 554-557.
10 Zümer 39/60.
11 İbnü'l-Cezerî, ez-Zehrü'l-fâih, s. 75.
12 Zuhruf 43/55.
13 Bk. İbnü'l-Cezerî, ez-Zehrü'l-fâih, s. 76.
14 Bu konuda geniş malumat için bk. Uludağ, Süleyman, "İş'ârî Tefsir", DİA, XXIII, 424-427.
15 el-Bakara, 2/85.
16 İbnü'l-Cezerî, ez-Zehrü'l-fâih, s. 76.
17 el-Mü'minûn, 23/1.
18 İbnü'l-Cezerî, ez-Zehrü'l-fâih, s. 104.
19 İbnü'l-Cezerî, a.g.e, s. 107-108.

Kabirlerden boyunlarınızı uzatmış bir şekilde göründüğünüzde ve Rabbü'l-âlemîn'in size vaadettikleri gerçekleştiğinde…

"Sonra evet kesinlikle bileceksiniz."

Kıyamet bütün afetleriyle birlikte göründüğünde, sema yarılıp içindekiler yere döküldüğünde, insanlar içlerindekini dışarıya çıkardıklarında, hamile kadınlar çocuklarını unuttuklarında, kıyamet dehşetinden çocukların saçları ağardığında, güneş tutulup harareti arttığında…

"Hayır, keşke bilseydiniz".

Can boğaza dayandığında ve teraziler kurulduğunda halin nice olur ey Adem oğlu. Amel defterleri açılır, mazlumlar zalimlerin yakasına yapışır.

"Yakin bir ilim."

Karanlık bulutlar çöktüğünde melâike-i kirâm yeryüzüne iner. Ruhü'l-Emîn konuşur, melekler safta durur, Rahmân'ın izin verdiğinden başka kimse konuşamaz. Beklemek ve ayakta durmak uzadıkça uzar.

"Cehennemi göreceksiniz."

İri yapılı ve güçlü meleklerin yürüttüğü cehennem gelir. Sanki o cehennemliklere olan öfkesinden parçalanacak gibidir. Arkasından ona "Ey Cehennem doldun mu?" diye seslenilir: Cehennem cevap verir; "Daha var mı?"

"Sonra O Cehennemi tekrar göreceksiniz!"

Sırat köprüsü Cehennemin üzerine uzatıldığında onun yakınlığını duyar, ne korkunç olduğunu görürsünüz. Onun mekanında ve tabakalarında bir münadi, onun zincirlerine ve kancalarına tutunmuş birisi görünür:

"Sonra o gün nimetlerden sorulacaksınız."

Bir gölgeliğin gölgesinden, haram kazançtan, soğuk su içmekten ve sıcak elbise giymekten.[20]

Hadisler konusunda ise, İbnü'l-Cezerî'nin çoğunlukla doğrudan Peygamber'den isnadsız rivayetler naklettiği görülmektedir. Bazı hadisleri ise İbn Abbas, Ebû Hüreyre, Hz. Aişe ve Enes b. Malik gibi sahabeden mevkuf olarak rivayet etmektedir.

İbnü'l-Cezerî'nin eserinde naklettiği hadislerin tahrîci, eserin tahkikli neşrini yapan Muhammed Abdülkâdir Atâ tarafından yapılmıştır. O, bir çok hadisin kaynağını muteber hadis kaynaklarında bulamadığını belirtmekte, bazı hadislerin metni konusunda kaynaklarda ihtilaf bulunduğunu zikretmekte ve bazı hadisler hakkında zayıf hükmünü vermektedir.[21] Abdülkâdir Atâ'nın dipnotta kaynağını verdiği hadislerin çok azı muteber hadis kaynaklarında geçmektedir.[22] Eserin tahkikli neşrinde hadislerle ilgili dipnotlarda zikredilen kaynaklar şunlardır:

Taberânî, *Mu'cemü'l-Evsat* ve *Mu'cemü'l-Kebir*; Ebû Nuaym, *Hilye*tü'l-evliyâ *ve tabakâtü'l-asfiyâ*; Süyûtî, *el-Câmiü'l-Kebîr*, Deylemî, *el-Firdevsü'l-ahbar*; Dârekutnî, *Sünen*, Ebû Ya'lâ, *Müsned*; Münzirî, *et-Terğib ve't-Terhîb*; Dârimî, *Sünen*; Hakîm en-Nisabûri, *Müstedrek*; Tayâlîsî, *Müsned*; Beyhakî, *Şuabü'l-İman*; İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*; Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-muhtar*e, İbn Hibbân, *Sahîh*, Bezzâr *Müsned*; Heysemî, *Buğyetü'l-bâhis*.

---

[20] İbnü'l-Cezerî, ez-Zehrü'l-fâih, s. 93-94.

[21] İbnü'l-Cezerî, a.g.e, s. 25, dn.1; s. 56, dn:1; s. 74, dn:1

[22] Hadis kitaplarının dereceleri hakkında bk. Çakan, İsmail L., Anahatlarıyla Hadis, İstanbul 1984, s. 49-51.

Bunlardan Taberânî, Deylemî, Dârimî ve Tayâlîsî'nin kitapları muteber hadis kaynaklarının üçüncü ve dördüncü tabakasını oluşturmaktadır.

b. Şiirler

İbnü'l-Cezerî eserinde işlediği konuları şiirlerle de süslemeye özen göstermiştir. Eserde şiirler büyük yekün tutmaktadır. Hemen her konu mutlaka belirli uzunluklarda bulunan şiirlerle de desteklenmektedir. Böylece o, şiirin etkileyici gücünden de yararlanarak anlatımı güzelleştirilmeye çalışmıştır. Bunda onun kıraat ilmine olan vukûfiyetinin de etkisi vardır. Şüphesiz o, Kur'an'ın şiirsel bir tarzda gelmesinin ve bunun insanda yarattığı tesirin de farkındadır. Şiirin soyut düşünmeye alışmış olan kişiler üzerinde güçlü etkisinin olduğu kuşkusuzdur. Bununla birlikte İbnü'l-Cezerî şiirleri anonim bir tarzda, "Bir şiirde şöyle denildi" ifadesiyle nakletmektedir.

c. Şahıslar

İbnü'l-Cezerî, ahirette mutluluğa ulaşmak için dünyada sakınılması gereken davranışları aktarırken çeşitli kişilerden iktibaslarla konuyu işlemeye çalışmıştır. O, her bir konu altında mutlaka farklı tabakalardan kişilerin görüşlerine ya da tecrübelerine yer vermiştir. İbnü'l-Cezerî'nin kendisinden alıntı yaptığı kişiler duruma göre; bir peygamber, sahabe, tâbiîn ya da salihlerden biri olabilmektedir. İbnü'l-Cezerî eserde mutasavvıfların tecrübelerine de büyük yer vermiştir. Böylece iddialarını halk nezdinde muteber kişilerin deneyimleriyle güçlendirmiştir. Müellif bazı yerlerde rahiplerin yaşantılarından aktarımlar yapmakta, Cebrâil-peygamber diyaloğuna da değinmektedir.

İbnü'l-Cezerî'nin eserinde zikrettiği kişilerden ilki peygamberlerdir. Bu peygamberleri; Hz. İbrahim, Hz. Yusuf (as), Hz. Eyyub (as), Hz. Dâvud (as), Hz. Süleyman (as), Hz. Zekeriyya (as), Hz. Musa (as), Hz. İsa (as) şeklinde sıralamak mümkündür. Müellif peygamberliği konusu ihtilaflı olan Hz. Lokman (as)'dan da alıntılar yapmaktadır. Bu peygamberlerin tamamının İsrailoğullarına gönderilmiş olması dikkat çekicidir. Bu durum, İbnü'l-Cezerî'nin eserindeki alıntıların İsrâiliyyat kaynaklı olması ihtimalini güçlendirmektedir. Bilindiği üzere İsrâiliyyâtın muhtevası oldukça geniş olmakla birlikte, bu türden rivâyetler genellikle İsrâiloğullarına gönderilen peygamberleri, bu peygamberlerin günahkarlara yaptıkları uyarıları, bunlara verilen cezaları, zâhidlerin söz ve davranışlarıyla onların manevî lütuflarını konu almaktadır.[23] İsrâiliyyât'ın İslâmi disiplinlerle ilişkisi oldukça tartışmalı bir konudur. İbnü'l-Cezerî'nin bu türden rivayetleri İslâm'ın temel konularına uygun düştüğü için almış olma ihtimali yüksektir. Müellifin Mısır, Şam ve Kudüs gibi Ehl-i Kitâbın yoğun olarak yaşadığı bölgelerde yetişmesi ve buralarda eğitim-öğretim faaliyetinde bulunması da bu etkinin oluşmasında etkili olmuştur. Eserin mev'ize türünde yazılması da müellifin bu rivayetlere yer vermesine zemin hazırlamıştır. Çünkü insanları ahlâkî konulara yönlendirmek amacıyla yazılan bu türden eserlerde kaynak kullanımı konusunda esnek olunduğu görülmektedir.

İbnü'l-Cezerî, doğrudan sahabeden mevkûf hadis rivayet etmekte böylece iddialarını, İslâm toplumunun ilk fikir uygulayıcıları ve rol modelleri olan kişilerden hareketle temellendirmektedir. Müellifin eserinde zikrettiği sahabeleri şöylece sıralamak mümkündür: Hz. Useyd (ra), Hz. Huzeyfe (ra), Hz. Muâz (ra), Hz. Hasan b. Sâbit (ra), Hz. Ömer b. el-Hattâb (ra), Hz. Alkame (ra) Hz. Asım (ra), Hz. Ebu Derdâ (ra) Hz. Enes b. Mâlik (ra) Hz. Ebû Hüreyre (ra).

İbnü'l-Cezeri tabiînin önde gelen şahsiyetlerine de yer vermiş, onların hayatlarından kesitler sunmuştur. Müellifin eserine aldığı tabîînden şahsiyetlerin isimleri şöylece sıralamak mümkündür: İbn Abbas (ra), Said b. el-Müseyyeb (ra), İbn Aclân (ra), Süfyân es-Sevrî (ra),

---

[23] Hatiboğlu, İbrahim, "İsrâiliyat" DİA, XXIII, 195.

Veysel Karani, Mâlik b. Dinar (ra), Hasan Basrî (ra), Esmaî (ra) Ömer b. Abdülazîz (ra), Rebî b. Heysem (ra), Ebû Müslim el-Hûlânî (ra), Vehb b. Münebbih (ra), Hz. Kabu'l-Ahbâr (ra), Rebi' b. Heysem (ra), Hişam b. Hakem (ra), İbn Mübârek (ra), Mutarrif b. Abdullah (ra), Mesrûk (ra). Bu isimler aynı zamanda tasavvufî yönü de olan kişilerdir.

İbnü'l-Cezerî eserinde sıkça atıfta bulunduğu kişiler ise mutasavvıflardır. O mutlaka her bir konuyla ilgili onlardan bir ya da birkaç tecrübe aktarmıştır. Eserde bahsi geçen mutasavvıfları şöylece sıralamak mümkündür: İbrahim b. Edhem, Cüneyd-i Bağdâdî, Yahya b. Muâz, Dayğam b. Mâlik, Seriyyüs's-Sakatî, Bişr-i Hafî, Rabiatü'l-Adeviyye, Vâsıl b. Hişâm, Ömer b. Uteybe, Yezîd er-Rukâşî, Atâ es-Sülemî, Ubeyde el-Havvâs, Şiblî, Zünnûn Mısrî, Bayezid-i Bestâmi, Fudayl b. Iyaz, Haccâc-ı Zâhid, Abdullah el-Kinânî, Ma'rûf el-Kerhî.

Temel tezi, ahirette kurtuluşa ulaşmak için dünya nimetlerinden el etek çekilmesi gerektiği olan bir eserde zühd anlayışının temsilcisi olan şahsiyetlerin ön planda olması doğal karşılanabilir. Böylece müellif kendi görüşlerine dayanak oluşturabilecek pratik bir zemin hazırlamıştır. Müellif eserinde Hristiyan mistiklerinden de alıntılar yapmaktadır. Bu hususun İbnü'l-Cezerî'nin zühd olgusunu dinler üstü bir konu olarak görmesinden kaynaklandığı düşünülebilir.[24]

2. Muhteva

İbnü'l-Cezerî, eserin giriş kısmı hariç ele aldığı konuları kişisel görüşlerini aktarmaktan ziyade doğrudan ayet, hadis ya da kişilerin görüş ya da deneyimlerinden anekdotlarla işlemeyi tercih etmiştir. O eserini elli iki bölüme ayırmış ve bu konuda belli bir sistematiğe bağlı kalmamıştır. Meselâ, kitaba öldükten sonra dirilme ile başlayıp herkesin dikkatini buraya çektikten sonra dünya hayatıyla ilgili konulara girmiştir. Eserin bölümleri incelendiğinde aslında kitabın dünya ve ahiret olmak üzere iki ayrı kısma ayrıldığı görülür. Ancak müellif her vesileyle bu iki dünya arasında bir sebep-sonuç ilişkisi kurma gayretinde olmuş ve bunu sık aralıklarla yapmıştır.

Müellifin ele aldığı konuları yukarıda bahsettiğimiz tasnife bağlı kalarak şu şekilde sıralayabiliriz. Ahiret hayatıyla ilgili konularda başlıca şu hususlar işlenmiştir: Ölüm, ölüm anı korkusu, ruhun kabzedilmesi, kıyametin kopması ve bu anda yaşanan korkular, haşr ve mahşer, mahşer meydanında karşılaşılacak durumlar, hesap günü, bu günde insanların Allah'ın huzuruna çağrılması (nidâ), amellerin Allah'a arzedilmesi, hesap gününde Allah'ın huzurundan kovulanlar ve burada kendini güvende hissedenler, amellerin mizanda tartılması, Allah'ın azap edeceği kişiler, günahlara keffaret olan işler, insanın Cennete girmesini sağlayan fiiller, müminlerin Cennete girmesi ve burada ruhların buluşması, Cehennemliklerin durumu.

Müellife göre ahiret saadetine ulaşmak için dünyada yapılması ve kaçınılması gereken davranışlar ise şöylece sıralanır: Nefis muhasebesi, insanın Allah katındaki değerini bilmesi, gafletten uzak durmak ve Allah'ı sürekli olarak anmak, ana-babayı üzmemek, zinadan sakınmak, Allah'a karşı gelmemek, dünyaya aldanmamak, dünyada hüzünlenmek, gıybet ve dedikodudan (nemîme) uzak durmak, mazlumun duasından sakınmak, emanete hıyânet etmemek, ölümü hatırlamak, şehvetten kaçınmak, Allah'ın azabından kurtulmak için dua etmek, Allah korkusu (takva), günahları küçümsememek, tövbe etmek, Allah'ın rahmetinden ümit kesmemek, Allah'a itaat etmek, dünyayla meşgul olmamak, helâlinden yemek, Allah'a kavuşmayı hatırlamak, anlaşmayı bozmamak, farzları eda etmek, haramlardan el çekmek.

[24] Bk. İbnü'l-Cezerî, ez-Zehrü'l-fâih, s. 72, 79, 109, 110.

İbnü'l-Cevzî, bunlara ilave olarak, salihlerin tövbe etmek ve günahlardan uzak durmak konusundaki sözlerini, evliyâların kerâmetlerini, Ebü'l-Hasan es-Sevrî'nin ibadet keyfiyetini, Allah'ın kulunu dünyada sevmesinin alametlerini ve Resûlullâh'ın (sav) kadınlara tavsiyelerini ayrı başlıklar altında ele almıştır.

İbnü'l-Cezerî'nin *ez-Zehru'l-Fâih* adlı eseri muhtevâ açısından tahlil edildiğinde başlıca aşağıdaki sonuçlara ulaşmak mümkündür:

1. Hukûkullâh

Müellifin eserini kaleme alma nedenini hemen eserin başlığında vermektedir. Buna göre müellif günah ve kabahatlerden uzak duran kişiyi kokulu bir çiçeğe benzetmekte ve bu kişinin vasıflarını insanlara hatırlatmayı amaçlamaktadır.

İbnü'l-Cezerî eserin hemen başında kulun uyması gereken kurallar içinde en yücesinin hukukullah[25] olduğunu, çünkü O'nun nimetlerinin sayılamayacak kadar çok bulunduğunu, fakat insanların sürekli olarak ileride pişman olacakları işler yaptıklarını belirtmektedir. Ona göre bu hakkın ödenmesi gerekir ve bunun için dünyada bazı davranışları yapmak, bazılarından ise sakınmak şarttır. Müellif önsözde bu hedefe yönelik tavsiye niteliğinde cümlelerle muhatabın zihnini ileride ele alacağı konulara hazırlamaktadır. İbnü'l-Cezerî'ye göre dünyada hukukullaha riayet için gerekli olan şartlardan gafil olmamak kişinin kendi menfaatinedir. Burada zikrolunan menfaat daha çok uhrevî açıdan olup bu özelliklerle donanmanın dünyevî sonuçları üzerinde durulmamaktadır. Bu da onun konuyu Allah hakkı ölçeğinde değerlendirdiğinin bir göstergesidir. Ona göre husus, dünyanın değerinin de gerçek ölçüsüdür. Ahirette sorguya çekileceğini bilen insan hareketlerine dikkat etmeli, dünya işlerinden ahiretine uygun olanı almalı diğerlerini ise terketmelidir.

2. Dünya-Ahiret Dengesi

Eserde ahirette saadete ulaşmak için dünyanın zemmedilmesi öne çıkan hususlardan biridir. Eserde bu tasavvufî-zâhidâne üslup oldukça belirgindir. Müellif bu konuda bir denge gözetmek yerine dünya aleyhine bir yaklaşımda bulunmayı tercih etmiştir. Ona göre ahiret mutluluğuna ulaşmanın yolu dünyanın tam anlamıyla terkedilmesinden geçer. Bu durum yukarıda zikrolunan hukûkullah hedefine ulaşmanın da koşuludur. Allah hakkı ön planda olunca insan doğrudan uhrevî amellere yönelmekte, dünya hem kalben hem de kesben terkedilmesi gereken bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Müellife göre imanın mahalli olan kalbin arındırılması da ancak bedenî hazlardan uzaklaşmakla mümkündür. İbnü'l-Cezerî bu tez istikametinde konuları ele almış, kaynakları da bu yönde yorumlamıştır.

Dikkati çeken bir diğer husus, kitapta ölüm hadisesinin acı ve korku verici bir üslupla betimlenmesidir. Bu durum eserin bütününde de göze çarpan "uzaklaştırmacı" yaklaşımın bir onucudur. O, gerek dini metinlerde gerekse İslâm geleneğinde bu tercihi destekleyecek örnekler bulmakta zorlanmamıştır. Onun verdiği, müminlerin son nefesinde imanını şeytana kaptırma endişesi taşıması ve ölüm esnasında korkunç acılar çekilmesi türünden bilgiler ihtiyatla karşılanmalıdır. Kur'ân'da ölüm hali tasvir edilirken ölüm telaşından ve baygınlığından bahsedilmekte ancak bu durum kâfir, zalim ve münafıkların halini ifade etmektedir.[26] Kur'ân'da ayrıca meleklerin kâfirlerle münâfıkların ruhlarını alırken yüzlerine

---

[25] Fıkıhta hukûkullah denilince ilk planda iman ve ibadet gibi yalnızca Allah'a yöneltilebilen, sadece O'nun layık olduğu haklar; ayrıca belirli bir kişi ve zümreyi değil kamu yarar ve düzenini ilgilendiren haklar kastedilir. Buna göre sırf Allah hakkı sayılan fiil ve hükümler sekiz gruba ayrılmakta bunlardan ilki olarak ise; sırf ibadet niteliği taşıyan namaz, oruç, hac ve zekat gibi fiiller gösterilmektedir. Bk. Bardakoğlu, Ali, "Hak", DİA, XV, 142-143.

[26] Bk. Kâf 50/19; el-Vâkıa 56/83-84; el-Kıyâme 75-26-30.

ve arkalarına vuracakları[27] dini gerçekleri yalanlayarak kendilerine zulmeden kişilerin ruhlarını kabzederken onları azarlayacakları ifade edilmektedir.[28] Hz. Peygamber'in son nefesinde acı çektiği ve Allah'tan bu sarsıntıya karşı yardım istediği de Hz. Aişe'den nakledilmiştir.[29] Bununla birlikte bir âyette ebedi hayata hazırlık açısından dünyanın önemi vurgulandıktan sonra insanın dünya hayatından nasibini almayı unutmaması istenmiştir.[30] Çeşitli âyetlerde de dünya nimetlerinden belirli çerçevede istifade edilmesi istenmiştir. Kur'an'da dünya ve ahiret birbirinin alternatifi olacak bir şekilde birbirini tamamlayan bir şekilde verilmiştir. Bu nedenle birini elde etmeye çalışırken diğerinden vazgeçmek gerekmemektedir. Dünyada refah içinde yaşanarak âhiret mutluluğu elde edilebilir. Nitekim âyette müslümanlar Allah'tan hem dünyada hem de âhirette iyilik istemişler[31] birçok âyette Peygamberlere ve müminlere hitap edilirken dünya ve âhiret mutluluğu birlikte vurgulanmıştır.[32] Bununla birlikte Kur'ân bir çok yerde dünya hayatının aldatıcı bir meta olduğunu, bir oyun ve eğlenceden ibaret bulunduğunu da bildirmektedir.[33]

Eserde dünya hayatının zemmedilmesi ahirette kurtuluşun koşulu olarak gösterilmektedir. Tasavvufta zühd ekolleri içinde bu yaklaşımın oldukça genel kabul gördüğü bilinmektedir. Ölüm ve sonrasını çokça düşünmeleri sûfîleri ölmeden evvel ölmeye, yani kötülük yapmayı emreden nefsi etkisiz hale getirerek kötü duygu ve düşüncelerden fani olmaya götürmüştür. Bunun için yemeyi, uyumayı ve konuşmayı en aza indirmişler; inzivaya çekilerek kendilerini, ibadete, zikre ve tefekküre vermişlerdir.[34] Böylece dış kültürlerden de gelen eğilimlerle, dünyadan el etek çekip kendini tamamıyla âhirete adayanlar olmuştur. Dünyaya karşı soğuk duranlar anlamındaki zühhâd kelimesiyle ifade edilen zümrenin ortaya çıkışı ve bunların herkesten saygı görmesi, sonraları bu zihniyetin daha da güçlenerek tasavvufta devam etmesine ve dünyaya karşı ilgisiz, işsiz güçsüz bir grubun ortaya çıkmasına yol açmıştır. Tasavvufî ve ahlâki eserlerde dünyanın nefret etmenin fazilet olduğunu işleyen konular ağırlık kazanmış, inandırıcı olmak için de hadisler uydurulmuş, İsrâiliyat'a başvurulmuş, hatta ruhbanların sözleri delil olarak gösterilmiştir. Bu rivayetlerin meydana getirdiği olumsuz havayı kırmak isteyen çevreler de yine hadisleri ve hadis olduğu ileri sürülen sözleri kullanarak bozulduğuna inandıkları dünyâ-âhiret dengesini yeniden kurmaya çalışmışlardır. İlk dönemde Sünnî, Mu'tezilî, Şiî ve Harici âbid ve zâhidlerin büyük çoğunluğu dünyayı çeşitli şekillerde kötülüyor ancak bundan dünyayı tamamıyla terketme sonucunu çıkarmıyorlardı. Bununla beraber bu dönemde dünyadan yüz çevirip inzivaya çekilen hatta harabelerde mezarlıklar ve mağaralarda tek başına yaşayan âbid ve zâhidlere rastlanmış, bunların sayısı gittikçe artmıştır. Zahid ve sufilerin büyük çoğunluğu nefret ettikleri ve lanetledikleri dünyayı kötülemek için son derece ağır ve tahkir edici sözler sarfetmişlerdir.[35] Oysaki dünyanın karşısına kötümser bir tavırla çıkmak doğru değildir. Zira bu türden bir tavır insanın hem bedenî hem de ruhî hayatı için kötü sonuçlar doğurabilir.[36] Zira insanda dünya sevgisi fıtrîdir. İnsanın dünya ile ilgisi onun temel ihtiyaçlarını gidermesi açısından son derece önemlidir.

---

27 el-Enfâl 8/50-51; Muhammed 47/27-28.
28 en-Nisa 4/97; el-A'râf 7/37; en-Nahl 16/28-29.
29 Bk. Buhârî, "Rikâk", 42; İbn Mâce, "Cenâiz", 64.
30 el-Kasas, 28/77.
31 el-Bakara 2/201; el-A'râf 7/156.
32 el-Bakara, 2/130; Âl-i İmrân 3/45.
33 Âl-i İmrân 3/185; el-En'âm 6/132.
34 Uludağ, Süleyman, "Ölüm" DİA, XXXIV, 37-38.
35 Uludağ, Süleyman, "Dünya", DİA, X, 23-24. Meselâ bunun için bk. Bk. Ebû Tâlip el-Mekkî, Kûtü'l-kulûb, Kahire 1310, I, 248-265.
36 Bk. Gazzâlî, İhyâu ulûmi'd-dîn, (trc. Ali Aslan), İstanbul 1971, III, 199. Gazzâli bir başka eserde insanları dünya-ahiret dengesi açısından üç gruba ayırır ve bu gruplar içinde en faziletlisinin dünya ve âhirete hakkını verenler olduğunu belirtir. Bk. Gazzâlî, Mîzânü'l-amel, Kahire 1973, s. 153-157.

3. Rüyada Gör(ül)me Olayı ve İzahı Zor Bazı Hadiseler

İbnü'l-Cezerî'nin "rüyada görme/görülme" hadisesine eserinde bir tür bilgi türü olarak sıkça yer verdiği anlaşılmaktadır.[37] O, bir çok konuyu rüyada görülen kişinin ağzından aktarmaktadır. Bu kişilere genelde "Allah'ın onlara nasıl davrandığı" sorusu yöneltilmekte ve bunun cevabında insanlar, önce Allah huzurunda sorguya çekildiklerini, burada çeşitli sıkıntılarla karşılaştıklarını ancak sonuçta O'nun rahmetiyle cennete girdiklerini kaydetmektedirler.[38] Bu durum tasavvufta rüyânın ve mükâşefenin bir bilgi kaynağı olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Oysaki İslâm itikadı açısından rüya, bilginin kaynakları arasında sayılmadığı gibi bu tür bir bilgiden hareketle objektif bir yargıya da varılamaz. Alimler özellikle öldükten sonraki hayat konusunda mütevâtir haber dışında bir bilgi kaynağını kabul etmemişlerdir. Bu durum, İbnü'l-Cezerî'nin tasavvufî eğiliminin bir sonucu olarak görülüyor. Ayrıca rüyada Allah'la konuşan kişilerin ifadelerine yer verilmektedir ki bu hususun imkanı tartışmalıdır.[39] Allah'ın rüyada görülüp görülemeyeceği meselesinde Şia ve Mu'tezile alimlerinin görüşü olumsuz, Ehl-i sünnetin görüşü ise olumludur. Kelâm âlimlerinin umumi kanaatine göre rüya kesin bilgi vasıtası değildir. Mutasavvıflar ise çok önemli konularda rüya yoluyla elde ettikleri bilgilere dayandıklarını ileri sürmektedir.[40] İlk zâhid ve sûfîlerden itibaren rüya tasavvufun önemli bir konusu ve bilgi kaynağı olmuştur.[41]

Bunun yanında eserde Allah, insanların konuşmalarının arasına giren, çeşitli durumlarda onlara doğrudan seslenen bir konumda gösterilmektedir ki bu hususun da ihtiyatla karşılanması gerekir.[42] Her ne kadar Kur'an'da Allah'ın Peygamberlerle konuşmasından bahsedilmekle birlikte[43] bunun normal insanlar için sıradan durumlarda düşünülmesi söz konusu değildir. İbnü'l-Cezerî eserde tövbesinin kabul edilmesinin hemen ardından ruhunu teslim eden insanlardan[44] ve dünyayı bin yıl yöneten kişilerden bahsedilmektedir ki[45], bunların akıl ile izahı oldukça güçtür. Ayrıca bir yerde komşusuna eziyet eden bir adamın velâyet özelliklerine sahip olduğuna işaret edilmesi[46] dinin zahiri ile tezat teşkil etmektedir. Tüm bunlara ilave olarak eserde denizin üzerinde yürüyen, deniz canlılarına hükmeden[47], köpek, balık vb. canlılarla konuşan sıradan insanlarda görülen maûnet tarzındaki harikulâde

---

37 Eserde, rüyada Allah'ı gören kişilerden biri Hasan Basri'dir. O burada Allah'tan bağışlanma istemiş Allah da ona; "İleride iyilik yaparsan mazide yaptıklarını bağışlarım. Eğer gelecekte kötülük yaparsan hem geçmiş hem de gelecek günahlarını alırsın" diye cevap vermiştir. Bk. İbnü'l-Cezerî, ez-Zehru'l-fâih, s. 39.

38 Bunlardan birinde, Malik b. Dinar rüyasında gördüğü İbn Beşşâr'a öldükten sonraki durumunu sormuş, bunun üzerine gözlerinden yaşlar boşanan İbn Beşşâr, türlü sıkıntılarla karşılaştıktan sonra sonra Allah'ın hasenâtlarını kabul ettiğini ve günahlarını bağışladığını belirtmiştir. Öldükten sonra rüyada görülen Şiblî, Allah'la arasında geçen şu diyaloğa yer verir: Allah: "Ey kulum kötülük yaptın, sonra vazgeçtin, sonra tekrar o kötülüğü işledin. Şibli: "Ey Efendim, senden bana bir haber gelmedi." Allah: "Benim hakkımda sana ne söylendi? Şiblî; "Senin cömert olduğun ve affettiğin." Bunun üzerine "Bu sözünle beni ikna ettin" diyen Allah onu bağışlar. İbnü'l-Cezerî, ez-Zehrü'l-fâih, s. 41-42.

39 Hasan Basrî tövbesini bozan bir adam nedeniyle Allah'ı rüyada görmüş ve O'nun itabına maruz kalmıştır. Bk. İbnü'l-Cezerî, ez-Zehru'l-fâih, s.39.

40 Çelebi, İlyas, "Rüya", DİA, XXXV, 307.

41 Uludağ, Süleyman, "Rüya", DİA, XXXV, 309-310.

42 Meselâ, Şiblî'nin meclisinde yaşlı bir adam ve bir kadın arasında vuku bulan konuşma sırasında ansızın bir ses duyulur: "Ey Şiblî, meclisinde bulunanların hepsini sırf şu kadının hakkımızdaki hüsnü zannı sebebiyle bağışladık." İbnü'l-Cezerî, ez-Zehrü'l-fâih, s. 42.

43 el-A'râf 7/143; eş-Şûrâ 42/51.

44 Kabe'yi üzgün ve tedirgin bir halde tavaf eden kadın birden bir ses duyar ve kendisine bağışlandığı söylenir. Ardından kadın ruhunu teslim eder. Bk. İbnü'l-Cezerî, ez-Zehrü'l-fâih, s. 43.

45 Hz. Davud, bir mağaranın girişinde üzerinde dünyayı bin yıl yönettiğini söyleyen Sana kralı Vesim'e ait olduğunu yazan bir taşa rastlamıştır. Bk. İbnü'l-Cezerî, a.g.e, s. 79.

46 Bk. İbnü'l-Cezerî, ez-Zehrü'l-fâih, s. 43.

47 Meselâ, bunlardan birinde bineği aranmak istenen bir genç denizin üzerinde yürümekte ve tek bir sözü üzerine deniz canlıları ağızlarında birer mücevherle su yüzüne çıkmaktadırlar. Bk. İbnü'l-Cezerî, ez-Zehrü'l-fâih, s. 45.

olaylardan alışıldık bir tarzda bahsedilmesi de[48] üzerinde durulması gereken bir konudur. Bu hususlar şüphesiz esere bolca yansıyan keramet anlayışının bir tezahürüdür.[49] İlk üç nesilden nakledilen kerâmetlerin çoğunun zayıf hadislere dayandığı kabul edilmektedir.[50]

4. İbadet ve Taatte İtidal

İbnü'l-Cezerî eserinde konuları ele alırken çoğu zaman oldukça mübalağalı bir üslup kullanmıştır. Bu husus okuyucuya ümit vermek yerine korkutarak motive etmeyi hedeflemektedir. Öyleki bu husus çoğu zaman gerçeklik sınırlarını aşmakta okuyucuyu karamsar ve ümitsiz bir havaya sokmaktadır. Örneğin eserde sıkça, cehennemi düşünmekten iç organları parçalanan insanlardan[51], her gün Allah'a bin defa secde eden kişilerden, gecenin tamamını secde ile geçiren âbidlerden,[52] gözleri şişinceye kadar ağlayanlardan, ayakları şişinceye kadar namaz kılanlardan, nefsine eziyet etmek için vücudunu kırbaçlayanlardan, cehennem korkusundan ciğerleri parçalananlardan,[53] sabaha kadar ağlayanlardan, Allah'a uykuda gitmemek için gece hiç uyumayanlardan, ahiret azabını düşünmekten küçük abdestinden kan gelenlerden, gözpınarları kararıncaya kadar ağlayanlardan, cehennem korkusundan ölen çocuklardan[54] bahsetmektedir. Kur'an bir çok ayetinde cehennem azabından ve kafirlerin burada bekleyen işkencelerden bahsetmesine rağmen müminleri cennette karşılacakları nimetleri de müjdelemektedir. Tüm bunlar Kur'ânın insan psikolojisinde bu yönde mevcut dengeyi gözettiğini göstermektedir. Ayrıca Hz. Muhammed bir tebliğ metodu olarak müjdeleyici ve ümit verici olmayı teşvik etmiştir.

Bu tarz bir anlatım nasların zâhiriyle de çelişmektedir. Örneğin Allah geceyi dinlenmek için gündüzü ise çalışmak için yarattığını belirtmektedir.[55] Sünnette de Peygamberin gecenin bir bölümünü ibadete ayırdığı sâir kısmında ise dinlenerek geçirdiği bilinmektedir. Hal böyleyken evlenmelerinin şükrü olarak kırk sene boyunca Allah'a şükür orucu tutan karı kocanın[56] bu davranışını anlamak zorlaşmaktadır. İbnü'l-Cezerî'nin verdiği örnekler havf ve recâ dengesini havf lehine bozmak ve itidâlden uzaklaşmak olarak görülmelidir. Peygamber ibadet dahil dinde aşırılığı reddetmiştir. Ondan gelen hadislerde ibadetlerden yeme ve içmeye, giyim kuşam vb. ihtiyaçlara kadar hayatın her alanında dengeli ve ölçülü olmaya önem verilmiştir. Hadislerde aşırı dünyevîleşme kadar reddedilen hususlardan bir diğeri de ibadet adına dahi olsa bütünüyle dünya işlerinden kopacak kadar aşırılığa sapmaktır.[57] Ancak dünya nimetleri karşısında sabır, kanaat, tevekkül ve zühd gibi kavramlarla ortaya konulan bu ölçülü tavır zamanla bazı mutasavvıflar ve tarikatlar tarafından dünyaya büsbütün sırt çevirme noktasına kadar gitmiştir.[58] Bu konuda İbnü'l-Cezerî'nin verdiği örnekler çeşitli aşırılıklar

---

[48] Beyazıt Bestâmi'nin önünde dile gelip konuşan köpek için bk. İbnü'l-Cezerî, ez-Zehrü'l-fâih, s. 51. Sırtındaki çocuğun alınmasını isteyen balık için ise bk. İbnü'l-Cezerî, ez-Zehrü'l-fâih, s. 79.

[49] İbnü'l-Cezerî, Şiblî (ra)'nin ağaçla, Üveys'in koyunla konuşması türünden harikulade olaylara yer verir. Bk. İbnü'l-Cezerî, a.g.e, s. 88.

[50] Bk. Uludağ, Süleyman, "Keramet" md., DİA, XXV, 266.

[51] İbnü'l-Cezerî, ez-Zehrü'l-fâih, s. 23.

[52] İbnü'l-Cezerî, a.g.e, s. 17.

[53] İbnü'l-Cezerî, a.g.e, s. 97.

[54] İbnü'l-Cezerî, a.g.e, s. 21.

[55] Bk. Nebe 78/9-11.

[56] Bk. İbnü'l-Cezerî, a.g.e, s. 48.

[57] Bk. Müsned, VI, 226; Buhari, "Savm", 51; "Zekat", 30, "Teheccüd", 20, Müslim, "Zekat", 40.

[58] Çağrıcı, Mustafa, İslâm Düşüncesinde Ahlak, s. 65-68.

içermektedir.[59] Bunun gibi, Allah'ın helal kıldığı bir rızkı sebepsiz yere kişinin kendisine yasaklaması da doğru bir davranış sayılmaz.[60]

Sonuç

İbnü'l-Cezerî *ez-Zehrü'l-fâih* adlı eserinde temelde insanların ahirette ebedî saadet ulaşması için dünyada yapması ve sakınması gereken davranışları ele almaktadır. İbnü'l-Cezeri eserinde havf/korku eksenli bir anlatımı tercih etmiş ve kaynakları bu çerçevede kullanmıştır. Böylece müjdeleyici olmaktan çok sakındıran bir dili tercih etmiştir. Onun eserinde dikkat çektiği davranışlar literatürde büyük günahlar olarak bilinen ve Peygamberin kaçınılmasını istediği davranışlardır. Bu günahların bir yönü evrensel ahlak ilkelerini oluşturması nedeniyle tüm inanç/ahlak sisteminde kaçınılması gereken davranışlardır. Bu konular günümüzde de geçerliliğini sürdürmekte insanların en çok ihlal edilen konuları oluşturmaktadır. Bu nedenle eser, günümüz açısından istifade edilebilir konumdadır.

İbnü'l-Cezerî konuları işlerken ayet ve hadislere de müracaat etmiştir. Ancak o ayetlerin tefsirini iş'arî metotla yapmış, hadislerde isnadsız rivayetlere yer verebilmiştir. Eserin anonim şiirlerle desteklenmesi eserin üslubunu renklendirmiştir. Bununla birlikte peygamberlerden, sahabeden, tabiinden, mutasavvıflardan ve ismi zikredilmeyen şahsiyetlerden (salihler) yapılan alıntılar esere rivayet odaklı bir hava katmıştır. Bunun dışında Benî İsrâil peygamberlerinden yapılan alıntılar İsrâiliyyâta yer verildiğine dair bir izlenim uyandırmıştır.

Muhtevâ açısından İbnü'l-Cezerî, hukûkullah kavramına verdiği anlam paralelinde dünya ve ahiret dengesini dünya aleyhine bozmuş, bu konuda zâhidane bir tavır sergilemiştir. O eserde sistematik bir anlatım yerine serbest bir tarzı tercih etmiştir. Dünya ve ahiret arsındaki ilişkiyi her vesileyle belirtmiştir. Onun üslubu ise müjdeleyici olmaktan ziyade korkutmayı/sakındırmayı hedeflemektedir. Bu nedenle zaman zaman mübalağalı bir üslup kullanmış, dinen izahı zor konulara da başvurmuştur. Eserde dünya hayatı zemmedilmekte, ahirette hesap vermenin zorlulukları türlü biçimlerde anlatılmaktadır. Eserin "kerâmet-maûnet" anlayışı etrafında örgülenmesi de dikkati çeken bir diğer konudur. İbnü'l-Cezerî konuların anlaşılabilmesi için teşbih, temsil, tasvir ve teşhis gibi yöntemlere de başvurmuştur. Ayrıca konuların şiirlerle açıklanması ifadeyi de güzelleştirmiştir. O eserde ölümden başlayarak cennet ve cehenneme giden yolda karşılaşılabilecek tüm aşamalara değinmiş ve buraların ahvalinden bahsetmiştir. Ancak onun dile getirdiği ahiret konularının İslam itikadı açısından durumunu tespite yönelik mukayeseli bir çalışma yapmak gerekmektedir. Bu çalışma aynı zamanda mevize türünde yazılan eserlerin itikadî açıdan durumunu örnekleme açısından da önemlidir.

---

[59] Örneğin, helalinden yemek için kılı kırk yaran Fuzayl el-Askalânî (ra) elini balığa uzattığında eline balığın dikeni batar. Bunun üzerine ömrünün geri kalan kısmında balık yemeyeceğine dair Allah'a yemin eder. Bk. İbnü'l-Cezerî, a.g.e, s. 88.

[60] Bu konuda bk. "Ey Peygamber! Eşlerinin rızasını arayarak Allah'ın sana helal kıldığı şeyi niçin sen kendine haram ediyorsun? Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir. Tahrim 66/1.

EĞİTİM DİL VE EDEBİYAT

ŞIRNAK'IN EĞİTİM SORUNLARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Cem TOPSAKAL

Davut OKÇU*

I. GİRİŞ

Şırnak'la ilgili şu genel bilgiler verilebilir: Coğrafi Konum: Şırnak, Güneydoğu Anadolu bölgesinde Suriye ve Irak sınırlarındadır. Şırnak ili topraklarının batı kesimi, Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Dicle bölümünde yer alır. Öteki yarısı da Doğu Anadolu Bölgesi sınırları içerisinde kalan ilin toplam alanı 7. 152 km²dir. İl batıda Mardin, kuzeyde Siirt, kuzeydoğuda Hakkâri illeri, güneyde de Irak ve Suriye ile çevrelidir. Nüfusu 353.197 (2000)'dir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin en doğu ucunda yer alan Şırnak, 18 Mayıs 1990 tarihinde, Siirt'in Şırnak ve Güçlükonak; Mardin'in İdil, Cizre ve Silopi; Hakkâri'nin Uludere ve Beytüşşebap yerleşimlerini alarak il olmuştur[1].

Şırnak ilinde eğitimin tarihsel gelişimine bakıldığında; Şırnak ilinde okuma ve yazma bilen nüfusun oranı 1990 yılında erkek nüfus için %58.4 ve kadın nüfus için %20.5 iken, bu oran 2000 yılında erkeklerde %82.5'e, kadınlarda %44.9'a yükselmiştir. Kadın nüfusun okuryazarlık oranı erkek nüfusunkinden daha hızlı artmakla birlikte cinsiyetler arası farklılıklar devam etmektedirler.

Şırnak ilinde en az ilköğretim mezunu olanların oranı 1990–2000 döneminde her iki cinsiyet için de önemli bir artış göstermiştir. En az ilköğretim mezunu olanların oranı 1990 yılında erkek nüfusta %17.6, kadın nüfusta ise %2.5 iken, bu oran 2000 yılında erkek nüfusta %35.2'ye kadın nüfusta ise %8.3'e yükselmiştir.

1990–2000 döneminde 25 ve daha yukarı yaştaki nüfusun içinde ilkokul, ortaokul ve ortaokul dengi, lise ve lise dengi ve yükseköğretim mezunlarının payları her iki cinsiyette de artış göstermiştir. 1990 yılında 25 ve daha yukarı yastaki erkek nüfusun %28.9'u, kadın nüfusun %6.5'u ilkokul mezunu iken, 2000 yılında erkek nüfusun %35.6'sı, kadın nüfusun ise 11.6'sı ilkokul mezunudur.[2]

Şırnak'ta eğitim ile ilgili medyaya yer alan haberlere göz atıldığında, olumlu haberler olmakla birlikte olumsuz haberlerin oldukça fazla yer aldığını görmek mümkündür. Örneğin; "İlber Ortaylı'nın 'Doğu ve Güneydoğu'da çok kopya çekiliyor' iddiasına tepki" [3], "Şırnak'ın Cizre ilçesinde, Yükseköğretime Geçiş Sınavı'na (YGS) farklı illerde girecek olan 375 öğrenci düzenlenen törenle uğurlandı"[4], "Şırnak ÖSS ve SBS'de neden mi sonuncu"[5], "Şırnak'a 4 kilometre uzaklıkta bulunan Özveren mezrasında eğitim sancılı başladı"[6], "Şırnak Üniversitesinin geçici olarak Şırnak Anadolu öğretmen lisesinde eğitime başlayacağı haberini duyan Şırnaklı vatandaşlar, bu durumdan bir hayli endişe duydular"[7]…

* Yrd. Doç. Dr., YYÜ Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü Öğretim Üyeleri

Haberlerin bir kısmı önyargıya dayalıdır. Hayatları boyunca gitmedikleri yerlere önyargıyla yaklaşanların 'atomları parçalamaktan' zor olan önyargılarını değiştirmek çok zordur. Oysa Şırnak bunları hak etmemekte, daha iyi yerlerde olmayı istemektedir. Şırnak'ta eğitimde problemler vardır, bu problemlerin tespiti ve çözüm önerileri araştırılmaya değer bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Araştırmada önce Şırnak'ta eğitimle ilgili istatistikî veriler tablo halinde incelenmiş ve yorumlanmış, sonra en önemli problemler nitel çalışma yöntemiyle yetkililere ve uzmanlara yarı yapılandırılmış sorular ile sorulmuş, alınan cevaplar tartışma bölümünde ele alınmıştır. Yetkililer ve uzmanlar arasında, Şırnak'ta görev yapan/yapmış iki müfettiş, iki okul müdürü, iki öğretmen, bir ilçe milli eğitim müdürü, Valilik, Belediye, İl Milli Eğitim Müdürlüğü, Üniversite ve bir sivil toplum kuruluşudur (geri bildirim alındığı kadarıyla). Araştırmadan elde edilen sonuçlar sonuç bölümünde sıralanmış, çözüm önerileri ise öneriler bölümünde belirtilmiştir[**].

II. ŞIRNAK'TA EGİTİMLE İLGİLİ TABLOLAR VE YORUMLARI

Bu bölümde Şırnak'ın eğitimle ilgili istatistikî verileri tablolar halinde incelenmiş ve yorumlanmıştır. Bu tablolar, Şırnak İl Milli Eğitim Müdürlüğü ile yazışma sonucu elde edilmiştir. Müdürlük, "Şırnak brifing" başlığı altında bu verileri kendi web sayfasında yayınlamış ve halen bu dosya orada bulunmaktadır. Bu çalışma Şırnak'ın eğitim haritasını çıkarması açısından takdire değer bir çalışmadır[8].

Tablolarda okul, öğrenci, öğretmen, okullaşma, eğitim kademeleri, SBS, ÖSS durumu, yaygın eğitim ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır.

Tablo 1: Türlerine Göre Okul Sayıları

TÜRLERİNE GÖRE OKUL SAYILARI

Okul Türü	Okul Sayısı
Bağımsız anaokulu	22
Bağımsız Anaokulu Toplamı	22
Merkez ilköğretim okulları	65
Belde ilköğretim okulları	21
Köy ilköğretim okulları (Birleştirilmiş sınıf sayısı=59)	194
Özel ilköğretim okulları	2
İlköğretim Okulları Toplamı	282
Anadolu lisesi	4
Genel lise	12
Anadolu Öğretmen Lisesi	1
Anadolu teknik ve endüstri meslek lisesi	5
Kız Meslek Lisesi	6
Fen Lisesi	1
Ticaret meslek lisesi	1
İmam Hatip Lisesi	3
Sağlık Meslek Lisesi	2
Ortaöğretim Okulları Toplamı	35

2009 yılı Şırnak brifing, http://sirnak.meb.gov.tr/ adresinden 10.03.2010 tarihinde alınmıştır.

Tabloda türlerine göre okul sayıları verilmektedir. Buna göre, bağımsız anaokul 22, ilköğretim 282, ortaöğretim 35 olmak üzere toplam 339 okul bulunmaktadır.

** Nitel çalışmamıza katılan tüm eğitimcilere, özellikle İlköğretim Müfettişleri Gıyasettin Kırekin ve Faik Aktaş'a teşekkür ederiz.

Tablo 2: 2009-2010 Eğitim-Öğretim Yılı Şırnak Genel İstatistik Durumu

2009-2010 EĞİTİM-ÖĞRETİM YILI ŞIRNAK GENEL İSTATİSTİK DURUM

İLÇE ADI	OKULÖNCESİ (Anasınıfı Dahil)					Ders.Baş.	İLKÖĞRETİM					Ders.Baş.	ORTAÖĞRETİM					Ders.Baş.
	OKUL SAYISI	DERSLİK SAYISI	ÖĞRENCİ SAYISI			Düşen Öğrnc.	OKUL SAYISI	DERSLİK SAYISI	ÖĞRENCİ SAYISI			Düşen Öğrnc.	OKUL SAYISI	DERSLİK SAYISI	ÖĞRENCİ SAYISI			Düşen Öğrnc.
			KIZ	ERKEK	TOPLAM				KIZ	ERKEK	TOPLAM				KIZ	ERKEK	TOPLAM	
MERKEZ	36	59	921	1021	1942	32,9	39	479	8490	8862	17352	36,2	9	133	1.396	2.660	4.056	30,5
BEYTÜŞŞEBAP	14	25	259	271	530	21,2	29	148	2.065	2.148	4213	28,5	1	24	304	475	779	32,5
CİZRE	32	61	1.082	1.226	2308	37,8	44	512	14.708	15.137	29845	58,3	9	131	2.079	3.482	5.561	42,5
GÜÇLÜKONAK	6	12	128	145	273	22,8	20	108	1.094	1.225	2319	21,5	1	12	65	106	171	14,3
İDİL	13	24	324	349	673	28,0	77	497	8.116	8.697	16813	33,8	4	50	823	1.279	2.102	42,0
SİLOPİ	30	43	575	695	1270	29,5	45	444	12.561	13.547	26108	58,8	7	106	1.349	2.560	3.909	36,9
ULUDERE	19	30	380	418	798	26,6	24	195	4.129	4.243	8372	42,9	4	34	508	737	1.245	36,6
TOPLAM	150	254	3.669	4.125	7.794	30,7	278	2.383	51.163	53.859	105.022	44,1	35	490	6.524	11.299	17.823	36,4

ANAOKULU

İLÇELER	OKUL SAYIS	ÖĞRENCİ SAYISI			DERSLİK SAYISI	ŞUBE SAYISI
		ERKEK	KIZ	TOPLAM		
MERKEZ	3	167	191	358	15	17
B.ŞEBAP	2	118	119	237	11	11
CİZRE	7	636	554	1.190	27	58
G.KONAK	2	62	71	133	8	7
İDİL	2	77	69	146	6	9
SİLOPİ	3	156	140	296	11	17
ULUDERE	3	103	87	190	10	8
TOPLAM	22	**1.319**	**1.231**	**2.550**	**88**	127

ANASINIFI

İLÇELER	ÖĞRENCİ SAYISI			DERSLİK SAYISI	ŞUBE SAYISI
	ERKEK	KIZ	TOPLAM		
MERKEZ	842	720	1.562	44	68
B.ŞEBAP	153	140	293	14	15
CİZRE	590	528	1.118	34	52
G.KONAK	83	57	140	4	6
İDİL	272	255	527	18	29
SİLOPİ	539	435	974	32	50
ULUDERE	315	293	608	20	22
TOPLAM	**2.794**	**2.428**	**5.222**	**166**	242

7

2009 yılı Şırnak brifing, http://sirnak.meb.gov.tr/ adresinden 10.03.2010 tarihinde alınmıştır.

Tabloya göre; ilçeler bazında, Silopi ve Cizre'de derslik başına öğrenci sayısı yüksektir. İlköğretimde kız-erkek dengesi iyi görünmekte, ortaöğretimde erkek öğrenci sayısı kız öğrenci sayısının iki katına çıkmaktadır. Okul öncesinde cinsiyet açısından bir denge görülmektedir.

Tablo 3: 2009 Eğitim-Öğretim Yılı Okul Öncesi Derslik-Öğretmen -Öğrenci Durumu

2009 YILI OKUL ÖNCESİ DERSLİK- ÖĞRETMEN -ÖĞRENCİ DURUMU

İLÇELER	OKUL SAYISI	DERSLİK SAYISI	ÖĞRENCİ SAYISI			DERSLİK BAŞANI DÜŞEN ÖĞRENCİ SAYISI	ÖĞRETMEN NORM	ÖĞRETMEN MEVCUT DURUM	ÖĞRETMEN İHTİYAÇ	ÖĞRETMEN DURUMU(%)
			ERKEK	KIZ	TOPLAM					
MERKEZ	36	59	1.021	921	.1942	32,9	93	78	15	83,87
BEYTÜŞŞEBAP	14	25	271	259	530	21,2	28	24	4	85,71
CİZRE	32	61	1.226	1.082	2.308	37,8	104	103	1	99,04
GÜÇLÜKONAK	6	12	145	128	273	22,8	17	21	0	100,00
İDİL	13	24	349	324	673	28,0	35	29	6	82,86
SİLOPİ	30	43	695	575	1.270	29,5	79	68	11	86,08
ULUDERE	19	30	418	380	798	26,6	37	28	9	75,68
TOPLAM	150	254	4.125	3.669	7.794	30,7	393	351	42	89,31

14

2009 yılı Şırnak brifing, http://sirnak.meb.gov.tr/ adresinden 10.03.2010 tarihinde alınmıştır.

Genel toplam itibariyle, derslik başına düşen öğrenci sayısının biraz yüksek ve öğretmen ihtiyacının olduğu görülmektedir.

Tablo 4: 2009-2010 Eğitim-Öğretim Yılı Şırnak İli Okullaşma Oranları

2009-2010 ÖĞRETİM YILI ŞIRNAK İLİ OKULLAŞMA ORANLARI

2009-2010 ÖĞRETİM YILI 3-5 YAŞ GRUBU OKULLAŞMA ORANI			
İL ADI	Net		
	Toplam	Erkek	Kadın
TÜRKİYE	26,92	27,34	26,48
ŞIRNAK	19,69	20,27	19,08

17

2009 yılı Şırnak brifing, http://sirnak.meb.gov.tr/ adresinden 10.03.2010 tarihinde alınmıştır.

Okullaşma oranı Türkiye ortalamasının gerisinde, bunun nedenleri arasında ekonomik ve sosyal imkânların yetersizliği belirtilebilir.

Tablo 5: 2009 Eğitim-Öğretim Yılı İlköğretim Derslik-Öğretmen -Öğrenci Durumu

2009 YILI İLKÖĞRETİM DERSLİK- ÖĞRETMEN -ÖĞRENCİ DURUMU

İLÇELER	OKUL SAYISI	DERSLİK SAYISI	ÖĞRENCİ SAYISI			DERSLİK BAŞANI DÜŞEN ÖĞRENCİ SAYISI	ÖĞRETMEN NORM	ÖĞRETMEN MEVCUT DURUM	ÖĞRETMEN İHTİYAÇ	ÖĞRETMEN DURUMU(%)
			ERKEK	KIZ	TOPLAM					
MERKEZ	39	479	8.862	8.490	17.352	36,23	794	604	190	76,07
BEYTÜŞŞEBAP	29	148	2.148	2.065	4.213	28,47	226	175	51	77,43
CİZRE	44	512	15.137	14.708	29.845	58,29	1.071	861	210	80,39
GÜÇLÜKONAK	20	108	1.225	1.094	2.319	21,47	167	131	36	78,44
İDİL	77	497	8.697	8.116	16.813	33,83	868	544	324	62,67
SİLOPİ	45	444	13.547	12.561	26.108	58,80	977	693	284	70,93
ULUDERE	24	195	4.243	4.129	8.372	42,93	403	256	147	63,52
TOPLAM	278	2.383	53.859	51.163	105.022	44,07	4.506	3.264	1.242	72,44

19

2009 yılı Şırnak brifing, http://sirnak.meb.gov.tr/ adresinden 10.03.2010 tarihinde alınmıştır.

Tabloya göre; mevcut öğretmen sayısı, öğretmen norm kadroya göre 1.242 öğretmen azdır. Bir başka deyişle, öğretmen açığı yüksektir ve bu önemli bir problemdir. Ayrıca, Milli Eğitim Temel Kanunu'na göre, ilköğretimde derslik başına düşen öğrenci sayısı 40'ın altında

olmalıdır. Özellikle Cizre ve Silopi ilçelerinde derslik başına düşen öğrenci sayısı çok yüksektir.

Tablo 6: 2009-2010 Eğitim-Öğretim Yılına Ait Sınıf Sınıf Öğrenci Sayısı

2009 YILINA AİT SINIF SINIF ÖĞRENCİ SAYISI

İLÇELER	1.SINIF			2.SINIF			3.SINIF			4.SINIF			5.SINIF		
	E	K	TOPLAM	E	K	TOPLAM	E	KIZ	TOPLAM	E	K	TOPLAM	E	K	TOPLAM
MERKEZ	1416	1421	2837	1.069	1.091	2.160	1.111	1.050	2.161	1.153	1.077	2.230	1.200	1.113	2.313
B.ŞEBAP	379	313	692	242	245	487	267	239	506	283	279	562	242	294	536
CİZRE	2495	2570	5.065	1.790	1.797	3.587	1.901	1.976	3.877	2.043	2.078	4.221	1.866	1.860	3.726
G.KONAK	154	152	306	138	141	279	157	118	275	138	178	316	166	156	322
İDİL	1221	1050	2.271	1.026	988	2.014	1.099	1.144	2.243	1.134	1.080	2.214	1.143	1.240	2.383
SİLOPİ	2220	2124	4.344	1.661	1.592	3.253	1.882	1.836	3.718	1.812	1.824	3.636	1.660	1.683	3.343
ULUDERE	620	626	1.246	511	495	1.006	532	522	1.054	585	548	1.133	595	608	1.203
GENEL TOPLAM	**8.505**	**8.256**	**16.761**	**6.437**	**6.349**	**12.786**	**6.949**	**6.885**	**13.834**	**7.148**	**7.064**	**14.212**	**6.872**	**6.954**	**13.826**

1

2009 yılı Şırnak brifing, http://sirnak.meb.gov.tr/ adresinden 10.03.2010 tarihinde alınmıştır.

Tabloya göre toplamda, kız ve erkek öğrenciler arasında bir eşitlik görülmektedir ve bu önemlidir. Problem cinsiyet açısından ilköğretimde değil, ilköğretim sonrasında belirginleşmektedir.

Tablo 7: 2009-2010 Eğitim-Öğretim Yılına Ait İlköğretim Normal-İkili Eğitim Yapan Öğrenci Sayısı

2009 YILINA AİT İLKÖĞRETİM NORMAL-İKİLİ EĞİTİM YAPAN OKULLARIN ÖĞRENCİ SAYISI

İLÇELER			ÖĞRENCİ SAYISI		
			ERKEK	KIZ	TOPLAM
MERKEZ	KÖY	NORMAL	1.087	992	2.079
		İKİLİ	1.948	1.851	3.799
	ŞEHİR	NORMAL	3.109	3.056	6.165
		İKİLİ	2.718	2.591	5.309
BEYTÜŞŞEBAP	KÖY	NORMAL	1.032	1.049	2.081
		İKİLİ	398	403	801
	ŞEHİR	NORMAL	487	389	876
		İKİLİ	231	224	455
CİZRE	KÖY	NORMAL	2.240	2.287	4.527
		İKİLİ	70	114	184
	ŞEHİR	NORMAL	230	104	334
		İKİLİ	12.597	12.203	24.800
GÜÇLÜKONAK	KÖY	NORMAL	677	645	1.322
		İKİLİ	114	109	223
	ŞEHİR	NORMAL	434	340	774
		İKİLİ	0	0	0
İDİL	KÖY	NORMAL	3.935	3.840	7.775
		İKİLİ	1.835	1.759	3.594
	ŞEHİR	NORMAL	1.058	842	1.900
		İKİLİ	1.869	1.675	3.544
SİLOPİ	KÖY	NORMAL	1.606	1.428	3.034
		İKİLİ	2.857	2.692	5.549
	ŞEHİR	NORMAL	220	72	292
		İKİLİ	8.864	8.369	17.233
ULUDERE	KÖY	NORMAL	561	544	1.105
		İKİLİ	2.997	2.933	5.930
	ŞEHİR	NORMAL	254	225	479
		İKİLİ	431	427	858
GENEL TOPLAM			53.859	51.163	105.022

24

2009 yılı Şırnak brifing, http://sirnak.meb.gov.tr/ adresinden 10.03.2010 tarihinde alınmıştır.

Tabloya göre, normal ve ikili eğitim yapan okullarda öğrenci sayıları, merkez ve ilçelere göre farklılık göstermektedir. Örneğin merkez şehirde öğrencilerin yarısından fazlası normal eğitimde öğrenim görürken, Silopi şehirde öğrencilerin çok azı normal eğitimde, büyük yoğunluğu ikili eğitimde öğrenim görmektedirler.

Tablo 8: Birleştirilmiş Sınıf Öğrenci Sayıları

BİRLEŞTİRİLMİŞ SINIF ÖĞRENCİ SAYILARI

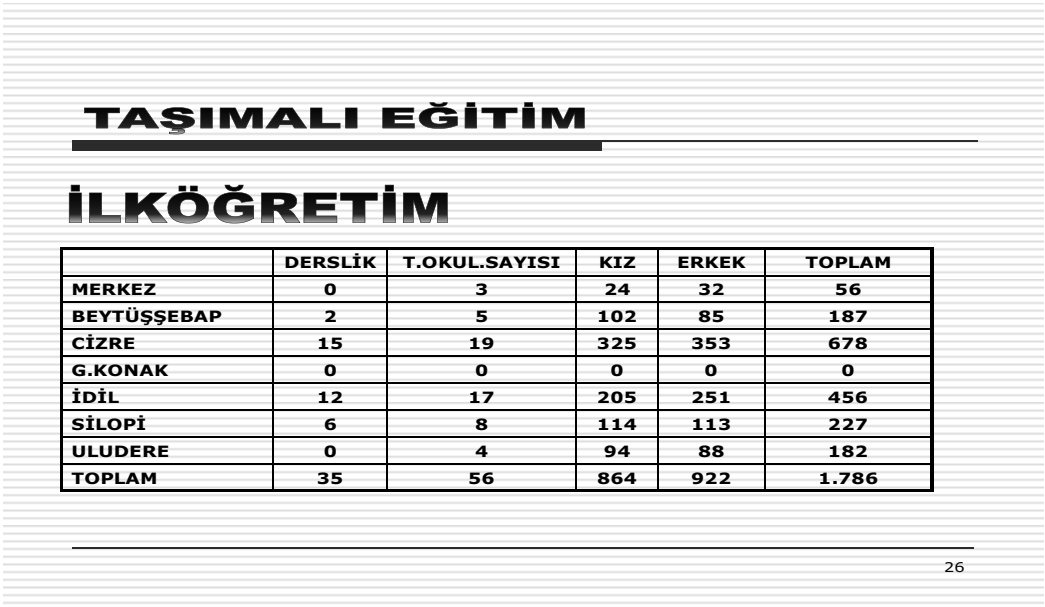
İLÇELER	2.SINIF		3.SINIF		4.SINIF		5.SINIF		GENEL TOPLAM
	ERKEK	KIZ	ERKEK	KIZ	ERKEK	KIZ	ERKEK	KIZ	
MERKEZ	22	9	0	0	0	0	0	0	31
BEYTÜŞŞEBAP	93	109	35	41	0	0	19	11	308
CİZRE	80	69	74	83	0	0	3	9	318
GÜÇLÜKONAK	71	69	49	47	9	12	0	0	257
İDİL	218	222	225	187	3	3	37	47	942
SİLOPİ	44	46	17	21	5	2	0	0	135
ULUDERE	40	25	0	0	0	0	0	0	65
TOPLAM	568	549	400	379	17	17	59	67	2.056

25

2009 yılı Şırnak brifing, http://sirnak.meb.gov.tr/ adresinden 10.03.2010 tarihinde alınmıştır.

Tabloya göre; birleştirilmiş sınıf öğrenci sayılarında İdil ilçesinde 2.ve 3. sınıflarda bir yoğunluk söz konusudur. İdil ilçesinin kırsal alanının çok geniş olmasının öğretmenler için cazip olmadığını belirtmek mümkündür.

Tablo 9: Taşımalı Eğitim

TAŞIMALI EĞİTİM

İLKÖĞRETİM

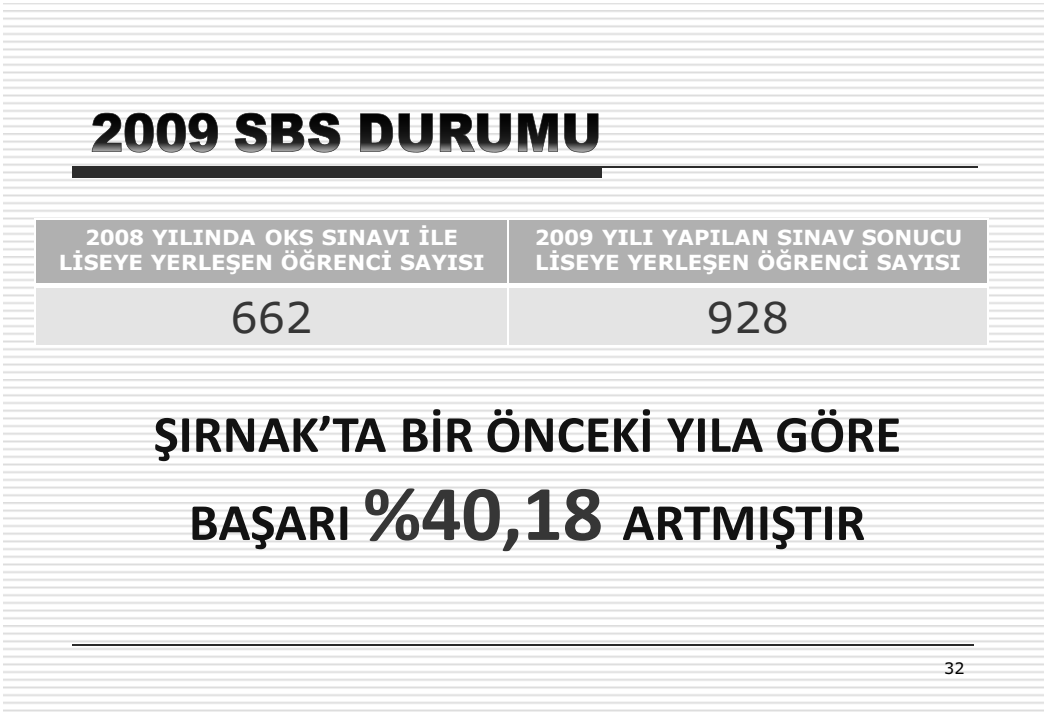
	DERSLİK	T.OKUL.SAYISI	KIZ	ERKEK	TOPLAM
MERKEZ	0	3	24	32	56
BEYTÜŞŞEBAP	2	5	102	85	187
CİZRE	15	19	325	353	678
G.KONAK	0	0	0	0	0
İDİL	12	17	205	251	456
SİLOPİ	6	8	114	113	227
ULUDERE	0	4	94	88	182
TOPLAM	35	56	864	922	1.786

26

2009 yılı Şırnak brifing, http://sirnak.meb.gov.tr/ adresinden 10.03.2010 tarihinde alınmıştır.

Tabloya göre, 1.786 öğrenci taşımalı eğitim kapsamında öğrenim görmektedir. Taşımalı eğitim, sorunları olmakla birlikte, öğrencilerin eğitim hakkının gerçekleşmesi açısından önemli bir uygulamadır.

Tablo 10: 2009 SBS Durumu

2009 yılı Şırnak brifing, http://sirnak.meb.gov.tr/ adresinden 10.03.2010 tarihinde alınmıştır.

Tabloya göre, SBS'de bir artış sözkonusudur, ancak yeni açılan okullara da bakılmalı ve konu birlikte değerlendirilmelidir.

Tablo 11: 2009 Eğitim-Öğretim Yılı Ortaöğretim Derslik-Öğretmen -Öğrenci Durumu

2009 YILI ORTAÖĞRETİM DERSLİK- ÖĞRETMEN -ÖĞRENCİ DURUMU

İLÇELER	OKUL SAYISI	DERSLİK SAYISI	ÖĞRENCİ SAYISI			DERSLİK BAŞANI DÜŞEN ÖĞRENCİ SAYISI	ÖĞRETMEN NORM		ÖĞRETMEN MEVCUT DURUM		ÖĞRETMEN İHTİYAÇ		ÖĞRETMEN DURUMU(%)	
			ERKEK	KIZ	TOPLAM		ORTA ÖĞRETİM	ANA.FEN LİSESİ	ORTA ÖĞRETİM	ANA.FEN LİSESİ	ORTA ÖĞRETİM	ANA.FEN LİSESİ	ORTA ÖĞRETİM	ANA.FEN LİSESİ
MERKEZ	9	133	2.660	1.396	4.056	30,50	171	47	174	12	0	35	100,00	25,53
BEYTÜŞŞEBAP	1	24	475	304	779	32,46	35	0	33	0	2	0	94,29	0,00
CİZRE	9	131	3.482	2.079	5.561	42,45	287	36	242	11	45	25	84,32	30,56
GÜÇLÜKONAK	1	12	106	65	171	14,25	14	18	9	3	5	15	64,29	16,67
İDİL	4	50	1.279	823	2.102	42,04	72	0	71	0	1	0	98,61	0,00
SİLOPİ	7	106	2.560	1.349	3.909	36,88	218	17	180	6	38	11	82,57	35,29
ULUDERE	4	34	737	508	1.245	36,62	60	0	41	0	19	0	68,33	0,00
TOPLAM	35	490	11.299	6.524	17.823	36,37	857	118	750	32	107	86	87,51	27,12

34

2009 yılı Şırnak brifing, http://sirnak.meb.gov.tr/ adresinden 10.03.2010 tarihinde alınmıştır.

Tabloya göre; derslik başına düşen öğrenci açısından İdil ve Cizre ilçelerinin yetersiz olduğu görülmektedir. Silopi ilçesi, ilköğretime göre daha iyi durumdadır. Silopi ve Cizre ilçelerinde öğretmen açığının çok fazla olduğu görülmektedir.

Tablo 12: 2009-2010 Eğitim-Öğretim Yılı Okul Okul Öğrenci Sayıları

2009 YILI ORTAÖĞRETİM OKUL OKUL ÖĞRENCİ SAYILARI

İLÇELER	ŞIRNAK MERKEZ ve İLÇELERDEKİ LİSE ÖĞRENCİ DURUMU		9.SINIF			10.SINIF			11.SINIF			12.SINIF			GENEL TOPLAM
			ERKEK	KIZ	TOPLAM	ERKEK	KIZ	TOPLAM	ERKEK	KIZ	TOPLAM	ERKEK	KIZ	TOPLAM	
MERKEZ	Din Öğretimi Genel Müdürlüğü	Şırnak İmam Hatip Lisesi	151	42	193	60	17	77	35	9	44	27	0	27	341
	Erkek Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü	Endüstri Meslek Lisesi	157	0	157	126	0	126	141	0	141	96	0	96	520
	Kız Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü	Nazmiye Demirel Kız Meslek Lisesi	0	143	143	0	119	119	0	124	124	0	118	118	504
	Ortaöğretim Genel Müdürlüğü	Anadolu Lisesi	39	20	59	30	13	43	40	6	46	32	20	52	200
		Cumhuruyet Lisesi	198	65	263	188	64	252	159	27	186	0	0	0	701
		Şırnak Lisesi	268	142	410	203	116	319	189	108	297	262	141	403	1.429
	Öğretmen Yetiştirme ve Eğitimi Genel Md.	Anadolu Öğretmen Lisesi	26	33	59	42	10	52	35	19	54	0	0	0	165
	Sağlık İşleri Dairesi Başkanlığı	Sağlık Meslek Lisesi	16	30	46	0	0	0	0	0	0	0	0	0	46
	Ticaret Turizm Öğretimi Genel Müdürlüğü	Ticaret Meslek Lisesi	75	6	81	25	1	26	29	3	32	11	0	11	150
BEYTÜŞŞEBAP	Ortaöğretim Genel Müdürlüğü	Beytüşşebap Lisesi	182	96	278	125	89	214	88	53	141	80	66	146	779
CİZRE	Din Öğretimi Genel Müdürlüğü	İmam Hatip Lisesi	130	0	130	51	0	51	35	0	35	49	0	49	265
	Erkek Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü	Endüstri Meslek Lisesi	187	5	192	118	3	121	122	1	123	75	3	78	514
	Kız Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü	Çok Programlı Lise (Kız Tek. Öğ. Gn. M)	214	11	225	127	16	143	111	5	116	34	10	44	528
	Kız Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü	Kız Meslek Lisesi	0	200	200	0	179	179	0	169	169	0	60	60	608
	Ortaöğretim Genel Müdürlüğü	Cizre Anadolu Lisesi	30	28	58	34	27	61	31	26	57	21	29	50	226
		Cizre Fen Lisesi	37	11	48	36	11	47	29	9	38	26	6	32	165
		Cizre Lisesi	534	361	895	343	258	601	231	155	386	197	147	344	2.226
		Cizre Atatürk Lisesi	324	136	460	83	37	120	109	40	149	98	26	124	853
	Sağlık İşleri Dairesi Başkanlığı	Sağlık Meslek Lisesi	20	28	48	19	31	50	13	32	45	14	19	33	176
GÜÇLÜKONAK	Ortaöğretim Genel Müdürlüğü	Güçlükonak Lisesi	60	27	87	22	14	36	11	12	23	13	12	25	171
İDİL	Erkek Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü	Endüstri Meslek Lisesi	123	10	133	51	4	55	37	4	41	27	1	28	257
	Kız Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü	Çok Programlı Lise (Kız Tek. Öğ. Gn. M)	163	143	306	67	118	185	37	88	125	71	72	143	759
	Ortaöğretim Genel Müdürlüğü	Anadolu Lisesi	27	31	58	43	11	54	34	21	55	30	14	44	211
	Ortaöğretim Genel Müdürlüğü	Lise	219	110	329	127	86	213	118	69	187	105	41	146	875
SİLOPİ	Din Öğretimi Genel Müdürlüğü	İmam Hatip Lisesi	45	13	58	0	0	0	0	0	0	0	0	0	58
	Erkek Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü	Endüstri Meslek Lisesi	76	0	76	69	0	69	70	0	70	35	0	35	250
	Kız Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü	Çok Programlı Lise (Kız Tek. Öğ. Gn. M)	53	20	73	18	4	22	18	4	22	11	2	13	130
		Kız Meslek Lisesi	0	114	114	0	114	114	0	148	148	0	56	56	432
	Ortaöğretim Genel Müdürlüğü	Anadolu Lisesi	32	28	60	25	32	57	24	17	41	28	13	41	199
	Ortaöğretim Genel Müdürlüğü	Silopi Lisesi	564	159	723	308	174	482	206	74	280	248	87	335	1.820
	Ortaöğretim Genel Müdürlüğü	Silopi Atatürk Lisesi	392	133	525	123	73	196	98	43	141	117	41	158	1.020
ULUDERE	Erkek Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü	Uludere Çok Programlı Lisesi	76	40	116	39	52	91	59	44	103	44	29	73	383
	Ortaöğretim Genel Müdürlüğü	Uludere Gülyazı Lisesi	136	66	202	44	42	86	55	26	81	22	23	45	414
		Uludere Senoba Nurettin Asan Lisesi	105	54	159	36	23	59	28	21	49	14	12	26	293
		Uludere Uzungeçit Lisesi	16	21	37	26	24	50	21	21	42	16	10	26	155
TOPLAM			4.675	2.326	7.001	2.608	1.762	4.370	2.213	1.378	3.591	1.803	1.058	2.861	17.823

2009 yılı Şırnak brifing, http://sirnak.meb.gov.tr/ adresinden 10.03.2010 tarihinde alınmıştır.

Tabloya göre, meslek liseleri ve öğrenci sayıları olumlu görülmektedir.

Tablo 13: Okullara Göre Ortaöğretim Öğrenci Dağılımı

OKULLARA GÖRE ORTAÖĞRETİM ÖĞRENCİ DAĞILIMI

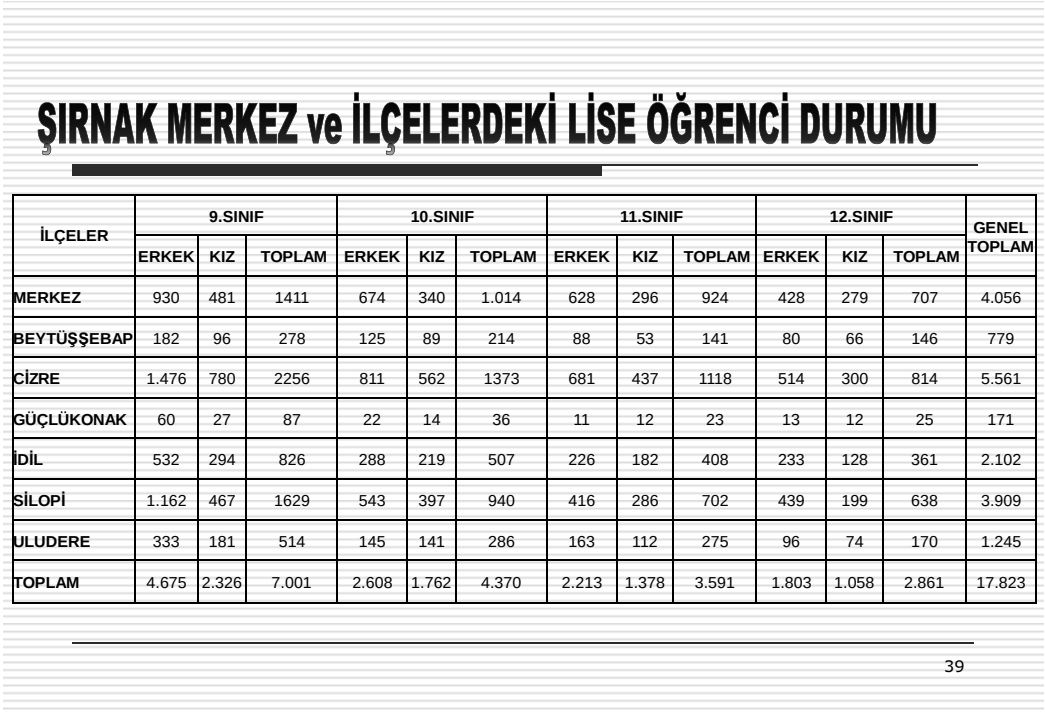
	OKUL SAYISI	9. SINIF			10. SINIF			11. SINIF			12. SINIF			TOPLAM
		ERKEK	KIZ	TOPLAM	ERKEK	KIZ	TOPLAM	ERKEK	KIZ	TOPLAM	ERKEK	KIZ	TOPLAM	
Anadolu Lisesi	4	128	107	235	132	83	215	129	70	199	111	76	187	836
Fen Lisesi	1	37	11	48	36	11	47	29	9	38	26	6	32	165
Anadolu Öğretmen Lisesi	1	26	33	59	42	10	52	35	19	54	0	0	0	165
Genel Lise	13	2.998	1.370	4.368	1.628	1.000	2.628	1.313	649	1.962	1.172	606	1.778	10.736
Endüstri Meslek Lisesi	5	619	55	674	403	59	462	429	49	478	277	33	310	1.924
Kız Meslek Lisesi	5	430	631	1.061	212	550	762	166	538	704	116	318	434	2.961
İmam Hatip Lizezi	3	326	55	381	111	17	128	70	9	79	76	0	76	664
Sağlık Meslek Lisesi	2	36	58	94	19	31	50	13	32	45	14	19	33	222
Ticaret Meslek Lisesi	1	75	6	81	25	1	26	29	3	32	11	0	11	150
Ortaöğretim Okul Sayısı Toplamı	35	4.675	2.326	7.001	2.608	1.762	4.370	2.213	1.378	3.591	1.803	1.058	2.861	17.823

38

2009 yılı Şırnak brifing, http://sirnak.meb.gov.tr/ adresinden 10.03.2010 tarihinde alınmıştır.

Tabloya göre; okullara göre ortaöğretim öğrenci dağılımında erkek öğrencilerin sayısının kız öğrencilere göre çok daha fazla olduğu gözlenmektedir.

Tablo 14: Şırnak ve Merkez İlçelerdeki Liselerde Öğrenci Durumu

ŞIRNAK MERKEZ ve İLÇELERDEKİ LİSE ÖĞRENCİ DURUMU

İLÇELER	9.SINIF			10.SINIF			11.SINIF			12.SINIF			GENEL TOPLAM
	ERKEK	KIZ	TOPLAM	ERKEK	KIZ	TOPLAM	ERKEK	KIZ	TOPLAM	ERKEK	KIZ	TOPLAM	
MERKEZ	930	481	1411	674	340	1.014	628	296	924	428	279	707	4.056
BEYTÜŞŞEBAP	182	96	278	125	89	214	88	53	141	80	66	146	779
CİZRE	1.476	780	2256	811	562	1373	681	437	1118	514	300	814	5.561
GÜÇLÜKONAK	60	27	87	22	14	36	11	12	23	13	12	25	171
İDİL	532	294	826	288	219	507	226	182	408	233	128	361	2.102
SİLOPİ	1.162	467	1629	543	397	940	416	286	702	439	199	638	3.909
ULUDERE	333	181	514	145	141	286	163	112	275	96	74	170	1.245
TOPLAM	4.675	2.326	7.001	2.608	1.762	4.370	2.213	1.378	3.591	1.803	1.058	2.861	17.823

39

2009 yılı Şırnak brifing, http://sirnak.meb.gov.tr/ adresinden 10.03.2010 tarihinde alınmıştır.

Tabloya göre toplamda, erkek öğrencilerin lehine, kız öğrencilerin aleyhine bir durum söz konusudur.

Tablo 15: 2009-2010 Eğitim-Öğretim Yılı Şırnak İli Ortaöğretim Okullaşma Oranı

2009-2010 ÖĞRETİM YILI ŞIRNAK İLİ OKULLAŞMA ORANLARI

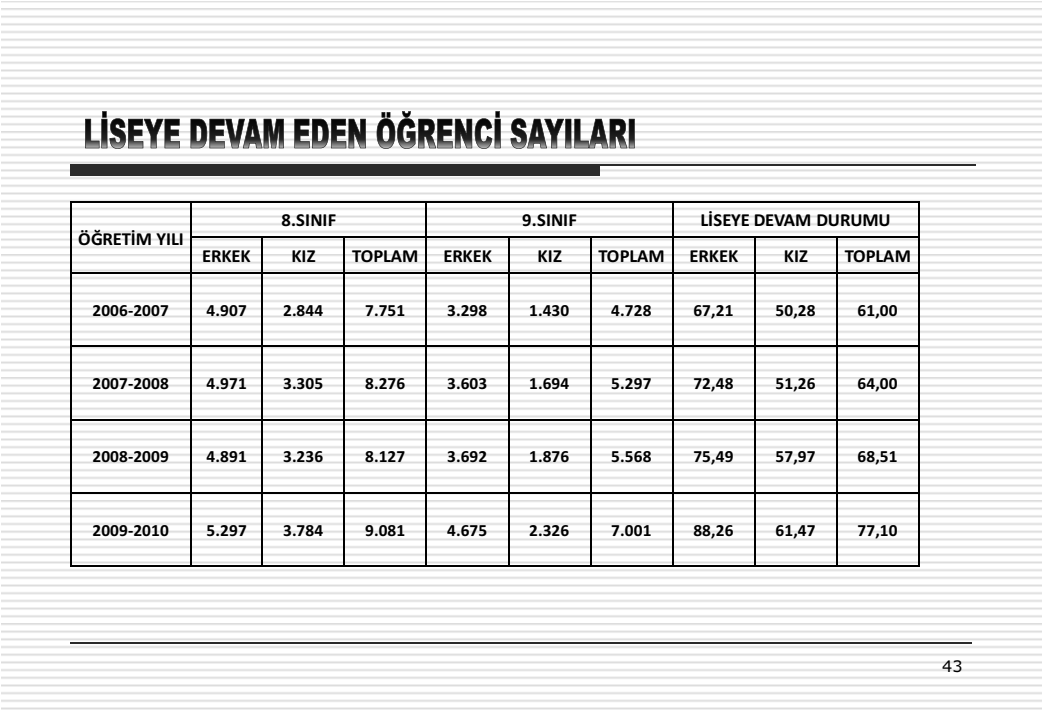
2009-2010 ÖĞRETİM YILI ORTAÖĞRETİM OKULLAŞMA ORANLARI						
İL ADI	Brüt			Net		
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
TÜRKİYE	84,19	89,14	78,97	64,95	67,55	62,21
ŞIRNAK	53,61	67,44	38,83	34,29	42,01	26,05

41

2009 yılı Şırnak brifing, http://sirnak.meb.gov.tr/ adresinden 10.03.2010 tarihinde alınmıştır.

Tabloya göre; ortaöğretimde okullaşma oranı Türkiye ortalamasının çok altındadır. Kız öğrenciler Türkiye ortalamasının neredeyse 1/3 oranındadır. İlköğretimde daha normal olan okullaşma oranının ortaöğretim açısından üzerinde düşünülmesi gererken bir konu olduğu açıktır.

Tablo 16: Liseye Devam Eden Öğrenci Sayıları

LİSEYE DEVAM EDEN ÖĞRENCİ SAYILARI

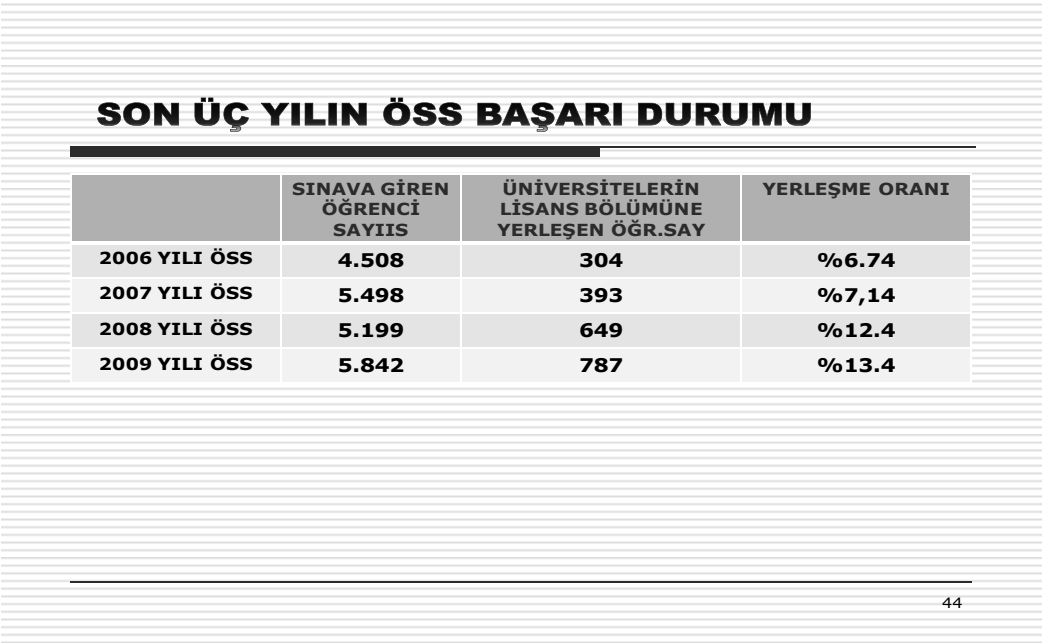
ÖĞRETİM YILI	8.SINIF			9.SINIF			LİSEYE DEVAM DURUMU		
	ERKEK	KIZ	TOPLAM	ERKEK	KIZ	TOPLAM	ERKEK	KIZ	TOPLAM
2006-2007	4.907	2.844	7.751	3.298	1.430	4.728	67,21	50,28	61,00
2007-2008	4.971	3.305	8.276	3.603	1.694	5.297	72,48	51,26	64,00
2008-2009	4.891	3.236	8.127	3.692	1.876	5.568	75,49	57,97	68,51
2009-2010	5.297	3.784	9.081	4.675	2.326	7.001	88,26	61,47	77,10

43

2009 yılı Şırnak brifing, http://sirnak.meb.gov.tr/ adresinden 10.03.2010 tarihinde alınmıştır.

Tabloya göre, liseye devam durumu açısından yıl yıl bir artış görülmesi olumlu, cinsiyet farkının erkekler lehine açılması olumsuz olarak değerlendirilebilir.

Tablo 17: Son Üç Yılın ÖSS Başarı Durumu

SON ÜÇ YILIN ÖSS BAŞARI DURUMU

	SINAVA GİREN ÖĞRENCİ SAYIIS	ÜNİVERSİTELERİN LİSANS BÖLÜMÜNE YERLEŞEN ÖĞR.SAY	YERLEŞME ORANI
2006 YILI ÖSS	4.508	304	%6.74
2007 YILI ÖSS	5.498	393	%7,14
2008 YILI ÖSS	5.199	649	%12.4
2009 YILI ÖSS	5.842	787	%13.4

44

2009 yılı Şırnak brifing, http://sirnak.meb.gov.tr/ adresinden 10.03.2010 tarihinde alınmıştır.

Tabloya göre ÖSS başarı durumunda bir artış söz konusudur ancak son yıllarda üniversiteler ve fakültelerde büyük bir artış olmuştur. Bu verinin diğer illerle karşılaştırılması yapılarak değerlendirilmesi daha sağlıklı olacaktır.

2010 YGS Sonuçlarına göre en başarısız son üç il arasında Şırnak yer almıştır. Bu sonuç problemin devam ettiğini göstermektedir[9].

Tablo 18: Şırnak İli ÖSS 4 Yıllık Fakülteye Yerleşen Aday Sayıları ve Türkiye Sıralaması

ŞIRNAK İLİ ÖSS 4 YILLIK FAKÜLTEYE YERLEŞEN ADAY SAYILARI ve TÜRKİYE SIRALAMASI

YIL	İL GENELİ ÖSS'YE GİREN ÖĞRENCİ SAYISI	İL GENELİ 4 YILLIK FAKÜLTE KAZANAN ÖĞRENCİ SAYISI	İL GENELİ 4 YILLIK KAZANMA YÜZDESİ	TÜRKİYE İL BAŞARI SIRASI
2006	4.508	304	6,74	81
2007	5.498	393	7,15	81
2008	5.199	649	12,48	80
2009	5.842	787	13,47	80
TOPLAM	21.047	2.133	10,13	*

46

2009 yılı Şırnak brifing, http://sirnak.meb.gov.tr/ adresinden 10.03.2010 tarihinde alınmıştır.

Tabloya göre; Şırnak'ın Türkiye il başarı sırasının çok düşük olduğu görülmektedir.

Tablo 19: Ortaöğretim Öğrenci Yurtları

ORTA ÖĞRETİM ÖĞRENCİ YURTLARI(2003-2009)

Kurum Adı	Kapasite(Yatak Sayısı	Kurum Sayısı
Merkez Endüstri Meslek Lisesi Yurdu	180	1
Merkez Anadolu Lisesi Yurdu	190	1
Merkez Kız Meslek Lisesi Yurdu	120	1
Cizre Fen Lisesi Yurdu	200	1
Cizre Sağlık Meslek Lisesi Yurdu	200	1
Cizre Kız Meslek Lisesi Yurdu	72	1
Silopi Ortaöğretim Yurdu	200	1
İdil Ortaöğretim Yurdu	200	1
TOPLAM	1362	8

47

2009 yılı Şırnak brifing, http://sirnak.meb.gov.tr/ adresinden 10.03.2010 tarihinde alınmıştır.

Tabloya göre, yurt sayılarının ve kapasitelerinin artışa gerek olduğu belirtilebilir.

Tablo 20: Şırnak İli Yatırım Planlaması

ŞIRNAK İLİ YATIRIM PLANLAMASI

GENEL DEĞERLENDİRME TABLOSU

İLÇE	19 KASIM 2002 VERİLERİ		19 KASIM 2008 VERİLERİ		31 ARALIK 2009 VERİLERİ		AÇILACAK OLAN OKULLARLA BİRLİKTE DERSLİK SAYISI	
	OKUL ÖNCESİ DERSLİK SAYISI	İLKÖĞRETİM DERSLİK SAYISI	OKUL ÖNCESİ DERSLİK SAYISI	İLKÖĞRETİM DERSLİK SAYISI	OKUL ÖNCESİ DERSLİK SAYISI	İLKÖĞRETİM DERSLİK SAYISI	OKUL ÖNCESİ DERSLİK SAYISI	İLKÖĞRETİM DERSLİK SAYISI
MERKEZ	10	264	34	456	59	479	95	527
BEYTÜŞŞEBAP	4	86	8	138	25	148	40	171
CİZRE	5	272	54	494	61	512	61	624
GÜÇLÜKONAK	1	44	5	104	12	108	12	108
İDİL	7	364	11	462	24	497	24	533
SİLOPİ	18	238	22	411	43	444	43	646
ULUDERE	13	81	6	190	30	195	30	247
TOPLAM	58	1.349	237	2.255	254	2.383	305	2.856
DERSLİK ARTIŞ YÜZDESİ			2002 - 2008 ARTIŞ ORANI		2008-2009 YILLARI ARASINDA YAPILAN DERSLİK SAYISI		2002 – 2009 YILLARI ARASINDA AÇILACAK OKULLARDAN SONRA ARTIŞ ORANI	
			409	167	17	128	525	211

49

2009 yılı Şırnak brifing, http://sirnak.meb.gov.tr/ adresinden 10.03.2010 tarihinde alınmıştır.

Tabloya göre, yatırım planlaması uygulandığında, birtakım problemlerin çözümüne adım ya da çare olacağı ifade edilebilir.

Tablo 21: Şırnak Geneli Okullardaki Bilgisayar Laboratuar Durumu

ŞIRNAK GENELİ OKULLARDAKİ BİLGİSAYAR LABORATUAR DURUMU

	MERKEZ	BEYTÜŞŞEBAP	CİZRE	GÜÇLÜKONAK	İDİL	SİLOPİ	ULUDERE	TOPLAM
Avrupa Kalkınma Bankası	2	0	0	0	0	2	0	4
Bağış	5	5	5	0	8	10	3	36
Diğer	6	2	3	0	3	5	6	25
Dünya Bankası I. Faz	4	1	6	1		4	3	19
Dünya Bankası II. Faz	6	0	4	1	1	3	0	15
Dünya Bankası II. Faz Ek Artırım	0	0	2	0	0	0	1	3
Dünya Bankası Kırsal Kesim Kredisi	0	0	0	0	0	1	1	2
Genel Bütçe İmkanları (Bakanlık)	9	3	10	2	11	4	7	46
Özkaynaklar (Yerel)	1	0	0	1	0	0	0	2
GENEL TOPLAM	33	11	30	5	23	29	21	152

50

2009 yılı Şırnak brifing, http://sirnak.meb.gov.tr/ adresinden 10.03.2010 tarihinde alınmıştır.

Tabloya göre, okullardaki bilgisayar laboratuarları yetersiz görülmektedir.

Tablo 22: Ulaştırma Bakanlığı Köy Projesi

ULAŞTIRMA BAKANLIĞI KÖY PROJESİ

İLÇELER	KURULAN OKUL SAYISI	PC SAYISI
MERKEZ	11	82
B,ŞEBAP	16	65
CİZRE	20	94
G.KONAK	14	46
İDİL	41	186
SİLOPİ	12	57
ULUDERE	3	23
TOPLAM	117	553

51

2009 yılı Şırnak brifing, http://sirnak.meb.gov.tr/ adresinden 10.03.2010 tarihinde alınmıştır.

Tabloya göre köy projesi ile, eğitimde ilerleme sağlanacağı belirtilebilir.

Tablo 23: Şırnak Geneli Okulları İçin Bilgisayar Durumu

ŞIRNAK GENELİ OKULLARI İÇİN BİLGİSAYAR DURUMU

	MERKEZ	BEYTÜŞŞEBAP	CİZRE	GÜÇLÜKONAK	İDİL	SİLOPİ	ULUDURE	TOPLAM
Çıraklık ve Yaygın Eğitim Genel Müd.	20	1	16	0	0	0	7	44
Din Öğretimi Genel Müdürlüğü	11	0	11	0	0	0	0	22
Erkek Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü	16	0	20	0	0	29	0	65
İlköğretim Genel Müdürlüğü	560	236	507	100	566	568	289	2.826
Kız Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü	37	0	36	11	19	21	21	145
Ortaöğretim Genel Müdürlüğü	42	10	88	11	31	21	32	235
Ticaret ve Turizm Öğretimi Genel Müdürlüğü	13	0	0	0	0	0	0	13
GENEL TOPLAM	699	247	678	122	616	639	349	3.350

52

2009 yılı Şırnak brifing, http://sirnak.meb.gov.tr/ adresinden 10.03.2010 tarihinde alınmıştır.

Tabloya göre, okullardaki bilgisayarların yetersiz olduğu görülmektedir.

Tablo 24: Şırnak Merkez ve İlçe Halk Eğitim Müdürlüklerinde Açılan Kurs Sayıları

ŞIRNAK MERKEZ VE İLÇE HALK EĞİTİM MÜDÜRLÜKLERİNDE AÇILAN KURS SAYILARI

İLÇELER	AÇILAN KURS SAYISI	KURSİYER SAYISI			BELGE ALAN KURSİYER SAYISI		
		ERKEK	BAYAN	TOPLAM	ERKEK	BAYAN	TOPLAM
MERKEZ	309	2.915	2.807	5.722	1.592	1.206	2.798
BEYTÜŞŞEBAP	136	809	1.074	1.883	663	601	1.264
CİZRE	522	5.401	8.155	13.556	1.932	3.587	5.519
GÜÇLÜKONAK	159	1.351	1.161	2.512	168	206	374
İDİL	371	2.559	3.117	5.676	1.549	1.869	3.418
SİLOPİ	427	2.494	4.252	6.746	1.734	2.590	4.324
ULUDERE	136	561	884	1.445	337	542	879
GENEL TOPLAM	2.060	16.090	21.450	37.540	7.975	10.601	18.576

56

2009 yılı Şırnak brifing, http://sirnak.meb.gov.tr/ adresinden 10.03.2010 tarihinde alınmıştır.

Tablo 25: Şırnak Merkez ve İlçe Halk Eğitim Müdürlüklerinde Açılan Kursların Ayrıntılı Tablosu

ŞIRNAK MERKEZ VE İLÇE HALK EĞİTİM MÜDÜRLÜKLERİNDE AÇILAN KURSLARIN AYRINTILI TABLOSU

ŞIRNAK	TOPLAM							MESLEK KURSLARI							OKUMA YAZMA KURSLARI							SOSYAL VE KÜLTÜREL KURSLARI						
	Toplam Kurs Sayısı	Toplam Kay. Erkek Öğr.	Toplam Kay. Kadın Öğr.	Toplam Kay. Öğr.	Toplam Ser. Alan Erkek Öğr.	Toplam Ser. Alan Kadın Öğr.	Toplam Ser. Alan Erkek Öğr.	Açılan Kurs Sayısı	Kay. Erkek Öğr.	Kay. Kadın Öğr.	Kay. Toplam Öğr.	Ser.Alan Erkek Öğr.	Ser.Alan Kadın Öğr.	Ser. Alan Toplam Öğr.	Açılan Kurs Sayısı	Kay. Erkek Öğr.	Kay. Kadın Öğr.	Kay. Toplam Öğr.	Ser.Alan Erkek Öğr.	Ser.Alan Kadın Öğr.	Ser. Alan Toplam Öğr.	Açılan Kurs Sayısı	Kay. Erkek Öğr.	Kay. Kadın Öğr.	Kay. Toplam Öğr.	Ser.Alan Erkek Öğr.	Ser.Alan Kadın Öğr.	Ser. Alan Toplam Öğr.
	2060	16090	18964	37540	7975	10601	18576	574	5931	3137	12242	4627	4478	9105	621	2632	4036	10804	1865	4903	6768	865	7527	11791	14494	1483	1220	2703
Genel Toplam	2.060	16.090	18.964	37.540	7.975	10.601	18.576	574	5.931	3.137	12.242	4.627	4.478	9.105	621	2.632	4.036	10.804	1.865	4.903	6.768	865	7.527	1.1791	14.494	1.483	1.220	2.703

57

2009 yılı Şırnak brifing, http://sirnak.meb.gov.tr/ adresinden 10.03.2010 tarihinde alınmıştır.

Tablo 26: Şırnak Merkez ve İlçe Halk Eğitim Müdürlüklerinde Açılan Okuma-Yazma Kurs Sayıları

ŞIRNAK MERKEZ VE İLÇE HALK EĞİTİM MÜDÜRLÜKLERİNDE AÇILAN OKUMA-YAZMA KURS SAYILARI

ŞIRNAK	OKUMA YAZMA I. KADEME							OKUMA YAZMA II. KADEME							OKUMA YAZMA I. STS							OKUMA YAZMA II. STS						
	Kurs Sayısı	Erkek	Kadın	Toplam	Sertifika AlanErkek	Sertifika AlanKadın	Sertifika AlanToplam	Kurs Sayısı	Erkek	Kadın	Toplam	Sertifika AlanErkek	Sertifika AlanKadın	Sertifika AlanToplam	Kurs Sayısı	Erkek	Kadın	Toplam	Sertifika AlanErkek	Sertifika AlanKadın	Sertifika AlanToplam	Kurs Sayısı	Erkek	Kadın	Toplam	Sertifika AlanErkek	Sertifika AlanKadın	Sertifika AlanToplam
	386	1.039	5.517	6.556	653	3.123	3.776	172	1.320	2.097	3.417	960	1.343	2.303	38	90	389	479	84	277	361	25	183	169	352	168	160	328

58

2009 yılı Şırnak brifing, http://sirnak.meb.gov.tr/ adresinden 10.03.2010 tarihinde alınmıştır.

Tablo 24, 25 ve 26'ya göre, yaygın eğitim kurslarının eğitime ve sorunların çözümüne katkı sağladığı ifade edilebilir.

III. TARTIŞMA VE SONUÇLAR

Tablolar dikkatle incelendiğinde, dört önemli konu ortaya çıkmaktadır. Bunlar SBS ve ÖSS (yeni adları LGS-YGS) deki başarısızlık, ortaöğretime katışım oranında düşüklük, öğretmen sayısındaki yetersizlik ve bazı ilçelerde derslik başına düşen öğrenci sayısının çokluğudur. Bu sorular Şırnak'ta görev yapan paydaşlara, yetkililere, görevlilere sorulmuş ve aşağıdaki cevaplar alınmıştır.

1-Şırnak neden hem SBS, hem YGS (ÖSS) de son sıralarda yer almaktadır?

Teknoloji (internet bağlantılı bilgisayarlar bakımından) alt yapı yetersizliği,

Öğretmenlerin mesleki rehberlik hizmetlerine erişimde sıkıntılar yaşaması,

Ders içeriklerini yakın çevreye göre zenginleştirme imkânını Şırnak şartlarında bulamama,

Öğretme ve öğrenme süreçlerini zenginleştirmede öğretmenlerin mesleğe yeni başlamalarından dolayı yetersiz kalması,

Öğretmenlerin yeni değerlendirme tekniklerini kullanmada zorlanması,

Sosyal ve ekonomik hareketliliğin az olması,

Çocuklarımızın yetişmesi bakımından olanaksızlıkların bulunması,

Öğrencilerinin başarılarını izlemede ve okulun sorunlarını çözmede velilerin ilgisini çekememe,

Entelektüel gelişim olanaklarının olmayışı,

Bölgede ücretli öğretmenlerin sayısının fazla olması.

İle atanan yeni mezun ve stajyer öğretmenlerin, profesyonellik gerektiren eğitim ihtiyacına cevap verememesi,

Mesleki kıdemi yüksek öğretmenlere tanınacak ek sorumluluk ve ücretle ilgili iyileştirmelerin olmayışı.

Atanan öğretmenlerin kısa süre içerisinde mazeret, sağlık eş durumu gibi nedenlerle tayin istemeleri,

Yeteri sayıda öğretmenin atanmaması,

Ücretli ve vekil öğretmen görevlendirilmesinin fazla olması,

Okullarda deneyimli kadrolu yöneticilerin bulunmaması,

Öğrencilerde Türkçe okuma, anlama, dili doğru kullanma ve anlatım becerilerinin gelişmemesi,

Öğretmenlerin (aday, ücretli veya kadrolu fark etmemektedir) öğretim yöntem ve tekniklerinin öğrencilerin durumuna ve öğrenme becerilerine göre kullanamamaları, Öğrencilere model olabilecek tecrübeli öğretmenlerin bulunmaması,

Öğretmenlerin görev yaptıkları çevreyi yeterince tanımamaları ve bu çevreye uygun öğretim programlarını geliştirememeleri,

Alternatif ders öğretimi ve ölçme değerlendirme yöntemlerinin öğretmenlerce az kullanılması,

Köylerde güvenlik vs. nedenlerle öğretmenlerin il veya ilçe merkezlerine ikamet için gidip gelmeleri nedeniyle öğrenci ve öğrenci velileriyle ders saatleri dışında yeterince iletişim kurulamaması,

Öğrencilerin SBS ve ÖSS başarısına olumlu yönde etki edecek kurs merkezi, dershane ve özel okul sayılarının az olması,

Sosyal ve ekonomik yönden fakirlik,

Çocuklarının yetişmesi bakımından ailelerin ilgisizliği, çok çocuklu ailelerin maddi imkânlardan yoksun olması nedeniyle öğrencilere yardımcı kaynak temininde bir takım sıkıntıların bulunması,

Okulöncesi ve ilköğretim basamaklarında verilen eğitimlerin yetersiz kalması, birçok merkezde okul öncesi kurumun bulunmaması nedeniyle öğrencilerin alt basamaklarda alması gereken temel becerileri kazanmadan üst becerilerin ilköğretim ikinci kademe ile orta öğretimde üst becerilerin verilmesi için programın yoğun olması ve öğrencilerin bu becerileri tam kavrayamaması,

YGS ve LGS Sınavlarına il dışında girilmesi. Örneğin; 2010 YGS Sınavına Şırnak'ta oturan, ancak ÖSYM tarafından 450 km uzaklıktaki Elazığ'a gönderilen öğrencilerin sınav sonuçlarına uzun yol yorgunluğunun etki etmemesi kaçınılmazdır. 10 saatlik otobüs yolculuğunun ardından sınava girecekleri yere ulaşan öğrenciler, büyük bir motivasyon sorunu yaşamakta, başarılarında deneme sınavlarına göre daha düşük puan almaktadırlar[10].

2-Neden Ortaöğretimde okullaşma oranı düşüktür?

Eğitim-öğretim konusunda özellikle kız çocuklarının eğitimi dikkate alınarak, meslekî teknik okulların ağırlıklı olarak faaliyete geçirilememesi, gençlerin babadan görme tarım ve hayvancılığın dışında bir meslek sahibi olmalarını sağlayacak adımların azlığı.

Ortaöğretimde özellikle kız çocuklarının ortaöğretime devam edememelerinin nedenleri arasında

- Yakında okul olmaması,
- Kalacak kız yurdu bulunmaması,
- Babaların engel olması (Eğitim seviyesinin genelde düşük olmasından kaynaklı),
- Tarlada çalışmasına ihtiyaç duyulması,
- İlköğretimden sonra yakında okul olmaması,
- İlköğretimden sonra kız yurdu olan okul bulunamaması,
- Orta öğretimde devlet tarafından yasal anlamda öğrencileri taşıma imkânı bulunmaması,
- Türkiye'de bir öğretim kurumunu bitiren insanların çoğunun mesleksiz olmasından dolayı, gelir seviyesi düşük olan Şırnak ilinde, bu durumun velilerin okulla iş arasında tercih yapmalarını etkilemesi, açılan okulların çoğunun meslek lisesi olmaması, mevcutların da statüsü bu yönde değiştirilmemesi.

Mesleki eğitim merkezleri ile mesleki liselerin azlığı,

Öğrenci ve velilerde okuyan çocukların kısa sürede meslek sahibi olamayacaklarına dair inancın egemen olması,

Çevrede özellikle Habur sınır kapısının olması nedeniyle yetişkin çağa gelen erkek çocukların kamyon ve sınır ticaretine girmeleri,

Fen, Anadolu, öğretmen lisesi gibi akademik anlamda üst düzeyde olan liselerin çok geç açılması,

Kırsal yapının ve kırsal yerleşmenin etkisiyle birçok merkezde orta öğretim kurumunun bulunmaması,

Liseye gitmesi gereken çocukların maddi imkânsızlıklar nedeniyle bir an önce çalışarak aile bütçesine katkıda bulunma eğiliminin fazla olması,

Veli ve aile eğitimi ve yönlendirme çalışmalarının az olması,

Kız ve erkek çocukların il ve ilçe merkezlerine gidiş- geliş sorunlarını fazlaca yaşamaları,

Barınma yerlerinin yetersiz olması,

Kızların törel bir takım gerekçelerle okutulmaması,

Liselerden sonra mesleki anlamda istihdam sağlayan fabrika, atölye ve işletmelerin bulunmaması.

3- Öğretmen sayısı Norm Kadroya göre neden yetersizdir?

Öğretmenler açısından Şırnak ilini diğer illerden cazip kılacak ön plana çıkabilen özelliğinin olmayışı, bu sebepten dolayı öğretmenlerin gelmeden gitmeyi düşünen ruh hallerinin varlığı (Özlük hakları, sosyal çevre…vb)

Ayrıca hükümetlerin personel politikalarının maddi getiri kaygısıyla, norm kadroların tamamının doldurulamayışı gerçeğinin varlığı,

Milli Eğitim Bakanlığının sözleşmeli, ücretli, vekil, kadrolu, v.b. farklı farklı atama politikasının olması,

Atanan öğretmenlerin kısa sürede tayin istemeleri,

Öğretmenleri uzun süre Şırnak'ta tutacak maddi bir takım özendiricilerin bulunmaması,

Şırnak ilinin sosyal, kültürel ve ekonomik koşullarının öğretmenlere uzun süreli hitap edememesi,

Atandığı halde Şırnak ilinin cazip olmaması nedeni ile bazı öğretmenlerin göreve başlamaması,

Şırnak İlinin geçmişte yaşanan terör olaylarından dolayı öğretmen adaylarındaki güvenlik algısının düşük olması,

Basında Şırnak İli ile çıkan haberlerin abartılı bir şekilde işlenmesi,

Öğretmenlerin ikamet bölgelerindeki barınma imkanlarının yetersiz olması, olanların da asgari standartların altında olması,

Şırnak ve çevresinde genel yüksek öğretim mezunu sayısı ve öğretmen adayı sayısının az olması,

Türkiye'nin diğer bölgelerinden Şırnak İline ulaşım imkanlarının yetersiz olması nedeni ile atanan öğretmenlerin görevlerine başlamaması ya da erken ayrılması,

Milli Eğitim Müdürlüklerinin bazı okulların norm kadro sütununu e-devlet modülünde açık göstermemesi.

4-Bazı İlçelerde derslik başına düşen öğrenci sayılarının fazlalığının nedenleri nedir?

Yıllarca terör tehdidi altında bulunan bölgede insanların çoğu, daha çok ticari faaliyetlerin yoğunlukta olduğu, Silopi (Habur Sınır Kapısı) ve Şırnak (Kömür Madenlerinin varlığı) iline yerleşmişlerdir. Köylerin güvenlik nedeniyle boşaltılması da merkezi yerlerde yoğunluğun yaşanmasına vesile olan nedenler arasındadır.

Terör olayları nedeniyle kırsal kesimden Cizre, Silopi gibi ilçelere yoğun bir göçün yaşanması,

Okul ve derslik sayısının ihtiyacı karşılayamayacak kadar az olması,

Arsa fiyatlarının yüksek olması nedeniyle yeni okul yapımı için kamulaştırmanın zor olması,

Yatırımda yer alan okulların ihtiyacı karşılayacak yeterlikte olmaması,

Öğretmen yetersizliğinden dolayı sınıfların birleştirilmesi,

Yatılı okulların tam kapasiteyle doldurulmaması nedeniyle diğer okullardaki yoğunluğun artmasına neden olması,

Yeni okulların yapımında arsa, mahalle, konumdan kaynaklanan yanlış politikanın olması,

İhtiyacı olmayan bazı yerlere okul yapılması, ihtiyacın olduğu yerlere geçmiş yıllarda özellikle politik ve çıkar amaçlı okul yapılması.

IV.ÖNERİLER

1-Şırnak neden hem SBS, hem ÖSS (YGS) de son sıralarda yer almaktadır? Sorusuna öneriler:

Atanan öğretmenlerin kısa süre içerisinde mazeret, sağlık eş durumu gibi nedenlerle tayin istemelerini önleyici politikalar geliştirilmelidir.

Ücretli asker ve vekil öğretmen görevlendirilmesi yerine, zorunlu hizmetin en az 5 yıl olması şartıyla kadrolu öğretmenlerin atanmasının gerekir.

Okul yöneticilerinin öğretmenleri motive edici, okulun amaçlarına yöneltici ve onları mutlu edici bir takım yönleriyle yetiştirilmesi gerekir.

Öğretmenlerin görev yaptıkları çevreyi yeterince tanımalarının sağlanması ve öğrenci ihtiyacını karşılayıcı öğretim programlarının geliştirilmesi gerekmektedir.

İnternet ve bilgisayar destekli alt yapı yetersizliği giderilmelidir.

Öğretmenlere mesleki yardım konusunda gereken rehberlik hizmetlerinin zamanında sunulmalıdır.

Alternatif ders öğretimi metotları ve ölçme değerlendirme yöntemlerinin öğretmenlerce daha fazla kullanılmalıdır.

Öğretmenleri görev yaptığı merkezlerde ikamet etmelerinin sağlanması, böylece bu öğretmenleri öğrencileriyle ders saatleri dışında da iletişim kurmaları sağlanmalıdır.

Öğrencilerin SBS ve ÖSS başarısına olumlu yönde etki edecek kurs merkezi, dershane ve özel okul sayıları artırılmalıdır.

Sosyal ve ekonomik yönden fakir olan öğrencilere her türlü destek planlı bir şekilde sağlanmalıdır.

Çocuklarımızın yetişmesi bakımından aileler de eğitilmelidir.

Okulöncesi ve ilköğretim basamaklarında verilen eğitimlerin kalitesin artırılmalıdır.

SBS'de başarılı öğrencilerin Şırnak'taki okulları tercih etmelerini sağlayacak tedbirler alınmalıdır.

YGS ve LYS sınavlarının Şırnak'ta yapılması gerekmektedir.

2-Neden Ortaöğretimde okullaşma oranı düşüktür? Sorusuna öneriler:

Mesleki eğitim merkezleri ile mesleki liselerin sayısı ivedi bir şekilde artırılmalıdır,

Öğrenci ve velilerde okuyan çocukların kısa sürede meslek sahibi olamayacaklarına dair inancın yapılacak rehberliklerle kırılmalı, velilerin bu manada aydınlatılmalıdır.

Çevrede özellikle Habur sınır kapısının olması nedeniyle yetişkin çağa gelen erkek çocukların kamyon ve sınır ticaretine girme yönündeki eğilimlerinin önlenmelidir.

Fen, Anadolu, öğretmen lisesi gibi akademik anlamda üst düzeyde olan liselerin öğretmen kadrosunun kalitesin yükseltilmelidir.

Orta öğretim kurumları her türlü donanımla donatılmalıdır.

Okulların cazibesini artırmak üzere sosyal, sportif ve kültürel alanlar inşa edilmelidir.

Maddi imkanı iyi olmayan orta öğretim öğrencileri burs ve yardım yoluyla desteklenmeli, veli ve aile eğitimi ve yönlendirme çalışmalarının artırılmalıdır.

Kız ve erkek çocukların il ve ilçe merkezlerine gidiş- geliş sorunları giderilmeli, öğrenci yurtları artırılmalıdır.

Kızların okumasına engel olan törel değerlerin önlenmesi için, öğretmen, imam vb. kamu görevlileriyle ailelerin bu anlamda eğitilmelidir.

Liselerden sonra mesleki anlamda iş getirici fabrika, atölye ve işletme sayısı artırılmalıdır.

3- Öğretmen sayısı Norm Kadroya göre neden yetersizdir? Sorusuna öneriler:

Milli Eğitim Bakanlığının sözleşmeli, ücretli, vekil, kadrolu, v.b. farklı farklı atama politikası değiştirilmelidir.

Atanan öğretmenlere cazip ücret ödenmesi yoluyla uzun süreli görev yapmaları sağlanmalıdır.

Şırnak ilinin kötümser tanıtımının önüne geçilmelidir.

Şırnak İlinin geçmişte yaşanan terör olaylarından dolayı öğretmen adaylarındaki güvenlik algısının değiştirilmesi için top yekûn bir mücadele başlatılmalıdır.

Basında Şırnak İli ile çıkan haberlerin Şırnak İli ile ilgili Türkiye genelinde olumsuz bir algı oluşmasını engelleyecek düzeyde tarafsız bir şekilde yapılması için Halkla İlişkiler ve Tanıtım çalışmalarına ağırlık verilmelidir.

Öğretmenlerin ikamet bölgelerindeki barınma imkânları geliştirilmeli, mevcut barınma imkânları öğretmenlerin tüm gereksinimlerini karşılayacak şekilde geliştirilmelidir.

Şırnak ve çevresinde temel eğitim sonrası orta ve yüksek öğretimin yaygınlaştırılması için destekleme önlemleri alınmalıdır.

Türkiye'nin diğer bölgelerinden Şırnak İline ulaşım imkânları geliştirilmeli, en azından en yakın hava ulaştırma noktasına olan erişimi kolaylaştırılmalıdır.

Bakanlığın ve Milli Eğitim Müdürlüklerinin bölge şartlarını ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak ildeki tüm okulların norm kadro sütununu e-devlet modülünde açık göstermesi gerekmektedir.

4-Bazı İlçelerde derslik başına düşen öğrenci sayılarının fazlalığının nedenleri nedir? Sorusuna öneriler:

Terör olayları nedeniyle kırsal kesimden Cizre, Silopi gibi ilçelere yaşanmış olan yoğun göçün nedeni ile ortaya çıkan toplumsal risklerin azaltılması için gereken önlemler alınmalı,

Okul ve derslik sayısının ihtiyacı karşılayacak düzeye getirilmesi için planlama yapılmalı,

Okul yapımı için kamuya ait tüm arsalar Bakanlık kullanımına devredilmeli, özel kişilerden kamulaştırma yolu ile arsa temininde bölgedeki kamu kurum ve kuruluşlarının imkânlarından yararlanılmalıdır.

Göçün yoğunlaştığı bölgelerde gelecekteki nüfus hareketleri de göz önünde bulundurularak bu bölgeler yatırım planlamasında öne alınmalıdır.

Norm kadro yetersizliği bulunan okullardaki öğretmen ihtiyacı giderilmeli ve özellikle çalışma güçlü bulunan bölgelerde ek yerel özendiriciler kullanılmalıdır.

Yatılı okullarla ilgili öğrenci ve velilerdeki önyargıların giderilmesi ve sağlanan imkanlarla ilgili için tanıtıcı çalışmalar yapılarak yatılı okullardaki atıl vaziyette bekleyen kontenjan ve tesisler kullanıma açılmalıdır.

Okul binaları için arsa temini aşamasında yerel düzeyde bölgenin nüfus yoğunluğu, ulaşım imkânları ve mevsimsel şartlarının ışığında kamu yararı ilkesinden hareketle yeni okul yapım politikaları formüle edilmelidir.

Okul yapımı aşamasında çıkar ve baskı gruplarından gelen taleplerden ziyade kamu yararı ilkesini gözetecek mekanizmalar kurulmalıdır.

Okul yapımı için arsa temini ve inşası aşamalarındaki tüm süreçlerin şeffaflaştırılarak kamu denetimine açılması gerekmektedir.

5- Diğer Öneriler

- Zümre öğretmenler toplantılarına gereken önem verilerek, branş öğretmenleri 4-5.sınıf öğretmenleri ile birlikte toplanmalı, zümre toplantılarına Milli Eğitim Müdürlüğünden yetkililerin katılımı ile gerçekleştirilmelidir.
- Her okulda 100 temel eserin bulunması ve her öğrencinin mezun olana kadar bu 100 temel eseri okumaları sağlanmalı, ayrıca 100 temel eserle ilgili yarışmalar düzenlenmeli

ki yeni sınav sistemi muhakeme, yorum ve yaratıcılık ölçme eksenli sorulardan oluşmaktadır.

- Fiziki durumu ve şartları uygun olan okullardaki taşımalı sistem dâhilindeki öğrencilerin dönüşleri biraz geciktirilerek, bu öğrencilerin etüt çalışmaları yapmaları, sosyal ve kültürel faaliyetlere katılmaları sağlanmalıdır.
- Rutin yapılan veli toplantıları dışında, yapılacak her türlü eğitim öğretim faaliyetlerinde şubeler bazında ve okul rehber öğretmenlerinin hazırlayacağı programlar doğrultusunda "Veli Bilgilendirme Seminerleri" düzenlenmeli veliler eğitim konusunda bilinçlendirilmelidir.
- Okul Müdürlükleri, başarılı olan öğrenci ve öğretmenlerini çeşitli etkinlikler düzenleyerek ödüllendirmeli, ayrıca her türlü başarılarını çeşitli tanıtım ve reklam yoluyla halkla paylaşmaları sağlanmalı, çünkü reklam başarıda en iyi katalizörlerden biridir.
- Başarılı öğretmenler, mutlaka takdir edilmeli, başarısız olan öğretmenlerden başarısızlık nedenleri sorulmalıdır.
- RAM'lar ve rehber öğretmenler tercihler konusunda aktif hale getirilmeli bu branş aracılığıyla, öğrencileri sürekli motive edici seminerler vermeli, sınav fobisi, ergenlik eğitimi, etkili ders çalışma gibi seminerler düzenlenmelidir.
- Öğrencileri sokaktan okula çekmek için okullar cazibe merkezi haline getirilmeli, ayrıca öğrenciler sosyal, kültürel ve sportif faaliyetlere yönlendirilmeli ve okullardaki bilgisayar laboratuarları her zaman açık tutulmalı halk ile okul bütünleştirilmelidir.
- İl Milli Eğitim Müdürlüğü AR-GE ekibi aktif halde çalışmalı, gerekli gördüğünde okullara giderek idareci, öğretmen ve öğrencilerle görüşmeli, okulun zayıf ve güçlü alanları konusunda değerlendirmeler yapılmalı ve çözüm yollarını ilgililerle paylaşmalıdır.
- Şırnak'ta eğitimi gündeme taşımak için yazılı ve görsel basınla işbirliği yapılmalıdır.
- Öğrencilere kişisel gelişim ve başarı öyküleri ile ilgili kitapları okumaları özellikle tavsiye edilmeli, öğretmenler derslerinde bu tür kitaplardan pasajlar okuyarak öğrencisine model olmalıdır.

Kaynakça:

1 Akbey (Sönmez) , Sibel, Güneydogu Anadolu Bölgesinde Eğitimin Fırsat Eşitliği Açısından Değerlendirilmesi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır, 2006.

2 http://habername.net/sirnak-egitim-sen-den-dogu-da-kopya-iddiasina-tepki-haberi-122168/ adresinden 14.04.2010 tarihinde alınmıştır.

3 http://www.haber7.com/haber/20100409/Sirnakta-YGS-yolculari-ugurlandi.php adresinden 14.04.2010 tarihinde alınmıştır.

4 http://www.bursbul.com/haber/499-sirnak-oss-ve-sbs-de-neden-mi-sonuncu.html adresinden 14.04.2010 tarihinde alınmıştır.

5 http://www.beytussebap.bel.tr/haberdetay.php?id=7 adresinden 14.04.2010 tarihinde alınmıştır.

6 http://www.main-board.eu/liseler/247099-sirnak-anadolu-ogretmen-lisesi.html adresinden 14.04.2010 tarihinde alınmıştır.

7 Şırnak İl Milli Eğitim Müdürlüğü, 2009 yılı Şırnak brifing, http://sirnak.meb.gov.tr/ adresinden 10.03.2010 tarihinde alınmıştır.

8 Star Gazetesi, 01.05.2010, s.1 ve 3.

9 http://www.varbak.com/sirnak-hakkinda-genel-bilgiler-t36544.html adresinden 14.04.2010 tarihinde alınmıştır.

10 A.g.e.

“YETENEK BİZİZ”

Metin TAYTAŞ*

Projenin Türü

Kenar Mahalle Okullarında Şiddetin Önlenmesi

(Sportif Ve Sanatsal Faaliyetlerde Okul-Çevre İşbirliği)

Projenin Gerekçeleri

1. Okulumuzda şiddete meyilli, çetelere karışan, madde bağımlısı öğrenci sayısının fazla olması

2. Mahallemizde ve çevremizde sportif ve sanatsal faaliyet alanlarının olmayışı

3. Çevremizde akademik yönden gelişmemiş ama sanatsal ve sportif yönden yetenekli bireylerin olması ve bu yeteneklerini kullanma ortamlarının olmaması

4. Sportif faaliyetlerin mahallemiz sokaklarında bilinçsizce yapılması

5. Çevremizde gençlerin kötü alışkanlıklara yönelme eğilimlerinin artması

6. Okulumuzda çocuk ve gençlerin ruhsal, duygusal ve kalbi ihtiyaçları olan maneviyatın eksik olması

Projenin Amaçları

1. Çocuk ve gençlerin sportif ve sanatsal amaçlarla bir araya gelmelerini sağlamak

2. Okulumuzda şiddet gösteren öğrencilere uğraşı alanı çıkartarak onları sanata ve spora yönlendirmek

3. Müftülükten özellikle maneviyat-psikoloji veya insan maneviyatı ile ilgili alanlarda çalışmış olan kişilerden destek almak.

4. Okulumuz ile çevre arasındaki işbirliğini geliştirmek

5. Çocuk ve gençlerimizin okulu-kurumları sahiplenme duygularını geliştirmek

6. Çocuk ve gençlerin, serbest zamanlarını yararlı aktivitelerle değerlendirmelerini sağlamak

7. Müzik kursları faaliyetleri aracılığıyla çocukların psiko-sosyal gelişimlerini sağlıklı bir şekilde tamamlayarak toplum yararına bir birey olarak yetişebilmelerini sağlamak.

8. Sporu ve sanatı sevdirerek sağlıklı, kurallara uyan, paylaşmayı bilen nesillerin yetişmesine katkı sağlamak

* Y.Y Üniversitesi PDR Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi.

Projenin Hedef Grubu

Çevremizdeki 10–18 Yaş Grubu Çocuklar Ve Gençler

Projenin Uygulanacağı Yer

Kenar Mahalle Okulları

Projenin Süresi

1 YIL(Sürekliliği sağlanacak)

Yapılacak Faaliyetler

1. Okullarda Rehber Öğretmen, Müdür Yardımcısı, Beden Eğitimi Öğretmenleri, Görsel sanatlar Öğretmenleri, Müzik Öğretmenleri, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni, Okul Aile Birliği Başkanı… Vs gibi kişilerin olacağı, projeyi yürütme komisyonu kurulacak
2. Şiddet olaylarının önlenmesi kapsamında öğrencilerin sosyal ve kültürel faaliyetlere katılımı teşvik edilecek.
3. Resim atölyeleri ve müzik odalarında uygun fiziksel koşullar sağlanacak.
4. Beden Eğitimi turnuvaları için yeterli düzeyde spor malzemesi alınacak
5. Resim sergileri ve yarışmaları için yeterli düzeyde resim malzemesi alınacak
6. Müzik kursları için yeterli düzeyde müzik enstrüman alımı yapılacak
7. Satranç turnuvaları için yeterli sayıda satranç takımı malzemesi alınacak
8. Hedef kitleye yönelik(okullardaki öğrenciler) sportif ve sanatsal kurslar verilecek
9. Çevremizdeki gençlerin oluşturduğu takımlar arasında futbol müsabakaları yapılacak
10. Hedef kitleye yönelik müzik, resim, satranç gibi dallarda turnuvalar düzenlenecek

Beklenen Sonuçlar

1. Okulumuz çevresindeki gençler spor ve sanat etkinlikleri yapabilecekleri oyun alanlarına kavuşacak
2. Şiddete meyilli, çetelere karışan, madde bağımlısı çocuklar sanatsal ve sportif gibi aktivitelere yönlendirilmiş olacak.
3. Çevremizde sayıları oldukça fazla olan internet kâffelere olan ilgi azalacak.
4. Okul çevre işbirliği ile çocuk ve gençlerimizin okulu-kurumları sahiplenme duyguları gelişecek.
5. Çocukların psiko-sosyal gelişimlerini sağlıklı bir şekilde tamamlayarak toplum yararına bir birey olarak yetişebilmeleri sağlanacak

Ortaklar

1- İl Valiliği
2- İl Özel İdaresi
3- İl Milli Eğitim Müdürlüğü
4- İl Gençlik Spor Müdürlüğü
5- Eğitim Gönüllüleri Vakfı
6- İl Müftülüğü
7- Mahalle Muhtarlıkları
8-…….İlköğretim Okulu

Toplam Bütçe

Toplam Maliyet

Uygulama Takvimi

İl Valiliğinin ve İl Milli Eğitim Müdürlüğünün malzeme onayı ile
(Yıl boyu)

- Metin TAYTAŞ (Psikolojik Danışman)
  Y.Y Üniversitesi PDR Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi
  Çalıştığı Kurum: Fevzi Geyik İlköğretim Okulu Merkez/VAN

- **Yararlanılan kaynaklar**: Sodes 2008 kabul edilen projeler

TARİHTE ŞIRNAK VE ÇEVRESİNDE FAALİYET GÖSTEREN EĞİTİM KURUMLARI

Übeydullah PİLATİN*

Özet

Bu çalışma İslam kültürünü yaşayan toplumların eğitim kurumları olan medreseleri konu almıştır. Medreselerin ilk ortaya çıkışından başlayarak Cizre Beyliği Döneminde Kurulmuş olan Medreseler ve bölgeye etkisi üzerinde durulmuştur.

Cizre Beyliği döneminde Cizre ve çevresinde kurulan Eğitim kurumları (Medreseler) bölgenin eğitim ve kültür seviyesini yükseltmiş ve bölgeyi hızlı bir şekilde İslam medeniyetiyle entegre etmiştir. Beylerin eğitime karşı ilgileri ve bölgede yetişen âlimler Bu Medreselerin önemini daha da arttırmıştır. Buradaki bazı medreseler günümüz üniversite düzeyinde eğitim vermiş ayrıca birçok alanında önemli eserler yazılmıştır.

EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF ŞIRNAK AND ITS NEIGHBOURHOOD IN HISTORY

Abstract

This study focused on the madrasahs which are the educational institutions of societies experiencing İslamic culture. Starting from first appearance of madrasahs, ıt has been given point to madrasahs built in the period of Cizre Seigniory and their effect upon the region.

Educational institutions (Madrasahs) which were founded at Cizre and its neighbourhood in the period of Cizre Seigniory increased the cultural and educational level of the region with İslamic civilization. Seigniors interests to the education and the scholars who were raised in the region increased the importance of these Madrasahs. Some of these Madrasahs gave the same education as today university degree and also important Works in the lots of fields were written.

Anahtar kelimeler (Key words) Medrese, Kültür, Eğitim, Âlim

TARİHTE ŞIRNAK VE ÇEVRESİNDE FAALİYET GÖSTEREN EĞİTİM KURUMLARI

Giriş

Medreseler İslam dünyasının ilk Eğitim kurumlarıdır. Kökeni İslamiyet'in ilk dönemlerine kadar gitmektedir. Medrese Arapça'da 'ders okunacak yer' ve 'talebenin içinde ders okuduğu bina' anlamlarına gelir.[1] İslamiyet'in ilk devirlerinde öğretim camilerde yapılmaktaydı. Fakat bir müddet sonra camilerde ders verme işi sorun olmaya başladı. Ders programlarının

* Sosyal Bilgiler Öğretmeni-Yüksek L.Öğrencisi pilatin21@hotmail.com

1 Biye, Mustafa. İlk *Osmanlı medreseleri*, s 1,İstanbul, 1984

genişlemesi, artan ilimlerin bir düzen içinde öğretilmesi ve camilerde gürültülü atmosfer yaratması, eğitim için özel binalar kurulması ihtiyacı doğdu. Abbasi Halifesi Memun (813-833) zamanında Zerdüşt okulların ilhamıyla Bağdat'ta Araştırma Akademisi kurulmuştur.(832) "Beytü'l-Hikme" denilen bu müessese bir anlamda ilk medresedir. Ancak ismi medrese değildir.[2] Medresenin çekirdeği niteliğinde olan ilköğrenim müessesesi, 10. asırda Taberan'da sonra da Bağdat'ta açıldı. Daha sonra İslam bilimlerinin okutulduğu müstakil ilk medrese, fıkıh bilgini Saig Al-Nişaburi (ö.960) adına, Selçukluların merkezi ve birçok Türk adet ve geleneklerinin hâkim olduğu Nişabur şehrinde açıldı[3].

Türk eğitim tarihinde medresenin önemli bir yer işgal ettiği söylenebilir[4]. İslam dünyasında sistemli eğitim faaliyetlerinin başlangıcı olarak Sultan Alparslan döneminde vezir Nizamü'l-Mülk'ün 1067'de Bağdat Nizamiye Medresesi'ni açması kabul edilmektedir. Medreseler Nizamü'l-Mülk zamanında kurumsal bir yapıya ve olgunluğa kavuşmuş ve bu tarihten sonra farklı coğrafyalarda gelişmeye başlamıştır. Selçuklular döneminde biçim, içerik ve teşkilat bakımında üst bir seviyeye ulaşan bu eğitim müesseseleri, daha da geliştirilerek Osmanlılar döneminin temel eğitim kurumu olmuştur.

İznik'te kurulan Gazi medresesi Osmanlı devletinin ilk medresesi olarak kabul edilmektedir.[5] Osmanlı medrese tarihinde Sahn-ı Seman olarak bilinen, Fatih Sultan Mehmed'in inşa ettirdiği Fatih külliyesi Osmanlı Devletinin bir buçuk asırlık tarihinde mimari *secaret* bakımından en büyük; dini, ilmi ve sosyal hizmetlerin yürütülmesi açısından en mütekâmil külliyedir. Bu külliyenin içinde Sahn-ı Seman veya Sahn medreseleri adı ile bilinen sekiz büyük medrese vardı. Sahn-ı Seman'dan yaklaşık bir asır sonra inşa edilen Süleymaniye Külliyesi Osmanlı devletinde eğitimde varılan en yüksek noktayı temsil ediyordu. Önce Sahn-ı Seman ile ardından Süleymaniye Medreseleri ile Osmanlı medrese sistemi dereceler, dersler, gelir kaynakları ve yönetim bakımından önemli gelişmeler kaydetti.[6] Osmanlı Medreseleri verilen eğitim bakımından iki gruba ayrılmıştır. Genel medreselerde İslam Bilimlerin ve belirli oranlarda fen ve tabii bilimlerin okutulduğu medreselerdir. İhtisas medreseleri ise Daru'l Hadis(hadislerin okutulduğu), Daru'l Kura (kuran-ı kerimin ezberletildiği) ve tıp medreseleri olarak üçe ayrılmaktaydı.[7] Medreselerde ders vermekle görevli müderris ve dersi tekrar ettirmekle görevli olan muid'ler çalışıyordu. Öğrenim süresi hakkında kesin bir bilgi olunmamakla beraber ders süresi 6 ay ile 5 yıl arasında değişmekteydi.[13] Başlangıçtan beri medreseler vakıflarca idare edildikleri için medrese binalarına müessesenin mali durumuna göre imaret, kütüphane ve hamam gibi müesseseler de ilave edilirdi.[14] Osmanlı medrese teşkilatındaki gelişmeler, Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra da devam etmiştir. II. Selim devrinde Edirne'de Selimiye Medresesi (980/1572-73), III. Murad devrinde (1575-1595) Muradiye Medresesi, yine bu devirde İstanbul'da Divan Yolu'nda Sinan Paşa Daru'l-Hadisi (/1592-93)İstanbul'da Divan yolunda Sinan Paşa Daru'l-Hadisi (1592-93) tesis edilmiştir.[8]

Osmanlı devleti dönemimde temel ve çok düzenli eğitim, skolâstik olmakla, pratik gayeden fazla nazari gayeye yönelmekle beraber XIX. Asrın başlarına kadar medreselerdir[9]. Bu kurumlar genelde ortaöğretim düzeyinde eğitim verdikleri gibi bazı merkezi yerlerde kurulan medreseler yüksek düzeyde eğitim vermişlerdir. Anadolu'nun birçok bölgesinde

---

2 Özkan, Şerife. Medrese tabirinin ilk defa ortaya Çıkışı, Selçuklular zamanında medreselerin kuruluş sebepleri ve medrese Eğitimi, s18,Konya 2007

3 Biye, Mustafa. *İlk Osmanlı medreseleri*, s 3,İstanbul 1984

4 Köroğlu, Mehmet. Nizamiye medreselerinin icra ettiği fonksiyon ve etkilediği coğrafya, Yayımlanmamış YLT, 2006

5 Biye, a.g.a**.,** s.3

6 İspirli**,** Mehmet. "Medrese", **İslam Ansiklopedisi**, c.28, s. 32,TDV Yayınları, Ankara 2003

7 Demiralp, Yekta. **Erken Dönem Osmanlı Medreseleri**, Doktora Tezi, s.4,İzmir 1997

8 Sarıkaya, Yaşar**. Medreseler ve Modernleşme**, s. 30,İz yayıncılık, İstanbul 1997

9 Öztuna, Yılmaz. Büyük Osmanlı Tarihi, cilt 8, s.89,Ötüken neşriyat, İstanbul

kurulmuş olan medreseler Türk-İslam kültürünü taşımanın yanında faaliyet gösterdikleri yerlerde din adamı yetiştirmek, toplumun çeşitli sorunlarını çözmek, ilim birikimini aktarmak, Dil ve Edebiyat'ı geliştirmek gibi birçok alanda hizmet etmiştir. Bu kurumlar aynı zamanda toplum ve devlet tarafından büyük bir saygınlık görmüştür. Çalışmamızın konusu, tarihte Şırnak ve çevresinde kurulmuş olan eğitim kurumlarından medreseler üzerine bir incelemedir.

Ülkemizin Doğu sınırında bulunan Şırnak'ın bir bölümü Güneydoğu Anadolu bölgesinde yer alırken diğer bölümü de Doğu Anadolu Bölgesinde yer almaktadır. İl batıda Mardin, kuzeyde Siirt, kuzeydoğuda Hakkâri illeri güneyde Irak ve Suriye devletleri ile çevrilidir. Hz.Nuh ile başlayan Cizre tarihi, kültür ve bilimle yoğrulmuştur. Cizre şehri Gutiler, I.Babil devleti, Asurlular, Sasaniler, Emeviler, Abbasiler, Eyyubiler, Mervaniler, Selçuklular, Artuklular, Zengiler, Akkoyunlular ve Osmanlılar ile günümüze kadar gelmiştir.

İslam tarihçileri Cizre ve çevresinin Hz.Ömer döneminde İyaz B. Ganem tarafından feth edildiğini belirtirler.[10] Bu önemli olaydan sonra bölge İslam kültürünün etkisi altına girmiştir. Cizre ve çevresi, Yavuz Sultan Selim'in Doğu seferi sırasında Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. 15 ve 16. Yüzyıllarda Şırnak ve çevresinde olan medreseler Cizre beyliği döneminde kurulmuştur.

Bulgular:

İslam dininin bölge içinde yayıldığı ilk yerlerden biri olan Cizre, kısa zamanda İslamı öğrenmeye ve İslam medeniyetiyle bütünleşmeye başlamıştır.[11] Bölgeye gelen Müslümanların dinlerini yayabilecekleri ve öğretebilecekleri yerler camiler ve medreselerdir. Selçuklu sultanlarında ve Osmanlı padişahlarında medrese açıp ilim yayma geleneği olduğu gibi Cizre Emirlerinde de bu gelenek sürmüş ve yöneticiler özellikle medrese yapımına önem vermişlerdir. Cizre emirlerinden II. Şeref Cizre'yi Akkoyunlu'lardan almadan önce dua etmiş ve Şehri aldığı takdirde bir mescit bina edeceğini söylemiştir. Cizre'yi aldıktan sonra da Medresa Sor denilen Kırmızı Medrese'yi (Medresetul Hamra) Mescit ve Külliyesini yaptırmıştır.[12]

Medreseler, ilim öğretme ve yayma görevinin dışında Dil ve Edebiyatın da gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Uygulanan eğitim programlarında bulunan gramer ve edebiyat dersleri öğrencilerin anlama ve anlatma yeteneğini geliştirmiştir. Bunun yanında medreselerde ders veren âlim ve müderrislerin Edebiyat'a karşı ilgileri de etkili olmuştur. Cizre Beyliği döneminde, bölgenin en büyük şairleri olarak değerlendirilen Eli Heriri (1425-1490?), Mela Ehmedé Bateyi (1414-1495), Melayé Ciziri (1570-1640), Feqiyé Teyran (1590-1660) ve Ehmedé Hani (1651-1707) bölgenin diliyle çok önemli edebi yapıtlar ortaya koymuştur.[13] Bu gelenek sonra da devam etmiştir. Hicri 1387'de Şırnak'ın Fındık Beldesinde doğan Seyid Eliye Fındiki (Seyid Ali Findiki) Medreselerden aldığı ilim ve kültürü yazmış olduğu "Divan" adlı eserine yansıtarak halk arasında okunan saygın bir kişi olmuştur.

Medreselerden mezun olan öğrenciler İmam, Müzezzin, Müftü gibi görevlerde bulunmuşlardır. Bu bakımdan bazı medreseleri günümüzdeki eğitim fakültelerine ve ilahiyat fakültelerine benzetebiliriz. Cizre'de bulunan kırmızı medrese bölgenin eğitim Fakültesi görevini görmüştür.[14] Burada okuyan öğrenciler diğerlerine oranla daha yüksek bir eğitim seviyesinden geçmiş ve tanınmış âlimlerden ders almışlardır. Günümüzde de halen faal olan bazı medreseler geleneksel eğitim kurumları adıyla bilinmekte ve eski müfredatı uygulayarak imam ve müezzin yetiştirmektedir. Siirt-Tillo'da bulunan medrese bu duruma örnektir.

---

10 Ertekin, M.Zahir. Cizre'de Mimari Eserler, s.8,Yayımlanmamış YLT, Van
11 Bruinessen, Martin van. The Kurds and İslam, İslamic Area Studies Project, s 2,Tokyo, Japan, 1999
12 Yaşın, Abdulah. Tarih Kültür ve Cizre, s.135,Ankara 2007
13 Uzun, Mehmed. Kürt Edebiyatına Giriş, s22,İthaki yayınları,3.baskı 2007
14 Yaşın, Abdulah.Tarih Kültür ve Cizre s.141,,Ankara 2007

Bölgenin eğitim ve kültür seviyesinin yüksek olması bazı âlimlerin buraya gelmesini sağlamıştır. XVII. Yüzyıl Osmanlı şairlerinden olan Ahmedé Hani, bir müddet bugünkü Şırnak vilayetinin ilçesi olan Cizre'de yaşadı.[15] Cizre'nin eğitim ve kültür hayatına çok önemli katkıları olmuştur. Aynı zamanda Birçok eser yazan ve ünlü bir âlim olan Hani, Cizre'de yaşanılan bir aşk hikâyesini konu alan Ünlü eseri Mem ile Zin'i burada yazmıştır. Asıl şöhretini de bu ilahi aşk mesnevisiyle sağlamıştır.[16]

Medreseler sadece eğitim ve kültür alanında etkin kurumlar değil aynı zamanda faaliyet gösterdikleri yerlerde birey, aile ve toplumsal sorunların çözümünde de etkili olmuştur. Bu kurumlara ve âlimlerine gösterilen saygıdan dolayı onların sorunlara karşı önerdikleri çözümler kabul görmüş ve böylece toplumun güvenli ve istikrarlı olması sağlanmıştır. Bu bakımdan medreseleri, mahkemelerde çözülmesi gereken durumları değerlendirip din kurallarına göre karar veren ve kararlarının bağlayıcılığı olan köklü bir kurum olarak da değerlendirebiliriz.

Medreseler, mevcut toplumsal yapıyı koruyup toplumun geleneklerine büyük önem veren eğitim kurumlarıdır. Tarihsel birikimi esas alarak mevcut örf, kültür ve inancı aktarma işlevlerini yerine getirmişlerdir. Bu anlamda büyük toplumsal değişimlere karşı muhafazakâr (conservative) bir tavırları oldu. Bu durum devlet idarecilerinin de isteğine uygundu. Osmanlı devletinde II. Meşrutiyet dönemine kadar devam eden bu duruma medreselerin ıslah edilmesi, baştan sona kadar yeniden şekillenmesi Medrese çalışanları ile Devlet yöneticileri arasında sorun yarattı. Son olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra 1924 yılında çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile bu kurumlar kapatılmıştır. Ancak medreselerin kapatılması gibi köklü bir değişime ayak uyduramayan ve geleneği kaldığı yerden devam ettiren bazı medrese yöneticileri, medreselerin faaliyetlerini devam ettirme çabası göstermişlerdir. Günümüzde hala bu geleneğin devam ettiğini, bazı din bilginlerinin medrese açıp geleneği sürdürdüklerini söyleyebiliriz. Yaptığım bazı araştırmalarda bölgede birçok faal medresenin mevcut olduğunu gördüm. Buralardan mezun olan öğrenciler imam ve müezzin olarak çalışmaktadır. İmamlar camilerde sadece Cemaatin başında ibadet görevlerini yerine getirmemekte, bunun yanında bulundukları yerde Kuran-Kerim ve dini bilgileri öğretip öğretmenlik görevinde de bulunmaktadırlar.

Cizre ve çevresinde 15 ve 16. Yüzyıllarda yapılan önemli eğitim kurumları:

KIRMIZI MEDRESE (MEDRESET'Ü-L HAMRA)

Yapı hakkında kesin bir bilgi yoktur. Çoğunluğu dört köşe kare biçiminde kırmızı tuğlalardan örüldüğünden ona Kürtçe halk arasında "Medresa sor" adıyla da tanınmaktadır. Orhan Cezmi Tuncer yapıyı XIV. yy.ın ilk çeyreğine tarihlendirmektedir. Abdullah Yaşın, medrese, mescit ve türbeden oluşan Medresetü'l-Hamra Külliyesi'ni Cizre Emiri II. Şeref Han tarafından, Akkoyunlu egemenliğine son verdikten ve Cizre'yi aldıktan sonra kentin alınması adına bir adak olarak yaptırıldığını söylemektedir. Bu da yapının 1508'den sonra yapılmış olduğunu göstermektedir.[17]

Bu Medrese Şehrin batısında bulunan sur kalıntıları üzerinde inşa edilmiştir. Oldukça harap olan yapının mescit ve türbe kısımları sağlam, Medrese ise kısmen günümüze gelebilmiştir. Bu Medrese açık avlulu Medreseler grubuna girmektedir. Yapının dış cepheleri tamamen kırmızı taştan olup, düzgün kesme taş temel üzerine inşa edilmiştir. Avlusu kuzey-

---

15 Karabey, Turgut. Ahmed-i Hani, hayatı, eserleri ve Mem o Zin Mesnevisi, s 59,A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı 30 Erzurum 2006

16 A,g,e,s.60

17 Ertekin, M.Zahir. Cizre'de Mimari Eserler, s.8, Yayımlanmamış YLT, Van

güney yönünde uzanan dikdörtgen bir plana sahiptir.[18] Mescidi avlunun güneyindedir. Mihrap tamamen taştan yapılmıştır. II. mescit esas mescidin doğusunda yer almaktadır.

ABDALİYE MEDRESESİ:

Bu Medrese'ye halk arasında Mizgefta Mir Abdel (Mir Abdeli) olarak adlandırılır.[19]

Medrese'nin müstakil bir kitabı mevcut değildir. Ancak mescidin doğusundaki odaların kuzey cephesinde bulunan kitabeye göre, Emir Abdal (Abdullah) İbn Abdillah Seyfettin Bohti tarafından yaptırıldığı ve türbedeki mezar taşların birinin üzerinde 854/1450 tarihinin olması, yapının yaklaşık 1437-1450 yıllarında inşa edildiğini söylenebilir.[20]

Mem u Zin[21] türbelerinin bulunduğu yerin üstündeki beyaz taş kitabe, doğal etkenlerle, yağmur, sıcak, soğuk ve rüzgârlarla bozulmuş olup, ancak bir kısmı okunabilmiştir. Okunabilen kitabe şudur: "*Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Abdillah oğlu Abdillah Seyfeddin Bohti bunu tavavuan bina etmiş. Allah'ın rahmeti kabirleri üzerine…*"[22]

Kalan izlerinden anlaşıldığı kadarıyla açık avlulu medreseler grubuna girmektedir. Yapıdan günümüze sadece mescit, türbe, bir medrese hücresi, avluya geçişi sağlayan giriş ünitesi ve bir eyvan gelebilmiştir. Medrese'nin doğu ve batı kanadındaki hücrelerin sadece temel kalıntıları günümüze ulaşabilmiştir. Abdaliye Medresesi'nin batı cephesi, şehir surları üzerine oturmaktadır. Tamamı bazalt taşından örülmüş olan cepheler,1930'larda yıkıldıktan sonra moloz taşlarla onarılmıştır. Mescit, Medrese'nin güneybatısında bulunmaktadır.[23]

MEDRESET-ÜS SÜLEYMANİYE

Şimdiki ismi Ş. Muhammed Nuri Camii olarak adlandırılan Medreset-ül Süleymaniye,1573-1583 yıllarında beylik yapan Cizre Azizan Beyi Emir Muhammed İbn Emir Şah Ali Beg, Bin Emir Bedreddin tarafından inşa edilmiştir. İlk ataları olan Süleyman Bey'e izafeten Medreset-üs Süleymaniye denilmiştir.[24]

MEDRESET-ÜL MECİDİYYE

Emir Mecduddin İbn Abdulaziz İbn Süleyman el Boti tarafından yapılmıştır. Ancak şimdi Ş.Seyda Camii olarak adlandırılmaktadır.[25]

MEYDAN CAMİİ (MİZGEFTA MİREKAN-MEDRESETUL RE'SUL MEYDAN)

Medresetul Re'sul Meydan (Meydanbaşı Medresesi) Cizre Azizan Beylerinden Emir Bedreddin İbn İsa İbn Mecduddin tarafından yaptırılmıştır. Bu cami ve medresenin avlusunda birçok Cizre Emiri'nin mezarı bulunmaktadır. Hatta Cizre'deki bütün Emirler burada gömülü idi. Restorasyon ve yeni dükkânların camii için yapılması ve minare yapımı nedeniyle Bütün

---

18 A,g,e,s.27
19 Yaşın, Abdulah. Tarih Kültür ve Cizre, s.124,Ankara 2007
20 Ertekin, M.Zahir. Cizre'de Mimari Eserler, s.36,Yayımlanmamış YLT, Van,
21 Mem u Zin: Ahmed Hani'nin, bugünkü Şırnak şehrinin Cizre ilçesinde yazmış olduğu, konusu aşk olan bir mesnevidir. Halk arasında çok bilinen Mem u Zin eseri ilk defa 1919 yılında İstanbul'da basıldı. Daha sonra birçok baskısı olmuştur.
22 Yaşın, Abdulah. Tarih Kültür ve Cizre, s.125,Ankara 2007
23 Ertekin, M.Zahir. Cizre'de Mimari Eserler, s.38,Yayımlanmamış YLT, Van
24 Yaşın, Abdulah. Tarih Kültür ve Cizre, s.163,Ankara 2007
25 A,g,e,s.163

Cizre Azizan Beylerinin mezarları Dicle Nehri'ne döküldü. Şu anda yalnız Cizre Azizan Beyi Mir Muhammed mezarı bulunmaktadır.[26]

İslam kültürünün olduğu toplumlarda eğitim kurumları sadece medreseler olmamıştır. Örneğin Selçuklularda başlıca eğitim kurumları şunlardır. Cami ve mescitler, bilginlerin evleri, ilim ve edep toplantıları, saraylar, kitapçı dükkânları ve kütüphaneler.[27] Bu durum Cizre beyliği döneminde de aynıdır. Cizre'li ünlü âlim ve divan sahibi olan Melay-i Ciziri, Beylerin sarayında bulunan kimseleri eğitmek amacıyla sarayda bulunmuştur. Camiler ibadet faaliyetlerinin yanı sıra öğretim yapan kurumlar arasındadır. Cami görevlileri temel din dersleri ve Kuran-ı Kerim'i öğrencilere öğretme görevinde de bulunmuşlardır.

Sonuç

Kökleri Hz. Nuh Dönemine kadar dayandırılan Cizre ve çevresinin tarihi, sadece ülkemiz araştırmacılarının merak konusu değildir. Bölgede İslam kültürünün yerleştiği ilk yerlerden olması ve buraya tarih içinde birçok devletin hâkim olması, Cizre'nin kültür ve eğitimine de bu devletlerin katkı sağladığını ve bölgeyi zenginleştirdiğini söyleyebiliriz. Birçok şair ve âlimin bölgeden olması bu bakımdan tesadüf değildir.

Küçük bir bölgeye hâkim olan Cizre Beyliği, dönemindeki kültür, eğitim seviyesi ve yetiştirdiği âlimler dikkate alındığında, eğitiminin bir devlet niteliğinde olduğu anlaşılmaktadır. Cizre Beyliği döneminde eğitime verilen önem medreselerin açılmasından anlaşılmaktadır. Buralarda yetişen âlimler Din, Edebiyat, ilim ve kültür alanında büyük hizmetlerde bulunup bölgeyi İslam medeniyetine entegre olmasını sağlamışlardır.

Kaynakça:

Biye, Mustafa. İlk Osmanlı medreseleri, s 1, İstanbul 1984

Bruinessen, Martin Van. The Kurds and İslam, İslamic Area Studies Project, s 2,Tokyo, Japan, 1999

Demiralp, Yekta. Erken Dönem Osmanlı Medreseleri, Doktora Tezi, s.4,İzmir 1997

Ertekin, M.Zahir. Cizre'de Mimari Eserler, s.8,Yayımlanmamış YLT, Van

Ergül, H.F. ve Erdolu, "Artuklu döneminde Mardin Şubesinde Eğitim ve Eğitim kurumları", C, II, s.533,I.Uluslar arası Artuklu semineri

Özkan, Şerife. Medrese Tabirinin İlk Defa Ortaya Çıkışı, Selçuklular Zamanında Medreselerin Kuruluş Sebepleri ve Medrese Eğitimi, s18,Konya 2007

Köroğlu, Mehmet. Nizamiye Medreselerinin İcra Ettiği Fonksiyon ve Etkilediği Coğrafya, Yayımlanmamış YLT, 2006

İspirli, Mehmet. "Medrese", İslam Ansiklopedisi, c.28, s. 32,TDV Yayınları, Ankara 2003

Karabey, Turgut. Ahmed-i Hani, hayatı, eserleri ve Mem o Zin Mesnevisi, s 59,A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı 30 Erzurum 2006

Öztuna, Yılmaz. Büyük Osmanlı Tarihi, cilt 8, s.89,Ötüken neşriyat, İstanbul

Sarıkaya, Yaşar. Medreseler ve Modernleşme, s. 30,İz yayıncılık, İstanbul 1997

Uzun, Mehmed. Kürt Edebiyatına Giriş, s22,İthaki yayınları,3.baskı 2007

Yaşın, Abdulah. Tarih Kültür ve Cizre, s.135,Ankara 2007

[26] A,g,e,s.165

[27] Ergül, H.F. ve Erdolu, .Artuklu döneminde Mardin Şubesinde Eğitim ve Eğitim kurumları, C, II, s.533, I.Uluslar arası Artuklu semineri

ŞIRNAK VE ÇEVRESİNDE YETİŞMİŞ KÜRTÇE YAZAN ŞAİRLERE GENEL BİR BAKIŞ

Abdurrahman ADAK*

GİRİŞ

Şairlerin biyografilerinin bir araya getirildiği klasik anlamda tezkire geleneği, ya da belirli bir şehir veya bölgeden çıkan şairlerin bir araya getirildiği monografiler, edebiyat tarihinin ortaya çıkması açısından önemli çalışma alanlarını teşkil etmektedir. Şu ana kadar Kürt edebiyatına ilişkin olarak edebiyat tarihi ve antoloji tarzında bir kısım çalışmalar yapılmış olmakla beraber, belirli bir şehir ya da bölgeden çıkan şairlerin bir araya getirildiği çalışmalar gördüğümüz kadarıyla ya bulunmamaktadır, ya da bulunsa bile çok azdır. Bu tespitten hareketle daha önce tarafımızdan Siirt, Lice ve Silvan şairleri bir araya getirilmişti. Bu tebliğimizde de Şırnak ve çevresinde yetişen şairleri bir araya getirerek bu seriyi sürdürmek istiyoruz. Basılacak olan tebliğimizin sayfa sayısı açısından belli bir sınırı aşmaması gerektiği için, tespit ettiğimiz şairlerin biyografilerine burada yer veremeyeceğiz. Biz burada bu şairlerin listesi, kronolojisi, yerleşim yerleri ve eserleri üzerinde sonuç mahiyetinde bir takım değerlendirmelerde bulunmakla yetineceğiz.

Çalışmada kaynak olarak Abdulkadir Bingol'ün, *Kulîlkên Baxê Botan*, (Enstîtuya Kurdî ya Amedê, İst. 2008, s. 85-181), Abdullah Yaşın'ın *Tarih Kültür ve Cizre* (Ankara 2007 s. 339-422) Selim Temo'nun *Kürt Şiiri Antolojisi* (Agora, İst. 2007, I, LXXI-LXXXII) adlı eserleri başta olmak üzere, bazı şairlere ait divanlar ile sözlü bilgiler kullanılmıştır.

I. ŞAİRLERİN LİSTESİ

Şırnak ve çevresinde şu ana kadar belirleyebildiğimiz Kürtçe yazmış olan şairlerin sayısı altmıştır. Aşağıda alfabetik sıraya göre bu şairlere yer verilmiştir:

1. Abdulcelilê Botî (Molla) (ö. 1981)
2. Abdulkadi Bingöl
3. Abdusselam Nacî (ö. 1952)
4. Ahmet Saygıdar
5. Berken Bereh
6. Cegerpel (ö. 1988)
7. Cizîrî İbrahîm
8. Irşad Seyda
9. Kamûran Alî Bedirxan (ö. 1978)
10. Mahmut Bilge (ö. 1974)
11. Mehmed Narincî Hilalî Goyî,
12. Mela Abdullah Fifrêlî (ö. 1995)
13. Mela Behadin kure Mela Seid Hetmi (ö. 1996)

* Yrd. Doç. Dr. Mardin Artuklu Ünv. Yaşayan Diller Enstitüsü Müdür Yrd.

14. Mela Ehmed Şaxi
15. Mela Ehmedê Zinarexî
16. Mela Siracuddîn Xelîlî (ö. 1983)
17. Melaye Bateyi
18. Mihemed Emînê Hilalî Goyî,
19. Mihemed Sedîqê Şirnexî
20. Mihemedê Zêbarî,
21. Mîr Celadet Alî Bedirxan (ö. 1951)
22. Molla Abdullah-ı Dêrşevi
23. Molla Abdullah-ı Hesinkî
24. Molla Abdurrahim Yaşın (ö. 1956)
25. Molla Abdurrahman Erzen
26. Molla Abdurrahman Erzen (ö. 1986*)
27. Molla Bedreddin Kefsûrî
28. Molla Davud (16.-17. yy.)
29. Molla Ehmedê Cizîrî (ö.1640)
30. Molla Feyzullah Erzen
31. Molla Feyzullah Erzen (ö. 2002)
32. Molla Hasan-ı Dêrşewî (ö. 1965)
33. Molla İbrahim Salman (ö. 1962)
34. Molla İbrahim Xelîlî
35. Molla Muhammed Beşir Molla Nurettin Elçioğlu
36. Molla Said Şevlûk
37. Molla Yusuf Zivingî
38. Molla Yusuf Zivingî (ö. 2002)
39. Mustafa b. Ahmed Bûtî (1940'tan sonra)
40. Necati Onur
41. Pîr Izzeddîn (17. yy.)
42. Ramazanê Botî
43. Remezan Axayê Cizîrî (16. yy)
44. Said-i Merhûm (ö. 1916)
45. Se'îd Axayê Cizîrî
46. Seydayê Tîrêj (ö. 2002)
47. Seyid Beşir Doru (1996)
48. Seyîd Elîyê Findikî (1978)
49. Silêmanê bohtî (Jin'de şiirleri yayımlanmış),
50. Şêx Ehmed Munis
51. Şêx Mihemed Qedrî (ö. 1961)
52. Şêx Muhammed Nurullah Seyda (ö. 1985)
53. Şêx Sahib Varol (ö. 1983)
54. Şeyh Hüseyn-i Basretî (ö. 1915)
55. Şeyh Abdulhakim Dêrşevî (ö. 1905)
56. Şeyh Adnan
57. Şeyh Halid-i Zibârî-I (ö. 1805)
58. Şeyh Muhammed Said Seyda (ö. 1968)
59. Şeyh Şemseddîn (1943)
60. Xan Abdalê Cizîrî

II. ŞAİRLERİN KRONOLOJİSİ

Şu ana kadar elde edilen verilere göre Şırnak ve çevresinde ilk Kürtçe manzûmeler Cizre'de hüküm süren Azizan Beyliği döneminde ortaya çıkmaktadır. Emevî, Abbasî, Mervanî gibi Azizan beyliğinden önceki dönemlerde ise, Şırnak ve çevresindeki Kürtler manzûmelerini Arapça olarak kaleme almışlardır. Örneğin Mervanî döneminde yaşayan Finikli (Güçlükonak'a bağlı) Huseyn Beşnevi (ö. 380) şiirlerini Arapça yazmış olan önemli bir Kürt şairidir. Özellikle Huseyn Beşnevî'nin şiirlerinde Kürt hamiyetperverliğinden söz etmiş olması dikkat çekicidir[1].

A. AZİZAN BEYLİĞİ DÖNEMİ

Cizre Azizan beyliği döneminde yaşayan şairler şunlardır:

1. Molla Ehmedê Cizîrî (ö.1640)
2. Remezan Axayê Cizîrî (16/ya da 17 yy)
3. Molla Davud (16.-17. yy.)
4. Pîr Izzeddîn (17. yy.)
5. Melayê Bateyi (1675-1760 dolayları)
6. Xan Abdalê Cizîrî
7. Şeyh Halid-i Zibârî-I (ö. 1805)

B. HALİDİLİK DÖNEMİ

XIX. yüzyılın ortalarında Cizre Azizan beyi Bedirhan Bey ile birlikte Azizan beyliğinin Osmanlı Devleti tarafından ortadan kaldırılması ile birlikte, tam da o sıralarda güçlü bir şekilde yayılan Nakşibendî tarikatının Mevlana Halid Şehrezorî (Bağdadî) tarafından kurulan Halidîlik kolu, Cumhuriyetin kurulduğu döneme kadar geçen yaklaşık bir asırlık döneme sosyal ve siyasi olarak damgasını vuran bir yapılanma olmuştur. O yüzden bu dönemi biz Halidilik dönemi olarak adlandırıyoruz. İşte bu dönemde yaşadığını tespit ettiğimiz Kürtçe yazan şairler şunlardır:

1. Şeyh Abdulhakim Dêrşevî (ö. 1905)
2. Şeyh Hüseyn-i Basretî (ö. 1915)
3. Said-i Merhûm/Meczub (1873-1916)
4. Silêmanê Bohtî (Jin'de şiirleri yayımlanmış)

C. CUMHURİYET DÖNEMİ

Şırnak ve çevresinde Cumhuriyet döneminde yaşayan şairleri üç kategoride inceliyoruz. Birincisi 1980 yılında kadar yaşayan şairlerdir. Bunların özelliği Cumhuriyetin kuruluş ve ilk dönemlerini idrak etmiş olmalarıdır. İkincisi 2002 yılına kadar yaşayan şairlerdir. Bunların özelliği de ilk gurupta yer alanlara nazaran daha geç bir dönemde yaşamış olmaları ve Cumhuriyetin ikinci dönemini idrak etmiş olmalarıdır. Üçüncü gurup ise günümüzde hala yaşayan şairlerdir. Şu ana kadar birinci ve ikinci guruplardan 12'şer şair, üçüncü gruptan da 20 şair tespit edilmiştir. Aşağıda sıra ile her üç gruba ait şairlere yer verilmiştir:

1980'e Kadar Yaşayanlar

1. Şeyh Şemseddîn (1943)
2. Mustafa b. Ahmed Bûtî (1940'tan sonra)

---

[1] Hamdi Abdulmecid es-Selefî, Tahsin İbrahim Doski, *Ikdu'l-Cuman*, eş-Şarika 2008, I, 91-92.

3. Mîr Celadet Alî Bedirxan (ö. 1951)
4. Abdusselam Nacî (ö. 1952)
5. Molla Abdurrahim Yaşın (ö. 1956)
6. Şêx Muhemed Qedrî (ö. 1961)
7. Molla İbrahim Salman (ö. 1962)
8. Molla Hasan-ı Dêrşewî (ö. 1965)
9. Şeyh Muhammed Said Seyda (ö. 1968)
10. Mahmut Bilge (ö. 1974)
11. Seyîd Elîyê Findikî (1978)
12. Kamûran Alî Bedirxan (ö. 1978)

2002'ye Kadar Yaşayanlar

1. Abdulcelilê Botî (Molla) (ö. 1981)
2. Şêx Sahib Varol (ö. 1983)
3. Mela Siracuddîn Xelîlî (ö. 1983)
4. Şêx Muhammed Nurullah Seyda (ö. 1985)
5. Cegerpel (ö. 1988)
6. Molla Abdurrahman Erzen (ö. 1986*)
7. Mela Abdullah Fifrêlî (ö. 1995)
8. Seyid Beşir Doru (1996)
9. Mela Behadin kure Mela Seid Hetmi (ö. 1996)
10. Molla Yusuf Zivingî (ö. 2002)
11. Molla Feyzullah Erzen (ö. 2002)
12. Seydayê Tîrêj (ö. 2002)

Hayatta Olanlar

1. Şeyh Adnan
2. Molla Yusuf Zivingî
3. Molla Abdurrahman Erzen
4. Mela Ehmedê Zinarexî
5. Molla Feyzullah Erzen
6. Şêx Ehmed Munis
7. Molla Abdullah-ı Dêrşevi
8. Berken Bereh
9. Necati Onur
10. Irşad Seyda
11. Molla Nurettin Elçioğlu
12. Abdulkadi Bingöl
13. Ahmet Saygıdar
14. Ramazanê Botî
15. Molla Abdullah-ı Hesinkî
16. Molla İbrahim Xelîlî
17. Molla Said Şevlûk
18. Molla Muhammed Beşir
19. Molla Bedreddin Kefsûrî
20. Mela Ehmed Ulus

D. DÖNEMİ BELLİ OLMAYAN ŞAİRLER

Aşağıdaki şairlerin yukarıda sözünü ettiğimiz dönemlerden hangisinde yaşadıkları tespit edilememiştir.

1. Se'îd Axayê Cizîrî
2. Mihemed Emînê Hilalî Goyî
3. Mihemed Sedîqê Şirnexî
4. Mihemedê Zêbarî
5. Mehmed Narincî Hilalî Goyî
6. Cizîrî İbrahîm

III. ŞAİRLERİN YERLEŞİM YERLERİ

Şırnak ve çevresinde yaşayan şairleri yerleşim yerlerine göre tasnife tabi tutacak olursak, Cizre'den 35, Şırnak'tan 13, İdil'den 3, Beytüşşebap, Silopi ve Güçlükonak'tan da 1'er şairin çıktığı görülecektir. Aşağıda bu şairlere yer verilmiştir.

A. CİZRELİ ŞAİRLER

1. Remezan Axayê Cizîrî (16. yy)
2. Molla Ehmedê Cizîrî (ö.1640)
3. Said-i Merhûm (ö. 1916)
4. Mîr Celadet Alî Bedirxan (ö. 1951)
5. Abdusselam Nacî (ö. 1952)
6. Molla Abdurrahim Yaşın (ö. 1956)
7. Şêx Qedrî (ö. 1961)
8. Muhemed Qedrî (ö. 1961)
9. Şeyh Muhammed Said Seyda (ö. 1968)
10. Mahmut Bilge (ö. 1974)
11. Seyîd Elîyê Findikî (1978)
12. Kamûran Alî Bedirxan (ö. 1978)
13. Şêx Sahib Varol (ö. 1983)
14. Mela Siracuddîn Xelîlî (ö. 1983)
15. Şêx Muhammed Nurullah Seyda (ö. 1985)
16. Molla Abdurrahman Erzen (ö. 1986*)
17. Molla Abdurrahman Erzen
18. Molla Muhammed Beşir
19. Şêx Ehmed Munis
20. Molla Nurettin Elçioğlu
21. Necati Onur
22. Abdulkadi Bingöl
23. Molla İbrahim Salman
24. Molla Said Şevlûk
25. Molla İbrahim Xelîlî
26. Ahmet Saygıdar
27. Molla Feyzullah Erzen (ö. 2002)
28. Seydayê Tîrêj ((ö. 2002)
29. Abdulcelilê Botî (Molla)
30. Molla Said Şevlûk
31. Ramazanê Botî

32. Molla Abdullah-ı Hesinkî
33. Mela Ehmed Şaxi
34. Mela Behadin kure Mela Seid Hetmi (ö. 1996)
35. Irşad Seyda

B. ŞIRNAKLI ŞAİRLER

1. Pîr Izzeddîn (17. yy.)
2. Şeyh Halid-i Zibârî-I (ö. 1805)
3. Şeyh Abdulhakim Dêrşevî (ö. 1905)
4. Şeyh Hüseyn-i Basretî (ö. 1915)
5. Şeyh Şemseddîn (1943)
6. Mustafa b. Ahmed Bûtî (1940'tan sonra)
7. Molla Hasan-ı Dêrşewî (ö. 1965)
8. Cegerpel (ö. 1988)
9. Molla Yusuf Zivingî (ö. 2002)
10. Şeyh Adnan
11. Berken Bereh
12. Molla Yusuf Zivingî
13. Molla Abdullah-ı Dêrşevi

C. İDİLLİ ŞAİRLER

1. Mela Abdullah Fifrêlî (ö. 1995)
2. Mela Ehmedê Zinarexî
3. Molla Bedreddin Kefsûrî

D. DİĞER YERLER

1. GÜÇLÜKONAK: Molla Davud (16.-17. yy.)
2. SİLOPİ: Seyid Beşir Doru (1996)
3. BEYTÜŞŞEBAP: Melayê Bateyi (1675-1760 dolayları)

IV. ŞAİRLERİN ESERLERİ

A. ESERLERİN LİSTESİ

Şırnak ve çevresinde yetişen şairlerden eser verenlerin sayısı 32'dir. Bunların kaleme aldıkları eser sayısı ise 52'dir. Aşağıda bu şairlere ve eserlerine yer verilmiştir.

Molla Ehmedê Cizîrî (ö.1640)

Divan

Melayê Bateyi (1675-1760 dolayları)

Mevlid
Divançe

Mela Siracuddîn Xelîlî (ö. 1983)

'Akdu'd-durer: Vasiyet konusunda Kürtçe bir manzûmedir.

El-‘Ilacu’naci’: Tıbba dair nasîhatlar konusunda Kürtçe bir manzûmedir.
Gulbahar: Kürtçe nasihat konusundadır.
Kürtçe şiir divanı
Kürtçe Mevlid
Gulcivîn: şiirler

Şêx Sahib Varol (ö. 1983)

Divan
Mevlûda Kurmanci
Eqîdeya îmanê
Tefsîru’d-Damîr: Münacatlardır.
Zurûf: Kürtçe mensûr Zuruf kitabını nazmen Arapçaya çevirmiştir

Seydayê Tîrêj (ö. 2002)

Dîwana Xelat (Şiir, Beyrut, 1984; bazı yerlerde 1985 ve 1986 tarihleri de veriliyor)
Dîwana Zozan (Şiir, Beyrut 1992; bazı yerlerde 1990)
Dîwana Cûdî (Şiir, Beyrut, 1998);
Mewlûda Kurmancî (Mevlit, ?, ?).

Molla Feyzullah Erzen (ö. 2002)

Gula Narincî Mewlûda Kurmancî
Hate Sefa di Mewlûda Mustefa

Mela Ehmedê Zinarexî

Kurteya fiqha Şafi’î (2 cilt),
Xulasa ‘Eqîda Muslimanê Sunî,
Mevlûd

Molla Nurettin Elçioğlu

“Pirtûka Nav Ronahî Helbestên Rast û Şahî”
“Melûda Ehmediye Bi Peyva Kurmanci ye”

Molla İbrahim Xelîlî

Mewlûda Kurdî,
Zaroktîya Pêxember, Veqetandina wî ya ji Mekkeyê û wefata wî

Şeyh Halid-i Zibârî-I (ö. 1805)

Sîseban

Said-i Merhûm (ö. 1916)

Divan

Cegerpel (1983-1988)

Divançe (basıldı)

Muhemed Qedrî (ö. 1961)

Dîwana ırfan

Seyîd Elîyê Findikî (1978)

Divan

Mustafa b. Ahmed Bûtî (1940'tan sonra)

Divan

Mîr Celadet Alî Bedirxan (ö. 1951

Were Dotmam (Şiir, İstanbul, 1998

Kamûran Alî Bedirxan (ö. 1978)

Kulîlkên Ezêb (Şiir, İstanbul, 1998; Hawar'da yayımlanmış olan şiirler)

Abdusselam Nacî (ö. 1952)

iki şiir divanın (evi yakıldığında yanmışlar)

Şêx Qedrî (ö. 1961)

Divan

Abdulcelilê Botî (Molla) (ö. 1981)

Divan

Şêx Muhammed Nurullah Seyda

Divan

Molla Yusuf Zivingî (ö. 2002)

Divan

Şeyh Adnan

Aruz ilminde kaleme aldığı Kürtçe bir manzumes

Şêx Ehmed Munis

Divan

Molla Abdullah-ı Dêrşevi

Bayê Bênderê Divan

Berken Bereh

Êş (Şiir, İstanbul, 2001),
Şagirtên Evînê (Şiir, İstanbul, 2003),
Pandomîm (Şiir, Diyarbakır, 2006)

Necati Onur

Zin isimli Kürtçe şiir kitabını

Ahmet Saygıdar

130 Kürtçe, 20 Türkçe şiiri

Ramazanê Botî

Şiir kitabı

Molla Abdullah-ı Hesinkî

Manzûm Avamil ve Zuruf

Molla Muhammed Beşir

Divan

Molla Bedreddin Kefsûrî

Mewlûda Kurdî bi Zimanê Gundî

B. ESERLERİN TASNİFİ

Şırnak ve çevresinde yetişen şairlerin kaleme almış oldukları 52 eseri tür ve konularına tasnif edecek olursak, en çok dîvan/dîvançe ve mevlid türlerinde olmak üzere, Fıkıh, Aruz, Nahiv, Akaid, Siyer, Cenkname, Nasihat, Münacat, Tıp ve serbest şiir kitapları türlerinde eserler verildiği görülecektir. Aşağıda hangi türlerden hangi şairlerin eser verdiklerine yer verilmiştir.

DİVANLAR/DİVANÇELER

1. Molla Ehmedê Cizîrî (ö.1640):
2. Melayê Bateyi (1675-1760)
3. Said-i Merhûm (ö. 1916):
4. Mustafa b. Ahmed Bûtî (1940'tan sonra):
5. Abdusselam Nacî (ö. 1952): iki şiir divanı yanmış
6. Şêx Muhemed Qedrî (ö. 1961):
7. Seyîd Elîyê Findikî (1978): Dian
8. Abdulcelilê Botî (Molla) (ö. 1981):
9. Şêx Sahib Varol (ö. 1983)
10. Mela Siracuddîn Xelîlî (ö. 1983)
11. Cegerpel (1983-1988):
12. Molla Yusuf Zivingî (ö. 2002):
13. Seydayê Tîrêj (ö. 2002): üç tane divan
14. Şêx Ehmed Munis:
15. Molla Abdullah-ı Dêrşevi:
16. Şêx Muhammed Nurullah Seyda:
17. Molla Muhammed Beşir: Divan, Gulcivin (şiirler)
18. Molla Bedreddin Kefsûrî-Atari
19. Molla Nurettin Elçioğlu: "Pirtûka Nav Ronahî Helbestên Rast û Şahî"

20. Mela Ehmed Ulus
21. Mela Behadin Mela Seid Hetmi

MEVLİDLER

1. Melayê Bateyi (1675-1760 dolayları): *Mevlûda Kurmanci*
2. Şêx Sahib Varol (ö. 1983): *Mevlûda Kurmanci*
3. Mela Siracuddîn Xelîlî (ö. 1983): *Mevlûda Kurmanci*
4. Seydayê Tîrêj (ö. 2002): *Mewlûda Kurmancî.*
5. Molla Feyzullah Erzen (ö. 2002): *Mevlûda Kurmanci*
6. Mela Ehmedê Zinarexî: *Mevlûd*
7. Molla Nurettin Elçioğlu: "Melûda Ehmediy e Bi Peyva Kurmanci ye"
8. Molla Bedreddin Kefsûrî: Mewlûda Kurdî bi Zimanê Gundî
9. Molla İbrahim Xelîlî: *Mewlûda Kurdî*,
10. Molla Feyzullah Erzen (ö. 2002):
    - *Gula Narincî Mewlûda Kurmancî*
    - *Hate Sefa di Mewlûda Mustefa*

FIKIH

Mela Siracuddîn Xelîlî (ö. 1983) '*Akdu'd-durer*: Vasiyet konusunda Kürtçe bir manzûmedir.

Mela Ehmedê Zinarexî *Kurteya fiqha Şafi'î* (2 cilt)

ARUZ

Şeyh Adnan: Aruza ilişkin manzume

NAHİV

Molla Abdullah-ı Hesinkî *Manzûm Avamil ve Zuruf*

AKAİD

Şêx Sahib Varol (ö. 1983) Eqîdeya îmanê
Mela Ehmedê Zinarexî *Xulasa 'Eqîda Muslimanê Sunî,*

SİYER

Molla İbrahim Xelîlî
Zaroktîya Pêxember, Veqetandina wî ya ji Mekkeyê û wefata wî

CENKNAME

Şeyh Halid-i Zibârî-I (ö. 1805): *Sîseban*

NASİHAT

Mela Siracuddîn Xelîlî (ö. 1983)*Gulbahar*: Kürtçe nasihat konusundadır.

MÜNACAT

Şêx Sahib Varol (ö. 1983)*Tefsîru'd-Damîr*: Münacatlardır.

TIP

Mela Siracuddîn Xelîlî (ö. 1983)*El-'Ilacu'naci'*: Tıbba dair nasîhatlar konusunda Kürtçe bir manzûmedir.

ŞİİR KİTAPLARI

Mîr Celadet Alî Bedirxan (ö. 1951: *Were Dotmam*
Kamûran Alî Bedirxan (ö. 1978): *Kulîlkên Ezêb*
Ramazanê Botî: Şiir kitabı
Necati Onur: *Zin*
Ahmet Saygıdar 130 Kürtçe, 20 Türkçe şiiri
Berken Bereh
Êş (Şiir, İstanbul, 2001),
Şagirtên Evînê (Şiir, İstanbul, 2003),
Pandomîm (Şiir, Diyarbakır, 2006)

Kaynakça:

Abdurrahman Cûdî, Malbata Zêbarîyan û Basreta "Paytexta Neqşebendîyan"-I -Heta bi Serdema Postnişînîya Malbata Zêbarîyan li Dergahê Basretê-, *Nubihar*, h. 107, r.-58. İst. 2009.
eş-Şeyx Muhammed Şefîq ez-Zîbarî, el-Ehwalu'd-Durriye we'l-Exbaru'l-Miskiyye fi's-Silsileti'z-Zîbariyye, Musul 1935.
Abdulkadir Bingol, *Kulîlkên Baxê Botan*, Enstîtuya Kurdî ya Amedê, İst. 2008.
Abdullah Yaşın, *Tarih Kültür ve Cizre*, Ankara 2007.
Selim Temo, *Kürt Şiiri Antolojisi*, Agora, İst. 2007.
Hamdi Abdulmecid es-Selefî, Tahsin İbrahim Doski, *Ikdu'l-Cuman*, eş-Şarika 2008.

ETNİK VE DİNİ GRUPLAR

THE EAST SYRIAN COMMUNITY OF THE REGION OF SHIRNAK

Herman TEULE*

A couple of years ago I was studying a voluminous theological encyclopaedia, written in Arabic in the beginning of the 14th century by a Christian who belonged to the so-called Church of the East, in the course of history also known as the Nestorian or Assyrian Church. The compiler and partly the author of this work of about two hundred leaves in most mss, was a certain priest Saliba ibn Yuhanna from Mosul who gave his work the title *Asfâr al-Asrâr*, the Books of Mysteries and according to other mss, kitâb al-Tawârikh, the Book of Dates. He probably finished it when he stayed in Famagusta in Cyprus. Generally speaking it is a compilation of theological statements meant to prove the orthodoxy of his community. It also has a number of more historical sections. One of the unexpected things I discovered in this work is a paragraph on "the East", an important concept of course in a Church which calls itself the Church of the East. It was in the East that God created Paradise, it was from the East that civilization spread to the rest of the world, and now I come to Shirnak, it was in "the East, in the Middle of the land of the "Syrians" (al-Suryân)" that Noah landed with the ark, more specifically at Judi Dagh. Saliba then continues with the classical well-known story that Noah built there the first village Thamân, so-called after the eight persons who had stayed in the Ark, and he adds that in his own days, so in the 14th cent., the village still existed, but was then called Thmânun, eighty. Since this event marked the beginning of civilization, Saliba continues, the region was named Diyar Bekr, which he explains as the Abode of the First Born, and that the language of this first civilization and of the entire region was Suryâni, Syriac, the oldest language of the world, spoken by Nuh and his children and this without interruption till Saliba's own times.[1]

How do we have to interpret this fragment, written in the fourteenth cent.? It seems that for the historical consciousness of the Church of the East in the days of Saliba, the region around Judi Dagh functioned in a certain way as a kind of identity marker: it is explicitly mentioned that Syriac was the language of that region. That as a matter of fact the Christians of that region in the meantime had already to a large extent adopted Arabic – witness his own kita^b al-Asrar- as a cultural language remains unnoticed.

The problem is: is Saliba's statement just a pious reference to what as a priest he had read and studied in traditional bible commentaries, especially, the Book of Genesis, without much awareness of the reality in the region, or did this region in his days still function as a centre of cultural civilization, at least for his own community?

In order to give an answer to this question, I will divide my lecture into two parts: 1. I will tell something on the ecclesiastical structure of the region in the days of Saliba and before 2. I will discuss the literary output and the cultural achievements by members the Church of the

* Prof. Dr., University of Nijmegen-University of Louvain.

1 H. Teule, "A theological Treatise of the East Syrian Bishop Išoᶜyahb bar Malkon (13th cent.) preserved in the theological compilation Asfār al-Asrār", in *Journal of Eastern Christian Studies* 58 (Louvain, 2006, 3-4), pp. 235-252

east in the region. As an additional issue, I would like to briefly evoke some more recent developments when Catholic missionaries started to come to this region and created new structures, new communities and changed the traditional intellectual outlook of these East-Syrians..

1. Ecclesiastical structure.[2]

The basis element to determine the most important ecclesiastical centres is by having a look at the different Episcopal lists that mention the names of dioceses and the places of residences of the Bishops as well as relevant passages in several chronicles and, secondly, by analyzing the Books of Monasteries (kutub al-adyira) and again the chronicles in order to determine the location of monasteries.

The oldest ecclesiastical centre seems to be Beth Zabdai (in Arabic Ba Zabda), which was situated in the neighbourhood of the modern city of Cizre. Its history as an Episcopal town goes back to the fourth century. For this early period we have already two names of Bishops, deported and victims of the persecutions against the Christians by the Kings of the Persian (Sasanid) Empire, Shahpur. Despite the fact that it was dependent on the more important Nisibis (Nüseybin), which was the seat of a Metropolitan, it must have been an important bishopric. We have lists with the name of Bishops till 864, the year of the foundation of Jazira ibn 'Umar. Till that year, there was another important Bishopric, called in Syriac Bet-Qardu, in Arabic Ba-Qirda, the region between Bohtan Su and the Khabur. The centre of Beth-Qardu was the town of Penek, now Finik. Also this diocese was dependent on Nisibis. The existence of two East-Syrian dioceses testifies to an important East-Syrian presence at least till 864. When the new city of Jazira was founded, it is not so clear what happened with the diocese of Qardu. That of Beth Zabday ceased to exist before the year 900 and the chronicles give references to a Bishop of Gazarta. By the end of the 11th cent., it seems that there was a Bishop of Gazarta, who was called Bishop of Beth Zabday and Bishop of Qardu, but his true centre was Cizre. In the Mongol times, the Bishop of Gazira, Hnanisho' was even appointed as governor of the city. Despite the fact that after this period Gazarta was for the greater part in ruins, it continued to function as an Episcopal city till the end of the 16th cent., when the situation begins to change, to which I'll come back later. By the end of the 15th cent. we hear of a "Bishop of Amid" (= Diyarbakir), Gazira and Siirt", which tells a lot about the fate of the east Syriac Christians after the incursions of the Mongols and Timur Lenk and local Kurdish rulers.

The second important centre was Thamanun, already mentioned. This village was already Christian in the 5th cent. The so-called chronicle of Siirt, an East Syrian Chronicle written in Arabic, the Manuscript of which was found in the city of Siirt, (hence its name) mentions the existence of a religious school there which attracted students from the whole region. It had certainly Bishops between the 11th and the 13th cent. and we find the name back in several historical accounts of ecclesiastical events. Some of these go back to the period of Saliba, with whom I started my lecture. The most prestigious Bishop of Thamanun was probably a certain Barsawmâ (12cent.) who was elected Patriarch of the Church of the east in 1134. He was from the village called Zaydiyya, which should have been here in the neighbourhood, but I have not yet identified it. In the 13th cent. it merged with Wasta, a village north of the Khabur. But we know that in the beginning of the 14th cent. Thamanun was in ruins, definitely it seems, and played no longer a role in the ecclesiastical organization of the Church of the East.

---

[2] Fiey, Nisibe, Wilmshurst Ecclesiastical Organisation;

Apart from these two important dioceses of the East-Syrians, the region also had a number of important monasteries, at least twelve, some of which were really great centres of culture and learning. I would like to mention only three:

The monastery of Mar Ahhā (also called Dayra d-Zarnuqa, the monastery of the Bucket), east of Gazira. It is described with admiration in the Kitâb al-Adyira of Shabusti as having gardens, wine and many monks. For a certain time, it even functioned as Patriarchal see, the residence of the leader of the Church of the East. This was by the end of the 15th cent. when the then Patriarch had to flee from Mosul on account of fear of persecutions and found safety and shelter in this monastery. Apparently, the situation of the Christians in the region was not so bad as one would be inclined to believe when interpreting the changing name of the diocese of Gazarta, as we have seen above. In this period it produced many books, to which I'll come back later. Another important monastery was that of Kamul, near Mount Judi. In the 11th cent. it had more than 400 monks. Yaqut, in his Mu'jam al-Buldan, mentions the beautiful gardens and the quality of the wine produced there. On the slopes of Mount Judi itself there was the monastery if the Arch (dayrā d-qibut), which functioned basically as a place of pilgrimage for those who wanted to visit the place where Noah had landed with his boat. Between Tamanun and Cizre, there was another famous monastery, Dayr Abūnā, also mentioned in the *Mu'jam al-Buldān* of Yaqūt (13th cent.), but also a century later by Ibn Fadl Allah al-'Umarī in his k. *masālik al-Abṣār*

2. Cultural achievements.

Monasteries and Episcopal centres as witnesses to an elaborate ecclesiastical organization. This means that the region till the time of Saliba produced a rich Christian culture. As a matter of fact, little has remained of the old ecclesiastical buildings. There are in the region several ruins of East Syrian monasteries and churches, but a complete inventory still has to be made. The region has however also played an important role in the production of Syriac literature. I first return to the monastery of Kamol. It was the monastery of a certain John bar Penkayé, who is the author of an important chronicle, ktaba d-resh melle, by the end of the 7th cent.. The work gives an account and theological interpretation of the first Islamic appearances in that region. A treatise on monastic life, written by a monk of this monastery can be dated to the same period (recently edited in the Netherlands)[3]. The author was a certain monk Bishoi and his work gives a division of the spiritual life which he divided into stages. This Bishoi did not make it as a great spiritual authority, his work is only preserved in a few manuscripts, but this cannot be said of another East-Syrian spiritual author who lived and wrote in the same region: John of Dalyātā (8th cent.). Though his origins were in Northern-Irak, he stayed for seven years in the Monastery of Mar Yozadaq, in the Mountains of Qardu. Yozadaq had founded this monastery in the 7th cent. and as founder he established a monastic rule. The most illustrious monk of his monastery was undoubtedly this John of Dalyâta, the author of an important collection of letters on the spiritual life and of homilies, written in Syriac, but later translated into Arabic. These letters and homilies, now available in English and French translations, made him one of the greatest spiritual authorities of the Church of the East and earned him the name of in Arabic aš-Šaykh al-ruḥānī. His work was received and appreciated by almost all later spiritual authors of his Church, but also by members of other Churches. It is however not sure that he wrote his work in this monastery or in a neighbouring one, situated more to the north. At the end of his long life, he returned to the Yozadaq monastery.

By way of a first conclusion I would already like to come back to the quotation by which I started my conference, the remark of Saliba in his theological encyclopaedia. The important

[3] J.J. Sanders, Preken van Mar Bishoi, Heemstede 2008.

ecclesiastical structure as evidenced by a great number of dioceses and monasteries testifies to the importance of this region for the Church of the East. Moreover, it was also a region that had produced some fine authors, so that in a certain way it was quite natural for an author like Saliba to make reference to this region. It also seems that even in his own days, the region was still an important centre of the Nestorian Church, despite the fact that the political developments of the late 13th cent. must have brought a lot of destruction also on the monasteries and churches of the region.

I would now like to turn to the more recent period. The splitting of the Church of the East into a Catholic branch, named Chaldean, and a branch that remained loyal to its own tradition and refused the union with Rome is well known. It is less known that according to some authors one of the important preparatory meetings that led to the splitting took place in the town of Cizre in 1552, where three Bishops and a number of Lay persons united to discuss the system of hereditary succession as existing in that period in the Church of the East. From Jezira the the group would have proceeded to Mosul for the proclamation of the official secession.[4] Though I am not entirelyly convinced of this meeting in Jezira – we should not forget that the city had been destroyed by the Persians in the beginning of the 16th cent. with the destruction of many churches[5] - in any case the result of the splitting into two Churches was twofold: the infrastructure had to be doubled. For the new Chaldean Church, either new dioceses had to be established and new churches built, or the owners of extant churches, monasteries and dioceses turned themselves to the Chaldeans and accepted the new faith. The religious landscape since the 16th cent. became more complicated. The second result was that from this period onwards the region around Shernak became exposed to Western missionaries, who came to help the Chaldean Christians to build up their structure, but also to learn them new forms of science, more specifically, western theology and western spirituality. This development triggered the production of manuscripts in the 16th and 17th centuries. On the one hand, the production of traditional books, lectionaries, Books for the services in the churches, certainly with the aim to affirm the orthodoxy anti-Catholic identity of the copyists or rather the persons who commissioned these works. On the other, also a number of manuscripts which as a matter of fact were Syriac translations of Arabic works, which, in reality were already translations of European theological works written in Latin and or Italian. We know that one of the most famous of these translators, who was also a very qualified copyist, the later Chaldean Patriarch living in Diyarbakir Joseph II, stayed and worked for sometime in the monastery of Zarnuqa, mentioned above. Apart from the fact that these manuscripts testify to the intellectual life and to the interests of the Christian population of this regions, there is another reason why these mss are important. In many cases, they contain elaborate colophons, giving information on local history not found elsewhere in other sources, such as the destruction or even the name of a particular church or building, names of local agha s or Bishops, information about the relation with the Muslim population and even numbers. It is of course regrettable that many of these manuscripts have disappeared (or went underground?) during the events of 1915. In many cases we only have information in the small catalogues or handlists that were made of libraries of monasteries and Episcopal residences, especially by the last Chaldean Bishop of Siirt, Addai Scher. The history of east Syriac Christianity in the region came to an end in first World War, now we have only ruins and books.

I would like to end with expressing the wish that Turkish archeologists with their knowledge of the field can help their non Turkish colleaugues to get a complete picture of the history of the region of Shirnak which was partly also the history of a Christian population.

---

4 Habbi, Sulaqa, OS 11, pp. 106. Fiey Nisibe 234

5 Fiey Nisibe, 233.

CHRISTIAN SETTLEMENTS AND POPULATION IN BOHTAN IN LATE OTTOMAN TIMES

By David GAUNT*

If we look at Şirnak and its immediate surroundings, this corresponds with the older geographical concept of Bohtan. Bohtan has never been an administrative entity, but in general it is a territory bounded in the north by the Bohtan River, in the south by the Khabur River, in the west by the Tur Abdin and in the east by the Hakkari mountain range.[1] In late Ottoman times this was a transitional region with a mixture of Kurds and Arabs, and a sizeable minority of Armenian, Nestorian and Chaldean Christians. The intention of this article is to bring together documentation on the size and extent of the Christian population on the eve of World War I.

A modern French geographer Michel Chevalier has concluded "Unfortunately it is not very easy, despite the relative abundance of our documentation, to locate in a sure way the Christian peoples of Bohtan".[2] After having recently gone through the material, I am forced to agree with him. This was an area that few travelers stayed for long periods of time. The few important towns – basically Cizre and Siirt – were on the periphery of the region. As far as is known there was never a foreign consulate located there.

As Chevalier noted there are some primary sources. The problem is that the sources do not agree with each other. This means that there is very little continuity between reports as to the size of population. But to make matters worse there is no correspondence even about the number and names of the Christian settlements, let alone their size. Probably we will just have to accept this lack of logical cohesion.

The Ottoman government published population figures by vilayet and sancak. The Ottoman state statistics divided the population by male and female, and then into various religious groups. These have been collected and published by Kemal Karpat.[3] He gives three tables that are of relevance for the Siirt sancak, see table 1.

Table 1. Ottoman census for Siirt sancak by religious group.

Religion	188/82-1893	19006-07	1914
Muslim	49,095	69,499	86,463
Armenian	11,971	6,666	10,828
Armenian Catholic	Not given	2,596	Not given
Protestant	561	368	519
Monophysites (Syrian Orthodox?)	261	Not given	Not given
Syrian Orthodox	Not given	Not given	3,642

* Professor of History, Södertörn University, Stockholm, Swden. E-mail david.gaunt@sh.se.

1 Hartmann, Martin, "Bohtan. Eine topographisch-historische Studie" parts 1 and 2, in *Mitteilungen der Vorderasiatischen Gesellschaft* 1896 and 1897.

2 Chevalier, Michel. *Les montagnards chrétiens du Hakkâri et du Kurdistan septentrional.* (Paris : Publications du département de Géographie de l'Université de Paris-Sorbonne 1983). P. 118.

3 Karpat, Kemal H. *Osmanli Nüfusu (1930-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri.* (Istanbul : Tarih Vakfi Yurt Yayinlari 2003), p. 170-171, 200-201, 212-213.

Chaldean	Not given	3	4,356
Catholics	2,446	Not given	Not given
Gypsies	Not given	73	Not given
Total	75,760	77,342	105,808

It is possible that the territory covered by Siirt sancak had been enlarged by 1914 (it included the kazas of Siirt, Eruh, Pervari, Sirvan and Garzan) and that this would explain some of the great increase in population in the few years between 1907 and 1914. The table is very erratic in expressing the non-Muslim groups and one major group that we know was present, namely the Nestorians, is totally missing despite the historical fact that they had two bishoprics in the region serving many villages east and south-east of Siirt as well as in the Atel region.[4] The Chaldeans must have been much greater than the 3 indicated in the census of 1907. What the census does indicate is awareness that there was a significant non-Muslim presence in the region and that there was a mix of Armenians (Gregorians and Catholics) as well as Assyrians (belonging to the Syrian Orthodox and Chaldean churches). This article mostly deals with the Assyrian populations, but there is information on the Armenians. In the nineteenth century there was an Armenian Gregorian Orthodox diocese based on Siirt. It served about fifty villages in the Bohtan and Müküs valley with 6,240 families.[5]

The Assyro-Chaldean Delegation to the Paris Peace Conference in 1919 included a table indicating its estimates of the population of certain provinces and districts. Among the territories was the sancak of Siirt, which then administered the Bohtan region. According to this list there were 97,000 inhabitants of whom 61,000 were Assyro-Chaldeans (a political term indicating non-Armenian Christians) and 6,000 Armenians. This would give a Christian presence of 69 percent. This percentage may be incorrect, but it indicates that contemporary observers perceived the region as having a very strong Christian presence. The other population elements were given as 2,000 Turkmen, 15,000 settled Kurds and 13,000 settled Arabs. The French Dominican Monk estimated that there were 60,000 Christians in the Siirt sancak – 15,000 Chaldeans, 25,000 Armenians and 20,000 Syrian Orthodox (Rhetoré p 225).

Other types of enumeration give an idea of the spreading and density of settlement. A long list composed for Agha Petros, the Assyrian leader, was delivered to the diplomatic delegations at the Paris Peace conference.[6] This was obviously based on statistics supplied by the various religious organisations as the territorial divisions appear to be bishoprics and parishes. A clear disadvantage is that the list often only gives the number of houses, not the number of persons. It is not very clear what is meant by “house” because it is possible that several related families could live together inside the same building.

Table 2 enumerates the villages in the Nestorian diocese of Bawar in Bohtan. The area covered should be in the eastern Bohtan and it extends from Silopi in the south to Khumara in the north. An interesting feature of this list – as well as that in Table 3 – is that it deals not just with Assyrian villages, but also takes up villages designated Kurdish or Armenian. Why this is done is somewhat mysterious, as it obviously does not include all Armenian or Kurdish villages. It may be that that these villages at one time were Nestorian, but that the inhabitants had converted or were displaced by other people. Internal evidence cannot solve this problem. The names in the list are in French transliteration, which was the working language of the peace conference. Thus some of the spelling may be strange. It has not always been possible to identify these places. Here in parenthesis are place-names if it has proved possible to make

---

4 Wilmshurst, David, *The Ecclesiastical Organisation of the Church of the East 1318-1913* (Lovain: Peeters 2000), p. 92.

5 Wilmshurst, p. 92.

6 Printed in Destani, B., ed., *Minorities in the Middle East. Christian Minorities 1838-1967. Assyrian Communities in the Levant and Iraq, Part 1 1880-1938.* (Cambridge: Archive Editions 2007) 91-121.

a new identification. The place names were typewritten, but the numbers of houses were written in ink and probably by Petros himself.

Table 2. The Nestorian District of Bohtan Barwar

Village Name	Houses	Ethnicity
Akouchan	53	Armenian
Alkip	35	Armenian
Ari	25	Kurd[7] [Armenian ?]
Arichcass	50	Assyrian
Armakh	180	Kurd
Armichatt [Ermishat]	63	Armenian
Awbin	17	Kurd
Banidjan	95	Armenian
Bidara	50	Kurd
Bindoui	70	Assyrian
Bourbe	30	Assyrian
Caival	9	Assyrian
Casrouki	18	Kurd
Chaminiss	60	Assyrian
Charnak	63	Armenian
Chwita [Hwitla]	52	Assyrian
Dachtik	32	Armenian
Gouchaniss	80	Assyrian
Houl	20	Armenian [ruin]
Karmiance	50	Assyrian
Kep [Kib]	25	Assyrian (Muslim since 1895)
Khaskir	150	Kurd
Khoumar [Khumara]	36	Armenian
Kidia	80	Asirían
Kouratch	60	Assyrian
Malik	60	Armenian
Moullagbeïro	52	Armenian
Ourtch	65	Assyrian
Oussian	13	Assyrian
Ouzim	62	Armenian
Pakh	11	Assyrian
Parkhikhi [Parakh]	100	Kurd
Sagoukir	40	Kurd
Sarap	88	Kurd
Sloupia [Silopi]	70	Armenian
Valace	50	Armenian
Yourachine	72	Assyrian
Total		727 Assyrians 691 Armenians 668 Kurds

Table 3 is puzzling because the place-name Ispirad is otherwise completely unknown. The territory covered was traditionally termed the diocese of “Atel and Bohtan”. The region covers includes Cizre and Siirt as well as villages near Zahko. This should represent the most westernmost outpost of the Nestorian Church.

[7] Admiralty War Staff, *A Handbook of Mesopotamia vol iv Northern Mesopotamia and Central Kurdistan* (London 1917) states it was Armenian, p. 182.

Table 3. The Nestorian District of Ispirad

Abamaï	5	Kurd
Akir	80	Kurd
Ali	42	Kurd
Anal	63	Assyrian
Anz	50	Kurd
Arkhanaïa	92	Kurd
Aro	27	Kurd
Artoukh Basse [Lower Artun]	90	Assyrian
Artoukh Haute [Upper Artun]	29	Assyrian
Asnakh	152	Assyrian
Awal [Aval]	52	Kurd
Badjiri	30	Kurd
Balo	100	Kurd
Bassi	62	Assyrian
Bassorin	55	Kurd
Beyrian	33	Kurd
Bicheiri	44	Kurd
Biguirzan	27	Kurd
Bikdin	85	Assyrian
Bilon	60	Kurd
Bindjou	16	Assyrian
Bird	37	Assyrian
Bittsapoun [Bespin]	100	Asyrien
Chakhi [Şah]	32	Assyrian
Charzouk	36	Kurd
Chiche	100	Assyrian
Chinraki	50	Kurd
Dachhalkou	49	Kurd
Dantas [Tentas]	18	Assyrian
Derki	44	Assyrian
Dih [Eruh]	18	Assyrian [+Armenian?]
Dihouk [Dehuk]	66	Assyrian
Dirahouni	16	Kurd
Dirgouli [Derguli]	44	Kurd
Dirsor	50	Kurd
Djiid	72	Assyrian
Djipona	85	Kurd
Guilmidour	68	Kurd
Guirikta	56	Assyrian
Guitta	15	Kurd
Gurik	15	Kurd
Gzira [Cizre]	100	Kurd-Assyrian
Hablar	62	Assyrian
Hachtion	100	Kurd
Haltou [Haltun]	35	Assyrian
Harbichiche	2	Kurd
Hassand [Hassana]	50	Assyrian
Hawy	39	Assyrian
Hida	50	Assyrian
Hilta	50	Kurd
Ichbitt	72	Kurd
Ichiss	45	Assyrian
Idra of Hirian	100	Kurd
Ikroun	20	Kurd
Ikwal	65	Assyrian
Ilan	??	Assyrian
Imchine	15	Assyrian

Iskirad	130	Assyrian
Kantarou	50	Kurd
Karnicise	50	Kurd
Kasra	63	Kurd
Khirwi	80	Kurd
Kotor Rabta	30	Assyrian
Koulia	20	Kurd
Koumazir	50	Kurd
Koup	30	Assyrian
Koupratchnice	60	Assyrian
Koutiace	62	Kurd
Kouvdi	30	Kurd
Mansouria [Mansurije]	74	Assyrian
Marga [Maghes]	32	Assyrian
Mata of Samki	50	Assyrian
Mihir	60	Assyrian
Nachkhounaï	80	Kurd
Nanid	56	Assyrian
Narbouli	8	Assyrian
Narhouse	50	Assyrian
Nigue	78	Assyrian
Pilanice	52	Kurd
Piron	80	Kurd
Piron [Piroz]	62	Assyrian
Pista	37	Assyrian
Radragoum	23	Kurd
Ramoran	60	Assyrian
Sadek [Seduh]	12	Assyrian
Sahirt [Siirt]	40	Assyrian
Saint Mathieu [Mar Addai]	90	Kurd
Saint Sauvrichou [Mar Sabrisho]	40	Assyrian
Saint-Jacques [Mar Yakub]	25	Assyrian
Samkhom [Semkhor]	30	Assyrian[8]
Sanguirgue [Mar Gewargis]	55	Kurd
Satoriïa	60	Kurd
Sourbitania	102	Kurd
Takia	44	Assyrian
Tilkabin [Tell-Kebbin]	68	Assyrian
Yourva	72	Kurd
Total		2577 Assyrians 2488 Kurds

Despite the great amount of detail in these lists it is easy to find Nestorian villages that are not mentioned. Among the unmentioned is Şirnak itself, which according to the British Army Handbook on Mesopotamia had 30 Nestorian households because the chief of the Kurds was "favorably disposed towards Christians."[9] Other Bohtan Assyrian villages that were not mentioned are: the Nestorian villages of Artevin, Ain Dare, Fakira, Galwaye, Robaniya, Sarhal, Sigirik, Ma'dan, Tel Nevrö, Zokait, Gerizlas, and the Chaldean villages of Radwan.[10]

A second section of the list supplied by Agha Petros includes population estimates for villages belonging to the Syrian Orthodox church. These are not by the number of houses, but are approximations of the total population of the villages. These are not given by bishopric, but rather by kaza an Ottoman administrative unit designating a subsection of a province.

[8] Chevalier states that this was a west Syrian Jacobite village, p. 124.
[9] Handbook, p 176.
[10] Wilmshirst 98-107.

Table 4 deals with the Kaza of Cizre. It lists villages on both right and left sides of the Tigris river and extends south as far as Pesh-Khabur.

Table 4. Kaza of Djeziret-ibn-Oumar [Cizre] Number of Inhabitants per Village.

Aïsaré	150
Akol	200
Amrine	300
Azék [İdil]	1,000
Bara Beïta	300
Beïr-Mar-Avraham	300
Besbine [Bespin]	200
Bosnaïé	400
Brebit	200
Cafchené	200
Chabanié	100
Chak [Shah]	300
Chakh	200
Dachte-Dare	100
Dayazé	100
Deïr-Elaïa	400
Deïr-Tahtaïa	300
Deran	200
Der-Babat	350
Dissioum [Dissiun]	200
Djerahié	100
Djeziret-ibn-Oumar [Cizre]	2,500
Ekval	300
Fendek [Findik]	400
Fénék	400
Gurcnébédro [Girki Bedro]	800
Haltoun [Haltun]	100
Handak	300
Hané	400
Harbol [Herbul]	500
Hodlé	100
Hossana [Hassana]	300
Kardié	200
Kendek	100
Kenzumere	500
Kéyouyé	300
Kochtana	200
Koufek	400
Mansourié [Mansurije]	350
Maraké	200
Mar-Sevricho [Mar Sabrisho]	200
Marzé [Mazre]	100
Mirases	100
Mosié	100
Narraban	200
Pechabour[Pesh Khabur]	1,600
Raz	200
Tafes	500
Takian [Takiyan]	600
Teldare	250
Telibel	300
Tel-Kebbine [Tell-Kebbin]	500
Tsché [Eshe]	300
Vahssed [Vahsit]	600
Total	17,800

The Chaldean Church had split off from the Nestorian Church during the Early Modern Era. It united with Roman Catholicism, but kept its Assyrian rites and practices. It was particularly strong in Bohtan and the area around Mosul. The Chaldean Church made an inventory of its membership in 1913.[11] It had two bishoprics in the Bohtan region, one based in Siirt and the other in Cizre. Joseph Tfinkji, a Chaldean priest active in Mardin, creatyed the following tables 5 and 6. He had the responsibility for making a population count in 1913. It would seem that he gathered the statistics through mail correspondence with the priests and bishops. In some instances as at Siirt the information tried to be accurate, but in other places the information was not forthcoming and had to be approximated.

Table 5 Statistics for the Chaldean Diocese of Siirt

Ardjikanès [Arjiqanis]	45
Azar	50
Basse-Artoun [Lower Artun]	160
Bingov	110
Birkah	30
Bir-Ké [Birke]	120
Borim [Borm]	282
Chwithá [Hwitla]	95
Dah-Mazène [Deir Mazzen]	152
Dah-Rabban [Deir Rabban]	142
Dehok [Dohuk]	146
Der-Chèmsch [Deir Shemesh]	40
Dintass [Tentas]	80
Einith [Ejnith]	120
Goubarlanès [Gurbatanes]	75
Guèdyanés (Gadyanis]	55
Guératel [Gweri Atel]	100
Hadidi	200
Hakh [Hah]	70
Haute-Artoun [Upper Artun]	310
Kibb [Kib]	50
Koridj [Korij]	100
Kotmès [Kitmis]	326
Mar-Anèche [Maranish]	70
Mar-Chanès [Marshanis]	60
Mar-Gouria [Mar Guriya]	182
Marie-Chmoni [Mart Shimuni]	30
Mar-Yacoub	200
Ouridj [Urij]	20
Pékinde [Bekinde]	80
Péroz [Piroz]	300
Ramouran [Ramoran]	126
Rauma [Rawma]	110
Sadakh [Seduh]	230
Séert [Siirt]	824
Tall [Tal]	59
Tall-Michar [Tel Imshar]	290
Total	5,430

[11] Tfinkdji, Joseph. “L’Eglise chaldéenne catholique autrefois et aujourd’hui.” *Annuaire pontifical catholique* XVII (1914): p. 451-525.

Table 6. Statistics for the Chaldean Diocese of Gézirah [Cizre]

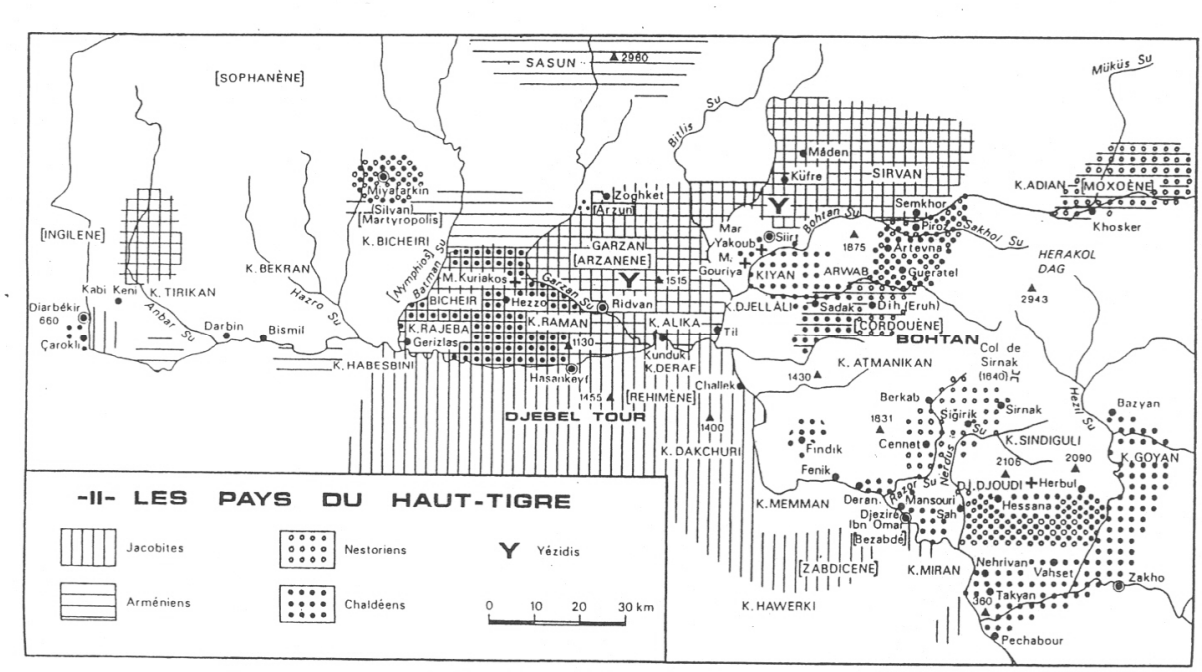
Akol	180
Baz [Bazian]	150
Chakh [Shah]	140
Dissioun	160
Esché [Eshe]	200
Gézirah [Gizre]	600
Guirguébadro [Girikbedro]	600
Haltoun [Haltun]	100
Harbol [Herbul]	300
Hoz-Umer [Höz]	500
Mansourié [Mansurije]	80
Mar-Sauriché [Mar Sabrisho]	100
Nahrwan [Nehrivan]	120
Péchabour [Pesh-Khabur]	1,300
Takiann [Takiyan]	900
Tell-Kebbin	450
Wahsad [Vahsit]	520
Total	6,400

Evidence from the correspondence of Protestant missionaries indicate protestant communities in the following Bohtan villages:

Azakh [İdil], Mansuri, Hassana, Shakh, Cizre

The following map by Michel Chevalier aims at giving a rough approximation of the extent of Armenian and Assyrian settlement in the Bohtan region.[12] Particularly interesting is the mix of Armenians and Syrian Orthodox (Jacobites) north of Siirt and the mix of Nestorian and Chaldean Assyrians in the area around Mount Cudi.

Map 1. The Territory of the Upper Tigris River.

12 Chevalier, map appendix.

Verticle lines symbolize Syrian Orthodox communities, the horizontal lines symbolize Armenian communities, the unfilled dots symbolize Nestorian communities and the filled dots symbolize Chaldean communities.

Conclusions

From the figures available from the Ottoman census, but even from listings of villages made by Assyrian religious organizations, it is not possible to make an accurate statistic over the Christian population of Bohtan in late Ottoman times. The Ottoman census is otoo high a level of aggregation – that of the sancak – and in addition it is inconsistent in its coverage of the different millets. The lists made by the religious organizations are useful, but even the most ambitious – that by Tfinkji for Chaldean communities in 1913 – misses some villages and has accurate figures only for some villages (mostly around Siirt) and must make approximations for others. The Nestorian listings supplied by Agha Petros have considerable problems since it uses place-names that in some cases are otherwise unknown and has the additional problem of using the house as a unit rather than attempting to give the total population. However, despite these source critical problems the sources do indicate that Bohtan had an almost unique mixture of differing Christian settlements.

Bu makale, geç Osmanlı döneminde, Botan bölgesindeki Hıristiyan topluluklarının yerleşimleri ve büyüklükleri hakkında değişik veriler sunuyor ve bunları analiz ediyor. Makale, Osmanlı resmi sayımları ile Nesturi, Keldani ve Ortodoks Süryani kiliselerinin kendilerine bağlı toplulukların büyüklüklerini tespit etmeye yönelik çeşitli girişimlerini ele almaktadır. Bütün bu kaynakların, burada tartışılan önemli kaynak problemleri vardır. Asuri listesinde yer alan bütün yerlerin nerede oldukları tespit edilememiştir. Resmi sayımların ise değişik milletlerle ilgili verdiği istatistikler tutarlı değildir. Fakat son tahlilde, Botan bölgesi, Ermeni, Nesturi, Süryani Orotdoks ve Keldani toplulukların neredeyse eşsiz bir karışımını sunmaktadır.

SÜRYANİ KAYNAKLARINDA İDİL (BETZABDAY-HAZAK)

Mehmet ŞİMŞEK*

Üzerinde bulunduğumuz topraklar uygarlık tarihi yazıcılarının kâğıt, mürekkep, alın teri ve kan izleriyle doludur. Bu uygarlıkları oluşturanlar bedel karşılığında sahip oldukları kimliklerini yerleşim mekânlarına nakşetmişlerdir.

Şırnak ve idil'in de içinde bulunduğu kültür coğrafyasında yapılan yeni çalışmalar, sağlam dayanaklara sahip geçmişinin irdelenmesiyle, tarihin yeniden yazılmasına neden olabilecek gerçekliklerle karşılaşmamız mümkündür.

Bildirimizin konusu olan İdil (Betzabday&Hazak) yerleşmesinin, dinlerin ve dillerin, ırkların ve milletlerin birbiri ardı sıra konup göçtükleri veya gelişerek küçüldükleri daimi yerleşim yeri olması nedeni başta olmak üzere, yer aldığı kültür havzası nedeniyle de hak ettiği ilgiyi bugüne kadar göremediği iddiasında bulunmak, sanırım doğru bir yakınma olur. İnsanlık tarihinde silinmez izler bırakan inançlardan biri olan Hıristiyanlığın ilklerinin yaşandığına dair derinlikli tarihsel gerçeklikler ortaya çıktıkça, bu haksızlık daha net bir şekilde anlaşılacaktır. Bu tarihsel derinlikleri sadece kent merkezlerinde değil, kırsaldan ücra noktalara kadar ulaşabilen tarihsel kalıntılar bu iddianın en önemli belirteçleridir.

Qardu (Kardu) bölgesi,[1] binlerce yıl akıp gelen süreçte halklar, hükümdarlar ve inançlar birbirleriyle karşılaşmış, birbirlerini etkilemiş, savaşmış ve birbirlerinin yerin almışlardır. Asurlular, Persler, Yunanlılar, Romalılar, Araplar Kürtler ve Türkler bölgenin tarihinde önemli roller oynamışlardır.[2] Yukarı Mezopotamya'daki Midyat, İdil, Beşiri, Botan yerleşmelerini içine alan Turabdin[3] yöresi Aramca konuşan toplulukların mekânı olagelmiştir. İlkçağlara ait kimi bölge ve yer adlarının Asur-Arami kökenli olması Asurluların bölgede önemli izler bıraktıklarının göstergesidir. Asurlu Ardaşir'in "Asur ve Keldo Tarihi" esrinin Nesturi Keldanilerinin kilise coğrafyası bölümünde önemli merkezlerden biri olarak Betzabday'ın adı geçmektedir.[4]

Bu yerleşim biriminin modern zamanlarda bilinen en eski ismi Beth-Zabday'dır (Kısaca Ba-Zebde). Muhtemelen Semitik "*zebda*" (tereyağı) kelimesinden türemiştir ve "*tereyağı diyarı*" anlamına gelmektedir. İngiliz arkeolog H. A. Layard, İdil'in doğusunda, eşsiz pürüzsüzlükteki parlayan yüzeyleriyle "*tereyağı kayaları*" olarak anılan kayalar gördüğünü

---

* Eğitimci-Yazar

1 Adday Şer, Siirt Vakayinamesi, çev. Celal Kabadayı, Yaba Yay. İst. 2002, s. 369

2 Mşiha Zha, Erbil Vakayinamesi, çev. Erol Sever, Yaba Yay. İst. 2002, s. 9

3 İdil ve çevresinin Turabdin olarak isimlendirilen bölgenin içinde yer alıp almadığı konusunda yapılan tartışmalara ilişkin olarak Patrik 1. Afrem Barsavm yorumu şöyledir; "Kfonoyo (Nurlu) Mor Yuhanun şöyle anlatır. Persler gelip de Yunanlıları Dara, Nusaybin ve etrafından kovduktan sonra Turabdin Bölgesinde yer alan Hıristiyanlar dağıldılar ve kendilerini Bet-Rumoye diye bilinen yöreye yerleştiren Romalılara katıldılar. Bundan sonra Yunan kralları Pers, Asur, Ninova, Bet Nuhadra (Zaho), Bet Germay (Erbil), Bet Seluk (Kerkük) ve diğer yerlerden intikam almak amacıyla bu bölgeye geldiler. Buralardan çok sayıda Mecusi ve Putperest esirler aldılar ve bunları İzlo Dağlarından Arzun'a kadar Fenek/Finik köyünden Hasankeyf, Savur ve Mardin'e kadar olan alanlara yerleştirdiler. Bu dağlara "Atro d Cabude" (Köleler Dağı) olarak adlandırıldılar." Türkiye Mezopotamya'sında Tur Abdin Tarihi, Mor İgnatiyos 1. Afrem Barsavm, Süryaniceden Arapçaya çeviren Pavlos Behnam, Arapçadan çeviren Vahap Kelat, Nsibin Yay. 1996, s. 13

4 Bekir Sami Seçkin, Başlangıçtan Günümüze Siirt Tarihi, İstanbul Siirtliler Derneği Yay. İst. 2003, s. 31

belirtmiştir. Buranın kadim sahiplerinin her baharda tanrıya armağan olarak buraya yağ bıraktıkları söylenir. "Tereyağı diyarı" adı, belki de İncil'deki "*süt ve bal ırmaklarının aktığı ülke*" ifadesinden türetilmiştir. Azak/Hazak isimlendirmesinin, İÖ 900-800 yıllarından kalma Asur kaynaklarında anılan *Asihu*'dan geldiği ve dahası Azah'ın gerçekte bu ikincisinden türediği de gözden uzak tutulamaz.[5]

Bu bölgede Beth kelimesini temsil eden B harfiyle başlayan çok sayıda yerleşim yeri vardır. Örneğin Ba-Dıbbe (Kurt ini/yurdu). Keza Beth-'Arbaye (kısaltılmış: Ba'Erbaye-Arapların ülkesi). Kelimenin bu kısaltılmış versiyonunun bazı yansımaları ve gelişimi çağdaş Aramca diyalektlerinde, örneğin bir Turabdin diyalektindeki "*mbale l-be Şawme*" *–onu Şawme'nin evine götür*; "*azze l-be Hado*" *– O, Hado'nun evine gitti* cümlelerinde izlenebilir. Her iki örnekte de /be/ *ev, yer* anlamındadır. [6]

Yunanlı Ptolemaios ve Romalı Ammianus Marcellinus gibi kadim tarihçiler Betzabday'dan bir kale olarak bahsederler. Doğu sınırlarında iki büyük devletin (Roma-Pers) birkaç on yıl barış içinde beraberce yaşamaları hemen hemen istisnai bir hal sayılabilir. Betzabday 360'ta (Pers kralı) II. Şapur (309-379) tarafından ele geçirildi. Romalılar 363'te Dicle ötesi arazilerini yani 15 kalesiyle birlikte Arzenene, Moxoene, Zabdiane, Rehimene ve Karduene'yi kaybetmiştir.[7] Roma İmparatorluğu ile Pers İmparatorluğu arasında süre gelen sınır gelgitlerinin esas nedeni olarak Roma İmparatorluğunun Fırat'ın ötesine uzanması olarak ifade edilir tarihçilerce. 360 yılında Sasaniler Roma şehirlerini kuşatmakla beraber Dicle nehri sınırı sabit kalmışsa da sadece Betzabday İran'a bırakılmıştır.[8]

Betzabday ve çevresi Hıristiyanlık öncesinde, tabiat güçlerine inanılan putperest bir inanç hâkimdir. Betzabday, Finik ve Esfes gibi önemli yerleşimlerde tabiat güçlerini temsil eden taştan yapılma putlara tapınma oldukça yaygın bir inanış biçimidir.[9]

Geleneğe göre, Hıristiyanlık, Betzabday bölgesine Havari Toma'nın ikizi olan Aziz Adday (Taddeus)'ın öğrencisi Aggay ve Mara tarafından getirilmiştir. Mşiha Zha, "Erbil Vakayinamesi"nde (yaklaşık İS. 4. yüzyıl) Betzabday'ın ilk piskoposu olarak İS. 120'de yaşayan Mazra'yı anmaktadır. Erbil'in başkentini oluşturduğu Asurların Adiyabenos (Hadyab) eyaletinin[10] kronolojik olarak ikinci piskoposu olan Şamşun (Samsun), Mazra tarafından kutsanmıştır. Pers ve Arap ülkelerindeki manastırların Asur kurucularının ve pederlerinin kısa bir tarihi olan "Erdemlikler Kitabı"nda (9. yüzyıl ortaları) Yesu' Dnah da Betzabday'dan bahseder.[11]

Betzabday, Arap kaynaklarında 7. yüzyıldan sonra görülür. İS. 640'ta Halife Ömer devrinde İyaz Bin Ganam kumandasındaki Arap birlikleri Betzabday'ya ulaştı ve orayı

---

5 Michael Abdalla, Ph. D. Poznan Üniversitesi, Polonya. The Fate Of Azah: An Assyrian Town İn Tur Abdin, Turkey, Journal of Assyrian Academic Studies, Vol. 22, no 1, 2008, ABD. "Turabdin'de Bir Asur Köyü, Azah'ın (İdil) Akibeti" ss. 59-76, Çev. İrfan Erol, Redakte Jan Beth- Şawoce. İsveç Södertorn University College, Tarih/Mezopotamya'nın Çağdaş Tarihi ve Dilleri uzmanı.

6 Abdala, agm. s. 59, dipnot 3.

7 Ernst Honigman, Bizans Devletinin Doğu Sınırı, çev. Fikret Işıltan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay. no. 1528, İst. 1970, ss. 1-3

8 Turhan Kaçar, Mezopotamya'da Roma Sasani Çatışmaları Nusaybin'in Düşüşü, 1. Uluslar arası Mardin Sempozyumu, ss. 131-133

9 Lahdo İshak, Bazebday, Abak al Eyman 1, Family Bookshop-Aleppo, 1998, s. 57

10 Abdalla, agm. Dipnot 8. "P. Kawerau, T. Króll (çev.), The Chronicle of Arbela, Corpus Scriptorum Christaianorum Orientalium (CSCO), vol. 468, Scrptores Syri, Tomus 200, Lovanii 1985; I. Armala, Tarihk al-Kanisa as-Suryaniyya [Süryani Kilisesinin Tarihi], derl. B. Hindo, Beth-Zabday-Azah, Beyrut 1996, s. 46; J. Daniélu and H. I. Marrou H. I, History of the Church, vol. 1, s. 55, bu piskopostan bahsetmiyor, fakat Erbil'in ilk piskoposu olarak Peqida'nın adını veriyor (105-115). I. Armale'ya göre, piskoposun adı Fqida (Pqida) idi ve onun egemenlik dönemi 104'ten 114'e kadardı. Aziz Adday tarafından 99 yılında vaftiz edildiği söylenmektedir." Lahdo İshak, s. 57

11 Abdalla, agm. s. 59

savaşmaksızın aldılar.[12] Yakut el-Hamevi, orayı Betzabday adı altında, Dicle'nin batı yakasında, Cizre'nin karşı tarafında yer alan bir köy olarak tasvir etmektedir. [13]

Betzabday'ın isimlendirmesinin kökenine ilişkin ikinci bir yoruma göre; Şam havalisinde kurulmuş bulunan Tıdmur'a[14] yabancılar tarafından Palmira adı verilir. Tıdmur kralı II. Adimet'in Betzebey adlı karısı vardı. Kral ölünce Betzabey krallığın yönetimini eline alarak cesurca ülkeyi yönetmeye başladı. Asıl adı Betzebey'den gelme olup, Zabuniye-Zaynubiye ve Zeyneb gibi ismler bilinir ki, Zeyno Süryanicede (silah) anlamında kullanılır.[15]

Doğubilimciler ve tarihçiler Diyarbakır (Omid) Erzen, İdil (Betzabday) gibi Mezopotamya'ya Hıristiyanlığı, İsa'nın havarilerinden Toma, yetmişlerden Adday ve öğrencisi Aggay ve Mara'nın getirdiği konusunda hemfikirdirler. Bu rivayetlerin esas kaynağı Kayserili Eusebius'un "Kilise Tarihi" adlı eserine dayandırılmaktadır. Tarihi kayıtlar Süryanilerin İsa Mesih'in dünyadan ayrılışından hemen sonra Urfa'da Hıristiyanlıkla tanıştıklarını kaydederler. Misyon göreviyle Urfa'ya gönderilen Havari Toma'nın kardeşi ve yetmişlerden olan Adday Filistinli bir Yahudi olan Tobiyas'ın evinde kalır. Aggay, Abdşlomo ve Barsamyo ile birlikte Adday'ın öğrencisi olup kutsal metin incelemesi yapmışlardır.[16]

---

12 Al-Balazuri, *Futūh al-buldān* (Ülkelerin Fethi), Dār wa Maktabat al-Hilāl, Beyrut 1983, s. 176

13 "Yakut Al Hamavi, Mu'ğam al-buldan (Ülkeler Ansiklopedisi), Dar 'Ihya at-Turath al-'Arabî, Beirut 1996, vol. 1-2 p. 256. Yazılı kaynaklarda ve günlük konuşma dilinde bu şehrin şu isimleri bulunabilir: Jazirat Qardo, Jazirat Botan (veya Bohtan), Jazirat Ibın 'Omar (veya Ibın 'Amar), Al-Jazire, Cizre. Asurlar onu Gziro veya Gozarto olarak adlandırırlar. 19. yüzyılın birinci yarısında arka arkaya görev yapan Azahlı iki piskopos Gziro'da oturuyorlardı. Bunlar Mar Diyoskoros Yeşu' Abdal-Masih (1827-1832) ve Mor Qurillos Gorgis (1832-1847) idi. Kürtler tarafından 1829'da Asurlara karşı gerçekleştirilen katliamı anlatan ünlü ağıtın yazarı (Sayfoyla ilgili diğer ağıtlarla bir arada yayımlanmıştır, Bar Hebraeus Verlag, Glance/Losser, Holland, 1981). Bu şiirler, Orta Avrupa´da Antakya Süryani Ortodoks Kilisesi Metropolitliği Merkezi [önceki] piskoposu Yuliyos İsa Çiçek (ölümü 2005) tarafından derlenmiş ve yazılmışlardır. Bu şiirin Mixayel Abdalla tarafından çevrilen bir parçası "The Assyrians in Turabdin: Between the Kurdish Hammer and Turkish Sword'da yayımlanmıştır. Bu piskoposlardan sonra Mor Kurillos Barşom Lahdo (öl. 1872) geliyor. En son piskopos, 46 yıllığına, Mar Yuliyos Behnam 'Akrawi'ydi. Irak'ta, Aqra'da doğdu. Yedi yaşında yetim kalınca Mar Mattay Manastırı´na (Irak) alındı. Zafaran Manastırı'na rahip olarak atandı. 1881'de Cizre ve Azah piskoposu (Cizre Piskoposluğu'nda) oldu. 1915'te katliamlar başladığında Azah halkı, "kendilerine destek olması için" ondan Azah'a gelmesini istedi. 1927'de Diyarbakır cezaevinde 102 yaşında işkence edilerek öldürüldü. İnananlar onun mezarından toprak alır mezarı kutsal sayarlardı. Bugün Cizre'de hiç Asur kalmamıştır." Abdalla, agm. s. 59, dipnot 11.

14 Tıdmur Süryanicede "mucize" anlamındadır.

15 Cebrail Aydın, Tarihte Süryaniler, Cilt 1, İst. 1964, s. 67

16 E.R. Hayes, Urfa Akademisi, çev. Yaşar Günenç, Yaba Yay. İst. 2002, ss. 33-34; Mehmet Çelik, Süryanilerin Etnik ve Dinsel Kimlikleri, http://goc.bilgi.edu.tr/documents.

Adday Urfa'daki faaliyetlerinden sonra talebeleri Aggay ve Mara'yı yanına alarak Dicle Nehrini takiben Mezopotamya içlerine doğru ilerler. Süryani kaynakları Adday'ın Amid, Nusaybin, Betzabday, Hadyab, Begermay, Keşker, Ahvaz civarını dolaştığını, buralardaki Yahudi kolonilerine Hıristiyanlığı vaaz ettiğini kaydederler.[17] 100'lü yıllarda Hıristiyanlığın Dicle'nin karşı yakasında ilerlediğini ve o tarihlerde Adday'ın Hıristiyanlığın ilk misyoneri olarak Dicle'nin doğusundaki dağlık köylerinde görüldüğünü tarih kaydetmiştir.[18] Dicle'nin öte yakasındaki Hıristiyanlık bugüne kadar bilinen veya tahmin edilenin tersine çok daha eskidir ve bu Hıristiyanlığın başlangıcı yaklaşık olarak İS. 99-100 yıllarına kadar geriye gitmektedir.[19]

Hıristiyanlık Antakya'dan, belki Urfa üzerinden bu yöreye gelmesinin, yörenin önemli kervan yolları üzerinde bulunmasıyla açıklanabilir. Urfa'dan kuzeye Amid'e ve oradan da Dicle boyunca izlenen vadiler üzerinden buralara ulaşmış olduğu tahmin edilmektedir. Tarihi kaynaklar ışığında Betzabdaylı bir piskoposun Erbil'deki Hıristiyanların liderini takdis ediyor olması, Hıristiyanlığın Erbil'den önce buralarda tesis edildiğini kabul etmeliyiz.[20]

Dördüncü yüzyılda yaşamış olan ve Erbil Vakayinamesinin yazarı Tarihçi Mışiho Zha, 3. asrın ilk çeyreğinde doğudaki piskoposlukların sayısının yirmiye çıktığını ve bunların en meşhurlarının Betzabday, Hilvan, Sincar, Bet Katar… olduğunu belirterek, Erbil Kilisesinin başlangıcından 6. Yüzyıla kadar yöneten ruhanilerin hayat hikayelerini anlatan eserinde, İS. 120 yılında Betzabday (İdil ve çevresi) piskoposu Mazra (Mirza)'dan bahsetmesi ve piskoposluk zincirini doğru bir şekilde ortaya koymasıyla, en erken dönemlerde Turabdin ve Nusaybin'den çok önce, İdil ve çevresinde Hıristiyanlığın yayıldığını ortaya koymaktadır.[21] Tur Abdin yöresinin Hıristiyanlığı kabul etmesi, İdil ve yakın çevresini ifade eden Betzabday'ın Hıristiyanlığı kabul etmesinden yaklaşık olarak iki yüzyıl sonrasına tekabül eder. Ammianus Marcellus, 4. Yüzyılın ortalarından itibaren Dicle bölgesinde yer alan iki kentten Amida ve Betzabday piskoposluklarından söz eder ki, yazılı kaynaklar Turabdin yöresi yerleşmelerini bu tarihten sonra Hıristiyanlığa ait bilgiler vermeye başlar.[22]

Bölgenin ilk piskoposu Mor Fikido'dur. Adday tarafından kutsanmıştır. Mor Fikido, Adday'ın beş yıl süren (99-104) misyon faaliyetlerinde kendisine eşlik eden kişidir. Fikido 114 yılında vefat edinceye kadar Erbil piskoposluğu görevinde bulunur. Uzun bir süre piskopossuz kalan Erbil kilisesi, Betzabday piskoposu Mirza'nın, Fikido'nun ölümünden altı yıl sonra Erbil'e gelerek, Şemşun'u kutsamıştır. Bundan şu sonuç çıkar ki, Dicle'nin sağ yanında kurulmuş olan İdil çok eski bir zamanda Hıristiyanlaştırılmıştır. Ve Erbil'den (Adiyabenos) önce yani l. Yüzyıl sona ermeden önce piskoposlukla yönetilmekteydi. Büyük olasılıkla, Şamşun'un kutsanmasını anlatan Mşiho Zha, Aday'ın misyon ziyaretleri için çıktığı seferde hangi yolu izlemiş olduğunu da belirtmektedir. Bu durumda Adday, Urfa'dan hareketle Dicle vadisine girerek Diyarbakır, Erzen üzerinden Dicle Nehrinin doğu yakasını takip ederek, Yahudi kolonilerinin yoğun bulunduğu yerleşimleri misyon adına ziyaret etmiştir. Buradan anlaşılacağı üzere Dicle Nehrinin doğu yakasında bulunan Betzabday bölgesi çok erken bir dönemde Hıristiyanlığı kabul etmiştir.[23] 3. yüzyılın sonuna kadar olan dönemde Süryaniler arsında yaygın olarak kullanılan kişi adları çoğunlukla Yahudi ve çok tanrılı dinlerden kalma adlardı. Bu dönemden sonra yeni özel ad kurallarını benimseyen bir

---

[17] Çelik, Süryani Kilisesi Tarihi, Yaylacık matbaası, İst. 1997, s. 40; Aziz Günel, Türk Süryaniler Tarihi, İst. 1970, s. 103

[18] Msiha Zha, Erbil Vakayinamesi, çev. Erol Sever, Yaba Yay. İst. 2002, s. 23

[19] Zha, age. s. 27

[20] Zha, age. ss. 48-49

[21] Afrem Barsavm, Türkiye Mezopotamya'sında Turabdin Tarihi, Nsibin Yay. s. 13

[22] Andrew Palmer, "Kartmin (Mor Gabriel) Manastırının 1600 Yıllık Öyküsü" Hans Hollerweger, Turabdin" Linz, 1999, s.47

[23] Zha, age. s. 69

tepki doğdu ve çoğunlukla Tanrının adı, İsa'nın adı ve onların en ayırt edici niteliklerinden birinin birleştirilmesinden oluşan karmaşık Süryani adları kullanılmaya başlandı [24] Süryani kaynaklarında İdil ve çevresinde yetişmiş çok sayıda önemli şahsiyetten bahseder. Bunlardan bazıları:

Narsai'nin (399-503) anne ve babası ölünce yarım kalan eğitimine devam edebilmek için amcansın yanına gider. Narsai, Betzabday diyarlarında bulunan Kefar Mari Manastırında yüksek makam sahibi olan amcası Emanuel, Edessa okulunda yetişmiş daha sonra Betzabday'a gelerek bu manastırda bir okul kurmuştu. Narsai üç kez aralıklarla bu okulda eğitim almıştır.[25] Edessa Akademisinin önemli simalarından olan Narsai, Irak'ın Duhok şehrine yakın Ma'alta yakınlarında bir köyde dünyaya gelir. Yedi yaşında Ayn Dulba okuluna gider. Burada dokuz yıl eğitim görür. Narsai öksüz kalınca, Betzabday'da amcası Emmanuel'in yönetiminde bulunan Kefer Mari Manastırında eğitimine devam eder. Narsai'nin amcası Emmanuel, Edessa okulunda yetişmiş ve bölgenin gezici doktoru olarak tanınmış, yaşamının sonlarına Amid kilisesini yönetmiştir. Önemli bir tıp eğitimin verildiği bu manastırda bulunan el yazması eserleri gözden geçirme görevini Narsai yerine getirir. Bir yıl kadar bu manastırda kalan Nasai, tekrar Edesaa'ya döner. On yıllık bir aradan sonra tekrar Kefar Mari'ye gelen Narsai, amcasının ölümünden sonra üçüncü kez Edessa okuluna döner.[26]

Nusaybin Akademisinde Hnono'un öğrencilerinden Büyük Baboy, Betzabday bölgesinde ve Bet Aynoto köyünde 553 yılında doğdu. İdil'in en önemli sakinlerinden olan çok zengin bir aileye mensuptu. Farsça öğrenip, Nusaybin'e gitmiş ve tıp eğitimi almak üzere bir hastanede çalışmıştır. Nusaybin Akademisinde on beş yıl boyunca yatılı öğrenci olarak tıp eğitimi yanında Tanrıbilim eğitimi alarak bu konularda derinleşir. Sonra Kaşkarlı Abrohom'a öğrenci oldu. Daha sonra kendi köyünde büyük bir manastır inşa ederek içinde bir akademi tesis eder. 24 yıl boyunca bu manastırın yöneticiliğini yaptı. Baboy 83 adet eser yazmıştır. 628 yılında öldü.[27]

Mor Evgin (Awgin) Hıristiyanların düşmanı Şapur zamanında öğrencileriyle birlikte Betzabday'da birçok insana Hıristiyan inancını ulaştırır.[28] Manastırlı Yuhanna, Mor Evgin'in öğrencilerinden biridir. Betzabday bölgesine çekilmiş ve bir dağ doruğunda yaşamıştır. Yaşadığı yerden ayrılarak komşu yerleşimleri gezerek halklarını Hıristiyanlaştırmıştır. Daha sonra bir kilise inşa ettirmiştir. Ölümünden sonra Kurho (Qestro) manastırına gömülmüş.[29] Mor Evgin'in diğer öğrencisi Aho, Hazak bölgesine gitmiş, orada birçok insanı Hıristiyanlaştırmış, rahiplerin toplandığı bir manastır inşa ettirmiştir. Ölümünden sonra yaptırdığı manastıra gömülmüştür.[30]

Süryani kaynakları, Betzabday (İdil) da birçok din adamı, yazar, hattat, şair ve kütüphanecinin yetiştiğine tanıklık eder. Özellikle Basbirin (Haberli) köyünün etrafına serpiştirilmiş 25 kadar kilise, Basbirin'i adeta bir eğitim yuvasına dönüştürür. Çoğu din adamı, eğitmen, tarihçi, el yazmalarını kopyalayan hattatlar ve şair olan sayısız metropolit, rahip ve keşiş, ya bu köyden çıkmış ya da bu köyde yaşamıştır. Paha biçilmez "Hayatın Kitabı" adlı eser burada kaleme alınmıştır. Mor Dodo Kilisesi halen ayaktadır.[31] İdil ve çevresinde yer alan kiliselerden bazıları şunlardır. Mor Melke (Sare), Mor Barsavm Manastırı,

---

[24] Zha, age. ss. 72-73
[25] Efrem İsa Yusif, Mezopotamya'nın Bilim Öncüleri, Süryani Tercüman ve Filozoflar, çev. Mustafa Arslan, Doz Yay. İst. 2007, s. 65
[26] Yusif, age, ss. 66-67
[27] Adday Şer, Nusaybin Akademisi, çev. Nesim Doru, Yaba Yay. İst. 2006, ss. 77-79; Şer, 2002, age. s. 328
[28] Şer, 2002, age. s. 61
[29] Şer, 2002, age. s. 210
[30] Şer, 2002, age. s. 211
[31] Palmer, age. s.254

Mor Şalito, Mor Dodo, Meryem Ana (Haberli), Mor Zohe, Mor Yuhanna, Mor Yakup (Öğündük), Meryem Ana, Mor Yakup, Mor Eşayo (İdil).[32]

Afrem Barsavm Süryani bilgin ve yazarların yaşam hikâyelerini incelerken bunları üç bölümde ele alır. Nesir eser veren Basbiribli Yeşu ve Adday'ı seçkin yazarlar ve şairler kategorisinde değerlendirir. Mor Yakub'a ait olan Basibrin (Haberli) köyünde bulunan on bir mektubun, otuz büyük sayfaya yazıldığı ve tümünün Londra Müzesinde bulunduğu bilgisini vermektedir.[33] Basbirinde bulunan mektuplardan Aziz Mor Yakub'un Papaz Aday'a yazdığı 3 sayfalık mektup, vaftiz usulünü, evlilik akdinde ruhsal sağdıçlığın derecelerini, rahipler için gece dualarının nasıl yapılacağını açıklayan önemli bir yazınsal belgedir.[34]

Turabdin Metropolitliği görevinde bulunmuş olan Yuhanna (1035) Basbirin köyünde doğmuştur. Kartmin Manastırında eğitimini tamamlamış. 988 de Turabdin metropolitliğine atanmıştır. Süryanicenin neredeyse unutulmuş Esrangelo tipi yazım hattını yeniden hayata geçirmiştir. Bu yazıyı yeğenleri olan Rahip Emanuel Petrus ve Hayo'ya öğretmiştir. Rahip Emanuel Petrus, 70 ciltlik eser meydana getirerek bunları Kartmin Manastırına bağışlamıştır. Tarihçi Abul Faraç bu eserlerin eşi ve benzerinin bulunamayacağı iddiasında bulunur.[35]

Mor Diyonosiyos Tıl-Mahri'ye ait olan Zuknin Manastırı başkanı Yeşu'un tarihinden yaptığı alıntıda "1331 yılında Kartmin Manastırı piskoposu kütüphaneye girdiğine, kütüphane o sırada büyük insan, rahip, yazar Basbirinli (Sirinoyo-Haberli) Mor Şleymun'un idaresi altındaydı. Piskopos kütüphanedeki kutsal yapıtlar, araç ve gereçler ve kilisenin ayin malzemesi tam ve sapasağlam yerlerinde durmaktaydı."[36] İfadesini kullanarak kütüphaneyi över. Yine 1480 yılında Basbirinli rahip Gabriyel ve Kfar Slotoylu rahip Muşe'nin eliyle 17 cilt İncil'le birlikte tüm kitaplar yenilenir ve düzenlenir.

Basbirinli Papaz Yeşayo (1425) 15. Yüzyılın ilk çeyreğinde tanınmıştır. Yaşadığı köyü olan Basbirin'i Süryani dilinin merkezi haline getirmiş olan bir okul kurmuştur. Dil ve dini ilimler üzerine eğitim veren bu okul onun gözetiminde faaliyetlerine devam etmiştir. Ailesi bu geleneği korumuştur. Timur'un yapmış olduğu -Turabdin'de yol açtığı felaketleri- anlatan iki kaside kaleme almıştır. Çeşitli konularda Husoyo kaleme almış, dulların evlilikleri için bir düzen oluşturmuştur.[37] Basbirinli Rahip Yeşu (1492) babasından dil ve edebiyat eğitimi almış. Kartminde rahip olmuş, bir süre sütunluların yaşam felsefesini izlemiştir. Turabdin'de birçok papaz ve rahip onun gözetiminde eğitim almış 1492'de ölmüştür. Bazı eserleri; Kırk Husoyo[38], Mor Dodo Bayramı için tamamlanmış ritüel, Surici hece ölçüsüyle yazılmış 53 sayfalık kaside, Efremi ölçüsüyle yazılmış bir başka kaside, Paskalyayı izleyen yirmi dört pazarın ritüeli.[39] 1502 yılında ölen Papaz Adday, Abul Faraç Tarihi'ne küçük bir sonuç kaleme almış, yaşadığı güne kadar ki dönemi içine alan bir kilise tarihi yazmıştır.[40]

Basbirinli Papaz Yuhanna tarafından yazılan 1710 yılına ait "Turabdin'in Yağmalanmasına Olayı" İS. 362 de Betzabday-İdil- esirlerinin şehitliği, yöreye ilişkin olarak Roma ve Pers idarelerinin Hıristiyanlığın gelişimini engellemeye yönelik gerçekleştirdikleri katliamları dile getiren yazınsal metinler arasında yer alır. [41] Menbeçli Filüksinos'un yaşam öyküsü Basbirin köyü Kilisesinde bulunmuştur. Azizlerin yaşam öykülerinin özellikle 10. Yüzyılda parşömen

---

32 Elif Keser, Tur Abdin, Süryani Ortodoks Dini Mimarisi, Tarih Vakfı Yay. İst. 2002, s. 139
33 Afrem Barsavm, Saçılmış İnciler, çev. Zeki Demir, İst. 2005, s. 316
34 Barsavm, 2005, age. s. 321
35 Barsavm, 2005, age. s. 375
36 Afrem Barsavm, Turabdin Tarihi, Nsibin Yay. İsveç 1996, s.36
37 Barsavm, 2005, age. s. 446
38 Husoyo: Belirli zamanlarda okunan düz yazı şeklindeki yakarış duasına Husoyo denir. Manastırlarda yaşayan ruhbanlara aittir.
39 Barsavm, 2005, age. s. 452
40 Barsavm, 1996, age. 53
41 Barsavm, 2005, age. s. 161

üzerine yazılmış ve Londra, Berlin, Kudüs kütüphanelerinde bulunan yazmaların bir kısmı İdil'den götürüldüğü tespit edilmiştir.[42]

Kurilos Barsavmo (1852)'nun vatanı Cizre köylerinden Azah'tır. Deyrulzafaran Manastırında rahip oldu ve daha sonra aynı manastırda metropolitliğe yükseldi.[43]

Turabdinli Yuhanna (988-1035) Mor Gabriyel Manastırında bulunan tarihi yazma eserlerin tamir edilerek gözden geçirilmesini ve mevcut manastır kütüphanesinin geliştirilmesini sağlamış önemli hattatlardan birsidir. Yine Basbirinli Filiksinos Kavme (1169) önemli hattatlar arasında yer alır.[44] Hedilli Behnam, İdil ilçesinin Hedil köyünde doğmuş Şarşe Bartilli Habuhni ailesinden Yuhanna'nın oğludur. Kartmin (Mor Gabriyel) manastırında eğitim görmüş rahip olmuştur. 1404 yılında Mafiryan Baseliyos lakabı ile 1412 yılında patriklik makamına ulaşmış ve 1454 yılında ölmüştür. [45]

Sonuç olarak, Şırnak ve çevresi yeniden bilimsel inceleme ve araştırmalara ihtiyaç duyan ender yerleşmelerden biridir. Uzun yıllardan beri oluşturulmuş yanlış doğruların gerçek doğrulara doğru yol alması, çok daha büyük gayretleri gerektirecektir. Bu duruma bir bütün olarak bakmak gerekir. Ülkemizde kamuoyunu neredeyse tek başına oluşturan medya başta olmak üzere, bireylerin ve kurumların ortak amaçlar etrafında bir araya gelerek, farklı gelecek tasavvurlarını ortaklaştıracak çabalar sergilemeleri başarının ön koşuludur. Yukarıda belirttiğimiz gibi hak ettiği oranda gündeme gelemeyen Şırnak ve çevresinin, sivil-resmi, merkezi-yerel güçlerin ortak stratejiler etrafında bir araya gelinerek, hak edilen öneme ulaşılması daha kolay olacaktır. Yapılması gereken doğru bilgilendirme, geçmişi geleceğe doğru aktarmadır. Doğa ve İnanç turizmine ait önemli bir potansiyele sahip Şırnak ve çevresinin, öncelikle bu dokusunun bilinenlerinin korunması ve tanıtılması, bilinmeyenlerine yönelik bilimsel çalışmaların desteklenmesi gerekir. Unutmamak gerekir ki, şiddet ve terör olayları mekânların önemini ve ona doğru yönelimleri engellemede ortaya konulabilecek tek nedenlerden ancak bir tanesi olabilir. Her türlü şiddet ve terörün yoğun bir şekilde yaşandığı Filistin coğrafyasında yer alan kutsal kent Kudüs'e yönelmiş Hıristiyan, Müslüman dindarlar sayesinde, her yıl bir milyondan fazla inanç turizmi meraklılarını kendisine çekebildiğini unutmamak gerekir..

---

[42] Barsavm, 2005, age. s.164

[43] Efrem Barsavm, Deyrulzafaran Manastırı Tarihi, çev. Gabriyel Akyüz, Ed. İ.Özcoşar-H.Güneş, İst. 2001, s. 41

[44] Günel, age. ss. 281-283

[45] Günel, age. s. 365

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE KARDU'DAKİ CİZRE SÜRYANİLERİ VE CİZRE EPİSKOPOSU MOR DİYOSKOROS GABRİEL (1286-1301)

H.Gabriyel AKYÜZ*

Dicle Nehri kenarında kurulan Cizre şehri, Dicle Nehri hilal şeklinde şehri kuşatmaktadır. Geri kalan kısmında da şehri çevreleyen bir su kanalı yapılmış ve her dört etrafı su ile çevrildiği için Süryani diliyle 'Gozarto' Arapça da 'Cezire' adı verilmiştir. Gozarto ve Cezire sözcükleri aynı anlamı taşıyıp 'Ada' anlamındadır. Dış Kale ve İç Kale'de bulunan tarihi kalıntılara baktığımızda şehrin yapılış tarihini ilk çağlara dayandığını bizleri bilgilendirdiğini düşünmekteyim. Cizre, Orta Asur ve Yeni Asur Krallığı'nın hakimiyeti alanı içinde kalırken arkasında Helenistik, Part, Arami, Sasani, Roma ve Bizans izlemektedir. İslam Halifesi Hz. Ömer döneminde İyaz bin Ganım tarafından (M.S.6..) fethedildikten sonra ilkçağdan kalan surların kuşattığı yerde 'Cezire' adı verilen şehrin temelleri yeniden atıldı.

Cizre şehri yavaş yavaş büyümeye başlarken bölgede önemli bir şehir haline gelmiştir. Şehrin etrafında bulunan bol ve verimli arazileri, Dicle Nehrinin oradan geçmesi ve hayvancılık sektörüne müsait olması nedeniyle ekonomisi güçlü olan şehirlerden biriydi. Dicle Nehri, Cizre ve Musul arasında geçmesi de; önemli ve faal bir nehir limanı özelliğine sahip olup bal, men, peynir, tereyağı, fındık, badem, fıstık ve diğer ürünlerinin ticareti işlev görmesi, tarihi **İpek Yolu** olarak adlandırılan karayolunun Cizre ilçesinden geçmesi şehrin değeri ve önemini bir kat daha artmaktaydı.

Cizre Kürt Emirlerin Başkenti

Arap İslam hakimiyetinden sonra 990-1085 yıllar arasında Mervanoğulları'nın hakimiyeti altında kalır. 1085 yılından sonra Büyük Selçuklu Devleti'nin topraklarına katıldıktan sonra Artuklu, Musul Atabeyleri, Eyyübi ve Moğol hakimiyeti devam etmektedir. Daha sonra *Cizre Beyliği* kurularak yörede egemenlik tesis eder.

Cizre Beyliği, 1300-1855 yıllar arasında Cizre şehri merkez edinerek bütün Botan bölgesini hükmetmiştir. Bu sürede 37 tane Kürt emiri çıkmış olup ilkileri Emir Abdulaziz (1300), sonuncuları da Seyfettin Bey'in çocukları Azdinşer Bey ve 2. Mesur Bey'dir. Bunlar tutuklanır ve İstanbul'a götürülür. Daha önceden de onların amcazedesi 2. Muhammed Bey'in oğlu Bedirhan Bey de tutuklanarak İstanbul'a götürülmüştü. Bu şekilde Kürt emirlerin hükmü sona ermiş olur. Cizre ve Turabdin halkı da onların zulmünden kurtulur.

Yukarıda dile getirdiğimiz süre zarfında engebeli olarak bir çok hüküm değişikliği şüphesiz olmuştur. Örneğin XV. Yüzyılda Akkoyunlular bölgeyi topraklarına katarken 1508 yılında Emir 2. Şeref Cizre Beyliğini yeniden kurar ve Emir Ali Bey zamanında yine Safevilerin idaresine giren Cizre, Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı Devletine bağlanmıştır. Bu dönemde Cizre beyleri hükümet statüsünde Diyarbakır Eyaletine bağlı

* Mardin Kırklar Kilisesi Horepiskoposu

kalarak yönetimlerini sürdürmüşlerdir. IV. Murat, 1627 yılında Cizre Beylerinden IV. Mehmed'i emirlikten uzaklaştırıp Cizre Beyliğinin yönetimini sona erdirmiştir.

Cizre'de hüküm süren aileden gelen Bedirhan Bey, Cizre mütesellimi olarak 1830 yılından itibaren yöreyi tekrar denetimi altına alır. 1846 yılında çevre aşiretleri toplayarak Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanır. Yapılan bastırma neticesinde yakalanır ve aile bireyleriyle birlikte İstanbul'a gönderilir ve yönetimine son verilir.

Türkiye Cumhuriyeti döneminde Mardin iline bağlı bir ilçe iken Cizre, 16 Mayıs 1990 tarihinde çıkan bir kanunla Şırnak iline bağlanmıştır.[1]

Cizre Emirleri, Turabdin'deki Süryanilere yönelik trajik olaylar gerçekleştirdikleri için Süryani tarihi onları lanetle zikretmektedir. Bu olayların detaylarına yer vermek istemedik. Sadece zulüm yapan emirlerin isimleriyle yetindik. Bunlar;

1- İkinci Şeref: 1505-1513

2- Şemdin veya Şemseddin 1711- 1714

3- Ravandaz (Musul doğusunda yer alır buraya bağlı 280 köy vardı) Emiri Muhammed Paşa Mirkör (kör emir anlamına gelir) 1808-1836.[2]

4- Seyfeddin Bey ve Bedirhan Bey 1821 yılında Emirliğe yükselir, 1838'de bağımsızlığını ilan eder ve Cizre'yi başkent yapar. 1842'de baskılara başlar ve on binlerce kişiyi katleder. 1847'de Osmanlı devleti tarafından bastırılır.[3]

5- Azdinşer Bey ve kardeşi Mesur Bey 1854-1855.

Bunun bir uzantısı olarak da son yıllara kadar Cizre Müslümanları Hıristiyanlara karşı büyük bir kin ve nefret beslemekte ve ikrah gözüyle bakmaktaydılar. Fakat günümüzde bu zihniyet bütünüyle değiştirilmiştir. Herkes bizlere zeytin dalı uzatmaktadır. Bundan dolayı da gerçekten çok mutluyuz. Bizler de bu sebepten dolayı bu sempozyumda yer almak istedik bugün. Tekrar öyle bir olayın da yaşanmamasını temenni ediyoruz.

Günümüzde Cizre'de üç önemli mahalle bulunmaktadır:

1- Tur / Dağ Kapı Mahallesi.

2- Kale Mahallesi.

3- Ali Bey Mahallesi.

Cizre, Araplar tarafından zapt edilmesinden sonra şehirde ilk ikamet edenlerden Tağlebli Hasan bin Hutab'tır 250 Hicri yılı (Miladı 864).[4] Anılan tarihten yirminci yüzyılın ilk çeyreğine kadar Antakya Süryani Kilisesine bağlı bir ruhsal yönetim bölgesi bulunmaktaydı. Ruhsal Yönetim Bölgesi, kilise ruhsal kurul yönetimi tarafından sınırları çizilen ve bir metropolit tarafından ruhsal olarak yönetilen yere Süryanice diliyle Mer'itho, Arapça da Abraşiye denilmektedir. Yirminci yüzyılın başlarında Cizre ve Beth-Zabday Süryani Abraşiyesine bağlı 21 tane yerleşim alanı bulunmaktaydı. Yerleşim alanların isimleri şunlardır:

1- Cizre Merkez,
2-Beth-Zebday/Azağ,
3- Mezraat Nasara,

---

1 Şırnak Valiliği, Şırnak Kültür Envanteri, 2009, sh.27.
2 Turabdin Tarihi, Antakya Süryani Patriği Moran Mor İğnatiyos 1. Efrem Barsavm 1933-195 6, Süryanice, Baskı tarihi 1964, s.175.
3 Yakup Hıdırşah, Mezopotamya'da Hıristiyanlar ve Kürtler, Türkçe, s.15,
4 Keldani Kilisesi Tarihinde Cezire Ömeriye Abraşiyesi Beth-Zabday, Şimmas Nuri İşo', Arapça, s.171.

4- Tıl-Dar (Deyr Yasin),
5- Bırret-Beyt,
6- Hanaviye,
7- Mir-Aziz,
8- Hiyake,
9- Til- Ber,
10- Ayn-Sere,
11- Deşte Dari,
12- Handak Fokani,
13- Handak Tehteni,
14- Cerhiye,
15- 'Imerin,
16- Köfeğ,
17-Babakke,
18-Garise,
19- Hedil,
20- Kefşinne,
21- Esfes. Bu köylerin toplam aile sayısı 2500 civarındaydı.

Yukarıda isimleri yazılan 7 yerleşim alanı; Mezraat Nasara, Tıl-Dar (Deyr Yasin), Bırret-Beyt, Hanaviye, Mir-Aziz ve Hiyake Suriye sınırları içerisinde kalmıştır. Geri kalanlar da günümüzde Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisindedir.[5]

Cizre Süryani Abraşiyesinde görev yapan Süryani Kadim-Ortodoks metropolitlerin isimleri şunlardır:

1- David 793-817- 835

2- İliyo d-Zakna 835- 845

3- Habib Yuhanon 847-869

Yukarıda yazılan tarihten sonra Cizre Süryani Abraşiyesi, Tikrit'teki Mafıryanlık merkezine bağlanır ve bu bağlılık 12. yüzyılın son çeyreğine kadar devam eder.

5- Baseliyos Bar Kaynoye 1172- 1190

6- Diyonosiyos Saliba 1222-

7- Ğriğoriyos Yusuf 1243-

8- Yuhanon Vahbun 1265-1280

9- Bartılleli Diyoskoros Gabriel 1286-1301

10- Bartılleli Abdallah 1326

11- Basibrinli İvennis 1329/1335-1345 Mı'are, Nusaybin, ve Cezire/Cizre metropoliti olarak geçer

12- Arbolı Diyoskoros 1402- (İvennis Barsavmo Kaki veya Zukaki, Mafıryanlığa yükseldi)?

13- Siirtli Baseliyos Aziz (Mafıryanlık rütbesine yükseldi (1465-1487)

14- Madenli Atanasiyos Halef 1483/1501, 1494'te Mardin patrikliğine yükseldi.

15- Aynvertli P. Saliba oğlu Diyoskoros Şemun 1468 -1501

[5] İhdas ve Rical Hazağ, Yusuf Cebrail El-kas Ve Dr. İlyas Hadaye, Arapça, Suriye, s.35

16- 1579-1581 yılları arasında Cizre Abraşiyesi Mor Gabriel Manastırının abraşiyesine bağlıydı.

17- Musullu Diyoskoros Gevargis 1677, 1684'te Mafıryanlığa 1687'de patrikliğe yükseldi.

18- Diyoskoros Şükrallah 1687-1691

19- Diyoskoros Saliba 1691-1698'de Maden'e geçti

20- Diyoskoros veya Atanasiyos Murad 1695-1716. Bu tarihten sonra Cizre Abraşiyesi, Turabdin Mafıryanlığına bağlanıyor.

21- Diyoskoros Şükrallah 1743/1745-1785

22- Mardinli Metropolit Mor Diyoskoros Said Kantar 1792/1818-1831[6]

23- Hazeğli Metropolit Diyonosiyos Yeşu 1838.

24-Kurilos Gevargis 1842-1847, Metropolit Yeşu'un kardeşidir. Papazlık rütbesindeyken eşi vefat etmesi üzere Kurilos lakabını alarak Episkoposluk makamına yükselir ve 1847 yılına kadar kardeşine yardım ediyormuş. Ancak anılan yılda Cizre Emiri Bedirhan Bey tarafından zülmen öldürülür. Aziz ve Şair Mor Efrem'in yedi heceli şiir ölçüsüne göre yazdığı bir şiiri vardır. Şiir, 51 beyitten oluşur. Bu şiirde 1835 yılında Kürt kökenli Ravanduz Muhammed Paşa'nın Cizre bölgesinde Süryanilere yönelik yaptığı trajik olayları hakkında acıklı sözlerle anlatmaktadır.[7]

25- İvennis veya Atanasiyos Etienne 1840-1869

26- Mor Kurilos Barsavmo 1871/1873, ikamet yeri Beth-Zabday / Azeğ / İdil'de idi. 1915'te şehit düştü. Bu tarihte Cizre'deki Süryani cemaati başında Papaz Ablahad isminde biri olduğu görülmekte ve Patriklik üşürü / ondalığı ödeyenlerin sayısı 32 kişiden ibarettir.[8]

27-Yuliyos Behnam Akravi 1881-1915 Cizre'de 1915-1927 İdil / Azağ'da görev yapmıştır.[9]

1884'te Patrik 4. Petrus, Metropolit Behnam'ı başka bir yere tayin etmek isterken cemaat bu tayine karşı çıkıp ve Cizre Süryani Kadim cemaati olduğu gibi Süryani Katolik Kilisesine iltihak oldular. Patrik daha sonra yaptığına pişman oldu ve kendilerine sevgi dolu kucaklayıcı bir mektup göndererek Metropolit Behnam'ı affetti. Onlar da tekrar Süryani Ortodoks Kilisesine geri döndüler. Dönmeyenler arasında Hori Abdullahad Habib ve 25 aile kalmıştı. Mor Yuliyos Behnam Akravi 1927 yılında tutuklanarak Diyarbakır ceza evine atıldı ve orada hayata veda etti. Cenazesi de yabancılar mezarlığında toprağa verildi. Sonradan cenazesi çıkartılıp Meryem Ana Kilisesine getirildi.[10]

Bu tarihten sonra Beth-Zabday Abraşiyesi, Turabdin abraşiyesiyle birleştirilir. Tur-Abdin Abraşiyesi de; Nusaybin, Beth-Rişe, Midyat, Mor Gabriyel ve Bışeriye abraşiyelerinin birleşmesiyle 1923 yılında kurulur. Turabdin Abraşiyesinin ilk Metropoliti Mor Timotheos Tuma Aras'tır.

Not: Beth-Rişe Abraşiyesi 1926'ya, Nusaybin'inki ise 1930'lara kadar faal oldukları bilinmektedir.

---

6 Kthobo Dkıryone İtonoye, Elyazması, Gerşuni, 1799, Tarihçe bölümü, Kırklar Kilisesi.

7 1714-1914 Yıllar Arasında Yazılan Şiirler, Turabdin Süryani Şairleri, Süryanice Elyazması, Metropolit İsa Çiçek, 1981 yılında Hollanda Baskısı, s.8. Şiirin orijinal metni de özel kitaplığımda mevcuttur.

8 İstastik Ba'z Bilad Ve Kura, 1870, Rahip Abdallah Satuf Sadedi, Süryanice-Gerşuni, s. 103.

9 Repertoire des Dioceses Syrıaqoes Orientaux Et Occıdentaux, Jean Maurice Fiey, 1993, Beırut, Fransızca, 191-192

10 İhdas ve Rical Hazağ, Yusuf Cebrail El-kas Ve Dr. İlyas Hadaye, Arapça, Suriye, s.147

Bilindiği üzere Antakya Süryani Kilisesi 5. yüzyılın sonlarına doğru ikiye bölündükten sonra bölünmeler ard arda gelmiştir. Ana Kiliseden ayrılan gruplar değişik isimler altında kiliseler kurarak ve Süryanilerle birlikte yan yana yaşamaya devam ettiler. Bunlardan bir kaçı Cizre'de görmekteyiz. Örneğin: 20. yüzyılın başlarında Cizre'de bulunan farklı kiliseler şunlardır:

1- Süryani Ortodoks Kilisesi

2- Süryani Keldani Kilisesi

3- Süryani Katolik Kilisesi

4- Süryani Protestan Kilisesi

5- Süryani Nasturi Kilisesi de olup olmadığı henüz bilinmektedir. Büyük ihtimal 1552'de Nasturi Kilisesi'nin üyelerinden kurulan Keldani Kilisesi, Cizre Nasturileri olduğu gibi Keldani Kilisesine geçiş yaptıklarını düşünülür. Çünkü bunun bir benzeri de Mardin'deki Nasturilerde görebiliriz.

6- Domenikan (Latinler) rahip ve rahibelerin merkezi.

Yukarıda isimleri zikir edilen birbirinden farklı kiliselere mensup 1915 yılında Cizre'de 1250 Hıristiyan ailesi bulunmaktaydı. Kürt Müslüman aile sayısı da Hıristiyanlardan daha fazla olması gerekir. Bunların yanı sıra Yahudiler de Cizre'de yaşamaktaydılar. Henüz onların sayısı hakkında detaylı bir bilgimiz yoktur.

Hıristiyan aile sayısı kiliselerine göre dağılımları şöyledir:

1-Süryani Keldaniler: Yukarıda anılan tarihte Süryani Keldani Abraşiyesine bağlı 17 yerleşim alanı bulunmaktaydı. Bunlar genellikle Cizre doğusunda, Silopi ovasında ve Kardu / Cudi dağının eteklerinde yer almaktadırlar. İsimleri şunlardır:

1- Cizre,
2- Takıyan,
3- Fişhabur,
4- Hasad,
5- Til-Kabin
6- Hozomir,
7- Harbol,
8- Girkebedro,
9- Nahrivan,
10- Mansuriye,
11- Aşi,
12- Baz,
13- Helton,
14- Akul,
15- Disyün,
16- Mar Şurişu,
17- Şağ.

Bunlar Doğu Süryanice halk dili (Süreyt) konuşmakta ve toplam olarak 6400 kişiden oluşmaktaydılar.

Cizre merkezinde yaşayan Keldani aile sayısı 700 idi. 'Iyun il-Süd' (Karagöz) lakabıyla tanınan Metropolit Yakub Abraham'la beraber üç papaz daha merkezdeki cemaate hizmet vermekteydiler. Bunlar;

1- P. Markus,
2- P.Yakub
3- P. Hanna.

Keldani Kilisesinin kuruluşundan bu yana Cizre'de görev yapan Keldani metropolitlerin isimleri şunlardır:

1- Cizre doğumlu Metropolit Abd-Yeşu' Marun 1553-1555, Patrik Sulaka'nın şehit düşmesinden sonra patrikliğe yükseldi. Keldani Kilisesi 1552'de Nasturi Kilisesinden ayrılarak özerklik kazanmıştır.

2- Metropolit Yab-Alaha 1556-1567, sonradan patrikliğe yükseldi.

3- Metropolit Cebrail İliye 1567-1600.

4- Metropolit Yusuf 1600-1635

5-Metropolit Şemun Yusuf 1636-1672.

6-metropolit Abd-Yeşu' 1762- 1710

7- Metropolit Yusuf 1711- 1747

8- Metropolit Yuhanna 1747-1776, öldürüldü.

9-Metropollit Hanan-Yeşu' 1785-1826

10- Metropolit Gevargis Bıtrus Di Netli 1833-1834

11- Metropolit Cirum BulusHindi 1852-1872

12- Metropolit İliye Bıtrus 'Abu-el-Yunan 1847-1878 Sonradan Patrikliğe yükseldi.

13-Metropolit Filip Yakup Abraham 1882-1915, 1915'te şehit düştü.

2- Süryani Ortodokslar: 350 aileden oluşurlardı. Metropolit Behnam Akravi ve Papaz Yusuf Sitto isminde biri onlara ruhsal olarak hizmet ederdi. Cemaatin medeni lideri de Hoca Ablahad idi.[11]

3- Süryani Katolikler: 150 aileden oluşurlardı. Metropolitleri Kıllıt-Maralı Mihayel Melki idi. 1913'te Musul Metropolitliğine yükseldi. Onunla birlikte iki papaz daha hizmet ederdi. Hori Şemun ve P. Kustans el-Aframi. Cizre'deki Süryani Katolikler, Katolikliğe yeni geçiş yaptıkları için Metropolitlik merkezleri yoktu. İlk Metropolitleri Mihael Melke'dir.

4- Süryani Protestanlar: 50 aile idiler, onların başında Eskıf Musa vardı. Süryani Ortodokslar, Süryani Katolikler ve Süryani Protestanlar Musul'un Arapça halk dilini konuşurlardı.

Cizre'de Sosyal ve Kültürel Yaşam

Bu süreçte Cizre'de Hıristiyanların ve Müslümanların sosyal, kültürel ve eğitsel yaşamı incelediğimizde şu tespitler ortaya çıkmaktadır. Müslüman Kürt halkı bu dönemde genellikle hayvancılıkla ve işçilik işleriyle meşgul olup okuma yazma oranı oldukça düşüktü. Kuranı Kerim-i okuyanların, şer-i işlerle ilgilenenlerin ve dini nikah kıyanların sayısı kişilerle orantılıydı.

Hıristiyan kesimi ise daha kültürlü ve eğitimliydi. Şehrin bütün el sanatları onların elindeydi. **Örneğin:** Dokumacılık, marangozluk, demircilik, ayakkabıcılık, taş ustalığı vs. Ayrıca ziraat ve ticaret sektörleri de onların elindeydi.[12]

---

[11] Röportaj: İsa Aydın, 70 yaşında, 09.01.2010, Kırklar Kilisesi, Süryanice, Babasından aldığı bilgiler.

Şimdi de 13. yüzyılda yaşayan Süryani Episkoposu Mor Diyoskoros Gabriel'i ele alacağız.

Kardu'ya bağlı Gozarto / Cizre Episkoposu Ünlü Şair Bartılleli Mor Diyoskoros Gabriel 1286-1301

Mor Diyoskoros Gabriel, Musul'un Bartılle Köyü'nde dünyaya geldi. Yaşam öyküsü hakkında detaylı bir bilgi elimizde olmadığı için Mor Diyoskoros'u, Bar Ebroyo hakkında yazmış olduğu Süryanice bir şiir kitabından daha yakından tanıma fırsatı buluyoruz. Bu şiir kitabı, Bar Ebroyo'nun vefatının 700. yıldönümü (1286-1986) münasebetiyle 1985 yılında Orta Avrupa Süryani Kilisesi Metropoliti Mor Yuliyos İsa Çiçek kendi elyazmasıyla eski bir kitaptan istinsah ederek ve kaldığı Hollanda'daki Süryani Mor Efrem Manastırı'nın matbaasında basmıştır.

Bu tarihe kadar bu kitap hakkında kimsenin elinde hiç bir bilgi yoktu. Kitabın orijinali M.S. 1672 yılında Notfe / Meryem Ana Manastırında (Notfe Manastırı, Deyrulzafaran Manastırı'nın kuzeyinde yer alan yüksek rakımlı bir tepenin doruğunda kayadan oyularak üç kattan yapılmıştır) istinsah edilmiş olup ancak daha sonraki dönemlerde Oxford'un Bodlein Kütüphanesine taşınmıştır. Bu kitabı Prof. Dr. Sebestian Brock, Bodlein Kütüphanesinde bulmuş ve basılma izni kendisi almıştır.

Bu şiir kitabı 86 sayfadan ibarettir. Her sayfada beş buçuk (5.5) beyit bulunmaktadır. Toplam olarak 470 beyitten oluşan şiir, Suruçlu Mor Yakup'un 12 hece ölçüsüne göre yazılmıştır. Mor Diyoskoros şiir kitabını M.S. 1286 yılında gözlerini hayata yuman Doğu Mafıryanı Mor Ğriğoriyos Bar Ebroyo hakkında yazmıştır. Bar Ebroyo, Mafıryanlık sürecinde Doğuya 12 tane episkopos kutsadı. Kutsadığı son episkopos da Mor Diyoskoros Gabriel'dir. 1286 yılında onu Cizre Episkoposluğuna kutsadıktan sonra vefat eder. Mor Diyoskoros Gabriel de onun bir öğrencisi olarak vefa borcunu ödeyerek 1598 Yunan yılında (Miladı 1287) yazdığı şiir kitabında Bar Ebroyo'nun sosyal, kültürel, eğitsel ve ruhsal faaliyetlerini ve diğer özelliklerini bir görgü tanığı olarak överek dile getirmektedir. Yazdığı şiirden ilk sekiz beyiti örnek olarak aşağıda yazıyoruz.

ܐܡܪ ܠܝ ܡܠܦܢܐ ܡܪܝ ܕܝܘܣܩܘܪܘܣ ܐܦ ܗܘ ܒܪ ܐܒܪܗܡ ܫܡܫ ܕܒܝܬ ܫܘܒܚܐ ܕܐܠܗܐ ܕܐܬ ܒܗ ܒܟܠ ܙܒܢ ܠܒܪ ܥܒܪܝܐ ܕܐܬ ܒܗ ܒܟܠ ܙܒܢ ܠܒܪ ܥܒܪܝܐ ❖ ܕܐܬ ܒܗ ܒܟܠ ܙܒܢ ܠܒܪ ܥܒܪܝܐ

ܐܡܪ ܠܝ ܡܠܦܢܐ ܡܪܝ ܕܝܘܣܩܘܪܘܣ ܐܦ ܗܘ ܒܪ ܐܒܪܗܡ ܫܡܫ ܕܒܝܬ ܫܘܒܚܐ ܕܐܠܗܐ ܕܐܬ ܒܗ ܒܟܠ ܙܒܢ ܠܒܪ ܥܒܪܝܐ ❖ ܕܐܬ ܒܗ ܒܟܠ ܙܒܢ ܠܒܪ ܥܒܪܝܐ

[12] İhdas ve Rical Hazağ, Yusuf Cebrail El-kas Ve Dr. İlyas Hadaye, s. 49-50 Ve İsrael Odo Mardin Keldani Metropoliti, Süryanice, s.92.

ڕەوانەی دڵی ئاشقانە بۆ یەکتر بکەن.
ڕەوانەی دڵی جەنگاوەرانی ئازادیخوازی کورد.
ڕەوانەی هەر کەسێک دڵسۆزانە خەمی کورد بخوات.
❖ڕەوانەی هەر کەسێک لە کورد هەڵبڕێت

ڕەوانەی ئەو کەسانەی کە ئەمڕۆ لە ژیاندا نین.
ڕەوانەی ئەو کەسانەی کە ئەمڕۆ لە ژیاندا نین.
ڕەوانەی ئەو کەسانەی کە ئەمڕۆ لە ژیاندا نین.
❖ڕەوانەی هەموو ئەو کەسانەی کە ئەمڕۆ لە ژیاندا نین

ئەی ئەو کەسانەی کە ئەمڕۆ لە ژیاندا نین،
ئەی ئەو کەسانەی کە ئەمڕۆ لە ژیاندا نین،
ئەی ئەو کەسانەی کە ئەمڕۆ لە ژیاندا نین،
❖ئەی هەموو ئەو کەسانەی کە ئەمڕۆ لە ژیاندا نین،

ئەی ئەو کەسانەی کە ئەمڕۆ لە ژیاندا نین،
ئەی ئەو کەسانەی کە ئەمڕۆ لە ژیاندا نین،
ئەی ئەو کەسانەی کە ئەمڕۆ لە ژیاندا نین،
❖ئەی هەموو ئەو کەسانەی کە ئەمڕۆ لە ژیاندا نین،

ئەی ئەو کەسانەی کە ئەمڕۆ لە ژیاندا نین،
ئەی ئەو کەسانەی کە ئەمڕۆ لە ژیاندا نین،
ئەی ئەو کەسانەی کە ئەمڕۆ لە ژیاندا نین،
❖ئەی هەموو ئەو کەسانەی کە ئەمڕۆ لە ژیاندا نین،

Tercümesi:

Dünyayı öğretisiyle doldurmuştu Allah'ın oğlu,
Aldatma düşünceleri her yönden dağıtmıştır.
Sen bütün kainatı emirle yarattın.
Yoldan çıkanları da kendin şahsınla bir araya topladın..

İnsanları, kendi icat ettiği yıkıcı ve bozucu
Hileleriyle öldüren o hayduttan sen kurtardın.
Eğitilmeyenleri sen yaratıp ve onları her türlü hikmetle donattın.
Onlar da senden aldıkları o ruhla memleketleri ve milletleri ihda ettiler..

Onlara yılanlara karşı güç ve yetki verdin ki,
Ayaklarıyla her kötülük kaynağını basıp yok etsinler.
Ayrıca hastaları iyileştirmek ve şeytanları da insanlardan kovmak için.
Onları her türlü bilgelikle ve hikmetle doldurdun..

Bunlar çıkıp bütün dünyayı Allah'ın egemenliğine kazandırdılar.
Her türlü bulutlu hilenin ve aldatmanın kökünü kazdılar.
Toplumları ve milletleri Hıristiyanlığa kazandırdılar.
Onları Kutsal Üçlük ve Birliğin adıyla vaftiz ettiler..

İnsan diliyle anlatılması imkansız olan sen ey Baba'nın ışığı ağzımla konuş ki,
Saygıdeğer Mor Ğriğoriyos'un öyküsünü anlatabileyim.
Çünkü sensiz onun öyküsü anlatılması mümkün değildir.
Bu öyküyü doğru dürüst kim anlatabilir ki eğer sen ona yardımcı olmazsan..

Kutsal kiliseninde seçkin biri olması için sen onu seçtin/yarattın ki,
Kiliseden her türlü aldatmacılığın ayrılığı/bölünmeyi kovalasın.
Kim onun öyküsünü bilir ve hazinesini araştırabilir ki,
Ancak ve ancak onu taşıyan, bilen ve araştıran kişi bilebilir.

Her usta ancak kendi ustalığının derinliklerine tam anlamıyla inebilir.
Araştırmacı eğer araştırmanın hakkını vermezse alay konusu olur.
Bu bilgenin öyküsünü ısrarla anlatmak isteyen ve onu bilmiyorsa,
Onu dinleyenler sefiller arasında onu sayacaklardır..

Kendi döneminde kiliseyi süsleyen ve Tanrısal öğretileriyle
onu aydınlatan bu saygın pederin öyküsü,
İçinde her türlü zengin ve güçlü hazineleri depoladı / ambarladı.
Ve ondan her türlü inkar edici heretiklerin inançları uzaklaştırdı…

Bar Ebroyo

Bar Ebroyo dünya tarihinde tanınmış bir zattır. Süryanilerin Yazınsal tarihini kaleme alan yazar Patrik İğnatius Efrem I. Barsavm "Saçılmış İnciler" adlı eserinde Bar Ebroyo'yu şu sözlerle tanıtmaktadır:

"Barebroyo olarak bilinen 'Cemal al-Din' lakaplı Abülfaraç, Malatyalı Toma'nın oğlu, Diyakos ve Doktor Tac al-Din Ahrun'un oğludur. Asil bir Hıristiyan ailenin çocuğu olarak 1226'da Malatya'da doğar. Doğunun ve tüm dünyanın bilinen en ünlü felsefeci ve teologlarından biridir. O, Süryani tarihinin yetiştirdiği en bilgin, en seçkin insan olup, bilginin

son doruğuna ulaşmayı başarmıştır. Tanrı onu yüksek akıl, harika ve zeka ve alev gibi bir zihinle süslemişti. İnce fikirli, keskin dilli ve hoş sohbetli biriydi. Öyle ki, en karışık olayları anında çözer, zorlukların üstesinden kolayca gelirdi. Ömrü boyunca yazdığı yararlı eserlerle, Allah'a hizmet etti, batıl olanı yıktı ve kiliseyi ihya etti. Tanrıbilim, felsefe, bilgelik, hukuk, mantık, ahlak, tarih (siyasi, sosyal, kilise), dilbilgisi, astronomi, tıp, şiir, mizah, matematik, psikoloji gibi değişik konularda yazdığı muhteşem eserler, bugün bile uluslar arası otoriteler tarafından takdirle karşılanır.

Abülfaraç, bölgesindeki usta kişiler gözetiminde Süryanice, kilise kuralları, Kutsal Kitap ve Kilise Babalarının tefsirleri konularında eğitim aldı.

Yukarıda söz edilen şiir eserinin dışında Mor Diyoskoros'a ait bir Husoyo / söyleşi de görmüşüzdür. Husoyo sözcüğü: Affedici anlam veren bir sözcüktür. Birbirinden farklı sekiz ayrı makamla uzun hava şeklinde pazar günlerindeki dua programları esnasında söylenir.[13] Bu söyleşi çok derin bir anlam taşımakla birlikte mantıkı ve felsefik bir tarzda yazmıştır.

Mor Diyoskoros Gabriel dışında ilim alanında ün yapmış Cizreli tanınmış Müslüman şahsiyetler:

1- İsmail Ebul İz-El-Cezeri 1153-1233, fizikçi, ünlü fen-teknik adamı, robot, saat ve 60 makine mucidi. Yazdığı eserler takdire şayandır. Cizre'de vefat etmiş, Nuh Peygamber Camii avlusunda gömülmüştür.

3- Ahmed-i Cezeri 1570-1640, mutasavvıf ve şair bir alimdir. Botan aşiretinden olup halk arasında Mela-yi Ciziri olarak anılır. 114 bölümlük Divan'ı eseri vardır. Cizre'de vefat etmiş, Kırımızı Medresedeki Bey ailesine ait özel türbede gömülmüştür.

4- Ahmed-i Hani, şair ve mutasavvıfçıdır. 1695 Mem-u Zin aşk destanını yazmıştır. Zeynuddin lakabıyla bilinen Cizre Azizan Beylerinden Emir Abdal bey'in kızı Zin ile Divan katibinin oğlu Mem arasındaki aşk, bey'in hizmetçisi Bekir'in engellemeleri nedeniyle kavuşmaya dönüşememiştir. Olay bütün bölgede şöhret bulmuş ve aşk destanı haline gelmiştir.

Cizre'de Yaşanan Önemli Olaylar

1- M.S. 1080 yılında Cizre ve Musul Emirliğine Yahudi kökenli Musa bin Mus'ab geçer. Hükmü üç yıl devam eder. Çok zalim biri olup ve onun döneminde yaşanan kıtlık yüzünden insanlar çekirge gibi ölüyor ve onları toprağa verecek kimse yoktu. Emirin zulmü Turabdin'de de etkisini göstermiştir. Ergeç Emir tutuklanmış, bütün serveti talan edilmiş ve eşleri bile satılmıştır.[14]

2- M.S. 1262 yılında Moğollar Cizre'yi muhasara altına alırken Cizre Metropoliti Hanan-Yeşu' Hulago ile karşılaşır ve kendisinden Cizre halkı için güven sözü alır. Cizre'nin korunmasıyla ilgili Hulago'nun teşkil ettiği bir komitede Hanan-Yeşu'da yer almıştır. 1263 yılında Cizre halkı Moğollara karşı direnirken, adı geçen metropolit tutuklanır ve ihanetle itham edildiğinden başı kesilir ve şehrin giriş kapısına asılır.

3- 1328 yılında ünlü gezgin İbn-Batuta Cizre'den geçerken büyük bir bölümü tahrip olduğunu kaydeder.

---

[13] Büyük Oruca ait Husoyo KitabıKırklar Kilisesi, Süryanice, Elyazması, Tahminen 15. yüzyıl, sh. 279-282, Orucun ortasında yer almaktadır.

[14] Turabdin Tarihi, Antakya Süryani Patriği Moran Mor İğnatiyos 1. Efrem Barsavm 1933-195 6, Süryanice, Baskı tarihi 1964, s. 85

4- 1458 yılında şehirde bir veba hastalığı yaşanır ve 5250 kişi yaşamını yitirir. Geri kalanların çoğu şehri terk edip şehrin yakınlarında yer alan Mor Aho ve Yuhanon Manastırına sığınırlar. İki ay süreyle orda kalırlar.

5- 1502 yılında Ermenistan hakimi Şah İsmail, güçlerini Muhammed Bey liderliğinde Cizre'ye gönderir ve şehri kuşatırlar. Cizre Emiri şehri teslim etmemekte direnir. Güçler şehre girerler ve halkı kılıçtan geçirirler, kilise ve manastırları tahrip ederler. Geri kalanların çoğu da esir edip köle olarak götürürler.

6- 1513 yılında Persler Cizre'yi işgal ederler. Kilise ve manastırları tahrip eder ve elyazma kitapları yakarlar. Şehrin ileri gelenleri Hıristiyan ve Müslümanları zapt ettikten sonra şehri yakıp geçerler.

7- 16. yüzyılın ikinci yarısından önce Cizre şehri Osmanlıların hükmü altına geçer.[15]

Cizre'deki Eski Eserler

13.03.2010 tarihinde Mardin Artuklu Üniversitesi Cizre'ye bir gezi turu düzenlemiştir. Geziye 60 kişilik bir akademisyen grubu katılmıştır. Beni de davet etmişlerdir. Kendilerine çok teşekkür ederim çünkü onların sayesinde Cizre'de bulunan eski eserleri ilk kez detaylarıyla görme şansım olmuştur. Baharın başında yapılan bu gezi her taraf yemyeşil ve havanın da o gün sıcak olması nedeniyle sabahtan akşama kadar doyasıya kültürel değer taşıyan bütün tarihi eserleri gezdik ve görüntüledik. Gerçekten tarihi bir gün olarak nitelendirdim o günü. Samimi ve nazik davetiyelerine kendilerine tekrar müteşekkirim.

Cizre-Merkezde gördüklerimiz ve gezdiklerimiz eski eserlerin bir gezi hatırası olarak özetle yazmaya ve anlatmaya çalışacağım. Umarım ki, başkaları da gidip görmelerine bir vesile ve bir ön rehber olacaktır. Cizre'de bulunan eski eserler başlıca şunlardır:

1-Cizre Kalesi: Dicle Nehri kenarında kurulmuştur. Kale, Dış Kale ve İç Kale'den oluşmaktadır. **Dış Kale** surları volkanik bazalt siyah ve beyaz taşlardan oluşup bütün şehri kuşatmaktaydı. Günümüzde içler acısı görüntüsü vermektedir. Surun üçte ikisi tümüyle yok edilmişken geriye kalan güney bölümünün dış cephelerdeki bütün büyük taşları da sökülüp ev yapımında kullandılar şehir sakinleri. Yıkılmış, dökülmüş, dağılmış olmasına rağmen ilgililere feryat edercesine halen de zamana direnmektedir o güney cephesi.

İç Kale, askeri bölge içerisinde kalmakta ve Hudut Tabur Komutanlığının kullanımındaydı. Bedirhan'ın isyanı bastırıldıktan sonra günümüze dek askeri bölge olarak kullanılan alan gördüğümüzden bir ay öncesi boşaltılmıştır. Kullandıkları alan iki bölümden ibarettir.

Birinci Bölüm: Hamidiye Kışlasıdır. Yukarıda dile getirdiğimiz gibi 163 yıldan beri yani Bedirhan'ın isyanı bastırıldıktan sonra günümüze dek askeri kışlası (Hudut Tabur Komutanlığı) olarak kullanılan alan gördüğümüzden bir ay öncesi boşaltılmıştır. Kışla binası 1908 yılında Midyatlı Süryani ustalarının eseri olup sarı nahit / kesme taşlardan yapılmıştır. Halen de Osmanlı Bayrağı binanın girişinde görülmektedir. Bina iki katlıdır. Alanı çok geniş ve halen ayakta kalan Dış Kale'nin suruyla çevrilidir. Surun içinde kalan ve zindan olarak anılan antik bir mekan da mevcuttur. Bu mekanı turizm açısından değerlendirecek olursak Cizre şehrinin çehresini değiştirecek niteliğinde olup harikulade bir eserdir. Yapılış tarihiyle ilgili görüntülediğimiz yazıyı olduğu gibi aktarıyoruz:

[15] Keldani Kilisesi Tarihinde Cezire Ömeriye Abraşiyesi Beth-Zabday, Şimmas Nuri İşo', Arapça, s.172.

Cizre Kalesinin Zindan Bölümünün Tarihçesi:

"Özellikle Mem-u-Zin destanındaki Mem'in de kaldığı bu zindan M.Ö. 4000 yıllarında Cizre Kalesinin bir bölümüdür. Halen sağlam olarak bulunmaktadır. Kapısı güneye bakar. İçeri girişte sol kolda taşlardan bir merdivenle iki ve üçüncü katlara çıkılırdı. Gardiyan, nöbetçiler, yemekhane yetkilileri ve sucuların bulunduğu bu bölüm zindan ihtiyaçlarını ihtiva eden odalardan teşekkül ederdi. Zindanın duvarları çok kalın ve yuvarlak olup üstü kubbelidir. Dışarı açılan iki penceresi bulunur ki bunlardan biri doğuya diğeri ise kuzeye bakar ve buralardan zindanın ışık alıp aydınlanması sağlanmış olurdu. Ayrıca esas zindan kubbelerin ortasındadır. Çapı 3-4 metre geniş bir kule biçiminde olan zindan dört kapılı olup bunların üstü yuvarlak kemerden örülmüştür. Zindanın bu iç bölümü de kubbelidir. İlk iç giriş kapısının üstünde ve güneye bakan kapının üst taşında bir keçi veya dağ keçisine benzer hayvan kabartması bulunur. Zamanında içinde putların da olduğu söylenmektedir. Belki de burası ateş zadelerin kurban kesme yerleri idi. Zindanın taşları, harcı eritilmiş kurşun ile kullanılmış olduğundan gayet muhkem bir şekilde yapılmıştır".

İkinci Bölümü de; Bedirhan Bey'in Köşkü, Burcu Belek / Bırca Belek ve Raze Mira / Mirlerin Bahçesinden ibarettir. Girişi çok güzel bir yapıya sahip ve beyaz bir taş üzerinde iki aslan figürü dikkati çekmektedir. Dicle Nehrine hakim bir vaziyettedirler. Alan içinde daha nice eserler göze çarpmakta ve yapılacak bir arkeolojik çalışma sonucunda daha nice eserler toprak altından çıkacak diye tahmin edilmektedir. Raze Mira bahçesi de gerçekten bir doğa harikasıdır.

2-Ulu Camii ve Minaresi: Dağ Kapı Mahallesi'nde bulunan bu muhteşem eser, yapılış tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber önceden bir kilise olduğu ve Arapların Cizre'yi almalarıyla birlikte camiye çevirdiklerini bizlere rehberlik eden Cizreli hocalardan öğrendik. Değişik dönemlerde yapılan ilave ve onarımlarla günümüzdeki mevcudiyetini korumuştur. Son olarak da 2007 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından bütünüyle restore edilmiştir. Yapının mimarı şekli Doğu Batı ekseninde yapılmış olup dört tane yıldız tonoz bölümünden oluşmaktadır. Uzunluğunu ölçmememize rağmen 50 metre, genişliği de 20 metreye yakın olduğunu tahmininde bulunduk. Birbirine yaslanmış yuvarlak ve çok kalın dörtgen sütun taşlar üzerinde oturtulmuştur. Dış yapısı sarı kesme taşlardan yapılmıştır. Değişik yerlerde Arapça kitabeler görülmüştür. Orijinal kapısı İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesine götürülmüş olup ejder figürlü kapı tokmakları da görülmesi değer unsurlardandır.

Avlusu dikdörtgen şeklinde olup güneyi ve batısı bazalt ve beyaz kaideler üzerinde oturtulmuş beşik tonozlu revaklardan oluşmaktadır. Cami minaresi, avlunun batısında benzeri henüz görülmeyen tarihi bir minare görülmektedir.

Minare üç bölümlük olup olduğu gibi kırmızı tuğladan eski bir binanın üzerinde yapılmıştır. İlk bölüm kare şeklinde olup uzun bir burç görüntüsü verirken, ikinci bölümü de yükseldikçe incelenen silindirik tipinde yapılmıştır. Şerefe için bir çıkıntı yapılmamıştır. Üçüncü bölümü de kısa ve daha incedir. Uzaktan eğri olduğunu gözlemlenmektedir. Süryani bir kaynağa göre İslamiyet'in ilk minaresi Cizre'de yapıldığını vurgularken, olsa olsa bu minare olduğunu düşünmekteyim.

3-Hz. Nuh Mezarı: Nuh'un mezarı bulunduğu mekanda herhangi bir tarihi eser kalmamıştır. Dış yapısı yeni yapılmış ve bir kubbeyle örtülmüştür. İç mekanı da Kütahya çinileriyle kaplanmıştır. Yatır ise normal bir insanın uzunluğundan daha fazla olduğunu görülerek ahşap ve metalik süslemelerle yenilenmiştir.

4-Kırmızı Medrese / Medrese Sor: Yapının içi ve dışı genellikle kırmızı tuğlayla yapıldığından dolayı Kırmızı Medrese ismiyle anılmıştır. Kürtçe halk dilinde de 'Medrese Sor' denilmektedir. Dağ kapı Mahallesi'nde yer alan Kırmızı Medrese şehrin batısındaki sur kalıntılarının üzerinde inşa edilmiştir. Medrese dikdörtgen planlı olup tek katlı, avlulu ve iki

eyvanlıdır. Mescit olarak kullanılan medresenin ana bölümünün tavanı da yıldız tonozlar olup tuğla malzemesiyle yapılmış görülmeye değer bir kültür abidesidir.

Medresenin güney cephesinde iki kattan oluşup alt katında Ahmet el-Cezeri'nin türbesi bulunmaktadır. Türbenin giriş kapısı dıştan yapılmıştır. Türbenin bulunduğu yapının tavanı aşağıya doğru eğilmiş ve tuğladan yapılmış bir kubbesi vardır. Henüz benzeri bölgede görülmemiştir. Bütün kubbeler yukarıya doğru yükselirken anılan mekanın kubbesi tam tersi aşağıya doğru çıkmaktadır. Üst katıda kubbenin üstü kesme taşlarla yapılmış ve içe doğru eğiktir.

5- Dicle Köprüsü, Yafes Köprüsü

6- Mehmet Paşa Kasrı: Kasır, 1900'larda haremlik ve selamlık olarak iki ayrı bölümden Mehmet Paşa tarafından inşa edilmiştir. Mehmet Paşa, Hamidiye Alayları Paşasının eniştesidir. Cizre Belediye Başkanlığı da yapmıştır.

7-Abdaliye Medresesi: 15.yüzyıl, Cizre Azizan Beyi Emir Abdal tarafından yaptırılmıştır.

8-Şehrin Mezarlığı: Cizre tarihi Mezarlığı şehrin güney kesiminde kalıp kavisli bir şekilde Cizre dış Kale surlarıyla çevrilidir. Mezarlık henüz kullanılmakta olup alanı olduk geniştir. Şahidelerin bir kısmı siyah bazalt taşından olup değişik figürlerle ve Arapça kitabelerle süslüdür.

9- Mor Gevargis Kilisesi: 15. yüzyılda yapılan kilise Keldanilere aittir. Tahrip edildi.

10- Süryanilere ait eserler tespit edilmemiştir.

11- Mor Aho ve Mor Yuhanon Manastırı, Cizre'ye yakın bir yerdedir.

Kaynakça:

1 Şırnak Valiliği, Şırnak Kültür Envanteri, 2009, sh.27.
2 Turabdin Tarihi, Antakya Süryani Patriği Moran Mor İğnatiyos 1. Efrem Barsavm 1933-195 6, Süryanice, Baskı tarihi 1964, s.175.
3 Yakup Hıdırşah, Mezopotamya'da Hıristiyanlar ve Kürtler, Türkçe, s.15,
4 Keldani Kilisesi Tarihinde Cezire Ömeriye Abraşiyesi Beth-Zabday, Şimmas Nuri İşo', Arapça, s.171.
5 İhdas ve Rical Hazağ, Yusuf Cebrail El-kas Ve Dr. İlyas Hadaye, Arapça, Suriye, s.35
6 Büyük Oruca ait Husoyo KitabıKırklar Kilisesi, Süryanice, Elyazması, Tahminen 15. yüzyıl, sh. 279-282, Orucun ortasında yer almaktadır.
7 Turabdin Tarihi, Antakya Süryani Patriği Moran Mor İğnatiyos 1. Efrem Barsavm 1933-195 6, Süryanice, Baskı tarihi 1964, s. 85
8 Keldani Kilisesi Tarihinde Cezire Ömeriye Abraşiyesi Beth-Zabday, Şimmas Nuri İşo', Arapça, s.172.
9 Röportaj: İsa Aydın, 70 yaşında, 09.01.2010, Kırklar Kilisesi, Süryanice, Babasından aldığı bilgiler.
10 İhdas ve Rical Hazağ, Yusuf Cebrail El-kas Ve Dr. İlyas Hadaye, s. 49-50 Ve İsrael Odo Mardin Keldani Metropoliti, Süryanice, s.92.
11 Kthobo Dkıryone İtonoye, Elyazması, Gerşuni, 1799, Tarihçe bölümü, Kırklar Kilisesi.
12 1714-1914 Yıllar Arasında Yazılan Şiirler, Turabdin Süryani Şairleri, Süryanice Elyazması, Metropolit İsa Çiçek, 1981 yılında Hollanda Baskısı, s.8. Şiirin orijinal metni de özel kitaplığımda mevcuttur.
13 İstastik Ba'z Bilad Ve Kura, 1870, Rahip Abdallah Satuf Sadedi, Süryanice-Gerşuni, s. 103.
14 Repertoire des Dioceses Syrıaqoes Orientaux Et Occıdentaux, Jean Maurice Fiey, 1993, Beırut, Fransızca, 191-192
15 İhdas ve Rical Hazağ, Yusuf Cebrail El-kas Ve Dr. İlyas Hadaye, Arapça, Suriye, s.147

YEZİDİLER'DE ŞEYH ADİ B. MÜSAFİR ALGISI

Metin BOZAN*

The Yazidites' Perception of Shaykh Adiy b. Musafir

Adiy b. Musafir, who is also regarded as a distinguished figure by the Sunnites, is the most important religious figure of Yazidites who have also villages within the boundaries of Şırnak. For a sound understanding of the Yazidites, it is important to identify the Yazidite beliefs of Adiy b. Musafir and his position in their legends. Therefore, in this paper the Yazidites' perception of Shaykh Adiy b. Musafir will be dealt with. The paper is restricted to the historical personality of Adiy b. Musafir and his perception in the Yazidite beliefs, rituals and legends.

Giriş

Yezidiler, İslam Coğrafyasının en dikkat çekici dini topluluklarından birisidir. Onların tevhid inanışına sahip olmalarına rağmen gerek Melek Tavus hakkındaki düşünceleri ve gerekse 'Adî b. Müsâfir'in türbesi merkezli geliştirdikleri kimi ritüeller, sürekli tartışma konusu yapılmıştır. Biz bu tebliğimizde Şırnak ili sınırları içerisinde de mensupları bulunan Yezidilerin, 'Adî b. Müsâfir algısı üzerinde durmaya çalışacağız. Ancak burada özel olarak herhangi bir bölgenin değil genel olarak Yezidiler'in 'Adî b. Müsâfir algısı anlatılacaktır.

1. 'Adî b. Müsâfir'in Hayatı,

'Adî b. Müsâfir'in soyu Beni Ümeyye'nin son halifesi Mervan kanalıyla Mervan b. Hakem el-Emevî'ye dayandığı kabul edilmektedir.[1] 465/1072-73 yılında Şam'ın Baalbek nahiyesinde bulunan Beytfâr köyünde doğmuştur.[2] 'Çocukluluğunu doğduğu yerde geçirmiş, burada ilk eğitimini almış, ardından Şam'a daha sonra ise dönemin önemli ilim merkezlerinden olan Bağdat'a geçmiştir.[3]

Bağdat'ta Fıkıh, kelam hadis gibi ilimler tahsil ettiği anlaşılan[4] 'Adî b. Müsafir, burada Abdulkadir Geylanî (el-Cîlî), Ahmet er-Rüfâî', Ebu'n-Necîb Abdulkadir es-Sühreverdî gibi

---

* Doç. Dr., Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. metinbozan@hotmail.com.

1 Krş. Demlûcî, es-Sıddîk, *el-Yezîdiyye*, Musul 1949, s. 74. Emevi oluşunda tüm eserler müttefiktirler. Krş. 'Azzâvî, Abbâs *Târihu'l-Yezidiyye ve Aslu Akidetihim*, Bağdat 1935, s. 29.

2 İbn Hallikân, Ebü'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed (681/1282), *Vefeyatü'l-A'yan ve Enbau Ebnai'z-Zaman*, thk. İhsan Abbâs, Beyrut 1978, III, 254; Ebu'l-Fida, İmadüddin el-Melikü'l-Müeyyed İsmail b. Ali Ebü'l-Fida (732/1331), *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, Beyrut 1997, II, 114; İbnü'l-Verdî, Ebû Hafs Zeynüddin Ömer b. Muzaffer b. Ömer (749/1349), *Tetimmetu'l-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer (Tarihu İbnu'l-Verdî)*, thk. Ahmet Rifat Bedrâvî, Beyrut 1970, II, 100; Nebhânî, Yusuf b. İsmail (1350/1932) *Camiu Keramati'l-Evliya*, thk. İbrahim Atve, Kahire 1926, II, 295; *Êzıdyatî*, Der. Xidir pîr Sileman, Dihok, 1996, s. 15; Lescot, Roger, *Din Tarih ve Toplumsal Hayat Cebel Sincar ve Suriye Yezîdileri*, Çev. Ayşe Meral, İstanbul 2001, s. 19.

3 İbn Kesîr, (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye (Büyük islam Tarihi)*, çev. Mehmet Keskin, İstanbul 1995, XII, 441; Tâdifî, Muhammed b. Yahya (963/1556), *Cevherden Gerdanlıklar : (Hz. Abdülkadir Geylâni'nin menkıbeleri)*, çev. Nâim Erdoğan, İstanbul 1972, s. 315.

4 Bkz. Demlûcî, s. 74.

önemli şahsiyetler ile tanışma fırsatı bulmuştur.[5] 'Adî b. Müsâfir, Bağdat'taki eğitiminin ardından Hakkari dağlarında uzlet hayatı yaşamak amacıyla inzivaya çekilmiştir.[6] Laleş'te büyük bir zaviye inşa etmiş,[7] Ömrünün sonuna kadar münzevi bir şekilde Laleş'te yaşayıp ilim ve irşad ile uğraşmıştır.[8]

'Adî b. Müsâfir, Klasik kaynaklarda Ehl-i Sünnet çizgisinde alim, fakih[9] olarak bir şahsiyet olarak tanıtılmasına rağmen onun en önemli yönü, büyük bir mutasavvuf oluşudur. [10] Laleş'te inşa ettiği zaviyede kendi adına nispetle Adeviyye[11] bazı kaynaklarda da Sohbetiyye[12] olarak şöhret bulacak olan bir tarikat oluşmuştur.[13] 'Adî b. Müsâfir, 555/1160 yılında aynı yerde vefat etmiştir.[14]

2. Yezidilik

Tebliğimizde 'Adî b. Müsâfir ile ilgili görüşlerini akratacağımız Yezidiler'e gelince onlar, yoğunluklu olarak Musul'un[15] kuzey-doğusu olan Şeyhan'da ve özellikle de bu kentin batısındaki Sincar'da yaşamakta; ayrıca Türkiye, İran ve Suriye'de de bulunmaktadırlar.[16] Türkiye'de de aralarında Mardin, Batman ve Şırnak'ın da bulunduğu coğrafya yaşamaktadırlar. Sayıları hakkında çelişik bilgilerin aktarıldığı Yezidiler'in İdil ilçesine bağlı Mağara Köyünde de mevcudiyetleri

Tarihi süreç içerisinde kapalı bir toplum olarak yaşayan Yezidiler, dinlerini sözlü kültür ile gizlilik içerisinde nesilden nesile taşımışlardır.[17] Kültür ve dini birikimin gizliliği ise kendileri

---

5 Şa'rânî, Ebu Abdurrahman Abdülvehhab b. Ahmed b. Ali el-Mısri (973/1565), *Tabakâtu'l-Kübrâ*, Çev. Abdulkadir Akçiçek, İstanbul 1969, s. 613; Nurbahş, Seyyid Ali, Behcetü'l-Esrâr, Çev. ? Ank 1962, 12, 13, 86; Bkz. Şattanûfî, Nureddin Ebi'l-Hasan Ali b. Yusuf b. Cerîr (713/1314), *Behcetü'l-Esrar ve Ma'denü'l-Envar*, Mısır 1304, s. 152-53; İbnü'l-Verdî, II, 102Bkz. Demlûcî, s. 74.

6 Erbilî, Şerefuddin b. Berekât el-Mübârek b. Ahmet (637/1239), *Târih-i Erbil*, Sâmi b. es-Seyyid Hamas es-Sakâr, Bağdad 1980, s. 114; Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1348), *Siyeru A'lami'n-Nübela*, thk. Şuayb el-Arnâud, Beyrut 1996, XX, 342; Ebu'l-Fida, II, 114; İbnu'l-Mülakkîn, Siracuddin Ömer (804/1401), *Düreri'l-Cevâhir fî Menâkibi Seyidi Abdulkadir*, Süleymaniye Hacı Hayrı Efendi Kütüphanesi no 171, 18a; Makrizî, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali (845/1442), *el-Mevaiz ve'l-i'tibar bi-(fî) zikri'l-Hıtat ve'l-asar*, thk. Muhammed Ali Beydûn, Beyrut 1998, IV, 315; Tâdifî, Muhammed b. Yahya (963/1556), *Cevherden Gerdanlıklar : (Hz. Abdülkadir Geylâni'nin menkıbeleri)*, çev. Nâim Erdoğan, İstanbul 1972, s. 315.

7 Şattanûfî, s. 152; Yâfi'î, Abdullah b. Es'ad b. Ali el-Yemani Yafii (768/1366), *Mirâtu'l-Cinân*, Haşiye Halil el-Mansur, Beyrut 1997, III, 239; İbnu'l-Mülakkîn, 17a, 18a; Makrizî, *Hıtat*, IV, 315; İbn Tağrîberdî, Ebü'l-Mehasin Cemaleddin Yusuf el-Atabeki (874/1469), *en-Nücumü'z-zahire fî müluki Mısr ve'l-Kahire*, Muhammed Hasan Şemsuddin, Beyrut 1996, V, 344; Sehâvî, Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Ahmed b. Ömer b. Halef (902/1497), *Tuhfetü'l-Ahbab ve Bugyetü't-Tullab : el-Hıtat ve'l-Mezarat, ve't-Teracim ve'l-Bekai'l-Mübarekat*, Kahire 1986, s. 168.

8 İbn Tağrîberdî, V, 343.

9 Şattanûfî, s. 150; İbnu'l-Mülakkîn, 17a; İbnu'l-'İmâd, Ebü'l-Felah Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed İbnü'l-İmad, (1089/1679), *Şezâretu'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, thk. Abdulkadir Arnâud, Muhammed Arnâut, Beyrut 1991, VI, 300; İbn Tağrîberdî, V, 343.

10 Şattanûfî, s. 150; b. 'Abdullah el-Hamevî (626/1228), *Mu'cemu'l- Buldân*, Beyrut 1995, V, 28.

11 Makrizî, *Kitâbü's-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Müluk*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata, Beyrut 1997, s. 369. Sohbetiyye de denmektedir. Menzel, "Adî b. Müsafir", *İA*, I/137-38, s. 138.

12 Makrizî, *es-Sülûk*, s. 370.

13 Lescot, s. 18.

14 İbn Hallikân, III, 254; İbnu'l-Mülakkîn, 18a; Lescot, s. 20; Guest, *Yezidiler Din Tarih ve Toplumsal Hayat Cebel Sincar ve Suriye Yezidileri*, İstanbul 2001, s. 42.

15 İbn Hurdazbih, Ubeydullah b. Abdullah (300/913), *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Beyrut, trz. S. 86.

16 Lescot, s. 9; Türkiye'deki Yezidiler için bkz. Turan, Ahmet, "Yezidiler", *OMÜ Egitim Fakültesi*, s. 1, 188-199 (1986), s. 188-89.

17 Krş. Guest, s. 70; Taşğın, Ahmet, *Yezidiler*, Ankara 2005, s. 13. Ayrıca bkz. Allison, Christine, *Yezidi Sözlü Kültürü*, Çev. Fahriye Adsay, İstanbul 2007 s. 92.

hakkında sağlıklı tarihi bir verinin oluşmasını engellemiştir. Bu nedenle olmalıdır ki, Yezidiliği araştıranlar, onların isim ve kökenleri hususunda ortak bir paydada buluşamamış, farklı yaklaşımlar ortaya koymuşlardır.[18] Kimileri Süryaniliğe,[19] kimileri Sabiîliğe,[20] Kimileri Haricîliğe dayandırmıştır[21] Yoğunluklu bir kesim ise onları eski İran Dinlerine bağlamıştır.[22]

Her ne kadar Yezidiliğin inançları içerisinde mevcut olan eski kültür bakiyelerden hareketle Yezidiliğin kökeni farklı yerlere dayandırılıyorsa da Klasik İslam kaynakları tetkik edildiğinde Yezidiliğin 'Adî b. Müsâfir dönemine kadar mevcut olmadığı söylenebilir.[23] Öte yandan Yezidilik dikkatlice tetkik edildiğinde 'Adî b. Müsâfir'in güçlü bir motif,[24] hatta onların inanışlarına şekil veren kimse olduğu görülecektir.[25] Oysa 'Adî b. Müsâfir'in hayatı tetkik edildiğinde, onun Yezidi öğretisi ile ilişkisi olduğuna dair bir veri yoktur.[26] Aksine Sünni geleneğe bağlı kaynaklarda onun Ehl-i Sünnet çizgisinde büyük bir alim ve mutasavvuf olduğu özellikle vurgulanmaktadır.[27] Bu durumda gümüzdeki şekliyle Yezidilik 'Adî b. Müsâfir'in bağlıları içinde, ancak daha sonraları ortaya çıkmış olmalıdır. Zira aynı kaynaklar 'Adî b. Müsâfir sonrasında müridlerinin kendisine aşırı tazimde bulunup[28] onu ilah edindikleri[29] ve kabrini kıblegah edindiği ifade edilmektedir.[30] Yezidilik Farklılaşmasının başlangıcı ile ilgili olarak kaynaklarda, tarikatın üçüncü halefi Hasan b. 'Adî b. Ebi'l-Berekât dönemine işaret edilmektedir.[31] Bu durumda Sünni bir çizgide başlayan Adeviyye tarikatının, gerek Yezîd b. Muaviye savunusu, gerek din anlayışındaki farklılaşma ve gerekse bölgede mevcut eski inanışların etkisi ile Hasan b. 'Adî döneminde bir takım aşırılıkların başladığı[32] ve süreç içerisinde Yezidiliğe dönüştüğü söylenebilir.[33]

---

[18] Bkz. Kremli, Anastase, "el-Yezidiyye" *Mecelletu'l-Meşrik*, II/1, 32-37; II/IV 151-156; II/IX, 395-399 (1899), II/I, 32.

[19] Bkz. Iraklı Papaz İshok, *Yezidilerin Dini*, çev. P. Gabriel Akyüz, Mardin 2001, s. 15-16; Layard, Austen Henry, *Ninova ve Kalıntıları*, Çev. Zafer Avşar, İstanbul 2000, s. 209-210. Krş. İsmail Bek Çöl, *el-Yezidiyyetu Kadîmen ve Hadîsen*, Beyrut 1934, yayıncının notu, s. 108.

[20] Bkz. Layard, s. 209-210.

[21] İbnu'l-Esîr, Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü'l-Esir (630/1233), *el-Kâmil fi't-Târih*, Beyrut 1989, XI, 289; III, 412; Giritli Sırrı, *Ârâi Milel*, İstanbul 1303, 171; Kremli, II/I, 34-35.

[22] Bkz. Menant, M. Joachim, *Les Yezîdis. Episode de l'histoire des Adorateurs du Diable*, Paris, 1982, s. 52; Hasenî, Abdurrezzak, *el-Yezidi fî Hazirihim ve Mâdîhim*, Sayda 1951, s. 9; George Habîb, *el-Yezidiyye Bakâyâ Dinin Kadîm*, Bağdat 1978, s. 5; Pir Mamou Osman, "Şeyh 'Adî Öncesi Yezidiler", *Dengê Êzîdiyan*, 4 (1996), s. 25; Pîr Ca'fo ile yapılan mülakat (Âzâd Saîd Sımo, *el-Yezidiyye min Hilâli Nusûsihâ el-Mukaddese*, Beyrut 2001, s. 276-279 içinde), s. 276; Tolan, Kemal, *Nasandina Kevneşopan Êzdîyatîyê*, İstanbul 2006, s. 122; Düchting, Johannes, "Yezidi Dininin İçeriği" *Deng*, V/25 (1993), 36-44, s. 41.

[23] Krş. 'Azzâvî, s. 8; Saiğ, Süleyman, *Tarihu'l-Musul*, Beyrut 1928, I, 295-96.

[24] Düchting de Zerdüştlükle ilgisini reddetmekte, gerekçe olarak da Şeyh 'Adî'ye gösterilen saygıya vurgu yapmaktadır. Bkz. Düchting, s. 41.

[25] Krş. Furlani, *The Religion of the Yezîdîs*, Bombay 1940, s. 12.

[26] Demlûcî, s. 76.

[27] İbn Hallikân, III, 254; Sâfedî, Selahaddin Halil b. Eybek (764/1362), *Kitabu'l-Vâfî bi'l-Vefayât*, Beyrut 1993, XIX, 535; İbn Kesîr, 12, 243; Sehâvî, s. 168; Turan, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri*, İstanbul 1993, s. 228.

[28] İbn Hallikân, III, 254; İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim (728/1328), el-Vasiyyetü'l-Kübra (Mecmuatü'r-Resâili'l-Kübrâ s. 262-318 içinde) Mısır 1823, I, 287-91; Sâfedî, XIX, 535; İbnu'l-'İmâd, VI, 300.

[29] İbn Kesîr, 12, 243; İbn Furat, Nasıruddin Muhammed b. Abdurrahman(807/1405) , *Tarihu'd-Düvel ve'l-Mülûk (Tarihu Furat)*, Viyana Devlet Kütüphanesi, No: AF. 119, III, 160a.

[30] İbn Furat, III, 160a; Zehebî, *Siyer*, XX, 344; Sâfedî, XIX, 535; İbnu'l-Mülakkîn, 18a.

[31] İbn Teymiyye, I, 300; Kütübî, XIII, 334; Mehmet Şerafeddin, "Yezidiler", *Daru'l-Funun İlahiyat Fakültesi Dergisi*, III-IV (1926), 1-29, III/2.

[32] Krş. el-Eb Süheyl Kâşâ, *el-Yezidiyye*, Trablus 2004, s. 49-50. 'Azzâvî, s. 46.

[33] Lescot, s. 20.

Yezidi Düşüncesinde ‘Adî b. Müsâfir

Yezidilik tetkik edildiğinde diğer kutsal şahsiyetlerin yanında ‘Adî b. Müsâfir’in (ya da Yezidiler’in ifadesiyle Şeyh Hadi’nin[34]) dini inanışlarında merkezi bir yer aldığı görülecektir.[35] Ancak Yezidiler’in dini inanışlarını/kültürlerini sözlü gelenekle taşımaları nedeniyle bir takım farklılık/çelişkileri barındırmaktadır.[36] Bu nedenle aşağıda zikredilecek olan gerek ‘Adî b. Müsâfir’in beşeri yönünün ön plana çıkarıldığı tarihsel kişiliği ve gerekse daha ziyade lahuti yönüne vurgu yapan Yezidi inanışındaki yeri hususunda bir takım farklılıkların/çelişkilerin olması doğal görülmelidir.

1. Yezidiler’e Göre ‘Adî b. Müsafir’in Hayatı

Yezidi materyaldeki ‘Adî b. Müsâfir’in tarihi şahsiyeti ile ilgili rivayetlere göre Allah, Adem ve Havva’nın ardından (Hz. Adem’in sulbunden Şehr b. Cebr’i[37]) ve sonra azâzil’in yani Melek Tavus’un milletini yani Yezidiler’i yaratmış;[38] bu dağlarda/Laleş’te meskun kılmıştır.[39] Sonra da Şeyh 'Adî b. Musafir’i Şam’dan cebel-i Lâleş’e göndermiştir.[40] Misafir’in oğlu Şeyh ‘Adî, Baalbek’te beytfar (fare deliği/yurdu) köyünde doğmuş; Kırk yaşlarında Laleş’e gelmiş;[41] burada Yezidiliğe tabi olmuştur.[42] Yezidiler de yanlarına gelen ve dinlerine tabi olan ‘Adî b. Müsâfir’i kabullenmiş; onun hüner ve kerametini görence de[43] onun şeyhliğini kabul edip[44] tarikatına girerek,[45] onun müridi ve öğrencileri olmuşlardır.[46] İbadet ve riyazatla iştiğal eden ‘Adî b. Müsâfir,[47]. onlara pek çok yeni şeyler öğretmiştir.[48] Yezidiler de şeyhlik onunla başlar,[49] ancak o, sadece Yezidiler’in şeyhi değildir. O, bir Şeyhu’l-Âm’dır.[50] Ünü her tarafa yayılmış; adının yayıldığı bölgelerden pek çok şeyh ve keramet sahipleri kendisini ziyarete gelmişlerdir.[51]

2. Yezidi İtikadında ‘Adî b. Müsâfir

Yezidilik inanışındaki ‘Adî b. Müsafir’e ait olağanüstü yönleri içeren tasavvurların beslendiği kaynakları onun dönemine kadar götürmek mümkündür. Zira daha sağlığında

---

[34] Bkz. Abdusselam el-Mardînî, (h. 1259), *Târîhu Mârdîn min Kitâbi “ Ümmül İber*”, Duhok 2002, s. 50; Mehmet Şerafeddin, IV/274; Menzel, “‘Adî b. Müsafir”, II, 138

[35] ‘Bkz. “Şeyh ‘Adî el-Yezidi, I-II” (Sâmî Said el-Ahmed 105-115 ve 136-149 içinde alıntılanmış olarak), I”, I, 107.

[36] Bkz. Allison, s. 105.

[37] *Mushaf-ı Reş***,** Joseph, İsya, “Yezidi Texts”, *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, V. XXV, N. 2, 1909, s. 122-126 içinde , s. 123. (Şahîdê) b. Cer şeklinde kullanımı da vardır. Bkz. Tolan, s. 108.

[38] *Mushaf-ı Reş***,** s. 123.

[39] Bkz. Tolan, s. 149; “Yezidi Dini Liderleriyle Yapılan Mülakat”, (Guest s. 367-376 içinde), s. 370.

[40] *Mushaf-ı Reş*, s. 123.

[41] *Êzıdyatî*, Derleyen, Xidir Pîr Sileman, Dihok, 1996, s. 15-16; Tolan, s. 149; “Kevlê Şêxadî û Mêra” (Kreyenbroek, Philip G., *Yezidism-Its Backgraund, Observances and Textual Tradition*, United States of America 1995 s. 290-98 içinde), s. 290; Aynı ilahi için bkz. Tolan, s. 308.

[42] Bkz. “Pîr Ca’fo ile yapılan mülakat”, s. 276.

[43] *Êzıdyatî*, s. 15-16; Tolan, s. 149.

[44] Bkz. *Êzıdyatî*, s. 15-16; İsmail Bek Çöl, s. 93; Tolan, s. 149.

[45] İsmail Bek Çöl, s. 95; *Tarihu’l-Ezidiyye fî Musul ve Etrafiha*, thk. Ebied, R. Y.; Young, M. J. L., (Le Museum, 85 1972. s. 492-522 içinde), s. 19a.

[46] İsmail Bek Çöl, s. 93.

[47] İsmail Bek Çöl, s. 95; *Tarihu’l-Ezidiyye fî Musul ve Etrafiha*, s. 19a.

[48] *Êzıdyatî*, s. 15-16.

[49] İsmail Bek Çöl, s. 95; *Tarihu’l-Ezidiyye fî Musul ve Etrafiha*, s. 19a.

[50] *Êzıdyatî*, s. 15-16.

[51] “Kevlê Şêxadî û Mêra”, s. 290; Âzâd Saîd Sımo, *el-Yezidiyye min Hilâli Nusûsihâ el-Mukaddese*, Beyrut 2001, s. 175 vd.

kendisi hakkında sürekli oruç tuttuğu[52], ya da bir küheylana binip ondan hiç inmediği[53] gibi olağanüstü fikirler söylenmeye başlanmıştır. Ölümünden sonra da ‘Adî b. Müsâfir hakkında tasavvufi çevrelerde sıkça görülen[54] abartılı pek çok menkabe zikredilmiş;[55] bu anlatılanlar onun hakkında aşırı bir söyleme dönüşmüş;[56] bu durum süreç içerisinde onun ve zaviyesinin tazimine yol açmıştır.[57] Öyle görünmektedir ki, bunların en uç noktasını Yezidilerin ona yönelik fikirlerinde gerçekleşmiş;[58] başta gnostisizm olmak üzere[59] bölgede mevcut olan eski kültür bakiyelerinin etkisiyle ‘Adî b. Müsâfir artık normal bir beşer olmaktan çıkıp mitik bir şahsiyete dönüşmüş ve dini hayatlarında merkezi bir konuma yükseltmiştir.[60] Öyle ki kaynaklarda da belirtildiği gibi kendisini ahiretteki güvenceleri olarak kabul edip[61] kabrini kıblegah edinmiş[62] ve hatta ona nebevi[63]-ilahi[64] misyonlar yüklenilmiş, onun rızık veren kimse olduğu ileri sürülmüştür. [65]

Söz konusu iddialardan birisine göre ‘Adî b. Müsâfir bir peygamberdir.[66] Hatta diğer tüm nebilerden üstündür.[67] Bir kısım fikirlerde ise onun kendisine secde edilen[68] ölümsüz[69] mutlak tanrı olduğu[70] ifade edilmektedir. Ancak yaygın olarak benimsenen görüşe göre ‘Adî b. Müsâfir’in Allah'ın veziri olduğu şeklindedir. Buna göre ‘Adî b. Müsâfir, Allah katında Vezir-i A’zam’dır. Yerde ve gökte tüm işler onun emir ve tedbirinden geçer.[71] Allah, ona danışmadan; onun izni olmadan hiçbir iş yapmamakta,[72] Allah, onun her istediğini yerine getirmektedir.[73] Bu yönüyle ‘Adî b. Müsâfir’in konumu Melek Tavus ile özdeşleştirilmektedir.

‘Adî b. Müsâfir ile ilgili karmaşık gibi görünen görüşleri kimi Yezidiler tenasüh inancı ile izah etmektedirler. Tenasüh inancını kabul eden[74] Yezidiler’e göre aslında Melek Tavus ve Şeyh ‘Adî aynı şahsiyetlerdirler. Yani aslında ‘Adî b. Müsâfir, Melek Tavus’un sonradan Yezidiler’e yol göstermek/dini ihya etmek üzere gelmiş şeklidir.[75] Bu nedenle olmalıdır ki, ‘Adî b. Müsafir’in cesede bürünmüş bir melek olduğu iddia edilmiştir.[76] Bu tenasüh düşüncesi

---

52 Zehebî, *Siyer*, XX, 343; ‘Azzâvî, s. 49.
53 Erbilî, s. 115.
54 Krş. ‘Azzâvî, s. 42.
55 ‘Azzâvî, s. 49.
56 ‘ Azzâvî, s. 49-50.
57 Yâfi‘î, III, 239; İbnu’l-Mülakkîn, 18a; İbn Furat, III, 160b; Turan, Osman, s. 228.
58 Zehebî onun hakkında aşırı fikirleri olan bağlılarından söz etmektedir. Bkz. Zehebî, *el-İber fî Haberi men Ğaber*, thk. Ebu Hacer Muhammed es-Saîd b. Besyânî Zelul, Beyrut 1985, III, 28.
59 Krş. ‘Azzâvî, s. 38-39.
60 Krş. Furlani, s. 12.
61 Erbilî, s. 114.
62 Zehebî, *Siyer*, XX, 344; İbn Furat, III, 160a; Makrizî, *es-Sülûk*, 369.
63 Bkz. Furlani, s. 12.
64 İbn Kesîr, 12, 243; İbn Furat, III, 160a; Âzâd Saîd Sımo, s. 179.
65 Bkz. Makrizî, *es-Sülûk*, s. 369.
66 İbn Teymiyye, s. 310; Abdusselam el-Mardînî, s. 50; “Şeyh ‘Adî el-Yezidi, I”, I, 109; Furlani, s. 10.‘
67 Abdusselam el-Mardînî, s. 50.
68 Demlûcî, s. 96.
69 Bkz. Menant, s. 91; Sâmî Said el-Ahmed, I, 78.
70 “Kevlê İmanê” (Kreyenbroek, Philip G., *Yezidism-Its Backgraund, Observances and Textual Tradition*, United States of America 1995, s. 202-206 içinde), s. 202; “Kevlê Şêxadî û Mêra”, s. 290.
71 İsmail Bek Çöl, s. 95; *Tarihu’l-Ezidiyye fî Musul ve Etrafiha*, s. 18a; Joseph, İsya, “Yezidi Texts”, *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, V. XXV, N. 2, 1909, s. 146.
72 er-Rebetkî, Abdullah Fetvası, (Sâmî Said el-Ahmed, *el-Yezidiyye Ahvâluhum ve Mu’tekedâtuhum*, Bağdat 1971, II, 208-212 içinde), II, 210; Joseph, s. 146; Abdusselam el-Mardînî, s. 50
73 İsmail Bek Çöl, s. 96.
Tenasüh inançları ile ilgili olarak bkz. İsmail Bek Çöl, s. 76-77; *Tarihu’l-Ezidiyye fî Musul ve Etrafiha*, s. 19b; Joseph, s. 145, 146; Pîr Ca’fo ile yapılan mülakat, s. 283; Tolan, s. 208; Lescot, s. 61.
75 Bkz. Demlûcî, s. 94; Tolan, s. 41; Furlani, s. 9, 10.
76 İbn Teymiyye, s. 312.

halen devam etmekte ve Melek Tavus'un yani Şeyh 'Adî nin bir gün tekrar başka bir surette nazil olacağına inanılmaktadır.[77]

3. Yezidi İbadetlerinde 'Adî b. Müsâfir

İtikadi alanda olduğu gibi ibadet ile ilgili alanlarda da 'Adî b. Müsâfir tasavvurunun tesirini görmek mümkündür. Hatta itikadi alan ile kıyaslandığında söz konusu tasavvurun ibadet ile ilgili hususlarda daha belirleyici bir şekilde yer aldığını söylemek bile mümkündür. Bunun arkasında itikadi boyutun biraz daha subjektif olduğu ibadetlerin ise 'Adî b. Müsâfir tasavvuru ve türbesinin etrafında devam edegelmesinin etkin olduğu söylenebilir. Burada dikkat çeken husus, 'Adî b. Müsâfir'in direkt ibadet edilen kişi olarak telakki edilmesidir.[78]

Bu ibadetlerin odağında onun Laleş'teki Adeviyye Zaviyesi olarak bilinen[79] türbesi bulunmaktadır.[80] Bu türbeyi ziyaret/tavaf etmek Yezidiler için çok önemlidir. Bu her Yezidinin yükümlü olduğu bir ibadettir.[81] Yezidiler, ibadet için yöneldikleri ve kıblegah yaptıkları[82] mezarı kendi kutsal tapınakları olarak görmekte[83], burada yere kapanarak secde etmektedirler.[84] Türbe, Yezidiler'in milli ve dini bir şekilde Allah'a yönelmelerinin başlıca bir ifadesidir.[85] Kimi rivayetlerde Laleşteki Şeyh 'Adî türbesini ziyaret etmenin Allah katında hactan daha makbul olduğunu iddia edilmektedir.[86] Yezdiler, her sene Eylül ayında Şeyh 'Adî'nin türbesine yaptıkları[87] bu ziyareti/tavafı hac olarak da nitelemektedirler.[88]

'Adî b. Müsâfir'in türbesi kadar türbesindeki toprak da Yezidiler tarafından kutsal addedilmekte ve ona özel bir önem verilmektedir.[89] Bu nedenle her Yezidi'nin Şeyh 'Adî türbesinden "Bereketu[90] Şeyh 'Adî" adını verdikleri ve bölgede bulunan zemzem suyu ile yoğrulan[91] bir miktar toprağı yanında bulundurması gerektiğine inanmaktadırlar.[92] İnanışlarına göre bu toprak (kendi ifadeleri ile berat), onları tehlikelere karşı koruyan[93] ve onlara bereket getiren[94] bir tılsımıdır[95] Bu nedenledir ki, Yezidiler, her sabah bundan bir miktarını yemekte[96], oruclarını bu toprakla açmaktadır.[97] Ölmek üzere olanlara da bu topraktan tattırılmakta;[98] öldüğünde de bu toprak ölünün gözlerine ve kalbi üzerine[99] bırakılmaktadır.[100]

---

77 A'yandan Nuri, *Abede-i İblis Yezidi Taifesinin İtikâdi, Âdâtî, Evsâfî*, İstanbul 1328, s. 16.
78 İbadet direkt ona yapılmaktadır. Bkz. Furlani, s. 10.
79 Sehâvî, s. 168.
80 Laleş, hac, oruç, namazın merkezidir. Bkz. "Şeyh 'Adî el-Yezidi, II" (Sâmî Said el-Ahmed 136-149 içinde), I, 148.
81 Tolan, s. 81; Kremli, II/IX, 395.
82 Bkz. Rebetki, II, 209; *Tarihu'l-Ezidiyye fî Musul ve Etrafiha*, s. 18b.
83 *Êzıdyatî*, s. 4; Erbilî, s. 114; Zehebî, *Siyer*, XX, 344; *Mushaf-ı Reş* mülhakı, s. 136; Furlani, s. 10.
84 Rebetki, II, 209; "Şehda Dînî", (Kreyenbroek, Philip G., *Yezidism-Its Backgraund, Observances and Textual Tradition*, United States of America 1995, s. 226-228 içinde), s. 226.
85 Krş. Turan, Ahmet, *Yezidiler Tarihçeleri Coğrafi Dağılımları İnançları Örf ve Adetleri*, s. 81.
86 İsmail Bek Çöl, s. 95.
87 İsmail Bek Çöl, s. 96; "Şeyh 'Adî el-Yezidi II", I, 140.
88 Bkz. "Şeyh 'Adî el-Yezidi, I", I, 136-37
89 'Abbûd, *Lemehâtün ani'l-Yezidiyye*, Musul 1994, s. 116; Allison, s. 77.
90 İsmail Bek Çöl, s. 97
91 'Abbûd, *Lemehâtün ani'l-Yezidiyye*, s. 116.
92 Allison, s. 77.
93 İsmail Bek Çöl, s. 97
94 Iraklı Papaz İshok, s. 62; *Mushaf-ı Reş* mülhakı, s. 136.
95 İsmail Bek Çöl, s. 97; "Yezidi Dini Liderleriyle Yapılan Mülakat", s. 372-73.
96 Lidzbarski, Mark, "Ein Expose der Jesiden", *ZDMG*, Vol. 51, 1897, s. 595.
97 Bkz. Tolan, s. 73.
98 Turan, Ahmet, *Yezidiler Tarihçeleri Coğrafi Dağılımları İnançları Örf ve Adetleri*, s. 83.
99 A'yandan Nuri, s. 34.
100 Iraklı Papaz İshok, s. 62; *Mushaf-ı Reş* mülhakı, s. 136.

Yezidilerin *Günlük İbadetlerde* de ‘Adî b. Müsâfir’i görmekteyiz. Nitekim Yezidiler’in en önemli ibadetleri olan sabah ve akşam dualarında ve diğer ilahilerde Şeyh ‘Adî önemli bir yer işgal etmektedir. Sözgelimi sabah duasında kendisi için “Sultan ‘Adî, evvelinden ahirine kadar olanların tacı” ifadesi kullanılmaktadır.[101]

Şeyh ‘Adî odaklı diğer bir ibadet de onun adına kutlanılan bayramlardır. Şeyh 'Adî’nin ilk toplantısının yıl dönümü olarak kutlanan ‘Adî b. Müsâfir bayramı;[102] 3 Ağustosta kutlanan “fakir” ya da “yaz bayramı” da denilen bayram bunlara örnek olarak verilebilir.

Tüm bunların dışında bazı şeylerin haram veya mübah addedilmesinde de ‘Adî b. Müsâfir’in etrafındaki kurguların etkili olduğu görülmektedir. Bunlardan en dikkat çekenlerden birisi, bazı yiyeceklerin haram veya sevap addedilmesinde ‘Adî b. Müsâfir’in belirleyici olduğuna inanılmasıdır. Marul, haram kılınan söz konusu yiyeceklerden birisidir. Marulun haram kılınmasının nedenini, Şeyh 'Adî’nin bir gün bir bostana gidip ekilenin ne olduğunu sorması, marul olduğunu öğrenince de onun yenilecek bir şey olmadığını söylemesi olarak izah etmektedirler. Yine gözleri Şeyh 'Adî’nin gözlerine benzediği için ceylan eti de yememektedirler.[103]

4. Yezidi Menkabelerinde ‘Adî b. Müsâfir

Yezidi inanışının büyük bir kısmının mitik bir çerçevede geliştiği söylenebilir. Bu bağlamda Şeyh ‘Adî hakkında da pek çok olağanüstü nitelikte nakillerde bulunmaktadırlar. Bu rivayetlerden farklı yönlerine işaret edenlerden birer örnek vermeye çalışacağız.

Bu menkabelerden bir kısmında *İlahi Misyonu Üstlenmiş Elçi* olduğu ifade edilmektedir. Bu rivayetlerden birisine göre ‘Adî b. Müsâfir, on beş yaşlarında olduğu sıralarda bir gün ay ışığında at sırtında bir ovayı geçerken, kendisine çağrılar gelir. Eski bir mezarın önünde yerin altından–iki metre uzunluğunda bacakları, manda gibi başları, uzun sert kıllı saçları, yeşil yeşil parlayan ve öküzünki kadar büyük yuvarlak gözleri, kapkara derileri olan ama başka türlü insana benzeyen iki deve- şeklinde bir hayalet karşısına çıkar. Bu arada mezar da bir minare şeklini alarak gökyüzüne kadar ulaşır ve sallanmaya başlar. Dehşet içinde kalan ‘Adî b. Müsâfir, sarsılarak yanı başında duran su testisini devirir. Hayalet bu kez tavus kuşu kuyruğu olan yakışıklı bir delikanlıya dönüşür ve ‘Adî b. Müsâfir’e: “*Korkma; evet minare düşebilir, dünyayı yerle bir edebilir ama sen ve sana kulak verenler bundan zarar görmeyecek ve geride kalacak harabelerde saltanatınızı süreceksiniz. Ben Melek Tavus’um dünyaya hakikat dinini ilan etme görevini sana veriyorum”* der. Bunun üzerine Melek Tavus, Adî’nin ruhunu alıp yedi yıl kalmak üzere gökyüzüne (cennete) götürür ve tanrı, bedeni mezar içinde sakin sakin yatan ‘Adî b. Müsâfir’e her şeyin hakikatini açıklar. Ruhu gökten inerek tekrar bedenleştiğinde, devrilmiş su testisinden akan su henüz tükenmemiştir.[104]

Bir kısım rivayette ise onun *İlahi Misyonuna Delalet Eden Mucizeler* zikredilmektedir. Bu rivayetlerden birisinde ‘Adî b. Müsafir’in ilahi misyonu üstlenişi tesadüfi değil aksine çok önceden planlanmıştır. Buna göre ‘Adî b. Müsafir, Lâleş’e ilk yöneldiği zaman yolda bulunan bir kilisenin rahipleri ile görüşür. Görüşme esnasında onlarla (mucizevi bir şekilde) Süryanice konuşur ve kilisede bulunan Süryanice bir yazmada kendi isminin kayıtlı olduğunu gösterir. Bunun üzerine kilisede bulunanların hepsi ona iman edip Allah'ın rasulü olduğunu itiraf ederler.[105]

---

[101] Bkz. Turan, Ahmet, *Yezidiler Tarihçeleri Coğrafi Dağılımları İnançları Örf ve Adetleri*, s. 79.
[102] Bkz. Turan, Ahmet, *Yezidiler Tarihçeleri Coğrafi Dağılımları İnançları Örf ve Adetleri*, s. 85.
[103] İsmail Bek Çöl, s. 96; *Tarihu’l-Ezidiyye fî Musul ve Etrafiha*, s. 19b; Joseph, s. 144.
[104] Guest, s. 69.
[105] “Şeyh ‘Adî el-Yezidi, I”, I, 109.

Diğer bir grup rivayette ise onun *İlahi Güç Tarafından Desteklenmesi ve Ayrıcalıklar ile Yetkilendirilmesi* aktarılmaktadır. Bu rivayetlerin vermek istediği mesaj ‘Adî b. Müsâfir’in yüce makam tarafından görevlendirildikten sonra mucizeler ile desteklenmesinin yanı sıra düşmanlarına karşı da korunmuş olduğudur. Onun ilahi güç tarafından korunduğuna dair bir rivayetlerden birisinde, ‘Adî b. Müsafir’in ününü kıskanıp onu tasfiye etmeye teşebbüs eden Abdulkadir Geylanî’nin caydırılmıştır. Aslında Yezidiler’in Abdulkadir Geylanî’ye bakışı ile biraz da çelişen[106] bu rivayete göre Bağdat’ta ikamet eden Şeyh Abdulkadir, Şeyh 'Adî nin adını ve ününü duyunca kıskanmış ve ona kin beslemiştir. Bu nedenle birliklerini hazırlayıp küçük bir grup olan Yezidiler’in üzerine sürmüştür. Ancak yolda Maklup denilen Elfof dağının yakınlarına ulaştığında rüyasında Şeyh 'Adî’yi güneş gibi aydın, şimşek gibi parlak bir vaziyette görüp ürkmüştür. Gökten gelen bir ses de Şeyh 'Adî ile uğraşmaktan vazgeçmesini; zira onun sevilen birisi olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Şeyh Abdulkadir, ‘Adî b. Müsâfir’in büyüklüğüne hayran kalıp korku ile geri dönmüştür. Dönüşünün sebebini soranlara da onun yenilmez biri olduğunu, zira arkasında semavi bir gücün bulunduğunu söylemiştir.[107]

Kimi menkabelerde ise ilahi makam, sadece ‘Adî b. Müsafir’i korumakla kalmamakta; aynı zamanda ona olaganüstü güçler de vermektedir. O da bu güçleri sayesinde tabiata ve tabiattaki hadiselere hükmedebilmektedir. Bunun en belirgin örneği rüzgara hükmedebilmesi ve hava durumunu tanzim edebilmesidir.[108] Bir keresinde kendi kerametlerine inanmayan bir adamı şiddetli rüzgar esen bir dağa çıkarmış; sultanlığının herkes tarafından malum olması için halkı da bu dağa çıkmaya davet etmiştir.[109]

Bazı rivayetlerde ise *‘Adî b. Müsafir’e Uluhiyet Atfedilmektedir*. Lescot’un aktardığı “Sultan Êzî ve dünyanın sonu” adlı mitoloji buna örnektir. “Sultan Êzî ve dünyanın sonu” adlı mitolojide Sultan Êzî (Yezîd b. Muaviye), Muaviye ile ilgili kehanete uygun olarak Müslümanlarla savaşıp onları yenmiş[110] ve daha sonra da İstanbul’un fethine yönelmiştir. İstanbul halkının temsilcisi olan şeriat kadısı gelip onu ikna ederek Müslüman yapmak istemiştir. Ama Boğaz’dan karşıya ancak Sultan Êzî’nin tekrarlattığı duayı söyleyerek geçebilmiştir. Kadı, Sultan Êzî’yi İslam’a, Sultan Êzî de Kadı’yı Yezidiliğe davet etmiştir. Bu görüşme esnasında Sultan Êzî, Kadı’ya bir kadehte bulunan içecekten bir damla alıp yalamasını talep etmiş; Kadı bunu yaptığında ise gökyüzünün kapıları açılmıştır. Gökyüzünde tahtta oturur vaziyette görülen yüce şahsiyet Şeyh Hadi (Şeyh ‘Adî)’dir. Bunu gören Kadı, mest olup Yezidiliği kabul etmiştir.[111]

Görülmektedir ki, kimi Adeviyye tarikatından ödünç alınan ve Yezidiliğe uyarlanan ve kimisi de Yezidi mitolojisine özgün olan bu menkabelerde ‘Adî b. Müsafir, olağanüstü güçlere sahip beşer üstü bir nitelik kazanmakta; hatta Allah ile özel dostluğu olan bir kimse olarak tanıtılmakta, “Sultan Êzî ve dünyanın sonu” adlı eskatolojide ise semadaki tahtta oturan ilah konumunda gösterilmektedir.

Sonsöz

‘Adî b. Müsâfir, İslam dünyasının önemli simalarından birisidir. Ehl-i Sünnet dairesi içinde sufi geleneğe bağlı bir çizgide bulunan ‘Adî b. Müsafir, hem mütekellim ve hem de mutasavvuftur. Ancak ‘Adî b. Müsafir’i diğer mutasavvuflardan veya kendileri için ileri

---

106 Bkz. İsmail Bek Çöl, s. 96; *Tarihu’l-Ezidiyye fî Musul ve Etrafiha*, s. 19a; Joseph, s. 144.
107 Bkz. Iraklı Papaz İshok, s. 13-14.
108 İsmail Bek Çöl, s. 99.
109 “Kevlê Şêxadî û Mêra”, s. 294.
110 Bkz. Iraklı Papaz İshok, s. 27-28; İsmail Bek Çöl, s. 77; Lescot, s. 55-56.
111 Mitolojinin devamı için bkz. Lescot, s. 56-57.

sürülen olağanüstü konumlardan farklı kılan husus ise Yezidiler'in onun için öngördüğü konum/konumlardır.

Yezidiler, içinde bulundukları eski kültür bakiyelerinin ve kavmi miraslarının etkisi ile 'Adî b. Müsafir'i beşerüstü bir varlığa dönüştürmüş; anlattıkları hikaye ve kevl/ilahi/kasidelerinde kimi zaman birbiri ile çelişik 'Adî b. Müsafir tasavvurları ortaya çıkarmışlardır.

Yezidi itikadında 'Adî b. Müsâfir'e önemli bir mevki vermişlerdir. Ancak onun Yezidilikteki asıl işlevselliği İbadet ve ritüeller de ortaya çıkmakta; Yezidi ibadetlerinde merkezi bir yerde bulunmaktadır. Zira onun hala doğduğu gün, Laleş'e varış tarihi Yezidiler için birer bayram olarak kutlanmakta; tuttuğu oruçlar ve yaptığına inanılan diğer ibadetler de taklit edilmektedir. Tüm bunların ötesinde zaviyesi Yezidi ibadetlerinin odağını teşkil etmektedir. Bu durumda 'Adî b. Müsâfir algısının Yezidi dini yapılanmasının en önemli unsurlarından birisi olduğu söylenebilir.

Kaynakça:

‘Abbûd, *Lemehâtün ani’l-Yezidiyye*, Musul 1994.

'Abdullah el-Hamevî (626/1228), *Mu’cemu’l- Buldân*, Beyrut 1995, V, 28.

Abdusselam el-Mardînî, (h. 1259), *Târîhu Mârdîn min Kitâbi “ Ümmül İber*”, Duhok 2002.

Allison, Christine, *Yezidi Sözlü Kültürü,* Çev. Fahriye Adsay, İstanbul 2007.

A’yandan Nuri, *Abede-i İblis Yezidi Taifesinin İtikâdi*, Âdâtî, Evsâfî, İstanbul 1328.

Âzâd Saîd Sımo, *el-Yezidiyye min Hilâli Nusûsihâ el-Mukaddese*, Beyrut 2001.

‘Azzâvî, Abbâs *Târihu’l-Yezidiyye ve Aslu Akidetihim*, Bağdat 1935.

Demlûcî, es-Sıddîk, *el-Yezîdiyye*, Musul 1949.

Düchting, Johannes, “Yezidi Dininin İçeriği” *Deng*, V/25 (1993), 36-44, s. 41.

Ebu’l-Fida, İmadüddin el-Melikü'l-Müeyyed İsmail b. Ali Ebü'l-Fida (732/1331), *el-Muhtasar fî Ahbâri’l-Beşer*, Beyrut 1997.

el-Eb Süheyl Kâşâ, *el-Yezidiyye*, Trablus 2004.

Erbilî, Şerefuddin b. Berekât el-Mübârek b. Ahmet (637/1239), *Târih-i Erbil*, Sâmi b. es-Seyyid Hamas es-Sakâr, Bağdad 1980.

Êzıdyatî, Der. Xidir pîr Sileman, Dihok, 1996.

Furlani, *The Religion of the Yezîdîs*, Bombay 1940.

George Habîb, *el-Yezidiyye Bakâyâ Dinin Kadîm*, Bağdat 1978

Giritli Sırrı, *Ârâi Milel*, İstanbul 1303.

Guest, *Yezidiler Din Tarih ve Toplumsal Hayat Cebel Sincar ve Suriye Yezidileri*, İstanbul 2001.

Hasenî, Abdurrezzak, *el-Yezidi fî Hazirihim ve Mâdîhim*, Sayda 1951

Iraklı Papaz İshok, *Yezidilerin Dini*, çev. P. Gabriel Akyüz, Mardin 2001

İbn Furat, Nasıruddin Muhammed b. Abdurrahman(807/1405) , *Tarihu’d-Düvel ve’l-Mülûk (Tarihu Furat)*, Viyana Devlet Kütüphanesi, No: AF. 119.

İbn Hallikân, Ebü'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed (681/1282), *Vefeyatü’l-A’yan ve Enbau Ebnai’z-Zaman*, thk. İhsan Abbâs, Beyrut 1978.

İbn Hurdazbih, Ubeydullah b. Abdullah (300/913), *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Beyrut, trz.

İbn Kesîr, (774/1372), *el-Bidâye ve’n-Nihâye (Büyük islam Tarihi)*, çev. Mehmet Keskin, İstanbul 1995.

İbn Tağrîberdî, Ebü'l-Mehasin Cemaleddin Yusuf el-Atabeki (874/1469), *en-Nücumü'z-zahire fî müluki Mısr ve'l-Kahire*, Muhammed Hasan Şemsuddin, Beyrut 1996

İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim (728/1328), el-Vasiyyetü'l-Kübra (Mecmuatü’r-Resâili’l-Kübrâ s. 262-318 içinde) Mısır 1823.

İbnu’l-‘İmâd, Ebü'l-Felah Abdülhay b. Ahmed (1089/1679), *Şezâretu’z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, thk. Abdulkadir Arnâud, Muhammed Arnâut, Beyrut 1991.

İbnu’l-Esîr, Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü'l-Esir (630/1233), *el-Kâmil fi’t-Târih*, Beyrut 1989.

İbnu’l-Mülakkîn, Siracuddin Ömer (804/1401), *Düreri’l-Cevâhir fî Menâkibi Seyidi Abdulkadir*, Süleymaniye Hacı Hayrı Efendi Kütüphanesi no 171.

İbnu’l-Verdî, Ebû Hafs Zeynüddin Ömer b. Muzaffer b. Ömer (749/1349), *Tetimmetu’l-Muhtasar fî Ahbâri’l-Beşer (Tarihu İbnu’l-Verdî)*, thk. Ahmet Rifat Bedrâvî, Beyrut 1970.

İsmail Bek Çöl, *el-Yezidiyyetu Kadîmen ve Hadîsen*, Beyrut 1934.

Joseph, İsya, “Yezidi Texts”, *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, V. XXV, N. 2, 1909.

Kevlê İmanê (Kreyenbroek, Philip G., *Yezidism-Its Backgraund, Observances and Textual Tradition*, United States of America 1995, s. 202-206 içinde)

Kevlê Şêxadî û Mêra (Kreyenbroek, Philip G., *Yezidism-Its Backgraund, Observances and Textual Tradition,* United States of America 1995 s. 290-98 içinde.

Kremli, Anastase, "el-Yezidiyye" *Mecelletu'l-Meşrik,* II/1, 32-37; II/IV 151-156; II/IX, 395-399 (1899).

Layard, Austen Henry, *Ninova ve Kalıntıları,* Çev. Zafer Avşar, İstanbul 2000

Lescot, Roger, *Din Tarih ve Toplumsal Hayat Cebel Sincar ve Suriye Yezîdileri,* Çev. Ayşe Meral, İstanbul 2001.

Lidzbarski, Mark, "Ein Expose der Jesiden", *ZDMG,* Vol. 51, 1897, s. 595.

Makrizî, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali (845/1442), *el-Mevaiz ve'l-i'tibar bi-(fî) zikri'l-Hıtat ve'l-asar,* thk. Muhammed Ali Beydûn, Beyrut 1998.

……, *Kitâbü's-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Müluk,* thk. Muhammed Abdulkadir Ata, Beyrut 1997.

Mehmet Şerafeddin, "Yezidiler*", Daru'l-Funun İlahiyat Fakültesi Dergisi,* III-IV (1926).

Menant, M. Joachim, *Les Yezîdis. Episode de l'histoire des Adorateurs du Diable,* Paris, 1982

Menzel, "Adî b. Müsafir", *İA,* I/137-38, s. 138.

Mushaf-ı Reş, Joseph, İsya, "Yezidi Texts", *The American Journal of Semitic Languages and Literatures,* V. XXV, N. 2, 1909, s. 122-126 içinde , s. 123.

Nebhânî, Yusuf b. İsmail (1350/1932) *Camiu Keramati'l-Evliya,* thk. İbrahim Atve, Kahire 1926.

Nurbahş, Seyyid Ali, Behcetü'l-Esrâr, Çev. ? Ank 1962, 12, 13, 86.

Pîr Ca'fo ile yapılan mülakat (Âzâd Saîd Sımo, *el-Yezidiyye min Hilâli Nusûsihâ el-Mukaddese,* Beyrut 2001

Pir Mamou Osman, "Şeyh 'Adî Öncesi Yezidiler", *Dengê Êzîdiyan,* 4 (1996)

Rebetkî, Abdullah Fetvası, (Sâmî Said el-Ahmed, *el-Yezidiyye Ahvâluhum ve Mu'tekedâtuhum,* Bağdat 1971, II, 208-212 içinde).

Sâfedî, Selahaddin Halil b. Eybek (764/1362), *Kitabu'l-Vâfî bi'l-Vefayât,* Beyrut 1993.

Saiğ, Süleyman, *Tarihu'l-Musul,* Beyrut 1928.

Sehâvî, Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Ahmed b. Ömer b. Halef (902/1497), *Tuhfetü'l-Ahbab ve Bugyetü't-Tullab : el-Hıtat ve'l-Mezarat, ve't-Teracim ve'l-Bekai'l-Mübarekat,* Kahire 1986.

Şa'rânî, Ebu Abdurrahman Abdülvehhab b. Ahmed b. Ali el-Mısri (973/1565), *Tabakâtu'l-Kübrâ,* Çev. Abdulkadir Akçiçek, İstanbul 1969.

Şattanûfî, Nureddin Ebi'l-Hasan Ali b. Yusuf b. Cerîr (713/1314), *Behcetü'l-Esrar ve Ma'denü'l-Envar,* Mısır 1304.

Şehda Dînî, (Kreyenbroek, Philip G., *Yezidism-Its Backgraund, Observances and Textual Tradition,* United States of America 1995, s. 226-228 içinde), s. 226.

Şeyh 'Adî el-Yezidi, I-II (Sâmî Said el-Ahmed 105-115 ve 136-149 içinde alıntılanmış olarak)

Tâdifî, Muhammed b. Yahya (963/1556), *Cevherden Gerdanlıklar : (Hz. Abdülkadir Geylâni'nin menkıbeleri),* çev. Nâim Erdoğan, İstanbul 1972.

Tâdifî, Muhammed b. Yahya (963/1556), *Cevherden Gerdanlıklar : (Hz. Abdülkadir Geylâni'nin menkıbeleri),* çev. Nâim Erdoğan, İstanbul 1972.

Tarihu'l-Ezidiyye fî Musul ve Etrafiha, thk. Ebied, R. Y.; Young, M. J. L., (Le Museum, 85 1972. s. 492-522 içinde)

Taşğın, Ahmet, *Yezidiler,* Ankara 2005

Tolan, Kemal, *Nasandina Kevneşopan Êzdîyatîyê,* İstanbul 2006

Turan, Ahmet, "Yezidiler", *OMÜ Egitim Fakültesi,* s. 1, 188-199 (1986).

…… *Yezidiler Tarihçeleri Coğrafi Dağılımları İnançları Örf ve Adetleri,* Samsun 1993.

Turan, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri,* İstanbul 1993.

Yâfi‘î, Abdullah b. Es'ad b. Ali el-Yemani Yafii (768/1366), *Mirâtu’l-Cinân*, Haşiye Halil el-Mansur, Beyrut 1997.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1348), *Siyeru A'lami'n-Nübela*, thk. Şuayb el-Arnâud, Beyrut 1996.

Zehebî, *el-İber fî Haberi men Ğaber*, thk. Ebu Hacer Muhammed es-Saîd b. Besyânî Zelul, Beyrut 1985.

ŞIRNAK İLİNİN KAYBOLAN DİNİ ZENGİNLİKLERİNDEN 'YEZİDİLİK'

Davut OKÇU[*]

ÖZET

Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve özellikle Şırnak İlinde birçok din, dil ve kültür yüzyıllardır bir arada yaşamıştır. Müslümanların dışında Süryani, Keldani ve Yezidiler de bu bölgenin kadim toplulukları arasında yer alır. Ancak özellikle 12 Eylül 1980 askeri müdahalesinden sonra güvenlik nedeniyle Keldani, Süryani ve Yezidilerin tamamına yakını Şırnak bölgesini terk ederek Avrupa'ya yerleşmiştir. Hıristiyan dinine mensup olan Süryani ve Keldaniler ile ilgili bilgilere ulaşmakta sıkıntı çekilmemektedir. Ancak Yezidiler, inançları gereği Yezidi olmayanlarla bir arada yaşamaktan kaçınmış, sadece Yezidilerin yaşadığı köy ve mezralarda ikamet etmeyi tercih etmişlerdir. Yabancılarla birlikte yaşamaktan çekinmelerinin bir diğer sebebi ibadetlerinin yabancılardan gizli yapılması gereğinden kaynaklanmaktadır. Bölgedeki çoğunluğu oluşturan Müslümanlar bu yüzden Yezidiler hakkında sağlıklı bilgiye sahip olamamışlardır. Örneğin sağlıklı bilgiye sahip olamadıklarından Yezidilerin Şeytana taptığını ve Tanrı inancına sahip olmadıklarını düşünmüşlerdir. Şüphesiz Yezidiler bu ithamlardan rahatsız olmakta; iddiaların gerçek dışı olduğunu sohbet imkanı bulabildikleri ve güvendikleri Müslüman dostlarına anlatmaktadırlar.

Çocuklarını okullara göndermekten kaçınmaları Yezidi toplumunun eğitimsizliğine yol açmıştır. Okuma yazma bilmedikleri için dini emir ve yasaklara ilişkin bilgiler, ibadetler esnasında okunan dualar ve kutsal metinler dilden dile dolaşmış ve yazıya dökülmemiştir. Bu arada inançları ile ilgili olarak yabancılara bilgi vermenin yasak olması ve ibadetlerin yabancılardan gizli yapılmasının zorunlu olması Yezidilik ile ilgili olarak araştırmacıların da bilgi edinmelerini zorlaştırmıştır. Tebliğimizde sunulan bilgilerin önemi birinci kaynaktan elde edilmiş olmasına dayanmaktadır. Bu çalışma ile Şırnak ilinin önemli bir zenginliği olan Yezidilik ile ilgili tespitlerimiz araştırmacıların ve kamuoyunun bilgisine sunulacaktır. Böylece Yezidilik ve Yezidiler hakkında kamuoyunda mevcut olan yanlış anlamaların önüne geçilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Yezidilik, Yezidiler, Şırnak, İdil.

YEZİDİSM, A VANİSHED RELİGİOUS RİCHNESS IN ŞIRNAK

In southeastern Anatolian region and especially in Şirnak various religious, ethnic and cultural elements have coexisted together. Except for Muslims Suryanis, Keldanis and Yezidis are considered among the long settled religious elements. However, due to the military intervention of 12 September 1980 nearly all of these elements have emigrated to Europe. There is an easy Access to Suryanis and Keldanis in terms of collecting data related with their ethnologies since they subscribe to Christianity. However, Yezidis were loath of coexistence with the other religious groups and thus, they only choose to live in homogenious

[*] Yrd. Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü. (davutokcu@yyu.edu.tr)

communities resembling them. Therefore, no healthy information has been accumulated in the public imagination related with the credentials of Yesidis like for example their worshiping of the Satan and their having no belief in God.

The fact that they avoided sending their children to school has led to ignorance and an oral tradition based on hear- say rather than written documents, and made it hard to collect appropriate information about this cult. In this study we shall touch on this issue and present this cult to the academic concern with in the context of an objective framework.

Keywords: Yezidis, Yezidism, Şırnak, İdil.

1. Giriş

Şırnak havzası; Cizre, İdil ve Silopi ilçeleriyle birlikte tarihin derinliklerine uzanan eski ve zengin bir geçmişe sahiptir. İkinci Adem olarak bilinen Hz. Nuh'un gemisinin tufan[1] sonrasında Cudi Dağına oturması, gemiden inen seksen kişinin Şırnak şehir merkezine beş kilometre mesafedeki "Heştan (Seksenler)"[2] köyüne yerleşmesi, bölge halkına göre Cudi dağında 'gemi' anlamına gelen "Sefine" adında bir bölgenin bulunması, yine bu bölgede rastlanan bazı heykeller ve Hz. Nuh Mescidi,[3] Cizre ilçe merkezinde Hz. Nuh'a ait olduğu kabul edilen bir türbenin mevcut olması bölgeye dini, kültürel ve tarihi bir değer katmaktadır. Ne var ki, böylesine büyük bir öneme sahip olan Şırnak havzası kültür ve medeniyetinden bölgemiz, ülkemiz ve dünyamız yeterince haberdar değildir.

Şırnak Üniversitesi ve Şırnak Valiliği, düzenledikleri bu etkinlik ile bölgenin kültür ve inanç değerlerine sahip çıkmak konusunda örnek bir tavır sergilemiştir. Bu sempozyum sayesinde; Şırnak havzası kadim medeniyetinin üzerinde yoğunlaşmış olan küllerin temizlenmesi ve bölgenin sahip olduğu değerler açısından cazibe merkezi haline getirilmesi yolunda önemli bir adım atılacaktır. Zengin bir tarihi geçmişi bulunan Şırnak havzası aynı zamanda kökleri tarihin derinliklerine uzanan medeniyetlere, dinlere ve çok farklı inançlara da ev sahipliği yapmıştır. Bölge nüfusunun büyük bir çoğunluğunu oluşturan Müslümanların yanı sıra Süryani, Keldani ve Yezidiler de bu topraklara renk katmışlardır. Bu çalışmamızda tarihsel bilgi veya arşivlere dayalı bilgiler sunmaktan ziyade birinci kaynağa ve gözlemlerimize dayalı olarak birtakım tahlillerde bulunmaya çalışılacaktır.

Bölgemizde halen yaşamakta olan Süryaniler ile temas kurmak ve inançları hakkında bilgi edinmek mümkündür. Çünkü bölgenin değişik yerleşim birimlerinde yaşayan Süryaniler, inançları hakkında isteyenleri bilgilendirmekten çekinmezler. Buna mukabil Silopi ve İdil ilçelerinde yaşamış olan Keldanilerin tamamının bölgeyi terk ettiği bilinmektedir. 1925 yılında 25 hanenin yaşadığı[4] İdil İlçesine bağlı Kiwax[5] köyünde yakın tarihlere kadar yaşamış olan Yezidilerin de yurt dışına göç etmesi bölgenin çok renkli görüntüsünün solmasına yol açmıştır. Özellikle Kiwax sakinlerinin Almanya'ya yerleşmesi, geri dönenlerin ise hem sayısal hem de kültür düzeyleri açısından yetersizlikleri dolayısıyla Yezidi inancı ile ilgili olarak mahallinde bir inceleme yapma imkanı bulunamamıştır. Ancak Midyat, Kurtalan ve Beşiri ilçelerine bağlı köylerde ikamet eden Yezidilerle yakın akrabalık ilişkisinden dolayı söz

---

1 Kur'an-ı Kerim, Hud 11/44; Kitab-ı Mukaddes, Tekvin 7/1-3.

2 Heştan köyünün ismi "Yoğurtçular" olarak değiştirilmiştir. Yeni ismin eski isimle anlam itibariyle hiçbir ilişkisi bulunmamaktadır.

3 Yaşın, Abdullah, 'Nuh'un Gemisi, Cudi ve Cizre', Hz. Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu, ss. 37-43, İstanbul 1999,.

4 Lescot, Roger, Yezidiler (Çev.Ayşe Meral), s. 194, Avesta Yayınları, İstanbul 2001.

5 Kiwax köyünün resmi ismi Mağara olarak değiştirilmiştir. Yezidilerin Almanya'ya göç etmesi üzerine boşalan köye bölgede görevlendirilen Köy Korucuları yerleştirilmiştir. Almanya'ya yerleşen Yezidi köylüler bu durumdan rahatsız olmuş ve korucuların tahliyesi için dava açmışlardır. Davanın Yezidiler lehine sonuçlanması üzerine İdil Kaymakamlığı korucuları Kiwax köyünden tahliye etmiştir.

konusu ilçelerin köylerinde yaşamış olan Yezidilerden alınan bilgiler Kiwax köylülerinin inancını da yansıtmaktadır.

Bölgenin çok kültürlü ve çok dinli yapısını korumak amacıyla mülki idarelerin de çaba sarf ettiği görülmektedir. Örneğin Kaymakamlık Süryanilerin İdil merkezinde yer alan Meryem Ana Kilisesinin Süryani Kadim Vakfı tarafından onarılmasına ve Kilisenin hemen yanına 200 kişilik misafirhane inşa edilmesine destek olmuş, tesisler 24 Eylül 2004 tarihinde İdil Kaymakamı Hasan Tanrıseven tarafından Mor Gabriel Metropoliti Samuel Aktaş'ın da katılımıyla düzenlenen bir tören ile Süryani vatandaşlarımıza teslim edilmiştir. Şırnak Valiliğinin talimatı ile Süryanilere ait Sarıköy'deki Geçici Köy Korucuları tahliye edilmiş ve Sarıköy, eski sahiplerine iade edilmiştir. Aynı şekilde Almanya'ya yerleşen Kiwax (Mağara) köylülerinin yazılı talebi üzerine köye yerleştirilen Köy Korucuları tahliye edilmiş ve Kiwax köyü asli sahiplerine teslim edilmiştir.[6] Böylece bölge sakinleri arasında var olan hoşgörü, bir devlet politikası olarak da benimsenmiştir.

2. Yezidiliğin Doğuşu

Yezidi veya Ezidi isimleriyle tanımlanan bir topluluğun varlığı Şeyh Adiy b. Musafir'[7]den sonra söz konusu olmuştur. Yezidilik ile ilgili literatür tarandığında bu ismin Şeyh Adiy b. Musafir'in vefatından sonra, kendisine tabi olan bir topluluk için kullanıldığı görülecektir. Adiy b. Musafir ismi Kürt kökenli Yezidilerin dilinde 'Şeyh Hadi' olarak yer etmiştir. Şeyh Adiy b. Musafir'in vefatından sonra tarih sahnesinde görülmeye başlayan Yezidiler ile ilgili olarak yazıya dökülmüş az miktarda malumat bulunmaktadır. Mevcut yazılı kaynaklar ve Yezidilik hakkında elde edilen sözlü kaynaklar incelendiğinde, Yezidiliğin doğuşu hakkında çok farklı görüşün varlığı dikkat çekmektedir.

3. Yezidiliğin Doğuşu ile İlgili İddialar

Yezidiliğin doğuşu hakkında gerek Yezidilerin ve gerekse Müslümanların farklı iddiaları bulunmaktadır. Bu iddiaların önemlileri şunlardır:

1. İslam mezhepleri tarihi alanında yazılmış mühim kaynaklardan biri olan el-Milel ve'n-Nihal'de Yezidilik, Hariciye fırkasının bir kolu olarak zikredilmektedir. Fırkanın kurucusu Yezid b. Uneys (Enise) el-Harici'dir. Yezid önceleri İbadiye fırkasının mensubu iken, 'Allah'ın acemden bir peygamber göndereceğini' iddia ederek Haricilerden ayrılmıştır. Yezid'e göre, acem kökenli peygambere gönderilecek ilahi kitap ile Şeriat-i Muhammediye hükümsüz kılınacaktır.[8] Basra'da uzun yıllar ikamet ettikten sonra İran'a yerleşen Yezid b. Uneys, son peygamberin Kur'an'da sözü edilen Sabii dinine mensup olacağını ifade etmiştir.[9] İddiaya göre bugünkü Yezidilere, Yezid b. Uneys'e bağlılıklarından dolayı "Yezidi" denilmiştir. Haricilik Hz. Ali'yi ululayan ve Emevi soyunu zemmeden bir inanç sistemine sahiptir. Halbuki Yezidi inancının esasını teşkil eden kıssalar incelendiğinde Yezid b. Muaviye'nin, Şeyh Hadi ve Melek-i Tavus ile birlikte üç dini liderden biri olduğu kabul edilir. Haricilerin önder olarak kabul ettiği imamlardan veya Hz. Ali soyundan hiç kimsenin Yezidiler tarafından kutsanmadığı bilinmektedir.[10] Yezidilerin bir diğer dini önderi olan Şeyh

---

6 www.haber73.com

7 Yezidiler 'Adiy b. Musafir'i 'Şeyh Hadi' olarak yad ederler.

8 Fığlalı-Eskicioğlu, Ethem Ruhi-Osman, İslam'da Siyasi ve İtikadi Mezhepler Tarihi, s. 109, Yağmur Yayınları, İstanbul 1970.

9 Teymur Paşa, Ahmet, Yezidiler ve Yezidiliğin Doğuşu (Çev. Eyüp Tanrıverdi), s. 9, Ataç Yayınları, İstanbul 2008.

10 Batman, Siirt, Şırnak ve Mardin bölgesinde yaşayan Müslüman halk arasında yakın tarih ile ilgili olarak yaygın olan kanaatlere göre Yezidiler, seyyit olarak anılan Hz. Ali soyuna muhabbet değil, kitleleri yönlendirme gücüne sahip oldukları için yakın durmamışlardır.

Hadi de Emevi soyuna mensuptur.[11] Bu yüzden vaazlarında Ehli Beyti Haricilerin yaptığı gibi yüceltmesi ve ataları olan Emevilere düşmanlık yapması beklenemezdi. Oysa Hariciliğin temel düşüncesi Emevi düşmanlığıdır. Yezidilerin iman esasları incelendiğinde Haricilik ile bağdaştırılması mümkün olmayan pek çok hususun bulunduğu görülecektir. Yezidiliğin ve Yezidi topluluğunun Şeyh Hadi ile birlikte literatüre girdiği dikkate alındığında, Yezidiliğin Şeyh Hadi'den dört asır önce yaşamış olan Yezid b. Uneys'e nispet edilmesi zamanlama açısından mümkün değildir. Esasen Yezid b. Uneys'in görüşlerini kendisinden sonra savunan bir zümre olmamıştır. Özetle Yezidiliğin, Hariciliğin bir fırkası olan Yezidiliğe dayandırılması, sözü edilen gerçekler ve daha bir çok sebepten dolayı zayıf bir isnat olarak değerlendirilmektedir.

2. Yezidilerin kökenleri ile ilgili bir diğer iddia da; kendileriyle gerçekleştirdiğim mülakatta ortaya çıkmıştır. Hiçbir kaynakta yer almayan ve hayli ilginç olan bu iddia etimolojik bir tahlile dayanmaktadır. Yezidilere ait birçok dua ve kıssada "tı (tu) ezdai", 'beni sen yarattın- beni sen verdin'[12] ibaresi yer almaktadır. Kendisiyle Beşiri İlçesi Texeriye köyünde mülakat yaptığım Pir Hasan Erk, Ezidiliğin kökeninin bu ibarede yattığını ifade etmeye çalıştı. 'Tu Ezdai' şeklindeki yakarış cümlesinde Yezidilerin yaratılış itibariyle diğer insanlardan üstün olduğu vurgulanmaktadır.[13] İnsanların ilk atasının Hz. Adem olduğu ilahi dinlerin ortak görüşüdür. Yaratılış ile ilgili olarak hem Kitab-ı Mukaddes'te hem de Kur'an-ı Kerim'de önemli bilgiler yer almaktadır. Ancak Yezidi kıssalarındaki yaratılış anlayışı çok farklı ve mantık sınırlarını zorlayıcı iddiaları içermektedir. Said b. Cer kıssasına göre Hz. Adem'in 72 çocuğu bulunmakta idi. İçlerinden Said, üstün özelliklere sahipti ve bu yüzden diğer bütün kardeşleri tarafından kıskançlık nedeniyle dışlanıyordu. Said'in mayasında gücü temsil eden Hz. Adem'in, diğer kardeşlerin mayasında ise Hz. Adem ve Hz. Havva'nın müşterek kanları bulunmaktadır. Bu durum Said b. Cer'e birçok yönden avantajlar sağlamaktadır. Said, bu yüzden şükrünü ifade etmek üzere dualarında sık sık "tı ezdai" (beni sen yarattın) demiştir. Yezidiler de aynı yakarışı çeşitli vesilelerle tekrar ederler. Kürtçe bir kelime olan Ezdai; 'yaratana mensup', 'beni yaratan verdi', 'beni yaratan' anlamlarında kullanılmaktadır. Ez; ben, Da; verdi, i; ait olma, mensup olma anlamında kullanılmıştır. Ezda; beni veren, beni yaratan, tanrı anlamında anlaşıldığından Ezda+i; Ezda (Tanrı)'ya mensup olanlar manasında kullanılmaktadır. Yezidiler kendilerini Said b. Cer'e nispet ettikleri için üstün ırk sayarlar. Ezdai kelimesi zaman içinde değişime uğramış ve Ezidi veya Yezidi olarak telaffuz edilmeye başlanmıştır. Bu ilginç yorum başka kaynaklar veya kişiler tarafından teyit veya reddedilmemiştir. Ancak bu yorumun Yezidileri rahatsız etmediği aşikardır. Aynı zamanda bu yorum ile Yezidiliğin köklerinin Hz. Adem'e kadar uzadığını iddia etmektedirler.

3. Bazı araştırmacılara göre Yezidiler, Dasin Mecusileridendir. Buna göre Yezidiler eski yurtları olan Yezd'den göç ederek Dasin'e yerleşmişlerdir. İran'ın önemli bir kenti olan Yezd'e nispet edilerek kendilerine Yezdiler (Yezdiyyun: Yezdliler) denilmiştir. Bu kavram zamanla halk tarafından değiştirilerek Yezidiyyun (Yezidiler) şeklini almıştır.[14] Ancak Yezidilerin geçmişte İran'ın Yezd kentinde yaşadıklarına dair iddialar çok zayıf kalmaktadır.

4. Yezidilik, Sabiilik inancıyla İslam dini arasında cereyan eden etkileşimden doğmuştur. İddia sahipleri Yezidilerin namaz kılarken güneşe yönelmelerini iddialarına dayanak göstermektedirler. Bu iddia Almanya'ya yerleşmiş Yezidi Kürtler ve ideolojik tutumları ağır basan Türkiyeli Kürtler tarafından savunulmaktadır. Yezidiler için "Ateşin ve Güneşin Çocukları" ifadesini kullanmayı tercih etmeleri bu iddianın bir sonucu olarak düşünülmektedir. Sabiilik, güneşin, ayın ve yıldızların kutsandığı bir inanç olup Mezopotamya'da doğmuş ve yayılmıştır. Moğol istilasından sonra bölgeden kaçan Sabiiler,

---

11 Uludağ, Süleyman, DİA (Diyanet İslam Ansiklopedisi), 'Adiy b. Musafir' maddesi.
12 Okçu, Davut, Yezidilik ve Yezidiler, s. 61, Tablet Yayınları, Konya 2007.
13 Okçu, Yezidilik ve Yezidiler, "Sait b. Cer Kıssası" s. 118.
14 Teymur Paşa, Yezidiler ve Yezidiliğin Doğuşu, s. 10.

kuzeye yerleşerek Müslüman Kürtlere karışmışlardır. Böylece Yezidilik, İslam ve Sabiiliğin bir sentezi olarak ortaya çıkmıştır. Sözü edilen bu iddialar son zamanlarda türetilmiştir ve hiçbir tarihi, sosyolojik ve kültürel dayanağı bulunmamaktadır. Çünkü Yezidiliğin inanç esasları incelendiğinde güneşe, 'tanrılık' veya 'yaratıcılık' sıfatlarını yüklemedikleri görülür. Keza Sabiilerden ziyade Mecusilerde kutsal kabul edilen ateşe Yezidilerin bir kutsallık yüklemedikleri bilinmektedir. Bu yüzden Yezidilere 'ateşin çocukları' sıfatını yakıştırmak için herhangi bir gerekçe bulunmamaktadır.

5. Şiiler ve bazı İslam bilginleri tarafından ileri sürülen iddialara göre Yezidi ifadesi, Yezid b. Muaviye'ye bağlılıklarından kaynaklı olarak bu zümreye verilen isimdir. Özellikle Şiilerin ve bazı Müslümanlar tarafından yöneltilen zalim, kafir vb. yakıştırmaların aksine Yezidiler, Yezid b. Muaviye'nin başta Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi olmak üzere birçok konuda günahsız ve kusursuz olduğunu hararetle savunurlar. Savunmanın şiddeti Yezid b. Muaviye'ye insanüstü birtakım vasıflar yakıştırmaya kadar varır. Örneğin Muaviye'nin oğlu olduğuna dair tarihçiler nezdindeki genel tarihi bilgileri reddederler. Yezidilere göre Yezid'in dünyaya gelişi Hz. İsa'nın insanlığa gönderilmesine benzer bir şekilde olmuştur. Yezid, Muaviye'nin oğlu ve yandaşı değildir. Bilakis O'nun zulüm ve haksızlık üzerine kurduğu saltanatı sona erdirmek için gönderilmiştir. Ancak Yezid, Tanrının oğlu olmadığı gibi beşer de değildir. O, nurdan yaratılmış bir melektir ve insanlığı Muaviye'nin şerrinden kurtarmak için Allah tarafından insan suretinde yeryüzüne gönderilen bir peygamberdir.[15]

Beşiri İlçesi Texeriye köyünden pir Hasan ERK'in anlattığı kıssa incelendiğinde Yezid b. Muaviye'nin temize çıkarılması için Yezidilerin büyük çaba sarf ettiği görülür. Kıssanın konumuz ile ilgili kısmı şöyledir: Emevi halifesi Muaviye, gençliği sırasında ülkenin geleceğine dair kahinlerden bilgi ister. Kahinler Muaviye'ye, 'saltanatının oğlu tarafından sona erdirileceği'ni ifade ederler. Muaviye bu yüzden evlenmemeye karar verir. Ne var ki, 99 yaşında iken hastalanır. Doktorların, sadece evlenmesi halinde bu hastalıktan kurtulabileceğini söylemesi üzerine, çocuk doğurma ihtimali bulunmayan Hz. Ömer'in 70 yaşındaki bacısı Maver ile evlenir. Düğün dernek yapılır ve Maver Muaviye'nin sarayına getirilir. İşte o sırada Tanrı'nın lütfü ile Maver 14 yaşında bir kız oluverir. Sultan Yezid de o gece bir nur olarak Maver'in başucuna konulur. Yezid, Muaviye'nin oğlu değildir, Ne var ki, Maver'i kendisine anne olarak kabul eder. Genç Yezid, halkı Muaviye iktidarına karşı örgütlemeye başlar. Yezid'in faaliyetlerinden haberdar olan Muaviye, O'nu annesi Maver ile birlikte Basra'ya sürgün eder. Basra'da Huda'nın izniyle mucizeler göstermeye başlayınca, halkın teveccühü giderek artar. Muhalefetin olgunlaştığını gören Yezid, Muaviye'yi devirmek için Şam'a geri döner. Halk desteğini kaybeden Muaviye, savaşı kaybeder ve Şam'dan kaçmak zorunda kalır. Bir süre sonra da kahrından ölür.[16]

Muteber kabul edilen hiçbir İslam ve Batılı tarihçi, Yezidilerin dilden dile dolaşan bu iddialarını doğrulamamaktadır. Muaviye 73 yaşında ölmüştür ve Maver adında bir hanımı olmamıştır. Muaviye ile Yezid arasında tarihçilerin kaydettiği bir savaş cereyan etmediği gibi, iddialarının aksine Muaviye, Yezid'in saltanatını kabul ettirmek ve bütün kesimlerden biat almak için büyük çaba sarf etmiştir.

Yezid'i yücelten, ismi anıldığında ellerini göğüslerine götürerek saygılarını sunan, O'nun Huda'nın bir nuru ve peygamberi olduğuna inanan bu topluluğa, bütün bu tutum ve davranışlarından dolayı Yezid'e tabi anlamında Yezidi denildiği kuvvet kazanmaktadır. Yezid'in tezkiye edilmesinde Emevi soyuna mensup olan ve Hakkari civarında yaşayan Müslüman Kürtleri irşat etmek üzere bu bölgeye yerleşen Adeviyye tarikatının kurucusu Şeyh Adiy b. Musafir'in büyük rolü olduğu anlaşılmaktadır. Adiy b. Musafir, Şiilik ve Sünniliğin

---

[15] Peygamberler, Tanrının Melekleri olarak kabul edilir ve yeryüzüne insan suretinde gönderilirler. Görevleri sona erdiğinde tekrar Tanrı katına dönerler.

[16] Ayrıntılı bilgi için bkz. Okçu, Yezidilik ve Yezidiler, 'Sultan Yezid Kıssası'.

çatışma alanlarından olan Hakkari civarındaki Müslümanlara Muaviye ve oğlu Yezid'in Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi olayında suçsuz olduklarını anlatmış, Muaviye ve Yezid'e yöneltilen kafirlik, fasıklık ve facirlik suçlamalarının yanlış olduğunu savunmuştur. Bu yaklaşım, Adiy b. Musafir'in ölümünden sonra Yezidiler için imanın esasları derecesinde önemsenmiştir. Yezidilerin kutsal saydıkları üç isimden ikisi olan Sultan Yezid[17] ve Şeyh Hadi'[18]ye ilişkin değerlendirmeler bu tezi doğrular niteliktedir.

Yezidilerin ilk yurdu olan Sincar bölgesinde ve Adiy b. Musafir'e tabi olan topluluk içinde aşırılıkları önleyecek şahsiyetlerin bulunmaması hurafelerin taban bulması ve yaygınlaşmasına yol açmıştır. İnançlarından haberdar olan Müslümanların, ortaya koyduğu tepkiler nedeniyle de giderek dünyaya kapanan Yezidiler kapalı bir toplum oluşturmuş ve bu yüzden çok uzun bir zamandır içini dolduramadıkları Yezidiliği yaşatmışlardır. Öyle ki, birkaç kilometre yakınlarında ikamet eden Müslümanlar dahi Yezidilik hakkında bilgi sahibi olamamıştır. Bu uzaklığın bir diğer sebebi Yezidilerin temizlik konusunda inançlarından gelen ihmalkarlıktır. Evlerini cennet olarak gören Yezidiler, banyo ve tuvalet bulundurmazlar ve her türlü temizlik ihtiyacını tüm köyün yararlandığı çeşmelerden karşılarlar. Müslümanlar, temizlenmediklerini bildikleri ve bu yüzden kirli saydıkları Yezidilere yanaşmak istemezler.[19]

Bu arada Yezidilerin bile kendi inançları hakkında bilgi sahibi olmadığı, İdil'deki Yezidi ile Viranşehir veya Ermenistan Yezidileri arasında pek çok yönden görüş ayrılıkları bulunduğu bilinmektedir. Örneğin Ermenistan Yezidileri inanç ve törenleri itibariyle Hıristiyan düşüncesine yakın bir görüntü vermektedir. Öyle ki, birlikte yaşadıkları toplulukları memnun etmek üzere etnik kökenlerine ilişkin farklı değerlendirmeler dahi yapabilmektedirler.[20]

2.2. Yezidilerin Yerleşim Bölgeleri

Yezidiler, Türkiye, Irak, Suriye, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'da yaşamaktadırlar. Şeyh Adiy b. Musafir'in yaşadığı ve mezarının bulunduğu Kuzey Irak'taki Laleş bölgesi Yezidiler için dini merkez kabul edilmektedir. Namaz, oruç vb. ibadetleri yabancılardan gizli olarak ifa etmeleri gerektiğinden başka dinlerin mensupları ile bir arada yaşamayı sakıncalı görürler. Siirt'in Kurtalan, Batman'ın Beşiri, Mardin'in Midyat, Şanlıurfa'nın Viranşehir ve Şırnak'ın İdil ilçesine bağlı köy ve mezralarda ikamet eden Yezidilerin tamamına yakın bir kısmı Almanya'ya göç etmiştir. Kimi çevreler 1980'li yıllardan sonra gerçekleşen göçleri, toplumsal baskıya dayandırsa da, bu iddia tutarlı değildir. Çünkü bölgede 1984 yılından sonra başlayan terör olayları sadece Yezidileri değil, bütün bölge halkını tedirgin etmiştir. Zaman zaman kız kaçırma veya bürokratik taleplerinin ağırdan alınması şeklinde münferit baskılar yaşansa da, Yezidilere karşı topyekun bir baskıdan söz etmek doğru değildir.[21] Bilakis bir arada yaşamalarını öngören inançları ve benzeri dini hassasiyetlerinin zayıflaması ve Almanya'ya yerleşen Yezidilerin teşviki, yoğun göçlerin yaşanmasında etkili olmuştur. Ayrıca Alman Mahkemelerinin Yezidilerin hem etnik hem de dinsel baskı gördüklerine dair dilekçelerini ciddiye alıp kısa zamanda olumlu bir şekilde cevaplamaları göçleri tetiklemiştir. Her ne kadar Alman makamlarına verdikleri dilekçelerde baskıya maruz kaldıklarını iddia etseler de, açıkçası göç eden Yezidiler, Türkiye'de gördükleri baskıdan dolayı değil, daha rahat bir hayat yaşamak amacıyla Almanya'ya göç etmiştir. Dini ve geleneksel gerekçeler

---

17 Yezid b. Muaviye

18 Adiy b. Musafir

19 Okçu, Yezidilik ve Yezidiler, s. 93-94.

20 www.mardinmardin.net (Amed Gökçen ile söyleşi, Ekim-2008).

21 Özellikle kervancılığın yaygın olduğu, alışverişlerin daha çok takasa dayandığı yıllardan beri Yezidilerle bazı Müslüman aileler arasında 'kirvelik' bağı tesis edilmiştir. Müslüman aileler kirvelerinin her türlü sıkıntılarını gidermekte yardımcı olmuş ve baskı görmelerine engel olmuştur. Örneğin ailelerimiz arasındaki kirvelik bağı nedeniyle en gizli dini bilgilerini şahsımla paylaşmaktan çekinmemişlerdir.

nedeniyle Almanya'da da bir arada yaşamaktadırlar. Dikkate değer bir başka husus ise, göç eden Süryanilerin bir kısım gayrı menkullerini satmalarına rağmen, Yezidilerin gayr-ı menkullerini satmaya yanaşmamasıdır. Son yıllarda başta Süryaniler olmak üzere Yezidilerin de eski köylerine dönmek konusunda istekli oldukları gözlenmektedir. İdil İlçesine bağlı Kiwax köyünün Yezidi halkı Almanya'daki dindaşlarının yanına yerleşince, güvenlik gerekçesiyle İdil Kaymakamlığının iznine tabi olarak köye korucular yerleştirilmiş, durumdan rahatsız olan köylüler Kaymakamlığa müracaatta bulunarak köylerinin boşaltılmasını talep etmiştir. İdil Kaymakamlığı köylülerin dilekçesine olumlu cevap vererek korucuların köyü boşaltmasını ve 15 Ekim 2004'de Yezidilerin yerleşmesini sağlamıştır.[22] Köylerini geri alan Kiwax Yezidilerinden temsili olarak sadece üç- dört aile geri dönmüştür.

1. Yezidilerin Müslümanlarla İlişkileri

Yüzyıllardır aynı köylerde olmasa da komşu köylerde birlikte yaşayan Müslümanlarla Yezidiler arasında yakın dostluklar kurulmuştur. Dini inançlarından dolayı birbirlerine kız vermeyen taraflar, daha çok konaklama ihtiyacı ve ticari ilişkilerden kaynaklı olarak kirvelikler tesis etmişlerdir. Esasen evliliğin yasak olmasından dolayı kirveliğin dışında bir akrabalık bağının kurulması da mümkün değildir. Taraflar dini hassasiyetlerinden haberdar oldukları için saygıya dayalı bir ilişki tesis etmişlerdir. Örneğin Müslümanlar, Yezidilerin duyacağı bir şekilde Şeytana lanet okumaz, hatta 'Şeytan' ifadesini telaffuz etmez, onların yanında yere tükürmezler. Buna karşılık Yezidiler de, ramazan aylarında açıktan yemez, içmez, Müslümanların dini değerlerine saygılı davranırlar. Ancak Müslüman çocukların aynı hassasiyeti gösterdikleri söylenemez. Alış-veriş amacıyla ilçe merkezlerine gelen Yezidilere Müslüman çocuklar 'Ezidine, cil sipine, cehnemine' (Yezidiler beyaz giyerler, cehenneme giderler) tekerlemelerini yüksek sesle tekrar ederek hakarette bulunurlardı. Kimi zaman da etraflarına daire çizilir, zor duruma düşürülürlerdi. Bu durumda dışarıdan birinin daireden çıkışı sağlayacak bir çıkış kapısı açması gerekiyordu. Ancak Yezidileri en çok rahatsız eden konu, Müslüman gençlerin Yezidi kızları kaçırmaları idi. Gençler kaçırma yoluyla evlendiklerinde hem başlık parasından kurtuluyor hem de gayr-ı Müslim bir insanı İslam dinine kazandırarak sevap işlediklerini düşünüyorlardı. Yezidi kızlarını kaçıran gençler toplumdan destek görünce, diğer gençler için de teşvik anlamı taşıyordu. Zaman zaman bu yüzden Müslümanlar ile Yezidiler arasında gerginlikler yaşanmıştır.

Yezidiler, Müslümanlarla ilişkilerinde onların hassasiyetlerine dikkat eder ve dostlarını gücendirecek davranışlarda bulunmazlar. Misafir ettikleri Müslümanlara kendi el emeklerinden değil hazır yemeklerden ikram ederler, evlerinde abdest ve namaz için gerekli malzemeyi bulundurmayı ihmal etmezler.[23] Özellikle ulaşımının ve ticaretin yaya olarak yapıldığı yıllarda Yezidi ve Müslümanlar arasında daha sıkı dostlukların kurulduğu görülmektedir. Çünkü yük taşımacılığı esnasında birbirlerinin köyünde misafir olur, karşılıklı misafirlikten kaynaklanan dostluklar zamanla kirvelik bağı ile pekiştirilirdi. Ancak günümüzde bu ilişkiler zayıflamış, ideolojik yakınlaşmalar başlamıştır. İdeolojik yakınlaşmaların temeli ise daha çok yurt dışında ve özellikle Almanya'da atılmaktadır.[24]

SONUÇ

Araştırmacıların yaygın kanaatine göre Yezidilik, İslam dinini en iyi şekilde yaşamaya çalışan tasavvufi bir hareketin zamanla yozlaşmasıyla ortaya çıkmıştır. Yezidilerle yüz yüze

---

[22] www.ıdıl.gov.tr.; www.wıkıturkey.com

[23] Mülakat için Batman il merkezine 25-30 km mesafedeki Texeriye köyüne iki gün süreyle sabah gidip akşam döndük. Öyle yemeklerinde 10-15 km. mesafedeki Beşiri ilçesinden getirttikleri kahvaltılık ve fırın ekmeği ikram ettiler.

[24] Bkz. www.ezidi.com.

yaptığımız mülakatlarda; dua, kıssa ve ibadetlerinde bu iddianın kuvvetli delillerine şahit olduk. Dini metinlerde İslam dinine ait terminolojinin etkinliği açıkça görülmektedir.

Eğitim ve öğretim görmeye yönelik hiçbir çabalarının olmaması, okuma yazma oranının çok düşük olması, yazıya dökülmüş hiçbir dini kaynaklarının bulunmaması ve inançlarını en yakın Müslüman komşularından gizlemeleri kapalı bir toplum olarak yaşamalarına yol açmıştır. Yezidiler arasında dini konulardaki sorulara cevap verecek donanıma sahip kimseleri bulabilmek oldukça güçtür. Dini konulardaki cehalet nedeniyle dini önderlerin sözleri din olarak benimsenmiştir. Örneğin Yezidilerin en alt sosyal tabakası olan Müritler maddi durumları ne olursa olsun üst sınıflara zekat vermek zorundadır. Ayrıca her sosyal tabaka kendi tabakasından evlenmek zorundadır. Bu tür dini emirler genç nesil Yezidiler tarafından hoş karşılanmamakta ve sorgulanmaktadır.

Yezidiliğin gerektirdiği ibadetleri yerine getiren Yezidi sayısında da büyük düşüş yaşanmaktadır. Dindarlığın azalmasında dini konulardaki doyumsuzluğun büyük rolü bulunmaktadır. Yaşanan inanç boşluğu Yezidileri yoğun bir asimilasyona maruz bırakmaktadır. Özellikle Avrupa'da yaşayan Yezidilerin bu anlamda daha çok tehdit altında olduğu ve bu yüzden siyasi grupların etkisine girdikleri şüphesizdir. Bu bakımdan yeni nesil Yezidilerin, inançları hakkında yapılan objektif çalışmaları incelemeleri halinde; tarihi bir yanlışı düzeltmeleri ve tarihin derinliklerinde kaybolmuş köklerine dönmeleri mümkün olacaktır.

Kaynakça:

-Fığlalı-Eskicioğlu, Ethem Ruhi-Osman, İslam'da Siyasi ve İtikadi Mezhepler Tarihi, Yağmur Yayınları, İstanbul 1970.
-Lescot, Roger, Yezidiler (Çev. Ayşe Meral), Avesta Yayınları, İstanbul 2001.
-Okçu, Davut, Yezidilik ve Yezidiler, Tablet Yayınları, Konya 2007.
-Teymur Paşa, Ahmet, Yezidiler ve Yezidiliğin Doğuşu (Çev. Eyüp Tanrıverdi), Ataç Yayınları, İstanbul 2008.
-Uludağ, Süleyman, DİA (Diyanet İslam Ansiklopedisi), 'Adiy b. Musafir' maddesi.
-Yaşin, Abdullah, 'Nuh'un Gemisi, Cudi ve Cizre', Hz. Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu, İstanbul 1999.
-www.ezidi.com
-www.haber73.com
-www.ıdıl.gov.tr.
-www.mardinmardin.net
-www.wıkıturkey.com

TUFAN MİTOSU ve CUDİ DAĞI'NIN YEZİDİ KİMLİĞİ İNŞASINDA OYNADIĞI ROL

Çakır Ceyhan SUVARİ*

THE GREAT FLOOD AND MOUNT JUDI IN YEZIDI IDENTITY CONSTRUCTION

Abstract

Yezidis live huddled in the isolated valleys and mountains of the Near and Middle East, the Caucasus, the Transcaucasus, diveded up among Turkey, Syria, Iran and the ex-USSR but the core of the community lives in Iraq. Yezidis believe that Azazil (Malak Tawus), has been forgiven by God (Khuda) and reinstated as Chief Angel, supervising the day-to-day running of the world's affairs. Though scholars describe Yezidi beliefs as an amalgam of Zoroastrian, Manichean, Jewish, Nestorian Christian, and Islamic threads, the Yezidis say they are not descended from Adam or affiliated with any of those systems, but rather are a separate strand of human creation. According to Yezidi's holy book Mishefa Reş (Black Book), the flood occurred not once, but twice. The first flood is said to have been survived by a certain Na'umi, father of Ham, whose ark landed at a place called Ain Sifni, in the region of Mosul. Some time after this came the second flood, upon the Yezidis only, which was survived by Noah, whose ship was pierced by a rock as it floated above Mount Sinjar, then went on to land on Mount Judi as described in Islamic tradition. This myth has played a crucial role in the construction of the Yezidi's identity.

Giriş

İster dilsel, isterse dinsel referanslı olsun toplumlar bir arada olmalarını mutlaka tarihsel bir olaya, kişiye ya da mitosa dayandırmak eğilimindedir. Ortak bir soy mitosu; benzerliğe ve aidiyete ilişkin sorulara bir yanıt vermeye çalışır (Smith 2002: 49). Aynı şekilde felaketler üzerine anlatılan mitoslar da grup kimliğinin inşasında önemli bir rol oynar. Biz "X" kimliğindeniz çünkü atamız ortak; aynı acı geçmişi paylaşıyoruz şeklinde gruba, kimliğin temel kriterlerinden biri olan dayanışma bilincini kazandırır. Bu durumu "doğrulayacak" ve yeri geldiğinde bireylerine "ortak kimlik" bilincinin aşılanacağı, topluluğun mitoslarınca kutsanan dağlar, kayalar, su kaynakları ve ağaçlar adeta doğal tapınaklar olarak sahiplenilmektedir.

Dünyanın, hayvanların, bitkilerin ve insanın kökenini anlatan mitoslar, aynı zamanda insanın bugün içinde bulunduğu duruma gelmesinde belirleyici olan önemli olayları da anlatır (Eliade 2001: 20). Dolayısıyla, toplumların tarihsel süreçte yaşadığı kıtlıklar, savaşlar ve doğal felaketler gibi büyük olaylarla, toplumlar arası ilişkilerin sonucunda doğan etkileşimler mitoslara da yansımakta ve onları şekillendirmektedir. Çoğunlukla sözlü gelenek olarak

* Dr. Çakır Ceyhan SUVARİ, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, ceyhansuvari@gmail.com

yaşatılan mitoslar, geleneksel toplumların belli gün ve törenlerde söyledikleri kutsal öykülerdir (Eliade 2001: 15). Geleneksel toplumlar mitosları önemserler, çünkü mitoslar, "doğaüstü varlıkların öyküsüdür; bu öykü kesinlikle gerçek ve kutsal olarak kabul edilir; mitos her zaman için bir yaratılışla ilgilidir; insan mitosu bilmekle nesnelerin kökenini de bilir, dolayısıyla nesnelere egemen olmayı ve onları istediği gibi yönlendirip kullanmayı başarabilir" (Eliade 2001: 28). Sözlü geleneğin ürünleri oldukları için mitoslar, kuşaktan kuşağa aktarılarak yaşatılmaya çalışılır. Ancak bu aktarımlar sırasında ve değişen koşullara paralel olarak mitoslar üzerinde de değişiklikler ve eklemeler yapılmaktadır. Özellikle göçebe toplumlar kendi mitoslarını göç ettikleri alanlardaki toplumlara taşımakta ve başka toplumların mitoslarını da kendi dağarcıklarına eklemektedirler. Bu açıdan her bir mitos aslında onu yaşatan ve dile getiren topluluğun yaşam öyküsünü yansıtmaktadır. Daha doğru bir ifadeyle mitoslar ait olduğu toplumların stilize edilmiş yaşam öykülerdir.

Mitoslar, toplumların kolektif belleklerini besleyerek önemli bir işlev görürler, zira kimlik inşasının gruplar düzeyindeki temel süreçlerinden biri de kolektif bellek oluşturmasıdır. Genelde tüm gruplar, grup kimliğinin inşasında, ortak bir geçmişin vurgulanması ve bunun belirli bir tarzda kurgulanması yoluna gitmektedirler. Bu, esas itibariyle kolektif kimliğin gerçeklerine uygun bir geçmiş icat etme, bir kolektif bellek yaratma, bir tarih yazma etkinliğidir (Bilgin 2007: 218). Bellek inşası, kimliğin vazgeçilmez bir ayağıdır. Herkes, geçmişini tanıma ihtiyacındadır. "Kendisini halk olarak tanımak için, onun ayırt edilmesini sağlayacak bir takım geçmiş başarılar ve zulümler seçmek zorundadır" (Todorov'dan akt. Bilgin 2007: 219).

Öte yandan toplumlar, kimliklerinin sembolü ve hatırlamanın dayanak noktası olarak belli mekanları sahiplenmek ve oraları kutsamak isterler. Kimliğe dayanak oluşturan belleğin mekana ihtiyacı vardır, diğer bir deyişle bellek mekansallaştırma eğilimi içindedir. "Grup ve mekan bir arada, sembolik bir ortak yaşam kurarlar; grup kendi mekanından ayrı düşse de, bu birlikteliği, kutsal mekanları sembolik olarak yeniden üreterek yaşatır" (Assmann 2001: 43). Sürgüne gönderilen toplulukların, terk etmek zorunda kaldıkları eski yerleşimleri onlar için diaspora Musevilerinin İsrail'i gibi kutsal bir anlam kazanmaktadır. Bununla beraber kutsanan ve özlenen mekan tıpkı olay ve kişiler de olduğu gibi, grupla hiçbir bağı olmayan mitolojik ve sonradan sahiplenilmiş yerler de olabilmektedir. Söz gelimi Kudüs Museviler kadar tüm Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında da böylesi mitolojik bir anlamla sahiplenilmektedir. Benzer şekilde özellikle Anadolu Alevileri için Horasan terk edilen yurt olarak sahiplenilmekteyken, Kerbela mitolojik bir mekandır. Yezidiler açısından da Cudi ve Sincar bölgesi sadece yaşanılan coğrafi bir yer değildir aynı zamanda mitolojik olarak kutsanmıştır da. Dolayısıyla Museviler için Kudüs ne anlam ifade ediyorsa (terk edilen toprak ve mitolojik toprak) Yezidiler açısından da Cudi ve Sincar bölgesi aynı anlamı ifade etmektedir.

Kimlik için mekan önemlidir çünkü "tüm insani etkileşimler, mekanda cereyan eder ve tüm insan grupları, kendilerini mekansal bir çerçevede inşa ederler" (Bilgin 2007: 221). Dolayısıyla her bir etnik grubun "mülkiyetinde" gördüğü belli bir yer ya da teritorya ile mutlaka bir bağı vardır. Bu teritoryada ikamet edebilir ya da bu bağ sadece güçlü bir bellek olabilir. Söz konusu teritorya ve onun oluşturduğu bellek o denli güçlüdür ki, grup burayı terk ettiği ya da terk etmeye zorlandığı zaman bile grubun kimliğinin bir parçası olmayı sürdürür. Zira Smith'in (2002: 53-54) vurguladığı gibi etnisite mitlere, belleğe, değerlere ve sembollere ilişkin bir meseledir. Tam da bu nedenle "şiirsel ve sembolik nitelikler gündelik olanlardan daha büyük güce sahiptir ve bir düşler ülkesi herhangi bir gerçek toprak parçasından çok daha önemlidir". Smith (2002: 54), teritorya ve kimlik arasındaki ilişkiyi şu bağlamda açıklamaktadır:

> "1-Kutsal merkezler, kutlu bir özdeşleşme ve dışarıdan tanınma. Her anavatanda dinsel-etnik bağlamda "kutsal" sayılan bir ya da daha fazla sayıda merkez vardır.

2-Bir ethnie ve onun anayurdu belki de bir dış gücün etkisiyle birbirlerinden ayrıldığında, bu insanlar ile teritorya arasında hep bir özdeşlik ya da bağ kalır. Bu özdeşlik kendi başına topluluğun kolektif belleği ve kimliğinin özsel bir parçasını oluşturur.

3-Dışarıdakiler topluluk üyelerini tanımladıkları zaman bunu çoğunlukla teritoryal "kökenlere" atıfla yaparlar. Çünkü etnik terimi aynı anavatandan olmakla yeni ifadeler kazanır."

Toplumsal belleğe ve mekana dayanak oluşturan mitoslar, dinlerin insanlar ve gruplar arasında ritüeller aracılığıyla yaşatılmasında da önemli bir işlev görmektedir. Ritüleller de bu mitosların anlatıldığı yeni nesillere aktarıldığı anlar olması nedeniyle topluluk için oldukça önemlidir. Geertz, ritüellerin yaşanılan dünya ile hayal edilen dünyayı simgesel formlar aracılığıyla birleştirdiğini kaydetmektedir (akt. Morris 2004: 498). Duman da (2007: 59), mitos ve dinlerin, insan yaşamını anlamlandıran, düzenleyen ve değiştiren olgular olarak her zaman işlevsel bir özelliğe sahip olduğunu ve sadece kutsala ilişkin olanı anlatmakla, kutsalın kapılarını aralamakla kalmadıkları, aynı zamanda profan ve seküler olanı da değer alanına taşıyarak onu normatifleştirmeye, başka bir deyişle onu yeniden kutsallaştırmaya çalıştıklarını söylemektedir.

Etnodinsel bir grup olan Yezidiler için "Tufan mitosu," hem ortak ata vurgusunu güçlendirmesi, hem de atalarının başından geçtiğine inandıkları bir olayı –ortak geçmiş-hatırlatması açısından sıradan bir anlatının çok ötesinde bir anlam taşımakta ve Yezidi toplumsal belleğini besleyen önemli bir kaynak olmaya devam etmektedir. Tufan mitosu toplumsal bellek kadar Yezidi kimliğinin teritoryal bağ ihtiyacına ve ortak ata arayışına da cevap vererek kimlik inşasının üç temel ayağına kaynaklık etmektedir. Yezidiler için Tufan mitosunun en önemli sembolü ise mitosta de adı geçen, dolayısıyla kutsanan Cudi Dağıdır.

Yezidi İnancında Anlatılan Tufan Mitosu

Mushaf-ı Reş'te, iki tufan mitosundan bahsedilmektedir. Yezidiler, ilk tufanın yalnızca Adem ve Havva'nın soyundan olanları etkilediğine inanmaktadırlar. İkinci tufanın ise Yezidilerin başından geçtiğine ve Nuh'un gemiye insanlar arasından sadece Yezidi inancına mensup olanları aldığına inanılmaktadır. Bu mitosta Yezidi olmayan insanların birbirleri ile alay etmelerinin ve yine diğer insanların Yezidilere karşı kötü davranışlarının cezalandırılması amacıyla gerçekleştirildiği dile getirilmektedir. Mushaf-ı Reş'te Yezidi Tufan mitosu şu şekilde anlatılmaktadır:

> Malumdur ki Nuh'un tufanından başka bu alemde yine bir tufan olmuştur. Bizim Yezidi taifesi sükunet hükümdarı ve necip olan Naumi sülalesindendir. Biz onu Meliki Miran tesmiye ederiz. Başka dinlere mensup olanlar Nama'dan neşet etmişlerdir. Bundan babası nefret ederdi. Gemi Musul'dan beş fersah mesafede bulunan Ayni Sefni'de durdu. İlk tufanın sebebi –Adem ve ehfadı olan yukarıda söylediğimiz veçhile; yalnız Adem'in ahfadıyız. İkinci tufan bizim Yezidi taifesini ani olarak bastı. Tufan zuhur ettiği zaman gemi hareket ederek Sencar dağında oturdu. Burada kayaya çarparak gemide bir rahne açıldı. Yılan yusyuvarlak çöreklenerek bu rahneyi tıkadı. Ondan sonra gemi tekrar hareket ederek Cudi dağına gelip tevakkuf etti. Bundan sonra yılanın zürriyeti çoğalıp, insan ve hayvanları ısırmağa ve izaç etmeğe başladı. Nihayet bunu yakaladılar ve ateşte yaktılar. Bunun külünden pireler halkolundu…Tufandan bugüne kadar yedibin sene geçti. Her bin sene müddetinde ilahlardan biri yere inip düstur ve kanunlar vazeder ve tekrar kendi yerine gider. Her geldiği zaman o bizimle bulunur, çünkü bizim türlü türlü mukaddes yerlerimiz çoktur. Son zamanda gelen üluhiyet, eski zamanlarda gelen üluhiyetlere nispeten, bizde uzun kaldı. O, velileri tasdik etti...

Tufan Mitosu Yezidiler için bir yok oluşu ve cezalandırılmayı anlatmamaktadır. Zira Tufan sırasında tüm Yezidilerin Nuh'un gemisine alındığına inanılmaktadır. Tufan mitosu Yezidi kimliğini öylesine etkilemiştir ki, Yezidilerdeki mavi renk tabusu dahi Tufan mitosuna dayandırılmaktadır. Mavi, suyla özdeşleştirildiğinden Tufanı çağrıştırmakta, bundan dolayı Yezidilerde mavi renk kıyafet giymek tabu sayılmaktadır[1].

Tufan Mitosuyla Kutsanan Yezidi Teritoryası

İnsanların, kimliklerinin sembolü ve hatırlamanın dayanak noktası olarak belli mekanları sahiplenmek ve oraları kutsamak istediklerinden daha önce bahsetmiştim. Söz konusu mekan, gelinen, terk edilen "anavatan" şeklinde seküler bir anlam ifade edebilmekteyken, dinsel anlamda sahiplenilen kutsal topraklar da olabilmektedir. Bazı durumlarda anavatan ve kutsal topraklarla aynı yerler imlenebilmektedir. Söz gelimi Kudüs hem Museviler hem de Filistinli Müslümanlar için hem bir anavatan hem de kutsal topraktır. Oysa Hıristiyanlar ya da Filistinli olmayan Müslümanlar için sadece kutsal topraktır.

Benzer şekilde Aleviler için Kerbela[2] ve Hacıbektaş[3], Ermeniler için Ağrı Dağı[4], Süryaniler için Turabidin[5] kimliklerinin vazgeçilmez kutsal mekanlarıdır. Söz konusu mekanlar; Hacıbektaş ve Turabidin örneklerinde olduğu gibi ev sahipliği yaptıkları tapınak ve mezar yapıları gibi somut nedenlerden dolayı sahiplenilebilinmekteyken, Kerbela gibi tarihsel bir olayın geçtiği bir yer olarak da sahiplenilebilmektedir. Ya da Ağrı Dağı ve Cudi Dağı gibi tamamen mitolojik anlamlar yüklenilerek sahiplenilen mekanlar da olabilmektedir.

Yezidiler, hem seküler anlamda hem de dinsel anlamda Cudi Dağı ve çevresinin teritoryal alanları olduğuna inanırlar. Seküler anlamda baktığımızda, tarihsel olarak Yezidi aşiretlerinin yaşamlarını sürdürdükleri topraklar olması nedeniyle önemlidir. Dinsel anlamda ise Cudi ve güneyinde bulunan Sincar dağları Yezidi inancının ortaya çıkıp yayıldığı alanlar olması nedeniyle önem arz etmektedir. Bu özelliklerinden kaynaklı her iki bölgeden de Yezidi mitoslarında sıkça bahsedilmekte ve kutsanmaktadır. Yezidi Tufan mitosunda Nuh'un gemisinin Cudi Dağı'nda durduğu ifade edilmektedir. Dolayısıyla Yezidi kimliğinde Cudi Dağı hem Tufan felaketinin bittiği ve yaşamın yeniden başladığı yer, hem de Yezidilerin yeniden dünyaya yayıldıkları yer olması nedeniyle önemli bir yere sahiptir.

Yezidilerde Seçilmişlik İnancına Dayanak Oluşturan Tufan Mitosu

"Ortak bir dine ait olma duygusu, etnik gruba hayatın anlamını paylaşma hissini verir, bu durum bireylerin aidiyet duygusunu güçlendirmekle kalmaz aynı zamanda ötekiler karşısında kendini çok daha net tanımlamasını da sağlar" (Küçükcan 1999: 51). Bu tanımlamada din, etnik gruplara "seçilmiş", "biricik" ve "özel" olduklarına dair telkinlerde bulunarak kimliklerinin inşasında katkıda bulunur. Dolayısıyla tüm etnik kimliklerde rastlanan ve etnik kimlik inşasının en önemli ayaklarından birini oluşturan "etnosantrizm" duygusunun büyük oranda grubun dini tarafından şekillendirildiği ve desteklendiği, özellikle etno-dinsel topluluklarda bu durumun adeta "kutsal soy" ve "seçilmiş halk" mitosuyla en uç noktada

---

1 Ancak bu tabuyla ilgili olarak; koçeklerden birinin rüyasında, Melek Tavus`un "mavi rengin uğursuzluk getirdiğini" söylemesi üzerine yasaklandığı şeklinde farklı bir yorum da mevcuttur.

2 Günümüz Irak Devleti içerisinde kalan Kerbela, Ali'nin oğlu Hüseyin'in Yezid ve yandaşlarınca öldürüldüğü yer olarak kutsal bir anlam taşımaktadır (bkz. Okan 2004).

3 Nevşehir'in ilçesi olan Hacıbektaş, ev sahipliği yaptığı Hacı Bektaş Veli türbesi ve dergahı ile Anadolu Aleviliği için kutsal bir anlam taşımaktadır (bkz. Okan 2004).

4 Ermeniler, Tufan'dan sonra Nuh'un gemisinin Ağrı Dağı'nda durduğuna inanmaktadırlar. Nuh'un oğlu Yafes'in torunu Hayk'tan türediklerine inanan Ermeniler için Ağrı Dağı yeniden doğuşlarının mekanıdır (bkz. Seyfeli 2005: 35).

5 Günümüz Midyat ve Mardin bölgesini kapsayan Turabidin, Süryaniler için hem bir anavatan hem de içinde barındırdığı kiliseler, manastırlar ve mezarlar nedeniyle kutsal topraklardır (bkz. Çetin 2007).

temsil edildiği rahatlıkla söylenebilir. Seul'un da (1999:560) belirttiği gibi, "dinlerin sunduğu 'kurtuluş' ve 'seçilmişlik' inancı mensuplarına bir üstünlük duygusu sağlamaktadır".

Smith'e göre (1999:335), "seçilmiş halk düşüncesi dinsel kökenli bir kavramdır. Bu düşünce her dönem ve her yerde görülebilen yaygın bir düşüncedir. Sümer, Mısır, Babil ve Perslerden başlayıp, Ortaçağ Hıristiyan topluluklarına, Müslüman Araplardan, Sihlere, Çinlilere ve Japonlara kadar görülen bir düşüncedir". Bu durum en açık biçimde Musevilikte görülmekte ve diğer dinler tarafından, Museviliğin bu yönü sık sık eleştirilmekte hatta Musevilerin bu inancı antisemitik söylemin en önemli argümanını oluşturmaktadır. Oysa en az Musevilik kadar diğer dinlerde de benzer yaklaşımlar söz konusudur. İslam tarihi incelendiğinde, Müslümanlar tarafından ele geçirilen yeni ülke ve orada yaşayan gayrimüslim halklar için şu ibarenin kullanıldığı görülmektedir: "İslamla şereflendirildiler…"[6] Bu şekilde her din mensuplarına, diğerlerinden ayrıcalıklı oldukları ve bu ayrıcalıkları, Yezidilik ve Musevilikte olduğu üzere genetik olmasa da, inanç bağlamında onları seçilmiş yaptığı fikrini empoze etmektedir. Nitekim mutlak sondan sonra vaat edilen cennete sadece kendi mensuplarının alınacağı inancı tam da bu fikrin bir yansımasıdır.

Smith (1999: 336-337), seçilmişlik inancının kimlik kurma bakımından dört işlevinin olduğunu belirtmektedir. İlk olarak; gruba ötekiler karşısında bir üstünlük duygusu kazandırmakta ve etnosantrizm duygusunu güçlendirmektedir. İkinci olarak; bu tarz inançlar özellikle etnodinsel gruplara, politik ve sosyal özgürlüklerini kazanmaları için dayanak oluşturmaktadır. Üçüncü olarak, etnik kimliğin sınırlarını ötekiler karşısında güçlü ve belirgin biçimde çizilmesine vesile olmaktadır. Seçilmişlik miti, aynı zamanda grup içinde bu misyona inanmayanlara karşı da toplumsal bir dayatma ve yaptırım gerekçesi olarak kullanılmaktadır. Bu tarz mitler, seçilmiş topluluğu aynı zamanda profan dünyadan ayırır/arındırır. Son olarak, topluluk içinde, kaynakların topluluğa dağıtılması konusunda bir işlev görmektedir.

Seçilmişlik inancı Yezidi dininde de bulunmaktadır. Yezidiler kendilerinin farklı bir soydan geldiklerine inanmaktadırlar. Bu inançtan kaynaklı olarak hem kendi etnilerini seçilmiş/özel olarak algılarlar, hem de sahip oldukları kimliklerine kimseyi kabul etmezler. Yezidilerin bu inancı hem "Adem ve Havva" mitosundan hem de tufan mitosundan dayanak almaktadır. Bunlardan ilki Havva'yı anneleri olarak kabul etmedikleri; soylarını sadece Adem'e dayandırdıkları mitostur. Söz konusu mitos *Mushaf-ı Reş'*te şu şekilde anlatılmaktadır:

> O zaman Allah Cebrail'e Havva'yı yaratmasını emretti. Cebrail de Adem'in sol koltuğunun altından Havva'yı yarattı. Bütün hayvanlar yaratıldıktan sonra Adem ile Havva arasında 'evlat babadan mı, yoksa anneden mi meydana gelir' diye bir çatışma oldu. Çünkü onların her biri gelecek neslin tek kaynağı olmak istiyordu. Bu çekişmelerin ortaya çıkışında Adem ve Havva'nın hayvanların kendilerine benzeyen yavru meydana getirmeleri için çiftleşmelerini ve ortak ilişkilerini görmeleri sebep oldu. Uzun münakaşalardan sonra bunlardan her biri tohumları bir testi içine akıtıp kendi mühürleriyle mühürlediler ve dokuz ay sonucu beklediler. Bu müddet bittikten sonra testiyi açtılar. Adem'in testisinde Şahit bin Car vardı. İşte Yezidiler Şahit bin Car'ın neslinden türemişlerdir... Bundan sonra Adem ile Havva cinsel ilişkide bulundular. Havva bu ilişkiden bir erkek ve bir kız doğurdu. Yahudiler, Hıristiyanlar, Müslümanlar ve diğer milletler ve mezhepler hep bunların

[6] "Dünyânın bugünkü hâlinde, Onun sünnet-i seniyyesine (ya'nî İslâmiyyete) uymakla şereflendirilenler, ne kadar bahtiyârdır. Onun dînine inanan, ona ümmet olanın, az bir iyiliğine katkat sevâp verilir" (http://www.islamiforum.com/index.php?s=1822583060037f06a4477f67e4374c41&showtopic=9754&st=20&p=95132&#entry95132).

neslindendir. Bizim yüce soyumuz, Şit, Nuh ve Annuh olup Hakkarilerin yüce atalarıdır ki bunlar yalnız Adem'den türemişlerdir[7].

Adem'in küpünden çıkan Şahit bin Car'a çok öfkelenen ve onu kıskanan Havva, Şahit bin Car'ı yok etmeyi düşünür. Ancak Şahit bin Car'ı Adem koruduğu için onu yok etmeyi başaramaz. Sadece Şahit bin Car'ın bir ayağını sakatlar (Spat 2002: 28). Şahit bin Car annesiz dünyaya gelse de, Yezidilerin Havva yerine geçen bir anneleri vardır. Ancak bu hususta iki farklı mitos bulunmaktadır. İlki Şahit bin Car'ın Cennet'ten bir huriyle evlendiği ve Yezidilerin bu evlilik sonucunda dünyaya geldiği, ikincisinde ise; küpün içinden Şahit bin Car'la beraber bir kız çocuğunun da dünyaya geldiği ve Şahit bin Car'ın kübteki ikiziyle evlenmesi sonucunda Yezidi neslinin çoğaldığı anlatılmaktadır. Bu mitolojiye bağlı olarak, doğru/hakiki dinin de Adem'den Şahit bin Car'a geçtiğine ve Şahit bin Car tarafından da kendi nesli olan Yezidilere aktarıldığına inanılmaktadır.

Yezidi kimliğindeki seçilmişlik inancının dayanaklarından birinin de Tufan mitosu olduğu yukarıda ifade edilmişti. Mushaf-ı Reş'te geçen iki farklı tufan mitosunun varlığı dahi seçilmişlik inancını gösteren önemli bir ipucudur. Zira Yezidilerin, kendi grupları dışında kalan insanların başından geçen tufandan etkilenmedikleri Mushaf-ı Reş'te dile getirilmektedir. Dolayısıyla Yezidiler, diğer insanlarla ortak bir felaketi yaşamaktan doğru inancı seçtikleri için kurtulduklarına inanmaktadırlar. Kendi başlarından geçen ikinci Tufan da ise, yine seçilmiş oldukları için Nuh'un gemisine sadece Yezidilerin bindiğine inanmaktadırlar. Nitekim Mushaf-ı Reş'te ikinci tufanın Yezidi olmayanların cezalandırılmaları amacıyla gerçekleştiği anlatılır. Her iki tufandan da Yezidi olmayanların yokedildiği/cezalandırıldığı inancı, Yezidi seçilmişlik iddiasının tufan mitosuyla desteklendiğinin en açık ifadesi olmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Herhangi tikel bir grubun ortak bir kimlik içerisinde tanımlanabilmesi için birtakım kriterlerin olması gerekmektedir. Çeşitli araştırmacıların önerileri bir araya getirildiğinde etnisite tanımlaması için sekiz kriterin gerekli olduğu ortaya çıkmaktadır (bkz. Smith 2002: 47-55, Altuntaş 2002: 20-21, Küçükcan 1999: 46, Aydın 1998:55-6, Fawcett 2000):

1- Grubun kendisine ait kolektif bir özel ada sahip olması.

2- Grupta ortak ata, soy inancının olması.

3- Grubun ortak tarihi anıları paylaşması, yani ortak toplumsal belleğin olması.

4- Grubun üyelerince paylaşılan bir ya da daha fazla ortak kültürel unsurun/geleneğin olması.

5- Grubun belirli bir toprak/yurt (teritorya) ile bağ kurması.

6- Grup üyeleri kendilerinin özel bir grup oluşturdukları düşüncesine sahip olması.

7- Grup üyeleri arasında dayanışma duygusunun gelişmiş olması.

8- Genel olarak endogami evliliğinin tercih edilmesi.

Yezidi kimliği dikkate alındığında, Tufan mitosunun Yezidi kimliğinin inşasında gerekli olan sekiz kriterden beşine dayanak oluşturduğu görülmektedir. İlk olarak Tufan mitosu

---

7 Kimi gruplar ise Yezidilerin aksine Havva'yı tüm insanların ortak annesi kabul etseler bile, daha sonra tek bir atasal figür üzerinden yine kendi etnisini özel bir yere koymaktadır. Nitekim Ermeniler Nuh'un oğlu Yafes'in torunu Hayk'ı (2005), Aleviler Şit'i (Öztürk 2005: 238-40), Araplar İsmail'i, Museviler ise İshak'ı (Eliade 1997: 334-335) soy ağaçlarının en üstüne yerleştirmekle kalmamışlar aynı zamanda bu atasal figürler aracılığıyla diğer etnilerden farklı ve özel olduklarına inanmışlardır.

Yezidilere ortak bir ata sağlamaktadır. Bu durum Mushaf-ı Reş'te "*bizim ceddi alalarımız Şit, Nuh ve Annuh olup hakiki ceddi alalardır, ki yalnız Adem'den neşet etmişlerdir"* şeklinde dile getirilmekte, dolayısıyla Yezidiler kendilerini Tufan'ın baş aktörü olan Nuh'un kavmi olarak görmektedirler. İkinci olarak, Yezidi toplumsal belleğini besleyen Tufan mitosu Yezidilere ortak bir geçmişin paylaşıldığı fikrini vermektedir. Üçüncü olarak, kimlik için gerekli olan teritoryayı kutsayan Tufan mitosu, bu anlamda Cudi Dağı'nı Yezidiler için teritoryalarının merkezine yerleştirmiş ve bu sayede Cudi Dağı adeta Yezidi teritoryasının mitolojik simgesi haline gelmiştir. Tufan mitosu, Yezidilerin kendilerini özel bir grup olarak görmelerine de dayanak oluşturmaktadır. Mushaf-ı Reş'te, her iki Tufandan da Yezidilerin zarar görmediği dile getirilmekte, dolayısıyla Yezidilerin seçilmişliği söz konusu mitoslar vasıtasıyla bir kez daha vurgulamaktadır. Son olarak yukarıda özetlenen dört mitolojik dayanak etnisite için gerekli olan "grup üyeleri arasında dayanışma duygusunun gelişmiş olması" kriterinin de içeriğini doldurmakta ve Yezidilere ortak bir kimlik altında olmaları gerektiği duygusunu ve bilincini vermektedir.

Kaynakça:

ALTUNTAŞ, Nezahat. Türkiye'de Etnik Kimlik Farklılaşmasında Din-Mezhep Etkisi ve Siyasete Yansıması, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, 2002.

ASSMANN, Jan. Kültürel Bellek, çev. Ayşe Tekin, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2001.

AYDIN, Suavi. Kimlik Sorunu, Ulusallık ve Türk Kimliği, Ankara: Öteki Yayınevi, 1998.

BİLGİN, Nuri. Kimlik İnşası, Ankara: Aşina Kitaplar, 2007.

ÇETİN, İhsan. Midyat'ta Etnik Gruplar, İstanbul: Yaba Yayınları, 2007.

DUMAN, M. Zeki. "Modern Toplumlarda Kutsalın Yeniden Keşfi: Nesnel Gerçekliğin İnşa Edilmesinde Mit ve Dinin İşlevi", *Folklor/Edebiyat*, Cilt 13, Sayı 52, 2007/4, 2007: 59-68.

ELIADE, Mircea. Dinler Tarihi Sözlüğü, çev. Ali Erbaş, İstanbul: İnsan Yayınları, 1997.

ELIADE, Mircea. Mitlerin Özellikleri, çev. Sema Rifat, İstanbul, Om Yayınevi, 2001.

FAWCETT, Liz. Religion, Ethnicity and Social Change, London: Macmillan Press Ltd., 2000.

KÜÇÜKCAN, Talip. Politics of Ethnicity, Identity and Religion. Turkish Muslims in Britain, Aldershot: Asgate Publishing Company, 1999.

MORRIS, Brian. Din Üzerine Antropolojik İncelemeler, çev. Tayfun Atay Ankara: İmge Kitabevi, 2004.

OKAN, Murat. Türkiye'de Alevilik, Ankara: İmge Kitabevi, 2004.

ÖZTÜRK, Ünsal. Alevilerin Büyük Sırrı, Ankara: Yurt Yayınları, 2005.

SEUL, Jeffrey R. "'Ours is the Way of God': Religion, Identity, and Intergroup Conflict", *Journal of Peace Research*, vol. 36, Sage Publications, 1999: 553-569.

SEYFELİ, Canan. "Ermeni Milli Kimliğinin Oluşumunda ve Korunmasında Kilise'nin Rolü", *Çokkültürlülük Konferansı*, Dipnot Yayınevi, Ankara, 2005.

SMITH, Anthony D. "Ethnic Election and National Destiny: Some Religious Origins of Nationalist Ideals", *Nations and Nationalism*, 5 (3), London: ASEN, 1999: 331-355.

SMITH, Anthony D. Ulusların Etnik Kökeni, çev. Sonay Bayramoğlu ve H. Kendir, Ankara: Dost Yayınevi, 2002.

SPAT, Eszter. Shahid Bin Jarr- Forefather of The Yezidis And The Gnostic Seed of Seth, *Iran And The Caucasus*, Vol. 6 s. 27-56, 2002.

http://www.islamiforum.com/index.php?s=1822583060037f06a4477f67e4374c41&showtopic=9754&st=20&p=95132&#entry95132

İKİ YAHUDİ SEYYAHIN GÖZÜNDEN
[Beth Hillelli Rabbi David (1824-1832) II. Benjamin (1846-1851)]
ŞIRNAK ÇEVRESİNDE YAHUDİLER

Nuh ARSLANTAŞ*

Türkiye tarihi üzerine yapılan araştırmalarda değişik tarihî malzemeden istifade edilmekle beraber, gayr-i müslim kaynaklara gereği kadar önem verilmemiştir. Ülkemiz tarihi için dikkate değer kaynaklardan biri de Yahudi seyyahların kaleme aldığı seyahatnamelerdir. Ancak önemine rağmen bu seyahatnamelerden şimdiye kadar sistematik bir şekilde istifade edilmemiştir. Halbuki herhangi bir toplum ve medeniyetin iyi anlaşılabilmesi için, mensubu olduğu medeniyetin kaynakları kadar, o toplumdan olmayanların bu medeniyete bakışları da önemlidir. Daha çok seyahatnamelerde ortaya çıkan bu bakışla, sadece maddî olaylar ve varlıklar değil, tarihçi için anlaşılması zor olan konular, yani insanların zihniyeti, düşünce yapıları, dünyaya, diğerine ve komşularına bakışı da daha iyi anlaşılır hale gelir.

Tebliğimizde yakın çağda yaşamış iki Yahudi seyyahın 10 yıl ara ile Şırnak ilimizin de içinde bulunduğu Güneydoğu Anadolu bölgesi ve Kuzey Mezopotamya'ya yaptıkları seyahatlerde Yahudiler ile ilgili izlenimleri ele alınacaktır.

1. Seyyahlar ve Seyahatnameleri

Tebliğde bahsi geçen bölgelerle ilgili izlenimlerine yer verilecek iki seyyah, XIX. asırda günümüz coğrafi taksimatında Güneydoğu Anadolu bölgesi ile Kuzey Irak olarak isimlendirilen yerleri gezen *Beth Hillel'li Rabbi David* (1824-1832) ile II. Benjamin olarak şöhret bulan *Yisrael Yosef*'tir (1846-1851).

Rabbi David D'Beth Hillel, Yahudi cemaati arasında ilim ve irfanı ile tanınan bir ailenin üyesi olarak Litvanya'da (Vilna) dünyaya gelmiştir. Dedelerinden Hillel ben Naftali Herz meşhur hukuk kitabı *Şulhan Aruh*'un dördüncü bölümüne yazdığı *Beth Hillel* isimli bir şerhten dolayı aile, "Beth Hillel" nisbesi ile şöhret bulmuş, seyyah David de bu nisbe ile meşhur olmuştur. Genç yaşta Rusya üzerinden İstanbul'a gelen (1815'ler) D'Beth Hillel, burada bir müddet kaldıktan sonra Vilnalı Gaon Eliyahu'dan ders almak üzere İstanbul'dan Safed'e geçmiş ve sekiz sene burada yaşamıştır.[1] 1824 yılında Filistin'den başlayarak bugünkü coğrafi taksimata göre Filistin, Lübnan, Suriye, Güneydoğu Anadolu, İran, Kuzey Irak ve Irak'ı gezmiştir. Bağdat'ta 1 yıl (1827-1828) kaldıktan sonra Mezopotamya'daki bazı Yahudi cemaatlerini ziyaret etmiş; ardından (1828 yılı) Basra üzerinden Buşire'ye, oradan da Muskat üzerinden Hindistan'a geçmiştir. Seyahatinin son durağı olan Hindistan gezisini dört senede tamamlamıştır.

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı. e-posta: noaharslan@hotmail.com

[1] David d'Beth Hillel, *The Travels of Rabbi David d'Beth Hillel (1824-1832), Unknown Jews in Unknown Lands*, nşr. Walter J. Fischel, Ktav Publishing House: New York 1973, s. 12 (neşredenin girişi).

1831 yılında Hindistan'dan Filistin'e dönmek için uygun bir fırsatı beklediği sırada İngiliz papazlarına ve Anglikan *başdiyakoz*u (*archdeacon*) T. Robinson'a İbrânîce öğreten D'Beth Hillel, yolculuk hatıralarını kaydettiği seyahatnamesini de Rabinson'a ithaf etmiştir (1832). 1838 yılında Filistin'e dönen D'Beth Hillel, yedi sene sonra 1845 yılında Hindistan'a tekrar bir seyahat düzenlemiş, 1846 yılında da Kalküta'da ölmüştür.[2]

Tebliğde izlenimlerine yer verilen diğer seyyah ise Romanyalı Yahudi Israel Joseph Benjamin (1818-1864)'dir. Moldovya'da (Falticeni) doğan, meslek hayatına kerestecilikle başlayan Yisrael Yosef, gençlik hayatında "Lumberjack" olarak tanınmıştır. 25 yaşlarında mesleğinde yaşadığı bazı başarısızlıklar ve o dönem Yahudilerine hakim olan geçmişe özlemden kaynaklanan bazı sebeplerle Tudelalı Benjamin'i takliden uzun bir seyahate çıkmaya karar vermiştir.[3] Kendisini II. Benjamin olarak isimlendiren Israel Yosef, 1845 yılında Mısır'a gitmiş, oradan da Filistin, Suriye, Kuzey Mezopotamya, Irak, İran, Hindistan ve Çin'i gezdikten sonra Afganistan üzerinden Viyana'ya dönmüş (1851); Viyana'dan sonra İtalya'ya, oradan da Trablusgarb'a geçerek Tunus, Cezayir ve Fas'ı gezmiştir.

II. Benjamin'in Güneydoğu Anadolu, Yukarı Mezopotamya ve İran Yahudilerinin durumlarının ıslah edilmesi için Osmanlı hükümetine müracaat ettiği de rivayet edilir. Doğuya yeni bir seyahat düşüncesinde olan II. Benjamin, bunu gerçekleştirememiş, 1864 yılında Londra'da fakr u zaruret içerisinde ölmüştür.[4]

XIX. asırda bu kadar geniş bir coğrafyanın, bu iki Yahudi seyyah hariç, başka seyyahlar tarafından gezildiği bilinmemektedir. Yahudi seyahatnameleri içerisinde de, bu seyyahlardan sekiz asır önce Tudelalı Benjamin hariç, bu şekilde geniş kapsamlı coğrafi geziler de düzenlenmemiştir.

D'Beth Hillel bu bölgeleri gezdiği sırada Osmanlı devletinin başında Sultan II. Mahmud (1808-1839), II. Benjamin'in gezisi sırasında ise Osmanlı tahtında Sultan I. Abdülmecid (1839-1861) bulunuyordu.

Seyahatnamelerde yerleşim birimleri arasındaki uzaklıklar, taşımacılık ücretleri, han ve kervansaray gibi konaklama yerleri, gümrük ve ayakbastı parası, yol, köprü ve önemli kavşaklar, buraların güvenliği, gezilen memleketlerin ağırlık, hacim ve ölçü birimleri, örf-âdet ve benzeri uygulamaları, geçim kaynakları, özellikle de Yahudilerin konuştukları dil ve lehçeler ile nüfus ve cemaate dair bazı dinî ve sosyo-kültürel özellikler hakkında kıymetli bilgiler verilmiştir. Seyahatnamelerde ayrıca sadece Yahudi cemaatlerine değil, Vehhâbî, Yezidî ve Şiî gibi İslam dünyasındaki mezhep ve fikir akımlarına da değinilmiştir.

D'Beth Hillel, tebliğin konusu olan bölgelere gelinceye kadar sırasıyla Kudüs, Nablus, el-Halil (Hevron), Yafa, Taberiye, Nâsıra, Safed, Hayfa, Akka, Beyrut, Tarsus, Lâzikiye, Dimaşk, Halep ve Antakya'yı ziyaret ettikten sonra Kilis'e gelmiştir.

II. Benjamin de D'Beth Hillel gibi, seyahatine Kudüs'ten başlamış, Filistin'deki Nablus (Şekem), el-Halîl, Sâmiriye, Safed, Miron Yahudilerini ziyaret ettikten sonra Lübnan üzerinden Dimaşk'a geçmiştir. Dimaşk hakkında detaylı bilgiler veren II. Benjamin Halep'i de ziyaret ettikten sonra Kilis'ten itibaren bugün Türkiye sınırları içerisinde kalan bölgeleri gezmeye başlamıştır.

2. Seyyahların Gözünden Yahudiler

Yukarıda da belirtildiği üzere, seyahatnameler, gezi güzergâhındaki Yahudi cemaatlerin nüfusu, meslek ve kazanç yolları, örf, âdet ve gelenekleri ile ilgili kıymetli bilgiler vermeleri

---

[2] Walter Joseph Fischel, "David D'Beth Hillel", *EJd*[2], V, 472.

[3] Bkz. Israel Joseph (Benjamin II), *Eight Years in Asia and Africa from 1846 to 1855*, Hanover 1859, s. X.

[4] Bu düşüncesini seyahatnamesinin önsözünde dile getirmiştir. Bkz. Israel Joseph (Benjamin II), s. XII.

yanında, özellikle sosyo-kültürel açıdan Kürtleşmiş Yahudi cemaatleri ile ilgili verdikleri bilgiler açısından ilk elden kaynak özelliği taşımaktadırlar.[5]

Seyyahların, özellikle de Kuzey Irak bölgelerini anlattıkları kısımlarda Yahudi cemaatleri hakkındaki ifadelerinden, "Kayıp On İsrail Kabileleri"ni bulma amaçlı geziler düzenlediklerini söylemek mümkündür. Zira her iki seyahatnamede de ziyaret edilen Yahudi cemaatlerinin kökenleri, Ahd-i Atîk'teki pasajlara yapılan atıflarla irtibatlandırılmaya çalışılmıştır.

Seyahatnamelerdeki bilgilere göre gerek Güneydoğu Anadolu gerekse Kuzey Mezopotamya'daki Yahudilerin kökenleri, Asur sürgününe dayanmaktadır. Yahudiler Hz. Davud ve Süleyman ile birlikte devletleşme sürecine girseler de birliklerini çok fazla sürdürememiş, Süleyman'ın vefatı ile birlikte Yahuda ve İsrail olarak ikiye bölünmüş; Yahuda varlığını Bâbil sürgününe (MÖ. 586) kadar bir süre daha devam ettirse de, İsrail krallığı daha erken bir dönemde Asurlular tarafından yıkılmış ve halkı sürgüne gönderilmişti (MÖ. 722). Daha çok savaşçı, zanaatkâr ve diğer vasıflı insanların tehcir edildiği bu sürgünde götürülenler Halah, Habor, Haray ve Gozan ırmağı etrafında iskân edilmişti.[6] Asurlular sürgünlerden boşalan yerlere Bâbil, Kuta, Avva, Hamat ve Sefarvaim'den getirdikleri halkları yerleştirmişlerdi.[7]

Tebliğimizin konusu olan Yahudi cemaatlerinin kökeni işte bu sürgünlere dayanmaktadır.

a. Bölgenin Yahudiler Açısından Önemi

Seyyahların gezdiği Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Irak'taki bazı şehir ve bölgeler, Yahudi tarihindeki önemli bazı kişi ve olaylarla irtibatlı görüldüğü için önemli kabul edilmiştir.

Seyyahların ifadesine göre Urfa, Tevrat'ta "Ur Kasdim" olarak zikri geçen "Keldanî şehri"dir (Tekvin 11/28; 15/7).[8] İbrahim peygamberin doğduğu mağara Urfa'da olup yekpare bir taştan oyulmuştur.[9] Urfa'da günümüzde "Balıklı Göl" olarak isimlendirilen yerin hemen yanında yükselen tepede bulunan mağaranın Kral Nimrod'un yüksek mahkemesi olduğuna inanılmaktadır. D'Beth Hillel, Urfa'nın "Ur Kasdim" şeklinde isimlendirilmesine farklı bir yorum daha getirmektedir: İfadesine göre "Ur" İbrânîcede "ateş" anlamına gelmekte, dolayısıyla şehrin adı "Keldanîlerin Ateşi" manasına gelmektedir.[10] İbrahim, Nimrod tarafından burada ateşe atılmıştır.[11] Seyyahların ifadesine göre hem Müslümanlar hem de Yahudiler, Ahd-i Atîk'te bahsi geçen (bkz. Tekvin 10/11) bu şehirlerle ilgili olarak, buraları yapan kimsenin meşhur avcı Nimrod olduğuna ve halkının bu civarda yaşadığına inanmaktadır.[12] İbrahim peygamber sebebi ile Balıklı Göl ve civarı, aynen Mekke ve Medine'deki "Harem"ler gibi kabul edilmektedir. David D'Beth Hillel ölüm veya başka cezalara çarptırılanlar, cezaları infaz edilmeden buraya sığındıkları takdirde sultan dahi olsa, gelip onları buradan çıkarma yetkisinin olmadığını, cezalarının düştüğünü belirtmektedir.[13]

---

[5] "Benjamin II (Israel Joseph Benjamin)", *EJd*[2], III, 356. Seyyah II. Benjamin'in verdiği bilgiler çoğu zaman basit ve ilmîlikten uzak olmasına rağmen, hakkında bilgi bulunmayan pek çok Yahudi cemaatleri hakkında doğrudan nakillerde bulunması sebebiyle A. von Humboldt, Carl Ritter ve A. Petermann gibi ilim adamları tarafından çok kıymetli kabul edilmiştir. Bkz. Israel Joseph (Benjamin II), s. VI-VII (Takdim yazılarından).

[6] Bkz. II. Krallar 15/19; I. Tarihler 5/25-26; 17/3-5. Asur sürgünü ve Yahudilerin sürgün sonrası yerleştirildikleri yerlerle ilgili detaylar için bkz. Nuh Arslantaş, *Emevîler Döneminde Yahudiler*, İstanbul 2005, s. 25-26.

[7] II. Krallar 17/24.

[8] David d'Beth Hillel, s. 71-72; Israel Joseph (Benjamin II), s. 51.

[9] Israel Joseph (Benjamin II), s. 51.

[10] David d'Beth Hillel, s. 71-72.

[11] Israel Joseph (Benjamin II), s. 51.

[12] Israel Joseph (Benjamin II), s. 51.

[13] David d'Beth Hillel, s. 71-72.

Yahudiler Birecik'in İshak peygamberin hanımı Rebeka'nın ailesinin ikâmet ettiği Aram Naharayim (Tekvin 24/10);[14] Diyâr-ı Bekir'in Ahd-i Atîk'te bahsi geçen Kalne (Tekvin 10/10);[15] Cizre'nin bütün fesatlarını üzerinde taşıyan ergecin (oğlak) kefâret günü salıverilip geldiği ıssız çöl "Erets Gezera" (Levililer 16/22);[16] Erbil'in Resen (Tekvin 10/12);[17] Kerkük'ün de tarihi Kala şehri (Tekvin 10/11)[18] olduğuna inanmaktadırlar. II. Benjamin "Kala" ifadesinin Yahudilerin cemaat yazışmalarında şehri ziyaret ettiği dönemde dahi kullanıldığını kaydeder.[19]

Yahudiler tarafından Nitsibin olarak isimlendirilen Nusaybin, eski dönemlerden beri Yahudiler için mukaddes kabul edilmekte idi. II. Benjamin, Kudüs Targumu'na atfen burasının, Ahd-i Atîk'te bahsi geçen Arkad şehri olduğunu ifade eder.[20]

D'Beth Hillel, Nusaybin'den iki saat uzaklıkta Yahudilerin Halahta adını verdikleri dağdan akıp gelen nehrin, Ahd-i Atîk'te zikri geçen (II. Krallar 17/6) ırmak olduğu kanaatindedir ki,[21] bu nehir günümüzde "Habur" olarak isimlendirilmektedir. Zaho ve çevresi, Yahudilerin Asurlar tarafından ilk sürgün edildikleri yerlerden biridir.[22]

Seyyahlar, bu bölgelerde yaşayan Yahudilerin de köken itibariyle İsrailoğulları'na dayandığını bir takım tarihî ve sosyo-kültürel delillerle ortaya koymaya çalışmışlardır.

Hem D'Beth Hillel hem de II. Benjamin, bu bölgelerde yaşayan Yahudilerin kendilerine özgü bazı uygulamalarından hareketle onların "Kayıp On İsrail Kabileleri"nden birine mensup oldukları kanaatindedir.[23] D'Beth Hillel bunu şu delillerden hareketle savunmaktadır:

1. Yer adları, onların bu soydan olduklarını ortaya koymaktadır: Tevrat'ta zikredilen şehir, kasaba, dağ ve nehir adları, seyyahların gezdiği zamanlarda dahi kullanılmaya devam etmektedir. Bölge ayrıca Tevrat'ta bahsi geçen Asur'a da çok yakındır.
2. Yahudilerin konuştukları dil de onların İsrail soyundan olduğunu göstermektedir. İfadesine göre eski tarihlerde Tanrı'nın onları bu bölgeye sürgün etmesinin sebebi, bu bölgede dilin İbrânîceye çok benzemesinden dolayıdır. Bölgede konuşulan ve "Yahudi Lisanı" (*Lişna Yahudiye*) olarak isimlendirilen dil (Ârâmîce) İbrânîceye çok yakındır.
3. Bölgede yaşayan Yahudiler, her ne kadar bölgesel kültürlerden etkilenseler de, örf-âdet ve gelenek açısından bölgedeki diğer milletlerden kesin çizgilerle de ayrılmaktadır. Başta evlilik olmak üzere sünnet vb. çoğu cemiyetleri, eski tarihlerde bahsi geçenlere çok benzemektedir.[24]

b. Yahudi Mahalleleri

Başlangıçtan itibaren İslam dünyasında Yahudilere istedikleri şehirde, bu şehirlerde de istedikleri mahallelerde yaşama özgürlüğü tanınmış; hiçbir zaman getto tipi belli mekânlarda yaşamaya mecbur edilmemişlerdir.

Tarih boyunca olduğu gibi, seyyahların gezdiği dönemlerde de Yahudilerin kendi mahallelerinde oturmayı tercih etmeleri dikkat çekmektedir. Yahudilerin kendilerine mahsus

---

14 Israel Joseph (Benjamin II), s. 50.
15 David d'Beth Hillel, s. 73.
16 Israel Joseph (Benjamin II), s. 65.
17 Israel Joseph (Benjamin II), s. 88.
18 Israel Joseph (Benjamin II), s. 104.
19 Israel Joseph (Benjamin II), s. 104.
20 Israel Joseph (Benjamin II), s. 62.
21 David d'Beth Hillel, s. 74.
22 David d'Beth Hillel, s. 75.
23 David d'Beth Hillel, s. 75-76.
24 David d'Beth Hillel, s. 79-80.

mahallelerde oturması, bir zorunluluktan değil, o dönemin âdetlerinden ve Yahudilerin kendi isteklerinden kaynaklandığı ifade edilmelidir. Seyyah II. Benjamin bu hususa şu ifadelerle dikkat çeker:

"*Gerek Diyâr-ı Bekir'de ve gerekse diğer doğu şehirlerinde Yahudilerin kendilerine ait özel mahallelerde oturmaları tamamen kendi istekleri ve tercihleri sebebi iledir. Doğuda var olan bir gelenektir bu. Bu mahalleler, Roma'da olduğu üzere Yahudileri aşağılamak ve onurlarını kırmak amacıyla kurulan "getto"larla herhangi bir ilgisi olmadığı gibi, onlarla kıyas dahi edilemez*."[25]

Sandor[26] ve Mardin'de Yahudiler kendilerine tahsis edilen mahallelerde yaşamakta idiler. II. Benjamin Yahudilerin kendi mahallelerinde özgür bir şekilde hayatlarına devam etmelerine özellikle dikkat çeker.[27] Ancak Kuzey Irak'ta Sindu gibi bazı şehirlerde ise Yahudiler şehrin değişik mahallelerine dağılmış vaziyette idiler.[28]

Kendi mahallelerinde oturan Yahudilerin biri dinî diğeri ise dünyevî olmak üzere iki liderliği bulunmaktadır. Cemaatlerin dinî hayatı "*rabbi*" ve "*muallim*" adı verilen din adamları tarafından idare edilirken; siyasî liderlik ise Talmudik dönemden beri "*nasi*" olarak adlandırılan liderler tarafından icrâ edilmekte idi. Bu kimselerin aynı zamanda değişik kademelerde devlet memuru olmaları da dikkat çekmektedir. Kilis,[29] Anteb,[30] Zaho[31] ve Süleymaniye'de[32] cemaatin dünyevî liderleri, aynı zamanda şehrin önemli bürokratları arasında yer almakta idiler. Bu durum, Yahudilerin meselelerini devlet katında kolayca çözebilmelerini de sağlamıştır.

c. Yahudilerin Meslekler ve Kazanç Yolları

İslâm dünyasında gayr-i müslimler, her türlü mesleği icra etme hakkına sahip oldukları gibi, ticaret yapma konusunda da Müslümanlarla eşit kabul edilmişlerdir. Bu uygulama ve anlayışlardan dolayı İslâm toplumunda Yahudiler istedikleri mesleklerde rahatça faaliyet göstermişler, o dönem Avrupa'sında olduğu gibi, hiçbir dönemde meslekî gettolara hapsedilmemişlerdir.

Seyyahların gezdiği bölgelerdeki Yahudilerin, devlet hizmeti de dahil, eğer kabiliyeti varsa, istedikleri meslekleri icra ettikleri görülür.

c.1. Devlet Hizmetleri: Gezi güzergâhındaki Yahudilerin devlet işlerinde istihdamı daha çok malî sahalarda olmuştur. Kilis,[33] Anteb,[34] Zaho[35] ve Süleymaniye[36] şehirlerinde Osmanlı paşalarının mal müdürlüklerini Yahudiler yapmakta idi. Nusaybin'deki gümrük dairesinin başında ise Sitiyalı bir Yahudi bulunmakta idi. David d'Beth Hillel, bu Yahudinin aynı zamanda şehrin idareciliğini yapan Kaddari (*Qaddarites*) şeyhinin malî işlerini de yürüttüğünü kaydeder.[37]

---

25 Israel Joseph (Benjamin II), s. 59.
26 David d'Beth Hillel, s. 79.
27 Israel Joseph (Benjamin II), s. 62.
28 Israel Joseph (Benjamin II), s. 79.
29 David d'Beth Hillel, s. 70.
30 David d'Beth Hillel, s. 71.
31 David d'Beth Hillel, s. 75.
32 David d'Beth Hillel, s. 84-85.
33 David d'Beth Hillel, s. 70.
34 David d'Beth Hillel, s. 71.
35 David d'Beth Hillel, s. 75.
36 David d'Beth Hillel, s. 84-85.
37 David d'Beth Hillel, s. 74.

Seyyahların gezdikleri bölgelerde Yahudilerin ticaret, tarım ve hayvancılık ile zanaatın değişik dallarında da faaliyet gösterdikleri görülür.

c.2. Ticaret: Urfa Yahudileri genelde ticaretle uğraşmakta, ticaretlerini de daha çok şehir dışında çadırlarda yaşayan bedevîlerle yapmakta idiler. Ticaret dolayısıyla Yahudilerin bazısı oldukça zenginleşmiştir.[38] Sadece Urfa değil Kilis,[39] Cizre,[40] Maraş[41] ve Zaho[42] Yahudilerinin zenginliği de ticaretten kaynaklanmaktadır. Hatta ticaret dolayısıyla Yahudiler Maraş'ta bazı ayrıcalıklara da sahip idiler.[43]

Diyâr-ı Bekir Bağdat, Halep, İstanbul ve Ermenistan arasında önemli bir ticarî konumda bulunduğu için şehir Yahudilerinin önemli bir kısmı ticaretle uğraşmakta idi.[44] Kalabalık bir Yahudi nüfus barındıran Musul'da ticaretten zenginleşen Yahudiler vardı.[45] Suho Yahudilerinden Musul (Asur) ve Bağdat'la keresti ticareti yapanlar bulunmakta idi.[46] Süleymaniye'deki Yahudilerin çoğunluğunu ise tüccarlar oluşturmakta idi.[47] Musul'da ise aralarında geniş hacimli ticarî bağlantıları olan pek çok zengin Yahudi vardı.[48]

Siverek'te de Yahudiler ticaret yapmakla beraber, buraya musallat olan veba salgını nedeniyle eski hareketliliğini kaybetmişti.[49] Seyyahların gezdiği sırada Birecik'te hiç Yahudi yaşamasa da, ticaret yapmak üzere çok sık gelip gitmekte idiler.[50]

c.3. Tarım ve Hayvancılık: Sadece eskiden değil, günümüzde dahi geçimi daha çok tarım ve tarıma bağlı değişik iş kollarına bağlı bu bölgelerde yaşayan Yahudiler, ziraat ve hayvancılıkla da uğraşmışlardır. Mardin Yahudileri daha çok çiftçilik yapıyordu.[51] Zaho ve Sandor'daki Yahudilerin başlıca geçim kaynağı hayvancılıktı. Zaho Yahudilerinin bazıları geniş sürülere sahipti.[52] Benzer şekilde Suho ve Tselma (Telvizan?)[53] Yahudilerinin de hemen hepsi çiftçilik ve hayvancılık yapmakta idi.[54] Akra havalisindeki topraklar ekilip dikilebilen oldukça bereketli topraklar olup verimli zeytin ve hurma ağaçlarına sahipti. Akra'da kaliteli şarapların imâl edildiği üzüm bağlarının önemli bir kısmı Yahudilere aitti.[55] Sitiya[56] ve İmâdiye'deki[57] Yahudilerin geçim kaynağı tahıl, sebze ve hayvancılığa dayanıyordu.

c.4. Zanaatkârlık: Yahudiler ticaret, tarım ve hayvancılık yanında gündelik ihtiyaçlara yönelik bazı mesleklerde de faaliyet göstermişlerdir. Zaho Yahudilerinin bir kısmı dokumacılık ve kuyumculuk gibi zanaat dallarında çalışmakta idi.[58] İmâdiye[59] ve Musul Yahudilerinin önemli bir kısmı zanaatın değişik dallarında faaliyet göstermekte idi.[60]

---

38 David d'Beth Hillel, s. 71-72.
39 Israel Joseph (Benjamin II), s. 49.
40 Israel Joseph (Benjamin II), s. 65.
41 Israel Joseph (Benjamin II), s. 50.
42 Israel Joseph (Benjamin II), s. 65.
43 Israel Joseph (Benjamin II), s. 50.
44 David d'Beth Hillel, s. 73.
45 David d'Beth Hillel, s. 76.
46 David d'Beth Hillel, s. 80-81.
47 David d'Beth Hillel, s. 84-85.
48 Israel Joseph (Benjamin II), s. 86.
49 Israel Joseph (Benjamin II), s. 55.
50 Israel Joseph (Benjamin II), s. 50.
51 Israel Joseph (Benjamin II), s. 62.
52 David d'Beth Hillel, s. 75, 79.
53 Israel Joseph (Benjamin II), s. 64.
54 David d'Beth Hillel, s. 81.
55 Israel Joseph (Benjamin II), s. 77.
56 David d'Beth Hillel, s. 74.
57 David d'Beth Hillel, s. 80.
58 David d'Beth Hillel, s. 75.
59 David d'Beth Hillel, s. 80.
60 David d'Beth Hillel, s. 76.

Süleymaniye'deki Yahudilerin bazıları nitelikli zanaatkârdı.[61] Tselma Yahudileri arasında dokumacılık yapanlar vardı.[62] Zaho'da içlerinde işçi, amele, yünlü ve benzeri giysi ve eşya imalâtçılığı yapan Yahudiler mevcuttu.[63] Salgha'da yaşayan tek Yahudi kumaş boyacılığı yapmakta idi.[64]

d. Yahudilerin Dinî ve Sosyo-Kültürel Yaşamı

Seyyahların gezdikleri bölgelerde yaşayan Yahudiler, Musa şeriatının sadece ismini bilmektedir. Dinî konulardaki cehaletleri içler acısıdır. İçlerinden çok azı okuyup yazabilmektedir. II. Benjamin, dünyada gezip dolaştığı yerlerdeki dindaşlarından en cahillerinin, Kürt bölgelerinde yaşayan Yahudiler olduğunu kaydeder. Bu bölgelerde dünyadan kopuk bir vaziyette yaşayan Yahudilerin Ahd-i Atîk ve bazı dua kitapları bulunmakla birlikte, bunları okuyup anlayabileni nerdeyse yoktur. Benzer şekilde ibadetlerin icra şeklini bilenlerin sayısı da oldukça azdır. Bölge Yahudileri atalarının ve diğer kardeşlerinin temel inanç ve düşüncelerinden de tamamen yoksundur. Çoğu cemaatte bir *Sefer Tora* (Tevrat) bulmak bile mümkün değildir. Dinî konularda biraz dikkat ettikleri husus, Şabat ve bayramların kutlanmasıdır. Sünnet ve hayvan kesimi konularına da dikkat etmeye çalışmaktadırlar. Ancak çoğu ibadeti öyle bilinçsizce yapmaktadırlar ki, neyi niçin yaptıklarının farkında dahi değillerdir.[65]

Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Irak bölgelerinde yaşayan Yahudiler köken itibariyle Yahudi olsalar da, bölgenin örf-âdet ve sosyo-kültürel öğelerinin çok fazla etkisinde kalmışlardır. Başta giyim-kuşam ve dil olmak üzere pek çok öğe Yahudilikten ziyade yerel unsurlar taşımaktadır. Meselâ D'Beth Hillel, Nusaybin yakınlarındaki Sitiya'da yaşayan Yahudilerin İbrânîce bilmedikleri gibi Yahudi geleneklerine de çok yabancı olduklarını; onları şeklen yerel halktan (Araplar) ayırt etmenin mümkün olmadığını; ancak yeme, içme, örf-adet ve evlilik konularında onlardan farklı bazı uygulamalara sahip bulunduklarını kaydeder.[66]

Çermik (Diyarbakır) Yahudilerinin örf-âdet, giyim-kuşam tarzları Müslümanlardan farksızdır.[67] Diyâr-ı Bekir[68] ve Musul'da[69] Yahudiler Türk tarzı elbiseler giyerken, Mardin'de ise şehre hakim olan Arap kültürünün etkisi ile Müslüman Araplar gibi giyinmektedirler.[70]

Giyim-kuşam gibi dilde de kaçınılmaz olarak yerel lisanlar tercih edilmiştir. Mardin,[71] Kilis,[72] Sitiya[73] ve Erbil[74] Yahudileri tamamen Arapça konuşmaktadır. Arapça, Türkçe ve Ermenicenin konuşulduğu Diyâr-ı Bekir'de Yahudiler genelde Arapça konuşmakla birlikte, Türkçe ve Kürtçeyi de kullanmaktadırlar.[75] Nüfusu Türkler, Yahudiler ve Ermenilerden oluşan Musul'da genelde Türkçe konuşulmakla beraber Arapça da kullanılmaktadır.[76]

---

61 David d'Beth Hillel, s. 84.
62 Israel Joseph (Benjamin II), s. 64.
63 Israel Joseph (Benjamin II), s. 66.
64 David d'Beth Hillel, s. 75.
65 Israel Joseph (Benjamin II), s. 102.
66 David d'Beth Hillel, s. 74.
67 Israel Joseph (Benjamin II), s. 57.
68 Israel Joseph (Benjamin II), s. 62.
69 Israel Joseph (Benjamin II), s. 87.
70 Israel Joseph (Benjamin II), s. 62.
71 David d'Beth Hillel, s. 73.
72 David d'Beth Hillel, s. 70.
73 David d'Beth Hillel, s. 74.
74 Israel Joseph (Benjamin II), s. 90.
75 Israel Joseph (Benjamin II), s. 62.
76 Israel Joseph (Benjamin II), s. 87.

Antep'te ağırlıklı olarak Türkçe konuşurken,[77] Urfa'da kırık Türkçe yanında Arapça ve Kürtçe;[78] Çermik,[79] Akra[80] ve Dehok'ta Kürtçe;[81] Peşhabur,[82] Zaho,[83] Dehok[84] ve İmâdiye'de[85] ise Yahudiler Keldanî, yani Doğu Ârâmîcesini kullanmaktadırlar.[86]

Seyyahlar gezdikleri yerlerdeki Yahudilerin bazı örf, âdet ve geleneklerini de nakletmişlerdir.

II. Benjamin'in ifadesine göre, bölge Yahudileri kadınların lohusalık döneminde önce sinagogda daha sonra kadının yattığı odada bir tepsi içerisine doldurdukları güzel kokulu bitkileri yakıyor ve tütsülüyorlardı. Kürt Yahudiler, Kudüs'teki tarihi mabette yapılan tütsülemelere benzer bir şekilde bu uygulamaları ile Tanrı'ya gönülden takdime sunduklarına inanıyorlardı.[87]

Özellikle Kudüs'ten bir haham geldiğinde, hahamı karşılayan Yahudiler, din büyüğüne saygı nişanesi olarak hahamın omuz, sakal ve ayaklarını öper, zılgıtlar eşliğinde cemaat liderlerinin (*nasi*) evine götürür, ayakkabı ve çoraplarını çıkardıktan sonra ayaklarını yıkarlardı. Ancak ayağını yıkadıkları suyu dökmez; saygı nişanesi olarak içerlerdi. Sudan içme önceliği cemaatin en saygın ve nüfuzlu kişisine aitti. Kalan su ise içilmek üzere cemaatin diğer üyeleri ile kadın ve çocuklara taksim edilirdi. Hatta bunlar arasında, bu pis suyun, içenlere şifa verdiği ve onları her türlü hastalıktan kurtardığı şeklinde yaygın bir kabul dahi vardı. II. Benjamin saygılarından dolayı kendisine de benzer bir muamelenin yapıldığını kaydeder.[88]

Bağbozumu ve hasat mevsiminde Ahd-i Atîk'in hem Yahudiler hem de Kürtler tarafından sıkı şekilde riayet edilen bir prensibi de hasat mevsiminde tarlalardan mısır, arpa-buğday veya meyvelerin hiçbir şey bırakılmayacak şekilde tamamen toplanmayıp öksüz, yetim ve dulların payının bırakılmasıydı. II. Benjamin bu âdetin Tevrat kaynaklı [Levililer 19/9-10] olduğu kanaatindedir.[89]

Benzer şekilde Yahudiler yetiştirdikleri ürünlerin ilkini (turfanda) hurma ya da başka bir bitki yaprağından yapılan sepetlere koyarak cemaatin dinî önderlerine (muallimler) takdim ederlerdi. Bu takdimeler seyyahın zihninde Mabedin ayakta olduğu dönemlerde kohenlere yapılan takdimeleri çağrıştırmıştır.[90]

Doğuda değişik din mensuplarının müşterek uygulamalarından biri de mabetlerine girerken ayakkabılarını çıkarmaları idi. II. Benjamin'e göre bu uygulama da aslında Ahd-i Atîk ve Talmud'taki [Çıkış 3/5; Talmud, Berahot 9a-b] bir prensibi hatırlatmaktadır. Saygı alameti kabul edilen bu uygulamayı yerine getirmeyen kimseler mabede alınmamaktadır.[91]

---

77 David d'Beth Hillel, s. 71.
78 David d'Beth Hillel, s. 71-72.
79 David d'Beth Hillel, s. 72-73.
80 Israel Joseph (Benjamin II), s. 78.
81 David d'Beth Hillel, s. 78-79.
82 David d'Beth Hillel, s. 75.
83 David d'Beth Hillel, s. 76.
84 David d'Beth Hillel, s. 79.
85 David d'Beth Hillel, s. 80.
86 Bkz. David d'Beth Hillel, s. 75-76.
87 Israel Joseph (Benjamin II), s. 98.
88 Israel Joseph (Benjamin II), s. 98-99.
89 Israel Joseph (Benjamin II), s. 100.
90 Israel Joseph (Benjamin II), s. 100.
91 Israel Joseph (Benjamin II), s. 101.

Günümüzde olduğu gibi, eski dönemlerde de kutsal metinlerin bulunduğu mekânlar, peygamber veya evliyâların yaşadıkları yerler ile kabirlerinin halklar ve memleketler için birer bereket kaynağı olduğu yaygın bir kabuldü.[92]

Seyyahların verdiği bilgiye göre Diyâr-ı Bekir'de sinagogunun bir köşesinde sürekli kapalı bir binaya sadece Yahudiler değil, diğer din mensupları da saygı göstermekte idi. Halk, İlyâs peygamberin burada bir kez göründüğüne inanıyordu. II. Benjamin'in gezdiği esnada, binanın duvarlarından birinde yer alan kovukta Asur alfabesi (İbrânîce, *meruba'*) ile yazılmış bir Tevrat nüshası muhafaza edilmekte idi. Normal ebatlarda güzel bir tezyinata sahip bu Tevrat nüshası senede bir kez, Kefâret gününde (*Yom Kipur*/*Kol Nidre*) yerinden alınarak sinagogdaki *teva*da (*şulhan*) sergilenmekte, dindar insanlar büyük bir huşu içerisinde sıra ile bu nüshayı öpmekte idi. Diyâr-ı Bekir Yahudileri bu Tevrat nüshasının bizzat Üzeyir peygamber (*Ezra ha-Sofer*) tarafından yazılmış olduğuna inanmakta idiler.[93]

Nusaybin'den bir saat uzaklıkta, Roma döneminden kalan harabelere yakın bir yerdeki Yahudi mezarlığında bulunan Rabbi Yahuda ben Betera'nın kabri, önemli bir ziyaretgâhtı. II. Benjamin, Rav Yahuda'nın mezarının üzerinde güzel bir türbe bulunduğunu kaydeder.[94]

Sandur yakınlarındaki Tanura'da hem Kürtlerin hem de Yahudilerin bir mağara ile bu mağarada yer alan bir mezarlığı mübarek kabul ettiği; ifadelerine göre İlyâs peygamberin (*Eliyahu ha-Nevi*) bir süre bu mağarayı mesken olarak kullandığı kabul edilmekte idi.[95] Benzer bir kabul Musul'da şehir sinagogunun hemen arka tarafında bulunan mağara için söz konusu idi.[96] Musul'un dışında üzerleri kubbeli bazı mezarlar (türbe), hem Müslümanlar hem de Yahudiler tarafından peygamber kabirleri olarak kabul ediliyordu.[97]

Yahudiler arasında en canlı kutlanan merasim ise Nahum peygamber türbesindeki törenlerdi. Haftalar bayramından (*Şavu'ot*) bir hafta önce Nahum peygamberin kabrinin bulunduğu el-Kuş'a Musul, Erbil, Kerkük ile Kürtlerin yaşadığı dağlardan pek çok Yahudi geliyor, 14 gün boyunca ibadet ve törenler düzenliyorlardı.[98] Tevrat'ın verilişinin sene-yi devriyesinde (*Şavu'ot* bayramı/*Pentakost*) akdedilen bu tören "*ez-Ziyare*" olarak isimlendiriliyordu.[99] Yahudiler bu bayramda Tevrat'ın Sinay dağında verilmesinin temsili olarak kasaba yakınındaki dağa da çıkıyorlardı. Nahum'un mezarının bir diğer özelliği de hastalara şifa verdiğine inanılması idi. Hastası olanlar hastalarını getirip Nahum peygamberin türbesine kapatıyor, eğer hasta bu ıssız ve gizemli yerde korkmadan sabahlayabilirse, hastalığından kurtulacağına inanıyorlardı.[100]

Kerkük şehrinde içinde dört adet türbe bulunan yerde İsrailoğulları'na gönderilen Danyal, Mişael, Azarya ve Hananya peygamberlerin mezarları bulunuyordu. Yahudiler Ahd-i Atîk'te anlatıldığı üzere Danyal peygamber ile üç arkadaşının Babil kralı Buhtunnasr tarafından içi ateş dolu bir tandıra atıldığına; ancak bunların tandırdan sapasağlam çıktığına inanıyorlardı. Yahudiler Haftalar Bayramı'nın ilk günü 6 Sivan'da (Mayıs) "*Musaf*" ibadeti için türbeye gidiyorlardı. Halk türbenin her türlü hastalığa şifa verdiğine inandığı gibi, özellikle yolculuğa

---

92 Meselâ Urfa'da İbrahim peygamberin ateşe atıldığı yer kabul edilen gölet, kutsal bir mekan olarak saygı görmekte idi. Müslümanlar burayı çok kutsal saymakta, hatta göletteki balıkları dahi mübarek kabul etmekte idiler. Bilginin kaynağı için bkz. Israel Joseph (Benjamin II), s. 51.

93 Israel Joseph (Benjamin II), s. 59.

94 Israel Joseph (Benjamin II), s. 63.

95 Israel Joseph (Benjamin II), s. 70.

96 Israel Joseph (Benjamin II), s. 70.

97 David d'Beth Hillel, s. 76-78. Ancak seyyah D'Beth Hillel, bu konuda herhangi bir delil bulunmadığını kaydeder.

98 Israel Joseph (Benjamin II), s. 71.

99 David d'Beth Hillel, s. 78-79.

100 Israel Joseph (Benjamin II), s. 74. D'Beth Hillel, Nahum'u peygamber kabul eden Müslümanların da buraya büyük saygı gösterdiklerini kaydeder. Bkz. David d'Beth Hillel, s. 78-79.

çıkan erkekler peygamberlerin manevî himayesine sığınmak ve kendilerini kazadan beladan koruması için önce buraya geliyorlardı. II. Benjamin, halkın bu sevgisinin Yahudilere de aksettiğini, peygamberler sebebi ile halkın Yahudileri çok sevdiğini kaydeder.[101]

Rovandiz'de Yahudiler Roş ha-Şana'da "*Taşlih* töreni"* yapıyorlardı. Şehrin aşağısında akan nehrin yanına gidiyor, dualarını okuduktan sonra nehre atlayarak yüzüyor, bu sayede bütün günahlarından arındıklarına inanıyorlardı. Benzer şekilde tekrar günah işlediklerinde yeniden yıkanıyorlar; hatta bunu bu tür uygulamaların yasak olduğu bazı bayram günlerinde dahi yapıyorlardı.[102]

Ek : Seyyahlara Göre Yahudilerin Yaşadıkları Şehirler ve Tahmini Nüfusları

Yaşadıkları Şehir	**Tahmini Yahudi Nüfus**		**Sinagog Sayısı (D'Beth Hillel'e Göre)**
	D'Beth Hillel (1824-1832)	**II. Benjamin (1846-1851)**	
Akra		100	
Antep	15		1
Barzan		200	
Birecik			
Cizre (Cezîre-yi ibn Ömer)	25	20	
Çermik (D.Bakır)	40	100	1
Dahok	10	40	1
Diyâr-ı Bekir	40	250	1
Erbil	200	150	2
Hoy Sancak		70	
İmadiya	200		2
Kerkük	200		1
Kilis	30	50	1
Kûş	30		1
Maraş		50	
Mardin	6	50	1
Musul	600	450	1
Nusaybin	Bir miktar	2	
Rovandiz			
Salga	1		
Sandor	100		1
Sandu		50	
Sindu		250	
Sitiya			
Siverek		4	
Soho	30		1
Süleymaniye	100		1
Şuş	Bir miktar		1
Tanura		30	
Tselma			
Urfa	40	150	2
Zaho	600	200	1
Zardova	30		1

[101] Israel Joseph (Benjamin II), s. 105-106.

* Bazı Yahudiler *Roş ha-Şana*'da (Yılbaşı) günahlarının affı için deniz kenarındakiler sahile, kırsal kesimde oturanlar ise bir kuyunun başına giderek yaptıkları dua ile günahlarını suya savururlar. Seyyahın bahsettiği âdet budur.

[102] Israel Joseph (Benjamin II), s. 91-92.

EKONOMİK POTANSİYEL

ŞIRNAK İLİ'NİN BÖLGE İLLERİ ARASINDAKİ GÖRELİ GELİŞME DÜZEYİ

Hayriye ATİK*

Melike ATAY**

ABSTRACT

In this study, economic development is analysed for Şırnak Province in comparison with the other provinces of the region through some indicators such as economic, educational and health. According to some indicators, especially to economic indicators, Şırnak can be accepted as the least developed province in the region. However, this argument is not true for export data and for health indicators. So, it is clear that some new policies- some policies to increase the educational level of the people- should be proposed in order to rise the relative development level of Şırnak. If educational level of the population is incresed in a region or in a province the development level of that province will increase as well.

I) GİRİŞ

"Ekonomik kalkınma" veya "ekonomik gelişme"; kişi başına milli gelirin ve sanayileşme hızının artırılması, gerekli sermaye birikiminin oluşturulması, alt yapı yatırımlarının tamamlanması, toplumun eğitim ve yaşam standardının iyileştirilmesi gibi yapısal değişiklikleri ifade etmektedir. Bu yapısal değişiklikleri yapmış ülkeler, "kalkınmış" veya "gelişmiş" ülkeler olarak adlandırılırken; bu değişiklikleri henüz yapamamış ülkeler "az gelişmiş" veya "gelişmekte olan" ülkeler olarak adlandırılmaktadır.

Ekonomik kalkınma farkları, tarihi ve coğrafi nedenlerle dünya ülkeleri arasında mevcut olduğu gibi bir ülkedeki bölgeler ve iller düzeyinde de mevcut olmaktadır. Sanayileşmiş Batı Avrupa Ülkelerinde, günümüzde de göreceli olarak az gelişmiş bölgeler vardır. Sanayi devriminin gerçekleştirildiği İngiltere'de Wales, İskoçya ve Güneybatı yeterince gelişmemiş bölgelerdir. Aynı şekilde İtalya'nın güneyi, İsveç, Norveç ve Finlandiya'nın kuzeyi, Hollanda'nın doğusu, Fransa'nın güneyi ve batısı, Almanya'nın doğu sınırındaki bölgeler, bu ülkelerin diğer kesimlerine göre daha az gelişmişlerdir.

Bölgesel dengesizlikler her ülkede olduğu gibi ülkemizde de mevcuttur. Bazı bölgeler zaman içinde gelişmiş; buna karşılık bazı bölgeler gelişme sürecini henüz tamamlayamamıştır. Hatta gelişme süreci bölgesel bir olay olmaktan çıkmış, gelişmiş bir bölgede çoğu zaman göreli olarak daha az gelişmiş iller ortaya çıkmıştır. Örneğin, ülkemizin gelişmiş bir bölgesinde bulunan İzmir'de 2000 yılında kişi başına gelir 4358 $ iken; yine aynı bölgede yer alan Afyon İli'nde kişi başına gelir 1774$'dır. Dolayısıyla, ekonomik gelişme ülkemizde sadece bölgesel bir sorun değil, bölgeler içinde de söz konusu olan bir sosyo-ekonomik sorundur.

* Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü Başkanı, e-mail:atik@erciyes.edu.tr

** Arş. Gör., Şırnak Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, matay@sirnak.edu.tr

Bu bildiride ekonomik gelişme Şırnak İli için ele alınmış; Şırnak İli'nin bölge illeri karşısındaki gelişme seviyesi belirlenmeye çalışılmıştır.

Analizlerimizde esas olarak TÜİK ve İLEMOD verilerinden yararlanılmıştır. Zaman zaman KOSGEB verilerine de başvurulmuştur. Kullandığımız kalkınma göstergeleri ile ilgili istatistiklerin genellikle 2000'den sonraki herhangi bir yıla ait olması, analizlerimizin 2000, 2007, 2008 ve 2009 gibi farklı yıllar için yapılmasına neden olmuştur. Araştırmamızda karşılaştığımız başka bir sınır, kalkınma literatüründe kalkınma göstergeleri olarak kabul edilen sosyo-ekonomik değişkenlerle ilgili verilerin önemli bir bölümünün illerimiz için mevcut olmamasıdır. Bu durum, kullandığımız değişken sayısını sınırlandırmıştır. Şırnak linin göreli gelişme düzeyi, bu ilimizle aynı bölgede bulunan sekiz (Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin ve Şanlıurfa) ille karşılaştırmalı olarak ortaya konmaya çalışılmıştır.

Bildiri dört bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmından sonra yer alan ikinci bölümde, ekonomik gelişme göstergeleri literatürden yararlanılarak ortaya konmaya çalışılacaktır. Üçüncü bölümde, ekonomik göstergeler açısından Şırnak ilinin durumu değerlendirilecektir. Dördüncü bölümde Şırnak ilinin göreli gelişme düzeyi, sağlık göstergeleri ile ele alınırken, beşinci bölümde eğitim göstergeleri açısından ele alınacaktır. Son bölümde sonuç ve değerlendirme yer alacaktır.

II)EKONOMİK GELİŞMENİN ÖLÇÜLMESİ

Ülkeler ya da bölgeler arasındaki gelişme farklarının ortaya konabilmesi, "gelişme" veya "kalkınma" olgusunun kantitatif olarak ölçülebilmesini zorunlu kılmıştır. Kalkınma olgusu, literatürde bazen farklı göstergelerle bazen de bu göstergeler kullanılarak oluşturulan indekslerle ölçülmüştür. Bu konuda yapılan çalışmaların ve kullanılan kalkınma göstergelerinin kısaca tanıtılması, analizlerimizde kullandığımız değişkenlerin seçilme nedenlerini de açıklamış olacaktır.

A)EKONOMİK KALKINMANIN ÇEŞİTLİ GÖSTERGELERLE ÖLÇÜLMESİ

Ekonomik kalkınma düzeyinin ölçülmesi ile ilgili çalışmalardan ilk çalışmalardan biri Adelman ve Morris (1967) tarafından yapılmıştır. Adelman ve Morris kalkınmanın ekonomik, politik ve sosyo-kültürel olmak üzere üç grupta toplanan 37 değişken ile ölçülebileceğini ileri sürmüşlerdir.

Ekonomik gelişmeyi kantitatif verilerle ölçmeye çalışan başka bir iktisatçı, Ahluwalia'dır. Yazar, gelir dağılımı ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi günümüzde ekonomik kalkınmanın ölçülmesi açısından son derece yetersiz sayılabilecek beş değişken yardımıyla ölçmüştür. Kullanılan değişkenler şu şekilde sıralanabilir [1]:

i)Vergi gelirleri /GSYİH,

ii)İlkokuldaki okullaşma oranı,

iii)Orta öğretimdeki okullaşma oranı,

iv)Toplam nüfus,

v)Nüfus artış hızı.

Kalkınma konusunda başka bir analiz, Hicks ve Streeten tarafından yapılmıştır. Hicks ve Streeten kalkınma göstergelerini ekonomik ve sosyal olmak üzere iki grupta toplamışlardır.

---

[1] Ahluwalia, Montek S. (1967). "Inequality, Powerty and Development." *Journal of Development Economics*, 3, pp.307-342.

Yazarlara göre kalkınmanın ekonomik göstergeleri: i)Gazete tüketimi, ii)Otomobil sayısı, iii)Radyo alıcısı sayısı ve v)Enerji tüketimi'dir [2].

Hicks ve Streeten tarafından kullanılan sosyal göstergeler ise, i)beklenen ömür, ii)kalori tüketimi, iii)doğum oranı, iv)ilkokuldaki okullaşma oranı, v)okur-yazarlık oranı, vi)oda başına düşen kişi sayısı, vii) içme suyuna sahip olmayan yerleşim birimlerinin oranı şeklindedir.

Bu konuda daha yeni bir çalışma, 1992 yılında Saraçoğlu tarafından yapılmıştır. 30 değişken ve 111 ülkenin dahil edildiği analizlerde, ülkelerin Dünya Bankası tarafından yapılan gelir sınıflamasına paralel bir şekilde farklı gelişme gösterip göstermedikleri çok değişkenli istatistiksel analiz yöntemleri ile belirlenmeye çalışılmıştır[3].

Ülkelerin kalkınma seviyelerini belirlemek ve özellikle Türkiye'nin farklı gelişme seviyesine sahip ülkeler arasındaki yerini ortaya koymak amacıyla başka bir çalışma, Atik'e aittir[4]. Bu çalışmada Türkiye'nin seçilen 32 ülke karşısındaki göreli gelişme seviyesi; ekonomik veriler, eğitim göstergeleri, alt yapı göstergeleri, enerji istatistikleri, sağlık göstergeleri, teknoloji göstergeleri ve askeri göstergeler şeklinde sınıflandırılan 51 değişken kullanılarak incelenmiştir.

B)EKONOMİK KALKINMANIN İNDEKSLERLE ÖLÇÜLMESİ

Ekonomik kalkınma yukarıdaki çalışmalarda sıraladığımız tek tek göstergeler yerine bazı çalışmalarda çeşitli indeksler yardımıyla da ölçülmüştür. Bu indekslerden ilki, Birleşmiş Milletler Sosyal Gelişme Araştırmaları Enstitüsü (The United Nations Research Institute for Social Development: UNRISD) tarafından 1960 yılında gerçekleştirilen "Yaşam Seviyesi İndeksi"dir. İndekste fiziksel ihtiyaçlar (gıda, barınma, sağlık) ve kültürel ihtiyaçlar (eğitim ve sosyal güvenlik) olmak üzere iki gruba ayrılan temel ihtiyaçlar dikkate alınmıştır. UNRISD "Kalkınma İndeksi" adı altında 1972'de 73 göstergeye dayalı başka bir indeks geliştirmiş, daha sonra indeks 18 göstergeye indirgenmiştir[5].

Dünya Bankası Dünya Kalkınma Raporunda kişi başına gayri safi milli hasılayı önemli bir kalkınma göstergesi olarak kabul etmiş ve ülkeleri "düşük gelirli", "düşük orta gelirli", "yüksek orta gelirli" ve "yüksek gelirli" olmak üzere dört grupta toplamıştır. Dünya bankası aynı zamanda okuma-yazma oranı, bin kişiye düşen fizikçi sayısı, ihtiyaç duyulan miktarın yüzdesi olarak günlük kalori arzı ve temiz su kullanan nüfusun yüzdesi göstergelerinden oluşan "Temel İhtiyaçlar Göstergesi" ni de hazırlamıştır [6].

Devlet Planlama Teşkilatı 1996 yılında 58 gösterge kullanarak Türkiye'deki 76 il için ekonomik gelişmişlik endeksi hesaplamıştır. İller, hesaplamalar sonunda beş gelişmişlik düzeyine ayrılmıştır[7].

---

2 Hicks, Norman and Paul Streeten (1979). "Indicators of Development: The Search for A Basic Needs Yardstic". *World Development*, Vol.7, 1979, pp.567-580.

3 Saraçoğlu, Bedriye (1992). "Ülkelerin Ekonomik kalkınmışlık Düzeyleri Açısından İncelenmesi", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 10, ss.16-54.

4 Atik, Hayriye (1998). "A Multivariate Analysis to the Measurement of Development for Turkey: A Comparison with Europe and Asia", *Globalisation at Crossroads: The Next Millenium Conference – Conference Proceedings*, May 28-31, pp.52-65.

5 Felipe, Jesus and Marcelo Resende (1994). "A Multivariate Approach to the Measurement of Development: Asia and Latin America", *CREDIT Research paper*, No.94/4.

6 Ram, Rati (1982). "International Equality in the Basic Needs Indicators". Jornal of Development Economics, 10 (1982), pp.113-117.

7 Devlet Planlama Teşkilatı (2003). İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması. Ankara: DPT.

Son olarak, ülkeler arası gelişme farklarını göstermek amacıyla Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, "İnsani Gelişme İndeksi" adı altında 0-1 arasında değer alan sağlık, eğitim, ve gelirin temel parametre olarak alındığı bir indeks yayınlamaktadır.

Buraya kadar yaptığımız literatür incelemesi geçmişte kişi başına gelir, okullaşma oranı ve kişi başına kalori tüketimi gibi az sayıda değişkenle ölçülen ekonomik gelişmenin günümüzde daha çok sayıda değişkenle ölçüldüğünü ortaya koymaktadır.

III)EKONOMİK GÖSTERGELER AÇISINDAN ŞIRNAK İLİ

A)İŞGÜCÜ GÖSTERGELERİ

İlk grupta yer alan ekonomik göstergeler işgücü ile ilgili olanlardır. İl bazında işgücü göstergeleri; işgücüne katılma oranı, işsizlik oranı ve istihdam oranı başlıkları açısından ele alınacaktır.

Tablo 1'de Şırnak İli ve Bölge illerine ait işgücü göstergeleri karşılaştırmalı olarak sunulmuştur. Tablo 1 ile ilgili gözlem ve yorumlarımız şu şekilde sıralanabilir:

i)İşgücüne katılma oranı; iktisaden çalışabilecek yaşta olanların işgücü piyasasına girmelerini ifade etmektedir. Bölge illerinde ortalama işgücüne katılma oranı, % 34,5'tir. Bu oran, çalışabilecek nüfusun sadece %34,5'inin istihdam edilebildiğini göstermektedir. Bölgede işgücüne katılma oranının en düşük olduğu il %26,9'luk oranla Diyarbakır, en yüksek olduğu il ise % 43,9'luk oranla Adıyaman'dır. İşgücüne katılma oranının %29,8 olduğu Şırnak, Diyarbakır (% 26,9) ve Siirt (%27,2) ile birlikte en düşük katılım oranına sahip bulunmaktadır.

ii)İşsizlik oranı, çalışma yeteneğine ve isteğine sahip olup da iş bulamayan işgücünü ifade etmektedir. 2008 yılı verilerine göre, bölgedeki ortalama işsizlik oranı, %16'dır. Şırnak, %22'lik işsizlik oranı ile en yüksek işsizlik rakamına sahiptir. İkinci sırada%17,9 ile Siirt ili gelmektedir.

iii)İstihdam oranı, aktif nüfusun (çalışabilecek yaş ve durumda olanların) çalışma oranını göstermektedir. Bölgedeki ortalama istihdam oranı %29'dur. İstihdamın en yüksek olduğu il Kilis iken; en düşük olduğu il %22,3 ile Siirt'tir. Şırnak'ta istihdam oranı %23,2'dir.

Tablo 1: Şırnak İli'nde ve Bölge İllerde İşgücü Göstergeleri (2008)

İller	**İşgücüne Katılma Oranı (%)**	**İşsizlik Oranı (%)**	**İstihdam Oranı (%)**
Adıyaman	42,1	16,5	35,1
Batman	31,4	14,3	26,9
Diyarbakır	26,9	15,7	22,7
Gaziantep	43,9	16,9	36,5
Kilis	42,5	10,9	37,9
Mardin	30,9	17,0	25,7
Siirt	27,2	17,9	22,3
Şanlıurfa	36,1	12,8	31,5
Şırnak	29,8	22,1	23,2
Ortalama	**34,5**	**16,0**	**29,0**

Kaynak: TÜİK, Haber Bülteni: İl Düzeyinde Temel İşgücü Göstergeleri- 2008, Sayı:225, 22 Aralık 2009.

İşgücü göstergeleri ile ilgili bu analizlerimiz, Şırnak ilinin bölge illerine göre pek iç açıcı bir durumda olmadığını ortaya koymaktadır. Şırnak hem işsizlik oranının en yüksek olması hem de işgücüne katılma ve istihdam oranlarının en düşük olduğu illerden biri olarak dikkat çekmektedir.

B)GELİR GÖSTERGELERİ

Gelir göstergesi olarak ilin gayri safi yurt içi hasıla içindeki payı ve kişi başına gelir rakamları karşılaştırmalı olarak incelenecektir.

Tablo 2 ile ilgili gözlemlerimiz şu şeklide sıralanabilir:

i)2000 yılı itibariyle kişi başına GSYİH rakamının en yüksek olduğu il 1463 TL ile Kilis'tir. Bu ilimizi, 1318 TL yıllık gelirle Gaziantep ili, 1056 TL gelir ile Diyarbakır ili izlemektedir. Şırnak ili 518 TL'lik kişi başına gelir ile bölge illeri arasında en düşük gelir düzeyine sahip bulunmaktadır.

ii)Bölge illerinin GSYİH içindeki paylarını incelediğimizde, en yüksek katkıyı %1,36'lık payla Gaziantep ili sağlarken, ikinci en yüksek katkıyı %1,15'lik payla Diyarbakır ili sağlamaktadır. Şırnak ili GSYİH'ya ‰15'lik payla Kilis ilinden sonra (‰13) ikinci en düşük katkıyı sağlamaktadır. Kilis ilinin kişi başına GSYİH bakımından en yüksek gelire sahip olmasına rağmen, GSYİH'ya katkı bakımından en düşük orana sahip olması, nüfusunun küçüklüğünden kaynaklanmaktadır. Çünkü, 2000 yılı verilerine göre Kilis ilinde 114, 724 kişi yaşamaktadır[8].

Tablo 2: Şırnak İli'nde ve Bölge İllerde Gelir Göstergeleri (2000)

İller	**Kişi başına GSYİH (TL)**	**GSYİH İçindeki Pay (%)**
Adıyaman	780	0,39
Batman	949	0,35
Diyarbakır	1056	1,15
Gaziantep	1318	1,36
Kilis	1463	0,13
Mardin	718	0,41
Siirt	880	0,19
Şanlıurfa	805	0,93
Şırnak	518	0,15
Bölge Ortalaması	**943**	**0,56**
Türkiye	**1837**	**100,0**

Kaynak: Bülent Dinçer, Metin Özarslan ve Taner Kavasoğlu, İllerin ve Bölgelerin Sosyoekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2003), Ankara:DPT Yayını, Yayın No:2671, 153-237 arasındaki sayfalardan düzenlenmiştir.

C)SANAYİ GÖSTERGELERİ

Tablo 3'te bölge illerine ait bazı sanayi göstergeleri yer almaktadır. Tablo 3'te Şırnak iline ait sütunlarda sıfır (0) değeri yer alırken, Kilis ve Siirt illerine ait sütunlarda ".." simgesi yer almaktadır. İlk durumda, (sıfır değerinin bulunması durumu), hiç sanayi tesisinin olmaması anlamına gelmektedir. İkinci durumda ise, verilerin yeterli ölçüde toplanamadığı durum ifade edilmektedir.

[8] Bülent Dinçer, Metin Özarslan ve Taner Kavasoğlu, İllerin ve Bölgelerin Sosyoekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2003), Ankara:DPT Yayını, Yayın No:2671, 153-237 arasındaki sayfalardan düzenlenmiştir.

Tablo 3: Şırnak İli'nde ve Bölge İllerde Sanayi Göstergeleri (2000)

İller	**İmalat Sanayi Kurulu Güç Kapasite Miktarı (Beygir Gücü)**	**Fert Başına İmalat Sanayi Elektrik Tüketimi (Kws)**	**Fert Başına İmalat Sanayi Katma Değeri(TL)[a]**
Adıyaman	35028	158	38
Batman	11037	42	64
Diyarbakır	20987	35	17
Gaziantep	277077	786	282
Kilis	..	..	..
Mardin	27553	87	18
Siirt	..	..	..
Şanlıurfa	5326	8	16
Şırnak	0	0	0
Bölge Ortalaması	**41914**	**124**	**48,3**
Türkiye	**13478078**	**550**	**350**

Kaynak: Bülent Dinçer, Metin Özarslan ve Taner Kavasoğlu, İllerin ve Bölgelerin Sosyoekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2003), Ankara:DPT Yayını, Yayın No:2671, 153-237 arasındaki sayfalardan düzenlenmiştir.

Not: [a]Türk Lirasından altı sıfır atılmadan önce milyon TL olarak verilen rakam, altı sıfır atılmasından sonra TL'ye çevrilmiştir. Dolayısıyla, şu anda geçerli olan TL ile ifade edilmektedir.

Tablo 3'teki veriler, 2000 yılı itibariyle Şırnak ilinde hiç sanayi tesisi olmadığını göstermektedir. 2000 yılından bu güne kadar yeni tesislerin eklenmiş olduğu bilinmektedir. Ancak, il düzeyinde bu konuda sağlıklı istatistiklere ulaşılamamıştır. Gaziantep, Adıyaman ve Mardin illeri sanayi göstergeleri bakımından bölge illeri içinde önemli bir yere sahip bulunmaktadırlar.

D)DIŞ TİCARET GÖSTERGELERİ

Tablo 4, ele aldığımız illerdeki ihracat ve ithalat verilerini karşılaştırmalı olarak ortaya koymaktadır[9]. İlk olarak ihracat verilerini incelediğimizde, Şırnak ili ihracat rakamının (503.179 bin dolar) hem bölge ortalamasından (405.395) hem de bölgedeki bazı diğer illerin ortalamasından yüksek olduğu gözlenmektedir.

Tablo 4: Şırnak İli'nde ve Bölge İllerde Dış Ticaret Göstergeleri

İller	**İhracat (Bin dolar) 2008**	**İhracat (Bin dolar) 2009**	**İthalat (Bin dolar) 2008**	**İthalat (Bin dolar)2009**
Adıyaman	51.749	48.714	29.226	33.323
Batman	10.577	12.849	16.749	15.590
Diyarbakır	73.261	91.170	17.869	23.809
Gaziantep	2.696.306	2.417.196	2.709.140	2.127.308
Kilis	20.760	14.122	33.499	25.840
Mardin	350.993	457.426	66.327	59.597
Siirt	777	608	14.226	14.588
Şanlıurfa	124.710	103.295	185.239	195.530
Şırnak	288.776	503.179	17.829	7.214
Bölge Ortalaması	**401,989**	**405.395**	**343.344**	**278.088**
Türkiye	**114.909.374**	**83.213.973**	**201.963.574**	**140.925.987**

Kaynak:http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/IstatistikDb/eko13.xls.Erişim tarihi:10.03.2010.

9 http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/IstatistikDb/eko13.xls.Erişim tarihi:10.03.2010.

Bunda Şırnak'ın sınır ili olması etkili olmuştur. Çünkü, Uluslar arası Rekabet Araştırmaları Kurumu'nun "İllerarası Rekabetçilik Endeksi 2008-2009 Araştırması"na göre, Türkiye'de dış ticaret alanında en hızlı gelişmeyi sınır illeri göstermiştir[10]. Bu araştırmaya göre, "Ticaret becerisi ve Üretim Potansiyeli"nde Şırnak'ın 58. sıradan 11. sıraya yükseldiği belirtilmektedir. Uluslar arası Rekabet Araştırmaları Kurumu Başkanı Ali Koç, sınır illerinin dış ticaretinde yaşanan bu gelişmeyi komşu ülkelerle olan iyi ilişkilere bağlamaktadır[11].

İthalat verilerini incelediğimizde, Şırnak ilinin en düşük rakama sahip olduğunu gözlüyoruz. Ancak, ekonomik kalkınmada ihracatın ithalattan daha fazla önemli olduğu gerçeğinden hareketle, bunun çok büyük bir dezavantaj teşkil etmediği söylenebilir. Gaziantep ili, buraya kadar ele aldığımız tüm göstergelerde olduğu gibi burada da en büyük rakamlara sahip olmuştur.

IV)SAĞLIK GÖSTERGELERİ

Bölgesel kalkınmanın en önemli göstergelerinden biri de sağlık göstergeleridir. Tablo 5, sağlık göstergeleri açısından Şırnak ilinin durumunu incelemek amacıyla düzenlenmiştir[12]. Tablo 5'te yer alan verilerden en anlamlı karşılaştırmaları hekim başına düşen hasta sayısı ile hastane yatağı başına düşen kişi sayısı rakamları verecektir. Çünkü, bu iki göstergede nüfus dikkate alınmaktadır. Bu bağlamda, illerin nüfuslarını bilmeden hastane ve sağlık ocağı sayılarının karşılaştırılması pek anlamlı olmayacaktır. Buna rağmen, Tablo 5'te bu verilere yer vermemizin nedeni, Şırnak ili ve bölge illeri hakkında bir fikir vermek içindir.

Tablo 5: Şırnak İli'nde ve Bölge İllerde Sağlık Göstergeleri (2007)

İller	Hastane Sayısı	Sağlık Ocağı Sayısı	Hekime Düşen Hasta Sayısı	Hastane Yatağı Başına Düşen Kişi Sayısı
Adıyaman	8	66	1353	696
Batman	10	34	934	750
Diyarbakır	11	98	6515	530
Gaziantep	17	91	898	479
Kilis	..	..	..	..
Mardin	10	63	7169	1167
Siirt	6	27	5928	794
Şanlıurfa	15	81	1729	724
Şırnak	5	33	2210	40

Kaynak:http://www.ilemod.gov.tr/Envanter/htm/release.htm.Erişim Tarihi:30.03.2010.

Hekime düşen hasta sayısı ve hastane yatağı başına düşen kişi sayısı göstergeleri bakımından Şırnak ili göreli olarak daha iyi durumdadır. Şırnak ilinde hekime düşen hasta sayısı (2210), Mardin (7169), Diyarbakır (6515) ve Siirt (5928) illeri ile karşılaştırıldığında oldukça iyidir. Benzer şekilde, Şırnak'ta hastane yatağı başına düşen kişi sayısı (40), bölge illeri ile karşılaştırıldığında düşüktür. Bu durum, sağlık göstergeleri açısından Şırnak ilinin daha gelişmiş bir düzeyde bulunduğunu göstermektedir.

---

10 Geliş, Osman (2009), "İhracatta Şırnak Yükseliyor", http//www.sirnaktso.org/contents.php?id=28. Erişim tarihi:10 Nisan 2010.

11 Geliş, "İhracatta Şırnak Yükseliyor".

12 http://www.ilemod.gov.tr/Envanter/htm/release.htm.Erişim Tarihi:30.03.2010.

V)EĞİTİM

Eğitim göstergeleri ile ilgili veriler, Tablo 6'da sunulmuştur. Tablo 6'daki veriler, Şırnak ili'nin bölge illerini geriden takip ettiği başka bir göstergenin eğitim olduğunu ortaya koymuştur.

Tablo 6: Şırnak İli'nde ve Bölge İllerde Eğitim Göstergeleri (2000)

İller	Okur Yazar Nüfus Oranı	Okur Yazar Kadın Nüfusun Tüm Kadınlara Oranı	Üniversite Bitirenlerin Okul Bitirenlere Oranı
Adıyaman	79.8	70.5	5.2
Batman	70.9	57.4	4.6
Diyarbakır	69.5	55.3	5.6
Gaziantep	83.7	74.9	5.2
Kilis	80.4	71.8	5.2
Mardin	71.2	56.3	4.4
Siirt	68.6	52.1	5.1
Şanlıurfa	67.6	52.1	4.4
Şırnak	65.7	44.8	4.7

Kaynak:Bülent Dinçer, Metin Özarslan ve Taner Kavasoğlu, İllerin ve Bölgelerin Sosyoekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2003), Ankara:DPT Yayını, Yayın No:2671, 153-237 arasındaki sayfalardan düzenlenmiştir.

VII) SONUÇ

Ülkelerin veya bölgelerin ekonomik kalkınmışlık açısından karşılaştırılabilmesi, ekonomik kalkınma seviyesinin ölçülmesini zorunlu hale getirmiştir. Başlangıçta sadece kişi başına gelir, günlük kalori tüketimi ve kişi başına enerji tüketimi gibi az sayıda değişkenle ölçülen ekonomik gelişme, günümüzde farklı gruplar altında toplanabilen çok sayıda değişken ve indeksten yararlanılarak ölçülmektedir.

Bu çalışmada ekonomik gelişme Şırnak ili için ele alınmış; Şırnak ilinin bölge illeri karşısındaki durumu değerlendirilmiştir. Şırnak ili dış ticaret göstergeleri ile sağlık göstergeleri dışında diğer illere göre iyi bir performans sergileyememiştir. Bu iki gösterge grubunda iyi olması Devletin izlediği sağlık politikası ile komşu ülkelerle dış ticareti geliştirme politikalarının bir sonucudur.

Şırnak ilinin diğer iller karşısındaki göreli az gelişmişliğinin giderilmesi, son yılda dış ticaretten elde edilen gelirin eğitime daha fazla harcanması ile mümkün olabilecektir. Eğitim yatırımları sayesinde ortaya çıkacak beşeri sermaye, Şırnak ilinin gelecekte hızla kalkınmasına katkıda bulunacaktır.

ŞIRNAK İLİNİN KALKINMA STRATEJİSİ NASIL OLMALIDIR?

Kerem KARABULUT*

Özet

Son yılların kalkınma politikaları, bölge, il, ilçe ve hatta köy merkezli yerel anlayışlara dayanmaktadır. Bu bağlamda, Avrupa Birliği gibi kuruluşlarda daha çok yerel kuruluşlar aracılığıyla bu amaçlara hizmet edecek kredi ve hibe programlarına önem vermektedir. Bu çerçevede ele alınan yerel bölgenin özelliklerinin iyi bilinerek mevcut avantaj ve dezavantajlarına uygun kalkınma stratejilerinin geliştirilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede ele alınana bu çalışmada, öncelikle Şırnak ilinin sosyo-ekonomik yapısı hem Bölge geneline göre hem de Türkiye ortalamalarıyla karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır. Daha sonra mevcut güncel gelişmelerde dikkate alınarak Şırnak ilinin takip etmesi gereken kalkınma stratejisinin nasıl olması gerektiği tartışılacaktır. Son olarak da, öneri ve değerlendirmeler yapılacaktır.

HOW OUGHT TO BE THE DEVELOPMENT STRATEGY OF ŞIRNAK PROVINCE?

Abstract

The recent development policies are based upon the local comprehensions of region, province and village as well. In this respect, the institutions such as European Union attach importance to the credit and Grant programs to serve these objectives via local authorities. Within this study, the socio-economic structure of Şırnak Province will be taken into consideration according to both region in general and the averages of Turkey comparatively. Latterly, the subject of "how the development strategy of Şırnak Province ought to be" will be discussed in the light of the current improvements. Assessments and evaluations will be performed lastly.

I.Giriş

Ülkelerin sanayileşmeye başlamasıyla birlikte bu sanayileşme ve/veya gelişmenin belirginleştirdiği bölgesel dengesizlik sorunu önem kazanmıştır. Ülkemiz de, 30 yıla yaklaşan bir süredir olumsuz sosyal ve siyasal sonuçlar içeren bu süreci hızla yaşamaktadır. Bu bağlamda Güneydoğu ve Doğu Anadolu ekonomik ve sosyal göstergeler itibariyle Türkiye'nin en geri bölgeleri konumundadırlar[1]. Doğaldır ki bu tablonun ortaya çıkardığı yaşanan sonuçlar; işsizlik, emek-sermaye-beyin göçü hem bölgede hem de göç alan ilerdeki sosyal sorunlar ve bölgede atıl kalan kaynaklar şeklinde olmaktadır. Bu nedenle, Şırnak ve çevresinde sanayiyi ve onunla "karşılıklı etkileşim" içerisinde olan tarım, ticaret ve hizmetler sektörünü geliştirecek kapsamlı bir bölgesel/yerel kalkınma programına ihtiyaç vardır. Bölgenin özellikleri gereği bu çabalarda öncü rolü devletin üstlenmesi gerekmektedir. Şırnak ve çevresinin kalkındırılması ihtiyacı, normatif bir talep değil, sosyo-kültütel, stratejik ve ekonomik rasyonelleri olan bir taleptir.

Güney Doğu Anadolu Bölgesi, Doğu Anadolu Bölgesi'yle birlikte, hem sosyal hem de ekonomik göstergeler açısından Türkiye'nin en geri kalmış iki bölgesinden biridir. Birçok

* Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, İİBF Öğretim Üyesi, k_karabulut@hotmail.com, kerem@atauni.edu.tr.

1 Bu konuda ayrıntılı göstergeler için bknz. C.Gerni, S.Emsen ve K.Karabulut, ***Doğu Anadolu Bölgesinin Kalkınma sorunu ve Bir Model Önerisi***, 2004 Türkiye İktisat Kongresi Bölgesel Gelişme Stratejileri Tebliğ Metinleri Kitabı, DPT Yay. Ankara, ss. 121-150.

gösterge açısından da en geri kalmış bölgesidir. Şırnak ise Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nin en geri kalmış illerinden birisidir. Bu nedenle, Şırnak ili ve tüm bölgenin kalkındırılması büyük önem arzetmektedir. Bu doğrultuda, Şırnak ve bölgenin kalkındırılması çabalarında devletin yönlendirici özelliği anlamlı olacaktır. Güney Doğu Anadolu Bölgesine birçok açıdan benzeyen Doğu Anadolu Bölgesi'nin kalkınma problemiyle ilgili olarak yapılan uygulamalı bir çalışma (Karabulut;2005) göstermiştir ki; bölgede devletin kendisinin yapması gereken faaliyetlerden ziyade, düzenleyicilik rolünü etkinleştirmesinin gerekliliğine ihtiyaç vardır. Bu çerçevede, Şırnak ve bölgede de devletin öncü ve düzenleyici rolü belli bir süre için gereklidir denilebilir.

Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nin geri kalmış bir bölge olmasından dolayı, devlet teşviklerine ve onun yönlendirmesine, diğer bölgelerden daha çok ihtiyaç vardır denilebilir. Devletin Doğu Anadolu Bölgesi için yerine getirmesi gereken en önemli uygulama düzenleyicilik rolüdür. Ancak bu rolü başlangıçta işin içinde olan bir birim, daha sonra da işlerin rasyonel yürütülmesini sağlayan etkin bir denetleyici rolüyle yapmalıdır.

Bu bakış açısıyla ele alınan çalışmada, öncelikle Şırnak iline ait sosyo-ekonomik göstergelere değinilmekte, daha sonra da ilin mevcut durumu göz önünde bulundurularak ne tür önlemlerin alınabileceği ve ilin kalkınmasının hızlandırılabileceği tartışılmaktadır. Son olarak da genel sonuç verilmekte ve öneriler sunulmaya çalışılmaktadır.

II. Şırnak İlinin Genel Sosyo-Ekonomik Göstergeleri

Tablo 1: Şırnak ve ilçelerinin 2009 ADNKS nüfus sayımı sonuçlarına göre nüfus yapıları

2009			
İlçeler	Toplam	Erkek	Kadın
Merkez	87.000	51.394	35.606
Beytüşşebap	17.793	9.123	8.670
Cizre	113.041	56.759	56.282
Güçlükonak	9.601	5.129	4.472
İdil	67.999	33.676	34.323
Silopi	100.641	51.206	49.435
Uludere	34.349	17.828	16.521
Toplam	**430.424**	225.115	205.309
2008			
İlçeler	Toplam	Erkek	Kadın
Merkez	82.863	46.826	36.037
Beytüşşebap	19.465	10.389	9.073
Cizre	110.267	56.061	54.206
Güçlükonak	9.825	5.393	4.432
İdil	67.854	33.857	33.997
Silopi	100.505	52.164	48.341
Uludere	38.511	21.571	16.940
Toplam	**429.287**	226.261	203.026
2007			
İlçeler	Toplam	Erkek	Kadın
Merkez	78.231	42.329	35.902
Beytüşşebap	19.947	10.670	9.277
Cizre	105.651	53.447	52.204
Güçlükonak	9.958	5.695	4.263
İdil	67.630	33.795	33.835
Silopi	96.690	49.905	46.785
Uludere	37.894	21.227	16.667
Toplam	**416.001**	217.068	198.933

Kaynak: TÜİK

Görüldüğü gibi, Şırnak ili için toplam nüfusta azda olsa bir artış yaşandığı gözlenmektedir. Bu artışın düşük olmasının temel sebebi, Şırnak ili bölgenin diğer illerinde olduğu gibi net göç veren bir il olmasındandır. TÜİK'in 2008-2009 dönemi illerin aldığı ve verdiği göç istatistiklerine göre, Şırnak ilinin verdiği göç sayısı 13.025 iken, aldığı göç sayısı 8.356'dır. Buna göre, Şırnak ili Doğu ve Güneydoğu illerinin neredeyse tamamında görülen bir durum olan net göç veren il konumundadır. Yine, verilen toplam 13.025 kişinin en çok göç ettiği ilk üç il;

-İstanbul (2.029 kişi)
-Ankara (1.032 kişi)
-Mardin (799 kişi) şeklinde sıralanmaktadır.

Diğer göç edilen illerin büyük bir bölümünü ise Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinin gelişmesi nispeten yüksek illerinedir.

2008-2009 döneminde alınan toplam 8.356 kişilik göç alımında ise ilk üç il;

- İstanbul (1.424)
- Mardin (737 kişi)
- Mersin (560 kişi) şeklinde sıralanmaktadır.

Şırnak'ın aldığı göçte de birinci sırada İstanbul'un yer almasını, bu il doğumluların kendi kentlerine geri dönüşü şeklinde yorumlamak mümkündür. Diğer bir deyişle, İstanbul'un gittikçe yaşanması zor bir kent halini almasıyla tersine göç olgusunu tetiklemesidir denilebilir.

Şırnak ili toplam nüfusunda, Türkiye geneline paralel olarak kadın nüfus erkek nüfustan daha azdır. Ancak özellikle 2009 verilerine göre, Merkezde kadın nüfusun yaklaşık olarak 16.000 civarında erkek nüfustan az gözükmesi dikkat çekicidir. Bu durum ya istatistik hatalarından kaynaklıdır veya üzerinde araştırma yapılması gereken bir konudur. İdil ilçesinde ise, çok dikkat çekici olmamakla beraber, Türkiye genelinin aksine kadın nüfus erkek nüfustan daha fazladır.

Tablo 2: İlçelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamaları

	872 ilçe içerisinde gelişmişlik sırası	Gelişmişlik grubu	Gelişmişlik Endeksi
Merkez	314	3	0,04898
Beytüşşebap	811	6	-1,08409
Cizre	360	3	-0,07908
Güçlükonak	821	6	-1,15538
İdil	847	6	-1,39014
Silopi	399	3	-0,14259
Uludere	763	6	-0,83619

Kaynak: DPT; İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2004)

Tabloya göre, Şırnak ilinin Merkez, Cizre ve Silopi ilçeleri Türkiye'nin sosyo-ekonomik gelişmişlik bakımından ortalarda yer alan ilçeleri iken, Beytüşşebap, Güçlükonak, İdil ve Uludere ilçeleri ise en sonlarda yer alan ilçeler içerisindedirler. Gelişmişlik grubu açısından bakıldığında da, Türkiye'deki ilçelerin sınıflandırıldığı 6 gelişmişlik grubu mevcuttur. Bunlardan birinci grupta yer alanlar en iyi durumda olanları, altıncı grupta olanlarda ise en kötü grupta olanları temsil etmektedir. Buna göre, Şırnak ilinin Beytüşşebap, Güçlükonak, İdil ve Uludere ilçeleri en az gelişmiş ilçeler içerisindedirler. Zaten bu ilçelerin gelişmişlik sıralamaları da bunu göstermektedir.

Şırnak ili içerisinde yapılacak değerlendirmede ise, merkez gelişmişlik sırası açısından en iyi durumdadır. Bu il olmanın sağladığı avantajların sonucudur denilebilir. İkinci iyi durumda olan ilçe Cizre ve üçüncü sırada ise Silopi gelmektedir. Dikkat çekici durum ise, gelişmişlik

durumunun nüfusla paralellik göstermesidir. Diğer bir anlatımla, en gelişmiş ilçeler nüfusu en fazla olan ilçelerdir. Buda, nüfusa bağlı altyapı ve kamu hizmetlerinin fazlalığı, talep fazlalığının sağlayacağı ticari canlılık ve Cizre ve Silopi ilçelerinin sınıra yakınlığı nedeniyle Irak ile olan ticaretten daha fazla pay almalarıyla açıklamak mümkündür.

Tablo 3: Çeşitli Sosyo-Ekonomik Göstergeler

	Merkez		**Beytüşşebap**		**Cizre**		**Güçlükonak**	
Nüfus	69853	(192)	20659	(597)	82042	(768)	10300	(768)
Şehirleşme Oranı(%)	75,51	(58)	32,11	(611)	84,82	(471)	39,91	(471)
Nüfus artış hızı (binde)	39,29	(50)	10,22	(330)	25,41	(793)	-22,33	(793)
Nüfus yoğunluğu (kişi)	37	(544)	12	(833)	175	(715)	24	(715)
Nüfus bağımlılık oranı(%)	80,09	(113)	90,03	(73)	108,40	(140)	75,56	(140)
Ortalama hane halkı büyüklüğü	7,35	(83)	7,68	(60)	8,79	(25)	8,48	(25)
Tarım sektöründe çalışanların oranı(%)	28,16	(844)	60,55	(665)	35,08	(821)	43,04	(780)
Sanayi sektöründe çalışanların oranı(%)	2,97	(531)	0,38	(865)	4,12	(431)	1,02	(804)
Hizmt. sektöründe çalışanların oranı (%)	68,87	(10)	39,07	(125)	60,80	(25)	55,94	(37)
İşsizlik oranı (%)	11,50	(92)	4,23	(537)	22,91	(5)	4,86	(470)
Okur yazar oranı (%)	72,09	(786)	61,22	(848)	63,48	(839)	65,73	(826)
Bebek ölüm oranı (binde)	62,22	(83)	44,44	(308)	58,66	(109)	26,81	(753)
Fert başına genel bütçe geliri (bin TL)	552801	(16)	9113	(769)	68162	(246)	2269	(871)
Vergi gelirlerinin ülke içindeki payı (%)	0,01043	(313)	0,01240	(289)	0,01702	(229)	0,00028	(864)
Tarımsal üretimin ülke içindeki payı (%)	0,01225	(755)	0,00303	(854)	0,04611	(492)	0,01301	(746)

Kaynak: DPT, İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, Nisan 2004, s.219.

Not: Parantez içindeki rakamlar ilçenin ilgili göstergeye göre, 872 ilçe içerisindeki sırasını göstermektedir.

Çeşitli Sosyo-Ekonomik Göstergeler (Devam)

	İdil		**Silopi**		**Uludere**	
Nüfus	59993	(217)	75192	(178)	35158	(399)
Şehirleşme Oranı(%)	31,88	(614)	68,09	(105)	22,55	(771)
Nüfus artış hızı (binde)	30,85	(89)	47,09	(28)	20,34	(182)
Nüfus yoğunluğu (kişi)	47	(446)	103	(186)	48	(441)
Nüfus bağımlılık oranı(%)	126,37	(4)	100,00	(43)	76,26	(131)
Ortalama hane halkı büyüklüğü	8,94	(12)	8,67	(19)	7,08	(105)
Tarım sektöründe çalışanların oranı(%)	77,72	(358)	42,63	(783)	42,40	(786)
Sanayi sektöründe çalışanların oranı(%)	0,62	(837)	2,07	(648)	0,58	(840)
Hizmt. sektöründe çalışanların oranı (%)	21,66	(384)	55,30	(40)	57,02	(31)
İşsizlik oranı (%)	6,99	(283)	12,71	(68)	3,20	(686)
Okur yazar oranı (%)	60,27	(853)	65,41	(827)	70,28	(802)
Bebek ölüm oranı (binde)	43,23	(332)	58,78	(108)	50,22	(192)
Fert başına genel bütçe geliri (bin TL)	7620	(802)	82345	(197)	6407	(823)
Vergi gelirlerinin ülke içindeki payı (%)	0,00258	(589)	0,01250	(288)	0,00180	(652)
Tarımsal üretimin ülke içindeki payı (%)	0,10661	(288)	0,13107	(237)	0,03044	(577)

Kaynak: DPT, İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, Nisan 2004, s.151

Not: Parantez içindeki rakamlar ilçenin ilgili göstergeye göre, 872 ilçe içerisindeki sırasını göstermektedir.

Verilere göre, Şehirleşme oranı, nüfus miktarıyla paralel olarak, nüfusun fazla olduğu merkez, Cizre ve Silopi ilçelerinde Türkiye ortalamasının üstünde iken (Türkiye'deki 'dir), diğer ilçelerde Türkiye ortalamasının çok altında bir şehirleşme oranı mevcuttur (ortalama %30).

Nüfus artış hızı açısından, nüfusu en az olan ilçeler Güçlükonak ve Beytüşşebap ilçeleri dışında Türkiye ortalamasının çok üstünde oranlar mevcuttur. Türkiye ortalaması yaklaşık %1,3 iken, bu ilçelerde %4'lere kadar çıkmaktadır. Beytüşşebap ve Güçlükonak ilçelerinde

Nüfus artış hızının düşüklüğünü bu ilçelerdeki yaşam zorluklarından dolayı yaşanan göçe bağlamak mümkündür.

Nüfus yoğunluğu, kilometrekareye düşen nüfus miktarıdır. Buna göre, 2009 sonu itibarıyla Türkiye ortalaması 93 kişidir. Cizre ve Silopi ilçeleri dışında Şırnak genelindeki nüfus yoğunlu, Türkiye ortalamasının oldukça altındadır. Özellikle Cizre'de Türkiye ortalamasının iki katına yakın bir nüfus yoğunluğunun olduğu görülmektedir (175 kişi). Bu ilçenin sınır ilçesi olması ve Şırnağın en yüksek nüfusa sahip ilçesi olması bunun gerekçesi olarak gösterilebilir.

Ortalama hane halkı büyüklüğü açısından ise tüm ilçelerde Türkiye ortalamasının yaklaşık iki katı bir büyüklüğün olduğu görülmektedir.

Ekonomik gelişmişlik ya da sanayileşme açısından önemli bir gösterge, nüfusun sektörler itibarıyla istihdamındaki dağılımdır. İktisat literatürüne geçen ve Colin Clark tarafından geliştirilen "üç sektör kanunu"na göre, toplumların gelişmelerinin başlangıç aşamasında nüfusun büyük bir bölümü "birincil sektör" olarak adlandırılan tarım sektöründe istihdam edilmektedir. Daha sonra gelişmeyle birlikte bu nüfus önce sanayi sektörüne, tam gelişme aşamasında ise büyük bir çoğunlukla hizmetler sektörüne kaymış olacaktır. Buna göre, Şırnak ilinde ortalama nüfusun %47'sinin tarım sektöründe, %1,7'sinin sanayi sektöründe ve %51'inin ise hizmetler sektöründe istihdam edildiği anlaşılmaktadır. Buna göre, tarımdaki istihdam açısından Türkiye ortalamasının iki katı kadar fazla, sanayideki istihdam açısından Türkiye ortalamasının on katından daha az ve Hizmetlerdeki istihdam açısından ise Türkiye ortalamasından %5 daha az bir istihdam yapısı görülmektedir. Özellikle sanayideki %1,7'lik istihdam oranı ildeki sanayinin yok denecek kadar az olduğuna işaret etmektedir.

İşsizlik oranı Türkiye ortalamasının altındadır. Bunu, ilde çalışanların büyük çoğunluğunun tarımda olması ve iş bulma ümidi olmadığı için müracaatın yapılmamasıyla açıklamak mümkündür.

Okur-yazar oranının %98'lerde olduğu Türkiye'de, Şırnak ili okur yazar oaranların düşüklüğü dikkat çekicidir. Bu durum, bölgede yaşanan istikrarsızlıklara bağlı eğitim hizmetlerinin sağlıklı yürütülememesi ve özellikle yöresel kültür gereği kız çocuklarının okula gönderilmemesi ile bağlantılı açıklamak olanaklıdır.

III. Şırnak İlinin Kalkınma Stratejisi Nasıl Olmalıdır?

Bir ilin veya bölgenin kalkınma çalışmalarında öncelikler, o il veya bölgenin sahip olduğu güçlü yönlerin geliştirilmesi, zayıf yönlerin iyileştirilmesi, fırsatların kullanılması ve tehditlerin önlenmesiyle ilgilidir. Bu bağlamda bakıldığında, Şırnak ilinin temel güçlü, zayıf yönleri ile fırsat ve tehditlerini şöyle sıralamak mümkündür;

Güçlü yönler;

- Irakla dış ticaretin yapılabileceği ve bunun fırsatlarından yararlandırılabilecek bir konum mevcuttur (Irak ve Suriye'ye komşu olması önemli bir avantajdır).
- Uygun turizm potansiyelleri mevcuttur (Cudi Dağı, Dicle Nehri, Habur Çayı, kaplıcalar ve yörenin şifalı suları gibi).
- Genç bir nüfusa sahiptir.

- Bozulmamış doğal yapısı mevcuttur (turizm açısından Dağ sporları, Oryantiring*, Rafting gibi sporlara uygun olmanın yanında, tarım ve hayvancılıkta da organik ürün üretilebilecek konumdadır).
- Kültürel zenginlikleri mevcuttur (giyim-kuşam stilleri, evleri, kilim dokumacılığı, halk oyunları ve geleneksel mutfağı gibi).
- Üniversite ile mevcut potansiyellerini bilimsel yol ve yöntemlerle değerlendirebilecek konuma gelmiştir.
- Organik tarım ve organik hayvancılık için uygun koşullar mevcuttur.

Zayıf yönler;

- Türkiye'nin merkezi yerlerine uzak konumdadır.
- Şehirleşme oranı düşüktür.
- Okur yazar oranı düşüktür.
- Girişimcilik yeteri düzeyde değildir.
- Yaşanan iç istikrarsızlık nedeniyle imaj sıkıntısı yaşamaktadır.
- Toplam nüfus ve üretime katkı açısından Türkiye'nin çok dikkat çekici bir ili değildir.
- Kadın istihdamına olumsuz bakılmaktadır.
- Geleneksel yapının ağırlığı, değişim ve ilerleme için engeldir.
- Ulaşım zor ve maliyeti yüksektir.

Fırsatlar;

- Bölgesel ticaret avantajı vardır.
- Tarihi ve turistik potansiyelin üniversite ile birlikte ortaya çıkarılması mümkündür.
- Yerel üretim ve ürünlerin markalaştırılması için uygun iletişim kanalları gelişmiştir (internet, televizyon vb).
- Daha önce yoğun yaşanan göçün tersine çevrilebilmesi için uygun koşullar oluşmuştur.

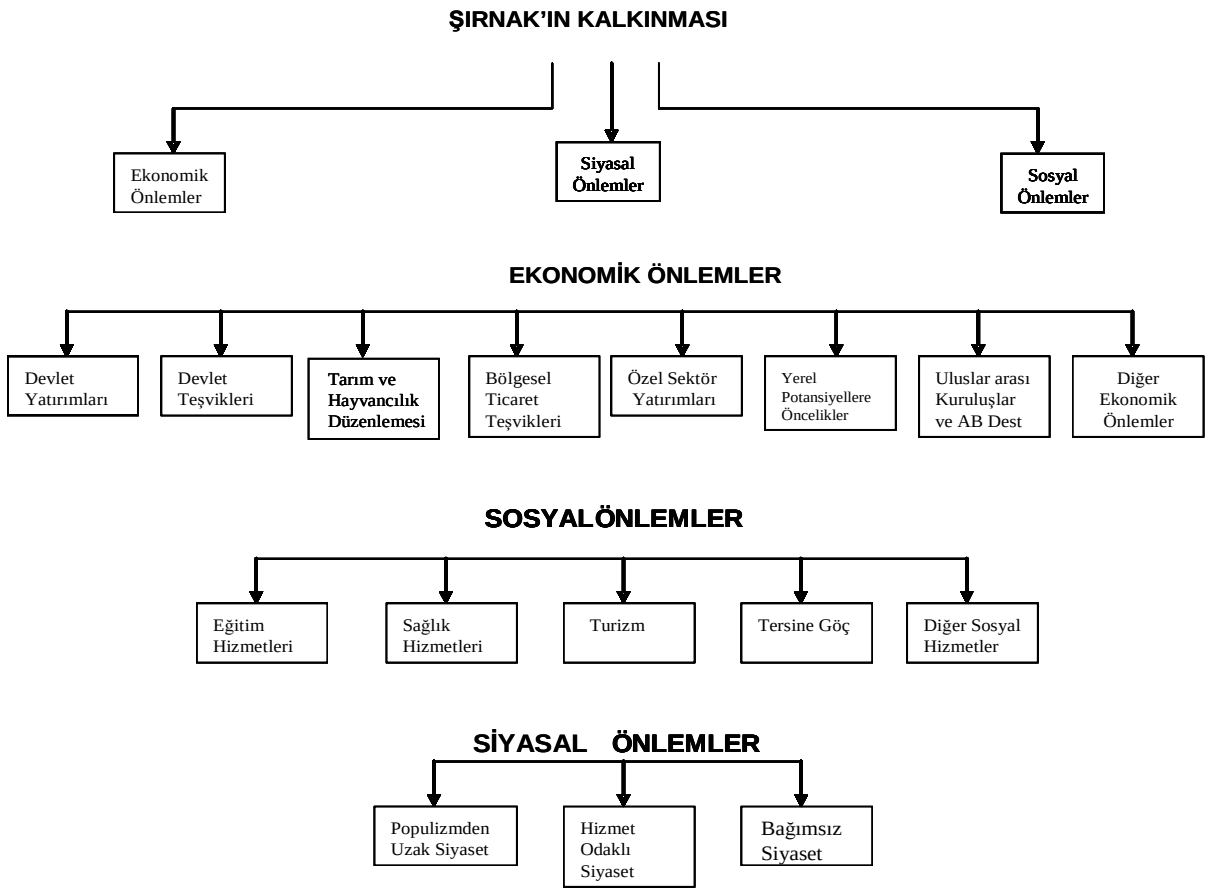
Tehditler;

- Iraktaki geleceğe yönelik belirsizlikler.
- Yurt içinde yaşanan sosyal huzurluklar.
- Göç nedeniyle tarım ve hayvancılık konusundaki gerilemeler.
- Uzaklık ve diğer sebeplere bağlı olarak kamu ve özel çalışanların ile çekilebilmesindeki zorluklar.

Tüm eksiklik ve avantajlar göz önüne alındığında, Şırnak ilinin kalkınma stratejisinin nasıl olması gerektiği konusunda, genel bir ifadeyle "yerel potansiyellerin etkin değerlendirilmesine bağlı bir strateji" ön plana çıkmaktadır. Bunun gerçekleştirilebilmesi için de kamu tarafından yapılabilecekler üç başlık altında özetlenebilir. Bunlar; ekonomik, sosyal ve siyasal önlemlerdir.

---

* **Oryantiring (yönbulma, orienteering**, kısaca OL), harita yardımıyla yön bulmayı içeren, zamana karşı yapılan bir spordur. Farklı arazi koşullarında yapılabilse de (bkz. Oryantiring türleri), genellikle ormanlık arazide yapılması tercih edilmektedir. Çoğu ülkede federasyonlar halinde örgütlenmiştir ve belirli kurallar çerçevesinde gerçekleştirilir (bkz: http://tr.wikipedia.org/wiki/Oryantiring).

EKONOMİK ÖNLEMLER:

Devlet yatırımları: İl ve bölgedeki mevcut ekonomik gelişmişlik ve girişimcilik düzeyi devlet yatırımlarını gerekli kılmaktadır. Kısa dönemde bu yapılırken, uzun dönemde devlet yatırımları daha çok özel sektörün yatırım yapmasını kolaylaştırıcı ve finansman yetersizliğini giderici nitelikte olmalıdır. Diğer bir deyişle, uzun dönemde üretim yapan değil, üretimin yapılmasını kolaylaştıran destekler şeklinde olmalıdır. Ancak, eğitim ve sağlık açısından önemli devlet yatırımlarının ilçe ve bölge için gerekli olduğu da vurgulanmalıdır.

Devlet teşvikleri: Devlet teşvikleri öncelikle tarım olmak üzere faizsiz veya çok düşük faizle kredi sağlama, sanayi sektöründe faaliyet göstereceklere arsa ve arazi temin etme, çalışanların sigorta primini karşılama ve vergi muafiyeti gibi olmalıdır. Bunun yanı sıra bölgenin kültürel yapısının korunmasını sağlayacak yatırımların yapılmasıyla turizmde olan potansiyelin değerlendirilmesi sağlanacaktır. Ayrıca, verilen teşvikler ya da sübvansiyonların İl ve bölgede yatırımları ve yatırımcıları cezbedici olabilmesi için mutlaka uzun süreli (en az 20 yıl) olmalıdır.

Tarım ve hayvancılık konusunda düzenlemeler: İl ve bölgenin tamamında tarım ve hayvancılık önemli sektörlerdir.Bu alanlara önemli destekler sağlanarak özellikle "organik tarım'' ve "organik hayvancılık" konusunda üretim kredileri verilip satış ve pazarlaması yapılmalıdır. İl ve bölgede yapılan bu tür üretimin bölge dışına ihracatını sağlayacak üretim ve pazarlama faaliyetlerinin desteklenmesine öncelik verilmelidir.

Bölgesel ticarete teşvikler: Şırnak ili Türkiye'nin ekonomik olarak son sıralarda yer alan illerinden olmasına rağmen, Irak ve Suriye ile komşu olması nedeniyle bu olumsuzluğu giderebilecek potansiyele sahiptir. Bu konuda, Şırnak ve bölgenin diğer il ve ilçelerinden buralarda ikamet ederek komşu ülkelerle ticaret yapanlara çeşitli "pozitif ayrımcılık"

yapılmalıdır. Örneğin, vergi ve fon kesintileri yapılmayabilinir veya ticaret kredileri verilebilir. Ayrıca, sınır kapılarındaki altyapı eksiklikleri giderilmeli ve karşı ülkelerle ticari ilişkilerin gelişmesi için işbirliği çalışmaları sıklaştırılmalıdır.

Özel sektör yatırımları: Özellikle gelişmiş batı illerinden veya yurt dışından gelerek bu il veya bölgede yatırım yapan özel sektör temsilcileri vergi muafiyeti, devlet nişanı verilmesi gibi değişik önlemlerle teşvik edilmelidir. Sermayenin bölgeye kaydırılması için bölgenin cazip hale getirilmesi sağlanmalıdır. Bunun için de verilen teşviklerin uzun süreli olması önemlidir.

Yerel potansiyellere öncelikler: Tüm bu destek ve yatırım politikalarında il ve bölgenin yerel potansiyelleri önceliklendirilmelidir. Bu yapılırken kamunun yönlendirici olması önem taşımaktadır. Çünkü, yöre insanının hem girişimcilik özelliği azdır hem de sermaye birikimi yeterli değildir. Diğer taraftan, kültürel yapısı gereği görmeden kabullenme özelliği zayıftır. Bu nedenle uygulamaların lokomotifi devlet olmalı ancak zamanla özel sektöre bırakılmalı veya ortak işletilmelidir. Aksi takdirde, kalıcı yatırım ve üretim olmayacaktır.

Uluslar arası kuruluşlar veya Avrupa Birliği destekleri: Son yıllarda uluslar arası bilim çevrelerince kabul gören yerel kalkınma politikalarına göre, bir bölgenin kalkınması o bölgenin yerel potansiyellerinin etkin değerlendirilmesiyle mümkündür. Bu çerçevede, AB gibi oluşumlar bu konulardaki proje ve çalışmalara öncelik vermektedir. Bu nedenle, Şırnak ilinde çevre, turizm ve sosyal konularda hazırlanacak etkin projelerle kalkınmaya anlamlı katkılar sağlanabilecektir. Bunun için devlet destekli proje hazırlama ve yönlendirme birimimin olması ve etkin çalıştırılması ile üniversitenin konuyla ilgili çalışmaları önemli olacaktır.

Diğer ekonomik önlemler: Yörenin yerel özelliklerini ortaya çıkaracak alanların değerlendirilmesi ile ilgilidir. Bu çerçevede, Müslüman topluluğun yanı sıra Süryani, Ermeni, Yezidi ve Yahudi cemaatlerinin de kültürel birikimini içine alan ve bu açıdan tam bir inanç mozaiği olan Şırnak bölgesinin bu özelliklerinin ve bölgenin kültür özelliklerinin Türkiye ve dünyaya tanıtımının gerçekleştirilerek bir marka yaratılması yolu kullanılmalıdır. Bunun için kamu desteği önemlidir. Hem finansman desteği hem de tanıtıcı programlarla devlet bu desteğini vermelidir.

SOSYAL ÖNLEMLER:

Şırnak ilinin kalkınmasında ekonomik önlemlerle beraber sosyal önlemlerinde alınması gerekmektedir. Aksi taktirde, kalkınmanın bir yanı eksik kalır ya da kalkınma mümkün olmaz. Bilindiği gibi sanayileşmiş ya da kalkınmış ülkelerin bu aşamaya gelişlerini sağlayan temel üç süreç vardır. Bunlar;

- Teknolojik Açıdan; 1765'te James Watt'ın buhar makınasını bulması ve bunun enerji kaynağı olarak kullanılması. Böylece yığınla üretim mümkün olmuş ve emeğin ürettiğinden çok fazlasıyla üretim yapabilmek olanaklı hale gelmiştir.
- Ekonomik Açıdan; 1776'da Adam Smith'in "Ulusların Zenginliği" adlı eseri. Bu eserle beraber serbest piyasa ekonomisi ve dış ticaretin önemi ortaya konmuş ve bu politikalarla ülkelerin kalkınma hızlarının yükseleceği belirtilmiştir.
- Siyasi Açıdan; 1789 Fransız Devrimi. Bu gelişmeyle de insan hakları, sosyal değişim vb gibi kalkınmayı olumlu etkileyecek ilerlemeler sağlanmıştır. Görüldüğü gibi bu gelişmelerin tamamı aynı dönemde yaşanmış ve böylece gelişmiş ülkelerin kalkınmaları hızlanmıştır. Bu nedenle, Şırnak ili ve bölge ya da topyekun ülke kalkınması için bu sac ayaklarının tamamlanması gerekir.

Bu çerçevede, sosyal ve siyasal önlemler başlıklarında aşağıdaki konularda düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.

Eğitim önlemleri: İl ve bölge insanının eğitim düzeyi düşüktür. Eğitimle kalkınmanın eş anlamlı olduğu vurgusunun yapılacak faaliyetler ile il ve bölge insanına benimsetilmesiyle eğitime olan ilgi artırılacak ve kalkınma daha kolay gerçekleştirilebilecektir. Bu çerçevede**,** Şırnak Üniversitesi fakülteleri ve yüksekokullarıyla yöre halkının gelişmişlik seviyesinin artırılmasında eğitim çalışmaları yapılabilir. Mevcutlara ilaveten kurulacak olan Turizm yüksek okulundaki bölümlerin il ve bölgenin potansiyellerini değerlendirecek tarzda şekillendirilmesi mümkün olabilir. Ayrıca, fakültelerde veya meslek yüksek okullarında ilin ve bölgenin yerel potansiyelleri üzerine açılacak bölümler önemlidir.

Sağlık önlemleri: Bölge insanın göç etme gerekçeleri arasında öncelikli sıraya sahip olan sağlık hizmetlerindeki yetersizlikler[*] giderilmelidir. Bunun için Şırnak ilinde bulunan sağlık kuruluşlarının etkin hale getirilmesinin yanında kolay ulaşım sistemleriyle insanların gelişmiş sağlık merkezlerine hızlı ulaşımı (ambülans helikopter gibi) ve sağlık hizmeti alabilme olanakları artırılmalıdır. Ayrıca, il ve bölge insanları öncelikli olarak genel sağlık sigortası kapsamına alınmalıdır.

Tersine göç önlemleri: İl ve bölgeden göç eden insanların büyük bir bölümü ekonomik olarak daha iyi olanaklara kavuşmuşlardır. Önemli bir bölümü de üst gelir grubuna girebilmişlerdir. Bu insanların bölgeye olan duygusal bağlılıkları bitmemiş devam etmektedir. İşte tersine göç uygulamalarında en önemli işlenmesi gereken konu duygusal bağlılıklardır. Ancak, bu tek başına yeterli olmaz. Bunun yanında, göç etmiş insanların mutlaka bir bağlantısının olması içinde en önemli uygulamalardan birisi yaşanabilir konutlar yapmalarının sağlanması olacaktır. Böylece güzel bir konuta sahip olan yöre insanı en kötü olasılıkla yaz mevsimini bu yörede geçirerek yörenin ekonomik canlanmasına katkı yapacaktır. Bunun için yaşanabilir konut sahibi olmada, devlet desteği önemli olacaktır. Maliyetin belli bir bölümünü karşılama ya da altyapının tamamlanması veya düşük ödemeli kredi olanakları sağma şeklinde uygulamalar yapılabilir. TOKİ çalışmalarıyla da bu uygulamalar yürütülebilir.

Turizm önlemleri: Şırnak ili, önemli inanç turizmi birikimiyle, tarihi dokusuyla, Cudi Dağı gibi turizm için değerlendirilebilecek önemli potansiyellere sahiptir. Gelecek dönemlerde turizm dünyanın en çok katma değer yaratacak sektörleri arasında sayılmaktadır (Selçuk; 2004: 5). Şırnak ilinde önemli turizm potansiyelleri mevcuttur. Ancak, bu potansiyellerin tanıtımı ve altyapılarının tamamlanmasına ihtiyaç vardır. Örneğin, turizm konaklama tesisleri, rehberlik hizmetleri verebilecek eleman yetiştirilmesi gibi çalışmalar yapılmalıdır.

Diğer sosyal önlemler: Yöre belediyelerinin finansman sorunu çözülerek, yaşayan insanların sosyal ihtiyaçlarının giderilmesi için altyapının tamamlanması gerekmektedir. Bunun için spor tesisleri, eğlence merkezleri, konferans merkezleri ve benzeri çalışmalar yapılarak özellikle çocuk ve gençler uluslar arası bilgi ve beceriye sahip olacak sosyal donatıma kavuşturulmalıdır. Örneğin, özellikle ilçelerde lise eğitimi alan gençler 1. sınıftan itibaren mutlaka Şırnak Üniversitesi, yakındaki ve büyük kentlerdeki üniversitelere gezi amaçlı götürülmeli ve orda üniversite okumanın önemi akıllarına kazınılmalıdır. Bu programların çok düşük maliyetlerle gerçekleştirilmesi olanaklıdır (kredi yurtlardan faydalanılması, yörenin zengin insanlarından ulaşım masraflarının karşılattırılması gibi).

---

[*] U. Güllülü, K. Karabulut ve D. Polat tarafından "Ağrı Alt Bölgesi'ndeki Göç Eğilimi ve Sosyo-Ekonomik Nedenleri" adlı çalışmada, Ağrı, Iğdır, Kars ve Ardahan illerinden oluşan bu bölgedeki göç etmek isteyen insanların birinci öncelikli gerekçeleri, bölgedeki sağlık hizmetlerinin yetersizliğidir (Bkz. Güllülü ve Diğerleri a.g.e.). Şırnak ilinin en yakın üniversite hastanesinin Diyarbakır veya Van'da olması bu gerekçenin Şırnak için de geçerli olabileceğini ortaya koymaktadır.

SİYASAL ÖNLEMLER:

Hiç bir particilik veya oy kaygısı taşınmadan bilimsel ve evrensel kural ve ölçülere göre uygulamalar yapılmalıdır. Aksi takdirde, "seçmene selam" veya bir dahaki sefer seçilmeyi garantiye almaya yarayan popülist uygulamalardan öteye geçilemeyecektir. Seçim sonrası dönemde yaşanabilecek ayrımcı politikalar, il ve bölgede siyasi ve sosyal huzursuzluklar yaratabilmekte ve kalkınmanın olumsuz etkilenmesine sebep olabilmektedir. Bu nedenle, siyasi ayrımcılığın hiç olmayacağı bir ortam yaratılması uzun dönemde gelişmeye olumlu katkılar yapacaktır. Kısacası; il ve bölgenin "etkin devlet-etkin siyaset-bilinçli toplum" yaratılması politikalarına ihtiyacı bulunmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Şırnak ilinin kalkınmasının üç temel ayağının olduğu ortaya çıkmaktadır. Devlet, özel sektör ve devlet-özel sektör işbirliğiyle yapılacak politika ve uygulamalar. Bütün bu uygulamalar ise yörenin yerel kaynaklarını işleyecek ve pazarlayacak özellikte olmalıdır. Bunun için beşeri[*] ve sosyal sermayenin[**] önemsenmesi gerekmektedir. Özellikle bölgenin tarihi ve doğal güzelliklerinin ön plana çıkmasını sağlayacak tanıtımların ve yatırımların yapılmasına özen gösterilmelidir. Bunun yanı sıra, bölgede üretilen ürünlerin pazarlanması ve tanıtımının yapılmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Sanayi sektörü ise hem yetersiz hem de etkin işlemeyen özelliktedir. Bu nedenle, ilde turizm sektörünün önceliklendirilmesi ve sanayi sektörünün etkinleştirilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede, temelde; bölgesel ticaret, turizm, tarım ve hayvancılık, eğitim ve sağlık, yöresel üretim ve pazarlama faaliyetleri üzerinde yoğunlaşılması il ve bölgenin kalkınmasını tetikleyecektir.

Bu sektörlere yoğunlaşan ve etkin yönetilen bir kalkınma politikasının yörede başarılı olacağını söylemek olasıdır. Bunun ana koşullarından birisinin de etkin işleyen bir siyasi mekanizmanın gelişmesidir.

Bu bilgiler doğrultusunda, ilde ticaret ve turizm sektörlerinin ana lokomotif olacağı ve kalkınmanın sosyo-politik ayağının da tamamlanabilmesi için aşağıdaki öneriler yapılabilir:

- İl ve bölge üretimini hem yurt dışına hem de yurt içine ulaştıracak hava, kara ve demir yolu bağlantıları uzun dönemli hedefler doğrultusunda biran önce ele alınmalıdır.
- Bölgedeki kültürel ve sosyo-ekonomik yapı girişimcilik ruhunun zayıf kalmasına sebep olmaktadır. Bu nedenle, bölgede kamunun özellikle altyapı yatırımlarına ağırlık vermesi ve bunun yaratacağı pozitif dışsallıkları desteklemesi gerekmektedir. Bunun için bölgede ticaret ile uğraşanlara kolaylık sağlayacak ve yardımcı olacak iyi işleyen her ilde danışmanlık birimleri oluşturulabilir.
- İl ve bölgenin gelecekte arzulanan seviyeye çıkarılabilmesi için eğitimli insanların organize edileceği oluşumlara ve ehil kamu görevlilerine ihtiyaç bulunmaktadır. Örneğin, yeni mezun olmuş ve 24-25 yaşındaki bir kaymakamın ilk atama yeri Doğu Anadolu Bölgesi'nin herhangi bir ilçesi olmamalıdır.
- Bütün ifade edilen sorunların giderilmesi ve kalkınmanın sağlanabilmesi için ise, belirtilenlerin pratiğe dönüşmesine ve kararlı siyasi desteğe ihtiyaç olacağı da açıktır.
- Halkın turizm konusunda bilinçlendirilmesi ve eğitilmesi programları yapılmalıdır.

---

[*] Beşeri sermaye, bireylere özgü kabiliyetlerin toplamı olarak ifade edilebilir (bilgi, beceri, kabiliyetler toplamı).

[**] Sosyal sermaye, genellikle işlerin koordinasyonunu kolaylaştırarak toplumun etkinliğini artırabilen karşılıklı itibar ve güven şeklinde karakterize olmuş bir sosyal ilişkiler ağına işaret etmektedir. Bunların hepsine kısaca, bir toplumun sahip olduğu kurumlar ve onların işleyiş biçimi demek mümkündür.

- Teşvikler son derece “kolay”, “açık” ve “etkinliği ölçülebilir” olmalıdır.
- Doğa sporları için altyapı çalışmaları yapılmalıdır.
- Rehberlik hizmetleri için profesyonel rehberlerin yetiştirilmesi sağlanmalıdır.
- Eğitimin ilde ilerlemesini sağlayacak olan öğrenci barınma sorunları halledilmelidir.

Kaynakça:

DPT (2004), İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması.

GERNİ, Cevat, Ömer Selçuk EMSEN ve Kerem KARABULUT (2004), **Doğu Anadolu Bölgesinin Kalkınma sorunu ve Bir Model Önerisi**, 2004 Türkiye İktisat Kongresi Bölgesel Gelişme Stratejileri Tebliğ Metinleri Kitabı, DPT Yayınları, Ankara.

GÜLLÜLÜ, Uğur, Kerem Karabulut, Dilek Polat (2007), **Ağrı Alt Bölgesi’ndeki Göç Eğilimi ve Sosyo-Ekonomik Nedenleri**, Atatürk Üniversitesi Yayınları No:962, İİBF Yayınları No:113.

KARABULUT, Kerem, Doğu’da Yakalanan Kalkınma Fırsatı: Ticaret- Bir Alt Bölge uygulaması-, Atlas Yayınları, İstanbul, 2005.

POLAT, Dilek (2007), **Ağrı Alt Bölgesi’nde (Ağrı, Ardahan, Iğdır ve Kars) Gelir Dağılımı ve Göç (Bir Uygulama),** Atatürk üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.

SELÇUK, Gökalp N. (2004), Turizmin Erzurum Ekonomisindeki Yeri (Turizm uygdu Hesapları Yöntemiyle İncelemesi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.

TÜİK, **Bölgesel Göstergeler** 2006.

TÜİK, ADNKS Sonuçları,2007,2008, 2009.

ÜÇ ŞIRNAK EKONOMİSİ: KRONOLOJİK BİR DEĞERLENDİRME

İrfan KALAYCI*

ÖZET

Şırnak kenti, özellikle ekonomik açıdan geçirdiği ve geçirmesi beklenen değişim-dönüşüm evrelerinden dolayı *"üç"* farklı şekilde değerlendirilebilir. Buradaki "üç" sıfatıyla, doğal olarak, üç ayrı yer değil, bir kentin üç ayrı hali anlatılmak istenmektedir. Şöyle ki:

1-Geçmişteki Şırnak *(1913-1990):* Siirt'e bağlı bir ilçe iken Şırnak'ta üretim faktörleri nicel ve nitel olarak azdı. Bu dönemde Güney-Doğu'nun kalkınmaya ilişkin tüm sorunları 'makus talih' parantezine alınmıştı ve bu gerçeklik doğal olarak Şırnak için de geçerliydi. Bölgesel kalkınma projesi olan GAP projesi bu saptamanın bir ön kabulüdür.

2-Günümüzdeki Şırnak *(1991-2010):* İl statüsüne geçtiği 1990 tarihinden itibaren Şırnak, GAP projesinin bazı sosyo-ekonomik getirileri ve hükümetin "her il'e bir üniversite" politikasıyla birlikte bir üniversiteye de kavuştu. Bu son 20 yıl, Şırnak için, bir bebeğin büyüme süreci gibi algılanabilir, ancak bu sürecin bu kentin Türkiye'nin en geri kalmış / geri bıraktırılmış kentlerinden biri olduğu gerçeğini / özelliğini değiştirmeye pek yetmediği görülmektedir. Zira DPT, TÜİK, URAK gibi kuruluşların mevcut verileri bu saptamayı doğrulamaktadır.

3-Gelecekteki Şırnak *(2010 sonrası):* Türkiye, bir devlet politikası olarak geleceğini Avrupa Birliği'nde aramaktadır. Üstelik, AB perspektifi ve politikaları Şırnak gibi, bölgesel kalkınma farklılığının en ucunda yer alan kentler için daha fazla gerekli ve şarttır. Çünkü, bölgesel entegrasyonların temel felsefesi, bir ülkenin öncelikle kendi içinde bütünleşmesi üzerine kuruludur. Buna göre, AB projesi, tıpkı GAP gibi, Şırnak'a; Türkiye'nin ortalama kalkınma düzeyine çıkma hedef ve çabalarında ciddi bir sinerji sağlamaktadır.

Beklentiler ve öneriler: Şırnak, GAP'ın 9 kapısından biridir. GAP'ın Şırnak ekonomisi üzerinde ekonomik-etki analizleri ve Şırnak ekonomisinin ise GAP bölgesi içinde sektörel rekabet-gelişme anlamında kümelenme çalışmaları yapılmaya başlanmalıdır. Bu bölgenin 'makus talih'i hem iç hem de dış dinamikler (özellikle AB) ile değiştirilmeye elverişlidir. Hangi yöntem izlenirse izlensin, önemli olan; Şırnak'ın (mikro), çevre bölgenin (mezo) ve tüm ülkenin (makro) refah pastasını büyültüp hakça bir şekilde paylaştırma, ve son olarak, ülkenin küresel dünyaya karşı saygınlığını arttırmaktır.

Anahtar Sözcükler: Üç Şırnak, GAP, AB.

Şırnak kenti, özellikle ekonomik açıdan geçirdiği ve geçirmesi beklenen değişim-dönüşüm evrelerinden dolayı *"üç"* farklı şekilde değerlendirilebilir. Buradaki "üç" sıfatıyla, doğal olarak, üç ayrı yer değil, bir kentin; geçmiş, günümüz ve gelecek (3-G) şeklinde üç ayrı

* Yrd. Doç. Dr., İnönü Üniversitesi İİBF İktisat Bl. Öğretim Üyesi, ikalayci@inonu.edu.tr,

dönemi anlatılmak istenmektedir. Bu bakımdan, bu çalışma için, Şırnak ekonomisine tipolojik değil, kronolojik pencereden bakılması tercih edilmiştir.

GEÇMİŞTEKİ ŞIRNAK'IN EKONOMİSİ (1913-1990)

Siirt'e bağlı bir ilçe iken Şırnak'ta üretim faktörleri nicel ve nitel olarak azdı. Bu dönemde Güney-Doğu'nun kalkınmaya ilişkin tüm sorunları 'makus talih' parantezine alınmıştı ve bu gerçeklik doğal olarak Şırnak için de geçerliydi. Bölgeler arası ve iller arası kalkınma ikiliklerini yumuşatmayı amaçlayan GAP projesi bu saptamanın bir ön kabulü niteliğindedir.

Köyden İlçeye ve İl'e Doğru Şırnak

Çok eski bir geçmişe sahip olan Şırnak ilinin ilk yazılı tarihsel kaynağı, genellikle, Evliya Çelebi'nin 17.yüzyılda yazdığı "Seyahatname" adlı kitabına dayandırılır. Yerleşim yeri olarak Cilalı Taş devrine kadar gidilir. Şehir, dönemsel olarak "Heştan", "Şehr-i Nuh", "Şernağ" adlarını almıştır. 16.yy.'da Osmanlıların istilasına uğramış ve henüz bir köy olan Şırnak, 1927'de Siirt iline bağlı bir ilçe iken 1990'da il statüsüne kavuşturulmuştur. Bu süreçte, Şırnak'la ilgili ekonomik bilgiler yetersizdir; olanlar ise, GAP kanalıyla bölge bazındadır.

GAP'ta Şırnak ve Şırnak'ta GAP

GAP yoluyla Şırnak'ın sosyo-ekonomik kalkınmasına yönelik uygulamaya konulan projelerin 4 ayağının olduğunu varsayabiliriz (GAP, 2006). GAP'ın;

1.ayağı, tarım projelerine dayanmaktadır: Ağaçlandırma ve erozyon kontrolü amacıyla Şırnak'ta 1998-2005 arasında 11 bine yakın fidan dikilerek 9 ha ağaçlandırılmıştır. Sulama dışı alanlarda halkın gelir düzeyinin arttırılması projesi kapsamında 3500 çiftçiye yem bitkisi ve arı, vb alanlarda üretim yapması teşvik edilmiştir. GAP halkalarından biri olarak Sözleşmeli Koyunculuk Projesi (1998) başlatılmıştır.

2.ayağı; AB Komisyonu-Hazine-GAP İdaresi arasında 2001'de imzalanan bir 47 milyon Avro'luk finansman sözleşmesi ile GAP bölgesel kalkınma proğramı kapsamında kültürel miras projesi (Tablo 1) ve kırsal kalkınma projesine (Tablo 2) dayanmaktadır.

Tablo 1: Şırnak'ta kültürel miras projesi

Projenin Yeri	Proje Adı	Yararlanıcı
GAP	Kültürel Varlıkların Korunması İçin Uzay Bilgi Teknolojileri Temelli Akıllı Bir Sayısal Sistem Geliştirilmesi	T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
	Güneydoğu Anadolu Bölgesi Uzman Rehber Yetiştirme	T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
	Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Hijyen Eğitimi	T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Şırnak	Şırnak El Sanatlarının Yaşatılması ve Geliştirilmesi	Şırnak İli ve İlçelerini Geliştirme Vakfı
	Cizre İnanç Parkı	Cizre Köylere Hizmet Götürme Birliği Başkanlığı

Kaynak: GAP, "Şırnak", 2006.

Tablo 2: Kırsal kalkınma projesi

PROJE ADI	YARARLANICI	SÜRE (Ay)
Şırnak İli'nde Sağlıklı Et Tüketiminin Sağlanması	Şırnak Belediye Başkanlığı	12
Şırnak Tavukçuluk Yumurta Üretim Tesisinin Faaliyete Geçirilmesi Projesi	Tavukçuluk Gıda ve Tarım Ürünleri Insta ve Nakliye İşleri San. ve Tic. Ltd. Şti	24
Şirnak Merkez Balveren Köyü ile Beytüşşebap ve Uludere İlçelerinde Bal Üretiminin Arttırılması Projesi	Şırnak İli Ve İlçelerini Geliştirme Vakfı (ŞIRGEV)	12
Uludere İlçesi'nde Süt Sığırcılığını Geliştirme Projesi	Uludere Tarım İlçe Müdürlüğü	6

Kaynak: GAP, "Şırnak", 2006.

3.ayağı; sosyal projeler paketi şeklindedir: Şırnak ili için hazırlanan bu pakette kadın istihdamı ve girişimciliğini arttırmak üzere çok amaçlı toplum merkezlerinin kurulması; gençlik ve kadınlar için bütünleşik bölgesel kalkınmanın güçlendirilmesi ve sosyo-ekonomik farklılığın giderilmesi projeleri (UNDP); çocuk okuma odaları, topluma dayalı ana-çocuk sağlığı, merkez köy ve köye dönüş kırsal kalkınma projeleri; 2004-6 yıllarında AB uyum süreci ve yerel yönetimler eğitim semineri ile toplumsal cinsiyet eğitim semineri bulunmaktadır.

4.ayağı; altyapı ve planlama çalışmaları oluşturmaktadır: 2005 yılından itibaren nüfusu 10 bin+ olan Şırnak'ın çeşitli yerleşim yerlerinde içme suyu, elektrik, tele-iletişim, kanalizasyon, atık su arıtma, vb projeler geliştirilmiş; halk ve çevre sağlığı için katı atık yönetimine başlanmış ve çevre etki değerlendirme (ÇED) ile harita ve fiziksel planlama çalışmaları büyük ölçüde tamamlanmıştır.

GÜNÜMÜZDEKİ ŞIRNAK'IN EKONOMİSİ (1991-2010)

Güneydoğu Anadolu bölgesi, yaklaşık 7.2 milyon kişi nüfusuyla Türkiye toplam nüfusunun %10.5'ini; Şırnak ise, yaklaşık 430 bin (şehir ve kır) nüfusuyla, bölge nüfusunun binde 6 oranını barındırmaktadır (2008). Ayrıca, Şırnak, 7203 km² ile Türkiye yüzölçümünün binde 9'unu oluştururken, DPT'nin 2003 tarihli sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasına göre, 81 il içinde 78.'dir.

Temel Sosyo-Ekonomik Göstergeler

Şırnak ve çevresi (Batman+Mardin+Siirt), TÜİK sınıflandırmasıyla TRC3[1]; aşağıdaki grafiklerden de anlaşılacağı gibi, birçok demografik, sosyal ve ekonomik göstergeye göre, örneğin, şehirleşme oranı, kişi başına GSYİH, sanayi nüfusu, vb; Türkiye ortalamalarının altında iken; yıllık nüfus artış hızı gibi yönlerden ise ortalamaların üstündedir.

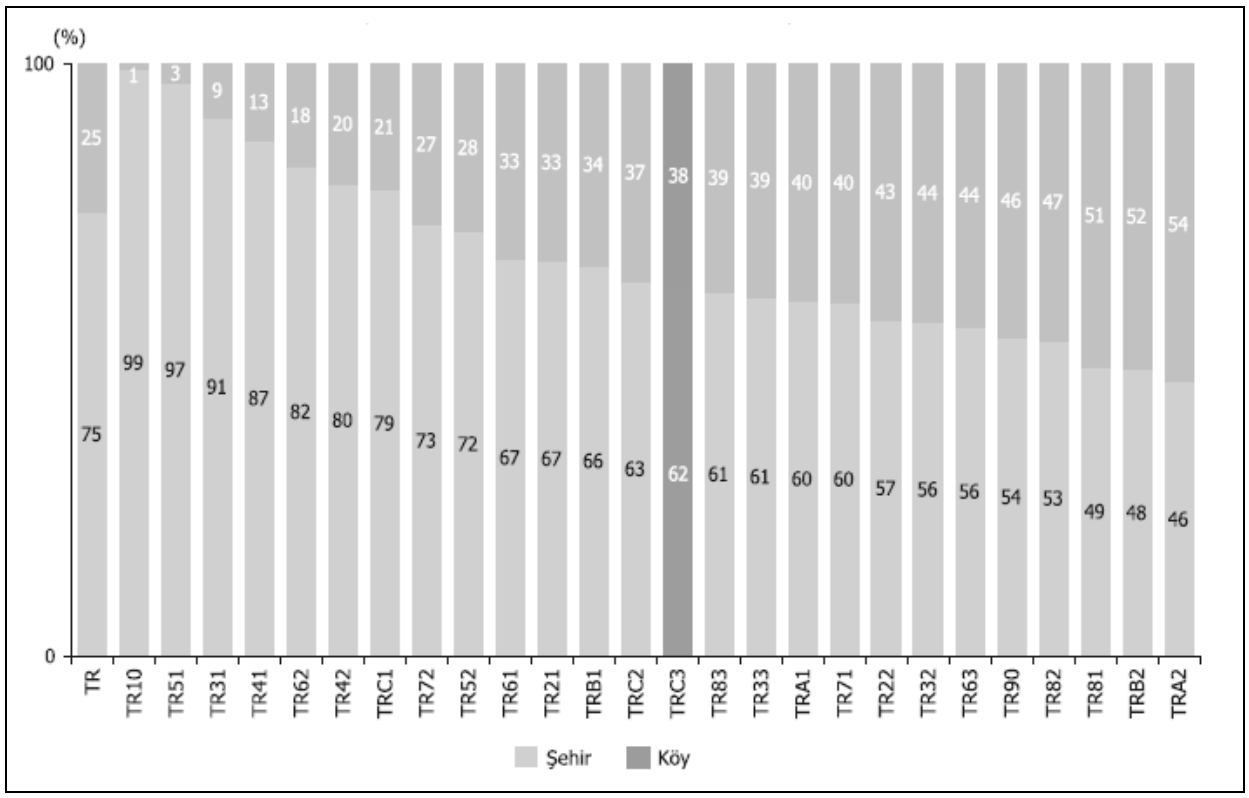
Demografik göstergeler

1.gösterge; şehir-köy nüfusunun toplam nüfus içindeki payı: Şırnak, dahil olduğu alt bölge olarak (TRC3), şehirleşmede Türkiye ortalaması olan %75'in altında bulunmaktadır (Grafik

[1] TÜİK'in *"istatistiki bölge birimleri sınıflaması"*na (İBBS) göre, Şırnak, "TRC33" (3.düzey=il) olarak adlandırılmıştır. Diğer ifadeler şöyledir: TR, Türkiye; TRC, Güneydoğu Anadolu (1.düzey=ana bölge); TRC3, Mardin+Batman+Şırnak+Siirt (2.düzey=alt bölge). TR; 12 ana-bölge ve 26 alt-bölge ve 81 ilden oluşmaktadır.

1). Şehir nüfusunun toplam nüfusa oranı %62, geri kalanı köy nüfusu oranıdır. Bu oranlarla, bazı Karadeniz alt bölgelerini geride bırakmaktadır.

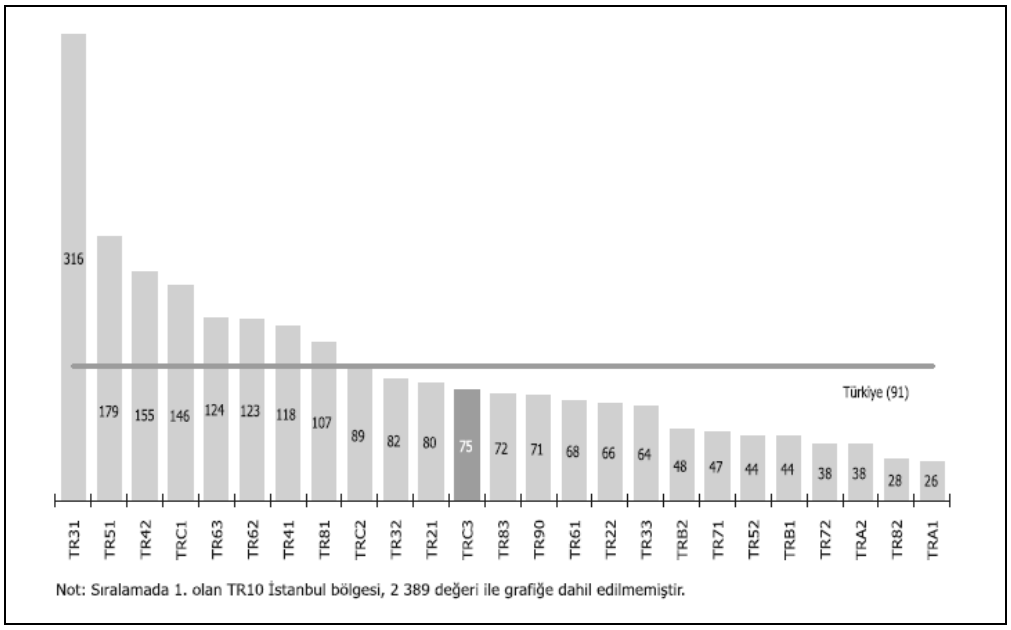
Grafik 1: Şırnak ve Çevresinin (TRC3) şehir-köy nüfusunun toplam nüfusa oranı, 2008

Kaynak: TÜİK, Temmuz 2009.

2.gösterge; nüfus yoğunluğu: Km²'ye düşen nüfus miktarını ölçen nüfus yoğunluğu, Türkiye ortalaması için 91 kişi iken, Şırnak'ın dahil olduğu 2.düzey bölge (TRC3) için 75'dir (Grafik 2).

Grafik 2 : Şırnak ve çevresinin (TRC3) nüfus yoğunluğu, 2008

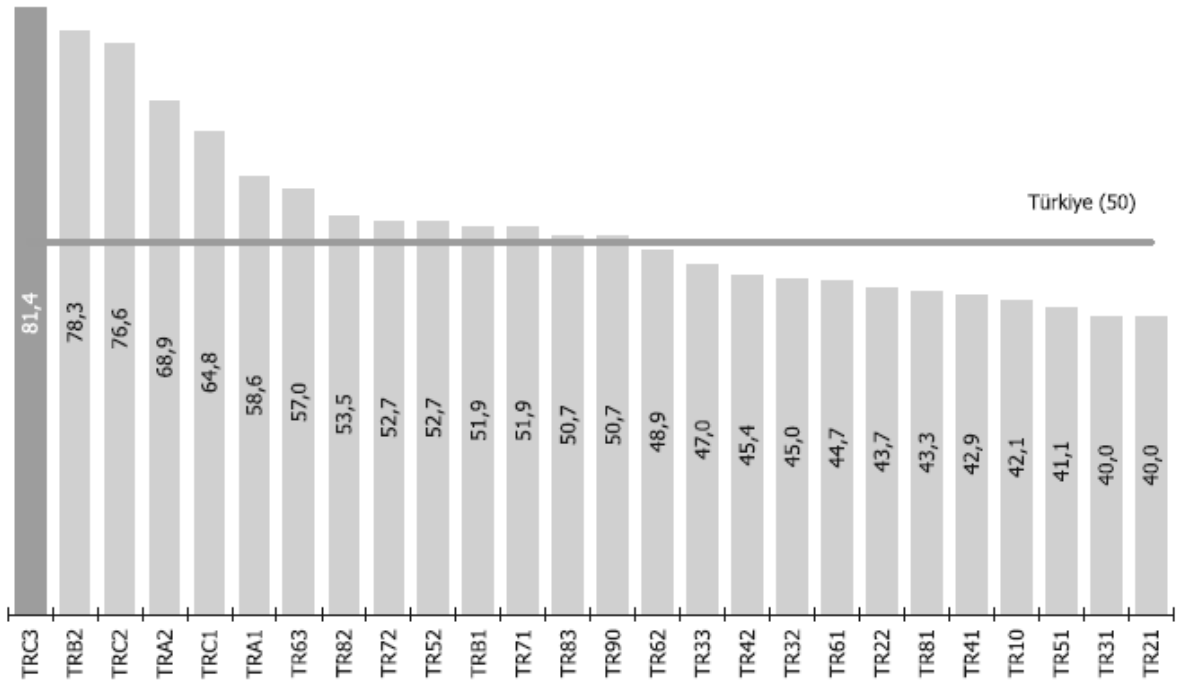
Kaynak: TÜİK, Temmuz 2009.

3.gösterge; toplam yaş bağımlılık oranı: Kalkınma ekonomisinde "bağımlı nüfus", bir kişinin bakmak zorunda olduğu nüfusu anlatır ve bu nüfusun büyük olması, bazı demograflara göre, kalkınmanın önündeki bir engeldir. Zira, bağımlı nüfusun tüketim harcamalarının büyüklüğü oranında tasarruf hacmi düşer. Bu göstergeye göre, Şırnak ve çevresi (81.4 ile), Türkiye ortalamasının (49.5) en üstünde yer alan alt-bölgedir (Grafik 3).

Toplam yaş bağımlılık oranı: "15-64" yaş grubundaki her 100 kişi için "0-14" ve "65 ve daha yukarı" yaş gruplarındaki kişi sayısıdır.

$$\text{Bağımlılık Oranı} = \frac{\text{(0-14 yaştaki nüfus)+(65 ve daha yukarı yaş grubundaki nüfus oranı)}}{\text{(15-64 yaştaki nüfus)}} * 100$$

Grafik 3: Şırnak ve çevresi (TRC3) için toplam yaş bağımlılık oranı, 2008

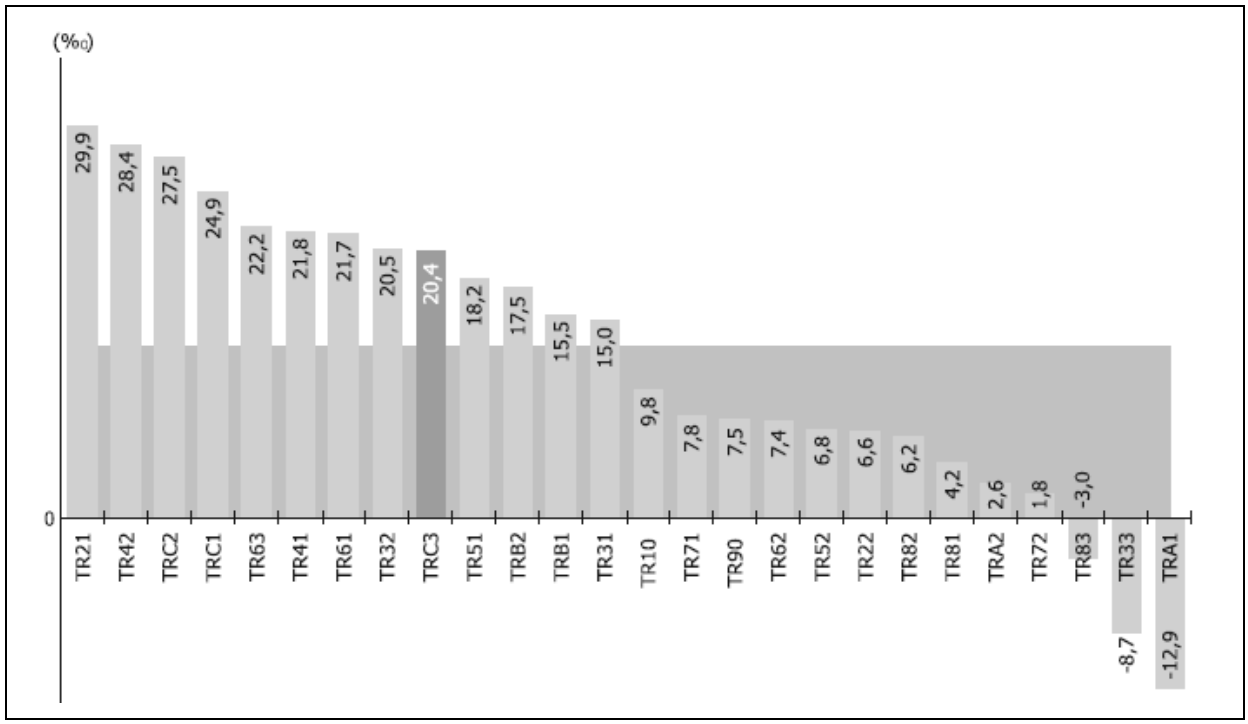

Kaynak: TÜİK, Temmuz 2009.

4.gösterge; nüfus artış hızı: Kalkınma üzerindeki etkileri konusunda ekonomistler arasında tartışma yaratan, nüfus artış hızının yüksek olması halinde; "sermaye sığlaşması" ve "yatırım sapması" gibi iki önemli sorun[2] doğmaktadır. Şırnak'ın alt bölge dahilindeki nüfusu, Türkiye ortalamasının (binde 13.1) üzerinde olarak binde 20.4 artmıştır (Grafik 4).

[2] Hızlı nüfus artışı yüzünden; işçi başına düşen sermaye miktarının azalması ve bunun sonucunda emek verimliliğinin düşmesine *"sermaye sığlaşması";* kamusal harcamaların altyapı yerine eğitim ve sağlık gibi zorunlu hizmet alanlarına kaymasına *"yatırım sapması"* adı verilir.

Grafik 4: Şırnak ve çevresi (TRC3) için yıllık nüfus artış hızı, 2008

Kaynak: TÜİK, Temmuz 2009.

Şırnak (TRC33) özelindeki demografik veriler, özet olarak, Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: Şırnak'ın demografik verileri: Türkiye karşılaştırması, 2008

		Şehir nüfusunun toplam nüfus içindeki oranı 2008		Nüfus yoğunluğu 2008		Toplam yaş bağımlılık oranı 2008		Yıllık nüfus artış hızı 2008		Cinsiyet oranı 2008	
		(%)	Sıra		Sıra		Sıra	(‰)	Sıra	(%)	Sıra
TR	Türkiye	74,9	-	91	-	49,5	-	13,1	-	100,8	-
TRC33	Şırnak	63,1	36	60	41	87,6	1	31,44	9	111,4	3

Not: Cinsiyet oranı: Her 100 kadın için erkek sayısı.

Kaynak: TÜİK, Temmuz 2009.

Sosyal-kültürel yaşam (refah) göstergeleri

5.gösterge; eğitim, sağlık, vb: Şırnak, alt bölge ve il olarak; ilköğretimde öğretmen başına düşen (30) öğrenci sayısı bazında ileride (TR ortalamasına yakın) olmasına karşın[3] hastane yatak, kütüphaneden yararlanan ve sinema koltuk sayısı bazında ise geride gözükmektedir (Tablo 4).

[3] Eğitim sektörünün lehine olan bu çarpıklığın nedeni; öğretmenlere uygulanan "Şark hizmeti" olmalıdır.

Tablo 4: Şırnak'ın sosyal-yaşam verileri (1): Türkiye karşılaştırması, 2008

		İlköğretimde öğretmen başına öğrenci sayısı (1) 2008-2009		Yüz bin kişi başına hastane yatak sayısı (2) 2007		Bin kişi başına halk kütüphanelerinden yararlanan sayısı(3) 2007		Onbin kişi başına sinema koltuk sayısı(4) 2007	
			Sıra		Sıra		Sıra		Sıra
TR	Türkiye	23	-	262	-	287	-	23	-
TRC3	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	30	2	115	25	311	18	2	26
TRC33	Şırnak	34	3	75	81	304	56	-	-

Kaynak: TÜİK, Temmuz 2009.

Not: Altbölge (TRC3) sıralamasında 26 altbölge; il sıralamasında ise 81 il esas alınmıştır.

6.gösterge; su ve elektrik tüketimi, otomobil mülkiyeti ve trafik kazası: Belediyelerde kişi başı sağlanan içme ve kullanım suyu, elektrik tüketimi ve yaşanan trafik kaza sayısı bakımından altbölge ve il olarak Şırnak'ın durumu "kötü"dür (Tablo 5).

Tablo 5: Şırnak'ın sosyal-yaşam verileri (2): Türkiye karşılaştırması, 2008

		Belediyelerde kişi başı temin edilen günlük içme ve kullanma suyu miktarı 2006		Kişi başına toplam elektrik tüketimi (5) 2007		Bin kişi başına özel otomobil sayısı(6) 2008		Bir milyon nüfusta trafik kaza sayısı(7) 2007	
		(litre/ kişi-gün)	Sıra	(kWh)	Sıra		Sıra		Sıra
TR	Türkiye	245	-	2 198	-	95	-	1 516	-
TRC3	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	183	25	751	24	15	26	544	26
TRC33	Şırnak	104	81	562	75	7	81	522	79

Kaynak: TÜİK, Temmuz 2009.

7.gösterge; gelir bölüşümü: Her bölgenin ve şehrin zengini ve yoksulu kendinedir, ancak zenginle yoksul sınıflar arasındaki derin uçurumlar bir ülkenin kalkınma ikilemlerini-çelişkilerini yansıtması bakımından çarpıcıdır. Türkiye bazında, en yoksul %20 grup ile en zengin %20 grup arasındaki fark, yoksulun aleyhine 8 kattır (yani, en zengin en yoksuldan %800 oranında daha refahlıdır). Şırnak-Mardin-Batman-Siirt hattı için, bu oranlama 6 kata kadar düşse de, refah ikilemlerinin uç noktalarda dolaştığı gerçeğini değiştirmemektedir. 2003'te, (rakamları sadeleştirirsek), TR 180.2 lira kazanmışken, TRC3'ün payına 1.3 lira düşmüştür. TR bazında en yoksulun eline 10.8, en zengininkine 87.1 lira düşmüştür. Bu gelirlerin bölüşümü, TRC3 için 1'e 6'dır (Tablo 6).

Tablo 6: Gelir bölüşümü, 2003

		TR Türkiye		TRC3 Mardin,Batman,Şırnak,Siirt	
		(Milyon TL)	(%)	(Milyon TL)	(%)
Kullanılabilir yıllık gelir		180 304 703 755	100,0	1 311 498 220	100,0
Gelire göre sıralı % 20'lik gruplar	1. % 20	10 809 491 775	6,0	103 539 991	7,9
	2. % 20	18 542 882 046	10,3	159 547 260	12,2
	3. % 20	26 093 318 941	14,5	200 829 386	15,3
	4. % 20	37 741 799 501	20,9	261 261 986	19,9
	5. % 20	87 117 211 491	48,3	586 319 597	44,7

Kaynak: TÜİK, Temmuz 2009.

Not: Gelire göre sıralı %20'lik gruplar; yukarıdan aşağıya doğru; en yoksul, yoksul, orta, zengin, en zengin şeklindedir.

Makro ekonomistler gelirdeki hakça bölüşümü genellikle "Gini katsayısı"[4] ile ölçerler. Bu, ekonominin genel sağlığı konusunda ipuçları vermesi bakımından önemlidir. TÜİK'in yeni yöntem[5] ile yaptığı *"Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması"* çalışmasının sonuçlarına göre Türkiye'de Gini katsayısı 2006 yılında 0.43, 2007 yılında ise 0.41 olmuştur. (Dünyada da gelir bölüşümünde "geri" olan çok sayıda ülke bulunmaktadır.[6]) DPT ve TÜİK'in verilerine göre, Şırnak yoksul bir ekonomidir. Buna karşın, ilginçtir ki, gelir bölüşümü adaletini ölçen (ve sıfıra doğru yaklaştıkça adaletin, 1'e doğru ise adaletsizliğin arttığını gösteren) "Gini katsayısı" Şırnak ve çevresi için 0.36 olup Türkiye ortalamasına (0.42) altında olup (2003 yılı); olumlu (iyi) anlamına gelmektedir. Çünkü, gelir bölüşümünde, sıfıra yakın (sıfırdan uzak) rakamlar bölüşümde adaletin yüksek (düşük) olduğunu anlatır.[7] Şırnak da, ülkenin en zengin %20'lik grubunun toplam gelirin neredeyse yarısını aldığı dramatik tablonun bir parçasıdır.

---

4 *Gini katsayısı, bireysel* gelir bölüşümünü ölçmekte yaygın kullanılan dağılım ölçüsüdür. "0 ile 1" arasında değişen Gini katsayısı 0'a yaklaştıkça gelir bölüşümü eşitsizliği (eşitliği) azalmakta (artmakta); 1'e yaklaştıkça gelir dağılımı eşitsizliği (eşitliği) artmaktadır (azalmaktadır). Bir toplumda, gelir tam adaletli olarak paylaşılmışsa, katsayı "0"a eşit, toplumdaki gelirleri yalnız bir kişi almışsa, "1" e eşit olmaktadır. 0 ve 1, uç noktalardır ve günümüzde hiçbir ekonomi için geçerli değildir.

5 Eski yöntem olan, *"Hanehalkı gelir dağılımı ve tüketim harcamaları anketi"* sonuçlarına göre, toplam ulusal gelirde ve kişi başına gelirde en az payı aldığı halde, Doğu ve Güneydoğu Anadolu, gelir dağılımının en adil olduğu bölgedir. Bu iki bölge için, 1968'den beri 0.62 olan Gini katsayısı sürekli düşmektedir: 1973'te 0.50, 1987'de 0.45, 1994'te 0.38 (Karluk, 2007: 89).

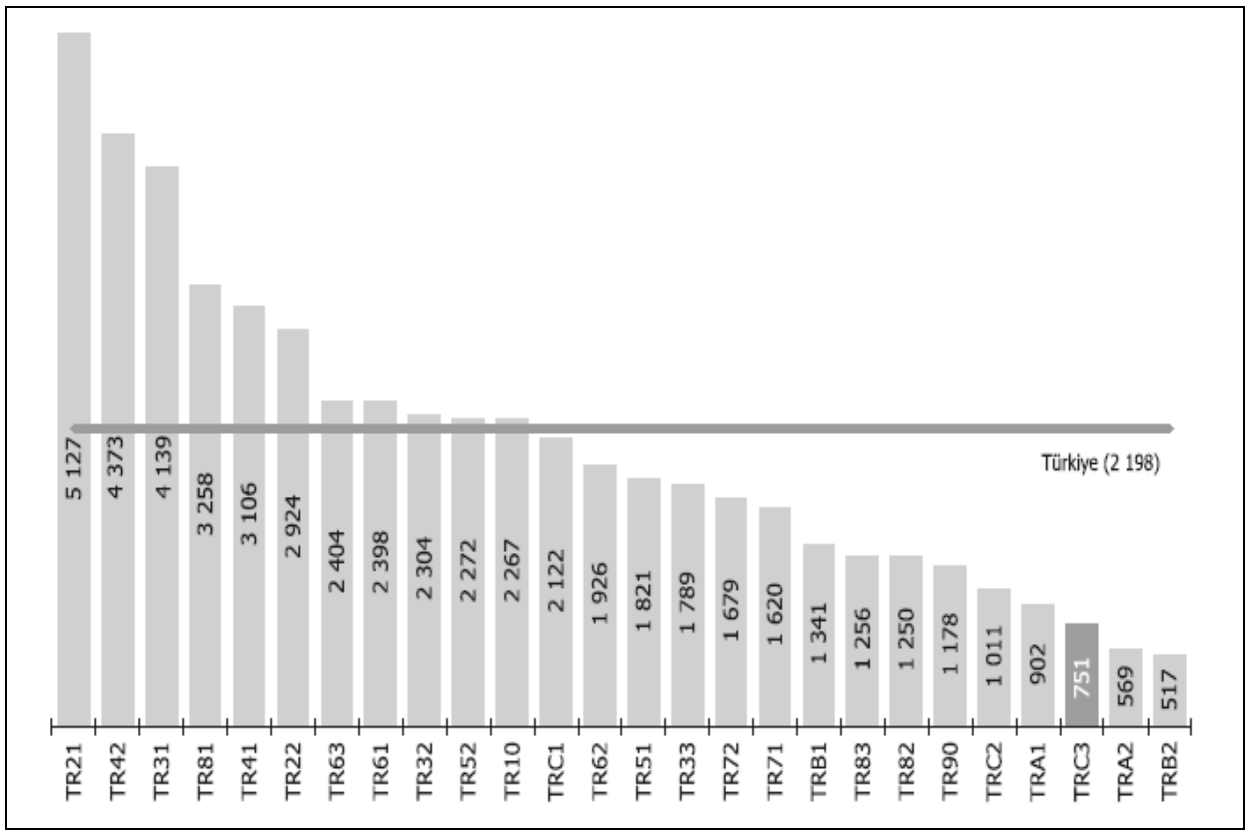
6 BM'nin 2009 yılı *İnsani Yaşam Raporu*'ndan bizimle aynı kategoride yer alan (yeni yükselen piyasa ekonomileri) çeşitli ülkelerin 2007 yılı Gini katsayılarını ortaya koyuyor. 2007 yılında Çin dışında bizden daha kötü Gini katsayısına sahip olan ekonomi görünmüyor. Tablo, ayrıca, Çin dışında eski sosyalist ekonomilerde gelir bölüşümünün düzgün olduğunu ortaya koyuyor. Bu sonuçlara bakınca Sovyet tipi sosyalizmin gelir bölüşümünü düzgün kurmak gibi bir katkısı olduğu anlaşılıyor. (Buraya alınmayan ABD'nin 2007 Gini katsayısı 0.41: Yani, ABD ile Türkiye aynı derecede bozuk gelir bölüşümüne sahipler. Gelir bölüşümünün en düzgün olduğu ülke 0.24'lük Gini katsayısıyla Danimarka, en bozuk olduğu ülke 0.74'lük Gini katsayısıyla Namibya olarak görünüyor.)

7 TÜİK'in (2008) raporunda geçmiştekilerden farklı olarak bölgesel gelir bölüşümü sonuçları da yer alıyor. Türkiye'de Gini katsayısının sıfıra en yakın olduğu, yani gelir bölüşümü en düzgün olan alt bölge 0.32 ile Batı Marmara; en bozuk olan ise 0.42 Gini katsayısıyla Akdeniz bölgesidir. Aynı rrapora göre 2007'de eşdeğer hanehalkı gelirine göre nüfusun %20.6'sı yoksulluk sınırının altında bulunuyorken, %61'i kendine ait bir konutta oturuyor, %55.5'i ise borçludur (Radikal, 20.12.2009).

Makro ekonomik göstergeler

8.gösterge; kişi başına toplam elektrik tüketimi: "Elektrik, uygarlıktır" (Lenin) sözünün de doğruladığı gibi; elektrik tüketimin yüksek (düşük) olduğu yerlerde kalkınma hızı da yüksektir (düşüktür). TRC3 olarak Şırnak ve çevresi, Türkiye ortalamasının neredeyse 3 kat daha az elektrik tüketmektedir (Grafik 5).

Grafik 5 : Şırnak ve çevresi (TRC3) için kişi başına yıllık elektrik tüketimi (kWh), 2008

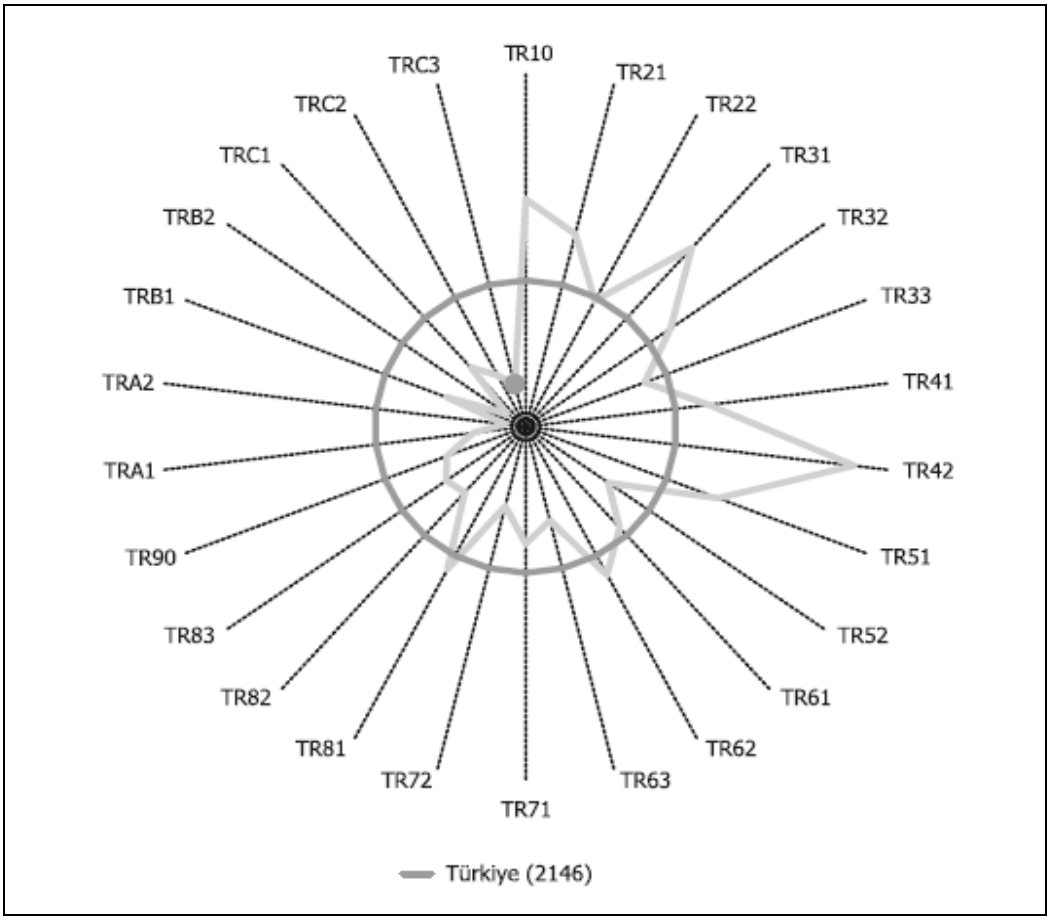
Kaynak: TÜİK, Temmuz 2009.

9.gösterge; kişi başına gayri safi yurtiçi hasıla (GSYH): Belirli bir dönemde yapılan tamamlanmış mal ve hizmet üretiminin piyasa fiyatları karşılığı olan GSYİH, toplamsal ve kişi başına düşen rakam olarak, refah düzeyini gösterir; ancak hakça gelir bölüşümünü ölçemez. TRC3 illeri ve onlardan biri olan Şırnak (TRC33), gelir pastasından aldığı dilim bakımından hem bölgenin ve hem de Türkiye'nin en yoksul coğrafyasıdır. TR'de kişi başına düşen gelir, cari fiyatlarla 2000'de 4.1 bin $'dan 10.4 bin $'a çıkmışsa (Tablo 7); TRC3 için, bu rakamın 2008'de 2-2.5 bin $ civarında; TRC33 (Şırnak) için de, 2.5 kat artış sonucunda 1.5-2 bin $ olduğu tahmin edilebilir. 2001 verilerine göre, Grafik 6'da da, TR ortalaması çember olarak çizilmiş ve TRC3 bu çemberin içinde, yani ortalamanın altında kalmıştır. TRC33-Şırnak, 2001 verilerine göre, k.b. gelirde 79.sırada yer bulmuştur.

Tablo 7: Şırnak ve çevresi için kişi başına düşen gelir, 2001

	Kişi başına düşen GSYH (YTL)	Kişi başına düşen GSYH ($)	Satınalma gücü paritesine göre kişi başına GSYH ($)
TR Türkiye			
2000	2 594	4 130	9 160
2008	13 367	10 436	13 598
TRC3 Mardin, Batman, Şırnak, Siirt			
2000	770	1 227	2 843
2001	1 203	993	2 837
TRC33 Şırnak			
2000	521	830	1 924
2001	773	638	1 824

Grafik 6: Şırnak ve çevresi (TRC3) için kişi başına GSYH ($), 2001

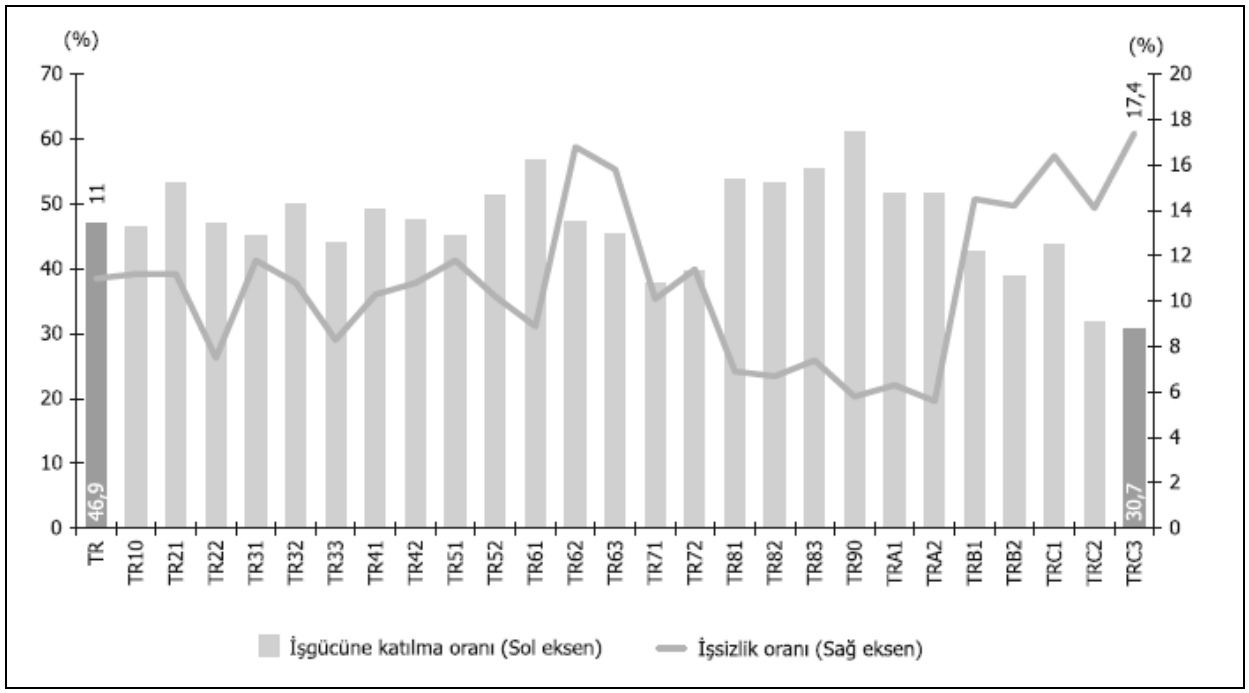
Kaynak: TÜİK, Temmuz 2009.

10.gösterge; işgücü ve işsizlik: TRC3-Şırnak ve çevresi, 2008 verilerine göre, işgücüne katılım oranı açısından Türkiye ortalamasının 16 puan gerisindedir (%31). Bunun nedenlerinden biri, yeni istihdam alanlarının yetersizliği karşısında emek piyasasının canlı olmayışıdır. Ancak, "geçici" ya da "friksiyonel" işsizlik[8], göç olgusu ve işsiz insanların resmi

[8] *Geçici (friksiyonel) işsizlik*, yer ve meslek değiştirenler, emek piyasasına girmeyi bekleyenler, eğitim ve kurs alanların oluşturduğu bir işsizlik türüdür.

kayıtlara geçmemesi gibi nedenlerle altbölgede işsizlik oranı %10'un altında (Grafik 7) gözükmektedir.

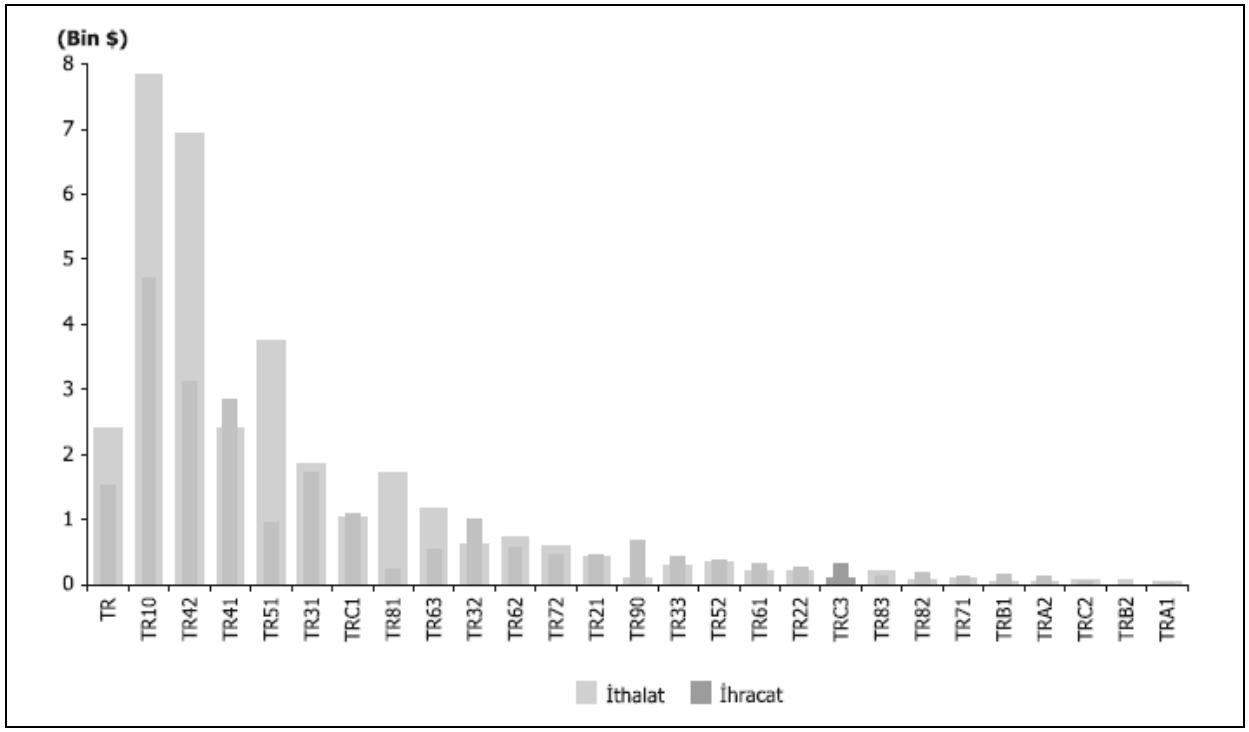
Grafik 7: Şırnak ve çevresi (TRC3) için işgücü göstergeleri, 2008

Kaynak: TÜİK, Temmuz 2009.

11.gösterge; kişi başına dış ticaret: Şırnak'ın dahil olduğu altbölgede (TRC3) kişi başına düşen ihracat, ithalatındakinden bir parça yüksektir; ancak bu durum, 26 alt bölge arasında ve Türkiye ortalamasının çok gerilerde olduğu gerçeği ile örtüşmektedir (Grafik 8 ve Tablo 8).

Grafik 8: Şırnak ve çevresi (TRC3) için kişi başına dış ticaret, 2007

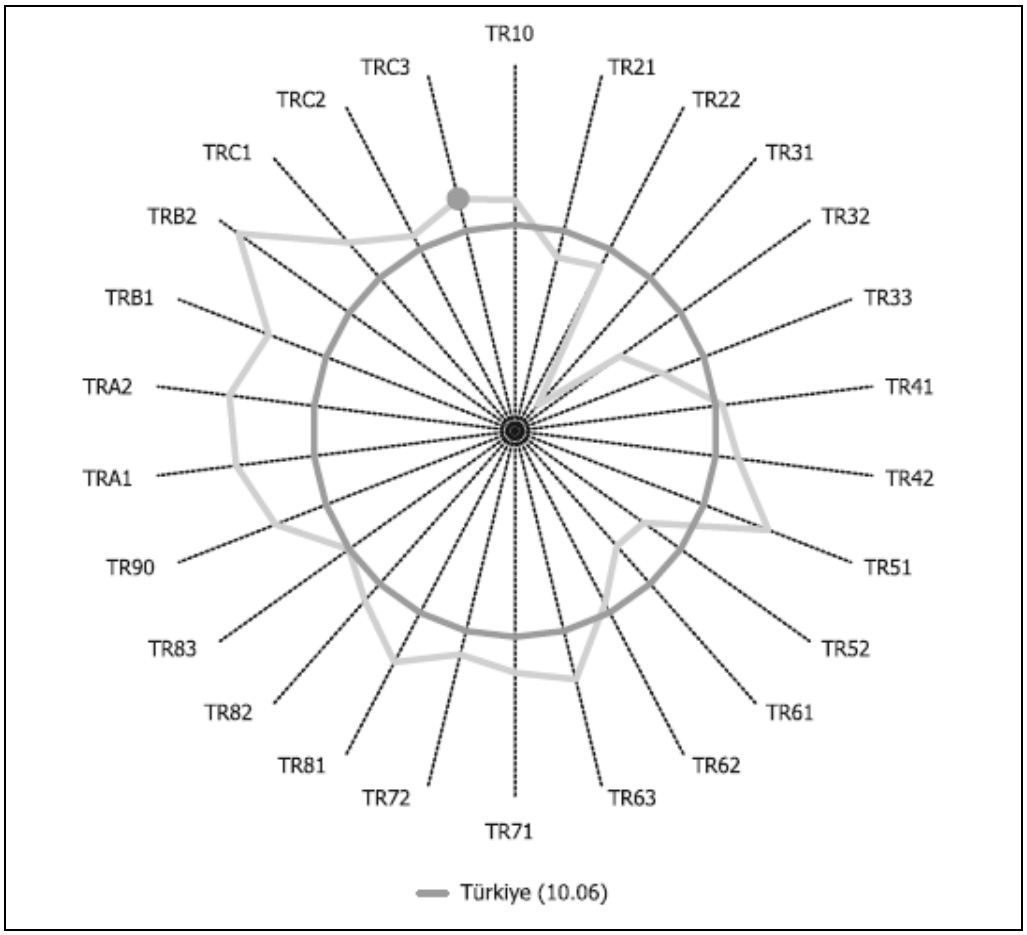
Kaynak: TÜİK, Temmuz 2009

Tablo 8: Şırnak ve çevresi için kişi başına ihracat ve ithalat, 2007

		Kişi başına ithalat[8] 2007		Kişi başına ihracat[8] 2007		TÜFE - Bir önceki yılın aynı ayına göre değişim oranı (Aralık 2008/Aralık 2007)	
		($)	Sıra	($)	Sıra	(%)	Sıra
TR	Türkiye	2 409	-	1 520	-	10	-
TRC3	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	94	20	324	16	11	11
TRC33	Şırnak	229	29	634	16		

12.gösterge; enflasyon: Grafik 5'e göre, Şırnak ve alt bölge halkı, pahalıya tüketim yapmaktadır. Tüketici fiyatları endeksi; 2003=100 iken, TR 2006'da 128.8, 2008'de154.7 iken, bu rakamlar TRC3 için 119.5 ve 143.8 olarak gerçekleşmiştir. 12 aylık değişim oranları ise, TR ve TRC3 için birbirine oldukça yakındır (10.5). Bu arada, satın alma gücü paritesi (SAGP), TR=100 kabul edilirse, TRC3 için 93.3 (2008) olduğu hatırlatılmalıdır.

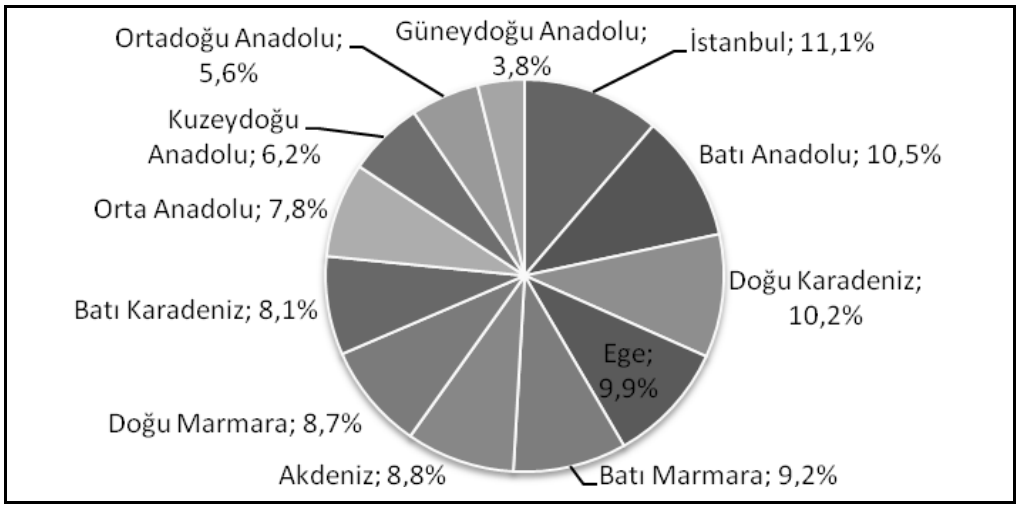
Grafik 9: Şırnak ve çevresi (TRC3) için TÜFE (Aralık 2008 / Aralık 2007) değişim oranı, 2008

Kaynak: TÜİK, Temmuz 2009

13.gösterge; tüketim harcamaları: Refah düzeyinde İstanbul birinci, Şırnak'ın da doğal bir parçası olduğu Güneydoğu Anadolu (TRC) sonuncu sırada yer almaktadır (Grafik 10)

Grafik 10: Toplam tüketim harcamaları içindeki nüfusa ve bölgesel fiyat endekslerine göre düzeltilmiş bölgesel paylar.

Kaynak: Gürsel ve Darbaz, 2009.

14.gösterge; sektörel üretim, istihdam, ücretlendirme ve yatırım: Şırnak ve çevresi (TRC3), turizm potansiyeli yüksek olan, tarım ve hayvancılık ağırlıklı bir ekonomidir. Fakat kişi başına bitkisel, canlı hayvanlar ve hayvansal ürünler değeri bakımından son sıralarda yeralmaktadır. Sanayi ve hizmetler sektörlerinde de; yerel birim sayılarının Türkiye toplamı içindeki (binde 9) payı ile sonuncu altbölge konumundadır. Çalışanların sayısının çok az olduğu (toplamın binde 6'sı); en az maaş ve ücretin dağıtıldığı (toplamın binde 5'i) altbölgelerden biri de TRC3'tür (23. ve 25. sıralar). Onun maddi mallarda brüt yatırımlarının TR'deki payı binde 2 olup 25.sıradadır (TÜİK, 2008).

15.gösterge; bütçe: Yerel yönetim bütçeleri, bir bölgenin gelişmişlik düzeyiyle orantılı gelişir. 2006 yılı itibariyle TR çapında belediyelerin (gelir-gider) bütçesi 21.6 milyar TL'dir ve TRC3'ün payı sadece %1; il özel idarelerin TR geneli 5.7 milyar TL ve TRC3'ün payı %3.7 şeklinde olmuştur.

Şırnak İlinin Rekabetçilik Düzeyi

Şırnak, en "genç" illerimizden biri olmasına rağmen, Uluslararası Rekabet Araştırmaları Kurumu'nun (URAK) yayımladığı (2008) *"illerarası rekabetçilik endeksi"*nin de konusu olmuştur. Toplam endeks; "beşeri sermaye ve yaşam kalitesi", "markalaşma becerisi ve yenilikçilik", "ticaret becerisi ve üretim potansiyeli" ile "erişebilirlilik" başlıklı dört alt endeksten oluşmaktadır.

1.Beşeri Sermaye ve Yaşam Kalitesi (BSYK): Yetişmiş insan kaynağının şehre çekilmesinde önemli bir değişken olan BSYK'ye göre en rekabetçi il Ankara (endeks değeri 67.05) olurken, onu İstanbul, Eskişehir ve İzmir izlemektedir. En düşük rekabetçilik düzeyine sahip iller arasında *Şırnak* (4.11 değeriyle 79. sırada), Muş ve Ağrı yeralmaktadır (Harita 1).

Harita 1: Beşeri Sermaye ve Yaşam Kalitesi(BSYK) endeksine göre illerin rekabetçilik düzeyi

Kaynak: URAK, 2008.

Not: BSYK endeksi bakımından, rekabetçilik düzeyi arttıkça illerin renkleri koyulaşmaktadır.

2.Markalaşma Becerisi ve Yenilikçilik (MBY): Sanayileşme düzeyi bakımından önem taşıyan bu endekste ilk beş sırayı sırasıyla İstanbul (100 tam puan), Ankara (25.8), Bursa, Konya ve Kayseri paylaşırken, en az rekabetçilik düzeyine sahip ilk beş il sırasıyla Hakkari, Bayburt, *Şırnak* (0.002 ile 78.sırada[9]), Tunceli ve Ardahan'dır (0 puan). (Harita 2.)

Harita 2: Markalaşma Becerisi ve Yenilikçilik (MBY) endeksine göre illerin rekabetçilik düzeyi

Kaynak: URAK, 2008.

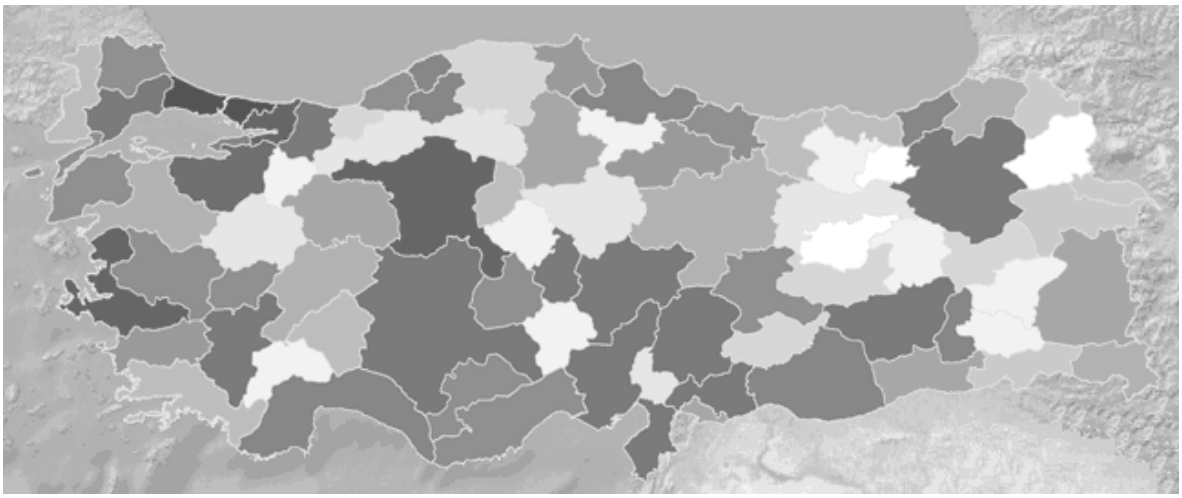
Not: MBY endeksi bakımından, rekabetçilik düzeyi arttıkça illerin renkleri koyulaşmaktadır.

3.Ticaret Becerisi ve Üretim Potansiyeli (TBÜP): Üretim ve üretilen değerlerin ticareti bir ilin ana ve sürekli gelir kaynağıdır. Büyük katmadeğerler sağlayan mal ve hizmet üretiminin altyapısı o ilin bu konudaki rekabetçiliğinin sınırları için bir girdi sağlamaktadır. Buna göre, ilk üç sırayı doğal olarak, üç metropol şehrimiz paylaşmaktadır: İstanbul (88.94), İzmir

[9] Bu sıralamada, Şırnak'ın sanayi sektörü ve sanayileşmeden oldukça uzak bulunması gerçeği yatmaktadır. Şırnak, teşvik ve yabancı sermaye yatırımlarının tamamlanmamış olmasından dolayı (2000-4) bir sanayi yoksunudur; sadece "gıda ürünleri ve içecek imalatı", "madencilik ve taşocağı", "metalik olmayan diğer mineral ürünlerin imalatı" alt-sektörleri ile yetinmektedir. Kentin verimlilik grafiğinin bulunmamasının nedeni ise, TÜİK'in yaptığı imalat sanayi anketlerinin küçük ölçekli özel sektör işletmelerini kapsamamasıdır (DPT, ?).

(38.33) ve Ankara. Diğer taraftan en az rekabetçi olan iller ise Kars, Niğde ve Bitlis illeridir. *Şırnak* ise 10.40 endeks ile 58.sıradadır (Harita 3).

Harita 3: Ticaret Becerisi ve Üretim Potansiyeli (TBÜP) endeksine göre illerin rekabetçilik düzeyi

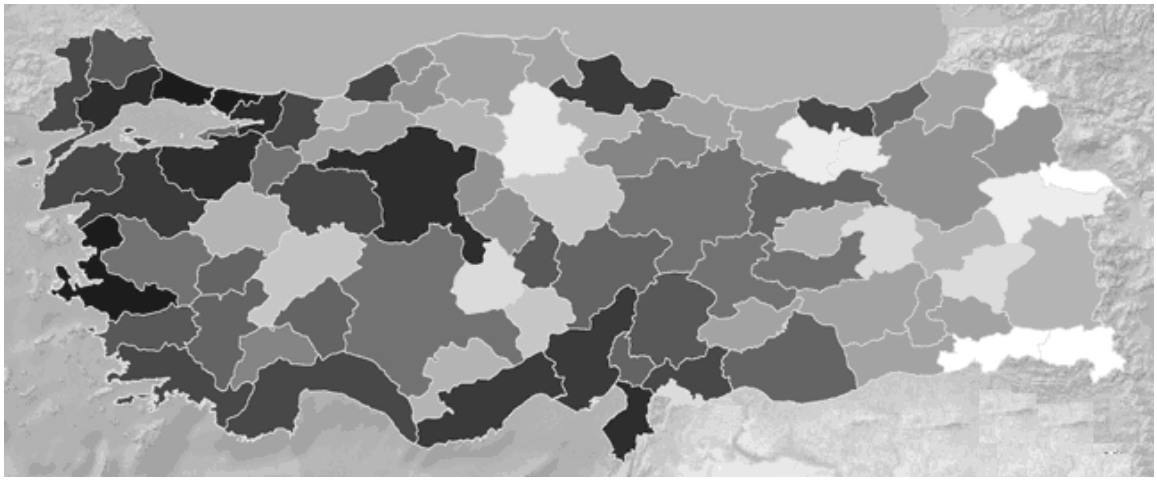

Kaynak: URAK, 2008.

Not: TBÜP endeksi bakımından, rekabetçilik düzeyi arttıkça illerin renkleri koyulaşmaktadır.

4.Erişilebilirlik (E): Pazarlara yakın olan (erişebilen) illerin, uzak olanlara (kolay erişemeyenlere) oranla çoğunlukla daha gelişmiş olduğu; güçlü bir ulaşım ve iletişim altyapısına sahipliğin de bölgelerin ekonomik performanslarını önemli ölçüde etkilediği bir gerçektir. Buna göre, en rekabetçi il 85.17 endeks değeri ile İstanbul'dur. Erişilebilirlik açısından en az rekabetçi olanlar ise Hakkari, *Şırnak* (3.87 ile 80.sırada), Iğdır, vb. olarak hesaplanmıştır (Harita 4).

Harita 4: Erişilebilirlik (E) endeksine göre illerin rekabetçilik düzeyi

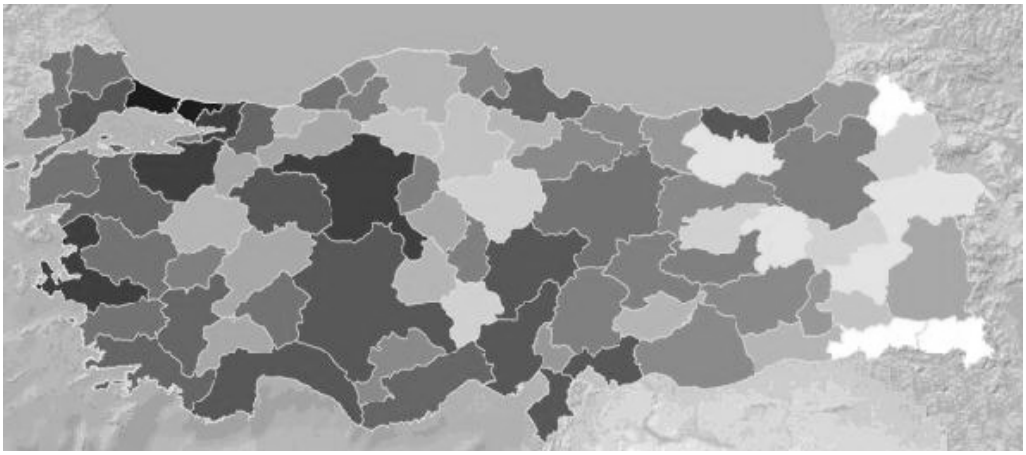
Kaynak: URAK, 2008.

Not: E endeksi bakımından, rekabetçilik düzeyi arttıkça illerin renkleri koyulaşmaktadır.

*5. İllerarası Rekabetçilik Endeksi'*nin dört ana değişkenin birleşiminin (2007-2008 dönemi için) ortaya koyduğu sonuçlar, *toplam endeks* bazında Türkiye'nin en rekabetçi ilinin 83,53 endeks değeri ile İstanbul olduğu sonucunu vermiştir. Endekste onu, sırasıyla, Ankara (48,20), İzmir (43,20), Bursa (36,22) ve Kocaeli (33,32) izlemektedir. En rekabetçi ilk on il içinde Eskişehir, Adana, Konya, Kayseri ve Tekirdağ yer alırken; rekabet gücü en düşük ilk

beş il sırasıyla Ardahan, Hakkari, Bayburt, Iğdır ve *Şırnak* (4.59 ile 81.sırada) olarak saptanmıştır[10] (Harita 5).

Harita 5: İllerarası Toplam Rekabetçilik Endeksi, 2007-2008

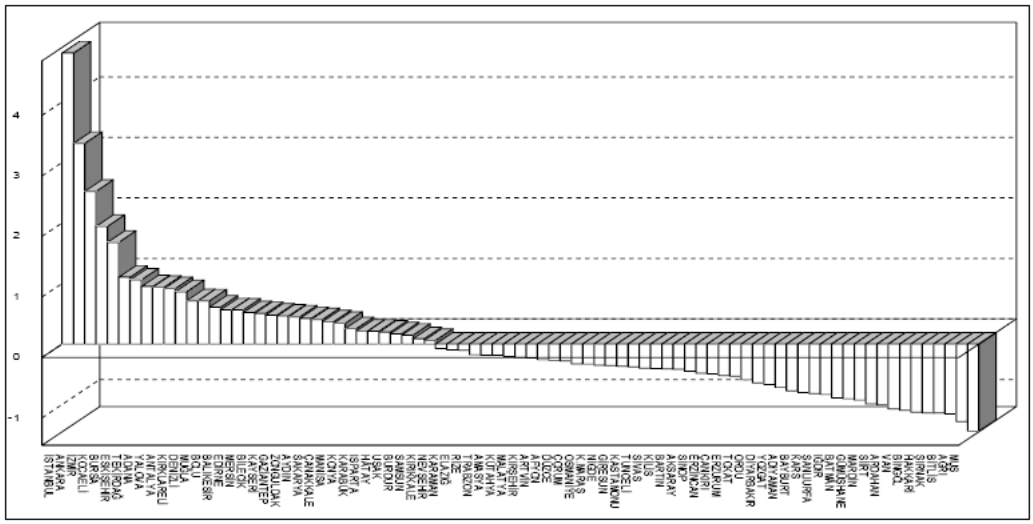

Kaynak: URAK, 2008.
Not: Toplam endekse göre, rekabetçilik düzeyi arttıkça illerin renkleri koyulaşmaktadır.

Şırnak İlinin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Düzeyi

Şırnak'ın 1996'daki sırası, Ağrı'dan önce 76 il arasında 75.lik idi; 2003'te ise, 81 il arasında (-1.13979 endeks değeri ile) 78.liktir. (Son üç; Bitlis, Ağrı, Muş) (Gelişmişlik endeksi ilk üç sırada İstanbul için (4.80772), Ankara için (3.31483) ve İzmir için (2.52410) şeklindedir. Grafik 11, mevcut illerin gelişmişlik düzeyini göstermektedir. Aynı grafik bir merdiveni andırmakta ve bu merdiven, alt basamakta yer alan Şırnak ve bölge kentleri için sanki tersine kurulduğu şeklinde bir görüntü yaratmaktadır.

Grafik 11: İllerin sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksi, 2003 (Kalkınma merdivenin basamakları)

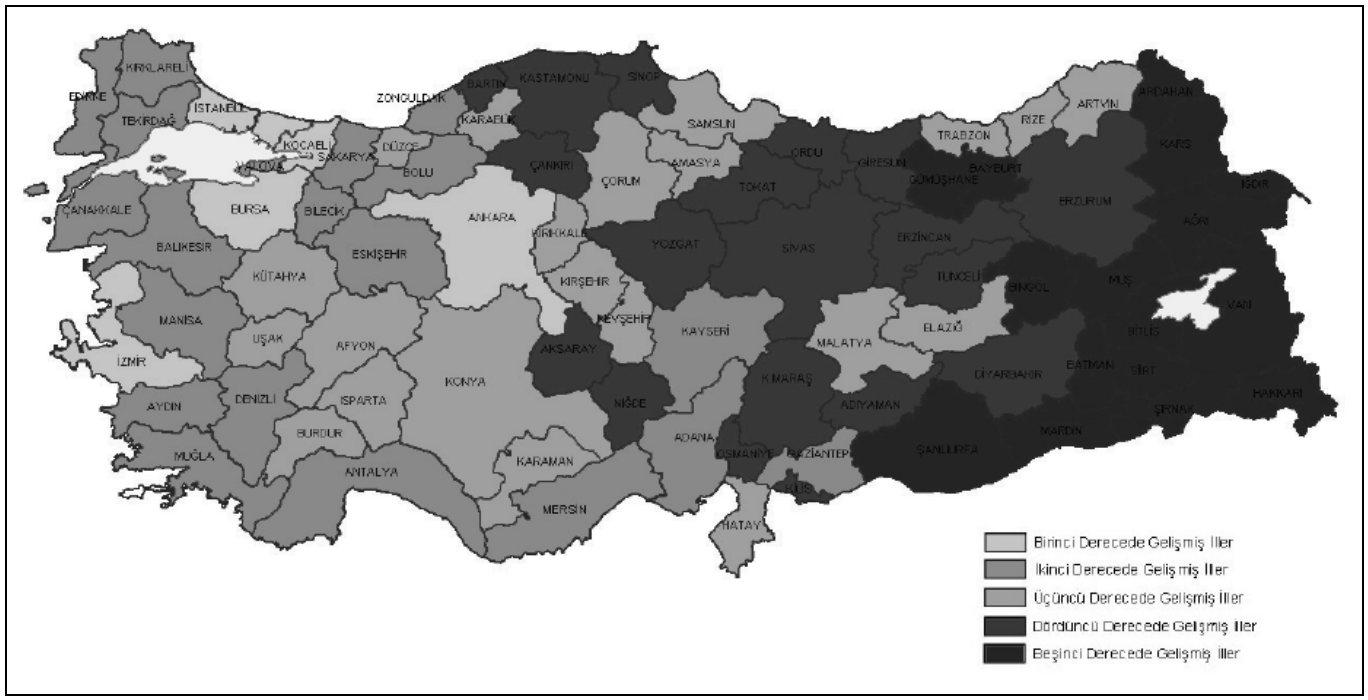

Kaynak: Dinçer, vd. (DPT), 2003.

[10] Bu kurumsal çalışmanın dışında, bazı akademisyenlerin yaptığı çalışmalara göre, ilk beş hariç, geriye kalan sıralamalarda illerin yer değiştirdiği gözlenmektedir. Örneğin; Alkin vd. (2007: 231), benzer bir veri tabanına dayalı endeks yöntemi ve algoritması hesaplamalarına göre, *Şırnak*, "iller arası rekabetçilik endeks değeri" bakımından (Kastamonu ile Çankırı arasında) 9.23 puanla 69.sırada yer almaktadır. (İlk üç sırada; 90.06 puanla İstanbul, 59.99 ile Ankara, 58.69 ile İzmir; son üç sırada ise Iğdır (4.91), Hakkari (4.55), Ardahan (3.50) yeralmaktadır.

2003 verilerine göre, 5.derecede gelişmiş iller (kalkınmada kümede ligi), tümüyle Doğu ve Güney Doğu Anadolu illerinden oluşuyor. (Karadeniz'den iki il; Gümüşhane ve Bayburt ile birlikte). 2010 yılında durum değişmemiştir. Her kalkınma ligi kendi içinde ilerleme kaydediyor; ancak Şırnak'ın dahil olduğu ligde "kaplumbağa" tarzı bir ilerleme sözkonusudur (Harita 6).

Harita 6: İllerin Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Ligi (2003)

Kaynak: DPT, 2003.

Not: 1'den 5. dereceye gidilirken, renkler açıktan (gelişmiş iller) koyuya (geri kalmışlar) dönüşmektedir.

Bölgelerarası gelişmişlik farklılığın Şırnak ve çevre kentlerin aleyhinde seyretmesinin başat nedenleri arasında; iklim ve coğrafi koşullarının görece zorluğu, üretim faktörlerinin kıt olması, aktif işgücünün 'negatif' göç ilişkileri içine girmesi, yeni ve kalıcı istihdam alanlarının yaratılamaması; devletin ve özel sektörün ihmalci davranması, vb. sayılabilir. Bunun sonuçları da, doğal olarak; kentsel ekonominin tarımsal ağırlıklı olması ve burada iktisadi deyimle *"azalan verimlilik yasası"*nın geçerli olması, işsizlik ve yoksulluğun artmış olması şeklindedir. DPT'nin (2006: 37) vurguladığı gibi, burada, "altyapı, temel hizmetler ve yaşam kalitesinin geliştirilmesi ihtiyacı" açıkça görülmektedir.

Şırnak, il statüsüne kavuştuğundan beri, 1.derecede kalkınma öncelikli yöreler (KÖY) kapsamındadır. 2003 tarihli Harita 7'ye bakılırsa, Türkiye'nin neredeyse 2/3'ü KÖY sınırları içindedir.

Harita 7: Kalkınmada 1. derecede öncelikli yöreler

Kaynak: DPT- Yıllar İtibariyle Kalkınmada Öncelikli Yöreler.
http://www.dpt.gov.tr/bgyu/koy/koy68-99.html

GELECEKTEKİ ŞIRNAK'IN EKONOMİSİ (2011 VE SONRASI)

Şırnak, il olarak, VI. Kalkınma Planı'ndan itibaren bölgesel ve ulusal kalkınma planlarının bir parçası olmuş (DPT, 2008) ve Türkiye'nin geleceği, ağırlıklı olarak, bir devlet politikası olan Avrupa Birliği'ne dayandırılmıştır.

AB ufku ve müzakere süreci, Şırnak gibi, bölgesel kalkınma farklılığının en ucunda yer alan kentler için daha fazla gerekli ve şart gibi algılanmaktadır. Bu algıyı yaratan, bir ölçüde iç dinamiklerin yetersizliğidir. AB başta olmak üzere, uluslararası entegrasyonların temel felsefesi, bir ülkenin öncelikle kendi içinde bütünleşmesi üzerine kuruludur. Dolayısıyla AB de, bölgeler arası dengesizlik konusunda hassastır. Bu hassasiyet, AB'nin tam üyesi olmak isteyen Türkiye'nin kendi içinde adil, dengeli, istikrarlı olmak peşinde koşan Türkiye için ciddi fırsatlar yaratabilir. Biliyoruz ki, AB katılım müzakerelerinde ilerleme kaydetmesinin bir yolu da, Türkiye'nin, bölgeler arası gelişmişlik farkını kapatmasından geçmektedir. Buna göre, AB projesi, tıpkı GAP gibi, Şırnak'a; Türkiye'nin ortalama kalkınma düzeyine çıkma hedef ve çabalarında ciddi bir sinerji sağlamaktadır.

Ayrıca, AB entegrasyonu, ulusal kalkınma projelerini tamamlayıcı ya da ikame edici bir unsur olarak, birçok gelişmiş ülkede olduğu gibi bölgesel özerklik bağlamında federasyon tartışmasını da akla getirebilir. Türkiye için "federasyon", başkanlık sisteminin tartışılmaya başlandığı platformlarda paralel bir konu gibi duruyor, ancak bunun hem tartışılması henüz çok erken gibi görünüyor ve hem de buna genel ekonomi-politik konjonktür elverişli değil. Yerel anlamda Şırnak'ın, bölgesel anlamda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun, ulusal anlamda da Türkiye'nin; birlik ve bütünlüğü için gelişmesine hangi sistem ve politikalar paketi hizmet edecekse, çağdaş demokratik değerler ve yeni bir zihinsel mimari çerçevesinde onların da tartışılmasında yarar vardır.

SONUÇ: BULGULAR, BEKLENTİLER VE ÖNERİLER

Bulgular

Bulgu 1: Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerimizin makus talihi, Şırnak (TRC33) ve çevresi (TRC3) için de geçerlidir. Şırnak, geçmişte olduğu gibi günümüzde de terör ve töre kıskacındadır. Bu durum, onun kalkınmasını önlemektedir.

Bulgu 2: Şırnak'ın ekonomik göstergeleri, kendi ana ve altbölgesi içinde de, çoğunlukla "geri kalmışlık" (ya da "geri bıraktırılmışlık"), "karamsarlık", "feodalite", vb. sözcüklerle ifade edilebilir. Zira Şırnak, illerarası sosyo-ekonomik gelişmişlik liginde son sıralarda yer almaktadır.

Bulgu 3: Şırnak ve çevresi için en büyük tehlike çanı işsizlik ve yoksulluk için çalmaktadır. Buna bağlı olarak, gelir ve refah düzeyindeki düşük düzeyi unutmamak gerekir. İktisatçılara göre bu başat ekonomik sorunlar, kalkınma maratonunda neden değil, sonuçtur.

Bulgu 4: Şırnak, çevresiyle birlikte, bölge ve ülke içinde rekabetçilik merdivenin en alt basamağında yer almaktadır. Buradan anlaşılabilir ki, feodal yapı henüz tam olarak kırılamamış, kapitalizm buraya henüz gelmemiştir. Zira, rekabetçilik, kapitalist sistemin bir tür sıfır noktasıdır.

Bulgu 5: Haritalardan uyarlama ve bir benzetme yapmak gerekirse… Türkiye'de, bölgesel kalkınma renklerini, haritalandırma tekniği bakımından çeşitlendirmek mümkündür; ancak refah düzeyleri bakımından egemen renklerin, az sayıdaki gri ve sentez olanları saymazsak, "beyaz" ve "siyah" olduğu ortadadır. Denilebilir ki, Şırnak ve çevresi, kalkınma göstergelerine göre, bu ülkenin en **"zenci"** coğrafyası[11] ya da coğrafyalarından birisidir.

Beklentiler

Beklenti 1: Öncelikle, Şırnak ve çevresinin içine girdiği "ikiz girdap" diyebileceğimiz "terörizm" ve "törerizm"den kurtarılması şarttır. Bunlar "cinayet ekonomisi"nin gıdalarıdır. Bu ekonominin çarklarını durdurmak için güçlü, kararlı, devletçi (Keynesçi) iktisat politikalarına ihtiyaç vardır.

Beklenti 2: Uluslararası kuruluşlara göre, bölgeler arası dengesizlik makro ekonomik dengeleri de bozarken; az gelişmiş bölgelerden toplanan vergilerden daha fazlası o bölgeler için harcanmaktadır (Kalaycıoğlu, 2008: 51). O halde, dengesizliği gidermek şart! Bu şartlardan biri, akılcı ve inatçı kamusal yatırımlar yapmaktır. Doğu/Güneydoğu Anadolu'ya, dolayısıyla Şırnak ve çevresine yatırım yapılmasını zorunlu kılan başka bazı önemli gerekçeler de bulunmaktadır: Su, petrol ve diğer stratejik kaynakların bu bölgede mevcut olması; bölgenin tarihsel ve kültürel birikim, zenginlik ve çeşitliliğe sahip olması ve bu bakımından oradaki nüfusun göç edilmesinin engellenmesi gerektiği; bölge kentlerinin Orta Doğu ülkeleriyle sınır kapısı olması ve ticari ve kültürel ilişkilerin bu kentler üzerinden gerçekleştirilmesi; bölgesel eşitlik için bölge halkının ve ekonomik kuruluşların arzulu hale getirilmesi ve bu amaçla yerel tasarruf sahipleri ile yabancı yatırımcıları 'ortaklaşmacı' faaliyetlere yöneltilmesi, vb. Böylece, bölge çekici bir merkeze dönüşebilecek, bölgedeki her

[11] Dikkatleri konuya çekmek için bu ifade kullanılmıştır. Ayrıca, diğer ifadelerin de, anlamsız ve önyargılı tartışmalara yol açmayacak kadar sadece "iktisadi" içerikli olduğu dikkatli okuyucuların gözünden kaçmayacaktır.

türlü yoksulluk zinciri tek tek kırılabilecek, son aşamada aidiyet duygusu ve çabası canlı tutulabilecektir.[12]

Beklenti 3: Ülkenin gelişmişliği konusunda en iyi ipuçları sınır kentlerdeki gelişme düzeyi ile verilebilir. Çünkü bu tür kentler, komşu ülkelerdeki insanların ve yatırımcıların ilk elden bakacağı ve değişik kanaatler elde edebileceği birer "vitrin" niteliğindedir. O yüzden Türkiye Şırnak gibi sınır kentlere 'vitrin muamelesi' yapmalıdır.

Beklenti 4: Türkiye AB'nin tam üyesi olmak istiyorsa, bırakın AB'yi, kendi içinde refahta adil olmak istiyorsa, bölgeler arası gelişmişlik farkını en aza indirecek şekilde 'pozitif ayrımcılık' uygulamalıdır. Bu konuda Şırnak, "sıfır noktası" olarak kabul edilebilir.

Bazı Sorular ve Öneriler

Öneri 1: Bir yerleşim yerini, 'belirli bir gelişme düzeyini yakaladıktan sonra mı il yapmak', yoksa 'il yaptıktan sonra mı gelişmesini beklemek' şeklindeki yönetimsel davranışlar,[13] bizim devlet ve toplum olarak "alaturka" kalkınmacı ideolojimizi yansıtmaktadır. (Bu, yeterli eleman, bina ve araç olmadan üniversite açmaya benziyor.)

Öneri 2: Şırnak ve çevresi, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun egemen kült sorunlarını bire bir yaşamaktadır. Bu sorunlar genellikle terör ve töre parantezine alınabilir. Terörizm ve törerizm Şırnak halkını da bir mengene gibi sıkıştırıp durmaktadır. Böyle bir dramatik durumda sosyo-ekonomik gelişmenin olması beklenebilir mi? Aslında tersi de geçerlidir: Sosyo-ekonomik gelişme sağlanmadıkça bu sorunlar sona erdirilebilir mi?

Öneri 3: Şırnak ne zaman kalkınmada öncelikli yöre (KÖY) kapsamından çıkabilir? Şehirlerin hayatı ile insanların hayatı aynı dönemlerle ifade edilemez. Normal bir insan ömrü, bir şehir için orta vade sayılabilir. Şırnak için hem "KÖY" ve hem de "köy" olmaktan çıkmak için, kısa vadede (20-30 yıl) "imkansız"; orta vadede (30-60) "imkansız değil ama çok zor"; uzun vadede (60-100) "olası"; uzun-uzun vadede (100+ yıl) "mümkün" gözükmektedir.[14] Şunu da hatırlatmakta yarar var: Gelişme, görecelidir. İki kentin, iki bölgenin birbiriyle karşılaştırılması; en iyi durumda olanın üzerinden yapılmaktadır. Ayrıca, gelişmişlik değişen çağa ve konjonktüre göre yeniden tanımlanabilir.[15]

Öneri 4: Şırnak, yerel bir kalkınma projesi olan GAP'ın 9 kapısından biridir. GAP'ın Şırnak ekonomisi üzerinde ekonomik-etki çözümlemeleri ve Şırnak ekonomisinin ise GAP bölgesi içinde sektörel rekabet-gelişme anlamında kümelenme çalışmaları yapılmaya başlanmalıdır. Bu bölgenin 'makus talih'i hem iç hem de dış dinamikler (özellikle AB) ile değiştirilmeye elverişlidir. Hangi yöntem izlenirse izlensin, önemli olan; Şırnak'ın (mikro), çevre bölgenin (mezo) ve tüm ülkenin (makro) refah pastasını arttırmak ve bu pastayı hakça bir şekilde paylaştırmaktır.

Öneri 5: O halde neler yapılabilir, neler yapılmalıdır? Herkese bu konuda düşen bir dizi görev, sorumluluk ve işlev vardır: (♥, sevgi ve sabırla çalışmayı simgelemektedir.)

♥1.Merkezi hükümet: Kalkınma plan ve proğramlarında ve bütçe belgelerinde göstermek üzere; yatırım teşvikleri, vergi bağışıklığı vb. mali politikalar uygulamaya devam etmelidir.

---

[12] Önemle hatırlatmak gerekirse, bölge, yeterli beşeri ve doğal kaynaklara sahip olduğundan "yoksun" değil, bu kaynaklar akılcı, hakça ve sürdürülebilir kalkınma ölçütlerine göre kullanılamadığı için "yoksul"dur.

[13] Görünen o ki, bu davranışlardan ikincisi Şırnak ve diğer yeni il statüsüne kavuşan yöreler için geçerlidir.

[14] Örneğin, içinden geldiğimiz ve iki Cumhurbaşkanı çıkarmış kent olan Malatya, Cumhuriyet'le (1924 Anayasası ile) birlikte il olduğu halde, aradan geçen 86 yıla karşın, halen KÖY kapsamındadır.

[15] Örneğin, 20.yy. başındaki İstanbul, kendi dönemi içinde en ileride olan şehirdi; fakat şimdiki ölçütlere göre, bazı noktalarda şimdiki Şırnak'ın gelişme düzeyinde sayılabilir. Buna göre, tahmin edilebilir ki, 21.yy başındaki Şırnak, 100-150 yıl önceki İstanbul'un nimetlerine / zahmetlerine sahiptir.

DPT, bakanlıklar, kamu bankaları, KOSGEB, vb birimler eşügüdüm halinde olmalıdır. Tarımsal (çiftçilik+hayvancılık) üretimin ve istihdamın, GSMH'ye oranı bakımından bölgedeki ve Şırnak ilindeki payı oldukça yüksektir. Bu durum, feodal yapıyı beslemeye devam etmektedir. Kırsal kesimde her hane halkına işleyebileceği düzeyde toprağın dağıtılması sayesinde, feodal yapının kırılabileceği ve bireysel üretimi teşvik eden kapitalist yapının ise güçlendirilebileceği savlanmaktadır. Ancak, mevcut alaturka kapitalist sistemle toprak-tarım reformu nasıl gerçekleştirilecek?

♥2.Yerel yönetimler: Bir yöreyi en iyi tanıyan ve o yöreyle ilgili en etkin politika üretebilecek olanlar, gerçekte yerel yöneticilerdir. Onlar yatırım destek ofisleri ve kültür merkezlerini kurarak, alternatif turizm olanaklarını ve teknoparklar hayata geçirebilirler.

♥3.Üniversiteler: Yöneticilere yol gösterecek ve halkı aydınlatacak bilimsel ve sanatsal projeler üretmelidir.

♥4.Toplum, STK ve özerk kuruluşlar: Bölgesel kalkınma politikaları, bir bölümüyle kalkınma ajansları üzerinden yürütülürken, Dünya Bankası, vb. küresel kuruluşlara da ihtiyaç var. Tüm bunlar için toplum, önce talep etmelidir.

Kaynakça:

* Alkin, K., M. Talu, H. Kaya (2007), "İller Arası Rekabet Endeksi: Türkiye'deki İllerin Rekabetçilik Seviyelerinin Göreceli Olarak Ölçülebilmesi İçin Bir Yaklaşım", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Yıl 6, S.11, Bahar 2007/2, ss.221-35.

* Dinçer, B., M. Özaslan, T.Kavasoğlu (2003), İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması 2003, Ankara: DPT Yayın No 2671.

* DPT, "Şırnak", *İllerde Öne Çıkan Sanayi Sektörleri*.
http://www.dpt.gov.tr/bgyu/illerdesanayi/Sirnak.pdf

* DPT-Devlet Planlama Teşkilatı (2006), *Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi* (2007-2013).

*DPT (2008), "Bölgesel Gelişme", *Dokuzuncu Kalkınma Planı: 2007-213,* Özel İhtisas Komisyonu Raporu.

GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı (2006), *"GAP Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Sosyo-ekonomik Yapısını Nasıl Değiştirecek?"*, 30 Mart, http://www.gap.gov.tr/gap.php?sayfa=Turkish/Ggbilgi/gsosyo.html (20.04.2010)

*Gürsel, S., B. Darbaz (2009), "Türkiye'deki Bölgeler Arasında Refah Seviyeleri Karşılaştırması", *Bahçeşehir Üniversitesi BETAM Araştırma Notu*: 20, 3 Ocak.

*Kalaycıoğlu, E. (Haz.) (2008), *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Sosyal ve Ekonomik Öncelikle*r, İstanbul: TESEV Yayınları.

*Karluk, R. (2007), *Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Dönüşüm,* 11.b., İstanbul: Beta Yayınevi.

*Radikal Gazetesi (2009), "Gini çıktı piyasaya", 20 Aralık.

*TÜİK (2008), *Türkiye İstatistik Yıllığı* 2008.

URAK Uluslararası Rekabet Araştırmaları Kurumu (2008), Türkiye- İllerarası Rekabetçilik Endeksi, http://www.urak.org/URAK_ToplamEndeks.htm (5.12.09)

TÜİK (2009), *Bölgesel Göstergeler 2008: TRC3 Mardin, Batman, Şırnak Siirt*, Ankara, Temmuz.

EK-A: TÜİK-İBBS

İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması (İBBS)

1. Düzey	2. Düzey	3. Düzey
TR Türkiye		
TR1 İstanbul	TR10 (İstanbul)	TR100 İstanbul
TR2 Batı Marmara	TR21 (Tekirdağ, Edirne, Kırklareli)	TR211 Tekirdağ TR212 Edirne TR213 Kırklareli
	TR22 (Balikesir, Çanakkale)	TR221 Balikesir TR222 Çanakkale
TR3 Ege	TR31 (İzmir)	TR310 İzmir
	TR32 (Aydın, Denizli, Muğla)	TR321 Aydın TR322 Denizli TR323 Muğla
	TR33 (Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak)	TR331 Manisa TR332 Afyonkarahisar TR333 Kütahya TR334 Uşak
TR4 Doğu Marmara	TR41 (Bursa,Eskişehir, Bilecik)	TR411 Bursa TR412 Eskişehir TR413 Bilecik
	TR42 (Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova)	TR421 Kocaeli TR422 Sakarya TR423 Düzce TR424 Bolu TR425 Yalova
TR5 Batı Anadolu	TR51 (Ankara)	TR510 Ankara
	TR52 (Konya, Karaman)	TR521 Konya TR522 Karaman
TR6 Akdeniz	TR61 (Antalya, Isparta, Burdur)	TR611 Antalya TR612 Isparta TR613 Burdur
	TR62 (Adana, Mersin)	TR621 Adana TR622 Mersin
	TR63 (Hatay, Kahramanmaraş Osmaniye)	TR631 Hatay TR632 Kahramanmaraş TR633 Osmaniye
TR7 Orta Anadolu	TR71 (Kırıkkale, Aksaray, Niğde,Nevşehir, Kırşehir)	TR711 Kırıkkale TR712 Aksaray TR713 Niğde TR714 Nevşehir TR715 Kırşehir
	TR72 (Kayseri, Sivas, Yozgat)	TR721 Kayseri TR722 Sivas TR723 Yozgat
TR8 Batı Karadeniz	TR81 (Zonguldak, Karabük, Bartın)	TR811 Zonguldak TR812 Karabük TR813 Bartın
	TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop)	TR821 Kastamonu TR822 Çankırı TR823 Sinop
	TR83 (Samsun, Tokat, Çorum, Amasya)	TR831 Samsun TR832 Tokat TR833 Çorum TR834 Amasya
TR9 Doğu Karadeniz	TR90 (Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane)	TR901 Trabzon TR902 Ordu TR903 Giresun TR904 Rize TR905 Artvin TR906 Gümüşhane
TRA Kuzeydoğu Anadolu	TRA1 (Erzurum, Erzincan, Bayburt)	TRA11 Erzurum TRA12 Erzincan TRA13 Bayburt
	TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan)	TRA21 Ağrı TRA22 Kars TRA23 Iğdır TRA24 Ardahan
TRB Ortadoğu Anadolu	TRB1 (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli)	TRB11 Malatya TRB12 Elazığ TRB13 Bingöl TRB14 Tunceli
	TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkari)	TRB21 Van TRB22 Muş TRB23 Bitlis TRB24 Hakkari
TRC Güneydoğu Anadolu	TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis)	TRC11 Gaziantep TRC12 Adıyaman TRC13 Kilis
	TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır)	TRC21 Şanlıurfa TRC22 Diyarbakır
	TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt)	TRC31 Mardin TRC32 Batman TRC33 Şırnak TRC34 Siirt
Toplam 12	26	81

SOSYO-EKONOMİK GÖSTERGELER IŞIĞINDA ŞIRNAK İLİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Hüseyin SARAÇOĞLU*

Özet

Şırnak, geçmişi çok eskilere dayandığı halde, günümüzde ekonomik ve sosyal yönden yeterince gelişememiş bir il olarak karşımıza çıkmaktadır. Yıllarca adı terörle anıldığı için ekonomik anlamda bir kalkınma hamlesi yapılamamıştır. 2008 yılında açılan Şırnak Üniversitesi, şehrin gelişmesine katkıda bulunacak, Şırnak'ın makus kaderi yavaş yavaş tersine dönecektir. Ticari anlamda ise Habur sınır kapısının bulunması, 4 ilçesinin başka ülkelerle sırırının olması, hem Suriye, hem de Irak'la komşu olması gibi avantajlar Şırnak'ı ekonomik olarak geliştirebilecek potansiyellerdir.

Bu çalışmada, Şırnak şehir merkezi ve kendisine bağlı 6 ilçenin (Beytüşşebap, Cizre, Güçlükonak, İdil, Silopi ve Uludere) sosyo-ekonomik verileri karşılaştırılacaktır. TUİK ve DPT gibi kurumların 2009 henüz açıklanmadığı için 2000 yılına ait verilerinden yararlanarak şehirleşme oranları, nüfus artış hızları, yoğunlukları, bağımlılık oranları, hane büyüklükleri, tarım, sanayi ve hizmet sektöründe çalışanların oranları, işsizlik, okur-yazar ve bebek ölüm oranları gibi kriterler esas alınacaktır. Şırnak ve ilçelerinin Türkiye ekonomisine olan katkıları ortaya konacaktır. Ayrıca her kategoride ilçelerin Türkiye'deki 872 ilçe içindeki sıralamaları ayrı ayrı verilecektir. Bütün bu değerlendirmeler tablo ve grafiklerle de desteklenerek çalışma tamamlanacaktır.

Anahtar kelimeler: Şırnak, Sosyo-Ekonomik Durum, Beşeri Coğrafya, Nüfus

THE EVALUATION OF SIRNAK PROVINCE IN THE LIGHT OF SOCIO-ECONOMİC INDICATORS

Abstract

Although the history of Sırnak dates back to old times, it appears as a province that has not developed adequately in economical and social sense. Since it was mentioned together with terrorism, it could not developmental movement economically. Sırnak University which became giving service in 2008 will contribute to the development of city and unfortunate destiny of Sırnak will reverse slowly. Commercially; advantages such as Habur border gate, four cities' having border with other countries, being neighbor to both Syria and Iraq are the potentials that would develop Sırnak economically.

In this study, socio-economical data of Sırnak city center and 6 districts that are connected to it (Beytussebap, Cizre, Guclukonak, Idil, Silopi and Uludere) will be compared. Since 2009 data of institutions such as TUIK (Turkish Statistical Institute) and DPT (State Planning Organization) have not been announced yet, data of 2000 will be used and criteria such as urbanization ratio, population growth speed, density, addiction ratio, size of houses, rate of

* Yrd. Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, hsaracoğlu26@hotmail.com

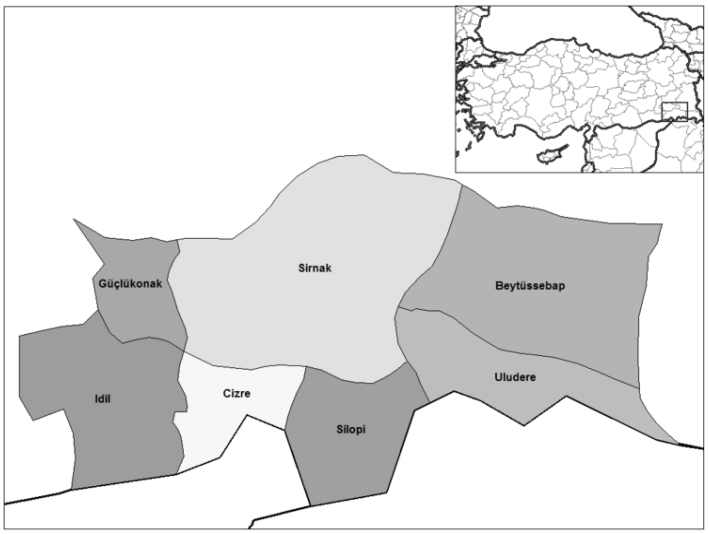
employers working on agriculture, industry and service sector, unemployment, literacy and infant mortality rates will be taken as a basis. Moreover the place of each district among 872 districts in Turkey will be given separately. The study will be completed by giving support to the evaluations with tables and graphics.

Keywords: Şırnak, Socio-Economik Status, Human Geography, Population

GİRİŞ

Şırnak ve çevresinin tarihi çok eskilere dayanmakla beraber, 1990 yılında il statüsüne getirilmiştir. Şırnak ili coğrafi olarak iki bölge arasında yer alır. Doğuda; İl merkezi, Beytüşşebap ve Uludere ilçeleri Doğu Anadolu Bölgesi'nde, batıda; Güçlükonak, İdil, Cizre ve Silopi ilçeleri Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde kalmaktadır. Şırnak, kuzeyde Siirt, kuzeydoğuda Van, doğuda Hakkari, batıda Mardin, güneyde ise Irak ve Suriye ile komşudur. (Şekil.1, 2)

Şekil.1 Şırnak İlinin Lokasyon Haritası

Kaynak: http://www.sirnak.gov.tr/default_B0.aspx?id=17

Şekil.2 Şırnak İl Merkezinin Uydu Görüntüsü

Kaynak: Google Earth

İlin alanı ile ilgili farklı değerler bulunmaktadır. Örneğin; Harita Genel Komutanlığı'na göre 7.296 km² iken DİE (TUİK) 2004 yılı verilerine göre 7.151 km² olarak verilmiştir.

(http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0llerin_y%C3%BCz%C3%B6l%C3%A7%C3%BCmleri) Şırnak Valiliği resmi internet sitesinde ise, "İl hakkında genel bilgi" başlığı altında 6.904 km² verilirken, (http://www.sirnak.gov.tr/default_B0.aspx?content=1003) aynı sitenin "Tarih ve coğrafya" başlığında 7.172 km² olarak gösterilmiştir.

Yeryüzü şekilleri bakımından akarsular tarafından yarılmış bir plato görünümündedir. Genelde arazi Dicle'nin kolları tarafından yarılmıştır. İlin doğusunda Doğu Anadolu karasal iklimi görülürken, batı yarısında doğuya göre biraz daha ılıman bir iklim hakimdir. Doğuda kışlar çok soğuk, batıda yazlar çok sıcaktır.

ŞIRNAK İLİNİN SOSYO-EKONOMİK GÖSTERGELERİ

Şırnak'ın gelişmişlik sırasına bakacak olursak merkez ilçe, 872 ilçe arasında 314. sırada yer almaktadır. Bunu Cizre (360. sıra) ve Silopi (399. sıra) takip etmektedir. Diğer ilçeler ise Türkiye ortalamasına göre oldukça geri sıralarda yer alır. İlçeler, Uludere (763), Beytüşşebap (811), Güçlükonak (821) ve İdil (847) şeklinde sıralanmaktadır.

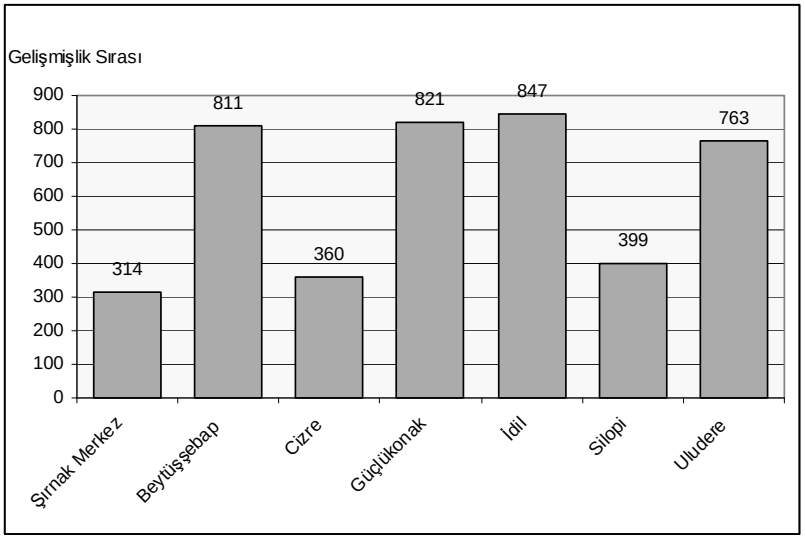
Gelişmişlik grubu bakımından Şırnak merkez, Cizre ve Silopi 3. grupta, diğerleri 6. grupta yer almaktadır. Gelişmişlik endeksi bakımından sadece Şırnak merkez artı değerdedir. Yine diğer ilçeler eksilerdedir. (Tablo.1, Şekil.3)

Tablo.1 Şırnak ve İlçelerinin Gelişmişlik Göstergeleri

İlçe Adı	Gelişmişlik Sırası	Gelişmişlik Grubu	Gelişmişlik Endeksi
Şırnak Merkez	314	3	0,04898
Beytüşşebap	811	6	-1,08409
Cizre	360	3	-0,07908
Güçlükonak	821	6	-1,15538
İdil	847	6	-1,39014
Silopi	399	3	-0,14259
Uludere	763	6	-0,83619

Kaynak: DPT., İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2004) s.127

Şekil.3 Şırnak ve İlçelerinin Gelişmişlik Sıralaması

Şırnak ve ilçelerini nüfus miktarına göre değerlendirecek olursak ilk sırada Cizre ilçesi gelmektedir. (2000 yılı nüfusu 82.042 kişi, 2009 yılı nüfusu 113.041 kişidir) Bunu Silopi,

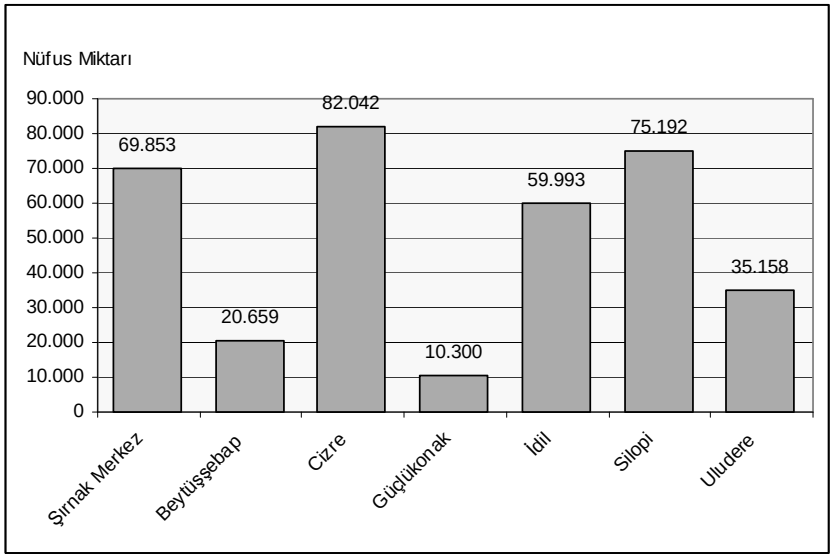
Şırnak merkez ve İdil takip etmektedir. Son sıraları ise Uludere, Beytüşşebap ve Güçlükonak paylaşmaktadır. Bildirideki bütün sıralamalar 2000 yılı verilerine göre yapıldığı için, Tablo.2'deki 2009 yılı nüfusları sadece bir fikir vermek ve kıyas yapmak amacıyla verilmiştir. 872 ilçe arasındaki sıralamada ise 156. sıra (Cizre) ile 768. sıra (Güçlükonak) arasında dağılmaktadır. 2009 yılı verilerine göre aradan geçen 9 yılda 4 ilçenin nüfusu azalırken (Şırnak merkez, Beytüşşebap, Güçlükonak ve Uludere), 3 ilçenin nüfuslarında (Cizre, Silopi ve İdil) artış olmuştur. Nüfusu artan ilçelere bakacak olursak fiziki coğrafya şartları bakımından, çok fazla dağlık olmayan, yeryüzü şekillerinin biraz daha sade olduğu, ovalık sahalara denk geldiğini görürüz. Beşeri coğrafya bakımından ise, bu ilçelerin tamamının Suriye ile sınırının olması, ayrıca Habur Sınır Kapısı'nın da mevcudiyeti, ekonomik olarak nüfusun buralarda toplanmasına neden olmuştur. Dağlık alanlar, ulaşım sistemlerinin pek gelişmediği ilçeler, nüfusun da azaldığı sahalardır. (Tablo.2, Şekil.4)

Tablo.2 Şırnak ve İlçelerinin Nüfus Miktarına Göre Sıralaması

İlçe Adı	**2000 Yılı Nüfus Miktarı**	**2009 Yılı Nüfus Miktarı**	**872 İlçe İçindeki Sıralaması**
Şırnak Merkez	69,853	51,394	192
Beytüşşebap	20,659	17,793	597
Cizre	82,042	113,041	156
Güçlükonak	10,300	9,601	768
İdil	59,993	67,999	217
Silopi	75,192	100,641	178
Uludere	35,158	17,828	399

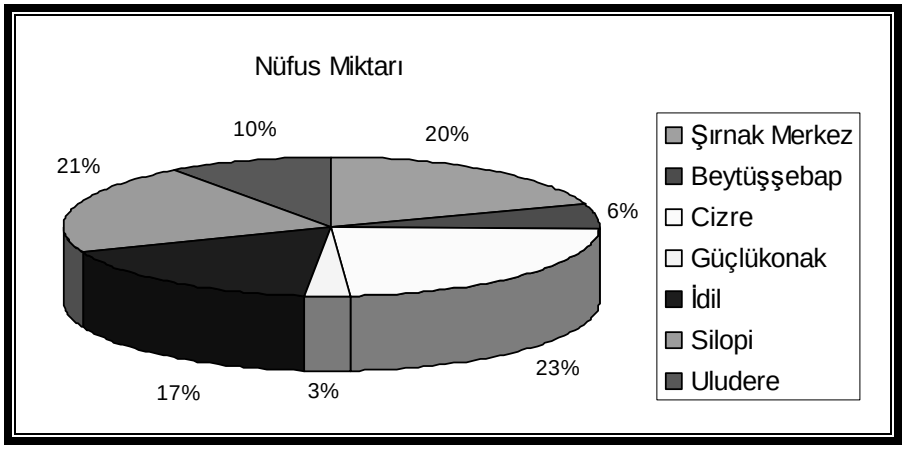
Kaynak: DPT., İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2004) s.219
2009 Yılı Nüfusları: TUİK verileri.

Şekil.4 Şırnak ve İlçelerinin Nüfus Miktarına Göre Sıralaması (2000)

Şırnak ilindeki nüfusun %23'ü Cizre'de, %21'i Silopi'de, %20'si ise Şırnak merkez ilçede yaşamaktadır. Bunu, %17 ile idil, %10 ile Uludere izlemektedir. Son sırada ise Beytüşşebap (%6) ve Güçlükonak (%3) gelmektedir. (Şekil.5)

Şekil.5 Şırnak ve İlçelerinin Nüfus Miktarının Oransal Dağılımı

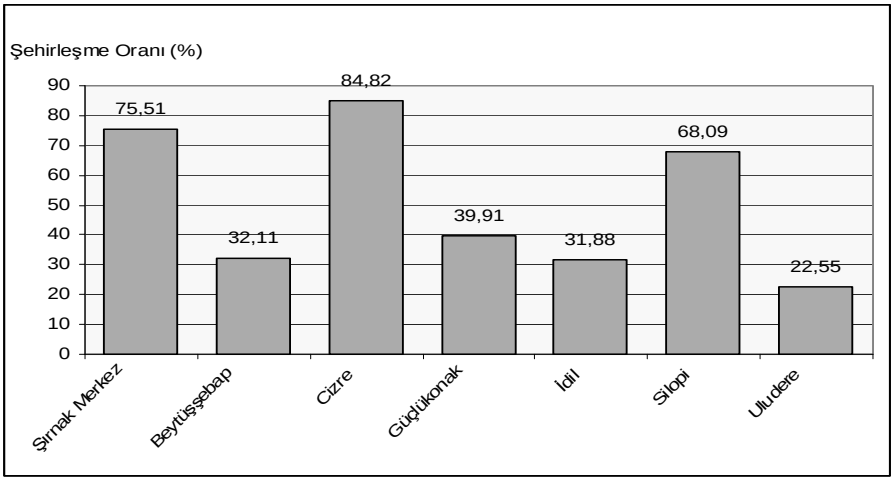
Şehirleşme oranları bakımından Şırnak'ı incelersek, il bazında %59.83'luk bir orana sahiptir. Bu oran hem Güneydoğu Anadolu Bölgesi (%62.69), hem de Türkiye ortalamasından (%64.90) düşüktür. (DPT., İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, s.227, Ankara, 2003) İlçeler bazında ele aldığımızda, en yüksek şehirleşme oranı Cizre'dedir (%84.82). Bunu Şırnak merkez (%75.51) ve Silopi (%68.09) takip etmektedir. Şehirleşmenin en düşük olduğu ilçe %22.55 ile Uludere'dir. 872 ilçe arasında, Şırnak ilçeleri 58. sıra (Şırnak merkez) ile 771. sıra (Uludere) arasında geniş bir yelpazeye yayılmıştır. (Tablo.3, Şekil.6)

Tablo.3 Şırnak ve İlçelerinin Şehirleşme Oranı (%)

İlçe Adı	Şehirleşme Oranı (%)	872 İlçe İçindeki Sıralaması
Şırnak Merkez	75,51	58
Beytüşşebap	32,11	611
Cizre	84,82	22
Güçlükonak	39,91	471
İdil	31,88	614
Silopi	68,09	105
Uludere	22,55	771

Kaynak: DPT., İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2004) s.219

Şekil.6 Şırnak ve İlçelerinin Şehirleşme Oranı (%)

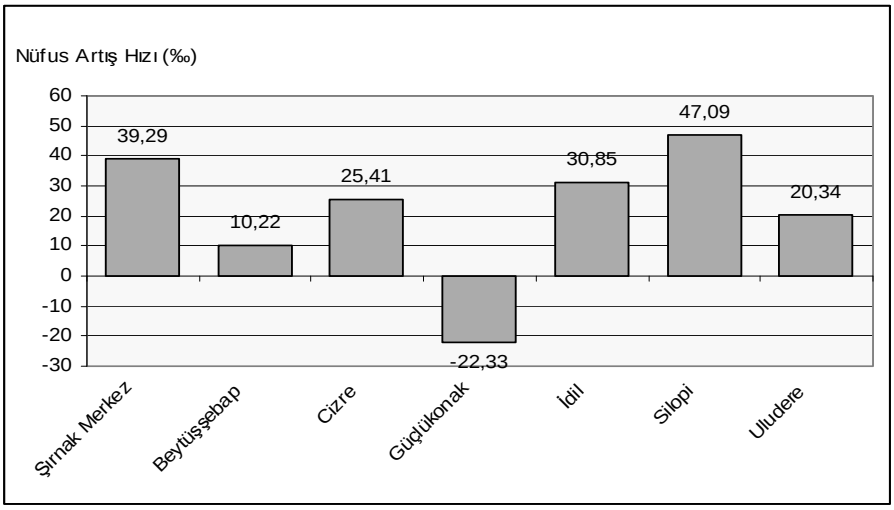
Nüfus artış hızının en yüksek olduğu ilçeler sırasıyla; Silopi (‰47.09), Şırnak merkez (‰39.29) ve İdil'dir (‰30.85). İlçeler içinde sadece Güçlükonak'ın şehirleşme oranı eksi değerdedir (‰-22.33). Bu da bize ilçeden başka yerlere göç yaşandığını göstermektedir. 872 ilçe arasındaki sıralamada ise Silopi 28. sırada, Güçlükonak 793. sırada yer almaktadır. (Tablo.4, Şekil.7)

Tablo.4 Şırnak ve İlçelerinin Nüfus Artış Hızı (‰)

İlçe Adı	Nüfus Artış Hızı (‰)	872 İlçe İçindeki Sıralaması
Şırnak Merkez	39,29	50
Beytüşşebap	10,22	330
Cizre	25,41	121
Güçlükonak	-22,33	793
İdil	30,85	89
Silopi	47,09	28
Uludere	20,34	182

Kaynak: DPT., İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2004) s.219

Şekil.7 Şırnak ve İlçelerinin Nüfus Artış Hızı (‰)

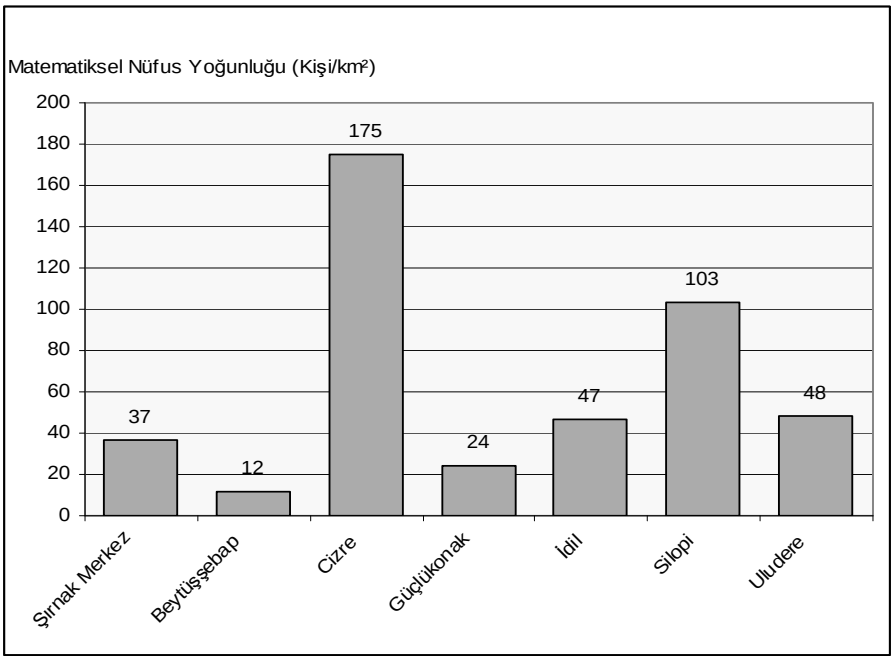
Km²'ye düşen insan sayısını ifade eden matematik (aritmetik) nüfus yoğunluğu, Cizre'de 175 kişi ile en yüksek değerine ulaşır. Silopi'de ise 103 kişidir. Daha sonra, Uludere (48 kişi), İdil (47 kişi) ve Şırnak merkez gelmektedir (37 kişi). Matematik nüfus yoğunluğunun en az olduğu ilçeler ise; Beytüşşebap (12 kişi) ve Güçlükonak'tır (24 kişi). (Tablo.5, Şekil.8)

Tablo.5 Şırnak ve İlçelerinin Matematiksel Nüfus Yoğunluğu (Kişi/km²)

İlçe Adı	Matematiksel Nüfus Yoğunluğu (Kişi/km²)	872 İlçe İçindeki Sıralaması
Şırnak Merkez	37	544
Beytüşşebap	12	833
Cizre	175	98
Güçlükonak	24	715
İdil	47	446
Silopi	103	186
Uludere	48	441

Kaynak: DPT., İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2004) s.219

Şekil.8 Şırnak ve İlçelerinin Matematiksel Nüfus Yoğunluğu (Kişi/km²)

Nüfus bağımlılık oranı, çalışan nüfusun bakmak zorunda olduğu çocuk ve yaşlı nüfusu ifade etmektedir. Bu oranın her zaman az olması bir avantajdır. Çünkü bağımlı nüfusun fazla olması, çalışanların gelirlerinin bunlara aktarılmasına neden olmaktadır. Gelişmiş ülkelerde yaşlı nüfus fazla, geri kalmış ülkeler de ise çocuk nüfus fazladır. Yaşlı nüfusun fazla olması, gelirin büyük kısmının sosyal güvence ve emekli maaşlarına aktarılmasına neden olmaktadır. Çocuk nüfusun fazla olması ise ileride işsizlik probleminin artmasına neden olabilir. Bundan dolayı, nüfusun yaş gruplarına göre dağılışını gösteren nüfus piramitlerinin -aşırı olmamak kaydıyla- tabanının dar olması tercih edilir. Dar tabanlı nüfus piramitleri çocuk doğumlarındaki azalmayı göstermektedir. Şırnak ili de bu anlamda pek gelişememiş illerimizden birisidir.

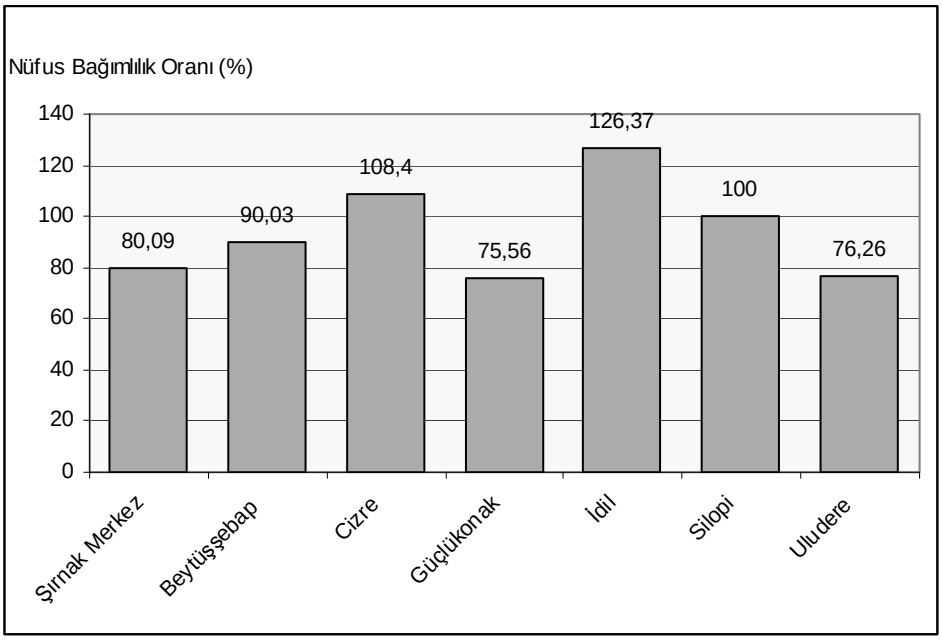
Şırnak ilinde nüfus bağımlılık oranının %100 ve üzerinde olduğu ilçeler; İdil (%126.37), Cizre (%108.40) ve Silopi'dir (%100.00). Bağımlılık oranının en düşük olduğu ilçe ise %76.26 ile Uludere'dir. Şırnak ilinde bağımlılık oranları %75'in altına inmemektedir. 872 ilçe arasındaki sıralamada Şırnak ilçeleri 4. sıra (İdil) ile 140. sıra (Güçlükonak) arasında yer almaktadır. Bu değerler bize göstermektedir ki, Şırnak ilinde özellikle çocuk nüfusun fazla olması bağımlılık oranlarını yükseltmektedir. Ayrıca son yıllarda sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi, ulaşımın gelişmiş olması gibi faktörler yaşlı nüfusun daha da uzun yaşamasına katkıda bulunmaktadır. Ama genel olarak geri kalmış ülkelere benzeyen bir profil karşımıza çıkmaktadır.(Tablo.6, Şekil.9)

Tablo.6 Şırnak ve İlçelerinin Nüfus Bağımlılık Oranı (%)

İlçe Adı	Nüfus Bağımlılık Oranı (%)	872 İlçe İçindeki Sıralaması
Şırnak Merkez	80,09	113
Beytüşşebap	90,03	73
Cizre	108,40	21
Güçlükonak	75,56	140
İdil	126,37	4
Silopi	100,00	43
Uludere	76,26	131

Kaynak: DPT., İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2004) s.219

Şekil.9 Şırnak ve İlçelerinin Nüfus Bağımlılık Oranı (%)

Şırnak ilinde ortalama aile büyüklüğü 7-9 kişi arasındadır. Bu değerler oldukça yüksektir. Aile büyüklüğünün en fazla olduğu ilçe 8.94 kişi ile İdil ilçesidir. Türkiye sıralamasında 12. sırada yer alır. Bunu 8.79 kişi ile Cizre ve 8.67 kişi ile Silopi takip eder.

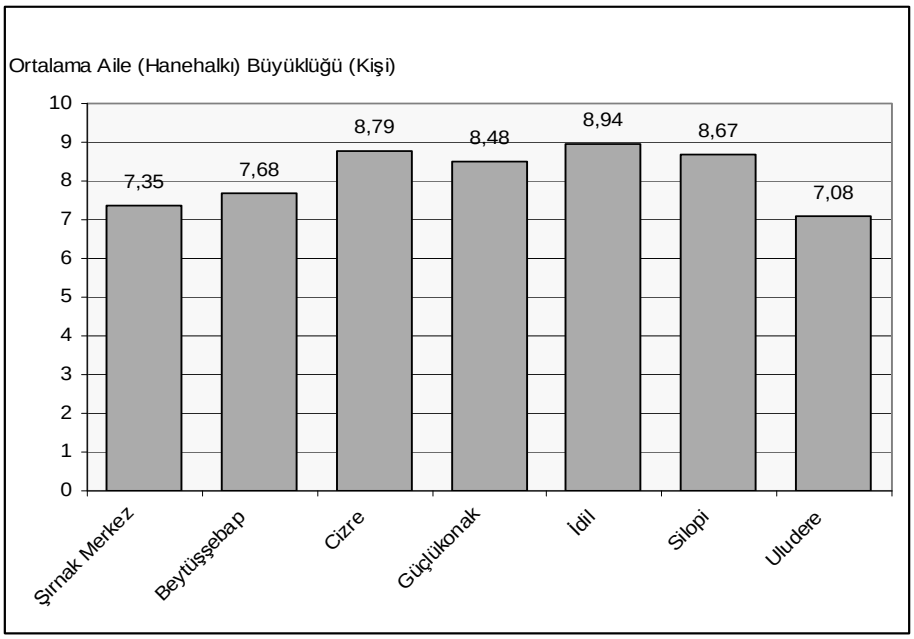
Tablo.7 Şırnak ve İlçelerinin Ortalama Aile Büyüklüğü (Kişi)

İlçe Adı	**Ortalama Aile (Hanehalkı) Büyüklüğü (Kişi)**	**872 İlçe İçindeki Sıralaması**
Şırnak Merkez	7,35	83
Beytüşşebap	7,68	60
Cizre	8,79	15
Güçlükonak	8,48	25
İdil	8,94	12
Silopi	8,67	19
Uludere	7,08	105

Kaynak: DPT., İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2004) s.219.

Aile büyüklüğünün en az olduğu ilçeler; Uludere (7.8 kişi), Şırnak merkez (7.35 kişi) ve Beytüşşebap (7.68 kişi) ilçeleridir. Şırnak ilinde aile büyüklüğü 7 kişinin altına hiç düşmemektedir. Bu da bize her ailede anne ve baba dışında ortalama 5 çocuk olduğunu göstermektedir. Çocuk sayısının fazla olmasındaki en büyük faktör gelenek ve göreneklerin hala etkili olması, aşiret sisteminin güncelliğini koruması, nüfus fazlalığın güçle eş değer tutulmasıdır. (Tablo.7, Şekil.10)

Şekil.10 Şırnak ve İlçelerinin Ortalama Aile Büyüklüğü (Kişi)

Çalışan nüfusun sektörlere dağılışı, sosyo-ekonomik değerlendirmelerde oldukça önemlidir. Gelişmiş ülkelerde, sanayi ve hizmetler sektörünün oranları yüksek iken, gelişmekte olan ülkelerde ise, tarım sektörünün oranı daha fazladır. Şırnak ilinde tarımsal nüfus oranının en yüksek olduğu ilçe, %77 ile İdil'dir. Diğer ilçelerle kıyaslandığında geniş tarım alanlarına sahip olması, ilçede fabrika gibi sanayi tesislerinin bulunmaması bu oranı yükseltmiştir. İkinci sırada Beytüşşebap (%61) gelmektedir. Tarımsal nüfus oranının en az olduğu yer ise %28'lik oranıyla Şırnak merkez ilçe gelmektedir. İdari anlamda il olması özellikle hizmetler sektörünün artmasına neden olmuştur.

Sanayi sektöründe çalışanların oranı hiçbir ilçede %5'i bulmamaktadır. Bu anlamda Şırnak en geri kalmış illerimizden birisidir. Sanayi sektöründe çalışan nüfus oranını en yüksek olduğu ilçe %4.12 ile Cizre'dir. Bunu %2.97 ile Şırnak merkez, %2.07 ile Silopi, %1.02 ile Güçlükonak izlemektedir. Bu oranın %1'in altında olduğu ilçeler ise; İdil (%0.62), Uludere (%0.58) ve Beytüşşebap'tır (%0.38).

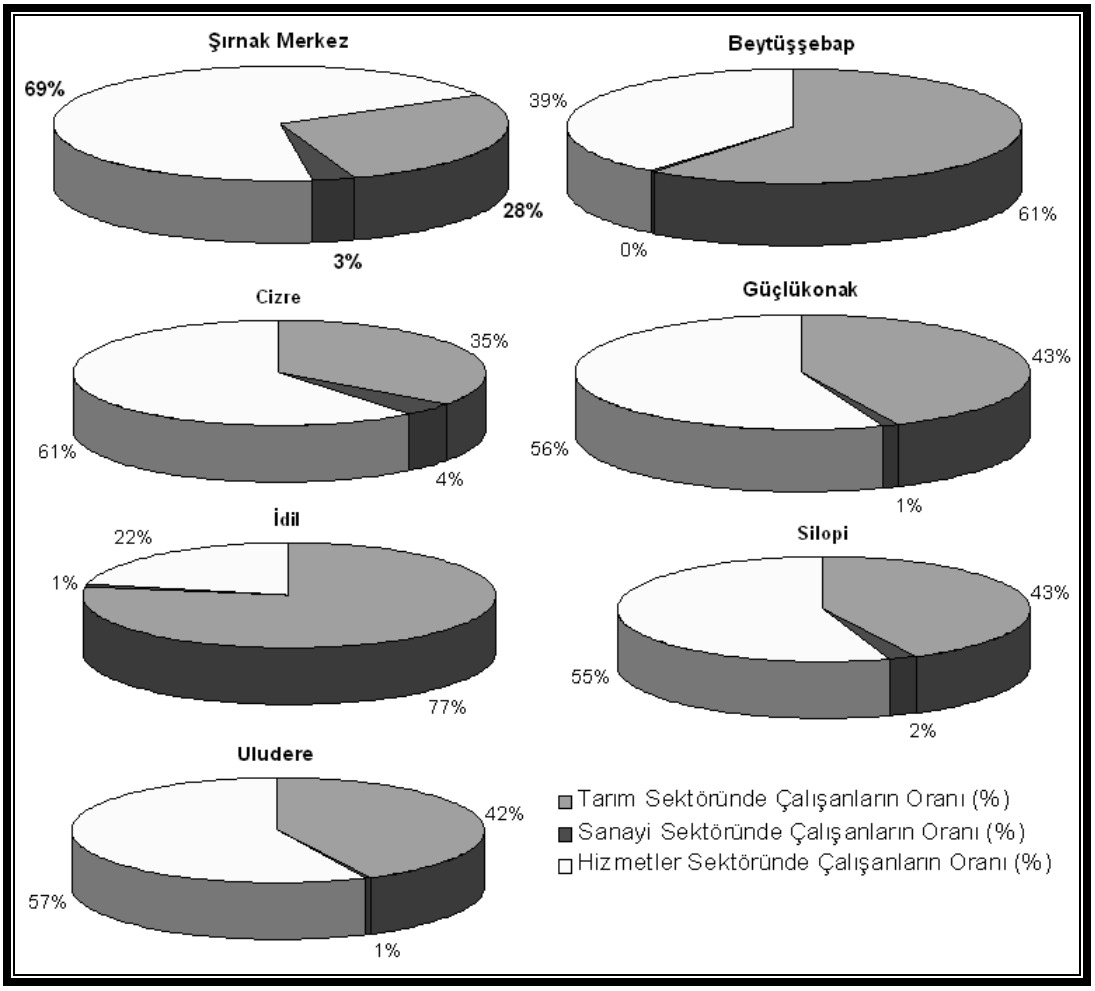
Hizmetler sektörüne bakacak olursak, Şırnak merkez %69'luk oranıyla ilk sırada gelmektedir. Bunu, Cizre (%61), Uludere (%57) ve Güçlükonak (%56) takip etmektedir. %22'lik oranıyla İdil ilçesi en son sırada yer almaktadır. 872 ilçe içinde Şırnak ilçeleri 10. sıra ile 384. sıra arasında bulunur. (Tablo.8, Şekil.11)

Tablo.8 Şırnak ve İlçelerinde Tarım, Sanayi ve Hizmetler Sektöründe Çalışanların Oranı (%)

İlçe Adı	Tarım Sektöründe Çalışanların Oranı (%)	872 İlçe İçindeki Sıralaması	Sanayi Sektöründe Çalışanların Oranı (%)	872 İlçe İçindeki Sıralaması	Hizmetler Sektöründe Çalışanların Oranı (%)	872 İlçe İçindeki Sıralaması
Şırnak Merkez	28,16	844	2,97	531	68,87	10
Beytüşşebap	60,55	665	0,38	865	39,07	125
Cizre	35,08	821	4,12	431	60,80	25
Güçlükonak	43,04	780	1,02	804	55,94	37
İdil	77,72	358	0,62	837	21,66	384
Silopi	42,63	783	2,07	648	55,30	40
Uludere	42,40	786	0,58	840	57,02	31

Kaynak: DPT., İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2004) s.219

Şekil.11 Şırnak ve İlçelerinde Tarım, Sanayi ve Hizmetler Sektöründe Çalışanların Oranı (%)

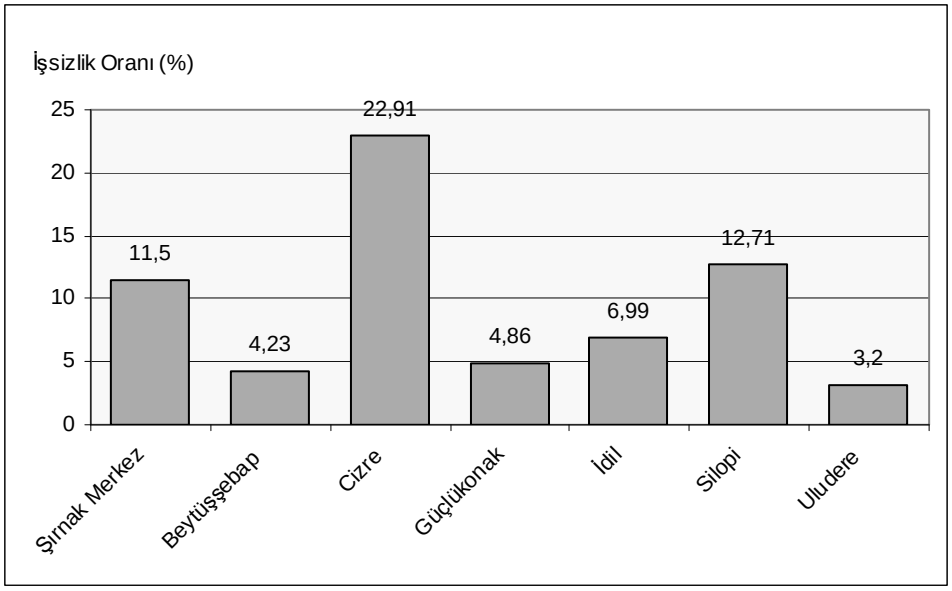
Şırnak ilinde işsizliğin en fazla olduğu ilçeler; Cizre %22.91 (872 ilçe arasında 5. sırada yer almaktadır), Silopi %12.71 ve Şırnak merkez %11.50'dir. İşsizliğin en az olduğu ilçeler ise sırasıyla; Uludere, Beytüşşebap ve Güçlükonak'tır. (Tablo.9, Şekil.12)

Tablo.9 Şırnak ve İlçelerinde İşsizlik (%), Okur-Yazar (%) ve Bebek Ölüm Oranları (‰)

İlçe Adı	İşsizlik Oranı (%)	872 İlçe İçindeki Sıralaması	Okur-Yazar Oranı (%)	872 İlçe İçindeki Sıralaması	Bebek Ölüm Oranı (‰)	872 İlçe İçindeki Sıralaması
Şırnak Merkez	11,50	92	72,09	786	62,22	83
Beytüşşebap	4,23	537	61,22	848	44,44	308
Cizre	22,91	5	63,48	839	58,66	109
Güçlükonak	4,86	470	65,73	826	26,81	753
İdil	6,99	283	60,27	853	43,23	332
Silopi	12,71	68	65,41	827	58,78	108
Uludere	3,20	686	70,28	802	50,22	192

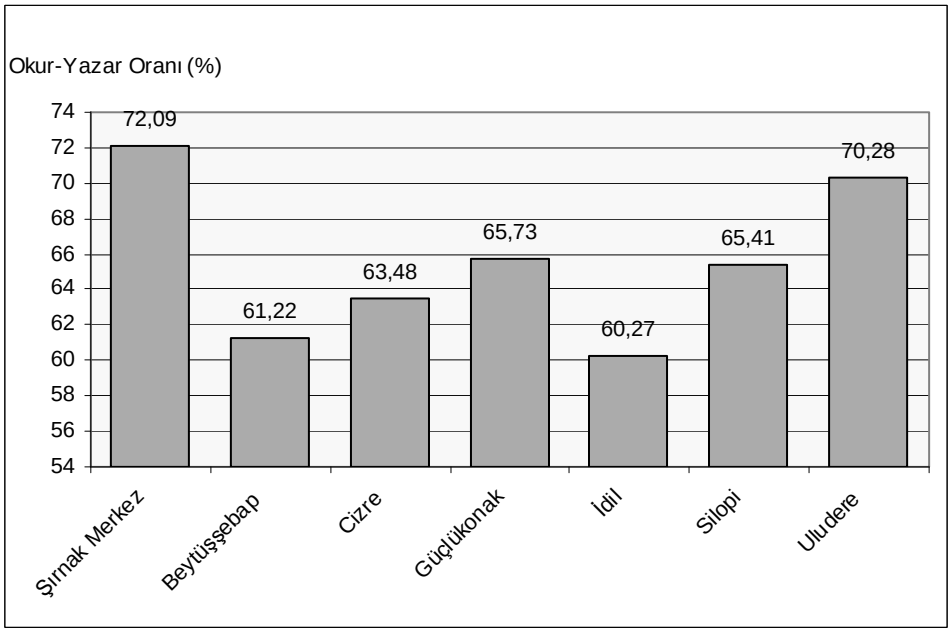
Kaynak: DPT., İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2004) s.219

Şekil.12 Şırnak ve İlçelerinde İşsizlik (%) Oranları

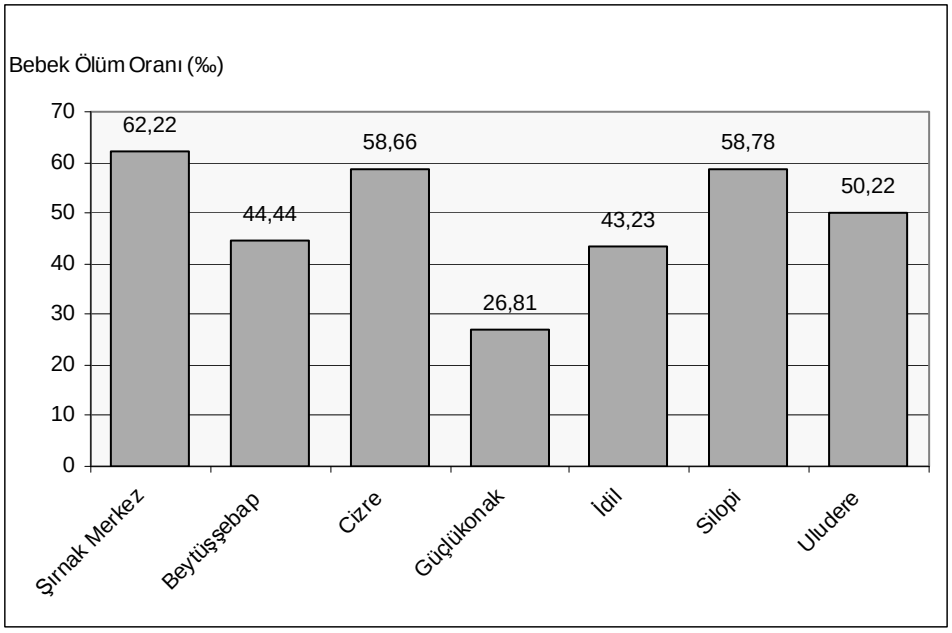
Şırnak ilçelerinin okur-yazar oranları %60-72 arasında değişmektedir. Okuma yazma oranının en yüksek olduğu ilçeler, Şırnak merkez ve Uludere ilçeleri iken, en az olduğu ilçeler ise İdil ve Beytüşşebap'tır. Bu değerler ile Şırnak ilçeleri 872 ilçe sıralamasında son 100 yerleşmenin içinde bulunmaktadır (sadece Şırnak merkez 786. sırada bulunmakta, diğer bütün ilçeler 800'den sonra gelmektedir). Okur-yazarlar içinde kadınların oranı çok daha azdır. Son yıllarda "Kardelen Projesi" ile kız çocuklarının okutulmasına yönelik ciddi çalışmalar yürütülmektedir. (Tablo.9, Şekil.13)

Şekil.13 Şırnak ve İlçelerinde Okur-Yazar (%) Oranları

Bebek ölüm oranlarına baktığımızda, oranların ‰26-62 arasında değiştiğini görmekteyiz. Bu oranların ‰50'nin üzerinde olduğu ilçeler; Şırnak merkez, Silopi, Cizre ve Uludere'dir. En az olduğu yerler ise; Güçlükonak, İdil ve Beytüşşebap ilçeleridir. Burada ilginç bir durum söz konusudur. Şırnak şehir merkezinin de içinde yer aldığı Şırnak merkez ilçe, en fazla bebek ölümlerinin de yaşandığı (‰62.22) yerdir. (Tablo.9, Şekil.14)

Şekil.14 Şırnak ve İlçelerinde Bebek Ölüm Oranları (‰)

Fert başına genel bütçe geliri bakımından en gelişmiş ilçe Şırnak merkezdir ve Türkiye sıralamasında 16. sırada bulunmaktadır. İkinci sırada Silopi, üçüncü sırada da Cizre gelmektedir. Diğer ilçelerin gelirleri çok düşüktür. Hatta Güçlükonak ilçesi 872 ilçe içindeki sıralamada sondan ikincidir (871. sıra). Vergi gelirlerinin ülke içindeki payı bakımından yapılan sıralamada Şırnak ilinin ilçeleri, 229 (Cizre) ile 864 (Güçlükonak) arasındadır.

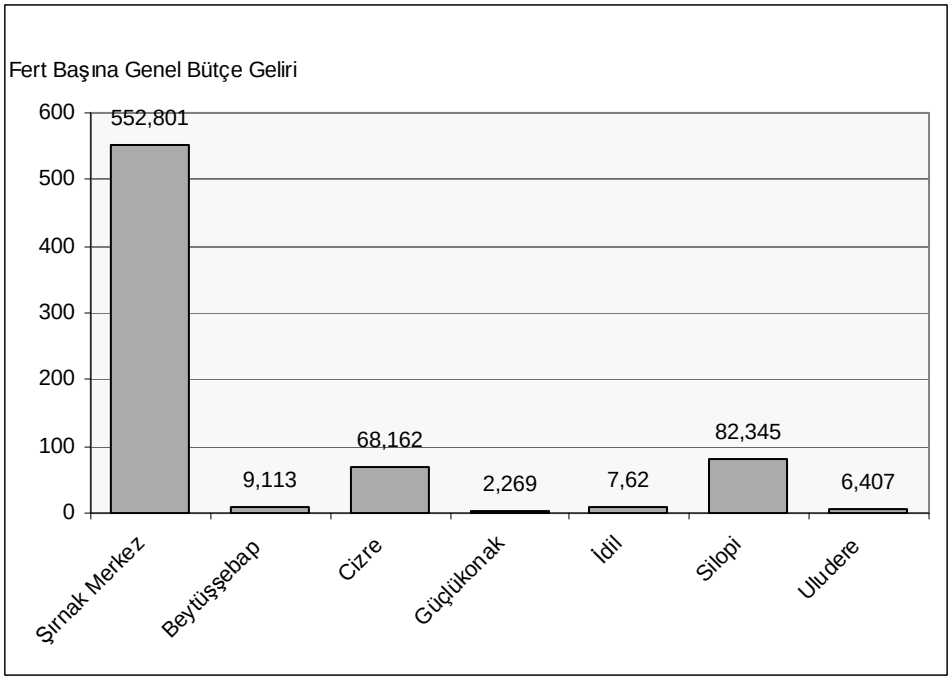
Tarımsal üretimin ülke içindeki payı bakımından ise 237-854 arasında yer alır. Oranın en yüksek olduğu ilçeler sırasıyla; Silopi, İdil ve Cizre'dir. Bu ilçeler aynı zamanda yeryüzü şekillerinin tarıma elverişli olduğu, nispeten ovalık sahalara denk gelmektedir. Oranın en az olduğu ilçeler ise; Beytüşşebap, Şırnak merkez, Güçlükonak ve Uludere'dir. Bu ilçeler de yeryüzü şekillerinin nispeten dağlık olduğu yerlerdir. (Tablo.10, Şekil.15)

Tablo.10 Şırnak ve İlçelerinde Fert Başına Genel Bütçe Geliri (TL), Vergi Gelirlerinin Ülke İçindeki Payı (%) ve Tarımsal Üretimin Ülke İçindeki Payı (%)

İlçe Adı	Fert Başına Genel Bütçe Geliri (Bin TL))	872 İlçe İçindeki Sıralaması	Vergi Gelirlerinin Ülke İçindeki Payı (%)	872 İlçe İçindeki Sıralaması	Tarımsal Üretimin Ülke İçindeki Payı (%)	872 İlçe İçindeki Sıralaması
Şırnak Merkez	552,801	16	0,01043	313	0,01225	755
Beytüşşebap	9,113	769	0,01240	289	0,00303	854
Cizre	68,162	245	0,01702	229	0,04611	492
Güçlükonak	2,269	871	0,00028	864	0,01301	746
İdil	7,620	802	0,00258	589	0.10661	288
Silopi	82,345	197	0,01250	288	0,13107	237
Uludere	6,407	823	0,00180	652	0.03044	577

Kaynak: DPT., İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2004) s.219

Şekil.15 Şırnak ve İlçelerinde Fert Başına Genel Bütçe Geliri (TL)

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Şırnak, ilçeler bazında incelendiğinde, sosyo-ekonomik göstergeler bakımından hiç de iç açıcı bir konumda değildir. Bunun nedenleri arasında; potansiyelinin değerlendirilememiş olması, Türkiye'nin Ortadoğu'ya açılan en önemli kapısı (Habur Sınır Kapısı) olmasına rağmen gelirin Şırnak iline pek yansımaması, sadece Silopi ve Cizre ile sınırlı kalmasıdır. Ayrıca isminin yıllardır terör olaylarıyla anılması, sanayi yatırımlarının yetersiz olması da gelişememe nedenlerindendir.

DPT'nin yaptığı "İllerde öne çıkan sanayi sektörleri" adlı bir çalışmada Şırnak ilinde öne çıkan sektörler başlıca 3 ana grup halinde ele alınmıştır:

1. Gıda Ürünleri ve İçecek İmalatı

- Ekmek, taze fırın ürünleri ve taze kek imalatı
- Öğütülmüş tahıl ürünleri imalatı

2. Madencilik ve Taşocakçılığı

- Taşkömürü madenciliği ve briketlenmesi
- Kum ve çakıl ocakçılığı

3. Metalik Olmayan Diğer Mineral Ürünlerinin İmalatı

- Süsleme ve diğer yapı taşının kesilmesi, şekil verilmesi ve kullanılabilir hale getirilmesi

Şırnak ilinin ekonomik anlamda geliştirilebilmesi için bize göre şunların yapılması gerekir:

- Tarım ve hayvancılığın desteklenmesi,
- Asfaltit yataklarının daha fazla kullanıma açılması,
- Sınır ticaretinin arttırılması,
- Sanayi yatırımlarının yönlendirilmesi,
- Turizmin devreye sokulması

Bunlar yapılırken yerel kuruluşlara da büyük görevler düşmektedir. Özellikle Şırnak Üniversitesi'nin kurulmuş olması en önemli adımlardan birisidir. Bunun dışında, sanayi ve ticaret odaları, il ve ilçe tarım müdürlükleri, sınır ticaretiyle ilgili kurumlar, özellikle de yerel yönetimlerin işbirliği ile Şırnak makus kaderini yavaş yavaş yenecektir.

Kaynakça:

DİE (TUİK)., 2000-2009 Yılları Genel Nüfus Sayımı Sonuçları.

DİNCER, B., ÖZASLAN, M., İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, DPT, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü Ankara, Nisan 2004.

DİNCER, B., ÖZASLAN, M., KAVASOĞLI, T., İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, DPT Yayın No:2671, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü Ankara, Mayıs 2003.

DPT MÜSTEŞARLIĞI, İllerde Öne Çıkan Sanayi Sektörleri, DPT Yayın No:2693, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü Ankara, Ağustos 2006.

http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0llerin_y%C3%BCz%C3%B6l%C3%A7%C3%BCmleri (Son erişim tarihi:14.04.2010)

http://report.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?adnksdb2=&report=turkiye_ilce_koy_sehir.RDF&p_il1=73&p_kod=1&p_yil=2009&p_dil=1 &desformat=html&ENVID=adnksdb2Env (Son erişim tarihi:15.04.2010)

http://www.sirnak.gov.tr/default_B0.aspx?content=1003 (Son erişim tarihi:12.04.2010)

http://www.sirnak.gov.tr/default_B0.aspx?content=1004 (Son erişim tarihi:12.04.2010)

http://www.turkiyerehberi.gen.tr/sehirler/sirnak-ekonomi (Son erişim tarihi:16.04.2010)

TÜRKİYE'DE İLLERİN SOSYO-EKONOMİK GELİŞMESİ: ŞIRNAK ÖRNEKOLAYI

Hasan Hüseyin DOĞAN[*]

İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesinden sonra gündeme gelen kalkınma, tüm ulusların üzerinde yoğunlaştığı bir alan olduğu gibi her yönetimin kendi ulusal sınırları içinde bölgesel faklılıkları gidermek için üzerinde durdukları bir konu olmuştur.

Kalkınma, salt üretim ve birey başına düşen gelirin artması demek olmayıp, kalkınmakta olan bir toplumda ekonomik ve sosyo-kültürel yapının da değiştirilmesi ve geliştirilmesidir. Kalkınma olgusu bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de ilgi uyandırmıştır.

Ülkeler, küreselleşme ve bilgi toplumuna dönüşüm sürecinin hız kazandığı bir ortamda birbirleriyle yarışmaktadırlar. Bu sürecin ortaya çıkardığı olanaklardan en yüksek oranda yararlanabilmek için; tek tek illerimizin toplumsal, ekonomik, bölgesel dengelerin sağlanması ve gelir dağılımı dengesizliklerinin giderilmesi, alt yapının oluşturulması önemlidir. İller ve bölgesel gelişmişlik farklarının giderilmesi ve sürdürülebilir kalkınma ilkesi ile uyumlu politikaların gerçekleştirilmesi için, yerel ve sektörel düzeyde sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi belirlenmelidir. Bu, "kalkınmada öncelikli yöreler politikası" çerçevesinde, yapılmalıdır.

Türkiye'de kırsal alanlardan kentlere yönelen nüfus hareketleri ülkenin toplumsal ve ekonomik yapısını biçimlendiren temel öğelerden birisidir. Toplumsal ve ekonomik değişmelerin etkileri kırsaldan başlayarak kentlere yönelen göçler "kentleşme" olgusunu ortaya çıkarır. Toplumsal gelişmenin bir göstergesi olarak karşımıza çıkan kentleşme olgusu, gelişmekte olan bir ülkenin geleneksel yapısını geride bırakarak yeni arayışlara yöneldiğini ortaya koymaktadır. Birden çok iç ve dış öğelerin etkileşimi ile değişmekte olan toplumsal yapı, siyasal yapıyı da etkilemekte ve değiştirmektedir.

Araştırmanın amacı, seçilen önemli sosyo-ekonomik değişkenler temel alınarak, Türkiye genelinde 81 ilin gelişmişlik sıralaması içinde Şırnak ilinin, bu göstergeler yardımıyla gelişmişlik düzeyinin belirlenmesi ve bunun doğrultusunda yerinin ortaya konmasıdır.

Araştırmanın yöntemi: Araştırmada tarihsel, betimsel ve istatistiksel yöntemler birlikte kullanılmıştır.

Araştırmanın temel varsayımı: Planlı dönemle birlikte "kalkınmada öncelikli yöreler"de uygulanan özendirme önlemleri, Şırnak genelinde bugüne kadar bütüncül bir planlama yaklaşımı ile ele alınmadığından bu ilin kalkınmasında başarı sağlanamamıştır.

Anahtar kavramlar: Gelişme, gösterge, kent, toplum, ekonomi, sürdürülebilir kalkınma.

[*] Yrd. Doç. Dr., İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Birimler Fakültesi Öğretim Üyesi.

1. Giriş

Bundan 20 yıl önce(16.05.1990) il konumuna getirilen Şırnak ilinin toplumsal ve ekonomik sorunları Türkiye'nin toplumsal-ekonomik yönden benzer illerinin sorunlarıyla yaklaşık olarak aynıdır. Bu sorunların başında ekonomik sorunları; işsizlik, yoksulluk, sağlık, eğitim, su, ulaşım, kanalizasyon, çevre kirliliği, gelir dağılımındaki dengesizlik, konut, kentiçi trafik, yoğun göç ve sosyal güvenlik gibi sorunları yaşayan her düzeyde çok sayıda yerleşim yeri vardır. Bu sorunlar Şırnak ve bağlı öteki yerleşim yerleri içinde geçerlidir. Şırnak il'inin toplumsal yapısı ve özelliklerine geçmeden önce, günümüz kalkınma anlayışındaki gelişmelere bakmak gerekir.

Dünyanın ve Türkiye'nin gündeminden hiç düşmeyen toplumsal ve ekonomik sorunlar bölgeler için olduğu gibi il düzeyindeki bir yerleşim yeri içinde önemlidir. Küreselleşme ve serbest piyasa ekonomisi ya da yeni dünya düzenin egemen olduğu, adına "küreselleşme" denilen iş gücü dışında, mal ve sermayenin dünyada hızla dönmesi, eskisinden daha hızlı bir sermaye birikimi yaratma süreci, bir çok şeyin yanı sıra, dünya coğrafyasında ve Türkiye'de değişimlere neden olmuştur. Bu ortamda her insanın ve toplumun gönencini artırmak çok kolay değildir. Küreselleşme adı verilen süreç, her düzeyde bir ayıklama yaparak hızla ilerliyor ve bölgesel dengesizlikleri giderek artırıyor. Eğer kamu müdahalesi olmazsa bu dengesizlik daha da artacaktır. Çünkü piyasa kuralları, dengesizliğin giderilmesine yetmiyor.

Küreselleşme, 20 yüzyılın son yıllarında insanlığın olağan üstü kullandığı bir kavram oldu. Bu kavram, siyasal,toplumsal, ekinsel ve ekonomik etkenlerin bir araya gelmesiyle ortaya çıkmış, her toplum bu olgudan olumlu ya da olumsuz etkilenmiştir. Gerçekte küreselleşme kapitalizmin ortak bir yaşam biçimi olarak yaygınlık kazanması, uluslararası sermayenin yeryüzündeki egemenliğini güçlendirmesi anlamına gelmektedir. Dünya ticaret sisteminin liberalleşmesinden doğan sonuçların çevreyi ve kentleri de derinden etkilemekte olduğu dikkat çekmektedir. Kamu hizmet anlayışı değişmektedir. Küreselleşmeyle birlikte, devletler ulusal egemenliklerini, bölgeler ve kentlerle daha çok paylaşmak zorunda bırakılmışlar. Küreselleşme siyasal, toplumsal, kültürel ve ekonomi k etkenlerin bir araya gelmesiyle ortaya çıkmıştır.

Küreselleşmenin etkilerinden dolayı, her ülke ve yerleşim birimi yöneticileri, toplumlarının gönencini yükseltme çabaları gösterirken, üretim için gerekli olan doğa, sermaye ve emek gibi kaynaklarını en verimli biçimde kullanabilmelidirler. Bunun için toplum örgütlenmeli modern teknik ve bilimsel araştırmalardan yararlanabilmelidir. Kalkınmasını henüz tamamlayamamış ülkelerin bu süreci yeterince kuramadıkları, toplumlarındaki farklılıkları zenginliğe dönüştürmekte geciktikleri gibi, bugünde kalkınmalarını hızlandırmada zorlanmaktadırlar. Çünkü, toplumsal ve ekonomik her sorun, ulusal olduğu kadar uluslararası siyasayla yakından ilgilidir.

Ülkelerin, bölgelerin ve kentlerin yeni değişimlere uyum sağlayabilmeleri çağın gelişen bilgi ve teknolojilerini edinebilme,kullanabilmelerine bağlıdır, bu bağlamda kalkınmanın çekirdek yönetim birimi kenttir. Kalkınma düzen değişikliği demektir bu değişiklik içinde varolan kaynakları iyi kullanmak, savurganlığı önlemek için yönetimler plan yapmalı ve planın gerektirdiği kurallara uymalıdırlar.

Dünyada ülkelerin, bölgelerin her düzeydeki yönetsel ya da ekonomik birimlerin sosyo-ekonomik girişimcilik düzeylerini belirleyen bilimsel araştırmalar kimi dönemler belli istatistiksel göstergeler kullanarak yapılmaktadır. Bu araştırmalarda ekonomik, toplumsal ve ekinsel çok sayıda değişken kullanılmaktadır. Araştırmaların temel hedefi ülkelerin, bölgelerin, bir ülkede yönetsel birimlerin(federe devlet, eyalet, il ve ilçe) sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyindeki değişmelerin ortaya konulması, o bölgelerin gelişmesinin,

izlenmesini ve karşılaştırılmalar yapılmasını sağlamak ve kalkınmaları için yatırımların yönlendirilmesine ilişkin politikaların belirlenmesinde temel dayanak niteliği taşımaktadır.

Her geçen gün ağırlığını duyuran küreselleşmenin etkileriyle, yörelerin kalkınma sorunları, yerel yönetimlerin tek başlarına üstesinden gelemeyeceği kadar ağır yükler getirmekte, yeni kalınma modelleri zorunlu kılmaktadır. Bu yeni modeller, yerel kalkınma, yerel yönetimler, sivil toplum örgütleri ve özel sektör kuruluşlarının da geleneksel rollerinin değişimi, kentlerin yönetimi ve yerel kalkınma alanında yeni işler ve sorumluluklar üstlenmeyi gerektirir. Kentleşme yalnız bir nüfus hareketi değildir. Çünkü kentleşme olgusu, bir toplumun ekonomik, toplumsal yapısındaki değişmelerden doğar.Türkiye 1980 sonrası değişim ve dönüşüm yaşayan bir ülkedir. Dünya kapitalizmiyle her gün biraz daha bütünleşme ekseninde yaşayan bu süreç 1990'lardan itibaren daha da hızlanmıştır.

Türkiye bir yandan yoğun göç dalgası altında bulunan, kentli nüfusu her geçen gün daha da artan, bir yandan yapısında önemli bir değişme yaşayan, farklı bir kimlikle AB'ye girmeye çalışan orta düzeyde kalkınmış bir konumdadır.Ülke küresel ekonominin kuralları içersinde kalkınmaya uğraşmaktadır.

2. Dünya Ekonomisinde ve Kalkınma Anlayışındaki Değişmeler

Dünya ekonomisinde yaşanan küreselleşme eğilimleri, önemli yapısal değişmelere oldukça hız kazandırmıştır. Küreselleşme ile piyasalar, dünyadaki yaygınlık alanlarını oldukça genişletmişlerdir. Uluslararası kimi örgütler ve kuruluşlar, küreselleşen dünya ekonomisinde zaten güçlü olan rollerini katlayarak daha önemli ölçüde güçlendirmişlerdir. Ekonomik küreselleşme bağlamında(Dünya Para Fonu, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü) uluslararası üç kuruluş, küresel ekonominin kurallarını oluşturan ve uygulama konusunda ayrıcalıklı bir konuma sahiplerdir.21. yüzyılın küresel ekonomik düzeninin önemli yapıtaşları ulusaşırı şirketler, uluslar arası güçlü ekonomik kuruluşlar ve bölgesel ticaret dizgeleridir. Dünya ekonomisi açısından ulus devletlerle yarışan bu şirketler, dünya yatırım sermayesinin, teknolojinin ve uluslararası pazarların çok büyük bir bölümünü denetimleri altında bulundurmaktadır. Aynı zamanda bu uluslar arası örgütler, kredi verdiği ülkelerden "yapısal uyum programlarını" uygulamalarını istemektedir. Kalkınmakta olan ülkelere,1990'lardan bu yana dayatılan neoliberal politikalar dizgesi genellikle "Washington Anlaşması" olarak ifade edilmektedir. Kısaca küreselleşme tek bir süreç olmayıp ekonomik, siyasal, ekinsel ve ideoloji gibi türlü boyutları bulunan bir süreçler dizisidir. Bu süreçte, kalkınmakta olan ülkelerin çoğu ekonomik ve modernleşme bakımından kalkınmış ülkelerin çok gerisinde kalmışlardır. Modern toplumların temel özelliği, geleneksel devletlere bakarak daha gelişmiş ve yoğun olan siyasal düzenlerdir.(Giddens,2008,74).

Dünya ekonomisinde yaşanan küreselleşme eğilimleri, önemli ölçüde yapısal değişmelere hız vermiştir. Bu eğilimler ve yaşanan gelişmeler, kalkınma anlayışı üzerinde de etkili olmuştur. Öyle ki, kalkınma anlayışını makro ölçekten mikro ölçeğe indirgerken, kent ve bölge yeni kalkınma anlayışının sürükleyici örgütleri konumuna gelmiştir. Yeni ekonomik ilişkiler, batılıların yaşam biçiminin, onların konut düzeni, kent düzeni, giderek eğitim düzeni, eğlence ve tüketim kalıpları oldukça değiştirmiştir. Özellikle 1990 sonrası dünya dışsatım pazarlarındaki genişleme olağanüstü boyutlara ulaştı(Sönmez,2009,44). Dünya Ticaret Örgütü(DTÖ) verilerine göre küreselleşme rüzgarının hızlanması öncesinde,1983'te iki trilyon doları bulmayan dünya mal ticareti,1993'e gelindiğinde yüzde yüz artışla 3.7 trilyon dolara yaklaşmıştır. Sonraki on yılda yani 1993'ten 2003'e ise yine yüzde yüz oranında artarak 7.3 trilyon doları aşmıştır. 2003-2006 döneminin artışı ise yüzde 60 artışa dünya pazarı11.8 trilyona ulaşmıştır. Kalkınmayı etkileyen faktörlerin her birinin istenen yönde değiştirilmesi, kalkınma politikasının temelini oluşturur. Bir ülkede ekonominin gelişme hızını artırmaya yönelen bir kalkınma politikası, gelişmeyi etkilemesi olası her etken üzerinde

duracak ve onu değiştirmeye çalışacaktır. Gelişme üzerinde halkın bilgi düzeyinin önemli etkisi vardır. Ekonomik kalkınma ve toplumsal değişme, bir ülkenin öteki ülkelerle olan ilişkilerinde de önemli değişikliklere yol açmaktadır. Kalkınmış ve olgunlaşmış ekonomilerde yeni üretim artışları önemli yapısal değişikliklere yol açmadan gerçekleşmektedir; kalkınmakta olan ülkelerde ise üretim artışı, ekonominin ve toplumun yapısında meydana gelen önemli değişmelerle birlikte gerçekleşebilmektedir(Üstünel,1983,222).

2.1 İnsan ile Doğa Arasında Denge Kuran Kalkınma: Sürdürülebilir Kalkınma

Kalkınma, ekonomik olduğu kadar toplumsal, siyasal ve kurumsal boyutları olan çok yönlü bir değişim sürecidir(Seyitoğlu,2006,829). Kalkınmakta olan ülkelerde sermaye en çok sıkıntısı çekilen, buna karşılık da en az bulunan bir girdidir. Ekonomik kalkınma, bir ülkenin üretim yapısının yüksek katma değerli ürünler üretecek biçimde dönüştürülmesi ve ortaya çıkan ürünün o toplumu oluşturan gelir kümeleri arasında adaletli bir biçimde dağıtılarak gönenç düzeyinin(yaşam standartlarının) yükseltilmesidir. Kalkınma çabalarının; üretim ve teknoloji, istihdam, çevre, hâkimiyet ve özgürlük gibi boyutları vardır

Toplumların kalkınma düzeyi yükseldikçe, ekonominin sektörel ağırlığı, birincil mallar üretiminden(tanım), ikincil mallar(işleyim) ve sonunda üçüncül mallar(hizmetler) üretimine kaymaktadır. Dolayısıyla tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin kullandıkları kaynak payları değişmektedir. Bu sektörlerin pay oranlarının değişimi ve kalkınma politikalarının neden olduğu olumsuzluklar, doğal kaynakların ve insanların geleceğini tehdit etmektedir. Bu bağlamda 20. yüzyılın son çeyreğinde, çevre ve kalkınma sorunları tüm dünyada gündemin üst sıralarında yer almıştır. Giderek kirlenen, doğal kaynakları savurganca tüketilen bir yerkürede süreli artan çevresel bozulmaya ve bu bağlamda çölleşme, ormansızlaşma, canlı türlerinin bir kısmında yok olma, bir kısmında türlerin azalması,su,toprak ve hava kirliliği,atıklar,asit yağmurları, küresel ısınma,ozon tabakasının incelmesi gibi olgulara dikkat çeken çevre sorunlarının giderek büyümesi, artan yoksulluk, işsizlik,plansız-düzensiz kentleşme, silahlanma yarışı,uluslararası eşitsizlik sorunları ele alınmaya başlanmıştır. Gelinen noktada insanlığın çıkış yolu ise çevre ile kalkınma arasındaki yaşamsal bağların ya da ilişkilerin güçlendirilmesine, kalkınmanın “sürdürülebilir” olmasına bağlanmıştır. Çevre sorunları, dünyanın özellikle belirli yerlerindeki sanayileşme ile birlikte çok hızlı kentleşmenin olduğu yerlerde yoğunlaşmıştır. Bu nedenle hem doğal kaynakların savurganca kullanılmasını önlemek hem çevre kirliliğini azaltmak hem de çevreyi korumak ve gelecek nesillerin gereksinmelerini karşılayabilmek için “sürdürülebilir kalkınmayı” Birleşmiş Milletler örgütü kabul etmiştir. Sürdürülebilir kalkınma, insan ile doğa arasında denge kurarak, gelecek nesillerin gereksinmelerinin karşılanmasına fırsat vermek isteyen bir dinamik süreçtir, bu bağlamda sürdürülebilir kalkınmanın toplumsal, ekonomik, çevreyle ilgili, uzamsal ve ekinsel gibi çok yönlü boyutları vardır.

Toplumların kalkınma arayışları ve çabaları, insanın ortaya çıkışından beri varolmuştur. Ülkeler, bölgeler,iller ve diğer yerleşim yerleri arasındaki kalkınmışlık açığı nedenlerini aramak ya da bilmek birtakım göstergelere bakarak ortaya konulabilir. Kalkınma sorunuyla ilgilenilmesi çok önceleri başlamışsa da bunlar genellikle kalkınmış ülkelerin sorunlarına yönelik çözümleme çalışmalarıdır. Toplumları yönlendiren temel öğe, toplumsal sınıflardır. Toplumsal sınıfların hareketlerini belirleyen güçler ise üretici güçlerle, varolan üretim ve mülkiyet ilişkileridir(Kaynak,2009,41).

Kalkınma, kişi başına düşük gelir düzeyinden daha yüksek bir gelir düzeyine, emeğin verimini artırmak, alışkanlıklarda, inançlarda, davranışlarda ve zihniyette bir değişime, toplumun belli bir eğitim düzeyine yükselmesidir. Kalkınmanın temel amacı, geleneksel, durağan, geçimlik ekonomiyi kendi ayakları üzerinde durabilen ve gelişmiş toplumların yaşam standartlarını tutturmaktır. Bu bağlamda kalkınma toplumsal, siyasal, kültürel ve

ekonomik anlamda bir modernleşme projesi olarak algılanmaktadır. Modernleşme, genelde sanayileşme ile birlikte oluşan ekonomik, siyasal ve toplumsal dönüşüm sürecidir. Bu dönüşüm sürecinin özü ise akılcılıktır (rasyonelliktir). Toplumların değişim dinamiğinin özünü teknolojik ilerleme ile üretim güçleri oluşturmaktadır. Toplumsal sınıfların hareketlerini belirleyen üretici güçlerle, varolan üretim ve mülkiyet ilişkileridir. Ekonomik büyüme tek başına yeterli değildir. Bu olgunun tek başına yeterli olamayacağı yaratılan zenginliklerin ülkeler, bölgeler, iller ve gelir kümeleri arasında adaletli bir biçimde dağıtılması ve bu arada çevresel değerlerinde korunmasına özen gösterilmesidir. Kısaca sürdürülebilir kalkınma ilkeleri göz önünde bulundurulmalıdır. Doğa dengelerini ve kaynakların kullanımını gözetmeyen bir kalkınma sürdürülemez bir süreçtir. Kalkınma, temelde ülkelerin ekonomik ve toplumsal dönüşüm süreçlerindeki değişmedir. Kalkınma, bir başka anlatımla gönenç, üretim sürecine katılan ya da katılmayan tüm bireylerin yaşam araçlarının etkinliğini nitelik ve nicelik yönünden iyileştirmektir. Bu tanımın somut indirgenmesi maddi tüketimin nicelik ve nitelik yönünden gelişmesi, artması biçiminde olur. Kalkınma hızını belirleyen temel etmen, tüketim düzeyinin ve niteliğinin artmasıdır. Kalkınma, esas itibariyle insanları mutlu bir yaşama kavuşturmaktır. Toplumun böyle bir yaşama kavuşması içinde, ekonomik ve toplumsal yapının değiştirilmesi gerekir. Ekonomik yapının değiştirilmesi ise, fiziksel yatırımlar, örgütlenme ve ortaya çıkabilecek insan gücü gereksinimlerinin karşılanması ile olasıdır. Kalkınma sürecinde, ekonomik büyüme olgusunun tek başına yeterli olmadığına daha önce değinilmişti. Kalkınmanın, yaşamın öteki alanlarındaki toplumsal, ekinsel, çevresel ve uzamsal boyutlar ile dengelenmesi gerektiği öne çıkarmıştır. Kalkınmanın temel amacı, üretim ve istihdam yapısını, tarım kemsinden daha çok sanayi ve hizmet sektörleri doğrultusunda dönüştürmektir. Kalkınma olgusu, ülke genelinde toplumsal, siyasal, ekinsel, ekonomik ve benzeri kurumlardaki yapısal değişmeleri kapsayan çok boyutlu bir öze sahip olup, belirtilen bu öğelerdeki ilerlemeyi kapsamakta ve bir bütün oluşturmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma ekonomik büyüme yanında sosyo-kültürel, uzamsal, çevresel ve benzeri boyutları içine alan dengeli bir süreci temel almaktadır. Sürdürülebilir kalkınma sürecinde kamu sektörü önemli bir yere sahiptir. Genel kalkınma politikaları zamana ve uzama göre biçimlenmektedir. Geliştirilen strateji ve politikalarla da ülkelerin özgün koşullarına göre değişkenlik göstermektedir

2.2 Kalkınmada Ekonomik ve Toplumsal Dönüşüm Süreçleri

Kalkınma tanımı içinde hem objektif hem de sübjektif faktörler yer almaktadır. Kalkınma, ekonomik ve toplumsal yaşama bir iradi müdahale ve sonunda bir zenginlik yarışıdır. Kalkınma, temelde ülkelerin ekonomik ve toplumsal dönüşüm süreçlerindeki değişimi ifade eder. Ayrıca, her ülkenin ekonomik, toplumsal, siyasal yapıları, doğal kaynakları, eğitim düzeyi ve benzerleri farklı olduğundan ekonomik kalkınmayı değişmez bir ölçüye dayandırmak bütün ülkeleri aynı biçimde var saymak olanaksızdır. Ekonomik kalkınma, bir yapı değişikliği yani bir yapıdan diğer bir yapıya geçiştir. Kalkınma için yatırım artışı, teknolojik gelişme, verim artışı, reel gelir artışı, eğitim düzeyinin yükselmesi yanında, düşüncenin; zihniyetin, sosyo-ekonomik yapılarında değişmesi gerekmektedir. Ekonomik kalkınma, belli bir durumdan, daha iyi bir duruma doğru yönelen dinamik bir harekettir(Özgüven,1988,100).Bu değişimlerin en çok yaşandığı yerler kentlerdir.

3. Toplumsal ve Ekonomik Kalkınmada Kentsel Yerleşimlerin Önemi

Tarih boyunca her çağın ve uygarlığın kendine özgü kentleri varolagelmiştir. Kentsel yaşam, yaklaşık yedi bin yıldır insanlık tarihinin çok önemli bir bölümünü oluşturmuş, insanın gelişiminde çok önemli bir rol oynamıştır.(Bookchie,1992,27). Kentler, rastgele değil, çevrenin avantajlı özelliklerine bir tepki olarak ortaya çıkmış ve gelişmişlerdir. Bu yerleşim yerlerinde yaşayanların siyasal katılım özelliklerini özendirdiği gibi, toplumsal

devingenliklerin ortaya çıkmasında da kentlerdeki siyasal örgütler önemli rol oynarlar. Kentsel ortamlar, kırsal ortamlardan her dönem daha canlı ve daha devingen yerleşim özellikleridir. Kent, farklı meslek kümelerinin, farklı hizmetlerin ve farklı dillerin konuşulduğu bir uzamdır. Kentleşme bir değişmedir. Kentler gelişirken ortaya koydukları değişmeler çok yönlüdür. Aynı zamanda kentler, ülkenin ekonomik, toplumsal ve siyasal yapısını etkileme gücüne sahip yerleşimlerdir. Kent dizgesinin siyasal, toplumsal, ekonomik ve uzamla ilgili alt dizgeleri vardır. Bu alt dizgeler birbiriyle karşılıklı etkileşim ilişkisi içindedirler. Bir bütün olarak bu dizge, çevresinden kimi girdiler alır ve çevresine kimi girdiler veriri. Kent dizgesi ile alt dizgeleri arasında dolaylı olarak devingen bir denge bağlantısı bulunur(Keleş,2009,167). Üretim biçimindeki değişimin, yani ekonomik öğenin kentleşme üzerinde özle bir ağırlığı vardır. Kentleşmenin, tarımsal üretimden daha ileri bir üretim düzeyinde gerçekleştiği genel kabul gören bir olgudur. Onuncu yüzyıldan sonra Burjuvazinin güçlenmesine koşut olarak kentler büyümüş ve gelişmiştir(Boochin,1974,52). Her ne kadar kentleşmenin başlangıcını çok eski çağlara götürmek olası olsa da 18.yüzyılın ikinci yarısından itibaren tam anlamıyla görülen ve hız kazanan kentleşme 19. ve 20. yüzyıllarda büyük bir gelişme göstermiştir. Dünya nüfusunun hızla artması, artan nüfusun göç etmesi kentsel yaşamı hızlandırmıştır. Özellikle 20. yüzyıldaki hızlı gelişmeler, bir yandan kentlerin sayısını artırırken, bir yandan da kentlerin nüfusunun artmasına, coğrafya alanı olarak büyümesine, içyapılarında, örgütlenmelerinde önemli değişikliklere yol açmıştır. İnsanlık tarihinde en önemli aşama ve dönüm noktası kuşkusuz sanayi devrimidir. Sanayi devrimi, toplumların yaşamına getirdiği ekonomik, toplumsal,ekinsel ve siyasal değişmelerle doludur. Her şeyden önce sanayi devrimi, kırsalın çözülmesine neden olmuş ve bu olgu kır nüfusunu kent özelliklerine çekmiştir. Kentler üzerinde çok yönlü etki ve değişimi sanayi devrimi yapmıştır. Sanayi devrimi sonrasında kentleşme, sanayileşmenin bir yan ürünü olarak görülür. Bu devrim ile kentler birer çekim özeği haline gelmişlerdir. Sanayileşmiş toplumlarda kentleşme, tarihsel gelişim içinde genellikle kalkınma ile birlikte yürümüştür. Bütün ülkelerde, kentsel koşullar geniş ölçüde ekonomik ve toplumsal kalkınmanın bir fonksiyonu halinde ortaya çıkmışlardır(Ataklı,1995,21).

Kentler, toplumsal yönden değişmenin başlamasını ve sürekliliğini sağlayan yerleşim özekleri olmasının yanında, özellikle sınırları içinde yaşayanların davranışları üzerinde önemli etkileri olan alt toplumsal dizgelerdir. Kent, kuşkusuz karmaşık bir dizgeler bütünüdür. Kent bir topluluğa kamu hizmetleri sağlayan yönetsel, siyasal ve toplumbilimsel yerleşim yerleri akla gelmektedir(Keleş,2009,31).

Kentleşme hareketi, zaman içindeki bir değişmeyi anlatır. Tarihçiler ve toplum bilimciler kentlerin ortaya çıkışını ve uygarlıkların doğuşu gözüyle bakmaktadırlar(Keleş,2010,28).Kentleşme, 20yy ayırt edici özelliklerinden biri olmuştur. Kentleşme hareketleri ekonomik, teknolojik, siyasal ve sosyo- psikolojik etmenlerin etkisindedir. Genel olarak kalkınmanın gerektirdiği yatırımlar kentlerde yapıldığı gibi, sanayi ve hizmet kesimlerinin aradığı gelişme ortamın da kentler sağlar. Kentleşme, kalkınmanın yaratıcı etmenidir. Kentler, birden oluşmuş yerleşim özekleri değildir. Bu yerleşim yerleri, uzun sürede oluşan alt toplumsal dizgelerdir. Zaman içindeki bir değişmeyi anlatan kentleşme hareketi; hızlı kalkınmanın gerektirdiği yatırımlar kentlerde yapıldığı gibi, sanayi ve hizmet kesimlerinin aradığı ortamında bu yerleşim yerlerinin öbeğinde yaratılmaktadır. Kalkınmanın, kentlerden geçtiği genel kabul görmektedir. Başka bir değişle bu yerleşim yerlerinin kalkınmanın yaratıcı ve hızlandırıcı temel bir öğesi olduğu benimsenmektedir.

Dünyada yaşanan küreselleşme olgusu toplumların ekonomik ve toplumsal yapılarında önemli değişmelere hız kazandırmıştır. Bu bağlamda dünya genelinde yaşanan gelişmeler ve değişmeler sonucu sermayenin inanılmaz bir hızda el değiştirmesine neden olmaktadır. Küreselleşmenin ekonomik etkileri, değişmeleri kalkınma yaklaşımını makro ölçekten, mikro ölçeğe indirgerken, bölgeler ve kentler gibi daha alt birimler yeni kalkınma anlayışının

sürükleyici öğeleri konumuna gelmişlerdir. Bunun yanı sıra küresel ekonominin en çarpıcı özyapı özelliği, ulusaşırı şirketlere dayanmasıdır. Dünyadaki ekonomik eşitsizlikler, ülkeler arasında zenginlik, gelir ve çalışma koşulları bakımından varolan dizgesel farklılıkları belirtir. Bu farklılıklar, ülkelerin kendi içlerindeki bölgeleri arasında farklılıklarla birlikte varolurlar(Giddens,2008,434).

3.1 Kentsel Yapıda Değişme ve Kalkınma

Çağımızda hızlı kentleşme ve demokratikleşme, kenti siyasal erk paylaşımı için yapılan savaşımların önemli odak noktalarından biri durumuna getirmiştir. Dar anlamda kentsel siyasa, yerel düzeyde karar alma süreçlerini etkiler geniş anlamda kentsel siyasa, yerel birimleri ilgilendiren bütün etkinlikler ve politikaları kapsamına alır. Toplum yapısındaki ve ekonomik değişmelerle yakından ilgili bulunan kentleşme bir yandan kentlerin sayısını artırırken, bir yandan da kentlerin nüfusunun artmasına coğrafi alanlarının büyümesine, içyapıların da ve örgütlenmelerinde önemli değişikliklere yol açmaktadır. Dünya kenti, dünyanın önemli bölgelerinin artı ürününü denetleyip kendisine aktaran kent demektir. Böyle bir kent farklı halkların, farklı üretim biçimlerinin, ekinlerin yaşadığı bölgelerdeki üretimi, dağıtımı örgütler ve bunlar için gerekli her tür hizmeti üretir; bu işlevleri yerine getiren resmi ve sivil kuruluşları bünyesinde barındırır. Bir kentin, kent işlevlerini yerine getirebilmesi ve dünya kenti olabilmesi için, çok uzmanlaşmış, çok farklılaşmış ve çok çeşitlenmiş bir ekonomiye sahip olması gerekir. Dünya kenti, denetimi altındaki bölgelere ilişkin kararların verildiği karargâhların kurulduğu kent demektir(Sönmez,1996,10). Sanayi devrimini yaşamakta olan bir dünya ekonomisine bir çevre ülke olarak eklenmesinin beraberinde gelişen modernleşme deneyimleri, kentin ekonomik, kültürel, toplumsal, siyasal dokusunda ve fiziksel alt yapısında önemli değişmelere neden olur. Bütün bunlar, iş alanlarının çeşitlenmesi, değişmesi ve nüfustaki artışın hızlanması demektir. Böylece kent, sürekli yeni zenginleriyle ve yeni yoksullarıyla uzamsal değişime uğrayan bir yerleşim yeridir.

Modernleşme kuramlarında kalkınmanın temel sürükleyici gücü ve dinamiğini oluşturan kentler, kırdan gelenleri kentsel üretim dinamikleri çerçevesinde bütünleştirmeyince, kırsal ilişki biçimleri önceleri kente eklemlenmiş, sonrada kentin bütün yapılarında egemen ilişki ve kültür formları haline gelmiştir. Kentli nüfusun toplam dünya nüfusu içindeki payının %50'lere yükselmesi sonucunda, kentleşme hareketi, önemli toplumsal ve ekonomik yapı değişikliği sorunları ile yaşamaya başlamıştır.

3.2 Günümüzde Çok Hızlı Gelişen Kuruluşlar ve Kentler

Toplumların ekonomik, siyasal ve ekinsel yaşamına damgasını vuran " küreselleşme", kendi kentlerinin seçimini de yapmıştır. Dünya genelinde 1950'lerde nüfusu bir milyondan çok 86 kent varken, bugün bu sayı 400 kente ulaşmıştır. Küreselleşmenin kentler üzerindeki etkisi hesaplanmayacak boyutlarda olmuştur. Küreselleşme, kentleri küresel ekonomi ağındaki yaşamsal bağlantı noktaları haline getirmiştir. Bu olgu yani küreselleşme, etkinliğini seçilmiş kentler üzerinden sürdürmektedir. Günümüzde çok hızlı gelişen kuruluşlar, ulusaşırı şirketlerdir. Bunlara küresel şirketler denilmektedir. Ulusaşırı şirketler, küreselleşmenin ayrılmaz parçası olup, uluslara karşı hiçbir sorumluluk taşımadan uygulamalarını, kendi kararlarını ve karlarını en çoklayacak biçimde yürütürler. Küreselleşen dünyada ulusaşırı şirketlerin, kendilerine hizmet sunabilen çekim özeği kentlerde karargâh kurmuşlardır. Bu kentlere "dünya kenti" de denmektedir. Böyle bir kent, farklı halkların, farklı üretim biçimlerinin, ekinlerin yaşadığı bölgelerdeki üretimi ve dağıtımı örgütler, bunlar için gerekli her tür hizmeti üretir; bu işlevleri yerine getiren resmi ve sivil kuruluşları yapısında barındırır. Bir kentin dünya kenti olabilmesi için, çok uzmanlaşmış, çok farklılaşmış ve çok çeşitlenmiş bir ekonomiye sahip olması gerekir(Sönmez,1996,9). Küresel kentlerin biçimlenme

nedenlerinden biri tam olarak yüz yüze ilişkiler ağı kurmak için yerel bir zemin sağlamalıdır. Dünya kenti, denetimi altındaki bölgelere ilişkin kararların verildiği, ulusaşırı şirketlerin karargâhlarını kurdukları kentlerdir. Kentleşme ekonomik etkinlik ile özdeştir. Ekonomi, kentin büyümesini ve kentleşme hızını korumasını özendirir. Modernleşme kuramcıları, bir ülkede kentleşme düzeyi ile toplumsal modernleşme arasında çok sıkı bir ilişki olduğu görüşündedirler. Kentler, evrensel kavramların ortaya çıkışına neden olan yerlerdir. Özellikle küresel kentler, klasik kentlerden oldukça farklılık gösteren kentlerdir. Dolayısıyla kentler büyüklüklerine ve işlevlerine göre farklı adlandırılırlar. Tüm bu gelişmelerin ve değişmelerin baş aktörü insan ve insan sermayesidir.

3.3 Toplumsal ve Ekonomik Kalkınmada İnsan Sermayesi

Toplam gelirin nasıl oluşturulabileceğinin bir üretim fonksiyonu çerçevesinde düşünüldüğünde, gelir; toprak, tarım, sermaye birikimi, teknoloji, girişimcilik ve benzerlerinin olduğu kadar aynı zaman da nüfus/emek gücünün bir de niteliksel yönü vardır. Bu olgunun toplumsal ve ekonomik kalkınma yönünden önemi oldukça çoktur. İnsan sermayesi, temelde eğitim düzeyi, sağlık koşulları ve yaşam ölçünlerini temsil eden göstergelerle ölçülmektedir.

İnsan, kalkınmada önemli bir öğedir. Bu nedenle de insanın, iyi bir eğitim düzeyine, sağlıklı bir yaşam ve yüksek bir yaşam ölçününe sahip olması gerekli ve zorunludur. Bu özellikler bakımından kentsel yerlerde yaşayan nüfus değerlendirildiğinde, insan sermayesinin niteliği yönünden çok kentin yetersiz olduğu söylenebilir. Kuşkusuz iyi eğitilmiş ve beceri kazandırılmış, dengeli ve sağlıklı beslenebilen ekinsel birikimi olan bir insan kaynağı, daha verimli çalışabilen insan sermayesi, artan verimlilik demektir. Kalkınmada sermaye birikimi dendiğinde, genelde fiziki sermayede ortaya çıkan gelişmeler anlaşılmaktadır. Oysa, insan sermayesinin niteliği sürekli yükselmedikçe fiziki yatırımları geliştirip derinleştirmenin çok yararı olmayacak, kalkınma süreci bundan beklediği yararı sağlayamayacaktır.

Beyin gücü geliştirildikçe fiziki yatırımlar daha etkin bir biçimde kullanılabilecek, kurumların organizasyonları daha iyi yapılabilecektir. Böylece, faktör girdilerinden sağlanacak gelirler, beyin gücü sayesinde daha üst düzeylere sıçrama olanağı bularak kalkınma süreci daha hızlı gerçekleştirilecektir.İnsan sermayesinin önemini çok önceden fark eden kalkınmış ülkeler, harcamalarının önemli bir kısmını düzenli bir biçimde araştırma ve geliştirmeye ayırmaktadırlar. İnsan sermayesinin eğitim ve sağlık yönünden koşullarının iyileştirilmesi için kalkınmış ülkeler nasıl ki AR-GE için ulusal gelirlerinden yüksek pay ayırıyorlarsa, aynı benzer biçimde eğitim ve sağlık için ayrılan payların oranı da oldukça yüksektir. Beyin gücüne yapılan yatırımlar içersinde, eğitim yatırımlarının ayrı bir önemi vardır. Eğitim ve öğretim, dinamik bir süreçtir. Bu nedenle eğitime ne kadar genç yaşta başlanılırsa sonucunda o kadar etkin olacağı açıktır. Eğitim ve öğretim yaşamın tümünü kapsamalı ve bu faaliyet yetişkinlik döneminde, olgunluk çağında sürmesi gereken bir süreçtir. Bu insan sermayesi yani yetişmiş insan gücü önemli bir bölgesel dengesizlik nedenidir. Çünkü, insan en önemli bir üretim faktörüdür. Bölgesel dengesizliklerin kişi başına düşen gelirin dışında olarak eğitim, sağlık gibi göstergeler açısından da toplumsal yansımaları vardır.

4. Bölgesel Dengesizlikler ve kalkınma Politikası:

20. yüzyıl bir kentleşme çağıdır. Ekonomik ve toplumsal gelişmelerine planlar aracılığıyla yön vermek isteyen ülkeler, kentleşme ve yerleşme sorunları için kalkınma planlarında özel bir yer ayırmaktadırlar. Bölgesel dengesizlikleri azaltmada kullanılacak politikanın, bu dengesizliklerin nedenlerinin bilinmesini, dolayısıyla bölgeler ölçüsünde, inceleme, araştırma ve planlama yapılmasını gerekir.

Kalkınmış ve kalkınmakta olan birçok ülkede türlü bölgelerin ve illerin aynı düzeyde gelişme göstermedikleri bu nedenle hemen tüm ülkelerde bölgesel, il düzeyinde gelişmişlik farklılıkları sosyo- ekonomik sorunların daha da artırdığı görülmektedir. Ülkelerin hemen hepsinde bölgesel farklılıklar vardır. Kalkınmış ülkelerin bölgeleri arasında gelişmişlik farklılıkları ile kalkınmakta olan ülkelerin bölgeleri arasındaki gelişmişlik farklılığı benzer değildir. Bu nedenle her ülke kendi öz yapısına uygun bölgesel farklılıklara uyacak modeller geliştirip uygulamalıdır. Türkiye'de, sosyo-ekonomik bakımdan bölgeler arasında gelişmişlik farklılığı bulunan ülkelerden biridir. İzleyen alt başlıklarda Türkiye'nin bölgesel farklılıklarına değinilmiştir.

5. Türkiye'de Bölgelerarası Dengesizlik

Bölgelerarası sosyo-ekonomik gelişmişlik farklılıkları, öteki ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de yaşanmaktadır. Cumhuriyet Türkiye'sinde yönetsel boyutta bir bölgesel ayrım yapılmamıştır. 1940'larda oluşturulan yedi coğrafi bölge, tamamen istatiksel amaçlara hizmet etmektedir. Bu bölgelerin ne yönetsel bir konumu, ne de kendilerine özgü bir kurumsal yapısı vardır. Bu nedenle, Türkiye'de bölgesel düzey siyasal bir gerçekliği yansıtmıyor.

Gelişkin Batı'da nüfus başına gelir yüksek, doğuya doğru azalış gösteriyor. Türkiye'nin bölgeleri arasında üretimin kutuplaşması, sıra gelirin bölüşülmesine geldiğinde bütün olumsuzluklarla kendini ifade ediyor.

Ekonomi politikalarının temel amacı, ülkenin üretken kapasitesini artırmaktır. Ancak bu temel ilke dikkate alınmaksızın uygulanan politikalar, ülkenin gönenç düzeyinin artmasını sağlamamış aksine ekonominin dış bağımlılığını derinleştirmiş, işsizliği ve yoksulluğu artırmış, gelir dağılımını bozmuş, bölgesel gelişmişlik farklarını giderek daha da belirginleştirmiştir. Türkiye, dünya ülkeleri arasında bölgesel eşitsizliklerin en yoğun yaşandığı ülkelerden biri niteliğini taşımaktadır. Bölgelerarası dengesizlikler sorunu, sadece geri kalmış bölgeler açısından değil, bölgeler arası göçler nedeniyle gelişmiş ve gelişmekte olan bölgeler ile kentler arasında da önemli bir sorun niteliği taşımaktadır. Gelişmişlik düzeyini ortaya koymak için bölgelerarası eşitsizliğin ve bunun yansımalarının ortaya konması gerekir. Bölgeler arasındaki eşitsizlikleri etkileyen çok faktör vardır.

Küreselleşmenin getirdiği toplumsal etkileri ekonomik etkilerden ayırmak oldukça zordur. Özellikle küreselleşmenin 1980'lerin başından itibaren ortaya çıkardığı hem ülkeler arasında, hem de bir ülkenin kendi ulusal sınırları içindeki bölgeleri ve illeri arasında gelir dağılımı daha çok bozulmuştur. Küreselleşme, teknolojik gelişmelerin de hızlanmasıyla dünya'nın farklı ülkeleri arasındaki iletişim ve bilgi akışının yoğunlaşması olarak yaşanan, geri plan'da kendini birçok ekonomik olgularla gösteren bir süreçtir. Daha öncede belirtildiği gibi, dünya genelinde yaşanan gelişmeler kalkınma yaklaşımını makro ölçekten mikro ölçeğe indirgemiştir. Bölgeler ve kentler gibi daha alt yönetsel birimler yeni kalkınma politikası anlayışının sürükleyici öğeleri konumuna getirilmişlerdir.

Dünya Bankasının 2007 yılındaki sınıflandırmasına göre, kişi başına GSYİH 935 dolar ya da bundan daha az olan ülkeler "düşük gelirli", kişi başına GSYİH 936-11.456 dolar arasında olan ülkeler "orta gelirli" ve kişi başına GSYİH 11.456 dolar ya da daha çok olan ülkeler "yüksek gelirli" ülkeler olarak tanımlanmaktadır. Aynı parasal ölçüler bir ülkenin bölgeleri ve ileri içinde kullanılabilir. Bu ölçülerle değerlendirme yapılırsa, Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nin kalkınmada çok gerilerde olduğu söylenebilir.

Türkiye'de göç olgusu, büyük ölçüde kırsal kesimdeki yoksulluğu kentlere taşımaktadır. Kırsal ve kentsel yoksulluk hala geniş düzeylerdedir. GAP projesi, özellikle finansman

sağlanmasındaki güçlükler ile yönetimden kaynaklanan eksiklikler ve gecikmelere karşın, Güneydoğu Anadolu Bölgesinin ekonomik yapısında bir devingenlik yaratmış ve bölgenin Türkiye ekonomisi içindeki göreli payını korumasını sağlamıştır. Türkiye'de bölgesel eşitsizlikler ile yoksulluğun coğrafyası arasındaki örtüşmeleri yansıtabilecek çok öğe vardır.

Eşitsizliğe neden olan çok sayıdaki faktör birbirilerine zincirleme bağlı faktörlerdir. Bunların tümünü üç temel alt başlıkta toplayabiliriz.

- Gayri Safi Yurtiçi Gelir(GSYİH)
- Göç ve kentleşme
- Bölgesel eşitsizlikler ile yoksulluk arasındaki ilişkiler

Planlı dönem öncesi, bölgesel dengesizlikler ve bölgesel kalkınma konularından çok, temel öncelik ulusal kalkınma doğrultusunda olmuştur. Planlı kalkınma anlayışı 1960'lı yıllarda başlamıştır. Bu kalkınma anlayışı doğrultusunda, bölgesel gelişme ve sanayinin ülke geneline yaygınlaştırılması politikalarına önem verilmiş, yerel özel sermayeyi harekete geçirmek ve bulunduğu yörede yatırım yapmasını özendirmek için" kalkınmada öncelikli yöreler (KÖY)" kapsamında bu yörelere özendirme(Teşvik) uygulamaları gibi politikalar uygulanmaya konulmuştur. Ancak, uygulamaya konulan bu politikalar yeterli düzeyde başarılı olamamıştır. Her şeyden önce, azgelişmiş bölgelerdeki fiziki ve toplumsal altyapı yetersizlikleri, gerek yerel kaynakların harekete geçirilmesini, gerekse de başka bölgelerden, bu bölgelere kaynak aktarılmasını engellemektedir.

Türkiye'de, İl düzeyinde de gelir dağılımı çok dengesizdir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri, Türkiye ulusal gelirine katkıda sınırlı paya sahip ve gelir bölüşümünde de nasipsiz, ama doğurganlıkta, nüfus artışında ilk sıralarda yer alan bölgelerdir.

Türkiye'de, coğrafya bölgeleri arasında büyük dengesizlikler vardır. Kimi bölgeler ve bu bölgeler içinde yer alan iller, ekonomik ve toplumsal yönden çok gelişmişler, yaratılan ulusal gelirden daha çok pay almışlardır. Marmara ve Ege bölgelerinin öteki bölgeler karşısındaki göreli gelişmişlikleri verilere baktığımızda açıkça göze çarpmaktadır. Türkiye'de bölgeler arası dengesizlikleri fiziksel, ekonomik ve toplumsal nedenlerinden kaynaklanmaktadır.

Planlı kalkınma döneminin başlamasıyla (1963 ve sonrası) kamunun kaynak dağılımına doğrudan ya da dolaylı yollarla yön vermeye çalışmasına karşın, bölgelerin gelişmişlik farkı giderilemediği gibi, giderek bu fark her alanda daha da açılmıştır. Bölgelerarası gelişmişlik farklılığını yaratan başlıca nedenler: Coğrafya yapısı, iklim özellikleri, talep düzeyi, yüksek iç ve dış pazarlara uzaklığı, kırsal yerleşim birimlerinin çokluğu, yerleşim yerlerinin dağınıklığı, yetişmiş iş gücünün yetersizliği ve girişimci eksikliğinden kaynaklanmaktadır.

5.1 Sosyo- Ekonomik Gelişmenin Belirlediği Nüfus Hareketleri

Sosyo-ekonomik gelişmenin belirlediği nüfus hareketleri sonucu, az gelişmiş yerleşim yerlerinin nüfusunda önemli oranda artışlar olmaktadır. Bölgelerarası sosyo-ekonomik gelişmişlik farklılıkları, öteki ülkelerde olduğu gibi ülkemizde de görülmektedir. Bugüne kadar yapılan tüm araştırmaların sonuçlarından da görülebileceği gibi genel olarak ülkenin;Marmara,Ege,İç Anadolu,Akdeniz bölgelerini göreli olarak gelişmiş bölgeler kapsamında tanımlayabiliriz. Doğu Anadolu,Karadeniz Bölgesi'nin dağlık kesimleri ve Güneydoğu Anadolu'nun kimi yöreleri,gelir,istihdam ve genel olarak refah bakımından, Türkiye ortalamasının oldukça altında kalmaktadır(DPT,2003,12). Kamunun kaynak dağılımına dolaylı yollarla yön vermeye çalışmasına karşın, gelişme sürecine yön veren faktörler, Batı'da yoğunlaşmasını sürdürmüştür

5.2 Türkiye'de Gelir Dağılımı Eşitsizliği

Dünya ülkeleri arasında bölgesel eşitsizliği en derinden yaşayan ülkelerden biri Türkiye'dir. Toplumsal barış, her ülke için çok önemlidir. Bu barışın yani toplumsal barışın sağlanması ve korunması, büyük ölçüde gelir dağılımının eşitlikçi olmasına, yoksulluğun ortadan kaldırılmasına bağlıdır. Birleşmiş Milletler (BM) verilerine göre,2007 yılında Türkiye kişi başına düşen ulusal gelir açısından 66. sırada yer almaktadır. Aynı örgütün hazırlamış olduğu "İnsani Gelişmişlik İndeksi"ne göre Türkiye 2007 yılında 84. sırada yer almıştır. Türkiye'nin sosyo-ekonomik yapısının, yoksulluğu sürekli yeniden üreten bir niteliğe sahip olduğu görülmektedir. Sermaye birikiminin güçsüzlüğü, insana yapılan yatırımların yetersizliği, bilgi ve teknoloji üretim kapasitesinin düşüklüğü, yetersiz kurumsallaşma düzeyi, ülkenin ucuz emeğe dayalı üretim yapısından, katma değeri yüksek ürünlerin ağırlıkta olduğu bir üretim yapısına dönüşümünü sınırlandırmıştır.

Bölgesel gelişme başarımını ya da farklılıklarını gösteren en anlamlı ekonomik ve toplumsal gösterge, iller ile bölgeler temelinde GSYİH ve kişi başına düşen gelir göstergesidir. Bölgesel dengesizliklere ilişkin 15 yıllık(1987-2001) bir süre içinde istatiksel veriler incelendiğinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri ile Karadeniz Bölgesinin Türkiye'nin öteki bölgelerinden daha düşük gelir ve gönenç düzeyine sahip oldukları görülmektedir. Bölgelerarası dengeli kalkınmanın sağlanamaması sonucu ortaya çıkan gelişmişlik farklılıkları kalkınma ve kalkınmakta olan birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de bölgeler ve iller arasındaki farklılıklar giderek büyümektedir. Türkiye'de çarpık gelişmeye yönelik ülke sorunları, bütün illere yansımaktadır.

Üretim kaynaklarının dağılımındaki dengesizliklerin yanında öteki kimi ekonomik olanaksızlıklar Türkiye'de bölgeler ve iller arası dengesiz gelişmeye neden olmaktadır. TÜİK'in 2002'de yapmış olduğu gelir dağılımı araştırması sonuçlarına göre 1994-2003 yılları arasında "gelir dağılımı eşitsizliği" varolan durumunu korumuştur. GSYİH'ye bağlı olarak hesaplanan kişi başına gelir düzeyinde meydana gelen artışlar, toplulaştırılmış bir biçimde belirtildiğinden toplam üretimin artışının bileşimi konusunda bir bilgi vermez. UNPD'nin 1990 yılından bu yana her yıl yayınladığı "İnsani Gelişme Yazanakları" ekonomik kalkınma ve üretime dayalı göstergelerden farklı olarak, insanın sağlıklı bir yaşam, gelir ve eğitim olanaklarına sahip olup olmadıklarını göstermeye ve ülkeleri de bu eksende karşılaştırılmaya çalışmaktadır. UNPD'nin insani gelişme yaklaşımına göre, gelişmenin her aşamasında tüm insanlar için; sağlıklı uzun bir yaşam, bilgi edinme ve uygun bir yaşam ölçünü için gerekli kaynaklara erişebilme; temel seçenekler olarak belirlenmiştir.

Kalkınmakta olan ülkelerde IMF destekli ekonomi politikaları, büyük ölçüde emek gelirlerini geriletmiştir. Oysaki toplumsal harcama politikası, uzun dönemde sürdürülebilir bir ekonomik büyümenin altyapısını oluşturan, toplumsal gönencin ve yaşam kalitesinin artırılmasını sağlayan en önemli kamu politikası araçlarındandır. Çünkü toplumsal harcamalar, donanımlarını artıran bireyleri daha üretken kılmasının yanında, gelirin toplumsal kesimler arasında daha dengeli dağılımını sağlamaktadır. Bu anlamda geliri yeniden dağıtan toplumsal politikalar, yoksullukla savaşımda kullanılan temel kamu politikaları arasında yer almaktadır. Gelir dağılımı eşitsizliğini gidermede "Toplumsal Güvenlik Politikaları"nın etkin kullanılması yoluna gidilmelidir. Neoliberal politikalar, tarıma verilen devlet desteklerinin azaltılmasını ön görmüş ve uygulamaya koymuştur.

Genel olarak kalkınmış illerle karşılaştırıldığında,gelişmekte olan iller,gelir dağılımında daha eşitsiz olduğu söylenebilir. Çoğu Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde bulunan bu illerde kentsel ve kırsal yoksulluk oldukça yüksek düzeydedir. Gelir dağılımındaki bozukluk,işgücünün beslenme,eğitim ve sağlık gibi harcamalarını kısmasına dolayısıyla bu da sermaye birikiminin yeterli etkinlikte gerçekleşmemesine neden olmaktadır.Bu durum ise

emek verimliliğinin düşmesine ve sonuçta ekonomik kalkınmanın düşük düzeyde gerçekleşmesine yol açmaktadır.

Türkiye'de bölgesel eşitsizlikler ile yoksulluğun coğrafyası arasındaki örtüşmeleri yansıtabilecek göstergelerden en önemlisi kişi başına düşen gelirdir. Ülke'de, 2001 yılı için kişi başına ortalama gelir 2146 dolardır(Sönmez,2008,24). En sonuncusu 2001 yılında ölçülen kişi başına gelirde, 21 Doğu ve Güneydoğu Anadolu ilinin hiçbirinin ortalama Türkiye kişi başına gelirine ulaşmadığı Çizelge 1'de görülmektedir. Kişi başına düşen gelir bakımından en yoksul iller Ağrı(568$), Muş(578$) ve Şırnak(638$) illeridir.

Çizelge 1: İllerin Kişi Başına Düşen Gelir Dağılımı,2001, Dolar

İl Adı	Kişi Başına Düşen Gelir($)	İlin Adı	Kişi Başına Düşen Gelir($)
Elazığ	1704	Adıyaman	918
Tunceli	1584	Kars	886
Malatya	1417	Van	859
Diyarbakır	1313	Iğdır	855
Batman	1216	Ardahan	842
Erzincan	1158	Hakkari	836
Siirt	1111	Bingöl	795
Erzurum	1061	Bitlis	646
Şanlıurfa	1008	Şırnak	638
Mardin	983	Muş	578
Türkiye,Ort.	**2146**	Ağrı	568

Kaynak:M.Sönmez,(2008), Doğu ve Güney Doğu Anadoluda Sosyo Ekonomik Sorunlar ve Çözüm Önerileri İstanbul,s.26

5.3 Mevduat ve Kredi Dağılımı Eşitsizliği

Kişi başına mevduat miktarı ve kişi başına kredilerin de iller itibariyle dağılımı önemlidir. Ankara ve İstanbul illerinde 2007 yılında kişi başına ortalama mevduat 10 000 TL'ye yakın iken, Şırnak ilinde mevduat 239,8 TL, kredi 185,5 TL'dir. Çizelge 2'de gelişmiş illerde ki kişi başına ortalama mevduat ve kredi miktarları Şırnak ili ile karşılaştırılırsa çok büyük farklılığın olduğu görülmektedir. Ankara ili kişi başına ortalama mevduat olarak 9859.1 TL düşerken Şırnak için 239.8 Tl'dir. Ankara'nın kişi başına mevduat miktarı Şırnak kişi başına mevduat miktarının 41 katıdır. Bölgesel düzeyde gelişme dinamikleri, yaşam niteliği ve fırsat eşitliği açısından bölgeler arasında farklılıkların bulunduğu çok açıktır. Bölgesel eşitsizlik sorununun ortaya çıkmasının en önemli nedeni, uygulana gelen kalkınma stratejilerinin uzamsal boyutu ve bölgesel gelişme gizilgücünün yaşama geçirilmesinin ihmal edilmesindendir. Bölgesel kalkınma politikalarına yönelik duyarsızlık ve istikrarsızlıktan ileri gelmektedir.

Çizelge 2:Seçilmiş İllere Göre Kişi Başına Ortalama Mevduat ve Kredi T2.(2007)

İlin Adı	Kişi Başına Ortalama Mevduat TL	Kişi Başına Ortalama Kredi TL
Ankara	9859.1	3627.7
İstanbul	9584.1	5002.1
İzmir	3873.5	2165.6
Şırnak	239.8	185.5
Türkiye	3207	1751.7

Kaynak: Sönmez, M, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Sosyoekonomik Sorunlar ve Çözüm Önerileri, İstanbul, 2008, s.38

Türkiye'de, toplumun gönenç ya da yoksulluk derecesini göstermek açısından önemli bir göstergede "Yeşil Kart sahibi olan nüfus" sayısıdır. Ülkedeki yoksul sayısını ve nüfus içindeki oranını belirlemede önemli bir gösterge olarak kullanılmaktadır. Sağlık Bakanlığının,

Şubat 2008 yılı verilerinde yeşil kart kullanan nüfus 9.362.000 dolaylarındadır. Yeşil kart sahibi nüfusun %46 'sının Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki 21 ilde yaşamaktadır(Sönmez,2008,27).

6. Türkiye'nin Temel Yönetsel Birimi: Kent

Güçlü ve tarihi özekçi bir yapıya sahip olan Türkiye'nin anayasasına göre uzam(mekân) temelinde yapılan çalışmalarda etkin ilke ve önlemlerin alınmasına olanak sağlayan en önemli yönetsel birim ara düzey ildir. Başka bir anlatımla yönetsel bölünmenin temeli ve kamu yönetiminin en önemli alt sistemi "il"dir. Yürürlükteki Anayasanın 126. Maddesine göre Türkiye özeksel yönetim kuruluşu bakımından, coğrafya durumuna, ekonomik koşullara ve kamu hizmetlerinin gereklerine göre illere; illerde diğer kademeli bölümlere ayrılır. Cumhuriyet yönetimi kuruluşundan beri en önemli ara güç düzeyi ve günümüzdeki temel yönetsel birim olarak il düzenini yeğlemiştir. Türkiye'de il hem bir yerel yönetim birimi, hem de özekten yönetimin yetki genişliği ilkesine dayanan bölgesel bir bölümdür. Başka bir anlatımla, Türkiye yönetiminde il çift konumlu bir yönetim birimidir. Ancak, bu iki statü eşit değildir, aralarında açık bir sıradüzen bulunmaktadır. Türkiye'de iller, coğrafi alan büyüklüğü, ilçe ve köy sayısı bakımından çok büyük farklılıklar gösterdiği gibi, sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi bakımından da önemli farklılıklar göstermektedirler.

7. Türkiye'de İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Düzeyi

Kalkınma düzeyini göstermesi açısından, kişi başına düşen gelir dağılımının dışında, yaşam kalitesini ölçmek üzere temel bileşik bir indeksin oluşturulmasında; okur- yazar oranı, kişi başına kalori tüketimi, ortalama yaşam süresi, bebek ölüm oranı, doktor başına nüfus, kişi başına eğitim harcaması, kişi başına radyo-televizyon, günlük gazete tirajı ve kişi başına enerji tüketimi gibi öğeler dikkate alınmalıdır. Ülkeler, bölgeler ve illerin kalkınmışlık düzeyleri karşılaştırılırken kullanılan temel ölçüt genelde yalnızca kişi başına gelir düzeyleridir. Anacak, il karşılaştırılmalarında tek ölçüt olarak kişi başına gelir düzeylerinin alınmasının yaratacağı türlü sakıncaları vardır. Çünkü, kişi başına düşen gelir, gelir dağılımıyla ilgili herhangi bir bilgi vermediği gibi, yaşam kalitesini iyileştirmesiyle ilgili de herhangi bir açıklamada bulunmaz. Bu ölçüt tek başına ilin kalkınma gizil gücünü de dikkate almaz. Kalkınmanın neresinde bulunduğuna ilişkin genelde bir fikir vermesi bakımından kişi başına düşen gelir önemli bir gösterge olmasına karşın tek başına yeterli değildir. Mutlak yoksulluk, sermaye birikimi ve teknoloji seçimi gibi öğelerde göz önünde bulundurulmalıdır.

Mutlak yoksulluk, bir insanın ya da hanehalkının yaşamını sürdürebilecek asgari gönenç düzeyini yakalayamamasıdır. Bir ülkenin ya da ilin kalkınmasında sermaye birikimi önemlidir. Sermaye birikiminin kalkınma sürecinde merkezi bir rol oynayıp oynamadığı konusu, ekonomistler farklı görüşler ileri sürseler de, gelişmekte olan bir yöre için önemlidir. Azgelişmişliğin "kısır döngüsü" ancak sermaye birikimiyle kırılabilir. Sermaye birikimi ile birlikte teknik seçimi ve teknolojik gelişmede çok önemlidir. Çünkü teknoloji, yeni ürünlerin üretilmesi, örgütlenme ve yönetim tekniklerinde meydana gelen yeniliklerdir. Bu değerlendirmeler çerçevesinde DPT, Türkiye'de illerin başarım ile geldikleri durumun değerlendirilmesinde gayri safi yurtiçi gelir (GSYİH) değişkeninin de içinde yer aldığı ekonomik, toplumsal ve ekinsel alanlardan seçilen birbiriyle bağımlı olan "Temel Bileşenler Analizi" uygulayarak 81 ili kapsayan "Sosyo-ekonomik gelişmişlik" sıralaması yapmıştır. Bu analiz tekniği ile iller, beş kümede toplanarak derecelendirilmiştir.

- **Birinci derecede gelişmiş iller :** Bu iller sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi bakımından en çok gelişmiş ve gelişmişlik sırasında ilk sırada yer alan ana kentlerdir(İstanbul başta olmak üzere, Ankara, İzmir,Kocaeli ve Bursa illerini kapsamaktadır). Belirtilen iller sosyo-ekonomik göstergelerin hemen tamamında

oldukça yüksek değerlere sahiptirler. Ekonomik başarım ve gelir düzeyini yansıtan temel gösterge niteliğinde olan Gayri Safi Yurt İçi Hasılanın(GSYİH) %46'sı bu kümede yer alan iller tarafından yaratılmaktadır. Birinci derecede gelişmiş iller genel olarak ulusal ya da bir alt ölçekte bölgesel özek niteliği taşımaktadırlar. Bir bütün olarak bu küme, diğer dört küme ile karşılaştırıldığın da hemen tamamında yüksek değerlere sahiptir. Birinci kümede yer alan illerde eğitim düzeyi diğer kümelere göre çok iyidir. Birinci derecede yer alan iller; istihdam olanakları, gelir düzeyi, toplumsal yaşam ölçümleri, genel bir ifadeyle gönenç düzeyi(refah) bakımından göreli olarak avantajlı olduklarından, nitelikli iş gücü için çekim özeği niteliği taşımaktadırlar. Bu kümede yer alan beş ilin ekonomisinde sanayi etkinliklerinin zenginliği ve çeşitliliği kadar ticari faaliyetlerde oldukça önemli bir paya sahiptir. Kırsal altyapı hizmetleri, belirtilen illerin hemen tümünde önemli ölçüde tamamlanmıştır.

- **İkinci Derecede Gelişmiş İller:** Burada yer alan iller, ülke coğrafyasında bulunan(Aydın, Adana, Antalya, Balıkesir, Bilecik, Bolu, Çanakkale, Denizli, Edirne, Eskişehir, Gaziantep, Kayseri, Kırklareli, Manisa, Mersin, Muğla,Sakarya, Tekirdağ, Yalova ve Zonguldak olmak üzere)20 ilden oluşmaktadır. Bu kümede yer alan illerin sosyo-ekonomik göstergelerine bakıldığında, genel olarak Türkiye ortalamasının üzerinde değerler aldıkları ancak birinci derecede gelişmiş illerin başarımlarına henüz yetişemedikleri görülmektedir. Söz konusu iller, Türkiye nüfusunun %25'ni, yüzölçümünün ise %26'nı kapsamaktadır. Nüfusun %60'ı kent özeklerinde yaşamaktadır. Toplam istihdamın %52'si tarım ,%13'ü sanayi , %35 hizmet sektörlerinde çalışmaktadır. Eğitim düzeyi ve okullaşma oranları, Türkiye ortalamasının üzerinde bulunmaktadır. Ülke genelinde bulunan orta ve büyük ölçekli işleyim sanayi, iş yerlerinin %24'ü bu kümede yer alan illerde bulunmaktadır. Bu illerin Türkiye GSYİH içindeki payı %26,9'dur. Mali göstergelerden; toplam banka mevduatı ve kredi ile vergi gelirleri gibi gelir düzeyi, sermaye birikimi ve yatırım eğiliminin ölçülmesi açısından önem taşıyan değişkenler, diğer üç kümede yer alan illerle karşılaştırılamayacak düzeyde yüksektir. Kırsal altyapı hizmetleri önemli, ölçüde tamamlanmış olup ülke ortalamasının üzerinde seyretmektedir.
- **Üçüncü Derecede Gelişmiş İller:** Üçüncü derecede gelişmiş iller kümesi orta derecede gelişmişlik düzeyine sahip(Konya, Trabzon, Afyonkarahisar, Nevşehir, Çorum, Kütahya, Karaman, Karabük, Hatay, Samsun, Düzce Elazığ, Uşak, Rize, Artvin, Amasya, Kırşehir, Isparta, Burdur, Kırklareli,Malatya) 21 ili kapsamaktadır. Üçüncü derece gelişmişlik kümesinde bulunan illerde tarım ağırlıklı ekonomik yapı egemen olmakla birlikte bu illerde tarıma dayalı sanayide belli bir düzeyde gelişme göstermiştir. İstihdamın sektörel dağılımı çalışan kesimin tarım kesiminde yoğunlaştığını göstermektedir. Toplam istihdamın %63'ü tarım, %8'i sanayi ,%29'u hizmet sektörlerinde yer almaktadır. Bu illerde daha öncede belirtildiği gibi tarım sektörü ağırlıklıdır. Üçüncü derece gelişmiş iller kümesinin GSYİH içindeki payı %14.5'tir. Üçüncü derecede gelişmiş iller kümesi, genel olarak yüksek bir gelişme gizilgücüne sahip, ekonomik faaliyetlerde tarım sektörünün ön planda olduğu, il ve bölge ölçeğinde üretim yapan sanayi kuruluşlarının yer aldığı küçük-orta boy ölçekli kuruluşların(KOBİ) sosyo-ekonomik gösterge değerlerinin ülke ortalamalarına yakın bulunan orta derecede gelişmiş illerdir(DPT,2003,66).
- **Dördüncü Derecede Gelişmiş İller:** Ege ve Marmara bölgelerinden hiç il bulunmayan ülkenin diğer bölgelerine dağılmış. (Bartın, Kastamonu, Sinop, Çankırı, Ordu, Tokat, Yozgat, Aksaray, Niğde, Sivas, Kahramanmaraş, Osmaniye, Kilis, Adıyaman, Giresun, Erzincan, Tunceli, Erzurum ve Diyarbakır, Malatya) 19 ilden oluşmaktadır. Bu 19 ilin Türkiye nüfusunun içindeki payı %15.3'tür, ülke yüz ölçümünün %25'ni kapsamaktadır. Dördüncü derecede gelişmiş illerin temel özelliklerinden biri bu illerin

tümünün göç vermesidir. Nüfus artış hızı ve yoğunluğu, ülke ortalamasının oldukça altındadır. Ekonominin dayandığı temel sektör tarımdır, ancak tarımsal ürünler üretimi Türkiye ortalamasının altında bulunmaktadır, bunun başlıca nedeni tarımsal verimliliğin düşük olmasıdır. Ülke tarımsal değerinin %18'i bu küme tarafından gerçekleştirilmektedir. İstihdamın büyük bir kısmı tarım ağırlıklıdır. Orta ve büyük ölçekli üretim yapan işleyim sanayi tesislerinin ancak %4'ü bu illerde bulunmaktadır. Temel sosyal göstergelerden olan okur- yazar oranı göreli olarak düşüktür. Ülke toplam nüfusunun %15'ne sahip bu illerin GSYİH 'den aldığı pay %8.7 düzeyindedir. Birey başına düşen GSYİH ülke genel düzeyinin yaklaşık yarısı kadardır. Bu illerde gelirin düşük olması nedeniyle tasarruf ve kredi olanakları da yeterli düzeyde değildir.

- **Beşinci Derece Gelişmiş İller:** Beşinci derece gelişmiş iller kümesinde yer alan hemen hemen tümü Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde(Gümüşhane, Bayburt, Bingöl, Ardahan, Kars, Iğdır, Ağrı, Muş, Van, Hakkari, Bitlis, Siirt, Şırnak, Mardin, Şanlıurfa, Batman) bulunan 16 il kapsamaktadır. Ülke topraklarının %18'ni, nüfusun ise ancak %10.1'ni oluşturmaktadır. Bu ilerde nüfusun %48'i kırsal alanlarda yaşamaktadır Türkiye genelinde km^2 'ye 88 kişi düşerken bu kümede bulunan illerde km^2'ye 51 kişi düşmektedir. Türkiye'de nüfusun artış hızı $‰_0$ 18.3 iken , bu kümede $‰_0$ 21.4 oranındadır. Coğrafya olarak dağlık ve engebeli bir betimsel(topografik) yapıya sahip olan kümedeki illerde tarıma elverişli alanlar oldukça azdır. Toplam istihdamın %69.3'ü tarım sektöründe çalışmaktadır. Sanayi sektörü istihdamı ancak %3.9 düzeyindedir. Temel ekonomik faaliyetlerin tarım ve bu sektörün içinde hayvancılıkta yoğunlaşmıştır. Tarımsal üretim değeri ülke tarımsal değerinin %9.8 düzeyindedir. Beşinci derecede gelişmişlik en son sırda bulunan bu küme illerinde temel ekonomik faaliyetlerden sanayi ve hizmet sektörlerinin hemen hiç gelişmediği görülmektedir. Kümenin GSYİH içersindeki payı %3.9 ile oldukça düşük bir düzeyde bulunmaktadır. Bu kümedeki iller, ülke ortalama gelir düzeyinin yarısının altında gelire sahiptirler. Gelir düzeyinin düşüklüğü nedeniyle bu illerde sanayi ve ticaret faaliyetleri yeterince gelişmemiştir. Dolayısıyla bu durum mali sektörleri de etkilemektedir. Sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyini yansıtan değişkenler genel olarak incelendiğinde beşinci derecede gelişmiş iller kümesinde kademli il kümeleri arasında en düşük değerlere sahip olduğu görülmektedir. Gelişmişlik düzeyi düşük olan bu kümeyi oluşturan illerden, öteki kümede bulunan illere yoğun bir göç yaşanmaktadır. Göç olgusu, bu illerin durağanlığına ve gelişmesine engel olmaktadır. Bir ilde katma değer oluşumunu biçimleyen sanayi ve ticari faaliyetlerinin yoğunlaşması, hem ilin hem de bölgenin hızlı bir gelişme temposu izlemesinin temel nedenidir. Coğrafi bölgelere göre sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması da incelendiğinde ilk üç sırayı Marmara, Ege ve İç Anadolu bölgeleri gelmektedir. Bu bölgelerde yer alan illerden (İstanbul, Ankara, İzmir, Kocaeli, Bursa, Eskişehir ve Tekirdağ) yedisi tüm iller itibariyle gelişmişlik sıralamasında ilk yedi il konumundadır. Sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyini gösteren indeks değerleriyle ülke ortalamasının altında kalan bölgeler; Karadeniz, Güneydoğu ve Doğu Anadolu'dur. Bölgesel sıralamasında ülke ortalamalarının altında değer alan bu üç bölgede; coğrafya yapısı, iklim özellikleri ve gelişmiş batı pazarlarına uzaklıklar gibi faktörler, sosyo-ekonomik durgunluğun başlıca öğeleridir. İl ve ilçeler temelinde sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında da Doğu Anadolu, Karadeniz'in dağlık bölgeleri ve Güneydoğu Anadolu'da kimi yöreler; gelir, istihdam ve genel olarak gönenç bakımından Türkiye ortalamalarının altında kalmaktadır.

8. Türkiye'nin Kimi Göstergeleri

Toplumsal ve ekonomik değerlerin karşılaştırılabilmesi için kimi istatistik verilere gereksinim vardır. Bu veriler kamu kurumları tarafından özellikle Türkiye İstatistik Kurumu

(TÜİK) ve Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)'nin ürettikleri veriler, karşılaştırma ve çözümlemeler açısından önemlidir. Bebek-çocuk ölümü, sağlık, eğitim, nüfus artışı, işsizlik, istihdam ve işgücü gibi göstergelerin karşılaştırmalarının yapılabilmesi bakımından çok önemlidir.

8.1 Bebek ve Çocuk Ölümleri

Gelişmenin göstergelerinden biri bebek ve çocuk ölümleridir. Türkiye genelinde doğan bebeklerden ortalama binde 67'si bir yaşını doldurmadan ölüyor. Bu oran gelir düzeyi yüksek varlıklı bölgelerde daha düşük, yoksul bölgelerde daha yüksektir. Doğu Anadolu (binde 86), Güney Anadolu(binde 66) ,bu istatiksel oranlar Türkiye ortalamasının çok üstünde seyretmektedir. İl düzeyinde daha çok çapıcı sonuçlar var. Türkiye'de bir ila beş yaş arasındaki çocukların binde 16'sı ölüyor(Sönmez,1998,17).

Türkiye'de 1967 yılından günümüze kadar olan dönemde bebek ölüm hızı azalma göstermiştir.1967 yılında 1000 canlı doğumdan 150'si bir yaşını doldurmadan ölürken,1997 yılında 1000 canlı doğumdan 43'ü bir yaşını doldurmadan ölmüştür. Türkiye'de 2002 yılı itibariyle bebek ölüm hızı $\%_0$34'de düşmüştür. Bu oranda yüksek olmasına karşın, yine de geçmiş dönemlerden çok iyidir.

8.2 Sağlık'ta Eşitsizlik

Türkiye'nin, bölgeleri ve illeri arasında sağlık yönünden önemli farklılıklar vardır.Ülkemizde 773 kişiye bir doktor, 392 kişiye bir hasta yatağı düşmektedir(DPT,2003,31).Gelişmiş varlıklı bölgeler sağlık hizmetlerinden daha iyi yararlanıyorlar. Sağlık elemanları gelişmiş bölgeleri tercih ederken özel sağlık hizmetleri de bu bölgelerde gelişiyor.

8.3 Kent Nüfusu

Türkiye'de, kentte yaşayan nüfus oranı, 1950'yılına kadar önemli bir değişme göstermemiştir.1950 yılında %25 olan kentte yaşayan nüfusun oranı sürekli bir artış göstererek 2000 yılında %64.9 yükselmiştir. Kent nüfus oranında 1980 yılından sonra önemli bir artış görülmektedir. Bu durum, kırsaldan kente olan göçün yanı sıra 1980'den sonra yönetsel bölünüş yapısındaki değişiklikler nedeniyle kimi yerleşim yerlerinin ilçe olması sonucunda kent olarak tanımlanan yerleşim yerlerinin sayısının artmasından kaynaklanmaktadır. Türkiye'de 1980 yılından sonra nüfusun çoğunluğunun kentsel yerlerde yaşadığı bir dönem başlamıştır. Bugün Türkiye nüfusunun %70'i kentlerde yaşamaktadır.

8.4 Eğitim ve Eğitim'de Eşitsizlik

Eğitim, nitelikli insan gücünün varlığı, sürdürülebilir bir ekonomik büyüme yapısının oluşturulmasında, eşitlikçi bir toplumsal yapının yaratılmasında ve toplumsal gelişme düzeyinin artırılmasında en önemli ön koşullardan biridir. Çünkü eğitim insan kaynaklarının niteliğini yükseltmenin temel aracıdır. Bu kapsamda eğitim dizgesi hem çağın hem de ülke ekonomisinin gereksinimlerine uygun biçimde ve fırsat eşitliğini temel alarak oluşturulmalıdır. Ekonomik boyutu itibariyle nitelikli insan gücü, sürdürülebilir kalkınmanın kaynağı olan verimlilik artışının en önemli belirleyicilerindendir. Eğitim, aydınlanmanın yoludur, en temel insan haklarından birisidir.

Tam bir fırsat eşitliği temelinde, eğitimin herkese nitelikli bir biçimde sunulmasından devlet sorumludur. Eğitimin, ekonomik ve toplumsal dönüşümde önemi, başarılı ülkeler deneyimlerinde açık biçimde görülmektedir. Bu bağlamda eğitim,"devingen ekonomik

kalkınmanın temel araçlarından birisidir. Toplumsal boyut itibariyle eğitim, toplumsal uyumun sağlanmasında, demokratik ve katılımcı bir toplumsal yapının oluşturulmasında, gelir dağılımının iyileştirilmesinde, yoksulluğun derecesinin düşürülmesinde önemli rol üstlenmektedir. Bu çerçevede eğitim, bir yandan bireylerin üretkenliğini artırarak istihdam ve ücret düzeyini yükselten bir yandan da yoksulluğun kuşaktan kuşağa aktarılmasını engelleyen bir işlev görmektedir. Eğitim, toplumdaki ortak yaşam anlayışını geliştirebileceği gibi, toplumsal bağları da güçlendirmektedir.

Eğitimde cinsiyetler arası farklılıklar sürmektedir. Eğitim düzeyinde özellikle lise ve yüksek öğrenim mezunlarında önemli gelişme olmuştur.1975 yılında erkek nüfusun %5.2, kadınların % 2.5 lise mezunuyken 2000 yılında erkek nüfusun %16 kadınların %9.1 lise mezunudur.Yüksek öğretim nüfus oranı her iki cinsiyette de artış göstermekte kadın nüfustaki artış erkek nüfustan daha çoktur. Türkiye'de 1975 yılında erkeklerin %3, kadınların binde 7'si yüksek öğretim mezunuyken,2000 yılında bu eğitim düzeyinde mezun olan erkeklerin oranı %10.2, kadınların oranı %5.4'de yükselmiştir. Bölgelerarası gelir eşitsizliği eğitime, yani okur-yazarlığa yansımaktadır.Okuma yazma bilmeyenlerin Türkiye ortalaması %19.5'tir. Ancak bu sayı yoksul bölgelerde ve illerde daha çok yüksektir. 2000 yılı itibariyle 6 ve daha yukarı yaştaki nüfusun okuma yazma oranı erkeklerde %93.9, kadınlarda %80.6 olmak üzere, toplam ortalama %87.3 olmuştur(DPT,2003,30).

Türkiye'de okuma yazma bilen nüfusun oranı kadın ve erkek için sürekli artış göstermektedir.1990 yılında erkek nüfusu %54,4 ve kadın nüfusu için %20.5 iken, 2000 yılında erkeklerde %82.5'e kadınlarda %44.9'a yükselmiştir.Türkiye'de 6 ve daha yukarı yaştan okuma ve yazma bilen nüfusun oranı yüzde 87'dir. Okuma ve yazma bilen nüfus oranının bölgelere göre dağılımı incelendiğinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde yer alan illerin çoğunluğunda bu oranın düşük düzeyde olduğu görülmektedir. Okuma-yazma bilen nüfus oranı Şırnak ilinde yüzde 66'dır. Eğitimde, yalnız fırsat eşitliği değil olanak eşitliği de sağlanmalıdır. Eğitim ekonomik kalkınmanın ve toplumsal gelişmenin en önemli aracıdır. Bilgi ve özellikle onun kullanıcısı olarak insan 20. Yüzyılın en önemli kaynağı olma konumuna ulaşmıştır. Eğitim dizgesi, dünya ekonomisinde rekabet gücünü etkileyen başlıca kurumsal yapılardan biridir.

8.5 İstihdam ve İşgücü

Türkiye'de istihdam edilenlerin sayısında,1980-2000 döneminde sürekli bir artış görülmektedir. Bu dönemde toplam istihdam içinde en yüksek paya sahip olan tarım sektörüdür. Ancak, bu sektörde istihdam edilenlerin payı sürekli olarak azalmaktadır. Tarım, sektöründe istihdam edilenlerin oranı 1980 yılında %60 iken 2000 yılında %48,4'e düşmüştür. Aynı dönemde sanayi sektörünün payı %18.5 ve hizmet sektörünün payı %46.6 olmuştur(DPT,2003,57). İstihdam içinde en yüksek paya sahip olan hizmet sektörü sürekli artış göstermektedir. Sanayi sektörü payında da artış vardır. Türkiye'de genel olarak tüm yaş kümelerinde işgücüne katılma oranı erkek nüfus için kadın nüfustan yüksektir. Türkiye'de 2002 yılında iş gücüne katılma oranı %48,9 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran erkeklerde %70.6, kadınlarda %27.4'tür. Kentlerde iş gücüne katılma oranı erkeklerde %68.7, kadınlarda %18.9 olarak gerçekleşmiştir. Kırsal kesimde bu oran erkeklerde %73,8 kadınlarda ise %41.9 olmuştur(DPT,2003,56).

8.6 İşsizlik

Türkiye'de 2001 ve 2002 yıllarında işsizlik oranı artış eğilimine girerek %10 düzeyine yükselmiştir(DPT,2003,56). Erkeklerde işsizlik oranı kadınlardan daha çoktur. Güneydoğu Anadolu Bölgesi 6 608 619 nüfusu ile Türkiye nüfusunun yaklaşık %10'unu oluşturmaktadır. Bu bölgede işsizlik oranı daha yüksektir.

9. Şırnak İl'inin Toplumsal ve Ekonomik Yapısı

İlin sosyo-ekonomik yapısının incelenmesinden önce tarihine ve konumuna kısaca bakmak yararlı olacaktır.

Yerleşim yeri olarak M.Ö. 7000'lere uzandığı bilinen Şırnak'ın, adını nereden aldığına ilişkin yazılı kaynaklarda her hangi bir bilgi yoktur. Nuh'un Gemisinin kalıntılarının olduğu öne sürülerek Cudi dağının kuzeyinde şehr-i Nuh adıyla kurulmuş olan Şırnak, Guti, Babil, Med, Asur, Pers, Sasani, Emevi, Abbasi, Selçuklu ve Osmanlı yönetimlerinde Cizre'ye bağlı bir yerleşim birimi iken, 1913 İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi ile ilçe olmuş ve Siirt iline bağlanmıştır. Cudi dağı kentin güneyinde yükselmektedir. Şırnak Cudi Dağı'na yakınlığı nedeniyle kimi kaynaklarda bu yerleşim yerinin adı "Şehr-i Nuh(Nuh Beldesi) olarak gösterilmektedir. Cudi Dağının doruğunda kapı aralığı tek bir insanın sığabileceği genişlikte olan tarihi bir mağara vardır. Mağaranın, tam orta yerinde bir at, duvarlarda insan, tavanın ortasında kabartma resimlere rastlanmaktadır. Şırnak'ta yerleşim birimleri, arazinin yapısına uygun bir dağılım göstermektedir. Yüksek yayla ve dağlık bölgelerde daha küçük, dağınık yerleşim birimleri olduğu halde, geçit noktalarında ve ovalarda toplu yerleşmeler vardır. Şırnak, Siirt iline bağlı bir ilçe olarak konumunu 1990 yılına kadar sürmüştür. Bu yerleşim yeri, 16.5.1990 tarih ve 3647 sayılı yasa ile il düzeyine yükseltilmiştir. Şırnak il'ine bağlı altı ilçe(Beytüşşebap, Cizre, İdil, Silopi, Uludere ve Güçlükonak) bulunmaktadır. İlin yüzölçümü 7152 km^2 ile Türkiye'nin %0.93'ünü oluşturmaktadır. Şırnak ortalama 1400 metre rakımı ile deniz düzeyinden oldukça yüksektir. Rakım itibariyle yüksek ve dağlık bir alana sahiptir. İl'de kış mevsimi şiddetli ve soğuk, yazları ise sıcak geçer. Topografya bakımından il ve bağlı ilçeler arasında açık farklar vardır. Şırnak alanının %90'na yakın kısmı dağlık olmasına karşın, kimi küçük ovalara da rastlanmaktadır. Kültüre elverişli ve elverişli olmayan arazi varlığına sahiptir. Şırnak'ta kilometrekareye düşen kişi sayısı 1990 yılında 37'kişi iken, 2000 yılında 49 kişiye yükselmiştir(DİE,2002,25). Şırnak il topraklarının ¾'ünü kaplayan batı kesimi Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yer alırken geri kalan ¼'ü ise Doğu Anadolu Bölgesi içinde kalır. Başka bir anlatımla, ilin 7152 km^2'lik yüzölçümünün 5379 km^2'lik kısmı Güneydoğu Anadolu Bölgesinde, 1793 km^2'lik kısmı ise Doğu Anadolu Bölgesinde yer almaktadır. Şırnak ağır iklim koşulları, nitelikli insanlarının dışarıya göç etmesi, kamu yatırımlarının yetersizliği gibi nedenlerle, Türkiye'nin en az gelişmiş illeri arsında yer almaktadır. İlin yerleşim dokusu genellikle dağınıktır. Coğrafya betimsel yapısı kimi toplumsal ve ekonomik nedenler, toplu köylerde yerleşmeyi olası kılmamıştır. Tüm bu öğeler yan yana gelince Şırnak ili sosyo ekonomik yönden Türkiye'nin en az gelişmiş illeri arasında bulunmaktadır.

Sosyo-ekonomik gelişme aynı zamanda gelir ve gönenç düzeyinin yükselmesi anlamına gelmektedir. Çünkü gelir ve gönenç düzeyinde sağlanan gelişmeler çağdaş hizmet ve araçlardan yararlanma olanakları ile kitle iletişim araçlarından yararlanma olanaklarını da artırmaktadır.

Toplumsal olaylar ve toplumsal değişmeler,her toplumda aynı zamanda ortaya çıkmış ve aynı etkiyi yapmış değildir.19. yüzyılın en önemli ekonomik olayı,makineleşme ve sanayileşmedir. Toplumsal kalkınmada dikkat çeken konuların başında gelir dağılımı gelir. Gelir dağılımı sorunu, insanın kendi için üretimden vazgeçerek piyasa için üretime geçmesi ile ortaya çıkmıştır. Sosyal değişkenler olarak; demografik, istihdam, eğitim, sağlık, altyapı ve diğer gönenç değişkenler kullanılmıştır. Sosyo- ekonomik gelişme aynı zaman da gelir ve gönenç düzeyinin yükselmesi anlamına gelmektedir. Gelir ve gönenç düzeyinde sağlanan gelişmeler, çağdaş hizmetlerden, araçlardan yararlanma olanakları ile yığın iletim ve iletişim araçlarından yararlanma oranını da artırmaktadır. Ekonomik değişkenler olarak; imalat sanayi, inşaat, tarım ve mali değişkenler bir ekonomi için çok önemli kesimlerdir.

Bu iki kümenin yani sosyal ve ekonomik göstergeler arasından seçilen değişkenlerin kullanılmasıyla illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamaları ortaya koymuştur.

9.1 İl'in Toplumsal Yapısı

Ekonomik ve toplumsal göstergelerin il toplam nüfusuna oranını ifade eden birey başına düşen değerler, illerin sıralamadaki konumlarını belirleyen temel etken niteliğindedir. İlçeler, genellikle bağlı bulundukları il özelliklerinin etki alanında bulunmaktadırlar.

9.1.1 İl'in Nüfus Yapısı

Genel olarak DPT'nin hazırladığı kalkınma planlarında, nüfusu on bin ve daha çok olan yerleşimler kent olarak kabul edilmektedir. Şırnak ilinin nüfusu,1990 ve 2000 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre çizelge 3'de verilmiştir.

Çizelge 3: Şırnak İli, İlçelere Göre Köy Nüfusu Yıllık Nüfus Artış Hızı

	1990 Yılı Nüfus Sayımı Sonuçları			**2000 yılı Nüfus Sayımı Sonuçları**			**Yıllık Nüfus Artış Hızı (%)**		
İlçe	Toplam	Kent	Köy	Toplam	Kent	Köy	Toplam	Kent	Köy
Merkez	47154	25059	22095	69853	52743	17110	39.29	74.40	-25.56
Beytüşşebap	18651	4253	14398	20659	6633	14026	1022	4443	-2.62
Cizre	63626	50023	13603	82042	69591	12451	2541	3301	-8.85
Güçlükonak	12878	3305	9573	10300	4111	6189	-22.33	21.82	-43.61
İdil	44064	12905	31159	59993	19123	40870	30.85	39.32	27.12
Silopi	46946	23430	23516	75192	51199	23993	47.09	78.15	2.01
Uludere	28687	6289	22398	35158	7928	27230	20.34	23.15	19.53
Toplam	262006	125264	136742	353197	211328	141869	29.86	52.28	3.68

Kaynak: DİE, 200 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Şırnak, Ankara, DİE yayını,2002,25.

Çizelge 3'de izlendiği gibi, 2000 yılı verilerine göre Şırnak iline bağlı bulunan altı ilçeden Cizre ilçesi 82,042 nüfusu ile en çok, Güçlükonak ilçesi ise 10.300 nüfusu ile en az nüfusa sahip olan ilçelerdir. İlin yıllık nüfus artış hızı en yüksek olan ilçesi $\%_0$47 ile Silopi, $\%_0$-22 ile Güçlükonak'tır. Şırnak il özeğinin kent nüfusu 52.743'tür ve nüfus artış hızı $\%_0$74'tür. İlçeler arasında şehir nüfus artışının en çok olduğu ilçe $\%_0$ 78 ile Silopi, en az olduğu ilçe $\%_0$21 ile Güçlükonak ilçesidir. Şırnak iline bağlı bulunan tüm yerleşim yerlerinin ortalama yıllık nüfus artış hızı $\%_0$3.68'dir.

Şırnak ilinin 2000 yılı genel nüfus sayımı sonucuna göre toplam nüfusu 353.197 olup, bu nüfusun 211.328 kentte, 141.88'i köy ve köy altı yerleşmelerde yaşamaktadır. Bu nüfus durumuna göre ilin nüfusunun %59.83'ü kent özeklerinde %40.17'si kırsal alanlarda yaşamaktadır.

Şırnak nüfusunun yaş yapısı ülke genelindekinden önemli farklılıklar göstermektedir. Nüfusun üç ana kümedeki yaş grubuna(0-14, 15-64, 65+) bölünüşünde 0-14 yaş kümesinin payı her zaman ülke ortalamasının üzerinde olduğu gibi, 15-64 yaş kümesinin göreli payı %5'i idi. İzleyen yıllarda gerek 0-14 gerekse 15-64 yaş kümelerinde bulunan nüfus mutlak olarak artmıştır. 15-64 yaş kümesindeki her yüz kişi için 65 ve daha yukarı yaştaki kişi sayısı olarak tanımlanan yaşlı bağımlılık oranı, Türkiye'de 8,8'dir. Yaşlı bağımlılık oranının batı bölgesinden doğu bölgesine doğru azaldığı görülmektedir.

9.1.2 İlin Eğitim Durumu

Kalkınmanın en önemli öğesi insan gücüdür. Bir toplumda kalkınmanın başarıya ulaşması,nitelikli insan gücünün kalkınma çabasına gereken zamanda katılmasıyla yakından

ilgilidir. Bu nedenle eğitim,birey için olduğu kadar,toplum içinde o ölçüde önemlidir. Ülkenin en az gelişmiş illerinden biri olan Şırnak'ta az gelişmişliğin sonuçları eğitim ve sağlık düzeylerinin geriliğinde de görülür. İl, Türkiye'nin gerek okuryazarlık gerekse okullaşma oranlarının en düşük olduğu ilidir. Okul sayısındaki artış planlı dönemle başlamış ve çok yavaş bir biçimde ilerlemektedir. Eğitim düzeyinin geriliğinin en açık belirtileri kadın nüfusun okur-yazarlık oranının çok düşük olmasıdır. Bilimsel araştırmalar, eğitim düzeyi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri ortaya koymuştur. Eğitim düzeyi yükseldikçe kişi başına reel gelir düzeyi ve büyüme oranı artmaktadır. Başka bir anlatımla, eğitim düzeyi yükseldikçe emek verimliliği artmakta ve bu da reel gelir artışını sağlamaktadır. Şırnak ili köy nüfusunun okuma-yazma oranı, erkek nüfus için yüzde 78, kadın nüfus için yüzde 38'dir.25 ve daha yukarı yaştaki nüfus içinde en az ortaokul mezunu olanların oranı, tüm yerleşim yerlerinde, erkek nüfusta kadın nüfustan oldukça yüksektir. En az ortaokul mezunu olanların oranı, il özeğinde erkek nüfusta yüzde 49, kadın nüfusta yüzde 12, ilçe özeklerinde sırasıyla yüzde 28 ve yüzde 5 düzeyindedir. Köylerde bu oran erkek nüfus için yüzde 15 ve kadın nüfus için yüzde 1'dir(TÜİK,2000,64). Ortaöğretim ve yükseköğretim okullaşma oranı açısından bakıldığında Şırnak ili genç nüfusunun eğitim aracılığıyla donanımının geliştirilmesinde yetersiz kalındığı açık bir biçimde görülmektedir. Türkiye'de, ortaöğretimde okullaşma oranı yüzde 65,1'dir. Şırnak ilinde okul öncesi eğitim oranı da çok düşüktür(Türkiye ortalaması 2007 için yüzde 24), sonraki eğitim kademelerinin alt yapısını oluşturan okul öncesi eğitim kademesinin ihmali, eğitim sistemini bir bütün olarak olumsuz etkilemektedir. Eğitim ve yoksulluk arasında çok güçlü bir bağıntı ve ilişki bulunmaktadır. Gerçekten, eğitim düzeyi düştükçe yoksulluk artmaktadır. Ekonomik ve toplumsal dönüşümdeki önemine karşın birçok bölgede ve ilde olduğu gibi Güneydoğu Anadolu Bölgesi 'nde ve Şırnak ilinde eğitim düzeyi Türkiye ortalamasının oldukça altında seyretmektedir. Şırnak ilinde okuma yazma bilenlerin oranı yüzde 66 olup, cinsiyetler arasında önemli bir fark görülmektedir. Bu oran erkek nüfus için yüzde 83, kadın nüfus için yüzde 45'tir. İl özeğinde, okuma-yazma bilenlerin oranı yüzde 77'dir. Okuma-yazma oranı ilçe özeklerine göre de farklılık göstermektedir. Okur-yazarlık oranı yüzde 78 ile en yüksek ilçe Beytüşşebap'tır. Bu ilçe özeğinde okuma-yazma oranı erkek nüfus için yüzde 90, kadın nüfus için yüzde 58'dir. Okuma-yazma oranı öteki ilçe özeklerinde yüzde 64'ün üzerindedir. İl'de 1990-2000 döneminde, ilkokuldan sonraki eğitim düzeylerini bitiren nüfus oranında önemli gelişmeler olmuştur.

Şırnak ilinin 6 ve daha yukarı yaştaki nüfusunun yüzde 66 Okuma yazma bilmektedir.Eğitim gelişmişlik sıralamasında Şırnak, 81 ilin en sonuncusudur. Eğitim sektörü gelişmişlik endeksinin ilk sırasında Ankara(2.44401) yer alırken, en son sırada Şırnak(-2.32063) bulunmaktadır. Şırnak ili(78) genel gelişmişlik sıralamasında Bitlis(79) ,Ağrı (79) ve Muş(81)'dan önce gelmektedir. Şırnak ilinin okur-yazarlık düzeyi Türkiye okur-yazarlık düzeyi ile karşılaştırmak için Çizelge 4 verilmiştir.

Çizelge 4: Türkiye ve Şırnak İlinde 1990-2000 Yılların da Okur-Yazarlık Durumu

Okur- yazarlık				
Türkiye %			Şırnak %	
Yıl	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
1990	20.5	54.4	20.5	58.4
2000	80.6	93.9	44.9	82.5

Kaynak: DPT,(2003), Ön Ulusal Kalkınma Planı ,(2004-2006), Ankara , DPT yayını

Çizelge 4'ün incelenmesinden de görüleceği gibi, ilin okur-yazarlık düzeyi Türkiye ortalamasının oldukça altındadır.

9.1.3 Hanehalkı Büyüklüğü

Türkiye'nin ortalama hanehalkı büyüklüğü 4.5 kişidir. İllerin hanehalkı büyüklükleri incelendiğinde ortalama hanehalkı büyüklüğünün batıdan doğuya doğru belirgin bir artış gösterdiği görülmektedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yer alan Şırnak ilinde ortalama hanehalkı büyüklüğü 8.8 kişi ile en yüksek, Çanakkale ilinde 3.3 kişi ile en düşüktür.

Şırnak ilinde bulunan 39873 hane halkının yüzde 61'i kent özeğinde yaşamaktadır. İl genelinde ortalama hanehalkı büyüklüğü; 8,8'dur. Ortalama hanehalkı büyüklüğü;

A: Toplam Nüfus = 352.197 $\bar{x}$: Ortalama N: Hanehalkı Sayısı = 39873

$$\bar{x} = \frac{1\sum xf}{N} = \frac{352.197}{39873} = 8.8$$

Beytüşşebap ilçe özeği 6,6'lık ortalama hane halkı büyüklüğü ile en düşük, Güçlükonak ilçe özeği 9,8'lik ortalama hanehalkı büyüklüğü ile en çoktur. Şırnak ilinin ortalama hanehalkı büyüklüğünde önemli bir değişme olmamıştır. Bu ilin ortalama hanehalkı büyüklüğü 2000 yılında 8,9 kişidir. Ancak ilçe özeklerinde hanehalkı büyüklüğü az çok değişmektedir.

9.1.4 Şırnak'ta Yerleşim ve Kentleşme

Şırnak ili coğrafya durumu, betimsel(topografya) yapısı ve iklim koşulları bakımından yerleşim kırsal kesimde dağınık ve küçük topluluklar halinde bulunmaktadır. Şırnak ilinde kent yönetimi(Belediye) Cumhuriyetin kuruluşunu izleyen yıllarda yani 1927 yılında kurulmuştur. Kent yönetim başkanlığı 1948 yılına kadar ilçe kaymakamları tarafından yürütülmüştür. İl, jeneratörle elde edilen elektriğe 1967 yılında kavuşmuştur.

İl, bölge olarak Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yer almaktadır. Türkiye'de 1985-2000 yılları arsında dikkat çeken nüfus artışlarına Şırnak özeği ile Cizre, Silopi, Beytüşşebap, kentlerinde rastlanmıştır. Kırsal alandaki nüfusun İl özeği ve ilçe özeklerine akın etmesinin bölgedeki ekonomik, toplumsal ve siyasal gelişmelerle yakından ilgili bulunduğuna kuşku yoktur.(Keleş,2006,62). Bu gözlemin kentleşme sonuçları ve politikaları açısından önemli sonuçları vardır.

İl transit yollar üzerinde kurulu olmadığından ticaret özeği olamamıştır. Yerleşimler toprak yapısına uygun biçimde dağılmıştır. Yüksek yaylalarda ve dağlık kesimlerde küçük ve dağınık mezra türü yerleşimler vardır. Geçit bölgeleri ve ovalarda ise toplu yerleşmeler görülür. Hayvancılıkla uğraşan köyler, yayla ve meralara yakın yerlerde kurulmuştur. Şırnak ili, tüm öteki iller gibi 7. Kademe (ulusal)işlevlerde büyük kent(metropol) İstanbul'a bağlıdır. İl altıncı kademe (üst bölge) işlevlerde Gaziantep'in etki alanına girmektedir. Bu desende illerde kimi değişiklikler olması beklenebilir. Mardin ilinin etkisi de vardır. Ülke genelinde ilçe özeklerinin büyük bir çoğunluğunun gördükleri işlevleri göremeyen ve yalnızca 2. Kademe mal ve hizmetleri sunabilen 3. ve 2. kademeler arasında merkezlerdir. Şırnak kenti, öbür il özeklerinin büyük bir çoğunluğunun gördüğü 4. kademe işlevleri görememekte ve çevresine yalnızca bir 3. kademe (yerel) merkez olarak hizmet sunabilmektedir. Ancak, Şırnak kentinin nüfusu sürekli artmaktadır. İlçeleriyle ulaşım bağlantılarının daha iyi kurulması ve ilin ekonomik olanaklarının arttırılmasıyla, Şırnak'ın bir 4. kademe ,en azından 3. ve 4. kademeler arasında bir ara kademe özeğe dönüşmesi,bağlı nüfusa 4. kademe mal ve hizmetleri sunmaya başlaması bekleneceği söylenebilir. Diğer ilçeler(Uludere,Beytüşşebap,Silopi,Cizre ,İdil,Güçlükonak) Şırnak'ın 3. kademe Etki alanı içine yuvalanmış 2. kademe merkezlerdir. Ekonomik olanakları arttıkça Silopi,Cizre ve İdil tam

olarak birer 3. kademe merkeze dönüşmeleri beklenebilir.Şırnak demiryolu ve karayolu ulaşımından yararlanamayan bir ildir. Genel olarak ilde ulaşım olanaklarının gelişkin olmadığı söylenebilir.

9.1.5 Şırnak İlinde Kişi Başına Yerel Yönetim Harcamaları

Yerel yönetimlerin tarihsel süreç içindeki işlevi, kapitalizmin sermaye birikim süreçlerinin ve kentlerin gelişimiyle yakından ilgilidir. Kent yönetimleri yerel kamu hizmetlerini yerine getiren önemli kuruluşlardır, bu bakımdan da yeterli düzeyde akçal kaynak sağlanmalıdır. Doğu ve Güneydoğu İlleri yerel yönetim harcamalarından aldıkları paylar itibariyle 81 il sıralamasının en altında yer almaktadırlar. Kişi başına yerel yönetim harcamasının Türkiye genelinde 366 TL'dir. 2007'nin ilk 9 ayında 21 ilin kişi başına yerel yönetim harcaması 187 TL olarak gerçekleşmiştir. Bu değer (187 TL) Türkiye ortalamasının ancak %51 demektir. Başka bir anlatımla, bölge illerinde yerel yönetimlerin nüfus başına verdikleri hizmet Türkiye'de ortalamasının yarısı dolayındadır. Kişi başına yerel yönetim harcamaları çizelge 5'de gösterilmiştir. Çizelge 5 görüldüğü gibi illerin kişi başına düşen yerel yönetim harcamaları bakımından karşılaştırılması yapıldığında en çok harcama Kocaeli en düşük harcama ise Van illeridir. Şırnak ili de kişi başına yerel yönetim harcaması bakımından çok düşük düzeyde bulunmaktadır.

Çizelge 5: Kişi Başına Yerel Yönetim Harcamalarında Eşitsizlikler; 2007(9ay), TL

Kocaeli	738	Hakkari	272
Ankara	641	Malatya	246
İstanbul	618	Elazığ	234
İzmir	476	Bitlis	220
Antalya	455	Şırnak	213
Bursa	369	Siirt	181
Kayseri	367	Diyarbakır	178
Erzurum	349	Batman	168
Erzincan	348	Kars	166
Tunceli	330	Urfa	140
Türkiye Ort.	**366**	Van	119
21 ilin Ort.	**187**		

Kaynak: Muhasebat Genel Müdürlüğü, 2007, verilerinden hesaplanmıştır (Sönmez, 2009).

Bölge illerinde 14'ünün kişi başına yerel yönetim harcaması Türkiye ortalamasının altındadır. Bölge illerinin 2007'nin ilk 9 ayında kişi başına ortalama 187 TL'lik yerel yönetim harcaması ile yetinmek zorunda bırakılmalarına karşılık, aynı dönemde kişi başına yerel yönetim harcaması Kocaeli'nde 738, Ankara'da ise 641 TL, İstanbul'da 618 TL olarak gerçekleşmiştir. Yetersiz kaynaklarla yerel yönetim hizmeti vermeye çalışan bölge yerel yönetimlerinin giderlerinin önemli bir kısmı personel ücretlerine gitmektedir. İstatiksel verilere bakıldığında yatırım ve hizmet için pek kaynak kalmadığı görülmektedir. Bu olgu, İlin sosyo-ekonomik gelişiminde önemli bir dar boğaz oluşturmaktadır.

9.2 İlin Ekonomik Yapısı

Şırnak ekonomik yapı itibariyle sanayi ağırlıklı olmayıp tarıma dayalı bir ekonomiye sahiptir. Ekonomik ve toplumsal tüm göstergeler, DPT'nin ve TUİK'in yapmış oldukları araştırmalarda il'de sosyo-ekonomik açıdan bir devingenlik başlatamamıştır. Başka bir anlatımla, kadınların eğitim düzeyinin düşüklüğü, kadının toplumsal ve ekonomik faaliyetlere katılımını engelleyen en önemli faktörlerden birisidir. Yapılan bilimsel araştırmalardan da görülmektedir ki, il beklenen ivme ve gelişmişlik düzeyini yakalayamamıştır.

9.2.1 Tarımsal Yapı

Daha önce belirtildiği gibi, Şırnak ilinin 2000 yılı genel nüfus sayımı sonuçlarına göre nüfusu 353197'dir. Bu nüfusun,211328'i kentsel,141869'u kırsal yerleşim yerlerinde yaşamaktadır. Başka bir anlatımla Şırnak il sınırları içinde yaşayan nüfusunun yüzde 40.16'sı kırsalda,yüzde 59.84'ü kent özeklerinde yaşamlarını sürdürmektedir. İlin temel ekonomik gücü tarımdadır. Tarım, Türkiye için olduğu gibi Şırnak ili ve ilçeleri için de çok önemlidir. Şırnak ilinde tarım sektörü,temelde halkın beslenmesinin yanı sıra,nüfusun büyük bir kesimi için istihdam olanağı da yaratmaktadır. Yapılan araştırmalar göre 7152 kilometre kare olan il topraklarının dağılımı çizelge 6'da gösterilmiştir.

Çizelge 6: Şırnak İl Toprağının Kullanım Biçimine Göre Dağılımı(dekar)

Toprağın Kullanım Biçimi	Toprak Büyüklük Alanı(dekar)	Oransal Dağılımı(%)
Tarım Alanı	1775465	24.82
Çayır-Mera	967694	13.53
Orman Alanı	2576005	36.02
Tarım Dışı Alan	1832836	25.63
Toplam	7152000	100.00

Kaynak:Şırnak İl Özel Yönetimi,2007-2010 Stratejik Plan

Araştırma bulgularına göre il topraklarının yüzde 24.82'si (1775465 dekar)tarıma elverişlidir.Tarım topraklarının büyüklüğe göre dağılımı çizelge 7'de gösterilmiştir.

Çizelge 7: Şırnak İli Tarım Topraklarının Büyüklüğe Göre Dağılımı

Toprak Büyüklüğü(Dekar)	Çiftçi Aile Sayısı	Birikimli çiftçi Aile Sayısı	Toplam Aile İçindeki Payı(%)	İşlenen Toprak(dekar)*
0-5	2168	2168	19.64	5420
6-9.9	1492	3660	13.52	11936
10-19.9	1267	4927	11.48	19005
20-49.9	1687	6614	15.27	59045
50-99.9	1653	8267	14.96	123975
100-199,9	1314	9581	11.89	197100
200-499.9	1299	10880	11.76	454650
500-1000.0	167	11047	1.12	125250
Toplam	11047		100.0	

* Toprak Büyüklüğü sınıf Orta değerlerinde hesaplanmış olup tahmini bir alandır.
Kaynak: Şırnak İl Özel Yönetimi, (2007-2010) Stratejik Planı.

Tarımsal yapıda toprak dağılımı dengesizdir. Şırnak ilinde tarım geniş ölçüde doğa koşullarına bağımlıdır. İlde hayvancılık, halkın önemli gelir kaynaklarından biridir. İl hayvan varlığı bakımından zengin olmasına karşın yem üretiminde sınırlar vardır. Hayvanların beslenmesi doğal meralardan yararlanılarak yapılır. Şırnak ili coğrafya durumu, topografik yapısı ve iklim koşulları bakımından hayvancılığa elverişli bir konuma sahiptir.

Hayvan varlığının çoğunluğunu koyun, kıl keçisi ve tiftik keçisi oluşturur.İl'de arıcılığın bugüne kadar yeterince yaygınlaştırıldığı söylenemez. Genel olarak az gelişmiş il ekonomilerinde hâkim sektör tarımdır. Toplam üretimin büyük bir kısmı tarımdan elde edilir ve toplam çalışanların en büyük kesimi yine tarım sektöründe yer alır. O halde bu özelliği taşıyan illerin ekonomik yönden kalkınması, tarımdaki genel gelişmeyle yakından ilişkilidir. Bununla beraber, çoğu az gelişmiş ilde tarım gözardı edilmiş ve sanayileşme sürecindeki katkıları yeterince dikkate alınmamıştır.

Oysa sanayileşme süreci sırasında tarım sektöründeki gelişmelerin gözardı edilmemesi gerekir. Faaliyette bulunan çiftçi ailesinin işlediği tarım alanın %13.5'i sulu tarım, % 86.55'i ise kuru tarım alanıdır. İlin en önemli geçim kaynağı hayvancılıktır. Toplumsal yapıyı biçimlendiren ve toplumsal değişmeyi belirleyen ya da yönlendiren temel ana faktör mülkiyet ve üretim ilişkileridir. Şırnak'ta makineleşme ile birlikte çok büyük köylü nüfusunun tarım sektörünün dışında iş araması demektir.İl GSYİH'ın %56'sını tarımdan elde etmektedir. Tarımda çalışan nüfusun oranı %88 dolaylarındadır. İlde tarım, çoğunlukla dağlar arasına sıkışmış dar vadi şeritlerinde yapılabilmektedir. Doğa koşullarının elverişsizliği nedeniyle gelişemeyen ilde modern girdi kullanımı çok azdır ve verimlilik tüm ürünlerde Türkiye ortalamasının altındadır. Bitkisel üretim ilin başlıca tarımsal uğraşısı olan hayvancılığa göre çok geri düzeydedir.

Şırnak ilinde en çok küçükbaş hayvan yetiştirilmektedir. Şırnak'ta 12 yaşın üzerindeki hemen hemen herkes il ekonomisine egemen olan tarım kesiminde çalışmaktadır. Şırnak'ta azda olsa bağcılık yapılmaktadır. Bağcılığın yoğunlaştığı yöreler daha çok Uludere çevresidir. İle de yetiştirilen üzüm bağlarının çoğu yozlaşmış, bozuk ve düşük verimlidir. Şırnak'ta meyvecilik, bağcılık ve sebzecilik gibi vadi tabanında rüzgardan korunan kuytu yerlerde yapılmaktadır. Meyvecilik daha çok Uludere, Silopi, İdil ve Cizre ilçelerinde yapılmaktadır.

İl tarımının temel özellikleri, çok az sayıda türe dayanması teknolojik olarak geri yöntemler kullanılması, pazar ilişkilerinin zayıflığı ve üretimin çok büyük ölçüde doğa koşullarına bağlı olmasıdır. İl tarımının geri kalmasında elverişsiz doğa koşulları, pazara açılmanın ve modern girdi kullanımının gecikmiş olması yanında tarımda egemen olan toplumsal ilişkilerde etkili olmaktadır.

9.2.2 İl'in Sanayi Yapısı

Şırnak, Kalkınmada öncelikli yöre(KÖY) kapsamında olmasına karşın, ülkenin imalat sanayi en az gelişmiş illerinden biridir. Bu durumun başlıca nedenleri; ulaşım, enerji, sulama ve benzeri alanlardaki altyapı yetersizlikleridir. Ayrıca coğrafi konum olarak büyük kentlere uzaklığı, il tarımının sanayinin gereksindiği sermaye birikimini sağlayacak düzeyde gelişmemiş olmasıdır. Bu yüzden Şırnak ili dış sermaye için çekici bir özek olamamıştır, yerli sermaye daha karlı bir alan olan ticarete yönelmekte ya da bir bölümü daha gelişkin yörelere kaymaktadır. Tarım hemen hemen tümüyle doğa koşullarına bağlıdır tarımın bu geleneksel ve durağan yapısı ilde ticaretin ve sanayinin gelişmesini de olumsuz yönde etkilemektedir. KÖY kapsamına alınan Şırnak ili bugüne kadar sanayi kesiminde önemli bir gelişme gösterememiştir. İl 2010'ların başında Türkiye'nin sanayide en az gelişmiş illerinden biridir. Şırnak bir sınır ili olması nedeniyle sınır ticareti ilin ekonomisine sınırlıda olsu katkı yapmaktadır.

Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanan Şırnak ilinde sanayi sektörü gelişmemiştir. İl ve ilçelerde Organize Sanayi Bölgeleri ve küçük sanayi sitelerinin çoğu kuruluş aşamasındadır. Küçük sanayi işletmeleri ve el sanatları,sanayinin temelini oluşturmaktadır. İldeki sanayi kuruluşları daha çok tarımsal girdileri değerlendiren küçük ölçekli işletmelerden oluşmaktadır. Şırnak ili Güneydoğu Anadolu Projesi(GAP) kapsamında bulunan bir ildir.GAP kapsamındaki iller içerisinde toplam işyeri sayısı ve imalat işyeri sayısı bakımından Şırnak en az işyerine sahiptir. Özellikle imalat sanayi çok az olduğu gibi,10 ve daha çok çalışanın bulunduğu işyeri 3-5 geçmez. İl'de varolan işletmelerin tümü küçük ölçekli aile işletmesi özelliğini taşımaktadır. İmalat sanayi işletmelerinin alt sektörlere göre dağılımı çizelge 8'de gösterilmiştir.

Çizelge 8: Şırnak ili imalat sanayi işletmelerinin sektörlere göre dağılımı

Sektör	İşyeri Sayısı		Ücretle Çalışanların Yıllık Ortalamaları		Çalışanların Yıllık Ortalamaları	
	İş yeri Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Gıda,içki,tütün sanayi (31)	53	31.55	43	72.88	113	37.92
Dokuma,giyim eşyası,deri sanayi (32)	45	26.79	04	6.78	66	22.15
Orman ürünleri ve mobilya sanayi (33)	35	20.83	06	10.17	60	20.13
Kağıt ve kağıt ürün basım sanayi (34)	01	0.60	-	0.00	01	0.34
Kimya,petrol,kömür,kauçuk ve plastik ürünleri sanayi (35)	-	-	-	-	-	-
Taş ve toprağa dayalı sanayi (36)	02	1.19	01	1.69	04	1.34
Metal ana sanayi (37)	-		-	-	-	-
Metal eşya, makine ve techizat, ulaşım aracı, ilmi ve mesleki ölçüm aletleri sanayi (38)	32	19.05	5	847	38	18.12
Diğer imalat sanayi (39)	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	168	100.0	59	100.0	298	100.0

Kaynak: DİE 1992 Genel Sanayi ve İşyerleri Birinci Aşama İstatistik Sonuçları

9.2.3 Madenciliğin il Ekonomisindeki Yeri

Madenciliğin il ekonomisi içindeki yeri önemlidir. Petrol kökeninden gelen bir tür hidrokarbon olan asfaltif'e ilişkin çalışmalar 1960'ların başlarına dek düzensiz olarak sürdürülmüş,1964'te MTA enstitüsünün devreye girmesiyle hızlandırılmıştır. Bu çalışmalar 1967 yılına değin sürdürülen araştırmalarla Toptepe(Avgamasya) köyü yakınlarında asfaltit yatakları bulunmuştur.1970'li yıllarda Milli,Seridahlı,Zegerük,Nivikara ve Anılmış köyleri çevresinde de rezerv belirleme çalışmaları yoğunlaştırılmıştır. Asfaltitin kalori değeri 3000-6000 kcal/kg arasında değişmektedir.

Türkiye'de hemen tüm bölgelerde olmakla birlikte yalnızca Şırnak ilinde ekonomik büyüklükteki oluşumlara rastlanır. Ev yakıtı gereksiniminin karşılanmasında kullanılmaktadır. Bu nedenle, varoalan kaynaklardan elde edilebilecek ekonomik yarar sağlanamamaktadır. Şırnak'ta üretilen asfaltit genellikle Türkiye'nin doğu illerinde satılmaktadır. Oysa ki asfaltit yatakları külleri nikel,molibden,vanadyum ve uranyum gibi ender metaller içermektedir. Ekonomik olarak asfaltit değerlendirilmelidir. Şırnak'ta 1965'te başlayan üretim 5300 ton tüvenan,1972'ye değin 168332 tona,1975'te 456748 tona yükselmiştir.

9.2.4 İlin Ticaret Durumu

Şırnak ili, kuruluş yeri itibariyle transit yol güzergahında bulunmadığından ticari bir özek olamamıştır. İl'deki asfaltit rezervleri kent için önemli bir öğedir. İl'de yerleşmeyi etkileyecek ticari ilişkiler gelişmemiştir. Başka bir anlatımla, ticari ilişki henüz yerleşmeye etki yapabilecek bir faktör konumuna gelememiştir. Toplumsal hizmet ilişkisinin yerleşmeye bir ölçüde etkisi de iş olanakları bulunmamasına karşın, merkez ilçeye çevredeki köylerden önemli sayılabilecek bir devingenliğin olmasıdır.

Aile işletmeleri dışında, ticari şirketlerin varlığına pek rastlanmaz. İl ve ilçelerde çoğunlukla terzilik, ayakkabıcılık, soba-tenekecilik,şoförlük gibi çalışma alanlarında uğraş veren küçük esnaf varlığına rastlanır. Şırnak ilinde büyük kapasitede hiçbir işyeri yoktur. Küçük el sanatlarının ve ürünlerinin dışsatımı oldukça azdır. Şırnak ilinde tiftik dokumacılığı önemli bir el sanatıdır. Yerel adı şal şapik olan Şırnak şalı ilkel tezgahlarda ve elde iğ denilen ağaç aksamlı bir aletle bükülerek tiftik ipliğinden dokunur. Ancak, Şırnak şalcılığı çok yaygın değildir. Şırnak merkezinde ve kimi köylerde sayısı sınırlı şal tezgahları vardır. Şırnak ilinde turizm geliştirilebilir. Özellikle Dereler köyü kaplıcası belli bir plan çerçevesinde hizmete sunulabilir. Şırnak il, Bestemeremi Ilıcası ilin önemli termal kaynaklarındandır. Bestemeremi Ilıcası Şırnak'ın 15 km kadar doğusunda Dereler köyündeki ılıca, konaklama tesislerinden yoksundur.

10. Şırnak ve İlçelerinin Sosyo-Ekonomik Yönden Türkiye Gelişmişlik Sıralamasındaki Yeri

Devlet Planlama Teşkilatı(DPT) tarafından temel bileşenler analizi tekniği kullanılarak İl'lerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması yapılmıştır. İl'lerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması ve indeks değerlerini belirleyen yüzeysel büyüklükler(nüfus büyüklüğü, yüzölçüm, kentleşme oranı gibi) değildir. İllerde sıralamayı belirleyen temel faktörler; illerdeki demografik yapının, iş gücü talebinin, istihdamın sektörel dağılımının, eğitimin, sağlık hizmetlerinin, fiziki ve sosyal altyapı olanaklarının, üretim ve gelir düzeyinin il nüfusunun gereksinimlerini karşılamada başarı olanaklarıdır. Daha önce belirtildiği gibi sosyo-ekonomik gelişmişlik ölçülerine göre ayrım yapılan iller beş kümede toplanmıştır.

Şırnak, Devlet Planlama Teşkilatı(DPT) tarafından yerleşim yerleri kademesi araştırmasına göre, beşinci kademede yer alan , etki alanı dar bir özektir. İl coğrafi alanının büyük bir bölümü dağlıktır. Türkiye'de illerin, bölgelerin ve ilçelerin toplumsal-ekonomik gelişmişlik düzeyleri birbirilerinden çok büyük farklılıklar gösterdiği devletin resmi istatistik göstergeleri ile saptanmıştır. Oysaki bir ülkenin uyguladığı ekonomi politikası, toplumsal ve ekonomik dengenin sağlanması, yaşam düzeyi niteliğinin iyileştirilmesi, fırsat eşitliği, ekinsel gelişme ve katılımcılık ilkelerini temel almalıdır. Bölge, il ve ilçelerin gelişme stratejilerinin oluşturulmasında, doğal olarak bu düzey yerleşimlerin ekonomik sektörler itibariyle yapısal durumlarını saptamak ve gizil güçlerini ortaya koymak gerekir. Bu kapsamda DPT bölge, il ve ilçelerin durumlarını " Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksleri(SEGE) ile belirlemiştir. SEGE serileri, mevcut durumun çözümlemesi yanında, "gelişmenin yönü" konusunda da daha gerçekçi ve açıklayıcı sonuçlar elde etmeyi olası kılmaktadır. Gerçekte SEGE, ölçülebilir nitelikli toplumsal değişkenleri içeren niteliksel bir sosyo- ekonomik gelişme, daha genel bir anlatımla toplumsal gelişme yaklaşımını benimsemektedir. Ekonomik kalkınma olgusu, ülke genelinde toplumsal, siyasal, ekinsel ve benzeri kurumlardaki yapısal değişmeleri kapsayan çok boyutlu bir öze sahiptir. Beşinci derecede gelişmiş iller kümesinde yer alan illerin tümü Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde olmak üzere 16 ili kapsamaktadır. Şırnak bu kümenin içinde bulunmaktadır. Bu iller, sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyini gösteren endeks değerleriyle ülke ortalamasının altında kalan illerdir. Kişi başına geliri en düşük on il ;Iğdır,Kars,Bayburt,Van,Şırnak,Bingöl,Hakkari,Bitlis,Ağrı ve Muş illeridir. Bu illerin sekizi Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde yer almaktadır. İllerin dolar ile kişi başına GSYİH'ı hesaplandığında Kocaeli ili 7096 dolarla birinci Muş sonuncu, Şırnak ekonomik koşullarının el verişsiz olması, nedeniyle gelişmişlik sıralamasında en sonlarda yer almaktadır.

Yörede önemli etkinliği olan aşiret bağlarının, hızla artan nüfusu, il sınırları içinde tutabilmesi nedeniyle, Şırnak'tan il dışına önemli bir göç olgusunun yaşanmadığı söylenebilir. İl önemli oranda göç almamasına karşın göç yoluyla net nüfus yitirilmemesi, il nüfusunun

hızla artmasına yol açmaktadır. İl nüfusunun, ülke geneline göre daha hızlı artması, Şırnak nüfusunun Türkiye toplam nüfusu içindeki payının giderek yükselmesine neden olmuştur.

Türkiye genelinde 872 ilçenin gelişmişlik düzeyi sıralamasında Şırnak ili, ilçeleriyle birlikte çok gerilerde yer almaktadır. Türkiye'de illerin ve ilçelerin gelirin yanı sıra nüfus yapısı, fiziki durumu, sosyal altyapısı, girişimcilik,insan kaynakları, eğitim düzeyi, sağlık hizmetlerine erişim, çevre niteliği, istihdam, kadının toplumdaki rolü gibi konularda farklı ölçekteki mekan birimleri arasında önemli ölçüde dengesizlikler bulunmaktadır. Daha öncede belirtildiği gibi Türkiye'nin az gelişmiş il ve ilçelerinin temel sorunları, Şırnak ili içinde geçerli sorunlardır.İnsan odaklı bir kalkınma anlayışı doğrultusunda bu tür il ve ilçelerinin gizilgüçlerini harekete geçirmeye yönelik olarak yerel kalkınma girişimlerinin desteklenmesi, geliştirilmesi, altyapı yatırımlarına kaynak sağlanması ve kırsal kalkınmanın özendirilmesi gerekmektedir. Çizelge 9'un incelenmesinden de görüleceği gibi Şırnak il ve ilçeleri Türkiye'de illerin gelişmişlik sıralamasında yer alırken ilin ilçelerinin kendi içindeki gelişmişlik sıralaması da farklı konum sergilemektedir.

Çizelge 9: İlin Sosyo-Ekonomik Göstergeleri

	Merkez	Beytüşşebap	Cizre	Güçlükonak	İdil	Silopi	Uludere
Nüfus	69 853 (192)	20 659 (597)	82 042 (156)	10 300 (768)	59 993 (217)	75 192 (178)	35 158 (399)
Şehirleşme Oranı (%)	75,51 (58)	32,11 (611)	84,82 (22)	39,91 (471)	31,88 (614)	68,09 (105)	22,55 (771)
Nüfus Artış Hızı (‰)	39,29 (50)	10,22 (330)	25,41 (121)	-22,33 (793)	30,85 (89)	47,09 (28)	20,34 (182)
Nüfus Yoğunluğu	37 (544)	12 (833)	175 (98)	24 (715)	47 (446)	103 (186)	48 (441)
Nüfus Bağımlılık Oranı (%)	80,09 (113)	90,03 (73)	108,40 (21)	75,56 (140)	126,37 (4)	100.00 (43)	76,26 (131)
Ortalama Hanehalkı Büyüklüğü	7,35 (83)	7,68 (60)	8,79 (15)	8,48 (25)	8,94 (12)	8,67 (19)	7,08 (105)
Tarım Sektöründe Çalışanlar Oranı (%)	28,16 (844)	60,55 (665)	35,08 (821)	43,04 (780)	77,72 (358)	42,63 (783)	42,40 (786)
Sanayi Sektöründe Çalışanlar Oranı (%)	2,97 (531)	0,38 (865)	4,12 (431)	1,02 (804)	0,62 (837)	2,07 (648)	0,58 (840)
Hizmetler Sektöründe Çalışanlar Oranı (%)	68,87 (10)	39,07 (125)	60,80 (25)	55,94 (37)	21,66 (384)	55,30 (40)	57,02 (31)
İşsizlik Oranı (%)	11,50 (92)	4,23 (537)	22,91 (5)	4,86 (470)	6,99 (283)	12,71 (68)	3,20 (686)
Okur Yazar Oranı (%)	72,09 (786)	61,22 (848)	63,48 (839)	65,73 (826)	60,27 (853)	65,41 (827)	70,28 (802)
Bebek Ölüm Oranı (‰)	62,22 (83)	44,44 (308)	58,66 (109)	26,81 (753)	43,23 (332)	58,78 (108)	50,22 (192)
Fert Başına Genel Bütçe Geliri (Bin TL)	552 801 (16)	9 113 (769)	68 162 (246)	2 269 (871)	7 620 (802)	82 345 (197)	6 407 (823)
Vergi Gelirlerinin Ülke İçindeki Payı (%)	0,01043 (313)	0,01240 (289)	0,01702 (229)	0,00028 (864)	0,00258 (589)	0,01250 (288)	0,00180 (652)
Tarımsal Üretimin Ülke İçindeki Payı (%)	0,01225 (755)	0,00303 (854)	0,04611 (492)	0,01301 (746)	0,10661 (288)	0,13107 (237)	0,03044 (577)

Kaynak: DPT(2004) İlçelerin Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması,Ankara, DPT yayını
Açıklama: Parantez içindeki rakamlar ilçenin ilgili göstergeye göre 872 ilçe içindeki sırasını göstermektedir.

10.1 Şırnak İl ve İlçelerin Türkiye İllerinin Sosyo-Ekonomik Sıralamasındaki Yeri

İl ve ilçelerin sosyo -ekonomik gelişmişlik sıralamasında; demografik nitelikli, istihdama ilişkin, eğitim, sağlık, sanayi, tarım, mali nitelikli ve diğer gönenç nitelikli göstergeler kullanılmıştır. Ancak 20 yıl içinde ülke yönetim bölünüşünde çok sayıda mekânsal değişiklikler yapılmıştır. Ülkenin il sayısı 1988 yılında 67'i iken, 1996 yılında 79'a, 2003 yılında ise 81 olmuştur. Dolayısıyla, illerde ve ilçelerde zaman içersinde yapılan bu gelişmeler nedeniyle değişmenlerin izlenmesini sağlayan, gelişme dinamiğini yansıtan değişkenlerin seri olarak elde edilmesi olanağı belirli ölçüde ortadan kalkmış bulunmaktadır. Bu nedenle, değişkenler belli bir dönem içindeki var olan durumu yansıtmaktadır. Ülke genelinde 81 ilin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyini yansıttığı varsayılan gelişmişliğin, tutarlılığı ve güvenirliliği konusunda yapılan ön incelemeler ve değerlendirmeler sonunda 100'e yakın göstergenin içinden 58 gösterge seçilerek kullanılmıştır. Bu seçilen göstergeler, yardımcı veriler aracılığı ile oranlanarak, değişken haline getirilmiştir. İllerin gelişmişliğinin; yüzölçümleri ya da nüfuslarıyla orantılı olarak değil, büyük ölçüde birey başına düşen gönenç payı olarak değerlendirilmesi sağlanmıştır(DPT,2003,22).

Türkiye'de 872 ilçe gelişmişlik sıralamasında, Şırnak ilinin özeksel ilçede dahil hiçbir ilçesi baştan ilk üçyüzün içinde yer almıyor. Ancak özek ilçe314. sırada yer almaktadır. İlin dört ilçesi (Uludere, Beytüşşebap, Güçlükonak ve İdil) en sonlarda, sırasıyla 763., 811., 821. Ve 847. Sıralarda yer almaktadır. Bu değerlendirmelerde gösteriyor ki; kimi özendirmelerin uygulandığı kalkınmada öncelikli iller ve bu kümede yer alan Şırnak da dahil kalkınmada başarım gösterememişlerdir. Bu illerin bulunduğu bölgelere yeni kalkınma modelleri

uygulanmalıdır. Bu modellerde kamu öncülük yapmalı, bölgenin ve illerin gizilgüçlerini öne çıkaracak yatırım alanları saptanmalı, uygulanabilir bir planlama ile yatırımlar gerçekleştirilmelidir. Şırnak il özeği ve ilçelerinin Türkiye sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasındaki yerleri Çizelge 10'da gösterilmiştir.

Çizelge 10: Şırnak ve ilçelerinin 872 İlçe İçindeki Gelişmişlik Sırası

872 İlçe İçinde Gelişmişlik Sırası	İl	İlçe	Sosyo-ekonomik Gelir Endeksi	Gelişmişlik Kümesi
314	Şırnak	Merkez	0.04898	3
360		Cizre	-0.07908	3
399		Silopi	-0.14259	3
763		Uludere	-0.83619	6
811		Beytüşşebap	-1.08409	6
821		Güçlükonak	-1.15538	6
847		İdil	-1.39014	6

Kaynak: DPT(2004) İlçelerin Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması,Ankara, DPT yayını

DPT'nin farklı göstergeler kullanarak hesapladığı sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında ilin tüm ilçelerinde indeks değeri sıfırın altındadır.

10.2 Şırnak İl'inin Kendi İlçelerinin Sosyo-Ekonomik Sıralamasındaki Yeri

Çizelge 11: Şırnak İl'inin Kendi İlçelerinin Sosyo-Ekonomik Sıralamasındaki Yeri

872 İlçe İçinde Gelişmişlik Sırası	İl	İlçe	İlçenin GSMH payı(%)	Sosyo-ekonomik Gelir Endeksi	Gelişmişlik Kümesi	İlçenin gsmh içindeki % payı	İl içindeki %payı
314	Şırnak	Merkez	0.16	0.04898	3	0,09	28,67
360		Cizre	0.02	-0.07908	3	0,02	12,02
399		Silopi	0.05	-0.14259	3	0,05	30,78
763		Uludere	0.03	-0.83619	6	0,01	5,46
811		Beytüşşebap	0.01	-1.08409	6	0,01	4,02
821		Güçlükonak	0.01	-1.15538	6	0,00*	1,30
847		İdil	0.00	-1.39014	6	0,03	17,76

Kaynak: DPT, (2004), İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, Ankara, DPT yayını.

M. Sönmez , (1998) , Bölegesel Eşitsizlik , İstanbul , Alan Yayıncılık , *Değer yarımın altındadır.

Çizelge 11'e göre en gelişmiş ilçe kent özeği, en gelişmemiş ilçesi ise Güçlükonak ilçesidir.

Çizelge 11 'in incelenmesinden görüleceği gibi, Şırnak ilinin en zengininden en yoksuluna doğru ilçelerinin durumuna bakıldığında; en zengin ilçe Silopi, en yoksul ilçenin Güçlükonak olduğu görülmektedir. Silopi ilçesi, il özek ilçesinden de daha gelişmiştir. Bunda Silopi ilçesinin Habur Gümrük Kapısının bu ilçe sınırında yer alması, sınır ticaretini geliştirmiş olmasından ileri geldiği söylenebilir. Ayrıca Silopi Ovası tarımsal ekime ve dikime en uygun olan bir konumda bulunmasının da bunda önemli etkisi vardır.

Çizelge 12 : Türkiye'nin GSMH' ye Göre İllerin Pay Sıralaması

İller	1995 = 100	
	GSMH Payı (%)	Kişi Başına GSMH($)
Kocaeli	**4,6**	**7,349**
İzmir	**8,1**	**4,093**
İstanbul	**21,3**	**4,037**
Ankara	**7,9**	**3,996**
Tunceli	**0,1**	**1,413**
Gümüşhane	**0,1**	**1,178**
Bayburt	**0,1**	**1,034**
Ardahan	**0,1**	**1,029**
Iğdır	**0,1**	**1,015**
Hakkari	**0,1**	**950**
Şırnak	**0,1**	**872**
Bingöl	**0,1**	**849**
Bitlis	**0,1**	**765**
Ağrı	**0,1**	**666**

Kaynak: M. Sönmez, (1998) , Bölgesel Eşitsizlikler, s. 197 , İstanbul , Alan Yayıncılık

11. Genel değerlendirme

Burada Şırnak il ve ilçeleri üzerine yapılan incelememeye yönelik bulgular, öneriler ve sorunlara yer verilmiştir.

11.1 Bulgular :

- Yöredeki kamu tesisleri ve fabrikalarının özelleştirilmesi, bu uygulama sonucu tesislerin büyük bölümü kapanmıştır, üretimin düşmesi ve işsizlik oranı artmıştır.
- Uzun vadede planlama yaklaşımının bölgesel kalkınmayı yönlendirici enstrümana bugüne kadar dönüştürülememiştir.
- Türkiye bölgesel eşitsizliği en derinden yaşayan ülkeler arasında yer almaktadır. Bu eşitsizlikten Şırnak ili başta olmak üzere en çok Doğu ve Güneydoğu Anadolu illeri etkilenmektedir.
- İlin mevcut altyapısı, tarımsal ürünün işlenmesi ve pazarlanması için yeterli bir düzeyde değildir.
- Kamunun, sağladığı destek ve uygulamaları, istenilen ölçüde bölgelerarası dengesizlikleri azaltamamıştır. Gerçekten bölgelerin ulusal gelirden aldıkları paylarda ara giderek açılmıştır.
- Neoliberal politikalarla kalkınma, piyasanın dolayısıyla küreselleşmenin planlı kalkınma ve bölgesel denge duyarlılıklarının dikkate alınmasına gereksinim duymamıştır. Sonuçta bölgeler arası eşitsizlikler hızla büyümüş, kentler arasında da çok daha eşitsiz bir gelişme başlatılmıştır.

- Az gelişmiş ülkelerde olduğu gibi, az gelişmiş ilerde de sermaye en çok sıkıntı çekilen, buna karşılık da en az bulunan bir girdidir. Dolayısıyla bu illerde sermaye piyasası yeterince gelişmemiştir. Bu illerden biri olan Şırnak'ta da sermaye piyasası yeterince gelişmemiştir.
- Kamu sektörünün yaratılan gelişim bölüşümüne yaptığı etkinlikler istenilen ölçüde bölgelerarası ve illerarası dengesizlikleri azaltamamıştır. Bu güne kadar gönenç paylaşımına yönelik kamu tarafından alınan önlemler yeterli olmamıştır.

11.2 Öneriler:

- İstihdam ve kişi başına gelir artırıcı önlemler alınmalı, ilin gizilgücünün öne çıktığı alanlarda ekonomik yapı çeşitlendirilmelidir.
- Üreticilerin uygun tarımsal girdi ve kullanabileceği krediye zamanında ve yerinde ulaşabilirlikleri sağlanmalıdır.
- Çok Amaçlı Toplum Merkezleri güçlendirilmeli, yaygınlaştırılmalı ve uygulamaları hem halk tarafından hem özekten yönetim hem de yerel yönetimleri tarafından denetlenmektedir.
- Farklı kentlerde yaşayanların ödeme gücü farklılıkları yüzünden, kamu hizmetleri niteliğinde ve ölçülerinde kentten kente ,bölgeden bölgeye, görülen farklılıklar mutlaka giderilmelidir. Yerel yönetimlerin gelir dizgeleri düzenlenirken yerel yönetimlerin devlete bağımlılığı azaltılmalı toplumsal adalet, hukuk devleti ilkelerine ve gönenç devleti anlayışına uygun hale getirilmelidir.
- İle özgü el sanatları geliştirilmeli, özellikle el dokumacılığında kullanılan tezgahlar yerel yönetimlerce desteklenerek modernleştirilmeli ünlü Şırnak şal-şapik üretimi yaygınlaştırılmalıdır.
- Pazar enformasyon hizmetleri oluşturulmalıdır.
- İller arasındaki farklılıkların giderilmesinde en önemli adım göç olayını durduracak ya da en az düzeye düşürecek politikalar ve uygulamalara yer verilmelidir.
- Yerel yönetimlerin hazırlayacağı, kalkınma projeleri, tutarlı ve birbirlerini tamamlayacak biçimde tasarlanmalı ve uygulanabilir olmalıdır. Ancak o zaman başarı sağlayabilir ve daha etkili olabilirler.
- Kentin yerel ekonomisinde yeni eğilimler bilimsel araştırmalarla ortaya çıkarılmalı, yeni dizgenin işleyişi değerlendirilmeli ve daha çok gelişme için örgütlenmelidir.İlde yetişmiş iş gücü ya da kısaca beyin göçünün dışarıya gidişi önlenmeli, yöreye yetişmiş insanın gelmesi özendirilmelidir. Nitelikli iş gücünün ilde çalışmalarını özendirici önlemler alınmalıdır.
- Kooperatifler aracılığıyla süt toplama ve pazarlama organizasyonu yapılmalıdır.
- Kooperatiflere sağlanan süt toplama tesisleri aracılığıyla hayvansal üretim daha iyi fiayt ile pazarlanması için ortam yerel yönetimlerce yaratılmalıdır.
- Girişimlerin başarısı açısından, gerçekleştirilen aktivitelerin temel hedefi, yararlanıcıların yaşam standartlarında olumlu yönde bir değer yaratıp yaratmadığı, yaşam kalitesinde meydana gelen değişmeler dikkatle izlenmelidir.
- Beşinci derecede bulunan illerde refah düzeyinin yükseltilmesi, öteki kümelerde(1,2,3,4) aradaki sosyo- ekonomik gelişmişlik farklılıkların azaltılması gerekmektedir. Bunun için bu illere özgü ve bunların gizil gücünü dikkate alacak bölge planlamasına önem verimleridir.

- Proje kapsamında elde edilen bilgi ve bulgular, değişen koşullar çerçevesinde sürekli gözden geçirilerek güncelleştirilmelidir. Her ilin gizil gücünü değerlendirecek projeler geliştirilmelidir.
- Geliştirilecek projeler, yörenin gereksinimleri doğrultusunda tarım, hayvancılık, ev ekonomisi, toplumsal alt yapının geliştirilmesi(içme suyu ağının kurulması, okul ve sağlık ocağı gibi), çiftçi tabanlı örgütlerin desteklenmesi, varolan kapasitenin artırılması, sağlık ve eğitim gibi bileşenlerden oluşmalıdır.
- Arıcılığın yörenin önemli bir gelir kaynağı olması için yeni projeler geliştirilmeli ve bu alanın yaygınlaştırılması için eğitim projeleri başlatılmalıdır. Halkın bu arıcılık eğitim projelerine katılımı sağlanmalıdır. İl'in organik arıcılık potansiyeli konusunda farkındalık yaratılmalı, arıcılığın özellikle kadınlar tarafından yürütülebilecek önemli bir gelir kaynağı olduğu somut uygulamalarla ortaya konulmalıdır. Organik standartlarda bal üretimi yaygınlaştırılmalıdır. Organik bal üretimi koşulları oluşturulmalı ve organik standartlarda malzeme ve ekipmanla destek verilmelidir.
- Kırsal yerleşim birimlerinin toplumsal alt yapıya erişimi artırılmalıdır.
- Çiftçilerin yararlanabileceği periyodik seminerler, sempozyumlar düzenlenmeli ve her faaliyet alanına uygun olarak eğitim dökümanları hazırlanarak üreticilere ücretsiz dağıtılmalıdır.
- Yerel sivil toplum örgütlerinin(kooperatif,dernekler,vakıflar,birlikler) kurulması ya da faaliyete geçirilmesi desteklenmelidir.
- Sürdürülebilir bir kalkınmanın sağlanabilmesi için; nüfus dinamikleri, doğal kaynaklar, ekonomik faaliyetler, teknolojik gelişme toplumsal ve ekinsel yapı arsındaki dengenin her düzeydeki planlama, uygulanan politika gelişme süreçlerinde göz önünde bulundurulmalıdır.
- Kalkınmanın belirlenen hedeflere ulaşabilmesi için nüfusun eğitimi sağlık ve insan gücü yönünden nitelilerinin iyileştirilmesi, yaşam kalitesinin yükseltilmesi, bölgeler ve yerleşimleri arasındaki farklılıkların azaltılması temel ilke olmalıdır.
- Toplumsal dengesizliklerin en az düzeye indirilmesi için, bölgeler arası gelişmişlik farklarının azaltılması, kırsal kalkınmanın sağlanması, gelir eşitsizliğinin giderilmesi,yoksulluğun, işsizliğin azaltılması için kamu yatırımları artırılmalı ve etkinleştirilmelidir.
- Eğitim hizmetlerinin geliştirilmesi ve iyileştirilmesi
- Tarımın yeniden yapılanması için önlem alınmalıdır.
- Yerel katılımı artıracak, geliştirecek ve yerel ekonomik gelişmeye destekleyecek modeller ile kurumsal yapı güçlendirilmelidir.
- Kentsel yaşam niteliğinin yükseltilmesi açısından önemli olan fiziki ve toplumsal altyapı yatırımlarına yerel yönetimlerce önem verilmeli ve özekten yönetim yerel yönetimlerin bu girişimlerini desteklemelidir.
- Kent içi ulaşım hizmetlerinde kalite ve etkinlik artırılmalıdır.
- Altyapı hizmetlerinin iyileştirilmesi ve çevrenin korunmasına, her kademedeki yönetim birimleri özen göstermeli ve bunun için önlemler alınmalıdır.
- Kırsal alandaki yerleşim çok parçalı ve dağınıktır. Bu durum, kırsal yerleşmelere götürülecek fiziki ve toplumsal altyapı hizmetlerinde sorunlara neden olmakta ve maliyetleri artırmaktadır.bunun için merkez köy ya da köy kent modelleri üzerinde durulmalıdır.

- Bölgenin sosyo-ekonomik kalkınması bir bütünsellik içinde ele alınmalı, bölge ölçeğinde planlanmalı,projeye dönüştürülmeli ve belli bir zaman diliminde uygulamaya geçirilmelidir.Bölgeye yönelik tüm kısa,orta ve uzun vadeli sosyo-ekonomik faaliyetleri kapsayacak "Bölgesel Kalkınma Planı" hızla yaşama geçirilmelidir. Bu planda kısa,orta ve uzun dönemli hedefler açık bir biçimde belirlenmelidir.
- İl'in sahip olduğu etkin alanlar belirlenmeli ve gelişmesi olası sektörlerde uzmanlaşmaya gidilmelidir. İl gelişme strateji planı hazırlanmalıdır böylece yöresel kaynakları ve varolan gizilgücü harekete geçirecek sosyo-ekonomik düzeyi yükseltilmelidir. SWOT analizi yapılarak, ilin ve bağlı ilçelerin köylerin güçlü yönleri, zayıf yönleri,rekabet gücü, tehditlerin ve fırsatların neler olduğu ortaya konmalıdır. İlin yerel kaynaklarının en yüksek ekonomik ve toplumsal yararı sağlayacak biçimde geliştirilmesine önem verilmelidir.
- İl çevre planı mutlaka yapılmalıdır.
- Küçük ve orta ölçekli işletmeler, dünyada olduğu gibi Türkiye'de de il düzeyinde çok önemlidir. Böylesine önemli olan küçük ve orta ölçekli işletmelerin gelişmesi il düzeyinde yerel yönetimlerce desteklenmelidir.
- Türkiye'de sanayi politikalarının bölgesel planlama boyutu bugüne kadar göz ardı edilmiş ve savsaklanmıştır. Bu göz ardı edilme sonucu büyük kentlere göçler hızlanmıştır. Bölgesel kalkınma ile her yörenin gereksinimlerine göre ekonomi politikalarının belirlenmesi sağlanmalıdır.
- Uygulama aşamalarında, yönetime ilişkin temel strateji "katılımcılık" olmalıdır. Bu katılımcılık üzerinde kent yönetimi, il ve ilçe yönetimleri durmalıdır. Çünkü, halkın katkı ve desteğinin sağlanması bu açıdan çok önemlidir.
- İle bağlı ilçelerin sahip olduğu etkin alanlar belirlenmeli ve gelişmesi olası sektörlerde uzmanlaşmaya gidilmelidir. Bunun için, ilçelerin sahip oldukları ekonomik, toplumsal kaynaklar saptanmalı ve varolan gizil güç istatistiksel verilere dayalı olarak ortaya çıkarılmalıdır.
- Kadın işgücünün desteklenmesi, genç nüfusun bilgi ve becerilerinin artırılması sürekli eğitimlerle sağlanmalıdır. Bunun için üniversite ve eğitim-araştırma kurumları ile işbirliği mutlaka yapılmalıdır.

11.3 Sonuç:

Toplumsal barış, her ülke için çok önemlidir. Bu barışın yani toplumsal barışın sağlanması ve korunması, büyük ölçüde gelir dağılımının eşitlikçi olmasına, yoksulluğun ortadan kaldırılmasına bağlıdır. Birleşmiş Milletler (BM) verilerine göre,2007 yılında Türkiye kişi başına düşen ulusal gelir açısından 66. sırada yer almaktadır. Aynı örgütün hazırlamış olduğu "İnsani Gelişmişlik İndeksi"ne göre Türkiye 2007 yılında 84. sırada yer almıştır. Türkiye'nin sosyo-ekonomik yapısının, yoksulluğu sürekli yeniden üreten bir niteliğe sahip olduğu görülmektedir. Sermaye birikiminin güçsüzlüğü, insan gücüne yapılan yatırımların yetersizliği, bilgi ve teknoloji üretim kapasitesinin düşüklüğü, yetersiz kurumsallaşma düzeyi, ülkenin ucuz emeğe dayalı üretim yapısından, katma değeri yüksek ürünlerin ağırlıkta olduğu bir üretim yapısına dönüşümünü sınırlandırmıştır.

Neoliberal ekonomik politikaların en önemli sonuçlarından biri gelir dağılımını bozması ve bir yeterli istihdam yaratamayarak işsizliği artırmış olmasıdır. Özellikle yoksulluğun hızla tırmandığı bir dönem yaşanmaktadır. Neoliberal politikaların yarattığı yıkım, tahribat artan ölçüde dar gelirlilerin yoksulların ve az gelişmiş yörelerin sosyo-ekonomik yapısını olumsuz

yönde etkilemiştir. Yoksulluğun artması ve eşitsizliğin derinleşmesi güvensizliğin artmasına neden olmuştur.

İl'de ekonomik koşullar elverişsiz olduğundan hızla artan nüfusa iş olanakları yaratılamamış olmasına karşın nüfus devingenliği yani dışarıya göç çok yüksek oranda olmamıştır. Bu nedenle il göç yoluyla nüfus yitimine uğramamıştır.

Bu olgu il açısından ekonomik bağlamda değerlendirilmelidir. İl ekonomisinin temelini oluşturan tarımdır 1990'lardaki gelişmeye karşın ilin geleneksel kapalı ve durağan yapısından kurtulabildiği söylenemez. Kapalı ve durağan yapısından dolayı il ekonomisinin GSYİH payı da çok düşüktür. Türkiye'nin 24 Ocak 1980 kararlarıyla dışa açılması Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerini olumsuz yönde etkilediği söylenebilir. DTÖ, IMF ve DB gibi uluslar arası kuruluşların devleti küçültme, toplumcu devlet anlayışını askıya alma kamu kaynaklarına gereksinimi en üst düzeyde olan bu bölgelerde ekonomi hızla gerilemiş ve ülke ekonomisinden daha az pay alma durumuna gelmiştir. Uygulanan ekonomi politikaları sonucu zaten gelişme açısından diğer bölgelerin gerisinde kalan, yapısal sorunlarla iç içe bulunan bölge ekonomisi, dışa açılma ve dış satıma dayalı büyüme stratejisi sonucu ulusal gelirden daha az pay alma durumuna gelmiştir. Bu bölgelerde bulunan kamu girişimlerinin özelleştirilmesi, tarım ve hayvancılığa verilen desteklerin azaltılması bölgelerin ve bölge illerinin ulusal gelire katkısını da hızla azalmıştır. Bu bölgelerin nüfusunun yarısından çoğu yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır. Kalkınma, ekonomik ve toplumsal yönleriyle bir bütündür; bu olgunun ekonomik yönleri ise "toplumsal- ekinsel" değişim ile ilgili olmaktadır.

Kaynakça:

ATAKLI, Gündüz,(1996),Kent Planlaması, İstanbul, İTÜ Yayınları.
BOOKCHIE, Murray,(1999),Kentsiz Kentleşme, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
BOOKCIHE,M.(1974),….
DİE,(1992),1992 Genel Sanayi ve İşyerleri Birinci Aşama İstatistik Sonuçları, Ankara, DİE Yayınları.
DİE,(2002),2000 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Ankara, DİE Yayını.
DPT,(2003), İller ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, Ankara, DPT Yayını.
GİDDENS, Antonia,(2008), Sosyoloji, İstanbul, Kırmızı Yayınları.
KAYNAK, Muhteşem,(2009), Kalkınma İktisadı, Ankara, Gazikitabevi.
KELEŞ, Ruşen,(2009),Kentleşme Politikası, Ankara,İmge Yayınları.
SENNETT, Richard,(2006),Yeni Kapitalizmin Kültürü, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, No:527.
SEYİYOĞLU, Halil,(2006), İktisadın Temel İlkeleri, İstanbul, Alfa Yayınları.
SÖNMEZ, Mustafa, Mustafa,(1996),İstanbul'un İki Yüzü: 1980'den 2000'e Değişim, Ankara, Arkadaş Yayınları.
SÖNMEZ, Mustafa,(1998),Bölgesel Eşitsizlik, İstanbul, Alan Yayıncılık.
SÖNMEZ, Mustafa,(2008), Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Sosyo-Ekonomik Sorunlar ve Çözüm Önerileri, İstanbul, Güneydoğu Anadolu Bölgesi Belediyeler Birliği Yayını.
SÖNMEZ, Mustafa,(2009), Küresel Kriz ve Türkiye, İstanbul, Alan Yayıncılık, No:206
ŞIRNAK İl Özel İdaresi,(2009),Şırnak İl Özel İdaresi 2007-2010 Stratejik Planı, Şırnak.
ÖZGÜVEN,Ali(1998), Kalkınma İktisadı ve Japonya Kalkınması,İstanbul, Filiz Kitabevi.
ÜSTÜNEL,Besim,(1983),Makro Ekonomi, İstanbul, Mısırlı Matbaası , Kollektif Şirketi.

SINIR TİCARETİ VE ŞIRNAK'TAKİ ETKİLERİ

H.Neşe ÖZGEN*

ÖZET

Bu makale,1928-1992 yılları arasında Türkiye'nin Suriye ve Irak sınırlarında iki kasabanın, sınır nedeniyle, sınır sayesinde ve sınırla beraber nasıl değişip dönüştüğünü anlatmaktadır[1]. Bu çalışmada iki kasaba (Nusaybin ve İdil); iki kapı (Habur ve Nusaybin Kapı) ve karşıyla geçiş yolu üzerindeki köyler incelenmiştir. Bu çalışmada, bu iki kasabanın karşı devletlere ve içeriye, merkezi siyasetle yakınlaşma ve uzaklaşmalarının; kendi aralarındaki öbekleşme girişimlerinin hangi sosyal yapılar aracılığıyla biçimlendiği üzerine bilgi toplanırken sınırın kendi kuramları aracı kılındı. Böylece bu çalışmada, Nusaybin ve İdil'in karşıyla olan ilişkilerinin devletle olan ilişkilerini ne oranda ve nasıl etkilediğini, hangi dönemlerde hangi malların nasıl geçirildiğini ve bunun beşeri doku üzerindeki etkilerini izleyerek anlatacağım.

Anahtar kelimeler: Sınır, Ekonomik antropoloji, Türkiye'nin Güneydoğu sınırı, Kaçakçılık, Aşiret.

ABSTRACT

Keywords: Border, Economic Anthropology, South East Border of Turkey, Smuggling, *Aşiret.*

Sınır tartışmaları, literatürde daha çok uluslarası siyasi ilişkiler, uluslarası siyasi coğrafya, göçmenlik ve iktisadi sınırlar üzerine şekillenmiştir. Sınırın kültürel bir araç, bir *agent* olarak tanımlanması, son derece yeni bir tartışmadır ve literatüre Avrupa Birliğinin yapılanmalarına paralel olarak girmiştir (Wilson ve Donnan, 1998). Antropolojinin ve sosyolojinin yeni sınır anlayışı, sınırı herşeyden önce iki egemenlik alanı arasındaki bir tür üçüncü alan, bir tür değişme ve yenilenme şansı (*thirdspace*) (Soja, 1996) ya da bir kültür havuzu olarak gören anlayıştır. Soja, Heidegger'den bir alıntıyla, "Sınır bir şeylerin durduğu bir yer değil, antik Yunanlıların farkına vardığı gibi, sınır kendi sunumlarıyla başlayan bir şeydir" (akt. Soja, 1996) diyor. Buna göre, sınırlar egemenlik alanlarının birbirine en yaklaştığı coğrafi bölgeler olarak eşi benzeri bulunmaz inceleme alanlarıdır. Ancak, sınırın antropolojisinin olanaklarını gözden geçirebilmenin tek yolu, herşeyden önce, sınır ve devletin iktidarı arasındaki diyalektik ilişkiyi yeniden ele almaktan geçiyor. Prescott, sınırların devlete ait toprakların eriştiği en uç alan olduğunu üzerine basarak belirtir (1987:12). Böylece, literatüre yeni bir alanla da katkıda bulunur: Bir egemenlik alanı olarak topraklar, dahası sınırın iktisadi ve

* Prof. Dr., Okan Üni., Fen-Edebiyat Fak. Sosyoloji Böl. nese.ozgen@okan.edu.tr

1 Bu anlatım, 2001-2003 tarihlerinde Iran, Irak ve Suriye sınırlarında yapılan ve TÜBİTAK'ın desteklediği "Sınır Kasabaları Sosyolojisi" başlıklı çalışmanın içerisinden şekillendirilecektir. Çalışma süresince, Z. Özlem Biner, Şebnem Eraş ve Alp Buğdaycı araştırmanın hem alan kısmında hem de tartışmalarının şekillenmesinde büyük destek ve yardımcı oldular. Onlara müteşekkirim. Atlas Dergisi'ne, alanın fotoğraflanmasında verdiği destek için teşekkür ederim. Öğrencim Ferhat Öner'e teşekkür ederim. Elbette adını burada anamadığım; ancak hepsi de kendi öykülerini anlatarak bu çalışmanın kurgusunun temelini oluşturan tüm 'sınır insanları'na, hem sınırı zorayanlara hem de sınırı bekleyenlere de teşekkürü borç bilirim.

coğrafi yapısını etkileyen ve etkilenen alan olarak uç'lar (*frontiers*). Böylece sınırlar, sadece ulusun içinde durduğu, yerleştiği, ulusun varettiği coğrafi topraklar yani vatan olarak görülen yerler değil, ek olarak, iktidarın ve siyasi alanların karşıyla çeşitli düzlemlerde karşılaştığı yerler olarak belirmektedirler[2].. Diğer bir deyişle sınırın iktisadi coğrafyası ve etki alanlarının hangi dönemlerde nerelere kadar ve hangi iktisadi ve sosyal saiklerle uzanabildiğine bağlı olarak; çeşitli zaman-alan *(time-space)* krokileri çizilmeye çalışılmıştır. Bu krokilere temel olan üç değişken olarak: 1)sınır (border), 2)sınırın etki alanı, sınır boyu, uçlar (frontier) ve 3) kapılar kullanılmıştır (gate, holes).

Ancak, tartışmanın buraya, bu sunuma taşınan kısmında, kuramlara olabildiğince az atıf yaparak; daha çok bu iki sınırın dönüşme ve dönüştürme kapasitelerini ölçmek için, bildiğimiz en-eski kuramlardan birisine başvuracağım: Birikim rejimlerini izleyerek, Suriye ve Irak sınırının, sınırın kendisinin, sınırın içindeki sosyal oluşumların sınıfa dönüşme kapasitelerini, bu kapasitenin daha merkezi olanlarla birleşme ve onları dönüştürme yollarını izleyeceğim.

Özetle bu çalışma, 'sınır insanı olmanın anlamları', 'sınırdan faydalanma ve sınırda engellenmenin antropolojisi'ni yapmayı hedefliyor. Bu izlemeyi de tarihsel süreç içinde hangi sosyal yapıların kendi güç dengelerini sınır aracılığıyla nasıl kurabildiklerini inceleyerek yapacak. Donnan ve Wilson, sınır çalışmalarında sınırın bir bağımsız değişken olarak ele alınması gerektiğini vurgulayarak; "Ancak" diyorlar, "çoğu antropolog, ne yazık ki sınırın kültürü ve topluluklarını birer araştırma nesnesi olarak, etnografik bir çalışma içinde seçerler. Çok azı kültürel güç ve devletin ilişkilerini dikkate alırlar" (Wilson ve Donnan, 1998: 5). Böylece, bu iki kasabanın (Nusaybin ve İdil) sınırla beraber dönüşmesinin, daha doğrusu Türkiye'nin iki sınırının, Suriye ve Irak sınırlarının dönüşümlerinin, Türkiye Cumhuriyeti'nin merkezi siyasi oluşumlarıyla nasıl bağlantılandığını; merkezdeki siyasi dönüşümlerin- TBMM, Partiler ve siyasi yapı- vatanın bu uzak ve kenar parçalarıyla ne oranda bağlantılı olduğunu göstermeye çalışacağım[3]. Ancak bu çalışma bir siyaset sosyolojisi veya politik antropoloji çalışması olma iddiasında değildir. Aksine sınırın kendi birikim rejimlerini, kültür aracılığıyla izlemeye çalışmaktadır. Çalışmanın temel varsayımı şudur: Sınırın kendi kültürü vardır ve bu kültürün temelini oluşturan birikim rejimi; diğer sosyal ve iktisadi rejimler için kurucu bir öge görevini görmektedir. Dahası, "sınır hem bir süreç hem de bir kurumdur" (Anderson, M., 1996).

Sınırlar, sanılanın aksine bir ulusu oluşturan en önemli katkıyı içeriye doğru hareketle yapmaktadırlar. Günlük akışta, sınırların ve kapıların esas olarak dışarıya açıldığı, dışarıya karşı vatanı savunduğu ve/ya dışarıya göre biçimlendiği düşünülür. Dahası, sınırın esas varlık sebebinin dışarıya doğru bir vatanın sunulması, tanıtılması olduğu düşünülür. Gerçekten sınırın dışarıya dönük kısmı, o sınırdaki iki ülke (bazı yerlerde üç ülke) arasındaki ilişkilerin, son durumunu açıkça anlatır. Ancak sınırın esas etki alanı içeriye doğrudur. Sınır esas olarak içeriye doğru genişler ve vatanın sosyal alanını içeriye doğru genişletir. Sınırlar, sadece ticaret ve uluslarası ilişkilere konu olan etkileşimler nedeniyle değil, bu etkileşimlerin düzensiz titreşimleri (eşitsiz güç ilişkileri) aracılığıyla içerinin biçimlendirilmesinde esas rolü oynayan sosyal kurumlar olarak iş görürler. Wilson ve Donnan, sınırların çoğunda diğer taraflarla etnik, akrabalık, kan bağlarının olduğunu belirterek; "Ancak" diyorlar,"yurttaşlık, devlet ulusculuğu ve başka çeşitli bağlar sınırdaki insanı içeriye çeker, devletin içindeki kültür ve

---

[2] Sınır üzerine kapsamlı olan literatür burada anlatılmayacak; ancak konu ilerledikçe ileride tartışalacaktır. İlgili olanlar için bkz. Donnan ve Wilson, 1998 ve 2002; Özgen, H.N., 2004 Sınır Kasabaları Sosyolojisi, TÜBİTAK, AR-GE SBB 30006 No'lu Proje Raporu, Ankara; ve ayrıca bu çalışmanın kaynakçası.

[3] Birikim rejimlerini izlemek için, dört temel eksende bilgi topladım 1) Zihin haritaları (Cognitive mapping); 2) Sözlü tarih tekniği (Oral History 3) Görsel Antropoloji (Visual Anthropology); 4) Uzun dönemli eğilimler ve sosyo-politikanın etkileri için arşiv çalışması ve 5)Sınırın geçmişteki ve şimdiki etkileri, sosyo-kültürel yapı analizleri..

gücün içine dahil eder…Bu bize ulusal kimliğin seçiminin yerel olduğu kadar yerel-üstü çıkarlar anlamında da anlaşılması gerektiğini hatırlatır"(1998:13-14).

Türkiye'nin sınırla ilgili kanunlarını yapanların ve kanunu uygulayanların gözünde ve sınırlara dair çalışanlar için de; sınırlarımız daima etnik sorunla içiçe adlandırılmıştır. Bir diğer deyişle, Türkiye'nin Kürt meselesi, daima sınır ve sınır güvenliğine dair bir sorun olarak da tartışılmıştır. Öte yandan Donnan ve Wilson da sınırın etnisiteyle yakından ilgili bir mesele olduğunu kabul ederler (1998:12-17). Ancak sınırın etnisiteyle bağının birbirinden son derece farklı görünümleri vardır. Bir siyasanın içindeki azınlık anlamına gelen etnisitenin yanı sıra, bir siyasanın yaygınlaştırdığından ve egemenliğinden başka bir yerellik içeren kültür anlamında da kullanılmaktadır (Barth, 2001). Her halükarda hem Barth, hem Vila hem de Donnan ve Wilson, sınırla etnisite arasındaki meselenin; sadece iki milletin bir etnisiteyi aralarında sıkıştırması meselesi olarak görülemeyeceğinde hemfikirdirler. Örneğin Vila "Sadece bir tek sınır kimliği, bir tek sınır kültürü bir tek hibridleşme süreci mi vardır? Bu homojen ve tek örnek midir?" diye sorar (2003). Saldivar da sınır ve etnisite meselesini sorgulayarak, çalışmalarda iki mutlaklaştırma biçiminden kaçınılması gerektiğini söyler: "Uzun vadeli bir bakışla birbiriyle iyi geçinen iki dost ülke ya da, birbirinin fotoğraf arabı olarak görülen iki ülkenin duruşu olarak sınır" (Saldivar, R., 1999:218). Hall, örneğin bu iki mutlaklaştırmaya karşı olarak, sınırın küresel, yerel ve ulusal düzenler (orders) arasındaki yeni bir eklemlenme olarak tartışılması gerektiğini düşünmektedir (Hall, 1992: 304'den akt. Stokes, 1998: 263).

Bir başka karışıklık da, karşıyla etnik bağlara verilen değerin ve etnisitenin bilinçle seçilme zamanlarının; karşının etnik bilinciyle aynı zamana rastlayamamasıdır. Örneğin; Nusaybin'de 1975'ten sonra, kasabanın yerleşik nüfusunun büyük şehirlere yoğun göçüyle beraber, köylerden gelen nüfus, kasabanın etnik profilini giderek tamamen değiştirmiştir. Deyim yerindeyse Nusaybin 1975'ten itibaren giderek Kürtleşmiştir. Öte yandan, karşıdaki devlet de Nusaybin'in bu Kürtleşme hareketine yanıt verememiş; böylece Nusaybin o tarihlerden itibaren, kendisi Irak sınırına dahil etmeye başlamıştır. İşin ilginç yanı, Türkiye Cumhuriyeti'de, çeşitli yazışma ve siyaset retoriğinde, benzer bir tepki vermektedir. Diğer yandan örneğin İdil, 1987'lere kadar Süryani nüfusu ağırlıklıdır. Bu Süryani nüfusu önce 1915'lerde bir göç yaşamıştır, daha sonra 1935'lerde, sonra 1975'te ve en sonra da 1987'den sonra en yoğun dışa göçü yaşamıştır. Benzer olarak Midyat ise, 1999'dan sonra Süryani kimliğini seçmiş ve ilçenin tanıtımı böylece yapılmaya başlanmıştır.

Öte yandan bazı köyler heterojen etnik yapıya sahiptir ve bu da köyde bazı çatışmalara neden olmaktadır; örneğin Midyat'a bağlı Yayvantepe (Kartmin) ve İdil'in Alakamış (Bavert)köyü gibi. Ancak bu durum, yani karşıyla ilişkilerin etnik bağlar üzerinden sıkı sıkıya kurulabildiği hallerden en gevşek bağların olduğu hallere kadar, karşıyla kaçakçılık ilişkisini kesmeyi gerektirmiyordu. Diğer bir deyişle; anlaşmazlıklar, basitçe olmayan ama ticari ilişkileri ağır basan bir biçimde düzenleniyordu. Kaçağa gidişin daha ileri zamanlardaki aşamalarında ise; güç ve iktidar ilişkileri, artık daha çok merkezi devletin otoritesine yakınlık-uzaklık açısından yorumlanmalıdır.

Cumhuriyetin başlangıcından (hatta daha öncesinden de) beri Türkiye'nin Irak ve Suriye'ye sınırı, kendi vatandaş profilini oluşturmada çok önemli bir etkendir. Daha ötesi sınırlar, kendi cumhuriyet anlayışını ve demokrasi geleneğini biçimlendirmenin aracılarından birisidir. Luhman, "Sınırlar ayırmakla kalmazlar, aynı zamanda birleştirirler" diyor (Luhman, 1982). Birleşmenin esas yönü içeriye doğrudur. Bu genişlemenin asimetrik dönüşüm ve dönüştürme kalıplarını en iyi sınırın iktisadi antropolojisi yoluyla izleyebiliriz. Böylece, bir vatanın oluşma sürecinde, onun içini dolduran ulusunun hangi güç kalıpları ve güç dinamiklerini, hangi sınırlar aracılığıyla ve nasıl geliştirdiğini görmek mümkün olacaktır. Böylece, örneğin M.VanBruinessen gibi bazı yazarların iddia ettikleri gibi sırt kaçakçılığının bu bölgede ağalıktan kopmaya yarayan bir birikim oluşturup oluşturmadığı (VanBruinessen, 1994: 49);

karşı taraftaki ailelerle ilişkilerde siyasi sınırların ne oranda kopartıcı ve uzaklaştırıcı olduğu; beşeri bağların siyasi sınırlara üstün gelip gelmediği, belki daha ötesinde, 'Türkiye sınırları çizilirken beşeri sınırların hiç dikkate alınmadığı' iddialarının doğruluğu (Buldan, N., 1998); ve giderek etnik bağların bu siyasetin iktidarını hiçe sayacak kadar kaplayıcı ve karşı çıkıcı olup olmadığı (Bozarslan, 1994:101) gibi bazı sorulara da cevap aramak mümkün olabilecek.

SINIRIN İKTİSADİ ANTROPOLOJİSİ: NUSAYBİN VE İDİL SINIRLARI

Sınırın birikim için nasıl bir kaynak oluşturduğunu tartışırken, birikimin çeşitli ölçütlerinin de yardımıyla bazı dönemsel dönüşümler de oluşturulmaya çalışıldı. Doğrusu bu dönemlerin Türkiye'nin ekonomi-politikalarıyla benzer dönemeçleri izlemesi tercih de edilirdi. Ancak çalışmanın ileri aşamalarında; sınırın da bir birikim zamanı olduğu, daha da ötesi; sınıra bir biriktirme ajanı, bir tür üretim aracı olarak bakıldığında dahi, birikimin hızının bu üretim aracının zaman içindeki t*ekamüliyeti*ne (teknolojik ilerlemesine) bağlı olduğu görüldü.

Aşağıda, her dönemin belirgin özellikleri verilirken, aynı zamanda o dönemi en iyi anlatan bir kaç metafor veya görüşmecilerin anlatıları da veriliyor[4]. Buna ek olarak öncelikle sınırdan gelen ve giden malların nitelikleri, miktarları, kimlerin buna karıştığı, öyküleri, kimlerin komisyon aldıkları vb. soruların yanıtları üzerinden bir profil de çıkarılıyor. Bütün bu biriktirme süreçlerinin, ulusal, karşı devletle ilintili ve aynı dönem içinde uluslarası sistemler içindeki yerleri ve tarihçeleri de izlenmeye çalışıldı. Zira, sınırların etnik, yerel, sınıfsal, dilsel ve dinsel kimlikleri biçimlendirmedeki önemlerine şu ya da bu'na daha çok önem vererek tartışan neredeyse tüm sosyal bilimcilerin hemen hepsi; sınırların *inşası* sürecinde üç zamanın içiçe geçmiş olduğunun üzerinde ortak bir önemle dururlar: Yerelin, ulusalın ve uluslarasının.

Buna ek olarak; her dönemde öne çıkan kategoriler de tanımlanmaya çalışıldı. Örneğin hangi dönemlerde sınır (border), hangi dönemlerde sınır bölgeleri (frontier) öne çıkmış, hangi birikim zamanında kapılar (gates) ortaya çıkmıştır; örneğin sınır boyları (frontiers) denildiğinde hangi zamanlarda 'içinde hudud bulunan geçiş arazisi' kastediliyorken, hangi zamandan itibaren buraları 'sınırın ekonomik etki alanları' haline gelmiştir? gibi sorulara da yanıtlar arandı.

1928-1954 Dönemi

Baskın kategori: UÇLAR (FRONTIER)

(KEÇİYİ YARDAN UÇURAN BİR TUTAM OTTUR: Jİ bo nefsê, dikevi hefsa)

GENEL ÇİZGİLER:

Bu dönemin en önemli özelliği, geleneksel bir yapıyla birlikte süregiden *sırt kaçakçılığı* dır. 1928 yılında sınırların ilk tescilleriyle birlikte; bazı köylerin kendileri bazılarının da arazilerinin öte tarafta kaldığı görülüyor. Bazı köyler *evet-hayır* yaptıklarını söylüyorlar (Durakbaşı köyü gibi) Bu dönemde karşı devletlerle (Fransız egemenliğinde Suriye ve İngilizlerin elinde Irak) ilişkilerin son derece Suriye'yle ilişkilerimizde en fazla sorunun olduğu yıllar 1928-1938 yıllarıdır. 1921'de imzalanan Ankara Anlaşması her ne kadar sınırı belirlediyse de, özellikle Cizre-Nusaybin hattı sürekli olarak Suriye ve Türkiye arasında müzakerelere konu olmuştur. Nihayet 1937'de imzalanan bir protokolle, Bağdat Demiryolu'nun Yenice-Nusaybin hattı Türkiye tarafına geçmiştir. 1940'lı yıllar, Türk dış politikası ABD yanlısı politikaları izlemeyi tercih etmiş, Türkiye Ortadoğu'da giderek artan Sovyetler karşıtı politikanın ön cephesi sayılmayı üstlenmiştir. Suriye de bu Sovyet karşıtı politikalardan nasibini alan ülkelerden birisidir. Böylece, Suriye karşısındaki politikalar

[4] Bedri Rahmi Eyüboğlu'na saygıyla.

zamanla sertleşmiştir. Hatta dönemin Meclis tutanakları içinde Mardin Gümrük Müdürlüğü'nün; *"Suriye sınırından giren trenlerde orak-çekiç resmi çizilmiş olduğuna dair*" bir raporunun tartışıldığını görüyoruz. Bu çizgiler, Suriye'nin Sovyetler yanlısı olduğuna delil sayılmıştır.(6 Kasım 1944 tarihli 4381006 Dosya no).

1938-1952 arasında, karşıda arazisi olanların, günübirlik pasavanla gitmelerine ve hasatı kaldırmalarına izin verilmiştir. Sınır mayınsızdır, seyrek düzende sınır karakolları ve asker vardır, esas sınır kabulleri dere yatakları, ırmak boyları, dağ geçitleri vb. doğal oluşumlardır. Pusular da bu dönemde son derece seyrektir. Sınır 1954'den itibaren; Barzani kalkışması ve Türkiye'nin kendi sınırları için sıkı güvenlik ihtiyacında olması nedenleriyle mayınlanmaya başlamıştır.

1938-1952 arasındaki dönem sınır halkı için, "yoksulluk ve kıtlık dönemi" olarak niteleniyor. Ağa köylerinde, ağa getirilen/götürülen maldan cüz-i bir pay almaktadır. Ağasız köylerde, aşiret köylerinde veya ahali köylerinde, her sırtçı kendisine çalışmakta ve malı en yakın büyükçe yerleşimde satmaktadır. Ağanın geçişten aldığı pay, malın değerini işaret etmekten ziyade 'hükmetme payı' olarak adlandırılabilir. Böylece getirilen malın kullanım değerinin yüksek, satış değerinin ise yerel olduğunu söyleyebiliriz.

Getirilen mallar: Gaz, tuz, sigara kağıdı, ampul, lamba fitili, kağıt, Götürülen mallar: Tütün, palamut, pekmez, kesilmiş ve işlenmiş ağaç,

KARŞI DEVLETLE İLİŞKİLER:

Temel ilişki göstergesi: karşıda kalan tarlası için günübirlik pasavanla geçiş yapmak. Sabah tarlaya gidilip akşam dönülüyor. (1936'ya kadar)

Bazı köyler evet-hayır yapıyor: (Durakbaşı vb.). Bu dönemde, Suriye sınırının içinde kalmış veya kalacak olan köylerden bazılarında, ciddi bir endişe başgösteriyor. "Biz evet-hayır yaptık" diyorlar. Bazı köylerde, sınır konusunda referanduma gidilmiş. Cizre'nin izdüşümündeki Katran köyünden eski rezan (rehber) Asaf Ağa da, "Babam zamanı komutan, biz öte yandaymışız; merada, gelip 'Sınırı yapıyoruz, şimdi bu akşama kadar o tarafa geçersen geçtin. Yoksa burada kalırsın' deyince biz bütün yükü hemen toplayıp o yana yığmışız" dedi.Bu iki ifade, diğer bazı köylerdeki kimi anlatılarla da birleştirilerek; sınırın çizilmesi sırasında kimi zaman köylünün müdahalesinin olabildiğini de gösteriyor. Öte yandan, sınır da karşıyla ilişkiler, özellikle akrabalık bağları aracılığıyla sürmüş; kız alıp verme, taziye ve düğün için–1952'ye kadar-sosyal hayatın günübirlik paylaşımları devam etmiştir. Suriye sınırında, Alakamış'ta 80'i geçkin bir kadın, gelinlerinin günlük ev işinden yakınmalarına karşı parlayıverip: "Siz hiç karşı devletten su çektiniz mi!" demişti. Köyün kuyusu karşıda kalmış. Bu kısa ibare, karşıyla günübirlik ilişkilerin alışılmış sıradanlığını göstermesi bakımından ilginçtir.

1952/4-1975 Dönemi

Baskın kategori: UÇLAR/SINIRLAR (FRONTIER/BORDER)

(NEREDEN İNCELİRSE ORADAN KOPSUN: Dı kûr zıravbibi bila di wiri biqeti)

GENEL ÇİZGİLER:

1954'de sınır olgusunun ilk kez farkına varılıyor. Zira bu dönem dikenli teller, mayınlar ve pusular dönemidir. Her elli metreye bir gözetleme kulesi konulmuş; büyükçe her sınır köyüne bir karakol yapılmıştır. Bu karakollar o sınır köylerinin adlarıyla anılmaya başlamıştır (Cuva, Doksanbir-sınır taşı numarası- Bavert, Babil vb.). Bu dönemi iki alt döneme ayırmak gerekiyor: 1952-1960 arası ve 1960-1975 arası dönemleri. İlki, ağalık sisteminin, koruyuculuğunu artırmaksızın komisyonunu artırdığı dönemdir. İkinci dönem ise, 1960

sonrasında, tüccarın ağalık sisteminin biraz daha dışına çıktığı, sınırın ticaretinin getirilerinin sınır bölgesinin daha çok dışına taşabildiği bir dönemdir.

1952-1960 arasındaki dönemde, bazı köyler diğerleri arasında belirginleşerek anahtar köy konumuna gelmişlerdir. Nusaybin geçişi için Yayvantepe (Kartmin), ya da İdil için Pınarbaşı (Aynser), Harbak ve Bavert bu köylerdendir. Bazı köyler de belirgin geçiş yolu üzerindedir: Nusaybin sınırındaki Durakbaşa (Serçehan-Sargadon), Cuva; İdil sınırındaki Bavert, Kantar, Babil, ve Dupiç bu köylerden bazılarıdır. Bu geçişlerin en önemli özelliği, genellikle bir ağa köyünde malın toplanması, gece geçilmeden önce ve gelindikten sonra bir ağa köyünde kalınmasıdır. Ancak bu durum da mutlak değildir. Bazı dağınık geçişlerden her zaman sözetmek mümkündür. Öte yandan, bu geçişler hemen hemen daima anlaşarak ve köyün adını taşıyan bir karakolun önündeki patikadan yapılmaktadır (Cuva'dan geçtik, Serçehan'dan, 91'den geçtik' gibi).

Bu dönemin bir diğer ilginç özelliği, önemli bir sosyal tip olarak *Rezan*ların belirmesidir. *Rezan*lar, 1960'a kadar malın (koyunun) siparişini toplayan, karakol önündeki mayını temizleyen, kendisine bir geçiş yolu bir tür *patika* açan; askerle anlaşan ve hangi gece kimlerle sınırın geçileceğine, geçişin hangi yoldan yapılacağına vb. karar veren sınır rehberlerdir. *Rezan*lar genellikle gözüpek, mert-yiğit kişiler olarak anılıp, erkeksi özelliklerle bezenseler de; aslında sınırın geçişlerinin genellikle *anlaşmalı* olduğu malumdur. Geçişin tehlikeleri ancak *destur* alınmadığı zamanlarda veya anlaşılan *komutan*ın da geçiş için görevden alınıp yerine başka bir ekibin verildiği, ya da malın çıktığı köydeki bazı ihbar sonucundadır. Köylüler bir başka sınır pususunu şöyle anlatıyor: "Bazen asker de kan temizliyordu, anlaşmalı geçişlerde çok fazla para dönmeye başlayınca telaşlanıp-veya tedirginleşip, anlaşmalı bir geçişi vuruyordu. O zaman onu hemen tayin ederlerdi. Gelen de rahatlardı". Köylülerden özellikle yaşlı olanlar, sınırın tarihçesini karakol komutanlarının adlarıyla tutmaktalar: "Karabela Üsteğmen-millet vurdu- çok belaydı", "Hikmet G.. Albay, Hudut komutanıydı Cizre'de"; "Bir yüzbaşı vardı, Ali Y… diye, büyüdü padişah oldu" , "Fahri Binbaşı iyi bir adamdı, rahmetli, bura halkının acısını o da biliyordu" gibi. Böylece bu dönemde bazı köyler, sınır geçişleri, malın toplanması veya malın sevki için bir anahtar köy konumuna gelmektedir.

Bu dönemler, sınırın kendi yerli kültürünü en çok oluşturulduğu dönemlerdir: *Ber/bar* (sınır için yük), *bertil*: sınırda verilen rüşvet); *barber*: (sınır kaçakçısı) gibi terimler bu dönemde ortaya çıkıyor. 1950'li yıllar, *kırmızı koyun dönemi* olarak adlandırılıyor. Sınır köylerinde Suriye'ye kaçak olarak götürülecek koyun kalmadığından, sınırn etki alanı (frontier) Maraş'a, Van'a, Gevaş'a kadar genişleyerek; yukarıdan Karaman cinsi koyun satın alınmış ve sınırdan geçirilmiş. Dönemin iktidarı, kaçakçılığı önlemek için, meskun mahalle giren her küçük ve büyükbaş hayvana belge zorunluluğu getirmiş. *Beyannamesi* olmayan koyun, bunu takip etmekle görevli memur, yani *kamçurçi* tarafından sınırda veya köyde derdest edilirmiş. 1952-1960 arasndaki dönemde, sınıra dair en çok konuşulanlar: *rezan*ların *patika*lardan geçişi, sınırı aşmanın erkekliğin nasıl bir göstergesi olduğu, *bertil*in kaçtan gittiği, *ölüm*, ve *kamçurci*yle kovalamacalar.

Bu dönemde ayrıca, bir geçiş güzergahının diğerinden farkları üzerine konuşulurken, bunun etnik kökenle ne kadar ve nasıl bir ilişkisi olduğu da araştırıldı. Örneğin neden bazı geçişler Rizok, Aynser, Danir, Zergüz ve Siftik üzerinden diğeri ise, Barim, Aynser, Danir, Dupiç, Tileber üzerinden gidiyordu? Arap olmak, Kürt olmak ve Süryani olmakla, Ezidi olmak ve Müslüman olmak arasında sınırı zorlamak açısından fark var mıydı? Görünüşe göre, her etnik grup 1960'a kadar kendi içinde malı biriktirmekte ve kendi *rezanıyla* malı geçirmektedir. Ancak buradaki 'kendi' kategorisi, modernitenin anladığı anlamlardan oldukça farklıdır. Örneğin 1950-60 arasındaki dönemde, 'kendi içinden' kategorisinde, geleneksel iç/dış kategorileri hakimdir. Bunlar *yerleşik*lerde (Demani/dümani) *mirova / mirov te*; koçerlerde *küştar* ortaklığıdır. Bunları sırasıyla feodalitenin kavramlarına göre açıklarsak,

mirov'un bizden olan-bizimkilerden (Yalçın-Heckman,2002) grubuna ve *gewere'*ye (temellük, elde tutma) (Bloch, 2002:111) tekabül ettiğini düşünmeliyiz. *Küştar* ise, bir tür risk ortaklığı olup, *hommage* ile açıklanabilecek bir sosyal bağı işaret eder (Bloch, 2002: 81). Koçer Kürtlerin, *beri*ye çıktıklarında mevsimlik olarak harcamalarının (mera kirası, rüşvetler, misafiri ve devlet ricalini yedirip-içirme, hastalık ve sınırda telef olan veya *tutulan* koyunları vb.nin toplamı) adam başına bölünmesiyle hesaplanan bir bedel olarak *küştar*; başka hiçbir sosyal organizasyonda görülmeyen bir mutlak eşitlik göstergesidir. *Küştar*a dahil olmak ancak *hommage* ile açıklanabilecek bir kategoridir. *Küştar*, koçerin, lideriyle sıradan insanın eşit şartlarda harcamaya katılmasıyla oluşturulan bir tür risk ortaklığıdır. Dolayısıyla, sınırdaki geçişlerde asıl farklılık; *yerleşik* (*dümani/demani*) köylünün geçişiyle *koçer*'in geçişi arasındaki farktır. *Koçer*ler, daha çok kendi içlerinden r*ezan*lar ve diğer koçerler arasından ticari birlikleri tercih ederken; *dümaniler, mirov'*a yönlenmektedirler. Ancak *mirov*'un içinde akrabayla bağlılık ve/ya ticari ortaklık da bulunabileceğini dikkate almak gerekir. Böylece ayni aşiretten olup Ezidi ve Müslüman Kürtler'le; farklı aşiretten ama aynı bend'den (aşiret üstü) olan Ezidi ve Müslüman Kürtler, örneğin aynı *rezan*la sınıra çıkabilmektedirler. Aşiretin içeriği, etnisiteyle eşdeğer olmadığı gibi, etnisiteyle ölçülebilecek bir kapsamda da değildir (Bkz. Tapper, 2004; Erdost, 1992; Özgen,1999; Yalçın-Heckmann,2002). Dahası ticaretin başladığı andan itibaren, farklı aşiretlerden olanarın malları aynı gruba da katılmıştır.

Sınıra giden malın toplanmasından, geçirilmesine, satışın paylaşımında kadar neredeyse tüm aşamalarda, ticaret ve ticari iş görme hakimdir, risk bireyseldir. Mal yakalandığında veya telef olduğunda da zarar bireyseldir. Sınırdan koyun geçerken kimin kaç koyunu vurulmuş veya mayında gitmişse, kimin koyunları müsadere edilmiş (el konmuş) ve devlet malı olarak satışa çıkmışsa, o kişi bu zararı sineye çekmektedir. Sınırda kaçakçı vurulduğunda ise durum yine ticaret oraklığına uygun olarak işlemektedir: Ölenin malları uygun fiyata satılıp, parası karısına veya ailesine getirilir.

Bu dönemde, sınırdaki kaçağın geçirilmesine dair oluşturulan birlikleşmelerin en gerçeğe yakın açıklaması; bu ortaklıkların iki özelliğini özellikle vurgulayarak yapılmalıdır: Birinci olarak bu ortaklığın ağırlıklı olarak benzer kişiler arasında yapılmakta olması. Buradaki benzerlik hem akrabalık ve aynı köyden olma birlikteliği ve hem de benzer geçim kaygıları taşımanın benzerliğidir. İkincisi ise, ticaretin karşıyla daha verimli ve rahat yapılacağı bir birlikleşme tercih edilmektedir. Yine de, bu iki temel özelliğin de her zaman mutlaka gözetilmediğini eklemeliyiz. 1954'e kadar karşıyla ticari ilişkilerde benzerlikler daha çok akrabalık ve kan yakınlığı üzerinden sürdürülürken; sınırın tehlikelerinin artışı, ağalık sisteminin beslediği bir tüccar grubunu daha çok öne çıkartmıştır.Ismarlama malın geçişinin artışıyla birlikte, karşıla ilişkilerde ticari ilişki kana bağına bağlı olmaktan giderek çıkmış, daha çok verimlilik ve karlılık üzerinden ilerleyen bir başka evreye dönmüştür. Bu dönemde giden mallar koyun, büyükbaş vb iken, gelen mallar: elektirikli eşya, dikilmiş erkek takım elbise, İngiliz kumaşı, porselen, lamba, pil, pyrex, termos, Suriye lirası -altın-saat vb. mallardır.

1960-1975 arasındaki dönem ise, dikenli tellerin yükseldiği ve pusuların daha sık ve daha acımasız atıldığı bir dönemdir. Bu dönemde, malı tüccar ısmarlar hale gelmiştir. Bu dönemde daha önceden getirilenler mevcuttur ama artık ya tütün götürülmekte ya da ısmarlanan malı getirmek için boş gidilmektedir. 1960 sonrası dönem, sınır insanının ve *rezan*ların, işçileşmeye başladığı bir dönemdir. Rezanların önemi artmış, sınır kalınlaşmış, geçişler iyice kısıtlı hale geldiği için bedelleri de yükselmiştir. Bu dönemde getirilen malın satışı siparişi verene aittir ve sınırın iş giysileri ve kuralları da belirlenmeye başlamıştır: "Sınıra beyaz gömlekle gidilmez! Kül rengi giysiler giymeli, kendini saklamalısın". Malın satışı için kasabaya iniş azalmıştır, malın değişim değeri artmaya başlamış; ulusal değeri yükselmiş, yerel değeri ve kullanım değeri düşmeye başlamıştır. Malın ilk satış değeri yerel, daha sonra ise ulusaldır. Bu dönemin başında kasaba ve küçük şehirlerin belli başlı aileleri büyük

şehirlere göç etmeye başlamıştır. Midyat'tan örneğin Mehmedo'lar, Nehrozlar gibi büyük aileler bu dönemde göçetmişlerdir.

1960 ve sonrası dönemin en ilginç sosyal tipi *emanetçi*lerdir. *Emanetçi*ler, sınırla ilişkisini rüşvetle kuran kamu görevlisinin parasını, o kasabadan ayrılıncaya kadar saklayan emin kişilerdir. Bunlar ya ağanın ya da tüccarın güvendiği ve çoğunlukla birinden birinin akrabası olan kişilerdir ve 1960'lı yıllarda bir kamu görevlisinin, maaşının kat kat üstü bir miktarı bankada saklayamayacağı dikkate alınarak; ağa-tüccar-rezan ve kamu arasındaki bu zinciri tamamlayacak olan bir sosyal tip üretilmiştir. *Emanetçi*ler, hem yeni tayin olan kamu görevlisinin kaçakçılıktan ürkmemesini; hem de birden fazla paraya kavuşacak olan ve böylece maaşı dışında bazı şüpheli kaynaklardan beslendiği açık olacak olan görevlinin bu hallerini denetim altına alarak; anlaşılan kişinin olabildiğince uzun görevde kalmasını da sağlamaktadır. Daha sonra tayin olup giderken, kamu görevlisi parasını bu *emanetçi*den alıyordu. Ancak, pratikte pek çok hikaye de vardır: Eksik para alan veya parasını hiç alamayan görevliler gibi. Yine de, *emanetçi*leren epey bir süre ellerinde hesabı belirsiz bir toplu parayı tuttukları da bir gerçektir. 1960'lı yıllarda Nusaybin, Kilis vb. açılan kaçakçı pasajlarının bir kısmı da, *emanetçil*erindir. Bu dönemde, Kilis, Gaziantep ve Nusaybin'de kaçak malın satıldığı pasajlar açılmaya başlamıştır.

KARŞI DEVLETLE İLİŞKİLER: Akrabalık bölünmüş ve taziye, düğün vb. dışında çok fazla alışveriş kalmamıştır. Ancak bunlar da çok sık ve olağandır. Evlenme karşıdan ve akraba arası yapılıyor. 1960'a kadar kaçağın alımı karşıdan akrabalar tercih edilerek yapılıyor. Bunda asıl amaç; anlaşmazlık halinde veya ticarette kazık yenilirse, hesabının Türkiye'de sorulmasının kolay olması. 1960 sonrasında ise zaten alımlar ve siparişlerde sınırdan malı geçirenlerin pek fazla dahli yok. Ancak yine de aynı gün geri dönüş yapılmayacaksa otelde değil, karşıda bir akrabada kalınıyor.

1975-1984 Dönemi

Baskın kategori: SINIR (BORDER)/ KAPI/GÜMRÜK

(BİRŞEY OLMAZ, BİRŞEY OLSA DA BİRŞEY OLMAZ:)

GENEL ÇİZGİLER:

1975 yılından sonraki dönemde, sınır kalınlaşmaktadır. Rezanların söktükleri

mayınlar tekrarlanmış ve bir kat daha tel çekilmiş; her 50 metrede bir gözetleme kulesi ve bir asker konularak geçişler iyice kısıtlanmıştır. 1970lerin sonlarına doğru ilk pasaportlar çıkarılmaya başlanmış, *kapı* ve *gümrük* birer sınır kategorisi olarak belermeye başlamıştır. Kilis ve Gaziantep'teki kaçak malın satıldığı pasajların sahipleri, kasaba eşrafı ve emanetçilerle, önde gelen yerli ailelerdir. Mal pasaja girer girmez yasayllaşmakta; ancak pasaj dışında jandarma tarafından tutulmaktadır. "Bizi jandarma kovalardı, malı pasaja fırlatırdık. Yani öyle serbestti" diyor eski kaçakçılar. Bu dönemde malın kaynağı Beyrut'a kaymış, Türkiye'ye girişi Antep ve Kilis ile Adana'ya geçmiştir. Bu dönemde bavul ticareti yaygınlaşmış, kaçakçılar tamamen ısmarlama taşımaya başlamışlar, deyim yerindeyse sınır işçisi olmuşlardır. Ismarlama malı almak için boş giden sınır hamalları, lüks elektronik eşya, pahalı parfümler, makyaj malzemesi, lüks mutfak eşyası, yedek makina parçaları, bavul vb. malı getirmektedirler. Getirilen malın satış değeri ve kulanım değeri ulusalda yüksek yerelde düşüktür. Bu dönem Nusaybin'in adı silah kaçakçılığıyla da anılmaya başlar.

Bu dönemde, hemen hemen bütün kurumsal suretler son derece büyümüştür: Bürokrasi, gümrük, jandarma vb. gibi. Kasabanın eğitimli genç insan gücü bir yandan büyük şehirlere akarken; öte yandan 1975-80 arasında önde gelenlerin de İstanbul, Mersin, İzmir ve Bursa'ya göçleri hızlanmıştır. Nusaybin yerli Arap nüfusunu hızla büyük kentlere yollamakta,

köylerinden ise Kürt göçünü almaktadır. Süryanilerin hızla yurtdışı ve İstanbul'a dikey göçü nedeniyle, Mardin ve Midyat, ve İdil silikleşmeye başlamış, yoksullaşma belirtileri artmıştır. Bu kasabalarda, manüple edilmiş Süryani-Kürt çatışmalarının izlerini bu dönemde sürmek mümkündür. Kilis ve Antep ve asıl önemlisi Kıbrıs kaçağın merkezi olarak belirmeye başlamıştır;. Nusaybin, İdil-Cizre-Silopi hattına da bağlanamamış ama Midyat-Mardin hattından kopmuştur. Yine de bu dönem kaçakçılığın getirileri açısından en parlak dönemlerinden birisidir. Bir Nusaybinli "Daha önce Türkiye'nin her yerinden Nusaybin'e akın vardı, 90 ların başında bu akın kesildi, tTrkiye'nin her yerinde pasajlar oldu" diyor.

1980 sonrası dönem, 'Kaçağın yasallaşması' olarak tarif ediliyor. Kaçağın uluslarasılaştığı bu dönemde, Nusaybin en parlak günlerini yaşamıştır. Sınırın geçişleri iyice daraltılmış; her türlü mal, kaynağına bakılmaksızın, liberal ekonomiyle birlikte 'girişimcilik' kültürüne dahil edilmiş ve gümrükler mevzuatındaki uygun ilerletmeler vb. yollarla, gümrük ve ticaret sisteminin içine çekilmiştir. Bu dönemde *Kapılar* giderke önem kazanmaya başlamış; sınırın üzeri (border) silikleşirken; sınırın etki alanları (frontier) ticari değil ama politik olarak öne çıkmaya başlamıştır. Örneğin Suriye'yle ve Irak'la ilişkiler etnisitenin sınır sorunları ve PKK üzerinden anılmaya başlamış; böylece sınırın etki alanlarındaki eylemler de siyasileşmiştir. Sınırın bir ke daha temizlenip mayınlaın tekrar döşenmesi de sınır çizgisinin artık işe yaramaz ilan edilmesiyle sonuçlanmıştır. Nusaybin kalan Arap nüfusunun sonuncularını da hızla dışarıya göçe yollamış; köylerden gelen Kürt nüfusla birlikte şimdiki nüfus profiline kavuşmuşken; İdil, hızla Süryani nüfusunu kaybetmekte; ancak köylerinden değil koçer aşiretlerinden yerleştirilmeyle doldurulmaktadır. Cizre'de Teyan aşireti, İdil'de Kiçan aşireti bu dönemde devlet eliyle Süryanilerden boşalan bu iki kasabaya yerleştirimiş; aşiret liderleri de belediye başkanı olmuşlardır.

Kasabalarda kırsal alanın sorumluluğunu alan jandarma; 1980 darbesiyle birlikte, kentlerin içine ve polisin yetki alanına girmeye başlamıştır. 1980'de 'kacakçı' ile 'terörist' bir tutulmaya başlanmıştır. "Telörgüde tutulana terör diyorlardı" .Pasajların sosyal rolleri belirginleşirken, ticari rolleri ve önemleri azalmıştır. Diğer bir deyişle, Pasajlar kısmen el değiştirmiş, kısmen ilçenin (Nusaybin) yeni gelen hatırlı ve paralı yerleşiklerine kiralanmış; ancak mevcut siyasi patronage ilişkilerindeki yerlerini korumuştur.

1985-92 Dönemi:

(NE KADAR TAŞIYABİLİRSEN O KADAR GETİR: EKMEK FİYATINA KELEŞ

(Altından yel esen devlet ne devlet olur!- Kürt atasözü) DEWLETA BA Dİ BİN RE HERE, NE TÛ DEWLET E!

Baskın kategori: GÜMRÜK/KAPI/ UÇLAR (FRONTIER)

GENEL ÇİZGİLER:

Bu dönemde belli başlı birkaç kategoriden sözetmek mümkün: Birincisi içteki zorunlu göçlerdir. İkincisi ise, *Kapı*'nın öne çıkmasıdır. Yeni sosyal kategoriler olarak işadamı: sınır icareti yapan; Gümrük komisyoncusu: *kapı* ile ilişkilerde düzenleyici anlamına gelmektedir. Kaçak artık İstanbul ve Mersin'den hava ve deniz yoluyla gelmekte; ilçelerdeki yerel ağlara buradan dağılmaktadır. Gümrüklemeler serbest bölgelerde yapılmaktadır. Sınırın etki alanı belirsizleşmiş; sınır halkıysa neredeyse tamamen işsizleşmiştir. Nusaybin Kapı'dan her gün işe gider gibi bir grup insan (300 kişi) sabah çıkıp akşam gelerek "günübirlikçi" denilen sınır kaçağı grubuna girmektedirler. Bu grupla asıl ilgili olan gümrükçü ve sınır güvenlik ekiplerinin ise, bunun dışında büyük miktar mal geçişinin denetimiyle fazla bir ilgisi kalmamıştır. Diğer bir deyişle *kapılar* ın günlük itiş kakışı 'yerli', malın denetimi ulusal, getirileri ise uluslarasıdır.

Sınırın uluslarasılaştığı ve bunun da kapılar aracılığıyla gerçekleştiği bu dönemde; birikimin de akış yönü, ulusaldan uluslarasına dönmektedir. Ancak bu dönüşün en az 1950'lerdeki dönüşüm kadar sancılı olması beklenilmelidir. Bunun göstergelerinden birisi de 'dağ yazıları'dır. Dağ yazıları 1989'daki büyük şiddet dönemini izleyen yıllarda, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ni damgalayan yazılardır. "Ne Mutlu Türküm Diyene" yazısı, Mardin, Cizre, Silopi, Şırnak vb. kentlerin meydanlarına özellikle yazılırken; "At, Vur, Öğün", "Cesuruz, Güçlüyüz, Haklıyız", gibi yazılar ve ay-yıldız ve bayrak motifleri dağlarda beyaza boyalı taşlarla çizilmiştir. Benzer olarak sınırların etrafındaki çeşitli yükseltiler de, veya tabelalarda vatan ve sınırla, namusu ve şiddeti aynı cümleler içinde geçiren pek çok yazı vardır:

Bu dönemde, meralara gidişler yasaklanmış; Bölgede mera hayvancılığı ve göçerlik hızla yok olmaya başlamıştır. Gerek koçer ve yarı-koçerler gerekse meraya ve *beri*'ye giden köylüler, bütün mevsimleri köylerinde geçirmeye başlayınca, yerleşimlerde büyük bir insan yığılması ve altyapı eksiğiyle karşılaşılmıştır (GAP 1993; 1994a; 1994b; Özgen, H.N., 1999). Dahası en iyi bildikleri iş ve ayrıca tek geçim kaynakları ellerinden alınan köylüler, yığınlarla büyük şehirlere akmaya başlamıştır. Bölgede büyük şiddet döneminde 6800 köy boşalmış veya boşaltılmıştır. Bunların 3500'ü hiç bir şekilde dönülemez hale gelmişlerdir veya 'güvenlik' nedeniyle hiç bir zaman tekrar yerleşime izin verilmeyeceği söylenmektedir.

Diğer bir deyişle sınır, her bir birikim döneminde, hem eski eşitsizlikleri yeniden üretmekte hem de yeni eşitsizlikler de üretmektedir. Bu dönemde de, Habur Kapısı'nın birikimi daha çok Irak ve Dünya siyasetinin odak noktası olan petrol ticaretiyle anılmaktadır. Bu dönemde, Habur'dan, belli bir tonaja kadar giden kamyonların, taşıyabildikleri kadar mazotu getirip, kendi hesaplarına satmaya başladıklarını görüyoruz. Henüz bu ticaretin adı konmamış, henüz bu işi yapanlar çok yaygınlaşmamışken, Türkiye'nin en uzak köşelerine kadar hemen hemen her yerde, giderek artan sayıda 'ucuz' mazot ilanlarının sebebi bu ticarettir. "Ucuz" mazot, vergisiz, kaçak mazottur ve Irak'tan petrol getiren tankerlerin altındaki depolarda, veya yanlarına ek yapılmış teneke depolarda taşınıp satılmaktadır. "O zaman İdil'in durumu şimdiden iyiydi. 2000 lt. serbestti, karpuz, çimento, yardım için götürüp, 2 tonluk depoyla gidilip 10 tonla geliyorduk" diyor bir mazotçu. Yine 1992'de yoğun bir kaçak et girişindn sözediliyor. Elbette aşiretin her mensubunun birer kamyonu olması mümkün değildir. Bu dönemde, ağalık sisteminin içindeki köylerde ve güçlü aşiret ağalarının kamyon filoları belirmeye başlamıştır. 1985-94 arasında Cizre'den Kadıoğulları, Silopi'den Tatarlar, İdil'den Aslan, Şimşekler, Çevrimler gibi ailelerin yoğun olarak sınırdan mazot taşıdıklarını görürüz.

1992 ve sonrası dönemleri, savaşın ekonomisi olarak ayrıca ele almak gerekiyor. Bu yüzden buradan itibaren sadece kısaca genel özellikleri verilecek: 1993'te Habur Kapı kapatılmış, 1995'te tekrar açılarak, vergisiz mazot getirme son derece yaygınlaştırılmış, hemen her ailede birer tanker belirmeye başlamıştır. Bazen birkaç aile tarla paralarını birleştirip kırık dökük ancak 50 km. gidebilecek mazot kamyonları almaya başlamışlardır. En azından şöför olmak için ilkokul diplomaları alınmış, ehliyet kurslarına gidilmiştir.

Yine de bir düzen ve denetim gerekiyordu. Güneydoğulu şöförlerin sadece mazot tankeri sürebilecek kadar direksiyonu bildikleri, 'geri vitesle araba sürmeyi bile bilmedikleri'; bir de bunlara ehliyet veren ehliyet kurslarıyla; kimi zaman rüşvetle ilkokul diploması bile veren okullar gazetelere yansımaya başlayınca; önce tankerlerin depoları Şırnak valiliğince söktürülerek, yerine fiber depo zorunluluğu getirildi.

1989-1995 arasında bölgede taşıyıcı sayısı 50.000'e yaklaşırken, 1995-2002 arasında bu rakam 63.000 olmuştur. Bu tankerlerden 8 tonluk olanların, mazot ve petrol türevini taşırken kendilerine ve ailesinin 'ihtiyaçlarına binaen' 500 litre, 4 tonluk olanların da 400 litre mazotu getirebilecekleri karara bağlanmıştır. Tankerlere önce sadece Silopi için izin verilmiş;

plakaları buna uygun olarak yapılmış; sonra diğer ilçeler (özellikle de Cizre ardından Şırnak ve İdil) itiraz edince onlara da belirli numaralı plakalarla mazot 'ticareti' izni verilmiştir (A'dan J'ye kadar Silopi, K'dan Y'ye kadar Cizre, kalan 'yabancı'. Her harfte 250 kamyon var, Y harfinde 12-13.000 kamyon kayıtlı). Bu işi düzenleyen kısımın yükünü azaltmak için, Şırnak Valiliği, belli plakaların belli günlerde çıkışlarını düzene almış; 1994'e gelindiğinde de bir vakıf kurarak (ŞIRGEV- Şırnak İli Geliştirme Vakfı) her geçişten bu Vakıfa yardım olarak bir miktar para (dolar bazında) kesilmeye başlanmıştır.

Mardin; Nusaybin ve Midyat tekilleşerek yalnızlaşmış, Kızıltepe-İdil-Cizre-Silopi, Habur hattıyla Irak'a bağlanmıştır. Habur kapısı, yeni bir geçiş olarak; Türkiye'yi Irak'tan öte başka bir uluslarası networke bağlayan bir kapı olarak giderek büyümektedir. Suriye sınırındaki Nusaybin'de ise, sınırın çizgisine dair (border) geçmiş zaman öykülemeleri ve yüceltmeleri başlamıştır. Bunlardan birisi 'kanser otu' hikayesidir. 'Sınırın içinde bir ot var-mış, bu sadece sınırın içinde yetişir-miş, kansere iyi geliyor-muş. Başka bir yerde yok-muş'. Bu otu ne satın alan ne gören ne de tam tarif edebilen olamadı, ama yine de sadece 'mayınlı saha içindeki' bu otu bulabilmek için özellikle çocuklardan epey bir grup, yaralanmıştı.

Suriye hiç bir zaman sınırı korumamış, hatta Türkiye'nin sınır koruması önlemleri için belli bir parayı ödese de. Hatta sınırın hiç birşeyinden öylesine kendini sorumlu tutmamış ki, 1992 yılında sınırın aydınlatılması gerekince; aydınlatma Türkiye'den ve üstelik de Nusaybin şehir cerayanından yapılmış. Öyle ki, Nusaybin'de elektirik kesilince sınırda da kesilmiş.

KARŞI DEVLETLE İLİŞKİLER: Sınır ve akrabalık ilişkileri gelin alma üzerinden (body of passage) yapılmaya başlanmıştır. Sınır ötesi berdel artmış ve özellikle de son dönemde, sınırın Suriye tarafındaki Kürt gruplardan alınan Kürt kızlarla yapılan ikinci ve üçüncü evlilikler artmıştır.

GENEL BiR DEGERLENDiRME

Bu çalışmada sınırın kendisinin bağımsız bir değişken olarak kendi kültürünü nasıl yarattığını, zamanla değişen ve değiştiren bu kültürün kendi kalıplarının ne kadar da değişken olduğunu vurgulamaya çalıştım. Bu kültürün önemli bir özelliği de kendi kurumsal yapısını oluşturmasıdır. Smır hem bir kurumdur hem de sürekli değişmektedir. Sınırın kültürünü de, bu ikisi birlikte oluşturmaktadır.

Bu çalışmanın ilk sonuçlarından birisi olarak şuna dikkat etmeliyiz: Sınırın kültürünün, bu devletin karşı devletle ilişkisi ve bu ilişkilerin zamanla değişen içeriği kadar, karşı devletin bu sınırdaki vatandaşla ilişkisi ve ikisi arasındaki ilişkilerden etkilendiği açıktır. Ancak etki mekanizmaları bu kadarla kalmaz: Bu devletin kendi vatandaşına ve bu sınırdaki vatandaşına teklifleri ve tam bu sırada karşıdaki devletin bu sınırın vatandaşına sunduğu teklifler veya teklif vaadleriyle de bağlantılıdır. Ancak devletle vatandaş arasındaki bütün bu mekanizmalar hiç te böyle ya tam bir başı boşlukta ya da tamamen gerekirci (essential) hallerle tarif edilemez. Aksine sınırda cereyan eden değişim ve kurumsallaşmalaın tamamı, uzaktan izlediğinizde irrasyoneldir. Yasak olduğu halde zaman zaman devlet izniyle geçen mallar; izinli ve yasal olduğu halde geçemeyen insanlar; ne yasak ne de izinli olan ama yine de bir statüsü bulunan şey'ler… Örneğin Habur Kapısından geçen vergisiz kaçakçılığın belli bir miktara kadar yapılacağına dair bazı 'yasal' düzenlemeler, Nusaybin Kapıdan günübirlik geçişte izin verilecek olan 'bavul ticareti'. gibi. Bunların tümü sınırdaki manzaralardır ve bazı sınırların özel olarak katılıkları olmasına rağmen, dünyanın hemen tüm sınırlarında fazlasıyla benzer özellikler arzederler.

Devletin sınırdaki vatandaşla ve kurumsal olarak sınırla ilgisini izlediğimizde, tümüyle irrasyonel olan bir yapı karşımıza çıkar. Bu irrasyonalitenin ne tamamen kurumsal ne de tamamen kişisel olarak oluşturulduğunu görürürüz. Örneğin, sınırda bulunmak, sınırı

zorlayanlar için olduğu kadar sınır bekleyenler için de gerginleştirici bir süreçtir ve bu nedenle de her bakımdan getirisi hayli yüksektir. Kimi zaman kurumun kendi kurallarının cevaz verdiği biçimde, kimi zaman kurum izin vermese de kurum içi illegal örgütlenmelerle, kimi zaman kurum dışı ve zıttına bazı hareketlerle, sınırı zorlayanlar kadar sınırı bekleyenler de sınırın sertleşmesini ve böylece de eldeki getirilerin yükselmesini sağlarlar. Bireysel ya da kurumsal devlet görevinde çalışanların da, resmi olarak bu illegal faaliyetleri önlemekle görevliyken, el altından çıkar faaliyetinde bulunabildiklerini görmekteyiz. Bizzat devletin politikasıyla, bu faaliyetlerden bazıları için sözlü, yazılı olarak ifade edilmese de destek sunulabilir. Ya da resmi ya da alenen açıklanmış hedeflerin bir aracı olarak değil de, pratikte hazırlanmış bazı akışlara izin verilebilir, ancak yine de bu gayri-resmilik devletin resmiyetinin dışında bir alan değildir.

Bu durum, vatanın ve ulusun içerideki siyasi dönemlerine bağlı olarak, aynî veya nakdi getirilere yolaçmaktadır. Örneğin, etnik milliyetçiliğin yükseltildiği ve ırkçı milliyetçilik akımlarının öne çıktığı dönemlerde, sınırın böyle sertleşmesinden, nakdi faydalar kadar duygusal faydalar da elde edilir ve bunlar ırkçı milliyetçi bir söylemin yapı taşlarına da katkıda bulunurlar.

Sınır, devlet ve yolsuzluk üzerine yaptığı çalışmasında Gupta önemli bir saptama yapıyor: "Bu sorular ancak tarihsel olarak çeşitli düzeylerde konumlanmış aktörlerin devleti nasıl farklı biçimlerde yapılandığını göstererek yanıtlanabilir" diyor (Gupta, 1995). Burada Gupta'nın bu tespitini izleyerek ve ilerleterek, yerel ulusal ve uluslarası aktörlerin sınıfsal yapılarla eklemlenme ve dönüşme/ dönüştürme biçimlerini izlemeye çalıştım. Sınırın karşı devletle ilişkisi ve devletlerarası süreçlere asıl olarak dışsal zamanlar olarak bakarsak; içerdeki sınıfsal dönüşümlerin zamanını da birikim zamanları olarak alabiliriz. Sınırlardaki ve sınırın kolaylaştırdığı bu birikimin en önemli özelliği, içerideki sınıfsal yapıların, yereli ulusala taşıması kadar; yereli ve ulusalı da uluslarasına taşımasıdır.

Kaynakça:

- ABRAHAMSON, David, (1999),"International Orders and International Borders: Anthropological Perspectives", *International Studies*,:4(3), 126-130.
- ANDERSON, J., (2003) Theorizing State Borders: 'Politics/Economics' and Democracy in Capitalism", *CIBR Working Papers in Border Studies*, *CIBR/WP01-1*, Queen University, Belfast.
- ANDERSON, M. (1996) *Frontiers: Territory and State Formation in the Modern World*, Polity Press, Oxford.
- ANDREWS, P. A., (1989), *Ethnic Groups in the Republic of Turkey*, Weisbaden.
- ARFA, H ve BOİS, T., (der.), (1991), *Kürtler Üzerine*, Öz-Ge Yay., Ankara.
- ARMBRUSTER, H., VE ROLLO, C., MEINHOF, U., H., (2003), "Imagining Europe: Everyday Narratives in European Border Communities" *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Volume 29, Number 5, s. 885 – 899.
- AYDIN, M., (2001) *Türkiye ve Irak Hududu Meselesi*, ASAM, Ankara.
- AYDIN, Z., (2002), "Uncompromising Nationalism: The Kurdish Question in Turkey", (içinde) S. Savran ve N. Balkan (der.) *The Politics of Permanent Crisis: Class, Ideology and State in Turkey*, Nova Science Publ.
- BALİBAR, E. (2002) *Politics and the Other Scene*, Verso, London; NewYork.
- BARTH, F., (2001) (der.) *Etnik Gruplar ve Sınırları*, Bağlam Yay. İstanbul.
- BARTH, F., (2001), *Kürdistan'da Toplumsal Örgütlenmenin İlkeleri*, Avesta Yay.
- BELL, D., (2003) "Mit Alanları, Hafıza, Mitoloji ve Ulusal Kimlik", *Humanite, 3,*
- BEŞİKÇİ, İ., (1992), *Doğu Anadolu'nun Düzeni*, Yurt Yay., Ankara.
- BLOCH, M., (1995) *Feodal Toplum*, Gece Yay. İstanbul.
- BORNEMAN, J. (1998) ' *Grenzregime* (Border Regime): the Wall and its Aftermath', in T. M. Wilson and H. Donnan (eds) *Border Identities: Nation and State at International Frontiers*, Cambridge: Cambridge University Press, pp 161-190
- BOZARSLAN, H., (1994) "Çağdaş Türkiye'de Kürt Sorununun Siyasal Yönleri" *Kürtler: Güncel Bir Araştırma*, Kreyenbroek-Sperl (der.), Cep Yay., İstanbul. s:100-118.
- BRUINESSEN, M.von, (1992*), Ağa, Şeyh, Devlet*, Öz-ge Yay., İstanbul.
- BRUINESSEN, M.von, (1994*)*, "Kürt Toplumu, Ulusçuluk ve Mülteci Sorunları", *Kürtler: Güncel Bir Araştırma*, Kreyenbroek-Sperl (der.), Cep Yay., İstanbul.s 38-72.
- BRUINESSEN, M.von, (1995), *Kürdistan Üzerine Yazılar*, İletişim, İstanbul.
- BUDAK, M., (2002) , *İdealden Gerçeğe; Misak-I Milli'den Lozan'a Dış Politika*, Küre Yay., İstanbul.
- COLE, J. W. ve WOLF, E. (1974) *The Hidden Frontier: Ecology and Ethnicity in an Alpine Valley*, New York: Academic Press
- DELLİ ZOTTİ, G. (1996) 'Transfrontier Co-operation at the External Borders of the EU: Implications for Sovereignty', in L. O'Dowd and T. M. Wilson (eds) *Borders, Nations and States: Frontiers of Sovereignty in the New Europe*, Aldershot: Avebury, pp 51-72
- DONNAN, H. ve WILSON, T.M., (2002) , *Sınırlar: Kimlik, Ulus ve Devletin Uçları*, Ütopya Yay., İstanbul.
- DRIESSEN, H., (1992), *On the Spanish Moroccan Frontier; A Study in Ritual, Power and Ethnicity*, Berg, Oxford.
- ECO, U. (1998) "Uçakta Nasıl Yemek Yenir?", *Somon Balığıyla Yolculuk*, Can Yay., İstanbul.

- ERDOST, M. İ., (1993), *Şemdinli Röportajı Genişletilmiş İkinci Baskı*, Kurtuluş Basımevi.
- ERGİL, D., (1995), *Doğu Sorunu- Teşhisler ve Tespitler*, TOBB Özel Araştırma Raporu, Stratejik Araştırmalar Dizisi, No:1.
- ERİKSEN, T., H., (1993), Ethnicity and Nationalism; Anthropological Perspectives, Pluto Press, Colorado.
- *GAP Bölgesi Baraj Göl Aynasında Kalacak Yörelerde İstihdam ve Yeniden Yerleştirme Sorunları Araştırması*, (1994a), Sosyoloji Derneği.
- *GAP Bölgesi Nüfus Hareketleri Araştırması*, (1994b), ODTÜ Sosyoloji Bölümü.
- GAP *Bölgesinde Toplumsal Değişme Eğilimleri Araştırması*, (1993), TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası.
- *Genelkurmay Belgelerinde, Kürt İsyanlar 3. Cilt*, Kaynak Yay., 1992.
- GÖKALP, Z., (1992), *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler,* Sosyal Yay., İstanbul.
- GÖYÜNÇ, N., (1991), *XVI.Yüzyılda Mardin Sancağı,* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- GREGORY, D., (2004) *Colonizing Geographies,* Blackwell, London.
- HALAÇOĞLU, Y.,(1997), *XVIII.Y.da Osmanlı İmparatorluğunun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi,* Türk Tarih Kurumu Yay.,Ankara.
- HANN, C. AND BELLÉR-HANN, I. (1998) 'Markets, Morality and Modernity in North-East Turkey', in T. M. Wilson and H. Donnan (eds) *Border Identities: Nation and State at International Frontiers,* Cambridge: Cambridge University Press, pp 237-262.
- HOLLERWEGER, H., (1999), *Lebendiges Kulturerbe; Living Cultural Heritage; Canlı Kültür Mirası: Turabdin,* Repro-Atelier Hofmüller, Druckerei Rudolf Trauner, Linz.
- JAMES S. (1992), *GriffithThe Arizona-Sonora Border: Line, Region, Magnet, and Filter, . Beliefs and Holy Places: A Spiritual Geography of the Pimeria Alta*. Tucson: University of Arizona Press.
- KUTSCHERA, C., (2001) *Kürt Ulusal Hareketi*, Avesta, İstanbul.
- KYMLICKA, W, (2001) "Territorial Boundaries: a Liberal Egalitarian Perspective" *Boundaries and Justice: Diverse Ethical Perspectives,* D.Miller ve S H. Hashmi, Princeton University Press, Princeton, 249-276.
- LACOSTE, Y. (1998), *Coğrafya Savaşmak İçindir,* Özne Yay., İstanbul.
- LİEBLİCH, A TUVAL-MASHİACH, R., ZİLBER T., (*1998) Narrative Research, Reading, Analysis and Interpretation,* Sage Publ; Applied Social Research Methods Series, Vol: 47, London.
- LUHMAN, N., (1982), "Territorial Borders as System Boundaries", *Cooperation and Conflict in Border Areas,* R. Strassoldo G.Delli Zotti, (eds.) Franco Angeli Ed., Milano, s: 235-245.
- MARUFOĞLU, S., (1998), *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak (1831-1914),* Eren Yay., İstanbul.
- *Journal of Ethnic and Migration Studies,* vol. 29, No: 5, p. 781-796
- MICHAELSEN, S ve JOHNSON, D. E. (eds) (1997*) Border Theory: The Limits of Cultural Politics,* University of Minneapolis Press, Minneapolis.
- MİNORSKY, V., *İslam Ansiklopedisi,* Kürtler Maddesi, s: 1089-1114.
- MORAD, M., (1994), "Irak ve Türkiye'deki Kürtlerin Durumu: Mevcut Eğilimler ve Umutlar, *Kürtler: Güncel Bir Araştırma*, Kreyenbroek-Sperl (der.), Cep Yay., İstanbul, s. 119-137.
- NİKİTİN, B., (1991), *Kürtler; Sosyolojik Ve Tarihi İnceleme,* C.1 ve 2, Deng Yay., İstanbul.

- ÖZGEN, H., N.,(1999),“ Yerelin Otoritesi, Merkezin Demokrasisi, Şırnak-İdil’de Bir Kalkınma Projesi Önerisi”, Sosyolojik Araştırmalar Dergisi, s:1, 1-32.
- ÖZGEN, H.N., (2003a) "Fahişeleştirme ve 'Öteki'nin Kadını; Sınır Ötesi Seks Trafiği-Iğdır Örneği", 15-17 Ekim 2003*, 4.Ulusal Sosyoloji Kongresi,* Sivas.
- ÖZGEN, H.N., (2003b) *Toplumsal Hafızanın Hatırlama ve Unutma Biçimleri; Van-Özalp ve 33 Kurşun Olayı*, Tüstav Yay., İstanbul.
- ÖZKAN, H., (2002) " Tek Parti Dönemi Coğrafya ve Mekan Anlayışları" *Toplum ve Bilim Dergisi*, sayı: 94, s: 143-175.
- PRESCOTT, J.R.V., (1987) *Political Frontiers and Boundaries*, Unwin Hyman, London.
- RADCLIFFE, S, WESTWOOD, S.(1996), *Remaking The Nation; Place, Identity and Politics in Latin America*, Routledge, London.
- SAHLINS, P., (1998), "State Formation and National Identity in the Catalan Borderlands During the Eighteenh and Nineteenth Centuries", (in) *Border Identities*, Wilson and Donnan, Cambridge Uni. Press. Cambridge.
- SALDÍVAR, Ramón, (1999) "Transnational Migrations and Border Identities: Immigration and Postmodern Culture", *The South Atlantic Quarterly, 98*: 1/2, Winter/Spring: 211-230.
- SMITH, A.,D., (2002*) Ulusların Etnik Kökeni*, Dost Yay., Ankara.
- SOJA, Edward W. (1996), *Thirdspace*, Blackwell Publishers,.
- STRASSOLDO, R. (1982) ‘Boundaries in Sociological Theory: A Reassessment’, in R. Strassoldo and G. Delli Zotti (eds) *Cooperation and Conflict in Border Areas*, Milan: Franco Angeli, s. 245-272
- ŞEREFHAN, *Şerefname*, (1990 baskısı), çev. M.Emin Bozarslan, Hasat Yay., İstanbul.
- *TBMM KARAVANİN MECMUASI, CİLT 1*, 3, BASIM ., ANKARA, 25.3.1943
- VİLA, Pablo (1999), “Constracting Social Identities in Transnational Contexts: The Case of the Mexico-US Border”, *International Social Science Journal*, vol. 159, March, p.81-85.
- VİLA, Pablo (2000) *Crossing Borders, Reinforcing Borders: Social Categories, Methapors and Narrative Identities on the US-Mexico Frontier*, University of Texas Press.
- VİLA, Pablo (2003), “Processes of Identification on the U.S.-Mexico Border”, *The Social Science Journal*,volume 40, Issue 4 ,s. 607-625
- WILSON, M.T.ve DONNAN, H., (1998) "Nation, State and Identitiy at International Borders", (in)*Border Identities*,Wilson and Donnan,Cambridge Uni. Press. Cambridge.
- YALÇIN-HECKMANN, L., (1990), "Kurdish Tribal Organization and Local Political Processes", (içinde) *Turkish State and Turkish Society,* A.Finkel ve N. Sirman (der), Routledge, NewYork.
- YALÇIN-HECKMANN, L., (2002)*Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri*, İletişim Yay., İstanbul.
- YOW, V. Raleigh, (1994), *Recording Oral History, A Practical Guide for Social Scientists*, Sage, London
- *YURT ANSİKLOPEDİSİ*, İSTANBUL, 1981, DÜSTUR3. TERTİP, CİLT: 8,2. BASIM, ANKARA, 1946,S:11.)
- ZZURCHER, E.J., (1999), " The Borders of Republic Reconsidered*", Bilanço; 1923-1998*, cilt 1, Tarih Vakfı Yay., s: 53-61.

ŞIRNAK VE İLÇELERİ'NİN BÖLGEDEKİ YERİ:

TEMEL BİLEŞENLER ANALİZİ

Selim DURAN - Çiçek ŞAHİN - Alper DEMİR [*]

1. **Genel Gelişmişlik Sıralaması**
2. **Tarımsal Gelişmişlik Sıralaması**
3. **Hayvancılık Gelişmişlik Sıralaması**

Yöntem: Temel Bileşenler Analizi

İlçelerin sosyo-ekonomik açıdan sıralamasını çıkarmak istediğimiz analizde, çalışmanın esas yorumu için verilmesi gerekli en önemli karar; günümüzde kentlerin gelişmişliğini ortaya koyan göstergelerin TRC3 Bölgesi için yapılan araştırmalarda kullanılabilir olup olmadığı noktasında olacaktır.

Özellikle ülkelerin lokomotifi olan metropollerin gelişmişliği ağır sanayi gelişmişliği ile doğru, tarımsal gelişmişlik ile ters orantılıdır. Fakat ülkemizin en verimli tarım alanlarının bulunduğu Bölgemiz için tarım ve tarıma dayalı sanayi sektörünün gelişmişliğe direk etki edecek olması kaçınılmazdır. Dolayısıyla genelde kırsallaşma olarak değerlendirilen ve şehirleşme ile ters orantılı olan tarım göstergeleri ayrı ve geniş kapsamlı olarak değerlendirilerek "İlçelerin Tarım ve Hayvancılık Açısından Gelişmişlik Sıralaması" adı altında farklı bir çalışma daha gerçekleştirme gereği duyulmuştur.

Örneğin; Bölgemizin önemli sanayi ve ticaret alanlarından biri olan Kızıltepe ilçesi genel sıralamada tarımsal gelişmişlik handikapının etkisiyle 9. sırada yer alırken tarımsal gelişmişlik sıralamasında yüksek ve fark yaratan endeks değeri ile 1. sırada yer almıştır.

Çalışma sırasında ortaya çıkan diğer bir sonuç ise özellikle tarımsal açıdan kıyas için GAP ilçelerinin ortak analiz edilmesine olan ihtiyaçtır. Mevcut tarımsal gelişmişlik sıralaması ise Bölgemizdeki sektörde öncü ilçelerin görülmesini kolaylaştırmıştır.

Bu çalışmanın TRC3 Bölgesel Gelişme Planı'na kolaylaştırıcı etkide bulunmakla birlikte gelecek yıllarda yapılacak benzer çalışmalar için mukayese kolaylığı sağlayacak olması beklenmektedir.

Çalışma, Şırnak Sempozyumu'nda sunulmak üzere hızlandırılmış olup ayrıntılı son halini sempozyum sonrası alacaktır. Tarafımızca çeşitli kurumlardan talep edilmiş olan kredi, mevduat, hane halkı büyüklüğü, katı atık, arıtılan su vb. çevre-altyapı istatistikleri ile işletme sayısı ve eğitim gibi gelişmişlik endeksi için önemli olan göstergelerin geri dönüşü beklenmektedir.

[*] Dicle Kalkinma Ajansi Genel Sekreterliği.

Analizde kullanılan değişkenler, yöntem ve endeks sıralaması aşağıdadır.

Kullanılan Değişkenler

GENEL GELİŞMİŞLİK ENDEKSİ İÇİN KULLANILAN DEĞİŞKENLER

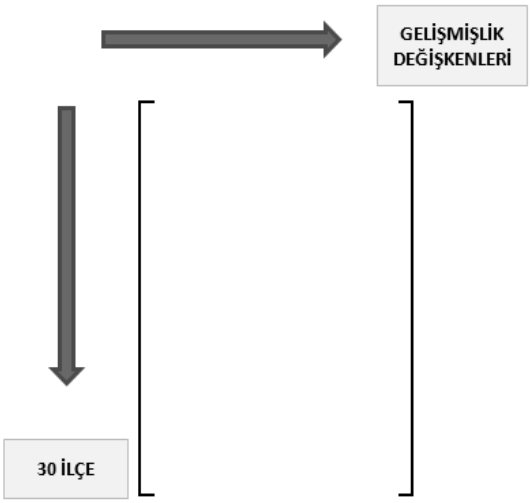
Sosyal Değişkenler	Ekomomik Değişkenler	Tarım ve Hayvancılık Değişkenleri
Nüfus 2009	İş Yeri Sayısı	Traktör Sayısı
Şehirleşme Oranı	Banka Şube Sayısı	Tarımsal Alet Sayısı
Nüfus Artış Hızı	Otel-Misafirhane Sayısı	Toplam Tarım Alanı
15+ yaş Okuma Yazma Oranı	Otel Yatak Sayısı	Büyükbaştan Alınan Toplam Süt (ton)
15+ yaş Kadın Okuma Yazma Oranı	Çevre Temizlik Vergisi	
15+ Fakülte-Yüksekokul-Master-Doktoralı Sayısı		
Yaş Bağımlılık		
2008 ŞNT/Nüfus		
100 Kişi Başına Konut		

TARIMSAL GELİŞMİŞLİK ENDEKSİ İÇİN KULLANILAN DEĞİŞKENLER

Tarım Değişkenleri	Büyükbaş Hayvancılık Değişkenleri	Küçükbaş Hayvancılık Değişkenleri
Traktör Sayısı	Toplam Büyükbaş Hayvan Sayısı	Toplam Küçükbaş Hayvan Sayısı
Biçerdöver Sayısı	Kültür ve Melez Büyükbaş Sayısı	Küçükbaştan Alınan Toplam Süt (ton)
Tarımsal Alet Sayısı	Büyükbaştan Alınan Toplam Süt (ton)	Yün Kıl Tiftik (ton)
Toplam Tarım Alanı		

Endeks Sıralaması Yöntemi

DEĞİŞKENLER MATRİSİ

YÖNTEM ADIMLARI

Adım 1 Standartlaştırma

Adım 2 Korelasyon Matrisi

Adım 3 Temel Bileşenler Analizi

- Küresellik Testi
- Varyans Açıklama Yüzdeleri
- Boyut İndirgeme
- Faktörler ve Anlamlılıkları
- Bileşen Skor Katsayılar Matrisi

Adım 4 Endeks Sıralaması

Endeks Sıralamaları

Tarım gelişmişlik sıralaması		Endeks	Endeks değeri (100)
1	Kızıltepe	4,136516097	**100**
2	Derik	1,373729113	**33**
3	Kurtalan	1,06111263	**26**
4	Beşiri	0,956146296	**23**
5	Midyat	0,682209575	**16**
6	BATMAN Merkez	0,663182586	**16**
7	**Cizre**	**0,394666783**	**10**

8	Nusaybin	0,392534312	**9**
9	**İdil**	**0,329953483**	**8**
10	Mazıdağı	0,081605424	**2**
11	**Silopi**	**0,054008266**	**1**
12	MARDİN Merkez	-0,000176234	**0**
13	Savur	-0,086840975	**-2**
14	Gercüş	-0,111379892	**-3**
15	Eruh	-0,411822787	**-10**
16	Dargeçit	-0,443576057	**-11**
17	Kozluk	-0,456738777	**-11**
18	Ömerli	-0,469077709	**-11**
19	**ŞIRNAK Merkez**	**-0,512474466**	**-12**
20	SİİRT Merkez	-0,517108364	**-13**
21	Aydınlar	-0,535294737	**-13**
22	**Beytüşşebap**	**-0,539325125**	**-13**
23	Yeşilli	-0,600287208	**-15**
24	**Güçlükonak**	**-0,658155821**	**-16**
25	**Uludere**	**-0,661340663**	**-16**
26	Şirvan	-0,666969114	**-16**
27	Sason	-0,688465846	**-17**
28	Hasankeyf	-0,869422445	**-21**
29	Pervari	-0,929844942	**-22**
30	Baykan	-0,967363406	**-23**

Büyükbaş hayvancılık gelişmişlik sıralaması		**Endeks**	**Endeks değeri (100)**
1	MARDİN Merkez	2,402067773	**100**
2	Pervari	1,916614682	**80**
3	SİİRT Merkez	1,806223075	**75**
4	Şirvan	1,758132653	**73**
5	**Silopi**	**1,515794796**	**63**
6	Kızıltepe	1,035861768	**43**
7	Nusaybin	0,432159075	**18**
8	Sason	0,413235185	**17**
9	Ömerli	0,194693018	**8**
10	BATMAN Merkez	0,096445048	**4**
11	Midyat	0,041310118	**2**
12	Kozluk	-0,027243082	**-1**
13	Baykan	-0,067616971	**-3**
14	**ŞIRNAK Merkez**	**-0,099408943**	**-4**
15	**Uludere**	**-0,138533494**	**-6**
16	Mazıdağı	-0,24945936	**-10**
17	Gercüş	-0,492137019	**-20**
18	Savur	-0,52200162	**-22**
19	Dargeçit	-0,540036969	**-22**
20	Hasankeyf	-0,574034438	**-24**
21	**Cizre**	**-0,594878806**	**-25**

22	Eruh	-0,658590847	**-27**
23	Yeşilli	-0,798500392	**-33**
24	**Güçlükonak**	**-0,866882906**	**-36**
25	Beşiri	-0,884977196	**-37**
26	**İdil**	**-0,898761035**	**-37**
27	Aydınlar	-0,987786418	**-41**
28	Kurtalan	-1,020483302	**-42**
29	Derik	-1,031644654	**-43**
30	**Beytüşşebap**	**-1,159559738**	**-48**

	Küçükbaş hayvancılık gelişmişlik sıralaması	**Endeks**	**Endeks değeri (100)**
1	Baykan	2,966837712	**100**
2	Hasankeyf	1,707971043	**58**
3	Kızıltepe	1,57124384	**53**
4	Mazıdağı	1,516673202	**51**
5	SİİRT Merkez	1,119199501	**38**
6	**Beytüşşebap**	**0,986231863**	**33**
7	Gercüş	0,767835705	**26**
8	Kozluk	0,738471993	**25**
9	Beşiri	0,261959691	**9**
10	Eruh	0,087376834	**3**
11	**Güçlükonak**	**0,073497427**	**2**
12	**Silopi**	**-0,020238678**	**-1**
13	Sason	-0,0323518	**-1**
14	**ŞIRNAK Merkez**	**-0,208310886**	**-7**
15	Ömerli	-0,2495645	**-8**
16	Dargeçit	-0,38714319	**-13**
17	Midyat	-0,530653848	**-18**
18	Nusaybin	-0,554758399	**-19**
19	Pervari	-0,568151977	**-19**
20	**Cizre**	**-0,671455051**	**-23**
21	Yeşilli	-0,719329788	**-24**
22	Savur	-0,745945026	**-25**
23	**Uludere**	**-0,801569323**	**-27**
24	Aydınlar	-0,821141627	**-28**
25	MARDİN Merkez	-0,821338046	**-28**
26	**İdil**	**-0,830073119**	**-28**
27	Kurtalan	-0,856457381	**-29**
28	BATMAN Merkez	-0,954138053	**-32**
29	Derik	-0,981291534	**-33**
30	Şirvan	-1,043386585	**-35**

	Genel sıralama	**Endeks**	**ENDEKS DEĞERİ**
1	BATMAN Merkez	3,846065991	**100**
2	MARDİN Merkez	1,642730736	**43**

3	SİİRT Merkez	1,451161945	**38**
4	**Silopi**	**0,909242225**	**24**
5	**Cizre**	**0,622926956**	**16**
6	**ŞIRNAK Merkez**	**0,584984026**	**15**
7	Nusaybin	0,525276171	**14**
8	Pervari	0,400062548	**10**
9	Kızıltepe	0,117806296	**3**
10	Midyat	0,058653539	**2**
11	Şirvan	0,042481595	**1**
12	Sason	0,040475374	**1**
13	Kozluk	-0,024148583	**-1**
14	**Güçlükonak**	**-0,138267275**	**-4**
15	**İdil**	**-0,190074319**	**-5**
16	Baykan	-0,381326667	**-10**
17	Kurtalan	-0,440067961	**-11**
18	**Beytüşşebap**	**-0,465849617**	**-12**
19	**Uludere**	**-0,497708272**	**-13**
20	Dargeçit	-0,504098637	**-13**
21	Eruh	-0,536892674	**-14**
22	Yeşilli	-0,543871118	**-14**
23	Ömerli	-0,601173918	**-16**
24	Derik	-0,679626132	**-18**
25	Mazıdağı	-0,695465131	**-18**
26	Gercüş	-0,711410998	**-18**
27	Beşiri	-0,74311365	**-19**
28	Hasankeyf	-0,797690313	**-21**
29	Savur	-0,96426926	**-25**
30	Aydınlar	-1,326812877	**-34**

Analiz Sonucu Şırnak İli Yorumları

Tarımsal gelişmişlik sıralamasında sırasıyla 19, 22, 24 ve 25. sırada yer alan **Şırnak Merkez, Beytüşşebap, Güçlükonak ve Uludere**'nin bu olumsuz tablosu Şırnak ilini genel gelişmişlik sıralamasında yükseklere (sırasıyla 6, 18, 14 ve 19) taşımıştır. Subjektif olarak yapılan değerlendirmede ve saha taramalarında ise bu ilçelerin yerinin sıralamada daha da altlarda yer alma riskinin olduğunu göstermektedir.

Kızıltepe ilçesi için ise aynı durum dezavantaj yaratmaktadır. Tarımsal gelişmişliği (sıralamada 1.) Kızıltepe'yi kırsallaşmış bir alan olarak göstermekte ve genel gelişmişlik sıralamasında üst sıralarda yer almasına engel olmaktadır.

Kamu kurum ve kuruluşlarının **Şırnak Merkez'de** yer alması Merkez'in diğer bir avantajıdır. **Cizre ve Silopi** ilçelerinin il merkezinden çok daha gelişmiş olduğu hem nesnel hem de öznel açıdan kolaylıkla görülebilmektedir.

Silopi ve Cizre tarımsal gelişmişlikte üst sıralarda olmalarına (sırasıyla 11. ve 7.) rağmen bu durum genel gelişmişlik sıralamasında da üst sıralarda olmalarına engel olmamıştır. Fakat görünüm Cizre ve Silopi'nin belki de genel sıralamadaki yerinin (sırasıyla 5. ve 4.) daha da üstlerde olmasını engellemiş olduğunu akla getirmektedir.

Endekse göre şehirleşme oranı, iş yeri sayısı ve otel yatak sayısı en yüksek, yaş bağımlılık oranı ise en düşük (çalışabilir nüfusu en yüksek)olan Şırnak ilçesi Cizre'dir.

Cizre, Silopi ve Uludere şartlı nakit transferinden yüksek meblağlarda yararlanan Şırnak ilçeleridir. Bu, gelişmişlik için negatif bir göstergedir.

Cizre (7.) ve **İdil** (9.) tarımsal gelişmişlik sıralamasında ilk 10 ilçe arasında yer almaktadır. Tarımsal alet sayısı ve toplam tarım alanının fazla olması, bu ilçeleri diğer Şırnak ilçelerinden ayırmıştır. **Silopi** de aynı etki nedeniyle 11. sıradadır.

Büyükbaş hayvancılığın gelişmişliğini gösteren sıralamada **Silopi** 5. sırada yer bulmuştur. Büyükbaş hayvan sayısı ve büyükbaş hayvandan alınan süt miktarının yüksek olması bunda etkili olmuştur.

Beytüşşebap ise küçükbaş hayvancılık sıralamasında 6. sıradadır. Bunda, ilçenin toplam küçükbaş hayvan sayısı ve küçükbaş hayvandan alınan süt miktarının yüksek olması etkili olmuştur.

Temel Bileşenler Analizi yöntemi ile oluşturulan "TRC3 Bölgesi İlçelerin Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Sıralaması" çalışması Şırnak Sempozyumu'nda sunulmak üzere hızlandırılmış olup hazırlanılacak olan Bölgesel Gelişme Planımız için daha kapsamlı çalışılarak zenginleştirilecektir.

DİCLE KALKINMA AJANSI ŞIRNAK VİZYONU

"Dicle'nin sunduğu tarım ve hayvancılık fırsatlarını değerlendirerek ülke ekonomisine yüksek katma değer yaratan, fosil ve jeotermal zenginliklerini sürdürülebilir bir şekilde kullanarak enerji piyasasında iyi bir yer edinmiş; doğa, sağlık ve kültür turizmi rotalarından biri ve Avrupa ile Ortadoğu'nun bağlantı noktasında önemli bir ticaret merkezi haline gelmiş bir kent olmak"

ŞIRNAK GZFT ANALİZİ

Güçlü Yönler	Zayıf Yönler
• **Sosyal ve beşeri yapı** - Aile bağlarının ve aileler arası dayanışmanın güçlü olması, - Şırnak'a kurulan yeni üniversitenin ilin gelişmesine öncü olabilecek alanlara özelleşmiş olması ve mesleki eğitim konusuna ağırlık vermesi. • **Sanayi ve ticaret** - İl'in Orta Doğu pazarlarına yakın olması, - İl'in iki tane sınır kapısı olması, - Sınır ticareti için ilin yüksek potansiyel barındırması, - İl'de Organize Sanayi Bölgesi'nin bulunması, - Genç ve ucuz işgücü varlığı, - İl halkında ekonomik kalkınmaya duyulan büyük istek, - İl halkında ticari girişimciliğe yatkınlık, - İl'de bulunan asfaltit yataklarının işletilmesinin oluşturacağı ekonomik gelir, - Özgün yapısı ile ilin markalaşma potansiyeli barındırması. • **Tarım** - Ekilebilir arazi potansiyelinin yüksek olması, - Yılda ortalama 2-3 defa ürün alınabilme imkânının olması, - Seracılık potansiyelinin olması, - Toprağın ilaçlama ile yıpranmamış olması, - Organik tarım yapılabilecek alanların varlığı, - Sulanabilir arazi potansiyelinin yüksek olması, - İklim ve arazi şartlarının ürün çeşitliliği açısından avantajlı olması. • **Hayvancılık** - İl'de hayvan mevcudunu arttırabilecek potansiyelin olması, - Tarım alanlarının yem ihtiyacını karşılayabilecek kapasitede olması, - İl'in hayvancılık için uygun iklim ve coğrafi yapısı, - İl Tarım Müdürlüklerinin destekleri ile kooperatif ve birlik sayılarının artması.	• **Sosyal ve beşeri yapı** - Tarımdan kopan nüfusun sanayi ve hizmet sektörlerinde istihdam edilememesi nedeniyle yüksek oranda işsizlik ve yoksulluk, - Köye dönüşler kapsamında dönen kişilerin kırsal yaşama yeniden entegre olamaması, kentte kalanların kentsel yaşama hala uyum sağlayamamış olması, (şehir içi hayvancılık faaliyetlerinin yaygın oluşu; hizmet, inşaat gibi kentsel iş kolları için gerekli niteliklere sahip olmayan işsiz nüfus) - Bazı yerlerde aşiret yapısının varlığı ve bu durumun bireyselleşmenin önüne geçmesi, - Yaş bağımlılık oranının çok yüksek olması, - İşgücüne katılım oranının çok düşük olması - Rekabet ortamının gelişememesi ve mesleki eğitim yetersizliği nedeniyle işgücünün nitelik bakımından yetersiz olması, - Devlete ve kurumlarına karşı güvensizlik, - Kadının toplumsal ve ekonomik yaşama katılımının diğer illere oranla çok daha düşük olması, - Töre cinayetleri, hane içi şiddet ve kadın intiharları gibi ciddi toplumsal sorunların varlığı, - İl'in eğitim düzeyinin düşük olması, - Sağlık ve eğitim hizmetlerinin hem nitelik hem nicelik bakımından yetersiz olması. - Şehrin içindeki askeri alanlar ve diğer alanlar arasında bulunan ayrım. • **Sanayi ve ticaret** - Organize Sanayi Bölgesinde mevcut çalışır durumda tesis olmaması, - Alt yapı yatırımlarının eksikliği nedeniyle OSB ve KSS altyapısının yetersiz olması, - İl'de iş geliştirme merkezi bulunmaması, - İl'deki KOBİ'lerin yüksek yatırım sermayesi istenmesi sebebiyle devlet teşviklerinden çok az yararlanabilmesi, - İmalat sanayinde ürün çeşitliliğinin az olması, - Teknoloji kullanımının yetersiz olması nedeniyle katma değeri düşük ürünler üretilmesi, - Yerli ve yabancı yatırımcılar için uygun fiziksel altyapının bulunmaması,
• **Turizm**	- Kayıt dışı istihdamın yüksek olması, - Tefeciliğin yaygın olması,

- Yukarı Mezopotamya'da yer alan İlin tarihi ve arkeolojik bakımdan büyük bir zenginliğe sahip olması, - Turizm sektöründe çalışabilecek genç işgücü potansiyelinin yüksekliği, - İl'de turizmin çeşitlendirilebilir olması (Doğa, Tarih, İnanç, Kültür Turizmi), - Şırnak'ın Irak ve Suriye sınırlarında olması sebebiyle yabancı turistlerin giriş kapıları olması, - İl'in el sanatlarına sahip oluşu (Şal-Şapik Kumaşı, halı ve kilim dokumacılığı…), - Ortadoğu'dan gelecek yabancı turistlere onların dilinden hizmet edebilecek insan kaynağının varlığı. • **Enerji** - İl sınırları içerisinde jeotermal ve rüzgâr enerjisi potansiyelinin varlığı, - Yüksek güneşlenme saati ile güneş enerjisinden faydalanma potansiyelinin yüksek olması, - İlde hidroelektrik enerjisi potansiyelinin varlığı. • **Çevre ve altyapı** -İl'de endüstriyel kirliliğe yol açacak kadar sanayileşme olmaması sebebiyle çevre kirliliğinin önemli boyutlarda olmaması. • **Yer altı ve yer üstü zenginlikleri** - İl'de önemli miktarda asfaltit madeninin bulunması	- KOBİ'lerin yenilikçiliğe dayalı çalışmaması, - Girişimcilik ve markalaşma kültürünün yerleşmemiş olması, - Küresel rekabete dayanıklı işletmelerin bulunmaması, - Kümelenme olmaması, - Üniversite-özel sektör işbirliğinin olmaması, - İşletmelerin tanıtım ve pazarlama konusunda yetersiz olmaları, - Mesleki beceri kazandırma kurslarının yetersiz olması, - Akreditif sisteminin kullanılmaması, - Teknoloji Geliştirme Bölgesi olmaması, - Tarım-sanayi entegrasyonunun yetersiz olması, - Sanayi ve ticaret alanında yatırımcılara teknik destek verebilecek kuruluşların bulunmaması, - Lojistik sektörünün profesyonel olmaması. - Mevcut sınır kapılarının insan, hizmet, mal akışı için ihtiyaç duyulan kapasitenin altında kalması. • **Tarım** - Tarım ürünlerinden elde edilen gelirin düşük olması nedeniyle tarımsal teknolojilerin kullanımının Türkiye ortalamasının altında olması, - Bölge'nin seracılık potansiyelinin yeterince kullanılmaması, - Organik tarım potansiyelinden yeterince yararlanılmaması, - Endüstriyel ürünlerin toplam tarımsal üretimdeki payının az olması, - Tarım alanında geliştirilebilecek stratejiler için yeterli araştırma yapılmaması ve yenilikçiliğin olmaması, - Çiftçinin bilinç düzeyinin yetersiz seviyede olması, - Düşük teknoloji kullanımı ve güvenlik problemleri yüzünden ekilebilir arazi potansiyelinin yeterince kullanılmaması, - Mayınlı arazilerin varlığının ekilebilir arazi alanını daraltması, - Bilgilendirme ve denetim yetersizliği nedeniyle sulu tarımın yer altı suyuyla (vahşi sulama) yapılması ve kaçak elektrik kullanımı, - GAP'ın sulama ayağında Şırnak için planlanan herhangi bir proje ya da yatırımın bulunmaması, - Teşviklerin yeterince bilinmemesi,

	- Tarımda girişimciliğin az olması, - Üretimde optimum ürün desenine ulaşılamamış olması - Ürün çeşitliliğinin ve verimin düşük olması yüzünden tarım gelirlerinin düşük olması, - İzleme ve Değerlendirme faaliyetlerinin yetersiz olması nedeniyle yapılan projelerin etki analizi ve takibinin yeterince yapılmaması. • **Hayvancılık** - Kooperatif ve üretici birlik üyelerinin yeterli teknik kapasiteye sahip olmaması, - Et ve süt entegre tesisleri bulunmaması, - Girişimciliğin zayıf olması ve yeterli farkındalığın oluşmaması nedeniyle hayvancılık desteklerinden yeterince faydalanılmaması, - Mera alanlarının yetersiz olması ve ıslaha ihtiyaç duyması, - Önyargılar ve bilinçsizlik nedeniyle Büyükbaş hayvan suni tohumlama sayılarının ve buna bağlı olarak hayvan ırkı kalitesinin düşük olması. • **Turizm** - İl'de turizm sektöründeki kamu ve özel sektör yatırımlarının ve yerel girişimlerin yetersiz olması, - İle yönelik önyargı ve yanlış bilgilendirmeler, - Profesyonel rehberlik hizmetleri olmaması, - İli kapsayan turların olmaması, - Otellerin proje ve iş geliştirmeye yönelik faaliyetlerinin az ya da yetersiz olması, - Otel sayılarının ve yatak kapasitelerinin düşük olması, - Yerel acentelerin Türkiye'deki büyük acentelerle işbirliğinin yetersiz olması, - Turistlerin ortalama kalış süresinin düşük olması, - Hizmet sektörünün yeterince gelişmemiş olması (hizmet kalitesinin düşüklüğü), - Turizm danışma bürolarının ve hizmetlerinin yetersizliği, - Karayolu ulaşımında kalite ve altyapı yetersizliği, - İl'de havaalanının bulunmaması, - İl'e, Türkiye turizminin uluslararası tanıtımlarında yer verilmemesi,
	- Girişimciliğin zayıf olması ve yeterli farkındalığın oluşmaması nedeniyle Bölge'nin, turizm alanındaki teşviklerden yeterince yararlanamaması.

	• **Enerji** - Denetim eksikliği nedeniyle yaygın kaçak elektrik kullanımı nedeniyle aşırı enerji tüketimi, - İl'de doğalgaz altyapısının olmaması, - Yenilenebilir enerji yatırımlarının yüksek bütçeli olması nedeniyle potansiyelinin değerlendirilememesi, - Yetersiz elektrik alt yapısı nedeniyle sık sık elektrik kesintileri yaşanması, - Sulu tarım uygulamalarının yer altı suyu ile yapılmasının büyük miktarda elektrik enerjisi tüketimine sebep olması, - İl yer altı kaynaklarının yatırım eksikliği nedeniyle enerji üretiminde yeterince değerlendirilememesi. • **Çevre ve altyapı** - Kalitesiz kömür ve araç yakıtlarının kullanımının Bölge'de yaygın olması ve denetimlerinin düzenli olarak yapılamaması, - Kirlilik ölçüm sistemlerinin Bölge'de yeterli sayıda olmaması ya da arızalı olması, - Yerel yönetimlerde altyapı projelerini yürütecek nitelikli ve kalıcı personel sıkıntısı olması, - Yerel yönetimlerin alt yapı ve çevre projelerine kaynak ayıramaması, - İl'de yeşil alan eksikliği, mekânsal kalitenin çok düşük, yapılaşmanın çok yoğun ve çarpık olması. • **Yer altı ve yer üstü zenginlikleri** - İl'de çıkarılan kömür madeninde yüksek oranda kükürt bulunması nedeni ile satışının Türkiye genelinde yapılamaması,

Fırsatlar	**Tehditler**
• **Sosyal ve beşeri yapı** - Ticaret ve tarım gibi İl'in rekabet üstünlüğü olan alanlarda yapılacak yatırımlarla yeni iş imkânlarının yaratılması ve istihdam oranlarının artması, - Genç nüfusun istek ve beklentilerinin artması,	• **Sosyal ve beşeri yapı** - Ülkenin iç veya dış siyasetinde yaşanabilecek gelişmelerin ayrımcılık ve ötekileştirme faaliyetlerini artırarak sosyal dışlanmışlığı ve toplumsal çekişmeleri körüklemesi,
- İl'de yeni kurulan üniversitenin yüksek öğrenim mezunu kişileri artırması,	- Yoksulluğun artmasıyla yaşanabilecek sosyal patlama,
- GAP Eylem Planı ile İl'de toplumsal gelişimin sağlanmasına özel bir önem verilmesi ve eğitim ve	- İstihdam imkânlarının yokluğunun ve il ile batı bölgeleri arasındaki gelir seviyesi arasındaki artan

sağlık alanında bölgeye yapılacak kamu yatırımlarında artış öngörülmesi,	farkların vasıflı genç nüfusun il dışına göç etmesine sebep olması,
- GAP Eylem Planı kapsamında başlatılan SODES Programıyla 2008-2012 yılları arasında toplam 15 milyon TL'nin sosyal içerme, istihdam ve kültür ve sanat bileşenlerinde hazırlanacak projeleri desteklemek üzere GAP illerine aktarılmasının öngörülmesi.	- Genç nüfusu harekete geçirecek yatırımların yapılmaması.
• **Sanayi ve ticaret** - İl'e komşu ülkeler olan Irak ve Suriye'nin ekonomik alanda Türkiye ile işbirliğini istemesi ve bu alanda yapılar oluşturulması (Türk-Irak İş Konseyi, Türk-Suriye İş Konseyi, Türkiye- Suriye Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi), - Türkiye-Suriye arasında 2004 yılında Serbest Ticaret Anlaşması'nın imzalanarak 2007'de yürürlüğe girmiş olması ve 2009'da iki ülkenin karşılıklı olarak vizeyi kaldırması - 2010 Ocak ayında Lübnan-Türkiye arasında vizenin kalkmış olması ve iki tarafın hükümetlerinin ticari işbirliği için istekli olduklarını açıklamaları, - AB-Suriye arasında imzalanan Ortaklık Anlaşması'nın ekonomik olarak Bölge illerine fırsatlar yaratması, - İl'in ihracat yaptığı ülkelerin pazarlarının büyüyor olması, - Yeni kurulan üniversite sayesinde üniversite-özel sektör işbirliği imkânlarının artması, - Son yıllarda, şehirlerde eskiye kıyasla daha istikrarlı bir ortamın hâkim olması ve bunun yatırımcılar için uygun ortam yaratması, - İl'de yapılacak sanayi ve ticaret yatırımlarının ses getirecek ve örnek teşkil edecek olması, - Küresel krizle beraber dünya çapında KOBİ'lere verilen önemin artmış olması, - Nusaybin'e yeni sınır kapısının yapılıyor olması, - Nusaybin ve Şırnak'ta Sınır Ticaret Merkezleri kurulacak olması, - Erbil'de Türk Konsolosluğu kurulmasına yönelik hem Kuzey Irak Bölgesel Yönetimi hem de Türk hükümeti tarafında duyulan istek.	• **Sanayi ve ticaret** - Küreselleşme etkisiyle dünya genelinde rekabet edebilirliğin zorlaşması ve İlin rekabetçilik endeksinde gerilerde kalması, - E-ticaret'in yaygınlaşmasıyla beraber ticari işletmelerin internet teknolojisi alanında yetkin olması gerekliliği ve Şırnak'ın bu konunun gerisinde kalması, - İl'de yatırım yapabilecek sermaye sahiplerinin Bölge'de yatırım yapmayıp sanayi alanında gelişmiş başka illerde yatırım yapmaya yönelmesi, - Sanayi ve ticaret alanında çalışabilecek nitelikli elemanların Batı'ya göç etmesi, - Ülkenin batısında yaşayan nüfusun Şırnak'a yönelik önyargıları ve buna bağlı olarak yatırımların kısıtlı kalması, - Giderek artan tanıtım ve pazarlama maliyetlerinin yerel markaların ulusal ve uluslararası markalarla rekabetini güçleştirmesi, - KOSGEB, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın 2009 Teşvik Tebliği kapsamında yürürlüğe giren teşviklerin sağladığı avantajların yatırım çekmekte yetersiz kalması. • **Tarım** - Çiftçinin farklı tarım uygulamalarına karşı önyargılı ve isteksiz oluşu, - Kurumlar arası iletişim eksikliği ile teşviklerde tutarsızlığın olması, - Şırnak'ta sulama altyapısının oluşturulması için önümüzdeki yıllarda da kamu ve özel sektör yatırımı yapılmaması, - Yer altı sularının aşırı kullanımından doğan çevresel ve tarımsal olumsuz etkilerin artması. • **Hayvancılık** - Güvenlik sorunları sebebiyle otlatma yapılamaması,
• **Tarım** - GAP İdaresinin İl'de temsilcilerinin bulunacağı ofislerin açılacak olması, - Tarım ve hayvancılık konusunda AB	- Yaşanan kuraklıkların yem ve su alanlarını tehdit etmesi, - Merkezi yönetimin destekleme politikalarının yöre hayvancılığı için etkili olamaması, - Var olan önyargılar sebebiyle hayvancılık

destekleri, - GAP kapsamında sulama kanallarının 2012 yılında İl'e geleceğinin planlanmış olması, - Kırsal Kalkınma Projeleri adı altında Tarım Bakanlığı'nın verdiği destekler, - İl'deki mayınlı arazilerin temizlenecek olması, - Ilısu ve Cizre olmak üzere iki baraj yapılacak olması ve bu sayede Nusaybin-Cizre Ovası'nın sulanacak olması. • **Hayvancılık** - Suriye ve Irak ile son yıllardaki olumlu ilişkilerin et, süt bal, deri, v.b. ürünlerin ihracatı için büyük bir pazar oluşturması, - İl'de yeterli sayıda küçükbaş hayvan mevcudu bulunması ve etkili bir ırk ıslahı yapıldığı takdirde süt verimliliğinin artması, - Bölge illeriyle ortak bir kuraklık eylem planı hazırlanıp etkin uygulanırsa, et ve süt üretiminin dengeli bir düzeyde devam etmesi, - Yurtdışında yapılacak tanıtımlar ile İl'in hayvansal üretim konusunda doğrudan yatırım çekmeye başlaması. • **Turizm** - Komşu ve sınıra yakın ülkeler için gerekli olan vizenin kaldırılması, - Komşu ülkelerdeki istikrarın artması, - Türkiye' nin Irak ve Suriye ile ilişkilerinin düzelmesi, - Büyük kentlerde yaşayan, zamanında İl'den göç etmiş büyük sermaye sahibi kişilerin turizm üzerine İl'e yatırım yapması, - Üniversiteler ve ilgili kurumlar tarafından başlanan ve sürdürülen arkeolojik araştırmalar ve geliştirmeler, - İl'deki şehirlerin Sokak Sağlıklaştırma çalışmaları, - Şırnak'a yapılacak uluslararası havaalanının tamamlanması.	sektörüne dışarıdan yatırımın düşük olması, - Tarım İl Müdürlüklerine genellikle tecrübesiz çalışanların atanması ve çoğunlukla zorunlu hizmet kapsamında İl'de kalmaları. • **Turizm** - Irak'ın belirsiz durumu, - Bölge içerisinde ve sınır ülkelerde devam eden huzursuzluk ortamı, - Bölge'nin medya tarafından kötü tanıtımı ve imaj problemi, - Düşük hizmet kalitesinden doğan talep azalması, - Ilısu Barajı'nın kültürel ve arkeolojik varlıklar konusunda yarattığı risk. • **Enerji** - Enerjideki yüksek yatırım maliyetlerinin İl'deki yatırımcıyı caydırması, - Yenilenebilir enerji alanında yasal sınırların olması. • **Çevre ve altyapı** - GAP Eylem Planı kapsamında planlanan altyapı eksiklerinin giderilmesinde yaşanabilecek olası gecikmeler. - İnşaatı planlanan termik santralin şehre yakın yapılması ihtimali. • **Yer altı ve yer üstü zenginlikleri** - Doğal kaynakların işlenmesine yönelik kamu yatırımlarının ve faaliyetlerinin yetersiz kalması, - Güvenlik nedeniyle işlenememesi.
• **Enerji** - Dünya çapında yenilenebilir enerji konusunda hassasiyetin artması ve bu alandaki yatırımların ülkeler için büyük önem kazanması, - Ilısu Baraj ve HES Projesi tamamlandığında	

yaratacağı enerji üretimi,	
- Ilısu Barajı tamamlandığında Cizre Barajı'nın yapımına başlanacak olması, - Dicle üzerinde yapılmakta olan ve planlanan HES projelerinin olması, - İl'e sınırı olan ülkelerden enerji üretimi hammaddesi temini, - Jeotermal enerji kaynakları tespiti çalışmaları.	
• **Yer altı ve yer üstü zenginlikleri** - TPAO'nun yeni petrol kaynakları arama çalışmaları yapması, - Yeni açılan işletmelerin madencilik sektöründe girişimciliği özendirecek olması.	
• **Çevre ve altyapı** - Toplumun ve yerel yönetimlerin çevre bilinci noktasında duyarlılığının artması, - İl için hazırlanmakta olan Çevre Düzeni Planı'nın tamamlanacak olması, - Doğalgazın yakın gelecekte Bölge'ye gelmesinin planlanması.	

ŞIRNAK'TA NELER YAPILABİLİR?

Şırnak, gerek doğal zenginlikleri gerekse de sınır ilişkileri açısından, ekonomik anlamda bölgenin lokomotifi ve lideri olabilecek tek il olarak ön plana çıkmaktadır. Dicle Kalkınma Ajansı, gerçekleştirmiş olduğu saha çalışmaları, paydaş toplantıları ve çalıştaylar aracılığı ile hazırlamış olduğu Ön Bölgesel Gelişme Planı'nda, Şırnak dâhil olmak üzere TRC3 illerinin (Mardin, Batman, Şırnak ve Siirt) sahip olduğu bu potansiyeli geliştirmek üzere aşağıda görülen 6 farklı alanda gelişme stratejisi belirlemiştir.

Yukarıda adı geçen amaçlar doğrultusunda, Şırnak ili için Ajans tarafından belirlenen öncelikler şu şekilde detaylandırılmıştır:

1- İNSANİ VE SOSYAL GELİŞMİŞLİK DÜZEYİNİ ARTIRMAK

Yoksullukla mücadele

Şırnak ili için yoksullukla mücadele Ajans'ın temel önceliklerinden birini oluşturmaktadır. Güvenlik sorunları sebebiyle, köyden kente göç eden ve mevcut bilgi birikimi ile istihdam fırsatlarından yararlanamayan yerel halkın sosyal ve ekonomik anlamda rehabilite edilmesi amacıyla, 7 ilçe bazında yoksulluk haritası ve ihtiyaç analizi çalışmalarının gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir. Çalışmalar sonucunda, elde edilen veriler ile Şırnak'ın yerel ihtiyaçlarına yönelik stratejilerin ve yol haritasının oluşturulması planlanmaktadır. Yoksulluk haritasının hazırlanmasında, hali hazırda bu alanda çalışmalara başlamış olan Beytüşşebap

Kaymakamlığı ile ortak bir pilot çalışmanın yapılması ve diğer ilçelerde de aynı faaliyetin zamanla uygulanması amaçlanmaktadır.

Kurumsal kapasiteyi geliştirme

Dicle Kalkınma Ajansı, ülke çapında faaliyet gösteren sivil toplum örgütleri ile işbirliğine girerek il kapsamında sağlık taramaları yapmayı, gençlerin yararlanabilecekleri sosyal tesislerin oluşturulmasında itici güç olmayı ve de Şırnak'ta yoksullara yönelik programların uygulayıcıları olan İŞKUR ve SHÇEK İl Müdürlüğü gibi kuruluşların kapasitelerini artırıcı teknik destekler vermeyi planlamaktadır. Ajans'ın uygulayacağı mali ve teknik destekler aracılığıyla Şırnak'ta sivil toplum kuruluşlarının mali ve yönetsel kapasitelerinin yükseltilmesi, sivil toplumun sosyal alanda bir aktör olarak güçlenmesi ve Şırnak'ın sosyal sorunlarını sahiplenmesi hedeflenmektedir. Bunun yanında belediyelerin de mahalle bazlı taramalar ve ihtiyaç analizleri yapmaları özendirilecektir.

Aile planlaması ve kadınların güçlendirilmesi

Şırnak, TRC3 Bölgesi'nde, doğum oranının en yüksek ve kadın okur-yazar oranının en düşük olduğu ilimizdir. Bu olgunun nedenlerinin araştırılarak yapılacak tespitler doğrultusunda soruna yol açan değiştirilebilir nitelikteki nedenlerin değiştirilmesi, yanlış inanışları ortadan kaldırmaya yönelik aile planlaması bilinçlendirme çalışmalarının yapılması ve bu alanda yapılacak çalışmaların desteklenmesi Ajans'ın öncelikleri arasında yer almaktadır.

Mevsimlik göçün etkilerinin araştırılması ve olumsuz etkilerinin giderilmesi

Ekonomik sebeplerden dolayı, "Mevsimlik Göç", her yıl Şırnak'ın kırsal kesiminden Düzce, Ordu, Sakarya, Adana, Konya gibi illere gerçekleşmekte; çoğunluğunu ilköğretim çağındaki çocukların oluşturduğu gruplar adı geçen illerde tarım işçisi olarak çalışmaktadırlar. Özellikle, okul çağındaki çocukların eğitimlerinin aksaması, zor şartlar altında tarım işçiliğinin yapılması ve 4-5 aylık sürede kazanılan ücretlerin ancak asgari geçim şartlarını karşılayabilecek düzeyde olması, Dicle Kalkınma Ajansı'nın bu kapsamda strateji belirlemesini gerekli kılmaktadır. Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü, İl Özel İdaresi, Tarım İl Müdürlüğü, Belediyeler ve Sivil Toplum Örgütleri ile koordineli bir yapıda çalışılarak, mevsimlik göçün sebepleri, göç verileri ve göçün önüne geçilmesi üzerine çalıştaylar düzenlenerek ve elde edilen veriler ışığında politikalar oluşturularak ilgili merciler bazında girişimlerde bulunulacaktır.

ÖN BÖLGESEL GELİŞME PLANI TEMEL AMAÇLAR

1- İNSANİ VE SOSYAL GELİŞMİŞLİK DÜZEYİNİ ARTIRMAK

2- BÖLGE SANAYİ VE TİCARETİNİN KAPASİTESİNİ VE REKABET DÜZEYİNİ ARTIRMAK

3- BÖLGENİN TARIM VE HAYVANCILIK POTANSİYELİNİ ETKİLİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİR BİR ŞEKİLDE KULLANMAK

4- BÖLGEDEKİ KENTLERİN YAŞANABİLİRLİĞİNİ ARTIRMAK

5- BÖLGE TURİZMİNİN REKABET EDEBİLİRLİĞİNİ ARTIRMAK VE MARKALAŞMASINI SAĞLAMAK

6- BÖLGEDE ENERJİ KAYNAKLARININ VE DOĞAL KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİNDE ETKİNLİĞİ VE VERİMLİLİĞİ ARTIRMAK

2- BÖLGE SANAYİ VE TİCARETİNİN KAPASİTESİNİ VE REKABET DÜZEYİNİ ARTIRMAK

Şırnak'ta yatırım imkânlarının tanıtımı

Şırnak'ın ticaret ve sanayi kapasitesini artırmaya yönelik Dicle Kalkınma Ajansı'nın önceliği; İstanbul, İzmir, Ankara ve Antalya'da bulunan ticaret odası üyesi yatırımcıların, Şırnak'ın yatırım ortamı hakkında bilgilendirilmesi olacaktır. Habur Sınır Kapısı'nın varlığı, gelişen Irak pazarı, yapılması planlanan serbest bölge,sınır ticaret merkezi ve havaalanının işadamlarına Şırnak'ta yatırım yapmak için uygun bir ortam yaratacaktır. Dicle Kalkınma Ajansı, 1998 yılında Kalkınma Bankası tarafından Şırnak iline yönelik hazırlanan "Uygun Yatırım Alanları" araştırmasını 2010 tarihi itibariyle güncelleyerek ilin mevcut durumunu, potansiyelini, uygun yatırım imkânlarını ve bu yatırımların ön fizibilitelerini yatırımcılara sunacaktır. Yabancı yatırımcıların Şırnak'a çekilmesine yönelik T.C. Başbakanlık Yatırım Destek ve Tanıtım Ajansı ile ortak bir strateji ayrıca belirlenecektir.

Şırnak'ın ticaret hacminin artırılması ve çeşitlendirilmesi

Kalkınma Ajansı'nın bir diğer önceliği Suriye ile Şırnak'ın Cizre ilçesi arasındaki Ayndiver sınır kapısına işlerlik kazandırılarak ticaret hacminin artırılmasıdır. Gerek yerel gerekse merkezi anlamda lobi faaliyetleri yürütecek olan Ajans, bu kapsamda Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Türkiye İhracatçılar Meclisi gibi diğer sivil toplum kuruluşlarıyla da işbirliğine girmeyi amaçlamaktadır.

Şırnak'ta yatırım tanıtım etkinlikleri

Tarım-hayvancılık, sanayi gibi sektörler üzerine yapılan fuar niteliğindeki etkinlikler, Güneydoğu'da Diyarbakır'ın doğusuna geçememekte ve Şırnak ile çevre illerde faaliyet gösteren işletmeciler, sektörlerinde yaşanan teknolojik gelişmelerden yeterince haberdar olamamakta ve işbirliği kurabilecekleri sektör ortaklarına ulaşamamaktadırlar. Şırnak ilinde düzenli olarak gerçekleştirilecek bu tür bir etkinlik, sınır ülkelerden katılımcılara da açık olabilecek ve ulusal-uluslar arası ölçekte işbirliği fırsatları doğuracaktır. Dicle Kalkınma Ajansı, Şırnak Ticaret ve Sanayi Odası ve Şırnak Valiliği gibi kurumlarla işbirliği kurarak fuar ve benzeri etkinliklerin organize edilmesi amacıyla faaliyet göstermeyi hedeflemektedir.

Mali ve teknik desteklerden faydalanma oranının artırılması

Ajans'ın kurulmasıyla her ilde firmaların teşvikler ve yenilikler konusunda birebir destek alabileceği bir birim oluşturulmuştur. Bunun yanında Ajans, Bölge'nin sosyal ve ekonomik kalkınmasına hizmet eden projeleri her yıl farklı alanlarda uygulayacağı mali destek programlarıyla destekleyecek ve birebir sahada izleyecektir.

Ajans, KOBİ Mali Destek Programı kapsamında 2010 yılında 10.000.000 TL hibe desteğinde bulunacaktır. Tarımsal sanayi, turizm, yer altı kaynaklarının değerlendirilmesi gibi geniş bir yelpazede desteğe çıkan Ajans; yenilikçilik, kapasite artırımı gibi konulara öncelik vermektedir. Şırnak'ta, adı geçen alanlarda kapasite artırımı ve rekabet düzeyini iyileştirmeye yönelik proje sunan küçük ve orta büyüklükteki işletmeler, projelerinin uygun görülmesi durumunda destekten faydalanabileceklerdir.

Şırnak'ta, Dicle Kalkınma Ajansı bünyesinde kurulan Yatırım Destek Ofisi tarafından yatırımcılara Merkezi Hükümet tarafından sunulan teşvik ve destekler, Milli Emlak Genel Müdürlüğü tarafından tahsis edilebilecek yatırım arazileri, Avrupa Birliği fonları, Organize Sanayi Bölgesi'nde ve Serbest Bölge'de yatırım olanakları üzerine teknik destek verilecektir.

3- BÖLGENİN TARIM VE HAYVANCILIK POTANSİYELİNİ ETKİLİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİR BİR ŞEKİLDE KULLANMAK

Organize hayvancılık bölgesinin kurulması

İlde bulunan doğal kaynaklar, büyükbaş hayvancılık için gereken asgari şartların varlığı, Ortadoğu pazarına yakınlık ve Habur Sınır Kapısı, Dicle Kalkınma Ajansı'nın, Şırnak'ta Organize Hayvancılık Bölgesi kurulması amacıyla gerekli girişimlerde bulunması doğrultusunda önemli birer itici güç oluşturmaktadır. Gerçekleşebilecek proje kapsamında bin baş damızlık süt sığırı yetiştiriciliği ve kaba yem tarımı yapılabilecektir. Kurulacak olan organize hayvancılık bölgesi bünyesinde süt işleme tesisi ve biyogaz tesisleri de yer alabilecektir.

Organize Hayvancılık Bölgesi'nde yetiştirilebilecek bin baş sığırın kaba yeminin tamamı Şırnak ve çevresindeki arazilerden karşılanabilecek, elde edilecek süt yine proje kapsamında oluşturulacak olan süt işleme tesislerinde işlenerek Ortadoğu pazarına sunulabilecektir. Elde edilecek gübre ise, tarım arazilerinin ihtiyacını karşılayabileceği gibi, kurulabilecek bir biyogaz tesisinde hammadde olarak da değerlendirilebilecektir. TÜİK verilerine göre, Şırnak'ta sabit süt sağım tesisi bulunmamakta ve seyyar süt sağım makine mevcudu sınırlı sayıda kalmaktadır. Dolayısıyla bu yönde gerçekleştirilecek bir yatırım ilin ve bölgenin ihtiyaçlarını büyük ölçüde karşılayacaktır.

Tarımsal alet ve makineler

	Pulluk	Ekim makinesi	Gübre dağıtma makinesi	Seyyar süt sağım makinesi	Su pompası	Sabit süt sağım tesisi
2005	2 066	301	290	4	517	-
2006	2 030	376	293	4	509	-
2007	2 140	372	293	6	509	-
2008	2 161	394	293	6	516	-

Seracılığın geliştirilmesi

Silopi ve İdil ilçeleri, seracılık faaliyetlerinin geliştirilmesi için uygun iklim ve coğrafi koşullara sahiptirler. Silopi Ovası'nda domates üretimine yönelik olarak gerçekleştirilen seracılık faaliyetleri sınırlı olarak devam edebilmektedir. Dicle Kalkınma Ajansı, bilinçlendirme faaliyetleri ile yörede bulunan girişimcileri bu alana yönlendirirken İstanbul, İzmir ve Antalya'da seracılık konusunda faaliyet gösteren işletmecilerle, Silopi Ovası'nda yatırım yapmaları amacıyla toplantılar gerçekleştirecektir.

TÜİK' ten alınan veriler, örtü altı sebze ve meyve üretiminin sınırlı miktarda gerçekleştirildiğini, 2008 yılında sadece tek bir örtü altı işletmesinin plastik sera olarak kullanıldığını göstermektedir.

Örtü altı sebze ve meyve üretimi (Ton)

	Toplam	Biber	Marul	Domates	Fasulye (taze)	Hıyar	Kabak (sakız)	Diğer
2005	54	2	-	14	-	38	-	-
2006	43	2	-	12	-	29	-	-
2007	2	-	-	2	-	-	-	-
2008	3	-	-	3	-	-	-	-

Niteliklerine göre örtü altı tarım alanları (Dekar)

	Toplam	Cam sera	Plastik sera	Yüksek tünel	Alçak tünel
2005	13	-	13	-	-
2006	14	-	14	-	-
2007	1	-	1	-	-
2008	1	-	1	-	-

4- BÖLGEDEKİ KENTLERİN YAŞANABİLİRLİĞİNİ ARTIRMAK

Sosyal ve fiziki altyapı eksikliklerini tamamlayarak kenti daha modern bir görünüme kavuşturmak

İlin dışa göç vermesinin ve İl'de nitelikli personelin uzun süre tutulamamasının en önemli sebeplerinden biri Şırnak'ta kentsel yaşam standartlarının düşük olmasıdır. Şehrin hem sosyal hem de fiziki anlamda birçok altyapı eksikliği bulunmaktadır. Dicle Kalkınma Ajansı, 2010 yılında gerçekleştireceği hibe programı kapsamında "Küçük Ölçekli Altyapı" projelerini desteklemektedir. Programın, genel amacı TRC3 Bölgesi'ndeki illerin fiziki ve sosyal altyapı eksikliklerini gidererek kentlerin yaşanabilirliğini artırmaktır. Öte yandan, DİKA'nın uyguladığı Küçük Ölçekli Altyapı Mali Destek Programı bütçesi, İl'in sosyal ve fiziki altyapı eksikliklerinin ancak çok küçük bir kısmına müdahale edebilecek düzeydedir. Bu nedenle DİKA İl'deki diğer kamu kurum ve kuruluşları, sivil toplum örgütleri ve yerel yönetimlerin de işbirliği ile ulusal ve bölgesel anlamda planlanan büyük ölçekli altyapı yatırımlarının da İl'e yönlendirilmesi için Şırnak'ın mevcut altyapısının yarattığı olumsuzlukları net bir şekilde ortaya koyacak ve baskı oluşturacaktır.

Çevreye duyarlı, sürdürebilir yeni örnek yapılar oluşturmak

Şırnak'ta henüz çok fazla yapılaşmanın olmaması, yeni kurulan ve hala büyümekte olan şehrin iyi bir örnek oluşturacak şekilde tasarlanması açısından bir fırsat sunmaktadır. Şırnak şehri el değmemiş, kirlenmemiş, zengin bir doğa ve coğrafya ile çevrilidir. Şehrin yeni kurulan kısımlarının arazinin doğası ve coğrafyasıyla daha iyi diyalog kurması ve entegre olması sağlanmalıdır. İlde yapılacak yeni kamu binaları çevre ile uyumlu, doğal kaynakları etkili bir şekilde kullanabilen özellikte inşa edilirse, yapılan binalar Türkiye'nin diğer illerindeki kamu inşaatları ve belediye imar planları için de örnek teşkil edebilir. Model binalar, rüzgâr ve güneşten azami ölçüde faydalanırken, kendi enerjilerini üretebilecek kapasiteye sahip olacak ve atıklarını asgari düzeyde tutabilecektir.

Afet yönetim altyapısının geliştirilmesi

Şırnak Merkez, Beytüşşebap ve Uludere ilçeleri birinci derece, Güçlükonak, Cizre, Silopi ve İdil ilçeleri ikinci derece deprem kuşağında bulunmaktadır. Özellikle son 15 yılda, köyden kente yaşanan göç ve sağlıksız yapılaşma nedeni ile orta şiddetli deprem olasılığına karşılık, mevcut yapılar güvenlik riski altında bulunmaktadır. Dicle Kalkınma Ajansı, mahalli idareler ve merkezi yönetim ölçeğinde girişimlerde bulunarak, deprem riskine en duyarlı alanların tespiti ve bu alanlarda bulunan binaların güçlendirilmesine yönelik çalışmalar gerçekleştirecektir.

Deprem riskinin yanında Şırnak ve ilçe merkezleri sel ve toprak kayması gibi diğer afet risklerini de taşımaktadır. İlin afet risk haritası oluşturularak tehlikeli noktalar için bir eylem planı yapılmalı, afet yönetim altyapısının geliştirilmesi için GAP, AB gibi diğer kaynaklardan da faydalanılmalıdır.

Atık yönetiminin geliştirilmesi

Şırnak Merkez ve ilçelerinin öncelikli sorunları arasında kanalizasyon ve katı atık yönetimi gelmektedir. Dicle Kalkınma Ajansı, özellikle ambalaj atıkların (kâğıt, gazete, cam, pet şişe, v.b.)geri dönüşüme kazandırılması ve atık depolama sahaları üzerindeki baskının azaltılması amacıyla, bu alanda faaliyet gösteren yatırımcı firmaları bölgeye çekmeyi planlamaktadır. Yapılması muhtemel yatırım sonucunda, Çevre Koruma Vakfı ile gerçekleştirilebilecek ortak bir proje ile de yöre halkını bilinçlendirmeye yönelik faaliyetler gerçekleştirilebilecektir.

Çevre kirliliği konusunda duyarlılığı artırmak

Şırnak'ın zengin asfaltit yataklarına sahip olması, il ve çevresini adeta bir termik santral merkezine dönüştürmeye başlamıştır. İl'de hali hazırda faaliyet gösteren iki adet termik santral olup yeni santrallerin yapılması için çalışmalar sürmektedir. Yapılacak santrallerden birinin şehir merkezine çok yakın bir noktada kurulacak olması kentin çevresel görünümü ve hava kalitesi açısından riskler taşımaktadır. Şimdiye kadar yapılmış olan termik santrallerin çevreye etki analizleri iyi bir şekilde yapılıp şeffaflıkla ortaya konmalı ve halk bilinçlendirilmelidir.

Bunun yanında Şırnak'tan çıkarılan asfaltit tipi kömürün içerdiği kükürt oranı çok yüksektir. Bu kömürün konutlarda doğrudan yakıt olarak kullanımı sağlıklı değildir. Bu kömür, Bölge'deki bazı ilçelerde yasaklanırken bazı yerlerde Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları tarafından yardım olarak dağıtılmaktadır. Bu konuda ikiliğe son vermek için Şırnak kömürünün analizleri yapılarak hava kalitesine potansiyel etkileri şeffaf bir şekilde ortaya konmalı ve varsa olumsuz etkilerini azaltmak için bilimsel çalışmalar yapılmalıdır.

5- BÖLGE TURİZMİNİN REKABET EDEBİLİRLİĞİNİ ARTIRMAK VE MARKALAŞMASINI SAĞLAMAK

Bir sağlık turizmi rotası olarak Şırnak

Güçlükonak ve Beytüşşebap ilçelerinde bulunan jeotermal kaynaklar ve kurulu tesislerin, çevre illerden olduğu kadar sınır komşusu ülkelerden de turist çekebilecek bir düzeye ve turistik bir tesisin sunduğu asgari şartlara ulaşması gerekmektedir. Ajans, Türkiye Jeotermal Derneği, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, İller Bankası gibi kurumlarla işbirliği içerisinde, mevcut kaynakların analizi ve turizm açısından etkin bir şekilde kullanılmalarına yönelik çalışmalar gerçekleştirebilmeyi amaçlamaktadır. Şırnak'ın ulusal ve uluslar arası arenada sahip olduğu olumsuz imajın turistler üzerinde yaratabileceği güvenlik kaygılarını ortadan kaldırabilmek için Şırnak'ın ulusal ve uluslar arası tanıtımı daha iyi bir şekilde yapılmalı ve Şırnak'ın olumlu örneklerle medyada daha sık yer alması sağlanmalıdır.

Bir kültür turizmi rotası olarak Şırnak

Cizre'de bulunan Nuh Peygamber Türbesi, Kırmızı Medrese, Hamidiye Kışla Binası, Ebul-iz El Cezeri Türbesi; Güçlükonak ilçesindeki Finik Kalesi; İdil'de bulunan Meryem Ana Kilisesi, Mor Dodo Kilisesi ve Havindi Kaya Yerleşimleri, Ajans'ın turistik açıdan yerli ve yabancı turistlerin ilgisini çekmeye çalışacağı alanlar olacaktır. Şırnak'ın tek dört yıldızlı oteli Silopi ilçesinde bulunmakta ve yörede kaliteli hizmet sunan ve yeterli yatak kapasitesi ile kalifiye eleman bulunduran otel sayısı oldukça yetersiz kalmaktadır. 2010 yılında, Ajans'ın KOBİ'lere yönelik sunmuş olduğu Hibe Programı'ndan turizm sektöründe faaliyet gösteren ve mevcut kapasite ile personelin bilgi düzeyini artırmaya yönelik proje sunan işletmeler faydalanabilecektir.

Bir doğa turizmi rotası olarak Şırnak

Şırnak ve çevresi vahşi bir coğrafyaya sahiptir. Dicle Nehri su sporlarına yönelik faaliyetlerin gerçekleştirilmesi için imkânlar barındırmaktadır. Şırnak ve çevresinde avcılık, sportif olta balıkçılığı, doğa yürüyüşü ve tırmanış sporlarının gerçekleştirilebileceği uygun alanlar mevcuttur. Şırnak'ın doğa turizmi potansiyelinin kullanılabilmesi için mevcut güvenlik sorunlarından kurtulması gerekmektedir.

6- BÖLGEDE ENERJİ KAYNAKLARININ VE DOĞAL KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİNDE ETKİNLİĞİ VE VERİMLİLİĞİ ARTIRMAK

Güneş enerjisi potansiyelinin değerlendirilmesi

Güneşlenme süresi ve m^2 alana düşen enerji miktarı açısından, Şırnak zengin bir güneş enerjisi potansiyeline sahiptir. Merkezi Yönetim bünyesinde, güneş enerjisine yönelik teşvik edici politikaların uygulanması ile güneş enerjisinden elektrik üretimi konusunda yerli ve yabancı yatırımcılar, il bazında uygun yatırım ortamı arayışına geçeceklerdir. Bu kapsamda, Dicle Kalkınma Ajansı, ilgili kamu kuruluşları ile ortak çalışmalar gerçekleştirerek uygun yatırım alanlarının tespitine yönelik ön çalışmalar gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır.

Türkiye Güneşlenme Süreleri Haritası

Diğer yenilenebilir enerji imkânlarının ortaya çıkarılması ve değerlendirilmesi

Rüzgâr potansiyelini gösteren haritaların, ilin potansiyelini tam olarak yansıtmadığı ve bu kapsamda yapılan çalışmaların yetersiz kaldığı saptanmıştır. Dicle Kalkınma Ajansı, ilgili kamu kurumları ve özel sektör ile işbirliği yoluna giderek ilin gerçek potansiyelini ortaya koymak amacıyla çalışmalar gerçekleştirecektir.

Beytüşşebap ve Güçlükonak ilçeleri, jeotermal kaynaklar açısından önemli bir potansiyele sahiptirler. Mevcut durumda Güçlükonak'ta çıkan suyun sıcaklığı 67°C olup debisi 2 l/sn'dir; buna karşılık Beytüşşebap'ta bulunan su sıcaklığı 40°C'dir. Her iki kaynak, termal turizm açısından kullanılmaya elverişlidir. Bu konuyla ilgili olarak Ajans, İller Bankası Genel Müdürlüğü Yeraltı Etüdleri Dairesi Başkanlığı ile mevcut zuhur alanlarının debisi, sıcaklıkları ve alternatif kullanım alanlarına yönelik teknik bir çalışma gerçekleştirmeyi hedeflemektedir. Jeotermal enerji kaynakları üzerine farkındalığı artırmak amacıyla, ilgili kurumların temsilcilerinin katılacağı bir çalıştay da Dicle Kalkınma Ajansı'nın gündeminde yer almaktadır.

Asfaltit kaynaklarının değerlendirilmesi

Şırnak'ta bulunan zengin asfaltit kaynakları, Ciner Grup tarafından elektrik üretimi amacıyla termik santralde kullanılmaktadır. Dicle Kalkınma Ajansı, asfaltit işleyen santrallerin çevresel etkileri üzerine Çevre Bakanlığı ile ortak bir çalışma gerçekleştirmeyi hedeflemekte ve uygun bulunduğu takdirde, Bölge'ye yönelik yeni santrallerin kurulması için yatırımcıları bölgeye çekmeyi planlamaktadır. Şırnak Üniversitesi ve TÜBİTAK'ın işbirliği sağlanarak mevcut asfaltit kaynaklarının kükürt oranlarının düşürülmesine yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Asfaltit kaynaklarının kükürt oranının kabul edilebilir bir düzeye indirilmesi, madenin ısınma amaçlı kullanılmasına imkân sağlayacak olup, bu sayede gelir seviyesi düşük kesimler uygun maliyetlerde ısınabilecektir.

Zengin asfaltit rezervleri, boya, vernik, oto lastiği, matbaa mürekkebi, genleştirilmiş kauçuk, zemin karoları, su geçirmez kablolar ve paslanmayı önleyici boya üretiminde de kullanılma potansiyeline sahip bulunmaktadır. Ayrıca,'Piroliz' işlemi sonucunda sentetik sıvı yakıt, amonyak ve metalurjik kek elde edilebilmektedir. Bu kapsamda, Ajans, asfaltit yataklarının daha verimli işletilmesine yönelik adı geçen faaliyet dallarının geliştirilmesi amacıyla girişimlerde bulunacaktır.

SINIR TİCARETİNİN BÖLGE EKONOMİSİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ KAPSAMINDA HABUR SINIR KAPISI

İbrahim Halil SUGÖZÜ[*]

Melike ATAY[**]

ÖZET

Sınır ticareti, bölgenin ihtiyaçlarının karşılanması temel amacıyla komşu ülkelerle sınırı olan ülkelerin karşılıklı olarak yaptığı özel bir dış ticaret şekli olarak tanımlanmaktadır. Sınır ticaretinin en önemli avantajlarından birisi malların kolay ve ucuza temin edilmesi diğeri ise iki ülke arasında barış, huzur ve karşılıklı güven ortamının oluşturulmasıdır. Bu iki önemli avantajın yanında sınır ticaretinin ayrıca bölgeler arası gelişmişlik farkını azaltma ve istihdam yaratma gibi ekonomiye olumlu etkileri de bulunmaktadır. Bu bağlamda Habur Sınır Kapısı'nın Türkiye için önemi oldukça büyüktür. Çalışmada Habur Sınır Kapısı'nın Şırnak ve çevresi üzerindeki ekonomik etkileri araştırılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dış Ticaret, Sınır Ticareti, Habur Sınır Kapısı

ABSTRACT

Border trade, identified as the covering the needs of the region mutually that has a border with another country which specially described as kind of foreign trade. Most important advantages of the border trade are providing the goods easily and cheaper another advantage is forming the peace, presence and trust on both sides. Besides these important advantages, border trading has other positive effects as well on economy which are decreasing the development differences between regions and creating employment. In this sense Habur Border Gate has huge importance for Turkey. This paper investigates the economical effects of Habur Border Gate over Şırnak and its vicinity.

Key Words: Foreign Trade, Border Trade, Habur Border Gate

GİRİŞ

Bölgesel tercihli ticaret anlaşmaları gibi çeşitli ticaret anlaşmaları taraf ülkeler arasında ticareti artırmak amacıyla yapılmaktadır. Tercihli ticaret anlaşmalarının bir türü de sınır ticaretidir. Sınır ticaretinin en önemli avantajlarından birisi malların kolay ve ucuza temin edilmesi diğeri ise iki ülke arasında barış, huzur ve karşılıklı güven ortamının oluşturulmasıdır. Bu iki önemli avantajın yanında sınır ticaretinin ayrıca bölgeler arası gelişmişlik farkını azaltma ve istihdam yaratma gibi ekonomiye olumlu etkileri de bulunmaktadır.

[*] Yrd. Doç. Dr., Şırnak Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ihsugozu@sirnak.edu.tr

[**] Arş. Gör., Şırnak Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, matay@sirnak .edu.tr

Sınır ticaretinin bölgelerarası gelişmişlik farklarını azaltma, istihdamı artırma ve girişimciliği teşvik etme gibi sosyo-ekonomik katkıları da söz konusudur. Sınır ticareti, sınır illerinde yaşayan halkın ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla başlatılmış ve zamanla komşu illeri de kapsamıştır.

Şırnak ilinde sınır ticaretinin gelişimi 1973 yılında Gümrük İdare Memurluğu ile başlamış, 1976 yılında Gümrük Müdürlüğü kurulmuş ve 1981 yılında Habur Gümrükler Başmüdürlüğü ile devam etmektedir. Irak'a açılan tek ve en büyük kapı olarak Habur Sınır Kapısı'nın başlangıçta kurulma sebebi petrol ithalatıdır. Bugün, Habur Sınır Kapısı'ndan yapılan sınır ticareti, Şırnak Ekonomisinin yüzde 25'ini oluşturmaktadır. Çimento, demir, inşaat malzemeleri ile kuru gıda malzemeleri Irak'a çoğunlukla gönderilen mal gruplarıdır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde sınır ticareti, 1986 yılından itibaren ön plana çıkmıştır. Türkiye'nin sınır komşuları olan Irak, İran ve Suriye ile yakın tarihi, dini ve kültürel benzerliklere sahip olması, bu ülkelerle dış ticareti kolaylaştırmaktadır. Türkiye'nin bu ülkelerle ticareti, petrol ve doğal gaz ihtiyacının karşılanması yönünde gelişmiştir. Bu ülkeler ise işlenmiş tarımsal malları ve sanayi mallarını Türkiye'den temin etmektedir.

Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde sınır ticaretinin tanımı, etkileri ve gelişimi, ikinci bölümde Habur Sınır Kapısı'nın bölge ve Türkiye ekonomisine etkileri araştırılacaktır.

1. Sınır Ticaretinin Tanımı, Etkileri ve Gelişimi

Türkiye, 18 Gümrük Başmüdürlüğü ve bunlara bağlı 258 adet Gümrük Müdürlüğü ile dünyada en çok gümrüğü olan ülkelerin başında yer almaktadır.[1] Sınır ticareti ilk kez 1979 yılında İran'la uygulanmıştır. Sınır ticareti Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda Bölgesel Gelişme Politikaları kapsamında ön plana çıkmıştır. Kalkınma planı ile 1986 yılında çok sayıda sınır ilinde sınır ticareti uygulaması başlamış, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde öne çıkan bir dış ticaret türü olmuştur.[2]

Aşağıda önce sınır ticaretinin tanımı ve amacı özetlenecek, sınır ticaretinin etkileri alt başlıklar halinde açıklandıktan sonra Türkiye'de sınır ticaretinin gelişimine kısaca değinilecektir.

1.1. Sınır Ticaretinin Tanımı ve Amacı

Sınır ticareti, bölgenin ihtiyaçlarının karşılanması temel amacıyla komşu ülkelerle sınırı olan ülkelerin karşılıklı olarak yaptığı özel bir dış ticaret şekli olarak tanımlanmaktadır. Sınır ticareti karşılıklı anlaşmalar çerçevesinde düzenlenir. Sınır ticareti ile sınır bölgelerinde yaşayan halkın ihtiyaçları kolay ve ucuza temin edilmektedir.

Sınır ticaretinden beklenen amaçlar şu şekilde sıralanabilir:[3]

- Bölge ihtiyaçlarını kısa sürede ve ucuza temin etmek,
- Mal kaçakçılığını minimuma indirmek,
- Bürokratik işlemlerin azaltılması ile dış ticaret hacminin geliştirilmesini sağlamak,

---

1 Mehmet KARA, "Ekonomik Etkileri Açısından Türkiye'deki Sınır Ticaretinin Değerlendirilmesi", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:7, Sayı:3, 2005, s.62.

2 Mehmet TOMANBAY, Dış Ticaret Rejimi ve İhracatın Finansmanı, 3. Baskı, Hatiboğlu Yayınevi, Ankara, 2001, s.17.

3 Rıza KÖKÇE, 1994-2000 Yılları Arasında Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile Suriye ve Irak Arasında Gerçekleşen Sınır Ticaretinin Bölge Ekonomisine Etkisi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005, s.17-18.

- Bölge halkının refah düzeyini yükseltmek,
- İstihdamı artırmak,
- Bölgelerarası gelişmişlik farkını azaltmak.

Ülkeler, sınır ticaretini yakın komşuluk ilişkilerinden yararlanmak ve taşıma giderlerinden kaçınmak için yapmaktadırlar. Ayrıca, dış ticarette uygulanan formalitelerin sınır ticaretinde daha az olması bu ticaretin uygulanmasındaki önemi artırmıştır.[4]

1.2. Sınır Ticaretinin Ekonomik ve Sosyal Etkileri

Türkiye'de Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde yapılan sınır ticareti, bu bölgelerin geri kalmışlığını önlemek ve gelir dağılımı eşitsizliğini çözmek amacıyla yapılmaktadır. Bölge halkının ekonomik açıdan durumları bölge ekonomisinin canlandırılması, komşu ülkelerle olan ticaretin kolaylaştırılması ve malların kolay ve ucuz temini ile iyileştirilecektir. Bölge ekonomisinin gelişimi ile de ülke ekonomisi gelişecektir.[5] Sınır ticaretinin ekonomik ve sosyal açıdan olumlu ve olumsuz etkileri aşağıda incelenmektedir.

1.2.1. Olumlu Etkiler

Sınır ticaretinin başlıca amacı Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde bölgelerarası gelişmişlik farklarını gidermeye yöneliktir. Bu bölgelerin büyük bir kısmında iklim koşullarının uygun olmaması ve üretim faktörlerinin yeterli olmaması ile birlikte güvenlik ve ulaşım imkanlarının olumsuzluğu bölgenin kalkınmasını zorlaştırmaktadır. Yine bu olumsuz koşullardan dolayı özel sektör yatırımlarının kısıtlı olması bölgelerarası gelişmişlik farklarının giderilmesinde sınır ticaretinin önemini artırmıştır. Sınır ticareti ile komşu ülkelerle ticaretin artırılması bu ülkelerle sınırları olan illerin ticaretten aldıkları payı artıracaktır. Ayrıca, sınır ticareti kapsamında nakliyeciliğin ön plana çıkması bu sektör başta olmak üzere çeşitli sektörlerde istihdam imkanı sağlamıştır.

Genel anlamda dış ticarette yer alan bürokratik işlemler sınır ticaretinde söz konusu değildir. Sınır ticareti valilikten alınan "Sınır Ticareti Belgesi" ile yapılabilmektedir. Ayrıca sınır ticaretinde önemli ölçüde tarife ve miktar indirimlerinin yapılması ile genel anlamda dış ticarete göre avantaj sağlanmaktadır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde komşu ülkelerle yapılan sınır ticaretinin artırılması ile ürün çeşidi ve pazar yelpazesi genişleyerek ülkenin dış ticaretine katkı sağlanmış olacaktır. 2003 yılında uygulamaya giren Sınır Ticaret Merkezleri (STM) ile bölgede faaliyet gösterecek mağazalardaki ürünlerin sınır illerinde pazarlanması, komşu ülkelere ihracat yapma olanağı tanınması ile bölgenin dış ticaretinin artırılması amaçlanmıştır.

Sınır ticareti ile bölge halkı ihtiyaçlarını hem daha kolay hem de daha ucuza giderecektir. Genel anlamda dış ticaret, bilgi birikimi ve sermaye gerektirdiği için herkes tarafından yapılamamaktadır. Sınır ticareti ise geniş bir kesim tarafından yapılabilmektedir. Bölge halkı devletin yardımı olmadan yatırım yapılamayacağı düşüncesinden sınır ticareti ile öz güven kazanmış ve yatırım yapmaya girişmiştir. Bölge halkı, sınır ticaretinden kazanç sağlayan kesimden etkilenmiş ve bu durum halkın her bir ferdini girişimci olmaya yönlendirmiştir.

---

[4] Kerem KARABULUT, "Iğdır Ekonomisinin Gelişmesinde Ticaretin ve Özellikle Sınır Ticaretinin Yeri ve Önemi", İktisadi Araştırmalar Vakfı, Iğdır, 2000, s.109.

[5] Mustafa TAN ve Fuat ALTUNDAL, Türkiye'de Sınır Ticaretinin Gelişmi ve Mevcut Durumu, İTO Yayınları, No:2008-26, İstanbul, 2008, s.98.

Sınır ticaretinde ticareti yapılan mallara uygulanan vergi indirimleri malların ucuz fiyatla temin edilmesini sağlamıştır. Ucuza temin edilen mallar özellikle bölgenin gelir düzeyi düşük halkı için mal sahibi olmayı kolaylaştırmıştır.

Yine sınır ticaretinden sermaye birikimi sağlayan kişiler yeni alanlara yatırım yaparak bölgenin kalkınmasına kısmen katkıda bulunmuşlardır.

1.2.2. Olumsuz etkileri

Sınır ticareti ile ülkemize giren tarım ürünleri sınır illerinde kalmayıp tüm yurda dağıldığı için çiftçiler bu uygulamadan dolayı haksız rekabetle karşı karşıya kalmaktadırlar.

1990 yılında motorinin yurda sokulması ve vergi alınmaksızın akaryakıt istasyonlarında satılması sonucu ülke önemli ölçüde vergi kaybına uğramıştır. Ayrıca, sınır ticareti ile ülkeye gelen kalitesiz yakıt, tüketicinin mağdur olmasına, haksız rekabete yol açmaktadır. Bu haksız rekabet, bölge halkından zenginler meydana getirerek gelir dağılımının bozulmasına neden olmuştur.

Sınır ticaretinden sermaye birikimi sağlayan kişilerin yatırımları kendi illerinden çok başka illere yapmaları başka bir olumsuz sonuçtur.

1.3. Sınır Ticaretinin Tarihsel Gelişimi

Sınır ticareti ilk kez 1971 yılında 1615 sayılı gümrük kanunu ile gündeme gelmiştir. Türkiye'de sınır ticareti 1978-1979 yıllarında yaşanan petrol fiyatlarının yaklaşık dört kat artması sonucu artan döviz talebini ve petrol ihtiyacını karşılamak için İran'dan mal karşılığında petrol temin edilmesiyle başlamıştır.[6]

Ağrı-Gürbulak sınır kapısında **1985** yılında sınır ticareti uygulanmaya başlanmıştır. Aynı yıl Gaziantep-Ünlüpınar ve Karkamış sınır kapılarından Suriye ile sınır ticareti yapılmaya başlanmıştır. 1986 yılında Hatay-Cilvegözü sınır kapısından Suriye'yle, 1987 yılında ise Van-Kapıköy sınır kapısından İran'la sınır ticareti başlamıştır. 1988 yılında Hakkari-Esendere, 1989 yılında Artvin-Sarp sınır kapısı ile sınır ticareti başlamıştır. 1989 yılında Erzurum'un İran'la Ağrı-Gürbulak kapısından, Bağımsız Devletler Topluluğu'yla ise Artvin-Sarp sınır kapısından sınır ticareti yapmaya başlamıştır. 1990 yılında Kars ilinin İran'la Ağrı-Gürbulak sınır kapısından, Bağımsız Devletler Topluluğu'yla ise Artvin-Sarp sınır kapısından sınır ticareti yapmasına izin verilmiştir. Ayrıca 1990 yılında Mardin, Hakkari ve Şırnak illerinin Habur Sınır Kapısı'ndan sınır ticareti yapmalarına karar verilmiştir.

Tablo 1. Sınır Ticareti Yapılan İller

İli	**Sınır Kapısı**	**Ülke**
Ağrı	Gürbulak	İran
Ardahan	Türközü	Gürcistan
Artvin	Sarp	Gürcistan
Gaziantep	Karkamış	Suriye
Hakkari	Esendere	İran
Hatay	Cilvegözü	Suriye
Iğdır	Dilucu	Nahçıvan
Kilis	Öncüpınar	Suriye
Mardin	Nusaybin	Suriye
Şanlıurfa	Akçakale	Suriye
Şırnak	**Habur**	**Irak**
Van	Kapıköy	İran

[6] Osman Z. ORHAN, Sınır Ticaretinin Türkiye Ekonomisine Etkileri, İTO Yayınları, No.2000-27, İstanbul, 2000.

Sınır Ticaretinin Düzenlenmesine İlişkin 26.12.1996 tarih ve 96/9025 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ve bu Kararda Değişiklik Yapılmasına Dair 4.6.1998 tarih ve 98/11160 sayılı Bakanlar Kurulu Kararları ile, toplam 13 ilin (Ağrı, Ardahan, Artvin, Gaziantep, Hakkâri, Hatay, Edirne, Iğdır, Kilis, Mardin, Şanlıurfa, Şırnak, Van) BDT/Gürcistan, Bulgaristan, İran, Suriye, Nahcıvan ve Irak'la sınır ticareti yapması kararlaştırılmıştır.

Söz konusu Karar çerçevesinde, şirket merkezi sınır ticareti kapsamındaki illerde olan tüzelkişilerle, bu illerde mukim ve tek vergi numarasına sahip gerçek kişilerce, ayda dört defadan fazla olmamak üzere, her defasında 50.000 ABD Doları karşılığı Türk Lirasını aşmayacak eşya ithaline izin verilmiştir. Ayrıca sınır ticareti yoluyla ithal edilen petrol ürünlerinden alınması gereken vergi ve fonların % 80'i, diğer ürünlerde ise % 60'ının tahsil edilmesi karara bağlanmıştır.[7]

2000 yılına girerken güvenlik, kaçakçılık ve iç piyasayı bozduğu düşünülen sınır ticaretinin kapsamı daraltılmıştır. 1999 yılında tarım ürünlerinin, 2000 yılında ise petrol ürünlerinin ticareti kısıtlanmış, 2002 yılında ise motorin ticareti tamamen yasaklanmıştır. Bu sorunları gidermek amacıyla 2001 yılında Dış Ticaret Müsteşarlığı (DTM) Sınır Ticaret Merkezleri (STM) uygulamasına giderek bölgesel ticareti geliştirmeyi hedeflemiştir. Bu çerçevede 2003 yılından itibaren sınır kapılarında kalan bölgelerdeki ülkelerin mallarının satılacağı satış mağazalarının kurulması uygulamasına geçilmiştir.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerindeki 20 sınır ilinde Sınır Ticaret Merkezlerin (STM) kurulmasına dair karar 2003 yılında Bakanlar Kurulu kararı ile yürürlüğe girmiş fakat Van, Hakkari ve Ağrı'da olmak üzere üç ilde kuruluşu tamamlanmıştır. Sınır Ticaret Merkezleri (STM), Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde bölge halkının gelir ve refah seviyesinin artırılması, ürün çeşitliliği ve istihdamı artırmak suretiyle altyapı farklılıklarının giderilmesi, sınır bölgesine ekonomik canlılık getirilmesi, bölge halkının ihtiyaçlarının hızlı ve düşük maliyetle gerçekleştirilmesi ve komşu ülkelere yapılan ihracatımızın artırılması amacıyla kurulmuştur.

2. Habur Sınır Kapısı'nın Bölge ve Türkiye Ekonomisine Etkisi ve Türkiye ile Irak Arasındaki Dış Ticaretin Gelişmesindeki Rolü

Şırnak ilinde sınır ticaretinin gelişimi 1973 yılında Gümrük İdare Memurluğu ile başlamış, 1976 yılında Gümrük Müdürlüğü kurulmuş ve 1981 yılında Habur Gümrükler Başmüdürlüğü ile faaliyetine devam etmektedir. Irak'a açılan tek ve en büyük kapı olarak Habur Sınır Kapısı'nın başlangıçta kurulma sebebi petrol ithalatıdır.

1973 yılında Gümrük İdare Memurluğu olarak faaliyete geçen, 1976'da Gümrük Müdürlüğü, 1981 yılında Habur Gümrükler Başmüdürlüğü olan Habur Sınır Kapısı; 402,500m²'lik bir arazi üzerine kurulmuş olup, Gümrük Müsteşarlığı ile TOBB arasında imzalanan yap-işlet-devret sözleşmesi çerçevesinde Ekim 2005-Ekim 2006 tarihleri arasında tamamen yeniden inşa edilmiştir. Bu çerçevede 40,000 m² kapalı alan, 12 giriş-12 çıkış için 24 hat üzerinde 62 işlem peronu, 30,000 m² uzay çatı ve 350,000 m² saha betonu imalatı gerçekleşmiştir. Ancak 24 hattan sadece 6 adedi çalışmaktadır. Toplamda 528 personel hizmet vermektedir.Habur, Türkiye'de faaliyet gösteren on sınır kapısı içerisinde giriş ve çıkış hacmi en büyük kara sınır kapısıdır.

2006 yılında Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), Yap-İşlet-Devret modeli ile Habur Sınır Kapısı'nı 17 yıllığına devralarak daha modern bir kapı inşa etmiştir. Habur Sınır Kapısı'nın Şırnak iline katkısı ihracat, nakliye sektörü ve yan dalları ile Şırnak Ekonomisinin

---

[7] Nurettin ÖZTÜRK, "Türkiye'de Sınır Ticaretinin Gelişimi, Ekonomik Etkileri, Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri", Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:2, Sayı:3, 2006, s.111.

yüzde 25'ini oluşturmaktadır. 2008 yılından itibaren Habur Sınır Kapısı'ndan yapılan ihracat miktarı çok önemli bir oranda artmıştır. Türkiye ile Irak arasında dış ilişkilerin gelişmesi, Irak'ta güvenliğin tesisi ve Irak'ta yaşanan savaşla birlikte yıkıntıların yenilenmesi iki ülke arasındaki ihracatın artmasının nedenlerini oluşturmaktadır. Çimento, demir, inşaat malzemeleri ile kuru gıda malzemeleri Irak'a çoğunlukla gönderilen mal gruplarıdır.

Ortadoğu sınır ülkeleri ile yapılan dış ticarette Türkiye otomotiv, elektrik, elektronik, toprak ürünleri ve kimya sektöründe önemli rekabet avantajlarına sahiptir.[8] Ortadoğu sınır ülkeleri Türkiye'ye nispeten ekonomik reformlara ve dış ticarette liberalleşmeye yeni başlamış oldukları için Türkiye bu ülkelere ihracatında sanayi malları açısından avantajlı konumdadır. Ancak bu avantajını iyi kullanamamaktadır. Çünkü Türkiye'nin çok daha yüksek bir ihracat potansiyeli olmakla birlikte henüz bu potansiyele yaklaşılmamıştır. Bununla birlikte enerjide de Türkiye'nin bu ülkelere bağımlılığı artmıştır.

Türkiye'nin dış ticaretinde komşu ülkelerin payı yüzde 6 civarındadır ve bu oran gittikçe azalmaktadır. Gelişmiş ülkelerin dış ticaretinde komşu ülkelerin yüksek payına karşılık dış ticaretimizde komşularımızın aldığı bu küçük pay, ihracatımızı nereye yönlendirmemiz gerektiğini göstermektedir.[9]

2.1. Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Şırnak İli'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı

Güneydoğu Anadolu Bölgesi ülke genelinde sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında 6. sırada yer almaktadır. Bölge'de doğurganlık oranı yüksek olduğu için genç nüfus sayısı fazladır. İstihdam oranının en fazla olduğu sektör ziraat iş koludur. Okur-yazar oranı düşük ve okur-yazar kadın nüfus oranı da oldukça düşüktür. Bölge'nin GSMH'ya katılma yüzdesi de diğer bölgelere göre oldukça düşük düzeydedir. Bölgenin sosyo-ekonomik açıdan gelişmişliği düşük olduğu için bölge dışına yoğun göç yaşanmaktadır. Bölge sağlık hizmetleri sağlık personeli ve sağlık kuruluşlarının kapasitesi açısından ülke ortalamasının altındadır. Bölge'de işsizlik oranı ülke geneline göre yüksek oranlardadır. Ayrıca Bölge'de tarım dışı işsizlik oranı yüksektir. Tarım sektöründen ayrılan işgücü hizmetler sektörüne yönelmektedir.

İlde engebeli alanlar fazla olduğu için halkın başlıca geçim kaynağı hayvancılıktır. Hayvancılığın yaygın olması halıcılık ve şal-şapik dokumacılığın gelişmesini sağlamıştır. Şırnak'ta başlıca ekonomik faaliyet alanı madenciliktir. Kömür işletmeciliği yaygındır. Ayrıca, ilde asfaltit yataklarının yaygın olması ilin ekonomisinin canlandırılmasında ve istihdam yaratmada önem arz etmektedir. Şırnak İli'nde 31.01.1996 tarihinden itibaren sınır ticareti yapılmaktadır. Habur sınır kapısının Şırnak İli'nde yer alması ilin kalkınması açısından önemli bir fırsat olmuş fakat bu fırsat bugüne kadar iyi kullanılamamıştır.

2.2. Irak'ın Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Ekonomisine Etkileri

Irak'ın ihracatında 1950'li yıllardan beri petrol hakimiyetini sürdürmektedir. Irak, sahip olduğu petrol rezervleri dolayısıyla Türkiye için büyük önem arz etmektedir. İthalatını ise inşaat ve altyapı yatırımları ile ilgili mallar ve gıda ve tıbbi malzemeler oluşturmaktadır. Irak'ın ithalatında %24,5 ile en önemli pay Türkiye'ye ait iken ikinci önemli ülke ABD'dir.

---

[8] Mustafa GÜLEÇ ve Gencay OĞUZ, Irak Savaşı'nın Gölgesinde Türkiye Ortadoğu Ülkeleri Ticari İlişkileri, Dış Ticaret Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü Araştırma Raporu, Ankara, 2003, s.12.

[9] Nurettin ÖZTÜRK, a.g.m., s.122.

İhracatında %55'lik pay ile ABD ilk sırada yer alırken İspanya ve Ürdün diğer önemli ülkeler arasındadır.[10]

Irak, 1990 Körfez savaşı öncesi Türkiye'nin en önemli iki ticaret ortağından birisi ve Türkiye'nin Ortadoğu'ya transit taşımacılıkta çıkış kapısı konumunda idi.

Ülkede döviz gelirlerinin %95'i petrol gelirlerinden sağlanmaktadır. Irak'ta petrol, kimya, tekstil, inşaat malzemeleri ve işlenmiş gıda sanayi bulunmaktadır. Türkiye ile Irak arasında yapılan dış ticareti ham petrol ithalatı karşılığında temizlik maddeleri, dayanıklı tüketim malları, ilaçlar, tıbbi malzeme ve cihazlar, ulaşım araçları ve yedek parçaları, makine, elektrik malzemeleri ve teçhizat, tarımsal alet ve makineler, bakliyat, bitkisel yağ ve margarin oluşturmaktadır.[11]

2.3. Habur Sınır Kapısı'nın Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Gelişimine Etkisi

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin gelişmesinde sınır ticareti büyük bir öneme sahiptir. Sınır ticaretinin getirdiği kazançlar çerçevesinde bölge halkının yatırım yapma isteği artmıştır. Sınır ticareti bölge halkının ihtiyaçlarını bulundukları yerde temin ederek bölge ekonomisine canlılık getirmiştir. Sınır ticareti ile bölge halkı daha kolay ve ucuza mal temin ederken mal kaçakçılığı da asgariye indirilmiştir. Sınır ticaretinin ekonomiye en büyük katkısı istihdam açısından sağlanmıştır. Bürokratik işlemlerin de az olması ile ülkenin dış ticaretinin gelişimine katkı sağlamaktadır. Sınır ticaretinin avantajlarından bir diğeri ülkede üretilmeyen ürünlerin sınır ülkelerinden kolay bir şekilde temininin sağlanmasıdır. Örneğin 1978-1979 petrol krizinden sonra İran'la yapılan anlaşma sonucunda petrol ihtiyacı karşılanmıştır. Ülkemizde üretilmeyen ürünlerin sınır ticareti ile ülkeye getirilmesi ithalata oranla daha düşük maliyetlidir. Ucuz mazot girdisi bir taraftan vergi kaybına yol açarken diğer taraftan çiftçilerin ucuz mazottan yararlanmaları ile fayda sağlanmaktadır. Sınır ticareti ülkeye sermaye birikimi de sağlamaktadır. Adana, Şanlıurfa, Gaziantep, Mersin ve Kahramanmaraş illerinde bulunan sanayi kuruluşları yakıt ihtiyaçlarını sınır ticaretinden sağlayarak karlarını ve rekabet şartlarını arttırdıkları söylenebilir. **Sınır ticaretinin diğer bir avantajı bölgede sıklıkla yaşanan göçleri engellemesidir**.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde göç olayını geriye döndürebilecek en önemli araçlardan birisi sınır ticaretidir. Ardahan, Kars, Erzurum ve Artvin başta olmak üzere doğu illeri sürekli göç veren illerdir. Bu anlamda sınır ticaretinin sürdürülmesi önem arz etmektedir.[12]

Ayrıca 2000 yılında sınır ticareti kapsamında ithal edilen akaryakıt tüketim vergisinin %5'lik kısmı sınır ticareti yapılan illerin özel idarelerine aktarılmaktadır. Böylece, özel idareler yol, okul gibi altyapı yatırımlarını tamamlayarak bölgenin gelişmesine katkıda bulunacaklardır.

Sınır ticareti vergi kayıplarına neden olsa da bölgeye gelen malların fiyatlarının ucuz olmasından dolayı tüketici açısından malların daha kolay ve ucuza temin edilmesini, üretici açısından ise iç ve dış piyasada rekabet gücünü artırmasını sağlamaktadır.

Sınır ticaretinin ekonomideki kayıpları devlet için vergi ve özel sektör açısından ise haksız rekabet şeklinde olabilir. Ancak, toplum açısından ele alındığında Türkiye sınır ticaretinden kazanmaktadır. Sınır ticareti Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri illerinde yapıldığı için bu bölgelerde gelişmişlik farklarını azaltmaya yardımcı olmaktadır.

---

[10] Vural ÇEKİNMEZ, Irak Ülke Profili, İGEME Yayınları, 2006, s.9-10.
[11] Mustafa GÜLEÇ ve Gencay OĞUZ, a.g.m., s:14.
[12] Aslan POLAT, TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 21, Cilt 24, Yasama Yılı 2, 27 Ocak 2000

Tablo 2. Yıllar İtibariyle Sınır Ticareti Kapsamında İthalat ve İhracat Tutarları

Yıllar	İthalat (Dolar)	İhracat (Dolar)
1998	277.000.000	16.000.000
1999	118.000.000	17.000.000
2000	143.000.000	11.000.000
2001	136.000.000	9.500.000
2002	197.000.000	34.000.000
2003	1.800.000	14.900.000
2004	40.000.000	10.800.000
2005	20.000.000	15.200.000
2006	10.000.000	9.200.000

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı; www.dtm.gov.tr, 21.03.2010

Tablo 2'ye göre 2002 yılından sonra ithalat rakamlarında önemli bir düşüş görülmektedir. Bunun sebebi 2002 yılında motorinin ithalatının yasaklanmasıdır.

2.4. Sınır Ticaretinin Şırnak İli'nin Gelişimine Katkısı

Sınır ticareti Körfez Savaşı sonrasında Irak'a gıda ve ilaç gibi insani yardım yapmak ve ayrıca Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin ekonomisinin kalkındırılması açısından Habur sınır kapısı üzerinden başlatılmıştır. Habur Sınır Kapısı Irak'a açılan tek ve en büyük kapıdır.

Tablo 3. Habur Gümrük Müdürlüğü Çıkış Transit İşlemleri

Yıllar	Eşyanın Ağırlığı (kg)	Araç Sayısı
2007	4.527.173.805	273.431
2008	5.865.915.020	303.171
2009	9.973.849.684	500.255

Kaynak: Habur Gümrük Müdürlüğü

Habur Sınır Kapısı'ndan günlük ortalama 1700 adet büyük araç ve 500 adet küçük araç geçmektedir. Geçen araç sayısının yıllar itibariyle artması yapılan ticaretin arttığının bir göstergesidir.

Tablo 4. Yıllar İtibariyle Şırnak İli İhracat Sektör Rakamları (Bin TL)

Sektör	2007	2008	2009
I. TARIM	**25.434**	**31.292**	**38.717**
A. BİTKİSEL ÜRÜNLER	**22.536**	**26.206**	**28.603**
Hububat,Bakliyat,Yağlı Toh. ve Mamul.	16.188	16.090	17.666
Yaş Meyve ve Sebze	4.091	8.247	9.799
Meyve Sebze Mamulleri	2.054	1.264	794
Kuru Meyve ve Mamulleri	69	517	177
Fındık ve Mamulleri	40	37	148
Zeytin ve Zeytinyağı	94	51	18
Tütün	0	0	0
Kesme Çiçek	0	0	0

B. HAYVANSAL ÜRÜNLER	**1.088**	**1.221**	**4.559**
Su Ürünleri ve Hayvansal Mamuller	1.088	1.221	4.559
C. AĞAÇ VE ORMAN ÜRÜNLERİ	**1.810**	**3.866**	**5.556**
Ağaç Mamulleri ve Orman Ürünleri	1.810	3.866	5.556
II. SANAYİ	**138.737**	**247.018**	**443.714**
A. TARIMA DAYALI İŞL. ÜRÜNLER	**1.179**	**1.703**	**1.482**
Tekstil ve Hammaddeleri	**76**	**242**	**634**
Deri ve Deri Mamulleri	**856**	**437**	**324**
Halı	**247**	**1.024**	**525**
B. KİMYEVİ MAD. VE MAMÜLLERİ	**5.927**	**11.108**	**17.723**
Kimyevi Maddeler ve Mamulleri	5.927	11.108	17.723
C. SANAYİ MAMULLERİ	**131.631**	**234.207**	**424.509**
Hazırgiyim ve Konfeksiyon	506	2.333	4.209
Taşıt Araçları ve Yan Sanayi	1.447	2.783	7.372
Elektrik-Elektronik,Makine ve Bilişim	2.704	2.655	4.837
Makine ve Aksamları	2.388	2.775	2.221
Demir ve Demir Dışı Metaller	2.475	650	1.440
Demir Çelik Ürünleri	43.188	119.473	225.030
Çimento ve Toprak Ürünleri	78.908	103.490	179.353
Değerli Maden ve Mücevherat	15	49	44
Diğer Sanayi Ürünleri	0	0	3
III. MADENCİLİK	**411**	**442**	**1.672**
Toplam	**492.924**	**835.370**	**1.448.967**

Kaynak: Türkiye İhracatçılar Merkezi; www.tim.org.tr, 21.03.2010

Yıllar itibariyle Şırnak ilinde yapılan ihracat tutarları artış göstermiştir. Bu artışın bir kaynağını Habur Sınır Kapısı'ndan yapılan ticaret oluşturmaktadır. Ayrıca ilin 2008 yılı itibariyle tüm dünyayı etkisi altına alan küresel krizden çok fazla etkilenmediği sonucu çıkarılabilir.

Körfez Krizi'nden sonra sınır ticaretinin sona ermesiyle Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile Irak arasında ticaret ilk dönemde durmuşken sonraki yıllarda ise düşük seyirde işlemiştir. 1994 yılında Habur sınır kapısından yapılan ticaret canlanmaya başlamıştır. 2008 yılından itibaren ise Habur Sınır Kapısı'ndan yapılan ihracat miktarı önemli miktarda artmıştır. Türkiye ile Irak arasında dış ilişkilerin gelişmesi, Irak'ta güvenliğin tesisi ve yaşanan savaştan sonra yıkıntıların yenilenmesi ile yüksek bir seviyeye ulaşmıştır.

Şırnak ili 1996 tarihinden itibaren sınır ticaretinin en yoğun yapıldığı illerin başında gelmektedir.

2009 yılı itibariyle Türkiye ile Irak arasında Habur Sınır Kapısı'ndan yapılan toplam ihracat tutarı 5,13 milyar dolara ulaşmıştır. Habur Sınır Kapısı'ndan yapılan ihracata konu olan mallar öncelik sıralamasına göre şu şekildedir.

- İnşaat malzemeleri, demir, çimento, boru, sıhhi tesisat malzemeleri
- Un, bisküvi
- Kuru olarak meyve ve sebze
- Beyaz eşya, ev eşyaları, elektronik eşyalar
- Ev ve iş yeri mobilyası, ahşap malzemeleri, bilgisayar malzemeleri

Birinci sırada yer alan çimento ve demir aylık 40-50 milyon dolar ihraç edilmektedir.

2009 yılı itibariyle ithalat tutarı 350 bin dolardır. Bunu ise büyük araçların gayri resmi olarak depolarında getirdikleri ortalama yıllık 680 bin litre fuel oil ve motorin oluşturmaktadır.

Sınır ticareti güvene dayalı bir ticaret türüdür. Şırnak ve ilçelerinin fiziki altyapısının yetersiz olması ve ayrıca güvenliğin tam olarak sağlanamaması bölgedeki zengin yatırımcıların görece gelişmiş bölgelerde yatırım yapmaya itmiştir. 2008 itibariyle Irak'la yapılan sınır ticaretinin gelişmesi, dış ilişkilerin iyiye gitmesi ve 2008 yılında Irak'ta Başkonsolosluğun ve Ziraat Bankası'nın kurulması ile artma eğilimine girmiştir. Güven ilişkisinin gelişmesi ile önümüzdeki yıllarda Habur Sınır Kapısı'dan yapılan ihracatın tutarının yetkililerce 25 milyar dolar olacağı tahmin edilmektedir.

2.5. Habur Sınır Kapısı ve Sınır Ticaretinin Gelişmesi İçin Yapılması Gerekenler

Sınır ticareti Türk mallarının komşu ülkelerde daha iyi tanıtılması ve yaygınlaştırılması ile dış ticareti artıracağı beklenebilir. Sınır ticareti ile Türkiye komşu ülkelerle ilişkilerini kuvvetlendirecek yönde politika stratejisi uygulanmalıdır. Kolay geliştirilebilen bir ticaret türü olan sınır ticaretinin dış ticaretten aldığı pay artırılarak hem bölgenin hem de ülkenin gelişmesine katkıda bulunması sağlanmalıdır. Bu bağlamda alınması gereken acil tedbirler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Ticaretin aksamaması için Habur Sınır Kapısı'nda çalıştırılmak üzere personel takviyesi yapılmalı ve bu personelin de eğitilmesi gerekmektedir.
- Sınır kapısında işlemlerin saatlerce sürmesinin önüne geçilmeli ve çile haline gelen bekleyişler sona erdirilmelidir.
- Irak'ın yeniden yapılandırılması sağlandıkça ticaretin artması sonucu tek kapı yeterli olmayacaktır. Bundan dolayı ikinci kapı için çalışmalar tamamlanmalıdır.
- Ayrıca, bu kapıya ek olarak petrol ve petrol ürünlerinin taşımacılığına dayalı bir ihtisas kapısının açılması gerekmektedir.
- Bölgede yapımına devam edilen ve gereksiz bürokrasiden dolayı hala açılamayan Organize Sanayi Bölgelerinin hızlı bir şekilde tamamlanması gerekmektedir.
- Şırnak'ta Sınır Ticaret Merkezinin kurulması ve Silopi'de Serbest Bölge kuruluşu ile ilgili çalışmaların başlaması gerekmektedir.
- Türkiye'de en fazla kullanılan karayollarından olan İpekyolu'nun yeterince kullanılamamasının sebebi olan bozuk karayollarının bir an önce yenilenmesi ve yenilemenin hızlı ve kaliteli malzeme ile yapılması gerekmektedir. Hemen ardından Şanlıurfa – Habur arasının otoban haline getirilmesi gerekmektedir.
- Şırnak'ın oldukça bozuk olan Cizre, Van ve Hakkari arası karayolları bir an önce tamamlanmalı veya yenilenmelidir.
- Şırnak ve çevresinin tarihi ve doğal zenginlikleri yurtiçinde ve yurtdışında tanıtılmalı, turizm teşvik edilmelidir.
- Türkiye ile Irak arasında karşılıklı diyalogun geliştirilmesi ile ticaret artırılmalı, vize kolaylıkları getirilmeli ve Habur Sınır Kapısı'nın il, bölge ve ülke açısından can damarı olduğunun herkes tarafından kabul edilerek, gerekli önemin verilmesi gerekmektedir.
- Bölgede modern otel ve dinlenme tesislerinin kurulması için gerekli teşvik ve destekler sağlanmalıdır.

- Şırnak'ta ihracata konu olan ürünleri üretecek sanayi tesisleri ve işletmeler bir an önce kurulmalı veya kurulmaları için gerekli teşvik ve destek sağlanmalıdır.
- Şırnak Havaalanı hızlı bir şekilde tamamlanmalıdır.
- Şırnak Üniversitesi'ne bağlı olarak Dış Ticaret Programlarını kapsayan bir Meslek Yüksekokulu açılmalıdır.

SONUÇ

Sınır ticareti ile bölgesel ticaret geliştirilerek ülke ekonomisine önemli yararlar sağlanmaktadır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde altyapının tamamlanmamış olması, üretim faktörlerinin yetersizliği, sanayileşmiş bölgelere olan uzaklığı ve yıllardır süren güvenlik sorunları bölgenin kalkınması önündeki temel engelleri oluşturmaktadır. Dolayısıyla bölgenin kalkınmasında sınır ticareti önemli bir fırsattır.

Sınır ticareti kapsamında Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde yapılacak ihracat ile bu illerde sınai ve ticari gelişme sağlanabilir, sınır illerinin ihtiyaçları düşük maliyetle karşılanabilir ve bu bölgelere ekonomik canlılık kazandırabilir. Bu Bağlamda yukarıda sayılan tedbirler acilen gerçekleştirilmelidir.

Kaynakça:

ALTINTAŞ, Ali (1986), Türkiye'de Koruma Politikası ve Dışa Açılma, DPT Yayını, No:2045, Ankara.

ÇEKİNMEZ, Vural (2006), Irak Ülke Profili, İGEME Yayınları.

GÜLEÇ, Mustafa; OĞUZ, Gencay (2003), Irak Savaşı'nın Gölgesinde Türkiye Ortadoğu Ülkeleri Ticari İlişkileri, Dış Ticaret Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü Araştırma Raporu, Ankara.

KARA, Mehmet (2005), "Ekonomik Etkileri Açısından Türkiye'deki Sınır Ticaretinin Değerlendirilmesi", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:7, Sayı:3, s.60-79.

KARABULUT, Kerem (2000), "Iğdır Ekonomisinin Gelişmesinde Ticaretin ve Özellikle Sınır Ticaretinin Yeri ve Önemi", İktisadi Araştırmalar Vakfı, Iğdır, s.105-132.

KAZGAN, Gülten (2009), Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 4. Baskı, İstanbul.

KÖKÇE, Rıza (2005), 1994-2000 Yılları Arasında Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile Suriye ve Irak Arasında Gerçekleşen Sınır Ticaretinin Bölge Ekonomisine Etkisi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

ORHAN, Osman Z. (2000), Sınır Ticaretinin Türkiye Ekonomisine Etkileri, İTO Yayınları, No.2000-27, İstanbul.

ÖZTÜRK, Nurettin (2006), "Türkiye'de Sınır Ticaretinin Gelişimi, Ekonomik Etkileri, Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri", Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:2, Sayı:3, s.107-127.

POLAT, Aslan (2000), TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 21, Cilt 24, Yasama Yılı 2, 27 Ocak

SEYMEN, D. Aykut (2000), Dış Ticarette Yeni Korumacı Eğilimler ve Türk Dış Ticareti Açısından Değerlendirilmesi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İzmir.

TAN, Mustafa; ANTUNDAL, Fuat (2008), Türkiye'de Sınır Ticaretinin Gelişimi ve Mevcut Durumu, İTO Yayınları, No:2008-26, İstanbul.

TOMANBAY, Mehmet (2001), Dış Ticaret Rejimi ve İhracatın Finansmanı, 3. Baskı, Hatiboğlu Yayınevi, Ankara.

http://www.dtm.gov.tr

http://www.tim.org.tr

DOĞAL KAYNAKLARIN KULLANILABİLİRLİĞİ: ŞIRNAK VE ÇEVRESİNİN DOĞAL ZENGİNLİK KAYNAKLARI VE BÖLGE EKONOMİSİNE ETKİSİ

İbrahim Halil SUGÖZÜ[*]

Mehmet YİYİT[**]

ÖZET

Şırnak ili, ekonomik değere sahip, önemli miktarda asfaltit yataklarına ev sahipliği yapmaktadır. Ülkemizin pek çok sosyoekonomik gösterge açısından en geri kalmış illerinden biri olan Şırnak'ta bu madenin gereği gibi kullanılması şehrin ekonomisinin düzlüğe çıkmasına hizmet edebilecek bir potansiyel taşımaktadır. Bu çalışmada TRC3 istatistik bölgesindeki (Batman, Siirt, Mardin, Şırnak) yer altı kaynaklarına göz atılacak ve Şırnak ilindeki mevcut asfaltit yatırımları incelenecek ve bu madenin nasıl daha verimli ve şehrin ekonomisine nasıl daha fazla katkı sağlayacak şekilde kullanılması gerektiği yönünde saptamalar yapılacaktır.

Anahtar Kelimer: Şırnak, Madencilik, Asfaltit.

ABSTRACT

The city of Şırnak has heavy quantity of asphaltite mine which has economic value. Being used of this mine has potential for developing of the city of Şırnak which one of the most underdeveloped cities in terms of socio-economic index of Turkey. In this paper, we will browse the subterranean sources which exist in the TRC3 statistical region and the asphaltite investment will be analyzed and chimed in how we can use this mine more efficient and properly for economic development of Şırnak.

Keywords: Şırnak, Mining, Asphaltite.

GİRİŞ

Şırnak ilinin sınırlarının ¼'ü Doğu Anadolu Bölgesi ve ¾'ü de Güneydoğu Anadolu Bölgesindedir. Kuzeyinde Siirt, batıda Mardin, kuzeydoğusunda Van, doğuda Hakkari, güneyde Irak ve Suriye devletleri ile komşudur. 6 ilçe (Beytüşşebap, Cizre, İdil, Güçlükonak, Silopi ve Uludere), 137 köy ve 64 mezraya sahip Şırnak'ın nüfusu ise 430.424'tür.

Şırnak ili, işsizlik oranının en yüksek olduğu ildir. Şırnak'ta 8.250 kişi yüksekokul veya fakülte mezunu iken, okuma yazma bilmeyen, okuma yazma bilen fakat bir okul bitirmeyen, ilkokul mezunu, ilköğretim mezunu, ortaokul veya dengi okul mezunu, lise veya dengi okul mezunu nüfusun sayısı ise 318.736'dır. 202.442 kişi ise okuma yazma bilmiyor veya okuma yazma bilmesine rağmen bir okul bitirmeyen nüfus sayısıdır. Dolayısıyla Şırnak ilinde eğitim çok yetersizdir.

[*] Yrd. Doç. Dr., Şırnak Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ihsugozu@sirnak.edu.tr

[**] Arş. Gör., Şırnak Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, myiyit@sirnak.edu.tr

Yıllardır yaşanan güvenlik sorununun da etkisiyle bölgenin hak ettiği yatırımlar yapılamamıştır. Dolayısıyla ülke ve bölge ekonomisi gerek yapılacak yatırımlarla elde edilecek üretim gerekse Şırnak'ın bir sınır şehri olması hasebiyle yapılacak ticaretle sağlanabilecek katkıdan mahrum kalmıştır. Zira Şırnak il sınırlarının çoğunluğunun bulunduğu bölgeye yani Güneydoğu Anadolu Bölgesine bir bütün olarak bakıldığında değerlendirilmeyi bekleyen birbirinden kıymetli yer altı kaynaklarının olduğu görülmektedir: Mardin ilinde fosfat, uranyum, mermer, kuvars kumu, Siirt ilinde bakır, kurşun, çinko, Şırnak ilinde özellikle asfaltit bunlardan bazılarıdır[1].

Şırnak, ülkemizin en az gelişmiş illerinden biridir. Özellikle ekonomik veriler bu durumu gözler önüne sermektedir. TÜİK'in yayınladığı "İl Düzeyinde Temel İşgücü Göstergeleri, 2008" raporuna göre Türkiye'deki işsizlik oranı ortalaması %11 iken Şırnak ili %22,1'lik işsizlik oranıyla, işsizlik oranının en yüksek olduğu ildir. TÜİK'in "Adrese Dayalı Nüfus Sistemi" 2009 verilerine göre Şırnak nüfusunun 201.478'ini yani yaklaşık %47'sini 15 – 59 yaş grubu oluşturmaktadır. Şırnak nüfusunun yaklaşık yarısı halihazırda çalışabilir durumdadır. Ayrıca yine 2009 yılı verilerine göre 191.285 0 – 14 yaş grubu nüfus bulunmaktadır. Bu da nüfusun yaklaşık %44,4 denk gelmektedir. Yani Şırnak'ta mevcut olan işsizlik sorununun yatırımların artmaması, yeni iş sahalarının açılmaması durumunda katlanarak büyüyeceği açık bir şekilde görülmektedir. Dolayısıyla iktisadi açıdan Şırnak ilinin öncelikli sorunu işsizliktir.

İşsizlik sorununu çözmek konusunda Şırnak ilindeki kömür rezervlerinin değerlendirilmesi büyük önem taşımaktadır. Zira Şırnak sınırları içerisinde 82 milyon ton asfaltit bulunmaktadır[2]. Bu rezervlerin değerlendirilmesi şehrin ekonomik kalkınmasında ve özellikle işsizlik sorunun çözülmesinde önemli katkı sağlayacaktır.

1. Şırnak ve Çevresinin Yer Altı Kaynakları

Şırnak ilinin yer altı kaynaklarından önce Mardin, Batman ve Siirt illerinin yer altı kaynakları kısaca gözden geçirilecektir.

1.1. Mardin İli Yer Altı Kaynakları

MTA'nın yaptığı keşif çalışmalarında Mardin ilinde Tablo 1'de sunulan yer altı kaynakları tespit edilmiştir.

Tablo 1. Mardin İli Yer Altı Kaynakları

	TENÖR[3]	**REZERV (TON)**	**SAHA**
FOSFAT	% 8-15 P_2O_5 (düşük tenörlü)	260.000.000	Mazıdağı Bölgesi
URANYUM	55 ppm	4.576	Mazıdağı
ÇİMENTO HAMMADDELERİ		16.000.000 (muhtemel kireçtaşı)	Mardin İli Civarı
MERMER (Mr)	İyi Kalite (Kaplama ve Döşeme Taşı İçin Uygun)	47.317.737 (görünür rezerv)	Merkez-Yalımköyü
	İyi Kalite (Kaplama ve Döşeme Taşı İçin Uygun)	221.025.600 (görünür rezerv)	Derik-Çat-Telbesni
KUVARS KUMU (Kvsk)	% 80.1-97.2 SiO2, % 0.45-1.60 Fe2O3	17.501.594 (görünür rezerv)	

Kaynak: MTA

---

1 http://www.mta.gov.tr (19.04.2010)

2 **A.g.w.**, (19.04.2010)

3 Cevherde bulunan veya cevherin zenginleştirilmesi veya işlenmesi sonucunda elde edilen ürün içerisindeki kıymetli elementin yüzdesel bir oran olarak ifadesi; http://www.baktabulum.com/kimya/24905-madencilik-terimleri-sozlugu-7.html (19.04.2010)

Ayrıca yukarıdaki tabloda verilen kaynaklar haricinde Ilısu sahasında, MTA'nın 2005 yılındaki tespitine göre, kaplıca olarak işletilen, 63,5 °C'de ve 1,5 lt/sn debiye sahip bir de jeotermal kaynak bulunmaktadır[4].

Bunlardan başka Mardin'in Nusaybin ilçesi sınırları içerisinde TPAO'ya ait, Çamurlu Sahası, Doğu Sınırtepe Sahası ve İkiztepe Sahalarında petrol, doğal gaz ve karbondioksit gazı üretilmektedir[5].

Tablo 2. Mardin İli Petrol, Doğal Gaz ve Karbondioksit Gazı Üretimi (2006)

	ÜRETİM	**SAHA**
PETROL	650varil / gün	Çamurlu Sahası
	150 varil / gün	Doğu Sınırtepe Sahası
	20 varil / gün	İkiztepe Sahası
DOĞALGAZ	65.000 m^3 / gün	Çamurlu Sahası
KARBONDİOKSİT	56.000 m^3 / gün	Çamurlu Sahası

Kaynak: http://www.mardin.gov.tr

Mardin'deki en önemli yer altı kaynağı Mazıdağı sahasında bulunan fosfat yataklarıdır. Fosfat çok büyük oranda gübre ve yem, gıda, deterjan gibi ürünlerin üretilmesinde hammadde olarak kullanılmaktadır[6]. MTA'ya göre 260 milyon ton rezerve sahiptir ve bölgede kurulu bir adet 350 milyon dolarlık yatırım bedeline sahip fosfat işleme tesisi bulunmaktadır. Ancak 1976 yılında işletmeye açılan tesis 1994 yılında "zarar ettiği" gerekçesiyle kapatılmıştır. Ancak Türkiye bugün çeşitli ülkelerden yılda 40 milyon dolar tutarında fosfat ithalatı yapmaktadır[7]. MTA'dan ulaşılan bilgiye göre, % 8-15 P2O5 içeren düşük tenörlü kilkarbonat ganglı bu rezervden üretim yapmanın maliyeti yüksek olduğu için üretim yapmak ekonomik görülmemektedir[8]. Ancak Mazıdağı-Kasrık-Şemirkan fosfat yataklarında işletmeye uygun 75 milyon ton işletilebilir rezerv bulunmaktadır. Buradaki tesisin tekrar faal olması ve tam kapasiteyle çalışması durumunda yaklaşık 2000 kişiye doğrudan istihdam sağlayacağı[9] ve fosfat ithalatına harcanan dövizin ülkemizde kalacağı düşünülürse tesisin tekrar açılması hayati öneme haizdir.

1.2. Batman İli Yer Altı Kaynakları

Batman ili şu ana kadar MTA tarafından tespit edilebildiği kadarıyla petrol haricinde diğer yer altı kaynakları açısından fakir bir ildir. İlde sınırlı sayıda metalik ve endüstriyel hammadde yatak ve zuhurları bulunmaktadır[10]. Verilere bakıldığında Batman ilindeki barit rezervlerinin de değerlendirilebilir olduğu görülmektedir. Mevcut rezervler düşük tenöre sahip olsa da zenginleştirilmeye uygundur[11].

---

4 http://www.mta.gov.tr (01.05.2010)
5 http://www.mardin.gov.tr (02.05.2010)
6 DİKA, TRC3 (Mardin, Batman, Siirt, Şırnak) 2010 Ön Bölgesel Gelişme Planı, 2010, s. 58
7 http://www.milligazete.com.tr/haber/biri-bize-anlatsin-160670.htm (02.05.2010)
8 http://www.mta.gov.tr (02.05.2010)
9 DİKA, **a.g.e.**, s. 59
10 http://www.mta.gov.tr (02.05.2010)
11 DİKA, **a.g.e.**, s. 14

Tablo 3. Batman İli Yer Altı Kaynakları

	TENÖR	REZERV	SAHA
Barit (Ba)	%13.5 BaSO4	288.080 ton görünür + muhtemel rezerv	Sason-Tizi (Örenağıl)
	% 63.5 BaSO	877.500 ton görünür + muhtemel rezerv	Sason-Tizi-Köşekköyü
DEMİR (Fe)	:% 34 Fe2O3, % 3.5 Mn, % 19 SiO2 ve % 0.57 S	14.802.560 ton görünür + muhtemel siderit rezervi	Sason-Tizi (Örenağıl)
TUĞLA-KİREMİT (TğKi)	İyi	3.000.000 ton jeolojik rezerv	Merkez-Girbereşk Köyü

Kaynak: MTA

MTA'nın Batman'da yaptığı jeotermal enerji aramaları sonucu Kozluk-Taşlıdere jeotermal alanında 83°C sıcaklık ve 16 lt/sn debiye sahip jeotermal kaynak ortaya çıkarılmıştır[12]. Ayrıca Batman ile Diyarbakır arasında çimento hammaddeleri, Batman ve Siirt arasında kalan alanda Türkiye'nin en önemli alçıtaşı yatakları bulunmaktadır[13]. Şırnak ve çevresinin (TRC3 Bölgesi) en büyük petrol üretim sahası 250 kuyu ve günlük 6100 varil üretimle Batman'a bağlı Batı Raman'da bulunmaktadır. TRC3 bölgesinde 2009 yılında yapılan üretim ise şu şekildedir: Batman'da 5.101.388, Siirt'te 423.509, Mardin'de 320.203 ve Şırnak'ta 403.677 varil[14].

Batman'da ayrıca 1,1 milyon ton / yıl üretim kapasiteli Tüpraş'a ait bir de rafineri bulunmaktadır. 2009 yılı sonu itibariyle rafineride 429 personel istihdam edilmektedir[15].

1.3. Siirt İli Yer Altı Kaynakları

Siirt ilinde şu an mevcut bulunan en önemli maden Şirvan – Madenköy sahasındaki bakır yataklarıdır. En son MTA tarafından 1983 yılında yapılan sondaj çalışmaları ile yaklaşık 27 milyon ton rezerv tespit edilmiştir. Uzun süre Eti Maden İşletmeleri tarafından işletilen madenler 2003 yılında özel sektöre bırakılmıştır. MTA'nın yaptığı çalışmaların sonucunda ortaya çıkarılan maden yatakları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Siirt İli Yer Altı Kaynakları

	TENÖR	REZERV	SAHA
BAKIR-KURŞUN-ÇİNKO	% 2.22 Cu ve % 32.19 S	27.273.000 ton görünür + muhtemel rezerv.	Şirvan-Madenköy Sahası
ÇİMENTO HAMMADDELERİ (Çmh)		404.172.535 ton kireçtaşı, 30.884.000 ton muhtemel kil rezervi.	Kurtalan Sahası
JİPS (Jips)		500.000 ton muhtemel rezerv.	Kurtalan-Bağlıca sahası
	1. ve 2. sınıf alçı kalitesinde	41.783.175 ton rezerv.	Merkez-Akyamaç-Fişkin Köyü
KROM (Cr)	% 26-51 Cr2O3	Ocakta 100 ton toplam, zuhurlarda ise 2728 ton toplam rezerv.	İl genelinde iki adet zuhur ve bir adet terk edilmiş eski ocak vardır.
MERMER (Mr)	1-3 m3 arasında bloklar alınabilir (işletme kaybı %25)	1.600.000 m^3 görünür rezerv.	Baykan-Girdigan Köyü

Kaynak: MTA

---

12 http://www.mta.gov.tr (03.05.2010)

13 DİKA, " TRC3 Bölgesi (Mardin, Batman, Siirt, Şırnak) Yer Altı ve Yer Üstü Zenginlik Kaynakları Raporu", 2010, s.37

14 DİKA, **a.g.e.**, 2010, s.50

15 http://www.tupras.com.tr/detailpage.tr.php?lPageID=613 (08.05.2010)

Siirt ilinde bilinen tek jeotermal enerji kaynağı ise Billoris jeotermal alanıdır. Alanda açılan kuyudan 41°C sıcaklık ve 7lt/sn debide üretim sağlanmıştır[16].

Ayrıca Siirt ve Batman arasında yaklaşık 42 milyon ton kadar, her sektörde kullanılabilecek, 1. ve 2. sınıf alçıtaşı yatakları bulunmaktadır[17].

1.4. Şırnak İli Yer Altı Kaynakları

Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğünün Şırnak'ta yaptığı çalışmalar sonucunda Şırnak ili sınırları içerisinde fosfat, çimento hammaddeleri ve önemli miktarda ekonomik değere sahip asfaltit rezervleri olduğu tespit edilmiştir. Şırnak'taki yer altı kaynaklarının rezervleri ve bulunduğu yerler Tablo 5,6 ve 7'de verilmiştir.

Tablo 5. Şırnak İli Yer Altı Kaynakları

	TENÖR	**REZERV**	**SAHA**
FOSFAT (P)	Düşük tenörlü glokonili fosfatlar (% 1.34-1.5 P2O5)	Küçük Rezervli	Uludere-Ortabağ fosfat sahaları
ÇİMENTO HAMMADDELERİ (cmh)	Bilnmiyor	33.750 000 –78.750.000 m^3 muhtemel kil rezervi	Cizre-Cudiyet Mah.
	Bilinmiyor	29.063.500-67.811.500 m^3 muhtemel kil rezervi	Merkez-Toptepe Köyü
	Bilinmiyor	79.734.000-186.012.000 m^3 muhtemel kireçtaşı rezervi	Merkez-Çakırsöğüt Köyü
	Bilinmiyor	33.750.000 m^3 muhtemel kireçtaşı rezervi	Merkez-Balveren beldesi

Kaynak: MTA

Çimento hammaddelerinin çıkarılması ve işlenmesi şehrin ekonomisine büyük katkı sağlayacaktır. Zira çimento inşaat sektöründe hammadde olarak kullanılan bir üründür ve Şırnak'ta üretilecek çimento için en büyük pazar da Irak olacaktır. Irak yeniden inşa ve gelişme sürecindeki bir ülkedir. Daha uzun yıllar bu sürecin devam edeceği düşünülürse Şırnak'ta bu sektöre yatırım yapılması gerekmektedir.

Burada Şırnak için öncelikli öneme sahip iki yer altı kaynağı çimento hammaddeleri ve asfaltitten bahsetmek gerekmektedir.

2009 yılı Ekim ayına kadar Habur Sınır Kapısı'ndan ihracat kapsamında yaklaşık 2.688.597 ton çimento olduğu görülmektedir. Bu tutar eşya gruplarına göre sınıflandırıldığında tek başına en büyük tutardır. Buna ilaveten ikinci sırada yaklaşık 723.699 tonla inşaat demiri gelmektedir.

Yukarıdaki veriler de Şırnak'ın çimento sektöründe en büyük müşterisinin Irak olacağını göstermektedir. Şırnak'ta bu sektöre yapılacak yatırımlar hem şehrin istihdamı için çok büyük bir fırsat hem de şehrin ekonomisinin gelişmesi için çok önemli bir araç olacaktır.

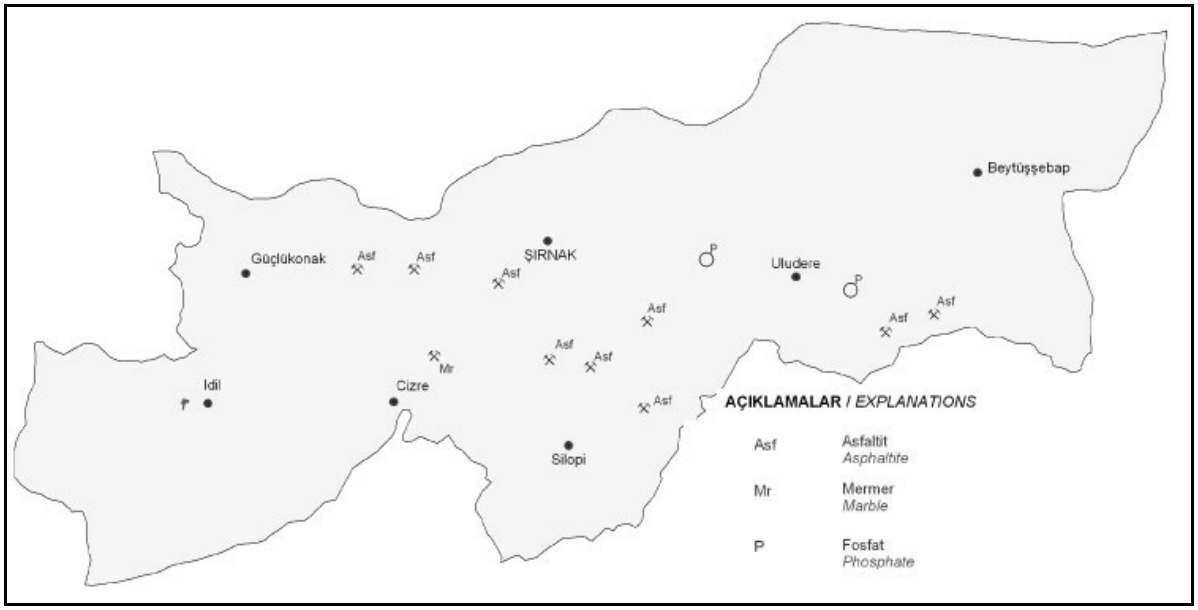
[16] http://www.mta.gov.tr (09.05.2010)
[17] DİKA, **a.g.e.**, s.37

Tablo 6. Şırnak İli Asfaltit Kaynakları

SAHA ADI	REZERV (1.000 TON)					ANALİZ SONUÇLARI				KULLANIM YERİ	İŞLETME ŞEKLİ
	Görünür	Muhtemel	Mümkün	Toplam	İşletilebilir	Su %	Kül %	S %	AID Kcal/kg		
Silopi Harbul	17.914	7.851	-	25.765	7.000	0,88	35,93	8,23	5.536	Teshin[18]	Açık Kapalı
Silopi Silip	3.071	1.335	-	4.406	-	1,35	36,25	8,1	5.485	Teshin	Açık Kapalı
Silopi Üçkardesler	9.472	10.881	-	20.352	-	1,21	35,55	7,7	5.474	Teshin	Açık Kapalı
Avgamasya	7.481	673	-	8.154	7.000	0,47	39,68	5,64	4.191	Teshin	Açık Kapalı
Milli	2.000	2.900	1.600	6.500	-	2,13	47,38	4,01	3.400	Teshin	Açık Kapalı
Karatepe	500	2.000	2.500	5.000	-	3,58	42,56	3,48	3.695	Teshin	Açık Kapalı
Seridahli	3.534	1.254	1.279	6.067	-	0,22	46,72	4,92	3.174	Teshin	Açık Kapalı
Nivekara	300	1.000	700	2.000	-	5,4	42.72	5,83	3.400	Teshin	Açık Kapalı
Ispindoruk	100	500	500	1.100	-	0,33	51,93	4,76	3.300	Teshin	Açık Kapalı
Segürük	550	450	-	1.000	-	1,2	38,8	6,36	4.500	Teshin	Açık Kapalı
Rutkekurat	-	-	1.000	1.000	-	3,6	42,12	4,4	3.250	Teshin	Açık Kapalı
Uludere Ortasu	551	53	-	604	-	0,4	46,03	5,08	2.876	Teshin	Açık Kapalı
TOPLAM	**45.473**	**28.897**	**7.579**	**81.949**	**14.000**						

Kaynak: MTA

Şekil 1. Şırnak İli Maden Haritası

Kaynak: MTA

[18] Isıtma anlamındadır.

Tablo 7. Şırnak İli Jeotermal Kaynakları

JEOTERMAL ALAN ADI	SICAK SU DOĞAL ÇIKIŞ ADI	DOĞAL ÇIKIŞ			SONDAJ			KULLANIM ALANI	KURULU TESİS
		Sıcaklık (°C)	Debi (lt/sn)	Potansiyel MWt	Sıcaklık (°C)	Debi (lt/sn)	Potansiyel MWt		
GÜÇLÜKONAK	HISTA	63,5	2	-				Isıtma ve Termal Turizm	Kaplıca

Kaynak: MTA

Güçlükonak'taki kaplıca haricinde il sınırları içerisinde 3 adet daha kaplıca bulunmaktadır:

Zümrüt Kaplıcası, Beytüşşebap İlçe merkezine 7 km uzaklıktaki Ilıcak köyündedir. Debisi 1 lt/sn olarak tahmin edilmekte olup, su sıcaklığı 39 C dir. Kaplıca suyu tortulu olduğundan içilmez. Su banyosu ise cilt. böbrek ve romatizmal hastalıklara yararlı olmaktadır[19].

Besta Kaplıcası, İl Merkezinin 30 km kuzeydoğusundadır. Biri çamur banyosu, diğeri su banyosu ve içme olarak yararlanılan iki kaplıca halindedir. Cilt, kadın hastalıkları ve romatizmal hastalıkların şifa bulduğu bu kaplıcalara yaya veya binek hayvanıyla ulaşılabilmektedir[20].

Nasfaran Kaplıcası, Merkez Kumçatı Beldesi ne birkaç km uzaklıktaki bu kaplıca da biri çamur banyosu olarak, diğeri banyo ve içme olarak yararlanılan iki kaynak bulunmaktadır. Çamur banyosunun sivilce, egzama ve mantar hastalıkları kesin tedavi ettiği söylenmektedir[21].

Ayrıca Şırnak sınırları içerisinde çok önemli miktarda petrol rezervi olduğu da tahmin edilmektedir. Zira Şırnak ilinde petrol olmaması teknik olarak da imkansızdır. Çünkü Şırnak'ın şu ana kadar belirlenmiş en değerli madeninin, yani asfaltitin, hammaddesi petroldür. Ancak firmalardan gelen petrol arama ve yatırım taleplerine rağmen bölgede özellikle güvenlik ile ilgili gerekçelerle petrol ve maden arama faaliyetlerine izin verilmemektedir. Bu, aynı zamanda 6000 – 7000 kişiye doğrudan istihdam imkanından istifade edememek anlamına gelmektedir.

1.4.1. Asfaltit Nedir?

Asfaltit, petrolden oluşan veya petrol köklerinden gelen yüksek ısıl değerine sahip bir hidrokarbondur. Asfaltitin kalori değeri 5.500 ile 5.800 kcal/kg arasında değişmektedir[22]. Asfaltik maddeler, tektonik hareketler sonucunda ortaya çıkan çatlak ve faylara daha derinde bulunan bir yataktan petrolün, yüksek ısı ve basınç altında aşağıdan yukarıya doğru itilip dolması ve bu çatlak ve faylara dolan bu petrolün daha sonra metamorfizmaya uğramasıyla oluşur[23]. Kaya çatlaklarını dolduran ya da damarlar şeklinde bulunan bu hidrokarbonlar, asfaltit ve asfaltik pirobitümen olmak üzere iki türdür[24]. Asfaltit başka birçok isimle eş anlamlı olarak anılır: Migrabitümen, doğal katı petrol bitümü ve tar bunlardan bazılarıdır[25].

---

19 http://www.sirnakkulturturizm.gov.tr (03.06.2010)
20 http://www.sirnakkulturturizm.gov.tr (03.06.2010)
21 http://www.sirnakkulturturizm.gov.tr (03.06.2010)
22 DİKA, **a.g.e.**, 2010, s.4
23 NAKOMAN, E., "Güneydoğu Anadolu Asfaltik Madde Zuhurları", Madencilik Dergisi, TMMOB, sayı 16, cilt 6, 1977, s. 41 - 51
24 DİKA, **a.g.e.**, s.4
25 ŞENGÜLER, İ., "Asfaltit ve Bitümlü Şeylin Türkiye'deki Potansiyeli ve Enerji Değeri", TMMOB Türkiye VI. Enerji Sempozyumu – Küresel Enerji Politikaları ve Türkiye Gerçeği, Ankara, Ekim 2007**,** s. 186 – 195

Şırnak'taki asfaltit oluşumları filonlar şeklindedir. Filon; bir cevher veya mineralle doğal olarak dolmuş kaya çatlağıdır (maden damarı)[26]. Şırnak'taki asfaltit filonu bölgeleri ve rezervleri Tablo 6'da verilmiştir.

Asfaltitin başlıca kullanım sahaları ısınma ve sanayi olmakla birlikte; vernik, oto lastiği, elektrik yalıtımı, batarya koruyucuları, genleştirilmiş kauçuk, zemin karoları, su geçirmez kabloların yapımıdır[27]. Bunlardan başka yol ve su sızdırmaz yer döşemelerinde, matbaa mürekkebi, paslanmayı önleyici örtü boyaları, akü, balata vb ürünlerin üretiminde hammadde olarak kullanılır[28].

Ülkemizdeki asfaltitlerden sentetik petrol ile yan ürün olarak amonyak ve H2S; küllerinden nadir minerallerin (V, Ni, Mo, U3O8, Ti) elde edilmesine yönelik teknolojik çalışmalar MTA Genel Müdürlüğünde gerçekleştirilmiş olup laboratuar ölçeğinde olumlu sonuçlar alınmıştır[29]. Şırnak'taki asfaltit daha çok ısınma amaçlı olarak ve termik santralde elektrik üretimine yönelik olarak kullanılmaktadır. Şu an itibariyle Şırnak'ın Silopi ilçesinde bir termik santral faaliyet göstermektedir. Altı termik santralin daha kurulmasıyla ilgili süreç de devam etmektedir[30].

1.4.2. Şırnak'taki Asfaltit Üretiminde Mevcut Durum

Şu an Silopi'de kurulu bir adet termik santral mevcuttur. Santral şu an 135 MW kurulu güce sahiptir[31]. Firma hayata geçirmeyi planladığı ve Mart 2010'da sunumunu yaptığı projeyle Silopi Termik Santralinin kapasitesini arttırmayı hedeflemektedir. Bu amaçla Silopi Termik Santralinde bulunan bir adet üniteye ilaveten iki adet daha ünite yapılacaktır. Bu sayede santralin yıllık elektrik üretimi 405 MW'a çıkarılmak istenmektedir[32]. Firma şu an itibariyle yılda 400.000 ton asfaltit çıkarmakta ve çıkardığı asfaltitin tamamını termik santralde elektrik üretiminde kullanmaktadır[33].

Termik santral haricinde diğer madencilik firmalarının çıkardıkları kömür ise sanayide ve ısınmada kullanılmaktadır. Şırnak kömürü bölgedeki civar illere satılmaktadır. Sanayisi gelişmiş civar illerde (Urfa, Diyarbakır gibi), çimento, tuğla vb fabrikaların enerji ihtiyacını karşılamakta kullanılmaktadır. Ancak konutların ısınmasında yakacak olarak kullanmaktan genellikle kaçınılmaktadır. Çünkü çevre kirliliğine neden olan yüksek oranda kükürt içermektedir.

Silopi'deki termik santral haricinde Şırnak il merkezinde Şırnak İl Özel İdaresi tarafından işletilmekte olan 17 faal, toplamda ise 27 tane kömür ocağı bulunmaktadır. TKİ'nin bu bölgedeki faaliyetlerine son vermesinin ardından buradaki kömür ocaklarının işletilmesi 2002 yılından itibaren Şırnak İl Özel İdaresine geçmiştir. 2002 yılından itibaren bu firmaların yıllar itibariyle üretim miktarları ve satış tutarları aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

---

26 http://www.uludagsozluk.com/k/filon/ (18.04.2010)
27 ŞENGÜLER, İ., **a.g.m.,** s. 186 – 195
28 DİKA, **a.g.e.**, s. 4
29 ŞENGÜLER, İ **a.g.m.,** s. 186 – 195
30 DİKA, **a.g.e.**, s. 7
31 Silopi Elektrik Üretim A.Ş, "Silopi Elektrik Üretim A.Ş, Şırnak - Silopi Termik Santrali, Santrale Yakıt Sağlayan Asfaltit Sahası ve Kireçtaşı Sahaları Kapasite Artışı Projesi ÇED Raporu", 2010, s. 1
32 Silopi Elektrik Üretim A.Ş , **a.g.e.**, s. 1
33 DİKA, **a.g.e.**, s. 7

Tablo 8. Şırnak İl Özel İdaresi'ne Bağlı İşletmelerin Kömür Üretim ve Satış Tutarları

YILLAR	TOPLAM ÜRETİM MİKTARI (TON)	TOPLAM SATIŞ TUTARI (TL)
2002	236.235	6.977.686
2003	336.714	10.953.887
2004	721.899	26.948.046
2005	737.703	23.715.418
2006	452.386	16.001.396
2007	631.649	21.038.355
2008	630.000	34.927.838
2009	713.827	42.592.737
TOPLAM	**4.460.413**	**183.155.363**

Kaynak: Şırnak İl Özel İdaresi

Tablo 8'de 2002 yılından bu yana bir yılda en fazla yaklaşık 737 bin ton üretim yapıldığı görülmektedir. Ancak önemli oranda kaçak üretim yapıldığı ve kaçak üretimi engellemede bugüne kadar başarılı olunamadığı da Şırnak İl Özel İdaresi'nden alınan bilgiler arasındadır.

Şırnak ilinde yaklaşık 1000 kişi kömür ocaklarında istihdam edilmektedir. İstihdam edilen işçilerin ücretleri ise ortalama olarak 900 ile 1200 TL arasında değişmektedir. Madenlerde kömür üretimi yaz aylarına doğru başlayıp yılsonunda bitmektedir. Yani yaklaşık 7 ay üretim yapılmaktadır. Dolayısıyla çalıştırılan işçiler de mevsimlik olmaktadır. Ek olarak üretim teknoloji yoğun yapılmaktadır. Madenlerin çoğu açık ocak işletmesidir. Bu işletmelerde üretim çok büyük oranda makinelerle yapılmaktadır. Bütün bu sebeplerle kömür işletmeciliğinin şehrin özellikle istihdam sorununun çözümüne çok önemli bir katkısı bulunmamaktadır.

1.5.Şırnak İli Turizm Potansiyeli

Şırnak'ın tek doğal zenginlik kaynağı elbette sadece madenler değildir. Yer üstünde de turizme elverişli camilerden kalelere, kasırlardan höyüklere kadar pek çok imkan bulunmaktadır. Şırnak ili içerisindeki turizme elverişli yerleri şöyle sıralamak mümkündür.

İlin turizm merkezlerinin başında Nuh Tufanı sonucu, Hz. Nuh Gemisinin konduğuna inanılan Cudi Dağı gelir. Cudi Dağında Hz.Nuh (A.S.) ın gemisine ait mıt denilen büyük çiviler ve tahta kalıntıları mevcuttur. Bu olayı Kuran' ı Kerim' de doğrulanmaktadır[34]. Şehirdeki diğer tarihi ve turistik yerler şöyledir[35].

- Cizre Ulu Camii, Nuh Peygamber Camii, Mecdiyye Camii (Ş.Seyda Camii), Süleymaniye Camii, Sefine Camii, Mir Abdal Camii, Ş.Said Merhum Camii, Meydan Camii, Şırnak Ulucamii, Nuh Camii, Cudi Camii.
- Finik Ören Yeri, Şah Ören Yeri, Babil Ören Yeri, Kasrik Ören Yeri, Bazebde Ören Yeri.
- Kırmızı Medrese, Süleymaniyye Medresesi (Medresetül Süleymaniyye), Mecidiyye Medresesi (Medresetül Mecdiyye), Şazeh Medresesi.
- Cizre Kalesi, Çağlayan Kalesi (Şah Kalesi), Said Bey Kalesi, Finik Kalesi, Babil Kalesi.

[34] http://www.turkiyerehberi.gen.tr 03.06.2010
[35] http://www.sirnakkulturturizm.gov.tr 03.06.2010

- Nuh Peygamber Türbesi, Şeyh Ahmet El-Cezeri Türbesi, Mem-u Zin Türbeleri, Bateyi Türbesi.
- Abdurrahman Ağa Kasrı, Ağayısor Kasrı, Yusuf Ağa Kasrı, Süleyman Ağa Kasrı, Osman Ağa Kasrı, Mehmet Ağa Kasrı.
- Yafes Köprüsü (Bazıbda Köprüsü), Akabin Köprüsü, Cizre Köprüsü, Kasrik (Han Mahmut) Köprüsü(16.yy), Beyaz Köprü (Pıraspi).
- Cizre Surları, Babil Suru, Finik Suru, Said Bey Kalesi Suru.
- Meryem Ana Kilisesi, Öğündük (Maryohanna) Kilisesi, Çağlayan Kilisesi, Dera Kilisesi, Maraday Kilisesi.

SONUÇ

Şırnak iline, en azından kısa dönemde, niteliksiz işgücünün istihdamına yönelik yatırımlar yapılması gerekmektedir. Emek-yoğun sektörlerin desteklenmesi ve emek-yoğun sektörlere yatırım yapılması gerekmektedir. Şırnak'ın asfaltit kaynakları bu amaca hizmet edebilecek durumdadır. Ancak asfaltitin sadece ısınma veya termik santrallerde değerlendirilmek üzere işletilmesinin istihdam sorununa gerektiği kadar katkı sağlamayacağı düşünülmektedir. Asfaltit daha önce sayıldığı gibi vernikten oto lastiğine, su geçirmez kablo yapımından paslanmayı önleyici örtü boyaları yapımına kadar pek çok ürünün üretilmesinde hammadde olarak kullanılabilmektedir. Şırnak'ta bu ve benzeri ürünlerin üretilebilmesini sağlayacak yatırımların da yapılması şehrin istihdam sorununun çözümüne büyük katkı sağlayacaktır.

Ayrıca asfaltitin yakıt olarak ve başka ürünlerin üretiminde hammadde olarak kullanılmasından daha önemli olan, asfaltitin daha büyük katma değerle kullanılabileceği teknolojileri geliştirebilmektir. Zira ekonomide gerek makro ölçekte gerekse mikro ölçekte önemli olan katma değer yaratabilmektir. Asfaltitin kullanım alanlarının bölgede çeşitlendirilmesi ve AR – GE yatırımlarıyla elde edilebilecek yeni teknolojilerin bölgede kullanılabilir hale getirilmesi, şehirde asfaltite bağlı bir sanayinin oluşmasını sağlayacaktır. Özellikle AR – GE çalışmaları konusunda bölge üniversitelerine önemli görevler düşmektedir. Bu amaca hizmet edecek yatırımların yapılması şehrin istihdam sorununun çözümüne ve milli gelirden alacağı paya önemli katkı yapacaktır.

Asfaltitin oluşumunda rolü olan petrolün bir an önce arama çalışmaları yapılmalıdır. Zira asfaltit kömür çıkartılan Cudi Dağı ve çevresinde petrol bulunduğu teknik olarak yüksek olasılıkla tahmin edilmektedir. Asfaltitin yanında çimento üretimi için acilen çimento fabrikasına ihtiyaç vardır. Bölgede jeotermal kaynakları bulunmakta fakat güvenlik sorunlarından dolayı yeterli derecede işletilememektedir. Yine bölge turizm açısından bir cennet olması gerekirken aynı sorun bu zenginlik kaynağının da kullanılmasını engellemektedir. Görülmektedir ki Şırnak ilinin zenginlik kaynaklarının kullanılamamasının en önemli nedeni güvenlik sorunudur. Güvenlik sorununun da kaynaklarından birisinin ekonomik nedenler olduğu düşünüldüğünde zincirleme bir etki ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayı her iki konuda bir diğeri ile ilgili çalışma yapılması beklenilmeden bir yandan yatırımlar ve araştırmalar sürmeli diğer yandan da güvenlik sorunu çözülmelidir. Ancak bu durumda Şırnak üzerinde bulunduğu zenginlik kaynaklarından istifade edebilecektir.

Kaynakça:

DİKA, TRC3 Bölgesi (Mardin, Batman, Siirt, Şırnak) Yer Altı ve Yer Üstü Zenginlik Kaynakları Raporu, 2010

DİKA, TRC3 (Mardin, Batman, Siirt, Şırnak) 2010 Ön Bölgesel Gelişme Planı, 2010

NAKOMAN, E., "Güneydoğu Anadolu Asfaltik Hadde Zuhurları", Madencilik Dergisi, TMMOB, sayı 16, cilt 6, 1977, ss.41 – 51

ŞENGÜLER, İ., "Asfaltit ve Bitümlü Şeylin Türkiye'deki Potansiyeli ve Enerji Değeri", TMMOB Türkiye VI. Enerji Sempozyumu – Küresel Enerji Politikaları ve Türkiye Gerçeği, Ankara, Ekim 2007

Silopi Elektrik Üretim A.Ş, "Silopi Elektrik Üretim A.Ş, Şırnak - Silopi Termik Santrali, Santrale Yakıt Sağlayan Asfaltit Sahası ve Kireçtaşı Sahaları Kapasite Artışı Projesi ÇED Raporu", 2010

TÜİK, "İl Düzeyinde Temel İşgücü Göstergeleri, 2008", 2008

Cizre Ticaret Odası Raporları.

http://www.mta.gov.tr

http://www.mardin.gov.tr

http://www.sirnak.gov.tr

http://www.tupras.com.tr

http://www.tuik.gov.tr

http://www.tdkterim.gov.tr

http://www.baktabulum.com

http://www.milligazete.com.tr

http://www.uludagsozluk.com

http://www.turkiyerehberi.gen.tr

http://www.sirnakkulturturizm.gov.tr

ŞIRNAK İLİNDE FAALİYET GÖSTEREN KÜÇÜK VE ORTA BOY İŞLETMELER VE FİNANSAL YÖNETİM UYGULAMALARI

Bülent DARICI[*]

Dilek COŞKUN[**]

ÖZET

Günümüz piyasa ekonomisinde Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin (KOBİ) önemi büyüktür. KOBİ'ler sayesinde gelir elde eden işletme sahibi ve ücretli çalışan işçi sayısı oldukça fazladır. Aynı zamanda KOBİ'ler büyük işletmelere göre daha esnek, teknolojiyi daha yakından takip edebilen işletmelerdir. KOBİ'lerin bu olumlu yanlarının yanı sıra bazı dezavantajlarından kaynaklanan sorunları da mevcuttur. Finans kaynaklı sorunlar bunların başında gelmektedir. KOBİ'lerin finans sorunlarının içinde finansman ve kredi sorunları bulunmaktadır. Finansal yönetimin konusunu oluşturan bu unsurlar işletmelerde finansal yönetim uygulamalarını zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda ekonominin iskeletini oluşturan KOBİ'lerin faaliyetlerini devam ettirebilmeleri için finansal yönetim alanına önem vermeleri gerekmektedir. Günümüz rekabet koşullarında küçük işletmelerin kar elde edebilmesi ve dolayısıyla sürekliliğini sağlayabilmesi bazı finansal yönetim uygulamalarını zorunlu hale getirmiştir.

Bu çalışmanın amacı Şırnak ilinde faaliyet gösteren KOBİ'lerin genel yapısını, finansal yönetime ilişkin bakış açılarını ortaya çıkarmaktır. Çıkan sonuçlara göre de söz konusu bölge için çözüm önerileri geliştirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: KOBİ, KOBİ'lerin sorunları, finansal yönetim.

ABSTRACT

Small And Medium Sized Enterprises(SMSE) have a potent importance in today's economy market. Thanks to SMSE, the number of the operators of business entrepreneurs and the employees is quite high. At the same time, the SMSEs are the enterprises that are more flexible and can follow the technological developments more closer than the bigger ones. Inspite of these positive aspects of the SMSEs, there are also some problems originating from some of the disadvantages of the SMSEs. The financial problems comes as the first of all these. The financing and credit problems are among the financial problems of the SMSEs. These factors, composing the concept of the financial management, make the applications of financial management obligatory at the work places. In that sense, in order to continue functioning of the SMSEs which compose the skeleton of the economy, the SMSEs should give importance to their financial management departments. In today's competitive

[*] Yrd. Doç. Dr., Şırnak Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, bdarici@sirnak.edu.tr

[**] Arş. Gör., Şırnak Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, dcoskun@sirnak.edu.tr

conditions, the profit capacitiy of the small sized enterprises and through this, their potential continuity caused some of financial management applications become obligatory.

The aim of this study is to reveal the viewpoints of SMEs of Şırnak on financial management. The results also provide suggestions of problem-solving for the region.

Key Words: SMSE, The Problems of SMSEs, Financial Management

GİRİŞ

Küreselleşen dünyada aynı malı üreten işletmeler müşterilerine daha fazla fayda yaratmak için birbirleri ile yarış içerisindedir. Bu rekabet ortamında işletmelerin faaliyetlerini devam ettirebilmeleri ve günün şartlarına ayak uydurabilmeleri için bazı finansal yönetim uygulamalarını kullanmaları gerekmektedir.

Tüm dünyada her geçen gün her alanda değişim ve gelişim yaşanmaktadır. Bu değişim ve gelişimden etkilenenlerden biri de finans alanıdır. Finansal yönetim alanındaki değişim küçük ve büyük tüm işletmelerin yönetimini etkilemektedir. İşletmelerin hayatlarını devam ettirebilmeleri ve tatmin edici karı sağlayabilmeleri için iyi bir finansal yönetime ihtiyaçları vardır.

Günümüzde Küçük ve Orta Boy İşletmelerin önemi yadsınamaz boyuttadır. Çünkü genel itibariyle KOBİ'ler tüm dünyada toplam işletmelerin % 98-99 gibi oldukça büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Bu bağlamda ekonominin iskeletini oluşturan KOBİ'ler ülkelerin kalkınması, bölgesel dengesizlikleri giderme, istihdam yaratma gibi önemli işlevleri üstlenmektedir. Ancak KOBİ'lerin üstlendikleri bu görevleri yerine getirebilmeleri için başarılı bir finansal yönetime ihtiyaçları vardır. Yani günümüz işletmelerinin finansal yönetim alanındaki değişmelere uyum sağlamaları gerekmektedir. Çünkü finansal yönetim alanında alınan doğru kararlar sayesinde işletmeler faaliyetlerine devam edebilecek ve dünyadaki diğer işletmelerle rekabet edebilir duruma gelecektir.

Bu çalışmanın amacı Şırnak ilinde faaliyet gösteren Küçük ve Orta Boy İşletmelerin finansal yönetim uygulamalarını kullanıp kullanmadıkları konusunda araştırma yapmaktır. Şırnak ili merkezi, Cizre ve Silopi ilçelerinde bulunan ve rastgele seçilen KOBİ'ler ile yüz yüze anket çalışması yapılmıştır. Söz konusu çalışmada, işletmelerin amaçları, çalışma sermayesi yönetimleri, sabit varlık değerleme teknikleri, finansman politikaları saptanmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın ilk kısmında, KOBİ tanımı yapılmış ve KOBİ'lerin önemine değinilmiştir. İkinci kısmında ise, Şırnak ilinde faaliyet gösteren küçük ve orta boy işletmelerin finansal yönetim uygulamaları üzerine anket yöntemi ile çalışma yapılmış ve sonuçlar spss analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Söz konusu bu çalışmadaki anket soruları Demir'in (2008) Isparta ve Burdur illerinde yapmış olduğu Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerde Finansal Yönetim Uygulamaları adlı çalışmasından alınmıştır.

1. Genel Olarak Küçük ve Orta Boy İşletmeler (KOBİ)

1.1. Küçük ve Orta Boy İşletmeler (KOBİ) Nedir?

Küçük ve Orta Boy İşletmeler (KOBİ), tüm ülkelerin ekonomisinde oldukça önemli bir yere sahip olmakla beraber ekonomik yapı içerisinde rekabet ve yenilik çalışmalarını yapan birimler şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Artık günümüzde küçük işletmeler eskiden düşünüldüğünün tam tersi dinamik, yenilikçi, fırsatları zamanında değerlendirebilen[1], ekonomik yapıdaki değişikliklere uyum sağlayan, esnek üretim yapısına sahip, yeni iş imkanları oluşturarak ülke ekonomisine katkı sağlayan, bölgesel kalkınmaya yardımcı olan, ülkelerin ekonomik ve sosyal kalkınmalarında stratejik önemi bulunan ekonomik birimler olarak ele alınmaya başlanmıştır.[2]

Türkiye'de ve Dünya'da üzerinde görüş birliğine varılmış bir KOBİ tanımı mevcut değildir. Küçük ve Orta Boy işletme için yapılan tanımlar incelendiğinde KOBİ'lere hizmet veren her kurum ve kuruluşun farklı bir tanımdan hareket ettiği görülmektedir.[3] Hatta KOBİ tanımları ülkeden ülkeye, ülke içinde kuruluştan kuruluşa farklılık göstermektedir. KOBİ'lerde bu sorunun aşılması için tanımlamalarda farklı ölçütler kullanılmaktadır.[4] Bunlar söz konusu işletmenin çalıştırdığı personel veya işçi sayısı, bilanço değerleri ve bağımsızlık ölçütleridir. Bağımsızlık ölçütlerinden kasıt, bir firmanın sermayesi ve hissesinin %25'ten fazlasının bir büyük sermaye grubuna ait olmaması durumudur.[5] Ancak en çok kullanılan ölçüt işçi sayısıdır.[6] Aynı zamanda bilanço değerleri dediğimiz finansal varlık durumu da tanımlama kriterlerinden biri olabilmektedir.[7]

KOBİ'ler, az sermaye kullanımı yanında daha çok el emeği ile çalışan, çabuk karar verme yeteneğine sahip, düşük seviyelerde yönetim giderleri olan ve ucuz bir üretim gerçekleştiren iktisadi teşebbüsler olarak ifade edilebilmektedir.[8] İki yüz elli kişiden az yıllık istihdamı olan ve yıllık net satış hasılatı ya da mali bilançosu yirmi beş milyon Türk Lirasını aşmayan mikro işletme, küçük işletme ve orta büyüklükteki işletmeler KOBİ olarak sınıflandırılır. **Mikro işletme**; on kişiden az yıllık çalışanı olan ve yıllık net satış hasılatı ya da mali bilançosu bir milyon Türk Lirasını aşmayan çok küçük ölçekli işletmeler, **Küçük İşletme**; elli kişiden az yıllık çalışanı olan ve yıllık net satış hasılatı ya da mali bilançosu beş milyon Türk lirasını aşmayan işletmeler, **Orta Büyüklükteki İşletmeler** ise iki yüz elli kişiden az yıllık çalışanı olan ve yıllık net satış hasılatı ya da mali bilançosu yirmi beş milyon Türk Lirasını aşmayan işletmeler şeklinde tanımlanmaktadır.[9]

Hazırlanan yeni yönetmelikle KOBİ tanımı daha da genişlemiş ve buna bağlı olarak önceleri sadece imalat sanayini kapsayan KOBİ tanımı hizmet sektörünü, yerel medya kuruluşlarını ve küçük tarım işletmelerini de kapsayacak şekilde hazırlanmıştır.

Bu bağlamda KOBİ'ler fonksiyonları bakımından imalat işletmeleri, ticaret işletmeleri, hizmet işletmeleri şeklinde sınıflandırılabilir. İmalat işletmeleri; küçük çapta hammadde alarak işleyen veya tüketilir hale getiren işletmelerdir. Ticaret işletmeleri; genelde doğrudan müşteriye satış yapmak yerine perakendecilere mal veren işletmelerdir. Hizmet işletmeleri ise; imalat ve ticaret işletmeleri ile doğrudan tüketiciye hizmet eden işletmelerdir. KOBİ'leri iş gören sayısı bakımından sınıflandıracak olursak; esnaf iş yerleri ücretli eleman çalıştırmayıp, sadece işletme sahibi ve aile bireylerinin çalıştığı işletmeler, 1-9 (dahil) kişi çalıştıran çok

---

1 Adnan Çelik, Tahir Akgemci, **Girişimcilik Kültürü ve KOBİ'ler**, Gazi Kitabevi, Eylül 2007, s.107.
2 Yusuf Demir, Ozan Özdemir, İsmail Eren, **Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerde Finansal Yönetim Uygulamaları**, Asil Yayın Dağıtım, Isparta, 2008, s.5.
3 Mehmet Tikici, Ali Aksoy, **Girişimcilik ve Küçük İşletmeler**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, Mart, 2009, s.69.
4 İsmet Mucuk, **Temel İşletme Bilgileri**, Türkmen Kitabevi, İstanbul, 2003, s.64.
5 Kerim Aklın, Esin Okay, **Türkiye'deki KOBİ'lerin Basel II'ye Uyum Süreci ve Öneriler**, İstanbul Ticaret Odası, Yayın No: 4, 2008, s.59.
6 Mucuk, **a.g.e**., s.65.
7 **http://www.oecd.org/dataoecd/3/30/1918307.pdf**, E.T: 05-04-2010.
8 Çelik, Akgemci, **a.g.e**., s.107.
9 **Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Tanımı, Nitelikleri ve Sınıflandırılması Hakkında Yönetmelik**, KOSGEB, 2005, Madde 4-5.

küçük işletmeler, 10-49 (dahil) kişi istihdam eden işletmeler, 50-249 (dahil) yıllık çalışan istihdam eden işletmeler orta boy işletme şeklinde sınıflandırılabilir.[10]

1.2. Küçük ve Orta Boy İşletmelerin (KOBİ) Önemi

Küçük ve Orta Boy İşletmeler gelişmişlik seviyelerine bakılmaksızın ülkelerin iskeletini oluşturmaktadır.[11] Esnek ve küçük yapıları ile ekonomiye katkı sağlayan KOBİ'ler tüm dünyanın gündemindedir.[12] Özellikle son yirmi yılda KOBİ'ler üretim, rekabet, istihdam yaratma[13], piyasa koşullarındaki değişimlere uyum sağlama, ekonomik ve sosyal kalkınmanın sağlanmasındaki etkileri ile ön plana çıkmış durumdadır.[14] Yani KOBİ'lerin günümüzde bölge ekonomisinin kalkınması ve iş gücü sağlama konusundaki önemi tartışmasızdır.[15] Sosyo-ekonomik anlamda ortaya çıkan değişiklikler ve sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçişle birlikte ulusal ekonomi politikaları gittikçe birbirine yaklaşmakta, dünyada para, sermaye ve mal hareketleri sınır tanımamaktadır. Yani evrenselleşen piyasa ekonomisinin temeli olan rekabetin yerleşmesi ve devam ettirebilmesi KOBİ'ler aracılığıyla olabilecektir.[16]

Sağlam bir Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletme yapısı, iktisadi gelişmenin, siyasi istikrarın ve sosyal barışın kaçınılmaz bir şartı, en önemli güvencesi ve temel taşıdır. Bu sebepten dolayı, KOBİ'lerin güçlenerek varlıklarını sürdürmeleri toplumun geleceği bakımından büyük önem arz etmektedir.[17] Aynı zamanda KOBİ'ler daha büyük girişimlerin oluşmasını sağlamakta ve fakir ülkelerde oluşmaya başlayan özel sektör olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani KOBİ'ler özel sektörün başlattığı büyümeye taban oluşturmaktadır. [18]

KOBİ'leri, tek başlarına sanayileşmenin kendisi ya da yaratıcısı olarak kabul etmek mümkün değildir ancak bu işletmeleri; istihdama, gelir artışına ve kalkınmanın genel dinamizmine katkıları ve ülke ekonomisi içinde kapladıkları önemli yer nedeniyle sanayileşmenin başlangıcı ve itici gücü olarak değerlendirmek doğru olacaktır.[19] Büyük işletmelerin gereksinim duyduğu hammadde ya da yarı mamul şeklindeki ürünleri kendilerinin üretmesi pek ekonomik olmamaktadır. Bu durum bu ürünleri üretecek başka işletmelerin olması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır ki bu da KOBİ'lerin önemini bir kez daha artırmaktadır.[20] Yani büyük işletmelerin yapamadıkları veya yapmak istemedikleri yeni malzemelerin, fikirlerin, süreçlerin ve hizmetlerin temel kaynağını KOBİ'ler oluşturmaktadır.[21]

Aynı zamanda KOBİ'ler büyük firmalara oranla daha yoğun iş yapma odaklı olduklarından iş yaratma konusunda daha az maliyetlidirler. Dolayısıyla, KOBİ'lerin gelir istikrarı, büyüme ve iş vermeyi teşvik etme konusundaki rolleri büyüktür. Bunun yanı sıra, KOBİ'ler yerel

---

10 Çelik, Akgemci, **a.g.e**., s.115-112-123.
11 Tikici, Aksoy, **a.g.e.,** s.78.
12 Ertan Oktay, Alptekin Güney, **Türkiye'de KOBİ'lerin Finansman Sorunu ve Çözüm Önerileri**, 21. Yüzyılda KOBİ'ler: Sorunlar, Fırsatlar ve Çözüm Önerileri Sempozyumu, 03-04 Ocak 2002, Doğu Akdeniz Üniversitesi, K.K.T.C, s.1.
13 Tikici, Aksoy, **a.g.e.,** s.78.
14 **http://www.ekodialog.com/Makaleler/kobilerin_onemi_oecd_kobi_konferansi.html**, E.T: 23-03-2010.
15 **http://www.ilo.org/public/english/region/ampro/cinterfor/temas/employer/pymes/index.htm**, E.T: 05-04-2010.
16 **http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=258**, E.T: 24-03-2010.
17 Mümin Ertürk, **İşletme Biliminin Temel İlkeleri**, Beta Yayınları, İstanbul, Ağustos, 2009, s.53.
18 Thorsten Beck, Asli Demirguc-Kunt, **Small and Medium-Size Enterprises: Access to Finance as a Growth Constraint**, **www.sciencedirect.com**, E.T: 05-04-2010, s.7.
19 Muhittin Şimşek, **Ekonominin Lokomotifi KOBİ'lerin Olmazsa Olmazları**, Alfa Basım Yayın, Ağustos, İstanbul, 2002, s.19.
20 Erdal Ünsalan, Bülent Şimşeker, **Temel İşletmecilik Bilgileri**, Detay Yayıncılık, Ankara, 2008, s.34.
21 Beytullah Yılmaz, **KOBİ'lerin Finansman Sorunlarına Bir Çözüm Önerisi: "Risk Sermayesi Modeli", www.dtm.gov.tr**, s.2, E.T: 05-04-2010.

pazarların verimliliğini artırır ve uzun süreli ekonomik büyümeye katkıda bulunarak anapara gibi kıt kaynakların üretken biçimde kullanılmasını sağlar.[22]

KOBİ'ler bir ülkenin sosyo-ekonomik yapısı içerisinde endüstrileşmenin, sağlıklı kentleşmenin ve optimum dağıtım ve ticaret uygulamalarının sürükleyici faktörü, önemli ve vazgeçilmez bir öğesini teşkil etmektedir.[23] Aynı zamanda KOBİ'ler ekonomik ve sosyal krizlerin derinleşmesini önleyerek krizlerin sona ermesinde de yardımcı bir rol üstlenmişlerdir.

Günümüzde KOBİ'ler sadece ekonomik açıdan değil sosyal açıdan da oldukça önemli hale gelmiştir. Ülke çapında geniş bir alanda yer aldıklarından dolayı bölgeler arası gelişmişlik farkını gidermede, mülkiyetin yaygınlaşmasında, istihdam oluşturup sürdürmede ve demokrasiyi canlı tutmada oldukça önemli bir güç olarak karşımıza çıkmaktadır.[24] Ayrıca KOBİ'ler iç göçün önlenerek sağlıksız kentleşmenin önüne geçilmesinde, tam rekabetin sağlanmasında, sosyal barışın korunmasında ve aynı zamanda kalifiye eleman yetiştirilmesinde önemli katkılar sağlamaktadır.[25] Yani çalışan nüfusun ve meslek fonksiyonunu tam olarak yerine getirememiş olan gençler için eğitim işlevini yerine getirmeye çalışmaktadır.[26]

Aşağıdaki tabloda KOBİ'lerin dünya üzerindeki bazı ülkelerdeki ekonomik durumlarına bakıldığında, öneminin ne boyutlarda olduğu görülmektedir.

Tablo 1: KOBİ'lerin Ülke Ekonomilerindeki Yerleri

DEVLET	Tüm İşletmeler İçindeki Yeri (%)	İstihdam İçindeki Payı (%)	Yatırım İçindeki Payı (%)	Katma Değer İçindeki Payı (%)	İhracat İçindeki Payı (%)	Kredilerden Aldığı Pay (%)
ABD	97,2	58	38	43	32	42,7
Almanya	99	64	44	49	31	Bil.Yok
Japonya	99,4	81,4	40	52	38	50
İngiltere	96	36	29,5	25	22	27
Fransa	99	67	45	54	26	29
İtalya	98	83	52	47	Bil. Yok	Bil. yok
Hindistan	98,6	63	27,8	50	40	15,3
G.Kore	98,8	59	35	35	20	47
Türkiye	99,2	53	26,5	38	8	4

Kaynak: Muhittin ŞİMŞEK, **Ekonominin Lokomotifi KOBİ'lerin Olmazsa Olmazları**, Alfa Basım Yayın, İstanbul, 2002, s.17.

Tablodan da görüldüğü üzere, KOBİ'lerin tüm işletmeler içindeki payları oldukça yüksek seviyelerdedir. Japonya % 99,4 ile ilk sırada yer almaktadır. Bunu Türkiye % 99,2 gibi bir oranla ile takip etmektedir. Türkiye'deki KOBİ'lerin istihdam içindeki payına bakıldığında % 53 gibi bir değer karşımıza çıkmaktadır. KOBİ'lerin sayısının fazla olmasına rağmen istihdam içindeki payının az olması Türkiye'deki işletmelerin mikro ölçekli olduğunu göstermektedir. Türkiye'deki KOBİ'lerin yatırım içindeki paylarına bakıldığında, % 26,5 gibi bir değer görülmektedir. Sayılarının fazla olmasına rağmen yatırım oranın düşük olması finans olanaklarının kısıtlı olduğuna işaret etmektedir. Katma değer içindeki paylarına bakıldığında ise, % 38 gibi bir değer söz konusudur. Türkiye'de faaliyet gösteren KOBİ'lerin ihracat içindeki payı ise oldukça düşük seviyelerdedir. Hindistan'da bu oran % 40 seviyelerinde iken Türkiye'de % 8 civarındadır. Türkiye'deki KOBİ'lerin kredilerden aldığı pay da oldukça

---

22 **http://idbdocs.iadb.org/wsdocs/getdocument.aspx?docnum=1481577**, E.T: 05-04-2010, s.1.
23 Çelik, Akgemci, **a.g.e.**, s.148.
24 Tikici, Aksoy, **a.g.e.**, s.79-80.
25 Yılmaz, **a.g.e**., s.2.
26 **http://www.ekodialog.com/isletme_ekonomisi/kobiler_ve_ozellikleri.html**, E.T: 23-03-2010.

düşük seviyelerdedir. Japonya'da bu oran %50'lilerdeyken Türkiye'de ancak % 4 seviyelerinde kalmaktadır. KOBİ'lerin bankalara teminat gösterememesi ve dolayısıyla bankaların küçük işletmeleri riskli görmesi gibi nedenler bu oranı açıklayabilmektedir.

1.3. Küçük ve Orta Boy İşletmelerde (KOBİ) Finansman Sorunları ve Finansal Yönetim Uygulamaları

KOBİ'ler faaliyetlerini devam ettirirken en fazla finansman sorunuyla karşılaşmaktadır.[27] Finansman güçlüğü KOBİ'lerde kuruluş aşamasında başlamakta ve yaşamları boyunca da devam ederek faaliyetlerini ve gelişmelerini olumsuz yönde etkilemektedir.[28] Kar marjlarının düşük olması sebebiyle yatırım ve işletme sermayesi oluşturmada KOBİ'ler güçlük çekmektedir. Aynı zamanda uzmanlaşmış bankaların yetersiz olması ve bankaların kaynaklarının ihtiyaca cevap verememesinden dolayı bankalara başvuran KOBİ'ler bir takım bürokratik uygulamalar, yüksek faiz oranları ve esnek olmayan ödeme koşulları ile karşılaşabilmektedir.[29] KOBİ'lerde finansman sorunları, girişimci kredisi ve işletme sermayesi gereksinimleri olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.[30] Yani KOBİ'ler yeni yatırımlar için ve faaliyetlerine sürekli hale getirebilmek için ihtiyaç duydukları fonu bulmada güçlük çekmektedir.

KOBİ'lerde; yetersiz finansman bilgisi, modern finansman tekniklerini yeterince izleyememe, sermaye piyasasına girememe, yeni ortak alımında her iki tarafta da tereddütler, oto finansman olanaklarının sınırlı olması, kredi alımlarındaki teminat olayı ve bürokratik güçlükler, işletme sahibinin kişisel varlıklarıyla sorumlu tutulması, kredi hacminin düşük, kredi maliyetinin yüksek olması gibi finansal sorunlar mevcuttur.[31]

Finansal planlama ise işletmeler için önemle üzerinde durulması gereken bir konudur. Çünkü işletmeler finansal planlama ile nakit girişleri ve nakit çıkışları arasında bağlantı kurarak genel finansal dengenin kurulmasını sağlamaktadır. Yani finansal planlama; nakit girişlerinin işletmenin üretim sürecine uyarlanması, işletmenin özel para bulma olanaklarına göre ödemelerin zamansal açıdan ayarlanması ve eksik veya aşırı stoklamadan kaçınılması gibi noktalarda önem arz etmektedir.[32] Aynı zamanda finansal planlama, yöneticileri büyüme, yatırım ve finansman amaçları arasındaki ilişkileri sistemli bir şekilde düşünmeye zorlayarak bu amaçlar arasındaki tutarsızlığın ortaya çıkarmaya çalışmaktadır.[33]

İşletmeler amaçlarını gerçekleştirmek için farklı kaynaklardan fon sağlayarak bunları ya döner varlıklara ya da sabit varlıklara yatırır. Sabit varlıklara yatırım, makine tesisler gibi işletmelerde uzun dönemli üretim faaliyetlerinde kullanılan yatırımları ifade etmektedir. Dolayısıyla sabit varlıklara yatırım için kararın verilmesi üst yönetim için oldukça önemli bir sorumluluktur. Söz konusu yatırımın tutarını ve türünü belirlemede, belirli ilkelerin göz önünde bulundurularak bazı yöntemlerin kullanılması gerekmektedir.[34] Sabit varlıklar için verilen kararlar uzun dönemi ele aldığı için doğru kararların alınması işletmenin geleceği açısından çok önemlidir.

---

27 Demir, **a.g.e.**, s.26.

28 Hüseyin Özgen, Selen Doğan, **Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin Uluslararası Pazarlara Açılmada Karşılaştıkları Temel Yönetim Sorunları**, **www.dtm.gov.tr**, s.5, E.T: 12-04-2010.

29 Çelik, Akgemci, **a.g.e.**, s.133.

30 Özgen, **a.g.e**., s.5.

31 Çelik, Akgemci, **a.g.e.**, s.134.

32 Nurhan Aydın, Mehmet Başar, Metin Coşkun, **Finansal Yönetim**, Genç Copy Center, Eskişehir, Eylül 2007, s.148.

33 Ali Ceylan, **İşletmelerde Finansal Yönetim**, Ekin Kitabevi, 2004, s.73.

34 Ali Ceyhan, Turhan Korkmaz, **İşletmelerde Finansal Yönetim**, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2008, s.329.

İşletmenin kısa vadeli varlıklara yatırım yapması çalışma sermayesi yönetim olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışma sermayesi yönetimi, işletmenin üretiminin aksamadan sürdürülmesi, vadesi gelen borçları zamanında ödemesi, borçlanma olanaklarını artırması, dalgalanma dönemlerinde finansal bir krize girmeden normal faaliyetlerini devam ettirebilmesi ve bu şekilde de işletmenin hedeflerine başarılı bir şekilde ulaşmasını sağlamaktır.[35]

2. Küçük ve Orta Boy İşletmelerde Finansal Yönetim Uygulamalarına İlişkin Şırnak İlinde Bir Uygulama

2.1. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Bu çalışmanın amacı Şırnak ilinde faaliyet gösteren Küçük ve Orta Boy İşletmelerin yapısını, finansman sorunlarını ve finansal yönetim uygulamalarını kullanıp kullanmadıklarını ortaya çıkarmaktır. Bu araştırmada ihtiyaç duyulan veriler anket yöntemi ile sağlanmıştır. Söz konusu işletmelere anketler yüz yüze görüşme tekniği kullanılarak uygulanmış ve sağlıklı cevaplar alınmaya çalışılmıştır. 56 adet işletme ziyaret edilerek anketlerin doldurulması sağlanmıştır. Anketler Şırnak il merkezi, Cizre ve Silopi ilçelerinde uygulanmıştır. Diğer ilçelere uygulanmamasının sebebi ise sadece bu yerleşim yerlerinde KOBİ'lerin bulunmasıdır.

3. Araştırma İle İlgili Bulguların Değerlendirilmesi

3.1. Örneklemin Özellikleri

Tablo:2 de araştırmaya katılan işletmelerin özellikleri sistematik bir şekilde gösterilmiştir.

Tablodan da görüleceği üzere, araştırmada söz konusu olan işletmelerin 1 (%1,8) adeti anonim şirket, 50 adeti (%89,3) limited şirket ve 5 adeti (%8,9) de şahıs işletmesi şeklinde kurulmuştur. Bu bağlamda bu bölgede yer alan işletmelerin büyük oranlarda limited şirket şeklinde kurulduğu göze çarpmaktadır.

Anketi dolduran kişinin işletmedeki statüsüne bakıldığında, 51 işletmede (% 91,1) işletme sahibinin, 1 işletmede (% 1,8) genel müdürün, kalan 4 işletmede (% 7,1) de diğer cevabının olduğu görülmektedir. Dolayısıyla anketin büyük çoğunluğunun işletme sahibi tarafından doldurulduğu ve elde edilen bilgilerin üst yönetimin görüşlerini verdiği anlaşılmaktadır.

Söz konusu KOBİ'lerde çalışan sayısına baktığımızda, 45 işletme (%80,4) 1 ile 9 arası işçi çalıştırmakta, 10 işletme (% 17,9) 10 ile 49 işçi çalıştırmakta ve 1 adet işletme (% 1,8) de 50 ile 99 kişi arasında işçi çalıştırmaktadır. Bu işletmelerin 21 tanesi (% 37,5) 5 yaşın altındadır. 22 işletme (% 39,3) 6 ile 10 yaş aralığında, 11 işletme (% 19,6) 11 ile 15 yaş aralığındadır ve son olarak da 2 işletme (% 3,6) 21 yaşından daha büyüktür.

Araştırmaya katılan işletmelerin 2 tanesi (% 3,6) gıda, içki tütün sektöründe faaliyet gösterirken, 4 (% 7,1) işletme dokuma ve giyim, 1 işletme (% 1,8) kimya, petrol ve kauçuk, 1 işletme (% 1,8) taşa ve toprağa dayalı, 1 işletme (%1,8) metal eşya ve elektronik, 2 işletme (% 3,6) kağıt, basım ve matbaa, ambalaj, 4 işletme (%7,1) inşaat ve bayındırlık, 1 işletme (% 1,8) toptan ve perakende ticaret ve lokanta, 30 işletme (% 53,6) ise ulaştırma, haberleşme, depolama ve taşıma sektöründe yer almaktadır. En fazla ulaştırma ve taşıma sektörünün olmasının sebebi ilin sınır bölgesinde yer alması gösterilebilir. Yani sınır ticaretinin yapılıyor olması böyle bir sonucun çıkmasını muhtemel kılmaktadır. 10 işletme ise diğer cevabını vermiştir. Bunlar da kırtasiye, madencilik, iletişim, otomotiv sektöründe yer alan işletmelerdir.

---

[35] Niyazi Berk, **Finansal Yönetim**, Türkmen Kitabevi, İstanbul, 2002, s.109.

İşletmelerin faaliyet türlerine baktığımızda, 2 işletmenin (%3,6) üretim işletmesi, 20 işletmenin (% 35,7) ticaret işletmesi ve 32 işletmenin (% 57,1) de hizmet işletmesi olduğu görülmektedir. Yani araştırma kapsamındaki bölgede yok denecek kadar az üretim işletmesinin olduğu göze çarpmaktadır. Bu da bölgenin gelişmişlik düzeyini bize göstermektedir. Diğer 2 işletme (%3,6) ise karma işletmelerdir.

İşletmelerin ihracat durumlarına baktığımızda, 23 işletmenin (% 41,07) ihracat yaptığını geri kalan 33 işletmeninse (% 58,92) yapmadığı görülmektedir. İhracatı yapan işletmelerin 2009 yılı durumlarına bakıldığında, 4 işletmenin (% 7,1) 0 ile 50 bin TL aralığında ihracat yaptığı, 7 işletmenin (% 12,5) 51 bin TL ile 150 bin TL arasında, 7 işletmenin (% 12,5) 151 bin TL ile 250 bin TL arasında, 5 işletmenin (% 8,9) ise 751 bin TL ve üzerinde ihracat yaptığı çıkan sonuçlar arasındadır.

İşletmelerin ortak sayılarına baktığımızda, 42 işletmenin ortağının olduğunu, geri kalan 14 işletmenin ise ortağının olmadığını 42 işletmeden 35 tanesinin (% 62,5) 1 ile 5 arasında ortağının olduğunu, 6 işletmenin (% 10,7) 6 ile 10 arasında ortağının olduğunu ve 1 işletmenin (%1,8) de 16 ile 99 arasında ortağının olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, 11 ile 15 arasında ve 100 ün üzerinde ortağı bulunan işletme mevcut değildir. İşletmelerin kimler tarafından yönetildiğine bakıldığında ise, 50 işletmenin (% 89,3) işletme sahibi tarafından, 1 işletmenin (% 1,8) aile tarafından ve 4 işletmenin (% 7,1) de hem aile hem de işletme sahibi tarafından yönetildiği görülmektedir. 1 işletme (% 1,8) ise diğer cevabını vermiştir. Bu da dışarıdan üçüncü bir şahsın işletmeyi yönettiği anlamına gelmektedir.

İşletmenin 2009 yılı toplam varlıklarına baktığımızda, 0 ile 25 bin TL arasında 13 (% 23, 2), 26 ile 75 bin TL arasında 11 (% 19,6), 76 ile 150 bin TL arasında 13 (%23,2), 151 ve 250 arasında 3 (% 5,4) ve 251 bin TL ve üzerinde 14 işletmenin (% 25,0) bulunduğunu görülmektedir. 2 adet işletme (% 3,6) ise bu soruya cevap vermek istememiştir.

Araştırmaya katılan işletmelerdeki finans işlerinden birim ya da kişilere bakıldığında ise, 52 işletmenin (% 92, 9) finans bölümüne işletme sahibinin baktığı, 2 işletmenin (% 3,6) finans bölümüne genel müdürün baktığı ve 2 işletmenin (% 3,6) de finans bölümüne muhasebe bölümünden sorumlu olan kişinin baktığını görülmektedir. Söz konusu işletmeler KOBİ niteliğinde olduğundan ayrı bir finans birimi bulunmamaktadır. Finans işlerinin sadece tahsilat ve ödeme olarak görülmesinden dolayı bu işler ya işletme sahipleri ya da muhasebe birimleri tarafından gerçekleştirilmektedir.

Tablo 2:İşletmelerin Genel Özellikleri

	N	**%**		**N**	**%**
İşletmelerin Hukuki Yapısı			**Faaliyette Bulunduğu Sektör**		
Anonim Şirket	1	1,8	Gıda, içki, tütün	2	3,6
Limited Şirket	50	89,3	Dokuma, giyim, konfeksiyon, tekstil	4	7,1
Şahıs İşletmesi	5	8,9	Kimya, petrol, plastik, kauçuk	1	1,8
Çalışan Sayısı			Taş ve toprağa dayalı	1	1,8
1-9 kişi	45	80,4	Metal eşya, elektronik	1	1,8
10-49 kişi	10	17,9	Kağıt, basım, matbaa, ambalaj	2	3,6
50-99 kişi	1	1,8	İnşaat, bayındırlık	4	7,1
Anketi Dolduranın İşletmedeki Statüsü			Toptan ve perakende ticaret, otel, lokanta	1	1,8
İşletme Sahibi	51	91,1	Ulaştırma, haberleşme, depolama, taşıma	30	53,6
Genel Müdür	1	1,8	Diğer	10	17,9
Diğer	4	7,1			
Şirketin Faaliyet Süresi			**İşletmenin Faaliyet Türü**		
1-5 Yıl	21	37,5	Üretim işletmesi	2	3,6
6-10 Yıl	22	39,3	Ticaret İşletmesi	20	35,7
11-15 Yıl	11	19,6	Hizmet İşletmesi	32	57,1
21 Yıl ve Üzeri	2	3,6	Diğer	2	3,6
İşletme Kim Tarafından Yönetiliyor					

İşletme Sahipleri	50	89,3	İhracat Yapan	23	41,07
Aile	1	1,8	İhracat Yapmayan	33	58,92
Diğer	1	1,8			
Aile ve İşletme Sahibi	4	7.1			
			İhracat Yapan İşletmelerin 2009 Yılı Durumu		
Ortak Sayısı			0-50 Bin TL	4	7,1
1-5	35	62,5	51-150 Bin TL	7	12,5
6-10	6	10,7	151-250 Bin TL	7	12,5
16-99	1	1,8	751 Bin ve Üzeri	5	8,9
Finans İşlerinden Sorumlu Birim			**2009 Yılı Toplam Varlıkları**		
İşletme Sahibi	52	92,9	0-25 Bin TL	13	23,2
Genel Müdür	2	3,6	26-75 Bin TL	11	19,6
Muhasebe Bölümü	2	3,6	76-150 Bin TL	13	23,2
			151-250 Bin TL	3	5,4
			251 Bin ve Üzeri	14	25,0

3.2. Araştırma Bulguları

3.2.1. Firma Amacı

İşletme amaçlarının bilinmesi işletmenin faaliyetlerini yerine getirebilmesi açısından oldukça önemlidir.

İşletmelerin amaç sıralamasında 5'li likert ölçeği kullanılmıştır. Araştırmaya katılan işletmelerin amaçlarına ilişkin ortalamalar (1= kesinlikle katılmıyorum, 2= katılmıyorum, 3= kararsızım, 4= katılıyorum, 5= Kesinlikle katılıyorum) ölçeğinden hareket edilerek elde edilmiştir.)

Tablo 3: İşletmelerin Amaç Sıralaması

Hipotezler	Mean	St Sapma	T Testi	Sig (p)
Karlılığı Artırmak	4,84	,371	97,719	,000
Verimliliği Artırmak	3,86	1,507	19,157	,000
Satışları Artırmak	4,57	,735	46,542	,000
Müşteri Memnuniyeti	3,93	1,277	23,019	,000
İstihdam Yaratma	3,09	1,564	14,780	,000
Büyümek	4,73	,556	63,729	,000

İşletmelerin amaç sıralamasındaki değerlere bakıldığında karlılığı artırmak işletmelerin en önemli amacı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ortalama değeri 4,84 gibi bir değer çıkmış ve t değeri de 97,719 çıkmıştır. Buradan çıkan sonuç da işletmenin büyük çoğunlunun karlılığı artırma amacını çok önemli gördüklerini göstermektedir. Bu sonuç klasik işletme görüşüdür. Çünkü karlılığı artırmak kısa vadede işletme için iyi bir durummuş gibi görünse de uzun vadede başka amaçların olması daha önemlidir. İkinci önemli amaç ise, 4,73 gibi bir değerle büyümek olmuştur. Büyüme, işletmenin belli bir ölçekten başlayarak yapısını oluşturan maddi ve beşeri unsurlarını meydana getiren niceliksel ve niteliksel değişmeler ve gelişmeler şeklinde karşımıza çıkmaktadır.[36] Söz konusu işletmelerin büyüyerek daha çok kar elde edecekleri düşüncesi bu sonucu ortaya çıkarmaktadır. Daha sonraki amaç, satışları artırmak şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Yani işletmelerin satışların artmasına bağlı olarak kar edecekleri görüşü mevcuttur. Daha sonraki amaç ise, müşteri memnuniyeti olarak karşımıza çıkmaktadır. Verimliliği artırma amacı ise müşteri memnuniyetini takip etmektedir. İstihdam yaratmada ise söz konusu işletmelerin kararsız olduğu görülmektedir. İşletmelerin bu noktada kararsız olmaları istihdam yaratmanın ne gibi bir getirisinin olacağını bilememeleridir. Şırnak

[36] Şevki Özgener, **Büyüme Sürecindeki KOBİ'lerin Yönetim ve Organizasyon Sorunları: Nevşehir Un Sanayii Örneği**, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 20, Ocak-Haziran, 2003, s.138.

ilinde faaliyet gösteren işletmelerde hala klasik ekonomik görüşün mevcut olduğunu görmekteyiz. En önemli amacın karlılığı artırmak olması bu durumun varlığını kanıtlamaktadır. Söz konusu araştırmaya katılan işletmelerde modern işletme anlayışı söz konusu olmamakla beraber işletmeler günümüzün ekonomik görüşlerinden yoksundur.

3.2.2. Sabit Varlık Değerlendirme Teknikleri

İşletmelerin uzun vadeli yatırım kararları gelecekleri açısından oldukça önem arz etmektedir. İşletmenin rekabet edebilmesi ve faaliyetlerini devam ettirebilmesi için yatırım kararlarını objektif bir şekilde vermesi gerekmektedir. İşletmeler ancak bu şekilde her türlü değişime uyum sağlamış olacaktır.

Uzun vadeli varlıklara yatırım kararı üst yönetim için en önemli kararlardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü söz konusu varlıklar işletmede uzun dönemli olarak kullanılacaktır. İşletmeler sınırlı kaynaklara sahip olduğu için hangi kaynaklara ne kadar yatırım yapacağına iyi karar vermelidir. Aynı zamanda verilen bu karar onun diğer işletmeler ile rekabet edebilirliğini olumlu bir şekilde etkilemelidir.

İşletmeler yatırım projelerini değerlendirirken geri ödeme süresi yöntemi, iç karlılık oranı yöntemi, net bugünkü değer yöntemi gibi yöntemleri kullanmaktadır. Ayrıca işletme yöneticilerinin kendi sezgi ve deneyimleriyle karara vardıkları da unutulmamalıdır.[37]

Söz konusu işletmelere bu yöntemlerden hangilerini kullandıkları sorulmuştur. Örneklemin % 98,21'i kendi sezgi ve deneyimleriyle uzun vadeli yatırım kararlarını aldıklarını söylemiştir. İkinci olarak da % 28,57 ile geri ödeme süresi yöntemini kullandıklarını belirtmiştir. Net bugünkü değer yöntemi ve iç karlılık oranı yöntemi Şırnak ilindeki işletmelerde uzun vadeli yatırım kararı verilirken oldukça az kullanılan yöntemler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda söz konusu işletmelerin büyük bir çoğunluğun kendi sezgileri ile karara vardıklarını görülmektedir. Bu da bu yöredeki işletmelerin yeterince finans bilgisine sahip olmadıkları anlamına gelmektedir. Bir kısım işletmenin geri ödeme süresi yöntemini kullanması da kolay olan bu yöntemin az sayıda da olsa bazı işletmeler tarafından uygulandığını göstermektedir. Bu analizden Şırnak ilindeki işletmelerin paranın zaman değerini dikkate alan yöntemleri kullanmadıkları sonucu çıkmaktadır. Bu da işletme yöneticilerinin gerekli olan finans bilgisine sahip olmadıklarının bir kanıtıdır.

Tablo 4: İşletmelerin Sabit Varlık Değerleme Yaklaşımları

Yatırım değerlendirme Teknikleri	**N**	**%**
Kendi sezgi ve deneyimleri	56	98,21
Geri ödeme süresi yöntemi	56	28,57
Net bugünkü değer yöntemi	56	8,92
İç karlılık oranı yöntemi	56	12,5

3.2.3. Çalışma Sermayesi Yönetimi

Çalışma sermayesi, işletmelerin faaliyetlerini devam ettirebilmesi açısından oldukça önemlidir. Çünkü işletmelerin, üretim yapabilmek, bunu devam ettirebilmek için hammaddelere, kesintisiz bir satış için stoklara ihtiyacı vardır. Aynı zamanda işletmelerin günlük giderleri karşılayabilmek için nakit değerlere ve müşterileri finanse edebilmek için alacaklara kaynak ayırması gerekmektedir.

Çalışma sermayesinin yeterli düzeyden daha az olması işletmelerin faaliyetlerinin aksamasına neden olurken fazla olması da işletmelerin kaynaklarını etkin kullanamadığı göstermektedir

[37] Demir, **a.g.e**., s.62-63.

Çalışma sermayesi yönetiminde önemli olan kalemler; nakit yönetimi, alacak yönetimi ve stok kontrolleridir.[38]

Araştırmaya katılan söz konusu işletmelerin, çalışma sermayesine ilişkin değerler (1= kesinlikle yapılmamakta, 2= bazen yapılmakta, 3= kararsızım, 4= yapılmakta, 5= kesinlikle yapılmakta) şeklindeki değerlerden elde edilmeye çalışılmıştır.

Aşağıdaki tablodan da görüldüğü üzere, işletmelerin çalışma sermayesi yönetimine ilişkin olarak kasada biriken paraları hemen borçlarımızı kapatmada kullanırız hipotezine olumlu cevap verdikleri görülmektedir. Yani işletmelerin biriken paraları başka yatırımlarda kullanmadıklarını hemen borçlarını ödemede kullandıklarını anlaşılmaktadır. Başka yatırım olanaklarından habersiz oldukları ya da bilgi eksikliğinden dolayı bu yolu seçtikleri düşünülebilmektedir. Erken ödemede bulunan müşterilere iskonto yapma işine önem verdiklerini de görülmektedir. Söz konusu işletmeler, vadesi geçen alacaklarını da düzenli olarak takip etmeye önem vermektedir. Bu bağlamda işletmeler alacaklarını takip etmektedir. Aynı zamanda kredili mal talebinde bulunan müşterilere kredi analizi yaptıkları da görülmektedir. Yani müşterilerinin durumuna göre kredili mal vermekte, borçlarını ödeyebilecek müşterilere mal satmaktadır. Bu da işletmelerin temkinli olduklarını göstermektedir. Söz konusu işletmelerin, yazılı olarak nakit bütçesi düzenlenmesi işini gerçekleştirdikleri görülmektedir. Uzun vadede bir finansal planlama yapmasalar da kısa dönemler için bütçeler hazırlamaktadırlar. Ancak araştırmaya katılan işletmeler, günlük faaliyetler için gerekli olan çalışma sermayesi ihtiyaçlarını belirli aralıklarla izleme hipotezinde kararsız kalmışlardır. Aynı zamanda kararsız oldukları noktalar, borçlanma kararı verilirken dönen varlıkları ile borçların arasında dengenin gözetilmesi, dönen varlıkların kısa vadeli borçlardan daha fazla olması, borçlarını ödeme günlerini ayın belirli günlerine toplamaları hipotezleridir. Bu da söz konusu işletmelerin finansal bilgilerinin yetersiz olduğuna işaret etmektedir.

İşletmeler, hammadde, malzeme siparişlerinin verilmesi için belirlenen bir sipariş verme noktasının varlığı hipotezinde olumsuz cevap vermiştir. Yani söz konusu işletmelerde belirli bir sipariş verme noktası mevcut değildir. Aynı zamanda işletmeler stoklardaki miktara göre de üretime yön vermemektedir. Buradan işletmelerin stok temini konusunda bir zorlukla karşılaşmadıkları sonucu çıkabilmektedir. Aynı zamanda zaten Şırnak ilinde ele aldığımız işletmelerin büyük çoğunluğunun ulaşım alanında faaliyet göstermesi ya da üretim işletmesi olmaması böyle bir sonucun çıkması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır.

Tablo 5: İşletmelerin Çalışma Sermayesine İlişkin Bulgular

Hipotezler	**Mean**	**St. sapma**	**T testi**	**Sig (p)**
Yazılı olarak nakit bütçesi düzenlenmesi	3,46	1,560	16,613	,000
Kredili mal talebinde bulunan müşterilerin kredi analizi yaparak kredili mal satışı	3,52	1,465	17,974	,000
Alacakların erken tahsil edilebilmesi için erken ödemede bulunan müşterilere iskonto yapılması	3,88	1,207	24,025	,000
Vadesi geçen alacakların düzenli olarak takip edilmesi	3,59	1,218	22,058	,000
Günlük faaliyetler için gerekli olan işletme sermayesi ihtiyaçlarının belirli aralıklarla izlenmesi	3,20	1,507	15,877	,000
Stoklardaki miktara göre üretime yön verilmesi	2,41	1,570	11,491	,000
Hammadde, malzeme siparişlerinin verilmesi için belirlenen bir sipariş verme noktasının varlığı	2,25	1,405	11,988	,000

[38] Demir, **a.g.e.,** s.60.

Borçlanma kararı verilirken dönen varlıklar ile borçlar arasında dengenin gözetilmesi	3,00	1,388	16,171	,000
Genel itibariyle dönen varlıklar kısa vadeli borçlardan daha fazladır	3,30	1,464	16,889	,000
Kasada biriken paraları hemen borçlarımızı kapatmada kullanırız	4,11	,966	31,806	,000
Borçlarımızın ödeme günlerini ayın belirli günlerine toplamak politikamız gereğidir	3,09	1,405	16,456	,000
Kasada birken paraları ihtiyaç oluncaya dek, getirisi olabilecek banka, fon v.s değerlendiririz	2,48	1,401	13,256	,000

3.2.4. Planlamaya İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılan işletmelere yazılı bir finansal planlama yapıp yapmadıklarını sorulduğunda, işletmelerden 1 tanesinin (% 1,8) finansal planlama yaptığını geri kalan 55 işletmenin (% 98,2) finansal planlama yapmadığını analiz sonuçlarından görülmektedir. Finansal planlama yapan söz konusu işletme de 3-9 aylık süreli planlar yapmakta olduğunu söylemiştir. Şırnak ilindeki işletmelerin sadece 1 tanesinin finansal planlama yapması genel itibariyle bu bölgedeki işletmelerin ayrı bir finans bölümünün olmadığının göstergesidir. Hatta finansal planlama yapan işletmenin 3-9 aylık bir finansal planlama yapması finansal planlamanın içeriğinin basit ve yüzeysel olduğunun da göstergesidir. Finansal planlama yapmayan işletmelere, finansal planlama yapmama nedenlerinin önem dereceleri sorulduğunda şu sonuçlar çıkmıştır. Uzman eleman bulunduramamak buradaki işletmelerin finansal planlama yapmamalarının en büyük nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır. İkinci olarak da siyasi ve politik istikrarsızlık finansal planlama yapmaya engel olarak görülmektedir. Bu da bu bölgenin siyasi ve politik olarak hassas bir bölgede yer aldığını kanıtlamaktadır. İşletmeler, yüksek enflasyon, gelir ve gider tahminindeki zorluklar, dövizdeki belirsizlikler, faiz oranlarının dalgalı olması gibi noktalarda kararsız olduklarını söylemiştir. Yani bu etmenlerin finansal planlama için engel teşkil edip etmedikleri hakkında bilgileri yoktur. Bu da Şırnak ilindeki işletme sahiplerinin ekonomi alanında yeterince bilgiye sahip olmadıklarını göstermektedir.

Tablo 6: İşletmelerin Finansal Planlamalarına İlişkin Bulgular

Hipotezler	**Mean**	**St sapma**	**T testi**	**Sig (p)**
Yüksek Enflasyon	2,56	1,584	12,001	,000
Gelir ve Giderlerin tahminindeki zorluk	2,76	1,644	12,468	,000
Dövizdeki belirsizlik	2,78	1,524	13,539	,000
Faiz oranlarının dalgalı olması	2,64	1,544	12,663	,000
Uzman eleman bulunduramamak	4,25	1,174	26,874	,000
Siyasi ve politik istikrarsızlık	3,96	1,261	23.303	,000

3.2.5. İşletmelerin Finansman Politikaları

Söz konusu işletmelerin finansman politikalarına ilişkin ortalamalar (1= kesinlikle katılmıyorum, 2= katılmıyorum, 3= kararsızım, 4= katılıyorum, 5= kesinlikle katılıyorum) ölçeğinden elde edilmiştir. İşletmelerin finansman politikalarına ilişkin ortalama değerler tabloda verilmiştir. Genel itibariyle bakıldığında araştırmaya katılan işletmelerde belirli bir finansman politikasının varlığından söz edilememektedir. Cevaplar kararsız olduklarını göstermekte bu da belirli bir finansman politikalarının olmadığına işaret etmektedir. İşletmelerin finansman kararlarına bakıldığında, en önemli gördükleri faktörün 3,29 ile finansman kaynakları ile yatırılan varlıkların arasında zaman açısından uyumun olması önemlidir şeklindedir. Kalan diğer hipotezler de işletmeler hep kararsız kalmıştır. Bunun sebebi olarak bu bölgedeki işletmelerin finansman politikalarından habersiz olmaları, yeterince bilgiye sahip olmamaları gösterilebilir.

Tablo 7: İşletmelerin Finansman Politikaları

Hipotezler	Mean	St sapma	T testi	Sig (p)
Finansman kaynakları ile yatırılan varlıkların arasında zaman açısından uyumun olması önemlidir.	3,29	1,592	15,443	,000
Dış kaynak kullanımlarımızda kontrol ve yönetimin paylaşılması öncelikli ele aldığımız konudur	2,48	1,279	14,552	,000
Dış kaynak kullanımlarımızda maliyet bizim için öncelikli ele aldığımız konudur	2,95	1,470	15,000	,000
Dış kaynak kullanımlarımızda esneklik öncelikli ele aldığımız konudur	2,54	1,321	14,368	,000
Finansal bünyede toplam borç içerisinde kısa vadeli borcumuz daha ağırlıktadır	2,73	1,543	13,249	,000
Toplam borç içerisinde karlılığı artırdığından dolayı kısa vadeli borca ağırlık veririz	2,82	1,491	14,164	,000
Uzun vadeli kaynak bulmak güç olduğundan kısa vadeli borçlanmaya ağırlık veririz	3,04	1,235	18,390	,000

4. Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada Şırnak ilindeki Küçük ve Orta Boy işletmelerin finansal yönetim uygulamalarına ilişkin bilgileri elde edilmeye çalışılmıştır. 56 adet işletme üzerinde yapılan çalışmada anket yöntemi kullanılmıştır ve ortaya çıkan bilgiler şu şekildedir.

Araştırmaya katılan işletmelerin büyük bir çoğunluğun limited şirket olduğu göze çarpmaktadır. Yine işletmelerin büyük bir çoğunluğu ulaştırma, haberleşme, depolama, taşıma sektöründe yer almaktadır. Bunun sebebi olarak Şırnak'ın sınır bölgesinde yer alması ve sınır ticaretinin yapılıyor olması gösterilebilmektedir. İşletmelerin % 62,5' i 1 ile 5 ortaklı işletmelerdir. Söz konusu işletmelerde, finans bölümünden sorumlu kişi % 92,9 ile işletme sahibidir. Yani klasik işletme anlayışının var olduğu görülmektedir.

Araştırmaya katılan işletmelerin amaç sıralamasına bakıldığında, karlılığı artırmak birinci sırada yer almaktadır. Bu bağlamda Şırnak ilindeki KOBİ'lerin kısa vadeli düşündükleri yani klasik işletme anlayışına sahip oldukları görülmektedir. Söz konusu işletmeler karlılıklarının artmasıyla güvende olacaklarını düşünmektedir. İkinci olarak büyümek cevabı göze çarpmaktadır. Büyüyerek daha fazla kar edecekleri düşüncesi böyle bir sonucun çıkmasını muhtemel hale getirmiştir. Satışları artırmak, müşteri memnuniyeti, verimliliği artırmak sırasıyla işletmelerin önem verdikleri amaçlar olarak ortaya çıkmıştır. İşletmeler istihdam yaratmanın ise işletme için bir getirisinin olmayacağı düşüncesindedir.

İşletmelerin çalışma sermayesi yönetimine ilişkin cevaplara bakıldığında ise, genel itibariyle çalışma sermayesi yönetimine çok önem vermedikleri görülmektedir. Bunun nedeni olarak finans bilgisinden yoksun olmaları gösterilebilir. Bu bağlamda diğer yatırım fırsatlarından haberdar olmadıklarını da buradan anlaşılabilmektedir. Aynı zamanda işletmeler alacaklarını erken tahsil edebilmek için iskonto yaptıklarını belirtmiştir. Kredili mal talebinde bulunan müşterilere kredi analizi yaptıkları da çıkan sonuçlar arasındadır. Yani, işletmeler kendilerini ehemmiyete aldıktan sonra kredili satış yapmaktadır. Analiz sonuçlarına göre vadesi gelen alacaklarını da düzenli olarak takip ettikleri görülmektedir. İşletmeler gerekli olan işletme sermayesi ihtiyacının belirli aralıklarla izlenmesi, borçlanma kararı verilirken dönen varlıklar ile borçlar arasında dengenin gözetilmesi, borçlarının ödeme günlerini ayın belirli günlerine yığma politikalarında kararsız kalmıştır. Buradan söz konusu işletmelerin belirli bir finansal plan dahilinde çalışmadıkları görülmektedir. İşletmeler stoklardaki ihtiyaca yön veririz cümlesine katılmamıştır, bunun anlamı işletmelerin bir stok politikasının

olmamasıdır. Aynı zamanda hammadde ve malzeme için bir sipariş noktaları mevcut değildir. Zaten söz konusu işletmeler içinde üretim işletmesi sayısının çok az olması böyle bir sonucu muhtemel kılmaktadır. Kasada biriken paraları ihtiyaç oluncaya dek başka şekilde değerlendirmedikleri çıkan sonuçlar arasındadır. Bu da başka yatırım olanaklarından habersiz olduklarını bize göstermektedir.

Araştırmaya katılan işletmelerin 1'i dışında hiçbirinde yazılı bir finansal planlama söz konusu değildir. Mevcut 1 işletmede yazılı bir planlama söz konusu ve 3-9 aylık süreli bir plan şeklindedir. İşletmelerin yazılı bir planlama yapmama sebepleri arasında en fazla uzman eleman bulunduramama ve siyasi politik istikrarsızlık nedenleri gösterilmiştir. Diğer sebepler sorulduğunda ise kararsızım cevabını alınmıştır. Bu da yeterince bilgi sahibi olmamalarından kaynaklanmaktadır.

Araştırmaya katılan işletmelerin finansman politikalarına bakıldığında, hemen hemen tüm sorularda kararsızım cevabı alınmıştır. Bu da Şırnak ilindeki işletmelerin finans alanında çok az bilgiye sahip olduğu anlamına gelmektedir. Genellikle para işlerini muhasebecileri sayesinde yerine getiren bu işletmeler günümüz modern finans anlayışının çok gerisindedir. Yani ekonomi bilgilerinin eksik olması bu sonucu olağan hale getirmektedir.

Yapılan bu çalışma sonucuna göre genel itibariyle çıkan sonuç; söz konusu işletmelerin modern finans anlayışının çok gerisinde olduklarıdır. Bu durum onları çağın gerisinde bırakmış ve diğer işletmelerle rekabet avantajını kısıtlamıştır. Aynı zamanda finansal bilgi yetersizliği de söz konusu işletmeler için bir sorundur. Yapılması gerekenler ise, bölge halkının girişimci olmaya yönelik teşvik edilmesi, mevcut işletme sahiplerinin finans alanında eğitilmesi, mevcut işletmelerin sermaye temini konusunda desteklenmesidir.

Kaynakça:

ALKIN Kerim, OKAY Esin, Türkiye'deki KOBİ'lerin Basel II'ye Uyum Süreci ve Öneriler, İstanbul Ticaret Odası, Yayın No: 4, İstanbul, 2008.

AYDIN Nurhan, BAŞAR Mehmet, COŞKUN Metin, Finansal Yönetim, Genç Copy Center, 2.Basım, Eskişehir, Eylül 2007.

BERK Niyazi, Finansal Yönetim, Türkmen Kitabevi, İstanbul 2002

CEYLAN Ali, KORKMAZ Turhan, İşletmelerde Finansal Yönetim, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2008.

CEYLAN Ali, İşletmelerde Finansal Yönetim, Ekin Kitabevi, Bursa, 2004

ÇELİK Adnan, AKGEMCİ Tahir, Girişimcilik Kültürü ve KOBİ'ler, Gazi Kitabevi, 2.Baskı, Eylül 2007.

DEMİR Yusuf, ÖZDEMİR Ozan, EREN İsmail, Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerde Finansal Yönetim Uygulamaları, Asil Yayın Dağıtım, Isparta, 2008.

ERTÜRK Mümin, İşletme Biliminin Temel İlkeleri, Beta Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, Ağustos 2009.

MUCUK İsmet, Temel İşletme Bilgileri, Türkmen Kitabevi, 2. Basım, İstanbul, 2003.

ŞİMŞEK Muhittin, Ekonominin Lokomotifi KOBİ'lerin Olmazsa Olmazları, Alfa Basım Yayın, İstanbul, Ağustos, 2002.

TİKİCİ Mehmet, AKSOY Ali, Girişimcilik ve Küçük İşletmeler, Nobel Yayın Dağıtım, 1. Basım, Ankara, Mart 2009.

ÜNSALAN Erdal, ŞİMŞEKER Bülent, Temel İşletmecilik Bilgileri, Detay Yayıncılık, 3. Baskı, Ankara, 2008.

BECK Thorsten, DEMİRGUC-KUNT Asli, Small and Medium-Size Enterprises: Access to Finance as a Growth Constraint, www.sciencedirect.com, E.T: 05-04-2010.

Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Tanımı, Nitelikleri ve Sınıflandırılması Hakkında Yönetmelik, KOSGEB, 2005.

OKTAY Ertan, GÜNEY Alptekin, Türkiye'de KOBİ'lerin Finansman Sorunu ve Çözüm Önerileri, 21. Yüzyılda KOBİ'ler: Sorunlar, Fırsatlar ve Çözüm Önerileri Sempozyumu, 03-04 Ocak 2002, Doğu Akdeniz Üniversitesi, K.K.T.C.

ÖZGEN Hüseyin, DOĞAN Selen, Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin Uluslar arası Pazarlara Açılmada Karşılaştıkları Temel Yönetim Sorunları, www.dtm.gov.tr, E.T:12-04-2010

ÖZGENER Şevki, Büyüme Sürecindeki KOBİ'lerin Yönetim ve Organizasyon Sorunları: Nevşehir Un Sanayii Örneği, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 20, Ocak-Haziran, 2003.

YILMAZ Beytullah, KOBİ'lerin Finansman Sorunlarına Bir Çözüm Önerisi: "Risk Sermayesi Modeli, www.dtm.gov.tr , E.T: 05-04-2010.

http://www.ekodialog.com/Makaleler/kobilerin_onemi_oecd_kobi_konferansi.html, E.T:23-03-2010.

http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=258, E.T:24-03-2010.

http://www.ekodialog.com/isletme_ekonomisi/kobiler_ve_ozellikleri.html, E.T:23-03-2010.

http://idbdocs.iadb.org/wsdocs/getdocument.aspx?docnum=1481577, E.T: 05-04-2010.

http://www.ilo.org/public/english/region/ampro/cinterfor/temas/employer/pymes/index.html, E.T: 05-04-2010.

http://www.oecd.org/dataoecd/3/30/1918307.pdf, E.T: 05-04-2010.

TÜRKİYE İŞGÜCÜ PİYASASININ YAPISAL SORUNLARI VE ŞIRNAK İLİ 2009 YILI İŞGÜCÜ PİYASASI ARAŞTIRMA ANALİZİ DEĞERLENDİRMESİ

Bülent DARICI[*]

Fatih Mehmet ÖCAL[**]

Özet

Türkiye ekonomisinin hemen her döneminde ortaya çıkan önemli sorunlardan birisi de hiç şüphesiz işsizliktir. Kaynak yaratmanın sınırlı olduğu az gelişmiş ülkelerin tipik sorunları arasında yer alan işsizlik sorunu, 2000'li yıllarda sadece ülkemizde değil dünya ülkelerinin pek çoğunda da çözülmesi gerekli ilk gündem maddelerinde birisi olmuştur. İşsizlik problemi, hem sosyal hem de ekonomik açıdan önem taşıyan, çok boyutlu bir kavramdır. Küresel ölçekte boyutları olan bu kavramın yerel ölçekte etkileri ve çözüm önerileri bu anlamda çalışmada yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler; İşsizlik, İstihdam, Yerel Politikalar, Hane Halkı İşgücü Anketi, Sektörler

THE STRUCTURAL PROBLEMS OF TURKISH LABOR MARKET AND THE EVALUATION OF SIRNAK CITY LABOR MARKET SURVEY ANALYSIS OF THE YEAR 2009

Abstract

Without a doubt, one of the important problems of Turkish economy in almost every period is the unemployment. By 2000s, the unemployment problem, which is among the typical problems of the developing countries where the chance of creating economic resources is limited, became one of the current issues of the agenda that should be solved not only in our country but also in many other countries in the world. The unemployment problem, which has both social and economic importance, is a multi- dimensional term. In that sense, the effects of this term on the local scale, which has also its extents on the global scale, and the suggestions for the solution are dealt with in this study.

Key Words; Unemployment, Employment, Local Policies, The Labor Power Survey Of The Household Members , Sectors

[*] Yrd. Doç. Dr., Şırnak Üniversitesi, İ.İ.B.F., bulentdarici@sirnak.edu.tr

[**] Yrd. Doç. Dr., Şırnak Üniversitesi, İ.İ.B.F., fmehmetocal@sirnak.edu.tr

Giriş

Türkiye ekonomisi, gerek yerel ve gerekse global faktörlerin etkisiyle kriz sonrası dönemde önemli bir değişim sürecinden geçmektedir. Yüksek enflasyonist dönemde uzunca bir süredir yaşayan ekonomik ajanların edindiği bazı davranış kalıpları değişime uğramakta, başta üretim, dış ticaret yapısı ve kurumsallaşma olmak üzere ekonomik altyapı bu süreçte önemli bir değişim yaşamaktadır. Bu değişimin, gerek mikro ve gerekse makro ölçekte etki ve dışsallıkları ortaya çıkmaktadır[1]. Bu değişimin etkileri kendisini üretim faktörlerinde göstermektedir. Şüphesiz değişimin yaşandığı en önemli üretim faktörlerinden birisi de *işgücü* yani emektir. *İşgücü*, sermaye, doğal kaynaklar ve girişimci gibi üretim faktörlerinden birisidir. Sürdürülebilir bir büyümenin sağlanması için işgücüne ihtiyaç bulunmaktadır. Ülkedeki işgücünün nitelik ve niceliği önemlidir. Ancak, işgücü doğrudan insan unsurunu içerdiğinden diğer üretim faktörlerinden ayrılmaktadır. Üretimin temel amacı tüketimdir. İşgücü ise hem üretim hem tüketim süreci içinde yer almaktadır. Bu bakımdan insan üretim sürecinde araç olarak görülse de, tüketimde nihai hedef olduğundan temel amaç olmaktadır. İstihdamı artırıcı ve işsizliği önleyici politikaların uygulanması gereği bu açıdan önem kazanmaktadır. Üretimin, refahın sağlanması ve paylaşılması, ancak istihdam seviyesinin yüksekliği ile mümkündür. Bir ülkede istihdam edilen kişi sayısı toplam üretimi belirleyen temel bir unsur olmaktadır[2].

Yapılan değerlendirme çalışması özellikle krizlerde tırmanan işsizlik olgusunun nedenlerini ve boyutlarını göstermesi açıdan önemlidir. Değerlendirme, *"Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü Şırnak İli 2009 Yılı İşgücü Piyasası Araştırması Sonuç Raporu"* nun yorumlanmasını içermektedir. Bunun için tablolar yeniden tasniflenmiş ve grafikler yardımıyla mevcut durum ortaya çıkarılmıştır. 2008 İl Düzeyinde Temel İşgücü Göstergelerine göre, Şırnak İli işsizlik oranı 22,1 ile işsizlik düzeyi en yüksek il olmuştur[3]. Bu sonucun oluşmasında etkili durumların ortaya çıkarılması çalışmanın asıl amacını oluşturmaktadır.

1. İşsizlik ve İstihdamın Kavramsal Çerçevesi

Ülke ekonomilerinin performans ölçütlerinden bir tanesi de işsizlik ve istihdam düzeyleridir. İşsizlik göstergesi günümüzde tüm toplumların temel tartışma konuları arasında yer almaktadır. Etkileri hem sosyal hem de ekonomik hayatta ortaya çıkmakta, işgücü piyasalarını derinden etkilemektedir. Bu durum istihdam ile işsizlik kavramlarının önemini açıkça ortaya koymaktadır.

1.1. İşsizlik ve İstihdam İle İlgili Kavramlar

İnsanlar ihtiyaçlarını karşılayabilmek için çalışmak durumundadır. Bu zorunluluk, ihtiyaçların tatmini açısından önemlidir. Çalışmak, kişinin istihdam edilebilirliği ile mümkündür. Bu haliyle istihdam, işsizlik gibi bazı kavramların tanımlanması gerekmektedir. Çalışma irade ve iktidarında olup da cari ücret düzeyinde, kanun yahut örf ve adetle tayin edilmiş saatler zarfında bir iş aradığı halde bulamayan kişiye *işsiz* denir[4]. *İşsizlik,* insan

---

1 TÜSİAD, "Türkiye'de Hanehalkı: İşgücü, Gelir, Harcama ve Yoksulluk Açısından Analizi",Yayın No: TÜSİAD-T/2008-03/455, s. 21, Mart 2008

2 Enis BAĞDADİOĞLU, "*Türkiye İşgücü Piyasası*" http://www.turkis.org.tr/source.cms.docs/turkis.org.tr.ce/docs /file/web_turkiyeisgucupiyasasi.doc Erişim Tarihi:08.11.2009

3 http://www.ntvmsnbc.com/id/25057402/ "20 İl'de Tehlike Çanları Çalıyor", Erişim Tarihi: 14.02.2010

4 Sabri F. Ülgener, "Milli Gelir İstihdam ve Büyüme" Der Yayınları, s. 113, İstanbul, 1991

kaynaklarının kısmen atıl kalması, kalkınmanın yavaşlaması demektir[5]. Üretim faktörleri arasında emeğin kullanımına *istihdam* denir[6]. Diğer bir tanımlamayla *istihdam,* bir ülkede çalışmak istek ve yeteneğinde bulunan kişilerin mal ve hizmet üretiminde kullanılması olarak tanımlanmaktadır. İşsizliğin uluslararası standart tanımının üç ölçütü; işi olmama, iş arıyor olma ve işbaşı yapmaya hazır olma şeklinde sıralanmıştır[7].

İşgücü Piyasası, çalışma koşulları ile ücretlerin belirlendiği bir piyasa türü şeklinde açıklanabilir[8]. *Hanehalkı,* işgücü piyasasında önemli bir rol üstlenmekte, genel refah ve yaşam standardını belirleyen temel bir işlev görmektedir[9].

Anket, Türkiye'de işgücü piyasasına ilişkin resmi veriler, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)'nun Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ) ve Avrupa Birliği İstatistik Ofisi (ABİO)'nin bu konudaki norm ve standartları göz önünde tutularak yapmış olduğu Hane Halkı İşgücü Anketi (HİA) sonuçlarına dayanmaktadır. HİA sonuçları 2004 yılından itibaren her ay, ilgili son üç ayı kapsayacak şekilde yayınlanmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'deki işgücü piyasasına ilişkin değerlendirmeler ve tartışmalarda genellikle bu rakamlar üzerinden yapılmaktadır[10]. Ülkeler kendi ekonomik ve sosyal yapılarını dikkate alarak, istihdam edilenleri, işsiz ve işgücüne dahil olmayan kişi sayılarını anketler aracılığıyla belirlemeye çalışmaktadırlar. ABİO, UÇÖ ve Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (EİKÖ) gibi uluslararası kuruluşlar, işgücü piyasasına ilişkin veri standartları konusunda yoğun çaba harcamalarına karşın, ulusal düzeyde yapılan anket çalışma ve tanımlarında farklılıklar gözlenebilmektedir. Farklılıklar büyük ölçüde ülkelerin yapısal özelliklerinden kaynaklanmakta; "istihdam edilenler", "ücretsiz aile işçisi" ve "işgücüne dahil olmayan nüfus" kapsamında yoğunlaşmaktadır. Dolayısıyla, bu göstergelere bağlı olarak hesaplanan işsizlik oranları da farklılaşabilmektedir[11].

İşsizlik sorunuyla ilgili olarak ön plana çıkan en önemli konulardan birisi işsizliğin ölçülmesidir. Literatürde, emek iktisadının; teorik ve ampirik çalışmalar arasındaki bağı kurma, geniş ölçekte veri elde edebilme ve bu verilerin analizinde ilerleme gibi konularda üzerinde en çok tartışılan alanlardan birisi olduğu kabul edilmektedir. Konunun gelişmekte olan ülkeler açısından önemi gelişmiş ülkelere göre daha dikkate değer görülmektedir ve bu alanda sürekli çalışmalar yapılmaktadır. İşgücü piyasasının gelişimini izlemek için gerekli istatistikî bilgilerin alt yapısını, iktisaden faal nüfus, istihdam, eksik istihdam ve işsizlik ile ilgili veriler oluşturmaktadır. Bu veriler hem istihdam hem de diğer ekonomi politikalarının yönlendirilmesine yardımcı olmaktadır. Türkiye'de işgücünün bütününü kapsayan ana veri kaynaklarını şu şekilde sıralamak mümkündür[12]:

- Genel Nüfus Sayımı Sonuçları (GNS)
- TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketleri (HİA)

---

5 TÜSİAD, "Türkiye'de İşgücü Piyasasının Kurumsal Yapısı ve İşsizlik", Yayın No. TÜSİAD-T/2004-11/381, s.15, Aralık 2004

6 Sabri F. Ülgener, 1991, s.78

7 Hüseyin Mualla YÜCEOL, "*Bir Politika Değişkeni Olarak İşsizliğin Ölçülmesi Sorunu ve Türkiye' de Gerçek İşsizlik Oranı*", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, www.e-sosder.com., ISSN:1304-0278 C.3, S. 12 (118-133), s.121 Bahar, 2005

8 http://muhasebeturk.org/ecopedia/387-e/2192-emek-piyasasi-nedir-ne-demek-anlami-tanimi.html Erişim Tarihi: 10.11.2009

9 TÜSİAD, 2008, a.g.e., s.13

10 Faruk SAPANCALI, "*Türkiye'de İşgücü Piyasası, Sorunlar ve Politikalar*", TÜHİS İŞ Hukuku ve İktisat Dergisi Cilt: 21, syf 8, Sayı: 2 - 3 Kasım 2007 / Şubat 2008

11 TÜSİAD, 2008, a.g.e., s.90

12 Hüseyin Mualla YÜCEOL, "*Bir Politika Değişkeni Olarak İşsizliğin Ölçülmesi Sorunu ve Türkiye' de Gerçek İşsizlik Oranı*" Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi www.e-sosder.com ISSN:1304-0278, C.3 S. 12 (118-133), Bahar 2005 Erişim Tarihi: 03.11.2009

- Türkiye İş Kurumu (İŞKUR) Yayınları
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)

İşgücü Piyasası Araştırması, Türkiye İş Kurumu (İŞKUR) tarafından işgücü piyasası ile ilgili periyodik ve güvenilir bilgi elde etmek, iş piyasasında mevcut, geçmiş ve gelecek dönemde meydana gelen değişme ve gelişmelerin işgücü üzerindeki etkisini ortaya çıkarmak ve alınması gerekli önlemleri belirlemek, iktisadi faaliyet kolları itibariyle gelişen ve daralan sektörleri, bu sektörlerde gelecekte ihtiyaç duyulacak ya da ortaya çıkacak meslekleri tespit etmek, bu mesleklerde ihtiyaç duyulan beceri ve yetenekleri belirleyerek istihdam politikalarının oluşumuna katkı sağlamak amacıyla *"İşgücü Piyasası Bilgileri Soru Kâğıdı"* başlıklı bir anket formu yazılım programı çerçevesinde elektronik anket haline getirilmiştir. Bu anket ile işyerlerinin istihdam açısından mevcut durumu, gelecek bir yıllık dönemdeki işgücü ve mesleki eğitim gereksinimleri konusunda kapsamlı bilgiler alınması amaçlanmaktadır. Bu bilgilere dayanarak İŞKUR ve diğer kullanıcılar; çalışmalarında faydalanacağı güvenilir bir veri tabanı oluşturabilecek, işgücü piyasasına ilişkin derlenecek verileri; iktisadi faaliyet kolu ve mesleklere göre il, bölge ve ülke ölçeğinde analiz edebilecek, iller ve bölgeler arasında gerektiğinde yıllara göre karşılaştırmalar yapabilecektir[13].

1.2. İktisadi Sektörler ve İşgücü Etkileşimi

Günümüzde ekonomik faaliyetler birincil, ikincil, üçüncül olarak veya sektörel bazda sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflandırmalar ekonomik faaliyetlerin kökenlerini dikkate alarak yapılan sınıflandırmalardır.

Birincil ekonomik faaliyetler: Tarım, orman, maden ve hayvancılık gibi doğadan doğrudan yararlanmaya dayalı faaliyetleri içerir. (Topraktan ve denizden elde edilen)

İkincil ekonomik faaliyetler: Hammaddenin işlenerek değiştirilmesi, yeni hammadde veya ürün elde edilmesine dayalı sanayi faaliyetlerini içerir. (Hammaddenin işlenerek değerli ürünlere dönüştürüldüğü sanayi faaliyetleri)

Üçüncül ekonomik faaliyetler: Hizmete dayalı ekonomik faaliyetleri içerir. Turizm, bankacılık, eğitim, sağlık, ulaştırma, haberleşme vb. faaliyetlere denir.

Tarım Sektörü: İnsanların topraktan çeşitli bitki ve ürünleri elde etmesi ve yine çeşitli evcil hayvanları yetiştirip beslemesi ve bunlardan ürünler alıp değerlendirmesi faaliyetidir.

Sanayi Sektörü: Her türlü tarımsal, hayvansal ve madensel hammaddeleri işleyerek bunlardan doğrudan doğruya kullanılır maddeler ve eşyalar meydana getirme faaliyetleridir.

Hizmetler Sektörü: Elektrik, gaz ve su, inşaat ve bayındırlık işleri, toptan ve perakende ticaret, lokanta ve oteller, ulaştırma, haberleşme ve depolama, mali kurumlar, sigorta, taşınmaz mallara ait işler ve kurumlar, yardımcı iş hizmetleri, toplum hizmetleri, sosyal ve kişisel hizmetler, (eğitim, sağlık, din) şeklinde sıralanabilir[14].

1.3. Meslek Sınıflandırması ISCO 88 nedir?

International Standard Classification of Occupations (ISCO-88) uluslararası mesleki sınıflama sistemidir. ISCO-88'in üç ana amacı vardır. Bu amaçlardan ilki, meslekler konusunda uluslararası iletişimi kolaylaştırmak ve ulusal istatistikçiler tarafından edinilen mesleki bilgilerin uluslararası alana taşınmasıdır. İkinci amaç, uluslararası mesleki verileri derleyerek araştırmalarda kullanılacak hale dönüştürmektir. Bu amaçla uluslararası göçmen

---

[13] http://www.tesk.org.tr/tr/mevzuat/08/rehber.pdf Erişim Tarihi:15.11.2009

[14] http://www.muhteva.com/ekonomik-faaliyetlerin-siniflandirilmasi-ders-sunumu-t93417.html Erişim Tarihi: 23.10.2009

ve iş yerleri ile bağlantı kurularak karar verme, eylem yönlendirme aktiviteleri gibi konularda rehberlik hizmetleri amaçlanmaktadır. Üçüncü amaç ise, gelişmekte olan ülkelere model sunmak veya ulusal mesleki sınıflamaları gözden geçirmektir. ISCO-88, ISCO-68'in sonraki versiyonu, günümüz iş piyasası ve beceri gereksinimini dikkate alarak hazırlanmış yeni mesleki sınıflama sistemidir[15].

Avrupa Birliği'nde Ekonomik Faaliyetlerin İstatistikî Sınıflaması (Efis 1.1.Rev.)[16]:

A: Tarım, avcılık ve ormancılık

B: Balıkçılık

C: Madencilik ve taş ocakçılığı

D: İmalat

E: Elektrik, gaz, buhar ve sıcak su üretimi ve dağıtımı

F: İnşaat

G: Toptan ve perakende ticaret; motorlu taşıt, motosiklet , kişisel ve ev eşyalarının onarımı

H: Oteller ve lokantalar

I: Ulaştırma, depolama ve haberleşme

J: Malî aracı kuruluşların faaliyetleri

K: Gayri Menkul kiralama ve iş faaliyetleri

L: Kamu yönetimi ve savunma, zorunlu sosyal güvenlik

M: Eğitim

N: Sağlık işleri ve sosyal hizmetler

O: Diğer sosyal, toplumsal ve kişisel hizmet faaliyetleri

P: Ev içi personel çalıştıran hane halkları ve hane halkları tarafından kendi kullanımlarına yönelik olarak ayrım yapılmamış üretim faaliyetleri

Q: Uluslararası örgütler ve temsilcilikleri.

1.4. KOBİ'lerin Tanımı

Türkiye'de, birçok kurum tarafından Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletme (KOBİ) tanımı yapılmıştır. Özellikle KOBİ destekleri ve AB ile işbirliği konularında çeşitli sorunların ortadan kaldırılması amacıyla ülkemizde KOBİ tanımı, "Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Tanımı, Nitelikleri ve Sınıflandırılması Hakkında Yönetmelik" ile (2005) AB normlarına uyumlu hale getirilmiştir. Tüm kurum ve kuruluş uygulamalarında geçerli bu tanıma göre KOBİ'ler,

a) Mikro işletme: 10 kişiden az yıllık çalışan istihdam eden ve yıllık net satış hâsılatı ya da mali bilançosu 1 milyon TL'yi aşmayan çok küçük ölçekli işletmeler,

b) Küçük işletme: 50 kişiden az yıllık çalışan istihdam eden ve yıllık net satış hâsılatı ya da mali bilançosu 5 milyon TL'yi aşmayan işletmeler,

---

[15] Murat TUNCER, Mehmet TAŞPINAR, "*Meslek Standartları ve Çeşitli Mesleki Sınıflama Sistemleri*" http://web.firat.edu.tr/ Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları, 2004 Erişim Tarihi: 15.10.2009

[16] http://www.akademiktisat.net/calisma/turizm/hatti_projesi.htm Erişim Tarihi: 25.10.2009

c) Orta büyüklükteki işletme: 250 kişiden az yıllık çalışan istihdam eden ve yıllık net satış hâsılatı ya da mali bilançosu 25 milyon TL'yi aşmayan işletmeler[17] şeklinde 3 alt gruptan oluşmaktadır.

2. Türkiye ve Şırnak İlinin İstihdam ve İşgücü Yapılarının Değerlendirilmesi

Türkiye'de sağlıklı ve işleyen bir emek piyasasının varlığı ile devamlı bir büyüme ortamının sağlanması, rekabet gücünün artırılması açısından önem taşımaktadır. Türkiye'de işsizlik sorunu geçiş sektörlerin durumundan ve iş gücü piyasasının yapısal sorunlarından kaynaklanmaktadır. Türkiye'de yüksek düzeyde iş imkânı yaratmanın tek yolu, üretim kapasitelerini artırmaktan ve hızlı-istikrarlı büyümeden geçmektedir. Türkiye'de istihdam yaratmayan sanal bir büyüme yaşanmaktadır. Türkiye'deki mevcut işsizliğin nedenlerine genel olarak bakıldığında daha çok yapısal ve konjonktürel etkilerin hâkim olduğu görülmektedir. Özellikle 2000'li yıllarda ardı ardına yaşanan krizler ve ekonomideki belirsizlikler işsizliğin artmasında etkili olmuştur[18].

2.1. Türkiye'nin İşgücü ve İstihdam Yapısı

Türkiye'de işsizliğin temel nedenleri çalışabilir yaştaki nüfusun artışı ve çalışma isteğine karşılık yeterli istihdam oluşturulamamasıdır. Hızlı nüfus artışı ve genç nüfus yapısı nedeniyle Türkiye'de işgücü arzı çok yüksektir. Buna karşılık gerek kamuda gerekse özel sektörde istihdam imkânları yeterli düzeyde gelişmemiştir[19].

Tablo1: Türkiye'de İşsizlik ve İstihdam Düzeyleri

Yıllar	Kurumsal olmayan nüfus	15 ve daha yukarı yaştaki nüfus	İşgücü	İstihdam edilenler	Eksik istihdam	İşsiz	İşgücüne katılma oranı (%)	İşsizlik oranı (%)	Tarım dışı işsizlik oranı (%)	İstihdam oranı (%)	İşgücüne dahil olmayan nüfus
2005	67.227	48.359	22.455	20.067	702	2.388	46,4	10,6	13,5	41,5	25.905
2006	68.066	49.174	22.751	20.423	776	2.328	46,3	10,2	12,7	41,5	26.423
2007	68.901	49.994	23.114	20.738	689	2.376	46,2	10,3	12,6	41,5	26.879
2008	69.724	50.772	23.805	21.194	779	2.611	46,9	11,0	13,6	41,7	26.967
2009	70.841	52.007	25.011	21.741	_- (*)	3.270	48,1	13,1	16,2	41,8	26.996

Kaynak: TÜİK

(*) 2009 yılından itibaren eksik istihdam tanımında, ILO'nun bu konudaki nihai düzenlemesi doğrultusunda değişiklik yapılmış olup, Aralık 2008 ve Ocak 2009 sonuçları, 2008 ve 2009 uygulamasına ait ayları birlikte içerdiğinden, bu dönemlerde eksik istihdama dair bilgi verilememektedir, 2009 Şubat döneminden itibaren "zamana bağlı eksik istihdam" ve "yetersiz istihdam"a ilişkin veriler yayımlanmaktadır,

Yukarıda işsizlik rakamlarına ilişkin 2005-2009 yılları itibariyle veriler düzenlenmiştir. Buna göre 2005-2009 yılları arasında; kurumsal olmayan nüfus, 15 ve daha yukarı yaştaki nüfus, işgücü sayısı, istihdam edilenlerin sayısı, işsiz sayısı yüzde olarak ortalama sırasıyla,

---

[17] Yasemin KÖSE, "*KOBİ'lerde Finansal Raporlamanın Amaçları ve Muhasebe Bilgilerinin Kullanım Düzeyine İlişkin Batı Karadeniz Araştırması*" Muhasebe Finansman Dergisi, (41):114-120, 2009

[18] Berrin Ceylan ATAMAN, "*Türkiye'de 2000-2005 Dönemi İşsizlik Üzerine Tartışmalar*", İktisat İşletme ve Finans Dergisi, Yıl: 21, Sayı: 239, s. 93-107, Şubat, 2006

[19] Ali YILMAZ, "Türkiye'de İşsiz Nüfus", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 15, Sayı:1, Elazığ, 2005.

1,013, 1,018, 1,027, 1,020 ve 1,086 olarak gerçekleşmiştir. Bu rakamlar bize, beş yıllık süreçte nüfus artışına bağlı olarak işsizliğin ve aynı şekilde işgücüne katılanların sayısını da artırmıştır. Tablo açıkça 2008 yılında oluşan küresel ekonomik krizin işsiz sayısını artırdığını, bu oranında 2009 yılında 2008 yılına oranla %25 olarak gerçekleştiğini açıkça ortaya koymaktadır.

İşsizlik, Türkiye'nin her dönem karşı karşıya kaldığı ancak son yıllarda gündemi oldukça meşgul eden en önemli sorunlardan biridir. Mevcut işsizlik sorunu giderilmeden işgücü piyasasına gün geçtikçe yeni işsizlerin katılması, bu sorunun daha uzun süre devam edeceğinin bir göstergesidir. Ekonominin yeterince güçlü olmadığı ülkemizde istihdam ve işsizlik sorununun önemini ve özelliklerini belirleyen başlıca nedenler arasında, hızlı nüfus artışını, iç ve dış göçleri, yetersiz geliri, teknolojik gelişmeleri, bölgelerarası gelişme farklılıklarını, yatırım politikalarındaki olumsuzlukları ve eğitim politikasındaki sorunları sıralamak mümkündür[20].

Bunların yanında istikrara kavuşamayan kentleşme, siyasi ve ekonomik istikrarsızlık, kamu ve özel sektörde yatırım yetersizliği, işgücü niteliğinin sanayinin ihtiyaçlarına cevap verememesi, faiz ve dış ticaret hadleri, kapasite kullanım oranlarındaki yetersizlik, girişimcilere sağlanması gereken eğitim, kredi ve örgütlenme yetersizlikleri gibi çok sayıda faktör ülkemizde işsizliğin boyutunu artırmakta ve işsizlik sorununu karmaşıklaştırmaktadır[21].

2.2. Şırnak İli İşgücü ve İstihdam Yapısı

Gelişmekte olan ülkelerin sorunlarını; nüfus artış hızlarının yüksekliği, eğitim sisteminin karmaşıklığı, sermaye biriktirme oranlarının düşüklüğü, bölgeler arası eşitsizlik, yatırım çekme azlığı vb gibi yapısal olarak sıralayabiliriz. Bu sayılan yapısal sorunlar ülkemiz açısından da maalesef mevcuttur.

Ülkemizin kendi içinde bulunan bölgeleri arasında yukarıda sayılan sorunlar bulunmaktadır. Ülkemiz içindeki bölgeler gerek coğrafi ve gerekse sosyal açıdan farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıklar kendisini ekonomik açıdan az gelişmişlik olarak yansıtmaktadır. Bölgeler arası az gelişmişlik sorunları arasında ülkemizde dikkati çeken unsurlar şunlardır; göç, eğitim, fırsat eşitliği, güvenlik, yatırım, sanayileşememe, ulaşım, yanlış bilgi edinimi vb.

Tablo 2'de iller itibariyle işsizlik ile ilgili çeşitli veriler gösterilmiştir. Tablo'ya göre, 2008 yılı için en yüksek işsizlik rakamı 22,1 ile Şırnak ilidir. Şırnak'ı, 20,5 ile Adana ve 18,3 ile Hakkâri izlemektedir. İşsizlik rakamı en düşük olan ilk üç il ise 3,7 ile Ardahan, 4,1 ile Kars ve 4,7 ile Bayburt'tur. İşsizlik oranı en yüksek il ile en düşük il arasında yaklaşık 6 kat fark bulunmaktadır. İşgücüne katılım oranı bakımından; ise en yüksek işgücüne katılım oranına sahip ilk üç il 66,3 ile Rize, 65,4 ile Gümüşhane ve 62,5 ile Artvin, işgücüne katılım oranı bakımından en düşük orana sahip ilk üç il ise 26,9 ile Diyarbakır, 27,2 ile Siirt, 29,8 ile Şırnak'tır.

---

[20] B. GEDİZ, ve M. H. YALÇINKAYA; "*Türkiye'de İstihdam-İşsizlik ve Çözüm Önerileri: Esneklik Yaklaşımı*", Celal Bayar Üniversitesi İİBF-Yönetim ve Ekonomi Dergisi, Sayı: 6, s. 161-183, 2000

[21] Süleyman ÖZDEMİR, Halis Yunus ERSÖZ ve İbrahim SARIOGLU, "İşsizlik Sorununun Çözümünde KOBİ'lerin Desteklenmesi", İstanbul Ticaret Odası, Yayın No: 2006-45, İstanbul 2006

Tablo 2: 2008 Yılı İtibariyle Türkiye'de İl Bazında İstihdam ve İşgücüne Katılma Oranları

İller	İş gücüne Katılım Oranı(%)	İşsizlik Oranı (%)	İstihdam Oranı (%)	İller	İş gücüne Katılım Oranı(%)	İşsizlik Oranı (%)	İstihdam Oranı (%)
Adana	45,6	20,5	36,2	**Konya**	50,3	10,7	45
Adıyaman	42,1	16,5	35,1	**Kütahya**	42,7	6,5	39,9
Afyon	44	7,7	40,6	**Malatya**	46	11,5	40,7
Ağrı	49,4	6,5	46,2	**Manisa**	44,5	9,8	40,1
Amasya	53,1	8,2	48,7	**Kahramanmaraş**	47,2	12,8	41,2
Ankara	45	11,8	39,7	**Mardin**	30,9	17	25,7
Antalya	57,3	9,7	51,8	**Muğla**	50,6	10,1	45,5
Artvin	62,5	5,7	58,9	**Muş**	40,7	13,2	35,3
Aydın	46,7	12,4	40,9	**Nevşehir**	41,3	9	37,6
Balıkesir	45,5	7,9	41,9	**Niğde**	38,6	9,3	35
Bilecik	51,5	8,2	47,3	**Ordu**	61,3	4,9	58,3
Bingöl	39,1	14,8	33,3	**Rize**	66,3	5,2	62,8
Bitlis	38,8	14,2	33,3	**Sakarya**	51,1	8,5	46,8
Bolu	46,4	11,5	41	**Samsun**	56,6	7,8	52,2
Burdur	59,5	6,4	55,7	**Siirt**	27,2	17,9	22,3
Bursa	50,2	10,8	44,8	**Sinop**	53,9	6,9	50,1
Çanakkale	49,4	7	44,7	**Sivas**	40,5	10,7	36,2
Çankırı	48,4	7,7	44,7	**Tekirdağ**	57,3	9,1	52,1
Çorum	53,4	7,5	49,4	**Tokat**	57,4	5,9	54
Denizli	53,1	9,4	48,2	**Trabzon**	59,5	6,1	55,4
Diyarbakır	26,9	15,7	22,7	**Tunceli**	39,7	17,9	32,6
Edirne	47	14,3	40,3	**Şanlıurfa**	36,1	12,8	31,5
Elazığ	40,4	15,5	34,1	**Uşak**	45,2	9,2	41
Erzincan	51	17,7	47,9	**Van**	39,1	13	34
Erzurum	52,6	6,2	49,3	**Yozgat**	39,4	12,2	34,6
Eskişehir	44,8	9,9	40,4	**Zonguldak**	57,1	6,9	53,2
Gaziantep	43,9	16,8	36,5	**Aksaray**	37,5	10	33,8
Giresun	57,9	6,3	54,2	**Bayburt**	55,5	4,7	52,9
Gümüşhane	65,4	5	62,2	**Karaman**	56,3	7,7	52
Hakkari	33,4	18,3	27,3	**Kırıkkale**	34,7	11,1	30,9
Hatay	44,6	17,7	36,7	**Batman**	31,4	14,3	26,9
Isparta	53,6	8,1	49,2	**Şırnak**	29,8	22,1	23,2
Mersin	49,2	13,1	42,8	**Bartın**	54,3	5,2	51,4
İstanbul	46,5	11,2	41,3	**Ardahan**	58,2	3,7	56
İzmir	45,2	11,8	39,9	**Iğdır**	48,9	6,7	45,7
Kars	56,2	4,1	53,9	**Yalova**	45,1	12,1	39,6
Kastamonu	55,8	5,3	52,8	**Karabük**	46,6	7,5	43,1
Kayseri	39	11,1	34,7	**Kilis**	42,5	10,9	37,9
Kırklareli	52	11,5	46	**Osmaniye**	44	16,3	36,8
Kırşehir	36,9	11,1	32,8	**Düzce**	49	10,2	44
Kocaeli	46,3	11,6	40,9	Kaynak: http://www.ntvmsnbc.com/id/25057402/ "20 İl'de Tehlike Çanları Çalıyor", Erişim Tarihi: 14.02.2010			

3. Şırnak'ta Faaliyet Gösteren Firmalara Yönelik İş Gücü Piyasası Anketi Değerlendirmesi

Bu çalışmada Türkiye İş Kurumu tarafından 2009 yılında Şırnak il sınırları içinde faaliyet gösteren firmalarda çalışan istihdam, ölçek ve kadın/erkek dağılımı bakımından incelenip, en çok istihdam sağlayan ve eleman ihtiyacı olan mesleklerin belirlenip elde edilen veriler ışığında analiz ve değerlendirmeler yapılarak sorunlar, çözüm önerileri ve sonuçlar ortaya konmuştur.

3.1. Araştırmanın Amaç ve Önemi

Şırnak ili işgücü piyasasında şu an ihtiyaç duyulan ve önümüzdeki dönemlerde istihdamı artacak ve/veya azalacak meslekleri belirlemek, olabilecek değişmeleri takip ederek sorun ve çözüm önerilerini ortaya koymak amacıyla, Türkiye İş Kurumu tarafından 2009 yılında "İşgücü Piyasası Bilgileri Anketi" yapılmış ve anket verileri yeniden düzenlenip yorumlanarak gelecekte yapılması düşünülen çalışmalarda kaynak oluşturması amaçlanmıştır.

3.2. Örneklem Kitlesi

Türkiye İş Kurumu tarafından 2009 yılında Şırnak il sınırları içinde faaliyet gösteren 442 firma örneklem kitlesi olarak seçilmiş ve anket uygulaması sonucu elde edilen sonuçların analizi yapılmıştır.

3.3. Araştırmanın Yöntemi

Ekonometrik çalışmalarda sürekli kullanılan veri türleri, zaman serisi ve yatay kesit verileridir. Zaman serisi verileri, değişkenlerin geçen belli bir zaman dilimindeki değişikleri gösterirken, yatay kesit verileri zaman içinde gün, hafta, ay gibi belli bir andaki tüketici, hane halkı, firma sahibi gibi tekil birimlerle ilgili verilerin gözlenen değerlerini ifade eder. Bu iki veri tipi uygulamalarda ayrı olarak kullanıldığı gibi, birçok çalışmada birlikte kullanılmaktadır[22]. Bu araştırmada zaman içinde gün, hafta, ay gibi belli bir andaki tüketici, hane halkı, firma sahibi gibi tekil birimlerle ilgili verilerin gözlenen değerlerini ifade eden yatay kesit verileri kullanılmıştır.

Yapılan alan araştırmalarının amacı, örneklem kitleye sorulan sorulara verilen yanıtlar ışığında analiz, karşılaştırma ve yorumlar yapılabilecek sonuçlara ulaşabilmektir. Anket uygulaması yöntemi, sosyal bilimlerde yoğun bir şekilde kullanılan veri ve bilgi toplama yöntemlerindendir. Bu çalışmada anket yöntemi uygulanarak firmalardan mümkün olan en yüksek oranda ve doğru yanıtların alınmasına özen gösterilmiştir.

3.4. Verilerin Toplanması, Düzenlenmesi ve Analizi

2009 yılında Türkiye İş Kurumu tarafından Şırnak İli'nde faaliyet gösteren firmalara yönelik "İşgücü Piyasası Anketi" uygulamasına firma yetkililerinin verdiği cevaplar daha anlamlı ve anlaşılabilir sonuçlar verebilmesi amacıyla yeniden düzenlenmiş ve yeniden oluşan tabloların analizi yapılmıştır.

Anket formlarının ilgili firmalara teslim edilip, gereği gibi doldurulduktan sonra, bilimsel yorum ve sonuçlara ulaşabilmek için mümkün olabilen en fazla sayıda geri alınması, firmaların ekonomik durumları hakkında doğru yorumlar ve çözüm önerilerinde bulunabilmede büyük önem taşımaktadır. Bundan dolayı anket uygulamasının önemi ve amaçları firma yetkililerine anlatılarak bilgilerin en doğru biçimde elde edilmesi amaçlanmıştır.

3.5. Şırnak İli'nde Faaliyet Gösteren Firmalara Uygulanan Anket Formlarının Geri Dönüşümünün Değerlendirilmesi

Şırnak'ta faaliyet gösteren firmaların yetkilileri tarafından doldurulup teslim edilen veya ankete olumsuz yaklaşan firmaların sayısı ve oranı ile ilgili bilgiler Tablo 3'de gösterilmiştir.

---

[22] Ercan Uygur, *Ekonometri Yöntem ve Uygulama*, Ankara, İmaj Yayıncılık, 2001, s. 102

Tablo 3: Ankete Katılan Firmaların İşkolları Bakımından Genel Dağılımı

İş Kolları	Ankete Katılan Firma Sayısı	%
Hizmet Firması	272	61,6
İmalat Firması	161	36,4
Tarım Firması	9	2,0
Toplam	442	100

Yukarıdaki tabloda, 2009 yılı itibariyle Şırnak'ta faaliyet gösteren 787 civarındaki firmanın 442 ve %56,1 gibi yarıdan fazlasının ankete katılması önemli ve olumlu bir veridir. Sektörel açıdan bakıldığında anket uygulamasına en fazla olumlu yaklaşan 272 firma ve %61,6 ile hizmet firmaları olurken, bunu 161 firma ve %36,4 ile imalat firmaları, 9 firma ve %2 ile tarım firmaları takip etmiştir. Şırnak'ta diğer iki sektörde faaliyet gösteren firmalara göre hizmet alanında faaliyet gösteren firmaların anket uygulamasına daha fazla ilgi gösterip görüş bildirmeleri, hizmet sektöründe faaliyet gösteren firmaların anket ve istatistik bilgilerine dayalı çalışmaların önemini kavramalarıyla birlikte sevindirici bir sonuçtur. Bununla birlikte imalat ve tarım firmalarının anket uygulamasına katılımlarının düşük olması, firmaların görüşlerini yansıtan ve elde edilen sonuçlara göre kısa, orta ve uzun vadede yapılması ve/veya yapılmaması gereken çalışmalara ışık tutacak olan anket çalışmalarının önemini kavrayamamaları ile açıklanabilir.

Tablo 4: Ankete Katılan Firmaların İstihdam Düzeyleri Bakımından Genel Dağılımı

İstihdam Düzeyi	Toplam Firma Sayısı	%	Ankete Katılan Firma Sayısı	%
1-9 Kişi	463	58,8	256	55,3
10-49 Kişi	289	36,7	170	58,9
50 ve Üzeri	35	4,5	16	45,7
Toplam	787	100	442	100

Yukarıdaki tablo ankete katılan firmalar ile istihdam düzeyi bakımından incelendiğinde 10-49 arasında kişi istihdam eden firmaların ankete %58,9 ile en fazla ilgiyi göstermeleri bu firmaların anket gibi bilimsel sonuçlar doğuracak çalışmaların önemini kavradıklarını, kurumsallaşma ve yeniliklere uyum sağlamaya daha yatkın olduklarını göstermektedir. Şırnak'ta faaliyet gösteren firmaların sayı olarak 463'ünü ve oran olarak %58,8 ile ilk sırada bulunan 1-9 kişi istihdam eden firmaların %55,3 ile ankete ikinci sırada yer alması ve 50 ve üzeri istihdam sağlayan firmaların ankete katılımlarının %45,7 ile son sırada yer alması bu firmaların anket çalışmalarının olumlu bir sonuç vereceğine inanmamaları veya kendi firma bilgilerinin paylaşılmak istenmemesi şeklinde yorumlanabilir. Bu görüşü ortadan kaldırabilmek için kamu ve sivil toplum kuruluşlarının, bu firmalara yönelik anket gibi uygulamaların yanı sıra girişimcilik, AR-GE, küreselleşme, rekabet, özel sektöre dayalı büyüme, marka, patent gibi kavramların önemini anlatan, vizyonlarını geliştirecek organizasyonlar (panel, seminer, hizmet içi eğitim) düzenlemeleri gerektiğini ortaya koymaktadır

Tablo 5: İstihdamın Ölçek Bazında Genel Dağılımı

İstihdam Düzeyi / İş Kolları	1-9 Kişi İstihdam Eden Firma Sayısı		10-49 Kişi İstihdam Eden Firma Sayısı		50 ve Üzeri İstihdam Eden Firma Sayısı	
Hizmet Firması	153	% 59,7	114	% 67,1	5	% 31.3
İmalat Firması	97	% 37,8	53	% 31.1	11	% 68.7
Tarım Firması	6	% 2,5	3	% 1,8	-	-
Toplam	256	100	170	100	16	100

Firmalar istihdam düzeyi ve iş kolları bakımından Tablo 5'e göre 1-9 arası istihdam sağlayan firmalar %59,7 ile hizmet iş kolunda ilk sırada yer alırken, bunu %37,8 ile imalat firmaları ve %2,5 ile tarım firmaları takip etmiştir. 10-49 arası istihdam sağlayan iş kollarında faaliyet gösteren firmalar, oranları biraz farklı olmak üzere aynı sıralama oluşmuştur. 50 ve üzeri istihdam sağlayan iş kollarında faaliyet gösteren firmalarda ise imalat iş kolunda faaliyet

gösteren firmalar %68,7 ile istihdamın yükünü çekmekte, hizmet iş kolunda faaliyet gösteren firmaların oranı %31,3 ile ikinci sırada yer alırken tarımla uğraşan firma bulunmamaktadır.

Yukarıdaki Tablo'daki verilere göre ankete katılan Şırnak'ta faaliyet gösteren firmaların %61,6'ı gibi her üç firmadan ikisinin hizmet iş kolunda faaliyet gösteren firmalar olması, kamu ve sivil toplum kuruluşlarının hizmet sektöründe faaliyet gösteren firmaların istihdamını ve verimliliğini artırmaya yönelik Avrupa Birliği projelerine destek vermeleri gerektiğini ortaya koymaktadır.

Ankete katılan imalat firmalarının 161 firma %36,4 ile ikinci sırada yer almasına rağmen istihdam oluşturma kapasitesi en yüksek iş kollarını meydana getirdiğinden, bu firmalar için Şırnak Ticaret ve Sanayi Odası, Esnaf ve Sanatkar Odası Başkanlığı gibi kuruluşlar öncelik bu ilde yaşayan gençlere yönelik olmak üzere günümüz koşullarına uygun kısa sürede nitelikli eleman yetiştirecek ve istihdamı artıracak bilgisayar, bilgisayarlı muhasebe konularında ücretsiz olarak eğitim olanakları sağlamalı; ayrıca bu çevrenin yapısını, tarihi ve sosyal dokusunu doğru olarak yansıtan yerel turizmi geliştirecek çalışmalara girişilmeli, özellikle Avrupa ve Orta Doğu'dan gelen turistlere bu bölgenin her yönden daha iyi tanıtılması adına başta İngilizce ve Arapça olmak üzere Almanca, Fransızca gibi Avrupa dilleri eğitimi veren yabancı dil kursları düzenlemelidir.

Tablo 6: İstihdamın Genel Olarak ve Kadın/Erkek Bakımından Dağılımı

Cinsiyet / İş Kolları			1-9		10-49		50 ve Üzeri	
	Erkek	**Kadın**	**Erkek**	**Kadın**	**Erkek**	**Kadın**	**Erkek**	**Kadın**
Hizmet Firması	3029	268	356	33	2673	235	717	119
İmalat Firması	2348	80	231	11	2117	69	1171	44
Tarım Firması	53	-	15	-	38	-	-	-
Toplam	5430	348	602	44	2940	141	1888	163
Toplam	5778		646		3081		2051	

Tablo 6'da 2009 yılında toplam iş kollarında istihdam edilen eleman açısından bakıldığında, istihdam edilen 5778 kişinin sadece 348'inin (sadece %6) kadın çalışan olması kadınların iş hayatına katkısının yok denecek kadar az olduğunu göstermektedir ki bu sonuç kadınlara yönelik kısa sürede istihdam artırıcı ve meslek kazandırıcı kurslar düzenlenmesi gerektiğinin aciliyetini ortaya koymaktadır. Ayrıca özellikle Şırnak'ta kamu ve sivil toplum kuruluşları tarafından, kadınların iş hayatına katılmalarının yadırganması fikrini ortadan kaldıracak seminer, toplantı gibi bilgilendirme çalışmalarını bir an önce başlatmaları gerekmektedir. Böylece hem kadınların evlerinde vakitlerini boşa geçirmeleri önlenmiş olacak, hem de meslek sahibi yapılarak başta aile ekonomisi olmak üzere Şırnak ve ülke ekonomisine katkı yapmaları temin edilmiş olacaktır.

İstihdam edilen elemanlar istihdam düzeyleri bazında incelendiğinde, 50 ve üzeri eleman çalıştıran firmalarda kadın istihdam düzeyinin %7,9 olduğu görülmektedir. Bu sonuç 50 ve üzeri eleman çalıştıran firmaların ölçek olarak orta düzeyde büyüklükte olmalarına bağlı olarak, firmaların idari birimlerinde kadın eleman çalıştırmaları ve temizlik işlerinde kadın iş gücünün maliyetinin daha düşük olmasıyla açıklanabilir. 1-9 ve 10-49 istihdam düzeyindeki firmalarda çalışan kadınlarının oranının ise sırasıyla %6,8 ve % 4,5 gibi 50 ve üzeri eleman çalıştıran firmalardaki kadın istihdam düzeyinin altında olması, Şırnak'ta başta kadınlar olmak üzere kısa sürede istihdamı artıran ve meslek sahibi yapan çalışmaların başlatılmasının zorunluluğunu göstermektedir. Böyle bir çalışmanın başlatılması ve kısa sürede başarılı sonuçlar vermesi, ilk olarak terör olmak tüm üzere iktisadi ve sosyal sorunların da çözülmesinde başrolü oynayacağı muhakkaktır. Şırnak'ta tarımsal faaliyetlerle uğraşan firmalarda hiç kadın çalışan olmaması da kadının iş hayatında ne kadar geri planda kaldığının ayrı ve çarpıcı bir göstergesidir.

İstihdam edilen kadınların sektörel açıdan bakıldığında, tüm istihdam düzeylerinde kadınların en çok çalıştığı iş kolunun hizmet iş kolları olduğu görülmektedir. Bu durumu, halkla yüz yüze çalışma koşullarının gerçekleştiği durumlarda kadınların daha olumlu bir etki uyandırması, başta temizlik olmak üzere büro işlerinde kadınların işgücü maliyetinin düşük olmasıyla açıklamak mümkündür.

Tablo 7: En Çok İstihdam Sağlayan İlk Beş Meslek

No	Hizmet İş Kolları	Erkek	Kadın	No	İmalat İş Kolları	Erkek	Kadın
1	Şoför	1707	-	1	Elektrik İşleri	150	1
2	Beden İşçisi	1554	49	2	Ekskavatör Operatörü	52	-
3	Büro Memuru	352	62	3	Endüstriyel Otomas. Teknis.	31	30
4	Satış Elemanı	176	15	4	Makine Teknikerliği	27	-
5	Akaryakıt Satış Elemanı	54	-	5	Elektrik Teknikerliği	26	-

Türkiye İş Kurumu'nun 2009 yılı Şırnak ilinde yaptığı ankete göre en fazla istihdam sağlayan meslek grubunun ilk iki sırada büyük bir çoğunlukla hizmet iş kollarında çalışan şoför (yük taşıma, otobüs ve tır şoförü) ve beden işçilerinin (inşaat ve temizlik işçisi) oluşturması, imalat iş kollarında çalışan istihdamın ve kadın istihdamının oldukça az olması, Şırnak'ta başta imalat iş kollarına, kadınların istihdamına ve yönelik acil olarak, kısa süreli meslek edindirme kurslarının kamu ve sivil toplum kuruluşları öncülüğünde başlatılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Yine tarım iş kollarında faaliyet gösteren firmaların istihdama katkıda bulunmaması Şırnak'ta tarımsal faaliyetlerinin yetersizliğini ve bu alanda devlet öncülüğünde halkın tarımsal konularda bilinçlendirilmesi, tarım ve hayvancılığın öneminin anlatılması, tarımın daha hızlı gelişmesi için tarımla uğraşan kesime teşvik verilmesi uygulamasına geçilmesi ve verilen teşvikin yerinde kullanılması için sıkı bir otokontrol sistemiyle denetlenmesi gerekmektedir.

Tablo 8: Firmalar Tarafından En Çok Talep Edilen İlk Beş Meslek Elemanı

No	Hizmet İş Kolları	No	İmalat İş Kolları
1	Şoför	1	Maden Mühendisi
2	Beden İşçisi	2	Makine Teknisyeni (Otomotiv)
3	İnşaat Malzemeleri Satış Elemanı	3	Alıştırıcı-Montör (Maden Ocağı)
4	Satış Elemanı	4	Cam İmalat İşçisi
5	Ham petrol Muamelecisi	5	İnşaat Mühendisi

Tablo 8'de görüldüğü gibi hizmet iş kolunda en çok talep edilen meslek grubunun ilk iki sırasını şoför ile genel olarak inşaat işlerinde çalışan kişilerin oluşturması ve imalat iş kollarında talep edilen mesleklerin ise maden (kömür) başta olmak üzere inşaat ile bağlantılı olması Şırnak'a özel bir durumu yansıtmaktadır. Şoför talebinin ilk sırada yer alması, Irak ve Suriye ile olan ticaretin yoğun olması ve Şırnak'ın sınır kenti olmasının sonucudur.

İnşaat işçisi ve bununla bağlantılı olarak inşaat mühendisi talebinin yüksek olması, yine Şırnak'a özel bir durum olarak buraya gelen öğretmen, uzman çavuş, güvenlik görevlisi (polis), memur, üniversitede görev yapan öğretim elemanlarının konut ihtiyaçlarının giderilmesinin sağlanmasının temin edilmesiyle doğru orantılıdır.

Maden ve petrol ile ilgili meslek elemanlarının talep edilmesi ise Şırnak'ın özellikle zengin kömür yataklarına sahip olması ile açıklanabilir.

Tablo 9: Firmalar Tarafından Talep Edilen Çalışanların Eğitim Düzeyine Göre Sıralaması

1	2	3	4	5	6	7	8
İlk Öğretim	Fark Etmez	Genel Lise	Lisans	Meslek Lisesi	MYO	Lisans Üstü	Çırak. Eğt. Merk.

Son olarak, yapılan anket sonunda elde edilen verilere göre talep edilen çalışanların eğitim düzeyleri açısından incelendiğinde firmaların ilk iki sırayı ilköğretim mezunları ile eğitim düzeyi önemli değil anlamına gelen "Fark Etmez" şeklinde cevaplaması, Şırnak ilinde imalat, hizmet ve iş kollarında faaliyet gösteren firmaların nitelik ve kapasite açısından olması gereken yeterlilikten yoksunluğunu göstermektedir.

Ülkemiz kalkınmasında ve istihdamında önemli fonksiyonların yüklетildiği, üniversitelerin ara eleman yetiştirme birimleri olan Meslek Lisesi ve Meslek Yüksek Okulu mezunlarının istihdam edilme açısından firmalar tarafından beşinci ve altıncı sırada tercih edilmesi Şırnak ili özelinde başta olmak üzere tüm ülke bazında Meslek Liseleri ve Meslek Yüksek Okulları müfredatının işlevinin, sorunlarının ve çözüm önerilerinin tartışılmasının zamanının çoktan geldiğini göstermektedir. Yine aynı şekilde Çıraklık Eğitim Merkez'lerinin uygulamaya yönelik olarak firmaların ihtiyaçlarını karşılayacak eğitim ve araç donanımı açısından yeterli olup olmadığı üzerinde çalışmalara başlanması bir zorunluluktur. Çünkü Çıraklık Eğitim Merkez'leri mezunlarının firmalar tarafından en son tercih edilen eğitim düzeyini oluşturan kurum olması, en azından bu eğitim kurumlarının son durumlarının incelenmesi, sorunların ve çözüm önerilerinin ortaya konularak işler duruma getirilmesini gerektirmektedir.

Firmalar tarafından Lisans ve Lisansüstü (master, doktora) eğitim derecesine sahip elamanların sırayla dört ve yedinci olarak talep edilmesi, Şırnak'ta faaliyet gösteren firmaların kurumsallaşma ve ölçek büyüklüğü açılarından yeterli seviyeye gelemediğini ve faaliyetlerin ilk ve orta öğretim mezunları tarafından yapılabilecek nitelikte olduğu düşüncesini göstermektedir. Olaya Şırnak ili bağlamında bu açıdan bakılınca firmaların kapasitelerinin ve niteliklerinin artırılmasına yönelik kat edilmesi gereken yolun çok uzun olduğunu, bu uzun yolu kısaltmak adına tam bu noktada kamu ve sivil toplum kuruluşlarına önemli görevler düştüğü açıktır.

Devletin birinci görevi iktisadi açıdan geri kalmış bölgeleri kalkındırmak, gelişmesini sağlamak için uygun yatırım koşullarını sağlamaktır. Bu açıdan ülkemiz açısından konuya bakınca devlet, Şırnak özelinde tüm bölgenin ekonomik ve sosyal açıdan gelişmesini sağlamak, kamu ve özel sektör yatırımlarını buralara çekmek amacıyla her türlü altyapı yatırımlarını tamamlamalı, istihdamı artırmak için kamu kuruluşlarını buralarda kurmalı, özel sektör yatırımlarını transfer harcamaları ile sübvanse etmeli, sanayi alanındaki yatırımları yatırım ve vergi indirimi yoluyla teşvik etmeli, beşeri sermayenin niteliğini yükseltmek için eğitim hizmetlerine öncelik vermelidir[23].

SONUÇ

Türkiye İş Kurumu tarafından 2009 yılında yapılan Şırnak İli İş Gücü Piyasası Araştırması'nda ortaya koyduğu sonuçlara göre, Şırnak'ta faaliyet gösteren firmaların önemli bir kesimi hizmet iş kolunda faaliyet gösteren firmalar oluşturmakta ve istihdamın yükünü de yine bu iş kolunda faaliyet gösteren firmalar karşılamaktadır.

Başta istihdam olmak üzere diğer tüm iktisadi sosyal gelişmeleri tetikleyen temel faktör ülkelerin reel (üretim) ekonomi düzeylerinin yüksek olmasıyla doğru orantılıdır. Bunun sağlanması için tüm ülkeler büyük bir gayret içerisindedirler. Konuya Şırnak özelinde bakıldığında acil olarak devlet bu bölgede,

[23] Osman Pehlivan, **"Kamu Maliyesi",** Derya Kitabevi, s. 288, Trabzon, 2009

- Her türlü alt yapı eksikliklerini gidermeli,
- İstihdam ağırlıklı kamu kuruşlarını kurmalı,
- Ekonomik teşviklerle (vergi politikaları, yatırım indirimleri vb.) özel sektör yatırımlarının kurulmasını teşvik etmeli,
- Beşeri sermayenin niteliğinin artırılması amacıyla eğitim hizmetlerine artırılmalıdır.

İstihdam düzeyleri açısından bakıldığında istihdamı 10-49 arası eleman çalıştıran firmalar karşılamaktadır. Tüm iş kollarında ve istihdam düzeylerinde kadın istihdamı oldukça düşük seviyede olmakla birlikte en fazla kadının çalıştığı firmaları hizmet iş kolu ve 50 ve üzeri istihdam düzeyinde elaman çalıştıran firmalar oluşturmuştur.

Kadın erkek gibi cinsiyet ayırımı yapmaksızın Şırnak tüm halkıyla, kamu ve sivil toplum kuruluşlarıyla istihdamı artırıcı kısa sürede meslek edindirme kursları başlatılmalı ve herkes tarafından desteklenmelidir. Aksi takdirde sorunların çözümü bir yana daha da ağırlaşması kaçınılmaz olacaktır.

En çok talep edilen meslek gruplarında ilk sıralarda şoför ve inşaat işçileri yer alırken teknik ve imalata yönelik eleman talebinin az olması, Şırnak'ta devlet tarafından başta istihdamın ve üretime yönelik kamu yatırımlarının artırılarak teşvik edilmesi ve ciddi bir şekilde denetlenmesinin gerekliliğini kaçınılmaz kılmaktadır. Ancak bu şekilde üretim faaliyetlerinin ve istihdam seviyesinin artırılmasının sağlanarak Şırnak ve bu bölgeye mahsus iktisadi ve sosyal sorunların çözülmesinde başarılı olunabilir.

Firmaların eleman taleplerini büyük ölçüde ilk ve orta öğretim mezunlarından karşılamaları, Şırnak'ta firmaların imalata yönelik olmaktan ziyade genelde hizmet alanında faaliyet göstermeleri, ölçek büyüklüğü, kurumsallaşma ve yapılan işlerin niteliğinin küçük ölçekli ve basitliğini ortaya koymaktadır. Bu sonuç Meslek Liseleri ve Meslek Yüksek Okulları'nın sanayinin gerektirdiği nitelikte eleman yetiştirecek müfredat ve teçhizatla donatılarak genç kuşakların imalat ve istihdamı artırıcı mesleklerde kalifiye duruma gelmeleri, özelde Şırnak'ın başta olmak üzere ülkenin nitelikli ara eleman ihtiyacını karşılaması sağlanmalıdır. Başta iktisadi olmak üzere sosyal sorunların, mal ve hizmet üretimin artırılması ile çözüleceği herkesin kabul ettiği bir gerçektir.

Kaynakça:

ATAMAN, Berrin Ceylan; *"Türkiye'de 2000-2005 Dönemi İşsizlik Üzerine Tartışmalar"*, İktisat İşletme ve Finans Dergisi, Yıl: 21, Sayı: 239, Şubat, 2006

GEDİZ, B. ve M. H. YALÇINKAYA; *"Türkiye'de İstihdam-İşsizlik ve Çözüm Önerileri: Esneklik Yaklaşımı"*, Celal Bayar Üniversitesi İİBF-Yönetim ve Ekonomi Dergisi, Sayı: 6, 2000

KÖSE, Yasemin, "*KOBİ'lerde Finansal Raporlamanın Amaçları ve Muhasebe Bilgilerinin Kullanım Düzeyine İlişkin Batı Karadeniz Araştırması*", Muhasebe Finansman Dergisi, (41):114-120, 2009

ÖZDEMİR, Süleyman: Halis Yunus ERSÖZ ve İbrahim SARIOGLU, *"İşsizlik Sorununun Çözümünde KOBİ'lerin Desteklenmesi"*, İstanbul Ticaret Odası, Yayın No: 2006-45, İstanbul, 2006

PEHLİVAN, Osman, *"Kamu Maliyesi"*, Trabzon, Derya Kitabevi, 2009

SAPANCALI, Faruk, "*Türkiye'de İşgücü Piyasası, Sorunlar ve Politikalar*" TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi, Cilt: 21, Sayı: 2 - 3 Kasım 2007 / Şubat 2008

TÜSİAD, "*Türkiye'de Hanehalkı: İşgücü, Gelir, Harcama ve Yoksulluk Açısından Analizi*", (Yayın No: TÜSİAD-T/2008-03/455), Mart 2008

TÜSİAD, "*Türkiye'de İşgücü Piyasasının Kurumsal Yapısı ve İşsizlik*", (Yayın No. TÜSİAD-T/2004-11/381), Aralık 2004

TÜSİAD, *"Türkiye Ekonomisinin Büyüme Dinamikleri 1987-2007 Döneminde Büyümenin Kaynakları, Temel Sorunlar ve Potansiyel Büyüme Oranı*", (Yayın No. TÜSİAD-T/2008-06/462), Haziran 2008

UYGUR, Ercan, *Ekonometri Yöntem ve Uygulama*, Ankara, İmaj Yayıncılık, 2001

ÜLGENER, F. Sabri, "*Milli Gelir İstihdam ve Büyüme*", Der Yayınları, İstanbul, 1991

YILMAZ, Ali, *"Türkiye'de İşsiz Nüfus"*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Cilt: 15, Sayı:1, Elazığ, 2005

İnternet Kaynakları

BAĞDADİOĞLU, Enis, *"Türkiye İşgücü Piyasası"* http://www.turkis.org.tr/source.cms.docs/turkis.org.tr.ce/docs/file/web_turkiye isgucupiyasasi.doc Erişim Tarihi: 08.11.2009

TAŞPINAR, Mehmet, Murat TUNCER, *"Meslek Standartları ve Çeşitli Mesleki Sınıflama Sistemleri*", http://web.firat.edu.tr/ Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları, 2004 Erişim Tarihi: 15.10.2009

YÜCEOL, Hüseyin Mualla, *"Bir Politika Değişkeni Olarak İşsizliğin Ölçülmesi Sorunu ve Türkiye'de Gerçek İşsizlik Oranı"*, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, www.e-sosder.com, ISSN:1304-0278, C.3, S. 12, Bahar 2005 Erişim Tarihi: 03.11.2009

http://www.akademiktisat.net/calisma/turizm/hatti_projesi.htm Erişim Tarihi: 25.10.2009

http://muhasebeturk.org/ecopedia/387-e/2192-emek-piyasasi-nedir-ne-demek-anlami-tanimi.html Erişim Tarihi: 10.11.2009

http://www.muhteva.com/ekonomik-faaliyetlerin-siniflandirilmasi-ders-sunumu-t93417.html Erişim Tarihi: 23.10.2009

http://www.ntvmsnbc.com/id/25057402/ "20 İl'de Tehlike Çanları Çalıyor", Erişim Tarihi: 14.02.2010

http://www.tesk.org.tr/tr/mevzuat/08/rehber.pdf Erişim Tarihi:15.11.2009

ÜRETİM YATIRIMLARININ MALİYET ANALİZLERİ

Gülnihal TORAMANLI*

1) ÖZET

Bu bildiride üretim yapılacak yatırımlarda genel olarak hangi maliyetlerin oluşacağı ve bu maliyetlerin analiz edilerek karar alıcılara; karar almalarında yardımcı olmak amacıyla nasıl belirleneceği, nasıl analiz edileceği ve işsizlik ile istihdama yaratacağı faydalar ele alınacaktır. Örnek olarak bir üretim işletmesi türü üzerinde yapılabilecek yatırımların maliyet analizleri yapılarak Şırnak iline ve çevresine bu tür çalışmaların getireceği yararlar üzerinde durulacaktır.

In the proceeding paper, it is discussed employment advantages created by production investments with the aim of helping decision making for decision-makers, which costs usually in it and how to analyze it. For example, through cost analysis of investments on a kind of production firm, it is dwelled upon some uses to Şırnak and Its Neighbouring Area by these studies.

Anahtar kelimeler: Üretim, yatırım, maliyet, maliyet analizi, işsizlik, istihdam.

Keywords: Production, investment, cost, cost analysis, unemployment, employment.

2. ÜRETİM YATIRIMLARININ MALİYET ANALİZLERİ

2.1. MALİYET KAVRAMI VE MALİYET ANALİZİ KAVRAMLARI

2.1.1. Maliyet Kavramı

Maliyet kavramı geniş ve dar anlamda olmak üzere iki şekilde tanımlanabilir.**Geniş anlamda**, bir şeyi elde etmek için katlanılan fedakarlıkların toplamına denir.**Dar anlamda** ise daha çok üretim sürecinde katlanılan değer kullanımlarını ifade etmektedir.

Maliyetin olağan koşullarda tükenmesi ise **gideri** oluşturur.

Gider, işletmenin faaliyetini ve varlığını sürdürebilmesi ve bir gelir elde etmesi için belirli bir dönemde kullandiği ve tükettiği mal ve hizmetlerin faydası; tükenmiş maliyetlerdir.

2.1.2. Maliyetin Türleri ve Sınıflandırılması

Maliyetler işletme yönetiminin verdiği önem, yasal sınırlar, işin niteliği gibi faktörlere bağlı olarak sınıflandırılabilirler.

a) Hesaplandığı Noktaya Göre Maliyetler

Alış Maliyeti

Üretime Gönderme Maliyeti
Üretim Maliyeti
Satış Maliyeti

* Öğr. Gör., Doğuş Üniversitesi, Meslek Yüksek Okulu. gtoramanli@dogus.edu.tr

b) Hesaplandığı Zamana Göre Maliyetler

Önceden Saptanan Maliyetler (Bütçelenmiş Maliyet)
Tahmini Maliyet
Standart Maliyet
Gerçekleştikten Sonra Saptanan Maliyetler
(Kesin Maliyet , Fiili Maliyet , Gerçek maliyet'tir)

c) Yönetim Açısından Maliyetler

Fırsat Maliyeti
Marjinal Maliyet
Batık Maliyet ve Geçerli Maliyet
Kontrol Edilebilen Ve Edilemeyen Maliyet

d) Üretim Hacmine (Miktarına) Göre Maliyetler

Sabit Maliyetler
Değişken Maliyetler
Yarı Değişken Maliyetler
Yarı Sabit Maliyetler
Karma Maliyetler

e) Üretilen Mamul Miktarına Göre Maliyetler

Toplam Maliyet
Birim (Başına) Toplam Maliyet
Toplam Sabit Maliyet
Birim (Başına) Sabit Maliyet
Toplam Değişken Maliyet
Birim (Başına) Değişken Maliyet

f) Kapsamlarına Göre Maliyetler

Yatırım Maliyeti
İşletme Maliyeti

g) Hizmetlerle/Mamullerle İlişkilerine Göre Maliyetler

Direkt Maliyetler
Endirekt Maliyetler

Direkt Maliyetler: Bir hizmetle/mamulle, bir maliyet yeriyle veya bir iş emriyle doğrudan bağlantılı olan maliyetlerdir. Direkt ilk madde ve malzeme, direkt işçilik maliyetleri gibi.

Endirekt Maliyetler: Bir hizmetle, bir maliyet yeriyle veya bir iş emriyle doğrudan bağlantısını kuramadığımız ancak birtakım dağıtım ölçüleriyle maliyet yerlerine dağıtabildiğimiz (yükleyebildiğimiz) maliyetlerdir. Endirekt işçilikler, yardımcı malzeme ve işletme malzemesi maliyetleri gibi.

2.2. ÜRETİM MALİYETLERİ

Bir üretim döneminde üretim faaliyetlerinin tamamlandığı veya üretimin gerçekleştiği noktada oluşan maliyetlere üretim maliyeti denir. Üç temel unsurdan oluşmaktadır.

1) Direkt ilk madde malzeme
2) Direkt işçilik
3) Genel üretim giderleridir.

2.3. Maliyet Analizi

2.3.1. Maliyet Analizinin Tanımı

Üretim işletmelerinde, üretilen mal ya da hizmetlerin maliyetlerini hesaplamaya ve yönetim açısından değerlemeye yönelik çalışmalardır. Bu kapsamda maliyet analizleri, fiilen yapılan üretime ilişkin maliyet kontrolünü sağlamaya ve gelecekte yapılacak üretime ilişkin maliyet tahmininde bulunmaya yardımcı olur.

Her iki şekilde de maliyet analizlerinin temel hedefi işletme yöneticilerini işletmenin mevcut maliyetleri ve maliyetlerin muhtemel değişim yönü hakkında bilgilendirmektir. Böylece onların daha doğru, daha kolay ve zamanlı karar vermelerine yardımcı olur.

2.3.2. Maliyet Analizinin Amaçları

Maliyet analizinin amaçları 4 ana başlıkta toplanabilir.

a- Birim Maliyetlerin Hesaplanması
b- Planlamaya Yardımcı Olma
c- Maliyet Kontrolünün Sağlanması
d- Özel Üretim Kararlarına Yardımcı Olma

a- Birim Maliyetlerin Hesaplanması

Mali tabloların düzenlenmesinde, birim maliyetler gereklidir.
Fiyatlama ve Kar Marjı kararlarında birim maliyetler gereklidir.
Çeşitli kuruluşların (meslek odaları, kredi kuruluşları vb.) işletmeden talep edeceği mali bilgilerin hazırlanmasında birim maliyetler gereklidir.

b- Planlamaya Yardımcı Olma

İşletme yöneticileri genellikle gelecek dönemlere (aylara veya yıllara) ilişkin tahmini mali sonuçları çıkararak, işletme açısından en iyi olduğu düşünülen seçenek veya seçeneklerin belirlenmesini sağlamaya çalışılması için gereklidir.

Bu çalışmalar bazı işletmelerde planın rakamsallaştırılmış şekli olan bütçelere dönüştürülerek gelecekte gerçekleştirilecek faaliyetler önceden tahmin edilerek izlenir.

c- Maliyet Kontrolünün Sağlanması

Maliyet kontrolü; maliyet türleri, maliyet yerleri ve mamuller/hizmetler olmak üzere üç ayrı aşamada gerçekleştirilir.

d- Özel üretim kararlarına Yardımcı Olma

İşletmeler çeşitli bölümlerden oluşmaktadır. Örneğin Pazarlama bölümünün yapmış olduğu pazar araştırması sonucu X hizmetinden 2.000 birim satılabilecek bir pazar bulmuş olabilir. Üretim bölümleri de söz konusu hizmeti istenen özelliklerde ve istenen zaman dilimi içinde üretip üretemeyeceğini araştırır. Üretebilecek durumda ise, maliyet analizleri yardımıyla kar zarar durumunu belirleyerek son kararın alınmasında katkı sağlar.Yöneticilere karar almalarında yardımcı olabilecek bazı maliyet kavramaları da vardır.Alternatif maliyetler(satın almama yoksa üretmemi daha avantajlıdır gibi) ,ek maliyetler,batık maliyetler(genellikle

tarihsel maliyetlerdir,geçmişte verilen karara ilişkin olduğu için bugünkü kararlara etkisi olmayacaktır) gibi.

2.3.3.MALİYET – HACİM – KAR ANALİZLERİ (Kısa Dönem Analizleri)

2.3.3.1. Hacim (Kapasite) ve Dönem Kavramı

2.3.3.1.1. Hacim (Kapasite)

Bir işletmenin belirli bir dönemdeki üretim/satış yeteneğine veya gücüne denir. İşletmenin faaliyet alanına göre hacim farklı değişkenlerle ölçülebilir. Örneğin; ton/m^2/m^3/adet vb.

2.3.3.1.2. Dönem

Genel olarak işletme analizlerinde dönem, bir takvim yılını ifade eder. Günümüz koşullarında aylık dönemler itibariyle hesap çıkarmak ve sonuçları analiz etmek daha anlamlıdır. Bu durum özellikle yönetim muhasebesi açısından daha da önemlidir.

Bir işletmenin maliyetleriyle kapasitesi arasında önemli ilişkiler vardır. Buradaki analizlerde kısa dönem esas alınacaktır. Uzun dönemde her şeyin (maliyet yapısı ve hatta kapasitenin bile) değişeceği unutulmamalıdır.

Maliyet ile kapasite (iş hacmi) arasındaki ilişkileri üç grupta özetlemek mümkündür.

1) Sabit Maliyetler
2) Değişken Maliyetler
3) Karma Maliyetler (İlk ikisinin türevi olarak)

2.4. Maliyet Fonksiyonu

Maliyetle kapasite arasındaki ilişkilerin matematiksel ifadesidir.

2.4.1. Sabit Maliyetler

İş hacmindeki değişikliklerden etkilenmeyen maliyet türüdür. Kapasite maliyetleri olarak da söylenir.

Kira, sigorta, amortisman maliyetleri tipik örnekleridir. Sabit maliyetler geçen zaman dilimi (süre) ile yakından ilgilidir.

Örneğin, aylık kira, yıllık kira gibi.

2.4.2. Değişken Maliyetler

İş hacmindeki değişikliklerden direkt olarak etkilenen maliyet türüdür. İş hacmiyle aynı yönde değişir. Yani iş hacmi arttıkça maliyet artar, iş hacmi azaldıkça maliyet azalır. İş hacmi sıfıra düştüğünde değişken maliyet de sıfırdır.

2.4.3. Karma Maliyetler

Bünyesinde hem değişken, hem sabit değişken bulunan maliyet türüdür.

Direk işçilik, bakım onarımla ilgili maliyetler tipik örneğidir.

Üretim yapılacak yatırımlarda genel olarak hangi maliyetlerin oluşacağı ve bu maliyetlerin analiz edilerek karar alıcılara; karar almalarında yardımcı olmak amacıyla nasıl belirleneceği, nasıl analiz edileceği ve işsizlik ile istihdama yaratacağı faydalara ait açıklama ve örnekler:

MTA’nın web sitesinden alınan bilgilere göre Şırnak ili konuyla ilgili incelenecek olursa;

3.1. ŞIRNAK İLİ MADEN VE ENERJİ KAYNAKLARI

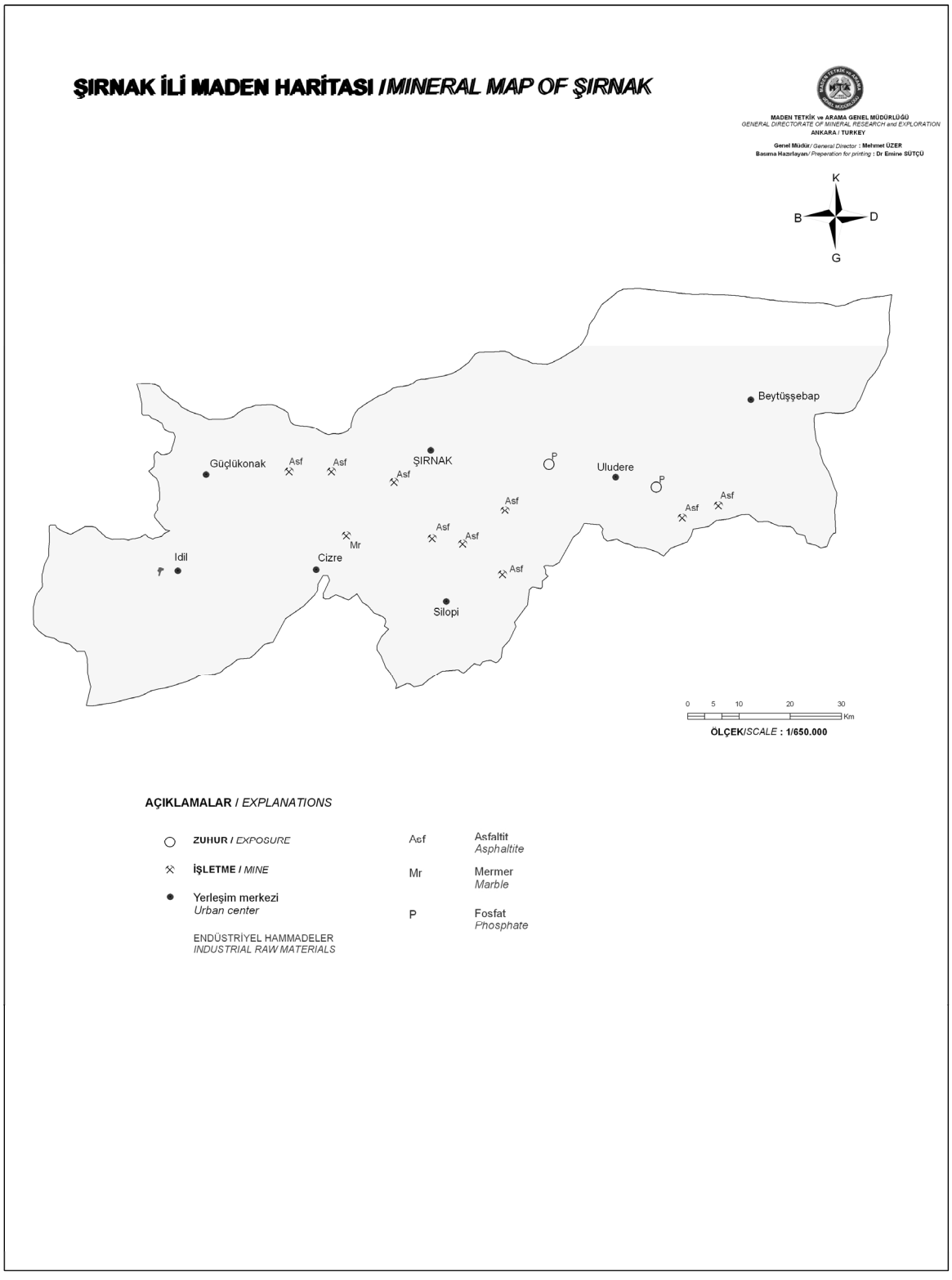
Şırnak ili batı kesiminin bir bölümü Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Dicle Bölümünde yeralırken; geri kalan bölümü ise Doğu Anadolu Bölgesi içinde kalır. İl batıda Mardin, kuzeyde Siirt,Kuzeydoğuda Hakkari illeri ile güneyde Irak ve Suriye ile çevrilidir. Şırnak ilinin batı ve güney kesimindeki bazı düzlükler dışında, büyük bölümü akarsular tarafından derince yarılmış platolar halindedir. Dağlık kesimlerde Güneydoğu Toroslar sistemine bağlı yüksek kütleler vardır. İlin güneyinde Suriye ve Irak sınırına yakın kesimleri hariç hemen hemen tamamı dağlarla kaplıdır.

İlin yer aldığı Güneydoğu Anadolu Bölgesi jeolojik olarak kenar kıvrımları kuşağı olarak adlandırılan kuşak içinde yer alır ve bölgede Alp orojenezi etkili olmuştur.

MTA'nın Şırnak ili ve yakın çevresinde yaptığı çalışmalar sonucunda endüstriyel ve enerji hammaddelerine yönelik oluşumlar tespit edilmiştir. Bunlar fosfat, çimento hammaddeleri ve asfaltit olarak sayılabilir. Ülkemizin bilinen en önemli asfaltit yatakları Şırnak ilinin Merkez ve Silopi ilçelerinde yer almakta olup, Silopi'de asfaltitleri yakıt olarak kullanacak bir termik santral de kurulma aşamasındadır. Şırnak ili asfaltit rezervleri,analiz sonuçları,kullanım ve işletme şekli aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

ASFALTİT (MTA'nın sitesinden alınmıştır)

SAHA ADI	REZERV(1000TON)								ANALİZ SONUÇLARI				KULLANIM	İŞLETME
	GÖRÜNÜR	MUHTMEL	MÜMKÜN	TOPLAM	KAYNAK	POTANSİYEL	GENEL TOPLAM	İŞLETİLEBİLİR	SU%	KÜL%	S%	AID KCal/kg	YERİ	ŞEKLİ
SİLOPİ HARBUL	17.914	7.851	--	25.765	-	-	25.765	7.000	0,88	35,93	8,23	5536	TESHİN (ısıtma)	AÇIK KAPALI
SİLOPİ SİLİP	3.071	1.335	-	4.06	-	-	4.06	-	1,35	36,25	8,10	5.485	TESHİN	AÇIK KAPALI
SİLOPİ ÜÇKARDEŞLER	9.72	10.881	-	20.352	-	-	20.352	-	1.21	35,55	7,70	5474	TESHİN	AÇIK KAPALI
AVGAMASYAM	7.481	673		8.154	-	-	8.154	7.000	0,47	39,68	5,64	4191	TESHİN	AÇIK KAPALI
MİLLİ	2.000	2.900	1.600	6.500	-	-	6.500		2,13	47,38	,01	3400	TESHİN	AÇIK KAPALI
KARATEPE	500	2000	2500	5000	-	-	5000		3,58	42,56	3,48	3695	TESHİN	AÇIK KAPALI
SERİDAHLİ	3.534	1.25	1.279	6.067	-	-	6.067		0,22	46,72	4,92	3174	TESHİN	AÇIK KAPALI
NİVEKARA	300	1000	700	2000	-	-	2000		5,40	42,72	5,83	3400	TESHİN	AÇIK KAPALI
İSPİNDORUK	100	500	500	1100	-	-	1100		0,33	51,93	4,76	3300	TESHİN	AÇIK KAPALI
SEGÜRÜK	550	450	-	1000	-	-	1000		1,20	38,80	6,36	500	TESHİN	AÇIK KAPALI
RUTKEKURAT	-	-	1000	1000	-	-	1000		3,60	42,12	4,40	3250	TESHİN	AÇIK KAPALI
ULUDERE ORTASU	551	53	-	604	-	-	604		0,40	46,03	5,08	2876	TESHİN	AÇIK KAPALI
TOPLAM	45.473	28.897	7.579	81.949			81.949	14.000						

(MTA'nın sitesinden alınmıştır)

3.1.1 Asfaltit

Maden mühendisleri odası aşağıdaki şekilde tanımlamıştır. Asfaltik maddeler asfaltik petrolün doğal artıklarıdır. Yada başka bir deyimle petrolün tektonik hareketler sonucu kendi yatağından ayrılarak çevredeki yarık ve çatlaklarda yerleşmesinin sonucu oluşan maddelerdir. Bunların yataklarının birincil ya da ikincil olabildiği şeklinde bir görüş de var. Ayrıca bunlar herhangi bir şekilde mineral bir madde ile birleşmiş veya kimyasal bir değişikliğe uğramış olabilirler. Burada zaman, ısı, basınç ve karmaşık kimyasal reaksiyonlarla belli bir metamorfizmaya uğramışlık sozkonusu olabilir.

Değişimde şu sıralama düşünülmektedir: Petrol önce yumuşak doğal asfaltlara, bunlar daha sert asfaltlara, daha sonra asfaltitlere ve en son asfaltik pirobitümlere dönüşmüştür.

Ayrıca; asfaltit, petrolün ayrışması ile oluşan ve çoklukla kayaçların gözeneklerinde bulunan doğal bitüm diye de tanımlanmaktadır.

3.1.1.1. Asfaltit stratigrafik sınıflandırmasına göre dört bölümde incelenebilir.

1. Üst Sırnak Formasyonu : Kompakt ve Sert marnlı kalkerlerle yumuşak marnların karışık yataklanması sonucu meydana gelmiştir. Renk gri mavidir. Kumlu ara katkılar ve yer yer de kalkerli bağlayıcı madae ile gerçek grêler hasıl olmuştur.

2. Alt Germav Formasyonu : Hemen toz halinde dağılan, fena tabakalanmış, yeşilimsigri renkli marnlar yer almaktadır.

3. **Üst Germav Formasyonu** : *Gre*larını havi koyu renkli, tabakalı marnlar;en alttaki ince bank Alt Germav formasyonun hududu olarak kabul edilmiştir.

4. Genç Örtüler : Dere çakıllarından hariç olarak eski, yani üst taraça çakılları ve alt taraça çakılları bulunmaktadır.Bu iki tipte ekseri kızıl kahve renkli bir toprak içinde bulunan iri çakıllardan ve yer yer de 1 m kalınlıkta bloklardan teşekkül etmiştir.Filon görünümleri herhangi bir kural ve yasaya uymamaktadır. Daima bir ana filonun mevcut olmadığı, bazen aralarında oldukça mesafe bulunan fiIonlara ayrıldığı da görülebilir.

3.1.1.2.TEKTONİK ÜNİTELERİNE GÖRE ASFALTİK MADDE ZUHURLARININ GRUPLANDIRILMASI

Şariyaj yada ters fay yüzeyleri içerisinde ve altında meydana gelen asfaltik zuhurları şunlardır : Cudi dağı güney kenarında 60 km. uzunlukta Türkiyenin en İlginç sariyajı vardır. 50 km.'lik bir kısımda çift şariyaj bulunmakta ve iki şariyaj arasında dik durumlu Midyad formasyonu yer almaktadır. Cudi grubu ve Germav formasyonu Midyat kalkerleri ile kontakt durumdadır.Burada Germav formasyonu ve Gercüş formasyonu şariya olmuşlar ve Beşiri,Harbol ve Kasrok zuhurları bu şariyaj zonu içinde bulunmaktadır.

1. **Harbol Filonu** : Mardin ili Silopi ilçesi kuzeyinde bulunmaktadır. Kırmızı, yumuşak, killi topraklar arasında çoğunlukla kaba yamaç molozunun örttüğü bir asfaltik filonu bulunmaktadır.Filonun uzanımı 1600 m. dolayındadır. Ortalama genişliği 20 m. dir. Genişliği 3 m. İle 26 m. arasında değişmektedir. Açılmış olan galerilerde rastlanan faylardan iki tanesi dekroşman olarak kabul edilebilir.Asfaltik kitlelerin içerisinde breş bulunması nedeniyle, bunlar ikinci derecede arıza olarak görülmektedir. Açılmış çatlakların zikzaklı görünümü Avgamasya filonunda görüldüğü gibi filon duvarlarının kırılmış olan kısımları ve kayac kırıntıları,yükselen yumuşak asfalt kitlesinin içine karışmakla tektonik breş görünümü vermektedir.Asfaltik probitümenter mat, parlak, gevrek ve konkoldal kırılımlıdırlar. Asfaltit ve asfaltik probitüm arasındaki madde ; yan minarel maddesi ile birleşmiş diye

tanımlamaktadır. Diğer asfaltik filonlarını yalnız isim olarak görüp yapısına İnmeyeceğim.2, Beşiri Filonu: 10 m. eninde 100 m. Uzunlukta Harbol filonunun devamıdır.

3. Kasrok Filonu : Hezil suyunu keserek Irak'a doğru uzanmaktadır.

4. Kâluk - Şevit Filonu : Şırnak ilçesinin 24 km. doğusunda 0,50 m. eninde bir zuhurdur.

Burada asfaltik probitümen siyah,toprağımsı, havanın tesiriyle dağılmış bir görünümdedir.

5. Gercüş Filonu : 2400 m. uzunlukta,1 - 2 m. arasında eni değişen bir durum göstermektedir.

6. Tefti Filonu : Yapı itibariyle Gercüş fiionuna çok benzemektedir. En büyük ve ekonomik zuhurlar Cudi Şariyaj tavanında bulunmaktadır.

7. Avgamasya Filonu : Şırnak ilçesinin 8km. güney batı kısmında Avgamasya köyü yakınındadır.İlk incelemeler Dr. Karl Nebert tarafından yapılmıştır. Bunu takiben Dr. Lebküchner yönetiminde 245 m'si asfaitit içerisinde olmak üzere 305 metre sondaj ve 10 adet yarma yapılmıştır.Tekrar 453 metresi asfaltitte olmak üzere 1340 metre sondaj yapılmış ve halen işletmemiz olanakları ölçüsünde aramalar devam etmektedir.Filonun uzunluğu 3500 m. dir. Filon genişliği 0,5 m. den 80 m. ye kadar çıkmaktadır.Halen açık işletme, filonun en geniş yeri olan Yanık Tepe ismiyle anılan kısımda yapılmaktadır.Filonun rezervi M.T.A. nın sondajları ile 14.000.000 ton olarak saptanmıştır.

8. Segürük Filonu : Şırnak ilçesinde 5 km. uzaklıkta Cizre - Şırnak asfaltını keserek uzanmaktadır.Asfaitit filonunun bir kolu 40 yıldan beri yanmakta ve yöresel olarak Şeytan Ateşi diye isimlendirilmiştir.

9. Milli Filonu

10. Herbiş Filonu

11. Serdıdahli Filonu

12. Nivekara Filonu

13. Dergül Filonu

14. Navy an Filonu

Bu filonlar M.T.A. nın programında olup arama çalışmaları devam etmektedir. Avgamasya filonu üzerinde açık işletme yapılmaktadır.Program üretimi 450.000 ton ve örtü kazı ise 2.225.000 m3 tür. Fiili üretimin 550.000 ton, örtü kazının ise 2.500.000 m3 olacağını tahmin edilmektedir.

3.2. ASFALTİTİN ANALİZİ

Asfaİtitin yapılmış analizinde :

Kısa analiz (Orijinal kömürde)

Su	% 0,32
Kül	% 39,35
Uçucu madde	% 34,08
Sabit karbon	% + 26,25
Toplam	**% 100,00**

Kükürtler

Yanar kükürt%5,75
Külde kükürt%2,51
Pir kükürdü%>
Toplam kükürt%8.26

Koklaştırma

Kok% 65.60
Gaz% 34,40
Kok hassası Madeni parlaklıkta açık gri, birleşik ve kabarıktır.

Isı Değeri

Aşağı kalori Kcal/kg. 4344 Kcal/kg.
Yukarı kalori Kcal/kg. 4551 Kcal/kg.
Yoğunluk; 1.673 gr/cm_3

Kül analizine göz atacak olursak;

%0.20 Ni nikel
%0.33 Mo mobilden
%0,57 V vanadyum
%1.15Ti titanyum
% 0,006 - 0,022 U3O8 Uranyumun (uranyum oksit)var olduğunu görmekteyiz.

Asfaltit içerisindeki organik kısımların ayrılması sonucu değerli elementlerin Leaching işlemi ile çözeltiye alınarak (ki bu çözücü H2 S04 tir) bünyesindeki demirin de çözeltiye alınmasına engel olmak için Leaching işlemi 230° C — 260°C sıcaklıkta ve 44 kg/cm2 basınç altında Yapılmış olmalıdır. Değerli elementlerin solüsyondan selektif olarak metal sülfid şeklinde çöktürülmesinde, hidrojen sülfid kullanılmış,kireç pH limitleri ayarlanarak belirli oranda bir ayırma sağlanmıştır.Amerika'da bunun üzerine yapılmış çalışmalarda;Üretilen konsantrelerin miktar ve değeri;462 Ton M obilden sülfid değeri 842 Ton Nikel sülfid değeri + 1.710 Ton Vanadyum sülfid değeri 3.014 Ton Toplam sülfid değeridir

Amerika’da bu konu ile ilgili yapılmış çalışmalarda;

Üretilen konsantrelerin miktar ve değeri;

462 ton mobilden sülfid değeri	1.050.000$
842 ton nikel sülfid değeri	940.000$
+ 1.710 ton vanadyum sülfid değeri	4.800.000$
3.014 ton sülfid değeri	**6.790.000$**

Tesisin yatırımı 9.614.000 $ olduğunda;

Elde edilen sülfid değerleri	6.790.000$
Tesisin yıllık harcaması	- 4.586.000$
Tesisin yıllık kârı	2.203.800$’dır

Ayrıca uranyum değerlendirilmesi yapılırsa:

Giren cevherde % 0,015 U3O8 ve % 70 kazanma randımanı kabulleriyle 12$ U_3OB fiyatı ile	500.000$
Tesisin toplam üretim değeri	8.625.000$
Tesisin yıllık harcaması	- 7.800.000$
Tesisin yıllık kârı	825.000$

365.000 ton asfaltit % 70 randımanlı bir santralda yakıldığında 66,8 mw lık bir elektrik üretilmektedir.

Fiyatlar:	
Santralın yılda harcaması	4.248.000$
Santralın yılda getirisi {42 kş/Kw/h)	11.492.000$
Santralın yıllık kârı	7.164.000$

olarak görülmektedir. Ayrıca asfaltitlerin örtü tabakalarında da bu elementler % 0,15 Mo, % 0,33 Ni, % 0,47 V olarak bulunmaktadır.Asfaltitlerin yanmasından meydana gelen % 40 küldeki bu elementleri Amerikan araştırma firması tesis etüdü ile şöyle hesaplamıştır. Tesis yılda 365.000 ton asfaltiti yakarak 146.000 ton kül elde etmektedir. Buna ayrıca 36.500 ton asfaltit örtüsü katarak 182.500 ton işliyecektir.

Sonuçta yalnız 1 ton külden elde edilebilecek değer 42 $ dolayında bulunmaktadır. Bunlardan başka piroliz yöntemi ile asfaltitin % 10 - 11 inin sentetik ham petrol (20 API) olarak, % 19 - 21 inin ise sentetik gaz yakıt (N 5000 kCal/Nm3) olarak elde edilebildiği gibi, pirolizinden arta kalan kısmının 4000 Kcal/kg. ısı değerli ve kolaylıkla yakılabilen bir katı yakıt olarak kullanılabilmesi mümkündür.Kalkınmakta olan ülkemizin enerji politikasına paralel olarak asfaltitlerin sadece Doğu ve Güney Doğu Anadolu yakıt gereksinimine cevap verecek şekilde değilde, içerisinde bulunan elementlerin de değerlendirilmesini birlikte düşünmek gerekmektedir.

Asfaltitin küllerinden yararlanmak üzere kurulacak konsantre tesisleri bu elementlerden yararlanmayı mümkün kılar.

Şöyleki; Elazığ, Malatya, Kayseri, Erzincan, Erzurum şeker fabrikalarında yakıt Elazığ konsantre tesislerinde işleme tabi tutulurlar.Bu şeker fabrikalarının çoğu petrole dayalı çalışmaktadırlar.Mevcut petrol rezervlerimiz ise halen artangereksinmemizi karşılıyamamakta ve ham petrol ithal edilmektedir.

Ayrıca asfaltit küllerinin elde edilebilmesi için büyük bir yatırıma gereksinme duyan termik santrale gerek kalmamaktadır.Türkiye ekonomisi için bu asfaltitlerin daha yararlı bir duruma getirilmesi ve yanıp kül olan yararlanamadığımız elementlerin de değerlendirilebîlmesi bu tip çalışmalar oldukça faydalıdır.

Şırnak'ta bu ve bunun gibi üretim yatırımları yapıldığı takdirde Şırnak ilindeki istihdam oranı artacaktır. Gerektiğinde üretim yatırımları ile ilgili fizibilite çalışmalarıda yapılıp Şırnak halkına katkıda bulunmak görevimizdir. T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu 22.Aralık.2009, 225 sayılı haber bültenindeki verilerden yararlanıldığında ; yayınlanan bilgilere göre il düzeyinde temel işgücü göstergeleri, işgücüne katılma oranı ve istihdam oranı aşağıdaki gibidir.

İL DÜZEYİNDE TEMEL İŞGÜCÜ GÖSTERGELERİ, 2008

Türkiye İstatistik Kurumu, il düzeyinde ihtiyaç duyulan temel işgücü göstergelerini üretebilmek amacıyla, AB uzmanlarının görüş ve önerilerini de alarak, çeşitli yöntemler üzerinde yaklaşık iki yıldır çalışmaktadır. İşgücü araştırmasından elde edilen orjinal verilerin yanısıra, ekonometrik çalışmalar sonucu belirlenmiş olan çoğunlukla idari kayıtlara dayalı dışsal değişkenlerin (il nüfusu ve diğer demografik göstergeler, Sosyal Güvenlik Kurumu verileri, İŞKUR kayıtlı işsiz sayısı vb.) birarada kullanılmış. Çalışmalarında temel olarak herhangi bir il için örnek hacminin yeterli olması durumunda, üretilen tahmin, o il için araştırmadan doğrudan elde edilen sonuca yakın olmakta, örnek hacminin o il tahmini için yetersiz kalması durumunda ise, elde edilen tahmin ağırlıklı olarak dışsal veriler tarafından belirlenmektedir.

Türkiye İstatistik Kurumu, bu çalışma ile ilk kez sayım ve anketle derlenen doğrudan tahminlerin dışında, modelleme çalışmaları ile elde edilen ve dolaylı tahminlere dayanan sonuçlar yayımlamaktadır.

İşgücüne katılma oranı

İşgücünün önemli bir göstergesi olan işgücüne katılma oranı, 2008 hanehalkı işgücü araştırması yıllık sonuçlarına göre Türkiye genelinde % 46,9 olarak tahmin edilmiştir.

Model çalışması sonucuna göre; işgücüne katılma oranının en yüksek olduğu iller sırasıyla, Rize (% 66,3), Gümüşhane (% 65,4) ve Artvin (% 62,5) olarak tahmin edilmiştir. İşgücüne katılım oranının en düşük olduğu iller ise sırasıyla, Diyarbakır (% 26,9), Siirt (% 27,2) ve Şırnak'tır (% 29,8).

İstihdam oranı

2008 yılında Türkiye genelinde istihdam oranı % 41,7'dir.

Model çalışması sonucuna göre; istihdam oranının en yüksek olduğu iller yine sırasıyla, Rize (% 62,8), Gümüşhane (% 62,2) ve Artvin (% 58,9) olarak tahmin edilmiştir. İstihdam oranının en düşük olduğu iller ise sırasıyla, Siirt (% 22,3), Diyarbakır (% 22,7) ve Şırnak (% 23,2) olarak tahmin edilmiştir.

İşsizlik oranı

2008 yılında Türkiye genelinde işsizlik oranı % 11 olarak tahmin edilmiştir.

Model çalışması sonucuna göre; işsizlik oranının en yüksek olduğu iller sırasıyla, Şırnak (% 22,1), Adana (% 20,5) ve Hakkari (% 18,3) olarak tahmin edilmiştir. İşsizlik oranının en düşük olduğu iller ise sırasıyla, Ardahan (% 3,7), Kars (% 4,1) ve ve Bayburt (% 4,7) olarak tahmin edilmiştir.

	İŞSİZLİK ORANI	**İSTİHDAM ORANI**			
İl adı	**Oran (%)**	**Oran (%)**	**İl adı**	**Oran (%)**	**Oran (%)**
Adana	20,5	36,2	Manisa	9,8	40,1
Adıyaman	16,5	35,1	Kahramanmaraş	12,8	41,2
Afyonkarahisar	7,7	40,6	Mardin	17	25,7
Ağrı	6,5	46,2	Muğla	10,1	45,5
Amasya	8,2	48,7	Muş	13,2	35,3
Ankara	11,8	39,7	Nevşehir	9	37,6
Antalya	9,7	51,8	Niğde	9,3	35

Artvin	5,7	58,9	Ordu	4,9	58,3
Aydın	12,4	40,9	Rize	5,2	62,8
Balıkesir	7,9	41,9	Sakarya	8,5	46,8
Bilecik	8,2	47,3	Samsun	7,8	52,2
Bingöl	14,8	33,3	Siirt	17,9	22,3
Bitlis	14,2	33,3	Sinop	6,9	50,1
Bolu	11,5	41	Sivas	10,7	36,2
Burdur	6,4	55,7	Tekirdağ	9,1	52,1
Bursa	10,8	44,8	Tokat	5,9	54
Çanakkale	7	45,9	Trabzon	6,1	55,8
Çankırı	7,7	44,7	Tunceli	17,9	32,6
Çorum	7,5	49,4	Şanlıurfa	12,8	31,5
Denizli	9,4	48,2	Uşak	9,2	41
Diyarbakır	15,7	22,7	Van	13	34
Edirne	14,3	40,3	Yozgat	12,2	34,6
Elazığ	15,5	34,1	Zonguldak	6,9	53,2
Erzincan	6,1	47,9	Aksaray	10	33,8
Erzurum	6,2	49,3	Bayburt	4,7	52,9
Eskişehir	9,9	40,4	Karaman	7,7	52
Gaziantep	16,8	36,5	Kırıkkale	11,1	30,9
Giresun	6,3	54,2	Batman	14,3	26,9
Gümüşhane	5	62,2	**Şırnak**	**22,1**	**23,2**
Hakkari	18,3	27,3	Bartın	5,2	51,4
Hatay	17,7	36,7	Ardahan	3,7	56
Isparta	8,1	49,2	Iğdır	6,7	45,7
Mersin	13,1	42,8	Yalova	12,1	39,6
İstanbul	11,2	41,3	Karabük	7,5	43,1
İzmir	11,8	39,9	Kilis	10,9	37,9
Kars	4,1	53,9	Osmaniye	16,3	36,8
Kastamonu	5,3	52,8	Düzce	10,2	44
Kayseri	11,1	34,7			
Kırklareli	11,5	46			
Kırşehir	11,1	32,8			
Kocaeli	11,6	40,9			
Konya	10,7	45			
Kütahya	6,5	39,9			
Malatya	11,5	40,7			

SONUÇ:

Şırnak ilinde T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu 22.Aralık.2009 tarih ,225 sayılı haber bültenindeki verilerden yararlanıldığında ; elde edilen bilgilere göre il düzeyinde temel işgücü göstergeleri,işgücüne katılma oranı ve istihdam oranı şöyledir.İşsizlik oranı %22,1 ve istihdam oranı %23,2 ‘dir.

Çeşitli üretim yatırımları yapıldığı takdirde üretimin artacağı Şırnak’ın yanısıra ülke ekonomisine de katkılar sağlaması, istihdam oranın artması,işsizlik oranının düşmesi sağlanabilir.Gerektiğinde üretim yatırımları ile ilgili fizibilite çalışmalarıda yapılıp Şırnak halkına ve ekonomimize katkıda bulunmak görevimizdir.

Kaynakça:

ALP İlhami,Yeni Çeltek Kömür ve Madencilik A.Ş., Dr. Karl Nebert, ORHUN Ferhunde Ayışkan Özer, http://www.maden.org.tr/resimler/ekler/9a49b3e37626328_ek.pdf

ATAMANALP, Celalettin: Yönetim Açısından Maliyet Muhasebesi,Atatürk Ünv.İ.İ.B.F.Araştırma Merkezi Yayınları ,Nr101 Erzurum,1984.

KARAKAYA, Abdullah,Turizm İşletmelerinde Maliyet Analizleri,Karabük Üniversitesi Safranbolu MYO 2008-2009 DersNotları Safranbolu,2008

http://www.mta.gov.tr/v1.0/turkiye_maden/maden_potansiyel_2010/Sirnak_Madenler.pdf

SAVCI Mustafa, Maliyet Muhasebesi, Murathan Yayınevi,10.Baskı,Eylül 2009

T.C.Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu, ,İl Düzeyinde Temel İşgücü Göstergeleri,2008,Sayı225,22.Aralık 2009 tarihli Haber Bilteni

IPA (KATILIM ÖNCESİ MALİ YARDIM ARACI) KAPSAMINDA ŞIRNAK İLİNDE KADIN İSTİHDAMI

Mete Cüneyt OKYAR*

ÖZET

Bu araştırmada; Türkiye'de kadınların istihdam durumları, esas olarak 2007-2013 yılları arasında yürütülen "Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı" (IPA) kapsamında gerçekleştirilen araştırmaların bulguları temelinde tartışılmaktadır. IPA araştırmaları; kadınların sanayide ve hizmetler sektöründeki güncel istihdam durumlarının yanı sıra, kadınların işgücüne katılmak için üstesinden gelmeleri gereken kültürel engellere ilişkin zengin bilgi sunmaktadır.

Bu çalışmada; IPA'in bileşenleri ele alınmakta, bu bileşenlerden birisi olan istihdamı (özellikle kadın istihdamını) ilgilendiren unsurların nasıl belirlendiği incelenmektedir. Araştırma Şırnak ilindeki kadın istihdamını olumsuz etkileyen sosyal ve ekonomik tabanlı sorunlara odaklanmış, böylece kadın istihdamının arttırılabilme potansiyeli belirlenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda; kadınların geleneksel olmayan istihdam alanlarında artan sayıları ve uluslararası sözleşmelere de bağlı olarak çalışma yaşamında kadınların eşitliğini öngören yasal düzenlemelerin varlığına rağmen, kadınların toplumdaki rolüne ilişkin zihniyet yapılarını ve geleneksel yaklaşımları köklü biçimde sarsmak ve değiştirmek bakımından yeterli olmadığı söylenebilir.

Anahtar sözcükler: IPA (Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı), Şırnak İli, Kadın İstihdamı, Toplumsal Cinsiyet Rolleri, Sivil Toplum Kuruluşları.

FEMALE EMPLOYMENT ACCORDING TO IPA (INSTRUMENT FOR PRE-ACCESSION ASSISTANCE) IN SIRNAK CITY

ABSTRACT

This research presents data on the employment situation of women in Turkey based mainly on research carried out within the framework of the Instrument for Pre-Accession Assistance (IPA) between 2007-2013. IPA provided abundant information on the current situation of women's employment in industry and services as well as the cultural obstacles and disincentives women must overcome to join the workforce.

This study evaluates the data on IPA components. One of these components is employment. The factors which are concerned to especially female employment are also examined in this study. The research is focused on social or economic based problems, which effect female employment negatively in Sirnak City. Thus possibility of increasing the potential female employment is tried to be determined. In this bundle, it can be said the fact that the percentage of women has increased to a certain degree in so called non-traditional occupations and that there is a framework of necessary legal protection for women in work

* Yrd. Doç. Dr., Şırnak Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi. meteokyar@yahoo.com.tr

life as a result of the international conventions, has not been enough to challenge and change radically the mentalities and traditional approaches concerning women's gender role in society.

Key Words: IPA (Instrument for Pre-Accession Assistance), Sirnak City, Female Employment, Gender Roles, Non-Governmental Organizations.

1. GİRİŞ

Türkiye'de kadın daha çok 1960'ların başlarından itibaren; biraz dönemin siyasi gelişmelerinin etkisi, biraz da kırdan kente yönelik göçün beraberinde getirdiği kentleşme sonucunda işgücü piyasası içinde artan oranda yer almaya başlamıştır. Sürecin başlangıç döneminden on yıllar itibariyle bugüne gelindiği zaman, kadınların işgücü piyasasındaki konumlarının ve çalışma biçimlerinin önemli ölçüde değişime uğradığı söylenebilir. Bu değişimin; Avrupa Birliği üyeliğine hazırlık sürecinde nasıl şekillendiği, incelenmeye değer bir konudur. Bu bağlamda araştırma konusu açısından 1997 yılı; Avrupa Birliği–Türkiye arasındaki ilişkilerde süregelmiş ve zımnen kabullenilmiş olan "muğlâk" (düzensiz ve belirsiz) ilişkilerde, kırılma noktası kabul edilebilecek nitelikte bir başlangıç olmuştur. Zira Aralık 1997 tarihli Lüksemburg Zirvesi Sonuç Bildirgesi'ni takiben Türkiye; Komisyon, Konsey ve Parlamentoya *düzenli olarak* rapor sunmayı kabul etmiştir. İlişkilerde düzen esasının ön plana çıkmasından sonra; Aralık 1999 tarihli Helsinki Zirvesi'nde, Türkiye'ye aday ülke statüsü verilmiştir. Türkiye ile katılım müzakereleri, Ekim 2005'te başlamıştır.[1]

Bu çalışma yakın dönemde değişen Avrupa Birliği–Türkiye ilişkileri sonucunda ortaya çıkan; Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı (IPA) kapsamında Türkiye'de ve potansiyeli tespite dönük bir örnek olarak Şırnak ilinde, kadın istihdamının ne durumda olduğunu belirlemeye yönelik yapılmıştır. Çalışma; kadın istihdamı konusundaki güncel istatistiklerin derlenip bir bütün olarak değerlendirilmesi, bu doğrultuda Türkiye ve Şırnak ilindeki kadın istihdamı profilinin ortaya konulması üzerine kurulmuştur. Çalışmanın ana temasını, IPA kapsamında kadın istihdamının arttırılabilmesine dönük stratejilerin tanıtılması oluşturmaktadır. Hem ülke düzeyinde hem de il düzeyinde incelemelerin yapıldığı çalışmada, kadınları kayıt dışı kalmaya zorlayan sosyolojik yapının gerekçeleri de dikkate alınmıştır.

Yukarıda bahsedilen çerçeveye uygun şekilde; giriş ve sonuç bölümleri dışında üç ana bölüm olarak tasarlanan çalışmanın birinci bölümünde; araştırmanın belkemiğini oluşturan IPA bileşenleri tanıtılmış, bu aracın Türkiye'deki istihdamı ilgilendiren "İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Operasyonel Programı"na ait gelişim seyri hakkında bilgi verilmiştir. Bu bölüm, araç hakkındaki güncel durumun değerlendirilmesiyle tamamlanmaktadır. İkinci bölümde; Türkiye'de kadın istihdamındaki artışa engel olan asli unsur, "Toplumsal Cinsiyet Rolleri" tanıtılmıştır. Çalışmanın son bölümünde; Şırnak iline ait güncel kadın istihdamı verileri, mevcut "Sivil Toplum Kuruluşları"nın kurumsal çerçevesi ile ilişkilendirilerek analiz edilmeye çalışılmaktadır.

2. KATILIM ÖNCESİ MALİ YARDIM ARACI (IPA) VE BİLEŞENLERİ

Araştırmanın bu bölümünde önce IPA tanıtılmakta; daha sonra IPA'e ait bileşenlerden istihdamı ilgilendiren yönüyle, "İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Operasyonel Programı" analiz edilmektedir. Bölümün sonunda IPA ile ilgili güncel veriler değerlendirilmektedir.

---

[1] T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan 2009 Yılı Türkiye İlerleme Raporu, s.4, Ankara–2009.

2.1. IPA'in Ortaya Çıkış Süreci ve Bileşenleri

Avrupa Birliği ile Türkiye ilişkilerinin önemli ayaklarından birisi olan "mali işbirliği", Türkiye'nin 3 Ekim 2005 tarihinde müzakere sürecine girmesi ile birlikte önemli değişime uğramıştır. Avrupa Birliği'nin 2007 yılında mali perspektif anlayışının değişmesi ile birlikte, katılım öncesi mali yardımlar açısından yeni bir dönem başlamıştır.[2] Bu değişim sonucunda, 2007-2013 dönemi için aday ülkeleri tam üyeliğe hazırlamak ve üye ülkeler ile aday ülkeler arasındaki ekonomik ve sosyal farklılıkları azaltmanın uygun olacağı düşünülmüştür. Bu nedenle; daha önce PHARE (Poland and Hungary: Action for the Restructuring of Economy), ISPA (Instrument for Structural Policies for pre-Accession), SAPARD (Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development) ve CARDS (Community Assistance for Reconstruction, Development and Stabilisation) gibi farklı adlar altında sağlanan katılım öncesi mali yardımlar, Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı (IPA) adı altında birleştirilmiştir.[3] Fonların Türkiye'yi ilgilendiren yönüyle kullanımında, birden fazla kurumun rol oynadığı yeni bir yapılanmaya gidilmiştir.[4]

Aday ve potansiyel aday ülkelere yönelik, IPA kapsamında yardım sağlanacak beş adet bileşen belirlenmiştir. Bu bileşenler, aşağıdaki gibi sıralanabilir:

A. Geçiş Dönemi Desteği ve Kurumsal Kapasitenin Geliştirilmesi,

B. Bölgesel ve Sınır Ötesi İşbirliği,

C. Bölgesel Kalkınma,

D. Kırsal Kalkınma,

E. İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi.

Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı, mali yardımların kullanılmasında yeni bir anlayış olarak *Programlama Yaklaşımı*'nı getirmektedir. Bu yaklaşımın önemi; Avrupa Birliği'ne aday ülkeleri, tam üyelikle birlikte kullanabilecekleri yapısal fonlara hazırlamasında yatmaktadır. Programlama yaklaşımı; Bölgesel Kalkınma, Kırsal Kalkınma ve araştırma konusu açısından asıl önem arz eden "İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi" bileşenlerinde geçerlidir. Bu bileşenler muhtemel tam üyelik sonrasında; Avrupa Birliği'nde Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu, Avrupa Sosyal Fonu ve Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu gibi yapısal araçlara karşılık gelmek üzere tasarlanmışlardır.

Araştırmanın içerik sınırına uygun şekilde; "İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi" bileşeninin analizi, bir sonraki bölümde ayrıntılı biçimde yapılacaktır. Bu bölümde diğer dört bileşene ait, özet bilgi sunulmaya devam edilmektedir.

2.1.1. Kurumsal Kapasitenin Geliştirilmesi Bileşeni

Bu bileşen altında, Kopenhag Siyasi Kriterleri'ne ve Avrupa Birliği müktesebatına uyum sağlanmasına yönelik faaliyetler desteklenmektedir. Adaylık sürecinde Türkiye'nin, bu yardım vasıtası ile Topluluk Müktesebatına uyum sağlamak üzere proje tabanlı faaliyetler ile kurumsal kapasitesini kuvvetlendirmesi beklenmektedir. Bu bileşene 2007–2009 dönemi için, yaklaşık 750 milyon Avro ile en fazla kaynak ayrılmıştır. En fazla kaynağın bu bileşene ayrılmasındaki amaç, müzakerelerin temelini oluşturan Topluluk Müktesebatı'nın ulusal

---

[2] Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı Başlığı, bkz. http://www.ikg.gov.tr/maliyardim.html (Erişim Tarihi: 01.03.2010).

[3] Avrupa Birliği Sınır Ötesi İşbirliği Programları Başlığı, bkz. http://soi.tika.gov.tr/frmIcerikGoster.aspx?GENEL=42&ALT=0&ALTKONU=0 (Erişim Tarihi: 07.03.2010).

[4] İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Operasyonel Programı Başlığı, bkz. http://www.ikg.gov.tr/index.html (Erişim Tarihi: 03.03.2010).

mevzuat ile uyumlaştırılmasında hızlı sonuçlar elde edilmesini sağlamaktır. Bu bileşenin sorumluluğu, 2007–2013 dönemi için Avrupa Birliği Genel Sekreterliği'ndedir.[5]

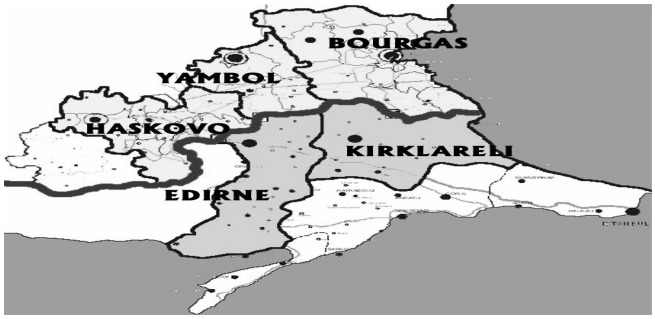
2.1.2. Bölgesel ve Sınır Ötesi İşbirliği Bileşeni

Bu bileşen altında sağlanan yardımlar; aday ve potansiyel aday ülkeleri ile Avrupa Birliği üyesi ülkelerin sınır bölgelerindeki işbirliğini geliştirmeyi amaçlamaktadır. Böylece sınır bölgelerinde istikrarlı ve sürdürülebilir ekonomik ve sosyal kalkınmanın sağlanması, çevre, halk sağlığı ve organize suç örgütlerine karşı mücadele konusunda işbirliği yapılması, etkin ve güvenli sınırlar oluşturulması hedeflenmektedir. Bu bileşen için 2007–2009 dönemi boyunca yaklaşık 25 milyon Avro'luk finansman sağlanmıştır. Bileşenin sorumluluğu, Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı'na verilmiştir. Başkanlık tarafından belirlenmiş mevcut programda; Bulgaristan–Türkiye, Karadeniz Havzası ve Yunanistan–Türkiye arasında Sınır Ötesi İşbirliği planlanmıştır. Yunanistan–Türkiye programı, aktif hale geçmemiştir. Programın kapsadığı alanı tüm ayrıntılarıyla görebilmek için, aşağıda yer alan Harita–1, Harita–2 ve Harita–3'ün incelenmesi gerekmektedir.

Harita–1; Bulgaristan'da Burgas (13 belediye), Yambol (5 belediye), Haskovo (11 belediye) illeri ile Türkiye'de Edirne ve Kırklareli illerini kapsamaktadır.[6] Harita–2 ise; NUTS II düzeyindeki TR1 (İstanbul), TR2 (Edirne, Kırklareli ve Tekirdağ), TR 42 (Bolu, Düzce, Kocaeli, Sakarya ve Yalova), TR 81 (Bartın, Karabük ve Zonguldak), TR 82 (Çankırı, Sinop ve Kastamonu), TR 83 (Amasya, Çorum, Samsun, Tokat) ve TR 90 (Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize ve Trabzon) illerini kapsamaktadır.[7] Harita–3'te; program kapsamındaki (Türkiye dışında) diğer ülkelerin, programa dâhil alanları gösterilmektedir. Bu alanlar ise; Bulgaristan'da NUTS II (Severoiztochen ve Yugoiztochen Bölgeleri), Yunanistan'da NUTS II (Orta Makedonya Bölgesi ve Batı Trakya), Romanya'da NUTS II (Güney Doğu kısmı), Rusya'da Rostov Oblast, Krasnodar Krai ve Adigey Cumhuriyeti ve Ukrayna'da Odessa, Mykolaiv, Kherson, Zaporosh, Donetsk Oblasts, Kırım ve Sivastopol'den oluşmaktadır. Öte yandan; Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan ve Moldova ülkelerinin tamamı program kapsamına alınmıştır.

Harita–1:

Bulgaristan–Türkiye Programının Kapsadığı Alan

Kaynak: Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı'nın İnternet sitesinden alınmıştır (Erişim Tarihi: 09.03.2010). http://soi.tika.gov.tr/frmIcerikGoster.aspx?GENEL=16&ALT=14&ALTKONU=30

---

5 Katılım Öncesi Mali Yardımlar Başlığı, bkz. http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=5&l=1 (Erişim Tarihi: 05.03.2010).

6 Bulgaristan–Türkiye Programın Kapsadığı Alan Başlığı, http://soi.tika.gov.tr/frmIcerikGoster.aspx?GENEL=16&ALT=14 &ALTKONU=30 (Erişim Tarihi: 11.03.2010).

7 Black Sea Cross Border Cooperation Programme Başlığı, http://soi.tika.gov.tr/frmIcerikGoster.aspx?GENEL= 16&ALT=15&ALTKONU=27 (Erişim Tarihi: 13.03.2010).

Harita–2:

Karadeniz Havzası Programının Kapsadığı Alan

Kaynak: Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı'nın İnternet sitesinden alınmıştır (Erişim Tarihi: 08.03.2010). http://soi.tika.gov.tr/frmIcerikGoster.aspx?GENEL=16&ALT=15 &ALTKONU=27

Harita–3:

Programa Dâhil Diğer Ülkelerin (Türkiye Dışındaki) Kapsadığı Alan

Kaynak: Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı'nın İnternet sitesinden alınmıştır (Erişim Tarihi: 10.03.2010). http://soi.tika.gov.tr/frmIcerikGoster.aspx?GENEL=16&ALT=15&ALTKONU=27

Yukarıda ayrıntıları verilen bu programlara benzer bir programın; uzun vadede gerekli koşullar sağlandıktan sonra (öncelikle Türkiye'nin tam üyeliğinin gerçekleşmesi gerekmektedir), araştırmanın uygulama alanı olan Şırnak ili için yapılması düşünülebilir. Kuzey Irak'ta yer alan Zaho ve Duhok, Şırnak iline ilçesi olan Silopi üzerinden oldukça yakındır. Öte yandan Cizre ilçesinin Suriye sınırına olan mesafesi de, müstakbel bir programın uygulanabilirliğini arttırmaktadır.

2.1.3. Bölgesel Kalkınma Bileşeni

Bölgesel Kalkınma Bileşeninden sadece aday ülkeler faydalanabilmektedir. Bu bileşen Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu ve Uyum Fonuna ilişkin eylemleri desteklemekte ve genel olarak da aday ülkeleri yapısal fonlardan faydalanmaya hazırlamak için kullanılmaktadır. Bu bileşenin amacı; aday ülkelerde özellikle ulaştırma, enerji ve çevre alanlarında Avrupa Birliği ve ulusal önceliklerle uyumlu projelerin geliştirilmesini teşvik etmektir.

Bileşen ile Türkiye'ye ayrılan mali yardımlardan faydalanabilmek için yapısal fon mantığına uygun olarak yeni bir programlama anlayışı getirilmiş; ulaştırma, çevre ve bölgesel rekabet edebilirlik için üçer yıllık dönemleri kapsayan Operasyonel Programlar hazırlanması ön koşul olarak konulmuştur.

Bu çerçevede; ilgili alanlardaki Operasyonel Programların hazırlanması ve yürütülmesi görevi, aşağıdaki bakanlıklara verilmiştir:

A. Çevre Operasyonel Programı – Çevre ve Orman Bakanlığı;[8]

B. Ulaştırma Operasyonel Programı – Ulaştırma Bakanlığı;[9]

C. Bölgesel Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programı– Sanayi ve Ticaret Bakanlığı.[10]

2.1.4. Kırsal Kalkınma Bileşeni

Bu bileşene yönelik; 2007–2013 yılları arasında uygulanmak üzere, her bir aday ülke tarafından "IPARD Planı" hazırlanmıştır. Bu kapsamda bileşeninin yürütülmesinden sorumlu kurum olarak görev yapacak olan Tarım ve Köyişleri Bakanlığı; IPARD Planın temel hedefini, "Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası ile ilgili müktesebatın uygulanmasına ve aday ülkelerde tarım sektörü ile kırsal alanların sürdürülebilir gelişimi için öncelikli sorunların çözümüne katkıda bulunmak" olarak saptamıştır.[11]

2.2. İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Bileşeni

Araştırmanın inceleme konusu olan "Kadın İstihdamı"ndan, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı sorumludur. Bileşen kapsamında "Operasyonel Program"ın hazırlanması ve bu Program kapsamında ayrılan fonlar, Bakanlık tarafından yönetilmektedir.

İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi (İKG) Operasyonel Programı; İstihdam, Eğitim ve Sosyal Dışlanmayla Mücadele (Sosyal Hizmet ve Yardımlar) alanlarında, öncelikli sorunların çözümüne yardım sağlamak için Avrupa Birliği mali yardımlarının nasıl kullanılacağını ortaya koyan temel referans belgesidir. Bu kapsamda uygulanacak tüm operasyon ve projelerin, bu belgeye dayanması gerekmektedir. Bu belge; bu alanda ayrılan fonların yönetiminden sorumlu olan Avrupa Birliği Koordinasyon Dairesi Başkanlığı altında kurulan IPA Yönetim Dairesi tarafından hazırlanmış olup, Aralık 2007 tarihinde Avrupa Komisyonu tarafından onaylanmıştır.

Program iki şekilde uygulanmaktadır:

---

[8] Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Dairesi Başkanlığı'nın konu ile ilgili çalışmaları hakkında bkz. http://www.did-cevreorman.gov.tr/ (Erişim Tarihi: 27.03.2010).

[9] Bkz. http://www.ubak.gov.tr/ (Erişim Tarihi: 25.03.2010).

[10] Uyumlaştırma Çalışması Yapılmakta Olan AB Mevzuatı Başlığı, bkz. http://www.sanayi.gov.tr/Mevzuat.aspx? catID=730 (Erişim Tarihi: 23.03.2010).

[11] Avrupa Birliği mevzuatı ve uyumun ne kadarının gerçekleştiğini gösteren tabloyu tüm ayrıntıları ile görebilmek için bkz. http://www.tarim.gov.tr/Files/AB_Tarim/AB_mevzuat/kirsal_kalkinma.htm (Erişim Tarihi: 21.03.2010).

A. Operasyonlar (Şemsiye Projeler): Ulusal düzeyde faaliyetlerin yürütülmesi, kurumsal kapasitenin geliştirilmesi ve ulusal politikaların belirlenmesi amacıyla Milli Eğitim Bakanlığı, Türkiye İş Kurumu, Sosyal Güvenlik Kurumu gibi merkezdeki kamu kurum ve kuruluşları aracılığıyla "operasyon" olarak adlandırılan "şemsiye projeler" yürütülmektedir.

B. Hibe Programları: Operasyonların (şemsiye projeler) en önemli ayağını, yerel düzeyde ilgili tarafların kullanacağı hibe programları oluşturmaktadır. Hibe programları ile yereldeki kurumlara, sosyal taraflara, sivil toplum kuruluşlarına, üniversitelere, belediyelere, valiliklere; mevcut sorunları belirleme, söz konusu sorunlar için ortak çözüm önerileri geliştirme ve bunları hayata geçirme olanağı sunulmaktadır. Bu nedenle çoğu şemsiye projesi bütçesinin büyük kısmı, hibe programlarına ayırmıştır.

Operasyonel Program; kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hâsılası Türkiye ortalamasının % 75'inin altında olan; 12 Düzey-II bölgesinde, Şırnak ilinin de dâhil olduğu 43 ilde uygulanmaktadır.[12]

2.3. IPA ile İlgili Son Durum (Güncel Verilerin Değerlendirilmesi)

Türkiye'de IPA ile ilgili yaşanan gelişmeler, Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan 2009 Yılı Türkiye İlerleme Raporu'nda kaydedilmiştir. Raporun "Bölgesel Politika ve Yapısal Araçların Koordinasyonu" başlıklı 22 numaralı faslında; IPA'de kaydedilen **olumlu** yöndeki gelişmeler, aşağıda yer alan altı farklı bölümde değerlendirilmektedir. Türkiye'nin bu fasıldaki Avrupa Birliği müktesebatına uyumunun sınırlı kalmış olmasının gerekçeleri, "Uyumun Sağlanması Hangi Şartlara Bağlı?" başlığı altında incelenmektedir.

2.3.1. Hukuki Çerçeve

Mali yardımın uygulanmasına hukuki zemin teşkil eden "IPA Çerçeve Anlaşması", Aralık 2008'de yürürlüğe girmiştir. Kalkınma Ajanslarının Proje ve Faaliyet Destekleme Yönetmeliği, Kasım 2008'de yürürlüğe girmiştir.

2.3.2. Kurumsal Çerçeve

IPA'in III ve IV. bileşenlerine ilişkin yönetim, Temmuz 2009'da Türkiye'ye devredilmiştir. Bu sayede "Ulaştırma Operasyonel Programı" dışındaki bütün programların finansman anlaşmaları, Ağustos ve Eylül aylarında imzalanmıştır. "IPA Stratejik Koordinatörü" unvanı ile Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı (DPT); program otoriteleri ve IPA yönetiminde yer alan yatay kuruluşların temsilcilerinden oluşan, teknik bir komite oluşturmuştur. Bu komite; dört operasyonel programın (ulaştırma, çevre, bölgesel rekabet edebilirlik ve insan kaynaklarının geliştirilmesi) uygulanmasını sağlamak üzere, her üç ayda bir toplanmaktadır.[13]

Bu çerçevede bütün Düzey II bölgelerinde, Kalkınma Ajansları kurulmuştur. Kalkınma Ajanslarına 2009 yılı ulusal bütçesinden yaklaşık 125 milyon Avro tahsis edilmiştir. Yerel ve bölgesel paydaşlar, Kalkınma Ajansı bütçesinin oluşturulmasına dâhil edilmiştir. Şırnak, Dicle Kalkınma Ajansı'nın (DİKA) çalışma alanı içinde bulunmaktadır.[14]

---

[12] "İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Operasyonel Programı", bkz. http://www.ikg.gov.tr/index.html (Erişim Tarihi: 29.03.2010).

[13] T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, a.g.e. s.67–68.

[14] Ajansın yapısı için bkz. http://www.dika.org.tr/?g1=ajans-hakkinda (Erişim Tarihi: 19.03.2010).

2.3.3. İdari Kapasite

IPA uygulamasının içinde yer alan merkez kuruluşların güçlendirilmesine yönelik eğitim ve teknik yardım faaliyetleri devam etmektedir. Avrupa Komisyonu'nun önerileri doğrultusunda, Ulusal Yetkilendirme Görevlisi'nin (NAO) ofisi yeniden düzenlenmiş ve ek personel alınmıştır.[15]

2.3.4. Programlama

"Çevre Operasyonel Programı" kapsamında, sağlam bir proje havuzu oluşturulmuştur. "Bölgesel Rekabet Edebilirlik" ve "**İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi**" Operasyonel Programları kapsamında yapılan teklif çağrıları, bu programlar altındaki fonların kullanılmasına yönelik iyi bir zemin oluşturmuştur. Çevre projelerinin oluşturulmasına belediyelerin dâhil edilmesi ve teklif çağrı prosedürleri, yerel ve bölgesel paydaşların katılımını önemli ölçüde arttırmıştır. Türk yetkililer ile Avrupa Komisyonu, yeterince olgun ve program stratejisine uygun alternatif projeler oluşturmak için faal şekilde çalışmaktadır.

2.3.5. İzleme ve Değerlendirme

Program otoriteleri ve Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı'ndan oluşan çalışma grubu tarafından, Entegre Yönetim Bilgi Sistemi'nin (MIS) geliştirilmesine yönelik ek çalışmalar yapılmıştır. Tüm operasyonel programların sektörel izleme komite toplantıları, programa uygun bir şekilde yapılmaktadır.[16]

2.3.6. Mali Yönetim ve Kontrol

Bu konudaki görevler, geçici olarak Merkezi Finans ve İhale Birimi (MFİB) tarafından yürütülmektedir.[17] Bu işi yürütecek birimler; her bir bakanlık bünyesinde ismen kurulmuştur, ancak burada görevlendirilecek personel, hâlihazırda proje döngüsü ile ilgili konularda (programlama, iş tanımı hazırlama gibi) eğitime tabi tutularak çalışmaktadırlar.

2.3.7. Uyumun Sağlanması Hangi Şartlara Bağlı?

Avrupa Komisyonu Raporu'nun "Sonuç" bölümü incelendiği zaman, öncelikle "İdari Kapasite"nin her düzeyde daha fazla güçlendirilmesine ihtiyaç bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda; ihalelerin ve sözleşmelerin daha hızlı yapılması dâhil olmak üzere, MFİB ile yönetim otoritesi olarak atanan bakanlıklar arasında, çok daha etkili bir işbirliği yapılması gerekmektedir. Bölgesel seviyede idari kapasite oldukça zayıftır.

Türkiye; IPA fonlarını kaybetmek istemiyorsa, derhal ulaştırma sektöründe mevcut proje havuzunu (hızlı tren altyapı projesi) güçlendirmelidir.

Öte yandan; IPA tedbirlerinin yönetim ve denetimini sağlayacak olan MIS'in oluşturulması, muhakkak surette ivedilikle tamamlanmalıdır.[18]

3. TOPLUMSAL CİNSİYET ROLLERİ

Demografik çalışmalar ile ekonomik gelişme ve istihdam çerçevesinde; kadının statüsü ve bu statüyü belirleyen roller üzerinde, öteden beri durulmaktadır. Gelişmekte olan toplumlarda

---

15 Bkz. http://www.cfcu.gov.tr/about.php?lng=tr&action=shortintro (Erişim Tarihi: 17.03.2010).
16 T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, a.g.e. s.68.
17 Bkz. http://www.cfcu.gov.tr/program.php?lng=en&action=program (Erişim Tarihi: 15.03.2010).
18 T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, a.g.e. s.69, bkz. "Sonuç" Başlığı.

kadın statüsünün yükseltilmesi; bebek ölümlerinin azaltılması ve doğurganlık oranının düşürülmesi gibi, toplumsal olarak talep edilen değişmelerle birlikte düşünülmesi gereken bir konudur.

"Rol Kuramı", Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki ilişkileri belirleyen dominant unsurdur. Yukarıda bahsedilen sorunlar, Şırnak ilinde had safhaya ulaşmıştır. Araştırmanın bu bölümünde; bölgesel analizin rahat anlaşılabilmesini sağlamak bakımından, toplumsal cinsiyet rolleri üzerine yazılmış kuramlardan birisi olan "Yedi Rol Kuramı" tanıtılmaktadır.

Bu kuramsal çerçeve; Oppong ve Abu tarafından, 1988 yılında geliştirilmiştir. Bu sayede; çeşitli kültürlerdeki farklı rollerle birlikte bulunan kadının statüsü ile bu statünün ekonomik, sosyal ve politik kaynaklarındaki değişmeye ilişkin çok yönlü, birleşik bir model oluşturmak olanağı elde edilmiştir.[19]

Toplumsal yaşamda kadının oynadığı yedi rol, aşağıdaki bölümlerde incelenmektedir.

3.1. Mesleki Rol (Occupational Role)

Bu rol; çalışılan yer, etkinlik ve işlevler açısından tanımlanabilir. Kadının verimli ve gelir getirici etkinliğini yürüttüğü herhangi bir yer, çalıştığı yerdir. Kadının statüsüne ilişkin göstergelerin başında; ekonomik yaşama katılım, mülkiyetin denetimi ve ürettiği ürünler gelmektedir. Kadın istihdamı ve doğurganlık çalışmalarında en önemli nokta; analık sorumluluğu ve etkinliğiyle, gelir getirici ve verimli çalışmanın birbiriyle uyum sağlamasıdır.

Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı tarafından 2003 yılında hazırlanmış; "Şırnak İli Gelişmişlik Performansı" incelendiğinde, Şırnak ilinin bu rol açısından (deyim yerindeyse) sınıfta kaldığı söylenebilir. "Doğurganlık Hızı"nda Türkiye birinciliğini kimseye kaptırmayan Şırnak ili, "Hane Halkı Başına Düşen Çocuk Sayısı"nda da 7,06'lık değer ile farklı bir rekora imza atmıştır. Öte yandan "Ücretli Çalışan Kadınların Toplam İstihdama Oranı" açısından, 81 il içinde 76'ncı sırada yer alan Şırnak ili; 58 adet farklı değişkene göre hazırlanmış olan "Sosyo–Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması"nda 81 il içinde 78'nci sıraya yerleşmiştir.[20]

3.2. Annelik Rolü (Maternal Role, Parental Role)

Analık rolü; gelecek kuşağın sosyalleşmesi, bakım ve yetiştirilmesi gibi kadın etkinlikleri üzerinde odaklaşır.

Aile planlaması yöntemleri, bebek hijyeni ve beslenme konularında kadının bilgilenmesi, kendisi ve çocukları için çok önemlidir. Doğumlarını hangi aralıklarla yapacağı, çocuklarına nasıl bakacağı ve nasıl bir eğitimden geçeceklerine karar verme vb. konularda denetim gücü son derece önemlidir. Bu bağlamda; Aile, Toplum ve Kadın Hizmetleri ile ilgili ulusal konular, Başbakanlık Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü tarafından çıkartılan "Stratejik Plan (2010–2014)"da belirlenmektedir.[21]

3.3. Eşlik Rolü (Wife, Conjugal Role)

Erkeğin eşi olarak kadının pozisyonundan kaynaklanan bu rol; çocuk doğurma, ev işi hizmetleri, parasal/maddi destek, ekonomik işbirliği ve eşlik etme gibi çok amaçlıdır. Ancak

---

[19] Kasapoğlu, M.Aytül; "Aile ve Kadın Araştırmaları için Yedi Temel Rol ve Statü", s.222–227, Araştırma Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi, Cilt: 15, 1994, Sayı: 0.

[20] Şırnak İli Gelişmişlik Performansı hakkında düzenlenmiş tabloyu tüm ayrıntılarıyla görebilmek için bkz. http://www.dpt.gov.tr/bgyu/ipg/guneydogu/sirnakPER.pdf (Erişim Tarihi: 22.03.2010)

[21] T.C. Başbakanlık Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü, Stratejik Plan 2010–2014, s.168, Ankara – 2009. Ayrıntılı bilgiyi tablo halinde özet biçimde görebilmek için ayrıca bkz. a.g.e. s.193.

bunlar arasında hangilerinin önceliğe sahip olduğu; farklı kültürel, sosyo-ekonomik ortamlardaki evlilikten kaynaklanan rol ilişkisinin karakterini belirlemektedir.

Bu davranışlar arasında, üç önemli değişken kritik olabilir. İlk olarak, kadının evlilik rolü ilişkisindeki *ortaklığının derecesi* önemlidir. İkinci olarak, kararların tartışılarak ve anlaşarak alınmasıdır. Üçüncü nokta ise, evlilik ailesinin açık ya da kapalı olduğudur. Yani her bir hak, görev ve işin; akrabalar da dâhil olmak üzere, diğer başkalarına devredilmesi veya paylaşılmasının söz konusu olup olmadığıdır.

3.4. Ev Kadınlığı Rolü (Housewife, Domestic Role)

Bu rol, evle ilgili tüm davranışları akla getirir. Bazı durumlarda annelik, eşlik veya akrabalık rolleri içerebilir. Satılmak üzere evde bir mal veya hizmet üretiliyorsa, mesleki rol ile de örtüşebilir.

Şırnak ilindeki kadın istihdam oranının düşüklüğünü gösteren değerlendirme, yukarıda yapılmıştı. Bu nedenle kadınlar, zamanlarının çoğunu evde geçirmekte ve göreceli olarak değişmeyen bir grup ile yaşamaktadırlar. Kuşkusuz bu grup; özellikle kadının üyesi olduğu sınıfa, toplumun kültürüne ve kendi yaşına göre değişebilir. Bu role ilişkin sorunların bilimsel kıstaslara uygun çözülebilmesi için; Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı bünyesinde, Çok Amaçlı Toplum Merkezleri (ÇATOM) kurulmuştur.[22]

3.5. Akrabalık Rolü (Kinswomen, Kin Role)

Kadınlar akrabalık rolünü; birisinin kızı ya da kız kardeşi, anneanne, babaanne ya da yeğen olarak oynarlar. Akrabalık rolü davranışları evlilik, nişan, nikâh, düğün, sünnet ve cenaze törenleri gibi geniş alanları kapsar. Akrabalar arasında paylaşılan haklar, görevler, kaynaklar ve etkinliklerin bir haritasını çıkarmak, zamanın toplumsal bakımdan ne kadar verimli kullanılıp kullanılmadığını anlamada önemlidir.

Şırnak ilinde bu rol, kolektivist toplum yapısını güçlendirmektedir. Aslında bu yapı, küresel çapta yaşanan ekonomik krizlere dayalı sosyal bunalımların yaşanmaması açısından oldukça önemlidir. Ancak yapı maalesef; bireyciliğe (individualism) ket vurulmasına bağlı olarak, kadın istihdamındaki düşük oranların ortaya çıkışına engel olamamaktadır.[23]

3.6. Vatandaşlık Rolü (Citizen or Community Member Role)

Bu rol, zaman içinde belirli bir noktada ve ikamet edilen çerçevede tanımlanır. Dini cemaat, siyasal partiler, gönüllü örgütler, kalkınma ve kredi kooperatifi gibi örgütlerdeki üyelikler, ortak rollerdir. Ayrıca belli dönemlerde gerçekleşen toplumsal ve çevresel etkinlikler (festival ve kutlamalar) ile bir vatandaş olarak politik etkinlikler (oy kullanma, vergi ödemeleri ve törenler) gibi faaliyetlerde yer alma, bu tür roller arasında sayılabilir.

Bu role yaklaşım bakımından bazı ulusal ve bölgesel sorunlar mevcuttur. 1982 Anayasası'nda belirtilen "vatanın ve milletin bölünmez bütünlüğü" ifadelerine uygun şekilde öngörülen üniter devlet sistemine ait anlayış farkının, bölgede *üst kimlik kavramı*nın yerleşmesine engel olduğu söylenebilir.[24]

---

[22] "Sosyal Projeler" Başlığı, bkz. http://www.gap.gov.tr/Turkish/iller/gpf/sirnak.pdf (Erişim Tarihi: 24.03.2010).

[23] Habermas, Jurgen; İletişimsel Eylem Kuramı, s.526, İstanbul, 1996.

[24] Gözler, Kemal; Türk Anayasa Hukuku, s.115–119, Bursa, 2000.

"Başkanlık Sistemi"[25] ve (medyatik deyimiyle) "Açılım"[26] yaklaşımları, sorunun çözümü için fırsattır. Türkiye Cumhuriyeti'nin tamamını ilgilendiren "federatif yapı"[27] çözümleri tartışmaya açılmalıdır. Bu konuda Alman modelinin örnek alınması düşünülebilir.

3.7. Kendini Gerçekleştirme, Bireylik Rolü (Self Actualising, Individual Role)

Bireysel rol; kişilik gelişimi, kendini tanımlama, birey olma duygusu, boş zaman kullanımı ve kişinin kendine özgü, gizli bazı şeyleri olmasına olanak sağlayan etkinliklerle çevrilidir. Bu rolün önemi, farklı kültürlerde son derece değişiktir. Bireylik rolünün; İktisat, Siyaset Bilimi, Kültür Antropolojisi ve Sosyoloji disiplinleri arası durumunun irdelenmesi, konunun anlaşılabilmesi açısından ayrıca önemlidir.[28]

IPA kapsamında ayrılan fonlar; sivil toplum kuruluşları tarafından etkin bir şekilde kullanılabilirse, Şırnak ilinde bireylik rolünün gelişmesi düşünülebilir. Bu bağlamda araştırmanın son bölümünde, sivil toplum kuruluşlarına ait mevcut durum analiz edilecektir.

4. ŞIRNAK İLİNDE MEVCUT KURUMSAL ÇERÇEVE

Araştırmanın 2.2.numaralı başlığına uygun şekilde; istihdam sorunlarını çözmeye yönelik "Proje Döngü Yönetimi" anlayışının geliştirilmesi, bu bağlamda DİKA'nın liderliğinde proje kültürünün Şırnak ilinde acilen yeşertilmesi gerekmektedir. Kurumsal çerçeve, aşağıda iki farklı bölümde ortaya konulmaktadır. Bu kuruluşlar tarafından yürütülmesi gereken çözüm önerileri, "Sonuç" bölümünde ele alınmaktadır.

4.1. Merkezi Kuruluşlar

Operasyonların yürütülmesinden sorumlu merkezi kurumların başlıcaları; Milli Eğitim Bakanlığı, Türkiye İş Kurumu ve Sosyal Güvenlik Kurumu'dur.

Her ilde üç ayda bir, "İl İstihdam ve Mesleki Eğitim Kurulu" toplantıları yapılmaktadır. Milli Eğitim Bakanlığı'nın ildeki taşra örgütü, bu Kurul'un "Mesleki Eğitim" boyutu ile ilgilenmektedir. Türkiye İş Kurumu (İŞKUR) Genel Müdürlüğü'nden gelen fonlara dayanarak, mesleki eğitim faaliyetleri gerçekleştirilmektedir.[29]

İŞKUR tarafından takip edilen işsizlik kayıtları ve bu kayıtlara dayalı yürütülen "İşsizlik Fonu" uygulamaları, hiç şüphe yok ki kadın istihdamını da ilgilendirmektedir.[30]

Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) tarafından; kadın istihdamını da içeren kayıtlar, hem aylık hem de yıllık şekilde yayınlanmaktadır. Son güncel veriler, 2008 yılı için yayınlanmıştır. Buna göre; Türkiye'de sosyal güvenlik kapsamında bulunan nüfusun neredeyse yarısı, %49,51'lik oranla SSK'ya tabi olanlara aittir.[31] Geriye kalan diğer yarısı, (eski adıyla) Emekli Sandığı ve BAĞ-KUR'a tabidir.

Sosyal güvenlik sisteminde baskın unsur; SSK'ya tabi olanlar olduğu için, bu çalışmada sadece SSK'ya ilişkin il ve cinsiyet (2008 yılı) verileri ele alınmıştır.

---

[25] Gözler, Kemal; Anayasa Hukukuna Giriş, s.82–110, Bursa, 2004.

[26] Açılım kavramının yol haritasına ait ayrıntıları özet biçimde anlayabilmek için bkz. http://www.timeturk.com/İşte-Kürt-açılımının-yol-haritası_98648-haberi.html (Erişim Tarihi: 12.03.2010).

[27] Uzun, Şentürk; Federal Almanya Yönetim Sistemi, s.603–605. Dünyada Kamu Yönetimleri adlı kitaptan alınmıştır, http://www.arem.gov.tr/proje/yonetim/Dunyada_Kamu_yon/almanya.pdf (Erişim Tarihi: 14.03.2010).

[28] Habermas; a.g.e. s.28-29.

[29] Kurulda görüşülüp karara bağlanan "Meslek Dalları"nı gösteren tabloya ulaşmak için bkz. http://cygm.meb.gov.tr/ciraklikegitimi/kapsamaalma.pdf (Erişim Tarihi: 18.03.2010).

[30] Bkz. http://www.alomaliye.com/issizlik_sigortasi.htm (Erişim Tarihi: 26.03.2010).

[31] Sosyal Güvenlik Kurumu İstatistik Yıllığı 2008, s.11, Ankara, 2009.

Buna göre Şırnak ilinde SSK'ya tabi işyeri sayısı toplamı 996'dır. Bu sayı, Türkiye toplamının yaklaşık on binde 8'ine denk gelmektedir.

Zorunlu sigortalıların, 2.236 tanesi kadındır. Bu sayı, Türkiye toplamının yaklaşık on binde 11'ine denk gelmektedir. Bu değer bile; Türkiye geneli açısından konuya bakıldığında, kayıtlı kadın istihdamını ilgilendiren uçurumu ortaya koymak için yeterlidir.

Elde edilen ortalama günlük kazanç değerleri açısından, bir paradoksun varlığından bahsedilebilir. Zira Türkiye'de kadınların ortalama günlük kazancı 37,10TL olarak gerçekleşmişken, bu değer Şırnak ili için 44,95TL olarak hesaplanmıştır.[32]

4.2. Yerel Kuruluşlar

Yereldeki kurumlar; yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları (dernek, vakıf ve kooperatifler), Şırnak Üniversitesi Rektörlüğü, Şırnak Valiliği ve taşra teşkilatıdır.

Belediyeler; araştırma konusuna uygun şekilde, (kayıt altında) istihdam edilen kadının sorunlarını rapor etmelidir. Şırnak ili için bu işe; Cizre ilçesindeki merkez nüfusun yoğunluğu dikkate alınarak, Cizre Belediyesi'nden başlanması yerinde olacaktır.

Şırnak ilinde mevcut kadın derneği sayısı, sadece 4'tür. Bunların birisi Beytüşşebap ilçesinde kurulmuştur. Diğer bir tanesi ÇATOM'a iştirak eden bayanlar tarafından kurulmuştur. Dolayısıyla ilde kadınlara ilişkin sivil inisiyatifin zayıf kaldığı söylenebilir.[33]

GAP Eylem Planı kapsamında sosyal gelişmenin sağlanmasına yardımcı olmak üzere oluşturulan Sosyal Destek Programı (SODES) ile finansmanı düşünülen proje teklifleri, DPT Müsteşarlığınca finanse edilmek üzere yaklaşık 48 milyon TL tutarında 126 proje teklif edilmiş; teklif edilen projelerin SODES amaçlarına uygunlukları, sürdürülebilirlikleri, iç tutarlılıkları, proje gerekçesinde belirtilen sorunların çözümüne katkı sağlayabilme derecesi, başvuru yapan kurumun yetkinliği, başvuru sahibinin eş finansman veya gönüllü katkı yoluyla katılımı, hedef kitlelerin genişliği, proje hedef gruplar üzerinde yaratacağı etkiler, projenin çarpan etkileri ve ilin ihtiyaçlarına karşılık verebilme düzeyi gibi kriterler doğrultusunda değerlendirilmiş ve sıralamaya tabi tutulmuştur. Bu çerçevede; söz konusu 2009 yılı proje tekliflerinden, Şırnak Valiliği'ne ait olan 22 adet proje kabul edilmiş, toplam 10.744.800 TL tutarında projenin finansmanı uygun bulunmuştur.[34]

Başbakanlık Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK) Genel Müdürlüğü'nün hizmetleri de, özellikle işsiz kadınları destekleyen yönüyle önemlidir. Genel Müdürlük tarafından "Kadın, Aile ve Toplum"u destekleyen hizmetler verilmektedir. Bu hizmetleri taşrada gerçekleştirebilmek amacıyla, "Toplum Merkezleri" kurulmaktadır. Bu merkezlerin temel hareket noktasını; kadınların bilgi, beceri, eğitim ve üstünlük gücü gibi niteliklerinin arttırılması için eğitim faaliyetleri oluşturmaktadır. Bu sayede ortaya çıkma olasılığı olan pek çok sorunun önlenmesi için gayret gösterilmektedir.[35] Şırnak Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü bünyesinde 2009 yılında faaliyete geçen "Toplum Merkezi" ile İŞKUR işbirliğinde gerçekleştirilen meslek edindirme kurslarını da, kadın istihdamını etkileyen yönüyle değerlendirmek gerekir.

Şırnak Üniversitesi; çok yeni bir üniversite (2008 yılında kurulmuştur) olduğu halde, genç ve dinamik akademik kadrosuyla ümit vaat etmektedir. Özellikle İktisadi ve İdari Bilimler

---

[32] Sosyal Güvenlik Kurumu İstatistik Yıllığı 2008, a.g.e. s.42-43.

[33] ÇATOM faaliyetleri için bkz. http://www.cagdassirnak.com/catomun-2007-degerlendirmesi-ve-2008de-yapacagi-projeler--276-sirnak.html (Erişim Tarihi: 18.03.2010).

[34] Ayrıntılı bilgi için bkz. Şırnak Valiliği İl Planlama ve Koordinasyon Müdürlüğü'nün 28.09.2009 tarih 609 sayılı "Sosyal Destek Programı (SODES)" konulu yazısı.

[35] Bkz. http://www.shcek.gov.tr/hizmetler/Kadin_Aile_Toplum/ToplumMerkezleri.Mart2008.pdf (Erişim Tarihi: 10.03.2010).

Fakültesi kadrosu tarafından yapılacak alan araştırmaları sayesinde, kadın istihdamını ilgilendiren sorunlara bilimsel yaklaşım geliştirilmesi mümkün gözükmektedir.[36]

5. SONUÇ

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne uyum sürecinde yaşadığı sosyal ve mali zafiyetler, adaylık sürecinin başlangıcından günümüze sürmüştür. Bu boşluğu doldurmak amacıyla; yakın dönemde yaşanan gelişmeler sonucunda, mali yardım araçlarının bir nevi özeti hükmünde olan IPA gündeme gelmiştir. Bu aracın bileşenleri analiz edildiğinde, kadının ülkemiz işgücü piyasası içindeki nispi oranının artması ve işyerindeki çalışma koşullarının iyileştirilmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Avrupa Birliği Genel Sekreterliği'nin hazırladığı rapor ve Sosyal Güvenlik Kurumu'nun yapmış olduğu istatistiklerden yararlanılarak yapılan bu çalışmada; kadın istihdamına ilişkin önce Türkiye geneli, daha sonra ise Şırnak ilini ilgilendiren güncel veriler analiz edilmiştir. Yapılan çalışmada; işyeri ve zorunlu sigortalı sayıları açısından Şırnak ilinin, Türkiye geneli ortalamasının oldukça altında kaldığı görülmüştür. Öte yandan çalışan kadınların ortalama günlük kazancının; Türkiye geneli ortalamasının yaklaşık %20 üstünde olduğu tespit edilmiştir ki, bu paradoks müstakbel araştırmalar için bir konu olabilir.

Yukarıda tespit edilmiş güncel bulgular, sadece kayıt altındaki kadın istihdamını ilgilendirmektedir. Ancak Şırnak ili ve ilin içinde bulunduğu Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin genelini ilgilendiren asıl sorun, kayıt dışı kadın istihdamı oranının nispi yüksekliğidir. Devletin verdiği mali desteklerin geneli, kayıt dışındaki vatandaşlarımızı ilgilendirmektedir. Bu nedenle; vatandaşlarımız yoğun şekilde işin kolaycılığına kaçmakta, herhangi bir sektörde fiilen faaliyet göstermeye devam ettikleri halde, mali desteklerden mahrum olmamak uğruna kendilerini kayıt dışı göstermeye devam etmektedirler. Bu durum böyle devam ederse; gelecek dönemde devlet bütçesi üzerindeki kambur ortadan kalkmayacak, böylece bütçe açığının hiçbir zaman kapanmaması sonucu ortaya çıkacaktır. Mali desteklerin kayıt dışını adeta tahrik etmesi şeklinde özetlenebilecek konu, detaylı alan araştırmaları sonucunda bilimsel düzeyde belgelenmelidir.

Tüm bunların ışığında genel bir değerlendirme yapmak gerekirse; kadın istihdamını arttırma konusunda IPA'in de katkısıyla, hükümete ve sivil toplum örgütlerine önemli görevler düşmektedir. Ancak Türkiye'de (isimleri farklı olsa da) etkin siyasi yönetim zihniyetleri tarafından, kadın istihdamının önemsendiğini söylemek mümkün değildir. Kadına sosyolojik bakımdan biçilen rol, evinin hanımı olması ve çocuklarına analık yapmasıdır. *Usulen* farklı proje yönetimleri sayesinde; hem Türkiye genelindeki 43 adet vilayete, hem de Şırnak iline kaynak aktarılmaya devam edilse bile, *esasen* işsiz olan kadınların istihdamının neredeyse hiç önemsenmediği söylenebilir.

[36] "Bölüm Başkanı Mesajı", http://www.iibf.sirnak.edu.tr/isletme?p=editor&id=55 (Erişim Tarihi: 16.03.2010).

Kaynakça:

Kitaplar ve Süreli Yayınlar

Gözler, K. (2004). *Anayasa Hukukuna Giriş* (4.Baskı). Bursa: Ekin Kitabevi.

Gözler, K. (2000). *Türk Anayasa Hukuku* (1.Baskı). Bursa: Ekin Kitabevi.

Habermas, J. (1996). *İletişimsel Eylem Kuramı* (Felsefe Dizisi: 37). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Kasapoğlu, M.A. (1994). Aile ve Kadın Araştırmaları için Yedi Temel Rol ve Statü. *Araştırma Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 15 (0), 222–227.

Resmi Yayınlar

T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği. (2009). *Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan "2009 Yılı Türkiye İlerleme Raporu"*. Ankara: Çeviri Eşgüdüm Başkanlığı Yayınları.

T.C. Başbakanlık Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu. (2009). *Stratejik Plan 2010–2014*. Ankara: Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı Yayınları.

T.C. İçişleri Bakanlığı Araştırma ve Etütler Merkezi. Şentürk, U. Federal Almanya Yönetim Sistemi. *Dünyada Kamu Yönetimi Araştırması Projesi (Yirmi Birinci Yüzyılda Yönetim)* (http://www.arem.gov.tr/proje/yonetim/DunyadaKamu Yonetimi.htm) içinde (596–630). Ankara: Yönetimi Geliştirme Projeleri Yayınları.

T.C. Sosyal Güvenlik Kurumu. (2009). *SGK Kurumu İstatistik Yıllığı 2008* (SGK Yayın No:27). Ankara: SGK Aktüerya ve Fon Yönetimi Daire Başkanlığı Yayınları.

T.C. Şırnak Valiliği. (2009). *Sosyal Destek Programı Proje Yürütücü Kurum ve Kuruluşlarına Yazılan Yazı* (Sayı: 609). Şırnak: İl Planlama ve Koordinasyon Müdürlüğü Giden Evrak Yazıları.

İnternet Kaynakları

Ajans Hakkında. 19.03.2010, http://www.dika.org.tr/?g1=ajans-hakkinda.

Avrupa Birliği Koordinasyon Dairesi Başkanlığı. 25.03.2010, http://www.ubak.gov.tr/.

Avrupa Birliği Sınır Ötesi İşbirliği Programları. 07.03.2010, http://soi.tika.gov.tr/frmIcerikGoster.aspx?GENEL=42&ALT=0&ALTKONU=0.

Black Sea Cross Border Cooperation Programme. 13.03.2010, http://soi.tika.gov.tr/frmIcerikGoster.aspx?GENEL=16&ALT=15&ALTKONU=27.

Bölüm Başkanı Mesajı. 16.03.2010, http://www.iibf.sirnak.edu.tr/isletme?p=editor&id=55.

Bulgaristan–Türkiye Programın Kapsadığı Alan. 11.03.2010, http://soi.tika.gov.tr/frmIcerikGoster.aspx?GENEL=16&ALT=14&ALTKONU=30.

Çok Amaçlı Toplum Merkezleri'nin 2007 Değerlendirmesi ve 2008'de Yapacağı Projeler. 18.03.2010, http://www.cagdassirnak.com/catomun-2007-degerlendirmesi-ve-2008de-yapacagi-projeler--276-sirnak.html.

Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Dairesi Başkanlığı. 27.03.2010, http://www.did-cevreorman.gov.tr/.

European Union–Turkey Financial Cooperation. 15.03.2010, http://www.cfcu.gov.tr/program.php?lng=en&action=program.

Her Yönüyle İşsizlik Sigortası. 26.03.2010, http://www.alomaliye.com/issizlik_sigortasi.htm.

İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Operasyonel Programı. 03.03.2010 ve 29.03.2010 tarihleri, http://www.ikg.gov.tr/index.html.

İşte Kürt Açılımının Yol Haritası. 12.03.2010, http://www.timeturk.com/İşte-Kürt-açılımının-yol-haritası_98648-haberi.html.

Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı. 01.03.2010, http://www.ikg.gov.tr/maliyardim.html.

Katılım Öncesi Mali Yardımlar. 05.03.2010, http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=5&l=1.
Kırsal Kalkınma ve Ormancılık Alt Çalışma Grubu Mevzuat Taramaları. 21.03.2010, http://www.tarim.gov.tr/Files/AB_Tarim/AB_mevzuat/kirsal_kalkinma.htm.
Merkezi Olmayan Yapılanma. 17.03.2010, http://www.cfcu.gov.tr/about.php?lng=tr&action=shortintro.
Meslek Dalları. 18.03.2010, http://cygm.meb.gov.tr/ciraklikegitimi/kapsamaalma.pdf.
Sosyal Projeler. 24.03.2010, http://www.gap.gov.tr/Turkish/iller/gpf/sirnak.pdf.
Şırnak İli Gelişmişlik Performansı. 22.03.2010, http://www.dpt.gov.tr/bgyu/ipg/guneydogu/sirnakPER.pdf.
Toplum Merkezi. 10.03.2010, http://www.shcek.gov.tr/hizmetler/Kadin_Aile_Toplum/ToplumMerkezleri.Mart2008.pdf.
Uyumlaştırma Çalışması Yapılmakta Olan Avrupa Birliği Mevzuatı. 23.03.2010, http://www.sanayi.gov.tr/Mevzuat.aspx?catID=730.

SUÇ VE EKONOMİ ARASINDAKİ İLİŞKİ: ŞIRNAK İLİ ÖRNEĞİ

Sıdıka AKDENİZ[*]

Fatih Mehmet ÖCAL[**]

ÖZET

Suç ekonomisi, kayıt dışı ekonomi tartışmaları ile ortaya çıkan ve güncellik kazanan bir kavramdır. Tamamen risk faktörü üzerine kurulu olan suç ekonomisi bir yandan ekonomik yaşam için gerekli olan düzen ve güven unsurlarına zarar verirken, diğer yandan da kamu düzenini ilgilendiren, güvenlik güçlerinin uğraşı alanı içinde olan faaliyetleri kapsamaktadır

Bu çalışmada Şırnak ilindeki suç olgusu ekonomik çerçevede ele alınmıştır. Çalışmada suç olgusu açıklandıktan sonra suç ekonomisi kavramı üzerinde durulmuş, Şırnak iline ait asayiş ve kaçakçılık suçları analiz edilerek öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Suç, Suç Ekonomisi, Şırnak, Suç Profili,

ABSTRACT

Criminal economy emerged by the informal economy debate is a current concept. The criminal economy, which is completely based on risk factors and includes activities concerning public safety and security forces, has a detrimental effect on order and safety components necessary for economic life.

In this study, criminal phenomenon in Sirnak city was studied in the economic framework. Explaining the criminal phenomenon, the criminal economy was emphasized and recommendations were presented by analyzing public order and trafficking crimes.

Keywords: Crime, Crime economy, Sirnak, Crime Profile

GİRİŞ

İktisat her şeyden önce sosyal bir bilimdir. İktisadın sosyal bir bilim olmasından dolayı insan ile ilgili her konu, iktisatçının çalışma alanına girmektedir. Yüzyıllar boyunca yaşanan her bir sosyal problem beraberinde suçu da getirmiştir. Örneğin yaşanan ekonomik kriz dönemlerinde suç oranları da artış göstermiştir. Suç olgusuyla ilgilenmek sadece entelektüel bir ilgi olmanın ötesinde iktisatçının bir bilim insanın olarak taşıdığı sosyal sorumluluk alanına da girmektedir. Çünkü suç, küresel ölçekte en zararlı sosyal problem olarak nitelendirilmektedir. Artan suç ve şiddet aktivitelerinin ekonomik faaliyetler üzerindeki olumsuz etkileriyle birlikte insanların güvenliği ve yaşam kalitesini doğrudan azaltıcı etkileri

[*] Arş. Gör., Şırnak Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, sakdeniz@sirnak.edu.tr

[**] Yrd. Doç. Dr., Şırnak Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, fmehmetocal@sirnak.edu.tr

de mevcuttur. Günümüzde genel olarak suç olgusu, özellikle de şiddet içeren suçlar, bütün ülkelerde önemli bir politika önceliği haline gelmektedir. Bir iktisatçının kendini bu konulardan soyutlayabilmesi olanaksızdır. [1]

Suçun oluşumuna sebep olan faktörler toplumdan topluma değişiklik gösterebilir. Ancak suç, her toplumda suç olarak nitelendirildiği için, suçun evrensel ve toplumsal değişkenliklerinin olduğu da bir gerçektir[2]. Toplumların içyapısı incelendiğinde, hemen hemen her toplumda, suç ve suç eğilimleri görülür. Kimi toplumlarda az, kimilerinde ise çok olan suç oranlarının, niçin değişkenlik taşıdığı, çağımızın önemli sorularından biridir. İnsan davranışının belirlenmesinde, sosyo-kültürel ve demografik unsurların yanı sıra ekonomik unsurların da önemli derecede –bazen güçlü bir belirleyeni olarak- etkide bulunması, suç ve ekonomi arasındaki ilişkisinin araştırılmasının önemli bir gerekçesini oluşturmaktadır.

1. SUÇ ve SUÇ EKONOMİSİ

1.1. Suç

Suçun evrensel bir tanımının yapılamamasına karşın suç evrensel genel bir olaydır. Suç tarihin en eski devirlerinden itibaren var olmuştur ve ileride de var olmaya devam edecektir. Suç olgusunun olmadığı bir toplumun varlığının imkânsız olduğu, insanların içindeki hırslarla birlikte toplum halinde yaşamanın ortaya çıkardığı çeşitli sosyal çelişkiler, uyumsuzluklar bulundukça suçun da var olacağı söylenebilir. Suç bir bakıma, bazı kişilerin davranışları ve tutumları ile bunların içinde yaşadıkları grupta yerleşmiş davranış örnekleri arasındaki bir çelişki olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çelişki her zaman ve her yerde zorunlu olarak var olmaktadır. Günümüzde sosyo-kültürel bilimler, suç teşkil eden insan davranışını, toplumda yürürlükte olan sosyal normlardan bir nevi sapış, sapıcı eylem olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla suçluyu da, içinde yaşadığı toplumun normları ile kişisel kuvvetleri arasında bir denge kuramamış kişi olarak tanımlamak mümkündür[3].

Seligman ve Johnson, küçük veya büyük bir sosyal grubun, üyeleri tarafından iyi ve yararlı diye kabul edilmiş bulunan inançların, geleneklerin, örf, adet ve kurumların dayandıkları kurallara aykırı olarak işlenmiş bulunan anti-sosyal bir davranışa suç adını vermektedirler[4]. Demirbaş'a göre ise suç en genel biçimde, topluma verdiği zararlı etkilerinden dolayı hukuken yasaklanan ve ceza ile tehdit edilen kusurlu ruhi-bedeni insan davranışıdır[5].

1.2. Suç Ekonomisi

Suç ekonomisi, kayıt dışı ekonomi tartışmaları ile ortaya çıkan ve güncellik kazanan bir kavramdır. Kayıt dışı ekonomi; geleneksel ölçüm teknikleriyle ölçülemeyen, resmi rakamlara yansımamış ve belli bir çıkar karşılığında mal ya da hizmet olarak sunulan faaliyetlerin tümünü kapsar. Çok boyutlu ve değişik faaliyetleri kapsayan bu olgu, yasalara aykırı olabileceği gibi yasal faaliyetleri de içerebilir. Farklı tanımlardan hareket ederek geniş anlamda suç ekonomisi ise şu şekilde tanımlanabilir: piyasa kanalı ile arz ve talebin oluştuğu bazı mal ve hizmetlerin sağlık, güvenlik, ahlaki vb. gibi gerekçelerle üretim, dağıtım ve pazarlaması yasaklanabilir veya sıkı denetim altına alınabilir. İşte bu tür malların üretimi, dağıtımı ve/veya pazarlanması ile ekonomik ahlaka ve geleneklere aykırı faaliyetlerden çıkar elde etmeye yönelik tüm işlemler suç ekonomisini oluşturur. Kayıt dışı (enformel)

---

1 GÜVEL, E. Alper, Suç ve Ceza Ekonomisi, s:4, Ankara, 2004
2 YAVUZER, Haluk, Çocuk ve Suç, s:6, İstanbul, 1996
3 DÖNMEZER, Sulhi, Kriminoloji, s:46, İstanbul, 1994
4 YAVUZER, Çocuk ve Suç, s:5
5 DEMİRBAŞ, Timur, Kriminoloji, s:5, Ankara, 2005

ekonominin iki farklı faaliyet alanında suç ekonomisi ile ayrılmaktadır; enformel ekonomiye konu olan faaliyetler yasadışı olmadığı halde, suç ekonomisinde faaliyetler yasadışıdır. Muhasebe kaydına geçirilmeden işleme sokulan, olağan ve yasak olmayan mallar piyasası enformel ekonomiyi oluştururken; eroin, kokain gibi uyuşturucular ve/veya silah gibi maddelerin denetimsiz üretim ve ticareti, çocuk emeğini kullanarak üretim, fikri ve sınai hakların ihlal edilerek üretim yapılması suç ekonomisini oluşturur. Suç ekonomisinde; faaliyetlerin yasaların öngördüğü şekilde yapılmaması değil, faaliyetlerin kendisinin yasaklanmış olması söz konusudur. Tamamen risk faktörü üzerine kurulu olan suç ekonomisi bir yandan ekonomik yaşam için gerekli olan düzen ve güven unsurlarına zarar verirken, diğer yandan da kamu düzenini ilgilendiren, güvenlik güçlerinin uğraşı alanı içinde olan faaliyetleri kapsamaktadır[6].

1.3. Suça Ekonomik Olarak Yaklaşım (Suçun Ekonomik Modelleri)

Suç ile ilgili ekonomik modellerin temelini 1968'de BECKER atmıştır. Daha sonra 1973'de EHRLICH tarafından geliştirilen BECKER modeli basit bir politik ekonomi çerçevesinde sunulmaktadır. Modelde bireyler, gelir elde etme yetenekleri ve yasal (legal) ve yasal olmayan (illegal) aktivitelerde uzmanlaşmayı seçme noktasında heterojendirler. Bireylerin suç aktivitelerine katılma planlarında iki önemli unsur yer almaktadır. Bunlar, suç işleyenin yakalanma olasılığı ve yasal alternatiflerin görece geliridir.

Suçun ekonomik modellerinde ana fikir, insanların (suçlular dahil) 'akılcı' bir şekilde davrandığı bir başka deyimle ekonomik refahlarını maksimum yapmak için çalıştığıdır[7]. Bir ekonomiste göre bir kimsenin suç işlemeye karar vermesi bir bireyin herhangi bir malı satın alması arasında bir fark yoktur. Nasıl ki diğer şartlar sabitken bir malın fiyatının artması o mala olan talebi azaltır ise suç işlemenin beklenen maliyetinin artması da suçun miktarını azaltacaktır. Görüldüğü gibi suça ekonomik olarak yaklaşım diğer bilimlerden farklıdır. Warren'e göre (1978) suça ekonomik olarak yaklaşımda kişi davranışlarının ekonomik unsurlara ve bu unsurlarla günlük yaşamdaki ilişkiye bağlıdır. Bu unsurlar ve aralarındaki ilişkiler ekonomik model olarak tanımlanır. Bu ilişkileri ima yoluyla ortaya koymak yerine, önerme şeklinde açıklamıştır. Daha sonra bu önerme kullanılarak açıklanan ekonomik teori aracılığı ile ekonomik modelin günlük hayat için hangi anlamı ifade ettiği araştırılır. Ekonomik model hakkında yapılan değerlendirmeler, ekonomik modelin doğru olup olmadığına ve hayatı doğru bir şekilde yansıtıp yansıtmadığına bağlıdır. Yani Warren için önemli olan ekonomik modelin parametrelerinin değerini belirlemek için ekonometri kullanmaktır[8].

Suçun Ekonomik Modelleri, suç piyasasındaki birey, suçlunun zamanının ne kadarını suç piyasasına ayıracağını, yani "bireysel seçim"i açıklamada Akılcı Seçim Kuramı'na dayanmakta, yani suçlunun suç piyasasındaki seçimini belirleyen yasal ve yasadışı fırsatların rolünü analiz etmektedir. Bu çerçevede suçlunun karar alma problemi karşılıklı olarak birbirini dışlayan aktiviteler arasında seçim yapma problemi olarak değil; belirsizlik altında kaynakların yasal piyasalar içinde ya da dışında rakip aktiviteler arasında optimal dağılım problemi biçiminde tanımlanarak, yasadışı aktivitelere katılım "genel meslek seçimi kuramı" ile ilişkilendirilmektedir[9].

---

6 ÖZSOYLU, A. Fazıl, 2000'li Yıllara Doğru Türkiye'nin Önde Gelen Sorunlarına Yaklaşımlar: Suç Ekonomisi, s:6, İstanbul, 1998

7 SCHMIDT, Peter ve WITTE, D. Ann, "An Economic Analysis of Crime and Justice", s:142, 143, Orlando, Flo.: Academic, 1984

8 DURSUN, Hasan, Suçun Ekonomik Modelleri, s:1, Ankara, 1997

9 EHLICH, Isaac, "Participation in Illegitimate activities: An Economic Analysis in Essays in the Economics of Crime and Punishment, s: 522, New York, 1974

BECKER (1968)'in modeli fayda ve maliyet analizine (rasyonel tercihlere oluşan bir fayda maksimizasyonuna) dayanmaktadır. Bireyin yasal olmayan bir eylem sonucu elde ettiği gelir faydayı, yakalanma olasılığı sonucuna göre yakalandığında alacağı ceza ise maliyetini oluşturmaktadır. Burada bireylerin yasal işlerden elde edeceği gelirin düşük olması, kişilerin yasal olmayan alternatiflere yönelmesine temel teşkil edebilir. Çünkü bu durumda yasal olmayan bir faaliyetin alternatif (fırsat) maliyeti (yasal gelir) düşüktür. Bu yasal gelirin yüksekliğinin fırsat maliyetini artıracağı anlamına da gelir. Sonuç olarak, BECKER (1968), suç işleyenlerin bir fayda ve maliyet analizi sonucu (eğer fayda maliyetten büyük ise) suç işlemeye karar verdiklerini ifade etmektedir. Bu teorik çerçeve, kazançların yapısındaki, istihdam olanaklarındaki ve işgücüne katılma yeteneklerindeki değişmenin, suçla ilgili eylemlerin seviyesinde değişiklik yapmasının olanaklı olduğunu ifade etmektedir. Yani suç işlemeye karar verme mekanizması şu şekilde ifade edilebilir:

X, bir kişinin yasal yollardan elde edeceği gelir,

Y, aynı kişinin bir suçtan dolayı elde edebileceği gelir,

p, o kişinin yakalanıp mahkum olma olasılığı,

Z ise eğer o kişi yakalanır ve mahkum olursa verilen cezanın para karşılığını gösterir ise kişinin yasal bir işten elde edeceği fayda = U(X)'dir. Kişinin yasal olmayan bir işten elde edebileceği fayda U(Y) ise belli değildir, çünkü bu kişinin yakalanıp yakalanmama olasılığına bağlı olduğu belirsizlik söz konusudur. Böylelikle kişinin yasal olmayan yollardan beklediği fayda E(U); U(Y) ile kişinin yakalanmama olasılığı olan (1-p)'nin çarpımına, U(Y-Z) ile kişinin yakalanma olasılığı olan p'nin çarpımının eklenmesiyle bulunur. E(U) kişinin yasal olmayan yollardan beklediği gelir olarak gösterilirse bu eşitlik şu şekilde yazılabilir[10].

$$E(U) = (1-p)\,U(Y) + p\,U(Y-Z)$$

Eğer U (X) > E (U) ise, kişi yasal olmayan yollara başvurmayacak, U (X) < E (U) ise, kişi yasal olmayan işlerle uğraşacaktır.

Diğer modeller bu çalışmanın amacı dışında olduğu için burada bu modellere değinilmeyecektir.

2. SUÇ PROFİLİ

Suç olaylarında artışın nedenleri derinlemesine analiz edildiğinde sorunun kaynağı sosyolojik olduğu kadar ekonomik nedenlere de dayanmaktadır. Suç yaşının düşmesi suç oranlarının yıllar içinde artmasına da yol açmaktadır. Şüphesiz bu artışta bir türlü durmayan göç kadar Türkiye'nin değişen toplumsal dinamikleri de etkili olmaktadır. Büyük illerimizde varoşların bazıları şehirden kopuk, bazıları zengin semtlerle iç içe, bazıları da fabrika ve sanayi bölgeleri çevresinde yer alıyor. İşte, suça karışma olayları ekonomik açıdan karşıt yapıların oluştuğu semtlerde artıyor. Hiç kuşkusuz sanayileşme artı değerlerinin yanında hızlı ve düzensiz kentleşmeyi birlikte getirir. Onun ürünü olarak işsizlik, gelir dağılımında eşitsizlikler, geleneklerin sarsılması, özellikle çocuk ve genç nüfusun artışı suç eğilim yaratır[11]. Bu nedenle Suçla mücadelede, polisiye önlemlerin yanında akademik araştırmalar sonunda uygulanacak sosyal ve ekonomik tedbirlerin de büyük önemi vardır.

Bu çalışmada karşılaştırmalı analiz yapılması amacı ile önce Türkiye'deki mevcut duruma genel olarak değinilmiş sonra Şırnak ili suç profili analiz edilmiştir.

---

[10] BECKER, S. Garry, "Crime and Punishment in the Economics of Crime and Law Enforcement", s:178, New York, 2001

[11] YÖRÜKOĞLU, Atalay, Değişen Toplumda Aile ve Çocuk, s:212, İstanbul, 1997

2.1. Türkiye'nin Suç Profili

Türkiye'de kişilere yönelik yaralama, öldürme gibi suçlar ilk sırayı almakta, ondan sonra cinsel suçlar, en sonra da mala karşı suçlar gelmektedir. Türkiye'de asayiş suçları giderek artmaktadır. Türkiye'de şahsa karşı suç oranının en yüksek olduğu Bartın, Niğde, Burdur, Ardahan ve Kastamonu gibi illerin genelde az nüfuslu, şehirleşme oranı ve sosyoekonomik gelişmişlik düzeyi düşük olmaları, göç vermeleri ortak özellikleridir. Ancak şahsa karşı suçların düşük olduğu şehirler olan Erzincan, Hakkari, Rize, Muş ve Şırnak benzer özellikler taşımaktadır. Türkiye'de asayiş suçlarının yarıdan fazlasını mala karşı suçlar oluşturmaktadır ve hırsızlık mala karşı suçların büyük bölümünü teşkil etmektedir. Türkiye'de mala karşı suçlar daha çok kıyı şehirleri olan Mersin, Antalya, Muğla, Aydın, İzmir, Bursa, İstanbul, Düzce, Zonguldak ve Bartın'da yoğunluk göstermektedir. İç kesimlerde ise Ankara, Niğde ve Gaziantep mala karşı suçların yüksek olduğu yerlerdir. Doğu Karadeniz, Doğu ve Güneydoğu Anadolu şehirlerinin büyük bir kısmında mala karşı suç oranı düşüktür. Türkiye'de mala karşı suç oranının en yüksek olduğu yerler olan Antalya, İstanbul, Gaziantep, Muğla, Bursa ve Mersin'de ise genelde şehirleşme oranı ve sosyoekonomik gelişmişlik düzeyi yüksek, büyük nüfuslu ve göç almaktadır.

Suç artış oranları, kendi içinde ve şehirlere göre farklılıklar göstermektedir. Türkiye'de mala karşı suçlar, şahsa karşı suçlara göre daha fazla artmaktadır. Gelir dağılımındaki adaletsizlik, şehirdeki gelir grupları arasındaki sosyoekonomik farklılıklar ve işsizlik, özellikle büyük şehirlerde mala karşı suçların artışını desteklemektedir. Türkiye'de suç sayıca en çok İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa, Antalya, Mersin ve Gaziantep şehirlerinde işlenmektedir. Adana ve Konya dışındaki büyük şehirlerde suç oranı Türkiye oranının üzerindedir. İstanbul, Ankara, İzmir Türkiye oranının üzerinde olmasına rağmen, Türkiye'de en çok suç işlenen merkezler değillerdir. Antalya ise; Türkiye'de suç oranı en yüksek şehirlerarasında yer almaktadır. Büyük şehirlerdeki şahsa karşı suçlara bakıldığında, Ankara, Antalya, Bursa, Gaziantep, Mersin ve Konya, Türkiye oranının üzerinde olmakla birlikte Mersin dışında yüksek değildir. Adana, İstanbul ve İzmir'de ise; Türkiye oranının altındadır. Büyük şehirlerde genelde mala karşı suçlar, şahsa karşı suçlardan daha fazladır. Mala karşı suç oranı Ankara, Bursa, Gaziantep, Mersin, İstanbul ve Antalya'da Türkiye oranının üzerinde; Adana ve Konya'da ise altındadır. Mala karşı suçlar içerisinde hırsızlık birinci sırada yer almaktadır. Görüldüğü gibi, büyük şehirlerde suç oranı, kamuoyunda bilindiğinin aksine, genelde suç oranı en yüksek yerler değildir. Genel olarak asayiş suçları, şehirleşme ve sosyoekonomik açıdan daha gelişmiş ve göç alan Türkiye'nin batı yarısında yoğunluk göstermektedir. Bu genel dağılış içinde, az nüfuslu ve şehirleşme oranı düşük yerlerde şahsa karşı suçların; göç alan ve sosyoekonomik düzeyi yüksek yerlerde mala karşı suçların oranının yüksek olduğu görülmüştür.

Suçluların yakalanmasına harcanan çabadan ziyade suçun önlenmesi için yapılacak yatırımlar daha yararlı olacaktır. Suçun önlenmesinde sadece güvenlik güçlerinin görevi değildir. Aynı zamanda eğitim kurumları, sivil toplum kuruluşlarına da büyük görevler düşmektedir[12].

2.2. Şırnak İli Suç Profili

Genel olarak suçlar asayiş, kaçakçılık ve terör olmak üzere üç grupta incelenmektedir. Terör suçları siyasi, dini veya ideolojik bir amaçla işlenen suçları ifade etmektedir. Kaçakçılık suçları ise; silah veya uyuşturucu kaçakçılığı ile organize olarak üç ve üçten fazla kişinin karıştığı suçları içermektedir. Asayiş suçları ise terör ve kaçakçılık suçları dışında kalan tüm

[12] KARABABA, Ayhan, "Kahramanmaraş'ın Suç Profili ve Çözüm Önerileri", s:52, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 2007

suçları ifade etmektedir. Toplumun güvenliği kapsamında da ele alınan öncelikle asayiş suçlarıdır.

Bu çalışma Şırnak iline ait 2007, 2008 ve 2009 yıllarında işlenen asayiş ve kaçakçılık suçlarını kapsamaktadır. Asayiş suçları kapsamında hırsızlık, gasp-yağma, yangın ve diğer suçlar (dolandırıcılık, emniyeti suiistimal, suç eşyası satın almak, satmak ve saklamak, mala zarar vermek, bilişim suçları, mesken masuniyeti aleyhine suçlar, hükümet emirlerine muhalefet) ve mala karşı tasnif dışı suçlar incelenmiştir. Kaçakçılık suçları kapsamında ise mali suçlar, narkotik suçlar ve kaçakçılık suçları incelenmiştir.

Şırnak ilinin geleneksel yapısını ve ataerkil konumunu, sosyal yapıdaki değişimlere rağmen büyük bir oranda koruduğu açıktır. Muhafazakâr ve gelenekçi yapısını koruyan Şırnak, Türkiye genelindeki suç istatistiklerine bakıldığında, suç sayılarının ülke geneline göre çok düşük olduğu ülkemizin genel suç profilinde verdiğimiz rakamlarla karşılaştırıldığında görülebilir. Ancak bu bölgede yaşanan hızlı nüfus artışı ve buna paralel olarak gelişen plansız-çarpık kentleşme, alt yapı eksiklikleri, eğitim yetersizliği, coğrafi yapının elverişsizliği, terör ve buna bağlı olarak kent merkezine doğru yaşanan iç göç gibi sebeplerle suç olayları her geçen gün artmaktadır. Ayrıca bölgede bulunan Habur sınır kapısı ekonomik olarak birçok artı değer getirse de bununla beraber illegal ticaret olan kaçakçılığı da beraberinde getirmiştir.

2.2.1.Şırnak İlinde Asayiş Suçları

2.2.1.1. Mala Karşı İşlenen Suçlar

Mala yönelik suçlardan olan hırsızlık, soygun, araba hırsızlığı ve kundaklamanın birçok riski olmasına rağmen para sağlama ve heyecan, yanında suçlulara sunduğu başka ödüller vardır. Böylece bir hırsız işini iyi yapmaktan ötürü tatmin olur, işi dışındaki boş zamanlarında kendisinin efendisi olduğunu hisseder ve çalışmamanın hazzını duyar. Özellikle eğitim düzeyi düşük ve becerisi az kişilere iyi bir iş bulmak yerine, mala yönelik suç işleyerek gelir elde etmek daha rasyonel gelir. Soyguncu ve hırsızların bu işi yapmalarındaki temel nedenler uyuşturucu veya yiyecek parası elde etmek iken araba hırsızlarının çeşitli nedenlerden bu suçu işledikleri görülür. Bazıları eğlence, bazıları ulaşım, bazıları da prestij için para çalarlar.[13]

Tablo 1: Hırsızlık Suçları

SUÇ TÜRÜ		2007	2008	2009
HIRSIZLIK	Evden	68	78	89
	İşyerinden	79	90	70
	Resmi Kurum ve Kuruluşlardan	17	31	35
	Bankadan	1	0	0
	Otodan	21	25	36
	Oto Hırsızlığı	53	20	14
	Kapkaççılık ve Yankesicilik	2	29	8
	Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvan Hırsızlığı	9	1	0
	Diğer	1	15	35

[13] CONKLİN, John, E., Criminology, s:296, New York, 1989

Kaynak: Şırnak İl Emniyet Müdürlüğü, Asayiş Şube Müdürlüğü

Şırnak ilinde hırsızlık suçu incelendiğinde yıllar itibari ile bir artış olduğu gözlenmektedir. En fazla işlenen hırsızlık türü evden ve işyerinden hırsızlıktır. Evden yapılan hırsızlıklarda sürekli bir artış gözlemlenirken işyerinden hırsızlıklarda 2009 yılında bir azalma görülmektedir. Bunda en önemli etkinin güvenlik ve korunma sistemlerindeki gelişmelerin (kamera, alarm, emniyetli kapılar, vs..) olduğu söylenebilir. Dikkat çeken diğer bir hırsızlık türü ise oto hırsızlığıdır. Ancak oto hırsızlığı sayısında büyük azalışlar gözlenmektedir. 2007 yılında 53 olan sayı 2009 yılında 14'e düşmüştür. Bu azalışın nedeni yakalanma olasılığının yüksek olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 2: Gasp ve Yağma Suçları

SUÇ TÜRÜ		2007	2008	2009
GASP-YAĞMA	Şahıstan	16	6	0
	Evden	3	1	0
	İşyerinden	1	0	11
	Bankadan	1	0	1
	Adam Kaldırmak	0	0	0
	Zorla Çek-Senet İmzalatmak/Tahsil Etme	0	0	0

Kaynak: Şırnak İl Emniyet Müdürlüğü, Asayiş Şube Müdürlüğü

Hırsızlık suçu ile bağlantılı olarak inceleyebileceğimiz diğer suç türü olan gasp ve yağma suçunda işyerinden gasp suçu dışında sürekli bir azalış gözlenmektedir. Şahıstan gasp ve yağma 2007 yılında 16 iken, 2008 yılında 6'ya düşmüş ve 2009 yılında ise rastlanmamıştır. İşyerinden gasp ve yağma suçu ise 2007 yılında 1 iken 2009 yılında 11'e yükselmiştir.

Tablo 3: Diğer Suçlar

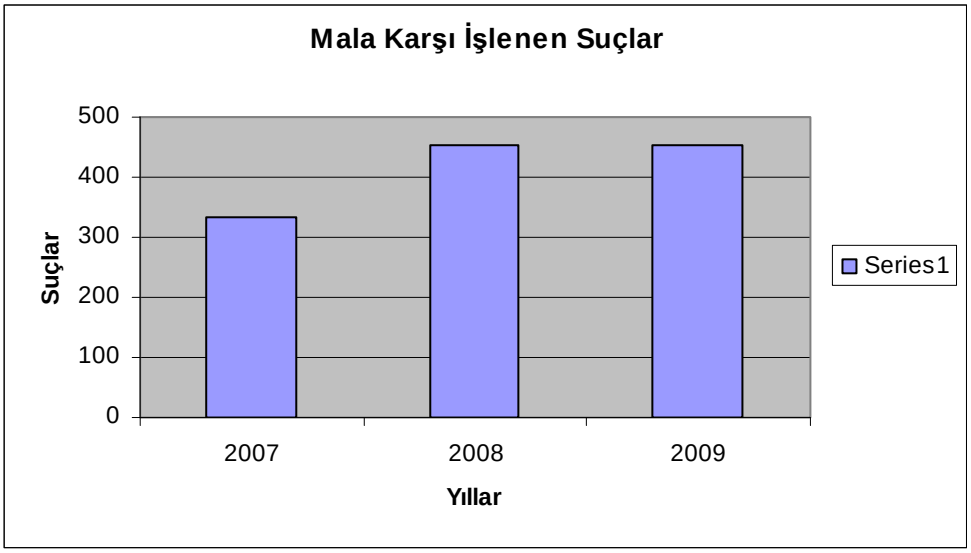
SUÇ TÜRÜ		2007	2008	2009
DİĞER SUÇLAR	Dolandırıcılık	13	33	17
	Emniyeti Suiistimal	2	6	0
	Suç Eşyası Satın Almak, Satmak ve Saklamak	3	2	3
	Mala Zarar Vermek (Nası Izrar)	22	66	57
	Bilişim Suçları	0	0	2
	Mesken Masuniyeti Aleyhinde Suçlar	0	4	4

Kaynak: Şırnak İl Emniyet Müdürlüğü, Asayiş Şube Müdürlüğü

Asayiş suçları kapsamında işlenen ve diğer suçlar olarak tasnif edilen suçların kapsamına dolandırıcılık gibi ekonomik suçlarda girmektedir. Dolandırıcılık suçu 2007 yılında 13, 2008 yılında 33 iken 2009 yılında 17'ye düşmüştür. Diğer en fazla işlenen suç türü ise mala zarar verme suçudur. Mala zarar verme suçu 2008 yılında artmış ve 2009 yılında görece olarak azalmıştır.

Asayiş suçlarından olan mala karşı işlenen suçların genel toplamına bakıldığında 2007 yılında 334, 2008 yılında 454 ve 2009 yılında da 455 olduğu görülmektedir.

Grafik 1: Mala Karşı İşlenen Suçlar

Yukarıda da belirttiğimiz gibi genel asayiş suçlarında yıllar itibari ile bir artış olmaktadır. Bu durum Türkiye suç istatistiklerine de paralel bir durum arz etmektedir.

2.2.1.2. Şahsa karşı işlenen suçlar

Şahsa karşı işlenen suçlar genel olarak yakın sosyal ilişkiler içinde ortaya çıkmaktadır. Adam öldürmenin kişisel çatışmayı çözme metodu olarak kullanılması toplumdan topluma farklılık göstermektedir. Şahsa karşı işlenen suçlardan en önemlisi olan adam öldürme suçu her şeyden önce sapmış bir davranıştır. Adam öldürme suçunun kültürün bir parçası haline geldiği toplumlar büyük bir sosyal problemle karşı karşıyadır aslında. Bunun en belirgin örneği kan davalarıdır[14].

Halen çatışmaları çözmek için hemen hemen her toplumda görülen adam öldürme olayı sadece sosyolojik bir vaka değildir. Adam öldürme suçunun temelinde ekonomik nedenler de yatmaktadır.

Tablo 4: Adam Öldürme Suçları

SUÇ TÜRÜ		2007	2008	2009
ÖLDÜRME	Kasten	3	2	14
	İhmal veya Kazaen (Trafik Kazası Hariç)	1	10	27
	Öldürmeye Teşebbüs	0	0	2

2007 ve 2009 yılları arasında işlenen adam öldürme suçlarına bakıldığında kasten adam öldürme suçu 2007 yılında 3, 2008 yılında 2 ve 2009 yılında 14'dür. İhmal veya kaza olarak

[14] İÇLİ, Tülin G., Kriminoloji, s:147, Ankara, 2004

trafik kazası hariç adam öldürme suçu da yıllar itibari ile artmaktadır. 2007 yılında 1, 2008 yılında 10, 2009 yılında ise 27 vaka görülmektedir.

Tablo 5: Müessir Fiiller

SUÇ TÜRÜ		2007	2008	2009
MÜESSİR FİİL	Kasten Yaralama	117	256	295
	İhmal ve Kazaen Yaralama	8	125	257
	Darp	15	28	0

Kaynak: Şırnak İl Emniyet Müdürlüğü, Asayiş Şube Müdürlüğü

Şahsa karşı işlenen suç türlerinden biri de müessir fiildir yani kasten yaralama, ihmal ve kazaen yaralama ve darpdır. Bu suç türünden en fazla görüleni kasten yaralama suçudur ve bu suç türünde yıllar itibari ile artışlar gözlenmektedir. 2007 yılında 117, 2008 yılında 256 ve 2009 yılında 295 vaka görülmektedir. Diğer bir müessir fiil türü olan ihmal ve kaza ile yaralama suçunda ise 2007 ve 2008 yılları arasında çok fazla artış olduğu gözlenmektedir. 2007 yılında 7 olan ihmal ve kazaen yaralama suçu 2008 yılında 125 olmuştur. Ve bu sayı 2009 yılında 257'ye yükselmiştir. Darp suçu ise 2007 yılında 15 iken 2008 yılında 28'e yükselmiş ve 2009 yılında darp suçuna rastlanmamıştır.

Tablo 6: Genel Adap ve Aile Nizamı ile Şahıs Hürriyeti Aleyhine İşlenen Suçlar

SUÇ TÜRÜ		2007	2008	2009
GENEL ADAB VE AİLE NİZAMI ile ŞAHIS HÜRRİYETİ ALEYHİNE SUÇLAR	Kız-Kadın, Erkek Kaçırma	12	6	8
	Çocuk Kaçırma	1	2	0
	Rehin Alma	15	0	0
	Tehdit	0	43	29
	Aile Fertlerine Kötü Muamele	6	48	40
	Hakaret ve Sövme	2	43	10
	Müstehcen Hareketler	0	1	0
	Irza Geçmek	4	0	1
	Irza Tasaddi	1	3	0
	Fuhşa Teşvik, K.Ticareti ve Aracılık	1	0	0
	Kumar Oynamak / Oynatmak	6	16	2

Kaynak: Şırnak İl Emniyet Müdürlüğü, Asayiş Şube Müdürlüğü

Genel adap ve aile nizamı ile şahıs hürriyeti aleyhine işlenen suçlardan en fazla görülen suç türü aile fertlerine kötü muamele suçu ve tehdit suçudur. Bu verilerden yola çıkarak araştırma bölgesinde en fazla görülen suç türünün şiddet suçları olduğu sonucuna varılabilir. Şiddeti davranış biçimi olarak hazırlayan ve pekiştiren toplumsal faktörlerin başında; bireyin sosyalleşme biçimi, aile içinde gerçekleşen dayak ve dövme gibi fiziksel güç kullanımı, etkisiz adalet biçimi, terör olgusu, sosyo-kültürel ve ekonomik yapı ile bireyler arası ilişki biçimi sayılabilir[15]. Cinsel suçlar Türkiye genelinde olduğu gibi Şırnak'ta da işlenme oranı en az olan suç türlerindendir. Ancak buradaki oran azlığının bir nedeni de cinsel suçların negatif içerimli olmasından dolayı adli birimlere yansımamasıdır. Bu suçların işlenmemesini en nedenlerinden biri bu suçu olumlayacak kültürel tutumların bu bölgede mevcut olmamasıdır. Ayrıca değer yargıları bu suçu işleyenlere en acımasız cezanın verilmesini öngörmektedir. Son olarak bu suç türünün az olması nedeni olarak bu bölgede genç yaşta evliliklerin olması gösterilebilir. Genel adap aleyhine işlenen suçlardan kumar oynamak ve oynatmak suçundaki dalgalanmalar da dikkati çekmektedir. 2007 yılında 6 olan sayı 2008 yılında 16'ya yükselmiş ve 2009 yılında ise yok denecek kadar azalmıştır. Bunda en önemli etki denetim mekanizmasının artması olabilir.

Tablo 7: Diğer Suçlar

SUÇ TÜRÜ		2007	2008	2009
DİĞER	İnsan Ticareti (TCK 201/b)	0	0	0
	6136 Sayılı Kanuna Muhalefet	15	15	12
	Meskun Mahalde Silah Atmak	3	6	10
	İntihar	4	3	4
	İntihara Teşebbüs	44	64	49

Kaynak: Şırnak İl Emniyet Müdürlüğü, Asayiş Şube Müdürlüğü

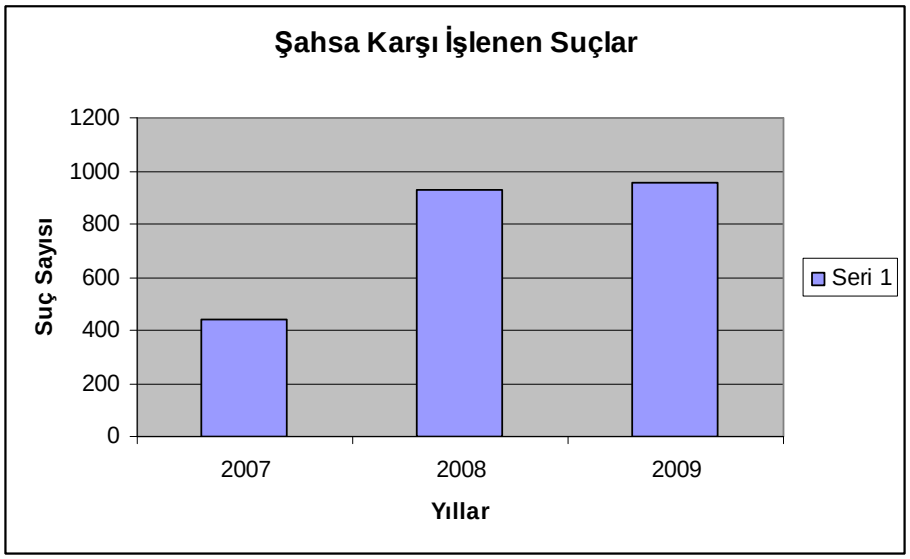
Şahsa karşı işlenen diğer suçlar yani insan ticareti, 6136 sayılı kanuna muhalefet, meskun mahalde silah atmak, intihar ve intihara teşebbüs suçları analiz edildiğinde, en fazla işlenen suç türü intihara teşebbüs suçudur. İntihar toplum düzenini, toplumun var oluşunu tehdit eden sosyal bir problemdir. En genel tanımıyla intihar; bireyin kasıtlı olarak dolaylı ya da dolaysız çeşitli yollardan kendi hayatına son vermesidir[16]. İntihar diğer sosyal problemler gibi çok yönlü ve çok nedenli bir sosyal olaydır. Bu nedenle intiharı sadece sosyolojik ya da psikolojik bir vaka olarak incelemek doğru değildir. Son dönemlerde yaşanan intihar olaylarının çoğu ekonomik nedenlere dayanmaktadır. Görüldüğü gibi 2007 yılında toplam olarak 48 intihar olayı varken 2008'de bu sayı 67'ye çıkmıştır. Bu da kriz sürecinde sayının arttığını destekler niteliktedir. 2009 yılında bu sayı nispeten azalarak 53'e düşmüştür. İntihar ve intihara teşebbüs olaylarının bu denli fazla çıkması yani görece olarak diğer suçlara oranla fazla olması intihar olaylarının hemen kayıt altına alınmasından kaynaklanmaktadır. En fazla görülen diğer bir suç türü ise 6136 sayılı kanuna muhalefet yani silah taşıma ile ilgili suçtur. Bunda en önemli neden bölgede yaşanan güvenlik sorunları olabilir.

[15] KIZMAZ, Zahir, "Doğu Anadolu Bölgesi Cezaevlerindeki Adli Hükümlüler Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma", s:20, Cilt 1, Sayı 1, Ekim 2002.

[16] İÇLİ, Kriminoloji, s: 301

Sonuç olarak asayiş suçlarından olan şahsa karşı işlenen suçlar toplam olarak 2007 yılında 439 iken 2008 yılında bu sayı 926'ya yükselmiştir. Ve bu sayı 2009 yılında 954 olmuştur.

Grafik 2: Şahsa karşı işlenen Suçlar

2.2.1.ŞIRNAK İLİNDE NARKOTİK SUÇLAR VE KAÇAKÇILIK SUÇLARI

2.2.1.2. Narkotik Suçlar

Bilimsel açıdan narkotik kelimesi narkoz gibi etki yapan anlamındadır ve onunla aynı kökten gelmektedir. Narkotik maddelerin en önemli özellikleri fiziksel ağrıyı gidermeleri ve bağımlılık yaratmalarıdır[17]. Günümüzde önemli bir problem olarak görülen uyuşturucu kullanımı ve bağımlılığı, giderek daha genç nüfus kesiminde esrardan zamk koklamaya kadar birçok türüyle yaygınlaşmaktadır. Uyuşturucu kullanımı toplumda gerek maddenin etkisi, gerekse madde temini amacıyla her türlü suçu işlemeye eğilimli bir risk grubu oluşturur. Bu nedenle, toplum bu kişilerin verebileceği zararlara karşı korumak ve verilen zararları tazmin etmek için yasal tedbirler artırılmalıdır. Bu bölge için dikkat çeken bir

Tablo 8: Narkotik Suçlar

SUÇ TÜRÜ		2007	2008	2009
NARKOTİK (M. 191 VE m.198)	Esrar	6	66	17
	Eroin	0	5	5
	Captagon	3	0	0
	Kenevir bitkisi	1	0	0
	Diğer uyuşturucular (LSD vb.)	0	0	7

Kaynak: Şırnak İl Emniyet Müdürlüğü, KOM

[17] Emniyet Genel Müdürlüğü Yayınları, Yayın No: 36

bulgu esrar suçunun fazla olmasıdır. 2007 yılında 66 olan sayı diğer suçlarda olduğu gibi hızlı bir artışla 2008 yılında 66'ya yükselmiş ve 2009 yılında da 17'ye düşmüştür. Narkotik suçları madde türüne göre ayırmadan toplamlarına bakıldığında 2007 yılında 10, 2008 yılında 71 ve 2009 yılında 29 olmuştur.

Tablo 9: Mali Suçlar

SUÇ TÜRÜ		2007	2008	2009
MALİ KAÇAKÇILIK	**Parada Sahtecilik-TCK.197**	8	12	0
	Belgede Sahtecilik-TCK.204/205/206/207	3	81	51
	Mühür ve Damgada Sahtecilik-TCK.202	0	0	7
	Vergi Kaçakçılığı-VUK. 213	**0**	0	0
	Fikir ve Sınai Ürü. Taklit.551/554/556 KHK/ 5846 SK	**0**	0	0
	Göçmen Kaçakçılığı	**24**	25	52
	İnsan Ticareti	**0**	0	0
	Organ-Doku Kaçakçılığı	**0**	0	0
	Nitelikli Dolandırıcılık TCK.158	**32**	121	2
	Yolsuzluk	**5**	0	100
	Kambiyo Suçları 1567 SKM.	**0**	3	0
	Tefecilik-TCK.241	**0**	0	0
	Suçtan Elde Edilen Gelirin Aklanması–5549 S.K	**0**	0	0
	Emtia Kaçakçılığı- 5607 S.K	**35**	40	75
	Akaryakıt Kaçakçılığı–5015 S.K / 5607 S.K	**96**	45	51
	Tütün Mam. ve Alkollü İçki Kaç. 5607 S.K	**110**	97	96
	Kültür ve Tabiat Varlığı Kaçakçılığı–2863 S.K	**2**	1	2
	Kıymetli Taş ve Maden Kaçakçılığı- 5607 S.K	**0**	2	0

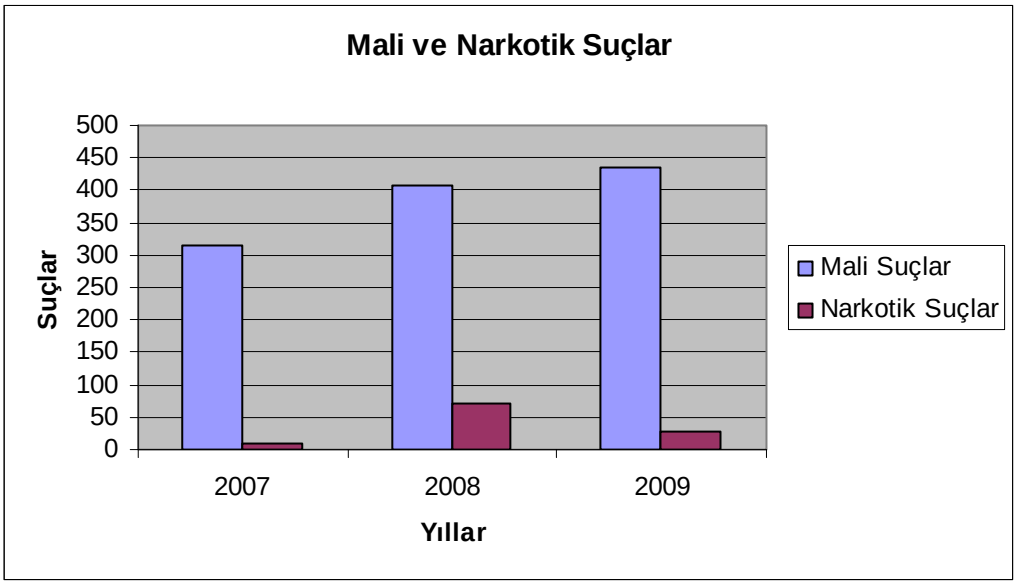
Kaynak: Şırnak İl Emniyet Müdürlüğü, KOM

Mali kaçakçılık suçlarını ekonomik suç ve beyaz yaka suç bağlamında açıklamak mümkündür. Geniş anlamda ekonomik suçlar, bir kişinin ya da toplumun herhangi bir iktisadi menfaatinin ihlâl edilmesi sonucunda ortaya çıkan suçları ifade eden bir kavramdır. Ekonomik suç, belirli bir suç fiilini tanımlayan hukuki bir terim olmayıp, ortak bir özelliğe sahip birden çok suç tipinin oluşturduğu bir suç kategorisini ifade etmek üzere kullanılan kriminolojik bir terim olmaktadır[18]. Suçluluğun genellikle yoksul alt sınıfa ait bir olgu olduğu

[18] TİRYAKİ, T. Ve GÜRSOY T., "Ekonomik Suç Kavramı ve Sigortacılık Suçlarının Bu Açıdan Değerlendirilmesi", **http://www.sayistay.gov.tr/yayin/dergi/icerik/der55m3.pdf**

şeklinde bir inanış vardır. Oysa zengin ve güçlü kişilerin ekonomik alanda mali boyutları çok daha yüksek olan suçlar işledikleri ve bu suçların ortaya çıkmasını engellemek için bürokrasiye rüşvet vermek suretiyle kamu yönetimini aksattıkları da bir gerçektir[19]. İşte bu durum beyaz yaka suçları ifade etmektedir. Beyaz yaka suçlar daha çok bir mesleğe sahip olmakla işlenebilen suçlardır. Yani bir anlamda bu suç türü, bir meslek suçu tanımı içinde yer almaktadır. Beyaz yaka suçlar kapsamında yer alan suçlar dolandırıcılık, sahtecilik, vergi kaçırma, zimmete para geçirme, rüşvet alma ve vermedir. Bu suç türünün en belirgin özelliği gizli suçlardan sayılmalarıdır. Bu nedenle de tespit edilmesi güçtür. Beyaz yaka suçların bir diğer özelliği ise paraya dayalı işlemler ile bürokratik ve resmi kurumların iç içe geçtiği ekonomilerde gerçekleşmektedir[20]. Ekonomik suçlar daha geniş anlamda beyaz yaka suçları da kapsamaktadır. Şırnak ili suç verileri önce beyaz yaka suçlar bağlamında analiz edildiğinde beklenenin aksine suç oranlarının yüksekliği dikkati çekmektedir. Ancak kaçakçılık suç türleri oranı, ekonomik suçlardan daha fazladır. Özellikle tekel maddeleri kaçakçılığı. Kaçak tekel maddeleri genellikle Suriye, İran ve Irak gibi sınır komşusu ülkelerden Türkiye'ye girmektedir[21].

Grafik 3: Mali ve Narkotik Suçlar

Yıllar itibari ile suçların toplam dağılımlarına bakıldığında mali suçlar sürekli artmıştır. 2007 yılında 315, 2008 yılında 407 ve 2009 yılında 436 mali suç görülürken, 2007'de 10, 2008'de 71 ve 2009'da 29 narkotik suç vakası görülmüştür.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Ekonomik sorunlar bireylerin hukuksal düzene yönelik negatif bir tutum geliştirmelerine ve bireylerin toplumsal değer ve normlara olan bağlılıkları azaltabilmektedir. Toplumsal değer ve normlara olan bağlılığın zayıflaması da bireylerde toplumsal denetimin etkisini ve kurumsal düzenlemelere olan güveni azaltmaktadır. Bu durum bireylerde, hukuk dışı eylemlere yönelme şeklindeki davranış biçimleri ortaya çıkarmaktadır. Bununla birlikte aile yapılarının güçlü olması, sosyal dayanışmanın varlığı, suçu olumsuzlayan sosyo-kültürel ve değersel yapının varlığı, toplum tarafından dışlanma korkusu ve tutuklanma oranının yüksek

[19] DEMİRBAŞ, Kriminoloji, s:5.
[20] KIZMAZ, "Doğu Anadolu Bölgesi Cezaevlerindeki Adli Hükümlüler Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma", s:27.
[21] DEMİRBAŞ, Kriminoloji, s:6.

olması gibi faktörler olumsuz ekonomik koşulların suç ve suçluluk üzerindeki etkisini kısmen de olsa azaltabilmektedir.

Şırnak ili suç durumu değerlendirildiğinde suç oranının düşük çıkmasının nedenleri, etkili bir sosyal denetimin olması, güçlü aile yapısının varlığı, kentsel alanda kronik suç bölgelerinin olmaması, ki bunun en büyük nedenlerinden biri henüz kentsel dönüşümün yaşanmamasıdır, suç mağdurlarının genellikle suçluları kendi yöntemleri ile cezalandırmaları şeklinde sıralanabilir. Her ne kadar suç oranları düşük çıksa da yine de suçu önleyici tedbirlerin alınması gerekmektedir. Bu bölge için alınabilecek öncelikli tedbirler, işsizlik yoksulluk ve sosyo-ekonomik eşitsizliğin giderilmesi, devletin silah edinmelere karşı çok ciddi tedbirleri alması, koruculuk sisteminin tekrar gözden geçirilmesi, uyuşturucu ticareti ve kaçakçılık ile etkin mücadele edilmesi, adalet sisteminin etkinliğinin ve güvenirliğinin artırılması ve ahlaki değerlerdeki çözülmenin önüne geçilmesidir. Suçlu bireyleri mahkum etmek kesin çözüm getirmemekte aksine çoğunlukla potansiyel suçlu olmalarına neden olmaktadır. Ayrıca hapishanelerin sayılarının arttırılması çözüm değildir. Asıl çözüm vatandaşlara sağlıklı bir toplum için hukukun anlamını kavrayarak, kanunlara ve birey haklarına saygılı davranacak şekilde eğitilmeleridir.

Bu çalışmada verilen tablolar incelendiğinde suç sayılarında yıllar itibari ile çok keskin artış ve azalışlar görülmektedir. Bu durum iki nedenden kaynaklanabilir. Birinci neden, istatistik kayıtlarının farklı şekilde tutulmaya başlanması olabilir. Çünkü polis kayıtlarında işlem gören suçların bazıları adli sayı, bazıları ise suç sayısı ile işlem görmekte ve sadece suç sayılı evraklar istatistiklere yansıtılmaktadır. Bu nedenle yukarıdaki artış ve azalışların temel sebebi sistem değişikliğine bağlanabilir. İkinci neden ise emniyet güçlerinin bazı suç türlerini çözme ya da suçluları yakalamadaki yoğun çabalarından kaynaklanabilir.

Kaynakça:

AKKUŞ, Y., 2003. "Suçun Ekonomik Modelleri", Ekev Akademisi Dergisi, 7(15), ss.293–312

BECKER, S. Gary., 1976, Crime and Punishment in *The Economics of Crime and Law Enforcement*, editör Lee R. McPheters and William B. Stronge. Charles C Thomas Yayınevi, Springfield, IL.

CÖMERTLER, N. ve KAR, M., 2007. "Türkiye'de Suç Oranının Sosyo-Ekonomik Belirleyicileri: Yatay Kesit Analizi", Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 62(2), Nisan-Haziran

DEMİRBAŞ, T., 2001. Kriminoloji, Seçkin Yayınları, Ankara, 386s.

DÖNMEZER, S., 1994, Kriminoloji, Beta Yayınları, İstanbul, 396 s.

DURSUN, H., 1997, Suçun Ekonomik Modelleri, DPT Yayınları, Ankara, 48 s.

EHLICH, Isaac, 1974, Participation in illegitimate activities: An Economic Analysis in *Essays in the Economics of Crime and Punishment*, editör G. S. Becker ve W. M. Landes, Columbia Üniversitesi Matbaası, New York,

EMNİYET GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (EGM), www.egm.gov.tr.

ERDENTUĞ, A., 1982, Suç Kavramının Farklılığı Açısından Değerlendirilmesi, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 180 s.

GÜVEL, A., 2004, Suç Ve Ceza Ekonomisi, Roma Yayınları, Ankara,194 s

İÇLİ, T., 1993, , Türkiye'de Suçlular – Sosyal Kültürel ve Ekonomik Özellikleri, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 190 s.

İÇLİ, T., 2001. Kriminoloji, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 422 s.

KARABABA, A., 2007, Kahramanmaraş'ın Suç Profili ve Çözüm Önerileri, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, SBE, İktisat ABD Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

KIZMAZ, Z., 2002, *Doğu Anadolu Bölgesi Cezaevlerindeki adli Hükümlüler Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*, Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları, Fırat Üniversitesi Yayınları, 1(1), Ekim

LATTIMORE, Pamela and WITTE, D. Ann, 1986, Models of Decision making under uncertainty: the criminal choice in *The Reasoning Criminal: Rational Choice Perspectives on Offending*) editör Derek B. Cornish ve Ronal V. Clarke, New York, NY: Springer - Verlag.

SCHMIDT, Peter ve WITTE, D. Ann, 1984, An Economic Analysis of Crime and Justice, Orlando, Flo. : Academic matbaası.

Türkiye İstatistik Yıllığı 2007, Adalet İstatistikleri, TÜİK

Türkiye İstatistik Yıllığı 2008, Adalet İstatistikleri, TÜİK

ÖZSOYLU, A., F., 1998, 200'li Yıllara Doğru Türkiye'nin Önde Gelen Sorunlarına Yaklaşımlar: 3-1 Suç Ekonomisi, TÜGİAD, İstanbul, 82 s.

YAVUZER, H., 1996, Çocuk ve Suç, Remzi Kitabevi, İstanbul, 300s.

YÖRÜKOĞLU, A.,1997. Değişen Toplumda Aile ve Çocuk, Özgür Yayınları, İstanbul.

WARREN, E. H., 1978, The Economic Approach to Crime, *Canadian Journal of Criminology*. Ottawa, 20, (4).

ŞIRNAK'TA KARŞILAŞILAN BAŞLICA TİCARÎ FIKHÎ PROBLEMLER VE BAZI ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Abdullah DURMUŞ[*]

Özet

Türkiye'nin bütün illerinde olduğu gibi Şırnak'ta da ticaretle iştigal eden insanların fıkhî açıdan önem taşıyan bazı problemleri bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı kişilerin ellerinde olmayan sebeplerle gerçekleşmektedir. Kalan kısmı ise önemli ölçüde bilgi eksikliğinden kaynaklanmaktadır.

Tebliğimizde tespit edebildiğimiz bazı problemleri belirterek çözüm olarak bazı önerilerde bulunacağız.

Abstract

Primal commercial problems in Shirnak concerning to Islamic law and some solution suggests

Evidently the same in all sides of Turkey, busynessmen of Shirnak too are faced by some important problems related to Islamic law. Some of these problems are ipso facto but the rest originate actually in the lack of knowledge and ignorance. In the presentation, I aim to refer to fixed commercial problems concerning Islamic law and suggest solutions regarding them.

Anahtar kelimeler : Ticaret, Fıkıh, Problem, Şırnak

Keywords: Trade, Islamic law, problem/case, Shirnak

I. GİRİŞ

Bu çalışma ile Şırnak'ta faaliyet gösteren esnaf, sanatkâr ve tüccarın, işlerini yürütürken karşılaştığı ve fıkhî açıdan önem arz eden meseleleri tespit etmek, bu konularla ilgili söz konusu kişilerin bilgi ve hassasiyet düzeyini, bilgiye ulaşma yöntemini, ihtiyaçlarını, problemlerini belirlemek, ortaya çıkan tabloya göre bazı çözüm tekliflerinde bulunmak amaçlanmaktadır.

Araştırmamızdaki hedef kitlemiz Şırnak il merkezi, Cizre ve Silopi'deki alt-orta düzey iş sahipleri ve esnaf olmuştur. Çünkü yerel problemler daha çok bu kesim üzerinde daha net ortaya çıkmaktadır. Üst düzey iş adamları ise, iş hacimlerinin büyüklüğü, daha profesyonel çalışmaları, hammadde temini ve ürün satışında İl ve ülke dışı ile yoğun ilgi ve alış verişleri nedeniyle daha çok Türkiye'nin umûmî çaptaki genel sorunlarıyla karşı karşıyadır.

Bu çalışmada ticaret erbabının karşılaştığı fakat fıkıh (İslam Hukuku) ilmi ile irtibatı bulunan meselelerin tamamı ele alınmak istenmiştir. Ne var ki hem zaman hem de diğer

[*] Yrd. Doç. Dr, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, durmusabdullah@yahoo.com

imkanların kısıtlı olması ve konunun bir tebliğ çerçevesinde değerlendirilmesi zarûreti bizi sadece bazı konular üzerinde yoğunlaşmaya sevk etmiştir.

Her şeyden önce ilgili tüccarın, ticaretiyle ilgili konularda fıkhî açıdan önem arz eden meselelerdeki hassasiyeti, bilgi seviyesi ve ihtiyaç duyduğu zaman bilgiye ulaşma yöntemi tespit edilmeye çalışılmıştır.

İlgili kişilerden fıkhî duyarlılık ve doğru bilginin bulunması hallerinde kişinin bizzat kendisinin veya etrafındaki tacirlerin, yanlış olduğunu bildiği ve istemediği halde yapmak zorunda kaldığı hususların bulunup bulunmadığı ikinci bir tespit alanıdır.

Araştırmamızda, yukarıdaki konuyla bağlantılı olmakla birlikte bugün için büyük-küçük bütün tüccar ve iş adamlarının en büyük meselesi olan finansman konusuna özel bir önem verilmiştir. Bu konudaki uygulamayı tespit için yaptığımız anket çalışmalarında aynı mahiyette fakat biraz farklılaştırılmış değişik sorularla (çapraz soru tekniği) kişilerin, ticari işlemlerinde karşılaştıkları başlıca ticari-fıkhî problemler incelenmiştir.[1] Ayrıca anket faaliyetlerine destek mahiyetinde Şırnak il müftülüğü ile irtibata geçilerek, konu hakkında hem müftülük yönetiminin hem de imam hatiplerin izlenimleri alınmıştır. Çünkü anketlerimizde de ortaya çıktığı üzere tüccar karşısına çıkan sorunlarla ilgili olarak ilk önce camii imamlarına sonra da müftülüğe başvurmaktadır.

II. ŞIRNAK'TA GÖRÜLEN BAŞLICA TİCARÎ – FIKHÎ PROBLEMLER

Konuyu öncelikle hassasiyet ve bilgi düzeyi ve bilgiye ulaşma yöntemi açısından ele almak istiyoruz. Çünkü problemlerin belirli bir kısmı hassasiyet, diğer bir kısmı bilgi eksikliğinden önemli bir bölümü ise bilgiye ulaşma yöntemindeki kimi yanlışlıklardan kaynaklanmaktadır.[2]

A. HASSASİYET VE BİLGİ DÜZEYİ, BİLGİYE ULAŞMA YÖNTEMİ

İlgili tüccarın fıkhî noktada önem arz eden konulardaki hassasiyet düzeyini tespit için; hile ve aldatma ile iş yapma, rüşvet ve faiz alma / verme, kumar gibi konulardaki yaklaşım tarzları araştırılmıştır. Bu yöndeki sorulara verilen yanıtlar dikkate alındığında şöyle bir tablo ile karşı karşıya bulunulduğu görülmektedir:

Öncelikle belirtmek gerekir ki Şırnak tüccarı genel olarak İslami bir hassasiyete sahip bir kesimden oluşmaktadır. İlgili kişilerin, en çok rahatsızlık duyduğu şeylerin başında, faiz ve tefeciliğin bulunması, her türlü haksız kazanç türüne karşı tepkilerini dile getirmeleri ve farkına vardıkları problemlerin halli hususunda din görevlilerine müracaat ediyor olmaları bizim böyle bir kanaate sevk eden başlıca unsurlardır. İncelemelerimiz sonucunda çok az bir kısımda dini hassasiyet bulunmadığı ve işlerini yürütürken dini bir referans olarak almadığı görülmüştür.

Ticaretle meşgul olan kişilerin yaptıkları işle alakalı fıkıh (İslam hukuku) bilgisi ilgililere, konu hakkında kitap, dergi ve sempozyum gibi çalışmaları takip edip etmedikleri, fıkıhtaki ortaklık türleri, faiz anlayışı ve haksız kazanç gibi hususlarda sorular yöneltilerek belirlenmek istenmiştir. Buna göre muhatapların büyük çoğunluğunun İslam'ın ticaretle ilgili konulardaki hükümleri konusunda çok az bilgisinin olduğu bu konuda büyük bir açık bulunduğu gözlemlenmiştir. İlgili kişiler İslam'ın ticaret ilkeleri konusunda bilgiye ihtiyaç duyduklarını

---

[1] Tebliğin hazırlanmasına kaynak teşkil eden anket çalışmalarına katkılarından dolayı İl Müftüsü Sn. Abdullah Kaplan'ın şahsında bütün ildeki din görevlilerine ve İlahiyat Fakültesindeki Şırnak'lı öğrencilerimize teşekkür etmeyi zevkle ödenmesi gereken bir borç olarak addediyorum.

[2] Tebliğimiz hiçbir insan, grup veya bölgenin eleştirilmesi amacıyla değil, sadece insanların her gün yaşamakta olan sorunları bilimsel olarak tespit edip bilim dünyasına arz ederek bunların, ilgili kişi ve kurumlar tarafından çözümü hususunda katkıda bulunabilmek amacıyla hazırlanmıştır.

açıkça ifade etmişlerdir. Kanaatimizce bu durum Türkiye genelinde de var olduğu bilinen, dinin yalnızca ibadetlere has olduğu yönünde bir anlayıştan kaynaklanmaktadır.

Verilen cevaplardan anlaşıldığına göre tüccar, fıkhî konularla ilgili sorular büyük bir oranda camii imamlarına müracaat ederek yanıtlanmaya çalışılmaktadır. Bu konuda "bizzat kaynaklardan araştırıyorum" şeklinde bir cevap da öne çıkmakla birlikte ilgili kişilerin, bilgi ve bilgiye ulaşma biçimini araştıran diğer sorulara verdiği yanıtlar dikkate alındığında "kaynaklar"dan ne anlaşıldığını biraz araştırmak gerektiği ifade edilebilir. Bu noktada üçüncü bir yol olarak "müftülüğe müracaat" kullanılmaktadır. Ankete katılanlar Şırnak'ta kendilerini bilgilendirecek panel, konferans ve sempozyum gibi faaliyetlerin neredeyse yok denecek kadar az olmasından şikayetçi olmuşlardır. Bilgiye ulaşma yönteminde kitle iletişim araçlarından televizyonun da hatırı sayılır bir yer tuttuğu görülmüştür. Çünkü televizyon, hem ulaşım kolaylığı hem de külfetsiz oluşu nedeniyle insanları kolay yoldan bilgilendiren bir vasıta olarak görülmektedir. Sayısı az olmakla birlikte bilgilenme yöntemi olarak hutbe ve vaazlar da dile getirilmiştir.

B. FİNANSMAN İHTİYACI

Şırnak tüccar ve esnafının faizcilik ve tefecilik konusunda büyük bir oranda hassas olduğu anlaşılmaktadır. Bu tür yollarla elde edilen kazancın haram olduğunu dile getirmişlerdir. Ne var ki kendilerinin finansman ihtiyaçlarını nasıl karşıladıkları yönünde bir soruya belli bir kesim öz sermaye, eş-dosttan alınan dolar ve altın ile finansman temin ettiklerini ifade etmekle birlikte işini büyütmek isteyen çok büyük bir çoğunluk zorunlu kaldığı için faizli kredilere yöneldiğini ifade etmiştir. Bankalardan kredi kullanma konusunda teminat gösterme, kayıt dışılık sebebiyle işletmenin yeteri kadar kârlı görünmemesi gibi sebeplerle yaşanan zorluk ve imkansızlıklar onları tefecilere müracaat etme gibi başka bir handikapla karşı karşıya bırakmıştır. Çünkü burada uygulanan faiz oranları daha yüksek ve insanların mal varlıklarını bütünüyle kaybetme ihtimalleri daha güçlüdür. Eş-dost vasıtasıyla kredi temin etmek ise güvensizlik sebebiyle insanların bundan kaçınması bir yana, genellikle döviz ve altın üzerinden verilmesi ve en fazla on bin türk lirası gibi bir meblağla sınırlı kalması yönleriyle sıkıntılıdır. Borcun zamanında ödenmemesi sebebiyle enflasyonla birlikte para değerinin oldukça azalması buna mukabil alacaklının, faiz olduğu gerekçesiyle verdiğini nominal olarak geri alma düşüncesi kişiler arası borç vermeyi azaltan önemli etkenler arasındadır.

Malumdur ki faizli kredinin ticari olarak alternatifi ya faizsiz bankalar ya da ortaklık yöntemiyle finansman teminidir. Şırnak'ta hiçbir katılım bankası şubesinin bulunmaması birinci şıkkın gerçekleşmesini engelleyen bir husustur. Ayrıca önemli bir kesim katılım bankaları ile konvansiyonel bankaların fon toplama ve fon kullandırma yöntemleri arasındaki farkları bilmediği için ikisini aynı kategoride değerlendirme yoluna gitmektedir. İkinci şık olan ortaklık yöntemi hakkında ise tüccar ve esnaf, kayıt dışılık ve ticari ahlaktaki zafiyetler sebebiyle karşı tarafa olan güvensizlikten dolayı hiç de sıcak yaklaşmamaktadır.

C. GECİKEN BORÇLAR

Esnaf ve tüccarın sıkıntı duyduğu diğer bir konu vadeli satış yapıldığında veya ödünç verildiğinde bunların zamanında tahsil edilememesi durumunda ortaya çıkmaktadır. Esasında fıkhî bir yönü yok gibi zannedilebilen bu sorunun, neticeleri düşünüldüğünde böyle olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü bir alacağın zamanında tahsil edilememesi ilgili kişiyi, borçludan faiz veya gecikme cezası alma ya da vadesi gelen borçlarını ödeyebilmek için o kimsenin, bankalardan veya tefecilerden faizli borç almasına sebep olabilmektedir. Ayrıca az sayıda da olsa bazı kimseler güç kullanma yoluyla çözüm bulmaya çalıştıklarını ifade etmişlerdir ki bu çok daha büyük problemlere yol açabilecek bir anlayıştır. Diğer yandan kayıt dışı alış verişin

yaygın olması alacakların teminatsız olmasına yol açmakta bu da suistimallerin sayısını ve hacmini artırmaktadır.

D. HAKSIZ KAZANÇ TÜRLERİ

Şırnak'lı tüccar ve esnaf kendilerine yöneltilen en çok karşılaştıkları haksız kazanç türleri sorusuna, faizcilik, tekelcilik, rüşvet, kayıt dışılık, kalitesiz malların hile ile yüksek fiyatla satımı, kumar ve şans oyunları şeklinde bir sıralama ile yanıt vermişlerdir.

İlgili kimseler kredi bulmada çektikleri sıkıntı sebebiyle tefecilikten şikayetçi olsalar da zorunlu kaldıkları kimi durumlarda bu şekilde finansman temin ettiklerini de ifade etmişlerdir. Halkta, tekelci kimi oluşumlar nedeniyle gelir adaletsizliği bulunduğu yönünde başka bir algılama da tespit edilmiştir. Yine özellikle son tüketim tarihi bulunan bazı malların, tüketicinin bilgisizliğinden istifade edilerek satılmak istenmesi, malların piyasadaki rayiçlere göre aşırı bir fiyatla satılması bu alanda şikayet edilen diğer sıkıntılı konular olarak ortaya çıkmaktadır.

Burada ilginç bir nokta genellikle haram bir yöntem olarak algılanmakla birlikte şans oyunlarını oynama konusunda çok büyük bir ilginin bulunmasıdır. Şehirdeki işsizliğin de etkisiyle olmalı ki, kolay yoldan zengin olup hayatını kurtarma (!) ve işlerin iyi gitmemesi nedeniyle meydana gelen gelir kaybını buradan kazanılacak paralarla telafi etme düşüncesi şans oyunlarına çokça müracaat edilmesine yol açmaktadır. Diğer yandan herkesin kendi isteğiyle buna katıldığı düşüncesi insanları "çok fazla da haksız bir kazanç değil ki" fikrine götürmektedir.

Burada sevindirici bir husus "ölçü ve tartıda hile" konusunda hem algılama hem de uygulama bakımından bir hassasiyetin bulunmasıdır. İnsanlar bunun haramlığı hususunda ittifak ettiği gibi ölçü ve tartıda hileye başvurulmadığını da ifade etmektedirler.

E. BİLGİ EKSİKLİĞİ

Hemen her konuda olduğu gibi ticaretin fıkhî boyutundaki sıkıntıların büyük bir kısmı bilgi eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Toplumun önemli bir kısmı fıkhın ticareti ilgilendiren bir yönü olduğu konusunda maalesef bilgi sahibi değildir. Tabii bu durum işin detayı hakkındaki hükümlerde de bilgi eksikliğini beraberinde getirmektedir. Örneğin alış verişlerde satılan malın ve bedelinin sahip olması gereken nitelikler hakkında bilgi sahibi olmadan İslami açıdan doğru bir ticaretten söz etmek hayli zor görünmektedir. Diğer yandan tüccar, mali bir ibadet olan zekatın mahiyeti, hangi mallardan nasıl bir hesaplama ile verilmesi gerektiği hususunda yeterli bilgilerinin bulunmadığını açıkça ifade etmiştir. Zekat hakkında diğer bir sıkıntı, zekatı hak eden kişilerin gerçeğe uygun bir şekilde tespitinde yaşanan zorluklardır.

F. TİCARİ ETİK

Her sistemde olduğu gibi İslam'da da şüphesiz ticaretin bazı ahlaki kuralları bulunmaktadır. Bunların en başta gelenlerinden biri verilen sözü yerine getirmektir. İlgili esnaf ve tüccar, bu konuda kimi durumlarda zorunluluklardan kaynaklansa bile önemli bir sıkıntının bulunduğunu sıklıkla dile getirmişlerdir. Tabii bu durum hem kendi aralarındaki borç ve alacak ilişkilerinde hem de müşterilerle olan ticari ilişkilerde bir güvensizlik ortamı doğurmaktadır. Söz konusu güven eksikliğinin, ödünç verme, vadeli mal satma / alma, alacağın tahsil riski büyüdüğü için gereksiz yere fahiş fiyatla mal satma, faizli kredi kullanma veya çek-senet kırdırma gibi birçok olumsuz uygulamaya yol açtığı görülmektedir.

Ticari etik konusunda alış verişlerde yalana ve yemine müracaat edilmesi, işçiye kötü muamele, yaşam standartlarının da altında ücret verilmesi, fazla mesai yaptırılıp hakkının

verilmemesi, piyasada haksız rekabet meydana getiren söz ve davranışlarda bulunulması, meslektaşa yönelik çekememezlik davranışları çokça dile getirilen konular arasındadır.

III. BAZI ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Yukarıda sayılan problemler gibi aşağıda zikredilecek olan çözüm önerileri de örnek kabilinden ilk anda akla gelen fakat ilgili kurum ve kuruluşlar ile işbirliği halinde geliştirilip detaylandırılabilecek türden fikirler olarak addedilmelidir. Bu önerileri "hassasiyet artırmaya yönelik öneriler" ve "bilgi artırmaya yönelik öneriler" olmak üzere başlıca iki grupta ele alacağız.

A. HASSASİYETİ ARTIRIMAYA YÖNELİK ÖNERİLER

1. Öncelikle İslam'ın yalnızca inanç ve ibadetlerden oluşmadığı onun aynı zamanda muamelatla ilgili birçok hükmünün bulunduğu bilinci kazandırılmalıdır. Bunu temin için;

a. Bu konulardaki âyet ve hadisler derlenerek broşürler hazırlanıp dağıtılabilir.

b. Cuma vaaz ve hutbelerinde konu can alıcı yönleriyle gündemde tutulabilir.

c. Meslek örgütleri ile müftülük arasında yapılacak işbirlikleri ile ticari etik konusunda bilinç düzeyi geliştirilme yoluna gidilebilir.

2. Haksız kazancın bereketinin bulunmadığı bu yolla kazanç elde ettiği halde medyaya da yansıyan ve akîbeti hüsran olan bir çok kimse gündeme getirilebilir.

B. BİLGİ ARTIRMAYA YÖNELİK ÖNERİLER

1. Öncelikle halkın ilk muhatabı olan imam hatiplerin ticaret fıkhı konusunda güncel sorunlara ikna edici ve doğru yanıtlar verebilmelerine yönelik müftülük bünyesinde hizmet içi eğitim, seminer tarzı bilgilendirici faaliyetler yapılabilir.

2. İmam-hatiplerin, tüccar ve esnaf kesimi ile düzenli periyotlarla bir araya gelip bilgi alış verişinde bulunduğu bir toplantı ortamı temin edilebilir. Gereği halinde bu toplantılar, müftülük bünyesinde ve ilmi tartışmaların yapıldığı konferans, panel ve seminerlerle zenginleştirilebilir.

3. İmam hatip yetiştiren bir kurum olması hasebiyle İmam Hatip Liseleri'nde özellikle de son iki yılda okuyan öğrencilerin fıkıh derslerinde ticari fıkıh bilgisi almasına yönelik müfredat programı geliştirilebilir.

4. Yılda birkaç kez Müftülük ve İlahiyat Fakültesi işbirliği ile gerçekleştirilecek farklı seviyelerde özellikle esnaf ve tüccara yönelik bilimsel toplantılar düzenlenebilir.

5. Halkın İslam'ın ticari hükümleri konusunda yazılmış kitap ve makalelere ulaşmasını temin için projeler geliştirilebilir. Kolay erişilebilir yerlere (örneğin Cuma namazı sonrası camilerde) bu amaçla seçilmiş belli başlı kitapların cüz'i fiyatlarla satışı için bazı imkanlar hazırlanabilir.

6. Tarihimizde önemli bir örnek olan ahîlik ve lonca teşkilatının ticaret kuralları ve etiği konusunda geliştirdiği bir çok yöntem ve günümüzde bu konu hakkında zengin bir literatür bulunmaktadır. Özellikle meslek örgütlerinin bu tarihi tecrübeyi de dikkate alarak üyelerinin bilgi ve hassasiyet bakımından gelişimini temine yönelik farklı eğitici etkinlikler tertip etmesi, kural dışı davrananlara karşı bazı mesleki disiplin kurallarını işletmesi önemli bir tedbir olacaktır.

IV. SONUÇ

İnsanın olduğu her yerde olduğu gibi Şırnak'ta da ticaretin fıkıh ilmini ilgilendiren bazı alanlarında, önemli bir kısmı içinde yaşanılan yerden veya fertlerin elinde olmayan sebeplerden kaynaklanan birçok sıkıntısı ve ihtiyacı olduğu görülmüştür.

Bunlardan bir kısmı hassasiyet, bir kısmı ise bilgi eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Kanaatimizce bu durumun ortaya çıkmasında eğitim sistemi içinde fıkhın ticari boyutu ile ilgili hükümlerin öğretimine neredeyse yok denecek kadar az yer ayrılması çok önemli bir rol oynamaktadır. Dolayısıyla dini tedrisat yapılan İmam Hatip Liselerinde özellikle de İlahiyat Fakülteleri müfredatında bu konulara daha geniş bir şekilde yer verilmeli kanaatindeyiz.

Ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığı'nın da insanların sorularında ilk muhatabı olan imam-hatiplere, fıkhın ticari hükümlerini ele alan bölümlerini öğretmeye özel bir önem vermesinin çok yararlı olacağı aşikârdır.

Araştırmamız sonucunda özellikle kredi ve finansman başta olmak üzere bankacılık işlemleri, elektronik ticaret vb. günümüz meseleleri hakkındaki bilgilerin, ilgili konunun pratik yönünü de belli bir düzeyde bilecek ve toplumu fıkhî açıdan aydınlatacak tarzda ilgililere sunulmasının büyük bir yarar sağlayacağı düşüncesine ulaşmış bulunuyoruz.

TURİZM

ULUSAL KAMUOYUNDAKİ ŞIRNAK ALGISI VE ŞIRNAK'IN TURİZM POTANSİYELİNİN BU ALGIYI DEĞİŞTİREBİLME OLASILIĞI

Serhat ZAMAN[*]

Erol UZUN[**]

ÖZET

Turizm günümüzün en önemli kalkınma araçlarından birisidir. Gelişmiş, gelişmekte ya da geri kalmış ülkelerin hemen hemen tamamında turizm sektörüne önem verilmektedir. Turizm her hangi bir yerin ekonomik yapısını etkilediği gibi aynı zamanda, doğal, beşeri ve kültürel yönleriyle tanıtımını da sağlamaktadır. Bu yönleriyle turizm, pek çok sektöre oranla daha çok önem verilen bir faaliyet koludur.

Her hangi bir yerin turistik çekiciliği başlıca üç unsurun varlığına bağlıdır. Bunlar; çekicilikler (doğal güzellikler, beşeri yapılar, kültürel değerler), ulaşım ve konaklama olanaklarıdır. Bunların bir arada bulunduğu sahalarda turizm başarıyla uygulanabilmektedir.

Şırnak ve çevresi sahip olduğu doğal, beşeri ve kültürel turistik kaynakları ile zengin bir turizm potansiyeline sahiptir. Dünya'da ve Türkiye'de her hangi bir yerin turistik tanıtımı yapılırken zaman zaman o bölgeye özgü "marka değerler" kullanılır. Bu bazen, Pamukkale, bazen Palandöken dağı bazen ise Paris kenti olabilmektedir. Şırnak'ın ulusal ve uluslar arası turizmde kullanılabilecek marka değerleri olduğu kanaatini taşımaktayız. Örneğin, "Cudi Dağı", "Hz. Nuh'un Gemisi", "Dicle Nehri" bunlardan bazılarıdır. Bu marka değerler ne yazık ki günümüzde yalnızca potansiyel durumundadırlar. Bu potansiyellerin değerlendirilmesi ile turizm kaynaklı bir kalkınmadan söz edilebilir. Ama bütün bunlar için, öncelikle, Şırnak'ın ulaşım olanakları, konaklama kapasitesi, turizm planlaması, tanıtımı gibi temel gereksinimler sağlanmalıdır. Bütün bunlar sağlandığı taktirde Şırnak artık farklı yönleriyle tanınacaktır.

Anahtar kelimeler: Şırnak, Turizm, Şırnak algısı, Turizm potansiyeli

Abstract

Tourism is one of the most important development tools in today. Almost all of developing or underdeveloped countries is given importance to the tourism industry. Tourism affect as the economic structure of any place and introduction provides with natural, human and cultural aspects in the same time. Tourism is given more important activity than other many sectors.

[*] Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi, Coğrafya Eğitimi Anabilim Dalı serhatz@atauni.edu.tr

[**] Öğr. Gör., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü eroluzun@kilis.edu.tr

The main tourist attraction of any place depends on presence of three elements. These are attractive (natural beauties, human structures, cultural values), transportation and accommodation facilities. Where a combination of these features tourism can be applied successfully.

Şırnak and its environments have a rich tourism potential with, natural, human and cultural tourism resources. Sometimes brand values are used to region-specific while promoting tourism to any place in the World and in Turkey. Sometimes it can be Pamukkale, Palandoken mountain, city of Paris. We are convinced to Sirnak have brand values that they can be used in national and international tourism. "Cudi Mountain", "Hz. Noah's Ark "," Tigris River "are some of them. Unfortunately, these brand values are only potential case in today. We can be mention from a tourism development with evaluation of this potential. But for all this, primarily. Basic needs should be provided such as Şırnak's transportation facilities, accommodation capacity, tourism planning, promotion. Şırnak will be recognized in different directions if the necessary work is done.

Keywords: Şirnak, Tourism, Şirnak image, Tourism potential

1. GİRİŞ

Son yıllarda dünya ekonomisinde ve ekonomi yönetiminde büyük değişimler yaşanmaktadır. Turizm sektörü pek çok ülkede kalkınmanın başlıca araçlarından birisi durumuna gelmiş, diğer sektörlere oranla daha fazla tercih edilir, yatırım yapılır olmuştur. Turizm çok yönlü bir ilişkiler bütünüdür. Sadece kültürel, sosyal ve ekonomik yönleri dahi bu sektörün önemle ele alınması, ilgi görmesi için yeterli birkaç sebeptir. Ülkemiz de turizm sektörünün çok yönlü bileşenlerden oluştuğunu algılayıp, bu yönde yatırım ve planlamalar yapan bir ülkedir. Türkiye gerek sektörden elde ettiği gelir ve gerekse gelen ziyaretçi sayısını baz alarak yapılan sıralamada artık Dünya'nın ilk on ülkesi içinde yer almaya başlamıştır. Hızlı, plansız, birkaç turizm faaliyeti üzerinde odaklanmış, bölgesel dağılımı pek de dengeli olmayan bir turizm sektörüne sahip olması ise Türkiye turizminin başlıca ve bir an önce çözmesi gereken sorunlarıdır. Kıyı bölgelerinin dışında ve turizm sezonu olarak kabul gören Mayıs-Eylül dönemi dışında da turizm faaliyetlerinin sürdürülebilmesi için Türkiye'nin ne denli yüksek bir potansiyele sahip olduğu artık çok iyi bilinmektedir. Ancak temel problem sözü edilen potansiyel turizm türleri ve mekânlarının tanıtılıp henüz gün ışığına çıkarılmamış olmasıdır.

Araştırmamız Türkiye turizm sektörünün sorunlarından hareketle, önemli bir potansiyele sahip olduğunu düşündüğümüz ve yeterince tanıtıldığı taktirde bölgesel, ulusal ve uluslar arası turizme katkı sağlayacağına inandığımız Şırnak'ın mevcut turizm potansiyeli ve bunun daha iyi tanınmasının önündeki bazı engelleri (güvenlik, algı vb.) ortaya koyup, çözüm önerileri sunmayı hedeflemektedir.

2.TURİZMİN BİR KALKINMA ARACI OLARAK ÖNEMİ VE ETKİLERİ

Turizm, dünyada yaklaşık 300 milyon insanı istihdam etmektedir. Başka bir ifadeyle; dünyadaki her 16 çalışandan biri turizm sektöründedir. Son yıllarda turizm sektörü, yerel ve bölgesel düzeylerde de önem kazanmaktadır. Diğer sektörlere canlılık kazandırılması, kazanılan döviz gelirlerinin ihracat ve GSMH içindeki payı ve yarattığı istihdam olanakları; turizme verilen önemin artmasına ve turizm sektörünün geliştiği bölgelerin ekonomik cazibelerinin artmasına neden olmaktadır. [1]

[1] TC Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2006, Türkiye Turizm Stratejisi, s.1, Ankara.

Dünya Turizm Örgütü tarafından hazırlanan "Turizm 2020 Yılı Vizyonu" çalışmasında, 2020 yılında dünyadaki turist sayısının 1,5 milyar kişi, toplam turizm gelirlerinin ise 2 trilyon ABD Doları olacağı öngörülmektedir. Bilgi, iletişim ve ulaştırma teknolojisinde, beklentilerin ötesinde hızlı gelişim, ekonomik ve siyasal nedenlerle genişlemiş olan seyahat talebinde rekabet ortamı yaratarak, farklı gelir gruplarındaki tüketiciler için seyahat talebini etkin hale getirmiştir. Son 10 yıl içerisinde dünya ekonomisinde milli gelir artışı, yıllık ortalama yüzde 3,5 olarak gerçekleşirken, uluslar arası turizm hareketlerinin ortaya çıkardığı gelir artışı % 4 olmuştur.[2]

Turizm sektörü 6 ana ve 32 alt sektörü etkilemektedir. Bu nedenle diğer birçok sektörle güçlü ilişkileri bulunmaktadır.[3]

Turizm istihdam yaratır ve çoğaltıcı bir etkiye sahiptir. Tek bir otel yapımı bile birbirine bağlı bir dizi iş olanağı yaratır. Genellikle yüksek katma değerli ve emek yoğun bir faaliyet olan turizm yerel işgücünü çeker. Turizmin, bu şekilde, gıda maddelerinden hediyelik eşya satışlarına, konaklama tesislerindeki mobilyalara kadar yüzlerce başka imalat faaliyetindeki üretimin arttırmasına yol açar.[4] Fakat turizmin etkileri her zaman bu şekilde olumlu olmayabilir. Bölge insanının kültürel özelliklerinde çoğu zaman bozulmalar da görülür. Burada bilmemiz gereken temel nokta turizmin etkilerinin olumlu da olumsuzda olsa geriye dönüş imkânının olmadığıdır. Bu nedenle yapılması gereken faaliyetler titizlikle planlanmalıdır.

2.1. Turizmin Sosyal Etkileri:

- ✓ Toplumun kültürel seviyesinde artışlar olur.
- ✓ Yabancı dil bilen kişi sayısında artış meydana gelir.
- ✓ İnsanlar arasında arkadaşlık, dostluk artar.
- ✓ El sanatları gelişir ve folklora olan ilgi artar.
- ✓ Halkın doğal ve tarihi değerlere sahip çıkmasını sağlar.
- ✓ Yöre halkının hayata bakış açısı genişler.
- ✓ Sosyal faaliyet sayısı artar.
- ✓ İlden dışarıya olan göç azalır.
- ✓ Kadınların yaşam standartlarında iyileştirmeler meydana getirir. Kadınlarda çalışan sayısının artmasını sağlar.
- ✓ Şehrin yaşam tarzında dinamizm ve canlılık oluşur.

2.2 Turizmin Ekonomik Etkileri:

- ✓ Bölgeye gelecek yatırımı ve yatırımcı sayısını arttırır.
- ✓ Park ve bahçeler gibi boş alanlardan maddi kazanç sağlanır.
- ✓ Ülkeye döviz kazandırır.
- ✓ Halkın refah seviyesinde artış meydana getirir.
- ✓ İstihdam artar.

---

2 Age, s.2
3 Age, s.22
4 Tümertekin ve Özgüç, 2009, Ekonomik Coğrafya, Çantay Kitabevi, s.64, İstanbul.

- ✓ Yeni ürünlerin üretilmesini sağlar.
- ✓ Çalışma koşullarında değişiklikler yaratır. Boş zamanlarda artış olur.
- ✓ Yöre halkı, evlerini pansiyon olarak turistlere kiraya vermesi yoluyla bir gelir elde ederler. Bu durum, sosyo – kültürel kalkınmaya da olumlu katkı sağlar.
- ✓ Yerel yönetimler için vergi artışı sağlar.
- ✓ Ulaşım, konaklama, el sanatları, eğlence, gıda sektörleri olumlu yönde etkilenir.
- ✓ Yeni mesleklerin ortaya çıkışına neden olur (hediyelik eşya, gümüş işçiliği, ahşap işleme).
- ✓ İnşaat sektörünü canlandırır.

2.3. Turizm Gelirleri:

- ✓ Ulaştırma hizmetlerinden sağlanan gelirler
- ✓ Konaklama hizmetlerinden sağlanan gelirler
- ✓ Gıda satışlarından sağlanan gelirler
- ✓ Eğlence ve alışveriş etkinliklerinden sağlanan gelirler
- ✓ Müze, ören yeri, kaplıca giriş ücretleri
- ✓ Vergi gelirlerindeki artış

2.4. Turizmin Çevresel Etkileri:

- ✓ Kent içerisindeki park sayısını ve yeşil alanların yüzölçümünü arttırır.
- ✓ Ulaşım ağının gelişmesini sağlar.
- ✓ Gelişmiş ve gelişmemiş sahalar arasındaki farkı azaltır.
- ✓ Çevrenin daha iyi değerlendirilmesi için şehir planlamacılığını teşvik eder.
- ✓ Kentin mimari dokusunun korunmasını ve gelişmesini sağlar.
- ✓ Önemini kaybetmiş eski yerleşim yerlerini yeniden canlandırır.

3. TURİZMDE BAŞARI SAĞLAMAK İÇİN YAPILMASI GEREKENLER

3.1. Güvenlik Kaygısını En Alt Düzeye İndirgenmesi

Terör kavramı; genel olarak, “insanları yıldırmak, sindirmek ya da korkutmak yoluyla, onlara belli düşünce ve davranış biçimlerini benimsetmek için zor kullanma eylemi” olarak açıklanmaktadır.[5] Terör, toplumun refah seviyesini düşüren bir tehdittir. Terörün, turizm açısından yarattığı en olumsuz etki güvensizlik ortamıdır. Bu durum da işletmeler, turizm yatırımlarında çok fazla risk üstlenmiş olurlar veya yatırımdan vazgeçerler. Genellikle de ikinci yol izlenir. Bir ülkede veya bölgede turizmin gelişebilmesi için huzur ortamı öncelikli şarttır.

Bu açıklamalar paralelinde, uluslararası turizm hareketlerinin en azından belli bir oranının terörizm riskinin olduğu bölgelerden daha güvenli bölgelere kaydığı söylenebilir. Bu durumda

---

[5] Burcu, 2005: 41, Terörizm ve Terörizmin Hedefi Olarak Turizm Endüstrisi, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi Sayı: 13, s. 41, Diyarbakır

da terörizmin yaşandığı ülkeler elde edebilecekleri turizm gelirinin bir kısmını başka ülkelere kaptırmaktadırlar.[6] Terör, can güvenliği konusunda turistleri kaygılandırır ve onların seyahat yeri seçimini birinci derecede etkiler.

Terör olayları veya yalnızca terörün neden olduğu güvensizlik psikolojinin olumsuz etkilerinin başında, o sahaya yönelik "algı" "bakış açısı", "seyahat isteği" gibi turist davranışların negatif yönlü olması gelmektedir. Bu, turizmde en istenmeyen durumlardan birisidir. Çünkü var olmasına karşın değerlendirilemeyen potansiyel turizm kaynakları atıl kalmakta, gelişme ve kalkınmaya yapacağı muhtemel katkı engellenmektedir. Bu yüzden turizm faaliyetlerinin güven ve barışçıl ortamlara daha kolay girebildiğini tekrar hatırlatmakta fayda görmekteyiz. Çalışmamızın ana vurgusu da zengin turizm potansiyeline karşın "algı, tanıtım" eksiklikleri nedeniyle Şırnak'ın arzu edilen konumda olamadığını belirtmektir.

3.2. Marka Kent Yaratma

Günümüzde, benzer kültürel çekiciliklere sahip olan rakip ülkeler, aynı zamanda ürün ve hizmet kalitelerini de benzer şekilde geliştirerek pazarda tutunmaya çalışmaktadırlar. Bu durumda, pazarda farklılaşmanın ve rakip ülkelerden ayrılmanın aracı olarak "markalaşma" olgusunu ortaya çıkarmaktadır.[7] Marka, ürünün turistler tarafından tanınmasını sağlamakta, özgün kimlikler kazandırarak ulusal ve uluslar arası pazarda yer edinmelerini kolaylaştırmaktadır. *Neden markalaşma?*

- ✓ Daha iyi anlaşılmak
- ✓ Bir kimlik olarak tanınmak
- ✓ İlgiyi arttırmak
- ✓ Kendini yenilemek
- ✓ Kendini ifade etmek
- ✓ Diğer yerlerle iletişim kurmak
- ✓ Güven oluşturmak
- ✓ Ürünün kalitesini ve değerini arttırmak
- ✓ Küresel sermayeden pay kapmak

Turizm sektöründe yaşanan rekabet, seçenek sayısının fazla olması, nedeniyle bir marka oluşturarak olumlu imaj geliştirilmeye çalışılmaktadır. Markalaşmada ve olumlu imaj geliştirmede en etkili yollardan biri ona görsel kimlik kazandırmaktır.

Güçlü bir markanın en önemli özelliği kendisine sadık bir tüketici yaratmasıdır. Bu doğrultuda marka sadakati kavramı, tüketicinin markaya olan inancının gücü olarak tanımlanmaktadır. Tüketicilerin bir markada belirleyici özellikler algılaması ve özelliklerden etkilenmesi, o markaya duyulacak sadakatin artmasına neden olmaktadır.[8]

Son yıllarda turist profilinde önemli değişmeler oldu. Kırsal turizm, kültür turizmi, eko turizm, golf turizmi, kongre turizmi gibi alternatif turizm türlerine olan ilgi ve yönelme arttı. Slogan ve logo hazırlanırken bu yeni eğilimler dikkate alınmalıdır. Logo, o yöreyi ve turizm değerlerini en iyi yansıtacak şekilde tasarlanmalıdır. Aynı zamanda canlı ve modern öğelerle

---

6 Unur, K., 2000, Turizm-Terörizm İlişkisi ve Türkiye Örneği, Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi Sayı:11, s.172, Ankara.

7 Aksungur, A.G., 2008, Turizmde Markalaşma ve Tanıtma Faaliyetlerinin Önemi: İspanya ve Türkiye'nin Karşılaştırmalı Analizi, Uzmanlık Tezi, s.7, Ankara.

8 Uztuğ, F., 2003, Markan Kadar Konuş, Mediacat Yayınları, s.33, İstanbul.

desteklenmelidir. Ciddi bir markanın en temel özelliği iyi bir imaj ve bu imajla da sadık bir tüketici yaratmasıdır.

3.2.1. Marka Kent Oluşturmak Yapılması Gerekenler:

- ✓ Fiziki altyapının tamamlanması
- ✓ Kentin turizm potansiyelinin tespiti
- ✓ Reklam
- ✓ Eğitim
- ✓ Proje oluşturma
- ✓ Ulaşım ağının iyileştirilmesi
- ✓ Turizm odaklarının oluşturulması (Cizre olabilir)
- ✓ Marka kent çalışma komitesi kurulmalı
- ✓ GZFT analizi yapılmalı
- ✓ Hedef kitle belirlenmeli
- ✓ Markanın sembolü, sloganı, imajı belirlenmeli ve bir kimlik oluşturulmalı
- ✓ Marka tanıtımında süreklilik sağlanmalı

3.3. Tanıtım (Reklam) Çalışmaları

Fuarlar, sempozyumlar, festivaller, dizi veya filmler, sanatsal organizasyonlar, web siteleri, gazeteler, kitaplar, konferanslar, sportif etkinlikler, müzik klipleri, seyahat organizasyonları, tanıtım geceleri, turizm kongresi vs etkinliklerden etkin bir şekilde yararlanılmalıdır. Özellikle internetten yoğun bir şekilde faydalanılmalıdır. Hem milyonlarca insana kısa sürede ulaşılması hem de düşük maliyeti nedeniyle internet son derece önemli bir tanıtım aracıdır. Şırnak İli'ne ait bütün turizm değerlerinin fotoğrafları ve haritalarının bulunduğu üç boyutlu bir web sitesi oluşturulmalıdır. Bu sitede marka logosu olmalı ve üzerinde bu marka adı ile yazılmış bir adres oluşturulmalıdır.

3.4. Turizm Eğitimi

Turizm sektörünü diğer sektörlerden farklılaştıran en önemli özellik, bu sektörün hizmet sektörü oluşudur. Bu özelliğinden dolayı sektörde kaliteye ulaşabilmenin tek yolu nitelikli ve eğitilmiş personelin sektörde istihdam edilmesidir.[9] Bu amaçla Şırnak'ta, orta öğretimde seçmeli ders olarak turizm okutulabilir veya bir turizm meslek yüksek okulu açılabilir.

Yöre halkına turizm eğitimi verilmesi turizm sektörünün daha iyi gelişebilmesini ve daha fazla turistin gelmesini sağlar. Turistlerin zihninde olumlu bir imajın oluşmasını kolaylaştırır. İyi bir reklam ve tanıtım aracıdır.

3.5. Yerel Etkinlikler

Turizmin gelişmediği veya az geliştiği yörelerde, yerel etkinlikler düzenlenerek tanıtım ve ilgi oluşturulmaya çalışılır. Marka oluşturmada ve farklılık yaratmada başvurulan yollardan biridir. Bu yolla gelenek göreneklerin de varlığını sürdürmesi sağlanmış olur. Kent veya kırsal hayatı canlandırır, kısa süreliğine de olsa bir cazibe ortamı meydan getirilmiş olur.

---

[9] TC Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2006, Türkiye Turizm Stratejisi, s.16, Ankara.

Etkinliğin amacına ulaşması için;

- ✓ İyi bir performans
- ✓ Temizlik
- ✓ Görev alan personelin eğitimi
- ✓ Temel ihtiyaçları karşılayacak tesislerin varlığı
- ✓ Hava koşullarının dikkate alınarak uygun bir tarihte düzenlenmesi gerekmektedir.

Yerel yönetimler, bölgenin kültürel, tarihi, sosyal, ekonomik ve fiziki çevre özelliklerini dikkate alarak birkaç etkinlik oluşturmalıdırlar veya var olan eski etkinlikler yeniden düzenlenebilir. Yapılacak olan etkinlikler; tarımsal (tanıtıcı bir ürün), kültürel - tarihi (Nuh peygamberi anma törenleri, el sanatları, folklor), sportif (doğa yürüyüşü, rafting, gençlik kampları), bilimsel (doğa eğitimleri) vb gibi faaliyetlerden birine veya birkaçına dayandırılabilir.

4. ŞIRNAK İÇİN ÖNERİLER

Turizmde karar kıldıktan sonra ; "yörede hangi turizm türünün geliştirilmesine öncelik verilmelidir?" sorusu ile işe başlamak en doğru davranış olacaktır.

Kültür turizmi, turistlerin farklı kültürleri görüp tanımak için yaptıkları seyahat ve konaklamalar olarak adlandırılır. İnsanların eski medeniyetlerin izlerini görme isteği duymaları bu turizm faaliyetini ortaya çıkarmıştır.[10] Bu turizm türüne katılanların yaş seviyesi, eğitim ve maddi düzeyi yüksektir. Diğer turistlere göre konaklama süreleri uzundur. Ayrıca bütün yıla yayılan bir turizm türüdür.

Turizmin, kültürel varlıklar üzerindeki olumlu etkilerinden en önemlisi halkın yaşama seviyesini yükseltmesi ve yeni iş olanakları yaratmasıdır. Kültür turizminden sağlanan kazanç kültürel mirasın korunması için gerekli finansal desteği sağlamaktadır.[11]

Tarihi yerler, festivaller, folklor, el sanatları, dini yapılar, gelenekler, tarihi eserler, mimari tarz, çarşılar kültürel turizmin cazibeleridir. Sahip olduğu birçok ören yeri, Nuh Tufanı- Cudi Dağı, Nuh peygamberin türbesi, kaleler, surlar, el sanatları, yöresel yemek ve kıyafetler, kiliseler, türbeler ve medreseleriyle Şırnak bir kültür turizm merkezi haline getirilebilir. Bunun için:

- ✓ Kentte geleneksel aktiviteler oluşturulmalı
- ✓ Altyapı çalışmalarının yapılması
- ✓ Üst yapı çalışmaları için teşvik verilmeli
- ✓ Kültürel mirasın korunması gerekmektedir
- ✓ Bölgesel planlama çalışmaları yapılmalı
- ✓ Şırnak halkının desteğinin sağlanması
- ✓ Turizm personelinin ve halkın eğitilmesi
- ✓ Tarihi mekânlar restore edilmelidir.

---

[10] Arınç, C.P., 2002, Selçuk'ta Kültür Turizmi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s.101, İzmir.

[11] Uygur, S.M., Baykan, E. , 2007, Kültür Turizmi ve Turizmin Kültürel Varlıklar Üzerindeki Etkileri, Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi Sayı: 2, s.42, Ankara.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin az gelişmişliği ve umudunu sulamaya bağlamış tarım sektörü dışındaki sınırlı kalkınma olanakları karşısında, bir ekonomik sektör olarak turizmin

geliştirilmesi özel bir önem arz etmektedir. Bölgedeki Bakanlık ve Belediye belgeli 202 turistik tesisteki yatak arzı 13.752'dir. Turistlerin bölgedeki ortalama konaklama süresi yabancı turistler için 1,78 gün, yerli turistler için 1,33 gündür. Klasik tur güzergâhı önemli taşınmaz kültür varlıklarını içeren Gaziantep, Şanlıurfa, Mardin, Batman, Diyarbakır ve Adıyaman illerini kapsamaktadır. Bunun yanı sıra Siirt, **Şırnak (Cizre)** ve Kilis özellikle din turizmi açısından ziyaret edilmektedir. Bölgenin kültür turizmi ana ekseninde, inanç turizmi, kongre turizmi, sağlık turizmi, tarımsal turizm, macera-doğa turizmi alanlarında yüksek bir gelişme potansiyeli vardır.[12]

Şırnak'ta inanç turizmi kapsamında; Nuh Peygamber Türbesi, Mem-u Zin Türbeleri, Şeyh Ahmet El-Cezeri Türbesi, Bateyi Türbesi, Cizre Ulucami, Süleymaniye Camii, Sefine Camii, Mushafireş Camii, Nuh Peygamber Camii, Mecidiyye Camii (Ş.Seyda Camii), Mir Abdal Camii, Ş. Said Merhum Camii, Meryem Ana Kilisesi, Öğündük Kilisesi, Dera Kilisesi, Çağlayan Kilisesi gibi birçok kültürel değer bulunmaktadır.

Şırnak, binlerce yıllık tarihi ile ilk olarak devlet kuran kavimlerin ve medeniyetlerin beşiği olmuştur. Yüzyıllardır insanların ve doğanın tahribine uğramasına rağmen, günümüze kadar varlığını korumuş, eski medeniyetlere ait çok sayıda kültürel eserler bulunmaktadır. Guti, Babil, Asur, Med, Pers, Sasani, Abbasi, Selçuklu ve Osmanlılara ait onlarca uygarlığı taşıyan ve bu medeniyetlerin mirasını günümüze taşıyan birçok eser, il sınırları içinde yer almaktadır. M.Ö.7000 yıllarına tarihlenen Beytüşşebap'taki mağaraların iç çeperlerine işlenen insan ve hayvan figürleri, Güçlükonak'ın Finik Kalesi duvarlarındaki kaya kabartmaları, Kasrik boğazında Gutiler'den kalma kaya kabartması, Şah (Çağlayan) köyünün kuzey yamaçlarında (Asur Kralı Sanherib'e ait olduğu sanılan) 6 adet kaya kabartması, Güçlükonak'taki Herazan, İdil'deki Ziving mağaraları ile Cizre surları, Medreseler, Kasırlar ve daha birçok arkeolojik, tarihi ve kültürel eserleri ile il, köklü bir kültür varlığına sahiptir.[13]

Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın; Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa, Şırnak illerini kapsayan bölgenin kültür turizminin yanı sıra golf turizmi, sağlık turizmi, gençlik turizmi, eko-turizm, yamaç paraşütü, trekking, su sporları, kanoculuk, kuş gözleme ve kongre turizmi gibi turizm türleri ile odaklı gelişimi sağlanacaktır"[14] diyerek Şırnak için bir vaatte bulunduğunu da görmekteyiz.

Bölgede, diğer turizm türleri ile entegrasyon sağlanarak büyük çaplı "kültür – inanç turizmi" geliştirilecek, gerçekleştirilecek arazi ve kültürel yapı tahsislerinin yanı sıra yapılacak yeni yatırımlar ile nitelikli tesis sayısının ve yatak kapasitesinin arttırılması sağlanacaktır. Mevcut konaklama kapasitesinin kültür – inanç turizmi çerçevesinde geliştirilmesi, ülkemizin batı kıyılarındaki yabancı turistlerin uçakla bölgeye getirilmesi ile konaklama kapasitesi arttırılacaktır[15]

İç ve dış turizmde kültür turizmi hareketini artırmak için her yıl Kültür ve Turizm

Bakanlığı tarafından bir şehir "Kültür Turizmi Kenti" olarak ilan edileceği belirtilmiştir.[16] Şırnak, ilk kültür turizm kentlerinden biri olmak için biran evvel gerekli çalışmaları yapıp, öncelik alamaya çalışmalıdır. Bu bir başlangıç olabilir.

---

[12] Menteş, G., 2006, Kültürel Mirasın Korunması ve Turizm Kalkınması İçin Bir Bölgesel Yönetişim Modeli: Güneydoğu Anadolu Örneği, Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu, s.324, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV), Ankara.

[13] TC. Şırnak Valiliği İl Çevre ve Orman Müdürlüğü, 2007, Şırnak İli Çevre Durum Raporu, s.86, Şırnak.

[14] TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007, Türkiye Turizm Stratejisi 2023, s.48, Ankara.

[15] Age, s.49

[16] Age, s.35

SONUÇ

Turizm sosyal, kültürel ve çevresel etkileri ile çok yönlü bir kalkınma aracıdır. Turizmin temel kaynağı olan doğal ve beşeri kaynak zenginliği Şırnak ve çevresinde mevcuttur. Bu potansiyelden optimum seviyede yararlanmak, atıl durumda olan kaynakların sürdürülebilirlik ilkesi çerçevesinde kullanımını gerektirir. Doğal güzelliklerin bulunduğu bütün bölgelerde turizmin geliştiğini söyleyemeyiz. Turizmde doğal kaynakların varlığı tek başına yeterli değildir. Önemli olan beşeri unsurlarla bir bütünlük içerisinde bunları sunabilmektir. Hizmetin kalitesi, personelin niteliği, halkın tutumu, tarihi mekânların restorasyonu, kültürel değerler, ulaşım, reklam, güvenilir bir ortam gibi birçok beşeri öğe ürünün sunuş şekli üzerinde birinci derecede etkili olmaktadır. Bir yerde turizm hareketi başlatılmak ve geliştirilmek isteniyorsa, bu iki unsurun bir bütünlük içerisinde değerlendirilmesi gerektiği göz önünde bulundurulmalıdır.

Turizm, dünya barışına hizmet eden bir sektördür. Temelinde insan ve çevre sevgisini barındırır. Bu sevginin oluşmadığı yerlerde turizm talebi yaratmak çok zordur. İnsanımızın misafirperver ve yardımsever özelliği bu alanda doğru bir şekilde kullanılabilirse amaçlanan başarıyı sağlamak daha kolay olacaktır. Eğitim insanımızın, doğal yapısında var olan, bu özelliğini bilinçli bir şekilde kullanmalarını sağlar. Toplumun, doğal ve kültürel değerlerine sahip çıkması yani turizmi benimsemesi ancak eğitimle mümkündür.

ABD'li psikolog Abraham Maslow ihtiyaçlar hiyerarşisi teorisinde güvenlik gereksinimini, altı ihtiyaç hiyerarşisi içerisinde ikinci önem sırasında saymaktadır. Teorinin birinci basamağında yer alan fizyolojik ihtiyaçlarını karşılayamamış bir insan turizm faaliyetine katılamayacağına göre, güvenlik ihtiyacı bizim konumuzda ilk sırada yer alıyor demektir. Turizmi hakim kılmak için terörün yarattığı ortamı ve olumsuz imajı yöre halkının desteğiyle değiştirmek zorundayız. Kırılma noktası yani başlangıç, güvenilir bir ortam oluşturmak olmalıdır.

Kaynakça:

Aksungur, A.G., 2008, Turizmde Markalaşma ve Tanıtma Faaliyetlerinin Önemi: İspanya ve Türkiye'nin Karşılaştırmalı Analizi (Uzmanlık Tezi), TC. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Tanıtma Genel Müdürlüğü, Ankara.

Arınç, C.P., 2002, Selçuk'ta Kültür Turizmi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, İzmir.

Burcu, 2005: 41, Terörizm ve Terörizmin Hedefi Olarak Turizm Endüstrisi, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi Sayı: 13, Diyarbakır.

Çağlar,K., 1993, Ulusal Kalkınmacılığın İflası, Metis Yayınları, İstanbul.

Menteş, G., 2006, Kültürel Mirasın Korunması ve Turizm Kalkınması İçin Bir Bölgesel Yönetişim Modeli: Güneydoğu Anadolu Örneği, Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu, s.324, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV), Ankara.

TC Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2006, Türkiye Turizm Stratejisi, Ankara.

TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007, Türkiye Turizm Stratejisi 2023, Ankara.

TC. Şırnak Valiliği İl Çevre ve Orman Müdürlüğü, 2007, Şırnak İli Çevre Durum Raporu, Şırnak.

Tümertekin, E. , Özgüç N., 2009, Ekonomik Coğrafya, Çantay Kitabevi, İstanbul.

Unur, K., 2000, Turizm-Terörizm İlişkisi ve Türkiye Örneği, Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi Sayı:11, Ankara.

Uygur, S.M., Baykan, E. , 2007, Kültür Turizmi ve Turizmin Kültürel Varlıklar Üzerindeki Etkileri, Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi Sayı: 2, Ankara.

Uztuğ, F., 2003, Markan Kadar Konuş, Mediacat Yayınları, İstanbul.

Yeşiltaş, M., Öztürk, İ., Türkmen, F., 2008, Terör Faaliyetlerinin Turizm Sektörüne Etkilerinin Çözüm Önerilerin Perspektifinde Değerlendirilmesi, Sosyal Bilimler Dergisi Cilt: X / Sayı: 1, Afyon.

ŞIRNAK'TA GELİŞTİRİLEBİLİR TURİZM ÇEKİCİLİKLERİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ

Faruk ALAEDDİNOĞLU - M. Zeydin YILDIZ - Rıfkı SINDIR*

Özet

Turizm esas olarak insanların günlük rutin yaşamları ve çevrelerinde karşılaştıklarının ötesinde olanı arama arzusudur. Deniz, güneş ve kumun temel çekim kaynağı olduğu yaygın kitle turizminin aksine, alternatif turizm aktiviteleri insanlara günlük yaşamlarının rutinlerinden kaçma fırsatı sunabilmektedir. Bu kaçış turistler için rahatlama, keşfetme, öğrenme ve doğayla iç içe olma fırsatı sunmaktadır. Kitle turizmi ve alternatif turizm arasındaki temel ayrım sadece genel bir felsefe ve yaşam biçimi farklılığı değil aynı zamanda turizme esas teşkil eden kaynaklara bakıştaki derin bir algılama farklılığını da yansıtmaktadır. Söz konusu algılama farklılığı yeni turizm segmentlerini ve yeni turist tiplerini ortaya çıkardığı gibi, farkındalık yaratan merkezler için önemli bir fırsat sunmaktadır. Ancak farkındalık, turizm gelişim potansiyeline sahip olabilecek alanların çekim seviyeleri, altyapı destekleri, çevresel bozulma seviyesi ve ulaşılabilirlik kategorileri ile doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda araştırmaya konu olan Şırnak bu farkındalığı hem çekim seviyelerinin zenginliği hem de çevresel bozulmanın azlığı noktasında karşılayabilir. Zira dünyadaki turist akışı ve tercihleri dikkate alındığında, Şırnak'ı ziyaret edeceği düşünülen turistler için zaman, mesafe ve para asla caydırıcı bir unsur değildir. Bu entelektüel turistler için asıl önemli olan farklı çevreleri görme, deneyim edinme ve atraksiyon motivasyonlarıdır. Bu noktada Şırnak bir yandan bu turistlere doğal zenginliklerini sunarken bir yandan da tarihi ve kültürel değerler noktasında zengin bir yelpaze sunabilmektedir. Ancak üzerinde durulması gereken en önemli konu, pazar, turizmin çeşidi ve turist profilinin doğru ilişkilendirilmesi gerekliliğidir. Zira bu çalışmayla Şırnak'ın alternatif turizm değerleri, özellikle geliştirilebilecek turizm çeşitleri noktasında tartışılacak, turist çeşitleri ve olası pazarlar analiz edilecektir. Şüphesiz bunlar başta CBS' de hazırlanmış görsel haritalarla desteklenirken turizmin Şırnak'ta yaratacağı çoğaltan etki ve Şırnak'ın turizme ve turiste turizm altyapısı ve kentsel altyapı noktasında olmak üzere ne oranda hazır olduğu da irdelenecektir.

Anahtar kelimeler: Şırnak, alternatif turizm, turizm çekicilikleri, Şırnak'ta geliştirilebilir turizm.

Sustainable Tourism Attractions with Potential for Growth in Şirnak

Abstract

Tourism is mainly formed by people's desire to search extraordinary things which are different from their environment. Contrary to mass tourism including sea, sun, and sand as a chief tourism attractions, alternative tourism offer a chance to people to escape from their

* Yrd. Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Van

daily routine. This opportunity encompasses relaxation, exploring, learning, and having change to be with nature alone. The difference between mass tourism and alternative tourism is not only the general philosophy and different life style but also a different and deeper approach to tourism resources. This difference has led to emergence of new tourists' types and tourism segments and created important opportunities for newly developing centers. However, awareness is closely related to attraction levels, infrastructure, environmental degradation level, and accessibility of tourism resources which have potentials to be developed. In this regard, Şırnak has this awareness with its richness of attractions and lower environmental degradation levels. Having taking into account of tourists flow and destination choices, time, distance, and economic conditions are not inhibitory factors for possible tourists. The crucial motivations for these tourists are seeing around, getting experience, and participating motivational activities. In that sense, Şırnak has not only rich natural attractions but also rich historical and cultural values. However, market, tourism type, and tourist profile need to be connected. The alternative tourism values which have alternative tourism potentials to be developed will be discussed in this paper. Additionally, tourism types and possible markets will also be analyzed. Besides, supported by visual map based on GIS, the effects of tourism in Şırnak and tourism and urban infrastructure will also be discussed.

Key words: Şırnak, alternative tourism, tourism attractions, developable tourism types in Şırnak

Giriş

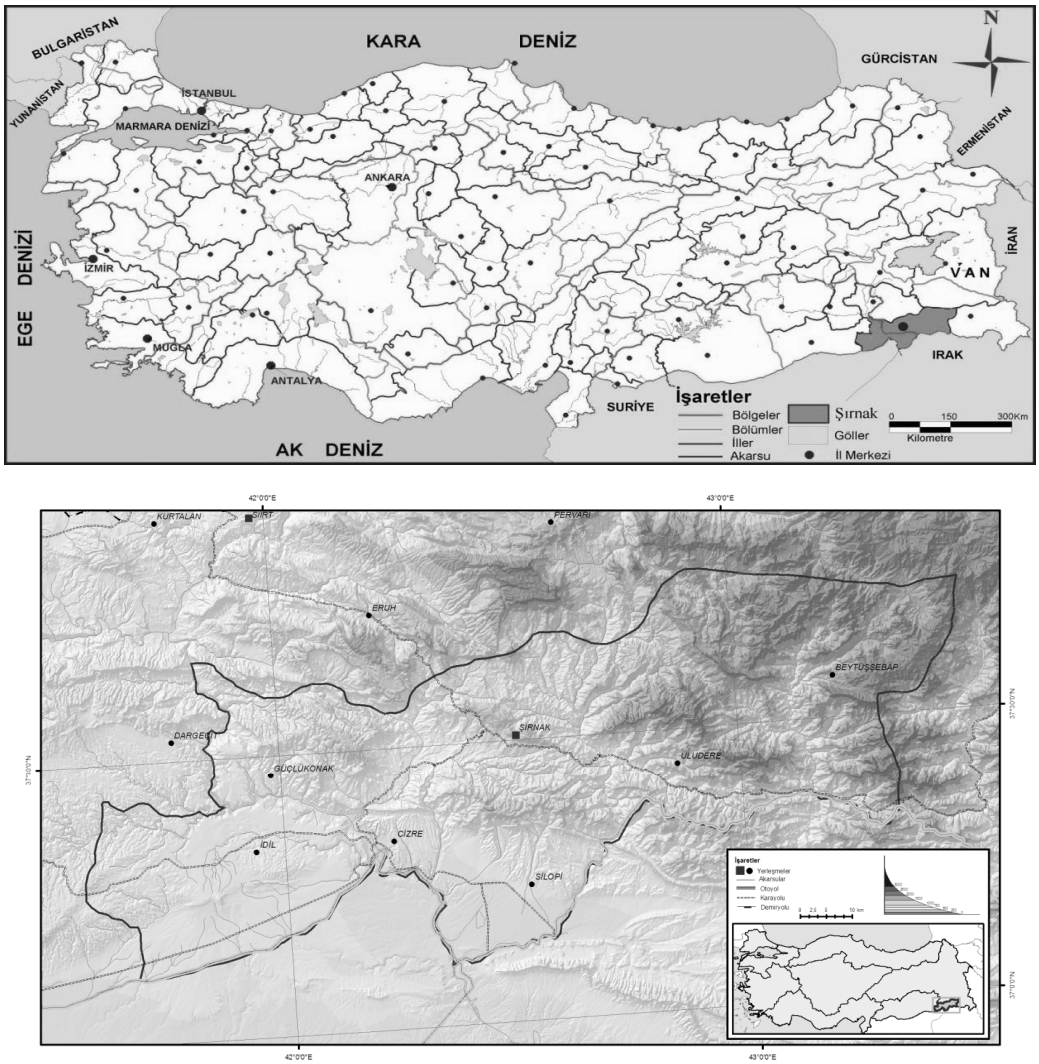
Günümüz dünyasının yükselen değeri olan turizm, yalnızca kalkınmakta olan ülkelerin değil aynı zamanda gelişmiş ülkelerinde pay sahibi olmak istediği büyük ve kazançlı bir pastadır. Gelişmiş ülkeler sadece isteke bulunmuyorlar aynı zamanda zaten pastanın büyük kısmuına sahiptirler. Dahası bu pastanın 3/4'üne sahip olan kalkınmış ülkeler bu oranı artırma noktasında da ciddi girişimlerde bulunmaktadırlar. Zira turizmdeki kaçış eğiliminin yöneliş şeklinde değişmesi gelişmiş ülkelerin bu çabalarını destekler niteliktedir. Ancak bu yeni turizm anlayışının en önemli bileşenlerinden biri olan deneyimleme eğilimi, gelişmekte olan ülkeleri ve özelliklede kültürel ve doğa temelli turizm imkânı sunan mekânlar için bir fırsat olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda Türkiye ve özelde Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde turizmin gelişmesi mümkün görülmektedir. Dolayısıyla her iki bölgenin bileşenlerini bünyesinde barındıran Şırnak, değerler noktasında bunu yapabilecek nadir illerden biridir. Zira turizmi, yerel ekonomik ve sosyal kalkınmasının aracı yapmak isteyen her il gibi Şırnak da bu noktada çaba sarf etmektedir ve görünen o ki bu çaba yaşanan süreçle doğru orantılı olarak artacak ve Şırnak'ta turizmi belirleyici bir sektör olma durumuna getirecektir. Çünkü il bir bütün olarak turizm bileşenleri açısından turizme hazır olmasa da potansiyel çekçim değerleri açısından bir turizm bölgesi olma pozisyonuna sahiptir. İl bu farkındalığını iyi yönetmesi ve aynı zamanda konjonktürün de etkisiyle turizmi kalkınma aracı yapabilir.

Şırnak ili hem özel konumu hem de fiziki konumu nedeniyle ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde toprakları bulunan ilin komşularına baktığımızda doğusunda Hakkâri, kuzey doğusunda Van, Kuzeyinde Siirt, Batısında Mardin illeri,güneyinde Suriye ve Irak ülkeleri yer almaktadır[1] (Harita:1). Türkiye'nin güneydoğusunda yer alan ilin Cizre, İdil, Güçlükonak, Silopi, Beytüşşebap ve Uludere olmak üzere 6 ilçesi bulunmaktadır. Şırnak 7.172 km² yüzölçümüyle Türkiye topraklarının yaklaşık % 0.92'sini oluşturur. Kuzeyi ve doğusu yüksek dağlar ve derin yarılmış platolarla çevrili olan ilin denizden yüksekliği ortalama 1400 metreler civarındadır. İlin en yüksek kesimlerini Beytüşşebap ve Uludere ilçeleri sınırları içerisinde kalan ve yer yer 3000m'lerin üzerine çıkan

[1] Bu durum turizmde iddialı olmak isteyen bir il için önemli bir avantajdır.

alanlar oluşturur. Bu alanların dışında da irili ufaklı yüksek dağların bulunduğu ilde sıcaklık ve yağış elemanlarının dağılışı yükseltinin kontrolündedir. Şırnak ortalama 600 mm'nin üzerinde yağış almasına karşın, geniş orman örtüsünden yoksundur. Dolayısıyla orman kalıntıları veya ağaç toplulukları yüksek dağlık alanların belli kesimlerinde tutunabilmişlerdir.

Şırnak ili turizmin en temel arz kaynağı olan çekicilikler noktasında önemli bir avantaja sahiptir. İldeki turizm çeşitleri incelendiğinde başta kültür turizmi olmak üzere, tarih turizmi ve doğa temelli turizmin birçok bileşeninin bulunduğu ve bu değerlerin birbirlerini destekleyebilecek bir yapıda oldukları görülmektedir. Zira Şırnak ili coğrafi konumunun kendine verdiği avantajlar sayesinde, birçok farklı medeniyetin etkisinde kalmış ve doğal olarak bu medeniyetlere ait kültürel değerlerin oluşmasına olanak tanımıştır. Dolayısıyla birçok ilde görülmeyen yoğunlukta ve zenginlikte tarihi ve kültürel mirasa sahiptir. Şırnak, Evrensel ölçüde öneme sahip bu değerler, yine coğrafyasından kaynaklanan doğal değerlerle birleşince, düşük yoğunluklu da olsa bir turizm pazarı ya da turizm bölgesi olma özelliğine sahip olduğu görülecektir. Ancak bu doğal, tarihi (arkeolojik) ve kültürel zenginliklerinin büyük kısmı, potansiyel belirleme çalışmaları yapılamadığı için yok olmaktadır. Bu yok oluş sadece Şırnak'ın değerlerinin yok oluşu değil, aynı zamanda insanlık değerlerinin yok oluşudur. Tamda bu noktada ilin turizme konu olması yalnızca ekonomik ve sosyal getiriler yanında, koruma kullanma ve dahası değerlerin yaşatılması noktasında da önemli katkılar sunacaktır.

Şekil 1: Şırnak İli Konum ve Fiziki Haritası

Bu bağlamda ,bu çalışma esas olarak sıradan bir turizm yaklaşımının günü kurtarmaktan ileri gidemeyeceğini ortaya koymayı ve doğru strateji ve uzman görüşleri alınmadan gerçekleştirilecek çabaların iyi niyetli girişimler olacağını, ancak nafile çabalar olmaktan öteye gidemeyeceğini ortaya koymayı amaçlamaktadır.. Zira birçok bilim insanının ifade ettiği üzere son yıllarda turizm alışkanlıklarında (tatil alışkanlıklarında) yaşanan farklılık alternatif turizm aktivitelerine yöneliktir. Bu alternatifler arasında sayılabilecek eski medeniyetleri tanıma ve geçmişe tanıklık yapma dürtüsü , farklı doğal güzellikleri görme, farklı kültürleri tanıma ve bir şekilde onlarla etkileşimde bulunma gibi yaklaşımlar, özellikle kitle turizm bölgelerinden uzakta kalmış Şırnak gibi illerin doğal, tarihi ve kültürel çekiciliklerinin ortaya çıkabilmesi açısından bir fırsat olmaktadır. Bu fırsatın doğru kullanılması ve ekonomik-sosyal kazanımlar elde edilmesi, turizm potansiyelinin belirlenmesine ve bu potansiyelin planlı bir yaklaşımla kullanılmasına bağlıdır (Alaeddinoğlu, 2006).

Şırnak ili doğal coğrafi özellikleri, muazzam bir geçmişe sahip tarihi, zengin kültürü, ekonomik kaynakları, sosyal yapısı ve daha birçok özelliği ile kendine özgü bir yapıya sahiptir. Bu yapı maalesef kendi haline terk edilmiş, hatta birçok yerde kaybolmaya yüz tutmuştur. Dolayısıyla ile ait bütün bu değerlerin olabildiğince ortaya çıkarılması ve ilde yeni bir yapılanma ve ekonomik kazanım için turizmin hizmetine sunulması yukarıda da ifadesini bulduğu gibi birçok açıdan kazanç sağlayacaktır. Ancak bu kazanımların yapılabilmesi için Şırnak'ta hangi turizm çeşitlerinin ne ölçüde geliştirileceği, hangi turist tiplerine ve hangi pazarlara yönelineceği, var olan kaynakların nasıl geliştirileceği, olası olumlu ve olumsuz etkilerinin neler olacağı, koruma-kullanma dengesinin nasıl sağlanacağı diğer bir ifadeyle turizmin bölgeyi nasıl ve ne boyutta etkileyeceğine ilişkin soruların sorgulanması gerekmektedir.

Şırnak'ın Genel Özellikleri ve Turizm

Turizmde temel belirleyici olan çekicilikler kendine, kısa mesafelerde farklı iki bölgenin genel karakteristiklerini bünyesinde barındıran Şırnak'ta yer bulmaktadır. Şırnak ili Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin tipik özelliklerini yansıtan iki farklı mekânın bir karede sunulduğu, turist sayısı açısından olmasa bile değerler açısından bir turizm bölgesidir. İlin turizm çekicilikleri oldukça geniş bir yelpazede temsil bulmaktadır. Zira Şırnak hem Doğu Anadolu Bölgesine dâhil olan Şırnak merkez ilçe, Uludere ve Beytüşşebap ilçeleri ile doğa temelli (ekoturizm) ve kültürel değerler hem de Güneydoğu Anadolu bölgesinde yer alan Silopi, Cizre, Güçlükonak ve İdil ilçeleri ile kültürel değerler açısından oldukça zengin turizm çekiciliklerine sahiptir (Şekil 1

Şırnak sosyo-ekonomik göstergeler açısından oldukça gerilerde kalan bir ilimizdir. Bilindiği üzere, Türkiye'nin doğu ve batı bölgeleri arasında önemli oranda sosyo-ekonomik farklar bulunmaktadır. Bu farkın bugün var olan kaynaklar ve bir şekilde sürdürülen politikalarla kapanması söz konusu olmadığı gibi, artarak devam edeceği muhakkaktır. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'nün (OECD) hazırladığı ve ülkelere ait bilgileri içeren karşılaştırmalı verilerde, Türkiye, bölgelerarası kişi başı gelir eşitsizliği en fazla olan ülke durumundadır. Toplam milli gelirin yalnızca % 8'ini alan ve Türkiye ortalamasına göre az gelişmiş olarak kabul edilen Güneydoğu Anadolu bölgesi, gelirini artırmada kültür ve doğa temelli turizmi bir araç olarak kullanabilir (Alaeddinoğlu, 2008). Ancak bir turizm bölgesinde çekiciliklerin varlığı tek başına anlamlı değildir. Çünkü Şırnak'ta öncelikli açığa kavuşturulması gereken soruların başında şunlar gelmektedir: Şırnak bir bütün olarak turizmin gelişmesine uygun mudur? Şırnak'ta her alana turizmi dahil etmek doğru mudur? Turizm için hangi yerler seçilmeli, ayırım nasıl yapılmalıdır? (Soykan, 2003: 19). Zira Şırnak ilinde önemli bir potansiyel olduğu düşünülen turizmin doğru kullanılması, yukarıdaki soruların akılcıl yanıtlarını içeren bir turizm planlamasına bağlıdır. Planlama yapılmadan turizmin

gelişimine izin verilmesi çevresel ve sosyal sorunlar ortaya çıkarabildiği gibi, turizmin düşük profilli bir turizm yapılanmasından öteye gidemeyeceği de muhakkaktır.

Dolayısıyla Şırnak ilinde bir bütün olarak turizm değerlerini çoğaltan bir etki olarak kullanmak ve bunun sonucu olarak da turizmin gelişmesini ve başta istihdam olmak üzere diğer ekonomik ve sosyal kazançlarını görmek istiyor mu sorusuna rasyonel bir cevap bulmak gerekmektedir. Şayet bu cevap birçok dayanaktan yoksun ise, diğer birçok bölgede ve ilde olduğu gibi, turizm kalkınmanın aracı olamayacaktır anlamı çıkmaktadır. Çünkü turizmin birçok bileşeni vardır ve diğer sektörlerin aksine bu bileşenler bir biriyle çok daha girift ve entegre çalışmak durumundadır. Bu anlamda Şırnak'a bakıldığında görünen o ki, tanıtımının yapıldığı ya da bir şekilde ön plana çıkarıldığı bütün platformlarda bilgilendirme ya da marka değerler noktasında karşımıza ilk çıkan sektör ya da uygulama, doğal ve kültürel değerlerine ilişkin turizm çekicilikleri olduğu görülmektedir. Dolayısıyla adı konmasa da ilde bir pazarlama süreci başlatılmış ve bir şekilde ilin kalkınmasında turizm değerleri ön plana çıkarılarak bir gelişme eğilimi başlatılmış durumdadır. Bu sürecin sağlıklı yürüdüğünü söylemek, turizm altyapısı ve hedef pazar noktasında pek mümkün görünmemektedir. Ancak bütün bunlara karşın Şırnak sosyal ve ekonomik gelişmesinde bir araç olarak gördüğü turizmi, kalkınma stratejisinin bir aracı olarak kullanmak durumundadır. Çünkü ilin genel ekonomik ve sosyal göstergelerine bakıldığında turizmin neden bir kalkınma aracı olması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Zira il eğitim, istihdam, sağlık, sanayi, demografik, mali ve diğer birçok göstergede son sıralarda bulunan bir tablo çizmektedir. Örneğin ilin 2003 yılı sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasına bakıldığında 81 il içinde okuryazar nüfus açısından 81, sanayi göstergelerinin büyük çoğunluğunda 81, mali göstergelerin çoğunluğunda ise 80 ve 81. sıralarda yer aldığı görülmektedir. İlde işgücünün iktisadi faaliyet kollarına göre dağılımına (2000) bakıldığında, toplam istihdamın % 9.04'ünü toptan perakende ticaret, lokanta ve oteller, inşaat, elektrik, gaz, su, imalat sanayi, madencilik ve taşocağı gibi sektörler oluştururken; geriye kalan %90.96'sı ya tarım ya da tanımlanamayan sektörlerden oluşmaktadır (DİE, 2000). Diğer bir ifadeyle resmi rakamlara göre zaten yüksek olan işsizlik kendi içinde de kaotik bir durum araz etmektedir. Görüleceği üzere iktisaden faal olan nüfusun bile ancak % 10'u gerçek anlamda istihdam edilmektedir. Tarımın Türkiye ortalamasına indirgendiği düşünüldüğünde, ki bu şekilde bile, iktisaden faal olan nüfusun % 30'ları geçemeyeceği görülmektedir. Bunun anlamı, formel işsizlik yanında asıl sorunun gizli işsizlik olduğu gerçeğidir. Bu tablo kendini kişi başı gayri safi yurt içi hâsıla (KBGSYİH) penceresinden bakıldığında daha net göstermektedir. Zira tablo incelendiğinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin en sonlarda yer aldığı görülecektir (Tablo 1). Aynı tablonun birinci sırasında yer alan Kocaeli ilini (% 249) Şırnak (% 19) ile kıyasladığımızda durum daha anlaşılır olmaktadır.

Tablo 3. Türkiye'de Kişi Başı Gayri Safi Yurt İçi Hasıla ortalamasına göre illerin sıralanışı

Sıra	İl	%	Sıra	İl	%	Sıra	İl	%
81	Hakkari	18	76	Ardahan	25	71	Bayburt	34
80	**Şırnak**	**19**	75	Bingöl	26	70	Erzurum	35
79	Ağrı	20	74	Van	29	69	Tunceli	36
78	Muş	20	73	Iğdır	31	63	Siirt	43
77	Bitlis	21	72	Kars	32	62	Adıyaman	45

Kaynak: Keyder, Üstündağ, 2006: 22

Dolayısıyla ilde başta istihdam yaratacak ve diğer göstergeleri pozitife çevirecek bir yapılanmaya ihtiyaç vardır. Bu yapılanmada emek yoğun bir sektör olan turizmin ele alınması ve doğru stratejilerle geliştirilmesi, yalnızca istihdamı değil, diğer birçok göstergeyi de olumluya çevirecektir. Bunlardan en önemlisi şüphesiz en temel sorun olan kadın iş gücü yaratma ve sosyal-ekonomik düzeylerini yükseltme girişimi olmalıdır. Çünkü turizmin yaratacağı çoğaltan etki ve istihdam, girdiği her ülkede ve bölgede olduğu gibi, Şırnak'ta da

sosyal düzey ve ekonomik düzeyi yükseltmek şeklinde olacaktır. Ancak turizmin çoğaltan etki yaratmasını çekicilikler üzerinden yapmak tamamen doğru olmayan bir yaklaşımdır. Diğer bir ifadeyle var olan çekiciliklerin bir turizm destinasyonu yaratacağını beklemek, iyi niyetli bir yaklaşımdan öteye gidemez. Zira daha öncede ifade edildiği üzere turizm, gelişmiş ülkelerin başlattığı ve en büyük payı aldığı bir pastadır. Şırnak'ta uluslararası ve ulusal turizme konu olan çekicilikler kültürel ve doğal mirasa dayalı bir turizm çekiciliğidir. Bunun anlamı ilde kültür ve doğa temelli turizm geliştirilecektir. Bu turistlerin pazar segmentleri Avrupa ülkeleri, A.B.D., Japonya, Kanada gibi ülkelerdir. Dolayısıyla bu ülkelerden hareket eden ve yine bu ülkeleri deneyimlemeyle sonuçlanan bir hareketten bahsedilmektedir. Diğer bir ifadeyle uluslararası arenada Türkiye bir bütün olarak İstanbul, Antalya, Kapadokya ve daha birçok yöresi ile bu pazara henüz tam olarak girememiştir. Şırnak'ın bu pazardan pay alma beklentisi içinde olması ve söz konusu pazarlardan turist beklemesi maalesef gerçekçi bir yaklaşım değildir.

Şırnak'ta Geliştirilebilir Turizm Çeşitleri

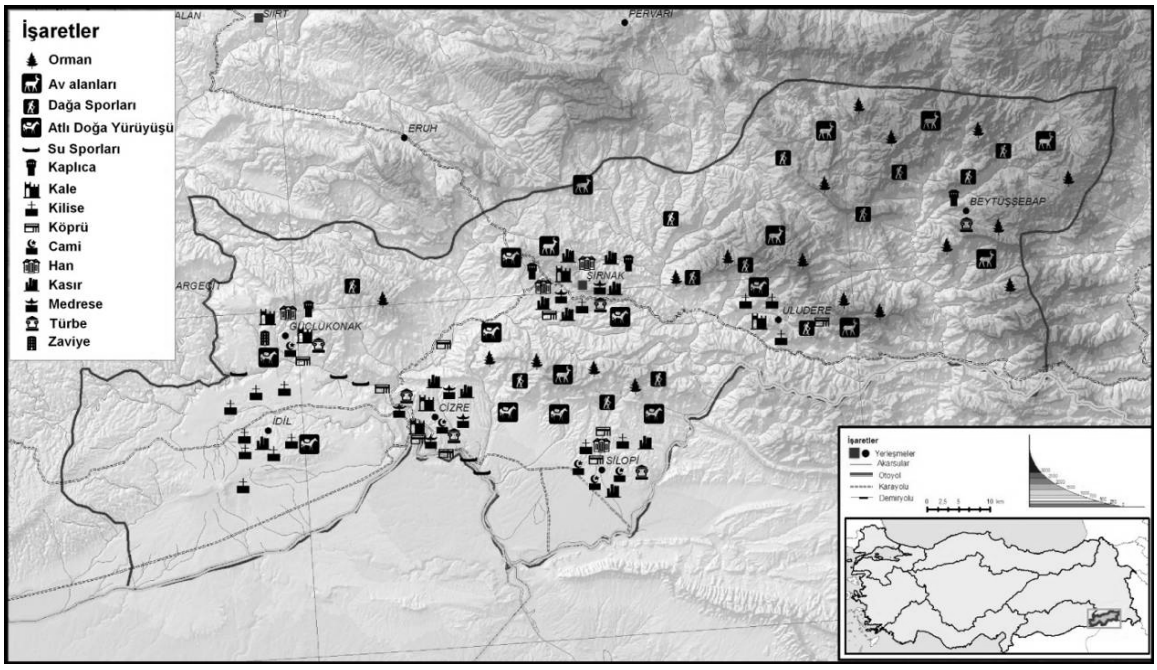
Turizm bir destinasyonun ya da bir turizm yöresinin temel kalkınma aracı olabilir. Dünyada bu duruma örnek gösterilebilecek birçok merkez bulunmaktadır. Ancak söz konusu olan Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri olduğunda, bu duruma örnek teşkil edecek bir merkez göstermek pek mümkün değildir. Bu durum çekiciliklerin yetersizliği ile değil, turizmin diğer arz kaynakları ile izah edilebilir. Ancak burada üzerinde durulması gereken konu, bugünü anlamaktan çok yarını planlamaktan geçtiği gerçeğidir. Çünkü daha öncede ifade edildiği üzere, dünyada hızla sayıları artan ve deneyimlemenin ve kendini zenginleştirmenin belirleyici bir motivasyon olduğu yeni turistler için Şırnak bir turizm yöresi olmaya adaydır.

Zira birçok ülkede yapılmış olan anketlerde, ortaya çıkan sonuç turizmin yeni gözdelerinin doğal, tarihi ve kültürel çekicilikler olduğu gerçeğidir. Deniz, güneş ve kum üçlüsüne bağlı olarak gelişen ve kitleleri etkileyen turizm olgusu, günümüzdeki turizm eğilimleri doğrultusunda, alternatif arayışlar içine yönelmişlerdir. Bu bağlamda bütün turizm destinasyonları bu yeni pazardan pay alabilmek için doğal, tarihi ve kültürel değerlerini korumak ve geliştirmek suretiyle doğrudan veya dolaylı bir şekilde turizm amacına yönelik kullanma çabası içine girmişlerdir. Bu amaçla, dini ibadet yerleri (cami, kilise gibi), müzeler, sanat tarihi açısından değerli yapılar, yöresel mimari ve diğer tarihi eserler değerlendirilerek turizme kazandırılmıştır. Kazandırılan bu çekicilikler içinden iyi bilinen, büyük ve önemli olanları bölgeye geniş anlamda bir ziyaretçi ilgisi doğurabilir ve o bölge pilot bölge olarak değerlendirilebilir. Zamanla bölgenin çekicilik gücünün artması ile birlikte, iyi bilinen bu çekicilik bir bakıma turistlerin ziyaret etmeleri için bir zorunluluk yaratabilir. (Prideaux, 2003:62). Daha önce de ifade edildiği üzere, Şırnak bir bütün olarak turizmin temel arz kaynağı olan çekicilikler noktasında oldukça zengindir. Bu çekiciliklerden bir kaçı temel belirleyici çekim gücü olabilir. Bu bağlamda ön plana çıkan turizm çekiciliklerini doğa temelli turizm ve kültür turizmi şeklinde iki temel başlık altında toplamak mümkündür. Bunlardan doğa temelli turizmin birçok bileşenini ilin, Beytüşşebap, Uludere ve Şırnak merkez ilçelerinin de dâhil olduğu doğu ve kuzey kesimlerde görmek mümkündür. İlde geliştirilmesi gereken bu turizm çeşidi, geleceğin turizm çeşitlerinden biri olması nedeniyle de ön plana çıkmalıdır. Dolayısıyla Şırnak doğru bir stratejiyle oldukça zengin ve farklı turizm çeşitlerini bir arada sunabilme özelliğini gösterebilir. Zira bir destinasyonda seyahat amacının önemli bir kısmı doğal değerlerle ilişkilidir. Bu değerlerin miktar ve kalitesi turizmin gelişmesini önemli bir şekilde etkilemekte ve turistlerin o bölgeyi ziyaret etmeleri için bir çekim gücü oluşturmaktadır.

Doğal çevrelerle ilgili turizm hem yerel hem de küresel ölçekte önemli ekonomik, sosyal ve çevresel sonuçlarıyla (Buckley 2003) uluslararası turizmin büyüyen ve geniş bir

segmentidir (Eagles 2003). Çünkü Lim ve McAleer'in (2005) ifade ettiği gibi, dünya nüfusu artan bir şekilde kentleştiği için çevre dostu, sakin ve eşsiz bir doğanın rahatlığını öneren turist çekimleri ile "egzotik ve farklı çevreyi deneyimleme ve görmeye olan talep" (Akama 1996) hızlı bir şekilde artmaktadır. Nitekim bugün doğa temelli turizm, turizmin önemli ihracat endüstrisi olduğu pek çok ülkede esas bir bileşendir. Bu ülkeler Avustralya, Kenya, Nepal, Yeni Zelanda, Tanzanya, Kostarika ve Botsvana'yi içermektedir (Eagles 2003). Eko turizm özellikle doğal kaynakların akılcı kullanımı üzerindeki kamu kaygılarının dizginlenmesinde kullanılmış ve bu bağlamda son on yıldır turizm pazarlama ve gelişiminin popüler bir biçimi olmuştur (Tyler ve Dangerfield 1999). Ayrıca Tyler ve Dangerfield (1999), ekoturizmin sosyo-kültürel ilerlemede oynadığı rolü de belirtmişlerdir. Bu bağlamda turizmin coğrafik olarak şimdiye dek dokunulmamış alanlara yayılması için bir potansiyele sahip olan (Burton 1998) eko turizm, seyahat edenler ve destinasyondaki yerleşikler arasında farkındalığı, ekosistemin değerini takdir etme ve anlama ile koruma için gerekliliğini de teşvik etmektedir (Page ve Dowling 2002).

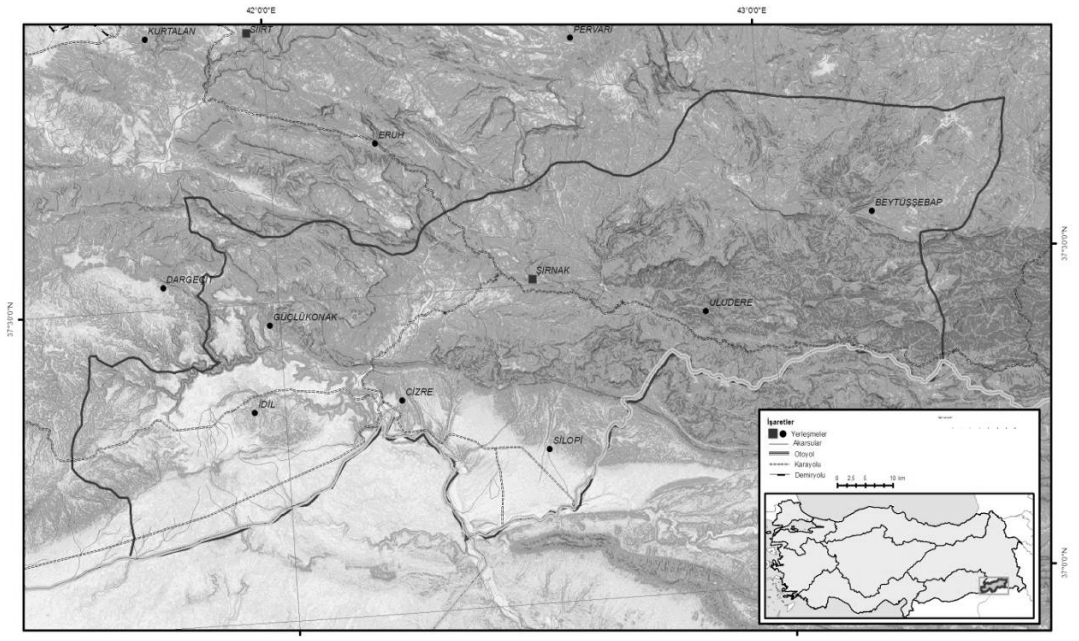
Doğal çekicilikler günümüz dünyasında turist eğilimlerinin yaklaşık üçte birini oluşturmaktadır. Vahşi hayat, akarsu, göller, dağlar, bitki örtüsü, mağaralar, travertenler, vadiler, peribacaları, çağlayanlar ve kırlık yerler gibi atraksiyon motivasyonları ekolojik turistlerin ilgilerini oldukça çok çekmektedirler. Şırnak'ın içinde yer aldığı doğal mekân, görsel açıdan ülkemizin en zengin sahalarından biridir. Bu sahada, özellikle ekolojik turistlere (macera turisti) hitap edecek çok çeşitli etkinlik imkanları (çekicilik) mevcuttur. Bunlar, arazi yürüyüşleri, kuş izleme gezileri, vahşi yaşam, dağa tırmanma, botanik araştırmaları, doğa fotoğrafçılığı, balık avcılığı, kampçılık, nehirde sal gezileri, trekking, bisiklet gezileri, kelebek yakalama, atla geziler, arkeolojik araştırmalar, mağara gezileri, öküz arabaları ile seyahat gibi atraksiyonlar sayılabilir. Çünkü ekolojik turistlerin aradığı, fiziksel aktivite, doğayla baş başa kalmak, yeni yaşam tarzları, macera yaşama, mümkün olduğunca çok şey görebilme, benzer ilgi alanlarına sahip insanlarla tanışma gibi motivasyonların var olduğu Şırnak, bu konuda ekolojik turizmin gelişmesi için ciddi bir mekandır.

Şekil 2: Şırnak İli Doğal-Tarihi Çekicilikleri

Bu bağlamda ilde farklı eğim derecelerine sahip dağlık alanların varlığı doğa sporlarının geliştirilmesine imkân tanımaktadır (Harita 3). Bu sporların başında, günübirlik doğa yürüyüşleri (hiking) olmak zere, kamp kurularak ve dağda konaklayarak yapılan dağ yürüyüşü, kamplı etkinlik (trekking), uzun süreli ve çok amaçlı içinde zirve tırmanışları da

olan, araştırma gezileri ve tırmanışları ile kamplı konaklama gibi faaliyetleri kapsayan (ekspedition) etkinlikler gerçekleştirilebilir. Bu etkinlikler özellikle dorukları hedefleyen dağcılık sporu ve daha alçak seviyelerde bilimsel ve rekreasyonal amaçlı tırmanışlar için kullanılabilir. İlde Cudi, Gabar, Herekol, ve Altın dağı başta olmak üzere, Şahköy çağlayanı, Faraşin yaylası ile Dicle, Kızılsu, Behram ve Habur vadileri ve geçitler dağcılık atraksiyonunun gelişmesi için uygun ortamı oluşturmaktadırlar. Söz konusu alanlar aynı zamanda foto safari, botanik araştırmaları, kampçılık faaliyetleri için de oldukça uygun ortamlar oluştururlar.

Şekil 3: Şırnak İli Eğim haritası

Şırnak'ın bir diğer turizm atraksiyonu akarsulardır. Zira Dicle ve kollarının varlığı Şırnak ilini su sporları konusunda avantajlı bir duruma getirmektedir. İl sınırları içinde taşıdıkları su ve kat ettikleri mesafe açısından çok anlamlı olmayan Kızılsu, Nerdüş Çayı, Hezil Çayı ve Habur Çayı gibi akarsuların yanında, çekim değeri yüksek ve su sporları açısından kullanılacak yegâne akarsu Dicle Nehridir. Dicle, gerek debisi ve gerekse yıl içinde gösterdiği sürekliliği ile su sporlarının birçoğunun yapılmasını sağlayabildiği gibi, su kayağı, rafting ve kano sporlarının yapılabilmesine de imkan tanımaktadır. İl sınırları içerisinde yer alan akarsulara bakıldığında, su sporları için Dicle hariç diğer akarsular uygun değildir. Ancak söz konusu akarsuların boylarının kısa ve eğimlerinin fazla olması her ne kadar su sporlarına imkân tanımasa da, bu akarsular boyunca gelişmiş dik ve derin vadiler hem seyir hem de macera arayan turistlere fırsatlar sunabileceği gibi, olta ile balık tutma fırsatı da sunabilmektedir.

Şırnak ilinde geliştirilme potansiyeli en yüksek turizm çeşidi, hiç şüphe yok ki, kültürel çekiciliklere dayalı *kültür turizmidir*. Zira Gunn'ın da ifade ettiği üzere çekiciliklerin bir kısmının popüler ve değerli olması turistler için diğer çekiciliklerle kıyaslandığında daha anlamlı olmaktadır (Gunn. 1998: 115). Dolayısıyla denilebilir ki Şırnak ili bugün tüketilen veya henüz tüketilmemiş olan bütün kültürel değerlerini birincil temel çekim aracı olarak kullanmak durumundadır. Bir destinasyonu ziyaret gerekçelerinde her ne kadar bir ya da iki temel çekim baskın görünüyor ise de temelde destekleyici birçok atraksiyona ihtiyaç olduğu bir gerçektir. Bu anlamda kültürel çekiciliklerin doğa temelli çekiciliklerle desteklenmesi ilin turizm kapasitesini artıracağı gibi, turist sayısını da arttıracaktır. Zira bir destinasyonda her ne kadar turizmin bütün bileşenleri etkili ise de ana belirleyicinin çekiciliklerin sayısı ve niteliği olduğu büyük ölçüde kabul görmektedir.

Yukarıda da ifade edildiği üzere Şırnak kültür turizmine konu olan birçok çekiciliği bünyesinde barındırmaktadır. Bunlardan biri de, dini değerlere dayalı olarak gelişen inanç turizmidir. Bilindiği üzere çeşitli dinler kutsal yerlerin ziyaretini zorunlu kılmaktadır. Bu durum özellikle turist kabul eden bölgeler için önemli bir ekonomik hareket yaratmaktadır. Bu harekete katılan turistler için mesafe ve ücret sınırlayıcı bir etken (ülkemizden Mekke ve Medine'yi ziyarete giden hacılar gibi) değildir. Dolayısıyla bu harekete katılan insanlar için asıl belirleyici ve motive edici faktör, gittikleri bölgenin duygusal atmosferi ve onlar üzerinde bıraktığı özel duygulardır. Bu bağlamda Şırnak, başta kutsal dinlere ait mekânları ve *türbeleriyle* inanç turizmine konu olmaktadır. İlde inanç turizmine turist yaratma noktasında en pozitif katkıyı sağlayacağı düşünülen dini değerler, türbelerdir. Bunlar, Nuh Peygamber Türbesi, Mem-u Zin Türbeleri, Şeyh Ahmet El-Cezeri Türbesi ve Bateyi Türbesidir. Bu türbeler turizmde temel konulardan biri olan konaklama süresini doğrudan etkileyebilirler. Bilindiği üzere turizmde kullanılan çekicilik sınıflandırmalarından biri de kalış yaratan çekicilikler ve konaklama yaratan çekicilikler şeklindedir. Dolayısıyla geliştirilmesi gereken turizm çeşitleri ağırlıklı olarak konaklama yaratan turizm çeşitleri olmalıdır. Bu nedenledir ki Şırnak'ta konaklama yaratacağı düşünülen turizm çeşitleri altyapılarıyla birlikte geliştirilmelidir. Diğer turizm çeşitleri ise onları destekleyicisi konumunda olmalıdır. Diğer bir ifadeyle temel argüman konaklama yaratan çekicilikler üzerinden yapılmalıdır. Çünkü bu türbeler ve onlara ilişkin anlatılar bu çekicilikleri konaklama yaratan çekicilikler haline dönüştürebilir. Özellikle bu türbelerin varoluş hikâyeleri kurgulanabilir ve ziyaretçilerin bunları küçük demonstrasyonlar şeklinde paylaştığı aktiviteler şeklinde pazarlanabilir.

Foto: 1 Mem-u Zin Türbesinden görüntüler

Şırnak'ta hem inanç turizmini desteklemeleri hem de tarihi değer olarak kendi başlarına birer tur yaratma kapasitesi olan *camii, kilise ve medreseler* diğer önemli çekim değerleridir. Hıristiyan turistleri hedefleyen pazarlama stratejisinde aşağıda isimleri yer alan kiliseler önemli birer çekiciliktirler. Bu kiliseleri, İdil merkez ilçede bulunan Meryem Ana Kilisesi, İdil ilçesine bağlı Öğündük köyünde yer alan Öğündük (Maryohanna) Kilisesi, Cizre ilçesine bağlı Çağlayan köyünde yer alan Çağlayan Kilisesi, Şırnak Meşeiçi köyüne bağlı Dara mezrasında yer alan Dara Kilisesi ve İdil ilçesi Başak köyünde bulunan Maraday Kilisesidir. İç turizm pazarlama stratejisinde tarihi değerler olarak kullanılabilecek olan camiler ve medreseler de inanç turizminin bir parçası olarak kullanılabilir. Söz konusu camiler, Cizre Ulucami, Süleymaniye Camii, Sefine, Nuh Peygamber Camii, Mecdiyye Camii (Ş.Seyda Camii), Mir Abdal Camii, Said Merhum Camii, Meydan Camii, Şırnak Ulucamii ve Cudi Camii şeklindedir. Medreseler cami ve kiliselerden farklı olarak, kültürel motiflerin ağırlık kazandığı ve dolayısıyla inanç turizmine konu olmada daha fazla kullanılabilecek mekânlar olarak düşünülebilir. Şırnak'taki mevcut medreseler, Kırmızı Medrese, Mir Abdal (Abdaliye) Medresesi, Süleymaniyye Medresesi (Medresetül Süleymaniyye), Mecdiyye Medresesi (Medresetül Mecdiyye) ve Şazeh Medresesi şeklindedir (Top, 2009).

Foto: 2 Ulu Camii Foto: 3 Kırmızı Medrese Foto: 4 Cizre Müzesi

Şırnak ilinde turizme konu olan tarihi değerden kaleler, kasırlar, köprüler, surlar ve çeşmeler ilin turizm değerleri adına birer zenginlik olmalarına karşın turizm hareketi yaratmada tek başlarına anlamlı değillerdir ve dahası tur yaratmaktan öteye de gidememektedirler. Dolayısıyla hem sayısal olarak hem de nitelikleri açısından oldukça değerli olmalarına karşın bu çekicilikler olası bir turizm yapılanmasında temel çekicilikler olarak ele alınmamalı ve konaklama yaratması beklenen çekiciliklerin destekleyicisi olarak görülmelidir. Diğer bir ifadeyle turizm pazarlaması bu değerler üzerinden yapılmamalıdır. Ancak ilde henüz yüzey araştırmaları ve kazı çalışmaları tam olarak gerçekleştirilmeyen alanın fazlalığı ve Şırnak'ın yerleşme tarihinin binlerce yıl gerilere gidiyor olması ili arkeolojik turizme konu yapabilir. Zira bu turizm çeşidinde arkeolojik değerler ve o değerlerin çıkarıldığı alanlara yönelik turizm hareketi hızlı bir şekilde artmaktadır. Dolayısıyla bu turizm çeşidine konu olacak kazı alanlarının birer açık hava müzesi şeklinde ziyarete açılması özellikle dış turizmin hareketlenmesine neden olabilecektir ve dahası bu turizm hareketine katılan insanlar konaklama gerçekleştireceklerdir.

Şüphesiz turizm salt ibadet merkezleri ve tarihi mekânlar üzerinden yapılmaz. Özellikle bunların yanında en az onlar kadar değerli olan çekicilikler vardır. Bunlar, *gastronomi* ve *yöresel el sanatlarıdır*. Bazı turizm destinasyonlarının temel çekiciliklerinden biri olabilecek özelikleri gösteren el sanatları, özellikle ziyaret edilen alanı hatırlama aracı olarak önemli bir misyon üstlenmektedir. Dolayısıyla, destinasyona gelen turistlerin hatıra eşya alma hareketi ile başlayan süreç, birçok açıdan turizm bölgesine katkıda bulunabilir. Zira turistlerin turizm yöresinden almış oldukları eşyaları evlerine götürdüklerinde, o turizm yöresini anmaları aynı yerin tekrar ziyaret edilmesini sağlayabilmektedir (Williams, 1998: 15-16). Ancak, bu doğrudan katkı yanında, başta ölmeye yüz tutmuş el sanatlarının yaşatılması, istihdam yaratılması ve küçük de olsa bir pazar ve dolayısıyla ekonomik katkı sağlamaları da önemlidir. Şırnak'ta yaşatılan kilim tezgâhlarında elle dokuma sonucu üretilen Jirki ile Guyan kilimleri, şal-şapik, halı dokuma ve el oymaları gibi yöresel değerler, çoğaltan birer çekim değeridirler. Şırnak doğal, tarihi ve kültürel çekiciliklerinin yanında sağlık turizmine konu olan kaplıca ve içmeleriyle de turizmde varlığını gösterebilir. İldeki kaplıcaların başta altyapı olmak üzere birçok sorunu olmasına karşılık yakın çevreye pazarlanabilir ve daha önemlisi temel turizm çekiciliklerini destekleyebilir.

Tartışma

Bugün dünyada birçok sektörde olduğu gibi turizmde de hızlı bir değişme vardır. Bu değişim coğrafik olarak mekânsal dağılımda olduğu gibi turizmin çeşitlenmesinde de gerçekleşmektedir. Özellikle son yıllarda özel ilgi turizmindeki yaşanan gelişme turizm sektörüne yeni bir soluk getirdiği gibi, mekânsal farklılığı da önemli yapmaktadır. Zira geçmişte turizmin gözdeleri olan deniz, güneş ve kum üçlüsü bugün tahtlarını entelektüel turistler nezdinde kaybetmektedir. Bu değişim kendini farklı şekillerde tanımlamaktadır. Zira öncelikli olarak kitle turizmi olarak adlandırılan turizmin bitmesi ve azalması olası görülmemektedir. Zira dünyadaki ekonomik değişim başta Çin, Hindistan, Rusya, Meksika,

Brezilya ve Türkiye'nin de içinde bulunduğu gelişen ülkelerde orta sınıfın artması ve dolayısıyla yeni kitle turistlerin yaratılmasını desteklemektedir. Ancak özellikle Avrupa, A.B.D., Japonya, Güney Kore ve Kanada gibi ülkelerin turistleri için, artık yeni alanları deneyimleme ve dünyaya açılma dönemi başlamaktadır. Diğer bir ifadeyle yıllardır süre gelen ve kendi içinde (gelişmiş ülkeler arasında) bir hareketle sınırlı kalan kültür turizmi yeni mekânlara açılmak ve yeni dünyaları keşfetmek eğilimi içine girecektir. Bu noktada geçmişin tarihsel birikimini ve yaşatılan kültürel değerlerini öğrenmek ve araştırmak eğilimi içine giren yeni entelektüel insan tipi kültürel mirası deneyimlemek isteyecektir. Bu bağlamda Türkiye ve özelde Şırnak gibi tarihi geçmişi zengin olan iller farklı boyutlarda olsa da bu pastadan pay alabileceklerdir. Daha öncede ifade edildiği üzere, bu turizm çeşidinin başlıca çekicilikleri, eski uygarlıklara ait sanat eserleri, müzeler, arkeolojik kazı alanları, tarihi yapıtlar, tarihi sit alanları, folklorik değerler, kırsal turizm, etnik turizm v.b. şeklindedir. Bu çekiciliklere sahip birçok il, özellikle turizm endüstrisinin geliştirmek isteyen iller, tarihi geçmişlerinden kalan mirası, turizm endüstrisinde temel turizm çekicilikleri olarak kullanmak istemektedirler (Alaeddinoğlu, 2006). Bu anlamda Şırnak ili zengin sayılacak sayıda tarihi ve kültürel değere sahiptir. Ancak bu tarihi ve kültürel turizm çeşitleri ilde turizmin gelişmesini tek başlarına düzenleme potansiyeline sahip değillerdir. Zira bu çekiciliklerin birçoğu ilde konaklama yaratmayan atraksiyonlardır. Dolayısıyla tarihi ve kültürel değerler geliştirilecek doğa temelli turizm çekicilikleri ile desteklenme gerekliliği vardır.

Zira Şırnak, turizmi temel kalkınma araçlarından bir yapmak durumundadır. Bunu iki nedenden dolayı gereklidir. Bunlardan ilki ilin sosyal-ekonomik-kültürel sorunlarının aşılmasında kullanılabilecek en etkili araçlardan biri olduğu, ikincisi olarak il genelinde var olan kültürel değerlerin gerek nitelik ve gerekse nicelik açısından oldukça zengin olduğu gerçeğidir. Dolayısıyla bu değerler il için bir fırsata dönüştürülebilir. Şüphesiz burada üzerinde durulması gereken birkaç nokta vardır. Bunların başında öncelikle iki soruya cevap verilmesi gerekmektedir. Bunlar; hedef kitle kim ve hedef pazar neresi olmalıdır sorularıdır. Hedef kitle turizm değerleri üzerinden yapılacağı için kültür ve eko turistler şeklinde genel bir yaklaşım getirilebilir. Ancak daha öncede ifade edildiği üzere bu turistler orta, orta üst sınıfı temsil ederler. Gelişmiş ülkelerin dışına yeterince çıkmayan bu turistler, yakın gelecekte yeni mekânsal dağılımla birlikte Türkiye'nin de içinde bulunduğu ülkeleri sayısal olarak daha fazla ziyaret edecekleri öngörülmektedir. Bu turistlerin bir kısmı şüphesiz ki Şırnak'ın da içinde bulunduğu zengin mirassal çekicilik alanlarını ziyaret edeceklerdir. Ancak Şırnak'ı ilgilendiren ve üzerinde durulması gereken asıl turistler, yakın bölgeden alacakları turistler olacaktır. Bunlar başta Irak ve Suriye'den gelecek turistlerdir. Şüphesiz bugün ki yapı ve turizm anlayışıyla bunu gerçekleştirmek mümkün değildir. Özellikle ilin Irak ve Suriye'den turist alabilmesi için bir cazibe merkezi olma gerekliliği vardır. Bu durumun kısa vadede çözümlenmesi pek olası görülmese de, yakın gelecekte, Türkiye'nin de performansıyla doğru orantılı olarak, Şırnak turizmden daha çok pay alacak ve özellikle iç turizmdeki hareketlilik bu gelişmeyi destekleyecektir.

Sonuç

Şırnak gerek beşeri ve gerekse doğal kaynaklar açısından kültür ve ekoturizme konu olabilecek bir potansiyele sahiptir. Ancak doğal ve beşeri kaynakların yeterliliği turizmin başlaması için bir gereklilik olmasına karşın yeterli olmadığı ve asıl belirleyicinin turizm altyapısı ve kentsel altyapı olduğu bilinen bir gerçektir. Bu noktada Şırnak maalesef başta ulaşım ve güvenlik olmak üzere, konaklama ve diğer altyapı ve üstyapı konularında yetersizdir. Şırnak her ne kadar temel tanımlanma stratejisini turizm üzerinden gerçekleştiriyorsa da, turizm pazarı ve turist çeşidi belirlemede hiçbir girişimde bulunulmamıştır. Dahası turizm değeri olarak lanse edilen çekiciliklerin birçoğu yetersiz bilgilenme ve tarihi değerlerle sınırlı tutulması, çekicilikleri tur yaratan çekiciliklerden öteye

götürememiştir. Oysa birçok dünya ülkesinde belirleyici turizm çeşidi olan kültür ve ekoturizm Şırnak'ta da kendine yer bulabilir. Daha önce ifade edildiği gibi Şırnak'ın turizme ilişkin temel sorunlarından biri konaklama süresi ile ilgilidir. Diğer bir ifadeyle Şırnak'ı ziyaret eden turistler ya konaklamıyor veya bir-iki günle sınırlı bir konaklamayı tercih ediyorlar. Şüphesiz bu durumun aşılmasında doğal çekicilikler belirleyici rol oynayabilirler. Alternatif turizm kapsamında kullanılacak olan bu doğal kaynaklar, konaklama gerektirdikleri için ilin katma değerine daha büyük oranda katkı sağlayabileceklerdir. Ayrıca üzerinde durulması gereken temel konulardan biri de, ildeki kültürel değerlerin doğru tanımlanması ve pazarlamanın bunların tamamı üzerinden değil öne çıkan değerler üzerinden gerçekleştirilmesi gereğidir. Çünkü her bir turizm çeşidi ve turistin beklentisi farklı olduğu gibi bu turizm çeşitlerini yaşatmanın maliyeti de azımsanmayacak ölçülerdedir. Diğer bir ifadeyle il temel argümanını belirleyeceği ve geliştirmeyi düşündüğü turizm üzerinden yapmalıdır. Aksi takdirde oldukça zengin turistik değerleri olmasına karşın, her şeyi yapmaya muktedir ama hiçbir şey yapamayan bir il olmaktan öteye gidemeyecektir.

Sonuç olarak tarih boyunca coğrafyasından kaynaklanan fırsatlarla ödüllenen ve sınırlılıklarla nispeten geri kalan Şırnak, bugün gelinen nokta itibarı ile hem sosyo-ekonomik hem de sosyo-kültürel açıdan geri kalmış bir ildir. İlin ekonomik ve sosyal göstergelerine ilişkin birçok değer Türkiye ortalamasının altındadır. Şüphesiz bu durumu değiştirmenin birçok yolu vardır ve kanaatimizce bunlardan biri ve belki de en geçerli olanı turizmdir. Her ne kadar ilin bugünkü mevcut sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel yapı ve insan kaynakları, turizm adına bir dönüşüm ve değişimi gerçekleştirebilecek durumda değilse de, bu durumun yakın gelecekte değişeceği öngörülmektedir. Zira başta dünyanın turizm adına yaşadığı yeni yapılanma, Türkiye'nin yaşadığı değişim ve ilin hem çekicilikler hem de yerel halk düzeyinde buna sahip çıkması bu öngörüyü destekler niteliktedir.

Kaynakça:

Alaeddinoğlu, F., 2006, Van İli'nin Turizm Potansiyelinin Belirlenmesi ve Planlamaya Yönelik Öneriler, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniv. Sos.Bil. Enstitüsü Coğrafya Anabilimdalı, Ankara.

Alaeddinoğlu, F., 2008: Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde Var Olan Sosyo-ekonomik ve Sosyo-kültürel Sorunların Aşılmasında Bir Araç: Kültür ve Doğa Temelli Turizm, V. Ulusal Coğrafya Sepozyumu, Ankara

Buckley, R., 2003. The Practice and Politics of Tourism and Land Management. İçinde R. Buckley, C. Pickering, ve D.B. Weaver, (Editörler) Nature-based tourism, environment and land management (ss.1-6), Oxon: CABI Publishing,

Burton, R., 1998. Maintaining the Quality of Ecotourism: Ecotour Operators' Responses to Tourism Growth. Journal of Sustainable Tourism, 6 (2): 117-142.

D.İ.E., (1927-2000), Genel Nüfus Sayımları, Ankara

Eagles, P.F.J., 2003. International Trends in Park Tourism: The Emerging Role of Finance. The George Wright Forum, 20 (1): 25-57.

Gunn, C.A. 1988. Vacationscape-Designing Tourist Regions. New York: Van Nostrand Reinhold.

Güneydoğu Anadolu Kültürel Mirasın Korunması ve Turizmin Geliştirilmesi Planı, Nihai Rapor, 2005

Keyder, Ç., Üstündağ, N., 2006, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun kalkınmasında sosyal politikalar, TESEV "Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Sosyal ve Ekonomik Öncelikler" TESEV Yayını İstanbul.

Lim, C. ve McAleer, M., 2005 Ecologically sustainable tourism management. Environmental Modelling & Software, 20(11), ss.1431-1438.

Page, S.J. ve Dowling, R.K., 2002. Ecotourism. Harlow: Prentice Hall.

Prideaux, B. 2003, "Creating Visitor Attractionsin Peripheral Areas", Managing Visitor Attractions (Edited By Alan Fyall, Brian Garrod And Anna Leask, s.58-73, Elsevier Printed, Burlington

Soykan, F. 2003: "Coğrafi Çevrenin Turizm Amaçlı Değerlendirilmesinde Turizm Potansiyelini Saptamanın Önemi" E.Ü. Coğrafya Bölümü Sempozyumları II. Coğrafi Çevre Koruma ve Turizm Sempozyumu (16-18 Nisan 2003) s.17-24, İzmir.

Şırnak İli Çevre Durum Raporu, 2007, T.C., Şırnak Valiliği, İl Çevre ve Orman Müdürlüğü

Top, M., 2009, Şırnak Kültür Envanteri, Şırnak Valiliği

Tyler, D. ve Dangerfield, J.M. (1999). Ecosystem Tourism: A Resource-based Philosophy

UNDP.(2007, Human Development Report 2007, (Türkiye Bölümü). http://www.undp.org. 09.05.2008

Williams, S., 1998. Tourism Geography, New York.

FLORA, TARIM
VE
HAYVANCILIK

ŞIRNAK'TA DOĞA HAYATI VE ÖNE ÇIKAN CANLI TÜRLERİ

Murat BİRİCİK*

Özet

Şırnak, sahip olduğu büyük ölçüde el değmemiş doğal yaşam alanlarıyla benzersiz bir biyolojik çeşitliliğe ev sahipliği yapmaktadır. Yaban hayatına temel karakterini, 3000 metreyi bulan yükseltiler ile Dicle nehri sağlamakta, buralardaki başlıca habitatlar dağ, orman, bozkır ve nehir ekosistemleri içinde yer almaktadır. Şırnak ilinin çok geniş bir kesimi (Eruh Dağları, Küpeli Dağı, Cudi Dağı, Tanin Tanin Dağları ile Cizre ve Silopi) Türkiye'nin önemli doğa alanları olarak tanımlanmıştır. Bu alanların her biri, barındırdığı hayvan ve bitki türlerinin çeşitliliğiyle birbirinden farklı özellikler taşımaktadır.

Şırnak'ta, nadir olmalarıyla, endemizm özellikleriyle ya da çeşitli derecelerde tehlike altında olmalarıyla küresel, bölgesel ya da ulusal ölçekte özel önem taşıyan çok sayıda canlı türüne örnek olarak, memeli hayvanlardan Yaban Keçisi (*Capra aegagrus*) ve Çizgili Sırtlan (*Hyaena hyaena*); kuşlardan Büyük Kızkuşu (*Hoplopterus indicus*), Alaca Yalıçapkını (*Ceryle rudis*) ve Bataklık Kırlangıcı (*Glareola pratincola*); sürüngenlerden Çizgili Varan (*Varanus griseus*) ve Fırat Yumuşakkabuklu Kaplumbağası (*Rafetus euphraticus*); ikiyaşamlılardan Urmiye Semenderi (*Neurergus crocatus*); kelebeklerden İranlı Turan Mavisi (*Turanana cytis*) ve Küçük Yalancı Apollo (*Archon apollinaris*) ve bitkilerden Mardin Çivitotu (*Isatis mardinensis*), Küpeli Emzikotu (*Onosma davisii*), Cudi Peygamberçiçeği (*Centaurea davisii*) ile çuhaçiçeklerinden *Primula davisii* sayılabilir. Ayrıca Anadolu'da Hazar Kaplanının (*Panthera tigris virgata*) son olarak 1970 yılında Uludere'de tespit edildiği bilinmektedir.

Ülkemizdeki canlı çeşitliliği açısından eşsiz özellikler taşıyan Şırnak'ta, özgün ve yeri doldurulamaz nitelikteki yaban hayatının özenle korunması büyük önem taşımaktadır. Yörede doğa üzerindeki başlıca tehditler, insan faaliyetlerine bağlı olarak ortaya çıkan habitat değişimleri, yasadışı avcılık ve toplayıcılık ile aşırı ve bilinçsiz hayvan otlatma şeklinde sıralanabilir. Gelecekte artacağı öngörülen söz konusu olumsuz etkilerin önüne geçmek için yasa, yönetmelik ve uluslararası kuralların etkin biçimde uygulama ve denetiminin sağlanmasının yanı sıra halkı eğitme ve bilinçlendirme çalışmalarına da ihtiyaç vardır.

Anahtar Sözcükler: Şırnak, biyolojik çeşitlilik, doğa koruma, tehlike altındaki türler.

Giriş

Şırnak ili sınırları coğrafî konumu itibarıyla Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin doğu ucunda yer almakta, ancak genişçe bir bölümü Doğu Anadolu Bölgesi'nin karakteristik özelliklerini taşımaktadır. İki ana coğrafî bölge arasında geçiş alanı konumunda olması Şırnak'a, yükseklik, iklim, arazi yapısı ve vejetasyon açılarından önemli bir çeşitlilik kazandırmakta, bu

* Prof.Dr., Dicle Üniversitesi, Fen Fakültesi, Biyoloji Bölümü, mbiricik@dicle.edu.tr

durum ilin sahip olduğu biyolojik çeşitlilikteki zenginliğe yansımaktadır. Akdeniz ve İran-Turan biyocoğrafik bölge elemanlarını barındıran Şırnak'ta, nadir, endemik ya da tehlike altında olan canlı türlerinden bir bölümü bilinmekle birlikte, bölge henüz kapsamlı olarak araştırılmış değildir. Bu nedenle burada, ilin barındırdığı biyoçeşitlilik gerçek boyutlarıyla ele alınamayacak, yalnızca potansiyel önemine vurgu yapılmış olacaktır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin biyolojik çeşitliliği 2001-2003 yılları arasında gerçekleştirilen arazi çalışmalarıyla oldukça sistematik bir yöntem kullanılarak araştırılmıştır (Welch 2004). Bu çalışma sonunda, Şırnak ili sınırları içinde Güçlükonak / Taşkonak, Bostancı, Cudi Dağı, Uludere ve Doğu Şırnak / Batı Hakkâri adlarıyla beş ayrı öncelikli alan tanımlanmıştır. Doğa koruma açısından öncelikli alanlar, bölgenin özel ve tipik niteliklerini temsil eden yöreler olarak tanımlanmış ve barındırdıkları anahtar türlerin durumu dikkate alınarak belirlenmiştir. Anahtar türler ise, (bölge ya da ülke çapındaki) endemizm, (küresel, bölgesel ya da yerel düzeylerdeki) tehdit altında olma ve (ülke, bölge ya da kıta ölçeğindeki) sınırlı dağılım özelliklerine bakılarak belirlenmiştir.

Türkiye'nin önemli doğa alanları, Doğa Derneği'nin öncülüğünde ve uzun yıllara yayılan birikimleriyle çok sayıda araştırmacı, yazar ve gönüllülerin katkısıyla belirlenerek 2006 yılında iki büyük cilt halinde yayınlanmış, bu yapıtta, adı geçen bölge çapındaki biyoçeşitlilik araştırmasının bulgularından da yararlanılmıştır (Eken ve ark. 2006). Öncelikli alanlardan biraz daha farklı bir konsept olan Önemli Doğa Alanı (*ÖDA, key biodiversity area*) kavramı, önceden tanımlanmış ölçütlere göre önemli sayılan anahtar ve gösterge türlerin yaşadığı yerlerin belirlenmesini esas almaktadır.

Şırnak'ın Önemli Doğa Alanları

Türkiye'nin Önemli Doğa Alanları (Eken 2006) arasında tamamen ya da kısmen Şırnak ili sınırları içerisinde yer alan başlıca ÖDA'lar aşağıda tanıtılmıştır. Büyük bölümü Diyarbakır, Batman ve Siirt'te bulunan Dicle Vadisi ÖDA'sına ise, Şırnak'taki kesiminin oransal olarak küçük bir bölgeyi kaplaması nedeniyle burada yer verilmemiştir.

1. Eruh Dağları

Siirt merkez, Şirvan, Kurtalan, Pervari, Eruh, Şırnak merkez ve Güçlükonak ilçelerinde, 440 ila 2280 m yükseklikte ve yaklaşık 132.500 ha genişlikteki bir bölgeyi kapsar. Şeyh Ömer Dağı ve Yassı Dağ'ın tamamı ile Yazlıca Dağı'nın kuzeybatı kısımlarını ve Uzunca Dağı'nın batı eteklerini içine alır. Dağ silsileleri yoğun deniz kökenli fosil yataklarına ev sahipliği yapar. Aniden yükselen sarp kayalıklarla birbirinden ayrılan dağların arasında dere yatakları ve çaylar bulunur. Alanın merkezinden geçen Zarova Çayı ile kuzey ve batı sınırlarını çizen Uluçay alandaki en önemli akarsulardır.

Alan yüksek dağ, orman ve nehir ekosistemlerini birlikte barındırır. Uçurumlar ve vadilerle birbirinden ayrılan dağların kayalık yamaçlarında mağaralar bulunur. Dağların orta kesimlerinde meşe ormanları, vadilerde ise yaygın olarak menengiç ve bıttım ağaçları vardır. Özellikle kayalık alanlar ve derin vadiler nadir bitki türlerine ev sahipliği yapar. Dağların yerleşim yerlerine uzak kesimleri, çok yaşlı meşe ormanlarını barındırır. Açık alanlarda ise bodur meşe ve ardıç türlerinin oluşturduğu ağaçlıklara rastlanır.

Eruh Dağları, nesli küresel ölçekte tehlike altındaki Verbascum globiferum ile bölgesel ölçekte tehlike altındaki ve dar yayılışlı Amygdalus kotschyi, Astragalus xanthogossypinus, Cyclotrichium longiflorum, Pimpinella sintenisii ve Scutellaria orientalis ssp. porphyrostegia için büyük önem taşır. Bu bitki türlerinin yanı sıra ormanlık alan içerisinde yer alan çayırlarda çeşitli orkide ve iris gibi nispeten daha yaygın türler bulunur. Ormanlık, kayalık ve uçurumlarla kaplı olması nedeniyle büyük ölçüde bakir durumda olan alan, bölgesel ölçekte

nesli tehlike altındaki birçok memeli türüne ev sahipliği yapar. Çizgili Sırtlan (Hyaena hyaena), Vaşak (Lynx lynx), Karakulak (Caracal caracal), Yaban Keçisi (Capra aegagrus) ve Su Samuru (Lutra lutra) başlıca büyük memeli türleridir. Bu bölgede ayrıca Parsın (Panthera pardus) yaşamını sürdürdüğü tahmin edilmektedir. Şeyh Ömer Dağı ile diğer dağlık alanlar arasındaki derin vadilerde Sakallı Akbaba (Gypaetus barbatus), çok sayıda Küçük Akbaba (Neophron percnopterus) ve Kızıl Akbaba (Gyps fulvus) üremektedir. Eruh Dağları, kelebek türlerinden Küçük Yalancı Apollo (Archon apollinaris) için önemli bir alandır.

2. Küpeli Dağı

Eruh, Şırnak merkez, Dargeçit, Güçlükonak, İdil ve Cizre ilçelerinde, 380 ila 1848 m yükseklikte ve yaklaşık 97.000 ha genişlikteki bir bölgeyi kapsar. Şırnak il merkezinin kuzeydoğusunu kaplayan Küpeli Dağı, Eruh Dağları'nın hemen güneyinde yer alır. Dağın batı ve güneyini sınırlayan Dicle Nehri ve kollarının oluşturduğu dik yarlar da alanın içindedir. Bu vadilerde Akdeniz ikliminin etkileri görülür. Yüksek yamaçlarında yer yer parçalanmış meşe ormanları ve ardıç toplulukları bulunan alan, ülkemizdeki en yabanıl coğrafyalardandır. Alanın büyük bir kısmı mayınlı arazilerden oluşur ve güvenlik nedeniyle insan kullanımına açık değildir. Yöredeki tek kaplıca olan Hısta Taruni Kaplıcası buradadır.

Nehir boyunca hemen hiç bozulmamış ağaç ve çalı toplulukları, taşlık düzlükler ve adacıklar bulunur. Ayrıca sarp kayalıklar, meşe ormanları, ardıç toplulukları, dağ bozkırları ve kuru tarım alanları buradaki başlıca habitat tipleridir.

Dağın güneydoğusundaki Kızılsu beldesi, *Onosma davisii* bitkisinin dünyadaki bilinen tek dağılış alanıdır. Alan, Yaban Keçisi (*Capra aegagrus*), Çizgili Sırtlan (*Hyaena hyaena*) ve Vaşak (*Lynx lynx*) gibi önemli memeli türlerini barındırır. Dicle Vadisi'ndeki sarp kayalıklara yuvalayan Tavşancıl (*Hieraaetus fasciatus*) ve koloniler oluşturan Kızıl Akbaba (*Gyps fulvus*) alandaki önemli yırtıcı kuşlardan bazılarıdır. Nehir kıyısında yaşayan Alaca Yalıçapkını (*Ceryle rudis*) ve kayalık yamaçlarda yuvalayan Boz Çinte (*Emberiza cineracea*) diğer önemli kuş türleridir.

3. Cizre ve Silopi

Şırnak merkez, Cizre ve Silopi ilçelerinde, 340 ila 600 m yükseklikte ve yaklaşık 12.000 ha genişlikteki bölgeyi kapsar. Cudi Dağı'nın güneyinde, Cizre ve Silopi ovalarının Suriye ve Irak'a sınır oluşturan kesiminde; batıda Kasrik Geçidi ile doğuda Habur sınır kapısı arasında yer alır. Batıdaki Dicle Nehri ve doğudaki Hezil Çayı ile bunların taşkın alanlarından ibarettir. Güneye doğru alçalan Cizre ve Silopi ovaları, bu iki akarsuyun kesiştiği noktada en aşağı seviyeye ulaşır ve burada küçük bir sulak alan oluşur. Sınır bölgeleri askerî kontrol altındadır.

El değmemiş nehir kıyısı taşkın alanları, taşlık düzlük ve adalar, sazlıklar, subasar söğüt toplulukları, ıslak çayırlar, bozkırlar ve tarım alanları bu alandaki belli başlı habitatlardır.

Alanın kuzey ucundaki Kasrik Geçidi, nesli tehlike altındaki *Isatis mardinensis* bitkisinin dünyadaki bilinen tek yaşam alanıdır. Alan, başta su kuşları olmak üzere nadir türler için uygun üreme ve kışlama olanağı sunar. Büyük Kızkuşunun (*Hoplopterus indicus*) ülkemizde ürediği bilinen tek yer burasıdır. Türkiye için nadir bir tür olan ve bugüne dek yalnızca Şanlıurfa'nın Bozova ilçesi yakınlarında küçük bir koloni halinde ürediği tespit edilmiş olan (Biricik 2008) Yeşil Arıkuşu (*Merops persicus*) Bostancı'da da (Silopi) görülmüştür. Bölge, nesli küresel ölçekte büyük tehlike altında olan Fırat Yumuşakkabuklu Kaplumbağasının (*Rafetus euphraticus*) ve ayrıca Çizgili Varanın (*Varanus griseus*) yaşam alanıdır.

4. Cudi Dağı

Şırnak merkez, Cizre ve Silopi ilçelerinde, 420 ila 2114 m yükseklikte ve yaklaşık 45.000 ha genişlikte, yaban hayatı geliştirme sahası olarak koruma altında olan bölgeyi kapsar. Cudi Dağı, en yükseklerini Helanipir (2114 m) ve Deryizihi (2102 m) tepelerinin oluşturduğu bir dağ sırasıdır. Oldukça kurak bir bölge olup dağdaki en önemli su kaynağı alanın doğusundaki Çağlayan Deresi'dir. Bölgede inek, koyun ve keçi yetiştirilir. Köylerin boşaltılmasıyla yıllardır boş kalmış olan bölge son yıllarda yeniden kullanılmaya başlanmıştır, böylece alçak yaylalarda otlatma, bazı köylerde ise tarımsal faaliyetler sürdürülmektedir.

Bitki örtüsü az ve seyrektir. Genel olarak çayırlıklardan ve yükseklerdeki kayalıklardan oluşur. Özellikle doğudaki ağaçlık alanlarda hâkim ağaç türü meşedir. Dağın batısında alt kısımlarında erozyondan dolayı aşınmış çıplak araziler bulunur. Yukarılardaki yamaçlarda yer yer geven birlikleri vardır. Başeri Deresi boyunca söğütlük ve kavaklıklar uzanır. Bölgede güvenlik nedeniyle uzun zamandır kullanılmayan elma bahçeleri ve cevizlikler de yaban hayatı için çok önemli bir konuma gelmiştir.

Alan özellikle bitki türleri için önemlidir. *Centaurea davisii* sadece burada yaşayan ve nesli tehlike altında bir bitki türüdür. *Primula davisii* nesli dünya ölçeğinde tehlikede olan endemik bir türdür. Ayrıca dar yayılışlı ve/veya bölgesel ölçekte tehlike altındaki *Ajuga chamaepitys* ssp. *mardinensis*, *Campanula mardinensis*, *Dionysia bornmuelleri*, *Gladiolus antakiensis* ve *Salvia kurdica* bu bölgede bulunur. Dağların kayalık kısımlarında Yaban Keçisi (*Capra aegagrus*) yaşar. Türkiye'nin en ender kertenkelelerinden Çizgili Varan (*Varanus griseus*) bu bölgede bulunur. İranlı Turan Mavisi adlı kelebek (*Turanana cytis kurdistana*) bu bölgeye endemiktir.

5. Tanin Tanin Dağları

Şırnak merkez, Uludere, Betüşşebap, Silopi ve Hakkâri'nin Çukurca ilçelerinde, 550 ila 3231 m yükseklikte ve yaklaşık 184.000 ha genişlikteki, Hakkâri Dağları silsilesinin batı ucunda yer alan bölgeyi kapsar. En yüksek noktası GelincikTepesi'dir.

Zengin su kaynaklarına sahip olup, ormanlar bölgedeki diğer dağlık önemli doğa alanlarına göre daha geniş yer kaplar. Yüksek kesimlerde ve yamaçlarda açıklık alanlar bulunur. Özellikle vadi içlerinde meşe ormanları geniş yer kaplar. Akarsu boylarında yoğunlaşmış insan yerleşimlerinin çevresinde meyve bahçeleri, kavaklıklar ve tarlalar yer alır. Dağlar yüksek eğimli olduğu için akarsular dik kanyonlar oluşturmuştur. Kanyon duvarlarında seyrek meşe toplulukları ve ardıçlar görülür. Vadilerin eğimi daha düşük üst kısımlarında gevenlerin baskın olduğu dağ bozkırları uzanır.

Tanin Tanin Dağları, özellikle yırtıcı kuşlar ve kelebekler açısından önem taşır. Sakallı Akbaba (*Gypaetus barbatus*), Kızıl Akbaba (*Gyps fulvus*) ve Küçük Akbaba (*Neophron percnopterus*) alanda üreyen yırtıcı kuşlardandır. Bunun dışında Boz Kirazkuşu (*Emberiza cinerecea*) ve Kızılca Kuyrukkakan (*Oenanthe xanthoprymna*) gibi az görülen türler de bu dağlarda yayılış gösterir. Türkiye'de, Yaz Atmacasının (*Accipiter brevipes*) ürediği bilinen çok az sayıda alandan biridir. Nesli dünya ölçeğinde tehlike altında olan Urmiye Semenderi (*Neurergus crocatus*) için bu bölge büyük önem taşır. Burada yaşayan çok sayıdaki kelebek türünden Urartu Esmer Perisi (*Hyponephele urartua*), Çokgözlü Fatma (*Polyommatus fatima*) ve Apollo (*Parnassius apollo*) küresel koruma önceliğine sahiptir.

Şırnak'ta Yaşayan Bazı Özel Öneme Sahip Canlı Türleri

Şırnak'ta varlığı bilinen endemik, nadir ya da koruma öncelikli türlerden bir bölümü aşağıda listelenmiş, tabloda türün bu özellikleri çeşitli kısaltmalarla belirtilmiştir.

Tehlike kategorileri Uluslararası Doğayı ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği'nin (IUCN 2010) belirlemiş olduğu ölçütlerle, önem sırasına göre şöyle sıralanmaktadır ve genel hatlarıyla şu anlamlara gelmektedir:

EX (*extinct*): Soyu tükenmiş.
EW (*extinct in the wild*): Soyu doğada tükenmiş, ancak yapay alanlarda varlığını sürdürüyor.
CR (*critically endangered*): Soyu kritik derecede tükenme tehlikesi içinde.
EN (*endangered*): Soyu tükenme tehlikesi çok büyük.
VU (*vulnerable*): Soyu tükenme tehlikesi büyük (hassas).
NT (*near threatened*): Yakın gelecekte soyu tükenme tehlikesi içine girebilir.
LC (*least concern*): Tehlike kategorileri için belirlenmiş ölçütlere ulaşmayan, yaygın türler.
DD (*data deficient*): Hakkında yeterli bilgi bulunmuyor.
NE (*not evaluated*): Tehlike açısından değerlendirilmemiş.

Tabloda belirtilen kategoriler sırasıyla küresel (**koyu** karakterlerle) ve bölgesel ölçekte (Ortadoğu veya Türkiye için) verilmiştir. Türün ülke ya da bölge düzeyinde endemizm özelliği varsa + ile belirtilmiş, ayrıca çok dar yayılışlı tek nokta endemikleri için bu simge paranteze alınarak (+) şeklinde vurgulanmıştır.

Tablo 1. Şırnak'taki önemli doğa alanlarında varlığı belirlenmiş özel öneme sahip türlerden bazıları

Tür	Tehlike Durumu	Endemizm
Memeli Hayvanlar		
Çizgili Sırtlan (*Hyaena hyaena*)	**NT, EN**	
Karakulak (*Caracal caracal*)	**LC, EN**	
Su Samuru (*Lutra lutra*)	**NT**	
Vaşak (*Lynx lynx*)	**NT**	
Yaban Keçisi (Dağ Keçisi) (*Capra aegagrus*)	**VU**	
Kuşlar		
Alaca Ağaçkakan (*Dendrocopos syriacus*)	**LC, LC**	
Alaca Yalıçapkını (*Ceryle rudis*)	**LC, CR**	
Bataklık Kırlangıcı (*Glareola pratincola*)	**LC, LC**	
Boz Çinte (Boz Kirazkuşu) (*Emberiza cineracea*)	**NT, NT**	
Büyük Kızkuşu (*Hoplopterus indicus*)	**LC, VU**	
Gökdoğan (*Falco peregrinus*)	**LC, LC**	
Gökkuzgun (*Coracias garrulus*)	**NT, VU**	
Karaalınlı Örümcekkuşu (*Lanius minor*)	**LC, LC**	
Kaya Kartalı (*Aquila chrysaetos*)	**LC, LC**	
Kızıl Akbaba (*Gyps fulvus*)	**LC, LC**	
Kızılca Kuyrukkakan (*Oenanthe xanthoprymna*)	**LC, VU**	
Kızılsırtlı Örümcekkuşu (*Lanius collurio*)	**LC, LC**	
Kirazkuşu (*Emberiza hortulana*)	**LC, LC**	
Kocagöz (*Burrhinus oedicnemus*)	**LC, VU**	
Küçük Akbaba (*Neophron percnopterus*)	**LC, EN**	
Küçük Ebabil (*Apus affinis*)	**LC, EN**	
Küçük Sumru (*Sterna albifrons*)	**LC, LC**	
Puhu (*Bubo bubo*)	**LC, LC**	
Sakallı Akbaba (*Gypaetus barbatus*)	**LC, VU**	
Tavşancıl (*Hieraaetus fasciatus*)	**LC, EN**	
Yaz Atmacası (*Accipiter brevipes*)	**LC, VU**	
Yeşil Arıkuşu (*Merops persicus*)	**LC**	
Yılan Kartalı (*Circaetus gallicus*)	**LC, LC**	
Zeytin Mukallidi (*Hippolais olivetorum*)	**LC, LC**	
Sürüngenler		
Çizgili Varan (Çöl Varanı) (*Varanus griseus*)	**EN**	
Fırat Yumuşakkabuklu Kaplumbağası (*Rafetus euphraticus*)	**EN**	
Çiftyaşamlılar		

Urmiye Semenderi (*Neurergus crocatus*)	**VU**	
Kelebekler		
Apollo (*Parnassius apollo*)	**VU**	
Bavius (*Pseudophilotes bavius*)	**EN**	
Çokgözlü Fatma (*Polyommatus fatima*)		**+**
Himalaya Mavi Kelebeği (*Pseudophilotes vicrama*)	**VU**	
İranlı Turan Mavisi (*Turanana cytis kurdistana*)		**+**
Kafkasya Gelinciği (*Tomares callimachus*)	**EN**	
Karagözlü Mavi Kelebek (*Glaucopsyche alexis*)	**VU**	
Küçük Yalancı Apollo (*Archon apollinaris*)	**NT, EN**	
Nazuğum (*Euphydryas aurina*)	**VU**	
Sarı Ayaklı Nimfalis (*Nymphalis xanthomelas*)	**VU**	
Sarı Lekeli Zıpzıp (*Thymelicus acteon*)	**VU**	
Turuncu Süslü Doğu Kelebeği (*Anthocharis damone*)	**VU**	
Urartu Esmer Perisi (*Hyponephele urartua*)		**+**
Bitkiler		
Ajuga chamaepitys* ssp. *mardinensis	**VU**	
Amygdalus kotschyi	**VU**	
Astragalus kirchhoffiae		**+**
Astragalus xanthogossypinus	**VU**	
Campanula mardinensis	**VU**	
Centaurea davisii	**EN**	**(+)**
Cyclotrichium longiflorum	**VU**	
Dionysia bornmuelleri	**VU**	
Gladiolus antakiensis	**VU**	
Isatis mardinensis	**EN**	**(+)**
Onosma davisii	**EN**	**(+)**
Pimpinella sintenisii	**VU**	
Primula davisii	**VU**	**+**
Salvia kurdica	**VU**	
Scutellaria orientalis* ssp. *porphyrostegia	**VU**	**+**
Verbascum globiferum	**EN**	**+**

Burada ayrıca, gerek Türkiye gerekse Şırnak için özel bir yeri ve anlamı olduğu düşünülen bazı "karizmatik" türler için ek bilgilerin verilmesi uygun olacaktır:

Hazar Kaplanı (*Panthera tigris virgata* Illiger, 1815)

IUCN tarafından soyu tükenmiş (EX) kategorisinde kabul edilmiş olmakla birlikte, Uludere'de yakın zamanlara dek görüldüğüne ilişkin iddialar sürmektedir. Bunlardan önemli bir bölümü, bölgedeki askerler tarafından gece görüş dürbünü kullanılarak yapılmış gözlemlere ilişkin bildirimlerdir. Geceleri aktif olan ve varlığı kolay tespit edilemeyen bir memeli hayvan olduğu düşünüldüğünde, Hazar Kaplanının çok küçük sayılarda da olsa yörede hâlâ yaşıyor olması ihtimal dâhilindedir. Nitekim 1970 yılında Uludere'de öldürülmüş olan bir hayvana ait bir post, türün ülkemizdeki bilinen tek ve en son kanıtıdır (Baytop 1974). Bununla birlikte, en azından 1980'li yılların ortalarına dek bu hayvanın postunun düzenli olarak özellikle yurt dışına satıldığı da ileri sürülmüştür (Welch 2004).

Leopar (Pars) (*Panthera pardus* Linnaeus, 1758)

Dünyada yakın tehlike altında (NT) olan bu tür, uzman olmayan kişilerce büyük kedigillerin görüldüğü iddia edilen durumlarda, olasılıkla diğer büyük yırtıcı memelilerle ve özellikle de Hazar Kaplanı ile karıştırılmaktadır. Türkiye'de leoparın dört ayrı alttürünün yaşamış olabileceği iddia edilmiştir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da, varlığı İran'dan da bilinen *P. p. saxicolor* alttürünün hâlâ yaşıyor olabileceği düşünülmektedir. Anadolu'nun diğer kesimlerinde bir süre öncesine kadar yaşadığı kabul edilen ve Anadolu Leoparı diye adlandırılan diğer bir alttürün ise *P. p. tulliana* olduğu ileri sürülmüştür; ancak yeterince

örnekle belgelenemediği için bu sınıflandırma uzmanlarca genel kabul görmüş değildir. Beypazarı'nda 1973 yılında öldürülen ve doldurulmuş postu Ankara'daki MTA Doğa Tarihi Müzesi'nde sergilenen bir Anadolu Leoparı, türün ülkemizde kaydedilmiş son örneğidir (Avgan 2002). Bu tarihten sonra, Güneydoğu Anadolu'da da, başta Şırnak ve Siirt bölgesinde olmak üzere birçok kez görüldüğü, hatta yöre halkınca öldürüldüğü aktarılmış olmakla birlikte, kesin olarak doğrulanmış kaydı bulunmamaktadır (Welch 2004).

Çizgili Varan (*Varanus griseus* Daudin, 1803)

V. g. griseus Kuzey Afrika'da Fas ve Moritanya'dan Kuzey Mısır ve Sudan'a kadar olan çöl bölgede, Arap Yarımadası'nda, Türkiye'nin güneydoğusunda, Suriye, İsrail, Filistin, Lübnan, Ürdün ve Irak'ta yaşamaktadır (Eiselt 1970, Başoğlu ve Baran 1977). Türkiye'de *V. g. griseus* yalnızca Ceylanpınar, Birecik, Viranşehir ve Silopi'de tespit edilmiştir.

Silopi'de 11.12.2005 tarihinde kazı çalışması yapan ekipteki bir belediye işçisi tarafından, yüzeyden yaklaşık 50 cm derinde bir Çizgili Varan bulunmuştur. Hibernasyonda ("kış uykusu") olan bu erkek birey, yakalanışı sırasında belkemiğinden yaralanmış ve felç olmuştur. Aynı alanda 23.2.2006 tarihinde başka bir erkek varan, yine bir belediye çalışanı tarafından yakalanmıştır. Her iki birey Çevre ve Orman İl Müdürlüğü yetkililerince alınarak Şırnak'a götürülerek bir süre burada tutulmuştur. Daha sonra, ikinci yakalanan birey doğaya geri salınmıştır. Yaralı birey ise, Dokuz Eylül Üniversitesi'nden bazı araştırmacılar tarafından 4.5.2006 tarihinde İzmir'deki laboratuvara götürülmüş, ancak bu tarihten yaklaşık iki buçuk ay sonra ölmüştür. İlk ve ikinci yakalanan bu iki bireye ait boy (gövde + kuyruk) uzunlukları sırasıyla 1061 (447+614) mm ve 770 (330+440) mm olarak ölçülmüştür. Ayrıca Harran ve Viranşehir'de yakalanmış iki ayrı örnekle birlikte değerlendirildiğinde, bunlar arasında en büyük bireyin Silopi'de ilk yakalanan ve ağırlığı 1540 g olarak ölçülen varan olduğu anlaşılmaktadır (Ilgaz ve ark. 2008).

Fırat Yumuşakkabuklu Kaplumbağası (*Rafetus euphraticus* Daudin, 1802)

Tür bütün dünyada yalnızca Fırat ve Dicle havzalarında, ülkemizin yanı sıra Suriye, Irak ve İran'da yaşamaktadır (Taşkavak & Atatür 1995, 1998; Ghaffari ve ark. 2008). Yaşam alanlarının yok edilmesi yüzünden yüksek tehlike altındadır (European Reptile & Amphibian Specialist Group 1996). Fırat üzerindeki barajların inşasıyla birlikte, bu nehrin Türkiye'deki bölümünde tür yok olma sürecine girmiştir (Gramentz 1993); Dicle'nin birçok kesiminde ise varlığını sürdürmektedir. Ancak planlanan baraj projelerinin oluşturduğu tehdidin yanı sıra nehirden kum alımı, su ve kıyı kirliliği, koruma altında bir tür olmasına karşın avlanması ve yumurtalarının toplanması gibi faktörler yüzünden Dicle'deki nüfusunun da gitgide azaldığı tahmin edilmektedir.

Urmiye Semenderi (*Neurergus crocatus* Cope, 1862)

Adını ilk kez tanımlandığı İran'ın Urmiye bölgesinden alan bu kuyruklu kurbağa türü, İran'da Zagros dağlarının kuzeybatısından, Irak'ta Surkev dağları ve Akra'dan bilinmektedir (Schmidtler & Schmidtler 1970, Rastegar-Pouyani 2006). Türkiye'de ilk kez 1986 yılında Beytüşşebap yakınlarında bulunmuştur (Baran & Öz, 1986, Özdemir ve ark. 2009). Türün yayılış alanı için en kuzeydeki sınırı Cilo Dağının oluşturduğu düşünülmektedir (Schmidtler & Schmidtler 1970).

En az iki Urmiye Semenderi, 2008 yılında, Sümbül Dağı'nda ot toplayan bir Şırnaklı tarafından yakalanmış ve bu hayvanların daha önce bilinmiyor olması dolayısıyla medya haberlerine konu olmuştur[1] (Biricik 2009).

[1] Örn. *www.iha.com.tr/haber/detay.aspx?nid=19435&cid=735*

Şırnak'ta Doğayı Tehdit Eden Başlıca Etmenler

Önemli doğa alanlarının her biri için öne çıkan tehdit kaynakları söz konusu olmakla birlikte, bunlar genel bir bakışla şu başlıklar altında toplanabilir:

- *Barajlar*. Dicle Nehri üzerine inşa edilmesi planlanan Ilısu ve Cizre barajları ile Hezil Çayı üzerinde yer alacak Kırkemir ve Hezil barajları sularının yükselmesiyle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki tek doğal nehir ekosistemi geri dönüşsüz şekilde yok edilmiş olacaktır. Nehir kıyısındaki yaşam alanlarına bağımlı olan ve sarp kayalıklarda yuvalayan kuş türleri büyük ölçüde yok olacaktır.
- *Yasadışı avcılık ve toplayıcılık*. Avı yasak olmasına rağmen birçok memeli hayvanın, kürkleri için avlanarak ya da zehirlenerek öldürüldükleri bilinmektedir. Yöreye özgü canlı türleri ile bunlardan elde edilen çeşitli ürünlerin, ülke içinde ya da uluslar arası düzeyde ticaret amacıyla, yasadışı olarak doğadan hasadı, dikkatle izlenmesi gereken potansiyel bir tehlike oluşturmaktadır. Bu kapsamda ilk akla gelen olası hedefteki canlılara, büyük boyutlu memeli hayvanlar, çeşitli çiftyaşamlılar, böcekler ve özellikle soğanlı bitki türleri örnek verilebilir.
- *Aşırı otlatma ve orman alanlarının tahribi*. Keçilerin özellikle orman alanlarında, diğer çiftlik hayvanlarının çayır ve mera alanlarında yoğun olarak otlatılması bitkilerin gelişimini ve tohum tutmalarını engelleyebilmektedir. Yakacak amacıyla izinsiz meşe kesimi ve ormanların kasıtlı olarak yakılması da diğer tehdit unsurlarıdır.
- *Akarsulardan kum alımı*. Nehir ve çaylarda doğal kıyıların tahrip edilmesi, kumlu ve çakıllı adacıkların yok edilmesi sonucunda buralarda yuvalanan kuş türleri üreyememektedir. Ayrıca bu durumdan özellikle, yumurtlama alanlarını kaybeden Fırat Yumuşakkabuklu Kaplumbağası etkilenmektedir.
- *Tarımsal faaliyetler*. Bozkırların tarım arazilerine dönüşmesi, sulu tarım alanlarının artması, tarımsal faaliyetlerde kullanılan kimyasal ilaçlar doğal alanların yok olmasına veya bozulmasına yol açmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Şırnak ve çevresi hâlen, birçok yerde el değmemiş durumdaki eşsiz doğasıyla Türkiye'nin özgün ve yeri doldurulamaz bir köşesini oluşturmaktadır. Ancak karşı karşıya bulunduğu olası tehditlerin gelecekte yaşanabilecek etkilerinden doğa alanlarının ve burada yaşamını sürdüren canlıların titizlikle korunması gerekmektedir. Bunun için mevcut yasal mevzuatın uygulanması genel itibariyle yeterlidir; ancak bölgede yaşanmakta olan çeşitli sorunlar nedeniyle bunun gerçekleştirilmesinde güçlüklerle karşılaşıldığı bilinmektedir.

Kural dışı avcılığın sürekli denetimler ve caydırıcı yaptırımlarla önlenmesi, doğadan bitki sökümü ve toplayıcılığın kontrol altında tutulması, doğal alanların bitki örtüsü yok edilip sürülerek tarıma açılmasının engellenmesi gerekmektedir. Doğal çevreyi değişikliğe uğratacak bütün projelerde, daha planlama aşamasında özenli bir çevresel etki değerlendirmesi esas olmalı ve uzman görüşleri mutlaka alınmalıdır. Kum ocaklarına ruhsat verilirken, bu işletmelerin neden olduğu büyük tahribat göz ardı edilmemelidir ve ilgili yönetmeliklere uygunluk hassasiyetle aranmalıdır. Özellikle sulak alanlarda yapılacak büyük çaplı müdahalelerde de uluslararası standartlara uyulması şarttır.

Kaynakça:

Avgan, B. (2002): Anadolu parsı – Bu resmi kim yaptı?- Yeşil Atlas 5: 60-67.

Baran, İ. & M. Öz (1986): On the occurence of *Neurergus crocatus* and *N. strauchii* in Southeast Anatolia.- Zoology in the Middle East 1: 96-99.

Başoğlu, M. & İ. Baran (1977): Türkiye Sürüngenleri – Kısım I. Kaplumbağa ve Kertenkeleler.- Ege Üniv. Fen Fak. Kitaplar Serisi No.: 76.

Baytop, T. (1974): La présence du vrai tigre, *Panthera tigris* (Linné, 1758), en Turquie.- Säugetierkund. Mitt. 22: 254-256.

Biricik, M. (2008): Yeşil arıkuşları – Bugün buradalar, peki yarın!..- National Geographic, Ekim 2008: 116-119.

Biricik, M. (2009): The re-determination of the *Neurergus* (Salamandridae, Caudata) specimens recently recorded in Şirvan (Siirt, Turkey).- Cesa News 46: 6-10.

Eiselt, J. (1970): Ergebnisse zoologischer Sammelreisen in der Türkei. Bemerkenswerte Funde von Reptilien, I.- Ann. Naturhistor. Mus. Wien 74: 343-355.

Eken, G., M. Bozdoğan, S. İsfendiyaroğlu, D. T. Kılıç, & Y. Lise (Ed.) (2006): Türkiye'nin Önemli Doğa Alanları.- Doğa Derneği, Ankara.

European Reptile & Amphibian Specialist Group (1996): Rafetus euphraticus.- In: IUCN 2009, IUCN Red List of Threatened Species, Ver. 2009.2. <www.iucnredlist.org>.

Ghaffari H., E. Taşkavak & M. Karami (2008): Conservation status of the Euphrates Softshell Turtle, Rafetus euphraticus, in Iran.- Chelonian Conservation and Biology 7(2): 223–229.

Gramentz, D. (1993): Vernichtung einer population von Rafetus euphraticus am Oberlauf des Euphrat.- Salamandra 29: 86-89.

Ilgaz, Ç., Y. Kumlutaş, A. Avcı, İ. Baran & A. Özdemir (2008): The morphology and distribution of *Varanus griseus* (Daudin, 1803) (Reptilia: Sauria: Varanidae) in Southeastern Anatolia.- Russian Journal of Herpetology 15(3): 173-178.

IUCN 2010: 2001 IUCN Red List Categories and Criteria, ver. 3.1. <www.iucnredlist.org>.

Özdemir, N., N. Üzüm, A. Avcı & K. Olgun (2009): Phylogeny of *Neurergus crocatus* and *Neurergus strauchii* in Turkey based on morphological and molecular data.- Herpetologica 65(3): 280–291.

Rastegar-Pouyani, N. (2006): Conservation and distribution of *Neurergus microspilotus* (Caudata: Salamandridae) in the Zagros Mountains, Kermanshah Province, Western Iran.- In: M. Vences, J. Köhler, T. Ziegler, W. Böhme (eds): Herpetologia Bonnensis II. Proceedings of the 13th Congress of the Societas Europaea Herpetologica, 115-116.

Schmidtler, J. J. & J. F. Schmidtler (1970): Morphologie, Biologie und Verwandtschaftsbeziehungen von *Neurergus strauchii* aus der Türkei (Amphibia: Salamandridae).- Senckenbergiana biol. 51(1/2): 41-53.

Taşkavak, E. & M. K. Atatür (1995): Threats to survival of Euphrates soft-shelled turtle (Rafetus euphraticus; Daudin, 1802) in Southeastern Anatolia.- In: Smith, S.S. and Smith, S.S. (Eds.). International Congress of Chelonian Conservation (6–10 July 1995, France), Proceeding Book 141–145.

Taşkavak, E & M. K. Atatür (1998): Habitats and distribution of the Euphrates soft-shelled turtle, Rafetus euphraticus (Daudin, 1802) in southeastern Anatolia; some observations on its biology and factors endangering its survival.- Chelonian Conservation and Biology 3(1): 20-30.

Welch, H. J. (Ed.) (2004): GAP Biyolojik Çeşitlilik Araştırma Projesi 2001-2003, Sonuç Raporu.- Doğal Hayatı Koruma Derneği, İstanbul.

BIODIVERSITY OF THE ŞIRNAK REGION, TURKEY

Yüksel COŞKUN[*]

Abstract: The biological diversity of any given region depends primarily on its geographic position, climate and on the habitat heterogeneity. Many other environmental factors affect the local distribution, abundance of species and species richness. The knowledge of local species distribution provides basic data for the regional conservation planning and management of protected areas.

The Şırnak region is located on the north of the Mesopotamian plain in the south-east Anatolian region of Turkey. Information on the fauna of the region is very limited, especially concerning invertebrates. The diversity of invertebrates (mainly insects) is very high due to the richness in plants. However, no reliable estimate is available for the number of invertebrates, although it is assumed to be not less than 25. 000 species.

Twenty nine species of herpetofauna — 5 amphibians and 24 reptiles — occur in the region. About 11 of these are lizards, *Varanus griseus* is one of the most important monitor lizards in Şırnak. The world population of the Euphrates soft shell turtle, **Rafetus euphraticus**, one of the most endangered species in the region, is confined to Euphrates and Tigris rivers.

Birds are by far the most studied taxon in Şırnak and its surrounding regions with special habitats and numerous bird species.

The terrestrial mammal fauna of the region consisted originally of 65 species belonging to 17 families. Most of the mammal species recorded from the area are assigned to one of the following zoogeographical categories: Palaearctic, Saharo-Indian and Oriental.

The biodiversity of the Şırnak province has not yet been investigated in detail. It is clear that our knowledge about the distribution and biology of the several taxa is not sufficient in this region, and it will require further intense field research.

Key words: Şırnak, Biodiversity, *Nannospalax*, *Varanus griseus*, *Neurergus strauchii*, Turkey.

Özet: Herhangi bir bölgenin biyolojik zenginliği başta coğrafi konumu olmak üzere iklim ve yaşam alanlarının çeşitliliğine bağlıdır. Diğer pek çok çevresel faktörler, tür bolluğunu, tür zenginliğini ve bunların yerel dağılımlarını etkiler. Yerel türlerin dağılımını bilmek bölgeyi koruma planlaması ve korunan alanların yönetimi için temel bilgileri sağlar.

Şırnak, Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu bölgesinde Mezopotamya ovasının kuzeyinde yer almaktadır. Bölgenin faunası, özellikle omurgasızlar hakkındaki bilgiler sınırlıdır. Omurgasızların çeşitliliği (başlıca böcekler) bölgenin bitki zenginliğine bağlı olarak yüksektir. Ancak, bölgede 25 000'den fazla omurgasız hayvan türü tahmin edilmesine rağmen tam bir tahminde bulunmak gerçekci değildir.

[*] Prof. Dr., Dicle Üniversitesi Fen Fakültesi Biyoloji Bölümü, Diyarbakır-Turkey. yukselc@dicle.edu.tr

Bölgede 29 herpetofauna – 5 kurbağa ve 24 sürüngen- türü görülür. Bunların 11'i kertenkele olup, *Varanus griseus* en önemli olanıdır. Dünyada sadece Dicle ve Fırat nehrinde yaşayan kabuksuz kaplumbağa *Rafetus euphraticus* bölgede tehlike altında olan türlerdendir. Kuşlar en iyi bilinen grup olup Şırnak ve çevresi kuşların için uygum yaşama alanları ve birçok kuş türü bulundurmaktadır.

Bölgede 17 familyadan 65 memli hayvan türü bulunmaktadır. Memeli türlerinin çoğu Palearktik, Sahra ve Oriyantal zoocoğrafik bölgenin türlerine aittir.

Şırnak ve çevresinin biyoçeşitliliği yeterince araştırılmamıştır. Birçok türün bölgedeki dağılışı ve biyolojisi konusundaki bilgilerimiz yetersiz ve yoğun bir arazi çalışmalarına gereksinim olduğu açıktır.

Key words: Şırnak, Biyoçeşitlilik, *Nannospalax*, *Varanus griseus*, *Neurergus strauchii*, Türkiye

Introduction

The study of biodiversity in different ecosystems is of great importance to the conservation of all life forms and demands an understanding of all organisms, their biology, evolution, and ecology, as well as the biogeography of particular groups and species (Temina et al. 2009).

Diversity of life can be measured in several ways; the number of species (Species diversity), the number of groups (taxonomic diversity), the number of distinct body plans (morphological diversity), the number of feeding strategies (trophic diversity), the number of genotypes (genetic diversity). To fully characterize diversity at any location, we should examine all these compenants together, but this remains intractable (Shepherd 1998).

The biological diversity of a given region depends primarily on its geographic position, climate and habitat heterogenity. Many other environmental factors delineate the local distribution and abundance of species amount. The knowledge of their local distribution provides basic data for the regional conservation planning, mapping and selecting of biodiversity rich areas and their further designation and management as protected territories.

In this paper, the biodiversity of Şırnak is presented, based on the published accounts and observations in the province.

Biodiversity in Turkey: An Overview

Turkey is a country situated on the continents of Asia and Europe (36-42° N and 26- 45° E), bounded on the north by the Black Sea, on the west by the Aegean Sea and on the south by the Mediterranean. With a total surface area of 780,576 km^{2}. Also, it is a natural pathway for distribution of species from east to west, being a bridge between Asia and Europe in the south. The fauna is influenced by a northern, European to the North east and a xeric Middle-Eastern and African elements to the southwest. It is also connected to Africa via the Arabian peninsula, thus including many eremial faunal elements and providing a pathway for their distribution toward Caucasus and south-eastern Europe. In addition to geographic connection (also in its geological history), Turkey is diverse in its topography and climate. Due to all these factors, the Anatolian part of Turkey includes diverse faunal elements and exceptionally rich flora Table 1.

Table 1. Taxon numbers of species and subspecies of various animal and plant categories, endemism situation, number of rare and endangered specied, extinct species (NBSAP 2007).

	Groups	*Defined Species*	*Endemic Species/ subspecies, Variety*	*Rare and Endangered Species*	*Extinct Species*
VERTEBRATES	*Reptiles/Amphibian (Reptilia/Amphibia)*	141	16	10	-
	Birds (Aves)	460	-	17	-
	Mammals (Mammalia)	161	37	23	7
	Freshwater Fish (Pisces)	236	70	-	4
	Marine Fish (Pisces)	480	-	-	-
INVERTEBRATES	*Mollusk (Mollusca)*	522	203	unknown	unknown
	Butterfl ies (Lepidoptera)	4.500	89	89	unknown
	Locusts (Orthoptera)	600	270	-	-
	Dragonfl ies/Damselfl ies (Odonata)	114	-	-	-
	Beetles (Coleoptera)	~10.000	~ 3.000	-	-
	Half-winged (Heteroptera)	~1400	~200	-	-
	Aphids (Homoptera)	~1500	~200	-	-
PLANT GROUPS	*Algae*	2.150	----	unknown	unknown
	Lichen (Lichenes)	1000	----	unknown	unknown
	Moss (Bryophytes)	910	2	2	unknown
	Pteridophytes Ferns	101	3	1	unknown
	Gymnospermae (Gymnosperms)	35	5	1	unknown
	Monocotyledonous (Monocotyledons)	1.765	420	180	-
	Dicotyledonous (Dicotyledons)	9.100	3500	1100	*11*

The biological status, various biotopes and different ecosystems enable a superior biodiversity in Turkey. For instance, 75% of European plant species occur in Turkey (Başer 2002). The number of different seeded plant species is over ten thousand, and 1/3 of them are endemic (NBSAP 2007). It is estimated that the number of the animal species amounts to 70-80,000, including the invertebrates. The number of seeded plants is more than 10,000 of which over 3,000 are endemic. This abundance of organisms is a result of the continental situation of Turkey. Globally threatened animals such as Monk Seal (*Monachus monachus*), Urial (*Ovis orientalis*) and Euphrates Soft-shell Turtle (*Rafetus euphraticus*) still survive in Turkey. Many species whose ranges are largely confined to Mediterranean, Euro-Siberian, Alpine, Irano-Turanian and Saharo-Sindian biomes meet in Anatolia.

The vertebrates in Turkey are almost completely recorded. However, the invertebrates still have to be investigated. In Table, the number of the animal species are given along with their present status (NBSAP 2007).

The Southeastern Anatolia, also called "Fertile Crescent" or "North Mesopotamia", the region between the Euphrates and Tigris rivers, represents the northernmost part of the Arabian platform which is considered one of the centres of cultivation where mankind first started sedentary agriculture and many local animal races were first bred here by past civilizations and spread to other regions of the world. It is characterised by relatively gentle relief, with broad plateau surfaces descending to the south from about 800 meters at the mountain foot to 300 meters along the Syrian border. The area is characterised by extremely dry and high summer temperatures (above 30 ºC in July). Winters are cold, with January means near freezing; Annual rain fall ranges from about 300-600 mm (GCC 2009). The Euphrates and Tigris rivers form important riparian habitats in eastern and south-eastern Anatolia with extensive floodplains. *Tamarix* scrub, stands of *Populus*, sand-banks and barren gravel islands are typical features. Several species of afro-tropical and oriental origin came to the Anatolian region following the course of these rivers. (EEA 2007)

The province of Şırnak is located at the easternmost end of Southeastern Anatolia (37°31' N and 42°28' E) near both the Syrian and Iraqi borders, with a surface area about 7.172 Km^2 (Fig. 1). Şırnak is largely mountainous, the most important mountains are the Cudi (2089 m), and the Gabar, average altitude is 1400 m, but the majority of the province consists of plateaus, resulting from the many rivers that cross it. These include the Tigris, and its tributaries Hezil and Kızılsu.

Şırnak is mainly covered by steppe vegetation, and has a continental climate. There are scattered forests in the mountains. Hardy plants that can survive with little moisture can be found below the forested regions. Alpine meadows cover the upper regions of the mountains near Beytüşşebap and Uludere. The region's principal tree is the oak.

Information on the fauna of the Şırnak region is very scanty, especially concerning invertebrates. The diversity of invertebrates (mainly insects) is very high due to the richness in plants. However, no reliable estimate is available for the number of invertebrates, although it is assumed to be not less than 30 000 species.

About 75 earthworm species are known to be present in Turkey. Out of them 28 species (40 %) are endemics in Anatolia (Mısırlıoğlu et al. 2008). However the lack of knowledge of earthworm fauna in the Şırnak leaves the possibility that some endemics might have wider distribution. Şırnak province might be part of the Irano-Turanian zoogeographic region, but no earthworm collections were done there.

The molluscs (Mollusca) by 522 species (203 of them endemic) in Turkey (Cook 1997 and Yıldırım et al. 2006). Of the Prosobranchia species found in Turkey, 60 species and 12 subspecies were determined (Yıldırım 1999), and the Southeast Anatolia are species-poor (Paydak 1976). Şırnak is not rich about land snails fauna due to its geographical features. With the studies done on the distribution and systematics of land snails, 16 different species have been identified by now (Schütt 1996). Taxonomical studies dealing with the fresh and brackish water gastropods of Şırnak are rather scarce. Thus, it can still be said that molluscs of Şırnak are poorly known.

The group of insects (Insecta) is very rich in Turkey as in the rest of the world (Koçak and Kemal 2009a). The number of insect species identified in Turkey so far is about 30,000, although the estimated number is between 60,000 and 80,000. However, it is not possible to give any estimates concerning the insect fauna in Turkey (Koçak and Kemal 2009b). Nevertheless, the faunistic list of certain insect groups has largely been completed. For

example, the dragon flies (Odonata) are represented in Turkey by 114 species, the locusts (Orthoptera) by 600 species (270 of them endemic), the beetles (Coleoptera) by 10,000 species, the bugs (Heteroptera) by 1,400 species, the plantlice (Homoptera) 1,500 species, the butterflies (Lepidoptera) by 6,500 species (600 of them diurnal) (Table 1).

In Şırnak the butterfly fauna has been studied since the 1990's, with many papers (Tezcan et al. 2005 and Koçak and Kemal 2009c). A total of 131 species have been revealed so far (Kelebek-Türk 2009). However, apart from the faunal exploration of butterflies in areas no information has been available about population size and dynamics.

Turkey shares a fish fauna that is characteristic of Europe and Asia. Totally 236 fish species and subspecies belonging to 26 families inhabit in our inland waters (Kuru, 2004). The Anatolian region contains 20 and ten endemic species and subspecies, respectively, with representatives primarily the Cyprinidae (Balık 1995). According to current data, 40 species and subspecies of fish, belong to 9 families are living in Dicle (Tigris) River and its tributaries. 21 fish species out of these 40 species are endemics, ranges of are confined to Euphrates and Tigris basins. The dominant species of the Tigris fish community are the species belonging to genus *Capoeta, Barbus, Achantobrama* and *Chalcalburnus*; the secondary species are those belonging to the genus *Garra, Mastacembellus* and *Tor* (Ünlü 2006*).* But there is not data about Şırnak fish fauna.

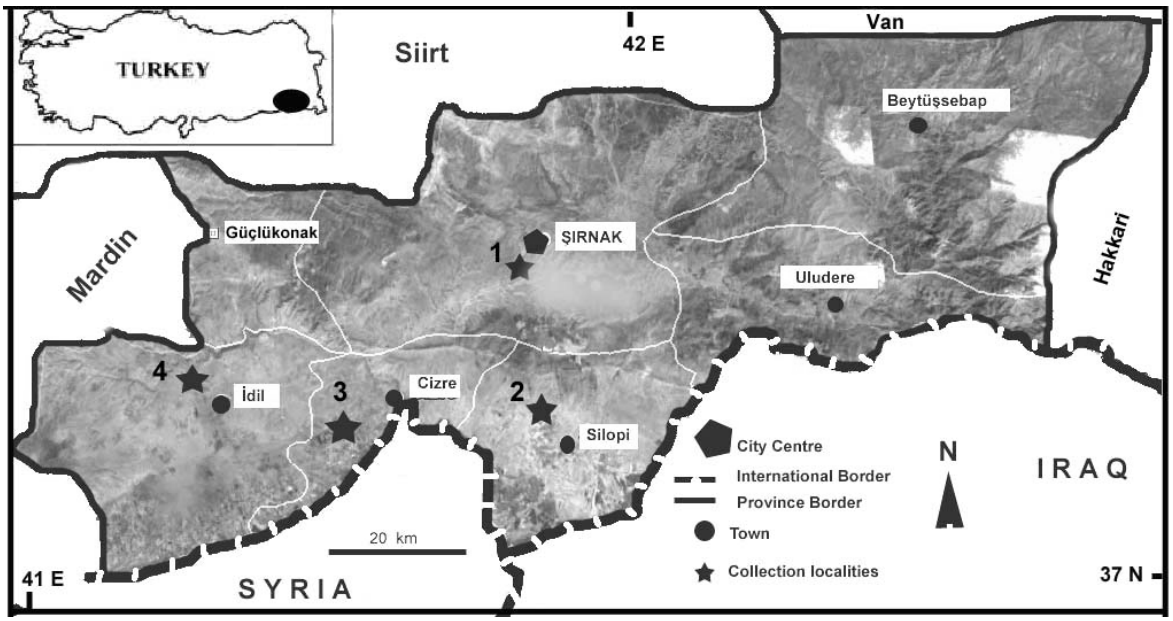

Figure 1. Location of Şırnak and collection localities of mole-rats from province.

In southeast Anatolia four kinds of herpetofaunal elements meet: Palearctic, Sahara-Arabian, Oriental, and Afrotropical (Disi and Böhme, 1996).

There have been no comprehensive surveys made on the herpetofauna of Şırnak. Data available on the herpetofauna of this province are based on the majority of information derived from the publications listed in the literature section of this paper. Twenty nine species determined belong to the herpetofauna of Şırnak province. 5 amphibi; *Neurergus strauchii, Bufo bufo, Bufo viridis, Hyla arborea* and *Rana ridibunda*; 3 Testudinata; *Mauremys caspica, Rafetus euphraticus* and *Testudo graeca*. The world population of the Euphrates softshell turtle, *Rafetus euphraticus,* one of the most endangered species in the region, is confined to Euphrates and Tigris rivers. Ten Lacertilia; *Aphatya cappadocica, Timon princeps, Lacerta trilineata, Ophisops elegans, Mabuya aurata, Mabuya vittata, Eumecus schneideri, Cyrtopodion heterocercus, Laudakia stellio, Trapelus ruderatus*; Eleven Ophidia; *Leptotyphlops macrorhynchus; Eryx jaculus, Coluber caspius, Coluber najadum,*

Coluber jugularis, Coluber schmidti, Eirenis decemlineatus, Eirenis lineomaculatis, Natrix natrix, Natrix tessellata and *Vipera lebetina. Coluber schmidti* was observed but could not be collected (Baran and Atatür 1998, Sindaco et al. 2000, Steinfartz et al.2002, Yıldız et al. 2009 and Unpublished information of own surveys observations). Coastal viper, *Vipera* (Montivipera) *xanthina* is endemic to Turkey, occurring in this region and in the adjacent part of the Mediterranean region. Ranges of many rare species are confined to Northern Mesopotamia and Igdir/Van area (EEA 2007). I expect also in the future to find some additional reptile species such as *Chalcides ocellatus, Lacerta brandtii* etc.

There are approximately 9600 bird species belong to 23 orders and 144 families in the world. 514 bird species regularly occuring in Europe (Tucker and Heath 1994). Number of birds species in Turkey is 456 and 304 of them breeds in Turkey. 152 of them are guest species that stay in Turkey during summer or winter. Some these species are *Actitis hypoleucos, Alcedo atthis, Anas crecca, Apus affinis, Ceryle rudis, Charadrius dubius, Chilidonias leucopterus, Circus aeruginosus, Delichon urbica, Egretta garzetta, Francolinus francolinus, Larus genei, Milvus migrans, Phalacrocorax pygmeus, Platelea leucorodia, Scolopax rusticola, Sterna albifrons* and *Tyto alba.* Southeastern Anatolia region offers special and suitable habitats for many bird species including those of globally threatened, up to now about 300 species have been recorded in the region (Karakaş and Kılıç 2002 and Karakaş 2010).

Şırnak and its surrounding have special habitats for many bird species. Of the recorded species, 13 are globally threatened species; Griffon vulture *Gyps fulvus*, Upcher's warbler *Hippolais languida*, eastern rock nuthatch *Sitta tephronota*, see-see partridge *Ammoperdix griseogularis*, little swift *Apus affinis*, Menetries' warbler *Sylvia mystacea*, yellow-throated sparrow *Petronia xanthocollis*, cinereous bunting *Emberiza cineracea*, red-wattled plover *Hoplopterus indicus*, blue-cheeked beeeater *Merops persicus*, black francolin *Francolinus francolinus*, collared pratincole *Glareola pratincola* and lesser pied kingfi sher *Ceryle rudis* (Welch 2004).

The terrestrial mammal fauna of the region consisted originally of 65 species belonging to 17 families. Most of the mammal species recorded from the area are assigned to one of the following zoogeographical categories: Palaearctic, Saharo-Indian and Oriental. Of the 161 mammal species recorded in Turkey, 37 sub-species and/or varieties are endemic. 23 of these species are endangered and now under conservation. Şırnak has several species of carnivores, wolf (*Canis lupus*), brown bear (*Ursus arctos*), probably striped hyena (*Hyaena hyaena*) (Can and Lise 2004), the other carnivores species found in the region are as follows: badger (*Meles meles*), jackal (*Canis aureus*), fox (*Vulpes vulpes*), Marble polecat (*Vormela peregusna*). The Caspian tiger (*Panthera tigris virgata*) and the Anatolian leopard (*Panthera pardus tulliana)* are big cats that once had a wider distribution in the country (Can 2004). The Anatolian leopard is Critically Endangered and Caspian tiger is Extinct according to World Conservation Union (IUCN 2003). The tiger *Panthera tigris* became extinct in the region in the late 1970's (EEA 2007).

Southeastern Anatolia has a unique floristic composition that places it in Mesopotamia subregion of Iran-Turan floristic zone. Of all vegetation in the region, 36 % belongs to Iran-Turan and 32 % to Eastern Mediterranean origin. It is estimated that 30-35 % of all naturally growing plants in Turkey is observed in this region (Saya et al. 2001). The region is also important as the gene source of some wild wheat, barley, wild chickpea, lentil and green pea.

About 1200 lichen species have been reported from Turkey, however, lichen research has not covered Southeast Anatolian region, with a work conducted in the region, around 109 species have been described (Oran and Öztürk 2007). So the lichen flora of Şırnak is still unknown.

A Case Study: Speciation Mammals in the Region, Nannospalax ehrenbergi

Spalacidae, a subterranean mammals are highly specialized and adaptively convergent structurally, functionally and behaviourally at all organizational levels to life underground (Nevo 1999), and occur in southeastern Europe (Hungary, former Yugoslavia, Romania, Bulgaria and Greece); Asia Minor (Turkey); Northern Africa, the Caucasus and in the Middle East (Wilson and Reeder 2005).

Chromosomal studies extremely useful for the identification of sibling species with a similar morphology. Karyotype studies of *Nannospalax ehrenbergi* (Nehring 1898) from across their distribution revealed obvious chromosome polymorphisms and several different karyotypes from this region have already been described (Coşkun et al. 2006 and reference therein). *Nannospalax ehrenbergi* (Fig. 2) is young and represents a dynamic case of ecological speciation in action (Nevo 1999).

We identified five different chromosomal forms of *Nannospalax ehrenbergi* in Turkey of which have diploid chromosome numbers (2n) are 2n = 48 (Hatay-Yayladağı); 2n = 52a (Hatay-Arsuz); 2n = 52b (Diyarbakır); 2n = 56a (Tarsus); and 2n = 56b (Siirt-Kurtalan). Each chromosomal species and populations of mole rats select their climatic habitat in line with the climatic conditions of their geographic localities (Coşkun et al. 2006).

Şırnak Population: Diploid chromosome number 2n = 52, NF = 76, and NFa = 72. Their karyotype consist of 11 pairs meta/submetacentrics, and 14 pairs of acrocentric autosomes (Fig. 2). The X chromosomes are small sized and submetacentric; Y chromosomes are small and acrocentrics (Coşkun et al. 2006).

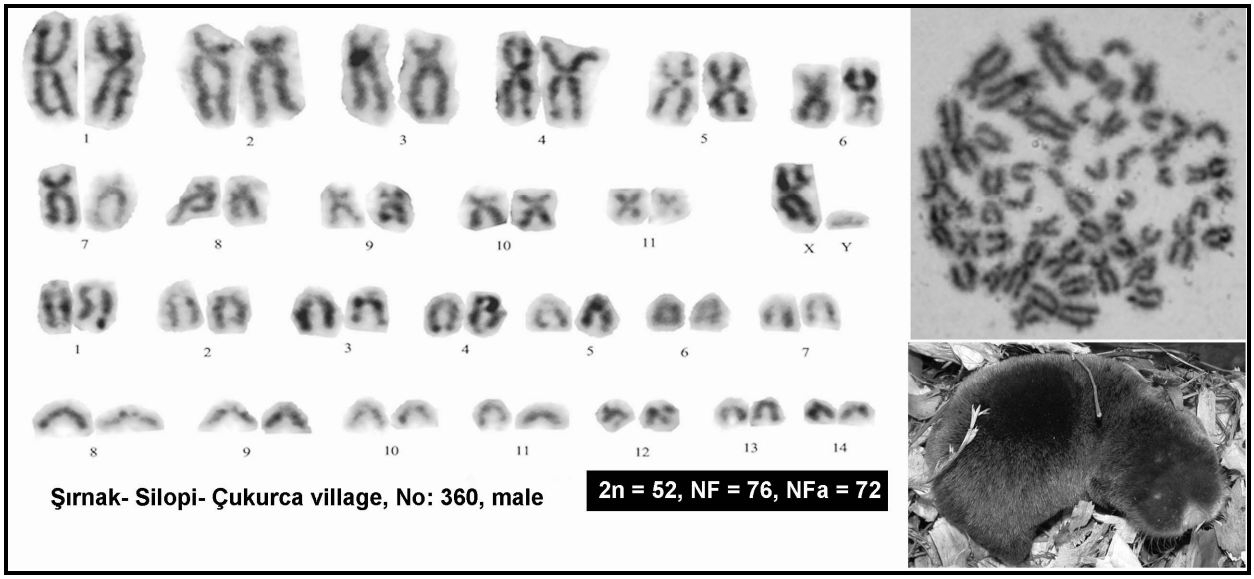

Fig.2. *Nannospalax ehrenbergi* and their karyotype in the region.

Conclusions

Biodiversity is in crisis. The International Union for Conservation of Nature (IUCN) calculates that one-fifth of mammals and nearly one-third of amphibians are threatened with extinction. Loss of biodiversity may make ecosystems more fragile, especially in the face of climate change, with grave consequences. This year, therefore, has been designated the International Year of Biodiversity by the United Nations General Assembly.(Nature).

Southeastern Anatolia, due to its geographical position, a crossroad of different zoogeographic realms (Oriental, Palaearctic, Saharo-Sindian) that influences the composition of the region biodiversity.

The biodiversity of the Şırnak province has not yet been investigated in detail. It is clear that our knowledge about the distribution and biology of the several taxa is not sufficient in this province, and it will require further intense field research.

There is a need for a great deal of research to be done in order to know the its biodiversity, and require more detailed faunal and floral surveys. I believe that present study will make significant conributions to the biodiversity of Şırnak, which is not sufficiently known yet. Unfortunately, there is stil not comprehensive inventory of Şırnak biodiversity, particularly of the invertebrate taxa.

References:

Balık S. 1995. Freshwater fish in Anatolia, Turkey. *Biological Conservation*, 72: 213-223.

Baran İ. Atatür M. K. 1998. Turkish Herpetofauna Amphibians and Reptiles. Republic of Turkey Ministry of Environment. Ankara.

Başer K. H. C. 2002. Aromatic biodiversity among the flowering plant taxa of Turkey. *Pure Appl. Chem.*, Vol. 74, No. 4, pp. 527–545.

Can Ö. E. 2004. Status, Conservation and Management of Large Carnivores in Turkey. Convention On The Conservation of European Wildlife and Natural Habitats. Standing Committee, 24th meeting Strasbourg, 29 November-3 December 2004, WWF-Turkey, Ankara, October 2004.

Can, Ö. E. and Lise, Y. 2004 Results, Large mammals pp 33-38, *in* Welch, H. J. ed. (2004) GAP Biodiversity Research Project 2001-2003 – final report. DHKD (Turkish Society for the Conservation of Nature), İstanbul, Turkey.

Cook L. M. 1997. Geographic and ecological patterns in Turkish land snails. *Journal of Biogeography*, 24: 409–418.

Coşkun Y. Ulutürk S. and Yürümez, G. 2006. Chromosomal diversity in mole-rats of the species *Nannospalax ehrenbergi* (Rodentia: Spalacidae) from South Anatolia, Turkey. *Mammalian Biology – Zeitschrift für Säugetierkunde* 71 (4): 244-250.

Disi A.M. and Böhme, W. 1996. Zoogeography of the Amphibians and Reptiles of Syria, with additional new records. *Herpetozoa*, 9: 63-70.

EEA, 2007. Europe's biodiversity — biogeographical regions and seas. Biogeographical regions in Europe. The Anatolian region — the biogeographical transition to Asia. European Environment Agency. (http://www.eea.europa.eu/publications/report_2002_ 0524_154909/anatolian.pdf (April 2009).

GCC, 2009. A Guide to Southeastern Anatolia. Gaziantep Chamber of Commerce. http://seanatolianheritage.org/eng/southeastanatoliaguide/diyarbakir.pdf (Sept. 2009).

IUCN 2003. IUCN Red List of threatened species. www.redlist.org. Downloaded on 28 October 2008.

Karakaş, R. 2010. Bird diversity in Bismil Plain IBA's with new records for South-eastern Anatolia, Turkey. *Eur. J. Wildl Res*. DOI 10.1007/s10344-009-0336-6.

Karakaş, R. and Kılıç, A. 2002. Birds of Göksu Dam (Diyarbakır) and new records in south-east Turkey. *Sandgrouse*, 24 (1): 38-43.

Kelebek-Türk 2009. Observer Almanac 2009. http://www.kelebek-turk.com/reports.php, March 24, 2010.

Koçak A.Ö. and Kemal M. 2009a. List of the dipteran genera and species recorded in Turkey based upon the Info-system of the Cesa. *Cesa News* 51: 3-106.

Koçak A.O. and Kemal M., 2009b. List of the coleopteran genera and species recorded in Turkey based upon the Info-system of the Cesa. *Cesa News* 53: 1-213.

Koçak A.O. and Kemal M. 2009c. Revised list of the species of the Lepidoptera carrying vernacular names in Turkish language. *Cesa News* 52: 64-109.

Kuru M. 2004. Recent Systematic Status of Inland Water Fishes of Turkey. *Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24 (3): 1–21. (in Turkish).

Mısırlıoğlu M. Pavlicek T. and Csuzdi C. 2008. Earthworm Biodiversity in Turkey: An Overview. Pp. 139-161. — In: Pavlíček, T. & P. Cardet (Eds.), Advances in Earthworm Taxonomy III (Annelida: Oligochaeta). Proceedings of the 3rd International Oligochaeta Taxonomy Meeting (3rd IOTM), Platres, Cyprus, April 2nd to 6th 2007. — Nicosia: En Tipis Voula Kokkinou Ltd., 228 pp.

NBSAP. 2007. The National Biological Diversity Strategy and Actıon Plan. Republic of Turkey, Ministry of Environment and Forestry, Ankara. (http://www.cevreorman.gov.tr /belgeler6/ NBSAP.pdf (September 2009).

Nevo E. 1999. Mosaic Evolution of Subterranean Mammals. Regression, Progression and Global Convergence. Oxford University Press, Inc., New York, pp: 413.

Oran S. & Öztürk Ş. 2007. Lichen records from Southeast and East Anatolian region (Turkey). *J. Biol. Environ. Sci*. 1 (1), 15-22.

Pavlicek T. Csuzdi C. and Coşkun Y. 2009. First earthworm records in Mesopotamia (Oligochaetae). *Zoology in the Middle East*, 48: 119-120.

Paydak, F. 1976. Diyarbakır, Urfa, Mardin İlleri Tatlısu Gastropodlarının Sistematik İncelenmesi. *Dicle. Üni. Tıp Fak. Dergisi*, 5 (1): 243-263.

Saya Ö. Ertekin A. S. Özen H. Ç. Hoşgören H. and Toker Z. , 2001. GAP Yöresindeki Endemik ve Tıbbi Bitkiler. Türkiye Çevre Vakfı ve UNDP Global Environmental Facility. Ankara,

Shepherd U.L. 1998. A comparison of species diversity and morphological diversity across the North American latitudinal gradient *Journal of Biogeography* 25, 19–29.

Schütt, H. 1996. *Landschnecken der Türkei.* Acta Biologica Benrodis, Suppl. 4, Solingen.

Sindaco R. Venchi A. Carpaneto G.M. and Bologno, M. 2000. The Reptiles of Anatolia: A Checklist and Zoogeographical Analysis. *Biogeographia*, 21: 441–554.

Steinfartz S. Hwang U. W. Tautz D. Öz M. and Veith M. 2002. Molecular phylogeny of the salamandrid genus *Neurergus*: evidence for an intrageneric switch of reproductive biology. *Amphibia-Reptilia* 23: 419-431.

Temina M. Andreev M. P. Barinova S and Nevo E. 2009. The diversity and ecology of epiphytic lichens in “Evolution Canyon” II, Lower Nahal Keziv, Upper Western Galilee, Israel. *Turk J Bot.* 33: 263-275.

Tezcan S. Karsavuran Y. Pehlivan E. Anlaş S. and Yıldırım E. 2005. Contribution to the knowledge of Vespidae (Hymenoptera: Aculeata) fauna of Turkey. *Türk. Entomol. Derg*., 29 (2): 101-110.

Tucker, G. M. and Heath M. F. 1994. Birds in Europe: their conservation status. Cambridge, U.K. BirdLife International (BirdLife Conservation Series no.3).

Ünlü E. 2006. Tigris River Ichtyological Studies in Turkey. A review with regard to the Ilısu Hydroelectric Project. Ilisu Dam and HEPP Environmental Impact Assessment Report.

Welch G. 2004 Results, Birds pp 39-41, *in* Welch, H. J. ed. (2004) GAP Biodiversity Research Project 2001-2003 – final report. DHKD (Turkish Society for the Conservation of Nature), İstanbul, Turkey.

Wilson D. E. and Reeder D. M., (eds.) (2005): Mammal Species of the World: A Taxonomic and Geographic Reference. Third Edition, the Johns Hopkins University Press, Baltimore.

Yıldırım M. Z. 1999. Türkiye Prosobranchia (Gastropoda: Mollusca) Türleri ve Zoocoğrafik Yayılışları 1. Tatlı ve Acı Sular. *Tr. J. of Zoology* 23: Ek sayı 3, 877-900.

Yıldırım M. Z. Koca S. B. and Kebapçı Ü. 2006. Supplement to the Prosobranchia (Mollusca: Gastropoda) Fauna of Fresh and Brackish Waters of Turkey. *Turk J. Zool*. 30: 197-204.

Yıldız M, Z, Göçmen B. and Akman B. 2009. Taxonomical comments on Sudan beaked worm snake, *Leptotyphlops macrorhynchus* (Jan & Sordelli, 1860) (Serpentes: Leptotyphlopidae) from Anatolia, Turkey. *Biharean Biol.* Vol. 3, No.2, Pp.: 151-156.

ŞIRNAK YÖRESİNDEKİ SIĞIRCILIĞIN YAPISI VE İŞLETMELERDE UYGULANABİLİR BARINAK PROJELERİNİN GELİŞTİRİLMESİ

Galip BAKIR*

Özet: Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinin ekonomisinde bitkisel ve hayvansal üretim önemli bir yer tutmaktadır. Hayvansal üretimde diğer türlere göre sığırın önemli bir yeri vardır. Yörede sığırcılık işletmelerinin %59.7'si 1-4 baş %21.3'ü 5-9 baş kapasiteli küçük ve %12.8 10-19 baş ve %5.4 20-49 baş kapasiteli orta ölçekli işletmelerden oluşmaktadır. Yöredeki işletmelerde bulunan sığırların işletmelere oransal dağılımı incelendiğinde, en fazla sığırın %25.4 oranıyla 10-19 baş kapasiteli işletmelerde bulunmaktadır. Ancak, sığır varlığının %42.9'nun 1-9 baş kapasiteli küçük işletmelerde, %48.3'nün ise 10-49 baş kapasiteli orta ölçekli işletmelerde yetiştirildiği tespit edilmiştir. Yörede sığır sayısı yıllar itibariyle iniş çıkışlar gösterse de, son yıllarda artış eğiliminde olduğu belirlenmiştir.

Yörede genetik değeri yüksek süt sığırı olan yetiştiriciler imkanları nispetinde iyi bakım besleme uygulasalar da, iyi şartlarda barındırma hususunu ihmal etmektedirler. Barınaklar hayvanların performanslarının ortaya çıkmasında ve uzun süre damızlıkta kullanılmasında önemli bir role sahiptir. Bu nedenle, yüksek verimli sığırlardan kaliteli ve hijyenik şartlarda süt üretimi yapılabilmesi için modern ahırlarda barındırma zorunludur.

Bu çalışmayla, Şırnak yöresindeki süt sığırcılığı işletmelerine yönelik uygun alternatif barınak planları geliştirilmiştir. Yörenin iklim özellikleri ve yetiştiricilerin sosyo-ekonomik durumları ile yetiştiricilik açısından asgari olması gereken şartlar dikkate alınarak, çeşitli kapasitede bağlı duraklı barınak modelleri planlanmıştır. Buna göre, ekonomiklik dikkate alınarak 10, 20 ve 30 başlık üç tip barınak planları geliştirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Sığırcılık, barınak, plan, Şırnak.

THE STRUCTURAL SITUATION OF CATTLE AND DEVELOPING BARN PLANS SUITABLE FOR FARMS AROUND ŞIRNAK CITY

Abstract: Crop and animal production have an important role in East and South East Anatolian economy. Relative to other species cattle has significant place in animal production. Cattle farms in the region are composed of small 1-4 heads (%59.7) or 5-9 heads (%21.3)) and middle size 10-19 heads (%12.8) or 20-49 head (%5.4) farms. Considering the rational distribution of cattle among the farms in the region, the highest amount of cattle numbers are present in 20-49 head farms. However, it was determined that 42.9% of cattle population were in 1-9 head small farms, and 48.3% were 10-49 head capacity middle size farms. Although cattle number in the region fluctuated throughout the years, it was determined that there was in an increasing trend during the recent years.

Although farmers having high genetic value cattle in the region practice good maintenance and feeding as much as their utilities allow, they ignore the better housing issue. Barns have

* Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Zootekni Bölümü, Van - galipbakir@hotmail.com

important role on animals expressing their performances and keeping them in the herd for a long time. Thus, in order to obtain quality and hygiene milk yield from high value cattle they should be maintained in modern barns.

In this study, alternative barn plans for dairy cattle farms in Şırnak region were developed. Various barn models were planned considering the climate conditions of the region, socio-economical situation of the farmers and minimal conditions required for dairy cattle farming. Accordingly, three barns type plans with 10, 20, and 30 head capacity were developed based on being economic.

Keywords: Cattle farm, barn, plain, Şırnak.

GİRİŞ

Bir tarımsal işletmede hayvancılık, işletmenin gelirinin artırılması, kaynakların etkin bir şekilde kullanılması, bitkisel üretim ürünlerinin ve atıklarının değerlendirilmesinde, işletmenin nakit ihtiyacının karşılanmasında ve iş gücünün yıl boyu verimli kullanılmasında önemli bir yere sahiptir.

Hayvansal üretimde sığırın önemli bir yeri olup, iyi bir süt ve et üretim kaynağıdır. Özellikle gelişmiş batı ülkelerinde süt üretiminin tek kaynağı, yapısal niteliklerden dolayı sığırdır. Gelişmekte olan ülkelerde de süt ve et üretiminde sığır öne çıkmakta ve diğer türlerin toplam üretimdeki payı giderek azalmaktadır. Bu durumun ortaya çıkması, sığır türü ve ürünlerinin kimi üstünlüklerinden kaynaklanmaktadır (1).

Bölgede ve yörede son yıllarda süt sığırcılığında gelişmeler olmakla birlikte birim hayvan başına süt verimi yeterli düzeyde değildir. Çiftlik hayvanlarında verim özellikleri temel olarak, hayvanın genetik yapısı, bakım, besleme ve yönetim ile diğer çevresel faktörlerden etkilenir. Bu nedenle, istenilen performansın elde edilebilmesinde, genetik potansiyeli yüksek hayvanların kullanılması ve optimal bakım-besleme koşullarının uygulanmasına ilaveten, hayvanlara uygun barınak ortamının da sağlanması istenmektedir. Barınaklar hayvanları çevrenin olumsuz etkilerinden koruyan ve üretim için uygun ortam sağlayan yapılardır. Yeterli teknik özellikleri taşımayan ve hayvanların bazı özellikleri ile bölgenin iklim koşulları gözetilmeden planlanan ve yapılan barınaklar, hayvanın yaşam standardını ve verimlerini sonuç olarak da işletme karlılığını olumsuz olarak etkiler. Bu nedenle, barınak inşaatına başlanılmadan önce, işletmede bakılacak hayvan sayısı, hayvanların fizyolojik ihtiyaçları ve verim yönü, üretim planlaması, gerekli ekipman ile çevrenin coğrafi ve iklimsel durumu gibi faktörler detaylı şekilde gözden geçirilmelidir (2,3).

İklim etmenlerinden sıcaklık; hayvanların fizyolojik faaliyetleri, sağlık ve verimleri ile barınak içinde çalışan işçilerin sağlığı yönünden en önemli çevre koşullarından biridir. Çünkü sıcaklık, hayvanların sağlığının ve rahatının sağlanıp sağlanamadığının bir göstergesidir. Optimum sıcaklık sınırları arasında hayvanlar, en az yem tüketimi ile en yüksek üretimde bulunurlar. Optimum ahır içi sıcaklığı sığırların yetiştirildikleri bölgenin iklimine, çevre nemine, hava hareketine, mevsime, yemleme ve bakım şartlarına, sığır ırkı, yaşı ve sağlık durumlarına bağlıdır.

Kapalı süt sığırı ahırlarda en uygun sıcaklığın 10-15 °C arasında olmakla birlikte, zorunlu hallerde bu değer 7 °C'ye kadar inebilir. Daha düşük sıcaklıkların ahır içinde nem yoğunlaşması olasılığını artırması ve işçiler için uygun olmayan bir çalışma ortamı oluşturması nedeniyle istenmez. Süt inekleri düşük sıcaklıklardan çok, yüksek sıcaklıklardan korunmalıdır. Genellikle +24 °C'nin üzerindeki sıcaklıklarda süt sığırlarında süt üretimi düşmeye başlamaktadır. Yapılan araştırmalar da sıcaklığın +35 °C'ye yükselmesi hayvanlarda sıcaklık stresine neden olduğu, bunun doğal sonucu olarak süt üretiminde %50'lere varan kayıpların olduğu bildirilmektedir (4).

Genellikle yüksek sıcaklık ve bağıl nem hayvanlarda iştahsızlık yaratarak hayvanların maksimum verimleri için gereksinme duyulan yemin hayvanlar tarafından tüketilmesini azaltır. Yüksek sıcaklık ve bağıl nem iştahı azaltarak verimi azaltması yanında, hayvanların hastalıklara yakalanmalarını da kolaylaştırır. Bu nedenle optimum sıcaklık derecelerinde süt sığırları için optimum bağıl nemin %60-75 arasında olması gerekir (3).

Yetiştiricilerin bakım ve besleme konusuna gösterdiği özeni barınak konusuna göstermediği, bazı işletme sahiplerinin, kapasite artışı ile birlikte işgücünden daha iyi yararlanabilmek amacıyla bağlı duraklı ahırları serbest duraklı ahırlara dönüştürdükleri görülmüştür. (5)

Yöredeki ahırlarda kış ve yaz iklim şartlarına göre çevre denetimi yapmak zordur. Çevre şartlarının yeterince denetlenememesi nedeniyle çok çeşitli üretim ve sağlık sorunları ortaya çıkmaktadır. Hayvanlara yeterince hareket imkanı sağlanamadığı gibi bu ahırlarda mevcut haliyle modern teknoloji kullanımı da imkansız görünmektedir. Yine bu ahırlarda, işlerin rasyonel işleyişi ile iş trafiği dikkate alınmadığı için işgücü kullanımı fazla ve bu ahırlarda çalışmak zor ve zahmetli olup nitelikli iş gücü kullanımı da son derece azdır.

Bu araştırma, Şırnak yöresinde sığırcılık faaliyetlerinin yapısını belirlemek ve mevcut işletmelerin barınak yapılarının iyileştirilmesi için model barınak planları geliştirmektir. Yörede süt sığırı barınaklarının planlanmasında ekonomik, teknik bilgi ve geleneksel yetiştirme özellikleri ile yörenin iklim şartları dikkate alınarak kapalı barınak sistemleri üzerinde durulmuştur.

MATERYAL VE METOT

Araştırma yörenin sığırcılık ve işletme yapısını belirlemek ve işletmelerdeki mevcut barınaklarının iyileştirilmesi ile yeni yapılacak barınaklar için örnek planlar hazırlamak amacıyla iki ana bölümden oluşmaktadır. Bu amaçla, bölgede yaygın olarak bulunan küçük ve orta ölçekli isletmelerin kullanılabilecekleri bağlı duraklı barınak sistemi geliştirilmesine çalışılmıştır. Barınak sisteminin seçiminde; hayvan davranışlarına daha uygun fiziksel çevre, durak boyutu, yemlik alanı, genç hayvanlar için bölme, süt ve bakıcı odasına yer verilmiştir.

Yörenin sığırcılık yapısını belirlemek için ihtiyaç duyulan veriler için Türkiye İstatistik Kurumu yıllıklarından yararlanılmıştır (6). Yörenin sıcaklık, rüzgar ve nem gibi iklim durumunu belirlemek için Meteoroloji Diyarbakır Bölge Müdürlüğünden iklim değerleri alınmıştır (7). Bu veriler Excel programında işlenerek grafikler oluşturulmuştur. Yörede bulunan büyükbaş hayvan sayısı, et ve süt üretimi, ülke geneli ve bölge değerleriyle birlikte alınarak karşılaştırma imkanı sağlanmıştır.

Bağlı durakların ve doğum bölmesinin boyutlandırılmasında, gezinme alanı, yemlik genişliğinin belirlenmesinde mevcut uygulamalardan yararlanılmıştır. Buna göre, hayvan başına gezinme alanı en az 5.5-6.5 m^2, yemlik genişliği 60-80 cm, ortalama 25 inek için bir doğum bölmesi ve boyutları ise 3.0x4.5 m olarak alınmıştır (3,4,8).

ARAŞTIRMA SONUÇLARI VE TARTIŞMA

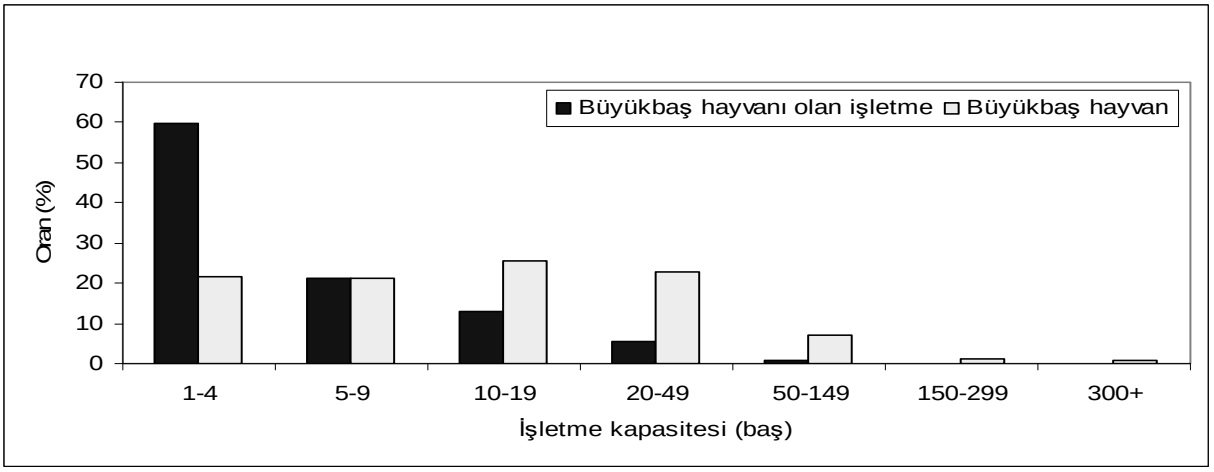
Yörede büyükbaş hayvanı olan işletmelerin %59.7'si 1-4 baş %21.3'ü 5-9 baş, kapasiteye sahip küçük ölçekli işletmelerden oluşmaktadır. Bunu %12.8'i 10-19 baş ve %5.4'ü 20-49 baş kapasiteli orta ölçekli işletmeler de izlemektedir (Çizelge 1). Yörede %0.07 oranında 50-149 baş kapasiteli işletmeler olduğu da belirlenmiştir. Yöredeki işletmelerde bulunan büyükbaş hayvanların işletmelere oransal dağılımı incelendiğinde, en fazla hayvan %25.4 oranıyla 10-19 baş kapasiteli işletmelerde bulunmaktadır. Ancak, büyükbaş hayvan varlığının %42.9'nun 1-9 baş kapasiteli küçük işletmelerde, %48.3'nün ise 10-49 baş kapasiteli orta ölçekli

işletmelerde yetiştirildiği tespit edilmiştir. İşletme kapasitesi ve işletmelerdeki büyükbaş hayvan dağılımı şekil 1 de gösterilmiştir.

Ülke genelinde yetiştirilen sığır sayısında 2002 ve 2003 yıllında ciddi bir azalma olurken, diğer yıllarda birbirine benzerlik göstermiştir. Sığır sayısına bölge bazında bakıldığında ise sabit bir seyir izlerken, Şırnak'ta ise sığır sayısında son yıllarda artan bir eğilim göstermiştir

Çizelge 1. İşletme kapasiteleri ve büyükbaş hayvan dağılımı

İşletme kapasitesi (baş)	İşletme oranı (%)	Büyükbaş hayvan dağılımı (%)
1-4	59.7	21.6
5-9	21.3	21.3
10-19	12.8	25.4
20-49	5.4	22.9
50-149	0.7	7
150-299	0	1.2
300+	0	0.6

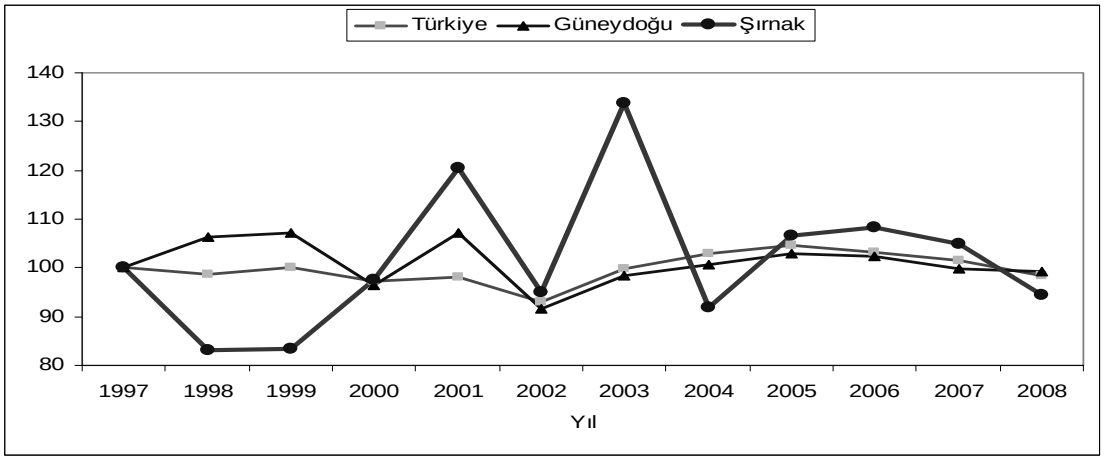
Şekil 1. İşletme büyüklüğü ve hayvan sayısının işletmelere dağılımı

Süt üretimi ülke genelinde yaklaşık 891 ton dan 1125 tona çıkarken, bölge de ise yıllar itibariyle artan bir seyir izleyerek, yaklaşık 39.5 tondan 44.8 tona çıkmıştır. Yörede ise, süt üretimi yıllar itibariyle artan eğilim göstererek, 1.3 tondan 2.4 tona yükselmiştir (Çizelge 2). Hayvan sayısı ve süt üretiminin oransal değişimi incelendiğinde, sığır sayısı ülke genelinde, 2002 yılına kadar sabite yakın seyir izlemiş ve bu yılda düşüş meydana gelmiştir. Ancak, bu yıldan sonra artışlar ile hafif yükseliş eğilimi göstermiştir. Bölge bazında ise, yine 2002 yılına kadar keskin iniş çıkışların olduğu, bu yıldan sonra ise ülke geneline benzer seyir izlemiştir. Sığır varlığı yörede keskin artış ve azalmalar halinde 2004 yılına kadar düzensiz bir seyre sahiptir. Özellikle 2001 yılında 23 birimlik ve 2003 yılında ise 34 birimlik artış olduğu belirlenmiştir.

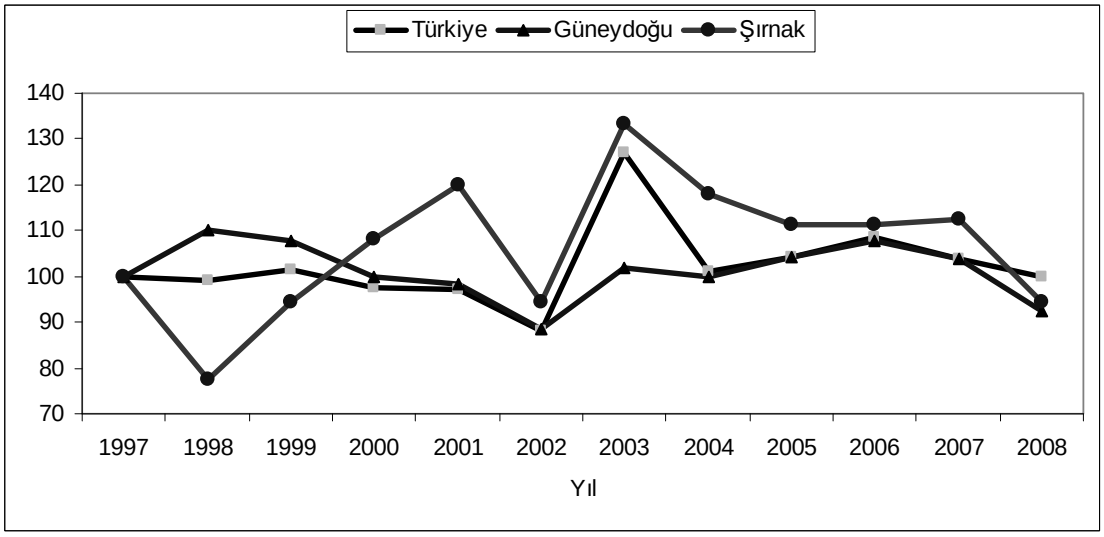
Çizelge 2. Büyükbaş hayvan sayısı ve üretilen süt ve et miktarı

Yıl	Büyükbaş hayvan sayısı (baş)			Süt üretimi (ton)		
	Türkiye	Güneydoğu	Şırnak	Türkiye	Güneydoğu	Şırnak
1997	11.185.000	590.090	2.9840	8.914.177	395.828	13.483
1998	11.031.000	628.130	2.4800	8.832.059	436.622	10.440
1999	11.054.000	674.040	2.0660	8.965.490	470.522	9.870
2000	10.761.000	649.080	2.0170	8.732.041	469.094	10.668
2001	10.548.000	695.660	2.4300	8.489.082	461.783	12.786
2002	9.803.498	637.638	2.3101	7.490.633	408.129	12.050

2003	9.788.102	628.241	3.0935	9.514.138	415.335	16.078
2004	10.069.346	631.516	2.8461	9.609.325	414.774	18.980
2005	10.526.440	649.951	3.0343	10.026.202	432.746	21.102
2006	10.871.364	664.823	32.873	10.867.302	465.794	23.455
2007	11.036.753	662.952	34.512	11.279.340	484.224	26.353
2008	10.859.942	657.081	32.628	11.255.176	448.178	24.891

Şekil 2. Sığır sayısının yıllara göre oransal değişimi

Şekil 3. Süt üretiminin yıllara göre değişimi

Barınakların iklimsel açıdan Düzenlenmesi ve Yöreye ait İklimsel Değerler

Hayvanların uygun ortamlarda barındırılması, başarılı bir yetiştiricilik açısından en önemli konulardan birisidir. Günümüzde verimlilik ile stres arasında ters orantılı bir ilişki olduğu bilinen bir gerçektir. Ortamdaki stres faktörleri arttığında sığırların verimi olumsuz yönde etkilenmektedir. Sığırlar için stres iklimsel, fiziksel ve sosyal faktörlerden kaynaklanabilir. Fiziksel stresin ortadan kaldırılması veya hafifletilmesinde en önemli etmen, yapı ve ekipman tasarımının hayvan davranışlarına uygun olması diğer bir ifadeyle hayvanların barınakta doğal davranışlarını rahatlıkla gösterebilmesine bağlıdır.

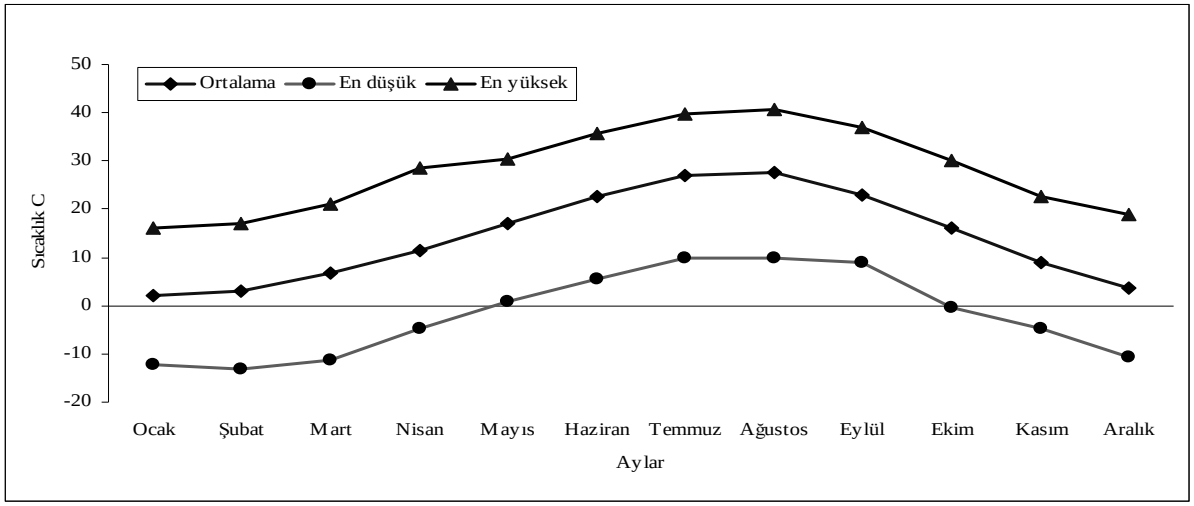
Yörenin uzun yıllar sıcaklık ortalamalarına bakıldığında, en düşük sıcaklıkların -10 ile -13 °C arasında aralık, ocak, şubat ve mart aylarında gerçekleştiği belirlenmiştir. En yüksek sıcaklık ise, +35 ile +40 °C arasında haziran ile eylül arasında görülmüştür. Uzun yıllar

itibariyle ortalama sıcaklığın en yüksek +23 °C ve en düşük sıcaklığın ise +2 °C olarak gerçekleştiği tespit edilmiştir.

Hayvanlar için termal rahatlık bölgesi, düşük kritik sıcaklık ile yüksek kritik sıcaklık arasında kalan bölgedir. Yapılan araştırmalarda, süt sığırlarında süt verimi ve yem tüketiminin -18 °C ile +13 °C arasındaki sıcaklılardan etkilenmemektedir (3,4,9).

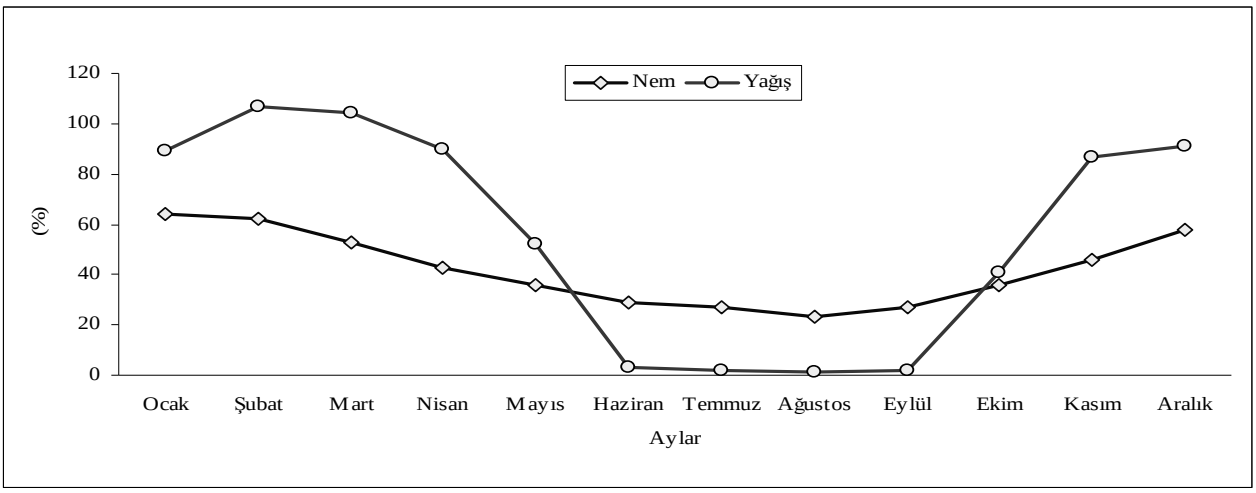
Ayrıca kritik sıcaklığın hayvanların vücut yüzeylerinin ıslak ve kuru olması yanında rüzgar hızı ile de alakalı olduğu Charles (10) tarafından belirlenmiştir. Buna göre, ortamın kuru ve durgun hava şartları için kritik düşük sıcaklığı besi sığırlarında -9°C, hava hızı 4 m/s olarak; süt sığırlarında ise -22 °C, hava akımı 4 m/s bildirilmektedir. Ancak, hayvan vücut yüzeyinin %50'sinin ıslak olduğu durumda ise kritik düşük sıcaklık besi sığırlarında +17 °C, süt sığırlarında ise vücut yüzeylerinin %30'unun ıslak olması durumunda ise kritik düşük sıcaklık -1 °C olarak bildirilmektedir (10). Yörede yetiştiricilerin özellikle kış aylarında hayvanların üşümesi endişesiyle barınakların tüm hava giriş ve çıkış açıklıklarını kapattıkları gözlenmiştir. Bu durum, barınak içinde sıcaklık ve nemin yükselmesiyle, hem yapı yüzeyinde terleme hem de hayvanların vücut yüzeylerinde ıslanma meydana gelmektedir. Soğuk günlerde hayvanın sulama vb sebeplerle dışarı çıkartılması, hayvanlarda soğuk çarpmasına ve hastalığa neden olmaktadır.

Yörede sıcaklığın +24 C'nin üzerinde ve özellikle +30 C'nin üzerine çıktığı günlerde, sıcak dönemlerde, ısı stresinin hayvanlar üzerindeki etkisinin hafifletilmesi veya ortadan kaldırılmasında, barınaklarda doğal havalandırmanın etkinliğinin artırılması, yetmediği durumlarda fanların kullanılması gerekmektedir. Ayrıca barınak içinde ve dışında hayvanların üzerine su püskürtülerek buharlaşmayla serinletme önemli bir rol oynamaktadır.

Şekil 4. Yöreye ait ortalama, en düşük ve en yüksek sıcaklık değerleri

Yöreye ait nem ve yağış değerleri incelendiğinde, en yüksek nem miktarı %64 ile ocak ayında, en düşük nem miktarı ise %23 oranı ile ağustos ayında gerçekleşmiştir. Hayvan barınaklarında sıcaklıkla beraber nemin sürekli olarak kontrol edilmesi ve uygun sınırlar içerisinde tutulması gerekir. Ahır içi rutubetin %60-75 arasında olması uygun görülmektedir. Barınak havasının tozlanması ve hayvanlarda solunum yolları enfeksiyonlarına sebep olması dolayısıyla %40'in altında nemin olması arzu edilmemektedir. Aynı şekilde yüksek nemin barınak yapı elemanları üzerine olumsuz etkisi bulunmaktadır. Ayrıca yapılan çalışmalar yüksek rutubet ile beraber yüksek sıcaklığın ve soğuğun sığırlarda, sağlık, ömür, döl verimi, erken gelişme, yemden yararlanma, süt ve et verimleri bakımından zararlı etkiler meydana getirdiği belirlenmiştir (3). Yetiştiricilerin bu sonuca maruz kalmamaları için, özellikle kış aylarında barınak içi nem değerlerinin kontrol altında tutmaları için iyi bir havalandırma önerilmektedir.

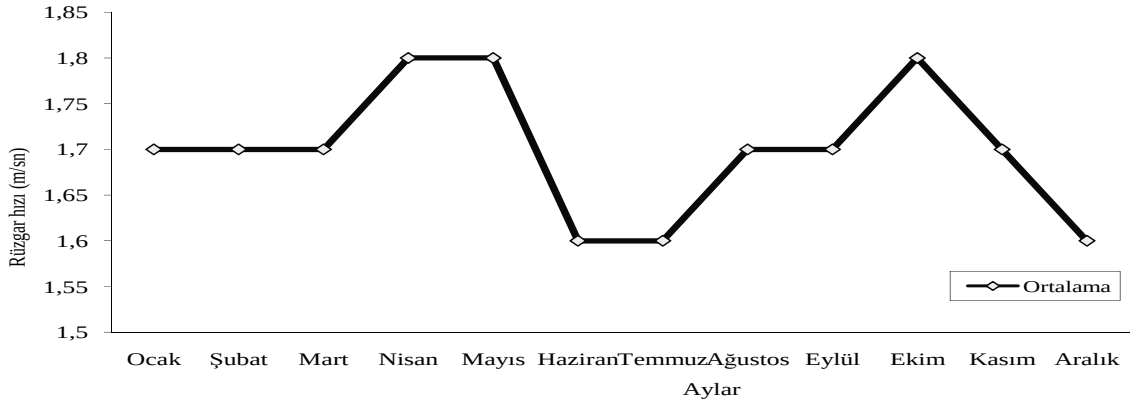
Şekil 5. Yöreye ait ortalama nem ve yağış değerleri

Yöreye ait rüzgar hızı incelendiğinde, en yüksek rüzgar hızının 1.8 m/s ve en düşük rüzgar hızının ise 1.6 m/s olduğu belirlenmiştir. Araştırmalarda optimum sıcaklık koşullarında, barındırılan hayvan cinsine bağlı olarak barınak içindeki hava hızının 0.3-0.5 m/s arasında olması önerilmektedir. Hava hızının 2.5 m/s'den büyük olması her türlü hava koşullarında hayvanlar için zararlı olacağı bildirilmektedir (4). Barınak içinde hayvanların özellikle kış aylarında hava cereyanına maruz kalmalarını önlemek amacıyla, hava giriş ve çıkış açıklıkları kontrol edilmelidir.

Düşük çevre sıcaklıklarında hava hızının hayvanlar üzerinde olumsuz etki yapmaması için 0.2-0.3 m/s'nin üzerine çıkmaması gerektiğini vurgularken, yüksek sıcaklıklarda hava hızının 3.5-4.0 m/s'ye çıkmasının hayvanların ısı yayılımını kolaylaştırdığını ve verimi olumlu yönde etkilediğini belirtmektedir (11). Yörede sıcak günlerde hayvanların ahır içinde rahatlaması için mevcut hava hızı, ihtiyaç duyulan hava hızının altında olduğu görülmektedir. Bu dönemlerde hayvanlar ya dışarıda gölgelik altında tutulmalı ya da barınak içinde üzerlerine su püskürtülerek serinletilmelidir.

Soğuk periyotlarda hava hızının yüksek olması, hayvanlarda konveksiyon yolu ile olan ısı kayıplarını artırarak sığırların sıcaklık toleransının düşmesine neden olmaktadır. Yine barınma ortamının ıslak olması durumunda, hayvanların ıslak zemine yatması ile vücut yüzeyinin belirli bir kısmı ıslanarak ısı kayıpları artmakta ve sıcaklık toleransı düşmektedir. Hava hızı ve vücuttaki ıslak yüzey alanının artmasının konveksiyon ve gizli ısı kayıplarını çok fazla artırdığı belirtilmektedir (12).

Yöredeki barınaklarda, havalandırmanın yetersiz olduğu durumlarda, barınak içindeki nemden dolayı hayvanların ıslandığı görülmektedir. Bu durum özellikle kış aylarında hayvanların sıcaklık toleransının düşmesine ve hastalanmasına neden olmaktadır. Ayrıca, duraklarda yeterli miktarda altlık kullanılmaması durumunda, hayvanların beton zeminle teması ile gizli ısı kayıpları meydana gelmektedir. Bu durum neticesinde hayvanlarda verim kayıpları oluşmasına neden olmaktadır.

Şekil 6. Yöreye ait ortalama rüzgar hızının yıl içindeki değişimi

İşletmelerde Barınakların Düzenlenmesi

Yörede bulunan sığırcılık işletmelerinin %81'nin 1-9 baş kapasiteli küçük ve %18.2'nin 10-49 baş kapasiteli orta ölçekli işletmelerden oluştuğu belirlenmiştir. Ayrıca yörede bulunan sığırların mevcudunun %42.9'nun 1-9 baş kapasiteli küçük ve %48.3'nün ise 10-49 baş kapasiteli orta ölçekli işletmelerde yetiştirildiği tespit edilmiştir. Bu değerler ışığında, yöredeki işletmelere yönelik olarak 10, 15, 20 ve 30 başlık barınak planları geliştirilmiştir. Planda, ineklerin refahı açısından ahırda olması gereken durak, yemlik, yem yolu, servis yolu ve idrar kanalı bırakılmıştır. Çalışmada tüm planlar için, durak boyutu 180 cm, durak genişliği 110 cm olarak alınmış ve duraklarda hayvanlar durak demirleri ile birbirinden ayrılmıştır. Yanlık demirleri, işletmecinin imkanı düşünülerek bayrak ve yay şeklinde olarak iki şekilde belirlenmiştir. Durakların bitiminde, 30 cm genişlikte ve 25 cm derinlikte idrar kanalı bırakılmıştır. İdrara kanalı ızgaralı veya ızgarasız olarak kullanılabilir. İdrar kanalı ahırın yan yüzeyinden dışarı deşarj edilmiştir.

Entansif yetiştiricilikte sığırlar hayatlarının büyük bir bölümünü ahır içinde geçirmekte olup, bir günlük periyodun (aydınlık dönem yaklaşık 15 saat) %45'inin yatma, %26' sının yem yeme, %22'sinin ruminasyon, %2'sinin birbirleriyle ilgilenme ve %1 kadarının da su içme faaliyeti için kullanıldığı bildirilmektedir (13). Bu nedenle barınak içinde durakların boyutlandırılması ve durak zemininin düzenlenmesi hayvan sağlığı ve stres açısından önemlidir.

Bölgede de yaygın olarak yetiştirilen Siyah Alaca ırkı ile yapılan bir çalışmada, bağlı duraklı ahırlarda ideal durak uzunluğu 180 cm olarak bildirilmiş olup, daha kısa durak uzunluklarının hayvanı rahatsız ettiği ve daha uzun durakların ise temizlik sorununa neden olduğu ifade edilmiştir (14). Durak genişliği ile ilgili olarak ise ırk, yaş gibi faktörler göz önünde bulundurularak 110 cm (1,3) ve 110-120 cm (3) gibi değerler bildirilmektedir.

Barınak iç dizaynında yemliklerin süt sığırlarının beslenmesinde önemi büyük olup, sığırın rahat yem yiyebilmesi ve boyun bölgesi travmalarının en aza indirilmesi için ideal yemlik derinliğinin 15 cm ve genişliğinin 60 cm olması gerektiği bildirilmektedir (15). Farklı bir çalışmada da yemlik derinliği 20-30 cm olarak bildirilmiştir (3,4). Webster (16), iki yaşlı ve 450 kg canlı ağırlığındaki Friesian sığırlar için yemlik genişliğini 65 cm olarak belirtmektedir. Diğer taraftan, Radostis ve Blood (17), gereğinden yüksek yemliklerin topallıklara yol açabileceğini ifade etmektedirler. Yemlik genişliği ile ilgili olarak, değişik çalışmalarda 45-50 cm (8), 60-80 cm (3), 30-45 cm (18) gibi değerler bildirilmiştir. Yöredeki barınaklarda sağmal hayvanlar için yemlik genişliği 70 cm, gençlerde ise 50-60 cm olarak belirlenmiştir.

Tek sıralı ahırda inekler duvara bakacak şekilde tasarlanmış ve 180 cm genişlikte servis yolu bırakılmıştır. İki sıralı ahırlarda ise kimi zaman servis yolu ortak tutulmuş kimi zaman

ise yem yolu ortak olacak şekilde planlanmıştır. Bu planlardan 10 baş kapasiteli olan, ekonomik olarak dar gelirli işletmecilere yönelik olarak hazırlanmıştır.

Barınaklarda pencere alanı taban alanının %5'i oranında olacak şekilde hesaplanmıştır. Hava çıkış açıklıları ise pencere alanında %25 daha fazla olması önerilmektedir (3,4). Havalandırma için yeterli sayıda baca ve aydınlatma ve hava girişi için yeterli sayıda pencere düşünülmüştür. Kapalı tip ahırlarda sığırın barınak içi havadan yeterli oksijeni alabilmesi için sığır başına saatte minimum 6 m^3 temiz havanın içeriye girmesi gerektiği ifade edilmektedir (yüksel ve ark. 2004). Ahırlarda gerekli temiz hava ve oksijenin sağlanması için gerekli tavan yüksekliği değişik çalışmalarda 300-375 cm ve pencerelerin yerden yüksekliğinin ise 170-180 cm olması gerektiği bildirilmektedir (3,4).

Tüm ahır planlarına ait AA kesiti, durak detayı, yan ve ön cephe görünüşü verilmiştir. Barınaklar yetiştiricilerin bugüne dek süregelen uygulamaları dikkate alınarak bağlı duraklı olarak planlanmıştır. Son yıllarda kullanımı giderek yaygınlaşan hafif yapı tarzındaki yalıtımsız, doğal havalandırmalı soğuk ahırlarda, dış ortam sıcaklığı -20 °C iken iç ortam sıcaklığı -15 °C ile -5 °C arasında olmaktadır (19).

Süt sığırlarında bol ve temiz altlıklı zeminlerde, hayvanların altlıksız kirli zeminlere göre %7.6 oranında daha fazla yattıkları, yine beton zeminde barındırılan sığırların altlıklı zemine göre %7.1 oranında daha fazla ayakta kaldıkları ve bu süre içinde de yem tüketmedikleri bildirilmekte olup, sığırın günde ortalama olarak 28 kez yatıp kalktığı, beton altlıksız zeminde bunun (ortalama) 20'ye düştüğü ifade edilmiştir (13).

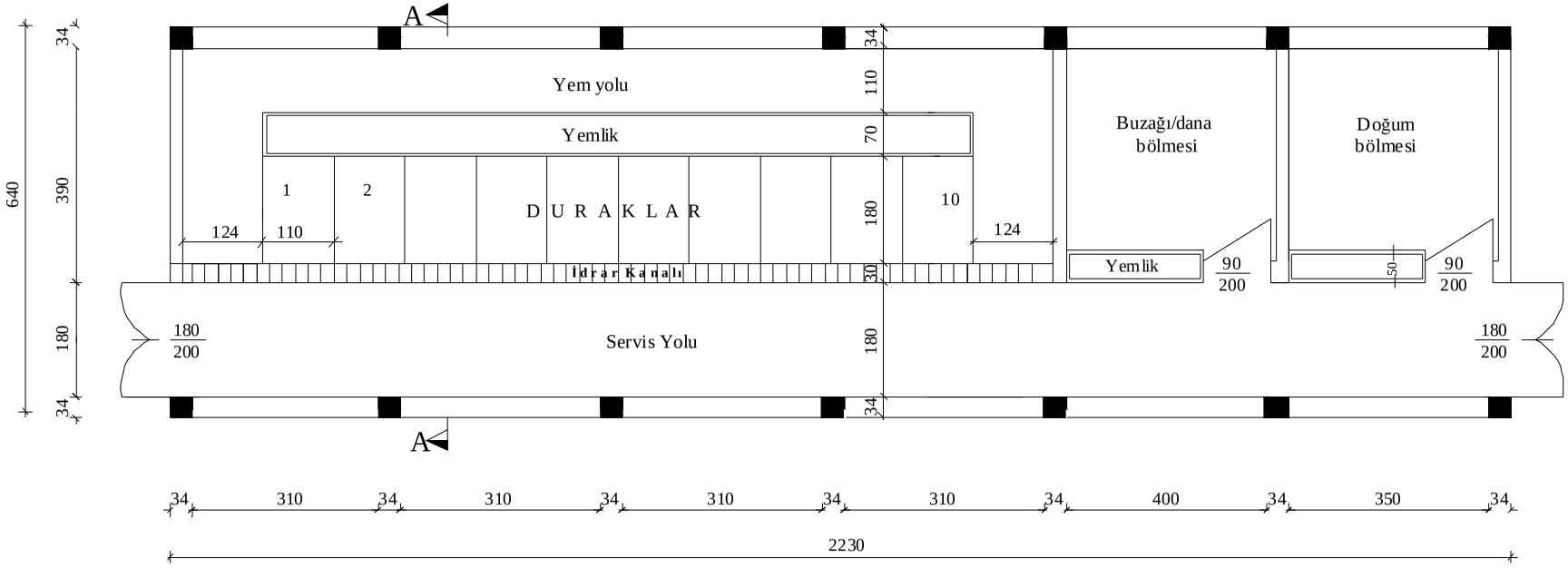
Özellikle soğuk mevsimlerde ve beton zeminli barınaklarda da durak yerlerinde ya da dinlenme alanlarında yeterli altlık kullanılmaması verimi olumsuz etkilemektedir. Ayrıca, süt sığırlarının altlıklı zeminlerde altlıksız kirli zeminlere göre %7.6 oranında daha fazla yattıklarını, yine beton zeminde barındırılan sığırların altlıklı zemine göre %7.1 oranında daha fazla ayrıca ayakta fazladan kalınan sürede hayvanların yem tüketmedikleri bildirilmektedir (13). Sığırın günde ortalama olarak 28 kez yatıp kalktığı, beton altlıksız zeminde bunun (ortalama) 20'ye düştüğü ifade edilmiştir.

Yöredeki ekonomik olara dar gelirli yetiştiricilere yönelik olarak geliştirilen barınak planlarından ilki, 10 baş kapasitelidir. Bu planda, hayvan refahı için temel unsurlar dikkate alınmıştır. Planda sağmal hayvanlar için duraklar, buzağı/dana ve doğum bölmesi düşünülmüştür. Sağmal kısmı yem yolu, yemlik, durak, idrar kanalından oluşmaktadır. Ayrıca, hem sağmalların giriş çıkışı, hem diğer grupların bakımlarının yapılacağı geniş bir servis yolu bırakılmıştır. Servis yolu genişliği 180 cm alınmakla birlikte, 150 cm ye kadar çekilebilir. 10 başlık plana ait taban planı, önden görünüş, AA kesiti, yandan görünüş ve durak kesiti şekil 7, 8, 9, 10 ve 11'de verilmiştir.

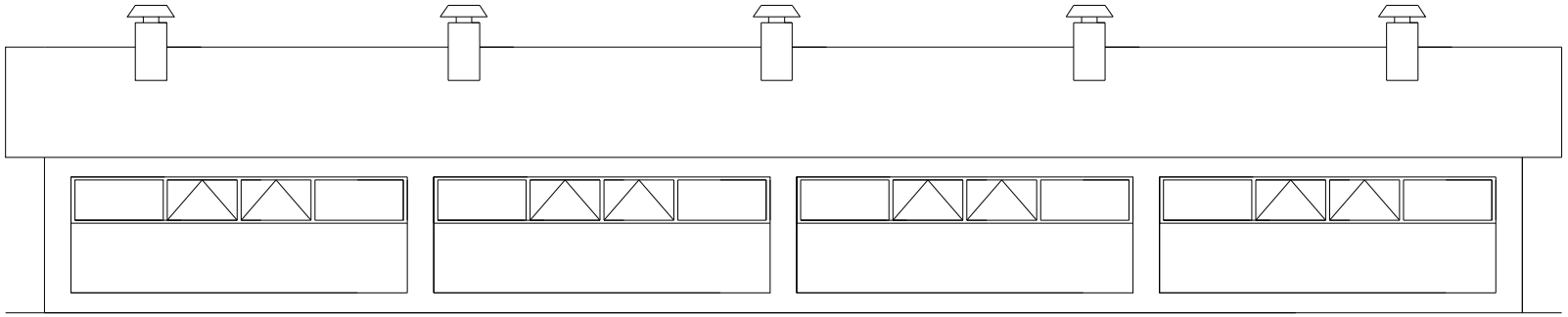
15 baş kapasiteli barınak planında, 10 başlıkta belirtilenlerin yanı sıra buzağı ve genç hayvanlar için bölme, doğum ve süt odası planlanmıştır. Bu planda, sağmal hayvanlar ahırın bir tarafında, buzağı, genç hayvanlar, doğum bölmesi ve süt odası ise diğer tarafta yer almıştır. Bu plan 10 başlık plana göre daha maliyetli olmakla beraber, işletme kompozisyonu ve hayvan dağılımı için daha rasyoneldir. 15 başlık plana ait taban planı, önden görünüş, AA kesiti, yandan görünüş ve durak kesiti şekil 12, 15, 16, 18 ve 19'da verilmiştir.

20 baş kapasiteli ahırlar iki şekilde planlamıştır. İlkinde sağmal hayvanlar ahırın bir tarafına alınmış ve diğer kısma ise buzağı ve doğum bölmesi ile bakıcı ve süt odası bırakılmıştır. 20 başlık diğer planda ise sağmal hayvanlar ahırın bir yüzeyine alınırken, diğer kısma ise buzağı ve doğum bölmesi ile bakıcı ve süt odasına ilaveten sürünün devamlılığı açısından gerekli olan düveler için yer ayrılmıştır. Bu planda yem dağıtımı dikkate alınarak yem yolu ortak alınmıştır. 20 başlık iki plana ait taban planı, önden görünüş, AA kesiti, yandan görünüş ve durak kesiti şekil 13, 14, 15, 17, 18 ve 19'da verilmiştir.

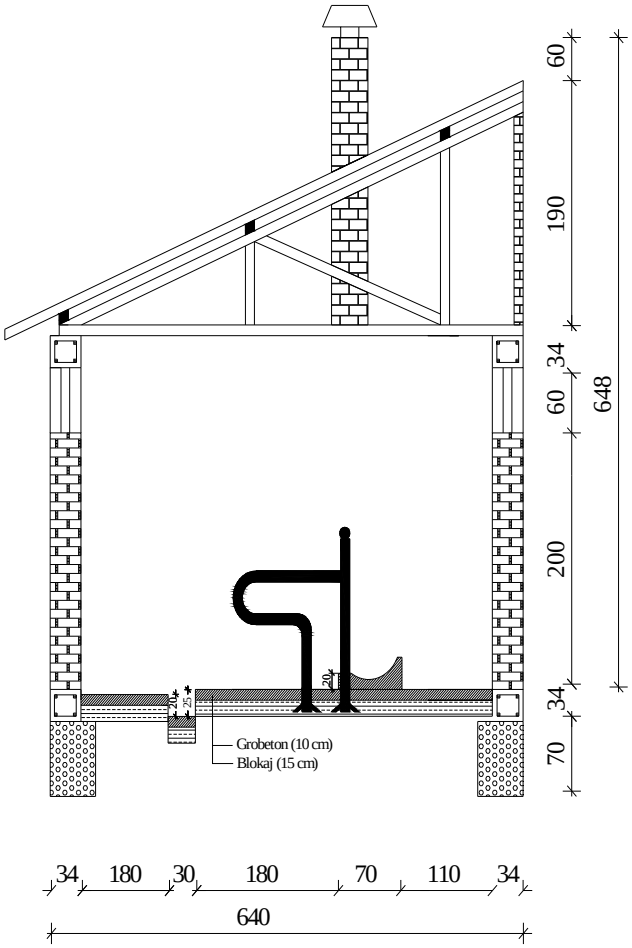
30 başlık barınak planında, iş gücünün en yoğun kullanıldığı alanın hayvanların arka bölgeleri olduğu düşünülerek servis yolu ortak alan olarak belirlenmiştir. Bilindiği gibi, en fazla iş gücü gereksiniminin olduğu sağım, tımar ve bakımın yapıldığı yerin hayvanların arka bölgeleridir. Bu plana ait taban planı, önden görünüş, AA kesiti, ve durak kesiti şekil 21, 22, 23, 24 ve 25'de verilmiştir. Bu planda yetiştiriciye alternatif olası açısından farklı şekilde iki adet durak kesiti verilmiştir.

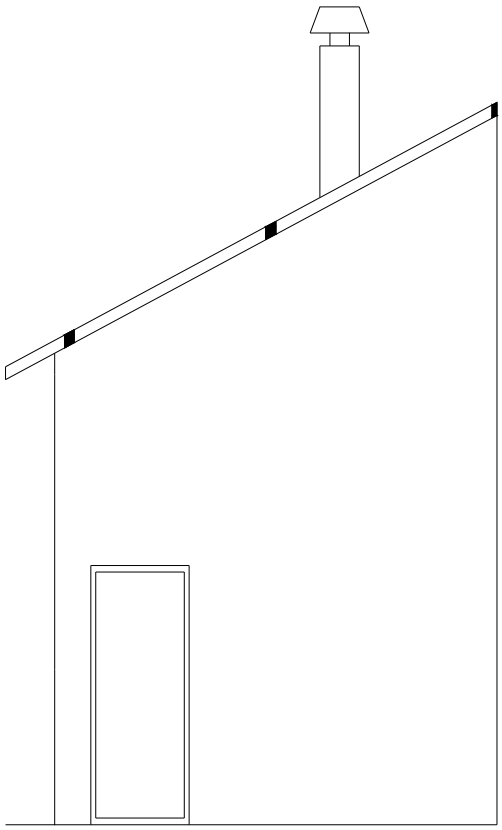
Şekil 7. 10 başlık barınak taban planı

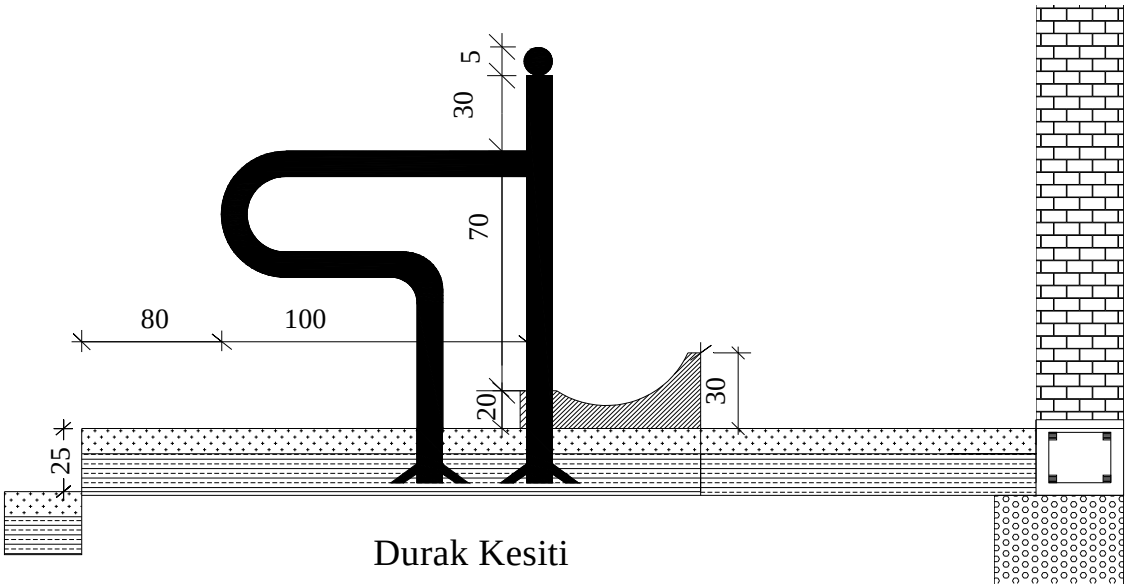
Şekil 8. Barınağın önden görünüşü

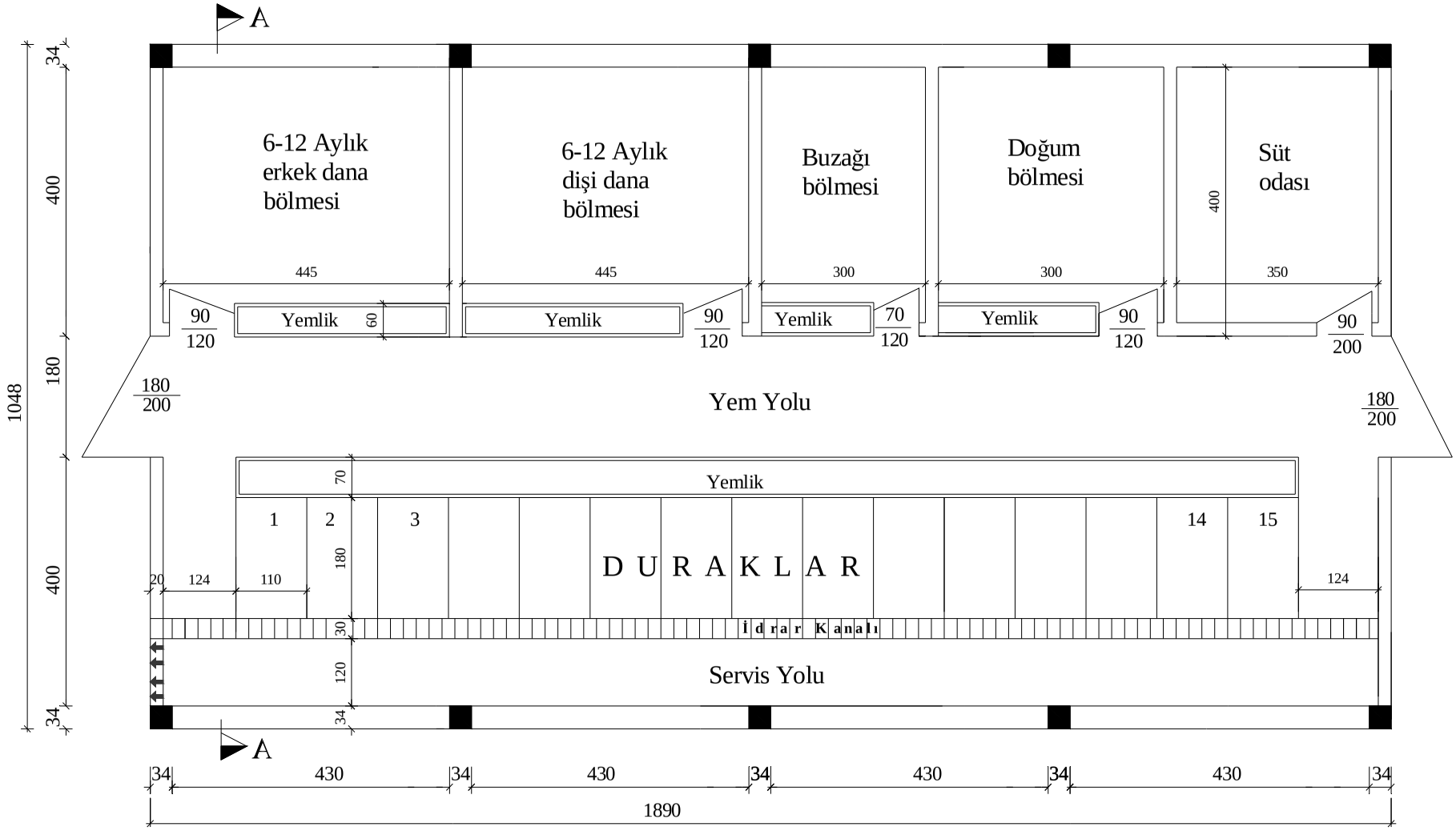
Şekil 9. 10 başlık barınağın A-A kesiti

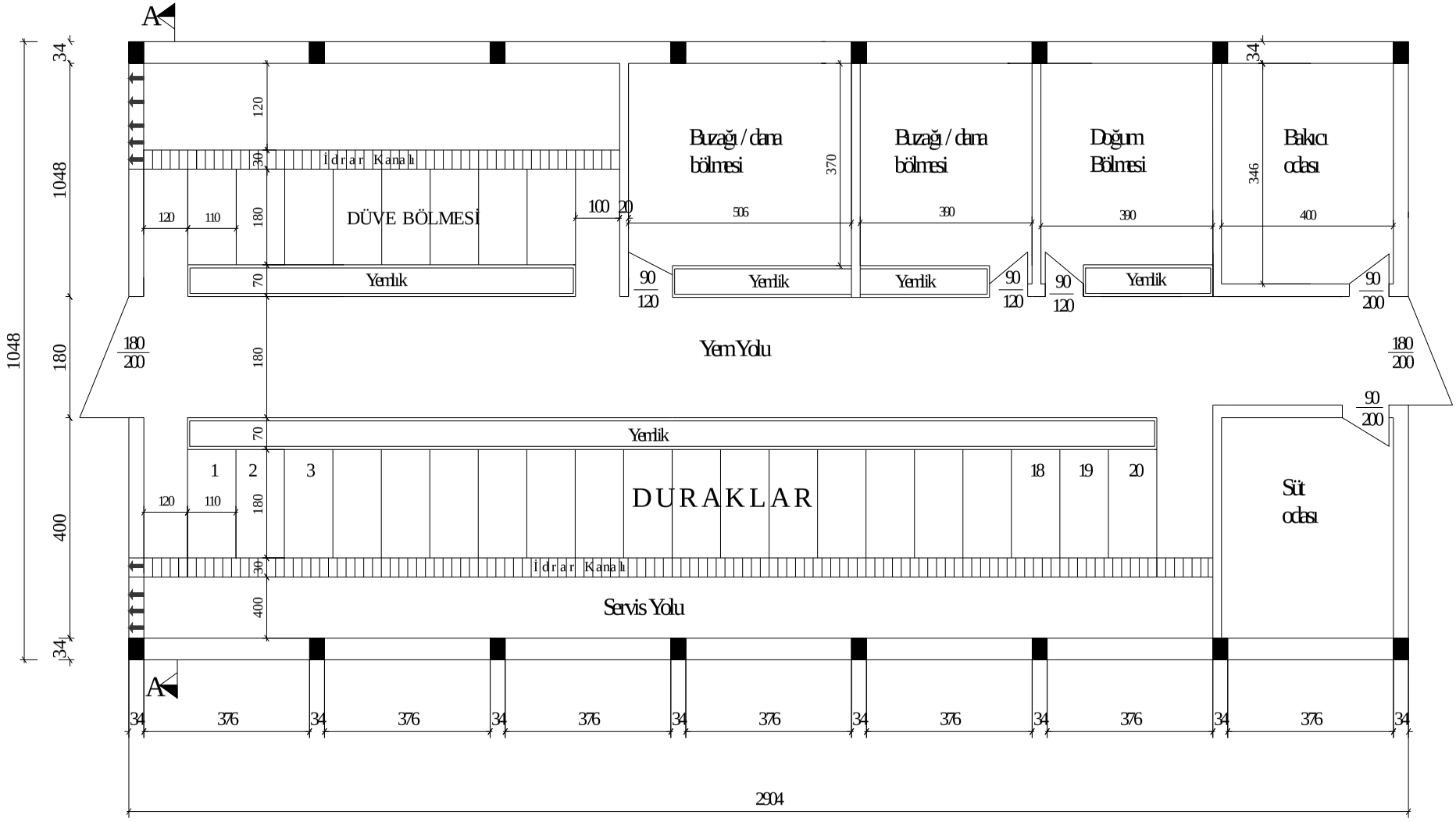
Şekil 10. 10 başlık barınağın yandan görünüşü

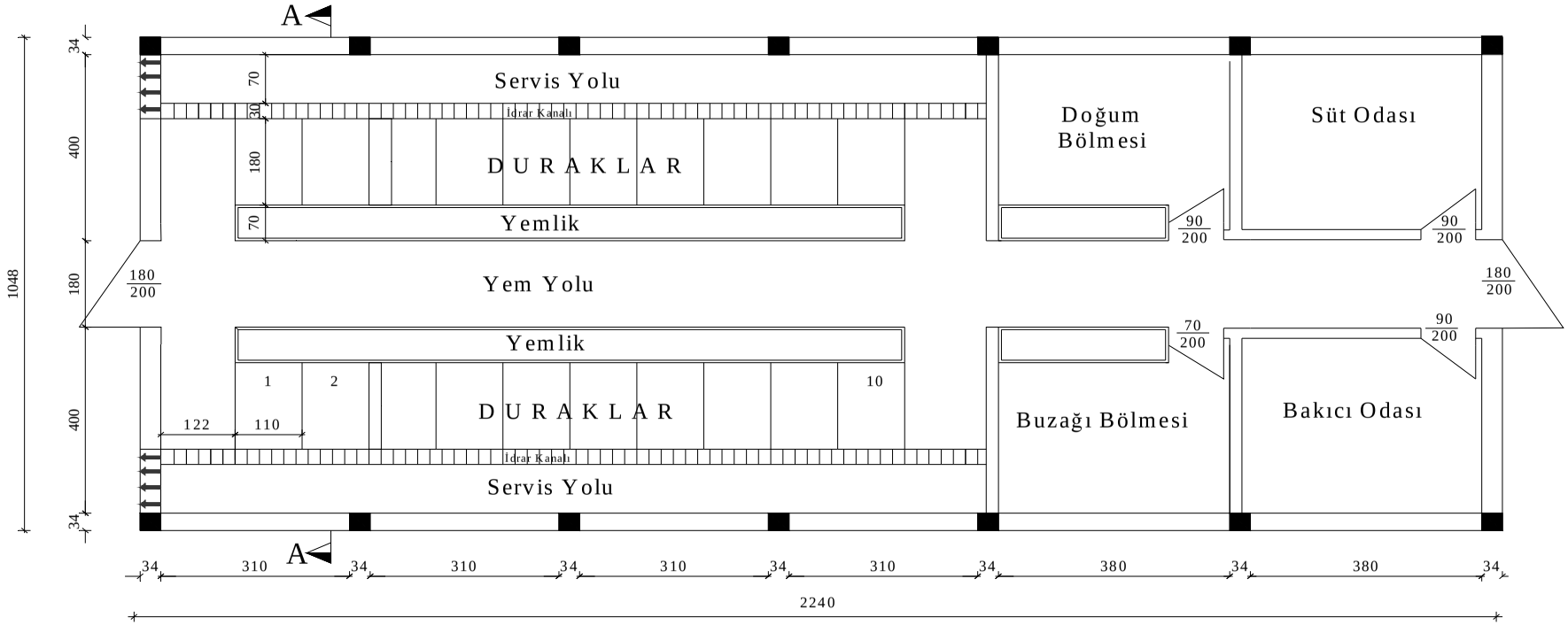
Şekil 11. 10 başlık barınak durak kesiti

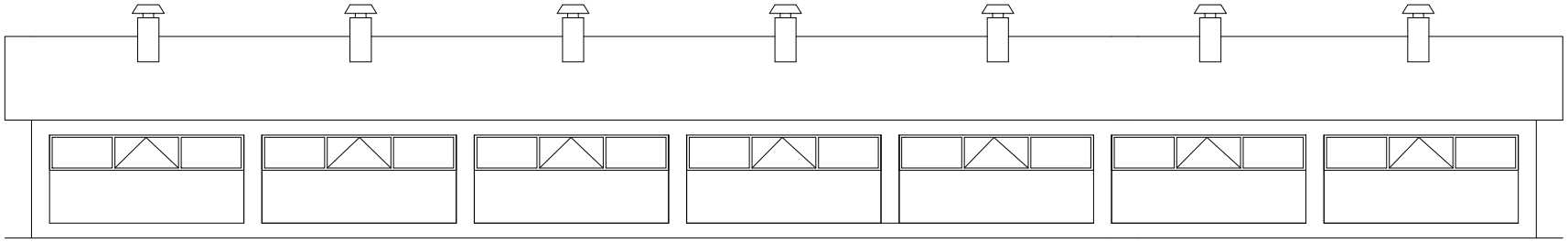
Şekil 12. 15 başlık barınak taban planı

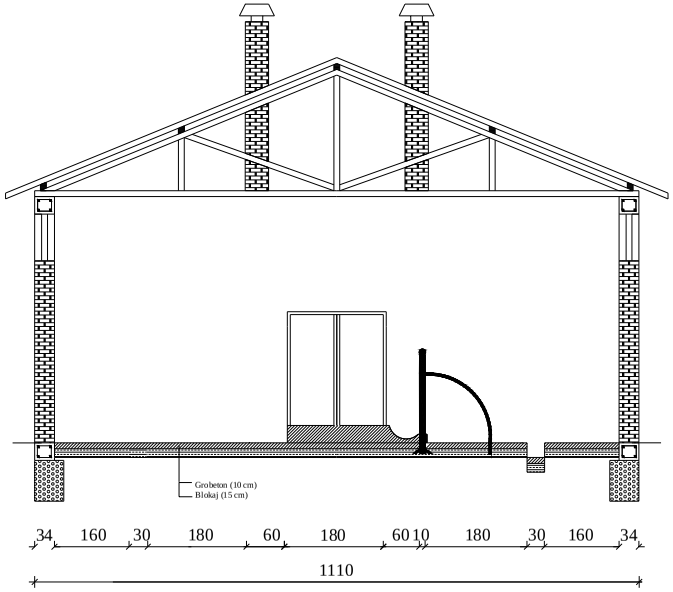
Şekil 13. 20 başlık barınak taban planı

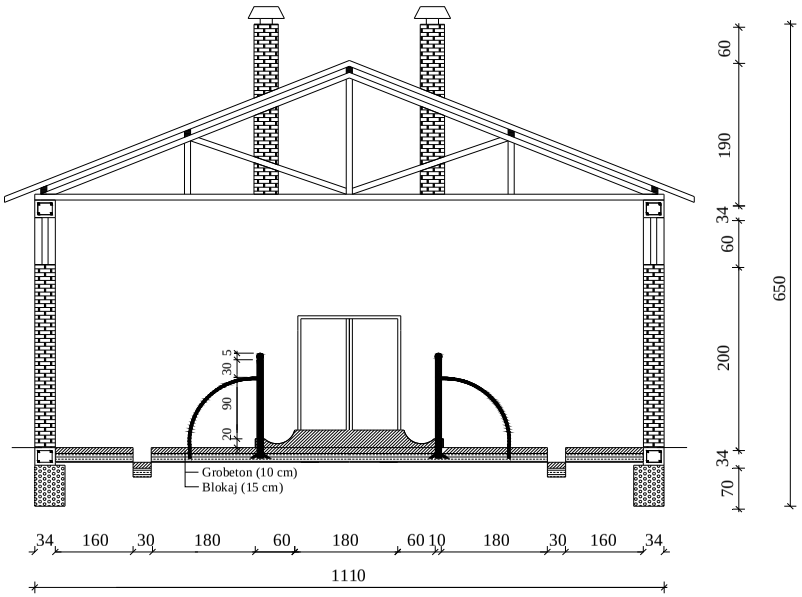
Şekil 14. 20 başlık barınak taban planı

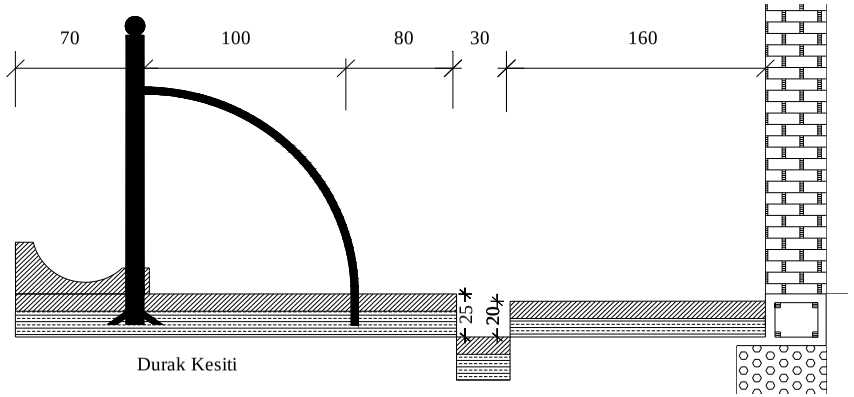
Şekil 15. 15 ve 20 baş barınağın yandan görünüşü

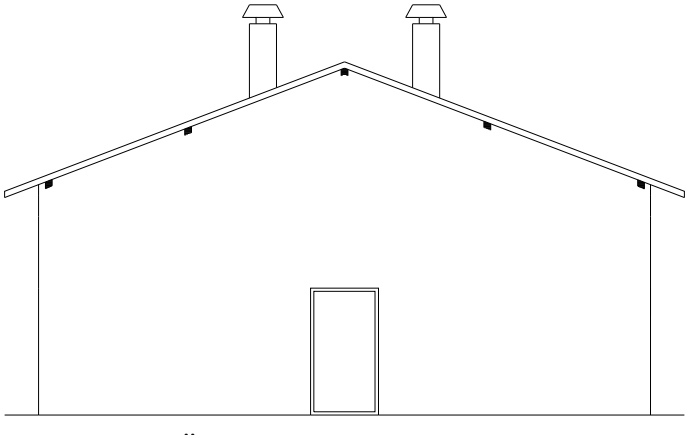
Şekil 16. 15 başlık barınak AA kesiti

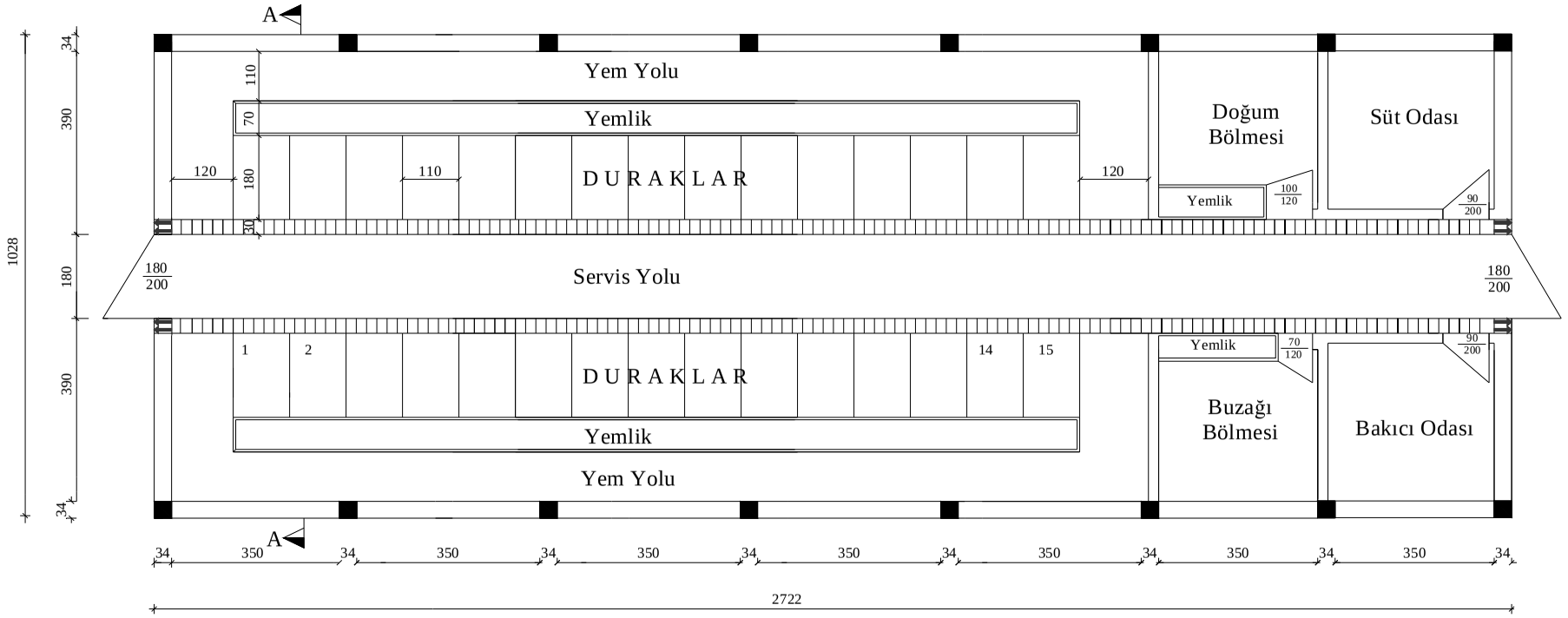
Şekil 17. 20 başlık barınak AA kesiti

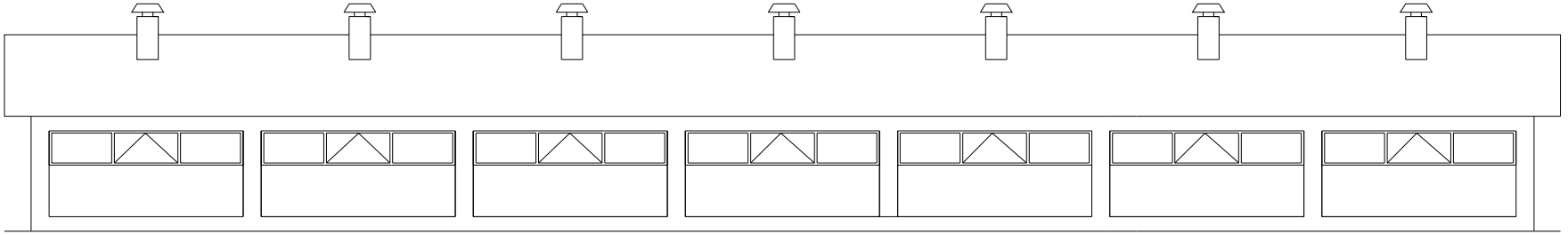
Şekil 18. 15 ve 20 başlık barınak durak kesiti

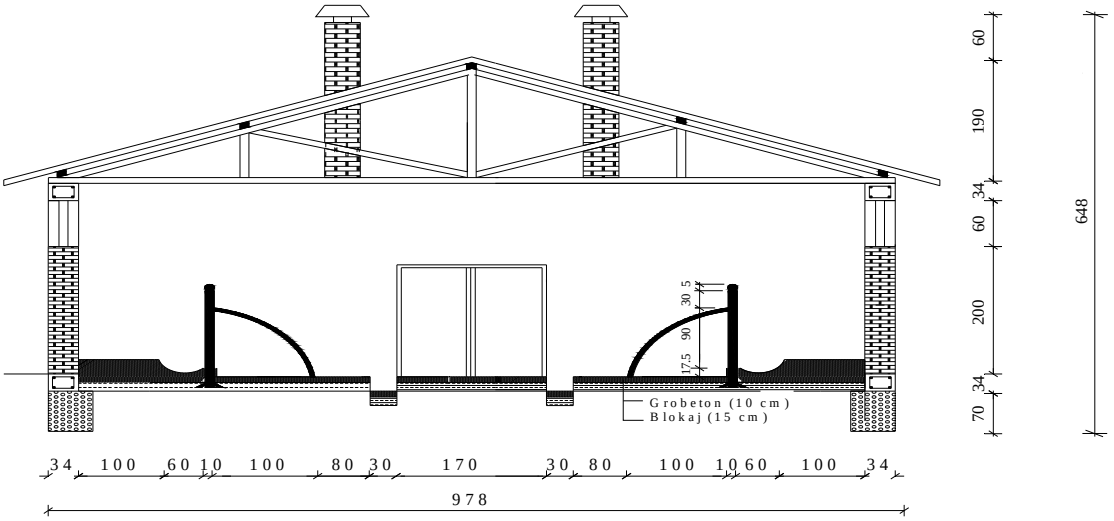
Şekil 19. 15 ve 20 başlık barınağın yandan görünüşü

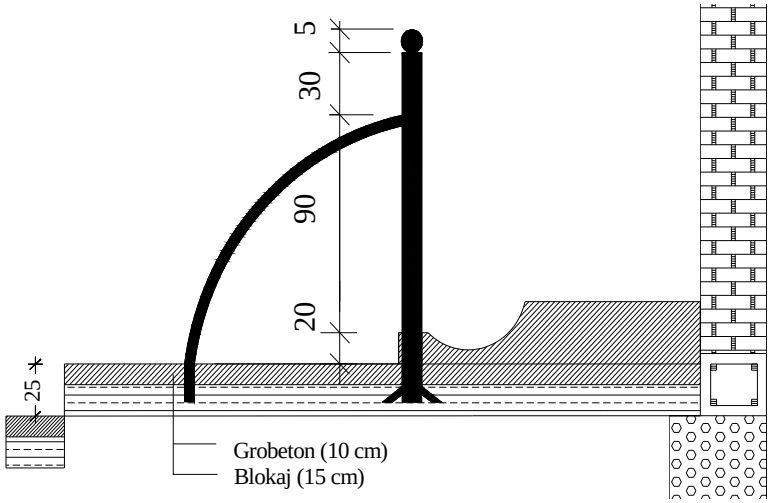
Şekil 20. 30 başlık barınak taban planı

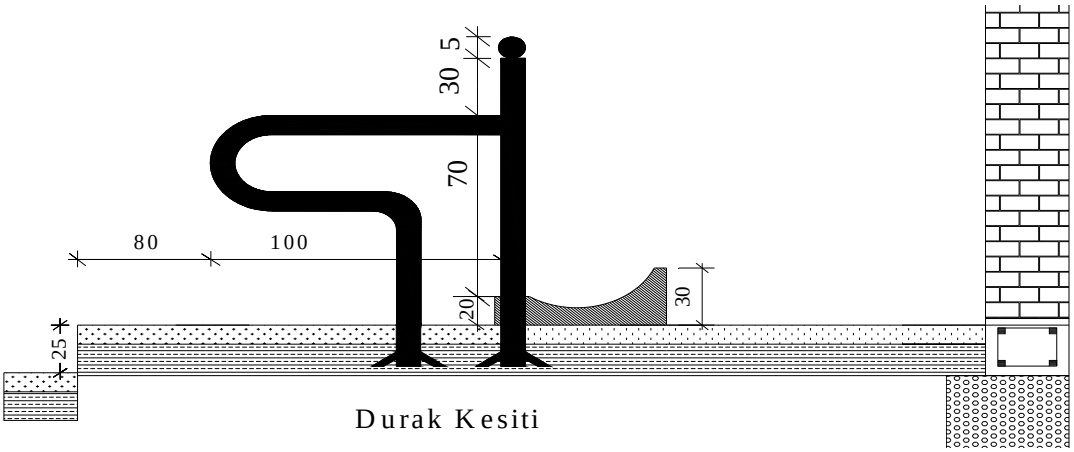
Şekil 21. 30 başlık barınağın önden görünüşü

Şekil 22. 30 başlık barınak AA kesiti

Şekil 23. 30 başlık barınak durak kesiti

Şekil 24. 30 başlık barınak durak kesiti

Dipnotlar:

1. Sönmez, R., Kaymakçı, M., Kaya, İ., Uzmay, C., 2007. Türkiye'de Sığır Islahı Çalışmaları. Türkiye Süt Sığırcılığı Kurultayı. 94-116, İzmir.
2. Arıtürk, E., 1986. Genel Zootekni II. Hayvan Barınakları. Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Yayınları: 410, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
3. Özhan, M. Tüzemen, N., Yanar, M., 2009. Büyükbaş Hayvan Yetiştirme. Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Ofset Tesisi, Erzurum.
4. Yüksel, A. N., Soysal, M.İ., Kocaman, İ., Soysal, S.İ., 2004. Süt Sığırcılığı Temel Kitabı, Hasad Yayıncılık, İstanbul. 288 s.
5. Yaslıoğlu, E., Arıcı, İ., 2005. Bursa Bölgesinde Süt Sığırcılığına Uygun Soğuk Ahır Tiplerinin Geliştirilmesi Üzerine Bir Araştırma. Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi. 2 (2).
6. Anonim, 2010. İstatistik Tablolar. Türkiye İstatistik Kurumu Elektronik Veri Tabanı. http:/ www.tuik.gov.tr/istTablolar.htm#tar
7. Anonim, 2010. Meteoroloji Diyarbakır Bölge Müdürlüğü kayıtları, Diyarbakır.
8. Öztürk, T., 2003. Tarımsal Yapılar. OMÜ Ziraat Fakültesi. Ders Kitabı. No:49.
9. Steevens, B., Rickets, R., 1993. Feeding and Housing Dairy Goats. Agricultural Publication G3990, Deptof Animal Sciences, University of Missouri, Columbia. 5 s.
10. Charles, D.R., 1994. Comparative climatic requirement. in "Livestock Housing", (ens.CM. Wathes and D.R. Charles), University Press, Cambridge, 3-24.
11. Mutaf, S., Sönmez, R., 1984. Hayvan Barınaklarında iklimsel Çevre Denetimi. E.Ü. Ziraat Fakültesi Yayınları No:438, Bornova, İzmir.
12. Gebremedhm, K.G., Wu, B., 2001. A model of evaporative cooling of wet skin surface and fur layer. Journal of Thermal Biology 26, 537-545.
13. Haley, D.B., Passille, A.M., Rushen, J., 2001. Assesing Cow Comfort: Effects of Two Floor Types and Two Tie Stall Designs on the Behaviour of Lactating Dairy Cows. Applied Animal Behaviour Science, 71: 105-117.
14. Mihina, S., Brestensky, V., Szabova, G., Botto, L., Bottcher, R.W., Hoff, S., 1997. Behaviour and Cleanliness of Dairy Cows in Differently Designed Cubicles. Livestock Environment 5, Vol. 1. Proceedings of the Fifth International Symposium, Bloomington, Minnesota, USA, 29-31 May, 258-265.
15. Munksgaard, L., Krohn, C.C., 1990. Constructions of Tie-stalls for Dairy Cows. Behaviour and Pressure Recordings at Different Tie-systems and Constructions of the Manger. Beretning fra Landbrugsministeriet Statens Husdyrbrugsfoorsog. No: 682, 31.
16. Webster, A. J.F., 1987. Understanding the Dairy Cow. BSP Professional Books, 1987; Oxford.
17. Radostits, O.M., Blood, D.C., 1985. Herd Health, lst ed. W.B. Saunders, Philadelphia, USA.
18. Ensminger, M.E. 1992. The Stockman's Handbook. Interstate Publishers, Inc. USA.
19. Choiniere, Y., Munroe, J.A., 1994. Your Future Dairy Banı: Will it be Cold, Have a Modified Environment or be Warm? Factsheet, AGDEX: 700, Ministry of Agriculture and Food, Ontario, Canada. http://www.gov.on.ca/OMAFRA/english/enginer/facts/94-043.htm

ŞIRNAK'TA TARIM SEKTÖRÜ, TARIMA DAYALI SANAYİLER

İsmail GÜVENÇ [*]

Sadettin PAKSOY [**] **Tuğçe YÖNTEM** [***]

ÖZET

Şırnak, bölgedeki diğer iller gibi zengin tarih, kültür ve ekonomi potansiyeli olan bir ilimizdir. Ancak, bu potansiyel bu güne kadar istenilen düzeyde değerlendirilememiştir. İlin arazi kabiliyetine bakıldığında üzerinde tarım yapılan arazilerin yaklaşık %95'i 1- 4. sınıf arası arazilerden oluşmaktadır.

İşlenebilir tarım arazilerinin yetersiz olması (%21,5) nedeniyle, tarım arazilerinin amaç dışı kullanımı engellenmelidir. Küçük işletmelerin (0-50 da.) toplam işletmeler içindeki payının %85,1 gibi büyük bir oranda olması, tarımda küçük işletmelerin hakim olduğu bir yapıyı göstermektedir. Bu durum, verimliliği ve tarımda makineleşmeyi olumsuz yönde etkileyebilir. Bu konuda, miras hukukunda yasal düzenlemeler yapılarak, arazilerin parçalanması önlenebilir. Hayvancılığın iyi konuma getirilmesi, süt mamulleri alanında faaliyet gösteren tarıma dayalı sanayilerin gelişmesi sağlanmalıdır. Süt mamulleri modern işletmelerde işlenerek, bunların ülke ekonomisine katkıları arttırılabilir.

Diğer taraftan, tarım sektöründe faaliyet gösteren üretici ve aracı kişilerin eğitilmesi, örgütlenmesi ve bunların devlet tarafından desteklenmesi gerekmektedir. Bunlara ek olarak, çiftçi, ziraat odası, ticaret borsası, kooperatifler, çiftçi birlikleri, tarıma dayalı ve tarımsal sanayi kuruluşlarının işbirliği içindeki çalışmaları son derece yararlı olacaktır.

ABSTRACT

Şırnak, as other provinces in the region which has rich history, culture and economic potential is a province. However, this potential could not be evaluated until today at a desired level. According to ability of the land of the province, agriculture land approximately consists 95% between class 1-4.

Because of insufficient arable land, agricultural land should not be used for other purposes. The ratio of small business is higher than other enterprises (85.1%). So this is showing that agriculture is dominated by small businesses. This situation can negatively affect machine and productivity in agriculture. In this case in the inheritance law doing legislation, land fragmentation can be prevented. Production of livestock must bring best position and in area of dairy product development of agricultural industry should be provided. Dairy products must be processed in modern enterprises, so their contribution to the national economy can be raised.

[*] Prof. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi Rektörü

[**] Yrd. Doç. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi İİBF Kilis, spaksoy@kilis.edu.tr

[***] Arş. Gör., Kilis 7 Aralık Üniversitesi İİBF Kilis, tyontem@kilis.edu.tr

In addition to this, producers in agriculture sector and intermediaries must be educated, they must organize and they must be supported by the state. In addition to these farmers, chamber of agriculture, commercial exchange, cooperatives, agricultural associations and agricultural industrial companies work in co-operation will be extremely useful.

1. GİRİŞ

Tarım, toplumların uygarlık yolunda ilerlemesinde önemeli katkılarda bulunmuş bir sektördür. Tarımda meydana gelen gelişmelerle birlikte, toplayıcılıktan yerleşik hayata geçen insanlar, çeşitli medeniyetler kurmuşlardır. Bu bağlamda tarımın, medeniyetin gelişmesinde önemli roller üstlendiğini söylemek mümkündür.[1]

Tarımsal faaliyet veya tarım denildiğinde genellikle bitkisel ve hayvansal üretim akla gelmektedir. Daha geniş anlamıyla ve teknik açıdan yapılan bir tanıma göre tarım; toprağı ve tohumu birlikte kullanarak bitkisel ve hayvansal hammaddelerin üretilmesi ve üretilen bu maddelerin çeşitli aşamalarda (yarı veya tam mamul) değerlendirilmesi olarak ifade edilmektedir.[2] Öte yandan, 193 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu tarımı "*Arazide, deniz, göl ve nehirlerde, ekim, dikim, bakım, üretme, yetiştirme ve ıslah yollarıyla veyahut doğrudan doğruya tabiattan istifade etmek suretiyle nebat, orman, hayvan, balık ve bunların mahsullerinin istihsalini (üretimi), avlanmasını, avcıları ve yetiştiricileri tarafından muhafazasını, taşınmasını, satılmasını veya bu mahsullerden sair bir şekilde faydalanılmasını ifade eder.*" [3] şeklinde tanımlamaktadır.

Bilindiği gibi tarım, ülke ekonomisine önemli yararlar sağlayan bir sektördür. Bunlar, üretime, istihdama, beslenmeye, sanayi sektörüne, milli gelire ve ihracata katkı şeklinde sıralanabilir.

Tarım, sanayi sektörünün hammadde ihtiyacını önemli ölçüde karşılamaktadır. Bu bakımdan tarım, tarıma dayalı sanayilerin gelişmesinde lokomotif roller üslenmektedir. Bu sektör, bir yandan tarıma dayalı sanayilere hammadde sağlarken, diğer yandan özellikle sanayi sektöründe üretilen mallara talep oluşturmaktadır. Bu nedenle tarım ve sanayi, birbirleriyle etkileşim içinde bulunan sektörlerdir.[4]

Şırnak, bölgedeki diğer iller gibi zengin tarih, kültür ve ekonomi potansiyeli olan bir ilimizdir. Ancak, bu potansiyel bu güne kadar istenilen düzeyde değerlendirilmiş değildir. İlin arazi kabiliyet sınıflarına (Tablo 5) bakıldığında üzerinde tarım yapılan arazilerin yaklaşık %95'i 1. sınıfla 4. sınıf arazilerden oluşmaktadır.

Bu çalışmada Şırnak İlinin tarım sektörü ve tarıma dayalı sanayiler incelenmiş olup, sorunlar tespit edilmiş ve çözüm önerileri getirilmeye çalışılmıştır.

2. ÇOĞRAFİ YAPI

Şırnak İli topraklarının batı kesimi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Dicle bölümünde yer alır. Diğer kesimi ise Doğu Anadolu Bölgesi sınırları içinde bulunmaktadır. İlin toplam alanı 7152 km^2'dir. Şırnak, batıda Mardin, kuzeyde Siirt, kuzeydoğuda Hakkari ve güneyde Irak ve Suriye ile çevrilidir.

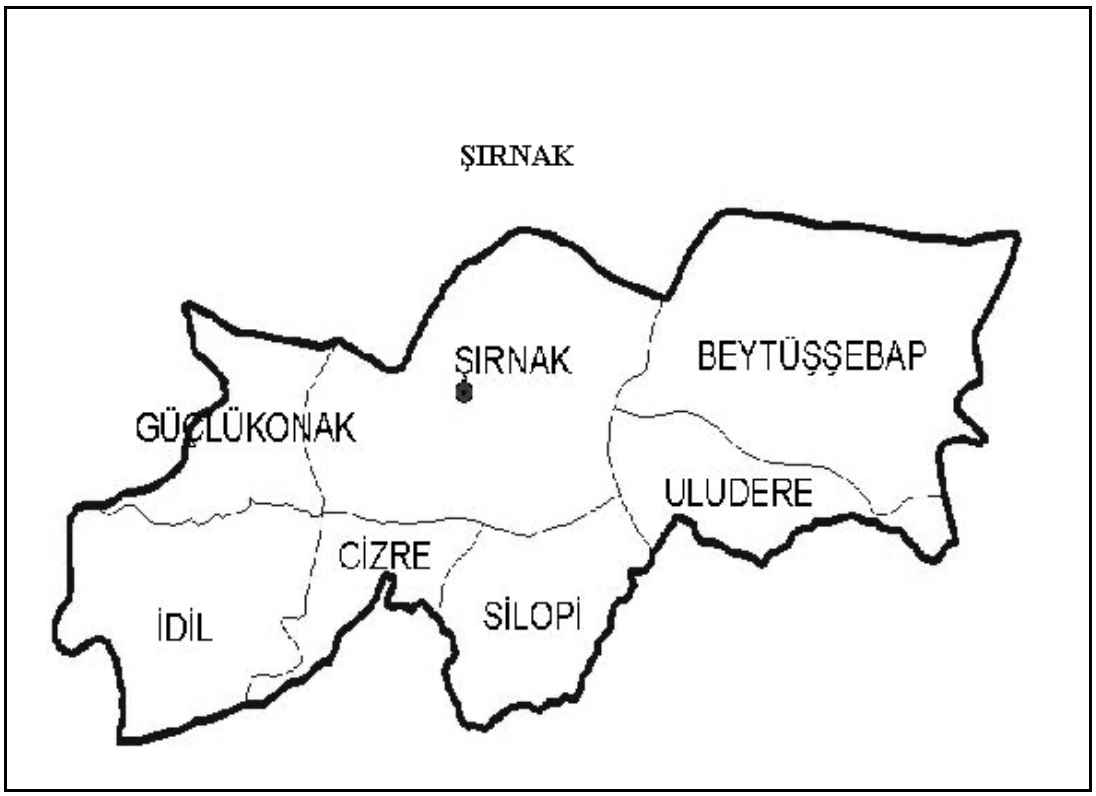
1 Paksoy, Sadettin ve Hasan Memiş, Rize'de Tarım Sektörü, Tarıma Dayalı Sanayiler ve Çay, 1. Rize Sempozyumu (16-18 Kasım 2006) Bildiri Kitabı, s. 129, Tuncel Ofset, İstanbul, 2007.

2 Rehber, Erkan ve Bahattin Çetin, Tarım Ekonomisi, s. 5, Vipaş A.Ş., Bursa, 1998.

3 Pınar, İbrahim, Yürürlükteki Tüm vergi Kanunları, s. 43, Seçkin Yayınevi, Ankara, 1996.

4 Kıral, Taner ve Halis Akder, Makro Ekonomik Göstergelerle Tarım Sektörü, s. 9, (Çevrimiçi) www.zmo.org.tr/5tkoz/01.pdf, 26 Ekim 2003.

Şırnak İlinin, Merkez İlçe'yle birlikte yedi ilçesi olup, bu ilçeler Beytüşşebap, Cizre, Güçlükonak, İdil, Silopi ve Uludere'dir (Harita 1).

Harita 1. Şırnak İli ve İlçeleri.

2.1. Topoğrafik Yapısı

Şırnak ilinin batı ve güney kesimindeki bazı düzlükler dışında, büyük bölümü akarsular tarafından derince yarılmış platolar halindedir. Bu coğrafi yapı içerisinde 2 agro-ekolojik alt bölge bulunmaktadır. Birinci agro-ekolojik alt bölge, rakımı 300-400 metre arasındaki geniş ovaların yer aldığı Cizre, Silopi ve İdil İlçelerini; ikinci agro-ekolojik alt bölge ise rakımı 1.000 metre ve üzerindeki engebeli, sarp yamaçlar ve yüksek dağların yer aldığı, tarım alanın az, buna karşılık orman ve meraların geniş çapta bulunduğu Merkez, Beytüşşebap, Güçlükonak ve Uludere İlçelerini kapsamaktadır.

Tablo 1. Şırnak İlinin Başlıca Akarsuları

Akarsu Adı	**İl Sınırları İçinde Uzunluğu (Km)**	**Debisi (M3/S)**	**Kolu Olduğu Nehir**
Hezil Çayı	67	17,03	Dicle Nehri
Çağlayan Çayı	55	4,87	Dicle Nehri
Kızılsu Çayı	49	9.23	Dicle Nehri
Dicle Nehri	95		Dicle Nehri

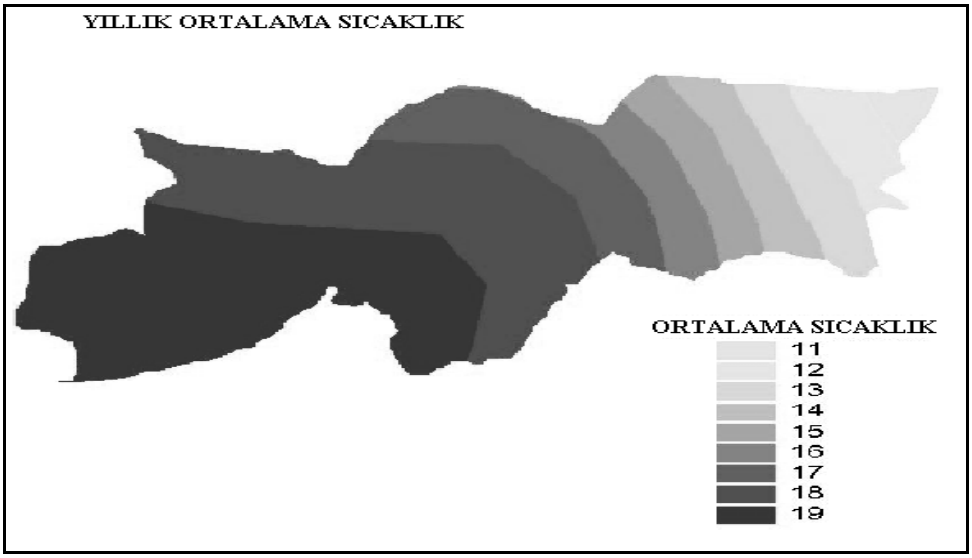
Kaynak: www.turkiyerehberi.gen.tr/sehirler/sirnak-cografya, 2010.

Dağlık kesimlerde Güneydoğu Toroslar sistemine bağlı yüksek kütleler vardır. İlin önemli dağları; Cudi, Gabar, Namaz ve Altın Dağlarıdır. Cizre, Silopi ve İdil İlçeleri geniş düzlükler halindedir. İlin en önemli akarsuyu Kızılsu, Hezil ve Habur Çaylarının beslediği Dicle Nehridir.

2.2. İklimi

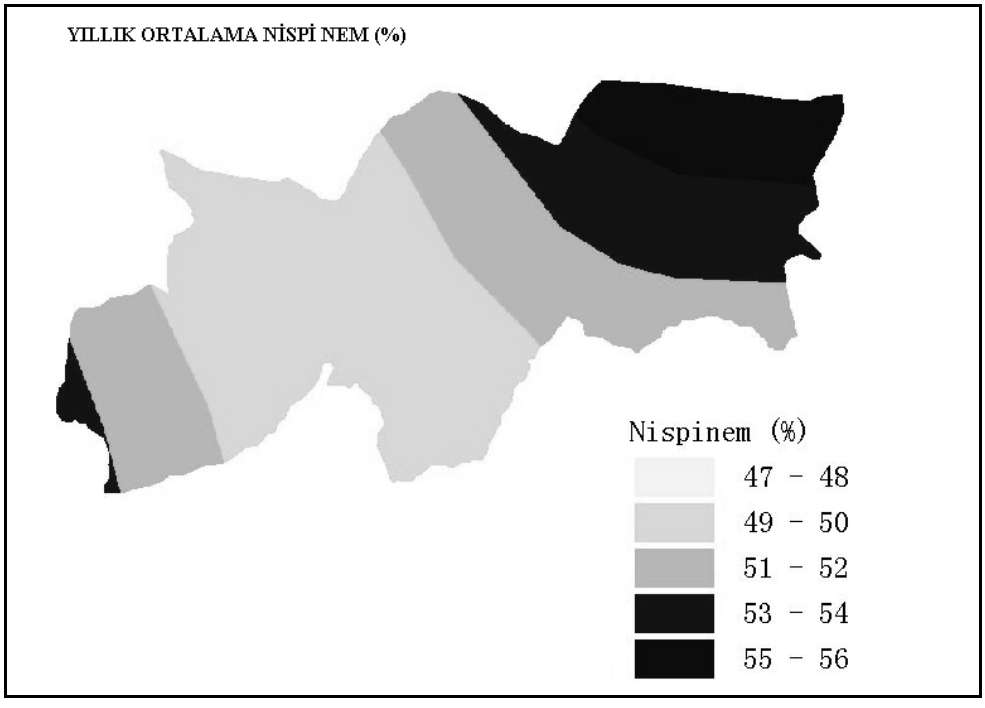
Şırnak ilinin iklimini belirlerken ili, bulunduğu bölgelere göre değerlendirmek gerekir.

İlin Doğu Anadolu Bölgesinde kalan Şırnak Merkez, Beytüşşebap ve Uludere ilçelerinde kışlar serttir. Kuzeyden gelen soğuk havalar kışın bu yörenin sert ve karlı geçmesine neden olur. Karla örtülü gün sayısı güney bölgesine göre daha fazladır. Diğer taraftan, Güneydoğu Anadolu Bölgesi içinde kalan Cizre, İdil, Güçlükonak ve Silopi İlçelerinde kışlar daha ılık fakat yazlar ise aşırı sıcaktır (Şekil 1).

Şekil 1. Şırnak İlinin Yıllık Ortalama Sıcaklıkları

İlde Doğu Anadolu ikliminin birbirine karşıt iki hava kütlesi etkisini göstermektedir. Bunlardan birisi, bölgeyi özellikle kış aylarında etkisi altında bulunduran, buna karşılık yaz aylarında kuzeye çekilen soğuk kuru hava kütlesidir. Şırnak İline yıllık ortalama 633 mm3 civarında yağış düşmektedir. İlin yıllık ortalama nispi nem oranı Şekil 2'de verilmiştir.

Şekil 2. Şırnak İlinin Yıllık Ortalama Nispi Nemi (%)

2.3. Bitki Örtüsü

Şırnak'ta bitki örtüsü iklim özelliğine bağlı olarak değişiklikler göstermektedir.

İklimin karasal olması doğal bitki örtüsü üzerinde etkili olmuştur. Mevsim içindeki yağışların az olması, doğal bitki örtüsünün bozkır olmasına neden olmuştur. Dağlık alanda yer alan ormanlar seyrek niteliktedir. Ormanaltı bitki örtüsünü kurakçıl bitkilerin oluşturduğu bu bölgedeki başlıca ağaç türü meşedir. Özellikle Beytüşşebap ve Uludere civarında bulunan dağların yüksek yerlerinde Alpin çayırları bulunmaktadır.

3.MATERYAL VE YÖNTEM

Bu çalışmada Şırnak ilinin tarımsal yapısı ve bu ilde faaliyette bulunan tarıma dayalı sanayiler incelenmiş; ikincil kaynaklardan elde edilen veriler sistematik olarak ele alınmış ve değerlendirilmiştir.

4.ŞIRNAK İLİNİN TARIMSAL YAPISI

Bu başlık altında ilin arazi durumu ve tarımsal üretim yapısı incelenmiştir.

4.1.Arazi Durumu

Şırnak İlinin arazi durumu; toprak varlığı, işlenebilir arazilerin dağılımı, işlenebilir arazilerin ülke tarım alanları içindeki payı, tarımsal işletmelerin büyüklükleri, tarımsal işletmelerin toprak kullanma kabiliyetleri ve işlenebilir arazilerin ekilen ürünlere göre dağılımı şeklinde ele alınmıştır.

4.1.1.Toprak Varlığı

İlin toprak varlığı ve bunların dağılımı tablo 1'de verilmiştir. Tablodan da görüldüğü gibi, İlin toprak varlığı 715.969,52 hektar olup, bunun %39,1'i orman ve fundalık arazi, %24,1'i yerleşim alanları ve tarıma elverişsiz arazi, %21,5'i işlenebilir arazi ve %15,3'ü çayır-mera arazisidir.

Tablo 1:Şırnak İlinin Toprak Varlığı (2009)

Toprak Varlığı ve Dağılımı	Alan (Hektar)	(%)
İşlenebilir Arazi	154.161,12	21,5
Çayır-Mera Arazisi	109.792,78	15,3
Orman ve Fundalık Arazi	279.663,66	39,1
Yerleşim Alanları ve Tarıma Elverişsiz Arazi	172.351,97	24,1
TOPLAM	715.969,52	**100,0**

Kaynak: Şırnak Tarım İl Müdürlüğü Dosya Kayıtları, 2010.

4.1.2.İşlenebilir Arazi Dağılımı

İlin işlenebilir arazisi 715.969,52 hektar olup, bunun %96,1'i tarla arazisi, %2,5'i meyve arazisi, %0,9'u sebze arazisi, %0,5'i ise diğer arazilerdir (Tablo 2). Tarla arazisi (nadas dahil) toplam işlenebilir arazi içinde çok büyük bir orana sahiptir. Bunun nedeni İldeki bitkisel üretimin daha çok kuru tarıma dayalı olması gösterilebilinir.

Tablo 2: İşlenebilir Arazinin Dağılımı (2009)

İşlenebilir Arazi Dağılımı	Alan (Hektar)	(%)
Tarla Arazisi (Nadas Dahil)	149.573,13	96,1
Meyve Arazisi	3.851,22	2,5
Sebze Arazisi	1.448,30	0,9
Diğer	772,78	0,5
TOPLAM	155.645,43	**100,0**

Kaynak: Şırnak Tarım İl Müdürlüğü Dosya Kayıtları, 2010.

4.1.3.İşlenebilir Arazilerin Ülke Tarım Alanları İçindeki Payı

Tablo 3'de Türkiye'nin tarıma elverişli arazilerin dağılımı ile Şırnak İli arasında bir karşılaştırma yapılmıştır. Şırnak İlinin Türkiye'nin işlenebilir tarım arazisi içindeki payı yaklaşık %0,59 civarında olup, 155.609.43 hektardır.

Tablo 3: İşlenebilir Arazilerin Ülke Tarım Alanı İçindeki Payı (2009)

İşlenebilir Arazi Dağılımı	Türkiye (Hektar.)	Şırnak (Hektar.)	Şırnak İlinin Türkiye İçindeki Oranı (%)
Tarla Alanı (Nadas Dahil)	23.341.000	149.537,13	0,64
Sebze Alanı	790.000	1.448,30	0,18
Meyve Alanı	1.404.000	3.851,22	0,27
Diğer	1.053.376	772,78	0,07
TOPLAM	**26.588.376**	**155.609.43**	0,59

Kaynak: Şırnak Tarım İl Müdürlüğü Dosya Kayıtları, 2010.

4.1.4. Tarımsal İşletme Büyüklükleri

Şırnak İlinde tarımsal işletme büyüklüklerinin dağılımı Tablo 4'de verilmiştir. Buna göre tarım işletmelerinin yaklaşık %85'i küçük aile işletmesi (0-50 da) olarak faaliyet göstermektedir. Orta aile işletmesi %11,6, büyük aile işletmesi ise %3,3 düzeyindedir.

Tablo 4: Tarımsal İşletme Büyüklüklerinin Dağılımı (2009)

İşletmenin Durumu	İşletmenin Büyüklüğü (Dekar)	Çiftçi Aile Sayısı	Tüm İşlet. İçin. Payı (%)
Küçük Aile	0-50	11.000	85,1
Orta Aile	51-200	1500	11,6
Büyük Aile	201-+	429	3,3
TOPLAM		**12.929**	**100,0**

Kaynak: Şırnak Tarım İl Müdürlüğü Dosya Kayıtları, 2010.

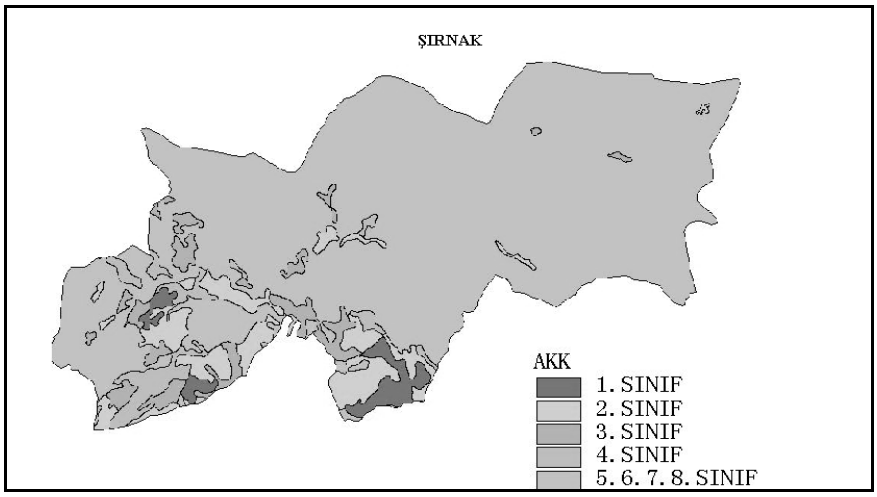
4.1.5. Arazi Kabiliyet Sınıfları

Arazi kabiliyet sınıflarsı bakıldığında, Şırnak İlinin 163.127 hektar tarım arazisinin %20,68'i 1. sınıf, %44,14'ü 2. sınıf, %18,01'i 3. sınıf ve %12,27'si ise 4. sınıftır. Diğer (5-8. sınıf) arazi sınıflarının oranı ise sadece %4,90'dur (Tablo 5). Şırnak İlinin toplam toprak varlığı 715.970 hektar olup, bunun yaklaşık %23'ünde (163.127 ha) tarım yapılabilmektedir. Şekil 3'de İlin kabiliyet sınıflarına göre arazi dağılımı verilmiştir.

Tablo 5: Arazi Kabiliyet Sınıfları (2009)

Arazinin Sınıfı	Miktar (Hektar.)	(%)
1. Sınıf	33.729	20,68
2. Sınıf	72.001	44,14
3. Sınıf	29.382	18,01
4. Sınıf	20.015	12,27
Diğer (5-8. Sınıf)	8.000	4,90
TOPLAM	163.127	**100,00**

Kaynak:Şırnak İli Tarım Master Planı, (www.gap.gov.tr/Turkish/Tarim/Ekosis/sn-eko.pdf, 2010).

Şekil 3. Şırnak İlinin Kabiliyet Sınıflarına Göre Arazi Dağılımı

4.1.6. İşlenebilir Arazilerin Ekilen Ürünler İtibarıyla Dağılımı

Şırnak İlinde üretilen tarımsal ürünler, ekim alanları ve oranları Tablo 6'da verilmiştir. Buna göre, toplam ekili anın yaklaşık %40'ı ekmeklik buğday, %38,7'sini makarnalık buğday oluşturmaktadır. Başka bir deyişle toplam ekili alanın %78,7'sinde buğday tarımı yapılmaktadır. Arpa tarımı %4,4, pamuk tarım %3,7, mercimek tarım %3,2'lik paya sahiptir.

Tablo 6: İşlenebilir Arazilerin Ürünler İtibarıyla Dağılımı (2009)

Ürünün Adı	Ekilen Alan (Hektar)	(%)
Buğday (Ekmeklik)	36.743,52	40,0
Buğday (Makarnalık)	35.502,90	38,7
Arpa	4.074,86	4,4
Pamuk	3.441,41	3,7
Mercimek	2.940,5	3,2
Mısır	2.467,5	2,7
Burçak	2.337,1	2,5
Yonca	2.049,2	2,2
Üzüm	1.244,1	1,4
Nohut	573,4	0,6
Fiğ	514,7	0,6
TOPLAM	**91.889,19**	**100,0**

Kaynak: Şırnak Tarım İl Müdürlüğü Dosya Kayıtları, 2010.

4.2. Tarımsal Üretim Yapısı

Besinler, canlıların yaşamlarını devam ettirebilmek için tüketmek zorunda oldukları temel ihtiyaç maddeleridir.

Beslenme, bir toplumun refah sevisini gösteren temel kriterlerden biridir. Son yıllarda gıda yeterliliği ve gıda maddelerinin temini insanlar için temel haklardan biri olarak kabul edilmektedir. Toplumun iyi beslenmesi insan sermayesine yapılan bir yatırım olarak değerlendirilmektedir.[5] Gıda yetersizliği yoksulluğun temel göstergelerinden biridir. Bu durum bir yandan işgücü kapasitesini ve hastalıklara karşı direnme gücünü azaltmakta, diğer yandan da çocukların zihinsel gelişimini ve onların eğitim faaliyetlerine katılımını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu da söz konusu toplum için yoksulluğun artarak devam etmesi anlamına gelmektedir.[6]

Bu besin maddeleri tarım sektörü tarafından üretilmektedir. Bu üretimi bitkisel üretim ve hayvansal üretim şeklinde incelemek mümkündür. Bu bağlamda aşağıdaki açıklamalarda Şırnak İlinin tarımsal üretim yapısı, bitkisel üretim ve hayvansal üretim şeklinde ele alınmıştır.

4.2.1. Bitkisel Üretim

Şırnak İlinin bitkisel üretim, tarla ürünleri, sebze ve meyve üretimi şeklinde incelenmiştir. Tablo 7'de İlin bitkisel üretim deseni, ekilen alan, üretim miktarı ve verim olarak ele alınmıştır. Buna göre, İlde en fazla ekim alanı 72.246,4 hektarla buğday ürünü olup, elde edilen üretim 288.985,7 tondur. Verim ise hektar başına 4.000 kg olarak hesaplanmıştır. Ekili alan itibarı ile buğday ürününü sırasıyla arpa, pamuk, mısır, mercimek, yonca ve nohut ürünleri takip etmektedir. Ancak, üretimde ise buğdayı 38.936,1 ton ile yonca, 19.742,5 ton ile mısır, 11.356,6 ton ile pamuk ürünü izlemektedir. Verimde ise hektar başına en yüksek verim 19.000 kg/ha ile yoncada olup, ikinci sırayı 8.000 kg/ha ile mısır ürünü almaktadır.

Tablo 7: Tarla Ürünleri Ekim Alanı ve Üretim ve Verimi (2009)

Ürün	Ekilen Alan (Hektar)	Üretim Miktarı(Ton)	Verim (Kg/Ha)
Buğday	72.246,4	288.985,7	4.000
Arpa	4.074,8	4.686,1	1.150
Pamuk	3.441,1	11.356,6	3.300
Mısır	2.467,8	19.742,5	8.000
Mercimek	2.940,5	2.646,5	900
Yonca	2.049,2	38.936,1	19.000
Nohut	573,4	688,1	1.200

Kaynak: Şırnak Tarım İl Müdürlüğü Dosya Kayıtları, 2010.

İlin seçilmiş sebze üretimi incelendiğinde ekim alanı olarak ilk sırayı 818,0 hektar ile kavun almaktadır. Kavunu 370,0 hektar ile karpuz, 121,6 hektar ile domates, 81,9 hektar ile patlıcan, 50,5 hektar ile salatalık izlemektedir. Üretimde ise ilk sırayı 12.516 ton ile kavun, ikinci sırayı 5.965 ton ile karpuz, üçüncü sırayı ise 2.173 ton ile domates almaktadır. Yani üretim alanındaki sıralama üretim miktarındaki sıralama ile aynıdır. Ancak verimde ilk sırayı 71.551,7 kg/ha ile kabak alırken, bunu 19.641,5 kg/ha ile salatalık, 17.870 kg/ha ile domates izlemektedir (Tablo 8).

---

[5] Wang, Xiaojun, Kiyoski Taniguchi, Does Beter Nutrition Cause Economic Growh? The Efficiency Cost of Hunger Revisited, November 14, (Çevrimiçi) www.fao.org/es/ESA/wp/wp09_02.pdf, 9 Ocak 2003.

[6] FAO**,** World Agriculture: Towards 2015/2030, Rome, Food and Agriculture Organization of the UN., 2002, (Çevrimiçi) ftp://ftp.fao.org/docrep/fao/004/y3557e/y3557e01.pdf, 9 Ocak 2003

Tablo 8: Sebze Ekim Alanı ve Üretim ve Verimi (2002)

Ürün	Ekilen Alan (Hektar)	Üretim Miktarı(Ton)	Verim (Kg/Ha)
Kavun	818,0	12.516	15.300,7
Karpuz	370,0	5.965	16.121,6
Domates	121,6	2.173	17.870,0
Patlıcan	81,9	1.408	17.191,6
Salatalık	50,5	991,9	19.641,5
Kabak	5,8	415	71.551,7
Marul	0,5	4,8	9.600
TOPLAM	1.448,3	23.473,7	-

Kaynak:Şırnak İli Tarım Master Planı, (www.gap.gov.tr/Turkish/Tarim/Ekosis/sn-eko.pdf, 2010)

Şırnak İlinde meyve ağacı en çok ağaç elmadır. 33.516 adet meyve veren elma ağacını sırasıyla, 33.267 ağaçla ceviz, 25.350 ağaçla erik, 24.264 ağaçla Antep fıstığı, 18.496 ağaçla armut, 10.300 ağaçla badem, 9.160 ağaçla kaysı, 6.215 ağaçla nar ağacı izlemektedir. İlde meyve veren incir, dut, şeftali ağaçları da bulunmaktadır. İlde 4.853 ha. Alanda ise bağcılık yapılmakta olup, 27.952,4 ton üzüm üretimi yapılmıştır. Ağaç başına en yüksek verim 36.026 kg/ağaç olarak ayva meyvesindedir. Verimde ayvayı, elma, ceviz, nar, badem, armut izlemektedir (Tablo 9).

Tablo 9: Meyve Ağaç Sayısı ve Üretim ve Verim (2002)

Ürün	Meyve Veren Ağaç Sayısı (Adet)	Üretim Miktarı(Ton)	Verim (Kg/Ağaç)
Elma	33.516	1.136,9	33.921
Ceviz	33.267	682,8	20.525
Erik	25.350	321,1	13.101
Antep Fıstığı	24.264	127,0	5.234
Armut	18.496	335,5	18.155
Badem	10.300	193,4	18.777
Kayısı	9.160	330,0	36.026
Nar	6.215	117,0	18.825
İncir	5.820	75,0	12.887
Dut	5.540	69,5	12.545
Şeftali	4.137	59,5	14.382
Ayva	3.625	98,5	27.172
Bağ (ha)	4.853	27.952,4	5.759.937

Kaynak:Şırnak İli Tarım Master Planı, (www.gap.gov.tr/Turkish/Tarim/Ekosis/sn-eko.pdf, 2010.)

4.2.2. Hayvansal Üretim

Şırnak İlinde 35.281 adet büyükbaş, 325.042 adet küçükbaş, 67.868 adet kümes hayvanı, 14.809 adet ise arı kovanı bulunmaktadır (Tablo 10).

Tablo 10: Hayvan Varlığı (2009)

Hayvan Cinsleri	Adet
Büyükbaş Hayvan	35.281
Küçükbaş Hayvan	325.042
Kümes Hayvanı	67.868
Kovan Sayısı	14.809

Kaynak: Şırnak Tarım İl Müdürlüğü Dosya Kayıtları, 2010.

İlin hayvansal üretim durumu Tablo 11'de verilmiştir. Buna göre, İlde yılda yaklaşık 61.342 ton süt üretimi, 199.789 ton yapağı üretimi, yaklaşık 300 ton et üretimi, 846.025 adet ise yumurta üretimi olmuştur.

Tablo 11: Hayvansal Ürünler (2002)

Ürün	Üretim Miktarı (Ton/Yıl)
Bal	46,1
Bal Mumu	3,2
Et (Büyük Baş)	50,1
Et (Küçük Baş)	249,1
Süt (Büyük Baş)	30.807,0
Süt (Küçük Baş)	30.535,0
Yapağı (Koyun)	179.903,0
Yapağı (Keçi)	19.886,0
Deri (Adet)	14.250,0
Yumurta (Adet)	846.025,0

Kaynak:Şırnak İli Tarım Master Planı, (www.gap.gov.tr/Turkish/Tarim/Ekosis/sn-eko.pdf, 2010)

4.2.3. Su Ürünleri

Şırnak İlinde sadece kültür balıkçılığı yapılmakta olup, yıllık üretim 25 ton olarak belirtilmektedir (Tablo 12).

Tablo 12: Su Ürünleri Üretimi (2009)

Ürün	Üretim (Ton/Yıl)
Balık Üretimi (Deniz)	-
Kültür Balıkçılığı Üretimi	25
TOPLAM	25

Kaynak: Şırnak Tarım İl Müdürlüğü Dosya Kayıtları, 2010.

Şırnak İlinin kara su ürünleri yetiştiriciliğine uygun potansiyel alanlarını gösteren yerle Tablo 13'de verilmiştir. Buna göre, Beytüşşebap ve Uludere ilçeleri alabalık üretimine uygun yeler olup, her iki ilçede 4 adet yerde üretim yapıldığında yıllık potansiyel üretim 72 ton civarında olacağı hesaplanmaktadır.

Tablo 13: Şırnak İli Karada Su Ürünleri Yetiştiriciliğine Uygun Potansiyel Alanları

Yer (İlçeler)	Belirlenen Yer Adedi	Yıllık Potansiyel Üretim (Ton)	Önerilen Tür
Beytüşşebap	2	12	Alabalık
Uludere	2	60	Alabalık
TOPLAM	4	72	-

Kaynak:Şırnak İli Tarım Master Planı, (www.gap.gov.tr/Turkish/Tarim/Ekosis/sn-eko.pdf, 2010)

4.3.Orman Alanları

Şırnak İlinde 77.177 hektar alanda verimli, 180.345 hektar alanda bozuk, 78 hektar alanda ise koru ormanı bulunmaktadır (Tablo 14).

Tablo 14: Orman Varlığı (2002)

Orman Türü	Alan (ha)	(%)
Verimli (Normal) Orman Alanı	77.177	29,96
Bozuk Orman Alanı	180.345	70,01
Koru Ormanı	78	0,03
TOPLAM	257.600	100,00

Kaynak:Şırnak İli Tarım Master Planı, (www.gap.gov.tr/Turkish/Tarim/Ekosis/sn-eko.pdf, 2010)

5. TARIMA DAYALI SANAYİLER

Sanayi sektörü, hammadde ihtiyacının önemli bir bölümünü tarım kesiminden temin etmektedir. Tarım, sanayi sektörüne hammadde sağlamakla kalmaz aynı zamanda bu sektörde üretilen ve tarımsal üretim için gerekli olan girdilere karşı da talep oluşturmaktadır.[7]

Bir bölgede tarıma dayalı ve tarıma girdi sağlayan sanayilerin kurulması, kurulu kapasitelerinin arttırılması ve üretim kollarının genişletilmesi ile, üretim ve verimlilik artmakta, yeni istihdam alanları yaratılmakta, yeni pazarlar oluşturulmakta, üreticilerin yaşam düzeyi yükseltilmekte ve kırsal kesimin kalkınması sağlanmaktadır.[8] Tarıma dayalı sanayiler, tarım ürünlerini işleyerek katma değeri yüksek ürünlere dönüştürmekte ve diğer sanayilerin gelişmesine katkıda bulunmaktadır. Böylece, tarıma dayalı sanayiler tarım sektörü için sürükleyici bir rol oynamaktadır.[9] Dolayısıyla söz konusu ilde bu konuda faaliyette bulunan sanayilerin ortaya konması son derece önemlidir.

Tarıma dayalı sanayiler; hammaddesini tarım sektöründen sağlayan sanayilerdir. Bunlar; gıda, içki, tütün ve tütün mamulleri, dokuma ve giyim, deri ve deri mamulleri, orman ürünleri ve kağıt sanayi olmak üzere 7 gruba ayrılmaktadır. Diğer taraftan, tarım sektörüne girdi üreten sanayilere de tarımsal sanayiler denmektedir. Bunlar da, gübre, yem, zirai ilaç, tarım alet ve makineleri sanayileri şeklinde gruplandırılmaktadır.[10]

İlin tarıma dayalı sanayi durumu Tablo 15'de verilmiştir. Buna göre, İlde un ve un mamulleri kapsamında faaliyet gösteren 15 işletme olup, toplam tarıma dayalı sanayi işletmelerinin %75'in oluşturmaktadır. Ayrıca, İlde 3 adet yemek fabrikası, 2 adet de şeker mamulleri sanayi bulunmaktadır. İlin kırmızı et ve et mamulleri sanayi ve diğer tarıma dayalı sanayisi bulunmamaktadır.

---

7 İnan İ Hakkı, Tarım Ekonomisi ve İşletmeciliği, 5. baskı, s. 37, Avcı Ofset, İstanbul, 2001.

8 Karlı, Bahri, Yusuf Çelik ve Sadettin Paksoy, "Türk Ekonomisinin Gelişmesinde Tarım-Sanayi İlişkilerinin Rolü ve Tarımın Sanayi Sektörü İle Entegrasyonu", Türkiye 2. Tarım Ekonomisi Kongresi, ss. 203-212, Cilt 2, Adana, 1996,

9 Karlı, Bahri, Yusuf Çelik, Ferda Gerger, "Şanlıurfa İlinde Tarıma Dayalı Sanayi İşletmelerinin Yapısı, Sorunları ve Çözüm Önerileri", GAP I. Tarım Kongresi, ss. 371-380, Şanlıurfa, 26-28 Mayıs 1999.

10 Paksoy, Sadettin ve Hasan Memiş, Rize'de Tarım Sektörü, Tarıma Dayalı Sanayiler ve Çay, 1. Rize Sempozyumu (16-18 Kasım 2006) Bildiri Kitabı, Tuncel Ofset, s. 133, İstanbul, 2007.

Tablo 15. Şırnak İlinde Faaliyet Gösteren Tarıma Dayalı Sanayiler (2009)

Faaliyet Konusu	İşletme Sayısı	(%)
Un ve Unlu Mamuller	15	75
Kırmızı Et ve Et Mamulleri Sanayi	-	-
Şeker Mamulleri Sanayi	2	10
Yemek Fabrikası	3	15
TOPLAM	20	-

Kaynak: Şırnak Tarım İl Müdürlüğü Dosya Kayıtları, 2010.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Sonuç

Şırnak İlinin, tarımsal üretim açısından ülkemizin önemli illerinden biridir. İlin tarımsal yapısını ve tarıma dayalı sanayilerini incelemeyi amaçlayan bu çalışmada elde edilen sonuçlar aşağıda özetlenmiştir:

1. Toprak varlığı 71.5969,52 hektar olup, bunun %21,5'i (155.609,43 ha.) tarıma elverişli arazilerden oluşmaktadır. Bu miktar Türkiye'nin toplam tarım arazilerinin yaklaşık %0,59'u kadardır.

2. Tarım işletmelerinin sayısı 12.929'dur. Bunların %85,1'i 0-50 dekar araziye sahip olan küçük işletmelerden oluşmaktadır.

3. İşlenebilir arazilerin %78,7'sinde (72.246,42 ha.) buğday, %4,4'ünde arpa, %3,7'sinde pamuk, %3,2'sinde mercimek, %2,7'sinde mısır, %2,5'inde burçak tarımı yapılmaktadır. Bunları diğer ürünler izlemektedir.

4. Tarla ürünlerinde 288.985,7 ton üretimle buğday ilk sırada yer alırken, bunu 38.936,1 ton ile yonca, 19.742,5 ton ile mısır, 11.356,6 ton ile pamuk üretimi izlemektedir. Sebze üretiminde kavun 12.516 ton ile en çok üretilen sebzedir. Karpuz 5.965 ton ile ikinci, domates 2.173 ton ile üçüncü sırada yer almaktadır. Meyve üretimindeki sıralama ise; elma (1.136,9 ton), ceviz (682,8 ton), üzüm (27.952,4 ton), kaysı (330 ton) olarak gerçekleşmektedir.

5. İlin toplam büyükbaş hayvan sayısı 35.281 adet, küçükbaş hayvan sayısı 325.042 adet, kümes hayvanı sayısı ise 67.868 adettir. İlde 14.809 adet faal arı kovanı bulunmaktadır. Bu rakamlar ilde küçükbaş hayvancılığının yapılmakta olduğunu göstermektedir.

6. Hayvansal ürünlerden 61.342 ton süt, 299,2 ton et, 199.789 ton yün-yapağı, 46,1 ton bal, 846.025 adet de yumurta üretimi gerçekleştirilmektedir. Hayvansal üretim içersinde değerlendirilen su ürünlerinde sadece 25 ton kültür balıkçılığı üretimi söz konusudur.

7. Tarıma dayalı sanayilerden un ve un mamulleri ile ilgili faaliyette bulunan işletmeler 15 adet ile ilk sırada yer almaktadır. Bunun toplam işletmelere oranı %75'tir. İlde 3 adet yemek fabrikası, 2 adet de şeker mamulleri sanayi bulunmaktadır.

Öneriler

Bu sonuçlara dayanılarak ilin tarım sektörü için aşağıdaki öneriler getirilmiştir:

1. İşlenebilir tarım arazilerinin yetersiz olması (%21,5) nedeniyle, tarım arazilerinin amaç dışı kullanımı engellenmelidir.

2. Küçük işletmelerin (0-50 da.) toplam işletmeler içindeki payının %85,1 gibi büyük bir oranda olması, tarımda küçük işletmelerin hakim olduğu bir yapıyı göstermektedir. Bu

durum, verimliliği ve tarımda makineleşmeyi olumsuz yönde etkileyebilir. Bu konuda, miras hukukunda yasal düzenlemeler yapılarak, arazilerin parçalanması önlenebilir.

3. İlin sulanabilir arazi alanının arttırılmalıdır. Sulanabilir alanların arttırılması, hem çiftçi, hem bölge ve ülke ekonomisi açısından yararlı olacaktır.

4. Hayvancılığın iyi konuma getirilmesi, süt mamulleri alanında faaliyet gösteren tarıma dayalı sanayilerin gelişmesi sağlanmalıdır. Süt mamulleri modern işletmelerde işlenerek, bunların ülke ekonomisine katkıları arttırılabilir.

5. Şırnak İlini ulusal ve uluslararası pazarda temsil edebilecek tarımsal bir marka ürün oluşturulmalıdır.

6. Bölgeye ihtiyaçları karşılayacak tarıma dayalı sanayiler (örneğin makarna fabrikası vb) ve tarımsal sanayiler (örneğin tarım aletleri fabrikası vb) kurulmalıdır.

7. Bütün bunların gerçekleştirilebilmesi için, tarım sektöründe faaliyet gösteren üretici ve aracı kişilerin eğitilmesi, örgütlenmesi ve bunların devlet tarafından desteklenmesi gerekmektedir. Öte yandan, çiftçi, ziraat odası, ticaret borsası, kooperatifler, çiftçi birlikleri, tarıma dayalı ve tarımsal sanayi kuruluşlarının işbirliği içindeki çalışmaları son derece yararlı olacaktır.

Kaynakça:

FAO, World Agriculture: Towards 2015/2030, Rome, Food and Agriculture Organization of the UN., 2002, (Çevrimiçi) ftp://ftp.fao.org/docrep/fao/004/y3557e/y3557e01.pdf, 9 Ocak 2003

www.turkiyerehberi.gen.tr/sehirler/sirnak-cografya, 2010

İnan İ Hakkı, Tarım Ekonomisi ve İşletmeciliği, 5. bs., Avcı Ofset, İstanbul, 2001.

Karlı, Bahri, Yusuf Çelik ve Sadettin Paksoy, "Türk Ekonomisinin Gelişmesinde Tarım-Sanayi İlişkilerinin Rolü ve Tarımın Sanayi Sektörü İle Entegrasyonu", Türkiye 2. Tarım Ekonomisi Kongresi, Cilt 2, Adana, 1996.

Karlı, Bahri, Yusuf Çelik, Ferda Gerger, "Şanlıurfa İlinde Tarıma Dayalı Sanayi İşletmelerinin Yapısı, Sorunları ve Çözüm Önerileri", GAP I. Tarım Kongresi Şanlıurfa, 26-28 Mayıs 1999.

Kıral, Taner ve Halis Akder, Makro Ekonomik Göstergelerle Tarım Sektörü, (Çevrimiçi)
www.zmo.org.tr/5tkoz/01.pdf, 26 Ekim 2003.

Memiş, Hasan, Türkiye'de Uygulanan IMF Destekli İstikrar Programlarının Tarım Sektörüne Etkileri, (Doktora Tezi), İ.Ü. Sos. Bil. Enst., İktisat Anabilim Dalı, İstanbul, 2005.

Rehber, Erkan ve Bahattin Çetin, Tarım Ekonomisi, Vipaş A.Ş., Bursa, 1998.

Paksoy, Sadettin ve Hasan Memiş, Rize'de Tarım Sektörü, Tarıma Dayalı Sanayiler ve Çay, 1. Rize Sempozyumu (16-18 Kasım 2006) Bildiri Kitabı, Tuncel Ofset, İstanbul, 2007.

Pınar, İbrahim, Yürürlükteki Tüm Vergi Kanunları, Seçkin Yayınevi, Ankara, 1996.

Şırnak İli Tarım Master Planı, (www.gap.gov.tr/Turkish/Tarim/Ekosis/sn-eko.pdf, 2010)

Şırnak Tarım İl Müdürlüğü Dosya Kayıtları, 2010.

Şırnak Tarım İl Müdürlüğü Dosya Kayıtları, 2010.

Şırnak İli Tarım Master Planı, (www.gap.gov.tr/Turkish/Tarim/Ekosis/sn-eko.pdf, 2010.

Wang, Xiaojun, Kiyoski Taniguchi, Does Beter Nutrition Cause Economic Growh? The Efficiency Cost of Hunger Revisited, November 14, (Çevrimiçi) www.fao.org/es/ESA/wp/wp09_02.pdf, 9 Ocak 2003.

www.turkiyerehberi.gen.tr/sehirler/sirnak-cografya, 2010.

ŞIRNAK İLİ TOPRAK ÖZELLİKLERİ VE TARIMI

Erdal SAKİN[*] - Mehmet Mürşit MUNİS[**]

Özet

Güneydoğu Anadolu Projesi kapsamında 37º 31" N enlem ve 42º 28" E boylamları arasında yer alan Şırnak ili yüzölçümü bakımında bölgenin 5'inci büyük ilidir. 712 073.24 ha alanın 78 887.54 ha'ı yerleşim yerleri, yollar, nehirler vs alanlarından oluşturmaktadır. Tarım yapılan alanlarda organik madde miktarı düşük olup, %1.40 iken, tarım yapılmayan alanlarda bu oran %3.02 arasında değişmektedir. Katyon Değiştirme Kapasitesi (KDK) 29.15 – 47.54 cmol kg^{-1}, Değişebilir Katyonlar 26.98 – 45.02 cm kg^{-1}'dır. DK arasında en fazla paya Ca^{+2} + Mg^{+2} sahiptir. Elektriksel İletkenlik (EC) 278 – 458 dS m^{-1} arasında olup, özellikle tarımın yapıldığı Silopi, Cizre ve İdil ovalarında ve diğer alanlarda tuzluluk problemi yoktur. Tekstür sınıfı genellikle killidir. Toprak reaksiyonu (pH) nötr ve nötre yakın olup 7.5 – 8.48 arasında değişmektedir. İlin ovalarında genellikle mısır, pamuk, hububat tarımı yapılırken, diğer kesimlerde ise lokal olarak sebze ve meyvecilik yapılmaktadır. Bölgede hayvancılık oldukça azdır.

Anahtar kelimeler: Şırnak, toprak yapısı, tarımı

Abstract

Sırnak, the 5th largest city in GAP Region, extends 37º 31" N latitude and 42º 28" E longitude and comparison of 712 073.24 ha, or 9.39% the total area of GAP region. Area of settlement, roads rivers and etc are comparison 78 887.54 ha. Organic matter contents are low in arable lands which 1.4% in the top soils as nature lands are 3.02%. Cation exchangeable capacity (CEC) is 29.15 – 47.58 cmol kg^{-1}, exchangeable cations (EC) are 29.98 – 45.02 which Ca^{+2} and Mg^{+1} have most share between EC. Electrical conductivity (EC) is changed between 278 – 458 dS m^{-1} that problem of salty is not existed in Cizre, Silopi and Idil plains. Soil reactions (pH) are changed between 7.5 – 8.48. As city of generally is agriculture of corn, cotton, cereal, the other part is made local vegetable and fruit. Livestock is very little in area.

Key words: Sırnak, soil structure, agriculture

1. Giriş

Topraklarının işlenebilir büyük bir kısmı, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Dicle bölümünde yer almaktadır. Geri kalan yarısı ise Doğu Anadolu Bölgesi sınırları içinde yer almaktadır. Şırnak'ın toplam yüzölçümü 7 120 km^2'dir. Şırnak'ın batısında Mardin, kuzeyde Siirt, kuzeydoğuda Hakkâri ve güneyde Irak ve Suriye ile çevrilidir.

[*] Dr., Harran Ünv. Ziraat Fakültesi Toprak Bölümü, Urfa, esakin@harran.edu.tr

[**] Cizre İlçe Tarım Müdürlüğü, mehmetmursid@hotmail.com

Şırnak'ın toplam yüzölçümü 715 199.24 ha olup, bunun %24.82'si tarımsal alan (177 547 ha), %13.53'ü çayır mera (96 769 ha), %36.02'si orman ve fundalık (257 600 ha) ve %25.62'si diğer arazilerden (183 283 ha) oluşmaktadır (Köy Hiz., 1997).

Çalışmanın amacı, Şırnak ili topraklarının bazı fiziksel ve kimyasal özellikleri ile tarımsal üretimi saptamak amacıyla yapılmıştır.

2. Materyal ve Yöntem

2.1. Materyal

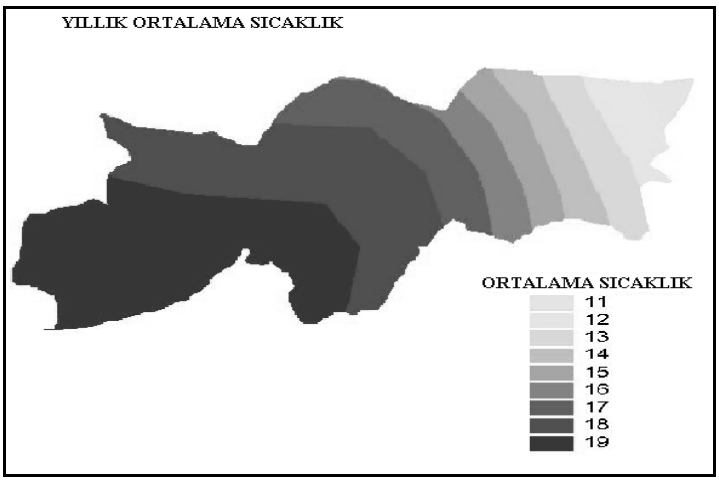
Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yer alan Şırnak'ın işlenebilir tarım alanları genel olarak İdil, Silopi ve Cizre ovalarından oluşmaktadır. Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğünün yaptıkları çalışmalarına göre il toprakları 9 Büyük Toprak Grubundan (BTG) oluşmaktadır. Bunlar sırasıyla Alüviyal topraklar, Kahverengi topraklar, Kahverengi Orman toprakları, Kireçsiz Kahverengi topraklar, Kireçsiz Kahverengi Orman toprakları, Kırmızımsı Kahverengi topraklar ve Kolüviyal topraklardan oluşmaktadır. Ovalarda açılan profil çukurlardan genetik horizonlar bazından örnekler alınmıştır.

2.1.1. Topografik Yapısı

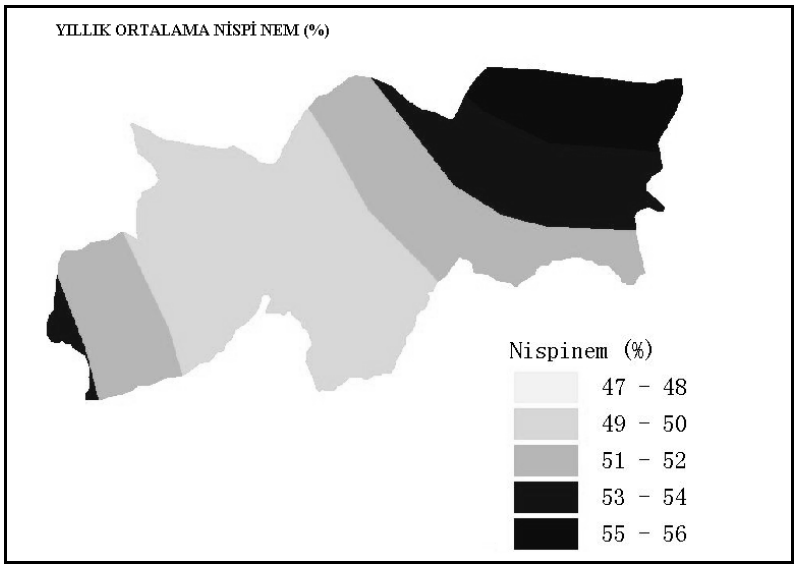
Şırnak'ın büyük bölümü akarsular tarafından derince yarılarak plato alanlarına dönüştürülmüştür. Dağlık kesimlerde güneydoğu toroslar sistemine bağlı yüksek kütleler vardır. Yer yer 3 000 metreyi aşan bu dağlar üzerindeki doruklar, kuzeydoğudaki Karacadağ (3 275 m) ve doğudaki Altın Dağı (3 358m)'dır. İl'in en yüksek noktası, Altın Dağı'nın doruğudur (GAP İdaresi 2003).

2.1.2. İklim

Şırnak bulunduğu coğrafi yapıya göre iki farklı iklim özelliği göstermektedir. Doğu Anadolu Bölgesi'nde kalan kısımda kışlar serttir. Kar yağışı görülmektedir. Karla örtülü gün sayısı, dolu ve sisli gün sayısı güney bölümüne göre fazladır. Bu bölge de yazlar diğer bölgeye göre daha serin geçmektedir. Güney kısmı içinde kalan alanlarda ise kışlar daha ılık, yaz ayları aşırı sıcak geçmektedir. Ova kısmında Akdeniz iklimini görmek mümkündür. Şırnak iline ait yıllık ortalama sıcaklık ve nem oranları Şekil 2.1 ve 2.2'de verilmiştir (GAP İdaresi, 2003).

Şekil 2.1. Şırnak ilinin yıllık ortalama sıcaklığı (º C) (GAP İdaresi, 2003)

Şekil 2.2. Şırnak ilinin yıllık ortalama nispi nem içeriği (%)(GAP İdaresi, 2003)

2.1.3. Bitki Örtüsü

Şırnak'ın Güneydoğu Anadolu bölgesinde yer alan kısmı mevsim itibari ile yağışların az olması, doğal bitki örtüsünün step (bozkır) olmasına neden olmuştur. Doğu Anadolu bölgesinde yer alan kısmı ise topografik olarak daha Yüksek ve engebeli bir yapıya sahiptir. Yükseklerde, özellikle Uludere ve Beytüşşebap civarlarında bulunan dağların yüksek yerlerinde alpin çayırları bulunur. Bozkır alanlarının olmadığı yerlerde, özellikle dağların yüksek yamaçlarında yer yer (Meşe, Mazı, Bıttım, ve Sumak ağaçları) bozuk karakterli meşeleri görmek mümkündür. Meşeliklerin dışında yükseklerde Ardıç Kekik ve helhelik bitki ağaç toplulukları da görülmektedir. İli saran dağların yamaçlarında bıttım denilen yabani fıstıkları görmek mümkündür. Akdeniz ikliminin görüldüğü sınırlı alanlarda akarsu kenarlarında zakkumlar görülür (GAP İdaresi, 2003).

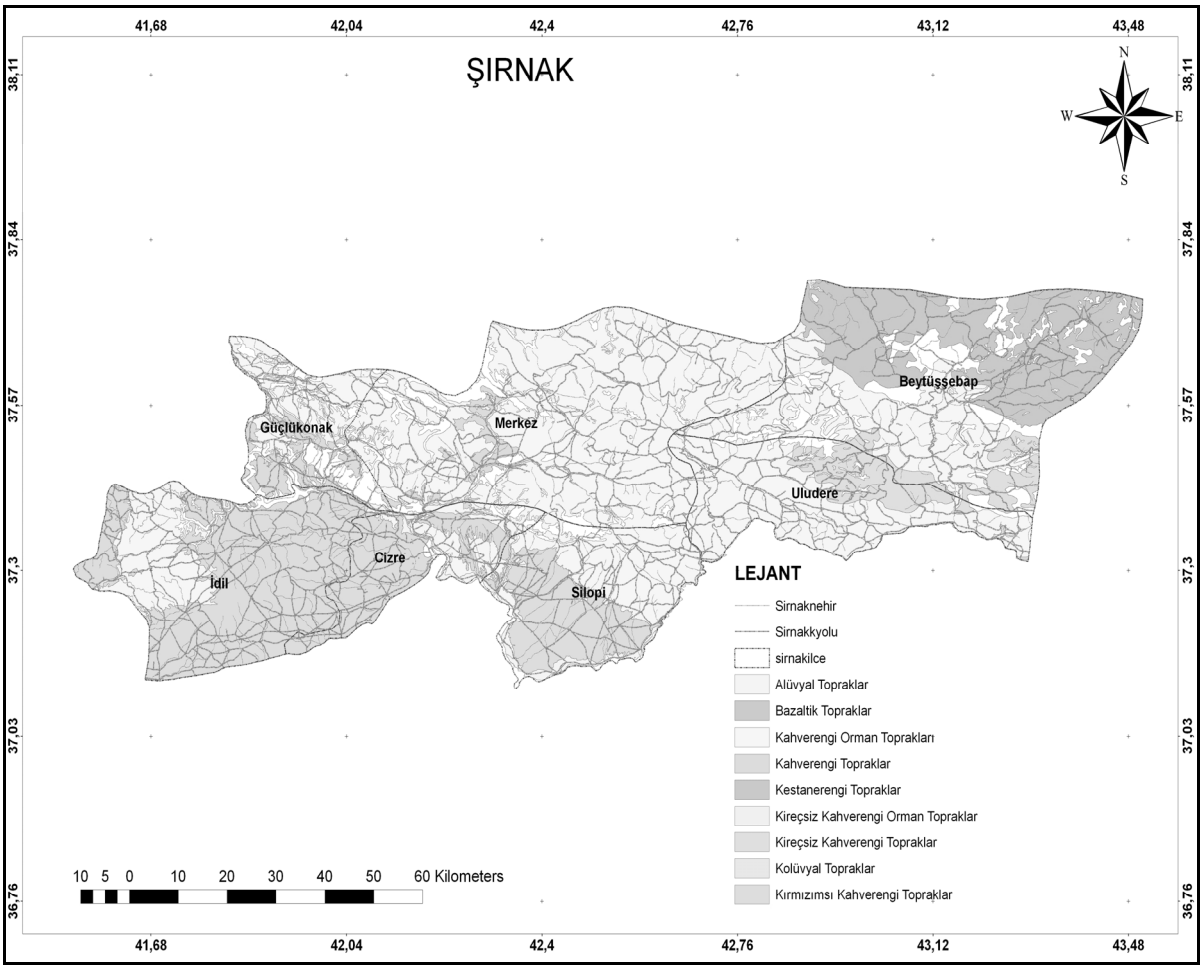
2.2. Yöntem

Alınan toprak örneklerinde, Toprak örneklerinde; tekstür hidrometre yöntemiyle (Bouyoucus, 1951), katyon değişim kapasitesi ve değişebilen katyonların analizi (Jackson, 1958; Chapman and Pratt, 1961; Hesse, 1972), Ec (Richards, 1954), pH (Richards, 1954), hacim ağırlıkları (Black, 1965), organik karbon miktarları yaş yakma (Walkley and Black, 1934; Walkley, 1947; Peech et all., 1947; Nelson and Sommers, 1982) ve Kireç (kalsimetre) (Allison and Moodie, 1965) yöntemiyle belirlenmiştir.

3. Araştırma Bulguları ve Tartışma

3.1. Toprak Yapısı ve Dağılışı

BTG'larından en yaygın olanı 356 535.04 ha alan ile Kahverengi Orman Toprakları, en az 228.96 ha alan ile Bazaltik Topraklardan oluşmaktadır. Geri kalan BTG ise Alüviyal Topraklar, Kestanerengi Topraklar, Kahverengi Topraklar, Kireçsiz Kahverengi Orman Toprakları, Kireçsiz Kahverengi Topraklar, Kolüviyal Topraklar ve Kırmızımsı Kahverengi Topraklardan oluşmaktadır (Şekil 3.1). Ova kısmında kalan topraklar genellikle derin olup, 200 cm'ye kadar ulaşmaktadır (Çizelge3.1)

Şekil 3.1. Şırnak ili Büyük Toprak Grupları

Alüviyal topraklar; nehirler, göller ve deniz kıyıları boyunca uzanan AC horizonlu genç topraklardır. Bu BTG'u 6 173.82 ha olup, il topraklarının %0.87 (6 173.82 ha)'sini oluşturmaktadır. Kestane rengi topraklar; yarı kurak bölgelerinin kısmen nemli alanlarında görülen ve kireç miktarı az olup, ABC horizonlu topraklardır. Şırnak BTG'larının %11.10 (97 046.31 ha)'unu meydana getirmektedir. Kireçsiz Kahverengi topraklar; kışları serin ve yağışlı, yazları sıcak ve kurak olan iklimlerde görülmektedir. A horizonlu topraklardır. Tüm alanın %3.80 (27 055.44 ha)'ini oluşturmaktadır. Kireçsiz Kahverengi Orman toprakları; yağışın 600 mm'nin üzerinde oluğu alanlarda görülen ABC horizonlu, orman örtüsü altında oluşmaktadır. Toplam alanın %0.02 (161.14 ha)'sini meydana getirmektedir.

Kolüviyal topraklar; yüksek yerlerden aşağıya doğru taşınan materyallerin eteklerde birikmesiyle oluşmuş AC horizonlu topraklardır. İl topraklarının %0.32 (2 270.37)'sini oluşturmaktadır. Kahverengi topraklar; yazları sıcak ve kurak, kışları soğuk olan karasal alanlarında görülen AC horizonlu topraklardır. Toplam alanın %3.27 (23 293.49 ha)'sini oluşturmaktadır. Bazaltik topraklar; bazalt ana materyali üzerinde oluşmuş ABC horizonlu topraklardır. Toplam alanın %0.03 (228.96 ha)'ünü oluşturmaktadır. Kahverengi Orman toprakları orman vejetasyonu altında oluşmuş topraklardır. Toplam alanın %50.07 (356 535.04 ha)'sini oluşturmaktadır. Kırmızımsı Kahverengi topraklar; karasal iklimin baskın olduğu, ABC veya AC horizonlu topraklardır. Toplam yüzölçümünün %19.44 (138 411.13 ha)'ünü oluşturmaktadır.

Çizelge 3.1 ve 3.2'de görüldüğü gibi toprakların toprak reaksiyonu (pH) 7.04-7.48 arasında değişmektedir. Elektriksel iletkenlik değerleri 270-458 dS m^{-1} arasında değişmektedir. Bölge topraklarında tuzluluk problemi yoktur. Toprak tekstürü genellikle kil olup, kil içerikleri

%45.00-50.00 arasında değişmektedir. Toprakların killi olması organik maddenin korunması açısında yararlıdır. Ancak tava gelmeden sürüm yapıldığında sürüm aletlerinin çalışmasını engellemektedir (Sakin ve Mermut, 2010).

Çizelge 3.1. Toprak profilin tanımlaması

Derinlik (cm)	Horizon	Tanımlama
0 – 15	Ap	10 YR kuru 3/4 nemli 3/2, köpürme yok, granüller strüktür, killi, horizon sınırı belirgin değil.
15 – 30	A1	7.5 YR kuru 3/2 nemli 3/2, köpürme yok, masif strüktür, killi, horizon sınırı belirgin değil.
30 – 65	Bw1ss	10 YR kuru 3/4 nemli 3/2, köpürme yok, kolumnar strüktür kuruduğunda sert köşeli blok strüktür, kayma yüzeyleri var, killi, horizon sınırı belirgin değil.
65 – 110	Bw2ss	10 YR kuru 3/4 nemli 3/3, köpürme çok az, orta derecede büyük çok kuvvetli paralel strüktür, kayma yüzeyleri çok fazla, kireç benekleri var ve 2 m'ye kadar inmekte, killi, horizon sınırı belirgin.
110 – 200	C	Taşlar var ve taşların büyük bir kısmı ayrışmış, taş toprak karışımı var ve aralarında kireç benekleri var, taşların altında toprak var, sınır belirgin değil.

Çizelge 3.2. Topraklarının bazı fiziksel özellikleri

Derinlik (cm)	pH (Doygunluk süzüğünde)	Elektriksel İletkenlik EC (dSm^{-1})	Tekstür			Tekstür sınıfı
			% Kum	% Silt	% Kil	
0 – 15	7.48	396	37.00	28.00	45.00	C
15 – 30	7.35	458	30.00	24.00	46.00	C
30 – 65	7.30	322	28.00	26.00	46.00	C
65 – 110	7.37	285	36.00	20.00	45.00	C
110 – 200	7.04	270	30.00	20.00	50.00	C

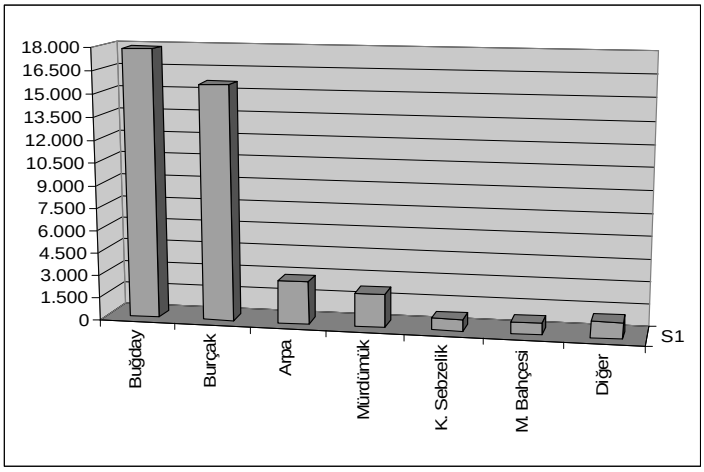
Toprakların organik madde içeriği yüzeyden alt katlara doğru azalmakta ve Ap ve C horizonlarında yüzeyde %3.02, alt horizonda %0.12 arasında değişmektedir. Organik madde miktarı normal olup, ancak yoğun tarım yapılan alanlarda bu oran daha da düşük olup, %0.5-1.8 arasında değişmektedir. Organik maddenin artırılması için hasat sonrası artıkların toprağa ilave edilmesi ve hayvan gübresinin toprağa karıştırılması faydalı olacaktır. Katyon değişim kapasitesi (KDK) A1 horizonunda 47.54 Cmol kg^{-1} ve C horizonunda 29.15 Cmol kg^{-1}, değişebilir katyonlar ise en fazla Ca^{++} + Mg^{++} olup, A1 ve C horizonlarında 45.02 – 26.98 Cmol kg^{-1} arasındadır. toprakların bazalt ana materyali üzerinde oluştuğu için kireç bulunmamaktadır. Kireç miktarı %0-7.6 arasında olup, genel olarak kireçsiz topraklar olarak sınıflandırılmaktadır. Hacim ağırlıkları 1.07-1.47 Mg m^{-3} arasındadır. Hacim ağırlıkların az olması organik maddenin fazla olmasında kaynaklanmaktadır. Organik madde azaldıkça hacim ağırlıkları artmaktadır (Sakin ve Mermut, 2010) (Çizelge 3.3).

Çizelge 3.3. Topraklarının bazı kimyasal özellikleri

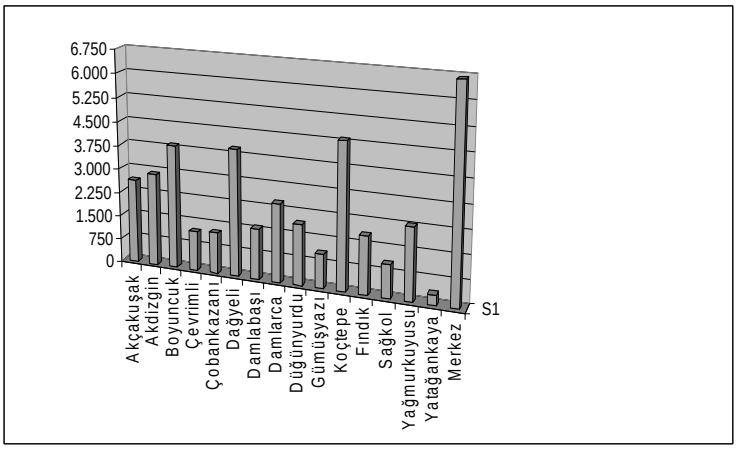
Derinlik (cm)	Horizon	Hacim ağırlığı (Mg m^{-3})	Organik madde (%)	$CaCO_3$ (%)	Değişebilir Katyonlar (cmol kg^{-1})			KDK (cmol kg^{-1})
0 – 15	Ap	1.07	3.02	-	Na^{+}	K^{+}	Ca^{++} + Mg^{++}	
15 – 30	A1	1.34	2.32	-	1.34	1.00	39.11	41.67
30 – 65	Bw1ss	1.46	1.21	-	1.22	0.92	45.02	47.54
65 – 110	Bw2ss	1.47	1.21	-	0.90	0.87	33.00	34.73
110 – 200	C	1.44	0.12	7.6	1.00	0.87	28.37	30.36
Toplam					0.87	0.76	26.98	29.15

3.2. Tarımsal ve Hayvancılık Yapısı

Güçlükonak ilçesinde 1 belde 15 köy ile 2 mezrada faal olarak tarım ve hayvancılık yapılmaktadır. Bu köylerde toplam 655 çiftçi tarım ve hayvancılık desteklemelerinden yararlanmaktadır. Bu çiftçiler ait 41 201 dekar arazi kayıtlı olup (Şekil 3.3) bunun 17 854 dekarında buğday ekimi yapılmaktadır. Geri kalan ekili 23 347 dekarda da büyük çoğunluğunu yem bitkilerinden burçak ve mürdümük oluşturmaktadır. Bunları takip eden ürünler arpa, karışık sebzelik, meyve ve antep fıstığı bahçeleri ile azda olsa nohut ve mercimektir (Şekil 3.2). İlçe arazilerinin çoğunluğu kuru tarım arazisidir. Bunun sonucu olarak genel olarak ürünlerin dönüm başına verimi düşüktür. Sulu tarım alanları 1 000 dekar kadar bulunmakta ve bu araziler çiftçiler tarafından daha çok sebze ve meyve bahçeleri olarak değerlendirilmektedir. Hububat ekimi yapılan tarlaların tamamı irili ufaklı taşlarla doludur. Ancak bahçeler temiz ve düzenlidir. Bunun yanı sıra eğimin fazla, parsellerin küçük parçalar halinde olması ve gelir azlığı sebebiyle mekanizasyona gidilememiştir. Ekim döneminde çiftçilerin birçoğu tarlarını tek tırnaklı hayvanlarla sürmektedir (Güçlükonak ilçe Tarım Müd., 2009).

Şekil 3.2. 2009 Yılı İlçe Bazında Yetiştirilen Ürünler (Güçlükonak İlçe Tarım Müd., 2009)

Şekil 3.3. Köy bazında arazi dağılımı (Güçlükonak İlçe Tarım Müd., 2009)

Silopi ilçesinde 434 500 da'lık tarıma elverişli alan bulunmaktadır. 27 400 da tarımsal arazi Nerdüş çayı ile sulanmaktadır. Çiftçilerin kendi imkânları ile sulayabildiği tarımsal arazi miktarı 150 000 da'dır. Kullanılabilir tarımsal arazinin 133 430 da'lık kısmında ise kuru tarım yapılmaktadır.

İlçede yetiştirilen başlıca ürünler buğday, arpa, mısır, pamuk, mercimek, yem bitkileri(yonca, burçak, fiğ, silajlık mısır)'dır. İlçe ekilen ürünler Çizelge 3.4'te verilmiştir.

Çizelge 3.4. 2007 yılı ürün dağılımı (Silopi İlçe Tarım Müd., 2007)

Ürün Cinsi	Alanı(da)	Ortalama Üretim Miktarı (Ton)
Buğday	263125	105250
Arpa	502	125
Pamuk	27287	11596
Mısır	19426	15540
K.Mercimek	256	38
Yem Bitkileri (Silajlık mısır, yonca, burçak, fiğ v.b.)	234	35
Zeytin	252	

İl geniş çayır – mera alanlarına sahip olması bir bakımda hayvan yetiştiriciliği için uygundur. Çizelge 3.5'te gösterilen hayvan envanteri il için oldukça düşük değerlerdedir. Kırmızı et, süt ve süt ürünleri tüketimi bakımında OECD verilerine göre dünya ortalamasının altındadır. Dünya ortalamasını yakalamak için ülkede uygun alanlarda hayvancılığın teşvik edilmesi gerekmektedir.

Çizelge 3.5. Damızlık Koyun Keçi Sistemi İl Genel Listesi (Küçük baş damızlık hayvan Birliği 15.03.2010)

Sıra No	İlçe	Üye Sayısı	Koyun	Koç	Keçi	Teke	Toplam
1	Uludere	1	0	0	1 175	0	1 175
2	Beytüşşebap	6	810	0	196	0	1 006
3	Silopi	34	8 350	139	2 264	73	6 326
4	Güçlükonak	68	4 635	82	9 363	111	14 191
5	Cizre	84	33 099	225	10 482	139	43 945
6	Merkez	143	37 264	729	25 494	740	64 227
7	İdil	401	80 263	2 018	31 634	761	114 676

4. Sonuç ve Öneriler

Ovada bulunan topraklar tarımsal açıdan herhangi bir problem içermemektedir. Genellikle derin olup, fosfor ve azot dışında besin elementlerince fazla bir problem bulunmamaktadır. Fosforun düşüklüğü toprakların fiziko-kimyasına bağlıdır. Toprakların killi olması ve killerin genişleyebilir özellikte olması nedeniyle yarayışlılığı önlemektedir. Ayrıca toprakların killi olması organik maddenin okside olmasını önleyerek toprakta kalmasını sağlaması bakımında da bir avantajdır. Azot eksikliği yine de organik maddenin eksikliğine göre azalmaktadır. Bunu için mümkün olduğu sürece anızların toprağa ilave edilmesi ve hayvan güresinin toprağa verilmesi önerilmektedir. Tarım yapılan alanlarda organik madde miktarı tarımsal faaliyetlerden dolayı düşük, diğer alanlar (çayırlar, orman alanları vs) normal düzeydedir.

Kaynakça:

ALLISIN, L. E., and MOODIE. C. E. Carbonate. In: C.A, Black et al (ed). Metods of Soils Analysis. Part 2. Agronomy 9 (1). Am. Soc. of Argon., Inc., Madison, pp. 1379 – 1400, Wisconson U.S.A., 1965.

ANONİM. Ormanlar ve Ormancılığımız. Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Yayın No: 2630, Ankara., 2001.

ATALAY, I ve MORTAN, K. Türkiye Bölgesel Coğrafyası. Inkılap Kitabevi, 3. Baskı, Ankara, 620s., 2006.

BLACK, C. A. Methods of Soil Analysis, Part II, American Soci. of Agroninc. Pub. No: 9 Madison WI, USA., 1965.

BOUYOUCUS, G. J. A Recalibration of the Hydrometer for Making Mechanical Analysis of Soils. Agron. Jour., 3; 434 - 438., 1951.

CHAPMAN, H. D and PRATT. E. F. Method for Analysis for Soils, Plant and Waters. Division of Agricultural Sciences, University of California Pres, California, 309p., 1961.

GAP İdaresi. Güneydoğu Anadolu Bölgesi Master Planı. Ankara., 2003.

GÜÇLÜKONAK TARIM MÜD., 2009. Güçlükonak İlçe Tarım Müdürlüğü Envanteri.

HESSE, P. R. A Text Book of Soil Chemical Analysis. Chemical Publishing Co., pp 1 – 520, Inc. New York., 1972.

JACKSON, M. L. Soil Chemical Analysis. Prentige - Hall, Inc., Englewood Cliffs, New Jersey, 498p., 1958.

KÖY HİZMETLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ. Siirt Arazi Varlığı Revize Çalışmaları. Baskı İşleri Şube Müdürlüğü, Ankara., 1997.

NELSON, D. W and SOMMERS, L. E. Total Carbon, Organic Carbon and Organic Matter. Madison, Wisconsin, pp 539 – 579, USA., 1982.

PEECH, M., DEAN, L. A., and REED, J. Method of Soil Analysis for Soil Fertility Investigation. U. S. Depart. Agric. Circ., USA, 757p., 1947.

RICHARDS, L. A. Diagnosis and Improvement of Saline and Alkali Soils. Paul U.S. Dep. Agric. Handbook 60., 1954.

SAKİN, E ve MERMUT, A. R. Güneydoğu Anadolu Bölgesi Topraklarının Karbon Stokları ve Dengesi. Harran Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Şanlıurfa, 324s., 2010.

SİLOPİ TARIM MÜD., 2009. Silopi İlçe Tarım Müdürlüğü.

ŞIRNAK TARIM MÜD., 2009. Şırnak Tarım Envanteri, Şırnak.

ŞIRNAK TARIM MÜD., 2008. Şırnak Tarım Envanteri, Yıllık Üretim Miktarı. Şırnak.

WALKLEY, A and BLACK, L. A. An Examination of the Determining Method for Determining Organic Soil Matter and an Proposed Modification of the Chromic Acid Titration Method. Soil Sci., 37; 29 – 38., 1934.

WALKLEY, A. An Examination of Method for Determining Organic Carbon and Nitrogen in Soils. J. Agric Sci., 25; 589 - 609., 1935.

MAYINLI ARAZİLERİN ORGANİK TARIMA KAZANDIRILMASININ ŞIRNAK İLİ EKONOMİSİ AÇISINDAN ÖNEMİ

Süreyya ECE[*],

Tahsin SÖĞÜT[**]

ÖZET

Organik tarım; ürün kalitesini hedefleyen, insana ve çevreye dost bir üretim sistemidir. Organik tarım uygulamaları, mümkün olduğunca yerel kaynakların kullanılmasını öngörmekte ve bu yönüyle de kırsal kalkınmaya katkıda bulunmaktadır.

Şırnak il ve ilçelerinde yaşayan nüfusun önemli bir kısmı tarım alanında geçimini sağlamaktadır. Bölgede yıllardır tarım yapılmayan mayınlı arazilerin temizlenerek organik tarım için tahsis edilmesi bölge ekonomisi ve kalkınması için büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmayla, bölgedeki üreticilerin organik tarım hakkında bilgilendirilmesi ve mayınlı arazilerin temizlenerek tarıma kazandırılmasının bölge için önemine dikkat çekilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Organik Tarım, Mayınlı Araziler, Kırsal Kalkınma, Şırnak

THE IMPORTANCE OF GAINING MINED LANDS INTO ORGANIC AGRICULTURE WITH REGARD TO ECONOMY OF ŞIRNAK VICINITY

ABSTRACT

Organic agriculture is a production system which aimed product quality friendly human being and environment. Organic agriculture practices stipulate using of local resources as possible and contribute to rural development in this regard.

An important part of the population living in Şırnak province and its vicinity are providing their livelihood on area of agriculture. The mined land in the region which has not been using for farming for years is of great important for the region economy and development when removed and allocated for agriculture. It is intended with this work, the producers in the region to be informed about organic agriculture and draw attention to importance for the region of gaining mined lands to agriculture by removing.

Key Words: Organic Agriculture, Mined Lands, Rural Development, Şırnak

[*] Öğr. Gör., Şırnak Üniversitesi Cizre Meslek Yüksekokulu, sureyyaece@yahoo.com

[**] Doç. Dr., Dicle Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarla Bitkileri Bölümü, tsogut@dicle.edu.tr

MAYINLI ARAZİLERİN ORGANİK TARIMA KAZANDIRILMASININ ŞIRNAK İLİ EKONOMİSİ AÇISINDAN ÖNEMİ

GİRİŞ

Dünyada giderek artan nüfusun gıda ihtiyacını karşılamak için tarım alanında devrimler yapılmıştır. "Yeşil Devrim" olarak da bilinen bu gelişmeler sonucu bitkilerin genetik yapısı değiştirilerek daha verimli, hastalık ve zararlılara dayanıklı olmaları sağlanmış, bitki ve toprağa uygulanan çeşitli kimyasal maddeler ile birim alandan daha yüksek verim elde edilmiştir. Ancak, zamanla bu uygulamaların çevreye ve insan sağlığına verdiği zararlar birer birer ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda da çevreye ve insan sağlığına dost üretim sistemleri içeren organik tarım uygulaması ön plana çıkmıştır. Son yıllarda organik tarımın önemi giderek daha çok tüketici tarafından fark edilmiş ve üreticiler de organik tarıma dayalı üretime yönelmişlerdir (Ece, 2008).

Organik tarım yapılacak araziler, geleneksel tarımda kullanılan kimyasal ilaçların etki alanında olmaması için, geleneksel tarım yapılan arazilerden yeterli uzaklıkta bir mesafede seçilmelidir. Aynı şekilde, seçilen arazilerde organik tarıma geçiş süreci tek yıllık bitkilerde 2, çok yıllık bitkilerde de 3 yıldır. Bu süre içerisinde yapılacak olan organik üretim soncu elde edilen ürünler "geçiş dönemi ürünü" olarak pazarlanır (http://www.turkgap.com).

Birçok ülkede organik tarıma elverişli arazi miktarı çok azdır. Bunun en önemli sebebi yoğun olarak kimyasal girdi kullanılmasıdır. Bu yüzden organik tarıma geçiş sürecinde çeşitli sıkıntılar yaşanmaktadır. Oysa Türkiye'deki tarım alanlarında diğer ülkelere oranla daha az kimyasal girdi kullanıldığından ve iklim yapısı da göz önüne alındığında organik tarıma geçiş bakımından daha avantajlı konumdadır. Özellikle Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki mayınlı arazilerde uzun yıllardır tarım yapılmadığı için doğal yapısı bozulmamış ve organik tarım için son derece uygundur. Şırnak il sınırı ile Suriye sınırı arasında toplam 10 483 991 metre kare mayınlı arazi bulunmaktadır. Bu arazilerden 2 959 842 metre karesi Cizre ilçe sınırları içerisinde, 7 524 149 metre karesi de İdil ilçe sınırları içerisinde bulunmaktadır. Irak sınırında ise mayınlı arazi bulunmamakta fakat tarıma elverişli olan ancak güvenlik sebebiyle yıllardır ekim yapılmasına izin verilmeyen araziler de bulunmaktadır (Yetkililerle kişisel görüşme).

Araziler temizlendikten sonra hemen ekilmemelidir. Çünkü söz konusu arazilerde nesli tükenmekte olan veya henüz keşfedilmemiş bitki ve hayvan türleri bulunmaktadır. Bu nedenle, organik tarım uygulamalarına başlamadan önce bölgedeki flora ve fauna incelenmeli ve buradaki gen kaynakları korunmaya alınmalıdır.

Organik tarım, özellikle az gelişmiş bölgelerin kalkınmasına katkıda bulunabilir. Kırsal alanlar gibi az gelişmiş bölgelerde sosyal ve ekonomik farklılıkların olması ve bu farklılıklardan çıkan sorunların kontrol altına alınmaması zamanla daha büyük ulusal ve uluslararası krizler haline dönüşebilecektir (Kısagüner, 2003). Bunu önlemek için kırsal alanın altyapısının düzenlenerek köylerdeki yaşam kalitesi yükseltilmeli, kırsal alan daha iyi yaşanabilir hale getirilmelidir. Bu sayede kırdan kente göçü etkileyen bir unsur ortadan kaldırılmış olur (Türkiye Ziraat Odaları Birliği, 2006). Şırnak il ve ilçelerinde yaşayan nüfusun büyük çoğunluğu geçimini Irak ile sınır ticareti yaparak sağlamakta, bir kısmı da tarımla uğraşmaktadır. Irak'taki ekonomik ve politik istikrarsızlık bölge ekonomisini de büyük ölçüde etkilemekte olup sınır ticareti yaparak geçimini sağlayan kesim sıkıntılar yaşamaktadır. Oysa tarım alanında reformlar yaparak bölge ekonomisinin Irak'a bağımlılığını ortadan kaldırmak mümkün olabilecektir. Bu reformlar kapsamında ele alınması gereken konular şöyle sıralanabilir:

1. **Organik Tarımla İlgili Üreticilerin Eğitimi:** Eğitimler ücretsiz olmalı ve geniş katılım sağlanmalıdır. Amaç, organik tarıma dayalı üretimin özendirilerek, geleneksel yöntemle tarım yapan üreticilerin organik tarım yöntemine geçişin sağlanmasıdır. Eğitimlerde organik tarımın amaçları ve ilkeleri gibi belli başlı bilgiler verilmeli ve başta bölge ekonomisine yapacağı katkılar olmak üzere genel anlamda önemi vurgulanmalıdır.
2. **Mayınlı Arazilerin Temizlenmesi:** Mayınlardan arındırılan tarlaların organik tarım dışında başka bir amaçla kullanılmamasına dikkat edilmelidir. Bu tarlalar bölge halkının hizmetine sunulmalı ve mümkün olduğunca toprak sahibi olmayan kesime tahsis edilmelidir. Ekime elverişli görülmeyen meyilli arazilerde de ağaçlandırma yapılabilir.
3. **Taşlı Araziler:** Bölgede mayınlı arazilerin yanı sıra kullanılmayan taşlı araziler de bulunmaktadır. Bu araziler taşlardan temizlendiği takdirde tarıma elverişli hale getirilebilir.
4. **Organik Gıdalar İle İlgili Tüketici Eğitimleri:** Bölgede üretilecek olan organik ürünlere talep yaratmak için tüketicilere yönelik organik gıdalar ile ilgili tanıtıcı eğitim çalışmaları düzenlenmelidir. Bu eğitimlerde organik gıdaların insan ve çevre sağlığı açısından önemi vurgulanmalıdır.
5. **Organik Tarım İşletmesi:** Gerek üreticiler gerekse tüketiciler açısından organik tarımın önemi anlaşıldıktan sonra bölgede organik tarım işletmeleri kurulması için girişimcilere maddi destek yanında danışmanlık hizmeti de sağlanarak bu konuda üreticiler teşvik edilmelidir.

ORGANİK TARIM UYGULAMASININ BÖLGE İÇİN YARARLARI

Öncelikle, tarımsal üretimde, üretim ile ilişkili tüm faktörler ve olaylar bir bütün halinde dikkate alınmakta ve organik üretim yapan tarım işletmesinin kendi kendine yeterliliği sağlanmaktadır. Bunun için toprak, bitki, hayvan ve insan arasındaki doğal döngünün doğal kökenli ham maddeler kullanılarak mümkün olduğunca işletmenin kendi içinden veya yakın çevresinden sağlanmasına gayret edilmelidir (Marangoz, 2005).

Organik tarım, sürdürülebilir bir tarım sistemidir. Tarımda sürdürülebilirlik kavramı, doğal kaynakları muhafaza etmek ve çevrenin (yani toprağın) kalitesini iyileştirmek ve aynı zamanda insan ihtiyaçlarını karşılamak için tarımsal kaynakları başarılı bir şekilde yönetmektir (Faye, 2003). Sürdürülebilirlik, güneş enerjisi gibi yenilenebilen enerji kaynaklarının kullanımını gerektirir. Bu yönüyle organik tarım sürdürülebilir enerji kaynaklarının kullanımını teşvik eder. Özellikle sınırlı kaynaklara sahip olduğu bilincinde olan ve bu kaynakların bir gün tükeneceği endişesiyle yaşayan üreticiler için bu durum büyük önem taşımaktadır. Ayrıca organik tarım uygulamaları, üreticileri mümkün olduğunca yerel kaynaklara yönlendirdiğinden bu konuda da üreticiler için bir avantaj sağlamaktadır. Böylece üreticiler, dışarıdan elde ettikleri birçok girdiyi yerel kaynaklardan sağlayarak hem maliyeti düşürmekte hem de dışa bağımlılığı azaltarak kendi kendine yeterliliği sağlamaktadırlar (Ece, 2008).

Geleneksel tarıma dayalı üretimde, ürünlerin verimini arttırmak, hastalık ve zararlılara direncini arttırmak, rengini değiştirmek, raf ömrünü uzatmak vb. amaçlar için fazla miktarda ve çeşitli kimyasal girdiler kullanılmaktadır. Oysa organik tarımda prensip olarak kimyasal girdiler kullanılmadığından, üreticiler maliyet arttırıcı bu tür uygulamalardan kurtulmaktadır.

Geleneksel tarımda, aynı araziye sürekli aynı ürünün ekimi yapılmaktadır. Ancak Organik Tarımda uygulanan ekim nöbetinde, her sene aynı arazide farklı ürünlerin ekimi yapılmakta, farklı ürünler topaktan farklı mineralleri aldığı için toprağın yapısında bozulma söz konusu olmamaktadır (Ece, 2008). Organik tarımda damlama sulama sisteminin uygulanması

durumunda, geleneksel tarım yöntemindeki aşırı sulama sonucu meydana gelen toprak kaybının önüne geçilmekte ve Şırnak gibi sulama kaynaklarının yetersiz olduğu alanlarda suyun verimli kullanımı sağlanmış olmaktadır.

Organik tarım ilkelerinden biri, tarımsal faaliyetlerde mümkün olduğunca sürdürülebilir enerji kaynaklarının kullanılmasıdır. Bu nedenle güneş ve rüzgâr enerjisinden yararlanılmaya çalışılmaktadır. Şırnak'ın Cizre, İdil ve Silopi ilçeleri de yılın büyük çoğunluğu güneş ışınlarını yoğun olarak alan bölgelerdir. Dolayısıyla buralarda güneş enerjisinden en iyi şekilde yararlanabilmek mümkündür. Bu nedenle, özellikle güneş enerjisi avantajlarından yararlanarak örtü altı ve seralarda organik sebze meyve tarımının rahatlıkla yapılabileceği düşünülmektedir.

ORGANİK TARIMDA ÜRETİLECEK ÜRÜNLER

Mayınlı araziler mayınlardan temizlendikten sonra buradaki toprak yapısı ve iklim özellikleri göz önüne alınarak bu alanlarda hangi bitki türlerinin ekimine elverişli olduğu belirlenmelidir.

Organik tarım uygulaması bölge için yeni olduğundan, pazarlanabilmesi açısından öncelikle tahıl ve baklagil gibi hem zararlılara karşı daha dirençli hem de uzun süre bozulmadan depolanabilme özelliklerine sahip olan ürünlerin üretimi yapılmalıdır. Organik ürünler için bir tüketici pazarı oluştuktan sonra hasattan sonra kısa sürede tüketilmesi gereken domates, patlıcan, biber gibi sık tüketilen sebzelerin üretimi yapılmalıdır. Meyilli arazilerde de bölgenin iklimine ve toprak yapısına göre çeşitli ağaçlar ekilebilir. Bölgede en çok yetiştirilen meyvelerden dut ve üzüm, organik olarak üretilecek olan ürünlerdir. Bu ürünlerden de organik pekmez üretilerek pazara sunulabilir.

Kaynakça:

Kısagüner, Koray; "Avrupa Birliğinde Kırsal Kalkınma Süreci ve Organik Tarım", Dış İlişkiler ve Avrupa Topluluğu Koordinasyon Dairesi Başkanlığı, 2003.

Faye, Djidiack; Organic Fruit and Vegetables from the Tropics, United Nations Pub. , 2003 http://books.google.com.

Marangoz, Mehmet; "Organik Tarım Ürünleri Pazarının Gelişme Potansiyeli ve Organik Tarım Ürünlerinin Pazarlanması (GAP Bölgesine Yönelik Bir Çalışma)", Şubat:2005, Şanlıurfa.

Türkiye Ziraat Odaları Birliği, "AB Müzakere Sürecinde OTP'ye (Organik Tarım Politikası) Uyum ve Tarımda Acil Sorunlar ve Çözüm Önerileri ", Haziran 2006.

Ece, Süreyya; Organik Tarım İşletmelerinde Pazarlama Sorunlarına Yönelik Şanlıurfa İlinde Bir Araştırma, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa, 2008.

http://www.turkgap.com/index.php?option=com_content&view=article&id=19&Itemid=27.

KATILIMCILAR

ADI – SOYAD :	KURUM :
Prof. Dr. Abdurrahman ACAR	Dicle Üniversitesi
Prof. Dr. Abdulhakim YÜCE	Iğdır Üniversitesi
Prof. Dr. Birol AKGÜN	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. David GAUNT	Södertörn Üniversitesi/İSVEÇ
Prof. Dr. Durmuş BOZTUĞ	Tunceli Üniversitesi
Prof. Dr. Ekrem SARIKÇIOĞLU	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Günay ATALAYER	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Hayriye ATİK	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Havva Neşe ÖZGEN	Okan Üniversitesi
Prof. Dr. Herman TEULE	Radboud Üniversitesi/HOLLANDA
Prof. Dr. İbrahim COŞKUN	Dicle Üniversitesi
Prof. Dr. İrfan ASLAN	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail GÜVENÇ	Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Prof. Dr. Kadri YILDIRIM	Dicle Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut DOĞRU	Bitlis Eren Üniversitesi
Prof. Dr. Murat BİRİCİK	Dicle Üniversitesi
Prof. Dr. Nasrullah HACIMÜFTÜOĞLU	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Nihat FALAY	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Recep ZİYADANOĞULLARI	Siirt Üniversitesi
Prof. Dr. Serdar Bedii OMAY	Mardin Artuklu Üniversitesi
Prof. Dr. Seyit Mehmet ŞEN	Yüzüncü Yıl Üniv. Eski Rektörü/ANKARA
Prof. Dr. Yüksel COŞKUN	Dicle Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet ERKOL	Dicle Üniversitesi
Doç. Dr. Ebubekir SOFUOĞLU	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Cevdet KILIÇ	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Galip BAKIR	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Kerem KARABULUT	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Metin BOZAN	Dicle Üniversitesi
Doç. Dr. Muhittin ELİAÇIK	Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. Rüstem ERKAN	Dicle Üniversitesi
Doç. Dr. Serhat ZAMAN	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Uğur YILDIRIM	Sütçü İmam Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Abdullah DURMUŞ	Şırnak Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Abdullah UZUN	Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Abdurrahman ADAK	Mardin Artuklu Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. BÜNYAMİN AÇIKALIN	Şırnak Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Bülent DARICI	Şırnak Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Cem TOPSAKAL	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Davut OKÇU	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Faruk ALAEDDİNOĞLU	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Fatih Mehmet ÖCAL	Şırnak Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hamdi GÜNDOĞAR	Şırnak Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Harun ÖĞMÜŞ	Şırnak Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hasan Hüseyin DOĞAN	İnönü Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hatip YILDIZ	Dicle Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin SARAÇOĞLU	Giresun Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İbrahim Halil SUGÖZÜ	Şırnak Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İbrahim KUTLUAY	Şırnak Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İrfan KALAYCI	İnönü Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İrfan YILDIZ	Dicle Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. M. Nesim DORU	Şırnak Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. M. Zeydin YILDIZ	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet YILMAZ	Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet TOP	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mete Cüneyt OKYAR	Şırnak Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÖZKAN	Şırnak Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÖZTÜRK	Şırnak Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Orhan ALDANMAZ	Şırnak Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Recep ÖZDİREK	Şırnak Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Rıfkı SINDIR	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Sadettin PAKSOY	Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Yelda SEVİM	Fırat Üniversitesi
Dr. Birgül BOZKURT	Haymana Çaldağ İ.Ö.O./ANKARA
Dr. Çakır Ceyhan SUVARİ	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Elif KANCA	Mustafa Kemal Üniversitesi
Dr. Farhang CİHANBAKHS	Tahran Üniversitesi/İRAN
Dr. Halil ALDEMİR	Marmara Üniversitesi
Dr. Marcello MOLLİCA	Fribourg Üniversitesi/İSVİÇRE
Dr. Muzaffer M. NURİ	Duhok Üniversitesi/IRAK
Dr. Nuh ARSLANTAŞ	Marmara Üniversitesi
Dr. Osman DEMİR	Acıbadem Lisesi/İSTANBUL
Öğr. Gör. Abdulhadi TİMURTAŞ	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Öğr. Gör. Erol UZUN	Atatürk Üniversitesi
Öğr. Gör. Fasih DİNÇ	Mardin Artuklu Üniversitesi
Öğr. Gör. Gülnihal TORAMANLI	Doğuş Üniversitesi
Öğr. Gör. Süreyya ECE	Şırnak Üniversitesi
Arş. Gör. Dilek COŞKUN	Şırnak Üniversitesi
Arş. Gör. Erdal SAKİN	Harran Üniversitesi
Arş. Gör. Hayati ÜNLÜ	Şırnak Üniversitesi
Arş. Gör. Gürsel YURTSEVEN	Yıldız Teknik Üniversitesi
Arş. Gör. Mehmet Rezan EKİNCİ	Mardin Artuklu Üniversitesi
Arş. Gör. Mehmet YİYİT	Şırnak Üniversitesi
Arş. Gör. Melike ATAY	Şırnak Üniversitesi
Arş. Gör. Sıdıka AKDENİZ	Şırnak Üniversitesi
Arş. Gör. Tuğçe YÖNTEM	Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Abdullah YAŞIN	Milli Eğitim Müdürlüğü/ŞIRNAK
Ahmet DEMİR	TRT Genel Müdürlüğü/ANKARA
Alper DEMİR	Dicle Kalkınma Ajansı/MARDİN
Canser KARDAŞ	Şırnak Üniversitesi
Çiçek ŞAHİN	Dicle Kalkınma Ajansı/MARDİN
Ekrem Eddy GÜZELDERE	European Stability Initiative/İSTANBUL
Emel KILIÇ	Kültür ve Turizm Bakanlığı/ANKARA
Erkan KOÇ	Dicle Üniversitesi
Ferhat TEKİN	Sakarya Üniversitesi
Fırat BİLİR	Selçuk Üniversitesi
Gabriyel AKYÜZ	Mardin Kırklar Kilisesi
Kemal GURULKAN	Devlet Arşivleri Genel Müd./İSTANBUL
Mehmet GÖKSU	Kahramanmaraş Devlet Hastanesi
Mehmet Mürşit MUNİS	Cizre Tarım Müdürlüğü
Mehmet ŞİMŞEK	Şair Sırrı Hanım İ.Ö.O./DİYARBAKIR
Metin TAYTAŞ	Fevzi Geyik İlköğretim Okulu/VAN
Peruzat ALTINAY	İstanbul Üniversitesi
Piotr ZALEWSKİ	European Stability Initiative/İSTANBUL
Sait ERDEM	Ziraat Yüksek Müh./ANKARA
Selim DURAN	Dicle Kalkınma Ajansı/MARDİN
Übeydullah PİLATİN	Milli Eğitim Müdürlüğü/BATMAN
Veysi İNCİ	Milli Eğitim Müdürlüğü/VAN
Yusuf BALUKEN	Çelebi Eser İlköğretim Okulu/DİYARBAKIR